TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XXIII

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1976

L

LENİN (**asıl adı : Vladimir İlyiç Uliyanov**) (Simbirsk - şimdiki adı Uliyanovsk 1870 - Gorki, Moskova 1924), Rus devlet adamı ve diktatörü. Petersburg (şimdiki adı : Leningrad)'ta hukuk tahsili esnasında Marks (b. bk.)'cılarla tanışmış ve Plekhanov'un öğrencisi olmuştur. Onunla 1895'te İsviçre'de tekrar buluşmuştur. Rusya'ya dönüşünde, Marksist ihtilâlci faaliyetinden dolayı üç yıl için Sibirya'ya sürülmüştür (1897 - 1900). Marksist devrimci kadın olan Nadyejda Krupskaya ile evlenmiştir. Bu sırada birkaç broşür çıkarmıştır ki, bunların en önemlisi *Razvitie kapitalizma vo Rossii* (Kapitalizmin Rusya'da gelişmesi) [1899]'dir. Cezasını bitirdikten sonra, 1900'de İsviçre'ye giderek orada "İskra" (Kıvılcım) adında bir gazete kurmuştur. Plekhanov'dan ayrılmış ve neticede 1903'te L.'e sadık kalan Bolşevik (çoğunluk partisi üyesi)'ler, Plekhanov'a katılan Menşevik (azınlık partisi üyesi)'lerden ayrılmışlardır. 1905 ihtilâlinde L., Rusya'ya dönmüş (Kasım) ve Moskova'da başlayan genel grevi desteklemiştir. Bu ihtilâl başarısız kalınca, L., menşevik'lere karşı cephe alarak, Rus proletaryasının yalnız başına siyasî ihtilâli başaracağını ilân etmiştir. Aralık 1907'de Rusya'dan kaçarak, en çok Paris ve Cenevre'de oturmuştur. O yıllarda "Pravda" (Gerçek) gazetesini kurmuştur. Alman sosyal demokratlarının revizyonizmine karşı *Materializm i empiriokrititsizm* (Materyalizm ve emperyalizm tenkidi) [1909] adlı eserini yazmıştır. Aslında milletler mücadelesi olan Birinci Dünya Harbi'ni L., emperyalist'lerin dünyayı paylaşmak için yaptıkları savaş olarak görmüş ve milletlerarası harbi sınıflararası harbe çevirmek yolunu aramıştır: *İmparializm, kak vısşaya stadiya kapitalizma* (Kapitalizmin en son safhası olan emperyalizm) adlı eseri 1917'de yayınlanmıştır. Çarlık düştükten sonra, Alman hükûmetinin muvafakatiyle (3 Nisan 1917) Rusya'ya dönmüştür. "Pravda" da *Aprelyskie tezısi* (Nisan Tezleri)'yi yayınlamıştır ki istedikleri şunlardır: Hiç gecikmeden barışın kurulması, komünistlerin iktidara geçmeleri, fabrikaların işçilere, toprakların da köylülere verilmesi. Çıkan ayaklanmaların geçici hükûmet tarafından ezilmesi üzerine Finlanda'ya kaçmak zorunda kalan L., orada *Gosudarst voi revolyutisiya* (Devlet ve ihtilâl) [Ağustos - Eylül 1917] adlı eserini yazmıştır. Rusya'daki siyasî durum gittikçe karışınca, 7 Kasım veya eski takvime göre 25 Ekim 1917'de L. Bolşevik ayaklanmasının başına geçmiştir. Halk komiserleri konseyinin başkanı seçilen L., malikâneleri ve endüstrileri devletleştirmiş, işçi sınıfının diktatörlüğünü sağlamış ve 3 Mart 1918'de Brest - Litovsk antlaşmasını imzalamıştır. 12 Mart 1918'de başkenti Moskova'ya nakletmiş ve Harb Komünizmi denen siyaseti tatbik etmiştir. Temmuz 1918'de V. Sovyetler Kongresi'nde, Rusya Sovyetleri Federal Cumhuriyeti'nin birinci anayasasını kabûl ettirmiştir. Buna rağmen dış ülkelerden yardım gören ihtilâl düşmanlarına karşı savaşmak zorunda kalmış olan L. (1918 - 1921) dünya ihtilâl hareketinin başına geçerek III. Enternasyonali kurmuştur (Mart 1919). İçerde karşılaştığı güçlükler L.'i Novaya Ekonomiçeskaya Politika (Yeni iktisadî politika: N. E. P.) adıyle bilinen yeni bir siyaseti uygulamak zorunda bırakmıştır. Bu yeni politika, özel mülkiyete kısmî ve geçici bir dönüş olmuştur. 1922'de L., eski Rus İmparatorluğu'nu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne çevirmiştir. Böylece kendisinden sonra devam edecek olan Bolşevik partileri yüksek diktası kurulmuştur. (V. Örs)

LENİN

LENİNABAD (**Coğ.**) : bk. HOCEND.

LENİNAKAN (**en eski adı : Guleri; 1924'e kadar adı : Aleksandropol; Türkçe adı : Gümrü**), Sovyetler Birliği'nin Ermenistan Cumhuriyeti'nde Arpaçay ırmağının üzerinde bir şehir. Dağlarla çevrilmiş olup, deniz seviyesinden 1529 m yükseklіktedir. Nüfusu 139 000 (1969) olan şehirde tekstil, makine, elektrik, gıda maddeleri ve giyim ile ilgili fabrika ve atölyeler vardır. L., 1834'te Orta Çağ şehri Kumarairi'nin yerinde yapılmıştır. Bk. GÜMRÜ ANTLAŞMASI.

LENİNGRAD, Rusya'da bir şehir. Büyüklüğü bakımından Sovyetler Birliği'nin ikinci şehridir. Finlandiya Körfezi'nin doğu bölümünde bulunan L.'ın nüfusu varoşlariyle birlikte 3 798 000 (1969)'dir. Şehrin adı 1914'e kadar Petersburg; 1914 - 1924 tarihleri arasında Petrograd olup 1924'ten beri de Lenin şehri mânâsına L. adı kullanılmaktadır. Neva ırmağının deltasındaki adaların üzerinde kurulmuş olan L., büyük bir siyasî ve idarî merkezdir. L., XIX. yüzyıldan beri endüstri bakımından, durumunu durmadan genişletmiştir. Şimdi şehirde bulunan endüstriler şunlardır: Makina sanayii; elektrikli metalcılık ve elektrokimya; tekstiller; yiyecek maddeleri, plastik maddeleri.

Tarih : İmparator I. Pyotr (Deli Petro) tarafından 1703'te kurulan şehir Sankt - Peterburg veya Petersburg adını almış ve 1712'de imparatorluğun merkezi olmuştur. İmparatoriçe Anna İvanovna'nın idaresinde (1730 - 1740) gelişmiştir. 1812'de Napoléon'a karşı direnmenin merkezi, sonradan da Dekabrist ihtilâline sahne olmuştur (1825). XX. yüzyılda önemli bir ihtilâl ocağı hâline gelmiştir. Kızıl Pazar günü (1905) ve Ekim İhtilâli (1917) diye adlandırılan kanlı olaylar burada cereyan etmiştir. 1918'de merkez Moskova'ya naklolmuştur. 1941 - 1943 yılları arasında Alman kuşatmasından çok zarar gören L., tekrar yapılmış, büyük ve yeni semtleri durmadan gelişmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında şehri kuran Ruslar, o zamana kadar Bizans mimarisinden ayrılarak Orta ve Batı Avrupa mimarisini kabûl etmişlerdir. Şehri kuran mimarların hepsi yabancıdır, veya Avrupa'da tahsil görmüş Ruslardır. L.'ın ortasında, Neva'nın sol kenarında bir kale yük-

LENINGRAD : Bir görünüş

selir. Amirallik (1705 - 1734) adını taşıyan bu bina, Aleksandr Nevskiy manastırına, Nevskiy Prospekt ile bağlanır. İtalyan mimarı Domenico Trezzini, I. Petro için yazlık sarayını (1710-1714) ve Versailles örneği üzerine de yaz bahçesini yapmıştır. Aynı mimar 1703'te başladığı Pyotr ve Pavel kalesini 1743'te tamamlamış, şehre hâkim olan Pyotr ve Pavel Katedralini (1712 - 1733), Elizabet'in idaresinde Rastrelli Kış Sarayını Smolnıy manastırını ve Stroganov Sarayını yapmıştır. Mimaride XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, XX. yüzyılın ortalarına kadar yeni klasik üslûp hüküm sürmüştür. Aşağıda sayılan yapılar hep II. Katerina'nın idaresinde inşa edilmiştir: Güzel Sanatlar Akademisi Sarayı; Küçük Ermitage; Ermitage Tiyatrosu; Klasik Tauris Sarayı ve onun bahçesi; Falconet'nin eseri olan ve I. Pyotr'u at üzerinde cüretli bir poz'da tasvir eden heykel; Mermer Saray. XIX. yüzyılda hâlâ Batı'dan ilham alan mimarlar şu eserleri meydana getirmişlerdir: Kazanlı Meryem Ana Katedrali (Voronikhin'in eseri) (1801 - 1811); Aziz İshak Katedralı (1819 - 1858); Mikhail Sarayı (1819 - 1825).

LENİNOGORSK (eski adı : Ridder), Kazakistan'da bir şehir. Nüfusu 68 000 (1969)'dir. Şehirde kurşun ve çinko işleme tesisleri, elbise, gıda maddeleri ve kereste işleme atölyeleri vardır.

LENİNSK (Coğ.) : bk. ÇARCUY.

LENK - FÂHTE yahut AKSAK FÂHTE ("leng" Fars. "aksak, topal" demektir), Türk Musikisi'nde bir küçük usul. "Nîm Fâhte" de denmiştir, çünkü Fâhte (b. bk.) usûlünün yarısıdır. 10 zamanlı ve 6 darblıdır. Türk Musikisi'nin 10 zamanlı diğer usulleri, 6 darblı Aksak Semâî (Curcuna) ve 10 darblı Ceng-i Harbî'dir. Bu küçük usul, şarkı gibi küçük şekillerde kullanılmaz. Büyük usuller gibi Peşrev ve Beste şekillerinde kullanılır; Mevlevî Âyînleri'nde de görülür. Nedense Nakış Besteler'in en büyük kısmı bu usulle bestelenmiştir. Bu yüzden istisnâî olarak büyük usuller gibi muameleye tâbî tutulur ve 10/8'le değil, 10/4'le yazılır. 10/8 mertebesine "Yürük Lenk - Fâhte" denir. Bk. MERTEBE. Sırasıyle Türk Aksağı, Semâî ve Nîm Sofyân usullerinden mürekkeptir. Küçük bir usul olduğu için, terkîbine giren üç küçük usul notada, noktalı çizgilerle ayrılmaz. Darbları şöyledir: Düm (2, nîm kavî), tek (3, kavî); düm (1, zayıf), tek (2, kavî); te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf). (Y. Ö.)

LENOIR - DUFRESNE, Joseph (Alençon 1768 - Paris 1806), Fransız sanayicisi. Sanayici Richard ile yakın arkadaşlık kurmuş ve iki arkadaş c zamanlar, ancak İngiltere'de bilinen mule - jenny adlı pamuk dokuma makinesini, Fransa'ya getirerek fabrikalarında kullanmışlardır.

LENTO, bir parçanın ağır çalınması gerektiğini gösteren bir müzik terimi. Bu terimin ifade ettiği icra hızı, largo (= mümkün mertebe ağır) ve adagio (= rahatça, acelesiz) terimlerinin arasında yer almaktadır.

LENZ, Heinrich (Dorpat 1804 - Roma 1865), Rus fizikçisi. 1833'te endüksiyon elektrik akımlarının akma yönünü gösteren kanunu bulmuştur. Metallerin ısı derecesinin artmasıyle, elektrik akımına karşı dirençlerinin de arttığına dikkati çekmiştir.

L. kanunu şöyle formüle edilir: "Endüksiyon akımının yönü, yarattığı akışın, endüksiyon akışının değişmesine karşı direnme yaratacak mahiyettedir".

LENZ KANUNU (Fr. Loi de Lenz; İng. Lenz's Law), İndüksiyon e. m. k. i. (elektromotor kuvvet) veya akımının yönünü bildiren bir kanun: İndüksiyon e. m. k. i. ve akımı, kendisini meydana getiren değişmeye veya harekete karşı koyacak bir yönde meydana gelir (bk. İNDÜKSİYON). Bir devre ve bir magnetik alan birbirlerine göre bağıl hareketlerde bulundukları vakit, devrede bir indüksiyon akımı meydana gelir. Bu indüksiyon akımın magnetik alanı, harekete karşı koyar.

LEO, 13 papa'nın adı.

L. I (Saint, Büyük), 45. papa (440 - 461). Toskanalı İtalyan'dır. Attila'yı Roma'ya girmekten vaz geçirmesiyle ünlüdür. Bu yüzden sonradan kanonize edilerek "saint" unvanı verilmiştir. 21 yıl papalık tahtında kalmıştır.

LEO X. Raphael tarafından yapılmış Kardinaller arasında L. X

L. II (Saint), 80. papa (681 - 683). Sicilyalı İtalyan'dır. Ölümünden sonra kanonize edilerek "saint" unvanı verilmiş, 2 yıl papalık yapmıştır.

L. III (Saint), 97. papa (795 - 816). Romalı İtalyan'dır. Hârûnu'r - Reşîd ve Charlemagne'ın çağdaşıdır. Charlemagne'ı Batı Roma imparatoru ilân etmiş, 21 yıl saltanat sürmüş, ölümünden sonra kanonize edilmiştir.

L. IV (Saint), 104. papa (847 - 855). Romalı İtalyan'dır. 8 yıl saltanat sürmüş, ölümünden sonra kanonize edilmiştir.

L. V, 119. papa (903). Ardea'lı İtalyan'dır. Birkaç ay tahtta kalmıştır.

L. VI, 124. papa (928). Romalı İtalyan'dır. Birkaç ay tahtta kalmıştır.

L. VII, 127. papa (935 - 939). Romalı İtalyan'dır. 4 yıl saltanat sürmüştür.

L. VIII, 132. papa (964 - 965). Romalı İtalyan olup, bir yıl tahtta kalmıştır.

L. IX (Saint), 151. papa (1048 - 1054). Egisheim - Dagsburg'lu Alman'dır. 6 yıl saltanat sürmüş, ölümünden sonra kanonize edilmiştir. Onun zamanında Ortodoks ve Katolik kiliseleri kesin şekilde ayrılmış, Hıristiyanlık, Roma'daki papa ve İstanbul'daki patrik arasında tam mânâsıyle ikiye bölünmüştür.

L. X, 216. papa (1513 - 1521). Medicis hânedanından bir prens olup, papa olmadan, adı "Gian" idi. Floransalı İtalyan'dır. 8 yıl saltanat sürmüş, Martin Luther, onun zamanında papanın otoritesine baş kaldırmıştır. Rönesans'ın büyük papa'sı, san'at, edebiyat ve ilmin büyük koruyucusu olarak ün yapmış, zamanında Roma, güzel san'atların merkezi durumuna gelmiştir. 1516'da Fransa kralı I. François ile concordat imzalıyarak anlaşmıştır. Rafaello tarafından yapılan meşhur tablosu Floransa'da Pitti Sarayı'ndadır.

LEO XIII.

L. XI, 231. papa (1605). Floransalı İtalyan'dır. Birkaç ay tahta kalmıştır.

L. XII, 251. papa (1823 - 1829). Fabriano'lu İtalyan'dır. 6 yıl saltanat sürmüşütr.

L. XIII (1810 - 1903). 255. papa (1878 - 1903). Carpineto'da doğmuş bir İtalyan'dır. Asıl adı Joachim Pecci'dir. 25 yıl devam eden saltanatı, en uzun papalık müddetlerinden biridir. 93 yaşında ölmüştür. Hümanizmi, Fransa ile iyi münasebetleri, Kilise'yi modern akımlara uyduran bildirileri, bilhassa Hıristiyan sosyalizmi ve işçi çevrelerini bu akıma kazanmak için gösterdiği büyük gayretlerle tanınmıştır. (Y. Ö.)

LEO AFRICANUS (asıl adı : Al - Hasan ibn Muhammed al - Wazzân) (Granada 1483 - Tunus, 1554'ten sonra), Arap coğrafyacı ve Afrika kâşifi. Fas'tan başlayarak Sahara ve Sudan'ın batı kısımlarını, Tombuktu'yu ve Bornu'yu gezmiştir. 1517'de Roma'da yerleşmiş, Papa X. Leo'nun himayesi altında yaşamış ve hıristiyan olmuştur. Arapça ve İtalyanca bir *Descrizione dell'Africa e delle cose notabili che ivi sono* (Afrika'nın ve orada bulunan dikkati çeken şeylerin tarifi) [1550] adlı eser yazmış, 1550'de Tunus'a dönmüş ve tekrar müslüman olmuştur. Afrika hakkındaki eseri uzun süre Kuzey Afrika hakkında en önemli kaynak olmuştur.

LEOBEN (Coğ.), Avusturya'nın Styria (Obersteiermark), eyaletinde şehir. Nüfusu (Donawitz ve Göss köyleriyle birlikte) 35 500 (1968)'dür. Madencilik (linyit, grafit ve manyezit) ve demircilik merkezidir. Madencilik okulu vardır. Campoformio Barışının giriş maddeleri burada imzalanmıştır (18 Nisan 1797).

LEÓN, İspanya'da şehir. Aynı adı taşıyan provincia (il)'nın merkezi, "Rio Bernesga" adlı ırmağın üzerindedir; nüfusu 95 000 (1968). Romalılar zamanından kalan şehir, eski surlarının bir kısmını ve orta Çağ ile Rönesanstan kalma bir çok önemli yapıları muhâfaza etmiştir. Santa Maria de Regla adını taşıyan katedral'in yapımına 1255'te, Fransa'daki Reims katedrali (Notre - Dame)'nin planına göre başlanmış ve XV. yüzyılda genişletilmiştir. San Marcos manastırı, XVI. yüzyılda tekrar yapılmış ve şimdi il müzesi olmuştur. Şehirde saraylar, asilzâdelere âit zarif evler ve XVII. yüzyılın sonlarından kalma bir belediye konağı vardır.

Tarih : Şehir, kuruluşunu ve adını Romalıların 7. alayına borçludur: Legio septima gemina, imparator Galba tarafından kurulmuştur (M. S. 68). Aş. yu. 540'ta Gotlar'ın, 717'de de Araplar'ın eline geçmiştir. VIII. yüzyılda İspanyollar tarafından geri alınmıştır. Bir süre Arap vezîri Al Mansur (988) tarafından işgal edilmiş, sonra üç yüzyıl boyunca L. Krallığının başkenti olarak yaşamıştır. 1012 - 1288 yıllarında birkaç kilise konsili burada toplanmıştır.

LEON, Bizans İmparatorları.

L. I, Bizans imparatoru (457 - 474). Doğum tarihi bilinmemektedir. Bizanslı milislerin şefi bakan Aspar'ın isteği üzerine imparator olmuştur. Aspar idareyi kendi eline alacağını ümit ediyordu. Fakat L., Khalkedon (Kadıköy) konsilinin kararlarını onaylıyarak, yeni bir ortodoks patriği getirmiş, İsauria'lı Zenon'u damat alıp, onun başkanlığındaki askerlerle 471'de nüfuzlu bakan ve oğlunu öldürterek Aspar'ın tahakkümünü yok etmiştir. İmparatorluğu sırasında Afrika Vandalları ile savaşmış ve yenilgiye uğramıştır (468). L. İstanbul patriğinin elinden taç giymiş ilk imparatordur.

L. II, Bizans imparatoru (474). L. I'in torunu olan L. II. ancak bir kaç ay babası Zenon'un vesayeti altında saltanat sürmüştür.

L. III, İsauria'lı (Germenikia, Kommagene 675'e doğru - 491), Bizans imparatoru (717 - 741). İstanbul'u iyi bir şekilde savunmasıyla (Ağustos 717 - Ağustos 718) Araplar'ın taarruzlarını kırmış ve Hıristiyan ülkelerini kurtarmıştır. Daha sonra 739'da Müslümanlara karşı Akroïnon zaferini kazanmıştır. Orduyu ve malî durumu yeniden düzenlemiş *Ecloga* denilen medenî kanunu yayınlamıştır. Fakat kiliselerdeki aziz resimlerine yapılan ibadeti yasaklıyan 726 ve 728 emirleri imparatorlukta karışıklıklara yol açmıştır. En büyük Bizans imparatorlarından sayılır.

L. IV, Hazar da denir (750 - 780), Bizans imparatoru (775 - 780). V. Kostantin ve Türk prensesi Eirene'nin oğlu olan L. babasının enerjik politikasını dışarıda Araplara ve Bulgarlara karşı devam ettirmiş, içeride de temkinli olarak putları kırma politikasını takip etmiştir.

L. V, Ermeni (ölm. 820), Bizans imparatoru (813 - 820). Askerî bir darbeyle tahta çıkmıştır. İstanbul'u Bulgarların taarruzundan kurtarmış (813) ve Mesembria zaferiyle kuzey sınırında imparatorluğun 30 senelik huzurunu sağlamıştır. Patrik Nikephoros'u görevinden alması (815), 754 putları kırma kararlarını 816 konsilinin doğrulaması büyük bir memnuniyetsizliğe yol açmıştır. L., Kekeme Mikhael'in hazırladığı bir komploda ölmüştür.

L. VI, Feylesof veya Bilge, Bizans imparatoru (886 - 912), Bulgarlar'la yaptığı savaşı kaybetmiştir (893). Sicilya, Araplar tarafından fethedilmiş (907), içeride, Patnik Photius'un görevinden alınması (888) Roma ile yakınlaşmayı sağlamıştır. Fakat L.'un arka arkaya dört defa evlenmesi Patrik Nikolay ile çatışmasına ve iç karışıklıklara sebep olmuştur.

LEÓN DELOS ALDAMAS (Coğ.), Meksika'da şehir. Orta Meksikada Guanajuato devletinin en büyük kenti. 1770 - 1890 m denizin üstünde Rio Turbio adlı ırmağın çok verimli üst vâdisindedir. Nüfusu 323 600 (1968). Tekstil ve deri endüstrileri gelişmiştir. Önemli ticaret merkezidir. Zengin bir tarım ve madencilik bölgesinin merkezidir.

LEŌN ho DİAKONOS (Yun.; Lat. Leo Diaconus; Fr. Léon le Diacre), Bizanslı tarihçi (Kronikci). X. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun güney - batısında doğmuş, İstanbul'da tahsil etmiştir. On kitap olarak 959 - 973 yıllarının olaylarını anlatmıştır. Bizanslıların, Girit'te Arap korsanlarına, Asya'da Araplar'a, Bulgar ve Ruslar'a karşı savaşlarından söz eder.

LEONARDO PISANO (**asıl adı : Leonardo Fibonacci**) (Pisa, aş. yu. 1175 - Ölm. 1240'tan sonra), İtalyan geometri ve matematik bilgini. Mısır, Suriye ve Sicilya'da yaptığı geziler sonucunda öğrendiği cebir bilgilerini *Liber Abbaci* (çörkü denilen hesap âleti hakkında kitap) [aş. yu. 1302] adlı eserinde topladı. Bu eser, Avrupa dünyasında Arapların matematik bilgilerini, Arap rakamlarını ve bunları kullanma usulünü yaymıştır. *Practica Geometriae* (Pratik geometri) [1220] adlı eseri, trigonometrinin ilkelerini de içine alır.

LEONARDO DA VINCI (Vinci [Toscana kompartimentosu] 1452 - Cloux şatosu [Amboise, Fransa] 1519), İtalyan ressamı, heykelcisi, mühendisi ve fen adamı. Floransa, Milano ve Roma'da Yüksek Rönesans'ın başlıca siması ve ilimle ilgili konulardaki tutumu ile de ortaçağdan bugünkü dünyaya geçişte bir önder olmuştur. Onu kendinden sonraki kuşaklara tanıtan eserleri yağlıboya tabloları, desenleri, ilmî deneyleri ile gözlemlerini kaydettiği ve ancak bir kısmı kaybolmaktan kurtulan defterleridir. Çalışma alanları çok çeşitli olmakla beraber, L. D. V.'nin fen ve ilim konularını ele alışı, sanatçı olarak çalışma ve yetişmesini çok etkilemiştir.

L. D. V.'nin babası, Floransalı asîl bir aile olan Vinci ailesinden Piero Antonio adında bir noterdi. O, büyük babasının çocuksuz olan eşi tarafından büyütüldü. Çocuk, güçlü yaradılışı ve keskin zekâsı ile babasının büyük aşkı durumunda idi ve dolayısıyle de özel bir özenle yetiştirilmeye çalışıldı. Ayrıca güzelliği ile de her görene kendini sevdiriyor, müzik ve şarkı parçaları uyduruyor, kafes kuşlarını satın alıp salıveriyor, parlak renkli garip elbiselere ve gösterişli atlara bayılıyordu. Henüz pek küçükken birçok eşyanın resimlerini çiziyor, kabartma modeller yapıyordu. Aile Floransa'ya yerleştiği zaman, birçok sanatkârın ve onların patronlarının hukuk danışmanı olan baba Antonio, oğlunun yeteneklerini çok iyi bildiği için, onu ünlü ressam ve heykelci Andrea del Varrocchio'nun yanına verdi. Anlaşıldığına göre bu çıraklık, olağanüstü bir dostluğun temeli olmuştur. Çünkü 1476'da, çıraklığını sona erdirip sanatkârlar loncasına girmesinden dört yıl sonra, L. hâlâ Verrocchio ile beraber yaşamakta idi. Sanatkâr her halde bir yandan Verrocchio'nun resimleri üzerinde çalışmış, bir yandan da kendisinin aldığı siparişleri hazırlamıştır; fakat, meselâ portrelerin ayrıntıları için yapılmış desenleri ve belirsiz birçok güzel etütleri taşıyan kâğıtların üzerinde veya kenarında görülen birtakım diyagramlar ve notlar L.'nun daha o zamanlar matematik ve mekanikle ilgili buluşlar üzerinde kafa yorduğunu ve zamanının büyük bir bölümünü anatomi ve botanik incelemelerinin aldığını göstermektedir. Bu etütler, L.'nun öğretmeninin yöntemlerindeki titizliği ve o devir Floransa'sında hüküm süren, entelektüel faaliyeti anlatır.

1482 yılı dolaylarında L.'nun Milano'ya gidişi, Verocchio'nun Venedik'e gidişine göre ayarlanmışa benzer. L. resmî olarak Loerenzo de Medici tarafından, Milano Dukası Ludovico Sforza'ya bir musiki sanatkârı ve elinde şekli kendisi tarafından çizilmiş bir çenk ile gönderilmişti. L. burada, sonradan aralarına coğrafyacı Luca Pacioli ve anatomist Marcantonio della Torre'nin de katıldığı seçkin bir bilginler grubunun en çok sayılan üyesi oldu. Sanatkâr Milano'ya gelirken desenlerini de getirmişti ve 1483'te başlayıp yıllarca yüzüstü bıraktıktan sonra 1508'de tamamladığı *Mağarada Meryem* tablosunda, Floransa'da iken denediği bir temayı geliştirdi. Ludovico Sforza, babası Francesco Sforza'yı at üstünde gösteren âbidevî bir heykel diktirmek istiyordu. Bu heykelin yapımını üzerine alan L., işe başlamadan önce sık sık dukalık ahırlarını ziyaret etti. Yine Ludovico için 1495'te başlayıp 1498'de bitirdiği *Son Akşam Yemeği* tablosu, sanatkârın Sforza heykeli ile uğraştığı bir zamanda yapılmış olmasına rağmen, L.'nun olağanüstü bir konsantrasyonla sürekli bir yaratıcı çaba harcamasını gerektirdi; belki de bu sebeple bu tablo onun yağlıboya resim konusundaki kurallarının en iyi şekilde temsil eder. Sanatkâr, öğrencilerinin de yardımıyle Ludovico'nun nedimelerinin resimlerini de yaptı; bunların bâzıları Ambrosiana (Milano), Krakov ve Louvre müzelerindedir. Milano katedralinin yapımında, Pavia'daki mimarlık eserlerinde ve Milano'daki Dukalık Sarayının tahkimi işlerinde L.'nun görüşlerinden yararlanıldı. Sanatkâr bu arada optik, anatomi, jeoloji ve bitkilerin büyüme süreçleri üzerindeki incelemelerini de yürütüyordu. Öğrencisi Francesco Melzi'ye bıraktığı defterleri bu alandaki çalışmalarını açıkça gösterir. Hidrolik, kamu sağlığını koruma ve askerî mühendislik konularındaki hayale kaçan çok ileri görüşlerinin uygulama alanı bulup bulamadıkları bilinmiyor.

LEONARDO DA VINCI : Kendisinin yaptığı portresi

1499'da Sforza, aralarında siyasî rakibi olan İtalyanlar da bulunan Fransızlara yakalanmamak için Milano'dan kaçtığı zaman L. şehirden ayrılmadıysa da, pek iyi bilinmeyen sebeplerle az sonra Venedik'e gitti ve yolda Mantua'da durarak *Isabelle d'Este*'nin portresi için bir etüt yaptı. Venedik'te iken, belki askerî uzman olarak, Venezia bölgesinin her tarafını

LEONARDO DA VINCI : Son akşam yemeği

LEONARDO DA VINCI : Kayalıklardaki Meryem Ana tablosundan bir bölüm

LEONARDO DA VINCI : Aziz Hieronymus

LEONARDO DA VINCI : Meryem Ana, İsa ve Aziz Anna

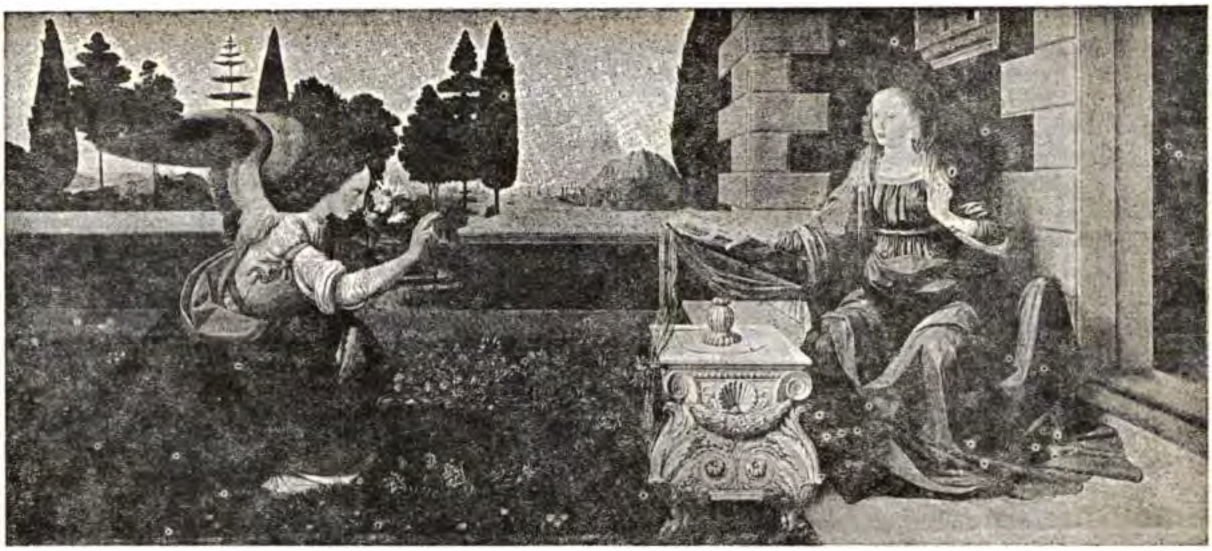
gezdi. O sıralarda İtalya bir Türk istilâsı tehdidi altında bulunuyordu. Bu süre için de L. Floransa'ya kısa bir ziyaret yaptı. Verrocchio ölmüştü. Medici'ler oradan kovulmuştu. Sanatkâr 1500'de Floransa'ya dönüşünden az sonra ünü o kadar büyümüştü ki, Annunziata keşişlerinin mihraplarını süsleyecek olan bir *Azize Anna* resmini görebilmek için Floransa'lılar sanatkârın çalışma odasını durmadan ziyaret ettiler. L., askerî mühendis sıfatıyle Cesare Borgia hesabına yaptığı (1502 - 1503) bir seyahatten sonra Floransa'daki Büyük Meclis'in yeni holünü bir savaş sahnesi ile süsleme siparişi aldı. Michelangelo ile bir çeşit rekabet fırsatı gördüğü bu işe L. dört elle sarıldı ve duvara boyadığı tabloyu hemen hemen tamamlamak üzere iken yeniden deneylerinin esiri oldu, denediği teknik başarılı olmayınca işi bitirmeden bıraktı. Sanatkârın çizdiği desenler kendinden sonraki ressamların hayranlığını çekmişse de bu desenler yok olmuş ve yalnız hazırlık çalışması olan skeçler ve varyantlı kısmî resimler kaybolmaktan kurtulmuştur. *Leda* ve ünlü *Mona Lisa* (Bayan Lisa) tabloları bu yıllara aittir. L. 1506'da Milano'ya gidip *Mağarada Meryem* tablosunu bitirmek üzere Floransa hükûmetinden iki ay izin aldı. Milano'daki Fransız valisi bu iznin süresini uzattı. 1508'de L. yalnız mihrap süslemesini tamamlamakla kalmadı, Sforza'lar zamanında olduğu gibi birtakım projeler için düşüncelerine de başvuruldu. Büyük sanatkâr bu sırada kendinden sonraki ilim ve sanat adamlarını aydınlatmak amacıyle metodik bir sıfat vermek istediği anatomi ilmi üzerindeki incelemelerine yeniden başladı ve kuşların uçuşu konusundaki kitabını tamamladı. Sonra, Fransa hizmetine girdiği için Ludovico Sforza tarafından azledilmiş bulunan İtalyan generali ve Fransız mareşali Trivulzio'nun at üstünde ikinci bir portresini yapmaya başladı. Birçok desenlerinde, sanatkârın mermer şekillerle donatılmış bir kaide üzerinde bronzdan ve tabiî büyüklükte heykeller yapma düşüncesinin gelişimi izlenebilmektedir.

1513'te Medici'lerden biri olan X. Leo'nun papa seçilmesinden birkaç ay sonra L. Milano'dan ayrılarak Roma'ya gitti. Leo tarafından çok iyi karşılandı ve Papanın sonradan Nemours Dukası olan kardeşi tarafından kendisine Vatican'ın Belvedere'sinde bir oda ayrıldı. L., Milano'da Fransızlara muhalefet eden Papa II. Julius tarafından himaye edilmemişti; çağdaşı olan Michelangelo ile Raffaello ise böyle bir himayeden yararlanmışlardı ve L. onları kıskanıyordu. Üstelik, L.'nun zaman zaman kendini verdiği incelemeler ve insan karakterinin kaynaklarını araştırma amacıyle her çeşitten dinamik kişilerle samimiyet kurmakta bir sakınca görmemesi, İtalyanlara özgü bağlılık kurallarıyle bağdaşamazdı. Bu yüzden L. Floransa'lı hemşehrilerince yadırganmıştı. İlimin yararlı olabileceği alanlardaki iddiaları doğru bile olsa, bu iddialar başarılarının o kadar üstünde kalıyordu ki, sonunda Romalı politikacılar onu gözden düşürdüler. O sıralarda Fransa kralı I. François, L.'yu durmadan Fransa'ya çağırıyordu. Fransa'ya giden sanatkârın 1517'de Amboise'da bulunduğu ve sağ elinin kısmen felce uğramış olduğu belgelerle biliniyor (resimlerini daima sol elle çizmişti). L. Fransa'da az tablo yaptı. Bazı elyazmaları ile desenlerinin 1518 yılına ait oldukları tesbit edilebilmiştir. Çok yoğun bir bedenî, zihnî ve hissî faaliyetin etkisiyle sanatkârın yüzü, gün görmüş ve saygıdeğer bir filozof görünüşü almıştı ve gerek I. François, gerek Fransa sarayı mensupları onun bütün konuşmalarını derin bir ilgi ile izlerdi.

L.'nun tablolarının değerlendirilmesine girişildiği zaman, eleştirmecilerin bu konulardaki uyuşmazlıklarıyle karşılaşılır. Tamamlanmamış olan *Magosların Saygı Gösterisi* ve zamanla çok bozulmuş olan *Aziz Hieronymus* dışında, sanatçının ilk

LEONARDO DA VINCI : Meryem Ana ve gülen İsa

LEONARDO DA VINCI : Haber'in getirilmesi

eserlerini Verrocchio'nunkilerden ayırdetmek güçtür. *Son Akşam Yemeği* gibi önemli resimler ve freskler harap olmuştur ve ancak hazırlık niteliğindeki desenlere başvurma yolu ile incelenebilirler. Henüz 1480 yılında boyanmış olan *Madonna Litta* bile bir yardımcı tarafından yetersiz bir şekilde tamamlanmıştır. Fakat desenler taptaze, şahsî ve aydınlatıcı niteliktedir. Notlar, aralarında bağlantı bulunmayan parçalar hâlinde ve düzensiz olmalarına rağmen yazarlarının çağdaşlarınca efsaneleştirilen gerçek yönlerini aydınlatmaktadır. L.'-nun olağanüstü zihnî faaliyetinin bir kaynağı da, olayları sanatçı gözü ile gözlemteyip ilim adamı sezişi ile yorumlaması idi. Salt geleneğe karşı saygısızlığı ve çağdaşı olan düşünce karşısındaki tutumu, onu kendi düşünce dünyası ile yalnız bırakıyordu. Öğrencilerinin değersizliklerinin de düşündürebileceği gibi, L. bir öğretmenden çok bir filozoftu. O her şeyde kesinlik arıyor, yalnız ispatlanabilen gerçeklere inanıyordu. Dehasının en büyük tarafı, belki, kendi kendisine sorduğu soruların derinlerine inerek yaptığı basit deneylere girişmiş olmasıdır. O böylelikle, bugünkü ilim dallarında uygulanan yöntemin öncülüğünü yapmıştır denilebilir.

LEONARDO DA VINCI : Zambak

Hayatının 16 yılını geçirdiği Milano'daki Ludovico Sforza sarayında *Trattato della pittura* (Resim anakitabı) adlı eserini de yazan L., yine bu devrede yarattığı *Azize Anna, Meryem ve Çocuk* (Louvre) tablosu, sanatkârın üslûbunun gösterdiği son karakterlerin iyi bir örneğidir. *Vaftizci Aziz Yahyâ* (Louvre)'nın gençliğini temsil eden tablo da üstadın İtalyadaki son yıllarına ait olsa gerektir.

L. D. V., bir sanatkâr olarak, *quattrocento* adıyle anılan XV. yüzyıl İtalya'sının çeşitli sanat dallarındaki başarılarını kendi eserlerinde özetlemiş ve *cinqueccento* devrinin gelişini hazırlayan yeni tür duyuş ve şekil birliğini gerçekleştirmiştir. (Z. İshan)

LEONCAVALLO, Ruggero (Napoli 1858 - Monlecatini, Floransa 1919), İtalyan kompozitörü. Kolayca etki yapan ve verismo (gerçekcilik) hareketine bağlanan dramatik eserler meydana getirmiştir: *Pagliacci* (Palyaçolar) [1892].

LEONHARD, Euler (Basel 1707 - Petersburg 1783), İsviçreli matematikçi. İsviçreli matematikçi Euler âilesinin en ünlü üyesi. I. Jean Bernoulli'nin öğrencisi. Bunun oğullarıyle birlikte Petersburg'a giderek imparatoriçe I. Ekaterina'nın hizmetine girmiştir. Çok çalışması sonucunda bir beyin kanaması geçirerek (1735) sağ gözünü kaybetmiş, sol gözü de zayıflamaya başlamıştır. Bıraktığı eserler, zamanının matematik ilmindeki bütün dalları içine alır ve büyük değer taşır. 1736'da çıkan *Traité complet de mécanique* (Tam mekanik anakitabı) başlıklı eseri, analizi hareket ilmine uygulayan ilk büyük eserdir. II. Friedrich L. E.'i 1741'de Berlin'e çağırmış ve üniver-

siteye matematik profesörü olarak tâyin etmiştir. Berlin'de *Théorie des isopérimètres* (İzoperimetr'ler teorisi)'ni tamamlamış, *Théorie du mouvement des planètes et des comètes* (Gezegenler ve Kuyruklu yıldızlar hareketlerinin teorisi) ile bir de *Théorie de l'amantation* (mıknatızlaşma teorisi) hazırlamıştır. O yıllarda çok önemli şu iki eseri çıkarmıştır: *Introduction à l'analye des infiniments petits* (Çok küçük miktarlar analizine giriş) [1748]; ve *Instutions du calcul différentiel* (Diferansyel hesabın esasları) [1755]. II. Ekaterina onu 1766'da Petersburg'a çağırmıştır. Orada *Institutions du calcul intégral* (Entegral hesabın esasları) [1768 - 1770] başlıklı eserini yayınlamış; 1755'te İlimler Akademisi'ne seçilmiştir.

LEONİDAS, I. (Ölm. Thermopylai, M.Ö. 480), Sparta kralı (490 - 480). Agiad'lar ailesinden idi. Termopil geçidini yalnız 300 kişilik zayıf Isparta kuvvetleriyle İranlılara karşı korumuştur. Bu savaş, Fransız ressamı David'in Louvre müzesinde bulunan büyük (3,92 m x 5,33 m) bir tarihî tablosunun (1814) konusudur.

Leonidas II. (M.Ö. 315 - aş. yu. 236), Sparta kralı, (247 - 236). Agiad'lar ailesinden idi. Krallıkta ortağı IV. Agis onu 242'de tahttan indirmiştir. Fakat yeniden tahtı elde eden L., 240'ta Agis'i ölüm cezasına çarptırmıştır. (V. Örs)

LEONİDAS (Tarentum'lu) (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan şairi. Yunan edebiyatında İskenderiye çağının epigram (= yazıt, iğneleme: Veciz bir düşünceyi ifade eden kısa şiir) şairleri arasında ve en orijinalları arasındadır. Hayatı hakkında, eserlerinde verdiği bilgilerden başka hiçbir şey bilinmiyor. Kalan eserleri yüz kadar epigram'dan ibaret olup *Anthologia Palatina* ve *Anthologia Planude* adlarını taşıyan iki seçme şiir koleksiyonlarında bulunur. (V. Örs)

LÉONIN (Lat. Magister Leoninus), XII. yüzyılda, Paris'teki Notre - Dame kilisesi okulunun ünlü kompozitörlerinden biri. *Organa* (iki sesli kilise şarkıları) adlı bir eseri vardır. Batı hıristiyan çoksesli musikisini geliştiren üstadların en tanınmışıdır. (V. Örs)

LEONİT'LER (Fr. léonides), merkezi Aslan burcunda bulunan bir akan yıldız topluluğu. Bu akan yıldızlar her yıl 11 ile 13 Kasım arasında görülebilir. Her 33 yılda bir, bu toplulukta bir artış görülür. L.'in bir kuyruklu yıldızın en son dağılma durumunu gösterdikleri sanılır. (V. Örs)

LEONOR (Ölm. 1240), Castilla kraliçesi. İngiltere kralı II. Henry'nin kızı ve Castilla kralı VIII. Alfonso'nun eşidir. (V. Örs)

LEONOR, Dona, üç Portekiz kraliçesinin adı. 1) L. Teles (ölm. 1386), IX. Portekiz kralı I. Fernando Formoso (güzel F.) (1345 - 1383)'nun sevgilisi ve sonradan eşi. Babası Martin Afonso Telo de Meneses'tir. Kral onu görünce sevmiş ve eşini boşadıktan sonra onunla evlenmiştir. Halk L. T.'i kraliçe olarak istemediğinden ayaklanmış ise de, bundan hiçbir şey çıkmamıştır. Kocasına hakim olan L. T., onu iki defa Kastilya'ya harb etmeğe zorlamış ve Portekiz'in felâketine sebeb olmuştur. 2) L. (ölm. 1445), kral Duarte'nin eşi. Aragon kralı ve kraliçesinin kızıdır. Kral Duarte 1438'de ölürken, eşini naip ve altı yaşındaki oğlu V. Afonso'nun vasisi ilan etmiştir. Halk sevmediği bir yabancı kadın tarafından idare edilmeyi istemediğinden, kraliçe de beceriksiz olduğundan ayaklanmış ve Prens Don Pedro'yu naip olarak istemiştir. Entrika ve karışıklıklarla dolu yıllardan sonra Parlamento L.'u azletmiş ve Pedro'yu naip seçmiştir. L. Toledo'ya çekilmiş ve yoksulluk içerisinde ölmüştür. 3) L. (1458 - 1525), kral II. Joaõ'nun eşi, Kral Duarte'nin torunu. Babası Visen dukası Fernando, anası da prenses Beatriz'dir. II. Joaõ'nun asilzadelere karşı savaşında, kraliçenin kardeşi Viseu dukasını kral öldürmüştür. Yıllarca sonra genç oğlu prens Alfonso'yu kaybetmiştir. 1495'te dul kalınca, kendisini dine, sosyal yardıma, sanat ve edebiyatın korunmasına vermiştir. (V. Örs)

LEONOR de ARAGON (aş. yu. 1420 - Tudela 1479), Navarra kraliçesi. Aragon kralı II. Juan ve Navarra kraliçesi Blanche d'Evreux'nün kızıdır. 1436'da Foix kontu IV. Gaston ile evlendi. Babasının ölümünden sonra (1479) Navarra kraliçesi ilân edilen L., bir ay sonra ölmüştür. Ama gerçekte 1466'dan 1479'a kadar 13 yıl Navarra'da tam mânâsiyle hükûmdarlık etmiş, sadece Navarra kraliçesi unvânını taşımamıştır. Babası Aragon kralı II. Juan'a tamamen itaat etmiş ve küçük Navarra'yı babasının talimatına ve Aragon politikasına uygun şekilde yönetmiştir. II. Juan, gerçek bir hakkı bulunmamasına rağmen, Navarra'yı terk etmemişti.

LEONOR de CASTILLA, başka ülkelerde kraliçe olan iki Castilla prensesinin adı.

L. de C. (ölm. 1290), Castilla ve Leon Kralı III. Fernando'nun kızı. 1254'te, sonradan I. Edward adı ile İngiltere kralı olan prens ile evlenmiş ve kocasına VII. Haçlı Seferinde (1270) eşlik etmiştir. Çok faziletli, vefakâr ve fedakâr bir kadın olarak tarihe geçmiştir.

L. de C. (1350 - Ramplona 1416), Castilla kralı II. Enrique'nin kızı. 1375'te, sonradan III. Carlos adı ile Navarra kralı olan prens ile evlenmiştir. Carlos'un tahta çıkmasından az önce ondan ayrılarak Castilla'ya kaçmış (1387) ve orada ayaklanmış olanlara bağlanmıştır. Castilla kralı III. Enrique, L. de C.'yı esir almış ve kocasına geri göndermiştir (1395). (V. Örs)

LEONOR de PORTUGAL, başka ülkelerde kraliçe veya imparatoriçe olmuş üç Portekizli prensesin adı.

L. de P., Aragon kraliçesi (1328 - 1348). Portekiz kralı II. Afonso ve kraliçe Dona Urraca'nın kızıdır.

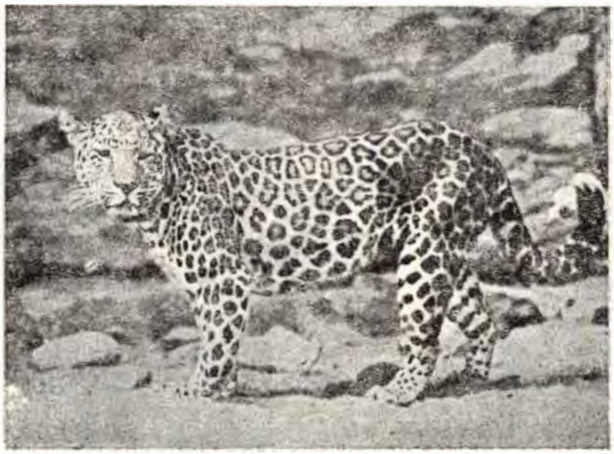
2. L. de P., Aragon kraliçesi. Portekiz kralı IV. Afonso ve eşi Dona Beatriz'in kızıdır. Aragon kralı IV. Pedro ile evlenmiş ve bir yıl sonra ölmüştür.

L. de P., Alman imparatoru III. Fridrich'in eşi (1434 - 1467). Portekiz kralı Don Duarte ve eşi Dona Leonor'un kızıdır. 1451'de III. Fridrich ile evlenmiştir. (V. Örs)

LEONOR di SICILIA (aş. yu. 1283 - Catania 1343), Capet hanedanına bağlı bir Anjou prensesi. Sicilya kralı II. Carlo'nun kızıdır. 1299'da Philippe de Toucy ile evlendirilmiş, fakat kocasıyle hiç bir zaman bir araya gelmemiştir. Caltabellotta barışı (1302)'ndan sonra, Sicilya kralı II. Frederico de Aragon ile evlenmiştir. Kocası ölünce (1337) bir Franciscus'lular manastırına çekilmiştir. (V. Örs)

LEONOR TELLES: bk. LEONOR.

LEOPAR (Yun. ve Lat. leon = arslan ve pantheros = pars'ın birleştirilmesinden yapılmış bir ad; ilmî adı: panthera pardus), bir büyük kedi cinsi. Kafa ile kuyruk arasındaki uzunluk 110 - 150 cm; omuz yüksekliği 45 - 62 cm'dir. Çoğu zaman tüyü sarımsı olup, birçok lekeler taşır. Bazen de hayvan simsiyahtır. L. Afrika'da ve Güney Asya'da çok yaygındır. Ağaçlara iyi tırmanır. Derisi kürk olarak kullanılır ve bazen de bu amaçla taklid edilir. (V. Örs)

LEOPAR

LEOPARDI, Kont Giacomo (Recanati, Marche, 1798 - Napoli 1837), İtalyan şâiri ve yazarı. Daha genç yaşta çok bilgi edinmiş, ama hastalanmıştır. Yirmi yaşında iken, hemen hemen kör ve yarı sakat olmuştur. Hem sevgiden, hem de siyasetten hayal kırıklığına uğradıktan sonra, ümitsiz bir şekilde Allah'ı inkâr duygusuna gömülmüştür. 1822 - 1828 yıllarını İtalya'da yaptığı gezilerle geçirmiştir. Napolili bir arkadaşı onu 1833'te evinde yerleşmeğe davet etmiş, burada ölmüştür. L.'nin çok açık ve kesin nesri, kendi şahsî bedbahtlığından doğan bir kötümser felsefeyi ifade eder. Başlıca eserleri: *Pensieri di varia filosofia e di bella letteratura* (Çeşitli felsefelere ve edebiyata ait düşünceler), *Operette morali* (ahlâkî yazılar)'dir. Ama L.'nin şöhreti her şeyden fazla kahramanlık şiirlerinin güzelliğine dayanır: *All'Italia* (İtalya'ya) [1818]; *L'İnfinito* (sonsuzluk) [1819]; *Canti* (şarkılar); *Canto notturno* (gece şarkısı) ([1831] ve *Ginestra* (Katırtırnağı) [1836] adlı eserleri re vardır.

G. LEOPARDİ

LEOPARDI MONALDO (Recanati 1776 - Recanati 1847), İtalyan yazarı Giacomo L. (b. bk.)'nin babası. 1803'te bir trajedi ve lirik şiir derlemesi çıkarmıştır. Gerici siyasî düşüncelerini *Dialoghetti delle materie correnti mell'anno 1831* (1831 yılında aktüel olan düşünceler hakkında tartışmalar) başlıklı eserinde savunmuştur.

Voce della Ragione (Sağduyunun esası) başlıklı bir dernek kurmuştur (1832 - 1835). (V. Örs)

LEOPOLD II GÖLÜ, eski Belçika Kongo'sunda bir göl. Yüzölçümü alçak sularda 2320 km² ve yüksek sularda 8200 km² olan bu göl, Lukenié ırmağı yolu ile Kasaî gölüne bağlıdır. 1882'de Stanley tarafından bulunmuştur. (V. Örs)

LEOPOLD, Alman İmparatorları.

Leopold I (Viyana 1640 - Viyana 1705), Macaristan kralı (1655 - 1705), Avusturya arşidukası ve imparator (1657 - 1705), Bohemya kralı (1658 - 1705). İmparator III. Ferhinand'ın oğludur. Politikasında batıda Fransa'nın nüfuzunu azaltmağa, doğuda da Osmanlı İmparatorluğu'nun tehdidine son vermeğe çalışmıştır. 1684'te "Kutsal Lig"e katılmış ve Türklerin Macaristan'ın büyük bir kısmından çekilmelerini sağlamıştır. Ancak Temeşvár banatı Türklerin elinde kalmıştır (Karlowitz = Karlofça antlaşması, 1699). 1672'den sonra Fransa'ya karşı yapılan koalisyonlara katılmıştır. İspanya meselesi ortaya çıkınca, oğlu Arşiduka Karl'ın haklarını desteklemiş ve böylece Almanya'yı harbe sürüklemiştir (1702).

Leopold II (Viyana - 1747 - Viyana 1792), Toskana büyük dukası (1765 - 1790); imparator, Avusturya arşidukası, Bohemya ve Macaristan kralı (1790 - 1792). İmparator I. Franz ve Maria Theresia'nın oğludur. Fransa kraliçesi Marie Antoinette'in kardeşi ve kendi kardeşi II. Joseph'in halefidir. Toskana'da Kiliseyi emirlerine bağlı kılmış, engizisyonu yok etmiş (1787) ve Kilise adamlarının Jansenius'un düşüncelerine olan eğilimini desteklemiştir. İmparator olduktan sonra Holanda'yı fethetmiştir (Aralık 1790). Osmanlı İmparatorluğu ile barışı kurmuştur (Ziştovi 1791). Fransız İhtilâlini etkisiz bırakmak amacıyla Prusya ile antlaşma ve birlik kurmuştur (7 Şubat 1792). (V. Örs)

LÉOPOLD. Belçika kralları.

Léopold I (Koburg 1790 - Laeken 1865), Belçika kralı (1831 - 1865). Alman prensi Franz von Sachsen - Koburg'un oğludur. 1830'da Yunan kralı seçilmesi söz konusu olunca, Yunanlıların kendisini istemediğini görerek reddetmiştir. 4 Haziran 1831'de toplanan Belçika Millî Kongresi onu Belçika Kralı seçmiştir. Fransız kralı Louis - Philippe'in kızı Louise - Marie d'Orléans ile evlenmiştir.

LEOPOLD I

Léopold II (Brüksel 1835 - Laeken 1909), Belçika kralı (1865 - 1909). L. II.'nin oğlu ve halefidir. Krallığı sırasında kendisini liberal göstermiş, 1885'te Afrika'da Kongo bağımsız devletini kurmuştur. Ama Belçika krallığına ait bu ülkenin idaresi çok tenkid edilmiş, 1908'de Parlamento Kongo'nun Belçika'ya bağlanmasını kararlaştırmıştır.

LEOPOLD II

Léopold III (doğ. Brüksel 1901), Belçika Kralı (1934 - 1951). Kral I. Albert ile Bav-

yera prensesi Elisabeth'in oğludur. II. Dünya Harbinde önceleri tarafsız kalmış, Belçika'nın Almanlar tarafından istilâsından sonra (10 Mayıs 1940), Almanlara karşı savaşmış, fakat 28 Mayıs'ta silâhları bırakarak, kendini Almanların esiri ilân etmiştir. 1944'te sürgüne gönderilmiş, ertesi yıl serbest bırakılmıştır. Kardeşi Charles'i naip seçmiştir. 22 Temmuz 1950'de Belçika'ya dönmüş, ama sosyalistler ve Wallon'ların direnmesi karşısında haklarını oğlu Baudouin'e bırakmış ve 16 temmuz 1951'de tahttan çekilmiştir. (V. Örs)

LÉOPOLDVILLE : bk. KİNŞASA.

LEPANTO (bugünkü adı : **Naupaktos**) : bk. İNEBAHTI.

LEPRA : bk. CÜZAM.

LEPTOFİS (Lat. leptophis; Yun. leptos = soyulmuş, ince; ophis = yılan'dan), bir yılan cinsi; ince ve zararsız olup, ağaçlarda yaşayan bu hayvanların yurdu orta ve Güney Amerika'dır. (V. Örs)

LEPTON (Yun.; Yun. teptos = ince'den), eski Yunanlılarda kıymeti çok az bir para birimi. Yine aynı millette, 13 santigramlık bir ağırlık birimi. Bu kelime, atom ilminde, bâzan elektron, positron ve neutrino gibi atom parçacıklarının genel adı olarak kullanılır. Çoğul: Lepta. (V. Örs)

LERDO DE TEJEDA, Sebastián (Jalapa 1825 - New York 1889), Meksikalı devlet adamı ve Meksika Cumhurbaşkanı. Dışişleri bakanı olmuş (1857 ve tekrar 1863 - 1867); Yüksek Yargıtay Başkanı olarak, imparator Maximiliano'yu ölüm cezasına çarptırmış ve 1872 - 1876 yıllarında Cumhurbaşkanı olmuştur. (V. Örs)

LERICHE, René (Roonne, 1879 - Cassis, 1955), Fransız cerrahı. Lyon'da ve Strasbourg'da profesör olarak çalışmış ve 1937'de, Collège de France'da denemeli hekimlik kürsüsünde Ch. Nicolle'ün yerini almıştır. Alji, arterit ve yüksek tansiyonda sempati sinirleri cerrahisinin önemini belirtmiş ve bunu geliştirmiştir. Bir fonksiyonun bozulması, organda bir bezyon (yara)'un meydana gelmesine yol açtığını göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *La Chirurgie de la douleur* (Ağrı cerrahisi [1937]; *Physiologie normale et pathologique des tissus ossaux* (Kemik dokusunun normal fizyolojisi ve patolojisi) [1939]; *Physiologie normale et pathologique et chirurgie des artères* (Atardamarların normal ve patolojik fizyolojisi ve cerrahisi) [1943]; *La Philosophie de la chirurgie* (Cerrahinin felsefesi) [1951]. 1945'te İlimler Akademisi'ne, 1946'da da Tıb Akademisi'ne üye seçilmiştir. (V. Örs)

R. LERICHE

LÉRIDA [İsp.; katalanca: Lléyda. Eski Lat. adı: Ilerda], Katalanya (İspanya)'da şehir ve vilâyet. 1. Şehir: nüfusu: 79 400 (1968). Segre Irmağı'nın üzerinde denizden 150 m. yüksekliktedir. Üniversitesi 1 300'de kurulmuştur. Tarım pazarıdır ve tekstil endüstrisi vardır. Şehirde, Zuda adını taşıyan ve Araplardan kalma bir kalenin kalıntıları görülür. San Lorenzo kilisesi ve Eski Katedral'i (1203 - 1278) meşhurdur. XV. yüzyıldan kalma Santa Maria hastahanesi de dikkati çeker. Yeni Katedral (1781), yeni klasik üslûptadır. 1149'dan beri piskoposluk'tur. 2. Ebro Irmağı mecrasının ortalarında bir vilâyet. Yüzölçümü: 12 028 km², nüfusu: 345 000 (1968). Endüstrisi az gelişmiştir. (V. Örs)

LERMONTOV, Mikhail Yuryeviç (Moskova 1814 - Piyatigorsk 1841), Rus şâiri ve yazarı. Rusya'ya XVI. yüzyılda göç etmiş, İskoçyalı bir asilzâdenin torunu. Genç yaşta şiirler ve dramlar yazmağa başlamış, 1832'de askerî okula, 1834'te de orduya girmiştir. Puşkin'in ölümü (1837) üzerine yazılmış ve toplumu tenkid eden bir şiirinden dolayı, Kafkasya'ya sürüldü. 1838'de Petersburg'a dönmesine izin verilmiş ise de, 1840'da, bir düelloya katılmasının cezası olarak, tekrar Kafkasya'ya sürülmüş ve orada yine yaptığı bir düellonun, kurbanı olmuştur.

M. Y. LERMONTOV

L., Puşkin'den sonra Rus romantik kuşağının başlıca mümesilidir. L., kendine örnek olarak Byron'u seçti. Byron'un tesirleri bilhassa şu noktalarda göze çarpar: Seçtiği temalar, onları işleme tekniği, kendisine empoze ettiği üslûb ve genel felsefesi. Felsefesinin elemanları ise, Byron'da da olduğu gibi, "kötümserlik, çevresindeki insanları küçük görme, yalnızlıktan ıztırab çeken şâirin tabiat ve temiz sevgi tarafından kurtarılması"dır. L.'un şiirleri, kullandığı motifler ve şiir tekniği bakımından, her şeyden önce, dış âhenkçe kuvvetlidir. Bu sebepten dolayı, birçokları bestelenmiştir. Ayrıca L., ara - sıra, şiirlerinde hitâbete de yönelir. Bu özellikler, Şeytan (1840) adlı manzum destanında en güzel şekilde yer almışlardır. *Pyesnya pro tsarya İvana Vasilyeviça, molodogo opriçnika i udalogo kuptsa Kalaşnikova* (Çar İvan Vasilyeviç, genç muhâfızı ve yürekli tüccar Kalaşnikov için şarkı) [1837]; başlıklı manzum destanında da, Rus halk destanlarının temalarını ve üslûbunu kullanmıştır. Sahne yazarı olarak L.'un en çok sevilen eseri, *Maskarad* (Maskeli balo) [1835]'dır. Bu piyesinde, ihtiraslar ve büyük etkiler yapan duygu çatışmaları ile dolu, romantik dram örneğine sâdık kalmıştır. *Geroy naşego vremeni* (Çağımızın bir kahramanı) [1840]; adlı ve günlük hâtıra şeklinde yazılmış romanında L., Peçorin adı altında, o çağın tipik bir byronvârî yiğitini tasvir eder. L., bu şahıs hakkında çeşitli kişilerin intibalarını bildirerek, onu gözlerimizin önünde pek objektiv bir şekilde canlandırır. Bu romanı ile L., Rus edebiyatının büyük romanlar serisini açar. Bu romanlar, sosyal bakımdan "lüzumsuz adam" olan kahramanlarını, iyiyi kötüden ayıran psikolojik bir analize tâbi tutarak, aynı zamanda çağdaş cemiyeti inceler ve tenkid ederler. (V. Örs)

LERNĒ EJDERİ (Yun. mit.), Lerne Gölü adını taşıyan ve Peloponezos'un Argolis ve Lakonia bölgeleri sınırındaki bir bataklıkta yaşadığı söylenen, çok kafalı bir su yılanı veya

ejderi. Efsaneye göre Herakles, ejderin kafalarını kesmiş ise de, bunlar yeniden olmuştur. Yeğeni Jolas, kafalar düştükçe kesilen yeri yakarak ejderin öldürülmesini sağlamıştır. (V. Örs)

LEROUX, Xavier (Velletri, İtalya, 1863 - Paris 1919), Fransız müzisyeni. Dubois Massenet'nin öğrencisi olup, 1885'te Roma ödülünü kazanmıştır. Paris Konservatuvarında armoni profesörü ve *Musica* adlı derginin müdürü olarak çalışmıştır. Eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Le Chemineau* (Serseri) [1907]; *le Carillonneur* (Çan sanatkârı) [1913]; *La plus Forte* (En güçlü kadın) [1924]. Bu üç eser lirik'tir. Bir missa, birkaç mote ve ezgiler de bırakmıştır. (V. Örs)

LESAGE, Alain René (Sarzeau 1668 - Boulogne - sur - Mer 1748), Fransız roman ve piyes yazarı. *Grispin rival de son Maitre* (Efendisinin rakibi Crispin) [1707] komedisi başarı kazanınca, La Foire Saint - Germain tiyatrosu için birçok piyes yazmıştır. Bu piyeslerden çok başarılı olan birisi *Turcaret ou Le Fınancier* (Turcaret (ad) veya Maliyeci) (1709), kralın emri ile, Fransız Komedisinde de oynamıştır. Tiyatro yazarlığındaki şöhretinin yanında L., romancı olarak da büyük ün kazanmıştır. En çok sevilen romanı *Le Diable Boiteux* (Topal şeytan) [1707]'de, İsapnyol maskesi altında Paris'in töre ve âdetlerini çok alaylı bir şekilde anlatır. Bu romanın başarısı, L.'ı aynı üslûb ve tarzdaki şu romanlarını yazmağa da teşvik etmiştir: *Gil Blas de Santillane* (İspanyol erkek adı) [1715 - 1735]; *L'Histoire de Guzman de Alfarache* (G. de A. (İspanyol erkek adı)'ın hikâyesi) [1732]; *Les aventures de Monsieur Robert* (Bay Robert'in maceraları) [1732]; *Le Bachelier de Salamanque* (Salamanca üniversitesi öğrencisi) [1736]. (V. Örs)

A. R. LESAGE

LESBOS : bk. MİDİLLİ.

LESİNA : bk. HVAR.

LESKIEN [*leskin*], **August** (Kiel 1840 - Leipzig 1916), Alman dil bilgini. Jena Üniversitesinde okumuştur. August Schleicher (b. bk.)'ın öğrencisi olan L., 1869 yılında Jena Üniversitesinde, lengüistik profesörlüğüne getirilmiştir. Daha sonra Leipzig Üniversitesinde Slav dilleri (Slavistik) profesörlüğü yapmıştır (1870 - 1916).

L. çalışmalarında fonetik kanunlarını esas olarak almıştır. *Die Deklination im Slawisch - Litauischen und Germanischen* [1876]; adlı eserinde bu esas değerlendirilmiştir. Bu bakımdan L., Genç gramerciler (Alm. Junggrammatiker, b. bk.) ekolünün kurucusu sayılır. L. daha çok Balt - Slav dilleri alanında çalışmıştır. Bu alanda *Handbuck der altbulgarischen Sprache* (Eski bulgar dili el kitabı) [1871]; *Grammatik der altbulgarischen Sprache* (Eski Bulgar dili grameri) [1909]; *Grammatik der serbokroatischen sprache* (Sırp - Hırvat dilinin grameri) [1914] gibi eserler yazmıştır. (H. Eren)

LESKOFÇA : bk. LESKOVAC.

LESKOFÇALI GALİB : bk. GALİP BEY.

LESKOV, Nikolay Semenoviç (Gorokovo, Orel Guberniyası 1831 - Petersburg 1895), Rus gazetecisi ve yazarı. Gazeteci olarak Stebnitskiy takma adını kullanmıştır. Sonradan *Çapeçatlenny angel* (Mühürlenmiş melek) [1872] adı altında toplanan çok önemli kısa hikâyeler ve romanlar da yazmıştır. Bunlar arasında *Soboryane* (Kilise halkı) [1872] adlı ve bir köyün dinî hayatını canlandıran romanı dikkati çekmiştir. (V. Örs)

LESKOVAC (Türkçe adı: Leskofça), Yugoslavya (Sırbistan)'da bir şehir. Nüfusu: 40 000 (1967). Niş şehrinin güneyinde, Güney Morava vâdisindedir. Bir müzesi ve tekstil endüstrisi vardır. (V. Örs)

LESPINASSE, Jule - Jeanne - Eléonore de (Lyon 1732 - Paris 1776), Fransız salon hayatında tanınmış kadın. Madame M. A. Du Deffand'ın yanında (1754) kalarak bu kadının meşhur salon'una katılmış ve burada zekâsı ve câzibesi ile dikkati çekmiştir. Sonraları (1764) kendi salonunu açarak, zamanının en parlak aydınlarını ve bilhassa Ansiklopediciler'i etrafına toplamıştır. J. B. d'Alembert, bu Ansiklopediciler'in başında geliyordu. *Lettres* (Mektuplar) [1809] adlı bir eseri vardır. (V. Örs)

LESSEPS, Ferdinand Marie (Versailles 1805 - Chênaie, Guilly, Indre 1894), L. Vikontu, Fransız diplomatı, idarecisi ve seyyahı. 1833'te Kahire'de konsolos iken Prens Said ile arkadaşlık kurmuş ve Saint - Simon'cularla Linant de Bellefonds'un iki denizi birleştirecek bir kanalın yapılması ile ilgilenmiştir. 1849'da diplomatik hayattan ayrıldıktan sonra Said Paşa 1854'te Mısır valisi olunca L.'i Mısır'a geri çağırmış ve Süveyş Kanalı'nın kazılmasına âid imtiyazı vermiştir. İmtiyazın şartlarına göre L.'e, 60 000 hektarlık yüzölçümünde bir araziden faydalanacak ve, açılışından itibaren, 99 yıl süre ile kanala sahip olacak bir şirket kurma hakkı veriliyordu. Buna karşılık, şirket de kârlarının % 15'ini Mısır'a verecekti. Birçok güçlükler yenildikten sonra, kanal 17 Kasım 1869'da Fransız imparatoriçesi Eugénie tarafından hizmete açıldı. 1876'da, L., Panama berzahının yarılması ile vücude getirilecek bir kanal ile de ilgilenmiştir. Kolombiya ile müzakerelerden sonra, 1880'de bir şirket kurmuş ise de, şirket şubat 1889'da iflâs etmiştir. L., 1873'te İlimler Akademisi'ne, 1884'te de Fransız Akademisi'ne seçilmiştir. (V. Örs)

F. M. LESSEPS

LESSING, Gatthold Ephraim (Kamenz, Saksonya 1729 - Braunschweig 1781), Alman tenkitcisi, şâiri ve filozofu. Her ne kadar XVIII. yüzyıl Fransız filozoflarının düşünceleri onu etkilemiş ise de, zamanının, Fransız trajedisini taklid eden piyeslerle dolu Alman sahnesini Fransız etkisinden kurtarmak istemiş, Romalı sahne şâirleri Plautus ve Terentius'un etkisinde, birtakım komediler yazmıştır: *Der junge Gelehrte* (Genç âlim) [1749]; *Der Freigeist* (Serbest düşünen adam) [1749]; *Die Juden* (Yahudiler) [1749]. Yine Eski Çağlar'ın etkisini gösteren *Fabeln* (Masallar)'i [1759]; yayınladıktan sonra, Hamburg tiyatrosu için *Minna von Barnhelm* (kadın adı) [1767];

komedisini yazmış ve sahne hakkındaki düşüncelerini, sonradan *Hamburgische Dramaturgie* (Hamburg Sahne Sanatı) [1767 - 1769]; genel adı altında toplanan yazılarında bildirmiştir. Burada, Alman sahnesine model olarak Shakespeare'i gösterir. Estetik hakkındaki düşüncelerini *Laokoon* (Mitolojik şahsiyet ve bunu ve oğullarını tasvir eden ve Eski Çağlar'dan kalma ve grup) [1766 - 1768]; adlı bir eserde kesinlikle ifade etmiş ve *Emilia Galotti* (kadın adı) [1772]; adlı orta sınıf trajedisinde canlandırmıştır. Bundan önce yazdığı *Miss Sara Simpson* (özel ad) başlıklı piyese birinci Alman orta sınıf trajedisi gözü ile bakılır. *Nathan der Weise* (Temkinli Nathan) [1779]; bir felsefî dramdır. *Die Erziehung des Menschengeschlechts* (İnsanların eğitimi) [1780] adlı eseri vecîzelerden meydana gelir. Almanya'da millî edebiyatın düşüncesi şekil almağa başladığı bu yıllarda, L.'in etkisi çok büyük olmuştur. (V. Örs)

G. E. LESSING

LESUR, Daniel (doğ. Paris 1908), Fransız orgcusu ve kompozitörü. Schola cantorum (Şan okulu)'un kompozisyon öğretmeni ve müdürü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Passacaille* (3 tempolu bir saray dansı): Piyano ve orkestra için (1936), *Ricercare* (Araştırmak) [1939] orkestra için, *Andrea del Sarto* (Bir İtalyan ressamının adı), senfonik şiir (1940); *Sérénade pour orchestre à cordes* (Telli sazlar orkestrası için serenad) [1954]; *Symphonie de danses* (Danslar senfonisi) [1958]. (V. Örs)

LESZCZYŃSKİ, Polonyalı asilzâdeler âilesi: Leszno Kontları. En iyi bilinen iki üyesi, Polonya kralı Stanislas ve onun XV. Louis ile evlenerek Fransa Kraliçesi olan, kızı Marie Leszczyńska'dır. Almanlar bu aileye von Lissa adını da vermişlerdir. (V. Örs)

LET DİLİ, Hint - Avrupa dillerinin Balto - Slav koluna bağlı bir dil. Balt dilleri, batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılır. L. D., Balt dillerinin doğu bölümüne girer. L. D. bugün Letonya (veya Latviya)'nın resmî dili olarak Letonya'da, Kurland'da, Livonya'da ve Rusya'nın Vitebsk ve Pskov bölgelerinde konuşulmaktadır. L. D.'nin üç lehçesi vardır. (H. Eren)

LETONYA, Let dilinde **Latvija.** Tam adı : **Sosyalist L. Cumhuriyeti;** letçe : **Latvijas Pahomju sozialtstika Republika;** Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olup, Baltık Denizi kıyısında bulunan bir ülkedir. Yüzölçümü: 73 700 km², nüfusu: 2 300 000, başkenti: Riga. *Coğrafyası:* L., alçak ve düz bir bölge olup, buzların erozyonu ile şekillenmiştir. İklimi oldukça ılımlı ve rutubetlidir. Bitki dünyasının karakteristik özellikleri, kozalaklı ve yapraklı ağaç ormanlarının çok yaygın olmasıdır. L., bir tarım ülkesidir. En çok hayvan ve keten yetiştirilir. Balıkçılık da gelişmiştir. Endüstrisi daha çok tarım ve ormancılık ürünlerine bağlı olup, limanlarında (daha çok Riga'da) toplanır.

Tarih : L.'nin şimdiki topraklarında, İlk Çağlar'da Balt'lar yerleşmişler ve Finlileri kuzeye doğru sürmüşlerdir. Hıristiyanlık, bu ülkeye XII. yüzyıl gibi erken bir zamanda girer. Livonya piskoposluğu, 1199'da kurulmuştur. Hıristiyanlığın yayılmasını, Alman Şövalyeleri'nin Haçlı Seferleri'ne katılması kolaylaştırmıştır. Bundan sonra Livonya'nın mukadderâtına bağlı kalan ülke, kâh Polonya'nın, kâh İsveç'in, kâh Rusya'nın eline geçmiştir. Kasım 1918'de kurulan bir Millî Meclis L.'nin bağımsızlığını açıklamış ve gerek Alman ordusunu, gerek Kızıl Ordu'yu topraklarından kovmayı başarmıştır. Bağımsız L., bir toprak reformu yaparak, geniş çiftlik sahiplerinin, baronların gücünü azaltmıştır. İstikrarsızlık ancak 1934'te Ulmanis'in otoriter rejiminin kurulması ile sona ermiştir. 1939'da Sovyetler'in hâkimiyeti altına giren L., Haziran 1940'ta, Sovyet ordusu tarafından işgal edildi ve L. Sovyet Cumhuriyeti ilân olundu. Ülke, İkinci Dünya Harbi'nde, 1941 - 1944 yıllarında Alman işgali altında kaldı.

Edebiyat : L.'nın edebiyatı, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Başlıca şâirleri şunlardır: Juris Alunans (1832 - 1864), Andrejs Pumpurs (1841 - 1902), Mikelis Auseklis (1850 - 1879). Bunların öncülük ettikteri orijinal yazarlar kuşağının başında Jan Raînis (1865 - 1929) gelir. (V. Örs)

LEU (Çoğulu: **LEI**, = **aslan**), Romanya para birimi. 100 bani'ye bölünür. 1867'de kabûl edilmiştir. 1867 öncesi L., 1 kuruşa eşit olup, 40 paraya bölünürdü. (V. Örs)

LEUKADIA (Leukatas), [Şimdiki adı "Santa Maura"], İonya adalarından biri. İonya denizinde, Yunanistan'ın batısında, Arta Körfezi'nin güneyindedir. Başlıca şehri Leukas'tır. Preveze bölgesinde bir kazâ teşkil eder (Batı Epiros, Yunanistan). Dağlık bir bölge olup, yüzeyinin ancak küçük bir kısmı düzdür. Zeytinyağı, frenküzümü ve şarap yetiştirir. Adanın en güneydeki burnu Doukato adını taşır. En eski çağlarda Korinthos'lular tarafından işgal edilmiş olup, Kyklop surlarının ve Apollon Leukates tapınağının kalıntılarına ve birkaç Türk istihkâmına sahiptir. Bâzı bilginler, Odyssae'nin İthake'sinin, yakındaki İthake adası değil, L. olduğunu öne sürmüşlerdir.

LEUKOPHRYENE veya **LEUKOPHRYS**, Artemis (Diana) tanrıçasının bir süsleyici sıfatı veya lâkabı. Bu ad, eski Anadolu'nun Kardia bölgesi (Ege denizi üzerinde güney - batı köşesi)'ndeki Leukophrys kentinde bulunan bir ünlü Artemis tapınağından gelir. Bu tapınak, sonradan Hermogenes tarafından daha muhteşem bir şekilde yeniden yapılmıştır.

LEUKOPLAST [Yun. leukos = beyaz; plassein = şekil vermek], bitki hücrelerinin stoplazm'ında bulunan ve çoğu zaman bir nişasta tanesini meydana getiren bir cisimcik.

LEV, Bulgaristan'ın para birimi. 100 stotinki'ye ayrılır. Senbolü: LVA. Çoğulu: Leva.

LEVANT (Fr. Levant), eskiden Akdeniz'in doğu kıyısına verilen ad. L. da Müslümanlar oturlar, Hıristiyan tâcirler de buraya uğrarlardı. (C. Kurt)

LEVANTEN (Fr. Levantin), Avrupa asıllı olup Yakın Doğu ülkelerine yerleşmiş ve evlenmeler youluyla soyu karışmış kimse. Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu idâresinde bulunan Yakın Doğu ülkelerine, özellikle kapitülasyonların kabûlünden

sonra çeşitli sebeplerle gelip yerleşmiş olan Avrupalılar, zamanla kendi aralarında veya başka ırktan olanlarla evlenerek hayli çoğalmışlardır. İçinde bulundukları şartların neticesi olarak gelenek, görenek, şive v.b. yönlerden değişik bir biçim almışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında daha ziyâde deniz ticaretinin yoğun olduğu İstanbul, İzmir, Antalya, Beyrut, İskenderiye v.b. merkezlerde toplanmışlardı. Hâlen de buralarda L.'ler vardır.

LEVAZIM (Fr. intendance) (ask.), ordunun yiyecek, giyecek ve yakacak hizmetlerini ihtiva eden bütün faâliyetlerini ifâde etmek için kullanılan terim. L. sınıfı barışta ve savaşta orduya cephâne hâricinde birinci sınıf ikmal maddeleri adı altında toplanan yiyecek giyecek ve yakacak ihtiyaçlarını sağlamakla görevlidir. L. sınıfı; askerî kantinler, levâzım depoları, fırınlar, levazım okulu, eğitim merkezleri, sahrâ birlikleri, ikmâl ve dağıtım birlikleri gibi kurumlar kurarlar. Savaşta düşmandan alınan ganimetler, cephe gerisine L. sınıfı tarafından gönderilir. (C. Kurt)

LEVÈDIA [*lẹvēda*] veya **LEBÉDIA** [*lẹbēdai*], Macarların IX. yüzyıl'ın ortasında, Etelköz (b. bk.)'e göç etmeden önce oturdukları eski yurtlarına verilen ad. Muhtemel olarak Don ile Dneper ırmağının aşağı kesimi arasında yer almıştır. (H. Eren)

LEVELLERS (İng. = aynı seviyeye getiriciler, eşit yapıcılar), Oliver Cromwell'in zamanında İngiltere'de bir demokratik gurup. Bunlara bu ad, ilk defa olarak, 1647'de verilmiştir. Bunlar tam bir politik ve dinî eşitlik istiyorlardı. (V. Örs)

LEVEND, Agâh Sırrı (doğ. Rodos 26 ocak 1894), Türk yazarı ve edebiyat tarihçisi. Edirne İstînaf Hukuk Mahkemesi Birinci Başkanı Çeşmeli Levendoğullarından Mehmet Sırrı Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Edirne'de, Kabataş ve Konya idâdîlerinde yaptıktan sonra, İstanbul Darülfünûnu (Üniversitesi) Edebiyat şubesine girmiş ve 1919'da mezun olmuştur. 1922'de özel İstiklâl Lisesi'ni kuran L., müdür ve edebiyat öğretmeni olarak çalışmış, 1927'de İstanbul Erkek Lisesi Edebiyat öğretmenliğine atanmış ve 1935'de İstanbul Eminönü Halkevi Başkanlığına seçilmiştir. 1940'da Aydın'dan milletvekili seçilerek iki dönem Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuş, 1945'de, *Türk Ansiklopedisi*'ni hazırlamakla görevlendirilmiş, 1947'de milletvekilliğinden ayrılınca, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğine atanmış, 1949'da kendi isteğiyle emekliye ayrılmış, o yıl Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu üyeliğine seçilerek Genel Yazman, Başkan ve Yönetim Kurulu üyesi olarak çalışmıştır. 1951'de *Türk Ansiklopedisi*'ndeki görevinden ayrılmış, 1953 - 1956 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, Türk Edebiyatı tarihi üzerinde serbest dersler vermiş, 1961'de yeniden çağırıldığı *Türk Ansiklopedisi*'ndeki görevine devam ederek 1966 yılı başında bu görevinden yine ayrılmıştır. 1965'de Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Türk Edebiyatı Tarihi okutmuş olan L., bugün Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu üyesidir.

A. S. LEVED

Yazı hayatına 1913'de Konya'da idâdî öğrencisi iken başlayan L.'in ilk yazıları Konya'da *Babalık* gazetesinde çıkmıştır. Bu arada öğretmenliğe de başlamış, Mütâreke yıllarında İstanbul'da *Yeni Gün* gazetesinde çalışmış, 1926'da *Felsefe ve İçtimaiyat* dergisini çıkarmış, 1935 - 1940 yılları da Eminönü Halkevi adına *Yeni Türk* dergisini yönetmiştir. L.'in türlü konular üzerindeki yazıları çeşitli gazete ve dergilerde, başlıca Ankara'da *Ulus*, İstanbul'da *Vatan* gazetelerinde çıkmıştır. Dil ile ilgili yazıları aylık *Türk Dili* dergisinde, edebiyat tarihi ile ilgili incelemeleri ise *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*'de yayınlanmaktadır. Şiir, hikâye, roman da yazmış olan L.'in asıl üzerinde çalıştığı konu, Türk edebiyatı tarihi'dir.

55'i bulan eserlerinden başlıcaları: *Acılar* (roman, eski harflerle, 1928]; *Edebiyat Tarihi Dersleri* [Tanzimat'a kadar, Tanzimat Edebiyatı, Servetifünun Edebiyatı, 3 cilt, 1932 - 1938]; *Maarifimiz ve Millî Terbiyemiz* [1940]; *Eserler ve Şahsiyetler* [1940]; *Dîvan Edebiyatı* [1941 - 1943]; *Nâbî'nin Sur - nâme'si* [1944]; *Atayî'nin Hılyetü'l - Efkâr'ı* [1948]; *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* [1949, 1960, 1972]; *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât - nâmesi* [1956]; *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul* [1958]; *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi* [1959]; *Türkçülük ve Millî Edebiyat* [1961]; *Siyaset - nâmeler* [1962]; *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı* [1962]; *Ümmet Çağı'nda Ahlâk Kitaplarımız* [1963]; *Hüseyin Rahmi Gürpınar* [1964]; *Ahmet Rasim* [1965]; *Ali Şir Nevaî* 4 cilt [1965 - 1968]; *Şemsettin Sami* [1969]; 10 cilt olarak hazırlamakta olduğu *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin birinci cildi Türk Tarih Kurumunca yayınlanmıştır.

LEVEND (ask.), Türkçe, farsça ve italyancada isim olup, ayrı ayrı anlam ve kavramlar taşımaktadır. Türkçeye hem farsçadan, hem de italyancadan aktarıldığı söylenir. İtalyancada Levantino, "doğulu" anlamına gelir. Venedik Cumhuriyeti'nce doğu ülkelerinden, Hırvatistan, Arnavutluk v.b. gibi Venedik'e göre doğuda kalan ülkelerden alınan askerlere veya Doğu Akdeniz kolonilerini korumak için sevk edilen gemilerde kullanılan ücretli askerlere verilen bir isim olarak kabûl edilir. Farsçada ise L., yüreğinde Allah korkusu kalmamış, ar damarı çatlamış, hayâsız, edepsiz, tenbel, boş gezen, kabadayı, zendost veya fâhişe, ayyaş gibi kimseler için kullanılır. Türkçede, yerine göre bu iki dildeki kavramlar kullanıldığı gibi; tekil hâlinde iken, "delikanlı, boylu boslu, yakışıklı, yiğit, çevik" gibi anlamlar alır; resmî kayıtlarda Levendât şeklindeki çoğulu, bir çeşit kara ve deniz askerlerini ifade eder. Âzerî türkçesi'nde kötü delikanlı demektir. L.'nin Batı Türkçesi'ne hangi tarihte yerleştiği kesin olarak bilinmemektedir. En eski tarih 1328 yılına kadar inmektedir ve Marino Sanudo'nun mektubunda Achaia, Negroponté v.b. Yunan sahillerini, Ege Adaları'nı vuran Türk korsanları için kullanılmaktadır. Daha sonra, Mayıs 1416'daki Gelibolu Deniz Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Venediklilerle yaptığı anlaşmada, Adalar Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda güvenliği sarsan Türk L.'lerine düşman muamelesi yapmayı kabûl etmişti. Ancak, Sultan Süleyman Kanun - nâmesinde, donanma L.'lerinin dışında, "bu kelimenin serbâz, yaramaz ve hırsız" şeklinde bir anlam değişikliğine uğradığı ve Türkçeye yerleştiği kesinlikle tesbit olunmaktadır.

Donanma L.'leri: Genellikle, Deryâ Kalemi'ne bağlı Sancak'larda, yerli kulu askerlerine verilen addır. L. - i Türkî, L. - i Rûmî olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Kuruluşları, korsanlık devrine kadar uzanmaktadır. Türk L.'lerinin resmen donanma hizmetine İnebahtı Savaşı'ndan sonra girmiş olmaları ihtimali kuvvetlidir. Deryâ Sancak beyleri'nin maiyetinde sefere çıkarlardı. Türk L.'leri Anadolu ve Arnavutluk sahillerinden, Rum L.'leri de adalardan seçilirdi. Rum L.'leri Levenda adını taşıyorlardı. Bunlar, daha sonra, hizmette hiyanetlikleri görüldüğünden tasfiye edilmişlerdir. Türk L.'leri timarlı deniz askeri olup, donanmada yaya askeri olarak kullanılırdı. Kılıç, mızrak, uzun namlulu tüfek ve tabanca taşırlardı. Rum L.'leri, daha çok, kürekli çektirilerde görev alırlardı. L.'lerin komutanına Şeh Levend denilirdi. Kıdemlerine göre "çektiri, firkate, kalyon L.'i" adını taşırlar; içlerinde en kıdemlisi de, kıç kasarada görev yaptığı için, "kıç L.'i" ünvanını alırdı. Türk L.'lerinin sayısı, XVI. yüzyıl sonlarında 5000 kadar hesab edilmekte idi. Türk ve Rum L. kıyafetleri farklı idi. Türkler genellikle başlarına kırmızı barata, sırtlarına kollu beyaz gömlek üzerine kırmızı cepken, ayaklarına mavi renkte kısa şalvar ile yemeni giyer, sarı kuşak sararlardı. Rum L.'leri de, mavi sarık ve kuşak ile yeşil cepken ve kısa şalvar giyerlerdi. XVII. yüzyılda Rum L.'leri tasfiye olunduktan sonra, L.'ler kalyoncu adını aldılar ve Osmanlı donanmasının görevli askerleri hâline geldiler. Çoğunlukla Çanakkale ve çevresinden toplandıkları için, Kazdağ'lı diye de anılmakta idiler. Donanmanın her yıl seferden dönüşünde yoklamaya tâbi tutulurlar, sefere katılmayanların kayıtları silinerek maaşları kesilirdi. Bunlardan İstanbul'da oturanlara "yerli" L. denilirdi. Subayları "L. Ağası" ünvanını taşır, bunların da üstü olan Baş Ağa ünvanı ile anılırdı. İstanbul'daki hanlarda disiplinsiz bir şekilde barındıkları için, bâzı yaramazlıklar yaparlardı. Bunu gören Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Süleyman Paşa, İstanbul, Üsküdar, Galata, Eyüp, Hasköy ve Beşiktaş'ta L. kullukları yaptırarak disiplini sağlamaya çalışmıştı. Daha sonra Beşiktaş sırtlarında bulunan L. Kışlası, L. Çiftliği adı ile yeniden inşa ettirilmiş ve Nizâm-ı Cedîd askerine tahsis edilmişti. Bu kışlanın yeri, bugün, Levent adı ile İstanbul'un en seçkin semtlerinden biri olmuştur.

Kara L.'leri: Osmanlı Türk toplumunda XVI. yüzyıldan itibaren, aylak, boş gezen, eşkıya takımından meydana gelen bir de Kara L.'leri görülür. Eski Osmanlı tarihçileri bunların donanma L.'lerinin açıkta kalmaları üzerine Anadolu'da eyâlet ve sancaklarda hizmet almaları ile "Atlı L." veya "L. süvarisi" yahut "Kapılı L." adı ile yeni bir askerî sınıf teşkil ettiklerini; görev bulamayanların da başıboş, serseri olduklarını, eşkıyalık ettiklerini, bunlara da "kapısız" yahut "kara hırsız L." denildiğini bildirirler. Ancak, son araştırmalar, kara L.'lerinin ortaya çıkışında XVI. yüzyıldaki sosyo - ekonomik sebepleri aydınlatmıştır. Kara L.'lerinin doğuşundaki sosyal sebeplerin başında Anadolu'da toplanan nüfus fazlalığı gelmektedir. Tarım alanlarının daralması ve tek elde toplanmaya doğru gitmesi, çift bozan reâya ve iş bulamayan medreseliler (suhte - softo) (b. bk.) problemlerini ortaya çıkarmıştı. Kanunî devrinde biri birini kovalayan savaşlar, dâimî bir hal alan deniz seferleri masraflarını karşılamak için konulan Tekâlif-i örfiyelerin muntazam vergi hâline gelmesi, çiftçi tabakayı ezmişti. Zengin devlet memurlarına ve büyük tüccarlara ağır faizlerle borçlanan, zamanla borcunu ödeyemeyen çiftçiler topraklarını ellerinden kaptırıyorlar veya çift ve çubuğunu bozarak, yerlerini yurtlarını terk ederek işsiz, güçsüz, aylak bir takım teşkil ediyorlardı, ki bunlara, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, devlet kayıtlarında L. ya da Levendât denildiği görülmektedir. Savaşlar sonunda para ve iş bulma imkânlarının azalması, bu genç ve canlı nüfusu, ücretlerini devlet hazinesinden muntazam olarak Yeniçeri Ocağı'na girme teşebbüslerine sevk etmişti. Ancak bu teşebbüsler gerek Kanunî, gerek oğlu II. Selim ve torunu III. Murad devirlerinde, Acemi Ocağı'ndan gelen öz yeniçeriler tarafından daima engellenmişti. Bunun sonunda, Anadolu ve Rumeli'de yeniçerilere hasım, devlet otoritesine veya devlet temsilcilerine kin duyan bir zümre ortaya çıkmıştı ki bunlar softalar, saruca, sekban ve L.'ler idi. L.'lerin güç kazanmalarında ve teşkilâtlanmalarında ilk büyük âmil, Şehzâde Bâyezid'in isyanı olmuştur. Gerçi daha önce de çift - bozan reâyânın ilk Celâlî hareketlerine karıştıkları görülmüşse de, asıl tehlikeli hâl alışları Konya Savaşı'ndan sonra kendini gösterir. Bu savaşta yenilgiye uğrayan L.'lere karşı hükûmet Yevimli teftişi adı altında ağır bir baskı yapmağa kalkışırken, bunlar Anadolu'da Sıvas, Bursa, Balıkesir, Aydın, Saruhan ve Amasya'da geniş ölçüde eşkıyalık hareketlerine giriştikleri gibi; Rumeli'ye de sıçramışlardı. Gelibolu'dan geçen L.'leri durdurmak için Silistre sancak beyi Sinan Paşa, sonra da Dergâh-ı Âlî çavuşlarından İskender Çavuş görevlendirildiler ise de, L.'ler Trakya, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Eflak'a kadar sızma imkânını bulmuşlar; ayrıca, bu bölgedeki çift - bozan reâyâyı da aralarına katmışlardı. L.'ler, özellikle, zalim kimselere, vilâyetlerdeki idarecilere karşı kin beslediklerinden ve bunları soyup mallarını, evlerini yağmaladıklarından halk tarafından tutulmakta idiler. Aralarına gadre, kahra uğramış sipahiler, subaşılar, hattâ müslüman olmayan kimseler de katılmıştı. Anadou'daki konar - göçer Türkmenler ise, başlıca destekleri idiler. L.'lerin harâmîlik denilen bu hareketlerini önlemek için, Kanunî'nin silâhları toplatma çabası hiçbir sonuç vermemişti. Gerek Kanunî'nin, gerek Sokullu Mehmet Paşa'nın iç politikada tuttukları yolu III. Murad değiştirmek istedi. Anadolu'da askersiz kaldığı zaman, âsâyişi sağlamak için, III. Murad eli silâh tutan çift - bozan reâyâyı L. bölükleri olarak teşkilâtlandırdı. Bu suretle, işsiz güçsüz olan bu insanlara iş bulunmuş oldu ise de, bir ücret verilmesi düşünülmediğinden, bunlar da soyguncu olmaktan öteye geçemediler. 1578 baharında Lala Mustafa Paşa İran Seferi'ne çıktığı zaman orduya katılmayan L.'ler, sekbanlar ve seferden kaçan timarlı sipahiler, işten uzaklaştırılmış veya kaçak hükûmet mensupları yahut reâyâdan şöhret yapmış kimselerin başbuğluğunda toplanarak, ilk L. Bölükleri'ni teşkil ettiler. L. Bölükleri'nin böylece ortaya çıkışı, bunların birer başbuğ etrafında toplanmaları, bu bölükleri dağılmaz bir birlik hâline getirmişti. XVII. yüzyılda Anadolu, L. adını alan bu kimselerin çeşitli davranışlarına sahne olmuştur. 1587'den itibaren hükûmet, Anadolu'ya gönderdiği müfettişlerle, L.'leri bastırmağa çalıştı. Ordunun İran Seferi'nden dönmesi üzerine vilâyetlerde evleri barkları bulunan beyler, tımar ve zeâmet sâhibleri, kapıkulları; mallarını, canlarını kurtarmak için, Devriye (teftiş) Bölükleri beslemeğe başladılar.

Bu hizmet için de, başıboş L.'leri tuttular. Bunlar, daha sonraları, "kapılı L." adını alacaklardır. Bu suretle, L.'lerden ve softalardan şikâyetler azaldı; fakat, buna karşı, Devriye Bölükleri'den şikâyetler çoğaldı. Halk, şimdi, kapılı olan yani bir devlet memurunun maiyetinde bulunan L.'lere karşı direnme emeli ile ve kadılara başvurarak, yer yer, harekete geçmiş bulunuyordu. Nihayet hükûmet, 1590/91 yılında çıkardığı Adalet Fermanı ile, devlet memurlarının köy ve kasabaları teftiş yetkilerini kaldırdı. Ancak bu da, kapılı L.'lerin yeniden kapısız hâle gelmelerine yol açtı. 1593'te Avusturya Harpleri'nin başlaması ile, Anadolu, devletten şikâyetçi kitlelerin yarattığı huzursuzlukla, büyük bir ayaklanma ortamına girmiş oldu. L.'lerin devlet memurlarına kapılanmaları ve köylü reâyâya musallat olmaları "Celâlî fetreti" denilen büyük isyânlara yol açtı. 1595'te III. Mehmed, Eğri Seferi'ne çıkmadan önce, yeni bir adalet fermanı yayımladı ve kapılı, kapısız L. eşkıyasına karşı halkın yiğit-başılar komutasında "İl-erleri" teşkil etmelerine izin verdi. Bu tarihlerde eşkıya sözünden, artık, kime bağlı olurlarsa olsunlar, L. Bölükleri anlaşılmakta idi.

Büyük kaçgun ve Celâlî fetreti ile onu izleyen ümerâ isyanları, Anadolu'da büyük bir sosyal çöküntüye sebeb olmuş ve Osmanlı imparatorluğu'nun gerçek gerileme sebeplerinden biri olarak bilinmiştir. XVII. yüzyıl bu çeşit karışıklıkların sürdüğü bir devir olmuştur. Tımarlı sipahi kuruluşunun çökmesi üzerine hükûmet, ümerânın L.'leri derece kapılarında çalıştırmalarına boyun eğmek zorunda kaldığı gibi; seferlerde kapısız L.'leri de, ulûfe ve tayınları devlet tarafından verilmek suretiyle, geçici olarak, sefere sürme yolunu da tutmuştu. Bu çeşit L.'lere Beylik (mîrî) levendât veya mîrî süvari levendât deniliyordu. Ancak Anadolu'da ve Rumeli'de kapılı, kapısız, beylik veya hırsız L.'lerin halka, özellikle köylere yaptıkları zulmün önü alınamamıştı. Bu yüzden, 1688 tarihinde, nefîr-i âm'la, görüldükleri yerde imha edilmeleri kararı verildi. Ama, bu tedbirden de bir sonuç alınamadı. 1699'da yayınlanan bir fermanla, kapılı L.'ler kaldırılıyor, yerlerine "beşli", "tüfekçi" ve "deli" yazılması isteniyordu. 1719'da alınan bir fetvâ ile kapılı ve süvari L.'leri kaldırılıyor, bunların Vezîriâzam Kapısı'nda bulunan ve Ser-çeşme ünvânını taşıyan subaylarının görevine de son veriliyordu. L.'ler, bu fermana göre, isterlerse "gönüllü," "atlı" ve "azab" sınıflarına geçebileceklerdi. 1723 tarihinde İran Seferi'nin başlaması üzerine ordunun cepheye gitmesi ile, L.'lerin eşkıyalık hareketleri yeniden gözüktü. 1726'da, İran Harpleri sebebiyle, paşaların kapılı L. ve beylik L. yazmalarına izin verildi. Ancak, 1745'te, bunların Yeğen Mehmed Paşa ordusunun bozgununa sebeb olması üzerinedir ki, artık, hiçbir itibarları kalmadı. 1746 barışı yapılır yapılmaz, Anadolu Müfettişi Hekimoğlu Ali Paşa, 1775'te ise Karaman Valisi Kuyucu Süleyman Paşa tarafından yürütülen bastırma hareketleri sonuç vermiş; 1776'da çıkartılan son fermanla, varlıkları kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. İki yüz yılı aşan bir eşkıyalık hareketi olan L.'liğin son devirlerinde, sayıları 16 000 kadar idi. Anadolu'da kılıçtan kurtulan L.'ler, en son, Şam valisi Azm-zâde Mehmed Paşa ile Sayda valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın maiyetine girmişlerdi. Kapılı L.'ler bölük kuruluşlarında bölük-başı, oda-başı, bayraktar ve çavuş "rütbeli", soytarılar ise "rütbesiz" askerlerdi. Başlarına ortası geniş dilimli L. külâhı giyerler, üzerine de sarık dolarlardı. L.'liğe heves edip çift-bozan reâyâdan toprağı boz koyma tazminatı olarak alınan vergiye "Çift-bozan resmi" veya "L.'lik akçası" denilirdi.

Kara levendleri bugün hâtıralardan silindiği halde, deniz levendleri bütün canlılığı, hattâ haşmetiyle hâtıralarda yaşamaktadır. Hattâ "L." denince akla bugün sadece Osmanlı devri Türk denizcisi gelmektedir. Kara L.'lerinin Osmanlı yükselme devrinde bulunmayışı, gerileme devrinde de müsbet bir rollerinin olmaması yanında, gerçek L.'ler, Osmanlı denizcileri, Türk-Osmanlı cihan imparatorluğunun yapıcıları arasında yer alırlar. Kapdân-ı Deryâ ve Cezâyir beylerbeyisi Barbaros Hayreddin Paşa, L.'lerin en büyüğü sayılır. Pek çok dehâ sahibi Osmanlı amirali, L.'likten yetişmişlerdir. Hattâ L.'likten yetişmiyen, kara hizmetinden veya diğer devlet görevlerinden gelen kapdân-ı deryâlar ve diğer bahriye ümerâsı, L.'likten gelenlerin yanında çok sönük kalmışlar, muvaffakiyetsizliklere sebep olmuşlardır. L.'lik geleneği, ustadan çırağa denizci yetişmek usulü bozulunca, Türk denizciliği de inhitat devrine girmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

LEVENT, İstanbul'un Şişli ilçesinde bir semt. Osmanlı İmparatorluğu devrinde deniz erlerine de bu ad verilirdi. İstanbul'da oturan yerli L.'lere Rumelihisarı sırtlarında yaptırılan L. kışlası, III. Selim zamanında kurulan Nizâm-ı Cedîd askerlerinden bir kısmı için de kışla olarak kullanılmış ve bu kuruluştan dolayı buraya bu ad verilmiştir. Bu semt, son yıllarda büyük bir gelişme göstererek İstanbul'un seçkin bir bölgesi olmuş ve yakınlarında da birçok sanayi kuruluşları yer almıştır.

LEVENTINA, Valle, İsviçre'de bir vâdi. Ticino (Tessin) ırmağı vâdisinin Airolo ve Bellinzona arasındaki orta bölgesi.

LEVERTIN, Oscar (Gryt, Norrköping 1862-Stockholm 1906), İsveçli yazar. Psikolojik romanlar yazmış ve kendisini büyük bir tenkitci olarak da kabûl ettirmiştir. Bununla beraber şöhreti, her şeyden çok, şiirlerine dayanır. Başlıca eserleri: *Magistrarne i Österås* (Österås öğretmenleri) [1900] (roman), *Svenska gestalter* (İsveçli şahsiyetler) [1903] (tenkit), *Legender och visor* (Efsaneler ve türküler) [1891] (şiir).

LEVH, üstüne yazı yazılan tahta, yahut kemikten, taştan yapılmış yassı safîhaya L. denir. Lûevh, dört unsurdan havaya verilen addır. "Ahd-i Atîk"te, Tanrı'nın emirlerinin, iki taş levhaya yazıldığı, Mûsâ Peygamber'in, Tûr'dan inince İsrâiloğullarının öküze tapmakta olduğunu görüp kızarak bu levhaları yere attığı, levhaların parçalandığı, sonra gene Tanrı'nın emri ile iki taş tevha yapıp parçalananlardaki emirleri onlara yazdığı bildirilir (Hurûc, XXIV, 12; XXXII, 15-19; XXXIV, 1-4 ve 29). Kur'ân-ı Kerîm'de VII. sûrenin (ElA'râf) 145. âyetinde de bu olay geçer ve, "levhalar" karşılığı olarak, "elvâh" denir. Bunlarda, her şeye âid öğütlerle; halkın, dîne âid olarak muhtaç olduğu şeylerin yazılı bulunduğu; Mûsâ'nın, kavmini öküze tapar bulup levhaları yere attığı; sonra gene aldığı (150-154. âyetler) anlatılır. Bu levhaların tahtadan, taştan yeşil zebercedden ve yâkuttan olduğu da rivâyet edilmiştir. (Tebrîzî, *Mecmâ'l-Beyân*, c. IV) LIV. sûrede (El-Kamer, 13. âyet), Nuh Peygamber'in gemisinin çivilerle pekiştirilmiş L'-

lerden (Elvâh) yapıldığı bildirilir. LXXXV. sûrede (El-Burûc, 22. âyet), Kur'ân'ın "Levh-i mahfûz"da olduğu bildirilmektedir ki âyetteki "mahfûz" sözü, Kur'ân'ın değiştirilmekten, artma'dan ve eksiltilme'den korunmuş olduğu, Allah katında mahfûz bulunduğu, meleklerden başkasının bilemediği" tarzında tefsîr edilmiştir. Aynı âyetteki "mecîd" sözünün, Kur'ân'ın kadrinin yüceliğine delâlet ettiği, yahut Rabb'e izâfe edilerek, "Kur'ân, mecîd olan Rabb'indir" tarzında mânâlandırıldığı da olmuştur (Zemahşerî: *Keşşâf*, Bayzâvî: *El-Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl)*. LXVIII. sûreden (El-Kalem, ilk âyet), Nûn'un, "nûrdan bir L." olduğu, Allah'ın emri ile kıyâmete dek olacak şeylerin kudret kalemi ile o L.'e yazıldığı rivâyet edilmiştir *(Mecmâ*, c. X, s. 332). Kudsî hadislerde, kalem'in, bizzât Allah'ın kudret eli ile yaratıldığı, L.'e Allah'a teslim olanın, belâsına sabr edenin, hükmüne râzı olanın doğrularla haşr edileceği, kalem'in ebediyete dek olacakları yazdığı da bildirilmektedir (Muhammedü'l-Medenî, *El-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdîs'il-Kuhsiyye)*. Allah'ın ak inciden bir L. yarattığı hakkında da bir hadîs rivâyet edilmiştir (Süyûtî: *Câmî'ü's-Sağîr)*. Cebrâil'in vahyi Mîkâil'den, onun İ'srafîl'den, onun da "levh-i mahfûz"dan aldığına dâir bir hadîs de vardır (Râgıb-ı Isfahânî: *El-Müfredât fî Garâib'il-Kur'ân)*. L. ve Kalem'in iki melek olduğuna dâir rivâyetler de vardır. Fakat bunlar, zayıf görülerek, reddedilmiştir. L., olacak şeylerin yazılı bulunduğu şeydir. İbn-i Abbâs'a göre, uzunluğu yerle gök, enliliği de doğu ile batı arası kadardır. Niteliğini bilemeyiz. Filozoflara ve onlara uyan sûfîlere göre, "yaratıcı kudret"in ilminde, tafsîl âleminde, biribirlerinden ayrı olarak zuhûr etmeden önce, bütün varlıklar öz hâlinde belli olurlar. Bu bakımdan, bu âleme L. denir. Bu L. his âleminden "mahfûz"dur. Aynı zamanda, varlıkların tafsîl sûretiyle zuhûr ettikleri "Melekût" yâni "kuvvetler âlemi"ne, hattâ her sûreti kabûl eden Heyûlâ'ya da L. denir. Nitekim, insanın sûretini öz olarak kavramış olan nutfe yâni menî (sperm) de, L. gibidir ve "içinde mürekkep bulunan hokka"ya benzer; kalemle yazılmadan önce bütün harfler, mürekkepte mevcuttur; kalemle yazılınca, tavsîf âleminde biribirlerinden seçilerek, ayrı olarak görünürler; nutfe de, insan kalemi ile rahim L.'ine yazılınca, insan sûreti, bütün uzuvları ile ortaya çıkar. Filozofların görüşlerini şerîata tatbik eden sûfîlere göre ise L. ve Kalem, "Hakîkat-i Muhammediyye"dir.

L.-i Mahfûz, yani insan kaderinin yazılı bulunduğu ilâhî levha inancı, *Kur'ân*'da, El-Burûc sûresinin 22. âyetinde İlâhî kitabın korunmuş bir levhada bulunduğu belirtilir. Burada korunmuşluktan amaç, "noksandan, fazlalıktan veya her türlü değiştirme ve bozulmadan korunmuş" olmasıdır. L. M.'un Kur'ân'da "Kitâb-ı meknûn, Kitâb-ı hafîz, Kitâb-ı ma'lûm" gibi başka adları da vardır.

Sofîlere göre ise L. M., bütün âlem hakkındaki bilgiyi içine alan bir ruhtur. Buna "her olacak şeye ve olacağı zamana dair Tanrı bilgisidir" diyenler de olmuştur. Eski felsefede buna "akl-ı evvel, rûh-ı âzâm, nefs-i küllî" gibi adlar da verilmiştir. Gene bazılarına göre L. M. insanî ruhtur. Bundan dolayı da âlem-i sagîr (küçük âlem) olan insanda bu ruhun göründüğü yer olması sebebiyle L.M. "gönül" olarak nitelenmiştir. (A. Gölpınarlı)

LEVI, Beppo (Torino 1875 - Rosario 1961), İtalyan matematikcisi. İtalya'da profesör olarak çalıştıktan sonra, ırk kanunlarının etkisiyle Arjantin'e gitmiş ve Rosario'da yerleşmiştir. Çalışmaları cebir geometrisi (terner kübik şekillerin analitik teorisi), matematik mantık ve geometri ile analizin esaslarına âittir. (V. Örs)

B. LEVİ

LÉVI, Sylvain (Paris 1863 - Paris 1935), Fransız indoloji âlimi. Hindistan'a âid bütün konuları ve bilgileri incelemiş ve her şeyden çok dil ve felsefe ile uğraşmıştır. Sorbonne'da (1889 - 1894) ve Collège de France'da (1894 - 1935) profesör olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Le théâtre Indien* (Hind tiyatrosu) [1890]; *La doctrine du sacrifice dans les Brahmanes* (Brahman'larda kurban doktrini) [1898]'dir. (V. Örs)

LEVI, Civitâ Tullios (Padova 1873 - Roma 1941), İtalyan matematikcisi. En çok sayılar teorisini, analizi, analitik mekanik ve hidrodinamiki incelemiştir. Ricci - Curbastro ile birlikte mutlak diferansiyel hesabı kurmuş, Riemann boşluklarındaki paralel hareket kavramını ortaya atmıştır. 1938'de İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir. (V. Örs)

C. T. LEVİ

LEVİ OĞULLARI, Levi'liler, bir yahudi boyu. Adlarını Yâkup ve Lea'nın oğlu Levi'den almışlardır. Simeon ile birlikte Sikhem şehri yakınında toprak ele geçirmeğe çalışmışlar, ama başaramamışlardır. Bundan sonra L.O., artık topraksız din adamları olarak karşımıza çıkarlar. L.O. tarihçesinin en eski zamanları karanlık olup, adın arapçadan gelmesi de mümkündür. L.O., ilkin, din adamları olarak bir imtiyaza sahip değildiler, ama Krallar zamanında kendilerini tam olarak dine vermişler ve Filistin'in Yao (Yahudilerin ilâhı) tapınaklarında çalışmışlardır. İşleri, din dersleri vermek, kurban kesmek ve kehanet işlerinde çalışmak idi. Âyinlerin M. Ö. 622'de Yosia tarafından merkezleştirilmesinden sonra, Yeruşalim'li din adamı Zadok, âyinlerdeki başlıca fonksiyonları kendisine saklayarak, tapınağın küçük işlerini L.'na bırakmıştır.

LEVİRAT, İbrânilerde bir kanun. L.'a göre, evli bir erkek çocuksuz olarak ölürse, dul kalan karısını onun erkek kardeşi almak zorunda idi. Fakat, olacak çocuklar ilk kocanın adını taşırlardı. (V. Örs)

LEVİSİT (İng. lewisite), formülü $ClCH = CH — A_sCl_2$ olan bir klorarsin (klor, arsenik ve hidrojen bileşimi). L., zeytinyağımsı bir akışkan olup, deri ve müközlerde kabarcık meydana getirir. Harpte kullanılmıştır. (V. Örs)

LEVNÎ : "II. Beyazid" (Topkapı Sarayı Müzesi Padişahlar Albümü, İstanbul)

LEVNÎ : "Fasıl Heyeti" (Topkapı Sarayı Resim Galerisi, İstanbul)

LEVİTSKİ, Dimitri Grigorieviç (Kiev 1735 - Petersburg 1822), Rus ressamı. Petersburg Akademisi'nde Lagrenée'nin öğrencisi olarak sanatını öğrendikten sonra, birçok portreler yapmıştır. Bunlar, L.'nin, XVIII. yüzyıl Fransız okuluna

D. G. LEVITSKI : Diderot'nun portresi

bağlı olduğunu gösterir. Eserleri Leningrad, Louvre ve Cenevre müzelerindedir. Diderot'nun portresi ise, Cenevre müzesindedir. (V. Örs)

LEVNÎ, Abdülcelil Çelebî (Edirne? - İstanbul 1733), Türk minyatürcüsü. Edirne'den geldiğinde İstanbul'da önce bir nakış üstâdının yanına öğrenci olarak girdi. Nakkaş - hâne'den mezun olup, Türk süslemeciliği sanatında üstâd oldu. Sonra "sâz kolu" denen bir üslûba yani "altunlu süsleme ile sâz işlemek" yoluna döndü. Az bir zaman geçince, ressamlığa hevesi arttı. Bu yolda, akranları arasında çok ilerleyerek, I. Sultan Mahmud'un tahta çıkacağı zamana dek, herkesin üstünde bir ressam (musavvir) oldu. Vefâtında, Otakcılar Câmii'ne yakın Ak Türbe hizasında, Sâdîler Tekkesi karşısındaki sed üzerinde gömüldü. Şimdiki yolun iki defa genişletilmesi esnasında kabir taşı ve yeri kaybolmuş; bunun yerine, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz tarafından restore edilen Nakışhâne'de, L.'nin çiçek motifleri ile süslü yeni bir mezar taşı yaptırılmıştır.

L., resimlerinde perspektif derinliğine yer vermiştir. Kendisine hâs bir Türk üslûbu vardır. Resimlerde, bilhassa devlet adamlarının portrelerinde, otantik olmağa itina etmiştir.

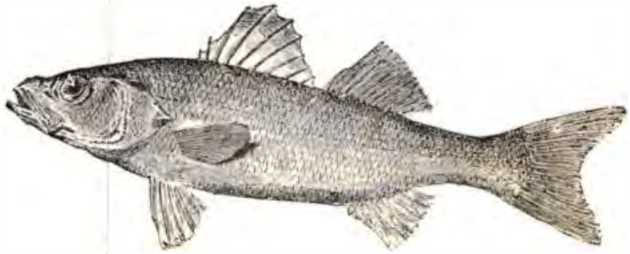
Edirne'li Abdülcelil Çelebî'nin ressamlıkdaki mahlâsı Levnî'dir. San'atkâr, süslemelerinde, bir millî üslûp üzerine hassasiyetle durmuştur. Çok olgun ve mütefekkir bir san'atkârdır. Tek figürlerdeki seçkin başarısı, her şeyden önce dikkati çeker. Çok kalabalık figürlerle vücuda getirdiği tablolarında gösterdiği dikkat de hayrete değer. Devrinin hiçbir özelliği yoktur ki resimlerinde yer almasın. Onun için devrinin en reel ressamıdır. Çevresinin ince tavır ve duruşlarını, canlılığını ustalıkla yaptığı resimlerine aktarmıştır. Her tablonun proporsionu, onun şahsiyetinin akısleri ile doludur.

L., eserlerine, doğuda âdet olduğu üzere, yalnız imzasını mış, fakat tarih koymamıştır. III. Sultan Ahmed devrinin bütün özellik ve inceliklerini yaşatmağa muvaffak olmuştur.

Resimlerinin bulunduğu yerler: Vehbî'nin Surnâmesi, Padişahlar Albümü (Topkapı Sarayı III. Ahmed Kitaplığı), Kırk minyatürlü albüm.

Beşiktaş Mevlevî - hânesi : Her ne kadar tablonun yanına Galata Mevlevî - hânesi denmişse de Üsküdar'da Paşa Limanı tarafıyla birlikde görülmektedir. (Birleşik Amerika'da, Philadelphia, Free Library, Rare Books); Sultan tablosu (aynı yer). Şemâil - nâme-i Âl-i Osman (Topkapı Sarayı Müzesi).

LEVREK, kemikli balıkların dikenli yüzgeçliler takımının hanigiller familyasından bir balık türü. Gri sırtında kahverengi veya koyu renkte gri noktalar bulunur. Karnı be-

LEVREK

yazdır. Pulları ince olan L.'lerin boyu 50 - 100 cm arasında değişir. Eti çok lezzetlidir. Kuvvetli ve çeviktir. Bu sebepten avlanması kolay değildir. Kıyılarda, ırmak ağızlarında bulunur. Akdeniz, Karadeniz ve Atlantik Okyanusunda sürüler hâlinde dolaşırlar. (C. Kurt)

LEVON HANCIYAN : bk. HANCIYAN.

LEVÛLOZ : bk. FRÜKTOZ.

LÉVY, Bruhl Lucien (Paris 1857 - Paris 1939), Fransız filozofu ve sosyologu. Sorbonne'da profesör olan L., şu çok tanınmış eserin yazarıdır: *La mantalité primitive* (İlkel zihniyet) [1922]. Başka eserleri de şunlardır: *La Philosophie de Jacobi* (Jacobi'nin felsefesi) [1894]; *La Morale et la science des mœurs* (Ahlâk ve töre ilmi) [1903]. (V. Örs)

B. L. LÉVY

LEWIS, İngiltere'ye âid Hebrid adalarının en büyüğüdür. İskoçya'dan Minch boğazı ile ayrılır. Başlıca şehri Stornoway'dır. (V. Örs)

LEWIS, Cecil Day (Ballintogher, İrlanda 1904), İngiliz şâiri ve yazarı. 1935'e kadar öğretmen olarak, çalıştı. Gezici profesör olarak Cambridge'de (1946), Oxford'da (1951 - 1956), Harvard'da da (1964 - 1965) görev aldı. W. H. Auden ve Stephen Spender ile birlikte L., 1920 - 1930 yılları arasında, İngiliz edebiyatının en parlak üç yıldızını teşkil etmiştir. Politika bakımından radikal solcu olan L., üslûp bakımından argo'yu kullanmış ve uzun zaman Auden'in etkisi altında kalmıştır. Fakat ihtilâlcilerden uzaklaştıkça, üslûbu da klâsikliğe yaklaştırmıştır. L., Vergilius'un Aeneid'ini ingilizceye çevir-

miştir (1952). Bu arada, gençlere seslenen eserler yazmıştır: *Dick Willoughby* (Özel ad) [1933]; *Poetry for you* (Senin için şiir) [1944]; *The Otterbury incident* (Otterbury olayı) [1948]; *Nicholas Blake* takma adı ile, dedektif romanları da yazmıştır. Başka eserleri ise şunlardır: *Country Comets* (Köy kuyruklu yıldızları) [1928]; *Transitional poems* (geçit devresi şiirleri) [1929]. (V. Örs)

LEWIS, Gilbert Newton (Weymouth, Massachusetts 1875 - Berkeley, California 1946), Amerikalı fiziko - kimyacı. 1899'da Cambridge (Mass.)'deki Harvard üniversitesinde instructor (asistan), 1907'de de yine oradaki Institute of Technology (Teknoloji enstitüsü)'de profesör, nihayet 1908'de Berkeley'de profesör olmuştur. Atomların birleşme değeri (valence) ve elektron zarfı (enveloppe) üzerinde çalışmış ve bu çalışmaları kimya bileşimi teorisinin temelini teşkil etmiştir. Kuvvetli çözeltilerin elektrolizi ile de uğraşmış ve 1933'te ağır suyun elektroliz yolu ile kazanılması metodunu bulmuştur. 1926'da, ışıldayan güç (énergie rayonnante)'ün birimi için "photon" (foton) adını ortaya atmıştır. Başlıca eserleri: *Valence and the structure of atoms* (Atomların bileşme değeri ve yapısı) [1923]. (V. Örs)

LEWIS, Jerry (Newark 1926), Amerikan aktörü. Okul tiyatrosunda çalışmıştır. 1946'da New Jersey'de Dean Martin ile "Martin - Lewis" (Canciğer Kardeşler) çiftini meydana getirmiştir. 1960'tan sonra yönetmenlik yapmaya başlayan L.'in başlıca filmleri: *My Friend Irma* (Dostum Irma) [1949]; *My Friend Irma Goes West* (Dostum Irma batıya gidiyor) [1950]; *At War with the Army* (Savaşta) [1951]; *That's My Boy* (İşte oğlum) [1951]; *Sailor Beware* (Şen denizciler) [1952]; *Money from Home* (Ev parası) [1954]; *You're Never Too Young* (Gençlik rüyası) [1955]; *Artists and Models* (Çılgın Modeller) [1955]; *The Big Mouth* (Geveze hafiye) [1967]; *Way Way Out* (Fezayı kurtaran adam) [1967]. (C. Kurt)

LEWIS, Sinclair (Sauk Center, Minnesota 1885 - Roma 1951), Amerikalı yazar ve romancı. Bir hekimin oğlu olup, 1907'ye kadar Yale üniversitesinde okumuş, gazeteci olmuş ve 1930'da Nobel ödülünü almıştır. İnsanların hâl ve tavırlarını gözlemekte ve konuşulan dili tesbitte büyük kabiliyetlere sahip olan L., çağdaş Amerikalı orta sınıfının töre ve âdetlerinin realist ve hicivli bir tablosunu çizmiştir. Bâzı korkunç ve kaba mübâlâğaların dışında, mizâhı çetin olmayıp neşe ve senpatiyi aks ettirir. En çok sevilen iki romanı: *Main Street* (Ana cadde) [1920] ve *Babbitt* (özel ad) [1922]'dir. *Prodigal parents* (Kayıp baba - ana) [1938]; *Gideon Planish* (özel ad) [1943]; *The Godseeker* (Allah'ı arayan) [1949]; *World so wide* (Ne geniş dünya!) [1951]. (V. Örs)

S. LEWIS

LEWISTON, Birleşik Amerika Devletleri'nde bir şehir. Maine devletinde ve Androscoggin ırmağı üzerindedir. Nüfusu: 40 800 (1960). Tekstil, kundura, kereste ve elektronik endüstrilerine sahiptir. (V. Örs)

LEX AGRARIA veya LEGES AGRARIAE (Lat. = Toprak kanunu veya kanunları), Roma'da, özel olarak Tiberius ve Caius Gracchus tarafından, halk tabakası lehine, ager publicus (beylik toprak)'un asilzâdelerce zaptedilmesini önlemek için yapılmış kanunların hepsine verilen ad. Gracchus Kardeşler M. Ö. II. yüzyılda büyük toprak sahipleri asılzâdelere karşı açtıkları savaşta yenilgiye uğramışlardır. İmparator Vespasianus'un zamanında (M. S. 69 - 79) ager publicus kısmen Julius - Claudius hanedânının mülkü olmuştur.

LEXELL, Anders Johan (Abo, Finlandiya, 1740 - Petersburg 1784), İsveç asıllı Rus astronomu ve matematikçisi. Adı, 1770'de görünen kuyruklu yıldızına bağlı kalmıştır: Bu kuyruklu yıldız, incelenen ilk kısa devreli kuyruklu yıldızdır. Petersburg'da matematik profesörü olarak çalışan L., her şeyden çok, kürevî trigonometri üzerinde çalışmıştır. (V. Örs)

LEXINGTON, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir şehir:

1. Kentucky devletinde, Bluegrass adını taşıyan zengin tarım bölgesinin ticaret merkezi. Nüfusu: 26 800 (1960). Tütüncülük, atçılık, sigara fabrikaları, viski imbikevleri ve elektrik endüstrisi vardır.

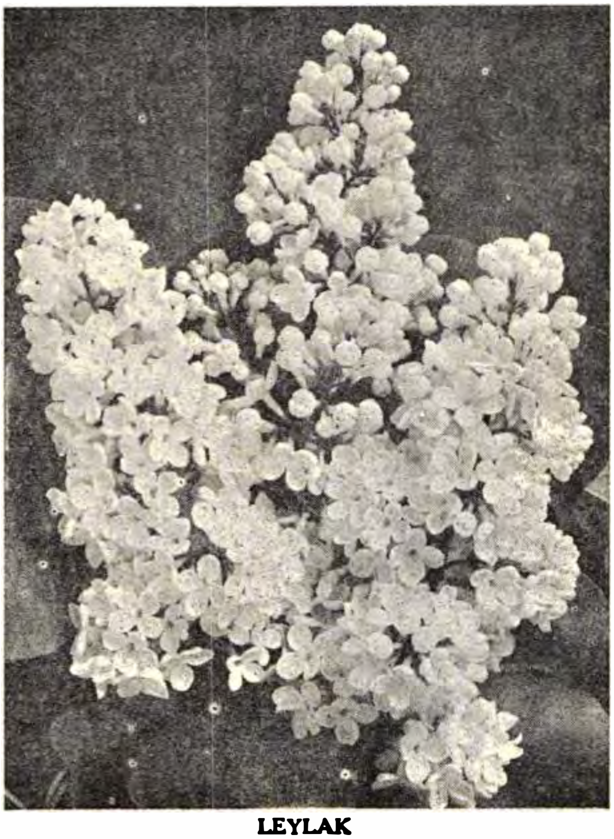
2. Massachusetts devletindedir ve Boston şehrine yakındır. Nüfusu: 27 700 (1960). 19 Nisan 1775'te, Amerikalıların Bağımsızlık Harbi'nde, İngilizlerle ilk çarpışmanın yapıldığı yerdir. (V. Örs)

LEY, Bk. LEİ.

LEYÂLÎ (Ar. "gecelere âit"), "Ya leyl, ya aynî" diyerek irtical Arap gazeli. (Y. Ö.)

LEYLÂ SAZ: bk. SAZ.

LEYLAK (Syringa Vulgaris), zeytingillerden yaprak-

LEYLAK

ları karşılıklı olan bir ağaç ve bunun koni biçiminde toplanmış, beyaz, açık kırmızı veya maviye çalan penbe renkte, güzel kokulu çiçekleri. Ağacın boyu 6 m'yi bulur, bakıma pek ihtiyacı olmaz, hemen hemen her yerde yetişebilir. Anayurdu Doğu Avrupa ve Asya'dır. Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya geçmiştir. L. ilkbaharda çiçek açar, limonluklarda yetiştirilirse kışın da açabilir. Doğu asıllı olan on kadar türü vardır. En tanınmış türleri, gevşek salkım hâlinde çok ve küçük çiçekli İran L.'ı (Syringa Persica) ile bayağı L.'tır. Katmerli olanları da vardır.

LEYLEKGİLLER (Ciconiidae), omurgalı hayvanlardan kuşlar (Aves) sınıfının, leyleksiler (Ciconiiformes) takımının, leylekler (Ciconiae) alt takımına giren bir familyası. Uzun gagalı karinalı kuşlardır. Ayakları ve boyunları çok uzun olur. Ön ayak parmakları çift bağlıdır. Uzun olan arka parmakları yürürken yere değer. Göz bölgesi ve göz ile gaga arası çıplaktır. Kanatları orta büyüklüktedir. Yuvalarını yüksek yerlere, çatılara, damlara veya ağaç üzerine yaparlar. Çoğunlukla sesleri yoktur. Göçücü kuşlardandır. Eski ve yeni dünyada, özellikle tropikal bölgelerde, ovalarda ve bataklıklarda yaygın olarak bulunurlar. Kurbağa, kertenkele, fare ve küçük su hayvanları ile beslenirler.

LEYLEK

Ak leylek (Ciconia ciconia), kara leylek (Ciconia migra), Amerika doymazı (Tantalus loculator), açık - gagalı leylek (Anastomus lamalligeres), eğer - gagalı leylek (Ephippiorhynmarabu (Leptoptilus Crumeniferus) tanınan türlerindendir.

LEYLEKLER (Ciconiae), omurgalı hayvanlardan kuşlar (Aves) sınıfının leyleksiler (Ciconiiformes) takımına giren bir alt takımı. Boyunları ve bacakları çok uzun, kanatları da oldukça geniştir. Beyaz tüylüdür, yalnız, kanatlarının uç kısmı siyahtır. Bacakları ve gagası kırmızıdır. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaşar. Kışın tropikal Afrika ve Hindistan'a göçerler. Batı Avrupa L.'i İspanya, Fas üzerinden, Doğu Avrupa L.'i ise Boğazlar, Anadolu, Filistin, Mısır üzerinden Güney Afrika'ya göçerler. Çok az bir kısmı Batı Afrika'da kışlar. L., Akdeniz üzerinden geçmez. Afrika'ya kasım, aralık aylarında varırlar. Şubat ayında kışlama yerlerinden ayrılarak nisan başına kadar Orta Avrupa'ya ulaşırlar. Güneye göçleri ağustos başından eylüle kadar sürer. İbişgiller (İbididae), leylekgiller (Ciconiidae), kaşıkbalıkçılgiller (Plataleidae) gibi familyaları içine alır.

LEYLEKSİLER (Ciconiiformes), omurgalı hayvanlardan kuşlar (Aves) sınıfının, karinalılar (Carinatae) bölümüne giren bir takımı. Gagası, bacakları ve kanatları uzun, büyük boylu kuşlardır. Geniş bir gruptur. Kürek - ayaklılar (Steganopodes), leylekler (Ciconiae), balıkçıllar (Ardeae), flamanlar (Phoenicopteri) olmak üzere dört alt takımı vardır.

LEYTE (Coğ.), Filipinler'de bir ada. Takım adaların ortasında, Visayas gurupunda, Samar ve Mindanao arasındadır. Yüzölçümü: 6 268 km², Nüfusu: 1 109 000 (1946). Kopra, şeker, mısır, kükürt ihrac eder. Merkezi ve limanı Tacloban'dır. *L. Savaşı:* 1942'den beri Japonların elinde bulunan adayı geri almak için, Amerikalıların 24 - 26 Ekim 1944 günlerinde giriştikleri deniz ve hava hareketleri. Japon amirali Toyoda, burada ilk defa olarak "kamikaze" adını taşıyan intihar uçakları'nı kullanmıştır. Bu savaşta Japonlar 5 zırhlı, 4 uçak gemisi, 10 kruvazör ve 8 muhrip kaybetmiş olduklarından, deniz kuvvetleri oldukça sarsılmıştır. (V. Örs)

LÉZARD (Fr.; Lat. Lacerta = kertenkele) Kuzey Yarımküresi'nde küçük bir yıldız takımı. Az yıldızı vardır. Bunların en parlağı ancak 4. derecede bir parlaklıktadır. (V. Örs)

LEZGİ : bk. LEZGİLER.

LEZGİ DİLLERİ, Kafkas dillerinin Kuzey - doğu veya Çeçen - Lezgi kolunun Doğu bölümüne bağlı, Samur veya K'üri - Tabasaran gurubunun, Kuzey - doğu alt grubuna giren dillere verilen ad. Bu alt grupta asıl Lezgi dili yanında K'üri (lehçeleri: Aḫti ve Kuba), Ağul, Tabasaran gibi birtakım diller de yer alır. Bu gurubun Güney - doğu alt gurubunda ise Buduḫ, Cek, Hinalug Rut'ul (veya Mcḫıd) ve T͜S'ahur dilleri vardır. Bk. KAFKAS DİLLERİ. (H. Eren)

LEZGİLER, Kafkasya'da Dağıstan'ın güneyinde ve Azerbaycan'ın kuzeyinde yaşayan bir millet. Bunların kullandığı lehçeler, Çeçen ve İnguş dilleri ile birlikte, Kuzey Kafkasya dillerinin çeçeno - lezgi ailesini teşkil ederler. (V. Örs)

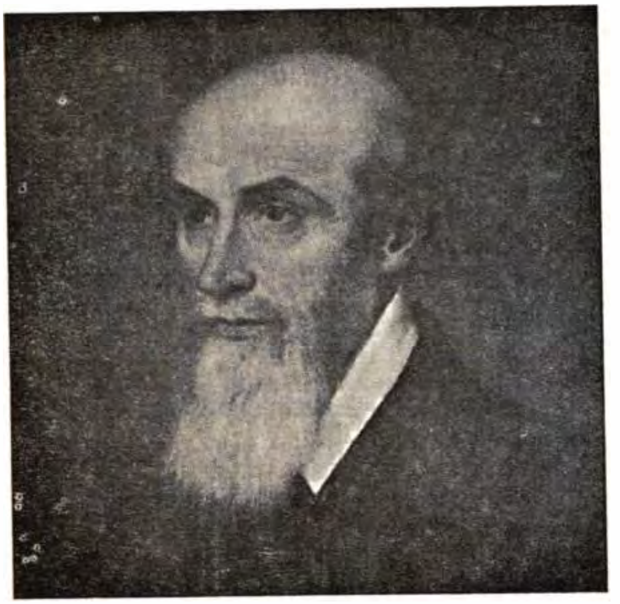
LHASSA (Tibetçe: Tanrılar ülkesi), Çin'de şehir. Tibet'in merkezı. Deniz üstünde 3 600 m yükseklikte, Nüfusu aş. yu. 50 000 (1970). Tibet ve Çin Budizminin merkezi. Potala sarayı şehre hâkim bir durumdadır. Burada eskiden dalaï - lama otururdu.

Ticâret merkezidir. Çayı, derisi meşhurdur. (V. Örs)

L'HOSPITAL, Guillaume de (Paris 1661 - Paris 1704), Sainte - Mesme markisi, Fransız matematikçisi. Başlıca eseri: *Analyse des infiniment Petits pour l'intelligence des courbes* (Eğrilerin anlaşılması için sonsuz küçüklüklerin analizi) [1696] dur. Bu eser enfinitezimal hesabın ilk elkitabıdır.

L'H. usûlü: Değişken x'in xo kıymeti için, iki belirli fonksiyon f (x) ve g (x)'in nisbeti $\frac{f(x)}{g(x)}$, $\frac{0}{0}$ veya $\frac{\infty}{\infty}$ belirsiz şeklini alırsa, f'(x) ve g (x) x'e göre f (x) ve g (x)'in ilk türevleri olduğu halde, bu nisbetin $x = x_0$ için kıymeti $\frac{f'(x)}{g'(x)}$ dir. (V. Örs)

L'HOSPITAL, Michel de (Aigueperse 1505 - Belesbat 1573), Fransız hukukçusu, politikacısı. Padova (İtalya)'da hukuk profesörü olarak çalışmış, sonra Marguerite de Valois'nın konsey başkanı olmuştur (1550). Ağır başlılığı, hukuka dair geniş bilgisi ve edebiyata olan sevgisinden dolayı şöhret bulmuştur. Danıştay asistanı ve özel Konsey üyesi (1553); Sayıştayın birinci başkanı ve nihayet Kançılar (1560) olmuştur.

M. de L'HOSPITAL

Katolik ve Protestanlar arasındaki konuşmalarda arabulucu bir rol oynamış ve adliye mekanizmasının işlemesini kolaylaştırmıştır (*Orléans kararnâmesi*, 1561; *Movlins kararnâmesi*, 1566). Poissy Görüşmesini hazırlamış ve Protestanlara bazı hürriyetler bahşetmiştir. Bu siyaseti Katoliklerin taassubuna karşı geldiğinden, 1568'de işten çekilmiş ve 1573'te kançılar olarak istifa etmiştir. (V. Örs)

LHOTE, André (Bordeaux 1885 - Paris 1962), Fransız ressamı. Önceleri bir dekoratör heykelcinin yanında çırak olarak çalışmış, sonra da Bordeaux (Bordo) Güzel Sanatlar Okulu'na devam etmiştir. Kendi kendini yetiştirmiş olan san'atkâr, daha başlangıçta zenci san'atıyle ilgili eşyalara ilgi göstermiştir. Paris'e gelince (1908) Cézanne (b. bk.) ve Gauguin (b. bk.)'in eserlerinin hayranlığı içinde kendini resme vermiştir. Dikkate değer bir san'atkâr olarak san'at çevrelerinde adını duyurmuş, Dufy ve Yean Marchand ile sıkı ilişkiler kurmuştur (1909). İlk sergisini Druet Galerisinde (Paris)'nde açmıştır (1910). Kural ve düzene tâbi konstrüktif bir anlayışa üstünlükle yer verilmiş eserleriyle, Cubisme (Kübizm) akımı içinde yer almış san'atkârdan biri olarak tanınmıştır. L. konstrüktif anlayışta birçok modern hayat sahnelerini resimlerine konu yapmıştır. Spor ve stad kompozisyonları; *Escale* 1913 (Modern Millî Sanat Müzesi - Paris); *Rugbey 1917* (Modern Millî Sanat Müzesi). 1917'den bu yana aralıksız "Nouvelle Revue

A. LHOTE : Tuvalet yapan kadın

Française"de sanat ve estetikle ilgili tenkit yazılarında, modern resim üzerinde delilli ve açıklayıcı estetik teorileri ele alarak, savunmalar yapmıştır. Savaştan sonra birçok akademilerde dersler ve konferanslar vermiş, Section d'or (altın bölüm) grubu ressamlarının açtığı sergilere katılmıştır (1911 - 1912). 1921'den îtibâren ekseriyetle yabancılar arasında, Türk öğrencilerinin devam ettiği akademiyi açmıştır. San'at kültürü ve tekniği üzerine verdiği dersler ve san'at eserleri üzerindeki mukayeseli incelemeleriyle, bu akademiyi, ötekiler arasında daha çekici bir duruma yükseltmiştir. 1937'de açılan Paris Dekoratif San'atlar Sergisi "Keşifler Sarayı" na önemli dekorasyon resimleri yapmış, Mısır'a yaptığı gezide (1950 - 1951) firavunlar zamanından kalma resimler üzerinde incelemelerde bulunmuş, Bordeaux Tıp Fakültesine yaptığı üç büyük pano resmiyle de (1955) Millî San'at birincilik ödülünü kazanmıştır. Yüksek bir sayıya varan eserlerinde her konu işlenmiştir. Mitolojiden: "Léda" [1930]; âile sahnelerinden: "Aile hayatı" [1947]; "Avignon'dan görünüş"; "Mirmande'da ev", "Büyük kanal" (Venedik) [1934]; Natürmortlar: "Kahve fincanı"; portreler: "Cephe ve profilden portreler" [1917]. Çok sayıya varan yayınları incelemeler, modern - klasik resim, konferanslar, resimlerinden daha çok, san'at çevrelerinde yankı uyandırmıştır. Yayınlanmış eserleri arasında (1923 - 1958), *"Seurat ve Bonnard'ın eserleri üzerine incelemeler"*; *"Traité du paysage"* [1939]; *"Traité de la figure"* [1950]; *"Peinture d'abord"* [1942] vardır. L., ressam ve aynı zamanda bir nazariyeci olarak, yüzyılın entellektüel san'atkâr ve tipik bir temsilcisi olarak, adı san'at literatürüne geçmiştir. (R. Epikman)

Lİ (Çince Lig = kaba), Çin'in güney doğusundaki Hainau adasında yaşayan ve burada Çinlilerden sonra en önemli millî topluluğu oluşturan bir millet. Bunlar, Güney Çin'deki eski Tai etnik grubunun bir dalını teşkil ederler. (V. Örs)

Lİ, Lityum'un kimyadaki senbolü.

Lİ, Çin uzunluk ölçüsü. Aş. yu. 576 m'dir.

Lİ YUAN, Çin imparatoru. T'ang hânedanının kurucusu ve birinci imparatoru. 618 - 627 yıllarında hüküm sürmüştür.

LIBBY, Willard Frank (doğ. Grand Valley, Colorado 1908), Amerikalı kimyacı Nobel ödülünü almıştır. Berkeley, Chicago ve Los Angeles'te profesör olarak çalışmıştır. 1954 - 1959 yıllarında Birleşik Devletler Atom Gücü Komisyonu üyesi. L., Tritium'un atmosferde bulunduğunu göstermiş ve bunu incelemiştir. 1947'de karbon izotopu C 14 vasıtasıyla bir maddenin yaşının tesbiti metodunu hazırlamıştır. Bu metod arkeoloji, jeofizik ve jeolojide kullanılır. Bu metodu için 1960 Kimya Nobel Ödülü'nü almıştır. (V. Örs)

W. F. LIBBY

LIBER EXTRA : bk. CORPUS IURIS.

LIBER SEXTUS : bk. CORPUS IURIS.

LİBERA, bir küçük gezegen. 1913'te keşf edilmiş ve 771 sayısını almıştır. Mitolojide L., Ceres ve Liber'in kızı Proserpina (Perséphone)'nın başka bir adıdır.

LIBERALIA (Mit.), Romalıların 17 Mart'ta kutlanan bir şenliğidir. Bunun adı şarap tanrısı Liber'den gelir. Bu tanrıya, M. Ö. 496'da *diktatör* Postumius, Ceres ve Libera, tanrıçaları ile birlikte bir tapınak kurdurmuştu. L. günü, tanrının şerefine "düğün meşalesi" denilen ve çamdan yapılmış meşaleler yakılır, yumurta yenirdi. 15 yaşına girmiş erkek çocuklar, "toga verilis" adını taşıyan erkek elbisesini giyerlerdi.

LİBERASYON, ülkelerin dış ticaretlerinde uygulanan serbestlik rejimi. L. rejimleri tam veya kısmî olabilir. Tam L.'da bütün malların gümrük vergilerini ve diğer vergileri ödeyerek, ihtiyaç duyulan miktarda ithal edilmesi mümkündür. Kısmî L.'da ise yalnız L. listesine alınmış olan malların ithalinde miktar kısıtlanması uygulanmaz. Diğer mallar kotalara veya lisansa tâbî tutulabilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Milletlerarası İktisadî İşbirliği topluluğunda miktar tahdidlerini kaldırarak mübadeleleri serbestliğe kavuşturmayı amaçlayan işlemlere L. denilmiştir. 1950 yılında, Avrupa Ödemeler Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle bu ülkeler arasındaki ticaret tedricî L. rejimine bağlanmıştır.

Türkiye'de 10.8.1950 tarihli kararname ile daha önce kısıtlamaya tâbî tutulan ithalât, krom, bakır ve tütün dışında, serbest bırakılmıştır. Bu uygulamadan sonra yine ayni konuda ve değişik ölçüler esas alınarak 22.9.1952 ve 20.4.1953 tarihlerinde yeni kararlar alınmıştır. 1958'e kadar güdümlü ve özel tahsisli ithalât uygulanmış ve bu yıldan sonra da ihracatda ilke olarak L. rejimine tâbî tutulmuştur.

LİBERALİZM, (Lat. hür bir şahsa yakışan anlamındaki *liberalis'ten.* Fr. libéralisme, İng. liberalism), hükûmet politikasında ve metodunda hürriyeti esas alan; toplumun teşkilâtlanmasında hürriyeti prensip kabûl eden; toplum ve fert için hür bir hayatı şart sayan bir felsefe, bir inanış ve harekettir. Tâbir olarak, adını, XIX. yüzyılın başlarında İspanya'da kurulan "Liberales" adlı siyasî partiden alır. Ancak felsefî bir fikir olarak çok eskidir ve Eski Yunan'a kadar uzanır.

L.'in asıl yatağı büyük Batılı devletlerdir. Altın çağı 1750 - 1914, yani Fransız filozoflarıyla, I. Dünya Savaşı arasıdır. Şüphesiz bunu kabaca bir sınır olara kabûl etmek gerekir. L., XX. yüzyılın toplum hayatına girmiştir; İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'daki ihtilâl hareketlerinde de payı olduğu gibi, Rusya'da Çarlık idaresine karşı gelişen komünist totalitarizm hareketinde de payı vardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Japonya, İsrail, Türkiye, Yunanistan ve bazı Latin Amerika devletlerinin politik sistemlerinde bir kuvvet olarak kendini göstermiştir.

XX. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, İtalya, Almanya ve başka yerlerde "liberal parti" veya buna benzer isimler taşıyan partiler vardı. Hattâ liberal politik hareketleri dünya ölçüsünde düzenlemek için bir de "Liberal International" kurulmuştu. Ancak bütün bu partiler liberal görüşü ifade etmelerine rağmen tam anlamıyla bu görüşün sınırları içinde kalmıyorlardı. Hedefleri, devlet müdahelesini ve kontrolünü asgarî dereceye indiren bir ekonomik programı gerçekleştirmek ve ekonomik hürriyet felsefesini, modern sanayi teşkilâtının zor şartları altında, yürütmekti. Böylece, bir yandan muhtelif şekillerdeki sosyalizm ve komünizme, diğer taraftan muhafazakârlık ve totalitarizme karşı liberal bir kapitalizmin müdafaasını yaptılar. Bunun sonucu olarak fikirleri bu iki kutup arasında sıkışıp kaldı.

Ancak dinamik bir felsefe olarak L. yine de yolun sonuna gelmiş değildir. Çünkü L.'in modern menşei, işçi sınıfının iktidara hamle etmesine yol açan ihtilâl hareketlerine kadar uzanır. Ayrıca XIX. ve XX. yüzyılın en köklü enerjilerini safında toplamakla, bu sınıfın meydan okuduğu ihtilâl hareketlerinin fikirlerinden çoğunu da benimsemiştir. L.'e diriliğini veren şey prensip ve yol olarak hürriyet fikrini seçmiş olmasıdır. Bu büyük fikir, dünya tarihinin en büyük ihtilâlci fikirlerinden biridir ve herhangi bir ekonomik program, veya herhangi bir sınıfın sosyal iktidarıyla sınırlanamaz.

Tarihçe : L. fikri, kendi tarihi içinde, hürriyet ve hürriyete kavuşma fikriyle yakından bağlı kalmıştır. Çünkü liberal fikrin esası, fertteki beşerî varlığı hürriyete kavuşturmaktır. Bu fikir Socrates'e, onun hayatı pahasına fikrini savunmasına kadar götürülebilir. Ancak, dünya ufuklarının genişlemeye başladığı dönemde, şehir devletlerinin alışılmış fikirlerini kırarak, insana cihanşümul bir değer kazandıranlar stoiklerdir. Ardından Hıristiyanlık, daha sonra da Müslümanlık, insanın varlığını, değerini din olarak da tasdik ettiler, insanın manevî varlığını yücettiler.

Modern Avrupa'nın ilk çağlarında, Milton, Descartes, Spinoza gibi XVII. yüzyıl filozofları, liberal fikirlerin akacağı mecrayı hazırladılar. Descartes rasyonalizmi şekillendi; Spinoza, akıl hayatıyla liberal görüş arasındaki bağları kurdu; Milton, insanın gerçeği söylemesini engelliyen sansüre karşı kuvvetli hücumlar yöneltti. Ve hepsi birlikte, devlet ve din gibi çok kuvvetli müesseseler de dahil olmak üzere, her şeye karşı tenkidler yönelttiler. Onlara da bu yolu açan Reform ha-

reketi olmuştu. Ama en önemlisi, Rönesans'ın yol açtığı ilmî ihtilâl oldu. Bu sayede insanlar, gözlerini, bulundukları dünyadan bir başka dünyaya çevirdiler. Bu ilim ihtilâlinin dev asırları XVI. ve XVII. asırlardır. Bu dönemde, insanın gittikçe artan bilgisi, çevresini kontrol altına alışı ve yeni bir ekonomik sınıfın doğuşu, Avrupalı entelektüellerin ve adlarına yazdıkları ve konuştukları kimselerin hayattan bekledikleri şeylerde de bir ihtilâl yarattı.

Akıl Çağı denen bu dönemdeki fikir akımları ve temayüller Batı Avrupa'da hızla yayıldı, hattâ okyanusu aşıp Yeni Dünya'ya ulaştı. Bu çağın büyük sesleri Voltaire, Locke, Goethe ve Thomas Jefferson, Rousseau, Hume ve Kant, Diderot, Lessing, Adam Smith ve Giovanni Vico, Condorcet, Montesquieu ve Benjamin Franklin'dir. Bunlar feodal bağlarla bağlı olan, monarşi ve kilisenin otoritesi altında bulunan, aristokratik imtiyazlara sahip olan bir cemiyetin yapısının madencileri ve istihkâm neferleridir. Bunlar yeni bir entelektüel yapının şart olduğu kanaatine vardılar. Ancak bu yapıyı gerçekleştirmek için gerekli olan politik, ekonomik ve sosyal çimento henüz mevcut değildi. Büyük siyasî ihtilâller (1688 - 1789 arasındaki İngiliz, Amerikan ve Fransız ihtilâlleri) bu yapının çimentosunu teşkil etti.

Liberal fikirler: Bahsettiğimiz fikir adamlarının bazı fikirlerini saymak sun'î bir hareket olur, çünkü bunlar bir ideoloji ağı hâlinde birbirine girift olmuştur; ancak yine de bazı fikirleri belirtmek L.'in fikir zırhının zenginliğini göstermek bakımından faydasız sayılmaz.

L.'in merkezi doğrudan doğruya hürriyet fikridir, mutlak hürriyet değildir. Locke: "Hiçbir hükûmet mutlak hürriyete izin vermez," diye yazar. Maksat ferdin düşünce, inanma, görüşlerini açıklama ve münakaşa etme, parti kurma, iş bulma, satın alma ve satma (kendi emeği de dahil olduğu hâlde), bunun kazancını toplama, kendini idare edecek olanları ve hükûmeti seçme hürriyetini en yüksek dereceye çıkarmaktır. Bu en yüksek hürriyetin nereden geldiği sorusuna L.'in cevabı tabiattır. Thomas Jefferson'ın Amerikan Hürriyet Beyannâmesi'nde belirttiği gibi: "Tabiat'ın kanunu ve Tabiat'ın Allah'ı," L.'in gerçek dini oldu. Birleşik Amerikalı tarihçi Carl Becker'in dediği gibi: "XVIII. yüzyıl filozoflarının ilâhî şehri" bu dinin üzerinde kuruldu. XVIII. yüzyıl din, hukuk, politika, metafizik ve manzara resmi bakımından tabiatla aşk hâlindeydi. Rousseau Fransa'da, Locke İngiltere'de (XVII. ve XVIII. yüzyıllarda) insan haklarının öncüsü oldular. Onlara göre insan haklarının kökü tabiattaydı; hükûmetler bu hakları korumalı ve bu haklar hükûmetlere karşı korunmalıydı.

Sonuç olarak Allah bile tabiatın Allah'ı oldu. Din cihanşümûlleştirildi. Tabiat Allah'ına tapılması daha cazip görünmeye başladı. Rönesans, ilmî ihtilâller, teknolojinin ilerleyişi, hayat standartlarının yükselmesi düşünceyi gittikçe artan bir rasyonalizme, itikadı cismanîliğe yöneltti. İnsan varlığının mihveri öbür dünyadan bu dünyaya geldi; geleneklerin yerini insanın bugün ve yarın ne yapacağı düşüncesi aldı. İnsanlar günah fikri yerine terakki fikrinden, kader yerine insanın yaratış gücünden bahsetmeye başladılar. Artık her şey mümkün görünüyordu.

L., bu saadet, terakki, cismanîlikle mücehhez olarak müesseselere karşı yaylım ateş açtı. Rousseau *İçtimâî Mukavele* adlı eserinde: "İnsan hür doğar, ama yine de her tarafta zincirlerle bağlıdır" diye yazar. *Emile* adlı eserinde de şöyle der: "Allah her şeyi iyi yapar, ama insanlar karışır ve en kötü hâle getirirler". L. fikir adamlarının başlıca iddiaları insanın aslında iyi olması, sonradan toplumdaki çeşitli müesseselerin etkisiyle bozulmasıydı. Başlıca düşmanları âdetler, gelenekler, çeşitli müesseselerdi. Kısacası hepsi, insanın üzerinden Jefferson'un dediği gibi "mazinin ölü elini" kaldırmaya çalıştılar.

Ancak bütün kötülüklerin sebebi insanın tabiî düzene müdahalesinden doğuyor idiyse, o zaman, yapılacak en iyi şey hadiseleri kendi akışına terketmekti. Bu kuvvetli bağ gittikçe fışkıran, serbest pazarlar isteyen işçi sınıfıyla liberal entelektüelleri birbirine bağladı. Ne var ki *laissez faire,* bütün liberal programın tamamı değildi. Buna cumhuriyetçilik, halk hâkimiyeti ve eğitim - bilhassa eğitim - de katıldı. Hükûmet tahditlerinin kalkması, katı müesseselerin yıkılması, akla bir çalışma sahası açacaktı. Ama akıl, çalışmak için âletlere muhtaçtı; bu âletleri de eğitim sağlayacaktı. Liberaller insanın iyiliğine inandıkları için, onların mükemmelliğine ve bu mükemmelliği daha da arttıracak şeyin eğitim olduğuna inandılar. Ancak daha realist bazı fikir adamları, madalyonun öbür tarafını da gördü; insan yaradılıştan iyi olabilirdi ama, aynı zamanda ihtiraslarının da esiriydi, siyasî iktidar için büyük bir arzu duyuyordu. Bu bakımdan, ekalliyeti korumak için ekseriyetin iradesini sınırlamak, kuvvetleri ayırmak lâzımdı. Öyle ki, teşriî ve icraî kuvvetler bir tek elde toplanmasın ve adliye ise tamamen bağımsız kalsın.

Böylece devletin liberal görünüşü bir dengeye ulaştı. Aynı şey ilim alanında da oldu. XX. yüzyılın ortasında liberal görüşün zayıf taraflarını daha iyi anladılar. XX. yüzyılın ikinci yarısında ise birçok müşahitler L.'in hem bir fikir sistemi, hem de hükûmet ve toplum organizasyonu olarak gerilediğinden bahsetmeye başladı. Artık, L.'in klâsik döneminin tarihin rüzgârıyla birlikte akıp gittiği söylenebilir. Ancak bu fikrin liberal devletin demokratik ve refah safhaları için de söylenebileceği şüphelidir. XX. yüzyıl L.'i, hürriyeti anarşik olmaktan çok, mes'ul olma yolunda anlama eğilimindedir. Günümüzde L.'i hâlâ da yaşayabilen bir sistem olarak ayakta tutan şey daha iyi bir hayat kurabilmek ve açık bir toplum sağlamak için taşıdığı şu unsurlardır: Kabiliyete göre iş; her şeyde değil fakat fırsatlarda eşitlik; şahısların kendi rızalarıyle karar vermesi, totalitarizmde olduğu gibi baskı altında bırakılmaması; hürriyetten fedakârlık etmeden daha da büyük bir ekonomik garanti sağlanması ve nihayet en başta söylenen unsurun kabûlü: Her insanın içinde bir kabiliyet, bir iktidar vardır; ve insanlar bunu kullanabilme şansına sahip olabilmelidirler. (O. Yüksel)

LİBERYA (İng. Liberia), Batı Afrika'da, Atlas Okyanusu kıyısında, Sierra Leone, Gine ve Fildişi Kıyısı ülkeleriyle çevrili cumhuriyet. Yüzölçümü 95 400 km²'dir. 350 km kadar kıyısı vardır. Nüfusu: 1 750 000 kadardır. Amerika Birleşik Devletleri'nin beşinci cumhurbaşkanı James Monroe'nun yönetimi döneminde, 1822 yılında, *American Colonization Society* (Amerikan kolonizasyon derneği)'nin teşebbüsü ile A.B.D.'nden gönderilen azatlı zenci köleler tarafından kurulan bu ülkenin başkenti, adını Monroe soyadından almış olan Monrovia'dır. Ülkede resmî dil İngilizcedir, geçerli para da Amerikan dolarıdır. Liberya 1957 yılına kadar Afrika'da biricik bağımsız cumhuriyetti.

Toprak: Aşağı yukarı 64 km genişliğinde olan kıyı şeridinde başkent Monrovia da dahil olmak üzere başlıca yerleşme yerleri bulunur. Kayalık ve girintili çıkıntılı olan kıyı bölgesinde birkaç tepe ve bâzı bataklıklar yer alır. Bu bölgenin gerisinde, çok yeri meskûn olmayan ve bâzı yerleri de daha hiç ayak basılmamış sık ormanlarla kaplı hinterland bulunur. Ekvator çizgisinin biraz yukarısında bulunan ülkenin iklimi çok

LİBERYA : Başkent Monrovia

Amerikan asıllı Liberyalıların yaşadığı kıyı kesimlerinde sözü edilecek kaynaklar yoktu. Hinterland'daki kaynakların işletilmesi için de pek az çalışma yapılıyordu. Hükûmet sürekli olarak malî güçlüklerle savaşıyor, ülkeyi ancak dışarıdan fâhiş fâizlerle aldığı borç paralarla yönetebiliyordu. Ekonomik gelişme 1926'da Liberya'nın başkanı Charles D. B. King'in yönetimi sırasında, Amerikan Firestone Kumpanyası'nın kurduğu kauçuk plântasyonları ile başladı. Liberya, bu kumpanyadan arâzi kirası, ihraç ettiği kauçuktan âidat ve ettiği kârdan da 1951 yılında % 12'yi bulan gelir vergisi aldı. 1953 yılında bu verginin oranı % 25'i bulmuştu. Firestone Kumpanyası ayrıca devlet yollarını yapma ve taşıma ile ulaşım vâsıtalarını

sıcak olmakla beraber geceleri serindir. Yağışlar mayısta, kuru mevsim kasımda başlar. Kıyı bölgesinde yılda beş metreyi aşabilen yağışlar hinterlanda doğru ilerledikçe azalır. Hinterlanddan, yâni ormanlık bölgeden Atlas Okyanusu'na doğru akan yedi nehir vardır. Bunların adı St. Paul, St. John, Cestos, Sangwin, Grand Cess, Farmington ve Lofa'dır. Liberya'nın Fildişi Kıyısı ile sınırını Cavalla nehri, Sierra Leone ile sınırını da Mano nehri çizer. Ülkedeki küçük göllerin en genişi Fisherman'dır. Gine sınırı yakınındaki Nimba dağları (en yüksek noktası 1980 m) ülkenin en yüksek yeridir. Hinterland'daki yabanî hayvanların başlıcaları; fil, pars ve maymundur. Buralarda kertenkele, yılan, yengeç, salyangoz ve bâzan sincap gibi hayvanlar da yaşar. Harita için Bk. SİERRA LEONE.

Halk : Yirmiyi aşkın kabîleden meydana gelen yerli Liberya halkı başlıca 4 dil grubuna ayrılır: Mande-tan, Mande-fu, Batı Atlantik ve Kru. Kıyıda yaşayan kabîleler Vai, De, Bassa ve Grebo kabîleleridir. Hinterland kabîlelerinin başlıcaları Kpelle ve Gola kabîleleridir. Ekseriyeti Müslüman tüccarlardan meydana gelen Mandingolar ile Gana'dan gelme Fani balıkçılarına Liberya'da sık sık rastlanır. Bassa, Kru ve Grebo kabîleleri en mühimleridir. Denizci bir kabîle olan Krular, ülkenin dış dünya ile ilk ve en sıkı münâsebetlerini kurmuşlardır. Kabîlelerin bâzıları son yıllarda kendilerine ayrı birer alfabe kabûl etmişlerdir. Grebolar ile Vailerin alfabesi ise yerli bir Afrika yazısı olsa gerektir. Resmî dil İngilizcedir ve kabîle mensuplarının hemen hemen hepsi az çok bu dili konuşabilmektedir.

Ülkede, kabîle halklarından başka 15 - 20 bin kadar Amerikan asıllı zenci Liberyalı vardır. Cumhuriyeti kuran hür Amerikan kölelerinden türemiş olan bu grup çoğunlukla Monrovia'da ve öteki kıyı şehirlerinde yaşar. Yerli kabîlelerle bu grup arasında evlenmeler olmakta ve her iki taraf ayırdedici husûsiyetlerini kaybetmektir. Liberya'nın tarihi, sıkı sıkıya bu iki grubun kaynaşmasiyle ilgilidir.

Ekonomi : Liberya'da kurulan 1847 cumhuriyetinin öncesi ve sonrasında, ülkede yıllarca ekonomik bir gelişme olmadı.

sağlama imtiyâzını da almıştı. Ülke için yararlı olan bu gelişmeler daha sonra mâdenlerin ve ormanların da aynı kumpanya tarafından işletilmesine yol açtı. Nihâyet Hinterland'ın kaynakları da işletiliyor ve bu sayede Liberya bir yandan içeride gelişirken öte yandan da dışarıda milletlerarası îtibar kazanıyordu.

Bu ilerlemelerin çoğu, 1943'te 8 yıl için seçilen ve 1951, 1955, 1959 ile 1963 yıllarında dörder yıllık dönemler için arka arkaya başkan olan, onsekizinci cumhurbaşkanı William Vacanarat Shadrach Tubman'ın yönetim döneminde gerçekleşti. Batı Afrika'nın en modern limanlarından biri olan Monrovia limanı inşâ edildi, ülke yollar ve köprülerle donatıldı, okullar, hastahâneler ve bir üniversite açıldı, daha başka bayındırlık işleri ele alındı. Hükûmet şimdi binlerce Liberyalıyı üniversite ve teknik öğrenim için yabancı ülkelere gönderebiliyor.

Liberya'nın en tanınmış zirâî ihraç maddeleri pirinç ile tapyokadır. Ülkede mühim bir ihraç ürünü olan hurma yağından başka, nârenciye ve mısır da üretilir. Et azdır, onun yerini 1950'lerden beri geliştirilen balıkçılık almaktadır. Teşkilâtlı çiftçilik çalışmaları, Liberya'nın başta gelen ticâret metâı olan kauçuk ile daha küçük ölçüde olmak üzere kahve, kakao ve pirinç üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Büyük ölçüde işletilen ormanlardan özellikle macun, abanoz, dut ve çam tomrukları elde edilmektedir. Nimba dağlarında bir Liberya - Amerika - İsveç karma madencilik şirketince işletilen yüksek tenörlü demir yataklarının Liberya'ya, demir ihraç eden başlıca ülkeler arasında yer sağlayacağı anlaşılmaktadır. Liberya'da altın yatakları da bulunmuştur ve 1950'lerde Sierra Leone sınırı yakınlarında bir elmas mâdeni işletilmeye açılmıştır.

Yönetim : Liberya, siyasî yapısı bakımından federal bir devlet olmamakla beraber, anayasası, umumî çizgileriyle Amerika Birleşik Devletleri'ninkinden kopya edilmiştir. Seçim hakkı, zencî olmaları şartiyle, bütün vatandaşlara tanınmıştır. Ülke, sekiz yıl için seçilen ve görev süresi dörder yıllık

dönemler hâlinde uzatılabilen bir cumhurbaşkanı tarafından yönetilir. Teşrî organı Senato ile Temsilciler Meclisi'nden oluşur. Kabine, cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Yüksek mahkemenin üyelerini cumhurbaşkanı tâyin eder. Kabîleler hâlâ kendi reislerince yönetilirlerse de, temel idâre birleştirici güç durumunda bulunan merkezî iktidara âittir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrikalı yerlilerin de temsilciler meclisi ile senatoya girmelerini mümkün kılan kanun değişiklikleri yapıldı. Yerliler, gitgide Amerikan asıllı zencîlerle karışmakta, onlarla evlilikler yapmakta, okullarda öğrenim görmekte ve devlet hizmetlerinde görev almaktadırlar.

Tarih: Kölelikten âzâd edilen zencîlerin Afrika'da bir koloni kurmaları veya Amerika Birleşik Devletleri'nden ayrılmaya zorlanmaları yolundaki görüş A.B.D.'nin üçüncü başkanı Thomas Jefferson tarafından ileri sürülmüş ve Amerika iç savaşı sonuna kadar Amerikalılarca benimsenmişti. Bunun başlıca sebebi, âzâd edilmemiş kölelerin ayaklanması, hür zencîlerin beyaz ırktan olan işçilerle rekabet etmeleri ve beyaz kadınlarla evlenerek beyaz ırkı melezleştirmeleri endişesiydi. Ayrıca 1808'de köle ticâretinin yasaklanmasından sonra kölelikten kurtarılan zencîlere bir yurt sağlamak da gerekiyordu. Bu kaygıları giderecek çâreleri bulup uygulamak üzere 1816'da Amerikan Kolonizasyon Derneği kuruldu. 1819'da Amerikan kongresi köle ticâretinden kurtarılan zencîlerin kaderi üzerindeki sorumluluğu eyâlet devletlerinden alıp, federal hükûmete devretti. Bu kanun, o zamanki A.B.D. başkanı James Monroe'ya Afrika sularına harp gemileri gönderme ve kölelikten kurtarılan zencîleri yerleştirmek üzere Afrika kıyılarında bir hükûmet acenteliği yâni irtibat bürosu kurma yetkisini veriyordu. 1820 ve 1821 yıllarında zâhiren Sierra Leone kıyıları açıklarında bir üs kurmak üzere, fakat aslında hür zencîleri bir koloni hâlinde yerleştirmek amaciyle, iki gemi, 120 kadar hür A. B. D. zencisi ile yola çıktı. Bu teşebbüsler başarısızlığa uğradı. Yine 1821'de Kolonizasyon Derneği'nin ve federal devletin ajanları Mesurado Burnu (şimdiki Monrovia)'na geldiler ve orayı Dernek adına satın almak için Afrikalı kabîle reisleriyle pazarlık ettiler. Koloniye Liberya (Lat. *liber*, hür), ilk dâimî yerleşme yerine de Monrovia adı verildi. Bununla beraber A.B.D. hükûmeti hiçbir zaman bu koloninin teşekkülünün kendi teşebbüsü ile gerçekleşmiş bulunduğunu kabûl etmemiştir.

Derneğin yöneticileri, koloninin kanunlarını ve tüzüklerini tesbit ettiler. Âzadlıların kendi kendilerini yönetecek hâle gelmelerine kadar yönetim yetkisi derneğe âit olacaktı. Koloni için "common law" ın Amerika'da tatbik edilen şekli kabûl edildi. Kölelik kanun dışı edildi ve beyaz ırktan olanların toprak sâhibi olmaları yasaklandı. Koloniye Amerika'dan çok sayıda hür zenci getirildi. Onlar, hem Afrikalı yerlilerin akınlarından hem de öldürücü veya kuvetten düşürücü hastalıklardan çok çektiler. 1839'da Koloni Meclisine daha geniş yetkiler tanındı ve Derneğin ajanı vâli sıfatını aldı. 2 temmuz 1847'de Liberya Cumhuriyeti ilân edildi. Aynı yıl Büyük Britanya Liberya'yı resmen tanıdı; İngiltere'yi, öteki Avrupa devletleri izledi. 1833'te, yine A.B.D. zencilerince Liberya'nın güneyinde müstakil bir devlet olarak kurulmuş bulunan Maryland yerleşme bölgesi 1857'de Liberya ile birleşti. Amerika Birleşik Devletleri'nin Liberya'yı tanıması ancak 1862'de oldu. Amerika'daki zencilerin ekseriyeti Liberya'ya göç etmeyi kendi problemleri için bir çözüm olarak kabûl etmediler. 1867 yılına kadar Dernek 10 000 kadar A.B.D.'li zenciyi Liberya'ya yerleştirmişti. XIX. yüzyıl sonlarında da ülkeye 5 000 kadar Amerikan zencisi daha geldi. Ayrıca 5 700 kadar kölelikten kurtarılan Afrikalı zenci de A.B.D. tarafından Liberya'ya yerleştirildi.

XX. yüzyılda: Başlangıç yıllarında hücûmlara karşı koyabilecek kadar güçlü olmayan Liberya, komşu İngiliz ve Fransız sömürgelerine bir miktar toprak bırakmak zorunda kaldı. Nihâî sınır ayarlamaları 1892, 1903 ve 1910 antlaşmalariyle sağlandı. 1929 yılında, Afrikalı yerlilerin Liberyalılar tarafından İspanyolların Fernando Po sömürgesine gönderildikleri ve yerlilerin orada köle gibi çalıştırıldıkları söylentileri çıktı. Liberya'nın başkanı bu iddiaları reddederek Milletler Cemiyeti'ni bu konuda soruşturma açmaya dâvet etti. Milletler Cemiyeti'nce kurulan soruşturma kurulu Liberya'yı suçlu bulunca ülkenin başkan yardımcısı ve onun ardından da başkanı istifâ ettiler. Ondan sonra kurulan hükûmet gereken reformları yaptı.

II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, Liberya, Roberts hava alanının A.B.D. üssü olarak kullanılmasına izin vererek, o devlet ile işbirliği etti. 1942'de Amerikan askerî birlikleri Liberya'da konakladılar. Başkan Franklin D. Roosevelt, Kazablanka'dan dönerken Liberya'ya uğradı, "ödünç verme - kiralama" programı Liberya'ya da teşmîl edildi, Amerikan doları resmî para olarak İngiliz lirasının yerini aldı. 1944 yılında Liberya Japonya'ya ve Almanya'ya harp ilân etti.

Liberya, Birleşmiş Milletler'in ilk üyelerindendir ve bu teşkilâtın çalışmalarında faâl bir rol oynamıştır. Liberya IMCO (*Inter - Governmental Maritime Consultative Organization* = Denizcilikle ilgili milletlerarası istişâre teşkilâtı)'nın Deniz Emniyeti Komitesi'ne üye olmak hakkı konusunda milletlerarası bir anlaşmazlıkla karşılaştı. Liberya'nın denizcilik konusundaki mevzûatında pek az kısıtlayıcı hüküm bulunduğu için, başka milletlerin vatandaşlarına âid birçok gemi Liberya bayrağını taşır ve bu sebeple Liberya, dünyanın en büyük ticâret filolarından birinin sâhibi durumundadır. Bunu dikkate alan Milletlerarası Adâlet Dîvânı, 1960 yılında verdiği bir kararla, Liberya ile Panama'nın Deniz Emniyeti Komitesi'ne üye olma haklarını tanıdı.

Liberya, aynı zamanda Afrika'daki umûmî istiklâl hareketinin doğuşunda da rol oynadı, Afrika'nın ilk müstakil cumhuriyeti olarak kendinden genç Afrika milletlerinin gözünde îtibar kazandı ve onlara bir dereceye kadar da tesir etti. 1959 Ağustos'u ile 1961 Mayıs'ında toplanan Afrika milletleri konferanslarına ev sahipliği etti, Cezâyir geçici hükûmetini tanıdı ve Léopoldville hükûmetini destekleyen Birleşmiş Milletler kararını tasvip etti, 1963 Mayıs'ında Afrika Birliği Teşkilâtı'nın kurulmasında başlıca rol oynadı, nükleer denemeleri yasaklayan antlaşmayı imzalayan ilk Afrika devleti oldu. Liberya, umûmiyetle, militan Afrika milletlerini îtidale yöneltici bir tesir yapmayı da denemiştir. (Z. İshan)

LİBİDO, yeryüzünde ilk hayat belirtisinin, yâni en basit canlı yaratığın meydana gelmesinden beri, döllenmenin ana elemanını teşkil eden ve canlı nesilleri geleceğe doğru uzatan cinsî içgüdüye, XIX. asrın sonlarına doğru psikanaliz ekolünün ve dinamik psikolojinin kurucusu olan Freud tarafından, daha geniş muhtevâlı olarak "*Libido*" ismi verilmiştir. Eski Atina beldesi medeniyetinde Platon'un filozofik ve platonik mânâda ifâde ettiği "*Eros*" bir bakıma L.'ya yakındır. Ancak, Freud, daha ziyâde cinsî içgüdüyü hayat içgüdülerinin en esaslıları olmak üzere, yeni doğan çocukla berâber başlatmıştır. Freud'dan önce cinsiyet, ancak kız ve erkek çocuğun erginliğe ulaşması ile

"Tenâsül hayatı, *Génitalité*" kabûl edilir; daha doğrusu, cinsî hayat 13 - 14 yaşından sonra başlatılırdı. Halbuki, Freud, doğan çocukta, ilkel nitelikte bile olsa, cinsî âletlere ve bezlere ait örgütler bulunduğunu, birçok çocukta refleks mâhiyetinden ve masturbasyon cinsinden bir takım tepkiler görüldüğünü dikkate alarak, tenâsül hayatı öncesi insanı erginlik cinsiyetine hazırlayan bir cinsî enerjinin varlığına inanmış; bunu biyolojik mesnetlere de dayandırmak suretiyle meme emmeden îtibâren erginliğe doğru gitmek üzere birtakım dönemlerde incelemiştir.

O halde, klasik psikanaliz ekolüne göre, çocuk, diğer organları ve fonksiyonları ile olduğu gibi bir *"aktif cinsiyet öncesi eğilim ve dürtüsü"*ne sâhip olarak da dünyaya gelmektedir. Hattâ Freud, biraz daha ileri giderek, çocuk için *"Çok yönlü bir sapıktır"* demektedir. Bu şüphesiz ki, çocuğun cinsî işleme ait bütün yönleri ve sapıklık eğilimlerini taşıdığını, ancak, gerçek bir cinsî terbiye ve normal bir cinsî çözümle bunların yok olarak ilerde insanın kendisinden gayri bir cinse döneceğini *(Hétérosexualité)* ifâde etmektedir.

Bütün hayat içgüdüleri gibi, cinsî içgüdünün de ihtiyaç bakımından amacı, tatmin edilme yâni doyumdur. Buna göre L. *"Zevk prensibi"*'ne dönüktür. Ancak, çocuk sosyal çevrelerinde çeşitli ahlâkî - sosyal ve dinî birtakım değerler ve yasaklarla karşılaştığı için onun cinsî içgüdüsü de ilk yaşlarından itibâren birtakım engellere ve baskılara uğramakta, dolayısiyle de, vaktiyle Freud'un pek önem verdiği ve devrin hekimleri tarafından kınanmış olan ve ilerde birçok nevrozların kaynağını teşkil eden *"Cinsî Kompleks"* ler örgütlenmektedir. Şüphesiz ki Freud, bütün bu biyolojik, psikolojik ve patolojik görüşlerini daha ziyâde XIX. asırda bir refah ve aşk hayatı içinde yaşayan Viyana'da ve burada görülen nevrozlu hastalarda incelemiş; daha sonra da Paris'e kadar gitmek suretiyle Charcot gibi büyük ruh hekimlerinin yanında tamamlayıcı bilgiler almıştır. Eğer, Freud, Malinovski gibi araştırıcıların yaptığı şekilde yıllarca ilkel kabîlelerin cinsî strüktürlerini ve davranışlarını gözden geçirmiş olsaydı, şüphesiz ki, teorisinde bâzı değişiklikler yapacaktı. Fakat, bununla beraber Freud'un cinsî içgüdüyü bir şuur dışı enerji olarak ortaya atması ve bunun gelişmelerini izâhı bugün modern dinamik psikoloji ve dolayısiyle sexopatoloji için yine de, klasik bir mânâ taşır.

Psikanaliz ekolüne göre cinsî içgüdü yâni L. iki ana döneme ayrılır:

A. *Cinsiyet öncesi dönemler*

a. Ağız ve diş dönemi (Oral dönem)

b. Anal ve üretral dönem

B. *İlk cinsî soruşturma dönemi* (Cinsî organların kendilerini duyurmaya başladıkları fallik "phallique" dönemi).

C. *Sükûnet devri* (5 - 12 yaş arası)

D. *Erginlik öncesi* ve erginlik devri

E. *Olgunluk devri.*

Cinsiyet öncesi dönemde, esas zevk bölgeleri doğrudan doğruya ağızın ve anüsün mukoza denilen iç derileridir. Nitekim çocuk, meme emmede bir taraftan sütten beslenme maddeleri alırken, bir taraftan da ilk sevgi izlerini tatmaktadır. Bu dönemi iyi atlamamış veya bunda bir saplanma göstermiş olanlarda, psikanalistler ilerde birtakım özel karakter bozuklukları târif ederler. Bâzı çocukların 3 yaşlarında olduğu halde durmadan emzik istemesi bunun bir delîlidir. Bunun gibi, çocuklar temizlik devresi ve terbiyesi başlamadan önce büyük abdestlerini yaparken özel bir zevk duyarlar; hattâ, bazan uzun müddet oturakta oturmayı isterler; büyük abdestlerini yaptıkları zaman büyük bir sevinçle değerli bir şey imiş gibi bağırarak annelerine gösterirler. Bu dönemde herhangi bir marazî saplantı veya despot temizlik terbiyesi, ileride başta homoseksüalite olmak üzere birtakım sapıklıklar yapabilir.

Fallik *"Phallique"* dönemde ise, gerek kız ve gerekse erkek çocuklar cinsî âletleri hakkında bir fikir edinmeye başlarlar. Şurada burada hayvanlara âit bâzı cinsî münasebetleri veya analarının gebelik şişkinliklerini görürler. Erkek çocuk kendisinde cinsî organ olarak bir uzantı bulunduğu halde, kız çocuğunda bunun yokluğunu kendi mantığına göre yorumlar ve ileride bundan mahrûm olacağı düşüncesine kapılabilir. Bu, kötü cinsî terbiye yasakları konmuş olan çocuklarda daha çok olur *(İğdiş kompleksi)*. Bunun gibi, birçok kız çocuklar da erkek çocuklarda mevcut olan bir uzantının kendilerinde olmadığını görmekle çocukca bilinç dışı bir kaygı ile, ileride Adler'in *"Erkek protestosu"* dediği ruh hâletini gösterirler ve âdetâ erkeğe benzemek isteyen birtakım hareketler gösterirler. Tabiatiyle bütün bunlarda bâzı aşırılıklar vardır. Ancak klâsik olarak bilinen bir cihet de, ilkel cinsî güdünün uyanması dolayısiyle erkek çocuğun daha ziyâde anasına, kız çocuğun da daha ziyâde babasına hissî bir senpati göstermeleri ve birinin babasını, ötekinin de anasını bir çeşit rakip görmesidir. Tabiatiyle, bu halk dilinde, romanlarda, filimlerde çeşitli şekillerde işlenen iki cinsî kompleksi teşkil eder. Bk. OEDİPUS VE ELEKTRA KOMPLEKSLERİ. Önemli olan bunun normal çözümüdür.

L.'nun sükûnet devri daha ziyâde 6 ile 12 yaş arasında, yâni çocuğun okul hayatına rastlar. Ancak bâzı çocuklarda da *"Narcissismus"* denilen, yâni kendi vücûdundan bir çeşit zevkle faydalanma şeklinde ikincil bir hâl olabilir; cinsî terbiye bakımından ilgililerin buna dikkat etmeleri gerekir. Zîrâ, erginlik çağında bunun iyi çözülmemesi hâlinde ilerde bir sapıklık durumunu alabilir. Bâzı psikanalistler, sükûnet devrinin sonu ile erginlik çağının başlangıcı arasında, gerek kız ve gerek erkek çocuklarda, geçici olarak ve plâtonik nitelikte bir *"Homoseksüel* dönem" kabûl ederler. Fakat, cinsî problemlerin bir tekâmül denecek kadar büyük bir gelişme gösterdiği ve cinsiyet baskılarının kalkmış olduğu zamanımızda, artık bu gibi eğilimlerin olması son derece azalmaktadır. (R. Adasal)

LIBRA (Lat. = terazi), takım yıldız ve burçlardan biri. Kız (Virgo) ile Akrep (Scorpius) burçları arasında bulunur. L.'nın yıldızları sönük olup çıplak göz ile seçilemezler. Bu takım yıldız, bir terazi şeklinde tasvir edilirdi. Bu ad, güneşin sonbahar gün-gece eşitliği noktasına gelip L. burcuna girdiğinde, gündüz ve gecenin on ikişer saat sürüp eşit olduklarını ifâde eder.

L. burcu, yerin bahar devinmesi (fr. précession) sonucunda yanındaki Virgo (Kız) burcunun yerine kaymıştır. (V. Örs)

LIBRARY OF CONGRESS, Amerika Birleşik Devletleri'nin başkenti Washington'da, Kongre binâsının karşısında, âbidevî iki binâda Kongre üyelerine ve halka hizmet eden bir kütüphâne. Kongre üyelerine, çalışmaları sırasında lüzumlu olan bilgileri ve belgeleri sağlamak amaciyle, 24 Nisan 1800'de özel bir kanunla kurulmuştur. Thomas Jefferson'ın 50 yılda meydana getirdiği 6 487 ciltlik özel kitaplığını da koleksiyonları arasında bulunduran L. C., üç büyük yangın geçirmiştir. 55 000 cilde ulaşmış olan değerli kitap koleksiyonları-

LIBRARY OF CONGRESS

nın 35 000'i 1851 yılındaki son yangınla yok olmuştur. İlim müesseselerinin de yardımları ile koleksiyonları sür'atle zenginleşen kütüphâne için, 1885'da hususî bir binâ yaptırılması düşünülmüş ve ayni yıl temeli atılan binâ, 1897'de tamamlanmıştır. L. C.'in binâsı İtalyan Rönesans mimârîsinin husûsiyetlerini taşımaktadır. Koleksiyonlarının devamlı ve hızlı bir şekilde artması karşısında, ikinci bir binânın yaptırılmasına ihtiyaç duyulmuş, ek binâ 1939'da tamamlanmıştır. L. C., ayni yıl, halkın, özellikle ilmî araştırma yapmak isteyenlerin istifâdelerine sunulmak sûretiyle, bir millî kütüphâne hüviyeti ile hizmet vermeye başlamıştır. İdârî İşler Bölümü, Telif Hakları Dâiresi, Hukuk Kütüphânesi, Kongre Üyeleri İçin Mürâcaat Servisi, Kataloglama ve Tasnif Bölümü ile Mürâcaat Bölümü ve bunların alt bölümlerinden meydana gelen L. C.'te 3 848 personel (1970) görevlidir. L. C.'in 30 Haziran 1970 gününe kadarki durumunu belirten, *Annual Report of the Librarian* (Kütüphâne Müdürünün Yıllık Raporu) adlı kitaba göre, kütüphânede, 61 317 142 çeşit kütüphâne malzemesi bulunmaktadır. Bunlardan 15 248 327'si kitap ve broşür, 29 936 636'sı arşiv malzemesi biçiminde olan elyazmaları, 3 315 210'u atlaslar ve haritalar, 3 335 348'i müzik eserleri, 125 466'sı ciltlenmiş gazeteler, 213 726 mikrofilme alınmış gazetelerin filmleri ve 2 212 283'ü konuşan kitaplar (plağa alınmış kitaplar) ve benzerleridir. 1970 yılında L.C.'deki umûmî Katalog'da bulunan fişlerin sayısı 49 463 820'dir. Buna Farmington Planı'na (b. bk.) göre gönderilen fişler de dâhildir.

L. C.'te kendi adı ile anılan özel bir sınıflandırma şekli uygulanmaktadır. L. C.'in koleksiyonlarına dâhil edilen önemli kitapların katalog fişleri basılmaktadır. Bu basılı fişlerden arzu eden kütüphâneler de yararlanabilmektedir. L. C.'in basılı katalogları, bu basılı katalog fişlerinden yararlanılarak hazırlanmaktadır. *A Catalog of Books Represented by Library of Congress Printed Cards, 1898 - 1942,* büyük boy 167 ciltten meydana gelen ve dört buçuk milyon bibliyografik künyeyi içine alan bir basılı katalogdur. Başlangıçta yalnız L. C.'in koleksiyonlarını ihtivâ eden basılı kataloglar, 1952 yılından itibâren, Millî Toplu Katalog'a dâhil olan kitapların fişlerini de içine almıştır. *The National Union Catalog* adıyla yayınlanan bu basılı katalogun 1956 - 1967 yıllarına ait olanı, 120 ciltten müteşekkildir. L. C., hemen her alanda çok değerli yayınları olan bir Millî Kütüphâne olarak ilim dünyasına hizmet etmektedir. (A. Salgır)

Bibliyografya: *Annual Report of the Librarian of Congress* (Library of Congress Müdürü tarafından her yıl yayınlanır).

Abdülkadir Salgır: Zamanımızın en muazzam kütüphânesi, Library of Congress. *Türk Kütüphâneciler Derneği Bülteni.* V. cilt (1956) 112 - 130. S.

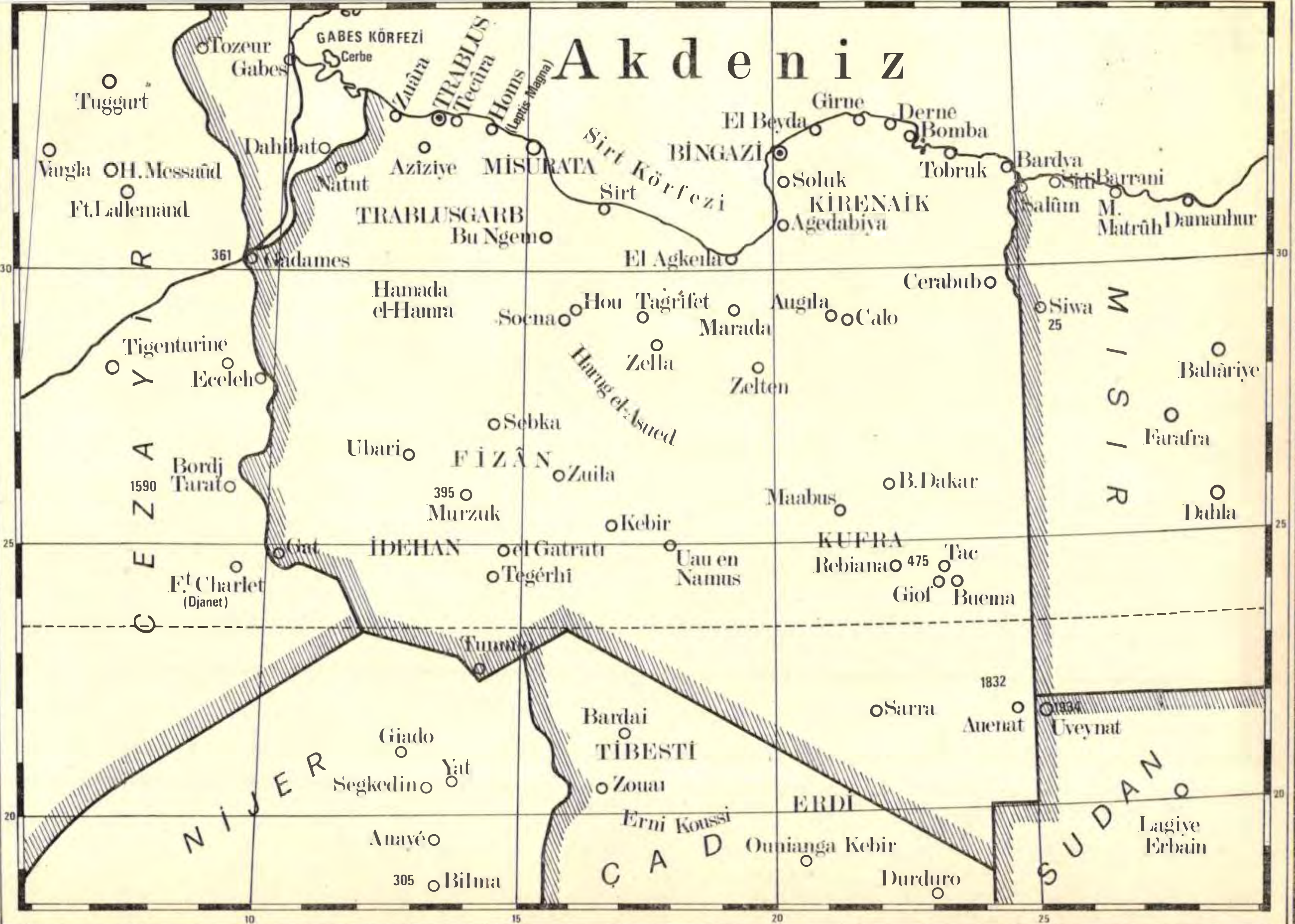
Abdülkadir Salgır: The Library of Congress. *Amerikan Kütüphânecilik Tecrübeleri.* Ankara 1961. Güven Matbaası. 30 - 46. S.

LİBRASYON (Lat. librare = sallanmak'tan), Ayın, yerde bulunan bir gözlemci için, görünüşteki sallanması. Bunun sonucunda, her ne kadar ayın kendi ekseni etrafında dönüşü ile yerin etrafında dönüşü aynı sürede tamamlanıyorlarsa da, ayın yerden görülen yüzeyi aş. yu. ayın yarı yüzeyinden $\frac{1}{10}$ daha büyüktür. (V. Örs)

LİBRETTO, bir operanın sözlerinin yazılı olduğu kitap, bir pandomim veya baleyi açıklayan metin.

LIBREVILLE, Gabon devletinin başkenti. Gabon ırmağının denize aktığı yerde, kuzey kenarında yükselir. Nüfusu: 53 300 (1967)'dür (1950'de ancak 17 900 idi). Katolik Piskoposluktur. Limandan kereste ihraç olunur. (V. Örs)

LIBRI, Carrucci della Sommaia, Guglielmo (Floransa 1803 - Fiesole 1869), Kont, İtalyan asıllı Fransız matematikçisi. 1823'te Pisa'da profesör olmuş; siyasî sebeplerle İtalya'dan ayrılmış ve 1832'de Paris'te Collège de France'da profesör olmuştur. 1833'de Fransız Akademisi'ne üye seçilmiş, 1836'da da Sorbonne'da profesör olmuştur. İtalya'da matematik tarihi konusundaki eseri (bu konuda hâlâ en iyisidir) çok takdîr edilmiş ve aynı zamanda buna bir yurtseverlik hareketi gözü ile de bakılmıştır. L., ilk olarak XVII. yüzyılda yaşamış Fransız matematikcisi Pierre de Fermat'nın başarılarına dikkati çekmiştir. L., bâzı Fransız kitaplıklarından elyazıları çalınca, şöhreti üzerine bir gölge düşmüştür. Bu sebeple 1848'de suçlanmış, İngiltere'ye kaçmış ve 1850'de birçok bilinmiş İtalyan, Fransız ve başka milletlerden şahsiyetlerin onu savunmasına rağmen, gaip olarak hüküm giymiştir. L.'yi savunan şahsiyetler arasında Prosper Mérimée ve K. Witte de bulunuyordu. Eserleri: *Histoire des sciences mathématiques en Ita-*

Akdeniz
GABES KÖRFEZİ
Cerbe
Tozeur
Gabes
Tuggurt
Zuâra
TRABLUS
Tecûra
Homs
(Lepis Magna)
Sirt Körfezi
El Beyda
Girne
Derne
Bomba
BİNGAZİ
Tobruk
Bardya
Sidi Barrani
Salûm
M. Matrûh
Damanhur
Dahibat
Vargla
H. Messaûd
Ft. Lallemand
Natut
Azîziye
MİSURATA
Sirt
Soluk
KİRENAİK
Agedabiya
TRABLUSGARB
Bu Ngem
361
Gadames
El Agkeila
Cerabub
Hamada el-Hamra
Socna
Hou
Tagrifet
Marada
Augila
Calo
Siwa
25
MISIR
Tigenturine
Eceleh
Zella
Zelten
Harug el-Asued
Bahâriye
Sebka
Ubari
FİZÂN
Zuila
Farafra
Bordj Tarat
1590
395
Murzuk
B. Dakar
Maabus
Dahla
Kebir
KUFRA
Gat
İDEHAN
el Gatrun
Uau en Namus
Rebiana
475
Tac
Tegérhi
Giof
Buema
Ft. Charlet
(Djanet)
CEZAYİR
Tummo
1832
Sarra
Auenat
1934
Uveynat
Bardai
TİBESTİ
Giado
Yat
Segkedin
Zouar
NİJER
ERDİ
Erni Koussi
SUDAN
Lagiye Erbain
Anayé
Ouniaga Kebir
ÇAD
305
Bilma
Durduro
30
25
20
10
15
20
25

lie, depuis la renaissance des lettres jusqu'à la fin du dix-septième siècle (Matematik ilimlerinin İtalya'da Rönesanstan XVII. yüzyılın sonuna kadar tarihi) [1838 - 1841]; *Essai sur la vie et les travaux de Fermat* (Fermat'nın hayatı ve çalışmaları hakkında kalem denemesi) [1849]. (V. Örs)

LIBURNIA, Adriyatik denizinde bir bölge. İlirya'nın İstria ve Dalmaçya arasındaki parçası. Bu bölge M. Ö. II. yüzyılda Roma tarafından fethedilmiştir. (V. Örs)

LİBYA (Ar. *Al - Libiyya),* Kuzey Afrika'da bir cumhuriyet. Kuzeyden Akdeniz, kuzey-batıdan Tunus, batıdan Cezâyir, güneyden Nijer ve Çad, güney-doğudan Sudan ve doğudan Mısır ile sınırlanır. Yüzölçümü 1 759 540 km², nüfusu 2 000 000'dur. Başkenti Tarabulus - Al - Garb (nüfusu 200 000), diğer şehirler Bengâzî (Bingâzî, nüfusu 100 000), Homs (nüfusu 100 000), Derna (nüfusu 25 000), Al - Marg (İtalyanların Barce'si; nüfusu 15 000), Fîzan'ın başkenti olan Sebha (nüfusu 7 000), Misurata (nüfusu 6 000) ve ülkenin tek tabiî limanı olan Tobruk'tur. L. umûmiyetle Tarabulus (Trablus) Bölgesi, Sirenaika ve Fîzan olmak üzere üç bölge hâlinde incelenir.

LİBYA: Homs şehri

Topografi : L., Sicilya Kanalı ile Atlas Okyanusu arasında yer alan ülkelerin Üçüncü Zaman'da geçirdikleri dağ teşekkülü hareketlerinin te'sîrine uğramamış; ufkî olarak katılaşmış, çok eski kayalardan meydana gelmiş bir blok hâlindedir. Bununla beraber, bâzı kesimler tektonik hareketler sonucunda tamâmiyle yükselmiş veya alçalmış, bâzı kesimler denize batmıştır. Ülkede tektonik dağlar yoktur ve en yüksek kesimler Tarabulus (Trablus) ve Sirenaika *cebel*'lerinde olduğu gibi amûdî denilecek kadar sarp yamaçlı ve düz satıhlı bloklar hâlindedir. Tarabulus *cebel*'i, Sidra (Büyük Sirte Körfezi'nin kuzeybatısındaki Tarabulus) bölgesinde deniz kıyısına kadar gelir, fakat daha batıda kıyıdan ayrılarak yerini verimli Al - Caffara ovasına bırakır. Bu blokun dalgalı sathının derin vâdilerle yarılması sonucu Nefusa, Jefren ve Garian dağları teşekkül etmiştir. Kuzeydoğudaki Sirenaika bölgesinde Ahdar dağı, kireçtaşından büyük basamaklar hâlinde deniz kıyısına doğru alçalır. Bu dağın doğusunda, Mısır sınırına kadar yayılan ve oradan öteye de devâm eden Marmarika Çölü yer alır. Libya hinterlandının hemen hemen tamâmını kaplayan çöller üç nitelik gösterir: Tarabulus bölgesinin kuzey bölümündeki Hamada - Al - Hamra gibi *hamada*'lar (kayalık çöller); güney Fîzan (Fezzan)'daki Serir - El - Tibesti ve Sirenaika'daki Serir - Al - Kalanşo gibi *serir*'ler (çakıllı çöller); ve Mısır sınırına dayanan Libya Çölü gibi *erg*'ler (kum çölleri) vardır. Çad sınırında Tibesti volkanik masifi yer alır.

Az sayıdaki yerler dışında, ülkede yeryüzü suları hemen hemen yoktur. Geçmişte, muhtemelen Buzul Çağında, büyük sellerin açmış olduğu geniş vâdilerde, şimdi ancak büyük yağışlar sonunda su bulunabilir. Fakat yeraltı suları boldur ve tarımda bunlardan yararlanma imkânı vardır. Kuzey bölgelerinde su barındıran yeraltı tabakaları, sathın ancak bir kaç metre altındadır; iç bölgenin bâzı yerlerinde sular yeryüzüne çıkarak vâhalar meydana getirir. Kıyı şeritlerinde sık sık *sebba* denilen tuzlu su bataklıklarına rastlanır.

İklim : L.'nın iklimi Akdeniz'in ve çölün tesirleri altındadır, fakat Akdeniz'in ılımlı ısısı ve yeterli yağışları dar bir kıyı şeridi ile sınırlanmaktadır. Güneyde bozkır şartları hüküm sürer ve bu şartlar kuzeydeki Al - Caffara'ya ve dolayısiyle deniz kıyısına kadar yayılır. Tarabulus ve Sirenaika bölgelerinin *cebel*'lerinde (yüksek kesimlerinde) ısı ortalamaları daha alçak ve yağış nisbetleri daha yüksektir. Bu bölgelerin ilkinde yıllık yağışlar 40 cm, ikincisinde 50 cm veya daha çoktur. İç bölgelerde gündelik ve yıllık ısı ortalamaları daha yüksektir ve yağışlar da daha azdır, hattâ bâzı kesimlerde hemen hemen sıfıra düşer. Fîzanda yağış ortalaması çok düşüktür. Tarabulus bölgesinde özellikle sonbahar ile ilkbaharda sıcak, kuru ve bâzan da şiddetli olarak *kıble* rüzgârı eser.

Etnoloji : L.'lılar ekseriyetle Arap, Berberî ve Araplaşmış Berberî'dir. Bunlara bâzan zencî kölelerin kanı da karışmıştır. Ülkenin doğusundaki L.'lıların çoğu yarı göçebe Araplardır. Bunlar Arabistan halkı dışındaki en safkan

Arapları temsil ederler. Güney bölgelerinde *Tebu* denilen ve kendilerine mahsûs bir dilleri bulunan negroid topluluklar ve *abd* (köle) denilen yarı köle durumunda negroidler yaşar. Sahralı *Tuareg*'ler (Ar. *Tavarik)* dâimâ göçebe durumundadırlar. Bunlar da Araplaşmış Berberîler'dir. L.'da 7 000 kadar Yahudi vardır. II. Dünya Harbinden önce 300 000 kadar olan Yahudiler, ülkenin kuzey-batısındaki *Cebel* bölgesinde, Arap ve Berberî komşulariyle bir arada yaşarlardı. Bunların çoğu İsrail'e göç etmiştir. Tarabulus çevresinde yaşayan ve yarısı çiftçilikle uğraşanların sayısı da gittikçe azalıyor. Ayrıca Tarabulus ve Bengâzî'de küçük Maltız ve Yunanlı topluluklar da vardır.

Diller : L.'da resmî dil arapçadır. Tarihin kaydettiği zamanlardan VII. ve XI. yüzlıllardaki Arap istilâlarına kadar halkın büyük ekseriyetini meydana getirmiş olan Berberîler, güneydeki göçebe Tuaregler, Tunus sınırı yakınındaki Cebel - El - Nefusa kesiminde yaşayan Tuaregler, küçük gruplar hâlinde bulunanları dışında, kendi dillerini kaybetmiş durumundadırlar. Güneydeki vâhalarda kullanılan öteki diller, Sahra'nın öte yanından köleler tarafından getirilip, onların torunları tarafından da muhâfaza edilmiş olan *Tebu* ve *Sudanî (Kanurî, Hauşa)* dilleridir.

Din : L.'lıların ekseriyeti Sünnî Müslümandır. Cebel - El - Nefusa'da yaşayan İbadî'ler öteki Müslümanlarca mûtezil yâni hizipçi sayılırlarsa da, bu grubu öteki L. Müslümanlarından ayıran farklılıklar, doktrin ayrılıklarından çok cemiyetlerindeki tecânüs ve Berberî dilleridir.

XIX. yüzyıl ortalarında L.'da *Sanusiyya* adiyle bir tarîkat kuruldu. Bu tarîkatın kurucusu olan Muhammad İbn - Ali - Al - Sanusî, 1843'te Cezâyir'den gelerek dinî düşüncelerini yaymaya başladı. İslâmiyetin başlangıcındaki ideallerine dönülmesini öngören bu düşünceler, Sanusî'nin uzun süre temasta bulunmuş olduğu Arabistan Vehhâbî'lerinin aynı konulardaki görüşlerine çok yakındı. Sanusî doktrininin pratik sonucu, özellikle ülkenin doğu bölümünde yaygın bir *zaviya* (zaviye)'lar şebekesinin yaratılması oldu. Zaviya'lar hem câmi, hem kale, hem okul, hem de menzilhâne idi. Sanusî hareketi çok başarılı oldu ve doğu Sahrâ'nın büyük bir bölümüne sağlam bir yönetim ve huzur getirdikten başka, güneydeki zencî ülkelerini de te'siri altına aldı. Sahrâ'da Fransızlarla ve daha sonra da müstevlî İtalyanlarla çatışan bu hareket, zamanla siyasî kudretini kaybetmiş olmakla beraber, yine de ülkenin doğu bölümünde hemen hemen herkesin katıldığı, kudretli bir cemiyet hareketi olma vasfını muhâfaza etmektedir.

Ülkenin kuzey-batı (Tarabulus) ve doğu bölümleri sâkinleri arasındaki ayrılıklar, ülke içinde bir anlaşmazlık kaynağı olabilecek nitelikte görünmüştür. Bu iki bölge arasındaki yerleşme merkezleri birbirinden yüzlerce kilometre çölle ayrılmış durumdadır. Kuzey-batı bölgesi doğuya oranla hem daha kalabalık hem daha gelişmiştir. Kuzey-batı umûmiyetle Berberîlerle meskûn olduğu halde, doğuda yalnız Araplar ve Bedevîler yaşar. Fakat L.'nın istiklâle kavuşmasından beri, bu ayrılıklar kötümser tahminleri doğrulayacak sonuçlar yaratmadı.

Ekonomi : Son yıllara kadar L.'nın ekonomisi hayvancılığa dayanıyordu. Ülkenin tarıma elverişli kesimlerinde yetiştirilen ürünler ancak iç tüketime yetmektedir. Şehirlerde el zanaatları gelişmiş durumdadır. L. topraklarının ancak % 1,4'ü tarıma elverişlidir. Tarabulus bölgesinde bu oran % 5'e yükselir. En çok yetiştirilen ürünler arpa, buğday, sebze (en çok domates), tütün limon ve bâdemdir. Zeytin ve tahıllar Cebel'de, hurma Fîzan'da üretilir. Sürü hayvanları, koyun, keçi, deve ve Tarabulus bölgesinde sığırdır. Alfa ve esparto otları ülkede yabanî olarak yetişir, hasır, ip ve halat yapımında kullanılır. Özellikle orkinos avı için yapılan balıkçılık çalışmaları hayli önemlidir. L. denizlerinde süngercilik de yapılır.

1959 yılında L.'da petrol bulundu ve ülke 1966 yılından itibâren Suûdî Arabistan, Küveyt ve İrandan sonra Yakın Doğunun dördüncü büyük petrol üreticisi durumunu aldı. Bu tarihlerde L.'nın başlıca petrol alanları Sidra Körfezi güneyindeki petrol havzasında yer alan Zelten, Dahra ve Vehâ alanları idi. Şimdiki 12 kadar petrol alanı boru hatlariyle, bir rafinerinin bulunduğu Akdeniz kıyısındaki Mersa - El - Brega'ya, Sirte'ye ve Ras Lanuf'a bağlıdır. Serir petrol alanı da en büyük tankerlerin girebildiği tâbiî bir liman olan Tobruk'a bağlıdır. L. petrollerinin üretim mâliyeti Basra Körfezi petrollerininkinden yüksekse de L.'nın Süveyş Kanalı batısında ve Avrupa pazarlarına yakın olma gibi üstünlükleri vardır. Petroller birkaç Amerikan ve Batı Alman firmasınca ele alınmıştır. Serir alanını, British Petroleum firması geliştirmektedir.

1963 yılından itibâren düzenlenen beş yıllık iktisâdî planlarla ülkenin kalkınması yoluna gidildi. Bayındırlık, mesken, taşıma ve ulaştırma konusunda büyük tasarılar hazırlanıp uygulanmağa başlandı. İtalyanlar tarafından yapılmış olan 1 600 kilometrelik sâhil yolu ıslâh edildi. Fîzan bölgesinin merkezi Sebha'yı Akdeniz'deki Misurata limanına bağlayan yeni bir yol yapıldı. Okullar, hastahâneler açıldı, her çeşit sosyal hizmetin vatandaşlara ücretsiz olarak sağlanması prensibi kabûl edildi. Eskiden dış ticâret ödeme dengesini dış yardımlarla ve güçlükle sağlayabilen L., petrol üretimine geçtikten sonra çabucak refâha kavuştu ve 1972 istatistiklerine göre Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra gelen Kanada, Batı Almanya, İngiltere, Fransa, Japonya ve İskandinavya ülkeleri gibi dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer aldı. Ülkenin kişi başına yıllık geliri, ortalama 3 000 dolar olarak hesaplanıyor. Bu rakamın bu derece yüksek olmasında nüfusun pek az olmasının da rolü çok büyüktür.

L. sanayinin öteki ürünleri sigara, hasır ve her çeşit ip, halat, halı, barrakan denilen deve ve keçi kılından dokuma makbûl kumaş, bira, meşrûbât, sabun, zeytin, un ve deridir.

Tarih : L.'nın başlıca iki bölümü olan Tarabulus bölgesi ile Sirenaika'nın siyasî tarihleri dâimâ ortak bir tarih olmamıştır. Sirenaika, M. Ö. IV. yüzyılda Yunanlılar tarafından kolonileştirilmiştir. Yunanlılar burada Kyrene, Barka, Ptolemais (şimdiki Tolmeita), Appolonia, Teukhira (şimdiki Tokra) ve Euhesperides (şimdiki Bengâzî) şehirlerini kurmuşlardır. Bölge daha sonra Büyük İskender tarafından zaptedilmiş, İskender'den sonra Ptolemaioslarca yönetilmiş ve M. Ö. 96 yılında bu sülâle tarafından Romalılara terkedilmiş, *Cirene* veya *Cirenaica* adıyle Girit adasını da içine alan bir Roma eyâleti olmuştur. Öte yandan Tarabulus bölgesi ilkin Fenikelilerin, sonrada Kartacalıların hâkimiyeti altına girdi, daha sonra bölgenin doğu kesimi Romalıların *Regio Syrtica*'sı, İmparator Septimun Severus zamanında da *Tripolitania* eyâleti oldu. Böylece L.'nın batı ve doğu bölümleri bir arada Roma İmparatorluğu'nun bir parçası hâlini aldı, fakat İmparator Diocletianus devrinde imparatorluk taksim edildiği zaman Sirenaika, Doğu İmparatorluğu'na verildi. 455 yılında Vandallar batıdan L.'ya girdiler ve 533 yılında Justinianus'un Bizans

orduları tarafından ülkeden atıldılar. Araplar 642 - 644 yıllarında ülkeyi istilâ ettilerse de halkını XI. yüzyıla kadar ihtidâ ettirmediler. Emevîler devletinin bir bölümü olan L.'da sonradan Abbâsîler devrinde bağımsız devletler kuruldu. Ülke 969 - 1171 yıllarında Mısır hâkimiyeti altında yaşadı.

1510'dan 1551'e kadar Tarabulus bölgesi İspanyolların ve Malta Şövalyelerinin işgali altında kaldı, 1551'de Türk amirali Turgut Reis'in Tarabulus'u zaptetmesi ile bu işgal sona erdi ve bu tarihten îtibâren L., Osmanlı devletinin bir eyaleti oldu. İstanbul'dan gönderilen beylerbeyiler ile yeniçeri dayıları arasında çekişmelerden sonra beylerbeyilik Karamanlı ailesine verilmeye başlandı (1711 - 1835). Ondan sonra ülke İstanbul hükûmetince tâyin edilen vâliler tarafından yönetilmeğe başladı. Bu durum 1911 yılında İtalyanlar'ın L.'ya saldırmalarına kadar devam etti.

1843 yılında Muhammad - İbn Ali es - Senûsî, Sirenaika'ya ve Tarabulus bölgesinin doğu kesimine bir islâmî reform hareketi getirmişti. Bu hareket, Muhammad'i ve haleflerini Sirenaika'nın hâkimi hâline getirdi. Bu durum, sonradan Türk dostu olacak olan Senûsî'lerin Osmanlı idâresi ile çatışmasına yol açtı. 1908'den sonra Jön Türkler'in durumu düzeltme yolundaki teşebbüsleri bir sonuç vermediyse de 1911'de İtalyanlar'ın müşterek düşman olarak görülmesiyle tarihî Türkiye - L. dostluğunun temelleri atıldı.

1911'de İtalyanlar, L.'ya saldırdılar ve 1912 yılı ekiminde, Türkiye, Ouchy anlaşmasiyle L. üzerindeki haklarından vazgeçmeyi kabûl etti. L.'dan bu kadar kolayca vazgeçilmesinin başlıca sebebi Balkan Harbi'dir. İtalyanlar, ilkin Trablusgarb, Tobruk ve Derne şehirlerini işgal ettiler. Bengâzî'deki Türk garnizonu ile Senûsî mücâhitler, İtalyanlara karşı koydular. Mustafa Kemal, Enver (Paşa) ve Nuri (Conker) beyler, Sanusî mücâhitleri teşkilâtlandırarak direniş hareketine önayak oldular. İtalyanlar'ın ülkeyi tamâmen işgal etmeleri çok uzun sürdü; 1922 yılında bile bu işgal ancak kıyılardaki belirli kesimleri içine almakta idi. L.'lılar istiklâl istiyorlardı. Bir ara İtalyanlar L.'lılarla müzâkerelere girme eğilimindeydiler. Fakat İtalya'da Faşist rejimin kurulması üzerine Giuseppe Volpi ve General Rodolfo Graziani adında iki gaddar lider, insanlık dışı büyük suçlar işleme pahasına, L.'nın tamâmını ele geçirdiler. İtalyanlar, ülkeyi geliştirebilecek zengin İtalyanlara imtiyazlar verme veya oraya geniş ölçüde İtalyan köylüsü yerleştirme politikalarını denediler. Bu iki şekilden birinin olsun başarılı bir sonuç vermesine yetecek kadar zaman geçmeden, II. Dünya Savaşı patlak verdi. 1940 - 1943 yıllarında L. İtalyan ve Alman orduları ile Mısır'da İngiliz kuvvetleri arasındaki büyük savaşlara sahne oldu ve nihâyet 1943 yılı ocak ayında Müttefik kuvvetlerince zaptedildi. Bu sonuç üzerine ülkeden çıkarılan İtalyanların yerini, 1942 sonbaharından 1951 yılına kadar görev başında kalan, İngiliz askerî idâresi aldı. Bu geçici idârenin uzun sürmesi L.'nın gelecekteki milletlerarası hukukî durumu konusunda müttefiklerin bir türlü uzlaşamamasından ileri geldi. Mesele 1948 yılında Birleşmiş Milletler'e götürüldü ve aylarca süren semeresiz tartışmalardan sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, L.'nın 1 ocak 1952'den itibâren müstakil olmasına karar verdi. 1951 yılı aralık ayında Senûsî'lerin lideri Kıral I. İdris, ülkesinin istiklâlini ilân etti. Başlangıçta öngörülen şekle uygun olarak L. Birleşik Kırallığı özerk Tarabulus, Sirenaika ve Fizan (Fezzan) eyâletlerini içine alan federal bir devlet oldu. 1963'te bu durum değiştirilerek L. üniter bir kırallık hâline getirildi; aynı zamanda başlangıçtaki üç eyâlet de parçaçalanarak 10 kadar yönetim bölgesine ayrıldı. 1953'te Arap Ligi'ne giren Libya, 1955'te Birleşmiş Milletler'e kabûl edildi, 1957'de de Tunus ile dostluk antlaşması imzaladı. L. aynı zamanda Addis Ababa'da kurulan Afrika Birliği Teşkilâtı'nın kurucu üyesidir. Buna rağmen L. gerek Büyük Britanya gerek Amerika Birleşik Devletleri ile olan sıkı askerî bağlarını muhâfaza etti ve büyük mâlî yardımlar karşılığı olarak bu devletlere sırasiyle El - Adem üssü ile Wheelus hava üssünü kullanma imtiyazlarını verdi.

L.'nın ilk temsilciler meclisi için 19 Şubat 1952'de yapılan seçimleri Batılılarla işbirliğine taraftar olan İstiklâl Partisi, 47 milletvekili çıkararak kazandı. Meclise sadece 8 sandalye ile girebilen muhalefet Millî Kongre Partisi, ülkedeki bütün yabancıların kovulmasını ve yabancı nüfûzunu temsîl eden Wheelus hava alanı gibi üslerin boşaltılmasını istiyordu. Seçimlerin dürüst yapılmadığı gerekçesiyle karışıklıklar çıkaran bu partinin başkanı Beşir Sadavî ile arkadaşları, Mısır'a sürüldüler. 1966 yılında İngiltere ve 1967 yılında da Amerika Birleşik Devletleri ile varılan anlaşmalarla bu devletlere âid üslerin boşaltılması prensip olarak kabûl ettirildi. Bu arada, petrol alanlarındaki işçi grevleri ve Tarabulus ve Bengazî'de meydana gelen İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri aleyhindeki gösteriler sonunda, bu iki devletten üslerin derhal tahliye edilmesi talep edildi. L.'ya büyük petrol menfaatleri ile bağlı olan bu iki devlet, siyasî ve iktisâdî manevralara başvurma, evvelce Yakın Doğu ülkelerine konuşulmuş bulunan silâh ambargosunu kaldırma ve hattâ L.'dan askerî uçak siparişleri alma yolunda ülke ile olan siyasî ve iktisâdî münâsebetlerini devam ettirmeyi başardılar.

1 eylül 1960'ta, kıral I. İdris, Türkiye'de kaplıca tedavîsi gördüğü sırada, L.'da genç subaylar grubu kıralı tahttan indirdi. Veliaht er - Ridâ, tahttan ferâgat etti ve ihtilâli desteklediğini açıkladı. Yeni hükûmeti, Dr. Mahmud Sulayman al - Magrabî kurdu. İhtilâl Konseyi "birlik, hürriyet ve sosyalizm" prensiplerine dayanan Libya Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilân etti. Birçok Batı ve Doğu ülkesi yeni cumhuriyeti hemen tanıdı. İhtilâl sırasında yüzbaşı rütbesinde olan İhtilâl Konseyi başkanı Muammar al - Kaddafî albaylığa yükseltildi ve silâhlı kuvvetlerin başına geçti. İhtilâl Konseyi üyelerinin adları ancak 10 Ocak 1970'de açıklandı, 16 Ocak'ta da Kaddafî başbakan oldu. Hükûmet, İngiliz ve Amerikan üslerinin kaldırılacağını kesin olarak ilân etti. 21 Eylül 1969'da bütün yabancı iş adamlarının faâliyetlerine son verileceği ve İngiliz ile Amerikan şirketleri dışındaki bütün teşebbüslere el konulacağı bildirilmişti. Kaddafî hükûmeti İtalyanların Libya'daki sermâye hisselerine ve İtalyanların elindeki topraklara el konulacağını açıkladı; bütün bankalar devletleştirilerek yabancıların hisseleri iptâl edildi; İngiliz - Amerikan tütün şirketinin tekeline son verildi; petrollerin ihraç, satış ve dağıtımı yabancıların elinden alınarak L. Millî Petrol Şirketi'ne verildi. Bu arada Konsey üyesi subaylardan ikisi ve daha sonra başka subaylar tarafından girişilen darbe teşebbüsleri önlendi.

Bugün L., sosyalist eğilimli Arap cumhuriyetlerini, siyasî ve malî yardımlariyle desteklemektedir. 1972 yılı başında Malta'daki İngiliz deniz üssü konusunda Malta hükûmeti ile İngilizler arasında başgösteren anlaşmazlıkta L. liderinin Malta başbakanı Dom Mintof'a vâdettiği mâlî yardım iki şe-

kilde yorumlandı. Bu yardımın bir gayesi Malta'yı İngiltere'nin ödediği kira bedeline muhtâç olmaktan kurtararak İngilizler'i Malta'dan uzaklaştırmak, öteki gayesi de İngilizler'den boşalacak üssün Sovyetler Birliği'nin Akdeniz donanmasının bir üssü hâline gelmesini önlemek olabilirdi. (Z. İshan)

LİBYA ÇÖLÜ, Afrika'da Büyük Sahra'nın doğu ve doğu - kuzeyinde, Nil ırmağının batısından Libya'nın Fizan bölgesine kadar uzanan çöl sahası. Bu çöl genellikle batıya doğru alçalır, Bingazi'nin kuzeyindeki yaylalardan büyük ve uzun bir çöküntü ile ayrılır, bâzı yerlerde deniz seviyesinden 34 m aşağıya kadar düşer. Büyük Sahra'nın en çorak bölümü olup vahalar seyrek ve dağınıktır.

LİBYA SEFERİ (1940 - 1943). İtalya II. Dünya Savaşı'na katılınca, Mihver devletleri (Almanya ve müttefikleri) ile İngilizler Afrika'da karşı karşıya gelmişlerdi. İtalyanlar Libya'ya 250 000 asker yığmıştı. İngilizlerin ise 20 00 kişilik bir kuvvetleri vardı. İtalyanlar Sollum ve Sidi el Barrani'ye hücûm edince, İngilizler de geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu iki şehir 13 - 16 Eylül 1940 tarihinde işgal edilmişti. Daha sonra İngilizler askerini ve araçlarını fazlalaştırarak İtalyanlara saldırmışlardı (9 Aralık 1940). Bu arada General Wawel, Tobruk ve Bingâzî'yi işgal etmişti. İngiliz harekâtı duraklayınca da Almanlar General Rommel komutasında İtalya'ya asker göndermişlerdi. İtalyan ve Alman kuvvetleri El - Agheila'yı 1941 Martı'nda ele geçirmişler, fakat İngilizleri Tobruk'tan çıkaramamışlardı. Mihver birlikleri Tobruk'a bir hücûma hazırlandığı sırada General Auchinleck komutasındaki 8. Ordu büyük bir taarruza girişmiş, ancak bu taarruz Mihver kuvvetlerini ortadan kaldırmaya yetmemişti.

Alman - İtalyan kuvvetlerinin tekrar hücûma geçişlerine karşılık (21 Ocak 1942) İngilizler de Ayn el - Gazala hattını elde tutabilmek için El Mechili'de direnmişlerdir. 26 Mayıs 1942'de ise Alman - İtalyan birlikleri tekrar harekâta geçmişler, bunun sonunda Bir - Hakeym ve Tobruk düşmüştür. Savaş süresince İtalyan Yüksek kumandanlığı Malta adasını ele geçirmeyi tasarlıyordu. Halbuki Almanlar, Süveyş Kanalı bölgesine ulaşıncaya kadar harekâta devamda ısrarlıydı. Bu maksatla Mihver devletleri 1942 Ağustos sonunda kuvvetli bir hücûma geçtiler. Ancak savaş durumu, 8. ordunun lehine gelişti. Mihver kuvvetleri ise iyice zayıflamıştı.

24 Ekim'de 8. Ordu Montgomery kumandasında yeniden hücûma geçince Mihver birlikleri Marsa Matruh'a çekilmişlerdi. Bu arada 8. Ordu takviye edilmiş, karşı taraf da geri çekilmek zorunda kalmıştı. Sonunda İtalyan tümenleri bir emirle Tunus'a çekilmişlerdir. Daha sonra Tunus boşaltılmış, 1947 yılında yapılan barış antlaşması ile İtalyanlar Libya üzerindeki bütün haklarından vazgeçmişlerdir. (C. Kurt)

LİBYA - BERBER DİLLERİ, Hâmî - Sâmî dillerin büyük kollarından birine verilen ad. Eski çağlarda bu diller, bütün Kuzey - Afrika'yı kaplamıştır. L.B.D.'nin baskısı altında Afrika'da zenci dilleri gerilemiş, bu diller Büyük Sahra'ya ve Orta - Afrika'ya kadar yayılmıştır. L.B.D., M. Ö. III - II. yüzyıllarda Libya ve Numidya'da resmî dil olarak kullanılmıştır. Ancak, VII. yüzyılda Arap akınları karşısında L.B.D. gerilemeğe başlamış, Kuzey - Afrika'nın geniş topraklarını Arap diline bırakmak durumunda kalmıştır. Buna rağmen, bu diller Fas'ta ve Endülüs'te berber asıllı Murâbıt (XI. - XII. yüzyıllar), Muvahhid (XII - XIII. yüzyıllar) ve Merinî (XIII - XIV. yüzyıllar) devletlerinde kullanılmıştır. Berber kolu üç çağa ayrılır: Eski Berberce (veya Libya dili), Orta Berberce ve yeni Berberce. Eski Berberce'nin Kanarya adalarına kadar yayıldığı anlaşılıyor. Orta Berberce'de Kanarya adalarına kadar uzanmıştır. Avrupalılar'ın gelmesinden önce bu adalarda oturan Berberler'e Guanç adı veriliyordu. Guanç dili Orta - Berberce'ye girer. Guanç dili XVI. yüzyılda yerini İspanyolcaya bırakmıştır. Yeni - Berberce'ye gelince: Berber dili ve kolları Yeni - Berberce'ye girer. Berber dilinin kolları Libya'dan Fas'a ve Büyük Sahrâ'ya kadar yayılmıştır. Bu kollar, bölgelere göre türlü adlarla anılır. Bk. BERBER DİLİ. (H. Eren)

LİBYA - NUMİDYA DİLİ, M. Ö. III. - II. yüzyıllarda Libya ve Numidya krallıklarında kullanılan resmî dile verilen ad. Hâmî - Sâmî dillerinin Libya - Berber koluna bağlı olan bu dilin birtakım kalıntılarına eski Kartaca (Carthago) şehri çevresinde rastlanmıştır.

LİCE (eski adları: **Holûris, İllyrisis, İlice**), Diyarbakır iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 083 km², nüfusu 38 442 (1970), nüfus yoğunluğu 35, % 80'i köylüdür. Kayacık adlı bir bucağı, 53 köyü vardır. Bunlardan Kocaköy 2 585 nüfusludur. Öteki köylerin çoğu 500'den çok nüfusludur. İlçe merkezi L.'nin nüfusu 8 093 (1970)'tür. Doğusunda Diyarbakır'ın Kulp, batısında Hani, güneyinde Silvan, Hazro ve merkez ilçesi, kuzeyinde Bingöl ilinin Genç ilçesi vardır. L., eski ilçelerdendir. 1871'de Diyarbakır'ın bu kazasının (ilçesinin) 6 bucağı vardı.

İlçe arazisi, Güney-doğu Torosların güneyindeki dağlık, tepelik yerlerin bir bölümünü içine alır. Bu dağların yüksekliği 1 500 - 1 800 m'dir. Yüksekliği 1 000 m'nin üstünde olan bu arâziye akarsular gömülmüş, derin vâdiler açmışlardır. Buradan toplanan suların bir kısmı Dicle ırmağının yukarı kesimini besler, bir kısmı da bu ırmağın kollarından Batman suyuna karışır. L., bir subölümü sâhasıdır. İlçe arâzisi, orta bölümde Miyosen devri deniz kıvrımlı tabakalarından (kalker, marn) bir yapı gösterir. Bunun kuzeyinde Üst - Kretase kıvrımlı tabakaları, bunların temelinde de Paleozoik - metamorfik kıvrımlı - kırıklı tabakalar yer almıştır. İlçenin güney taraflarında Alt Eosen Gercüş oluşukları vardır. Sâdece vâdi tabanlarında alüviyonlu arâzi uzanır ki, buraları sebze ve meyve bahçeleri, bağ alanlarıdır. L. - Kulp deprem hattı ilçeden geçer. 1938'de ilk deprem olmuştur. L.'de son büyük deprem 6 Eylül 1975'te meydana gelmiştir. 6.6 şiddetindeki bu felâkette 2 000'in üzerinde yurttaşımız hayatını kaybetmiştir.

İlçede iklim serttir. Kışlar soğuk, karlı, tipili geçer. Dağlarda kar örtüsünün aylarca yerde kaldığı, 20 - 30 cm kalınlığı bulduğu, bunu da geçtiği çok olur. Yıllık yağış tutarı 1 290 mm'dir. Yağışlar en çok kışın ve ilkbaharda olur, güzün daha az yağar, yaz kurak geçer. Burası ilin en yağışlı yeridir (Diyarbakır'da 500 mm). İlçede bozulmuş ormanlarla fundalıklar geniş yer tutar. Başlıca ağaç çeşidi meşedir. Otlu ve çayırlık yerleri de çoktur.

İlçe halkının başta gelen geçim kaynağı hayvancılıktır. Bunun arkasından tarla tarımı (buğday, arpa...), sebze ve meyve yetiştiriciliği ile ticâret gelir. Kasaplık hayvan, yağ, deri, bâdem çok miktarda başka yerlere gönderilir. İlçenin otluk yaylalarında "kom" adı verilen küçük geçici yerleşme yerleri vardır. Yılın uzun bir bölümünde bu yaylalar ve dağlar son derece tenhâ oldukları halde, yazın sürüleriyle yaylaya çıkanlar sebebiyle oldukça kalabalıklaşır. Sık ve büyükçe köylerin bulunduğu yerler, düzlüklerle vâdi tabanlarıdır. İlçe nüfus yoğunluğunun oldukça çok görünmesi bu sık nüfuslu

LICE : Eski bir mahalle

yerlerden ileri gelir. L.'lilerin bir kısmı çevreye ve uzak yerlere giderek, çoğunlukla, mal değiştirme şeklinde alışveriş yapar, bir kısmı da katırcılıkla geçimlerini sağlar. Bunlar, ilçede elde edilen meyveleri, pekmezi yahut güneydeki pazarlardan aldıkları eşyâları, tipili zamanlarda bile, Erzurum taraflarına kadar götürür, yazın da meyve satmak ve yağ toplamak için Bingöl yaylalarına uzanırlar.

L.'de turistik yerler olarak Vakıf Ahmed Bey câmii ile Eshâb-ı Kehf mağarası, Dakyanus harâbeleri, Antak (Atak), Zülkarneyn kale ve sûr kalıntıları vardır. Eski adı Hezan olan şimdiki Kayacak bucağının 15 km doğusundaki Atak (bugün burada Kabakaya köyü vardır)'da eski yapılar, kale kalıntıları vardır. Burası XIII. yüzyıla kadar bu çevrenin önemli yerleşme yerlerinden biri olmuş, sonraları küçülmüştür. Kalenin dibinde yıkık bir câmi, bunun "Akminâre" denilen yarı yıkık minâresi görülür.

İlçe merkezi olan L., Diyarbakır'a 90 km'lik bir yol ile bağlı, denizden 1 125 m yüksekte, dalgalı bir düzlükte ve yamaçta, kalker ve marnlar üzerindedir. Kasabanın üst kenarında kristalin şistler vardır. 1927'de bile 6 846 nüfus bulunan kasabada o günden beri önemli bir büyüme olmamış, 1970'te nüfusu 8 039'a çıkabilmiştir. Eski mahallelerin dışında "Yenişehir" adı verilen yerde düzgün bir semt 1940'dan sonra meydana gelmiştir. Kasabanın işlek bir çarşısı, pazarı, ortaokulu, 3 ilkokulu, elektriği, içme ve kullanma suyu vardır. Kulp ve Bingöl taraflarına dar yollarla bağlıdır. Belediyesi 1910'da kurulmuştur. (R. İzbırak)

LICINIA [*Likinia*], **Eudoxia veya EUDOXIA LICINIA** (Doğ. M. S. 422 - ?), Bizans imparatoru II. Theodosios'un kızı. 437'de III. Valentinianus ile evlenmiş, 439'da Ravenna'da "Augusta" (Lat. yüce) ünvânını almış, aynı yılda Roma'ya gitmiş ve orada San Pietro in Vincoli kilisesini kurmuştur. Kocası 17 mart'ta ölünce, yeni imparator Petronius Maximus, L.'yi kendisiyle evlenmeğe zorlamış ve aynı zamanda oğlu Palladius'u L.'nın bir kızı ile evlendirmiştir. Rivâyete göre, intikam için L., Vandal önderi Genseric (veya Gaiseric)'i İtalya'ya çağırmıştır. Her nasılsa bu kral 455'te Roma'yı yağma etmiş ve L.'yı kızlariyle birlikte esîr olarak Afrika'ya götürmüştür. 462'de L. ve kızı Placidia, Bizans imparatoruna teslîm edilmişlerdir. (V. Örs)

LICINIUS veya GAIUS LICINIUS MACER (M. Ö. ? - M. Ö. 73), Romalı politikacı ve tarihçi. Hal tribunus'u olmuş ve optimat'lara karşı cephe almıştır. M. Ö. 68'de praetor (yargıç) olmuştur. Kronikçilerin metodu (yâni olayları cereyân ettikleri yıllara göre toplayarak anlatma metodu)'na göre ve çok teferruatlı bir Aoma tarihi yazmıştır. Ancak bunun bâzı parçaları kalmıştır. Neoterik şâir Gaius Licinius, Calvus'un babasıdır (neoderik, yâni yeni şâirler adı, M. Ö. I. yüzyılda Roma'da Valerius Cato'nun önderliği altında İskenderiye'li Yunan şâirlerinin poete doctus (bilgin şâir) idealine uymuşlardır).

Eserleri: *Fragmenta* (Parçalar) başlığı altında L.'un Roma tarihinin parçaları, H. Peter'in *Historicorum Romanorum Reliquiae* (Roma tarihçileri kalıntıları) başlıklı eserinde bulunur. (V. Örs)

LICTOR (Lat. muhtemel etimoloji $<$ licere $=$ çağırmak'tan), eski Roma'da, yüksek memurların önünden gidip, onlara yol açan ve halkça onlara gereken saygının gösterilmesini sağlayan daha aşağı derecede memur. L. adı, yüksek râhip ve râhibelere ve sonradan imparatoriçeye de verilmiştir. L.'ların sayısı yüksek memurun derecesine göre değişirdi. Sol omuzlarında "fasces" adını taşıyan bağlanmış değnek demetini taşır ve bunu sol elleriyle avuçlarlardı. Değneklerin ortasında bir balta bulunurdu. Değnekler döğmek, balta da kafa keserek öldürmek gücünü senbolize ederdi. (V. Örs)

LİDYA, Batı Anadolu'da Gediz (Hermos) ve Büyük Menderes nehirleri arasında kalan bölgenin klasik çağlardaki adı. L.'nın tarihi ve coğrafyası hakkında asrımız başlarına kadar, sadece eski Yunan yazarlarının verdikleri bilgilerle yetiniliyordu. Bugün ise bir taraftan arkeolojik kazıların, diğer taraftan Asur ve Hitit çivi yazılı vesikalarının verdiği yeni bilgilerle L.'nın tarihi M. Ö. III. Bine kadar takib edilebilmektedir. Batı Anadolu'da yapılan yeni kazılar içinde Büyük Menderes'in kaynak bölgesinde, Beycesultan kazıları, L.'da Eski Bronz devrinden beri zengin ve mamur şehirlerin varlığını ortaya koymuştur. Beycesultan kazılarında özellikle dikdörtgen şeklinde tek bir odadan ibâret minik tapınak, eski Bronz devri dinî mimârisini bize tanıtmıştır. Tahta sütunlu bu mâbedin orta yerinde "terracotta" tuğlalardan yapılmış ve Minos medeniyetinin "Bucarion"larını hatırlatan boynuzlu bir sunak (Altar) ve onun önünde bir kurban çukuru vardı. Ayrıca Marmara gölünün güney sahilinde de 1967'de Eski Bronz devrine âit gömmeler bulunmuştur. Beycesultan şehri Orta Bronz devrinde daha da gelişmişti. Zira bu devirde Knossos saraylarını hatırlatan muazzam bir saray yapılmıştı. Taş temeller üzerinde kısmen tuğla ve kısmen ahşap malzeme ile inşa edilmiş olan Beycesultan sarayında, taş döşeli dehlizler vasıtasıyle biribirine bağlı bir çok odalar ve salonlar vardı. Yazık ki bu güzel saray yağma edildikten sonra yakıldı.

Sarayın kullanıldığı Orta Bronz çağında Anadolu'da Kuşşara (b. bk.) ve Eski Hitit sülâleleri kralları Anadolu'nun siyasî birliğini kurarken birçok şehir devletini zapt ve tahrip ediyorlardı. Eski Hitit krallarından Labarna (I. Hattuşili) Arzava memleketlerini (Antalya bölgesi) zaptettiğine göre, Beycesultan sarayı da bu seferlerden birinde yakılmış olmalıdır. Yazık ki sarayda bir arşiv bulunamadığı için, bu büyük şehrin o zamanki adını bilmiyoruz. Fakat Hititler Anadolu'ya geldikleri zaman, orta Anadolu'da Hattiler, güney-batı Anadolu'da da Luiler'in oturduğu Hitit vesikalarından anlaşılmıştır. Hititler bu kavimlerin memleketlerine Luiya memleketi, dillerine de Luice (Luili) diyorlardı, böylece M. Ö. II. bin başlarında batı Anadolu halkının Luiler olduğunu anlıyoruz. Luicenin en eski Hind - Avrupa dillerinden olduğu ve Hitit hieroglif yazısı dilinin de Luice olduğu artık bilinmektedir.

Hititler Arzava memleketlerinin kuzeyine, Grekler'in L. dedikleri topraklara Assuva diyorlardı, sonra Grekler bu isıni bütün Asya için kullanmışlardır. Yeni Hitit devleti M. Ö. 1200'lerde yıkılıncaya kadar Assuva ve Arzava memleketlerine hâkim idi. İzmir'in Kemalpaşa ilçesindeki Nif kaya kabartması ile Sipylos dağındaki Niobe (= Ağlıyan kadın) kaya âbidesi bu Hitit hâkimiyetinin şahitleridir.

Hitit krallarından II. Tuthalya, kendisine karşı birleşen 22 Assuva şehrinin ayaklanmasını bastırmıştı (KUB XXIII, 11). Hititçe metinde sayılan bu 22 küçük şehir krallığı arasında Lugga (Lykia), Karkişa (Karia) ve Taruişa (Truva ?) isimleri tesbit edilmiştir.

M. Ö. XII. yüzyıl başlarında Hitit devleti Ege göçleriyle çöktükten sonra, batı Anadolu, Ege kültürünün etkisi altına girmişti. Zira Sardes (Sart = Salihli), Milethos, Ephesos gibi büyük şehirlerden başka, İzmir'de Bayraklı, Bodrum civarında Karataş - Semayük ve Müskebi (Ortakent) kazılarında Myken mezarları ve seramikleri bulunmuştur.

Ege göçlerinden sonra Anadolu'da VIII. yüzyıla kadar süren ikinci "Karanlık çağ" olduğundan, L.'nın bu dört asırlık tarihi de karanlıklar içindedir. Herodot'un ve Pausanias'ın L. tarihi hakkında verdikleri bilgiler efsanelerle karışmış bir hâldedir. Bu yazarlara göre L.'da evvelâ Atyades sülâlesi hüküm sürmüştü. Manes oğlu Atys, hem Lydialılar'ın, hem de Meonialılar'ın kralı idi. Atys'in oğlu Lydos bu iki memleketi L. ismi altında birleştirmişti. Atyades sülâlesinin ne zaman ve ne kadar süre yaşadığı mâlûm değildir. Bilmediğimiz sebeplerle sülâle değişmiş ve Heraklitler sülâlesi iktidara gelmiştir. Herodot'a göre 22 kral ile 505 sene egemen olan Heraklitler sülâlesi Herkül'ün soyundan geliyordu.

Heraklitler :	*Mermnatlar :*	
Herkül	Gyges	(687 - 652)
Alcaeus	Ardis	(652 - 621)
Belos	Sadyattes	(621 - 609)
Agron	Alyattes	(609 - 563)
Mirsilis	Croisos (Kresüs)	(563 - 547)
Kandavul		

Herodot'un Heraklitler sülâlesi hakkında verdiği rakamların (1,7) gerçekle ilgisi yoktur. Zirâ Kandavul'u öldüren Gyges (b. bk.), Asur imparatoru Asurbanipal ile ittifak yaptığına göre, Heraklitler sülâlesinin (687 + 505 =) 1392 senesinde kurulması lâzım gelir ki, gerçekte bu tarihte Anadolu'da Hitit Kralı Şuppiluliuma hâkim bulunuyordu. Herodot'un bu sülâleden verdiği Belos, Kandavul gibi kral isimleri, Berossos'un Mezopotamya sülâleleri için kullandığı "Canon Royal" denilen kral listesinden alınmış isimler intibâını vermektedir.

Gyges'in kurduğu sülâleye Mermnatlar sülâlesi denir. Gyges'in oğlu Ardis, Priene'yi (b. bk.) almış, Milethos'a da savaş açmıştı; fakat bu sırada Anadolu'yu Kimmer kavimleri istilâ etmişler ve Sart kalesi müstesna, L. memleketlerini zaptetmişlerdi. Ardis'in oğlu Sadyattes'in kısa idâresinden sonra, Alyattes (b. bk.) tahta çıkmış ve yarım asra yakın bir zaman memleketi idâre etmiş, L.'nın hudutları onun zamanında Edremit'e kadar uzanmıştır. Alyattes'in mezarı meşhurdur. Onun oğlu Croisos (Kresüs) Pers kralı Cyrus (b. bk.) ile evvelâ Pteria (Boğazköy) kalesi civarında, sonra da Sardes şehri varoşlarında savaşmış ve her iki muharebeyi de kaybederek esir düşmüştür. Herodotun anlattığı (1,86 - 87) Croisos'un odun yığını üzerinde yakılmak istenmesi, L.'da çok eski devirlerden beri mevcut olan "insan kurbanı" âdetinin devamı olarak izâh edilir. Her nekadar Herodot, onun Cyrus tarafından hayatının bağışlandığını söylerse de, bir Babil vesikası L.'nın son talihsiz kralının öldürüldüğünü tasdik eder (S. Smith, *Babylonian Historical Texte,* s. 43). Gerçekten Louvre ve Tyszkieviç silindir müdürleri üzerinde bu korkunç insan kurbanı âdeti tasvir edilmiştir. Bu mühürler Aydın'da bulunan bir mühre çok benzediğinden, bu iki mührün de batı Anadolu çevresine âit olduğu kabûl edilir.

L. devletinin idâre merkezi Sardes (Sart) idi, Ephesos'tan başlayan kral yoluna bağlanmış; bu sâyede ticâret yolu ile çok zenginleşmişti. Dionysos ve Artemis kültlerinin merkezi olarak klâsik çağlarda ünü vardı.

Pers istilâsından sonra L. bir satraplık yapıldı; Kral yolu L.'dan geçtiği için, Pers kralları bu satraplığa çok önem veriyorlardı. L. devleti, zenginliğini bereketli topraklarına olduğu kadar, Ege dünyası ile Mezopotamya arasındaki düzenli kervan ticâretine de borçlu idi. Bu kervan yolu M. Ö. II. Bin başlarından beri Asurlu tüccarlar tarafından da kullanılıyordu.

M. Ö. 499'da vuku bulan İonia ihtilâli sırasında Sardes yakılmıştı. Persler bu ihtilâli kan ve ateşle bastırmış; isyânın başı olan Milethos şehrini karadan ve denizden kuşattıktan sonra, zapt ve yağma etmişlerdi. Milethos'un düşmesi bir çok şâir ve ediplere konu olmuş, böylece barbar dedikleri Persler'e karşı eski Batı dünyasında bir reaksiyon yaratılmıştı. Persler, Milethoslular'ı Dicle boylarına sürgün etmişlerdi. Bu temizleme hareketi 493'e kadar devam etti. Didima, Priene mâbedleri yakıldı yıkıldı, hattâ Sisam (Sakız) ve Militene (Midilli) adaları da imparatorluğa katıldı.

Doğunun eski batı dünyasına bu ilk saldırısı nihayet Pers savaşlarına (b. bk.) yol açtı. M. Ö. 401'de On Binler L.'dan geçerek meşhûr Artemis mâbedini gördüler. M. Ö. 334'de Büyük İskender Granikos (Biga çayı) savaşından sonra Halikarnassos'a (Bodruma) inerken mukavemet görmeksizin Sart'a girdi ve burada Olympos Zeus'una bir tapınak yaptırdı. İskender'in ölümünden sonra 270'lerde Sardes, Seleucidler'in idâre merkezi oldu. M. Ö. 190'da ise Bergama krallığına bağlandı.

Sardes'te 1960'dan beri yapılmakta olan yeni kazılarda bütün bu devirlere âit mâbedler ve binâlar meydana çıkarılmıştır. (F. Kınal)

LIEBERKÜHN, Johann Nathanae (Berlin 1711 - Berlin 1756), Alman anatomisti. Plevre boşluğunun mevcûdiyetini göstermiş ve bağırsakların anatomi ve fizyolojisine dâir araştırmalar yapmıştır. Mikroskop tekniğini geliştirmiştir. Bağırsaktaki L. crypta (mağara)'larına adını vermiştir. Kezâ, bağırsağın tüp şeklinde bâzı bezlerine de L. bezleri adı verilir. Bunlar silindirik epitel ile kaplı olup, ağızları viloziteler arasında açılır. (V. Örs)

LIEBIG, Justus Baron de (Darmstadt 1803 - Münih - 1873), Alman kimyageri. L.'in mühim çalışmaları, Almanya'da kimyanın gelişmesine yol açmıştır. Organik birleşmelerin klâsik analiz metodunu L. bulmuştur.

Radikallerin, kimya reaksiyonu sonucunda, blok hâlinde hareket edebildiklerini göstermiştir. Tabiatta karbon ve azot sik'leri teorisini kurmuştur. Titan elemanını izole etmiş, kloroform'u ve klorali keşfetmiş, gümüş fülminatını hazırlamış ve 1840'ta süperfosfatların fabrikasyonunu teorik bakımdan bulmuştur. (V. Örs)

J. B. de LIEBIG

LIEBKNECHT, Wilhelm (Giessen 1926 - Charlottenburg 1900), Alman siyâset adamı. Mazzini ile Cenevre'de, Karl Marx ile de Londra'da tanışmıştır. 1867'de Kuzey Almanya Konfederasyonu Reichstag (Parlamento)'ına seçilmiştir. 1869'da Sosyal demokrat partiyi kurmuş ve Gotha Kongresi (1875)'nden sonra Alman sosyalizminin lideri olmuştur. Oğlu Karl L. (Leipzig 1871 - Berlin 1919) 1908'de Prusya parlâmentosuna sosyal demokrat milletvekili seçilmiş, 1912'de de Reichstag'a katılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın önüne geçmeğe çalışmış, 1916'da da Spartakus ligini kurmuştur. Bu lig faal direnmeye teşvîk etmiş ve sonradan Alman Komünist partisinin çekirdeği olmuştur. 1916 - 1918 yıllarında hapiste bulunmuş, 1919'da da, Rosa Luxemburg ile birlikte "Spartakist" ayaklanmasını idâre etmiştir. Daha sonra tutuklanmış ve hapishânede öldürülmüştür. (V. Örs)

W. LIEBNECHT

LIECHTENSTEIN PRENSLİĞİ, Orta Avrupa'da, Avusturya ile İsviçre arasında, bir gümrük anlaşması ile İsviçre'ye bağlı olan küçük bir devlet. Yüzölçümü 159 km² ve nüfusu ise 20 000 civârındadır. Halkı Almanca konuşur. Başkenti, prenslik şatosunun bulunduğu, 4 000 nüfuslu Vaduz'dur. 1806 - 1814 tarihleri arasında Ren Konfederasyonu'na, 1815 - 1866 tarihleri arasında ise German Konfederasyonu'na bağlı idi.

LIED [alm. = şarkı], Kıt'a (Fr. strophe)'lara ayrılan, genel olarak duygulu ve musiki ile okunmağa mahsûs bir şiir. Bu ad, şiire âid musikiye de verilir. İki türü vardır: Halk L.'i ve san'atlı L. Birincisinin yazarı çoğu zaman unutulmuş olup, sözlü geleneğe dayanır. İkinci, ilk zamanlarda (XVIII. yüzyılda) salonlarda ut ve klavsenle sonraları piyano ile okunan bir melodi (ezgi) olmuştur. XIX. yüzyılda orkestralı konçerto L.'leri yazılmıştır. İlk olarak Bethoven bir sikl teşkîl eden şiirlerin tümü üzerine L.'ler yazmıştır. Ondan sonra Schubert, Schumann, Hugo Wolf ve Brahms ayrı L.'ler veya L. sikl'leri yazmışlardır.

LIÈGE (Fr.; Flamanca: Luik), Belçika'da bir şehir. İl merkezi. Meuse (Maas) ve Ourthe ırmaklarının birleştiği noktada, Brüksel'in 100 km güney-batısında denizin 62 - 168 m üstündedir. Nüfusu: 155 400 (1968). Piskoposluğu, Üniversitesi, Güzel Sanatlar Akademisi, Kraliyet Müzik Konservatuvarı ve müzeleri vardır. Coğrafyası: Eski bir din ve ticâret merkezi olan L., XV. yüzyıldan sonra endüstri merkezi olmuş (silâhçılık); herşeyden önce çevredeki kömürü sonradan da Ardennes dağlarındaki keresteyi ve mâdenleri nihâyet Lorraine ve İsveç'ten idhâl olunmuş bir mâden kullanmıştır. Şimdiki halde Albert Kanalı L.'in ihtiyaçlarının tedârikini kolaylaştırır ve aynı zamanda elde edilen kömürün bir kısmını Anvers (Antwerpen) yolu ile ihrâç eder. Bu kömür mikdarı Belçika kömür istihsâlinin aş. yu. altıda biridir. L., önemli bir ırmak limanıdır. Trafiği yılda 10 milyon tonu geçer. Şehir, 430 000 nüfusu aşan bir topluluğun merkezidir. Bu böl-

LIÈGE: Meuse kıyısı

genin insan gücü, hemen hemen tam olarak demircilik, mekanik inşaat, kömür istihsâli, kimyevî maddeler fabrikasyonu, camcılık ve çimento imâli ile uğraşır.

Tarih : Şehir, Merovingler zamanında kurulmuştur. M. S. 720'de piskoposluk olur. 1100'e doğru bir belediye kurulur, ama piskoposluk ve belediyeye âit kazâ hakları Orta Çağ'ın sonuna kadar yanyana yürürlükte kalmıştır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda, asilzâdeler ile meslek adamları arasında savaşlar çıkar ve demokrasinin kurulmasiyle sonuçlanır. XV. yüzyılda L. şehri Bourgogne hânedanının iddiâlarına karşı direnir. 1408'de Korkusuz Jean, L. halkını Othée savaşında ezmiştir. Keza, Deli Charles (le Téméraire) bunları Brustheim savaşında ezmiş (1467) ve L. şehrini yakmıştır (1468). 1492'de L.'in tarafsızlığı tanınmıştır. XVI. yüzyılda L., Holanda'nın ekonomik gerilemesine katılmamış, Engizisyon'un tesirini de almamıştır. 1581'de şehir Bavyera Prensi ve Köln Seçmen Prensi'nin eline geçer ve böylece tarafsızlığını kaybeder. 1793'te Fransa ile birleşmek için oy verir. 1815'te Holanda Krallığı'na, 1830'dan sonra da Belçika'ya katılmıştır.

Güzel Sanatlar : L. birçok dinî yapılarla süslüdür. Başlıcaları şunlardır: "Saint - Croix kliseleri" (X. - XV. yüzyıl; zengin bir hazîneye sahiptirler); "Saint - Jean Evangéliste" (XI. - XVIII. yüzyıl); "Saint Jacques" (eskiden bir manastır (abbaye)'a başlı kilise) (XII. - XVII. yüzyıl); "Saint Denis" (XII. - XVIII. yüzyıl); "Saint - Barthélemy" (XII - XVIII. yüzyıl) (Burada Renier de Huy'nin yaptığı (1107 - 1118) vaftiz çeşmeleri bulunur). "Saint Paul Katedrali" (XIII. - XVI. yüzyıl hazine ve eyvan). L.'in başlıca gayrı dinî yapıları şunlardır: "Piskopos Prensler sarayı" (1526 - 1632); "Havart evleri" (XVI. yüzyıl); "Grétry binâları" (XVIII. yüzyıl); "Perron" (1697); "Tradition çeşmeleri" (1719); "Belediye sarayı" (1714 - 1718); "Müzeler". L. müstahkem mevkii, 1914'te L. kalesinden başka, birbirinden ayrı oniki kaleyi içine alırdı. I. Dünya Savaşı'nda, General Leman'ın kumandasında on gün (6 - 16 Ağustos 1914), Bülow'un kumandası altındaki Almanlar'ın taarruzlarına karşı direnmiştir. II. Dünya Savaşı'nda L., 13 Mayıs 1940'ta Almanlar'ın işgali altına girmiştir. (V. Örs)

LIEUTENANT GÉNÉRAL : bk. GENERAL.

LİEVRİT (İlvait), $CaFe_2Fe(OH)(SiO_4)_2$, parlaklığı: yağımsı, yarı metalimsi; rengi: siyah; çizgi rengi: yeşilimsi siyah; katılığı: 5,5 - 6; kristal sistemi: rombusal; kristal şekli: çubuk şeklinde, iğnemsi; özgül ağırlığı: 4,1. L., saydam değildir, havanın te'sîri ile bozulur, klor asitte jelâtinleşir, hamlaçta kolayca ergir ve mıknatıslı küre verir. Tabiatta, kontak minerali olarak bulunur. (E. Ediger)

LİF (Fr. fibre = iplikçik), bâzı dokular teşkîl eden ipliğimsi görünüşlü elemanlar. Bir kaç cins L. ayırd edilir: 1. Sümükselzar L.'leri veya konjontif L.'ler (Fr. f. conjonctives); Elâstikî L.'ler, bunlara konjonktif hücre adı da verilir. 2. Kas L.'i. 3. Sinir L.'i, kas L.'i ikiye ayrılır: Yollu (Fr. strié) L. ve düz L. (Fr. lisse); yollu L.'ler isteğe bağlı kaslarda, düz L.'ler ise bitkisel hayat kaslarında bulunur. Sinir L.'i ise nevron (silindraks)'ların protoplazmik uzantıları ile meydana gelirler.

LIFAR, Serge (doğ. Kiev 1905), Rus asıllı Fransız balerini ve koregrafi (dans teorisi) bilgini. Diaghilev tarafından Rus Baleleri Kumpanyasına alınmış (1923) ve Paris Operasının birinci balerini ve koregrafı (1929) olmuştur. Burada birçok balelerde kendine has üslûbu kabûl ettirmiştir. En çok şöhret kazanmış baleleri şunlardır: "Bacchus et Ariane" (Bakkhos ve Ariandne) [1931]; "Salade (Salata)" [1935]; "Icare" (İkaros) [1935]; "Oriane et le Prince d'amour" (Oriane ve Sevgi prensi) [1938]. L.'a göre dans, tam bir san'at olup, başka hiç bir san'ata dayanması gerekmez. Eserleri: *La Danse* (dans) [1938]; *Traité de danse académique* (Akademik dans ana kitabı) [1949]; *Histoire du ballet russe* (Rus balesinin tarihçesi) [1950]; *Traité de Chorégraphie* (Koregrafi ana kitabı) [1952]; *Serge de Diaghilev* (D.'in hayatı ve eserleri hakkında) [1954]. (V. Örs)

S. LIFAR

LİFİJ, Hüseyin Avni (Samsun 1889 - İstanbul 1927), Türk ressamı. İlk öğreniminden sonra "Nümûne-i Terakkî" ve Sanayi-i Nefîse (Güzel sanatlar) okullarını bitirdi. Galatasaray Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. O'nun sanatını takdîr eden Abdülmecit tarafından Paris'e gönderildi. (1909). Orada resmin inceliklerini kavramış olarak yurda dönen sanatkâr, önce İstanbul Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Arkasından Güzel Sanatlar Akademisi'nde Tezyînî Sanatlar öğretmenliğine getirildi.

H. A. LİFİJ

Modern Türk resim sanatında H.A.L.'in büyük bir yeri vardır. Daha o Paris'e gitmeden kendine özgü sitili ile dikkati çeker. Türkün ağırbaşlı tavırlarını resimleştirir. Paris'te ise bu bilgisini ve yeteneğini Cormon atelyesinde geliştirir. Avrupa'nın ünlü sanatçıları ile yakından tanışır. Onların sanat anlayışlarını inceleme fırsatı bulmuş olur. Bunlardan biri de ünlü senbolist (Fr. symboliste)'lerden Puis de Chavannes'dir. L. Batı'dan aldığı kültürü Doğu'nun ağırbaşlılığı ile birleştirir. Sessizlik, statik - melankolik onun resminin en belirgin özelliği olur. Sanatında yağlıboya desen çalışmaları, mimârî eserlerden çektiği foto ve desenler yanında portreciliği ile dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bir başka sanat özelliği de konu ile plâstik muhtevâ çekişmesidir. O dönemin yaygın konusu olan "şâirâne"lik de bu sanatkârda yer etmiştir. "Portre"nin yeri onun sanatında önemli yer tutar. Değişik görüş, yaratıcı güç, bağlandığı tabiat, onun üzerinde durmadan dinlen-

H. A. LİFİJ : Kadın portresi

meden çalışmayı bir de renk tâkip eder. O, resimde konu ile renk çatışmasına hiçbir zaman müsâade etmez. Rengin, resim için daha mühim oluşunu benimseme yanında onun bâzen konuyu aştığı da görülür.

1918'de Harbiye nezâretinin Viyana'da düzenlediği sergide H.A.L.'in eserleri ilgi ile izlenmiştir. Sanatının böylesine başarılı olmasında, onun, edebiyat ve bilhassa şiir ile ilgilenmesinin payı büyük olsa gerek. Sanatkârın eserlerini Hârika Lifij Hanım büyük bir titizlikle korumuştur. Tablolarından sayabileceklerimiz şunlardır : "Türk Evi"; "Karagün"; "Ağaçlar"; "Eski Devirde Asma Bahçeleri"; "Huzur Dersi"; "Romantik Başlı Kadın"; "Savaş"; "Akgün"; "Akademik Figür" v.b... (İ. Parlatır)

LİG, bir ülkede, spor kulüplerine bağlı takımlar arasında karşılıklı ve deplasmanlı olaıak müsabakalar yapılmasını sağlayan bir düzenleme. Türkiye'de ilk olarak 1923'te Ankara, İstanbul ve İzmir amatör L. şampiyonlukları ile L. maçları başlamıştır. 1937'de Millî Küme, 1944'te Başbakanlık Kupası, 1959'da Profesyonel Futbol L.'i, 1962 - 1963'te Türkiye Kupası, 1965 - 1966'da Cumhurbaşkanlığı Kupası L.'leri tertiplenmiştir. Son yıllarda futbolun dışında voleybol ve basketbol L.'leri de kurulmuştur.

LIGETI, Lajos (doğ. Balassagyarmat 1902), Macar Türkoloğu ve Mongolisti, Altay dilleri bilgini. Liseyi bitirdikten sonra Eötvös Collegium üyesi olarak Budapeşte Üniversitesine yazılmıştır. Üniversitede klâsik filoloji bölümünde öğrenim gören L., Türk ve Moğol dillerine karşı büyük bir ilgi duymaya başlamıştır. Z. Gombocz (b. bk.) ve Gy. Németh (b. bk.) gibi Macar dil bilginlerinin yanında yetişen L., 1925'te *Die Herkunft des Volksmamens Girgis* (Kırgız kavim adının menşei) ["Körösi Csoma - Archivum" I, 369 - 383] adlı doktora çalışmasıyla doktor sanını kazanmıştır (Bu yazının Türkçesi "Türkiyat Mecmuası"nda [I, 235 - 249] çıkmıştır). Bu çalışmasında iç Asya tarihinin bütün kaynaklarına hâkim olduğunu ispat eden L., *Die Ahmentapel Attilas und die hunnischen Tan - hu - Namen* (Attila'nın soy kütüğü ve Hun Tan - hu - adları) ["Asia Major" II, 290 - 301] adlı yazısında Alman Sinoloğu Friedrich Hirth'in Attila'nın soy kütüğü üzerine yazdığı bir etüdünün sağlam temellere dayanmadığını ispat etmiştir. *A. Magyar rovásirás egy ismeretlen betűje* (Macar yazısının bilinmeyen bir harfi ["Magyar Nyelv"de **XX**, 1925, 50 - 52] adlı yazısında, eski Macar alfabesinde kullanılan bir harfin eski Türk yazısından alındığını tespit etmiştir. Bu çalışmalarıyla Macar ilim çevrelerinin takdirini kazanan L., Türkoloji ve Mongolistik alanlarındaki bilgisini arttırmak üzere Fransa'ya gönderilmiş, Paris'te Fransız Sinoloğu Paul Pelliot (b. bk.)'nun yanında çalışmıştır. L. bundan sonra Macar İlimler Akademisi'nin maddî yardımını sağlayarak, 1928 - 1931 yılları arasında Moğolistan'da bir araştırma gezisine çıkmıştır. Bu gezide bir yandan Moğol dil ve diyalektleri üzerinde durmuş, bir yandan da İç Asya'da yaşayan Türk ve Moğolların tarihi ile

ilgili eski belge ve kaynakları üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmaların sonuçlarını *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise, 1928 - 1931* (1928 - 1931 yılları arasında Çin Moğolistanı'nda yapılan bir araştırma gezisi üzerine ilk rapor) [1933]; adlı eserinde tespit etmiştir. *Sàrga istenek, sàrga emberek. Egy év Belsö - Mongolia làmakolostoraiban* (Sarı tanrılar, sarı insanlar. İç Moğolistan'ın lama manastırlarında bir yıl) [1937]; adlı eserinde bu gezinin hâtıralarını yazmıştır. L., çalışmalarına başladığı günden beri Türk - Macar dilleri arasındaki münasebetlerine büyük bir önem vermiş ve bu yolda değerli araştırmalar yapmıştır. L. bu yazılarında yalnız eski etimolojileri yeni verilerle bütünlemekle kalmamış, yeni Türkoloji yayınlarına ve şahsî toplamalarına dayanarak yeni birleştirme ve açıklamalar da ileri sürmüştür. Onun bu yazıları daha çok "Magyar Nylla" dergisinde çıkmıştır. *Mongolos Jövevényszavátnk kérdése* (Moğolcadan alındığı ileri sürülen alıntılarımız meselesi) ["Nyelvtudományi Közlemények"te, XLIX, 1935, 190 - 271] adlı çalışması, Türk - Macar dil münasebetleri yanında Türk dilinin tarihî fonetiği üzerine değerli gözlemlerle doludur. Bu arada L. Orta Asya tarihi üzerinde de durmuştur. *Tibetli források Közép - Azsia történetéhez* (Orta Asya tarihinin Tibet kaynakları) ["Körösi Csoma - Archivum"da, I. ilâve cildi, 1936, 76 - 103] adlı yazısı bu çalışmaların verimidir.

L. LIGETI

Bu araştırmalarını bitirdikten sonra L., Macar İlimler Akademisinin yardımıyle yeni bir araştırma gezisine çıkmıştır. Bu gezide Afganistan topraklarında yaşayan Türk ve Moğollar'ın dilleri üzerinde çalışmış, bu alanda yeni veri ve bilgiler toplayarak yurduna dönmüştür. 1955'te çıkan *O mongol'skih i tyurkskih yazıkah i dialektaḫ Afganistana* (Afganistan'ın Türk ve Moğol dilleri ve diyalektleri üzerine) ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae"de, IV, 93 - 117] adlı yazısında bu gezi üzerine toplu bilgi veren L., Afganistan'da yaptığı araştırmalarını *Une mission linguistigue en Afghanistan 1936 - 1937* (1936 - 1937'de Afganistan'da dilcilik çalışmaları) adlı eserinde toplayacaktır. *Sur la langue des Afchars d'Afghanistan* (Afganistan Afşarlarının dili üzerine) ["Acta Orientaliae Academiae Scientiarum Hungaricae"de, VII, 1957, 115 - 156] adlı yazısında da bu gezide toplanan veri ve bilgiler değerlendirilmiştir. *Afgánföldön* (Afgan topraklarında) [1938]; adlı kitabında ise Afganistan gezisinde topladığı gözlemler yer almıştır. L. bu geziden döner dönmez *A török hosszú magánhangzók* ("Magyar Nyelv"de, XXXIV, 1938, 65 - 76) adlı bir yazı yazarak, Ana Türkçede uzun vokallerin varlığı problemine değinmiştir (Bu yazının Türkçesi "Türkiyat Mecmuası"nda çıkmıştır [VII - VIII, 82 - 94]). Bu yazı *Les voyelles longues en turc* adı altında "Journal Asiatique"te de çıkmıştır (1938, 177, 204). L.'den önce bu problem üzerinde Polivanov (b. bk.) da durmuştur. Güzel bir tesadüf eseri olarak 1938'de M. Räsänen (b. bk.) de bu konuya temas etmiştir. O zamandan beri Ana Türkçedeki uzun vokaller Türkologlar arasında sık sık tartışılmıştır. L. 1940'ta *Az ismeretlen Belsö - Ázsia* (Bilinmeyen İç Asya) adlı eserini vermişti [Bu eserin Türkçe tercümesi 1946'da çıkmıştır]. Bu eser, üniversite öğrencileri ve aydın okurlar için değerli bir yardımcı kitaptır. Gyula Németh'in redaktörlüğü altında çıkan *Attila és hunjai* (Attila ve Hunları) [1940]; adlı ortak eserde, L. *Attila hunjanak eredete* (Attila Hunlarının menşei) ve *Az ázsiai Hunok* (Asya Hunları) bölümlerini yazmıştır. L. eski Çin kaynaklarında rastlanan Hunca verilerle ilgilenmiştir. *A Kinai átirásos barbár glosszák kérdése* (Çin yazısıyle yazılmış barbar glossaları meselesi) ["Nyelvtudományi Közlemények"te LI, 1941, 174 - 207] adlı yazısı bu yolda yeni bir metod ve değerlendirmedir (Bu yazının Türkçesi "Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi"nde çıkmıştır [IX, 1951, 301 - 327]). *Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise* ["Acta Orientaliae Academiae Scientiarum Hungaricae" de I, 1950, 141 - 185] adlı çalışması da bu yolda yeni bir katkıdır. L.'nin Moğolca, Tunguzca gibi Altay dilleri üzerine yazdığı eserleri de vardır. Moğol dilinin belli başlı yazılı kaynakları L. tarafından bir dizide toplanmıştır *(Monumenta Linguae Mongolicae Collecta)*. Bu dizide *Moğolların gizli tarihi* adlı eserin Moğolcası da yer almıştır. L. bu eseri Macarcaya da çevirmiştir. [1962]; *Un vocabulaire mongol d'Istanboul* (İstanbul'da bulunan Moğolca bir sözlük) ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hangaricae"de XIV, 1962, 5 - 99]; adlı yazısı da burada anılabilir. Budapeşte Üniversitesinin İç Asya Dilleri Kürsüsünü uzun süre yönetmiş olan L. Macar İlimler Akademisinin ikinci başkanlığını da yapmıştır. L. 1950'den beri K. Czeglédy, L. Fekete, Gy. Németh, S. Telegdi gibi Macar bilginlerinin katılmasıyle "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" dergisini yönetmektedir. Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça olarak çıkan bu dergide Türkoloji bakımından değerli yazılar çıkmaktadır (H. Eren)

LIGUE (Fransa tarihi), Fransa'da, 1576'da 5. din harbine son veren "Paix de Monsieur" (Kralın kardeşinin barışı) adını taşıyan anlaşmadan sonra, Union calviniste (Calvin'ciler birliği)'e karşı kurulan Katolik ittifâkı. L.'in başına Henri de Guise geçmiştir. Alençon dukası ölünce (1584) Henri de Guise, protestan olan Henri de Navarre'a karşı Fransa krallığına namzet olmuş ve bu iddiası İspanya tarafından desteklenmiştir. Guise, tertip ettiği Journée des Barricades (Barikatlar günü) (12 Mayıs 1588) yolu ile, Kral III. Henri'yi Chartres'a kaçmağa zorlamış ve Paris'i eline geçirmiştir. Guise katledilince (23 Aralık 1588) III. Henri, Paris'i tekrar eline geçirmek için Henri de Navarre'a yaklaşmıştır. Ama çok geçmeden III. Henri de L.'e bağlı olan Jasques Clément tarafından öldürülmüştür (1589). Henri de Navarre katolik dinini kabûl edince, esasen İspanya Kralı II. Felipe tarafından desteklendiklerinden dolayı Fransa'da sevilmeyen L. önderleri, Henri de Navarre ile barışmışlar, bu zât de Fransa Kralı olmuştur. (V. Örs)

LİGUR DİLİ, eskiden kuzeybatı İtalya'da Liguria bölgesinde ve güneydoğu Fransa'da, Savoie, Dauphiné ve Provence illerinde konuşulmuş olan bir dile verilen ad. Bu dilin Appennin yarımadasında konuşulmuş olan İtalik dillere ve Illyr - Venet - Messar koluna girmediği anlaşılıyor. L. D.'nin kalıntılarına yalnız yer adlarında rastlanır. Kuzey İtalya'da Lombardia, Tessino ırmağı ve Lugano, Como, Maggiore gölleri bölgesinde Etrusk alfabesine benzer bir yazıyle yazılmış olan yazıtların dili, muhtemel olarak L. D.'nin bir koludur. (H. Eren)

LIGURIA (bu ad hem Latince, hem de İtalyancadır) Kuzey-batı İtalya'nın Cenova körfezi boyunca uzanan bölgesi. Yüzölçümü 5 413 km², Nüfusu: 1 866 000 (1968). Merkezi Cenova'dır. Bölge, Imperia Savona, Genua ve La Spezia Provincia (il)'larına ayrılır. Deniz Alpleri, L. Alpleri (en yüksek noktası 2 200 m) ve L. Apenninleri (en yüksek noktası 1 840 m) tek sıra dağlar olarak bölgenin kuzeyinde uzanır, buraları iklim bakımından korur. Riviera di Ponente (Cenova'nın batısında) ve Riviera di Levante (bu kentin doğusunda) bölgelerinde alçalırlar. Bu koruyucu sıra dağın tesiri ile bölgede, güneşli bir Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kışları ılımandır. Kıyı boyunca başlıca yerleşme yerleri merkez Cenova, La Spezia ve Savona olmak üzere hemen hemen aralıksız birbirini izlerler. Dinlenme ve tedâvî merkezleri olarak Bordighera, San Remo, Nervi ve Rapollo büyük şöhret kazanmıştır. Kıyı boyunca birçok yerler, deniz banyoları ile ün kazanmışlardır. Başlıcaları Alassio ve Finale Ligure'dir. Gemicilik güç ve tehlikelidir; ama demiryolu hattı ile kara yolları (birçok tünel ve köprülerle) bunun yerini tutar. Dağları aşan yollar Cenova, Savona, Ventimiglia ve La Spezia'dan başlar; kara yolları Savona ve Cenova'dan başlar.

Eski zamanda bu bölge başlıca Hind - Avrupalıların gelişmesinden önce Gallia'nın güneyinde Batı Alpler'de ve İtalya'nın kuzeyinde yaşayan Ligurlardan adını almıştır. Ligurlar, Gallia'da Keltler, İtalya'da da Etrüskler tarafından M. Ö. V. yüzyıldan itibâren geri püskürtülerek L. bölgesinde yaşamağa devam etmişlerdir. M. Ö. II. yüzyılda Romalıların komşuları olmuş ve M. Ö. 200'den itibâren Roma'nın idâresine girmişlerdir. M. Ö. 13'den itibâren Via Julia Augusta adını taşıyan bir yol Gallia'yı İtalya'ya bağlardı. İmparator Augustus, İtalya'yı yeni bir yönetim düzenine sokunca bölge, ülkenin 9. bölgesi olarak L. adını almıştır. (V. Örs)

LİGÜRLER, eskiden Akdeniz kıyısında, bu günkü Marsilya ile La Spezia şehirleri arasında ve Alplerin her iki yamacında oturan halk. Toprakları bilhassa Keltler tarafından istilâ edilmiştir.

LİHYANLAR, Arap Yarımadasında, Mekke'nin kuzey yörelerinde yaşayan ve Hüzeyl kabilesinin bir kolu olan bir Arap kabilesi. Müslümanlığın ortaya çıktığı sıralarda Kureyşliler'in idâresi altında bulunan L.'ın, Hicaz'ın kuzeyinde ele geçen yazıtlardan, Müslümanlıktan önce bir devlet kurdukları anlaşılmaktadır.

LİHYE-İ SAÂDET veya LİHYE-İ ŞERÎF, halk dilinde Sakal-ı Şerîf. Cenâb-ı Peygamber'in mübârek saç veya sakal kıllarından günümüze kadar teberrüken saklanan kalıntıların adı. Sakal-ı Şerîf ziyâreti: L. S.'in ziyâretinde yapılan dinî gösteri. Hazret-i Peygamber'in, L. S.'e âit kalıntıların, Hudeybiye gününde veya veda haccında traş oldukları sırada kesilen saçlarından veya kıllardan halka dağıtılmasına izin verdiği hakkında söylentiler arasında ufak farklar vardır. Ancak, Cenâb-ı Peygamber'in her iki olayda da traş olduğu gibi, ashâbına da saç ve sakallarını kestirmelerini buyurduğu ve "Yâ Rab saç ve başlarını kestirenlere rahmet eyle" diyerek duâ ettiği bilindiğine göre, bugün bütün islâm dünyasında ziyâret edilen L. S.'ler, bu duâ ve hâdiseyle ilgili bulunmaktadır. Tirmizî'nin rivâyetine göre, Resûl-i ekrem önce sağ tarafını tıraş ettirmiş ve bunları Ebû - Talha'ya vermiş, sonra sol tarafını tıraş ettirerek bunları da halka dağıttırmıştı. Müslümanların Hazret-i Peygamber'den bir nişâne, bir alâmet taşımakta gösterdikleri istek, Hâlid b. Velid'in ricasiyle sabittir. Nitekim Ebû - Talha kendisinden vâkî olan istekleri karşılamak üzere kesilen saçların bir tutamını almış Hâlid'in dileğini de bu suretle yerine getirmişti. Hâlid b. Velid bu mübârek kılları bir mahfazaya koymuş ve başlığı içinde ölünceye kadar taşımıştır. Onu tâkib eden Müslüman serdârlar, vezîrler, komutanlar bu geleneği yakın zamanlara kadar sürdürmüşlerdir. Meselâ, Koca Ragıp Paşa sakladığı L. S.'i çok kıymetli ve sanatlı bir muhâfaza içinde daha sonra kütüphânesine vakfetmiştir. Bugün islâm dünyasında ziyâret edilen L. S.'ler genellikle Hudeybiye gününde Hiraş b. Ümeyye ve Vedâ haccında Ma'mer-i Adevî'nin kesmiş oldukları kıllar olarak benimsenir. Ancak, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın da Cenâb-ı Peygamber'i traş ettiği rivâyeti dikkate alınırsa bu kutlu hizmete koşanların daha bir çok kimse olması gerektiği ve teberrüken saklanan kutlu kılların çokluğunun hikmeti anlaşılmış olur. L.S. ziyâretleri bilhassa Horasan, Anadolu, Mısır ve Cezâyir halkları arasında pek yaygınlaşmıştır. Bu ülkelerde köy mescitlerine hattâ, bâzı zengin konaklarına kadar L. S.'in bulunduğu görülür. Tabîatiyle bu çokluk gerçek L. S.'ler arasına zamanla müretteplerin de katılmış olduğunu göstermektedir. L. S., mahfazaları, ekseriyetle iki ucu balmumu ile kapatılmış silindir şeklindeki şişelerdir. Bunların, kenarları altın çerçeveli, zebercet, zümrüt, elmas taşlı, sanatlı örnekleri de vardır. Bu mahfazalar kırk kat bohça içinde bir kutuya konur. Bu kutularda yine kırk kat bohçayla sarılarak sandukçada saklanır ve üzerine yeşil bir örtü örtülerek bulunduğu binânın en saygı değer köşesinde, câmilerde minberlerin son basamağından sonraki sahanlıkta yüksekçe bir rahle üzerinde muhâfaza edilir. L. S. ziyâretleri çoğunlukla Mevlid kandillerinde ve Kadir gecelerinde yatsı ve terâvih namazlarından sonra yapılır. Selâtü selâmla bulunduğu yerden alınarak, mihrabın önünde yüksek bir sehpâ üzerine konur, imam efendi ve mahallenin güzel sesli hâfızları, dervişler delâletiyle tehlîl ve selâtü selâmlar arasında önce erkeklere, sonra da kadın ve çocuklara ziyâret ettirilir. Ekseriyetle L. S. bohçasının kenarının öptürülüp başa konulmasiyle tören tamamlanmış olur ve yine aynı saygı ile eski yerine konur. Bulunmayan yerlere L. S.'in âriyet olarak götürülmesinde bir mahzur yoktur. Yazar tarafından edilen ziyâretlerde L. S.'in biraz kıvırcıkımsı, ince ve kına rengine kaçan koyu kahve rengimsi olduğu görülmüştür. (İ. Parmaksızoğlu)

LİKEN (Lat. Lichen, Yun. Leikhen, Leikhein), bir mantar ve su yosununun ortak yaşaması ile meydana gelen bitki sınıfı. L.'lerin İzlanda L.'i (kurak fundalıklarda görülen kahverengi parçalı kuru yosunlar); Ren L.'i (Kuzey Kutbu'nda ormanların bittiği bölgelerde yetişen dallı budaklı olanlar); Sakal L.'i (ormanlarda ağaç dallarından sarkan sakala benzeyenler), yaprak L.'i (yaprağa benziyenler) ve yazı L.'i (toprak üzerinde ince uzun kabuk örtü meydana getirenler) gibi türleri vardır.

Bir deri hastalığı: Vücûdun çeşitli yerleri (el, ayak, kol, bacak, baş, ağız, dil, cinsiyet organları)'nde genellikle derin, hipertrofik, bâzen de siğil şeklinde doku bozuklukları meydana getirir. Çok fazla kaşıntı yapar, yara izi kalmaz. Tedâvisinde kaşıntı giderici ilâçlar kullanılır. (C. Kurt)

LİKİDE (iktisat ve ticâret) (Fr. Liquider = akar hâle getirmek), aktif ve pasifi hesaplayarak düzene koyup belirtmek: Borçlarını L. etmek. Alacakları toplayarak ve borçları ödeyerek paraya veçirmek: Servetini L. etmek. Malları sürmek amacıyle, fiyatlarını düşürmek: Bir mal stokunun L. edilmesi. (V. Örs)

LİKÖR (Fr. liqueur, Lat. liquor), özü şekerli alkol olan kokulu içki. Oldukça sert içimli ve iştah açıcı olan L.'ün alkol miktarı 20° - 30° arasında değişir. L. yapımında bâzı meyvelerin özünden bâzılarının da kokularından faydalanılır. (C. Kurt)

LİKYA : bk. LYKIA.

LILIENCRON, Detlev, Baron Von (asıl adı: **Friedrich Adolf Axel Freiherr von L.**), (Kiel 1844 - Alt-Rahlstedt, Hamburg 1909). Alman yazar. Zamanında *Adjutantenritte* (Bir yaverin at sırtında gezileri) [1883] ve *Kriegsnovellen* (Harbe âid kısa hikâyeler) [1885]; başlıklı eserlerinden dolayı şöhret kazanmıştı, ama şimdi her şeyden fazla *Poggfred* (ad) [1896]; başlıklı alaylı destaniyle bilinir. (V. Örs)

D. LILIENCRON

LİLİEV, Nikolay (asıl soyadı : **Popivanov**), (Stara Zagora [Eski Zağra] 1885 - Sofya 1960), Bulgar şâiri. 1905 yılından başlayarak şiir yazmıştır. Şiirlerini *Ptitsi ve noştta* (Gecede kuşlar) [1919]; *Lunni petna* (Ay lekeleri) [1922]; *Stihotvoreniya* (Şiirler) [1932]; adlı şiir kitaplarında toplamıştır. Şiirlerinin çoğunda senbolik bir mücerretlik göze çarpmakla birlikte, L.'in şiiri daha çok iç hayatın romantik bir renk taşıyan lirik bir ifâdesidir. Ses zenginliği, kusursuz biçim ve pürüzsüz temiz bir dil, şiirinin en önemli husûsiyetini teşkil eder. L., W. Shakespeare, P. Corneille, Tristan Bernard, V. Hugo, H. von Koffmannstahl, M. Maeterlinck gibi yabancı yazar ve şâirlerden yapmış olduğu tercümelerle de ün kazanmıştır. Sofya'da Millî Tiyatro'da dramaturg olarak da görev yapmıştır (1924 - 1928, 1934 - 1960). (H. Eren)

LILLE, Fransa'da kent. Nord département'ının merkezi. Paris'ten 223 km uzaklıkta, Fransa'nın Flandre (Flaman) bölgesinde, Deûle ırmağının üzerindedir. Nüfusu: 199 033 (1966)'tür. Üniversitesi, Katolik ilâhiyat fakültesi vardır. Eski Borsa (vieille Bourse) [XVII. yüzyıl]; kalesi Vauban tarafından yapılmış (XVII. yüzyıl). Kent, gelişmesini tekstil endüstrisine borçludur. Burada özel olarak jüt, pamuk ve her şeyden daha çok keten işlenir. Tuhafiyecilik (yani fanila, çorap, gömlek) ve hazır elbise sanayii burada doğmuş ve gelişmiştir. Bununla berâber, bugün L.'de endüstri dallarına rastlanır. Kentin genişlemesi, Roubaix ve Tourcoing kentleri ile çok büyük bir kentleşme (conurbanisation) meydana getirmiştir. Bu bölgede şu endüstri dalları bulunur: madencilik, yiyecek fabrikaları (özel olarak şekerleme ve bira fabrikaları), kimya

LILLE : Eski Borsa

maddeleri, deri ve tahta endüstrileri, çimento, basımevleri, sanat endüstrileri (demir eşya ve çanak çömlekcilik) ve daha başkaları. L., yeni bir ırmak limanı hâline gelmiştir. Milletlerarası ticârî fuarının ve milletlerarası tekstil sergisinin kazandıkları ün, kentin ekonomik önemini güçlendirmektedir. L.'de doğan tarihî şahsiyetler, E. Lalo, L. Faidherbe ve Charles de Gaulle'dür.

Tarih : XI. yüzyıldan itibâren L. aynı zamanda istihkâmlı kent ve ticâret merkezi olarak kendini gösterir. Flandre kontlarının başkenti L., 1066'da ve XII. yüzyılda charte (temel kural)'lardan faydalanarak büyük bir çuha ve kumaşcılık merkezi olur. 1214'te Fransa kralı Philippe Auguste kenti tahrîb eder. Fransa Kralı Güzel Philippe bunu yeniden ele geçirir. 1304 - 1369 yıllarında L. Fransa'nındır. 1383'te Bourgogne dükalarının başkenti olur. 1477'de İspanyolların eline geçer. Fransa Kralı XIV. Louis, onu 1667'de gene alır. Vauban da tahkîm eder. 1792'de Avusturyalılar L.'i muhasara eder; ancak alamazlar. Sanayiin gelişmesi ile L., Fransa'nın en önemli endüstri kentleri arasına girmiştir. (V. Örs)

LİM, Sami (doğ. İstanbul 1905), Türk ressamı. Güzel Sanatlar Akademisi'nde Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın atelyelerinde yetişmiştir (1919 - 1922). Daha sonra Devlet Demir Yolları'nda desinatör olarak çalışmış ve 1954'te bu görevinden emekliye ayrılmıştır. Halkevleri Genel Merkezi'nce düzenlenen yurt resimleri çalışmalarına katılarak Kars'a gönderilmiştir (1938). Güzel Sanatlar Birliği üyeliğinde de bulunan (1944 - 1946) L.'in, müzelerde ve özel koleksiyonlarda resimleri vardır.

LİMA, Peru'nun başkenti ve departamento merkezi. Deniz üstünde 136 m yükseklikte Rimac ırmağının üzerinde Pasifik Okyanusun kenarındaki Callao limanından 14 km uzaklıktadır. Nüfusu: 400 000 (1961). Varoşlarıyle beraber 1 934 000 (1961). Başpiskoposluktur. Üniversitesi vardır. Pizzaro

LİMA : Modern bir kesim

tarafından kurulan şehir (1525), iki yüzyıl boyunca bir idâre ve ticâret merkezi ve Peru Kral naiplerinin (valilerin) merkezi olarak kalmıştır. Faâl endüstrilere sahip olmuştur (Petrol tasfiyehâneleri, gıda maddeleri fabrikaları, mekanik yapılar, tekstil, küçük kimya endüstrisi). Şehir çok çabuk gelişmektedir. Depremler yüzünden gördüğü hasarlara rağmen, hâlâ çok zarif eski binâlara sâhiptir. (V. Örs)

LİMAN, gemilerin barınarak yük alıp boşalttıkları, yolcu indirip bindirdikleri, çeşitli tesislere sahip, tabiî veya sun'î deniz, göl, nehir sığınağı.

L., çeşitli yönlerden sınıflandırılabilir ve umûmiyetle üçe ayrılabilir: 1. Tabiî L.: Buralara gemiler rahatlıkla girip çıkabilir; ancak bir rıhtım yapmak yeterlidir. Bu tip L.'ların en önemlileri Sinop, Hong Kong, New York, Rio de Janeiro L.'larıdır. 2. Sun'î L.: Açık deniz kıyılarında gemilerin faydalanmaları için yapılan L.'lardır ki bu tip L.'lar dalgakıranlarla korunur. 3. Yarı - sun'î L.: oldukça tabiî bir sığnak olduğu halde sun'î olarak da takviye edilen L.'lardır. İstanbul L.'ı bu tip limanlardandır.

Bir L.'ın rahatlıkla kullanılabilmesi için, suyun belirli bir derinlikte olması gerekir. 10 - 15 m derinlikteki bir L.'a, büyük tonajlı gemiler karaya oturmadan rahatlıkla girip çıkabilir. L.'larda derinlikten sonra aranan özellik genişliktir. L.'lar, gemilerin girip çıkmasına, manevra yapmasına elverişli olacak şekilde geniş olmalıdır. Ayrıca gemilerin rahatça demir atabilmesi için dip fazla kumlu, fazla kayalık olmamalıdır.

Büyük L.'larda bâzı kuruluşların bulunması gereklidir. Bunlar gemilerin yükletilip boşaltılmasına yarıyan rıhtımlar, depolar, havuzlardır. Denizden çok uzakta bulunan L.'lar da vardır. Karaların içinde bulunan bu L.'lar, ya ulaştırmaya uygun bir nehirle ya da kanallarla denize bağlıdır. İngiltere'deki Manchester, Almanya'daki Hamburg bu çeşit L.'lardandır. Hamburg L.'nın denizden uzaklığı 120 km'yi geçer.

Tabiî L.'ların kullanılması gemicilikle başlamıştır. Sun'î L.'ların ne zamandan beri yapıldığı ise kesinlikle bilinmemektedir. Eskiçağ'da en büyük L. faaliyetleri mübadelelerin gelişmesi ve büyük imparatorlukların kurulması ile Akdeniz'de toplanmıştı. Giritliler, Fenikeliler ve Yunanlılar önceleri geceleri teknelerini kumsallara çekmekle yetiniyorlardı. Daha sonra tabiî L.'lar kullanılmağa başlamıştır. Eski Mısırlıların M. Ö. 2000 yıllarında L. yaptığı sanılmaktadır. Fenikeliler de M. Ö. XIII. yüzyılda L. ve dalgakıran yapmışlardır. Büyük İskender İskenderiye'yi kurduğu zaman Pharos adasını 1 600 m uzunluğunda, 180 m genişliğinde bir yolla karaya bağlamış, bu yolun iki yanında da birer L. yaptırmıştı. L.'lardan asıl önemli olan büyük L.'nın ise üç yanı kara ile çevrili idi. Açık kalan kısmına da dalgakıran yapılmıştı. Ayrıca L.'ın girişinde resifler de vardı. Bunlar L.'a giriş ve çıkışı güçleştirdiği için, buraya Ptolamaios (Batlamyus) bir deniz feneri yaptırmıştı. İskenderiye Feneri olarak bilinen fener bu fenerdir.

Romalılar büyük inşaatlardan ziyâde büyük havuzlar kazmışlar, setler yapmışlardır. Denizciliğin iyiden iyiye geliştiği Ortaçağ'da L.'lar daha büyük değer kazanmıştır.

XIX. yüzyılda milletlerarası yarışma yüzünden, çok sayıda ve birbirine çok yakın yerler L. olarak kullanılmaya başlanmış, askerî L.'lar ticâret L.'larından ayrılmıştır. Aynı yüzyıl içinde Batı Avrupa'da trafik büyük ölçüde yoğunlaşarak, L.'lara bağlı şehirler çok gelişmiştir. Bu sebeple buralarda nüfus da çok artmıştır.

XX. yüzyılın başlarında özellikle II. Dünya Harbi'nden beri önemli L. tesisleri gerektiren büyük tonajlı gemiler, yoğun bir trafiğe başlamış bu yüzden de birçok özel L.'lar gelişmiştir.

Türkiye üç yandan denizlerle çevrilmiş olduğundan kıyılarda birçok L. olması da tabiîdir. Marmara'nın Trakya kıyılarında tabiî L. yoktur. Anadolu yakasındaki Erdek tabiî bir L. sayılabilir. Kapıdağ yarımadasının doğu bölümündeki Bandırma sun'î bir L. olmasına rağmen trafiği bir hayli sıktır. Marmara'daki L.'ların en önemlisi ise şüphesiz İstanbul L.'ıdır. Bu L.'ın önemli bir parçası olan Haliç tam tabiî bir L.'dır. Ancak İstanbul L.'ının öbür tarafları lodos ve poyraz rüzgârlarına tamamen açıktır.

İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu devrinde, önce Galata L. tesisleri yapılmış, sonra Haydarpaşa L.'ı kurulmuştur.

Zamanla İstanbul'daki bu tesisler yetmemiş, bunun üzerine Tophâne ve Salıpazarı'na modern L. tesisleri yapılmıştır. 1953'te Haydarpaşa L.'ı genişletilmiş ve bir dalgakıran yapılmıştır. İstanbul deniz trafiği bakımından dünya L.'ları arasında önde yer alan L.'lardandır. Marmara'da İzmit körfezindeki Derince L.'ında modern yükleme ve boşaltma tesisleri vardır.

Karadeniz'de Sinop'u saymazsak, burada tabiî bir L. yok gibidir. Samsun karayolu ve demiryolu ile Anadolu'ya bağlı olduğundan buranın en önemli L.'ı sayılır; ancak burası sun'î bir L.'dır. Trabzon ve Giresun'da da sun'î modern L.'lar bulunmaktadır. Batı Karadeniz'deki L.'lar doğudakiler kadar önemli olmamakla beraber sayıca onlardan daha fazladır. Bunların başlıcaları İnebolu, Ereğli, Amasra, Zonguldak L.'larıdır. Karadeniz'de ticarî yönden önemli L.'lar ise Rize, Hopa, Ünye, Tirebolu, Fatsa'dır. Ancak Karadeniz'de Sinop L.'ı dışındaki bütün bu L.'lar tabiî L. değildir.

Ege kıyılarında küçüklü büyüklü tabiî L. çoktur. Bu kıyıların en önemli en büyük L.'ı İzmir'dir. Burası tabiî L.'larımızın en geniş ve gemilerin korunması yönünden en elverişli olanıdır.

Burada Alsancak'ta modern L. tesisleri bulunmaktadır. Ege Denizi'ndeki diğer L.'lar Foça, Dikili, Ayvalık, Edremit'tir. Ege'nin Trakya kesiminde Saros Körfezi, güney kesiminde ise birçok L. ve körfez bulunur. Bunların başlıcaları Güllük, Bodrum, Kuşadası, Marmaris, Fethiye'dir. Özellikle Marmaris geniş, rüzgârlara karşı korunmuş tabiî bir L.'dır.

Akdeniz kıyıları düzdür. Burada İskenderun dışında tabiî bir L. yok gibidir. Akdeniz'deki diğer L.'lar Mersin, Antalya L.'larıdır. Çukurova'nın en önemli ihraç merkezi olan Mersin'de çok modern bir L. yapılmıştır.

Türkiye'de ki iskele, L. ve barınaklar dört bölümde toplanabilir. 1. Bir kuruluş tarafından yönetilen L.'lar: Derince, Ereğli, Haydarpaşa İstanbul, İskenderun, İzmir, Mersin, Zonguldak, Bartın. 2. Yapılmakta olan L.'lar: Antalya (burada küçük motorların barınmasına elverişli Antalya L.'ından ayrı, şehre 12 km uzaklıkta bir L. yapılmaktadır), Bandırma (vapur iskelesini de içine alan bir L. yapılmaktadır, dalkıranı yapılmıştır). 3. Barınaklar: İnebolu, Kefken. 4. İskeleler: Marmara'da Çanakkale, Enez, Erdek, Gelibolu, Gemlik, İzmit, Karabiga, Mudanya, Silivri, Tekirdağ. Karadeniz'de, Akçakoca, Ayancık, Cide, İğneada, Sinop, Karasu, Şile.

Ege'de, Ayvalık, Bodrum, Bozcaada, Çeşme, Edremit, Güllük, İmroz, Kuşadası. Akdeniz'de, Alanya, Anamur, Fethiye, Finike, Kaş, Marmaris, Taşucu'dur.

L.'la ve L.'larda yapılan işlerle ilgili olarak birçok deyim ve terim bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

Liman Ağzı : Gemilerin bir L.'a girip çıkması için bırakılmış geçit.

Liman feneri : Denizde çatışmayı önleme tüzüğü gereğince, demirli bulunduğu zamanlarda, gemilerin boylarına göre baştaraflarında veya baş ve kıç taraflarında belirli bir yüksekliğe çıkarılabilen beyaz ışıklı fener.

Liman hizmeti : L.'daki faaliyetlerin mecbur bıraktığı kontrol ve gözlem hizmetidir.

Liman işgal resmi : Belediye sınırları içindeki L.'larda boş veya dolu olarak bekleyen veya çeşitli sebeplerle L.'da yer işgal eden gemilerden alınan vergidir.

Açık Liman : Milletlerarası ticâretin yapıldığı ve açık denizden gelen dalgalara karşı iyi korunamayan L.

Ana Liman : Çok gemi girip çıkan ticârî önemi fazla, çalışmaları yoğun, büyük L.'dır.

Ara Liman : Ana L.'lar arasında bulunan ikinci, üçüncü derecede önemli L.'dır.

Orta Liman : Bir L.'ın en geri kısmıdır ki mavnalar, yük tekneleri, tamir havuzları, gemi yapım ve onarım tezgâhları genellikle burada bulunur.

Balıkçı Limanı : Yalnız balıkçı kayıklarının bulunduğu küçük L.'dır.

Cezir Limanı : Sular çekildiği esnada da gerektiği kadar su bulunabilen L.'dır.

Dış Liman : Bir L.'ın şehre uzak kısmıdır.

Donatım Limanı : Bir geminin kayıtlı bulunduğu L.'dır ki, bu L.'ın adı geminin pupasına yazılır.

İç Liman : Bir L.'ın şehre en yakın kısmıdır.

Kapalı Liman : Ticâret gemilerinin ticaret yapamadığı ve kötü hava şartlarına karşı korunmuş L.'dır.

Med Limanı : Yalnız sular yükseldiği zaman gerilebilen L.'dır.

Nehir Limanı : Bir nehrin kıyısında bulunan L.'dır.

Serbest Liman : Gemi yüklerinin gümrük vergisi ödemeden boşaltılıp veya transit olarak geçilebilen L.'dır.

Sığınma Limanı : Herhangi bir kazâ veya ârıza sonucu, geminin onarılması için rotasından saparak girdiği veya çekilerek getirildiği en yakın L.'dır.

Talimat Limanı : Büyük deniz yolları üzerinde bulunan ve uzak sefere çıkacak yelkenlilere gideceği yer hakkında bilgi veren L.'dır.

Tıkalı Liman : Ağzı, sular çekildiği zaman girilemeyecek şekilde engelle kapatılmış L.'dır.

Ticaret Limanı : Ticâret gemileri için ayrılmış ve bu gayeye yönelik kuruluşları bulunan L.'dır.

Uğrak Liman : Çok gemi girip çıkan L.'dır.

Yarı Çezir Limanı : Ağzı, suların yarı yarıya alçaldığı zaman gemilerin girmesine imkân verecek kadar derin olan L.'dır.

LIMAN VON SANDERS, Otto (Stolp, Prusya 1855 - Münih 1929), Alman generali. Prusya süvâri subayı (1874) olmuş ve kurmay sınıfına ayrılmıştır. Osmanlılar'ın 1913'te orduyu ıslah için Almanya'dan subay istemesi üzerine İmparator II. Wilhelm, bu göreve L.V.S.'i getirmiştir. Padişah, kendisine müşîr (mareşal) rütbesini vermiştir. 1914 yılının ilk günlerinde İstanbul'a gelen L.V.S. Mart 1915'te Çanakkale'deki V. Türk Ordusu'nun komutanlığına tâyin edilmiştir. Çanakkale boğazı ve Gelibolu yarımadası gibi stratejik önemi büyük olan yerleri "Müttefik Orduları"nın taarruzlarına karşı savunmuş, bu taarruzları ağır kayıplar verdirerek püskürtmüş ve başarı kazanmıştır. Filistin cephesindeki "Yıldırım Orduları"nın başına getirilmiş, fakat Filistin yenilgisinden sonra İngilizler tarafından Malta'ya götürülmüştür. Mondros mütârekesinden sonra Almanya'ya dönmüştür. Gerçek bir Türk subayı gibi hareket etmiş olan L.V.S.'in *Fünf jahre in Türkei* (Türkiye'de beş yıl) adlı bir de eseri vardır. Bütün dünyanın büyük dillerine çevrilmiştir. (C. Kurt)

LİMASOL (LEYMASUN), Kıbrıs adası güneyinde Ağrotur (Akrotiri) körfezi kıyısına yerleşmiş olan L. şehrinin ilk yeri, 8 km daha doğudaki Amathus'da idi. Çevreyi gözetlemeye imkân veren, müdâfaaya elverişli ve aynı zamanda surlarla kuşatılmış bir tepede bulunan Amathus, zamanla gelişerek Milâddan önce IV. yüzyılda aynı adı taşıyan krallığın hükûmet merkezi olmuştu. Sonraları Fenikelilere geçen şehir, Romalıların idâresi sırasında Kıbrıs'taki dört eyâletten birinin merkezi idi.

LİMASOL : Liman

XII. yüzyıldan sonra Amathus, ehemmiyetini kaybederek yerini, şehir gelişmesi bakımından daha elverişli durumdaki L.'e (eski. Lemessus) terk etti. Zîrâ L., güneye doğru 15 km kadar ilerleyen Ağratur yarımadası vasıtasiyle hâkim batı ve güneybatı-batı rüzgârlarının meydana getireceği dalgalara karşı korunduğu için liman kurulmasına daha elverişliydi. Ayrıca zengin bir ova kenarında da bulunuyordu.

Şimdiki liman tesislerinin hemen gerisinde, XIV. asır başlarına doğru inşa edildiği sanılan bir kalenin çevrelediği şehir, 1925'te Memlûkler tarafından yağma edilmiş, ertesi yıl ise zaptedilmişti. Sonradan Venedik hâkimiyetine giren Lemessus'un eski kalesi 1525'te yıktırılmış ve şehir daha kalın surlarla kuşatılmıştı. Ancak bu kalın surlar, 1 Temmuz 1570'te kısmî bir çıkarma yapan Osmanlı donanmasına, bir gün sonra L.'ü ele geçiren Türk Ordusu'na dayanamamıştı. Osmanlılar L.'de, medreseler, ikisi kale doğusunda, biri kuzeyinde olmak üzere mescit câmii, Büyük câmi (1829), Dere câmii (1894) gibi kültürel ve dinî binâlar inşâ etmiş, el sanatlarının gelişmesine yardımcı olmuşlardır. İleri gitmiş el sanatlarından birisi de, imâlâtının bir kısmını İstanbul sarayına gönderen ve şeker kamışı kullanan şekerhânelerdi. Bununla berâber, Kıbrıs'lı Türkler'in Leymosun adını verdikleri şehir, Osmanlılar zamanında Larnaka'dan daha az önemliydi. Fakat adanın başta gelen ihraç maddelerinden harnup (Keçiboynuzu) ile üzümün elde edildiği bir alanın ortasında bulunuşu ve yakınındaki Episkopi askerî tesislerinin sağladığı imkânlar sebebiyle L., İngilizlerin idâresinde büyük bir gelişme göstererek Larnaka'yı geride bıraktı. Yeni iskân sâhaları, başlıca resmî, dinî binaların, banka ve otellerin yer aldığı kıyı ile Lefkoşe - Baf yolu arasındaki şehrin ilk çekirdeğini dört bir yandan kuşattı. 50 bine yaklaşan nüfusuyla L., Kıbrıs'ın Lefkoşe'den sonra en büyük şehri hâline geldi. Fakat liman faâliyetleri îtibâriyle henüz Magosa'ya ulaşamadı. Zîrâ şehir içinden geçen Garilli (Garyllis) deresi, Karlıdağ'dan taşıdığı alüvyonlarla Ağratur körfezinin bu kıyılarını sığlaştırmıştı. Derinlik L. limanında kıyıdan 180 m açığa kadar 3 - 4 m'yi geçmemekte, bu yüzden de büyük gemiler sahile yaklaşamamaktaydı. L., ithâlât ve ihrâcat faâliyetini evvelce biri beton; diğeri (T) şeklindeki çelik iskelelerle yürütmekteydi. Söz konusu iki iskele fırtınalara karşı korunmuş değildi. Yeni liman inşaatına 1953'te başlandı ve 1955'te tamamlandı. Kışın büyük zararlara sebep genişletildi. Ayrıca rıhtımda yer olan güney-doğu ve doğu fırtınalarına karşı, gemileri korumak amaciyle, kuzey-güney doğrultusu 228 m; güney-batıya kıvrılan kısmı 90 m'ye varan, toplam 318 m uzunlukta bir ana mendirek, onun batısına da küçük çapta bir yakıt iskelesi yapıldı. Böylece mendirekler içinde derinliği 3 - 6 m'yi geçmeyen, bu yüzden de ancak küçük gemilerin sığınabileceği bir liman sâhası vücuda getirildi. Yeni liman tesislerinin doğusunda kalan eski beton iskele yıktırıldı, çelik iskelenin başlangıç ve uç kısımları bulamıyan vâsıtalarla, limana giremeyen büyük gemilerin açıkta barınabilmeleri için şamandıralar kondu. Liman inşaatında, İngiliz askerî üssünün ihtiyaçları ve limanın geleceği (iskelenin derin sulara doğru uzatılarak 9 bin tonluk gemilerin yanaşabilme imkânı) gözönünde bulunduruldu. Böylece liman faaliyetleri gelişti ve L. daha ziyâde ard ülkesinde yetişen ürünlerle bu bölgeden elde edilen mâden cevherlerinin ihraç limanı oldu. L.'un bugün başlıca ihraç maddeleri, başta harnup ve bağ ürünleri (şarap, üzüm, kuru üzüm) olmak üzere, orta çukur üçüncü zaman depolarındaki jipslerin pişirilmesiyle elde edilen ve daha çok Ön-Asya ülkelerine yollanan alçıtaşı, Karlıdağ'ın amyantı, sütten mâmûl maddeler ve hafif alkollü içkilerdir. İthalâtı arasında ise kimyevî maddeler, madenî eşyâ, makine ve nakil vasıtaları sayılabilir. L., hafif içkiler (şarap, brandi), esans yağları, sigara, un, makarna ile Sudan'dan ithal edilen bir çeşit fındıktan düğme imal eden, harnup işleyen, tuğla - kiremit yapan, meyve konserve imâl eden faal bir endüstri merkezi olup, sınaî tesisler bakımından Magosa'yı geride bırakmıştır. (T. Yücel)

LİMBA, Afrika'nın tropikal bölgesinde yetişen terminalia Superba'dan elde edilen odun. Kolay işlenilebilir ve değerlidir. Kontrplâk yapımında ve mobilyacılıkta kullanılır. (C. Kurt)

LIMBOURG (Fr., Flamanca: Limburg), Belçika'da şehir. Liège ilinde, bir arrondissement merkezi. Verviers şehrinin 7,5 km kuzey-doğusundadır. Nüfusu 3 900 (1967). 1675'te tahrib edilmiş bir kalenin kalıntıları şehre hâkim durumdadır. Canlı hayvan, yün ve peynir ticareti ile tanınır. (V. Örs)

LIMBOURG : Manastır harâbesi

LIMBUS, Katolik öğretisine göre, ne Cennete ne de Cehenneme veya Purgatorium (b. bk.)'a âid uhrevî bir yer ki, onun bir bölümünde (1. patrum), *Eski Ahid*'de anılan dindarlar ve Hristiyan olmayanların bâzı seçkin temsilcileri otururlar. Limbus infantum'da vaftiz olmadıkları için aslî suçtan kurtulamayan çocuklar otururlar. (H. Eren)

LIMES (Roma tar.) (Lat. yol ve sınır anlamına gelir), Roma imparatorluğunun sınırı boyunca sıralanan kaleler zinciri. Roma imparatorluğunun sınırları nisbeten istikrar bulduktan sonra, imparatorluk topraklarını Barbar (Cermen boyları)'lara ve çöl göçebelerine karşı savunan kaleler zincirleri büyük bir önem kazanmıştır. Savunması en iyi sağlanan sınır bölgeleri şunlar olmuştur: L. Britannicus (Britanya L.'i) ve L. Germanicus (Cermenler L.'i) ve L. Dacius (Daçiya L.'i), L. Br. Britanya adasının Romalılar tarafından tutulan güney bölümünü, adanın kuzeyindeki Kelt boylarına karşı savunan kalelerdir; bunlara Hadrianus duvarı adı da verilir; L. Germanicus, Rhein ve Tuna ırmakları arasında imparatorluğun sınırını Cermenlere karşı savunurdu; L. Dacius da şimdiki Romanya'-da bu rolü oynardı. Bu çalışmalar özel olarak imparatorlar Domitianus ve Hadrianus zamanında ilerletilmiştir. Bir çok hâllerde bir ırmaktan da faydalanır, ırmak savunma sistemine katılırdı (Rhein ve Tuna gibi). Irmak olmayan yerlerde bir duvar yapılır veya bir hendek kazılırdı. Numidya'da böyle bir fossatum (hendek) keşf olunmuştur. Bu sınır bölgelerine yerleştirilen askerler bölgenin iktisadî gelişmesine yardım ederlerdi. (V. Örs)

LİMİT, bir değişkenin limiti : bir x değişkeni $x_1\ x_2 \ldots\ldots x_n$ gibi birtakım değerleri aldığında bu sayılarla sabit bir l sayının farkının mutlak değeri sıfıra yaklaşıyorsa, x değişkeni l limitine yaklaşıyor denir.

Örnek :

$x_1 = 0{,}3\ ,\ x_2 = 0{,}33\ x_3 = 0{,}333 \ldots\ldots x_n = 0{,}33 \ldots$ n tane 3

değerlerini alsın. Bu sayılar, ondalık sayıdaki 3 sayısı arttıkça $\frac{1}{3}$ e yaklaşırlar. Bu durumda x değişkeni $\frac{1}{3}$ limitine yaklaşıyor denir.

$$\left|x_1 - \frac{1}{3}\right| = \left|0.3 - \frac{1}{3}\right| = \left|\frac{3}{10} - \frac{1}{3}\right| = \left|\frac{9-10}{30}\right| = \left|\frac{-1}{30}\right| = \frac{1}{30}$$

$$\left|x_2 - \frac{1}{3}\right| = \left|0.33 - \frac{1}{3}\right| = \left|\frac{33}{100} - \frac{1}{3}\right| = \left|\frac{99-100}{300}\right| = \left|\frac{-1}{300}\right| = \frac{1}{300}$$

gibi bu fark gittikçe küçülür ve sıfıra yaklaşır.

Bir dizinin limiti: Genel terim $u_n = \frac{1}{n}$ olan dizisini alalım. Bu dizinin terimleri

$$u_1 = 1,\ u_2 = \frac{1}{2},\ u_3 = \frac{1}{3} \ldots\ldots\ldots u_n = \frac{1}{n} \ldots$$

şeklinde yazılır. n sayısı büyüdükçe sayılar küçülür. Paydanın sonsuz büyük olması halinde $\frac{1}{n}$ sayısı sıfıra yaklaşır. Bu halde dizinin genel terimi sıfır limitine ulaşır denir.

$$\lim_{n \to \infty} \frac{1}{n} = 0$$

yazılır.

Bir fonksiyonun limiti : f (x) fonksiyonu x = a değeri için tanımlanmış olsun, x değişkeni sağdan veya soldan a sayısına yaklaştığı zaman f (x) fonksiyonu da bir L sayısına yaklaşırsa f (x) fonksiyonu L limitine yaklaşıyor denir.

$$\lim_{x \to a} f(x) = L$$

yazılır.

Lineer Fonksiyon: (Mat.) x değişkenine göre birinci dereceden olan,

$$f(x) = mx + n$$

İki terimli fonksiyonuna lineer (doğrusal) fonksiyon denir. m ve n sabit sayılardır. (N. Karcıoğlu)

LİMİTED ORTAKLIĞI : bk. ORTAKLIK.

LİMNİ (Yun. Lemnos veya Limno), Ege denizinin kuzey kesiminde bir Yunan adası. Nüfusu: 23 800'dür. Volkanik bir ada olan L.'nin idâre merkezi, Kastro'dur. Türkiye kıyılarına 50 km uzaklıktadır.

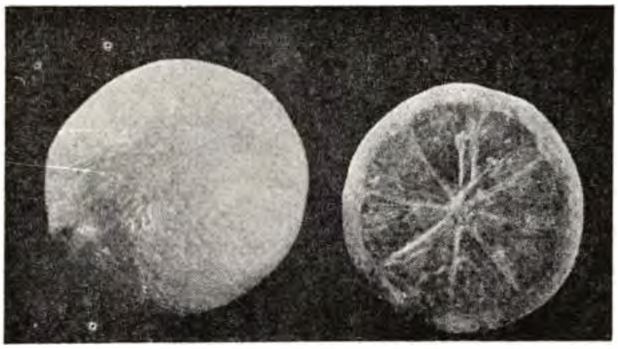
LİMNİ DİLİ, Limni (Yun. Lemnos), adasında bulunan bir âbidede kullanılmış olan dile verilen ad. M. Ö. VI. yüzyıldan kalmış olan bu on satırlık âbidede Yunan yazısı kullanılmıştır. L.D.'nin Etrusk diline benzediği tesbit edilmiştir. (H. Eren)

LIMOGES, Fransa'da şehir. Haute - Vienne departmanının merkezi. Paris'ten 375 km uzaklıkta, Limousin (b. bk.) eyâletinin ortasında, Vienne ırmağının üzerindedir. Nüfusu: 132 900 (1968). Piskoposluğu, çanak - çömlekçilik okulu vardır. Şimdiki şehir, uzun zaman birbirine rakîb olarak yaşamış olan iki şehrin birleşmesinden doğmuştur. Bunların birisi eski "Cité" öbürü de "Ville"dir. Cité Vienne'in sağ kenarı boyunca, katedralin çevresinde gelişmiştir. Ville ise buna hâkim bir durumda olup, iş ve ticâret bakımından daha faaldir. Bugün L. önemli bir ticâret merkezi olmuştur. Çini endüstrisi onu bütün dünyada tanıtmış olup, hâlâ şehrin en büyük endüstrisidir. 10 000'den çok işçi kullanır. Bu endüstri, XVIII. yüzyıldan beri Saint - Yrieix'den kazanılan Kaolin'den faydalanmaktadır. Buna başka yeni endüstriler de katılmıştır: Kunduracılık, mekanik yapılar, elektrik sanayii, tekstil ve gıda maddeleri fabrikaları ve kimya maddeleri fabrikaları gelişmiştir. Fransa mareşalleri Jourdan ve Bugeaud, cumhurreisi Carnot ve ressam A. Renoir burada doğmuşlardır.

Tarih : Aziz Martialis'in çalışmalarıyle M.S. III. yüzyılda hristiyanlığı kabûl eden L., Merovingler ve Karolingler zamanında önemli bir şehir idi. XII. yüzyılda kuvvetli bir vikontluğun merkezi olmuş ve sonra Fransa'ya bağlanmıştır (1607).

Güzel Sanatlar : L., eski binâlarından hâlâ muhâfaza ettikleri şunlardır: Saint - Etienne köprüsü (XIII. yüzyıl); Saint - Etienne Katedrali (XII. - XVI. yüzyıl); Saint - Pierre - du Queyroix (XII. - XVI. yüzyıl) ve Saint - Michel - des - Lions (XIV. - XVI. yüzyıl) kiliseleri; eski Piskoposluk sarayı ve bahçeleri (XVIII.). Bu yapı şimdi müze olmuş ve "emaux limousins" (L. mineleri) koleksiyonu XII. yüzyıldan şimdiye kadar burada muhâfaza edilmiştir; Adrien - Dubouché müzesi (Çini). (V. Örs)

LİMON, turunçgillerden bir ağaç ve meyvesi. L. yumurta biçiminde sarı renkli güzel kokulu ekşi bir meyvedir. Ağacın yüksekliği 5 m kadar olabilir. Çiçekleri beyazdır. Taç

LİMON

yapraklarının dış yüzü kırmızı ile karışıktır. L. ağacının yabanisi dikenlidir. Tahtası sarı renkli ve ağırdır; ince marangozlukta kullanılır. L.'un kokusu ferahlatıcıdır, içinde bol miktarda c vitamini bulunduğu için çok faydalıdır. L. suyunda L. asidi de bulunur. L. kabuğunda birçok aromatik esans bulunur. L. kabuklarından cendere ve damıtma yolu ile esans çıkarılır. Bu esans kolonya, lavanta yapımında ve likörcülükte kullanılır. Kalın kabuklu L.'ların kabuklarından reçel ve jöle yapılır.

Güney Avrupa'da kurutulan L. kabukları çeşitli işlerde kullanılmak üzere Kuzey ülkelerine satılır.

Suyu yemeklere çeşni vermek için kullanılır, ayrıca L. suyuna su ve şeker katılarak limonata denilen bir şerbet yapılır.

Anayurdu Media olan L., bütün sıcak memleketlerde yetiştirilir. X. yüzyılda Araplar tarafından Avrupa'ya getirilmiştir.

Memleketimizde güney ve batıda geniş L. bahçeleri vardır. En çok L. yetişen başlıca iller İçel, Antalya, Adana, Hatay ve Muğla'dır.

LİMON TUZU: bk. SİTRİK ASİT.

LİMONATA (Farsça leymûn = limon'dan), limon suyu, şeker ve su ile yapılmış serinletici bir içki. Genel olarak, ekşi meyva suyu ile yapılmış ve çoğu zaman gazoz karıştırılmış içkilere de bu ad verilir.

LİMONEN (Fr. limonène), $CH_3 — C_6H_8 = C(CH_3) = CH_2$ formülü ile bilenen terpenik monosiklik hidrokarbür (fr. hydrocarbure terpénique monocyclique). Bunun üç izomeri vardır: Kstrojir, levojir ve rasemik. Bunların birincisi bitki esanslarında bulunan yağlı, limon kokulu bir sıvı olup, suda erimez ve 175°C'da kaynar.

LİMONLUK, 1. Saksıda yetiştirilen sıcak iklim bitkilerinin soğuktan korundukları camlı yer.

2. Limon'un suyunu çıkarmaya yarayan, ortası tümsek, kenarları oluklu bir âlet.

3. Limon ağaçları yetiştirilen yer.

LIMOUSIN, Fransa'nın bir eski vilâyeti. Orta Masif'in kuzey-batısını teşkil eder. Coğrafyası: L., Orta Masif'in en düz bölgesine âit olup, billûrlaşmış plâtolardan yapılmıştır. Bu plâtoları, boğaz şeklinde vâdîler (Vienne, Creuse) keser, aşar. Plâtolar, aynı merkez çevresinde basamak şeklinde toplanmıştır. Merkezde, Montagne Limousine (L. dağı) adını taşıyan, 800 - 1 000 m yükseklikte bir yükselme, Millevaches plâtosunun üstüne bulunur. Bu bölgenin iklimi serttir. Kuzu üretilir. Kuzey, batı ve güneyde, 400 ve 600 m yükseklik arasında, geniş ölçüde sığır yetiştirilir (L. ırkı). Şehirler vâdîlerde gelişmiştir (Limoges, Tulle, Guéret). Bölgenin çevresinde bir takım çökeltiler bulunur (Boischaut, Brive havzası, Montluçon ve Commentry endüstri sahaları). Bu çökeltiler, eski masif ile onu kaplayan tortu arasındaki temaslara tekabül eder. L., önemli uranyum yataklarına sahiptir (La Crouzille).

Tarih: M. Ö. I. yüzyılda, Julius Caesar Gallia'ya girdiği sırada, L.'de Lemovices adını taşıyan bir Kelt boyu yaşıyordu (L. adı bundan gelir). Uxellodunun Romalıların eline geçtikten sonra (M. Ö. 51) bütün bölge Romalılarca işgal edilir. III. yüzyılda Aziz Martialis bölgeye hristiyanlığı sokar. VII. ve XII. yüzyıllar arasında L., Aquitania'ya bağlı kalır. Aziz Aloisius, VII. yüzyılda Solignac manastırını kurar. X. yüzyılda bölge bir çok vikontluklara ayrılır. Bunlar, sonradan Marche, Combrailles, Limoges ve Turenne kontluklarında toplanırlar (1152). L., kısa bir müddet için (1137 - 1152) Fransa ile birleştikten sonra, Aquitaineli Aliénor'un II. Henri Plantagenet ile evlenmesi sonucunda, İngiliz - anjou'lu topraklarına bağlanır (1259). Paris andlaşması ile, Fransa Kralı IX. Louis, uzun süren bir silâhlı rekabet devrine son vermek için, L.'i İngiltere Kralına bırakır. XIV. yüzyılda Calais andlaşmasiyle (1360) L.'in İngiltereye bağlılığı tasdik edilir. Ama Fransa Kralı V. Charles'in ve Connétable Duguesclin'in orduları bölgeyi Fransa'ya bağlarlar (1370 - 1344). 1607'de Limoges Vikontluğu Bowrbon - Vendôme ailesinin elinden IV. Henri'nin eline geçer. XVIII. yüzyılda Tourny (1730 - 1743)'nın ve Turgot (1761 - 1774)'nun valiliğinde, yeni endüstriler kurulur; 1736'da kaba çini (Fr. faïence), 1771'de de ince çini (Fr. porcelaine); patates kültürü başlar. L. ve Marche'da san'at eserleri: L., Haute - Vienne, Corrèze ve Creuse departmanlarına tekabül eder. Roman sanatının Fransa'daki başlıca bölgelerinden biridir. Orta Çağda burada bir çok orijinal san'at eserleri meydana gelmiştir. Enluminure (kitap tezhibi) ve minecilik gelişmiştir. XV. yüzyıldan sonra halıcılık Feletin'de, XVI. yüzyıldan sonra da Aubusson'da yerleşir. Limoges'da çinicilik gelişir ve şöhret kazanır. (V. Örs)

LİMPOPO, Güney Afrika'nın doğusunda ırmak. Uzunluğu 1 600 km, Johannesburg'a yakın bir noktada akmağa başlar. Transvaal, Bechuanaland ve Rhodesia arasındaki sınırı teşkil eder, Hind Okyanusuna dökülür. Nehrin alt kısmında geniş sulama tesisleri vardır.

LINCOLN (Lat. adı: Lindum Collonia), İngiltere'de şehir. Lincolnshire kontluğunun merkezi. Nüfusu: 75 700 (1968). İngiltere Gotik üslûbunun birinci devresine âit çok zarif bir katedrali, çeşitli mekanik yapıları vardır. Eski bir Roma sömürgesi olan şehir, Orta Çağ'da, Mercia krallığının en büyük şehirlerinden birisi, XI. yüzyılda da piskoposluk merkezi olmuştur.

LINCOLN, A. B. D.'de şehir, Nebraska devletinin merkezi. Nüfusu: 128 500 (1960). Tarım ürünleri pazarı (tahıl, canlı hayvan), kimyâ maddeleri ve yiyecek fabrikaları, demiryolu yapıları ile meşhurdur.

LINCOLN, Abraham (Hardin Kontluğu, Ky. 1809 - Washington D. C., 1865), Amerika Birleşik Devletleri'nin XVI. başkanı. Babası Thomas, hemen hemen dâimâ yoksulluk içinde yaşayan bir seyyar marangoz ve rençperdi. Anası Nancy Hanks, Abraham henüz dokuz yaşında iken öldü. Yeniden evlenen baba Thomas, Sarah Bush Johnston adında bir kadın aldı. Abraham iyi yürekli ve şefkatli bir insan olan bu

A. LINCOLN

üvey anne tarafından büyütüldü. Aile Indiana'ya yerleşmişti ve Abraham, yerleşme öncülerinin (*pionner*'lerin) sürdüğü ahyatın çetin şartları içinde büyüdü. Çocuk muntazam bir öğrenim göremedi; Kentucky ve Indiana'da aralıklı olarak gidebildiği okullardaki bütün öğrenim süresi bir yılı geçmez. Fakat okuma hırsı çok büyük olan Abraham, eline geçen kitapları tekrar tekrar okuyor, artırabildiği bütün parayı kitaba yatırıyor, kendini yetiştirmeye çalışıyordu. 1828'de Abraham Lincoln New Orleans'a gitti, 1830'da Lincoln ailesi Macon Kontluğuna göç etti, Abraham da 1831'de New Salem (Illinois)'e giderek 1837'ye kadar orada ilkin bir dükkânda çalıştı, sonra bir değirmeni yönetti, daha sonra da bir bakkala ortak oldu ve bu son işten büyük bir borçla ayrıldı. Daha başka işlerle de hayatını kazanmaya çalışan Abraham, bütün bu süre içinde hukuk ilmini elde etmeye ve eğitimini yükseltmeye çalıştı ve 1836'da baroya kabûl edildi, Illinois milis kuvvetlerinde seksen gün kadar hizmet etti, 1834'te girerek dört dönem hizmet ettiği teşrî meclisindeki tutumu ile bir *Whig* (Amerikan İhtilâli taraftarı) olarak belirdi ve partisinin lideri hâlini aldı ve devletin başkentinin Vandalia'dan Springfield'e nakledilmesini sağladı.

1847'de Lincoln bir *Whig* olarak Kongre üyeliğine seçildi, fakat siyasî hizipleşmelerin oluştuğu ve dürüstlük ünlerinin kazanıldığı bu bir dönemlik süre içinde çok seçkin bir kişilik gösteremedi, ondan sonraki dönemde seçilmedi ve bu olay kendisi için yükselme yolunda bir duraklama oldu. 1854 yılında Lincoln, politika hayatına atılan taşralı yüzlerce avukat arasından sıyrılarak yükseldi. O yıl güneydeki Louisiana Purchase bölgesinde köleliğe yeniden izin verilmesi hakkındaki kanun kuzeyde büyük muhâlefetle karşılandı ve Cumhuriyetçi Parti'nin kurulmasına yol açtı. Lincoln, Peoria nutkunda, kölelik meselesi karşısındaki tutumunu açıkça belirtmek fırsatını buldu: "Köleliğin temeli insan yaradılışındaki bencilliktir; köleliğe karşı olma da insandaki adâlet aşkına dayanır". Lincoln 1856'da Cumhuriyetçi Parti'ye girdi, 1858'de Demokrat Parti adayı Stepden Douglas'ın rakîbi olarak Senato üyeliğine adaylığını koydu ise de seçimi kazanamadı. Ülkenin her tarafını dolaşarak verdiği nutuklarda hitâbetteki kudretini gösterdi, millet ölçüsünde bir şahsiyet kazandı ve çabucak Cumhuriyetçi Parti'nin liderliğine yükseldi. Gereksiz ve bölücü bir muhâlefete yol açmamak için kölelik meselesi üzerindeki münâkaşalara imkân nisbetinde karışmadı. Lincoln için birinci derecede mühim olanı, Amerika'nın birliği ve berâberliği idi, kölelik meselesinin halli daha sonraya bırakılabilirdi. Fakat bu problemin çözüm şeklinin Amerika'yı ya tam hür veya tam köle millet hâline getireceği yolundaki düşüncesini söylemekten de geri kalmıyordu. Bununla da yetinmeyerek ülkeye yeni katılan topraklarda sürdürülen köleliğe karşı kararlı bir tutum içine girdi ve Amerikan İç Savaşı'nın çıkmasını çabuklaştıran da onun bu tutumu oldu.

A. LINCOLN : Oğlu ile

A. LINCOLN : Lincoln Memoral anıtı

1860 yılında Lincoln Cumhuriyetçi Parti tarafından cumhurbaşkanlığına aday gösterildi ve babacan hâli, mütevâzî bir âileden gelen sâde bir insan görünüşü, dürüst ve aynı zamanda büyük bir hatîb olarak halk tarafından benimsenmesi sâyesinde başkanlığa seçildi. Başkanlık dönemini açış nutkunda birlik ve berâberliğin gerekliliğini teyit etti. Başkan olduktan sonra, Amerika topraklarının köleli ve kölesiz devletler olarak ayrılması yolundaki görüşleri reddetti ve bu tutum Lincoln'un başkan olmasından hemen sonra, Birlik'ten ayrılmış bulunan Güney Carolina ile berâber beş devletin Birlik'ten koparak *Confederacy* topluluğunu kurmalarına yol açtı ve bu topluluğa sonradan beş devlet daha katıldı. Alışık olmadığı görevler ve problemler karşısında kararsız kalan Lincoln, ilkin *Confederacy* devletlerinin Birlik'ten ayrılışlarını suçladıysa da kölelik sistemini yürüten devletlerin bu işine karışmadı. İç Savaş, *Confederacy* topraklarında yer alan ve *Unionist* (Birlikçi) kuv-

vetlerinin elinde bulunan Fort Sumter kalesine Lincoln tarafından takviye birlikleri gönderilmesiyle hemen hemen tesâdüfen çıktı. Kabine içindeki anlaşmazlıklar, ordunun idâresindeki düzensizlik ve Kongre'nin durmadan müdâhelede bulunma yolu ile yaptığı baskı yüzünden *Unionist*'ler savaşı kaybettiler. Fakat Lincoln'un General Ulysses S. Grant'ı keşfedip desteklemesi harbin gidişini değiştirdiği gibi, kendisinin ortama göre davranmayı bilmesi, ölçülü ve dengeli idâresi ve azimkâr tutumu da *Unionist* cephede âhengin ve moralin muhâfaza edilmesini sağladı. Nihâyet, 1 ocak 1863'te Lincoln yalnız *Confederacy* devletlerindeki kölelere uygulanacak olan senbolik Âzâdetme Bildirisi *(Emancipation Proclamation)* çıkardı. Lincoln 1864'te yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi, fakat âsi devletlerdeki köleliğin kaldırılması ile ilgili anayasa değişikliği ancak ölümünden sonra gerçekleştirilebildi. 1865'te savaş sona erdikten sonra Lincoln gerek kendi partisinde gerek Kongre'de, Güney'in kalkındırılması gereği konusunda çıkan anlaşmazlıkları gidermeye çalıştı. Kendisinin güneylilere karşı toleranslı ve cömert tutumu büyük muhâlefetle karşılaştı. 14 nisan 1865'te John Wilkes adında *Confederacy* taraftarı bir aktör tarafından tiyatrodaki locasında Lincoln'un tabanca ile vurulup öldürülmesi bu mücâdelelere son verdi.

Lincoln *Union*'u kurtarmış ve Birleşik Devletleri sağlam bir millet hâline getirme yolunda çok iş görmüştür. Demokratik idâre prensibine olan güvenini dâimâ muhâfaza etmiş olan Lincoln, zamanla, en büyük demokrasi örneğini vermiş olan devlet adamı olarak dünya büyükleri arasındaki yerini almıştır. (Z. İhsan)

LİNÇ, bir suçlunun veya suçlu sanılan kimsenin, işlenen suçun tesiriyle galeyâna gelen halk tarafından öldürülerek cezalandırılması. L. olayları, genellikle hukukî bir devlet düzeni kuramayan geri kalmış toplumlarda görülür. Eski tarihî dönemlerdeki toplumlarda birçok L. olaylarına raslanır. XVIII. yüzyılda A.B.D.'ndeki iç savaş sırasında kanunsuz bir topluluk kurarak, kanun ve nizamlara uymayanlara ve İngilizler'den yana olanlara ölüm cezası veren bu topluluğun başkanı Virginialı bir çiftçi (Charles Lynch)'nin adına izâfeten bu olaylara bu adın verilmiş olduğu da kabûl edilir. Hattâ bu topluluğun L. kanunu diye bir de yargılama usulleri varmış. Bu usulde, suç üstü yakalanan kimse topluluk tarafından hemen yargılanarak karar verilir ve hüküm infâz edilir.

LINDBERGH, Charles (doğ. Detroit 1902), Amerikalı havacı. Yalnız başına Spirit of Saint-Louis adlı uçağıyla, 20-21 Mayıs 1927'de Atlantik üzerinden Amerika'dan Fransa'ya geçmeyi başarmıştır. Hiç bir yere uğramamış, 33,5 saatte 5 800 km yol almıştır.

C. LINDBERGH

LINDE, Karl von (Berndorf, Franken 1824 - Münih 1934), Alman bulucusu ve endüstriyeli. Bir ısı değiştiricisi bulmuştur. Adı çok alçak ısı dereceleri hakkındaki önemli araştırmalara bağlı kalmıştır. 1870'te bir absorpsiyon (emme) makinası hazırladıktan sonra 1873'te basıncı kullanan birinci soğuk yapan makina (refrijeratör)'yı yapmıştır. (V. Örs)

C. LINDE

LINDE, Samuel Bogumit (Thorn 1771 - Varşova 1847), Polonyalı dil bilgini ve sözlük yazarı. Polonya'da millî eğitim ve öğretim alanında büyük bir rol oynamıştır. Bundan başka Leh (Pol) dili üzerinde değerli çalışmalar yapmıştır. En büyük eseri: *Stownik Jezyka polskiego* (Leh dili sözlüğü) [6 cilt, 1807 - 1814] adlı eseri, Leh dilinin en zengin sözlüğü olarak bugüne kadar değerini muhâfaza etmiştir. (H. Eren)

LİNEER (Fr. Linéaire, İng. Linear; Lat. Linea "çizgi" sözünden), uzunluk, çizgiler ve özellikle doğru çizgilerle ilgili olan. Bu deyim, cebirde olduğu kadar fizikte ve başka ilim dallarında da kullanılır.

Lineer akseleratör (İng. Linear accelerator): proton, elektron gibi atom zerrelerinin hareketlerini arttırarak, enerji ve hızlarını çoğaltmaya yarayan bir cihazdır. Adından da anlaşılacağı gibi bu cihaz, atom zerreciklerinin hareketini bir düzgün doğru üzerinde arttırır. İlk defa 1929'da R. Wideröe tarafından yapılmıştır.

Lineer programlama: Bir amacı gerçekleştirmek için, sınırlı kaynakların en iyi şekilde nasıl kullanılacağını tâyin eden metottur. Rafinerilerde, hava trafiği kontrolünde, silâhların geliştirilmesinde ve imâlât kontrolünde kullanılır. L. programlama George B. Hantzig tarafından icâd edilmiştir. Dantzig tarafından icâd edilen işlem, L. programlamanın esâsını teşkil eder. Bu işlem, şirketlerin, mâmûllerinin hangi kombinezon içinde yapmalarının daha kârlı olacağını tâyin etmek bakımından bilhassa faydalıdır. G. B. Dantzig'in icâd ettiği işlemde bir malın imâli için geçecek zaman, şirketin sahip olduğu her makinenin o işi yapacağı zamana ve şirketin elde edeceği genel kâr, her mamulden elde edeceği kâra nisbet edilerek denklemler hâlinde ifâde edilir. Daha sonra bu denklemler çok çeşitli şekillerde çözülerek en yararlı şeklin hangisi olduğu bulunur.

L. deyimi, telekomünikasyonda Ohm kanununa uyan bir eleman için kullanılır. L. bir rezistansta elektrik geriliminin düşmesi, geçen elektrik akımının şiddetiyle orantılıdır. L. olmayan rezistanslarda ise akımın şiddeti tatbik edilen gerilimle orantılı değildir.

L. irtibat, istatistikte, geometrik olarak, bir doğru ile gösterilebilecek bir bağlantıyı ifâde eder.

L. sözünün matematikteki anlamı da, kelime anlamıyla ilgilidir. Genellikle değişik şekli (variation'u) bir düzgün doğru ile temsil edilebilen anlamına gelir. L. bir cebir denklemi, L. ifâdeler arasına yerleşen denklem demektir. (O. Yüksel)

LING, Pehr veya per Hendrik veya Henrik (Ljunga 1776 - Stockholm 1839), İsveçli yazar ve İsveç cimnastiğinin

kurucusu. Danimarkalı F. Nachtegall ve Alman J. Chr. F. Guts Muths'un cimnastik hakkındaki öğretimlerini inceleyerek, âletli ve âletsiz bir cimnastik sistemi ortaya koymuştur. Erişmek istediği gaye âhenkli bir beden gelişmesi olup, buna erişmek için sağlık, öğretim (pédagogie), askerlik ve estetik bakımlarından elverişli bir cimnastik sistemi yaratmak istemiştir. 1813'te Stockholm'da Gymnastiska Centralinstitutet (merkezi cimnastik enstitüsü) adı altında bir kurum meydana getirilmiştir. L.'in cimnastiği okullara girmiş ama sonradan ritmik ve tabiî cimnastik ve spor karşısında pek tutunamamıştır. L. romantik şâir olarak kuzey mitolojisinden ilhâm almıştır. Başlıca eserleri: *Asarne* (Büyük tanrılar) [1816 - 1833]; *Gymnastikens allmönna grander* (Cimnastiğin genel temelleri) [1840]. (V. Örs)

LINGUA FRANCA (Lat. = Frank dili), türlü Roma dilleri (b. bk.), Türkçe, Arapça ve Yunanca unsurlarını içine alan ve Akdeniz limanlarında kullanılan bir dile verilen ad.

Doğu ülkelerinde L. F. Haçlı seferlerinden başlayarak bir yandan Türkçe ve Arapça konuşanlarla "Franc'lar" (yani Avrupalılar) arasında alım satım dili olarak kullanılmıştır. Cezâyir'de L.F. türlü diller konuşan esirler arasında ortak bir dil olarak yayılmıştır. Tunus'ta ise siyâset dili olarak kullanılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında L.F.'nın gerilediğine tanık oluyoruz. Ancak, Kuzey Afrika'da halk dillerinde, Fransızcada ve doğu ülkelerindeki yerlilerin dillerinde L.F.'nın kalıntıları saklanmıştır. Doğu Akdeniz (ve özellikle Türk) dillerindeki L.F. kalıntılarının bir bölümü, Henry ve Renée Kahane ile Andreas Tietze'nin *The Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana), [1958]; adlı eserinde toplanmıştır.

Amerikalı yazar ve bilginler, türlü diller konuşan topluluk ve uluslar arasında anlaşma aracı olarak kullanılan dile de L.F. adını verirler. Örnek olarak, Balkan yarımadasının birçok yerlerinde Türkçe bir anlamda bir L.F.'dır. Bunun gibi, Doğu Afrika'da Swâhelî de bir L. F.'dır. (H. Eren)

LİNGUİSTİK (Fr. linguistique; Lat. Lingua = dil'-den), dillerin mâhiyet, tarih, fonksiyon ve etkisini inceleyen ilim. Edebiyat ve filoloji, mânevî karakterlerini incelemek maksadı ile, bir dili kullanan insan grubunun dilini de araştırır. L. ise dillerin kendilerini inceler ve buna göre dillerin her ifâdesi bu ilmin konusudur. L. şu dallara ayrılır: Genel L., dil teorisi olarak dilin esaslarını ve konuşmanın ön şartlarını inceler; dil tipolojisi olarak da dillerin yapısı arasındaki farkları araştırır. Konuşmanın (yâni söz söylemenin ve anlamanın) başlangıcını ise, dil psikolojisi ile fonetik birlikte araştırırlar. Dil yolu ile fertler arasında yapılan temaslar (irtibat), irtibat ilminin konusudur. Dil ile o dili kullanan insan grubu arasındaki karşılıklı tesirleri, dil sosyolojisi inceler. Dil sosyolojisi, dâimâ birbirinden ayrılması kesin olarak mümkün olmayan şu iki daldan oluşur: Dil coğrafyası ve etnolinguistik. Bu dal, dili onu kullananların kültürü ile ilgili bir şekilde inceler. Genel veya Büyük dünya L.'i dillerin tipik farklarını incelemek için karşılaştırma metoduna başvurur. Tarihî L. de dilleri birbiriyle karşılaştırır; ama bunu yapmaktaki amacı, bunların müşterek özelliklerini toplayarak, muhtemel müşterek bir başlangıç veya gelişme hakkında bilgi elde etmektir. Belirli bir dil durumu, belirli bir zaman için (sinkronik) veya gelişmesi boyunca (diyakronik) bir incelemeye tâbi tutulabilir. Bunu yaparken sinkron L. bu durumun târifiyle yetinir;diyakronik L.'in görevi ise daha karmaşık olup, ancak konuşmanın tâbi olduğu genel şartların dilin konuşulduğu bölgenin özellikleri veya dili kullanan grubun tabakalarında yer alan kayma ve değişmelerinin izâhiyle açıklanabilir. Dışardan gelen bu etkiler, dil sisteminde bâzı değişmelere sebep olurlar. Bu değişmelerin şartlarının ve sebeplerinin incelenmesi, dil tarihinin geçmişi ile ilgilidir. Ama bu araştırmaların bir pratik yönü de vardır: Tatbîkî L., kazanılan anlayışı dil öğretiminde, dil kültüründe ve dil politikasında kullanır. (V. Örs)

LİNİN (Fr. *linine;* Lat. Linum = Keten'den), hücre çekirdeğinin telli (Fr. fibreux) akromatik (oksifilik) ağını teşkil eden madde. Bazofilik kromatin tanecikleri, serpilmiş bir halde bunun içinde bulunur. (V. Örs)

LINNANKOSKI, Johannes Viktori (asıl adı : **Peltonen**) (Askola, Turku 1869 - Porvoo 1913), Finlandiyalı yazar. Fin dilini kullanmıştır. En çok bilinen ve sevilen eseri: *Laulu Tulipunaisesta Kukasta* (Ateş Kırmızısı Ç i ç e ğ i n Şarkısı) [1905] başlıklı romanıdır. Piyesler de yazmıştır. (V. Örs)

J. V. LINNANKOSKI

LINNÉ, Carl von (R a s h u l t 1707 - Uppsala 1778), İsveçli tabiatçı ve hekim. Canlıların binominal (yâni iki adlı) adlandırma sistemini uydurmuştur. Bu adlar Latince olup, birincisi cinse, ikincisi de türe âittir. Meselâ aynı cins (canis=köpekgiller)'e bağlı olan adları canis vulpex, canis lupus ve canis familiaris'tir. L., çiçekli bitkiler için, erkek organ (Lat. Stamen, Fr. étamine) ve dişi organ (Lat. pistillus, Fr. pistil)'lara dayanan bir sınıflama sistemi de kurmuştur, ama bu artık kullanılmıyor.

C. V. LINNE

LİNNEIT (Fr. linneite) [Botanikçi **Linnaeus** (Linné)'un adından], tabiî kobalt sülfürü; kübik - heksakisoktaeddik bir mâden olup, formülü CO_3 SH'dir. Metalik bir parıltısı olup, kaba parçalar hâlinde veya oktaedrik kristaller şeklinde bulunur.

LİNOTİP (İng. Line of type), matbaacılıkta harfleri satırlara dizen ve satırları blok hâline döken makina. Dizgi yazı makinelerindeki gibi bir klavye aracılığı ile yapılır. Satır dizilip dökülünce harf kalıpları (matrisler) otomatik olarak makinenin kasasındaki yerlerine döner. Alman saatçisi Ottmar Mergenthaler tarafından bulunmuştur (1884). (C. Kurt)

LİNYİT, içindeki karbon oranı % 55 - 70, ısı verimi 2 000 - 6 000 kalori arasında değişebilen bir kömür türü. Taşkömürü ile turba arasında yer alır. L.'in oluşum süresi taşkömürününkine benzer. Yalnız taşkömürü yatakları genellikle birinci zamandan kalma olduğu hâlde L. çok daha yeni olup, ikinci ve üçüncü zamanlara rastlar. Nitelik bakımından

en iyileri üçüncü zaman eosen ve oligosen devirlerine âit olanlarıdır.

L., iğne yapraklı ağaçların, bâzı bataklık bitkilerinin toprak altında kalarak kömürleşmesinden meydana gelmiştir. Siyah veya siyaha yakın renktedir. İsli bir alevle yanar. Isı verimi taşkömürüne nazaran düşüktür ama daha ucuz bir yakıttır.

Yurdumuzun bütün bölgelerinde L. yatakları vardır. Bunlardan verimli olanlar işletilmektedir.

L.'lerden endüstride, binâların ısıtılmasında, demiryolu ulaşımında v.b. yerlerde yararlanılmaktadır. Termik santrallerin işletilmesinde de çok önemli yeri vardır. L.'in uçucu madde bakımından zengin olması, onun kimya sanayiinde başlıca ham madde olarak kullanılmasını sağlamıştır. Yeni teknik buluşlar sâyesinde de önemli bir yer almaya başlamıştır. Son zamanlarda L.'ten kok kömürü yapma çalışmaları da görülmektedir. Ayrıca L.'in dumansız yakılabilmesi hususunda ilmî çalışmalar da yapılmaktadır. Bk. KÖMÜR.

LINZ, Avusturya'da şehir. Oberösterreich (Yukarı Avusturya) federal ülkesinin merkezidir. Tuna'nın üzerinde bulunur. Nüfusu: 206 200 (1968). Şehir büyük bir demircilik merkezi olup, kimya maddeleri, tekstil (yün) fabrikaları vardır. Tütün, cam fabrikaları ve petrol tasfiyehâneleri de bulunmaktadır.

LIOTARD, Jean Etienne (Cenevre 1702 - 1789), İsviçreli ressam. Paris ve İtalya'da okumuş, portreler, günlük sahneler, Doğu ülkelerinden manzaralar yapmıştır. Eserlerinde pastel veya yağlı boya kullanmıştır. Çok ince işlenmiş ofort (yedirme resim kalıbı)'lar da bırakmıştır. Eserleri Cenevre müzesindedir. (V. Örs)

J. E. LIOTARD : Şokola satan kadın

LİPARİ ADASI veya LİPARİ ADALARI, İtalya'da Eolie (Yun. Aiolides; Lat. Eeoliae) adalarının en büyüğü olup, bâzen adını bütün takıma da verir.

Sicilya'nın kuzeyinde bulunup, adanın Messina iline bağlıdırlar. Takım adalarının en büyükleri şunlardır: L., Salina, Vulcano, Alicudi, Filicudi, Etromboli, Panarea. 11 küçük ada daha vardır.

Hepsinin yüzölçümü: 117 km², nüfusu: 12 600 (1967)'dür. Merkezin adı da L.'dir (Nüfusu 4 000). Adalarda üzüm yetişir ve sünger taşı çıkarılır. (V. Örs)

LİPİT (Fr. lipide), tabiî olarak meydana gelen yüksek yağ asitlerinden müteşekkil bir grup maddeler, bunların tabiî bileşikleri ve bunlarla kimyevî ilişkileri bulunan diğer tabiî maddeler. Karbon ve hidrojen bileşimlerinin esâsını teşkîl eder. Bâzı L.'lerde çok az oksijen, bâzılarında da fosfor, azot ve kükürt atomu bulunur. L.'ler molekül bileşimleri ve kuruluşları bakımından birbirlerinden çok farklı maddelerdir. Suda erimezler. Ancak eter, kloroform, benzen, aseton gibi organik eriticilerde eriyebilirler. Yağ asitleri ile esterler teşkîl etmek gibi bir özellikleri de vardır. Genel olarak L.'ler üç sınıfa ayrılırlar:

1. Basit L.'ler: a) Neutral yağlar; b) mumlar.
2. Bileşik L.'ler: a) Phospho L.'ler; b) Glico L.'ler veya Cerobrositler; c) Sulfo L.'ler; d) Lipo proteinler.
3. Türev L.'ler: Bu L.'ler, I. ve II. grupların hidrolizi ile elde edilen maddelerdir: a) doymuş ve doymamış yağ asitleri; b) mono ve digliseritler; c) alkoller (düz zincirli alkoller, Steroller ve diğer eteroidler vitamin D dahil, Beta Ionon halkasını ihtivâ eden alkoller A vitamini ve diğer Carotenoidler).

LIPMANN, Fritz Albert (doğ. Königsberg 1899) (Nobel tıp ödülü 1953), Alman asıllı Amerika'lı hekim ve biyokimyacı. Boston (Massachusetts)'da Massachusetts General Hospital'da Biyokimya laboratuarının müdürlüğünü yapmış, 1939'dan sonra yine oradaki Harvard Medical School (Harvard tıp okulu)'da profesör olmuştur. L., metabolizma ile B vitaminlerinin enerjetikini incelemiş ve A koenzimini bulmuştur. 1953'te H. Krebs ile birlikte Nobel tıp ödülünü almıştır.

F. A. LIPMANN

LİPOM (Fr. lipome, lat. lipoma: Yun. lipos = yağ; oma = tümör, kanser anlamına gelen bir sonek), bir yağlı ur veya tümör. Yağ hücrelerinden meydana gelen bir ur. L.'lar zararsız olmakla beraber, kangren veya yağlı nekroz merkezi hâline gelebilirler. Başlıca cinsleri şunlardır: L. annulare colli (boyunda halka biçiminde L.): Boyunda halka şeklinde bir şişme meydana getirir; L. arborescens (ağaç biçiminde L.): Eklemlerde meydana gelir; L. capsulare (kapsül veya kapçık bi-

çiminde): Meme ile bitişik yağ tabakasının artmasından ileri gelir; L. cavernosum (mağaralı): Kan ile dolu boşluklar ihtivâ eden L.

LIPPMANN, Gabriel (Hollerich, Luxemburg 1845 - deniz gezisinde 1921), Fransız fizikçisi. Elektriğin muhâfazası prensibini ifâde etmiş; saç elektrometre (elektrik ölçer)'yi bulmuştur. Kvarts'daki Piezo - elektrik (basınçtan hâsıl olan elektrik)'in tersine çevrilebileceği (Fr. réversibilité)'ni öngörmüş ve 1891'de bir renkli fotoğraf metodu bulmuştur. 1886'da İlimler Akademisine üye seçilmiş; 1908 Nobel fizik ödülünü almıştır. (V. Örs)

LİR, eski bir telli çalgı. İlk Çağ'da Sumerler'de, eski Mısırlılar'da, Bâbilliler'de, Âsurlular'da, sonra Yunanlılar'da ve Romalılar'da çeşitli şekilleri görülür. İlkçağ musikisinin rebâb (b. bk.)'ıdır. Parmak ucuyla -sayısı yere ve çağa göre değişen- telleri çekilerek çalınırdı. Kelimenin, bu sazın Sumerce'deki adı olan "algar"dan geldiği tahmîn edilebilir. Bilhassa, Yunanlılar'da çok îtibarda olan bir çalgı idi. Küçük gitar şeklinde olanları, çenge benziyenleri, mızrabla da çalınanları vardı. XVI. - XVIII. asırlarda Batı Musikisi'nde kullanılan bir yaylı saza ve bir vurma saza da bu ad verilir. Yun., Lat. lyra, Fr., İng. lyre, Alm. leier, lyra, İt., İsp. ve Port. lira. (Y. Ö.)

LİRA (İt. *lirá*), yüz kuruş değerinde Türk para birimi, Batı ve Doğu Afrika devletlerinin para birimi.

İlk Osmanlı L.'sı XIX. yüzyılın ilk yarısında Sultan Abdülmecid zamânında Tashîh-i Ayar-ı Sikke karâriyle 5 Ocak 1843'te basılmıştır. Elli kuruşluktan aşağı altın basılmamasının karâr altına alınmış olmasına rağmen, sikke ıslahından on yıl sonra, 2 Haziran 1854'te yirmi beş kuruşluk altın paraların (çeyrek lira) ve 18 Şubat 1855'te iki buçukluk ve beşibiryerdelerin basılmasına başlanmıştır.

Osmanlı devrinde, kâğıt para basımından önce altın sikkeye, yâni Osmanlı altınına da *Sarı L.* denilirdi.

LİRET [Lat. Libra = Libre (ağırlık ve değer)'den.]. İtalyan parası L. olarak kısaltılır.

1. L. Italiana: Orta Çağ'da 12 ons'luk bir ağırlık değeri olup sonradan Kuzey İtalyan devletlerinin para birimi olmuştur. 1859'dan beri bütün İtalya'nın para birimidir. 1 L. 100 centesimi'dir.

2. L. Tron: Venedik duka'sı Nicola Tron (1471 - 1473)'un idâresinde çıkarılan gümüş L. 20 Soldiye taksim olunurdu. Ağırlığı 6,52 g olup gümüş muhtevası 6,19 g idi. Bu kadar yüksek değerli birinci akça olup, Guldengroschen ve Taler (Dolar)'in selefidir.

3. L. Austriaca (Avusturya L.'sı): Lombardo - Venedik Krallığı (1814 - 1858)'nda kullanılan akça 100 çentesimi'ye bölünür. 6 L., 1 Scudo = Alman Konventionstaler veya o zamanın 120 Kreuzer'ine tekabül ederdi. (V. Örs)

LİRİ, Güney - İtalya'da Garigliano (158 km) ırmağının kaynak kısmına verilen ad. Eski zamanda Gariglano'nun taşıdığı Liris adından gelir.

LİRİK [Yun. *lyrikos;* lyra = lir'e âit], 1) Çoğu zaman lir veya başka bir musiki âletiyle tagannî edilmeğe mahsûs kısa bir şiir; 2) Şahsî duygu ifâde eden bir kısa şiir. Bu iki târif herşeyden önce şunu gösterir ki, şiir cinsi olarak L.'te çeşitli şiirler bulunabilir ve bunların arasında farklar ve hattâ zıddiyetler olabilir. Tagannî edilmeğe mahsûs şiir, "genel" bir vasfa sâhip olmalıdır. Çünkü şarkı söylemek, herkese hitâb etmek demektir. Böyle bir şiirde bir "tefekkür" düşüncesi, şâirin kendisiyle konuşmak veya bir yakın arkadaşına bir sır fısıldamak düşüncesi yer almaz. Bu sebeple, şarkı konusu olacak düşünce ve duygular, umumiyetle yayılmağa elverişli olup, çok şahsî, çok içten bir karakter taşımayan düşünce veya duygu olmalıdır. Tegannî edilecek şiirin geleneksel temaları şunlardır: Topluluğu ilgilendiren hâdiselerin kutlanması, his dünyasının normal derecede duygulu bir insanda zevk, korku, hüsran ve şükran duyguları husûle getirecek şekilde tasvîri, genel insan tecrübesinde sık sık rastlanan durum ve heyecanların ifâdesi. Şâirin şahsiyeti L. şiirde hazır bulunmalı, ama ancak dinleyicileri heyecânın gerçekten duyulmuş olduğuna kandıracak derecede hazır olmalıdır. Bu da umumî mânâsiyle gerçekcilik meselesinden daha çok bir sanat meselesidir. Şahsî duyguların ferdî olduğu hallerde bile, bunların L. ifâdesindeki heyecanı, toplulukca anlaşıp sevildiği şekle yaklaştırmak yerinde olur. Bu yaklaştırma, umumî olarak seçilen kelimelerle ve hususî olarak mecazlarla yerine gelir. Esâsen L. şiirde ve türküde, konunun umumî tenkîdinin, herkes tarafından kolayca anlaşılacak bir şekle dökülmesini gerektiren bir husûsiyet vardır: "Güfte"yi tâkib eden dinleyici, aynı zamanda "beste"yi, yâni melodi ve âhengi de tâkib etmek zorundadır. Bu sebeple melodi ile ifâde edilen kelimeler, ya halk türküsünde olduğu gibi, mânâ ve gramer bakımından sâde olmalıdır, ya da, kilisenin âyinlerinde, ilâhîlerde, oratoryumlarda olduğu gibi, dinleyicilerin Kitâb-ı - Mukaddes'ten bildikleri öteden beri alışık oldukları konuları ifâde eden kelimeler olmalıdır. Birçok hallerde bu kelimeler hem sâde, hem de dinleyicilerin duymağa alışık oldukları kelimelerdir. Nihâyet, şiirin yapısı bile, melodiye uygun okuma şartlarının tesiri altındadır, çünkü seçilen sesler, melodi ile okunmaya elverişli olmalıdır. Cümle ve cümle kısımlarının uzunluğu, kolayca soluma şartlarına uymalı, kullanılan seslerde, dinleyenin musikiye dikkat etmesine engel olacak derecede zengin ve çeşitli olmamalıdır. Bu demektir ki, türkü temasında "adsızlığa", umumîliğe, mantık bakımından sâdeliğe, şekil itibâriyle de "basma kalıplığa" meyleder. Bu söylediklerimiz, L. şiir diye vasıfladığımız edebiyat cinsi için de elbette doğrudur.

Bununla berâber, L. kelimesinin ikinci târifi de mühimdir. Ruskin'e göre L. şiir, şâirin duygularını ifâde eder. Bir Fransız edebiyat tarihçisine göre de şâirin bile bile veya istemeden en samimî duygularını, şahsî tecrübesini bildirdiği yazıdır. Görülüyor ki, bu iki târifte melodiden ve şeklî vasıflardan söz edilmiyor. Bu cins şiir, şahsiyeti "adsızlığın" altında saklamak, ferdî tecrübeyi içtimâî tecrübeye bağlamak, herkesin alışmış olduğu mecâzlar ve ifâde şekillerine başvurmak şöyle dursun, çoğu zaman, bildirilen heyecanın biricikliği üzerinde durur, hiç değilse bu heyecanın nâdir bâzı ruhlarca duyulabileceğini ve belki de şâirden başka kimsenin bunu anlayamayacağını ihsâs eder. Şiirin edâsı, bir monoloğu veya bir "îtiraf"ı andırır. Bu tesiri meydana getirmek için de nâdiren yer alan durumlar ve sahneler alınır; "Basmakalıp" ifâde şekillerinden kaçınılır, gramer'e arka çevrilir, kelimeler, kelime grupları duyguların tesiri altında değişir durur. Burada melodi ancak kelimeleri teşkîl eden seslerden, kelimeler arasında hâsıl olan seslerden doğar.

Birbirine bu derece zıt prensiplere dayanan iki şiir çeşidini bir tek terim altında toplamak abes görülebilir. Ama zıdlıklar L. şiirlerin hepsinde bu kadar şiddetli değildir, çünkü, aynı zamanda türküvarî ve şahsî olan şiirlere rastlandığı gibi, gayrı şahsî olmakla berâber ses oyunları ve kelime

âhenkleriyle dolu olan şiirler de bulunur. Hattâ bu zıtlıkların, iki çeşit arasında bir bağ teşkil ettikleri de söylenebilir. Türkünün kısalığı ve sadeliği çoğu zaman ancak bir tek temanın işlenmesini empoze ediyordu. Tema birliğe ise duygu, heyecan birliğini beraberinde getiriyordu. Bu durum tabiatiyle heyecânın üzerinde durmaya, karmaşıklıklariyle ilgilenmeye götürdü. Bu da şâirleri, kendi heyecanlarının özelliklerinin incelenmesine götürdü. Dikkate şâyan bir nokta da şudur: Melodi, ifâde edilen heyecanı kuvvetlendirir ve derinleştirir; şöyle ki, duyguların en basiti, en âdîsi, musikiyle ifâde edilince, olağanüstü bir şiddet ve kuvvet kazanır. Buna göre türkü, şiiri, duyguların gelişmesine ve incelmesine sevketmiş olabilir. Nihayet, kendi güzelliğini şiirin güzelliğine katan musiki, L. şâirlerce, türkü yazmadıkları zaman da, unutulmamıştır. Bundan dolayı L. şâirler, öteki şâirlere nazaran, dilin musiki vasfını, âhengini, kafiyelerini ve aliterasyonlarını geliştirmekte en ileri gelenler olmuşlardır. L. cinsin iki çeşidi, birbirine uymayan husûsiyetlerine rağmen, esas itibariyle birbirine yakın, birbirine bağlı kalırlar. L.'in tarihi henüz yazılmamıştır. Bu konuda yapılacak incelemeler, kanaatimizce, gerek yakınlıkların, gerek ayrılıkların nasıl gelişmiş olduğunu gösterecektir. Bütün şiir türlerinin kökü L. olduğunu gösteren deliller vardır: bazı iptidaî topluluklarda şiir olarak "maksatlı türkü"ler bulunur. Bu maksat, harp, zafer, evlenme, dinî yakarma ve sevinmelerde olduğu gibi, dinleyenlerde, duruma uygun heyecanı yaratmaktır. Âhenkli ifâdenin belletici, öğretici kuvveti, deneme yolu ile keşfedilmiş olup, bunun ahlâk ve tarih öğretimi için de kullanılmasına yol açmış; böylece, destan şiiri ve didaktik (öğretici) şiir meydana gelmiş olabilir. (V. Örs)

LİRİZM, bir şâirin veya bir müzisyenin duygularını içinden geldiği gibi ve coşkunlukla eserine aktarması. Dünyanın ünlü lirik şâirleri arasından Lamartine, Paul Valéry, Goethe, Shakespeare, Byron, Petöfi, Dante, Bâkî, Fuzûlî, Nedim, Sâdî, Hayyâm, Tagore sayılabilir.

Musikîde de L. en güzel ifâde imkânını bulmuştur. Büyük bestecilerin eserleri bu çığırın en belirgin örnekleridir. Hattâ diğer güzel sanat dallarında da L.'in güzel örnekleri vardır. Bk. LİRİK.

LİSANS (Fr. licence = izin), 1) Ticaret alanında: a) Bir ihtirâ berâtının sahibi tarafından, bu berâtı işletmek için başka bir şahsa verilen müsâade; işletme (Fr. licence d'exploitation). b) Hükûmet tarafından bir tüccara tanınan mübâdelesi bâzı usullere bağlı bir malın belirli bir miktarını ithâl veya ihrâç etme yetkisi (Fr. L. d'importation; d'exportation). 2) Öğretim alanında: Üniversite'nin verdiği bir ünvan. Esasen bir konuyu öğretme izini. Fransız üniversitelerinde edebiyat ve ilim L.,ları verilir (Fr. L. ès letres; L. ès sciences). Bu ünvânları almak için yüksek tahsilde belirli sayıda diplomalar elde etmiş olunmalı. Serbest L. (Fr. L. libre), fakültenin teklif ettiği konulardan bazıları için şehadetnâmeler göstererek elde edilir. Öğretim L.'ı (Fr. L. d'enseignement): Bu L., öğretilecek her konunun gerektirdiği şehadetnâmelere dayanır. Hukuk ve Ekonomi L.'ları (Fr. L. en droit ve L. ès sciences économiques) her öğretim yılının gerektirdiği sınavları kazanmış olan öğrencilere verilir. Öğrenim yeri hukuk fakültesi veya ekonomi fakültesi olup, esas itibariyle öğrenciler buralarda dört yıl çalışmış olmalıdırlar.

Yüksek L., fakültelerde L. üstü öğretiminden sonra doktoraya hazırlayıcı mâhiyetteki ihtisas dönemidir.

LİSANYA (Eski Tarih) [Abilena, Abilene de denir], Suriye'de bir bölge. İmparator Augustus tarafından, Herodes'in ölümünde, kurulan dört tetrarşi (dörtler hükümdarlığı)'nin biri. Bu, Lysanias'a verilmiş ve L. adı doğmuştur (Lysania; Lisanya).

LİSBON (Portekizce: Lisboa; Latince: Olispo), Portekiz'in başkenti ve aynı adı taşıyan distriktının merkezi. Aynı zamanda ülkenin en büyük kenti ve en önemli limanı İberik yarımadasının güney-batısındadır; nüfusu: 824 800 (1967) [1950'de 790 000]; Taj (Port. Tejo; İsp. Tajo; Lat. Tagus) ırmağının Atlantik Okyanusuna aktığı yerde, ırmağın kuzeyindeki tepelerin üzerinde yükselir. Çok mükemmel bir limana sahiptir. XV. yüzyıldan beri büyük bir ticaret merkezi olan L., 1755'te büyük bir deprem ile yok olmuş, sonradan başvekil Pombal Markisi tarafından düzenli bir plana göre tekrar yapılmıştır. Batı Afrika ve Güney Amerika'ya giden yolcular için önemli bir konak yeridir. Portekiz'in ekonomisi için gerekli mallar bu limana gelir, oradan ülkeye dağıtılır. Endüstrileri şunlardır: Çelik, kimya maddesi ve yiyecek fabrikaları, gemi inşaatı, otomobil fabrikaları, petrol tasfiyehâneleri.

LİSBON : IV. Dom Pedro Meydanı

Tarih : Eski bir Finike sömürgesi olan L. Romalılar'ın eline geçmiş, sonra Araplar tarafından fethedilmiştir. 1147'de geri alınmış ve XIII. yüzyıldan beri Portekiz krallarının mer-

kezi olmuştur. XV. yüzyıldan itibâren bahârât ticâretinin merkezi olarak büyük bir zenginliğe kavuşmuştur. Güzel sanatlar: L.'un merkezini yok eden 1755 depremi, roman üslûbunda bir katedral ile feodalite çağından kalma bir kaleyi (Sao Jorge) yıkamamıştır. XVIII. yüzyılda Pombal Markisi geniş ürbanizm çalışmalarına girişmiştir. Pombal'in zamanından kalan en güzel yapı kompleksi Praça do Comercio (Ticâret meydanı)'da görülür. L.'un yakınlarında Hieronimit tarîkatine âit manastır (XVI. yüzyıl) ile Belém kulesi yükselir. L., çok sayıda önemli müzelere sâhiptir: Eski sanat, modern sanat, ordu, halk sanatı ve araba müzeleri. Bir başpiskoposluğu ve üniversitesi vardır.

Burada 13 Şubat 1668'de İspanya ve Portekiz arasında L. andlaşması imzalanmıştır. Bununla İspanya, Portekiz'in 1640'tan beri fiilen var olan bağımsızlığını tanımıştır. (V. Örs)

LİSE, bu terim, Aristoteles zamanından gelir. Bu düşünürün kurduğu okul, Atina'nın Lykeion semtindedir; ondan sonra kurulan okullara, bu semtin adından dolayı, "Lise" denilmeye başlanmıştır.

Yun. Lykeion, Lat. Lyceum, Fr. Lycée olan Lise, bizde, ortaokuldan sonraki öğretim devresinin adı olarak yerleşmiştir. Osmanlı devrinde liseye "îdâdî" ve sonra "Sultânî" deniyordu. İlk defa 1924'te Lise adını almıştır. Önceleri 4 yıllık öğretim planı uygulamış, daha sonraları bu öğretim 3 yıla indilirmiştir. Bk. ORTA ÖĞRETİM

LISTER, Joseph (1827 - 1912), İngiliz cerrâhı. Glasgow üniversitesi profesörlerinden olup Pasteur'un ilk çalışmalarına dayanarak asepsi'nin önemini keşfetmiş ve cerrâhide önemli bir aşama sağlamıştır. 1887 yılından sonra Lordlar Kamarası üyeliğinde de bulunmuştur.

LISZT, Franz (Sopron civarında Doborjan 1811 - Bayreuth 1886), Macar müzisyen. Küçük yaşta piyano virtöozu olan L., konserler vermiştir. 1823'te Paris'e gelmiş ve burda edebiyat ve sanat çevreleri ile tanışmıştır. Paris'te Agoult Kontesi'ne âşık olmuş, ondan üç çocuğu olmuştur (Bunların biri olan Cosima, Richard Wagner ile evlenmiştir). Sevilen ve alkışlanan bir piyano virtüozu olarak Avrupa'yı dolaşmış, sonradan Weimar'da Kapelmeister (orkestra şefi) olarak çalışmıştır. Weimar'da Wagner, Schumann, Berlioz, Schubert, Weber'in eserlerini çalmıştır. 1858'de Roma'ya gitmiş ve orada papazlığa bağlanmıştır (ordines minores). Başlıca eserleri (Piyano için) şunlardır: *Années de Pelerinage* (Hacılık yılları) [1834]; *Harmonies Poétiques et religieuses* (Şiir ve din âhenkleri) [1834 - 1850]; *Etudes d'exécution transcendantes* (Yüksek icrâ kabiliyeti isteyen virtüozluk etüdleri) [1838]; *Grandes études de concert* (Büyük konser etüdleri) [1848]; *Saint François d'Assise ve Saint François de Paule* (Aziz Francesco ve Aziz François efsâneleri); *19 Macar Rapsodisi, 2 orkestralı konçerto.* Orkestra için şu eserleri yazmıştır: *12 senfonik şiir; Préludes* [1850]; *Mazeppa* (tarihi ad) [1851]. Korolu senfoniler: *Faust* [1854]; *Dante* [1856]; *Mephisto valse* (Mefisto valsi); *la messe de Gran* (Gran missası) [1855]; *la Légande de Sainte Elizabeth* (Aziz Elizabet efsanesi) [1862]; *Christus* (İsa) [1866]. Oratoryolar da bırakmıştır. Zamanının müziğini tanıtmağa çalışan L., senfonik şiirin kurucularından biridir. Orkestralama sanatının bir büyük üstadı, parlak bir harmonist ve mükemmel bir piyano virtüozudur. Bununla berâber, piyano yolu ile duygularını ifâdede biraz gevşekliğe meyil gösterir. (V. Örs)

F. LISZT

LİTANİ veya LEYTANİ, Lübnan'da ırmak. Uzunluğu 170 km'dir. Lübnan'ın doğu yamacından çıkar, Bekaa'yı tâkip ederek Sur'un 7 km kuzeyinden Akdeniz'e dökülür. Aralık - Nisan ayları arasında suları kabarır. Üzerinde Karun barajı yapılmıştır. 220 m^3'lük bir hazne meydana getiren bu baraj, 40 000 hektarlık arâzînin sulanmasını sağlar.

LİTANİA veya LİTANİALAR (mus.) [Yun. *litaneia* = dua'dan], Bazı hallerde uzun bir duâ şeklinde âyinlerde okunan Allah'a veya azizlere yönelen, sıralanmış yalvarma veya alkışlamalar. Bunların en önemlileri Azizler L.'larıdır. (V. Örs)

LİETHOBOLİA (tarih) [Yun. = taşlama], Yunanlılar'ın Troizen (Argolis)'de kutlandıkları bir yortu. Burada bir ayaklanma esnâsında halk tarafından taşlanarak öldürülen iki Girit'li genç kız Damia ile Auksesia anılırdı.

LİTOĞRAFYA, kireçtaşının üzerine çizilmiş şekilleri baskı yolu ile çoğaltma. Basılacak şekiller, ince taneli kireçtaşı üzerine bağlı bir madde ile çizilir, sonra yağlı madde ve su arasındaki uyuşmazlıktan yararlanarak bu şekiller kâğıt üzerine basılır. Bu yöntem ilk olarak A. Senefelder (1796) tarafından bulunup uygulanmıştır. Daha sonraki yıllarda, basitliği ve kullanışlılığı sebebi ile geliştirilmiştir. Bugünkü ofset baskı L.'dan türemiş bir fotomekanik yöntemdir.

LİTOSFER [Yun. *lithos* = taş, sphaira = top küre], yerin taşlardan, kayalardan, yapılmış kabuğu. L.'in hayvan ve bitkilerin bulunduğu dış tabakasına Pedosfer (Yun. peden = yer bölge) denir. L.'e barisfer (Yun. barys = ağır) de denir. (V. Örs)

LİTRE, sıvıları ölçmede kullanılan bir desimetre küp oylumda ölçü birimi. Metroloji'de L., 4 C°'ta 76 cm cıva basıncı altında 1 kg arı suyun hacmı olarak târif edilir. Ancak, 1964'te toplanan Genel Ağırlıklar ve Ölçüler Konferansı, desimetre küp ile litre arasında küçük farktan ileri gelen yanlışlıklar sebebiyle metroloji'de yapılan L. tanımını yürürlükten kaldırmıştır.

LITT, Theodor (Düsseldorf 1880 - Bonn 1962), Alman filozofu ve pedagogu. Leipzig üniversitesinde pedagoji profesörü iken Nazi yetkilileri kendisini görevden almış, 1947'de Bonn üniversitesine geçmiştir. Başlıca eserleri: *Individuum und Gemeinschaft* (Kişi ve toplum) [1918]; *Denken und sein* (Düşünce ve varolmak) [1948]; *Mensch und Welt* (İnsan ve dünya) [1948].

LITTLE ROCK, A. B. D.'nde şehir. Arkansas devletinin merkezi. Ozark dağlarının doğusunda, Arkansas ırmağının üzerindedir. Nüfusu: 107 800 (1961). Birleşik Devletler'in en geniş boksit yatağı bu şehre yakındır. Şehrin, hükûmetin güttüğü ırkcılığa düşman politikaya karşı direnmesi, 1957 - 1958'de yer alan ağır çarpışmalara sahne olmuştur.

LITTMANN, Enno (Oldenburg 1875 - Tübingen 1958), Alman doğu bilgini. Suriye ve Habeşistan'da yapılan kazılara katılmıştır. 1906 yılında Strasbourg (Alm. Strassburg) Üniversitesinde profesörlüğe getirilmiş, daha sonra Göttingen (1914); Bonn (1916) ve Tübingen (1921 - 1951) üniversitelerinde çalışmıştır. L. doğu ilimleri alanında birçok eserler yazmıştır: *Geschichte der öthiopischen Literatur* (Habeş edebiyatı tarihi) [1907]; *Publications of the Princeton Expedition to Abyssinia* (Habeşistan'a yapılan Princeton seferi yayınları) [4 cilt, 1910 - 1915]; *Aksum* [1 ve 4, 1913]; *Morgenländische Wörter im Deutschen* (Almanca'da Doğu kelimeleri) [1920]. L., *Elf leyle ve leyle* (Binbir gece masalları)'yi Almancaya çevirmiştir [6 cilt, 1921 - 1928]. (H. Eren)

LITTRÉ, Emile (Paris 1801 - 1881), Fransız feylezofu, lugatçisi, hekimi ve siyaset adamı. Görevli stajyer hekim iken Hippokrates'in eserlerini külliyat hâlinde çevirmek görevini üzerine almıştır: *Oeuvres d'Hippocrate* (1839 - 1961). Sonradan kendisine *Histoire littéraire de La France* (Fransa'nın edebiyat tarihi) başlıklı eseri devam ettirme görevi verilmiştir. 1871'de Seine departmanından milletvekili olmuş, 1875'te de azledilemez senatör olmuştur. Pozitivist feylezof olarak bir kaç felsefî eser bırakmış ve bir *Histoire de la langue française* (Fransız dilinin tarihi) [1862] yazmıştır. En büyük ve önemli eseri *Dictionnaire de Langue française* (Fransız dili lûgatı) [1863 - 1873] dir. 1838'de Yazıtlar Akademisine katılmış, 1871'de de Fransız Akademisi üyesi olmuştur. (V. Örs)

E. LITTRÉ

LİTURJİ, eski Yunan ve Roma dinlerinde, Mûsevîlik ve Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerinde, ibâdetle ilgili âyin ve duâların yetkili ruhânî makamlarca tesbit edilen yöntemine verilen genel bir ad.

LİTVAN DİLİ, Hint - Avrupa dillerinin Balto - Slav koluna bağlı bir dil. Balt dilleri, batı ve doğu dilleri olmak üzere ikiye ayrılır. L. D., Balt dillerinin doğu bölümüne girer. Let dili de bu dillerin doğu bölümüne bağlıdır.

L. D. bugün Litvanya'nın resmî dili olarak Litvanya'da, Memel'de ve Tilsit'te konuşulmaktadır. Bundan başka, Amerika'da, daha çok Chicago bölgesinde 400 000 kişilik bir Litvan göçmen topluluğu vardır. Aşağı (veya Žemait, kuzeyde) ve Yukarı (veya Auskštait, güneyde) olmak üzere iki lehçe grubuna ayrılır. Yazı dili güney lehçesine dayanır. Litvanca XIX. yüzyıla kadar bir köylü dili durumunda kalmış, daha sonra yazı dili hâline gelmiştir. L. D. Hint - Avrupa dillerinin arkaik özelliklerini saklamıştır. (H. Eren)

LİTVANYA (Litv. *Lietuva;* Rus. *Litva;* İng. *Lithuania;* Fr. *Lituanie),* Baltık Denizi'nin doğu kıyısında, Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden biri. Resmî adı, Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'dir. Kuzeyinde Letonya (Latvia, Latvija) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, doğusunda ve güneyinde Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, güney-batısında bu son cumhuriyete bağlı Kaliningrad (Alm. Königsberg) Bölgesi, batısında Baltık Denizi vardır. Yüzölçümü 53 242 km²'dir, nüfusu 3 250 000 kadardır. Başkenti, Nemunas (Rus. Neman; Pol. Niemen) nehrinin sağ kollarından biri olan Viliya ırmağı üzerindeki Vilnius (veya Vilnyus; Rus. Vilna; Pol. Wilno; nüfusu 250 000) tur. Öteki büyük şehirler Baltık Denizi kıyısındaki Klaipėda (Alm. Memel; nüfusu 95 000), Kaunas (Rus. Kovno; Pol. Kowno; nüfusu 250 000), Siauliai (nüfusu 75 000), Panavėzys (nüfusu 26 000) ve Ukmergė'dir.

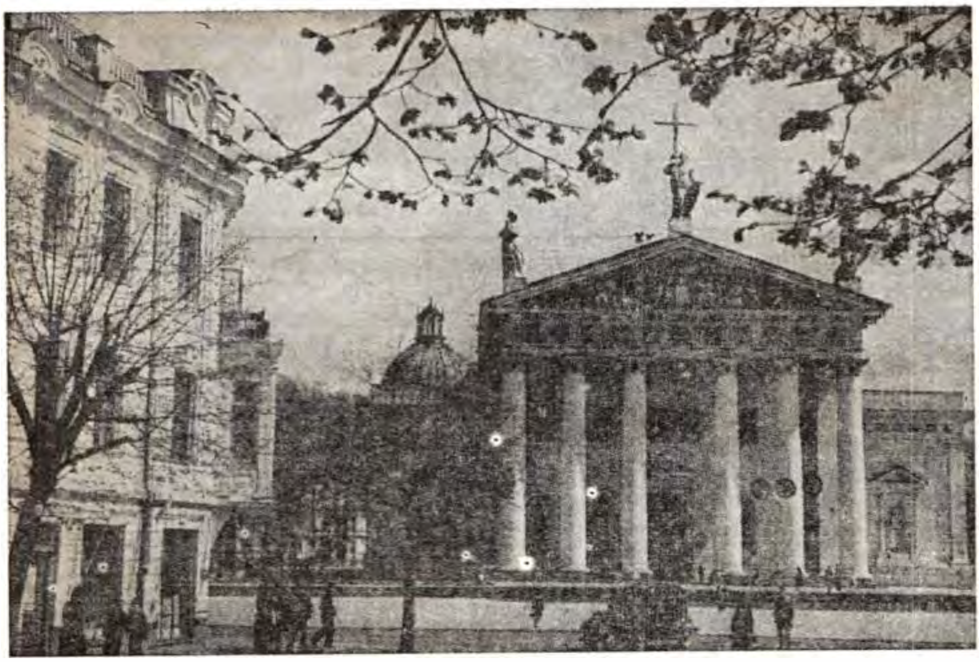
Topografi ve iklim: Ülkenin toprakları merkez bölümünde ekseriyetle düz, güney-doğu ve batı bölümlerinde dalgalıdır. Bu son bölgelerde, İskandinavya buz örtüsü gerileyip çekilirken yerine kumlu veya killi tortul külteler ve moren hatları bırakmış, bunlar da satıh suları tarafından aşındırılmış ve yeniden şekillendirilmiştir. Ülkenin başlıca nehri, kaynağı Beyaz Rusya'da olan 960 km uzunluğundaki Nemunas (Neman)'tır. Bu nehir, güneyden L. topraklarına girer. Kaunas'a ulaştıktan sonra batıya yönelir ve ülke ile Kaliningrad Bölgesi arasındaki sınırın bir bölümünü meydana getirir. Kurland lagunasından da geçerek Baltık Denizi'ne varır. Bu nehrin kolları hepsi de sağ kıyıdan katılan Viliya, Nevezys ve Dubysa ırmaklarıdır.

İklim, Baltık Denizi'nin tesiri ile yumuşayan kara iklimidir. Kışlar karlı ve çok soğuk geçer, yazlar serin ve nemlidir. Ülke, en çok batıdan rüzgâr alır ve bu rüzgârlar çok yağış getirir. Üçte ikisi kozalaklılardan oluşan ormanlar başlıca güney-batı ve merkez bölgelerinde yer alırlar ve ülke yüzeyinin beşte birini kaplarlar. L.'da çok bol olan bataklık kömürü (turba) elektrik üretiminde kullanılır.

Ekonomi: L. topraklarının yarısına yakın bir bölümü tarıma elverişlidir ve ülkenin başlıca ekonomik dayanağı tarımdır. Fakat, ülkenin çok yerini kaplayan külümsü ve alkalin podzolik toprakların işlenmesi dikkatli bakım ve çok gübre kullanılmasını gerektirir. Başlıca ürünler çavdar, yulaf, arpa, buğday, patates ve bilhassa kuzey ve merkez bölgelerinde keten ve şeker pancarıdır. L. topraklarının beşte birinden çoğunu kaplayan çayırlar ve otlaklar sâyesinde hayvancılık da inkişâf etmiştir (1 600 000 domuz, 1 350 000 davar, 220 000 koyun). Hayvan ürünleri endüstrisinin başlıca kolları süt ürünleri ve domuz etidir. Öteki Sovyet cumhuriyetlerine gönderilen başlıca ihraç maddeleri tereyağı, yemeklik çiğ domuz yağı, kereste ve ketendir.

L.'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanâyi çok gelişmiş, yeni endüstri dalları yaratılmıştır. Bu inkişaf bilhassa yeni kurulan hidroelektrik santrallerinden elde edilen enerji sâyesinde gerçekleşmiştir. Bu endüstrilerin en önemlileri süt ve et ürünleri, şeker ve ispirtolu içki endüstrileridir, fakat bilhassa ev eşyâsı, kâğıt hamuru ve kâğıt olmak üzere, dokuma ve giyim eşyâsı, elektrik ve ziraat makineleri, gemi yapımı ve kimya ve inşaat sanayii de gittikçe büyümektedir.

Başta gelen sanâyi şehirleri, üçü de güneyde yer alan Kaunas, Vilnius ve Klaipėda'dır. Kaunas'ta yünlü dokuma, örgü giyim eşyası, kâğıt, besin maddeleri, kibrit, mobilya ve nehir tekneleri yapım endüstrileri vardır. Ülkenin başlıca demiryolları merkezi olan başkent Vilnius'ta makine, elektrik motoru, giyim eşyâsı ve kundura sanâyii vardır. Kurland lagunasının kuzey ucundaki Klaipėda'da pamuklu dokuma, fosfatlı gübre, kâğıt hamuru, kâğıt ve makine üretilir. Kuzeydeki Siauliai

LİTVANYA : **Başkent Vilnyus'ta bulunan Katedral**

ile Panevezys'te keten bezi, kundura ve şeker fabrikaları vardır. Sanâyiin inkişâfı sebebiyle şimdi ülke nüfusunun % 45'i kadarı şehirlerde ve şehirler çevresinde yaşamaktadır.

L.'da hayli yoğun bir ulaşım şebekesi vardır. Demiryolları 2 080 km, karayolları 34 000 km, nehir yolları 610 km uzunluğundadır. Biricik deniz limanı Klaipėda'dır. Sovyetler Birliği'nin en büyük hava limanlarından biri Vilnius'tadır.

Tarih : L.'lılar bugün de yaşadıkları Nemunas nehri bölgesine M. Ö. 1500 yıllarında yerleşmişler ve balıkçılık, kürkçülük, kehribar üretimi ve ticareti ile geçinmeye başlamışlardır. Birçok eski Yunan ve Roma yazılarında L.'lılardan veyâ onların ceddi olan Aistian'lardan söz edilmiştir. L.'lılar cengâver bir millet olarak bilinirdi. Bir Baltık milleti olan bu insanların dilleri Hint - Avrupa familyasının Baltık veya Lettik alt grubuna âittir ve Hint - Avrupa filolojisi ile ilgilenen lengüistler için hususî bir inceleme konusudur. L.'lıların ülkesi birbiri ardından Got'lar, Pol'lar, Cermen'ler ve Ruslar tarafından istilâ edilmiştir. Bu yüzden L.'da çeşitli ırklar büyük ölçüde birbiriyle karışmıştır. Ülke VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar da Viking akınlarına sahne olmuştur.

Tarihlerinin başlangıçları biribirine benzemekle berâber, L.'nın tarihi Baltık komşularının tarihlerinden çok farklıdır. Bu komşular XII. yüzyılda batıdan gelen yabancı ırktan milletler tarafından yenilip Batı uygarlığına alıştırıldıkları ve Hristiyan edildikleri hâlde L. hem istiklâlini hem putperestliğini korumayı başarmış; feodalizme karşı koymuş, fakat büyük ticaret merkezleri kuramamıştır. Ülke ancak liderlerinin devlet kurma kabiliyeti sâyesinde bir kralın idâresi altında birleşmiştir. XIII. yüzyıl ortasında kral Mindaugas geçici olarak Hristiyanlığı kabûl etmiş, fakat bu kral ile haleflerinin batılıların ve Ruslar'ın müesseselerini ve yaşayışlarını benimsemelerine rağmen, L.'lılar kendi geleneklerini inkişâf ettirmeye devam etmişlerdir. XIV. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında, Gediminas, Kestutis, Algirdas, Jagela (Jagiello) ve Vytautas adındaki grandükler devrinde, L. Orta Çağ'daki inkişâfının en büyük noktasına erişmiştir. Komşu ülkeler itâat altına alınmış, Prusya ve Livonia'da hüküm süren Töton şövalyeleri mağlûbiyete uğratılmış, L. toprakları Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar genişletilmiş ve Doğudan gelen Tatar istilâcılar geriye püskürtülmüştür. L. tarihinin yeni bir istikamete yönelmesi de bu dönemde olmuştur. 1386'da kral Jagela, Katolikliği kabûl etmiş, Polonya'lı Prenses Jadwiga ile evlenerek Polonya ve L. taçlarını birleştirmiş ve II. Ladislas adiyle hüküm sürmeye başlamıştır.

Bu olaylarda sonra, L.'lıların işgali altındaki topraklar, L. ırkından Grandükler tarafından idâre edilmekle berâber ülkenin tamamının kaderi Polonya'nın kaderine bağlı kaldı. Katolik papazları Hristiyanlığı yaymakla yetinmeyip ülkeye Batı ve Polonya müesseselerini de soktular. L.'lı ve Polonyalı asilzâde sınıfları evlenme yolu ile birbiriyle karıştı ve 1500 yıllarında L. cemiyeti Polonya'da olduğu gibi bir yanda asilzâde öte yanda serf hâline getirilmiş köylüler olmak üzere aşırı farklı iki sınıfa ayrılmış bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen, L. 1569 yılına kadar bir dereceye kadar istiklâlini korudu. Fakat 1569'da, Jagiello sülâlesinin son hükümdarının ölümünden az önce, L. kat'î olarak Polonya'ya ilhâk edilerek ayrı bir devlet olma niteliğini kaybetti. Polonya'da olduğu gibi L.'da da Katoliklik Reformasyon hareketini alt eti, ve, Protestanlığı benimseyip İsveç'e yönelen öteki Baltık devletlerinin aksine olarak, L. Polonya'nın tâbiiyetine girdi ve böylece, ilkin Polonya - Rusya savaşlarına katılmak durumunda kaldı, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da, Polonya devletinin ortadan kaldırılması sırasında, tabiatiyle aynı âkıbete uğradı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Polonya paylaşıldığı zaman L.'nın hemen hemen tamamı Ruslar'ın eline geçti. Napoléon'un veya Çar I. Aleksandr'ın L.'yı yeniden kurmayı başaracakları yolundaki ümitler de boşa çıktı ve eskiden ayrı bir L. devleti var olmuş olduğunu hatırlatan tek vesîka çarın L. Grandükü ünvânını taşıması oldu.

L. devletinin ortadan kalkmasına rağmen XIX. yüzyılda milliyet duyguları hızla gelişti. L. tarihi, folkloru ve dili üzerindeki incelemeler aldı yürüdü ve Rus idâresine karşı ayaklanmalar meydana geldi. Çarlık idâresi bu hareketleri L. kanunlarını yürülükten kaldırma, L. dilinin kullanılmasını yasaklama ve L. adını ortadan kaldırma gibi sert tedbirlerle bastırmak istedi. Her yeni ayaklanma sonunda Rus idâresinin baskısı daha da arttırıldı. Ancak 1904 Rus - Japon Savaşı'nın ve ülkedeki kaynaşmaların tesiriyle L.'lılara medenî hakları iâde edildi; iki yıl sonra da L. yeni Duma Meclisine temsilciler gönderme hakkını kazandı.

I. Dünya Savaşı ve Çarlık Rusyası'nın çöküşü L.'nın çok uzun zaman beklediği hürriyeti getirdi. 1917'de Anta-

nas Smetona Litvanya Diyeti başkanlığına, 1918'de de bir Alman prensi krallığa seçildi. Fakat 1918 yılı kasım ayında Almanya'nın yenilmesi üzerine bu seçimler iptâl edildi, yeni bir parlamento ülkede cumhuriyet ilân etti ve hükûmet başkanlığına Profesör Augustinas Valdemaras tâyin edildi. Litvanya'yı kontrolları altına almak için rekabet hâlinde bulunan Almanlar ve Ruslar sınır dışı edildi. Bunu tâkib eden yıllarda Rusya, Almanya ve aralarında Amerika Birleşik Devletleri de bulunan başka ülkeler L.'yı resmen tanıdılar. L.'lılar ülkelerini örgütleyerek sahipli büyük toprakları topraksız köylülere dağıttılar. Yabancı ülkelerden krediler aldılar. Kendi paralarına istikrar sağladılar. Kooperatifleşme hareketine hız verdiler. 1922'de demokratik bir anayasa kabûl edildi. Kaunas'ta bir üniversite kuruldu, eğitim yaygınlaştırıldı. Millî ve dinî ekalliyetler için bölge ilkokulları açıldı. 1930 yılında, 16 yaşına kadar zarûrî öğrenim usûlü ihdâs edildi.

Kuzey komşuları Letonya ve Estonya'daki durumun aksine olarak L. birtakım sınır anlaşmazlıkları ile karşı karşıya bulunuyordu. Bu hâl, ülkede iç durumun kararlı olmasını önlüyordu. 1920'de komşu Polonyalılar antlaşmaları hiçe sayarak ve Fransa'nın da desteğiyle L. topraklarına girdiler ve Vilnius'u ülkelerine ilhâk ettiler. Milletler Cemiyeti bu haksızlığı gidermede âciz kalınca, L. hem topraklarının üçte birini kaybetti, hem de Polonya ile şiddetli ve sürekli bir mücâdeleye girişti. Üç yıl sonra L. da barışı bozarak, o zamanlar Fransızlarca yönetilmekte olan Almanlara âit Memel topraklarını ilhâk etti. Bu durum Almanya'da şiddetli tepki ile karşılandı. Vilnius ve Memel meselelerinin bir savaşa yol açabileceğini düşünen komşu Baltık devletleri, dış siyâsetlerini L.'nın siyâsetine uydurmayı reddettiler. Bu hâdiseleri tâkib eden milletlerarası gayretler birtakım saldırmazlık antlaşmaları imzalanmasından başka bir sonuç vermedi.

Milletlerarası problemler, millî ve dinî ekalliyetlere mahsûs ilkokullar konusunda ülke içinde patlak veren anlaşmazlıklar ve nihâyet birkısım devlet memurlarının yolsuzlukları, mevcut rejimi zayıflattı. Parti politikaları da ülkenin ilerlemesini engelledi. 1926'da genç subayların idâre ettiği bir hükûmet darbesi sonunda, Voldemaras yeniden iktidâra getirildi. Voldemaras'ın idâresinde faşist temâyüllü milliyetçiler demokratik ve sosyalist güçleri alt ettiler; ülkede sıkıyönetim ilân edildi. 1927'de Temsilciler Meclisi feshedildi. Anayasa'da değişiklik yapıldı, hükûmet başkanına geniş selâhiyetler verildi. Fakat 1929'da Başkan Smetona başbakan Voldemaras'ı azletti; yeni hükûmeti kayınbirâderi Tubelis'e kurdurdu. Bu hükûmet faşist teşkilâtı dağıttı, mahallî temsilciler meclisleri kurdurdu. Fakat, bazı totaliter tedbirleri de mahâfaza etti. Köylü ayaklanmaları ve işçi grevleriyle savaştı.

1933'te Hitler'in iktidâra gelmesiyle berâber, yeni güçlükler meydana çıktı. İç anlaşmazlıklar arttı. 1934'te Valdemaras'ın bâzı askerî gruplarla birlikte giriştiği hükûmet darbesi teşebbüsü güçlükle önlendi ve uluslararası gaileler de çoğaldı. 1938'de Polonya, L.'ya ultimatom vererek kendisiyle normal münâsebetlerini kayıtsız şartsız yeniden kurulmasını istedi. Ertesi yıl da Almanya, Memel topraklarının kendine geriye verilmesini talep eti. Bu sırada ülkede yeni çıkarılan bir anayasa Başkanın yetkilerinin pek çoğunu muhâfaza etmekle berâber, Temsilciler Meclisini yeniden kuruyor ve daha başka demokratik hükümler getiriyordu.

Bütün bu yapı 1939'da çöktü. Polonya'nın istilâ edilip paylaşılmasından sonra, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında varılan bir anlaşma uyarınca L.'nın bir Sovyet nüfûz bölgesi olduğu ilân edildi. Sovyetler, Vilnius'u L.'ya iâde ettiler; fakat, buna karşılık ülkede askerî garnizonlar bulundurma hakkı istediler. 1940'ta taleplerini daha da arttırarak, daha çok garnizon yeri ve kendilerine karşı daha dostça davranacak bir hükûmet kurulmasını istediler. Daha sonra Sovyetler'in kontrolu altında yapılan seçimler, ülkeye bir Sovyet idâresi getirdi. Bu yönetim, 3 ağustos 1940'ta L.'nın on altıncı cumhuriyet olarak Sovyetler Birliğine katılmasına karar verdi. Bütün topraklar ve endüstriler devletleştirildi ve Sovyet standartlarına uygun kooperatif ve sosyal sigorta sistemleri kuruldu. Sovyetleşmeye karşı çıkanlar ya öldürüldü ya sürgüne gönderildi.

1941'de Rusya içinde ilerleyen Alman orduları Sovyetleri L.'dan kovdularsa da ülkede kendi anlayışlarına uygun bir rejim kurmaktan da geri kalmadılar. 1944 yılına kadar süren bu durum, o yıl ülkenin yeniden Sovyetler'in eline geçmesi ve yeniden bir Sovyet rejimi kurulmasiyle sona erdi. Bu arada Memel (Klaipėda) de yeniden L.'ya verildi. (Z. İshan)

LİTVİNOV, Maksim Maksimoviç (Bialystok 1876 - Moskova 1951), Sovyet diplomatı ve siyâset adamı. Rus sosyal demokrat partisine girmiş, Ekim 1917 ihtilâlinden sonra kendisine diplomatik görevler verilmiştir. Cenova konferansına katılmış (1922), yeni bir ekonomik antlaşma için Ankara'ya gelmiştir (1931). Cenevre silâhsızlanma konferansında büyük bir rol oynamıştır (1932). Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyet rejimini tanımasını sağlamıştır (1933).

Hitler iktidara gelince, Batı'ya yaklaşma siyâsetini daha açık ortaya koymuş, fakat Münih antlaşması (1938) sonucu Batı Avrupa demokrasileri, Hitler ile uzlaşmaya varınca, gözden düşmüştür. Ancak Alman - Sovyet savaşı ile L. tekrar siyaset hayatına başlamış, Washington büyükelçisi olmuştur (1941). 1943'te görevini bırakmış, ölünceye kadar halk komiseri yardımcılığı yapmıştır. (C. Kurt)

LİTYUM (Kimya) [Yun. lithos = taş'tan], Kalevî bir metal. Metallerin en hafifi. L. 3 sayılı kimyevî eleman olup, atomik kitlesi Li = 6,94 beyaz bir katıdır; yoğunluğu 0,55; 180° C'da erir. Bileşikleri alevî kırmızıya boyar. Kolayca oksijenle bileşir. Isıtılmaksızın suyu analiz eder (ayrıştırır). Tuzlarında tek bileşme değerlidir. Başlıca minerali bir silikat olup lepidolit adını taşır. Bu maddeden Klorür'e geçilir ve bundan da metale elektroliz yolu ile ayrılır.

LİU ŞAO-Çİ (doğ. 1898), Çin'li siyâset adamı. 1921'de Komünist Partisi'ne girmiş, Merkez Komitesi üyesi (1931), ordu siyâsî komiseri (1941), parti genel sekreteri (1945) ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkan vekili olmuş; daha sonra cumhurbaşkanlığına seçilmiş (1959)'tir. Fakat Kültür Devrimi politikası dolayısiyle tenkitlere uğrayınca gücünü kaybetmeye başlamış ve bir süre sonra da partiden çıkarılmıştır.

LİVÂ, Arapça'da isim. Alem, sancak, bayrak. Osmanlı nizâm ordusunda tugay. Tanzîmat'tan sonra Osmanlı imparatorluğunda eski sancak beyliklerine denk bir idarî kuruluş. Çoğulu *elviye*. Çoğulun çoğulu *elviyât* olur. Terkib olarak mirlivâ: Yine Osmanlı nizâm ordusunda generallik rütbesinin ilk kademesi, tuğgeneral. L. - i Hamd: Kıyâmet gününde ümmet-i Muhammed'in toplanacakları Makaam-ı Ahmedî'de açılacak olan sancak. L. - i Saâdet: Osmanlı saltanatını temsil eden yedi sancağın toplu ismi (Bk. ELVİYE-İ SULTÂNİYE). Ayni zamanda Hazret-i Peygamber'in sancağı. L. - Şerif, L. - i Hadrâ, L. - i Hazret-i Hayrü'l - berâyâ, L. - i Nebevî v.b. ile Türkçe kaidelere göre yanlış olmakla beraber halk dilinde tutulan

ve yaygınlaşan Sancak-ı Şerîf, Osmanlı türkçesinde Hazret-i Peygamber'in Ukaab adındaki siyah renkte bayrağının taşıdığı ünvanlardır. L. - i Şerif, Osmanlı - Türk Cemiyetinin, askerî ve sosyal tarihinde pek mühim bir yer tutmuştur (Bk. SANCAK-I ŞERÎF ve BAYRAK). L., İslâmiyetten önce Arap kabîleleri arasında biribirlerini yardıma çağıran bir vâsıta idi. Bir kabîle hücûma uğradığı zaman, düşmanı kendi alanından koğabilmek için, müttefik kabîlelere L.'lar göndererek onları yardıma çağırırdı. İslâmî devirde ise L., seraskerlerin, yâni ordu komutanlarının karargâhını temsîl eden bayraklara verilen ad olmuştur ki, bu hususiyetiyle Türkçede sancak sözünün tam karşılığını teşkîl etmiştir.

1867'de Osmanlı İmparatorluğunda yapılan idârî ıslahat arasında eski eyâletler sistemi kaldırılarak vilâyetlerin teşkîline geçildiği vakit, eski sancaklar da L. adiyle yeniden teşkilâtlandırılmıştır. L.'lar Mirlivâ pâyesinde veya rütbesinde bir mutasarrıf tarafından yönetilirdi. Müstakil ve merbût olmak üzere ikiye ayrılmakta idiler. Müstakil L. veya sancaklar bir vilâyet gibi doğrudan doğruya hükûmet merkezine bağlı bulunuyorlar; ancak, kendilerine bağlı başka bir L. olmadığından bu adı alıyorlar; bir bakıma tek sancaklı bir vilâyet teşkîl ediyorlardı. 1876 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa topraklarında 44, Asya topraklarında 74, Afrika topraklarında ise 5 L. bulunduğu görülür. Çatalca (İstanbul), Cebeli Lübnan, Tırhala, Karesi, Kocaeli, Bingazî, Deyrizor, Hakkarî v.b. ları ise müstakil L.'ları teşkil etmekte idiler. Bk. ELVİYE-İ MÜSTAKİLLE. (İ. Parmaksızoğlu)

LIVERPOOL (Coğ.), İngiltere'de şehir ve liman. Lancashire kontluğunda, Mersey ırmağının denize aktığı noktada, sağ kıyısında. Nüfusu: 688 000 (1968; 1961'de 846 000 idi). Katolik başpiskoposluğu ve müzeleri vardır. 1904'te başlanan katedral, Büyük Britanya'nın dinî yapılarının en büyüğüdür. XVII. yüzyıla kadar önemli olmayan şehir, Antil adalarıyle yapılan ticâretin artmasıyle büyük ehemmiyet kazanmıştır. Şimdiki halde dünyanın en büyük limanlarından biri olup, Büyük Britanya'nın ikinci limanıdır (Londra'dan sonra gelir.) L. yoluyla yapılan ithalâtın önemli bir kısmını Lancashire pamuk endüstrisine mahsus ham madde teşkîl eder. Bundan başka ithal ettiği maddeler şunlardır: Yiyecek maddeler, endüstri ham maddeleri, hidrokarbürler. İthal olunan hidrokarbürlerin hacmi durmadan artmakta olup, bunlara Tranmere petrol limanı tahsis edilmiştir. Tekstiller (kumaş, dokuma pamuk ipliği, yünlüler), kimyevî maddeler, işlenmiş mallar L. yoluyla yapılan ihrâcatın en büyük kısmını teşkîl eder. Bu ihrâcat kıymet bakımından idhalâta çok yaklaşmaktadır. Şehrin endüstrideki rolü limana bağlıdır. Fakat, tekstiller ve giyim malları, L.'un merkezini teşkîl ettiği şehirler grubu (Conurbation)'nda ancak ikinci derecede rol oynarlar. Başlıca çalışma alanları kimyâ ve yiyecek maddeleri fabrikaları, mekanik yapılar (otomobiller) ve gemi tezgâhları'dır.

LIVERPOOL : Mersey Nehri kenarındaki iş yerleri

LIVINGSTONE, David (Blantyre, Glasgow, 1813 - Çitambo, Banweolo gölü 1873), İngiliz kâşifi. 1840'ta misyoner olarak Güney Afrika'ya gelmiş, 1849'da Afrika'nın içerisine doğru birinci büyük gezisini yaparak Ngami gölüne varmıştır. 1851'de Zambesi ırmağının yukarı seyrine varmış, ırmağı 1851' de kaynağının bölgesine kadar takib etmiş, buradan Kasai'ye geçmiş ve 1854'te Luanda'ya varmıştır. Buradan 20.9.1854'te Afrika'yı doğuya doğru baştan başa incelemek için tekrar geziye çıkmış ve Kasım 1855'te Victoria çağlayanlarını bulmuştur. 12.5.1856'da da Zuelimane'a varmıştır. Zambesi ve Schire ırmaklarını ağızlarından kaynaklarına doğru incelemek amaciyle tekrar yola çıkarak 1859'da Schirwa ve Nyassa göllerini bulmuştur. 1863 - 1864'de tekrar Zambesi bölgesine gitmiştir. 1866 - 1871'de Nyassa ve Tanganyika göllerini incelemiştir. 28.10.1871'de Udjidji (Ucici) de H. M. Stanley ile karşılaşmıştır. Stanley, izi kaybolmuş sanılan L.'u aramağa çıkmış idi. Nil'in kaynaklarını aramak üzere tekrar Bangweolo gölüne yola çıkan L. 1874'te ölmüştür. Cesedi İngiltere'ye getirilerek Westminster kilisesinde gömülmüştür. Başlıca eserleri: *Missionary travels and researches in South Africa* (Misyoner olarak Güney Afrika'da geziler ve araştırmalar) [1857]; *Narrative of expedition to the Zambesi* (Zambesi'ye yapılan bir seferin hikâyesi) [1865]; *The last journals of D. L. in*

D. LIVINGSTONE

Central Africa (D. L.'un Orta Afrika'da son hâtıraları) [1874]. (V. Örs)

LIVIUS, Titus (Patavium [şimdi Padova] M. Ö. 54 - Patavium M. S. 17), Roma'lı tarihçi. 142 kitabı (yâni bölümü) içine alan, *Ab urbe condita* (Roma'nın kuruluşundan beri) başlıklı bir Roma tarihi yazmıştır. Burada, Roma'nın kuruluşu (M. Ö. 753)'ndan Drusus'un ölümü (M. Ö. 9)'ne kadar olayları anlatır. Bu 142 kitabın ancak 1. - 10. (M. Ö. 293'ye kadar) ve 21. - 45. (M. Ö. 218 - 167)'si elimizde bulunuyor. Periochae (özetler) başlığı altında eski zamanda hazırlanmış hülâsaları sayesinde bütün eser hakkında bilgimiz vardır. L., Cumhuriyet Çağı tarihini sonuna kadar getirmiştir. Cumhuriyet Çağı müverrihlerinin yıllık bölüm metodunu kabûl etmiş ve hiç değilse eserinin elimize geçen parçalarında, her yılı dolduran hâdiseleri bir bütün hâlinde anlatmıştır. Bunu yapmak için zamanının en modern ve en geniş bilgi veren yazarlarına dayanmıştır. L. için tarihî hakîkat, çağdaşların hakîkat gözü ile baktıkları hâdiselerdir. Bu kritere göre hususî olarak ilk on kitabında anlattığı hâdiselerin birçoğu, modern tarih anlayışına göre efsâneden başka bir şey değildir. L.'un en büyük değeri, anlatma sanatındadır. Roma tarihinin ilk basit hâdiselerini o derece canlı ve mânîdar bir şekilde bize gösterir ki, bunların ehemmiyetini ve tarihî gelişme dışındaki ebedî mânâsını anlıyoruz. L., geçmişi tekrar canlandırarak kendi zamanı üzerine tesir etmek istemiş ve imparator Avgustus'un, intikal (cumhuriyetten imparatorluğa geçiş) çağının karışıklıkları sonucunda bozulmuş ve gevşemiş cemiyet bağlarını kuvvetlendirmek için giriştiği gayretlere yardım etmek istemiştir. L.'un eseri gerek eski zamanlarda, gerek Rönesans'tan XIX. yüzyıla kadar dünyanın Roma tarihi bilgisine derin bir tesir yapmıştır. (V. Örs)

T. LIVIUS

LİVONYA, Sovyetler Birliğinin Avrupa kısmında tarihî bir bölge. Şimdiki Letonya ile Estonya'nın bazı kısımlarını içine alarak Baltık Denizi'nin doğu kıyıları ve Finlandiya Körfezi'nin güney kıyıları boyunca uzanır.

Çarlar Rusyası'nın bir eyâleti olarak L., kuzeyde Estonya, doğuda Peipus gölü, Pskov ve Vitebsk, güneyde Kurlandya ve Dvina ırmağı, batıda da Riga Körfezi tarafından sınırlanırdı. Bu bölgeye Hristiyan çağından önce tüccarlar gelmiş; IX. yüzyılda da Viking'ler burada yerleşmiştir. Bölgenin en eski yerlileri olan Liv'ler buraya adlarını vermişlerdir. Çarlar Rusyası zamanında bu bölgenin merkezi Riga idi. Bu kent, şimdiki Letonya'nın da başkentidir. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında L.'nın nüfusu 378 000 olup, bu bölge Rus kenevir ve kereste endüstrisinin merkezi idi. Tekstil, lâstik ve metal fabrikalarına da sahip idi. Riga'dan başka önemli şehirleri şunlardır: Tartu (Alm. Dorpat), Parnu, Vilyandi, Valmera ve Tsesis. Su yolları çok olmakla beraber, bunların ancak birkaçı gemiciliğe elverişlidir. Küçük çiftlikler ülkesidir. Kenevirden başka patates, arpa ve çavdar yetişir.

Ekonomik değeri yüksek olmamasına rağmen L., yüzyıllar boyunca Rusya, Polonya, Almanlar, İsveç ve Litvanya arasında harp konusu olmuştur. Erken çağlarda Estonya, Danimarkalılar'ın istilâsına uğramış, I. Yaroslac, Novgorod'dan L.'lılara karşı ordular göndermiş ve Yurev (sonradan Dorpat) kentini kurarak bunları ilhâka çalışmıştır (1030). XI. yüzyılda Bremen başpiskoposu misyonerler göndermiş, sonradan da Alman askerleri ülkeyi istilâ etmiştir. Yerliler hristiyanlığa karşı direnmişler ama sonunda bu dini kabûl etmişlerdir. XVIII. yüzyılda L. Rusya, Polonya ve İsveç arasında gelişen bir savaşa sahne olmuş ve Ruslar'ın eline geçmiştir. 1783'te L. bir Rus eyaleti olmuş ve Çarlığın çöküşüne kadar bu şekilde yaşamıştır. I. Dünya Savaşı'nda L. Almanlar tarafından istilâ edilmiş, Rusya Brest - Litovsk anlaşmasiyle (1918) L., Estonya ve Kurlandya boşaltılmıştır. II. Dünya Savaşı'nda bütün bu bölge tekrar Ruslar'ın eline düşmüştür.

LİVORNO : Liman'dan görünüş ve I. Ferdinando heykeli

LIVERNO, İtalya'da şehir. (Şehre Fransızlar Livourne, İngilizler de Leghorn derler). Toskana'da vilâyet merkezi. Şehir Tiren denizi kıyısındadır. Nüfusu: 173 000 (1969). Piskoposluğu, Denizcilik Yüksek Okulu vardır. Yolcu ve mallara mahsus limanından yerli endüstri için lüzumlu ham maddeler ithâl edilir. Demircilik, gemi inşâ yerleri, petrol tasfiyehânesi, kimyevi madde fabrikaları vardır. Şehir 1943 ve 1944'te hava bombardımanlariyle ağır hasara uğramış, ama hemen hemen tam olarak yeniden inşâ edilmiştir. (V. Örs)

LIVRE (Livre poids) [Fr., Lat. libra'dan], Roma'da (Libra pondo) ve Fransa'da (Livre poids) eski bir ağırlık ölçüsü. İtalya'nın

eski sâkinlerinden olan Oscar'lardan alınan libra, 12 unciaya ayrılırdı. En eski çağlarda L.'nın ağırlığı 341, 327,45 ve 272 gr arasında değişirken, M. Ö. III. yüzyılın ortasından Cumhuriyet Çağı'nın sonuna kadar durmadan azalmış ve nihâyet 1 unciaya kadar düşmüştür. Bu kelime (libra) latinceden, ondan türemiş dillerin bazılarına geçmiştir: Jt, lira, (Türkçe lira bundan türemiştir); Fransızca livra. Eski 16 once (uncia'dan türemiş kelime)'a ayrılırdı. Livre usuelle, 1840'a kadar yarım kilo (500 gr)'nun başka bir resmî adı olarak kullanılmıştır. İngiliz lirasının işâreti £ libra'nın birinci harfidir; İngilizce pound = lira kelimesi de pondo'dan türemiştir. (V. Örs)

LİYÂKAT ALİ HAN (1895 - 1951), Pakistan'lı siyâset adamı. Öğrenimini Oxford Üniversitesi'nde tamamlayıp ülkesine dönünce hemen politikaya atılmıştır. Milletvekili, mecliste Müslüman Birliği Genel Sekreteri ve daha sonra Pakistan Cumhuriyeti kurulunca ilk başbakan olmuştur. Ülkesinde demokratik yönetimin yerleşmesi ve ekonominin istikrâra kavuşması hususunda önemli katkıları olmuştur. Keşmir yüzünden Hindistan başbakanı Nehru ile mücâdele etmiştir. Pakistan - Afganistan anlaşmazlığı yüzünden bir Afgan'lı tarafından öldürülmüştür.

LİYÂKAT MADALYASI, Osmanlı Devleti teb'asından olup da âmme hizmeti yaparken üstün başarı gösterenlere verilen Madalya'dır. 25 Ramazan 1308 (4 Mayıs 1891)'de ve Sultan II. Abdülhamid zamânında ihdâs edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde madalya ve nişanlar, hukukan (Kaanun) mâhiyetinde ferman, nizamnâmelerle çıkarıldığı için, söz konusu madalya da (Liyâkat Madalyası Nizamnâmesi) ile kullanılmağa başlamıştır. Devlet Arşivi'nden çıkarılan bu Nizamnâme aynen şöyledir:

Liyâkat Madalyası Nizamnâmesi :

I. Madde: Tebea-i Osmâniyye'den ibrâz-ı meâsîr-i sadâkat ve şecâat edenlerin ef'al ve harekât-ı memdûhalarını takdîren ve emsâlini teşvîkan bu kerre taraf-ı eşref-i Hilâfetpenâhî'den liyâkat madalyası nâmı ile bir madalya ihdâs buyurulmuşdur.

II. Madde: İşbu Madalya iki kısım olup birinci kısmı "bir yüzlük Osmanlı Altunu" sıkletinde ve "bir gümüş mecidî çeyreği"nden büyücek kıt'ada ve ikinci kısmı dahi "gümüş mecidî çeyreği" ağırlığında ve kezâlik Mecidî Çeyreği'nden büyücek kıt'ada olup gümüşten yapılmış olacakdır.

III. Madde: Bu Madalya'nın bir tarafında pâdişahın tuğrası ile Osmanlı saltanatı'nın arması ve dîğer yönünde ise "Sadâkat ve Şecâat İbrâz Edenlere Mahsûs L. M." ibâresi ile madalya'nın te'sîs ve ihdâs târihi bulunacaktır.

IV. Madde: İşbu madalya, Osmanlı tebeası'ndan her kim olursa olsun şecâat ibrâz edenlere ba'zan (Pâdişahın huzûrunda) doğrudan doğruya ve ba'zı kerre (Pâdişah nâmına) vâsıtalı olarak i'tâ ve ihsan buyurulacağı gibi (gerekli vasıflara hakkıyle sâhib) olup da icâbına göre bununla taltîfleri münâsib görülenler olduğu hâlde cânib-i Bâb-ı Âlî ile Şeyhü'l - İslâmlık'tan veyâ Makaam-ı Seraskerî (Millî Savunma Bakanlığı) ile Bahriyye Nezâreti (Deniz Kuvvetleri Bakanlığı)'ndan vuku'bulacak arz ve istîzan üzerine dahi i'tâ olunacak ve (Osmanlı Devleti'nin menfaatine iş yapan yabancılara da) verilecekdir.

V. Madde: İşbu madalya (çok değerli bir armağan olarak saklanmak) üzere evlâda intikaal edeceği gibi (evlâd'dan madalya'yı taşıma vasıflarına sâhib) olanlar (Hükûmet'den dilekce ile izin ve ruhsat alarak) madalya'yı takabileceklerdir.

VI. Madde: İşbu L. M.'sı bâ-berât-ı âlî ihsan buyrulup bu berât'da kendisine madalya verilen kimsenin adı, lâkabı, işi ve madalyanın veriliş sebebi yazılacakdır.

VII. Madde: İşbu L. M., büyük bir savaşda birçok askere verilmesi gerekir de hâzırda o mikdâr madalya yok ve yeni yapılacakların i'mâl bedeli de Bütçe'de mevcûd değil ise bedeli Pâdişah'ın hususî tahsîsâtından ödenecektir 25 Ramazan 1308 (4 Mayıs 1891).

Bu madalya, yukardaki Nizamnâme'ye ek bir Nizâmnâme ile kadınlara da teşmîl edilmişdir. 27 Muharrem 1323 ve 21 Mart 1321 (3 Nisan 1905) târihini taşıyan bu Nizamnâme de şöyledir:

I. Madde: Aşağıda sayılan ve açıklanan hayırlı, insânî iş ve hizmetlerde büyük başarı gösteren kadınlar da, hizmet ve başarı derecelerine göre L. M.'nın altın veya gümüş olanları ile taltif edilirler.

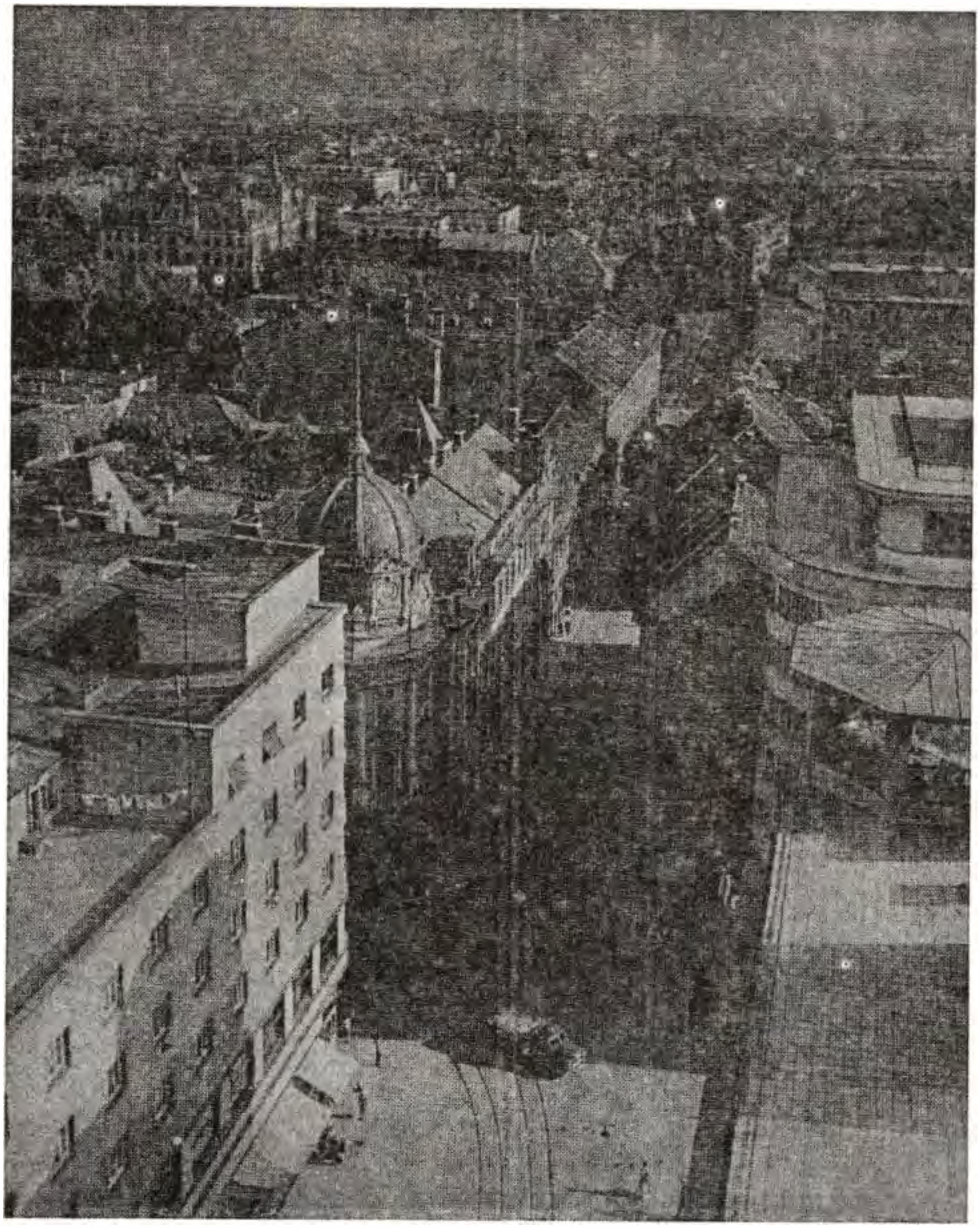
II. Madde: Madalya alacak kadınların, Osmanlı Devleti sınırları içinde câmi' ve okul gibi dînî, sosyal yapılar yaptırmaları veya silâhlı kuvvetlerle ilgili işlerde çalışarak büyük başarı göstermeleri veya yaralı, hasta askerlere bakmak gibi çok hayırlı işler yapmaları veya doktorluk, ebelik, öğretmenlik gibi mesleklerde ciddî hizmetler yapmaları gerekir.

III. Madde: L. M. ile taltîf edilecek kadınlara verilen berât'larda madalya'nın hangi iş için verildiği yazılacaktır.

IV. Madde: Kadınlar tarafından yapılan hizmetin önem ve çeşidine göre, yürürlükde bulunan hükümler mûcibince L. M.'nın önce gümüş olanı, hizmet ve başarının tekerrürü hâlinde altın olanı verilecekdir. Ancak, yapılan işin ehemmiyet ve değeri çok büyük ise doğruca altın olanı da verilebilir.

Bu Madalya'nın altın olanı 2 dirhem, 6 kırat ağırlığında ve 25 mm çapında, 916 66 ayarında; gümüş olanı ise 2 dirhem, 2 kırat ağırlığında, 25 mm çapında ve 830 ayarında idi. Savaş'a âid olanlarının kordelası üstünde çaprazlama 2 kılıç, bunun üzerinde de 1323 (H.) (1905) târihi yazılı bir plâka vardı. (A. Çankaya)

LJUBLJANA, (eski Almanca adı Laybach veya Laibach), Yugoslavya'da şehir. Slovenya cumhuriyetinin başkentidir. Nüfusu 182 000 (1967). Hırvatistan, Avusturya ve Trieste yollarının kavşak noktasında bir ticaret merkezidir. XIX. yüzyılın sonlarından beri endüstri şehridir: Tekstil, yiyecek maddeleri, elektrik âletleri ve kimyevî maddeler endüstrisi gelişmiştir. Atom çekirdeği araştırmaları merkezidir. Romalıların eski bir sömürgesi olan şehir XII. yüzyılda, Almanların oraya yerleştirilmesi sonucunda gelişmiştir. 1278'de Habsburg hânedanının eline geçmiştir. Laibach Kongresi (1821) burada toplanmıştır. 1918'de Yugoslavya'ya verilmiştir. L., çok zengin ve zarif yapılara sâhiptir: Şatosu (XII. yüzyılda yapılmış, XVI. ve XVII. yüzyıllarda tekrar yapılmıştır), kiliseleri (XVII. ve XVIII. yüzyıl), sarayı (XVII. ve XVIII. yüzyıl), belediyesi (XVIII. yüzyıl) ve müzeleri ile tanınmıştır. L.'nın hava meydanı vardır. Şehir modern oto yollarıyle Klagenfurt ve Agram'a bağlıdır.

LJUBLJANA : Bir görünüş

LLANOLS, genel olarak Güney - Amerika'nın tropikal ve subtropikal, yüksek otlarla kaplı steplerine verilen ad. Özel olarak Orinoca ırmağı bölgesinde, Bolivya'nın doğu kısmında (Llanos de Mojos, de Chiquitos de mamoré) ve Paragueg ırmağının üst seyrinin geçtiği bölgelerde bulunan ovalar bu adla anılır.

LLOYD, gemilerin sınıflandırılmasıyle uğraşan gemicilik ve gemi sigorta şirketlerine verilen ad. Örnek olan şirket kısaltılmış adıyle Lloyd's, tam adiyle de Corporation of Lloyd's (L. loncası) diye anılır. Kurucusu Edward L. XVII. yüzyılın sonlarından beri, Londra'da gemicilik ve gemi sigortacılık ilişkilerinin merkezi olan bir kahvehâneye sahipti. Şirket 1871'de devlet tarafından Corporation (lonca) olarak resmen tanınmıştır. Bu şirket bir sigortacılık şirketi olmayıp, özel olarak gemi sigorta işlerini borsa'da yöneten bağımsız sigortacılardan mürekkep bir birliktir.

LLOYD GEORGE, Dwyfor Kontu, David (Manchester, 1863 - Carnavonshire, 1945), Büyük Britanya'lı devlet adamı. David henüz üç yaşında iken Welsh soyundan bir ilkokul öğretmeni olan babası öldü ve çocuk Baptizm tarîkatından bir râhip olan amcası Richard Lloyd tarafından büyütüldü. Genç David, yüksek öğrenimi Portmadoc'daki özel hukuk okulunda yaptı, 1884'te baro sınavını geçirdi, mahallî siyâsette faal bir rol oynadı, 1890'da bir Liberal Parti'li olarak Carnarvon Boroughs'dan parlamento üyeliğine seçildi ve çok geçmeden Muhâfazakârlara karşı şiddetli hücumları ile ve Wels Baptism'inin ve Welsh milliyetçiliğinin alemdârı olarak tanındı. Boer Savaşı sırasında İngiltere'nin izlediği siyâsete karşı çıktı. Bu tutumu kamu oyunun şiddetlí tepkisiyle karşılanmakla berâber, L. G.'un hâdiseler karşısında kendine göre bir karara varan ve körükörüne ekseriyetin görüşüne uymayan bir adam olduğunu da gösterdi. 1905 - 1908 yıllarında Campell - Bannerman kabinesinde Ticaret Bakanlığı yapan L. G. 1908'de Herbert Asquith kabinesinde Maliye Bakanı oldu ve 1909'da Parlamentoya ünlü bütçesini sundu. Bu bütçe, yoksulluğa karşı açılacak savaşa medâr olmak gayesiyle lüks maddeler, gelirler ve toprak vergilerini arttırıyordu. L. G., bütçesini Avâm Kamarasında parlak bir şekilde savundu, fakat tabiatiyle, mülk ve servet sâhibi olan Muhâfazakârların şiddetli hücûmlarına uğradı. L. G., başka yerlerde de ve bilhassa Limehouse nutkunda bütün hitâbet kudretini kullanarak Muhâfazakârları ve zenginler sınıfını suçladı. Bütçe Avâm Kamarasından geçtiyse de Lordlar Kamarasında Muhâfazakâr ekseriyet yüzünden reddedildi. 1910 seçimlerinde Liberallerin ekseriyet kazanması üzerine bütçe nihâyet Lordlar Kamarasından da geçti. Daha sonra L. G.'un güçlü desteğiyle, sosyal reformlar hakkındaki ve İrlanda'ya yönetim özerkliği *(Home Rule)* veren kanunlar çıkarıldı ve Lordlar Kamarasının veto yetkisi büyük ölçüde kısıldı. 1911'de L. G., hastalık mâlûllük ve işsizlik durumları ile ilgili Millî Sigorta Kanunu'nu da parlamentodan geçirmeyi başardı. Çok şiddetli muhâlefetle karşılanmış olan bu kanunlar, I. Dünya Savaşı'nı tâkibeden kara günleri İngiltere'nin selâmetle geçirmesini herşeyden fazla sağladı.

I. Dünya Savaşı'nın ilk yılını Maliye Bakanı olarak geçiren L. G. 1915'te kurulan koalisyon kabinesinde mühimmât

bakanı oldu ve şahsî Liberal duygularını yenerek 1916'da mecburî askerlik görevi kanununu çıkardı ve haziran ayında savunma bakanlığına tâyin edildi. L. G. savaşın gidişinden memnun değildi. Batı cephesinde savaşın çıkmaza girmiş bulunması, Doğu'daki İngiliz ordusunun Bağdad'ı almayı başaramadıktan başka, 1916 nisanında General Townshend idâresindeki 13 000 mevcutlu bir İngiliz kuvvetinin Kûtel - Amâre'de Türklere teslim olması, Çanakkale'de İngiliz donanmasının yenilmiş ve İngiliz ordusunun mağlûbiyetinin kat'iyetle anlaşılmış olması gibi önemli hâdiseler, politika mücâdelesinde L. G.'un elinde kuvvetli silâhlara dönüştü. Asquith istifâ etti ve L. G. başbakan oldu. L. G.'un kurduğu ve kabine içinde küçük bir kabine gibi olan Harp Komitesi sâyesinde kararların alınması ve uygulanması hızlandı. Çanakkale Savaşına son verme kararını da bu komite verdi.

LLOYD GEORGE

1918 aralık ayında "Hâki Seçimler"i kazanan L. G., Versailles Konferansı'na İngiltere'yi zafere ulaştıran bir kahraman hüviyetiyle gitti ve Versailles Antlaşması'nı imzaladı. Fakat başında bulunduğu hükûmet 1919 - 1922 yıllarında demiryolu grevleri, Muhâfazakârları bıktıran harcamaları ve radikallerin kopup ayrılmalarına yol açan ekonomik durum yüzünden gitgide itibardan düştü. L. G.'un suç ortaklığı ile Anadolu'yu istilâya kalkışan Yunan ordusunun girdiği çıkmaz ve bu ordunun âkıbetinin, Sakarya Savaşı'ndan sonra hemen hemen belli olması da, bu durumu oluşturan etkenlerden biridir. O sıralarda İrlanda'da da durum çok kötü idi ve 1921'de İrlanda ile yapılan anlaşmadan ve Serbest İrlanda Devleti'nin kurulmasından kimse memnûn değildi. Nihâyet 1922 seçimlerinde yenilen L. G. muhâlefete geçti. Şahsî nüfûzu da gitgide azalıyordu. Bunun başlıca sebepleri Liberal Parti'nin kuvvetten düşmesi, Asquith'in Liberallerinin L. G.'u tutmamaları ve bilhassa Liberal Partinin reform ve millî refah programının uygulanmasını yeni yükselen İşçi Partisi'nin kendi üzerine almış olmasıydı. 1944 yılında kontluk pâyesi verilen L. G.'un en mühim iki eseri *War Memories* (Savaş hâtıraları; 6 cilt, 1933 - 1936) ve *Truth About the Peace Treaty* (Barış Antlaşması Bahsinde Gerçekler; 2 cilt, 1938) dir. (Z. İlhan)

LM, Lümen'in senbolü. Isık akışı birimidir.

LOBATCHEVSKİ, Nikolay İvanoviç (Makarev, Nijniv Novgorod 1792 - Kazan 1856), Rus matematikçisi. "Hiberbolik geometri" diye adlandırılmış olan Euklides dışı bir geometriyi açıklamıştır. Buna dâir Gauss da bazı düşünceler ifâde etmişti. L. bu geometriye önce "hayalî geometri", sonra da "pangeometri" adlarını vermiştir. Önce 1826'da ona dâir ilk düşüncelerini bildirmiş, sonra 1829'da çıkan *O naçalakh geometrii* (Geometri'nin başlangıçlarına dair) başlıklı eserinde fikirlerini geliştirmiş, nihâyet 1855'te çıkan *Pangeometria* başlıklı yazısında bu fikirlerini daha tam bir şekilde belirtmiştir. 1823'te Macar matematikçisi Bolyai aynı geometriyi "mutlak geometri" adı altında izah etmiştir.

N. İ. LOBATCHEVSKİ

LOBİLER, yukarı Volta'nın güneyinde oturan zenci halk. Uzun boylu, geniş ve basık kafalı, ince dudaklı olan L. 200 bin kişi kadardırlar.

LOB - NOR, Çin'de Doğu Türkistan'da göl. Tarım ırmağı bunu besler. Yüksekliği 790 m, yüzölçümü de 2 000 km²'dir. Derin olmayan bir bataklık olup, sularında çok balık yaşar.

LOBNOR LEHÇESİ, yeni Uygurcanın kollarından birine verilen ad. Lobnor vahasında, özellikle Çarhalık ve Miran'da konuşulan bu lehçe yeni Uygurcanın kolları arasında özel bir yer tutar.

Yeni Uygurca (eski adı: Doğu Türkçesi veya Türkî) güney lehçesi ve kuzey lehçesi olmak üzere iki ana kola ayrılır. Lobnor vahasında konuşulan L. L. ile bu kollar arasında ses yapısı bakımından derin farklar vardır.

L. L. üzerinde Rus Türkoloğu S. E. Malov (b. bk.) çalışmıştır. Muhtelif eserlerinde bu lehçeye temas eden Malov, 1956'da ayrı bir kitap da yayınlamıştır *(Lobnorskiy yazık Teksti, perevodı, slovar)* (Lobnor dili. Metinler, tercümeler, sözlük) Bk. YENİ UYGURCA. (H. Eren)

LOBO, Francisco Rodrigues (Leiria aş. yu. 1580 - 1623 ve 1627 arasında Taj ırmağında boğulmuştur), Portekizli şâir ve yazar. Şâheseri *Corte na Aldeia* (Köyde saray) [1619] başlıklı eseri, konuşma şeklinde, bir nevî âdab ve muâşeret elkitabıdır. *A primaveira* (İlkbahar) [1601]; *Eclogas* (Çoban şiirleri) [1605]; *O pastor peregrino* (Gezen çoban) [1608] adlı şiir derlemeleri Portekiz edebiyatının en zarif şiirlerinden bir çoğunu içine alır. *Condestabre* (Baş komutan) [1610] şiirli bir destandır.

LOBUT, eski çağlarda bir savaş, çağımızda ise jimnastik âleti. Topun icâdından önce, kale kuşatmalarında usta süvarilerin kullandığı 70 - 80 cm uzunluğunda ve 5 - 6 cm çapında düzgün bir sopadır. Çağımızda ise sporcuların, kollarını ve omuz adalelerini kuvvetlendirmek için kullandıkları, değişik biçim ve boyutlarda, ağaç veya çeşitli metalden yapılan bir cisimdir.

LOCARNO ANDLAŞMALARI, İsviçre'nin Ticino kantonunun Locarno şehrinde 1925'te imzâlanan bazı milletlerarası andlaşmalar. Fransa, Belçika, Almanya, İngiltere ve İtalya tarafından imzâlanan bu andlaşmaların amacı, barışı garanti altına almaktı: Fransa, Belçika ve Almanya arasındaki sınırları İtalya ve İngiltere garanti ediyor; bunlar, silâhsızlaştırılmış olan Rhein bölgesinin Almanya tarafından istilâsı hâlinde silâhlara baş vuracaklarını vaadediyorlardı. Almanya'ya Cemiyet-i Akvâm'a alınacağı vaadediliyor, Belçika da tarafsızlığını resmen bırakıyordu.

LOCARNO : Şehrin umumî görünüşü

LOCARNO PAKTI : bk. LOCARNO ANDLAŞMALARI.

LOCATELLI, Pietro Antonio (Bergamo 1695 - Amsterdam 1764), İtalyan viyolonisti ve kompozitörü, Corelli'nin öğretmeni. Konser vererek birçok yerleri gezdikten sonra Amsterdam'da yerleşmiştir. Eserlerini burada yayınlamıştır: Concerto grosso'lar, üçlü sonat'lar, keman ve flüt için sonat'lar. Amsterdam'da Leclair'e ders vermiştir. L., keman tekniğinin en atılgan yenileştiricilerinden birisidir.

LOCHNER, Stephan (Muhtemel olarak Merrsburg aş. yu. 1405/1415 - Köln 1451), Alman ressamı. Köln resim okulunun başı olup, gotik geleneğe bağlı kalmıştır. Köln katedralinde bulunan "Dreikönigsaltar" (Üç müneccim, Krallara âit triptik yani üçüz tablo) ve Köln müzesinde saklanan "Die muttergottes in der Rosenlaube" (Gül ağaçları Kameriyesinde Meryemana) adlı eserleri, şekillerinin zarifliği ve renklerinin kıymetli taşları andıran parıltısı ile ün kazanmıştır.

LOCKE, John (Wrington, Somerset 1632 - Oates, Essex 1704), İngiliz feylesofu. Oxford'da okuduktan sonra, Kraliyet Kurulu (Royal Society) üyesi (1668) ve Shaftesbury kontunun hekimi olmuştur. *An essay concerning human understanding* (İnsanın müdrikesi hakkında kalem denemesi) [Mart 1690] başlıklı eserinde anlattığı tanıma melekesi hakkındaki teorisi, Descartes'ın, insan rûhunda doğuştan bulunan düşünceler (idées innées)'e dâir fikirlerinin bir tenkididir. L.'a göre bilgilerimizin kaynağı, denemelerimiz, yani karşılaştığımız tecrübeler ve bunlar hakkındaki düşüncelerimizdir. *Letters on toleration* (Müsâmaha hakkında mektuplar) [1689] adlı eseriyle bütün fanatiklerin nefretini kendi üzerine çekmiştir. Başka eserleri şunlardır: *Some thoughts concerning education* (Eğitim hakkında bazı düşünceler) [1693]; *The reasonableness of Christianity* (Hristiyanlığın sağduyuya uyması) [1695]. Bu son eser, tabiî dini ilk yüzyılların Hristiyanlığı ile bağdaştırmak için yapılmış bir teşebbüstür. (V. Örs)

J. LOCKE

S. LOCHNER : İsa'nın tapınakta takdimi

LOCKYER, Sir Joseph Norman (Rugby, Warwickshire 1836 - Sidmouth, Devonshire 1920), İngiliz astronomu ve astrofizikçisi. L., astrofizik'in kurucuları arasındadır (astrofizik: gök cisimlerinin fizik metodlarla incelenmesine verine ad). J. Janssen ile birlikte 1868'de güneş protuberanslarının gözlenmesi için spektroskopik metod bulmuştur. Bu araştırmaları arasında, o zamanlar yer yüzünde de bulunduğu henüz bilinmeyen Helium gazını güneşte keşfetmiştir. Yıldızların spektral analizi hakkındaki çalışmaları, yıldızların inkişâfını anlayıp, anlatmak için sarfettiği çabalar, büyük ehemmiyet taşırlar. Londra'nın South Kensington güneş rasathânesinin mü-

dürlüğünden ayrıldıktan sonra, 1913'te Hill Observatorium'u kurmuş ve orada çalışmıştır. Eserleri arasında en önemlileri şunlardır : *Contributions to Solar physics* (Güneş fiziğine katkılar) [1873]; *The dawn of astronomy* (Astronominin şafağı) [1894]; *The sun's Place in nature* (Güneşin tabiattaki yeri) [1897]; *Inorganic evolution* (İnorganik gelişme) [1900]. (V. Örs)

LÓCZY [*lǭtsi*]. **Lajos** (Bratislava [Mac. Pozsony] 1849 - Budapeşte 1920), Macar jeoloğu, coğrafya bilgini ve gezgini. 1869 - 1874 yılları arasında Zürich Üniversitesinde okumuştur. 1874'te Macaristan'a dönen L., 1877 - 1880 yıllarında kont Béla Szécsenyi (b. bk.)'nin Doğu Asya araştırma kuruluna katılmıştır. Bu gezisinde Çin'in büyük bir bölümünde araştırmalar yapmıştır.

Szécsenyi araştırma kuruluyla Batı Çin'de dolaşırken Dun - huang Bin Buddha mağaralarında toprak altında gömülü birçok Buddhist hücrelerinde süslü tablolara rastlamıştır. L. bu eserleri incelememişse de, sonraları Aurel Stein (b. bk.) ile karşılaştığı vakit, Dun - huang'ın Buddhist eserlerine, Bin Buddha mağaralarına onun dikkatini çekmeyi ihmal etmemiştir. Böylelikle tarihe karışmış İç Asya medeniyetinin şimdiye kadar en değerli kalıntılarının bulunduğu yeri keşfetmekle ün kazanmıştır. Onun verdiği bilgi üzerine Stein, burada yüzlerce yıllık sanat ve dil eserlerini içine alan bir koleksiyon bulmuştur. L., 1880'de Budapeşte Üniversitesi'nde coğrafya profesörlüğüne getirilmiştir. Béla Szécsenyi kurulunun Doğu Asya'da yaptığı araştırmaların jeolojik sonuçları üzerine değerli bir çalışma yazmıştır (1890). (H. Eren)

LODGE, Sir Oliver Joseph (Penkhull, Straffordshire 1851 - Lake, Salisbury 1940), İngiliz fizikçisi. Elektroliz ve elektromanyetik dalgalar hakkında araştırmalar yapmıştır. Sentoni (İng. Syntony, Fr. Syntonie)'ye dâir berât'ını 1897'de Marconi satın almıştır (Sentoni = birkaç devrenin seselimi). (V. Örs)

LODİ : bk. LÛDÎLER.

LODOMERIA (eski Coğ.) [Lat.; Alm. Lodomerien], Wolhynia'da bulunan eski bir Ukrayna prensliği olan Wladimir (Wolodymir)'in latinceleştirilmiş adı. Bu ad, 1772'de Polonya'nın birinci bölünmesinde tekrar kullanılmıştır. Macaristan kralları, 1205'ten beri, Halicz (Galiçya'nın Lehçe adı) ve L.'yi istiyor ve Rex Galiciae et Lodomeriae (Galiçya ve L. kralı) ünvânını kullanıyorlardı. Habsburglar, Macaristan kralı olarak bu iddiayı benimseyerek, yeni yeni topraklar kazanmak için kullanmışlardır. 1916'ya kadar L., resmen Galiçya ve L. krallığının adında yaşamıştır. Ancak, ayrı bir toprak adı olmaktan çıkmış bulunuyordu.

LODOS (Fr. Vent du sud, İng. South Tempest), Güneyden esen rüzgâr.

LODS, Marcel (doğ. Paris 1891 -), Fransız mîmarı ve şehircisi. Eugène Baudouin ile birlikte Suresnes açık hava okulunu (1933 - 1934) ve Drancy'de Muette sitesini (1934) yapmıştır. Sotteville - les Rouen'in şehircilik planlarını (1945) ve Mainz için de planlar (1946) hazırlamıştır. Sochaux'daki Sainte - Croix ve Belfort'daki Sainte - Jeanne - d'Arc (1957) kiliselerini yapmıştır.

LÓDŹ, Polonya'da Varşova'nın güney-batısında bulunan bir şehir. İki voyvodalığın idâre merkezi. Nüfusu 770 000 (1972) dir. Piskoposluktur. Büyük bir tekstil endüstrisi merkezi olan L., caddelerin birbirlerini 90 derecelik açılar hâlinde kestiği bir plan tâkip edilerek inşâ edilmiştir. Çok fazla sayıda fabrikalar bulunur. Tekstil endüstrisi (yün ve pamuk) şehre XIX. yüzyılın başında, Ruslar'ın nüfûzu altında Almanlar'ın kadrosuyla girmiştir. Bugün fabrikalarda 500 milyon m pamuklu kumaş (bütün Polonya'da dokunan pamuklu kumaşın dörtte üçü) ve Polonya'da dokunan yünlü kumaşın üçte biri kadarı dokunur. L., başlıca konfeksiyon merkezidir. 150 000'den

LODZ : Genel görünüş

çok tekstil endüstrisi işçisi L.'da ikaamet eder. L., Manchester gibi herbirinin dokuma ve iplik endüstrisinde özelliği olan bir grup küçük şehrin merkezinde bulunur. Bunlar: Pabianice, Zgierz, Brzeziny, Zduńska Wola, Ozorków, Tomaszów Mozowiecki, Aleksandrów, Konstantinów, Piotrków; şehirleridir. Bu şehirler L. ile birlikte geniş bir agglomération (şehirler grubu) teşkil eder. (C. Kurt)

LOEB, Jacques (Mayen, Renanya 1859 - Hamilton, Bermuda adaları 1924), Alman asıllı Amerika'lı fizyoloji bilgini. 1891'de A. B. D.'nde yerleşen L. 1892 - 1902 yıllarında Chicago'da, 1902 - 1910 yıllarında da California'da profesör olarak çalışmıştır. 1910 - 1924 yıllarında Rockefeller Institute for Medical Research (Rockefeller Tıb Araştırma Enstitüsü) üyesi olmuştur. Otuz yaşından önce Tropizm teorisini ortaya atmıştır. Bu teori (Yun. trope = dönme, dönüş), hayvan ve bitkilerde görülen içgüdü ve davranışları fiziko - kimyaya dayanarak anlatmak ister. Karşılaştırıcı fizyoloji ve ruh biliminde araştırmalar yapmış; sun'î partenojenez ve yumurta döllenmesi alanında öncü olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Der Heliotropismus der Tiere und seine Übereinstimmung mit dem Heliotropismus der Pflanzen* (Hayvanlardaki heliyotropizm ve bunun bitkilerdekine tekabülü) [1890]; *The dynamics of living matter* (Canlı maddenin dinamizmi) [1906]; *The mechanistic conception of life* (Hayatın mekanistik anlamı) [1912]; *The organism as a Whole* (Bir bütün olarak organizma) [1916]; *Regeneration* (Yenileşme) [1924].

LOEWI, Otto (Frankfurt 1873 - New York 1961), Avusturya'lı fizyolog ve eczacı. 1909' da Graz'ta profesör olmuş,1939' da Yahudi olduğundan Avusturya'dan ayrılmak zorunda kalmış ve 1939'da New York'ta yerleşmiştir. Başlıca çalışma alanları: metobolizma fizyolojisi, jetatif sinir sisteminin fizyolojisi ve farmakolojisi. 1936' da Sir Henry Dale ile birlikte Nobel tıb ödülünü almıştır. (V. Örs)

O. LOEWI

LOEWY, Maurice (Viyana 1833 - Paris 1907), Avusturya asıllı Fransız astronomu. Gezegenlerin güneşin fotosferi üzerindeki te'sîrine, akan yıldız (ağma)lara ve başka konulara dâir mühim araştırmalar yapmıştır. Bundan başka kuyruklu yıldızların tarihini de yazmıştır (1882 - 1883). 1873'te İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir. (V. Örs)

LOFÇA (Loftcha, Bul. Lovetz), Sofya'nın 130 km kuzey-doğusunda Tuna'ya akan Osma suyu üzerinde bir kasaba olup, 1393 tarihinde Ali Paşa'nın giriştiği harekât sonunda Tırnova ile birlikte Osmanlı - Türk hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı devletince yapılan ilk teşkilâtta Niğbolu sancağına bağlı bir kazâ olarak düzenlenen L., genellikle konar göçer yörüklerin yerleştirildiği bir bölge olmuştur. Jirecek, L.'daki Yörük kalabalığının o raddeye eriştiğini, buradaki yerli Pomaklar'ın (b. bk.) Yörükler'e verdiği Uruci adının bütün Türkler'e teşmîl edilmesiyle değerlendirmektedir. Gerçekte L., belgelerde ve 1555'te 10 Ocak Selânik ve 10 Ocak da Naldöken yörüklerinin konakladığı yer olarak gözükmektedir (Prof. T. Gökbilgin, *Rumeli'de yörükler, tatarlar ve evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul 1957). 1691 yılında şehrin 7 mahalle ve 367 hane olduğu, L. kazâsının Doyran, Şahin kayası, Ostravitza, Kilânik, Korşene, Zîr-i kebîr, Hamûye ve Bâlâ-yi kebîr köyleri ile 432 hâne teşkil ettiği görülmektedir. Fakat 1701'de defterde kayıtlı 272 nefer evlâd-ı Fâtihândan ancak 162'sinin savaşa hazır olduğu, yine eldeki belgelerden anlaşılmaktadır. Vidin'de Pasbanoğlu'nun isyânı sırasında L., merkezî hükûmetin emrine bağlı kaldı. Bayrakdar Süleyman Ağa, L. mürettebi ile âsi Pasbanoğlu'na karşı savaşa girişti ve Vidin kalesi önünde şehit düştü. Tanzimattan sonra Tuna eyâletinin teşkîlinde L., Tırnova livâsına bağlı bir kazâ hâline kondu. Ziştoy ise bu kazânın iskelesi olarak önem kazandı. Bulgaristan'ın kaybına sebeb olan Türk - Rus savaşında L. ağır zulüm ve kayıplarla karşılaştı. Savaştan önce 12 000'i aşan nüfûsu harbin sonunda 5 000'den aşağıya düştü. Şehrin Türk ahâlisi Kazak ve Bulgarlar tarafından imhâ edildiği gibi (Bilal N. Şemşir. *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara 1968), L. göçmenleri de Avrupa devletleri için bir problem olmuş ve husûsiyle İngiltere büyük elçisi Layard bunlarla ilgilenmiş, yardım sağlamağa çalışmıştı. L., 1877 - 1878 Türk - Rus savaşında veya 93 bozgununda iki kere el değiştirmişti. Ruslar'ın ilk hücumlarında 21 Temmuz 1877'de sukut eden bu kasaba halkı, Kazak ve Rus askerleriyle onlara yol gösteren Bulgarlar'ın korkunç zulümleri ile karşılaşmış; ele geçirilen genç Türk kızlarının nâmusları hetkedildikten sonra imhâ edildikleri, sayısız Türk kadın ve çocuklarının yok yere öldürüldükleri görülmüştür. Rus ve Bulgar zulmünden yollara düşen L. Türkleri, Sofya - Tatarpazarcığı yolunda açlık ve sefâlet içinde perîşan olmuşlardır. Bunlardan Karaağaç iskelesine inebilenlerin Anadolu'ya geçirilmeleri için bir vapur tahsîsi mümkün olmuştur. Öte yandan bu ilk Rus işgalini, Plevne'ye gelen Osman Paşa defedebilmiş ve L.'yı geçici olarak kurtarmıştı. Ancak, az sonra Pilevne'nin kuşatılmaya başlanması üzerine General Gurko tarafından işgal edilen L. üzerine Orhaniye'de teşekkül eden Müşir Mehmed Ali Paşa ordusu bir sonuç alamamış, L.'nın Türk tarihi böylece sona ermişti. Bundan sonra bir kısım L.'lılar Filibe çevresindeki Türk köylerine iskân edilmişler ve L., Bulgaristan emâretinin bir oblatz'ı hâline konmuştur. L.'daki ön önemli Osmanlı eseri II. Bayezid'in komutanlarından Yahya Paşa'nın câmii, medrese ve hamamdan müteşekkil imâreti idi. Ayrıca L., Cevdet Paşa (b. bk.) gibi bir Türk mütefekkirini yetiştirmekle ve halk musikisinde

Lofça'nın ardında kaya

türküsüyle, Türk kültüründe adını unutturmayacak eski bir Türk kasabası olarak kalacaktır. (İ. Parmaksızoğlu)

LOFODONT (Fr. *Lophodonte;* Yun. *laphos* = ibik, sorguç; odous, - ontos = diş'ten), memelilerde görülen iki diş tipinden biri. Öbürü bunodont (Fr. bunodonte; Yun. bounos = tepe höyük)'tur. L. tipindeki dişlerin çıkıntıları önce bunodont tipini gösterirken, sonradan yayılmış ve sırtlarla birbirlerine bağlanmıştır. Bu tip dişe bazı otobur, artiodaktil (Fr. artiodactyle; Yun. artios = çift, doktylos = parmak) memeliler sâhiptir (Artiodaktil'ler iki ordo (takım)'ya ayrılır: 1) domuzgil (porcinum)'ler: su aygırı, domuz gibi; 2) geviş getirenler (ruminans): geyik, koyun, sığır gibi).

LOGARİTMA (Fr. logarithme, İng. logarithms), matematikte hesaplamayı sadeleştiren bir sistemdir. Matematiğin bu çok pratik kolunun açıklamasını şu şekilde yapabiliriz: Bir b^l ifadesinin n sayısını temsil ettiğini kabûl edelim. Öyle ki $b^l = n$ yazılabilsin. Burada, b, n ve l gerçek sayılardır ve b biriminden büyüktür. Eğer b'yi ve üs sayısı olan l'nin ne olduğunu bilirsek n'yi bulabiliriz. Meselâ $b = 10$, $l = 3$ ise $n =$ 1 000'dir. b, l veya n'den ikisini bilirsek, diğerini bunlara dayanarak bulabiliriz. $b^l = n$ ifadesinde, l, n'nin b tabanında logaritmasıdır. n sayısına bazan l'nin antilogaritması da denir.

Âdî logaritma: Bir L. sistemi için taban sayısı olarak 10 kullanılmışsa buna âdî L. veya keşfeden şahsın adına göre (Henry Briggs) Briggs L.'sı denir. $10^0 = 1$ ve $10^1 = 10$ ise 1'in L.'sı sıfırdır ve 10'un L.'sı birimdir. 1 ile 10 arasındaki her sayının 0 ile 1 arasında bulunan âdî bir L.'sı vardır. Aynı şekilde, $10^2 = 100$ olduğuna göre 10 ile 100 arasındaki sayıların da 1 ile 2 arasında bulunan bir âdî L.'sı olur. Yine aynı şekilde $10^3 = 1\,000$'dir; buna göre de 100 ile 1 000 arasındaki her sayının 2 ile 3 arasında bulunan bir L.'sı vardır. Bu, böylece devam edip gider. Meselâ 75'in L.'sı yaklaşık olarak 1,87506'dır; çünkü 75 10 ile 100 arasında bir sayıdır, o halde L.'sı da 1 ile 2 arasında bulunacaktır. 150'nin L.'sı ise 2,1761' dir. Çünkü 150 000 ile 1 000 arasında bulunan bir sayıdır, L.'sı da 2 ile 3 arasında olacaktır.

Tabiî L. (Napier L.'sı): Bir L. sisteminde taban, sayı değeri 2,71828 olan, e ise, buna tabiî L. veya bulanın adına göre (John Napier) Napier L.'sı denir. Bu L. daha çok ilmî kanunları ifade etmekte kullanılır.

L.'nın keşfi: L., birbirinden habersiz olarak ayrı ayrı iki kişi tarafından keşfedilmiştir: İskoçya'lı John Napier ve İsviçre'li Joost Bürgi. Bunların icad ettiği L.'lar hem birbirlerinden, hem de şimdi kullanılan âdî ve tabiî L.'lardan farklıydı.

Naiper'nin L.'sı 1614'te Edinburgh'ta *Mirfici Logarithmorum Canonis Descriptio;* Bürgi'nin L.'sı da 1620'de Prag'da *Arithmetische und Geometrische Progresstabulen* adıyla yayınlandı. Ancak, ilk ortaya atılan şekil, bugün kullanılan L.'dan çok farklıydı ve $b^l = n$ denklemiyle ifade edilemezdi. Âdî L. sistemi Napier ile Henry Briggs'in çalışmaları sâyesinde doğmuştur. Briggs 1624'te yayınladığı *Arithmetica Logarithmica* adlı eserinde bu alanda kendilerine düşen payı açıklamıştır. İlk tabiî L. ise Napier'nin *Descriptio*'sunun 1618 baskısında görülmüştür.

Her çeşit uzun ve karışık problemlerde L.'den faydalanılır. İlim adamları, bilhassa astronomlar ve mühendisler hesaplarında L.'dan geniş ölçüde faydalanırlar. L. trigonometri çalışmalarında da çok büyük bir yardımcıdır. (O Yüksel)

LOGOMETRE, iki elektrik büyüklüğünün oranını ölçmeye yarayan bir cihaz.

LOGOS (Yun. loğos = söz, öğreti, akıl, idrak, öz), felsefe terimi. Bu terim ilk olarak Yunan filozofu Herakleitos (b. bk.) tarafından kullanılmıştır. Herakleitos bu terimi kâinatın değişmez düzenini, kâinat harmonisini anlatmak için kullanmıştır. İdealist filozoflar, sonradan bu terimin mânasını değiştirmişlerdir. Bu filozofların eserlerinde loğos terimi "kader" mânasını almıştır. (H. Eren)

LOGROÑO, İspanya'da şehir ve vilâyet. Şehir Castilla la Vieja (Eski Kastilya)'da Ebro ırmağının üzerinde denizin üstünde 320 m'dedir. Nüfusu 76 900 (1968; 1950'de 46 000 idi). Eski bir şehirdir. Rioja şaraplarının ticaret merkezidir.

LOGRONO : Şehirde bir cadde

L. vilâyetinin yüzölçümü 5 034 km² nüfusu da 228 300 (1968)'dür.

Yiyecek maddeleri ve tekstil endüstrileri ile tanınır. (V. Örs)

LOĞUSA veya LOHUSA, yeni çocuk doğurmuş ve üreme organları eski hâlini almamış kadın.

LOĞUSA HUMMASI, doğumlardan ve çocuk düşürmelerden sonra görülen ateşli hastalık. Cinsiyet organlarının temiz tutulmaması neticesi mikropların buralarda iltihap yapması ile başlar, vücutta halsizlik ve ağrılar yapar. Titreme ile başlayan ateş, genel olarak 3. veya 5. gün meydana çıkar. Mikroplar rahim mukozasından karın zarına geçerek kana girebilir. İltihaplı damarlardan kopabilecek bir pıhtı parçasının beyne gelip, beyin damarlarını tıkaması, hastayı ölüme bile götürebilir. Tedâvisi temizlik, istirâhat yanında sülfamit ve antibiyotikler, bu arada kalbi ve damarları kuvvetlendirici ilaçlar ile olur.

LOĞUSA OTU, ikiçeneklilerin Loğusaotugiller familyasından, koyu kahverengi, fena kokulu otsu bir bitki. Tırmanıcı gövdesinin üzerinde yürek şeklinde yaprakları vardır. Bakımsız yerlerde kendiliğinden yetişir. Bir kaç sene yaşar. Anavatanı Amerika'dır.

LOĞUSALIK veya LOHUSALIK, yeni çocuk doğurmuş olan kadının hâli; doğumdan sonraki 7 veya 40 günlük dönem. L.'ın normal belirtileri şunlardır: Üç hafta süren akıntı, rahmin yavaş yavaş eski hâline dönmesi, sütün gelmesi. İyi şartlarda döl yatağı 3 haftalık istirâhat sonunda toplanabilir. Halk arasında L. esnâsında loğusanın 10 gün yatağından 40 gün de evden çıkmaması gerektiğine inanılır. Süslü loğusa yatağı hazırlanıp, loğusa yatırılır. Doğum için gözaydına gelenlere loğusa şerbeti ikrâm edilir.

LOHENGRIN, Alman bestekârı Richard Wagner (b. bk.)'in üç perdelik operası. Librettosu da bestecisince hazırlanmıştır. Eser 1848'de tamamlandığı halde, bestecisi 1849 yılında 1 Mayıs ayaklanmasına katılmakla suçlanıp, Dresden'den Zürich'e kaçmak zorunda kalınca, ilk olarak ancak 28 ağustos 1850'de Weimar'da sahneye konulmuş, orkestrayı Franz Liszt idâre etmiştir. Weber'in *Der Freischütz*'u romantik Alman operalarının ilki sayıldığı gibi, L. de umûmiyetle sonuncusu sayılır.

Wagner'in 1845'te *Tannhaüser*'i bitirir bitirmez başladığı bu eser, birçok bakımdan, bir önceki eserinde geliştirmiş bulunduğu yeni fikirlerin, basitleştirilmiş bir şeklini temsîl eder. Her iki eserde de konu bir kadının sadâkatının geçirdiği sınavdır. Ancak, *Tannhaüser*'in insanlık gerçeklerine daha yakın bir hikâye olmasına karşılık L.'deki karakterler, Yunan tiyatrosunda olduğu gibi, dramı yaratan güçlerin tamamen kişileşmiş şekillerine daha yakın görünürler. Wagner, L. hazırlamaya hasrettiği iki yılın ortalarında, 1847'de Dresden'da temsîl edilecek olan Gluck'un *Iphigénie en Aulide* (Iphigeneia Aulis'te)'ini revizyondan geçirmiş ve bunun L. üzerindeki tesiri, Wagner'in bu eserinde, koroların Yunan tarzında olması şeklinde belirmiştir. Operada müziğin bölüm bölüm üniteler hâlinde oluşuna ilk defa L.'de son verilmiştir. Bu operada müzik sürekli bir rol oynar; şahıslar Wagner'in benimseyip *Sprachgesang* (şarkı biçiminde konuşma) dediği deklamasyon üslûbunu serbestçe kullanırlar.

Operanın başlıca şahısları şunlardır: Brabant prensesi Elsa (soprano), Kutsal Gail şövalyelerinden Lohengrin (tenor), Brabant Kontu Telramund (bariton), Telramund'un karısı Ortrud (mezzo - soprano), Alman kralı Friedrich (bas), bir teşrîfatçı (tenor). Vak'a Almanya'ya bağlı Brabant Prensliğinde geçer. Brabant Prensi, oğlu Gottfried ile onun ablası Elsa'yı yetim bırakarak ölmüştür. Tahtın vârisi Gottfried ortadan kaybolmuştur. Kont Telramund yetimlerin vasîsi ve Brabant nâibidir. Karısı Ortrud iki yetimi bertaraf ederek tahta kocasını çıkarmayı aklına koymuştur. Karısı tarafından kışkırtılan Telramund, Elsa'yı kardeşi Gottfried'i öldürtmüş olmakla suçlar.

Birinci perdenin ilk sahnesi Antwerpen şehri dışında bir çayırdır. Elsa adalet huzuruna çağrılır ve o zamanın âdetince adaletin tecelli etmesi için Elsa'nın yerini tutacak birinin Telramund ile düello etmesi gerekmektedir. Elsa adına dövüşecek tek insan, yâni Gail Şövalyesi, ona rüyasında görünmüştür (Elsa'nın Rüyası aryası). Bu sırada bir kuğu kuşunun altın zincirle çektiği bir kayıkla şövalye oraya gelir (Kuğu Kuşuna Vedâ aryası). Şövalye Elsa'ya dönerek, Telramund ile dövüş-

LOHENGRIN : Operadan bir sahne

tükten sonra kendisiyle evleneceğini müjdeler, yalnız kim olduğunu ve nereden geldiğini sormamasını şart koşar. Elsa bu şartı kabûl eder. O sırada kral ve asiller adâleti tecellî ettirmesi için Allah'a duâ ederler. Şövalye düelloda Telramund'u yenerse de hayâtını bağışlar.

İkinci perdenin ilk sahnesi Antwerpen kalesinin avlusudur. Vakit gecedir. Telramund ile karısı kralın gözünden düşmüşlerdir, pek yakında sürgüne gideceklerdir ve aralarında münâkaşa edip kabahati birbirine yüklemektedirler. Sonunda Ortrud henüz her şeyin kaybedilmiş olmadığını söyler ve Elsa'ya yaklaşarak istemeyerek kötülük ettikleri için af diler ve bu arada şövalyenin kimliği hakkında Elsa'nın aklına şüphe tohumları serper. Ertesi sabah kalenin avlusu şenlik hazırlıkları içindedir. Bir teşrîfatçı Telramund'un sürgüne gönderileceğini ve Elsa ile şövalyenin evleneceklerini ilân eder. Telramund ve karısı son bir çare olarak Elsa'ya şövalyenin kim olduğu bilinmeyen bir sihirbazdan başka biri olmadığını söylerler ve Elsa'nın kalbine attıkları şüphe tomuhlarının yeşereceğinden emîndirler. Bu hengâme içinde iki genç evlenme töreni için katedrale girerler.

Üçüncü perdenin birinci sahnesi, yeni evlilerin zifaf odasıdır. Bu operanın belki en tanınmış melodisi olan "Düğün marşı" *(Treulich gefürt)*'nın nağmeleri arasında yeni evliler, kral ve maiyetinden birkaç kişi odaya girerler ve kısa bir seremoniden sonra iki genç baş başa bırakılır. Yeni evliler uzun bir düetto ile mutluluklarını ve birbirlerine güvenlerini antatırlar. Fakat Elsa'nın içindeki şüphe genç kadını rahat bırakmamaktadır. Bunu hisseden şövalyenin güven verici sözlerine rağmen, Elsa'nın ağzından "Adın ne? Nereden geliyorsun? Kimin nesisin?" soruları dökülür. O anda Telramund odaya dalar ve üzerine saldırdığı şövalye tarafından sihirli bir kılıç darbesiyle cansız yere serilir. Şövalyenin Elsa'ya cevabı "Heyhat, artık bütün sevincimiz yok oldu"dan ibarettir.

İkinci sahne birinci perdedeki gibidir. Oyundaki sır unsuru işte bu sahnede açıklığa kavuşarak sürpriz unsuruna dönüşür. Kral ve Brabant asilleri bir aradadır. Telramund'un cesedi getirilir ve şövalyenin Telramund'u öldürmekle adâleti yerine getirmiş olduğuna karar verilir. Fakat şövalye yeis içindedir.

Sonra, "L.'in hikâyesi" adını taşıyan ünlü pasajda L., kendisinin Grail (Kutsal Kupa) şövalyelerinden olduğunu, Monsalvat'tan geldiğini, babasının da Grail şövalyelerinin başkanı Parsival, kendi adının L. olduğunu söyler. Tam o sırada kuğu kuşu yeniden sandalı kıyıya yanaştırır. L. Elsa'ya vedâ eder ve ülkesine dönmesi hâlinde Gottfried'e verilmek üzere borusunu, yüzüğünü ve kılıcını ona bırakır. L. diz çöküp duâ etmeye koyulur ve gökten inen beyaz bir güvercinin sandalın üstünde uçarak dolaştığını görünce yerinden fırlayarak kuğu kuşunu sandala bağlayan zinciri çözer, kuğu kuşu hemen suya dalar, onun yerine kıyıda pırıl pırıl gümüşler içinde yakışıklı bir genç prens peydâ olur. L. onu göstererek: "İşte prensiniz!!" diye bağırır. Gottfried'i gören Ortrud bir çığlık koparak kendini yere atar. Çünkü, büyü yaparak prensi kuğu kuşuna dönüştürmüş ve Elsa'yı öz kardeşini öldürmekle suçlamış olan kendisidir. L. sandala biner ve kuğu kuşu yerine güvercin tarafından çekilerek götürülür. L. uzaklaşırken Elsa "Kocam... Kocam..." diye feryat etmektedir.

Bu operanın bir sentezi niteliğinde olan prelüd bölümü, Elsa'nın vecit hâlinde idrâk ettiği "rûyet"in atmosferini canlandıran surdinli ve esîrî flüt ve keman nağmeleriyle başlar. Düğün şenlikleri musikisinin ihtişamı, koro musikilerinin ulvîliği ve nihayet orkestral musikinin göz kamaştıran renkliliği, opera musikisi alanında eşine nâdir rastlanan, Tanrı vergisi yüksek bir ilhâmın ürünleridir. (Z. İshan)

LOI - CADRE (Fr. = çerçeve kanun), bir reformun ancak umumî prensiplerini bildirip, bunun tatbikine âit tafsilâtı sonradan çıkacak kararlara bırakan kanun. Genel olarak kanun yapıcı, kuvvet yetkilerini hükûmete veremez. L.-C. yoluyle bu prensipin ihlâlini bir dereceye kadar mümkün kılar. (V. Örs)

LOIR, Fransa'da Paris havzasında bulunan bir ırmak. Sarthe'ın sol kolu. Uzunluğu 311 kilmetredir. Perche'in güneydoğusundan doğar. L., önce Beauce'un bir kısmından geçer, sonra Vaux du Loire (Loire'ın vâdîleri)'i teşkil ederek geniş bir vâdîde akar. Başlıca kolları şunlardır: Sağ tarafta Perche'den doğanlar: La Thironne, Le Foussard, L'Ozanne ve La Braye. Sol taraftakiler: La Conie, Le Long ve Le Méaulne. L.'ın ortalama debisi 42 m^3/s'dir. (C. Kurt)

LOIRE [*luąr*], Fransa'da nehir. Uzunluğu: 1012 km. Massif Central ile Paris havzasının sularının bir kısmını toplayıp Massif Armoricain'in güney kısmında Atlas Okyanusu'na dökülür. L., Massif Central bölgesinde, Vivarais Morvan arası yani doğu kenar ile Margeride ve Forez dağları arasında, güney-kuzey doğrultusunda akar. Prebachas'da doğan küçük L. ile Aigueneyre deresi birleşerek L. nehrini meydana getirirler. Nehir önce Puy havzasından sonra Forez ovasından geçer ve Roanne ovasına ulaşır. Burada Arroux kolunu alır. Fransa'nın en uzun nehri olan L.'ın yatağı Paris havzasına gelince genişler. Nivernais ovasında Allier kolunu alır. Briare'a kadar kuzey-güney yönünü tâkip eder, sonra batıya dirsek yaparak Orléans'da kuzey-doğudan güney-batıya doğru akar. Sol taraftan Cher, Indre kollarını alır. Vienne, L.'a döküldükten sonra, nehir Anjou'ya girer. Daha sonra Massif

LOIRE : **Nehirden bir kesim**

Armoricain havzasına ulaşan L.'ın vâdîsi coğrafî yapı tesirlerine göre genişler veya daralır. Maine sağdaki suları toplar ve L.'ın denize döküldüğü yere kadar büyük bir su yolu meydana getirmesini sağlar. Nehrin bu bölümünde med ve cezrin tesiri görülmektedir. Nantes'ın aşağısında L., sefere müsait bir yol olur. Bütün Fransa arazisinin aşağı yukarı beşte biri kadar olan L. havzası (yüzölçümü 115 000 km²), simetrik değildir. Havzanın umumî görünüşü, üçüncü zamanın jeolojik tarihiyle sıkıca ilgilidir.

Denize döküldüğü yerde debisi 800 m³ saniyeden fazla olan L.'ın rejimi oldukça düzensizdir. Eğimin yüksek veya alçak oluşu, toprakların geçirimli olmayışı, yağış farkları nehrin rejimine tesir eder. L., bugün Fransa'daki ırmakların en az yararlı olanlarındandır. Eskiden demiryolları yokken büyük bir ulaşım yolu idi. Bugün nehir üzerinde hemen hemen hiç bir sefer yapılmaz. Rejimi düzensiz olduğu için kabarmalar görülür. Bu kabarmalar çok tehlikelidir. Nehrin şimdiki yatağı (bilhassa Paris havzasında) sıkı bir su bendi şebekesi içine kapatılmıştır. Bu su bendleri kıymetli toprakları taşmalardan korur. (C. Kurt)

LOIRE [*luąr*], Fransa'da Massif Central (Masif Santral) bölgesinde bulunan bir idâre bölgesi. Yüzölçümü 4 799 km², nüfusu 722 000'dir. İdâre merkezi Saint - Etienne. L.'ın 3 ilçesi (arondisman) (Saint - Etienne, Montbrison, Roanne) 32 kantonu (ilçe ile bucak arası bir yönetim bölgesi) ve 339 bucağı vardır. VIII. askerî bölgeye (Lyon), Lyon başpiskoposluğuna, akademisine ve mahkemesine bağlıdır. L.'ın batı kısmı billûrlu Forez masifinin (Pierre - sur - Haute'da 1 640 m) kubbesi üzerinde uzanır. Bu bölge kuzeyde Bois noir (kara orman) ve Madeleine dağlarıyla devam eder. Loire ırmağının aştığı Forez ovası eskiden verimsiz bir toprak idi. Bu gün tarımın ilerlemesi ve sayısız bataklıkların kurutulmasıyla, iyi tahıl ziraati yapılan ve çok hayvan yetiştirilen verimli bir toprak hâline gelmiştir. L.'ın doğu kenarı ormanlık yamaçlar üzerinde uzanır. Lyonnais ve Beaujolais dağları, güney-batı ucunda Saint - Etienne çöküntüsü ve Plat dağını (yüksekliği 1 434 m) çevreliyen billûrlu yükseklikler yer alır. L.'da endüstri önemli bir rol oynar. Saint - Etienne çöküntüsü Massif Central'in en büyük endüstri bölgesidir. Önemli bir kömür havzası işletilmektedir. Eskiden beri şöhret yapmış olan Saint - Etienne şehrine âit madencilik, özel çelikler veya yarı mâmûl malzemeler imâl eder, maden kömürü ve camcılık için lüzumlu yakıtı verir.

Tekstil endüstrisi, ayakkabı, korsa bağları imalinde ihtisaslaşmıştır. Tekstil sanayii Pilat'nın doğu ve güney kıyısında (ipekçilik) ve Roanne bölgesinde (pamuklu dokuma, yün, tuhafiyecilik) gelişmiştir. "Secteur secondaire"e âit çalışan nüfusun % 58'i sanayî ile uğraşmaktadır. (C. Kurt)

LOIRE INFERIEUR [*luąr enferiyǫr*], Fransa'da bulunan bir idâre bölgesi (departman). Brötanya'nın güney kısmını ve Anjou ile Retz ülkesinin bir kısmını teşkîl eder. Adını, onu doğudan batıya doğru kateden Loire nehrine borçludur. İdâre bölgesinin batısında Atlas Okyanusu (Océan Atlantique) bulunur. Morbihan, Ille - et - Vilaine, Maine - et Loire ve Vendée idâre bölgeleriyle komşudur. Yüzölçümü 6 979 km², nüfusu 651 485 dir. Bu idâre bölgesinin üç ilçesi (idâre merkezi Nantes, Chateaubriant ve Saint - Nazaire), 46 kantonu ve 220 bucağı vardır. L. I., Rennes (Ren) akademisine, Rennes mahkemesine, Nantes piskoposluğuna (Tours kilise çevresi) bağlıdır. İdâre bölgesinin kuzeyinde, 50 m yüksekliğindeki ormanlarla kaplı bulunan geniş plâtolar uzanır, orada idâre bölgesinin yücelim noktası (bir yıldızın bir yerin meridyen düzleminden geçerken ulaştığı en yüksek nokta) Bretèche tepesi (yüksekliği 115 m) bulunur. Loire Nehrine paralel olarak, Nantes'dan Pont - Chateau'ya kadar 60 - 80 m yüksekliğindeki tepeler Sillon de Bretagne (Brötanya çığırı)'ı teşkil ederler. Retz ülkesinin doğusunda, bir çukurda bulunan Grand - Lieu gölünün suları Achenau ırmağı vâsıtasıyla Loire nehrine akıtılır. L. I.'ün toprağı, kısmen daha yeni topraklarla (cénomanien, éocène, miocène, pliocène, devirlerine âit) örtülü, primitif (en eski devir) ve primer kayalardan teşekkül etmiştir. Loire nehrinin vâdîsinde toprak alüvyonlardan meydana gelmiştir. Başlıca akarsuları şunlardır: Loire, Nantes'dan Brest'e kadar bir kanalla getirilmiş Erdre, Sèvre Nantes (Nant Sevr'i) ve Achenau. İklim ılımandır ve mevsimler arasında pek fark görülmez. Ortalama senelik sıcaklık derecesi 12,6 dır. Senelik ortalama yağış miktarı 65 cm'ye ulaşır. Tarım ve hayvancılık, idâre bölgesinin başlıca zenginliğidir. İhrâcatta büyük bir rol oynar. Bağlar, Ancenis ilçesini ve Loire nehrinin bütün güney kısmını kaplar. Nehrin kuzeyinde bulunan bölge, bilhassa tahıl ve elma bakımından zengindir. Bu vâdîde sebze ziraati, meyve ağacı ve sorgun ağacı yetiştirilmesi gelişmiştir. Un fabrikaları, bira fabrikaları, damıtma evleri, önemli konserve fabrikaları, tereyağı fabrikaları, süt fabrikaları, peynir fabrikaları başlıca endüstri kuruluşlarıdır. Balık avı, kıyı bölgelerinin büyük gelir kaynaklarından birini teşkil eder, Pouliguen'in, Guérande'ın, Croisic'in, Bourgneuf'ün tuz işletmeleri önemlidir. Her nevî fabrika Loire vâdîsinde çok bulunur: Trignac (yüksek fırın), Saint - Nazaire (Savaş gemileri imalâtı, çeşitli endüstriler), Coueron (Kurşun ve bakır döküm evi), Indret (Gemi makinaları konstrüksiyonu), Basse - Indre (Demir çelik fabrikası) nihâyet Martinière'den Carnet'ye uzanan denizle ilgili kanalın yapılışından beri büyük şekil değiştirme (transformasyon) atölyesi olan Nantes - Chantenay gibi. L. I., otel endüstrisinin kazanç getireceği bir yer olmaya uygun düşmüş ve bu endüstri, Loire nehrinin kuzeyinde ve güneyinde kurulmuş kaplıca yerlerinde çok gelişmiştir (Escoublac, Baule, Pouliguen; Porniç ve Noirmoutier). Loire nehrinin sağ kıyısını Saint - Nazaire'den Croisic'e kadar tâkip eden demiryolu bir yandan öte yana L. I.'ün içinden geçer. Bu büyük bir ana yoldur. Bu ana yola kuzeyden kuzey-doğudan ve güneyden gelen ikincil yollar ulaşır. (C. Kurt)

LOIR - ET - CHER, Kuzey Fransa'da Paris havzasında idare bölgesi. Yüzeyi 6 422 km², nüfusu 257 200 (1966); merkezi Blois. L. C.'in güney-doğusu Sologne bölgesine uzanır. Bu killi, kumlu ve ormanlık ülke, gölcüklerle serpilmiş olup, ancak kısmen drenaj'a tâbi tutulmuştur. Hayvan yetiştirir, ama bu iş pek gelişmiş değildir. Başlıca ekonomik kaynakları, avcılık ve orman işletmeleridir. Batıda, Cher ve Loire ırmakları arasında topraklar daha verimli olup, sebze kültürleri ve bağların kurulmasına müsaittir. Bu kültürlere zengin Val de Loire bölgesinde tahıllar da katılır. Blois veya Petite Beauce bölgesi, balçıklı ve tahıl tarlaları ile kaplı bir topraktır. Departement'ın kuzey-doğusunda bulunan Perche Vendômois bölgesi polikültür (çok, çeşitli kültürler yetiştiren) lü bir bölgedir. Burada canlı hayvan yetiştirilirse de bu ekonomide büyük rol oynamaz. Endüstri, merkezleşmeye karşı alınan bazı tedbirlerden yararlanmış ise de pek gelişmemiştir. Ancak şehirlerde, Blois ve Vendôme'da toplanmıştır. Burada şu endüstrilere rastlanır: Madencilik, tekstiller, tahtanın işlenmesi, mekanik ve elektrik, inşaat, basımevleri. Tarım ve endüstri ürünleri önemli değildir.

Sanat eserleri : Huiseau en Beauce'da megalit'ler bulunur. Gallo - roman san'ata ait Thézée, Blois'daki Saint Benôit kilisesi, Montoire - sur - le - Soir'daki Saint - Gilles Kilisesi, Lavardin'deki Saint - Genest Kilisesi, Suevres'deki Saint Lubin ve Saint Christophe kiliseleri, Lavardin, Montrichard, Marchenoiro, Mondoubleau, Montils şato veya kaleleri, Blois'daki Saint - Vincent - de - Paul Kilisesi, L. C.'da toplanan sanat eserlerinin bir kaçıdır.

LOJİSTİK (aslı Yun., İng. *logistics* < Fr. *logistique* < *loger,* yerleştirmek), Ordularda, bilhassa seferde ve askerî harekât sırasında kıtaların taşınması, silâh, cephâne, gıda ihtiyaçlarının ve sağlık hizmetlerinin sağlanması ile görevli bölüm. - Kara ve deniz kuvvetlerini Avrupa ve Asya kıtalariyle Okyanuslara dağıtmış olan Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî terimler sözlüğü lojistik hizmetlerini şöyle târif eder: 1) Malzemenin tasarlanıp geliştirilmesi, tedârik edilmesi, depolanması, taşınması, dağıtılması ve gereken yerlere "tertîb" edilmesi; 2) Personelin, yani askerî kıtaların yer değiştirme sırasında taşınması, tahliye edilmesi yâni savaş hattından geriye çekilmesi, hastahaneye alınması; 3) Çeşitli ihtiyaçları karşılamaya mahsus tesislerin satın alınması veya inşâ edilmesi, bakımı, işletilmesi; 4) Çeşitli hizmetlerin satın alınması veya temin edilmesi.

Bütün askerî yazarlar L.'ten söz etmişlerse de bu konunun ehemmiyetinin büyüklüğüne ilk olarak işâret eden ve L.'i harp sanatında stratejiyi ve taktiği destekleyen bir bölüm olarak sınıflandıran yazar İsviçre'li strateji otoritesi General Henri Jomini olmuştur *(Précis de l'Art de la Guerre* = Kısa, Harp Sanatı, 1838). Bir târife göre, strateji ile taktik askerî harekâtın yürütülmesi şeklini tâyin ederse, L. de bu yürütme işi için gerekli her şeyi sağlar. Bu bakımdan L. bir milletin ekonomik gücü ile savaşan güçleri arasında kurulmuş bir köprüdür.

L.'i meydana getiren unsurlar her savaşta mevcuttur. Bu unsurların görevi, savaşan kuvvetlerin yaşamasını, hareket etmesini ve savaşmasını sağlamaktır. Eski savaşlarda donatım ve cephâne ihtiyaçları sınırlı olduğu için, savaşan kuvvetlerin mensûb oldukları ülkeden veya bağlı bulundukları üslerden büyük ölçüde ikmâl ve iâşe edilmeleri gerekmezdi. Genel olarak uygulanan usûl, "ülke dışından geçinmek"ti. Sanayi inkılâbı ve bu inkılâbın silâhlar ve taşıma işleri üzerindeki tesirleri ordularda L. bakımından kendi kendine yeter durumuna son verdi ve çok geçmeden, Napoléon'un 1812'deki Rusya seferinde görüldüğü gibi, bir taktik planının L. hizmetlerinin yetersizliği yüzünden başarısızlığa mahkûm olabileceği de anlaşıldı. II. Dünya Savaşı'nda yalnız L. hizmetlerini başarmaya mahsus taktik harekât yapılması gerekti. Amiral Chester W. Nimitz kuvvetlerinin Merkezî Pasifik'teki harekâtı da bu çeşittendi.

XX. yüzyılda geçirilen tecrübeler, savaş işlerinin gitgide karmaşık bir hâl alma temâyülünde olduğunu göstermiştir. Meselâ I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Fransız kuvvetlerince her ay ortalama olarak harcanan top mermisi sayısı, Amerika İç Savaşı'nda, Birlikçi kuvvetlerin bütün savaş boyunca sarf ettikleri top mermilerinin iki katı kadardı. II. Dünya Savaşı'nda bir kruvazör 56 milyon dolara, 1960'ların başında nükleer enerji ile işleyen bir harp gemisi, 143 milyon dolara mal olmaktaydı. Uçak fiyatları da çok yüksekti. Bütün bunlar L. ile millî ekonomi arasındaki bağlantıları açıkça gösterir.

L. komutanlıkları : II. Dünya Savaşı, L.'in önemi konusunda hiçbir şüphe bırakmadı. Sonuç olarak, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere büyük askerî devletler ordularında daima hazır durumda bekleyen savaş birliklerini andıran L. birliklerini yöneten kara, deniz ve hava L. komutanlıkları teşkilâtlandırmışlardır. Bu komutanlıkların her birinin kendi karargâhı ve her husûsî durumu karşılayabilmelerini sağlayacak şekilde karışık olarak tertiplenmiş hizmet birlikleri vardır. L. komutanlıkları, harp sahnelerinin üç esas bölümünden biri olan irtibat bölümünde çalışırlar. Birinci bölüm asıl savaş harekâtının cereyan ettiği bölümdür. Burada L. hizmetleri tümenlere bağlı hizmet kıtaları veya bir kolordu veya ordu emrine verilen veya onlara bağlı olan özel hizmet kıtaları birimleri tarafından yerine getirilir. L. komutanlıkları bu birinci bölümün gerisinde yer alarak onu destekler. En gerideki son veya iç bölüm, insan ve malzeme kaynağı bölümüdür.

Amerika Birleşik Devletleri deniz ve hava kuvvetlerinde, L. teşkilâtı başka başkadır. Denizde, gereğinde bir geniş bölge komutanlığı hâlinde bir araya getirilebilen ayrı ayrı ada veya üs L. komutanlıkları, hava kuvvetlerinde ise dünyanın her tarafındaki L. hizmetlerinden sorumlu olan yalnız bir komutanlık vardır.

Nato'da : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası kuvvetler de tabiatiyle L.'in önemini gözden uzak tutmamışlardır. Bu teşkilâta bağlanan milletlerin çoğu silâh, cephane ve malzemelerini standartlaştırma yolu ile bu gibi maddelerin daha büyük ölçüde mübâdele edilmesi imkânını sağlamaya girmişlerdir. Böyle bir standartlaştırmanın L. probleminin karmaşıklığını azaltacağına şüphe yoktur. Bundan başka malzemeyi güvenilir hâle getirme ve hacımlarını küçültmek amaciyle "minyatürleştirme" çalışmaları da durmadan yürütülmektedir.

Günümüzde silâhların tahrip gücünün çok büyük ölçülerde artması karşısında, L.'çilerin karşılaştıkları problemler gitgide daha karmaşık hâle geldikten başka, gelecekteki savaşlarda bu problemlerin daha da zorlaşacağı besbellidir. Silâhların tahrip gücündeki bu büyük artış gerekli cephânenin miktârını azaltabilirse de, buna karşılık daha başka problemlerin ortaya çıkmasına ve cephenin daha büyük destekleme malzemesi alması gereğine yol açabilecektir. Ayrıca, şimdiki

taarruz büyük bir hızla yürütülebildiği için hayatî önemdeki maddelerin gerek anavatanda gerek müttefik ülkelerde depolanmış durumda askerî kuvvetlerin emrine hazır durumda bulundurulmaları da bir zarurettir. (Z. İshan)

LOJMAN, şehir içinde veya dışındaki kamu veya özel kuruluşlarında çalışan personele, o kuruluşta çalıştığı süre içinde oturmak üzere, ücretsiz veya az bir ücretle verilen mesken.

LOKALİZE, Kore (İng. localized chorea; Fr. chorée localisée; Yun. khorea = khoro dansı'ndan), mevzileşmiş Kore hastalığı. K. hastalığı, ansızın kendini gösteren çabuk icrâ olunan ve sinirlere dayanan hareketlerden ibaret olup, çoğu zaman yüz, boyun ve kollarda mevzileşmiştir. Histerik K. denilen bu hastalığa Begbie hastalığı da denir. Eksoftalmik guvatr'a da bazen Begbie hastalığı adı verilir.

LOKATİF (Lat. locativus; eski ter. mef'ûlünfih yeni ter. *-de* hali, bulunma hali, kimde hali, yer hali, kalma hali), bir işin, bir halin olduğu veya bir şeyin bulunduğu yeri yahut zamanı gösterirken kelimenin *-da, -de, -ta, -te* ekini alarak girdiği biçim veya hal. *Evde oturuyorum. Yolda gördüm. Geçenlerde gelmişti. Karanlıkta kaldık* örneklerinde olduğu gibi. Bu hal, bir şeyin taşıdığı niteliği de anlatmaya yarar. *Ağır yaradılışta bir kişi. Sözde kızlar. Gözde bir oyuncu* örneklerinde olduğu gibi. Bugün Türk yazı dilinde L. eki olarak *-da, -de, -ta, -te* eki kullanılır. Bu ek ünlü ve ünsüzle biten kelimelere getirildiğinde herhangi bir yardımcı ünlü almaz: *şehir - de, el - de, baş - ta, yurt - ta, kara - da, su - da, koru - da* v.b. Ancak, 3. şahıs iyelik ekinden sonra L. ekleri bir *n* alır: *sağ - ı - n - da, sol - u - n - da, ağz - ı - n - da, ev - i - n - de, göz - ü - n - de, yol - u - n - da...* Eski baş - ta, yurt - ta, kara - da, su - da, koru - da v.b. Ancak, 3. şahıs iyelik ekinden sonra L. ekleri bir *n* alır: *sağ - ı - n - da, ağz - ı - n - da, ev - i - n - de, göz - ü - n - de, yol - un - da...* Eski Türkçede de L. eki *- da, -de, -ta, -te* biçimindedir. Eski Türk yazıtlarında daha çok - ta, -te biçimleri kullanılır; *r, l* ve *n* ile sona eren kelimelerde bu ek *-da* biçiminde yazılır; bu kelimelerde bu eki belirtmek için *ld, lt* veya *nd, nt* harfleri de kullanılır. Buna karşılık Eski Türkçe yazmalarda buna benzer bir kural tespit edilemez. Bu yazmalarda birçok kelimelerde bazen *- ta (-te)*, bazen de - da *(-de) biçimi kullanılır. Örnekler: ağrığ - ta; et'üz - te; baş - ta; yol - ta; ırak - ta; öd - te; yir - de; ködüğ - de; aya - da; et'üz - de.* Eski Türkçede *- ta, -te, -da, -de* eki ablatif eki olarak da kullanılır. Bk. ABLATİF. Ancak, Eski Türkçede asıl ablatif *eki - tın, -tin, -dın, -din*'dir. Eski Türkçede *aşnu, öŋi, ötkürü, ötrü, ulatı, üze, adın, kin, artuk, berü, ınaru, öjre, kisre* gibi takılara L. hali getirilir. Karahanlı Türkçesinde *da, -de, -ta, -te* L. eki olarak kalmıştır. Harezm Türkçesinde ve Çağataycada da aynı ekler kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde yalnız *- da, -de* biçimleri kullanılmıştır. Ancak ünsüz uyumunun baskısı altında sonradan *-ta, -te* biçimleri de yayılmıştır. Azerî Türkçesinde de L. eki olarak *-da, -de* kullanılır. Kazan Tatarcasında *- da, -ta,* Başkurtçada *la,* Yakutçada *ga* ekleri kullanılır (Yakutçada *-ga* eki, hem L., hem de datif eki olarak kullanılır). Çavuşçada ünlü ile biten kelimelere ve *r, l, n* dışında kalan ünsüzlerle sona eren kelimelere *-ra, -re* (<*-da, *-de) eki getirilir, Çavuşçada *r, l, n* ünsüzlerinden sonra normal olarak *-ta, -te* ekleri kullanılır. Bu üç ünsüzden sonra *-ra, -re* ekine ancak seyrek olarak (ağızlarda) rastlanır: Çavuşça *tu - ra* [=dağda]; *vărman - ta* [=ormanda]; *hėvel - te* [= güneş - te] (Çuvaş ağızlarında hėvel - re); *śėr - te* [= yerde] (ağızlarda śėrt-re, śėtre).

Türkçede, bütün hal ekleri gibi, L. ekleri de vurguludur. (H. Eren)

LOKAVT : bk. GREV ve LOKAVT.

LOKAY'LAR veya LOḤAY'LAR (İlakî), Özbek Türklerinin bir koluna verilen ad. L. ağzı Özbekçenin kolları arasında önemli bir yer tutar. Bk. ÖZBEK TÜRKÇESİ, KURAMA'LAR, SARTLAR (Hive). (H. Eren)

LOKİ (Kuzey mitol.), Kuzey mitolojisine âit bir Tanrı. Bu Tanrılar arasında karakteri karmaşık ve bir muammâ teşkîl eden bir simâdır. Hilekâr, yardım etmek için türlü şekillere giren, şakacı ve aldatıcı bir tip. Nihâyet Baldr (Baldur)'un ölümü efsânesinde L., tam şeytanî bir karakter alır. Öbür Tanrılar ile L. arasındaki zıddiyet özel olarak Edda'ya âit Lokasenna (L.'nin kavga nutku) başlıklı şiirde belirir. L., Tanrıların berâber oturup içtikleri salona şiddetle girer ve bunlarla alay eder ve tahkîr eder. Bunun için veya Baldr'un ölümüne sebeb olduğundan dolayı cezâ olarak, L. Tanrılarca

LOKİ : Kayalıklarda zincirli Loki'yi karısı yılanın zehirinden korurken

bağlanır ve üzerine zehir damlatılır. L.'nin kıvranması depremlere sebep olur. L.'ye, bazı Tanrı düşmanı kuvvetlerin (simâların) babası gözü ile bakılır. Bunlar şunlardır: Fenrir (Fenris kurdu), Hel ve Midgard yılanı. Bunların üçü de kardeş olup, anaları dişidev Angrboda (= üzüntü getiren)'dır. Fenrir (Fenris) kurt şeklinde bir şeytan olup Tanrılar bundan korktuklarından yakalar ve bağlarlar. Ama bir gün kurtulur ve onları yok eder. Hel (= Got. halja, Alm. Hölle, İng. hell = cehennem) ölülerin yeri olup, bir Tanrıça olarak şahsîleştirilmiştir. Midgard yılanı (midgard = orta dünya, yani insanların

dünyası) yâni düz olarak farz olunan dünya kursunu çeviren çok büyük bir yılandır. Başka bir Edda şiiri Völüspa'da L., tanrıların yok olmasına sebep olan kuvvetlerin önderidir. L.'nin adı bazan (lukan = kapamak) kapayıcı, bitirici olarak anlatılmış, bazen de (logi = alev) dünyaya son verecek olan ateşli şeytan anlamına alınmıştır. (V. Örs)

LOKMA, bir defada ağıza alınıp yutulan yiyecek.

1. (Anat.) : Bir eklemin parçası olan kemik çıkıntısı. Başlıca L.'lar, artkafa kemiği, altçene kemiği, kol kemiğinin alt ucu, uyluk kemiği alt ucu L.'ları.

2. (Denizcilik) : Zincir L.'sı, zincir L.'larının ortasında bulunan, baklanın yassılaşmasını önlemek için onu enlemesine ikiye bölen mâdenî parça.

3. (Tasavvuf) : Mevlevî tekkelerinde Pazartesi veya Cuma geceleri pişirilen, pirinç, soğan, nohut, et, kişniş ve fıstıktan yapılan yemek.

4. (Mutfak) : Kızgın yağ içine kaşıkla dökülerek yuvarlak şekilde ve içi boş olarak pişen sulu ve mayalı hamur. Şeker şerbeti içine atılarak tatlılandırılır. Genellikle ölülerin ruhu için dağıtılır.

LOKMAN ÇELEBÎ (? - 1601), Osmanlı İmparatorluğunda Saray tarihçileri arasında tanınmış bir yazar. Asıl adı Seyyid Lokman al - Aşarî al - Huseynî olup, Urmiyeli olmak itibariyle de Urmevî nisbetiyle tanınmaktadır. Babasının adı Seyyid Hüseyin'dir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Azerbaycan üzerine icrâ edilen seferler sonunda bu ülkeden Osmanlı sarayına getirilen sanatkârlar ve bilginlerden biri olan L. Ç., sarayda müteferrikalar arasında görev almış ve Enderûn-i hümâyûn öğretmenliğine tâyin edilmişti. Bu tarihlerde Şehnâme-gûy veya Şehnâme-nüvis ünvâniyle vazîfe gören Saray tarihçilerinden Hazânî, bazan da Esîrî tahallüs eden Eflâtun Çelebî'nin Muharrem 977 (M. Haziran 1569)'de ölümü üzerine L. Ç., yine müteferrikalıkla Şehnâmeciliğe tâyin olunmuştu. Gerek II. Selim, gerek III. Murad tarafından takdîr olunan L. Ç., III. Mehmed'le anlaşamadı. III. Mehmed'in ondan kendi devrini tasvîr etmesini istemesine rağmen, pâdişaha yeni bir eser sunamayan ve onun şehzâdeliği devrinde bildiği eski eserlerini takdimle vakit geçiren L. Ç., Muharrem 1004'te bu görevden alındı. Daha sonra III. Mehmed'in Eğri seferine katılan L. Ç., pâdişâhın bu sefer-i hümâyûnunu parlak bir şekilde yazılması isteği üzerine, Şehnâmeci olan Talikî - zâde Ahmed Çelebî'ye yardımcı olmak üzere, seferden afvolunarak İstanbul'a gönderildi. Bir süre sonra kenar defterdarlıklarından birine tâyin olundu. Ölümüne kadar Talikî - zâde ve ondan sonra Şehnâmeci olan Hükmî Hasan Efendi'ye yardımcı olan L., 1010 (M. 1601/1602)'da öldü.

Türkçe ve Farsça şiir söyleyecek kadar bu dillere hakkıyle tasarruf eden L. Ç.'nin, çeşitli şiirlerinden başka resmî görevi icâbı yazdığı çeşitli tarih ve silsile kitapları vardır. Bunlardan en tanınmışı *Hünernâme-i Âl-i Osmân*'dır. Firdevsî-i Tûsî'nin *Şehnâme*'si paralelinde olan bu esere, Esîrî Eflâtun Çelebî başlamışsa da, ancak üç bölümü yazılmış olduğundan III. Murad'ın emriyle 986 Şevvalinde (M. 1577) bu eseri tamamlamak görevini aldı. L. Ç.'de on bölümlük olan bu eseri ikmâl edemeden ölmüştür. *Hünernâme-i Âl-i Osmân,* hâiz olduğu sanat değerleriyle öteden beri inceleyicilerin dikkatini çekmiştir (Ahmed Tevhid, *Hünernâme. TOEM,* II, 1326; F. Babinger, GOD; T. Öz., Güzel Sanatlar, sayı 1) L. Ç., bu eser üzerinde, bir söylentiye göre 992, bir başka söylentiye göre de 995 yılına kadar çalışmıştır. Babinger, söz konusu eserin Rieu'nün tavsîfine bakarak, *Mücmelü't - tûmâr*'dan başka bir şey olmadığını ileri sürerse de, bu görüş Türk tarihçileri tarafından kabûl edilmemektedir. Gerçekte L. Ç., Şehnâmeci tayin edildiği sırada Ârifî Fethullah Çelebi'nin yazdığı ilk Şehnâme ile Eflâtun'un yarım kalan Şehnâmesini bulmuş, Sultan Süleyman devrini tamamladıktan sonra II. Selim ve IV. Murad devirleri için de ayrı iki cilt meydana getirerek, Şehnâme'yi dört cilt hâlinde bitirmeyi düşünmüştü. L. Ç.'nin kendi ifâdesine göre Hünernâme'den başka II. Selim adına Fars diliyle yine Şehnâme tarzında yazdığı Selefnâme, Halefnâme, Muasırnâme, Mogolnâme ve pâdişâhın şehzâdeliğinde kazanmış olduğu Konya savaşını (Bk. SELİM II. ve ŞEHZÂDE BÂYEZİD) tasvîr eden Zafernâme adiyle beş bölümü ihtivâ eden Selimnâme, Alâeddin Mansûr-i Şîrâzî tarafından başlanarak yarım kalan ve Murad'a ithâf edilen Şehinşehnâme, Sivayuş Paşa için kaleme aldığı Silsilenâme, Osmanlı pâdişahlarını tanıtan *Kıyâfetü'l-insâniye fi Şemâili's - Selâtini' - Osmâniye* ve ayrıca Âdem Peygamber'den itibaren III. Murad devrine kadar yine bir soy kütüğü mahiyetinde olan *Zübdetü't - tevârîh* veya *Tûmâr-i nesebnâme-i hümâyûn* adlı eserleri vardır. *Osmanlı Müellifleri*-nin verdiği bilgiye göre, ayrıca Oğuznâme adlı bir eserinin olması ihtimali vardır. Bugüne kadar hiç bir eseri yayınlanmayan L. Ç.'nin eserleri için en yeni kaynak olmak üzere bk. Karatay, *Türkçe ve Farsça Yazm. K.,* İstanbul, 1961. (İ. Parmaksızoğlu)

LOKMAN HEKİM, İslâmlık öncesi efsaneleşmiş kahraman. L. H. efsanelerde kimi zaman şâir, kimi zaman tarihî bir kişi veya büyük bir devlet adamı veya bir hekim olarak tanıtılmıştır. Ayrıca, *Kur'ân*'da şâir ve hekim olarak da adı geçer. Onu, Arap kaynaklarının bir kısmı kahramanlığın, bazıları uzun ömrün veya hekimliğin timsali olarak gösterir, İranlılarda ve oradan geçerek Osmanlılar'da ise hekimliğin atası olarak tanınmıştır. L. H. bütün bitkilerin özünü bilen, ölümsüzlük ilâcını arayan bir kişidir, Ancak, bir türlü ölüme çareyi bulamaz. (İ. Parlatır)

LOKOMOBİL, tekerlekler üzerinie yerleştirilmiş ve istenilen yere çekilebilecek biçimde yapılmış, genel olarak buharla işleyen bir makine. Bu makineler daha ziyâde tarım ve endüstride kullanılır. Tarım işlerinde dövenleri, harman makinelerini, sabanları ve sulama araçlarını yürütmek için; endüstride ise su çekme, maden çıkarma işlerinde, kâğıtçılıkta v. b. birçok yerlerde L.'lerden yararlanılır.

L.'ler yapılışları yönünden birkaç çeşittir. Genellikle bir kazan ve bir silindirden meydana gelir. Kazan büyük bir tüp biçimindedir. Silindir ise bu kazanın altında veya üstünde hattâ yanında yatay durumda yerleştirilmiş olarak bulunur. Son zamanlarda L.'ler daha da geliştirilerek petrolle işleyebilecek biçimde yapılmaya başlamıştır.

LOKOMOTİF (Fr. locomotive, Lat. locus = yer; movere = hareket etmek'den), tekerlekler üzerinde monte edilmiş olup, raylar (demiryol) üzerinde bir araba veya vagon katarını çekmeye mahsus buharlı, elektrikli, ısı veya basınçlı hava ile işleyen bir makine. Buharlı L.: İngiliz Robinson 1759'da buhar gücünü yük çekimine uygulamayı düşünmüştür. Fransız Cugnot 1769'da ilk buharlı arabayı yapmıştır. 1829'da da Stephenson ilk buharlı L.'i yapmış ve buna Rocket özel adını vermiştir. Bir buharlı L. başlıca üç parçadan yapılmıştır. 1) Kazan : Burada basınç altında buhar meydana gelir; 2) Mekanizma, yani asıl buharlı makine; 3) Taşıt, ki bu şasi ve tekerlekleri içine alır. Ka-

LOKOMOTİF : Yolcu treni

zanda kullanılan yakıtlar kömür, linyitler, mazot ve saire olabilir. Mekanizma daima bir pistonlu makine olup, bunun yoğunlaştırma kabı yoktur. Tekerlekler dingillere bağlıdır. Taşıyıcı tekerler, çifte dingilli kadıma (buji)'ların oyunu ile yönlerini bulurlar. Modern L.'ler aşırı ısıtma ve çift genleşme sistemi kullanırlar. Barslı havalı L.: Bu tip L. artık ancak maden ocaklarında kullanılır, Elektrikli L.: Güç, rayların üstündeki tellerden alınır. Bu tip makinenin buharlı L.'e nazaran üstünlüğü, daima hizmete hazır olup hiç durmadan uzun mesafe katedebilmesindedir. Diesel motörlü L.: Bu tip makine, hiç vakit kaybetmeden, durmayı ve tekrar harekete geçmeyi mümkün kılar. Tam anlamla bağımsızdır. Motör ile dingiller arasında bağlantı elektrik, hidrolik veya mekanik olabilir. Gazlı türbinli L.: Hareket ettiren mekanizma, türbo-kompresör bir gruptur. Bu makineler çeşitli yakıtın kullanılmasına müsaittir. Toz hâlinde kömür ve ağır yağlar kullanılabilir.

LOKUM, şekerli nişasta eriyiğini pişirip, hafif ağdalaştırarak yapılan, lokma büyüklüğünde ve küp şeklinde kesilen şekerleme. Yapılacak L.'un cinsine göre esas madde olan şekerli nişastaya, fındık, ceviz, bademiçi, fıstık gibi kuru yemişlerle meyve usareleri ve sakız konur. Türkiye'de L. yapım ve satışında Hacı Bekir firmasının ünü dünyaya yayılmıştır.

2. Maden ocaklarında bir deliğe yerleştirilen, ateşlemeyi başlatan fitil ve kapsüllü dinamit.

LOLA MONTEZ veya MONTES (Asıl adı: **Maria Eliza Gilbert**), İrlanda'lı sergüzeştci kadın (Limerick 1818 - New York 1861). "İspanyol balerini" diye şöhret kazandıktan sonra, Bavyera Kralı I. Ludwig'in sevgilisi olmuş. Kral onu önce Rosenthal baronesi, sonradan da Landsfeld kontesi yapmıştır (1847). Siyasî nüfuzu, kralı tahttan ferâgate götürmüştür (1848).

LOLLOBRIGIDA, Gina (doğ. 1927), İtalyan kadın sinema oyuncusu. 1946 yılında küçük ve basit oyunlarla sinemaya girmiş, daha sonraki yıllarda kabiliyetini kabûl ettirerek önemli oyunlarda başrolleri oynamaya başlamıştır. 1960'tan sonra ise uluslararası bir üne ulaşmıştır. Başlıca filmleri: *Les belles de Nuit* (Gece güzelleri) [1952]; *Pane, Amore e Fantasia* (Aşk ve hayal) [1953]; *Beat the Devil* (Sarışın Şeytan) [1953]; *Trapeze* (Trapez) [1955]; *Notre Dame de Paris* (Notre Dame'ın Kamburu) [1956].

G. LOLLOBRIGIDA

LOM, Bulgaristan'da iki ırmak ve şehir. 1) L., Tuna'nın sağ kenar kolu. Uzunluğu 90 km, Balkan dağlarında topraktan fışkırır ve L. şehrine yakın Tuna'ya akar. 2) L. veya Ruscuk L.'u. Tuna'nın sağ kenar kolu. Uzunluğu 25 km, Tuna'ya Ruscuk'da akar. 3) L. (eski adı L. Palanka) Bulgaristan'da şehir (Vratsa yönetim çevresinde). Tuna'nın sağ kenarında şehir ve liman. Liman, Bulgaristan'ın kuzey-batısındaki limanların en büyüğüdür; özel olarak gemiden gemiye tahıl nakliyle uğraşır. Nüfusu 28 200 (1965). Çevresi çok verimli olup, bağ ve kavun tarlaları boldur. Şeker tasfiyehâneleri ve konserve fabrikaları vardır. Linyit çıkarılır. (V. Örs)

LOMBARD, Lambert (Liège 1506 - Liège 1566), Belçikalı ressam, mimar, arkelog ve şâir. Roma'ya gidip Vasari ile tanıştıktan sonra, 1539'da Liège'de bir sanat atölyesi açmıştır. Frans Floris, Lucas de Heere, Willem Key burada yetişmişlerdir. L.'ın alçak ülkelerde Rönesans'ın gelişmesinde rolü vardır.

LOMBARDI, İtalyan mîmar ve heykeltraş ailesi. 1) L., Pietra Carona (Lugano aş. yu. 1435 - Venedik 1515). Venedik te, Santa Maria dei Miracoli kilisesini yapmıştır. Buna onun şâhaseri gözü ile bakılır. 2) L., Tullio (aş. yu. 1455 - Venedik 1532). Eski zaman heykellerinden ilham almıştır. Eserleri şunlardır: Venedik'te Scuola di San Marco'nun kabartması; Ravenna'da Guidarello Guideralli'nin mezarı üzerinde yatan heykeli.

LOMBARDİ BEY (Mîralay), Sultan Azîz devrinde (1861 - 1876) Mızıkay-ı Hümâyûn Batı Musikisi nazariyatı hocası olan İtalyan bestekârı. Talebesi arasında müstakbel V. Murad'la II. Abdülhamid de vardır. (Y. Öztuna)

LOMBAR, gemilerde top namlusunun dışarı uzanmasına veya kamaraların havalanmasına yarıyan dörtgen biçimindeki açıklık. L. ağzı: Bir merdiven ile gemiye giriş ve çıkışı sağlıyan geçit.

LOMBARDİYA (Fr. Lombardie, İtal. Lombardia), İtalya yarımadasında bir bölge. Kuzeyde İsviçre sınırı, güneyde Po nehri, batıda Majeur gölü, Tessin ve Sessia, doğuda Garde gölü ve Mincio bulunur. Yüzölçümü 23 804 km², nüfusu 7 390 000'dir. Bölgede dokuz il vardır. L. memleket ekonomisinde en önemli rolü olan bir bölgedir. Mevkii, yüzey şekillerinin çeşitliliği, toprağının verimliliği, sularının bolluğu L.'nın önemini arttırır. Bölgenin kuzeyini Alp sıradağları kaplar. İklim serttir, yıllık sıcaklık ortalaması farkı 20°C'a ulaşır. Gece ve gündüz sıcaklıkları çok farklıdır, yağışlar yazın düşer. Orman işletmeleri ve hayvancılık L.'nın başlıca gelir kaynağıdır. Tarım, vâdîlerde, toplanmıştır. L.'da beş göl vardır. Bunların en büyükleri Major gölü, Como gölü ve Garde gölüdür. İklimin yumuşaklığı ve manzaraların güzelliği, bu göllerin çevresini, bol bitki örtüsü ortasında küçük sayfiye yerlerinin sıralandığı çekici yerler hâline getirmiştir.

L. ovası bölgenin en zengin kısmıdır. Alüvyonla dolma sonucu meydana gelen ova aşağı kısma gidildikce taraçalar meydana getirir. Yüksek taraçalarda kır hayatının yanısıra, sanayi ve şehircilik de gelişmiştir. Fakat alçak ovada kır hayatı ağır basar. Tarım ekonomisi, tahıl ile yemlik bitki ta-

rımına dayanır. L., mısır, yemlik bitkiler ve sığır üretiminde ülkenin başlıca bölgesidir. Hektar başına buğday verimi İtalya'da en yüksek seviyededir (32 kental).

Sanayiinin canlılığı sayesinde L. İtalyan ekonomisinde çok önemli rol oynar. Enerji kaynaklarının bolluğu, sanayiin gelişmesine yardımcı olmuştur. İtalya'nın en büyük hidroelektrik santralleri L.'da kurulmuştur. Cenova ile Venedik'ten gelen ham petrol bu bölgede tesfiye edilir. L. sanayiinin başlıca iki kolu, makina yapımı ve dokumacılıktır. Dokuma sanayii çok sayıda kadın işçi çalıştırır. Pamukçuluk ve ipekçilik gelişmiştir, fakat yün işçiliği gerilemektedir. Bu ana sanayîlerin yanısıda, süt ürünleri işlenmesi (meşhur peynirler), konfeksiyon, mobilyacılık (Brianza), kâğıt imalâtı ve kimya sanayii de (Milano) gelişmiştir. (C. Kurt)

LOMBOK, İndonezya'ya âid bir ada. Güneyinde Hint Okyanusu, kuzeyinde Cava denizi bulunur. Bali'den Lombok boğazıyla, Sumbawa'dan Allas boğazıyla ayrılır. Nüfusu 701 000'dir. Başşehri adanın batı kıyısında bulunan Mataram'dır. Kuzeyde, yüksek Rindjani volkanik masifinin (yüksekliği 3 775 m) hâkim olduğu bu dikdörtgen biçimindeki toprak parçası, ekvatorun biraz güneyinde yer alır. Adada, pirinç, kuru topraklarda yetişen manyok, Japon patatesi, yer fıstığı yetiştirilir. Tütün başlıca ticaret ürünüdür.

LOMBROSO, Cesare (Verona 1835 - Torino 1909), İtalyan hukukçusu ve kriminologu. İlk olarak kriminolojide hekimliğe dâir ilimlerin ehemmiyetine işâret etmiş, suç işleme temâyülünü, insanın f i z i k şahsiyetinde aramış ve tecrübî ilimlerin metodu yoluyla, suçluda suça âit karakteristik fizik husûsiyetleri bulmağa çalışmıştır. Suçluluk antropolojisinin kurucusu gözü ile bakılabilir. Başlıca eseri: *L'uoma delinquente* (Suçlu adam) [1876].

C. LOMBROSO

LOMÉNIE DE BRIENNE, Etienne, Charles de (Paris 1727 - Sens 1794), Fransız din adamı ve politikacısı. 1760'da Condom piskoposu, 1763'te de Toulouse başpiskoposu olmuştur. Canal du Midi ile Garonne ırmağı arasında kendi adını taşıyan Canal de Brienne'i kazdırmıştır. 1787'de Assemblée des Notables (İlerigelenler meclisi)'a başkanlık etmiştir; çok geçmeden de maliye bakanı olarak Calonne'un yerine geçmiştir. Maliye reformları politikası parlamento tarafından iyi karşılanmamıştır. Etats généraux yâni, bütün milleti temsil edecek olan meclisin toplanma tarihini 1 Mayıs 1789 olarak tesbit etmiş ve yerini Necker'e bırakmıştır (25 Ağustos 1788). 1793'te "Yurtseverler" (Patriotes) tarafından tutuklanmış ve hapiste ölmüştür. 1770'te Fransız Akademisine üye seçilmiştir.

LOMONOSSOV, Mikhail Vasilyeviç (Mikhaninskaya Gub., Arkhangelsk 1711 - Denissovka 1765), Rus yazarı ve bilgini. Birkaç yıl Almanya'da yaşadıktan sonra Petersburg Üniversitesinde fizik ve kimya profesörü olmuştur. Yıldırım, havanın mahiyeti, elektrik ve maddenin bünyesi hakkında muhtıralar bırakmıştır. Rus şiir sanatını silabotonik mısrâı kabûl etmek ve edebiyat dilini kilise dilinden ayırmakla yenilemiştir. *Rossiyskaya grammatika* (Rus grameri) [1755] başlıklı eseri Rusya'da yapılan bu cins araştırmaların birincisidir. İlk modern şiirleri yazmıştır. 1755'te L.'un teklifi üzerine Moskova üniversitesi kurulmuştur. (V. Örs)

M. V. LOMONOSSOV

LOMONOSSOV SIRTI, Kuzey Buz Denizi'ni iki havzaya bölen bir deniz altı sırtı. Groenland'ın kuzey-batısında bulunan Ellesmere toprağından Yeni Sibirya adalarına kadar uzanır.

LONCA (Katalanca ilonja, İsp. lonja, İtal. loggia, Fr. loge, Alm. Lauja), iş hayatını düzenleyen ve kontrol eden teşkilât. Genellikle sanayi ve ticâret dallarında çalışanların kendi iş kollarında teşkilâtlanmasından meydana gelen L., M. Ö. III. yüzyılda Akdeniz Medeniyeti çevresinde gelişen ekonomik ve sosyal kalkınmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve Avrupa ülkeleri ile Akdeniz bölgesinde yerleşen bütün devletlerde büyük endüstri inkılâbına kadar yaşamıştır. L., aynı iş kolunda çalışan kimselerin bu iş kolunu temsîl eden L.'ya girmesini mecburî kılmakta idi. Serbest çalışma ve atılımı kesinlikle önlemekte, meslekî disiplin, yardımlaşma ve dayanışmayı öngörmekteydi. Bu disiplini sağlamada, önceleri ham madde dağıtımını ve daha sonra da işlenmiş eşyanın satımını kendi kontrolü altında tutması tesirli olmuştur. Daha sonraları ise işçiliği, işlenen maddelerin standartlarını da kontrolü altına almakla sanayi ve ticâret dallarında kuvvetli geleneklere sâhip bir tekel hâline gelmişti. Gerek işçilerin, gerek ticâret erbâbının çalışmalarının, tutumlarının, faâliyetlerinin L.'nın istediği şekilde olmak mecbûriyeti böylece doğmuştu. L., kendi bünyesinde zanaatkâr ve ticâret erbâbının ekonomik varlığını, gücünü, gerek büyük mülkiyete, gerek kudretli askerî devletlere karşı korumayı bu disiplinli tutumu ile sağlamışsa da, işçilik kaidelerinin değiştirilmesi veya daha mükemmel hâle getirilmesi, sanayiin ve ticâretin serbestçe geliştirilmesi imkânlarını engelleyen tutucu bir teşkilât olmuştur.

L.'nın ilk defâ bir teşkilât hâlinde ortaya çıkışında Hellenizm'in sağladığı imkânlarla gelişen denizcilik ve ticâretin sonucu elde edilen büyük servetler rol oynamıştır. Özel servetin hâtırı sayılır derecede çoğalması, zenginleşen kimselerin paralarını toprağa yatırmalarına ve büyük malikâneler kurmalarına yol açtı. Yunanistan, Anadolu, Suriye ve Mısır'da denizcilik ve ticâret yoluyla elde edilen kazançlardan doğan büyük malikâneler, İtalya'da Roma askerî gücünün eseri olarak meydana çıkmıştı. Nakit paranın böylece tedâvülü hayat pahalılığına

sebep olurken, savaşlarda toplanan çok sayıda esirler ve köleler de serbest işçiler için bir problem oldu ve işçi ücretlerini devamlı surette düşürdü. Bu inkişâf orta tabakanın karşı tedbirler aramasını gerektirdi. İşte bu ekonomik inkişâfın tabiî sonucu olarak hür işçiler, zanaatkârlar teşkilâtlanarak L.'ları meydana getirdiler. Ham madde kaynakları üzerinde belirli tekeller kurarak, işlenmiş maddelerin de belirli şehir ve bölgelerde yapılmasını sağlamakla, milletlerarası sanayi ve ticârette ihtisaslaşmaya doğru bir gelişme meydana getirdiler. Meselâ, İskenderiye buğday, Elid ve Juda kenevir, Pontus ceviz, Babil hurma, Antakya incir, Suriye ve İonya tiftik, Beyrut kuru üzüm, Miletos, Ephesus, İzmir, Priene, Sakız, Bergama, Sur, Arvad v.b. şehirler büyük endüstri merkezleri olarak yükseldi. Bu teşkilâtlanma sonunda bütün Akdeniz çevresinde emtia fiyatlarının kontrolü ve denk bir seviyede tutulması mümkün oldu. Zanaat ve ticaret ehlinin böylece teşkilâtlanması, savaşların temin ettiği esirler, ganimetler ve yeni zenginlik kaynakları karşısında bütün medenî dünyayı ele geçirme hevesine kapılan Roma gibi askerî bir gücün önünde dahi bunların direnmesini mümkün kıldı. Roma, hâkimiyeti altına giren şehirlerde bulduğu L.'ları bütün kadrolariyle muhâfaza etti. Bu kadrolar bundan sonra yüzyıllar boyunca değişmezlik kazanmış sosyal bir tabaka hâline geldi. L. başkanları ellerindeki imtiyazları kaçırmamak için endüstride üretimi sınırlı bir hâlde tuttular. Bunun sonunda ekonomik hayat durgunlaştı, şehirlerdeki nüfus artışları yavaşladı.

L.'lar özellikle Septimus Severus (193 - 211) zamanında ekonomik ve sosyal faaliyetlerin devlet kontrolüne alınmasiyle daha da kuvvetlendiler. İmparatorluğun güdümlü bir ekonomi rejimi uygulaması, zanaatkârlar ve tüccarlar arasında orta tabakayı teşkil eden bir çeşit aristokrasinin doğmasına yol açtı. Severus Aleksandrus (222 - 235) devrinde bütün mesleklerce kurulması zarurî olan L.'lar resmî teşkilât hâlini aldılar. Böylece cemiyet kapalı gruplar hâlinde hareketsizleşmiş, sabitleşmişti. Bu durum, şahıs hürriyetini bile tehlikeye sokmuştu. L.'ların üyeleri teşkilâta o kadar sıkı bağlanmışlardı ki, kanun onların taşınmaz mallarının ve kölelerinin dahi L. dışında satışını engellemişti. Hükmî şahsiyet elde eden L., üyelerine karşı mîras hakkına da sâhip olmuştu. Vârisi bulunmadığı hâllerde üyelerin malları L.'ya kalmaktaydı. L.'lar bu sağlam kuruluşlariyle, teşebbüslere kapalı olmakla beraber, Germen istilâlarına, İmparatorluğun diğer kuruluşlarından daha güçlü olarak direndiler. Hele bunların hristiyanlaşması direncin bir kat daha artmasına yaradı. Müslüman Arapların Akdeniz bölgesine yayılışı sonunda Akdeniz birliğinin parçalanışı L.'ların Hristiyanlıkla beraber batıya çekilmelerine sebep oldu. Bu dönemde ekonomik hayat çok daralmış olmakla beraber, L.'lar Müslüman Arap İmparatorluğunun gerileyişine kadar İtalya, Hristiyan İspanya, Rhône ve Provence'ta varlıklarını devam ettirdiler. Akdeniz ticâretinin tekrar Batı Avrupa'nın eline geçmesinden sonra da tüccar ve bankerlerle işbirliği ederek derebeylere karşı ferdî serbestlik için mücâdeleye atıldılar. XI. yüzyılda başlayan bu gelişme ticaret ve deniz yolları sâyesinde yayıldı. Milletlerarası bir mâhiyet aldı ve büyük servetlere sahip şehirlerin ortaya çıkmasına vesîle oldu. Ancak, bu safhada şehirlerdeki patrisiyenler karşılarında tekrar zanaatkârları buldu. XII. yüzyıldan itibâren bütün esnaf ve zanaat L.'ları aynı fikir etrâfında toplanmağa başladılar. XIV. yüzyılda İtalya'da, Flandra'da, Fransa'da, İngiltere ve Almanya'da bütün L.'lar mecburî ortaklık rejimine girmişler, tekrar tekeller meydana getirmişlerdi. Bu kuvvetli birlik, sonraları babadan oğula geçen bir burjuva kadrosu meydana getirmiştir ki, genel hatlarıyla eski Roma şehirlerindeki L.'lar gibi ortaya çıkan sosyal kadrolar, değişmezlikler kazanmıştı. Böylece yeniden teşkilâtlanan zanaat ehli kuvvetli bir sınıf oldu ve şehirlerin idâresini Patrisiyenlerin elinden almağa çalıştı. Bu suretle teşekkül eden küçük burjuva kadroları Batıda, Fransız ihtilâline kadar devam etti.

Bir Akdeniz imparatorluğu olarak vasıflandırılan Osmanlı İmparatorluğunda ise L.'ın kuruluşu, fütüvvet ve ahîlik (b. bk.) ile yakından bağlantılı olarak mütâlâa olunur. Osmanlı İmparatorluğunda ekonomik hayâtın devletçi ve güdümlü bir politika içinde yürütülmesinin tabiî bir sonucu olarak, L.'lar kuvvetli kuruluşlar hâline gelmişlerdir. Şehirlerde bütün tâcirler, zanaatkârlar, esnaf ve işçiler L.'lar çevresinde teşkilâtlanmışlardı. Meselâ, sâdece İstanbul'da XVII. yüzyılda 1109 L.'ya bağlı 126 000 kişinin yaşadığı hesâb edilmiştir. Başlangıçta imparatorlukta dinî ayrılıklara göre Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar için ayrı L.'lar vardı. Ancak, ahîlikten, daha sonra bektâşîlikten aldıkları bu dinî ve tasavvufî esintiyi, ekonominin milletlerarası yaygınlığı ile, zamanla kaybedince Osmanlı L.'ları dinî ayrılıkları ortadan kaldırarak birleştiler. İmparatorlukta L.'ın etkisi, bilhassa XV. yüzyıldan itibâren kendini gösterir. L.'lar arası rekabet yasaklanmış olduğundan ekonomik kaynaklar ihtiyaca göre kullanılmakta, üretim ne fazla, ne de eksik yapılmakta, ham maddeden itibâren fiyatlar da sıkı bir kontrol altında tutulmaktaydı. Şeyh, kethüdâ, yiğit-başı, işçi-başı ve iki ehli hibre (bilirkişi)'den meydana gelen L. yönetim kurulu, yani altılar kendilerine bırakılan işleri yürütürler, hükûmetle esnaf arasındaki ilişkilerde rol oynarlardı. L.'nın hükûmet nezdindeki muhâtapları, hükûmet merkezinde İstanbul Efendisi, vilâyetlerde belde kadılarıydı. L.'larla Osmanlı hükûmeti arasında ilk önemli anlaşmazlık 1518 mayısında başgösterir.

Yavuz Sultan Selim'in Safevî İran'a yapılan silâh ihrâcâtı ve İran'dan getirilen ipek üzerine koyduğu ambargo, ipek tüccarlarını olduğu kadar, Amasya silahçılarını da büyük zararlara uğratmıştı. Bu iş dallarındaki L.'lar hükûmete durumu bir türlü anlatamadıkları gibi, gayretkeş hükûmet memurları Anadolu içinde dahi silâh satışlarını engelleyecek, müsâdere edilen ipek emtiayı hazîne adına satacak kadar ileri gidince L.'lar arasında hâsıl olan hoşnutsuzluğu ancak 3 Ekim 1520 kararnâmesiyle Kanunî Sultan Süleymân düzeltmiş ve L.'ların zararlarını kapatmak üzere hazîneden bir milyon akça kadar tazmînat ödemişti. 1584 yılında ise devletin para üzerinde yapmaya kalkıştığı enflasyona karşı L.'lar süratli tedbir almışlar ve eşya fiyatlarını sağlam paraya göre tutarak gittikçe arttırmışlar, 1589'da hemen hemen, iki kat yükseltmişlerdi ki, böylece doğan hayat pahalılığı, Osmanlı tarihinde Beylerbeyi vak'ası ismiyle anılan ayaklanmanın vesilelerinden olmuştur (Bk. SİPAHİLER). Ancak, Osmanlı tarihinde esnafın en büyük hareketi 1651 yılında kendini gösterir. Yine para enflasyonundan doğan, Melek Ahmed Paşa'nın yönetimine karşı gelişen bu esnaf hareketinde ordu, halkı desteklemediğinden istenen sonuç alınamamıştır. Fakat, bu halk hareketi, hem sadrâzamı, hem de iki yüzlü davranan şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'yi devirdiği gibi, kısa bir süre sonra Ağalar diktası ile Kösem Vâlidenin iktidârının da sonunu hazırlamakla mühimdir. Yine 1730 Patrona isyânında baş rolü ordu içinde bulunan L.'ların oynadıkları görülür. Ordu L.'larının Dâmâd İbrahim Paşa'ya karşı birleşmesinde başlıca sebep, İstanbul'un imârı için L.'lardan istenen tekliflerle Yeniçeri Ocağına dâhil esnafın ocaktan ihracı için alınan karar olmuştur. XVIII. yüzyılda ise L.'lar tekrar büyük bir kuvvet oldular, her iş dalında

tam tekeller hâlinde örgütlendiler (Bk. GEDİK), hattâ bu yüzyıla kadar Vezîriâzamdan ihtisâp ağalarına kadar devletin çeşitli teşkilâtına tanınan standartların kontrolü ve muhâfazası, para ve fiyat politikası, ham madde kaynaklarının değerlendirilmesi, imalâtın kontrolü gibi hususları dahi L. Kethüdâ ve yiğitbaşılarının çeşitli kararlarla elde ettikleri görülür. Osmanlı İmparatorluğunda ekonomi böyle muhâfazakâr ve tekelci bir sistemde durgunlaşırken, L.'lar endüstri inkılâbının getirdiği sonuçlarla Avrupa ülkelerinde gerek ticâret, gerek sanayide kendini gösteren hamle sonunda gün geçtikçe gerilemeye ve çökmeye mahkûm oldu. Sultan II. Mahmud zamanında gerek L., gerek gediklerin ıslâhı için bazı çalışmalar yapıldıysa da bir sonuç alınamadı. Hele Gülhâne Hattı'nın ilânıyla bu kuruluşlar çok daha zor şartlarla karşılaştılar (Bk. TANZİMAT-EKONOMİK SONUÇLAR). L.'lar Osmanlı pazarlarının Avrupa ticâretine açılması karşısında, tutucu yapıları, yenileşme tedbirleri almağa imkân vermedi ve gün geçtikçe çökerek en sonunda 1913 yılında kapatıldılar. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonrada L.'ların yerini esnaf odaları aldı.

Osmanlı İmparatorluğundaki L.'ların ekonomik vasıfları yanında onlara husûsiyet kazandıran iç kuruluşlarıdır. İmparatorluğun kuruluş yıllarında ahîlikle yakın bağlantısı olan L.'larda ahîliğin yiğit, ahî ve şeyh olmak üzere üç derecesine karşılık, nâzil (çırak), nimtarîk (kalfa), miyândeste (usta), nakîb vekîli, nakîb, başnakîb, şeyh halîfesi, şeyh ve şeyhüşşuyûh olarak dokuz kademe meydana getirilmişti. Yine ahîliğin kavlî ve seyfî üyelik olmak üzere, üyelerini iki grupta değerlendirmesi yerine, L.'larda kavlî, şürbî ve seyfî olarak üç grup meydana getirilmesi, 3 ve 9 sayılarının tasavvufî değerlerinin müşahhaslaştırılmasından ibârettir.

Lonca teşkilâtı, Osmanlı İmparatorluğunun sosyal teşkilâtında büyük büyük güç, düzen, âsâyiş ve ahlâk unsuru olmuştur. Fevkalâde muntazam işlemiştir. Teşkilâtını en ücra yerlere kadar yaymıştır. Avârız sandıkları sistemiyle üyelerini, her türlü kazaya ve ölüme karşı -aileleriyle beraber- sigortalamıştır. Ticaret ve imalâta hile karıştırılmasını kendi bünyesi içinde önliyebildiği gibi, bu hususta devletin de sıkı kontrolünde bulunmuştur.

L.'ların kendilerine has bazı töreleri olmakla berâber, aralarındaki bir çok töreler ortak karakterdedir. L.'lar arasında din işleriyle uğraşan tabakalar, saraçlar ve kunduracı esnafı hem husûsiyet, hem de öncelik taşırlar. Bunda, genellikle bütün L.'ların pîri sayılan Ahî Evren'in tabak esnafından olması bir sebep olarak kabûl edilse bile, ilk L. kuruluşlarının deri işçileri tarafından meydana getirilmiş olması da herhâlde tesirli olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda bütün imparatorluk şehirlerinde, iş çevrelerinde Şeyh halîfesi adıyla L.'ların töre, gelenek ve nizamlarının bekçiliğini yapan Ahî babalar, Ahî Evren'in torunları olarak kabûl edilmişlerdir. L., sıkı bir disiplin ile aynı zamanda bir ahlâk kontrol merkezi olmuştur. L.'ların iç yapıları, görev ve fonksiyonları hakkında bk. ESNAF. (İ. Parmaksızoğlu)

LONDON, Kanada'da Ontario eyâletinde Thames nehri üzerinde bulunan bir şehir. Nüfusu: 158 200'dür. Çevresi ile birlikte (metropoliten bölge) 169 300'dür. Batı Ontario üniversitesi burada bulunur. Katolik piskoposluğu, endüstri merkezi (makina, lokomotif, elektrik âletleri, mobilya, giyim eşyası, gıda maddeleri), demiryolu ve ticâret merkezidir.

LONDON, Jack (asıl adı: John Griffith L.) (San-Francisco 1876 - Glen Ellen, California, 1916), Amerika'lı romancı. Her cins meslekte çalıştıktan sonra roman yazmağa başlamış ve Amerika dışında en çok okunan Amerika'lı romancı olmuştur. En çok bilinen eserleri şunlardır: *The son of the Wolf* (Kurdun oğlu) [1900]; *The Call of the Wild* (Tabiatın çağrısı) [1903].

J. LONDON

LONDONDERRY veya **DERRY** (Keltce: Dhoire), Kuzey İrlanda'da şehir. Kontluk merkezi. Foyle ırmağının denize aktığı yerdedir. Nüfusu: 55 700 (1966). Protestan ve Katolik piskoposluklar ve sûrları vardır. Tekstil, yiyecek maddeler ve kimyâ maddeleri fabrikaları bulunur.

LONDONDERRY : Londonderry kentinin eski kapılarından biri

LONDRA (İngilizce adı London; Türkçedeki adı İtalyancadan alınmıştır), Birleşik Krallığın, yâni İngiltere, İskoçya ve Kuzey İrlanda'nın başkenti. Güney İngiltere'de, Thames ırmağının üzerindedir. Nüfusu: 7 763 800 (1968). Dünyanın en büyük şehirlerinden biri. 1965'te kurulan "Büyük eski L. kontluğu"nu, Middelesex'i ve Essex, Hertfordshire, Kent ve Surrey bölgelerinin parçalarını içine alır. Çevre nüfusu 8 185 800 dir. *Coğrafya:* İdârî ve siyasî merkez olan L., aynı zamanda kültür, sanat ve mâliye merkezidir. Yol, demiryolu, hava ve deniz yolları kavşak noktasıdır. Şehrin refâhı ve ekonomik faâliyeti, limanın çalışmasına dayanır. Liman, Thames nehrinin döküldüğü yer boyunca L. köprüsünden ön limana kadar 50 km uzanır. Bu ön limanlarda en büyük gemiler (Tilbury) ve petrol gemileri (Thameshaven) muâmele görür. Genel olarak L.'dan geçen ticâretin hacmi aş. yu. 80 milyon ton'dur. Büyük Britanya ticâretin önemli bir kısmı L.'dan geçer. 1940'tan önce L., her şeyden fazla antrepo olarak çalışırdı. Büyük Britanya'nın ithalâtının büyük bir kısmı burda toplanır ve ihracâtının en büyük kısmı buradan yapılır. Şimdiki hâlde, şehrin bu dağıtma merkezi rolü azalmış ve bölgedeki rolü artmıştır. L. bölgesinde yapılan malları ihraç eder ve endüstrilerini besleyen

LONDRA : Bir görünüş

büyük kısmı halâ City (iç şehir)'nin duvarları içinde bulunur. İnsan çokluğu salgın ve yangınları kolaylaştırır: 1665'te bir vebâ salgını sonucunda 70 000'den fazla insan ölür. 1666'da bir yangın City'nin beşte dödünü yok eder. Krallığın tekrar kurulması, L.'nın gelişmesini kolaylaştırır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda şehir artan bir hızla genişler. 1750'ye doğru 700 000 nüfus vardır. Bu rakam şöyle artar:

1831 ..... 1,5 milyon
1881 ..... 3,5 "

1825'te bir üniversite kurulur. XIX. yüzyılda liman genişletilir. L., milletlerarası ticâret ve maliyenin merkezi hâline gelir.

1888'de L. kontluğu adı altında yeni muhtar bölge kurulur. Bu bölge, Middlesex, Surrey ve Kent eyâletlerinin parçalarını içine alıp, yüzölçümü 300 km²'dir. London County Council (L. kontluğu kenseyi) tarafından idâre edilir. Bir taraftan City halkını kaybeder (1850'de 120 000 insan orada yaşarken, şimdi ancak 5 000 kişi kalmıştır), Büyük L. ise hızla gelişir ve kontluğun sınırlarını aşar, ulaşım eksenleri bo-

ham maddelerle, o bölgenin topluluğuna mahsus yiyecek maddeleri ithâl eder. L., 1945'ten beri endüstri bakımından büyük bir gelişme göstermiştir. Kitle endüstrileri (Fr. industrie de masse), meselâ petrol tasfiyehâneleri, elektrik ve termik santrallar, ağır madencilik hep limana yakın semtlerde toplanırlar. Hafif endüstriler ise daha dağınıktır. Bunlar: Mekanik ve elektrik yapılar, tekstiller, kimya ve yiyecek maddeleridir. Hepsi birden, Büyük L.'da şekil değiştirici endüstrilerde (Fr. industries de transformation) çalışan insanların sayısı 1 700 000'i geçer. Bu endüstriler, önemli bir tüketim pazarının yakınlığının etkisi altında çok gelişmişlerdir.

Tarih : L., ancak Romalılar'ın Büyük Britanya'nın güney-doğusunu fethetmelerinden sonra meydana çıkar. M. S. V. yüzyılda, şehir, Anglo-sakson istilâlarından zarar görür, VII. yüzyılda da küçük Essex krallığının merkezi olur ve bir piskoposluk elde eder. 866'da Kral Büyük Alfred, Skandinavlar'ın akınlarından zarar gören şehri yeniden yapar. Bundan sonra L. Anglo-sakson ve Danimarka'lı krallar arasında bir çatışma konusu olur. Fâtih Guillaume (William the Conqueror) doğrudan doğruya L. ile anlaşır ve ona bazı mühim imtiyazlar bahşeder. 1191'de L. bir şehir temel kuralı elde eder. XII. yüzyıldan sonra, L., ona çok yakın olan Westminster'in başlıca hükûmet merkezi olarak seçilmesinden ve Avrupa ticâretinin gelişmesinden faydalanarak genişler. L. limanı önemli bir dağıtım yeri hâline gelir. XV. yüzyılda çuha imâliyle şöhret kazanır. Merchant Adventurers (Maceracı tüccarlar) adı altında kurulmuş olan bir birlik, 1157'den beri L.'da yerleşmiş olan Hansa mümessillerinin yerine geçer ve onlara verilen imtiyazlar geri alınır (1560). Tudor Kralları ve özel olarak I. Elizabeth'in idâresi altında, L. çok büyük refâha kavuşur. İç harp esnâsında, L., Parlamento partisinin merkezidir. VIII. Henry (Elizabeth'in babası) zamanında 100 000 olan nüfusu XVII. yüzyılın ortalarında 500 000'e yükselmiştir. Şehrin en

LONDRA : Meşhur "Bow" çanlarının çalındığı kilise

LONDRA : Trafalgar Meydanı

yunca çevreye uzanır. İngiltere muharebesi (Eylül - kasım 1940) esnasında, L., Alman hava bombardımanlarından çok zarar görmüştür (13 000 insan ölmüş, 20 000 kişi de yaralanmıştır). Şehir, 1944 - 1945'te, V_1 ve V_2 güdümlü silâhlarından hasar görmüştür. *Güzel sanatlar:* Anglo - Sakson L.'sından az kalıntı vardır. Bunu takîb eden Norman L.'sı birtakım yapılar bırakmıştır: L. kulesi (1078): Kule, kare şeklinde bir kale burcundan ve alçak yapılarla çevrilmiş avludan ibarettir. Kızıl Guillaume (William Rufus) yeni sarayı yaptırmıştır (1087 - 1100; şimdiki adı Westminster Hall). Saint Bartholomew the Great Kilisesinin Korosu Mithfield'de 1130 - 1140 ta yapılmıştır. Bu bina, Roman üslûbunun sonlarının güzel bir nümûnesidir. Gotik üslûpta şu yapılar vardır: Temple kilisesi (1185); Westminster'in manastır kilisesi 1245 - 1270 yıllarında tekrar inşâ edilmiş ve XIV. yüzyıla kadar inşaat devam etmiştir. Holborn'daki Ely Place kileseciği (Bu XIV. yüzyılın süslü gotik üslûbunun güzel bir örneğidir). Dünyevî yapılar arasında gotik üslûptan başlıcası Guildhall'dir (1411'de başlanmış). Saint Margaret's kilisesi ve VII. Henry'nin kilisesi, (Westminster) düşey üslûp diye adlanan üslûbun örnekleridir (XV. yüzyılın ilk yarısı). I. Elizabeth ve I. James devri, şu yapıları bırakmıştır: Inns of Court ve Sir Paul Pindar sarayının cephesi (Victoria ve Albert Museum). XVII. yüzyılda Inigo Jones White Hall'ün şölen salonunu ve Covent Garden bahçelerini; Christopher Wren de, Saint Paul kilisesini yapmışlardır. 1666 yangını bütün şehri harab etmiş ve evler kırmızı tuğlalardan tekrar yapılmıştır; damları ise kiremitlerle kaplıdır. XVIII. yüzyılda Robert ve James Adam, süslü bir üslûp yaymışlar (mermer şömineler, demirden süsler) ve 1768'de, Strand'ın güneyinde uzanan The Adelphi semtini kurmuşlardır. XIX. yüzyıl mimarîsine şu karakterler hâkimdir: Yunan taklîdi (Inwood'un eseri olan Saint Pancras kilisesi, 1819) ve Yeni-gotik üslûbu Barry ve Pugin'in eseri olan Parlamento binası, II. Dünya Savaşı'nda Londra hava bombardımanlarından büyük hasar görmüş ama, Saint Paul kurtarılabilmiştir. Adelphi, Covent Garden, Guildhal ve Westminster tekrar bombalanmıştır. Şehrin çok müzesi vardır. En büyükleri şunlardır: Bristish Museum, National Gallery, National Portrait Gallery, Tate Gallery, Victoria and Albert Museum, Wallace Collection. (V. Örs)

LONDRA : Tower Köprüsü

LONDRA KONFERANSLARI. XIX. yüzyıl başlarından itibaren, İngiltere'nin dünya siyâseti üzerinde ağır basması sebebiyle, Londra'da birçok konferanslar toplanmış, bunların sonucu yeni yeni antlaşmalar imzâlanmıştır. Bu konferanslar serisi 1954'e kadar devam eder.

1830 yılı sonbaharında İngiltere, Fransa, Rusya, Avustur-

LONDRA KONFERANSLARI : Toplu halde Türk Murahhasları (1913)

ya toplanıp Belçika'nın bağımsızlığını sağladı, sınırlarını çizdi (Ocak 1831). Daha sonraki yıllarda (mayıs 1852), gene ilk konferansa katılan devletlerin yanında İsviçre'nin de bulunduğu bir başka konferans yapıldı; alınan kararlar, Danimarka'daki Dükalıklarla, ilgilidir. 1871 L. K.'ı ise Karadeniz'in tarafsızlığının kaldırılmasını kabûl ettiyse de Boğazlar kapalı kalmaya devam etti. Osmanlı devletini de içine alan 1913 L. K. ise Balkan Savaşı'nın ön antlaşma protokolünü hazırlarken Arnavutluğun da bağımsızlığını ilân etti. I. Dünya Savaşı sonrasında toplanan L. K.'larının, Türkiye açısından, en önemlisi 23 Şubat - 12 Mart 1921 tarihinde yapılanıdır. Millî Mücâdelede kazanılan başarılar, Batılı devletleri Londra'da bir konferans yapmaya zorladı. Bu konferansa İstanbul heyetine Ankara'dan da bir temsilcinin katılması istenildi. Ancak, Ankara hükûmeti, "Türk milletinin kendisinden başka bir temsilci tanımadığı"nı bildirerek bunu reddetti. Arkasından İtalya'nın aracılığıyla Londra'ya Ankara'dan ayrı bir heyet gönderildi. Başkanlığını da Dışişleri Bakanı Bekir Sâmi Bey yapıyordu. Bu zâta verilen talimât "Hudûd-ı milliyemiz dâhilinde memleketimizin bütününü ve milletin tam istiklâlini temin etmek"ti. Ancak, Bekir Sâmi Bey, Londra'da kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya ile, Anadolu'dan bazı bölgeler üzerinde imtiyazlar vererek, birtakım antlaşmalar yapması Ankara hükûmetince kabûl edilmedi ve Bekir Sâmi Bey de görevinden uzaklaştırıldı. Bu konferansın Türkiye açısından bir başka önemi de İtilâf devletleri arasındaki görüş ayrılığının yakinen ortaya çıkmasıydı (bk. TÜRKİYE, tarih).

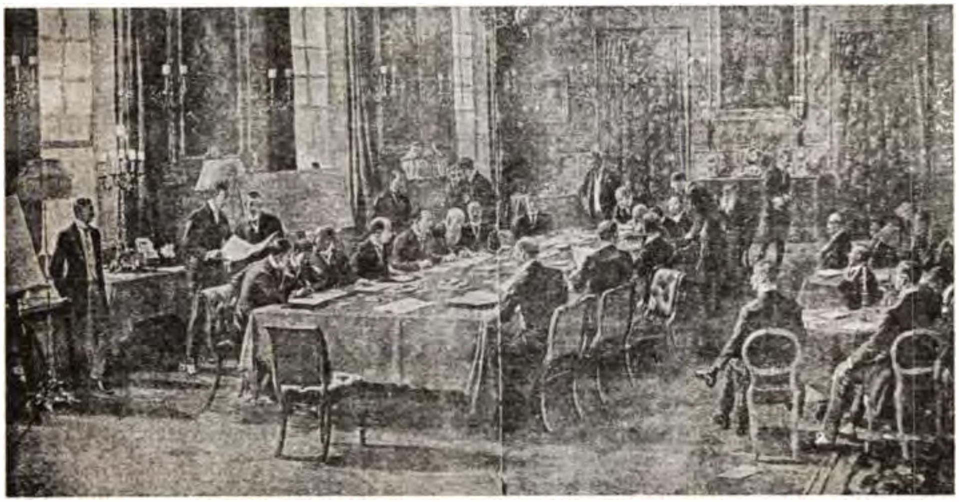
Bir de, Ocak 1930'da toplanan L. K. vardır. Deniz silâhsızlanması konusunda İngiltere, Amerika, Japonya, Fransa ile İtalya'nın katıldığı bu toplantıda, görüş ayrılıklarının çıkması üzerine, Fransa ve İtalya öne sürülen tonajlar ve oranlarla ilgili maddeleri kabûl etmediler. 1936'da toplanan ve İspanyol iç savaşını önleme komitesinin kurulduğu bir konferanstan sonra; Kasım 1948 - Ocak 1949 olmak üzere arka arkaya iki L. K. daha düzenlendi. Birincisinde Batı Almanya'daki işgal bölgelerinin stasüsü kabûl edildi; Ruhr bölgesinde milletlerarası bir kontrol kurulmasına karar verildi. İkincisinde ise Avrupa Konseyi ile Avrupa Danışma Meclisi'nin teşekkülü karara bağlandı. Son olarak da, Eylül - Ekim 1954'te toplanan L. K., Almanya'nın NATO'ya kabûlünü benimsedi; bu karar, Paris antlaşması için bir ön hazırlık mâhiyetini taşıyordu.

LONDRA KONFERANSLARI : Çalışma sırasında (1913)

LONG, Marguerite (Doğ. Nimes 1874), Fransız piyaniti. Gabriel Fauré, Claude Debussy ve Ravel'in eserlerini büyük başarı ile çaldı. Thibaud ile birlikte büyük bir milletlerarası yarışma kurdu.

LONG ISLAND, Kuzey Amerika'nın, Hudson nehrinin ağzından itibâren, doğu, kuzey-doğu doğrultusunda 190 km kadar uzayın bir parçasıdır. Kabaca paralel olduğu Connecticut sahilinden 176 km uzunluğundaki L. I. boğazıyla ayrılır. New York eyâletinin bir bölümü olan ada, bu eyâletin güneydoğusunda yer alır. Yüzölçümü 3 780 km²'dir. Arazi buzul çağından kalma yüzey şekilleri gösterir. L. I.'ın güney-batı bölümü New York'un Brooklyn mahallesinin içinde kalır. Nüfusun beşte dördü batı bölümünde oturmaktadır. Ada, tarım, balıkçılık bakımından ileridir. Endüstri gelişmiştir. L. I., aynı zamanda çok önemli bir gezme ve dinlenme yeridir. (O. Yüksel)

LONDRA KONFERANSLARI (1913)

LONGA, Türk musikisinde yürük karakterde bir oyun havası. Kelime Latince "longua" dan gelmektedir (Fr. longue = uzun). Eski Batı notasında bir nota değeridir. Bu oyun havası, Romen asıllıdır. Türk bestekârları, son zamanlarda bu adla oyun havaları bestelemişlerdir. Bilinen ilk longalarımızın 1880'den eski tarihli olmadıkları söylenebilir. Daima Nîm

Sofyân usûlündedir. Bk. OYUN HAVASI. Başka usullere geçki yapılmaz. Arada saz taksîmi olabilir. Form bakımından diğer oyun havalarımızdan farklı değildir. Bu parçalara "longa" adı verilmesi, bir fanteziden ibaret olmuştur. "Sirto" da böyledir. Umûmiyetle 4, bâzan 3 hânelidir. Her hâne, ayrı nağmelerden yapılmış bir kısım ve daima tekrarlanan bir mülâzıme (nakarat) kısmından ibarettir. Her hâne, nakarâtı ile beraber ikişer defa çalınır. Sonra kıvrak bir taksîm yapılır. Taksîmden sonra bütün parça aynı şekilde bir defa daha icrâ edilir. Tekrarda tempo, biraz daha yürütülür. Bk. SİRTO. Romen longalarında da yer yer Türk makamları görülür. Santûrî Edhem Efendi 13 tane longa bestelemiştir. Şehnâz Longa'sı, longaların, belki oyun havalarımızın en ünlüsüdür. (Y. Öztuna)

LONGET, François Achille (Saint - Germain - en - Laye 1811 - Bordeaux 1871), Fransız hekimi ve fizyoloğu. Üç sinir cinsini hareketçi, duygucu ve karışık (Fr. moteur, sensitifs ve mixtes) olarak kesin şekilde birbirinden ayırmıştır. Omurilik, omirilik soğanı ve küçük beynin orta pedonküllerinin fizyolojisinde önemli araştırmalar yapmıştır. 1844'te Tıb Akademisi'ne girmiştir.

LONGFELLOW, Henry Wahsworth (Portland, Maine 1807 - Cambridge, Massachusetts 1882), Amerikalı şâir. Öğretmen olarak Avrupa kültürünü Birleşik Devletler'de sevdirmeye çalıştı. Pek çok eser bıraktı. Eserleri arasında şunlar özel olarak dikkate değer: *Voices of the Night* (Gecenin Sesleri) [1839]; *Evangeline* [1847]; *The Song of Hiawatha* (Hiawatha'nın Şarkısı) [1855].

LONGHI [asıl adı: Pietro Falca] (Venedik 1702 - Venedik 1785), İtalyan ressamı. Bologna'da Crespi'den ders almıştır. Bıraktığı eserler daha çok dökümanter değer taşır. Büyük kompozisyonlarda başarı gösteremeyen L., XVIII. yüzyılda Venedik ve oradaki günlük hayatı gösteren birçok küçük tablolar bıraktı. Eserleri, İtalya ve Avrupa'nın başlıca müzelerindedir. Oğlu Alessandro da (1733 - 1813) ressam ve gravürcüdür. (V. Örs)

P. LONGHI : Eczane

LONGLEY, Samuel Pierpont (Roxbury, Massachusetts 1834 - Aiken, Güney Carolina 1906), Amerika'lı fizikçi ve astronom. Güneşte cereyan eden olaylar üzerinde çalıştı, havacılıkta öncülük etti. 1866'da Annapolis denizcilik okulunda matematik profesörü, 1867'de Pennsylvania'daki Alleghany rasathânesinin müdürü; fizik ve astronomi profesörü oldu. 1887'den itibaren Washington'daki Smithsonian Institution'ın sekreteri olarak çalıştı. L., güneş spektrumunu incelerken 1881'de bolometre (İng. bolometer; Yun. bole = ışık ışını; metron = ölçü) adını taşıyan âleti buldu. Bu âlet sayesinde spektrumun kırmızı ötesi (infra - rouge) ışınlarını incelemek mümkün oldu. Kendi yaptığı bir uçakla 1896'da birkaç uçuş yaptı.

LONGOBARDLAR, Doğu Germenler grubuna bağlı bir halk topluluğu. Bu adın anlamı "uzun sakallılar"dır. M. S. I. yüzyılda, Elbe ırmağının aşağı kısmı boyunca yaşarlardı. Buradan güney-doğuya doğru ilerleyerek, VI. yüzyılda Tuna'nın kuzey kısmına geldiler. Bizans imparatoru Justinianus, Gepid'lere karşı L.'ın yardımını elde etmek için Panonya'nın bir kısmını bunlara verdi (546). Avarlar'ın yardımıyle Gepid'leri yok ettikten sonra (567) L. Kralı Alboin, Bizanslılar'a âit olan İtalya'yı istilâ etti (568). İtalya'yı kasıp kavurdu. Sonunda Katolikliği kabûl ettiler. Büyük Karl zamanında, L. Kralı ünvanı ortadan kalktı. Lombardia, yani L. ülkesi adı İtalya'nın güneyinde bir bölgeye kalmıştır. (V. Örs)

LONGOMONTANUS [asıl adı: Christen Sörensen] (Longberg 1562 - Kopenhag 1647), Danimarka'lı astronom. Tycho Brahe'nin öğrencisi olarak yetişti. Dünya'nın döndüğünü kabûl ediyor, ama Kepler'in teorilerini reddediyordu. Ay hakkındaki bilgilerin ilerlemesinde payı vardır.

LONGOS (Yun. Loggos; Lat. Longus), Daphnis ve Khloe adlı eserin yazarı. Adından başka hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Ancak Midilli (Lesbos) adasında ve M. S. II. veya III. yüzyılda yaşamış olması muhtemeldir. Daphnis ve Khloe beraber büyüyen ve birbirlerine âşık olan iki çocuğun aşk romanıdır; çok zarif bir üslûpta yazılmıştır.

LONG - PLAY (İng., "long pley" ok.). Yavaş dönen (33, daha az 45 devirli), binaenaleyh uzun parçalar kaydedebilen plak. II. Cihan Harbi'nden sonra plak sanayiinde inkılâp yapmıştır. Artık hızlı devirli plaklar nâdiren yapılmaktadır. Bk. PLAK. (Y. Öztuna)

LOOS, Adolf (Brünn; şimdi Brno 1870 - Karlsburg, Viyana 1933), Avusturyalı mimar. Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahat ettikten sonra (1893), Viyana'da bir seri makaleler yazdı (1896). Bu yazılarda mimarlıkta kullanılan süslere ve tatbikî sanatlara karşı cephe aldı ve kendisini fonksiyonizm'in öncüsü olarak tanıttı. İlk önemli mimarî eseri Viyana'daki Café Museum'dur (1906). (V. Örs)

LOOT, yarım ons veya 1/32 librelik, Holanda eski ağırlık ölçü birimi.

LOP, bir organın, az çok yuvarlakça veya birbirinden ayrılmış parçalarından her biri. Meselâ sağ akciğerde üç, sol akciğerde iki L. vardır. Beyin de L.'lara ayrılmıştır.

LOPE DE VEGA : bk. VEGA.

LOPEZ, Carlos Antonio (Asuncion 1790 - Asuncion 1862), Paraguay'lı devlet adamı. 1844 - 1862 yıllarında cumhurbaşkanı oldu. 1848'de yabancı misyonları kaldırdı; ülkesini göçmenlere ve milletlerarası ticarete açtı. 1858'de Brezilya ile bir andlaşma yaptı. Oğlu Francisco Solano da cumhurbaşkanıdır (1862 - 1870). Güney Amerika Cumhuriyetleri ittifakına tahakküm etmek istediyse de onlara yenildi.

C. A. LOPEZ

LOPEZ DE AYALA Y HERRARA, Adelardo (Sevilla 1829-Madris 1897), İspanyol yazarı ve siyâset adamı. Yazdığı manzum piyeslerle büyük başarı kazandı. 1868'de siyâsete atıldı. Ölümünden bir yıl önce Cortes (kanunları tartışan ve vergi koyan meclis) başkanlığına seçildi. Başlıca eserleri: *Un Ombre de Estado* (Bir Devlet Adamı) [1851]; *El Tejado de Vidrio* (Camdan Ev) [1858]. (O. Yüksel)

A. LOPEZ DE AYALA Y HERRARA

LOR, peynir suyundan yapılan yağsız ve ekşimsi bir peynir türü. Genellikle taze ve tuzsuz olarak yenir. Peynir suyuna bir miktar süt katarak veya ekşimiş süt kaynatılarak da yapılır ki böyle yapılan L. yağlı ve daha tatlı olur. Kahvaltılık olarak yenildiği gibi börek, peynir tatlısı ve peynir helvası yapımında da kullanılır.

LORD (Eski İng.: hlaford = ekmek efendisi, ekmeği yenilen büyük), Büyük Britanya'da, yüksek soylulara verilen genel unvan. Bu yüksek soyluların özel unvanları şunlardır: Dük, Marki, Earl (kont), Viscount ve Baron. Küçük soylular (gentry) L. değildir. Bu unvan, kendilerine söz yöneltildiğinde *Your L. ship* (L.'luğunuz); üçüncü şahıs olarak onlardan söz edildiğinde *His L. ship* (= L.'lukları) şeklinde kullanılır. Başpiskopos ve Düka'lar için yukardaki varit olmayıp, bunlar için *Your Grace* veya *His Grace* kullanılır. Y.'carda söylenenin dışında bir dük, marki veya earl'ün en büyük oğluna da L. olarak söz yönetilir, ama bunlar L.'lar Kamarası (b. bk.) üyesi değildirler. L. unvanı yine bazı belirli Anglikan piskoposlarına da verilir; bunlar aynı zamanda L.'lar Kamarası üyesidir. Bunlara *mylord* (L.'um) diye hitap edilir. L. tâbiri bazı yüksek memuriyet adlarında da kullanılır, meselâ: First L. of the Treasury (hazine nazırı) gibi.

LORD : Lordlar Kamarası için tören kıyafeti

LORD PRESIDENT OF THE COUNCIL (İng. = Meclis başkanı Lord), İngiltere'de büyük devlet görevlilerinden biri. Kabine üyesi olup resmen kralı özel konsey (meclis)'ine başkanlık eder. Bu görev ancak 1679'da süreli (daimî) olmuştur. Bu tarihten önce bu görev lord chancellor (kançılar), lord keeper of the seal (mühürdar) veya belirli bir saray memuru tarafından yerine getirilirdi. Bu görev bugün önemini kısmen kaybetmiştir. Eskiden, özel Konsey'in çeşitli komiteler yolu ile icra ettiği etkiler şimdikinden daha geniş iken, bu görevin önemi daha büyük idi. L. P.'ın işi şudur: Özel Konseyin toplantılarına başkanlık eder ve konuşulan konuların devlet dairelerinin hiç biriyle ilgili olmadığı hallerde, tartışmaların tutanağını hazırlar. Modern çağda, L. P., bir ilim başkanlığının kurulmasından önce, geniş ölçüde bir ilim başkanı görevini yapardı, çünkü gerek ilmî ve endüstriyel araştırma dairesi, gerek tıbbî ve endüstriyel araştırma için sorumlu kurullar ona bağlı idi. L. P. görevine çoğu zaman bir bakanlık görevi bağlanır. Genel olarak L. P. Lordlar Kamarası üyelerinden olup, aynı zamanda kabine üyesidir. (V. Örs)

LORD PROTECTOR OF THE REALM (Krallığın koruyucu Lordu), bazı İngiltere krallarının taşıdığı bir unvan. Bu unvanın sahibi olan, İngiliz hükümdarlarının bütün haklarını ellerinde tutardı. Henüz 1547 - 1553 yıllarında, ergin olmayan Kral VI. Edward'ın nâibleri; 1553 - 1558 yıllarında Oliver Cromwell ve 1558 - 1559 yıllarında da Oliver'in oğlu Richard Cromwell bu ünvanı taşımışlardır. (V. Örs)

LORDLAR KAMARASI (İng. House of Lords), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda parlamentosunun üst bölümü (alt bölümü Avam Kamarası, House of Commons'dur). Genel olarak dünyevî (temporal) ve ruhânî (spiritual) lordları içine alır. Ruhânî Lordlar 2 başpiskopos ve 24 piskopostur. Dünyevî lordlar ise yüksek asilzâdeler, yani irsî dük, marki, earl (kont), viscount ve baron'lar ile kral veya kraliçenin lord unvanını verdiği kimseler veya ömür süresi için bu unvanı alan kimseler (temsilî İrlanda L.'ları) veyahut parlamento süresi için bu unvanı alanlar (temsilî İskoçya L.'ları), nihâyet baş vurulabilen en yüksek yargı yerini temsil eden lordlardır. L. K. en eski zamanlarda krala bağlı baronlardan mürekkep olup, parlamento'nun ilk şekli olmuştur. Orta Çağ'da büyük rol oynayan bu meclis, Avâm Kamarası'nın artan etkisi karşısında önemini gittikçe kaybetmiştir. 1911'e kadar hiç değilse teorik bakımdan, yasama kaynağı olarak iki kamara eşit öneme sahiptiler. Şimdiki hâlde L. K. ancak ihtiyatlı bir tekrar gözden geçirme fonksiyonu ile yetinir. Aynı zamanda krallığın en yüksek dâvâ açma yeridir. (V. Örs)

LORELEI, Loreley veya Lurlei (orta yüksek Almanca: Lûre = hâin; lei = karataş, kaya'dan), Alman efsânesinde adı geçen ve Rhin nehri sahilinde yükselen bir kayalık. Sankt

LORELEI : Sağda ünlü kayalık

Goarshausen'e yakın bir noktada, hemen hemen düşey olarak Rhin'den 132 m yüksekliğe erişen bir karataş (arduvaz) kayalığının eski adı. Orada, su seviyesinin hemen altında bulunan sığ kayalar ve ancak 113 m geniş olup bir kanca şeklini gösteren Rhin'in çok çabuk akması, gemiciler için tehlikeli idi. XIX. yüzyılda suyun akışını düzenlemek için burada yapılan çalışmalar bu tehlikeyi geniş ölçüde önlemiş ve birbirine bağlü düz mavnaların geçmesini kolaylaştırmak için ırmağı genişletmişlerdir. Bronz çağında L.'ın üzerinde, harp tehlikesinde sığınak olarak kullanılan bir kale vardı. M. S. XIII. yüzyılda, Alman efsânesinde büyük bir yer tutan Nibelung'ların hazinesinin L. kayasında saklı olduğu sanılırdı. Şimdi bu kayadan bir demiryolu tüneli geçer. Alman şâiri Clemens Brentano, Die Lore Lay başlıklı baladında (1801) şu hikâyeyi anlatır: Kayanın tepesinde oturan çok güzel bir kız gemicilerin boğulmasına sebep olur. Buna üzülen kız kendini Rhin'e atarak intihar eder. Genç ve güzel bir peri olur. J. von Eichendorff ve O. H. von Loeben de bu efsaneyi işlemiş, nihayet Heinrich Heine Lorelei başlıklı şiiriyle efsaneyi bütün dünyaya tanıtmıştır. (V. Örs)

LOREN, Sofia (Roma 1934), İtalyan sinema sanatçısı. Asıl adı Sofia Scicolone'-dir (küçük adı sonradan Sophia olarak yazılmaya başlanmıştır). İtalyan rejisörü ve film prodüktörü Carlo Ponti ile evlidir. Önemli filmlerinin bazıları şunlardır: *Aida* [1953]; *L'Oro di Napoli* (Napoli Altını) [1954]; *The Pride and the Passion* (Gurur ve İhtiras) [1956]; *Matrimonio all'Italiana* (İtalyan usulü evlenme) [1964]; *A Countess from Hong-Kong* (Hong-Konglu Bir Kontes) [1966]. (O. Yüksel)

S. LOREN

LORENCEZ, Charles Ferdinand Latrille, L. Kontu (Paris 1814 - Laas, Pirene 1892), Fransız generali. Meksika'ya giden Fransız ordusuna komutanlık etmiş (1862), Puebla'da yenilince yerini Forey'ye bırakmıştır.

LORENTZ, Hendrik Antoon (Arnhem 1853 - Haarlem 1928), Holanda'lı fizikçi. Maddenin elektronik teorisini meydana getirenlerin başındadır. Buna dayanarak bütün elektrik olayları ve ışığın hasıl olmasını da izah etmiştir. Michelson'un denemesini anlatmak için L. büzülmesi (Fr. contraction) adı verilen hipotezi öne sürmüştür. Bu düşünce, Einstein'ın izâtiyet (Fr. relativité) teorisinin gelişmesinde yardımcı bir rol oynamıştır. 1902 Nobel Fizik mükâfatını Zeeman ile paylaşmıştır.

H. A. LORENTZ

LORENTZ DÖNÜŞÜMLERİ (Fr. transformations de Lorentz, İng. Lorentz transformations), bir referans sistemine âit olayın, konumu ve zamanı bakımından açıklanması; bu birinci referans sistemine göre düzgün bir hızla harekette olan ikinci bir referans sistemine göre açıklanmasından farklıdır. *Özel relativite* teorisine göre verilen bu iki açıklama arasındaki bağıntı: Michelson - Morley deneyinin nagatif sonucu düşüncemizde bir değişiklik yapmakla anlaşılabilir. Yeni prensip şudur: *Işığın yayılma hızı, ışık kaynağının ve alıcının hareketinden bağımsızdır.* Yani ışığın yayılma hızı, ışık kaynağına göre düzgün hareketler yapan bütün referans sistemlerinde aynıdır. Bu prensibi sağlayan bir transformasyona Lorentz transformasyonu denir. Bir ışık kaynağı bir s sistemine göre harekette olsun. Bu sistemde bir gözleyiciye göre ölçülen konumlar ve zaman x, y, z ve t olsun. s sistemine göre, + x doğrultu ve yönünde V sabit hızı ile lineer hareket yapan bir s' sisteminde ölçülen konumlar ve zaman da x', y' · z' ve t' olursa *Galilei dönüşümüne* göre:

$$x' = x - vt$$
$$y' = y$$
$$z' = z$$
$$t' = t$$

olur (Bk. GENEL ve ÖZEL RELATİVİTE, MICHELSON - MORLEY DENEYİ). Halbuki Lorentz dönüşümü:

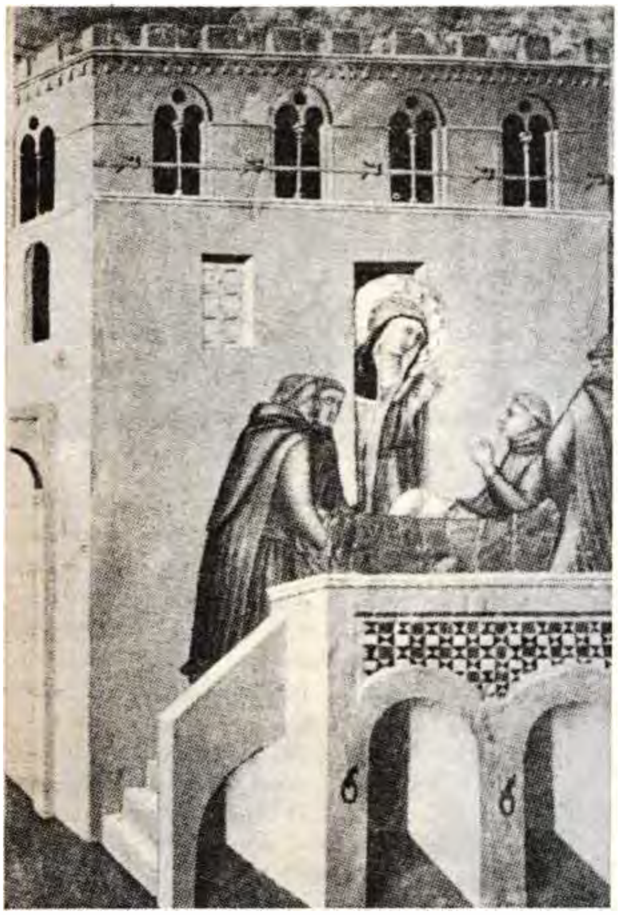
$$x' = \frac{x - vt}{\left(1 - \frac{v^2}{c^2}\right)^{1/2}} \qquad y' = y \qquad z' = z \qquad t' = \frac{t - (v/c^2)\,x}{\left(1 - \frac{v^2}{c^2}\right)^{1/2}}$$

olur. Burada c, ışığın yayılma hızıdır. $v/c \longrightarrow 0$ için Lorentz dönüşümü, Galilei dönüşümüne iner. (E. Erdik)

LORENZANI, Paolo (Roma aş. yu. 1640 - Roma 1713), İtalyan kompozitörü. Kraliçe Maria Theresia'nın musiki öğretmeni olmuş, sonra da İtalya'ya dönmüş ve Vatikan orkestra şefi olmuştur. Mottetto'lar ve arya'lar bırakmıştır.

LORENZETTI, Pietro (Sienna 1280 - Sienna 1348 ?), İtalyan ressamı. Sanat tarihçisi Vasari'ye göre Floransa, Pisa, Pistoia ve Arezzo'da çalıştı. İmzalı eserleri azdır. Sienna'daki bazı resimler üslûb bakımından L.'ye atfedilir.

L. Ambrogio (Ölm. Sienna 1348?), Pietro L'nin kardeşi. Ağabeyinden daha kuvvetli bir ressam olarak kabûl edilir. Ancak beş eseri bilinmektedir. 1348'den sonra her iki kardeşten de bahsedilmemesi, ikisinin de o yıl çevreyi kasıp kavuran vebadan öldüğü kanaatini uyandırmıştır. (O Yüksel)

P. LORENZETTI : Azize Humilitas'ın hayatından bir sahne

LORENZO, di Credi (Floransa aş. yu. 1459 - Floransa 1537), İtalyan ressamı. Verrochio'nun talebesidir. Sonraları Pietro Perugino'nun etkisinde kaldı ve bilhassa Leonardo da Vinci'yi taklid etti. Eserleri Louvre, Pistoia ve Floransa müzelerindedir. (O. Yüksel)

LORENZO, Veneziano (Venedik 1336 - Venedik 1373), İtalyan ressamı. Bologna ve Padua'da kaldığı süre içinde milletlerarası gotik'in etkisinde kalan L., Paolo Veneziano'nun öğrencisidir; eserlerinde onun etkisi de görülür. Académie ve Louvre müzelerinde eserleri vardır. (O. Yüksel)

LORENZO MONACO, Dom (asıl adı: Piero di Giovanni L.) (doğ. Siena? muhtemelen 1370 veya 1371), XIV. ve XV. yüzyıllarda yaşamış olan İtalyan tezhibci ve ressamı. Başlıca eserleri : "Un profeta" (Bir peygamber) (minyatür, Floransa); "Annunciazione della Vergine" (Meryem Ana'ya haberin getirilmesi) [Rloransa]; "Adorazione dei Magi" (Müneccimlerin İsa'ya tapınmaları) [Floransa]. (V. Örs)

LORGE yahut LORGES, Guy Alphonse de Durfort - Duras (önce kont, 1691'den sonra dük) (Duras, Agenais 1630 - Paris 1702), Fransa mareşali. Duras dükü olan Mareşal Jasques Henri'nin kardeşidir. 1675'te Avusturyalı Mareşal Montecuccoli'nin Alsace'a girmesini önlemiş, ertesi yıl mareşal olmuştur. (O. Yüksel)

LORIA, Gino (Mantova 1862 - Cenova 1954), İtalyan matematikcisi. Özel olarak doğru çizgi ve küre geometrisini inceledi; ama daha çok matematik tarihi üzerinde çalıştı. Başlıca iki eseri şunlardır: *Storia Della Geometria Dalle Origini Fino ai Nostri Giorni* (Geometrinin En Eski Zamanlarından Bize Kadar Tarihi) [1921]; *Storia delle Matematiche* (Matematiğin Çeşitli Kollarının Tarihi) [1929 - 1933]. (V. Örs)

LORICHS MELCHIOR veya LORCH, LORCK, LORICH (Flensburg 1527 - ? 1583), XVI. yüzyılın ünlü ressam ve gravürcülerinden. Hem ressam, hem de bakır ve tahta üzerine hakkâklık ve kuyumculuğu öğrenmiş bulunan Danimarka'lı. L., aynı zamanda mimar ve şâirdir. L., daha çok Türklere ve özellikle Kanunî Sultan Süleyman'a âid eserleriyle tanınmıştır. Durmadan seyahat eden sanatkâr sık sık Holanda, Almanya, İtalya ve Avusturya'ya gitmiş; dört yıl kadar (1557 - 1560) bir zaman da Türkiye'de kalmıştır.

Kopenhag sergilerinde ve birçok zengin Avrupa kolleksiyonlarında yer alan tabloları yanında, asıl kendisine "üstad gravürcü" pâyesini sağlayan parçaları, tahta üzerine oyduğu Türkiye ve Türklere âid gravürleridir. L., Türk başkentinde kaldığı dört yıl içinde o zamanki İstanbul'u ve halkını tablo ve gravürleri ile ebedîleştirmiştir. 1557'de Sultan Süleyman'ın bir portresini yapmak iznini almış ve 1559'da Kanunî'nin en muhteşem iki portresini tamamlamıştır. Ayrıca İran elçisi İsmail'in portresini (bâzı baskılarda Rüstem Paşa'nın portresi diye anılır), Türk kıyafetlerini, hattâ hayvanları gösteren eskizler yapmıştır. L.'in resim tekniği, Venedik Titian ekolünün izlerini taşır. Yaptığı portrelerle, çeşitli Türk halk tiplerinde, ev ve câmilerimizi canlandıran tablolarında gösterdiği başarı ile yurdundaki ve Avrupadaki şöhretini büsbütün arttırmış olan L., Danimarka Kralı II. Frederich tarafından saray ressamlığına tâyin edilmiştir.

L.'in İstanbul'da yaptığı en büyük eser Türk başkentinin Haliç doğu kıyısından görünüşünü canlandıran muazzam panoramik tablosudur. Aşağı yukarı 9 metre uzunluk ve 1 metre yüksekliğindeki (bâzı kaynaklara göre 11,5 m boy 45 cm eninde) bu tablo, gerçeğe son derece uygun olarak yapılmıştır.

Ingolf Boisen eserinde, L.'in Mimar Sinan'la tanışmış olmasından bahseder. Sanatkârın en ünlü eserlerinden biri de, Sinan'ın Süleymâniye'sine âid tahta üzerindeki gravürüdür.

1559'da Türklerle ilgili olarak *"Liet vom Türcken und Antichrist"* adlı manzum bir eser de yayımlayan L.'in, İstanbul'dan başka Filibe ve Silivri'de de bir takım resimler yaptığı bilinir. İstanbul'da Dikilitaş kaidesini ve Cerrahpaşa'da Arkadios anıtının resimlerini de rölöve şeklinde çizmiştir. L., 1563 Ocak ayında bir mektup ile Kral II. Frederick'e Kanunî ile İran elçisi İsmail'in resimlerini yollamıştır. 1580'de Danimarka kralı II. Frederick'in hizmetine girmiş ve 19 Şubat 1580'de saray ressamı tâyin olunmuştur. 4 Mart 1583 târihli bir Danimarka vesikasında adına rastlanması, sanatkârın bu tarihten az sonra Danimarka'da öldüğüne delil sayılmaktadır. 1586'da Roma'da öldüğü yolunda J. Heller'in ortaya attığı iddia ispatlanamamıştır. L. tarafından yapıldığı bilinen oniki Osmanlı hükümdarının tabloları Christiansburg ve Fredericksburg şatolarının yanması ile mahvolmuşlardır. (F. Tevetoğlu)

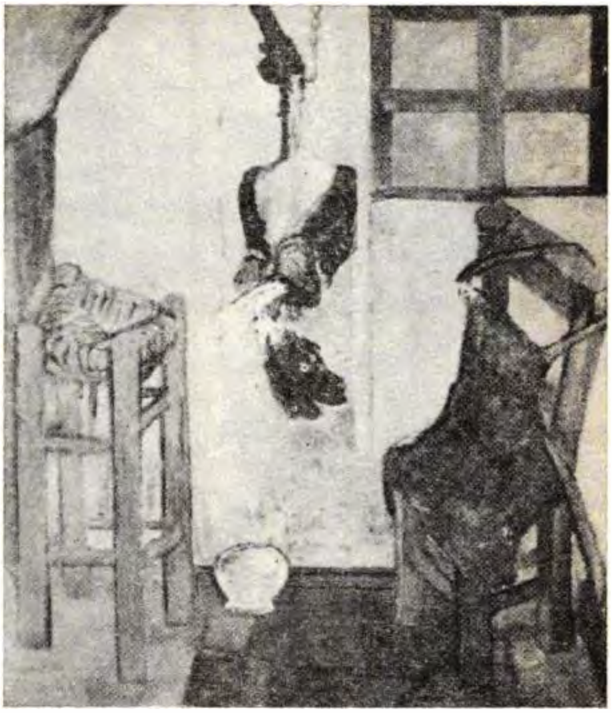
LORIENT, Kuzey-batı Fransa'da, Atlas Okyanusu sahilinde bir liman şehri. Morbihan idârî bölgesinde, Scorff ve Blavet nehirlerinin, birleştikten sonra denize döküldüğü, dar ve uzun körfezin sağ kıyısındadır. Nüfusu 66 400 (1968). Nantes'ın 160 km kuzey-batısında bulunan L., Fransız Doğu Hindistan Şirketi tarafından kurulmuştur. Adının "l'Orient = Doğu" olması oradan gelir. 1666'da şirketin dağılmasından sonra önemini kaybeden şehir, XVIII. yüzyılda, yeniden bir deniz üssü olarak önem kazandı. II. Dünya Savaşı'nda, Almanlar tarafından zaptedildi ve savaş boyunca çok önemli bir denizaltı üssü olarak kullanıldı. Hâlen L.'da gemi inşa tezgâhları vardır. Şehir çok önemli bir balıkçılık merkezidir, yılda 10 000 000 istiridye yetiştirilir. (O. Yüksel)

LORIENT : Genel görünüm

LORİS, Melikov, Mikhail Tarieloviç Taynov, Kont (Tiflis 1826 - Nice 1888), Rus subayı ve idârecisi. 1877 - 1878 Türk - Rus harbi'nde Kars'ı zabtetti. İmparator II. Aleksandr'ın içişleri bakanı oldu (1880) ve Liberaller'le iyi ilişkiler kurmaya çalışarak, bir anayasa projesi hazırladı. (V. Örs)

LORJOU, Bernard (Doğ. Blois 1908), Fransız ressamı. Açık renklerle boyadığı büyük kompozisyonlarında, modern hayata dair duygularını ifade etmiştir. Bunların en iyi bilineni *La Conférence* (Konferans) [1951]; Varşova müzesindedir. (V. Örs)

B. LORJOU : Çengele asılı yaban ördeği

LORME, Marion de veya Delorme (Baye 1611 - Paris 1650), güzelliği ile meşhur bir Fransız fâhişesi. Dostları arasında şu meşhur şahsiyetleri sayabiliriz: Cinq - Mars, Saint - Evremont, Buckingham, Gramont Condé ve hattâ, rivâyete göre, Kardinal Richelieu. Victor Hugo onu, bir dramının kahramanı yapmıştır. Alfred de Vigny'nin, Cinq - Mars başlıklı romanında önemli bir rol oynar. (V. Örs)

LORRAIN, Claude Gellée (Le Lorrain denir) (Chamagne 1600 - Roma 1682), Fransız manzara ressamı. Güneş ve ışık oyunlarını iyi çizmesiyle tanınır. Hayatının önemli bir kısmını Roma'da geçirmiş, orada Agostine Tassi'nin yanında çalışmıştır. Fransız ressamı Poussin'in yakın dostuydu. Fransız manzara resminin üstadlarından biri olarak tanınır. Eserleri Louvre, Prado, National Gallery ve başka müzelerdedir. (O. Yüksel)

C. G. LORRAIN : Deniz limanında güneş batarken

LORRAINE (Alm. Lothringen), Fransa'nın kuzey-doğusunda bir bölge. Yüzölçümü 23 500 km². Nüfusu: 2 300 000 (1968). Şu idârî bölgeleri içine alır: Meurthe - et - Moselle, Me-

LORRAINE : Toul katedrali

use, Moselle ve Vosges. Paris havzasının doğu kenarında, Meuse (Alm. Maas) ve Moselle (Alm. Mosel) ırmaklarının yukarı bölgesinde bulunur. Sınırları: Batıda Champagne, doğuda Vosges, kuzeyde Ardennes, güneyde Faucilles dağları ve Saône ırmağı.

Ekonomi : L., Fransa'nın en büyük kömür yataklarıyle önemli demir cevherleri yataklarını içine alır. Demir cevherleri Ortaçağ'dan beri işlenmektedir. Fransa'nın çelik istihsalinin üçte ikisi L.'den gelir L.'in başka yerlerinde cam ve çini fabrikaları, kimya maddeleri, tekstil (pamuk) ve yiyecek madde fabrikaları da vardır. Bölge, buğday, canlı hayvan, sebze de yetiştirir (sığır, koyun ve domuz). Ormanlar yüzölçümünün % 33'ünü kaplar. L., karayolları ve hemen hemen tam olarak elektrikleştirilmiş demiryollarıyle techiz edilmiştir. Moselle'in su ulaştırması, ağır endüstrinin gelişmesine yardım etmiştir.

Tarih : Aslında L., Escaut (Alm. Schelde), Rhin, Meuse ve Saône ırmakları arasında bulunan bölge olup, Lotharingia Krallığı adı altında 855'te Karolinli II. Lotharius'a verildi. Bu krallık, 870'te Alman Ludwig ve Dazlak Charles arasında paylaşıldı. 880'de Genç Ludwig tarafından Doğu Frank ülkesi (yani Almanya)'ne bağlandı. Daha sonraları yıllar boyunca Fransa ve Almanya arasında bir çekişme konusu oldu. 1776'da Fransa'ya verildi, 1871'de Alman imparatorluğuna bağlandı. I. Dünya Savaşı'nda Fransızlar tarafından geri alındı. II. Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından işgal edilip Gauwestmark adı altında Saarland ve Saar - Pfalz landlarına katıldı (1940 - 1944). Harbin sonunda, tekrar Fransa'ya bağlandı. L.'lilerin çoğu Katolik'tir. Ülkenin batı kısmı ve bütün büyük şehirler tam olarak Fransızlaşmıştır. Doğu L.'in köylüleri hâlâ Almanca'larını muhafaza etmişlerse de L.'i ikiye bölen Fransız - Alman dil sınırı, gittikçe doğuya doğru kaymakta ve L.'in Almanya ile olan siyasî sınırına yaklaşmaktadır. (V. Örs)

LOS ALAMOS. Amerika Birleşik Devletleri'nde (Yeni Meksika) bir şehir. Santa Fe'nin kuzey-doğusunda, Rio Grande'ye yakındır. Birinci atom bombası 16 Temmuz 1945'te burada denenmiştir. L. A. atom çekirdeği araştırma merkezi, sonradan bir çok atom denemelerine şahit olmuştur. (V. Örs)

LOS ANGELES, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyâletinin güneyinde bir liman şehri. Nüfusu: 2 809 000 (1970). Bütün çevresiyle birlikte (greater L. A.) 8 351 000 (1970). L. A., Birleşik Devletler'in dördüncü büyük şehridir. Yüzölçümü 1 170 km²'yi bulur. Durmadan da gelişmektedir. Dağlarla deniz arasında bulunması, şehrin güzel bir manzaraya sahip olmasını sağlar. Denizden ortalama yüksekliği 80 m'yi biraz geçer. İklimi güzeldir. Mayıstan kasıma kadar, hemen hiç yağış görülmez. Kışın havalar güneşli ve sıcak geçer, geceler genellikle soğuk olur. L. A.'ın bulunduğu yere ilk gelen Gaspar de Portolá'dır (1769). Bu şahıs, buraya "Nuestro Senora la Reina de Los Angeles" adını vermiştir. Şehirde 1846'dan beri A.B.D. bayrağı dalgalanmaktadır.

L. A., büyük bir endüstri merkezidir. I. Dünya Savaşı'na kadar, sadece bölgenin ihtiyacı için sabun, konfeksiyon, bira vs. yapılırken, sonradan endüstri hayatı çok gelişti. II. Dünya Savaşı'nda uçak yapımına başlandı. Şehirdeki imalâthane ve fabrikaların sayısı 1947'de 5 445'i bulmuştur. Şehir endüstrisinde en büyük pay, ulaştırma araçları ile sinemacılığa düşer. Bunların ardından besin mâmûlleri, madenî eşya vs. gelir.

Dünya sinemacılığının merkezi sayılan Hollywood, L. A.'in bir mahallesidir. Eskiden filmler sadece güneş ışığında çekiliyordu. L. A.'ın devamlı açık ve güneşli havası, buranın filmcilik merkezi olmasını sağladı ve Hollywood denen kısımda film stüdyoları kuruldu.

L. A.'teki diğer önemli endüstri kolları şunlardır: Petrol ve kömür mâmûlleri, basın ve yayın, ilkel metal endüstrileri, cam, kimyevî maddeler, çimento. (O. Yüksel)

LOS ANGELES : Adalet Sarayı ve Arşiv binası

LOSYON (Fr. Lotion), hafif alkollü veya alkolsüz kokulu su. Deri ve saç bakımında kullanılır. Yağlı, yağsız ve normal deriler için yapılan L.'ların büzücü, yumuşatıcı gibi çeşitli tesirleri vardır. Saç L.'larına besleyici, antiseptik ve bakterisist gibi çeşitli maddeler ilâve edilir. L.'lar ateşli hastalarda banyo yerine kullanılır. Tedavi için kullanılan birçok L. vardır. Kâfurlu amonyak L.'u, bazik kurşun asetat L.'u v.s. (C. Kurt)

LOT, Ferdinand (Le Plessis - Piquet, Seine 1866 - Fontenay-aux - Roses 1952), Fransız tarihçisi. Ortaçağ mütehassısı olan L.'nun bu konuda çeşitli eserleri vardır. Başlıcaları şunlardır: *La Fin du Monde Antique et le Début du Moyen Age* (Antik Dünyanın Sonu ve Ortaçağ'ın Başlangıcı) [1927]; *L'Art Militaire et les Armées du Moyen Age* (Askerlik Sanatı ve Ortaçağ Orduları) [1946]. (O. Yüksel)

LOT, Fransa'da, Massif Central'da, Aquitaine havzasında bir ırmak. Garonne nehrinin sağ kolu. Uzunluğu 481 km'dir. Lozère dağının kuzey yamacından doğar; Mende'den geçer ve derin boğazlar açarak Causse'ları aşar. Daha sonra Aubrac'ın güney ve batı kıyılarının çevresini dolanır; birçok menderes

LOT : Vâdîden bir görünüş

çizerek Villeneuve'ün biraz yukarısındaki ovaya ulaşır. Port - Sainte - Marie'nin aşağı kesiminde Aiguillon'la birleşir. Colagne veya Marvejols ırmağı, Truyère, Conques Dourdou, Célé ve Lède başlıca kollarıdır. Yağmur-kar (Pluvio-nival) rejiminin biri nisanda, ikincisi aralıkta iki maksimumu vardır. Ortalama debisi 180 m³/saniye, en yüksek debisi 4 000 m³/saniyedir. L.'nun, hidro elektrik enerjisi ve su ulaştırması bakımından çok az yararı vardır.

LOT [*lo*], Fransız Aquitaine (Akitanya) havzasında Massif Central sınırlarında bulunan bir idâre bölgesi. Yüzölçümü 5 226 km², nüfusu 146 000 dir (km² başına 28 kişi düşer). İdâre merkezi Cahors; 3 ilçesi (Cahors, Figeac, Gourdon), 30 kantonu (ilçe ile bucak arası bir yönetim bölgesi) ve 340 köyü vardır. İdâre bölgesinin kuzey-doğu ucu Massif Central'in billûrlu son tepeleri üzerinde uzanır. Tepelerin yerini Aquitain havzasına doğru iki killi çöküntü alır. Kuzeyde Saint - Céré havzası, güneyde Terrefort denilen Figeac havzası bulunur. Bu bölgede, tahıl, meyve, hayvan yetiştirilir; şarap yapılır. L.'nun toprakları seyrek meşe ormanları ve pek verimli olmayan koyun otlaklarıyla örtülüdür. Tarım (buğday, mısır, yemlik bitki) en iyi toprakların yer aldığı çöküntülerde toplanmıştır. Güney batıda, birbirine paralel vâdîlerle ayrılmış dar yaylaların teşkil ettiği aşağı Quercy başlar. Burası çeşitli tarım yapılan bir bölgedir. Bağcılık birinci planda yer tutar. Quercy yaylasını kesen büyük vâdîler Dordogne, Célé et Lot çayırlarla, buğday ve mısır tarlalarıyle örtülüdür. Meyve ziraati ve tütün ekimi önemlidir. Bu idâre bölgesinde sanayi ancak ikinci derecede önemli yer tutar. Turizm canlıdır; idâre bölgesinin nüfusu 1936 yılına göre kuvvetli bir şekilde azalmaktadır (%9,1). (C. Kurt)

LOT - ET - GARONNE [*lo e garon*], Fransa'da Akitanya havzasında bir idâre bölgesi. Yüzölçümü 5 385 km², nüfusu 275 000'dir (km² başına 51 kişi düşer). İdâre merkezi Agen'dır. İdâre bölgesinin 4 ilçesi, 35 kantonu (ilçe ile bucak arası bir idâre bölgesi), 328 köyü vardır. Garonne vâdîsi bölgenin hayatî kısmını teşkil eder. Garonne nehrinin meydana getirdiği ova, nehrin Lot ile birleştiği yerden sonra birden genişler. Garonne vâdîsinin kenarında kat kat taraçalar vardı. Az verimli olan en yüksek taraçalar eskiden ormanlarla kaplıydı. Bugün bütün bu bölge buğday ve mısır üretilen verimli bir tarım alanıdır. Ovanın en alçak kısımları hayvan yetiştirimi için lüzumlu olan otlaklarla kaplıdır. Tarım ekonomisi tütün üretimi, turfanda sebze bilhassa meyve (üzüm, kayısı, şeftali, vişne, kiraz, erik) yetiştiriciliğine dayanır.

Lot nehrinin aşağı vâdîsi de aynı özelliği taşır. İki büyük vâdînin arasında aşağı Quercy'nin uzantısı olan ve çeşitli tarım yapılan bir tepeler bölgesi vardır. Bu bölgede Chasselas (bir çeşit sofra üzümü) ve aşılı erik ağacı mühim bir rol oynar. L. G.'un kuzeyindeki kesim yine dar yaylalar ve tepelerden meydana gelmiştir. Esas itibariyle tarıma dayalı bir idâre bölgesi olan L. G.'da endüstri ancak iki büyük vâdîde toplanmıştır. Konservecilik (meyveler ve sebzeler), tütün işlenmesi, küçük metalürji, makina yapımı, kerestecilik ve dericilik gelişmiştir. (C. Kurt)

LOTHAIR I (795 - Prüm 855), Roma imparatoru. İmparator I. Louis'nin büyük oğludur. Çocukluğu hakkında fazla bir bilgi yoktur. 815'te Bavyera kralı oldu. I. Louis, 817'de imparatorluğu oğulları arasında paylaştırınca L., müşterek imparator olarak Aix - la - Chapelle'de taç giydi. 882'de İtalya'nın idâresini eline aldı, ertesi yıl imparator olarak taç giydi. Daha sonraki yılları kardeşleriyle mücadele ve savaş hâlinde geçti. Babasının ölümünden sonra (840) yapılan taksimlere aldırmadan bütün imparatorluk üzerinde hak iddia etti. Kardeşleri ona karşı cephe aldılar; sonunda L. yenildi ve 843'te bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Buna göre İtalya ve imparatorluk ünvanı ile birlikte Akdeniz ve Kuzey denizi arasında Rhine ve Rhône vâdîsi boyunca uzayan şerit hâlinde bir toprak parçası ona kalıyordu. L., İtalya'yı büyük oğluna verdi, kendisi de yeni krallığına çekildi ve hayatının kalan kısmını yine kardeşleriyle mücadele içinde geçirdi.

I. LOTHAIR

Babası ölünce I. L.'in oğlu olan Lothair (825 - 869) Kuzey denizi ile Jura dağları arasında Rhine'in batısındaki bölgeyi aldı. Buraya *Regnum Lothairii* dendi. X. yüzyılın başlarından itibaren de Lotharingia veya Lorraine olarak tanındı. Kardeşi Charles'in ölümünden sonra Jura'nın güneyindeki bazı toprakları kendi ülkesine kattı (863). (O. Yüksel)

LOTİ, Louis Marie - Julien VİAUD, Pierre de denir (Rochefort 1850 - Hendaye 1923), Fransız yazarı. Protestan bir ailenin oğlu olan L. 1867'de deniz subayı olmuştur. Okyanus seferine katılmış, bu seferler sırasında kraliçe Pomaré'nin cariyeleri kendisine L. adını takmışlardır. Japonya, Senegal ve Tonkin seferlerine katılmış, 1898'de yüzbaşı iken emekli olmuştur. 1900'de Çin'de çıkan kargaşalık sebebiyle Uzak Doğu'ya gönderilen filoda görevlendirilmiştir. 1906'da gemi kumandanlığına tayin edilmiş, 1910'da görevden ayrılmış, I. Dünya Savaşı başlayınca tekrar göreve dönmüştür. 1891'de Fransız Akedimisi'ne seçilen L. bir çok defa Türkiye'ye gelmiştir. Türk dostu olarak tanınır. Eserlerinin çoğunda Türkiye'yi, Türk hayatını ve bilhassa İstanbul'u anlatmıştır. Başlıca eserleri: *Aziyadé* (ad) [1879]; *Rarahu* (ad) [1880, bu eser 1882'de *Mariage de Loti* (L.'nin evlenmesi) adı altında yayınlanmıştır]; *le Roman d'un Spahi* (Bir sipahinin romanı) [1881]; *Mon frère Yves* (Kardeşim Yves) [1883]; *Pêcbeur d'Islande* (İzlanda balıkçısı) [1886]; *Madame Chrysanthème* (Bayan Krizantem) [1887]; *Propos d'exil* (Sürgünlük Sohbetleri) [1887]; *Japoneries d'automne* (Sonbahar Japon işleri) [1889]; *Au Maroc* (Fas'ta) [1890]; *le livre de la pitié et de la mort* (Merhamet ve ölüm kitabı) [1891]; *Fantôme d'Orient* (Doğu hayaleti) [1892]; *Matelot (Gemici)* [1893]; *Jérusalem* (Kudüs) [1894]; *la Galilée* (Celile) [1894]; *le Désert* (Çöl) [1894]; *Ramuntcho* (ad) [1897]; *Reflet sur la sombre route* (Karanlık yol üzerindeki yansımalar) [1899]; *les Derniers Jours de Pékin* (Pekin'in son günleri) [1902]; *L'Inde sans les Anglais* (İngilizsiz Hindistan) [1903]; *Vers Ispahan* (Isfahan'a doğru) [1904]; *la troisième Jeunesse de Mme Prune* (Bayan Prune'ün üçüncü gençliği) [1905]; *Les Desenchantées* (Hayal kırıklığına uğrayan kadınlar) [1906]; *la mort de Philæ* (Phila'nın ölümü) [1909]; *Un pélerin d'Angkor* (Bir Angkor hacısı) [1912]; *La Turquie agonisant* (Can çekişen Türkiye) [1913]; *La Hyène enragée* (Kuduz sırtlan) [1916]; *Prime Jeunesse* (Çocukluktan çıkış) [1920]; *Judith Renaudin* adlı 5 perdelik tiyatro eseriyle Emile Vedel ile beraber hazırladığı Shakespeare'den *Roi Lear* (Kral Lear) adlı tercümesi vardır. (C. Kurt)

P. LOTİ

LOTTI, Antonio (Venedik 1667 ? - Venedik 1740), İtalyan bestecisi. 1692'den itibaren Venedik'teki San Marco kilisesinde orgcu, 1736'dan sonra da yine orada orkestra şefi oldu. 1717 - 1719 yıllarında Dresden'de opera bestecisi olarak çalışmıştır. Eserleri: 21 *Opera, 3 Oratorio, Kilise musikisi,* ve *dünyaevi şarkıları.* Kurduğu ekolde Marcello, Galuppi, Gasparini gibi şöhretli besteciler yetişmiştir.

LOTTO, Lorenzo (Venedik aş. yu. 1480 - Loreto 1556), İtalyan ressamı. Tiziano'nun etkisine karşı direnmiş olan L. sanatında daha çok Vivarini ve Giovanni Bellini'yi andırır. (portreleri Napoli, *Hampton Court* ve Milâno'da muhafaza edilmektedir). Tabloları karmaşık manzaralar gösterir. Bu manzaralar yüzlerini buruşturan insanlardan mürekkep karmaşık gruplarla canlandırılmış olup, Alman sanatıyle benzerlik gösterir. Eserleri sanat kıymeti bakımından aynı seviyede değildirler. Bazılarında gerçeği büyük kuvvetle ifade eder.

L. LOTTO : Katarina'nın nişanlanması

LOTZE, Rudolph Herman (Baufzen 1817 - Berlin 1881), Alman filozof ve fizyologu. L. 1842'de Leipzig'te felsefe profesörü oldu. 1844 - 1881 yıllarında da önce Göttingen, sonra Berlin'de felsefe okuttu. Filozof olarak Etik üzerine ve şuur'un gerçekliği üzerine kurulmuş bir idealizm sistemi yarattı. Böylece, Leibniz'in monadolojisine sık sık dayanarak, bu filozoftan, zamanına kadar uzanan Alman idealizmini tam bir tabiat ilmi ile birleştirmeye çalıştı.

R. H. LOTZE

LOUBET, Emile (Marsanne 1838 - Montélimar 1929), Fransız siyâset adamı. Mutedil cumhuriyetci olan L., 1892'de başvekil, 1896'da senato reisi, 1899 - 1906'da cumhurreisi oldu.

LOUBON, Emile (Aix - en - Province 1809 - Marsilya 1863), Fransız ressamı. Granet'nin öğrencisidir. Sonradan İtalya'ya gitti (1829). Oradan Granet'nin iş arkadaşı oldu. L. koyu renkli çoban sahneleriyle tanınmıştır.

E. LOUBET

LOUCHEUR, Louis (Roubaix 1872 - Paris 1931), Fransız siyâset adamı ve sanayîcisi. Partici olmaktan çok teşkilâtçıydı. Milletvekilliği ve bakanlıklarda bulundu. (O. Yüksel)

LOURE (Sakandinavca: Lûdr = çoban neyi'nden), Orta Çağ'dan beri Fransa'da Normandiya ve belki de Bretagne'da

kullanılan bir musiki âletinin mahallî adı. Gayda cinsindendir. Bu ad, aynı zamanda bazılarınca oldukça ağır 6/8 taktlı ve tempoları çok vurgulu bir dansa verilir. Bazıları L. ezgisi üzerinde oynanan 3/4 taktlı bir rond'a bu ad verirler.

LOUIS, Joseph Dominique, baron (Toul 1755 - Bry - sur - Marne 1837), Fransız siyâset adamı. Restauration çağında maliye yazarı olarak çalışmıştır (1814, 1815, 1818, 1819). Louis - Philippe'in idâresinde aynı görevde bulunmuştur (1831 - 1832). Devletin kredisini tekrar kurmuş, İmparatorluğun borçlarını tanımış ve liberal bir karakter taşıyan bir maliye kanununu kabûl ettirmiştir.

LOUIS, 18 Fransa kralı.

L. I, Dindar (Chasseneuil, Dropt yakını 778 - Ingelheim yakını 840), Fransa kralı (814 - 840). Şarlman'ın oğludur.

L. II, Kekeme (Compıègne 846 - 879), Fransa kralı (877 - 879). Kel Şarl'ın oğludur.

L. III, (863 - Saint Denis 882), Fransa kralı (879 - 882). 881'de, Saucourt - en Vimeu'de, Normanları yenmiştir.

L. IV, D'Outremer (920 veya 921 - Reims 954), Fransa kralı (936 - 954). Macar akınlarını durduramamış, fakat Normanlarla anlaşıp, Akitanya'da otorite sağlamıştır.

L. V, Tembel (966'ya doğru - Compiègne ormanı 987), Fransa kralı (986 - 987). Son Karolenj kralı olan L.'nin vârisi yoktu.

L. VI, Şişman (Paris 1081 - Paris 1137), Fransa kralı (1108 - 1137). I. Philippe'in oğludur. Ile de France'da huzuru sağlamaya çalışmıştır. V. Henri Fransa'yı işgal edince, L. VI. vasallardan yardım görmüş, imparator geri çekilmiştir. L. V., kilise tarafından desteklenmiştir.

L. VII, Genç (1119 - Paris 1180), Fransa kralı (1137 - 1180). L. VI. nın oğludur. 1147'de ikinci Haçlı seferine katılmış, fakat 1149'da geri dönmüştür.

L. VIII, Arslan (Paris 1187 - Montpensier, Auvergne 1226), Fransa kralı (1223 - 1226). Philippe Auguste'ün oğludur. 1214'te Yurtsuz John'u yenmiştir. 1226'da yeni bir Haçlı seferi hazırlamıştır.

L. IX veya Aziz LOUIS (Poissy 1214 - Tunus 1270), Fransa kralı (1226 - 1270). L. VIII'in oğludur. On bir yaşında tahta geçmiş, ülkeyi anası ile birlikte idâre etmiştir. 1248' de Haçlı seferine katılmış, Mısır'a gitmiş, 1250 Şubatında Mansûre'de yenilmiş ve esir alınmıştır. L. IX., dört sene Suriye'de kalmış, anasının ölümü üzerine Fransa'ya dönmüştür. 1270'te 8. Haçlı seferine katılmış, Tunus'a gitmiş, orada vebadan ölmüştür.

L. X, Kavgacı (Paris 1289 - Vincennes 1316), Fransa kralı (1314 - 1316). IV. Filip'in oğludur.

L. XI (Bourges 1423 - Plessis lez - Tours 1483), Fransa kralı (1461 - 1483). VIII. Charles'ın oğludur. Çok şüpheciydi ve herşeyi para ile satın alabileceğine inanırdı. Ülkeyi başarıyla idâre etmiş, rahipler sınıfını güçlendirmiştir.

L. XII (Blois 1462 - Paris 1515), Fransa kralı (1498 - 1515). 1499'da İtalya'yı istilâ etmiş, 1500'de Cenova'yı ve Napoli krallığını almıştır. Fakat sonuç başarılı olmamış, Kutsal İttifak'a göre Fransızlar, İtalya'dan kovulmuş, İngilizler ve İsviçreliler, Fransa'yı istilâ etmişlerdir (1514).

L. XIII, Âdil (Fontainebleau 1601 - Saint - Germain 1643), Fransa kralı (1610 - 1643). IV. Henri'nin oğlu olan L., dindardı. 10 Şubat 1638'de krallığını Meryem'e adamıştır. (C. Kurt)

L. XIV. (1638 - 1716), Fransa kralı. "Louis le Grand" (Büyük Louis) diye anılır. 1643'te 5 yaşında, babası XIII. Louis'nin yerine geçmiş, 72 yıl tahtta kalmış, 77 yaşında ölmüştür. XIV. L.'nin krallığının ilk yıllarında, annesi Kraliçe Anne, saltanat nâibesi olduysa da bütün iktidar, Richelieu'nün yerine geçen, diktatör başbakan Kardinal Mazarin'deydi. Bu İtalyan asıllı Kardinal, 1661'e kadar, 18 yıl hüküm sürdü. İç idârede büyük beceriksizlikler yaptı. Onun ölümü üzerine XIV. L., 23 yaşında, bütün idâreyi eline aldı. Az zamanda, Avrupa'nın en mutlak hükümdarlarından biri oldu. I. François'nın, IV. Henri'nin, Richelieu'nün yükselttikleri, Avrupa'nın en güçlü Hristiyan devleti hâline getirdikleri Fransa'yı, daha da büyük tasarıları gerçekleştirerek, Avrupa'ya hâkim kılmak istedi. Bunun için arka arkaya savaşlara girdi, kendisine karşı birleşen devletleri yendi. XIV. L., Infante Marie - Thérèse ile evlenip, İspanya ile dostluk kurmuş, "Fronde" denen iç savaştan da galip çıkmıştı. Daha sonra, büyük askerlerin yardımıyle, çok kuvvetli bir ordu kurdu, İspanya'ya baş eğdirdikten sonra Holanda üzerine yürüdü. Birkaç eyâleti Fransa'ya kattı, devletin sınırlarını bugünküne yaklaştırdı. Karşısında en çetin rakîp olarak, Holanda ve Ingiltere taçlarını şahsında toplamış olan III. William d'Orange'ı buluyordu. Stuart'ları yeniden İngiltere tahtına geçirmek, İrlanda'yı İngiltere'den ayırmak, Katolik mezhebini İngiltere'de hâkim kılmak istiyordu. Yalnız, bu tasarıları III. William'ın inatçı azmi sayesinde kırıldı. Denizci devlet olarak İngiltere - Holanda ile ölüm-dirim savaşmasına girişen XIV. L.'nin büyük başarısı, torunu Anjou Dükası'nı İspanya kralı yapmak oldu. İspanya'da hüküm süren Habsburg hânedanı, erkek tarafından sönmüştü. V. Felipe adiyle İspanya kralı olan Anjou Dükası, Capet - Bourbon - Anjou - İspanya hânedanının kurucusu oldu, ki, bugün İspanya'daki hânedan da budur.

XIV. LOUIS

XIV. L. büyükbabası IV. Henri'nin, Nantes Fermanı ile Protestanlara tanıdığı bütün hakları ortadan kaldırdı. Protestan Fransızlar'ı Fransa'dan sürdü. Böylece, büyük bir hata işledi, devletine kudretli bir gemici ve sanayici sınıfı kaybettirdi. Yalnız, güzel sanatları çok korudu. Bundan dolayı, Fransız edebiyatı, bu devirde görülmemiş bir parlaklıkla, bütün Avrupa edebiyatlarının üzerine yükseldi, hepsi tarafından taklit edildi. Molière, Corneille, Racine, La Fontaine, Boileau, Bossuet, Fénelon, La Rochefoucauld, Perrault, La Bruyère gibi dâhiler hep bu devirde yetişmiştir. Voltaire *"XIV. L. Çağı"* adlı büyük eserinde bu devri ince çizgileriyle belirtmiştir.

L. XV. (1710 - 1774), Fransa kralı. "Louis le Bien - Aimé" (Sevgili Louis) diye ünlüdür. 1715'te 5 yaşında büyükbabasının babası XIV. L.'nin yerine geçti, 59 yıl saltanat sürdü. Devrinde Fransa, gücünün, medeniyetinin en yüksek noktasına erişti; yalnız en güçlü Hristiyan devleti olma sıfatını kaybetti. Yerine İngiltere geçti. XV. L.'nin babası da, büyükbaba-

sı da, XIV. L.'nin sağlığında öldükleri için XIV. L. ölünce, onun yerine geçti. Orléans Dükası, kral nâibi oldu, nâipliği 1723'e kadar 8 yıl sürdü. XV. L. 1726'da, Lehistan Prensesi Marie Leczinska ile evlendi. Bu evlenme Fransa'nın Lehistan'ı Almanya ve Rusya'ya karşı destekleme siyasetine daha çok hız verdi.

1726'dan 1743'e kadar Kardinal Fleury'nin akıllı, iyi başbakanlığı sırasında Fransa, biraz kalkındıysa da, sonra onun kadar değerli bir başbakan bulunamadı. XV. L. de günden güne devlet idâresini elinde toplamaya başladı. Bir gözdeler saltanatı, akıl almaz israflar, Fransa'yı perişan etti. Lehistan Veraseti savaşlarına son veren 1738 Viyana Antlaşması, Avusturya Veraseti savaşlarına son veren 1748 Aahen (Aix - la - Chapelle) Antlaşması üzerine Fransa, İngiltere ve Prusya'nın yanında sönük kaldı. 1756 - 1763 Yedi Yıl Savaşları da, Fransa için iyi geçmedi (Bk. YEDİ YIL SAVAŞLARI). Fransa, pek önem de vermediği birçok sömürgesini, bu arada Kanada'yı, İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Artık İngiltere, yalnız Avrupa'nın değil, Hindistan'ın büyük bölümünü de ele geçirerek, dünyanın en büyük devleti hâline yükselmişti. XV. L.'nin saltanatı sonuna yaklaşırken, memnuniyetsizlik çok artmış, büyük fikir adamları, bir ihtilâlin tohumlarını iyiden iyiye ekmişlerdi. Kralın Mme De Pompadour, Mme Du Barry gibi metresleri, Fransa'nın iç ve dış siyasetinde acıklı roller oynadılar. Türkiye'nin Rusya'ya yenilmesi ve bunun sonunda Lehistan'ın parçalanıp büyük devletler arasından ebediyyen silinmesi karşısında Fransa, hiçbir şey yapamadı. İngiltere'nin, Prusya'nın yarattığı tehlike karşısında, geleneksel düşmanı Avusturya'ya yaklaşmak zorunda kaldı. Avusturyalılar'dan nefret etmeye alışmış olan Fransız halkına bu durum pek ağır geldi, son derece sevilen kralı, halktan uzaklaştırdı.

XV. LOUIS

L. XVI. (1754 - 1793), Fransız İhtilâli'nde idam edilen kral. 1774'te büyükbabası XV. Louis'nin yerine tahta geçti. 18 yıllık saltanattan sonra 1791'de tahttan indirildi, 1793'te 39 yaşında idam edildi. XVI. L., babasının genç yaşında ölmesiyle 11 yaşında veliaht oldu. Büyükbabası tarafından Arşidüşes Marie - Antoinette ile evlendirildi. XIV. ve XV. L.'nin tamamen tersine, pek faziletli, temiz bir adam olan XVI. L., onlar kadar zeki değildi. İyi niyeti, bozuk Fransa'yı ıslah edemedi. Dışişleri bakanı Vergennes'ın parlak diplomasisi Fransa'ya birçok başarı kazandırdı: A. B. D.'nin bağımsızlığı desteklenerek İngiltere'nin gururu kırıldı. Yalnız, içerideki büyük buhranı ne Başbakan Necker, ne de başka başbakanlar halledemedi. 1789'da İhtilâl başladı. 10 ağustos 1791'de XVI. L. tahttan indirildi; cumhuriyet ilân edildi. 21 ocak 1793'te idam edildi (Bk. FRANSIZ İHTİLÂLİ).

XVI. LOUIS

L. XVIII. (1755 - 1824); XVI. L.'nin 1 yaş küçük kardeşidir. İhtilâl'de Fransa'dan İngiltere'ye kaçtı, mültecilerin başına geçti. XVII. L.'nin ölümünden sonra kralcılar tarafından ismen kral tanındı. 1814'te Napoléon düşünce, Paris'e gelip kral oldu. Napoléon 100 gün için yeniden iktidara gelince L. Belçika'ya kaçtı. 1815'te kesin olarak kral oldu. 1824'e kadar tahtta kaldı. Bu tarihte 69 yaşında öldü, yerine kardeşi X. Charles kral oldu (Bk. CHARLES X).

XVII. LOUIS

L. XVIII., Savoie Prensesi Marie - Louise ile evliydi; bu prenses kraliçe olamadı. 1810'da öldü. Bourbonlar, X. Charles'den yürüdüyse de az sonra erkek tarafından soyları tükendi. İktidar tamamen Bourbon - Orléans'lara geçti (Bk. L. - PHİLİPPE). (Y. Öztuna)

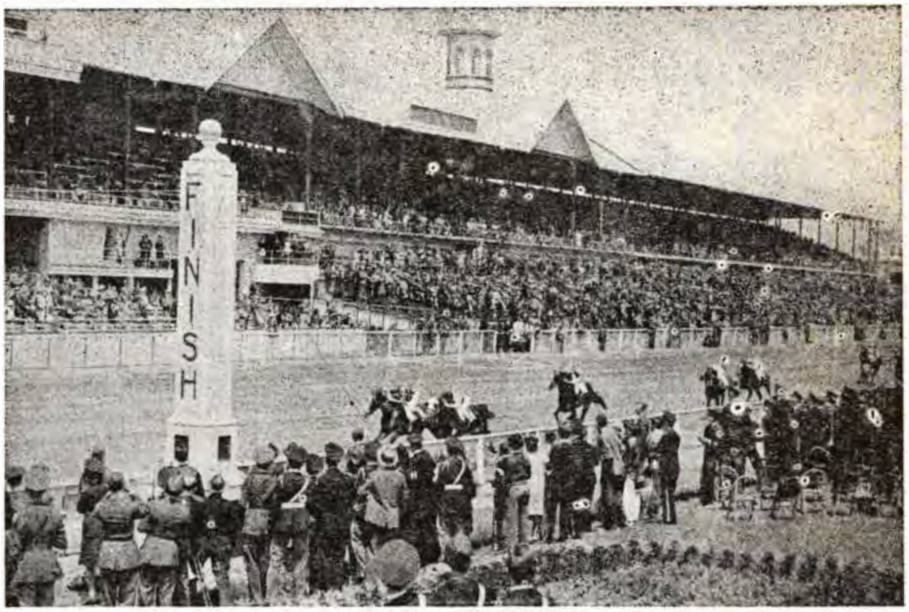
LOUIS - PHILIPPE (1773 - 1850), Fransız kralı. Capet - Bourbon hânedânının Orléans denen kolundandır. Bu koldan olan Prens Philippe (1747-1793), Fransız ihtilâli'nde ihtilâlcilerle birleşip XVI. L.'nin yerine kral olmak istemiş, onu yıkmak için elinden geleni yapmışsa da, kafasını giyotinden kurtaramamıştır. Kral L. P., bu prensin oğludur. Paris'te Palais Royal'de doğdu. 1830'da Bourbonlar iktidardan düşüp mutlak krallık son bulunca, meşrûtî kral (Fransızlar kralı) oldu. 1848 ihtilâli ile II. Cumhuriyet ilân edilinceye kadar, 18 yıl, gerçek bir meşrûtî hükümdar gibi saltanat sürdü. İhtilâlden sonra İngiltere'ye gitti, 2 yıl sonra orada öldü. (Y. Öztuna)

LOUIS - PHILIPPE

LOUIS - PHILIPPE - JOSEPH [*luį - filip - jozęf*] (Saint - Cloud 1747 - Saint - Cloud 1793), Orléans dukası. Fransız kralı I. Louis - Philippe'in babası olan L. Ph. J., Fransız İhtilâli sıralarında Philippe Egalité (b. bk.) adıyla tanınmıştır. (H. Eren)

LOUIS, Victor (Paris 1735 - Paris aş. yu. 1811), Fransız mimarı. Yirmi yaşındayken Roma mükâfatını kazandı. 1773'te âbidevî bir eser olan Bordeaux tiyatrosunun projesini çizdi; tiyatronun yapımı yedi yıl sonra tamamlandı. Victor L.'nin diğer bazı eserleri Varşova'da kraliyet sarayı, Paris'te Palais - Royal galerileri, Seine nehri üzerinde bir zafer köprüsü ve Théatre - Français salonudur. (O. Yüksel)

LOUISVILLE : At yarışları

LOUISE DE SAVOIE (Pont - d'Ain 1476 - Grez - sur - Loing 1531), Fransa saltanat nâibesi. Savoie Dükü Philippe'in kızı olan L. de S. on dört yaşındayken Angoulême Kontu Charles de Valois ile evlendi. Yirmi yaşındayken dul kaldı ve kendini biri kız diğeri erkek olan çocuklarını yetiştirmeye verdi. Kızı sonradan Navarre kraliçesi oldu; oğlu da I. François olarak Fransa tahtına çıktı. I. François tahta çıkınca ona Angoulême Düşesi ünvanını verdi ve İtalya'ya giderken de saltanat niyabetini ona bıraktı (1515). L. de S., çok büyük bir siyasî kabiliyete sahipti. 1525'te tekrar saltanat nâibesi oldu. (O. Yüksel)

LOUISE de SAVOIE

LOUISVILLE, Amerika Birleşik Devletleri'nde şehir. Kentucky eyâletinde, Ohio nehrinin sol kolu üzerindeki şelâlelerin yukarısında bulunur. Nüfusu 390 700'dür. Katolik başpiskoposluğunun bulunduğu şehir, önemli bir ticaret ve endüstri merkezidir (tütün, viski, deri, mobilya). Ohio nehri üzerindeki gemicilik ve nehrin yukarı kısımlarından gelen maden kömürü ve demircilik mahsullerinin nakil işi bu endüstrilere metalürji, mekanik ve sentetik kauçuk endüstrilerini ilâve etmiştir. Komşu şehirler olan New Albany ve Jeffersonville (Indiana eyâletinde) ile Louisville bir ekonomik ve endüstriyel beraberlik teşkil ederler.

LOURENÇO MARQUES, Mozambik'in başkenti. Delagoa koyu (Hint Okyanusu) üzerinde bulunur. Nüfusu 93 500, dür. Başpiskoposluktur. 1868 yılında kurulmuş olan bu liman Transvaal'a 1895 yılından beri demir yolu ile bağlanmıştır. Diğer taraftan yeni bir demiryolu şehri güney Rodezya'ya bağlar. Kömür, pamuk, Hindistan cevizi içi ihraç eder. L. M. aynı zamanda bir endüstri merkezidir. Un, bira, yağ, şeker, tütün ve çimento fabrikaları bulunur. L. M. idârî bölgesinin nüfusu 199 000'dir.

LOURENÇO MARQUES : Genel görünüş

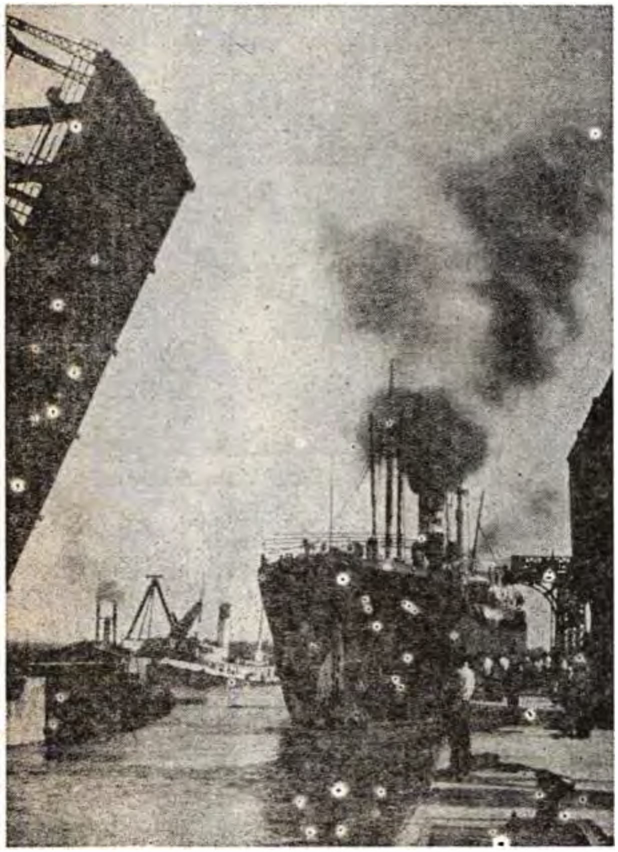
LOUSIANA, Amerika Birleşik Devletleri'nin güney-doğu eyâletlerinden biri. Meksika körfezinin kuzey sahilindedir. Yüzölçümü: 125 625 km², nüfusu: 3 641 000 (1970), idâre merkezi: Baton Rouge.

L.'nın denizden ortalama yüksekliği 30 m kadardır. Doğudaki büyük alüvyon ovaları Mississippi seviyesindedir; bu nehir aynı zamanda L.'nın Mississippi eyâletiyle olan sınırını da çizer. Nehrin sularının yüksek olduğu devrelerde L.'nın top-

LOUSIANA : Gotik tarzı bir ev

raklarının seviyesi, nehrinkinden daha da alçakta kalır. Bu bakımdan L., zaman zaman su baskınlarından çok büyük zarar görmüştür. Baskınları önlemek için 1 000 km'yi geçen setler yapılmıştır. Ayrıca suların yüksek olduğu mevsimlerde nehrin fazla suyu, Pontchartrain gölüne de akıtılabilmektedir. L.'nın güney-doğusunu Mississippi deltası kaplar. Adalarının çevresiyle birlikte, sahillerinin uzunluğu 2 700 km'yi geçer. Ülkenin en yüksek yeri, Arkansas sınırında 120 m'yi ancak bulur. İklim sıcak ve rutubetlidir. L. ekonomisinde tarım başlıca yeri kaplar. Elde edilen başlıca tarım maddeleri, önem sırasına göre şunlardır: Pamuk, pirinç, şeker kamışı, mısır, patates, kuru ot, yulaf, çilek. L.'da hayvancılığa da önem verilir. Hayvan çiftliklerinde 200 000 sığır, 15 000 koyun 10 000 domuz beslenir (1971). L. mineral bakımından da zengindir. En çok

LOUSIANA : New Orleans'ta gemi kanalı

petrol, tabiî gaz, sülfür, kum ve tuz çıkar. Ormancılık gelişmiştir. Endüstri besin maddeleri, elektrik cihazları, makine, kimyevî maddeler, kereste, kâğıt imalâtına dayanır. L. nüfusunun üçte birine yakın kısmı zencidir. Dördü New Orleans'da olmak üzere beş üniversite vardır. Baton Rouge'daki üniversite ise daha çok zenciler içindir.

Tarih : Bugünkü L. sınırlarına girdiği kesinlikle bilinen ilk Avrupalı, İspanyol Hernando de Soto'dur (XVI. yüzyılın ortaları). Ancak İspanyollar bu topraklar üzerinde bir hak iddia etmediler. Rober Cavalier de la Salle ise 1682'de nehir boyunca indi, burasını Fransız malı olarak ilân etti, adını da zamanın kralı XIV. Louis'ye göre L. koydu. Ülkenin ticaret tekeli 1717'de Batı Şirketi'ne (Compagnie d'Occident) geçti. Sömürge, köleler ve sürgünlerle iskân edilmeye başlandı. Sonradan yerlilerin ayaklanması üzerine şirket imtiyazlarından vazgeçti, L. da Fransa kraliyet sömürgesi oldu (1731). 1763'te de Paris antlaşmasıyle Mississippi'nin doğusundaki kısım İngiltere'ye bırakıldı. Batısı ise 1762'deki gizli bir antlaşmayla İspanya'ya terkedilmişti. İspanya, kendi bölgesini 1800'de tekrar Fransa'ya bıraktı. Fransa da burasını 1803'te 15 000 000 dolar karşılığında (faizleriyle birlikte 27 000 000 dolar) Birleşik Devletler'e sattı. Bu bölge 1812'de L. adıyla bir eyâlet olarak A.B.D.'ne katıldı. L. iç harp döneminde büyük zarar görmüş, savaştan sonra yeniden gelişip kalkınmıştır. (O. Yüksel)

LOUTHERBOURG veya LUTHERBURG, Philippe Jacques (Strasbourg 1740 - Chiswick, Londra civarı 1812), Fransız ressamı. La Fontaine'in masalları için resimler yapmış, İngiltere'de yerleşmiş ve burada tiyatro dekorları yapmıştır. Manzara ve muharebe sahneleri de bırakmıştır. Tabloları Londra'daki Gallery ile Victoria and Albert Museum'dadır. (V. Örs)

LOUVAIN (Flamanca Leuven), Orta Belçika'da, Brabant eyaletinde bir şehir. Nüfusu 31 000 (1972). Brüksel'in 25 km. kadar doğusunda, Dyle nehri üzerindedir. Mahallî an'aneler, burada Jules Caesar'ın bir ordugâhı bulunduğunu belirtirse de, şehrin önemi XI. yüzyılda orta Belçika'da yün ticareti ile başlar. Nüfusu 50 000'i geçiyordu. Dokumacılar loncasının 2 400 üyesi vardı. Yüzyılın yarısından sonra düklerle dokumacılar arasında başlayan mücadele yirmi yıl sürdü; sonunda dokumacılar yenildi (1383); İngiltere ve Holanda'ya göçtüler. Şehir gerilemeye başladı. Brabant Dükü IV. Jean 1426'da bir üniversite kurarak şehri tekrar kalkındırma yolunu tuttu. Böylece

LOUVAİN : Saint - Michel kilisesi

L. üniversitesi Belçika'nın ilk üniversitesi oldu. İlâhiyat öğretimiyle tanındı. XVI. yüzyılda üniversitede 6 000 öğrenci olduğu bilinmektedir. L. üniversitesinin zengin kütüphanesi I. Dünya Savaşı'nda yandı. Sonradan dost ülkelerin de yardımıyla yeniden kuruldu, 600 000 kitap toplandı; ancak bu kütüphâne de II. Dünya Savaşı'nda yandı. Şehirdeki başlıca tarihî eserler Gotik üslûbun zengin bir nümûnesi olan ve Mathieu de Layens tarafından yapılan belediye sarayı (1448 - 1463), St. Pierre kilisesi (1425 - 1497), Ste. Gertrude, St. Quentin, St. Michel kiliseleridir. (O. Yüksel)

LOUVRE MÜZESİ, Paris'te, Seine nehrinin sağ (kuzey) kıyısında, dünyanın en büyük güzel sanatlar müzelerinden biri. L. binası 1204 yılında Kral Philippe Auguste tarafından küçük bir kraliyet şatosu olarak yaptırılmış, XIV. yüzyılda V. Charles tarafından genişletilmiştir. XVI. yüzyılda I. François'nın emriyle eski şatonun büyük bir bölümü ortadan kaldırıldı ve mimar Pierre Lescaut aynı yerde Rönesans üslûbunda bir saray yaptı. Bu yapı da sonradan genişletildi. L.'da yaşayan son kral olan IV. Henri, XVII. yüzyıl başında saraya Seine nehri boyunda bir kanat ilâve etti. XIII. Louis eski şatonun kalıntılarını yıktırıp mimar Jasques Lemercier'yi saraya büyük ilâveler yapmakla görevlendirdi. Ancak, 1654'te ölen bu mimar, ısmarlanan ilâvelerin bâzı kısımlarını bitirebildi. XIV. Louis devrinde saraya önemli ilâveler ve özellikle Claude Perrault'nun eseri olan Doğu Cephesi bölümü eklendi. L. XIX. yüzyıl sonlarında da bâzı ilâvelerle büyütüldü.

Fransa'da Birinci Cumhuriyeti hazırlayan Convention yönetimi 17 ağustos 1793'te, sonradan Millî Müze adını alan Merkezî Güzel Sanatlar Müzesi'ni kurmuştu. O tarihte birçok eski eseri barındıran müzeye, Petits Augustins manastırından kurtarılan sanat hazineleri de katılmış, 28 şubat 1805'te, Napoléon, ordularının mağlûp ülkelerden getirdiği tablo koleksiyonların ve başka sanat eserlerinin de L. M.'ne yerleştirilmesini emretmiştir. Ancak, Napoléon'un düşüşünden sonra, İngiltere hükûmetinin müdahalesiyle bu eserlerin çoğu asıl sahibi olan ülkelere geri verilmiş, böylece koleksiyonlarda meydana gelen boşluklar sonradan bu ülkelerden satın alınan veya Fransa'ya hibe edilen Fransız tabloları ve heykelleri ile doldurulmuştur. Müzenin şimdiki koleksiyonlarında özellikle Felemenk ve Fransız ekollerine âit üç bin yağlıboya tablo, sayısız desen ve gravür, Yakın ve Orta Doğu'ya âit antik heykeller, bir Çin ve Uzak Doğu müzesi, kıymetli taşlar, mücevherler, ev eşyası, duvar ve yer halıları ile Taç mücevherleri de dahil olmak üzere Fransa tarihi ile ilgili parçalar yer almaktadır.

Orta Doğu'ya âit nadir hazineler arasında Horsabad (eski Musul vilâyet merkezimizin 10 km kadar kuzeyinde) sarayından getirilmiş kanatlı boğa heykelleri, alçak rölyefler ve Hammurabi kanunnâmesi vardır. Eski Yunanlılara âit olmak üzere *Panathenaia frizi*, Praksiteles'in eseri olan *Samothrake Zaferi* adlı heykel ve Phidias ile Polykletesin eserlerinin sergilendiği odalar vardır. Özel önemi olan bir eser, L.'a 1826'da getirilmiş olan *Melos Venüsü*'dür *(Venus de Milo)*. Bu heykel 1820 de, yâni Yunanistan'ın Türkiye'den kopmasından önce, Fransa'nın İstanbul büyükelçisince Melos adası köylülerinden büyük parçalar hâlinde satın alınarak XVIII. Louis'ye sunulmuştur. Bu parçalar alçı ile birbirine tutturulmuş, fakat dirseklerden aşağısı eksik olan kolların duruşu hakkında tam bir fikir edinilememiştir. Kralın emriyle olduğu gibi sergilenen heykel 1870 savaşında bir mahzende korunduğu için tâmir alçıları yumuşayıp dağılmış, parçalar yeni bir biçimde tekrar birleştirilmiştir.

Yağlıboya tabloların çoğu, Büyük Galeri *(Grand Galerie)* ile bu galerinin batı ve kuzeyindeki kanatlarında sergilenir. Buralarda büyük sayıda Fransız, İtalyan ve Felemenk eserleri vardır. Hiçbir Avrupa müzesinde L.'daki kadar çok Rafaello yoktur; bunlar arasında küçük *St. George* ve *St. Michel* tabloları, ressamın Florantin dönemine âit *Güzel Bahçıvan Kız* ve en olgun çağına âit *Kont Castiglione, St. Michel'in Şeytanı Yenmesi* tabloları vardır. Bütün büyük resim ustalarından L.'da belki en parlak bir şekilde temsil edileni Tiziano'dur. Bu sanatçının en dikkate değer eserleri: *Meryem ile Tavşan, Mısır'a Kaçış* ve *Dikenli Tacı ile İsa*'dır. Felemenk okulu şaheserleri arasında Jan van Eyck'in *Meryem*'i ile Peter Paul Rubens'in *Marie de Médicis*'nin hayatından sahneler gösteren ve önce Luxembourg sarayı için yapılmışken sonradan L.'un Rubens salonunda sergilenen yirmi bir büyük tablo görülür. Holandalı ustaların eserleri arasında yirmi bir Rembrandt da vardır. Frans Hal *Çingene Kızı* tablosu ve başka eserleriyle temsil edilmiştir. Holbein'in portreleri de, Alman okulunu parlak bir şekilde temsil eder. Büyük Galeri'de bunlardan başka Botticelli, Mantegna, Perugino, Bellini'ler, Giorgione ve Tintoretto'nun eserleri ile İspanyol okulundan El Greco, Ribera, Zurbaran, Velásquez, Murillo ve Goya'nın eserleri de görülebilir. Aynı galeride Michelangelo'nun, Cellini'nin, Jean Bologne'un, Jean Goujon'un, Germain Pilon'un ve daha başkalarının eserleri de sergilenmektedir.

LOUVRE MÜZESİ : Genel görünüş

L.'daki Leonardo da Vinci koleksiyonunda kadın portrelerinin en ünlüsü olan *Mona Lisa* da vardır. Da Vinci, Paris'e gelirken bu tamamlanmamış portreyi de getirmiş, sanatçının hastalığı yüzünden bitirilemeyen eser onun ölümünden sonra

LOUVRE MÜZESİ : Ön cepheden bir görünüş

L.'a mal edilmiştir. Bu ustanın öteki tablolarına oranla iyi durumda kalmış olan eserleri kararmış bulunmalarına rağmen müzenin en güzel hazineleri arasındadır. Da Vinci'ye âit eserler arasında aynı modeli gösteren *Vaftizci Yahya* ve *Bakkhos* ile *Meryem Mağarada* adıyle tanınan *Kutsal Aile* tabloları da vardır.

XVIII. - XIX. yüzyıllar Fransız sanatı, müzede bini aşkın tablo ile temsil edilir. Bu koleksiyon Jean Clouet, Nicolas Poussin, Eustache Le Sueur, Le Brun, Delacroix, François Boucher, Jean François Millet, Camille Corot, Théodore Rousşeau'nun ve daha birçoklarının eserlerini içine alır. Birçok odada sergilenen Orta Çağ'a ve yeni zamanlara âit heykeller arasında Michelangelo, Benvenuto Cellini, Della Robia, Antoine Tassaert ve Antoine Houdon'un eserleri, Molière Müzesi'ne âit heykeller ve daha başkaları vardır.

L.'un Mısır müzesinde paha biçilmez eserler yer alır. Ölüler Salonu *(Salle Funéraire)*'nda tarihi aydınlatan eserler arasında, ünlü *Oturmuş Kâtip (Scribe)* heykelinden başka, ölülere ibâdet olayını açık seçik gösterir nitelikte belgeler bulunur. Mısır koleksiyonunda ayrıca birçok mumya tabutu, ölülere âit süsleme eşyaları ve hediyeler, tılsımlar ve ölülere yeni meskenlerinde yarayabilecek eşyalar da vardır. Nadir bir parça da *Kral Papirusu* denilen ve en azından üç bin yıl önceye âit olduğu sanılan sekiz buçuk metre uzunluğundaki *Ölüler Kitabı*'dır.

L.'da bütün bu koleksiyonlardan başka gemi yapımı ve denizcilikle ilgili eşsiz bir model sergisi, Fransız bahriyesinin 1789 - 1824 yıllarına âit modelleri, yelkenlilere, harp gemilerine, antik gemilere ve seyrüsefer âletlerine âit modeller vardır. Bu müzede ayrıca bir planetaryum da kurulmuştur. Etnografya bölümünde denizciler tarafından toplanıp getirilmiş ilgi çekici parçalar, Uzak Doğu'ya yapılan askerî seferlerde ele geçirilen ganimetler ve etnografya incelemeleriyle ilgili genel nitelikte sergiler de vardır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda L. bir zarar görmemiştir. Binaların hiçbiri hasara uğramadıktan başka koleksiyonlar da gizli mahzenlere indirilip saklanmıştır. Müzenin bugünkü durumu 1900 - 1902 yıllarındaki geniş restorasyon çalışmalarından sonra aldığı şeklini korumaktadır. L.'un sanat okulunda programlı dersler ve konferanslar verilmekte, öğrencilerin galerileri incelemesi ve eserleri kopye etmesi imkânları sağlanmaktadır. (Z. İshan)

LOUŸS, Pierre (Paris 1870 - Paris 1905), Fransız romancısı ve şâiri. On dokuz yaşındayken *La Conque* adlı bir dergi çıkardı. Bu sayede Parnassien'lerin ileri gelenleriyle temas kurdu. Mallarmé, Maeterlinck, Swinburne ile işbirliği yaptı. 1894'te yayınlanan *Les Chanson de Bilitis* (Bilitis'in şarkıları), o zamanki Fransız edebî ekolü neslinin tipik örneğidir. Bu eseri mensur şiirlerden ibarettir ve eski çağda yaşamış bir kadının şiirlerinin tercümesi olarak tanıtılmış, eserdeki şarkılardan bazıları Debussy ve başkaları tarafından bestelenmiştir. Hıristiyan'lığın başladığı çağlarda İskenderiye'deki örf ve âdetleri anlatan *Aphrodite* adlı eseri (1896) ona büyük bir ün sağladı. Daha sonra 1898'de *La Femme et le Pantin* (Kadın ve Oyuncağı), 1901'de de *Les Aventures du Roi Pausole* (Kral Pausole'ün Maceraları) çıktı. L.'un *Psyché* adlı romanı da, ölümünden sonra yayınlanmıştır (1927). (O. Yüksel)

P. LOUYS

LOVE, Augustus Edvard Hough (Weston - super - mare, 1863 - Oxford, 1940), İngiliz matematikçisi. Elastikiyyet konusunda önemli araştırmalar yaptı. Aynı zamanda ses ve radyo - elektrik dalgalarının yayılışını inceledi ve geofizike âit bir çok problemleri çözmeye çalıştı.

LOVELACE, Richard (Voolwich, Kent 1619 - Londra 1658), İngiliz yazarı. Cavaliers, yâni Kral I. Charles'ın Cromwell'e karşı taraftarlarından. Charterhouse okulundan sonra Oxford üniversitesinde okudu. Kent kontluğunda büyük malikânelere sahipti. Musikişinas ve sanat meraklısıdır. 1639 - 1640'da Piskopos Harbi denilen hâdiseye katılıp, hapse atıldı; hayatı maceralı geçti. Romalı şâir Catullus'u İngilizceye çevirmiş, yazdığı iki dramı kaybolmuştur. Şiirleri, 1925'te C. H. Wilkinson tarafından yayınlandı.

R. LOVELACE

LOWELL, Birleşik Devletler'de, Massachusetts eyaletinin kuzey-doğusunda bir şehir. Nüfusu 94 239 (1970). Bir tekstil merkezi olan L.'da aynı zamanda tekstil makineleri imal edilir. Deri endüstrisi de gelişmiştir. (O. Yüksel)

LOWELL, Percival (Boston 1855 - Flagstoff, Arizona 1916), Amerika'lı astronom. Mars gezegeni hakkındaki araştırmalariyle şöhret kazanan L. bu gezegenin yüzeyinde gerçekten kanalların bulunduğunu isbata çalışmıştır. 1915'te Neptün'ün ötesinde dönen ama henüz bilinmeyen bir gezegenin muhtemel yörüngesini çizmiş, bu gezegen (Pluton) de gerçekten 1930'da Clyde William Tombaugh tarafından, L.'ın önceden bildirdiği yerden ancak 6° uzaklıkta keşf olunmuştur.

LOWLANDS (İng. alçak topraklar), İngiltere'de Büyük Britanya mıntakası. İskoçya'nın göbeğinde, kuzeydeki Grampian dağları ile güneydeki Southern Uplands arasında uzanır. L.'ın batı bölgesi çok rutubetlidir; burada sığır yetişti-

rilir; doğuda tarım gelişmiştir. Bütün bu bölgenin bol kömürü olup, Büyük Britanya'nın en önemli endüstri bölgelerinden birini teşkil eder. Endüstri bölgesi Glasgow ve Edinburgh şehirlerini içine alır.

LOWRY, Malcolm (Birkenhead, Cheshire 1909 - 1957), İngiliz yazarı. Cambridge üniversitesinde felsefe okudu. Çin, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da uzunca zaman yaşadı. Kısa hikâyeler yazdı. Biri yarım kalmış iki romanı vardır.

LOYAUTÉ (İng. Loyalty), Büyük Okyanus'ta Fransa'ya âit takımadalar. (Uvea, Lifou ve Maré adaları bu adalar grubuna girer.) Yeni Kaledonya'nın 100 km kadar kuzey-doğusunda bulunan L. adaları, idâre bakımından Yeni Kaledonya'ya bağlıdır. Nüfusu: 12 600 (1966).

LOYOLA, Ingnacio de (Loyola şatosu, Guipizcoa 1491 - Roma 1556), Jesuit'ler tarikatının kurucusu, İspanyol asılzâde ve rahip. Bask asil ailesi, Onaz y Loyola'dan gelen L., 1518 - 1521 yıllarında İspanyol Navarra Kral nâibinin bir subayı olarak çalışmıştır. 1521'de Pamplona'yı Fransızlar'a karşı savunurken yaralanmış, nekahat zamanında kendisini dine vermek kararını almıştır. 1522'de Monserrat manastırında, 1523'te de Manresa'da bir mistik bunalım geçirerek *Egercicios espirituales* (Rûhî egzersizler) [1548]; başlıklı kitabını yazmıştır. Filistin'e yaptığı bir geziden sonra Barselona'da 1525'e kadar kendini Latinceye vermiş, sonra felsefeyi incelemiş, 1528 - 1535 yıllarını Paris'te geçirerek orada tanıdığı bazı arkadaşlar (Pedro Fabro, Francisco Javier, Diego Lainez, Alonso Salmeron, Nicolas Bobadilla ve Simon Rodriguez)'la birlikte Jesuit tarikatını kurmayı kararlaştırmıştır. 1537'de rahip olmuş ve tarikatı için İspanyolca Compania de Jesus (Latince Societas Jesu) (İsa birliği) adını seçmiş, bu birliğin birinci önderi olmuştur. 1622'de aziz ilân edilmiştir. Yortusu 31 Temmuzdur.

LOX AGRARIA veya LEGES AGRARIAE (Lat.) [toprak kanunu veya kanunları], Roma'da özel olarak Tiberius ve Gaius Gracchus tarafından halk tabakası lehine, *ager publicus*'un (beylik toprak) asillerce zaptedilmesini önlemek için yapılmış kanunlara verilen ad. Gracchus Kardeşler, M. Ö. II. yüzyılda büyük toprak sahipleri asilzâdelere karşı açtıkları savaşta yenilgiye uğradılar. İmparator Vespasianus'un zamanında (M. S. 69 - 79) *ager publicus* kısmen Julius - Claudius hânedânının mülkü oldu.

LOZAN : bk. LAUSANNE.

LOZAN ANTLAŞMASI, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara hükûmetiyle İtilâf devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya) ve mağlûp Yunanistan arasında İsviçre'nin Lausanne şehrinde imzalanan barış antlaşması (24 Temmuz 1923). T.B.M.M.'nin yönettiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın da başında bulunduğu Türk ordusunun Kurtuluş Savaşı'nı başarıyle sonuçlandırması, İtilâf devletlerini Mudanya mütarekesini yapmaya mecbur etti (11 Ekim 1922). Bu mütarekenin esas gayesi kısa bir süre içinde barışı öngörüyordu. İtilâf devletleri bu barış masasına Osmanlı hükûmetini de oturtmak istediler; ancak, T.B.M.M. bu karara şiddetle karşı çıktı. Barış görüşmelerinde, Türkiye'yi temsîl etmek için, yalnız Ankara hükûmetinin yetkili olabileceğini, aksi halde barış masasına oturmayacaklarını kesinlikle bildirdi. Bunun üzerine, o sırada İngiltere'de yeni kurulan kabinenin dışişleri bakanı Curzon'un barış çabaları, öteki devletlerin de uygun görmesiyle, Türkiye'yi barış konferansında Ankara hükûmetinin temsîl etmesini sağladı. Böylelikle, işin başında başarılı bir adım atılmış oldu. Arkasından Ankara hükûmeti, kısa zamanda, Lausanne'a gidecek heyeti seçti; bu heyetin başkanlığına da İsmet Paşa (İnönü)'nın getirilmesi kararlaştırıldı. Dr. Rızâ Nûr ile Hasan Bey (Saka)'in başyardımcılığını yaptığı heyete müşavir olarak tayin edilen üyeler de şunlardır: Celâl Bey (Bayar), Zekâi Bey (Apaydın), Münir Bey (Ertegün), Velî Bey (Saltık), Muhtar Bey (Çilli), Şefik Bey (Başman), Tevfik Bey (Bıyıkoğlu), Şevket Bey (Doğruer), Seniyeddin Bey (Başak), Tâhir Bey (Taner), Hikmet Bey (Bayur), Nusret Bey (Metya), Fuad Bey (Ağralı), Zühdü Bey (İnham), Mustafa Şeref Bey (Özkan), Şükrü Bey (Kaya), Hâmid Bey (Hasancan), Câvid Bey, Ruşen Eşref Bey (Ünaydın), Yahyâ Kemal Bey (Beyatlı).

13 Kasım 1922'de toplanması kararlaştırılan konferansa gitmek için Türk heyeti, 4 Kasım günü Ankara'dan törenle uğurlandı. Konferans, müttefiklerin birtakım oyunları sonucu, önceden bildirilen günde toplanamadı; ancak 20 Kasım günü bir araya gelebildiler. Bu konferansın en başta gelen hedefi, 1914'ten bu yana süregelen ve Doğu'yu harap eden savaşlara son vermekti; aslında bunu Batılı devletler istiyordu. Açılış töreni, İsviçre Konfederasyonu başkanı M. Haab'ın konuşmasıyle başladı. "Dünyaya barış ve bütün iyi niyetli insanlara esenlikler!" dileğiyle sözlerini bitiren M. Haab'dan sonra konferans başkanı Lord Curzon söz aldı; o da dünya barışı için çalışacaklarını belirtti. Arkasından Türk heyeti adına İsmet Paşa konuştu. Uzun süren savaşlar sırasında Türkiye'ye yapılan haksızlıkları, halkın çektiği acıları anlattı. Konferansta ele alınacak konuların görüşülmesine ise 21 Kasım günü Chateau d'Uchy otelinin büyük salonunda başlandı. Lozan konferansına, İtilâf devletleri ile Yunanistan dışında, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Romanya, Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı da gözlemci olarak katılıyordu. Görüşmeler, başta sert bir hava içinde geçti. Komisyonların kurulmasında anlaşmazlıklar çıktı, uzun tartışmalar oldu. Çünkü İtilâf devletleri, Türk delegelerini komisyonlara sokmak istemiyorlardı. Bu arada, Boğazlar meselesi konuşulurken Karadeniz'de kıyıları bulunan devletlerden de temsilci çağrılması taraflarca kabûl edildi. Buna göre, Boğazların ele alındığı oturumlara, Rusya, Bulgaristan ve Romanya delegeleri de katıldı. Fakat konferansta asıl mesele Batı Trakya üzerinde toplanıyordu. Bu bölge, Türk, Yunan ve Bulgarlar arasında zaman zaman el değiştirmişti; bir de halkın karışık oluşu meselenin çözümünü güçleştiriyordu. Ancak, o sırada çoğunluk Türklerdeydi. Bununla birlikte, Osmanlı devleti zamanında, zaten o bölgelerin çoğu kaybedilmişti. Ayrıca, daha önce yapılan antlaşmaların da tesiri ağır basıyordu. Aslında, Batı Trakya "Mîsâk-ı Millî" sınırları dışında kalıyordu. Bunlar bir yana, esas önemli olan husus, Karaağaç meselesiydi. Edirne'nin bir mahallesi olan bu bölgeyi ele geçirmiş olan Yunanlılar, burayı vermemekte direniyorlardı. Öte yandan Boğazlar ile azınlıklar meselesi üzerindeki tartışmalar bir aya yakın bir süre geçtiği halde uzayıp gidiyordu; taraflar asla taviz vermiyorlardı. Türk heyeti başkanı İsmet Bey, bu havayı Ankara'ya bildirmek ve konuları daha yakından incelemek amacıyle, heyetten Hasan Bey'i Ankara'ya gönderdi. Hasan Bey, Lausanne'daki genel durumu T.B.M.M. kürsüsünden milletvekillerine anlattı. Boğazlar, azınlıklar, Musul ve Kapitülasyonlar gibi önemli meseleleri içine alan Türk tezini izaha çalıştı. Buna göre Boğazlar, "Mîsâk-ı Millî" sınırları içine girdiği için Türkiye'nin hâkimiyetine bırakılmalıdır. Ay-

LOZAN ANTLAŞMASI : Türk Murahhasları İsmet Paşa, Dr. Rıza Nûr ve Hasan beyler, Lozan konferans salonuna girerlerken (24 Temmuz 1923)

rica, ulaştırma konusunda milletlerarası bir antlaşmaya varılabilir. Azınlıklar meselesinde ise Anadolu'daki Rumlar'ın "mübâdele" usulüyle boşaltılması yanında Hıristiyan devletlerin İstanbul'daki patrikhane üzerindeki ısrarları belli bir sonuca varmayı engelliyordu. Musul üzerinde de İngilizler direnmekteydi. Zengin petrol kaynaklarını elden kaçırmak istemeyen İngilizler, işgal ettikleri Musul'dan çekilmek istemiyordu. Buna karşı Türk tezi, Musul'un bir Anadolu toprağı oluşu, oradaki halkın çoğunluğunu Türkler'in teşkîl ettiği, İngilizler'in ise o bölgeyi mütarekeden sonra ele geçirdiği üzerinde toplanıyordu. Kapitülasyonlar ise anlaşmazlığın bir başka cephesini meydana getiriyordu. Türk tezi, bu hakların Osmanlı İmparatorluğu zamanında Batılılar'a tanınan bir imtiyaz olduğu, artık bu imtiyazların yürürlükte kalamayacağı doğrultusunda idi. Çünkü bu imtiyazların yeniden kabulü, devletin sanayî ve iktisadî kalkınma teşebbüslerini engelleyecekti. Bu sebeple Türkiye, kapitülasyonların tamamiyle kalkmasını istiyordu. Bir başka mesele de "Duyûn-ı umumiye" denilen borçlar oluyordu. Osmanlı devletinin 1854'ten itibaren I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden Osmanlı âmme borçları büyük yekûn teşkîl ediyordu. İtilâf devletleri bunun ödenmesini Türk heyetine kabûl ettirmek istiyorlardı. Müzakereler bir de bu açıdan uzadı. Bu mesele üzerinde de kesin bir sonuç alınamadı. Komisyonlar, 28 Ocak 1923'te raporlarını hazırlayarak, Türk heyetine dört gün içinde imzalanması şartıyla bir antlaşma metni verdiler. Türk heyeti, bu tasarıya bütünüyle karşı çıktı; metni imzalamadığı gibi kendi isteklerinde direndi. Bunun üzerine kesin bir sonuç alınamadan I. dönem Lausanne görüşmeleri ertelendi, Türk heyeti de yurda döndü.

Ankara'ya gelen Türk heyeti T.B.M.M.'ne Türk tezini geniş olarak tartışmaya sundu. Uzun görüşmeler ve tartışmalar sonucu, Türk tezi yeniden tespit edildi. O sırada yeni kurulan hükûmetin dışişleri bakanlığına getirilen İsmet Paşa, meclisten çıkan görüşleri birer nota ile İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bildirdi. Karşılıklı cevabî notalarla tarafların yeniden Lausanne'da toplanmaları kararlaştırıldı (23 Nisan 1923). İkinci Lausanne görüşmelerinde İngiltere, Fransa ve İtalya birinci konferanstaki başdelegelerini değiştirmişti. Yunanistan ise gene Veniselos'u gönderdi. İsmet Paşa da ilk görüşmelerdeki yardımcılarından birkaçını yanına alarak Lausanne'a gitti. Taraflar Lausanne'da tekrar bir araya geldiler. Bu dönem toplantıları 24 Temmuz 1923 gününe kadar sürdü. Yalnız, bu görüşmeler kesin bir sonuca bağlanmadan önce T.B.M.M. 7 Haziran 1923 günü kabûl ettiği bir kanunla Osmanlı hükûmetinin yapmış olduğu bütün antlaşmaları feshetti. Bu karar, Lausanne'da etkisini gösterdi; zaten orada da anlaşma yolları bulunmak üzereydi. Nitekim, Temmuz ortalarında taraflar anlaşmayı sağlamış oldular. Ancak, Rauf Orbay'ın başında bulunduğu Türk hükûmeti, İsmet Paşa'ya imza yetkisi vermekten çekindi, daha doğrusu böyle bir sorumluluğun altına girmekten kaçınıyordu. Bir haftalık gecikme de bundan ileri geldi. İsmet Paşa, Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafla meselenin çözümünü istedi. Bunun üzerine, hükûmetin vermesi gereken emri ise Mustafa Kemal verdi. İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafla antlaşmayı imzalamasını bildirdi. 24 Temmuz 1923 günü Lausanne Üniversitesi salonunda yapılan imza törenini, İsviçre Konfederasyonu başkanı M. Scheurer açtı. Tarafları antlaşma metnini imzaya çağırdı. Türk heyeti adına imza törenine İsmet Paşa (Dışişleri Bakanı, Edirne milletvekili), Dr. Rızâ Nûr Bey (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Sinop milletvekili), Hasan Bey (eski bakan, Trabzon milletvekili) katıldı.

Bu antlaşmaya göre Lausanne'da ele alınan ve belli bir sonuca ulaştırılan ana maddeler şunlardır:

I. Hudutlar meselesi :

a) Bulgar hududu : İstanbul, Neuilly ve Sèvres antlaşmalarıyle çizilen esaslara göre belirlenir. Bu sınır, Karadeniz kıyısındaki Regve ırmağı ağzından başlar, İncesırt köyünün yukarısından Kartaltepe'nin en yüksek noktasından geçer. Batıya doğru uzanarak Tunca nehrine ulaşır. Oradan güneye inerek, Yunan sınırının başladığı Meriç nehrine gelir (madde 2).

b) Yunan hududu : Meriç boyunca Arda mecrasına, oradan güney-doğu istikametinde Bosna köyünü Türkiye'ye bırakan bir çizgiyi takip eder (madde 5).

c) Güney hududu *(Suriye hududu) :* 20 Ekim 1921 Ankara itilâfnamesine göre çizilir. Lausanne'da, bu anlaşmada geçen sınır teyîd edilmiş oldu (madde 3).

d) Irak hududu : Kesin bir sonuca ulaştırılmaz; ileride Türkiye - İngiltere arasında yapılacak bir antlaşma ile çizilmesi kabûl edilir (madde 3).

e) Deniz hudutları : Bozcaada, İmroz ve Tavşan adaları Türkiye'ye bırakılarak, öteki adalar askerden arınmış bölge hâline getirilecektir, diye tayin edilir. Kara suları ise 3 mil olarak kararlaştırılır (madde 12-14).

II. Boğazlar meselesi : Ticaret gemilerinin gerek barışta gerek Türkiye'nin katılmadığı savaşlarda serbestçe geçebilmesini öngörür. Türkiye'nin katıldığı bir savaşta ise Boğazlardan yalnız tarafsız devletlerin gemileri geçebilecek, Boğazlar bölgesi silâhsızlandırılacak, geçişi ise âkid devletlerden kurulu bir komisyon ele alacaktır (madde 23).

III. Kapitülasyonlar meselesi : Adlî, malî ve idarî sahada Batılılara tanınan imtiyazların bütününün kaldırılmasıyle çözüme ulaştırılmış olur (madde 28).

IV. Borçlar meselesi : Yıllık düzenleme üzerinden borcun taksimi yerine sermaye üzerinde taksimi ile halledilir. Bununla borçların yekûnu hayli azaltılmış olunur. Ayrıca, bu borçlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlere de, gelirle orantılı olarak, pay edilir. Batılı devletler bu borçların sterlin veya altın ile ödenmesinde israr ederlerse de, Türk heyeti, Türk parası veya Fransız frangı olarak ödenmesini kabûl ettirir (madde 46 - 57).

V. Azınlıklar meselesi : İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler dışında kalan Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türkler karşılıklı olarak değiştirilecektir, şeklinde çözüme bağlanır (madde 37 - 45).

VI. Savaş tamiratı meselesi : İki yolda karar bağlanır. Birincisi, Batılı devletlerin I. Dünya Savaşı'ndaki kayıplarına karşılık Türkiye'nin son savaşlardaki kayıpları eşit olarak kabûl edilir; herhangi bir tazminat verilmeyecektir. İkincisinde ise Yunanlıların Anadolu'da yaptığı mezalim ve yakıp yıkmaya karşılık Karaağaç bölgesini Türkiye'ye bırakacaktır (madde 58 - 59).

VII. İstanbul ve Boğazların boşatılması meselesi : Bu antlaşmanın imza edilmesinden ve T.B.M.M.'nin tasdikından sonra geçecek altı hafta içinde İtilâf devletleri, Boğazlardaki kuvvetlerini geri çekecek, şeklindeki bir maddeyle halledilir (madde 23).

VIII. Kabotaj: Türk kıyılarında yapılacak her türlü deniz ulaşımı yalnız Türk gemileri ile sağlanacaktır (madde (101 - 106).

Bunlar ve öteki kabûl edilen maddelerle Türkiye, artık Batılı devletler arasında hukukî ve siyasî değerini kazanmış bir devlet olarak resmen tanındı (tafsilât için bk. TÜRKİYE, TARİH).

LOZÈRE, Fransa'da bir idarî bölge. Massif Central'in güney - doğusundadır. Yüzölçümü: 5 180 km², nüfusu: 83 600 (1966). Başkenti Mende. Bu idarî bölgenin kuzey kısmı Monts de la Margide dağlarını (1554 m), içine alır. Güney-batısı Grandes Causses bölgesini teşkil eder. Bu bölgenin başlıca gelir kaynağı koyun yetiştiriciliği olup, bunların sütünden Roquefort peyniri yapılır. Grandes Causes bölgesi, Lot ve Tarne ırmaklarının derin vâdilerini içine alır. İdarî bölgenin güney-doğusunda Cévennes dağları vardır. Kristalleşmiş kayalardan ibaret olan bu yüksek platolarda, Languedoc'tan gelen hayvan sürüleri otlar. Bu departmanın endüstrisi (koyun ve keçi derilerinin özel olarak eldiven yapmak için hazırlanması; kerestecilik) az gelişmiştir. Bölgenin tarımı da pek gelişmemiş olup, turizm önemli bir ekonomi kaynağı teşkil eder. (V. Örs)

LÖNNROT, Elias (Karjalohja 1802 - Sammatti 1884), Fin şâiri. Karelya'nın halk türkülerini toplayarak (1828 - 1834), 1835'te *Kalevala* (ilk şeklinde 12 000, son şeklinde (1849) 23 000 mısra'ı içine alır) başlığı altında çıkarmıştır. Eski Fin kahramanlarını öven bu şiir Fin edebiyatının yeniden doğuşunu işaretlemiştir.

LÖS (Fr. lose), sarımsı, gözenekli, kolay ufalanabilen kum ve kireç taşı karışımı bir çeşit toprak. L., kurak böl gelerde rüzgârın taşıyıcı ve yığıcı etkisiyle meydana gelmi; kalın tabakalar hâlindedir. Orta Avrupa, Amerika Birleşik Dev letleri ve Çin'deki geniş bölgelerin yamaç ve yaylalarını örter. L.'lerde kara bitkileri köklerinin ve yumuşakçaların izlerine rastlanır.

Avrupa'da L., Dördüncü Zaman'ın buzul devresinde oluşmuş; çoğunlukla sel sularının etkisiyle biçim değiştirmiştir. Bu safhada sızan sular kireç taşını eriterek L.'lerin yukarı kısmını "lehm" hâline getirmiştir. Bu gün L. oluşumuna İrlanda'da rastlanır; burada L.'e "mohella" adı verilmektedir.

L.'ler ve lehm'ler tuğla ve kiremit yapımında kullanılmaktadır.

LÖSEMİ, vücut dokularında lökositlerin (akyuvarlar) ana hücrelerinin ileri derecede proliferasyonu ve kandaki lökositlerin kantitatif ve kalitatif değişiklikleriyle meydana gelen bir hastalık, L.'ler seyirlerine göre akut ve kronik olmak üzere ikiye ayrılır. Akut L.'de iştahsızlık, solgunluk, hassasiyet, ateş, tekrarlanan infeksiyonlar, kanama, kemik ağrıları, lenf bezi şişmesi, karaciğer ve dalak büyümesi, kansızlık, trombosit azlığı, lökosit sayısında umumiyetle artma ve bazen de azalma gibi durumlar görülür. Akut L.'de istirahat şarttır. Yüksek kalorili diyet verilir. Kronik L.'nin başlangıcı hemen belli olmaz. Şikâyetler 2 - 3 sene sonra çıkar. İlk şikâyetler çırpıntı, halsizlik, nefes darlığı, zayıflama, fazla terleme, taşikardi ve sinirliliktir. Lenf bezleri şişer. Deride kanamalar başgösterir. Karaciğer büyür, ishaller, karın ağrıları, kanlı idrar, kemiklerde ağrı görülür. Kronik L.'de ateşli süreler dışında yatak istirahatine lüzum yoktur. Teşhiste en önemli muayene metodu lökosit miktarının ve formülünün incelenmesidir. L. çoğalan ve predominan hücreye göre lenfatik, myeloid ve monositer olmak üzere üç tipe ayrılır. L. bütün ırklarda ve her sınıf halk arasında bulunur. I. Dünya Savaşı'ndan bu ya-

na L. ensidansı devamlı olarak artmaktadır. Her yaşta rastlanır. Daha ziyade ilk beş yaş zarfında görülmektedir. L. için muhtelif teoriler vardır. Bunlardan üçü önemlidir :

1. L.'ler bir nevî infeksiyon hastalığıdır.

2. L.'ler vücutta lökosit miktarını ayarlıyan hormonal mekanizmanın bozulmasından ileri gelir.

3. L.'ler neoplastik hastalıkların bir nev'i, kan kanseri (cancer du sang) dir.

LUANDA (eski adı Sao Paulo de Loanda veya Laanda), Güney Afrika'da Angola'nın başkenti. Atlas Okyanusu sahilindedir. Nüfusu 189 500 (1966). L. ticaret ve endüstri merkezidir. Petrol tasfiyehâneleri; yağ ve tütün fabrikaları vardır.

LUANDA : Sahilden görünüş

LUANG PRABANG, Laos'ta bir şehir. Nüfusu 22 000 (Laos'ta nüfus sayımı yapılmadığından, nüfus tahminîdir - 1974). L. P., hem kraliyet başkenti, hem de aynı adla anılan eyâletin merkezidir. Mekong nehri üzerindeki şehrin ticareti, ipek, pirinç, kereste, lak, reçine üzerinedir. (O. Yüksel)

LUBITSCH, Ernst (Berlin 1892 - Hollywood 1947), Alman rejisörü. Aktör olarak hayata atıldı. İlk filmini 1919'da çevirdi; bu tarihten sonra kendini sinemaya verdi. Almanya'da çeşitli filmleri sahneye koyduktan sonra 1922'de Birleşik Devletler'e gitti. Amerikan tâbiyetine geçti ve çok başarılı filmler çevirdi. Sahneye koyduğu başlıca filmleri : *Madame du Barry* [1919]; *Die Austernprinzessin* (İstiridye Prensesi) [1919]; *Kohlhiesl's Töcher* (Kohlhiesl'in Kızı) [1920]; *Romeo und Julia im Schnee* (Romeo ve Jülyet Karda), *Anna Boleyn* [1921]; *The Student Prince* (Talebe Prens) [1927]; *If I Had a Million* (Bir Milyonum Olsaydı) [1923]; *The Merry Widow* (Şen Dul) [1934]; *Bluebeard's Eighth Wife* (Mavi Sakal'ın Sekizinci Karısı) [1938]; *Ninotchka* (Gülmeyen Kadın) [1939]; *To Be or Not To Be* (Var Olmak veya Olmamak) [1942]; *Cluny Brown* (Aşka Dönüş) [1946]; *Lady in Hermine* (Beyaz kürklü Kadın) [1947] (O. Yüksel).

E. LUBITSH

LUBBOCK, Birleşik Devletler'de Teksas'ın kuzey-batısında bir şehir. L., bu kesimdeki ovalık bölümün ticaret ve endüstri merkezi olduğu kadar, büyük bir pamuk pazarıdır. Nüfusu 128 000 (1966). (O. Yüksel)

LUBLIN, Polonya'da bir şehir, aynı adla anılan eyâletin merkezi. Nüfusu 192 000 (1966). Varşova'ya 170 km mesafede bulunan L., Wieprz'in küçük bir kolu üzerindedir. Tahıl ve sığır yetiştiriciliğiyle tanındığı kadar, keten, kenevir ve yünlü imalâtıyla da tanınır. Otomobil, tekstil ve besin endüstrisi gelişmiştir. X. yüzyılda kurulan şehirde eski bir kale, tarihî kiliseler vardır. L., 1831'de Ruslar'a, 1918'de Polonya'ya geçmiş; 1939'da Almanlar tarafından alınmış, 1945'te tekrar Polonya'ya geçmiştir. Şehirde üniversite vardır. (O. Yüksel)

LUBLIN : Saray

LUBUMBASHI, Elisabethville'in yeni adı. Bu ad 1966 yılından beri kullanılmaktadır. Bk. ELİSABETHVILLE. (H. Eren)

LUCANUS, Marcus Annaeus (Kurtuba M. S. 39 - Roma 65), Romalı şâir. Filozof Seneca'nın yeğenidir. Seneca, genç Neron'u yetiştirmekle görevlendirilince, L. da onun öğrenim arkadaşı oldu. İlk şiirlerini on altıyaşında yazmaya başladı. Sonradan Neron'a karşı düzenlenen bir suikast teşebbüsüne karıştığı için damarlarını keserek intihara mecbur edildi. L.'un çeşitli eserlerinden sadece, bitmemiş bir uzun şiir olan Pharsalia kalmıştır. Caesar'la Pompey arasındaki savaşı anlatan eserin bu adla anılması ilk mısraının *Pharsalia nostra Vivet et a nullo tenebris damnabimur aevo* diye başlamasından ileri gelse gerektir. (O. Yüksel)

LUCAS - CHAMPIONNIÈRE, Just (Saint - Léonard 1843 - Paris 1913), Fransız operatörü. Antiseptik usûlünün Fransa'da yayılmasında büyük rolü oldu. (O. Yüksel)

LUCAS VAN LEYDEN (Leyden 1494 - Leyden 1533), Holanda'lı ressam ve gravürcü. Bakır ve tahta üzerindeki gravürleri önce Dürer'in, sonra da İtalyan sanatçılarının etkisini gösterir. Bunlarla şöhret kazanmıştır. Ressam olarak, eserlerinin en çok şöhret kazananı Son Hüküm'dür. Leiden'de saklanır. L.'ın resimlerine XVII. yüzyılın Holanda'lı ressam okulunun öncüleri gözü ile bakılır. (V. Örs)

LUCAS Van LEYDEN : Saul'ün önünde David

LUCIA DI LAMMERMOOR, İtalyan bestecisi Gaetano Donizetti (1797 - 1848) nin üç perdelik operası. Librettosu, Sir Walter Scott'un *The Bride of Lammermoor* (Lammermor'lu Gelin) adlı romanından alınan ilhâm ile Salvatore Cammarano tarafından yazılmıştır. İlk olarak 26 eylül 1835'te Napoli'nin San Carlo tiyatrosunda oynanmış, Türkiye'de, Ankara Devlet Operası tarafından temsil edilmiştir.

Eserin ilk temsili, bestecisine Napoli'deki Kraliyet Musiki Koleji'nde *(Real Collegio di Musica)* kontrpuan hocalığını ve halkın sürekli sevgisini kazandırmıştır. Bazı modernistler bu opera ile "Donizetti' nin şâheseri" diye alay ederek L. D. L.'u halkça sevilen bir primadonnayı sık sık sahneye çıkarmak için gereğinden fazla oynatılan bir eser olarak gösterirler. Fakat hakikatte, eserin melodileri basit olmakla beraber taptazedir ve gerçek bir güzelliğe sahiptir.

Konu : İskoçya'lı soylu iki aile olan Lammermoor'lar ile Ravenswood'lar yıllardan beri birbirinin can düşmanıdır. Ravenswood ailesinin hayatta kalan tek üyesi Edgardo'dur, babası öldürülmüştür; ecdattan kalma şatosu da elinden alınmıştır. Fakat Lammermoor'ların da maddî durumları iyi değildir ve bu yüzden bu ailenin başındaki Lord Enrico Ashton kızkardeşi Lucia'yı zengin Lord Arturo Bucklaw ile evlendirmeye karar vermiştir. Halbuki ailelerinin düşman olmalarına rağmen Lucia ile Edgardo birbirini sevmektedirler ve sadakat yemini de etmişlerdir. Lucia'nın ağabeyi hiyle ve tehditlerle kardeşini zengin Lord ile evlenmeye mecbur eder ve tam Lucia'nın evlenme sözleşmesini imzaladığı sırada sevgilisi Edgardo gelerek acı sitemlerde bulunur. Lucia şiddetli bir heyecan bunalımının etkisiyle kocasını öldürür. Bunu takib eden delilik sahnesinde Lucial Edgardo ile evlenmek üzere olduğunu hayal eder ve vecd içinde, müşterek aşklarını terennüm ettiği aryalar söyleyerek düşüp bayılır ve son nefesini verir. Az sonra da Edgardo hançeriyle kendi canına kıyar.

Olayı XVII. yüzyıl sonunda İskoçya'da geçen bu operanın kişileri şunlardır: Lammermoor'lardan Lard Enrico Ashton *(bariton)*; kızkardeşi Lucia *(soprano)*; Ravenswood'lardan Sir Edgardo *(tenor)*; Lammermoor rahibi Raimondo *(bas)*; Lord Arturo Bucklaw *(tenor)*; Lucia'nın bendesi Alisa *(mezzosoprano)*; Lord Ashton'un muhafız kıtası yüzbaşısı Normando *(tenor)*. Eserin İngiliz diliyle verilen temsillerinde bu adlar sırasiyle Henry, Lucy, Edgar, Raymond, Arthur, Alice ve Norman şeklini alır.

Operanın vokal üniteleri şöyle sıralanır: Birinci perdenin ikinci sahnesi olan şato yakınındaki bir parkta Lucia, Ravenswood'lardan biri tarafından öldürülen bir kadının hayalini görmüş olduğunu hatırlayarak *Regnava nel silenzio* (Gece sessizlik içinde hüküm sürmekteydi) aryasını, sonra da orada buluşacağı sevgilisini beklerken *Quando rapido in estasi* (O şimdi burada olsa kendimden geçerim) aryasını söyler. Aynı sahnede, Fransa'ya gitme emri almış bulunan Edgardo'nun Lucia ile birlikte söyledikleri *Verranno a te sull'aure* (Derin iç çekişlerim sana ulaşacaktır) vedâlaşma duettosu yer alır. İkinci perdenin birinci sahnesinde Enrico'nun kızkardeşi Lucia'yı Lord Arturo ile evlenmeye razı etmeye uğraştığı sırada genç kızın söylediği *Il pallor funesto* (Yüzümün solukluğuna bak) aryası, sonra da ağabeyinin hiyle ve telkinlerine eklediği *Soffriva nel pianto* (Izdıraplarım) aryası yer alır. Lammermoor şatosunun büyük holü olan ikinci sahnede düğün dâvetlileri "Düğün Korosu"nu canlandırırlar. Az sonra sıra, Edgardo, Enrico, Arturo, Raimondo, Alisa ve Lucia'nın hep birlikte, fakat başka başka nitelikte duygularla söyledikleri çok etkili ve yüksek derecede dramatik sekstete gelir. Bu ansamblde Edgardo'nun tema'sı *Chi mi frena in tal momento?* (Şu anda bana engel olan nedir?) dur. Arkadan, Enrico'nun Edgardo'yu kovarken söylediği *Esci, fuggi* (Yaylan buralardan) solo parçası gelir.

Üçüncü perdenin birinci sahnesi olan Ravenswood şatosunda, Edgardo kendisini düelloya dâvet etmeye gelen Enrico ile birlikte sabırsızlık içinde sabahı bekliyerekten bir duetto söylerler. Operanın en dramatik bölümünü kapsayan bu perdenin ikinci sahnesinde geçen olayların, ünlü "Delilik Aryası"nı açıklama bakımından, üzerinde durmak gerekir. Sahne yine Lammermoor şatosunun büyük holüdür. Düğün dâvetlileri hâlâ eğlenmektedirler. Fakat Raimondo'nun birden oraya gelip Lucia'nın çıldırdığını ve kocasını öldürdüğünü heyecan içinde bağırarak bildirmesiyle, gülüşmeler ve şarkılar ansızın durur. Bir lâhza sonra Lucia'nın kendisi, beyazlar içinde, saçları omuzlarına dökülmüş, solgun yüzü ve elinde hançeriyle merdivenin üst başında görünür. Gözlerinde anormal bir ışık parlamakta, yüzü de bir şey hatırlamaya çalışan bir kimsenin dalgın ifadesini taşımaktadır. Lucia bu kadar yoğun bir ıztırabı kaldıramamış, delirmiştir; fakat o, deliliği içinde mutludur, çünkü kendinin sevgilisi ile bir arada olduğunu sanmaktadır. Terennüm ettiği çok tatlı bir melodide Edgardo ile evleneceklerini hayal etmektedir. Çok parlak bir koleratura gösterisi olan "Delilik Sahnesi" işte burada yer alır *(Ardon gl'incensi,* Yanan mumlar).

Delilik Aryası opera dışında dinlenildiği zaman sadece olaganüstü parlak ve renkli bir melodi olarak değerlendirilebilir; fakat eserdeki yerinde, kendisini zaptetmeye çalışan ürkmüş kişiler arasında Lucia tarafından söylenildiği zaman ise tamamen kendine özgü bir gariplik, bir çelişki karakteri de

gösterir. Melodinin gamları ne olmak lâzımsa odur, yâni düzenini yitirmiş bir aklın kulakla izlenebilen başıboş dolaşmaları. Bu güç gamlarda Lucia'nın sesine eşlik eden flüt, çok parlak ve pek sevimli bir ansambl etkisi yaratır. Lucia, ağabeyi Ashton'un kısa süren bir hitabından sonra, hâlâ Edgardo ile beraber bulunduğunu hayal ederek diz çöker ve kendisini terketmemesi için ona yalvarır, sonra *Spargi d'amaro pianto* (Acı gözyaşları dökme) aryasını söyler. Bu melodi yarı hüzünlü yarı neşeli garip bir melodidir. Heyecanı artan genç kızın sesi perde perde yükselir ve kendisi düşüp bayılır ve... ölür.

Ravenswood'ların aile kabristanı olan üçüncü sahnede Edgardo, Lammermoor şatosunda olup bitenlerden habersiz, sevgilisinin sadakatsizliğine yanmakta ve yeis içinde ecdadına hitab ederek pek yakında beraber olacaklarını söylemektedir. Az sonra da kilseden gelen ölüm çanları sesi ve Raimondo'nun gelerek Lucia'nın âkıbetini haber vermesi Edgardo'yu büsbütün ye'se düşürür ve genç adam *Tu che a Dio spiegasti l'ali* (Sen cennete doğru kanatlandın) aryasını söyler ve kendini hançerler. (Z. İshan)

LUCILIUS, Caius [Suessa (şimdi Sessa) Aurunca aş. yu. 180 - Napoli aş. yu. 102], Romalı hiciv şâiri. Latin hicvine şeklini vermiş, Romalı şâirler Horatius Persius ve Juvenalis'in örneği olmuştur. Şiirlerinin ancak bazı parçaları elimizdedir. (V. Örs)

LUCİFER (Lat.: lux, lucis = ışık ve ferre = taşımak), Çok defa şeytana verilen ad. Bu ad, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında İsa'ya verilmiştir.

LUCRETIUS (Titus Lucretius Carus) (Roma aş yu. M. Ö. 98 - Roma aş. yu. M. Ö. 55), Romalı şâir ve filozof. De Natura Rerum başlıklı uzun şiirinde, Yunan filozofu Epikouros'un tabiatı hakkındaki öğretimini anlatmıştır. Buna göre insanların elde edebilecekleri en yüksek saadet, dünyadan feragat etmektedir; kâinatın değişmez kanunlarca yönetildiğine göre, tabiat üstü güçlerden korkmak boştur. İnsan, atomlardan ibaret olup, nasıl bunların toplanmasiyle meydana gelmiş ise, bunların dağılmasıyle de tekrar yok olacaktır.

LUCRETIUS

LUCRETIA BORGIA bir prolog ve iki perdelik bir opera. Librettosu Victor Hugo'nun *Lucrèce Borgia* adlı piyesinden yararlanma yolu ile Felice Romani tarafından hazırlanmış, musikisini Gaetano Donizetti bestelemiştir. İlk olarak 26 aralık 1833 tarihinde Milano'nun Scala tiytarosunda temsil edilmiştir.

Bu opera, sansür bürolarının çıkardığı güçlükler, yüksek makamlardaki bazı kişilerin gösterdiği titizlik gibi sebeplerle çok defa hem adı, hem metni değiştirilerek oynandı. Meselâ 1838'de Floransa'da *Eustorgia da Romano*, aynı yıl Trieste'de *Alfonso, Duca di Ferrara* (Ferrara Dukası Alfonso), 1841'de Ferrara'da *Giovanna I di Napoli*, aynı yıl Roma'da *Elisa da Fosco* adlarıyla temsil edildi. Ayrıca Victor Hugo, operanın orijinal metinle oynanmasına şiddetle itiraz etmiş ve böylece metni değiştirilen eser Paris'te ve birçok defa da İtalya'da *La Rinnegata* adıyla oynamıştır. Sonra metin yeniden elden geçirilerek musikisi de E. Monnier'nin librettosuna uyduruldu ve eser bu şekliyle *Nizza de Grenade* (Granada'lı Nizza) adıyle Versailles'da sahneye kondu. Ancak eser başka her yerde orijinal metniyle oynanmıştır.

Bu operanın en parlak müzik bölümleri: prolog, birinci perdedeki Lucrezia - Gennaro - Don Alfonso trio'su; ve Orsini'-nin içki şarkısıdır.

Şahıslar: Ferrara Dukası Don Alfonso *(bariton)*, eşi L. B. *(soprano)*, Lucrezia'nın gayrımeşru oğlu Gennaro *(tenor)*, Dukanın uşağı Rustighello *(tenor)*, Lucrezia'nın uşağı Gubetta *(bas)*, ve Venedik'in Ferrara büyükelçisinin maiyetini oluşturan Venedik'li genç asilzadeler: Orsini *(kontralto)*, Petrucci *(bas)*, Liveretto *(tenor)*, Vitelozzi *(bas)*, Gazella *(tenor)*.

Vak'a XVI. yüzyılda Venedik'te ve Ferrara'da geçer.

Prolog : L. B. Venedik'tedir ve uzun zamandır ayrı kaldığı evlenme dışı oğlu Gennaro ile görüşmeyi çok arzulamaktadır. Bu görüşme olur, fakat Gennaro kendisiyle konuşan maskeli kadının kim olduğunu bilmez ve bir sır tevdi edercesine ona kendi hayatını anlattıktan başka hiç tanımamış olduğu annesine karşı duyduğu sevgiden söz eder. O sırada Gennaro'nun arkadaşları sahneye girerler ve bunlardan Orsini kadının maskesini yırtarak onun korkunç zehirleyici L. B.'dan başka biri olmadığını gösterir. Gennaro da dahil olmak üzere herkes ürküp irkilirken Lucrezia düşüp bayılır.

Birinci perde : Bu defa Lucrezia Ferrara'dadır. Lucrezia ile Gennaro arasındaki ana-oğul durumunu tıpkı Gennaro gibi bilmeyen Duka, genç adamı karısının âşıkı sanır ve onu zehirlemeyi tasarlar. Fakat Lucrezia zehir hazırlamayı bildiği kadar panzehirleri de bildiği için Gennaro'yu Duka tarafından hazırlanan ölümden kurtarır ve onu hemen Ferrara'dan uzaklaşmaya zorlar.

İkinci perde : Gennaro arkadaşı Orsini'nin ısrarı üzerine, Ferrara'lı asillerden biri tarafından verilecek ziyafete katılmaya ve ondan sonra Ferrara'dan ayrılmaya razı olur. Lucrezia kendisini küçük düşürmüş olan Venedikliler'den intikam almayı tasarlamıştır. Ziyafetin ortasında onlara hitabederek gösterdikleri iyiliğe kendine özgü bir iyilikle yâni zehirle karşılık vereceğini ve tabutlarının hazır oldğunu bildirir. Aynı zamanda Gennaro'yu bir kenara çekerek ona bir panzehir içirmek ister ve Gennaro'nun bunu reddetmesi karşısında son çare olarak ona annesi olduğunu açıklar. Fakat Gennaro arkadaşlariyle birlikte ölmeyi tercih ettiğini söyliyerek panzehri kabûl etmez. Gennaro cansız yere yıkılır, Lucrezia da oğlunun cesedi üzerine kapanır. (Z. İshan)

LUÇON veya LUZON, Filipinler cumhuriyetini meydana getiren adaların en büyüğü. L. Filipinler'in kuzeyinde Büyük Okyanus'la Güney Çin Denizi arasındadır. Yüzölçümü 41 845 km², nüfusu: 12 836 000 (1966).

L.'daki başlıca dağlar kuzeyde Cordillera Central, doğuda Sierra Madre, batı sahili yakınlarında da Zambales'tir; dağların en yüksek yeri Pulog tepesidir (2 930 m). Ülkenin kuzeyi

liman bakımından fakirdir. Buna karşılık güney üçte ikisinde iyi limanlar vardır. L.'un iklimi tropikal ve bilhassa yazın çok rutubetlidir. Muson rüzgârlarının yön değiştirmesi sırasında şiddetli tayfunlar olur. Yıllık ortalama sıcaklık 25,4°C ile 28,6°C arasında değişir. Halk, güney-doğu Asya'lı tipindedir: Kısa boylu, açık esmer tenli, koyu renk gözlü, düz siyah saçlı. Bunlar asırlar boyunca Çin'li ve İspanyol kanıyla olan temasları neticesinde, yer yer, değişmişlerdir. Ortak bir kültürleri olmasına rağmen önemli dil ayrılıkları hâlâ vardır. Bunların içinde en çok konuşulan yerli dili Tagalog'dur. Hükûmet tarafından "millî" dil olarak kabûl edilmiş, İngilizce ve İspanyolca'nın yanında resmî dil olmuştur.

L.'daki ormanlar kuzey dağlarındaki çamlık bölge sayılmazsa karışık ağaçlardan meydana gelir. Adadaki bitkiler genellikle Malaysia karakterindedir. Yerleşme alanlarındaki bitki örtüsünün başında meyva ağaçları, bambu ve akasya gelir. Ülkede yetişen çok çeşitli bitkilerin önemlileri pirinç, mısır, hindistan cevizi, şeker kamışı, muz, tütündür. L. balık bakımından çok zengindir. Denizlerinde ve tatlı sularındaki balık çeşitlerinin sayısı 1 000'i geçer. Halkın başlıca protein kaynağı balıktır. Ada, altın, gümüş, demir, bakır, krom, manganez, maden kömürü bakımından zengindir.

L.'daki başlıca şehir, adanın güney-batısındaki Manila'dır. (O. Yüksel)

LUDENDORFF, Erich (Kriszewnia, Polonya 1865 - Tulzing, Bevyera,1937), Alman generali. Schlieffen ve Moltke'nin emirleri altında genelkurmayda çalıştı. 1914'-te Fransa'ya karşı kullanılan istilâ planı hazırladı. Liége'-e karşı yapılan ânî taarruzda önemli bir rol oynadı. Daha sonra Doğu cephesinde Hindenburg'un kurmaybaşkanı oldu. Hindenburg 1916'da Alman ordularının başına geçince, L. onun yardımcısı olarak Almanya'nın askerî ve siyasî hareketlerinde önemli bir rol oynadı. Mütarekeden az önce bu mevkiinden uzaklaştırıldı. Eski muharipler arasında propaganda faaliyetine girişti. Tam bir milliyetçi olan L., *der Totale Krièg* (topyekûn harp) [1935] adlı eserinde ve birtakım yazılarında Yahudiler'e, Masonlar'a ve Hristiyan kiliselerine karşı savaşmış ve Almanlar'ın Hristiyanlıktan önceki millî mitolojilerine dönmeleri için emek sarfetmiştir.

E. LUDENDORFF

LUDHİĀNA, Hindistan'da, Pencap'ta şehir. Nüfusu: 244 000 (1966). Şehir tekstil merkezidir. Ağır sanayi gelişmiştir. Tahta ve deri işleyen fabrikalar vardır.

LÛDÎLER, Delhi Sultanları'nın 5. hânedânını teşkil eden Hindistan imparatorluk hânedânı. Afgan'laşmış Türk bir ailedir. Resmî dilleri Farsça, mezhepleri Sünnî/Hanefî'dir. 19 nisan 1451'den 22 nisan 1526'ya kadar 75 yıl, 3 gün Hindistan imparatorluk tahtını ellerinde tutmuşlar, yerlerini Timuroğulları (Bâbur Şâh) almıştır. Taht şehirleri önce Delhi, sonra 1504'ten itibaren Agra'dır. Agra bir köy iken, hânedânın 2. imparatoru tarafından kurulmuştur. Devletin sahası Agra, Delhi, Pencâb, Ud, Allahâbâd yani takrîben 900 000 km² kare idi. Fakat 1517'de Bundelkhand ve Bengal'e kadar uzandığı daha geniş devirleri de olmuştur. Hânedânın atası Şeyh Hamîd Lûdî (veya: Ludî) olup, 1005'te Afganistan'dan gelip Pencâb'da Multân'a yerleşmiştir. Bunun torunu Ebu'l - Feth Dâvûd'dur. Dâvûd'un 9. kuşaktan torunu Devlet Han, bunun oğlu Melik Behrâm Han, bunun 4 oğlundan ikisi Kalâ Han ve Sultân - Şâh (sonra: İslâm) Han'dır. İslâm Han, 12 kasım 1405'de Serhind valisi olmuştur; oğlu Kutb Han'dır. Kızı, Kalâ Han'ın oğlu Behlûl Şâh ile evlenmiştir ki, bu zat, 30. Delhi sultânı ve Lûdîler'den ilk Kuzey Hindistan imparatorudur.

Behlûl Şâh, 17 temmuz 1488'e kadar 37 yıl, 2 ay, 28 gün tahtta kalmıştır. Yerine büyük oğlu Nizâm Han, "II. Sikender Şah" adıyle geçmiş ve 21 kasım 1517'ye kadar 29 yıl, 4 ay, 5 gün tahtta kalmıştır. Kardeşleri, tahta hak iddia eden Alâüddin Âlem Han ve Hânpûr umumî valisi Bârbek Han (sonra: Şâh)'dır. Sikender Şâh, 1495 - 1499'da 4 yıl Sambhal'da oturmuştur. Yerine eşi Buva'dan doğan büyük oğlu II. İbrahim Şâh geçmiş, 22 nisan 1526'da öldürülünceye kadar 8 yıl, 5 ay, 1 gün tahtta kalmıştır. "Gülruh" mahlasıyle Farsça şiirler yazmıştır. Delhi Sultanları'nın 32.'si, hânedânının 3. ve sonuncusu olmuştur. Kardeşleri 1520'de öldürülen Celâl Han, İsmail Han, Hasan Han, 1526 - 1529 arasında Timuroğlu Bâbur Şâh'a karşı tahta hak iddia eden Mahmud Han, Şeyh-ı Âzam Ahmed Hümâyûn Han, 1529'da ölen Lâhûr umumî valisi şâir Devlet Han'dır. Bu sonuncunun oğulları Ali, Gazi, Dilâver, Devlet Hanlar'dır. Sonuncu Devlet Han'ın oğlu Hân - ı Cihân Pîr Salâbet Han, 1632'de öldürülmüştür.

Hânedânın bir de "Lûdî-i Nûrhâniyye" denen Bihâr kolu vardır. Bunlar, 1519 - 1539 yılları arasında Bihâr eyâletini idare etmişlerdir. 1526'dan sonra Timuroğulları'na tâbî olmuşlardır. Bu dalın atası, Lûdî prenslerinden Mübârek Lohânî'dir. Bunun oğlu Deryâ Han (1519 - 1524), bunun oğlu Bahâdır Han (sonra: Sultân Muhammed Şâh) (1524 - 1538), bunun oğlu Celâl Han (1538 - 1539), hep Bihâr tahtına çıkmışlardır. Celâl Han'ın oğlu Miyân Kutlu Han, kısa bir müddet için aynı makamda bulunmuştur. Oğulları son veliahd Nasıyb Han, Lûdî Han ve Cemal Han'dır. Kutlu Han'dan sonra Timuroğulları, Bihâr eyâletini, onun başkumandanı Miyân İsâ Han'a vermişlerdir. İsâ, 1588'e kadar eyaleti idare etmiş, yerine oğulları Hoca Süleyman Han (1588 - 1594?) ve Hoca Osman Han (1594? - 1611?) geçmişlerdir. Bunların kardeşleri Hoca Velî ve Hoca İbrahim Hanlar'dır. (Y. Öztuna)

LUDOLPH SAYISI, Holandalı matematikçi Ludolph van Ceulen (1540 - 1610)'in hesapladığı π sayısının kesin kıymetine verilen ad. 1596'da $\pi = 3{,}14159...$ sayısını virgülden sonra 20'nci rakama kadar hesaplamış, daha sonra 32'nci rakama kadar götürmüştür. Bu sayı nihayet 36 rakama kadar gitmiştir.

LUDOVICO, Sforza il Moro (Vigevano 1452 - Loches 1508), Milâno dükası (1494 - 1500). I. Francesco Sforza'nın oğlu ve Galeazzo Maria'nın kardeşi. 1479' da Bari dükası oldu. Nâibe Bona di Savoia'nın yerine geçerek, yeğeni Gian Galeazzo adına ülkeyi idare etti. Fransa Kralı VIII. Charles ile anlaşma yaparak Milâno dükalığını kardeşine verdirdi. İtalya'nın siyasî hayatında hâkim bir rol alarak, sanatçı ve yazarları korudu. Ama Fransa kralı VII. Louis'nin Milâno'yu ele geçirmeye çalışması L.'yı zayıflattı. Sonunda Milâno, Trivulzio tarafından fethedildi ve L. Fransa'ya götürülerek Loches kalesine hapsedildi. (V. Örs)

S. LUDOVICO : Bernardino dei Conti tarafından yapılan portresi

LUDVIG, Emil (Breslau 1881 - Ascona, İsviçre 1948), Alman yazarı. Cohn soyadlı bir yahudi ailesinden gelir. 1914'te Berliner Tageblatt'in Londra muhabiri oldu. 1940'ta Birleşik Devletler'e gitti. Dayandığı kaynakları göstererek; ruh tahlilleriyle yazılmış büyük insan biyografileri çok sevildi ve dünyanın başlıca dillerine çevrildi. L. konu aldığı şahsiyeti, bir romancının metodlariyle okuyucuların önünde canlandırır, hikâyeyi de sahnede cereyan eden bir dramın şiddetli tesirleriyle anlatır. Başlıca eserleri şunlardır: *Bismarck* [1912]; *Goethe* [1920]; *Michelangelo* [1930]; *Schliemann* (Truvanın Kâşifi) [1932]; *Gesprâche mit Masaryk* (Masaryk ile konuşmalar) [1935]; *Roosevelt* [1938]; *Napoléon* [1939]; *Beethoven Life of a conqueror* (Beethoven, Bir Fatihin Hayatı) [1943]. (V. Örs)

E. LUDWING

LUDWIG, Wilhelm Friedrich von (1790 - 1865), Alman cerrahı. Ağzın dibinde hasıl olan gangrenli Flogmon'u tarif etmiştir. Bu hastalığa L. anjini adı verilir.

LUDWIG TEORİSİ, Ağzın altını teşkil eden dokuda gelişen çürümüş bir çıbana âit teori. Bunu tarif eden ve adını veren Alman cerrahı Wilhelm Friendrich von Ludwig (1790 - 1865) bu rahatsızlığın ağır bir karakter taşıdığını göstermiş ve çıbanın erken teşhis edilip açılmaması hâlinde ölümle sonuçlandığına işaret etmiştir.

LUDWIGSHAFEN AM RHEIN, Batı Almanya'da Ren'in sol kıyısında Mannheim'in karşısında bulunan şehir. Nüfusu 158 000'dir. Büyük bir kimya endüstrisi merkezidir. Plastik madde yapımı, metalürji (nikel rafinesi), tekstil sanayii gelişmiştir. Gemi tersaneleri vardır.

LUGAL, Necati (İstanbul 1878 - Ankara 1964), şarkiyâtçı. Trabzon'da Çizmecioğulları adıyle bilinen bir aileden gelen N. L.'in babası, İstanbul müderrislerinden Hacı Hüsnü Efendi'dir. Aydın bir babanın oğlu olan N. L., ilk öğrenimini resmî okullar yanında husûsî dersler alarak tamamlamıştır. Buralardaki başarısı, ona kısa zamanda hocalık kazandırmış, 1907 yılında Bayazıd Camii'nde dersler vermeye başlamıştır. İstanbul Sultânîsi, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi, Kuleli Askerî İdâdîsi, Dârüşşafaka Medreselerinde 1917 yılına kadar dersler vermış, aynı yıl Harbiye Nezâreti'nin açtığı bir sınavı kazanarak Almanya'ya, Türk öğrencilerine dersler vermek amacı ile, hoca ve müfettiş olarak gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Hamburg Üniversitesi Şarkiyât Enstitüsü'nde görev alan L. II. Dünya Savaşı'na kadar orada Türk - Fars Dilleri ve Edebiyatları rektörlüğü yapmıştır. Daha sonra Türkiye'ye dönen N. L. önce Bayazıd Umumî Kütüphâne Müdürlüğüne, daha sonra da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Bölümü profesörlüğüne getirilmiştir. 1956 - 1959 yıllarında Bonn ve Frankfurt Üniversitelerinde misafir profesörlük yapmış. 1960'tan sonra da Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi, Klasik Dinî Türkçe Metinler Şerhi hocalığına tâyin edilmiştir. Ölümüne kadar da bu görevde kalmıştır. Doğu kültürünü hakkıyle bilen N. L. edebî metinleri tahlilde üstün bir kabiliyete sahipti. Bu sebeple en ünlü müsteşrikler arasında büyük itibarı vardı. Hocalığı yanında ilmî çalışmaları da çok değerlidir. Bu çalışmalarını iki kolda yürütmüştür: İlki metin yayınları, öteki tercümeler. Tercümeleri arasında şunları sayabiliriz:

N. LUGAL

Firdevsî'nin *Şehname*'si [1945 - 1955, 4 cilt], *Devletşah Tezkiresi* [1963 - 1967, 2. cilt)]; Nizâmüddin Şâmî'nin *Zafer-nâme*'si [1949]; Sadruddin Ebu'l - Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el Hüseynî'den *Ahbârüd - devleti's - Selçukıyye* [1943]; Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah'ın *Karahanlılar* [1950]; *Lâtifi's Tezkere* [Tübingen 1950]; *Sehî's Tezkere* [Tübingen 1942]

İlmî metin yayınları arasında, Prof. Adnan Erzi ile birlikte hazırladığı, Tâci - zâde Sâdi Çelebi'nin *Münşeât* [1956], *Fâtih devrine âit Münşeât Mecmuası* [1956]; İbn-i Bîbî'nin *El Evâmirü'l - Alâiyye fi'l - Umûri'l - Alâiyyesi* [1957]; *Fâtih Sultan Mehmed'in Muhtelif Seferlerine âid Fetih - nâmeler* [1956]; Profesör Faruk Sümer ile birlikte hazırladığı, *Kitâb-ı Diyârbekriyye Ak koyunlular Tarihi* [1962 - 1964] sayılabilir. (İ. Parlatır)

LUGANO, İsviçre'de Ticino kantonunda aynı adı taşıyan gölün kenarında şehir. Nüfusu 20 900 (1966). Ceresio da denen L. gölü (48 km²), İsviçre ile İtalya arasındadır.

St. Gothard demiryolunun 800 m'lik bölümü bir gölün üzerinden geçer. L. şehrinde çikolata, sigara fabrikaları vardır. Turizm gelişmiştir.

LUGANO : Göl ve nehir

LUGANSK (1935 - 1958 yıllarındaki adı Voroşilovgrad), Sovyetler Birliği'nde, Ukrayna'da şehir. Donbass bölgesindedir. Nüfusu: 274 000 (1966). Kömür ocakları, demircilik, demiryolu yapıları, tekstil fabrikaları vardır.

LUGAZ, manzum bilmece. Batı Türkçesi'nde bilmece (b. bk.), bulmaca, Doğu ve Kuzey Türkleri ile Âzerî sahalarında *tabzuğ, tapmaca;* Türkmenler'de *matal;* Kırgızlar, Kazaklar ve Karakalpaklar arasında *cumbak;* Kazan Türkleri'nin söyleyişi ile *tabışmak, cumak,* Başkurtlar'da *yumak* adları ile anılan folklor mahsûlünün, klasik edebiyatta ferdîleşen iki görünümünden biridir. Muamma (b. bk.) bir isim üzerine kurulurken L., bir şeyi gizlemek üzere düzenlenir. Çoğunlukla soru şeklinde tertip edilen L.'ların önemli özelliği çözümü sağlayacak unsurları bünyesinde taşımasıdır.

Eski dîvânların bir çoğunda, aruzla yazılmış olan muamma ve L.'lara rastladığı gibi, bu mevzuda müstakil kitaplar da vardır. Sözlü gelenekteki bilmecelerin aruzla ifade edilen şekillerinden biri olan L.'ın tertibinde, bir takım benzetme ve mecazlardan, hattâ harflerin ebced hesabındaki değerlerinden faydalınılırdı.

Bir gümüşten kal'a gördüm habs olunmuş anda âb
Attı zerrun topunu fethetti ânı âftâb
(buz, güneş)

Hece vezni ile söylenmiş bilmeceler bazan L.; L.'ların çeşitli yollar ile folklor mahsulüne karışıp bilmece olarak adlandırıldığı görülür. (N. Akay)

LUGNÉ - POE, Aurélien Marie (Paris 1869 - Villeneuve - les - Avignon 1940), Fransız aktörü ve yazarı. Tiyatroya çok meraklı, ama şahsî bağımsızlığına düşkün olan L., 1893'te L'Ocuvre tiyatrosunu kurmuş ve Fransızlar'a Ibsen, Strindberg, Hauptmann, D'Annunzio, Hofmannsthal'ı tanıtmış, Bataille, Claudel, Jarry, Tristan Bernard, Romain Rolland gibi bir çok genç Fransız yazarlarına cesaret vermiştir : Henri Ibsen [1936] üzerine bir etüd ile *La parade* (Resmigeçit) [1930 - 1946] başlıklı dört ciltlik hâtıralar bırakmıştır.

LUGNÉ - POE

LUİS DE GRANADA (İsp. Luis Sariiá) (Granada 1504 - Lizbon 1588), İspanyol rahibi ve yazarı. Dominicus tarikatına bağlı olan L. de G., İspanyol edebiyatının Altın Çağı'nın (Siglo de Oro) birinci klasikleri arasındadır. En çok ün kazanmış iki eseri şunlardır: *Guia de Pecadores* (Günahkârlar Rehberi) [1556] ve *Simbolo de la Fe* (İmanın Senbolü) [1582].

LUKA (Aziz) (Yun. Loukas) (Ölm. aş. yu. M.S. 70), İncil yazarlarından biri. Antakya'da hekim olarak yaşadığı muhtemeldir. Aziz Pavlos'un arkadaşlarından biri olup, üçüncü "İncil" ve "Havarilerin Gördükleri İşler" başlıklı iki yazısında Pavlos'un derin etkisi görülür. Ressamların ve hekimlerin koruyucu azizi sayılır. Yortusu 18 ekimdir.

LUKÁCS, György veya **Georg** (Doğ. Peşte 1885), Macar filozof ve yazarı. Peşte üniversitesinde profesör, akademi üyesi, Nagy hükûmetinde millî eğitim bakanı (1966) olan L., Macar ayaklanmasından sonra hapsedildi, sonra serbest bırakıldı. L., Marksizm'in en rijinal düşünürlerinden biridir. Başlıca eserleri şunlardır: *Théorie des Romans* (Romanların teorisi) [1920]; *Geschichte und Klassen bewusstsein* (Tarih ve Sınıf Bilinci) [1923]; *Der junge Hegel* (Genç Hegel) [1948]; *Der russische Realismus in der Weltliteratur* (Dünya Edebiyatında Rus Realizmi) [1949]; *Der deutsche Realismus des XIX. Jahrhunderts* (XIX. yüzyılın Alman Realizmi) [1952]; *Die Zerstörung der Vernunft* (Şuurun Yok Edilmesi) [1954]; *Probleme des Realismus* (Realizmin Problemleri) [1964]. (V. Örs)

G. LUKÁCS

LUKATA, sokakta, yolda veya herhangi bir yerde bulunan ve sahibi bilinmeyen bir eşya. Bir eşyanın L. olabilmesi için onun sahibinin elinden rızası dışında çıkmış olması gerekir. Meselâ: Herhangi bir yerde unutulan pardesü, şapka, yolda düşürülen para çantası L.'dır. Kanun L.'yı bulana bir takım görevler yükler. L.'yı bulan sahibini biliyorsa, ona teslim eder, bilmiyorsa polise haber verir. L.'nın değeri bir liradan fazla ise, bulan mutlaka zabıtaya teslim etmek zorundadır. L., bir evde veya bir iş yerinde bulunmuşsa, oranın sorumlusuna teslim edilir; buna uymayanlar için yasalar, bir yıla kadar hapis ve yüz liraya kadar ağır para cezasını öngörür. Eğer L.'nın sahibinin bilindiği ortaya çıkarsa, ceza bir misli artar; L.'yı bulan, muhafaza etmek zorundadır. Eğer, saklanması zor ve bozulacak bir eşya ise açık arttırma ile satışa çıkarılır. L., zabıtaya teslim edilmiş ve bir yıl içinde sahibi bulunmamışsa ilân edildikten sonra yine açık arttırma ile satılır ve elde edilen bedel o şeyin yerine geçer.

L., bozulmadan ve kolaylıkla muhafaza edilebilecek bir eşya ise ve beş yıl sahibi bulunmamışsa, bulan bazı haklar kazanır. Eğer eşyayı kaybeden mükâfat vaad etmişse, buna hak kazanır. Eğer böyle bir vaad yoksa, eşya sahibi ortaya çıkarak eşyayı alırsa, bulanın eşyayı muhafaza için veya ilân için yaptığı masrafı öder.

Bulanın L.'ya sahip olabilmesi ise, ilân veya zabıtaya teslim tarihinden itibaren beş yıl geçmesi gerekir.

LUKIANOS, Samsatlı (Yun. Loukianos ho Samosateus) (Samsat, aş. yu. 125 - Samsat aş. yu. 192), Yunanlı söz sanatı öğretmeni ve feylesofu. Anadolu'nun bir çok yerlerinde felsefe dersleri verdikten sonra, Atina'da yerleşti (165 - 185). Son yıllarında tekrar gezilere çıktı. Mısır'da yüksek bir memurluk elde etti, kısa bir süre sonra da orada öldü. Çok çeşitli konular üzerinde küçük araştırmalar yazmış ve daima, sade ve pürüzsüz bir dilde gelenekler ve batıl itikadlarla alay etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Theon Dialogoi* (Tanrılar Arasında Konuşmalar); *Nekrikoi Dialogoi* (Ölüler Arasında Konuşmalar); *Hetairikoi Dialogoi* (Fahişeler Arasında Konuşmalar); *Aléthés Historia* (Doğru Hikâye).

LUKNOW (Fr. ve İng. Lucknow), Hindistan'ın kuzeyinde 826 000 nüfuslu (1971) bir şehir. Uttar Pradesh bölgesinin idâre merkezi. Ganj nehrinin kollarından biri olan Gumti üzerindeki şehir, büyük bir tahıl, şeker ve tütün ticareti merkezidir. El sanatları çok gelişmiştir; ayrıca modern endüstri de gelişme yolundadır. Şehirde kâğıt, pamuk ipliği, demiryolu malzemesi fabrikaları vardır. L., Katolik piskoposluk merkezidir. Şehirde bir kolej ve bir üniversite vardır. XVI. yüzyılda kurulmuş, 1857'de İngilizler'e geçmiştir. (O. Yüksel)

LUKSOR (Ar. El - Uksûr = Küçük saray anlamındaki "kasr"ın çoğulu), Yukarı Mısır'da, Nil'in doğu sahilinde bir şehir. Nüfusu 30 000 (1966). Kahire'den 650 km kadar uzakta bulunan L., Thebes harabelerini görmek için gelen turistlerin merkezidir. Buradaki Thebes anıtlarının en büyüğü L. mâbedidir. Mâbed şehrin güney-batısında, nehir kıyısındadır ve önden arkaya kadar uzunluğu 270 m'yi bulur. L. mâbedi III. Amenhotep tarafından yapılmıştır. Mâbedin mihveri güney batı-kuzey doğu doğrultusundadır. II. Ramses buraya ilâveler yapmış, Hititler ve Suriyeliler'e karşı kazandığı zaferlerden sahnelerle süslemiştir. Buradaki iki dikiltaştan biri Paris'e götürülmüş ve 1831'de Concorde meydanına dikilmiştir. (O. Yüksel)

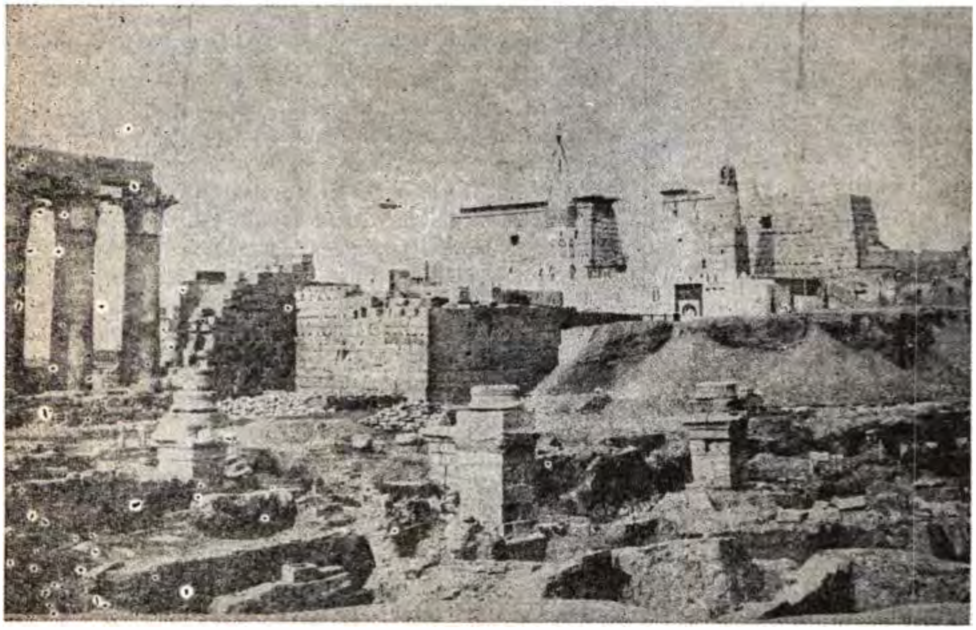
LÛLÛ veya LÜ'LÜ', Halep hükümdarı Seyfü'd - Devle'nin kölesi. Oğlu Sa'dü'd - Devle ve torunu Sa'idü'd - Devle'nin müşaviri. Sa'idü'd - Devle'nin öldürülmesinden sonra L., onun oğullarının vasîsi ve 1003 - 1009 yılları arasında da Fâtimîlere bağlı olarak Haleb'in müstakil valisi olmuştur.

LULUABOURG, Kongo'da Kasaî eyâletinde bir şehir. Lulua nehrinin sol kıyısında bulunur. Nüfusu 21 700. Port - Franqui demiryolu üzerinde önemli bir ticaret merkezidir. Tekstil ve kimya endüstrisi gelişmiştir. Bira fabrikaları vardır. (C. Kurt)

LULLY veya LULLI, Jean Baptiste (Floransa 1632 - Paris 1687), İtalyan asıllı Fransız bestecisi. Önce Mademoiselle de Montpensier'nin hizmetinde bulunduktan sonra, Kral XIV. Louis'nin dostluğunu kazandı ve "Petits Vilons" (Küçük Kemanlar) orkestrasının şefi oldu. Orgcular ile birlikte çalıştı. Saray'da verilen balelerin hazırlanmasına katıldı ve sonradan bunları kendi yapmaya başladı. 1661'de kralın musikî teşkilâtının başkanı (surinterdant) oldu; Molière'in komedilerinin musikîsini yazdı. Kraliyet Musikî Akademisi'nde de müdürlük eden L. 1673'te, *Cadmus et Hermione* adı ile ilk gerçek Fransız operasını besteledi. Bundan sonra her yıl musikili trajediler verdi. Bütün Avrupa'da büyük bir ün kazanan L.'nin bilhassa uvertürlerinin şekli ve üslûbu taklit edilmiştir. Kurduğu Fransız operası Fransa dışında örnek alınmıştır.

J. B. LULLY

LUKSOR : Ön planda Roma hamamı kalıntıları; arkada eski bir Arap mescidi; solda Luksor tapınağının bir kısmı

LUMBYE, Hans Christian (Kopenhag 1810 - Kopenhag 1874), Danimarkalı besteci ve orkestra şefi. "Kuzey'in Strauss'ı" diye adlandırılan L., marşlar ve dans melodileri yazdı. 1872'ye kadar Kopenhag'da kendi orkestrasını idare etti ve sık sık turnelere çıktı. İki oğlu Karl ve George da orkestra şefi olarak babalarının izinden gittiler. Georg L., 1869'da *Die Hexenflöte* (Sihirli Flüt) başlıklı bir opera yazdı.

LUMIÈRE, Auguste ve Louis, Fransız bilgini iki kardeş.

L. Auguste (Besançon 1862 - Lyon 1954), biyolog ve sanayici. Kardeşiyle birlikte babalarının Lyon'daki fotoğraf laboratuarında çalıştı. Kardeşinin araştırmalarına yardımcı oldu.

Auguste ve Louis LUMIÈRE

Önce fotoğraf tekniği sonra da biyolojik konularda şahsî araştırmalar yaptı. Magnezyum tuzlarının ve bilhassa hiposülfitlerin tedavide kullanılış alanlarını genişletti.

L. Louis (Besançon 1864 - Bandol 1948), kimyager ve sanayici. Genç yaşta fotoğraf tekniği üzerinde çalışarak enstantane resim çekmeyi sağlayan bir emülsiyon icad etti. Daha sonra kendisini sinema makinesinin yapımına verdi ve sinematograf (cinématographe) adını verdiği ilk makinayı yaptı. 1895 yılında bir fabrikanın dağılışını gösteren bir filmi Paris'te oynattı. Daha sonra renkli fotoğraf üzerinde çalıştı. I. Dünya Savaşı sırasında uçakların yerinin sesli usullerle tesbiti üzerinde incelemeler, fotoğraf ve kimya ile ilgili çeşitli araştırmalar yaptı. (O. Yüksel)

LUMUMBA, Patrice (Katako - Kombe, Kasai, 1925 - Katanga'da 1961), Kongolu siyâset adamı. Kongo Millî Hareketinin başına geçmiş ve 26 haziran 1960'ta Kongo devletinin başbakanı olmuştur. Ülkenin birliği için çaba sarfetiyse de gittikçe artan bir muhalefetle karşılaştı. Cumhurreisi Kasavubu tarafından azledilen (5 eylül 1960) L., Albay Mobutu tarafından tutuklandı (14 eylül) ve Katanga'ya getirilerek orada öldürüldü. Aşırı solcu idı.

P. LUMUMBA

LUNAÇARSKİY, Anatoli Vasiliyeviç (Poltava 1875 - Menton, Fransa, 1933), Rus yazarı ve siyaset adamı. 1898'de sosyal demokrat partiye katılmış, 1899 da tutuklanmış ve sürülmüştür. Kaçıp Paris'e gelmiş ve 1903'te sosyalistlerde çıkan ayrılık sonucunda Lenin'in başkanlığında bolşeviklere katılmıştır. 1917'de Rusya'da ihtilâl başlayınca Lenin ve Trotskiy'ye katılmak üzere Rusya'ya gitmiş ve bolşevik devlet darbesinde yardımcı olmuştur (Kasım 1917). Eğitim komiseri olmuş (1917 - 1929) ve eğitimde büyük reformlar yapmıştır. 1929'dan sonra Sovyet ilmî enstitülerinin yönetimi ile görevlendirilmiştir. 1933'te İspanya'da Sovyet büyükelçisi olmuş, ama yolda ölmüştür. Başlıca eserleri: *Religiya i sotsializm* (Din ve sosyalizm) [1911]; *Asvobojdeniy Don Kişot* (Serbest bırakılmış Don Kişot) [1922]; *Teatr i revolutsiya* (Tiyatro ve ihtilâl) [1929].

LUND, İsveç'te, Malmö'nün kuzey - doğusunda bir şehir. Nüfusu 41 700 (1966). Güney İsveç'in kültür merkezi olan L., 1035'te kurulmuş, tarihî bir şehirdir. Zengin müzeleri ve çok zengin bir kütüphânesi vardır. Başlıca endüstriler, eldiven, anbalaj kâğıdı, konfeksiyon üzerinedir. (O. Yüksel)

LUNDSTRÖM, Johan Edvard (Jönköping 1815 - 1888), İsveçli sanayici ve bilgin. 1852'de emniyet kibritlerini buldu. Erkek kardeşi Carl L., (Jönköping 1823 - Stockholm 1917) kardeşinin icadı için önce Fransa'da, sonra İsveç ve başka ülkelerde de berat belgesi aldı. Fransız berat belgesi 1856'da Lyon'daki Coignet Kardeşler firmasına satıldı ve bunlar tarafından devlet tekelinin kurulmasına kadar kullanıldı.

J. E. LUNDSTRÖM

LUNÉVİLLE BARIŞI, 9 Şubat 1801'de (IX. yıl 20 pluviôse), Fransa ile Avusturya arasında imzalanan barış. Joseph Bonaparte ile Cobenzl Kontu arasında yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan bu barış, Campoformio barışının hükümlerini destekleyip kuvvetlendirdi. Bu barış ile Alman imparatorluğu, Rhein sahillerini Fransa'ya bırakıyor, Almanya'da zarar gören prenslere tazminatı öngörüyordu. Öte yandan Avusturya, Venedik bölgesini Adige ırmağına kadar muhafaza etti;

LUNÉVİLLE : Barışın imzalandığı şehir; Lunéville Sarayından dıştan görünüş

topraklarını kaybeden Modena dükası Brisgau'u, gene zarar gören Toscana büyük - dükası da eski Salzburg başpiskoposluğunu aldı. Avusturya, "kardeş cumhuriyetleri" (Batavia yani

Holanda, Cisalpina yani Kuzey İtalya, Liguria yani Kuzey-batı İtalya ve Helvatia yani İsviçre cumhuriyetleri) tanıdı. Cisalpina yeni topraklar aldı. İspanya, Kuzey Amerika'da Louisiana bölgesini Fransa'ya geri verdi.

LUPUS (Lat. = kurt), Kurt takım yıldızlarının Latince adı. Lup. şeklinde kısaltılır.

LUR (etn.), İran'da Zagros dağlarının vahşî bir bölgesinde yaşayan, etnik kaynağı bilinmeyen bir Müslüman halk grubu. Büyük bir kısmı göçebe hayat sürer.

LÛRİSTAN ATABEYLERİ, Batı İran'da L.'da hüküm sürmüş 2 Kürt hânedânı; geniş ölçüde Türk'leşmişlerdir:

I. Lûristan-ı Büzürg (Büyük Lûristan) Atabeyleri ki, "Hezârespîler" ve "Fazlôye Hânedânı" da denir. Doğu ve Güney Lûristan'da 1155'ten 1424'e kadar 269 yıl hüküm sürmüşlerdir. Sünnî/Şâfiî'dirler. Prensliğin merkezi Îzac (Mâlemîr) idi. Sırasıyle Salgurlular'a, İlhanlılar'a, Muzafferîler'e ve Timurlular'a tâbî olmuşlar, hiçbir zaman tam istiklâl kazanamamışlardır. İlk hükümdarları Ebû-Tâhir b. Muhammed b. Alî b. Ebu'l-Hasan Fazlôye'dir. 1148'de Salgurlular'ın Kûh-Gîlûye valisi iken, 1155'te Lûristan'ın büyük kısmını ele geçirmiş ve hânedânını kurmuştur. Lûristân-ı Büzürg Atabeyleri şunlardır:

1) Ebû-Tâhir (1155-1203)
2) Nusretuddin Hezâresp (1203-1252)
3) Tekle (1252-1259)
4) Şemsüddin Alp-Argun (1259-1274)
5) Yûsuf-Şâh I. (1274-1289)
6) Efrâsyâb I. (1289-1296)
7) Nusretuddin Ahmet I. (1296-1332)
8) Rüknüddin Yûsuf-Şâh II. (1332-1339)
9) Muzafferüddin Ahmed Efrâsyâb II. (1339-1355)
10) Nevru'l-Verd (1355)
11) Şemsüddin Peşeng (1355-1378)
12) Pîr Ahmed II. (1378-1412?)
13) Ebû-Saîd (1412?-1417?)
14) Şâh-Hüseyn (1417?-1424)
15) Gıyâsüddin (1424)

Prenslik, doğrudan doğruya Timuroğulları'na katılmıştır.

II. Lûristân-ı Kûçek (Küçük Lûristan) Atabeyleri ki, "Hûrşîdîler" de denir. 1184'ten 1597'ye kadar 413 yıl devâm etmiş bir prensliktir. Merkezleri Hurremâbâd'dır. Hânedânın mezhebi önce Sünnî/Şâfiî, sonra XVI. asırda Şiî'dir. Sırasıyle Salgurlular'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Safevîler'e ve Osmanlılar'a tâbî olmuşlar, hiçbir zaman tam istiklâl kazanamamışlardır. İlk hükümdarları Hûrşîd b. Ebû-Bekr b. Muhammed b. Hûrşîd'dir. Lûristân-ı Kûçek Atabeyleri şunlardır:

1) Şücâüddin Hûrşîd (1184-1224)
2) Seyfüddin Rüstem I. (1224-1225?)
3) Şerefüddin Ebû-Bekr (1225?- 1227?)
4) İzzüddin Gerşâsb (1227?-1229?)
5) Hüsâmüddin Halil (1229-1242)
6) Bedrüddin Mes'ûd (1242-1259)
7) Tâcüddin-Şâh (1259-1278)
8) Feleküddin Hasan (1278-1293)
9) İzzüddin Hüseyn I. (1278-1293, kardeşi 8 ile müştereken)
10) Cemâlüddin Hızır (1293-1294)
11) Hüsâmüddin Ömer (1294-1295)
12) Samsâmüddin Mahmud I. (1295-1296)
13) İzzüddin Ahmed (1296-1316)
14) Devlet Hâtun (1316-1317)
15) İzzüddin Hüseyn II. (1317-1330)
16) Şücâüddin Mahmud II. (1330-1349)
17) İzzüddin Hüseyn III. (1349-1404)
18) Seyyid-Ahmed (1404-1412)
19) İzzüddin Şâh-Hüseyn IV. (1412-1467)
20) Şâh-Rüstem II. (1467-1502)
21) Argu (Ogur/Oğuz)-Şâh (1502-1534?)
22) Cihangir (1534?-1542)
23) Şâh-Rüstem III. (1542-1576)
24) Muhammedî Bey (1576-1585?)
25) Şâh-Verdi (1585?-1597).

Son prens Şâh-Verdi, bir Safevî prensesi ile evli olduğu gibi, kışkardeşi de Şâh Abbâs Safevî'nin zevcesi idi. Buna rağmen öldürüldü ve ülkesi doğrudan doğruya Safevî İran Türk imparatorluğuna katıldı. Bununla beraber Safevîler, 1600 yıllarından itibâren, gene bu aileden Lûristan umumî valileri tayin etmeye başladılar ki, bunların ilki, III. Rüstem'in oğlu Hüseyn Han'dır ve bunun nesli, Lûristan valileri olarak devam etmiştir. (Y. Ö.)

LUSAKA, Kuzey Rodezya'nın başkenti. Nüfusu 60 000 dir. Karayolları kavşağında bulunan bir şehirdir. Demiryolu merkezi ve tarım pazarıdır. Un fabrikaları vardır.

LUSAKA : Büyük Cadde

LUSCHAN, Felix von (Viyana 1854-Berlin 1924), Avusturyalı antropolog ve etnolog. Viyana'da tıp, Paris'te antropoloji okudu. 1878 Paris sergisinde Avusturya-Macaristan pavyonunun antropoloji ve etnografya bölümünü düzenledi. Bosna'da tabip olarak antropoloji araştırmaları yaptı. Dalmaçya, Karadağ, Arnavutluk, Anadolu ve Kuzey Afrika'da araştırma gezilerine çıktı. 1904'te de Güney Afrika'da dolaştı. 1883-1902 yılları arasında Zincirli kazılarına katıldı. L., yapmış olduğu gezi ve kazılar üzerine birçok eser yazmıştır. (H. Eren)

LUSIADAS, Os, Portekiz'in millî destanı; yazarı Luis de Camöes (1572)'dir. Şiirin asıl konusu Hindistan deniz yolunun Vasco da Gama tarafından keşfidir. Ama şâir, Porte-

kiz'in bütün tarihini işlemiştir. Şiir 10 kanto'ya ayrılır. Portekiz edebiyâtında Rönesans çağının ilk düzgün şiiridir. Homeros ve Vergilius'un etkileri görülür. 1572'den beri Portekiz'de birçok defa yayınlanmış, birçok dillere çevrilmiştir. (V. Örs)

LUSIPPOS veya LYSIPPUS (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunanlı heykeltraş. Lysistratos'un kardeşi. Büyük İskender'in resmî portrecisi oldu, birçok büstünü yaptı. Bunlardan birinin kopyası Louvre müzesindedir. Apoxyomenos adındaki heykelinin bir kopyası Vaticano müzesindedir. M. Ö. V. yüzyılda

LUSIPPOS veya LYSIPPUS : Bronzdan yaptığı "kazınarak temizlenen atlet" heykeli

yaşayan Yunan heykeltraşı Polykleitos'un erkek vücudu için kurduğu Doryphoros heykelinde canlandırdığı orantıyı değiştirmiş, kafayı küçültmüş, bacakları uzatmış ve ayrıntıları bu değişmelere uydurmuştur.

LUSITANIA, İberya yarımadasının aş. yu. bugünkü Portekiz'e tekabül eden batı kısmı. Lusitanyalılar'ın ülkesi olup, başkenti Olisipo, sonradan Lisaboa (Lisbon) adını aldı. Lusitanyalılar güneye doğru ilerleyerek Cebelitârık boğazına vardılar. Romalılar bunları güçlükle yendi. Augustus L.'yı Roma imparatorluğuna kattı. Roma ili L.'nın idâre merkezi Emerita Augusta (şimdiki Mérida) idi.

LUSTIGEN WEIBER VON WINDSOR, DIE (Windsor'lu Şen Kadınlar), Alman bestecisi Karl Otto Ehrenfried Nikolai'nin (veya Nikolaus) üç perdelik komik operası. Librettosu, William Shakespeare'in *The Merry Wives of Windsor* adlı komedisinin konusunu kullanarak Hermann Salomon Mosenthal tarafından hazırlanmıştır. Aynı konu, bu operanın temsil edildiği tarihten 44 yıl sonra İtalyan bestecisi Giuseppe Verdi tarafından Falstaff operasında da işlenmiştir. Nikolai'nin komik operası ilkin 9 Mart 1849 tarihinde Berlin'de temsil edilmiştir.

Konusu özet olarak şöyledir: İhtiyar çapkın Falstaff, iğfal etmeye yeltendiği çok şen fakat faziletli kadınlar olan Bayan Fluth ile Bayan Reich tarafından, kocalarının da yardımiyle tekrar tekrar gülünç durumlara düşürülür (birinci ve ikinci perdeler). Bu durumların en parlak derecede gülünç olanı da Falstaff'ın aşk randevusuna dâvet edildiği Windsor koruluğunda meydana gelir (üçüncü perde). Oyuna büyük neş'e katan bir olay da Reich'ların kızı Anna'nın bir yolunu bulup tâliplerini atlatması ve sevgilisi Fenton'la evlenmesidir.

Oyunun başlıca kişileri şunlardır: Sir John Falstaff *(bas);* birinci koca Fluth *(bariton);* ikinci koca Reich *(bas);* Bayan Fluth *(soprano);* Bayan Reich *(alto);* Reich'ların kızı Anna *(soprano);* Anna'nın sevgilisi Fenton *(tenor);* Anna'nın tâlipleri zengin Spärlich *(tenor)* ve Fransız doktor Cajus *(bas);* meyhaneci (konuşma).

Bestekâr Nikolai'nin şâheseri sayılan bu opera, konser salonlarında çok rağbet gören bir uvertürle açılır. Kısa olmasına rağmen, çeşitli melodik renkler ihtiva eden bu orkestra parçası, keman tremololarının eşlik ettiği bir müzik teması ile başlar. Eserin sonunda, büyük önemi olan koruluk sahnesi, parlak bir mehtap altında sunulmuştur. Burada peri - cin tayfasının danslarını terennüm eden ikinci bir müzik teması yer alır. Bunu da Falsaff'a türlü muziplikler yapan, maskeli komşuların oyununu bütün neş'esiyle belirten, başka bir tema takib eder. ((Z. İshan)

LÛT GÖLÜ (Eski Lat. Lacus asphaltites, Arapça: Bahr veya Bahr - al - lut), İsrail ile Ürdün'ün sınırı üzerinde tuzlu göl. Yüzölçümü 920 km², derinliği 394 m'yi bulur. Ürdün nehri vâdîsinin en derin kısmında bulunan L. G.'nün dibi Akdeniz su seviyesinin 792,6 m altındadır. Buharlaşmanın kuvvetiyle suyundaki tuz yüzdesi % 22'ye kadar yükselir. Bu göle dökülen başlıca akarsu Şeria'dır.

LÛT PEYGAMBER, "Kitâb-ı Mukaddes" te Lot olarak geçen Peygamber Lût, öteki din kitaplarına nazaran, Kur'ân'da daha büyük bir ehemmiyet ile anılır. Lût, günahkârlığı ile tanınan Sadum şehrinin tarihi ile de ilgilidir. Lût aynı zamanda Hz. Peygamber için bir teselli misâli olmuştur. Çünkü Peygamber, kendisini yalancılıkla suçlamaya kalkışanların bu davranışlarına karşı, daha önce de bazı kavimlerin ve bu arada Lût kavminin kendi peygamberlerini aynı şekilde yalancılıkla suçladıklarını düşünerek teselli bulmuştur.

L. P., Kur'ân'da "Allah'ın resûlü", "güvenilir peygamber", "Tanrı'nın ilim ve hikmetinden nasipli" gibi çeşitli vasıflar ile anılır. Lût, yabancılara saldıran, misafirseverliği kaldıran, o tarihe kadar başka hiçbir kavimde rastlanmayan vahşetlere başvuran ve hepsinin üstünde "lûtîlik" yaparak günah işleyenler için gönderilmiştir.

Kur'ân'a göre, bu yoldaki kişiler, faziletten ayrılmak istemeyenleri sürme kararlarını bildirip, Lût'u tehdit etmişler ve şayet kendisi gerçekleri ifade etmekte ise, üzerlerine Allah'ın gazabını yağdırmasını istemişler ve bunun üzerine Tanrı, ceza meleklerini bu kavim üzerine göndermiştir. Bu hususta İbrahim Peygamber'in yaptığı şefaatler de boşa gitmiştir. Melekler Lût'a geldiler. Lût kavmi, iffetlerine tecâvüz etmek

üzere misafirlerin kendilerine verilmelerini istemişlerdi. Bu yüzden büyük bir üzüntüye düşen Lût'u, melekler teselli ederek kendisini kurtaracaklarını söylediler. Bu sebeble şehrin altını üstüne getirdiler.

Kur'ân tefsirlerinde bu konu hakkında tamamlayıcı çok bilgi vardır. Çoğunda Sadum'da işlenen günahlar pek geniş bir şekilde anlatılmıştır. Sadum halkının putlara tapmakta olduğu, Nemrut soyundan bir hükümdarlarının mevcut bulunduğu, Lût'un yıllarca halkı doğru yola getirmek için çalıştığı anlatılır.

Lût kavmini cezalandırmak için, Allah, üç ve bir başka kaynağa göre de dört meleğini (Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil) göndermiştir. Meleklerin şehri tahrib etmeleri, Peygamber Lût'un, halkın günahkâr oldukları yolunda dört kere şehadette bulunmasına bağlıydı. Sonunda Cebrâil (veya bazı kitaplara göre Mikâil) şehrin altını üstüne getirmiş ve yerden havaya kaldırmıştır. Gökteki meleklerin, Sadum'un köpeklerinin havlamalarını ve horozlarının ötmelerini duymalarının sebebi budur.

Bu ceza sırasında, gökten, üzerlerinde kime isabet edeceği yazılı taşlar yağmış ve Lût'un karısının kafasına da bir taş isabet etmiştir. Bu felâket sırasında bir rivâyete göre dört bin, bir başka rivâyete göre ise dört milyon kişi ölmüştür. Sadece bir kişi ölümden kurtularak Mekke'ye kaçabilmiş, fakat sonunda o da Mekke'de ölmüştür. (N. Sançar)

LUTF ALİ HAN (1769 - Tahran 1794), İran'da Zend sülâlesinin en son hükümdarı. Luristan ve Kirman'ı almakla görevlendirilmiş, başkent Şiraz'ı ele geçirmiştir. 1789'da başa geçmiş, zorbalığa başlamıştır. Bu durum bir takım karışıklıklara ve ayaklanmalara sebep olmuştur. İşkenceyle öldürülmüştür.

LUTFÎ BEY (Lavtacı Mızıkalı) (- 1920?), Türk şarkı ve ilâhî bestekârı. Mızıkay-ı Hümâyûn'da lavtacı idi. İ. Hakkı Nebiloğlu gibi talebe yetiştirmiştir. Sûznâk Yürük Aksak ve Hicâzkâr şarkıları çok güzeldir. Şu parçalar onundur: 1. Hüzzâm Düyek İlâhî; Şarkılar : 2. Hüzzâm Aksak, 3. Hüzzâm Aksak, 4. Sûznâk Ağır Aksak, 5. Sûznâk Yürük Aksak, 6. Hicâz Ağır Aksak, 7. Hicâzkâr Yürük Curcuna. (Y. Ö.)

LUTFÎ DEDE EFENDİ : bk. OSMAN LUTFÎ DEDE EFENDİ.

LUTFÎ EFENDİ (1814 - 1907), Ahmed Lutfî Efendi XIX. yüzyıl Osmanlı - Türk toplumunda yetişen tarihçi ve yazarlardan. 1814'te İstanbul'da doğan L., nalıncı esnafından Mehmed Ağa'nın oğlu olup, babasının isteğiyle okumaya heveslenmiş ve mahalle mektebini bitirdikten sonra 1828'de Hendesehâne-i berrî'ye girmişse de kendisinde askerliğe karşı bir ilgi görmediğinden bu okuldan ayrılarak Amca-zâde Hüseyin Paşa medresesine geçmiş ve burada öğrenimini tamamlayarak 1831'de mülâzemetle ilmiye sınıfına dahil olmuştu. 1836'da İstanbul ruûsuna ulaşarak, bir yıl sonra Takvimhâne mukabeleciliği ile Huzur derslerine memur edildi. 1841'de ilmiyeden ayrıldı ve sadâret mektubî kaleminde görevlendirildi. İki yıl kadar bu büronun şefliğini yaptığı gibi, Farsça tercümanlığı hizmetini de gördü. 1845'de Vidin ve Niş yöresi imar meclisi sekreterliğiyle Istanbul'dan ayrıldı. Zabtiye nezâretinin kuruluşundan sonra, Takvim-i vekaayî'in her hafta düzenli bir şekilde yayınlanması sorumluluğu üzerinde olmak suretiyle, bu nezâret meclisi sekreterliğine getirildi ve rütbesi sâlise derecesine çıkartıldı. 1849'la 1853 yılları arasında Filibe vergi tahsili ve Anadolu teftişi sekreterliği gibi görevler yaptı. Takvimhâne musahhihliğinde, Tıbbiye Meclisi üyeliğinde, Tıbbiye mektebî Türkçe öğretmenliğinde bulunduktan sonra 1864'te "Ûlâ sınıf-ı sânîsi" rütbesiyle Meclis-i Maârif üyeliği ve Takvim-i vekaayî yayın sorumluluğu ile matbuât nâzırlığına getirildi. On ay sonra bu nezâretin kaldırılmasiyle emekliye sevkedildiyse de tekrar Meclis-i Maârif üyeliğine ve ek olarak da vak'anüvisliğe atandı. L. kendisine şöhretini temin eden vak'anüvislikten 1869'da ayrıldı ve tekrar ilmiye sınıfına geçerek, 1876'da İstanbul kadılığı pâyesini aldı. 1877'de ise Şûrây-ı Devlet (Danıştay) üyesi oldu. 1879'da Anadolu, 1881'de Rumeli kazaskerlikleri pâyesine yükseldi. Bu arada Hicaz Şerifi ile Vali arasındaki anlaşmazlığı çözümlemek üzere Mekke'ye gitti. 1887'de bilfiil Rumeli kazaskeri oldu, bir yıl sonra tekrar Şûrây-ı Devlet üyeliğine avdet etti. 1907'de 93 yaşını geçkin bulunduğu halde Boyacıköy'deki yalısında öldü. Cenazesi Aksaray'da Sofular mescidine defnedildi.

LUTFÎ EFENDİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, tarihi ve şiirleriyle şöhret yapan L., başarılı bir memuriyet hayatı geçirmiştir. Uzun ömrü boyunca zamanının kritik durumuna rağmen sadece iki ay, emekli edilmek suretiyle görevsiz kalan L., kendisini tanıyanların tarifine göre uzun boylu, zayıf, sarışına yakın kumral, nazik, terbiyeli, zeki, hâfıza itibariyle sağlam, tatlı dilli, edebiyat ve şiirden anlar, Osmanlı - Türk kültürüne vâkıf, temiz ve dindar bir kimseydi. L.'nin en önemli eseri vak'anüvisliğinin gereği olarak yazdığı ve kendi adıyla anılan tarihidir. Bir söylentiye göre örnek aldığı ve aynı zamanda devamı demek olan Cevdet Paşa'nın tarihi gibi on iki cilt, bir söylentiye göre de on beş cilt hâlinde yazılan bu eserin ilk yedi cildi kendi tarafından, sekizinci cildi ise Abdurrahman Şeref Efendi eliyle genişletilerek 1908'den sonra yayınlanmıştır. L.'nin tarihi, Osmanlı tarihleri arasında inceleme, araştırma ve konuları açıklama yönünden en mahdut tarihlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Yazar, olayları genellikle Takvim-i Vekaayî'den yayınlanan konuları özetlemek suretiyle ve bazı resmî yazışmalara dayanarak açıklamıştır. Ancak, bu çalışmalarında çok defa Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliği sırasında derlediği ve kendisine devir ve teslim ettiği belgelere dayanmakla beraber, kendisinin de itiraf ettiği gibi, bu görevde bulunduğu yıllarda Osmanlı devlet adamları arasındaki ayrılıklar, şahsî çekişmeler yüzünden araştırmalarında kısır kalmıştır. Bunda, onun "sudur" rütbesinde oluşu ve bu rütbenin vezirliğe denk bulunuşu itibariyle zamanı vezirleriyle tam bir kaynaşma kuramaması da âmil olmuştur denilebilir. Birbirlerine halef ve selef olan bu iki tarihçinin yani Cevdet Paşa ile L.'nın eserleri arasında sathî bir karşılaştırma dahi L.'nin tarihinin Cevdet Paşa'nın eseri yanında ne kadar basit kaldığını gösterir. Böyle olmakla beraber, şunu da belirtmek gerekir ki, Lutfî Tarihi de kaynak olmak itibariyle kendine göre bir kıymet taşımakta, yer yer Cevdet Paşa'nın eserini tamamlamaktadır. Yazma nüshalarının en derli toplusu hâlen İstanbul Arkeoloji kütüphânesinde bu-

lunmaktadır. L., "Tarih"inden başka İmam Gazâlî'nin *Tâlîmü'l - Müteallim* adlı eserini *Tefhîmü'l - Muallim* adıyla Türkçe'ye çevirmiş, Robenson tercümesini ise bizzat tashih etmiştir. Ayrıca, 53 000 kelimelik *Lugat-i Kaamûs* adlı bir de sözlük derlemiş ve şiirlerini topladığı bir *Divançe* yayınlamıştır. Sözlüğünün sadece Elif ve Be harflerini içine alan cüz'ü yayınlanmış olup, öteki harflerin bulunduğu bölüm yazma olarak yine Arkeoloji Müzesi kütüphânesinde bulunmaktadır.
(İ. Parmaksızoğlu)

LÛTFÎ EFENDİ, Bodrumlu Ömer : bk. ÖMER LÜTFÎ EFENDİ, Bodrumlu.

LUTFÎ MOLLA (? - 1494), XV. yüzyıl Osmanlı - Türk ilim alanında tanınan önemli kişilerden biri. Asıl adı Lutfullah olup, olu orta konuşmalarından ötürü Deli L., sarışınlığı dolayısıyle de Sarı L. lakaplariyle tanınır. Babası Kudbeddin Hasan da devrinin tanınmış müderrislerinden biriydi. L., XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Tokat'ta doğdu. İlk öğrenimini babasından aldıktan sonra, çağının büyük bilginlerinden biri olan Sinan Paşa'nın (b. bk.) öğrencileri arasına katıldı ve yaşıtları arasında seçkin kişiliğini ortaya koyarak öğretmeninin en sevgili öğrencisi oldu. Yine bu devrin büyük bilginlerinden Ali Kuşçu İstanbul'a yerleşince, öğretmeninin tavsiyesi üzerine onun matematik derslerini takib ederek, bu alanda da üstün yeteneklerini ortaya koydu. L. M., Ali Kuşçu'dan aldığı bilgileri Sinan Paşa'ya anlatarak, onun matematik alanında eser verecek derecede bilgi kazanmasına yardımcı olmakla, öğretmenine öğretmenlik edecek kadar ileri gitmiştir.

Fâtih'in şehzâdeliğinden beri öğretmeni olan Sinan Paşa, vezir olduktan sonra, hükümdarın isteği üzerine Hazine-i âmire kitapları eminliğinin L.M.'ya verilmesini tavsiye edince L. M., Fâtih'in en yakın adamlarından biri oldu. Bu suretle bilgisini genişletecek zengin bir koleksiyondan hem kendisinin, hem de öğretmeninin faydalanması imkânı doğdu. Ancak, Sinan Paşa'nın bilinmeyen bir sebeple padişahın gözünden düşmesi, L. M.'nın saraydan ayrılmasına ve öğretmeni ile birlikte kendi isteğiyle Sivrihisar'a gitmesine yol açtı. Sinan Paşa ile L. M.'nın İstanbul'dan uzak yaşamaları Fâtih'in ölümüne kadar sürdü. II. Bâyezid padişah olunca, L. M., önce Bursa'da Kaplıca veya Sultan Murad medresesi müderrisliğine, bir süre sonra Edirne dârülhadisine, tekrar Bursa Muradiye'sine, en sonunda da günde 60 akça ile Sahn-i Seman müderrisliğine tayin edildi.

L. M.'nın süratle yükselmesi rakiplerinin hasedini çektiği kadar; ilmine mağrur olarak, meslekdaşlarını küçümsemesi, eserlerini ağır bir dille tenkid etmesi de ona karşı affedilmez bir kinin doğmasına sebeb olmuştu. L. M.'yı çekemeyenlerin başında Molla İzârî (ki, L. M. onun hakkında "Bahs el - Mevlâ İzârî" adiyle bir tenkid yayınlamıştı) ile Hatib-zâde İbrahim Efendi gelmekteydi. Bu tahammülsüzlük, L. M.'nın samimî bir Müslüman olmakla beraber derslerinde daha çok dinin vicdanî ve ruhî taraflarına önem vermesinden doğuyordu. Öğrencilerinden Taşköprülü - Zâde'nin amcasının anlattıklarına göre L. M.'nın bir gün, derste namazın öneminden söz açarak, gözlerinden yaşlar aktığı halde bir hikâye anlatması ve sonunda namazı şeklen kılanları tenkid etmesi bardağı taşıran damla oldu. Hikâye şu idi: Bir gün, bir savaşta Hazreti Ali'ye bir ok isabet eder ve temreni vücudunda kalır. Çıkartılması mümkün olmaz. Ancak, Hazreti Ali namaz kılarken bu zor ameliyat yapılır. Hazreti Ali namaza o kadar kendini vermiştir ki, hiçbir acı duymaz. L. M., bu hikâyeyi anlattıktan sonra dinleyenlerle birlikte, işte biz de namazda kendimizi tam olarak teslim etmezsek, namazımız sadece bir eğilip kalkmakdan ibaret kalır. demesiyle hakkında dinsizlik töhmeti aldı yürüdü. L. M., tevkif edilerek Hatib-zâde tarafından mahkemeye verildi. 200 kadar şahit onun bu şekilde konuştuğuna tanıklık etti. Öyle olduğu halde zamanın müftüsü Efdal-zâde mahkûmiyetine fetva vermeye lüzûm görmedi. Bunun üzerine Hatibzâde, L. M.'nın ölümü için gereken fetvayı verdi. Bu defa devrin padişahı hükmü tasdik etmek istemedi. Fakat, kaba sofuların öğrencileri kışkırtmalarından çekinerek, 18 günlük bir tutukluluktan sonra kararı onayladı ve L. M., 25 rebiyülevvel 900 (24 Kasım 1494) perşembe günü Atmeydanı'nda idam edildi. Kabrinin Eyüb'de Ya Vedûd iskelesi yanında Defterdar Mahmud Çelebi mescidi haziresinde olduğu söylenmekte ise de, bu mezar kaybolmuştur. Onun mümin olarak öldüğü, öldürülüşü sırasında Kelimei Şahâdeti tekrar ettiğine tanıklık edenlerce belirtildiği gibi, sağlığında her gün ikindiye kadar medresede ders verdikten sonra, ikindi vakti Şeyh Vefa zaviyesine giderek, akşama kadar burada Sahîh-i Buhârî okutmasiyle ve bu esnada çok defa, göz yaşlarını tutamamasiyle de sabittir.

L. M., Osmanlı devletinin ünlü ilim kurumu Hızır Bey okuluna mensup, zamanının tanınmış bilginlerinden biri idi. Yetiştirdiği öğrenciler (en tanınmışları Kemal Paşa-zâde ile Hekim İsaac'tır) ve eserlerinin XVII. yüzyıl ortalarına kadar önemini koruması, ona Osmanlı - Türk ilim tarihinde ayrı bir değer kazandırmıştır. Ders anlatışı, güzel konuşması, mizaha meraklı kişiliği, latifeciliği yanında, parlak bir zekâya da sahipti. Fâtih'le, II. Bâyezid'le lâtifeler yapacak kadar samimî olmuş, fakat, kaba taassubu, cahilâne bilgiçlik taslamak gibi davranışları da amansız bir şekilde kınamış, pek çok düşman kazanmıştı. Öğretmeni Sinan Paşa ile münasebetleri ise, onun katında her şeyden üstündü. Hocasına sürgün hayatında yoldaşlık etmekle vefakârlık örneğinin en güzelini göstermişti. Eserlerini değerlendiren Hoca Sadeddin Efendi, Metâli haşiyesine yazdığı tali'ka'nın eski araştırmalarda bulunmayan bir takım bilgileri ihtiva ettiğini, Miftah şerhine yaptığı haşiyenin de zamanına (XVII. yüzyıl başı) kadar yazılanlardan üstün olduğunu, Seyyid Şerif'i tenkid eden görüşlerini *Seb'uş - Şidad* adlı eserinde topladığını ve bu eserin bir kenara atılmasının mümkün olmadığını anlatır. Bunlardan başka 100 kadar ilmin isim ve konutarını tanıtan *el - Matâlibü'l - ilâhiye* ile *Akaaid-i Nefesiyye'ye Hâşiye, Risâle fî Tahkıyki'l - İmân* adlı kitapları vardır. Şiirleri Topkapı Sarayı kütüphânesinde bir mecmua içinde bulunmaktadır (Top. Sa. Yaz. Kat. II. 242). Âdâb'a dair risâlesi ölümünden sonra oğlu tarafından müsveddelerin temize çekilmesiyle meydana getirilmiş, Buhârî üzerine talikatı ise yine öğrencilerinin notlarıyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bir de Kurban risalesi vardır. Ebû Bekr Abdullah el - Bağdadî'nin el - Ferecu ba'de'ş - Şidde adlı eserini de Türkçeye çevirmiştir.

Hayatının Sokrat olayını andıran bir ölümle sona ermesi, halk ve ulema arasında büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır. Onun ölümüne,

Telef-i nefs-i nefîs
ve
ve le - kad mâte şehid

gibi tarihler düşürülmüştür. Bu, Osmanlı Türkiyesi'nde ilim ve fikir yolunda karşılaşılan ilk ölüm hadisesidir. L. M.'nın latifeciliğini ve mizaha yakın kişiliğini belirten eseri ise, *Risale fi Uslu Şuca* veya Uslu Şüca ile *Vezirler Münazarası*'dır (F. Köprülü. Hayat Mecmuası IV. 426). Ancak onun ilmî gücünü açıklayan eseri şüphesiz ki, *Taz'ifu'l - Merbah* olup, İzmir'li Théon'un veya Plutarchos'un eserlerini elde etmek ya da bir

Bizanslıdan takip etmek suretiyle kaleme almıştır. Bu eser, eski Yunanlılar'ın Delos problemine yahut Müslüman bilginlerin "geometri bilmeyen kadı, kararında hata işler" hükmüne dayatılarak hazırlanmıştır. Bu önemli eser Şerafeddin Yaltkaya'nın yardımları ile Adnan Adıvar tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir (*Molla Lutfi le Maktul, la Puplication de l'autel - Platon et le problème de Delos*, Paris, 1940). L. M.'nın Türk ilim tarihindeki yeri, önce Brockelman tarafından (GAL) araştırılmış, daha sonra Adnan Adıvar'ın, *La Science Chez Les Türk Ottomans* (Osmanlı Türkleri'nde ilim) [İstanbul 1943] adlı eserinde belirtilmiştir. L. M.'nın hayatı hakkında A. Adıvar'ın yukarıda anılan eserinden başka Hâlet Bey'in *Dolap* mecmuasındaki makalesi ve Ş. Yaltkaya'nın *Tarih Semineri Dergisi*'nde bir araştırması [İstanbul 1938] vardır.
(İ. Parmaksızoğlu)

LUTFÎ PAŞA (Dâmâd) (1488? - 1563), Kanûnî'nin 4. vezîr-i âzamı olan büyük Türk devlet ve fikir adamı. Çocukken Enderûn-ı Hümâyûn'a alınıp tahsil ve terbiye gördü. 1508'de II. Bâyezid'in çuhadarı oldu ve 1512'de Yavuz tahta geçince Saray dışı hizmete atandı. Yavuz devrinde (1512 - 1520), gittikçe yükselerek Kanûnî'nin cülûsunda sancak beyi (tümgeneral) oldu. Rodos'un fethine (1522) ve Viyana kuşatmasına (1529) katıldı. 1533'te beylerbeyi (orgeneral) oldu. Irâkayn seferine katılarak Tebrîz'e geldi (1534). Karaman, Anadolu, Rumeli beylerbeyiliklerinde bulunduktan sonra birden 3. vezir (mareşal) (1536) oldu. 1537'de Barbaros Hayreddin Paşa ile beraber Korfu seferinde ve Güney İtalya'da Otranto'nun fethinde bulundu. 1538'de 2. vezirliğe yükseldi. Boğdan sefer-i hümâyûnuna gene Kanûnî'nin yanında bu sıfatla katıldı. Ayas Paşa'nın ölümü üzerine 13 temmuz 1539'da vezîr-i âzam (başbakan) oldu. Mimar Sinan'ın dehâsını ilk keşfeden L. P.'dır. Onu uzun yıllardan beri himaye ediyordu. Vezîr-i âzam olunca da hassa sermimarlığına getirdi ki, Sinan, bu görevde 48,5 yıl kalacaktır. L. P., Yavuz'un kızı ve Kanûnî'nin kızkardeşi Şâh Sultan ile evliydi. Bir fâhişeye tatbik ettiği işkenceden dolayı Şâh Sultan, L. P.'ya itiraz eti. Paşa sert cevap verip sultana el kaldırmak isteyince, Sultan, Paşa'yı sarayından dışarı attırdı ve ertesi günü kardeşi Kanûnî'ye gidip durumu anlattı. Kanûnî, 1541 yılı nisanı sonunda Paşa'yı azletti. Bu suretle L. P.'nın sadâreti 1 yıl, 9,5 ay sürmüş oldu. Emekli oldu, zevcesi Sultan'dan ayrıldı ve Dimetoka'daki mâlikânesine çekildi. Bu mâlikânede 22 yıl münzevî yaşıyarak eserlerini yazdı. Yılda 200 000 akça (3 milyon TL.) emekli tahsisatı alıyordu. Şâh Sultan'la 2 yıldan az evli kaldığı için, çocuğu olmamıştı. 1547'de hacca da gitti. Kanûnî'nin son zamanlarında 75 yaşlarında öldü.

L. P., XVI. asır Türkiye tarihinin mühim fikir adamlarından biridir. İslâm hukuku ve felsefesi üzerine yazdığı birkaç Türkçe ve Arapça eserden başka, aynı zamanda şâirdi. Fakat şöhretini sağlıyan eserleri *"Tevârîh-ı Âl-i Osmân"* adındaki Osmanlı tarihi ile, *"Âsaf - Nâme"* adlı, Osmanlı devlet teşkilâtını gayet tenkitçi bir görüşle inceliyen küçük eseridir. Her ikisi de basılmış ve tercüme edilmiştir.

L. P., Dimetoka civarında mâlikânesinin bulunduğu L. P. (Müslim) mevkıınde gömülüdür. Orada, Edirne'de ve İstanbul'da cami, çeşme gibi hayır eserleri yaptırmış ve geniş vakıflar bırakmıştır. (Y. Ö.)

LUTH : bk. LAVTA, UD.

LUTHER, Martin (Eisleben, Thüringen 1483 - Thüringen 1546), Alman din adamı ve din reformcusu. Refah içinde yaşayan bir köylü çocuğu olan L., Magdeburg (1497) ve Eisenach (1498)'da okudu ve Erfurt'ta (1505) felsefe hocası unvanını aldı. Daha sonra Augustinuscular tarikatine girdi, 1507'de papaz, 1511'de de ilâhiyat doktoru oldu. 1513'te Wittenberg üniversitesinde profesör oldu. 1515'de Augustinuscular'ın Almanya nâibi (vicarius) oldu. L., mükemmel bir keşişti. Çalışkan ve ağırbaşlıydı. Ruhî kurtuluşu gerçekte arıyordu. Aziz Pavlos'un mektuplarını inceledikten sonra şu kanaatlere vardı: İnsan, kendisini Allah'ın kutsallığı ile karşılaştırınca, günahlılığını anlar; ama îman edip, Allah ona, kendi oğlunun kazandığı övünçlerden faydalanmasına izin verirse, haklılık kazanır; pişman olup, alçak gönüllülükle Allah'ın karşısına çıkarsa, kurtulabilir. L., bu düşünceleri aklından geçirirken, Tetzel Almanya'da indulgentiae (para karşılığında

M. LUTHER

günahlardan bağışlanması) doktrinini ortaya koyuyordu. L., indulgentiae satımına karşı geldi ve 31 Ekim 1517'de Wittenberg'te 95 tezini ilân etti. Bu hareket Reformasyon'un başlangıcıdır. L., Kilise'den henüz ayrılmamıştı; istediği şey, Kilise'yi bu yolsuzluklardan kurtarmaktı. Vaazlar verdi, düşüncelerini savundu; sonunda Papa'ya başvurdu. Papa, ise L.'i sözlerini geri almaya davet etti (1520). L., 10 aralık 1520'de papanın mektubunu Wittenberg meydanında yaktı. Bunun üzerine din düşmanı olarak suçlandı. Aynı yıl Reform'la ilgili üç büyük yazısını yayınladı: *An den Christlichen adel Deutscher Nation* (Hıristiyan Alman asilzâdelerine) başlığı altında, Hıristiyanların hepsine yönelerek, bunların her birinin, kendisine din adamı, rahip gözü ile bakabildiğini iddia ederek, Roma'daki dinî derecelenmeye lüzum olmadığını ileri sürdü. *Kitâb-ı Mukaddes*'i herkesin serbestce tefsir edebileceğini; ve

M. LUTHER : Meşhur İncil'in 1534 baskısı

Konsil'e (Hıristiyan bilginlerinin toplantısı) başvurabileceklerini, doktrininin çok önemli bir noktası olarak ilân etti. L., aynı zamanda Papalık hükûmet teşkilâtının reformunu rahiplerin evlenme yasağının kalkmasını ve papanın eğemenliğini isteyenlerin yok edilmesini istiyordu. İkinci yazısının başlığı *Von der Babylonischen Gefangenschaft der Kirche* (Kilisenin Babil Köleliği) olup, burada L., sadece vaftizi ve şaraplı ekmek âyinini, bundan başka olsa olsa kafereti kabul ettiğini bildirdi. Şaraplı ekmek âyininde, şarabın İsa'nın kanı, ekmeğin de İsa'nın eti haline geldiğine inanmadığını bildirdi. L. Üçüncü yazısında da bir Hıristiyan'ın hürriyetini veciz bir şekilde anlattı. Kısaca L., görünür Kilise (Roma)'nın karşısına, görünmez bir manevî Kilise kurmuştu. Roma Kilisesi'nin *Kitâb-ı Mukaddes*'e ve geleneğe dayanan öğretimine karşı yine *Kitâb-ı Mukaddes*'e dayanan başka bir öğretim getiriyordu. Pavlos'a dayanarak, insanın İsa'nın imanının onu haklı çıkarmak ve kurtarmak için yettiğini bildirdi. L., 1521'de Worms'da toplanan diyet (meclis) karşısında sözlerini geri almayacağını ilân etti. İmparatorluğun aforozuna uğrayınca, Wartburg şatosunda saklandı ve burada İncil'i Almanca'ya çevirdi. Böylece Alman edebiyatının sonradan kullandığı yazı dili meydana geldi. L. 1522'de Wittenberg'e döndü ve anabaptist'ler (Alm. Wieder taufer yani tekrar vaftizciler) öğretimine karşı çıktı. 1529'da kurduğu mezhebi teşkilâtlandırdı. Âyinlerde başlıca yeri, *Kitâb-ı Mukaddes*'in okunmasına, ilâhî terennümüne ve vaaza ayırdı.

L. Erasmus'un hümanizmasından ayrıldığı gibi, Zwingli'nin öğretimini de reddediyordu. 1525'te Katharine von Bora ile evlendi. Luther'ci kiliselerin öğretimi, L. ve Melanchthon tarafından hazırlanan ve kabûl edilen iki yazıda bulunur. Birincisi *"Augsburg Din Kabûlü"* [1530], ikincisi de *"Schmalkalden yazıları"* [1537]'dır. Nürnberg Mütarekesi (1532)'den sonra L., kendisini vaaza ve kilisenin sağlamlaştırılması çalışmalarına vermiştir. Bu arada *Tafelsgesprâche*'yi (Sofra Konuşmaları) yayınlamıştır.

Luther, Protestan mezhebinin kurucusu olmakla, Avrupa tarihinin en mühim şahsiyetlerinden biridir. Hıristiyan âleminin mühim bir kısmını Papa'dan ayırmış, Papa'yı sâdece Katolikler'in rûhânî reisi olarak bırakmıştır. Bu suretle çok kanlı mezhep harbleri başlamış, Katoliklik, contre - réforme hareketine girişmiş, fakat neticede bir çok Katolik Avrupa milleti Protestan mezhebini tercih etmiştir. İskandinav ülkeleri, Kuzey Almanya, Holanda, İngiltere, İskoçya hemen bütünüyle Protestan olduğu ve kaldığı gibi, bu mezhep, Fransa, Macaristan, Çekoslavakya gibi koyu Katolik bazı ülkelerde, hattâ dünyanın her kıt'asında kendine mü'minler bulmuştur.

LUTHIER (Fr., "lütiye" ok.), telli saz yapan, imal eden san'atkâr. Yaylı veya mızrablı saz olabilir. İng. lutemaker, Alm. Lautenmacher, İt. liutaio, İsp. laudista. Kelimeyi "luthiste = lavta, ud, luth çalan" ile karıştırmamalıdır. Telli (yaylı veya mızrablı) saz imal etme san'atına "lutherie" denir. Kelime aslında Ortaçağ'da luth (ud) imal etme mânâsı genişliyerek bugünkü medlûlünü almıştır. (Y. Ö.)

LUTURYAN BORUSU (tı ile), XVII. yüzyıl Türk Musikisi'nde kullanılmış bir nefesli çalgı. Kelime "Luthérien" den gelmektedir. Herhalde Protestan dinî musikisi yoluyla İstanbul'a geçmiştir. Evliyâ Çelebî, İstanbul'da bu çalgıyı çalan 10 profesyonel san'atkâr olduğunu, Holanda'dan geldiğini, Hristiyanlar'ın gemilerinde çaldıkları bir boru çeşidi bulunduğunu söylüyor. (Y. Ö.)

LUVİCE, Anadolu'da M. Ö. III. binde konuşulan dillerden biri. L. Hitit, Phryg dilleri gibi Hind-Avrupâî dillerdendir. E. Forrer, Hitit metinleri arasında bu dili ilk defa keşfetmiş ve büyük Substrat diller ailesine koymuştu (ZDMG (NF) I, 1922. s. 210). Bu dil gurubunda yer adları ile bazı kültür kelimeleri "ss ve nt/d" li son eklerle karakteristiktir. Landsberger ve talebeleri bu dile Protoluvice demektedirler (E. Bilgiç, AfO 15,1945/51 s. 15). F. Schachermeyr ise L.'ye "Ege dilleri" adını verir. L.'nin Ege'nin Substratr dilleri ile eşitliğini A. Goetze ileri sürmüş ve L.'de "ss ve nt/d" li isimlerin varlığını göstermişti *(Kleinasien,* 2. baskı. s. 60).

L.'nin filolojik açıdan ilk tetkikini H. Th. Bossert'e borçluyuz *(Ein hethitsches Königssiegel,* 1944 s. 108). Aynı bilgin daha sonra, 1951'de İstanbul'da yapılan 22. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'nde L. üzerinde yapılan tetkikleri gösterdi. İki sene sonra Heinrich Otten, Hattuşaş arşivinde bulunan bütün L. metinleri toplayıp KUB XXXV de yayınladı (1953). Sonradan Rosenkranz'ın, "Beitaegen zur Erforschung des Luvischen" adlı eseri ve Otten'in, "Zur grammatikalischen und lexikalischen Bestimmung des Luvischen" (1953) kitabı ile L.'nin dil bünyesi araştırılmaya başlandı. Fransız bilgini Emanuel Laroche tarafından "Dictionnaire de la Langue Louite" (1959) ile bu dilin lûgatı yazıldı. Daha sonra L. R. Palmer, Girit'te keşfedilen "Linear A" çizgi yazısı dilinin de L. olduğunu ileri sürdü *(Transaction Philol. Society,* 1958, s. 75). Ona göre ss ve nt/d ekli isimleri Girit'e götürenler

Luviler'dir ve L. ile Hititce akrabadır. Palmer bu maksat için ev anlamına gelen L. "kuvanna" ile Hititce "parna" kelimelerini mukayese eder ve Yunanistan'daki Parnas ile Anadolu'daki Parnassos dağ adlarını gösterir ve Yunanistan'daki Orta Hellas kültürünün Batı Anadolu'dan oraya Luviler'in götürdüğünü, Orta Hellas'ın bir "Luvi devri" olduğunu söyler.

Diğer taraftan L. üzerinde bugüne kadar yapılan tetkiklerle Hitit hieroglif yazı dilinin de L. olduğu anlaşılmış gibi, Lykia dilinin de L.'nin geç bir kolu olduğu kabûl edilmiştir: E. Laroche, *Comparaison du Louite et du Lycien,* I ve II (1957/58), *Houvink Ten Cate, The Luvian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera* (1961) ve Pedersen, *Lykisch und Hittitisch* ile Sturtevant'ın *Langues,* 24, s. 314. Bütün bu tetkiklerle Hitit metinlerinde Arzawa ve Kizzuwatna memleketlerinde gösterilen bazı tanrı, şahıs ve yer adlarının Hellenistik devirlerdeki Lycia tanrı, şahıs ve yer isimleriyle aynı oldukları isbat edilmiştir. (F. Kınal)

LUVİLER, M. Ö. III. binde Anadolu'da yaşayan bir kavim. Boğazköy metinlerinde bunlardan bahsedildiği gibi, yalnız Luvice yazılmış metinler de bulunmuştur. Tarihin tanıdığı en eski Hind - Avrupâî kavimlerinden biri olan L.'in, Hititler'in Kizzuwatna (Çukurova) ve Arzawa (Antalya bölgesi) memleketleri dedikleri Güney Anadolu'da oturdukları bilinmektedir. Mersin, Hacılar ve Alişar kazıları L.'in Anadolu'nun Kalkolitik kültürünü yaratmış olduğunu göstermiştir *(Anadolu Araştırmaları,* II, 1965, s. 395 s. d.).

L.'in diline Hitit metinlerinde Luvice anlamına "Luili" denir. L.'in Küçükkasya'da yerli kavimlerden oldukları görüşü (A. Götze, *Kleinasien,* 2. 1957, s. 60) kabûl edildiği takdirde Hind - Avrupâî kavimlerin menşeinin de Anadolu olduğu neticesine varılır. Buna karşı James Mellaart, L.'in Anadolu'ya Boğazlar üzerinden geldikleri tezini savunmuştur *(AJA,* 62, 1968, s. 9 - 32). Ona göre doğu Balkanlar'daki Gumelnitza kültürünü yaratan L.'dir ve bunlar M. Ö. 2500'lerde Boğazlar'dan Anadolu'ya geçerek oradaki Troya I şehrini yakıp yıkmış, sonra aynı yerde Troya II medeniyetini kurmuşlardır. Daha sonra bunlardan bir kısmı adalar üzerinden Yunanistan'a giderek, orada Erken Hellas I ile Girit'teki Erken Minos II medeniyetlerini kurmuşlardır. Mellaart'a göre, M. Ö. 2300'lerde yukarı Menderes vadisinde yerleşip kalan L. ise, burada Yortan ve Kusura kültürünü meydana getirdiler. Mellart'ın Anadolu höyüklerinde III. bin sonralarına ait tabakalara göre konulan bu tezi kabûle değer görülmemiştir (bk. F. Schchermeyr, L. c., s. 395) (F. Kınal)

LUXEMBOURG DEVLETİ. bk. LÜKSENBURG.

LUXEMBOURG (veya Lutzelburg =Küçük kale veya küçük şehir), aynı adı taşıyan büyük - dükalığın başkenti. Nüfusu 71 000 kişi (1966). Sûre ırmağının bir kolu olan Alzette suyu sahilindeki yamaçlarda kurulmuştur. Şehrin asıl kısmı, saray ve hükûmet binaları yüksekte, düzlük kesimde, halkın oturduğu mahalleler ise vâdîdedir. L. kalesi, eskiden Cebelitârık'tan sonra Avrupa'nın en kuvvetli kalesi sayılırdı. Alzette suyu üzerinde tabakhaneler, damıtım tesisleri ve bira fabrikaları sıralanır. Belediye sarayında antik eserler koleksiyonu vardır. Şehrin tarihi 963 yılına kadar uzanır. XVII. yüzyılda stratejik önemi bakımından Fransızlar tarafından işgal edildi (1684 - 1697). 1815'ten 1867'ye kadar burada bir Prusya garnizonu bulundu, 1867'de silâhtan tecrid edildi. (O. Yüksel)

LUXEMBOURG : Bir görünüş

LUXEMBOURG, Belçika'da bir idarî bölge, ülkenin güney-doğusundadır. Yüzölçümü 4 418 km², nüfusu 218 600 (1966), merkezi: Arlon. L. Arlon, Bastogne, Marchesen - Famenne, Neufchâteau ve Virton olmak üzere beş yönetim bölümüne ayrılır. İl'in büyük bir kısmı Ardenne dağlarını içine alır. Kuzey kısmı, iklimi sert bir bölge olup, bir kısmı ormanlıktır. Güney kısmının daha yumuşak iklimi ve daha zengin toprakları, çeşitli ürünlerin yetişmesini kolaylaştırır. Burada tahıl tarlaları, meyva bahçeleri ve hayvan yetiştiren çiftlikler vardır. L.'un güney-doğusunda demir cevheri bulunur ve bir kaç yüksek fırın çalışmaktadır. Bölge Lorraine havzasının devamını teşkil eder.

LUXEMBOURG HÂNEDANLARI, önce L. kontluğuna, sonra L. dukalığına sahib olan aileler: Bunların birincisi, Kont Konrad (ölümü 1086) tarafından kurulmuştur. Bu asilzâde ve torunları L. senyörlüğünü idare etmişler; hânedan 1136'da sönmüştür.

İkinci L. hânedanını, bir yan soydan olan II. Heinrich kurmuştur (XIII. yüzyıl). Bunun oğlunun torunu IV. Heinrich 1308'de, VII. Heinrich olarak Cermen İmparatoru seçilmiştir. Bu ailenin en ünlü üyeleri şunlardır: VII. Heinrich, imparator (1308 - 1313); bunun oğlu Johann, Bohemya kralı (1346'da Crecy'de ölmüştür); onun oğlu IV. Karl, Cermen imparatoru (1346 - 1378); Karl'ın iki oğlu Wenceslaus, imparator (1411 - 1437); Habsburg'lu II. Albrecht 1438'de bu hânedanın mirasına konmuştur.

LUXEMBOURG MAREŞALİ, François Henri de Montmorency - Bouteville (Paris 1628 - Versailles 1695), Fransız askeri. Bouteville kontunun, ölümünden sonra doğmuş oğlu. Taktik bilgisi ile şöhret kazanmış olan L., Condé'nin emirleri altında çarpıştı, sonradan da Holanda ordusunun başına geçti (1672) ve Fransa Mareşali oldu (1675). Devrinin büyük askeri olarak şöhret kazandı. Cansel

LUXEMBOURG MAREŞALİ

(1677) ve Saint-Denis (1678) zaferlerini kazandı. Flandre (Felemenk) ordusunun başında Fleuras (1690), Steinkerque (1692) ve Neerwinden (1693) zaferlerini kazandı. Neerwinden'de o kadar çok düşman bayrağı zaptetti ki kendisine *Le Tapissier de Notre - Dame* (Notre - Dame Kilisesinin Döşemecisi) lakabı verildi. Torunu Charles François Frédéric (1702 - Paris 1764) 1757'de Fransa mareşali olmuştur.

LUXEMBOURG SARAYI, Paris'te bir saray. Saltanat nâibesi Marie de Médicis'nin emriyle XVII. yüzyılın başlarında yaptırıldı. İnşaatı, önce Salomon Brosse, sonra Lemercier yönetti. Büyük galeriyi Rubens süsledi. Marie de Médicis sürgüne giderken, sarayı Gaston d'Orléans'a bıraktı. L. sarayı daha sonra Mlle de Montpensier, Elisabeth de Guise, XIV.

LUXEMBOURG SARAYI

Louis'ye geçti. Bir süre Kardinal Richelieu'nün de oturduğu saray, ihtilâlde hapishâne, Directoire döneminde hükûmet sarayı oldu. 1879'da senatoya geçen sarayın kütüphânesinde Delacroix'nın çeşitli tabloları vardır. (O. Yüksel)

LUZERN (Alm.; Fr. Lucerne), İsviçre'de şehir; aynı adlı kantonun başkenti. Almanca Vierwaldstätter See, Fr. Lac des Quatre - Cantons adını taşıyan gölün batı ucundadır. Nüfusu: 71 600 (1966). VII. yüzyılının sonlarında kurulan L. turizm ve sayfiye merkezidir. Reform'da katolik kalan L., öbür katolik kantonlarla ittifak kurmuş ve 1845'te Sonderbund grubuna katılmıştır. L. kantonunun yüzölçümü 1 494 km², nüfusu 253 400 (1966)'dür. Toprakları Alp'lerin etekleri boyunca uzanır. Buraya tepeler ve orta yükseklikte dağlar hâkimdir.

LUZERN : Göl ve şehir

Büyük ölçüde sığır yetiştirilir; yamaçların alt kısımlarında meyve bahçeleri vardır. Buzul vâdîlerinde de her cins ürün yetiştirilir. Şehirde tekstil endüstrisi gelişmiştir.

L. kantonu, İsviçre Birleşik Devletleri'ni teşkil eden kantonlardan biridir. Kanton, VII. yüzyıl sonlarında bir manastırın çevresinde oluşmuştur. VIII. yüzyılda Murbach manastırına bağlanmıştır. 1291'den 1386'ya kadar Avusturya arşidukaları olan Habsburglar'ın eline geçmiş, sonra ayrılmıştır. XV. yüzyılda bugünkü sınırları aşağı yukarı teşekkül etmiştir. Mezheb harblerinde Protestan'lığa karşı direnmiş ve Katolik kalmıştır. Fransa kıralının hizmetine ücretli asker gönderen kantonlardan biri idi. XIX yüzyıl başlarında mücadele sahası oldu. Protestan kantonlardan ayrılmak istediyse de, sonunda direnmekten vaz geçti ve İsviçre Birliği bozulmadı.

LUZERN GÖLÜ (Alm. Vierwaldstätter See, Fr. Lac des Quatre - Cantons), İsviçre'de bir göl. Luzern, Schwyz, Unterwald ve Uri kantonlarının arasında bulunur. Yüzölçümü 114 km²'dir. Dağların arasında bulunması ve çok girintili çıkıntılı olması bakımından çevrenin manzarasına şâhâne bir güzellik katar. (O. Yüksel)

LÜBECK, Almanya'da bir liman şehri. Nüfusu 239 500 dür. Eskiden çok zengin olan bu şehir önemini kaybetmiş, II. Dünya Savaşı'nda büyük zarar görmüştür. Şehre göçmen akını olduğundan, yeniden gelişme başlamıştır. Kimya, otomobil ve kauçuk sanayii gelişmiştir. Konserve fabrikaları, dökümhâneler, tersaneler vardır. (C. Kurt)

LÜBECK : Katedral

LÜBECK PRENSLİĞİ, Batı Almanya'nın kuzeyinde bir şehir olan L., 1143'te Holstein Kontu II. Adolf tarafından kurulmuştu. Saksonya Dükü Aslan Heinrich, 1158'de L.'i ele geçirerek I. Friedrich'e haklarını kabûl ettirdi. I. Friedrich korsantara karşı çok sağlam bir liman olan L.'i, 1226'da "imparatorluk şehri" yaptı. L., Baltık şehirlerinin önemli bir ticaret merkezi olarak hızla gelişti. Böylece Hanse Birliği'nin merkezi oldu. Baltık'taki ekonomik hâkimiyetini ve tekelini devam ettirebilmek için İskandinav ülkelerine karşı ölçüsüz

askerî hareketlere girişti. Bu durum XVI. yüzyılın başlarına kadar sürdü. 1535'te L., Kuzey Avrupa'da mühim bir güç kabûl ediyordu. Aynı tarihlerde L.'te "Reform" kabûl edildi. Ülkeyi 1555'ten itibaren protestan idareciler yönetti. L. yavaş yavaş gerilemeye başladı. Son Hanse meclisi 1630'da toplandı. XVIII. yüzyılda bir düzelme görülür gibi olduysa da, bu uzun süreli olmadı. 1801'de şehir Danimarkalı'lar tarafından işgal edildi; 1803'te de Napoléon'un imparatorluğuna katıldı. 1815'te, bağımsız şehir olarak ilân edildi; 1866'da Kuzey Almanya Konfederasyonu'na katıldı. (O. Yüksel)

LÜBKE, Heinrich (doğ. Enkhawsen - Arnberg 1894), Alman devlet adamı, mühendis. CDU (Christliche Demokratische Union) Hıristiyan Demokrat Birlik Partisine bağlıdır. 1926 - 1933 yıllarında Deutsche Bauernschaft (veya Bauernpartei) (Alman köylü partisi)'nin başında bulundu. Zentrum partisine bağlanarak 1931 - 1933 Prusya Meclisine (Laneltag) üye oldu ve 1933'ten sonra tutuklandı. L., II. Dünya savaşı'nda Schlempp özel mimar ve mühendisler bürosunha çalıştı. Savaştan sonra C.D.U.'ya katıldı, 1964 - 1969 yıllarında Landtag'ın Kuzey Rhein - Vestfalya üyesi olarak çalıştı. 1949 - 1950 Bundestag üyesi oldu, 1953'ten sonra tekrar Bundestag'a seçildi ve 1953 - 1959 yıllarında Beslenme, Tarım ve Ormanlar bakanı oldu. 1.7.1959'da meclis tarafından 1038 üzerinden 526 oy ile cumhurbaşkanı olan L., 1.7.1964'te S.P.D. (Alman Sosyalist partisi)'nin oylariyle tekrar seçildi. (V. Örs)

H. LÜBKE

LÜBNAN (Ar. *Cumhûriyye - l - Lübnâniyye;* Fr. *La République Libanaise),* Akdeniz'in doğu kıyılarında bir ülke. Kuzey ve doğuda Suriye, güneyde İsrail ile sınırlıdır. Yüzölçümü 10 170 km², nüfusu 3 000 000 kadar, başkenti Beyrut'tur.

Topografi. L.'ın topografisine kuzey, kuzey - doğu; batı, güney - batı doğrultusunda uzanan paralel iki sıradağ hâkimdir. Bunlardan Akdeniz'e daha yakın olanı L., daha doğudaki Anti - L. dağlarıdır. Bu iki dağ sistemi arasında, Bekaa veya Bika yüksek platosu, Akdeniz kıyısı boyunca da, dar bir kıyı ovası yer alır. L. sıradağları, kuzeyde 3 048 m kadar olan en yüksek noktasına erişir; sonra güneye doğru yavaş yavaş alçalır; sonra tekrar yükselerek Beyrut şehrine hâkim Sannin ve Kenisa tepelerini meydana getirir. Anti - L. dağları da, kuzeyde yüksek bir tepe ile başlıyarak güneye doğru gitgide alçalırsa da, en güneyde Cebel - eş - Şeyh (Hermon) dağı ile büyük bir yükseltiye ulaşır.

Bekaa, İsrail ile Ürdün'den geçip Kızıldeniz'i de aştıktan sonra, Afrika kıtasına giren Büyük Ritt vâdîsinin kuzey ucudur. Bekaa'nın verimli topraklarını L. ve Anti - L. dağlarının erozyonu ile birikmiş alüvyonlar meydana gelirmiştir. Güneyde sarp tepelerle kaplı olan Bekaa, Cebel - Eş - Şeyh'in yamaçlarını meydana getiren tepelere karışır ve Yukarı Ürdün vâdîsini meydana getirir.

L.'ın kıyı ovasının çok yeri dar bir şerit hâlindedir. Bâzı yerlerde tamamen yok olan bu şerit, bâzı yerlerde genişliyerek ağaçlıklarla çevrili şehir ve kasabaların meydana gelip gelişmesine imkân vermiştir. En kuzeydeki Trabulus kıyı ovası, genişliyerek doğuya doğru yayılır ve Akkar ovasını meydana getirir.

LÜBNAN

Nehirler ve ırmaklar. L.'daki birçok akarsu kışın L. dağlarında meydana gelen sellerden ibarettir. Başlıca nehir, Bekaa'dan geçerek güneye doğru akan ve Sayda'nın güneyinde denize ulaşan Kasımiyye'dir (eski Litani veya Leytanî). Bekaa'nın kuzey ucundan çıkarak Suriye topraklarına giren Nehr - el - Kebîr L.'ın Suriye ile olan kuzey sınırını çizer.

İklim ve bitki örtüsü. L., mutedil sıcak kuşaktır. Yüksek dağları sayesinde, çoğu yerinde yumuşakla sıcak arasında değişen bir iklimi vardır. L.'ın orman ağaçları arasında en önemlileri çam ve meşedir. Eski çağlarda, sık ormanlarla kaplı olan ülkenin ağaçları ihraç edilir ve özellikle gemi yapımında kullanılmak üzere çok aranırdı. L.'ın senbolü sayılıp, bayrağına da resmi konan sedir ağacı, eskiden dağların yüksek kesimlerini kaplamış olsa gerekir. Bugün L. ormanlarının çoğu yok olmuştur. Kalmış olan sedir ağaçlarının hepsi dört küçük koruluk hâlindedir. Ayrıca zeytin ağaçları vardır.

Şehirler. L.'ın başlıca şehir ve kasabaları deniz kıyısındadır. Başkent Beyrut (b. bk.), karayolu ile Suriye'nin başkenti Şam'a bağlıdır. Ülkenin ikinci büyük şehri Trabulus - Şam'dır (nüfusu : 120 000). Bu şehrin pek mükemmel olan tabiî limanı bugün çok kullanılmamaktadır. Ancak Irak Petrolleri Şirketi (IPC)'nin boru hatlarının terminali durumunda olduktan başka, bir petrol tasfiyehanesine de sahiptir. Üçüncü büyük şehir Sayda'dır (nüfusu : 40 000). Bir zamanlar Fenikeliler'in başta gelen şehirlerinden biri ve ortaçağda bir ticaret merkezi olan Sayda, sonradan bu önemini kaybetmiş, fakat çağımızda Trans - Arabian boru hattının terminali olarak yeniden önem kazanmıştır. Sayda'da büyük bir petrol tasfiyehanesi vardır. Öteki kıyı şehirleri çok daha küçüktür. Antik adı, Tyros olan şimdiki Sûr (nüfusu : 35 000), zamanımızda ise çevresindeki dağ köylerinin ihtiyaçlarını sağlayan bir pazar kasabası durumundadır.

Etnoloji. L.'ın nüfusunu bir ırklar karışımı meydana getirir. Ülkenin, Cebel (L. Dağları) kesiminde çoğunlukla, aslen Anadolulu ve Kafkasyalı olan Ermeniler; kıyı şehirleriyle Bekaa'da ise, Antik çağın Fenikelileriyle aynı nesilden olması muhtemel, Suriye, Filistin ve Arabistan asıllı halk yaşar. Bu iki ana unsurdan başka Doğulu ve Batılı ırkların karışmasından meydana gelmiş azınlıklar da vardır.

Tarihî bakımdan L. halkı, ülkenin çevresindeki bölgelerden birbiri ardından gelen insanların ülkeye yerleşmeleriyle meydana gelmiştir. Bir görüşe göre, Cebel kesiminde yaşayan halk (bunları bugün Maruniler, Dürzîler — veya Durs'lar — ve daha küçük cemaatler temsil eder) başlangıçta asıl Suriyeliler olarak Suriye'de yaşamakta iken, Sâmî istilâlariyle verimli ovalardan sürülüp çevredeki dağlık bölgelere atılmışlardır. Birbiri ardından L.'ı ele geçiren fâtihler ülke halkının bileşimine özellikle kıyı bölgelerinde büyük katkılar yapmışlardır.

Dil. L.'lılar Arapça konuşur. Bu dilin, VII. yüzyıldaki Arap fütuhâtında veya daha önceki yüzyıllarda, Arabistan yarımadasından topluca göç edip kısmen Suriye'ye, kısmen de L.'ın bazı kesimlerine yerleşmiş olan, kabileler tarafından getirilmiş olması muhtemeldir. Haçlı Seferleri sırasında L.'ın her tarafında Arapça konuşulduğu bilinmektedir. Aramca lehçeleri mahallî dil olma niteliğini çoktan kaybetmiştir. Günümüzde, Aramca'nın bir lehçesi olan Süryânî (Lat. *syriacus),* yalnız Marunîlerin kilise âyinleri ile bâzı küçük Hıristiyan âyinlerinde kullanılmaktadır. Ülkenin büyük şehirlerinde Fransızca da çok kullanılan bir dil durumundadır.

LÜBNAN : Beyrut'ta Liman ve Endüstri bölgesi

Din. L., bir dinler ve mezhepler mozaiki manzarası göstermektedir. L.'da Sünnî Müslümanlar sayıca Alevîlerden epey daha çoktur. Hıristiyanlar'ın en kalabalık grubu Marunî'lerdir; onlardan sonra Ortodoks Rumlar gelir; hayli Dürzî vardır.

Eğitim ve Kültür. L.'ın okulları ve kolejleri ünlüdür. Ülkede başlıca üç tip eğitim kurumu vardır: Bunlar Fransızca tedrisat yapan çok sayıda latin okulları ve kolejleri, İngiliz diliyle öğretim yapan okullar, kolejler ve millî eğitim kurumlarıdır.

İngilizce öğretim yapan eğitim kurumlarının başında, 1866'da Suriye Amerikan Koleji olarak kurulmuş olan, Beyrut Amerikan Üniversitesi yer alır. Bütün bu tip kurumlar, XIX. yüzyılda, İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerlerinin çalışmalariyle gelişmiştir.

Latin ve İngiliz - Amerikan misyoner okullarından başka kolejlerini de örnek alarak kurulan millî eğitim kurumları üç çeşittir: Mahallî dinî kurumlarca yönetilenler, devletçe yönetilenler ve özel okullar.

Beyrut'ta biri Millî Müze, öteki Amerikan Üniversitesi Müzesi olmak üzere iki müze vardır. Mevcut üç büyük kütüphâne, Amerikan Üniversitesi Kütüphânesi, St. Joseph Üniversitesinin Şark Kütüphânesi (Bibliothèque Orientale) ve Millî Kütüphânedir. Bunlardan St. Joseph Kütüphânesi, çok zengin bir Arapca elyazmaları koleksiyonuna sahiptir.

L.'lı yazarlar, XIX. yüzyılda Arap edebî uyanışının öncülüğünü yapmışlardır. Yazıcı ve Bustânî âileleri, Fâris ü'ş - Şidyak gibi başka yazarlarla birlikte, Arap dilini bir edebî ifade aracı olarak yeniden canlandırmışlardır. XX. yüzyılda L.'lı edebiyatçılar, modern Arap edebiyatının başta gelen simaları olmuştur.

Ekonomi ve Ticaret. L.'ın en büyük millî gelir kaynağı ticarettir. Yalnız başına dış ticaret, bir gelir kaynağı olarak, ziraat ile sanayii bile geride bırakmaktadır. L. büyük başarı ile yürüttüğü ithal ve yeniden ihraç (re - export) şeklindeki ticaret faâliyetlerinden başka, altın ve yabancı para (döviz) sarraflığı, transit ticareti ve serbest bölge depoculuğu gibi çeşitli hizmetler de yapmaktadır. Beyrut limanının vergiden muaf serbest bölgesi, bugün için Orta - Doğu'nun en önemli transit anbarlama merkezidir. Turizm gelirleri çok büyüktür.

Tarım ve Endüstri. L.'da tarıma elverişli genişçe topraklar, yalnız Bekaa ve Akkar bölgelerinden ibaret olduğu için, öteki ekilebilir topraklar, yoğun üretim usulüyle işlenmektedir. En çok muz, turunçgiller, elma, armut, şeftali, kiraz ve üzüm yetiştirilir.

L.'ın sınaî gelişmesi henüz ilk devresindedir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında çok gelişmiş olan ve o zamanlar L.'ın çok ünlü olan dutluklarına dayanan ipekçiliği, bugün hemen hemen yok olmuştur. L.'ın bugünkü bellibaşlı endüstri çalışmaları, besin maddelerinin işlenmesi, turizm ve dokuma sanayii üzerinde toplanmaktadır.

Yönetim. L. bir cumhuriyettir. Fransız "mandat" sı dönemine rastlayan ve 1926 yılında kabûl edilen, sonradan üzerinde büyük değişiklikler yapılan L. anayasasına göre, ülkede genel oylama ile, en çok dört yıl için seçilen bir yasama meclisi bulunur. L.'lı milletvekilleri altı Hıristiyan'a karşılık beş Müslüman ve Dürzî oranında seçilirler. Öyle ki, meclisteki üyelerin sayısı daima 11 rakamının belirli bir katı kadar olur. Din ve mezhep esasına dayanan bu görev dağılımı, ordu da dahil olmak üzere yönetimin her kesiminde uygulanır. Cumhurbaşkanı parlamento tarafından altı yıl için ve yürütme gücünün başı olarak seçilir. Yazılı bir anlaşmaya göre cumhurbaşkanının Marunî Hıristiyan olması gerekir. Parlamentoya karşı so-

LÜBNAN : Jezzin'de bodur elma ağacı kültürleri

rumlu olan cumhurbaşkanı bir Sünnî Müslüman'ı kabineyi kurmakla görevlendirir. Kabinenin teşkilinde dinî hiziplerin gerekli oranda temsil edilmesine çok dikkat edilir. Kabine, parlamentonun güvenine dayandığı için önceden tesbît edilmiş bir görev süresi söz konusu değildir.

Tarih : Suriye, Yavuz Sultan Selim tarafından fethedildiği zaman L. ayrı bir siyasî çehre gösteren tarihî bir varlık halinde gelişmiş bulunuyordu. Ortaçağ'da ülke, Yakındoğu'ya hâkim devletlerin savaşçı klanlarına akınlar yaptırdıkları bir sınır bölgesi durumunda idi. Orta Anadolu'nun göçebe Hıristiyanlar'ından olan Mardaî'lerin Kuzey L.'a gelmeleri bu gibi akınlarla oldu. Bizanslılar tarafından Toroslar'ın Amanus (bugünkü Elmadağ) kesimine yerleştirilen Mardaîler, VII. yüzyılda iki defa (666'da ve 689'da) Suriye'yi istilâ ettiler ve her defasında L.'a da girdiler. Yine böylece, savaşçı Arap, Türkmen ve Kürt klanları da gelip Güney L.'a ve ülkenin Akdeniz kıyıları bölgesine yerleştiler.

689'da Mardaî'lerin ikinci defa Suriye'yi istilâ etmelerinden az önce, Şam'daki Emevî'ler Âsî nehri kıyılarındaki manastırlarında yaşayan Monotelit Mar Marun keşişlerinin Bizans ordusu tarafından kovuşturulmalarına izin verdiler. Keşişlerin çoğu öldürüldü, fakat bâzıları kaçmayı başararak Kuzey L.'da Marunî cemaatini kurdular. Üç yüzyıl sonra, 996 - 1021 yıllarında hüküm süren Mısırlı Fâtımî Halife El - Hakîm kendisinin Allah'ın tecessüd etmiş bir şekli olduğunu ilân edince, bu iddiayı destekleyen az sayıda insan Fâtımî İmparatorluğu topraklarında halkın gazabına uğradı. Sonunda Güney L.'ın Vâdi't - El - Teym bölgesine kaçarak orada Dürzî mezhebini ve ibâdet şekillerini kurdular.

Osmanlı dönemi. L.'ı fetheden Türkler güneyde en çok söz sahibi Dürzî emirleri olarak Buhtur'lar yerine Şuf bölgesinin Maanîler'ini tanımışlardır. Kuzey L.'a gelince, XVI. yüzyıl sonunda bu bölge Osmanlılar'ın Trabulus Paşası olarak tanıdığı Kürt emîri Yusuf Sayfa'nın eline geçmişti. Bu emîrin sert yönetimi ve para hırsı Marunîler'i yıldırmış, bunların pek çoğu Maanîler'in yumuşak yönetimi altında yaşamak için güneye göç etmişti. 1609'da da Marunî patriği kuzeyden kaçmak ve Maan'lı Emîr II. Fahreddin'e sığınmak zorunda bırakıldı.

II. Fahreddin Marunîler ve Dürzîler'i kendi yönetimi altında birleştirmeyi ve XIX. yüzyıl ortasına kadar devâm edecek olan Cebel-i L. emîrliğini kurmayı başardı. 1627'de Fahreddin, Trabulus Paşası Yusuf Sayfa'yı mağlup ederek Kuzey L.'ı Maan topraklarına kattı. Fahreddin daha önce Bekaa, Beyrut ve Sayda'yı alarak topraklarını genişletmiş, Sayda'yı başşehir yapmıştı. Emir bundan başka Filistin'in kuzey bölgelerini de kontrolu altına aldı ve bir ara Osmanlı devletine de meydan okuyarak ülkenin hemen hemen tamamına hâkim olmuştu.

1663'te Türkiye tarafından yenilen Fahreddin, iki yıl sonra idam edildi. Bu emîrin soyu 1697 yılına kadar L.'da hüküm sürdü. Sonra, L. eşrafından oluşan bir meclis Lübnan Dağları'ndaki Şihab'lardan birini I. Beşir olarak L. emîrliğine seçti. Şihab'lar 1840 yılında son Şihabî emîrin tahttan indirilmesine kadar ülkeyi yönettiler. 1788 - 1840 yıllarında hüküm süren II. Beşir'in uzun süren emîrliğinin sonunda ülkede mezhep ve tarikat kavgası çıktı. Sonuç, yirmi yıl boyunca mezheplerin birbiriyle boğuşmasından meydana gelen bir iç savaş ve 1860 yılında Dürzîler'in Hıristiyanlar'ı katliâma uğratmaları oldu.

1860 katliâmı L.'ın tarihinde bir dönüm noktasıdır. Ortadoğu Katolikleri'nin koruyucusu geçinen Fransızlar'ın da talebi ile Osmanlı devleti L.'daki duruma müdahale ederek katliâmı durdurdu. Fransızlar'ın Beyrut'a askerî birlikler çıkarması üzerine ilgili devletler L.'ın gelecekteki durumunu tespit etmeye karar verdiler. Türkiye, İngiltere, Prusya, Rusya, Avusturya ve Fransa'nın üzerinde uyuştukları ve 1864'te son şeklini alan bir anlaşma gereğince L. ele geçirmiş bulunduğu topraklarla olan ilişkilerini kesen muhtar bir mutasarrıflık hâlini aldı. Ülkenin mutasarrıfı Osmanlı Padişahı tarafından atanacak, L.'lı olmamak şartiyle Osmanlı uyruğu bir Hıristiyan olacak ve bu tayin büyük devletlerce de onaylanacaktı. Seçimle iş başına gelecek bir yönetim meclisinin yardımından yararlanacak olan mutasarrıfın emrinde L.'lı erlerden oluşan bir jandarma birliği bulunacaktı. Elli dört yıl süren mutasarrıflık dönemi başladı. L. mutasarrıflığı bugünkü devletin çok küçük bir kısmındaydı. Asıl L., "Beyrut Vilâyeti" adıyla bir Türk eyâleti idi.

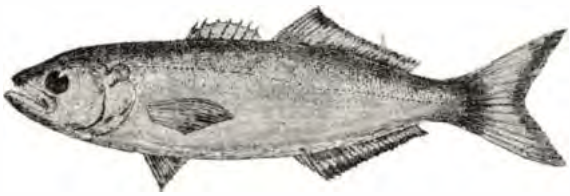
1918'de İtilâf Devletleri arasındaki bir anlaşma gereğince Fransızlar L.'ı işgal ettiler. 1920'de yeni kurulan Milletler Cemiyeti L.'ı Fransız "mandat" yönetimine tevdi etti. Aynı yıl ilk Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud, Maanî'ler ve Şihabî'ler ülkesinin yeniden doğuşu niteliğinde olmak üzere Büyük L. Devleti'nin kuruluşunu ilân etti. 23 mayıs 1926'da Büyük L. Devleti, Fransızlar'ın verdiği bir anayasa ile L. Cumhuriyeti oldu.

1944'te L. tam bağımsızlığa kavuşunca Sünnî Müslüman ve Marunî liderler arasında varılan ve L.'daki öteki tarikatlar tarafından da desteklenen bir "centilmen anlaşması" sâyesinde L., çeşitli cemaatler arasında âdilâne bir işbirliğinin yürütüldüğü bir ülke oldu. Millî Sözleşme adı verilen bu centilmen anlaşması L. anayasasının yazılı olmayan bir bölümü hâlini aldı.

1952 yılında Mısır'da monarşinin devrilmesiyle beraber durum değişmeye başladı ve 1956 Süveyş buhranı hâlâ "Şark Meselesi" diye adlandırılabilecek olan durumun şimdiki safhasına L.'ın da mecburî olarak karışmasına yol açtı. 1958'de, L.'daki dinî, politik rekabet ve kıskançlıklar, Mısır ile Irak Hâşimî Kırallığı arasındaki mücadele ve Ortadoğu'da Batılı devletlerle Sovyetler Birliği arasındaki soğuk harp vesileleriyle ülke yeniden uluslararası siyaset çarkının dişleri arasına girdi. Mısır ile Suriye'nin birleşmesiyle oluşan yeni Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin niyetlerinden endişe eden L. cumhurbaşkanı Kamil Şamun (Camille Chamoun), Irak'ta monarşinin devrildiği gün (14 temmuz 1958) Amerika'dan yardım istedi. Temmuz ve ağustosta gönderilen Amerikan birlikleri iç ve dış buhranların yatışması üzerine eylül ve ekimde geriye alındılar. 31 temmuz 1958 de Fuad Şihab başkanlığa seçildi ve 14 ekimde, başında Râşid Karamî'nin bulunduğu tarafsız bir kabine kuruldu. 1961 eylûlünde Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılması üzerine L. komşusu Suriye'yi egemen bir devlet olarak tanıdı. Bu olayı takib eden yıllarda L. Doğu - Batı anlaşmazlığında olsun, Irak ile Mısır arasındaki mücadelede olsun tarafsız kalmayı başardı. 1964'te Charles Helou, 1971'de de Süleyman Frangé başkan seçildi.

L., Arap - İsrail savaşları dışında kaldı. Ancak ülkede üslenen Arap gerillalarının İsrail'e yaptıkları akınlar yüzünden zaman zaman İsrail kara ve hava kuvvetlerinin geçici fakat şiddetli saldırılarına uğradı ve uğramaktadır. Fakat asıl büyük kriz 1975 eylûlünde Müslüman - Mârunî iç harbi ile başladı. (Z. İshan)

LÜFER (Temnodon soltator), Kemikli balıklar takımının hanigiller (Serranidae) familyasından bir balık türü. Gövdesi hafif pullu, eti beyaz ve lezzetlidir. L.'in sırtı koyu, yanları açık mavi ve yeşilimsi gümüşî, karnı parlak beyazdır. Ağzı geniş, alt çeneleri üst çenelerinden daha uzundur. Alt ve üst çenede keskin dişler bulunur. Yüzgeçleri genellikle renksiz ve mattır. Yalnız göğüs yüzgeçleriyle solungaç kapaklarında hafif sarılık vardır.

LÜFER

L.'lerin boyu çok değişik olur. Boyları 10 cm ye kadar olan yavrularına "defneyaprağı", 10 - 15 cm ye kadar olanlarına "çinakop", 15 - 20 cm arası olanlara "sarıkanat", 20 - 30 cm ye kadar olanlara "lüfer", 30 cm den büyük olanlara ise "kofana" denir.

L., yırtıcı ve obur bir balıktır. Atlantik'te boyu 100 cm kadar olanlarına rastlamak mümkündür.

Memleketimizin denizlerinde, özellikle Boğaziçi ve Marmara'da bol bulunur. Hamsi, sardalya gibi balıkları yiyerek beslenirler. Mayıstan ağustosa kadar yumurtlarlar. L., dalyan ve olta ile avlanan balıklardandır.

LÜKS (Fr. lux; İng. lux), aydınlanma birimi. L. (Lx), 1 mumun 1 m uzakta normal bir yüzeyde meydana getirdiği aydınlanmadır. Bu birime *mum metre* veya *lümen/m²* adı da verilir.

LÜKSENBURG (Fr. Grand - Duché de Luxembourg, Alm. Luxemburg), Batı Avrupa'da bir küçük devlet. 2 586 km², nüfusu 340 000 (1971), başkenti Luxembourg. Batıda Belçika, doğuda Almanya, güneyde Fransa ile çevrilidir, sahili yoktur. 500 metreyi nâdiren geçen bir ovadır. Ren (Rhein) nehrinin kolu Mosel (Fr. Moselle) ve ona karışan Sauer ırmakları, Almanya ile sınırını çizer. Başkent, güneye düşer. Esch - Alzette onun güneyinde, Fransa sınırına yakın, 28 000 nüfusludur. Diğer şehirler gerçekte büyükçe kasabalardır. Halk Almanca'nın bir lehçesini (Luxemburgisch) konuşur. Fransızca da umumî dildir. 3 000 Protestan, 1 000 Müslüman (Arab ve Türk), 643 Mûsevî (Yiddiş) dışında mezhep, Katolik'tir. 10 000 kadar İtalyan işçisi yaşar. 60 000 nüfus Fransızca, gerisi Almanca konuşur. Monarşidir (büyük - dukalık). Holanda krallığından ayrılarak müstakil olmuştur. 1945'te Almanya'dan 6 km² toprak kazanmıştır. Nüfus artışı çok azdır (1815'te 226 000, 1922'de 261 000, 1955'te 310 000). 13 nahiye hâlinde yönetilir. 600 km demiryolu, 4 300 km karayolu vardır. Holanda ve Belçika ile "Benelux" denen bir iktisadî işbirliği teşkil ettiği gibi, Ortak Pazar ve NATO üyesidir. Per capita millî gelir 4 000 doların üstüne çıkmıştır. Gayrı sâfî millî hâsıla 1,5 milyar dolâra yaklaşmıştır (8 milyon nüfuslu Kamboç kadar). İleri bir tarım, bilhassa endüstri ülkesidir. Ağır endüstri (demir, çelik vs.) eskiden beri çok gelişmiştir. Elektrik üretimi 2 milyar kwh'ın üzerindedir. 3 kişiye bir telefon ve bir otomobil düşmektedir. Yalnız 14 devlet ile büyükelçi teâtî etmektedir. Diğer 53 devlette L.'u Holanda büyükelçileri temsîl eder. Seçmen olabilmek için 21 ve seçilebilmek için 25 yaşını bitirmek şarttır. Meclis, 5 yıl için seçilir. En kuvvetli parti Hıristiyan Sosyalistler'dir. Sonra Sosyalistler, Demokratlar, Sosyal Demokratlar ve Komünistler gelir. Monarşi, Nassau hanedânına mahsustur. Senato yoktur. Üniversite mevcud değildir. Lüksenburglular, Fransa, Almanya, Belçika, Holanda v.s. üniversitelerine giderler. Herkes okuma yazma bilmektedir. 48 sinema salonu ve 140 000 tirajlı 7 gazete mevcuddur. Harita için bk. BELÇİKA. (Y. Ö.)

LÜLEBURGAZ (eski adları : **Bergulae, Bergule, Arcadiopolis**), Kırklareli iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 984 km², nüfusu 64 378 (1970), nüfus yoğunluğu 65'tir. Büyük Karıştıran adlı bir bucağı, 34 köyü vardır. İlçede 1 000'den çok nüfuslu 11 köy, 2 400 nüfuslu bir köy (Evrensekiz köyü), 3 500 nüfuslu, belediyesi, PTT'si bulunan bir köy (Ahmetbey köyü) bulunmaktadır. 1846'da kaza (ilçe) durumuna getirilmiş bulunan L., güneyde ve doğuda Tekirdağ'ın ilçeleri Saray, Çorlu, Muratlı, Hayrabolu; kuzey - batıda Kırklareli'nin ilçeleri Babaeski ve Pınarhisar ile çevrilidir .

LÜLEBURGAZ : Bir görünüş

Toprağın çok yeri tarıma ayrılmıştır. En çok şeker pancarı, buğday, arpa, ayçiçeği, mısır, yulaf, patates, yerfıstığı, çeşitli sebzeler ve meyveler elde edilir. İlçede Sarmısaklı ve Türkgeldi devlet üretme çiftlikleri vardır. Bu kuruluşlarda tarıma dayalı verimin arttırılması, üretimin çeşitlendirilmesi, ürün kalitelerinin yükseltilmesi için örnek çalışmalar yapılır; tohumluklar Trakya çiftçisine ulaştırılır. Türkiye şeker fabrikalarının Sarmısaklı tohum üretme çiftliğinde tarla tarımı, hayvan besleme, süt mâmulleri konularında çalışılır. İlçenin başta gelen geçim kaynakları arasında hayvan yetiştirme de vardır. Kasaplık hayvan, yağ, peynir, süt başka yerlere de satılır. İlçede 16 000 sığır, 68 000 koyun, 6 600 keçi, 5 500 manda vardır. İlçe merkezinde ve Ahmetbey ile Büyük Karıştıran'da haftalık pazarlar kurulur; ilk ve sonbaharda hayvan ve eşya panayırları açılır. Buralara uzak yerlerden de alış - verişe gelenler olur.

İlçede okur - yazar oranı yüksektir (% 80). Okulsuz köy yoktur (36 okul). Şehirde 5 ilkokul, 1 ortaokul, 1 lise vardır. Kepirtepe ilk öğretmen okulu 1941'de açılmıştır. İlçede 4 basımevi, gazeteler bulunmaktadır. Şehirde akşam kız sanat okulu, spor kulübü, spor alanı ve sağlık merkezi vardır.

İlçe merkezi L., Ergene teknesinin ortalarında, birkaç derenin oluşturduğu, Burgaz deresi boyunda kurulmuş bir şehirdir. Eskiden burada pişmiş balçıktan tütün çubuklarının ucunda kullanılan "lüle" yapıldığı için, buraya L. denilmiştir. Nüfusu 27 808 (1970) dir. 1927'de 5 323 nüfuslu iken kısa sürede büyümüştür. Edirne ve Tekirdağ'dan sonra Trakya'nın üçüncü büyüklükteki şehridir. Şehir, 50 - 75 m yüksekliğindeki bir araziye serpilmiştir. Derenin taşmaları sırasında çukur yer-

leri sular bastığı için, şehir sırtlara doğru yayılmıştır. Şehrin ilk yeri Sokullu cami çevresidir. Tarihî anıtlar bu çevrededir. İki - üç katlı yapıları, düzgün yolları, parkları, işlek çarşısı, pazar ve panayır yeri, otel ve lokantaları, sinemaları, elektrik enerjisi, suları, okulları ile modern bir şehir görünüşünde ve işleyişindedir. Belediyesinin bütçesi 2 milyon lirayı geçmiştir. Orman fidanlığı ve koruluk mesire yerleridir. Şehrin güneyinden demiryolu, içinden İstanbul - Londra asfaltı geçer. Eski Türk eserlerinden Sokullu Camii, Mimar Sinan'ın yapısıdır. Caminin yanlarında hamam, türbe, imâret, kervansaray, çeşme ve medrese yapılmıştır.

L., çeşitli besin sanayiinin geliştiği bir küçük merkezdir. Son yıllarda yakın ve uzak köylerden buraya gelip yerleşenler çoğalmıştır. Daha 1940 yılına kadar geçim kaynakları çiftçilik, bağ - bahçecilik, ufak el san'atları ve alış - veriş iken; günümüze kadar iş alanlarında önemli gelişmeler olmuştur. Şimdi şehir ve çevresinde 2 modern yağhane, 3 un fabrikası, 1 kiremit ve tuğla fabrikası, 15 kiremit - tuğla ocağı, 24 modern hızar, 5 peynir mandırası, 5 lastik kaynakçılığı, motor tamirhanesi kurulmuştur (bk. KIRKLARELİ). (R. İzbırak)

LÜLEBURGAZ SAVAŞLARI, 1912 - 1913 Balkan Harbinde, Trakya cephesinde, bu harbin sonuçları üzerinde etkili olan mevziî savaşlardan biri (16 - 20 ekim 1912). Türkiye Doğu ordusunun, Kırklareli (Kırkkilise)'deki 9 - 10 ekim bozgunundan sonra, geri çekilerek yerleşmeye çalıştığı ikinci mevzi, Vize, Pınarhisar ile L. hattı üzerine Bulgarların saldırısiyle başgösteren savaşlar.

Balkan Harbi'nin ilk devresinde, Türkiye Doğu ordusunun taarruz hedefi, Doğu Rumeli eyâletini işgal etmek ve bu suretle bu muhtar eyâleti, Türkiye topraklarına tekrar katmaktı. Ancak, Bulgar ordusunun daha 22 eylül'de seferberliğini tamamlamış olması, hele 9 ekim'de Süloğlu - Geckinli taarruzunu püskürtmesi, Türk ordusunun taarruz planlarını suya düşürmüştü. 10 ekim'de ise Petra ve Erikler civarında yenilgiye uğramış, böylece Kırklareli'nde tutunmasına da imkân kalmamıştı. Bu durumda Doğu ordusu Pınarhisar L. hattına şu suretle çıkabilmek zorunda kaldı:

III. kolordu, Kırklareli üzerinden Pınarhisar'a, II. kolordu Karahıdır üzerinden Karaağaç köyüne, I. kolordu Dokuzhöyük - Kumburlardan Türk Bey'e, IV. kolordu Babaeski yoluyla Lüleburgaz'a, süvâri tümeni ise Yeniköy - Oruçlu hattına çekilmiş olacaktı. Türk komuta heyetince seçilen bu yeni mevzi, Ergene suyu gerisinde, Çerkezköy - Çorlu demiryolunun ilerisinde bulunmaktaydı. Buna göre her iki kanadla olduğu kadar, Istanbul'la da sıkı ulaştırma imkânları vardı. Ayrıca Ereğli ve Silivri limanları vasıtasıyla, deniz yoluyla da bağlantı kurulabilirdi. Bunun yanıbaşında, düşmanın yeni Türk mevzilerine ilerleyişine kadar kaybedeceği zaman ve karşılaşacağı güçlükler, Doğu ordusuna büyük faydalar sağlayabilirdi. Ama, daha önceki çarpışmalarda tamamiyle bozguna uğrayan III. kolordu, Pınarhisar'da tutanamamış, kolordu karargâhı toplu halde firârîlerle birlikte Vize'ye kadar gitmiş, hattâ ordu kumandanı Abdullah Paşa, Bulgarlar'ın bu doğrultuda ilerledikleri kanaatine kapılmıştı. Bu arada ordunun büyük kısmında kendini gösteren panik, ordu karargâhına bile sıçramıştı. Bu durumda Abdullah Paşa, merkezle sol kanadın vakit ve zamaniyle bildirilen hattı tutamayacakları neticesine vardı. 11 Ekim akşamı I., II. ve III. kolorduların Hayrabolu'ya çekilmeleri emrini verdi. Fakat, bu sırada III. kolordu, Bulgarlar'ın Pınarhisar'a doğru ilerlemediklerini bildirince, Abdullah Paşa son kararından vazgeçerek, ilk emrinin uygulanmasını istedi. Böylece, Ergene suyu gerisine çekilme kararı yürürlükte kaldı. Buna göre, I., II. ve IV. kolordular, Karaağaç deresi hattında mevzie girecek, II. kolordu da Vize'de kendini toparlıyacaktı. Bu arada Bulgarlar'ın 14 Ekim'e kadar gözükmemeleri, düşmanın kendilerini takip etmediği zannına kapılan Türk subaylarında, büyük bir utanca sebep olmuştu. Bu yüzden kolordu komutanları, çekilmenin durdurulması için, Doğu ordusu komutanına başvurmuşlardı. Abdullah Paşa, bu teklifi kesinlikle reddetmişse de, Başkomutan Nâzım Paşa, iyimser yaradılışıyle isteği kabûl etmişti. Bu durumda Türk komutanlığı, Karaağaç deresinin sol kıyısında, zayıf organize edilmiş bir mevzide savunmayı kabul etmek durumunda kalmıştı.

L. - Pınarhisar savaşları, 1912 - 1913 Balkan Harbi süresince yapılan savaşların en kanlısı olmutur. Savaşlar kademeli olarak 13 ekimden itibaren başlamış, ancak, 16 - 20 Ekim günleri bütün şiddetiyle devam ederek, Osmanlı Doğu ordusunun Bulgar baskısı altında tamamen ezilerek erimesiyle son bulmuştur. Bu savaşta Bulgarlar, 2 536'sı maktul olmak üzere 20 162 er kaybettiler. Türk ordusunun zayiatı, savaştan sonra ortaya çıkan bozgun ve ezilme ile, özellikle koleranın verdiği elîm sonuçlar karşısında ne derecede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Yalnız şurasını söylemek gerekir ki, L. savaşları Osmanlı imparatorluğu ile Balkan devletleri arasında asıl savaşa kesin etkide bulunmuş, L. savaşlarında Trakya ve Anadolu'dan toplanan Türk kuvvetleri, bozguna uğratılarak dağıtılmışlardır. Osmanlı devleti bu savaşı kaybetmekle, Batı Trakya ve Makedonya'daki zayıf kuvvetlerini derleyerek Balkan Harbi'nde karşı taarruza kalkışabilmek ümitlerini kaybettiği gibi, devlet merkezini dahi savunmaktan ümidini keser olmuştur. Nitekim 20 ekimde savaşın kaybedildiği kesin olarak anlaşılınca, Osmanlı hükûmeti, 22 ekimde Fransız hükûmetine baş vurarak, mütareke isteğinde bulunmak zorunda kaldı. Öte yandan Bulgarlar da L. savaşlarından elde edebilecekleri kazancı, ne hükûmet, ne de ordu olarak iyi değerlendiremediler. Bunun sonunda Bulgar ordusunun asıl hedefi, Istanbul'a girmek imkânı ortadan kalktı. L. savaşları Osmanlı askerî tarihinde önemli bozgunlardan biridir. (İ. Parmaksızoğlu)

LÜLETAŞI (Eskişehir taşı), 2 MgO. $3SiO_2$. $2H_2O$ bileşiminde bir sulu mağnezyum silikat türü. Esmerimsi beyaz, ıslatılınca işlenmesi kolaylaşan gözenekli bir taş. Genellikle sigara ağızlığı yapımında kullanıldığı için L. adiyle anılmaktadır. Mineralojide sepiyolit adı da verilir. Toprak altında geniş damarlar içinde serpilmiş çakıl kümeleri hâlinde bulunur. Ocaklar açılarak çıkarılır. Eskişehir yataklarında olduğu gibi eğer çok sulu hâlde ise, çıkarıldığı zaman sabun gibi ve yumuşaktır. L. emme niteliğine sahip olduğu için ağızlık yapımında tercih edilir. Ayrıca tesbih ve başka süs eşyaları yapımında da kullanılır. L. tozu eskiden diş temizliğinde de kullanılırdı.

LÜLETAŞI: Eskişehir'de yapılan ağızlıklar

L., İspanya'da Mahrit yakınlarında, Fransa'nın Seine - et - Marne ilinde ve Kırım'da çıkarılır. Memleketimizde, bundan birkaç yüzyıl önce bulunduğu zaman devlet tarafından işletilmiş, sonra özel teşebbüse bırakılmıştır. Eskişehir'de 300'den fazla L. ocağı bulunmakta olup özellikle turistik eşya yapımında bu taştan geniş ölçüde faydalanılmaktadır. L. Eskişehir yakınlarında Kemikli, Sepetçi, Sarısıva, Karahöyük, Yarmalar ve Nemli ocaklarından çıkarılır. Eskişehir L.'nın, sıra malı, birim malı, parçalı pamuklu, daneli dökme, çeltiz dökme adı verilen türleri vardır.

LÜLÜE, Ulukışlanın doğusunda İhzangazili köyünde, Bizanslılara ait eski bir kale. Bu kale, Selçuklular zamanında da önemli rol oynamıştır. Selçuklular, Bizans, Klikya Ermeni Krallığı, Karamanoğulları ve Osmanlılar'ın eline geçmiştir.

LÜMEN (Fr. lumen; İng. lumen), ışık akısı birimi. Işık akısı, bir ışık kaynağı tarafından bütün doğrultulara gönderilen radyant enerji akımıdır ve tarifine yüzey birimi girer. Işık akısı, kaynağın şiddetine ve aydınlanan koninin genişliğine bağlıdır. Koninin çok küçük *uzay açısı* $\Delta\ \Omega$ olursa *ışık akısı* $\Delta\ \varnothing = I.\ \Delta\ \Omega = I.\ \frac{\Delta s}{r^2}$ ile tariflenir. I = ışık şiddeti. *Işık akısı birimi lümen (Lm), 1 lükse eşit düzgün bir aydınlanması olan 1 m² lik bir yüzeye düşen akıdır.* Başka bir deyimle, bütün doğrultulardaki ışık şiddeti 1 mum olan nokta şeklinde bir ışık kaynağı olsun. Bu kaynak tarafından birim uzay açı içine gönderilen akıya, akı birimi denir.

Bir nokta ışık kaynağı etrafındaki toplam uzay açı 4π steradyan olduğundan, ışık şiddeti 1 olan bir ışık kaynağı tarafından yayınlanan toplam ışık akısı $\varnothing = 4\pi$. 1 lümen olur. $I = 1$ mum olursa $\varnothing = 4\pi$ L. olacaktır. 1 L.= 1 lüks X 1 m². (E. Erdik)

LÜMİNOJEN (Fr. luminogène; Lat. lümen = ışık, generare = doğurmak), ışık meydana getiren eleman. Bakır, gümüş, manganez gibi metaller L. olup bunların izlerinin, yani çok küçük bir miktarın çok saf bir çinko billuruna girmesiyle kuvvetli bir fosforesans meydana gelir. Bu olay billurun yapısında, kısmî bir yer değiştirme sonucunda hâsıl olur.

LÜTESYUM (Fr. lutécium; İng. lutetium; Romalılar'ın Paris'e verdiği Lutèce adından), kimyevî bir eleman. Atom No. 71; atom ağırlığı; 174, 99, senbolü Lu. Elemanın sabit bir Lu^{175} (% 97,4) izotopu ile, tabii bir radyoaktif izotopu vardır: Lu^{176} (% 2,6).

L., nâdir topraklar grubundan az raslanan bir metaldir. 1906'da G. Urbain ve ondan ayrı olarak Auer von Welsbach tarafından keşfedilmiştir.

LVOV (Alm. Lemberg, Lehçe: Lwow), Sovyetler Birliğinde bir şehir. Ukrayna'da, Karpat'ların kuzeyindedir. Nüfusu : 487 000 (1966)'dir. L. hem ilim (üniversite) hem endüstri (metalürji, tekstiller, otomobil, tarım malzemesi) merkezidir. L. 1250'de Galiçya dukası tarafından kuruldu. XIII. ve XIV. yüzyıllarda büyük bir ticaret ve zanaat merkezi oldu. 1772 - 1918 yılları arasında Avusturya'ya bağlıydı. Rus ve Avusturya - Macaristan büyük saldırılarının amacı ve hedefi olmuştur. Eylül 1914'te Ruslar tarafından ele geçirilmiş, Haziran 1915'te Avusturyalı ve Almanlar tarafından geri alınmıştır. 1918 - 1919'da Polonyalılar, bir Batı Ukrayna devleti başkenti yapmak isteyen Ukraynalıları L.'dan kovmuşlardır. 1939 eylülünde L.'u tutan Polonya garnizonu, hem Almanlar, hem de Ruslar'ın saldırısı karşısında, teslim olmak zorunda kalmıştır. Böylelikle L. Sovyetler Birliği'ne bağlanmış; ancak 1941 - 1944 yıllarında Almanların işgali altında yaşamıştır.

LVOV : Bir meydan

LWOFF, André Michel (Doğ. Aimay - le - Chateau, Allier 1902), Fransız hekimi ve mikrobiyologu. Pasteur Enstitüsü'ne girdi ve 1921'de şöhretli protistolog Edouard Chatton'un öğrencisi oldu. 1927'de Paris'te tıb doktorası yaptı, Amerika ve Almanya'da çalıştı. Lizojen (lysogène) bakteriler üzerindeki incelemeleri, ültroviyole şualarının bu bakterilere yaptığı öldürücü etkinin keşfine götürdü (bu keşfi Louis Şiminovitch ve Niels Kjeldgaard ile birlikte yapmıştır). 1954'te polivirüs'ü incelemeye başladı ve önemli sonuçlar elde etti. 1965'te F. Jacob (b. bk.) ve Jacques Monod (b. bk.) ile birlikte Nobel Tıb mükâfatını kazandı.

A. LWOFF

LYAKHOV ADALARI (Coğ.), Kuzey Buz denizinde Sovyetlere ait iki ada. Bunların biri Bolşoy (Büyük) L. öbürü Mali (Küçük) L. adlarını taşır. Yeni Sibirya adalarının güneyinde, Laptev denizinin doğusunda bulunur. Sibirya kıt'asından Laptev boğaziyle ayrılır. Bu gruba bâzıları Yeni

Sibirya takım adalarının bir kısmı gözü ile bakar. Buz çağından kalma çok sayıda hayvan ve bitki kalıntılariyle ün kazanmıştır. 1770'te Rus tüccarı Lyakhov tarafından keşfedilmiş ve bildirilmiştir.

LYAPÇEV, Andrey, (Resen, Makedonya 1866 - 1933), Bulgar devlet adamı. Demokratik Birlik partisinin lideri olarak tanındı. Ticaret, tarım, maliye ve savunma bakanlığı görevlerinde bulundu. 1926 - 1931 yılları arasında başbakanlık eden L., Milletler Cemiyeti yoluyla Bulgaristan'a dış yardım verilmesini sağladı. (H. Eren)

LYAUTEY, Louis Hubert (Nancy 1854-Thorey 1934), Fransız askeri ve yazarı. 1912'de Fransız akademisine üye seçilmiş, 1921'de mareşal olmuştur. Sömürge ordusunda subay olarak Çin Hindinde ve Madagaskar'da çalışmıştır. 1894 - 1902, 1912 - 1916 ve 1917 - 1925 yıllarında Fas valiliği yapmıştır. Aralık 1916'dan mart 1917'ye kadar J. S. Gallieni'nin selefi olarak millî savunma bakanı olarak çalışmıştır. Fransa'nın son büyük sömürgecilerinden biridir. Modern ekonomi ve idare metodlarını yerli idare sistemi ve sosyal bünye ile birleştirmeğe çalışmıştır.

H. L. LYAUTEY

Başlıca eserleri: *Rôle colonil de L'armée* (Ordunun sömürgecilikteki rölü) [1900]; *Lettres du Tonkin et de Madagascar (1894 - 1899)* (Tonkin ve Madagaskar'dan mektuplar) [1920]; *La réunion de La Lorraine à la France* (Lorraine'in Fransa ile birleştirilmesi) [1926].

LYDAİ, Eski Anadolu'nun Lykia bölgesinde, Kapıdağı yarımadasında bir şehir.

LYGUS (Zool), Avrupa asıllı bir tahta kurusu cinsi. Capsidae familyasına bağlıdır. Özel olarak meyve ağaçlarına ve kasımpatı (krizantem)'lara zararlıdır.

LYDİA: bk. LİDYA.

LYKAONİA, eski zamanda Anadolu'nun ortasında bulunan ve başkenti İkonion (şimdi Konya) olan bölge. Genel olarak stepimsi karakter gösteren bu bölge, İran'lılar çağında Frigya satrap'lığının bir kısmını teşkil ederdi. Hellenistik çağda, önce Selevkos'lular ülkesine, sonradan ise Pergamon (Bergama)'a bağlandı. Roma imparatoru Augustus, M. Ö. 25'te, L.'lı hânedanın sönmesinden sonra, bölgeyi Roma ili Galatia'ya bağladı.

LYKİA, klasik antikitede Anadolu'nun güney - batı köşesinde, eski Pamphylia'nın batısında, Aksu ile Dalaman çayı arasındaki bölgenin adı. Strabo, coğrafyasında (XIV. 666) L.'nın tasvirini yapar. Anonymus da L.'nın şehirlerini sayar. Fakat bu bölgede yapılan yeni Karataş - Semayük kazılarında Kaniş Karumu (b. bk.) Ib ve Eski Hitit devirlerinin deve tüyü rengi, çarkta yapılmış kapları ile Beycesultan IV poterileri bulunduğundan, L. bölgesinin bir taraftan Girit'in Orta Minos kültürü ile, diğer taraftan Orta Anadolu kültürü ile münasebeti olduğu anlaşılmıştır (bk. M. Mellink, Türk Arkeoloji Dergisi XVIII/2 1969 s. 137). Daha sonra Yeni Hitit imparatorluğu zamanında (M. Ö. 1400 - 1200) L.'da oturan Lukkalar'ın, L.'lılar olduğu kabûl edilmektedir. Zira Alaşya (Kıbrıs) kralı, Mısır Firavunlarından IV. Amenofis'e gönderdiği bir mektubunda (EA 38), Lukkalar'ın adada her sene bir şehri ele geçirmelerinden şikâyet ediyordu.

Diğer taraftan Hitit devlet arşivinde bulunan Tawagalawa mektubuna göre de, Piyamaradu isimli bir korsan, Lukka memleketlerine akınlar yapıyordu. Piyamaradunun faaliyet merkezi Millawanda (Milethos) şehri idi. Bu mektubu gönderen Hitit kıralı, Ahhiyava kralından Piyamaradu'nun iadesini ve kıralın Lukka memleketlerindeki karışıklıklara son vermesini istiyordu. Bu duruma göre, Lukka memleketi (= L.) Ahhiyava devletine tâbi olmalıydı.

Grek an'anesine göre ise, Knossos (Girit) Kralı Minos, kuvvetli filosu sayesinde adalardaki korsanları itaat altına almıştı. Kıralın biraderi Sarpedon, L. ve Karya'da koloniler kurmuştu. Onun oğlu Deucalion'un adının, Tawagalawa isminin esas unsurlarına benzediği ileri sürülmüştür. Neticede Ege göçlerinden önce (M. Ö. 1200) L.'lılar L.'ya yerleşmişlerdi. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra L.'da yapılan kazılarda Minos ve Mykenai seramikleri bulunduğu gibi, yeni Müskebi (Ortaköy) kazılarında da Myken devrine ait mezarlar meydana çıkarılmıştır (Bak. Yusuf Boysal, Anatolia XI. 1967). Bundan başka antik devirlere ait Xanthos, Limyra, Karya'daki Aphrodisias şehirleri de kazılmış ve buralarda sanat tarihlerinde yer alan birçok şaheserler bulunmuştur. Xanthos da B. mabedinin Peristasisi, Letoon'un Pers ve L. devirlerine tekabül eden tabakalarında çalışılmış, özellikle Limyra şehri kazıları L. tarihi ve arkeolojisi için çok faydalı sonuçlar vermiştir.

LYKIA: Hos'ta kayalara oyulmuş mezarlar

Limyra şehrinden Plinius *(Nat., Hist.,* V, 28) bahseder. Doğusunda Alakır çayı, batısında Akçay (Arykadnos)'un geçtiği Tocakdağı üzerinde şehrin akropolü, limanda da aşağı şehir kurulmuştu. 1968/1969 senelerinde yapılan Limyra kazılarında Bastion (Borchard, *Istanbuler Mitteilungen,* 17, 1969, s. 153) ve Heroon meydana çıkarılmıştır (bk. *Türk Arkeoloji Dergisi,* XVIII/2, 1969, s. 65). Aşağı şehirden akropole çıkan yol üzerindeki dik kayalıklara oyulmuş merdivenlerle çıkılan L. Heroonu, M. Ö. 370 - 350 seneleri arasında, L. sülâlesinden Perikle için yapılmış, bir anıtkabir idi. Heroon'un kuzey ve güney cephelerinde, dörder Karyatid heykeli tarafından taşınan üçgen alınlıklı; köşelerinde ve ortasında birer Akroter bulunan bir çatı yükseliyordu. Karyatidler'in, ölen babalarının son hizmetinde bulunan kral kızları oldukları rivayeti doğru ise, bu L. kıralının sekiz kızı olmalı idi.

Lydia karlları Batı Anadolu şehirlerini istilâ ettikleri zaman (M. Ö. VI. yüzyılda), L. şehirleri de bağımsızlıklarını koruyamamış; daha sonra da L. Persler tarafından zaptedilmişti.

Bugün bu bölgede L. medeniyetinin şahitleri olan meşhur L. mezarları vardır. Kayalar üzerine veya içine yapılan bu mezarlardan en son açılan ve kazılan "Aslanlı Mezar" (M. Ö. VI. yüzyıl) ile Elmalı yanındaki Kızılbey'de yeni bulunan bir mezardır (M. Mellink, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVIII/2, 1969, s. 141 - 144). Bir mezar odası ile bir girişten (Dromos) ibaret olan Kızılbey mezarının üçgen alınlıklı bir çatısı vardı. Mezar odasının sıvanmış duvarlarına mezar sahibinin hayatına ait kahramanlık sahneleri resmedilmişti. L.'nın meşhur araba yarışçılarından biri olduğu anlaşılan mezar sahibi, batı duvarında arabası üzerinde görülmektedir. Doğu tarafındaki duvarda ise, kayıkla yapılan bir balık avı sahnesi vardır. Güney duvarında da Chrysaor ile Pegasos ve Medusa ile Gorgon tasvirleri "in Situ" olarak bulunmuştur. Bütün bu sahneleri boyamak için kırmızı, mavi, siyah ve beyaz boyalar kullanılmıştı. Fakat bu tabloların hangi mitolojiyi anlattığı henüz anlaşılmamıştır.

Daha sonra Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyeti ile Batı Anadolu, Roma imparatorluğunun Asya eyâleti olunca, L. da, Roma hâkimiyeti altına düşmüştü. Nitekim Xanthos kazılarında Letoon mâbedinin Peristasisi içinde Roma generali Antonius devrine ait dev bir heykelin başı bulunmuştur. Duvardaki bir hücrenin (nisch) içinde oturmuş durumda imparator Hadrian'ın bir heykeli konulmuş olmalıydı; fakat bu heykelin yalnız üstü yazılı mermer plakası bulunmuştur. Xanthos Nympheum'unun dışında da Elenistik devre âit iki stel bulunmuştur. Bunlarda birinde Ilionlu Aischylos oğlu Themistokles'in, Xanthos Rhethoru olduğu bildiriliyordu. Üzerinde "Seleucitlerin 116. senesi" yani M. S. 197 tarihi vardı ki, böylece stelin III. Antiochos ile oğlu zamanında yazıldığı anlaşılıyordu. Büyük Antiochos zamanında, L. batı sınırlarını genişletmiş ve Manisa'yı da ilhak etmişti. M.S. II. yüzyıla âit bir stelde de L.'lılar tarafından yetiştirilen Roma'lı meşhur araba yarışçılarının bir listesi vardı. (F. Kınal)

LYKOURGOS (M. Ö. aş. yu. 396 - 323), Atinalı hatip ve politikacı. Makedonya Kralı Philippos'un hasmı olup, 338 - 326 yıllarında Atina'nın iç idâresinde çok faal bir rol oynamıştır. Büyük İskender, L.'un kendisine verilmesi için ısrar etmiş; fakat halk buna karşı direnmiştir. Sağlam prensiplere dayanan malî idâresi ile ün kazanmıştır.

LYNCH KANUNU, A.B.D.'nde kullanılan kısa bir yargılama, suçlama ve idam usûlü:

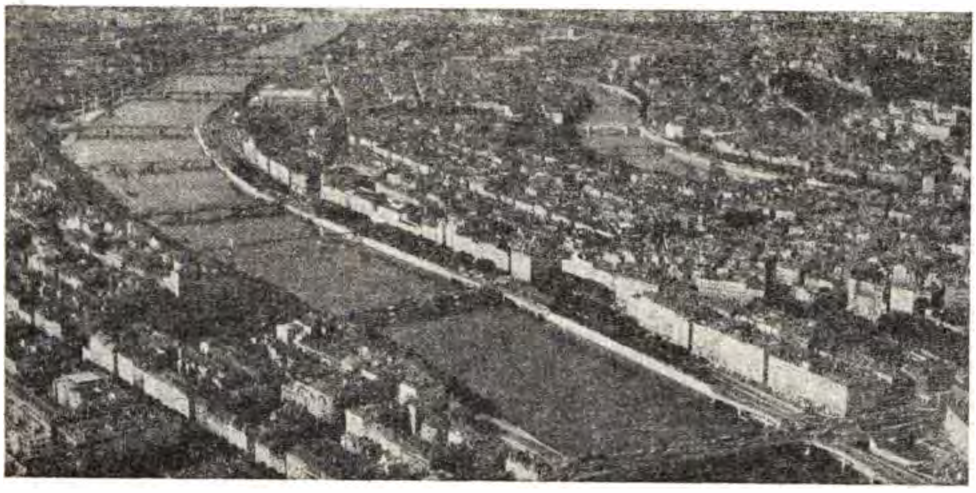
Suç üstü yakalanmış bir suçlu, halk topluluğu tarafından hemen bu usûle göre muamele görür. Usûl, efsâneye göre, XVII. yüzyılda Güney Karolina devletinde yaşamış olduğu söylenen, İrlanda asıllı bir yargıç tarafından uydurulmuştur. Bu adam hakkında hiç bir şey bilinmiyor.

LYNDSAY veya LINDSOY, Sir David (Haddington aş. yu. 1490 - muhtemel olarak Danimarka 1555), İskoçyalı şâir. Reform tarafdârı olmuş ve Roma kilisesi ile sarayın eğlence hayatına karşı hicviyeler yazmıştır. Başlıca eseri: *The Three Estaitis* (Üç Sınıf) [1540]. Bir sahne eseri olan bu hiciv, 1948'de Edinburgh festivalinde rağbet görmüştür.

LYNKEUS (Yun. Lygkeys), Yunan mitolojisinde Aegyptos'un elli oğlundan biri. Kardeşleri öldürülünce, tek kurtulan o oldu. Argos'a yakın bir yere kaçtı, geri gelmek için nikâhlısı Hypermnestra'nın bir işaretini bekliyordu. Bu işaret, gecenin ortasında yakılan bir meşale oldu. Bu adı taşıyan ikinci bir mitolojik sima da Aphareus'un oğludur. L., çok iyi gören gözleriyle şöhret kazanmıştı. Argo gemisi seferine katılmıştır. (V. Örs)

LYNKS (Lat.; Yun. lynx = vaşak, kedi cinsinden sivri kulaklı hayvan), Kuzey gök yarım küresinde, Büyük Ayı (Ursa Maior) ve Arabacı (Auriga) takım yıldızlarının arasında yılanlama bir çizgi meydana getiren bir takım yıldız (kısaltması: Lyn.).

LYON (Lat., Lugdunum), Fransa'da şehir. Rhône idarî bölgesinin merkezi. Saône ırmağının Rhône ırmağına aktığı noktada, Paris'in 476 km güney - doğusundadır. Nüfusu 535 784 (1966)'tür. Şehrin coğrafî durumu, onu bir ticaret merkezi yapmıştır. Çünkü L., bir yandan Seine ve Rhône ırmakları vâdîlerinin birbirlerini kestiği noktada, öbür yandan Saône ve Rhône'un orta kesimlerine âit bölgelerin arasında bulunur ve aynı zamanda Bourgogne ovaları, Massif central'in ve aşağı Dauphiné'nin havzalarıyla temas hâlindedir. L.'nun ticarî merkez rolünü, büyük trafik yollarının o noktada kesişmesi, özel olarak geliştirmiştir. XVIII. yüzyılda İtalyanlar ipek sanayiini L.'a yerleştirdikten sonra, şehir bu endüstriyi hızla geliştirmiş, ticaret ve sanayi merkezi olarak durmadan yayılmıştır. Bu gün L., Villeurbanne, Vénissieuse, Oullens, Saint-Fons vesaire gibi banliyöleriyle bir milyon nüfuslu bir topluluk teşkil eder. Karayolu, demiryolu ve suyollarının kavşak noktası olan L. (Rhône ve Saône üzerinde limanları vardır), milletlerarası fuarların yapıldığı bir merkezdir. L.'un endüstri alanındaki fonksiyonu da ağır basar: İpek, yün ve pamuk üzerinde çalışan tekstil fabrikaları, aynı zamanda sunî ve sentetik tekstiller de yaparak pek çok işçiler çalıştırır. Kimya endüstrisinin büyük merkezleri Saint-Fonz ve Pierre - Bénite'dir. Bundan başka başlıca endüstriler şunlardır: Madencilik, ağır taşıt

LYON : Rhône üzerinde köprüler

yapımı imâlâtı, elektrik endüstrileri, plastik maddeler, deri sanayii, kâğıt ve çimento fabrikaları, camcılık ve saatcilik. Bunların her biri hızla gelişmektedir.

Tarih : L.'nun adı M. Ö. 43'te Fourvière tepesinin üzerinde kurulan Roma sömürgesi Lugdunum'dan doğmuştur. İmparator Avgustus'un idâresinde Lugdunum, L. eyaletinin yönetim merkezi oldu. Şehir aynı zamanda darphane merkezi ve Gallialılar'ın dinî başkentiydi. M. S. II. yüzyılda, L., Gallia'nın en refahlı şehri idi. İmparator Septimius Severus şehri yönetim rolünden mahrum etti. Nüfus Saône boyunca uzanan surların arkasına çekildi. 843'te Lotharius'un topraklarına, 918'de Bourgogne'a, 1032'de Alman imparatorluğuna bağlandı. Buna rağmen, başpiskoposlarının idâresi altında, geniş bir muhtariyetten faydalanıyordu. İki Dünya Konsili (1245 ve 1274'te) L.'da toplandı. 1307'de Fransa Krallığına katıldı. Ortaçağ'da, Saône ve Rhône arasında ticaretle uğraşan bir şehrin geliştiğini görürüz. Fransa'nın İtalya harpleri esnasında L., Fransa krallarının başşehri hâline geldiği gibi, ticaret ve bankacılık merkezi olarak da gelişti. 1420'de kurulan L. fuarları, Champagne eyâletininkilerle beraber milletlerarası bir önem kazandılar. XI. Louis ipek endüstrisiyle kitap basımını teşvik etti. XVIII. yüzyılda ipek endüstrisi gelişti. Büyük Fransız İhtilâli'nde (1793) L., bir federalist ve kralcılık merkezi hâline geldi. Convention, L.'u kuşattı ve zaptetti (8 ağustos - 7 ekim 1793). Bundan sonra Terreur Blanche (Beyaz Dehşet devri) denilen koyu ihtilâl düşmanlığı krizi koptu. XIX. yüzyılda şehir doğuya doğru yayılarak Rhône'u aştı. XX. yüzyılda belediye başkanı E. Herriot'nun idâresi altında daha da gelişti. 1941 - 1944 yıllarında Alman işgaline karşı direnme hareketinde faal bir rol oynadı. L. başpiskoposluktur; çok sayıda müzeleri ve üniversiteleri vardır. (V. Örs)

LYONNAISE (Lat. Lugdunensis), Fransa'da eski bir eyâlet. Gallia'nın Narbonnaise, Aquitaine ve Belçika arasında bulunan parçası. Roma imparatorluğu çağında, başkenti Lyon olan bir eyâlet teşkil ederdi. Şehrin adı Lugdunum, eyâletinki de Lugdunensis idi. M. S. IV. yüzyılın sonlarında L. dört eyâlete ayrılmıştır.

LYONNESSE, Orta Çağ batı şövalye şiirinde efsanevî bir ada. Bk. ATLANTİS.

LYOT, Bernard (Paris 1897 - Kahire ve Hulvân arasında 1952), Fransız astronomu. 1920'de Meudon rasathânesine girdi ve kendisini astrofizik'e verdi. 1930'da gezegenlerin yansıttığı polarize ışığın incelenmesi için, polarimetre adında çok hassas bir âlet buldu. 1930'dan sonra, güneşin corona (taç) tabakasını güneş tutulmaları dışında incelemeye ve fotoğrafını almaya yarayan, coronographe adlı âleti icad etti. 1948'de güneşte meydana gelen patlamaların ilk filmini çeken L. olmuştur.

B. LYOT

LYRA (Lat. = lir), Kuzey gök yarım küresinde Hercules ile Kuğu takım yıldızları arasında kalan küçük bir küme yıldız. En parlak yıldızı birinci büyüklükte olan Vega'dır. Kısaltması : Lyr.) Bunun dışında dört yıldızdan yapılmış bir yıldızı E Lyrae ve M 57 işareti ile gösterilen gezegen özelliğinde bir nebulası vardır. Bu nebula kendisine benzeyen başka nebulaların prototipi'ni teşkil eder.

LYSİPPOS (Sikyon M. Ö. 390'a doğru), Yunan heykeltraşı. İskender'in resmî heykeltraşı olan L.'un 1500'e kadar eseri olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. En önemlileri: *İskender avda; Güneşin savaş arabası; Satyros; Oturan Hermes.* (C. Kurt)

LYSİSTRATOS, M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış Yunanlı heykeltraş. Lysippos'un kardeşidir. Doğrudan doğruya kalıp alma (Fr. moulage direct) işleminin mûcidi gözüyle bakılır. (V. Örs)

LYTTON, Lord (asıl adı: Edward George Bulwer Lytton B a r o n u (Londra 1803 - Torquay 1873), İngiliz yazarı ve devlet adamı. Owen Meredith takma adını kullanmıştır. Çok sayıda romanları arasında *The last days of Pompeii* (Pompei'nin son günleri) [1834] en çok sevilenidir. 1858 - 1859 yıllarında sömürgeler nâzırı olan L., Hudson Körfezi Şirketi'nin (Hudson bay company) tekelini ortadan kaldırmıştır.

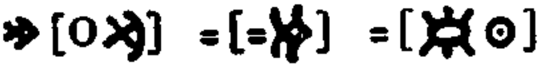

L. LYTTON

M

M Türk alfabesinin on altıncı harfi; *me* diye adlandırılan bu harf, patlamalı ve ötümlü bir çift dudak sesinin işareti olarak kullanılır. Bu ses geniz yolundan geldiği için fonetikte genizsi bir dudak sesi sayılır.

Latin alfabesinde kullanılan *M* harfi, Fenike yazı sisteminden alınmıştır. Bu işaret Fenike yazısında "su" anlamına geliyordu. Fenike alfabesinde kullanılan işaret ise Mısır yazısından alınmıştır. Mısır yazısından gelen birçok harflerde olduğu gibi, bu işaret de yatay durumdan dikey duruma geçmiştir. Batı Yunancasında bu harfin iki biçimde kullanıldığı göze çarpar. Bunlardan biri Etruskçada ve eski Latincede görülür. Küçük harf biçimleri, daha sonraki dönemlerde kesin olarak yerleşmiştir.

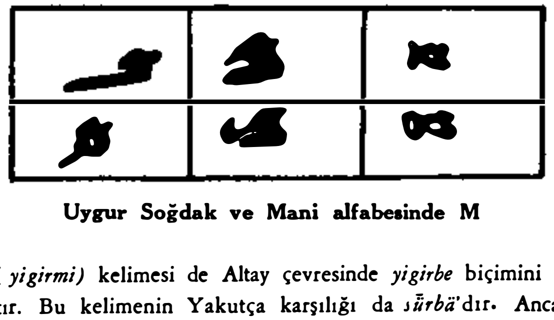
Göktürk alfabesinde M

Eski Türk (Göktürk) alfabesinde, *m* sesini belirtmek için özel bir harf kullanılmıştır. Bu harf, Türkçenin ses yapısına uygun olarak daha çok kelime içinde ve kelime sonunda geçer. Uygur, Soğd (veya Soğdak) ve Mani alfabelerinde de *m* sesi için bir harf kullanılmıştır.

Fonetik: Patlamalı bir çift dudak sesi olan *m* sesi Türkçede genel olarak kelime içinde ve kelime sonunda yer alır. Kelime başında Türkçe kelimelerde *m*'ye rastlanmaz. Yalnız, Eski Türkçeden başlayarak hemen bütün Türk lehçelerinde kelime başlarında *b*'den gelme *m*'lere rastlamak mümkündür. Bu özellik daha çok içinde *ŋ* (veya *n*) bulunan kelimelerde görülür. Örnekler: *men* < *ben;* miŋ < biŋ (= bin); *miŋmek* <*binmek; muŋ* <*bıŋ* (Türkçede *bunalmak* kelimesinde kullanılır; Anadolu ağızlarında *bun* olarak kalmıştır); meŋu, meŋgü <beŋü (=ebedî); Türkçe *beyin* kelimesinin Uygurcada *meŋi, miŋi* biçiminde kullanıldığını biliyoruz. Bu eski biçim bugün Doğu Türkçesinde *(meye, miye)* ve Özbekçede *(miya)* şeklinde kalmıştır. Bunun gibi, Türkçe *boynuz* kelimesinin Uygurca karşılığı da *müŋüz, miŋiz* veya *müyüz*'dür. Bu biçim de Sartça *(müğüz, migiz)*, Özbekçe *(muguz)* Balkarca *(müyüz)*, Kazakça *(müyüz)*, Şorca, Beltirce *(mūs)*, Soyotça *(Mıyıs)* gibi birçok lehçelerde saklanmıştır. Yakutçada *muos, moyuos* biçimleri kullanılır. Çuvaşçada ise *mıyra, mıyraga* biçimleri kalmıştır. Yakutçada Türkçe *boyun* kelimesinin karşılığı *moy* veya *moyun*'dur. Türkçe *burun* kelimesinin Yakutça karşılığı da *murun*'dur. Türkçe *balta* kelimesi Oyrotçada *malta* biçimini almıştır. Türkçe *buz* kelimesi Yakutçada *mūs* (< *būs*) biçiminde kalmıştır. Türkçe *buzağı* kelimesi, Doğu Türkistan'da *muzoy* ve *mozay* gibi biçimler almıştır. Kırgızcada ise *muzō* olarak kullanılır. Moğolcadan alınmış olan *batır* kelimesi Kazakçada *matur* (= güzel), Oyrotçada *mattır* biçimine girmiştir. Türkçe *bez (~ beze)* kelimesi Türkmencede *mēz* olarak kullanılır. Türkçede *bıyık (< bıdık)* olarak kullanılan kelime Şorcada *mıygak* (ve *mıynak)* biçimini almıştır. Bu kelime, Yakutçada *bıtık* olarak kalmış, kelime başındaki *b*'yi saklamıştır. Anadolu Türkçesinde kullanılan *malak* biçimi, Türkçe *bala* (= çocuk) kökünden gelen *balak* kelimesinden çıkmıştır. Ancak, bu örneklere rağmen, Türkçede *m* sesi, kelime başlarında daha çok yabancı dillerden alınma kelimelerde kullanılır. Arapça, Farsça, Rumca, İtalyanca gibi yabancı dillerden gelen *mal, mala, marangoz, mazı, melez, mendil, mendirek, mezar, meze, musluk, mülk...* kelimelerinde olduğu gibi.

Eski (ve yeni) Türk dillerinde kelime başlarında *m* sesi geçmediğine göre, yabancı dillerden alınma kelimelerde *m*'nin yerini *b*'nin alması normaldir. Örnekler : Eski Hintçe *madhu* > Türkçe *bal;* Eski Hintçe *mariça* > Türkçe *borç* (= kara biber).

Türk lehçelerinde *m* sesi, kelime içinde normal şekilde olduğu gibi saklanmıştır. Türkçe *gümüş, yemiş, kamış, orman, yumurta, kömür* örneklerinde olduğu gibi. Yalnız, Türk lehçelerinde bu durumdaki *m* sesinin arasıra *b*'ye çevrildiğine de tanık oluyoruz. Örnek olarak, Türkçe *demir* (< *temir)* kelimesinin Şorça, Kızılca, Sagayca gibi birtakım Türk lehçelerinde *tebir* olarak kullanıldığını biliyoruz. Bunun gibi, Türkçe *tamar* (> *damar)* kelimesi de Şorcada *tabır* biçiminde kullanılır. Bundan başka, Türkçe *tuman* (> *duman)* kelimesi de Şorca, Sagayca, Beltirce gibi lehçelerde *tuban* biçimini almıştır. Türkçe *yağmur* (<: *yağmak)* kelimesi de Şorcada *nağbır* olarak kullanılır. Türkçe *temriye* kelimesinin Şorca karşılığı da *terbe*'dir. Türkçe *tilmaç* (= tercüman) kelimesinin Türkler arasında *tilbeç* biçimi de vardır. Son olarak, Türkçe *yirmi*

Uygur Soğdak ve Mani alfabesinde M

(< *yigirmi)* kelimesi de Altay çevresinde *yigirbe* biçimini almıştır. Bu kelimenin Yakutça karşılığı da *sūrbä*'dır. Ancak, kelime içinde *b* (veya *p)* sesinin *m*'ye döndüğüne de tanık oluyoruz. Örnek olarak, Türkçe *topuk (top)* kelimesi, lehçelerin bir bölümünde *tobuk* (Balkarca, Kazakça, Yakutça...), *tubık* (Tatarca), *tobık* (Sagayca), *tobak (Şorca)* biçiminde kullanılır. Kırgızcada ise bu kelime *topuk* ve *tomuk* olarak yayılmıştır. Türkçe *tomurcuk* biçimindeki *m* de eski *p*'den çıkmıştır *(topurcuk* biçimi Türkçe *top* kökünün bir türevidir; *topaç, topak, topal, topuk, tombul* gibi). Ortak Türkçede *arpa*

(~ *arbo)* biçiminde yaşayan eski kelime, Altay Türkleri arasında *arma* olarak kullanılır. Türkler arasında "erkek domuz" anlamında kullanılan *kaban*'ın, Oyrotça ve Soyotça karşılığı da *kaman*'dır. Ancak, Soyotçada *kaman* yanında *kaban* da kalmıştır. Türkçe *saman* kelimesindeki *m*'nin de *b*'den çıktığını belirtelim *(saman < saban < :sap).* Türkçe *çepken* kelimesindeki *p* de *m*'den çıkmıştır: *çekmen (< : çekmek) > çekpen çepken.*

Türk lehçelerinde, kelime içinde *m*'nin büsbütün düştüğünü de biliyoruz: Soyotça *çürga (< çumurga < yumurtka* = yumurta) kelimesinde olduğu gibi.

Buna karşılık, Türkçede kelime içinde ikincil *m*'ler de vardır. Örnek olarak, Türkçe *kaplumbağa* kelimesindeki *m* sonradan türemiş bir sestir. Bu kelimenin eski biçimi *kaplu (~ kaplı)* bağa'dır. *Kaplumbağa*'nın *kaplunbağa*'dan geldiği anlaşılıyor (Türkçe *kertenkele*'deki *n* de ikincil bir sestir. Bu kelimenin eski biçimi *kelte keler*'dir). *Kaplumbağa*'nın *kaplumbağa* biçimini alması, normal bir gelişmedir. Türkçe *saklambaç, dolambaç* kelimeleri de *saklanbaç (< saklanmaç < :saklanmak),* dolanbaç *(< dolanmaç < :dolanmak)* biçimlerinden çıkmıştır. Anadolu ağızlarında, "kül çöreği" anlamında kullanılan *gömbe*'nin eski biçimi de *gömme (< :gömmek)*'dir.

Türkçe kelime içindeki *ŋ* sesi, seyrek olarak *m*'ye dönmüştür. Türkçe *domuz (< toŋuz)* kelimesi, bu bakımdan güzel bir örnektir. Türkçe *gömlek* kelimesi de *köŋlek* biçiminden gelir. Çuvaşçada da *ŋ* sesi *m*'ye çevrilmiştir. Eski Türkçe *söŋük* veya *sü ük* (= kemik) > Çuvaşça *şâmâ* biçimindedir. Ancak, normal olarak *ŋ* sesi Türkçede *n*'ye çevrilmiştir. Eski Türkçe *siŋir >* Türkçe sinir, *teŋiz > deniz, tüŋür> dünür* örneklerinde olduğu gibi.

Türk lehçelerinde *m* sesi, kelime sonunda normal şartlar altında olduğu gibi kalmıştır. *Bayram, dam (< tam), em* (= ilâç), *im* (işaret), *kam* (= şaman), *kum, kurum, torum* (= deve yavrusu), *tulum* gibi.

Ancak, *kurum* kelimesinin Türk lehçelerinde *kurun* biçimi de tespit edilmiştir. Buna karşılık, Türkçe *kurşun* kelimesi ise Balkan ağızlarında kurşum biçimini almıştır. Balkan dillerinde (Bulgarcada) kullanılan *kurşum* kelimesi, bu biçimin devamıdır.

Türkçe *n*'lerin kelime sonlarında Çuvaşçada *m*'ye çevrildiği kabûl ediliyordu. Örnek olarak, Türkçe *san* kelimesinin Çuvaşçada *sum* (Macarca *szám)* biçimi aldığı biliniyordu. Türkçe *karın* kelimesi de Çuvaşçada *ḫırâm* biçimine girmişti. Ancak, son yıllarda Gerhard Doerfar bu eski gözleme karşı çıkmıştır.

Türk lehçelerinde, kelime sonundaki *ŋ* sesinin de *m*'ye çevrildiği göze çarpar. Örnekler: Eski Türkçe *kalıŋ* (= başlık) kelimesi, Kazakça, Sagayca gibi lehçelerde *kalım* olarak yayılmıştır. Çuvaşçada *ḫolân* yanında *holâm* da kullanılır. Eski Türkçe *yün* kelimesi de *yüm* (Soyatça), *çum* (Şorca), *Sâm* (Çuvaşça) biçimlerini almıştır. Ancak, lehçelerin büyük bir bölümünde *yün (> cün)* biçimi kalmıştır.

İmlâ : Eskiden *ambar, çember* gibi yabancı kelimeler, aslî biçimleri göz önünde tutularak *anbar, çenber* diye yazılırdı. Bugün, Türkçe söylenişe uyularak bu kelimelerin *ambar, çember* biçiminde de yazılması kabûl edilmiştir. (H. Eren)

MAÂDD, Arabistan'daki Muzar ve Rabîa kabilelerine verilen isimdir. İslâmlık öncesinde bu kabileler ile Yemen kavimleri arasında baş gösteren anlaşmamazlıklar daha sonraları Emevîler ve Abbâsîler döneminde de sürdü. Bâzı Arap ananesinde M. değişik kabilelere verilen isim olarak geçmektedir. Bu, bâzen Araplar'ın ataları için de kullanılmıştır. Bazı efsânelerde ise M. ilk Arap ceddi Adnân'ın oğlu olarak gösterir. Onun, Cürhümîler soyundan gelen Mu'âna ile evlenmesinden Nizam dünyaya gelir. Ondan da değişik kabilelere adlarını veren Muzâr, Rabîa ile Iyâd olur.

MAAN (Ar. El - Maan), Güney Ürdün'de bir vaha ve bir kasaba. Nüfusu 8 000 (1964)'dir. Hicaz demiryolu üzerinde bir istasyon ve Amman - Akaba yolu üzerinde önemli bir konak yeridir.

MAÂNÎ (Ar. ma'nâ'dan), Belâgat'in adlarından biri. "Bedî" ve "Beyân"dan sonra gelen M. "İlm-i maânî" olarak da kullanılmıştır. Belâgat'in bu unsuru, genellikle kelimeler ve cümle yapısı ile anlatım arasındaki ilgiyi inceler. Anlatımın temeli olan dilin yapısı üzerinde durur. Üslûpta, yer, zaman, kişi ve hâle göre hareket edilmesi noktalarını içine alan "Muktezâ-yı hâl ü mekân"a uyulmasını da belli şartlara bağlar. M. Batı edebiyatlarında stilistik (stylistique) olarak geçer (Bk. BELÂGAT)

MAARİF : bk. EĞİTİM.

MAARİF MADALYASI, Sivil ve askerî orta, lise, yüksek derecedeki okullardan birincilik ve ikincilikle mezun olanlara verilmek üzere, 9 Cumâdel-âhire 1319 (13 Eylül 1901)'da II. Abdülhamid tarafından ihdas olunan madalya. Altın ve gümüş olmak üzere iki çeşidi vardı. Altın olanı okul birincilerine, gümüş ise okul ikincilerine verilirdi. Bunların bir yüzüne madalyayı alanın adı, okulu, mezun olduğu tarih; öteki yüzüne ise "İkdâmâtı, taraf-ı Pâdişâhî'den lûtfen takdir ile ihsan buyurulmuşdur" (Okuldaki başarı ve çalışması Padişah tarafından lûtfen takdir edilerek armağan buyurulmuşdur) cümlesi yazılı idi. Başka madalyalardan harç alındığı halde bundan alınmazdı. Bir düğmeyle göğüsün sağ tarafına takılır, sahibinin ölümünden sonra, göğüse takılmamak şartıyle mîrasçılara geçebilirdi. II. Meşrutiyet döneminde, 27 Eylül 1909 tarihli irâde ile bu madalya kaldırılmıştır. (A. Çankaya)

MAARİF NİŞÂNI, Öğretmenlere ve ilim, sanat, zanaat alanlarında, büyük hizmet ve başarıları görülenlere verilmek amacıyle ihdas olunan nişân. 16 Mayıs 1910 tarihli "Maarif Nişânı Nizamnâmesi" ile bu nişânın ihdas sebebi, veriliş şartı ve şekli hükümlere bağlanmıştır:

I. Eğitim ve öğretim mesleğinde büyük hizmet ve başarıları görülenlere verilmek üzere, "M. N." adıyle bir nişân ihdas edilmiştir.

II. M. N. üç derece olarak düzenlenmiştir.

III. İşbu Nişân, ömürboyunca kullanılmak üzere verilir.

IV. Nişânda, zemini kırmızı mineli dışbükey bir daire üzerinde, Osmanlı Devleti'nin amblemi olan ay ve yıldız olacak; ayın beyaz mineli zemini üzerine, "Ulûm ve fünûn ve Sanâyî-i nefîse" ibaresi yazılacaktır.

V. M. N.'nın 1. derecesi, kenarları beyaz, ortası siyah kordela ile boyuna, 2 ve 3. dereceleri ise aynı renk kordela ile göğüsün sol tarafına takılacaktır. 1. rütbe 37 mm, 2. rütbe 30 mm, 3. rütbe ise 26 mm çapında olacaktır.

VI. M. N. ile birlikte beratı da verilir. Berat olmadıkça hiç kimse bu nişânı taşıyamaz.

VII. Öğretmenlerin, M. N. 3. rütbesini kazanabilmeleri için en az 5 yıl öğretim mesleğinde başarılı hizmet görmeleri şarttır. 3. rütbeyle değerlendirilen bir öğretmen, öğretim görevine 5 yıl devam ettikten sonra 2. rütbeyi, 10 yıl sonra da 1. rütbeyi almaya hak kazanır. Ancak, öğretmenlikte 10 ve 15 yıl çok başarılı hizmeti görülenlere, doğrudan doğruya 2 veya 1. rütbeler de verilebilir.

VIII. M. N.'nın bir üst rütbesini alanlar, eskisini geri vermek zorundadırlar.

IX. Öğretmenlikten atılma suretiyle ayrılanların M. N. takma hakkı kaybolacağı gibi, nişan da geri alınır.

X. M. N., Osmanlı Devleti'ne herhangi bir sebeple hizmet etmiş yabancılara da verilir.

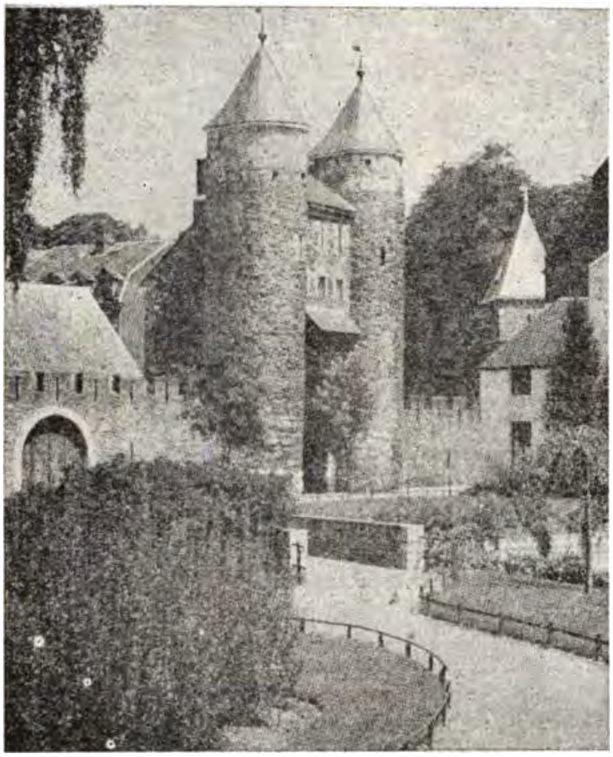
XI. Bu nişan, Maarif Nezâreti'nin yazılı teklifi üzerine, irade ile padişah tarafından verilir.

Berat harcı olarak 1. rütbesinden 500, 2. rütbesinden 100, 3. rütbesinden ise 50 kuruş alınırdı. (A. Çankaya)

MAARİF-İ UMUMİYE NEZÂRETİ : bk. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI.

MA'ARRÎ : bk. EBÜ'L - ALÂ EL - MA'ARRÎ.

MAASTRICHT, Holanda'da bir şehir. Limburg eyâletinin merkezi. Nüfusu 94 600 (1969)'dür. Roman üslûbundaki St. Servasius katedrali (XI. - XII. yüzyıllar), kısmen Roman ve kısmen Gotik üslûpta Meryem Ana bazilikası tanınmıştır.

MAASTRICHT :

Eski evleri de meşhurdur. Şehir Frank krallarının, Brabant dukalarının ve Liège piskoposlarının merkezi olmuştur. Şehir yakınında bir kömür madeni vardır. Şehirde madencilik, dokuma, çini ve seramik fabrikaları kurulmuştur.

MABED : bk. CAMİ.

MA'BERÎ'LER, Ma'ber bölgesinde kurulan bir Türk devleti. Ma'ber bölgesi Hindistan yarımadasının en güney ucunda olup, merkezi Madura şehridir. Bu bölgede bir avuç Türk yiğidi 1334 - 1378 yılları arasında bağımsız bir devlet kurmuş, Türk yiğitliğinin tipik bir örneğini vermişdir. Ma'ber bölgesi, Delhi Türk sultanı Alâaddin Muhammed Şah Kalaç tarafından 1310 yılında fethedilmiş ve burada ordunun ileri gelenlerinden biri, vali olarak görevlendirildikten sonra yanına da bir garnizon verilmişti. Ancak 1334'te Ma'ber valisi Celâleddin Ahsen Şah'ın, bağlı bulunduğu Delhi sultanı Muhammed Tuğluk Şah'a karşı ayaklandığı görülür. Tuğluk Şah, 1335'te Madura'ya bir sefer düzenledi. Fakat yolda ordu Malva ülkesine girdiği sırada bir salgın hastalıkla karşılaştı. Hattâ Tuğluk Şah da bu hastalığa yakalandı. Bunun üzerine seferden vazgeçildi ve Ma'ber'deki Türk garnizonu Ahsen Şah hükümdarlığı altında bölgede, Hindu denizi ortasında küçücük bir ada gibi bağımsız bir devlet oldu. Ma'ber'deki bu küçük Türk devleti, çevresine şiddetli baskıları ile ün yapmıştır. Ma'ber devleti bir yandan da güney Hindistan'da islâmlığın yayılmasına öncülük etmiştir. Ahsen Şah'tan sonra 1339'da Alâaddin Odeyci Şah, 1340'ta Firuz Şah ile eniştesi Gıyaseddin Damagan Şah, 1345 - 1356 yılları arasında Gazi Mahmud Şah, Dekken tarihinde unutulmayan kişiler olmuştur. Fakat bu küçük Türk devleti, güney Dekken'de Hindu Viceyanagar Racalığı kurulduktan sonra direnme gücünü yavaş yavaş yitirmiş ve 1377 - 1378 yılları arasında ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte Madura Türk garnizonu varlığını pek çetin bir şekilde savunmuş olmalı ki, Viceyanagar'ın ilk racası I. Sangama, bir kitâbesinde Madura'nın azametli hâkimi kahraman Truşka'ya, yani Türk'e karşı kazandığı zaferle övünmektedir. Ünlü gezgin İbnü Battûta, bu devletin hükümdarı Damagan Şah'ın konuğu olmuş ve onunla hısımlık kurmuştur. Ma'ber'de yerleşen İslâmlık, zamanla bu ülkeden ünlü bilgin ve yazarların yetişmesini sağlamıştır. Bunlardan en tanınmışı Bicapur sultanı Ali Âdil Şâh için *Tuhfetü'l - mücâhidîn* adlı bir eser yazan ve İslâmiyetin Malabar'da yayılışını anlatan Zeynüddin el - Ma'berî'dir. M. Türk sultanlarının sonuncusu ise Alâaddin İskender Şah'tır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÂBEYN (= ara, iki şeyin arası), musikide tam seslerin verdiği âhenklere göre yarım ses tîz olan ara âhenklere verilen ad. (Y. Ö.)

MABILLON, Jean (Saint - Pierrepont, Ardennes, 1632 - Saint Germain - des - Près Paris, 1707), Fransız bilgini ve rahibi. Saint - Maur manastırındaki Benedictus'çulara bağlı olup, 1664'te Saint Germain - des - Près, kitaplığına çağrılmıştır. Bilgisi birçok eserlerde belirmiştir. *Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti* (St. Benedictus tarikatına bağlı azizlerin meydana getirdikleri işler) [1675 - 1685] adlı eserleri, M.'un tarihçiler arasında bir üstad olarak yer almasına yol açmıştır. Şâheseri olan *De re diplomatica* (Diplomatlık sanatı) [1681]; diplomatlık bilgisini kurmuştur. 1685'te İtalya'ya giden M., 1701'de Académie des Inscriptions üyeliğine seçilmiştir.

J. MABILLON : Kimin tarafından yapıldığı bilinmiyen gravür

MABLY [*mabli*], **Gabriel Bonnot de** (Grenoble, 1709 - Paris 1785), Fransız filozofu ve tarihçisi. Condillac (b. bk.)'ın kardeşidir. *Le droit public de l'Europe fondé sur les traités* (Avrupa'nın anlaşmalara dayanan amme hukuku) [2 cilt, 1748] ve *Observations sur l'histoire de France* (Fransa tarihi üzerine müşâhedeler) [2 cilt, 1765] adlı eserleriyle tanınmıştır. M., Jean - Jacques Rousseau'nun, filozof ve ekonomistlerin iyimserliğine karşı savaşını, devam ettirmiştir. Fiziyokratlara karşı da cephe almıştır. Felsefe'de Locke'un da Descartes'ın da karşısındadır. Üretim vasıtalarının özel mülkiyetine karşı düşmanlığı, M.'ye sosyalizmin öncülerinden biri gözüyle bakılmasına yol açmıştır. M.'nin fikirleri 1789 Fransız ihtilâlinde, büyük rol oynamıştır.

G. B. MABLY

MABUSE [*mabüz*], (asıl adı : **Jan Gossaert veya Gossart**), (Maubeuge aş. yu. 1478 veya Wijk bij Duarstede aş. yu. 1472 - Middelburg aş. yu. 1533 - 1536), Felemenkli ressam. İlk eserleri Dürer'in etkisi altında yapılmıştır. İlk eserleri arasında Londra'da National Gallery'de bulunan "Müneccim kıralların İsa'ya tapınmaları" en sevilenidir. Roma'da yaptığı çalışmalarından sonraki zamana ait "Meryem Ananın resmini yapan St. Luca" [1515] adlı eseri Prag Müzesinde, "Herakles ile Antaios" [1523] adlı eseri de, Berlin'de muhafaza edilmektedir. Olağanüstü kabiliyetli bir pretreci olan M. 1508'de Romaya gitmiş ve İtalya'nın etkisi altında kalarak eserler vermiştir. 1515 - 1517 yılları arasında Mechelen'de Charles Quint'in ve Avusturya'lı Margarate'in hesabına çalışmıştır. Daha sonra Bourgogne'lu Philippe ile Utrecht'e onun ölümünden sonra da Middelburg'a gitmiştir. Orada Danimarka kralı "II. Christian'ın çocuklarının portresi" ni yapmıştır. Rönesans mimari'si gösteren resimlerde Klasisist - plastik beden tasvirinde büyük bir kabiliyet olan M. Holanda'da Romanizm denilen resim üslûbunu kurmuştur. Özel olarak mitolojik konular işleyen tabloları (Danae 1527, Münih, Eski Pinakothek) ve Meryem Anayı tasvir eden tablolarıyle ün kazanmıştır. Olağanüstü kabiliyete sahip bir portreci olarak meşhur olmuş ve bu alanda Fransa kraliyet sarayında da çalışmıştır. Barok resminin öncülerinden olan M.'un diğer önemli eserleri şunlardır :

MABUSE :

"Vierges à lénfant" (Meryem ile çocuk) [Münih, Brüksel]; "Diptyque Carondelet" (Carondelet çift kanatlı tablosu) [Portre, Louvre müzesi]; "Adam et Eve" (Adem ile Havva) [Berlin ve Hampton Court müzesi]; "Danaé" (Danae) [Münih]; "Neptune et Amphitrite" (Neptün ve Amphitrit) [Berlin].

MAC ADAM, John Loudon (Ayr 1756 - Moffat, Dumfreiesshire, 1836), İskoçyalı mühendis. Yolları, kum ve kırılmış taşla kaplama usulünü ilk olarak uygulayan mühendistir. Sonradan, kendi adıyla (macadam) anılan bu usul, 1849'da Paris'te denenmiştir. M. A., 1827'de, Yollar Genel Müdürü olmuştur.

J. L. MAC ADAM

MAC ARTHUR, Douglas (Arkansas, Little Rock 1880 - Washington 1964), Amerikan generali. A. B. D. Askerî Akademisi'nden istihkâm subayı olarak mezun oldu. Filipinler'de, San Fransisco'da, Japonya'da görev yaptı. I. Dünya Savaşı'nda, kendi yetiştirdiği bir birlikte Fransa'ya geldi (1917). 1918'de en genç tuğgeneral olarak 84. piyade tugayına kumanda etti. 1919'da, mezun olduğu askerî okula müdür oldu. 1930'da kara kuvvetleri kurmay başkanlığına getirildi ki, bu göreve getirilen en genç subay idi.

D. MAC ARTHUR

M. 1935'te askerî müşavir olarak Filipinler'e gönderildi. Cumhurbaşkanı Manuel Quezon, onu Filipin ordusunda feldmareşal yaptı. 1941'de Uzak Doğu'daki Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin başkomutanlığına getirildi ve ertesi gün orgeneralliğe terfi etti.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Japon taarruzlarına karşı savaştı ve geri çekilmeyi başarıyla idare etti. Daha sonra, mukabil taarruz hareketlerini düzenlemek üzere Başkan Roosevelt'in emriyle Avustralya'ya çekildi (mart 1942). Oraya vardığı zaman güney - batı Pasifik başkomutanlığına getirildi. Ertesi yıl M., taarruza geçecek kuvveti hazırlamış bulunuyordu. 29 haziran 1943'te hücuma başladı. Güney - batı Pasifik'le birlikte, Güney Pasifik kuvvetleri de onun emrinde birleştirildi. 1944'te Filipin adalarına karşı taarruza geçti. O yılın başarılı savaşları sonunda 15 aralık 1944'te beş yıldızlı generalliğe (Türkiye ve Avrupa'daki karşılığı: Mareşal) terfi etti.

1945 yılının ilk ayında Luzon'u da ele geçirince, Amerikan kuvvetleri, Japonya'nın ana kuvvetlerinin gerisine düşmüş oldu. Şubat ayında Manila kurtarıldı. Japonya'nın teslimi üzerine Başkan Harry S. Truman, M.'ü, müttefik başkomutanlığına getirdi ve Japonya'nın teslimini kabûl etmekle görevlendirdi. Tören 2 eylül 1945'te Missouri zırhlısında yapıldı.

M., Müttefik işgal kuvvetlerinin komutanı olarak Japonya'nın silâhtan tecridini sağladı ve birçok reformları gerçekleştirerek, ülkenin demokratik hayata geçisini yönetti.

1950'de Kore savaşı başlayınca, Birleşmiş Milletler kuvvetleri komutanlığına getirilen M., Kızıl Çin'deki askerî üslere taarruz etmenin şart olduğunu ileri sürünce, Başkan Truman onu Japonya'daki bütün görevlerinden affetti (nisan 1951). Amerika'ya dönen M., büyük tezahüratla karşılandı ve bir süre siyasetle uğraştı.

MAC CLELLAN, George Brinton (Philadelphia 1826 - Orange, New Jersey 1885), Amerikalı general. İç harp sırasında Federallar tarafında olup, Potomac ordusuna kumanda etmiş (1861), Richmond'u zaptetmiş, Washington'u başarı ile korumuş, Lee'yi yenmiş (1862), ama onu takib etmeyi ihmal etmiştir. Kumandasını kaybetmiş, 1864'te de cumhurreisi olmaya çalışmış ama seçilememiş, Dresden'e çekilmiştir. Birleşmiş Devletlere döndüğünde (1868), New Jersey valisi olmuş ve ölümüne kadar kalmıştır.

G. B. MAC CLELLAN

MAC CLINTOCK, Sir Francis Leopold (Dundalk, İrlanda 1819 - Londra 1907), İngiliz gemicisi ve kutup kâşifi. 1848'den 1859'a kadar Franklin'i arayarak kutup bölgelerini gezmiştir. Önemli astronomik, meteorolojik, manyetik gözlemler yapmış ve haritalar hazırlamıştır.

MAC CLURE, Sir Robert John Le Mesurier (Wexford, İrlanda 1807 - Portsmouth 1873), İngiliz amirali ve kâşifi. J. C. Ross'un Sir John Franklin'i bulmak için yaptığı sefere katılmış (1848), iki yıl sonra kutup denizlerinde "Investigator" gemisi ile yeni bir geziye çıkmıştır (1850). Eylül 1851'den ilkbahar 1854'e kadar buzların muhasarasına uğrayan gemi, Sir Edward Belcher tarafından bulunmuştur. M. C., gemisini bırakmak zorunda kalmış, lâkin Hudson körfezi ile Bering boğazı arasındaki kuzey - batı geçidini bulduktan sonra İngiltere'ye dönmüştür. İlk defa olarak geçidi İsveçli kâşif (1903 - 1906), gemi ile aşmıştır.

R. MAC CLURE

MAC DONALD, James Ramsay (Lossiemouth, Elginshire, 1866 - Güney Amerika yolu 1937), İngiliz siyaset adamı. İşçi Partisinin teşkilâtında rol oynamış ve 1911'de bu partinin başkanı olmuştur. 1924'te İngiltere'nin birinci sosyalist hükûmetinin başına geçmiş, 1929'da tekrar başbakan olmuştur. 1931'de başlayan ekonomik bunalım onu bir millî birlik hükûmeti kurmaya zorlamıştır. 1935'te işten çekilmiştir.

J. R. MAC DONALD

MAC DONALD, Sir John Alexander (Glasgow 1815 - Ottawa 1891), Kanadalı siyaset adamı. Kanada'nın Dominion olarak ilânından sonra kurulan birinci hükûmete başkanlık etmiştir. (1867 - 1873). İngiliz ordusunun Kanada'dan çekilmesini s a ğ l a m ı ş t ı r (1871). 1878'den 1891'e kadar tekrar başbakan olarak ülkeyi yönetmiş, koruyucu bir politika gütmüş ve ülkenin kuzey - batısını iskân etmiştir.

J. A. MAC DONALD

MAC KINLEY DAĞI, Alaska'da bir dağ. Çok büyük buzullarla çevrilmiş olup, Kuzey Amerika'nın en yüksek (6 187 m) tepesidir. Kuzeydeki tepeye, 10 nisan 1910'da Anderson ve Taylor çıkmış; masifin en yüksek noktası olan güney tepesine ise 9 Haziran 1913'te Stuck, Karstens, Tatum ve Harper tırmanmıştır.

MAC LEOD, John James Rickard (Dunkeld civarında, Perth kontluğu, 1876 - Aberdeen 1935), İskoçyalı fizyoloji bilgini. Cleveland, Toronto ve Aberdeen üniversitelerinde profesör olmuş; 1923'te, insulin'in keşfi üzerine, fizyoloji ve tıp Nobel ödülünü, F. G. Bantig ile paylaşmıştır.

J. J. R. MAC LEOD

MACAO, MAKAO (Portekizce adı: Macau; Çince adı : Ngao - men veya An - men = koya giriş), güney - batı Çin kıyısında, Hongkong'un batısında bir Portekiz sömürgesi ve bunun başkenti. Sömürgenin yüzölçümü 16 km² olup, Si - kygang ırmağının denize döküldüğü noktada bulunur. Nüfusu 248 636 (1970)'dır. Bu sömürgede Portekizliler 1557'de yerleşmişlerdi. Bugün M., Hongkong'un rekabetinden dolayı sıkıntı çekmektedir.

MACAO : Limandan görünüş

MACAPAHİT (İng. Madjapahit), Merkezi Cava'da bulunan eski bir krallık (1292 - 1511). XIV. yüzyılda M.'in iktidarı bütün Endonezya'yı ve Malay yarım - adasının bir kısmını içine almıştı. Krallık, baharat ticaretinden mühim bir gelir alıyordu. İslâmlık, bu kırallığın çökmesi ile, Malezya'da da yayılmıştır.

MACAR DİLİ, Fin - Ugor dilleri (b. bk.)'nin Ugor kolunda yer alan bir dil. Fin - Ugor dillerinin Ugor kolu, kuzey - doğu ve güney - batı bölümlerine ayrılır. Ural dağlarının kuzey bölgesi ile Ob ve Irtış ırmaktarı arasında uzanan, geniş bir alana yayılmış olan kuzey - doğu (veya Ob) Ugorcası, Ostyak (veya Ḫantı) dili ile Vogul (veya Mansi) dilini içine alır. Bu iki dil, Sovyetler Birliği'nin Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı, Tümen Bölgesi'nin Ḫantı - Mansi Millî Çevresi'nde kullanılır. Ostyak veya Ḫantı'ların sayısı 19 000, Vogul veya Mansi'lerin sayısı ise 6 000 (1959)'dir. Güney - batı Ugorcasını ise yalnız M. D. temsil eder.

M. D., yalnız Ugor kolunun en büyük dili değil, bütün Fin - Ugor dillerinin de en büyük koludur.

Macarca, Macaristan Halk Cumhuriyeti'nin resmî dilidir. Bundan başka, bu dil Macaristan dışında da konuşulur. Romanya'nın kuzey - batı bölümünde, Transilvanya [Mac. Erdély]'da aş. yu. 1,5 milyonluk bir Macar azınlığı vardır. Çekoslovakya'nın güney - doğu bölümünde de Macar azınlığının sayısı birkaç yüz bindir. Yugoslavya'nın kuzey bölümünde, özellikle Vojvodina [Mac. Vajdaság]'da da büyük bir Macar azınlığı vardır. Sovyetler Birliği'nde, Karpatlar Ukraynası topraklarında ve Avusturya'nın doğu sınırı boyunda, Burgenland'da da anılmaya değer sayıda Macarlara rastlanır.

Karpatlar havzası dışında, Amerika Birleşik Devletleri'nde de büyük bir Macar azınlığı toplanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan son nüfus sayımına göre, Amerika'da yaşayan Macarların sayısı 1 milyona yakındır.

Bu duruma göre, Macarca konuşanların sayısı toplu olarak 14 milyon olarak kabûl edilebilir.

Geniş bir alana yayılmış olan M. D. birçok kollara ayrılmıştır :

1. *Batı kolu:* Vas ve Zala illeri bu kola bağlıdır. Bu kolun en tipik özelliği, kapalı *e* (*ė*) sesinin yaygın olarak kullanılmasıdır. Macarca *szem* [= *göz*] yerine *szėm ember* [= insan] yerine *ėmbėr* biçiminin kullanılması gibi. Bu bölgede *ly* yerine *l* veya *ll* kullanılır. Uzun ünlüler yerine de kısa ünlüler tercih edilir. Buna göre, *í, ű, ú* ünlülerinin yerine, *i, ü, u* ünlüleri kullanılır. Örnek : Mac. *fű* [= ot] kelimesi bu bölgede *fü* biçiminde söylenir. Göcsej, Őrség, Rába bölgesi ve Zala ağzı bu kola bağlıdır.

2. *Tuna - ötesi (Mac. Dunántúl) kolu :* Tuna - ötesi'nin büyük bir bölümünde bu kol hâkimdir. Bu kolda da kapalı *e* (*ė*) kullanılması ve uzun ünlülerin kısalması göze çarpar. Bundan başka, *ly* yerine burada da *l* kullanılır. Örnek : Mac. *hely* [= yer] ~ *hel.* Ancak, bu bölgede *ly* daha çok *j (y)* olarak duyulur. Bu kolun yayıldığı alanın kuzey bölümünde *é* yerine *í* kullanılır: *nép* [= halk] ~ níp.

3. *Büyük Macar Ovası (Mac. Alföld) kolu:* Alföld'ün orta bölümünde ve Drava çevresinde yer alan yerleşmeler bu kola bağlıdır. Bu kolda *e* yerine daha çok *ö* kullanılır: Mac. *szem* [= göz] yerine *szöm, ember* [= insan] yerine *embör.* Kiskunság, Sárköz, Szeged ağızları bu kola girer.

4. *Tuna - Tisza kolu:* Tuna ırmağı ile Tisza ırmağı arasında uzanan bölümlerle, Körös ırmakları çevresi bu kolda yer alır. Bu kolda da kapalı *e* sesi yaygındır. Ancak, *í, ű* ve *ú* sesleri kısalmamıştır. Bu bölge ağızlarında *ly* yerine *j* kullanılır. Pest (Peste) ve Bács illeri ve Tisza - ötesi (Mac. Tiszántúl) ağızları bu kolda toplanmıştır.

5. *Kuzey-batı kolu:* Palóc'lar (b. bk.) ile onlara dil bakımından yakınlığı bulunan ağızlar bu kolda yer alır. Bu bölgede kapalı *e* ve *ly* sesleri olduğu gibi saklanmıştır. Macarcanın *a* ünlüsü bu kolda illabial *a* olarak kullanılır.

6. *Kuzey-doğu kolu:* Zemplén ve Abaúj illerinde konuşulan bu kolda kapalı *e* (*ė*) yerine *e* kullanılır. Buna karşılık *é* sesinin yerini çokluk *í* almıştır: Mac. *nép* [= halk] yerine *níp.*

7. *Királyhágó-ötesi kolu:* Székely'ler (b. bk.)'in topraklarıı dışında kalan Transilvanya'da yayılmıştır. Kapalı *e* ünlüsüne bu kolda da rastlanmaz. Bu bölgede *o* yerine çokluk *a* kullanılır. Küküllő, Maros - Szamos arası ve Kalotaszeg ağızları bu kolda toplanmıştır.

8. *Székely kolu:* Transilvanya'da Székely topraklarında konuşulur. Buğdan'da yaşayan Csángó'ların dili de bu kola girer. İki heceli isimlerin ikinci hecelerindeki uzun ünlüler bu kolda çokluk kısalmıştır: Mac. *tehén* [= inek], *szekér* [= araba], *levél* [= yaprak] yerine *tehen, szeker, level.*

Macarca uzun bir geçmişe dayanan zengin bir yazı dilidir.

M. D.'nin menşei problemi, dil uzmanları arasında uzun tartışmalara yol açmıştır. Macar dilcilerinin bir bölümü, Macarcanın Fin - Ugor dillerine yakınlığı tezini savunurlarken, bir bölümü de Macarcanın Türk dilleri arasında yer alması gerektiği düşüncesini tutmuşlardır. Fin - Ugor tezinin savunucuları arasında J. Budenz (b. bk.) gibi tanınmış dil bilginleri vardır. Türk tezinin yandaşları arasında ise Á. Vámbéry (b. bk.) gibi büyük Türkologlar yer almıştır. Bu yolda Budenz ile Vámbéry arasında yapılan uzun tartışmalar, Macar ilim çevrelerinde "Ugor - Türk savaşı" adıyle anılır. Bu "savaş"ı Ugor tezini savunan Budenz kazanmıştır. Sağlam ilim metodlarına dayanan Budenz, Macarcada Fin - Ugor kökünden gelen birçok kavram bulunduğunu belirtmiştir. Mac. *ág* [=dal], *agy* [=beyin], *ágy* [= yatak], *ajtó* [= kapı], *áll* [= durmak], *álom* [= uyku; düş], *anya* [= ana], *ár* [= biz (alet)], *ár* [= fiyat], *ár* [= sel], *arany* [= altın], *árva* [= öksüz], *bal* [= sol], *bőr* [= deri], *eb* [= it, köpek], *ég* [= gök], *ég* [= yanılmak],

egér [=sıçan], *ék* [= kama], *él* [= yaşamak], *fa* [= ağaç], *fal* [= duvar], *falu* [= köy], *fej* (*fő*) [= baş], *fejsze* [= balta], *fen* [= bilemek], *féreg* [= kurt], *fészek* [= yuva], *fog* [= diş], *fon* [= örmek], *fü* [= ot], *fül* [= kulak], *füz* [= söğüt], *hagyma* [= soğan], *haj* [= saç], *hal* [= balık], *hal* [= ölmek], *hall* [= duymak, işitmek], *háló* [= ağ], *hamu* [= kül], *hangya* [= karınca], *has* [= karın], *hegy* [= dağ], *hó* [= kar], *kéreg* [= kabuk], *kés* [= bıçak], *kígyó* [= yılan], *kő* [= taş], *köles* [= darı], *láb* [= ayak], *légy* [= sinek], *liszt* [= un], *lúd* [= kaz], *mag* [= tohum], *máj* [= karaciğer], *méh* [= arı], *menny* [= gökyüzü], *meny* [= gelin], *méz* [= bal] gibi.

Buna karşılık Türk tezini savunan Vámbéry de Macarca'da kullanılan *ács* [= ağaççı, dülger], *alma* [= elma], *árpa* [= arpa], *árok* [= ark], *balta* [= balta], *betű* [= harf], *bátor* [= yiğit, kahraman, bahadır], *béka* [= kurbağa], *bélyeg* [=nişan, pul], *borju* [= buzağı, dana], *bor* [= şarap], *bors* [= karabiber], *borsó* [=bezelye], *borz* [= porsuk], *bölcső* [= beşik], *bú* [= üzüntü, keder], *búza* [= buğday], *bűn* [= suç], *csalán* [= ısırgan], *dél* [= öğle; güney], *dió* [= ceviz], *disznó* [= domuz], *eke* [= saban], *ész* [= akıl], *gyalom* [= ağ], *gyárt (gyarat)* [= üretmek, imal etmek, yapmak], *gyertya* [= mum], *gyomor* [= mide], *gyöngy* [= inci], *gyúr* [= yoğurmak], *gyümölcs* [= yemiş], *gyűrű* [= yüzük], *ír* [= yazmak], *idő* [= vakit], *iker* [= ikiz], *író* [= ayran], *kanyaró* [=kızamık], *kapu* [=kapı], *kar* [= kol], *karó* [=kazık], *kék* [= gök, mavi], *kép* [= resim], *késik* [=gecikmek], *kicsi* (ve kis) [= küçük], *komló* [= şerbetçi otu], *koporsó* [= tabut], *kos* [=koç], *köldök* [= göbek], *kölyő* [= dibek], *kölyök* [= yavru], *köpönyeg* [=kepenek], *körte* [= armut], *ok* [= sebep], *ól* [= ağıl], *olló* [= oğlak], *oroszlán* [= arslan], *orv* [= haydut, hırsız], *ȍröl* [= öğütmek], *sár* [= çamur], *sárge* [= sari], *sárkány* [= ejderha], *sarló* [= orak], *saru* [=çarık], *szám* [= sayı], *szatócs* [= satıcı], *szél* [= yel, rüzgâr], *som* [= kızılcık], *szirt* [= sırt], *seper, söpör* [= süpürmek], *szór* [= savurmak], *szőllő* [= üzüm], *szúnyog* [= sivri sinek], *szűcs* [= kürkçü], *szűr* [= süzmek], *tanú* [= tanık, şahit], *tarló* [= tarla], *teknö* [= tekne], *tengely* [= dingil], *tenger* [= deniz], *térd* [= diz], *teve* [= deve], *toklyó* [= toklu], *tolmács* [= dilmaç, tercüman], *turul* [= tuğrul], *tyúk* [= tavuk, *ünő* [= inek] gibi Türkçe kelimelerin tanıklığına dayanmıştır.

Bu bilimsel "savaşı" ı Budenz kazanmışsa da, Vámbéry'den sonra yapılan çalışmalar sonunda, Macarcadaki Türkçe kelimelerin sayısı durmadan artmıştır.

M. D.'nde kullanılan Türkçe kelimelerin çokluğunu göz önünde tutan Macar bilginleri, arasıra Macarların aslen Türkçe konuştukları halde, sonradan dillerini değiştirdikleri yolunda birtakım yeni tezler ortaya atmaktan da geri durmamışlardır. Örnek olarak, bu tez István Zichy tarafından savunulmuştur.

Zichy bu tezini savunurken, eski Macarlar arasında Türk kökünden gelen kişi adlarının çokluğunu da göz önüne almıştır. En eski Macar boyları arasında, Türkçe adlar taşıyan topluluklar da vardır. Bu gerçeklerin tanıklığına dayanan Zichy, Macarların eski dillerini sonradan değiştirerek, Ugor kökeninden gelen bugünkü dillerini aldıkları inancına varmıştır.

Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular da, Macarlarla Türkler arasındaki benzerlikleri arttırmıştır. Bu yolda özellikle Gyula László sürekli çalışmalar yapmaktadır. Onun elde ettiği sonuçlar, Türk - Macar münasebetlerine antropolojik yönden yeni ışık tutmuştur.

M. D.'nde Fin - Ugor ve Türk unsurlarından başka, Macarların eski yurtlarından başlayarak bağlantı kurdukları komşu dillerden alınma birtakım alıntılar göze çarpar. Örnek olarak, *asszony* [= kadın, hatun], *híd* [= köprü], *gazdag* [= zengin], *méreg* [= zehir], *üveg* [= şişe] gibi kelimelerin İran dillerinden (Osetçeden) alındığı anlaşılıyor.

Macarcadaki Slavca alıntıların sayısı da kolaylıkla göze çarpacak kadar büyüktür. Karpat havzasındaki yeni yurtlarında yerleşen Macarların bu kelimeleri komşu Slav dillerinden aldıkları açıktır. M. D.'nde kullanılan Slavca alıntılar arasında *ablak* [= pencere], *abrosz* [= sofra örtüsü], *asztal* [= masa, sofra], *bab* [= fasulye], *barack* [= kayısı], *bárány* [= kuzu], *barát* [= rahip; arkadaş], *birka* [= koyun], *bolha* [= pire], *bolond* [= delil], *borona* [= sürgü], *család* [= aile], *csinál* [= yapmak], *csónak* [= kayık], *cső* [= boru], *csütörtök* [= perşembe], *deszka* [= tahta], *gabona* [= tahıl], *gomba* [= mantar], *harisnya* [= çorap], *jászoly* [= yemlik], *kalapács* [= çekiç], *kalász* [= başak], *káposzta* [= lahana], *kas* [= sepet], *konkoly* [= karamuk], *korpa* [= kepek], *kovács* [= demirci], *kulcs* [= anahtar], *lapát* [= kürek], *lencse* [= mercimek], *malom* [= değirmen], *mocsár* [= bataklık], *moly* [= güve], *mostoha* [= üvey], *nadrág* [=pantolon], *oszlop* [= sütun], *palota* [= saray, konak], *parittya* [= sapan], *pásztor* [= çoban], *patak* [= çay], *pelenka* [= kundak], *penész* [= küf], *pénz* [= para], *pisztráng* [= alabalık], *pók* [= örümcek], *pokróc* [= örtü, battaniye], *pólc* [= raf], *puszta* [= çıplak, boş], *rab* [= köle], *rosta* [= kalbur, gözer], *rozs* [= çavdar], *rozsda* [= pas], *ruha* [= giyecek], *szabad* [= hür, boş], *szalma* [= saman], *szemét* [= çöp], *szerencse* [= uğur, kısmet, şans], *szerda* [= çarşamba], *szikla* [= kaya], *szita* [= elek], *szolga* [= kul], *szombat* [= cumartesi], *tészta* [= hamur], *tiszta* [= temiz], *topoly* [= kavak], *udvar* [= avlu; saray, konak], *veréb* [= serçe], *viasz* [= bal mumu], *vihar* [= fırtına], *villa* [= dirgen çatal], *vitorla* [= yelken], *vödör* [= kova], *zab* [= yem], *zászló* [= bayrak] gibi kavramlara rastlanır.

Bugünkü yurtlarında Macarlar, Almancanın ağır baskısına da uğramışlardır. Macarcada kullanılan *polgár* [= yurttaş], *példa* [= örnek], *pék* [= fırıncı, ekmekçi] gibi kelimeler Almancadan alınmıştır.

Bunlardan başka, M. D.'nde İtalyanca, Rumence ve Fransızca alıntılar da göze çarpar.

M. D. tarihî gelişmesi bakımından birkaç döneme ayrılabilir: Macarların Ugor kavimlerinden ayrılmalarından, bugünkü yurtlarına yerleşmelerine kadar süren döneme, Ana Macarca (ösmagyar) dönemi adı verilir. 1000 yılından 1300 yılına kadar uzanan dönem Eski Macarca (ómagyar), 1300'den XVII. yüzyılın ortasına kadar kullanılan Macarca, Orta Macarca (középmagyar) olarak kabûl edilir. XVII. yüzyılın ortasından sonraki dönem ise Yeni Macarca (újmagyar) dönemidir.

M. D.'nin en eski anıtı XIII. yüzyıla çıkar. Latince yazılan belgelerden, bu tarihten önce de birtakım Macarca kelimeler, Macarca kişi adları saklanmıştır. Örnek olarak, Tihany manastırının 1055'ten kalma kuruluş belgesinde, birçok Macarca kelimeler kullanılmıştır. XIII. yüzyıldan kalan *Halotti Beszéd* (Gömme konuşması) daha geç bir dönemde yazılmışsa da, bütün eski dil kalıntılarından daha değerlidir. Bu eserde, o dönemde kullanılan biçimleriyle birkaç yüz Macarca kelime bize kalmıştır.

Halotti Beszéd'e zaman bakımından yakın olması gereken bir anıt olarak da *Löweni Mária-siralom* (Löwen Meryem ağıtı) anılabilir. Bu ağıt yalnız dil açısından değerli bir belge olarak kalmaz. Macar edebiyatının ilk belgesi olarak da büyük bir değeri vardır. Bu eserlerden sonra XIV. yüzyılın birinci yarısından kalma *Gyulafebérvári Glosszák* (Gyulafehévár glossaları) ve *Königsbergi Töredék* (Königsberg kalıntısı) gibi anıtlar anılabilir. Bunlardan başka, kral Büyük Lajos ve János Hunyadi'nin içtikleri andın Macarca metni de bize kadar gelmiştir. Son yıllarda yeni bir dil anıtı daha ele geçmiştir. *(Marosvásárhelyi Sorok).*

Bu dönemde başlayarak M. D. alanında zengin dil anıtları kalmıştır. (H. Eren)

MACAR EDEBİYATI, Macar dilindeki edebiyat. Latince, 1848 devrimine kadar, Macaristan'ın resmî dili ve aydınların konuşma dili olmasına rağmen birçok yazarlar bu dilde ve sonraları Almanca, Fransızca ve hattâ İngilizce olarak da yazmışlardır. Macarlar'ın, Macarca'dan başka dillerde yazdıkları eserlerden burada söz edilmeyecektir. M. E. iki devreye ayrılır: I. aş. yu. 1200'den XVIII. yüzyılın sonlarına kadar, II. XVIII. yüzyıl sonlarından zamanımıza kadar. I. devre M. E. Halotti Beszéd (Cenâze töreni Va'zi) adını taşıyan ve XIII. yüzyılın ilk otuz yılından kalma kısa bir parça ile başlar. Bu, Macar dilinin en eski yazılı kalıntısıdır. Bundan önce, ancak sözlü gelenek yolu ile bize gelen bazı halk masalları, efsâneler ve türküler vardır ki, bunlardan Macarlar'ın, hıristiyanlık öncesi tarihlerinde yani M. S. 1000'den önce, dikkate değer bir halk şiiri edebiyatını meydana getirmiş oldukları anlaşılıyor. Bu kalıntılarda görülen Fin-Ugor (Finlere ve Macarlara müşterek) unsurlardan başka, Türk ve İskit unsurları ile Macar halk türkülerinin genel Asya ezgi bünyesi, Kavim Göçlerinden öncesine işâret eder. Kral Aziz Stephanus (István)'ın idâresinde halkın tâbi tutulduğu zecrî hıristiyanlaşma ve hâkim tabakanın son derece yabancılaşması, bu şiirleri yok olmaya götürmüştür. Böylece hıristiyan M. E.'nın ilk yüzyılları, Batı Latin medeniyetinin tesiri altında geçmiştir. Zikrettiğimiz "Cenaze va'zı"nden sonra gelişen Macarca şiir edebiyatı, Latinceden çevrilmiş rûhânî metinlerdir. Bunların bu kısmı edebî bakımdan değerlidir, ama bundan sonra hep Latince olarak gelişen şiir edebiyatı, Kral I. Matthias (1458-1492)'ın idâresinde en yüksek seviyesine erişir. Başlıca mümessili hümanist Janus Pannonius'tur. XV. yüzyılın sonundan ve özel olarak Reformasyon'dan önce, gerçek bir M. E.'ndan söz edilemez.

Wittenberg'de okumuş olan Macar ilâhiyatçıları, Protestanlığı halk dilinde yaydılar. Bu alandaki gayretler, Macar dilini kuvvetle canlandırdı, geliştirdi. Macar gramerleri, sözlükleri çıkarıldı, basımevleri kuruldu. Böylece, sosyal şikâyetlerin edebiyat yolu ile durdurulması imkânı hâsıl oldu. XV. yüzyılın başlarından beri, Çek dinî reformcu Jan Huss'un etkisiyle Kitâb-ı Mukaddes'in, bazı kısımları Macarcaya çevrilmişti. 1590'da G. Károlyi'nin kaleminden tam bir Kitâb-ı Mukaddes çevirisi çıkmış ve yüzyıllar boyunca Macaristan'da en çok okunan kitap olarak kalmıştır. Bu eserin muhtevası, Macar milletini dünya ve kâinat bilgisi bakımından derin derin etkilediği gibi, bunun üslûbu da M. E.'nda canlı kalmıştır. Yüksek sayıdaki vâizlar arasında P. Bomemissza özel faaliyetiyle göze çarpar, aş. yu. 1580'de basılan dinî öğütleri çağdaş Macar hayatı için çok zengin bir bilgi kaynağıdır. Bunun öğrencilerinden olan Rönesans şâiri B. Balassa, dinî duygularla dolu lirik kahramanlık ve aşk şiirleriyle, eski M. E.'nın bir zirvesini teşkil eder.

Jesuit papazı P. Pázmány Macar Reformasyon düşmanlarının başında gelir. Keskin zekâlı ve tesirli dili olan bu hatip, polemik yazılarında yeni bir barok üslûp yaratmıştır. Bu barok üslûbu kullanan şâirler arasında şu ikisi zikr edilmelidir: M. Zrinyi ve J. Gyöngyösi; birincisi, *Obsidio Szigetiana* (Sziget Kalesinin düşüşü) [1651] başlıklı, zarif bir dilde yazılmış Yunanlı, Romalı ve İtalyan örneklerine dayanan bir kahramanlık destanı yazmış, ikincisi de saraylılar için yazdığı romantik *Epithalamion* (Evlenme şiiri)'lariyle çok meşhur olmuştur.

Yüksek ruhî kültürün gelişmesi XVIII. yüzyılda hemen hemen tam olarak felce uğramıştır. Barok üslûp, Habsburg'ların idâresi altında bulunan ülkelerin hepsinde hâkimiyetini korumuş, bundan ötürü Siebenbürgen'de J. Csere von Apaczá (1625-1659) Descartes'ın felsefesini Macarca olarak öğretmeğe çalışınca, büyük bir direnme ile karşılaşmıştır. Sonuçta, asilzâdeler, Macarcayı konuşma dili olarak benimsemeye başlamışken, yine Latince'ye dönmüşlerdir.

II. Devre: XVIII. yüzyıl sonlarından zamanımıza kadar: Fransa feylezoflarının XVIII. yüzyılda meydana getirdikleri "Aydınlanma" hareketi, imparatoriçe Maria Theresia ve sonra oğlu imparator II. Joseph'in idâreleri altında M. E.'na derin bir etki yapmış, onu canlandırmıştır. Fransa'dan gelen düşüncelerin kavşak noktası olmuştu. Viyana sarayına bağlı Macar muhafız alayı subayları, ki bunların başında Gy. Bessenyei gelir, Fransızca eserleri Macarcaya çevirmişler, bunların etkisiyle kendileri de o tür eserler meydana getirmişler ve böylece hem Fransız feylesoflarının düşüncelerini Macaristan'da tanıtmışlar, hem de Macarcanın ve M. E.'nın modernleşmesine çalışmışlardır. Fransa'dan gelen devrimci liberalizmi benimseyen bu Viyana Macarları, 1794'te imparator I. Franz'a karşı bir suikast hazırlamışlardır. İmparator, bu hareketi ezmekle, yeni fikirlerin sosyal ve politik cephesini yok etmiş, ama "Aydınlanma" hareketinin, felsefî ve siyasî bakımdan tarafsız, sırf edebî karakter taşıyan bir yenileşme hareketi olarak yayılmasına izin vermiştir.

Bessenyei ve onun gibi siyasî propagandaya kapılmış bir edebiyatçı olan J. Batányi, bu durum karşısında İmparatora boyun eğip geri çekilmiş, yalnız üslûp ve dil meseleleriyle uğraşan ve Macarcayı modernleştirmek isteyen F. Kazinczy ise ön plana geçmiştir. Bu yazar, M. E.'na klasik ideali empoze etmiştir. Edebiyatta "Köylülerin kabalığı" ile birlikte "gerçekcilik" (realizm) de bir kenara itilmiştir.

Bu olayları izleyen yıllarda yazılan şiirler, duyguculuğun ve sınıf yurtseverliğinin damgasını taşır. Uyuşuk kanlı D. Berzsenyi eski (Yunanlı ve Romalı) örneklere göre kasideler ve mersiyeler yazmıştır; F. Kölcsey de karamsar şiirler, siyasî ve edebî kalem denemeleri ve eleştirmelerle ün kazanmıştır. Bu yazar, Bersenyi ve M. Csokonai taaruzlarına karşı koymuştur. Bu son lirik şâir, eserlerinde Rokoko üslûbunu duyguculuk ve halkçılıkla birleştirmiş ve Macar hayatını batıdan edindiği üslûp elemanlarıyle ifâde etmişti. Yaşadığı müddetçe pek takdir edilmemiş, ölümünden sonra ün kazanmıştır.

Çağdaşları olan Kisfaludy Kardeşler, Sándor ve Károly, kendisinden daha çok sevilirdi. Sándor duygu ile dolup taşan şiirler yazmış, Károly ise yurtseverlikten ilhâm alan dramlar sahneye koymuştur. J. Katona, anlaması güç, *Báank bán* başlıklı, bir zorba hükümdarın öldürülmesini canlandıran dramıyle halkın gözüne girmemiş, ancak öldükten sonra takdir edilmiştir.

Romantizmi Macaristan'a sokan şâir M. Vörösmarty olmuştur. Halk onu sevgi ile karşılaşmıştır. Klasik vezinlerle yazılmış, efsâne ile tarihi karıştıran kahraman destanlarıyle,

Macarların millî duygusunu takviyeye çalışmıştır. Çok geçmeden, romantizmin duygusuna hülyacı ve mecazlı bir dille ifâde eden şiirler yazmıştır. Hikâye yazarı, devlet adamı ve feylezof J. Eötvös, reformcu faaliyetini, sosyal konuları eleştirici bir ruhla işleyen romanlarıyle desteklemiştir. *A falu jegyzöje* (köy noteri) [1864] başlıklı romanı bir tezi savunmakla beraber, çok canlıdır. Bu eser, sonsuz Macar ovasına hâlâ hâkim olan geri kalmış, rüşvete dayanan derebeylik ekonomisini eleştirir.

M. E 'na hâkim tantanalı asilzâde sınıfı romantizmine son veren yazar, S. Petöfi olmuştur. Bu şâire M. E.'nın en büyüğü gözü ile bakılır. O, bir kasabın oğlu idi. 1944'te basmakalıp konular ve dilden tam olarak ayrılan, halka ve tabiata yakın lirizmi ile gönülleri fethetmiştir. Petöfi, Csokanai'ya dayanır; bu yazarın lirik gerçekçiliğini geliştirmiş ve bunu, kendi devrimciliği ile zenginleştirmiştir. Vörösmarty, Petöfi ve J. Arany, M. E.'nın millî klasikleri diye vasıflandırılan üç büyük şâiridir. Arany, 26 yaşında iken ölen Petöfi'nin teşvikıyle, halkçı şiiri en yüksek zirvesine çıkarmıştır. Üç destandan oluşan *Toldi trilojisi* [1847 - 1879]'nde Macar halk karakterinin ideali sayılan bir köylüyü tasvir eder. Bundan başka çok zarif Baladlar ve başka şiirler de yazmıştır. Bu eserlerinde Arany, Macar köylüsünün diline ve fikirlerine şâirâne bir parlaklık vermiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişen M. E., orta sınıf halkın problemlerini yansıtır. Psikolojik bakımdan, Arany'ın ilk şiirlerinden çok farklı olan son şiirleri, bu çağın damgasını taşır. *J. Madách az ember tragediaja* (İnsanın trajedisi) [1860] başlığını taşıyan dramatik şiirinde, ananevî dünya tasavvurunun çökmesi karşısında tarihin anlamını bulmağa çalışır. Muhafazakâr politikacı ve gazeteci Zs. Kemény de tarihi romanlarında belirli değer sistemlerinin yıkılmasına şâhit olan insanın psikolojik şaşkınlığını tahlil eder. Kötümser lirik şâir J. Vajda, Petöfi ile daha sonra gelecek olan Ady arasında geleneği canlı tutan ve köy asılzâdelerinin "ufuksuzluğunu" yani manevî kısa görüşünü kınayan biricik şâir olmuştur.

Bambaşka bir felsefeye dayanan M. Jókai,, birçok roman ve kısa hikâyeler yazmıştır. Bu yazarın olağanüstü hikâye anlatma sanatı ve romantik muhayyelesi hiç câzibesini kaybetmemiştir. O zamanın en büyük otoritesi olan tenkitçi P. Gyulai, Jokai'ın hikâyelerinin inanılmaz olaylarla ve hokkabazlıklarla dolu olduğunu iddia etmiş ise de, bu tenkitlere kulak asan olmamış, Jokai'ın sanatı okuyucularının psikolojisini değiştirmiştir. Jokai'dan daha çok tenkit ve mizah kullanan ama geleneğe bağlı kalan romancı K. Mikszáth, roman ve nükteli kısa hikâyeler yazmıştır. G. Gárdonyi I. Dünya Savaşı'ndan önce yaşamış olan halkçı ve muhafazakâr hikâyecilerin sonuncusudur. Evlenme ve sevgi konularını işleyen romanlarında psikolojik ve sosyal problemlerle uğraşmıştır.

XX. yüzyıl : 1906 da E. Ady ile modern M. E. başlar. Ady, Macar ve Kalvinci geleneklere dayanan, siyasette radikal bir yol tutan, şiirlerinde şahsî muhayyelesine dayanan anlaşılması güç formüller kullanan bir lirik şâir olup, an'anevî Macar dünya görüşünü değiştirmiştir. Kıvraklığını kaybetmiş, babacan, patriarkal, çobanvârî (pastoral) bir zihniyetin yerine kentlilik (Fr. urbanité), siyasî particilik (Fr. engagement), erotizm üslûbunda denemeler geçer. Yeni yazarların toplantı yerleri 1908'de kurulan liberal Nyugat (Batı) dergisidir. Bu dergi, muhafazakâr Akademi'ye karşı cephe alır. Nyugat'ın redaktörlerinden biri Jgnotus, Peşte'nin kozmopolit, çoğu zaman Yahudi, yüksek orta sınıfının sözcüsü idi. F. Molnár da aynı zümreye bağlı olup, hiç değilse gençliğinde ilerici idi. Bu yazarın tenkitci bir zekâ ile dolu hikâyeleri ve fıkraları, birkaç yıl içersinde çok genişlemiş olan Peşte'nin canlı bir portresini çizer. G. Y. Krúdy'nin empresyonist, oynak romanları ve kısa hikâyeleri de başkent sâkinlerini, özellikle fâhişeleri tasvir eder. Ady'nin yanında tabiatçı (Fr. naturaliste) hikâyeci Zs. Móricz ve lirik şâirler işlerler. M. Babits ile D. Kosztolányi edebî yenileme hareketinin en parlak mümessilleridir. Ady'nin arkadaşı olan Móricz, ülkenin doğu illerinin batmağa mahkûm, yarı derebeyi topluluğun maskesini yüzünden koparmış ve çok canlı bir şekilde, köylülerin açgözlülüğünü, köy işçilerinin sefâletini, mal sahiplerinin de sefâhatini tasvir etmiştir. Kosztolányi ve özel olarak Babits, Móricz'den farklı olarak Batı Avrupa'nın orta sınıf sanat örneklerine bel bağlamışlardır. Kosztolanyi, Ady ile yaptığı bir kalem savaşında şiir sanatının muhtariyetini savunmuştur. Buna rağmen kendi nüans dolu lirik ve destanî şiirleri, hiç bir zaman somut ortamla olan bağlarını kesmez. Babits ise somut dünyaya küskünlüğünü bir ideoloji hâline getirerek ruh ile "kötü" gerçek arasında bir sınır çizmiştir.

Siyasî angajman'a girmiş yazarlar ile sâdece güzellik sever (estetikci) yazarlar arasında bir ayrılık hâsıl olmuştur. Bu iki cephe arasında özel olarak 1930 - 1940 yıllarında şiddetli ideolojik çatışmalar patlamıştır. Siyasetten uzak duran yazarlar Babits'in çevresinde toplanmış, angaje (partizan) yazarlar ise iki grupa ayrılmışlardır: Bu grupların biri, Macar toplumunun âcil problemlerini siyasî - sosyal görüş noktasından ele alır. Öbürü ise bunlara ahlâkî - kültürel görüş noktasından bakarak onu çözmeğe çalışır. İkinci grubun en gayretli mümessili D. Szabó, Macar halk ideolojisini büyük bir belâgatle ortaya atmıştır. Öbür grup, başka yazarlar arasında şunları da içinde toplar: A. József ve L. Nagy. Jozsef, bir proleter lirik şâir olup, sürrealist denemelerden sonra Mara'nın ilhâmını benimsemiş, ama buna rağmen modern hayat duygusunu şiirlerinde nüanslı şekillerle işlemeşe devam etmiştir. L. Nagy, bir gruba dahil olmakla beraber bağımsızlığını korumuş, sosyal - tenkitle dolu hikâyeleriyle M. E.'a yeni bir gerçekçilik sokmuştur. L. Kassák ile T. Déry de sol'a bağlı olup "denemeci" iki yazardır. Her ikisi de çağlarının "ön sıra" (Fr. avant-garde) hareketlerinin hepsini benimsemeğe çalıştıktan sonra, nihayet, hayatında oldukça muhafazakâr bir felsefe kabûl etmiş ve ilerlemeye şüpheci gözle bakar olmuşlardır.

Zamanımızın en önemli yazarlarından ikisi Gy. Illyés ile L. Németh'tir. Her ikisi de yurtlarının halk kültürüne sımsıkı bağlıdırlar. Her ikisinin yazılarında Macarlığın, itirazlara rağmen muhafaza ettiği kendini anlayış tarzı başlıca rolü oynar. Katolik Batı Macaristan'ın çok fakir bir köylü âilesinden gelen Illyés Paris'teki mülteciler arasında büyümüş, olgunlaşınca lirik bir şâir olmuş, ama otobiyografik yazılar ve seyahatnâmeler de yazmıştır. Bu yazılarda sosyal adaletsizliklere ve yurtta görülen bazı hareketlerin kasden kötüye yorumuna karşı cephe almakta, Németh de köy halkına, toplumda lâyık olduğu yerin verilmesi ve modern kültür hayatında kaybolan geleneklerin yeniden canlandırılması problemleriyle uğraşıyor. Nemeth, siyasî kurtuluş (Fr. émancipation)'a verdiği önemi daha büyük bir ehemmiyetle ruhun, ahlakî ve kültürel yenilenmesine, halka yabancı olan ve mânevî destekleri olmayan orta sınıfın gerçeğe uygun bir istikâmet değiştirmesine yöneltiyor. O, romanlarıyla çok derin bir etki yapmıştır. Németh'in sanatı şöyle özetlenebilir: Dar bir açıdan anlattığı olayları tasvir ettiği şeyleri okuyucunun gözleri önünde kesin bir şekilde tecessüm ettirdikten sonra, bu tabloyu, derin bir psikolojik sanatla canlandırmadır.

İki Dünya Harbi arası yıllarında birçok yazarlar, denemelerle ün kazanmışlardır. Bu denemeler arasında en değerlisi A.

Szerb'in *Magyan irasdalomtörtênet* (M. E. tarihi) [1934]; başlıklı eseridir. Bu eser, özellikle sosyolojik görüş noktalarından doğan ışıkla aydınlanmış bir araştırmadır. Yine 1934'te S. Weöres'in ilk şiir kitabi çıkmıştır. Bu sürrealist şiirlerden Pagan - kosmik bir dünya duygusu yükseliyor. Siebenbürgen'in Szekler bölgesinde doğan A. Tamási, hikâyelerinde, bu eski Macar bölgesinin özelliğini, havasını ve dilini anlatmıştır.

Eski Macaristan'ın 1945'te çökmesi, önceleri hemen hemen hiç bir ruhî etki yapmamıştır. Bir takım yazarlar, bunlar arasında S. (A.) Márai, ülkeyi bırakıp yabancı ülkelere sığınmıştır. Weöres'in öğrencisi olan F. Juhász'in bir lirik şâir olarak meydana çıkışı, 1950'yi izleyen ilk yılların önemli bir edebî olayıdır. 1956'da meydana gelen halk ayaklanması başarısız kalınca, çok geçmeden Macar aydınları arasında yeni, tenkitçi bir ruh uyanmıştır. 1960 sonrası yazarları Stalin'in emirlerine tâbi bir M. E.'nın yapamayacağı bir şeyi başarmıştır; yaşadığı yılların bir envanterine geçmiştir. Romanları ve kısa hikâyeleriyle, tenkitçi bir bakışla geçmişi ve şimdiyi karşılaştıran ve aydınlatan yazarlar arasında şu adlar ayrıca kayda değer: E. Fejes, F. Sánta, T. Cseres, S. Somogyi - Tóth, J. Mándy, J. Csurka ve Magda Szabó. Daha çok ferdî psikoloji bakımından dikkate değer yazılar arasında, G. Ottlik ve M. Mészöly'in Existensyalizm'den ilhâm alan romanları zikr edilmelidir. M. E.'nın ilk olgun ve orijinal sürrealist eserleri ve "mantığa aykırılık" (Fr. absurde) temasını işleyen metinleri bu yıllarda T. Tardos ve J. Örkény'in kaleminden çıkmıştır. (V. Örs)

MACARİSTAN (Coğrafya), Orta Avrupa'da bir devlet. Çekoslovakya, Avusturya ve İsviçre gibi denize sahili yoktur. Yüzölçümü 93 030 km², nüfusu 10 314 152'dir (1 ocak 1970). Kuzeyinde Çekoslovakya, batısında Avusturya, güneyinde Yugoslavya, doğusunda Romanya ve kuzey - doğusunda Sovyetler Birliği (Ukrayna) ile çevrilmiştir (metin dışı renkli haritaya bk.).

Macaristan, "Macar Ovası" (Alföld) diye ünlü geniş, yemyeşil, güzel bir ovadır. Kuzeye doğru Matra Dağları, Balaton Gölü'nün kuzeyinde Bakony Ormanları Tepeleri ancak 713 m'yi bulur. 200 m'den yukarı yükseklik, Macaristan'da ender görülür. Avusturya'dan giren, Slovakya ile az bir sınır çizen Tuna, birden güneye kıvrılarak Yugoslav topraklarına dalar. Tuna'nın Drava ve bunun devamı olan Mur kolları, Hırvatistan'la sınırı çizer. Karpatlar'dan kaynıyan Tisa kolu, Tuna'nın yanı sıra akıp Yugoslavya'ya girer. Tisa'nın Körös ve Maros kolları, Transilvanya'dan gelir. Tuna'nın batıya doğru güneyde Kapos, kuzeyde Raab ve Leitha kolları, Avusturya'dan gelir. Ülkenin batısında "Macar Denizi" denen Balaton Gölü, denizden, 106 m yüksektedir. Neusiedler Gölü, Avusturya sınırı üzerindedir.

Macaristan'da yıllık yağış ortalaması 70 cm, ısı ortalaması ise 11° kadardır. Ülkede ılımlı Doğu Avrupa iklimi, bâzı yerlerde Orta Avrupa iklimi hüküm sürer. Tipik bitki örtüsü yapraklarını kışın döken ormanlarla bozkırlardır. Kestane ağacı, ülkenin ancak güney - batısında tek - tük görülür. Yer yer ormanlar vardır. Çayırlar, bağlar, meyve bahçeleri geniş alan kaplar.

Macaristan'da km² ye 108 kişi düşer. Azınlık olarak 1 000 Türk, 430 000 Yidiş (Alman Yahudisi), 30 000 Slovak, 20 000 Alman, 20 000 Romen, 20 000 Sırp, 20 000 Hırvat, 20 000 Çingene, vardır. 1945'te 477 000 Alman bulunuyordu. Bunlar Ruslar tarafından ülkeden ya sürülmüş, ya da yok edilmiştir. Nüfusun % 26,8'i Protestan, % 0,2'si Ortodoks, %4,3'ü Yahudi, gerisi (% 68,7) Katolik'tir; 1 000 de Müslüman vardır. Nüfus artık İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra durmuş gibidir. Türkler devrinde kalabalık olan ülkenin nüfusu, Alman idaresinde 1700'de 1,5 milyona düşmüş, 1787'de 6,4 milyona, 1941'de 9,3 milyona yükselmiştir.

Macarlar, Ural - Altay (Turan) kavimlerinin Ural dalındandırlar, Finler'le yakın, Türkler'le uzak akrabadırlar. Yalnız, Macarlar arasında pek çok Türk kanı vardır. Türk Dili de Macarca'yı çok etkilemiştir. Macaristan dışında Romanya'da (Transilvanya ve Tımışvar'da) 1 800 000, Yugoslavya'da (Voyvodine'de) 628 000, Çekoslovakya (Slovakya'da) 450 000, A.B. D.'nde 600 000, Kanada'da 80 000, Avusturalya'da 25 000, Brezilya'da 6 000, Arjantin'de 1 000, Şili'de 1 000, Türkiye'de 1 000, öteki ülkelerde 1 000 Macar vardır. 1945'te Slovakya'da 1 100 000 Macar varken, bunlar Ruslar tarafından ya Macaristan'a sürülmüş veya yok edilmiştir. Voyvodine, Transilvanya ve Tımışvar gibi eski Macar ülkeleri de Macaristan dışında kalmıştır.

Resmi adı "Magyar Népköztársaság" olan Macaristan, bugün bir komünist "halk cumhuriyeti" ve Sovyet peykidir. 3 eyalete ayrılır:

Alföld (Macar Ovası) : Yüzölçümü 42 365 km², nüfûsu: 5 778 000; merkezi: Budapeşte.

Dunantul (Tuna Ötesi) : Yüzölçümü : 36 682 km²; nüfûsu : 2 997 000; merkezi: Pecs (Peç).

Eszak : Yüzölçümü : 13 964 km²; nüfûsu : 1 275 000; merkezi : Miskole.

Bunlardan Macar Ovası'nda nüfus yoğunluğu km² ye 140'ı bulur.

Başkent Budapeşte (b. bk.) (Budapest), denizden 104 m yükseklikte, Tuna'nın iki yanında kurulmuş, 2 036 000 nüfuslu büyük bir şehirdir. Miskolc, kuzeyde Slovokya sınırı yakınlarında, 165 000 nüfuslu bir şehirdir. 143 000 nüfuslu Debreçin (Debrecen), doğuda Transilvanya sınırına yakındır. Segedin (Szegedin), güneyde Volvodina sınırı yakınlarında, 110 000 nüfuslu bir şehirdir. 121 000 nüfuslu (Pécs), gene Voyvodine sınırına yakındır. Tuna'nın Drava ile çizdiği üçgenin içindedir. Keskemet (Kecskemét) 108 000 nüfûsludur. Ülkenin ortasında, Macar Ovası'nda, Tuna ile Tisa arasındadır.

Macaristan'da orta büyüklükteki şehirler ve nüfusları şunlardır : Hodrezöyasarhely (78 000), Nyiregyhaza (75 000), Yanıkkale (Györ = Raab) (72 000), Bétcéscsaba (65 000), İstolni - Belgrad (Székesfehérvar) (61 000), Szombathely (55 000), Sopron (53 000), Szolnok (53 000), Cegléd (50 000), Tatabanya (50 000). Bunlardan başka 20 - 50 bin nüfûslu 24 şehir vardır.

Budapeşte, Szegedin, Debrecen, Pecs ve Miskolo'da birer üniversite vardır. Bunlarda okuyan öğrencilerin sayısı 40 000'i geçer, üniversite öğretmenlerinin sayısı da 7 000'in üstündedir.

Macaristan dış ticaret hacmi bakımından dünya devletleri arasında 32. gelir. Az miktarda kömür, linyit, demir gibi madenler çıkarılır. Petrol daha önemlidir, 1 milyon tonla 26. gelir. Mısır, buğday, arpa, çavdar, yulaf, patates ekilir. Şarap ve bira yapılır. Sığır, at, koyun beslenir. Şeker, cam, porselen, deri, dokuma, maden, kimya endüstrileri vardır. Yılda 4,6 milyon kwh. elektrik enerjisi elde edilir. Ruslar'dan önce 200 000'e yaklaşan, Dünyada 28. olan motorlu vasıtalar, şimdi komünist idare tarafından halkın elinden alındığı için ancak 55 700 kalmıştır. Ülkede 11 500 km demiryolu, 25 800 km yol, 122 000 telefon, 1 milyon radyo, 526 sinema salonu vardır. 119 000 ton tutarında nehir ticaret gemisi olan Macaristan'ın, Tuna üzerinde 4 küçük savaş gemisinden kurulu bir de filosu vardır.

MACARİSTAN (Tarih): M. Ö. III. yüzyılda Keltler, şimdiki M.'ı istilâ etmişler; orada öteden beri yerleşmiş olan, Get adını taşıyan bir İskit boyunu bulmuşlardı. M. Ö. 60'ta, bölge Dak'ların istilâsına uğramıştır. Bunlar Keltleri kendilerine tâbi kılmışlardır. Bölgenin batısında ise Sarmatlar yerleşmiştir. M. S. I - III. yüzyıllarda bölge Romalıların hâkimiyeti altına girmiştir. Pannonia'yı M. S. 10 yılında, Dakya'yı da M. S. 107'de işgal eden Sarmatlar, Romalıların himâyesini kabûl etmişlerdi.

Büyük Göç dönemi: IV. yüzyılda Vandallar, Alanlar ve Hunlar (380 - 453); V. yüzyılda Gepidler ve Ostrogotlar; VI. yüzyılda ise Longobardlar bölgeyi istilâ etmişlerdir. 568 - 796 yıllarında, Avar imparatorluğu hâkimiyeti altına girmiştir. 791 - 796'da bu imparatorluk Büyük Karl tarafından yok edilmiştir. IX - X. yüzyıllarda Macarlar (896'dan başlayarak) Árpád'ın kumandası altında şimdiki Macaristan'ı istilâ edip orada yerleşmişlerdir. Germen imparatoru I. Otto onları Lechfeld (955) savaşında yenmiştir.

Macar milletinin doğuşu : Árpád'ın torunu olan Géza 972 - 997 yıllarında başkanlığını bütün Macar boylarına kabûl ettirmiştir. M. kralı I. István (997 - 1038)'ın idâresinde Macarlar Katolikliği kabûl etmiş ve Transilvanya (Mac. Erdély)'yı işgal etmişlerdir. 1000 yılında I. István, papa II. Sylvester'den kraliyet tacını almış ve böylece M.'ın bağımsızlığını sağlamıştır.

Árpád hânedanının idâresi (997 - 1301) : Bu devrenin en parlak yılları kral III. Béla (1172 - 1196)'nın idâresine rastlar. Hırvatistan (1102) ve Slovenya işgal edilmiştir. Buna karşılık asıl M.'a Transilvanya'dan gelen "Saksonyalılar", Slovakya ve Rutenya'dan gelen Slavlar ile Transilvanya masif'inden gelen Valak (Romen)'lar yerleştirilmiştir. XIII. yüzyılda krallık gücünü kaybetmiş, asılzâdeler krala, kudretini sınırlayan bir Bulla Aurea (1222) yasası kabûl ettirmişlerdir. 1241 - 1242'de M., Moğolların istilâsına uğramıştır. Millî hânedan III. András (1290 - 1301) ile sona ermiştir.

Seçimli krallık : XIV - XVI. yüzyıllarda yabancı soylardan gelen krallar M.'ı idâre etmiştir: Anjou hânedânına bağlı I. Charles Robert (1308 - 1342) ve büyük Lajos (1342 - 1382); Cermen imparatoru Luxemburg'lu Sigismund (1387 - 1437); Hasburglu II. Albrecht (1437 - 1439); Valak asıllı Hunyadi János (1446'dan 1453'e kadar kral nâibi) ve Hollós Mátyás (Matthias Corvinus; 1458 - 1490); Bohemya kralı Ladislas

MACARİSTAN : Eger (Eğri)'den bir görünüş

(László) Jagello (1490 - 1516). İtalyan rönesansının etkisi güzel sanatlarda açık olarak göze çarpar (Matthias Corvinus).

1526 Mohács savaşı: Bu savaşta Osmanlılar Macarları yenmişler, kral II. Lajos öldürülmüştür. XVI - XVII. yüzyıllarda da ülke Osmanlı imparatorluğuna bağlanmıştır. Mohács yenilgisi üzerine Osmanlılar, Orta Macaristan'ı işgal etmişlerdi. M.'da iki kıral seçilmişti. Böylece M. üç kısma ayrılmış oldu: 1. Türk M.'ı; 2. Karpatlar'da Transilvanya prensliği: Bu ülke Kalvinist olup, çoğu zaman Katolik Habsburglulara karşı Türkler'in tâbii olarak kalmıştır; 3. Batı ve kuzey - batıda Viyanalı Habsburg hânedanı hüküm sürmüştür; Avusturya idâresine karşı birtakım millî ayaklanmalar patlak vermiş ve M. Transilvanya'dan yardım görmüştür.

XVII. yüzyılın sonlarında İmparatorluk M.'ı tekrar ele geçirmiştir: Buda (Budin) (1686); Transilvanya (1687); Temesvár'dan gayrı bütün M. (Karlofça andlaşması, 1699) Habsburg'luların eline geçmiştir.

Habsburg'luların idâresi : 1687 Presburg (Bratislava, Mac. Pozsony) diyeti St. István tacını (Macar kıraliyet tacını) Habsburg hânedanına irsî olarak vermiştir. Buna karşı gelen Magnat (asilzâde)'lar idam edilmiştir. Büyük mâlikâneler müsâdere edilmiştir. M.'ın "askerî uç" 'larında, yani sınırları boyunca, Slav ve Romenler yerleştirilmiştir. Bunlara Türkleri ve Macarları kontrol görevi verilmiştir. 1703 - 1711'de Transilvanya prensi II. Ferenc Rákóczy, Habsburg hânedanına karşı millî ayaklanmanın başına geçmiş, yenilgiye uğramış ve sonuçta Transilvanya'nın otonomisi yok edilmiştir.

1740 - 1790 : Viyana'da merkezileşme hareketi başlamıştır: İmparatoriçe Maria Theresia (1740 - 1780) ve ayrıca oğlu İmparator II. Joseph (1780 - 1790)'in idâresinde Macarları Almanlaştırmak için gayret sarf edilmiştir. XIX. yüzyılın başında ülke, bütün iktidarlara sahip birkaç yüz "magnat" nın eline geçmiş, ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmıştır. Lajos Kossuth (1802 - 1894)'un liderliği altında güçlü bir millî uyanış hareketi başlamıştır. Aynı zamanda ülkede yaşayan azınlıklar (Slovak, Ruten, Romen, Sırp ve Hırvat'lar)'ı Macarlaştırmak için harekete geçilmiştir.

11 Nisan 1848'de Viyana, M.'ı unitar ve parlamenter bir krallık olarak tanır. Ancak, Kossuth bununla yetinmemiştir. Buna karşılık, Viyana, M.'a düşman azınlıklara yardıma devam etmiştir.

Eylül 1848 - Ağustos 1849 arasında çıkan Macar ayaklanmasında İmparatorluk elçisi Kont Lamberg katledilmiştir. Peşte parlamentosu dağıtılmış, M.'da sıkı yönetim ilân edilmiştir. Bir Macar millî hükûmeti kurulmuştur. Bu hükûmeti kuran, Kossuth idaresindeki Savunma Komitesi'dir. 14 Nisan 1849'da Habsburg hânedanı ülkeden kovulmuş ilân edilir. Rusya (I. Nikolay), Habsburg hânedanı lehine M.'a müdahale etmiştir.

13 Ağustos 1849'da Macarlar Világos'ta teslim olmuşlardır. Bunun üzerine Avusturyalılar M.'da kanlı intikam hareketlerine geçmişlerdir. Viyana merkezî hükûmeti M.'da polis gücüne dayanan idâresini tekrar kurmuştur. Kossuth kaçmış, ayaklanma liderleri îdam edilmiştir.

1849 - 1918 : M. ile Avusturya arası ilişkiler problemi : Avusturya'nın İtalya'da (1859) ve Almanya'da (1866) yenilmesi üzerine, 1867'de Avusturya - M. uzlaşması adını taşıyan bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Avusturya ve M. her iki ülkeyi de idâre eden hânedan (Avusturya imparatoru ve M. kralı aynı şahıstır) ve üç ortak bakanlık (dış işleri, maliye ve millî savunma bakanlıkları) ile birbirine bağlıdırlar. Macar asilzâde (magnat)'lerin idaresi devam edecektir. Bundan sonra M.'da yaşayan azınlıkları Macarlaştırmak için gayretler tekrar başlamıştır. Sonuç olarak Slavlar arasında ayaklanma hareketleri belirmiştir.

MACARİSTAN : Budapeşte'deki Matthias Kilisesi

31 Ekim 1918: Avusturya - M.'ın I. Dünya Harbi'ndeki yenilgileri sonucu uzlaşma bozulmuştur.

Kralsız krallık, 16 Kasım 1918 : Cumhuriyet ilân olunmuş, Mihály Károlyi geçici cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ülkede ekonomik buhran ve siyasî huzursuzluk artmış, Müttefikler M.'dan birçok bölgeleri almışlardır.

20 Mart - 1 Ağustos 1919 : Béla Kun, komünist bir devlet kurmak üzere teşebbüse geçmiş ve "Macar Sovyetler (Şuralar) Cumhuriyeti" ilân edilmiştir.

6 Ağustos 1919 : Bu ihtilâlin tepkisi olarak kral nâipliği Arşidük Joseph'e verilmiştir.

1 Mart 1920 : Müttefikler, Habsburg hânedânının tekrar M.'ı idâre etmesini istemediklerinden, "Kralsız krallık" Amiral Horthy (1920 - 1945) nâipliğine geçer.

Haziran 1920 : Trianon andlaşmasının imzalanmasıyle M., bağımsızlığına kavuşmuş, lâkin topraklarının 2/3'sini kaybetmiş ve 3 milyon Macar başka ülkelerde kalmıştır.

İki harp arasında kral IV. Karl (Habsburg) iki kere M.'a dönmek teşebbüsünde bulunmuşsa da başarısız kalmıştır (1921). Kont Benthlen'in muhafazakâr hükûmeti (1922 - 1931) gittikçe demokrasiden uzaklaşmıştır.

Hitler Almanyasının müdahalesi (1938 - 1945) : Ülkede aşırı milliyetçi sağın nüfuzu artmıştır. Faşist propagandası ve Yahudi düşmanlığı (Szálasi'nin Oklu Haçları) yayılmıştır. München andlaşmalarına göre Slovakya'nın, Polonya'nın desteği ile Karpatlaraltı Rutenya Macarlarca işgal edilmiş (19 Mart 1939), İtalyan - Alman arbitrajı yoluyle Transilvanya'nın kuzey yarısı M.'a verilmiştir (30 Ağustos 1940). Buna karşılık olarak da M. Antikomintern Paktına katılmıştır.

1941 : M., Sovyetler Birliği'ne harp ilân etmiş, Macar askerleri Almanlarla yan yana savaşmıştır.

19 Mart 1944 : Alman - Macar andlaşması başarısız kalınca Hitler, M.'ı işgal etmiştir.

15 Ekim 1944 : Almanlar, Horthy'nin yerine Szálasi'yi getirmişlerdir. Szálasi bir terör rejimi kurmuş ve düşmanlarını kitle hâlinde sürmüştür.

Buna karşı ülkede Nazi'lere karşı geniş bir direnme hareketi başlamış ve Rus orduları tedricen M.'a girmişlerdir.

21 Aralık 1944 : Ruslar tarafına geçen II. Macar ordusu önderi Miklós, Debrecen'de kurulan geçici Macar hükûmetinin başına geçmiştir.

13 Ocak 1945 : Peşte'yi tutan Almanlar teslim olmuşlardır.

Komünist M. : Ülke Sovyetler Birliği'nin idâresi altına geçmiştir (Kasım 1945 tarihli ekonomik anlaşma).

Toprak reformu : 15 Mart 1945'te 3 milyon ha. müsâdere edilmiştir. Millî Macar Bağımsızlık Cephesi kurulmuştur. Buna Küçük Toprak Sahipleri Partisi adı da verilmiştir.

Kasım 1945 seçimlerini toprak kanunu taraflıları kazanmıştır.

Şubat 1946 : Cumhuriyet ilân olunmuştur. Komünistlerin iktidara gelmesi şöyle hazırlanmıştır :

ÇEKOSLOVAKYA
AVUSTURYA
YUGOSLAVYA
ROMANYA
BUDAPEŞTE
VİYANA
Brno
Gottwaldov
Martin
Levoca
Presov
Trencin
Kosice
Mistelbach
Krems
Piestany
Zvolen
Banská Stiavnica
Mukačevo
Marchfd
Trnava
Nitra
Levice
Lučenec
Sátoraljaújhely
Cop
Klosterneuburg
Kazincbarkica
Beregovo
Hust
St.Pölten
BRATİSLAVA
Oza
Kisvárda
Vinogradov
Baden
Wiener wald
Nové Zamky
Salgotarjan
MİSKOLC
Nyiregyháza
Mateszalka
Bruck a.d.
Wiener Neustadt
Mezökövesa
Satu Mare
Neunkirchen
Mosonmagyaróvár
Vác
Mátra dağı
Hajdúnanás
Semmering
Komarno
Esztergom
Gyöngyös
Hajdúböszörmény
Baia Mare
Mürzzuschlag
Győr
Tata
Hatvan
Hevos
Carei
Sopron
Gödöllö
Jászberény
DEBRECEN
Marghita
Bruck a.d.M.
Tatabánya
Köszeg
Pápa
Bakony dağı
Erd
Monor
Kardag
Püspökladány
Jibou
Szombathely
Szolnok
Şimleul Silv.
GRAZ
Várpalota
Székesfehérvár
Cegled
Törökszentmiklós
ORADEA
Fürstenfeld
Vasvár
Veszprém
Nagykörös
Mezötur
Dunaujváros
Körös
Zalaegerszeg
BALATON G.
Kecskemét
Békés
Salonta
CLUJ
Radkersburg
Dunaföldvár
Csongrád
Békéscsaba
Gyula
Keszthely
Paks
Kiskunfélegyaza
Szentes
Orosháza
Beiuş
Maribor
Ptuj
Nagykanizsa
Kalocsa
Kiskunhalas
Hödmezövásárhely
Muntele Mare
Bihor dağı
Dombóvár
Varaždin
Kaposvár
Szekszárd
SEGEDİN
Battonya
Pincota
Koprivnica
Komló
Mecsek
Jánoshalma
Mako
ARAD
AlbaJulia
Baja
Crisul Alb
PÉCS
Subotica
Kanjiza
Sinnicolau Mare
Bilo Gora
Bjelovar
Mohács
Senta
Mures
Dugo Selo
Sombor
Bac. Topola
Deva
ZAGREB
Virovitica
Banat
Jimbolia
TIMIŞORA (TAMIŞVAR)
Hunedoara
Lugos
Osijek
Sisak
Novisad
Vršac
Reşita
Drava
Mura
Sava
Tuna
Tisa
Somes
Leitha
Rába

1. Toprak Kanunu taraflıları partisi, komünist düşmanarından temizlenir.

2. Bu partiye bağlı başbakan F. Nagy istifa etmiştir (Ağustos 1947);

3. Macar İşçi Partisi adı altında bir sosyalist blok kurulnuştur (Haziran 1948);

4. Yüzden daha çok işçi çalıştıran kuruluşlar devletleştirilmiştir;

5. Kiliseye karşı savaş açılmış; Devlet ve Kilise ayrılmış; Kiliseye âit mallar devletleştirilmiştir.

Şubat 1949: Kardinal Mindszenty yargılanmış ve kürek cezasına çarptırılmıştır.

Mayıs 1949: Tek listeli seçimlere gidilmiş, orta sınıf partileri yok edilmiştir.

20 Ağustos 1949: Macar Halk Cumhuriyeti ilân edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Plan (1950 - 1954). "Tito'culuk" eylemi gösteren komünistler, partiden atılmıştır. László Rajk (b. bk.) idam edilmiştir (Ekim 1949).

Ağustos 1952: Partinin Genel Sekreteri Rakosi başbakanlığa getirilmiştir.

Destalinizasyon: Liberal Imre Nagy, Rákosi'nin yerine geçmiş (4 Temmuz 1953 - 18 Nisan 1955), Rajk saygınlığını kazanmıştır (Mart 1956).

Ekim - Kasım 1956 - Millî hareket ve ayaklanma: 25 Ekim 1956'da tekrar iktidara gelen Imre Nagy, millî ayaklanmaya dönen karışıklıkları bastırmakta başarısız kalmıştır. Nagy'ın yerine J. Kádár geçmiş, o da düzeni tekrar kurmak için Sovyet Rusya'ya baş vurmuştur. Peşte'de savaş çıkmış ve Sovyet ordusu şehri ele geçirmiştir (4 Kasım - 13 Kasım 1956). Yüzlerce insan ülke dışına kaçmıştır.

Haziran 1958: Imre Nagy idam edilmiştir.

1960: Genel af ile toplama kamplarının kapatılması dasâkin bir duruma yol açmıştır. Sovyetler'in desteklediği ár hükûmeti, ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmuştur. 1968'de ekonomik idâre bir reforma tâbi tutulmuştur. İşletmelere daha geniş insiyatif verilmiştir. (V. Örs)

MACAULAY, Thomas Babington M. Lord (Baron) (Rothley - Temple, Leicestershire 1800 - Londra 1859), İngiliz tarihçisi ve politikacısı. 1830'dan itibaren, Whig (liberal) millet vekili; 1834'te Hindistan Yüksek Meclisi üyesi olmuştur. 1934 - 1838'de Agra valiliği yapmış, 1939 - 1941 Harbiye Nâzırı, 1846 - 1848'de Harbiye Genel Muhâsibi olmuştur. Başlıca eserleri: *History of England from the accession of James II* (II. James'in tahta çıkısından itibaren İngiltere tarihi) [1849-1861]. Bu 5 ciltlik bitmemiş eser, ancak 1685 - 1702 yıllarını içine alır. Bu eser ile, en sevilen tarih yazarlarından biri olmuştur. Ayrıca, *Critical and historical essays* (Tenkid ve tarih denemeleri) [1843] adlı eseri de çok sevilir.

T. B. MACAULAY

MACCHILAIUOLI (İta. *macchia=leke)*, fırçayı hafifçe dokundurarak, ilk taslağı renkli olarak yapan ressamlara verilen ad. Bu ad, özel olarak 1850'den sonra beliren Toscana'lı bir ressam topluluğuna verilmiştir. Bu sanatkârlar, Akademizm'e arkalarını çevirerek, realist bir açık hava sanatını ve fırçanın gevşek tutulmasını istemişlerdir. Bu sanat akımı önce Barbizon ekolünün, sonra da Fransız empresyonizminin etkisini almış ve bütün XIX. yüzyıl İtalyan resim sanatını kuvvetle etkilemiştir. Bu grubun çeşitli temayüllerini temsil eden ressamlar arasında G. Boldini, G. Fattori, S. Lega, T. Signorini gibi sanatçılar vardır.

MACCLELLAN, George Brinton (Philadelphia 1826-Orange, New Jersey 1885), Amerikalı general. İç Harp (War of Seccesion) sırasında Federallar arasında yer almış, Potomac ordusuna kumanda etmiş (1861), Richmond'u almış ve Washington'u başarı ile savunmuş, Lee'yi yenmiş (1862), ama onu takip etmeyi ihmâl etmiştir. 1864'te cumhurbaşkanı adayı olmuş, ama seçimi kazanamamıştır. Daha sonra Dresden'e çekilmiştir. Birleşik Devletlere döndüğünde (1868) New Jersey valisi olmuş ve ölümüne kadar vali olarak kalmıştır.

MACDONALD [*makdɔnald*], **Jacques Alexandre** (Sancerre, Sedan 1765 - Courcelles, Guise 1840), Maréchal de France (Fransa mareşali). Wagram'da Avusturyalı'ları yendikten sonra mareşal ve Taranto dukası olmuştur (1809). Leipzig savaşında yararlık göstermiştir (1813). Müttefiklerle Napoléon'un tahttan feragati müzakerelerini idâre etmiştir. Hâtıraları C. Rousset tarafından yayınlanmıştır *(Souvenirs du maréchal Macdonald)* [1892; Almanca çev. 1903].

MACEDO, Francisco de Santo Agostinho de (Coimbra 1594 - Padova 1681), Portekizli yazar. Önce Jesuit, sonra da Franciscusçu rahip olan M., Portekiz'in İspanya'dan ayrılmasında politik bir rol oynamıştır. Roma'da ilâhiyat profesörü olmuş (1658), sonra Padova'da profesör olarak çalışmıştır. *Manual de Cronologia* (Kronoloji el kitabı) adlı bir eser yazmıştır.

MACEIO [*maseyo*], Brezilya'da, Atlas Okyanusu kıyısında bir şehir, Alagoas eyâletinin merkezi. Nüfusu 212 000 (1967)'dir. Şeker ve pamuk ihraç edilen bir limandır. Dokuma sanayii gelişmiştir. Şeker ve tütün fabrikaları vardır.

MACH [*mah*], **Ernst** (Turas, Moravya 1838 - Haar, München 1916), Avusturyalı filozof ve fizikçi. Aerodinamikte sesin hızının oynadığı role dikkati çekmiş ve Newton'un mekaniğinin prensiplerini tenkid etmiştir. Filozof olarak çeşitli ilimleri bir tek ilim teorisine tâbi kılmaya çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Mechanik in ihrer Entwicklung historics - kritisch dargestellt* (Mekanik, tarihî ve tenkidî olarak gelişmesi) [1883]; *Die Prinzipien der Wärmelehre* (Isı ilminin prensipleri) [1896]; *Erkenntnis und Irrtum* (Kavrama ve yanılma) [1905].

E. MACH

MACHA [*maha*], **Karel Hynek** (Prag 1810 - Litomerice 1836), Çek şâiri ve yazarı. *Máj* (Mayıs) [1936] adlı destanıyle Çek edebiyatı üzerinde derin bir iz bırakmış ve yeni bir şiir dili kullanmıştır.

MACHADO [*maşçdhu*], **Bernardino** (Rio de Janeiro 1851 - Lizbon 1944), Portekiz politikacısı ve cumhurbaşkanı. 1902'de Portekiz Cumhuriyetçi Partisinin başına geçmiş, kral II. Manuel'in düşmesi (1910)'nden sonra dış işleri bakanı, daha sonra da Rio de Janeiro'da elçi olmuştur. 1915 - 1917 ve 1925 - 1926 yılları arasında cumhurbaşkanı olmuştur. General Carmona'nın hükûmet darbesinden sonra (1926) M., Portekiz'den ayrılmıştır. Başlıca eseri: *Pela República* (Cumhuriyet için) [1908].

MACHADO Y RUIZ [*maşçdhu i ruith*], **Antonio** (Sevilla 1875 - Collioure, Fransa 1939), İspanyol şâiri. Doğduğu Andalusia (Endülüs)'ya ve uzun zaman yaşadığı Castilla'ya karşı duyduğu sevgiyi sade bir dille ifade eden M., çağdaş İspanya'nın en büyük şâirlerinden biri sayılır. İspanya iç harbinde Fransa'da yaşamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Soledades* (Yalnızlıklar) [1903]; *Campos de Castilla* (Castilla manzaraları) [1912]; *Nuevas canciones* (Yeni şarkılar) [1924].

MACHADO Y RUIZ

M., Manuel (Sevilla 1874 - Madrid 1947), Antonio'nun kardeşi. 1938'de İspanyol Akademisine üye olmuştur. O da ünlü bir şâir olup, kardeşi ile beraber çalışmıştır. Eserleri arasında bilhassa şunlar sevilir: *Alma* (Ruh) [1902]; *Los cantares* (Şarkılar) [1907]; *Ars moriendi* (Ölme sanatı) [1922].

MACHAULT [*maşo*], **D'ARNOUVILLE, Jean Baptiste de** (Paris 1701 - Paris 1794), Fransız devlet adamı. Ticaret ve maliye ile ilgili görevlerde çalıştıktan sonra Cantrôleur général des finances (maliye bakanı) (1745 - 1754) olmuştur. Vergiye tâbi olmayan imtiyazlılara da vergi verdirmek için gayret sarf etmiş ve bir dereceye kadar başarı kazanmıştır. Lâkin XV. Louis, kızlarının ve saraydaki dindar grubun etkisi altında kalarak M.'nun reformlarını kısmen kaldırmış ve otoritesini sarsmıştır. Secrétaire d'Etat à la Marine (bahriye bakanı) (1754 - 1757) olan M., gemi inşaatına hız vermiş ve Avusturya ile yaklaşmağa çalışmıştır. 1757'de görevinden uzaklaştırılan M., bundan sonra siyasî hayattan çekilmiştir. Büyük ihtilâlin Terreur safhasında tutuklanmış ve hapishânede ölmüştür.

MACHAULT D'ARNOUVILLE

MACHAUT [*maşo*], veya **MACHAULT, Guillaume de** (Machaut, Reims aş. yu. 1300 - Reims 1377), Fransız musikicisi ve şâiri. Bohemya kralı Jean de Luxembourg'un yanında sekreter ve papaz olarak çalışmış ve hayatını Reims katedraline bağlı rahip (canonicus) olarak bitirmiştir. Musikiye âit eserleri, *lai, ballade, rondeau*, üç veya dört sesli *motet* ve dört sesli *missa*'lardır. M., bütün XIV. yüzyıla hâkim olmuş büyük bir musiki üstadıdır. M.'nun polifonisi çağdaş musikicilerindekine göre çok ileridir. Bu bakımdan M., XV. ve XVI. yüzyıllardaki büyük ilerlemelerin öncüsü sayılır. Pek çok şiir de bırakmıştır (80 000 mısra). Lâkin bu sahadaki eserleri musikisinden daha az orijinaldir. M., gerek musiki gerek şiir bakımından, Fransız lirik sanatının kurallarını kurmuş, *lai, virelai, ballade, rondeau* ve *chant royal* adlarını taşıyan lirik türlerin şekillerini tespit etmiştir. (V. Örs)

MACHETE, küçük, dört telli gitar. Portekizde ve Madeira adasının köylüleri arasında sevilir.

MACHIAVELLI [*makiavelli*], **Niccolo** (Floransa 1469 - Floransa 1527), İtalyan devlet adamı ve yazarı. Floransalı asil, fakat muhtemel olarak oldukça fakir bir aileden gelen M., 1498'de İkinci Kançılarya'nın sekreteri olmuştur. 1512'ye kadar Onlar Meclisi (yani Floransa hükûmeti) hesabına birçok diplomatik geziler yapmış ve bu fırsattan faydalanarak temas ettiği insanları derin bir şekilde incelemiştir. Prato zaferinden sonra (1512) M., Medici'lerin gazabına uğrayarak hapsedilmiştir. Salıverildikten sonra aktif hayattan çekilmiş ve politika hakkındaki düşüncelerini *Il Principe* (Hükümdar) [1513] adlı eserinde toplamıştır. Medici'lerle barışmağa gayret etmiş

N. MACHIAVELLI

ve sonradan VII. Clemens adı altında papa olan Giulio de'Medici, onu 1520'de *Istorie Fiorentine* adı altında bir Floransa tarihi yazmakla görevlendirmiştir (1521 - 1525). Başka eserleri şunlardır: *Sette libri dell'arte della guerra* (Harp sanatı, yedi kitap) [1521]; *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (Titus Livius'un birinci 10 yıllık devresi üzerinde düşünceler) [1531]; *La Mandragola* (Adamotu) [1520; Türkçe terc.]. Bu esere İtalyan edebiyatının en önemli komedisi gözü ile bakılır. M., kısa hikâyeler de yazmıştır. M., politika ilminin kurucusu sayılır. Onun bu yoldaki doktrinlerini takip edenler arasında Richelieu, J. - J. Rousseau, K. Marx, H. von Treitschke, B. Mussolini anılabilir. (V. Örs)

MACKENSEN, August von (Haus Leipnitz 1849 - Burghorn, Celle civarı 1945), Alman feldmareşali. 1870'te teğmen, sonra II. Wilhelm'in harp tarihi öğretmeni olmuştur. I. Dünya Harbinde bir Alman - Avusturyalı ordusuna önce Galiçya'da (1915), sonra Sırbistan'da (1915), son olarak da Romanya'da (1916) kumanda etmiş, Romanya'dan Makedonya'daki askerî hareketleri yönetmiştir. Franchet d'Esperey (b. bk.) tarafından mağlûp edilmiş (Eylül 1918) ve Fransızlar tarafından esir alınmıştır. Hitler, Almanya'da iktidara geçince otoritesini Reichswehr'in Nazi rejimini kabûl etmesi yolunda kullanmıştır.

A. MACKENSEN

MACKENIE, Kanada'da bir ırmak. Buz denizine dökülür. Uzunluğu (Athabaska ile birlikte) 4 600 km'dir. Kayalık Dağlarda, Columbia buzulundan çıkar ve burada Athabaska adını alır. Aynı adı taşıyan göle karışır. Slave River (Köle Irmağı) adı altında buradan tekrar çıkar. Büyük Köle Gölü (Great Slave Lake)'nü geçer ve burdan çıktığında M. adını alır. Kutup dairesinin içine girdikten sonra çok büyük bir delta meydana getirir. Bölgenin kötü tabiî şartlarına rağmen (ırmağın seyri yer yer pek hızlıdır ve yılda birkaç ay buzla kaplıdır) önemli bir ulaşım yolu teşkil eder.

MACKENZIE KING, William Lyon (Kitchener, Ontario 1874 - Kingsmer, Ottava civarı 1950), Kanada'lı siyaset adamı. William Lyon Mackenzie'nin torunudur. Liberal milletvekilliğine seçilmiş (1908), çalışma bakanlığı (1909 - 1911) yapmış, Liberal Partinin lideri (1919) olarak başbakanlık görevinde bulunmuştur (1921 - 1930).

Başbakanlığı yıllarında Londra'dan geniş bir muhtariyet (otonomi) elde etmiş, 1923'te Birleşik Devletlerle bir balıkçılık anlaşması imzalanmıştır. İngiliz milletler topluluğu (Commonwelth) içinde İngiltere ile dominyonlar arasında eşitliği kabûl ettirmiştir. Ekim 1935'te tekrar başbakan olan M. K., 10 Eylül 1939'da Kanada'nın II. Dünya Savaşı'na katılmasını kararlaştırmıştır. 1948'de politika hayatından ayrılmıştır.

MACLAINE, Shirley (Richmond 1934), Amerikalı sinema sanatçısı. Önce bale çalıştı, şarkıcılık etti. Yirmi bir yaşında iken ilk filmini çevirdi. Hitchcock'un yönetiminde çevrilen *The Trouble with Harry* adlı filmden sonra beğenilen filmler çevirmeye devam etti. Bunların başlıcaları: *Irma la Douce* (Sokak Kızı İrma), *The Yellow Rolls-Royce* (Sarı Otomobil)'dur.

S. MACLAINE

MACLAURIN, Colin (Kilmodan, Argyll kontluğu, 1698-Edinburgh 1746), İskoçyalı matematikçi. Newton'un en parlak öğrencilerinden olan M., geometri, cebir ve infinitezimal (Fr. infinitésimal) hesapla uğraşmıştır. *Geometrica organica sive derscriptio linearum curvarum universalis* (Organik geometri veya eğri çizgilerin genel tarifi) [1719] adlı eserinde konik, kübik, kvartikleri inceler ve poder (Fr. podaire)'ler teorisine başlar. *A treatise of fluxions* (Akışlar teorisi) [1742] adlı eserinde kendi adını taşıyan ünlü formülü bulur. Bu eserde bir elipsoid'in çekimini ve dönmekte olan bir sıvı kitlesinin nisbî dengesini incelemiş, gelgit olayını araştırmıştır. *Treatise of Algebra* (Cebir anakitabı) [1748] ve *An account of Sir Isaac Newton's philosophy* (Newton'un felsefesi) [1748] adlı iki eseri daha vardır.

MACMILLAN [*makmilan*], **Harold** (Londra 1894), İngiliz siyaset adamı - Yayımlayıcı ve ekonomisti. 1924'te muhafazakâr milletvekili olup, II. Dünya Savaşı'nda çeşitli diplomatik misyonlar almış 1951 - 1954 yıllarında iskân bakanı olarak çalışmış, 1955'te dışişleri bakanı olmuş, biraz sonra da Eden hükûmetinde maliye bakanlığına getirilmiştir. 1957'de başbakan olarak Eden'ın halefi olmuştur. 1963'te sağlık sebeplerinden dolayı çekilmiştir. Başlıca eserleri: *The middle way* (Orta yol) [1958]; *Winds of change 1914-1939* (Değişme rüzgârları, 1914 - 1939) [1966]; *The blast of War 1939 - 1945* (Harp kasırgası 1939 - 1945) [1967]; *Tides and fortune,* (1945 - 1955) (Gelgitler ve kader, 1945 - 1955) [1969].

H. MACMILLAN

MAC-MAHON, Edme Patrice Maurice (İrlanda asıllı M. - M. Kontu, Sully, Saône - et - Loire 1808 - Château de la Forêt, Loiret 1893), Magenta dukası, Fransa mareşalı ve Cumhurreisi, Fransız siyaset adamı. Kırım seferine katılmış ve 8 Eylül 1855'te Malakofft kalesinin fethinde rol oynamıştır.

Sonra İtalya seferine katılmış, Magenta savaşından sonra mareşal olmuş ve duka unvanını almıştır. 1864 - 1870 yıllarında Cezâyir umumî valisi olmuş, 1870'te I. Rhein Kolordusunun başında olduğu halde Wissembaurg (4 Ağustos) ve Frceschviller (6 Ağustos) savaşlarında yenilmiştir. Bazaine'i kurtarmağa gitmiş, fakat Sedan'da 1 Eylülde kuşatılmış, yaralanarak esir düşmüş; fakat sonradan serbest bırakılmıştır. Thiers onu Commune'e karşı hareket eden Versailles ordusunun başına getirmiştir. Thiers düştükten sonra (24 Mayıs 1873) krallığın tekrar kurulmasına kadar geçici cumhurbaşkanı seçilmiş, ancak, aday Chambord Kontu ihtilâlden kalan üç renkli (mavi, beyaz, kırmızı) bayrağı kabûl etmeyince, onunla Versailles'da görüşmeyi reddetmiştir (12 Kasım). Bunun üzerine cumhurbaşkanlığı yedi yıl için teyit edilmiştir. 1876 seçimleri meclise bir cumhuriyetçi çoğunluk gönderince, M. M. Jules Simon'un istifasını istemiş (1877) ve onun yerine de Broglie atanmıştır.

MAC - MAHON

Meclisin dağılmasından sonra yeni seçimler yine bir cumhuriyetçi çoğunluğu getirmiş, M. M. da, generallerin azli ile ilgili olarak istifa etmiştir (30 Ocak).

MACON, Amerika Birleşik Devletlerinde, Georgia devletinde, Atlanta'nın güney - batısında bir şehir. Nüfusu 69 800'-dür. Tarım ürünleri (meyve, pamuk, tütün) pazarı olarak tanınmıştır. Pamuk ve kimya endüstrisi gelişmiştir. M.'da kâğıt hamuru elde edilir. Gübre fabrikaları vardır.

MACPHERSON, James (Ruthven, İnverness Kontluğu 1736 Belville, İnverness Kontluğu 1796), İngiliz (İskoçyalı) yazarı. Gaelik (Kelt) dilinde bâzı metinler bulunup yayınlamış ve bunları Ossian adındaki bir eski zaman şâirine atf etmiştir. Bunların İngilizceye çevrimini de vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Fragments of ancient poetry, collected in the Highlands of Scotland and translated from the Gaelic or Erse language* (Eski şiir parçaları, İskoçya dağlarında toplanmış ve Gaelik veya Erse dilinden çevrilmiş olarak) [1760]; *Fingal* (erkek adı) [1762)] *Temora* (Kadın adı) [1763]. Bu son iki eser, birer destandır. Vahşi ve iptidaî yapıda olan bu şiirler, birçok büyük adamlarca (Goethe, Hamann Herder, Napoléon) beğenilmiş ve romantikler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.

J. MACPHERSON

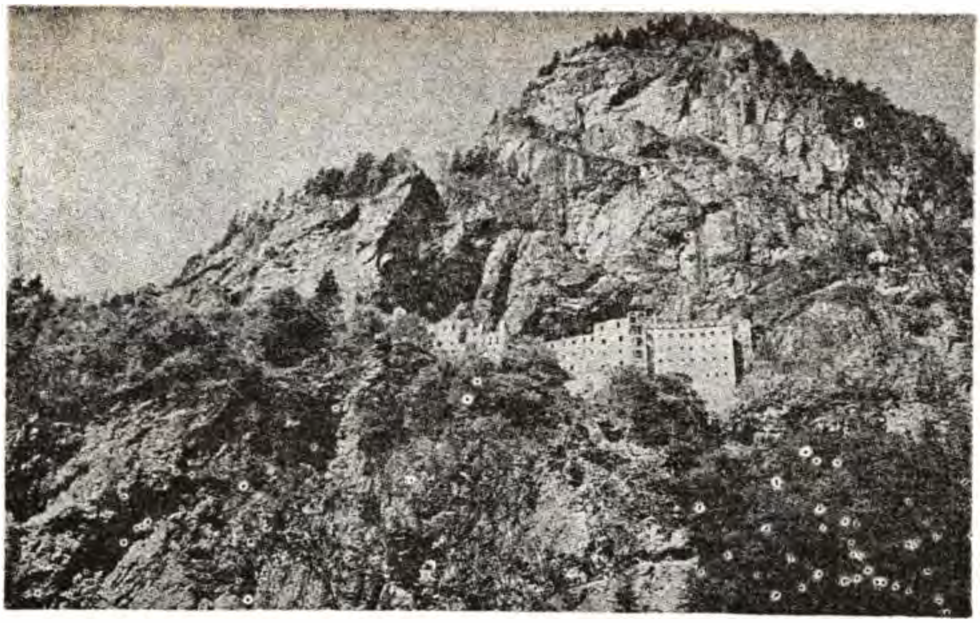
MAÇKA, Trabzon iline bağlı ilçe. 1 000 km², 42 000 nüfusludur. İlçe merkezinin nüfusu 2 311 (1970)'dir. XV. yüzyıl sonlarına doğru Fâtih Sultan Mehmed tarafından Pontus İmparatorluğundan alınarak Osmanlı topraklarına katılan M., Yavuz Sultan Selim zamanında Trabzon livâsına bağlı bir bucak idi. I. Dünya Savaşı'ndan önce ilçe hâline getirildi. Adı, önceleri ilçe merkezi olan kasabaya izâfetle "Cevizlik" iken, nedense, rumca "sopa" anlamına gelen "Macuka" nın bozulmuş şekli olan M.'ya çevrildi. Şimdi M., 68 köylü 42 binden fazla insanın yağadığı, tek bucaklı (Esiroğlu) ve Trabzon'un en geniş alanlı bir ilçesidir.

M.'nın sınırları, Trabzon'da büyükçe bir delta yaparak Karadenize dökülen Değirmenderenin su toplama havzasına tekabül eder. Güneyde Horos (2 396 m), Zigana (2 510 m), Kolat ve hepsinden daha azametlisi Çakırgöl (3 063 m) dağlarının doruklarına dayanan bu sınır, batıda Sera - Kalemina; doğuda yine Değirmendere ile Kalata - Yanbulu dereleri arasındaki subölümü çizgilerini takip eder.

Güneydeki yüce dağlar, aşındırmaya dayanıklı iç ve dış püskürük kültelerden yapılıdır. Bol yağış alan ve yazın bile serin ve sisli olan bu dağlar, buzul devrinin şimdikinden daha serin ve yağışlı devrelerinde buzullaşmalara sahne olmuşlardır. Çakırgöl dağı ve batı yamaçlarındaki kar çukurları, kuzeye dönük yüzünde yükseitileri ve büyüklükleri farklı iki buz yalağı, o devirden kalmadır. Buz yalaklarından küçüğü 2 740 m de bulunur. Çapı takriben 400 - 450; derinliği 300 m olan bir koltuğu andırır. Daha alttaki (2 533 m) büyük buz yalağının tabanı 250 m uzunluk ve tahminen 200 m genişlikte, derinliği kesinlikle bilinmeyen bir buzul gölüyle işgal edilmiştir. Her iki buz yalağından IV. Zamanda taşarak akarsu yataklarını takip eden buzullar, 2 350 m ye kadar inebilmişlerdir. Havaların zamanla ısınması ve yağışların azalması karşısında yuvalarına çekilen buzul dilleri, bir süre burada durakladıktan sonra eriyerek yalaklarının önünü moren setleriyle tıkamışlardır. II. Zamana ait kumtaşı, killi tortulları ve tabiî bir çimentoyla yekdiğerine kaynamış çakıllı tabakaları derin şekilde parçalıyarak ilçeye arızalı bir görünüm veren Değirmenderenin en önemli kolu, halkın Çağıl Göl adını verdiği bu buzul gölünden çıkmakta, köpükler saçarak aşağılara doğru seyretmektedir. Bu dere adını, XII - XIII. yüzyılda tamamlanmış, 1924'de terkedildikten sonra kısmen yanarak harap bir duruma düşmüş, Meryem Ana manastırından almıştır.

Akarsuların kaynaklarını dağlık bölgeden alması, etkisini 55 km civarında bir uzunluğa sahip Değirmenderenin rejimi üzerinde gösterir. Trabzon yönünden gelirken yolun 25. km sindeki Kanlı Pelit mevkiinde yapılmış ölçüler, saniyede ortalama 10.9 m küp su taşıyan Değirmenderenin, yağışların dağlık kısımlara kar hâlinde düşerek 7 - 8 ay yerde kalması yüzünden, kışın zayıfladığını (Ocak'ta akım ortalaması 3.08 m küp/saniye) göstermektedir. Maamâfih bu ırmak üzerinde akım asgarîsi, yağmurların toprak tarafından emildiği ve buharlaşmanın âzamî dereceye vardığı Ağustosa (3.1 m küp/saniye) rastlar. Değirmendere, yağmurların yanı sıra, kar erimesinin hızlandığı Mayıs ayında bol suludur (49 m küp/saniye). 1959 yılı Mayısında olduğu gibi akım, bazen 224 m küpe kadar yükselir veya 1957 senesi 18 Eylülünde görüldüğü üzere son derece (1.25 m küp/saniye) düşer. Bu düzensizlikler topografya eğiminin fazlalığı ve temelin geçirimsizliğindendir.

Filhakika ziraat alanları açmak maksadiyle tahrip edilmiş küçük alanlar bir yana, ilçe, her mevsim az - çok yağışlı olduğu için ormanlarla örtülüdür. Nem fazlalığının sonucu olarak kıyıdan 1 200 m yüksekliğe kadar meşe, kestane, şimşir, kızılağaç, ıhlamur gibi geniş yapraklı; 1 200 - 1 600 m ler arasında

MAÇKA : Sümelâ (Meryem ana) Manastırı

Maçka'ya fazla bir gelir bırakmaması, ziraat alanlarının yetersizliği, kasaba halkını bakırcılık, kalaycılık ve yorgancılık yapmak üzere Trabzon, Ankara, İstanbul; kömür ocaklarında çalışmak maksadiyle Zonguldak şehrine göç etmeye zorlamıştır. Bu durum 1950 yılına kadar sürmüş, kasaba nüfusu (1927'de 1052 kişi, 1045'te 458) durmadan azalmıştır. 1950'yi takiben ziraî ürünlerin değer kazanması, köylerden vaki göçler Cevizlik nüfusunu 1970'de 2 311'e çıkarmıştır. Cevizlik yahut M., şimdi termik santralden elde edilen elektrikle aydınlanan, içme suyu, lise ve ortaokulu bulunan küçük fakat sevimli bir kasabamızdır. (T. Yücel)

geniş ve iğne yapraklı ağaçlar iç içe geçmiş durumdadır. 1 600 m den 2 000 m ye kadar yükselen alanlarda ladin ve köknardan yapılı ormanlar hâkimdir.

Tek evler, bâzen mahalleler hâlinde, uzak ve birbirini görmeyen yamaçlara yapılmış iskân yerlerinin sayısı, ekonomik faaliyetlerin şekli, güneyin dağ doruklarına doğru gidildikçe değişir. Yerleşmeye elverişli düzlüklerin azlığından dolayı nüfusları ile ev sayılarına nazaran geniş bir alana dağılmış köyler, kabaca 750 m nin yukarılarında, hissedilir şekilde seyrekleşir. Nüfus sıklığının daha fazla olduğu bu kuşak, ekonomik faaliyetin en canlandığı bölümdür. Toprağın daha çok çapa ile karıştırılarak ziraata hazırlandığı söz konusu bölümün başta gelen ürünleri, kendisine her bahçede biraz yer ayrılmış patates (8 300 ton) ve mısır (6 700 ton), fındık (1 800 ton), elma (510 ton) ile armut (330 ton)'dur. Beslenen başlıca hayvan ise sayıları 40 bini aşan sığırlardır.

Dağ ormanları kuşağında iskân merkezleri gibi nüfus sıklığı da azalır. Tek katlı, üzerleri tahta ile kaplı, camsız; cam yerine kepenk kullanılan meskenler, bu bölümün tanıtıcı unsurlarıdır. Ormanın üst sınırında ise bu meskenlerin yerini daha sade, daha fakir görünüşlü yayla evleri alır. İlçe halkının büyük bir kısmı, hayvanlariyle birlikte Mayıs ortalarından Eylül sonuna kadar kalacakları yaylalara çıkar. Yaylaların en önemlileri Cevizli batısına düşen Finokoy ile Çakırgöl dağı önünde bir aşınım yüzeyi olan Mecit - Mescit yaylasıdır. Mecit - Mescit yaylasında 2 - 20 kilitenli (haneli) ve 2 - 3 km aralıklı 100'den fazla oba bulunur.

İlçe merkezi Cevizlik kasabasıdır. Cevizlik, 1872'de motorlu vasıtaların kullanılabileceği hâle getirilen Trabzon - Erzurum transit yolu üzerinde, Meryemana deresinin ana kola kavuştuğu yerde kurulmuştur. Değirmendereyi takiben 2 000 m nin üstündeki Zigana geçidinin bir dereceye kadar gösterdiği kolaylıktan faydalanarak iç kısımlara ulaşan transit yolu, tarihî değerini büyük ölçüde kaybetmiş ise de, Rusların 1883'de Kafkaslardan geçen yolu, İran ticaretine kapamaları sebebiyle yeniden canlanmaya başlamıştır. Yoldan geçen kamyonların

MADAGASKAR, Hind Okyanusu'nda, Afrika'dan Mozambik Boğazı ile ayrılmış bir ada ve devlet. Güney 12° ile 25° enlemleri arasında bulunur. Yüzölçümü : 592 000 km² (uzunluğu 1 580 km, genişliği 580 km'dir). Nüfusu : 6,5 milyon (1968). Başkenti Tananarive. Resmî diller : Fransızca ve Malagaş. *Fizik coğrafya :* Ada'nın ekseni, yüksek topraklar, yaylalar ve dağlardan meydana gelir. Bunların üzerinde, volkanik kitleler yükselir. En yüksek tepeler, kuzeyde Tsaratanana dağlarının 2 886 m'lik tepesi ile İmérina'daki 2 638 m yüksekliğinde olan Tsiafajavona tepesidir. Faylı ve devrik olan arâzi, bataklıklı, dar bir kıyı ovası teşkil ederek, sarp bir yamaç şeklinde Hind Okyanusu'na iner. Batıda, Betsiboka, Mangoky ve başka ırmakların yarıp geçtiği kalker veya kumtaşlı yaylalar, daha düzenli bir şekilde alçalarak, Mozambik Boğazı'na inerler. M., hemen hemen tamamiyle tropik kuşağında yer alır. Genel olarak, iki mevsimi vardır: 1. Kuru mevsim. Mayıs'tan Ekime kadar sürer (güney yarım - küre kışı); 2. Yağmurlu ve sıcak mevsim. Ama adanın kuzey - güney doğrultusunda uzanması, alize rüzgârları ve engebe durumu, bölgeler arasında iklim farkları meydana getirir ve bitkiler yer yer değişir. Adanın güney - batısı, öbür bölgelerden daha kuru olup, çalılıktır. Öbür bölgeler, eskiden, sık ormanlarla kaplı idi. Ormanlar, sık sık, tarlalara yer vermek üzere kesilmiş veya yakılmış olup, bâzı yerlerde savoka veya savana hâline gelmişlerdir (Savoka, ikinci derecede, alçak ve sık bir ormandır). M. özel bir botanik ve zoolojik yapıya sahip olup, burada pek çok makigiller (Lat. lamuridae), kuşlar (papağanlar) ve sürüngenler (kertenkeleler ve bukelamunlar) yaşar.

Antropolojik ve ekonomik coğrafya : M.'lılar, menşe ve karekteristikleri bakımından, büyük farklar gösteren bir insan kitlesi teşkil ederler. Birkaç lehçeye ayrılan bir tek dil kullanırlar. Hind - Malinezya'lı ve Malezyalı zenciler başlıca etnik unsurları teşkil ederler. Ayrıca, çeşitli ölçülerde olarak, Afrika zencileri, Araplar ve Hintlilerle de karışmışlardır. M., esas olarak, bir ziraat ülkesidir. Rutubetli bölgelerde pirinç, manyok, darı, mısır ve patates'e benzer (Fr. papate) bir bitki yetiştirilir. Bunlar, bölgede tüketilir. Ticaret ve ihracât için yetiştirilenler ise şunlardır: Kahve, pamuk, şeker - kamışı, vanil-

ya. Ada'nın batı kısmı daha kuru olup, burada sığır (zebu) yetiştirilir.

Yeraltı serveti de çeşitlidir: Altın, kıymetli taşlar ve bilhassa uranyum, mika ve grafit bulunur. Endüstri ancak şehirlerde gelişmiştir. Yağ, çeltik, fekül fabrikaları ve damıtma evleri bulunur. Başlıca şehirler şunlardır: Tenanarive, Majunga, Tamatave.

MADAGASKAR : **Tananarivé'de açık hava meyve ve sebze çarşısı**

Tarih : M.'lılar İndonezyalılarla Afrikalıların karışımından meydana gelmiştir. İslâm dinini kabûl etmiş olan bâzı milletler, çok geçmeden M.'da ticaret acentalıkları kurmuşlar ve Avrupalılar, adayı ancak XV. yüzyılın sonlarında keşf etmişlerdir. Fransızlar, 1643'te Fort - Dauphin'de yerleşmişler, 1674'te adayı terk etmişlerdir. XVIII. yüzyılın sonlarında, yeni sömürgecilik teşebbüsleri yapılmış; Napoléon devrinde, İngilizler Fransızları adadan çıkarmış, Fransızların elinde, sâdece, küçük Saint - Marie adası kalmıştır. Bu sıralarda, adanın iç kısımlarında İmerina adında bir yerli krallık kuruldu ve zamanla genişleyerek, hemen hemen bütün adaya hâkim oldu. 1869'da M. hükümdarları, halkın bir kısmı ile birlikte protestanlığı kabûl ettiler. Öbür yandan Fransa yeniden, adada hâkim bir duruma yükseldi. 1885'te imzalanan anlaşma ile bir Fransız vâli Tananarive'de yerleşti. General Duchesne'in kumandası altında bir ordu adaya

MADAGARKAR

geldi ve 1894'te, Kraliçe III. Ranavalona ile Fransa arasında bir protektora anlaşması imzaladı. Fakat, şiddetli bir ayaklanma sonucunda, Fransa, 1896'da M.'ı kendi topraklarına kattı. General Galliéni, isyanı bastırarak, sosyal gelişmeyi sağlayarak, adayı sükûnet ve düzene kavuşturdu (1897-1905). Sonraki vâliler de, adanın ekonomisini geliştirdiler. İki demiryolu ve bir yol şebekesi yapıldı; Tananarive limanı genişletildi; tarım düzenlendi; yer altı servetleri işletilmeğe başlandı. M.'ın bu sömürgelik yıllarında, bir milliyetçi hareket başgösterdi. II. Cihan Harbi'nde, İngilizlerle Güney Afrikalılar, Japonların Afrika'ya karşı herhangi bir taarruzunu önlemek için, adanın kuzeyindeki Diégo - Suarez (Mayıs 1942) ve kuzey-doğu kıyısındaki Majunga (10 Eylül 1942) limanlarına çıkartma yaparak, bütün adayı işgal (5 kasım 1942) etmişler ve ancak 1946'da çekilmişlerdir. Bu süre içinde bir federal hükûmet kurulmuşsa da milliyetçiler bunu kabûl etmemiş ve ayaklanmışlardır. Başarısızlığa uğrayan milliyetçi parti (M.D.R.M.) dağıtılmış ve önderleri tutuklanmıştır (1947). 1958'de M. Cumhuriyeti (Malgaş Cumhuriyeti) ilân edilmiş ve Philibert Tsiranana cumhurreisi olmuştur. Devlet, ancak 1960'ta bağımsızlığına kavuşmuş ve Fransız Birliği içinde kalmıştır. 21 eylül 1960'ta Birleşmiş Milletler'e katılan M. Cumhuriyeti, Diégo - Suarez'i Fransa'ya bir üs olarak bırakmıştır.

MADAGASSI veya MALGAŞ (dil) (Fr. Madécasse; Malgache), Madagaskar adasında 5 milyon kadar yerli tarafından konuşulan bir dil. M. dili, söz hazinesi bakımından, Okeanos dillerine bağlanır. Sesleri ve söz şekilleri bakımından, meselâ Filipinlerde, Borneo'da ve Sumatra'da yaşayan Indonezya dillerine yakındır. Söz hazinesi, Arap lehçelerinin bâzı direkt etkilerini taşır. Arapça sözler, bütün Madagaskar adasında yaygındır; halbuki *Swâhilî* (Afrika'nın doğu kıyısında kullanılan bir *Bantu dili)* dilinin sözleri, Madagaskar'ın kuzey-batı kıyılarında kalmış ve adanın içine girememiştir. XIX. yüzyılın başlarında merkezî M. lehçesine giren Fransızca ve İngilizce sözler, bu lehçenin sonradan resmî Madagaskar dili hâline gelmesi üzerine, bütün adada yayılmıştır. M.'nin ka-

rakteristiği, bir konsonant ile bir vokalden yapılmış hecelerin sıralanmasıdır. İki üç hecede bir, uzun bir vokal bulunur. Çınlayan (ötümlü) konsonantlar ve vokaller, boğuk sesli konsonant ve vokallerden daha çoktur. Vokallerin sayısı dört olup, biribirinden az farklıdır. Konsonantların sayısı ise 19 dur.

MADAMA BUTTERFLY, İtalyan bestecisi Giacomo Puccini'nin üç perdelik lirik operası. Librettosu, David Belasco'nun bir piyesinden alınma konu ile Luigi Illica ve Giuseppe Giacomo tarafından yazılmıştır. Eser, iki perdelik olarak ilkin 17 şubat 1904'te Milano'nun Teatro alla Scala'sında, üç perdelik olarak da ilkin 28 Mayıs 1904'te Brescia'da temsil edilmiştir. Ankara Devlet Operası'nda ilk kez 1941 yılında oynanmıştır.

Eserin konusu, XIX. yüzyıl sonunda Japonya'nın Nagasaki liman şehrinde geçer. Kişiler şunlardır: Ço - Ço - San (Madama Butterfly = Kelebek Hanım; *soprano);* Amerikan bahriyesinden Teğmen Pinkerton *(tenor);* Amerika'nın Nagasaki konsolosu Sharpless *(bariton);* Ço - Ço - San'ın amcası Bonze, yani Buddha rahibi *(bas);* Ço - Ço - San'ın hizmetçisi Suzuki *(mezzo - soprano);* evlenme tellâlı Goro *(tenor);* Ço - Ço - San'ın isteklisi Prens Yamadori *(bariton);* Pinkerton'un Amerikalı eşi Kate *(mezzo - soprano)* ve Ço - Ço - San'ın oğlu.

Gemisiyle Nagasaki'ye gelen Amerika'lı deniz subayı Pinkerton, kimonosu içinde zarif bir kelebeği andıran çok genç ve güzel Japon kızı Ço - Ço - San ile bir "liman evlenmesi" yapar. Amerika'lıya gerçek ve derin bir aşkla bağlanan Ço-Ço-San, sevgilisi uğruna kendi insanlarını ve dinini reddeder. Fakat Pinkerton, Japon kızının alışılmamış câzibesiyle büyülenmiş olmasına rağmen, onu sürekli hayat arkadaşı olarak görmeyi düşünmemektedir. Birinci perde, bir süre sonra yalnız başına memleketine dönmek üzere Ço - Ço - San'dan ayrılan Pinkerton ile genç kadının birlikte kendilerinden geçerek söyledikleri bir duetto ile kapanır. Bu ayrılışın üç yıl sonrasına açılan ikinci perdede Ço - Ço - San, yanında sadık hizmetçisi Suzuki ve Pinkerton'un gidişinden sonra dünyaya getirdiği oğlu olduğu halde, kocasını getirecek olan gemiyi beklemektedir. Bu sırada Prens Yamadori'nin evlenme teklifini şiddetle reddeder ve Amerikan konsolosu Sharpless'in acıyarak yaptığı uyarmaları da dinlemeyerek sabaha kadar Pinkerton'un gemisinin dönüşünü bekler. Şafak sökerken genç kadın geminin limana girdiğini öğrenir. Sabah olunca, yani üçüncü perdede, Pinkerton, Ço - Ço - San için tutmuş olduğu eve gelir, fakat yanında Amerikalı eşi Kate de vardır ve asıl maksadı, oğlunu alıp götürmektir. Meydana gelen duruma çok üzülen, biraz da utanç duyan Kate, küçük çocuğu kendilerine evlât edinmeyi teklif eder. Kalbi yaralı Japon kadını bu teklifi kabûl eder. Sonradan Pinkerton çocuğunu almaya geldiği zaman, onu, kendini hançerle öldürmüş bulunan annesinin cesedi üzerinde bir Amerikan bayrağı ile oynar durumda bulur. Opera, Pinkerton'un üzüntüsünü ve vicdan azabını yansıtan bir sahne ile kapanır.

M. B., Puccini'nin eserleri arasında en küçük ölçüde melodram ihtiva etmesi ve trajedi boyutlarına en çok yaklaşması bakımından, bu bestecinin en gerçek müzikal dramıdır. Eserin müzik yapısının temelini olağanüstü bir hâkimiyet ve ince duygularla örülmüş bir laytmotifler ve aryalar ağı oluşturur. Puccini eserine bir Japon çeşnisi vermek üzere Japon halk musikisi melodileri de katmış (özellikle birinci perdedeki "Kiraz Çiçekleri" şarkısı), Japonların tapınak musikisini yansıtan çan ve gong seslerinden yararlanmıştır. Operanın müziğine çok ustaca katılmış olduğu için çok zor fark edilebilecek derecede hafif olan bu yabancı çeşnisine rağmen, M. B. gerçek bir İtalyan operasıdır.

Operanın en ünlü ve belirgin vokal üniteleri şunlardır: Birinci perdede yer alan, yeni evlilerin "Aşk duettosu" *(Viene la sera* = Gece oluyor), ikinci perdede Ço - Ço - San'ın sevgili kocasının gemisini beklerken terennüm ettiği ve hemen hemen bu operanın senbolü halini alan *Un bel di* (Güzel bir gün) aryası, ve yine ikinci perdede Butterfly ile Suzuki'nin her tarafı çiçeklerle bezerken söyledikleri "Çiçek duettosu" *(Gettiamo a mani* = Avuç avuç serpelim).

Puccini bu operasının bestesini bitirdiği zaman şâheserini yaratmış olduğuna inanıyordu. Ne yazık ki gerek halk gerek basın onun gibi düşünemedi. Bu sebeple Milano'daki iki perdelik ilk temsil büyük bir fiyasko ile sonuçlandı. Bunu bazıları bir komplo olarak, bazıları da eserde gerçek bir tenor solosu bulunmaması ve ikinci perdenin çok uzun olması gibi sebeplere bağladılar. Fakat zaman, Puccini'ye hakkı olanı verdi ve M. B., opera severlerin gözdesi, *Un bel di* aryası da "aryaların melikesi" hâlini aldı. Puccini eserini yeniden elden geçirmiş, ikinci perdeyi ikiye bölerek araya bir *intermezzo* koymuş, tenor rolünü bir *arioso* ile arttırmıştı. Böylece, Brescia'daki üç perdelik ikinci temsil, eserin bestecisine parlak bir başarı kazandırmıştı. (Z. İshan)

MADARA ATLISI, Bulgaristan'da, Kolarovgrad (Şumen, Türkçe adı : Şumnu) ilinde, Madara köyünün doğusunda 23 m yükseklikte, dik bir kaya üzerine yapılmış olan kabartma bir heykel. Normal boydaki bir at üzerinde bir atlıyı temsil eden bu heykel, düşmanlara karşı zafer kazanmış bir Bulgar hükümdarı adına dikilmiştir. Hükümdar sağ elindeki mızrakla ayakları altında yatan bir arslanı öldürmüştür. Atlının iki yanında ve altında birtakım Yunanca yazılar vardır. Eski Bulgar yazılarına benzeyen bu bölümlerde en eski Bulgar hükümdarlarının adları anılmıştır. (Tervel, Kormisoş gibi). Bu yazılar, tarihî olayları yansıtan en eski Bulgar eserleri sayılır. Eskiden bu yazıların Bulgar hanlarından Krum'un hâtırasına yazıldığı tahmin ediliyordu.

MADARIAGA Y ROJO Salvador de (doğ. La Coruña 1886), İspanyol fikir adamı, yazarı ve diplomatı. P a r i s' t e okumuştur. 1912 - 1921 yıllarında F. Giner de los Rios'un tesiri altında İspanya'da kalmış ve siyasette liberal akıma katılmıştır. 1921'de Milletler Cemiyetinde görev almış, 1928 - 1931 yılları arasında Oxford Üniversitesinde İspanyol edebiyatı profesörlüğü yapmıştır. 1931 yılında Washington'da ve 1932'de Paris'te büyük elçilik yapan M., 1934'te eğitim ve adalet bakanlığına getirilmiştir. İspanyolca, Fransızca ve İngilizce eserler veren bir yazar olarak M., 1936'da siyasî mülteci olarak İngiltere'de kalmıştır. Batı Avrupa kültürünün dikkate değer bir yorumunu veren M., İspanyol kültürünün derin bir açıklamasını da yapmıştır. İspanyol Amerikasının tarihçisi olarak Amerika'yı İspanyol gözüyle yorumlamıştır. Baş-

S. MADARIAGA Y ROJO

lıca eserleri: *Ensayos anglo espoñoles* (İngiliz-İspanyol kalem denemeleri) [1922] *Guia del lector del "Quijote"* (Don Quijote'nin okuyucusu için rehber) [1926]; *Spain* (İspanya) [1930]; *Englishmen, Frenchmen, Spaniards* (İngilizler, Fransızlar, İspanyollar) [1928]; *Hernán Cortés* (ad) [1941]. Romanları da vardır: *El enemigo de Dios* (Tanrı'nın düşmanı) [1936]; *El corazón de piedra verde* (Yeşim taşından kalp) [1942]; *Una gota de tiempo* (Bir damla zaman) [1958].

MADDE, uzayda yer kaplayan her şey. Başlıca şu özellikleriyle tanınır: Hareketsiz olarak durabilir veya — ışık hızına yaklaşan bir hıza kadar — hareket hâlinde olabilir; dururken de hareket hâlindeyken de bir kitlesi vardır; belirli bir yer işgal eder; hem saf (elemanlar) hem de çeşitli birleşik (terkib), alaşım (halita) ve karışımlar (mahlût) hâlinde bulunur. M., eşyayı meydana getiren unsurdur.

M., katı, sıvı, gaz ve plazma hâllerinde bulunur. Katı M.'lerin molekülleri, van der Waals kuvvetleri denen bir kuvvetle birbirine bağlıdır; belirli bir biçimleri ve hacimleri olur. Sıvıların molekülleri hareket hâlindedir ve bulundukları kabın biçimini alırlar. Gaz moleküllerinin hareketi ise çok hızlıdır; belirli bir biçimleri ve hacimleri yoktur. Plazma ise, iyonlaşmış M.'dir. Son derece yüksek hararette meydana gelir.

M.'nin kinetik teorisi: Bütün M.'ler, sürekli hareket hâlinde bulunan moleküllerden meydana gelmiştir. Bu teori, moleküllerin hareketi ve molekül yapısı ile ilgilidir. Eskiden M.'nin çok küçük zerrelerden meydana geldiği biliniyordu. Sonradan bu zerrelere molekül dendi. 1800'den hemen sonra, her kimya elemanının, tamamen birbirine benzeyen zerreciklerden meydana geldiği anlaşıldı. Bunlara atom dendi. Daha sonra, moleküllerin bir veya daha fazla atomun birleşmesinden meydana geldiği sonucuna varıldı. M.'nin sıcaklık enerjisi düşünülürken, bu gibi birleşik moleküllerde, molekülü meydana getiren atomların hareketinin de hesaba katılması gerektiği gerçeği ortaya çıktı.

Moleküllerin sıcaklık hareketi gaz hâlindeki maddelerde nisbeten basittir. Gaz hâlindeki bir M.'nin normal basınç ve sıcaklıktaki yoğunluğu, aynı maddenin sıvı veya katı hâldeki yoğunluğun binde biri oranındadır. Buna göre moleküller arasındaki mesafe, - sıvı veya katı hâle nazaran - gaz hâlinde on defa daha fazladır. Molekül teorisinin ifadesiyle belirtmek gerekirse, gazların bütün enerjisi, kendisini meydana getiren muhtelif moleküllerinin enerjisinin toplamına çok yakındır. M., gaz hâlindeyken, moleküller arası kuvvetten meydana gelen potansiyel enerji hesaba katılmasa da olur. Gazların kinetik teorisinin en büyük başarısı, bir gazın yoğunluk, basınç ve sıcaklığını bağlayan kanunları açıklaması olmuştur. Kinetik teori, gazlara bağımsız olarak hareket eden bir moleküller topluluğu olarak bakar. Bu moleküller, bir kaba kapatıldıkları zaman, durmadan kabın duvarlarına çarpar ve çarptıkları anda bir basınç meydana getirirler. Kinetik teori, gazların basıncını, moleküllerin, kabın duvarına çarptıkları zaman meydana getirdikleri basıncın toplamı olarak kabûl eder. Bu basıncın hesaplanması için özel yollar ve kanunlar vardır.

Sıvı ve katı M.'lerin kinetik teorisi: İki molekül, birbirine çok yakınsa, birbiri üzerinde itme etkisi yapar; yani aralarındaki mesafe, molekül çapı denen mesafe kadarsa, o zaman moleküller birbirilerini iter; mesafenin biraz daha artması hâlinde birbirlerini çekerler. Sıcaklık ve molekül hızının da azalması ile, bu çekimin etkisi altında, moleküller birbirine tutunur. Sıvı ve katı M.'nin meydana gelişi bu şekilde açıklanmaktadır.

Sıvı olsun, katı olsun; bir madde, aynı sıcaklıkta, gaz hâlinde bulunan kendi buharı ile temas hâlinde bulunabilir. Buhar ile yoğunlaşmış hâl arasındaki denge, kinetik teoride, tabiat bakımından, istatistik olarak yorumlanır. Buhardan gelen moleküller, sürekli olarak sıvı veya katı hâldeki maddenin üzerine çarpar; bunlardan bazısı yapışıp kalır. Diğer taraftan istisnâî olarak, çok fazla hız kazanmış bâzı moleküller de durmadan yoğun kısmın üzerinden ayrılarak tekrar buhara karışır. Böylece hiç durmayan bir yoğunlaşma ve buharlaşma sürüp gider. Hararet yükseldikçe buharlaşma oranı hızla artar, yoğunlaşmayı geçer ve bu hâlin devamı sonunda sıvı veya katı M. buharlaşır veya uçar.

Bir molekülün hareketi, sıvı yahut katı M.'den ayrıldığı sırada, kalan moleküllerin çekiminin etkisiyle azalır. Böylece buharlaşma veya uçma sırasında, sıcaklık enerjisi, çeken kuvvetlere karşı yapılan işin meydana getirdiği potansiyel enerjiye döner. Bu ameliyenin, bir cismi buhar hâlinde getirmek için, neden yüksek hararete ihtiyaç olduğunun başlıca sebebini teşkil ettiği sanılmaktadır. Sıvı veya katı M.'nin molekül hareketi ile, aynı sıcaklıkta, buhar hâlinde M.'nin molekül hareketleri arasındaki enerji farkı da, bir başka sebep olabilir. Buharlaşma işinde katı veya sıvı M.'den kaçıp uzaklaşabilenler, hızlı hareket eden moleküllerdir. Bunların hareketinde çekim etkisiyle ilgili olan hız azalması, sahip oldukları kinetik enerjiyi, buhar sıcaklığına has değere indirmeye yeter. Bu bakımdan, meselâ su buharının sıcaklığı, kendisini meydana getiren suyun sıcaklığı ile aynıdır.

Katı hâl: Katılarda moleküller, karşılıklı çekimlerinin etkisiyle, birbirlerine öyle sıkı tutunurlar ki, denge durumundan nâdiren ayrılırlar. Bir katı M.'yi meydana getiren moleküller, hafif, helezonî yaylarla birbirine tutturulmuş ağır zerrelere benzerler. Her yayın, komşu moleküllerin bir çiftini birleştirdiği düşünülür. Kendi hâllerine bırakıldıkları takdirde, zerreler normal bir denge durumunda kalır. Bir dış etki meydana geldiği zaman, bütün bu zerreler topluluğu basınç altına girebilir, birbirinden uzaklaşma veya burulma hâline gelebilir.

Bu şekilde iki molekül topluluğunun, yanyana birbirine değecek şekilde asılmış olduğunu farzedelim. Bunlardan birini biraz çekip bırakınca, diğerine çarpacak ve onu da harekete geçirecektir. Bu olay birçok defa devam edecek, sonunda her iki molekül topluluğu da yanyana, hareketsiz olarak asılı kalacaklardır. Diğer taraftan ilk çarpmada, yüzeydeki molekül tabakası, bir gerideki molekül tabakasına etki yaparak harekete geçirmiş, diğer tabaka da bir arkadakini etkilemiş, böylece bu hareket, o molekül topluluğunun içinde sürüp gitmiştir. Halbuki asılı olan molekül topluluğu, bütün olarak hareketten kaldığı zaman, içlerindeki moleküller titreşmelerine devam ederler. Hareket eden kitlenin almış olduğu kinetik enerji, şimdi, o kitleyi meydana getiren münferid moleküllerin, küçük hareketlerinin kinetik ve potansiyel enerjisiyle temsil edilmektedir. Böylece, iki cisim birbirini etkilediği zaman, meydana gelen kinetik enerji, cisimlerin hareketi durduktan sonra kaybolmuş gibi görünürse de, aslında sıcaklık enerjisi hâline geçer.

Aynı şekilde, sıcaklığı olmayan iki cismi karşı karşıya getirerek birbirine sürttüğümüzü düşünelim. Sürtme noktasında birbirine etki yapan iki cismin yüzeydeki molekülleri, birbirlerini harekete geçirir ve sürtme sırasında tatbik edilen enerji, sıcaklık meydana getirir. Daha önceki denemede olduğu gibi, sıcaklık önce birbirine sürtünen satıhta meydana gelir, daha sonra içerideki moleküllere doğru yayılır.

Diğer taraftan, bir katının molekülleri, denge durumuna göre titreşim hâline geçince, birbirine olan ortalama uzaklıklarının denge hâlindeki uzaklıkları ile aynı olduğunu kabûl etmemiz için bir sebep yoktur. Bu durum, bizi, M.'deki sıcaklık değişmesinin, boyutlarında da değişiklik yapacağı şeklinde bir yorumlamaya sevkeder.

Bir cismin sıcaklığı arttıkça, onu meydana getiren moleküllerin ortalama enerjisi de artacak, buna paralel olarak denge durumuna göre olan hareket mesafeleri de çoğalacaktır. Sıcaklık artmaya devam ederse, moleküller denge durumlarından öylesine uzaklaşacaklardır ki, normal hâllerine dönemiyecek ve yeni bir denge durumuna gireceklerdir. Katı M.'lerin yüksek hararet karşısında erimesi bu şekilde açıklanır. Moleküller durumlarını kolayca değiştirecek hâle gelince, cismin de biçimi değişebilir hâle gelir. Moleküllerin hareket enerjisi daha da artınca, yeniden kendi aralarında düzenlenemezler ve M. sıvı bir hâl alır.

M. ve boşluk: Havayı M. olarak biliriz; ama tamamen M. değildir. Moleküllerinin arasında tam anlamı ile boşluklar vardır. Öte yandan bir molekülün kendisi de tamamen M. değildir. Meselâ, su molekülü iki hidrojen bir oksijen atomundan meydana gelmiştir. Bunu da bir tarafa bırakalım, meselâ oksijen atomunun hepsi M. midir? Hayır. Oksijen atomunun sekiz elektronu ve bir çekirdeği vardır. Bu dokuz zerrecik atomun bütün hacminin ancak yüzde birinin bir trilyonda birini işgal eder; geri kalan, boş uzaydır. Öte yandan atom çekirdeğinin de tamamı M. değildir. Çekirdek, nötron ve protonlardan meydana gelir. Bunlar sıkı sıkıya bir arada bulunur. Bu tahlilin sonunda, M.'nin temelini teşkil eden zerrecikler yatmaktadır. Bu zerrecikler arasında, sadece elektronlar ve protonlar kararlıdır (stable). Yani kendi başlarına kaldıkları zaman da var olmakta devam ederler. Nötronlar çok az kararlıdır, ancak birkaç dakika varlıklarını devam ettirebilirler. Meson, hyperon gibi zerrecikler ise kararsızdır: Belirir, saniyenin çok küçük bir kesri kadar var olur, sonra kaybolurlar. İşte M. içinde, gerçekten M. adını taşımaya lâyık olanlar bu küçük zerreciklerdir. Bildiğimiz M.'lerin ise akıl almayacak kadar büyük kısmı mutlak boşluktan ibarettir.

M.'nin değişmesi: M., fizik, kimya ve istihale (transmutation) yolu ile değişir. Fizik değişmede moleküller oldukları gibi kalır, ancak aralarındaki mesafede, titreşim hızlarında değeşiklik olur. Meselâ şekerin suda erimesi böyle bir değişmedir. Kimya bakımından değişmede ise, yeni moleküller meydana gelir; yeni bir molekülün atomları ayrıştırılır ve başka bir şekilde birleştirilir. Meselâ bir asit ve bir baz birbirini etkilediği zaman, bir tuz ve su meydana gelir. Bunda, atomların kendisi yine değişmemiştir. İstihalede ise atomların yapısı değişir. Meselâ bir atom bombasında veya atom reaktöründe uranyum atomu parçalanarak, iki hafif atom (gümüş ve ksenon) meydana getirir. Hidrojen bombasında ise, hidrojen atomlarından helyum atomu meydana gelir. Ayrıca, tabiî radyoaktivite de yeni atomlar yapar. Bilinen bütün atom değişikliklerinde muhafaza edilen şey, sadece nötron ve proton gibi ağır zerreciklerin toplamı sayısıdır. Yani, bir atom parçalanmasında bir proton yok olursa, onun yerine bir nötron meydana gelir.

Moleküllerin birbirinden ayrılması, moleküllerin dağılması ve atomun parçalanması sırasında meydana gelen enerjiler birbirinden çok farklıdır. Meselâ, 1 gram suyu buharlaştırmak için 2 000 jul tutarında enerjiye ihtiyaç vardır. Suyu oksijen ve hidrojene ayırmak için ise 16 000 jul gerekir. Öte yandan 1 gr. helyumu oksijene çevirmek için gerekli enerji miktarı 60 000 000 000 juldur. Görüldüğü gibi M.'nin istihalesi (bir başka M. hâline konması) için çok yüksek enerjiye ihtiyaç olduğundan, eski simyacıların bu alandaki bütün çalışmaları başarısız kalmıştır.

M. ve anti-M.: Yeryüzünde her şeyi meydana getiren alelâde M.'nin dışında, bir de anti-M. (karşı M.) vardır. Yani, var olan her zerrecik için bir karşı zerrecik bulunmaktadır. Meselâ, anti-elektron veya anti-pozitron, yahut anti-proton ve anti-nötron gibi. Bir zerreciğin ve onun karşı zerreciğinin kitleleri ve elektrik yüklerinin tutarı aynıdır; ancak birbirinin aksi işareti taşırlar. Bir pozitron pozitif, elektron negatif elektrik yüklü olur. Bir anti-elektron ve anti-protonun birbirlerine olan etkisi, normal proton ve elektronun birbirlerine olan etkisi gibidir. Onlar da aynı şekilde kararlıdır; aynı şekilde birleşip bir anti-hidrojen atomu meydana getirirler. Aradaki fark, bir şeyin aynadan görünüşü gibidir. Ancak, M. ile anti-M. arasında amansız bir savaş vardır. Bir zerrecik ile onun anti-zerreciği birbirine kritik noktaya kadar yaklaşırsa, derhal birbirlerini yok ederler. Böylece her iki M. zerresi de yok olur ve radyasyon (ışınım) meydana gelir. Bunun aksi de mümkündür. Işınım zerreciği olan foton, bir elektron ve bir proton meydana getirerek kaybolabilir. M.'nin bu şekilde var ve yok olması laboratuarlarda küçük ölçüde meydana getirilmiştir. Bu denemelerin son derece küçük olması da şarttır; çünkü tecrübe sırasında akıl almıyacak derecede büyük enerji lâzım gelir. % 100 hatasız çalışan cihazlarla bile olsa 1 gr. M.'yi yoktan var edebilmek için doksan trilyon (90 000 000 000 000) jul tutarında enerji lâzım gelir ki, bu 25 000 000 kilovatsaat demektir.

Bazı yıldızların anti-M.'den yapılmış olması muhtemel görünmektedir. Bunlar görünüşte diğer yıldızlardan farksızdır; normal bir yıldızla kritik noktaya kadar yaklaşırlarsa her ikisi birden yok olarak radyasyon hâline gelir (Bk. ATOM, MOLEKÜL, YERÇEKİMİ) (O. Yüksel)

MADEIRA, Atlantik'te Portekiz'e âit bir ada. Lisbon'un 900 km. güney-doğusunda, bir küçük ada topluluğunun ortasındadır. Topluluğun öbür adaları: Porto Santo, Desertas ve Selvagens'tir. Bunlara ancak avcılar ve balıkçılar uğrar. M., Portekiz anavatanının bir vilâyetidir. Halkın hemen hepsi katoliktir. M.'nın kendisi 728 km². büyüklüğünde olup, nüfusu 265 000 (1960)'dir. M.'nun merkezi Funchal şehridir. M. volkanik bir ada olup, ortasındaki bazaltik yaylalar denize doğru meyl ederek inerler. İklimin yumuşaklığı, şeker kamışı ve bilhassa asma tarımının gelişmesini sağlamıştır. Asma tarımı, Portekizlilerce adaya sokulmuş (XV.-XVI. yüzyıllar) olup, birlikte, tam bir tarım ekonomisinin temelini teşkil eder. Sebze ve meyve (muz ve ananas) tarımı da

MADEIRA : Cámara de Lobos'tan bir görünüş

hızla genişlemektedir. Turizm çok gelişmiştir. Bu takım - adalarının, muhtemel olarak 1418'de, Portekizliler tarafından keşf olunduğu sanılır. Portekizliler, 1430'dan itibaren, bu adalara yerleşmişlerdir.

MADEN, Elâzığ'a bağlı bir ilçe merkezi. Nüfusu 15 516'dır. Diyarbakır'a bağlı bir ilçe merkezi iken 1899 yılında mutasarrıflık; 1924 yılını takiben, vilâyet merkezi olan M., 1927'de ilçe merkezi hâline getirildi. İlçenin yüzölçümü 939 km², nüfusu 37 249 (1970)'dur.

M. ilçesi toprakları, kuzeyde Hazar Gölü doğu nihayetinden başlar. Bir senklinal veya kırıklı bir oluğa yerleşen Hazar Gölü (veya Gölcük gölü), 5 - 6 km. genişlikte, 16 km. kadar uzunluktadır. Çok derin olduğu söylenen, 70 km. karelik gölün doğu nihayeti, 200 m. genişlikte olgun bir vâdî ile Dicle'ye açılır. Bu kısımda bir kıyı oku, göl ile Dicle vâdîsi arasına girer. Hazar Gölü suları, söz konusu tıkacın altından sızarak Dicle ırmağına kaynak olur.

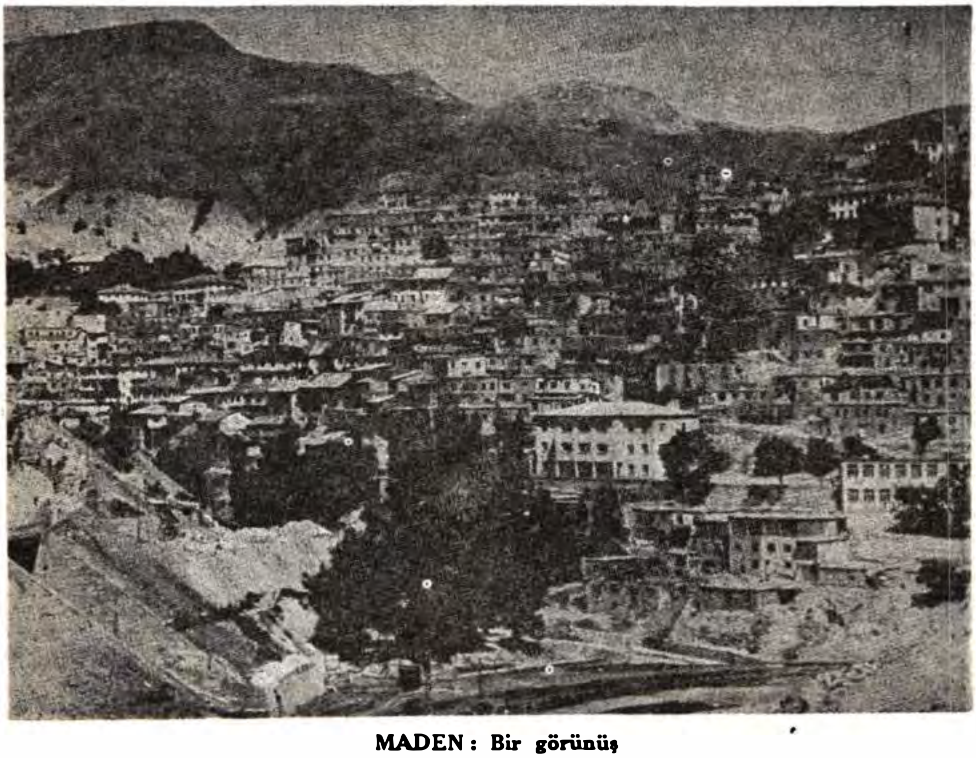
Dicle ile Fırat'a karışan akarsularla parçalanan ilçe arazisi, takriben 20 km. uzunluk ve 2 - 3 km. genişlik arz eden Behrimaz ovası hariç, son derece ârızalıdır. Dicle ırmağı, Hazar gölü ile Ergani arasındaki bu dağlık sahada, kendine, Malatya - Diyarbakır demiryolundan başka, Elâzığ - Diyarbakır şosesinin faydalandığı dar ve derin bir boğaz açabilmiştir.

M. ilçesindeki seyrek yerleşme merkezleri, mahalleler hâlinde dağılmıştır ki, bunlardan çoğu, sadece hayvancılıkla geçinen komlar veya hayvancılığın yanında biraz da ziraat yapılan mezraalardır. Dağlık ilçe arazisinin ziraat alanlarını sınırlandırması, kırlarda yaşayan halkı hayvancılığa zorlamıştır. Memleketimizin hemen her yerinde olduğu gibi, burada da bakımı güç sığırlardan ziyade davar, hususiyle kıl keçileri beslenmektedir. 31 000 kıl keçisi ve 29 000'e yakın koyun, dağlardaki mer'alar arasında dolaşır.

İlçede ziraate elverişli alanların darlığı, tarım yapılmadığı mânâsına gelmez. Behrimaz ovası, Hazar gölü kıyıları ve özellikle Dicle vâdîsinin M. kasabasına yakın kısımlarında yılda 1 560 ton fasulye, 1 250 ton patates, 1 198 ton şeker pancarı ziraatı yapılır. Bu kuytu köşelerde bağların yanısıra (yıllık üzüm üretimi 6 664 ton), ceviz ağaçlarının yükseldiği bahçelerde dut (120 ton), incir (31 ton), nar (22 ton) ağaçlarına rastlanır.

İlçede yapılan hayvancılık ile önemsiz ziraat gibi, ulaşım yolları da M.'in, niçin 15 516 nüfuslu bir kasaba hâline geldiğini izah edemez. Dicle vâdîsinin sağ yamacındaki kasabayı geliştiren, her şeyden önce, zengin yeraltı servetleridir. M. kasabasının yakın kuzeyi ve doğusunda, bazı araştırıcılara göre jeolojik devirlerde başka bir bölgeden akarsularla taşınmış, bir kısmına göre de dipten gelen sıcak sularla yeryüzüne çıkarılmış bakır yatakları bulunur. 100 gr cevherde 5,53 gr saf bakır ihtiva eden 2,5 milyon ton ihtiyatlı bakır yatakları, Asurlular zamanından beri işletilmektedir. Osmanlılar devrinde fâsılalarla çalıştırılıp, ulaşım güçlükleri yüzünden bir ara terk edilen bu yataklar, 1939 yılından beri Etibank'a bağlanmıştır. Etibank, yılda 10 bin ton blister (% 99 oranında bakır) bakır üretecek modern tesisler kurmuştur.

M. kasabasının 20 km kuzey - doğusundaki Alacakaya (Güleman) civarındaki krom yatakları, ilk defa 1917'de Pils tarafından incelenmişti. Burada cevher, kuzeyden gelen tektonik basınçların tesiriyle, yeşil kültelerin İkinci Zaman arazisi üzerine sürüklendiği kuzey - batı, güney - doğu yönlü ve iki km lik bir yatay kırık çizgisi boyunca meydana çıkar. Yeryüzüne yakın, âdetâ açıkta olduğundan dolayı işletmesi kolay cevherlerin 100 gr ından 50 - 52 gr saf krom elde edilebilir. Yatakta, 1.5 milyon ton görünen, 15 milyon ton muhtemel cevher bulunmaktadır. 1935'te bu yatak Etibank tarafından işletmeye açılmıştır. Ocaklardan çıkarılan cevherler, evvelce kamyonlarla demiryolu istasyonuna taşınmaktaydı. Alacakaya köyü kuzeyindeki Güleman Şark Krom İşletmesi silolarına getirilip taşından, toprağından ayıklanan cevherler, 1938 yılında inşa edilen 20 km uzunluk ve günde 500 ton kapasiteli bir havaî hatla bugün M. demiryolu istasyonuna taşınıyor. Bir kısmı dış ülkelere sevk edilmek üzere demiryoluyla Malatya üzerinden İskenderun'a yollanıyor. Türkiye krom üretiminin hemen hemen yarısını karşılayan Alacakaya yataklarından 1971'de 152 566 ton cevher çıkarılmış, bunun 129 850 tonu dış ülkelere ihraç edilmiş; 22 715 tonu yurt içinde sarf edilmiştir. Cevherlerin bir bölümünü mahallinde eritecek modern tesisler, tamamlanmak üzeredir. Saydığımız bu sınaî faaliyetler, kasabayı çevre halkı için bir câzibe merkezi hâline getirmiş; M., elektriğe, Mihrap dağından inen içme suyuna, lise ve sanat okuluna kavuşmuştur. (T. Yücel)

MADEN : Bir görünüş

MADEN, genellikle ısıyı ve elektriği iyi ileten, özel bir parıltısı olan ve çoğunlukla bazik oksitler verme eğilimi gösteren basit cisim. Bunlar, anamaddeler (kimyevî elementler) grupu olup katı cisimlerdir (civa hariç). Kristallerden meydana gelirler. İşlenmeleri hâlinde veya başka ana madde katkısı ile (alaşım), sertlik, genişleyebilme, dayanma gibi özellikleri değişir. Isıtılmaları sonucunda kızgın hale, daha sonra hamur kıvamına gelir, yumuşar ve böylelikle de kolayca işlenme imkânını verirler. Ergime noktalarında sıvılaşan M.'ler, kaynama noktalarında gaz durumuna geçerler. Her bir M.'in kendine vergi rengi ve ses verme özelliği vardır. Taze kesinti veya kırılma veya cilâlı yüzeylerinde metal parlaklığı gösterirler. Elektrik, ses ve ısıyı iletirler. Ânî olarak ısı emmeleri dolayısıyle soğukluk duygusu verirler. Tuzlarından elektrolizleri sırasında katod'a yönelirler. Elektrik bakımından pozitiftirler. M.'lerin çoğu, hava etkisi ile bir oksit tabakası ile kaplanırlar, paslanırlar ve bu yüzden esas M.'lere (platin, altın ve gümüş) karşılık, esas olmayan M.'ler olarak adlandırılırlar. Özgül ağırlıklarına göre M.'lei, hafif M.'ler (alüminyum gibi) ve ağır M.'ler (demir gibi) olarak ayırd edilirler. M.'ler, tabiatta seyrek olarak saf halde bulunabildikleri gibi, genellikle cevher hâlinde bulunurlar. (E. Ediğer)

Teknik bakımdan önemli madenler

Maden	*Kısaltması*	*Yer kabuğunda oran (%)*	*Renk*	*Ergime noktası (C)*	*Kaynama noktası (C)*	*Yoğunluk*
Alüminyum	Al	8,1	gümüş beyazı	658°	2500°	2,70
Berilyum	Be	—	beyaz	1285°	2967°	1,85
Kurşun	Pb	0,001	mavimsi gri	327°	1750°	11,34
Kadmiyum	Cd	0,000002	beyaz mavimsi	321°	765°	8,64
Krom	Cr	0,04	gümüş beyazı	1920°	2327°	6,92
Demir	Fe	5,08	gri	1535°	2730°	7,86
Altın	Au	0,0000001	altın sarısı	1063°	2960°	19,3
Kobalt	Co	0,001	kırmızımsı gri	1492°	3185°	8,9
Bakır	Cu	0,002	gül kırmızısı sarılı kırmızı	1084°	2595°	8,92
Magnezyum	Mg	2,10	gümüş beyazı	657°	1102°	1,74
Mangenez	Mn	0,07	açık gri	1221°	2152°	7,20
Molibden	Mo	—	beyaz	2622°	4800°	10,2
Nikel	Ni	0,01	gümüş beyazı	1453°	3177°	8,90
Plâtin	Pt	0,00000001	gri beyaz	1774°	4400°	21,45
Civa	Hg	0,0001	gümüş beyazı mavimsi	—39°	357°	13,55
Gümüş	Ag	0,000001	saf beyaz	960°	2170°	10,5
Tantal	Ta	—	beyaz	3030°	4100°	16,65
Bizmut	Bi	0,000001	kırmızımsı gümüş beyazı	271°	1560°	9,80
Volfram	W	—	beyaz	3380°	6000°	19,3
Çinko	Zn	0,001	mavimsi beyaz	419°	906°	7,13
Kalay	Sn	0,0005	gümüş beyazı mavimsi	232°	2430°	5,81

MADEN EMÎNİ, Osmanlı İmparatorluğunda Anadolu ve Rumeli'de işletilen madenlerin yönetiminden sorumlu kimse. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu ile birlikte madenlerin işletilmesinin yöneticileri ilgilendirdiği kaynaklardaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. İnegöl, Bilecik fetihleriyle ilgili haberlerde Osman Gazi'nin buralardaki demir ocaklarının ve bunları işletenlerin korunması için aldığı tedbirler bunu gösterdiği kadar, Rumeli fütuhatında I. Murad'ın Bulgaristan ve Sırbistan üzerine olan atılımlarında en önce bu ülkelerin maden yataklarını ele geçirmeyi hedef aldığı da askerî harekâtta kendini göstermektedir. Ayrıca, Sırp kralı Lasoğlu (Lazar) ve Köstendil hâkimi Kostantin ile yapılan anlaşmalarda madenlerin işletilmesi ve bundan elde edilecek gelir üzerinde de durulduğundan Osmanlı devletinin, daha kuruluş devresinde madenler gibi ekonomik bir değere nasıl önem verdiği anlaşılmaktadır. Madenlerin işletilmesine ilişkin ilk teşkilâtlanmada Kara Timurtaş Paşa'nın teklif ettiği tedbirler değerli olmuştur. İlk kuruluşta her maden ocağının bir emin tarafından yönetilmesi benimsenmiştir. Buna göre, Anadolu'da Küre, Gümüşhane, Keban, Espiye, İnegöl, Ergani, Kiği, Bilecik, Akdağ, Van, Erciş, Niğde, Kilisehisar, Malatya, Lârende, İçel, Maraş, Kayseri altın, demir, bakır, gümüş ve gühercile ocakları ile Rumeli'de Novoberda, Samokov, Srebernice, Kratova, Sidrekapis, Ruhnik, Kamenegrad, Koçanya ve Taşoz ocaklarının her birinde birer M. E. bulunmakta idi. M. E.'leri genellikle emekliye ayrılmış sipahi veya sipahizâdelerden bakır ve gümüş ahvalinden anlayanlar arasından seçilirlerdi. Bunlar görevlendirildikleri madenin işletilmesinden, elde edilen cevherin darphanelere, tophanelere gönderilmesinden veya cevher artıklarının verilen emirlere göre satışlarından sorumlu idiler. Madenlerde çalışanlar çoğunlukla zımmî teb'adan olup, bunların kendi aralarında çıkan davalarını da M. E.'leri görürdü. Maden ocaklarına sadece M. E.'i karışırdı; vali veya nâip ve kadıların müdahale etmeleri kesinlikle yasaklanmış idi.

M. E.'leri İstanbul darphane emîni tarafından atanırdı. Her M. E'nin bilançosu İstanbul darphanesinde tutulurdu. Bu işlere bakan maden kaleminde her ocak için maden hazine ve tahvilât defteri, tahrir defteri, ahkâm defteri, muhasebe defteri olmak üzere çeşitli kayıtlar tutulurdu. M. E.'lerinin elleri altında da bu defterlere paralel defterler tutulmakta ve madenin

işletilişinde kayıtlar, iki taraflı yürütülerek, iki yılda bir karşılaştırılmakta idi. M. E.'leri bu gibi işlerini emirlerindeki yazıcılar ve onların âmirleri olan maden kâtibi eliyle gördürürdü. M. E.'lerinin başka bir görevi de elde edilen cevherin İstanbul'a veya verilen emre göre sevkı gereken yere gönderilişinde ocağın korunmasiyle görevli martolos, yörük, yaya ve müsellemleri görevlerinde bulundurmaktı. Bu suretle maden cevherinin darphanelere veya tophanelere güven içinde gönderilmesi mümkün olurdu. Maamâfih bazan bu sevkıyâtın eşkıyâ tarafından gasp edildiği de olurdu. Meselâ 1164 (1761)'te Keban ve Ergani madenlerinden sevk edilen üç yük altın ve gümüş bu şekilde elden çıkmıştır. Anadolu ve Rumeli ocaklarından çıkarılan cevherlerin sevk edildikleri limanlar ise, Payas, Trabzon, Kili, Selânik, İzmir, İzmit ve Sinop idi. M. E.'likleri XVIII. yüzyılın 2. yarısına kadar devam etmiş, ondan sonra iltizam usulü ihdas edilmiştir. Bu suretle Harbhâne-i Âmire'ye bağlı olan Maden kalemi de Başmuhasebeye bağlanmıştır. Tanzimat'tan sonra ise Türkiye madenlerinin işletilme işi, Meâdin ve Ticaret nezâretine bırakılmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MADEN KÖMÜRÜ : bk. KÖMÜR.

MADEN OCAKLARI, yararlı mineral ve taşların yeraltından veya yerüstünden elde edilmesi amacı ile kurulan tesislere verilen ad. Yeryüzünde veya nisbeten ince bir örtü tabakası ile örtülü yataklar "açık işletme" metodu ile alınır. Örtü tabakasının kaldırılması ekskavatör, dreglayn, zincir kepçeli veya döner kepçeli gibi dev makinalarla yapılır. Örtü tabakasının kaldırılma ameliyesine dekapaj denir. Dekapajla alınan toprak veya kayalar, demiryolu, kamyon veya bant konveyörlerle dökülme yerlerine aktarılır. Ayrıca, büyük linyit açık işletmelerinde dekapaj işi, büyük, yürür, aktarma köprüleri ile gerçekleştirilir. Böyle bir köprünün uzunluğu bâzen 500 m ye kadar olup üzerinden geçen bant konveyörler, günde 30 - 70 000 m³ toprak aktarabilirler. Açık işletme, yeraltı işletmesinden ucuz olduğu gibi, imalât kayıplarını da önler. Linyit açık işletmelerinde çok önemli olan su drenajı meselesi, ya drenaj galeri, yatay sondajlar ya da tabansuyu düzeyini kademeli olarak indiren tulumba dizileri ile çözümlenir.

Yeraltında, derinlerde yatan maden yatakları, yeraltı imalâtı ile, çeşitli işletme metodları ile alınır. Yeraltında, yatağın dışında yapılan işlere hazırlık işleri denir. Yerüstünün topografik şekline göre, maden yatağına ulaşabilmek için ya yamaçlardan, yataya yakın olarak "lâğımlar" sürülür ya da dik veya yatık kuyular açılır. Maden yatağı yeryüzüne kadar çıkıyorsa (mostra veriyorsa) o takdirde yatak içinde yatımı izleyerek yatık kuyular açılabilir. Bununla beraber, kaide olarak düşey kuyular açılması usuldendir. Şimdiye kadar açılan en derin kuyular, 2 600 m derinliğe varan Güney Afrika'daki kuyulardır. Bu gibi derinliklerde ısı çok arttığından (jeotermik kademe), ocakların özel olarak soğutulması gerekmektedir. Bir ocağın havalandırılabilmesi için en az iki girişi olması gerekir. Kuyulardan itibaren maden yatağını kesmek üzere, uygun düzeylerde şişlem lâğımlar (traverban = tabaka kesen galeri) sürülür, dolayısıyle de bu tip lâğımlara kat lâğımları adı verilir. Kat aralıkları, cevher miktarına, tahkimat ve nakliyat giderlerine göre ayarlanır (kömür madenciliğinde ileri ülkelerde, kat aralığı 100 - 200 m, kat ömrü, kapsadığı 5 - 25 milyon tona göre 10 - 20 yıl). Katlar arasında kalan yatak, yön ve yatım üzerinde pano adı verilen düzenli parçalara ayrılır. Panoların ana nakliyat ve havalandırma lâğımı ile bağlantıları, ara katlar ve iç kuyularla (kelebe, körkuyu, desandri gibi) sağlanır. Cevher içinde hazırlık işleri, panoların kazı işine hazır duruma getirilmesi ile oluşur. Cevher içinde sürülen yollar, yatağın yönünü, yatımını izledikleri gibi, diyagonal olarak da sürülebilirler. Cevher içinde aşağıdan yukarı sürülen yollara "başyukarı", yukarıdan aşağı sürülenlere ise "başaşağı" denir. Hazırlık ve kazı işlerinin doğru ve âhenkli bir şekilde yürütülmeleri için "termin planları" hazırlanır. Kazı işleri çeşitli usullerle yürütülür: 1. Tavanın düzenli olarak oturtulması; 2. Tavanın göçertilmesi, 3. Topuklar bırakılması. 1. usulde, yatımın az olduğu hallerde, düz alınlı uzun ayaklar (500 - 700 m), yarı dik yatımlarda diyagonal ayaklar, dik yatımlarda dişli ayaklar sistemi uygulanır. Bu usuller dışında, yatağın özelliklerine göre daha birçok özel usuller vardır. Usullerin çoğunda dolgu sistemi uygulanır. Bu demektir ki, cevherin alınması ile meydana gelen boşluklar, ya ocak içinden sağlanan ya da dışardan gönderilen dolgu malzemesi (taş, toprak, cüruf v.b.) ile doldurularak arazi hareketleri önlenir. Dolgu sistemleri çeşitlidir: Elle, mekanik usulle, yerçekimi (gravite) ile, püskürtme ile (basınçlı hava 1 - 4 atü) ve sulu usul, bunların başlıcalarını teşkil eder. 2. usulde, göçertmeli ayak, oda ve topuk, dilimli göçertme ve blok usulü uygulanır, dolgu kullanılmaz. 3. usulde, büyük odalar (tuzda olduğu gibi), huni usulü, ambar ve kat usulleri uygulanır.

Kazı malzemesi: Cevheri kazma işinde, eskiden kullanılan tokmak ve sivriç yerini artık mekanik kazı almıştır. Günümüzde, kömürde, martopikör, havöz ve pulluklar veya kesici tamburlar sayesinde gittikçe artan verimlere ulaşılmıştır. Patlayıcı maddelerin uygulanması ile bu verim daha da arttırılmıştır. Kazı yerlerinde uygulanan nakliyat da mekanize edilerek, verimlilikte büyük aşamalar sağlanmıştır. Tahkimat, yeraltında açılan boşlukları tutmak ve çalışanları göçük tehlikesinden korumak için uygulanır. Bu amaç için ağaç, demir, çelik, taş, beton ve betonarme gibi malzeme kullanılır. Ağaç tahkimatın faydaları, ucuz, hafif, kolay işlenir ve "haber verme" (kırılma sırasında ses çıkararak ikaz etme) özelliklerinden ileri gelmektedir. Çelik tahkimat, ağaç tahkimatın, arazi basıncına dayanamadığı veya tahkimatın sökülmesi ile tekrar kullanılmasının sağlanması düşünüldüğü hallerde kullanılır. Modern ocaklarda, teleskopik münferit madenî direkler veya yürüyen tahkimat uygulanır. "Nakliyat" işi, ilk kademede, belirli yerlere kadar, yerine ve ihtiyaca göre sabit oluklar, sallantılı oluklar, zincirli oluklar, bantlar, desansörler veya küçük iç kuyular (kelebe) yardımı ile düşey yönde yapılır. Ana yollarda ise cevher taşınması, katar halinde vagon (araba) larla veya büyük kapasiteli bantlarla yapılır. Cevher yüklü katarlar, dizel, basınçlı hava, akümülatör veya troley lokomotifler vasıtasıyle çekilir. Kuyu dibine gönderilen cevher, ya vagonlar içinde kuyu kafesleri yardımıyle kuyu başına çıkarılır ya da kuyu dibine bantla gelen cevher, büyük yeraltı silolarına dökülür. Silolarda biriken cevher, kuyu içinde aşağı yukarı çalışan ve skip adı verilen bir çeşit büyük kovalara aktarılır ve hızla dışarı çekilir. Kuyu kafes ve skiplerin, kuyu içinde çekilme ve indirilmeleri, kuyu başında bulunan güçlü ihraç makinaları ile yapılır. Kuyu kafesleri aynı zamanda insan ve malzeme naklinde kullanılır.

Yeraltında biriken suların dışarıya atılması işi, güçlü tulumbalar yardımıyle sağlanır. Bunun için ocağın en derin yerinde su toplama havuzları ve tulumba daireleri yapılır.

Bir maden ocağında meselelerin en önemli olanlarından biri de havalandırmadır. Bu amaçla güçlü pervaneler, devamlı olarak yeraltına temiz hava basar veya başka ağızdan ocağa gi-

rebilecek havayı emerler. Ocağın her yerinden dolaşmaya zorlanan hava, solunum için gerekli oksijeni sağladığı gibi, yayılan çeşitli tehlikeli gazlar ve tozları seyrekleştirir veya tamamiyle sürükleyip dışarıya atar.

M. O.'ndaki bellibaşlı tehlikeler şunlardır: Göçükler (taş düşmesi, çöküntü), grizu (metan gazı ile hava karşımı) patlaması, kömür tozu patlaması, ocak yangınları, karbon monoksit gazı (zehirleyici), karbon dioksit gazı (boğucu), kükürtlü hidrojen gazı (zehirleyici). Bu âfetlerle savaşmak için, M. O. nda, "Meden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkında Nizamname" uygulanır. (E. Ediger)

MADEN TETKİK ve ARAMA ENSTİTÜSÜ (M.T.A.), yurdumuz yeraltı zenginliklerinin meydana çıkarılması ve değerlendirilmesi amacıyle 1935 yılında 2 804 sayılı kanunla kurulan kurum. Bu kanun, Enstitüyü yurdumuzun işletmeye elverişli her çeşit maden ve taş ocağı gibi yeraltı servetlerini meydana çıkarmak, işletmelerin daha verimli ve teknik bir şekilde çalıştırılma imkân ve vasıtalarını incelemek, gerekli jeolojik etüt ve madencilik aramaları, kimyevî analiz ve denemeleri yapmak, bu çalışmalarda yardımcı olacak her çeşit harita, plan v.b. dokümanları hazırlamak ve bu işlerde çalıştırılacak Türk mühendis, uzman, teknisyen ve işçisini yetiştirmekle görevlendirilmiştir.

Enstitünün kuruluşundan bugüne kadar geçen çalışma dönemi içinde tespit edilen maden ve ham maddeler, yurdumuzda demir çelik, çeşitli maden, kömür, petrol, çimento, seramik, azot sanayii, tuğla ve cam endüstrileri gibi çok değişik endüstri dallarının kurulma ve gelişmelerinde esas olmuştur.

Enstitünün uğraştığı bellibaşlı konular şöyle sıralanabilir:

1. Jeolojik harita çalışmaları; 2. Volkanolojik, hidrolojik ve jeotermik enerji etütleri; 3. Foto - jeolojik etütler; 4. Jeofizik etütler; 5. Uçakla prospeksyon çalışmaları (fotogrammetri); 6. Jeoşimik etütler; 7. Petrol aramaları; 8. Maden aramaları; 9. Laboratuvar çalışmaları; 10. Maden envanteri çalışmaları; 11. Teknik eleman yetiştirme; 12. Meslekî yayın işleri.

Enstitünün kurmuş olduğu jeoloji ve paleontoloji müzesi de kayda değer başarılı bir kuruluştur.

Yurdumuzda çağdaş ve sistematik bir şekilde maden arama ve etüt çalışmaları işlerini yürüten tek kuruluş olan M.T.A. Enstitüsü'nün günümüze kadar yaptığı çalışmalar çok olumlu sonuçlar vermiştir. (E. Ediger)

MADEN YATAKLARI, madenlerin yeraltında bulunduğu yerler. M. Y., başlangıç tarzlarına göre üç sınıfa ayrılır: 1. Doğrudan doğruya ergiyik kayaçların katılaşmasından meydana gelen *magmasal yataklar,* 2. Başlangıcı ikincil olan ve sular veya kimyasal ya da biokimyasal süreçler sonucunda meydana gelen *tortul yataklar,* 3. Başka minerallerin dönüşümlerinden meydana gelen *başkalaşmış (metamorfik) yataklar.*

1. Magmasal yataklarda yararlı cevher yoğunlaşması, cevherin kayaçlar içinde yayılması veya kayaçların ancak bir kısmında magmasal yoğunlaşma sırasında magmasal ayrışım sonucunda meydana gelmiştir. Magmasal ayrışımla meydana gelen yataklar, krom cevheri, platin, elmas ve demir cevherlerinin en zengini olan manyetit'i kapsar. Pegmato - pnömatolitik yataklar, iri kristallerin oluşumu ile sonuçlanan, magmanın mineralleştiricilerle zenginleşmesi sırasında meydana gelmiştir. Bu durumda son derece akıcı olan magma, mevcut kayaç çatlaklarını doldurmuş, cevher damarlarını meydana getirmiştir. Bu tip yataklar, çeşitli feldspatlar, mika, kalay cevheri (kasiterit), beril cevheri, korendon, spinel, krizoberil, topaz, tungsten cevheri (volframit) ve molibden, çinko, bakır ve kurşun cevherlerini ihtiva edebilir.

Hidrotermal yataklar, magmasal kalıntıların ısı derecesi suyun kritik ısı derecesi altına düştüğü zaman, sulu çözeltilerin, yararlı cevherleri içinde dolaştıkları çatlaklara bırakmaları ile meydana gelmiştir. Bu tip yataklara çok rastlanır. Bunlar saf altın, pirit, bakır, çinko, kurşun, gümüş, civa, antimuan, demir, manganez, uraniyum v.b. ihtiva ederler. Püskürme olayına dayanan yataklar, çatlaklara bitişik kayaç kısımlarında, magmanın yer kabuğundan dışarı akarak katılaştığı yerlerde, magmadan yayılan uçucu maddelerin damarlar meydana getirmesiyle oluşur. Volkanik olaylar da, üfürük M. Y.'nın meydana gelmesine (kükürt gibi) yol açabilir.

2. Tortul yatakla, ilk kayaçların kırılma, parçalanma ve başka yerlere sürüklenmeleri veya kimyasal ya da biokimyasal olaylar etkisi ile yararlı cevherlerin yoğunlaşmasına yol açmaları ile meydana gelir. Lığlı maden yatakları (alüvyal yataklar), akar suyun sürüklediği değerli mineral parçacıkları ile çökeltiği bir kalıntı M. Y.'dır. Ekonomik olarak en önemlileri, altın ve platin plazer yataklarıdır. Kimyasal etki ile, yer kabuğu üst kısımlarında meydana gelen yataklar: Alüminyum cevheri (boksit), laterit, limonit ve çeşitli metallerin oksit, karbonat ve sülfatlarıdır. Ayrıca, kimyasal yataklar, çözeltilerdeki suyun buharlaşıp uçması ile meydana gelir. Kaya tuzu, güherçile, boratlar ve travetenler bu şekilde meydana gelmiştir. Bioşimik yataklar ise, maden kömürü, petrol, kalkarlerin büyük bir kısmı ve bâzı dolomitler ile kiselgur ve fosforitleri ihtiva eder.

3. Başkalaşmış (metamorfik) yataklar oldukça az olmakla beraber içlerinden bazıları önem taşır. Bunlar arasında zımpara taşının temel minerali olan korendon, killi kayaçlarla magmasal kayaçlar kontaktında, grafit, karbonlu maddelerin kristalleşmesi ile, talk ise bazik kayaçların başkalaşması (metamorfizm) ile meydana gelmişlerdir. (E. Ediger)

MADENCİLİK, maden işleri ile uğraşma. M., insanın yarattığı medeniyetin ilk ifadelerinden biridir. M.'in ilk izlerine taş devrinde, özellikle cilâlı taş devrinde (neolitik) rastlamak mümkündür. Dördüncü Zaman'ın son bölümünde, tarihten önce yaşamış insanlar taş cilâlayarak araçlarını, silâh, süs ve güzel sanat eserlerini yapmışlardır (M. Ö. 8000 yılları). Tuz M.'nin de aynı çağlarda başladığı tahmin edilmektedir. Bununla beraber, M.'in büyük önem kazanması, metallerin kullanılmaya başlanması dönemine rastlar. Kalay ve bakır, üretilen cevherlerinden elde edilen ilk madenler olmuş, bunlardan sonra tunç yapılmıştır. Bu olayla da Tunç devri'ne girilmiştir. Tarihî belgelere dayanan metal M.'inin ilki, birinci Mısır hânedânı (M. Ö. 3500 yılları) zamanında Sina yarımadasında yapılan bakır M.'idir. Hemen hemen aynı devirde Mısır ve Sumer'de, önceleri göktaşlarından demir ergitilmiştir. Arabistan çöllerinde, Mısır firavunları için esirler tarafından çıkarılan altın da bu devrede çıkarılmıştır. Eski insanların çok kıymet verdikleri tuz da en ilkel devirlerde yeraltından çıkarılmıştır. Çinliler, milâttan çok önce tuz ve diğer birçok madenleri çıkarmışlardır. Yenicağın önemli keşifleri, M.'in hızla gelişmesine imkânlar hazırlamıştır.

Türkler arasında da M. çok eskidir. Oğuz destanında Demirdağ'ın kazılıp delinmesinden söz edilir. Tarihî belgeler Anadolu'nun bir metaller beşiği olduğunu gün ışığına çıkarmıştır. İzmir yakınındaki Sardes şehrinde demirin ilk kez ergitildiği rivayet edilir. M. Ö. 2000 - 1200 yıllarında, Hititler devrinde M.'in çok gelişmiş olduğu bir gerçektir. Maraş'ın kuzeyindeki Firnis ve Kartal demir yatakları Hititler tarafından işlenmiştir.

Ergani madeni ilk defa M. Ö. 2000 yıllarında Finikeliler zamanında işletilmiş ve buradan bol miktarda bakır cevheri çıkartılmıştır. Gümüşhacıköy (Amasya)'de Hititlerden kalmış eski kurşun M.'ine ait kalıntılara rastlanmaktadır. Hititler'in, Yunanlılar'ın, Romalılar'ın, Selçuklu ve Osmanlılar'ın eserlerini, Anadolu'nun taş ocaklarından üretilmiş nefis mermerler süsler. XIX. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu devrinde Anadolu'da bulunan taş kömürü, krom ve borasit, yurdumuzda M.'i bir hayli canlandırmıştır. Cumhuriyet devrinde ekonomik kalkınmamızın M.'imizin gelişmesine bağlı olduğu anlaşılmış, bu endüstri dalına gerekli önem verilmiştir. (E. Ediger)

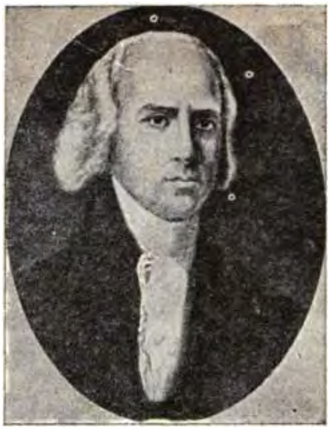
MADERNO, Carlo (Capolago, Como civarı 1556 - Roma 1629), İtalyan mimarı. Roma'da Mattei, Chigi, Barberini saraylarını yapmış ve San Pietro kilisesinin planını, Yunan haçından Latin haçına değiştirmiştir. Bunun dışında, mimar Giacomo da Vignola'dan ilham alarak Roma'da Sant' Andrea della Valle ve Santa Maria della Vittoria kiliselerinin planlarını çizmiştir.

MADHYA PRADESH [*madhya prades*], Hindistan'da, Dekkan yarımadasının kuzeyinde, Gücerat'ın doğusunda bir devlet (eyâlet). Yüzölçümü 443 452 km², nüfusu 41 449 729 (1966) dur. Merkezi Bhopal'dır (nüfusu 392 077 [1971]). Sun'î sulama sayesinde pirinç, buğday, yer fıstığı ve pamuk yetiştirilir. Yeraltı serveti (kömür, demir, manganez, boksit ve değerli taşlar) nden faydalanmak için gayret sarf ediliyor.

MADHYA PRADESH : Orta çağdan kalma Gwalyûr Kalesi

MADISON [*mædisn*], **James** (Port Conway, Virginia 1751 - Montepeliei, Orange civarı, Virginia 1836), Amerikalı siyâset adamı, Amerika Birleşik Devletleri'nin dördüncü cumhurbaşkanı. Princeton'da okumuştur. 1780 - 1783 yılları arasında Continental Congress üyeliği yapmış, 1787'de Anayasa Meclisi üyeliğine seçilmiştir. Hamilton ve Jay ile iş birliği yaparak "The Federalist" genel başlığı altında, yeni anayasayı açıklayan ve kabulünü tavsiye eden yazılar çıkarmıştır (1787 - 1788). Milletvekili olmuş (1789 - 1799) ve Jefferson (b. bk.) ile birlikte Cumhuriyetçi partiyi kurmuştur. 1809 - 1817 yıllarında cumhurbaşkanı olmuştur.

J. MADISON

MADISON [*mædisn*], Amerika Birleşik Devletlerinde bir şehir, Wisconsin devletinin merkezi. Dört göl arasında bulunur ve önemli bir kavşak noktasıdır. Nüfusu 171 769 (1970) dur. M. Üniversitesi 1848'de kurulmuştur. Makine inşaatı, yiyecek maddeler, endüstrisi, basımevleri ve yayınevleri vardır.

MADISON : Şehrin merkez kesimi

MADRAS, 1. Hindistan'da bir şehir ve Koromandel (Coromandel) kıyısında bir liman. Nüfusu 2 470 288 (1971) dir. Hindistan'ın 4. şehridir. Üniversite, ticaret ve endüstri merkezidir. Madencilik, mekanik inşaat, kimya, yiyecek maddeleri ve dokuma fabrikaları (özel olarak pamuk mamulleri) vardır.

MADRAS : St. George Kalesi

Tarih : İngiliz Hindistan Kumpanyasının ticaret acenteliği olan M. (1639), merkez (Presidency) hâline getirilmiş (1653), La Bourdonnais tarafından zapt edilmiş (1746), ancak 1748 andlaşmasıyle tekrar İngiltere'ye geri verilmiştir. Lally Tollendal şehri kuşatmışsa da, Albay Lawrence'in müdafaası karşısında şehri ele geçirememiştir(şubat 1759). 2. Hindistan'da bir devlet (eyâlet). 1967'de Tamil Nadu adını almıştır. Bk. TAMİL NADU.

MADREPORA (Collenterata), kaya yapan bir cins selenterelere verilen ad. Mercan kayalarının ortaya çıkmasında önemli rol oynayan birçok türleri içine alır.

MADRİD, İspanya'nın başkenti. Castilla la Nueva (Yeni Castilla) eyâletinde, vilâyet merkezi. Şehrin yüzölçümü: 66 km², nüfusu 2 950 000 (1969) (nüfusun son yüzyıldaki artışı: 1860: 300 000; 1900: 539 800; 1940: 1 089 000). Manzanares ırmağının üstünde bulunur. Başpiskoposluktur, üniversitesi vardır. M., II. Felipe'nin idâresinde başkent olmuştur. Uzun zaman az gelişme göstermiş; son zamanlarda, hükûmetin merkezleştirici temâyülü ve köylerden şehirlere olan akının etkisiyle çok gelişmiştir. Endüstri, eskiden lüks mallardan ibaret iken (döşemecilik, çinicilik), son yıllarda gelişmiş ve demiryolu malzemeciliğini, makine sanayiini (otomobil), kimyevî madde ve yiyecek maddeleri imalini içine almıştır. Şehrin yapısı da bu gelişmeyi yansıtıyor: Modern endüstri, merkezden uzak semtlerde (Chamartin de la Rosa, Carabanchel, Barajas, Vallecas) yerleşirken, eski M.'de yani Puerta del Sol ve Plaza Mayor çevresindeki semtlerde hâlâ birçok dar sokaklara, alçak evlere rastlanıyor. Bu evlerin birçoğu, eski asilzâdelerin ikametgâhlarıdır.

Tarih : Eski bir Arap kalesi olup, Magrit veya Majerit (Macrit) adını taşıyan bu yerleşme yeri (bu sözün etimolojisi bilinmiyor), 1083'te Castilla Kralı IV. Alfonso'nun eline geçmiştir. V. Carlos (Carlos Quinto) idâresinde kraliyet merkezi olan M., 1561'de ülkenin başkenti olmuş ve XVIII. yüzyılda da güzel yapılarla (Palacio Real, Prado) süslenmiştir. 2 Mayıs 1808'de M.'de çıkan ayaklanmanın Napoléon'un kayınbiraderi Murat tarafından vahşî bir şiddetle ezilmesi, Fransız işgal kuvvetlerine karşı isyanın bütün İspanya'ya yayılmasına yol açmışsa da, şehir, 1814'e kadar Fransız işgali altında kalmıştır. İspanya'daki süreli iç çatışmalara sık sık sahne olan M., nihayet, 1936'da patlak veren büyük iç harbte General Miaja'nın solcu kuvvetleri tarafından savunuldu. Bütün harb boyunca (1936 - 1939) General Franco'nun ve cumhuriyetçilerin arasında bir çatışma konusu olarak kalan şehir, 28 Mart 1939'da kesin olarak Franco'nun eline geçti.

Güzel sanatlar : M.'te Rönesans'tan daha eski yapılara pek az rastlanır. *Capilla del Obispo* (Piskoposun Kiliseciği) [1520] ile *Descalzas Reales Kilisesi ve manastırı* XVI. yüzyıldan kalmadır. Şehirci Juan Gómez de Mora (1619)'nın eseri olan *Plaza Mayor, Encarnación manastırı* [1611], *Retiro parkı* (1630'dan beri kurulmasına başlanılmıştır) ise, XVII. yüzyıla âittir. XVIII. yüzyıldan kalan yapılar da şunlardır: *San İsidor el Real*

MADRİD : Bir görünüş

Katedrali (Jesuit üslûbunda), *la Ermita de la Virgen del Puerto* (1718 - 1735 mimar Pedro de Ribera'nın eseri), *Puente de Toledo* (T. köprüsü); *Hospicio municipal* (1722 - 1723) (Belediye yurdu) (şimdi müze olmuştur); *Kraliyet Sarayı* (1738 - 1764); *San José ve San Miguel* (1734 - 1745) (Barok üslûbta kiliseler); Yeni Klâsik *Prado Müzesi* ve gezinti yeri (1785 - 1787). M., çok zengin koleksiyonlara sahiptir. Bunlar şu müzelerdedir: Prado, Academia Real San Fernando, Millî Arkeolojik Müze, Armeria Müzesi.

MADRİD : Alcalá Meydanı

MADRIGAL (Fr., İt. *madrigale* kelimenin etimolojisi bilinmiyor), ince, zarif veya sevgi dolu bir düşünceyi ifade eden kısa şiir.

Musiki : İ t a l y a n M.'i, XIV. yüzyıldan beri İtalya'da kullanılan bir polifonik (çoksesli) şarkıdır. Strof (bent)'lardan kurulu bir şiire dayanır. Stroflar aynı musikiyi kullanır, ancak ritornello adını taşıyan nakaratta başka bir nağme yer alır.

XVI. yüzyılda M. çok yayılmıştır. Dayandığı şiir serbest olup, musiki, metnin bütün inceliklerini ifadeye çalışır. veya 5'e yükselir. M.'i kullan-

mış olan başlıca musiki sanatkârları Roland de Lassus, Gesualdo ve Marenzio'dur. Monterverdi de gerçek musiki şiirleri olan M.'ler yazmıştır. XVII. yüzyılda M., eşlik (Fr. accompagnement)'li monodi (teksesli şarkı) yolunu tutmuş ve çok geçmeden yerini Cantata'ya bırakmıştır.

İtaya'nın dışında İngiltere, XVI. yüzyılda bir M. okuluna sahip olan biricik ülkedir. M.'i kendi duygularına uydurmuş olan birçok İngiliz musiki sanatkârları arasında Morley, Gibbons ve Tomkins'in adı özel olarak anılmaya değer.

MADURA (Hollandaca Madoera), İndonezya'da ada. Cava adasının kuzey-doğusunda olup, yüzölçümü 4 481 km² nüfusu da 2 150 200 (1961)'dür. Topraklarının en büyük kesimi kalker ve marn'dan oluşmuş sırtlardan ibarettir. Bu topraklar suyu kolay geçirdiğinden kuru mevsimde pirinç kültürü imkânsızdır. Buna karşılık yoğun olarak mısır kültürü yapılır ve sığır yetiştirilir. Sığır yetiştirme tekniği çok gelişmiş olup adada her yıl boğa güreşleri yapılır.

Ada halkının diğer ekonomik kaynakları balıkçılık ve tuzculuktur. Her şeye rağmen M.'nın ekonomisi halkı beslemeğe yetmediğinden, halk başka yerlere göç eder. Adanın en önemli şehri Pamekasan'dır.

MADURAİ veya MATHURAİ, Hindistan'da bir şehir, Madras devletinin ikinci şehri. Nüfusu 548 298 (1971)'dir. XVII. yüzyıldan kalma büyük bir tapınağı (aş. yu. 220 - 250 m) (pagoda) vardır. Şehirde dokuma ve ziraî malzeme fabrikaları kurulmuştur.

MADURAİ veya MATHURAİ : Pagoda

MAELZEL [*mæltsl*], **Johann Nepomuk** (Regensburg 1772 - denizde 1838), Avusturyalı mekanik âlet yapımcısı. Winkel'in keşfettiği bir prensibe dayanan metronom'u yapmıştır (1816).

Kardeşi **Leonhard M.** (Regensburg 1783 - Viyana 1855), Panharmonicon adını verdiği 42 otomottan mürekkep bir çeşit orkestra yapmıştır. Beethoven bu alet için *Velligtons Sieg oder die Schlacht bei Vittoria* (Welligton'un zaferi veya Vittoria savaşı) (op. 91) [1813]'yı yazmıştır.

MAESTRO (İtalyanca = üstad <Lat. *magister),* musiki üstadlarına veya orkestra şeflerine verilen bir unvan. (H. Eren)

MAETERLINCK, Maurice (Grand/Gent 1862 - Nice 1949), Belçikalı şâir ve yazar. Eserlerinde Fransızcayı kullanan M., kendini, senbolist bir anlayışla yazdığı *les Serres Chaudes* (Sıcak serler) [1889] adlı şiir kitabı ile tanıtmış ve aynı anlayışı aksettiren *Douze chansons* (Oniki şarkı) [1896] adlı şiirleri ile devam etmiştir. Bu iki tarih arasında, *la Prensesse Maleine* (Prenses Maleine) [1889] ve *Pelléas et Mélisande* (erkek ve kız adı) [1892] başlıklı ve yine senbolist anlayışta iki piyes yazmıştır. Bu piyeslerin karışık bir ruh hâline sahip kahramanları, düşman ve karanlık birtakım kuvvetlere kurban giderler. Anlaşılması güç bir üslûpla yazılmış bu eserlerinden sonra yazdığı piyesler, daha kolay anlaşılır eserlerdir. *Monna Vanna* (kadın adı) [1902] ve *l'Oiseau bleu* (Mavi kuş) [1909] adlı dramından birincisi konusunu tarihten, ikincisi de bir masaldan alır. M., bâzı tabiat olayları ile de ilgilenmiştir. Bu konuda en çok sevilen eserleri şunlardır: *La Vie des abeilles* (Arıların hayatı) [1926] ve *la Vie des Fourmis* (Karıncaların hayatı) [1930]. M., 1911'de Edebiyat Nobel ödülünü aldı. 1920'de de *Académie royale de langue et de littérature française* (Fransız dili ve edebiyatı kraliyet akademisi)'e kabûl edildi ve 1932'de Kral Albert tarafından kendisine kontluk ünvanı verildi. Yazı hayatının son döneminde (1932 - 1942), daha çok, ağırlık noktasını ölüm teması teşkil eden metafizik meselelerle uğraştı. Bu konudaki eserleri arasında en tanınmışları: *Avant le grand silence* (Büyük sessizlikten önce) [1934]; *l'Autre monde et le Cadran stelaire* (Öteki âlem ve yıldız saati) [1942] dir.

M. MAETERLINCK

MAFİA, Sicilya'da gizli birlikler şebekesi. Bunların maksadı, kendi adâletlerini resmî adâletin yerine koymak ve aralarında kararlaştırılmış gizli prensiplerle resmî adâletin yerine gelmesini önlemektir. 1820 ile 1848 arasında meydana gelen M., ilk zamanlarda eski muhârip (asker) ve polislerden mürekkep olup, aralarına şakîler de karışmıştır. Bütün adada kurduğu anlaşma ve suçortaklığı şebekesi sâyesinde, yenilik ve reformları önlemeye, sosyal ve ekonomik bünyeyi olduğu gibi muhâfaza etmeye çalışmıştır. M., Amerika Birleşik Devletleri'ne de yayılmıştır.

MAGADHA, Hindistan'da eski bir hükümdarlık. Aş. yu. şimdiki Bihâr'ın topraklarını içine alır. M., şehri ise, Maurya ve Gupta hânedanları imparatorluklarının merkezi idi.

MAGAHĪ (eski adı: **Magadhī**), Hindistan'da konuşulan Bihârî dilinin lehçelerinden birine verilen ad. bk. BİHARÎ DİLİ, BHOJPURÎ, MAİTHILÎ. (H. Eren)

MAGALHAES, Fernão de (Sabrosa, Tras-os Montes, 1480 - Mactan, Cebu, Filipin adaları 1521), Portekizli gemici ve kâşif. İspanya'nın hizmetinde çalışan M., 1519'da (20 Eylül), Güney Amerika'nın güneyinde, Molucca adaları ve Hindistan'a götüren bir geçit aramak için yola çıkmıştır. Patagonya'da kışı geçirdikten sonra, 21 Ekim 1520'de şimdi adını taşıyan boğaza girmiştir. 28 Kasım'da Büyük Okyanus'a girmiş ve ona Pacífico (=Sakin) adını vermiştir. 16 Mart 1521'de Filipin takımadalarını bulmuş, 17 Nisan'da Cebu'nun karşısında bulunan küçük Mactan adasında öldürülmüştür. La Victoria adını taşıyan bir gemisi, 6 Eylül 1522'de Afrika'nın kuzeyinden geçerek İspanya'ya dönmüş ve böylece ilk defa olarak dünyayı çevrelemiştir. (V. Örs)

F. de MAGALHAES

MAGDEBURG, Almanya (Doğu Almanya)'da şehir. Aynı adlı bölgenin merkezi. Elbe'nin üzerinde, denizin 54 m üzerinde, nüfusu 268 000 (1968) (1939'da 336 000 idi). Nüfus protestandır. Kimya, tekstil ve yiyecek madde endüstrileri, şeker fabrikaları ve tarım malzemesi ile tanınır.

Tarihçesi : Şehir en eski Almanlar ile Vend (bir Slav boyu)'ler arasında gelişen ticâretin bir merkezini teşkil eden yerleşmedir. Bu merkez IX. yüzyılda imparator Büyük Otto tarafından Aziz Mauritius manastırı için seçilmiştir (1937). Bu manastır, sonradan bir başpiskoposluk hâline getirilmiştir. Büyük bir ticâret merkezi olarak devam etmiş, XIII. yüzyıl Hansa şehri, XV. yüzyılda da serbest şehir olmuştur. 1524'te de Reformasyonu kabûl etmiştir. 1548'de M., İmparatorluk dışına çıkarılmıştır (Reichsbann). Otuz yıllık harp esnasında Tilly tarafından yakılan şehir (Mayıs 1631), 1648'de Brandenburg seçmen prensine verilmiştir. 1806'da Mareşal Ney tarafından işgal edilmiş ve Westphalen krallığına sokulmuştur. 1815'te Prusya'ya geri verilmiştir.

MAGDEBURG : Katedralden kuzey-batıya doğru bir bakış

MAGDEBURG KANUNU, Orta Çağ'da Alman şehirlerinin çoğunda uygulanan bir kanun. Polonya ve Letonya, Ukrayna ve kısmen Bohemya, Moravya, Macaristan ve hattâ Rusya'da birçok şehirler de M. K.'na göre kurulmuştur.

MAGELLAN (Biyog.) : bk. MAGALHAES.

MAGENDIE, François (Bordeaux 1783-Sannois, Seine-et-Oise 1855), Fransız fizyoloji bilgini. Collège de France'deki kürsüsüne, kendisinden sonra, öğrencisi Claude Bernard getirildi. Deneme yolu ile, hareket sinirleri ve duygu sinirleri arasındaki farkı ortaya koydu. Hareket sinirlerinin, omuriliğin ön köklerinden çıktığını ve bu köklerin görünüşteki duyarlıklarını, arka köklerden çıkıp geriye dönen sinirlerden aldıklarını isbat etmiştir. 1821 - 1831 yıllarında *Journal de physiologie expérimentale* (Deneysel Fizyoloji dergisi)'ı çıkardı. 1819'da Tıb Akademisi'ne, 1821'de de İlimler Akademisi'ne üye seçildi. Başlıca eserleri şunlardır: *Précis élémentaire de physiologie* (Fizyolojinin temel bilgileri özeti) [1816]; *Formulaire pour l'emploi et la préparation de plusieurs nouveaux médicaments, tels que la noix vomique, la morphine...* (nux vomica, morfin... gibi yeni ilâçların kullanılışına ve hazırlanışına dair birçok formüller) [1821]; *Anatomie des systèmes nerveux des animaux à vertèbres, appliquée à la physiologie et à la zoologie* (Omurgalı hayvanların sinir sistemlerinin fizyoloji ve zoolojiye uygulanmış anatomisi) [1825]; *Expériences sur les fonctions des racines des nerfs rachidiens* (Omurilik sinirleri köklerinin fonksiyonları ile ilgili deneyler) ve *Expériences sur les fonctions des racines des nerfs qui naissent de la moëlle épinière* (Omurilikten doğan sinirlerin köklerinin fonksiyonları ile ilgili deneyler) [1822].

MAGGI, Gian Antonio (Milano 1865 - Milano 1937), İtalyan fizikçisi ve matematikçisi. Matematikli fiziğe ve rasyonel mekanike, sonradan klasik hâle gelen, birçok terimler ve ifade şekilleri sokmuştur. Elastisimetri (esneklik ölçümü) ve optik fizik konularını inceleyerek, bilhassa dalgaların yayılması ve elektromanyetizm üzerinde çalıştı. Başlıca eserleri şunlardır: *Principii della teoria matematica del movimento dei corpi* (Cisimlerin hareketine dair matematik teorinin ilkeleri) [1896]; *Teoria fenomenologica del campo elettromagnetico* (Elektromanyetik sahanın fenomenolojik teorisi) [1931].

MAGGIA, Val, İsviçre'nin güneyinde, Ticino Kantonu'nda M. ırmağının suladığı bir vâdî. Lago Maggiore'ye akan M. ırmağının deltası, Lacorna'ya yakın, gittikçe gölün içine doğru ileriler. M. ırmağının havzası, üç hidroelektrik santrali besler. Bunların yıllık enerji üretimi ise, 900 milyon kilovat-saattir.

MAGINOT, André (Paris, 1877 - 1932), Fransız politikacısı. 1917 ile 1932 arasında, birkaç kere bakanlık yapmış ve özel olarak 1922 - 1924 ile 1929 - 1932 yıllarında Millî Sa-

vunma Başkanı olmuştur. Fransa doğu sınırının istihkâmı ile ilgili kanun (Ocak 1930), onun eseridir.

MAGINOT HATTI (Fr. Ligne M.), André M.'nun uyguladığı 1927 - 1936 yıllarında Fransa'nın kuzey-doğu sınırı boyunca kurulan istihkâm sistemine verilen ad. M. H., Montmédy'den İsviçre sınırına kadar uzanıyordu; en önemli kaleleri ise Rhein ile Moselle arasında, Metz şehrinin kuzeyinde ve Vosges dağlarının kolları üzerinde bulunuyordu. M. H., Belçika ile Fransa arasındaki sınırı koruyamadığından, 1940'ta, beklenilen rolü oynayamamıştır. M. H.'na bağlı yapıların bazıları, atom harbi hâlinde sığınak olarak kullanılması için, NATO askerî kuvvetlerinin kurdukları düzene katılmıştır.

MAGISTER MILITUM (Lat. = askerler efendisi), Başkumandan. Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında Büyük Konstantinos tarafından kurulan bir memuriyet. İmparatorun emrinde genel olarak iki M. M. bulunurdu. Bunların birine Magister equitum (= atlılar efendisi), ötekine de Magister petitum (=piyâde efendisi) adı verilirdi. İmparatorların yanında, en büyük kuvvet bunların emrinde bulunuyordu. Bu adamların birçoğu Cermen idi. II. Konstantinos'tan beri, Oriens (Doğu), Illyricum ve Gallia için, M. M. adı altında birçok kumandan görev almıştır. (V. Örs)

MAGİSTOS (Tarih), Romalılar ve Bizanslılar'da bir rütbe ve ünvan. Esas itibâriyle M., Latince Magister (= efendi, öğretmen, başkan) olup, bunun sonradan Yunancaya uydurulan M. şekli meydana gelmiştir. M., Bizanslılar'da devletin en yüksek rütbesi için kullanılmış; saray sınıflarının başkanı ve devleti koruyan orduların kumandanına da bu ad verilmiştir. Sonraları M., bu fonksiyonları kaybetmiş ve ancak bir ünvan olarak en büyük memurlar için kullanılmıştır. (V. Örs)

MAGITOT, Emile (Paris 1833 - Paris 1897), Fransız hekimi. Stomatolojinin kurucusu sayılan M., ağız ve çene hastalıkları üzerine incelemeler yapmıştır. Bu çalışmalarından bugün de faydalanılmaktadır.

MAGMA (Jeol.) (Yun. = ezme, macun), yoğun ve yapışkan bir kütle teşkil eden karışım. Gerçek veya hipotefik erimiş bir kütle, donarak bir andojen (Fr. endogène) kaya teşkil eder. Volkanlardan çıkan lav'lar M.'lardır.

MAGNA CHARTA (Lat., İng. The Great Charter) (= büyük tezkere, büyük hürriyetler tezkeresi), eski İngiltere'nin en önemli yasası. M. C., 15.6.1215'te asılzâdelerin ve kilise adamlarının baskısı ile kral John Lackland'a kabûl ettirilmiş ve 1217'de, krala karşı düşmanlığı ifâde eden pasajların yok edilmesi ile, son şeklini almıştır. M. C., İngiltere Kilisesi'nin hürriyeti ile Baron'ların haklarını, Kral'ın keyfî hareketlerine karşı korumuştur. (V. Örs)

MAGNAN, Bernard Pierre (Paris 1791 - 1865), Fransa mareşali. İspanya (1823) ve Cezâyir (1830) seferlerine katılmış, 1831 - 1839 yıllarında Belçika hizmetinde çalıştıktan sonra, 1848'de Paris'te ve Lyon'da (Haziran 1849) çıkan ayaklanmaları bastırmıştır. 1850'de Paris milletvekili olan M., 1851'de Paris ordusunun başına geçmiş ve Fransa'da İkinci İmparatorluğun kurulmasiyle sonuçlanan hükûmet darbesine, (2 Aralık) doğrudan doğruya katılmıştır.

MAGNANI, Anna (doğ. Alessandria 1908), İtalyan aktirisi. 1934'ten itibâren çeşitli oyuncu gruplarında çalışmış ve aynı zamanda filmlerde roller almıştır. Bunlarda daha çok halk tiplerini canlandırmış ve bütün dünyada ün kazanmıştır. Ancak o, sahneyi terketmeyerek o r a d a E. O'Neill'in Christie ve G. Verga'nın La Lupa adlı ihtiraslı kadın rollerini oynayarak, büyük başarı kazanmıştır. Filmlerinin en ünlüleri şunlardır: *Roma Citta aperta* (Roma, Açık Şehir) [1945]; *La carrozza d'oro* (Altın araba) [1952]; *Wild is the Find* (Rüzgâr vahşidir) [1957]; *Mamma Roma* (Roma Ana) [1962]; *Made in Italy* (İtalya'da mâmûl) [1965]; *La Pupa* (Dişi kurt) [1967].

A. MAGNANI

MAGNE, Auguste Joseph (Etampes 1816 - Eaubonne 1885), Fransız mimarı. Paris Vaudeville tiytarosunu yapmıştır. Oğlu ve öğrencisi Lucien M. (Paris 1849 - Eaubonne 1916), Paris'te Montmartre'daki Sacré - Cœur bazilika (büyük kilise)'sının, koro yerini ve çan kulesini yapmıştır. L. M., 1899'da, millî Konservatuvar (Conservatiore national des arts et métiers)'da kurulan tatbikî sanat kürsüsüne atanan ilk profesör olmuştur.

MAGNEL, Gustaaf (Limburg 1889 - Gand 1955), Belçikalı mühendis ve yazar. Betona âit önbasınç (Fr précontrainte) üzerinde çalışırken kendi adını taşıyan demirleme (Fr. ancrage) sistemini bulmuştur. Bu sistem, ilk olarak Amerika'da Philadelphia şehrindeki önbasınçlı beton köprüde uygulanmıştır. M. G., Belçika Kraliyet Akademisi üyesidir. Başlıca eserleri : *Pratique du calcul du béton armé* (Demirli Beton Hesabının Uygulanması) [1946 - 1948]; *Stabilité des constructions* (Yapıların İstikrârı) [1948 - 1950].

MAGNETİK AKI (Fr. flux magnétique; İng. magnetic flux), magnetik maddelerde bulunan kuvvet çizgileri. Bir magnetik alanın gösterilmesi, çeşitli metodlarla yapılabilir. Bunlardan birisi de kuvvet çizgileri (b. bk.) metodudur. Magnetik maddelerin her yerinde ve çevresinde mevcût olduğu kabûl edilen bu çizelgelere M. A. adı da verilebilir. Fizikte bir s sathından geçen M. A. $\varnothing = BS \cos \Theta = \mu HS \cos \Theta$ ile tarif edilir. Burada $B = \mu H$ magnetik indüksiyon (veya M. A. yoğunluğu); μ, gözönüne alınan vasatın magnetik geçirgenliği; H, magnetik alan şiddeti; Θ, B veya H nın doğrultusu ile s nin normali arasındaki açıdır. $\Theta = 0°$ olursa, yani yüzey alana dik ise, M. A. $\varnothing = BS = \mu Hs$ olur. M. A.'nın eski E.M.C.G.S. sistemindeki birimi, *maxwell* ve yeni SI sistemindeki birimi, *weber* dir. 1 weber = 10^8 maxwell. (E. Erdik)

MAGNETİK AKI YOĞUNLUĞU : bk. MAGNETİK İNDÜKSİYON.

MAGNETİK İNDÜKSİYON (Fr. induction magnétique; İng. magnetic induction), magnetik alanın, bir noktasında kuv-

vet çizgilerine dik olarak tutulan bir satıhtan geçen kuvvet çizgilerinin, cm^2 başına düşen sayısı. Bu terim yerine çok zaman, magnetik akı yoğunluğu veya magnetik öz akı terimleri de kullanılır. Magnetik indüksiyon B ile gösterilir ve $B = \mu H$ dir. Boşlukta $B = \mu_o H$ dir. Burada μ_o boşluğun magnetik geçirgenliğidir ve değeri $\mu_o = 4\pi . 10^{-7}$ newton/amp². $= 12.57 . 10^{-7}$ newton/amp². dir. M. İ. birimi, SI sisteminde Weber /m² veya newton/amp. m dir. Bazı memleketlerde M. İ. birimine *tesla* adı da verilir. Şimdi, fizikte bir noktadaki magnetik alan şiddetinin değer ve doğrultusunu göstermek üzere B M. İ. vektörü kullanılmaktadır. (E. Erdik)

MAGNETİK MOMENT (Fr. moment magnétique; İng. magnetic moment), bir mıknatısın kutupları arasındaki 2 l uzaklığının, bu mıknatısın m kutup şiddeti ile çarpımı olan $M = 2$ lm'ye verilen ad. Bir maddenin magnetik özelliklerinin pek çoğunu B, H ve μ cinsinden ifâde etmek ve ölçmek mümkündür. Başka maksatlar için M. M., kutup şiddeti ve mıknatıslanma şiddeti gibi ek terimler kullanmak çok elverişlidir. Bu terimler, elektrik akımları ile magnetizma arasındaki nisbetlerin anlaşılmasından önce, mıknatıslar için kullanılmaya başlanmıştır. Bir mıknatıs çubuğunun mühim bir husûsiyeti olan M. M.'in SI birimi weber'dir ve bu birim magnetik akı biriminin aynıdır. (E. Erdik)

MAGNETİZMA (Fr. magnétisme; İng. magnetism), mıknatıslar ve magnetik alanlarla ilgili konuları inceleyen fiziğin bir bölümü. M. kelimesi, tabiatta bulunan ve mıknatıs taşı denilen bazı demir oksit taşlarının (özellikle magnetit Fe_3O_4 adı verilen demir oksit filizinin) Grekçe adından gelir. Söylentilere göre, magnetit denilen tabiî mıknatıs, Ege bölgesinde Manisa ve civârında çokca bulunur. M. veya mıknatıslık kelimesinin eskiden Magnesia adı verilen Manisa ilinden çıktığı söylenir (Lucretius'a göre). Magnetit başlıca Kuzey Amerika'da, İsveç'te ve Urallar'da bulunur. Başka bir rivâyete göre, bir çoban olan Magnes, Girit adasındaki İda dağına çıktığı zaman değneğinin ucundaki demir ve ayakkabılarındaki çiviler yere doğru öyle kuvvetle çekilirmiş ki, Magnes yürümekte zorluk çekermiş. En sonunda bunun sebebini anlamak için toprağı kazmış ve şaşılacak derecede demiri çekme husûsiyeti gösteren bir taş keşfetmiş. Bu taşa şimdi mıknatıs taşı veya magnetit denilmektedir.

M.'nın tarihi M. Ö. IV. yüzyıla kadar uzanır. Eflâtun, demir halkalı bir zinciri, arada hiçbir görünür bağlantı olmadan çekebilen ve havada tutabilen mıknatıs adı ile bir taştan söz etmektedir. Çinlilerin M. S. 121 yıllarında bunu bildiklerine dâir deliller vardır. Bundan başka, XII. yüzyılın başlarında bir Çinli yazarın bir yazısında, çelik bir iğnenin mıknatıs taşına sürüldükten sonra serbestçe asılırsa güneyi göstereceği anlatılmaktadır. Sonradan böyle bir iğnenin gemicilikte bir pusula gibi kullanılabileceği ortaya çıktı. Mıknatısların gemicilikte yön bulmak için kullanılması XI. yüzyılda başlamıştır.

Pusula iğnesinin bu yön gösterme, yâni yaklaşık olarak dünyanın kuzey - güney doğrultusunu alması husûsiyeti, 1600 yılına kadar inandırıcı bir tarzda açıklanamadı. 1600 yılında Kraliçe Elizabeth'in saray fizikçisi William Gilbert, dünyanın kendisinin de bir mıknatıs olduğunu düşünmüştür. Elektrikle yüklü cisimler gibi mıknatısların da birbirlerini çekip itmesi ve bu kuvvetlerin de Coulomb kanununa uygun olarak uzaklığın kare kökü ile ters orantılı olarak değişmesi, M. ile elektrik arasında bir bağıntının varlığını ortaya koymuştur.

1819 yılında, Danimarka'lı fizikçi Hans Christian Oersted, üzerinden akım geçen bir tele yakın bulunan bir pusula iğnesinin, kuzey-güney doğrultusundan ayrılarak saptığını müşâhede etti (bk. OERSTED DENEYİ). Bundan bir hafta sonra, Fransız fizikçisi André Ampère, ilk defa elektrik akımlarının magnetik tesirine âit bir seri çalışmasını Fransız İlim Akademisine sundu. Ampère, elektrik akımı taşıyan iki tel arasında da magnetik kuvvetlerin varlığını ortaya koydu. Bundan 12 yıl sonra Faraday, uzun süreli çalışmaları sonunda üreteçsiz kapalı bir elektrik devresinin yakınındaki ikinci bir devreden geçen akım şiddetinde bir değişme yapılınca, birinci devrede geçici bir elektrik akımı meydana geldiğini gördü (bk. İNDÜKSİYON AKIMI). Bundan az sonra, bir mıknatısın kapalı bir devreye yaklaştırılıp uzaklaştırılması ile bu devrede de aynı tesirin müşâhede edildiği, yâni kısa süreli bir akımın meydana geldiği tespit edildi. Böylece Oersted'in yaptığı çalışma, elektrik yüklerinin hareketi (elektrik akımı) ile M. tesirlerinin meydana gelebileceğini göstermiş ve Faraday ile Henry'nin çalışmaları da, bir mıknatısın bir devre yakınında hareket ettirilmesiyle elektrik akımının meydana getirilebileceğini ortaya koymuştur. Bu çalışmalarla elektrik ve M. hâdiselerinin birbirlerine bağlılığı ortaya çıkmış ve bunların bir tek elektromagnetizma teorisi altında incelenebileceği anlaşılmıştır (bk. ELEKTROMAGNETİZMA).

Bugün M. hâdiselerinin hareket hâlindeki elektrik yükleri arasındaki kuvvetlerden meydana geldiğine inanılmaktadır. Atomlar içinde bulunan elektronlar atom çekirdeklerinin etrâfında bir dönme hareketi yaptıklarına ve bundan başka elektronlar da kendi ekzenleri üzerinde döndüklerine göre, bütün atomların M. tesirleri göstermeleri beklenir. Gerçekten bunun doğru olduğu müşâhede edilmektedir. (Ampère'in magnetizma teorisi).

M.'da başlıca şu konular incelenir: *Coulomb kanunu, magnetik alan, magnetik alan şiddeti, magnetik indüksiyon, magnetik maddeler* (para magnetik, ferromagnetik ve diamagnetik), *magnetik akı, mıknatıs, pusula, magnetik kutuplar, mıknatıslanma, magnetik geçirgenlik,* vb. (E. Erdik)

MAGNETOKİMYA (Fr. chimie magnétique; İng. magnetochemistry), maddelerin iyonik ve moleküler yapılarının magnetik husûsiyetlerine dayanılarak aydınlatılmasında kullanılan bir metod. M.'nın ortaya çıkması yüz yıl öncesine dayanır. 1845'te Faraday, kuvvetli bir magnetik alana konan bir cam parçasından geçen ışığın kutuplanmasını (polarizasyonunu) araştırırken, bunun demirinkinin aksine bir magnetik husûsiyet kazandığını gördü ve buna *diamagnetizma* (veya diyamagnetizma) adını verdi. Daha sonra her kimyevî maddenin, fizik hâle ve molekül yapısına bağlı olmaksızın bazı magnetik husûsiyetlere sahib olduğunu gösterdi: *Diamagnetizma, paramagnetizma* ve *ferromagnetizma.* Yalnız birkaç eleman ve alaşım, alan şiddetine ve sıcaklığa bağlı olarak, değişen ve maddenin devamlı bir husûsiyeti olan ferromagnetizma gösterirler. Para ve diamagnetizma ise bir magnetik alanın uygulanmasıyla ortaya çıkar ve devamlı değildir.

M. alanında Faraday'i tecrübî çalışmalarıyla tâkib eden Curie, Pascal ve Honda'nın ve teorik çalışmalarıyla tâkibeden Langevin'in adı anılabilir. Şimdi ise *kuantum teorisi*'nin bu alana uygulanmasıyla konu yine ilgi çekmekte devâm ediyor.

M.'da *magnetik süsseptibilite (= magnetik alınganlık) ve ölçülmesi* çok ehemmiyetlidir. Bir maddenin, ne kadar bir

magnetik alanın tesîri altında kalacağı, birim hacim başına magnetik moment, I ile ölçülür ve

$$B = H + 4\pi I \text{ gauss} \qquad (1)$$

nisbeti ile verilir. Burada B, madde içindeki toplam magnetik akı yoğunluğu (gauss cinsinden) ve H, magnetik alan şiddeti (oersted cinsinden)'dir. (1) denklemi H ile bölünürse

$$\frac{B}{H} = \mu = 1 + 4\pi K \qquad (2)$$

elde edilir. μ ($= B/H$), maddenin magnetik geçirgenliği ve K ($= I/H$), maddenin "hacim magnetik alınganlığı" dır. Boşlukta $B = H$ ve $\mu = 1$, $K = O$ dır. Diğer vasatlarda iki esas hâl ortaya çıkar: a) $\mu > 1$ ve $K > O$, maddenin içindeki magnetik akı yoğunluğu boşluktakinden daha büyüktür. Bu gibi maddeler magnetik alanın içine girmeye çalışırlar ve *paramagnetik* cisimler diye adlandırılırlar. b) $\mu < 1$ ve $K < O$, maddenin içindeki magnetik akı yoğunluğu, boşluktakinden daha küçüktür. Bu gibi maddeler, magnetik alanın dışına çıkmaya çalışırlar ve *diamagnetik cisimler* diye adlandırılırlar.

Kimyasal problemlerde hacım alınganlığından çok, kütle alınganlığı, yani gr başına alınganlık

$$x = \frac{K}{\rho} \quad (\rho\text{: Maddenin yoğunluğu})$$

ve *molar alınganlık,* yani mol gr başına alınganlık

$$X_M = \frac{MK}{\rho} \quad \text{(M: Maddenin mol. ağırlığı)}$$

kullanılır.

Diamagnetizma, elektron yörüngelerinin magnetik alan tarafından kutuplanması ile teşekkül eder. Bu sıcaklıktan ârîdir ve bütün maddelerde vardır, fakat paramagnetizma mevcut olduğu takdirde bu tesîri kapatır. X_M'in bütün diamagnetik cisimler için sayı değeri çok küçüktür ve molekül yapısının belirtilmesinde fazla bir ilgi çekiciliği yoktur.

Paramagnetizma, maddenin atom veya iyon hâlinde, çiftleşmemiş elektronlarının (tek bir elektron tarafından işgal edilmiş yörüngelerinin) varlığına dayanır.

Sıcaklığın, magnetik alınganlık üzerine tesiri para ve diamagnetik cisimler için değişiktir. Paramagnetik cisimler sıcaklıktan müteessir oldukları hâlde, diamagnetik cisimler umumiyetle müteessir olmazlar. Bu husûsiyetlerine göre, maddeler üç grupta toplanabilir: a) Magnetik alınganlığı sıcaklıkla artanlar: su, alkoller gibi, b) Magnetik alınganlığı sıcaklıkla azalanlar: bütün aromatik bileşikler, c) Magnetik alınganlığı sıcaklıkla değişmeyenler.

Magnetik alınganlık, ekseriyetle Gouy metodu ile ölçülür. Maddeden alınmış ince bir silindir şeklindeki nümûne, bir elektromıknatısı magnetik alanına dik olacak şekilde, bir terâzinin kefesine asılır; öyle ki üst ucu şiddeti ihmâl edilebilir, alt ucu ise düzgün bir magnetik alan içinde bulunsun. Nümûne üzerine yüklenen kuvvet, magnetik alan içindeyken ve magnetik alan kaldırdığı zaman, ölçülen ağırlığı arasındaki farka eşittir ve diamagnetik cisimler için pozitiftir, çünkü nümûne, bu halde magnetik alanın dışına itilir. Bu, katılar ve sıvılar için basit ve uygun bir metoddur.

Honda ve Owen'ın, teferruatlı çalışmalarıyla hemen bütün elemanların magnetik alınganlığı ölçülmüştür. Bütün soy gazlar diamagnetiktir. Oksijen hariç bütün ametaller de diamagnetiktir. Kükürt, selen ve tellür oda sıcaklığında diamagnetik olduğu halde, buharları paramagnetiktir. Periyodik cetvelin A alt grup elemanları, ekseriyetle paramagnetik, B alt grup elementleri, ekseriyetle diamagnetiktir. Magnetik alınganlık, bir grup içinde atom numarasının artmasıyla artar. Nâdir toprak metallerinden lantan'dan samaryum'a kadar olanlar hâriç, diğerleri ferromagnetiktirler.

Magnetik alınganlık ölçmelerinin uygulanması, maddenin atomlarının, moleküllerinin veyâ iyonlarının çiftlenmemiş elektronlar olup, olmamasına dayanır, bu da elektronların yörüngeleri nasıl işgal ettikleri, dolayısıyla bağ yapısı ve stereokimya hakkında bilgi verir. M., özellikle geçiş elemanları ve nâdir toprak metalleri kimyâsında ehemmiyetlidir.

MAGNETON (Fr. magneton; İng. magneton), atom partiküllerinin magnetik momentlerinin ölçülmesinde kullanılan bir birim. Bir elektronun magnetik momenti için, ilk defâ Bohr tarafından hesaplanmış olan temel bir sâbit, Bohr M.'u $\beta = \frac{e h}{4 \pi m c} = 9{,}27 \cdot 10^{-21}$ erg/gauss'a eşittir. Burada e ve m, elektronun yükü ve kütlesi; h, planck sabiti ve C, ışığın yayılma hızıdır (bk. ELEKTRON, GAUSS, PLANCK SABİTİ). *Nükleer magneton* ise $\beta \cdot \frac{m}{M} = 5{,}05 \cdot 10^{-24}$ erg/ gauss'a eşittir. Burada M, protonun kütlesidir. Yörüngesinde hareket eden elektronun, p açısal momentumu tarafından yaratılan dönücü akım, $\beta = \frac{e p}{2 m c}$ olan bir magnetik moment hâsıl eder. p yerine *kuantlaşmış* $p = \frac{j h}{2\pi}$ bağıntısı konulursa $\beta = \frac{j e h}{4 \pi mc}$ olur. Burada j kuantum sayısı, j=1 alınırsa M. için, yukarıda yazılan sonuç bulunmuş olur. (E. Erdik)

MAGNETOMOTOR KUVVET (kısaltması M.M.K.), (Fr. force magnétomotrice; İng. magnetomotive force), bir magnetik devrede magnetik akı ile magnetik direncin çarpımı. Magnetik kuvvet çizgilerini (veya magnetik akıyı) geçiren yumuşak demir çekirdeklerle, elektrik akımını geçiren iletkenler arasında, önemli benzerlikler vardır. Kapalı bir solenoidin uzunluğu l, dik kesiti S, devreden geçen magnetik akı Ø, ortamın magnetik geçirgenliği μ, solenoidin sarım sayısı N ve solenoidden geçen akım şiddeti I olursa; magnetik akımın değeri

$\phi = \frac{4\pi}{10} \frac{N I}{l} \mu s$ maxwell olur. Bu eşitlik, kapalı bir elektrik devresi için olan $I = E/R$ Ohm kanununa benzer biçimde

$$\phi = \frac{4\pi/10 \cdot N I}{l/\mu s}$$

şeklinde yazılırsa (C.G.S. birimler sisteminde) $F = \frac{4\pi}{10} N I$ ye M. K. ve $R = \frac{l}{\mu s}$ ye magnetik relüktans (veya magnetik direnç), adı verilir. Ø magnetik akısı maxwell, F M.K. gilbert ve R relüktansı oersted ile ölçülürse, Ø (maxwell)$= \frac{F \text{ (gilbert)}}{R \text{ (oersted)}}$ olur. (E. Erdik)

MAGNEZYUM (Mg), gümüşî beyaz görünüşte metalik bir eleman. Atom sayısı 12; atom ağırlığı 24,32; yoğunluğu 1,74; erime noktası 650°C; kaynama noktası 1103°C.

M. adı, Türkiye'de Manisa (eski adı Magnesia) yakınlarında bulunan ve Magnezya (magnesya) diye anılan, M. oksidin adından gelir. Toprak alkalileri grubundan olan M., yeryüzünde en çok bulunan sekiz elemandan biri ve sanayide kullanılan metallerin en hafifidir. Ağırlığı, alüminyumun üçte ikisi kadardır; demirin ağırlığının dörtte birinden daha azdır.

M. sülfat veya Epsom tuzu, 1695'te N. Grew tarafından tecrid edildi. Sir Humphrey Davy 1808'de M.'un, malgamalarını yaptı ve cıvayı damıtarak metali tecrid etti. 1828'de A. Bussy, M.'u hemen hemen safa yakın bir şekilde, elde etmeyi başardı.

Yer kabuğunun % 2,1'i M.'dur. M.'un en çok kullanılan şekli karbonat, oksit ve klorürdür. Bunlar dolomit $MgCO_3$. $CaCO_3$, magnezit $MgCO_3$, brüsit $Mg(OH)_2$ ve karnalit $MgCl_2$. $KCl.6H_2O$ şeklinde bulunur. Ayrıca silikat mineraller hâlinde de bulunur. Bunların en önemlileri: Olivin $(MgFe)_2$ SiO_4, talk $3MgO. 4SiO_2. H_2O$, serpentin $3MgO. 2SiO_2. 2H_2O$ şeklindedir. Serpentin, ticarî amyantın (asbest) esasını teşkil eder.

M., termal yolla ve elektroliz usûliyle elde edilir. Termal usûlde M., kaynama noktasının üstünde ısıtılır ve çok yüksek sıcaklıkta bir indirgeme unsuru ile, birleşiklerinden ayrılarak damıtılır. Elektroliz usûlü ise, önceleri erimiş M. klorürün elektroliz yolu ile ayrıştırılması esasına dayanıyordu. 1941'den sonra, deniz suyundan elektroliz usuliyle M. elde edilmeye başlandı.

M.'un kullanılış alanı: Saf magnezyumun dayanıklılığı azdır. Çeşitli alaşımlar hâlinde ise, hem dayanıklılığı artmakta, hem paslanmaya mukavemeti çoğalmakta, hem de işlenmesi daha kolay hâle gelmektedir. Ticarî M. alaşımlarının başlıcaları çinko, alüminyum ve manganez ile yapılanlardır. Bunlardan alüminyumun alaşımdaki oranı % 3 - % 10 arasında değişir. Manganezin oranı % 0,1 - % 1,5; çinkonun oranı da % 0,5 - % 3 arasında olur.

M.'un en fazla kullanıldığı yerlerden biri uçak endüstrisidir. Bu alandaki kullanılışı, bilhassa II. Dünya Savaşı'nda gelişmiştir. Başlıca kullanıldığı yerler şunlardır: Uçak motorlarında eksantrik mil yatakları, radyal krank mahfazaları, yağ filtreleri ve tulumbaları, iniş takımları, pervaneler, zemin, koltuk iskeletleri ve daha birçok küçük parçalar. M., sonraları kanat yapılarında da kullanılmaya başlanmıştır.

Uçakların dışında, otobüs ve kamyon motorlarında, tramvay ve otobüs tekerleklerinde de M. alaşımları kullanılır. Bunların dışında, yazı ve hesap makinelerinin iskeletlerinde de M.'dan faydalanılmaktadır.

M.'un hafif olması, endüstride kullanılmasına da yol açmıştır. Bilhassa tekstil makinelerinde çok kullanılır. Bunun dışında oyuncakçılıkta, evlerde kullanılan elektrik süpürgelerinde, fotoğrafçılık ve sinemacılıkta da önemli yeri vardır.

M., çok parlak bir ışık vererek yanar. 0,297 mm çapındaki bir M. teli yandığı zaman, 74 mumluk ışık verir. Bu göz kamaştırıcı ışıktan fotoğrafçılıkta ve aydınlatma fişeklerinde faydalanılır. İçine M. talaşı konarak yapılan ampuller, güneş ışığına benzeyen bir ışık çıkarır, böylece resim çekmeyi kolaytaştırır. Fotoğrafçılıkta flaş (flash) denen bu ışık, eskiden tamamen magnezyum flaş ampulleriyle sağlanırdı. Bugün, elektrikli flaş kullanılmaktadır. Ayrıca M. tuzu, odun talaşı ve potasyum kloratla karıştırılarak yakılırsa, uzun süreli bir aydınlatma aracı olarak kullanılabilir.

M.'un çeşitli birleşikleri tıpta müleyyin ve müshil; mide ve barsak antiseptiği olarak kullanılır. M. birleşikleri, mide asitliğine ve alerjiye karşı da faydalıdır. M. tuzları, sinir sistemi üzerinde etkilidir; çocuklarda bazı hastalıklardan sonra beliren ve sar'aya benzeyen rahatsızlıklarda faydalıdır. M. sülfat açık yaraların tedavisinde kullanılır. (O. Yüksel)

MAGNİTSKİY veya MAGNİTSKİY, Vasiliy Konstantinoviç (Yahrino, Kazan 1839 - Şumatovo, Yadrinsk 1901), Çuvaş dili uzmanı, etnograf ve tarihçi. Kazan Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde okumuştur (1858 - 1862). Çuvaşların tarihi, etnografyası ve arkeolojisi üzerine birçok yazılar yazmıştır. Yazılarında N. İ. Zolotnitskiy (b. bk.) sözlüğüne girmeyen, birçok verilere rastlanır. Çuvaşlar arasında kullanılan eski özel adları da toplamıştır *Materialı kobyasneniyu staroy çuvaşskoy veri* (Eski Çuvaş dilinin açıklanması üzerine materyaller) [1881] adlı eseri anılmaya değer. (H. Eren)

MAGNUS, Olof Mansson (Linköping 1490-Roma, 1557), İsveçli coğrafyacı ve kartograf. 1517'de papaz olan M., kiliseden Luthercilikle savaşma emrini almış ve bu maksatla, Skandinavya'nın Kuzey bölgeleri ile Finlandiya'yı gezmiştir. Fakat bu gezisinde, her şeyden daha çok, coğrafî bilgi toplamıştır. İsveç Kralı Gustav Vasa, protestanlığı kabûl edince, Roma'da bulunan M., artık İsveç'e dönmemiştir. Venedik'te 1539'da yayınlanan *Carta Marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum* (Kuzey toprakları ve orada bulunan şaşılacak şeylerin tasviri ile bu bölgeye ait deniz haritası) adlı eserinde, Kuzey Avrupa'ya dair, ilk coğrafî bilgileri vermiştir. Bu eserini, tarihî bakımdan, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Kuzey milletleri tarihi) [1555] isimli eseri ile tamamlamıştır.

MAGNUSSON, Finnur (Skalholt 1781 - Kopenhag 1847), İzlanda'lı edebiyât bilgini. Eski İzlanda edebiyâtı uzmanı olan M., 1815'te Kopenhag üniversitesinde profesör olmuştur. Başlıca eseri: *La doctrine de l'Edda et ses origines* (Edda'nın öğretimi ve bunun başlangıçları) [1824 - 1826]. Kuzey Skandinavya mitolojisinin, sistemli bir açıklanması olan bu eserde tanrılar, tabiat güçlerinin senbolleri olarak anlatılır. Ayrıca, *Lexicon mythologicum* (Mitolojik sözlük) [1828]; *Monuments historiques du Groenland* (Groenland'ın tarihî anıtları) [1838 - 1845] adlı eserleri de vardır.

MAGOSA (Coğ.) (İt. Famagosta, İng. Famagusta, Yun. Ammokhostos), Kıbrıs'ın doğu kıyısında, aynı adı taşıyan koydaki şehir. Nüfusu: 38 000 (1964). Balıkçılık ve ticaret merkezi olup, nârenciye ihraç eder. Yiyecek maddeleri sanayii vardır. Kıbrıs'ın doğusundaki en işlek ihrâcat limanıdır. Turistik merkezdir.

Hellenistik devirdeki, Eski Salamis şehrinin bulunduğu yere yakın olarak, 274 te kuruldu. M., Orta Çağ'da Venediklilerin, Cenevizlilerin sömürgesi oldu. Luisignanlar hânedânı zamanında ise, Kıbrıs'ın başşehri idi. Osmanlı Türkleri, on bir ay süren bir muhasaradan sonra, 1 Ağustos 1571'de şehri zaptettiler. M., Osmanlıların idâresinde, bir sancak merkezi idi. 1945 - 1948 yıllarında İngilizler, Filistin'e izinsiz girmeğe çalışan Yahudileri, şehre yakın bir toplama kampına kapamışlardır. M.'da, Osmanlı mimarisi üslûbunda olduğu kadar, gotik üslûpta da birçok yapılar vardır. Bunlar arasında, Orta Çağ mimarisinin güzel örnekleri de yer alır. M.'nın surlarının bir

MAGOSA : XVII. yüzyıl Türk Türbesi

tarafı denize ve üç tarafı da karaya bakan, büyük ve tarihî kalesi pek meşhurdur. Bu kalenin surları dışına şimdi kurulmuş olan yeni şehir, Maraş adını taşır. 20 temmuz 1974'te Kıbrıs'a yapılan Türk Barış harekâtı sırasında M., Kıbrıs Federatif Devleti'nin Türk bölgesinde kalmıştır.

MAGOSA : Ak Kule Mescidi (1618)

MAGRİB, çeşitli görüşlere göre sınırları değişen, fakat genellikle Akdeniz, Mısır, Sahrâ-yı Kebîr ve Atlas okyanusu ile çevrili Kuzey - Afrika ülkelerine verilen ortak ad. Batı ülkeleri, Doğu (Maşrik)'nun dışında kalan ülkeler. M. deyimi, en geniş sınırlarıyle doğuda Mısır'ı da içine alarak, Kızıldeniz'den batıda Endülüs (İspanya ve Portekiz)'ün de katılmasıyle Pirene dağlarına kadar yaygınlaştırılabilir. Buna karşılık, en dar kavramıyle Kuzey Afrika'nın üç ülkesi (Tunus, Ceyâzir ve Fas), yâni Atlas ülkelerinden ibâret Berberiye toprakları olarak da işâret edilebilir. M. deyimi ile birlikte İfrikıye, Berberiye adları, müterâdif olarak kullanılmaktadır. Umumiyetle M.'in kuzey ve batı sınırları sâbittir. Yâni Bahr-i Rum (Akdeniz) ve Okyanus (Atlas Okyanusu) bu iki sınırı tesbit etmiştir. Ancak, güney sınırları ile doğu sınırları geçmiş çağların anlayışlarına göre, yer değiştirmiştir. En yaygın görüşe göre bu sınır, güneyde Sahrâ'nın tabiî yapısı olan Erglere (Areg), yâni, Büyük Sahrâ'nın dokuzda birini teşkîl eden kumullarla örtülü alanlara kadar uzanır. Gerçekte, bu ergler aynı zamanda etnoloji ayrılığında, Berberlerin ülkeleri ile zenciler diyârını da birbirinden ayıran sınır olmaktadır. Buna göre, M.'in güney sınırı, Atlas kıyılarından başlayıp Nil'e kadar, batı - doğu doğrultusunda uzanan ve en dar yeri üç günlük bir mesâfe teşkil eden erglerden, onların üzerinde bulunan taşlıklardan (el - Hamade) geçmektedir. Buna göre, Mısır vâhaları ile Hamadet Tinger, Hamadet el - Hamra, Hamâdet Muzruk, Tassili, Vâdî Sevra'ya kadar uzanan ergler, M.'in güney sınırını teşkîl ederler. Bu arada Bude, Tamentit, Gurera, Gadamis ve Fizan gibi vâhalar, Sahrâya bağlı bölgeler olmakla beraber, M. ülkeleri arasında sayılmaktadırlar. M.'in doğu sınırına gelince, genellikle Barka ile Akabetü'l - kebîr'e, yâni hemen hemen bugünkü Mısır sınırı ile tahdît olunan çizgi kabûl edilmektedir. Gerçekte de M. halkı, Mısırlıları kendilerinden saymamakla, M.'in etnolojik sınırlarını da kendiliğinden tesbit etmiş bulunmaktadırlar. M., eski coğrafyacılara göre altıncı iklimde (Türkiye - 7. iklim) bulunmakta olup, önce üç bölgeye ayrılmaktadır: M. eş - Şarkî, Mısır sınırından Trablus - Garb'de Zuvila'ya kadar olan bölge; M. el - Evsât Becâye'ye kadar uzanan bölge; M. el - Aksâ ise, Muluye'ye ve burada Asfi ve Deren'e kadar uzanmakta olup, Doğu, Orta ve Uzak M. bölgeleri adını taşır. Bk. LİBYA, TUNUS, CEZÂYİR ve FAS.

MAGROU, Joseph (Béziers 1883 - Paris 1951), Fransız hekimi ve botanikcisi. Pasteur enstitüsünde fitopatoloji ve mikoloji (bitki hastalıkları bilgisi ve mantar bilgisi) servisine girmiş, bitki dokuları kültürünün öncülerinden biri olmuştur. Bitkilerde bulunan urları ve bitki imünitesini incelemiş virus'lu hastalıklara karşı savaş için bir metod hazırlamıştır. 1945'te Fenler Akademisine de üye olmuştur. Başlıca eserleri: *Des orchidées à la pomme de terre, maladie des Végétaux* (Orkidelerden patatese, bitkilerin hastalıkları).

MAGUS (Lat. - Yun. Magos = Kâhin, sihirbaz'dan), Medler ve Farslar'da müneccim ve Zerdüşt (Zarathushtra) din adamları. Bunlar, Farslarda ayrı bir oymak (aşiret) teşkil ederlerdi. M., din hakkında, kehânet usûllerinde, astrolojik ve genel olarak bütün alanlardaki bilgilere vâkıf kimselerdir. Bunların pek eski zamanlardan beri var oldukları ve Zerdüşt'ün onları ancak reforme etmiş olduğu sanılır. İsa'nın doğumunda ona tapınmak için Beytüllahm'e gelen M.'lar veya M. Krallarının, İran dışında, Arabistan'dan gelmiş müneccimler olduğu sanılır. Bu düşünceler, Yahudiler arasında yaygın olan, bir Mesih'in geleceğine dâir faraziyelerin ileri sürüldüğü bir dönemde daha çoktur.

MAGYARÓVÁR (Coğ.) (şimdi Moson magyaróvár; Alm. Altenburg), Batı Macaristan'da bir şehir (Györ - Sopron ilinde). M., Avusturya sınırına yakın, Leitha ırmağı üzerindedir. Nüfusu: 21 200 (1963)'dür. Endüstri alanında metalcilik, iplikçilik ve dokumacılık ağır basar.

MAĞARA, bir yamaca veya kaya içine doğru uzanan genişçe, tabiî kovuk, in. M.'nın tavanı, tabanı, duvarları ve dışarıya açılan bir kapısı vardır. M.'ların içinde birbiri ardınca bazı yerde de üst üste kat kat salon biçiminde oyuklar, yeraltı yolları bulunur. M.'nın tavanından sarkan sütunlara sarkıt

(b. bk.), tabandan yükselen sütunlara ise dikit (b. bk.) denir. Bazı M.'ların içinden dereler geçer, çağlayanlar bulunur, göllere bile rastlanır. Bunlara M. deresi, M. çağlayanı, M. gölü adı verilir.

M.'lar karstik yer şekillerinin bulunduğu bölgelerde görülür. Suların kalkerli tabakalara sızması, yeraltında akarsu ağlarının meydana gelmesine yol açar. Suların aşındırıcı tesiri ile boşluklar, dehlizler meydana gelir. Bunların genişlemesi ile M.'lar teşekkül eder.

M.'ların bu şekilde meydana gelmiş çeşitlerinden başka, deniz M.'sı, lav M.'sı ve buz M.'sı gibi çeşitleri de vardır.

Deniz M.'ları, yumuşak kayalıkların denize bakan yamaçlarında sürekli olarak buraya vuran dalgaların tesiriyle meydana gelmiş M.'lardır.

Buz M.'ları, buzullarda, buzdağlarında buzların bazan eriyip bazan donması ile teşekkül eden geniş oyuklardır.

Lav M.'ları, yanardağların ağzından ve yamaçlarından akan lavların donması ile meydana gelen M.'lardır.

Avrupa'da Pireneler'deki Pierre Saint - Martin uçurumunda bulunan M.'nın yüksekliği 180 m, uzunluğu 200 m'dir.

Belçika'daki Han M.'sındaki Dome odasının uzunluğu ise 150 m, yüksekliği 129 m'dir.

Yugoslavya'daki Postoyna M.'larının bir kısmında elektirikli küçük bir tren işlemektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Kentucky'deki Mammoth cave (Mamot M.'sı) dünyanın en ilgi çekici M.'larından biridir. Galerilerinin uzunluğu 100 km'yi bulur. New Mexico'daki Carlsbad M.'ları da dünyanın mühim ve turist çeken M.'larından biridir.

M.'lar birçok bakımlardan incelenmeye değer tabiat parçalarıdır. Buralarda jeologlar, arkeologlar, zoologlar, antropologlar, mineraloglar, hidrologlar konuları ile ilgili çeşitli araştırmalar yapmaktadırlar.

Buzul devrinin sonlarında yaşayan tarih öncesi insanı için M.'lar en gözde barınaklardı. Bunların zeminlerinde yapılan kazılarda, tarih öncesi devre âit önemli keşifler yapılmıştır. İspanya'daki Castilla M.'sı, Fransa'da, Dordogne'daki Eyzies - de Tayac, Menton'a yakın Grimaldi M.'sı bu çeşit keşifler yapılan M.'lardandır.

Altamira, Lascaux, Font - de - Gaume M.'larının duvarlarında da sanat bakımından büyük değer taşıyan boya ve kazı resimler bulunmuştur. Bu eserlere M.'ların çıkış yerlerinden epey uzakta da rastlanılabilir.

M. duvarlarındaki bu resimler genellikle hayvan resimleri olup, bugünkü sanatçıları şaşırtacak kadar olgunluk göstermektedir.

Bilginler, M.'da yaşayan tarih öncesi adamlarının resim çizmek ihtiyacını neden dolayı duyduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir: Bu bilginlere göre, tarih öncesi insanı, avlarda başlarından geçeni ve bu esnâda duydukları heyecânı kaya üzerine kazarak belirtmeye çalıştıkları gibi, öte yandan buna birtakım dinî duygularla da ihtiyaç duymuşlardır. Tarih öncesi insanının inancına göre, korku, heyecan bu şekilde tesbît edilince cansızlaşır, bir totem hâline gelirdi. Tarih öncesi adamı, böylelikle kendisini yeni tehlikelere karşı koruyabileceğine de inanmıştır.

Duvarlara kazıma ve boyama suretiyle yapılan bu resimler umumiyetle av sahnelerini ve av hayvanlarını gösteren resimlerdir.

Tarih öncesi insanının, vahşi hayvanlardan ve soğuktan korunmak için M.'ları barınak olarak seçmeleri sonucu bir M. devri meydana gelmiş, bu devirde M. adamı avcılık yapmış, avladıkları hayvanların tesirleri ve akarsulardan yakaladıkları balıklarla beslenmişlerdir. M.'larda kalan kemik kalıntılarından anlaşıldığına göre ren geyiği, at, aslan, ayı, koyun gibi hayvanları avlamışlar, çiftçilik yapmayı henüz bilmedikleri için, hayvanları da evcilleştirememişlerdir. Ancak ateşi bildikleri için, M.'ları hayvan yağlarından yaptıkları kandillerle aydınlatmışlardır.

Çeşitli ilim dallarını ilgilendiren M.'ların, her ilim dalı yönünden incelenmesi, araştırılması sonucu M. ilim dalı doğmuştur.

M. ilim terimi, ilk defâ 1890 yılında arkeolog Emil Rivière tarafından ortaya atılmıştır. Bu ilmin öncüleri arasında 1774'te Bavyera M.'larında kazılar yapan Esper ile 1810-1857 arasında Karst'ta yeraltı araştırmaları yapan Avusturyalı Schmidt'i anmak gerekir.

M. ilminin spor ve ilim olmak üzere iki ayrı yönü vardır: Bu işi yalnız spor gayesi ile yapan M. mütehassıslarının çokluğuna karşılık, bu ilmin çeşitli dallarında ihtisaslaşmış gerçek M. âlimleri hemen hemen yok gibidir.

1884'ten sonra Avusturya hükûmeti bazı M. ilim adamlarını Moravya'da çalıştırmıştır. Bilhassa 1888'den sonra Eduard Alfred Martel'in çalışmaları sonucu M. araştırmaları bir ilim niteliğini kazanmıştır.

Elli yıl süreyle Kafkasya'dan Kayalık Dağlara, Portekiz'den Norveç'e kadar 1500 M.'da araştırma ve incelemeler yapan Eduard Alfred Martel, hazırladığı birçok not ve makaleden başka *Abimes* (Uçurumlar) [1894] ve *Nouveau Traité des Eaux Sauterraines* (Yeraltı akarsuları üstüne yeni inceleme kitabı) [1921] adlı iki mühim eser vermiş, ayrıca bu konuda yirmiye yakın başka eser de yazmıştır.

1895'ten sonra Edouard Alfred Martel bir M. ilmi derneği kurmuş, bu dernekte M. araştırıcılarını biraraya getirerek, "Spelunca" adlı bir de dergi yayımlamıştır. Bu derneğin çalışmaları I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüş, 1930'dan sonra Robert Joly'nin gayretiyle yeniden faaliyetine devam etmiştir. Savaş sonrası ilk çalışmalar da Norbert Casteret tarafından yapılmıştır.

1920'den sonraki ünlü M. âlimleri arasında A. Belin, Banone, Louis Balsan, André Bourgin, Jo Berger, Raymond Gaché, Prof. Bernard Gèze, Guy de Lavaur, Michel Retrone, H. P. Guérin, Georges Lepineux, Félix Trombe, Max Cosyns adları anılmağa değer M. âlimleridir.

MAHABBET (Ar.) "sevgi, arılık, öz temizliği, beyazlık, belirmek, gerekli olmak, saklamak ve sakınmak" anlamlarına gelen bir söz. Türkçede "muhabbet" tarzında kullanılagelmiştir. Tarîkat erbâbı, mevlevîler ve eski edebiyât mensupları bu sözü, "tasavvufî sohbet" anlamına kullanırlar. Bektâşîlerdeyse "içkili ve müzikli sohbet meclisi" ne denir. Sohbette Bektâşî baba bir konu açar, buna ilişkin sorular sorar, cevabını alır ve ancak bir kişi söz söyleyebilir. İki kişinin konuşması, sofradakilerin birbirleriyle konuşmaları caiz değildir; birinin sözü bitmeden bir başkası söze başlayamaz. Fısıltıyla dahi konuşulamaz. M. sıkı bir disiplin içinde, tıpkı dinî bir tören şeklinde yürür. Arada bir, baba yahut babadan izin alan biri, bir nefese başlar (bk. NEFES). Saz yâhut başka bir müzik âleti çalan varsa nefese o çalgıyla katılır, bilenler hep bir ağızdan söylerler. Nefeste dem alınacak bir söz geçerse baba, önündeki kadehi alıp içer, sâkiye sunar, sâki herkese birer birer, ilk defa

sunduğu gibi verir. Sonunda kendisi içer ve gene kadehi dol durup babanın önüne, sofraya koyar. Bu nefesin aynı mısraı tekrarlanır ve sonra öbür mısraa geçilir. Sâki, demli yani sarhoş olmaya başladığını anlayan kişiye, dem veriyormuş gibi boş kadeh sunar, yâhut az verir. Buna karşı itiraz edilemez.

Kadehin birer birer ve sırasıyle herkese sunulmasına Dîvân Edebiyâtında "Devr-i Meclis" denmiştir. M. olgunlaştıkça babadan müsaade alınarak semâ (b. bk.)'a kalkanlar olur; semâ'a kadın da katılabilir. Semâ sırasında semâ nefesi okunur. M. devam ettikçe dervişlerden yâhut kıdemli muhiblerden biri, ayakta ve kapı yanında niyâz vaziyetinde durur. Buna "gözcü" denir. Gözcü, birbiriyle konuşan, kadınlardan birine uygunsuz bakan, yahut demli (sarhoş) olan, hafif bile olsa bir taşkınlık eden olursa, yanına varıp usulca onun sağ omuzuna, sağ eliyle dokunur. O zat hemen kalkıp dâra durmak, yani orta yerde babanın karşısında niyâz vaziyetine geçmek zorundadır. Gözcüye itiraz edilemez. Gözcü, babaya, bu canın kusurunu söyler baba da ona hemen bir cezâ verir. Bu cezâ, yapılan kusûra göre bir miktar dem alıp getirmek, meclisten çekilmek, hattâ bazı kere tarîkaten düşkün olmak, yani belli bir süre yâhut temelli olarak aynı cemlere, M. meclislerine katılmamak şeklinde olabilir. Temelli düşkün olan, öbür tekkelere de bildirilir. O kişi, ancak Hacı Bektaş tekkesindeki Dedebaba tarafından bağışlanabilir. Baba, arada bir gözcüye de dem sundurur, lokma, yâni meze verdirir. Gözcü yorulunca, yerine başkası geçer. Bu meclis geç vakitlere, hattâ sabaha kadar sürer. Fazla demli olanı gözcü götürüp yatağına yatırır. Sonunda sofraya yemek gelir. Baba ilk gülbangi çeker; yemek bitince de son gülbangi çekip sofraya niyâz ederek kalkar. Herkes de aynı tarzda kalkıp hazırlanan yataklarına giderek vahdete (uykuya) dalar. Yemek, bir tas ve bir sahandan yenir. Yemek usullerine uymak da gereklidir. M. meclisi, Bektâşî olmak isteyen ve "âşık" denenler için bir imtihan meclisidir. Gözcü âşıkın hareketlerine aldırmaz, sâki de ona fazlasıyle dem sunar. Böylece âşık sarhoş edilir; hareketleri, sözleri kontrol altına alınır. Bir çok M. meclislerinde bulunan âşık kendini kabûl ettirirse, iki yâhut bir "yol rehberi" denen muhibbin de kefâletinden sonra tarîkate alınır. Yâhut da sözleri ve hareketleri yüzünden, bir daha meclislere ve tabîatiyle de tarîkate alınmaz. Son zamanlarda birçok Bektâşi tekkelerinde gözcülük yoktu, disiplin de bozulmuştu. Hattâ İstanbul'da Rumeli Hisarı'ndaki Bektâşî tekkesinde, M. meclisi masada kurulmaya, mihmanlar sandalyede oturmaya, ayrı kaplarla meze ve yemek yenmeye başlanmış ve bu, eski ve erkâna bağlı Bektâşîler tarafından şiddetle kınanmıştı. Alevîlerde bu çeşit M. meclisi, hattâ "mahabbet" terimi yoktur (bk. KIZILBAŞ). Eski okur-yazarlar arasında, rakı içilirken kadeh kaldırılarak "mahabbete" sözüyle içilmesi de âdetti. (A. Gölpınarlı)

MAHĀBHĀRATA [Sanskr. = büyük Hindliler], Sanskrit dilinde bir Hind millî destanı. 200 000 mısrai içine alan bu şiir, 18 şarkıya ayrılır. Vyasa'ya atf edilir. Aynı hânedânın iki dalı olan Kaurava ve Pandava âilelerinin iktidarı elde etmek için birbirleriyle savaşını anlatır. Pandava âilesi rakîb âileyi yok etmekle beraber, kendisi de hemen hemen yok olur. Destan, ahlâkî düşüncelerle biter. Asıl hikâye sık sık episod (hikâyecik)'larla kesilir. Bu episodların en mühimleri "Nala ve Damayanti" (adlar) başlıklı aşk hikâyesi ve

MAHÂBHÂRATA : Mahabbarata destanını canlandıran tahta üzerinde modern bir Hind gravürü (1907'de Hindistan'ın güneyinde çıkan Sankritçe baskısından)

"Bhagavadgita" (yüce varlığın şarkısı) başlıklı dinî bir didaktik (öğretici) parçadır. M. başlığı ilk defa M. Ö. IV. yüzyılda anılır; eser son şeklini en geç M. S. IV. yüzyılda almış olsa gerektir.

MAHAÇKALE, Sovyetler Birliği'nde Dağıstan halk cumhuriyetinin başkenti. Hazar Denizi kıyısında bulunan M.'nin nüfusu 119 000'dir. Balıkçılık gelişmiştir.

MAHALLEBİ (Ar. süt anlamında *halib*'den), bir süt tatlısı. Pirinç unu ve şekerle yapılır. Pelte kıvamında olur. Süt katmadan, su ile yapılanlarına *su M.'si* denir. Bu çeşit M. üzerine pudra şekeri veya bal, pekmez konarak yenir. M. pişirilirken içine vanilya, damla sakızı vs. de konabilir.

MAHALLETÜ'L - KÜBRÂ (Coğ.) (Arapça, Al - Mahallat - al Kubrâ), Mısır'da bir şehir. Nil deltasının Garbiye bölgesinde bulunur. Nüfusu 178 000 (1966)'dir. Tekstil endüstrileri vardır.

MAHAN, okunuşları itibariyle biraz farklı olarak biri Horasan'da, öteki Kirman'da bulunan iki kasabanın adı. Mahan veya Mahvan. Horasan'da Murgab ırmağı üzerinde Merv-i Şahican (bk. MERV) şehrinin varoşlarından bir kasaba olup, İslâm tarihinde Ebû Müslim-i Horasanî'nin 746'da Emevî sal-

tanatına karşı çıkardığı ayaklanmanın başlangıç noktası olarak bilinir. Bk. EBÛ MÜSLİM. Asıl adının Macan olması daha doğru kabûl edildiği gibi, Mahvan adının da Mahuvan veya Mahuvana olması muhtemeldir. Ebû Müslim'in M.'daki ilk faâliyetleri için bk. J. Welhausen, *Arap Devleti ve sukutu.* Çev. F. Işıltan, Ankara, 1963, s. 248 - 251. Ebû Müslim'in Emevîlere karşı elde ettiği başarı üzerine burada inşâ ettirdiği cami, Moğol istilâsına kadar kalmıştır. M., bilhassa Selçuklular devrinde Oğuzların yerleşme alanlarından biri olmuştur. Asıl şehrin merkezi de bu yıllarda buraya kaymış, Selçuklu devrinde şehir, Gâvur kale, asıl Merv ve Sultan kale, yâni M. olmak üzere iki büyük bölüm teşkîl etmiştir. Oğuz Türklerinin M.'a olan bağlılıkları, daha sonra meydana getirdikleri yeni bir imparatorluğun, Osmanlı devletinin kuruluşuna dâir menkabede kendini bütün gücüyle göstermiştir. Bk. KAYI, ERTUĞRUL GAZİ, SÜLEYMAN ŞAH, OSMANLI DEVLETİ.

Türklerin M. üzerindeki ilgileri Moğol istilâsından sonra da devam etmiştir. Timur'un oğlu Şahruh 1409'da burasını âdeta yeni baştan binâ ettirmiştir. Asıl Merv'in batı yönünde olan M., bundan sonra Abdullah - Han Kale adiyle tanınmıştır. Şehir, Sultan Sencer'in türbesi, Ebû Müslim'in inşâ ettirdiği eyvan ve Timurluların yaptırdıkları sur ve kütüphâne ile tanınmıştı. Bugün M. yani Sultan-kale, moloz ve toprak yığınları, kırık dökük tuğla, çini, sırça, çanak ve çömlek parçalarıyle kaplı bulunmaktadır. Şehrin ortasında geçmişin ayakta kalan tek hâtırası, Sultan Sencer türbesinin harâbesi görülür. Şehir XVIII. yüzyılın ortalarında Buhara emîri Şâh Murâd tarafından tahrîb edilmiş, halkı da başka yerlere sürülmüştür. 1884'te çevresiyle birlikte Rusların eline geçmiştir. Hâlen Türkmenistan'ın Bayram Ali kolhozuna bağlı bulunmaktadır.

Mahan-i Kirman (bugünkü telaffuzla Mahun), İran'ın Kirman eyâletinde, Kirman şehrinin iki konak güney-doğusunda bir kasabadır. Bilhassa Nureddin Nimetullah-i Velî'nin mezarı ve dergâhı ile Fransa kralı IX. Charles'in doktoru Nostradamus'un kabrini saklamakla tanınmıştır. Makdisî'nin tarifine göre, X. yüzyılda kasaba, hendek ve surla çevrili, câmi-i kebîri bulunan bir Arap şehri iken, bugün İranlılaşmıştır.

MAHAN (Möhen), Alfred Thayer (West Point 1840-Quogue 1914), Amerikalı amiral ve denizcilik tarihçisi. Newport deniz harp okulunu iki defa (1866 - 1888 ve 1892 - 1893) idare etmiştir. Teorileri, Birleşik Devletler deniz güçlerinin gelişmesinde büyük rol oynamış; deniz stratejisi hakkında eserler de yazmıştır. Başlıca eserleri: *The influence of seapower upon history* (Deniz Gücünün Tarih Gücüne Tesîri) (1660 - 1783) [1890]; *The influence of sea power upon the French Revolution and empire* (Deniz Gücünün Fransa Devrimi ve İmparatorluğu Üzerine Tesîri) (1793 - 1812) [1897]. M., Almanya, İngiltere, Japonya ve başka ülkelerde de tanınmıştır.

MAHARACA (Maharajah. Maharadjah), Türkçede daha çok Mihrâce olarak tanınan ve bugün büyük Hind prenslerine verilen unvân. Aslında Sanskritçe bir unvân olup, "Güneş kral, krallar kralı, hanlar hanı, pâdişâh-i felek - makam" gibi ululuk ve üstünlük belirten bir ünvân idi. Raca, radj, radjah gibi kral veya prens'ten üstün ve onlara hâkim Hintli hükümdarlara mahsûs ünvânlar arasında sayılıyordu. Türk - islâm hâkimiyeti döneminde ise müslüman olmayan Hindu prenslere verilen ünvânlar arasında yer alıyordu. Bk. RACA. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHĀRĀSHTRA (coğ.), Hindistan'ın, Oman denizi üzerinde, Maysur'un kuzeyinde bir eyâleti. Yüzölçümü 307 358 km², nüfusu: 45 312 000 (1966); başkenti: Bombay. M., Konkan adını taşıyan dar kıyı ovasını, Batı Ghâtları'nın kuzey bölgesini ve Dekkan'ın bir kısmını içine alır. Eski M. imparatorluğu VII. yüzyılda kurulmuş; X. yüzyılda Kalyâni Châlyukya'ları tarafından fethedilmiş; XII. yüzyılda tekrar bağımsızlığını kazanmış; 1318'de de Delhi Sultanlığı tarafından ilhâk edilmiştir.

MAHARATA'LAR, Hindistan'da Dekkan yarımadasında, geniş bir bölgede yaşayan ve Hindistan tarihinde XVII. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar mühim bir rol oynayan bir kavim. İskit-Dravit karışımı kavimler topluluğuna mensup olan M., Hindistan'ın savaşçı kavimlerinden biridir. Ülkeleri bir zamanlar Maharaştra adını taşımakta olup, burası, Dekkan'da Narbada ve Tepti nehirleri arasında uzanan Satpula Sıradağları'nın güney kesimi ile Veynganga Irmağı ve yarımadanın batı kıyıları ile sınırlanan bölgedir. Bu alanda dağınık bir şekilde yaşamakta iseler de, Goa'nın kuzeyindeki Konkan kıyılarında toplu olarak yaşarlar.

M., genellikle, Hindu dinindedirler. Yaşadıkları bölgenin sarplığı, ikliminin sağlamlığı ile savaşçı bir yaradılışa sahip olan M.'ı bilindiğine göre, ilk önce Şahci adını taşıyan bir raca teşkilâtlandırmıştır. Daha sonra onun oğlu Sivaci'nin çevresinde toplanarak Dekkan Hindu'luğunun, hattâ bütün Hinduluğun istiklâl azmini temsil eden bir devlet meydana getirdiler. Sivaci, çevresindeki müslüman egemenliklere karşı çok savaşçı askerleri ile akınlar tertipleyerek yağma ve talanlarla zenginleşmekte, askerî gücü gittikçe artmakta idi. Ölümüne doğru, M. ordusu 30 000 - 40 000 atlıya ulaşmıştı.

M.'ı, tarihte, önce Nizamşahlıların hizmetinde görmekteyiz. Ancak, 1630'da başbuğları Cadu'nun Mürteza Nizamşah tarafından öldürülmesi, bu savaşçı kavmin isyanına sebeb oldu. Bu isyan gittikçe genişledi ve Hindistan'daki Türklüğün ve müslümanlığın sosyal zayıflığından yararlanarak güçlendi. Yeni bir Hindu devletinin doğmasına yol açtı. Cadu'nun yerini alan Şahci 1636'da eli altında olan bütün müstahkem mevkileri Âdilşahlara teslim etmek zorunda kaldı ise de, oğlu Sivaci, 1657'de M.'ın başına geçti. Bu tarihte Hind - Türk İmparatorluğu ile Âdilşahlar Devleti savaşa tutuştuğu zaman Sivaci, Âdilşahlar'ın emrinde bulunuyordu.

Savaş karışıklıklarından faydalanan bu güçlü adam, topraklarını ve çevresindeki nüfuzunu genişletti. Sivaci ancak, Evrengzîb karşısında boyun eğerek, bu ünlü imparatora 500 atlı ile hizmet etmek mecburiyetinde kaldı. Fakat, 1659'da, Sivaci'nin tekrar ayaklandığı görülür. Çıkan bu karışıklıktan faydalanarak Güney Konkan ve Kolapur yöresini eline geçirir ise de, Âlemgîr'e teslim olarak, tekrar devlet hizmetine girer. Ancak 1670'te tekrar isyan eder. İmparator Âlemgir, onunla yeniden uğraşmak zorunda kalır. Fakat Sivaci, çevresine toplanan Hindu reisleri ile, artık güçlü bir liderdir. Hind - Türk imparatoruna kafa tuttuğu kadar, Âdilşahlar'ı da haraca kesecek derecede kuvvetlenmiştir. Sultan Âlemgîr'in, kuzeydeki Afridî ve Afgan isyancıları ile uğraşmasından faydalanan Sivaci, 1674'te Puna'da pek büyük şenlikler ve debdebe içinde tac giydi. Böylece, M. devleti resmen kurulmuş oldu. Bundan sonra da Sivaci, Hind - Türk İmparatorluğu'na, Âdilşahlar'a, Kutbşahlar'a karşı giriştiği devamlı mücadele sonunda, M. devletinin sınırlarını daha da genişletti. 1680'de öldüğü zaman, devletin sınırları, Surat'ın güneyinden Goa'nın güneyine kadar uzanan dağ-

lık bölgeye ve Bağlana yöresi ile Karnatik'e kadar uzanıyordu. Onun yerine, küçük oğlu Rac Rami seçildi ise de, az sonra, bir süre Hind - Türk İmparatoru'nun hizmetine girmiş olan Sambucci, onu devirerek yerine geçti. Ancak Sambucci devri, M. devleti için pek parlak olmamıştır.

Âlemgîr, Âdilşahlar ve Kutbşahlar devletlerini ortadan kaldırdıktan ve Golkanda'yı aldıktan sonra, M. üzerine yöneldi. Ellerindeki kaleleri bir bir ele geçirerek, en sonunda, Sambucci'yi de 1689 yılı başlarında yakalayıp idam etti ve oğlu Sahu'yu yanında rehin olarak alakoydu. Bundan sonra, M. devletinin başında Sivaci soyundan bir hükümdar varsa da, iktidar artık Pişeva — Pişva adını taşıyan ve ancak başbakan yetkilerine sahip bir vezirin elindedir.

Ancak, Hind - Türk İmparatorluğu tahtı için, şehzâdeler arasında süregelen kavgalar, M.'ın yeniden kuvvetlenmesine ve Sahu'nun devletin başına geçmesine yol açtı. 1719'da Bahadır Şah'ın torunu Refîüdderecât Padişah Gazi'nin tahta çıkması üzerine, M. ve pişvaların hukuku da tanındı. Böylece, M. Devleti yeniden kurulmuş oldu. M.'ın Ferruh Siyer'in tahttan indirilmesinde Seyyid Hüseyin Han'a yaptıkları yardım, böyle bir sonuç vermiş ve M., bu dönemde Puna'da oturan büyük raca Sahu ile Kolapur racası II. Sambucci ve Pişva Baci Rao gibi kuvvetli şahsiyetler tarafından yönetilmişlerdir. Buna karşılık, Hind - Türk İmparatorluğu biri Kuzey Hindistan Düzlüğü, diğeri de Dekkan Yaylası olmak üzere ikiye bölünmüş olmakla (kuzeyde Delhi Hind - Türk İmparatorluğu, güneyde Haydarâbâd Nizamlığı), 1723'ten itibaren, M. için mühim gelişme imkânları doğdu. Baci Rao, Haydar-âbâd Nizâmı Çinkılıç Han'ın kudretine karşılık zaaf içinde bulunan Delhi Sultanlığı'na yönelmeyi tavsiye etmekte idi. Bundan sonra M., yeniden akınlara başladılar. 1728'de Malva'ya yerleşen M., 1729'da Racputlara ait Bundelkent'i aldılar ve 1733'te, Ecmir'e kadar olan alanı yağmaladılar. 1736'da Baci Rao, Agra'ya çok yakın olan İtimatpur'u yağmaladıktan sonra, Delhi üzerine yürüyerek Delhi civarında, Han Cihan Bahadır Kökeldaş'ın kuvvetlerini bozguna uğrattı ise de, Vezir Kamerüddin'in ilerlemesi onun Hind - Türk İmparatorluğu'nun başkentine girmesini önledi. M.'ın Delhi ve çevrelerine devamlı akınları karşısında bunalan imparator, bunlara karşı, Çinkılıç Han Nizâmülmülk'ten yardım isteğinde bulundu. Çinkılıç Han, 34 000 kişilik ordusu ile, 1738 yılı başlarında, Baci Rao'nun 80 000 kişilik ordusunu Popal'de karşıladı. Fakat, üstün kuvvetler karşısında kuşatıldığından, açlık sıkıntısı üzerine, M.'la bir barış yaptı. Ancak, bu barış da uzun sürmedi. 1739'da Çinkılıç Han'ın oğlu Nâsır Ceng, M. akınlarına karşı Dekkan'ı savunmağa çalıştı. 1758'de, M. ilk defa Lâhor'a girdiler. Bu sırada M. devleti, en güçlü zamanını yaşar. Artık ülkeleri, Dekkan'ın batısına, kuzeyde Çambal, Camnu ve Benares'ten epeyce ileride olan Gence ırmaklarına kadar dayanmış bulunuyordu. Godaveri Irmağı'na dek bütün merkezî Hindistan egemenlikleri altına girmiş, doğuda Orissa eyâletine hâkim oldukları gibi, Agra ve Delhi'de de nüfuzlarını kurmuşlardı. Bu durum karşısında, Hindistan'daki İslâm egemenliğini korumak için, Afgan lideri Ahmed Şah Abdâlî 1759 yazında Pencab'a girdi ve, M. birliklerini püskürterek, Lâhor'u kurtardı. Delhi'ye doğru çekilen Sindia ordusunu kovalayarak, bunları Barari Gat'da tamamen bozguna uğrattı. Öte yandan Cihan Han da Skenderabad dolaylarında bir Holkar ordusunu yok etmekle, M.'ın Kuzey Hindistan'daki nüfuzlarını kırmış oldu. Kuzeydeki yenilgiler M.'ın merkezi Puna'da duyulunca Afganlara karşı büyük bir ordu hazırlanmasına karar verildi. Buna karşılık, Hind müslümanları da Afgan ordusunun çevresinde toplandılar. M. ordusu, doğruca Delhi'ye girerek şehri yağma etti. Hattâ Hindistan'ın en büyük evliyalarından Şeyh Nizâmeddin'in türbesi de bu arada tahrib edildi. Nihayet iki ordu, 1761 Ocak ayında, Panipat'da üçüncü defa karşılaştı (daha öncekiler; 1526'da Babur'un, 1556'da Ekber'in atabeği Bayram Han'ın savaşlarıdır). M., bu savaşta ağır bir yenilgiye uğradılar; tahminen, 100 000 kişi kaybettiler. Bu bozgun kuzeydeki M. devletlerinin ufalmasına, sarsılmasına yol açtı. Fakat az sonra, Hind müslümanları arasındaki çekişmeler, onların eski güçlerini sağlamalarına fırsat verdi. Aradan 10 yıl geçince eski güçlerine tekrar kavuşan M., 1772'de Hind - Türk İmparatorlarını —kısa da olsa— himayelerine alabilecek bir kudrete ulaşmışlardır. Pişva Mado Rao'nun ölümü üzerine güneye çekilen M.'dan kurtulan İmparator II. Şâh-ı Âlem, 1782'de, bu defa Sindia M. devleti hükümdarı Mahadaci'nin hâkimiyetine girdi. Bundan sonra, 1794'e kadar, Hind - Türk İmparatorları fiilen Sindia M. devletinin himayesinde kalmışlar; M., resmen Hindistan'a hâkim olmuşlar ve Sivaci ile Baci Rao'nın tasarılarını gerçekleştirmişlerdir.

M., tarihleri boyunca, Osmanlı, Portekiz, Fransız ve İngiliz tüccar ve sömürgecilerine karşı da savaşlarını sürdürmüşlerdir. 1749'da Şahu Fransızlarla, 1772 - 1775'te Bombay için İngilizlerle, 1780 - 1781 Sindia M. devleti Gwalyûr kalesi ve Basseyn limanı için yine İngilizlerle, 1782'de Portekizlilerle olan mücadeleler buna örnek teşkil eder. M. üzerinde İngilizlerin ilk büyük başarısı, 1780 - 1782 yıllarındaki savaşlardan sonra imzalanan Salbai andlaşmasıdır. Gerçi bu andlaşmada İngilizler, Salset ve çevresindeki üç adacığı almakla yetinmişlerdir. Fakat M.'ı kendilerinden başka bütün Avrupalı devletlerle ticarî münasebet kurmaktan menederek, onlar üzerinde ekonomik egemenliklerini kurmuşlardır. 1800'de Puna'daki Pişva Nana Fendaviş ölünce, Sindia ile Holkar M.'ı, Puna'ya egemen olmak için biribirlerine düştüler. Bu da İngiliz askerî ve siyasî egemenliğinin yerleşmesini kolaylaştırdı. 1802'de Holkar, Puna civarında, Sindia kuvvetlerini ezdi. II. Baci Rao, Basseyn'e kaçarak, İngilizler'in himayesine girdi. Holkar'ın baskısı kalkınca Baci Rao, İngiliz nüfuzundan kurtulmak için harekete geçmişse de, M. arasındaki eski birlik ve beraberliğin artık ölmüş olduğu görüldü. Lord Wellesley karşısında yenilen II. Baci Rao, bir yandan kendi ordusu yerine İngiliz ordusuna bakmak yükünü kabûl ederken, 1804'te Hind - Türk İmparatorluğu'nun himayesini de İngilizler'e bırakmak zorunda kaldı. Aynı yıl, Holkar'lar İngilizlere savaş açtılar. Aradaki geçici bir barış dönemi hâriç, savaş 1817'de İngilizlerin kesin zaferi ile sona erdi. Savaş sonunda Pişvalık kaldırılarak onların yönetiminde olan bütün topraklar İngiliz idaresine geçti. Puna, sadece dinî bir merkez hâline kondu ve bütün M. racalıkları küçültülerek zayıf hükûmetler hâline getirildiler. Böylece M. egemenliği ortadan kalkmış ve 174 yıldan beri devam eden M. Devleti son bulmuş oldu. M.'ın son Pişvası II. Baci Rao tahtını kaybetti ve 1852'de öldü. Yerine geçmeğe çalışan evlâtlığı Nana Sâhib'e İngiliz idaresi, II. Baci Rao'ya tayin ettiği ödeneği vermedi ve onun Pişvalık etmesine de izin verilmeyince M.'ın son kuruluşları da tarihe karışmış oldu. Bununla beraber yabancılara ve hele İngilizlere karşı yerlilerin ve Hinduların tepkisini Puna'daki Brahmanlar temsile devam etmişlerdir. Bunların 1862'de çıkarmak istedikleri bir ayaklanma ise, daha hazırlık safhasında iken, bastırılmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHDÎ : bk. MEHDÎ.

MÂHFÎRÛZ HATİCE VÂLİDE SULTAN, Osmanlı padişahlarından I. Ahmed'in zevcesi ve II. Osman (= Genç Osman)'ın annesidir. Adı, "Mâhfîrûze" ve "Mâh-ı Fîrûze" şekillerinde de okunmuştur. Her üçü de olabilir. Aslen Rum olduğu hakkında kuvvetli bir söylenti vardır.

Görünüşe göre, I. Ahmed'in ilk zevcesi yani baş hasekidir. 3 Kasım 1604 tarihinde Şehzade Osman (Genç Osman)'ı doğurduğu zaman, I. Ahmed 14,5 yaşında idi. Mâhfîrûz'un da çok genç olacağı tabiîdir.

Şehzâde Osman, babasının büyük oğlu olduğu için, veliahttı. Sultan Ahmed'in diğer zevcesi meşhur Mâhpeyker Kösem Sultan, sonradan Osmanlı tahtına geçecek olan Murad (IV. Murad) ve İbrahim adlı şehzâdeleri doğurunca, iki ortak arasında gizli bir mücadele başladı. Kösem Sultan, Şehzâde Osman padişah olursa, Osmanlı saltanat kanununa göre, kendi oğulları olan Murad ve İbrahim'i öldüreceğinden haklı olarak endişe ediyor; Şehzâde Osman'ı tahta çıkarmamak için çareler arıyordu. Entrikacı zekâsı ile çareyi buldu: Sultan Ahmed'den sonra oğullarından biri değil, kardeşi Şehzâde Mustafa (I. Mustafa) padişah olacak, böylelikle Kösem'in oğulları ölümünden kurtulacaktı.

Kösem Sultan, bunu sağlamak için, pek çok para harcayarak bazı mühim kimseleri elde etti ve kocası Sultan Ahmed ölünce, yerine kardeşi Mustafa'nın geçmesini sağladı. Fakat şuuru bozuk olan I. Mustafa, kısa bir süre sonra tahttan indirilince, Şehzâde Osman, II. Osman unvanı ile 26 Şubat 1618'de tahta geçti ve Mâhfîrûz Sultan da Vâlide Sultan ünvanını aldı. İyiliksever, sessiz bir kadındı. Bazı hayratlar yaptırmıştır. 1621'de ölerek, Eyüp'teki türbesine gömüldü. Böylece, biraz sonra oğlunun başına gelecek felâketi görmekten kurtuldu. (N. Atsız)

MAHFUZ HİSSE, Türk Medenî Kanunu'nun ölen kimsenin yakın mirasçıları için saklı tuttuğu miras payı. M. H.'li mirasçılar, ölen kimsenin çocukları, ana ve babası, kardeşleri ve eşidir (Medenî Kanun, Md. 453). Ölenin soyundan gelenlerin (oğullar, torunlar, torun çocukları, ilh...) M. H.'si, kanunî miras haklarının dörtte üçü, ana ve babanın M. H.'si kanunî miras haklarının yarısı, kardeşlerin M. H.'si kanunî miras haklarının dörtte biri, eşin M. H.'si kanunî mirasçılar ile birlikte ise, mirastan mülkiyet hakkı olarak kendisine düşecek miktarın tamamı, yalnız başına ise yarısıdır. Ancak, ölen kimse kamu yararına bir bağışta bulunmuş veya gelirinin yarısından fazlasını kamu görevi niteliğindeki işlerin yapımına bırakmak şartıyle bir vakıf kurmuş ise, yukarıda belirtilen hisseler, mirasçının sosyal durumuna uygun bir nafakadan az olmamak üzere, üçte birine kadar indirilebilir. (E. Korur)

MAHKEME, dâvaların görülüp karara bağlandığı yer, hüküm verme yeri. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 7. maddesi, yargı yetkisinin, Türk Milleti adına, bağımsız mahkemelerce kullanılacağını ifade etmiş; 136. maddesi ise mahkemelerin kuruluş, görev, yetki, işleyiş ve yargılama usûllerinin kanunla düzenleneceğini belirtmiştir. Ülkemizde, henüz, mahkemelerin teşkilâtını toplu olarak belirten ve düzenleyen bir mahkeme teşkilât yasası yoktur. Buna karşılık, değişik tarihlerde çıkarılan kanunların mahkemelere ait hükümlerini ve Anayasa'nın "yargı erki" konusundaki 132 - 152. maddelerini birlikte göz önünde tutmak suretiyle, mahkemelerimizin bugünkü kuruluş ve işleyişi anlaşılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki mahkemeleri başlıca üç bölüm altında toplamak mümkündür: *a) Üst Mahkemeler* (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Askerî Yargıtay, Danıştay, Askerî Yüksek İdâre Mahkemesi, Sayıştay, Uyuşmazlık Mahkemesi),

b) Genel Mahkemeler (Sulh Hukuk, Asliye Hukuk, Sulh Ceza, Asliye Ceza, Ağır Ceza Mahkemesi),

c) Özel Mahkemeler (İş, Ticaret, Tapulama, Askerî, Disiplin, Sıkıyönetim, Devlet Güvenlik Mahkemesi).

a) Üst Mahkemeler: Genel ve özel mahkemelerde bakılıp karara bağlanmış olan dâvaların son inceleme makamıdır. Bunlara Yüksek Mahkeme adı da verilmektedir. Üst Mahkemeler, ayrıca, kanunla kendilerine verilen denetim ve gözetim görevlerini de yerine getirirler.

Anayasa Mahkemesi: Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkileri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 147. maddesi ile Anayasa Mahkemesi'nin "Kuruluş ve Yargılama Usulleri" hakkındaki 44 sayılı kanunda belirtilmiş bulunmaktadır. 1961 tarihli Yeni Türk Anayasası'nın getirdiği modern temel müesseselerden biri olan Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi iç tüzüklerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetler, Yüce Divan sıfatıyle yargılama yetkisini kullanır, siyasî partilerin kapatılması hakkındaki dâvalara bakar, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkındaki kararların iptali istemini karara bağlar, Danıştay üyeleri ile Uyuşmazlık Mahkemesi'nin başkanlık yapacak üyesini seçer.

Yargıtay: Anayasa'nın 139. maddesi ile, genel mahkemeler ve askerî olmayan özel mahkemeler tarafından verilen karar ve hükümlerin son inceleme makamı olduğu belirtilmiştir. Yargıtay'ın görev ve teşkilâtı, en son, 16.5.1973'te kabûl edilen 1730 sayılı kanun ile düzenlenmiştir. Buna göre Yargıtay, 15 hukuk ve 9 ceza dairesine ayrılmış bulunmaktadır.

Askerî Yargıtay: Anayasa'nın 141. maddesine göre, Askerî Yargıtay, askerî mahkemelerce verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca, asker kişilerin kanunla gösterilen belli dâvalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Askerî Yargıtay'ın görev ve teşkilâtı, 27.6.1972'de kabûl edilen 1600 sayılı kanunla düzenlenmiştir.

Danıştay: Anayasa'nın 140. maddesi gereğince idârî uyuşmazlıkları ve dâvaları görmek ve çözümlemek, Bakanlar Kurulu'nca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemekle görevlidir. Ayrıca, Danıştay'ın görev ve yetkilerini, teşkilâtını ve işleyişini ayrıntılı olarak düzenleyen ve en son 18.6.1973 tarih ve 1740 sayılı kanunla tâdil edilmiş olan 521 sayılı yasası bulunmaktadır.

Askerî Yüksek İdâre Mahkemesi: Anayasa'nın 140. maddesinin son fıkrasına göre, asker kişilerin idârî eylem ve işlemlerinin yargı denetimini yapar. Teşkilâtı ve işleyişi 4.7.1972'de kabûl edilen, 1602 sayılı kanunla düzenlenmiş bulunmaktadır.

Sayıştay: Anayasa'nın 127. maddesi mûcibince, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesaplarını ve işlemlerini kesin hükme bağlamak, ayrıca kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir. 832 sayılı özel yasası vardır.

Uyuşmazlık Mahkemesi: Görevi, Anayasa'nın 142. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre Uyuşmazlık Mahkemesi adlî, idârî ve askerî yargı mercileri arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını kesin olarak çözümlemeğe yetkilidir. Ancak, 4788 özel yasasının birinci maddesi, ceza işleri hakkındaki uyuş-

mazlıkları kapsamadığından, Uyuşmazlık Mahkemesi ceza işlerinden doğan uyuşmazlıklara bakamamakta, bu konudaki boşluğun yeni çıkacak Uyuşmazlık Mahkemesi Kanunu tarafından doldurulması umulmaktadır.

b) Genel Mahkemeler: Aksine bir kanun hükmü bulunmadığı takdirde, ilke olarak, bir dâvaya bidâyet mercii sıfatı ile bakmağa yetkili mahkemelerdir. Genel mahkemeler, 8.4.1924 tarih ve 469 sayılı "Mehâkim-i şer'iyyenin ilgasına ve mehâkim teşkilâtına âid ahkâmı muaddil kanun" ile kurulmuşlardır.

Sulh Hukuk Mahkemeleri: Tek yargıçlıdır. Hukuk Yargılama Usûlleri Kanunu'nun 30.4.1973 tarih ve 1711 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 8. maddesindeki işlere bakar. Değeri 5 000 lirayı aşmayan mallar hukukundan doğan dâvalar ile tahliye ve izâley-i şüyû' dâvaları sulh mahkemesinin görevi dâhilindedir.

Asliye Hukuk Mahkemeleri: Bugünkü teşkilâtı ile, tek yargıçlıdır. 469 sayılı kanunun 3. maddesi mûcibince, sulh hukuk mahkemesinin görevi dışındaki hukuk dâvalarına bakar.

Sulh Ceza Mahkemeleri: Tek yargıçlıdır. Görevleri, Türk Ceza Kanunu'nun yürürlüğe konması hakkındaki 825 sayılı kanunun 29. maddesi ile düzenlenmiştir.

Ağır Ceza Mahkemeleri: Bir başkan ve iki üye olmak üzere, üç yargıçtan kuruludur. Görevleri Türk Ceza Muhakemeleri Usûlü Kanunu'nun 421. maddesinde belirtilmiş bulunmaktadır.

Asliye Ceza Mahkemeleri: Tek yargıçlıdır. Sulh ve ağır ceza mahkemelerinin görevi dışında kalan işlere bakar.

c) Özel Mahkemeler: Özel kuruluş kanunları ile te'sis edilmiş mahkemelerdir. Kanunlarında belirtilmiş olan özel konudaki dâvalara bakarlar.

İş Mahkemeleri: 1950 yılında 5521 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile kurulmuştur. İş kanunu ile ilgili anlaşmazlıklara bakar.

Ticaret Mahkemeleri: Üç yargıçlıdır. Ticaret Kanunu'nda belirtilen ticârî dâvalara bakar.

Tapulama Mahkemeleri: 28.6.1966 tarih ve 766 sayılı Tapulama Kanunu'nun uygulaması ile ilgili olarak kurulmuştur. Tek yargıçlıdır.

Askerî Mahkemeler: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 139. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, en son, 25.10.1963 tarih ve 353 sayılı "Askerî Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Kanunu" ile düzenlenmiştir. Tümen, kolordu, ordu ve kuvvet komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı nezdinde Millî Savunma Bakanlığınca kurulurlar. Biri başkan, iki askerî hâkim ve bir subay üyeden meydana gelirler. Askerî suçlara bakarlar.

Disiplin Mahkemeleri: Anayasa'nın 138. maddesine dayanarak, 16.6.1964 tarihinde kabul edilen, 477 sayılı "Disiplin Mahkemeleri kuruluşu, yargılama usûlü ve disiplin suç ve cezaları hakkındaki kanun" ile te'sis olunmuşlardır. Alay, tümen, kolordu, ordu komutanlıkları, Jandarma Genel Komutanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları ile Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı ve Genelkurmay Başkanlığı nezdinde kurulurlar. Üç üyelidirler. Asker kişilerin disiplin suçlarına bakarlar.

Sıkıyönetim Mahkemeleri: 13.5.1971 tarih ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun II. maddesi ile kurulmuştur. Bu kanunun 15.5.1973 tarih ve 1728 sayılı kanunla tâdilli 15. maddesinde belirtilen suçlara bakar. Kuruluşu askerî mahkemeler gibidir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri: Kuruluşu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 136. maddesine 15.3.1973 tarih ve 1699 sayılı kanunla eklenen 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. fıkralar ile düşünülmüş ve ayrıca, 26.6.1973 tarih ve 1773 sayılı "Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kuruluş ve Yargılama Usûlleri Hakkındaki Kanun" ile teşkilâtlandırılmış bulunmaktadır. Buna göre, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, devletin ülke ve milleti ile bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevlidir. Bir başkan, dört asil, iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısından kurulurlar. (E. Korur)

MAHLAS, bir şâirin veya nâsirin asıl adı yerine kullandığı takma isim. Geçmişte de, günümüzde de şahsî, siyâsî, hattâ iktisadî sebeplerle bir takma ad arkasına gizlenen şâir ve yazarlar bulunmuştur, bulunmaktadır.

Dîvân edebiyatımız ile halk edebiyatımızda M. kullanmak, bir gizlenmeden çok, gelenekten gelen bir kaidedir. Dîvân ve halk edebiyatımızda, M. almaya *tehallüs* denilir. M.'lar, çoğunlukla, yetişmekte olan bir şâire üstad bir şâir tarafından *Mahlas-nâme* adlı bir manzume ile birlikte verilirdi. Hoca Neş'et'in dîvânında mahlas-nâme'ler büyükçe bir yer işgal ederler. Klasik edebiyatta, şâirin M.'ını kullandığı beyte *mahlas beyiti* veya *tâc beyit* adı verilir. M.'lar içinde, şâirin veya nâsirin asıl adını unutturanlara da rastlanır: Fuzûlî'nin nasıl adının Mehmed, Nef'î'ninkinin Ömer, Nâbî'ninkinin Yusuf, vs.; A. Nadir'inkinin Ali Ekrem, H. Nâzım'ınkinin Ahmed Reşid, İbrahim Cehdî'ninkinin Süleyman Nazif, vs.; Gevherî'nin asıl adının Mustafa, Derdli'ninkinin İbrahim, Sümmânî'ninkinin Hüseyin, vs. olduğunu bilmeyenler çoğunluktadır. Bir cins M. olan "nâm-ı müsteâr" (iğreti alınmış isim) lar içinde, Enis Avni ve Cevat Şâkir Kabaağaçlı isimlerini Aka Gündüz ve Halikarnas Balıkçısı takma adları unutturmuştur. (N. Akay)

MAHLER, Gustav (Kalischt, Moravya 1860 - Viyana 1911), Avusturyalı orkestra şefi ve bestecisi. Peşte ve Viyana operalarının müdürlüğünde bulunmuş, New York Metropolitan Operası'nın temsillerini idare etmiş ve tarihin en büyük orkestra şeflerinden biri olarak tanınmıştır. Dokuz senfoni (1888 - 1909) ve şarkılar besteledi: *Das Lied von der Erde* (Yerin şarkısı) [1908]; *Kindertotenlieder* (Ölmüş çocukların şarkıları) [1902] bunlar arasındadır.

G. MAHLER

MAHMİL KADISI, müslüman hükümdarların, halîfelerin hac mevsiminde Mekke'ye gönderdikleri resmî heyet ile bu heyete katılan hacıların yol boyunca karşılaşacakları hukukî problemleri çözmek üzere görevlendirilen kadı. Mahmil veya mahmel, deve üzerine konan bir çeşit mahfe, "üstü deri veya kumaşla örtülü tabanının dört köşesinden direkle tutturulmuş, çatısı olan küçük, dört köşe bir ev" olup, töre bakımından islâmlıktan önceki yıllara kadar uzanan ve kutsallık taşıyan bir yapıdır. Câhiliyye devrinde, göçebe Arab kabîlelerinin gezici bir tapınağı olarak, devekuşu tüyleri ile süslenmekte ve

devenin semerine bindirilmekte idi. Kabîlenin merkezini ifade ederdi. Sonra, islâmiyetin gelişmesi ile, ilk defa Abbâsîler devrinde Irak'tan Mekke'ye gönderilen mahmil değişik bir kutsallık kazanmış, bir askerî birliğin himayesinde sevk edildiğinden, özellikle Ermeniyye, Âzerbaycan, Cibâl, Horasan ve Sind eyâletlerinden gelen hacı kafileleri, güvenlik duygusu ile bu resmî kervanın yanında yol almayı yararlı gördüklerinden, mahmil ile birlikte bir de kadı görevlendirilmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyılda ise İslâm hilâfet merkezlerinden Bağdad'la birlikte Şam'dan da bir mahmil çıkartılması âdeti doğmuştur. Abbâsî hilâfeti Kahire'ye çekilmek mecburiyetinde kalınca Bağdad'dan mahmil gönderme töresi bırakılmış, Şam ve Kahire mahmilleri ise Osmanlı hilâfetinin son yıllarına kadar devam ettirilmiştir. Mahmil gönderme töresi, bu suretle, hilâfetin belirtilerinden biri olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk mahmil, Suriye'nin fethi üzerine, Yavuz tarafından Şam mahmilinin gönderilmesi ile başlar. M. K.'ları bu mahmilde görev alırlar ve Emîr-i Hac (b. bk.) olan vezirin maiyetine girerlerdi. Çoğunlukla Şam, Haleb veya Tarablus-ı Şam beylerbeyilerinden seçilen Emîr-i Hac, Mahmil-i Şerîf'i ve ona katılan hacı kafilelerini Şam'dan alıp Mekke'ye götürmek ve tekrar Şam'a kadar getirmekle görevli olduğundan, **M. K.'larının** görevleri de Şam'dan **başlardı.**

40 Akça müderrisleri arasından seçilen M. K.'lığı, aynı zamanda, kadılık mesleğinin de ilk kademesini teşkil ederdi. Kadı Efendi'nin emrinde, Mahmil-i Şerîf'i koruyan, bir bölük Şam yeniçerisi bulunurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yavuz Sultan Selim tarafından görevlendirilen ilk M. K., Üsküplü İshak Çelebi'dir. Kahire mahmili için kadı tayin etmek yetkisi ise, Mısır beylerbeyine âit bulunmakta idi. Hacı kafilelerinin güvenliği XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Şeyhü'l-Harem ünvanını taşıyan Hicaz Muhafızı'na bırakılınca, M. K.'lığı görevi de mahallî hizmetler arasına alınmıştır. Bununla birlikte, son mahmilin 1914'te yola çıkarılışına kadar, bu görev devam ettirilmiştir. M. K.'larının başlıca görevleri, Hac Yolu boyunca ortaya çıkacak şahsî hukuk dâvaları (hırsızlık, hakaret, tecavüz ve tereke), insan ve hayvanlara âit yiyecek ve yem fiyatlarının kontrolü, sür-sat pazarlarında narh ve fiyatların kesilmesi idi.

MAHMUD I. (Gazi Sultan Mahmud Hân-ı Evvel, "Sebkatî") (2.VIII.1696 - 13.XII.1754), Osmanoğulları'ndan 24. padişah ve 16. (88.) İslâm halîfesi (1.X.1730 - 13.XII.1754). Amcası III. Sultan Ahmed Han tarafından nasihatler edilerek tahta oturtulan I. Mahmud, II. Mustafa'nın büyük oğludur. Babasının amca oğlu (II. Ahmed'in tek oğlu) Veliaht - Şehzâde İbrahim'in ölümü üzerine, en yaşlı şehzâde sıfatıyla veliaht olmuştur. Tahta oturduğu zaman 34 yaşını 2 ay ve 1 gün geçiyordu. Kardeşi Şehzâde Osman, veliahtlığa yükselmiş ve I. Mahmud'dan sonra "III. Osman" ünvanıyla tahta geçmiştir. Ancak I. Mahmud'un da, III. Osman'ın da hiç çocukları olmadığı için II. Mustafa dalı sönmüş, Osmanoğulları, III. Ahmed'den yürümüşlerdir. Annesi Sâliha Sebkâtî Vâlide Sultan'dır. I. Mahmud, Yeni Cami'de gömülüdür.

I. Mahmud devri, Osmanlı tarihinin son parlak çağı sayılabilir. Hattâ III. Ahmed devrinden daha iyi devir olduğu ileri sürülebilir. Fevkalâde karakter sahibi bir hükümdar olan I. Mahmud'un bu bahtiyar devrin yaşanmasında hissesi vardır. Babası ve amcasının hatalarına düşmemeye dikkat etmiştir.

I. Mahmud, amcası III. Ahmed'in 27 yıl önce tahta çıktığı zaman karşılaştığı aynı meseleyle karşı karşıya kaldı: Devleti, ihtilâlcilerin tasallutundan kurtarmak. O da, babası II. Mustafa'yı tahtından eden Edirne Vak'ası ihtilâlcilerini amcası III. Ahmed'in yok etmesi gibi, Patronalılar'ı ortadan kaldırmak azmindeydi. Ancak Patronalılar, hem devlet makamlarını kuvvetle istilâ etmişler hem de en aşağı tabakadan gelmiş bir ihtilâl heyeti oldukları için, devlet teşkilâtını altüst etmiş ve her türlü zorbalığa başvurmuşlardı.

I. MAHMUD

Patrona Halil, Muslu Beşe gibi neferlikten onbaşılığa bile yükselmemiş olan ihtilâl elebaşıları, I. Mahmud'dan Kâğıthane'de Sâdâbâd'ın ve Anadolu'da Nevşehir'in yakılıp yok edilmesini istemişlerdir. Maksatları, Dâmâd İbrahim Paşa'nın en güzel eserlerini ortadan kaldırıp ismini silmektir. I. Mahmud, Nevşehir'e dokunulmasını önlemiş, fakat Sâdâbâd'daki 120 den fazla kasrın yıkılıp yağma edilmesine engel olamamıştır. Ancak ihtilâlcilere istedikleri yakmak müsaadesini vermemiş, yıkmalarına göz yummuştur. İhtilâlciler, devlet memuriyetlerini yağma edip rüşvetle satmıya başlamışlardı. Patrona Halil, Yanaki adındaki bir Rum kasabı, Boğdan (Moldavya) prensi yapmıştır. Bu misâl, ihtilâl elebaşılarının devlet idaresindeki tutumları hakkında uzun boylu söz söylemeye ihtiyaç bırakmıyacak derecede bir fikir vermeye kâfidir. Patrona Halil, Dîvân-ı Hümâyûn (Bakanlar Kurulu) müzakerelerine katılmak gibi Türkiye tarihinde bir örneği daha olmayan bir harekette de bulundu. Başdefterdârı (maliye bakanı) ailesiyle beraber konağından atarak, buraya yerleşti. Bu durumda Yeniçeriler bile memnuniyetsizlik göstermeye başladılar. Sadrâzam Dâmâd Mehmed Paşa, İstanbul'da bulunan Kırım Hanı I. Kaplan Giray

ve Dârüsaâde Ağası Beşîr Ağa, I. Mahmud'u destekliyordu. Nihayet 15 kasım günü Patrona Halil, vezâret pâyesi almak sevdasıyla Topkapı Sarayı'na geldi. Sarayda, bütün adamlarıyla beraber yakalanıp öldürüldü. I. Mahmud, tahta çıktığının 46. günü bu mühim işi başardı ve devlet idaresi, eski düzenine girmiş oldu.

Rusya ve Almanya ile savaş :

Bu devirde yeni bir Türk - Rus savaşının çıkmasının sebepleri çeşitlidir. İran'la savaş içinde olan Türkiye'ye karşı Ruslar, Nâdir Şah'ı desteklemektedirler. Lehistan kralı ve Saksonya elektörü II. Augustus'un ölümü de Doğu Avrupa'da yeni Rus ihtiraslarına zemin hazırlamaktadır. Rusya ve Almanya, II. Augustus'un oğlu III. Augustus'u desteklemişler ve bu zat, Varşova tahtına yerleşmiştir. Bu münasebetle Ruslar'ın, yeni kralı rakiplerine karşı desteklemek için Lehistan'a girmeleri, İstanbul'da büyük memnuniyetsizlik yaratmıştır. Esasen Fransa da Stanislas Leszczynski'yi Varşova tahtına çıkarmak istemiş, fakat muvaffak olamamıştır. Leszczynski, bir müddet önce, İsveç kralı XII. Karl'ın himayesinde Lehistan kralı olmuş ve kızını da XV. Louis'ye vermişti. 3 mayıs 1736'da, 34 günlük bir muhasaradan sonra Ruslar'ın Prut Muahedesi ile Türkiye'ye geri verdikleri Azak'ı almaları, yeni bir savaşın fiilî sebebi olmuştur.

16 Haziran 1736'da Rusya'ya harb ilân edildi ve kendisine serdâr-ı ekremlik (başkumandanlık) verilen Sadrâzam Silâhdâr Mehmed Paşa, bugün Dâvud Paşa karargâhından hareket etti. Dobruca'ya geldi. Ruslar, daha 28 mayısta tarihte ilk defa olarak Orkapı boğazını aşarak Kırım'a girdiler. Rus ordusuna, Alman asıllı Mareşal Münich kumanda ediyordu. Bir aydan fazla Kırım'da kaldılar ve büyük tahribat yaptılar. Ruslar'ın Kırım yarımadasına girmelerine engel olamıyan Kaplan Giray azledildi. 24 temmuz 1736'da II. Fetih Giray, Kırım hanlığına getirildi. Bu zat, 12 kasım 1736'da Rus ordusunu yenerek Kırım'dan attı. Ruslar'ı Ukrayna içlerine kadar tâkib etti. 100 000 esir ve yüzbinlerce hayvanla Kırım'a döndü.

I. Selim Giray'ın 5. oğlu olan I. Kaplan Giray'ın son hanlığı, 5 yıl, 9 ay, 26 gün sürdü. 3 hanlığının toplamı 11 yıl, 2 ay, 13 gündür. 1738 kasımından Sakız'da öldü. 58 yaşını 4 ay geçiyordu. Çeşme'ye gömüldü. 26 aralık 1702'de Nûreddin, 22 aralık 1704'te Kalgay, 1707 nisanında ilk defa han olmuştu. Bu arada 1724 eylülünde de bir defa hanlığı reddetmiştir. Halefi II. Fetih Giray Han, Selim Giray Han'ın büyük oğlu II. Devlet Giray Han'ın oğlu, yani Kaplan Giray Han'ın yeğenidir. Ertesi yıl, 1737'de azledildi. Amcası II. Mengli (Benli) Giray, tekrar han oldu. I. Selim Giray'ın 6. oğlu olan bu zat, 1724 eylülünden 1730'a kadar 6 yıl hanlık yapmıştır. 31 aralık 1739'da 56 yaşında öldü. İki hanlığının toplamı 8 yıldır. "Nevâî" mahlasiyle şiirler yazmıştır. Nûreddin Toktamış Giray'ın babasıdır. Yerine kardeşi II. Selâmet Giray, han oldu. I. Selim Giray'ın 9. oğlu olan bu zat, 1743 kasımına kadar 3 yıl, 11 ay tahtını muhafaza etti. 1751'de 61 yaşlarında Yanbolu'da öldü. I. Kaplan Giray'ın oğlu II. Selim Giray, yani yeğeni, hanlığa yükseldi. 18 mayıs 1748'de 40 yaşında ölünceye kadar 4 yıl, 6 ay bu makamda kaldı. II. Devlet Giray'ın oğullarından olan amca-zâdesi Arslan Giray, han oldu. I. Mahmud devrindeki Kırım hanları, bunlardır.

Müttefikı Rusya'nın yenildiğini gören Almanya, savaşa karıştı. 12 temmuz 1737'de Alman orduları, Bosna, Sırbistan ve Eflâk'a girdi. 27 temmuzda Niş düştü. Bosna'da Banyaluka muhasara edildi. Bosna beylerbeyisi olan eski sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa, Bosnasarayı'ndan Banyaluka'ya geldi. 4 ağustos 1737'de geçen meydan muharebesinde Almanlar yenildiler. Düşman, Bosna'dan Hırvatistan'a atıldı. Sırbistan cephesinde, Rumeli beylerbeyisi Vezir Köprülü-zâde Ahmed Paşa, 11 eylülde Şehirköyü'nü (Sırpça: Pirot), 10 ekimde Musa Paşa'yı, 20 ekimde Niş'i geri aldı. Vidin'i muhasaraya kalkan Almanlar, 9 eylülde Vidin muhâfızı Vezir İvaz Mehmed Paşa tarafından bozuldular. Eflâk ve Boğdan'dan da Almanlar yenilerek çıkarıldı. Azak kalesi önündeki Rus ince donanması, Türkler'in eline geçmemek için intihar ederek kendini batırdı. Bilhassa Hekimoğlu Ali ve Köprülü-zâde Hâfız Ahmed Paşa'ların zaferi, Almanlar için ağır darbe oldu. Hâfız Ahmed Paşa, Sadrâzam Dâmâd Köprülü-zâde Nûmân Paşa'nın büyük oğludur.

Ancak Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Silâhdâr Mehmed Paşa, düşmanla neticesiz sulh müzakerelerine girişip Dobruca'da Babadağı'nda büyük ordusuyla hiçbir iş görmeden vakit geçirdiği için 6 ağustos 1737'de azledildi. Sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Osman Hâlisâ Efendi idam olundu. Serdâr-ı Ekrem, Babadağı'nda oyalanmış, bundan faydalanan Ruslar, 25 temmuzda şimdiki Odesa'nın az doğusunda Karadeniz'in kuzey kıyısında mühim bir Türk kalesi olan Özü'yü almışlardı. Ruslar'ın bu yıl da Orkapı'dan geçip Kırım'a akın yapmaları üzerine, Fetih Giray azledildi ve II. Mengli Giray, han oldu.

1738 yazında savaş harekâtı şiddetlendi. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Yeğen Mehmed Paşa 15 ağustosta Orsova'yı fethetti. Eflâk - Banat arasındaki bu kalenin alınması, Almanlar'ın elindeki Temeşvar'ı müşkül duruma soktu. Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Abdîpaşa-zâde'nin Belgrad yakınlarında bir Alman ordusunu yenmesi, Almanlar'ın durumunu büsbütün nazikleştirdi. Bosna - Hırvatistan arasında da Hekimoğlu Ali Paşa birçok zaferler kazandı.

1738'de Rus cephelerinde de zafer Türkler'de kaldı. Safâ Giray'la Velî Paşa, 8 ağustosta Mareşal Münich'in kumandasındaki Rus ordusunu Dniestr kıyısında yok ettiler. Orkapı kuzeyinde de bir Rus ordusu Mengli Giray Han tarafından yenildi. Özü kalesini tutamayacaklarını anlayan Ruslar, bu kaleyi tahrip ederek Türkler'e bıraktılar.

1739 yaz harekâtı, Almanya ile Rusya'nın soluğunu kesti. 22 temmuzda Mareşal Wallis'in kumandasındaki 100 000 kişilik Alman ordusu ile Sahrâzam ve Serdâr-ı Ekrem İvaz Mehmed Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu, Belgrad ile Semendire arasında Hisarcık'ta karşılaştılar. Rumeli beylerbeyisi Vezir Ali Paşa'nın daha fecirle beraber stratejik mevkileri tutması sayesinde, akşama doğru 12 000 ölü veren Almanlar, ric'at ettiler. Ölenler içinde Waldeck ve Hessen Rheinsfels Prensleri ve 3 ünlü general vardı. 10 Alman sancağı, Türkler'in eline geçti. İvaz Paşa, düşmanı takip ederek tamamen ortadan kaldırmaya girişmemekle beraber, bu zafer, Alman mukavemetini kırdı ve Belgrad müdafaasız kaldı. 26 temmuzda, Belgrad muhasarası başladı. Bu sıralarda Hekimoğlu Ali Paşa da Hırvatistan'a girdi. Una ile Kulpa arasındaki ülkeyi altüst etti. Bu Türk zaferleri üzerine Viyana'da siyasî kriz başladı; hattâ İmparator aleyhine nümayişler oldu.

Ancak Ruslar, Hotin önlerinde başarılı oldular. 70 000 kişiyle Hotin'e yaklaşan Mareşal Münich, Özü muhâfızı Vezir Genç Ali ve Bender muhâfızı Vezir Velî Paşa'ları yendi. Ertesi gün, 19 ağustosta Hotin kalesi, vire ile Ruslar'a teslim oldu. Kaledeki 700 Türk askeri çekilip gitti. Dniestr'in güney kıyısında, Podolya'da bulunan Hotin, Ukrayna ve Lehistan'ı gözliyen çok mühim bir Türk kalesiydi. Bu beklenmedik zaferden cesaret alan Ruslar, Boğdan'ın merkezi olan Yaş'ı aldılar. Boğdan voyvodası Ghika, 8 000 askeriyle teslim oldu. Bukovina

ve Yaş'ı ele geçiren Ruslar, Prut'u doğuya doğru atlayıp Besarabya'ya girmek ve Dniestr'in güney kıyısı üzerindeki Bender kalesini almak istediler. Ancak Serdâr Vezir Sarı Ahmed Paşa, Ruslar'ı durdurdu.

Bu sırada Almanya, Belgrad'ın düşmesinin gün meselesi olduğunu anlayıp sulh istediği için, son Rus zaferlerinin savaşın akışına tesiri olmadı. Çünkü Ruslar'ın Hotin ile Yaş'ı aldıklarının haberi geldiği zaman, Türk - Alman sulhü kararlaştırılmıştı.

Almanya, Türkiye ile sulh yapabilmek için Fransa, İngiltere, Holanda ve Iran'dan aracılık rica etti. Belgrad'ı savunmasına imkân olmadığını anladığı gibi, savaşın bir yıl devam etmesi hâlinde Tameşvar'ı da Türkler'e kaptıracağını kavramıştı. Sulh müzakerelerinin gerçek aracılığını, Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Villeneuve Markisi yaptı. Onun için Belgrad Muahedesi, Türk diplomasisi kadar Fransız diplomasisi için de bir zafer sayılır. Konferansta Almanya İmparatorluğunu Neipperg Kontu, Rusya İmparatorluğunu İtalyan asıllı Cagnoni temsil ediyorlardı. Türkler tarafından müzakereleri bizzat Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Hacı İvaz Mehmed Paşa idare ediyordu. Eylülün ilk günü, sulhun esasları tespit edilip bir protokola bağlandı. Çepeçevre Türk ordusu tarafından sarılmış olan Belgrad, bu protokole göre, 4 eylülde Almanlar'ca boşaltılıp Türkler'e teslim edildi. Belgrad'da Alman işgali tam 22 yıl, 17 gün sürmüş oluyordu.

Alman ve Rusya İmparatorlukları, muahedeyi kendi namlarına kararlaştırmak salâhiyetini bile Villeneuve Markisi'ne vermişlerdi. Bu, XV. Louis diplomasisinin Avrupa'da zirveye ulaşması demekti. 18 eylülde 27 yıl için imzalanan Belgrad Muahedesi, 23 madde üzerine Alman - Türk ve 15 madde üzerine Rus - Türk sulhunu kararlaştırıyordu. Muahedenin başlıca hükümleri şöyledir:

Belgrad, Semendire, Orsova, Böğürdelen (Czabacz), çevresiyle beraber Almanya'dan Türkiye'ye geçiyordu. Orsova'nın karşısında Tuna üzerinde — yalnız Türkler'le meskûn — Adakale de Türkler'e veriliyordu. Almanya, Sava güneyindeki topraklarını kaybediyor, Tameşvar hariç Pasarofça Muahedesi ile kazandıklarını iade ediyordu. Azak kalesi, yıkılacak ve bundan böyle Türkler de, Ruslar da, burada kale yapmıyacaklardı. Karadeniz ve Azak Denizi'nde hiçbir Rus gemisi seyredemiyecekti. Bu suretle Karadeniz'in kapalı ve Türk gölü olmakta devam ettiği, bir defa daha teyid ediliyordu. Rusya, işgal ettiği Hotin ve Yaş'ı geri veriyordu. Rusya ve Türkiye, bu muahede ile birbirlerinden hiçbir toprak almıyorlar, fakat Türkler, Azak'ta kale yapmak haklarından vazgeçiyorlardı. Gerek Rusya, gerek Türkiye, Kuzey Kafkasya'ya müdahale etmemeyi kabûl ediyorlardı. Kazaklar, Türk arazisine, Kırımlılar da Rus arazisine akından vazgeçeceklerdi. Fransa'nın arabuluculuk hakkı da geniş şekilde mükâfatlandırılıyor, Fransa'ya Türkiye'de geniş ticarî haklar veriliyordu. Bu müsaadeler, XIX. asırda "kapitülasyon" adıyla Osmanlı devletinin başına belâ olacaktır. Belgrad muahedesi ile Türkiye, Rusya hükümdarının imparator (çar) sıfatını kabûl etmemekte direniyor, fakat Rus büyükelçisinin, diğer büyük devletlerin elçileri ile eşit sayılacağı belirtiliyordu. Hotin, muahedenin akdinden birkaç ay sonra Ruslar tarafından boşaltılıp Türkiye'ye iade edilmiştir. Bu kalenin Türkler'de bulunması, Lehistan istiklâlinin teminatından sayılıyordu.

Türkiye'nin Almanya ve Rusya imparatorlukları gibi iki büyük devlete karşı kazandığı 1736 - 1739 savaşı ve Belgrad muahedesi, Osmanlı devletinin hâlâ birinci devlet vasfını taşıdığını kesin şekilde ortaya koyuyordu. Bu savaşta Türkiye'nin müttefikı yoktu. İsveç, Türkiye'ye savaş boyunca bütün dostluk eserlerini göstermiş, hattâ Türk - İsveç ittifakı akdedilmişse de, Rusya'ya karşı İsveç savaşa girmemiştir. Savaş başladıktan sonra Nâdir Şâh ile sulh yapılması, Türkiye'ye harbi kazandıran sebeplerden biridir. Bu sırada Hindistan fütuhatıyla uğraşan Nâdir Şâh, ancak Belgrad Muahedesi'nden sonra Türkiye ile yeniden savaşa başlamış, bu tesadüfler, Osmanlı devleti için şans olmuştur. Belgrad Muahedesi, Türkiye'ye Avrupa'da 28 yıllık bir sulh ve içte bahtiyar bir devrenin yaşanılmasını sağlamıştır. Bu müddet içinde Türkiye, dünyanın birinci devleti durumunu muhafaza etmiştir. Gene bu savaş, Rusya'nın, Büyük Petro'dan sonra, bu Çar'ın cesur hamleleri sayesinde çok ilerlediğini göstermiştir. Almanya, henüz Rusya'dan güçlü bir devlet sayılıyorsa da, bu durumun çeyrek asır içinde tersine çevrileceğini, 1736 - 1739 savaşı ortaya çıkarmıştır.

İran'la savaş :

III. Ahmed devrinden kalan Türk - İran savaşı, I. Mahmud devrinde de devam etti. III. Ahmed'in son aylarında Nâdir Han, büyük Türk fütuhatının bir kısmını geri almaya muvaffak olmuştu. 1731 yılı, Osmanlı başarısıyla geçti ve savaşın seyrini tekrar Türkiye lehine çevirdi.

30 temmuz 1731'de, Belgrad beylerbeyisi Serdâr Vezir Ahmed Paşa, Kirmanşâh'ı geri aldı. Oradan kuzey-doğuya Hemedân'a doğru ilerlemeye başladı. 16 eylülde, Hemedân yakınlarında Korican'da 40 000 kişilik Safevî ordusunun 30 000'ini yok etti. İran toplarını ve ordugâhını ele geçirdi. Hemedân'ı da geri aldı. Kuzey kesiminde Serdâr Vezir Hekimoğlu Ali Paşa ise, bir haftalık muhasaradan sonra 11 ekimde Urmiye Gölü'nün batısındaki Urmiye şehrini aldı. 4 aralıkta, mukavemet görmeksizin Tebrîz'e de girdi. Tebrîz'in de geri alınmasıyla, Nâdir Han'ın Osmanlılardan kopardığı son büyük İran fütuhatının mühim kısmı, gene Türkiye'ye geçmiş oldu. 10 ocak 1732'de İran - Türkiye sulhü akdedildi. Bağdad beylerbeyisi Vezir Serdâr Ahmed Paşa'nın imzaladığı bu sulhe göre, asıl İran'daki bütün Türk fütuhatı (Tebriz dahil Güney Âzerbaycan, Hemedân, Kirmanşâh, Lûristan, Hûzistan, Ardelân), Safevîler'e iade edildi. Aras nehri sınır sayıldığı için, Şîrvan (Kuzey Âzerbaycan), Ermenistan (Revân), Nahcivân, Doğu Gürcistan, Dağıstan gibi savaştan önce Safevîler'e âit olan ülkeler, Türkiye'ye geçiyordu. Güney Kafkasya'yı tamamen elinde tutabilmek için Batı İran eyâletlerini feda etmesine rağmen Türkiye, Nâdir Han'ı tatmin etmedi. Geçici olarak sulha razı olan Nâdir, ılk fırsatta bu ülkeleri de Osmanlılar'dan geri almaya azmetmişti. Nitekim sulh, ancak 1732 yılı boyunca bir yıl devam etti.

Horasan'dan Isfahân'a gelen Nâdir Han, Türkiye'ye Güney Kafkasya'yı bırakan II. Tahmasb'ı tahtından indirdi; oğlu III. Abbâs'ı Safevî tahtına oturttu. Bu hükümdar henüz 10 aylık olduğu için, bütün iktidar Nâdir'de idi. Irak'a giren Nâdir Han, Erbil'i aldı. 12 ocak 1733'te Bağdad önlerine geldi.

Bağdad beylerbeyisi Vezir Ahmed Paşa, savunmaya geçti. Erzurum beylerbeyisi Vezir Topal Osman Paşa, Bağdad'ın imdadına gönderildi. Anadolu beylerbeyisi olan eski sadrâzam Osman Paşa, 80 000 kişiyle Bağdad üzerine yürümeye başladı. 19 temmuz 1733'te Osman Paşa, Bağdad önlerine geldi. Bu sırada şehir, 7 ay, 8 günden beri Nâdir Han'ın muazzam kuvvetlerine karşı dayanıyordu. Aynı gün Osman Paşa, Nâdir'e taarruza geçti. Meydan muharebesinde 9 saat içinde 30 000 ölü veren Nâdir Han, toplarını ve ordugâhını götürmeden ric'ate

başladı. Nâdir'in yaralandığı bu büyük meydan muharebesi, İstanbul'da 3 gün 3 gece kutlandı ve I. Mahmud'a "Gazi" unvanı verildi. 1736 yılı, nisbî bir sükûn içinde geçti.

Eski sadrâzam Serdâr Topal Osman Paşa'nın Nâdir Şâh'ı birbiri ardından bozması, İran'ın durumunu sarsmıştı. Ancak Osman Paşa, Kerkük'teki ordugâhında kışlarken, Türk ordusunun kışlıklara dağıldığını öğrenen Nâdir, ânî bir baskınla, zaten hasta olan Paşa'yı şehîd etti ve Kerkük'ü aldı. Bunun üzerine durumu düzeltmek için Kırım Hanı Kaplan Giray, Kafkasya'dan imdada gelmeye hazırlandı. Bu sırada yüzlerce yıllık Safevî hânedânı yerine Avşar hânedânının kurucusu olarak 27 Ocak 1736'da İran İmparatorluk tahtına geçen Nâdir Şâh, Topal Osman Paşa'nın halefi Serdâr Vezir Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı da Arpaçay meydan muharebesinde yendi ve şehîd etti. En değerli iki Osmanlı serdârının ortadan kalkması üzerine Nâdir Şâh, Revân başta olmak üzere Ermenistan, Gence dahil Şirvân ve Tiflis dahil Doğu Gürcistan'ı Osmanlılar'dan geri aldı. Babasının, imparatorluğun öbür ucunda, Salankamen'de şehâdetinden 44 yıl sonra Kars yakınlarında şehit düşen Köprülü-zâde Abdullah Paşa, 60 yaşlarındaydı. Sadrâzam Fâzıl Mustafa Paşa'nın ortanca oğlu ve Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin dâmâdı idi. 3 dilde şâirdi. Yerine Bağdad beylerbeyisi Vezir Ahmed Paşa getirildi.

III. Ahmed devrindeki bütün Osmanlı fütuhatını geri alan Nâdir Şâh, bu en avantajlı anda sulh istedi. Esasen Hindistan'ı fethe hazırlanıyordu. Rusya ve Almanya ile savaşa girmek üzere bulunan Türkiye de, sulhe yanaştı. 1639 Kasr-ı Şîrîn Muahedesi esasları üzerine, İstanbul Muahedesi imzalandı. 13 yıllık bir savaştan ve o kadar kan döktükten sonra Türkiye, bütün fütuhatını İran'a iade etti. Safevîler'in yerine Avşar hânedânının geçtiğini kabûl etti. Ancak Sünnî'liğe mütemayil olduğu halde, Şîî bir ülkede temayülünü belli edemeyen Nâdir Şâh'ın Câferî mezhebinin 5. mezhep olarak tasdik edilmesi hususundaki teklifini İstanbul'da ulemâ reddetti.

Türkiye - İran sulhu, 6 yıl, 7 ay, 13 gün sürdü. 29 mayıs 1743'te yeniden savaş başladı. Savaşın bu devresi 3 yıl, 3 ay, 6 gün devam etti. Hindistan Timuroğulları imparatorluğunu altüst eden, bu devlete büyük darbeler vurarak Hindistan'daki Türk hâkimiyetinin dağılmasına sebeb olan Nâdir, tekrar batıya dönmüştü. Türk tarihinin sonuncu cihangîri olan bu zât, Timuroğulları'ndan sonra Osmanoğulları'na da baş eğdireceğini hesaplamıştı. Câferî mezhebinin 5. mezhep olarak kabûlünü istiyor, Irak, Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Osmanlı eyâletlerini fethetmeyi düşünüyordu. Sünnî Dağıstan, daha çok Osmanlılar'a tâbî idi; çoğunlukla Sünnî olan Kuzey Âzerbaycan da Osmanlılar'a mütemayil bulunuyordu. Bunu bahane eden Nâdir, 29 mayıs 1743'te Irak'a girdi. 23 haziranda Bağdad'ın güneyindeki Hille'yi ve az sonra Kerkük'ü aldı. 23 eylülde, Musul'u muhasaraya başladı. 390 Avşar topu, Osmanlı kalesini dehşetli bir ateş altına aldı. Musul'u, Serdâr Vezir Kazıkçı Hüseyin Paşa ile Musul beylerbeyisi Abdülcelil-zâde Hüseyin Paşa savunuyordu. 12 Avşar umumî taarruzu neticesiz kaldı. 3 - 4 ekim gecesi geçen en şiddetli taarruzda Nâdir Şâh, 7 saatte 4 500 ölü verdi. Ertesi gün Nâdir, muhasarayı kaldırdı.

Musul başarısızlığından sonra Nâdir, ertesi yıl şansını Kars'ta denemeye karar verdi. 29 temmuz 1744'te Kars'ı muhasaraya başladı. Kars'ı eski sadrâzam Serdâr Hacı Ahmed Paşa savunuyordu. Avşar Türk ordusu, 150 000 kişilik muazzam bir kuvvet, başında bulunan Nâdir Şâh da, Türk tarihinin en büyük askerlerinden biriydi. Ancak Osmanlı devleti, 1743 - 1744 kışını iyice hazırlanarak geçirmişti. Hattâ son Safevî şahlarından I. Hüseyin'in (1694 - 1722) oğlu ve II. Tahmasb'ın (1722 - 1732) kardeşi Safî Mirza, kardeşi Sâm Mirza ile beraber, Osmanlılar'a sığınmıştı. Nâdir Şâh, bu prenslerin kızkardeşleriyle evliydi. Osmanlı devleti, Sâm Mirza'yı İran'ın meşrû şâhı ilân etmeye hazırlanıyordu. Rumeli beylerbeyisi Vezir Pîr - Mustafa Paşa, büyük kuvvet ve ağırlıklarla Sivas'a gelmişti. Kars muhasarası, 9 ekime kadar 2 ay, 11 gün sürdü. Ahmed Paşa'nın pek parlak savunması, Nâdir Şâh'ın azmini kırdı. Büyük zayiat veren Şâh, kışın yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırdı.

10 aralık 1744'te Ahmed Paşa'nın yerine, gene eski sadrâzamlardan olan Yeğen Mehmed Paşa, Kuzey cephesinin serdârı oldu. Kırım Hanı'ndan da kuvvetler alan Yeğen Mehmed Paşa, 19 ağustosta Nâdir Şâh'ın bulunduğu Kagaverd'e geldi. Bu yer, Revân yakınlarındadır. İki taraf da kazdıkları siperlere girdiler. 23 ağustosa kadar süren siper muharebelerinde üstünlük, Osmanlı tarafındaydı. Ancak bugünler Yeğen Mehmed Paşa'nın ölmesi üzerine Osmanlı ordusu, siperini bırakarak firara başladı ve Nâdir Şâh'ın takibi altında 20 000 zaiyat verdi. Yeğen Mehmed Paşa'nın yerine yeniden Hacı Ahmed Paşa, Kafkas serdârı oldu.

1745 sonlarında Nâdir Şâh, Osmanlılar'dan birşey koparmanın imkânsızlığı karşısında sulh istedi. 1746 şubatının ilk günü baş murahhası Feth - Ali Han Türkmen, İstanbul'da I. Sultan Mahmud'un huzuruna çıktı. Câferî mezhebinin 5. mezhep olarak kabûlüne imkân olmadığı, İran'a gönderilen Osmanlı elçisi Nazif Mustafa Efendi tarafından bildirildi. Tahran'la Kazvîn arasında Kerden'deki karargâhında Nazif Mustafa Efendi'yi kabûl eden Nâdir Şâh, 1639 Kasr-ı Şîrîn ve 3 yıl önceki İstanbul muahedeleri esası üzerinden sulhe razı oldu.

Bu suretle 1723'ten beri aralıklarla tam 23 yıl süren Türk - İran savaşı, sona erdi. Safevî hânedânının düşmesinden doğan krizle başlayan bu savaşta her iki Türk devleti, birbirlerinden toprak koparamadılar. Ancak büyük İran eyâletleri, uzun yıllar Osmanlı işgalinde kalmış oldu. Nâdir Şâh gibi tamamen istisnaî dehâda bir adamın ortaya çıkması, Osmanlı fütuhatını engelledi. (Y. Ö.)

MAHMUD II. (Gazi Sultan Mahmud Hân-ı Sânî, "Adlî") (20.VII.1785 - 1.VII.1839), Osmanoğulları'ndan 30. (gerçekte 32.) padişah (Türkiye imparatoru) ve 22. (94.) İslâm halîfesi (28.VII.1808-1.VII.1839). I. Abdülhamîd'in (1774 - 1789) küçük oğlu ve ağabeyi IV. Mustafa'nın (1807 - 1808) halefidir. Annesi Nakş-ı Dil Vâlide - Sultan'dır. Halefi, büyük oğlu I. Abdülmecid'dir (1839 - 1861). 2 oğlu padişah olmuş ve 1839'dan 1876'ya kadar tahtta kalmışlardır. Kendisinden günümüze kadar gelen bütün Osmanoğulları'nın atası II. M.'dur. Tahta oturduğu zaman 23 yaşını 9 gün geçiyordu. 53 yaşını 11 ay ve 12 gün geçe de öldü. Saltanatı 30 yıl, 11 ay, 4 gündür.

II. MAHMUD

Padişah olmadan önce, 1 yıl, 2 ay için veliahd oldu. Onun türbesine izâfetle "Türbe" denilen yerdeki Sultan Mahmud Türbesi'nde gömülüdür. II. M., Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri ve Türkiye'de gerçek yenileşme devrini açan şahsiyettir. "Adlî" mahlası ile yazan bir şâir ve büyük bir hattattır. Musikiyi başlıca - kendisini evlâdı olmadığı için oğlu gibi seven - amca oğlu büyük bestekâr III. Selim'den (1789 - 1807) öğrenmiştir. Tanbûrî, neyzen ve hânende idi. Her iki sazı da III. Selim'den meşk etmiştir. Türk Musikisi'nin son büyük koruyucusu olan II. M., Batı Musikisi'ni de Türkiye'ye sokan hükümdardır. Mevlevî idi. Üstad bir bestekârdır. Hicâz Dîvân'ı, musikimizin şâheserlerindendir. 23'ü şarkı olmak üzere 26 bestesi zamanımıza kadar gelmiştir. II. M.'un çocukları: Fatma Sultan (1811 - 1825), Sâliha Sultan (1811 - 1843), Veliahd - Şehzâde Murad (1811 - 1812), Mihr-i Mâh Sultan (1812 - 1838), Veliahd - Şehzâde Bâyezid (1812 - 1812), Veliahd - Şehzâde Abdülhamid (1813 - 1825), I. Abdülmecid (1823-1861), Atıyye Sultan (1824 - 1850), Hatîce Sultan (1825-1842), Âdile Sultan (1826 - 1899), Sultan Abdülaziz Han (1830-1876), Şehzâde Nizâmeddin (1833 - 1838). Şehzâdeliği ve veliahdlığı için bk. SELİM III. VE MUSTAFA IV.

Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i tahta çıkarmak üzere Topkapı Sarayı'nı basınca Veliahd - Şehzâde Mahmud, Sultan Selim'in dairesinin basıldığını öğrenmiş, 3 ağasını, eski padişahı korumak için yollamıştı. Ancak ağalar, Sultan Selim'in dairesine yaklaştıkları zaman, kaatiller işlerini bitirmiş, kapıdan çıkıyorlardı; ağaları kısa bir vuruşmadan sonra yaralayıp bertaraf ettiler ve Sultan Mahmud'un dairesine girdiler. Târîh-i Enderûn müellifi Atâ Bey'in babası ve Şehzâde Mahmud'un başlalası olan Tayyâr Efendi, durumu Veliahd'e bildirdi. Şehzâde Mahmud, elinde kılıç bekliyordu. Yanında bir iki ağa vardı. Bunlar, şehzâdenin bacadan dama çıkabilmesi için tertibat hazırlamakla meşguldüler. Veliahd'in hayatı, bir veya iki dakikalık zaman kazanılmasına bağlıydı. Şehzâde'nin hizmetkârlarından Cevrî Kalfa adındaki Çerkes cariyesi, mangaldaki kızgın külleri kürekleyip, kaatillerin gözlerine doğru serpmeye başladı ve bu suretle lâzımgelen dakikalar kazanılmış oldu. Sonradan II. M., Cevrî Kalfa'ya çok ikram etmiş ve bu cariye, hâlen Divanyolu'ndaki mektebini yaptırarak ismini yaşatmıştır. Bacadan dama çıkan Veliahd - Şehzâde, Ebe Selim'in fırlattığı hançerle kolundan yaralanmasına rağmen, Tayyâr Efendi ile diğer iki ağanın dayadıkları merdivenden, sarayın avlusuna indi.

IV. Mustafa, Alemdar'ın ümidini kırmak için, III. Selim'in cesedini avluya naklettirdi. İlerliyen Paşa, cenazeyi görünce: "Vây Efendim, seni iclâs içün bunca yerden geleyim de şu kör olası gözlerim seni bu hâlde görsün; hemân "Enderûn Halkı" denen hâinleri katl-i â'm edip intikamın alayım!" diyerek III. Selim'in üzerine kapanıp ağlamaya başladı. Yakınlarının Veliahd - Şehzâde'nin hayatını kurtarmak için harekete geçmesi ihtarı üzerine ayılıp ileriye doğru yürüdü. Tam bu sırada uzaktan perişan bir halde Sultan M. göründü. Veliahd'i tanımıyan Alemdar: "Abe bu da kimdir?" diye sorunca İmam Hâfız Efendi: "Sultan Mahmud Han Efendimiz budur!" dedi. Derhal etek öpen Alemdar, Veliahd - Şehzâde'ye bîat etti.

Alemdar, Saray'a girip III. Selim'i şehid eden Enderûnlular'ı kılıçtan geçirmek niyetindeyken Sultan Mahmud: "Sen o işle mukayyed olma, şimdi askerini dağıt, arkamdan gel!" emrini verdi. Askerini çeken Alemdar, Sultan Selim'in hediyesi olan murassâ hançerinden başka silâhlarını çıkararak, yeni hükümdarın arkasından Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne doğru yürüdü. II. M., sadâreti Alemdar'a verdi ve ilk irâdelerini bildirdi.

Alemdar Vak'ası ve İrticaın Kesin Zaferi (15 Kasım 1808) :

Devletin en acele ve ehemmiyetli meseleleri, dış durum dolayısıyle Nizâm-ı Cedîd ordusunun yeniden toparlanması, merkezin nüfuzunu çok azaltan âyanların ve serkeş valilerin emir dinler hâle getirilmesi ve devlet mekanizmasını işliyemez duruma sokan zorbalığın önlenmesiydi. Âyanların çoğu İstanbul'a çağrıldı ve 29 Eylülde kendileriyle "Sened-i ittifak" imzalandı. Bu vesika ile âyanlar, hükûmet emirlerini dinliyeceklerine söz veriyorlardı. 14 Ekimde ise Nizâm-ı Cedîd ordusu, "Segbân-ı Cedîd" adıyle yeniden kuruldu. Vezir Kadı Abdurrahman Paşa da Konya'dan çağrılmıştı. "Ruscuk Yârânı" denen inkılâp komitesinden Defterdâr (maliye bakanı) Behic Efendi, "Umûr-ı Cihâdîye Nâzırı" unvanıyle yeni ordunun harbiye nâzırı tâyin edildi. Hükûmet, "esâme" denen Yeniçeri ulûfe cüzdanlarını, bedellerini ödeyerek toplayıp imha etmeye başladı. Ölen Yeniçeriler'in cüzdanları iade edilmediği için, binlercesi, şunun bunun elindeydi. Bunlar Yeniçeri hayatta gibi maaş alıyorlardı. Çok defa bu "esâme", alınıp satılan bir metâ hâline gelmişti. Haylisi toplanıp imha edildiyse de, tam bir başarı gösterilemedi.

Alemdar, reform hareketinin liderliğini yapacak bir adam değildi. Devletin merkezî idâresi hakkında hiç birşey bilmiyordu. İstanbul'a yerleşen gönüllüleri de, Yeniçeriler derecesinde zorbalığa başlamışlardı. Genç padişah, bütün bunları önleyecek nüfuzu henüz elde edememişti. Kapıkulları, Alemdar'ı yok etmek ve padişahı sindirmek için fırsat kolluyorlardı. II. M., diktatörlüğe heveslenen Alemdar'dan memnun değildi. Diğer taraftan IV. Mustafa taraftarları, onu yeniden tahta çıkartmak için kesif bir faaliyete girişmişlerdi. Bizzat IV. Mustafa, bu faaliyetin içindeydi. Bütün bunlardan haberdar olan II. M., olayların gelişmesini bekliyor, yanlış bir adım atmamaya çok dikkat ediyordu. Bizzat Ocak'tan yetişmesine rağmen büyük bir gurura kapılan Alemdar, Yeniçeriler'e ehemmiyet vermiyor: "manav ve leblebici gürûhu" diye kendilerini açıkça tezyîf ediyordu. 14 kasımı 15 kasıma bağlıyan gece Alemdar, Şeyhulislâm'ı ziyaretten Bâb-ı Âlî'deki sarayına dönmüştü. Yeniçeriler, darbeyi o gece indirmek üzere anlaşmışlardı. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, işi öğrenip engel olmak istediyse de, derhal parçalandı. Kendilerine katılan serserilerle büsbütün kalabalıklaşan Yeniçeriler, Alemdar'ın sarayını kuşattılar. Kadı Abdurrahman Paşa Segbân-ı Cedîd askeriyle, padişahı savunmak için, Topkapı Sarayı'nın kapılarını tuttu. Fakat hiç hoşlanmadığı Alemdar'a yardıma gitmedi. Gafil Sadrâzam ise, imdada gelecek kuvvetleri bekliyor ve çevresindeki bir avuç adamıyle Yeniçeriler'le kıyasıya dövüşüyordu.

Alemdar, bulunduğu yerin damının delinmekte olduğunu görünce getirttiği bir barut fıçısına tabancasıyla ateş etti. Dehşetli bir patlama oldu. Damdaki 500'den fazla Yeniçeri havaya uçarak öldü. Alemdar da, kendisini terketmek istemiyen birkaç yakınıyla şehit düştü.

Ancak 3 ay, 18 gün sadârette kalabilen Alemdar Mustafa Paşa'nın yerine, Çavuşbaşı (hunkâr Seryâveri) Memiş Paşa, önce sadâret kaymakamı, bir hafta sonra da sadrâzam oldu. 1 ay, 9 gün iktidarda kalabildi. 1 ocak 1809'da Sakız'a sürüldü ve az sonra orada öldü. Haleb beylerbeyisi, eski sadrâzam Yusuf Ziyâ Paşa sadârete çağırıldı. 23 nisan'da İstanbul'a gelinceye kadar 3 ay, 23 gün, Kapdân-ı Deryâ Çarhacı Ali Paşa, kaymakamlık yaptı. Yusuf Ziyâ Paşa'nın iki sadâreti arasında, 3 yıl, 7 ay, 7 gün geçmiştir.

Alemdar, 15 kasım günü sabahın erken saatlerinde ölmüştü. Aynı gün Şeyhulislâm, IV. Mustafa'nın idamı için fetvâ verdi. II. M., ağabeyini öldürtmekte tereddüd ediyordu. Ancak eski padışahın âsîlerle işbirliği ettiği kesin şekilde anlaşılmıştı. Zorbalar, Sultan Mustafa'nın adını haykırmaya başlamışlardı. Bunun üzerine IV. Mustafa, aynı günün gecesi, Kadı Abdurrahman Paşa'nın öncülüğüyle kuşakla boğuldu. 29 yaşını 2 ay ve 28 gün geçiyordu. Tahttan uzaklaştırıldığı 3 ay, 10 gün olmuştu. 18 kasımda cenazesi, babası I. Abdülhamid'in Bahçekapısı'ndaki türbesine gömüldü. Halk III. Selim'i öldürttüğü için diş bilediği IV. Mustafa'nın ölümüne hiçbir teessür göstermedi. IV. Mustafa'nın bir iki çocuğu olmuşsa da, bir müddet sonra ölmüşlerdir.

Alemdar'ın yok edilmesi üzerine zorbalar, azgınlıklarını son hadde getirdiler. "Ruscuk Yârânı" ndan Defterdâr (maliye bakanı) Tahsin Efendi ile Umûr-ı Cihâdîye Nâzırı (savunma bakanı) Behic Efendi İstanbul'dan kaçtılar; sadâret kedhudâsı (içişleri bakanı) Mustafa Refik Efendi, parçalandı. İrtıca, kesin şekilde zafer kazandı. Devletin hayatının bahis konusu olduğu ıslahat, bu defa 18 yıl gecikti. Napoléon devrinin ve Fransız İhtilâli savaşlarının son bulduğu, Viyana Kongresi ile yeni bir düzenin kurulduğu bu yıllarda Avrupa, buharın sanayie tatbikıyle, Türkiye ile arasındaki mesafeyi, bir daha kapatılmasına imkân olmıyacak derecede açtı.

II. MAHMUD : (Vak'a-i Hayriyye'den önce)

Alemdar'ın işini bitiren ihtilâlciler, II. M.'un IV. Mustafa'yı öldürttüğünü bildikleri ve ortada padişahtan başka hânedânın hiçbir erkek üyesi bulunmamasına rağmen, saraya hücum ettiler. Padişahı öldüreceklerdi. Bir kısmı, II. M.'un 6 yaş büyük ablası, Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'dan dul kalan Esmâ Sultan'ı tahta çıkarmaya karar vermişti. Ancak Kadı Abdurrahman Paşa 4 000 Segbân-ı Cedîd'le Topkapı Sarayı'nı savundu. İki taraftan yüzlerce kişi ölmesine rağmen, âsîler sarayı ele geçiremediler. Bozulan ihtilâlciler, modern Segbân-ı Cedîd kuvvetleri tarafından takib edildi ve 3 000'den fazla Yeniçeri ve serseri imhâ edildi. Donanma-yı Hümâyûn, Yeniçeri kumandanlığının bulunduğu Ağa Sarayı'nı bombardıman etti. Bu bombardımanda bâzı evler de zarar gördüğü için, kendi gemilerinin ateşine mâruz kalan ve tarihlerinde böyle birşey görmeyen İstanbullular, sokaklara yığıldılar. Padişahı alt edemiyeceklerini anlıyan âsiler, ulemâ'nın aracılığını istediler. Bu aracılıkla ateş kesildi ve korkunç dahilî savaş sona erdi. Ne mürteciler padişahı yenebilmişler, ne de padişah onları temizleyebilmişti. Bundan sonra 18 yıla yakın bir müddet, iki taraf, kıl kadar ince bir dengeyle hayatlarını devam ettirebildiler. Bu dengenin muhafazası, Sultan Mahmud'un en hayatî meselesi hâline geldi. Büyük bir sabırla, harekete geçeceği ânı beklemeye başladı. Âsîler, Donanma'yı, Tophane'yi ele geçirmişler, Levend ve Selimiye

kışlalarını yakmışlar, halkın evlerine tecavüz etmişlerdi. Kadı Abdurrahman ve Ruscuk Yârânı'ndan Râmiz Paşalar'ı II. M., gizlice saraydan Rumeli'ne kaçırtarak hayatlarını kurtardı. 18 Kasımda II. M., Segbân'ı Cedîd'i ilga ettiğini ilân etti. Bunun üzerine ihtilâlciler, zaten ortada tahta çıkaracak şehzâde kalmadığı için, II. M.'un padişahlığına râzı oldular. Segbân-ı Cedîd askeri, şuraya buraya dağıldı. Yüzlercesi Yeniçeriler'in eline geçerek öldürüldü.

Türk - Rus Savaşı (1809 - 1812) :

25 Ağustos 1807'de, IV. Mustafa zamanında, Napoléon'un karşısında çok sıkışan Rusya, Türkiye ile bir mütareke imzalamıştı. Bu mütareke, 8 aylıktı. 8 ay geçmesine rağmen, iki tarafta da savaş isteği görülmedi. Ancak Napoléon, Rusya ve Prusya ile sulh yapıp, Türkiye'nin Eflâk ve Boğdan (Memleketeyn) eyâletlerini Çar'ın işgaline rıza gösterince, durum değişti. 5 ocak 1809'da, bu yeni durum üzerine Türk - İngiliz ittifak muahedesi imza edildi. Buna rağmen Rusya, Bâb-ı Âlî'nin Memleketeyn'in boşaltılması isteğini reddetti. Sadrâzam Yusuf Ziyâ (Zıyâeddin) Paşa, 23 Temmuz 1809'da ordunun başında, serdâr-ı ekrem sıfatıyle İstanbul'dan ayrıldı. Şumnu ve Ruscuk yoluyla Silistre'ye geldi. 60 000 kişilik bir Rus ordusu, Silistre yakınlarında Tatariçe'ye gelmişti. Serdâr-ı Ekrem, Pehlivan İbrahim Ağa'yı, Ruslar'a karşı gönderdi. 24 Ekim 1809'da geçen Tatariçe meydan muharebesinde, 10 000 ölü veren Ruslar, bozuldular. Türk şehitleri 1 000 kadardı. Bu büyük başarı, Pehlivan İbrahim Ağa'ya vezir pâyesini kazandırdı.

1809 - 1810 kışında Ruslar, Tuna Deltası'na hâkim oldular. Aralıkta İsmâil ve ocakta İbrâil kaleleri düştü. Dobruca, Türkler'deydi. Kafkas cephesinde de başarı, Rus tarafında kaldı. Ruslar, Batum kuzeylerine kadar ilerleyip Poti'yi işgal ettiler.

1810 baharında Rusya, bütün gücüyle Türkler'in üzerine yüklendi. Dobruca ve Kuzey Bulgaristan'ı işgale başladı. Hacıoğlupazarı'nı savunan Pehlivan İbrahim Paşa, esir oldu. Hezargrad ve Silistre düşünce Dobruca, Ruslar'ın eline geçti. Güneye inen düşman, Varna'yı kuşatmaya başladı. Ancak Donanma-yı Hümâyûn'un Varna limanına girmesi üzerine Ruslar, muhasarayı kaldırdılar. Şumnu önlerinde mağlûp edilmeleri neticesinde de ileri hamleleri kırıldı. 4 Ağustos 1810'da geçen Şumnu meydan muharebesinde Ruslar, tam 20 000 ölü verdiler. 27 Eylülde Ruscuk'u ve Tuna'nın karşısında Romanya'da kalan Yerköyü'nü alan Ruslar, Sırbistan'a yürümek istiyorlardı. Ancak Fransız imparatoru I. Napoléon'un Rus seferine başlaması, onların bu teşebbüsünü durdurdu. Napoléon, Türkiye'ye açık tekliflerde bulunmadığı ve daima Bâb-ı Âlî'nin aleyhinde oynak bir siyaset güttüğü için, her iki taraf için de bir ölüm kalım savaşı olan bu Fransız - Rus harbinde Türkiye, Rusya ile sulh yapıp bir kenara çekildi. Bâb-ı Âlî, Napoléon'a asla inanmıyor, daima aldatılacağı vehmi içinde bulunuyordu.

1811 yılı, iki taraf arasında muvazene hâlinde geçti ve mühim bir hareket olmadı. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa 10 nisan 1811'de azledildi. Bu ikinci sadâreti 2 yıl, 3 ay, 9 gün ve her iki sadâretinin toplamı 8 yıl, 11 ay, 4 gündür. İmrahor Vezir Ahmed Paşa, sadârete getirildi. İstanbul'dan Şumnu'ya gidip, ordu kumandanlığını selefinden teslim aldı. 27 Haziranda Ruslar'ın elindeki Ruscuk'u muhasaraya başladı. 12 gün dayanan Ruslar, 9 Temmuzda kaleyi Sadrâzam'a teslim ettiler.

Bükreş Muahedesi (28 Mayıs 1812) :

Bu defaki Türk - Rus savaşına da 28 mayıs 1812 Bükreş Muahedesi son verdi. 16 madde üzerine akdedilen muahedenin başlıca hükümleri şöyledir: Besarabya'nın tamamı (70 000 km²'ye yakın), Rusya'ya bırakılıyordu. Bu, çok mühim bir kayıptı. Zira bu ülkede mühim bir Türk (Kırım asıllı) azınlığı yaşıyordu ve "Bucak" denen ülkenin güneyinde Türkler, çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Ahalinin gerisi, Ukran ve Romen asıllı Ortodokslar'dı. Bu suretle Dniestr sınırı yerine, Prut, Türk - Rus sınırını teşkil ediyordu. Tuna Delta'sı, Türkler'de kalıyordu. Akkerman, Kilye, İsmâil gibi kaleler Ruslar'a geçiyor, fakat Kalas, İbrâil, İsakçı, Tulça Türkler'de kalıyordu. Ruslar, işgal ettikleri Romanya'yı (Memleketeyn = Eflâk ve Boğdan prenslikleri) ve Kafkas topraklarını Türkiye'ye geri veriyorlardı. Belgrad ile güney arazisinden ibaret küçük bir Sırbistan prenliği teşekkül ediyordu. İç bağımsızlığı olan (Eflâk ve Boğdan gibi) bu devlet, Türk imparatorluğuna dahildi. Belgrad ve sair kalelerde Türk askeri bulunacak, Sırbistan prensini Bâb-ı Âlî tayin ve tasdik edecekti. Buna rağmen, bağımsız bir Sırbistan'ın temelleri atılıyordu. Bu Sırbistan, 1878'e kadar adım adım imparatorluktan ayrılacak ve bu tarihte tamamen bağımsız olacaktır. Sırp muhtariyeti, diğer Balkan kavimlerine çok kötü bir misal olmuş, bilhassa Mora Rumları'nı kışkırtmıştır. Bükreş Muahedesi, Sırplar'ı memnun etmekten uzaktı ve Sırplar, Napoléon tehdidi altındaki Rusya'nın kendilerini feda ettiği fikrindeydiler. Bâb-ı Âlî'ye ödeyecekleri yıllık vergiyi ağır buluyor, başlıca Sırp kalelerinde Türk askeri bulunmasına ve Sırplar'ın kale sahibi olmak hakkının olmamasına itiraz ediyorlardı. 1813 yılında, Sırplar'ı yola getirmek için bir sefer açmak icab etti. Sadrâzam Hurşid Paşa, Belgrad'a kadar gelerek, âsîleri yola getirdi. Sırp prensi Kara Yorgi, esir düşmekten kurtulmak için Avusturya'ya sığındı. Ancak Napoléon tehdidi altında Türkiye ile bir ihtilâfı göze alamayan Avusturya, o kadar himaye ettiği Kara Yorgi'yi siyasî mülteci olarak kabûl etmedi ve tevkif ederek hapsetti. Bunun üzerine Sırplar'ın başına Miloş Obrenoviç geçti. Sırbistan tarihi bundan böyle, bu iki rakip hânedânın biribirleriyle kanlı mücadeleleri içinde geçecektir.

Sadâret Değişmeleri :

5 eylül 1812'de Ahmed Paşa, 1 yıl, 4 ay, 25 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. Sofya seraskeri Ahmed Hurşid Paşa, sadrâzam oldu 1 nisan 1815'e kadar 2 yıl, 6 ay, 27 gün sadârette kaldı. Mehmed Emin Rauf Paşa, sadârete getirildi. Başdefterdârlıktan (maliye bakanlığı) sadrâzam olan bu zât, Çavuşbaşı Said Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk sadâretinde 2 yıl, 9 ay, 4 gün kaldı. 5 ocak 1818'de Hudâvendigâr (Bursa) vâlisi Derviş Mehmed Paşa sadrâzam oldu. Bu zat 2 yıl ve 1 gün sadrârette kaldı. 5 ocak 1820'de Ispartalı Ali Paşa, Hudâvendigâr valiliğinden sadrâzamlığa çağrıldı. Ali Paşa, Koca Mustafa Reşid Paşa'nın eniştesi (ablasının zevci) olup bu sırada 20 yaşında bulunan Mustafa Reşid Bey, onun yanında ilk devlet adamlığı tecrübelerini edinmiştir.

Tepedelenli Ali Paşa gailesi :

Bu yıllarda, Anadolulu bir Türk'ten inen Tepedelenli Ali Paşa Arnavutluk'la Yunanistan arasındaki Epir ve çevresinde, büyük bir nüfuz elde etmişti. İkinci bir Mehmed Ali olmaya hazırlanan ihtiyar, son derece muhteris, zalim, çok zeki ve entrikacı bir adamdı. Zâhiren padişaha itaat eder görünüyorsa da, kendi hesabına muhtar bir devlet kurmaya çalışıyordu. Oğulları Muhtar ve Velîyeddin Paşalar da, mutasarrıf olarak Mora ve Güney Yunanistan'ı ellerinde tutuyorlardı. Ali Paşa, Arnavutluk'un büyük bir kısmına da türlü entrikalarla hâkim olmuştu. Yanya'daki müstahkem sarayında, hükümdarlar gibi yaşı-

II. MAHMUD : (Vak'a-i Hayriyye'den sonra)

yordu. II. M., bu adamın ölüp gitmesini bekliyor, binbir dış ve iç gaile içinde, bu kudretli valisiyle bir mesele çıkartmak istemiyordu.

Bu sırada nişancılık (devlet bakanlığı) mevkiinde bulunan ve aslen Kırım Türkleri'nden olan Hâlet Efendi, padişah nezdinde görülmemiş bir nüfuz kazanmış, sadrâzamları değiştirip tayine kadar her işe karışmaya başlamıştı. Hâlet Efendi, Tepedelenli'nin yok edilmesi fikrindeydi. Tepedelenli'nin tutumu, padişahın meşhur sabrını bile taşıracak bir hâle geldiği için nihayet Sultan Mahmud, eski sadrâzam Hurşid Paşa'ya bu gailenin ortadan kaldırılması emrini verdi. Nasûh Paşa-zâde Ali Bey de, Arnavutluk sahillerini abluka etmek üzere, donanmanın bir parçasıyla Yunan (İyonya) Denizi'ne geldi. Tepedelenli, masum olduğunu iddia edip, padişaha afvedilmesi için yalvaran mektuplar yazarken, Rusya ve Fransa'dan yardım istiyor, Balkanlar'da Hıristiyan unsurları kışkırtarak isyana teşvik ediyordu. Bu kargaşalık içinde, devletin kendisiyle uğraşmaya vakit bulamıyacağı fikrindeydi. Mora Rumları, uzun zamandan beri kaynaşıyorlar, fakat Tepedelenli'den korktukları için isyana cesaret edemiyorlardı. Bu defa Tepedelenli, Rumlar'ı isyan için kışkırtmaya başlayınca iş tamamen çığırından çıktı. Rum ihtilâlini, bizzat Petersburg'da Çar planlıyordu.

II. M., Ali Paşa ile oğullarını bütün görevlerinden azletti ve Yanya'ya çekilip büyük servetleri içinde kimseyi rahatsız etmeden yaşamalarını emretti. Ali Paşa, elindeki ülkelerin hiçbirini bırakmadı ve bunun üzerine, kesin şekilde ortadan kaldırılması lüzumu hâsıl oldu. Hurşid Paşa, Tepedelenli'nin elinden, işgal ettiği yerleri birer birer almıya başladı. Tepedelenli'nin oğulları Velîyeddin, Muhtar ve Salih Paşalar esir edildi. Bunlar idam edildilerse de, Tepedelenli-zâdeler, günümüze kadar gelmişlerdir. Sonunda Ali Paşa, Yanya kalesine sığınıp kendisini savunmaya başladı. 5 000 askeri vardı. Bunların içinde ücretli Fransız, İsviçreli ve İtalyanlar bile bulunuyordu. Yanya'yı fevkalâde tahkim etmişti. 200 topu, yıllarca yetecek cephane ve ağırlığı bulunuyordu. Hurşid Paşa, Yanya'yı hemen düşüremiyeceğini anlayınca, muhasarayı ablukaya çevirdi. Tepedelenli 1 yıl, 4 ay, 25 gün kaleyi savunduktan sonra, hayatına dokunulmamak şartıyle, teslim oldu. Ancak İstanbul'dan gelen fermân âsî paşanın idam edilmesi yolunda olduğu için, Tepedelenli'nin kesik başı başkente yollandı.

Yunan ihtilâlinin hazırlanması:

Yunan ihtilâlinin tohumları, II. Katherina tarafından, 1768 - 1774 Türk - Rus savaşında atıldı. Mora ihtilâlinin Muhsin-zâde Mehmed Paşa tarafından hızla ve kesin şekilde bastırılması üzerine Çariçe'nin kışkırtmaları bir netice vermedi. Ancak Yunanlılar, bilhassa Ruslar'ın himayesinde birtakım ilmî, edebî ve siyasî cemiyetler kurdular. Bunlardan 1814'te Odesa'da kurulan "Ethniki Hetairia", gizli bir cemiyetti. Gayesi, Bizans imparatorluğunun ihyası, İstanbul'un Türkler'den alınması, Türkler'in Avrupa'dan Asya'ya atılması idi. Fransız ihtilâlinden sonra uyanan milliyetçi fikirler, Yunanlılar'a büyük cesaret vermişti. Aynı dilin yeni bir lehçesini konuşmaktan başka Eski Yunanlılar'la ciddî bir bağlantıları olmamakla beraber Yunanlılar, antik medeniyetlerini terennüm etmek ve bunun propagandasını yapmak yoluyla, Avrupa'da aydın tabakayı kazanmışlardı.

Ancak, Yunanlılar'ı kendi maksatlarına kullanmaktan başka gayesi olmayan Çar hariç, Avrupa hükümdarları Yunanlılar'ı tutmuyorlardı. Çünkü bu kavim, meşru hükümdarlarına, padişaha karşı ayaklanmak istiyordu. İhtilâlden ve milliyetler meselesinden bıkmış olan Avrupa hükümdarları ise, Yunanlılar'ın kendi tab'alarına örnek olmasından korkuyorlardı. Hattâ 1815 Viyana Kongresi'nden sonra aralarında bir Mukaddes İttifak imzalayan büyük Avrupa hükümdarları, ihtilâl prensibine müştereken karşı koymayı, Avrupa'da hiçbir hânedânının hukukuna tecavüz edilemiyeceğini kararlaştırmışlardı. Zira bilhassa Napoléon, Avrupa'da yüzlerce yıllık hânedânları yerlerinden oynatmış, hattâ "Almanya imparatoru" sıfatını Habsburglar'dan almıştı. Bunun üzerine Habsburglar, "Avusturya imparatoru" sıfatını almaya mecbur olmuşlardı. Napoléon, kendini imparator ilân ettiği ve Batı Avrupa'da, Batı Roma'dan kalan bir tek imparatorluk tâcı bulunması lâzım geldiği için, Napoléon'un Habsburglar'ın unvanı üzerinde hassasiyet göstermesi tabiî idi. Ancak Napoléon 1815'te kesin şekilde düştükten sonra da Habsburg'lar, bir daha "Almanya İmparatoru" sıfatını almaya cesaret edemediler ve "Avusturya İmparatoru" olarak kaldılar. "Almanya İmparatoru" sıfatı, ancak 1871'de, bu defa Prusya hânedânı (Hohenzollern'ler), lehine ortaya çıkabildi. Bu yıllarda Avrupa siyasetine Avusturya şansölyesi (başbakanı) Prens Metternich hâkim olduğu için, Avrupa'da milliyetlerin bağımsızlığı fikrine sempati yoktu. Zira, meselâ Avusturya imparatorluğu, Almanlar, Macarlar, Hırvatlar, Slovenler, İtalyanlar, Lehler, Rutenler, Romenler, Çekler, Slovaklar'dan müteşekkildi. Rusya İmparatorluğu ise, Ruslar'dan başka Ukranlar, Beyaz Ruslar, Türkler, Finler, Estonlar, Letonlar, Litvanlar, Lehler ve burada sayılması lüzumsuz daha bir sürü milliyetten ibaret bulunuyordu.

Bu durumda, Osmanlı camiasını teşkil eden birçok milliyetten biri olan Yunanlılar'a bağımsızlık istemek saçmaydı. Ancak Avrupa saraylarında olmasa bile, Avrupa aydınları ve burjuvası arasında Yunan hayranlığı canlı idi. Hetairia cemiyetini Çar'ın Rum olan yâveri Prens İpsilanti yönetiyor ve bizzat Çar, cemiyeti himaye ediyordu. İstanbullu Rumlar'dan olan İpsilanti, Rum asıllı olan Rusya hâriciye nâzırı Capo d'Istiria'dan da büyük yardım görüyordu. Fener'deki Ortodoks Cihan Patriki Grigorios ile İstanbul'un "Fener Beyleri" denen Rum asilleri, cemiyetle işbirliği hâlindeydiler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun pekçok eyâletinde Rum vardı. Fakat ekseriyette bulundukları yerler, Mora ve Ege adaları ile Attika yarımadasından ibaretti. Diğer bütün yerlerde, Tesalya ve Epir'de, Rumlar azınlıktı. Girit ve Kıbrıs'ta ise, zorlukla % 50'yi tutturabiliyorlardı. Bu durumda, ihtilâlin Mora'da patlatılması uygun görüldü. Tepedelenli, Mora'dan bütün askerini çektiği gibi, onu muhasara ile uğraşan Hurşid Ahmed Paşa da Mora'ya asker göndermemişti. Yarımadanın başlıca kalelerinde, pek az Türk askeri bulunuyordu. Mora şehirlerinde ehemmiyetli bir Türk azınlığı da yaşamaktaydı; fakat Rumlar, bir kargaşalıkta bunların katliâm suretiyle yok edilmesini kararlaştırmışlardı. Ancak Türk azınlığı kaleleri olan şehirlerde bulunduklarından, bunları imha edebilmek için, bu kaleleri düşürmek icab ediyordu. Bunların en mühimmi de, Mora'nın kuzeyinde, Patras Körfezi üzerinde bulunan Türkler'in "Balyabadra" dedikleri Patras idi (şimdi Atina ve Selânik'ten sonra Yunanistan'ın 3. şehri). Nitekim, ihtilâl, burada başladı. Bütün Mora, hattâ bütün Rumlar, mümkün olabildiği kadar silâh biriktirmişlerdi Yıllardan beri Rum zenginleri, halkın silâh edinebilmesi için her türlü fedakârlığı yapmışlardı.

Yunan İhtilâli'nin Başlaması (12 Şubat 1821):

Yıllık ısı ortalaması 17° olan Mora'da, ılık bir kış sabahı, 12 şubat 1821'de ihtilâl başladı. Bizzat Patras başpiskoposu Germanos'un kumanda ettiği 10 000 kadar silâhlı Rum, şehre hâkim olduktan sonra, kaleyi muhasara altına aldılar. Patras'ta

ayaklanma başlayınca, uzun zamandan beri bu ânı bekliyen bütün Mora, ayağa kalktı. Nisan başlarında, Mora sancağının merkezi olan Tripoliçe dışında bütün yarımada, âsîlerin eline geçmişti. İsyan, hızla Kiklad adalarına da geçti. Yunanlılar, Mora'nın kuzey-doğusunda Nauplion (Türkçe: Anabolu) limanını, ihtilâl idaresinin merkezi olarak ilân ettiler.

Mora'daki Türkler'in bir kısmı, Tripoliçe'ye can atmakla beraber, çok büyük ekseriyeti, katliâm edildiler. Yunanlılar'ın öldürdükleri Mora Türkleri'nin 40 - 50 binden az olmadığı muhakkaktır. Bunların içinde, 400 yıl önce Mora'ya yerleşmiş Türk aileleri bile vardı. 5 ekim 1821'de Tripoliçe'nin düşmesi, faciayı tamamladı. Kaledeki asker ve sivil 8 000 Türk, yeni doğmuş çocuklar bile ihmâl edilmeksizin öldürüldü.

Bâb-ı Âlî, o kadar himaye ettiği ve bir hükümdar derecesinde imtiyazlar tanıdığı Ortodoks Cihan Patriki Grigorios'un, âsîlerle işbirliği hâlinde olduğunu tesbit edince, 22 nisan 1821 günü kendisini tevkif ederek, Fener Patrikhânesi'nin orta kapısında astırdı. Göğsüne ihanetini anlatan bir yafta yapıştırılan Patrik'in cesedi, 3 gün İstanbullulara teşhir edildi. Yeni Patrik'in emriyle bu orta kapı, o tarihten itibaren kapatılıp iptal edildi ve bir Türk devlet veya hükûmet başkanı aynı yerde asılıncaya kadar açılmamasına karar verildi. Bâb-ı Âlî, ihtilâlin başında olanlarından yakalıyabildiklerini imha etti. Bunların arasında Edirne, Kayseri, Tarabya ve Edremit piskoposları ile birkaç Fenerli Rum beyi de asıldı. Bu Fenerli Rum beyleri, Boğaziçi'nde muhteşem saray ve konaklarda yaşayan, bilhassa armatörlükle zengin olan, Bâb-ı Âlî'nin Eflâk ve Boğdan prenslerini aralarından seçtiği bir kitleydi.

Mora'daki başarılı ayaklanmayı öğrenir öğrenmez Çar'ın yâveri Prens İpsilanti, Odesa'dan 3 000 Rum gönüllüsüyle, Boğdan'ın merkezi olan Yaş'a geldi ve 5 martta bu şehri, aynı ayın 11'inde Kalas'ı ve 30'unda Bükreş'i işgal etti. Derhal Romanya'ya giren Türk askeri, ihtilâli söndürdü. Rumlar'ın yakalananları imha edildi. Bir kısmı, Prens İspilanti ile beraber Avusturya'ya sığındı. Yunanlılar, Romanya da Ortodoks olduğu için, Romenler'in ihtilâle katılacaklarını sanarak büyük hataya düşmüşlerdi. Romanya meselesinin sür'atle halli, Bizans imparatorluğunun ihyâ edilemiyeceğini gösterdi. Yunanlılar, bir daha aynı hataya düşmediler ve bütün güçlerini, Mora ile çevresinde millî bir devlet kurabilmek noktasında topladılar.

Bâb-ı Âlî'nin, Rusya'yı protesto etmesi üzerine Çar, İpsilanti'yi yâverliğinden azletti ve "general" rütbesini taşıyan Hetairia liderini askerlikten çıkardı.

13 ocak 1822'de ihtilâlciler, Mora, Kiklad adaları, Ağrıboz ve Attika'yı içine alan bir Yunanistan kurulduğunu, diğer Yunan ülkelerinin de kurtulacağını ilân ettiler. Prens Marokordato, başkanlığa seçildi.

İhtilâlciler, Ege adalarının çoğuna hâkim olmuşlardı. Anadolu'nun Kuşadası Körfezi'ndeki Sisam adası, bunlardan biriydi. 6 000 Sisamlı, adaya hâkim olduktan sonra, kuzey - batıda, Çeşme'nin karşısındaki Sakız adasına çıktı. Sakız'da, birkaç bin Türk'ün yanında 80 000 Rum yaşıyordu. Bugün bile ada nüfusunun bu rakamı bulamaması, Osmanlı devrinde Sakız'ın refahını gösterir. Sisamlılar, Sakızlılar'ı derhal ayaklandırdılar. Muhâfız Vezir Vahîd Paşa, Sakız kalesini âsîlere karşı savunmaya başladı. Adada isyanın başlamasından 19 gün sonra, 11 nisan 1822'de Kapdân-ı Deryâ Nasûh-zâde Ali Paşa, adanın Çeşme'ye bakan Sakız limanına girdi. Bir hafta karşı koyan âsîler, imhâ edildi ve onbinlerce Rum öldürüldü veya esir alındı. Bir devletin en tabiî hakkını kullanması ve Mora'da yapılanlara küçük bir karşılık olan bu hareket, Avrupa'da büyük akisler uyandırdı. Lord Byron ve Victor Hugo gibi şâirler, Beethoven gibi bestekârlar, ressamlar, gazeteciler, acıklı eserlerle Sakız isyanının bastırılmasını terennüm ettiler. Avrupa'da, Türkler'in barbarlığı üzerinde uzun boylu sözler söylendi.

Son Türkiye - İran Savaşı (1821 - 1823) :

İbrahim Paşa, Mora'ya çıkıncaya kadar Yunan ihtilâlinin ilk 4 yılı, bu şekilde geçti. Bu kargaşalık içinde, Türkiye ile İran, iki Türk imparatorluğu, tarihlerindeki son savaşı yaptılar. Türkiye'nin bu durumundan faydalanmak isteyen Kaçarlar 15 kasım 1821'de Doğu Anadolu'ya ve Irak'a girdiler. Feth Ali Şah Kaçar'ın oğulları, Veliaht Abbas Mirza ile Mehmed Ali Mirza, bazı yerleri işgal ettiler. Bitlis'i aldıkları gibi, Bağdad'ı muhasaraya başladılar. Bir müddet savaş devam etti. 28 temmuz 1823'te statu quo üzerinden sulh imzalandı. Bu sırada Rusya, İran'dan 1804'te Doğu Gürcistan'ı, 1813 Türkmençayı Muahedesi ile de Dağıstan ve Şirvân'ı (Kuzey Âzerbaycan) almıştı. 1828 Gülistan Muahedesi ile de Ermenistan ve Nahcivân'ı alarak, İran'ı Ortaçağ'dan beri muhafaza ettiği büyük devlet sıfatından mahrûm edecektir. Güney Kafkasya'nın Rusya'ya geçmesi, şüphesiz İran derecesinde Türkiye'yi de tehdid ediyordu. Üstelik bu büyük Türk ülkelerinin Ruslar'a geçmesi, onlara Türkistan yolunu da açıyordu. Veliahd Abbas Mirza 1799'dan, 10 yaşından beri Âzerbaycan umumî valisi sıfatiyle Tebriz'de oturuyordu. Modern ordu kurmak ve iyi bir asker olmakla beraber, uzun Rus savaşlarının sonunda yenik çıktı. 25 kasım 1833'te 44 yaşında elem içinde öldü. Ertesi yıl, 16 kasım 1834'te Abbas Mirza'nın babası ve Türk Kaçar hânedânının 2. hükümdarı olan ve "Baba - Han" diye anılan Feth - Ali Şâh, 37 yıllık bir saltanattan sonra 63 yaşında öldü. Abbas Mirza'nın oğlu Mehmed (Muhammed) Şâh, 27 yaşında Tahran tahtına çıktı. İran'ın kudretini kaybetmesi Asya'ya Avrupalı emperyalistlerin, bilhassa Rusya ile İngiltere'nin müdahalesini, çok kolaylaştırmıştır. Bu durumda, Abbas Mirza gibi İran tarihinde büyük bir şahsiyet kabûl edilen bir prensin, Türkiye'den toprak koparmaya çalışması, Türk âleminin, içinde bulunduğu şaşkın ve acıklı durumu gösterir.

Sadâret Değişiklikleri :

28 mart 1821'de Ispartalı Ali Paşa, 1 yıl, 2 ay, 24 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. Çıldır valisi Benderli Ali Paşa, 30 nisan 1821'e kadar 1 ay, 3 gün sadrâzam oldu. Ancak 21 nisanda İstanbul'a geldiği için, fiilen sadâreti 8 günden ibaret kaldı. İstanbul'a gelişine kadar halefi olan Hacı Sâlih Paşa, kaymakamlık etti. Ali Paşa, azlinden bir ay sonra Kıbrıs'ta idam olundu. İzmirli Sâlih Paşa 19 kasım 1822'ye kadar 1 yıl, 6 ay, 10 gün iktidarda kalabildi. Devlete yıllardan beri diktatör salâhiyetiyle hâkim olan Nişancı Hâlet Efendi, bu sadrâzamın zamanında Konya'ya sürülüp idam edilmiştir. Sâlih Paşa'nın yerine sadârete geçen Deli Abdullah (Hamdullah) Paşa, Karadeniz Boğazı'nın Anadolu kaleleri muhâfızı idi ve daha önce kapdân-ı deryâlıkta bulunmuştu. Müstakbel Sultan Abdülmecid, 25 nisan 1823'te bu sadrâzamın zamanında doğdu. Abdullah Paşa 4 ay süren bir sadâretten sonra 10 mart 1823'te İzmit'e sürüldü ve az sonra öldü. Vezir Hezargradlı İzzet Ahmet Paşa'nın oğlu Silâhdâr Ali Paşa, sadrâzam oldu. 9 ay 4 gün sonra 13 aralık 1823'te azledildi ve Konya valisi oldu. Mehmed Said Galib Paşa sadârete getirildi. Karadeniz Boğazı'nın Rumeli Kaleleri muhâfızı idi. 9 ay, 2 gün sonra 14 eylül 1824'te Erzurum valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa, sadrâzam oldu. Silistre valiliğinden gelmiş olan bu zatın sadâreti 1805'ten beri en uzun sadrâzamlığı teşkil eder. 4 yıldan fazla sürmüştür. Vak'a-i Hayriye, onun zamanındadır.

Yunan İhtilâli'nin Geçici Olarak Söndürülmesi (1825 - 1826) :

Bütün Avrupa'dan gönüllü, silâh, mühimmat ve para alan Yunan ihtilâlcileri, son demlerini yaşamakta olan Yeniçeriler'le söndürülemedi. II. M., Arabistan'ın çetin ikliminde Vehhâbîler'i tepeliyen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Paşa'yı bu işe memur etti. 1 nisan 1824'te 35 yaşındaki İbrahim Paşa'ya Mora valiliği verildi. İbrahim Paşa, temmuz içinde 30 000 askerle İskenderiye'den Rodos'a geldi. Mısır askeri, muntazam talim görmüştü ve Mısır Türkleri'nden ibaretti. Mısır'ın yerli halkı olan fellâhlar, askerliğe kabiliyetleri olmadığı ve binlerce yıldan beri savaşmadıkları için, askere alınmıyorlardı. Mehmed Ali Paşa, büyük oğlunun yardımıyle, modern bir donanma da kurmuştu. Mısır'daki Memlûk beylerini Kahire kalesinde bir tuzağa düşürerek imhâ eden Mehmed Ali, bunların, Mısır'ın zenginliğinin büyük kısmını teşkil eden milyarlar değerindeki servetine el koymuş, bu para ile büyük işler yapmıştı. Kavalalılar'ın günümüze kadar gelen büyük servetinin menşei budur.

Kapdân-ı Deryâ Husrev Paşa'nın (müstakbel sadrâzam) idaresindeki donanma, Rodos'ta İbrahim Paşa ile birleşti. 1824 - 1825 kışı Girit'te geçirilerek son hazırlıklar tamamlandı. 24 şubat 1825'te Mora'nın güney - batısında Modon limanına çıkartma yapıldı. 18 mayısta Modon yakınlarında Navarin limanı alınarak Mora'nın âsîlerden temizlenmesi harekâtı başladı. 1825 içinde, âsîlerin Yunanistan'ın başkenti ilân ettikleri Anabolu (Nauplion) dışında, bütün Mora, ele geçirildi. Müstakbel sadrâzam Mehmed Reşid Paşa da serasker sıfatıyle kuzeyden Attika'ya girdi. İki ateş arasında kalan âsîler bütün kuvvetlerini Misolongi ve Atina gibi birkaç merkezde topladılar. Patras Körfezi'nin kuzey kıyısında, Mora'nın karşısında, Attika yarımadasının güney sahilinde olan Misolongi, bir yıl muhasaraya dayandıktan sonra, 23 nisan 1826'da ele geçirildi. 5 haziran 1827 de Atina da teslim oldu. Yunan ihtilâli tamamen söndürülmüştü. Sultan Mahmud, İbrahim Paşa'ya mükâfat olarak Girit valiliğini verdi.

İbrahim Paşa'nın talim görmüş askerinin bu başarısı, Sultan Mahmud'un, modern bir ordu kurmak tasarısını derhal gerçekleştirmesine âmil oldu. Bu tasarıyı gerçekleştiremezse, tahtını, hattâ hayatını kaybetmesi işten bile değildi. Ama, devletin bekası da bu meseledeki başarıya bağlı bulunuyordu.

Vak'a-i Hayriye (15 Haziran 1826) :

Sultan Mahmud, Kapıkulu Ocakları'nı ortadan kaldırmak için tam 17 yıl bekledi. Yunan İhtilâli ile başa çıkamıyan bir askerin, her an yeniden patlaması muhtemel bir Rus savaşında ne yapabileceği, artık yalnız padişahı değil, bütün devlet erkânını ve bizzat Yeniçeri generallerini, düşündürür oldu. Bir zamanlar Tanrı'nın emrinden hemen sonra geldiğine inanılan padişah irâdesi yoluyla bu işi halletmek kabil değildi. En menfaatli şartlarla ilga edilse bile, Yeniçeri Ocağı böyle bir irâdeyi tanımıyacağını birçok defalar, devletin pek ağır zararları bahasına göstermişti. İşe, gene III. Selim gibi, modern bir ordunun nüvesini hazırlamakla başlamak icab ediyor. III. Selim, tahttan indirildikten sonra, o zaman veliaht - şehzâde olan ve oğlu gibi sevip yetiştirdiği Sultan Mahmud'a, devletin geleceğinin bu noktada düğümlenip kaldığını, iyice telkin etmişti. II. M., Yunan ihtilâlinin, İbrahim Paşa tarafından söndürülmesinden hemen sonra, yeni bir ordunun teşkiline kadar verdi. III. Selim'in bütün hatalarından ders aldığı için, bütün kilit noktalarına, hattâ Yeniçeri generalliklerine, bu fikrini yalnız zâhiren değil, içten inanarak destekleyen şahsiyetleri getirdi. Bu iş, burada yazıldığı kadar basit, kolay ve çabuk olmadı. Her an tetikte olan ve kendi hallerini padişah derecesinde bilen Yeniçeriler'i ürkütmemek için, çok dolambaçlı yolları dolaşmak icab etti. Nihayet, 25 mayıs 1825'te "Eşkinci Ocağı" diye modern bir askerî ocağın teşkili resmen ilân edildi. Modern ordu, ilk safhada 7 650 askerin silâh altına alınıp, Avrupa tarzı talim ettirilmesiyle başlıyacaktı. Efrat, Yeniçeri ortalarından (taburlarından) bu işe gönüllü olanlar seçilerek sağlanacaktı. Bu son tedbir, ne derecede ihtiyatlı hareket edildiğini gösterir. Burada şunu belirtmek lâzımdır ki, bu Yeniçeri kalabalığının büyük kısmı devşirme değildi. Son devşirme yazılmasının üzerinden, bir yüzyıldan fazla bir zaman geçtiği gibi, ondan önce de pek uzun müddet devşirme yazılmamıştı.

Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yeni ocağın kurulması lüzumuna dair, ünlü fetvâsını verdi. 11 haziranda yeni askere Avrupa tarzında üniforma giydirildikten sonra, talime başlandı. Bütün kapıkulu generalleri, bilhassa Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, Sultan Mahmud'un en itimad ettiği adamlardan seçilmişti ve hepsi herhangi bir ayaklanmada alacakları tedbirleri planlamışlardı. Boğaz'ın Anadolu kıyıları muhâfızı, müstakbel sadrâzam İzzet Mehmed Paşa ile Rumeli kıyıları muhâfızı ve Yeniçeriler'in amansız düşmanı Ağa Hüseyin Paşa, Anadolu'dan topladıkları askerle, bir ayaklanmaya her an müdahale edecek ve şehre inecek şekilde bekliyorlardı. Ancak ihtilâl, bizzat padişahın bile düşündüğünden çok önce patladı. Nizâm-ı Cedîd'e yıllarca sabredebilen Yeniçeriler, yeni askerin talime başlamasından 3 gün sonra 14 haziran akşamı ayaklandılar. Parçalanmaktan zor kurtulan Osmanlı tarihinin son Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, Sultan Mahmud'a durumu bildirdi.

Türkiye tarihinin, sayılı günlerinden olan 15 haziran 1826 sabahı Yeniçeriler, meşhur kazanlarını Etmeydanı'na çıkararak "isterük" veya "istemezük" şeklindeki uğursuz nümayişlerine başladılar. Sadrâzam Benderli Selim Paşa, Ağa Hüseyin ve İzzet Paşalar'a askerleriyle şehre inmeleri emrini verdi. Sultan Mahmud, Sancak-ı Şerîf'in Sultanahmed Meydanı'na dikilmesini ve vatanını seven her İstanbullunun, sancak altında toplanmasını irâde etti. İnkılâpçı Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, ileri gelen ulemâ'yı, yüksek medrese talebesinden 3 500'ünü alıp, Sancak-ı Şerîf altına geldi ve halka ateşli nutuklar vermeye, devletin bugün ya batacağını, ya çıkacağını anlatmaya başladı. Ulemâ'yı elde etmedikleri takdirde hiçbir ihtilâlde başarı göstermiyen Yeniçeriler, bu defa kesin şekilde başarısızlığa uğrıyacaklardı.

Bütün İstanbullular, Yeniçeriler'e diş biliyorlardı. Bu ocağın, şehirde irtikâb etmediği edepsizlik kalmamıştı. Osmanlı tarihinde asla vuku bulmıyan birşey olarak, kadınların bile sokağa dökülüp nümayişlere katıldıkları görüldü. Yeniçeri Ocağı dışındaki bütün ocaklar, padişaha sadakatlerini bildirdiler. Tophane'den bataryalar çıkarılıp, Yeniçeri kışlalarının bulunduğu Aksaray'a, Etmeydanı'na götürülmeye başlandı. Topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa, kışlaları bombardıman etmiye girişti. Şimdiye kadar bir Yeniçeri ihtilâlinde âsîlere top ateşi açıldığı asla vâki olmamıştı. Dârendeli İzzet Paşa ile Ağa Hüseyin Paşa, arkalarında, edinebildikleri silâhlarla kendilerini takib eden, tahminini imkânsız sayıda bir halk kalabalığıyla, iki taraftan Etmeydanı'na girdiler. Kışla kapıları yıkıldı. Topuğundan kurşunla yaralanmasına aldırmıyan Karacehennem İbrahim Ağa, ilk defa olarak kışladan içeri girdi. Şimdiye kadar Yeniçeriler'in müsaadesi olmadan, cebren kışlalarına girmek, hiçbir fânînin haddi değildi. Tophane imamı Hacı Hâfız Ahmed Efendi, askerin başında ilerliyor, teşcî ediyordu.

Akşama doğru, artık yeryüzünde Yeniçeri Ocağı diye birşey kalmamıştı. 6 000 Yeniçeri öldürülmüştü. Ertesi günden itibaren de, şuraya, buraya sinen 20 000'den fazla Yeniçeri veya o iddiada bulunan kabadayı tevkif edilerek, uzak yerlere sürgüne gönderildi. Ocağın ilga edildiği, Yeniçeri bulunan, bütün şehir ve kalelere bildirildi. Bütün Yeniçerilik alâmetleri, ve bu arada maalesef muhteşem Mehter - hâne-i Hâkaanî ortadan kaldırıldı. Yeniçeriler'in mensub oldukları Bektâşî dergâhları kapatıldı. Mukavemet edenler, tamamen yok edildi.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası, bütün Avrupa'da derin akisler yaptı. Gazeteler bu haberi, manşette verdiler. Kitaplar ve risaleler yayınlandı. İstanbul'daki elçiler, hükümdarları nâmına Sultan Mahmud'a tebriklerini sundular. 465 yıllık ocak tarihe karıştı ve "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" adıyla modern Türk ordusu kurulmaya başlandı. Ağa Hüseyin Paşa, modern ordunun yetiştirilmesiyle görevlendirildi. Bâyezid'de şimdi Üniversite Merkez Binası'nın yerinde bulunan Eski Saray, seraskerlik (savunma bakanlığı) merkezi yapıldı ve Ağa Hüseyin Paşa, ilk serasker sıfatiyle Bâb-ı Seraskerî'ye yerleşti. Süleymâniye'deki Yeniçeri Ağa Sarayı, Meşîhat'e verildi.

Bu suretle Sultan Mahmud'un, 17 yıl, 10 ay ve 18 gün süren birinci saltanat devresi kapandı. 13 yıl, 1 ay, 16 gün sürecek olan ikinci saltanat devresi başladı. Bu tarihte padişah, 41 yaşındaydı. İkinci saltanat devresi, birincisinden de çetin olmakla beraber tam 18 yıl iyice pişen Sultan Mahmud, Avrupa tarihlerinde kendisine "Büyük" unvanını kazandıran şahsiyetini, asıl bu devrede gösterecektir. "Vak'a-i Hayriye" diye anılan Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nın ilgası, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarından biri, hattâ modern devrin gerçek başlangıcıdır. 1839 Tanzimat'ı, hattâ Cumhuriyet, Vak'a-i Hayriye'nin bir neticesi şeklinde telâkki edilebilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde, en üst seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriye'den bu yana 150 yıldan beri tecrübe etmektedirler. Tarihî oluşum daha tamamlanmadığı için, bu husustaki kesin hükmü, birkaç kuşak sonraki tarihçiler verecektir.

Türk - Rus Münasebetlerinde Son Gelişmeler :

Türkiye'nin iç durumundan faydalanan Rusya, son yıllarda Türkler aleyhindeki faaliyetlerini arttırmıştı. Vak'a-i Hayriye'yi henüz yapmış olan devlet, bir savaşı göze alamadığı için, 1812 Bükreş Muahedesi'nin tavzîhi mahiyetinde 7 ekim 1827 Akkerman Muahedesi'ni imzaladı. Bu muahede ile, Romanya ve Sırbistan prensliklerinin iç bağımsızlıkları biraz daha arttırıldı. Sırbistan prensliğinde kalelerdeki Türk askeri dışında hiçbir Türk'ün bulunmaması kabûl edildi. Eflâk ve Boğdan prensleri ise, bundan böyle İstanbullu Fener Rumları'ndan değil, Romanyalı boyarlardan (asillerden) atanacaktı. Esasen 1711'den önceki durum da buydu. Ancak şimdi Bâb-ı Âlî, bu prensleri 7 yıl için tâyin ediyor ve ciddî bir sebep olmaksızın değiştiremiyordu. Rusya'nın İran'dan Güney Kafkasya'daki son Türk ülkelerini koparıp çetin bir savaştan sonra İran'ı büyük devletler arasında sildiği bu yıllarda, Osmanlı imparatorluğu hiçbir şekilde Rusya'ya karşı harekete geçecek durumda değildi.

Navarin Baskını (20 Ekim 1827) :

Kavalalı İbrahim Paşa'nın Yunan ihtilâlini bastırması, Avrupa'da iyi karşılanmadı. 6 temmuz 1827 Londra protokolüne göre, dünyanın en güçlü devletleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya, Yunanlılar lehine Bâb-ı Âlî'ye baskı yapmaya karar verdiler. Sırbistan ve Romanya prenslikleri gibi, Türkiye'ye tâbî, fakat iç işlerinde bağımsız bir Yunan prensliğinin teşekkülünü istiyorlardı. Bu prensliğin sınırları pek belli değildi. Ancak yalnız Mora ile yetinilebileceği de anlaşılıyordu. Efkâr-ı umumiyenin Yunanlılar'ı tutması karşısında İngiltere, biraz da istemiyerek Osmanlı devletine cephe almıştı. Zira Türk imparatorluğunun zaafından en çok Rusya'nın faydalanacağı Londra'da malûmdu. Paris'in Bâb-ı Âlî'ye karşı tutumu çok daha sert, Petersburg'un tutumu ise tamamen yıkıcı idi.

1827 yazında İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları, İngiliz amirali Codrington'ın kumandasında birleşerek Yunan muhtariyeti için Türkiye'yi tazyik etmek üzere, Yunan (İyonya) Denizi'ne geldiler. Zira II. M., tamamen ezilmiş bir ihtilâlden sonra Mora'nın muhtariyetini kabûl etmeyi, kesin şekilde reddetmişti. İbrahim Paşa'nın kendilerine büyük zulümler yaptığını ileri süren Yunanlılar ise, kurucusu olduklarını iddia ettikleri Avrupa medeniyetinden, barbar Türkler'e karşı yardım istiyorlardı. Müttefik donanma, Mora'nın güneybatı ucunda Navarin limanına geldi. Burada, Osmanlı ve Mısır donanmalarının en iyi filoları yatıyordu. Türk donanmasının başında sonradan kapdân-ı deryâ olan Çengeloğlu Tâhir Paşa vardı.

20 ekim 1827 sabahı Müttefik Donanma, milletlerarası hukukun en ilkel kaidelerine aykırı olarak, savaş bayrağı çekmeden Navarin'e girdi. Esasen İngiltere, Fransa ve Rusya ile sulh hâlinde bulunduğu için Tâhir Paşa endişe etmedi. Zaten pek üstün olan müttefiklere karşı koyabilmesine imkân yoktu. Müttefiklerin dostça bir ziyaret için, nihayet mânevî baskıda bulunmak gayesiyle geldiklerini sandı. Ancak Müttefik Donanma, birden bütün toplarını ateşledi. 3,5 saat içinde 57 Türk gemisi battı ve 8 000 asker şehit düştü.

Bu baskın, Avrupa'da bile çok kötü karşılandı ve liberal basında, bir yüzkarası şeklinde tavsif edildi. Londra, Paris ve Petersburg, amirallerine asla bu yolda emir vermediklerini bildirdiler. Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Pertev Efendi, İstanbul'daki 3 büyükelçiyi çağırtarak, tarziye, tazminat ve Yunan meselesiyle ilgili olmadıkları hakkında devletlerinden teminat istedi. Londra, Paris ve Petersburg, tarziye verdiler. Ancak tazminat ve Yunan meselesi üzerinde teminat vermeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine 8 aralık 1827'de İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri, İstanbul'dan ayrıldılar. Türk düşmanı olarak büyükannesi II. Katherina'dan bile ileri giden ve Rusya'nın iç idaresinde de korkunç bir mürtecî olarak tarihe geçen Çar I. Nikola, bu fevkalâde durumdan hemen faydalanmak yoluna gitti. İngiltere ile Fransa'ya, Osmanlı devletini ortaklaşa bölüşmeyi teklif etti. Ancak bu bölüşmede Rusya'nın arslan payını alacağını bilen diğer iki devlet, yalnız Yunan muhtariyetini destekliyeceklerini, Türkiye'ye savaş açmalarının bahis konusu olmadığını, Petersburg'a bildirdiler. I. Nikola, eski ordusunu ilga etmiş, modern ordusunu henüz hazırlıyamamış, donanmasının en büyük kısmı yakılmış Türkiye'ye, 26 nisan 1828'de harb ilân etti. Bükreş Muahedesi ile kapanan son Türk - Rus savaşının üzerinden tam 15 yıl, 10 ay ve 29 gün geçmişti.

Vak'a-i Hayriye'nin üzerinden henüz 2 yıl geçmemekle beraber, II. M., modern ordunun çekirdeğini hazırlayabilmişti. Rusya'ya karşı bir başarı bahis konusu olmamakla beraber, savaşı az bir zararla atlatıp ıslahat hareketine devâm etmeyi düşünüyordu. İlk buharlı gemiler yapılmakla beraber, henüz hiçbir devletin donanması buharlı gemilerden kurulmamıştı. II. M. da 1827'de "Sür'at" adındaki ilk buharlı gemiyi satın aldı ve bu tekneyle Rodos'a kadar gidip geldi.

1828 - 1829 Türk - Rus Savaşı :

Ruslar, 8 mayısta Prut'u aşarak Türk topraklarına girdiler. Kafkasya'dan da taarruza geçmişlerdi. İlk hedefleri,Türkiye'nin elinde tuttuğu doğu ve kuzey-doğu Karadeniz kıyılarıydı. Kuban ağzından Çoruh ağzına kadar bütün Doğu Karadeniz kıyısı Türkler'in elindeydi. Bilhassa Kuban ağzının güney kıyısındaki Anapa kalesi, Ruslar'ın başlıca hedefini teşkil ediyordu. Zira Anapa'nın Kırım'a mesafesi 50 kilometreden ibaret olup, bu yakınlık, büyük ıstıraplar içinde bulunan Kırım Türkleri'ne ümit veriyordu. Ruslar, 12 mayısta Anapa muhasarasına başladılar.

Türk ordusu, Serasker Vezir Ağa Hüseyin Paşa'nın kumandasında 24 mayısta İstanbul'dan hareket etti. Modern tarzda yetiştirilebilmiş askerin sayısı çok az olduğu için, daha çok gönüllülerden faydalanılacaktı. Ruslar, haziran içinde Tuna deltasını ele geçirdiler. İsakçı ve İbrâil kaleleri düştü. Kafkas cephesinde de durum kötüydü. Bir aylık bir muhasaradan sonra 11 haziranda Anapa'yı alan Ruslar, 15 temmuzda Kars'ı, 28 ağustosta Ahıska'yı işgal ettiler. Ruslar, şimdiye kadar asla doğuda Türk topraklarına bu kadar derinlemesine inmemişlerdi. Balkanlar'da Romanya ve Dobruca'yı aldıktan sonra (6 temmuzda Pazarcık ve 13 temmuzda Hırsova'yı düşürmüşlerdi), bugünkü Bulgaristan'a girdiler. 11 ekimde Varna işgal edildi. Varna'nın düşmesi, gayetle ilgi vericidir: Kaleyi muhasara eden ordunun başında bizzat Çar I. Nikola bulunuyordu. Kaleyi denizden, donanmayla eski Kapdân-ı Deryâ Dârendeli İzzet Mehmed Paşa savunuyordu. Çar, kale kumandanı Serezli Yusuf Paşa'ya, çok büyük bir rüşvet teklif etti. Teklif edilen meblâğ ile başı dönen Yusuf Paşa, kaleyi teslim etti ve aldığı paranın keyfini sürmek üzere Rusya'ya gitti.

Bu sırada Sultan Mahmud, 24 ekim 1828'de Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'yı azletti ve Dârendeli Topal İzzet Mehmed Paşa'yı sadârete getirdi. Sırrı Paşa'nın sadâreti, 4 yıl, 1 ay, 10 gündür. Vak'a-i Hayriye'de gösterdiği başarı, makamını bu kadar uzun muhafaza etmesine âmil olmuştur. İzzet Mehmed Paşa ise, 28 Ocak 1829'a kadar ancak 3 ay ve 5 gün iktidarda kalabildi. Kapdân-ı deryâlıktan gelen ve Vak'a-i Hayriye'nin kahramanlarından olan bu zat, 36 yaşında idi. Sultan Mecid zamanında tekrar sadrâzam olmuştur. Sultan Mahmud, Rumeli beylerbeyisi Reşid Mehmed Paşa'ya mühr-i hümâyûnunu verdi. Koca Husrev Paşa'nın köleliğinden yetişen bu zat, 4 nisan 1829'da Şumnu karargâhına gelip ordunun idâresini selefi İzzet Mehmed Paşa'dan teslim aldı.

Karadeniz'deki Rus donanması da faaliyete geçmişti. 28 şubatta, Süzebolu'yu işgal etti. 1829 baharı ve yazı, iki taraf arasında dehşetli bir savaşla geçti. Ruslar, 1 temmuzda Silistre'yi aldılar. Doğuda durum, büsbütün Türkler'in aleyhindeydi. 8 temmuzda Erzurum, Ruslar'ın eline düştü.

Ruslar'ın hedefi, Edirne, mümkünse İstanbul'du. 19 temmuzda Ruslar, Varna'nın güneyindeki Kamçık suyunu güneye doğru atladılar. Burgaz ve İslimye'yi işgal ettikten sonra 19 ağustosta Edirne'ye girdiler. Kırklareli, Tekirdağ ve Enez'e kadar yaklaştılar. Anadolu'da Paskieviç, Erzurum'dan Trabzon'a doğru ilerliyordu. Bâb-ı Âlî, Rusya'dan sulh istedi ve İngiltere ile Fransa'dan aracılık rica etti. Dibiç'in İstanbul'u alamıyacağını ve esasen İstanbul'a girmesinin bütün Avrupa devletlerini karşısına dikeceğini kestiren Çar, sulhu kabûl etti. Prusya, Fransa ve İngiltere, Çar'a savaşı Yunan bağımsızlığı için yaptığını hatırlatarak, Rusya hesabına Türkiye'den fütuhat hevesinden vazgeçmesini istediler. Balkanlar'da birşey koparamıyacağını anlıyan Çar, Doğu Karadeniz kıyılarını istiyor, esasen kendi sayesinde kurulmuş bir Yunan devleti vasıtasiyle Akdeniz'e indiğini kestiriyordu. Ancak bu Yunan devleti, Ortodoks Rusya'ya hiçbir zaman yüz vermeyecek, daima İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapacaktır.

Rus savaşı başlayınca, Fransa, General Maison kumandasındaki bir kolorduyu, 29 ağustosta Navarin'den Mora'ya çıkardı. Fransa gibi İngiltere'den sonra dünyanın 2. büyük devleti ile savaşı göze alamıyan Kavalalı İbrahim Paşa, 7 eylülde Mora'yı boşaltmaya girişti. Boş kalan Mora, Fransızlar tarafından işgal edilerek, Yunanlılar'a verildi. 16 kasım 1828 Londra Anlaşması ile İngiltere, Fransa ve Rusya, bağımsız bir Yunan devletinin teşekkülüne karar verdiler. 15 ağustos 1829'da Bâb-ı Âlî, Londra Anlaşması'na muvaffakatini mecburen bildirdi. Bu sırada Erzurum düşmüş ve Edirne düşmek üzereydi. Yunan prensliği, Mora ve Kiklad adalarından müteşekkil, padişaha tâbî olacaktı. Yunan prensi, Türkiye, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ittifakıyle seçilecekti. Bu prens, Avrupalı hânedanlarından birinden olacak, fakat büyük devletlerde hüküm süren hânedanlar dışında aranacaktı. Yunan prensliği, Bâb-ı Âlî'ye yılda 375 000 altın vergi verecekti.

Edirne Muahedesi (15 Eylül 1829) :

Bu defa 1 yıl, 4 ay, 19 gün süren Türk - Rus savaşına, 15 eylül 1829 Edirne Muahedesi son verdi. 18 maddeden ibaret olan muahedenin başlıca hükümleri şöyledir:

Balkanlar'da Tuna deltası, Kafkasya'da Kuban ırmağından Batum'a kadar bütün Doğu Karadeniz sahilleri Rusya'ya bırakılıyordu. Bu suretle şimdiki Türk - Rus sınırı ortaya çıkıyor, yalnız merkezi Batum olan Acaristan, Türkiye'de kalıyordu. Riyon ırmağının güney kıyısındaki Poti de Ruslar'a geçiyordu. Ahılkelek, Ahıska gibi Gürcistan'da Türkler'le meskûn yerler de Rusya'ya bırakılıyordu. Bâb-ı Âlî, Gürcistan'ın Rusya'ya dahil bir ülke olduğunu tanıyordu. Bu suretle Karadeniz'deki Rus kıyıları, Türkiye kıyılarının uzunluğuna hemen hemen eşit bir hâl alıyordu. Anapa ile Poti arasındaki Karadeniz şeridinin Rusya'ya geçmesi, bu devleti Doğu Karadeniz'de hâkim durumu getiriyordu.

Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıyan Türkiye, Eflâk, Boğdan ve Sırbistan prensliklerinin muhtariyetlerini (iç bağımsızlıklarını) arttırıyordu. Türkiye, Rusya'ya 11 500 000 altın savaş tazminatı ödeyecek, bunun karşılığında Ruslar, Romanya'yı, Bulgaristan'ı, Kars, Erzurum, Edirne gibi yerleri boşaltacaklardı. O zaman satınalma (iştirâ) gücü yüksek olduğu için şimdiki değeriyle 22 milyar TL.'nı bulan bu savaş tazminatı, esasen malî durumu parlak olmıyan Türkiye'ye çok ağır bir yük yüklemiş oluyordu. Bu suretle Çar, şahsiyetini çok kıskandığı Sultan Mahmud'u birçok ıslahat projelerini gerçekleştirmekten mahrum ediyordu. Savaş tazminatı ödendikçe Rusya, işgal altında tuttuğu topraklardan yavaş yavaş çekilecekti. Bu şekilde Romanya'dan ancak 29 ocak 1834'te, hattâ Silistre kalesinden 8 nisan 1836'da çekilmiştir. Romanya'daki 5,5 yıllık Rus işgali bu ülkede acı hâtıralar bırakmış ve Ortodoks Romenler, Rus düşmanı olarak, bundan böyle Rusya'ya değil, Almanya'ya yönelmişlerdir.

Bâb-ı Âlî, Bükreş Muahedesi'nden 7 ay, 9 gün sonra da 24 nisan 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Bükreş Muahedesi ile Rus savaşından bitik halde çıkan Türkiye'ye karşı İngiltere, Fransa ve Rusya, Yunanistan hakkındaki daha geçen yıl yaptıkları tekliflerini çok daha ağırlaştırmışlardı. Bu son şekle göre Yunan devleti, yalnız Mora ve Kiklad adalarından ibaret kalmıyor, Ege Denizi'nin en büyük adası olan Attika yarımadasının kuzey-doğusuna bitişik gibi uzanan Ağrı-

boz'dan başka Attika yarımadasını da alıyordu. Merkezi Attika üzerinde Atina olacak olan devlet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen ayrılıyor, tam bağımsızlık tanınıyor ve krallık derecesine yükseltiliyordu. 49 424 km² büyüklüğündeki bu fakir krallığın nüfusu 1 100 000'den ibaretti. Bir müddet sonra Bavtan kanlı iç kavgalarla geçen bağımsız hayatının ilk safhasına tan kanlı iç kavgalarla geçen bağımsız hayatın ilk safhasına başladı.

Türkiye'de Büyük Yenileşme Hareketleri:

Sultan Mahmud, Rus savaşından sonra, ıslahat hareketlerine daha azimli şekilde sarıldı. 2 ağustos 1826 Hocapaşa yangını ile (Bâb-ı Âlî bile yanmıştı) İstanbul'da fakir semtlerde sefalet başlamıştı. Padişah, Rus savaşında bir kışı, basit bir albay gibi Râmi kışlasındaki taş odasında geçirmiş, yeni ordunun yetiştirilmesi meselesine mistik denebilecek bir enerjiyle girişmişti. 3 mart 1829'de, Türkiye tarihinde mühim bir dönüm noktası olan kıyafet kanununu yayınladı. Bununla, bütün devlet memurları (ilmiye sınıfı hariç) fes ve pantolon, ceket giyeceklerdi. Kavuk ve sarık, şalvar ve çarık yasaktı. Sarık ve cübbeyi ancak ilmiye sınıfı taşıyabilecekti ki, bugün de Batı'da dinî sınıf, kıyafetleriyle ayrılırlar. Taassubu yenmek için, resmini devlet dairelerine astıran II. M., bu ıslahat aleyhinde bulunanları veya umursamıyanları şiddetle cezalandırdı. Devlet adamlarının hepsi, bu inkılâplarla kendisiyle aynı fikirde değillerdi. Fakat korkularından seslerini çıkartamıyorlardı. Halk da inkılâpların lüzumunu anlayamamıştı. II. M.'a "gâvur padişah" diyorlardı.

II. M., vilâyetlerde Bâb-ı Âlî'nin otoritesine kulak asmayan aile ve şahısları ezmek için de bütün nüfuzunu kullandı. Tam olmamakla beraber, büyük başarı elde etti ve Tanzimat hareketine yol açmış oldu. Esasen ölmeseydi, Tanzimat'ı bizzat kendisi ilân edecekti. Navarin'de yakılan donanmanın yerine hızla daha modern bir donanma kuran Sultan Mahmud, modern savaş sanayiine ait bütün branşları Türkiye'de kurmaya çalıştı. 13 ocak 1830'da Petersburg büyükelçiliğinden kapdân-ı deryâ olarak İstanbul'a gelen dâmadı Müşir Halil Rif'at Paşa'nın : "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmeye mecburuz!" demesi üzerine, inkılâp hareketlerine daha şiddet verdi. Yüzyıllardan beri devam eden muhteşem Saray teşkilâtını lağvederek, büyük Avrupa devletlerinin saray teşkilâtına benzer bir teşkilât kurdu. Reîsülküttâblık "hâriciye nezâreti", sadâret kedhudâlığı "dâhiliye nezâreti" adlarını aldı. Diğer nezaretler de kuruldu. Vilâyetlerde meclisler teşekkül etti. Başta İstanbul olmak üzere, binlerce bina yapıldı ve onarıldı. Yollar açıldı, köprüler inşa edildi. Buharlı gemiler ve makineler satın alındı. Daha modern bir maliye idaresi, posta ve karantina teşkilâtı kuruldu. Nüfus sayımı yapıldı. Hattâ 30 mart 1838'de sadrâzamın adı "başvekil" olarak değiştirildiyse de, bir müddet sonra bundan vazgeçildi. Ancak kabine esasının temelleri atılmış oldu. Yeni matbaalar açıldı ve 1 kasım 1831'den itibaren *Takvîm-i Vekaayi'* gazetesi, devlet tarafından, Türkçe, Fransızca ve Arapça nüshalarla yayınlanmaya başladı. II. M., *Takvîm-i Vekaayi*'in yayınlamasiyle görevlendirdiği meşhur bilgin Es'ad Efendi'yi, halkın anlıyamıyacağı bir dil kullandığı için azarladı. Batı Musikisi, piyano, bando, orkestra, tiyatro ve sahne Türkiye'ye girmeye başladı. Avrupa'dan getirtilen ünlü bestekâr Donizetti'nin ağabeyi Donizetti Paşa, Mızıkay-ı Hümâyûn'u kurdu. Fransızca öğretimi birçok memur için mecburî tutuldu ve Bâb-ı Âlî'de kurslar açıldı. Tercümeler yapıldı, kitaplar basıldı. Mektepler açıldı. Bu günkü Harbiye ve Tıbbiye kuruldu. Tıbbiye'de tedrisat Fransızca olduğu için, Batı medeniyetine içinden bakan bir nesil yetişmeye başladı ve bunlar, Tanzimat yıllarında iktidara yükseldiler. Türkiye imparatorluğu dağılmaktan ve Asya'ya sürülmekten kurtarılmıştı. Ancak bütün bu azametli inkılâplar, Avrupa'nın her an rahatsız etmesine rağmen gerçekleştirilebildi. Beklenen neticeler tamamiyle alınmadıysa, bunun sebebi, Avrupa devletinin emperyalist siyasetleri yüzünden Türkiye'nin bir tek yıl bile rahat bırakılmamasıdır. Maamâfih, tarihçiler, son on yılı içinde bu kadar büyük inkılâplar yapan Sultan Mahmud'un bir o kadar daha yaşasaydı, Türkiye'nin simasının değişeceğini söylemektedirler. Kendisinden sonra tahtı aynı fikirlerle hareket eden oğluna bırakmışsa da, çocuk yaşındaki bu gençte, babasının dehâsı, azmi ve enerjisi yoktu. İnkılâpçı sadrâzamların otoriteleri padişahınki kadar olamıyor ve esasen inkılâpçıların yerine sık sık muhafazakâr, hattâ mürteciler de iktidara yükseliyordu.

Sultan Mahmud, 4 yıl ve 21 gün süren bir sadâretten sonra 18 şubat 1833'te Reşid Mehmed Paşa'nın yerine Mehmed Emin Rauf Paşa'yı tekrar iktidara getirdi. Sultan Mahmud'un son ve Sultan Mecid'in ilk sadrâzamı olan bu zâtın, ilk sadâretinden ayrılışı üzerinden 15 yıl, 1 ay, 15 gün geçmişti. Anadolu beylerbeyisi iken tekrar sadârete gelen Rauf Paşa'nın bu sadrâzamlığı 1805'ten saltanatın sonuna kadarki en uzun iktidar devresini teşkil eder. 30 ağustos 1833 büyük İstanbul yangını Rauf Paşa'nın zamanındadır ve Cibâli ile Şehzade arasındaki semtleri yakmıştır.

II. M. devrinde Avrupa kesin şekilde Doğu medeniyetini gölgede bırakmıştı. Ancak Türkiye ile büyük Avrupa devletleri arasında ehemmiyetli bir güç farkı yoktu. Bu fark, XIX. asrın sonlarına doğru kesinleşmiştir. II. M., ilk eyâlet teşkilâtına başlamış, vilâyetlerin idaresine de modern bir veçhe vermiştir. Valilerin askerî yetkileri kaldırılmış, askerî ve mülkî sınıflar ayrılmıştır.

29 ağustos 1830'da Sırbistan'a 6 nahiye daha verilerek prensliğin sınırları biraz genişletildi. 20 aralık 1832'de Sisam (Susam, Yunanca: Samos) adasına muhtariyet tanındı. 550 km² olan bu adada 30 000 Rum yaşıyordu. Kuşadası Körfezi'nde ve Anadolu kıyısına yapışık gibi olan bu ada, Yunan ihtilâline şiddetle katıldığı için ceza göreceğinden korkuyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskısıyle, Sisam'a pek geniş olmayan bir iç bağımsızlık tanındı. Adaya, Bâb-ı Âlî tarafından, aynı aileden olmamak üzere Ortodoks mezhebinden prensler tâyin edilecekti. Sisam'da 150 Türk askerinden müteşekkil bir bölük bulunacak, hiçbir dış münasebet tesis edemiyecekti. Yılda 100 000 altın vergisini İstanbul'a yollayacaktı. Sisamlılar, küçük çapta armatörlükle geçiniyorlardı. Sisam'ın bu durumu, 1913'te Yunanistan'a katılıncaya kadar devam etmiştir.

Fransa'nın Cezâyir Şehrini İşgali (5 Temmuz 1830):

Fransa'nın Cezâyir'e taarruzu, basit sebeplerden dolayı çıkmıştır. Cezâyir'in "dayı" denen son beylerbeyisi İzmirli Hüseyin Paşa, 1827'de, Fransız konsolosunun suratına yelpazesiyle vurdu. Fransa, 1797'de Cezâyir'den büyük bir borç almış, bunu bu tarihe kadar ödememek için her türlü entrikayı çevirmişti. Ancak Fransa güçlü, Cezâyir ve Türkiye, güçsüzdü. Paris, Bâb-ı Âlî'ye müracaat ederek, Dayı Hüseyin Paşa'nın, konsolosundan özür dilemesini istedi. Belâlar içinde yüzen Bâb-ı Âlî, Paşa'ya tarziye vermesini emretti. Ancak Dayı, bu emre kulak asmadı. Bunun üzerine Fransa, Cezâyir'e karşı tedbirler aldı. 12 Haziran 1827'de Koramiral Duperré, Cezâyir limanını abluka ederek, Türk gemilerinin girip çıkmasına engel oldu. Bu abluka 3 yıl sürmesine rağmen, Hüseyin Paşa pes demedi. Eyâletin başlıca geliri deniz ticaretiydi; gene de, başka liman-

larla idare edildi. Bunun üzerine Fransızlar, 14 haziran 1830' da Cezâyir şehri yakınlarına General Bourmont'un idaresinde 36 000 asker çıkardılar. Fransız donanması, limanı bombardımana başladı. 21 gün dayanan Hüseyin Paşa, 5 Temmuz 1830' da teslim oldu (bir müddet İtalya ve Fransa'da dolaştıktan sonra 1838'de İskenderiye'de ölmüştür).

Bâb-ı Âlî, Cezâyir'in işgalini şiddetle protesto etti. Çengeloğlu Tâhir Paşa, donanma ile Cezâyir sularına yaklaştıysa da, Fransa'nın Bâb-ı Âlî'yi tehdidi üzerine İstanbul'a döndü. Bu eyâleti savunmak, İstanbul için imkânsızdı. Fransızlar, Cezâyir kıyılarını bir kaç yıl içinde fethettiler. En çok Konsantîne'de mukavemet gösteren Türkler, bu işin sonu olmadığını anlayınca vaz geçtiler. Yüksek rütbeli Türk memurlarının çoğu, vaktiyle geldikleri Anadolu'ya döndüler. Cezâyir'in savunması, Araplara ve onların kudretli lideri Emir Abdülkaadir'e düştü. Bu zât, pek uzun yıllar, gittikçe büyüyen Fransız kuvvetlerine karşı başarıyla savaştı. Cezâyir savaşının bu derece uzayacağını ve zayiatları olacağını kestiremeyen Fransızlar, zaman zaman bu ülkeyi boşaltmak istedilerse de efkâr-ı umumiyeden ve Avrupa'daki prestijlerinin sarsılmasından kortukları için yapamadılar. XIX. yüzyıl sonlarında bile, Türkler'in vaktiyle idârelerine aldıkları Kabîliye'de Fransız idâresini tanımayan bölgeler vardı.

II. M., Trablusgarb'e donanma yollayarak, Libya'yı diğer vilâyetlerden farksız şekilde İstanbul'a bağladı ve Trablusgarb'in vali hânedânı olan Karamanlılar'a son verdi. Bağdad'ın Memlûk valisi Dâvud Paşa ile İşkodra valisi Mustafa Paşa'yı da ezdi ve bu vilâyetleri de sıkı sıkıya merkeze bağladı. Artık sıranın kendisine geldiğini kestiren Mehmed Ali, ilk teşebbüse geçerse kazançlı çıkacağını bildiği için, ayaklanmaya hazırlanıyordu.

Mısır İsyanının İlk Safhası (1831 - 1833) :

Bâb-ı Âlî, İbrahim Paşa'ya Mora valiliğini vermişti. Mora, Yunanistan'a geçince, İbrahim Paşa'ya Girit valiliğini teklif etti. Paşa, kabûl etmedi. Rus savaşında Balkanlar'a asker göndermediği için II. M., Mehmed Ali'yi ortadan kaldırmaya kararlıydı. Sayda (Filistin ve Lübnan) valisi Abdullah Paşa ile arası açılan Mehmed Ali, ihtilâfı bu yoldan patlatmak istedi. Büyük bayındırlık işleri için firavunlar devrinden az farklı şekilde fellâhları çalıştıran Mehmed Ali'nin elinden 6 000 fellâh kaçıp, Filistin'e gelmişti. Mehmed Ali, Abdullah Paşa'dan bu zavallıların iadesini istedi. Abdullah Paşa, Mısır'ın da, Filistin'in de aynı devletin eyâletleri olduğunu, padişahın tab'asının, devletin istediği yerine gidip yerleşebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Mehmed Ali'nin 43 yaşındaki büyük oğlu Vezir İbrahim Paşa, 10 Ekim 1831 de 40 000'e yaklaşan asker ve 23 parçalık bir donanma ile Mısır'dan Filistin üzerine yürüdü. Mısır isyanı başlamıştı.

İbrahim Paşa, hemen bütün Filistin'i savaşsız işgal etti. Abdullah Paşa, 2 000'den az askeriyle Filistin'in kuzeyinde Akdeniz kıyısında Akkâ kalesine çekildi. İbrahim Paşa, Napoléon'un alamadığı bu kaleyi 6 ay, 11 gün muhasara etti. 27 Mayıs 1831'de, Akkâ'ya girdi. 15 Haziranda Şam'ı işgal etti.

Ağa Hüseyin Paşa, âsî valiyi cezalandırmak üzere, 12 nisan 1832'de İstanbul'dan ayrıldı. O yoldayken, Trablusşam valisi Halebli Mehmed Paşa, 8 temmuzda Humus yakınlarında İbrahim Paşa'ya yanildi. Ağa Hüseyin Paşa da daha talihli çıkmadı. 29 temmuzda Hatay'da Belen muharebesinde mağlûb oldu. Bunun üzerine 3 kasımda Sadrâzam Reşid Mehmed Paşa, 60 000 kişiyle İstanbul'dan hareket etti. Bu sırada İbrahim Paşa, Anadolu'ya girmişti. 21 kasımda Konya'ya vardı. Anadolu'da hiçbir mukavemetle karşılaşmadı. İbrahim Paşa'nın ordusu, tamamen Türk veya Türk'leşmiş Arnavut ve Çerkesler'den ibaretti. Durumu, alışageldikleri valilerin aralarındaki rekabetten ibaret sayan Anadolu halkının, karşı koyması bahis konusu değildi. Hattâ, II. M.'un inkılâpları dolayısıyle İstanbul'a kırgın olan halk arasında, İbrahim Paşa'yı sevinçle karşılayanlar oldu.

Sadrâzam ve Serasker Reşid Mehmed Paşa, 21 aralık 1832'de Konya yakınlarında, kendisinden sayıca az olan İbrahim Paşa ile karşılaştı. İbrahim Paşa, bozulmak üzereyken, kar yağışı altında ve puslu bir havada Sadrâzam, kendi süvarileri sanarak, Mısırlı süvariler arasına girdi ve esir alındı. Bunu duyan Osmanlı askeri, muharebe meydanını İbrahim Paşa'ya bırakarak çekildi. Bu umulmadık başarı, Mısır meselesini, milletlerarası ehemmiyeti haiz bir mesele hâline getirdi.

İbrahim Paşa, 2 şubat 1833'te Kütahya'ya geldi ve orada durdu. Tamamiyle Bâb-ı Âlî'nin bir vezîri gibi davranıyor, halkı incitmemeye çok dikkat ediyordu. Hattâ, eline düşen sadrâzamı, etekliyerek karşıladı ve kendisini esir almanın haddi olmadığını söyleyerek serbest bıraktı. Sadrâzam, mahcubiyet içinde İstanbul'a döndü. Mehmed Ali Paşa'nın niyeti, sadrâzam olmaktı. Sultan Mahmud'un, bu çeşit bir sadrâzama ihtiyacı yoktu. İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gelip sadâreti zorla almasından çekiniyordu. Mısır meselesi, zaten milletlerarası bir dâva olmuştu. İngiltere ve Fransa'nın gözünü korkutup, bu yolla Mehmed Ali'yi yola getirmek için, Rusya ile anlaştı. Padişahın daveti üzerine, 10 savaş gemisiyle, birkaç bin Rus askeri Büyükdere Çayırı'na çıktı. II. M.'un: "denize düşen yılana sarılır!" sözünü bu münasebetle söylediği meşhurdur. Bu durumdan telâşlanan İngiltere ile Fransa, Mehmed Ali Paşa'ya, Anadolu'yu tahliye etmesini tavsiye ettiler. Fransa, Bâb-ı Âlî'ye karşı Mehmed Ali'yi şiddetle himaye ediyordu ve sonuna kadar bu siyasetini devam ettirdi. İngiltere ise, Osmanlı imparatorluğu'nun dağılıp birçok ülkesinin Rusya'nın eline geçmemesi için Bâb-ı Âlî'yi destekliyor ve Mehmed Ali'yi tehdit ediyordu. İbrahim Paşa'nın, esasen Anadolu'da kalmaya niyeti yoktu. 8 nisan 1833 Kütahya Anlaşması ile, Adana eyâleti dışında Anadolu'yu boşalttı. Bu anlaşmaya göre II. M., Mısır - Sudan, Cidde (eski Habeş yâni Hicaz ve Eritre), Sayda (Filistin), Trablusşam (Lübnan), Şam ve Haleb (Suriye) ile Adana eyâletlerini, Mehmed Ali ile oğluna veriyordu. Bu tayinin kayd-ı hayat şartıyle mi yapıldığı hususunda, hiçbir sarâhat yoktu. Gerçekteyse Mehmed Ali, bu eyâletleri kayd-ı hayat şartıyle bile değil, ailesinde kalmak suretiyle elde etmeyi düşünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun 7 eyâletinin bir tek valiye verilmesi, bu devletin hayatında şimdiye kadar görülmemiş bir şeydi. İmparatorluk, âdetâ Osmanoğulları ile Kavalalılar arasında paylaşılmış gibiydi.

II. M., bu durumu devam ettirmeyi aklından bile geçirmediği gibi, Mehmed Ali'yi Mısır'dan da çıkarmaya hazırlanıyordu. Rusya ile 8 temmuz 1833'te Hunkâr İskelesi Muahedesi'ni imzaladı. Bu muahedeye göre, Rusya savaşa girerse, Türkiye, Rusya'ya düşman savaş gemilerini Boğazlar'dan sokmamayı, Rusya'nın istediği gemilere geçit verip istemediklerine vermemeyi kabûl ediyordu. Karşılığında Rusya, Türkiye'ye, savaşa girdiği takdirde, Padişahın istediği yere, mâkul haddi aşmamak üzere ordu sevketmeyi kabûl ediyordu. Muahede, 1841 yılına kadar 8 yıl için imza edilmişti ve bu müddet içinde II. M., Mehmed Ali işini bitirip modern ordusunu kuracağını hesaplıyordu. Muahede, Avrupa'da öğrenilir öğrenilmez, büyük kıyamet koptu. Bilhassa Londra ve Paris, Bâb-ı Âlî'yi tehdide başladılarsa da, buna kulak asılmadı. Bu suretle Mısır meselesinin birinci safhası 6 yıl için kapanmış oldu.

Mısır İsyanının İkinci Safhası (1839) :

Mehmed Ali'nin yıllık vergilerini göndermekte gecikmesi üzerine, zaten 6 yıldan beri her an kopması beklenen iç savaş, yeniden başladı. Padişahın bu durumu asla kabûl etmiyeceğini ve sürdürmiyeceğini bilen İbrahim Paşa, Suriye'de 80 000 asker hazırlamıştı. Mısır'da da Mehmed Ali, 50 000 askeri ve donanmasıyle bekliyordu. II. M., Müşir Hâfız Mehmed Paşa'ya, İbrahim Paşa'nın üzerine yürümesini emretti. Hâfız Paşa'nın ordusunda, 31 yıl sonra Almanya İmparatorluğu'nu Prusya lehine savaş alanlarında gerçekleştirecek olan, mustakbel Alman Başkumandanı Mareşal von Moltke de, mütehassıs sıfatiyle bulunuyordu ki, henüz genç bir kurmay yüzbaşı ve 4 yıldan beri Türkiye'nin hizmetinde idi. Hâfız Paşa, cesaretinden başka meziyeti olmayan bir askerdi. İbrahim Paşa ise, 50 yaşına gelmiş, her türlü savaşta tecrübe kazanmıştı.

Hâfız Paşa, 21 nisanda Fırat'ı atladı ve 3 mayısta Nizip'e geldi. 40 000 askeri vardı. 24 haziranda İbrahim Paşa ile Nizip'te karşılaştı ve bir iki saat içinde bozuldu. İkinci Mısır krizi başlamıştı. Bu krizi atlatmaya II. M.'un ömrü yetmemişti. Meselenin halli şerefi, padişahın en yakın inkılâpçı vezirlerinden Mustafa Reşid Paşa'ya ve Sultan Mecid devrine kalıyordu.

II. M., Nizip bozgununu öğrenmeden, 1839 yılı temmuzunun ilk gününün ilk saatlerinde öldü. Bir iki gün önce haberi İstanbul'a gelen bozgun, ölüm döşeğinde bulunan hükümdardan saklanmıştı. 53 yaşını 11 ay ve 12 gün geçe ölen II. M., bir müddetten beri veremden muztaripti. Devamlı iç ve dış gaile ve felâketler içinde geçen hayatı boyunca, bir an bile ümitsizliğe kapılmamış ve enerjik tutumunu kaybetmemiş, karar ve hüküm kabiliyetini yitirmemişti. Böyle bir hayat sonunda verem olduğu söylenmektedir. Amcası III. Mustafa da Rus savaşının gailesiyle aynı hastalıktan ölmüştü. Babası I. Abdülhamid ise, Ruslar'ın Özü kalesindeki Türkler'i nasıl katliâm ettiklerini bildiren sadâret arîzası'nı okurken inme inip vefat etmişti. II. M., başında kendisinden başka türlü bir hükümdar bulunduğu takdirde dağılabilecek olan imparatorluğu, şahsiyeti ve inkılâpları ile nisbeten az kayıplarla kurtarmıştı. Ama devletin hayatının devamı, asıl ondan sonra takib edilecek yola bağlıydı. II. M., Türk tahtının 2,5 asırdan, Kanunî'nin ölümünden beri görmediği çapta bir hükümdardı. Böyle bir hükümdara her zaman tesadüf etmek mümkün değildi. Gene de, imparatorluğun zamanından önce dağılmasını önleyecek şahsiyetler yetişmiş, ancak II. M.'un radikal reformları takib edilemediği için, Avrupa medeniyeti seviyesine erişmek mümkün olmamıştır.

II. M., 31 yıl, 4 gün tahtta kalmıştır. Bu müddet, IV. Mehmed'le (1640 - 1687) II. Abdülhamid (1876 - 1909) arasındaki en uzun saltanattır. Esaslarını hazırladığı ve ilân edemediği Tanzimat'ı, ölümünden 4 ay, 3 gün sonra, cesur oğlu Sultan Abdülmecid'in himayesiyle, Mustafa Reşid Paşa yürülüğe koyacaktır. Bir Mustafa Reşid Paşa'yı yetiştirmesi ve muhafazakâr vezirlerin şiddetli muhalefetleri arasında, koruyup yükseltebilmesi bile, II. M.'un pek büyük hizmetlerinden sayılmak lâzım gelir. (Y. Ö.)

MAHMUD, Şehzâde (?? - 1507 - 1508), Sultan II. Bâyezid'in 8 oğlundan biri. Kastamonu ve Manisa sancak beyliği'nde bulunmuştur. II. Bâyezid'in en küçük oğlu olduğu söylentisine karşılık Manisa sancak beyliği'nde iken yanında nişancı olarak bulunan şâir Necâtî Bey'in "nişan" redifli kasîdesinde sözünü ettiği hadisten, şehzâdelerin ortancalarından olduğu anlaşılmaktadır. M., Türk kültürüne, özellikle Necâtî Bey'in onun için yazdığı 7 kasîde ve 7 bendlik mersiyesi ile mâl olmuştur. Elde edilen bilgilere göre, şehzâde, padişah atasına hizmetler edip memleketler ve ülkeler feth edecek bir yaşa geldiği sırada, "Tâcver-i Saruhan" iken vefat etmiştir. Bâzı kaynaklar onun Kastamonu sancak beyi iken öldüğünü kayd ederlerse de, ölümü sırasında yanında bulunan Necâtî Bey'in verdiği haberi kabûl etmek gerekir. 1504'te ağabeyinin vefatından sonra, Saruhan sancak beyliği'ne getirilen M.'un üç oğlu kalmıştır. Künhü'l-ahbâr'a göre adları Musa, Emîr ve Orhan; diğer kaynaklara göre de Mustafa, Orhan ve Süleyman olan bu üç şehzâde, Yavuz Selim'in padişah olması üzerine, Bursa'da öldürülmüşler ve Sultan II. Murad'ın türbesinde gömülmüşlerdir. Ş. M.'un şâirleri ve musikişinasları himâye ettiği, sarayında kuvvetli bir musiki takımının bulunduğu ve devrin şöhret yapmış musikişinaslarından Usta Kadı Şemsî, Kastamonulu Şemsî, Tanbûrî Muslihüddin, Tanbûrî Mudurnulu Zârî, Sâgarî ve bilhassa Şehzâde'nin nedîmi Andelîb'in adları anılmaktadır. Necâtî, onu, bütün güzel ve iyi huyları ile övmekte, vakitsiz ölümünden duyduğu hüznü belirtmekte ve meşhur mersiyesinde onu;

Zâhirlerinde şevket ü dârât-ı saltanat
Hâtırlarında haşyet ü havf-i İlâh idi

beyti ile tasvir etmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMUD CELÂLEDDİN EFENDİ (Ölm. İstanbul, 1829), Türk hattatı. Eyüp'deki Şeyh Murad Dergâhı mensublarından Dağıstan'lı Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. Hayatı üzerinde pek az bilgi vardır. Yazı sanatındaki hocaları hakkında değişik rivayetler mevcuddur. Ak Molla Ömer veya Abdüllatif Efendiler'den ders almağa başladığı, sonradan Yamak-zâde Sâlih ve Ebûbekir Râşid gibi hat üstadlarına yaptığı müracaatın, baş eğmeyen yaradılışı ve benlik sahibi oluşu yüzünden, reddedildiği söylenir. Bunun üzerine, Hâfız Osman (b. bk.)'ın eserlerini örnek alarak, yazıyı kendi kendine çalışmış, Sülüs ve Nesih hatlarında ekol sahibi olacak kadar, ileriye gitmiştir. Sülüs Celîsi ve Tuğra nev'ileri ile de meşgul olan M. C.'in, bu yoldaki eserleri, çağdaşı olan Mustafa Râkım (b. bk.) ın eserleri ile kıyas edilmeyecek kadar geride kalır. Sağlam ve sert yapıya sahip

MAHMUD CELÂLEDDİN EFENDİ : Bir levhası

olan Sülüs - Nesih yazı tavrıyla Kur'ân-ı Kerîm, çeşitli dua kitapları, Hilye'ler, kıt'a ve murakka'lar yazmıştır. Ölümünde Şeyh Murad Dergâhı mezarlığına gömülen M. C.'in kabir taşı, yakın vakte kadar, kırık olarak durmakta idi. M. C.'in yetiştirdikleri arasında en önde gelenler: Mehmed Tâhir Efendi (b. bk.) ve kendi hanımı Esmâ İbret (b. bk.)'dir. Yazı sanatımızda M. C. ekolü, Râkım ekolü karşısında fazla tutunamamış ve kaybolmuştur. (U. Derman)

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA (Çorlulu-zâde Vezir) (1839-18. I 1899), Türk devlet adamı, şarkı bestekârı, tarihçi, şâir ve hattâtı. İstanbul'da Vefâ'da doğdu. Babası Çorlulu-zâde Mehmed Azîz Efendi, Mâliye nezâreti muhâsebeciliğinde, vilâyet kapı kedhudâlığında bulunmuştur. Bu zât, Sadrâzam (3. V. 1706 - 16. VI. 1710 = 4, 1, 14) Dâmâd Silâhdar Çorlulu Ali Paşa'nın (Çorlu, 1676? - Midilli, XII. 1711 = 35?) (medfeni: İstanbul, Çorlulu Ali Paşa Kütüphânesi) torununun torunudur. Mahmud M. C. P., Çorlulu Ali Paşa'nın 5. kuşaktan torunu olur. Ali Paşa, II. Mustafa'nın (1695-1703) kızlarından E m î n e Sultân (1. IX. 1696 - 1702 = 43) ile amcası III. Ahmed'in (1703 - 1730) zamanında (1702 sonundaki nikâhtan 6 yıl sonra) 1708'de evlenmiş, bu evlilik Paşa'nın azli ve sürülmesiyle 2 yıl kadar sürmüş, sultan 3 defa daha evlenmiştir. XVIII. asrın en tanınmış ve nüfuzlu sadrâzamlarından olan Ali Paşa, idam edilmiştir. Kızı, Vezir Kel Ahmed Paşa ile evlenmiş ve Kapdân-ı deryâ Hacı Ali Paşa bu izdivaçtan doğmuştur. Oğlu İbrahim Bey, 1712'de 20 yaşından genç olarak ölmüş, babasının yanına gömülmüştür. Annesi Fatma Zehrâ Hanım da Çorlulu-zâdeler'dendir.

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA

M. C. P., Bâyezid'de ilk mektepte, rüşdiyyede ve Dârü'l - Maârif'te okudu. I. Abdülmecîd'in huzûrunda yapılan iki imtihanda bir altın ve bir gümüş âferin kazandı. Akrabâsından olan Enderûn-ı Hümâyûn hocalarından Şâkir Efendi'den Arabca öğrendi. 1853'te 14 yaşında yetişmesi için, —o zaman usûlünce— Meclis-i Vâlâ mazbata odasına halîfe (kâtip yardımcısı) olarak girdi. 1858 başında Meclis-i Vâlâ'nın mühimme dairesinde başkâtip, aynı yerde zabıt memuru, 1862 başında Meclis-i Vâlâ başkâtip muâvini ve 1862 sonunda başkâtibi oldu. 1867'de Sadrâzam Âlî Paşa'nın maiyetinde, ıslahat için Girit'e gitti. 2 Ekim 1867'den 29 Şubat 1868'e kadar 4 ay, 29 gün, adada Sadrâzam'ın maiyetinde hizmet etti. Görevi, Sadrâzam'ın kâtipliği idi ve eski Sadrâzam Yûsuf Kâmil Paşa tarafından tavsiye edilmişti. 5 ay içinde, Âlî Paşa'nın büyük teveccühünü kazandı. Bu teveccühün neticesinde, Âlî Paşa tarafından, 1 Nisan 1868'de kurulan Şûrâ-yı Devlet'e hem üye, hem başkâtip yapıldı. Derecesi rütbe-i ûlâ'ya (korgenerale eşit sivil rütbe) yükseltildi. 1870'de rütbe-i bâlâ (orgenerale eşit sivil rütbe) ile dâhiliye müsteşârı oldu. Bu makama gelmeden bir kaç ay önce 1869 kasımında İstanbul'a gelen, Fransız imparatoriçesi Eugénie'yi istikbal eden hey'et içinde bulunmuş ve iyi Fransızca bildiği için muvaffak olmuştu. 1871'de âmedî-i dîvân-ı hümâyûn oldu ve 7 Eylül 1871'de Âlî Paşa ölünce, onun yakını olarak tanındığı için, Mahmud Nedîm Paşa tarafından azledildi. Mâzul kaldığı devrede geçimini, diğer koruyucusu Yûsuf Kâmil Paşa temin etti. 1873'te, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin muhâkemât dâiresine üye oldu. 1874'te, Yûsuf Kâmil Paşa'nın yanında seyahat maksadıyle, Mısır'a gitti. 1875 şubatında, 2. defa âmedci (15 Haziran 1876'da Çerkes Hasan Vak'ası'ndaki kabine toplantısında bu sıfatla bulunuyordu), sonra 2. defa Şûrâ-yı Devlet üyesi (Tanzîmât Dâiresi'ne), 1880'de Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi reîsi oldu. 15 Kasım 1881'de - 42 yaşında - en yüksek rütbe olan vezir (mareşale eşit sivil rütbe) rütbesi verildi. Bu suretle Sultan Abdülaziz'den (1861 - 1876) sonra II. Abdülhamîd'in (1876 - 1909) de devlet adamları arasına girdi. 1884'te vazifesine ilâveten Umûr-ı Nâfia Komisyonu'na üye oldu. 1887'de başında, ıslahat için Girit'e gönderildi. 40 gün içinde vazifesini başardı ve dönüşte Sisam adasına uğrayarak, oradaki kargaşalığı da yatıştırdı. II. Abdülhamîd'in fevkalâde memnuniyetini kazandı ve murassâ Osmânî nişânı ile altın ve gümüş imtiyaz madalyaları verildi. Hemen Muvâzene-i Umûmiyye Komisyonu reîsi ve 26 Aralık 1887'de mâliye nâzırı oldu. Sadrâzam Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın isteği üzerine, 9 Ağustos 1888'de - 7 ay, 14 gün sonra - azledildi. 1889 başında 3. defa Girit'e gitti. Fevkalâde vazifesini tamamladı. 1890 başında 2. defa Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi reîsi oldu. Fakat az sonra istifa etti. Bir kaç ay sonra, Hudâvendigâr (Bursa) valisi, 4 Eylül 1891'de ticâret ve nâfia nâzırı oldu. Fakat 6 gün sonra Girit vali vekilliğine getirildi. 4. defa Girit'e gitti. Murassâ Mecîdî nişânı ile altın Girit ve Liyâkat madalyaları aldı. Girit'ten ayrıldıktan sonra bir müddet 300 altın aylık maaşla İstanbul'daki konağında oturdu. 7 Kasım 1895'te 2. defa ticâret ve nâfia nâzırı oldu. Ölümüne kadar bu görevde 3 yıl, 2 ay, 11 gün kaldı. Bu görevi sırasında, ilâveten Rumeli Vilâyâtı Islâhât Komisyonu reîsi, Büdce Komisyonu reîsi ve Ziraat Bankası (umum) müdürü yapıldı. En yüksek nişân olan murassâ İftihâr nişânı ile taltif edildi. Çeşitli zamanlarda İran'ın birinci rütbe Şîr-u Hurşîd, Saksonya'nın Grand - Croix, Bulgaristan'ın birinci rütbe Saint Alexandre ve başka nişanlar almıştı. İstanbul'da 60 yaşını henüz tamamlamadan öldü. Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi hazîresine gömüldü.

İlk zevcesinden olan büyük oğlu Vezir Sâlih Münir Paşa'dır (1859 - 1939 = 80) (vezir: 1903, Paris büyükelçisi: 3. XII. 1895 - 15. IX. 1908). 19 yaşındaki ilk izdivacından sonra, Leylâ Hanım'la evlenmiş ve bu izdivaçtan Şemseddin Zıyâ, Âtıf, Ferîdun, Aziz Beyler'le Ayşe Vildan Hanım doğmuşlardır. Babası gibi büyük bir şarkı bestekârı olan 2. oğlu için bk. ŞEMSEDDİN ZIYÂ (bu maddede aile hakkında daha geniş bilgi vardır). Paşa'nın bir çok torunu olmuştur. Bestekârımız, bazı kitaplarda, aynı devri yaşamış ve ikisi de padişah dâmâdı olan diğer iki Vezir M. C. P. ile karıştırılmıştır. Her ikisi de II. Abdülhamîd'in enişteleri olan bu Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşalar'dan biri 1885'te, diğeri bestekârımızdan sonra 1903'te ölmüştür. Bestekârlıkla alâkaları yoktur. Bestekâr Çorlulu-zâde M. C. P., "dâmâd" değildir.

Paşa, Arapça, Farsça ve Fransızca bilirdi. Bilgindi. Musikiyi Dellâl-zâde'den öğrenmişti. Güzel ve doğru okuyan bir hânende idi, saz çalmazdı. Rik'a yazıda üstat bir hattat, iyi bir şairdi. Hukuk ve tarih âlimidir. Yüzlerce kanun ve nizam-nâmeyi ya bizzat hazırlamış, ya düzelterek son şekillerini vermiştir. Bunlardan bazıları, devrimize kadar kullanılmıştır. XIX.

asrın son üçte birinin en değerli Türk devlet adamlarından biridir. Zeki, ince ruhlu, san'atkâr, iyi kalbli idi. Tanbûrî Cemil Bey, Vasilaki, Lem'i Atlı ve daha pek çok san'atkârı cömertçe himaye etmiştir. Âlî Paşa'nın yetiştirdiği en kıymetli adamlardandır.

En mühim eseri *Mir'ât-ı Hakıykat*'tir. Tanzîmât ve İstibdâd devirlerinin (1839 - 1908) en mühim me'hazlarından biridir. Bu devirler, son derece faydalı bilgi veren bu eser görülmeden incelenemez. İstanbul'da 3 cilt hâlinde basılmıştır (1326-7 = 1908-9). Hükümlerinde pek kıskanç olan Ord. Prof. Mükrimîn Halil Yınanç, su hükmü vermektedir: "(Tanzîmât'ta yazılan tarihlerimiz arasında) Mahmud Celâleddin Paşa'nın *Mi'rât-ı Hakıykat*'ini zikretmek lâzımdır. Evvelce yazılıp bilâhare Meşrutiyet'ten sonra basılmıştır. 1877 Osmanlı - Rus harbinin siyasî tarihinden bâhis olan bu eser, her bakımdan, yani tasnif, tedkik, tahlil, terkip nokta-i nazarından, mükemmel bir kitaptır. Ve musâsırı olan Avrupa müelliflerinin eserleriyle mukayese olunabilir" *(Tanzîmât'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik, Tanzîmât*, İstanbul, 1940, 587-8). Diğer bir eseri, *Ravzatu'l - Kâmilîn*'dir. Sadrâzam Yûsuf Kâmil Paşa'ya ithâfen 1870'de yazılmış *Şefik - Nâme* şerhidir. Basılı olan bu eser, 1703 Edirne Vak'ası'ndan bahseder. *Girit Târîhi*, resmî nutukları, manzum eserleri, bir kısım mektupları, basılı eserleri arasındadır. Hukukî çalışmaları ve eserleri hakkında bir araştırma yapılmış değildir. Bâb-ı Âlî'nin, en muktedir resmî yazışma ve kanun hazırlama üstâdı olarak tanınmıştır. Nüktedan ve sevimli, nazik ve terbiyeli olması, hızla yükselmesine zemin hazırlamıştır.

Nesri çok güzel, şairliği orta derecededir. Şarkılarının güftelerinin çoğunu, kendi yazmıştır. Güftelerini, başka bestekârlar da bestelemişlerdir (bk. ATLI). Parlak ve çok güzel, cidden üstâdâne olan şarkıları, hâlâ çok sevilip okunmaktadır. Bir kısım şarkıları da unutulmuştur. (Y. Ö.)

MAHMUD EFENDİ, Hacı (1718? - 1808), XVIII. yüzyılın tanınmış astrologlarından biri. Babası Hasan Ağa'nın Niş sergerdelerinden olması dolayısı ile Nişî (Nişli) adıyle tanınmıştır. İlk öğrenimini doğduğu yerde yani Niş'te yapmış, sonra İstanbul medreselerinde okumuş, nihayet Kahire'ye giderek, burada uzun süre Câmi'ü'l - Ezher'de matematik ve astroloji öğrenimini yapmıştır. Sultan I. Abdülhamîd'in son günlerinde de İstanbul'a gelince padişahın ilgisine mazhar olmuş ve kendisine Süleymaniye Camii muvakkıtlığı verilmiş, müderris evi de, oturması için ona ayrılmıştı. Bu ev, hâlen Süleymaniye Kütüphânesi müdürünün evi olarak kullanılmaktadır. Bu görevde iken pek çok da talebe yetiştirmiştir ve bunların en tanınmışı, daha sonra şeyhülislâm olan Ârif Hikmet Bey'dir. Zamanında oldukça değerli kabûl edilen özel kütüphânesi, içinde bulundurduğu değerli kitaplardan başka rasad (gözlem) âletleri ile de meşhur idi. Bu kütüphâne, daha sonra yerini alan oğlu Süleymaniye muvakkıti Hattat Hacı Mustafa Efendi tarafından Süleymaniye Camii'ne vakfedilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMUD EFENDİ (Reîsü'l-küttâb Tanbûrî Mahmud Râif Efendi) (İstanbul 1760? - 25.V.1807), Türk bestekâr, bilgin ve devlet adamı. Babası, hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan anbâr emîni İsmail Efendi'dir. İyi bir tahsilden, Arapça, Farsça öğrendikten sonra ilk gençliğinde sadâret mektûbî odasına halîfe (kâtip yardımcısı) olarak girdi. Orada yetişti. İyi coğrafya öğrendi. Nesri mükemmeldi. Reîsülküttâb Râşid Efendi'nin kâtibi iken, Yûsuf Âgâh Efendi'nin İngiltere elçisi tayin edilmesi üzerine, 1793'te Londra'ya sefaret başkâtibi olarak gitti. Büyük istidat göstererek mükemmel şekilde İngilizce ve Fransızca öğrendi. 1796'da İstanbul'a döndü ve "İngiliz Mahmud Efendi" diye anılmaya başlandı. Korfu adası üzerine sevk edilen Donanma-yı Hümâyûn'a siyasî müsteşar olarak verildi. Dönüşünde Dîvân-ı Hümâyûn (hükûmet) beylikçisi oldu ve bu görevde iken Ordu-yı Hümâyûn ile beraber Mısır'a gitti. 22 ağustos 1800'de reîsülküttâb (dış işleri bakanı) oldu ve 4 ağustos 1805'e kadar 5 yıldan 11 gün eksik bu makamda bulundu. Bundan böyle "Reîsülküttâb Mahmud Efendi", "Reis Mahmud Efendi" diye anılmaya başlandı. Baş rûznâmçeci ve Karadeniz Boğazı nâzırı oldu. Kabakçı Mustafa ihtilâli başlayınca Boğaz'ın karşı yakasına, Büyükdere'ye geçti. Fakat âsîler tarafından ele geçirilerek öldürüldü. 47 yaşlarında idi. Nizâm-ı Cedîd'in en hararetli tarafdarlarından ve ricâlinden bulunuyordu. Yüksek bir ressam, bestekâr, tanbûrî idi; sesi de güzeldi. Zeki, bilgin, icrâ sahibi bir devlet adamıydı. Fransızca yazdığı eseri 1797'de Üsküdar'da basıldı. Dostu Dede Efendi ile ortaklaşa Rast-ı Cedîd Hafîf Kâr'ı bestelemiştir. Bunun dışında yalnız bir Acem - Aşîrân Fihrist Saz Semâîsi zamanımıza gelmiştir. (Y. Ö.)

MAHMUD ES'AD EFENDİ (Seydişehir 1856 - İstanbul 1918), tanınmış hukukçu ve yazarlarımızdandır. Bir ulemâ ailesine mensub olan babası, Çopur Kadı oğullarından Güzel Emin Efendi'dir. 1870'de İstanbul'a gelen M. E., rüşdiye öğrenimini bitirdikten sonra hem Fâtih madresesinde, hem de Menşe-i Muallimîn-i Askeriyye adındaki askerî idâdî okulunda matematik, fizik, kimya, taktik ve astronomi gibi müsbet ilimler okumuştu. Bu okulun kurmay sınıflarına da devam edip, yüksek matematik öğretmenliği diplomasını alan M. E., o sıralarda yeni açılan Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)'a da girmiş ve burayı ikincilikle bitirmiştir. Memuriyet hayatı, Gülhâne Rüşdiyesi'ndeki matematik hocalığı ile başlar. M E., Mekteb-i Hukuk'u bitirdikten sonra, 1885'de İzmir Bidâyet Mahkemesi reisliğine tâyin edilmiş ve bu vazifesi on bir yıl sürmüştür. İzmir'de Halit Ziya Uşaklıgil ile kurduğu yakın dostluk, hayatında mühim bir rol oynamıştır. M. E., Adliye'deki görevine ek olarak, İzmir İdâdîsi'nde de fizik, kimya, tarih-i tabiî ve geometri okutmuştur. 1896 haziranında Maliye Nezâreti Hukuk Müşaviri olarak İstanbul'a gelen M. E., Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle ve Hukuk Tarihi, Mekteb-i Mülkiyye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'de, Devletler Hukuku, İktisat ve İlâhiyat Medresesi (fakültesi)'nde Hukuk, İktisat ve Din dersleri okutmuştur. 1908'den sonra bir süre Maliye Müsteşarlığı'nda bulunmuş, daha sonra da Defter-i Hakânî (Tapu ve Kadastro) Nâzırlığına getirilmiştir. Kısa bir süre Adliye Nâzırlığı vekilliğinde de bulunan M. E., 1914'de Devlet Şûrâsı (Danıştay) Tanzîmât Dâiresi Reîsi olmuş, oradan da Isparta milletvekilliğine seçilmiştir. Son yıllarında Mekteb-i Kuzât (Kadı Okulu)'ta Devletler Hukuku Okutan M. E., 18 mart 1918'de İstanbul'da ölmüş ve Fâtih Türbesi mezarlığına gömülmüştür.

MAHMUD ES'AD EFENDİ

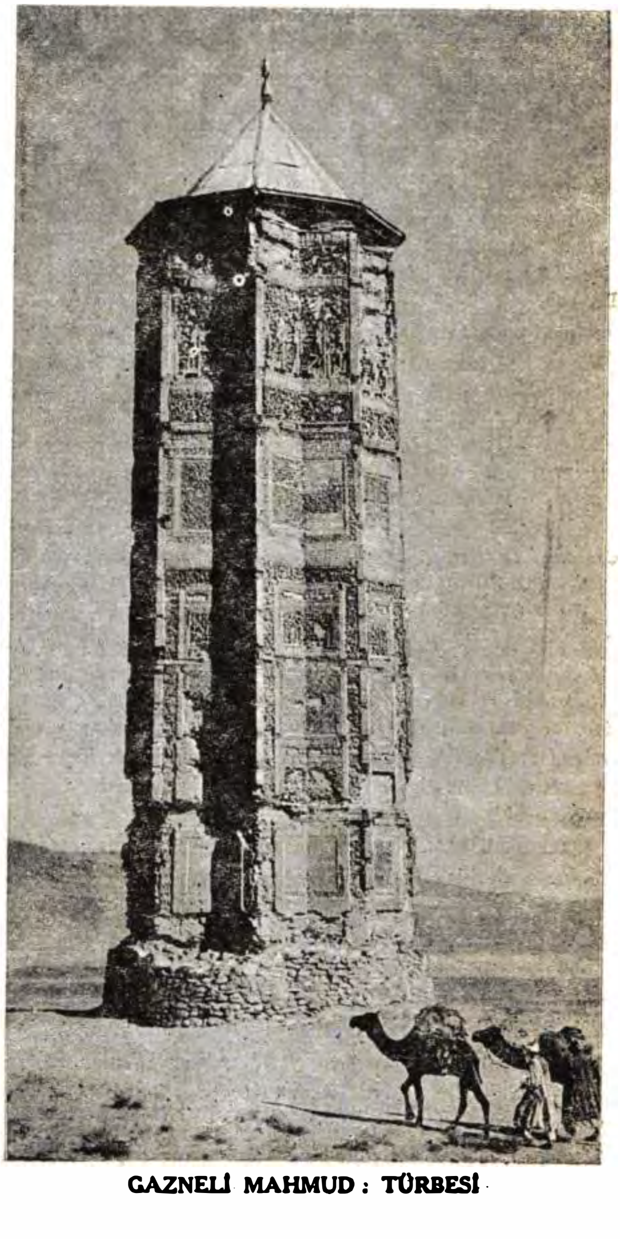
M. E.'nin en büyük hizmeti, Defter-i Hâkânî Nâzırı iken, Türkiye'de ilk defa yaptırdığı, kadastro uygulaması ile ilgili çalışmalardır. Onun, gedik'lerin kaldırılması hakkındaki projesi de mühimdir. Arapça ve Farsça'dan başka, Fransızca ve İngilizce de bilirdi. Zeki, kibar ve hitâbeti kuvvetli idi. Ünlü hukuk bilginlerimizden Prof. Ebü'l ulâ Mardin de bu zâtın talebesidir. M. E.'ın kadastro ile olan yakın ilgisinden dolayı, oğlu Prof. İsfendiyar Esat, Kadaster soyadını almıştır.

Başlıca eserleri: *Telhîs-i hikmet-i hukûk, Fevâidü'l-Ferâiz, Telhîs-i usûl-i fıkıh, Telhîs-i târîh-i tabiî, Târîh-i islâm, Târîh-i dîn-i islâm, Hukûk-ı husûsiyye-i düvel, Hukûk-ı düvel, Usûl-i fıkıh, Şerâit-i islâmiyye* ve Mister Carlyle ile Birgivî Mehmed Efendi'den Türkçe'ye veçirdiği *Ravzatü'l cennât*'dır. (O. Köprülü)

MAHMUD, GAZNELİ (?, 14 Kasım 970 - Gazne, 30 nisan 1030), Türk hükümdarı. Mahmud, Sâmânî Devleti'nin Gazne valisi Alp-tegin'in kumandanlarından Sebük-tegin Kara-beçkem'in oğludur. Genç yaşlarından itibaren cesareti ve zekâsı ile sivrilmiş, babasının yardımcısı olarak savaşlara katılmış ve Gazne bölgesindeki Bust vilâyetinin idâresi kendisine verilmişti. Daha 17 yaşında iken, Hindûşâhiye sülâlesinden Caypâl elindeki Hind topraklarına karşı babası tarafından tertiplenen seferde büyük yararlık göstermiş; daha sonra da, 994'de, Horasan hâdiselerinde büyük bir rol oynamıştır. Sâmâniler'in idâresindeki Horasan ve Herât valilerinin biribirileri ile mücadeleye girişmeleri, Horasan valisi Ebû Ali'nin Sâmânî iktidarına karşı Karahanlı'larla işbirliği yapma teşebbüsü ve hattâ bunun neticesinde başkent Buhâra'nın, geçici olarak, Karahanlı hükümdarı Arslan-ilig tarafından zapt edilmesi (992) gibi karışıklıklar sırasında, Sâmânî hükümdarı Nuh b. Mansûr'un yardım isteği üzerine, Sebük-tegin ile oğlu M. hasımlar üzerinde başarı kazanmışlar; buna karşılık M., o çağlarda en mühim askerî ve iktisadî bölgelerden biri olan Horasan'ın valiliğine getirilmiştir (994). Sebük-tegin ile M.'un itibarını iyice arttırmış olan bu durum, ileride gerçekleşecek olan müstakil Gazneli Devleti'ne doğru ilk mühim adımı teşkil eder. Bir sene sonra, yukarıda adları geçen Sâmânî valilerinin Horasan'ı kendi nüfuz bölgeleri içine alma teşebbüsleri bir sonuca ulaşamayınca, Horasan tamamıyle M.'un eline geçtiği gibi, Ebû Ali de ortadan kaldırılmak suretiyle, siyasî rekabete son verildi. Sebük-tegin sadece ismen Sâmânîler'e bağlı olarak ağustos 997'de Belh'de öldüğü zaman M., Horasan'ın baş-şehri Nîşâpûr'da idi; babasının yanında bulunan kardeşi İsmail de veliahd gösterilmişti.

Kendisinin yaşça büyük olduğunu belirten M., "hükümdarlık" hakkının tanınması için, Bust'taki diğer kardeşi Nasr'ın ve Herât'ta bulunan amcası Buğracık'ın desteklerini sağlayarak Gazne'ye yürüdü ve İsmail'in teslim olması üzerine, vaktiyle babasına bağlı olan bütün bölgelerde resmen hâkimiyetini kurdu (mart 998). Ancak, M. bu işlerle meşgul iken, Horasan, Sâmânî kuvvetlerinin işgaline uğramış, bu bölgede Sebük-tegin oğullarının hâkimiyetini tehlikeli gören yeni Sâmânî hükümdarı Mansûr b. Nuh kendi adamlarından Beg-tüzün'ü Horasan baş-kumandanlığına (sipehsâlâr) tâyin etmiş ve hâlâ kendisine bağlı saydığı M.'un elçisine de Belh, Tirmiz, Herât ve Bust vilâyetlerini Gazne'ye âit bölgeler olarak tanıdığını, fakat Beg-tüzün'ün kontrolü altına girmiş olan Nîşâpûr ve dolaylarının geri verilmesine imkân olmadığını bildirmişti. M., Horasan'dan vazgeçemezdi. Bu itibarla, Nîşâbûr'a yürüdü ve Beg-tüzün kuzey-batıya yâni Bâverd, Nesâ bozkırlarına çekilmek zorunda kaldı. O sırada, Beg-tüzün ile kendisine yardımcı olan Herât valisi Fâık'in hükümdar Mansûr ile araları açıldı; çünkü bunlar, siyasî ve askerî başarıları ile belirli bir üstünlük kazanan M.'un kudretinden dolayı, Sâmânî hükümdarının onunla işbirliği yapmasından korkuyorlardı. Bu sebeple, Mansûr'u yakalayarak gözlerine mil çektiler ve yerine, küçük yaştaki kardeşi Abdülmelik b. Nuh'u Sâmânî tahtına çıkardılar. Böylece, iktidara da fiilen el koymuş oldular (şubat 998). Üstelik, M.'un kardeşi Nasr'a karşı da taarruza geçtiler. Artık, M. için, Sâmânî Devleti'ne karşı açıkça cephe almaktan başka çare kalmamıştı. Kısa süren mücadele sonunda Beg-tüzün Mâveraünnehir'e döndü, Fâik öldü, Abdülmelik b. Nuh da Buhâra'ya çekildi. Durumdan faydalanan Karahanlı hükümdarı İlig-han, Nasr'ın Mâveraünnehir'e girerek Buhâra'yı zapt etmesi (23 ocak 999) ve Sâmânî âilesi mensuplarını başşehir Özkent'e götürmesi üzerine, Sâmânî Devleti ortadan kalktı.

Bu suretle rakipsizce sahip olduğu Horasan'a kardeşi Nasr'ı vali tâyin eden ve derhâl komşu Cüzcân ve Garcistan bölgelerinin hâkimleri tarafından tanınan M., tam müstakil bir hükümdar durumuna yükselmiş bulunuyordu. Ancak, meş-

GAZNELİ MAHMUD: TÜRBESİ

rûluk kazanması için, hükümdarlığının Halife tarafından da tasdikı gerekmekte idi. Bu maksatla elçi olarak Bağdad'a gönderilen tanınmış şâfiî fakîhi Abû Hâmid İsferâyînî'yi memnunlukla karşılayan Halife El-Kaadir Billâh, M.'a hıl'at, taç ve bayrak ile birlikte, onun, elindeki ülkelerin hükümdarı olduğunu belirten bir "ahid" verdi ve ayrıca, ona "Yemîn'üd-devle ve Emîn'ül-mille" diye hitap etti. 1 000 yılı ekim ayında başkent Gazne'de büyük bir törenle hıl'ati ve tâcı giyen M., ülkesi içinde, El-Kaadir Billâh adına hutbe okuttu ve o zamana kadar Seyfü'd-dîn Mahmûd diye anılırken, bundan sonra Yemînü'd-devle Mahmûd lâkabı ile şöhret buldu.

M.'a "sultan" denildiği de mâlûmdur. Çağdaşı olan tarihçiler (El-Utbî, Bayhakî) ve şâirler (Ferruhî, Unsurî), ona "Emîr" veya "Sultan" demektedirler. İbnü'l-Esîr ve Cüzcânî gibi Orta Çağ tarihçilerine göre, "Sultan" ünvanını alan ilk islâm hükümdarı M.'dur. O zamana kadar sadece cins ismi hâlinde mevcut olan "sultan" kelimesinin devlet başkanı mânâsı ile bir terim olarak da kullanılması M. ile başlamış görünmektedir.

Tarihte bazan Sebük-teginî'ler, bazan da Yemînî'ler denilen, fakat özellikle Gazneli'ler adı ile meşhur olan devletin ilk müstakil hükümdarı Sultan M., iç idâresi, siyaseti ve geniş fetihleri ile, kendisini İslâm'ın kahramanlarından ve Türk-İslâm tarihinin en seçkin şahsiyetlerinden biri olarak belirten icraatına girişti.

Önce, İranlı Saffârî âilesinin elinde bulunan Sîstan'a yürüdü. Buranın hâkimi Halef b. Ahmed, M.'un daha kardeşi ile uğraştığı sırada, amcası, Herât valisi, Buğracık'ı tuzağa düşürerek öldürmüştü. Halef'i sığındığı İsfehbed hisarında kuşatarak onu af dilemeğe mecbur eden Sultan M., Sîstan'ı tâbiiyetine aldı ve arkasından, kuzey komşusu Karahanlı'lara döndü. Bu büyük Türk-İslâm devleti ile varılan anlaşmada, Ceyhun nehri iki ülke arasında sınır kabûl edildi ve İlig Han'ın kızı ile Sultan'ın evlenmesi kararlaştırıldı. Dostluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesi yolu ile devletinin kuzey cephesini emniyete almış olan M., şöhretini hiç silinmemek üzere tarihe yazacak olan, ünlü Hindistan Seferleri'ne başladı. 1. seferinde, 10 bin seçme süvarinin başında güneye yöneldi ve o sırada bütün Penc-âb bölgesini elinde tutan Caypâl'in 300 savaş fili ile takviyeli kalabalık ordusunu bozguna uğrattı. Caypâl'i ve kumandanlarını esir etti (28 ekim 1001), bol miktarda altın ve mücevher ele geçirdi. 50 fil ve yıllık vergi karşılığında serbest bıraktığı bu hükümdar, Müslümanlar'a esir düştüğü için Hindûlar nezdindeki itibarını kaybetmesi sebebiyle, kendini ateşe atarak intihar etti. Yerine oğlu Anândpâl geçti. Aynı yılın ortalarında, Anândpâl'in başşehri olan Vayhând (Und) şehrini de zapt eden sultan (2. Hind Seferi), zengin ganimet ve fillerle, Gazne'ye muzafferâne döndü ve put-perestler karşısında kazandığı bu süratli ve büyük başarıları dolayısıyle, "Gazi" unvanını aldı.

Bu arada, Sâmânî âilesinin son ferdi olup Horasan ve Mâveraünnehir'de iktidara gelmek gibi ümitsiz teşebbüslere girişen El-Muntasır Ebû İbrahim'in kuvvetlerini de dağıttıktan sonra M., Kuzey Hindistan'da Multân'ın doğusundaki Bhâtiya'ya karşı 3. seferini tertipledi (1004 sonları). Buranın râcası, kalabalık ordularını M.'un üzerine göndermiş, kendisi de İndus kıyısında tahkimli bir kaleye çekilmişti. Sultan M., bu Hind ordularını da mağlûb etti ve râcayı kumandanları ile birlikte yakaladı. Bu râca da intihar etmiştir. Burada, bir rivayete göre, çok sayıda esirden başka, 220 kadar fil ele geçirilmişti. Bu sefer pek ağır şartlar altında cereyan etmiş ve Sultan M., sürekli ve şiddetli yağmurlar ve taşan nehirler yüzünden, güçlükle Gazne'ye dönebilmiştir. Başşehrine geldiğinde Sîstan'da bir ayaklanma olduğunu haber aldı. Bir günlük savaş sonunda bu bölgeyi doğrudan doğruya Gazne'ye bağladıktan sonra, 1005 yılı güz mevsiminde, mühim seferlerinden birini de, Multân üzerine, İslâmiyet'i yaymak ve Sünnî'liği korumak maksadı ile yaptı (4. Hind Seferi). Multân'a vâli tâyin edilmiş olan Ebû'l-fütûh Dâvûd, Sünnî'liğe aykırı olan Karmatî mezhebine girmiş ve İslâm birliğini yıkıcı mahiyetteki bâtınî düşünceleri yaymağa başlamıştı. Halbuki, Sultan M.'un bu fetihlerindeki gayelerinden biri, devrin umumî telâkkileri icabı, put-perestlikle mücadele etmek ve Sünnî akîdelere karşı olan dinî davranışları zararsız hâle getirmekti. M., Dâvûd'u bir baskınla yakalamak için Penc-âb yolu üzerinde Anândpâl'e âit topraklardan geçmek isteği iyi karşılanmayınca, önce bu râcaya karşı yürümeğe mecbur oldu. Anândpâl mağlûb olarak Keşmir'e sığınırken, M., Multân'da göründü. Dâvûd'un uzaklaşması, bir rivayete göre Serendib Adası'na kaçması üzerine, Multân'ı tamâmen zapt ve bâtınîleri sindirdi. Caypâl sülâlesinden olup İslâmiyet'i kabûl eden Nevâsâ-şâh (asıl adı: Suhpâl)'ı yılda 20 bin dirhem (gümüş) vergi karşılığında Multân vâliliğine tâyin ettikten sonra, süratle Gazne'ye döndü. Çünkü, Horasan tarafı karışmış bulunuyordu.

O zamana kadar Horasan'a karşı emellerini açığa vurmamış olan Karahanlı hükümdarı Nasr'ın, son Sâmânî hükümdarı El-Muntasır'ın ölümünü (1005) ve Sultan M.'un Hindistan'da meşgul olmasını fırsat bilerek gönderdiği kuvvetlerin bir kolu Sübaşı-tegin kumandasında Herât, Tûs ve Nîşâpûr'a doğru ilerlemiş; diğer bir kolu da Belh'e yürümüştü. Karahanlı kuvvetleri Horasan içlerine yayılırken, oradaki Gazneli vâlisi Arslan Câzib çekilmek zorunda kalmıştı. Hindistan'dan dönen M., vakit kaybetmeden, Horasan'a yöneldi. Karahanlı'lar her tarafta mağlûbiyete uğratıldı, Sübaşı-tegin ile kumandanlarından çoğu esir edildi ve Horasan kurtarıldı. Fakat Karahanlı Nasr'ın, Hoten'de oturan "ortak kağan" Yusuf Kadir Han'dan yardım sağlayarak, Ceyhun'u geçip tekrar Belh dolaylarında görünmesi mücadeleyi yeniden alevlendirdi. Sultan M., Kalaç, Afgan, Oğuz ve Hindû'lardan kurulu ordusunu Arslan Câzib ve Hâcib Altıntaş'ın yan kuvvetleri ile destekleyerek, Belh yakınındaki Katar mevkiinde Karahanlı ordusunu tekrar ağır bir mağlûbiyete uğrattı (4 ocak 1008). Sultan'a bol ganimet ve silâh sağlayan bu savaş, kesin neticeli olmuş, güçlükle Mâveraünnehir'e çekilen Karahanlı'lar artık bir daha Horasan'ı istilâ denemesine girişememişlerdir.

Sultan Horasan'da iken, Multân'daki Nevâsâ-şah Gazne'ye tâbî olmayı red etmiş, hattâ tekrar Hindû dinine dönmüştü. M., kendi siyasetine karşı ve ülkesinin güney kanadını tehlikeye düşürecek mahiyette saydığı bu sapıklığı görmezlikten gelemezdi. Mevsim kış olduğu için, sefer şartlarının ağırlığına rağmen, derhâl Multân'a yürüdü (5. Hind Seferi). Başşehri zapt edilen Suhpâl (Nevâsâ-şah)'ın verdiği 400 bin dirhem (gümüş) karşılığında hayatı bağışlandı ise de, ölünceye kadar hapse mahkûm edildi. M., bu bölgeye kumandanlarından Hâzin-tegin'i tâyin ederek Gazne'ye döndü; fakat, aynı yılın sonbaharında, tekrar Hindistan'a gitmeğe mecbur oldu. Çünkü Penc-âb râcası Anândpâl, Müslüman baskısı altında bulunan diğer râcaların (Uccayn, Kâlincar, Gwalior, Acne, Kanac vb. racaları) teşviki ile yine dirence geçmiş ve toplanan müttefik bir ordunun başında harekete hazırlanmış idi. M., Penc-âb'a yürüdü (6. Hind Seferi) ve onları Vayhand şehri yakınında karşıladı. Kalabalık Hind ordusundaki özellikle savaşçı Kaykar kâbilesinden 30 bin kişinin çetin mukavemeti M.'u güç

duruma düşürdü. Ancak çok ihtiyatlı hareket eden M., muhafız birliğini de ileri hatlara sürmek zaruretini duyduğu bu savaşı da kazandı. Uğradıkları bozgun neticesinde ittifakları dağılan râcaların bir daha toplanamamaları, Penc-âb yolu bakımından Gazneli ordularının emniyetini sağlamış ve daha mühimmi, râcalara bağlı kuvvetlerin azalması Sultan M.'un bundan sonra her yerde Hindûlar'ı, ciddî mukavemet görmeksizin, itaat altına almasını kolaylaştırmıştır. Böylece ayrı bir tarihî önem taşıyan bu seferinde M., Und üzerinden, meşhur tapınaklardan birinin bulunduğu Bhîm Nagar (Nagarkot) kalesine yürüyerek bir hafta süren kuşatmadan sonra kaleyi zapt etmiş, putları kırdırmış ve ele geçen altın, gümüş külçeler, mücevherler ve kumaşlarla Gazne'ye dönmüştü. Zengin ganimet, başşehirde sergilenerek halka gösterildi (1009). Ganimeti hayretle seyr edenler arasında Karahanlı elçileri de vardı.

M., 7. Hind Seferi'ni mühim bir ticaret merkezi olan Narâyan (Narâyanpûr)'a karşı tertipledi. Ufak çapta çarpışmalar dışında karşı çıkmaktan korkan Narâyan râcası, cizye ve fidyeden başka, her yıl iki bin Hindli er, yıllık vergi ve 50 fil verme karşılığında anlaşma yaptı. 1010'daki Hind Seferi'nde (8. sefer) ise M., süratle Multân'a inerek Karmatî'lere ağır darbeler indirdi ve davranışlarını daima şüphe ile karşıladığı Suhpâl'i beraberinde Gazne'ye getirdi. Suhpâl, Kandehâr'da habs edildiği bir kalede öldü.

M., 1011 yılında, gözlerini kuzey-doğudaki ârızalı Gur bölgesine çevirdi. Orada sarp dağlar ve dar boğazlara sığınan Gurlu'lar yol kesicilik ve türlü haydutluk yaparlardı. İki büyük kumandanını (Tûs vâlisi Arslan Câzib ile Herât vâlisi Altuntaş) Gur'a gönderen sultan, kendisi de Bust'tan harekete geçti. Öncülerin sıkışık duruma düştüklerini öğrenince, yanında bulunan iki oğlu ile kardeşini yolda, Zemindâver'de bırakarak, süratle ilerledi ve yaptığı bir sahte ric'at manevrası ile Gurlu'ları mağlûp ve kumandanları İbn Sûrî'yi esir etti. Bütün kale ve hisarları ele geçirilen bölgede İslâmiyet'i yaymak üzere din adamları bırakıldı. Bundan sonra M., memleketinin dağlık ve yolsuz oluşuna güvenerek Gazneli'lere karşı Karahanlı'larla gizli münasebetler kurmağa çalışan, Kusdâr Emîri'nin üzerine yürüdü ve yeniden kendine bağladı (1012). Arkasından, Garcistan bölgesini feth eden ve Kirman'da Şîî Büveyhî âilesinden Bahâü'd-devle ve Sultânü'd-devle adlarındaki iki kardeş arasında çıkan anlaşmazlık dolayısiyle kendisinden yardım rica eden Bahâü'd-devle'yi, Bust'tan gönderdiği bir mektupla Kirman'ın başına geçiren Sultan M., bu suretle Kirman bölgesini de nüfuzu altına aldıktan sonra (1013), Hindistan fetihlerine devam etti. 9. sefer, Narâdin (Nandana)'e yapıldı. Burada bulunan Triloçânpâl (ölen Anândpâl'in oğlu)'in Gazne'ye tâbî olmaktan ayrılma teşebbüsü üzerine Sultan, büyük bir ordunun başında olarak, uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra Narâdin'e ulaştı. Bölgeye kolayca girdi. Orada kumandan Sarığ'ı muhafız bırakarak, kendisi, racanın peşinden Keşmir'e yürüdü. Yol üzerindeki kaleleri zapt edip, müslümanlığı kabûl eden Hindûlar'ın kasabalarında mescitler yaptırdı (1014). Gazne'ye dönüşünde, bu çabalarından dolayı, Halife El-Kaadir tarafından kendisine "Nizâmü'd-dîn" ünvânı verildi.

M., bundan sonra, Hindistan'a olan ünlü seferlerinden birini de Tânisar'a karşı yaptı (10. Hind Seferi). Delhi yakınlarında olup Hindûlarca kutsal tanınan bu şehirde büyük bir put, birçok hazineler ve gayet savaşçı bir fil cinsi bulunuyordu. Tânisar racası tarafından, seferden vazgeçildiği takdirde, 50 fil verileceği teklifini kabûl etmeyen sultan, Derâ racasının mukavemetini kırarak ilerledi ve racanın terk edip ayrıldığı Tânisar'a girdi. Meşhur put Gazne'ye getirilerek halka gösterildi (1015). Nandana yürüyüşü sırasında Triloçânpâl'e yardım etmiş olan Keşmir racası Sangrâmarâca'ya karşı tertiplenen sefer (11. Hind Seferi) ise, başarı ile sonuçlanmadı. Lohkot (Lokharin) kalesini zamanında ele geçiremeyen sultan, şiddetli kış yüzünden, geri çekilmek zorunda kaldı (1016 başları). O yıl, Hârezm'de cereyan eden bazı hâdiseler, M.'u, bir müddet Hind seferlerinden alakoydu.

Hârezm'in başşehri Gürgenç'in hâkimi Ebû'l-Abbas Me'mûn, 1016'da ölen kardeşi Ali'nin karısı (Sultan M.'un kızkardeşi) Kalçı ile evlenerek Gazneli'lerle iyi münasebetlerini devam ettirmek ister gibi görünürken, diğer taraftan, Sultan'ın baskısından kurtulmak için, Gazneli'lerin kudretli rakîbi durumunda olan Karahanlı'larla ittifak yollarını arıyor; fakat, Karahanlı hükümdarları olan Mansur ve Ali onunla askerî işbirliğine yanaşmıyorlardı. M., ince bir siyasî hareketle, Karahanlı'larla dostluk kurmak üzere göndereceği kendi elçilerine Hârezm temsilcilerinin de katılmasını Me'mûn'dan istedi. Son duruma göre, Hârezmşah'ın bu teklifi kabûl etmesi zordu. O, Sultan'ın şüphelerini dağıtmağa çalışarak, kendisinin sadece bir "Emîr" olduğunu ve Karahanlı'larla bir ilgisi bulunmadığını bildirdi. Bu hâl ise, Gazne'ye karşı bir nevî kafa tutuma sayıldı ve arkasından da Me'mûn'a Hârezm'de Sultan M. adına hutbe okutması teklif edildi. Bu ise, Hârezm'in Gazne devletine bağlanması talebinden başka bir şey değildi. Sultan'dan korkan Hârezmşah'ın hutbeye yanaşması üzerine, buna taraftar olmayan adamlarından Alp-tegin ve arkadaşları tarafından Me'mûn öldürülerek, yerine 7 yaşında bir çocuk olan yeğeni Ebû'l-hâris Muhammed getirildi. Bu sırada, Karahanlı hükümdarları arasındaki "Büyük kağanlık" dâvası yüzünden çıkan anlaşmazlık dolayısıyle Mansur Han'a karşı, Yusuf Kadir Han'ın Gazne'den yardım istemesi gibi, Karahanlı devletindeki sarsıntıyı fırsat sayan M., kızkardeşinin kocasını öldürenlerden intikam almak vesîlesi ile, Hârezm'e yürüdü ve 4 mayıs 1017'de Gürgenç'e girdi. Hârezmli esirler Hind sınırlarına sürüldü ve M., öteden beri büyük hizmetlerini gördüğü Hâcib Altıntaş'ı Hârezmşah tâyin ederek, Orta Asya'nın bu mühim askerî ve ticarî bölgesini kendine bağladı.

Sultan M., Karahanlı hükümdarlarının biribirleri ile uğraştığı bu aylarda, tekrar güneye hareket etti (12. Hind Seferi). Zengin bir ülke olan Kanavc (Kanûc)'a gidiyordu. Cumna ırmağını geçtiği zaman, raca Nidar Bhîm çekildi. Keşmir civarındaki Sirvâsa râcası ile Baran râcası, kendisine tâbî olduklarını bildirip, İslâmiyet'i kabûl ettiler. Sık bir ormanda mevzi almış olan Mahâban racası ise yenildi, karısını ve kendisini öldürdü. Hazineleri ile birlikte 185 fil ele geçirildi. Cumna ile Ganj arasındaki memleketler böylece zapt edildikten sonra M., kutsal Hind şehirlerinden olup Krişna'nın vatanı sayılan, taş surlarla çevrili, Muttra'yı aldı ve oradan asıl hedefi olan Kanavc'a yürüdü. Raca Râcyanpâl kaçtı. 20 ocak 1018'de bölgeye giren sultan, hazinelere el koydu; yüzlerce putu yıktırdı. Etraftaki kaleleri alarak, direnmeye yeltenen Şarva racası Çandar'ı bozguna uğrattı. Bu başarıları ile islâm ve Hind dünyasında şöhretli bir kat daha artan Sultan M., Kanavc'da elde ettiği zengin ganimet ile Gazne'nin ünlü Câmi'ini yaptırdı.

Son seferden dönerken, M.'un bazı birlikleri ile ağırlık kolları Afganlı'ların hücumuna uğramıştı. Bu sebeple 1019 ilkbaharında Afgan topraklarına doğru sefere çıktı. Daha sonra, kendisinden yardım istediğini gördüğümüz Karahanlı Yusuf

Kadir Han ile buluşmak üzere, Ceyhun'a kurduğu muazzam köprüden geçerek Mâverâünnehir'e girdi. Fakat Hindistan'da meşgul olduğu için, Karahanlı hükümdarlarının biribirileri ile uğraşmalarını daha uygun görerek, Kadir Han'ı hayâl kırıklığına uğratan bir şekilde, geri döndü. 13. Hind Seferi'ne çıktığı zaman, Kadir Han ile rakîbi Mansur anlaşarak Gazne topraklarına birlikte taarruz ettilerse de, Sultan onları geri atarak (1020) kuvvetlerini Mâveraünnehir'e sürdü.

Sultan, 13. seferini Hind'de kendine karşı hazırlanmakta olan bir ittifak üzerine yapmıştı. Kâlincar racası Ganda (veya Nanda) Kanavc'ı İslâmlar'a bırakıp kaçan Râcyanpâl'i ayıplamış ve, Gwalior racası ile birlikte, Kanavc'ı geri almak maksadı ile Penc'âb racası Triloçânpâl ile de anlaşmağa karar vermişti. Nihayet Kanavc üzerine yürüyen Ganda, oranın racasını öldürdükten sonra, Triloçânpâl'e vaad ettiği Penc-âb'ı işgale teşebbüs etti. Bu münasebetle M., 1019 yılı kış aylarında, cebrî yürüyüşle Hindistan'a girdi ve önce, Ganda kuvvetlerine katılmak üzere doğuya gitmekte olan Penc-âb racasını Ramganga sahilinde yakaladı. Ordusunu kısmen tulumlarla, kısmen yüzdürerek ırmaktan geçiren Sultan, bol ganimet ve 200 kadar fil ele geçirdi (ocak 1019). Yaralanmış olan raca, kaçarken kendi adamları tarafından öldürüldü. Ancak, Kâkincar racası ile müttefiklerin başı olan Ganda, rivayete göre, 150 bin kadar asker ve 600'den fazla fil ile M.'un karşısına çıkmış, yaklaşan sultanın İslâmiyet'i kabûl teklifini de red etmişti. Fakat, ilk darbe ile hemen uygulanan çevirme hareketi neticesinde bozguna uğradı ve kaçtı. Hayli esir ve 580 fil ele geçirildi.

1020 yılında M., Kâbil'in doğusunda, Kâfiristan bölgesinde Kırât ve Nûr vâdîlerindeki "dinsizlere" karşı yürüdü. Kırât şahı itaâte alındı ve Müslüman oldu. Mukavemet eden Nûr halkı üzerine gönderilen Hâcib Ali de o havâliyi zapt etti ve bir kale yaptırarak içine muhafızlar koydu ve bölge kısa zamanda İslâm'laştırıldı.

Sultan M.'un Keşmir'e karşı yaptığı sefer (14. Hind Seferi) de, bundan önceki gibi, tahkimli Lohkot kalesinin zaptı mümkün olmadığından, başarısızlıkla sonuçlandı. Aynı yıl (1021), M. ile birlikte bütün seferlere katılmış olan, sultanın kardeşi Nasr öldü. Sultan M., 1022'de, yukarıda kaçtığını gördüğümüz raca Ganda'ya karşı Kâlincar ve Gwalior'a hareket etti (15. Hind Seferi). Yolda, Ganda'ya bağlı Gwalior kuşatıldı ve 4. gün racanın teklif ettiği "Sultana tâbi olmak ve 35 fil vermek" şartı kabûl edildi ve arkasından, tarihçi İbnü'l-Esîr'e göre, içinde yarım milyon insanla 500 fil ve 20 bin askerin barınabildiği, sarplığı ve sağlamlığı ile ünlü Kâlincar kalesi muhasara edildi. Şiddetli hücumlar sonunda Ganda, hediyeler ve 300 fil karşılığında, barış istedi. M., kabûl etti ve Ganda'ya 15 kale bırakarak Gazne'ye döndü.

Bu sırada, Mâverâünnehir hâdiseleri de yeni bir yön almağa başlamıştı. Gazneli'lerin karşısındaki Belh mağlûbiyetinden sonra Karahanlı hükümdarlarının araları yeniden açılmış, rekabet ve hâkimiyet mücadelesi şiddetlenmiş, Kâşgar'da oturan Ahmed Han, İlig-han'ın başşehri Özkent'i zapt etmiş, diğer taraftan aynı âileden Ali Tegin, Selçuklu yabgu'su Arslan ile birleşerek Buhâra'yı almış ve ülkesini genişletmeğe başlamıştı. "Büyük Kağan" Mansûr 1024'de tahttan feragat edince, onun yerine geçen Yusuf Kadir Han'ın büyük kağanlığını tanımak istemeyen iki kardeşi (Ahmed ile Ali Tegin) birleşerek, Ahmed'in kendini "Büyük Kağan" ilân etmesi ve Balasağun, Fergane ve Özkent'e hâkim olması üzerine, Yusuf Kadir Han ile Sultan M. arasında, her iki taraf için tehlike olan saldırgan komşu Ali Tegin yüzünden, bir yakınlaşma meydana geldi. M., Kadir Han'ın görüşme isteğini kabûl ederek 1024'de, Mâverâünnehir'e geçti. Sultân'ın orada görünmesi, umumî bir şaşkınlık yarattı. Çağaniyân hükümdarı M.'a tâbî olduğunu bildirdi ve onu gereği gibi ağırladı. Ali Tegin, yurdunu terk ederek çöllere çekildi. Yusuf Kadir Han da, süratle Kâşgar'dan gelerek, Semerkand civarında sultan ile buluştu ve aralarında tarihî ehemmiyette bir görüşme oldu. Hâdiselerle çağdaş tarihçi Gardîzî'nin bildirdiğine göre, her iki hükümdarın biribirilerinin hukukuna âzamî derecede dikkat ettikleri anlaşılan bu görüşmede, mühim kararlar alındı. M.'un Kadir Han'a sağlayacağı yardım karşılığında Tirmiz, Huttal, Kubâdiyan gibi Ceyhun'un Belh cihetindeki bölgeler Gazneli kontrolü altına girecek, Ali Tegin'in ülkesi Kadir Han'ın oğluna verilecek ve bu Tegin, sultanın kızı Zeyneb ile, M.'un ikinci oğlu Muhammed de Kadir Han'ın kızı ile evlenecek idi. Mâverâünnehir görüşmesinin mühim kararlarından biri de, Selçuklu'larla ilgili idi. Yusuf Kadir Han, M.'a, o zaman Mâverâünnehir'de bulunan Selçuklu'ların kalabalık ve çok savaşçı kimseler olduklarından, devlet kurma peşinde koştuklarından bahs etmiş ve sultan Hindistan seferlerinde iken, onların ağır neticeli karışıklıklar çıkarabilecekleri hususuna dikkatini çekmişti. Bunun üzerine M., üstelik Karahanlı Ali Tegin'in dostu bulunan Selçuklu Arslan (İsrâil)'ı hîle ile yanına çağırarak, adamları ile birlikte, tevkif etti ve Kâlincar kalesine sürdü. Arslan'a bağlı Türkmenler de, Mâverâünnehir'de geçim darlığını bildirerek, kendilerinin Horasan'a kabûl edilmelerini M.'dan rica ettiler. Tûs vâlisi Arslan Câzib'in muhalefetine rağmen, sultanın emri ile, 4 bin hâne kadar Türkmen Nesâ, Bâverd ve Ferâve bozkırlarında yerleşti. Ancak, diğer Selçuklu başbuğları, bilhassa Arslan'ın oğulları ile Çağrı ve Tuğrul Beyler, Sultan M. tarafından Arslan Yabgu'ya haksız yere yapılan muameleyi unutmadılar. Bu da, Selçuklu'ların, M.'un oğlu Sultan Mes'ud zamanında Gazneli'lerden intikam almalarında tesirli olmuştur.

Mâverâünnehir'den dönen Sultan M., en ünlü Hind Seferi'ni yaptı (16. sefer). Bu, Hindistan'ın batı sahilinde Katiavar yarımadasındaki, içinde Hindû dininin büyük tanrısı Siva'ya âid ve Hindistan'daki diğer bütün putların hükümdarı sayılan meşhur putun bulunduğu Sûmnât şehrine karşı idi. Şehir, bu sebeple kutsal sayılır ve putun yer aldığı, 10 binden fazla vakıf köye sahip, ihtişamlı tapınakta dâimî olarak 300 erkek ilâhîci ve 500 rakkase bulunur, binlerce ziyaretçi en kıymetli mücevherlerini puta takdim ederlerdi. Hindû telâkkisine göre, İslâmlar'ın feth ettiği Hind ülkelerindeki putların uğradığı âkıbet bu "hükümdar" putun verdiği bir ceza idi. Sultan M., kendini çeken zengin ganimetten başka, bu bâtıl inancı yıkarak yerine İslâm itikadını yerleştirmek maksadı ile, 30 bin süvarinin başında yola çıktı (8 ekim 1025). Multân üzerinden büyük Tar Çölü'ne girdi. Ordusunun yedek deve ihtiyacını karşılamak için kendi has ahırlarından 20 bin deveyi askerlerine dağıtmıştı. Çölden bir ayda geçti ve yoldaki kaleleri alarak, putları kırarak 6 ocak 1026'da Sûmnât'a ulaştı. Yalçın bir kaya üzerindeki kaleyi ve ünlü tapınağı ikinci hücumda zapt etti. Sûmnât hâkimi, âilesi ile birlikte, uzaktaki bir adaya sığındı. Hindûlar'ın, tapınağı kurtarmak için, puta yalvarmaları fayda sağlamadı. Hazinelere el kondu, yüzlerce put yıkıldı. Asıl büyük put 4 parçaya bölünerek Gazne'ye götürüldü. Tabakat-ı Nâsırî'ye göre, parçalardan biri Ulu Câmi'in, biri sultan sarayının kapıları önüne komuş; diğer ikiside Mekke ve Medîne'ye gönderilmişti. Büyük başarısından dolayı devrin tanınmış şâirleri tarafından hararetli medh ve tebrik edilen ve ülkesine dönerken Mansûra - Pencâb istikametinde bir yandan yol-

suzluk, bir yandan da İndus Cat'larının hücumları sebebiyle hayli sıkıntı çeken Sultan M.'un bu büyük zaferinin yankıları yüzyıllarca devam etmiş ve onu efsanevî bir kahraman hâline getirmiştir. Halife El-Kaadir Billâh da, kasım 1026'da, bir mektup göndererek tebrik ettiği Sultan M.'a "Kehfü'd-devle ve'l-Islâm" ünvanını vermiştir. M., Hind yollarında âsâyişi sağlamak ve hücumlarına uğradığı Cat'ları cezalandırmak için, bir Hind Seferi daha tertipleyerek (17. ve son sefer), mart 1027'de yola çıktı. İndus nehrine hâkim bulunan Cat'lar pek mâhir gemici ve haşin, savaşçı kimselerdi. Multân'a gelen M., orada, 1400 gemilik bir nehir filosu inşa ettirdi; cephelerini ve yanlarını sivri çubuklarla techiz ettiği gemilerinden herbirine 20'şer okçu ve neftçi yerleştirdi. Bu suretle muharebede Cat'ların gemileri delinerek batırıldı ve yakıldı. M., yeni bir biçim verip tahrip kabiliyetini arttırdığı küçük gemileri ile, 4 bin gemiden kurulu düşman filosunu imha etmeğe ve sığındıkları adayı da zapt ederek, Cat tehlikesini ortadan kaldırmağa muvaffak olmuştu. Kumandanlarından Yınal-tegin oğlu Ahmed'i Hind kuvvetlerinin başına getirdikten sonra Gazne'ye döndü.

Sultan M., hayatının son yıllarında, Horasan ve Irâk-ı Acem işleri ile uğraştı. Onun izni ile Horasan'a yerleşen Türkmenler, yeni yurtlarında huzursuzluk sebebi oluyorlar ve vâli Arslan Câzib onlarla başa çıkamıyordu. Ancak, 1028 yılında M.'u karşılarında gören Türkmenler, oğlu Sultan Mes'ud zamanında tekrar ortaya çıkmak üzere, Hazar Denizi kıyılarındaki Balhan dağlarına çekildiler. Bu sıralarda, M.'un sıhhati iyice bozulmuştu. Fakat hekimlerin tavsiyelerini dinlemiyor, aynı hızla faaliyetine devam ediyordu. Irâk-ı Acem'de Râfızî - Bâtınî cereyanlar hayli gelişmiş durumda idi. Bunun teşvikçi ve destekleyicisi, Şiî Büveyhî âilesinden, Rey hükümdarı Mecdü'd-devle yakalandı ve M., 1029 mayısında Rey'e girdi. Sapık cereyanlara kapılanların sindirilmesi münasebetiyle Isfahan, Kazvîn, Sâve, Zencân, Ebher gibi şehir ve kaleler de ele geçirildi, Taberistan bölgesi, Gazneli hâkimiyetini tanıdı. Irâk-ı Acem işlerini böylece düzene sokan Sultan M., buranın vâliliğine oğlu Mes'ud'u tâyin ettikten sonra, Nîşâpûr üzerinden Belh'e giderken, zâten müzmin bir hâl almış olan hastalığı şiddetlendi (tarihçi Gardîzî "dik" hastalığı diyor. İbnü'l-Esîr'e göre, zâfiyet ve ishâl idi. Zamanımız araştırıcılarından M. Nâzım'a göre, Hind Seferleri esnâsında malaryaya yakalanmış, bu da ishâl ile birleşerek vereme çevirmiş olmalıdır). Oradan Gazne'ye dönmeğe mecbur olan Sultan M., hastalığı bir türlü kabûl etmeden ve yatağa girmeden vefat etti (30 nisan 1030).

Ömrünün 45 senesini savaş meydanlarında dâima hareket hâlinde geçiren Sultan M., Türk - islâm Dünyası'nın yetiştirdiği en seçkin hükümdarlardan biridir. Son derecede cesur ve o nisbette de ihtiyatlı idi. Yüksek bir kültüre sahipti. Hadîs bilir, huzurunda Şâfiî ve Hanefî fakîhleri arasında münâzaralar tertiplerdi. İslâmiyeti yaymak maksadını güden askerî faaliyeti iki cepheli idi: "Put-perestlerle savaş" ve bilhassa Mısır Fâtımî Devleti'nin kesif propagandası ile islâm memleketlerinde dal budak salan "Râfızî-Bâtınî telâkkilerle mücadele". Put-perestleri her yerde mağlûb etmişti, fakat ikincilere karşı daha ihtiyatlı davranıyordu. Meselâ, Râfızî düşüncelerin elverişli bir gelişme zemini bulduğu komşu Irâk-ı Acem'e ancak hayatının sonunda el atabilmişti. Zorla ortaya çıkarttığı Râfızî'liğe âid ve felsefî (ideolojik) yüzlerce kitabı imha etmekte tereddüt göstermeyen ve yıkıcı faaliyetleri her yerde sıkıca tâkip ettiren Sultan M., devlet menfaatlerinin gerektirdiği her çareye başvuran bir hükümdar olarak, hâdiseleri isâbetli şekilde değerlendirmekte mâhirdi. Memleketi içinde yaşayan Kerrâmî'lere karşı tutumu da, bu bakımdan, dikkat çekicidir. M.'un saray tarihçisi El-Utbî'ye göre, Halife El-Kaadir tarafından Sünnî'liğe aykırı ve "bozucu" ilân edilmesine rağmen, Kerrâmî'liğin koruyucusu durumuna giren Sultan M., bu mezhebin geniş ve kuvvetli teşkilâtına dayanan meşhur şeyh Ebû Bekir Muhammed'i devlet menfaatlerine hizmet ettirmekte inanılmaz bir başarı elde etmişti. Ondan faydalanarak, bir yandan bilhassa Horasan'daki Bâtınîler ve Karmatî'lerle başarılı mücadelesini yürütürken, diğer yandan bitip tükenmez Hind Seferleri'nde mutaassıb Kerrâmî zümrelerden fazlası ile yararlanıyordu. Gerçekten, Sultan M.'un, Hind Seferleri'nde emrinde iki türlü ordusu vardı. Biri, özel tâlim ve terbiye ile yetiştirilen ve sultanın şahsî birliklerini meydaan getiren hassa ordusu idi. Bu orduya mensub olanlar, senede 4 defa, "Bîstgânî" adı ile muntazaman maaş alırlar ve her an emre hazır bulunurlardı. Diğeri de, Gazneli savaş gücünün kalabalık kısmını teşkil eden gönüllüler (mutavva'a) idi. Bunlar, yalnız muharebelerde ganimetten hisse alan gazilerdi. Sultan, Islâm ülkelerinden vazifeli adamları aracılığı ile gaziler topladığı gibi, sefer zamanlarında her taraftan gelerek kendiliklerinden orduya katılanlar da kabarık bir yekûna ulaşırdı. Sultan M., bu sistem sayesinde, Orta-doğu'da zararlı faaliyetleri ile sosyal bünyeyi sarsabilecek işsiz-güçsüz kitleleri yabancı diyarlar üzerine atmak suretiyle hem devletini sükûna kavuşturuyor, hem de onlara geçim yolları açıyordu. Böylece, zalim olmayan bir disiplin altında birleşen bu insan gücü, memlekette kargaşalık unsuru olmaktan çıkmış ve sultanın 17. Hind Seferi'ni gerçekleştirmek imkânını sağlayarak devleti, başka İslâm devletleri ile ölçülemeyecek derecede, yükseltmiş ve zenginleştirmişti. Parklar, bahçeler, zafer âbideleri ve Ulu Câmi gibi mimârî eserlerle süslenmiş olan başşehir Gazne'nin dışında; Belh, Nîşâpur ve benzeri büyük şehirler de, o çağın en güzel ve bakımlı beldeleri hâline gelmişlerdir.

Ancak, bu refah ve bayındırlık, hiç olmazsa M.'un saltanatının ilk yarısında, bütün imparatorluğu dengeli olarak kaplamış görünmemektedir. Hareket hâlindeki ordu maaş ve ganimet almakta, memur ve vazifeli kitlesi de geniş fetihlerin nimetlerinden dolayısıyle faydalanmakta, fakat kendi ekonomisine kapanmak zorunda kalan vergi mükellefleri ve dihkan'lar sıkıntı çekmekte idi. Nitekim bu durumdan memnun olmayan bazı gruplar, El-Utbî'ye göre, İlig Han'ın Horasan'a taarruzu sırasında, Karahanlı'lara katılacak kadar ileri gitmişler, 1010 - 1011 senesinde Horasan'da görülen büyük kıtlık ve açlık da güçlükle önlenebilmişti.

Kalabalık orduları binlerce kilometreyi bulan, bazan dağlık ve çok kere de yolsuz yerlerde sızıltıya meydan vermeden sevk ve idareye muktedir, üstün kumandanlık kabiliyetine sahip olan Sultan M., tabiat ve iklim şartlarına göre savaş usulü tatbik etmek, malzeme sağlamak, askerî birlikler yetiştirmekte de askerî bir dehâya sahipti. Cat lara karşı iyi tâlimli okçu tümenleri kullanmış, Mâverâünnehir, Hârezm ve Irâk-ı Acem seferlerinde, bu ülkeler ordularının savaşmağa cesaret edemedikleri filleri ileri sürmüştü. Gazne civarındaki Şabhâr düzlüğünde yaptırdığı büyük bir geçit resminde tam teçhizatlı 1 300 savaş fiili görülmüştü.

M., sınırsız bir iktidarı elinde tutumakla beraber, zulüm yoluna sapmamış; iyi idaresi, hak - severliği ve adaleti, gerek kendi zamanında, gerek sonraki yüzyıllarda öğülmüş, bütün İran edebiyatında bu bakımdan bir örnek hükümdar olarak gösterilmiştir. Ava gider, çevgân oynar, eğlence meclisleri tertip ettirirdi. Çok kere devlet ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu bu toplantılarda, şâirlere ve ediblere eserlerini okumak ve du-

yurmak imkânı verilirdi. Kültür adamlarına karşı büyük sevgi besleyen M.'un sarayında 400 şâir bulundurduğu, belki, mübâlâğalı bir rivâyettir; fakat, hiç şüphesiz, Fars edebiyatının şöhretleri olan Unsurî, Ferruhî, Ascedî, Gazâirî vb. ondan büyük himâye görmüşlerdi. Medhiyeler, kasîdeler tabiatiyle Sultan'ın gururunu okşuyor; şanlı adının, dolayısıyle devlet otoritesinin ülkeye yayılmasına yardım ediyor; seferlerde yanında götürdüğü ediblerin türlü yazıları onun üstün meziyetlerinin belirlenmesinde rol oynuyor; bazan da, Sultan ile birlikte Hind Seferleri'ne katılan tanınmış bilgin El-Bîrûnî'nin yazdığı "Tahkîk mali'l-Hind" gibi pek mühim eserlerin meydana gelmesine sebeb oluyordu. Bugünkü Farsçanın kurucusu sayılan şâir Firdevsî de, bu Türk hükümdarının himaye ve ihsanlarından hissesini alanlardan biri idi. M.'un bu büyük şâire az para verdiği, veya Türkler'i öğmedi diye ona kızdığı, veya eski İran şahlarının destânı olan "Şehnâme"ye tahammül edemediği, hattâ bu yüzden Firdevsî tarafından hicv edildiği gibi rivâyetlerin ispat edilememiş iddialar olduğu son yıllarda yapılan araştırmalarla (meselâ, A. Ateş'in araştırması) anlaşılmış bulunmaktadır. Sultan M., meşhur Hind Savaşları ile, orada yüzyıllarca sürecek Türk hâkimiyetinin ve ayrıca, ölümünden 917 yıl sonra kurulan (14. VIII. 1947) İslâm Pâkistan Devleti'nin de temelini atmıştır. (İ. Kafesoğlu)

MAHMUD HAMDİ PAŞA (Bzezin, Polonya 1828 - İstanbul 1896), Türk generali. Lehistan'da yaşayan Karayim Türklerinden olup, Lodz şehri civarında Bzezin kasabasında doğmuştur. Asıl adı Firshel Freund idi. On beş yaşında iken, ailesi ile birlikte Macaristan'a göç etmiş ve 1848 Macar ihtilâline karışarak ihtilâlcilerle birlikte çarpışmıştır. Daha sonra, Koshut'la birlikte, Türkiye'ye iltica etmiş; hemşehrisi "Serdâr-ı Ekrem" Ömer Paşa'nın delâlet ile Müslüman olarak, asıl adının çeviri olan Mahmud Hamdi adını almış ve Osmanlı Nizam Ordusu'nda görevlendirilmişti.

MAHMUD HAMDI PAŞA

Kırım Savaşı'nda, Ömer Paşa'nın maiyetinde görev almış; müttefik ordularının Kırım'a çıkartılışından sonra, Osmanlı ordusu ile birlikte Balıklı Ova Savaşı'na katılarak, bahadırlık göstermişti. 1861'de, Karadağ harekâtında, mîralay (albay) rütbesi ile Abdi Paşa fırkası (tümeni) kurmay başkanlığında bulunan M. H. P., İşpozi üzerine başarılı bir saldırıda bulunmuştu. Daha sonra Ahmed Cevdet Efendi'nin ıslahat heyeti arasında Bosna - Hersek ıslahatı ile görevlendirilen M. H. P., Karadağ savaşında, bir ara, İşkodra cephesinde görev almışsa da, Medon Kalesi'ni kuşatılmaktan kurtaramadığı için azledilmiş ve 1877'den sonra, bozgunda başarısız görülen paşalarla birlikte, Rodos Adası'na sürgün edilmişti. Bir süre geçince afva uğrayan M. H. P., İstanbul'a dönmüş, Meclis-i Tedkîkat-ı Askeriyye Komisyonu üyeliği gibi geri hizmetlerde çalıştırılmış ve II. Abdülhamid devrinde âdet olduğu veçhile, "Yâver-i Ekrem"likle taltif edilmişti. Yine bir süre, Edirne'de bulunan İkinci Ordu Müşavirliğine vekâleten tâyin edilen M. H.P., 1896'da İstanbul'da ölerek Sultan Mahmud Türbesi'ne gömülmüştür. M. H.P., Tanzimât Devri'nde yetişen ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde hizmet alan generallerden, orta derecede başarılı bir kişidir. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMUD KÂŞGARÎ: bk. KÂŞGARLI MAHMUD.

MAHMUD NEDİM PAŞA (İstanbul 1818 - İstanbul 1883), Osmanlı devlet adamı. Şam ve Bağdad valiliklerinde bulunmuş olan Gürcü Mehmed Necib Paşa'nın oğludur. Zamanındaki usûllere göre öğrenimini tamamladıktan sonra, babası aracılığı ile Bâb-ı Âlî'ye devama başlamış, önce Sadâret Mektubî Kalemi'nde ve sonra da Âmedî Kalemi'nde çalışmıştır. 1834'te, Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn arasına katılmış; 1847'de, Sadâret Müsteşarı; aynı yıl içinde Hariciye Müsteşarı olduktan sonra, 1855'te, Sayda valisi olarak taşra hizmetine çıkmıştır. Yine 1855'te Şam, 1856'da da İzmir valiliklerini yapmış ve 1858'de İstanbul'a gelerek, Tanzimât Meclisi üyesi olmuştur. Bu arada, Hariciye Nâzırı Fuad Paşa'nın Paris'e gitmesi üzerine, Dışişleri Bakanı vekilliği de kendisine verilmiştir.

MAHMUD NEDİM PAŞA

1860'ta kendi isteği ile, Trablus-Garb (Libya) valiliğine getirilmiştir. Tanzimât'ın üç büyük sîmasından olan Mustafa Reşid Paşa ve Keçeci-zâde Fuad Paşa tarafından himaye edilerek sür'atle yükselen M. N. P., öte yandan, Mehmed Emin Âlî Paşa'nın ise en sevmediği kişilerden biri olmuştur. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin İstanbul'daki Velî Efendi Çayırı'nda yaptığı toplantıda aldığı ve Âlî Paşa ile diğer bakanların ortadan kaldırılmasından sonra, M. N.P.'nın sadâret için aday gösterilmesi şeklindeki karar, bu husûmetle ilgilidir. Bu karar duyulunca, M. N. P., hemen izin isteyerek İstanbul'a geldi ve Âlî Paşa'ya kendisini afv ettirmenin çarelerini aradı ve buldu. Bu suretle Bâb-ı Âlî'deki itibarını koruyarak, Trablus-Garb'ta yedi yıl kaldıktan sonra, 1867'de Meclis-i Vâlâ üyeliğiyle İstanbul'a döndü. Yine aynı yıl içinde Deâvî Nezâreti'ne getirildi. 1868'de ise, ikinci def'a, Sadâret Müsteşarı oldu. Bu arada, devrin padişahı Sultan Abdülazîz'e yavaş yavaş yaklaşmağa başladı. Bunun ilk sonucu olarak da, Hakkı Paşa'nın ölümü üzerine, Bahriye Nâzırlığı'na doğrudan doğruya Saray'dan tâyin edildi. Bu tutumu, Sadrâzam Âlî Paşa ile ilişkilerinin yeniden bozulmasına sebeb oldu. Ancak, Âlî Paşa'nın hastalanması, M. N. P.'nın fırsat bulmasına ve sarayla bağlantılarının iyice sağlamlaşmasına imkân verdi. Âlî Paşa'nın ölümü üzerine ise, 1871'de, bu ilişkilerin tabiî bir sonucu olarak, sadrâzamlığa getirildi. M. N. P., sadrâzam olur olmaz, içinde o güne kadar Âlî Paşa için gizlediği kini ve düşmanlığı açığa vurdu. Âlî Paşa'nın âilesinden başlayarak, bütün dostlarını, iş arkadaşlarını görevlerinden uzaklaştırdı. Bunlar arasında, bilhassa Hüseyin Avni Paşa'nın Isparta'ya sürgün edilmesi, daha sonra Sultan Abdülazîz'in tahtan indirilmesi ile sonuçlanacak olan, büyük buhranın tohumlarını ekti. M. N. P., elde ettiği makamda kalmak için padişaha son derecede dalkavukluk ve riyâkârlık etti. Bunun sonunda, zâten yaradılışça mağrur bir kimse olan Abdülaziz; her türlü kayıtla

ilgisiz bir tutum içine girerek, halkın sevgisini kaybetti. Yine M. N. P.'nın Rus elçisine karşı gösterdiği yakınlık ve bağlılık da, Türkiye'nin, pek muhtaç olduğu Avrupa devletleri yanındaki itibarının kırılmasına ve yalnız kalmasına yol açtı. Rus elçisinin bütün isteklerinin M. N.P. tarafından yerine getirilmesi, halkın gözünden düşmesine ve Nedimof gibi küçültücü bir lâkapla anılmasına sebeb oldu. M. N.P.'ya karşı olan tepki, onun, Maliyeyi ıslâh etmek düşüncesi ile memurlar arasında kısıntıya kalkışması, Vilâyet Nizâmnamesi'ni değiştirerek valilerin ödeneklerini kesmesi, gereği yok iken birtakım yeni vilâyetler kurarak yönetimi karıştırması, hiçbir memuru yerinde tutmaması, durmadan nakil ve tayinlerle tedirgin etmesi sonunda gittikçe şiddetlendi. Gerçekten de, on bir ay süren bu sadâretinde, 5 Serasker, 4 Bahriye, 4 Adliye, 5 Maliye nâzırı, 6 Tophane müşîri, 5 Sadâret, 6 da Serasker müsteşarı değiştirilmişti. Vali ve taşra memurlarında ise bu mikdarlar sayılamayacak ölçüde idi. Bu durum, nihayet, Sultan Aziz'in harekete geçmesine sebeb oldu ve 1872'de görevinden alınarak Kastamonu valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Ancak, yerini alan Midhat Paşa, Hazîne-i maliye'yi zarara uğrattığı gerekçesi ile, M. N. P.'yı İstanbul'a getirtmiş ve yapılan soruşturmadan bir sonuç alınamayınca, kendisini Trabzon'da ikamete memur etmişti. Fakat az sonra, 1873'te, Adana valiliğine tayin edildi. Bu sırada Hersek isyanının başlaması ile Osmanlı Devleti'nin büyük bir siyasî krizle karşı karşıya kalması üzerine, Sultan Aziz, durumu ve hele Rusya politikasını iyi kollar düşüncesi ile, M. N. P.'yı önce Adana'dan getirterek Danıştay Başkanlığı'na tayin ettikten az sonra, 1875'te, ikinci defa sadrâzamlığa getirdi. Ancak, M. N. P. ne Hersek isyanını ortadan kaldıracak bir tedbir getirebilmiş, ne de Sırbistan ve Bulgaristan'da yeni ayaklanmaların önünü alabilmişti. Ayrıca, isyanlar dolayısıyle artan askerî masrafları karşılamak için, esasen 5 milyon altın açığı bulunan bütçeyi kurtarmak ümidi ile, İngiltere ve Fransa elçilerinin de muvakati üzerine, Dûyûn-ı umûmiyye'ye ayrılan 14 milyon lirayı yarıya indirmeyi tasarladı. Bu karar ilân edildiği zaman gerek Türkiye'de, gerek Avrupa'da büyük tepki ile karşılandı. Avrupa'daki Türk sefirleri açıkça tahkir edildiler. Öte yandan gittikçe şiddetlenen Bulgaristan ihtilâline karşı, Rus elçisinin telkinlerine kapılarak ciddî askerî tedbirler almaması, Karadağ ve Sırbistan'ın işe karışması durumu iyice çıkmaza götürmekte idi. Tam bu sırada, Selânik'te İslâm dinine girmek isteyen bir Bulgar kızının Amerikan konsolosunun tertibi ile kaçırılması üzerine, Saatli Cami'de toplanan Müslümanlar arasına girmeğe çalışan Prusya ve Fransa konsolosunun öldürülmesi olayı büyük devletlerin müdahalelerine fırsat verdi. Avusturya Başvekili Kont Andraşi, ortaya yeni ıslahat teklifleri ile çıktı. M. N. P., durumu kurtarmak için, Andraşi'nin tekliflerini kabûl ederek, Fermân-ı Adâlet adı ile düzenlettiği genelgeyi vilâyetlere yollattı ise de, anarşinin sürüp gittiği Rumeli vilâyetlerinde kargaşalık ortadan kalkmadı. Tam bu sırada, İstanbul'daki Talebe-i Ulûm (yüksek öğretim öğrencileri)'un 11 nisan 1876'da derslerini bırakarak, Fatih ve Bayezit meydanlarında gösterilere giriştikleri görülür. Bu gösterilerin, M. N. P.'nın öteden beri hasımları olan Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar tarafından düzenlendiği ve bu suretle Sultan Abdülaziz'i M. N.P.'dan koparmayı hedef aldığı söylenir. Gösteriler ertesi gün de devam edince, gerek malî krizin, gerek Bosna - Hersek ihtilâlinin birkaç günde çözülecek konular olduğunu ileri sürerek, Sadrâzamlığı yakalamış olan M. N. P., 12 nisan 1876'da, görevinden uzaklaştırıldı. İstanbul'da kalması halkın kendisini tahkir etmesine vesîle olur düşüncesi ile, önce Çeşme'de, oradan da Sakız'da ikamete memur edildi. Bir süre sonra, II. Abdülhamid devrinde affa uğrayarak, önce, İstanbul'da oturmasına izin verildi. Arkasından da, Ârifî Paşa'nın muhalefetine rağmen, 1879'da, İçişleri Bakanlığı'na atandı. Bu defa gerek halka, gerek memurlara karşı gayet iyi davranarak, daha önce yaptığı kötü şöhreti ve nefreti kaldırmağa çalıştı. Az sonra hastalandı. Hastalığı uzadığı için, İçişleri Bakanlığı'ndan alındı. 14 Mayıs 1883'te öldü ve vasiyeti gereğince, Cağaloğlu'nda satın alınan bir arsaya gömüldü. Sonra, üzerine türbesi de yapıldı.

M. N. P., Tanzimât tarihimizin şöhretli sîmalarından biridir. Yaptığı şöhret, sarsılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemine uygun ve onu hızlandıran yolda olmuştur. Bu bakımdan, devrini ve kişiliğini inceleyen bütün araştırıcılar onu büyüklerine karşı dalkavuk, riyâkâr, çevresindekilere karşı ise şüpheci, gücenik, güvenilmez bir kişi olarak tanıtırlar. Tutumu ve davranışı ile, iş arkadaşlarının, memurların ve halkın nefretini kazanmış; Rus elçisi İgnatiyef'e dalkavukluğundan Nedimof, Sultan Abdülaziz yönetimini çekilmez hale getirişinden dolayı da İbni Alkamî gibi lâkablarla anılır olmuştu. Bulgar eksarhlığının kuruluşuna izin vermesi, Bulgaristan'ın doğuşunda bir aşama olduğu gibi, Rumeli Demiryolları'nın inşasında Baron Hirş'e verdiği imtiyazlar da, devlet ormanlarının elden çıkışına yol açmıştır. Ayrıca, Mısır Hidivi İsmail Paşa'dan 200 bin altın rüşvet almakla da halkın diline düşmüş idi. Bununla beraber, ilk sadâretinden azlinde, malî yönden yargılanırken İtibâr-ı Umûmî-i Osmânî şirketinden alınan ve Dobini adlı tüccar eli ile Saraya sunulan yüzbin liralık rüşveti üzerine alarak Saray adamlarının adını dillere düşürmemesi, soysuzlaşmış olan Osmanlı toplumundaki bazı değerlere yine de saygılı olduğunu gösterir.

M. N. P., aynı zamanda, Tanzimât devrinde yetişen orta derecede şâir ve yazarlardan biridir. Şiirlerini derlediği *Dîvân*'ı ve kendisine karşı ileri sürülen iddialara hazırladığı cevapları toplayan *Reddiye* adlı risâlesi basılmamıştır. *Hikâye-i Melik-i Muzaffer*, devlet yönetimine ait *Âyîne* ve nazmen yazdığı *Hasbıhâl* adlı eserleri ise yayımlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMUD PAŞA, Güzelce (?,? - ?, 1606), Osmanlı devlet adamı. Enderûn-i Hümâyûn'dan yetişmiştir. Giderek yükselmiş ve Mîr-i alem olarak taşraya çıkmıştır. Haziran 1588'deki Tahtakale yangını sırasında, yeniçeriler arasında bazı uygunsuzluklar görülünce, Hızır Ağa'nın görevinden alınması üzerine, Yeniçeri Ağası olmuştur. Ancak, bu görevde, beklenilen başarıyı pek gösterememiştir. Ağalığı zamanında, Vezir Yusuf Paşa'nın Kırkçeşme yakınındaki konağında uşakları tarafından öldürülmesi ve kaatillerinin bulunamaması, itibârını sarstığı gibi; 1589 yılında yapılan acemi devşirmesinde, Rumeli ve Anadolu'ya gönderdiği çorbacıların ve sürücü yeniçerilerin halka yaptıkları zulüm hükûmet merkezine aks edince, M. Ağa ile birlikte, Kethüda Bey de görevlerinden alınmışlardı. Uzunca bir süre kendisine bir görev verilmeyerek bir kenarda kalan M. Ağa, hâmîsi Siyavuş Paşa'nın üçüncü defa sadârete gelmesi üzerine, tekrar devlet hizmetine alındı ve yeniçeri ağalığından çıkış rütbesi olan beylerbeyililikle, 1592 tarihinde Kars Muhâfızlığı'na tâyin edildi. Bir süre Anadolu'da Karaman ve Haleb Beylerbeyilikleri'nde bulunduktan sonra, Koca Sinan Paşa'nın tavsiyesi ile, kubbe-nişîn olarak, dördüncü vezâretle İstanbul'a gelmiştir. 1598'de Hadım Hâfız Paşa'nın Eflak Voyodası Mihal'in tuzağına düşmesi ve bozguna uğraması üzerine, Tuna Yalıları Muhâfızlığı'nda bulunmuş; bu görevin sona ermesi ile

de tekrar İstanbul'a gelerek Dîvan'daki yerini almıştır. 1603'te, ocak ayında, sipahilerin çıkardıkları kargaşalık üzerine, Saatçı Hasan Paşa'nın Sadrâret Kaymakamlığı'ndan alınması neticesinde kaymakamlık görevine getirilerek, sipahilerin zorladıkları Ayak Dîvânı'da bulundu. Gerçekte, İstanbul'da kalan askeri ayaklanmaya teşvik eden, bizzat M. P. idi. Şeyhulislâm Sun'ullah Efendi ile işbirliği ederek, eski kapı yoldaşı (bir bakıma sınıf arkadaşı) olan Yemişçi Hasan Paşa'yı ortadan kaldırıp, vezîr-i âzam olmak isteyen M. P., bu maksatla, sipahilere 30 bin filori altın dağıtmağa söz vermiş ve Sun'ullah Efendi'den de, Yemişçi Hasan Paşa'nın öldürülmesine imkân veren bir fetva almıştı. Ancak Hasan Paşa, yeniçerilere dayanarak, III. Sultan Mehmed'i M. P. aleyhine çevirmeyi başardı. Bu durum karşısında, M. P. kaçtı ve softa kılığına girerek, Zencirli Servi civarında Hacı Husrev'in yaptırdığı Bezirgân Camii'i yanındaki Halvetî şeyhi Ramazan'ın dergâhına sığındı. Kendisini yakalamakla görevli Kapıcılar Kethüdası Kasım Ağa ve Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa ile adamları onu tanıyamadılar. Saray ve eşyasına ise, Kapıcı Başı Hamza Bey ile Defterdar Murad Efendi el koydular. M. P., uzun bir müddet gizlenmek mecburiyetinde kaldı. Ancak, yeni padişah Sultan I. Ahmed'in kendisini afv etmesi ile 1604 haziranında tekrar ortaya çıkarak, Kubbe-altı'ndaki yerini aldı. Bir süre sonra da öldü ve Cerrah Paşa Camii'nin bahçesine gömüldü. G. M. P., iyi yetiştirilmiş olmakla beraber, zayıf şahsiyetli hükümdarların idaresizliği, şahsî rekabet ve iktidar hırsı ile, memleket düzenini sarsacak davranışlardan kaçınmayacak kadar muhteris, Koca Sinan Paşa okulunun mensuplarından biridir. Enderûn'da iken Sultan II. Selim'in, taşraya çıktıktan sonra da, Kanijeli Siyavuş Paşa'nın sevgisini sağlamış, yüzünün güzelliği sebebi ile de kendisine Güzelce lâkabı verilmiştir. İstanbul'da Mahmud Paşa semtinde, Kürkçü Hanı yönünde, Mahmud Paşa Camii'ne girişte, bugün harap bir halde bulunan meydan çeşmesi, G. M. P.'nındır. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMUD PAŞA, Velî (? - 1474), XV. yüzyılda yaşayan Osmanlı vezirlerinin en tanınmışlarından biri. Menşei hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bir Rum asılzâdesi, Sırp - Rum melezi, Sırp - Bulgar melezi gibi rivayetler yanında en yaygın ve mûteber görüş, Sırp despotu Angelos ailesinin Tesalya kolundan indiğidir. M., annesi ile birlikte Novo-Bordo'dan Semendire'ye giderken Mehmed Ağa tarafından esir edilerek Edirne'ye getirilmiş ve onun maiyyetinde yetişmiştir. Daha sonra, II. Murad'a takdîm edilen M., Edirne sarayında tahsil ve terbiyesini tamamladı. Fâtih II. Mehmed'in cülûsundan sonra Ocak ağalığına getirildi. İstanbul muhasarasında İshak Paşa'nın emrinde, surların, Yedikule ile Edirnekapısı arasındaki kısmında savaşlara katıldı. 1456'da Dayı Karaca Paşa'nın Belgrad muhasarasında şehit düşmesi üzerine, Rumeli beylerbeyiliğine getirildi. Aynı zamanda, vezirlik rütbesine yükseldi. Bu arada Kazasker Fenârî Ali Efendi'nin hacca gitmesi üzerine bir müddet kazaskerlik vekâletinde de bulundu. M. P.'nın en büyük işi Sırbistan problemini kesin bir şekilde halletmiş olmasıdır. Sırbistan prensesi Helena'nın M. P.'nın kardeşi Mihael Angelovic'i bertaraf ederek, Katolik bir Bosnalı'yı iş başına getirmesi üzerine, Sırp prensleri arasında çıkan ihtilâfı vesile ittihaz eden Fâtih, M. P.'yı Sırbistan'a memur etti. İlk hamlede Rasav ve Kuruca kalelerini aldı. Semendire'yi muhasara etti ise de, iç kaleyi düşürmeye imkân olmadığını görünce çekildi. Belgrad karşısındaki Havale (Avala) palankasını tamir ettikten sonra, Ostroviça ile Rudnik kalelerini fethetti. Seferin devamında Güvercinlik (Golumbac) kalesini alıp tahkim ettikten sonra, Minnetoğlu Mehmed Bey'i Macaristan üzerine akına göndererek, kendisi Üsküp'te bulunan Fâtih'in yanına döndü. Semendire'nin kat'î surette fethini gerçekleştiren 1459 harekâtında Padişah, Sofya'da kalmış, orduyu da M. P. sevk ve idare etmiştir. Mora fethinde de Mistra (Mizistre - Isparta)'nın alınışında değerli hizmetleri görülen M. P., Amasra'nın alınışını 150 parça gemiden ibaret donanmanın başında bizzat gerçekleştirmişti. Sinop'ta Candaroğulları'ndan İsmail Bey'e ve Trabzon - Rum imparatoruna karşı yürütülen seferde, M. P., donanmayı hazırlayarak Gedik Ahmed Paşa komutasında gönderdikten sonra, kara ordusunu Edirne'de hazırlamış ve Gelibolu üzerinden geçerek Bursa'da Fâtih ile buluşmuştu. Candaroğulları'ndan Kızıl Ahmed Bey'i, Sinop'ta İsmail Bey'i, bu sefer sırasında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in gönderdiği elçilik heyetini ve en sonunda Trabzon Rum imparatoru David'i politik temaslarında başarıyla iknâ ederek, bu yorucu ve uzun seferin başarıyla tamamlanmasında büyük mahâret göstermişti. Bu tarihlerde M.P., nüfuzunun ve iktidarının en güçlü günlerini yaşamakta idi. Hattâ Osmanlı kaynaklarına göre Fâtih, bütün salâhiyeti onda toplamış ve kendisi devlet işlerinde bu sâyede huzur bulmuştu. 1462'de Eflâk seferinde, arkasından Midilli fethinde hizmetleri geçen M. P., Bosna seferinde 1463'te Yayçe (Jajcza) kalesine kapanan Bosna kralı Stepan'ın teslim olmasını sağladı. Ama, bu davranış Fâtih tarafından uygun karşılanmadı. Kralın öldürülmesini, Musannifek Ali Bistâmî'nin verdiği fetva üzerine emreyledi. Böylece Fâtih ile vezîr-i âzamı arasında ilk defa görüş ayrılığı ortaya çıkmış oldu. Bu durumu M.P.'nın rakipleri, bilhassa Rum Mehmed Paşa istismar etmeye girişti. Karamanoğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra ortaya çıkan problemleri çözmek için düzenlenen seferde, M. P.'nın Karamanoğlu Pîr Ahmed Bey'in kaçmasına fırsat vermek, Karaman'dan göçürülecek ahaliden bir kısmını rüşvet alarak yerlerinde bırakmak gibi töhmetler sonunda M. P., ordusu ile Karahisar'a (Afyon) geldiği sırada, çadırı başına yıkılmak suretiyle, hem vezîr-i âzamlıktan, de beylerbeyilikten alınmış oldu. Onunla birlikte Kazasker Muhyiddin Efendi, Nişancı Karamânî Mehmed Paşa gibi yakınları da uzaklaştırıldı. Her ne kadar Rum Mehmed Paşa'nın tezvîri ile Rumeli'deki hâssına çekilmek zorunda kalmışsa da, üç ay kadar sonra Karamânî Mehmed Paşa yerine, Gelibolu sancağı ile Kapdân-ı Deryâ oldu. Donanmayı Ağrıboz seferine hazırladı. Bu adanın fethinde büyük yararlıkları görüldü. Bu sırada Uzun Hasan Bey'in Orta Anadolu'ya doğru yayılma politikasının yarattığı buhranlı günlerde Fâtih, bu tecrübeli vezîrini pek de istekli olmayarak ikinci defa vezîr-i âzamlığa getirdi. Uzun Hasan'a karşı alınacak tedbirlerde onun, Şehzâde Mustafa ile Dâvud Paşa'nın Akkoyunlu kuvvetleri üzerine sevk edilmesi teklifi, Şehzâde Mustafa ile aralarının açılmasına sebeb oldu. M. P. ile Şehzâdenin aralarının açılmasına, genç ve yakışıklı şehzâdenin M. P.'nın karısını baştan çıkarması da sebeb olarak gösterilir. Fâtih'in onu serdâr-ı ekrem olarak, Uzun Hasan Bey'e karşı göndermek isteğini ise, meydana gelecek olan savaşın Osmanlı devletince ne derecede ehemmiyetli olduğunu takdir etmiş bulunan M. P. reddetti. Bu da, Padişah ile olan görüş ayrılığının yeni bir alâmeti olarak Fâtih nazarında değerlendirildi. Gerçekte Fâtih de aynı görüşteydi. Kendisini geride bırakmakla Ankara bozgununa benzer bir hâdise ile karşılaşmak istemiyor, ordusunun bu tecrübeli ve dirayetli vezîri ile yönetmeyi, bir yenilgi olduğu takdirde geriden gerekli tedbirleri almayı düşünüyordu. M. P.,

Padişah'ın teklifini reddedince, Fâtih de bizzat sefere çıkmak zorunda kaldı. Sefere gidiş sırasında M. P.'nın bir ihtiyat tedbiri olmak üzere Akkoyunlular'a âit Şebinkarahisarı kalesini düşürme teklifini ise, orduyu oyalamamak ve yormamak için kabûl etmedi. Bundan sonra Fâtih, ona karşı daha az değer verilen bir kimse gibi muamele etmeye başladı. Böyle olmakla beraber M. P., Otlukbeli meydan muharebesinde Uğurlu Mehmed Mirza'nın yenilgiye uğradığı çarpışmada olsun, asıl savaşta Dâvud Paşa kuvvetleriyle birlikte olsun, büyük yararlık gösterdi. Muharebenin zaferle bitmesinde yardımcı oldu. Ancak, zaferden sonra Akkoyunlu kuvvetlerini takip etmenin mahzurlarını anlatarak, Osmanlı ordusunun ilerlemesini engelledi. Bu da daha sonra Padişah üzerinde onun hakkındaki kanaati kuvvetlendiren bir konu oldu. Bu arada rakiplerinin de devamlı telkinleri ile gözden düştüğü için, Uzun Hasan tehlikesi atlatıldıktan sonra, görevinden hemen alındı ve Rumeli Hasköy'ünde (Haskova) ikamete memur edildi. Bir süre sonra Şehzâde Mustafa ölünce, bundan istifade ederek İstanbul'a geldi. Ancak Padişah şehzâdenin ölümüne sevindiği kanaatinde olduğu için, M. P.'nın ölümüne hükmetti. Bir süre Yedikule'de hapsedildikten sonra idam edildi.

Fâtih devrinin pek mühim bir şahsiyeti ve bu devir Osmanlı hamlelerinin yapıcılarından biri olan M. P., bütün halk tabakalarınca sevilen, velâyetine inanılacak kadar güven duyulan bir kişi idi. Türk siyasî tarihinde olduğu kadar, Adnî mahlası ile yazdığı şiirlerle ve inşâ'daki gücüyle Türk edebiyatında da çağının ünlü ediblerinden biri olarak tanınan M. P., Ortodoks mezhebinde kalan anası ve teyze-zâdesi Georgios Amuretzes gibi Trabzon - Rum imparatorluğunun ünlü bir şahsiyeti ile olan karâbeti sebebiyle, Osmanlı - Türk cemaatini tolerans içinde kaynaştıran bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Zağanos Paşa'nın dâmadı olan M. P.'nın bu evlilikten Ali Bey adında bir oğlu olmuştur. İstanbul'da cami, türbe, medrese, mektep, han, bedesten ve çarşı gibi tesislerinden başka, Ankara'da bedesten (bugünkü Anadolu Medeniyetleri Müzesi), mescit, Edirne, Hasköy, Sofya'da cami, mescit, hamam, medrese ve köprü gibi bir çok hayırlaı yaptırmıştır. Cenazesi İstanbul'da kendi adını taşıyan camideki türbesine defnedilmiştir. Türkçeden başka Farsçayı da yazacak ölçüde bilmekte idi. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMUD PAŞA BEDESTENİ VE HANI, Ankara'da Fâtih devri sadrâzamlarından Mahmud Paşa tarafından yaptırılmış büyük bir ticaret tesisi. M. P. B. hakkında vakıf kayıtları bulunmamakla beraber, Tâcî-zâde Sâdi Çelebi'nin *Münşeât*'ına göre, H. 863 (= 1458/59)'de yapılmıştır. Enverî'nin H. 869 (= 1465)'da yazdığı *Düstûr-nâme*'de ise, M. P. B.'nin yapılmış olduğu belirtilmiştir. Anadolu'nun tiftik ticareti ile en zengin ve hareketli şehirlerinden biri olan ve bu durumunu XIX. yüzyıl başlarına kadar koruyan Ankara'nın sanat ve ticaret merkezi olan M. P. B., geçen yüzyılın ikinci yarısında şehrin fakirleşmesi ile harap olmuş, yıkılmağa başlamış, Cumhuriyet devrine çok harap bir halde gelebilmiştir. Yer yer çökmüş durumda olan M. P. B., 1940'a doğru, gerçeğe pek uymayan tâmirler ile kurtarılmağa çalışılmış, 1949'dan sonra tâmir çalışmaları hızlandırılmıştır. Aslına uygun, tam başarılı bir restorasyon olmamasına rağmen, bu gayretler M. P. B.'ni yok olmaktan kurtarmış ve burası Ankara Arkeoloji Müzesi hâline getirilmiştir. Şehrin uzaktan görünüşüne hâkim bir yapı teşkil eden M. P. B.'nin üstü, her biri 8 m kadar çapında ve eşit büyüklükte, on kubbe ile örtülmüştür. Evvelce etrafında dış dükkânlar olduğu da bilinir. Bunların karşılarında da dükkânlar bulunduğuna göre, bedestenin çepeçevre etrafını dört arastanın yani kapalı çarşının sardığı anlaşılmaktadır. M. P. B.'nin dış duvarlarının moloz taşından olmasına karşılık, içi çok muntazam tuğla örgülüdür. M. P. B., benzerleri arasında en büyüklerinden biri olarak, Türk çarşı mimârisinin değerli bir eseridir. Meyilli bir arâzide kurulduğundan, yapının altında depo olarak düşünülmüş büyük mahzenler de vardır. M. P. B.'nin bitişiğinde, Kurşunlu Han adı verilen, bir de han yapılmıştır. Bu da, Sadrâzam Mahmud Paşa evkafından olarak kabûl edilir. Topoğrafya gereği yüzünden bir cephesi intizamsız olan bu büyük hanın ortasında bir avlu vardır. Bunu çevreleyen revakların arkasında, alt katta 27, üst katta 30 oda ve ayrıca bazı gözler yer alır. Hanın, iki dış cephesine bitişik, tonozlu yirmi dış dükkânı da vardır. M. P. B. ve H., Türk ticaret tesisleri mimârisi bakımından değerli birer eser oldukları kadar, Ankara şehir tarihinin de âbidevî birer işaretidir. M. P. B. ve H. hakkında, Ali Sâim Ülgen (1953) ve Ekrem Hakkı Ayverdi (1973) tarafından, iki geniş çalışma yayınlanmıştır. (S. Eyice)

MAHMUD PAŞA CAMİİ, İstanbul'da XV. yüzyılda yapılmış önemli bir mimarî eser. M. P. C. şehrin ortasında, Nuruosmaniye camii ile Kapalıçarşı yakınında bulunmaktadır. Fâtih'in sadrâzamı Mahmud Paşa (b. bk.), Cağaloğlu semtinde kendisi için, bugün sadece Şengül hamamı adıyle bilinen eski özel hamamı kalmış olan, bir saray yaptırmış, aynı çevrede de kendi adına bir cami ile türbesini inşâ ettirmiştir. M. P. C. esasında küçük bir manzumenin merkezini teşkil ediyordu. Etrafında H. 877 (= 1472/73)'de biten bir medrese, bir sıbyan mektebi, bir aşhâne - imâretten başka, bu hayır yaptırana gelir sağlayan bir kervansaray - han ile bir de hamam bulunuyordu. Bunlardan bugün medresenin yalınız dershânesi ile hamamın yarısı ve han (Kürkçüler hanı) durmaktadır. Bu önemli yapılar topluluğunun vakfiyesinin H. 878 saferinde (M. temmuz 1473) yazılan özeti bilinmektedir. M. P. C.'nin esas cümle kapısı üstünde bulunan, çok süslü ve girift bir hatla yazılmış, arapça inşa kitabesinden H. 867 (M. 1463) tarihi çıkmaktadır. İki yanlarındaki manzum kitâbeler ise H. 1169 (M. 1755/56)'da yapılan büyük bir tamiri bildirirler. Böylece bu tarihten önceki büyük depremde M. P. C.'nin çok zarar gördüğü anlaşılır. İçeride, Sultan II. Mahmud devrinde yapılan Hunkâr mahfelinde, H. 1244 (M. 1828/29) tarihi çıkmaktadır. M. P. C. 1936'da büyük ölçüde bir tamir görmüştür. M. P. C., Osmanlı devri Türk mimarisinde erken devrin çok yaygın bir dinî yapı çeşidi olan "tabhâneli camiler" grubuna girer. Beş kubbeli son cemaat yerinden sonra gelen cami kısmına çok zengin bir iç süslemesi olan ve üç kubbeli bir ara bölümden geçilerek girilir. Esas mekân, çifte eş kubbenin örttüğü iki bölüm hâlindedir. Bu esas namaz bölümlerinin yanlarında, ondan sağlı sollu dehlizlerle ayrılan ve dışa açılan kapılara sahip tabhâneler yani misafirhaneler bulunmaktadır. Böylece, vakfiyede adı geçen imâretin burası olduğu anlaşılıyor. Hizmetliler ve misafirler ile medresede kalanlara yemek sağlayan aşhâne-imâretin, dışarıda ayrı bir yapı teşkil ettiğine ihtimal verilir. M. P. C. bu tür yapıların, plan düzeni bakımından en değişik ve en zen-

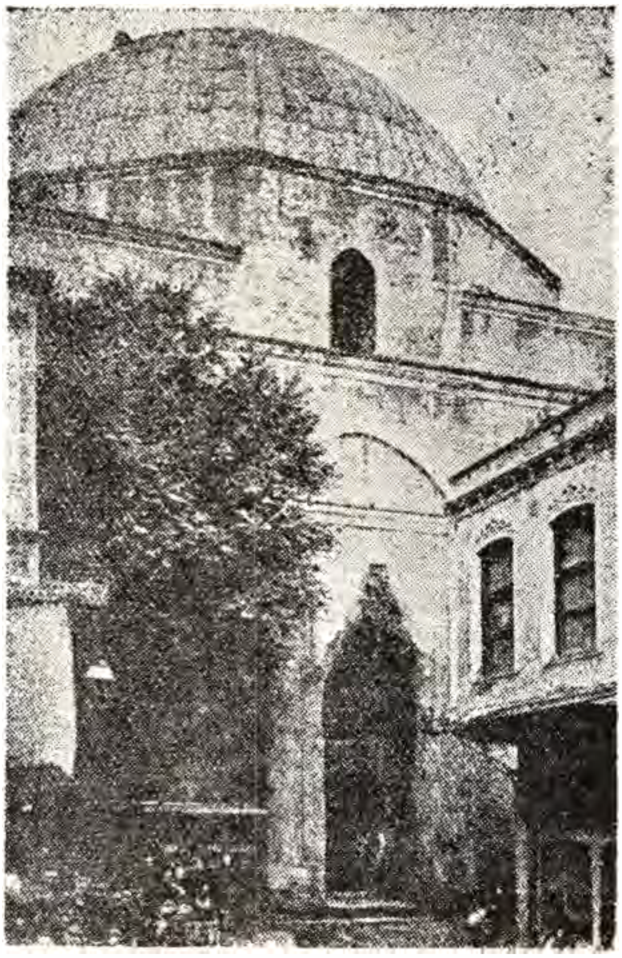
gin temsilcisidir. İnşâatta taş kullanılmış, cümle kapısının taş süslenmesine hususî bir itina gösterilmiştir. Geçen yüzyıllardaki tamirde M. P. C., yer yer değişikliğe uğramış, bazı pencere kemerleri bozulduğu gibi, son cemaat yeri revâkı sütunları da, Barok üslûplu pâyeler hâlinde taştan örme birer kılıf içine alınmıştır. Bir yazarın (Gurlitt), bunları XV. yüzyılda, Fâtih devrinde, İstanbul'a gelen bir İtalyan ustasının eseri olarak göstermesi tamamen yanlıştır. Türk devri İstanbul'unun en eski ve en önemli mimarî eserlerinden olan M. P. C.'nin avlusu son yıllarda haksız tecavüzlerle bozulmuş ve esas karakterini kaybetmiştir. Halbuki yaşlı ağaçların gölgelediği bu avlu, evvelce Fransız yazarlarından Pierre Loti'nin sevdiği bir köşe olarak edebiyata geçmişti. (S. Eyice)

MAHMUD PAŞA CAMİİ

MAHMUD PAŞA CAMİİ, Bulgaristan'ın başşehri Sofya'nın Türk devri eserlerinden. M. P. C., şehrin merkezinde bulunmakta ve bugün Arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır. Bugünkü millî sınırların dışındaki en büyük cami olan bu eser, Sadrâzam Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Edirne'deki Eski Cami gibi, ortada dört pâye ile eşit dokuz bölüme ayrılan M. P. C.'nin üstü, dokuz kubbe ile örtülmüştür. Eski resimlerinden, duvarlarının taş ve tuğladan örülerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Evvelce sağ köşeden yükseldiği bilinen minaresi ortadan kalkmış, müze hâline getirilirken son cemaat yerine Türk mimârisini başarısız surette taklid eden bir bölüm eklenmiş, içeriye de beton bir kat yapılmıştır. Sofya M. P. C., klasik Ulucamiler tipinin büyük ve güzel bir örneğidir (S. Eyice)

MAHMUD PAŞA HAMAMI, İstanbul'da Mahmud Paşa tarafından yaptırılan manzumenin parçası. Aynı addaki semtte ve yokuşun kenarında olan M. P. H., H. 871 (M. 1466/67)'de yapılmıştır. Aslında çift hamam olarak inşâ olunan ve H. 1169 (M. 1755)'daki bir yangında harap olan bu büyük ve gösterişli mimarî eserin kadınlar kısmı, 1878'e doğru yıktırılarak yerine Abud Efendi hanı yapılmıştır. Bugün hâlâ yıkılmamış olan erkekler kısmının soyunma yeri, mukarnaslı kapı nişi ve cephesi ile âbidevî bir görünüştedir. Bu bölüm üstünü, 27 m yüksekliğinde ve çapı 16 m'yi aşan büyük bir kubbe örter. Çok değişik kubbe biçimlerine sahip olan ve başka hamamlardakilerden daha büyük ölçüdeki ılıklık bölümünden sonra gelen sıcaklık (halvet) kısmı, nişli yıldız biçimindedir. Buradaki mermer şebekler ile stalaktitli kurnalar, M. P. H.'nın yapıldığında itinalı surette süslenmiş olduğuna delildir. İstanbul'un fethinden sonra, ilk büyük hamam olarak restore edilen M. P. H., benzerleri arasında eksikliği, ölçülerinin büyüklüğü, planı ve bilhassa bölümlerini örten kubbe

MAHMUD PAŞA HAMAMI : Kapı tarafından bir görünüş

biçimlerinin zenginliği bakımlarından, değerli bir sanat eseridir. Bu derecede önemli bir eski eserin zamanla harap olması Türk sanatı için büyük bir kayıptır. (S. Eyice)

MAHMUD PAŞA HANI, Bursa'da Fâtih devri sadrâzamlarından Mahmud Paşa tarafından yaptırılmış bir kervansaray-handır. Genellikle "Fidan hanı" adıyla tanınır. Osmanlı devrinin en büyük ticaret şehirlerinden olan Bursa'nın çarşı bölgesindeki M. P. H., ölçü bakımından şehrin en büyük yapılarındandır. Mahmud Paşa tarafından yaptırıldığı da kesinlikle bilinir. Bursa Kadı sicillerine göre, H. 968 şabanı (M. 1561), H. 1011 (M. 1602 - 1603), H. 1015 (M. 1606), H. 1023 (M. 1614), H. 1065 (M. 1655 - 1655)'da küçük, büyük tamirler görmüş, H. 1073 (M. 1663 - 1664)'de bir yangın geçirdikten sonra, tekrar tamir edilmiştir. Kareye yakın bir plana sahip olan M. P. H.'nın ortasında 46×42 m²lik bir iç avlusu vardır. Bu avlunun ortasında eski Selçuklu hanları geleneğine uygun bir mescid yükselir. Mescid sekizgen şeklinde olup, ayaklara oturmaktadır; altında ise bir şadırvan bulunur. Avlunun etrafını dolaşan kare pâyeli revakların gerisinde alt katta 48, üst katta ise 50 oda vardır. Hanın başka bir avlu etrafındaki ikinci kısmı ise bugün artık tanınamayacak derecede tamamen değişmiştir. (S. Eyice)

MAHMUD PAŞA KERVANSARAYI, İstanbul'da Fâtih devri sadrâzamlarından Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yapıldığından beri Kürkçüler (veya Kürkçü) hanı olarak da tanınan bu eser, Nuruosmaniye semtinde, Mahmud Paşa camiinin yakınında bulunmaktadır. Bir devirde buraya "Kurşunlu han" da denildiği bilinmektedir. M. P. K., iki katlı, çift iç avlulu kârgir, 128 m uzunluğunda ve 68 m genişliğinde heybetli bir yapıdır. Büyük kısım, kareye yakın bir plana sahip olup, 41×46 m²lik iç avluyu, kare pâyeli revaklar çevirir. Bunların gerisinde alt katta 48, üst katta 49 - 50 oda vardır. Avlu ortasında, altında tonozlu dükkânlar bulunan, Hacı Küçük Ahmed Ağa hayratı bir mescid inşâ olunmuştur. M. P. K.'nın doğudaki ikinci kısmı, şehrin topoğrafyasına uyulduğundan intizamsız bir plana sahiptir. Burada, alt katta ahırlar olduğu anlaşılmaktadır. Türk kervansaray ve han mimârisinin güzel ve değerli eserlerinden olan M. P. K.'nın bu ikinci kısmı, son yıllarda ilgisizlik yüzünden, büyük ölçüde değiştirilmiş ve tahribe uğramıştır. Muntazam planlı esasa büyük kısım ise aynı sadrâzamın başka bir eseri olan, Bursa'daki Fidan hanının gerek mimâri düzen, gerek ölçü bakımlarından tam bir benzeridir. M. P. K., benzeri yapıların hemen hepsi gibi, vakıf hayır eserlerine gelir sağlamak gayesiyle yapılmıştır. (S. Eyice)

MAHMUD PAŞA TÜRBESİ, İstanbul'daki türbelerin en değişik teknikte olanı ve en eskisidir. Mahmud Paşa Camii'nin kıble duvarı önündeki hazire içinde bulunan türbe, kapısı üstündeki kitâbeye göre, H. 878 (M. 1473 - 1474) tarihinde yapılmıştır. Sekiz köşeli bir plana göre, taştan olarak inşa edilen M. P. T.'ni bir kubbe örter. Her cephede altlı üstlü birer pencere içerisini aydınlatır. Fâtih devrinin sadrâzamı Mahmud Paşa, burada yatmaktadır. M. P. T.'nin Türk sanatı bakımından en önemli tarafı, dış cephelerinde taşların yıldız, damalı veya şebeke motiflerine göre oyularak, bu yuvalara aynı biçimde fîrûze, lâcivert renklerde çinlilerin yerleştirilmiş olmasıdır. Böylece çok göz okşayıcı ve renkli bir dış tesir elde edilmiştir. Böyle süslemeye sadece İstanbul'da Çinliköşkte rastlanır. Aynı teknikte süslemenin benzerleri Âzerbaycan'da

MAHMUD PAŞA TÜRBESİ

XII. yüzyılda yapılan Yûsuf ibn Kutaî, Mü'mine Hâtun rütbelerinde görülmektedir. M. P. T., 1946 yılında tamir edilmiş ise de, eksik çiniler yerlerine konulamamıştır. Bu çok değerli eser hakkında, E. Jacobstahl (1888) ve Mustafa Ayaşlı (1949) tarafından birer makale yayınlanmıştır. (S. Eyice)

MAHMUD SÂDIK (İstanbul 1864 - İstanbul 1930), gazeteci ve yazar. "Mir'at-ı Âlem" gazetesini çıkarmış, bunun yanı sıra "Tercümân-ı Hakîkat, Tarîk, Sabah, Cerîde-i Havâdis, Saâdet, İkdâm" gibi gazetelere de yazılar vermiştir. II. Meşrûtiyet'ten sonra "Servet-i Fünûn" un başyazarlığını yapan M. öte yanda Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler)'de de Usûl-i Mâliye derslerini vermiştir. Abdullah Zühdü'nün çıkardığı "Yeni Gazete" de de yazıları görülür. İstanbul Matbuât Cemiyeti ilk kurulduğunda onun başkanlığına getirildi (1916). Mizâhî yazılarını *Takvimden Bir Yaprak* adı altında toplayan M. S., *Rüşvet, Sevdâ, Kalbi Şeydâ* adlı üç de roman yazmıştır. (İ. Parlatır)

MAHMUD SÂDIK

MAHMUD ŞEVKET PAŞA (Bağdad 1856 - İstanbul 1913), Osmanlı generali ve devlet adamı. Basra mutasarrıfı Kethüdâ - zâde Bağdad'lı Süleyman Bey'in oğludur. Aslında Dağıstan'lı olup, Bağdad'a yerleşmiş soylu bir Çeçen âilesindendir. İlk öğrenimini, Bağdad'da yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş, 1882'de kurmay yüzbaşı olarak, tahsilini bitirerek orduya katılmıştır. Girid'e gönderilen birliklere katılarak, bir süre bu adada kalmış, dönüşünde Genel Kurmay'da ve daha

MAHMUD ŞEVKET PAŞA

sonra da Harb Akademisi'nde görev alarak, yüksek cebir, geometri ve silâh dersleri öğretmenliğinde bulunmuştur. Bir yıl kadar, Alman askerî heyetinden Kampofner ve daha sonra Von der Goltz Paşa'nın maiyetinde çalışmış, silâh satın alma komisyonu üyesi olarak Almanya'ya gönderilmiştir. 9 yıl bu ülkede kalarak görgü ve bilgisini arttırdı. 1894'te Fransa'ya gönderildi ve Fransız ordusunun manevralarını izledi. 1899'da Tophane-i Âmire Muâyene Komisyonu dairesi, başkan vekilliğine getirildi. 1901'de, general oldu. O yıl, Mekke ile Medîne arasında telgraf hattı çekilmesi görevi ile, Hicaz'a gönderildi. Ancak, Hicaz Şerifi Avnürrefik ile vali Ahmed Râtib Paşa'nın muhalefeti ile karşılaştığı için, başarı gösteremedi ve geriye dönerek eski görevine devam etti. 1905'te, Kosova valiliğine getirildi ve Makedonya mes'elesinin had safhasında başarı ile hizmet ettiği için, ordu ve halk arasında sevildi. 1908'de, Meşrûtiyet'in ilânından sonra, Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na, az bir süre geçince de Rumeli Vilâyeti Müfettiş-i Umûmîliği'ne getirildi. 31 Mart Vak'ası üzerine, topladığı kuvvetleri, Hareket Ordusu adı altında, İstanbul'a sevk etti (Bk. OTUZ BİR MART VAK'ASI ve HAREKET ORDUSU). 9 Nisan 1909'da, Yeşilköy'e varan kuvvetleri ile, 11 Nisan sabahı, İstanbul'u işgal etti. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Meşrûtiyet rejiminin tekrar kuruluşu sırasında, sorumlu mevkide bulundu. Türk kamu oyunda, Hürriyet kahramanlarından biri olarak şöhret yaptı. Bu elverişli durumuna dayanarak, sırası ile, Birinci, İkinci, Üçüncü Ordu Müfettişi ünvanlarını aldı ve 1909'da, bu şöhreti ile Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nâzırı oldu. Fakat az sonra, İtalyanlar'ın Trablus - Garb'a saldırmaları, Akdeniz'in Türk gemilerine kapanması, hattâ Çanakkale Boğazı'nın savunulması durumunun doğması üzerine; öte yandan da, Arnavutluk'ta ihtilâlin başgöstermesi gibi çok karışık bir safhada, İttihad ve Terakki Partisi'nin baskısı ile Harbiye Nâzırlığından istifa etti. Balkan Harbi'nde, Alasonya Ordusu Komutanlığı'na getirildi ise de, bu görevi, kaçınılmaz yenilgiyi hesab ederek, kabûl etmedi. O güne kadar, Osmanlı ordusunun en bilgili ve becerikli komutanı olarak tanınan M. Ş. P., aydınlar arasındaki itibarını böylece zedeledi. İttihad ve Terakki Fırkası (Partisi)'nın baskısı ile istifa ettiği söylenilen Harbiye Nâzırlığından sonra, yine bu partinin düzenlediği Bâb-ı Âlî Baskını (b. bk.) ve Enver Bey'in, V. Sultan Mehmed Reşâd'a telkini sonunda, 23 Ocak 1912'de sadrâzam oldu. M. Ş. P. Kabinesi'nin, beş aya yaklaşan zamanında, hükûmeti işgal eden başlıca konu, Balkan Savaşı bozgunu ve onun doğurduğu feci sonuç idi. Ayrıca, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında çözüm bekleyen konuları, İran ile doğan sınır anlaşmazlığının çözümü ve Vilâyât-ı Umûmiyye Kanunu ile diğer bazı idarî uygulamaları da ele almıştı. Ancak, M. Ş. P.'ya karşı, şiddetli bir muhalefet de başgöstermişti. Kendisi her ne kadar fikir hürriyetine, yazı hürriyetine uyuyor idi ise de, mensup olduğu partinin, bu gibi muhalefete ve tenkidlere tahammülsüzlüğü sonunda, 11 Haziran 1913 günü, Harbiye nezâretindeki işlerini tamamladıktan sonra, Bâb-ı Âlî'ye otomobille giderken, Gedikpaşa'da yolun daraldığı yerde, muhaliflerinin tertip ettiği bir trafik sıkışıklığından faydalanılarak, tabanca ile vuruldu. Câniler, başka bir araba ile kaçtılar. Paşa yaralı olarak, Harbiye Nezâreti'ne götürüldü. Kurşun, şakağından girdiği için ancak yarım saat daha yaşadı. Ertesi gün, cenazesi, büyük bir törenle Ayasofya'da namazı kılındıktan sonra, arkasında aynı olayda öldürülen yâveri, İbrahim Bey'in cenazesi de, bulunduğu halde, Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'ne götürülerek toprağa verildi. M. Ş. P., 93 Bozgunundan sonra, Alman askerî tekniğine göre yeniden düzenlenen Osmanlı ordusu için, yetiştirilen subaylar arasında zekâsı, çalışkanlığı ve nazarî bilgisi ile tanınmıştı. Gençliğinin büyük bir dönemi, Almanya'da geçmiştir. Askerlik konuları ve öğretmenliğini yaptığı cebir, geometri v.b. derslerle ilgili kitapları yanında, en önemli eseri *"Devlet-i Osmâniyye'nin Bidâyet-i Te'sîsinden Şimdiye Kadar Osmanlı Teşkilâtı ve Kıyâfet-i Askeriyyesi"* dir. Üç cilt hâlinde hazırlanan bu eserin ancak, iki cildi yayınlanmıştır. Ayrıca Fransızca'dan Alphons Karr'ın *Ihlamurlar Altında* adlı romanını da, Türkçe'ye çevirmiştir. M. Ş. P.'nın Türk tarihinde unutulmayacak görevi, Hareket Ordusu komutanlığıdır. Fakat bu olayın arkasından, bir padişahın tahttan indirilmesi olayında da baş rolü oynaması ve Balkan Savaşı sırasındaki tutumu, Alasonya Ordusu Komutanlığı'nı kabûl etmemesi, başlıca tenkid konularını teşkil eder. Gelişen olaylara göre M. Ş. P., zamanla partiyi eline geçirerecek bir duruma geldiği sırada, bir suikast sonunda ölmüştür. Onun, sert ve disiplinli bir devlet adamı olduğuna, çeşitli olaylar şehâdet ederler. Hâtıraları Y. Öztuna tarafından düzenlenerek *Hayat* mecmuasında yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMUD YALVAC (? - Han Balık 1254), Moğol hâkimiyetinin ilk devrinde, nüfuzlu bir tüccar ve devlet adamı. M. Y.'ın Türk asıllı olduğu, oğlu Mesud'un, Bey ünvanını taşımasından anlaşılmaktadır. Başka deliller de vardır. Kaynaklarda Harezmli olarak tanıtılan M. Y.'ın siyasî faaliyeti, Cengiz Han ile Harezmşah Sultan Muhammed'in, siyasî temaslara girişmesi ile başlar. Daha önce onun, Mâ-

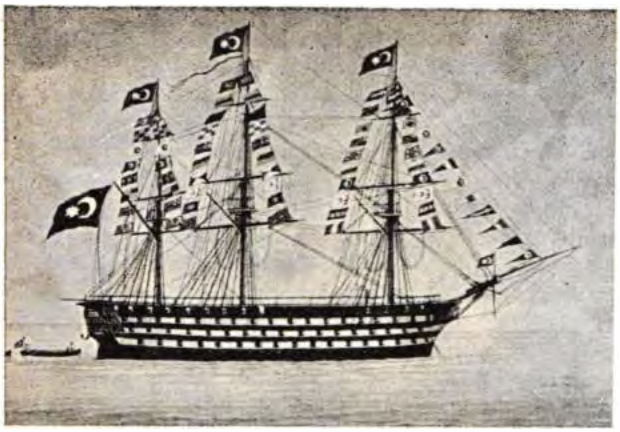
verâünnehir ile Çin arasında kervan işleten tüccarlardan biri olduğu ve bu münasebetle Cengiz Han'ca da tanındığı kabûl olunmaktadır. Moğolları, Harezmşah topraklarına saldırtan Otrar vakasında, bir kısım kaynaklarda, M. Y. da kervanı hazırlayan Buharalı Ali Hoca ve Otrarlı Yusuf gibi tüccarlar arasında anılmakta ise de, hepsi de Müslüman olan 450 kişilik bu tüccarların, Otrar valisi Gayır Han (İnalcuk) tarafından soyulması ve ileri gelen tüccarlardan birinin öldürülmesi olayında, M. Y.'ın bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu kervanı, Otrarlı Ömer Hoca, Meragalı Hammâl, Buharalı Fahrüddin ve Heratlı Emînüddin tertip etmişlerdi. Bu olay üzerindedir ki Cengiz Han, 1218'de, M. Y.'ı elçi olarak, Harezmşah Muhammed'e göndermiştir. Böylece M. Y. hem politikaya ve idarî hayata atılmış, hem de Yalvac (elçi) lâkabını bu görevi sonunda kazanmıştır. M. Y., Sultan Muhammed tarafından gece vakti kabûl edilmiş ve Harezmli olmak dolayısıyle, Cengiz Han ve Moğol Devleti konularında âdeta sorguya çekilmişti. Ancak M. Y., bu görevinde, iki hükümdarı anlaştıramadı. Bunda, özellikle Sultan Muhammed'in kibri rol oynadı. Cengiz'in tehdidini dikkate almadığı gibi, onun kendisine "oğlum" şeklindeki hitabını da hakaretli buldu. İşin sonunda M. Y., Cengiz orduları ile birlikte, Mâverâünnehir'e geldi. Onun bu savaş sırasında, bazı şehirlerin tahribini önlemekte, bilhassa ticaret hayatının felce uğramamasını sağlamakta, büyük gayretler sarf ettiği anlaşılmaktadır. Ülkeyi tanıması ve ekonomik tedbirleri almaktaki başarısı üzerine, Mâverâünnehir'den Çin sınırına kadar uzanan, medenî Orta Asya ülkelerine (Uyguristan), vali tâyin edildi.

Bu bölge, Cengiz'in oğullarında Çağatay'a inçu (b. bk.) olarak tahsis olunduğu için, bazı kaynaklar, onu Çağatay'ın veziri olarak tanıtmaktadırlar. Bu dönemde M.Y.'ın, vali olarak, Hocend'de oturduğu bilinmektedir. Ögeday'ın kaanlığı devrinde de, nüfusunu devam ettiren M.Y., 1238/39'da, Tarap köyünde, Şeyyad ile kardeşleri Muhammed ve Ali'nin Moğollardan çok, Buhara'nın zengin tabakalarına karşı başkaldırmaları üzerine, M. Y., âsîlere karşı Karaçar Noyan ile birlikte Yıldız Noyan ve Çigin Koriçi'yi görevlendirmiş; ancak, Çağatay'ın görüşü hilâfına, Ögeday'ın katında teşebbüse geçerek, birkaç kendini bilmez için Buhara gibi, zengin bir şehrin tahrip edilerek cezalandırılmamasını sağlamıştı. Bu fikir ayrılığı üzerine M. Y. Çağatay tarafından azl edilmişse de o, kendisine görev verenin Büyük Hakan olduğunu ileriye sürerek, bu işlemi dikkate almamıştı. Bunun karşısında, Çağatay şikâyetlerini Ögeday'a bildirmiş ve Büyük Kaan, bu kez, tecrübeli devlet adamını, Hata ülkesine, Pekin'e vali olarak göndermişti. M. Y.'ın son görevi, bu Han Balık (Pekin) valiliğidir. M. Y.'tan sonra oğlu Mes'ud Bey ve iki torunu da yönetici olarak Çağatay'a ve haleflerine hizmet etmişlerdir. Böylece M. Y. ile başlayan bu âile, bir yüzyıl kadar, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Orta Asya Türk tarihinde, başarılı hizmetleri ile tanınmıştır. Özellikle, Mes'ud Bey'in Buhara, Semerkand, Hokand, Beş Balık v.b. şehirlerde yaptırdığı medrese, kervansaray, yol ve köprülerle ün saldığı bilinmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MAHMÛD-İ ŞEBÜSTERÎ (? - 1320), İranlı sofî şâir. Asıl adı Sâdeddin M. olan bu şâir, Tebriz'den 40 km uzaklıktaki, Şebüster kasabasında doğduğu için, Şebüsterî olarak bilinir. Âilesi, doğumu ve yaşayışı hakkında, kaynaklarda yeterli bilgilere rastlanamamaktadır. Ortaya koyduğu eserlerden iyi bir öğrenim gördüğü ve Arap edebiyatını yakından tanıdığı söylenebilir. Genç yaşta Suriye, Hicaz ve Mısır'a giden M. Ş. oradaki bilginlerden faydalandığı ve tasavvufla yakından ilgilendiği, kaynaklarda geçmektedir. Hayatının sonlarını ise Tebriz ile doğduğu yer olan Şebüster'de geçirdiği *Gülşen-i Râz* adlı manzûm eserinden ortaya çıkmaktadır. Tasavvufî bilgileri sağlam olarak öğrenen şâir, en meşhur eseri olan *Gülşen-i Râz*'ı bu amaçla yazar. Eser, devrin tanınmış emirlerinden Mîr Hüseyn-i Sâdât'ın mektûbu ile Tebriz bilginlerine felsefî ve tasavvufî konularda yöneltilen sorulara, verilen cevaplar olarak düzenlenmiştir. Manzûm olarak, soru-cevap şeklinde yazılan bu eser, tasavvuf nazariyelerini, İlâhî aşkın mâhiyetini, sofîlerin yaygın olarak kullandıkları mefhumları içine alır. Ayrıca, "Vahdet-i vücûd" felsefesi de ağır basar. Bu yönleri ile İran edebiyatında, tasavvuf konularını esastan ele alan, onu derinlemesine işleyen yazarlardan biri olarak M. Ş. de gösterilir. *Gülşen-i Râz*'da, tasavvuf inancına göre, tek varlık Allah'tır, bu âlem onun görüntüsüdür. Allah, insan, âlem "bir"dir. Bundan hareket edilerek de "Vahdet-i vücûd" nazariyesi ortaya atılır. Bu âlemdeki bütün değişiklikler, sözü edilen o "Bir" in ayrı ayrı şekilde tezâhürüdür. Ayrıca, eserde kuvvetli bir söyleyiş, derin bir duygu hâkimdir. Bu yönleri, M. Ş.'nin kendinden önce gelen Sâdî, Attâr gibi, büyük şâirlerin tesirinde kaldığını göstermektedir. *Gülşen-i Râz*'ın mukaddimesinde, o zamana kadar başka manzûm eser yazmadığını söylemesine bakılırsa, ilk eseri olarak sözünü ettiğimiz *Gülşen-i Râz* gösterilebilir. Bu eser, o dönemde ve daha sonraları pek çok sevilmiş, dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bu sebeble, hem kendi zamanında hem de daha sonraki dönemlerde bu ilk eserine birçok nazîreler yazılmıştır. Farsça nazîrelerin yanında, Türkçe olanları da var. Hattâ Pakistan'ın en meşhur şâirlerinden Muhammed İkbâl'in bile *Gülşen-i Râz-ı Cedîd* adlı değerli bir nazîresi ayrıca dikkate değer. Öte yanda, bu eserin pek çok da şerhleri yapılmıştır. Türk şâirlerinden Şeyh Elvân-ı Şîrâzî, *Gülşen-i Râz*'ın aslını Türkçeye çevirmiştir. Aynı vezni kullanan Elvân-ı Şîrâzî, gene manzûm olarak birçok eklemeler de yapmıştır. Mensûr tercümesini ise, Abdülbâki Gölpınarlı kaleme almıştır.

M. Ş.'nin bir başka eseri de *Sa'âdet-nâme*'dir; 8 bölüme ayrılan 1 000 beyitlik bu manzum eser, gene tasavvufî hikâye ve temsilleri içine almaktadır. Ayrıca, *Şâhid-nâme* adlı bir başka eseri ile Gazâlî'nin *Minhâcü'l-Âbidîn*'ini Farsçaya çevirdiği söylenirse de bunlar elde mevcûd değildir. Öte yandan *Gülşen-i Râz* adlı eseri, hem Almanca'ya hem de İngilizce'ye tercüme edilmiştir.

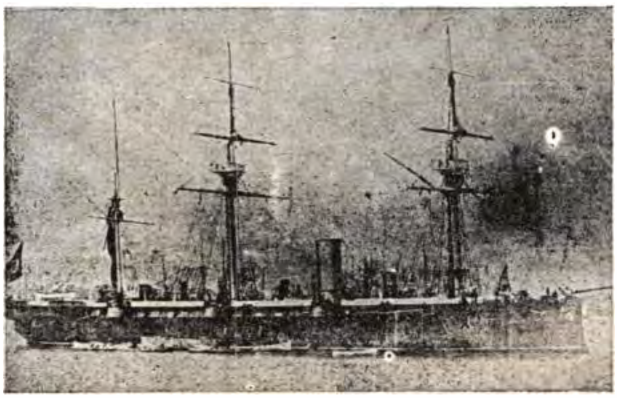
MAHMÛDİYE KALYONU, Osmanlı İmparatorluğu'nun donanmasında yarım yüzyıl hizmet görmüş ve ismi Türk milletinin kalbinde uzun yıllar sevgi ile yaşamış bir savaş gemisi. II. Sultan Mahmud'un saltanatında ve Pabuççu Ahmed Paşa'nın Kapudân-ı Deryâ (Deniz Kuvvetleri Komutanı)'lığında, İstanbul tersânesinde kızağa konulmuştur. Zamanında, dünyanın en büyük savaş gemisi idi. Planı İstanbul tersânesindeki inşaat mühendislerinden Mehmed Bey tarafından yapılmış ve tersâne mîmarı Mehmed Kalfa tarafından inşa edilerek, 1829 yılında denize indirilmiştir. Geminin üç top anbarı vardı. Anbarlarında ve güvertesinde 128 top taşıyordu. Personel mevcudu, subay ve er olmak üzere, on bir bölüğe ayrılan 1 280 kişi idi. Geminin kızaktan indirilmesi töreninde Sultan II. Mahmud da bulunmuştur. Donanmaya katılışında Kumandan Gemisi olarak görev almış ve Kapdan Paşa forsu M.'nin grandi direğine çekilmiştir. Teknesinin ve armasının mükemmelliği, baş tarafındaki muhteşem arslan heykeli, kıç oymaları ve iç süslemeleri görenleri hayrette bırakırdı. Yabancı denizciler bile, dünyanın bu en büyük ve güzel kalyonunu zevk ile seyr ederlerdi. Sultan II. Mahmud, kendi ismini taşıyan bu kalyonu çok severdi. Gemiyi birkaç defa ziyaret etmiş ve bir ziya-

MAHMÛDİYE KALYONU

retinde, geceyi M.'de geçirmiştir. 1853 - 1856 Kırım Savaşı'nda Karadeniz'e çıkan Osmanlı filosunda Kumandan Gemisi olmuş, filo kumandanı Amiral Ahmed Paşa forsunu bu gemiye çekmiştir. Kırım Savaşı'nda, M.'ye Ateş Mehmed Bey kumanda etmiştir. M. K., Sivastopol'un muhâsarasında, şehri denizden abluka altına alan müttefik filosuna Teşrîfiye kalyonu ile birlikte katıldı. Direk şapkasına, Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesinde muhafaza edilmekte olan sancağının bir benzeri çekildi. Sivastopol ablukasında M. ve Teşrîfiye kalyonları, on dört Fransız savaş gemisi ile birlikte, 10 numaralı Aleksandır istihkâmlarını düşürmeğe memur edildiler. Karadan ve denizden birçok kereler bombardıman edilen Sivastopol müstahkem mevkii, Ruslar tarafından, inatla savunuluyordu. Denizden kıyı istihkâmlarının ilk bombardımanı, 17 Ekim 1854 günü yapıldı. Gemiler, 1 370 ilâ 1 820 m mesafeden, Rus istihkâmlarına ateş açtılar ve akşama kadar bombardımana devam ettiler. Müttefik donanma gemilerinden birçoğu Rus mermileri ile hasara uğradı ve personel kaybı verdiler. M. ve Teşrîfiye kalyonları pek az isabet almış ve personel kaybı olmamıştır. Ruslardan, Amiral Nahimof öldü ve Amiral Kornilof ağır yaralandı. Bir kısım Rus bataryaları yok edildi ve bir kısmı da hasara uğradı. Ruslar'ın personel kayıbları beş yüzü buldu. Karadan yapılan birçok hücumlardan ve bombardımanlardan istenilen netice alınamayınca, harekâta bütün müttefik donanmalarının da katılmasına karar verildi. 16 Haziran 1855 gününün gecesinde, müttefik donanmalar bombardıman için yerlerini aldılar ve daha yakın mesafeden, şehir ve istihkâmlar çok müessir bir şekilde bombardıman edildi. Şehirde ve istihkâmlarda ağır tahribat oldu, pek çok Rus öldü ve yaralandı. Bu bombardımanda da, M.'nin müttefik filoya büyük yardımı dokundu. 5 Eylül 1855'te başlayan ve günlerce devam eden bombardımanlardan sonra, Rus mukavemeti çöktü ve müttefikler 9 Eylülde meşhur Malakof istihkâmını ele geçirmeğe muvaffak oldular. Ruslar, şehri savunamayacaklarını anlayınca, kuvvetlerini, limanda vücuda getirdikleri sal köprüden kuzeye çektiler. Ertesi günlerde, şehir ve liman işgal edildi. Kırım Savaşı'ndan sonra, M. ismi halk arasında dilden düşmez oldu ve gemi hakkında pek çok hikâye ve efsâneler doğdu. Kalyon sınıfı gemilerin Sivastopol bombardımanlarında Rus istihkâmlarından atılan mermilere karşı mukavemet edemeyerek ağır hasara uğramaları üzerine, gemi bordalarının demir levha ve zırhla kaplanması lüzumlu görüldüğünden, 1860 tarihinden itibaren, bordaları zırhlı olan gemilerin inşasına başlandı. Osmanlı İmparatorluğu bahriyesi de, 1864 tarihinde, zırhlı gemi inşası siparişine girişti. Elde mevcut ağaç kalyonlara ve bu meyanda M.'ye ikinci derece görevler verildi. Daha sonraları, Haliç'te kıçtan kara bağlanan M.'nin arma ve yelken donanımı söküldü ve teknesi bahriye sanayi erlerine kışla olarak kullanılmağa başlandı. Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarına kadar kışla olarak kullanılan bu tarihî gemi, 1875 yılında, hurdalığı dolayısı ile görevden alınarak donanım kadrosundan çıkarılmış ve bir müddet, kadro dışında muhafaza edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid zamanında, teknesinden odun olarak istifade edilmesi düşünülmüş ve zamanında maaş alamayan subaylara maaş tutarı kadar gemi enkazı teslim edilmiştir. M. K.'dan çıkarılmış bir kısım eşya, hâlen, İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunmaktadır. (V. Z. Dümer)

MAHMÛDİYE ZIRHLI FİRKATEYNİ, Osmanlı İmparatorluğu Deniz Kuvvetleri tarafından 1853 - 1856 Kırım Savaşı'ndan edinilen tecrübelere göre inşa ettirilmiş ilk dört eş zırhlı gemiden biri. 1864 yılında İngiltere'ye sipariş edildi ve 1867 yılında İstanbul limanında donanmaya katıldı. Uzunluğu 90 m, genişliği 17 m, çektiği su 9.4 m olup, 6 400 ton ağırlığında idi. 900 beygir kuvvetindeki makinesi ile, 12 mil sür'at yapıyordu. Zırhı döğme demirden yapılmış olup, bordadaki kalınlığı 25.4 cm idi. Bu kalınlık, baş ve kıç taraflarda, 10 cm ye iniyordu. Gemideki 14 tâne 150 librelik top bordalara ateş etmek üzere top anbarlarına ve iki tane 300 librelik top da güvertesine yerleştirilmişti. 1866 - 1868 deki Girid isyanında, Rum çetecilere silâh cephâne yardımında bulunan Yunan kaçakcı gemilerine karşı adanın ablukası, kalyon ve firkateyn gibi, ağaç savaş gemileri ve birkaç silâhlı vapurla yapılıyordu. M. Z. F., donanmaya katıldıktan sonra, eşi Osmâniye zırhlı fırkateyni ile birlikte, Girid'e gönderildi. Girid'teki deniz kuvvetlerine kumanda eden Amiral Vesim Paşa, kumandanlık forsunu M.'ye çekti. Bu suretle, Girid filosu kuvvetlenmiş ve abluka daha müessir olmağa başlamıştır. M. Z. F., 1867 temmuzunda âsîlerin en kuvvetli dayanak noktalarından Sifakya'ya karşı girişilen kara harekâtına yardımda bulunmak üzere, bu bölgeye en yakın kıyı bölgesine yapılan çıkarmaya destek görevi yaptı ve gemilerden çıkarılan birliklerin ilerlemesi ile, âsîler dağıldı ve Sifakya zabt olundu. İhtilâlcilerden, çok sayıda silâh ve cephane ele geçti ve Girid isyanı dağınık çete mücadelesine çevrildi. İzzeddin vapuru (b. bk.) ise en sür'atli Yunan kaçakçı gemisi Arkadi vapurunu tahrip edip kayalara bindirttikten sonra, M. Z. F. bu mevkıe gönderildi. Arkadi'den sökülen toplar ve çıkarılan cephane M.'ye alındı. Arkadi'nin yüzdürülmesi sıra-

MAHMÛDİYE ZIRHLI FİRKATEYNİ

sında orada bulunarak, Yunanlıların muhtemel sabotajlarına karşı, sâhayı emniyete aldı. Karada Müşir (Mareşal) Ömer Paşa'nın, denizde Amiral Vesim Paşa'nın işbirliği ile, Girid âsîleri imha edilmek üzere idi ki Fransa, Prusya, Rusya ve İtalya devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Girid'deki harekâtın durdurulmasını talep ettiler. Sadrâzam Âlî Paşa, 2 Ekim 1867 de, maiyetindeki heyetle birlikte ve Sultâniye vapuru ile Girid'e gönderildi. Âlî Paşa, kumandanlarla ve yerli idâre âmirleri ile görüştükten sonra, 15 Şubat 1858 de adanın yeni idâre şeklini ilân etti ve şubat sonunda, yine Sultâniye vapuru ile İstanbul'a döndü. Bu sıralarda görevinden ayrılmış olan Amiral Vesim Paşa'nın yerine, Girid sularındaki deniz birliklerine kumandan tayin olunan Amiral İbrahim Paşa 20 Şubat 1868'de forsunu M. Z. F.'ne çekti. Sadrâzam Âlî Paşa'nın icraâtı ile, Girid isyanı ancak siyasî bakımdan bastırılmış bulunuyordu. Hakikatte, Yunanlılar adaya gizli olarak silâh ve cephane göndermeğe devam ediyorlardı. Bu sebebledir ki, Girid'in denizden ablukası devam ediyor ve M. Z. F. de diğer gemilerle birlikte, ablukaya katılıyordu. Bu çalışmalar sırasında, M.'nin pervanesi sakatlandı ve gemi, 1868 yılının eylülünde, onarılmak üzere Istanbul'a döndü.

1877 - 1878 Türk - Rus Savaşı'nda M., Karadeniz'de, Amiral Ahmed Paşa kumandasında olarak Batum'da üslendi ve bu limana dayanarak Rus kıyılarında harekâtta bulundu. Osmanlı Şark Ordusu kumandanlığının isteği üzerine, Şevketil mevkiinin bombardımanına katıldı. Ruslar'ın Kars ve Batum cephelerine yollamakta oldukları takviye birliklerinin bir kısmını Sohum bölgesine çekmek üzere buraya asker çıkarılması ve bir köprü başı kurulması, Şark Ordusu Kumandanlığı'nca lüzumlu görüldüğünde, M. Z. F.'nin de katıldığı bir filo, 10 Mayıs 1877 günü Sohum Kalesi'ni bombardıman etmiş ve buraya bir birlik çıkarılmıştı. 26 Mayıs 1877 günü Fazlı Paşa kumandasında bulunan bir tümen, gemilerle Sohum'a gelmiş ve karaya çıkarılan bu tümen, Rusları Çamçıra'ya çekilmeğe mecbur etmişti. 28 Haziran 1877 günü, takviye almış olan Rus birlikleri Türk tümenine karşı taarruza geçince, M., Rus kıtalarını topçu ateşi altına almış ve Ruslara çok fazla kayıb verdirmiş; Türk tümeni üzerindeki Rus baskısının kalkmasını sağlamıştır. Türk tümeni, Sohum'da kaldığı müddetce, M. ve diğer Türk gemileri kıyı boyunca Rus mevzilerini sürekli topçu ateşi altında tutarak, kara kuvvetlerine büyük yardımda bulundu. Sohum'a çıkarılan tümenin geri alınmasına karar verilince, M. ve Ahmed Paşa kumandasındaki diğer gemiler, Sohum'da toplandı ve tümen birlikleri ile birlikte Ruslara karşı ayaklanmış olan ve harekâta iştirak eden yerli Müslüman ahâli de memleketlerini terk etmek istediklerinden, önemli miktarda göçmen gemilere alındı. Geri çekilme sırasında M. Z. F., üç tabur asker yüklediği gibi, Rus kıtalarını da ateş altında tutarak boşaltma işinin kayıpsız olarak yürütülmesini sağladı. Sohum'un boşaltılması işinden sonra M. Z. F., Batum'un savunulmasında görev aldı ve savaşın sona erdiği tarihe kadar, bu görevde kalıp Rus birliklerini kıyıdan ateş altında tuttu. Savaştan sonra İstanbul'a dönen M., Haliç'e girdi ve meşrutiyetin ilânına kadar burada kaldı. Daha sonraları meşrutiyet hükûmeti tarafından yabancı gemi bozucularına hurda olarak satıldı. (V. Z. Dümer)

MAHMUZLU CAMGÖZ (Latince adı: caleus canis, Fr. milandre), uzunluğu 1 m'yi geçmeyen bir köpek balığı türü. Başı uzun ve yassı, ağzı geniş ve yay biçimindedir. Derisi gri olup, arkası daha koyu, karnı daha açıktır. Avrupa sularında ve denizin dibinde yaşar. M. C., Galeoidea familyasının tipidir.

MAHON, İspanya'ya ait Balear adalarından biri olan Menorca'nın merkezi. Nüfusu 16 000. Şehirde, balıkçılık, yakın limanlara gemicilik yapılır. Eski adı Portus Magonis olup, 1232'de Aragon devletinin eline geçmiştir. Şehir XVI. yüzyılda, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında geçen harplerden zarar görmüştür. 1535'te Barbaros Hayreddin şehri yağma etmiştir. 1713 - 1782 yılları arasında, İngilizlerin idâresi altında yaşamıştır. Fransız amirali La Galissonnière, İngiliz amirali Byng'i burada yenmiştir (1756).

MAHUN (Lat. *mahonia;* Amerikalı botanikçi Bernard Mahon'dan), Sarıçalıgiller (Berberidaceae) familyasına bağlı bir bitki cinsi. Bunlar Kuzey Amerika ve Asya'nın yerli bitkileri olup, bahçelerde yetiştirilen ağaççıklardır. İyi kokulu, sarı çiçekli salkımları ve kışın dökülmeyen yaprakları vardır.

MAHUN CEVİZİ (Fr. noix de cajou), fındığa benzer bir meyve. Et benlerini yok etmek için kullanılan bir yağı vardır. Anacardium (Fr. anacardier) cinsine bağlı olup, Tropikal Amerika'da yaşayan bir ağacın meyvesidir. Anacardium cinsi yedi türe ayrılır. Yapraklar sade, saplı ve tam olup, dalın münavebe ile bir ve öbür tarafında sıralanır. Çiçekleri salkım hâlinde ve kompozittir.

MÂHÛR, Türk musikisinin bugün de rağbetle kullanılan en eski makamlarından biridir. Pest tarafta bir çârgâh beşlisine, tîz tarafta bir çârgâh dörtlüsünün eklenmesinden meydana gelmiştir. İkinci derece durak *—güçlü—* beşli ile dörtlünün birleştiği beşinci derecedir. Seyir olarak inicidir. Belirli mevkie göre, makamın sesleri pest taraftan tîz tarafa doğru şöyle sıralanır: *Rast* (Sol), *Dügâh* (Lâ), *Bûselik* (Si), *Çârgâh* (Do), *Nevâ* (Re), *Hüseynî* (Mi), *Mâhûr* (Küçük mücenneb diyezli Fa), *Gerdâniye* (Sol). Donanıma, sadece, Fa küçük mücenneb diyezi yazılır.

Gazî Giray Han'ın "Düyek", Tanbûrî Cemil Bey'in "Muhammes", H. Sâdeddin Arel'in "Devr-i Kebîr" peşrevleri; H. Sâdeddin Arel, H. Ferid Alnar, Kemençeci Nikolâki, Refik Fersan, Refik Talat Bey'in Saz semâîleri ile Ebûbekir Ağa'nın "Darbeyn beste" si *(Bir âfet-i meh peyker ile nüktelerim var),* Dede'nin "Hafîf Beste" si *(Ey gonce-deben hâr-ı elem cânıma geçti),* Dede'nin "Yürük Semâî"si *(Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâre düştü),* İbrâhim Ağa'nın "Evsât" *(Sabâh olsun ben şu yerden gideyim),* Hacı Ârif Bey'in "Curcuna" *(Zâhir-i hâle bakıp etme dadîl bir ferdi),* Dellâl-zâde İsmâil Efendi'nin "Aksak" *(Al yânına bir dil-nevâz),* Abdi Efendi'nin "Ağır Aksak" *(Gülşen-i ezhâr açtı her yana)* ve Rahmi Bey'in "Aksak" *(Serv-i nâzi seyr et çıkmış oyuna)* şarkıları bu makamın en güzel örneklerinden bazılarıdır. (Y. Ö.)

MÂHÛR PERDESİ, Türk musikisinde tîz sekizlideki küçük mücenneb diyezli *"Fa"* sesine verilen isim. Aralık nisbeti 719/256'dır. (Y. Ö.)

MÂHÛR - BÛSELİK, Türk musikisinde, bir mürekkep makam. Mâhûr makamı ile bu makamın ikinci derecesi üzerinde yer alan, bir Bûselik beşlisinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Mâhûr makamının icrâsından sonra, Bûselik beşlisi ile *Dügâh* (Lâ) perdesinde karar eder. İkinci derece durak *—güçlü—* Mâhûr makamının güçlüsü olan beşinci derecedir. Donanıma, Mâhûr makamında olduğu gibi, sadece Fa küçük mücenneb diyezi yazılır. Tanbûrî Büyük Osman Bey'in "Hafîf" ve H. Sâdeddin Arel'in "Devr-i Kebîr" peşrevleri ile Zekâî

Dede'nin "Çenber Beste" si *(Âşık oldum ben yine bir âfet-i meh-peykere)*, Zekâî Dede'nin "Ağır Semâî" si *(Kûhl-i işve hâk-i pây-i çeşm-i fettânın senin)* ve yine Zekâî Dede'nin "Nakış Yürük Semâî" si bu makamın değerli örneklerindendir. (Y. Ö.)

MÂHÛR - HAN, Türk musikisinde bir mürekkep makam, Muallim İsmâil Hakkı bey tarafından îcâd edilmiş olup, başka hiç kimse tarafından rağbet görmemiştir. Mâhûr makamı ile Hicaz makamının bir kısmının birleşmesinden meydana gelmiştir. Mâhûr makamının üçüncü derecesi üzerinde karâr eder. (Y. Ö.)

MAHYA VE MAHYACILIK, mahya (mâhiye), iki minâre arasına gerili iplere kandiller asarak, böylece, yani ışıkla yazılan yazıya veya resime denilir. Bu da, sadece *Ramazan* gecelerine ve Türkiye'ye mahsus bir gelenek olup, bugün de yaşatılmağa çalışılan bir görenek hâlindedir.

M. takımının (kurma âletleri) hepsine birden *"Bocurgat"* denilir. Bu takımın esas malzemesi, gerilen bir halat ile, onun altından sarkıtılan yedek iplerden kandillerin sıralanmasına ve düzenlenmesine yarayan *"Boncuk"*tan ibarettir. Bu takımı, Süleymaniye Camii mahyacı - başılığında bulunmuş ve bu sanatı geliştirmiş olan Abdüllâtif Efendi adında biri ıslah etmiştir. Bugün M., onun koymuş olduğu usûllere (modellere) göre kurulmaktadır.

Tarihî kayıtlara - daha doğrusu rivâyetlere - göre M., ilk olarak, I. Sultan Ahmed devrinde (1603 - 1617) îcâd edilmiştir. Îcâd edenin de, Fâtih Camii müezzinlerinden, ünlü hattât Hâfız Ahmed Kefevî olduğu söylenir. Bu zâtın, renkli kandillerden ve gayet san'atlı bir şekilde işlediği dört köşe bir çerçeveyi, iki minârenin arasına asması ile, M.'nın îcâd edilmiş olduğu, ileri sürülen rivâyetler arasındadır.

Bu icat bilhassa padişah tarafından çok beğenilmiş, her tarafa yayılmış ve bu suretle de, Osmanlı Türkleri'nde *"M.'cılık"* adı ile yepyeni bir sanat meydana gelmiştir. M.'cılar çoğaldıktan sonra da, iki minâreli camilere (Selâtîn camileri) M. kurmak bir görenek ve usûl olmuştur.

İlk M., Sultan Ahmed Camii'nde, ikincisi ise Süleymâniye ile Köprü-başı'ndaki Yeni Cami'de (1683) kurulmuştur. Sonradan (1755) da, Üsküdar'daki Atîk Vâlide Sultan (Nurbânû

MAHYA : Bir Örnek

Sultan) Camii'nde kurulmuştur. Tarihî bilgilere göre, III. Sultan Ahmed zamanında (1703 - 1730), Sadrâzam Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın emri ile, Ayasofya, Fâtih, Bayezid, Sultan Selim, Şehzâde ve Eyüp Sultan gibi çifte minâreli camilerde de M. kurulmasına başlanmıştır.

Şu hesabca, tamâmen millî bir Türk sanatı olan M.'cılık'ın bizde 300 yıllık bir mâzisi var, demektir.

M. kurmak, büyük ustalık istiyen bir iştir. Bunun için, önce, M.'nın yazısı gündüzden satrançlı (kareli) bir kâğıt üzerine yazılır. Sonra, yazının üzerinde kandillerin yerleri, kareler sâyesinde, kolaylıkla tâyin olunur. Daha sonra da, yukarıdan aşağıya doğru bir hizaya düşen kandillere göre, sıra sıra ipler hazırlanır. İki minâre arasına bir ana ip (halat) gerilir. Bu ip üzerinde, aşağıya sarkıtılan başka ipler de vardır.

Tahta kutular içinde bulunan cam kandiller, yazıdaki sıraya göre, bu sarkıtılacak iplere bağlanır. Sonra bunların hepsi, birer birer, aşağıya salınır; arkasından, ip çekilerek ve boşlukta ilerletilerek, iki minâre arasına sıralanır. Yazı veya resim olarak kurulacak M.'lar, minârelerin arasındaki açıklığa göre, uzun (İnnâfetehnâ leke... gibi), veya kısa (Allah gibi) olur. M.'ların, "zemin —yer— M.'sı", "müteharrik —gezdirme— M." gibi şekilleri de vardır. Zemin M.'sı, fenerlerle direkler üzerine (eskiden tahta çıkış şenliklerinde); gezdirme ise, yine minârelerde, fakat üst - üste ipler kurulup hareket ettirilen M. şeklidir.

M.'cılık : Osmanlı Türkleri arasında, gerçekten önemli bir sanat hâline gelmiş, fakat bu güç sanat hemen hemen yalnız İstanbul'da kalmıştır. Şu kadarı var ki, M.'nın Edirne ve Bursa'da nispeten sık; Konya ve Siroz (Serez)'da da, Ramazan'a mahsus olmak üzere, birer defa kurulduğu söylenmektedir.

Süleymâniye Camii M.'cısı Abdüllâtif Efendi, kurduğu M.'ların inceliği ile ün aldığı gibi; bundan 70 yıl önce gelen *Arab Bilâl* adındaki M.'cı da, sanatında gerçekten mehâret sahibi olduğunu göstermiştir. Bu zâtın Sultan Ahmed Camii'nde kurduğu M.'lar, hayret ve takdir ile seyr edilirdi. Eskilerden Ahmed Kefevî, Lâtif, Abdüllâtif (ölm.: 1877), Hacı Hüseyin Efendi, Edirneli Hacı Aliş (ölm.: 1701); son devirlerde de Selâtin Cami'leri M.'cılarından Ahmed, İrfan, Nazmi, Osman, Şerif ve Ali Efendiler, bu alanda ün sahibidirler. M.'cılık, bir müddet babadan oğula intikal eden bir sanat olmuştur. Bununla beraber, dışarıdan da çırak yetiştirilmiştir.

M.'lar, ramazanın on beşine kadar yazı ve ondan sonra da resim olmak üzere, iki türlü kurulurdu. Ramazan'ın ilk gecesi, hemen hemen bütün M.'lar ya sâdece *"Merhabâ"*, veya *"Merhabâ yâ şehr-i Ramazan"* diye yazılı olurdu. Ondan sonraki gecelerde "Allah", "Bismillâh", "Lâ ilâhe illâllah", "Muhammed", "Mâşallah", "Elhamdülillâh", "Yâ Mennân", "Ya Vedûd" gibi yazılar yazılırdı.

On beşinden sonra da, "Gemi", "Kayık (Hünkâr kayığı)" "Balık", "Köprü", "Fıskıye", "Çeşme", "Cami", "Kılıç", "Zülfikar", "Köşk", "Ağaç", "Karanfil", "Gül", "Lâle", "Boru Çiçeği", "Top, Gülle", "Top arabası (bilhassa Üsküdar'daki Selimiye ve Tophane'deki Nusretiye camilerinde)" tek veya çift "Yol" (sıra) üzerine dizilen kandillere resimler olarak yapılırdı. Ramazan'ın son gecesi ise, bilhassa M. olarak, ya iki çizgi (çift yol) hâlinde, yani iki sıra kandil dizisi çekilir; "El - vedâ", "El - firâk" kelimeleri yazılırdı.

Işıklı kandillere yapılan bütün bu yazı ve resimler, gerçekten, çok sanatlıca olurdu. Bugün —yeni Türk harfleri ile— kurulan M.'ları, daha çok islâmın esaslarına dayanan ahlâkî öğütler, özlü sözler (vecîzeler); ay-yıldız, bayrak gibi resimler

teşkil etmektedir. I. Dünya Savaşı içinde "Hilâl-i Ahmer (Kızılay)'i unutma", "Donanmayı unutma", "Muhâcir (Göçmene)'e yardım" gibi; Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, "Yaşasın İstiklâl", "Yaşasın Mîsâk-ı millî", "Hâkimiyet milletindir" gibi M.'lar kurulmuştur.

Kadir Geceleri, minârelerin külâhlarından başlayarak aşağılara doğru kandiller sarkıtılır ve bu aydınlatma tarzına da "minârelere kaftan giydirmek" denilirdi. Bu da, daha çok, İstanbul'un yedi tepesi üzerindeki Bekir Paşa, Davud Paşa ve Koca Mustafa Paşa camilerinde yapılırdı.

Eskiden M.'lar, ışıklı kandillerle kurulurdu. Bu kandillerin içinde zeytinyağı ve fitil bulunurdu. Fitil bitinceye kadar kandil yanar, sonra sönerdi. Şimdi ise M.'lar elektrikle kurulmaktadır. (Ş. Ülkütaşır)

MAİANDROS (Yun.) (Lat. Maeander), Büyük Menderes ırmağının Eski Çağlar'daki adı. Eskiden M., Anadolu'nun güney-batı bölgesinde kuzey sınırından geçer, kıyıları üzerinde veya çevresinde, eski Laodikeia, Magnesia (Söke civarı) ve Milatos şehirleri yükselirmiş. M., ağır akışı, dirseklerinin çokluğu ve yolunu sık sık değiştirmesi ile tanınmıştır. M. sözü, Yunanca ve Modern Avrupa dillerinde "dırsek, dolambaç" anlamına gelir. M., aynı zamanda, bir tanrının adıdır.

Küçük Menderes (Bayındır)'in eski adı, Yunanca'da, Kaystros veya Kaystrios, Lat. de Cayster idi. (V. Örs)

MAIDSTONE, Büyük Britanya'da, Kent'in idâre merkezi. North Downs'ın eteğindedir. Nüfusu: 59 800. XIV. yüzyıldan kalma All Saints kilisesi, Chillington Manor House'da da bir müze (XVI. yüzyıldan kalma)'si vardır. Şehir, II. Dünya Savaşı sırasındaki bombardımanlardan büyük zarar görmüştür. Kâğıt, bira fabrikaları vardır. Şekercilik de gelişmiştir. (C. Kurt)

MAİKOV, Apollon Nikolayeviç (Moskova 1821 - Petersburg 1897), Rus şâiri. Ressam olarak hayata atılmış ve l'art pour l'art (sanat için sanat) hareketine katılmıştır. Daha sonra, eski zaman şiirinin ve İtalya'nın ilhâmını almış; felsefî ve estetik düşüncelerini, yüksek plâstik değer taşıyan şiirlerle ifâde etmiştir. Başlıca eserleri: *Tri smerti* (Üç ölüm) [1863]; *Dva mira* (İki dünya) [1873 - 1882]'dır.

MAİKOV, Vasiliy İvanoviç (Yaroslavl 1728 - Moskova 1778), Rus şâiri. Muhafız Alayı'nda subaylık yapan bir mâlikâne sahibinin oğlu olup, 1861'e kadar kendisi de Muhafız Alayı'nda hizmet görmüş, sonra Moskova valisinin yardımcısı olmuştur. Edebiyat tarihi bakımından önemli olan bir şiirli hikâyesi şu başlığı taşır: *Elisey, ili Razdrajennıy Vakh* (Elisey veya Öfkelenmiş Bakkhos) [1769]. Bu alaylı destan, klasik taklîdî destanların bir parodisidir. Bu eser, Rus edebiyatında bu türün ilk örneğidir.

MAILLÉ, Armand, Comte de (M. Kontu) (Paris 1816 - Paris 1903), Fransız politikacısı. 1871 Millî Meclis (Assemblée nationale)'inde milletvekili (Maine - et - Loire) iken, Chambord Kontu'nun Fransa kralı olması için, kralcıların sarfettikleri gayretlere canla - başla katılmıştır. Kendisine teklif olunan bir kaç büyükelçiliği reddetmiş, Cholet milletvekili seçilmiş (1876 - 1869); sonra da Maine - et - Loire senatörü olmuştur (1896 - 1903).

MAILLEDOIS, Jean Baptiste Francois des Marets veya Desmarets, Marquis de (Paris 1682-Paris 1762), M. Markisi, Fransız mareşalı. Colbert'in yeğeni olan Maliye Denetçisi (Contrôleur des Finances) Des Marets'nin oğlu. 1741'de mareşal olmuş, Korsika'yı fethetmiş, Prag önünde yenilgiye uğramıştır. (V. Örs)

MAILLOL, Aristide (Banyuls - sur - Mer 1861 - Banyuls - sur - Mer 1944), Fransız heykeltraşı. Ressam olarak sanat hayatına giren M., Gérome'un öğrencisidir. 1893'te Banyuls'de, halıcılık sanatını yenileştirmek için bir atölye kurdu. 1894'ten sonra, Gauguin'in etkisi altında, seramik sanatına ve tahta üzerine yontmacılıkla heykeltraşlığa geçti. Daha sonra, tahtayı da bırakarak, sırası ile, pişmiş toprak, taş ve bronzla çalışmağa başladı. Hepsi birer kompozisyon olan heykellerindeki kadın figürleri, dolgun vücutları ve ağır hareketleri ile Klasik Çağ sanatını hatırlatırlarsa da, hemen hiçbir zaman akademizm'e düşmezler. Modern tekniğin gelişmeleri M.'u coşturur, ona ilhâm verirdi. Sanatında göze çarpan rahatlık ve serbestlik, sabırlı bir gayretin mahsulüdür. Başlıca eserleri arasında bilhassa şunlar zikr edilebilir: "Eve" (Havvâ) [1900]; "Léda" [1900];

A. MAILOL : Bronzdan Akdeniz heykeli

"la Pensée" (Düşünce) [1901]; "la Nuit" (Gece) [1902]; "l'action enchaîné" (Zincire vurulmuş eylem) [1906]; "Renoir" (büst) [1907]; "Cézanne" (anıt) [1911-1916]; "L'île - de - France" (Paris bölgesi) [1910]; "Venus" (Venüs) [1924]; "l'Air" (Hava) [1940]; "la Rivière" (Irmak) [1943]; "Harmonie" (Âhenk) [1944]. M., ayrıca, tanınmış bazı edebî eserleri de resimlemiştir. Bunlar arasında en tanınmışları: Virgilius'un *Çoban şiirleri*, [1927]; *Daphnis ve Chloé* romanı, ([1937]; Paul Verlaine'in *Chansons pour elle* (O kadın için şarkılar) [1939]'idir. Yağlıboya resimler de bırakmıştır. (V. Örs)

MAILLOT, François Clément (Briey 1804-Paris 1894), Fransız askerî hekimi. 1834'ten itibaren, Cezâyir ordusu erlerine sıtmaya karşı sülfat dö kinin tedavisini tatbik etmiştir.

MAİLLY, Jean de (Paris 1911), Fransız mimarı ve şehircisi. Eserleri arasında özel önem taşıyanlar şunlardır: "Toulon şehrinin yeniden kurulması ve düzenlenmesine âit planlar"; "Serre - Ponçon barajının mimarlığa âit işleri"; "Camelot ve Zehrfuss ile birlikte"; "Paris'te Rond - Point de la Défense'taki Centre national des industries et des techniques"; "Endüstri ve Teknikler Millî Merkezi" binası.

MAINARD veya MAYNARD, François (Toulouse 1582 - Aurillac 1646), Fransız şâiri. Meslek hayatı hakkında beslediği ihtiraslarda hayal kırıklığına uğrayınca, Aurillac'da bir sürgün hayatı sürmüştür. Oradı "Presidial" yargıtayının reisi idi. (Presidial: eski Fransa'da bir nevî yargıtay). Hayata küskünlüğü eserlerinden anlaşılır. Başlıca eserleri şunlardır: *Lettres* (Mektuplar) [1653]; *Ala Belle Vieille* (Güzel yaşlı kadına); *A Alcippe (Alcippe'e)*. 1634'te Akademiye girmiştir.

MAİNE, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey - doğusunda New England (yeni İngiltere) bölgesinde bulunan bir devlet. Yüzölçümü 86 027 km², nüfusu 939 300 (1960) (1950'de 913 800). Adın kısaltması Me'dir. Merkezi Augusta'dır. M. devleti, kuzey - batıdan, güney - doğuya meyilli plâtolar üzerinde uzanır. Bu plâtolar buz erozyonunun tesirlerini taşır (göl

MAINE : Kayalık Atlantik sahili

küvetleri - Fr. cuvettes lacustres). Bu bölge çok eski zamanlardan beri tarım işletmesine tâbi tutulmuştur (sığır, patates). Balıkçılık da çok gelişmiştir. Endüstri, Portland, Lewiston ve Bangor kentlerinde toplanmış olup; tekstil, mekanik yapılar ve bilhassa, tahta işçiliğinden doğan kâğıtçılık v.b. endüstriler şeklindedir.

Tarih : M.'in şimdiki toprakları pek muhtemel olarak Normanlar'ca XI. yüzyıldan beri biliniyordu. Avrupa medeniyeti bu bölgeyi XVI. yüzyılda keşfetmiştir: Sébastien Cabot (1498); Corte Real (1500). XVII. yüzyılda bâzı Fransız kâşifleri burada yerleşme merkezleri kurmuşlardır. Bölge İngilizler tarafından sömürgeleştirilmiştir (Phippsburg 1607, Saco Rivar 1623). Massachusetts devletinden 1820'de ayrılan M., Birleşik Devletlerin 23. devleti olmuştur.

MAINE DE BIRAN, Marie François Pierre Gontier de Biran (Bergerac 1766 - Paris 1824), Fransız filozofu. Güney - batı Fransa'da Dordogne bölgesinin idârecisi olmuş (1795), milletvekili ve danıştay üyesi seçilmiş (1816)tir. Felsefesi bir ruhculuk (Fr. spiritualisme) felsefesi olup, bu felsefe, vâsıtasız (Fr. immédiat) algı (Fr. perception)'larımızın gerçekliğini (Fr. réalité) gayret hisleri (Fr. sentiment de l'effort) üzerine kurar. 1801'e doğru, bir takım düşüncelere

MAINE DE BIRAN

sahip olup, bunları eserlerinin hemen hepsinde ifade etmiştir. Bu düşünceleri Grateloup'da yalnız olarak yaşarken edinmiştir. O günlerde yazdığı günlük hatıra defteri yazarın doğa bilimleri, matematik, kimya ile uğraştığını ve Metastasio'nun bir piyesini şiir olarak Fransızcaya çevirdiğini gösterir. Başlıca eserleri: *L'influence de l'habitude* (Âdetin etkisi) [1802]; *La décomposition de la Pensée* (Düşüncenin parçalanması) [1805]; *Rapports du physique et du Moral* (Fizik ve ahlâkın münâsebetleri) [1814].

MAINE - ET - LOIRE (Coğ.), Fransa'nın batısında bir vilâyet. Yüzölçümü : 7 218 km²; nüfusu : 599 900 (1968); merkezi : Angers. Bölgenin merkezini Loire vâdisi teşkil eder. Burada sebze, meyve ve fidan yetiştirilir. Layon ırmağı ile Saumur şehri arasında bağlar hâkim durumdadır. Mauges adını taşıyan tepelik bölgede her çeşit mahsûl ve sığır yetiştirilir. Loire'ın kuzeyine düşen toprağı kil ve silsyum (çakmak taşı) ihtivâ eden Baugé bölgesi ile, bölgenin kuzey - batısına rastlayan ve Mauges gibi Massif Armoricain dağlarına bağlı olan bölgede ise daha çok sığır ve domuz yetiştirilir. M. - et - L.'ın ortası, yâni, Angers'nin kuzeyinde ve Loir ile Mayenne ırmakları arasında bulunan topraklar öbürlerinden daha zengindir. M. - et - L.'da endüstri büyük bir yer tutar. Cholet bölgesinde, tekstil fabrikaları (mendil) vardır. Segré'nin çevresinde demir mâdenleri, Trélazé'de geniş kayagantaş (Fr. ardoise) ocakları işletilir; Angers ve Saumur civarında mekanik ve elektrik inşaatı, likör damıtma evleri bulunur.

MAINTENON, Françoise d'Aubegné (Niort 1635 - Saint-Cyr 1719), Fransız markizi, XIV. Louis'nin eşi. Agrippa d'Aubigné'nin torunu olup Protestan iken 1645'te Katolik'liği kabûl etmiştir. 1652'de şâir Scarron ile evlenerek, büyük şöhret kazanan bir edebî "salon" açmıştır. 1660'ta dul kalmış, 1669'da da XIV. Louis ve Madame de Montespan'ın çocuklarının mürebbiyesi olmuştur. Kralın gözüne giren M., M. markizliğini almış ve veliahtın eşi (la Dauphine)'nin nedîmeleri arasına karışmıştır. Mme de Montespan gözden düşüp, kraliçe de ölünce, kral 1684'te morganatik olarak M. ile evlenmiştir. M., Kral ve saray üzerinde derin bir tesir yapmış, sofuluk ve ciddîlik atmosferi yaratmıştır. Kral ölünce (1715) M., kendi kurmuş olduğu Saint - Cyr kız okuluna çekilmiş (Versailles'a yakın Saint Cyr kasabasında) ve orada ölmüştür.

MAINZ (Fr. Mayence), Batı Almanya'da şehir. Rheinland - Pfalz'ın idare merkezi. M., Ren nehrinin sol kıyısında,

MAINZ : Seçmen prensler sarayı

Main'in bu nehre katıldığı yerin karşısında bir limandır. 181 000 (1972) nüfuslu olan şehir, ülkenin endüstri merkezlerinden biri olarak gelişmiş, önemli bir su ve demiryolu kavşağında olması M.'in, bir transit merkezi olmasını sağlamıştır. Başlıca endüstriler: Deri eşya, kimya ve musiki âletleri, bira imâlâtı, çimento, gemi inşası ve matbaacılıktır. Kereste, tahıl, kâğıt, sebze, petrol ve Ren şaraplarının, nakliyat yolu üzerindedir.

M., bir Roma sınır karakolu olan Mogontiacum (Maguntiacum) çevresinde gelişti ve 745'te başpiskoposluk oldu. XII. yüzyıldan 1462'ye kadar muhtar şehir hüviyetini muhafaza etti. O tarihten sonra bu özelliğini kaybetti; şehirliler başka taraflara sürüldüler; bu sâyede 1450'de Gutenberg tarafından M.'de icad edilen matbaacılık yayıldı. Fransız ihtilâlinden sonra, 1814'e kadar, Fransız işgalinde kaldı. I. ve II. Dünya Savaşları'ndan sonra, müttefikler tarafından işgal edildi. 1477'de kurulan M. üniversitesi, Fransız ihtilâlinden sonra kapatılmış, 1946'da Gutenberg üniversitesi adıyle yeniden açılmıştır. Katedrali ünlüdür. (O. Y.)

MAISON, Nicolas Joseph, Marquis de (Epinay-sur-Seine 1771 - Paris 1840), Fransız mareşali. Napoléon'un kumandası altında Jena Savaşı'nda, İspanya ve Rusya seferlerinde kendini gösterdikten sonra, kral XVIII. Louis'nin hizmetine geçmiş ve birlikte Gand'a giderek, onun sürgün hayatını paylaşmıştır. 1828'de, Yunanistan seferi kumandanı olmuştur. Louis - Philippe zamanında Dış İşleri Bakanı (1830), bir yıl sonra Viyana'da büyükelçi (1831), daha sonra Petersburg'da büyükelçi (1833), nihâyet Millî Savunma Bakanı (1835 - 1836) olmuştur. (V. Örs)

MAISTRE, Joseph Comte de (M. Kontu) (Chambéry 1753 - Tunus 1821), Fransız politika adamı, yazarı ve filozofu. Torino'da hukuk tahsilinden sonra Savoie'da, yargıtay üyesi olmuştur (1774). Savoie Fransızlarca işgal olununca, Lausanne'da yerleşmiş (1793) ve Fransız ihtilâline karşı *Considérations sur la France* (Fransa hakkında düşünceler) [1796], adlı eseri ile kalem savaşı açmıştır. Lausanne'dan kovulunca, kral IV. Carlo Emmanuele ile Sardunya'da buluşmuş (1799); 1802-1817 yıllarında Petersburg'da Sardunya krallığının elçisi olmuştur. Koyu Katolik ve kralcı olan M., XVIII. yüzyılın Fransız filozoflarının, daimâ öne sürdükleri akıl yürütme (raison)'ye karşı, kamu oyu (Fr. sens commun)'nun, imân (Fr. foi) ve aydın şuur'un (Fr. conscience intellectuelle) sezgisini (Fr. intuition) öne sürmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Du Pape* (Papa hakkında) [1819]; *les Soirées de Saint Pétersbourg* (Petersburg akşamları) [1821]; *Correspondanice* (Mektuplaşma) [1884 - 1886]. (V. Örs)

J. MAISTRE

MAISTRE, Paul André Marie (Joinville, Haute Marne 1858 - Paris 1922), Fransız generali. 1917'de Malmaison zaferini kazanmış ve Caporetto mağlûbiyetinden sonra, İtalya'ya gönderilen Fransız tümenlerine komutanlık etmiştir. Daha sonra da, Haziran - Kasım 1918 aylarında, Fransız cephesinin ortasındaki ordulara kumanda etmiştir.

MAISTRE, Xavier de (Chambéry 1763-Petersburg 1852), J. de M.'in küçük kardeşi. Subay olarak ihtilâl Fransa'sının ordusunda çalışmamak için, bütün meslek hayatını, Sardunya ordusunda geçirmiştir. Kardeşi Joseph ile Rusya'ya gitmiştir. Orada, XVIII. yüzyıl Fransa'sının rûhunu aksettiren kısa hikâyeler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Voyage autour de ma chambre* (Odam çevresinde gezi) [1795]; *Les prisonniers du Caucase* (Kafkasya esirleri) [1825]; *La jeune Sibérienne* (Genç Sibiryalı kız) [1825]; *Expédition nocturne autour de ma chambre* (Odam çevresinde gece seferi) [1825]. (V. Örs)

X. MAISTRE

MAİTHİLĪ, Hindistan'da konuşulan, Bihârî dilinin lehçelerinden birine verilen ad. Tirahutiya adı da verilir. Bk. BHOJPŪRĪ, MAGAHĪ. (H. Eren)

MAITLAND, Sir Frederick Lewis (Rankcillour 1777-Bombay önünde 1839), İngiliz tuğamirali. Waterloo Savaşı (1815)'ndan sonra M., Bellerophon adındaki gemiye kumanda ederken, amiral Hotham tarafından Rochefort limanının ablukasıyle görevlendirilmiş ve Napoléon'un Amerika'ya kaçma plânının önüne geçmiştir. Napoléon ondan, 14 Temmuz 1815'de geçiş izni isteyince, M., imparatoru ancak İngiltereye götürebileceğini bildirmiştir. Napoléon buna râzı olmuşsa da, M. onu Plymouth'a götürmüş; Northumberland gemisinde iken de, onu Saint Helena adasına götürme emrini almıştır. Bu olaylar hakkında bir yazı da yayınlamıştır. (V. Örs)

MAJANTHEMUM BIFOLIUM, Liliaceae (zanbakgiller) familyasına bağlı bir bitki. M. cinsinin bir tek türü olarak yaşar. Zarif, 20 cm kadar boyu olan bir funda olup, gölgeli yapraklı ağaç ormanlarında bulunur. Bu bitki ilk defa olarak 1574'te Bavyeralı V. Albrecht'in Dua kitabında güzel çizilmiştir. O. Brunfels (1532)'in ilk defa olarak bu bitkiyi çizip, sözlerle tasvir ettiği sanılır.

MAJOLIKA (İt. Maiolica; Fr. Majolique veya Maiolique; İng. Majolica; Alm. Majolika; İsp. barro esmaltado), İt. Maiorca, İsp. Mallorca adasının adından galattır (Balear adalarının en büyüğü). Tarih bakımından yanlış olup, XV. yüzyılın yarısından beri İtalya'da kullanılan bu ad, ışık geçirmez metalik bir sıvı ile kaplı seramik (çanak, çömlek) eşyaya verilir. Resimlerle süslenmiş, kalaylı bir sıvı ile kaplı, pişmiş kildir. İtalya'nın en çok ün kazanmış M. fabrikaları şunlardır: Faenza (1425), Gubbio (1480), Urbino, Casteldurante, Rovigo (1518), Citta di Castello, Pesaro (1525).

MAJORKA ADASI (Fr. Majorque; İsp. Mallorca), Batı - Akdeniz'de bulunan ve İspanya'ya âit olan Balear takımadalarının, en büyüğü. Yüzölçümü, 3 684 km², nüfusu 424 300 (1968). Merkezi Palma. Adanın kuzey-batısında ve güney-doğusunda uzanan iki küçük sıradağı ve güzel manzaraları içine alır. Bu iki sıra arasındaki ova iyi sulanmış olup, tarıma

MAJORKA ADASI : Fiqucre boyu'ndan bir görünüş

elverişlidir. Adada, turfanda sebze ve meyveler, tahıllar, zeytin ve incir yetiştirilir. Adanın başlıca ekonomik kaynağı turizm olup, Palma, Soller, Valldemosa, Pollensa ve Arta önemli şehirleridir.

MAJÖR ve MİNÖR MAKAMLAR, Batı Musikisi'nde sekizli 12 eşit kısma bölündüğü için, her yarım ses üzerine kondurulan biri Majör diğeri Minör 24 makam dizisi vücuda gelmektedir. İşte bu sistemi kısaca hulâsa etmeden önce, XVI. yüzyıldan beri muhafazakârlıkla kullanılmış olan M. - M. M.'a karşı, bilhassa XX. yüzyılda görülen bir takım tepkileri kısaca kaydetmek, uygun olur. Klasik M. - M. sistemi dışındaki bu cereyanları şöylece zikretmek mümkündür:

1. Bu klasik sisteme karşı yapılan en mutedil itiraz, Minör Makamları müstakip saymayıp, tamamiyle Majörlere bağlanmaktır (Maurice Emmanuel vs.).

2. Bazı bestekârlar, yarım sesi muhtevî olmayan ve 6 tam sesten müteşekkil bulunan diziler kullanmışlardır (Glinka, Moussorgsky, Debussy vs.).

3. "Eskiye dönüş" daha doğrusu "eski makamları yeni teknikle kullanma" cereyanı. Daha J. S. Bach, eski grégorien makamları kullanmaktan çekinmemişti. Bir taraftan ölümünden bir - bir buçuk yüzyıl sonra tam mânâsıyle anlaşılan ve taammüm eden Bach örnek tutularak, bir taraftan da makamlarının elverişliliğini ve zenginliğini, muazzam hamlelerle tüketmek üzere bulunan Batı Musikisi'ne yeni malzeme temin eylemek arzusuna tâbî olarak, birçok bestekâr, grégorien makamları kullanmaktan çekinmemiştir (yalnız Ravel'i hatırlamak yeter).

4. Ayrıca Ortaçağ'da ve Yeniçağ'ın ilk yıllarında Batı Musikisi'nde bir takım ibtidâî makamlar, hararetle kullanılmıştır (Charles Bordes, Henri Expert vs.).

5. Bir yandan bu yeni imkânlar arama faaliyeti, bir yandan da Eski Yunan Musikisi tetkiklerindeki aydınlatıcı çalışmaların ilhâmı ile, Eski Yunan makamlarını ihyâ teşebbüsü, bir sekizliyi 24 eşit aralığa bölme temayülü (Alois Hâba, Ferrucio Busoni, Edmond Malherbe, Mayer vs.).

6. "Musique atonale = makamsız musiki" diye isimlendirilen ve hiçbir makam çerçevesine tâbî olmamayı hedef tutan cereyan ki çağdaş Batı Musikisi'nin en kuvvetli teşebbüsü budur (Arnold Schönberg, Anton von Webern, Paul Hindemith, Kurt Weil, Alban Berg, Béla Bartok, İgor Strawinsky, Ricorda Nielsen, Egon Wallesz, H. Eimert, M. Hauser, Darius Milhaud vs. ki, ancak en meşhur isimler sayılmıştır).

7. "Polytonalité, musique polytonale = çok makamlı musiki" cereyanı ki, henüz atonal musiki kadar tarafdarı yoksa da, çok dikkate lâyık bir temayüldür. Polytonalité, aynı anda birden fazla makam duyurmak esasına dayanan bir sistemdir.

8. Bugün Batı Musikisi'nde kullanılan ve bilhassa birçok Rus bestekârına şöhret kazandıran Türk Musikisi makamları kullanma temayülü, mevzuumuzla olan husussî alâkasından dolayı, TÜRK MUSİKİSİ maddesinde geniş şekilde ele alınmıştır.

9. Majör ve Minör'ün tükenmesi neticesinde XX. yüzyılda âdetâ makamı ikinci dereceye atan ritmik eserler de ortaya çıktı. Ritmden ibaret gibi olan parçalar revaç buldu. Bu temayül, elektronik musiki ve uzay musikisi tecrübelerine kadar yol aldı.

10. Bu tükenme hâli (épuiser) bestekârları halk musikisine eskisinden çok fazla eğilmeye de sevk etti. Halk musikisi parçaları modernisé edilip orkestraya tatbik edildi. Bu halk musikisinden medet umma hâli, nağme yapamayan az kabiliyetli bestekârlarda, halk musikisi, hattâ halkça az bilinen klasik musiki parçalarının yağması ve aynen kullanılması derecesinde, yaratıcı san'atı tahrîb eden bir dereceye vardı. Halk musikileri Batı'da bilinmiyen çoksesli musikiye yeni geçmiş ülkelerde bu istismar, son haddini buldu. Bu ülkelerdeki bestekârlar, aslında kendi musikilerini de bilmedikleri için, klasik ve halk musikisi parçalarını, kendi eserleri gibi, musiki dünyasına sunmaya kalkıştılar.

M. ve M.'ün sınırlarının âdetâ sonlarına gelinmesi, daha bir hayli ve çoğu garip tecrübeler yapılmasına sebeb oldu. Meselâ Hauser (1883 - 1962), 12 sesin yarım milyar değişik karmasını kullandı (Sachs, 249). İtalyan - Alman melezi olan Busoni (1886 - 1924), bir yarım sesi ikiye bölerek çeyrek ve üçe bölerek altıda bir ses elde etti (Sachs, 247). Bu çeşit denemeler, ondan önce de yapılmıştı. Çeyrek ses ihtiyacı 1892'de ortaya çıktı. Stein, 1906'da violonsel için çeyrek perdeli parçalar yazdı. Bloch (1880 - 1962), 1923'te çeyrek seslerle piano ve yaylılar beşlisini yazdı. Gene 1927'de Leningrad'da bazı Rus bestekârları, çeyrek (dörtte bir) sesli musikinin öncülüğünü yapmak için bir musiki cemiyeti kurdular. Bu fikrin şampiyonu, Çek Alois Haba oldu. Ondan sonra New York'ta Vişnedradsky ve Hans Baul bu cereyanı tâkib ettiler. Meksikalı Julian Carillo ve başkaları sekizde bir, onaltıda bir sese kadar indiler. Bu çalışmaların hiçbiri tam kök salamadı. Zira çeyrek ses, yani bir tam sesin dörtte biri (2,25 koma) esas alınan bir sistemde sesler, iğrenç denecek derecede mütenâfirdir. Bu sistemle bir takım garabetler yapılabilir, belki tasvirî musikide çok husussî maksatlar için kullanılabilir, fakat normal musiki yapılmasını düşünmek, insanoğlunun eriştiği estetik seviyeyi istihfâf etmek demektir. XIX. yüzyılın son yıllarında büyük musiki âlimi Lavignac, *Musiki Terbiyesi* isimli klasik olmuş eserinde şu fikirleri öne sürüyordu:

"2 yüzyıldan fazla bir zamandan beri büyük dehâlar mütemâdiyen birçok sesi birden çıkaran "yeni polyphonie" yi tekemmül ettirmek için çalıştılar. Bunun için, bu maden kuyusunun tükenmeye yaklaşmış olmasında bir fevkalâdelik yoktur... Bununla beraber, yakında, musiki tarihinin bir çeşit dönüm

noktalarından birine gelineceğe benziyor. Bu dönüm noktasında, san'at, şimdiye kadar birçok yüzyıldan beri tâkîb ettiği yoldan daha ileriye gidemiyecektir. Fakat o noktada durmak da tabiata aykırı olduğu için, bir tekâmül yapmak ve yeni sahalarda kendisine manzarası büsbütün başka yeni bir yol açmak mecburiyetinde kalacaktır... Fakat bu defa oraya girerken, evvelki seyahatlerden kalmış müstemleke istilâ malzemesi mevcut bulunmakla beraber, evvelki bölgelere tatbik edilmemiş ıslah ve imar usulü de mevcut bulunmaktadır... Fazla olarak, yol için lâzım olan erzak tükenmiştir ve bizi açlıkla tehdîd etmektedir. Şimdi, tekrar dağın eteğine çıkmak lâzımdır; orada, bazı çiçekler arayıp toplamak —ki bunlar nağmeler olacaktır— ve şimdilik belki de uzun zaman için uzak olan tepesi bize, geleceğin bulutlarıyle kapalı olan başka bir meçhul dağa tırmanmadan önce, orada, erzakımızı tazelemek lâzım gelecektir... Müstakbel san'atın, bizim kullandığımız makamlardan çok zengin, nağme unsuruna daha müstaid ve buna bağlı olarak tâkıb olunan usulü daha basit eski... makamlara doğru bir rücû yapması, hakikatten uzak gibi görünmez... Aynı fikir, bestekârları, uzun zamandan beri unutulmuş ve armoni'nin müessir san'atıyle süslü eski makamlara doğru çekmelidir ki, bu eski makamlar, şimdi, yenilik gibi gözükecektir. Aynı sebepten, tamamıyle nağmevî olan unsurun, son zamanlarda gerçekten çok ihmâl edilmiş olmasından dolayı, birçok yüzyıllık hukukunu istirdâd etmesi de, tabiî görünmektedir... Yaşayacak olan görecektir. Eğer iyi gayb'den haber veren biri olsaydım, bunun ancak 2 yüzyıl sonra (yani XXI. yüzyıl sonlarında) olabileceğini söylerdim".

Umumiyetle Majör makamların coşkun ve neş'eli, Minör'lerin ise sâkin ve hüzünlü olduğu söylenir. Majör dizisi (T T B T T T B) ve Minör dizisi (T B T T B T T) aralıklarından ibarettir. Minör dizisi, Majör'den elde edilir. Zira Majör'ün son beş aralığı, Minör'ün ilk beş aralığını teşkil eder ve Majör'ün geriye kalan iki aralığı da, Minör'ün sonuna eklenir. Yani kısaca, Majör'ün sonundan iki not atılır ve bunlar, geriye kalan dizinin başına getirilerek Minör elde edilir. Batı Musikisi'nin 24 makamı, Majör dizilerin do perdesinden başlıyanından istihsâl olunur. Bu şekilde Minör de lâ'dan başlamış olur; diğer makamlar, bu ikisinin muhtelif perdelere nakledilmiş şedlerinden ibarettir. Do Majör ile Lâ Minör ana makamları, hiçbir ârıza almazlar. İşte bütün bu tafsilâttan anlaşılacağı üzere, Do Majör ile Lâ Minör, tempérament hariç, Türk Musikisi'ndeki Çârgâh ve Bûselik makamlarından farksızdır (daha bazı malûmât için bk. ÇÂRGÂH ve BÛSELİK).

Bir tam aralığın kıymeti 9 koma olduğu ve yarım ses 4,5 değil 5 koma bulunduğu için, Batı Musikisi'nin tempérament sisteminde aksaklıklar hâsıl olur (her perdenin falsosunun kıymeti için bk. TEMPÉRAMENT). Bu suretle vücude gelen bir sekizlinin 12 perdesinin herbirinden başlamak üzere, 12 Majör ve 12 Minör makam mevcuttur. Tam sesli aralıklardaki diyez ve bemoller için ayrı ayrı iki makam yoktur; ya biri, ya öteki kullanılır. Çünkü bu suretle bazı makamlar daha elde edilmiye çalışılsa, —biraz aşağıda görülecek olan— diyez ve bemol sistemi bozulur; çifte bemol ve çifte diyez kullanmak gibi mahzurlar görülür. Meselâ nazarî olarak fa bemol majör yapmak istesek, donanıma şu ârızaları koymak icab edecektir: si çifte bemol, mi bemol, lâ bemol, re bemol, sol bemol, do bemol, fa bemol. Kezâ nazarî bir fa bemol minör de şöyledir: si çifte bemol, mi çifte bemol, lâ çifte bemol, re çifte bemol, sol bemol, do bemol, fa bemol. Bazı makamlar nazarî olarak da elde edilemez; meselâ lâ diyez majör yapılmak istense, diyez sırası da bozulur. 6 makamın ise, bu türlü kusurlardan ârî oldukları halde, isimleri değişik olmak üzere (yani bemol iken diyez veya diyez iken bemol olarak) aynileri mevcuttur. Bu 6 makam, şunlardır: do bemol majör (si majör), re bemol majör (do diyez majör), sol bemol majör (fa diyez minör), sol diyez minör (lâ bemol minör), lâ diyez minör (si bemol minör), re diyez minör (mı bemol minör).

Batı Musikisi'nde, bir Majör dizinin sekiz derecesi şu isimlerle anılır: tonique (durak), sus - tonique (durak - üstü), médiante (ortalı), sous - dominante (güçlü - altı), dominante (güçlü), susdominante (güçlü - üstü), sensible (yeden), tonique (tiz - durak). Tafsilât için ayrı ayrı bu maddelere bk.

Batı Musikisi'nde 4 türlü Minör makam vardır:

1. Mineur harmonique: lâ, si, do, re, mi, fa, sol diyez, lâ, sol diyez, fa, mi, re, do, si, lâ.

2. Mineur mélodique: lâ, si, do, re, mi, fa diyez, sol diyez, lâ, sol bekar, fa bekar, mi, re, do, si, lâ.

3. Mineur ancien (yedensiz'dir): lâ, si, do, re, mi, fa, sol, lâ, sol, fa, mi, re, do, si, lâ.

4. Mineur oriental: lâ, si, do, re diyez, mi, fa, sol diyez, lâ, sol diyez, fa, mi, re diyez, do, si, lâ.

Bahis mevzuu edeceğimiz asıl Minör, birincisidir.

Yukarıda hulâsa edilen sistemin neticesi olarak, kullanılmakta olan 24 makamın donanımında ya yalnız bemol, ya yalnız diyez bulunur (Minör'lerin daima yarım ses yükseltilen yedenleri, donanıma yazılmaz; meselâ lâ minör'ün sol diyezi, si minör'ün lâ diyezi vs. donanımda gösterilmez). Türk Musikisi'nde olduğu gibi diyez - bemol katışık donanımlar, Batı Musikisi'nde yoktur. Diyezler, üstüste sıralanan beşlilerden elde edildikleri için daima beşli aralığı ile şu sırayı tâkıb ederler: fa, do, sol, re, lâ, mi, si. Bemoller, bunların çevrilmiş şekillerinden elde edildikleri için, daima dörtlü aralıklarla şöyle sıralanırlar: si, mi, lâ, re, sol, do, fa. Donanımlarda, diyez ve bemoller bu sıra ile —yani hiç atlanmadan— gelirler; meselâ 4 diyezli bir donanımda, diyezler mutlaka fa, do, sol, re olup, başka bir ses araya giremez. Aşağıda çeşitli dillerdeki isimleriyle gösterilen Majör ve Minör makamların sayısı 15'erden 30'dur. Aslında bunların 3'erinden 6'sı —eşleri bulunduğundan— kullanılmazlar ve geriye Batı Musikisi'nin 24 makamı kalır. Bir de işaret etmek icab eder ki, bu maddede kullanılan "makam" sözü, umumiyetle bir diziyi ifade eder. Zira gerçekte Batı Musikisi'nde 24 değil, sadece 2 makam mevcuttur (bk. MAKAM). Aşağıdaki cetvelde verilen isimler sırasıyle Türkçe, İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, İngilizce, Almanca'dır:

7 diyez alanlar: do diyez majör, do diesis maggiore, do sostenido mayor, ut dièse majeur, C sharp major, Gis dur; lâ diyez minör, la diesis minore, la sostenido menor, la dièse mineur, A sharp minor, Ais moll. — 6 diyez alanlar: fa diyez majör, fa diesis maggiore, fa sostenido mayor, fa dièse majeur, F sharp major, Fis dur; re diyez minör, re diesis minore, re sostenido menor, ré dièse mineur, D sharp minor, Dis moll. — 5 diyez alanlar: si majör, si maggiore, si mayor, si majeur, B major, H dur; sol diyez minör, sol diesis minore, sol sostenido menor, sol dièse mineur, G sharp minor, Gis moll. — 4 diyez alanlar: mi majör, mi maggiore, mi mayor, mi majeur, E major, E dur; do diyez minör, do diesis minore, do sostenido menor, ut dièse mineur, C sharp minor, Cis moll. — 3 diyez alanlar: lâ majör, la maggiore, la mayor, la majeur, A major, A dur; fa diyez minör, fa diesis minore, fa sostenido menor,

fa dièse mineur, F sharp minor, Fis moll. — 2 diyez alanlar: re majör, re maggiore, re mayor, ré majeur, D major, H mol. — 1 diyez alanlar: sol majör, sol maggiore, sol mayor, sol majeur, G major, G dur; mi minör, mi minore, mi menor, mi mineur, E minor, E moll. — Donanımı boş olan ana diziler: do majör, do maggiore, do mayor, ut majeur, C major, C dur; lâ minör, la minore, la menor, la mineur, A minor, A moll. — Bir bemol alanlar: fa majör, fa maggiore, fa mayor, fa majeur, F major, F dur; re minör, re minore, re menor, ré mineur, D minor, D moll. — 2 bemol alanlar: si bemol majör, si bemolle maggiore, si bemol mayor, si bémol majeur, B flat major, B dur; sol minör, sol minore, sol menor, sol mineur, G minor, G moll. — 3 bemol alanlar: mi bemol majör, mi bemolle maggiore, mi bemol mayor, mi bémol majeur, E flat major, Es dur; do minör, do minore, do menor, ut mineur, C minor, C moll. — 4 bemol alanlar: lâ bemol majör, la bemolle maggiore, la bemol mayor, la bémol majeur, A flat major, As dur; fa minör, fa minore, fa menor, fa mineur, F minor, F moll. — 5 bemol alanlar: re bemol majör, re bemolle maggiore, re bemol mayor, ré bémol majeur, D flat major, Des dur; si bemol minör, si bemolle minore, si bemol menor, si bémol miner, B flat minor, B moll. — 6 bemol alanlar: sol bemol majör, sol bemolle maggiore, sol bemol mayor, sol bémol majeur, G flat major, Ges dur; mi bemol minör, mi bemolle minore, mi bemol menor, mi bémol mineur, E flat minor, Es moll. — 7 bemol alanlar: de bemol majör, do bemolle maggiore, do bemol mayor, ut bémol majeur, C flat major, Ces dur; lâ bemol minör, la bemolle minore, la bemol menor, la bémol mineur, A flat minor, As moll.

Diyez ve bemollere ait cetvel:

1 diyez: fa diyez; 2 diyez: fa diyez, do diyez; 3 diyez: fa diyez, do diyez, sol diyez; 4 diyez: fa diyez, do diyez, sol diyez, re diyez: 5 diyez: fa diyez, do diyez, sol diyez, re diyez, lâ diyez; 6 diyez: fa diyez, do diyez, sol diyez, re diyez, lâ diyez, mi diyez; 7 diyez: fa diyez, do diyez, sol diyez, re diyez, lâ diyez, mi diyez, si diyez. — 1 bemol: si b; 2 bemol: si b, mi b; 3 bemol: si b, mi b, lâ b; 4 bemol: si b, mi b, lâ b, re b; 5 bemol: si b, mi b, lâ b, re b, sol b; 6 bemol: si b, mi b, lâ b, re b, sol b, do b; 7 bemol: si b, mi b, lâ b, re b, sol, b, do b, fa b. (Y. Ö.)

MAKAK (Fr., İng. macaque), *macaca* cinsinden bir maymun çeşidi. Genellikle Asya'ya mahsus olmakla beraber, Kuzey Afrika ve Cebelitârık'ta da yaşar. M.'lar. ağır, sağlam yapılı hayvanlardır. Başlıca özellikleri, ağız ve burunlarının diğer maymunlara göre uzun oluşu ve butlarının tüysüz olmasıdır. M.'ların kuyruk uzunlukları çok değişiktir. İklim şartlarına uyma kabiliyetleri vardır. Tropik bölgelerde yaşayanları olduğu gibi, dağlarda yaşayanlarına da rastlanır. Asya'da Hindistan ve Seylan'dan Tibet'e, doğuda Çin, Japonya ve Formoza ile Malaya bölgesine kadar olan yerlerde yaşarlar. M.'lar, yaşlı bir erkeğin idâresinde sürü hâlinde dolaşır, tohum, meyve, böcek, kertenkele vs. yiyerek beslenirler.

MAKAM (Ar. "makaam = yer, mevki"), bir durak ile bir güçlü'nün etrafında onlara bağlı olarak bir araya gelmiş seslerin umumî hey'eti. Bu kelime "mode" ve "tonalité" mefhumlarının her ikisini de içine alır, fakat ekseriya "tonalité" karşılığı kullanılır:

1. Kol: Basit makamlardan her biri (şedler, kol değil ün'dür). Batı Musikisi'nde 2 (Majör ve Minör), Türk Musikisi'nde — 2'si Majör ile Minör'ün aynı olmak üzere — 13 kol mevcuttur. İt., İsp., Port. modo, Fr. mode, İng. key, mode, modality, modus, Lat. modus.

2. Ün: Bir basit makamın çeşitli perdelerdeki şedlerinden her biri. Batı Musikisi'nde 24 ün vardır. Türk Musikisi'nde ise, bir makamı pek çok perdeye nakletmek mümkün olduğu için, fazla sayıda ün mevcuttur. İt. tonalita, İsp., Port. tonalidad, Fr. tonalité, İng. tonality, Alm. Tonalitaet.

Türk Musikisi'ndeki mürekkep makamlar ise, basit makamlar ve şedleri veya bunların çeşitli parçalarından yapılmış, âdetâ "geçkili basit makam" manzarası arz ederler ve bunun için bunları ün saymak münasiptir. Bk. MÜREKKEP MAKAM.

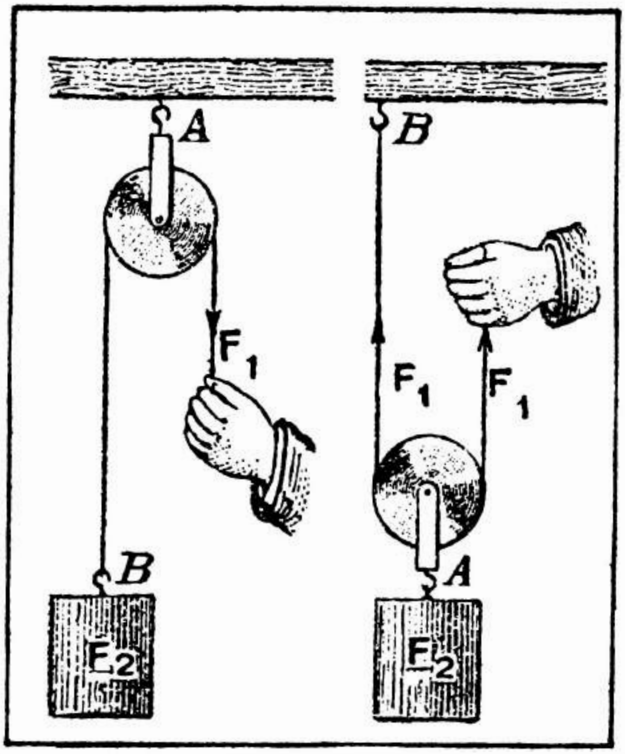
Türk Musikisi'ndeki 13 basit makam ile bunların şedlerinin (bk. ŞED MAKAM) ârızaları —yalnız Bûselik ile şedlerinin yeden ârızaları hâriç— tamamen donanıma yazılır. Mürekkep makamlarda ise, bünyelerinin esas basit makamının donanımını alırlar ve diğer ârızaları, nota içinde gösterilir.

Türk Musikisi'nde bir parçanın makamı, eserin kaldığı makamdır. Batı Musikisi'nde aksidir: yani bir parçanın makamı, eserin ilk kısmının (mouvement) yazıldığı makam sayılır.

Dizi (b. bk.) ile makam'ı karıştırmamak lâzımdır. Aslında, biribirini tâkıb eden bir sekizli dizi'nin bir makam olduğu düşünülebilir. Zira bu dizinin durağı, güçlüsü, yedeni ve diğer rol oynayan bütün sesleri vardır. Elimizde bir makamın tam bir çatısı mevcuttur. Fakat sadece çatısı mevcuttur. Türk Musikisi'nde makam, böyle dizilerin yüzyıllar boyunca kullanılış hususiyetleri, belirgin zevkleri ile teşekkül etmiştir. Batı Musikisi'nden gelme bazı çağdaş bestekârlarımız eserlerinde meselâ Mâhûr dizisini, Hicâzkâr dizisini... kullanmış, fakat Mâhûr ve Hicâzkâr makamlarını... kullanamamışlardır. Çünkü makam, yüzyıllardan süzüle gelmiş belli başlı eserleri tanıdıktan sonra, zevkıne varılacak ve kullanılabilecek bir dizidir. Meselâ Hicâzkâr, Zengûle'li Sûznâk, Arabân, Şedd-i Arabân, Evcârâ, Sûz-i Dil hep Zengûle makamının çeşitli perdelere nakledilmiş şekilleridir. Fakat hepsinin ayrı karakteri vardır. Bu karakter, o makamlar zaman içinde kullanıla kullanıla hâsıl olmuştur. Herbirinde bazı geçkiler yapmak, bazı belirli sahalarda fazla kalmak gibi hususiyetler teşekkül etmiştir. Maamafih, geleceğin bestekârı, bu an'aneyi devam ettirmek mecburiyetinde değildir. Ettirir veya ettirmez. Makamı, dizi şeklinde anlamakta da şüphesiz hürdür. - "Makaam"ın cem'i eski kitaplarda "makaamât" (Ar.) gelir. Türk Musikisi'nde 600 kadar makam kullanılmışsa da bugün, elimizde en az bir örneği bulunanların sayısı 259'dur (22 000 kadar eser). (Y. Ö.)

MAKARA (Fr. poulie; İng. pulley), ip geçirilmesi için kenarına bir oluk açılmış (makaranın boğazı) ve bir dayanağa (çatı) takılmış, ağırlık merkezinden geçen bir eksen etrafında dönebilen, hafif bir tekerlek (veya çark). Ekseni sâbit olan M.'ya "sâbit M." ve ekseni hareketli olana "hareketli M." denir (şekil 1 ve 2).

Sâbit M., sadece, bir kuvvetin doğrultusunu değiştirmek için kullanılır. Şekilde, bir F_2 ağırlığını kaldırmak maksadıyle kullanılan, bir M. ile hâsıl edilen düşey bir F_1 kuvveti gösterilmiştir. Sâbit M., eşit kollu, birinci tip bir kaldıraç gibidir ve mekanik faydası 1, yani yük (F_2) = kuvvet (F_1) dir. Aslında, sürtünmelerle, $F_1 > F_2$ dir. Bir ambarın tavanına tespit edilen böyle bir M. ile, un çuvalları gibi ağır yükler veya bir inşaattaki tuğlalar istenilen yüksekliğe çıkarılabilir. Meka-

Şekil 1 : Sabit makara
Şekil 2 : Hareketli makara

nik fayda sağlanması için, M. sistemleri kullanılır (bk. PALANGA).

Hareketli M.'da, ipin bir ucu bir B noktasına bağlanır. Hareket ettirici kuvvet (F_1), ipin öteki ucunu etkiler. Yük (F_2), M.'nın eksenine uygulanır. Kolaylık için, sicimin elle tutulan ucu sâbit bir M.'dan geçirilebilir ve çekme işlemi aşağı doğru yapılır. Hareketli M., ikinci tipten bir kaldıraç (bk. KALDIRAÇ) gibi çalışır. Mekanik faydası yani yük/kuvvet, $F_2/F_1 = 2$ olur. Hareketli M.'nın G ağırlığı da hesaba katılırsa, $(F_1 + 6)\ F_1 = 2$ olur. Uygulamada, hareketli M.'lar sistemi kullanılır. (E. Erdik)

MAKARENKO, Anton Semënoviç (Belopol'e, Ukrayna 1888 - Moskova 1939), Rus pedagoğu ve yazarı. Tarih öğretmeni olarak çalıştıktan sonra, gençlerin sosyalist prensiplerine göre öğretim görmeleri problemleriyle uğraşmıştır. Gençlere güzel ve doyurucu bir hayat idealini aşılamaya çalışmıştır. M., yazar olarak da tanınmıştır. Eserleri: *Pedagogiçeskaya poêma* (Öğretim şiiri) [1933]; *Flagi na başnyah* (Bayraklar k u l e l e r i n üzerinde) [1937]. (V. Örs)

A. S. MAKARENKO

MAKARİOS III.,asıl adı : **Mikhail Khristodhulos Muskos** (doğ. Pano Panagia, Baf 1913), Kıbrıs'lı din adamı. 1946'da papaz olmuş, 1946 - 1948 yıllarında Boston'da okumuştur. 1948'de Kition (Larnaka) piskoposu olmuştur. Ekim 1950'de başpiskopos ve Kıbrıs ethnarkhos (millet önderi)'u seçildikten sonra, halkı İngilizlere karşı pasif direnmeye çağırmıştır. 1950'de Kıbrıslı Rumlar arasında düzenlediği bir plebisit sonunda Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı yolunda karar almıştır. Bk. ENOSİS. 1956'da İngilizler tarafından S e y c h e l l e s (Hind Okyanusu) adalarına sürülmüştür. 1957'de serbest bırakılmış, 1958'de İngilizlerin Kıbrıs planını reddetmiştir. 1959'da Kıbrıs'ın bağımsızlığı ilân edilince, Aralık 1959'da Kıbrıs cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Temmuz 1974'te çıkan ayaklanma ve kendisini öldürmek için girişilen teşebbüsten sonra Kıbrıs'tan kaçmışsa da, Kıbrıs cumhurbaşkanlığından istifa etmediğini bildirmiş, adaya dönmüştür. M.'un tutumu yalnız Kıbrıs'lı Türkler arasında sert bir tepki uyandırmakla kalmamış, Kıbrıs Rumları arasında da büyük memnuniyetsizlik yaratmıştır. (V. Örs)

MAKARİOS III.

MAKARNA (İt. dövmek, ezmek anlamında *maccare'*-den maccheroni, Fr. macaroni), glutenli buğdaydan yapılan bir besin maddesi. Menşei İtalya sayılır ve İtalyanlar'ın millî besin maddesi kabûl edilir. Ancak, Çinliler'in M. Ö. 5000 yıllarında M. mâmulleri kullandığı da tespit edilmiştir.

M., Güney Avrupa, Cezâyir ve başka sıcak bölgelerde yetiştirilen, gluten ve başka azotlu maddeler bakımından zengin sert buğdaydan elde edilen irmikten yapılır. Yapılış biçimine göre, *düdük, çubuk, fiyong, şehriye* v. s. gibi çeşitli isimler alır. Evlerde yapılan *erişte* de undan yapılan bir çeşit M.'dır; buna kesme M. da denir.

İrmik, kaynar suyla karıştırılarak özel makinelerde, tok bir hamur hâline gelinceye kadar yoğurulur. Sonra çeşitli silindirlerin arasından geçirilerek, hamurun tam mütecanis bir hâl alması sağlanır. Daha sonra etrafında buhar dolaşan silindirlere doldurulur. Bu silindirlerin dibinde, üzeri, yapılacak M.'nın cinsine göre delikli diskler vardır. M. hamuru, büyük bir basınç altında disklerdeki deliklerden geçmeye zorlanır, böylece verilen şekli alarak öbür taraftan çıkar. Sonra gerekli uzunluklarda kesilir. Deliklerin ortasında çelik iğneler yerleştirilirse, içi oyuk (düdük) M. meydana gelir. M. mâmulleri, pişirilmeden kurutulur. M. çok uzun zaman, bozulmadan dayanır. (O. Y.)

MAKARNA EDEBİYAT : bk. MAKARONİK EDEBİYAT.

MAKARONİK EDEBİYAT (Fr. Macaronique; İt. Maccheronico), Tifi Odasi'nin "Macaronea" adlı şiirinden, esas itibarıyle İtalya'da uydurulmuş olup, Latince ve İtalyanca kelimeleri birbirine karıştıran kaba, alaylı bir şiir türü. Sonradan bu tür edebiyat, başka ülkelerde de taklid edilince şâir veya yazarın kendi dilini Latince ile karıştırarak yazdığı alaylı eserlere de bu ad verilmiştir. M. E.'ın başlıca İtalyan temsilcileri, bu türü "Macaronea" şiiri ile adlandıran Padova'lı şâir Tifi Odasi'nin aş. yu. 1490'da çıkan bu eserinden sonra, Cremona'lı Matteo Fassa, Mantova'lı Bassona ve Asti'li G. G. Alione olmuştur. Lâkin bu türe en mükemmel şeklini veren İtalyan yazarı Mantova'lı Teofilo Folengo (1496 - 1544) olmuştur. Fo-

lengo, Merlin Cocai takma adı altında bu türün şâheseri sayılan *Baldus* (erkek adı) [1517] adlı alaylı destandır. Folengo'nun yine bu türe âit öbür eserleri şunlardır: *La Moschaea* (Sineklerin karıncalarla harbi); *La Zanitonella* (Zanina adlı köylü kızının adından) [1521]. Fransa'da Rabelais, *Gargantua* (ad) romanının bazı pasajlarında Folengo'yu, taklid etmiştir. Bundan başka, Molière de *Malade imaginaire* (Hayalî hasta) oyununun sonunda Folengo'yu tâkib etmiştir. Almanya, İngiltere ve İspanya'da da Folengo'nun edebî baskısı göze çarpar.

MAKAROV, Stepan Ossipoviç (Kiev 1849 - Port-Arthur civarı 1904), Rus amirali. 1872'de Deniz Bakanlığının hizmetine girmiş, teknik araştırmaları ve fennî keşifleriyle ün almıştır. Rus - Türk harbinde, "Konstantin" gemisine kumanda etmiştir (1877 - 1878). Burada ilk defa olarak torpil atan karakol gemilerini, ilk olarak Osmanlı donanmasına karşı kullanmıştır. 1894'te deniz topçuluğu müfettişi, daha sonra, Kronstadt deniz valisi olmuş, Rus-Japon harbinin başında Pasifik filosu kumandanlığına getirilmiştir. Bir Japon maynına çarparak "Petropavlovsk" zırhlısında ölmüştür. İlk buzkıran gemisini, M. yapmıştır. *The Yermak ice breaker* (Yermak buzkıranı) [1901] adlı bir eser yazmıştır.

MAKASSAR (Coğ.), İndonezya'da şehir. Seleb (İng. Celebes, Fr. Célébes) adasının güney-batı kıyısında bulunur. Nüfusu: 384 200 (1961). İyi işlenen topraklar içinde bulunan M., Malaya takımadalarının doğusundaki en büyük şehirdir. Tekstil endüstrisine ve kâğıt fabrikalarına sahiptir. M. limanı yolu ile, nebatî yağlar ve kopra ihraç edilir. Şehrin, Mandai'de bir hava meydanı da vardır.

XVI. yüzyılda şehir, Gowa devletinin başşehri idi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu devlet güneye doğru genişleyerek Flores, Sumba ve Sumbava adalarını içine almıştır. M.'lılar XVII. yüzyıldan beri Müslümandırlar. Portekizliler XVI. yüzyılda, İngilizler de 1613'te M.'da ticaret üsleri kurmuşlardır. Şehir, 1667'de Holandalılar tarafından fethine kadar, bağımsız kalmıştır.

MAKEDON DİLİ, Büyük İskender'in ana diline verilen ad. Eskiden, Balkan yarımadasında konuşulmuş olan bu dilin, Thrakia'da yaşayan Thrak'lar (b. bk.)'ın diline benzediği anlaşılıyor. M. D.'nden yalnız birtakım kişi ve yer adları kalmıştır.

Eski M. D. ile Güney Slav dillerinin bir kolu olan Makedonca arasında bir bağ kurulamaz. Bk. MAKEDONYA İSLAVCASI. (H. Eren)

MAKEDONYA, Balkan yarımadasında, bugün Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya arasında paylaşılmış, tarihî bir bölge. M. milletinin M. Ö. aş. yu. XI. yüzyılda teşekkül ettiği sanılır. Yunanlılar M.'lılara "barbar" yani yabancı gözü ile bakarlardı. M. Ö. VI. yüzyılda birleşen ve klasik Yunanistan'ın çağdaşı olan M. krallığı, Homeros Yunanistan'ı Krallıklarının arkaik yapısını hâlâ muhafaza ediyordu. Her şeyden önce askerî önder olan kral, ülkeyi bir arkadaşlar konseyinin yardımıyle idare ederdi. Bunlar hetairoi adını taşırlardı. İranlılara karşı kendilerine Yunanlı süsünü vermekten çekinen M.'lılar, Yunanlılara karşı daima bu milletten olduklarını öne sürmüşlerdir: I. Aleksandros (İskender; 498 - 454) ancak Yunanlıların katılabildikleri Olimpik oyunlara girmek hakkını elde etmiştir. Aynı kral Peloponnesos'un Atina'ya karşı olan harbine aktif olarak katılmıştır. Kral ölünce, M., geçici olarak dört oğlu arasında bölünmüştür. Bunların biri olan II. Perdikkas, milletini kendi etrafında tekrar birleştirmiştir. Arkhelaos (413 - 399) ordusunu güçlendirmiş ve ülkesinin Yunanlılaşması, şehirlerin kurulması için çalışmıştır. Pella'yı başşehir yapmıştır. Arkhelaos'un ölümünde karışıklıklar kopmuştur. III. Amyntas (389 - 369) ülkesini ancak Yunanlıların yardımıyle tekrar eline geçirmiştir. II. Philippos (356 - 336) Phalanks adını taşıyan ve sıkı sıralar hâlinde ağır piyade teşkilâtını kurmakla, M.'lılara çok güçlü bir ordu vermiştir. Bununla İllyrialıları yenmiş, Paionia'yı zapt etmiş ve Pangaion dağının altın ocaklarını eline geçirmiştir. Çok geçmeden bu hükümdarın genişleme hırsı, Atinalıların düşmanlığını üzerine çekmiştir. Tesalya'yı ve Khalkidike yarımadasını zapt edince, bütün Yunanistan ve Atina onun önünde titremiştir. 338'de Philippos Theba'lılarla Atinalıları Khairoeia savaşında yenmiş ve böylece bütün Yunanistan'a hâkim olmuştur. Philippos'un bütün yaptıkları, oğlu Büyük İskender'in olağanüstü askerî başarılarını hazırlamıştır.

II. İskender (Büyük İ.), Yunanlıları bir ayaklanmadan dolayı cezalandırdıktan sonra (335), Yunanistan ve M.'nın idaresini Antipatros'a bırakmış ve kendisini İran'a karşı yönelen büyük seferine vermiştir. Antipatros öldükten sonra (319), İskender'in çeşitli generalleri (Antigonos, Monophthalmos, Demetrios, Poliorketes, Kassandros, Lysimakhos) kral unvanını almışlar, Antigonos Gonatas da Antagonid'ler hânedânını kurmağa muvaffak olmuştur. 276 - 168 yıllarında M.'ya hâkim olan bu krallar, Yunanistan'a karşı tahakküm politikasını sürdürmüş, burada garnizonlar kurmuş, M.'lıların ilişkilerini koruyan tiranları empoze etmiştir. V. Philippos (221 - 179) Hannibal ile ittifak etmiş ve bu sebepten Romalıların birinci müdahalelerine sebep olmuştur. Romalıların yaptıkları üç harp (216 - 205; 200 - 196; 172 - 168) kralın ve oğlu Perseus (179 - 168)'un direnmesine son vermiştir. Roma eyâleti hâline gelen M.'dan, Via Egnatia yolu geçer. Bu yolun güzergâhını bir sıra askerî sömürgeler teşkil eder.

Bizans devrinde, imparatorluk M.'yı güçlükle elinde tutmuştur. Ülke İslavlar tarafından istilâ edilmiş ve M. S. IX - X. yüzyıllarda Bulgarlar buraya yerleşmiştir. Toprak aramak için harekete geçmiş birtakım milletler, burada toplanmıştır. İstanbul Haçlılar tarafından ele geçirilince (1204), kısa ömürlü bir Thessalonike (Selânik) krallığı, bundan sonra da bir Thessalonike imparatorluğu kurulmuştur (1224 - 1246). Türkler 1371'den itibaren M.'ya yerleşmişlerdir. Osmanlı idâresi yalnız halktan vergi almakla yetinmiş, ona tahakküm etmemiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar M.'yı işletmişlerdir. M.'da hüküm süren ve terorist bir teşkilât olan Komitacılar Bulgar'dır. Onlarla Osmanlı idâresi arasındaki çarpışmalar iki Balkan harbine (1912 - 1913) yol açmış ve M.'nın 1913 Bükreş andlaşmasıyle bölünmesine sebep olmuştur. Bu andlaşma, bazı kısa süreli veya önemli olaylara rağmen (1919 Neuilly andlaşması Yugoslavya'ya toprak kazançları sağlamış; Bulgarlar da 1944 - 1947 yıllarında bütün M.'yı işgal altında tutmuşlardır) hâlâ süregelmektedir.

M. Seferi : I. Dünya Savaşı'nda, 1915 - 1918 yıllarında müttefik (Fransız, İngiliz, Yunanlı, İtalyan ve Sırp) kuvvetlerinin Avusturyalı, Alman ve Bulgarlara karşı giriştikleri savaşa verilen ad. Müttefiklerin zaferiyle sona ermiştir (Eylül-Ekim 1918).

M. (Yun. makedhonia) adı, Yunanistan'ın kuzeyindeki bölgeye verilir. Nüfusu: 1 890 700 (1966). Başkenti: Thessalinike (Selânik). M., (Yugoslavca: Makedonija) adını Yugoslav federasyonu'nun cumhuriyetlerinden biri taşır. Nüfusu 1 406 000 (1966). Başşehri Skoplje (Üsküp)'dir. (V. Örs)

MAKEDONYA İSLAVCASI, Makedonya'da konuşulan İslav diline verilen ad. Bu dil, II. Dünya Savaşı'nda (1944), Makedonya Halk Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine yazı dili olarak düzenlenmiş ve büyük bir gelişme göstermiştir. Makedonca (Makedonski) adıyle anılan ve Orta Makedonya lehçesine dayanan bu dil, dağınık Makedonya lehçelerini birleştirmiştir. M. İ.'nda hem Bulgar, hem Sırp özellikleri göze çarpar. Bu bakımdan Makedoncanın durumu Slavistler arasında uzun tartışmalara yol açmıştır. Bk. SLAV DİLLERİ. (H. Eren)

MAKEDONYA MESELESİ, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'ndaki egemenliğine son vermek üzere Büyük Devletler ve onların uydularınca biri biri ardınca çıkarılan ve birinden sonuç alınınca diğeri yaratılan, siyasî anlaşmazlıkların sonuncusu (Sırbistan, Yunanistan, Karadağ, Bulgaristan, Bosna - Hersek meseleleri v.b. gibi). M. M., genellikle, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesini ve sömürgeleştirilmesini hedef alan Şark Meselesi'nin bir bölümüdür. Bir coğrafî terim olarak çok gerilerde kalmış ve Helenistik Çağ'a âit bulunan Makedonya adı, Roma'lıların fethi ile ortadan kalkmışsa da, Osmanlı hâkimiyetini ve Türkleri Avrupa kıtasından çıkarmak üzere, 1878 Berlin Kongresi sonunda Bulgaristan, Bosna - Hersek ve Karadağ meseleleri Hıristiyan Avrupa'nın emellerine göre halledildikten sonra, ortaya atılmağa başlanmıştır. Konu ile doğrudan doğruya ilgili olarak, Osmanlı Devleti karşısında, Yunanistan ve Sırbistan kırallıkları ile Bulgaristan Prensliği, dolaylı olarak Romanya krallığı bulunmakta; fakat bu küçük devletlerin gerisinde Avrupa'nın büyük devletleri, Şark Meselesi ile ilgili politikalarının bir gereği olan, M. M.'ni körüklemekte ve baskı unsuru olarak faaliyet göstermekte idiler. Makedonya terimi, Osmanlı mülkî teşkilâtında hiçbir zaman kullanılmamış olduğu ve Eski Çağ Makedonyası ile bu topraklar üzerinde emel güdenlerin bir ilişkileri olmadığı için, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi projelerinden biri olan M. M.'nde bölgenin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini kimse bilmemekte; taraftardan her biri, bunu kendi çıkarlarına göre yorumlamakta idi. Bu tartışmalar, işin sonunda, şu gerçeğe yöneldi: Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinin, XX. yüzyıl başındaki sınırları ile, Makedonya'yı teşkil ettiği kabûl edilmeğe başlandı. Bunun yanında, etnik yapı yine başlıca tartışma unsurlarından biri oldu. Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın tespit ettiğine göre, bu bölgede 1 508 507 Müslüman, 896 497 Bulgar, 307 000 Rum, 100 717 Sırp, 99 000 Ulah yaşamakta idi. Böylece Müslüman nüfus çoğunluğu teşkil ederken, iddiacı taraflar Müslümanlar'ın içinde Arnavut, Çerkes ve Pomakların da bulunduğunu, Türklerin ise, azınlıkta olduktarını ileri sürmekte idiler.

M. M.'nin başlangıç noktası olarak, 1876 İstanbul Konferansı kabûl olunabilir. Bu konferansta, Makedonya terimi kullanılmaksızın, Büyük Devletler, Rumeli vilâyetleri için hazırladıkları bir ıslâhat projesini kabûl ettirmek istemişlerdi. Ruslar, Ayastefanos (Yeşilköy) Andlaşması'nda, bu ıslâhat konusunu galip devlet olarak dikte ettirdiler. Nihayet, Berlin Kongresi'nin 23. maddesinde, Elviye-i Selâse'deki ıslâhatın Büyük Devletler'in kontrolü altında yapılması öngörülmüş oldu. Böylece, M. M.'nin politik ortamı ve Avrupa devletlerinin konuya müdahele imkânları sağlanmış oldu. Bunun yanında, meseleyi fiilî hale getiren tarafların başında, Bulgaristan Prensliği bulunuyordu. Daha 1870'de bağımsız Bulgar kilisesinin kurulması ile Makedonya üzerinde Rum kilisesine karşı bir mücadele açılmış ve gelecekteki Büyük Bulgaristan projesinin gerçekleşmesi için, bölgede yaşayan Ortadoks Hıristiyanlar'ın üç kilise arasında (Rum, Bulgar ve Sırp) paylaşılması yolunda amansız bir mücadeleye girişilmişti. Bulgaristan Prensliği kurulduktan, hele Bulgarlar Doğu Rumeli Eyâleti'ni işgal ettikten ve Sırpları da yenilgiye uğrattıktan sonra, M. M. daha çok önem kazanmış oldu. Bu konu, artık, milliyet unsuru ile desteklenen siyasî bir mesele hâline geldi. 1890'da ilk defa Sofya'da kurulan Makedonya Komitesi, üç yönlü bir çalışmaya girişti. Bulgar papaz ve öğretmenleri ile halkı aydınlatmak, komitecilerle (baskın, soygun ve yağmacılık yolu ile) konuya yabancı devletlerin müdahelesini sağlayacak ortamı hazırlamak, yayın yolu ile de Hıristiyan Avrupa'nın halk efkârını ve politikacılarını tahrik etmek tarzındaki gayretlerinde bu komite, bütün şubeleri ile birlikte, başarılı oldu. Bulgaristan'ın bu tahriklerine karşı, Sırbistan ve Yunanistan da aynı metodla konuya girdiler.

Böylece M. M., Avrupa barışını tehdit eden, siyasî konulardan biri hâline geldi. Osmanlı Devleti, 1880 ve 1902 ıslâhat fermanları ile, gittikçe şiddetlenen ihtirasları bastırmak ve devletlerarası çekişmelerle egemenliğini sürdürmekten öte bir politika ve güç gösteremedi. Bunun sonunda ise, Büyük Devletler müdahele ettiler. 1897'de, Rusya ve Avusturya anlaşarak güneyde Yanya, kuzeyde İşkodra gölleri arasında kalan bölgede kurulacak bir Arnavutluk Prensliği dışındaki toprakları, üç Balkan devleti arasında taksimi öngördüler. Ancak, bu projenin uygulama zamanı gelmemişti. 1899'da Bulgarların ileri sürdükleri Muhtar Makedonya Eyâleti teklifini ise, ilk önce, Sırbistan ve Yunanistan red etmişti. 1903'te Rusya ve Avusturya'nın ortaklaşa verdikleri memorandumla, M. M. yeni bir gelişme safhasına girdi. İstanbul hükûmetince tayin edilecek bir müfettişin yönetiminde ve Büyük Devletler'in kontrolü altında ıslâhatın devam ettirilmesi prensibi, Bulgarlar tarafından şiddetle red edildi. 1903 kararları Makedonya'da, bir isyan havası yaratacak kadar, şiddetli tepkilere yol açtı. Manastır'daki Perister dağında üslenen komiteciler, bölgenin her tarafında geniş karışıklıklara sebep oldular. Islâhat projelerini 1904, 1905 tedbirleri izledi ise de, Bâb-ı Âlî hemen hemen bütün yetkilerini (malî, askerî, inzibatî ve idarî), Avrupa devletlerinin kontrolüne bıraktı. Bunlar da tarafların asıl maksatlarına cevap vermediğinden, M. M. hallolunamadı. 1908'den sonra, Meşrutiyet yönetiminde, İttihad ve Terakki iktidârı, konuyu etnik bakımdan etkileyecek olan "Makedonya'yı Türkleştirme" politikasını izlemeye başlayınca, iş iyice karıştı. Bu, Müslüman Arnavudların da Hıristiyan soydaşları ile birlikte millî ve müstakil bir Arnavutluk kurma hevesine kapılmalarına ve Osmanlı Devleti'ne sırt çevirmelerine yol açtı. Neticede, Balkan Harbi'nin başlıca sebebi olan M. M., bu harbin getirdiği sonuçlarla, Türk tarihi bakımından kapanmış oldu ise de; bölgeyi paylaşan Balkan devletleri arasında gizli veya açık bir husumet unsuru olarak kaldı. Bk. BALKAN HARBİ, ELVİYE-İ SELÂSE, KOSOVA, SELÂNİK, MANASTIR, ABDÜLHAMİD II., HÜSEYİN HİLMİ PAŞA. (İ. Parmaksızoğlu)

MAKEDONYA RUMENCESİ, Rumen dilinin Makedonya'da kullanılan koluna verilen ad. Bu kola Aromân veya Tsintsar adı da verilir. M. R., Yunanistan - Arnavutluk sınırında, Manastır'da, Tesalya ve Arnavutluk'ta konuşulur. Yugoslavya - Yunanistan sınırında, Meglen ırmağı vâdîsinde konuşulan Megler Rumencesi de M. R.'ne bağlı bir koldur.

M. R.'nde Rumen dilinin birçok eski ses ve yapı özellikleri saklanmıştır. Bu bakımdan bu kol, Rumencenin tarihinde önemli bir yer tutar. Bk. RUMEN DİLİ. (H. Eren)

MAKİ (Fr. *maquis*), Akdeniz iklimi bitki topluluğu; içinde kısa ve orta boydan defne, kocayemiş, süpürge çalısı, taşmeşesi, bodur, ardıç gibi bitkilerin bulunduğu özel bir çalılık. Bu bitki örtüsü, Akdeniz'in bütün çevresinde bulunur. M.'ler denizin dağlık kıyılarında 400 - 500 m kadar yukarılarında bulunur; bunlardan sonra ise ormanlar başlar. Bunlar, ılık kışlara, sıcak ve kurak yazlara uymuş bitkilerdir. Kışların sert olmayışı, bu bölgelerde yapraklarını dökmeden devamlı yeşil duran bitkilerin yetişmesine sebeb olmuş, aynı zamanda yaz mevsiminin de kuraklığına dayanıklıdırlar. Bu şartlara uymak için yaprakları kalınlaşarak, yüzleri meşin gibi olmuş, sert ve keçe gibi bir özellik kazanmış veya üzerleri tüylerle örtülmüştür.

MAKİGİLLER (*Lemuridae*), omurgalı hayvanlardan memeliler (*Mammalia*) sınıfının maymunlar (*Primates*) takımının makimsiler (*Lemuroidea*) alt takımına giren familyası. Kuyrukları ve vücutları uzun olup iri bir sincabı andırır. Yumuşak tüylü, iri gözlü gece hayvanlarıdır; ormanlarda büyük ağaçların üzerinde yaşarlar.

Mongos makisi, Madakaskar'ın her tarafında ve Mayot adasında bulunur.

Cüce maki (*microcebus marinus*), kedi makisi (*Lemur catta*), vari (*L. variegatus*), akumba (*L. macaco*), mangos (*L. mongos*) tanınan türlerindendir.

MAKİMSİLER (*Lemuroidea*), omurgalı hayvanlardan memeliler (*Mauaba*) Maymunlar (*Primates*) takımının bir alt takımı. Görünüş ve yaşayışları bakımından maymuna benzerler; gece hayvanlarıdır. Başları, yırtıcı hayvanlarınki gibidir. Gözleri iri, çok iyi gelişmiştir. Tüyleri yumuşaktır. Çoğunlukla kuyrukları uzun ve tüylüdür. Ağız, burun kısmı uzun ve kıllı, alt kesici dişleri öne doğru eğik, başparmağı diğer parmakları ile karşılaşabilir, yalnız işaret parmağı çengelli, diğer tırnakları yassıdır. Ağaçlara iyi tırmanırlar, ancak çok tenbeldirler; genellikle Madaskar'ın sık ormanlarında yaşamalarına rağmen Afrika ve Asya'da da bulunurlar. Meyve, böcek ve küçük kuşlarla beslenir, daha çok gece avlanırlar.

Makigiller (*Lemuridae*), uzunparmaklıgiller (*Daubentoniidae*), galagogiller (*galaginidae*), lórigiller (*Nycticebidae*), indnigiller (*İndrisidae*) familyalarını içine alır.

MAKİNA veya MAKİNE (Yun. mekhos), basit bir işletme ile belli bir işi kendi kendine, düzgün ve bir örnekte yapacak biçimde düzenlenmiş âlet (dikiş M.'si, kıyma M.'si, harman M.'si). Bir âlet veya bir taşıtın, hareketini sağlayan mekanizma (saat M.'si, gramafon M.'si, vapur M.'si gibi.) Basit M.'ler (kaldıraç, makara) ve bunlardan türeyenler, insan ve hayvanların kas enerjisini verimli bir şekilde kullanmayı sağlamışlardır.

Makinelerde verim: M.'de mekanik verim tayininin özel bir önemi vardır. Bu verim, M. tarafından yapılan işin, makinenin aldığı enerjiye oranı olarak tanımlanır.

Enerjiyi alıp onu ısı hâline çeviren, böylece yararsız hâle getiren pasif dirençleri tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmadığından, verim dâimâ birden küçüktür. Pasif dirençler doğuran sebebler arasında, hareket hâlindeki çeşitli kısımlar arasında sürtünme vardır. Bu cins enerjiyi başka bir cins enerjiye çeviren M.'lerde de (buhar M.'leri, motorlar) verim yine birden küçük olur.

Verimin bilinmesi, M.'lerin çalışması için gerekli enerji miktarının hesaplanmasını sağlar; ayrıca ekonomik bakımdan, verilen bu işin yapılması, gerekli enerjinin maliyetinin tesbitine de imkân verir.

Makinelerin yapımı: Belirli bir iş için bir M.'nin tasarlanması ve yapımı, çeşitli parçaların hareketinin kinematik niteliklerine olduğu gibi M.'nin çeşitli fazlarında (hareket etme, rejim hareketi ve durdurma) uğrayacağı etkilere de sıkı sıkıya bağlıdır. Bir M.'nin bir parçasına tesir eden kuvvetler, hem ona dışardan uygulanan kuvvetlere, hem de o parçanın kendisinin ve ona bağlı olan parçaların eylemsizliklerine bağlıdır.

Her M. parçası, biçimine, boyutlarına ve yapıldığı malzemeye bağlı olan bir maksimum yükten sonra parçalanır; bu yüke parçalanma yükü denir.

M.'ler yapılırken çeşitli parçalarının uğrayabilecekleri en büyük zorlanmaların, parçalanma yükünün oldukça altında bulunmasına dikkat edilir. M.'lerin tehlikesiz olarak karşı koyabileceği yüke emniyet yükü denir.

Bir M.'nin yapımında malzemelerin, gerek mekanik (sertlik, esneklik v.b.) gerekse başka nitelikler bakımından elverişli olması çok önemlidir.

En büyük kuvvetler, ivmelere maruz parçalar ile üzerlerine yüklenen dirençlerde ânî değişmeler meydana getirir. Bu yüzden M.'lerin yapımında, verilen bir parça üzerindeki ânî yük değişimlerini hafifletecek, ayarlayıcı mekanizma bulunur.

Motorlar (Motris M.'ler): Değişik şekillerdeki enerjiyi alarak mekanik enerjiye çevirirler. Doğal enerjiden faydalananlara birinci cinsten motris M.'ler denir (hidrolik, termik v.b.).

Sunî bir enerjiden yararlananlara ise ikinci cinsten motris M.'ler denir (elektrik motorları, sıkıştırılmış hava motorları v.b.).

Operatör makineler: Bir motorla çalıştırılırlar. Mekanik enerjiyi iş hâline getirir. Üzerine yüklenen malzemenin ya şeklini (avadanlıklar), ya potansiyel enerjisini (asansörler, vinçler) yahut kinetik enerjisini (tulumbalar, vantilatörler) değiştirirler.

Jenaratör makineler (üreteçler) : Bunlar da mekanik enerjiyi alarak çeşitli cinsten enerji veren M.'lerdir (elektrik). Motris M.'lerin karşıtıdırlar. Meselâ: bir dinamo bir motorla çalıştırıldığı vakit elektrik enerjisi verir. Buna karşılık dış bir şebekeden gelen bir elektrik akımiyle beslenirse, bir motor gibi çalışıp mekanik enerji verir.

Transformatör makineler: Bu tip M.'ler, aynı cins enerjiyi alıp başka bir cins enerjiye çevirmezler. Bunlar belirli bir enerjiyi, cinsini, niteliklerini değiştirerek naklederler. Bu tip M.'ler arasında, kasnaklı veya dişli çarklarla, belirli bir yönde veya belirli bir hızla dönen bir mildeki mekanik enerjiyi, başka bir yönde ve bazen başka hızda olan bir mile nakleden mekanik transmisyonlar önemlidir. Bunlar arasında bulunan elektrik transformatörleri de belirli niteliklerde elektrik enerjisi alıp, onu başka niteliklere çevirirler.

Elektrik makineleri: Mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çevirenler, elektrik enerjisini mekanik enerjiye çevirenler, elektrik enerjisini başka tipten veya başka nitelikli elektrik enerjisine çeviren M.'lerdir.

Mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren bu M.'ler, sürtünme veya indükleme yoluyla çalışan elektrostatik niteliğini taşır. Bunlar, mekanik enerjiden yararlanarak pozitif ve negatif elektrik yüklerini birbirlerinden ayıran ve böylece büyük potansiyel farklar elde etmeye imkân sağlayan M.'lerdir.

Bugün bu M.'lerin en çok kullanılan tipi de graaf M.'-sidir.

Genellikle, herhangi bir cins enerjiyi elektrik enerjisine çeviren veya aksini yapan her M., bir elektrik M.'sidir. Bu tip M.'lerden volta pilleri, termoelektrik piller ve akümülatörler zikr edilebilir. Elektrik enerjisini mekanik enerjiye, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren ilk elektrik M.'si Barlow Çarkı'dır. Bu çark İngiliz fizikçisi Peter Barlow tarafından 1828' de düşünülerek, yatakları bir akım üreticinin bir kutbuna bağlanmış, yatay bir eksen etrafında dönebilen madenî bir diskten yapılmıştır.

Mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren elektrik M.'leri, Michael Faraday tarafından keşfedilmiş olan elektromagnetik indüksiyon kanunlarına dayanırlar (Bk. FARADAY KANUNU).

Elektrik enerjisini mekanik enerjiye çeviren M.'ler, bir magnetik alanın, içinden, bir akım geçen bir iletken üzerine yaptığı dinamik etkiye dayanırlar. Bu suretle bir sarım arasından o sarımın bir magnetik alan içinde dönmesi hâlinde vereceğinin aynı bir alternatif akım geçirilirse, sarma bir kuvvet çifti tesir ederek onu döndürür. Bu sebeple bir alternatörün endüisine, kendisi alternatör olarak döndüğü vakit, vereceğinin aynı olan bir senkron akım gönderilirse, alternatör bir alternatif akım motoru olur. Bir dinamonun indüklenmiş devresine bir doğru akım gönderildiği vakit bir elektrik motoru olur.

Bugün kullanılmakta olan alternatif akım motorlarının genellikle hepsini kapsayan asenkron alternatif akım motorları ise başka sisteme göre çalışırlar. Bu tip motorların çalışması İtalyan mühendisi Gelileo Ferraris (b. bk.)'in 1885'te bularak 1888'de yayınladığı Ferraris prensibi adiyle anılan döner alan prensibine göredir. Bu motorlarda, ortasından bir mile geçirilmiş bir mıknatıs bu mil etrafında serbestçe döndürülebilir, birbirlerine dik olarak bulunan iki bobinden, birbirlerine göre yarım periyod kadar faz farkı olan iki alternatif akım geçer. Bu akımların meydana getirdiği magnetik alanların kutupsallığı, akımın her değişmesinde farklılık göstereceği için, bobinlere aynı akım gönderildiğinde, bir döner alan meydana getirir ve buraya konan bir mıknatıs döner. Eğer iki bobin yerine, 120'şer derece aralıklı üç bobin kullanılırsa ve üç fazlı akımlar verilirse (trifaze alternatif akım) sonuç farklı olur. Bugün kullanılan trifaze asenkron motorların statorlarında, üçün katı kadar sayıda kutup bulunur.

Elektrik enerjisini başka tipten veya başka nitelikli elektirik enerjisine çeviren M.'ler, bir alternatif akım motoriyle, onunla aynı eksenli bir doğru akım dinamosundan meydana gelen, konvertisör gruplarını içine alır. Bunlar, alternatif akımı doğru akıma çevirmek için kullanılır. Bir alternatif akımı, değişik nitelikteki başka bir alternatif akıma çevirmek için kullanılan konversitörler ile transformatörler (b. bk.) de bu M.'lerden yapılmadır.

Termik makineler: Termik enerjiyi mekanik enerjiye çeviren M.'lerdir. Bunlar iki gruba ayrılırlar: 1. Buhar M.'leri, 2. İçten Yanmalı Motorlar.

Termik M.'lerin çalışması, termodinamik kanunlara ve özellikle mekanik enerji ile ısı arasındaki eşdeğerliliği kuran ve ısının başka bir enerji şekline dönüşme oranını tesbit eden prensibe ve bu dönüşümün kaidelerini ve verimini tesbit eden ikinci prensibe dayanır. İkinci prensip ise, bir sisteme verilen ısının bütünüyle iş hâline dönemiyeceğini gösterir.

Termik verim, M. tarafından iş hâline dönüştürülen ısının makineye verilen toplam ısıya oranıdır. Termik verim daima birden daha küçüktür.

İlk kullanılan termik M.'leri, pistonlu ve alternatif hareketli buhar M.'leri olmuştur. Biyel ve manivelanın uygulanması bu M.'lerde gidip gelme hareketini dönme hareketine çevirmiştir.

Bu tip M.'lerde akışkan çevrimini şöyle yapar: 1. Bir tulumba sabit sıcaklık ve hacimde suyu sıkıştırarak kondansörden kazana geçirir; 2. Su, kazanda sabit basınç ve hacimde kaynama derecesine kadar ısıtılır; 3. Su, sabit basınç ve sıcaklıkta buharlaşır; 4. Buhar, silindir içinde, ısı alış - verişi olmaksızın, genişleyerek pistonu iter; 5. Buhar, ilk hâle dönünceye kadar, sabit basınç ve sıcaklıkta yoğunlaşır.

Bu çevirim buhar türbinleri için de geçerli olup, ancak pistonlu M.'lerde buharın iş enerjisi mekanik işe doğrudan doğruya çevrildiği halde, türbinde buharın potansiyel enerjisi kinetik enerjiye, kinetik enerji de mekanik iş hâline dönüşür.

İçten yanmalı motorların çalışma şekli çok daha farklıdır. Bu tip termik M.'lerde, yanmış gazlar hareketli parçalar üzerine doğrudan doğruya tesir ederek onları harekete geçirir. İçten yanmalı motorlar da, alternatif hareketli motorlar ve türbinli motorlar olarak ayrılırlar. Döner pistonlu M.'ler ile serbest pistonlu M.'ler bunlar arasındadır.

MAKİNALI TÜFEK (Mitralyöz), tetiğine basılınca aralıksız kurşun atan bir çeşit ağır tüfek. Çalışma şekli, modern otomatik silâhlarınkinden çok değişik olmakla beraber, XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar yapılmış olan bu şekildeki ve buna benzer diğer silâhlar, M. T.'lerin ilk örnekleri sayılabilir. Yan yana dizili küçük çaplı namluları taşıyan dört tekerlekli arabalar da M. T.'lerin en eski şekli olarak nitelenebilir.

M. T.'ler 20 mm den küçük çaplı mermileri atabilirler. Ayrıca, ağır ve hafif M. T.'ler olarak da ikiye ayrılır.

Ağır M. T.'ler: 1860'da madenî fişeklerin kullanılması ile Amerikalı Gatling, fişek atan ve birbirlerine paralel namluları bulunan sâbit bir mekanizma üzerinde hareket edebilen bir top yapmıştır. 1870'te yapılan Reffye makinelisi, her biri 13 mm lik 25 adet namluları ile 1800 m uzaklığa dakikada 150 mermi atabiliyordu. Ancak, Reffye makinelisi çok ağır (800 kg) olduğundan pek kullanılışlı değildir. Tek namlulu otomatik silahı ise 1883'te Amerikalı mühendis Maxim İngiltere'de yapmış; bu silâh, 1898'de İsviçre, 1902'de Almanya tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. 1905'de Rus - Japon savaşında bu silâhın çok etkili olduğu anlaşılmıştır.

Bu sıralarda Fransa'da Puteaux, Saint Etienne ve Hotchkiss, İngiltere'de Vickers, sonra Lewis; Avusturya'da Skoda modeli ağır M. T.'ler kullanılmıştır. Genellikle görerek ve 1200 m ye kadar atış yapabilen ağır M. T.'lerin uygulamada çeşitli kullanma şekilleri olmuştur.

Makineli tüfek

M. T.'ler görmeden ve öncü birlikler üzerinden aşarak 2 000 - 8 000 m ye kadar atış yapabilmişler; uçaklara ve zırhlı taşıtlara da tesirli olmuşlardır.

Bunlar arasında en bilinenleri, 13.2 mm lik. Hotchkiss, 12.7 mm lik Browning uçaksavar M. T.'i, 20 mm lik Oerlikon, 25 mm lik Hotchkiss'dir. Ayrıca, tahkimli mevzilerden tanklara ve uçaklara karşı kullanılan 7.5 mm lik Reibel ağır M. T.'leri de vardır.

Ağır M. T.'lerin ortalama menzili 2500 m dir, onlarla, soğutma ve namlu değiştirme ile, istenildiği kadar sürekli atış yapılabilir. Ağır M. T.'lerin her şeridinde 2 500 fişek bulunur ve iki er tarafından kullanılır. Dakikada 400 - 500 mermi atar. Ağır M. T.'lerde destek görevini yapan bir de kundak bulunur.

Hafif M. T.'ler: Ağır M. T.'lerin kullanılma güçlükleri yüzünden I. Dünya Savaşı'ndan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İlk hafif M. T.'ler, 1904'te Danimarkalılar tarafından yapılmış; bunlara Madsen adı verilmiştir. Türk ordusunda kullanılan hafif M. T.'ler, Hotchkiss, Lewis ve Brune'lerdir. Ağırlığı 10 kg'ı geçmeyen Hotchkiss M. T.'leri, elde taşınabildiği gibi yürürken de kullanılabilinir. Dakikada 240 mermi atma niteliğine sahip olan bu tüfekler; mevzilenmiş küçük hedeflere 600 m den, iyi görülebilen hedeflere ise daha uzaktan atış yapabilir. Fişek şeritleri 15 - 20 fişek alır.

Uçak M. T.'leri, hafif olanlardır; fakat 1918'de kullanılan 7.7 mm lik çap, 12.7'ye veya 13.7'ye çıkarılmıştır. Bu hafif M. T.'ler, her uçakta bulunur.

MAKKABELER (Maachabée/Mahabe), Mûsa'nın dinini ve Yahudiliği Hellenizme ve Selevkoslara karşı savunan bir haham ailesi; anneleri ile birlikte, M. Ö. 168 yılında Antiochus IV. Epiphanes tarafından şehit edilen yedi kardeşin adı. Ahd-ı cedîd İncil'deki iki bölümün adı; bunlardan biri, M. Ö. 174/135 yılları arasındaki Yahudilik tarihinin özeti, diğeri de yedi Mekkabe'nin şehâdeti ile ilgilidir.

M.'in atası Mathatias'tır. Selevkos (b. bk.) hükümdarı Antiochus IV. Epiphanes'in (M. Ö. 174 - 164) Arz-ı Mev'ûd'ta Yunanlılaşmayı gerçekleştirme çabalarına karşı isyan bayrağını Modin'de ilk defa açan Yahûdi hamamıdır. Epiphanes'in Kudüs duvarlarını yıktırması, yayınladığı bir fermanla Yahudi çocuklarının sünnet olmalarını yasaklaması, Tevrat sifirlerini yaktırması, Yahova mabedine Zeus heykelini koydurması, Cumartesi (Sept) tatilini yasaklaması gibi zâlimâne kararlarına karşı, Yahudiler arasında doğan direnme gücünün ortaya çıkardığı lider, M.'in atası hamam Mathatias olmuştur. Bu direnme sonunda, Yahudi tarihinde yeni bir gelişme kendini göstermiş ve Büyük Hahamlar Devri kapanarak, Asmoni (Asmonéens) Hânedânı ortaya çıkmıştır. Mathatias ve kardeşleri, M. Ö. 165'te, Emmaus'ta ve 162 tarihinde Hebron'da Selevkos kuvvetlerini yenilgiye uğratınca, İsrail dinini kurtarmış oldular. Judas'ın başarıları, Epiphanes'i, daha önce aldığı kararları kaldırmak zorunda bıraktı. Kralın yumuşaması üzerine M. de, mutaassıpların muhalefetine rağmen, bir süre için siyasî istiklâlden vazgeçerek, Yahudiler için din ve ibâdet hürriyetlerini geri almakla yetindi. Ancak, bu başarı Asmoni'lerin siyasî istiklâlini de elde etme emeline yönelmelerine yol açtı. Judas, M. Ö. 160'ta, Selevkos hükümdarı Demetreos Soter'e karşı savaşırken öldü. Yerini alan kardeşi Jonathas, ayni mücadeleyi devam ettirdi. Ama, bu sefer, kavmi içinden Ferrisî Partisi'nin karşı koyması ile karşılaştı. Ferrisîler, dinî ve millî kültürü siyasî bağımsızlıktan üstün tutuyorlardı. Dini kurtarmak için, M.'lerle birlikte hareket etmişlerdi. Siyasî bakımdan değil, medeniyet ve kültür bakımından çok önemli olan, Yunanlılaşmaya karşı mücadeleyi kazanmada, onlara yardım etmişlerdi. Şimdi, M.'lerin siyasî ortama kaymaları üzerine, İsrail Oğulları'ndaki birlik bozulmuş oluyordu. Jonathas, M. Ö. 144'te, Kudüs'te bir suikast sonunda öldürüldü. Yerini alan kardeşi Simon (M. Ö. 142 - 135), hahamlık ve krallık arasındaki son tercihi yaptı ve kendisini kral ilân ederek, Yahudi devletinde Asmoni sülâlesini kurdu. Simon, Yafa'yı zabt etti ve burasını bir Yahudi limanı hâline getirdi. Ayrıca, Akra'yı da ele geçirdi. Oğlu Yahyâ Hırkan (135 - 104), ülkesini, Selevkoslara (Antiochus VII. Sidetes) karşı savunduğu kadar, devletin sınırlarını da Dâvud zamanındaki gibi genişletti. Oğlu Aristobul (104 - 103) ise, Celil (Galile) ve İture'yi ele geçirerek, yeni Yahudi devletinin sınırlarını en son haddine ulaştırdı. Asmoni, yani M. Hânedânı'nın son büyük hükümdarı Aleksandr'dır (104 - 78). Kardeşinin yerine geçen bu kral, Ürdün topraklarına giren ilk Yahudi hükümdarıdır. Onun ölümünden sonra karısı Salome ve iki oğlu II. Hırkan, II. Aristobul arasındaki mücadele, M.'lerin sonu olmuştur. Pompeius, M. Ö. 65 yılında, generallerinden Scaurus'u, M. kırallığını işgal etmekle görevlendirdi. Scaurus, yetkili bir prator olarak ülkeye el koydu. İki yıl sonra gelen Cabinius ise, Yahudi krallığını beş bölüme ayırdı. II. Hırkan, resmen M. kralı idi ise de, hâkimiyet Roma kartalının pençesine ve onun Yahudi temsilcisi Procurateur Antipator'a geçmiş oldu. Fakat Asmoniler, bu sonuç karşısında, mücadeleyi bırakmadılar. Roma'ya götürülen II. Aristobul'un oğlu Antigon, Partlar'ı ülkeyi çağırdı. Partlar, Kudüs'e girdiler. Kukla kral II. Hırkan'ı İran'a götürdüler. Antipator'un oğlu Herod ise, önce Mısır'a kaçtı. Sonra, Antonius'un yardımı ile, Avgustus'tan Yahudi krallığını aldı. Romalılar, bir ordu ile Kudüs'e gelerek, şehri zabtettiler. Antigon'u, Antonius'a gönderdiler. O da, Antakya'da M. veya Asmoni adı ile anılan, bu sülâlenin son prensini öldürtmek suretiyle, 120 yıl süren Yeni Yahudi Sülâlesi'ni ortadan kaldırmış oldu. Yahudileri birleştirmek, vatanlarını, bağımsızlıklarını korumak için didinen; fakat, İsrail Oğulları'nın bitip tükenmeyen nifakları, iç boğuşmaları sonunda yıkılan bu sülâle ile, İbrânîler bağımsızlıklarını bir kere daha kaybederek, Romalıların yönetimine girmiş oldular.

MAKKARÎ, Şihâbü'ddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed (Makkara 1591? - 1632), Mağrib topraklarında yetişmiş bilgili bir biyoğrafyacı ve edebiyatçı. İyi bir tahsil görmüştür. Esas öğretmeni de, amcası Ebû-Osman Saîd'dir. Onun 1030 (1620 - 1621)'da ölümünden sonra M, doğduğu şehirden ayrılarak, Merrâkeş'e ve Fas'a gitti. Fas'ta kendisini tanıtarak, Mağrib'in bu önemli kültür merkezinde, 1032'den 1037'ye kadar müftülük ve el-Karâviyin camiinde imamlık etti. Daha sonra, hac maksadı ile doğuya giderek, önce Kahire'de yerleşti. Mekke ve Medine'de bir süre kalarak, Hadis üzerinde dikkati çeken dersler verdi. Bir süre de Kudüs ve Şam'da bulundu. Şam'da, bilhassa İbn-i Şâhin Ahmed'in yardımlarını gördü ve onun arzusu üzerine, Mağrib ve Endülüs Müslüman kültürünün unutulmaz eserlerinden biri olan, *Nefhü't-Tıyb'i* yazdı. Şam'da kaldığı sürece, Çakmakıye Medresesi'nde okuttuğu hadis dersleri ile çevrenin ilgisini kazandı. Daha sonra, tekrar Kahire'ye dönerek, orada da ilmî çalışmalarda bulundu. Nihayet, kesin olarak Şam'a yerleşmeğe karar verdiği sırada, hastalanarak Cemâziyülâhir 1041 (Ocak 1632)'de genç yaşta öldü. M.,

uzun yıllar doğuda yaşamakla beraber, Endülüs'ün son günleri, sanatı, kültürü ve tarihi üzerinde yazdığı kıymetli eseri ile tanınmış, Rekonkista (istirdât) devrini son yıllarına kadar tasvir etmekle, kıymetli bir kaynak bırakmıştır. Eserin tam adı: *Nefhü't-Tîyb min gusnü'l-Endülüs er-ratîyb ve zikrun vezîruhâ Lisânü'd-din İbn el Hatîb*'tir. Yazar, eserinin konusu itibariyle, aile bakımından da yakın ilişkilere sahiptir. Bilindiği gibi, dedelerinden Muhammed el-Makkarî, Fas baş-kadısı ve vezir Lisânü'ddin İbni'l-Hatîb'in hocalarından idi. Endülüs'ün tarihini, bilhassa onun son günlerini anlatan bu eser, iki bölümden meydana gelir. Birinci bölümü, Endülüs'ün Müslüman tarihi teşkil eder; ikinci bölümünü ise, İbnü'l-Hatîb'in biyoğrafyası kaplar. Bulak 1279 ve Kahire 1302, 1304 baskıları vardır. Ayrıca Leiden yayını bulunmaktadır. Kısmen, İngilizceye de çevrilmiştir. M.'nin diğer önemli bir eseri de, hadîs ilmi ile ilgili olarak yazdığı, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri'l-Kaadî İyâz* adlı eseri olup, 1322'de, Tunus'ta yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MAKRİDİ BEY, Theodor (İstanbul 1872 - İstanbul 1940), Osmanlı arkeoloğu. Konstantin Makridi Paşa'nın oğludur. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra, arkeoloji müzesinde çalışmaya başladı. 1897'den itibaren çeşitli kazılara katıldı; bunlar arasında Efes, Sayda, Boğazköy, Alacahöyük, Sultanahmet (İstanbul - Hipodrom) kazılarını sayabiliriz. Mesleğiyle ilgili çeşitli makaleleri yayınlanmıştır. (O. Yüksel)

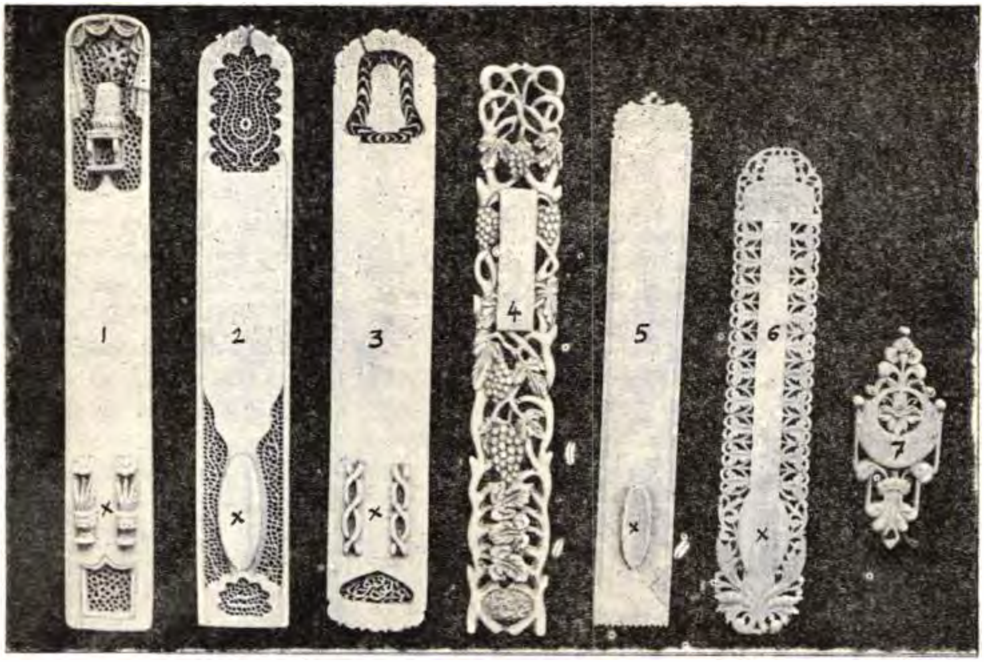
MAKRİZÎ, Takıyyü'ddîn Ebu'l - Abbâs Ahmed bin Alâ'eddîn bin Alî bin Abdü'l-Kaadir (1364 - Kahire 1442), tanınmış Arap tarihçisi. Aslen Suriye'nin Baalbek kasabasının Makrîz nâhiyesinden olup, büyük babası Şam'a, babası İbn Saig Alâüddîn Ali de Kahire'ye göç etmiştir. Dedesi ile babası Hanefî fakîhlerinden iken M., Kahire'de tahsilini Şâfiî mezhebinde tamamlamış ve bugüne kadar çözülemeyen bir tutumla, Hanefî mezhebine ve fakîhlerine cephe almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra, 1385'te, ilk defa Hicaz'a hacca gitti. Dönüşünde, Kahire'de, kadı yardımcılığı ile göreve başladı. Daha sonra, medreselerden birine Hadis Müderrisi olarak tayin edildi. Zamanla, el - Hâkim Camii imamlığına, Müeyyediye Medresesi muhaddisliğine kadar yükseldi. 1408'de Kalanisiye ve Bîmâristan-ı Nûriye vakıflarının mütevellîliği ile birlikte, Eşrefiye ve İkbâliye medreselerinde öğretmenlik etmek üzere, Şam'a gönderildi. 10 yıl sonra Kahire'ye dönerek, bir görev almadan, herhangi bir şahıs gibi, kendisini yazılarına ve araştırmalarına verdi. 1431 yılında, ailesi ile birlikte, ikinci defa hacca gitti. 5 yıl Mekke'de kaldıktan sonra, Kahire'ye döndü ve uzun bir hastalık devresi geçirerek, 1442 Şubatında bu şehirde öldü. Mütecessis, bilgili, meraklı bir tarihçi olarak tanınan M., yazılarında pek ateşli olup, her konuya sarılmış ve konuyu aydınlatmak için kaynakları aktarmış, gerçeği bulmak yolunda didinip durmuştur. Onun hakkında, zamanında hüküm verenlerin başında gelen Ebu'l - Mehâsin İbn-i Tanrıberdi, onun, çeşitli bilgilere vâkıf, derin, sağlam ve dindar bir bilgin olduğunu, hayatını sünnete uydurmağa çalıştığını, Ehl-i Sünnet'e âdetâ tutkun bulunduğunu yazar. Eserlerinde kendinden önceki kaynaklardan geniş ölçüde aktarmalar yaptığı için, batılı araştırıcılar, onda bir orijinalite olmadığı görüşündedirler. Fakat, M.'nin hizmeti bu kadar olsa bile, yine de takdire şayandır. Zîra, naklettiği haberlerin kaynaklarının birçoğu bugün kaybolmuştur. M., iyi bir araştırıcı olarak, siyasî, sosyal ve ekonomik sonuçlar getiren bütün olayları eserlerinde belirtmeyi ihmâl etmemiştir. Bu bakımdan onu iyi bir derleyici olarak değerlendirmek mümkündür. M.'nin eserleri hem çok, hem de pek çeşitlidir. M.'nin en meşhur eseri, şüphesiz ki, *El - Hıtat* kısaltılmış adıyla tanınan *El - Mevâiz ve't - tibâr fî zikri'l - Hıtat ve'l - Âsâr* adlı, Mısır'ın coğrafya ve topoğrafyasını tanıtan eseridir. 1276'da Bulak'ta, 1324 - 1326'da Kahire'de yayınlanan, G. Wiet tarafından da 4 cilt hâlinde yayınlanan bu eser, batı dillerine de çevrilmiştir. Bundan başka, Fâtımîler devri hakkında yazdığı *İttiâzü'l-Hunefâ bi - ahbâri'l - Eimme ve'l - Hulefâ* adlı eserinin kendi el yazısı ile olan nüshası Gotha'da bulunmakta olup, diğer bir nüshası III. Ahmed Kütüphanesi'nde saklanmaktadır. Eser, 1908'de Bunz ve 1948'de Eş-Şelyel tarafından yayınlanmıştır. Eyyubîler ve Memlûkler zamanına âit tarihi ise, *Es - Sülûk li - Ma'rifeti'd - düvel ve'l - mülûk* adını taşır. Quatremère tarafından 1837 - 1844 tarihinde fransızcaya çevrilip yayınlanan bu eserinden başka, 80 cüz olarak düşünüp ancak 16 cüzünü yazabildiği, Mısır'da yaşamış bütün hükümdarların ve belirli kişilerin hâl tercümelerini toplayan *el - Mukaffâ* adında başka bir önemli eseri daha vardır. Ayrıca, islâm sikkeleri üzerinde, Mısır'daki Arap kabîleleri hakkında, Habeşistan'da hükûmet eden Müslüman hükümdarlar konusunda, Hadramût coğrafyası ile v.b. daha birçok konularla ilgili eserler veren M.'un bütün eserleri, Arabistan, Suriye, Habeşistan ve Mısır ile çevrelerinin tarih, coğrafya, örf ve âdetler, folklor, v.b. konuları için vazgeçilmez birer kaynak olarak daima hatırlanacaktır. M., bu konulardan başka, kendisine tamamen yabancı olan konulara da el atmıştır. Meselâ, 1410'da yazmış olduğu *el - Beyânü'l - Müfîd fi'l - fark beyne't - Tevhîd ve't - Telhîd* adlı kelâm risâlesi buna bir örnektir. Türkçeye çevrilen ilk eseri, 1298'de *En - Nukuudü'l - Kadîme ve'l - İslâmiyye* adı ile İstanbul'da bastırılan *Süzûrü'l - ukuud fî zikri'n - Nukuud* adlı ve islâmî sikkelere ilişkin eseri olup, düzeltmelerle ve notlarla, İbrahim Artuk tarafından yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MAKSİMOV, Viktor Aleksandroviç (? - ?), Rus diplomatı ve Türkoloğu. Kazan Üniversitesinin Arap - Fars edebiyatı bölümüne devam etmiş, 1855'te Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesine geçmiştir. 1859 yılında Petersburg Üniversitesini bitirmiştir. 1861'de uzmanlık sınavını vermiş, 1863'te üç yıllık bir süre için Türkiye'ye gönderilmiştir. 1866'da Petersburg'a dönen M., *Optıt issledovaniya turkskih dialektovu Hudavendgyare i Karamanii* (Hudâvendigâr ve Karaman diyalektleri üzerine bir araştırma denemesi) [1867] adlı çalışmasını savunmuştur. 1867'de Üniversitede doçent olarak öğretime katılan M., daha sonra diplomatik görevle İstanbul'a gönderilmiştir. 1868'de Petersburg Üniversitesinde doçentlik görevine tayin edilmişse de, diplomatik görevinde kalmıştır. Yukarıda anılan çalışması bu alanda çıkan ilk eser olarak ilim çevrelerinde değerini bugüne kadar muhafaza etmiştir. (H. Eren)

MAKSİMUM (Lat. maximum), değişebilen bir niceliğin varabileceği en yüksek sınır, bir şeyin ulaşabileceği en yüksek derece. Bir fonksiyonun M. niteliği, belli bir aralıkta bu fonksiyonun en büyük değeridir. Fonksiyonun M. değer aldığı noktaya mutlak veya bağıl M. noktası denir. Bk. MİNİMUM.

MAKTÂ (Ar. kat'dan), eskiden, kamış kalemlerin yontulduktan sonra uçlarının kesildiği levha. Bu levhalar, fildişi ve kemikten olduğu gibi sedeften de yapılırdı. Kalem yapılacak kamış, bu levhaların üzerine tesbit edilir, daha sonra uçları istenilen şekilde düzeltilir ve yarılırdı. (İ. Parlatır)

MAKTÂ, Dîvân edebiyatında yaygın olarak kullanılan nazım şekillerinden kasîde ve gazel'in son beytine verilen ad. Genellikle, gazellerin bu beytinde şâirin adı geçer. Bundan dolayı ona "mahlas beyti" de denilir. Ancak, M. beytinde ille de şâirin adı geçer diye bir kaide söz konusu değildir. Şâir, mahlasını son beyitten önceki beyitlerde de verebilir. Öte yanda bir de hüsn-i maktâ vardır ki, bu da M. beytinden bir önceki beyte verilen addır.

MAKTA : 1., 2., 3., 4., 7. M.'lar Fildişinden; 5. Kemik, 6. Sedeften yapılmıştır. Kalemler X işaretiyle gösterilen yive tesbit olunup rakamların yazıldığı hizada şakk ve kat'edilir. 1. ve 3. M.'ların üstünde Mevlevî Sikkesi görülüyor. Alttaki imzaların okunuşu. 1) Fikrî, 2) Resmî, 3) Tevfik, 4) Mehmed Rızâ

MAKÛ, İran Azerbaycan'ı diye anılan Türk topraklarında kurulmuş, aynı adı taşılan hanlığın merkezi.

M. şehri, Zamgimar ırmağının geçtiği boğazda kurulmuştur. Şehrin coğrafî durumu biraz gariptir. Sağ kıyılardaki kayalar, dikine bir halde, ırmağın üzerine uzanır. Sol kıyılardakiler ise, vâdi üzerinde yükselir. Bunların yükseklikleri 200 m kadardır.

Şehir, yamaç üzerindedir. Şehrin üzerinde ve kayaların eteğinde yapılmış eski tahkimât harabeleri hâlâ durmaktadır. Daha gerilerde ise, yüksek kayalar vardır. Bu kayaların görünüşü, çok şaşırtıcı bir manzara gösterir. Çünkü, şehrin üzerinde, bir yarım kubbe gibi ve boşlukta duruyorlarmış intibâını veren bir halde dururlar. Bu sebepten, güneş ışığı bu kubbenin altına ancak birkaç saat girebilir. Altında bir de mağara vardır. Eski çağlarda bu mağaraya ahşap, fakat derme çatma bir derdiven ile girilirdi. Ancak bu mağara, daha sonraları, zindan olarak kullanılmağa ve zindana atılanlar içine ip ile indirilmeğe başlanmıştır.

M.'nun nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler meydana getirirler. Türkler, eski çağlardan beri, şehirden geçen akar sular çevresinde yaşarlar. Türkler Bayat, Pörnek vesaire gibi Türkmen aşîretlerinin kalıntılarıdır. Şehrin Türk nüfusunun yanında, bir miktar da Kürt vardır. Kürtler, yarı göçebe hâlindedirler. Şehirde bir miktar da Ermeni vardır. Bunların, Birinci Dünya Savaşı yılları öncesinde, nüfusları 1 200 kadardı. Hanların saraylarındaki hizmetlilerin bir kısmı, bu Ermenilerden olurdu. Cabbarlu adını taşıyan bir köyde oturmakta olan halk ise Yezîdî'dir. (N. Sançar)

MAKYAJ veya MAKİYAJ (Fr. maquillage, İng. make-up), çeşitli kozmetik maddeleri kullanarak yüz görünüşünü değiştirmek veya düzeltmek. Kozmetik maddelerin bu amaçla kullanılışı Milât'tan binlerce yıl öncesine kadar uzanır. Asurlu kadınlar ve erkekler saçlarını sarı nişastayla boyar, eski Mısırlılar gözlerine sürme çekerlerdi. Elbise gibi makyaj da daima bir moda konusu olmuş, M. tekniği ve malzemeleri çağlar boyunca büyük değişiklikler geçirmiştir.

İlkel M.: Günümüzdeki ilkel topluluklara bakarak, en eski çağlarda M.'ın nasıl yapıldığını kestirmemiz mümkündür. Patagonyalılar bâzı oyunlar sırasında yüzlerini tebeşirle boyarlar. Etnolojik derecelemede en geri yeri tutan Avustralya yerlileri vücutlarını ve yüzlerini yağlar, üstüne kil ile şekiller yapar, ayrıca çiçek, ve tüylerle süslenirler.

Aleut adaları yerlileri, dinî törenlerde şeytanları ve deniz hayvanlarını temsil eden, boyalı ağaç maskeler kullanırlar; Güney Denizi yerlileri, başlarına kaplumbağa kabuğu, ağaç, kamış, insan kafataslarından yapılmış miğfere benzeyen bir şey geçirir; ayrıca, bazan saçı temsil edecek şekilde sebzeler takarlar. Bazıları da maske takmaz, vücutlarını siyaha, yüzlerini kırmızıya boyarlar. Kuzey Amerika Kızılderilileri, sadece yüzlerini ve vücutlarını renkli savaş boyalarıyla boyamakla kalmaz, tören sırasında ren geyiği, ayı, panter, kurt postu ve kafası giyerler.

Sahne M.'ı :

İlk Çağ : Çin ve Siyam tiyatrosunda sadece an'anevî maskeler kullanılmakla kalmaz, aynı zamanda yüzler mavi, yeşil, kırmızı renklerle kabaca boyanır, şeytan ve ruhlar ise beyaza boyanarak temsil edilirdi. Eski Mısır'da kral ve rahipler resmî törenlerde peruk takarlardı. M. Ö. 5000 yılına kadar uzanan kazılar, yüz ve göz boyalarının kullanıldığını da göstermektedir. Pers savaşçıları Hind kenevirinden örgüler takarlardı.

Dionysus âyinleri sırasında (ki, Yunan dramı bundan doğmuştur), tanrı, uzun saçlı ve sakallı olarak tasvir edilir, alnından iki küçük boynuz çıkardı. Şarap perileri ise yüzlerini şarap tortusu veya kara dut ezmesiyle boyardı. Alaya katılanlar arasında, ölü ruhları temsil ederek beyaza bürünmüş olanlar, yüzlerini üstübeçle boyardı.

Orta Çağ : XIV. yüzyıl ve daha sonraları, hayvan, şeytan, aziz ve melek rollerine çıkan aktörler, korkunç bir realizmle M. yaparlardı. *The Acts of the Apostles* (Havârîlerin İşleri) diye bilinen tanınmış Orta Çağ piyesinde, yüz şeklini değiştirmede öylesine büyük başarıya ulaşılmıştı ki, seyirciler Aziz Matthew'un gözlerinin başından dışarı çıktığını, Simon Magus'un birçok defalar çehresini değiştirdiğini görüyorlardı. Eski bir İngiliz oyununda, İsa ve havârîler yaldızlı peruklar takıyor ve vücutları kertenkeleye benzer şekilde yeşile boyanmış, iri boynuzlu öküzler ve koçlar sahnede görünüyordu.

Rönesans: IV. Henry zamanında Paris'te Gros Guillaume diye tanınan ünlü bir fars aktörü vardı. Yüz makyajı kalın bir un tabakasından ibaretti. Öyle ki, komik anlarda, yanağındaki unları, sahne arkadaşlarının suratına üfler ve herkesi güldürürdü. Çenesine de sakal niyetine bir parça kuzu derisi tuttururdu. XVI. ve XVII. yüzyıl İtalyan tiyatrosunun ünlü *commedia dell'arte*'si Pierrot, Harlequin, Pantalone, Scaramouche ve Capitano gibi tiplerin gülünç maskelerini takan aktörler tarafından temsil edilirdi. Günümüzün sirklerindeki palyaçonun beyaz suratı doğrudan doğruya XVIII. yüzyıl Pierrot'sundan gelmektedir. Pierrot'lar o tarihten itibaren maskeyi çıkarmış ve yüzlerini unla beyazlatmaya başlamışlardır.

I. Elizabeth devrinin İngiliz sahnesi yüz M.'ı olarak maske kullanmaktan vazgeçti. Aktörler Harlequin ve Pantalone'lerin alışılmış yüz ifadelerini bir tarafa bırakıp kendi yüzleriyle görülmeye başladılar. Sadece yeteri kadar boyanır, temsil ettikleri karaktere göre sakal veya peruka takarlardı. Kozmetikler sade ve iyice görünecek şekilde kullanılırdı, çünkü kusurları gözler önüne serecek sun'î bir aydınlatma yoktu. Molière tiyatrosu pek az M. güçlüğüyle karşılaşmıştır.

Modern M. : M. sanatı XIX. yüzyıldan önce pek az incelenmişti. Esasen sahne sadece mum ışığı veya tüten yağ kandilleriyle aydınlatılıyor; M.'daki bozukluklar dikkati çekmiyordu. Havagazı lambaları çıkınca M.'a daha fazla dikkat etmek lüzumu hâsıl oldu; ama M. malzemesi yine de ilkeldi.

Elektrik ışığının kullanılmaya başlanmasından sonra, tiyatrolarda M. için yeni malzemeler kullanılmasına ve M. tekniğini geliştirmek için çalışmalara başlandı. Kaba, sanatsız, kısacası kötü M., artık seyircilerin gözünden saklanamazdı. M.'da, artık yeni bir realizm safhası doğuyordu. Bu ihtiyacın doğurduğu yeni M. malzemeleri 1890'lardan sonra ticarî ölçüde yapılmaya başlandı.

Modern sahne M.'nın önemi şuradadır: M. yapılmadığı takdirde, sahnenin kuvvetli aydınlatma sistemi, oyuncuların tabiî rengini emer ve yüz ifadelerini belirsiz hâle getirir. Bu bakımdan oyuncunun normal bir renkte görünebilmesi için M. şarttır. Öte yandan oyuncuları temsil edeceği karakterin tipine sokmak için de M.'ın gerekli olduğu âşikârdır.

Sinemada M. :

Sinemanın ilk günlerinde, yeni bir M. sistemi düşünülmüyor; oyuncular sahne tekniği ve malzemesiyle M. yapıyorlardı. Karakterler değişmez, standard tiplerdi: Kahraman erkek ve kadın ile kötü adam. Kahramanların dudakları alabildiğine boyanır, yüzleri beyazlatılır ve gözlere siyah M. yapılırdı. Kötü adamlar ise, daima uzun bıyıklı olur ve kirpikler siyaha boyanırdı. Kısacası tiyatro M.'ı, perde için yetersiz kalıyordu.

Sinema için ilk M. malzemesi Max Factor tarafından yapıldı ve 1910'da piyasaya sürüldü. Bu yarı sıvı bir maddedi ve özel kavanozlarda satılıyordu. Esmer rengin bütün tonları ayrı ayrı mevcuttu. Bu renk zamanın ortokromatik film emülsiyonuna gayet uygun düşüyordu. Daha sonra tüpler içinde yeni bir M. boyası daha piyasaya çıkarıldı. Ancak 1928'den önceki dönemde ne sinema ışıkları için yerleşmiş bir standard vardı, ne de M. renklerinin seçimi bir kurala bağlanmıştı. Ancak, pankromatik filmlerin gelişmesi ve film çekiminde ark lâmbalarının kullanılmaya başlanması üzerine, bir tondan bir tona tedricen değişen eksiksiz M. renkleri yapıldı. Öyle ki, en açık sarışınından en koyu esmerine kadar, her oyuncu, perdede kendi gerçek rengiyle görünmek imkânına kavuştu. 1928 yılında film tipini, aydınlatmayı ve M. renklerini standardlaştırma alanında önemli denemeler yapıldı. Bu denemelerin sonunda Max Factor yepyeni bir M. renkleri serisi meydana getirdi ve bunu "pankromatik M." adıyla sinema sanayiine takdim etti. Max Factor bu önemli başarısından ötürü Akademi mükâfatı kazandı.

Bir sinema sanatkârının başlıca ihtiyaç duyduğu şey fondasyon rengiydi ve pankromatik M., açıktan koyuya kadar, ten renginin 11 tonunu gerçekleştirmişti. Dudak boyaları, göz kalemleri vs. için de aynı şekilde, dereceli tonlarda M. malzemesi yapıldı.

Sinema M.'ı hem tashih edici, hem yaratıcı bir sanattır. M. daima maharetle, hassas bir şekilde ve ustalıkla yapılmalıdır ki, yüz ifadesi tabiî görünebilsin. Tecrübeli olmayanlar, kamera objektifinin, bilhassa yakın çekişlerde bir büyüteç görevi yaptığı ve yüzü, tabiî hâlinden birçok defa daha fazla büyüttüğünü unutmamalıdır. Bunun sonucu olarak M.'da yapılacak en küçük kusur derhal göze batar. Tashih edici bir sanat olarak M., lekeleri örtmeye, yüzü yumuşak ve belirli bir renk vererek fotoğrafa uygun hâle getirmeye, kırışıkları gidermeye, oyuncuyu kamera karşısında daha cazip göstermeye yarar. Yaratıcı bir sanat olarak ise, oyuncunun istediği karakterin biçimine girmesini sağlar. Bu sayede oyuncu, temsil edeceği karakteri en iyi şekilde canlandırma imkânını bulur. Günümüzde M.'ın çok çeşitli şekilleri ve yine çeşitli M. hileleri vardır. Meselâ gözyaşı, göze mentol buharı üflemekle meydana getirilir; siyah diş minesi sürerek dişsiz görünme etkisi yapılır. Yara izleri fırça ile kolodiyon sürülerek meydana getirilir.

Peruka, ilâve saç, bıyık, sakal da sinema M.'ının vazgeçilmez unsurlarıdır. Modern tekniğin gelişmesiyle eski peruka tekniği bir tarafa bırakılmıştır. Bugün perukalar olsun, ilâve saçlar olsun, gerçek insan saçından yapılmaktadır. Takma sakal ve bıyık yapımı da çok gelişmiştir. Saçı dökülmüş olan aktörler, ilâve saçla tamamen saçlı gibi görünmektedir. Bugün kaç yaşında olursa olsun, hangi rolü temsil ederse etsin her yaştan oyuncunun ilâve saç veya perukaya büyük ihtiyacı vardır. 1937'de çevrilen Marie Antoinette filminde 903 tane çok süslü peruka, köylü rolündekilerin kullanması için de 1 200 tane sıradan peruka kullanılmıştı. Bir başka film Forever Amber'de kullanılan peruk sayısı ise 4 402 taneydi. Cecile B. de Mille'in On Emir filminde kullanılan ilâve saç, sakal ve bıyık sayısı 7 500'ü bulmuştu.

Renkli filmlerde M.: Sinemaya renk gelmesi M. meselesini birden çok önemli bir dereceye çıkardı. Siyah - beyaz filmlerde kullanılan M. malzemesinin bazısı, renkli filmde oyuncuların yüzüne sarılık veriyor, bazısı da perdede kırmızı, mavi, hattâ yeşil görünüyordu. Renkli filmler geliştikçe sırf bu filmlerde kullanılmak üzere yeni M. malzemelerinin yapılması da zarûrî oldu. Mesele sadece yeni renklerin yapımını değil, kullanılan malzemenin de değiştirilmesini gerektiriyordu. Önceleri denenen bazı sıvı M. malzemesinin yeterli olmaması üzerine, denemeler

tamamen yeni bir M. sistemine yöneldi. Bu çalışmaların sonucunda son derece başarıyla kullanılan katı M. malzemeleri yapıldı. Bunlar nemli süngerle sürülerek kullanılıyor, deriyi örtüp kapatmıyor, fakat üstünde ince, saydam bir renk tabakası meydana getiriyordu. Yeni M. sistemi 1938'de *The Goldwyn Follies* filminde tatbik edildi. Seyirciler sanatçıları ilk defa, canlı ve gerçek görünüşleriyle karşılarında gördüler. Seyrettikleri şahıslar öylesine gerçeğe yakındı ki, seyredenlere sanki perdeden çıkıp, yere inivereceklermiş gibi geliyordu. Renkli filmler için geliştirilen bir başka M. malzemesi de Pan - Stik denen yarı katı tüpler içindeki krem kıvamında fondasyon oldu. Hangi tip film için, hangi çeşit renkleri kullanmak gerektiğini gösteren özel M. tarifeleri yapıldı.

Televizyon M.'ı :

Televizyon için özel M. yapılmasına 1932'den itibaren başlandı. Bu M., Don Lee'nin Los Angeles'teki deneme televizyon istasyonunu (W6XAO) ile yapılan işbirliği neticesinde gerçekleştirildi. Televizyon M.'ının gerçekleştirilmesinde dört teknik safhadan geçilmiştir. Birincisinde açık renkli ve tek tonlu bir M. yapılmış; ikinci safhada çeşitli M. renkleri kullanılarak "boyalı Kızılderili" görünüşünün canlandırılmasına çalışılmış ve televizyonun ilk döneminde bunu başarmak mümkün olmuştur. Bunun arkasından modern TV renk serilerinin yapılmasına geçilmiş, dördüncü safha olarak da, renkli televizyonda kullanılmak üzere özel renklerin yapılmasına girişilmiştir.

1950'lerin sonlarında siyah - beyaz televizyon için 11 ton (TV - 1N'den TV - 11N'ye kadar) geliştirilmişti. Ancak, en çok bunlardan TV - 4N'den TV - 9N'ye kadar olan altısı kullanılıyordu. Daha aşağıdaki numaralar açık pastel penbe ve bej, daha yukarı numaralar da esmer ve koyu esmer tonları veriyordu. Yani TV - 1N en açık, TV - 11N de en koyu yüz rengini canlandırmaktaydı.

M. olmadan televizyonda hiçbir zaman iyi sonuç alınamaz, açık renkler bir hayalet beyazlığında, koyu renkler de kirli bir renkte görünür. Çok iyi traş olmuş bir erkek bile sanki traşa ihtiyacı varmış gibi ekrana yansır. Kadınlarda, genellikle normal dudak boyası kullanılmaz.

Renkli televizyon için de, sayısız malzeme ve usul denenmiştir. Aranan şey, insan cildinin mümkün olduğu kadar tabiî bir renkte görünmesidir. Televizyon alıcısında yeşil bir elbisenin mavi görünmesinin zararı yoktur ama, yeşil yüzlü bir insan seyretmeye kimse tahammül edemez. Meydana çıkan bir başka zorluk da, yüz renklerinin, renkli televizyonda tabiî görünmesi, diğer taraftan aynı sahnenin siyah - beyaz veren kanalda seyredenlere de yine aynı şekilde tabiî görünmesinin sağlanmasıdır. Bunu sağlayacak çeşitli M. malzemesi yapılmıştır. (O. Yüksel)

MAL, Arapça *"mâl"* kelimesi dilimizde M. olarak yerleşmiş ve türkçeleşmiştir. M., genel olarak, mülkiyete konu olan şey'dir. Bu itibarla, M., servet, varlık, mülk, anlamlarında da kullanılır. Özel olarak, ticarette geçerli olan veya tarımda büyük ve küçük baş hayvanlar, M. kelimesi ile de anlatılır. Günlük konuşma dilinde, mecâz olarak M. kelimesiyle, kişilikten uzak ve ahlâkça bayağılaşabilen kimseler kastedilir.

Hukuk açısından mal : Mülkiyete konu olabilecek her şeydir. Mâmelek (M. varlığı) çerçevesine giren taşınır *(menkul)* taşınmaz *(gayrimenkul)* şeylerle bunların tamamlayıcı parçaları *(mütemmim cüzüleri)*, tabiî ve medenî ürünleri *(semereleri)* ve teferruâtı, irtifak hakları, bütün alacaklar, ticaret sermâyesi, telif hakları ve benzerleri Hukuk açısından M. olarak nitelenir.

Değeri ve niteliği bozulmaksızın bir yerden başka bir yere taşınabilen M.'lara taşınır *(menkul)* M., yer değiştirmesi imkânsız bulunanlara da taşınmaz *(gayrimenkul)* M. denilir. Türk Medenî Kanunu'nun 686. maddesine göre taşınır M. mülkiyeti, "bir yerden diğer yere nakledilebilen eşya ile gayrimenkul mülkiyetinde dahil olmayan ve temellûke sâlih (mülkedinmeye elverişli) bulunan tabiî kuvvetlerdir" diye tarif edilir. Bu itibarla, mülk edinmeye elverişli bulunmayan güneş ışığı veya rüzgâr, taşınır M. sayılamazlar. Fakat, elektrik, buhar ve benzerleri taşınır M. sayılırlar. Türk Medenî Kanunu'nun 632. maddesine göre taşınmaz M. mülkiyetinin konusu "yerinde sâbit olan şeyler" dir. Bu kanuna göre : 1. Arazi, 2. Tapu sicilinde müstakil ve dâimî olmak üzere ayrıca kaydedilen haklar 3. Mâdenlerdir. Binalar, araziye bağlı olarak, taşınmaz mallardır.

Mâmelek (malvarlığı) çerçevesine giren mallar, hukuk açısından, maddî ve maddî olmayan mallar diye de ikiye ayrılabilir. Taşınır olsun, taşınmaz olsun, elle tutulup gözle görülebilen M.'lara, maddî M.'lar; telif hakkı konusu olan şeylerle ihtirâ berâtı, alâmet-i fârika (marka) ve ticaret ünvanı ve benzerlerine de maddî olmayan M.'lar denir. M.'lar, özel hukuk hükümlerine tâbi ise özel M.'lar, kamu hizmetine tahsis edilmişler veya kamu yararına kullanılıyorlarsa kamu M.'ları sayılırlar. Türk Medenî Kanunu'nun 641. maddesine göre "sahipsiz şeylerle menfaati umûma ait olan M.'lar, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır."

İktisat açısından mal : İnsan, ihtiyaçlarla doğar, yaşar ve ölür. İnsan çabalarının pek çoğu, ihtiyaçları karşılayıp giderecek vasıtalar sağlamağa yöneliktir. İktisatta, ihtiyaçları karşılayıp gideren vasıtalara M. denir. İnsan ihtiyaçlarını giderecek vasıtaların bir kısmı, çaba harcamayı gerektirmeyecek kadar boldur. Teneffüs ettiğimiz hava, güneş ışığı ısısı, kırlarda akan sular, çölleri dolduran kumlar gibi; bunlar serbest M.'lardır. Elde edilmeleri emek ve çaba harcanmasını gerektirenler ise, iktisadî M.'lardır. İktisadî M.'lar serbest M.'lara oranla, az bulunurlar. Bu itibarla da iktisadî değer taşırlar.

İktisadî M.'ların bir kısmı, doğrudan doğruya ihtiyaçları karşılar ve giderirler. Diğer bir kısmı ise, ihtiyaçları giderecek M.'ların üretiminde kullanılırlar. Birincilere tüketim, ikincilere üretim M.'ları denir.

İktisadî M.'ları, diğer bir açıdan ânında harcanan M.'lar (yiyecek maddeleri gibi) ve bir süre kullanılan M.'lar (mobilya, elbise gibi) olarak da ikiye ayırmak mümkündür.

İktisatta da maddî ve maddî olmayan M.'lar ayırımı vardır. İnsan ihtiyacını gideren vasıtalardan elle tutulup gözle görülenlere (her türlü taşınır ve taşınmazlara) maddî M.'lar; hizmetlere de maddî olmayan M.'lar denir. Çünkü, öğretmenin, muhasebecinin, şoförün, kapıcının... hizmetleri de ihtiyaçlarımızı karşılayıp gidermektedir.

Bir kısım ihtiyaçlarımız bir M. yerine diğer bir M.'la da karşılanabilir (Zeytin yağı yerine soya yağı, şeker yerine bal gibi). Bunlara ikameye elverişli M.'lar denir. Bazı M.'lar ise bu niteliği taşımazlar.

Piyasaya arzedilen, alım - satıma konu olan M.'lara "metâ" veya bu kelimenin çoğulu ile "emtiâ" denmektedir.

Mal beyânı : İcrâ tâkibine uğrayan borçlu, senet veya borca itirazını bildirmediği takdirde, ödeme emri tarihinden itibaren yedi günlük süre içinde M. beyanında bulunmağa mec-

burdur. M. beyanında bulunmaz veya gerçeğe aykırı beyanda bulunursa hapisle cezalandırılır. İcrâ ve iflâs kanunu'nun 74. maddesine göre M. beyânı, borçlunun M., alacak ve haklarından borcuna yetecek miktarının nevi, mâhiyet ve vasıflarının ve her türlü kazanç ve gelirlerinin, yaşayış tarzına göre geçim kaynaklarının ve borcunu ne suretle ödeyebileceğinin yazılı veya sözlü olarak İcrâ Dairesi'ne bildirilmesidir.

Mal beyânnamesi (mal bildirimi) : 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 14. maddesi, Devlet memurlarının kendileriyle eşlerine ve velâyetleri altındaki çocuklarına ait taşınır ve taşınmaz M.'ları, alacak ve borçları hakkında "özel kanunda yazılı hükümler uyarınca" (M. bildirimi) vermekle yükümlü kılmaktadır. Bu konudaki özel kanun, 16 Haziran 1949 tarih ve 5440 sayılı Memur ve Hizmetlilerden M. Beyannamesi alınması hakkındaki kanun'dur. Sözü geçen Kanunun 1. maddesine göre, devlet daire, kurum ve teşekkülleriyle kamu yararına çalışan derneklerde çalışan memur ve hizmetlilerden "kendileriyle karı veya kocalarının ve velâyetleri altındaki çocuklarının menkul ve gayrimenkul M.'ları ve borçları hakkında bir beyanname alınır". M. Beyannamesinin her beş yılda bir veya M. varlığında "önemli bir değişiklik vukua geldiği takdirde" verilmesi gerekir.

Mal rejimleri : Türk Medenî Kanunu'nun altıncı bâbı, "Karı koca M.'larının idâresi" ile ilgili hükümleri ihtivâ eder. Birincisi kanunî diğer ikisi sözleşmeyle belirlenen M. idaresi şekilleri, Medenî Hukuk'da M. rejimleri terimi adı altında toplanmıştır. Karı - koca, evlenme töreninden önce veya sonra yapabilecekleri ve "evlenme mukavelesi" denen sözleşme ile M.'larının tâbî olacağı rejimi tespit ederler.

Mal ayrılığı : Kanunî usuldür. Karı - koca, evlenme mukavelesi ile diğer usullerden birini kabûl etmedikleri takdirde malik oldukları M.'ları ayrı ayrı idare ederler. Türk Medenî Kanunu'nun 186. maddesi, M. ayrılığını "karı - kocadan her birinin bütün M.'larının mülkiyet ve idare ve intifâ haklarını muhâfaza etmesi" olarak târif eder.

Mal birliği : Evlenme mukavelesi ile tespit olunabilen usullerden birincisidir. Türk Medenî Kanunu'nun 191. maddesine göre "mukavelede birliğe dahil olmayacakları tesrîh edilenler müstesnâ olmak üzere evlenme zamanında karı - kocanın her birinin mâlik olduğu ve evliliğin devamı sırasında iktisap eylediği (edindiği) bütün M.'lar birliğe dahil olur." Birliğe dahil M.'ları, koca idare eder; idare masrafları kocaya aittir. Karı, evlilik birliğini temsildeki yetkisi oranında idare hakkına sahiptir.

Mal ortaklığı : Evlenme mukavelesi ile tespit olunan ikinci usuldür. Türk Medenî Kanunu'nun 211. maddesi 2. fıkrası "bu usulde karı ve koca, M. ortaklığına giren M.'lara ve gelirlere şâyian (müştereken, ortaklaşa) sahip olur ve hiçbir hissesinde müstakillen tasarruf edemez" hükmünü ihtivâ eder. M ortaklığına giren M.'ların idaresi de M. birliğinde olduğu gibidir. Ancak idare masrafları da ortaklaşa ödenir.

Mahfuz mal : Mal birliği veya M. ortaklığı rejimlerinde, evlenme mukavelesi ile ortaklık veya birlik dışında bırakılan M 'lara denir.

Mal sandığı : (bk. MALİYE BAKANLIĞI).

Mal sigortası : (bk. SİGORTA).

Mal vasiyeti : (bk. VASİYET).

Mala karşı işlenen suçlar : Türk Ceza Kanunu'nun onuncu bâbı "M. aleyhinde cürümler" başlığını taşır. Kanunun M. "aleyhinde" saydığı suçlar şunlardır: 1. Hırsızlık, 2. Nehib (Çapulculuk) ve yol kesmek ve adam kaldırmak, 3. Dolandırıcılık ve iflâs, 4. Emniyeti sûistimal (Güveni kötüye kullanma), 5. Eşyâ-yı cürmiyeyi (suç eşyasını) satın almak ve saklamak, 6. Hakkı olmayan yerlere tecâvüz, 7. Nâsı ızrar (insanlara, halka zarar vermek).

Malca sorumluluk (malen mes'uliyet): Gerçek ve tüzel kişilerin hizmetinde çalışanlar görev sırasında tedbirsizlik, dikkatsizlik, acemilik, nizam, talimat ve emirlere uymamazlık sonucu ölüme veya sağlığın bozulmasına sebep olurlar ve bundan dolayı mahkeme tazminata hükmederse, gerçek veya tüzel kişi "malen mes'uldür". Bu suretle, istihdam eden, istihdam ettiği kimsenin hizmeti gördüğü sırada işlediği suçu dolayısıyle hükmolunacak tazminâttan bazı şartlar altında M.'ca sorumlu tutulmaktadır. (Türk Ceza Kanunu: 465).

Mal kaçırmak : Borçlunun, alacaklıları için müşterek rehin sayılabilecek ve haczedilmesi mümkün M.'larını, alacaklılarını zarara sokmak ve alacağın kısmen veya tamamen tahsiline imkân vermemek maksadiyle elinden çıkarmasına, gizlemesine, eksiltmesine, Hukukta M. kaçırmak denir. Bu şekilde hareket eden müflisler, hileli müflis sayılır. Mirasçılardan birinin, diğer mirasçıların payını azaltmak maksadiyle terekeye dahil M.'ları gizlemesine ve bu M.'lar üzerinde tasarrufta bulunmasına da M. kaçırmak denir. (Z. Sofuoğlu)

MAL BEYANI : bk. MAL.

MAL BİRLİĞİ : bk. MAL.

MALABAR KIYISI, Hindistan'da bir deniz kıyısı bölgesine verilen ad. Deccan (Dekan) yarımadasının batı kıyısında, Oman denizi boyunca, Goa ve Comorin (Komorin) burnu arasında uzanır, Mysore ile Kerala devletlerini içine alır. Başlıca şehirleri Trivandrum, Calicut (Kozhikode) ve Mangalore'dur.

Arabistan'ın karşısında bulunan ve Ümit Burnu'ndan geçerek Avrupa'dan gelen yelken kayıklarının tabiî geliş noktası olan alçak, sıcak ve rutubetli M. K. Hint Okyanusu ticaretinde birinci rolü oynamıştır.

MALABAR KİLİSESİ, Güney - batı Hindistan'ın Malabar kıyısında otosefal (muhtar) bir kilise (mezhep). Bunlar Ortodoks (yani Doğu) Hıristiyanlar grubuna bağlı olup, Antakya'daki Süryânî Ortodoks patriğine rûhânî başları gözü ile bakarlar. Eskiden kalma bir Hıristiyan kilisesinin M. kıyısında yaşamakta olduğunu aş. yu. 1500'de Portekizliler Batı dünyasına bildirmişlerdir. M. K. üyeleri kiliselerinin Havârîlerden St. Tomas tarafından kurulmuş olduğuna inanıyorlardı. Roma'daki Papa'nın Hıristiyanların hepsinin başı olmak iddiasından ve Khalkedon (Kadıköy) Konsili (4. Konsil, M. S. 451)'nden haberleri yoktu. XVI. yüzyılda Avrupalılar bunlara Nestorculardan türemiş dinî sapık (Fr. hérétique) ve Roma Kilisesinden ayrılan âsiler gözü ile bakmıştırlar (Nestorios, İstanbul patriği: 428 - 431; dinî sapık olarak kovulmuş, tarafını tutanlarla birlikte Libya çölüne sürülmüştür. Buradan bunlar İran, Hindistan, Moğolistan ve Çin'de yayılmışlardır). Diamper sinodu (1599)'nda bu Hıristiyanlar papayı kabûl etmişlerse de (1653), bunların yarısı, öbürlerinden ayrılarak Süryânî Ortodokslara katılmışlardır. XIX. yüzyılda bazıları İngiliz misyonerlerinin etkisiyle ayrılarak Mar Thoma Church (St. Tomas

Kilisesi) adında bir grup teşkil etmişlerdir. Birkaç aile de Anglikan olmuştur. Böylece dört grupa ayrılmış olan M. K., 1958'de kısmen tekrar birleşmiştir. Hepsinin âyin dili Süryânîcedir. Şimdiki halde bunlara bütün Hindistan'da rastlanır.

MALACHOWSKI, Stanislas (1736 - 1809), Polonyalı devlet adamı. Polonya parlamentolarında muntius (yani seçilmiş milletvekili) olarak ve sonradan Lublin yargıtayının başkanı olarak, zekâsı ve âdiliği ile o kadar büyük bir şöhret kazanmıştı ki; ona "Polonyalı Aristides" denilirdi. 1788'de Parlamento (Diete) başkanlığına seçilmiş ve Rus partisinin entrika ve tehditlerinden doğan tehlikelere karşı göğüs gererek, dört yıl boyunca eşsiz bir metinlik ve cesaret ile ödevini yerine getirmiştir. 3 Mayıs 1791 anayasasının en güçlü yapıcıları arasındadır. Targowica birliğine karşı direnemeyince (kendi kardeşi Hyacinthe de ona katılmıştı), istifa etmiş ve 1807'ye kadar politikadan uzak yaşamıştır. O yılda Napoléon'un yeni kurmuş olduğu Varşova Büyük Dukalığının senato başkanı olarak yine devlet işlerine katılmıştır. (V. Örs)

MALAGA, İspanya'da Akdeniz kıyısında bir şehir, Endülüs (Andalucia)'te bir il merkezi. Nüfusu 340 600 (1968)'-dür. Araplardan kalma bir kalesi (XIV. yüzyıl) vardır. Seramik fabrikaları (XIII. - XIV. yüzyıl) ile tanınmıştır. M. en çok şaraplarıyle ün yapmıştır. Madenî eşya, kâğıt, dokuma ve şeker fabrikaları vardır. Kimya endüstrisi gelişmiştir. Fenikelilerin kurduğu bu şehir, en eski ve en önemli Akdeniz limanlarından biridir.

MALAGA : Gibrallaro deniz fenerinden limana bir bakış

MALAGUENA (İsp. = Malagalı, Malaga asıllı), bir İspanyol dansı. Fandango'lar türüne bağlı olup ölçüsü 3/8'dir. Dans arasında sekiz hecelik mısralar kullanan dörtlükler okunur.

MALAKA, Malezya'da, Malaka boğazının üzerinde, M. devletinin başşehri. Nüfusu 86 357 (1970)'dir. Kauçuk ve kopra ihraç eder. 1402'ye doğru Sumatra'lı bir prens tarafından kurulan şehir, refahını boğazlara hâkim durumuna ve Çin, Hindistan ve Batı arasındaki ticarete borçludur. M. 1511' de Portekizliler tarafından zaptedilmiştir.

MALALAS, Joannes (aş. yu. 491 - M. S. 578), Bizanslı tarihçi. Suriye asıllıdır. M. 18 kitap (bölüm)'dan meydana gelen bir dünya tarihi (M. S. 563'e kadar) yazmıştır. Bu eserin en dikkati çeken özelliği, keşişler ve halk için yazılmış olup, halk dili ve üslûbunu kullanmasıdır. Slav milletlerinin tarihçileri üzerine etki yapmıştır.

MALAMİR (831 - 836), Bulgar hanı, Omurtak (b. bk.) hanın oğlu. Bulgar devletinin idaresinde Kavhan İsbul'a geniş yetki vermiştir. 832'de Frank kralına bir elçi göndererek Omurtak han devrinde yapılmış olan barış antlaşmasını yenilemek istemiştir. Hıristiyanları takip eden M., bu dini kabûl eden kardeşi Enravota'yı ölüme mahkûm etmiştir. Bizanslıların barış şartlarını bozması üzerine Trakya'da savaş açmış, Filibe (Bulg. Plovdiv) şehrini almıştır. Ülkede Omurtak'ın girişmiş olduğu yapım çalışmalarını sürdürmüştür. (H. Eren)

MALAPARTE, Curzio (asıl adı : **Kurt Suckert**) (Prato 1898 - Roma 1957), İtalyan yazarı. Finlanda ve Ukrayna'da harp muhabirliği yapmıştır. Cephede gördüğü olayların etkisiyle, eserlerinden bazen korkunç, ama daima kudretli modern hayat tabloları çizmiştir. Başlıca eserleri şunlardır : *Kaputt* (Canıma okunmuş) [1944]; *La pelle* (Deri) [1950]; *Maledetti Toscani* (Melun Toscanalılar) [1956]. İki Fransızca piyesi Paris'te oynanmıştır: *Du côté de chez Proust* (Proust'un semtinde) [1948]; *Das Kapital* (Sermaye) [1949]; *Il Cristo probito* (Yasaklanan İsa) [1940] adlı bir film çevirmiştir.

C. MALAPARTE

MALASPINA, Alessa (Mulazzo 1754 - Massa Carrara 1810), İtalyan kâşifi. 1789'da başladığı büyük Amerika seferiyle tanınır. M., bu sefere İspanya hesabına, Güney Amerika'daki İspanyol topraklarının haritasını yapmak amacı ile çıkmıştı. Güney Amerika'da çeşitli araştırmalardan sonra, Horn burnundan dolanarak Büyük Okyanus'a çıktı. Kuzeye doğru ilerleyerek Alaska kıyılarına vardı; daha sonra okyanusa açılıp Yeni Zelanda ve Avustralya'ya gitti. Ne var ki, memlekete dönünce habsedildi ve topladığı çok değerli belgelerin büyük bir kısmını değerlendiremeden öldü. (O. Yüksel)

MALATYA, Doğu Anadolu'nun, Yukarı Fırat Bölümünde bir il ve bu ilin merkezi olan şehir. İl yüzölçümü 12 313 km², nüfusu: 511 000 (1970). M.'yı, Yavuz Sultan Selim zamanında (XVI. yüzyıl başları) önce Maraş'ın, daha sonra da Diyarbakır'ın bir sancağı olarak görmekteyiz. 1839 yıllarında, Eski M.'dan şimdikine nakledilen sancak merkezi, Mâmûretü'l - Azîz vilâyetine bağlanmıştı. O sıralarda Dârende, Sivas vilâyetinin sınırları dahilinde bulunuyordu. Arga'ya nakledildikten sonra "Akçadağ" adını alan ilçenin merkezi de, 1850 yılına kadar, Levent'te idi. 1873'de Arguvan kasabası, Keban'ın bucaklarından biri; İmrun adını taşıyan Pötürge ise, Elâzığ'ın ilçesiydi. Akçadağ'ın bucağı durumundaki Hekimhan, cumhuriyetin ilânından birkaç yıl önce ilçeliğe yükseltildi. Eski "Viranşehir" bucağı, 1946'da Doğanşehir adını alarak ilçe oldu. 1954 senesinde ilkin Kemaliye; Hısnımansûr diye bilinen Adıyaman'ın il hâline sokulmasıyle de Kâhta, Besni, M.'dan ayrıldı; buna mukabil aynı yıl Argu-

van, 1957 yılında da eski İsmetpaşa bucağı, Yeşilyurt adı ile ilçe oldu. Böylece, sekiz ilçeli, sınırları Fırat nehrinden başlayıp batıda Keklicek - Karadağ - Âdem kıran - Hezanlı - Bozoğlan dağlarına dayanan, kuzeyde Kuruçay kaynağı, Yama ve Sernek dağlarından geçen, güneyde ise Gördük - Hayaran - Akdağ - Mamoşk - Bozdağ - Ulubaba - Arık dağları doruklarını takip eden bir il durumuna gelmiştir.

MALATYA : Hükûmet konağı

Toplam 12 313 km² olan il arazisi, Alp hareketleri sırasında, genellikle kuzeydoğu - güneybatı yönlü, birbirine paralel ve güneye yaklaştıkça, sıklaşan antiklinal ve senklinaller teşkil etmek üzere kıvrılmıştır. Kuzey sektörü basınçların etkisiyle kısmen kırılıp güneye doğru bir miktar sürüklenmiş bu kıvrım demetleri arasına ise, jeologlara göre, senklinal durumundaki havzası sokulmuştur. Akçadağdan geçen havza batı kenarının düz bir çizgi hâlinde seyretmesi, Sultansuyu'nu Sürgü deresinden ayıran önemsiz eşiğin güneyinde başlıyan Aksu tektonik çukurunun Suriye'ye kadar devam etmesi, bu havzanın, senklinalden ziyade bir çöküntü hendeği sayılması gerektiği kanaatini uyandırmaktadır. Akarsuların kıvrım mihverlerini değişik açılarla kesmesinden anlaşılacağı üzere, ildeki yüzey şekilleri daha çok akarsu aşındırmasının eseridirler.

Yerleşme ve ekonomik hayat bakımından mühim bir yer işgal eden bu havza, M. havzası, kuzey - güney doğrultusunda 60 km uzunluk; doğudan batıya doğru 25 - 30 km uzunluk gösteren, sivri ucu Doğanşehir yakınlarında sona eren bir üçgene benzer. M. havzası, çoğu kimselerin zannettiği gibi bir ova değildir. Aksine, 750 - 950 m yüksekliğinde, güneyden kuzeye; batıdan doğuya doğru eğimli, derin vâdilerle yarılmış ve daha yüksek birtakım plato ve dağlarla çevrildiği için çukurda kalmış bir platolar topluluğudur. Tohma üzerindeki tarihî Kırkgöz köprüsü ötesindeki Yazıhan düzü, Sultansuyu'nun içine gömüldüğü Erhaç düzü, birer platodurlar. Akarsularca 40 - 50 m derinlikte kazılmış, yüzü hafif dalgalı olan bu platolar, eski çakılların tabiî bir çimento ile kaynaşması sonucu meydana gelen konglomeralarla örtülüdür. Plato sathı, bu konglomeraları hafif bir açı ile kestiğine göre, plato yüzlerinin aynı zamanda bir aşındırma sathına tekabül ettikleri muhakkaktır. Aşıntı satıhları, akarsulara eşlik eden 30 - 80 m lik alüvyal taraçaların ortaya koyduğu üzere, nehirler tarafından kademeli şekilde yarılmışlardır.

M. iklimi, komşusu Elâzığ'da hüküm süren iklimi andırır. Kışları (Ocak ortalama sıcaklığı — 1.1 derece) Elâzığ'a (Ocak ortalama sıcaklığı — 1.5 derece) nazaran biraz daha mülâyim; yazları (en sıcak ay ortalama sıcaklığı 26 santigrat; Elazığ'ınki ise 27.2 santigrattır) biraz daha serin; fakat Elâzığ'dan (Elâzığ'ın yıllık yağış ortalaması 427.8 mm, M.'nınki 371.2 mm) daha kuraktır. İl topraklarında batıdan doğuya gidildikçe kış yağışlarının yıllık yağış tutarındaki payı azalır; ilkbahar yağışlarının hissesi artar. O yüzden M. havzasındaki ırmaklar umumiyetle az suludurlar. Meselâ, Asarcık veya Hisarcık'ta yapılan ölçülere göre Tohma çayı, yağmurun ve kar erimesinin tesiriyle Mart'ta taşmasına (saniyede 42.5 m³ su boşaltmasına) rağmen, ortalama 21.7 m³/s bir akıma sahiptir. Benzer özellikler gösteren Sultansuyu'nun ortalama akımı 5.8 m³ ten; karstik kaynaklarla beslenen Derme veya Beyderesi'nin akımı ise 2 m³ ten ibârettir. M.'nın, İç Anadolu istasyonları derecesinde yağış almasına dayanılarak havza tabanının bozkır bitkileriyle örtüldüğü düşünülmüştür. Burada orman alt sınırının 1 100 m den geçtiği söylenir. Meşelerden müteşekkil söz konusu ormanlar, Akçadağ, Hekimhan ve Pötürge dağlarında birbirinden uzak lekeler hâlindedir. Bununla beraber Erhaç düzünün Akçadağ'a yakın kısımlarında, hususiyle İlk Öğretmen okulu çevresinde, her nasılsa tahripten arta kalmış meşeler, M. havzasında gerçek bozkırın 900 m altındaki sahalara ve bilhassa Fırat ırmağına komşu küçük bir alana inhisar ettirilmesi lüzumunu ortaya koymaktadır. Bugün sadece havza tabanının değil, havzayı kuşatan dağlardan çoğunun ormandan mahrum bulunuşu, insanın ormanı tahrip etmiş olmasından ileri gelmektedir. Meselâ, M. şehrinin, bol sulu olduğu için sırtını dayadığı Beydağlarındaki ormanlar, bilhassa XIX. yüzyılda Keban simli kurşun cevherlerinin eritilmesi uğruna tüketilmiştir.

İlin çeşitli yerlerinde, daha çok suya ve tabiî yollara bağlı kalmış görünen höyüklerin varlığı (Yazıhan kuzeyinde Fethiye, Tohmaya güneyden karışan bir kol üzerindeki Mahmudi, Alişar, Orduzu'daki Arslantepe; Darendenin 18 km güney doğusuna isâbet eden Arslantaş, Akçadağ güneyinde İkinciler, Doğanşehir kuzey - doğusundaki Topraktepe) M. havzasının aynı zamanda geniş ziraat alanları arayan insanoğlu tarafından çok eski tarihlerden beri bir yerleşme yeri olduğunu gösterir. Bunlar arasında en önemlisi, Orduzu köyü bahçelerini sulayan Pınarbaşı deresine 30 m yüksekten bakan 200 m uzunluktaki Arslantepe höyüğüdür. 1932 - 1933 yıllarında L. Delaporte; 1946 - 1951 devresinde Shaeffer ve nihayet (1961 - 1962) Me-

riggi ile Duglisi'nin araştırmaları, bu yapma tepede, eski Tunç devrinden (M. Ö. 3000 - 2000) başlıyarak Bizansa kadar uzanan yedi kültür katını meydana çıkarmıştır. M. havzasının ilk büyük şehri, Asur vesikalarında adı MİLİDİA, MELİD, MELİDİ ve nihayet MELİDDU olarak geçen Hititlilerin M.'yası MALDİJA'nın kalıntıları, alttan itibaren IV. kültür katında yer almaktadır. Yapılan kazılarla burada, M. Ö. XIII. yüzyıla ait bir Hitit sarayı ile Asûr hükümdarlarından Sargon zamanındaki bir vali için inşâ edilmiş saray, Aslanlı, çivi yazılı büyük bir kapı ve Hitit krallarından birinin heykeli bulunmuştur. Hitit M.'sı sayılan Maldija, o sıralarda, bu imparatorluğun doğu sınırındaki prensliklerden birinin merkezi idi. 4 yüzyıl kadar Asûr ordularının hücumlarını göğüsleyen bu şehir, nihayet Milâddan önce 711 senesinde Asûrluların eline geçmiş, MELİDDU diye anılan bir vilâyetin merkezi olmuştur.

Hitit ve Asûr M.'sının yerini, milâd yılları sırasında bir Roma askerî karargâhı olarak kurulan MELİTENE aldı. Roma imparatorlarından Trajan (M. S. 98 - 117 yılları) eski M.'nın yerinde kurulmuş olan Melitene'yi yaptırmış, şehir büyümüş, bunun üzerine çifte surlarla kuşatılmıştı. Romalıların M.'sı, büyük askerî yollar üzerinde, imparatorluğun sınırlarını koruyan bir kale şehri olmaktan öteye gidemedi. Melitene, Perslere karşı imparatorluk sınırlarını pekleştirmek gayretini gösteren Jüstinien'in (527 - 565 yılları) imâr hareketleri sonucu, daha da büyüyerek surlar dışına taşmış ve civar düzlüğe yayılmıştır.

Emevîler zamanında Bizansa karşı savaşan Müslüman ordularına üs vazifesi gören Melitene şehri, V. Constantin (741 - 775 yılları) tarafından zaptedilerek baştan aşağı yakılıp yıkılmış, bir kısım ahalisi de İstanbul'a götürülmüştü. İkinci Abbâsî halifesi El Mansur, Eski M.'yı yeniden ele geçirdi. Şehri tamir ettirdi. VII. Constantin (912 - 959 yılları) şehri, tekrar Bizansa katmış; bu durum, Türklerin eline geçtiği 1101 yılına kadar devam etmişti. Eski M., 1255'te Moğol istilâsına uğradı, yağma ve tahrip edildi. Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı devletinin sınırları içine alınan (1391) Eski M., Ankara Savaşı sonunda Timurlenk tarafından son bir defa daha tamamen tahrip edilmişti. Sınır şehri olma durumundan kurtulan Eski M., Yavuz Sultan Selim zamanında ihmâl edildi. Evliyâ Çelebî, Eski M.'daki 5 265 evden çoğunun, surlar dışındaki bağ ve bahçelerde bulunduğunu, halkının baharla birlikte 8 ay kalacakları Aspuzu bağlarına göç ettiklerini, o yüzden şehirde garipler, Hıristiyan tüccar ve 300 bekçiden başka kimsenin kalmadığını; Aspuzu'da herbiri içinde bir evin yer aldığı 7 800 bağ ile 600 dükkânın varlığından bahsettiğine göre, yeni M.'nın en az Eski M. kadar önemli bir şehir olduğuna hükmetmek gerekiyor. Eski M.'nın kendi kaderine terkedilmesi, XIX. yüzyıl ilk yarısına

MALATYA: Yeni Cami

rastlar. 1835 senesinde Eski M.'yı ziyâret eden Charles Texier ve J. Brant, şehrin salgın hastalıklarla eşkıyâ tecâvüzlerinden perişan ve harâb hale gelmiş olduğunu, terkedilmek üzere bulunduğunu anlatmaktadırlar. Hâfız Paşanın kurmay heyetine dahil olarak 1838'de M.'ya gelmiş olan H. von Moltke Eski M.'nın harâp, metrûk ve halkından büyük bir kısmının Aspuzu'ya yerleştiğinden söz etmektedir. 1839'da buradan geçen İngiliz seyyâhı W. F. Ainsworth, askerlerce boşaltılan Eski M.'nın harâbeye döndüğünü ve sadece 500 kadar evin ayakta kalabildiğini yazıyor.

Yüzyıllarca su kaynağı Beydağlarının eteğinden ayrılmayan ve adını hiç değiştirmeyen M.'nın şimdiki yerine taşınmasında çeşitli sebeplerin tesiri vardır. Bu sebepler arasında, platonun basık bir köşesine sığınmış, sıtma yatağı çeltik tarlaları ortasındaki Eski M. havasının sağlığa iyi gelmemesi; şimdiki M.'nın ise tarihî büyük yollar kavşağında bulunuşu zikr edilebilir. Bunlardan ilki, Sultansuyu - Sürgü deresi arasındaki 1 300 m lık eşiği aşarak Halep'e giden ve Hititliler zamanından beri işleyen, bugün M. - Fevzipaşa demiryolu ile (1931 de işletmeye açılmıştır) İskenderun - Erzurum şosesinin faydalandığı yoldur. Diğeri Mezopotamya'yı Diyarbakır - Harput'a uğradıktan sonra Kuruçay vâdisini takiben Hititlerin hükûmet merkezi Hattuşaş'a, hattâ Karadeniz kıyısındaki Samsun ile Sinop'a bağlayan yol; nihayet Murat - Tohma çayları ekseni boyunca seyrederek Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmıyle İç Anadolu arasında irtibat sağlayan tabiî yol. Bunlara, Mısır ordusu ile Nizip'te çarpışmak üzere karargâhını Elâzığ'dan Eski M.'ya nakletmiş Hâfız Paşa'nın 1838 - 1839 kışını burada geçirmesi, yazın Aspuzu bağlarına taşınmış halkın boş bıraktığı evleri, askerî birliklerin harâbeye çevirmiş olması hususu da eklenebilir.

Aspuzu bağlarındaki yeni M.'nın zamanla geliştiğine şüphe yoktur. Bu şehrin nüfusu XIX. yüzyıl sonlarında 30 000'e; I. Dünya Savaşı'ndan önce de 40 000'e kadar çıkmıştı. I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu sebeplerle M. biraz tenhalaştı. 1927 sayımında 20 700 kişinin oturduğu anlaşılan M., Sivas'la Elazığ'a giden güneybatı - kuzeydoğu yönlü ana cadde ve dağ eteği arasında önce doğuya, 1937'den itibâren de 4 - 5 km ötedeki demiryolu istasyonunu şehre bağlayan bulvar boyunca kuzeybatı ve batıya doğru yayıldı. Fakat M., merkezî kısım hâriç, bahçeler içine serpilmiş evleriyle eski sayfiye karakterini yitirmedi. 1939'da, il dahilinde yetiştirilenlerden başka Adıyaman, Tunceli, Elazığ havâlisi tütünlerini işleyen tütün ve Sümerbank pamuklu dokuma, 1954'de akümülatör; 1956'da şeker; 1957'de yaprak tütün işleme, 1966'da tuğla - kiremit fabrikalarına kavuşmuş, bankaların sayısı artmış, çeşitli lise, sanat ve ticaret okullarıyle çevresinin 128 000 nüfuslu ticarî ve kültürel bir merkezi hâline gelmiştir. İlçe merkezi rolü gören kasabalardan Arapkir ile bir kısım halkı büyük merkezlere göç eden Darende fazla kalabalıklaşmamış, nüfus artışı, sulama tesislerinin ziraati zenginleştirdiği Akçadağ ile önemli bir ulaşım yolu üzerindeki Hekimhan'da belirli bir hal almıştır. M. il nüfusu da 511 000'e yaklaşmıştır ki, bu nüfus hâlen suyun bulunduğu mahallerle kurulmuş kasaba ve köylerde M. merkez, Akçadağ'daki gibi düz damlı kerpiç; Arapkir, Hekimhan, Pötürge'deki gibi taş evlerde barınmaktadır. Arguvan, Darende, Doğanşehir'de ise taş ve kerpiç meskenler oranı hemen hemen yekdiğerine eşittir.

Yıllık yağış tutarının azlığı, Mart başı Ekim sonu devresinde buharlaşmanın yağan yağmurdan fazla oluşu, M.'yı esas itibâriyle bir tahıl alanı yapmıştır. O sebeple çeşitli bir ziraat, ancak sulama ile mümkündür. Bu yüzden M.'da mâzisi hayli gerilere giden sulama tesislerine rastlanır. M.'nın hayatını borç-

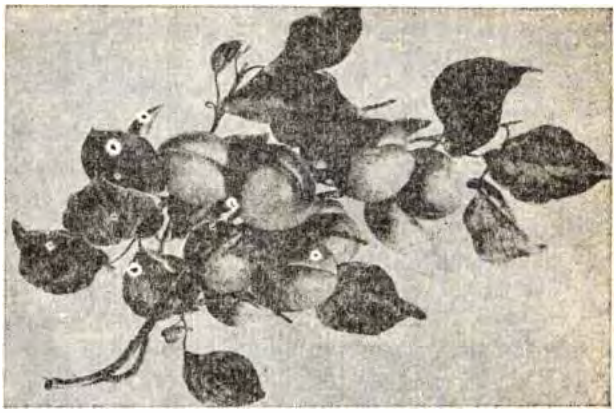
lu olduğu Derme deresi ve sulama kanalı bunlardan biridir. Pınarbaşı köyündeki kalker ve şistlerin temas alanından çıkan gür bir kast kaynağının suları, Yeşilyurt'a kadar dereye paralel seyredip, buradan Yakınca (Kilayık) ve Bostanbaşı'ndan (Barguzu) geçmek suretiyle M.'ya doğru uzunluğu 18,8 km ye varan bir kanala alınmıştır. Kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen, zamanla dolmuş, sadece saniyede 2,5 m^3 su nakline elverişli bu eski tesis, Cumhuriyet devrinde ıslâh edilerek 6 m^3/s su taşıyabilir bir hâle getirilmiştir. Derenin yaz mevsiminde bütün suyunun, ilkbahar taşkınları sırasında (Martta ortalama âzamî akımı 7,7 m^3/s) bir kısmının çevrildiği Kapuluk mevkiinde bir regülatör inşâ edilmiş, 7 440 hektarlık alan sulanır hâle gelmiştir. Yazın suyu çok azalan Horata deresinde ise, sadece Yukarı Banaz köyünün faydalandığı saniyede 250 litre su sağlayan bir tesis inşâ edilmiş; 3 karstik pınarla beslenen Orduzu deresi boyunca sulama kanalları yapılmış ve böylece Pınarbaşından Eski M.'ya kadar 25 - 30 km boyunca kesintisiz fakat yer yer genişleyip daralan, sulamaya dayalı bir ziraat kuşağı, bir yeşillik denizi vücûd bulmuştur.

Sultansuyu'nun suları, Suçatı'da kanala alınarak Sultan Aziz tarafından kurulduktan sonra bir ara terk edilmiş, 1928'de Tarım Bakanlığı'nca ıslah edilerek faâliyete geçirilmiş, 230 000 dönüm arâziye sahip Sultansuyu harasına gönderilmiştir. Bu suyun Erhaçdüzü'nü sulamaya yetmediğini gören Devlet, 1942'de Göksu'nun kollarından Sürgü suyunu Sultansuyuna çevirmiş, bunun için bir regülatör inşâ ederek 1892 yılından beri 5 defa başlanıp bırakılmış bir işi, 12,5 km uzunluğunda bir kanal açmak suretiyle, başarmıştır. Sonraki yıllarda, Erhaç düzü'ne daha bol su temini için Sürgü üzerinde 57,1 m yükseklikte bir baraj inşâ edilmiştir. Barajdan alınan sular 45 km boyunda, saniyede 11 m^3 su taşıma kapasiteli bir kanalla Erhaç düzüne ulaştırılmış, 9 500 hektarlık bir alan sulanabilir hâle getirilmiştir. Sultansuyu'nun sağ yakasında 10 600 hektarlık bir sahaya su vermek üzere 4,4 m^3/s kapasiteli, 31 km lik kanalın inşâsına başlanmıştır. Ayrıca Erkenek köyü civarında 845 hektarı sulamaya elverişli 12 km uzunlukta saniyede 0,6 litre su nakline elverişli bir kanalın yapımı tamamlanmıştır. Bu gayretlerin neticesinde, bir zamanlar sadece tahıl yetiştirilen genişçe bir alan, her türlü meyve, sebzenin yer aldığı entansif ziraat alanlarına kazandırılmıştır.

Devlet, güçlü elini Tohma çayına da uzatmış, baharda kabaran suları yazın kullanmak üzere Mısırderesi köyünün Medik mevkiinde toprak ve kaya dolgulu bir barajın inşâsına başlamıştır. Yakında barajdan 10,2 m^3/s kapasiteli 22 km uzunluktaki kanala alınacak sular, nehrin sol yakasında 770 kotu altındaki 9 692 hektarlık araziye hayat verecektir. Şimdiye kadar Tohma çayı vâdisine inhisâr eden vâha, kenarlara doğru genişleyecektir.

Sulama tesislerinin yapımı sayesinde M., memleketimizin hatırı sayılır meyve ve sebze yetiştiren sahalarından biri olmuş, sınâî bitkilerin alanı genişlemiştir. M. şeker fabrikasının kurulmasiyle başlayan şeker pancarı ziraati, Tohma çayı vâdisinin doğu bölümü, Sultansuyu'nun tabanı ve Doğanşehir civarında önem kazanmış, üretim 70 200 tona yükselmiştir. Darende civarında Tohma çayı vâdi tabanını içine alan mahdut bir saha istisnâ edilirse, il şeker pancarı üretiminin tamamına yakın kısmı, yukarıda adı geçen alandan elde edilmektedir.

M. daha çok bir meyve üretim bölgesidir. Hususiyle kayısı, zerdali ve yüzyıllardan beri üzümleriyle ün salmıştır. M.'da, çoğu merkez, Pötürge, Darende ve Yeşilyurt'taki bahçelerden olmak üzere, yılda 23 109 ton kayısı; bunlara Akçadağ bahçelerinin katılmasiyle 6 074 ton zerdali elde edilir. M. vâhasının Yeşilyurt kısmında kayısı ve zerdali bahçelerine, çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu bahçeler refâkat eder. Yeni ve eski M.'yı birbirine bağlayan yol boyunca kayısı ağaçları, tütün tarlalarının kenarlarını süsler. Orduzu bahçeleri, bunlardan arta kalan suların canlandırdığı, pamuk istasyonuna kadar uzanan Eski M. bahçeleri, kayısı ağaçlarıyla doludur. M. vâhalarından yılda 8 500; Şiro çayı vâdisindeki bahçelerden Pötürge 7 752 ton; Tohma çayı tabanına yerleşmiş bahçelerden de Darende 2 500 ton kayısı elde eder. Buralar il kayısı üretiminin % 80'ini karşılar. Ancak kayısı ticâreti, meyveyi kükürtle sarartma usulü bulunduktan ve M. demiryoluna kavuştuktan sonra gelişebilmiştir. Devlet, il kayısı ve meyve ziraatını daha da geliştirme kararındadır ve bu maksatla Tecde köyünde İkinci Cihan Harbi'nden önce (1937) bir meyve fidanlığı kurmuştur. Saydığımız vâhalardan ayrıca yılda 5 335 ton dut; 4 742 ton elma; bir miktar armut, ceviz, şeftali, kiraz, badem ve vişne gibi çeşitli meyveler toplanır. Elma ve şeftali ağaçları M. vâhasında; dut Darende'de; ceviz Hekimhan; armut Akçadağ; kiraz ağaçları da Yeşilyurt civarında yoğunluk kazanır.

MALATYA : Dalında kayısı

Strabon'un M. şaraplarından bazılarının o zamanki Yunan şaraplarına rakip olacak nefasette bulunduğuna dair sözleri, ilde çok eskiden beri bağ yetiştirildiğini gösterir. Bugün de asma, ilde geniş bir alana yayılmış olup, bağlardan yılda 24 595 ton üzüm elde edilir. M. bağları pınarbaşı, Eski M. arası ile Darende ve Pötürge'de toplanmıştır. Banaz veya Horata çayı, baştan aşağı bağlarla kaplıdır ve asmalar burada 1 600 m ye kadar yükselir. Horata çayı, Atalar (Haçov), Kadiruşağı, Seyituşağı bağlarıyle birlikte, M.'nın sulanmaksızın yetiştirilen en önemli bağ sahalarından biridir. Buna mukabil Bostanbaşı, Yakınca bağları sulanır. Derme çayı marnlı yamaçlarını işgal eden bağlar ise su yüzü görmez. M. şehri çevresi, Orduzu deresinde geniş alanlara yayılmış bağlardan yıllık üzüm üretimi 8 000 tondur. Darende (yıllık üzüm üretimi 5 500 ton) ve Pötürge'de (yıllık üretim 4 500 ton) bağlar, daha ziyade Tohma ile Şiro çayı vâdi tabanlarını tercih etmiştir.

M. aynı zamanda bol sebze yetiştiren bir ilimizdir. Patates, M. vâhasında (il üretiminin % 50 den fazlası); fasulye, Sultansuyu ve sulama kanalları çevresi, Sürgü su boylarında yetiştirilir. Akçadağ ile Doğanşehir (toplam üretimleri 9 300 ton) il fasulye üretiminin (9 692 ton) tamamına yakın kısmını verir. Darende ile Akçadağ (toplam üretimleri 4 000 ton), il nohut istihsâlinde (4 810 ton) ön sırayı işgal eder. Mercimek üretiminde Akçadağ ve Arapkir başta gelir.

İlin kuzey ve güneyindeki dağlık sahalara yerleşmiş köyler, daha çok hayvancılıkla ve tahıl ziraatiyle geçinir. Mevcut yarım milyon koyunun 290 000 i; 267 000 den ibâret keçilerin yarıdan fazlası (167 000) batı ve kuzeydeki, gerisi güneyin dağlık kısımlarında beslenir. Darende, Arguvan sınırları içindeki platolar; Yazıhan, Erhaç düzleri, önemli tahıl alanlarıdır. M. buğdayının (86 150 ton) % 70 ine yakın (60 150 ton) kısmı; arpasının (14 221 ton) % 64 den biraz fazlasını (9 160 ton) bu platolar bölgesi karşılar. (T. Yücel)

Tarih : M. adı nereden geliyor? "M." adı, Hititçe "Maldiya" dan gelmektedir. Asûrlular ve Urartular bu kelimeyi "Milidya Melid, Melidi, Meliddu" şekline, sokmuşlardır. Araplar "Malatıyye" demişler, Türkler bundan "M." yapmışlardır. Şu halde 3 500 seneden beri şehrin adı aynı kalmıştır.

M., Hitit İmparatorluğu'na dahildi. "M." adı da Hititçeden gelmektedir. Şehrin 4 km kuzey - doğusunda Arslan - Tepe denen höyükte, 1932 - 1938'de yapılan kazılar, M. Ö. XIII. yüzyıla ait bir Hitit sarayını ortaya çıkarmıştır. Hitit İmparatorluğu dağıldıktan sonra teşekkül eden Hitit devletçiklerinin en meşhuru olan Kargamış Krallığı, bugünkü M. topraklarını da içine alıyordu. Mittanniler, Hurriler, Sâmî Babilliler ve Asûrlular da bu çevreyi zaman zaman ele geçirmişlerdir. Medler ve M. Ö. VI. yüzyılda onların yerine geçen Persler, bu bölgeyi İran İmparatorluğu'na katmışlardır. 2 yüzyıl sonra Büyük İskender, bütün Anadolu gibi burasını da fethetmiştir. İskender'den sonra Selevkoslar, İran asıllı Ermeni Kralları, Kommaene Kralları, İran İmparatorluğu'nu dirilten Partlar ve onların halefi olan Sâsânîler, M. çevresine hâkim olmuşlardır. Fakat bu hâkimiyeti Roma ile çekişmeye mecbur kalmışlardır.

MALATYA: Eski Malatya'da Ulu Cami'in kubbe kısmı

Roma'dan sonra M. S. 395'te şehir ve çevresi Bizans'a geçmiştir. 532'de imparator Büyük Justinianus, Roma İmparatoru Constance'ın yaptırdığı sûrları tamir ettirmiştir. Bizans zamanında M., eyalet merkezi idi. 575'te Sâsânî şehenşahı I. Husrev, şehri yakmıştır. VII. yüzyıl ortalarında şehir, Habib ibni Mesleme kumandasındaki Müslüman - Arab orduları tarafından fethedilmiş ve İslâm İmparatorluğu'nun Bizans'a karşı sınır şehirlerinden biri olmuştur. Şehir, zaman zaman Müslümanlar ile Bizans arasında alınıp verilmiştir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Türkler tarafından fethedilmiştir. M., Türiye İmparatorluğu'na, yani Anadolu Selçukluları'na tâbî Dânişmend Türk krallığının dallarından birine merkez olmuştur. M. Dânişmendlileri 1135'ten 1175'e kadar 40 yıl sürmüş, bundan sonra şehir, doğrudan doğruya Konya'ya bağlanmıştır. M. Dânişmendlileri'nden 5 melik (kral) saltanat sürmüştür. Patrik Mihail (1126 - 1199) ve Barhebraeus Abu'l - Farac (1226 - 1289) adlı büyük Süryânî tarihçileri, Türk çağında M.'dan yetişmişlerdir. Selçuklular'dan sonra İlhanlılar'a, sonra Mısır - Suriye, Türk - Memlûk İmparatorluğu'na geçmiştir. 1398'de Yıldırım Sultan Bâyezid tarafından Memlûkler'den alınmışsa da, birkaç yıl sonra geri verilmiştir. Dulkadiroğulları da bir müddet M.'yı ele geçirmişlerdir. 1401'de Timur, M.'ya da gelmiştir. 1516'da M., Yavuz Sultan Selim tarafından Memlûkler'den alınarak, Osmanlı Türk İmparatorluğu'na katılmıştır. Osmanlı çağında M., merkezi Maraş olan Dulkadir beylerbeyliğinin (eyaletinin) 5 sancağından (vilâyetinden) biri idi. Tanzîmat'tan sonra merkezi Harput olan Mâmûretülaziz vilâyetinin (eyaletinin) 3 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur. 5 kazası vardı. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet=il" denince, M. da bir vilâyet hâline gelmiştir. 1931'de demiryolunun M.'ya varması ve 1937'de kuzeyden de şehrin Sivas'a bağlanması, kalkınmayı temin etmiştir. Şehre 12 km mesafede olan Eski - M.'da Bizans eseri olup Selçuklular tarafından onarılan sûrlar, 50 × 33 = 1.650 m² üzerine kurulmuş Ulu Cami, tarihî âbidelerin başında gelir. Ulu Cami, 1247'de Mimar Husrev tarafından yapılmış bir Selçuklu eseridir. 1374'te Memlûkler'in yaptırdığı Âdile Camii de, Türkiye'deki nadir Memlûk eserlerinden biridir. Yeni Cami ile Söğütlü Camii de Selçuklu eserleridir. XVII. yüzyıl ortalarında Vezir Silâhdar Mustafa Paşa'nın yaptırdığı kervansaray, muhteşem bir eserdir. Hekimhan'da da 1228 tarihli bir Selçuklu kervansarayı vardır. Fethiye köyündeki Abdürrezzak Camii, 1576 tarihli bir Osmanlı eseridir. M. yakınlarında Arslantepe'de zengin Hitit ve Asûr eserleri ortaya çıkarılmıştır. Hitit ve II. Sargon'a ait Asûr sarayının kalıntıları, dikkate değer eserlerdir. Şehre 5 km mesafede Pınarbaşı, Sürgü ve Takas, bilhassa meyve bahçeleri ile kaplı Aspuzu Bağları, M.'nın başlıca mesire yerleridir. Şehirde bir de Atatürk Anıtı vardır. (Y. Ö.)

MALATYA OVASI : bk. MALATYA.

MALATYA GANBOTU, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzun olan kıyılarında âsayişin korunması ve kaçakçılığın önlenmesi için görevlendirilmek üzere, 1908 yılında, Fransa'da inşa ettirilmiş ganbotlardan biri. Ağırlığı 213 ton olan M. G. - nun boyu 45.7 m, genişliği 6 m, çektiği su 1.5 m olup, sür'ati 12.5 mil idi. Silâh olarak, iki aded 4.7 sm lik 50 çapında top ile, iki aded Nordenfeld topu taşıyordu. Donanmaya katılışından sonra, Kızıl Deniz'de görevlendirildi. Hudeyde Limanı'nda üslenmiş olan Bahr-ı Ahmer (Kızıl Deniz) Komodorluğu'nun emrine girdi, karakol hizmetlerine başladı. Yemen ve Asir isyanlarını bastırmak üzere Hamidiye kıravazörü ile, Hudeyde'ye gitmiş olan Ahmed İzzet Paşa, kısa bir zamanda isyanın Yemen kısmında sükûneti sağlayabilmiş ise de, Asir bölgesi isyanda devam ediyordu. Bu durum, Kızıl Deniz'deki ganbotlara birçok önemli görevler yüklüyordu. Bir taraftan kaçakçılarla mücadele için Kızıl Deniz kıyıları karakol edilirken, diğer taraftan Asir de İdrisîler'le çarpışmakta olan kara ordusu ile işbirliği yapıyorlar; Hicaz ve Yemen arasındaki haberleşme ve nakliyat hizmetlerini de görüyorlardı. M. G., 1911 yılı eylül ayı ortalarına kadar, Bahr-ı Ahmer Komodorluğu emrinde kalarak, Yemen Umum Kuvvetler Kumandanlığı'nın lüzum gösterdiği görevleri yaptı. Eylül ortalarında, Süveyş Limanı'nda onarılmak üzere, emir aldı ve Hudeyde'den Süveyş'e hareket etti. İkmâl yapmak üzere Cidde Limanı'na uğradığı zaman, Liman Reisinden, İtalyanlarla savaşa başlanılmış olduğu haberini aldı. Cidde'den ayrıldıktan sonra Ebhur Limanı'na gitti ve, burada, daha evvel bu limana girmiş olan Beyrut silâhlı yatı ile

buluştu. M. G., daha Cidde'de iken, Bahr-ı Ahmer Komodorluğu'ndan, "mümkün ise Süveyş'e veya İtalyanların tecavüz edemeyeceği, bir şap adasına iltica etmesi ve daha sonra da, Yemen Umum Kuvvetler Kumandanlığı'ndan Hicaz Fırkası (tümeni) Kumandanlığı'na gönderilip Cidde ve Künfüda civarında bulunan ganbotların hemen Süveyş'e hareketleri" emirlerini almış idi. İtalyanlar'ın er veya geç bu kıyıları tarayarak Ebhur'a da gireceklerini ve buradaki gemileri batıracaklarını düşünen M. G. kumandanı, ya Süveyş'e hareket etmek ve İtalyan üstün kuvvetlerine tesadüfte gemiyi batırmak veya geri dönüp komodor'a katılma kararlarından birini vermek durumunda idi. M. G. kumandanı, eğer İtalyanlar'a tesadüf etmez ise, gemisini ve personelini kurtarmış olacağını; İtalyanlar'a tesadüf ettiği takdirde ise, elindeki bütün imkânları kullanarak, savaşmayı ve şerefle ölmeyi düşündü ve Süveyş'e hareket etti. Yolda İtalyanlar'a tesadüf etmediğinden, bu limana ulaştı. M. G.'nun, burada, silâhları söküldü. Personelinden de pek azı gemide bırakılarak, diğerleri İstanbul'a gönderildi. M. G., İtalya ve Balkan Savaşları süresince, Süveyş limanında göz altında kaldı. Bahr-ı Ahmer Komodoru Binbaşı Hâmid Bey, Türk - İtalyan Savaşı'ndan sonra Süveyş'e gelerek, daha İtalya savaşa başlamadan evvel onarılmak üzere bu limana gönderilmiş olan Yozgat, Taşköprü ve Nevşehir ganbotları ile savaş başlarında Süveyş'e iltica muvaffak olmuş; M. G. ve Beyrut yatının personelini tamamlamış, gemilerin, denize çıkabilecek derecede onarımlarını yaptırmıştı. Süveyş'te bulunan ganbotlar ve Beyrut yatı, 1 Ekim 1914 günü, Port - Said'den İstanbul'a hareket ettiler. Yolda Beyrut ve Alanya limanlarına uğrayarak, İzmir'e vardılar. Burada iken, gemilerin İzmir havalisi kumandanlığı emrine girmeleri hakkında emir alındı. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun silâhlı ve tarafsız olarak seferberliğini tamamlamağa çalıştığı bu günlerde, Boğazlar'da gözetleme yapmak üzere fazla gemiye ihtiyaç hâsıl olduğundan, ganbotların İstanbul'da toplanmaları lüzümlu görüldü. Komodor Hâmid Bey, M. G. dâhil, diğer ganbotlarla birlikte 26 Ekim 1914 günü İzmir'den hareketle, 28 Ekim 1914 günü Çanakkale Boğazı'ndan içeriye girdi ve Marmara'ya geçti. Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na sokan Karadeniz olayının vuku bulduğu gün, Haydarpaşa önünde demirledi. M. G., 31 Ekim 1914 tarihinde, Karadeniz Boğazı Deniz Gözetleme Fırkası'nı güçlendirmek üzere, Boğaz Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine girdi ve hemen göreve başladı. Rus gemilerinin harekâtını kontrol etmek üzere kendisine tahsis edilen yerlerde karakol yaparak, bu görevini yürüttü. 26 Aralık 1914 günü Karadeniz'deki harekâtından dönmekte olan Yavuz muharebe kravazörü, savaşın başlaması ile birlikte Rus donanma kumandanı Amiral Eberhard'ın, ilk iş olarak Boğaz açığına ve 100 kulaç hattı üzerine döktürdüğü, mayın engeline girdi. Sancak ve iskele taraflarından birer mayına çarparak, iki büyük yara aldı. Rus mayın engellerinde, Karadeniz Boğazı Müstahkem Mevki Kumandanlığı Mayın Arama ve Tarama Fırkası'na mensup gemiler tarafından geçit açılarak, geçişler sağlandı ise de, geçidi sürekli olarak açık tutmak için, elde kâfi miktarda mayın tarayıcı gemi bulunmadığından, gözetleme hizmetlerinde görevli ganbotların da mayın tarama işlerinde kullanılmasına karar verildi. M. G., mayın arama ve tarama birliğine dahil olarak, Boğaz'da tarama görevine başladı. Amiral Kolçakof 1916 yılı temmuz ayı başlarında Rus donanmasına kumandan olarak atandıktan sonra, Ruslar'ın Boğaz'daki mayın faaliyetleri arttı. Boğaz'ın ağzında ve açığında, birçok yeni engeller vücuda getirildi. Bu yeni engeller, kıyıdan ve sığ sulardan başlayarak açığa doğru devam ediyor ve az su çeken küçük yelkenli gemiler bile mayına çarparak batıyorlardı. Denize çıkacak donanma gemileri ile gerek donanmanın ve gerekse İstanbul'un ihtiyacı olan mâden kömürünün tedâriki büyük kayıblarla ve çok güçlükle sağlanabiliyordu. Bu sebeble, Boğaz - Zonguldak yolu üzerinde temiz bir kanalın açık bulundurulması için, mayın tarama gemilerine ağır görevler düşüyordu. M. G.'nun da dâhil olduğu mayın arama ve tarama birliği, her türlü hava şartlarında durmadan tarama yaparak, Zonguldak yolu üzerindeki bir geçidi açık bulundurmağa çalıştı. Kömür nakliyatı tekrar başladı. 15 Eylül 1916 günü 2 000 ton mâden kömürü yükü ile Zonguldak'tan Boğaz'a gelmekte olan Patmos adlı bir vapur, bir gün evvel taranan kanal içinde ve Anadolu Karaburunu önlerinde bir mayına çarptı. Baş tarafından büyük bir yara alarak, sahilde baştan kara etmeği başardı. Taramayı müteakip Ruslar tarafından tekrar mayınlanan bu geçidi, yeniden açmak ve Patmos gemisinin etrafındaki mayınları temizlemek üzere, bu sâhaya, M. G.'nun da dâhil olduğu bir mayın arama ve tarama birliği gönderildi. Her ne kadar sâha temizlendi ve Patmos gemisi kurtarılarak İstanbul'a gönderildi ise de, bu sâhadaki faaliyet sırasında Yüzbaşı Nuri Bey kumandasında bulunan M. G. da bir mayına çarptı. Pervanesi, dümeni ve kıç tarafı hasâra uğradı. Personelinin gayreti ile, bölmeler dayaklandı ve suların makine dairesine girmesinin önüne geçilerek M. G. batmaktan kurtarıldı. Yaralı ganbot, Yunus torpitosunun yedeğinde İstanbul'a getirildi ve Haliç'e sokularak tersâneye alındı. Sonradan tersâne mühendisleri tarafından yapılan muayenesinde, hasârın çok büyük olduğu tesbit edildi. Sarf olunacak paranın çokluğu dolayısıyle, geminin onarımından vazgeçildi ve M. G. hizmetten çıkarıldı. (V. Z. Dümer)

MALAVİ (MALAWİ), Afrika'da bir devlet. M., kuzey ve kuzey - doğuda Tanzanya; doğu, güney ve güney - batıda Mozambik, batıda Zambiya ile sınırlıdır. Doğu sınırının önemli bir bölümünü Nyasa gölü çevirir. Yüzölçümü: 103 480 km², nüfusu: 4 042 000, başşehri: Zomba'dır.

M. topraklarının kuzey - güney doğrultusundaki uzunluğu, 800 km'den fazladır. Doğu - batı doğrultusundaki genişliği ise, 80 - 160 km arasında değişir. M., yüksek yaylalarla kaplı bir bölgede bulunur. Bunların başlıcaları, Nyika ve Angoniland yaylalarıdır. Her iki yayla da ülkenin batısındadır; yükseklikleri 2 000 - 2 500 m arasında değişir. Güneydeki Mlanje dağlarının yüksekliği 3 000 m kadardır; kuzey - batıda ise Nkonde dağları yer alır. Denizden yüksekliği 478 m olan Nyasa gölüne, çeşitli ırmaklar akar. Shire nehri ise, güney doğrultusunda akarak Zambezi'ye karışır. Nyasa gölünde bazı önemli limanlar vardır. M.'nin diğer önemli gölleri Shirwa ve Chiuta'dır. Nyasa gölü gibi, Chiuta'nın suları da tatlıdır.

Avrupa ve Asyalılar dışında ülkede yaşayanların tamamını Bantular teşkil eder. 1945'te M.'de 2 941 Asyalı ve 1 948 Avrupalı yaşarken, Mozambik'ten olan göçler dolayısıyle 1960'ta Avrupalı sayısı 8 600'e, Asyalı sayısı da 10 400'e çıktı. Avrupalılar'ın çoğu başşehir Zomba ile ülkenin başlıca şehirlerinden olan Blantyre'de yaşar. M.'liler büyük bir çoğunlukla putperesttir. Nüfusun % 11'i Hıristiyan, % 10'u da Müslüman'dır. M.'deki misyonerlik çalışmaları 1861'de başlamış, eğitim önce misyonerlerin elindeyken, 1926'da M.'lilerin eline geçmiştir. Ülkede, ilkokula pek değer verilmez; dört yıllık bu ilk öğrenimi tamamlayanların sayısı ise oldukça düşüktür. Öğretmen yetiştiren çeşitli okullar vardır.

M.'nin iklimi, arazinin durumuna göre değişiklik gösterir. Alçak Shire vâdisinde iklim çok sıcaktır. Buna karşılık, yay-

MALAWİ

lalarda 1 500 m'den itibaren sıcaklık kesin olarak bilinmez. Nyasa gölü kıyıları aşırı derecede rutubetlidir; kurak mevsim mayıstan eylüle kadar sürer. Dağlık bölgelerde ise, geceleri, zaman zaman don olayına rastlanır.

M. ekonomisinin temelini tarım teşkil eder. Afrikalılar'ın temel yiyeceği olan darı ve mısırdan başka tütün, pamuk ve çay yetiştirilir; bunlar en önemli ihraç mallarıdır. Hayvancılık ise ancak, kendilerine yetecek kadardır. Nyasa gölünde, geniş ölçüde balıkçılık yapılır. Mlanje çevresinde zengin boksit madeni vardır. M.'nin ithâlâtının başlıca maddelerini inşaat malzemesi, tarım âletleri, yiyecek maddeleri ve tekstil meydana getirir.

Tarih : M.'ye gelen ilk Avrupalı, Jasper Bocarro'dur. (1616). Ertesi yüzyıl Cizvit misyonerleri Nyasa gölü çevresinde seyahat ettiler. Daha sonra da bu bölgeye keşif gezisi yapıldıysa da, ülkenin Avrupalılar'a açılması David Livigstone'un 1859'da buraya gelmesiyle başladı. Bölgede yerleşmeye çalışan ilk misyonerler, hem iklim, hem de yerlilerin düşmanca davranışı yüzünden pek tutunmamışlar, ancak 1875'te devamlı bir misyon ve bu misyonun ihtiyaçlarını karşılamak için "Afrika Gölleri" şirketi kurulmuştur.

M., esir tüccarlarının yolu üzerinde olduğundan, zaman zaman misyonerlerle bunlar arasında çatışmalar eksik olmadığı için, 1883'te, ülkede bir İngiliz konsolosluğu kurulmuş, açılan gayrıresmî savaşta kullanılmak üzere gönüllü askerler toplanmıştır (1888). Nyasaland adı altında bir himâye idâresinin kurulması ise 1892'ye rastlar. 1891'e kadar İngiliz Zambezi'sine bağlı olan ülke, bu tarihten itibaren İngiliz Orta Afrikası'na dahil bir himâye hâline gelmiştir. M., 1953'te Güney ve Kuzey Rodezya ile birlikte Rodezya ve Nyasaland federasyonunu kurmuş, ancak, daha sonra bağımsızlık mücadelesi başlamış, sonunda İngiltere 1962 yılında Nyasa'ya, Rodezya'dan ayrılma müsaadesini vermiştir.

Nyasaland'ın, M. adıyla bağımsızlığını kazandığı tarih 1964'tür. Bu yeni devletin başkanı Hastings Kamuzu Banda idi. Banda, daha önce Nyasaland Afrika Kongresi başkanlığında bulunmuştu. M.'nin başkanı olurken de M. Kongre partisine dayanıyordu. 1965'te, eski liderlerin bir ayaklanması başarıyla bastırıldı, 1966'da da cumhuriyet ilân edildi. Banda, 1970'te ömür boyu cumhurbaşkanı oldu. M., İngiliz Milletler Topluluğu *(Commonwealth)* üyesidir.

MALAYA BİRLİĞİ : bk. MALEZYA.

MALAYA FEDERASYONU : bk. MALEZYA.

MALAYA KİRPİSİ (Lat. Gymnura), Malezya'da yaşayan ve böcek yiyen bir memeli cinsi. Büyük bir sivri sıçan (Fr. musaraigne; Lat. sorex)'a benzer. Bu cins, Kirpigiller (Lat. Erinaceidae) familyasına bağlıdır.

MALAY'LAR, güney - doğu Asya'da yaşayan bir topluluğa verilen ad. Menşe, dil ve kültür bakımlarından yakınlık gösteren bu topluluk, Malakka yarımadasında ve İndonezya'da (Sumatra, Borneo v.b. adalarında) toplanmıştır. M. XIII. yüzyılda Müslümanlığı kabûl etmişlerdir. M.'ın sayısı toplu olarak aş. yu. 9 milyondur.

M.'ın dili, Malezya - Polinezya dilleri (b. bk.) grubuna bağlıdır. M. dili İndonezya'nın resmî dilidir.

M.'ın büyük çoğunluğu tarımla uğraşır. Her şeyden önce pirinç ekimi yapılır. Bundan başka, darı, tatlı patates, şeker kamışı, kahve, tütün ve meyve yetiştirilir. Toprak ilkel bir şekilde sabanla sürülür. Çekim hayvanı olarak mandalardan yararlanılır. Ekonomik hayatta deniz ve tatlı su balıkçılığı da önemli bir yer tutar. Sandal yapımı, ağaç oymacılığı, dokumacılık, hasır, sepet ve şapka örmeciliği, çömlekçilik, bıçakçılık ve kuyumculuk gibi iş kolları gelişmiştir. M.'ın bir kısmı ise yeni kurulan fabrikalarda (yiyecek maddeleri, dokuma) ve madenlerde çalışır.

M., bambudan yapılma dörtköşe evlerde otururlar. Bu evlerin yüksek çatıları kamışla örtülmüştür.

M.'ın özel giyeceklerine sarong adı verilir. Bu, kalçalara sarılan bol ve uzun bir kumaştan yapılır. Bundan başka, erkekler de, kadınlar da dar kollu karakteristik bluzlar kullanırlar.

MALAZGİRT, Muş'a bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 534 km², nüfusu 44 000 (1970).

İlçe arazisi, 2 000 - 2 200 m lik bir tesfiye sathının III. Zaman sonlarında şiddetli tektonik hareketlere maruz kalması ve akarsularla yarılması suretiyle vücut bulmuştur. Bahçeköy ve Hınıs deresi dirseğindeki Beyaz tuzla gibi tuzlaları besleyen derelerin çıktığı denizel ve onun üzerine oturmuş tatlı su göllerinde depolanmış tortulları düzelten aşıntı sathı, bu şiddetli hareketlerle bazı kısımlarda yükselmiş, bazen de alçalarak devamlılığını kaybetmiştir. Halkımızın "Malazgirt Ovası" adını

verdiği düzlük, gerçekte söz konusu aşıntı sathının alçalmış bir parçası, akarsularla yarılmış bir plâto yüzüdür. Bu plâtolar, tektonik yükselmeler sırasında meydana gelen kırıklar boyunca beliren genç volkanların çıkardığı lavlarla kaplanmıştır. Okçuhan yakınında görüleceği gibi bir kısım lav dilleri, Murat ırmağının vâdi tabanına kadar sarkmışlardır.

MALAZGİRT : Bir görünüş

M. plâtoları, yurdumuzun en soğuk ve az yağışlı yörelerinden biridir. Buralara, çoğu ilkbaharda olmak üzere, yılda ortalama 397,2 mm yağış düşer. Yağışlar, ekseriya kar hâlinde olup, uzun süre yerde kalır ve ancak mayısta tamamen ortadan kalkar. Yazlar ise kısa; fakat sıcak ve kurak geçer. Plâtoların 1800 m aşağısındaki az yağışlı bölümleri, bozkır bitkileriyle örtülüdür. Bu yükselti yukarısına çıkabilmiş olanlardaki meşeler, insanın tahribiyle ortadan kalkmıştır. Nitekim V. Cuinet'nin XIX. yüzyıl sonlarında, Bulanık - M. arasında varlığından bahsettiği meşe korkusundan, bugün eser kalmamıştır.

İskân merkezlerinin ekserisi dağınık olup, ziraat ve hayvancılığın birlikte yürütüldüğü 3 ilâ 5 haneli mezrea ve komlar hâlindedir. Bir kısım yerleşme yerleri ise, Birinci Cihan Harbi sonunda çıkan siyasî kargaşalıkları takiben kendi kaderine terk edildiğinden harap olmuşlardır.

Tarihî devirlerde, ilçe topraklarının şimdikinden daha ileri bir ziraî faaliyete, sahne olduğu söylenebilir. Zira Urartu kitâbelerinden kral Menuas'ın burada pek çok sulama kanalı açtırdığı anlaşılmaktadır. Ancak ihmale uğrayan eski sulama tesisleri, zamanla işe yaramaz hâle gelmiştir. Malazgirt ziraatinin o tarihten XVII. yüzyıl ortalarına kadarki durumu hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Evliyâ Çelebî, Malazgirt bağ ve bahçelerinin makbûl sayılmadığını; V. Cuinet ise, ilçede tahıl ve bakliyat ziraati yapıldığını, ihtiyaç fazlası mahsulün anason ve kitre zamkı ile birlikte Van gölü kıyısındaki yelkencilere satıldığını; beslenen at ve koyunların ise, Van ve Diyarbakır'a yollandığını anlatıyor. Zamanımızda da hemen hemen aynı ürünler; tahıl ve bakliyat ziraat alanlarının çoğunu işgal ediyorsa da, geniş otlakların uzandığı bu alanda halk, gelirinin çoğunu hayvancılıktan sağlıyor.

İlçe merkezi M., kuzeyde İran - Trabzon kara yoluyla, güneyde Elâzığ - Muş - Van demir ve kara yollarının faydalandığı iki tabiî oluğu yekdiğerine bağlayan bir şose üzerinde bulunmaktadır. Kasaba, adını taşıyan bir platonun batı kenarında, Murat'a karışan Tuzla çayının iki kolu arasına sıkışmış bir düzlükte kurulmuştur ve denizden 1 550 m yüksektedir. W. Belck'e bakılırsa, M. adı, Urartu kralı Menuas ile alâkalıdır. Eski Ermenice kaynaklarda adı "Manavazakert", "Manavazkert", "Manazkert" diye geçer. Orta Çağda bu isim "Mandzgerd" olmuştur. 969 - 970 tarihlerinde Bizanslılar'ın eline geçen şehre, Arap kaynaklarında görüldüğü gibi, Manazcird deniyordu. Ermeniler'den kalma harap bir iskân yeri üzerine inşa edilen ve sonra üç sıra surla kuşatılmış olan kasaba, Alp Arslan ile Romanos Diogenes arasındaki bir savaşı takiben Bizanslılar'dan alındı. Selçuklu ve Bizans orduları arasındaki meydan savaşı, 26 Ağustos 1071'de kasabanın 10 - 12 km doğusundaki Zahva sahrasında cereyan etti. Bu suretle M., Bizans'tan Selçuklu Türk imparatorluğuna geçti. Daha sonraları İran ve Doğu Anadolu'ya hâkim olan Türk imparatorlukları, M. çevresini ellerinde tuttular. İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, nihayet Safevîler, bölgeye hâkim oldular. Safevî şâhı İsmail'e karşı Çaldıran Seferi hümâyûnuna çıkan Yavuz Sultan Selim M.'i 1514'de Osmanlı topraklarına ekledi. Bu suretle M., Osmanlı çağı Türkiye'sinde bazan kazâ (ilçe), bazan sancak (vilâyet) merkezi oldu. İmparatorluğun son devrinde Muş sancağına bağlı bir kazâ idi. Evliyâ Çelebî M.'i ziyaret ettiği sırada, şehrin doğusundaki bir lâv akıntısı üzerinde yükselen iç kale, mâmûr durumda bulunmasına rağmen, içinde ev yoktu. M., o sırada 2 000 haneli büyücek bir kasaba idi. Şehrin sönmeye

MALAZGİRT : Malazgirt Kalesi'nden bir kule

başladığı XIX. yüzyılda, buradan geçen gezginlerin tasvîrine göre M., yüksek ve tek bir surla çevrili bulunuyordu. Cuinet, M.'in 216 hâneli, canlı renkli ve orijinal desenli seccadelerin dokunduğu bir köy olduğunu söyler. M., Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında da bu durumunu muhafaza etmiş, bilhassa 1950'de, hızlanan iç göçler sırasında, çevre köyler halkı için bir cazibe merkezi olmuştur. Bu sebeple, şiddetli kışlara dayanabilmek için yarıya kadar toprağa gömülü, taştan inşa edilmiş, düz damlı evlerin sayısı çoğalmış ve nüfusu 10 642'ye ulaşmıştır. (T. Yücel)

MALAZGİRT MEYDAN MUHAREBESİ, Müslümanlık'tan önce Sakalar, Hunlar gibi Türk kavimleri zaman zaman Anadolu'ya ayak basmışlardı. Müslümanlık'tan, İslâm İmparatorluğu'nun yani Halife'liğin kuruluşundan sonra, Araplar'la beraber Müslüman olan Türk birlikleri de Toros ve Fırat'ın doğusunda kalan bölgelerin fethine iştirak etmişlerdi.

Daha Emevîler zamanında, bugünkü Kuzey - doğu Anadolu (Karadeniz kıyıları hariç) ile Güney Kafkasya'nın en büyük bölümünde "Ermenîye" eyâleti teşkil edilmişti. Abbâsîler zamanında da Güney - doğu Anadolu'da iki âmillik (vilâyet) kuruldu: Bunların birinin merkezi Tarsus, ikincisininki Malatya idi. Tarsus vilâyeti Kınnesrîn, Malatya ise Cezîre (Harrân) eyâletlerine bağlı idi. Bu iki vilâyete birden "suguur = hudut" vilâyetleri deniyordu. Tarsus suguuru, Bizanslılar'ın Kilikya, Malatya suguuru ise Kommagene (Ceyhan ile Fırat arasındaki ülke) eyâletlerine tekabül ediyordu.

Kuzey Afrika'yı, Yakın Doğu'yu, Ortadoğu'da birçok ülkeleri, İberya'yı fetheden Emevîler ve halefleri olan Abbâsîler (750'den itibaren), Anadolu'yu da Marmara'ya, Ege'ye, Karadeniz'e kadar açmak istediler. Her yıl yapılan kışlık (şâtiye) ve yazlık (sâyife) gazâlar, akın mahiyetinden ileri gidemedi. İstanbul muhasaraları da bir netice vermedi. Anadolu, esas bakımdan, Bizans'ta kaldı.

Abbâsîler zamanında, suguur vilâyetlerine Horasan ve Mâverâünnehir'den getirilen İranlı, bilhassa Türk birlikleri yollandı. Türkler'in şecaati ve askerlik kabiliyeti malûm olduğu için, bu birliklerin ardı kesilmedi. Esasen Halife'nin hassa ordusu da Türklerden ibaretti. Bu suretle Türk birlikleri, Tarsus, Misis, Aynzarba, Adana, Maraş, Hades (Göynük), Malatya, Âmid (Diyarbakır), Meyyâfârikıyn (Silvan), Ahlat, Malazgirt, Kaalîkalâ (Erzurum) gibi sınır şehirlerinde yerleşti. Bunlar, Anadolu'nun ilk Türk sekenesini teşkil etti. Hârûnu'r - Reşîd ile oğulları zamanında, bilhassa IX. yüzyılın ilk yarısında bu Türk nüfus fevkalâde arttı. Bunların başlarında bulunan Afşın, İtah, Mengücur, Ferganalı Ömer, Semerkandlı Hâris, Boğa, Vasıyf gibi Türk kumandanları, Bizans'a karşı gazâları ile büyük şöhret yaptılar. IX. yüzyıl ortalarında Halifelik, bütün Arap birliklerini terhis etti ve İslâm İmparatorluğu'nun ordusu Türkler'den, ikinci derecede de İranlılar'dan ibaret kaldı. Türk ve İran birlikleri arasında şiddetli rekabet vardı. Bu suretle suguur vilâyetlerindeki Türk kumandanlar, büyük bir muhtariyet içinde, çok defa Halife'ye sadece ismen bağlı olarak, güç ve nüfuz kazandılar. Başkumandanlar "emîr = prens", hattâ "melik = kral" unvânını taşıyorlardı. Bu usulle Türkler, ileride Mısır - Suriye'de Memlûk İmparatorluğu'nu kuracaklardır.

Büsrü'l - Afşınî, Kayıoğlu Ahmed, Hakan, Mûnis, Burduoğlu Rüstem, Ebû Sâbiti't - Türkî, Toganoğlu Ahmed gibi Türk emîrler, Sivas, Amasya, Niksar, Kayseri, Kolonya (Şebinkarahisar), Zamantı, Konya, Ereğli, Ermenak, Yalvaç, Bergama, Sard, Ankara, Ulukışla, Çankırı, Eskişehir gibi Anadolu'nun birçok şehrini geçici olarak işgal edip yağmaladılar.

Bu suretle Anadolu'da nüfus, yüzyıllar geçtikçe biraz daha azaldı. Nüfus kıtlığından müşkül mevkıe düşen Bizans, Balkanlar'dan celbettiği Türkler'i bu Müslüman Türkler'e karşı sınır vilâyetlerine yerleştirmek yoluna gitti. Hıristiyan olan bu Türkler (Peçenek, Kuman, Uz vs.), Bizans sınırını yüzyıllarca savundular.

Tarsus emîri Seymâ, İmparator I. Basileus zamanında, Ege'deki Ağrıboz adasına çıkacak derecede cüret gösterdiyse de, Bizanslılar tarafından ordu ve donanması imha edildi, kendi de şehit oldu. Fakat fütur getirmeyen Türk emîrleri, I. Basileus'un oğlu Leon zamanında Limni adasına ve Tesalya'ya kadar akın yaptılar; bu akınlara Tarsus emîri Demyâne kumanda etti. Bu emîr, 911'de Sisam adası açıklarında bir Bizans filosunu bile bozmaya muvaffak oldu. Diğer taraftan Girit'teki Müslüman Hafsî devleti, Selânik gibi çok mühim bir limanı ele geçirmeye ve Makedonya'ya ayak basmaya başlamış, fakat Bizanslılar tarafından bir müddet sonra kovulmuştu. 924'te Limni adası civarında Müslüman donanmasını perişan eden Bizanslılar, bu tarihten sonra teşebbüsü ele aldılar ve taarruza geçtiler. 928'de Bizans, Erzurum ve çevresini Müslümanlardan geri aldı. 934'te suguur vilâyetlerinden birinin merkezi olan Malatya, kahramanca bir savunmadan sonra Bizans'ın eline düştü. Bütün gayretler boşa çıktı ve bu mühim topraklar Bizans'tan alınamadı.

Hamdânîler'den Seyfüddevle, X. yüzyılda Bizans ile müthiş surette çekişti. Birçok muvaffakıyetler kazandı ise de, netice itibariyle Bizanslılar'ı yerinden oynatıp toprak kazancına erişemedi. Bizans pek güçlü devirlerden birini yaşıyordu. 948'de Bizanslılar, Maraş'ı da Müslümanlar'dan aldılar ve Müslümanlar'ı tamamen Ahır - Malatya - Güney - doğu Toroslar zencirinin güneyine atmış oldular. Sis ve Suruc şehirlerinin de Bizans'ın eline düşmesi, Bizans ordularının Urfa bölgesini tahribi, Amiral Basileus'un Müslümanlar'ın Tarsus'ta üslenen donanmasını yakması, telâfisi mümkün olmayan hâdiselerdi. Bizanslılar, bir hamlede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun en büyük kısmını geri almışlardı. Bu tarihten sonra Müslümanlar'ın muvaffakıyetleri görüldü ise, bunlar tamamen mevziî vakalara münhasır kaldı ve Bizanslılar, Selçuklular Yakın Doğu'ya ininceye kadar üstün vaziyetlerini muhafaza ettiler. İmparator Nikeforus Fokas, Girit ve Kıbrıs'ı Müslümanlar'dan geri aldığı gibi, Ayntab'ı (Gaziantep) işgal etti; hattâ Müslüman dünyasının en büyük şehirlerinden biri olan Haleb'e girip yağma etti.

964'te Bizanslılar, Adana, Misis ve Tarsus'u da alıp Müslümanlar'ı Kilikya'dan attılar. Yüz binlerce Müslüman, Arap ülkelerine göçtü, bir kısmı Hıristiyan oldu. Çünkü Müslüman devletlerde milyonlarca Hıristiyan yaşadığı halde, Hıristiyan devletler, Müslüman azınlığa müsamaha etmiyorlardı. 966'da Bizanslılar, Diyarbakır, Antakya, Halep civarına kadar geldiler. 969'da çok mühim Antakya şehri ki, 4 Ortodoks patriklikten birinin merkezi idi, Bizans'ın eline düştü. Bu çok mühim muvaffârikıyn, Bizans istilâsından zor kurtuldu. 973'te Bizanslılar, gelerdeki Müslümanlar'ı kovdular. 927'de Nusaybin ve Meyyâfârikıyn, Bizans istilâsından zor kurtuldu. 973'te Bizanslılar, Müslümanlar'ın büyük şehirlerinden biri olan Âmid (Diyarbakır) şehrini bile muhasara ettiler, fakat alamadılar. Bunun üzerine güney - batıya döndüler; Humus, Baalbek, Beyrut gibi birkaç Suriye ve Lübnan şehrini alıp Akdeniz'in doğu kıyılarına erişmiş oldular.

Bundan sonra Müslümanlar, Bizans'ı güçlükle Lübnan ve Suriye'nin mühim şehirlerinden çıkardılar. Fakat Bizans fütuhatı, Van Gölü bölgesinde devam etti. 933'te Erciş ve Malazgirt düştü. 1030'da Urfa da Bizans'a geçti. Van Gölü'nün ku-

zeyindeki Ermeni ve Gürcistan'daki Gürcü hükümdarları, Müslüman tâbiiyetinden çıkıp Bizans'ı metbû tanıdılar. Bu suretle Bizans hâkimiyeti, Van Gölü'nün doğusuna ve Kafkas Dağları'na erişti.

XI. yüzyılın fecrinde Anadolu'da Müslümanlar'ın elinde ancak Diyarbakır, Bitlis, Siirt, Mardin, Hakkâri bölgeleri yani en Güneydoğu Anadolu kalmıştı. Diyarbakır'daki Mervânîler. Azerbaycan'daki Müsâfirîler gibi Müslüman devletleri bile Bizans tarafından haraca bağlanmıştı.

İşte Oğuzlar, Yakın Doğu'ya müdahale etmek üzerelerken, İslâm âleminin Bizans'a karşı vaziyeti bu idi ve bu derecede feci idi. Vaktiyle 100 000 atlı çıkaran suguur vilâyetleri mahvolmuştu. Sevap kazanmak, gazi ve şehit olmak için suguura gelen yüzbinlerce mücahit Türk'ten eser kalmamıştı. Bütün İslâm dünyasında bu mücahitlere gelir temin etmek için yapılan vakıflar mahvolmuştu. Halife, hükümdarlar ve Müslüman zenginleri artık her yıl bu gazilere büyük teberrularda bulunmuyorlardı. İspanya, Türkistan, Sind gibi en uzak ülkeleri fetheden Müslümanlar, kendilerine çok yakın olan Anadolu'yu fethedememişler, Bizans karşısında âciz kalmışlardı. Bununla beraber yüzyıllar süren Müslüman akınları Anadolu'yu geniş ölçüde hırpalamış ve XI. yüzyıl Türk fethine müsait bir zemin hazırlamıştı.

Selçuklular'ın fethine takaddüm eden zamanlarda Anadolu, Bizans idâresinde şu eyâletlere ayrılmış bulunuyordu:

1. Anatolik Teması (merkezi: Konya) : Konya, Isparta, Burdur, Afyon, Kütahya çevresini içine alıyordu.
2. Armenyak Teması (merkezi : Amasya) : Amasya, Samsun, Sinop, Çorum çevresini içine alıyordu.
3. Trakezyen Teması (Efes) : Aydın, Manisa, Uşak, Denizli çevresi.
4. Optimon Teması (İzmit) : Kocaeli, Sakarya çevresi.
5. Opsikyon Teması (İznik) : Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale, Bilecik çevresi.
6. Bukkellaryen Teması (Ankara) : Ankara, Bolu çevresi.
7. Paflagonya Teması (Çankırı) : Çankırı, Kastamonu çevresi.
8. Khaldea Teması (Trabzon) : Trabzon, Rize çevresi.
9. Mezopotamya Teması (Erzincan) : Erzincan, Tunceli, Elâzığ çevresi.
10. Kolonea Teması (Şebinkarahisar) : Gümüşhane, Ordu, Giresun çevresi.
11. Sebast Teması (Sivas) : Tokat, Yozgat, Niğde, Kırşehir, Nevşehir çevresi.
12. Likandos Teması (Malatya) : Malatya, Adıyaman çevresi.
13. Selekya Teması (Tarsus) : Adana, İçel çevresi.
14. Kibyrreoteen Teması (Antalya) : Antalya, Muğla çevresi.
15. Semi Teması (İzmir) : İzmir çevresi, Midilli, Sakız, Sisam adaları.
16. Kıbrıs Teması (Pafos).
17. Kharsian Teması (Kayseri) : Kayseri çevresi.
18. Suriye Teması (Antakya) : Hatay, Maraş, Antep, Urfa çevresi.
19. Vaspuragan Teması (Vustan) : Bingöl, Muş, Van, Ağrı çevresi.
20. Ani Teması (Ani): Kars, Artvin çevresi.
21. İberya Teması (Tiflis) : Gürcistan, Ermenistan tarafları.

Bu suretle yalnız Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkâri, Bitlis, çevresi — haraç vermek şartıyle — Müslümanlar'ın elinde kalıyordu.

Oğuzlar, daha Mâverâünnehir ve Üst - Yurt'tan Horasan'a inmeden Bizans ile temas etmişler ve Anadolu'ya akınlar yapıp bu büyük tarihî ülkeyi yoklamışlardır. Gazneli Sultan Mahmud zamanında Çağrı Bey, oldukça mühim bir kuvvetle hızla Gazneli topraklarını aşıp, Azerbaycan'a geçmişti. Bu geçiş, Sultan Mahmud'u pek endişelendirmiş ve mâni olamadıkları için kumandan ve valilerine çok kızmıştı. 1015 - 1016'da Çağrı Bey, Doğu Anadolu'daki Bizans'a tâbi Ermeni prenslerinin topraklarına akınlar yapmıştı. Ermeniler, bu akınlardan o derecede yıldılar ki, Kars (Ani) Ermeni kralı, topraklarını müdafaadan âciz kaldı ve Bizans'a terketti. Buna karşılık Bizans da, Ermeni hânedânına Sivas bölgesini verdi.

1018 - 1021'de Oğuzlar, Azerbaycan'daki Müslüman Şeddâdî devleti topraklarına da akınlar yaptılar (bu devlet, Bizans'ın tesir ve nüfuz sahasına dahildi).

1021'de Çağrı Bey, Anadolu kapılarının mukavemet derecesini yoklayan ve oğlu Alp Arslan'a ileride yol gösterecek olan bu akınlardan gene yıldırım hızıyle Gazneli topraklarından geçip Üst - Yurd'a döndü. Horasan umumî vâlisi Arslan Câzib, Sultan Mahmud'dan Çağrı Bey'in dönüşte behemehal tevkif edilmesi emrini almıştı; fakat bu kere de buna muvaffak olamadı. Eskiden Sâmânîler'in hizmetinde olup da Horasan'da yerleşmiş bulunan Gazneli tab'ası Oğuzlar, içten içe ve bazen açıkça, Selçuklular'ı destekliyorlardı.

1030 - 1038, 1042 - 1043 ve 1045 - 1046 da Oğuzlar, Güney Kafkasya'ya geldiler ve Âzerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ı altüst ettiler.

Bundan sonra Tuğrul Bey, Kutalmış Bey'i Bizans'a karşı Türkler'in başkumandanlığı mevkiine getirdi ve bu zat, oğlu Süleyman - Şâh'ın Anadolu'yu bir hamlede fethedebilmesinin gerçek zeminini hazırlamaya başladı.

1047'de birçok kereler kuzeye doğru Aras nehrini geçmiş bulunan Kutalmış Bey, Gence'yi muhasara etti, fakat alamadı. Bir müddet sonra, Selçuklu şehzâdelerinden İbrahim Yınal, Âzarbaycan'ı fetheden Tuğrul Bey tarafından bu eyâletin umumî vâliliğine getirildi ve Anadolu gazalarında Kutalmış Bey'in yanında o da mühim rol oynamaya başladı. Tuğrul Bey, iki şehzâdeye, ordularını birleştirmelerini, bir arada Bizans topraklarını sistemli surette taramalarını emretmek suretiyle, Anadolu'yu fethetmek emelinde bulunduğunu gösterdi.

Bu emri alan Kutalmış ve İbrahim Yınal Beyler, Erzurum üzerine yürüdüler. 200 000 nüfusu ile sayılı büyük şehirlerden biri olan Erzurum, 26 000 Bizans, Ermeni ve Gürcü kuvveti tarafından korunan kudretli bir kaleye, 800 kiliseye sahipti. Kumandan, General Liparit olup, General Katakalon ile General Araon, kendisine yardımcılık yapıyorlardı. Vukua gelen büyük meydan muharebesinde Bizans ordusunu bozan Türkler, düşmanı şehrin sûrları içine sığınmaya mecbur ettiler. 18 Eylül 1049'da Pasin Ovası'nda geçtiği için "Pasinler Meydan Muharebesi" diye anılan bu mühim vuruşma, Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin gerçek bir öncüsüdür. Başkumandan Liparit, esir edildi. Kutalmış ve Yınal Beyler, 100 000 esir ve 15 000 araba dolusu ganimetle döndüler. Bu büyük ganimet, Yınal Bey tarafından Reyy'e Sultan Tuğrul Bey'e götürüldü. Kutalmış Bey, Anadolu sınırında kaldı.

Bizans İmparatoru, Tuğrul Bey'e elçiler göndererek ve fidyesini yollayarak en değerli generallerinden olan Liparit'in salıverilmesini rica etti. Türk Hakanı, fidyeyi almaya tenezzül etmedi; fakat İmparator'un ricasını yerine getirip Liparit'i Bizans'a yolladı. Buna karşılık İmparator, İstanbul'daki caminin tamirine müsaade etti ve camide, Sultan Tuğrul Bey namına hutbe okunmaya başlandı. İstanbul'daki Fâtimî elçisi, camide Abbâsî Halifesi ile Türk Hakanı adına hutbe okunmasına itiraz ettiyse de, kulak asılmadı.

Bundan sonra Bizans, Anadolu'yu, bilhassa doğu bölgelerini son derecede müstahkem hâle getirmeye başladı ve buralara büyük kuvvetler yığdı. Bu arada 1053'te Kutalmış Bey, Kars'ı muhasara ettiyse de alamadı.

1054'te Tuğrul Bey, bizzat Anadolu'ya girdi. Bayburt'u aldı. Doğu Anadolu'da birçok yerleri işgal ettikten sonra pek müstahkem Malazgirt kalesi önüne geldi. Fakat kaleyi düşüremedi. Van Gölü sahillerini iyice taradıktan sonra döndü. 1055'te Tuğrul Bey, yanına Kutalmış Bey'i alıp Bağdad'a gitti ve Kutalmış'ı Fâtımîler'i ezmeye memur etti. Kutalmış Bey, Fâtımîler'ı taraftar olan bölgeleri ezdikten sonra, tekrar Anadolu'ya geldi. Bu sıralarda, Çağrı Bey'in oğullarından Alp Arslan'ın kardeşi Yâkutî Bey de kuvvetli bir ordu ile Anadolu sınırına gönderilmişti. 1057'de Yâkutî Bey, Anadolu içerlerine kadar mühim bir akın yaparak, üzerine gönderilen Bizans ordularını bozdu. Prens Nikeforus Briyennos, büyük bir ordu ile Kayseri'ye geldiyse de Türkler'in karşısında bozuldu.

Bu sıralarda Musul'da Cezire-i İbni Ömer'e (bugünkü Cizre) gelen Tuğrul Bey, burasını aldı (o zaman mühim şehirdi). Mervânoğulları da Bizans'a taraftar bir siyaset güttükleri ve Selçuklular'dan korktukları için, Diyarbakır ülkesi taranmak suretiyle cezalandırıldı. İç işlerle fevkalâde meşgul olan Tuğrul Bey, Anadolu'ya bizzat gelemiyor ve esasen bu ülkenin iyice olgunlaşmasını bekliyordu. 1057'de, kendisine karşı ayaklanan Kutalmış Bey'in kardeşi prens Resûl Tigin'i Hûzistan'da ezdikten sonra, 1058 de İran'da Türk idâresine girmeyen son yerleri de imparatorluğa bağladı. 1061'de Kutalmış Bey, çok güç kazanmıştı. İbrahim Yınal'ın öldürülmesinden sonra onun ordusunun ve ülkelerinin mühim kısmı da Kutalmış Bey'e geçmişti. Büyük bir ordusu vardı. Bu ordu, Anadolu gazâlarında fevkalâde pişmişti. Âzerbaycan, Irâk-ı Acem ve civardaki bölgeler Kutalmış'ın hükmünde idi ve Kutalmış, Tuğrul Bey'in pek az sözüne kulak asıyordu. Babası eskiden Oğuz Yabgusu olmak dolayısıyle, saltanatın kendisine ait olduğu hissini besleyen bu Selçuklu prensi, bu dâvasını yürütmek için fırsat gözlüyordu.

1061'de Kutalmış Bey, alenen sultanlık iddiasında bulundu ve 1063 te Alp Arslan tahta geçtiği zaman, bu iddiasında devam etti. Bu sıralarda, yani Kutalmış'ın imparatorluk tâcı peşinde olduğu yıllarda Anadolu akınlarını, Alp Arslan'ın kardeşi Yâkutî Bey idâre etti. 1058'de Yâkutî Bey, Ani kalesini (Kars çevresinde mühim bir şehirdi) muhasara ettiyse de alamamıştı. Daha sonra Pasinler'e, Van gölünün kuzey ve batı bölgelerine birçok akın yaptı. Türkler, Fırat ve Murad ırmakları vâdîsinde batıya doğru ilerliyorlardı. Bu iki akarsuyun birleştiği yerlere kadar yaklaşmaya muvaffak olmuşlardı. Bu arada Erzincan ve Kemah şehirlerini de aldılar. Sonra Çoruh vâdîsi yani Kuzeydoğu Anadolu'nun uç bölümü tarandı. Kelkit vâdîsine girildi. Şebinkarahisar alındı. 1058'de Türk kumandanlarından Dinar Bey'in şehit olmasına rağmen, Malatya da alındı. Türkler, 39 tûlüne kadar gelmişlerdi.

1059'da da Doğu Anadolu şiddetle tahrip edildikten sonra, Yâkutî Bey'in başkumandanlığı altında bulunan Türk ordusu, Güneydoğu Anadolu'nun mühim şehirlerinden olan Urfa'yı muhasara etti, fakat alamadı. Bunun üzerine, Sivas'a yürüyüp bu mühim şehri işgal ve yağmaya muvaffak oldu. 1061'de imparator Konstantin Dukas, Doğu Anadolu'ya çok büyük bir kuvvetle geldi. Türkler'in işgal ettiği birçok yeri geri alarak, Doğu Anadolu kalelerini iyice kuvvetlendirdi. Fakat 1063'te Bizans ordusu, Türkler'e yenildi ve Bizans'ın Urfa umumî valisi Tavadanos, bu muharebede öldü.

Diğer taraftan 1043'te, Sultan Tuğrul - Bey, Reyy'i aldığı zaman kendiliğinden ona tâbi olduğunu bildiren Diyarbakır'daki Arap Mervânî Krallığı, 1063'te daha sıkı bağlarla Büyük Türk Hakanlığı'na bağlandı.

1063'ten sonra Bizans, Avrupa'da yeni meşguliyetlere daldı. Bu hâl, Türkler'in Anadolu'daki işlerini kolaylaştırdı. Normanlar, Güney İtalya'daki Bizans eyâletlerini işgal etmişlerdi. Peçenekler ve Oğuzlar da Balkanlar'da Bizans'ı fevkalâde tazyik ediyorlardı. Bizans, bu gailelerle meşgüldü.

Sultan Alp Arslan'ı tanımayan Kutalmış Bey, Büyük Türk Hakanlığı'nın başşehri olan Reyy'i muhasaraya girişmek üzereydi. Diğer taraftan Alp Arslan'ın ağabeyi Melik Süleyman da, Tuğrul Bey'in vezîri (başbakanı) Abdülmülk tarafından sultan ilân edilmişti. Bu iki gaileyi Alp Arslan, hızla bastırdı. Kutalmış Bey, atı yere kapaklanarak öldü. Kutalmış Bey'in oğulları Süleyman Şah ve Mansûr Beyler'le kardeşi Resûl - Tigin de Alp Arslan'a esir düştü. Alp Arslan, bu Selçuklu prenslerini büyük bir âlîcenaplıkla afvetti. Hayatlarına ve hürriyetlerine dokunmak şöyle dursun, nasihat edip büyük orduların başında ve "Melik=Kral" ünvanı ile Anadolu'ya gazâya gönderildi. Bu suretle müstakbel Anadolu Fâtihi, Alp - Arslan'ın yüksek karakteri ve ileriyi görüşü sayesinde hayatını kurtardı ve Anadolu'da babasının bıraktığı yerden, büyük misyonuna devam etti. Bu sıralarda, Süleyman Şâh'ın çok genç yaşta olması icap etmektedir. Bununla beraber, çocuk yaşında bile Türk hânedânlarında âdet olduğu üzere, yetişmesi için, babasının yanında Anadolu gazâlarına iştirak etmiş ve birkaç yıl sonra fethedeceği bu büyük ülkenin hususiyetlerini iyice tanımıştı.

1064'te Sultan Alp Arslan, Anadolu sınırına geldi. Verdiği buyruk üzerine kardeşi Melik Yâkutî, başta Van şehri olmak üzere Van gölü çevresindeki kalelerin çoğunu fethetti. 1065'te Sultan Alp Arslan Orta Doğuda iken Türkler, tekrar Urfa'yı kuşattılar, Antakya ve Halep yakınlarına kadar geldiler. Bu gazâlara, babası ile bozuşup Sultan Alp Arslan'ın hizmetine giren Karahanlı hakanı Tamgaç Han'ın oğlu da katıldı.

Büyük Türk kumandanlarından Gümüştekin, yanında Afşin ve Ahmed Şah Beyler gibi, en mühim Türk generalleri bulunduğu halde, 1066'da Murad ve Dicle vâdîlerini yağmaladı ve Nizip'e kadar geldi. Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) önlerinde General Aruantanos'un kumandasındaki 10 000 kişilik Bizans ordusu imha edildi ve kumandanı, Gümüştekin'e esir oldu. 1067'de Afşin Bey, Malatya önlerinde daha büyük bir Bizans ordusunu bozdu. Bu zafer üzerine Afşin Bey, Kayseri'ye kadar gelerek bu mühim şehri aldı. Bu suretle Türkler, 35 tûlüne kadar Anadolu'yu çiğnemiş oldular. Burası, Anadolu'nun hemen hemen ortası idi. Afşin Bey, Toroslar'ı aşıp, Kilikya'yı yağmaladı ve Halep civarına geldi. Afşin Bey'in bu seferi, Anadolu fethinin çok yakınlaştığını gösteriyordu.

1068'de Tiflis'i fetheden ve bir müddet bu şehirde kalan Alp Arslan, Kars'a geldi. Akıncılarını, Trabzon yakınlarına kadar yolladı. Bu sıralarda bir kısım Gürcüler, Müslüman dinini kabûl etmişlerdir.

Bu tehlikeli vaziyet üzerine Bizans İmparatoru, çok büyük bir ordu ile Anadolu'ya geçti. Ordusunda Bizanslılar'dan başka Oğuz ve Peçenek Türkleri, Normanlar, Franklar, Almanlar, İskandinavlar vardı. Kayseri yakınlarında iken, Afşin Bey'in Niksar'ı aldığını öğrendi. Sivas'a geldi ve ilerleyerek Divriği yakınlarında Türk ordusunu ricate mecbur etti, fakat bozamadı. Sonra güneye inip Maraş'a geldi. Gönderdiği öncü kuvvet, İnal Bey tarafından bozulunca, bizzat daha güneye inmeye karar verdi. Halep yakınlarına kadar geldi ve Halep şehrine hâkim olan Arap Mirdâsî prensini haraca bağladı. Menbic'i aldıktan sonra İskenderun yoliyle Kilikya'ya vâsıl oldu. İmparator'un önünden Ahlat'taki üssüne dönen Afşin Bey, İmparator güneyde meşgulken, kuzeyin Bizans kuvvetlerinden boşaldığını gördü ve bundan istifade ederek çok cüretkârane bir akınla, Anadolu'yu baştan başa geçip, Sakarya kıyılarına ulaştı. İmparator, bu pek cesur akını Pozantı'da iken öğrendi ve müthiş kızdı. Fakat Afşin Bey'in yolunu kesemedi ve İstanbul'a döndü.

1069'da, Bekçioğlu Afşin Bey'in idâresindeki Türk akıncı kuvvetlerinin başlıca kumandanları Ahmed Şah, Uvakoğlu Atsız, bunun kardeşi Çavlı, Arslantaş, Türkmen, Dilmaçoğlu Mehmed, Sanduk, Tavtavoğlu, Tarankoğlu Beyler idi. Bu akıncı ordusu, Âzerbaycan'daki Süleyman Şah, kardeşi Mansûr ve Yâkutî Beyler'in emrindeydi. Genç, kudretli bir asker olan ve sırf Türkler'i Anadolu'dan atsın diye tahta geçirilen imparator Romanos Diogenes, ilk Anadolu seferinde ülkeyi iyice taramakla beraber, Türk akınlarına mâni olamamıştı. 1069'da, tekrar büyük ordusu ile Anadolu'ya geldi ve Kayseri önlerinde Türk akıncı birliklerini bozdu. Harput'a geldiği zaman, Türkler'in Malatya'yı tazyik etmekte olduklarını öğrendi. Türkler, Malatya önlerinde Bizans generali Ermeni Filaretos'un ordusunu dağıtmışlardı. Filaretos, perişan bir halde İmparatora gelip raporunu verdi. İmparator, Palu'da iken, Afşin Bey'in geçen defaki cüretini aynen tekrarlayarak, kuzeyden dolaşıp Konya'ya kadar geldiğini öğrendi. Konya'nın tahrip ve yağmasından çok müteessir olan İmparator, Türkler'in dönüş yolunu kesmek üzere Sıvas'a geldi. Kayseri'ye doğru ilerlerken bunu haber alan Türkler, İmparator'un büyük ordusuna rastlamamak için, güneye kıvrılıp Kilikya'ya, Çukurova'ya daldılar. Buradan üslerine döndüler ve Romanos Diogenes, bu kere de Türk akıncı ordusunu tevkif edemedi.

1070'te, Anadolu orduları başkumandanı Prens Manuel Komnenos, Türkler'e Kızılırmak kenarında yenildi ve bütün maiyetiyle esir düştü. Bundan faydalanan Afşin Bey, Kayseri civarından geçip de Denizli'ye kadar üçüncü cüretli akınını yaptı. Bir rivayete göre, bu akında Türkler, ilk defa olarak Ege ve Marmara kıyılarına kadar erişip bu denizleri gördüler.

1070 yazında, Sultan Alp Arslan da Anadolu'ya geldi ve amcası Tuğrul Bey'in alamamış olduğu pek müstahkem Malazgirt kalesini fethetti. Güney - doğuya ilerleyen Alp Arslan, Âmid (Diyarbakır) şehrine geldi ve bir müddet çok beğendiği bu büyük şehirde oturdu. Vezîri (başbakanı) Nizâm'ül - mülk de Meyyâfârikıyn'e (Silvan) gitti.

Büyük Türk Hakanı, Urfa'ya geldi. Dördüncü defa olarak bu Bizans kalesini muhasara etti. 50 gün geçmesine ve Türk ordusundaki birkaç zırhlı filin ölmesine rağmen, kale düşmedi. Büyük ordusunu bir kale önünde daha fazla tutmayı ve yıpratmayı askerlik prensiplerine aykırı gören Sultan Alp Arslan, Halep'e geldi. Halep'teki Mirdâsî hânedânından Arap prensi, annesi ile Türk Hakanı'nın çadırına gelip, arz-ı ubûdiyet etti. Bu suretle, Arap devletçiği ve pek mühim Halep şehri de, Türk İmparatorluğu'na bağlanmış oldu. Sonra kuzeye doğruldu. Fırat'ı ve Dicle'yi geçti. Diyarbakır, Bitlis yolu ile Ahlat'a geldi. Bu sıralarda Romanos Diogenes de, Anadolu'ya geçmiş, Türk imparatorluk ordusunu arıyordu. Kaçınılmaz âkıbetin zuhur ve tecelli ânı yaklaşıyordu. Dünya tarihinin mukadderâtı değişmek gerekti ve değişecekti. Türkiye devletinin kurulması mukadderdi. Bin yıl, Türkler'i bu istikamete akıtmıştı.

İmparatorun bu seferleri Türkler'i yıldırmadı. Her zaman için teşebbüs kabiliyetini ellerinde tutan Türkler, İmparator'un bulunmadığı Bizans topraklarını vurmakta devam ettiler. Bunun üzerine, büyük Türk ordusunu yok edip, İran'daki Türk merkezlerine kadar yürümeyi, yani meseleyi kökünden halletmeyi kararlaştıran Roma İmparatoru, 13 Mart 1071'de, bu niyetle İstanbul'dan çıktı. İmparator'un emel ve ümitleri o derece büyüktü ki, İslâm dininin zuhurundan önceki Bizans eyâletlerini, Suriye'yi, Filistin'i, Mısır'ı hattâ, hiçbir zaman Bizans'ın olmamış olan Irak ile İran'ı almayı tasarlıyordu. Bu ülkelere şimdiden Bizanslı umumî valiler tâyin etmek safdilliğinden de kendini alamamıştı.

Bu sıralarda Selçuklu Türkleri, Kahire'yi merkez edinen Arap ve Şiî Fâtımî İmparatorluğu'nun da amansız düşmanı vaziyetinde idiler. Sünnî Abbâsî Halifesini tutmakla Fâtımîleri çok kızdıran Selçuklular, Kuzey Irak ve Suriye'deki Arap devletçiklerini hâkimiyetleri altına almışlar, Hicaz'da da eskisi gibi Abbâsî Halifesi adına hutbe okutmaya muvaffak olmuşlardı. Mekke ve Medine'de Fâtımî nüfuzunun son bulması, Kahire'ye indirilmiş çok büyük bir darbe idi. Bu suretle, bir müddet için Fâtımîler'i sindiren Sultan Alp Arslan, ânî bir taarruzla Bizans'ın Doğu Anadolu'daki müstahkem kalesi Malazgirt'i ele geçirdi. Bundan sonra Haleb'e gelen Türk Hakanı, bu şehirde Bizans elçilerini kabûl etti. Bu sıralarda Afşın Bey, Bizans'ın Anadolu'daki belli başlı askerî üslerinin ve levazım depolarının tahrip edildiğini, esas Bizans ordusu üzerinde bir zafer kazanmak mümkün olabildiği takdirde, Anadolu'nun Türkler'e karşı koyamıyacağını bildiren raporunu, Sultan Alp Arslan'a yolladı. Bu raporu alır almaz Selçuklu Sultanı, İmparator'u karşılamak üzere Doğu Anadolu'ya yöneldi.

İmparator, büyük ordusu ile doğuya doğru yol alıyordu. Bizans ordusunun ağırlıklarını üç bin araba ve on binlerce hayvan taşıyordu. Orduda büyük harb âletleri, bu arada 1 200 kişi tarafından idâre edilen ve devrinin en büyük silâhı olan bir mancınık vardı. İmparator'un Türkler'e karşı kesin netice almak kararı katî idi. Türk ordusunu yok edip İran'a gidecekti. Alp Arslan'ın Halep'ten ayrıldığını duyunca, Sivas'ta Bizans harb meclisi toplandı. Nikeforos Bryennios ve Jozef Trakhaniotes gibi Türkler'i iyice tanıyan generaller, İmparatora âzamî ihtiyat tavsiye ettiler. Bu sıralarda, Bizans ordusuna daima taze kuvvetler geliyordu. Bunlar arasında Franklar, Normanlar, Slavlar, Gürcüler, Abhazlar, Ermeniler, hattâ Peçenek ve Uzlar gibi İslâm olmayan ücretli, Avrupalı Türk askerler vardı. 200 000 kişilik Bizans ordusunda, tek merkezden idâreye elverişli bir birlik yoktu. İmparator Diogenes de ünlü bir hânedânın ferdi olmadığı için, Bizanslılar arasında lâzım gelen yüksek hürmet ve itaati tamamen telkin edememişti.

Bizans ordusunun İran'a girmek üzere olduğunu anlayan Alp Arslan, ordusuna cebrî yürüyüş emretti. Bu cebrî yürüyüş bilhassa Fırat'ı geçerken Türk ordusunda zayiatı mucip oldu. Tuğrul Bey zamanından beri, terhis edilmemiş olan yaşlı askerleri, yolda terhis eden Selçuklu Sultanı, genç kuvvetlerle kuzey-doğuya doğru ilerledi. Veziri Nizâm'ül - mülk'ü muhtemel bir bozgunda Türk İmparatorluğu'nun dağılmasına engel olacak tedbirleri almak üzere Hemedân'a gönderdi. Bizans kıtaları

hakkında son bilgileri toplamak üzere hafif süvariden müteşekkil bir Türk tümeni, ileriye sevkedildi. Bu tümen, General Bryennios'un komutasındaki Bizans öncülerini bozdu; ünlü Bizans generali yaralı halde İmparatorun yanına kaçtı. Bu vuruşmada ele geçirilen süslü büyük bir haç, zafer alâmeti olmak üzere Bağdad'a gönderildi.

26 ağustos cuma sabahı gün ışırken, her iki ordu 7 - 8 km uzakta birbirlerini gördüler. Bulundukları yer Van gölünün 45 km kadar kuzeyinde, Murat suyu yakınlarında ve deniz seviyesinden 1 500 m yükseklikte idi. Yanıbaşlarında Malazgirt kalesi yükseliyordu. Türk ordusunda, Kutalmışoğlu Süleyman Şah gibi Türk prensleri, Artuk Bey gibi en ünlü Türk komutanları bulunuyordu. Türk ordusu 50 000 kişi kadardı; savaş kabiliyeti zayıf olan askerler tamamen geri gönderilmişti. Türk birlikleri, son derece düzenli ve disiplinli idi. Türk Hakanı'na olan itaat, mutlak mahiyetteydi. Anadolu'ya yapılan akınlarla pişmiş ve bu ülkeyi yurt edinmeyi kararlaştırmış olan Türkler, yurt kurma enerjisinin ateşiyle yanıyorlardı. Alp Arslan, vuruşma gününü cumaya tesadüf ettirmiş, bu kutlu günü seçerek, askerinin mâneviyatını yüksek tutmak istemişti. Abbâsî Halifesi, Hakan'dan aldığı buyruk mucibince, o gün Türk ordusunu muzaffer kılması için, bütün İslâm âleminin camilerinde cuma namazı hutbesinde okunmak üzere, bir dua metni yayınlamıştı.

Türk komutanlarından Sav Tigin'in başkanlığındaki Türk elçilerinin sulh teklifini, Bizans İmparatoru şiddetle reddetmiş ve bu olayı Türkler'in korktuğuna yorarak sevinmişti. İmparator Diogenes, Sav Tigin'e :

"Sultanımıza söyleyin", demişti *"kendisiyle sulh müzakerelerini Rey'de yapacağım, ordumu Isfahan'da kışlatacağım ve hayvanlarımı Hemedân'da sulayacağım!"*

Sert karakteri kadar, zekâsı da kuvvetli olan Sav Tigin, İmparatora — nezakete ve diplomasıye aykırı olsa da — şu çok esprili cevabı vermekten kendini alamamıştır: *"Atlarınızın Hemedân'da kışlayacaklarından ben de eminim. Fakat sizin nerede kışlayacağınızı bilemiyorum!"*

Güneş ortaya çıkınca Alp Arslan, ordusunu heyecanlandıran kısa ve veciz bir hitapta bulundu. Şehit düşerse, vurulduğu mevkide gömülmesini, o zaman derhal oğlu Melikşah'ın etrafında toplanılıp, birliğin bozulmamasını vasiyet etti. Cuma namazı kılındıktan sonra, Alp Arslan, muharebeye bir hükümdar olarak değil, alelâde bir muharip şeklinde katılacağını göstermek için, yayını ve ok kesesini çıkardı; yakın vuruşma silâhları olan kılıç ve gürzünü kuşandı. Bu sıralarda, Bizans ordusunda da dinî törenler yapılıyor, ilâhîlerin sesi göklere yükseliyor, rahipler Bizans askerlerini takdis ediyorlardı. İslâm din adamları da Türk saflarını dolaşıp âyetler okuyorlardı. Bizans ordusunda, merkezde İmparator, sol cenahta Aleates, sağ cenahta Nikeforos Bryennios. ihtiyatta Prens Andronikos bulunuyordu.

Öğleyi bir iki saat geçe, iki ordu vuruşabilecek mesafeye kadar yakınlaştı. Tam bu anda, Bizans ordusunda ücretli olarak bulunan, Avrupa'nın İslâm dinini kabûl etmemiş Türk kavimlerinden Peçenekler ve Uzlar, Bizans ordusundan ayrılıp ırkdaşlarına katıldılar. Sultan Alp Arslan'ın huzurunda, yer öpen Peçenek ve Uzlar'ın reisleri, Türk Hakanı'na Bizans ordusu hakkında pek değerli bilgiler verdiler. Bu hâdise, Bizans ordusunda hafif bir mâneviyat kırıklığına sebeb oldu.

Vuruşma, Türk atlılarının kitle hâlinde bir ok taarruzu ile başladı. Bu müthiş hücum karşısında, Bizans ordusu bozulmaksızın saflarını muhafaza etti. Bunun üzerine Alp Arslan, Türk ordusuna sahte geri çekilme emrini verdi ve gerilere yer yer gizli küçük birlikler yerleştirdi. Türkler'in taaruz gücünü yitirdiğini sanan İmparator, kaçarcasına çekilen Türkler'i takibe başladı. Bu suretle, Bizans karargâhından çok uzaklaşmış oldu. Akşam da yaklaşıyordu. Bu sırada çok dağılmış olan Bizans birlikleri, pusularından çıkan Türkler tarafından yer yer imha ediliyordu. Ordusunun dağıldığını ve kumanda etmenin imkânı kalmadığını farkeden İmparator, derhal toplanma ve çekilme emri verdi; fakat geç kalmıştı. Bu sırada Bizans birlikleri, iki yandan Türkler tarafından çevrilmeye başlanmıştı. İmparatorun geri çekilme emrini yanlış anlayan ve ordunun bozulduğunu sanan Prens Andronikos'un muharebe alanını terketmeye çalışması, Bizanslılar'ın mâneviyatını büsbütün kırdı. Bizanslılar'ın tamamen yabancı oldukları, Türkler'in bozkır taktiği ve Alp Arslan'ın dâhî stratejisi sonunda, karanlık bastığı zaman, Türk ok ve kılıcından kurtulan muazzam düşman birliklerinin tam bir bozgun hâlinde, teslim olmaya can attıkları görüldü. Kahramanlığına rağmen, hiçbir şey yapamayan İmparator, yaralı halde, bütün maiyeti ile beraber esir edildi.

Bizanslı esirlerin ağlayarak ayaklarına kapanmasından imparator olduğu anlaşılan Diogenes, Sultanın huzuruna sevkedildi. Alp Arslan, İmparatoru hürmetle karşıladı ve yanında oturtup kendisi ile eşit muamelede bulundu. Yaptığı strateji ve taktik hataları İmparatora izah edip, bu sebeplerden bozulduğunu anlatan Alp Arslan, sulh tekliflerinin reddedilmesini ayıpladı. Sonra İmparator'a kendisinden nasıl bir muamele beklediğini sordu. Diogenes, öldürülmeyi veya zincire vurularak Türk İmparatorluğu'nda şehir şehir gezdirilip, teşhir edileceğini tahmin ettiğini, serbest bırakılacağı ümidinin çok zayıf olduğunu söyledi. Alp Arslan, İmparator'a en zayıf tahmininin gerçek olduğunu, serbest bırakılacağını bildirdi. İmparator ile bir muahede yapıldı. Buna göre, Urfa ve Antakya, Türkler'e verilecek, ağır savaş tazminatı ödenecekti. İmparator ile maiyetinin izaz ve ikramla İstanbul'a gönderilmesine karar verildi.

Bütün tarihçiler, Malazgirt'in "bütün dünya tarihinde dönüm noktası" teşkil ettiğinde birleşmektedirler. Bu zafer, bütün Anadolu'yu Türkler'e açık hâle getirmiştir. Türkler'in, tarih boyunca kazandığı sayısız meydan muharebelerinden hiçbiri, istikballerine bu derece tesir edici mahiyette olmamıştır. Türk tarihinde, Malazgirt'ten mühim tek vaka, İstanbul'un fethidir. Dandânakan'da kazanılan zaferi Malazgirt tamamlamış, İstanbul, taçlandırmıştır. Türkiye devleti kurulacak ve Osmanlı çağında bir cihan imparatorluğu, tarihin en büyük siyasî teşekkülü hâline gelecektir. Alp - Arslan, Romanos Diogenes'le yapılan muahedeyi Bizanslılar'ın tanımaması üzerine, Kutalmışoğlu Süleyman - Şâh'a, Ege'ye, Marmara'ya kadar, Anadolu kıtasının açılmasını emretmiştir. Bu kadar büyük bir zaferin neticesiz bırakılamayacağı tabiî idi. Bizans'ın, Fırat ve Toroslar sınırını tutması, Doğu Anadolu'dan bile vazgeçmek istememesi, şüphesiz siyasî görüşsüzlüğün şâheser nümunesi olmuştur.

Bütün Avrupa'da derin akisler uyandıran ve İslâm ülkelerini - Fâtımîler hariç - meserret içinde bırakan bu hâdisenin büyük kahraman Alp - Arslan, yüzlerce kasîde ve tebrikname ile öğülmüştür. Alp - Arslan'ın kısa saltanatı - ileride Yavuz'un saltanatı gibi - Türk tarihinin mühim devirlerinden birini teşkil etmiş ve Büyük Türk Hakanı'nın genç yaşta bir suikasde kurban giderek ölmesi, Türk İmparatorluğu'nun dostları arasında teessür uyandırmıştır. Halife, teessürlerini bildiren ve bütün Dünya Müslümanları'na baş sağlığı dileyen resmî bir beyanname yayınlamıştır ki, 1072 yılı sonunda Türk İmparatorluğu'nun eriştiği azameti açıkça gösteren bu vesika, Büyük Türk Hakanlığı'nın bir cihan devleti olduğunu gösterir. Zira Halife, hiçbir hükümdarın ölümü için beyanname ile bütün Müslü-

manlar'a tâziyede bulunmamıştır. Alp Arslan'ın adı, zamanımıza kadar en büyük saygı ve sevgiyle anılmış, en büyük tarihçi, edip ve sanatkârlar, meselâ Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından tebcil, tâziz ve tâzîm edilmiştir.

Kutalmışoğlu Süleyman - Şah başkumandan olarak Türk ordusu başında Anadolu içerilerine girmiş ve akıncı müfrezelerini Artuk, Tutuk, Dânişmend, Saltuk Beyler gibi hânedân müessisi büyük kumandanların idâresine vererek, bu büyük ve pek zengin ve mühim ülkenin fethini inanılamayacak bir yıldırım hızıyla, birkaç sene içinde tamamlamıştır.

Türkler, bir hamlede Kızılırmak'ı batıya doğru atladılar. Yeni imparator Mikhail Dukas, prens İsaakios Komnenos'u, kardeşi prens Alexios Komnenos ile beraber büyük bir ordu ile Anadolu'ya gönderdi. Fakat Bizans ordusunun azameti Malazgirt'te tarumar olmuştu. Kayseri civarında iki ordu karşılaştı. Zafer, Türkler'de kaldı. Başkumandan Prens İsaakios, Süleyman - Şâh'a esir düştü. Bu, küçük ölçüde bir Malazgirt idi. Türkler için zafer, Bizans için hezimet. Emevî ve ilk Abbâsî Halifeleri'nin mukaddes bir mefkûre olarak yaşattıkları Anadolu'nun fethi, yüzlerce sene sonra tahakkuk ediyordu.

Süleyman - Şah, prens İsaakios'u ağır bir fidye-i necat karşılığında serbest bıraktı. Ankara'ya gelen Prens, İzmit civarında Türk akıncıları tarafından tekrar perişan edildikten sonra, kardeşi Alexios ile beraber Bizans'a zor can attı (bu iki prens, birkaç sene sonra imparator olacaklar ve 1185'ten 1204'e kadar tahtta kalacaklardır).

Bu sıralarda, yanında bütün kardeşleri bulunan Süleyman Şah, Orta Anadolu'yu tamamen fethetmiş, Batı'ya geçmişti. 1073'te İzmit yolunda bir Bizans ordusunu bozan Artuk Bey, sonra Amasya'ya doğruldu, Yeşilırmak vâdîsini fethetti. Süleyman - Şah, güneye inmiş, Birecik'te umûmî karargâhını kurmuştu. Çok mühim bir şehir olan Antakya üzerine yürüdü. Mühim bir Bizans ordusu, Türk imparatorluk prensini karşıladı. Bu orduya Romanos Diogenes'in kardeşi Prens Konstantin ile Antakya umumî valisi Prens İsaakios Komnenos kumanda ediyordu. 1074'te Antakya yakınlarında geçen mühim meydan muharebesini Kutalmışoğlu kazandı. Prens Konstantin maktul ve Prens İsaakios, esir düştü. Prens İsaakios, ikinci defa Süleyman - Şah tarafından ağır bir fidye karşılığında serbest bırakıldı.

Artuk Bey, Yeşilırmak ve Keltik havzasını fethediyor, Mengücek Bey de Erzincan çevresini açıyordu. Erzurum ve Çoruh tarafları, Ebulkasım Bey tarafından alındı. Fakat Erzurum ve Kars kaleleri dayanmakta devam etti ve birkaç kere Türkler'le Bizans - Gürcüler arasında alınıp verildi. Kutalmışoğlu Melik Mansûr ise karargâhını Kütahya'da kurmuştu; Ege'ye doğru ilerliyordu. Bu sıralarda Atsız Bey de Suriye sahillerinde mühim fetihlerde bulunuyordu; 1074'te Filistin'in şimalindeki Akkâ limanı da fethedilmişti.

Daha Alp - Arslan zamanında Hicaz, Türk Hakanlığı'na bağlanmış, Mekke ve Medîne mukaddes şehirleri, Fâtımîler'den Türkler'e geçmiş, buraları da Şîîler'den temizlenmiş, hac yolu emniyete alınmış, Türkler, Sünnî Müslümanlar'ın bir kat daha şükranını kazanmıştı. Mekke ile Medîne'de Türk Hakanı ve onun himayesi altında bulunan Abbâsî Halifesi adına hutbe okunması, Fâtımî Halifeleri ve Şiî dünyası için altından kalkılamaz ağırlıkta bir prestij darbesi teşkil etmişti. Bir yüzyıl sonra Salâhaddin Eyyûbî bu darbenin meyvalarını toplayacak, Fâtımîler'i yok edecektir.

1076'da Süleyman - Şah Antakya'yı haraca bağlamış ve Kuzey Suriye'ye hâkim olmuş vaziyetteydi. Aynı yıl Artuk Bey, Anadolu'dan Arabistan'a gitmiş, Ahsâ, Küveyt, Bahreyn ve Necd'i fethetmiştir. Umman da Kirman Selçukluları'na bağlı idi. Bu suretle Arap Yarımadası'nın en büyük kısmı Türk hâkimiyetine geçmiştir. Artuk Bey, serkeşliğinden dolayı başkumandan Süleyman-Şah tarafından azil ve Büyük Hakan Alp-Arslan oğlu Sultan Melik - Şâh'a şikâyet edilmişti. Bunun üzerine Artuk Bey, Sultan Melik - Şah'tan, Anadolu'dan ayrılması ve Arabistan'ın doğu bölgelerinin açılıp burada Sünnî olmayan cereyanları önlemesi emrini aldı. Artuk Bey'in fethettiği Yeşilırmak ve Kelkit bölgeleri, Dânişmend Bey'e verildi.

1081'te Dânişmend Bey, Malatya'yı aldı ve Kayseri'ye kadar olan bölgedeki son Bizans artıklarını temizledi. Bu sıralarda Anadolu'nun fethi, hemen hemen tamamlanmış bulunuyordu. 1077'de Gümüştekin Bey, Urfa ve Antep çevrelerini almıştı. Bu sırada Süleyman - Şah da, bizzat Konya'yı fethetmiş ve Batı ve Güneybatı Anadolu'yu Ege'ye kadar almıştır. Bundan sonra Süleyman - Şâh ile kardeşi Melik Mansûr, Üsküdar'ı alıp, Boğaziçi'ne eriştiler ve dünyanın incisi olan muhteşem şehri, Boğaz'ın öbür yakasından hasretle seyrettiler.

Bu hâdiselerden sonra Melik Mansûr, kardeşi Süleyman - Şâh'ı, bertaraf etmek, hattâ Sultan Melik - Şâh'la olan tâbilik bağını kesip, müstakil bir Anadolu devletine sahip olmak istedi. Süleyman - Şah, kardeşinin gayrimeşrû niyetlerini Büyük Hakan'a bildirdi ve Sultan Melik - Şah'tan, Mansûr Bey'in beretaraf edilmesi emrini aldı. Bu sıralarda Melik Mansûr, İmparator'un misafiri olarak İstanbul'da bulunuyor ve niyetlerinde muvaffak olabilmek için Bizans'la sulh yapmak istiyordu. Bundan son derece ürken ve Anadolu'nun elden gideceğinden korkan Sultan Melik - Şah, en büyük kumandanlarından Porsuk Bey'in idâresinde bir orduyu, Süleyman - Şâh'ın emrine takviye olarak yolladı. Süleyman-Şah, yanında Porsuk Bey olduğu halde Mansûr Bey'i karşıladı. İki Türk ordusu birbiriyle vuruşmak için tam bir isteksizlik gösterdiklerinden dâvayı halletmek için Melik Mansûr ile Porsuk Bey'in teketek döğüşmeleri üzerinde mutabakata varıldı. Vuruşmada Melik Mansûr, Porsuk Bey tarafından öldürüldü ve Anadolu birliğini tehlikeye atan bu mühim gaile de, dallanıp budaklanmadan bu suretle derhal halledildi.

Sultan Melik - Şâh, ikinci derecede amcası Süleyman - Şâh'ı Anadolu'daki baş döndürücü muvaffakıyetinden ve Büyük Hakanlık tahtına olan bağlılığından dolayı çok seviyordu. Uzun bir kargaşalığa meydan vermeden kardeşini bertaraf etmesine ve hele bunun için Türk kanı dökmemesine çok memnun olmuştu. Aynı zamanda bu hâdise, Süleyman Şâh'ın Anadolu'da otoritesinin daha arttırılmak icab edeceği fikrini vermişti. Başkumandanlık üzerinde salâhiyet vermeyi düşünen Sultan Melik - Şâh, nihayet 1077'de Süleyman - Şâh'a Anadolu hükümdarlığını veren tarihî fermânı imzaladı. Başkenti İznik olmak üzere ölümsüz Türkiye devleti kurulmuş oldu. (Y. Ö.)

MALCOLM, Sir John (Burnfoot, Langholm civarı, Dumfries kontluğu 1769 - Windsor 1833), İngiliz idarecisi, generali, diplomatı ve tarihçisi. Hindistan medeniyetlerini korumağa gayret etmiş ve Racput devletlerini İngiliz protektorasının kabulünü sağlayan görüşmeleri yönetmiştir (1804-1805).

MALDİVLER CUMHURİYETİ, Hindistan'ın güney - batısı açıklarında, Hint Okyanusu'nda bir adalar topluluğu ve bu adalarda kurulmuş bir cumhuriyet. Yüzölçümü : 298 km², nüfusu 118 900 (1971), başşehri : Male.

Coğrafya: Seylan adasının 400 mil güney - batısında bulunan Maldiv adaları 2 000 mercan adasından meydana gelir. Bu adaların sadece 220'si meskûndur. Belli başlı 12 atol gru-

MALDİVLER CUMHURİYETİ : Bir adanın denizden görünüşü

bundan meydana geldikleri halde idarî maksatlarla 19'a bölünmüşlerdir. En güneydeki Addu ve Fua - Mulaku adaları Ekvator kanalı ile Suvadiva'dan ayrılmıştır; Suvadiva da bir buçuk derece kanalı ile asıl atoller grubundan ayrılmış durumdadır. Adalar, buradan kuzeye doğru Sekiz derece kanalına kadar devam eder; o noktaya en yakın ada 71 mil kuzeydeki Minikoi'-dir; 110 mil kuzeyde de Lakkadivler yer alır.

Kuzey - güney doğrultusunda 900 km boyunca uzanan adalar uzun bir deniz altı kıvrımının üzerindedir. Hepsi de küçük olan adaların, denizden yükseklikleri 10 m'yi bulmaz. İklim sıcak ve rutubetlidir. Adalarda ekime elverişli toprak alanı sınırlıdır. Tatlı su güç bulunur ve sadece kuyulardan elde edilir. Ülkenin önemli kısmını Hindistan cevizi ağaçları kaplar.

Seylanlı (Singralî), Arap veya ikisinin karışımı melez olan Maldivliler, Umman, Hadramut, Seylan gibi ülkelerden göç ederek gelmişlerdir. Hepsi Müslüman'dır. M. C. nüfus yoğunluğu en yüksek olan ülkeler arasındadır. Dünya devletleri arasında ancak Holanda, Formoza, Singapur, Monako ve Vatikan'da nüfus yoğunluğu M. C.'nden yüksektir. Başşehir Male 15 000 nüfuslu bir kasabadır. Ülke ekonomisi hindistan cevizi mamulleri, darı, mısır ve balıkçılık üzerinedir. Büyük ölçüde kurutulmuş balık ihraç edilir, buna "Maldiv Balığı" denir.

Tarih : Araplar 1153 yılında M. A.'na geldiler. XVI ve XVII. yüzyıllarda Portekizliler burayı ele geçirmek için neticesiz taarruzlarda bulundu. Adalar, XVII. yüzyılın yarısında Seylan'a, 1887'de de İngiliz himayesine geçti. Buna rağmen, kendi sultanlarının yönetimindeydi, hattâ bir İngiliz vâlisi bile bulunmuyordu. İlk cumhuriyet 1953'te kurulmakla beraber ertesi yıl sultanlık tekrar ihya edildi. 1965'te tam bağımsızlığına kavuşan ülkede 1968'de cumhuriyet ilân edildi. (Y. Ö.)

MALE, Emile (Commentry 1862 - Chaalis, Oise 1954), Fransız sanat tarihçisi. Yüksek öğretmen Okulu'nda okuyarak, 1886'da edebiyat agrégé'si olmuştur. Saint - Etienne, Toulouse ve Paris'te liselerin söz sanatı sınıflarında (rhétorique) öğretmenlik etmiş ve 1899'da edebiyat doktoru olmuştur. 1906'da Sorbonne'da Hıristiyan sanatı üzerine ders vermiş, sonra Roma'-daki Fransız Okulu'nun müdürü olmuştur. Orta Çağ Fransız sanatı alanında büyük şöhret kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'art religieux de la fin du moyen âge en France* (Orta Çağ sonunda Fransa'da dinî sanat) [1908]; *L'art religieux au XII e siècle en France* (XII. yüzyılda Fransa'da dinî sanat) [1923]; *Notre - Dame de Chartres* (Chartres'daki Meryem Ana Kilisesi) [1948]; *La cathédrale d'Albi* (Albi Katedrali) [1950]; *Rome et ses vieilles eglises* (Roma ve eski kiliseleri) [1943]; Ayrıca, *Histoire de l'Art* (Sanat Tarihi) [1950] adlı ortak bir eseri de idâre etmiştir. 1918'de Yazıtlar Akademisi'ne ve 1927'de de Fransız Akademisi'ne üye seçilmiştir.

E. MALE

MALEBRANCHE [*malöbrãş*], **Nicolas de** (Paris 1638-Paris 1715), Fransız filizofu. La Marche kolejinde ve Sorbonne'da okuyan M. 1660'ta Oratoire tarîkatına girmiş, 1664'te de rahip olmuştur. Descartes'ın *Traité de l'homme* (İnsan hakkında ana kitap) adlı eserini okuduktan sonra 1674'te felsefeyle ilgilenmeye başlamış ve kendisine büyük bir başarı sağlıyan *Recherche de la verité* (Hakikatin araştırılması) yi yazmıştır. M. felsefeden başka geometri ve fizik incelemeleri yapmıştır. 1692'de *De la communication des mouvements* (Hareketlerin ilişkisi üzerine inceleme) adlı eseri yayınlamıştır.

N. MALEBRANCHE.

M. Descartes nazariyesine Aziz Augustin'den aldığı bazı düşünceleri, daha çok ta kendi şahsî görüşlerini katmıştır. Kartesiyanizm'de (Cartésianisme = Dekartçılık) gerçek Hristiyan felsefesini görür. Ona göre insan aklı sonsuz aklın bir parçasıdır. "Tanrıda görme" nazariyesini savunur. Bu nazariyeye göre gördüğümüz maddî eşyaların görüntüsü onların tanrıdaki biçimleridir. M.'ın ahlâk sistemi "düzen" düşüncesine dayanır. Bu da Tanrı'daki şekliyle basitten olguna doğrudur. M.'ın başlıca eserleri: *Conversations Chrétiennes* (Hristiyanca konuşmalar) [1676]; *Méditations sur l'humilité et la pénitence* (Alçak gönüllülük ve tövbe üstüne düşünceler) [1677]; *Traité de la nature et de la grâce* (Tabiatın ve Tanrı'nın yardımı hakkında ana kitap) [1680]; *Les méditations chrétiennes et métaphysique, le traité de morale* (Hıristiyan düşünceleri ve metafizik, Ahlâkın incelenmesi) [1683]; *Entretiens sur la métaphysique et la religion* (Metafizik ve din üzerine görüşmeler) [1688]; *Entretiens sur la mort* (Ölüm üzerine konuşmalar) [1696]; *Traité de l'amour de Dieu* (Tanrı sevgisi hakkında, ana kitap) [1697]; *Entretien d'un philosophe chrétien et d'un philosophe chinois sur l'existance de Dieu* (Bir Hristiyan filozof ile bir Çinli filozofun Tanrı'nın varlığı üstüne sohbetleri) [1708]; *Reflexions sur la prémotion physique* (İnsanı bir harekete sevk eden ve Tanrı'dan gelen etki üzerine düşünceler) [1708]. (C. Kurt)

MALENKOV [*mąlenkof*], **Gheorghi Maximilianovitch** (doğ. Orenburg 1902), Sovyet siyaset adamı. Gönüllü olarak Kızıl Ordu'ya girmiştir. 1920'de komünist partisi üyesi, 1932'de Stalin'in özel sekreteri olmuştur. Mart 1952'te Stalin'in yerine hükûmetin başına geçmiş, Şubat 1955'te de görevinden alınmıştır. Parti aleyhtarı olarak suçlandırılması sebebiyle parti merkez komitesinden çıkarılmıştır.

MALENKOV

MALESHERBES, Chrétien Guillaume de Lamoignon de, (Paris 1721 - Paris 1794), Fransız devlet adamı. Şansölye (Fr. chancelier) Lamoignon'un oğlu Dolaylı Vergiler Şûrası birinci başkanı ve Kitaplık Müdürü [1750] olunca, Encylopédie'yi teşvik etmiştir. Kral maiyeti (Fr. maison du roi) sekreteri (Temmuz 1775) olunca hükümdar buyrultusu kuralını yok etmiştir, ama çok geçmeden işinden çekilmek zorunda kalmıştır (1776). 1785'te yayınladığı *Mémoire sur le mariage des protestants* (Protestanlar'ın evlenmesi hakkında muhtıra), Protestanlar'a yurttaşlık hakları sağlamağa yardım etmiştir. 1788'de Devlet Bakanı (Fr. Ministre d'Etat) olmuş, 1792'de Fransa'dan uzaklaşmış, sonra geri gelmiş ve Convention karşısında XVI. Louis'nin savunmasını üzerine almıştır. Tutuklanıp idam edilmiştir.

MALET [*malę*], **Claude François de** (Dole 1754 - Paris 1812), Fransız generali. 1799'da general olmuş, imparatorluğa düşmanlığı yüzünden 1808'de emekliye ayrılmak zorunda kalmış, 1809'da tutuklanmıştır. 22-23 Ekim 1812 gecesinde kaçmış ve o zaman Rusya seferinde bulunan Napoléon'un öldüğünü ilân ederek, General Lamotte adı altında ortaya çıkmış, orduda karışıklık çıkarmıştır. Çok geçmeden kimliği anlaşılmış, ölüme mahkûm edilerek 29 Ekimde kurşuna dizilmiştir. Bu durum Napoléon'un bir an önce Fransa'ya dönmesine yol açmıştır.

C. F. MALET

MALEVİÇ, Kazimir Severinoviç (Kiev 1878 - Leningrad 1935), Rus ressamı. Önce Fauvisme (XIV. yüzyılın başlangıcında Fransa'da meydana gelen bir ressamlık okulu)'in etkisinde kalmış ve Paris'e gelmiştir (1911). Sonradan "soyut" sanata doğru gelişmiş ve "Suprématisme" adı verilen modern bir ressamlık ekolü kurmuştur. *Carré blanc sur fond blanc* (Beyaz zemin üzerinde beyaz dörtgen) [1914] adlı eseri New York'ta bulunur. Önce Moskova'da (1919), sonra Leningrad'da (1922) profesör olmuş, lâkin eser sergilemesi yasak edilmiştir. 1926'da *Die gegenstandlose Welt* (Soyut resim dünyası) adlı bir eser yazmıştır. (V. Örs)

MALEZYA (MALEYSIA), Güney Asya'da, Malaya Yarımadası'nın güney bölümünü kaplayan eski **Malaya (veya Malezya) Federasyonu** devletleri ile, Kalimantan (eski Borneo) Adası'nın kuzey bölümündeki **Sarawak ve Sabah** bölgelerinin birleşmesinden meydana gelmiş, seçimle atanan meşrutî bir hükümdarın başkanlığı altında yönetilen federal devlet. Yüzölçümü 334 257 km², nüfusu 11 milyon kadardır. Başşehri Malaya'daki Kuala Lumpur, başlıca şehirleri: Malaya'da Penang ve İpoh, Sarawak'ta Kuçşing, Sabah'ta Jesselton'dur.

1. Malaya veya Malezya : Güney Asya'da Malaya Yarımadası'nın güney bölümünü kaplar. Kuzeyinde Thailand (Tayland, eski Siyam), doğusunda Güney Çin Denizi, güneyinde Singapur Boğazı, batısında Malakka Boğazı yer alır. Malaya Yarımadası, büyük bölümü ile suya batmış olan Sunda (Soenda) Platformu'nun bir parçası olup, civar alanlarda yer kabuğunun uğradığı değişmelerden çok az etkilenmiş olan çok eski bir yeryüzü manzarası göstermektedir. Bundan başka, Malaya Yarımadası, daha kuzeyde buzul dönemlerinin sonunu takip eden büyük su baskınlarının yer yüzeyinde yarattığı şekillerin mükemmel bir örneğini de verir. Yarımada'nın en belirgin fizik özelliği, kuzeyden güneye doğru uzanan sıradağlardır. Batı kıyılarındaki bazı bölgeler ve dalgalı ovalar dışında, Malaya topraklarının çoğu dağlıktır. Yarımada'nın belkemiği durumunda olan sıradağlar, doğu kıyılarından çok, batı kıyılarına yakındır ve çoğunlukla Mezozoik çağına âit bir granit kütlesi niteliğindedir. En yüksek tepeler, ülkenin kuzey bölümünde yer alan ve yükseklikleri 2 615 m kadar olan, Gunong Tahan ile Gunong Korbu'dur.

Malaya'da, bir ekvator iklimi hüküm sürer. Yıllık ısı ortalaması 28 santigrattır. Malaya'da, mevsimler yağmurların yoğunluğuna göre ayırt edilir. Ülkede, gerçekten, kuru bir mev-

MALEZYA

sim yoktur. En yaş mevsim, kasım-ocak döneminde, kuzeyden gelen muson (mevsim) rüzgârlarının estiği zamana rastlar. Mayıs-eylûl döneminde ise, Kuzey Malaya'da güney-batı musonları hüküm sürer. Yarımadanın çoğu yerinde en kuru mevsim, temmuz ayına rastlar.

En önemli tabiî kaynakları olan ham kauçuk ve kalay sayesinde Malaya, bütün Güney Asya'da, millî geliri en yüksek olan ülkedir. Halkın geçimi de kolaydır. Ülke, XIX. yüzyıl sonlarından beri, dünyanın başta gelen ham kauçuk ve kalay üreticisidir ve bugün de, dünya kauçuk ihtiyacının üçte birini sağlamaktadır. Bu iki madde, M.'nın ihrâcat toplamının % 75'idir. İhrâcat gelirlerinin % 6'sını demir cevheri, % 7'sini de hurma yağı ile kopra (Hindistan cevizi içi) meydana getirir. Malaya'nın ekili topraklarının üçte ikisini kauçuk ağaçları kaplar ve bu tarım çeşidinde ülkenin iş gücünün üçte biri çalışır. Kuzey-batı ve kuzey-doğuda üretilen pirinç, halkın başlıca besinidir. Öteki tarım ürünleri: Muz, manyok (tapyoka), yer elması, tatlı patates, ananas, çay ve tütündür. Ülkenin Kameron Yaylaları bölgesinde, hidroelektrik üretilir. Başlıca endüstri bölgesi, başşehir Kuala Lumpur yakınındadır. Burada, demiryolu atelyeleri; otomobil montaj, suni gübre ve çeşitli tüketim maddeleri fabrikaları; Penang'da, gemi tezgâhları; Rawang'da, çimento fabrikaları vardır.

Malaya'nın en büyük şehirleri: Başşehir Kaula Lumpur (nüfusu 500 000), Penag (George Town; nüfusu 286 000), Johore Bahru (nüfusu 85 000) ve Malakka (nüfusu 70 000)'dır. Başlıca limanlar: Penang ile Port Swettenham'dır.

Malaya Yarımadası'nın yerli halkı, toplamı 45 000 kadar olan çeşitli guruplardır. Bu gurupların en büyüğü, merkezî sıradağlarda ve bunların yamaçlarında yaşayan, Senoi'ler (veya Sakai'ler)'dir. Başka büyük bir gurup olan Jakun'lar (veya Proto - Malay'lar), güney ovalarında yaşarlar. Üçüncü derecede önemli bir gurup da, yarımadanın kuzeyindeki kıyı ormanlarında ve bataklık bölgelerde oturan, Negrito'lardır. Bunlar, zencimsi cücelerdir. Malaya'nın bu saydığımız guruplar dışındaki en önemli insan topluluğu, şüphesiz, kıyılarda yaşayan Malay'lardır. İkinci derecede yerliler de denilen ve asılları Jakun olmakla beraber Çinli'ler, Thai'ler ve Avrupalılar da çok karışmış olan bu insanlar, Malaya nüfusunun yarısı kadardır. Bunların, çoğunlukla, Avrupalıların Güney Asya'ya ayak basmalarından birkaç yüzyıl önce, Sumatra'dan gelmiş oldukları sanılıyor. Bu türden olan Malaya'lıların tümü, ilkel Animist'ler olarak kalmış olan asıl yerlilerden farklı olarak VIII. yüzyılda Müslümanlığı kabûl etmişlerdir. XIX. yüzyılda İngilizler'in gelmesinden ve Singapur'un kurulması (1819)'ndan sonra, Malaya'ya önemli sayıda Çinli ve Hindli göç etmiştir. İngiliz yönetimi Malaya'nın kapılarını dış dünyaya açınca, bu göçmenler yerli halkın değer vermediği ticaret işlerinde çalışmışlar, bilhassa Çinliler ticarete hâkim olmuşlar; ayrıca, ülkenin büyük kalay kaynaklarını hızlı bir gelişme içinde işletmişlerdir. 1941'de, ülkedeki Çinliler'in sayısı asıl Malayalılar'ınkinden yüksekti. Fakat, sonradan, Malay'ların hızla üremesi ile Malay'ların oranı % 50'ye yükselmiş, Çinliler'inki % 37'ye düşmüştür. Ülkenin millî dili Malayca'dır, fakat resmî dil hâlâ İngilizce'dir.

2. Sarawak : Kalimantan Adası (eski Borneo)'nın kuzey-batı bölümünü kaplar. Yüzölçümü 50 000 mil karedir, nüfusu bir milyona yakındır, başşehri Kuching'tir. Kuzey - batısında Brunei Sultanlığı ve Sabah (eski İngiliz Kuzey Borneo sömürgesi), doğusu ile güneyinde Borneo Adası'nın İndonezya'ya âit bölümü vardır. Batıdan ve kuzey-batıdan, Güney Çin Denizi ile sınırlanır. Rajang, Baram, Limbang ve Batang gibi geliş-gidişe

MALEZYA : Kedah devletinde çinko imalâtı

elverişli nehirlerin suladığı Sarawak, daha çok doğu ve güney bölgelerinde tarımla geçinir. Ürünleri arasında bir çeşit hurma nişastası, Hindistan cevizi, biber, kauçuk, hezâren üretilir ve ihraç edilir. Sarawak'ın zengin petrol yatakları, 1910'dan beri işletilmektedir. Kauçuk ve hurma yağı üretimi, başlıca endüstri kollarıdır. Kauçuk, kereste ve biber büyük miktarlarda ihraç edilir. Bunlarla birlikte kopra (Hindistan cevizi içi), sogo (hurma nişastası) ve boksit üretimleri ülkenin dış ticaret ödeme dengesinin lehte olmasına imkân vermektedirler. Sarawak, komşusu olan Sabah'tan daha zengin olmakla beraber, bir petrol ülkesi olan Brunei Sultanlığı derecesinde zengin değildir. Ülke halkının çoğunluğu, Müslüman Malayalı'lar, Putperest Dayak'lar ve Murut'lar ve pek çok sayıdaki Çinliler'dir. Başşehri Kuching'ten başka, öteki şehirler: Sibu ve Biri'dir.

Sarawak'ın eski tarihi, Brunei Sultanı'na tâbî olarak yaşayan, küçük, küçük kıyı prensliklerinin hikâyesidir. 1841 yılında, Hindistan ordusundan emekliye ayrılan ve Güney Çin Denizi sularında korsanlarla savaşan Sir James Brooke adında bir İngiliz, Brunei Sultanı'nca, hizmetlerine karşılık olarak, ülkesinin bir bölümü olan Sarawak'ın racalığına atanmıştır. Bu beyaz raca ile sülâlesi 1851, 1882 ve 1884 yıllarında topraklarını genişlete genişlete, Brunei Sultanı'nı küçük bir ülkenin sultanı hâline getirdikten sonra, 1883'de, İngiliz "himâye" yönetimi altına girmişlerdir. Üç nesil boyunca Brooke ailesi tarafından yönetilen ülke, 1941 - 1945 döneminde Japon işgali altında yaşamış, 15 haziran 1946'da resmen İngiliz sömürgesi olmuştur. 1963 yılı eylülünde Sarawak sömürgesi, Singapur ve Sabah ile birlikte Malaya Federasyonu'na girerek, yeni kurulan Malaysia Federasyonu'nun bir bölümü olmuştur. Bu olaydan sonraki yıllarda Sarawak, İndonezya'nın açtığı gerilla savaşına uğramıştır.

3. Sabah: (eski İngiliz Kuzey Borneo sömürgesi), Kalimantan Adası (eski Borneo)'nın kuzey - doğu köşesini kaplar. Yüzölçümü 29 397 mil karedir. Nüfusu 750 000 kadardır. Başkenti, Jesselton'dur. Halkın başlıca unsurları şunlardır: Eskiden beri kıyılarda yaşayan Malay'lar; eskiden iç bölgelerde yaşarken şimdi gitgide kıyı bölgelerine göç eden çeşitli Dayak

gurupları; ülkenin tüccarları, zanaatçıları ve çiftçileri olan Çinliler; 1920 - 1930'larda tarım işlerinde çalıştırılmak için getirilmiş olan küçük bir Cavalı gurubu. Başşehir Jesselton, Güney Çin Denizi kıyılarında, ülkenin başlıca şehri olan Sandakan ise, Sulu Denizi kıyılarındadır.

Bugünkü Sabah ülkesi, 1877'den önce, Brunei ve Sulu sultanları arasında bölüşülmüş durumdaydı. O yıl, küçük bir İngiliz gurubu, yıllık bir bedel ödeme karşılığında, Brunei Sultanı'nın topraklarından faydalanma hakkını elde ettiler. Ertesi yıl da, Sulu Sultanı ile buna benzer bir anlaşma yaptılar. 1881'de, bu grup, İngiliz hükûmetince Kuzey Borneo Kumpanyası ile birleştirildi; yedi yıl sonra da, bütün bölge İngiliz "himâye" si altına girdi. İngiltere, ülkenin dış işlerini kontrol ediyor ve bazı iç işlerine de karışabiliyordu. Fakat, hâkimiyet bu kumpanyaya ait bulunuyordu. Ticarî faaliyetlerin çoğunu başka şirketlere bırakan kumpanyanın gelirini vergiler sağlıyordu. Bu sebeple kumpanya, işçi ücretlerinin ucuz olmasını kendi için faydalı buluyor ve ülkede hemen hemen bir mecburî çalışma rejimi uyguluyordu. Bu durum, kumpanyanın hâkimiyet hakkını İngiliz idâresine devretmesine kadar da devam etti. Ülkede başlangıçta girişilen tütün ziraati başarılamadı, fakat kauçuk üretiminde ve kerestecilik işlerinde kesin bir başarı elde edildi.

İkinci Dünya Savaşı'nda Sabah, Japonlar tarafından ve sert metodlarla idâre edildi. 1943'te, Jesselton'daki Çinliler'in ayaklanması kendilerine üç bin cana mal oldu. Müttefiklerin hava taarruzları, şehirlerin çoğunu harâbe haline getirdi. Harpten sonra, 1946'da, İngiliz Kuzey Borneo Kumpanyası ülkeyi İngiltere'ye sattı. Yerliler kendilerine hür bir çalışma rejimi getiren, eğitimi teşvik ve ticarî nitelikteki küçük tarım faaliyetlerini himâye eden yeni yönetimi iyi karşıladılar.

Sabah, Sarawak kadar zengin değildir. Gelirinin büyük bir bölümünü kereste, kauçuk ve kopra'dan sağlayan halk, bu para ile, ihtiyacı olan pirinci ve ham maddeleri satın alınır. Şimdi Sabah adını almış olan Kuzey Borneo, 1963 eylülünde, Singapur ve Sarawak ile birlikte Malaya Federasyonu'na girerek, Malaysia Federasyonu'nun kuruluşuna katılmıştır (Singapur, 1965'te, Malaysia Federasyonu'ndan ayrılmıştır). Federasyon içindeki Sabah'ın kendi devlet başkanı, yasama meclisi ve hükûmeti vardır. Ülke, ayrıca, federasyonun başşehri olan Kuala Lumpur'daki Federal Yasama Meclisi'ne de temsilciler gönderir.

MALEZYA : Kuala Lumpar'un güneyinde kauçuk plantasyonları

Malay dili : Malaya'da 7,5 - 8 milyon kadar insanın ana dili olan Malay dili, Malaya - Polinezya dilleri familyasının İndonezya dalındandır. Bu dilde, Malaya halkının etkilenmiş bulunduğu çeşitli kültür unsurlarını taşıyan Sanskrit, Tamil, Arap, İran ve Portekiz köklü birçok kelime vardır. Malay dili, kendisini konuşanların sayısı bakımından, Malaya - Polinezya dilleri arasında üçüncü sırada gelir. Bu dilin başlıca önemi, gerek yarımadada, gerekse komşu büyük adalarda, yerliler kadar Avrupalılar'ın, Çinliler'in ve Araplar'ın da konuşma dili olmasıdır. Malaya dilinin Malaya'daki çeşitli lehçeleri arasında Johore'da ve Riuv Adaları'nda konuşulan lehçe, standart dil sayılır ve Malay edebiyatı bu lehçeye dayanır.

Malayların zengin bir kronik, hayvan hikâyesi, destanî şiir ve uzun hikâye edebiyatları vardır. Uzun hikâyeler, çoğunlukla Hint, Cava, Arap ve İran örneklerine dayanır. Daha çok XVI. ilâ XVIII. yüzyıllarda gelişmiş olan bu edebiyat hareketinden sonra, Malay dili ile olan modern edebiyat doğmağa başlamıştır. İslâmiyet'i kabûl etmelerinden beri Arap harflerini kullanan Malaylar, son yıllarda, Latin harflerinden de yararlanmaya başlamışlardır.

Tarih : *İlk Zamanlar.* M. Ö. 5000 yılı dolaylarında Güney Asya'dan gelen bir kavim, Malaya Yarımadası boyunca güneye doğru inmiş, denizi aşarak Sumatra'ya, oradan da Cava ve Küçük Soenda adalarına, Yeni Gine'ye ve Avustralya'ya geçmiştir. Yeni Gine'nin Papua'ları ve Avustralya'nın yerlileri, bu göçmenlerden türemiş olan insanlardır. Birkaç yüzyıl sonra da, başka kabileler Güney - batı Asya'daki Yunnan bölgesinden güneye doğru akmışlardır. Bunlar, Formoza'dan Madagaskar'a kadar yayılan geniş bölgenin dağlık bölgelerinde yaşayan kabilelerin ceddi olan, İndonezyalılar'dı. İşte bu ikinci göç hareketini yapan insanlar, Moğol ırkı ile karışarak, Proto - Malay denilen en "saf kan" Malezyalıları meydana getirmişlerdir. Bugünkü Malay'lar, Proto - Malay'ların Çinliler, Araplar ve Hintlilerle karışmasından türemişlerdir.

Malaya, oldukça uzun bir dönem boyunca, Malakka Boğazı ile Soenda Boğazı'nı hâkimiyeti altında tutan büyük bir imparatorluğun bir bölümü durumunda idi. Srivijaya adını taşımış olan bu Buddist Malay imparatorluğu, 500 yılı aşan bir süre yaşamış ve Hind - Çin deniz yolu üzerindeki hâkim durumu sayesinde, o sulardan gelip geçen bütün gemilerden vergi almıştır. Srivijaya İmparatorluğu'nun bu kudreti, XIV. yüzyılda Cava'nın Hindû Macapahit Krallığı tarafından yok edilmiş, o kudretli imparatorluk Siyamlılar'ın saldırılarına ve Sumatra ile Cava'dan gelen Müslümanlığın mânevî etkisine dayanamıyarak, yüz yıldan az bir zaman içinde, parçalanıp dağılmıştır.

Avrupalıların fütuhatı : O sıralarda, Avrupalılar da sahneye girdi. Cava'dan kaçan bir gurup tarafından kurulmuş müreffeh bir liman şehri olan Malakka'ya, 1509'da, bir Portekiz gemisi geldi. İki yıl sonra da, Albuquerque komutasındaki Portekizliler şehri zaptettiler. Portekizliler, şimdiki İndonezya adalarının doğu bölümünde yer alan ve "Bahârat Adaları" denilen Molukka'lardan gelen ticaret yoluna hâkim olmağa çalıştılar. Fakat Soenda Boğazları yakınındaki Batavia'ya yerleşmiş bulunan Felemenkliler, rakipleri Portekizliler'i bu sulardan, 1641' de de Malakka'dan sürüp attılar. Felemenk, Doğu Hind Kumpanyası karargâhını Cava'da kurmuş olduğu için, Malakka

MALEZYA : Kauçuk toplayanlar

önemini kaybetti. 1795'de Felemenk Cumhuriyeti, Fransız Cumhuriyeti ile ittifak kurunca, İngiltere, Malakka'yı zaptederek 1818'e kadar elinde tuttu ve bu tarihte Napoléon Savaşları sonundaki barış anlaşması mûcibince, Felemenk'e iâde etti. Bu arada İngilizler, Malaya'da başka bir yere yerleşmişlerdi. Komşusu olan devletlerden korunmak için askerî yardıma ihtiyacı olan Kedah Sultanı, bölgede bir liman elde etmek isteyen İnigilizler'le pazarlığa girişmek isteğini gösterdi. 1786'da bu konuda henüz kesin bir anlaşmaya varılmamış iken, İngilizler Penang Adası'nı kısmen işgal ettiler. 1800'de, Kedah Sultanı, ülkesinin kıyı bölgesindeki dar bir toprak şeridini de İngilizler'e bıraktı. Buraya, Wellesley Vilâyeti adı verildi. Serbest liman durumundaki Penang Adası, az zamanda, zengin bir yerleşme yeri olarak gelişti. İngilizler'in Malaya'da ele geçirdikleri ikinci bir nokta da, Singapur oldu. Cava Adası 1811 - 1816 yıllarında İngiliz işgali altında iken, adanı vâli yardımcısı olan Sir Stamford Raffles, Malaya sularında stratejik noktalar elde etmeye karar vermişti ve 1819'da, Johore Sultanı'ndan yarımadanın güney ucu yakınındaki Singapur Adası'nı kullanma imtiyazını aldı. Bu adanın Holandalılar'ın nüfûz alanı içinde, oluşu, Raffles'ın bu başarısına engel olamadı. Londra hükûmeti önce bu hareketi uygun bulmadı ise de, Singapur Limanı'nın çabucak gelişmesi ile, fikrini değiştirdi. 1826 da Holandalılar, bu durumu kabûl ettikten başka, Sumatra'nın batı kıyısındaki Benkoelen karşılığında, Malakka'yı da İngilizler'e bıraktılar. Artık Holandalılar, Malaya'dan ellerini çekmişler, İngilizler de Sumatra'yı kısmen Holanda'nın nüfuz alanına terk etmişlerdi.

İngiliz kontrolünün yayılması : 1858'de Doğu Hind Kumpanyası dağıldığı zaman, İngilizler'e ait üç yerleşme yeri —merkezi Bengal'de olan— bu kumpanyanın memurları tarafından idâre edilmekte idi. İdârenin kumpanyadan hükûmete devredilmesi, *Straits Settlements* (Boğazlar yerleşme yerleri) denilen bu üç yerin idâresinde büyük bir değişikliğe yol açmadı. Bahis konusu üç yer, *India Office* (Hindistan İşleri Dairesi)'in kontrolü altında, Hindistan'ın idâresi ile birleştirildi. Fakat, Malaya'nın Hindistan'la ortak bir yönü olmadığı için, bu durum Malayalıları memnun etmedi. Malaya ticaretinin hemen hemen bütünü Çin ile idi. 1867'de, İngiliz Malayası'nın idâresi *Colonial Office* (İngiliz Sömürgeler Dairesi)'e devredildi. Doğu Hind Kumpanyası, Malaya devletlerinin içişlerine karışmamıştı. 1858'den sonra, İngiltere de böyle bir siyaset tâkib etti. Fakat, durumun gitgide bozulması, idârede bazı değişikliklere başvurulmasını gerektirdi: Boğazlar'da korsanlık vardı; Çinli mâden işçilerinin klânları arasında savaşmalar ve köle ticareti gibi kötülükler almış yürümüştü. 1874'te Perak, Selangor ve Negri Sembilan'a İngiliz danışmanları verilmişti. Bunların görevi idâre etmek değil idâre konusunda akıl vermekti. Fakat ikinci şekil fayda vermeyince, birinci şeklin yürütülmesi gerekti. 1888'de, Pahang'a bir danışman gönderildi. 1914'te de, Johore, bir genel danışman istedi. Kuzeydeki dört devlet, yâni Kedah, Perlis, Kelantan ve Trengganu, uzun zamandan beri Siyam'a tâbî durumda idiler. 1919'da, Siyam bu ülkeleri İngiltere'ye verdi. Böylece, 1914'te, Malaya devletlerinin hepsi İngiliz himâyesi altına girdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki idâre : 1942 yılında, Japonların eline geçmesinden önce, Malaya'nın idâresi son derecede karışıktı. *Straits Settlements* toprakları yâni Malakka, Penang ve Singapur resmen İngiliz sömürgesi *(crown colony)* niteliğinde idi ve doğrudan doğruya İngilizler tarafından idâre ediliyordu. Bu sömürgenin valisi, İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'na karşı, Sömürgeler Bakanı da İngiliz Parlamentosu'na karşı sorumlu idi. Sömürgenin 26 üyeli Yasama Konseyi'nin yetkisi, bir danışma konseyinin yetkisini aşmıyordu. Üyelerin hepsi de İngiliz uyruklu idi. *Straits Settlements* toprakları İngiliz toprakları idi ve orada doğan herkes İngiltere'de doğmuşcasına İngiliz uyruklu sayılıyordu. Fakat Malaya devletlerinin toprakları, teknik bakımdan, İngiliz toprağı değildi ve oralarda doğan kişiler, sadece, İngiliz himâyesinde olan kişiler sayılıyordu. Bunlar, milliyetlerini gösteren bir hüviyet cüzdanı alabilirler, fakat pasaport alamazlardı. Malaya devletleri, İngiliz kanunlarına ve anayasasına göre, bağımsız ve hâkim idiler; halbuki, imzaladıkları andlaşmalarla, siyasî bağımsızlıklarından vazgeçmiş durumda bulunuyorlardı. İngilizler, bu ülkelerin insanlarını yerli sultanların aracılığı ile idâre ediyorlardı.

Federe Malaya Devletleri (Pahang, Perang, Selangor ve Negri Sembilan) ile olan andlaşmalar gereğince, idâre sultan adına yürütülüyor; fakat her sultan, ülkesinde bir İngiliz danışman bulundurmak ve Malay dinini ve âdetlerini ilgilendirmeyen bütün meselelerde bu danışmanın gösterdiği şekilde hareket etmek mecburiyetinde bulunuyordu. Bu devletler, başlangıçta, ayrı ayrı birimler hâlinde idâre edildi. Fakat, danışmanların aynı zamanda Malaya Devletleri Yüksek Komiseri olan *Straits Settlements* vâlisine bağlı olmaları yüzünden, ülkenin kanunlarında ve idâresinde önemli bir benzerlik ve birlik gerçekleşti. Bu durumun daha ileri bir dereceye vardırılması da istenildiği için, 1895'te, söz konusu dört devlet bir genel danışmanın idâresi altında bir federasyon kurdular. Fakat, batılıların kalay ve kauçuk endüstrileri ile ilgili büyük çaptaki teşebbüsleri yüzünden, ülkenin idâresi günden güne güçleşti. Bu yeni unsurlar, idârede temsil edilmek istediler. Böylece, 1909'da, bir Federal Konsey kuruldu. Geniş kanunî yetkileri olan bu konseye, Yüksek Komiser ünvanı ile, *Straits Settlements* vâlisi başkanlık ediyordu. Fakat federasyonun getirdiği merkezîleşmeden halk, bilhassa 1930'lardaki ekonomik buhran yıl-

larında, hiç memnun kalmadı. Ayrıca yerli sultanlar, yetkilerini kaybettikleri için, çok şikâyetçi oldular. Nihayet, 1933'de, merkezci sitsem istenilen ölçüde gevşetildi.

Federe Olmayan Malaya Devletleri'nin hukukî durumu da, Federe Devletlerinkine benziyordu. Federe Olmayan Malaya Devletleri'nin Büyük Britanya ile imzaladıkları andlaşmalara göre, bu devletler de, Malay dinini ve âdetlerini ilgilendirmeyen konularda, İngiliz danışmanın gösterdiği şekilde hareket etmek zorunda idiler. Öteki devletlerden farklı olarak, Johore'un, 1895'ten beri bir yazılı anayasası ve —bir yerine— üç danışma konseyi vardı. Johore Sultanı, bu konseylerin üyelerini seçebiliyor ve istenmeyen subayların geriye gönderilmesini veya azl edilmesini önerebiliyordu. İngiliz danışman, devlet konseylerinin her oturumuna katılan bir üyesi idi. Federe Olmayan Devletler, federasyona girmek veya idarî bağımsızlıklarını bir federe konseye terk etmek istemiyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı'nda: Malaya'nın coğrafî stratejik konumu, ülkenin savunulmasını önemli bir mesele hâline getirdi. Bu önem, daha çok, Asya kıtasının en güney noktası yakınında ve doğu denizyollarının kavşağında bulunan Singapur Adası için söz konusu idi. İngilizler, Singapur'da, genellikle "Doğunun Cebelitârık'ı" sayılan bir üs kurmuşlardı. Pearl Harbour baskınından yalnız iki ay sonra, 15 şubat 1942 de, bu "zapt edilemez" üssün Japonlar'ın eline geçmesi bir şok etkisi yarattı. Singapur, bir kale değil, bir deniz üssü idi; karadan gelebilecek bir saldırıya karşı hazırlıklı değildi. Japonlar, Çin Hindi'nden ve Siyam'dan bir direnme görmeksizin ilerleyince, kendi hava ve deniz kuvvetlerini Süveyş'in savunulmasına göndermiş bulunan üs çabucak düştü. Japonlar, Malaya'nın Perlis, Kedah, Kelantan ve Trengganu devletlerini Siyam'a verdiler. Fakat harbin hemen sonunda, başka bir Siyam hükûmeti bu toprakları yeniden İngiltere'nin kontrolüne bıraktı.

Savaştan sonraki siyasî reformlar: Malaya halkının çeşitli diller ve lehçelerle konuşması ve bu halkın büyük bölümlerinin Malaya'ya karşı sadece geçici bir ilgi ile bağlı bulunmaları yüzünden, ülkede milliyet duygusu çok zayıftı. Asıl Malayalılar'ın orta sınıfı çok azdı ve pek sathî bir siyaset bilincine sahipti. Halk, idârede reformlar yapılması konusunda, pek baskı da yapmıyordu. Fakat İkinci Dünya Savaşı ve Japon işgali, bu bakımdan derin değişmeler getirdi. Harbin yarattığı altüst durumdan sonra, eski düzene dönülemezdi. Buna göre, İngiltere, Malaya'nın bir tek anayasaya bağlı bir birlik hâline getirilmesini ve Malaya'yı kendi vatanı sayan herkesin Malaya uyruklu sayılmasını önerdi. Önerilen bu birlikte, dokuz Malaya devleti ile Penang da yer alacaktı. Singapur, özel ekonomik ve başka menfaatleri dolayısıyle, ayrı bir statü ile sonradan birliğe katılma hakkını muhafaza edecekti. 1946'da, İngiliz hükûmeti, Malaya devletlerinin her biri ile vardığı anlaşmaya göre, eski andlaşmalar hükümlerine ilâve olarak, İngiltere kralının Malaya devletleri üzerinde tam bir yargı ve yürütme yetkisine sahip olduğunu ilân etti. Böylece Malaya devletleri, İngiliz tâcına bağlı bir sömürge hâlini aldı. Fakat kendi ülkelerinde azınlık durumunda bulunan yerli Malay'lar, yerli olmayan ırklara verilen ve verilecek olan hakların kendi aleyhlerine işleyebileceğinden endişe ederek, Malaya'da doğmuş veya orada yıllarca yaşamış olan herkese vatandaşlık hakkı tanınmasına itiraz ettiler. Yerli olmayan bu nüfusun içinde ikinci büyük grupu olan Çinliler de, kendilerine sömürge meclisinde yeterince temsil edilme hakkı öngörülmemiş olmasından şikâyetçi oldular. Bazı guruplar da, Singapur'un Birlik dışında tutulmasına itiraz ettiler. Bütün bu anlaşmazlıklar sonunda, Malaya devletlerinin bir Birlik yerine bir federasyon hâlinde birleşmeleri teklif ve kabûl edildi. Sultanların itibarî otoriteleri ihya ediliyor ve federasyonun uyruğu olma hakkı kısıtlanıyordu.

Malaya Federasyonu: Malaya Federasyonu, şu on bir politik birimden meydana gelmekte idi: Selangor, Perak, Negri Sembilan ve Penang adını taşıyan ve eskiden Federe Malay Devletleri adı ile bilinen Malay devletleri; eskiden Federe Olmayan Devletler adı ile bilinen Johore, Kedah, Kelantan, Trengganu ve Perlis; eskiden *Straits Settlements* toprakları arasında yer almış olan Malaka ve Penang (Wellesley Vilâyeti ile birlikte). Kezâ *Straits Settlements*'in bir bölümü olan Singapur ise, İngiliz sömürgesi *(Crown Colony)* statüsüne bağlanıyordu.

Malaya Federasyonu'nu doğuran anlaşma uyarınca ülke, İngiltere kıralı tarafından atanan bir Komiser, federal bir İcra Konseyi ve 75 üyeli bir Yasama Meclisi'nce idâre ediliyordu. Bu üyelerin dokuzu devlet konseyi başkanları, ikisi *Settlements* konseylerinin üyeleri idiler. Ayrıca, İngiltere hükûmeti ile her devletin başkanı arasındaki anlaşmalar bu devlet başkanlarına birtakım siyasî ve sosyal sorumluluklar yüklüyordu. Her devlet, yazılı bir anayasaya göre ve başkanı tarafından idâre ediliyordu. Federasyon üyesi devletlerin başkanlarından kurulan bir Devlet Reisleri Konseyi, zaman zaman, bu başkanlardan birinin başkanlığında toplanıyordu. Yılda en az üç birleşim yapan devlet başkanları konferansı, Yüksek Komiser ile birlikte toplanıyor; bu komiser, daha çok, ülkeye olan göç hareketleri konusunda başkanlarla istişarede bulunuyordu.

1 şubat 1948'de kurulan Malaya Federasyonu'nun başşehri Kuala Lumpur idi. Yeni anlaşmaya göre, Büyük Britanya, federasyonun dış işlerini ve savunma işlerini kontrol ediyor ve federasyon devletlerinin bazı iç işleri konusunda da veto etme veya akıl verme şeklinde kontrol hakkını muhafaza ediyordu. Federasyonun kurulmasının üzerinden çok geçmeden, ülkenin büyük bölgelerinde, haydutluk ve tedhiş hareketleri başladı. Bu hareketlerin elebaşıları, komünizmin Çin'de tutunmasından cesaret alan, Çinliler'di. Sıkıyönetim ilân edilen Malaya'ya İngiliz birlikleri getirildi. Pek büyük polis kuvvetlerinin çabalarına, alınan başka tedbirlere ve bu arada dağınık durumdaki yarım milyon kadar Çinli'nin toplatılıp belirli noktalara yerleştirilmelerine rağmen, tedhiş hareketleri önlenemedi. Bu arada, siyasî reformlara da devam edilmekte idi. 1951'de, federal kabineye üç Malay, bir Çinli, bir de Seylanlı alınma yolu ile hükûmet genişletildi. Çinliler'in yarısından çoğuna, Hintliler'in de üçte biri kadarına federal uyrukluluk hakkı tanındı. 1954'de İngilizler, Federal Yasama Konseyi üyelerinin sayısını 98'e çıkarmaya ve bunların 52'sinin de seçimle tayinine karar verdiler ve yarı sorumlu bir hükûmet kurdurdular. Yürütme Konseyi'ne yapılan tayinlerin metodu da değiştirildi. Federasyonun son durumunda bu tayin, Federal Yasama Meclisi'nin seçimli üyelerinin liderleri arasında kararlaştırılmakta idi.

Ülkede gerilla savaşlarını yürütenlerin sayısı on bini aşmamasına ve bu hareketin hemen hemen tamamen bir Çinli hareketi olmasına rağmen, mücadele on iki yıl sürdü. On bir bin cana ve milyonlarca dolarlık mal ve mülkün yok edilmesine yol açtı. Fakat gerilla savaşı, ülkenin bağımsızlığa kavuşmasını engelleyecek yerde, kolaylaştırmış gibidir. Bir yandan İngilizler, polis tedbirlerinin gerektirdiği malî külfetlerden bir an önce kurtulmak isterken, öte yandan Malay'lar ülkelerinin sömürgelikten çıkıp bağımsız bir devlet olması hâlinde, gerillaların antiemperyalist taleplerinin ortadan kalkacağını ileri sürmekte idiler.

Bağımsızlık : 1953 yılında, ırklar arası bir politik örgüt yaratıldı. İttifak Partisi adını alan bu örgüt: 1. başında Tunku Abdurrahman bulunan Birleşik Malaya Millî Örgütü; 2. Malaya Çin Birliği; 3. Malaya Hintlileri Kongresi'nden kurulan bir koalisyon niteliğinde idi. 1955'de ilk Malaya parlamentosu seçimleri yapıldığı zaman, İttifak Partisi 52 sandalyeden 51'ini kazandı. İngilizler, 31 ağustos 1957'de, bağımsızlığı işte bu yeni rejime bağışladılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yönetim bakımından Malaya'dan ayrılmış olan Singapur, savunması ve dışişleri Büyük Britanya tarafından kontrol edilen özerk bir site - devlet olarak yaşamağa devam etti. 1819'da kurulmasından beri, Singapur'un ticarî önemi oraya sürekli olarak Çinliler'in göç etmesine yol açmıştı. 1957'de, Singapur halkının üçte ikisi Çinli idi. Malaya'daki Çinliler'in nüfusun % 37 si olacak kadar çok bulunmasından esasen huzursuzluk duyan Malay liderleri, Singapur'un federasyona alınıp alınmaması üzerinde durmadılar.

M.'nın doğuşu : 1961 yılı mayısında başbakan Tunku Abdurrahman, Malaya ile Kuzey Borneo'daki Sabah ve Sarawak'ı ve Singapur'u içine alacak bir M. Federasyonu kurulmasını önerdi. Bu federasyon, ilgili taraflar için, politik, ekonomik ve etnik bakımlardan cazipti. Çünkü, bu sayede, yaşama şansı olan politik bir birim kurulmuş ve iyi işleyen bir ekonomi düzeni yaratılmış, ayrıca Malayalı Malay'lar, Kuzey Borneo'lu Malaylar ve Singapur'daki çoğunluklarından başka, hem Malaya'da, hem de Kuzey Borneo'da hatırı sayılır azınlıklar durumunda bulunan Çinliler arasında bir denge sağlanmış olacaktı. Bununla beraber, M. Federasyonu'nun 16 eylül 1963'te kurulabilmesi için, iki yıldan fazla süren, nâzik ve çoğu zaman gergin pazarlıklar yapılması gerekli oldu. Kuzey Borneo'daki Sarawak ile Sabah, Malaya'nın sömürgesi hâline gelmeyeceklerine dair anayasa teminatı istediler. Biricik problemi Çinli çoğunluğu olan Singapur, eğitim ve işçi işleri gibi önemli meselelerde, kontrolü elinde tutmak istedi. Vergi alma, gelirlerin dağıtımı ve bir ortak pazar örgütleme işlerinde iki hükûmetin rolleri Malaya - Singapur pazarlıklarında başka bir önemli mesele idi.

İndonezya müdahalesi : M. Federasyonu'nun kurulması yolundaki çabalar, Filipinler ile İndonezya'nın itirazlarına uğradı. Filipinler, üzerinde hak iddia ettikleri Sabah topraklarının federasyon içine alınmasına karşı, 1964 - 1966 yıllarında federasyonla diplomatik ilişkilerini kestiler. Fakat Sukarno İndonezyası, bu işe silâhlı müdahale etme yolunu tuttu. 1963 eylülünde başlayan bu müdahale, Borneo sınırında sürekli gerilla taarruzları şeklinde, 1964'de de asıl Malaya topraklarına askerî saldırı biçiminde yürütüldü. Bu durum, 1965 yılında İndonezya'da komünistlerin yaptıkları bir hükûmet darbesi teşebbüsüne kadar sürdü. Bu son olaydan itibaren de İndonezya ordusu, durmadan, Sukarno'nun nüfûzunu kırmağa çalıştı. M. - İndonezya ilişkileri gitgide düzeldi. 12 ağustos 1966'da, çarpışmaların durdurulması ve diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması konusunda resmen anlaşıldı.

Singapur'un M. Federasyonu'ndan çıkışı : M. Federasyonu İndonezya'nın tehdidi altında bulunduğu sırada, federal hükûmetle Singapur arasında bir iç bunalım patlak verdi. Bu bozuşma, Singapur'un ekonomik gelişmesinin bir anayasa hükmü olarak merkezî hükûmet tarafından düzenlenmesinden ve Singapur için bu konularda yeterince ödenek ayrılmasından ileri geldi. Ayrıca Çinli Singapur'un, Malaylar'ın liderliğine güveni olmaması ve muhafazakâr bir lider olan federal başbakan Tunku Abdurrahman ile Singapur'un dinamik lideri Lee Kuan Yew arasında şahsî ve siyasî bir antipati bulunmasının da bu olaydaki rolü büyüktü. Başbakan Rahman, 9 ağustos 1965'de verdiği bir demeçte, büyük çatışmaları ve ciddî ırk kavgalarını önlemek amacıyle, Singapur'un federasyondan ayrılmasını kabûl ettiğini bildirdi. O zamandan bu yana Singapur, M. ile diplomatik ilişkiler sürdüren bağımsız bir ülke olarak yaşamakta, fakat iki devlet arasında pek az ekonomik veya politik işbirliği yapılmaktadır. (Z. İshan)

MALEZYA ve MALEZYA FEDERASYONU : bk. MALEZYA.

MALEZYA - POLİNEZYA (veya AUSTRONEZYA) DİLLERİ, Madagaskar'dan, Pasifik Okyanusu'nda Paskalya Adası'na kadar uzanan alanda kullanılan dillere verilen ad. Bu diller: İndonezya dilleri, Melanezya dilleri, Mikronezya dilleri ve Polinezya dilleri olmak üzere dört kola ayrılmıştır. Bk. İNDONEZYA DİLLERİ, MELANEZYA DİLLERİ, MİKRONEZYA DİLLERİ, POLİNEZYA DİLLERİ.

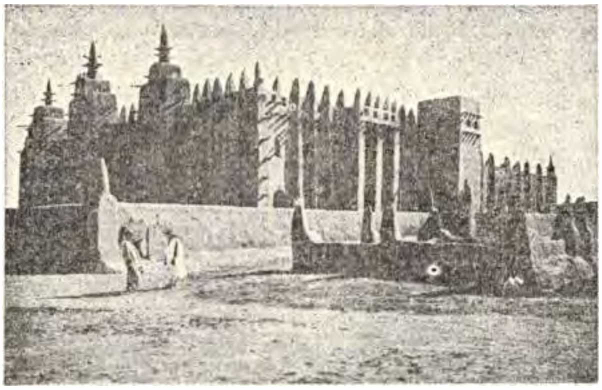
MALİ CUMHURİYETİ, Batı Afrika'da bir devlet. Yüzölçümü 1 204 000 km², nüfusu : 4 787 000 (1968). Cezâyir, Nijer, Üst Volta, Fildişi Kıyısı, Gine, Senegal ve Moritanya ile sınırlanır. Başşehir Bamako, resmî dili Fransızca, dini İslâm'dır.

Coğrafya: Genel olarak, arâzi az engebelidir. Segu ovası ile Nijer'in dirseğindeki ovalar, kuzeye doğru Azavad ve Taudéni ovalarını teşkil ederek uzanırlar. Azavad ovası, doğuda İfora Adrarı masifi tarafından sınırlanır. Bu ovaların güneye doğru yükselen kum taşlı kıyıları, Manding Yaylası'nı teşkil eder. Bu yayla, kuzey - doğuya doğru, Bandiagara yaylası olarak uzanır. M. C.'nin toprakları, Büyük Sahra'nın ormanlara geçtiği bölgeyi kaplar: Kuzeyden güneye doğru bir çöl bölgesi; sâhil bölgesi adını taşıyan bir bozkır bölgesi; bir Sudan bölgesi. Çöl bölgesi ile sâhil bölgesinde beyazlar yaşar (Mağribliler ve Tevârik'ler). Biraz daha güneyde Peul'ler, başlıca zenci gurupları olan Toucouleur, Songhai ve Dogon'larla karışırlar (Peul'ler de beyaz bir göçebe ırkıdır). Bütün bu bölgede, yiyecek yetiştirme kültürleri (darı, mısır, pirinç) gelişmiştir. Özel olarak Nijer vâdîsinde, sulama tertibatı sayesinde, pirinç geniş ölçüde yetişmektedir. Pamuk ve yer fıstığı ticarî ürünleri ve sığırcılık gelişmiştir. Endüstri hemen hemen daha doğmamıştır, ama yiyecek maddeleri endüstrisi ile zanaat endüstrilerine rastlanır. Taoudéni bölgesinde de tuz çıkarılır.

MALİ

Tarih : 17 Ocak 1959'da Sudan Cumhuriyeti Senegal ile birleşerek M. federasyonunu meydana getirdi. Bu da 20 Haziran 1960'ta bağımsız oldu. Federasyonun ve Senegal'in cumhurreisi Senghor ile Federasyonun başvekili olan Senegalli Modibo Keita arasında kopan anlaşmazlık, birliğin dağılmasına sebeb oldu (20 ağustos 1960). Bunun üzerine Sudan, yalnız olarak M. adı almıştır. Brazzaville Konferansı (aralık 1960)'nın prensiplerini reddederek, Casablanca grubuna girmiş (mayıs 1961) ve U. E. A.'ya (nisan 1961) katılmıştır (Union des Etats Africains, yani Afrika devletleri birliği; bunlar Gine, Ghana ve Mali'dir). Haziran 1963'te, Senegal ile bir anlaşma imzalanmış ve böylece iki ülke tekrar barışmışlardır. (V. Örs)

MALİ : Djende şehrinde gelişmiş bir kerpiç mimarisini gösteren mescid

MALİK, Adam (doğ. Pematang 1917-), İndonezyalı devlet adamı. Büyükelçilik etti, çeşitli bakanlıklarda bulundu. Memleketinin dış siyasetine yeni bir yön vermeye çalışmasıyle tanınır. Sukarno'nun muhaliflerinden olarak bilinen M., General Suharto devrinde dışişleri bakanı oldu. İndonezya'nın dış siyasetine uzun müddet hâkim oldu.

MALHERBE [*malẹrb*], **François de** (Caen 1555 - Paris 1628), Fransız şâiri. Önceleri İtalyan edebî zevkine uygun, fakat pek başarılı olmayan şiirler yazmışsa da, *Les larmes de Saint - Pierre* (Saint - Pierre'in gözyaşları) [1587] ile Perron kardinalinin dikkatini çekmiştir. IV. Henri'ye tavsiye edilmiş, 1605'te saray şâiri olmuştur. Resmî piyesler, lirik şiirler, aşk şiirleri, sonelerle ün kazanmıştır. Kendisinin eğittiği talebelerden müteşekkil okulun şefi olmuş ve zamanının en iyi şâiri unvanını almıştır.

F. MALHERBE

M.'in doktrininde, XVI. yüzyıl edebî humanizması ve "Pléiade" kurallarından bir kopuş vardır. Kesin olarak bir "barok" tarafı olan M.'e göre şiir lugati bütün yeni ve eski kelimeler ile anlaşılması güç terimlerden uzak olmalıdır. Duygu ve fikirler herkesin anlıyabileceği kesin ve açık bir dille ifade edilmelidir. Ayrıca nazım sanatı, sağlam kurallara dayanmalı, iatüs (hiatus: sesli ile biten bir kelimeden sonra gelen kelimenin gene sesli ile başlaması) yapılmamalı, durak ve kafiyeler belirli kurallara göre düzenlenmelidir. M.'in nazmına gelince, söz ve üslûp bakımından pek zengin değildir, fanteziden yoksundur denilebilir. Onun esas amacı, şiirin şekline düzen vermektir. Zamanında Régnier bütün bürleksler ve bağımsız şâirler M.'e karşı çıkmışlarsa da ona bağlı kalanlar da olmuştur: Mainard, Racan gibi. En güzel şiirlerini *Consolation à Dupérier* (Dupérier'e teselli sözleri)'sinde toplamıştır. (C. Kurt)

MALIBRAN [*malibrã*], **Maria de la Felicidad Garcia** (Paris 1808 - Manchester 1836), İspanyol asıllı şarkıcı. Şarkıcı Manuel García'nın kızı ve Madam Viardot García'nın kız kardeşi. Babasıyla İtalya'ya gitmiş, Panseron ve Herold'dan dersler almıştır. 1825'te, Roma'da *Sevil Berberi*'ndeki Rosine rolüyle şöhret kazanmıştır. Babası ile Paris'e dönünce Théâtre - Italien'e angaje edilmiş ve büyük başarılar kazanmıştır. Bir gezintide attan düşerek ölmüştür.

M. F. G. MALIBRAN

MÂLİK B. ENES (713? - 795), İslâm dininin en büyük fakihlerinden biri, Mâlikî mezhebinin imamı. İmâmü Dârü'l - Hicre (Hicret evinin yahut Medîne'nin imâmı) denir. Hadîs'te Emîrü'l - Mü'minin de derler. Himyer Araplarından olup, Yemen meliklerinden Zu Asbah'ın torunlarından olduğu rivayeti vardır. Aslında soyu, Beni Teym'in Humeyr koluna dayanır. Tam adı Ebu Abdullah M. b. E. b. Ebu Amir b. Amr el - Asbahî'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte olup, H. 90 - 97 (708 - 715) tarihleri verilmektedir. Bir söylentiye göre 85 yaşında iken öldüğüne göre, en erken 713 yılında doğmuş olması muhtemeldir. Medîne'de dünyaya gelen M., gençliğinde Medîne'de pek yaygın olan musikişinaslığa merak etmişse de, annesi fizik bakımından yetersiz oluşunu ileri sürerek onu bu hevesten caydırmıştı. Bundan sonra kendini Fıkh ilmine hasreden M., hayatı boyunca Medîne'den ayrılmamış fakat, şöhreti çevresinde bütün ilim meraklılarının, devlet adamlarının toplanmasına yol açmıştır. Öğreniminde kendisini etkileyen hocalarının başında Ehlü'r-re'y görüşünün yayıcılarından Rabia b. Ferruh gelir. Ondan başka İbn Şihab ez-Zuhrî, Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesi Nâfî, Yahyâ b. Saîd, Abhullah b. Dînâr kendisine öğretmenlikte bulunmuşlardır. Mâmâfih onun öğretmenlerinin sayısı zamanla pek çok arttırılmış, İmam Cafer b. Sadık'ın dahi kendisine rehberlik ettiği rivayeti ortaya atılmıştır. es-Süyutî, ona öğretmenlik eden 95 şeyhin ismini bildirmektedir. (Tezyînü'l - Memâlik, Kahire, 1342-1348). Mâmâfih kıra'ati Nafi b. Ebu Nuaym'den öğrenmiş olmalıdır. Hac dolayısiyle Mekke'ye gidişleri ayrı, bütün hayatı Medîne'de geçmiş olan İmam M., politikaya da pek karışmamıştır. Sadece Abbâsî halifesi Mansur zamanında Alevîler'den ve Hazreti Hasan evlâdından Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan'ın Medîne'de başlattığı ayaklanmada ona müzâhir olduğu fakat, olaya fi'len katılmadığı görülür. Bk. MANSUR. Bununla beraber 764'te, isyandan sonra Medîne Valisi Câfer b. Süleyman tarafından kırbaçla dövülmek suretiyle cezalandırılmış, bu yüzden de omuzundan sakatlanmıştır. Bununla beraber, bu olay, onun şöhretini arttırmıştır. Ondan sonraki halifeler meselâ Mehdî, Hârûnü'r - Reşîd, Medîne'ye gitdikçe onu ziyaret etmeyi âdetâ

vazife bilmişlerdir. İmam M., 975 yılında kısa bir hastalıktan sonra, 85 yaşında olduğu halde Medîne'de ölmüş, cenazesi şehrin valisi Abdullah b. Zeyneb tarafından kaldırılarak Baki'a mezarlığına defnedilmiştir. Daha sonra üzerine bir türbe yaptırılmıştır.

İmam M., bilhassa Mısır'dan itibaren Afrika ve Endülüs'te yayılmış olan kendi adını taşıyan mezhebin imamı olarak Ehlü's-Sünne ve'l-Cema'a arasında ve bütün İslâm mezhebleri yanında ikinci dereceyi alan önemli bir şahsiyettir. Fıkıh'taki derin görüşü, onun en büyük eseri, bir hadis derlemesi olan *Muvatta*'da dahi kendini göstermiş ve bu kitap bazı tenkidciler tarafından muteber altı hadis kitabının dışında bir fıkıh kaynağı olarak değerlendirilecek kadar önemle ele alınmıştır. İmam M., bazı değerlendirmelere göre Tâbi'in'in (b. bk.) sonuncularından telakkî edilmekte ise de, o, Etba'ut-Tabi'în halkasının ikincisidir. Sünnetde imam olan M., fıkıh usulünde kitap ve sünnetten sonra sahâbe fetvâlarına önem vermekte idi. Bundan sonra icma'a büyük değer verirdi. Bu sebeple bazı araştdrdcdlar onu ehlü'r-re'y'den saymazlar. Gerçi İmam M. bazan istihsânı kullanmışsa da istislâh'ı yani maslahatın gerektirdiğini tercih ettiği bilinmektedir. Böylece amme çıkarlarını sağladığı görülür. Onun, Medîne fukahâsının icma'ını, tek habere tevcih etmesi, üzerinde nas olmayan konularda yerine göre aklı kullanması yani kıyasa değer vermesi gibi tutumları ehlü'r-re'y olduğuna delil şeklinde gösterilir. Bu noktada onunla Ebû Hanîfe arasında fark, maddî bir değişiklikten çok, lafzî bir düzeltme olarak kendini gösterir. Ayrıca İmam M., fıkıhta Sedd-i Zeraî yani, vesile meydana koymamak ilkesini de bir delil olarak kullanmıştır. Yine M.'in değer verdiği temalardan biri de örfdür. Hattâ Mâlikî imamları, bu ilke örfle çatıştığında kıyâsı terk etmekte beis görmezler.

İmam M., itikadda, işlerin en hayırlısı olarak sünneti tavsif eder, en fena olarak da sapıklıkları gösterir. Sırf akla dayanan ve Selef tarafından açıklanan gerçeklere uyar. Bu sebeble Ebû - Tâlib el-Mekkî, onun için, mütekellimlerin yolundan en uzakta, Selefin sünnetine en yakın olan kimsedir demiştir. M., imanı sadece bir inanç olarak görmez, ameli de imanın cüzlerinden, onu tamamlayan parçalardan sayar. Amelle imanın güçleneceğini kabûl ederse de, amel noksanı ile imanın eksilip eksilmediği konusunda bir açıklamada bulunmaz. Kader ve insanların işleri konusunda ise, o orta yolu tutmuştur. İnsanın kendi fi'lini yarattığını söyleyenlere cephe almıştır. Hattâ bu gibilerle evlenenleri, onların ardında namaz kılanları kınamış fakat, onlara küfür de isnad etmemiştir. Gerçekte İmam M., kader konusuna dalmayı tehlikeli saymakta idi. Kebîre yani, büyük günah işleyenleri ise mü'min-i fâsık saymış, onların suçlarını Allah'ın takdirine bırakmıştır. Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu, mü'minlerin Tanrı'yı âhirette elbette göreceklerini benimseyen ve Selefin yolunda gitmekten bir an sapmayan M., bu görüşleriyle Mûtezile ile de çatışmıştır. Politik anlayışta ise M., imametin yani, halifenin Kureyş'ten seçilmesine taraftardı. Bu seçimde bir aile, soy üstünlüğüne önem vermezdi. Bu sebeple de Selefe, sahâbelere söğülmesine, birinin ötekine tercihine taraftar değildi. Mekke ve Medîne halkının halife olarak kabûl ettiği şahsı bütün Müslümanlar'ın benimsemesi gereğini öne sürmekte idi. İmam M.'in diğer bir özelliği de hadîs derlemekteki başarısıdır. Bu sebeple kendisine Hâkim unvanı verilmiştir. Sahîh hadîsleri toplayanların ilki olmayan M., bu konuda ortaya koyduğu metodla, hadîs usûlü ilmini meydana getirmiş, musannaf eserlerin en mükemmeli olan *Muvattâ* adlı eseri, bu tertibiyle sadece bir derleme olarak kalmamış, mürsel, munkati ve belâg sözüyle rivayet edilen hadîsleri toplarken, hadîs üzerinde ilk tenkidî ve ilmî araştırmayı da yapmıştır. Bunun içindir ki, onun eserini bazıları kütüb-i Sitte dışında bir fıkıh kitabı olarak değerlendirmişlerdir. 40 yıllık bir çalışmanın mahsulü olduğu ve 70 kadar hadîs bilgisinin tenkidinden geçtiği söylenen *Muvattâ*'da M., Peygamber'den merfu' olarak rivayet edilmeyen haberleri de mânen rivayeti câiz görmüştür. Merfu' hadîslerde ise buna kat'iyen cevaz vermemiş, Beyhakî'nin rivayetine göre, Peygamber'den gelen hadîslerde ba, ya, ta gibi harflerin değişmesine bile müsamaha etmemiştir.

Rivayette orta yolu tercih eden M., Ebû-Hanîfe gibi mürsel ile amel etmekte beis görmemiştir. *Muvattâ*'nın bugüne kadar 15 rivayeti muhafaza edilebilmiştir. Bunların en tanınmışları Yahya el-Mesmudî, Muhammed eş-Şeybanî ve Abdullah b. Vehb rivayetleridir. Mesmudî rivayeti sıkça sıkça yayınlanmıştır. *Muvattâ*'dan başka İmam M.'in daha bir çok kitaplar tedvin ettiği rivayeti varsa da, bunların ona âit oldukları belgelenememektedir. Ona isnad edilen eserlerin bir çoğu talebelerinin ondan duyduklarını yazmış olmaları sonucu ortaya çıkmıştır dense doğrudur. Bu şekilde rivayet edilen eserler çoktur. İmam M., hayatında pek çok talebe yetiştirmiştir. Kendisi bir mezhep kurucusu değil fakat, İslâmiyeti tarif ve tavsif eden bir kişi olduğu halde, onu mezhep kurucusu hâline öğrencileri getirmişlerdir. Öğrencileri arasında kendilerini Mâlikî olarak nispetlendirenlerin başında el-Leys b. Sa'd, Abdullah b. Vehb, lah b. el-Hakem v.b. gibi fakihler yanında, ilk Müslüman mutasavvıflarından Mısırlı Zünnun da vardır. İmam Ebû-Hanîfe, Ebu Yusuf, Muhammed eş-Şeybanî ise onun etkisi altında kalan İslâm büyüklerindendir. Mâlikî mezhebinin kuruluşunu gerçekleştiren Sahnûn ise, onun talebelerinin öğrencisi olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MALINES [*malin*] (Flam. Mechelen), Belçika'da bir şehir. Anvers ilinin ve idâre çevresinin merkezi. Nüufusu 64 700. Kuşkonmaz kültürü, mobilya, halı ve bakır sanayii gelişmiştir. Demiryolu atölyeleri, otomobil montaj fabrikaları vardır. M. idâre çevresinin nüfusu 270 500'dür.

Tarih : Şehir VI. yüzyıldan beri bilinmekte olup, VIII. yüzyılda Flandra'nın önemli bir şehri olmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamıştır. Şehirde XIII. yüzyıldan kalma Grand Pont (Büyük Köprü), XVI. yüzyıldan kalma Vieux - Moulin (Eski Değirmen), Avusturyalı Margaret Sarayı, Saint - Rombaut katedrali ve Notre - Dame - d'Hanswyck kiliseleri gibi her biri Flaman mimarisinin değerli eserleri olan tarihî yapılar bulunmaktadır.

MALINOVSKI [*malinovskiy*] **Rodion Iakovlievitch** (doğ. Odessa 1898), Sovyet mareşali. Gönüllü olarak 1915'te çar ordularına katılmış, 1918'de Saint - Georges nişanını almıştır. Reims önünde, Fransızlar'a karşı savaşmış, Rus birlikleri dağılınca Fransız lejyonuna katılmıştır. 1926'da komünist partisine giren M., 1939'da Besarabya'da bir kolorduya kumanda et-

miştir. II. Dünya Savaşı'nda 1941'de Dniepropetrovsk'taki ve Stalingrad önündeki başarılarıyla kendini göstermiştir. 1945'te önce Budapeşte'yi, sonra da Viyana'yı muhasara etmiştir. 1956'da da Sovyet kuvvetleri başkomutanlığına tâyin edilmiştir.

R. I. MALINOVSKI

MALINOWSKI, Bronislaw (Cracovie 1894 - New Haven, Connecticut, 1942), Polonya asıllı antropolog ve etnograf. Londra [1927] ve Yale [1939] Üniversitelerinde antropoloji profesörlüğü yapmıştır. Dört yıl Yeni Gine adalarının yerlileri arasında kalmış, yerli halkın geleneklerini ve yaşayışlarını incelemiş, aile ve seks hayatları üstüne araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri : *Sex and Repression in Sovage Society* (Vahşi Toplumlarda Cinsiyet ve Baskı) [1926]; *The sexual Life of Sovages in Northwest Melanesia* (Kuzeybatı Melanezya'da Vahşilerin Seks Hayatı) [1929].

MALİYE, devletçe îfâ olunan görevlerin gerektirdiği giderleri karşılayacak gelir kaynaklarını bulmak, kamu gider ve gelirleri arasında denge sağlamak, gelirlerin toplanması ve giderlerin ödenmesi ile ilgili düzenleyici esasları tespit ve tatbik etmek, para ve kredi işlerini kamu yararına uygun şekilde yönetmek M. kavramının muhtevasını teşkil eder. M.'nin konusu kamu ihtiyaçlarının karşılanması olduğundan, M.'ye, bir bakıma iktisadın devlet faaliyetleri ile ilgili bölümü gözüyle de bakılabilir.

İnsan ve toplum ihtiyaçlarının hepsinin ferdî çalışmalarla veya şirket ve dernek çalışmaları ile karşılanamayacağı bilinmektedir. Bir kısım ihtiyaçlarımız ancak devletçe karşılanabilir. Devletçe karşılanan kamu ihtiyaçları kamu hizmetlerine, kamu hizmetleri de kamu giderlerine vücut verir.

Kamu hizmetlerinin sınır ve kapsamı, devletlerin Anayasalar'ında benimsedikleri siyasî - iktisadî - sosyal sisteme göre değişir; geniş veya sınırlı olur. Yüzyılımızda devletler, geçmiş çağlarla kıyaslanamayacak hizmetleri yüklenmişlerdir; yüklenmektedirler. Bu itibarla artan kamu giderlerine yeni gelir kaynakları bulmak; bütün vatandaşlar için sosyal adaleti gerçekleştirmek ve sosyal güvenlik tedbirleri almak; diğer taraftan iktisadî kalkınmaya fiilen katılmak veya millî ekonominin gerektirdiği para - kredi - fiyat politikasını tespit ve tatbik etmek, M.'nin kapsamını genişletmiş; önemini arttırmıştır. Zamanımızda, devletin millî ekonomideki rolünün genişleyip artması oranında M.'nin yeri ve rolü de genişleyip artmaktadır. Denebilir ki, bugün ötedenberi yürütülegelen kamu hizmetleri yanında iktisadî ve sosyal kalkınmanın ve millî refahın sorumluluğu da M.'nin omuzlarındadır Bk. M. BAKANLIĞI.

Mahallî İdareler M.'si : Merkezî devlet dışında mahallî idarelerin (il özel idarelerinin, belediyelerin, köylerin) kanunlarla belirlenmiş malî özerklikleri vardır. Bütün kamu hizmetlerini tek merkezden yürütmek güçtür. Bazı hizmetlerin, mahallî idarelerce yürütülmesi kamu yararına daha uygun düşer. Mahallî idareler M'si bu görüşe dayanır. Mahallî idarelerin malî özerklikleri, ülkelerin Anayasaları'ndan benimsenen idare sistemine göre, geniş veya sınırlı olabilir. Anayasamız'ın 116. maddesine göre "bu idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır."

M. Mahkemesi : Osmanlı İmapartorluğunda, M. ile vatandaşlar arasında meydana gelen dâvalara bakmak üzere kurulmuş mahkemenin adıdır. M. Mahkemesince verilen kararlar Rumeli Kazaskeri tarafından denetlenirdi.

İngiltere'de ayrıca malî yargı mercii yoktur. Vergi ile ilgili dâvalar da adlî mahkemelerde görülür. Fransa'da idarî yargıya bağlı malî mahkemeler vardır. Almanya'da ise adlî ve idarî mahkemelerden ayrı olarak malî mahkemeler, vergi ihtilâflarına bakarlar.

Türkiye'de vergi ihtilâfları, Vergiler İtiraz ve Vergiler Temyiz Komisyonlarınca çözümlenir. Son merci olmak üzere Danıştay'a da başvurulabilir (Vergi Usul Kanunu, 377 - 406) (Bk. VERGİLER İTİRAZ VE TEMYİZ KOMİSYONLARI).
(Z. Sofuoğlu)

MALİYE BAKANLIĞI, devlet gelirlerinin tahsili, ödemelerinin yapılması ve mallarının değerlendirilmesiyle görevli bakanlık. Ayrıca, çağdaş devletlerde olduğu gibi paranın iç ve dış satınalma değerinin korunmasıyla ilgili tedbirleri alma görevi T. C. Merkez Bankası ile birlikte M. B.'na da verilmiştir. M. B., Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey'in 1 Mayıs 1920 tarihinde göreve başlamasıyla kurulmuştur. Bir bakan ve birkaç memurdan kurulmuş olmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı süresince, çağdaş anlamda maliye görevlerini yürütmüştür. Daha sonra çıkarılan 5.6.1936 tarih ve 2 996 sayılı "Maliye Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun" ile M. B.'nın günümüzdeki teşkilâtı kurulmuştur. Söz konusu Kanun, ek ve tâdilleri ile, Bakanlığın teşkilât ve görevleri şu şekilde düzenlenmiştir : İdarî ve siyasî bir makam işgal eden maliye bakanı ile özel kalem, bakanın yardımcısı müsteşar, müsteşar yardımcıları ve bakanlık müşavirlerinden meydana gelen Bakanlık Makamı, bakanlığın ilgili kuruluşları tarafından hazırlanan kanun, tüzük, yönetmelik ve izahnâme tasarılarını incelemek ve bakanlığın görev alanına giren konularda araştırma yapmakla görevli Tetkik Kurulu; genel, katma ve özel bütçeli dairelerle devletin iştiraki bulunan kurumları, imtiyazlı şirketleri ve dernekleri teftiş ve tahkikle görevli Teftiş Kurulu; çeşitli vergi kanunlarının uygulanışını denetlemek üzere 28.3.1945 tarihinde kurulan ve 7.6.1946 tarih ve 4 910 sayılı kanunla, Bakanlık Teşkilât Kanununa eklenen Hesap Uzmanları Kurulu; Bankalar Kanunu ile diğer kanunların bankalarla ilgili hükümlerinin uygulanmasını denetlemek ve bankaların malî yapılarını incelemekle görevli olarak 28.3.1958 tarihinde kurulan ve 30.1.1964 tarih ve 395 sayılı kanunla Bakanlık Teşkilât Kanununa eklenen Bankalar Yeminli Murakıpları Kurulu; Genel Bütçeye dahil kuruluşların davalarını takip etmek ve hukukî konularda görüş bildirmekle görevli Baş Hukuk Müşavirliği ve olağanüstü şartlarda uygulanacak millî seferberlik hizmetlerinden bakanlıkça yapılması gereken malî seferberlik, sivil savunma ve insangücü seferberliğine dair konuları düzenlemekle görevli Sivil Savunma Sekreterliği'nden meydana gelen destek kuruluşlar; devletin yıllık bütçesiyle gider kanunlarının tasarılarını hazırlamak, gider gerektiren sözleşmeleri incelemek ve tescil etmekle görevli ve Merkez Daireleri Muhasebe Müdürlüklerinin de bağlı bulunduğu Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü; devlet hesaplarını tutmak, hazine genel hesabını çıkarmak, iller harcama belgelerini bütçe kanununa ve bütçe dışı diğer harcama belgelerini kendi kanunlarına uygunluk yönünden inceleyerek Sayıştay'a göndermek ve

genel bütçeye dahil kuruluşlarla devlet iştiraki bulunan müesseselerin muhasebe usullerine ve tutulacak hesaplarına ilişkin kanun ve tüzük tasarılarını hazırlamakla görevli Muhasebat Genel Müdürlüğü; 2996 sayılı Teşkilât Kanunu ile Varidat Umum Müdürlüğü olarak kurulan daha sonra 10.8.1942 tarih ve 4286 sayılı Kanunla Vasıtalı ve Vasıtasız Vergiler Umum Müdürlükleri adı altında ikiye ayrılarak 7.6.1946 tarih ve 4910 sayılı Kanunla tekrar günümüzdeki hâline getirilen ve devletin gelir bütçesini ve gelirlerle ilgili diğer kanun, tüzük ve benzeri düzenleyici mevzuatı hazırlamak, gelir kanunlarının uygulamasını yönetmek, devlet alacaklarının en uygun şekilde tahsilini sağlayıcı tedbirleri almak, taşra gelir teşkilâtının faaliyetlerini düzenlemek ve gelirlere tesiri olan her türlü kanun teklif ve tasarılarını inceleyerek görüş bildirmekle görevlendirilen Gelirler Genel Müdürlüğü; 2996 sayılı Kanunla Nakit İşleri Umum Müdürlüğü olarak kurulan ve 17.7.1960 tarih ve 13 sayılı kanunla Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadî İşbirliği Teşkilâtı adı altında yeniden düzenlenerek devletin nakit akımlarını yer ve zaman bakımından dengelemek, hazine mevcutlarını değerlendirmek, devletin iştirâki bulunan kuruluşlarda devleti temsil etmek, her türlü iç ve dış borçlanmalarla ilgili işlemleri yürütmek, devletin yabancı ülkelerdeki ödemelerini yapmak, Türk parasının dış değerinin korunmasına dair tedbirleri almak, dövizlerin idaresini yürütmek ve T. C. Merkez Bankasıyla birlikte devletin para ve kredi politikasını tanzimle görevlendirilen Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadî İşbirliği Genel Sekreterliği; devlete ait binaları hizmete elverişli durumda tutmak, devlete ait gayrimenkullerin idaresini ve özellikle bunların satış, kiralama ve tasfiye işlerini yönetmek, devlete intikali gereken malları tahkik ve devlet mallarının kayıtlarını tutmakla görevli Millî Emlâk Genel Müdürlüğü'nden meydana gelen icra kuruluşları; tayinleri M. B.'na ait memurların özlük işlemlerini yürütmek, merkezde aylıkları, tedavî giderlerini ve yollukları dağıtmakla görevli Özlük İşleri Müdürlüğü; madenî para, altın ve madalya basmak, genel bütçeye dahil dairelerle talepleri hâlinde amme hizmeti gören kuruluşların kıymetli evrak ve pullarını basmakla görevli Darbhâne ve Damga Matbaası Müdürlüğü; Maliye Bakanlığı teşkilâtının gider bütçelerini hazırlamak, merkez ve illerde kullanılacak ödeneklere dair ödeme emirlerini tanzim etmek, mahallerine göndermek ve merkez teşkilâtının tahakkuk eden harcamalarını ödeme emrine bağlamakla görevli Maliye Muhasebe Müdürlüğü ve Evrak Müdürlüğü'nden meydana gelen yardımcı kuruluşlar ile, bakanlığın taşradaki uzantısını teşkil eden Defterdarlık, buna bağlı Saymanlık, Gelir Müstakil Vergi Dairesi, Millî Emlâk ve Mal Müdürlükleriyle, Baş Hukuk Müşavirliği'ne bağlı Bölge Muhakemat Müdürlüğü, Hazine Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kambiyo Bölge Müdürlükleri ve yargı organı niteliğindeki Vergiler İtiraz ve Takdir Komisyonları'ndan meydana gelen taşra kuruluşları.

Hazine Genel Müdürülüğü'ne bağlı olarak, milletlerarası kuruluşlar nezdinde bulunan daimî temsilcilikler ile elçilikler nezdindeki Maliye ve İktisat Müşavirlikleri'ni yurt dışı kuruluşlar şeklinde tasnîf etmek mümkündür. Keza, M. B. ile ilgili konularda faaliyet göstermeleri sebebiyle kuruluş kanunlarında M. B.'nın gözetim ve denetimine bırakılan T. C. Emekli Sandığı, Devlet Yatırım Bankası; 22.3.1954 tarih ve 6400 sayılı Kanunla kurulan ve bu tarihe kadar M. B. merkez teşkilâtı içinde Devlet Kâğıt ve Basım Müdürlüğü olarak faaliyet gösteren kuruluşun görevlerini de devralan Devlet Malzeme Ofisi ve Millî Piyango Genel Müdürlükleri ile, Borsa Komiserlikleri, Kefalet Sandığı, Maliye Okulu, 2996 sayılı Kanunda M. B. Teşkilâtı içinde düzenlenmekle beraber 3.4.1950 tarih ve 5655 sayılı Kanunla M. B.'na bağlı fakat müstakilen faaliyet gösteren bir kuruluş hâline getirilen Vergiler İtiraz ve Temyiz Komisyonları da Bağlı Kuruluşlar adını almaktadır.

Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana M. B. görevini alan bakanların isimleri ve göreve başlayış tarihleri şöyledir: Hakkı Behiç (1 Mayıs 1920), Ahmet Ferit (18 Temmuz 1920), Hasan Saka (19 Mayıs 1921), Hasan Fehmi (24 Nisan 1922), Abdülhalik Renda (12 Ocak 1925), Hasan Saka (4 Nisan 1925), Abdülhalik Renda (14 Temmuz 1926), Şükrü Saraçoğlu (3 Kasım 1927), Abdülhalik Renda (23 Ocak 1930), Fuat Ağralı (4 Şubat 1934), Nurullah Esat Sümer (19 Eylül 1944), Halit Nazmi Keşmir (7 Ağustos 1946), Hasan Şevket Adalan (24 Mart 1948), İsmail Rüştü Aksal (17 Ocak 1949), Halil Ayan (23 Mayıs 1950), Hasan Polatkan (14 Aralık 1950), Mahmut Nedim Ökmen (10 Aralık 1955), Hasan Polatkan (23 Ağustos 1956), Ekrem Alican (30 Mayıs 1960), Kemal Kurdaş (20 Temmuz 1960), Şefik İnan (24 Aralık 1960), Ferit Melen (26 Haziran 1962), İhsan Gürsan (20 Şubat 1965), Cihat Bilgehan (21 Eylül 1966), Mesut Erez (3 Kasım 1969), Sait Naci Ergin (26 Mart 1971), Ziya Müezzinoğlu (23 Mayıs 1972), Sadık Tekin Müftüoğlu (27 Nisan 1973), Deniz Baykal (26 Ocak 1974), Bedri Gürsoy (19 Kasım 1974), Yılmaz Ergenekon (31 Mart 1975). (İ. Parmaksızoğlu)

MALİYE MAHKEMESİ : bk. MALİYE.

MÂLİYE NEZÂRETİ, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat devrinden itibaren gelir ve giderleri ile para politikasını düzene koyan idâre. Bu nezâretin mes'uliyetini taşıyan en yüksek memur da Mâliye Nâzırı ünvanını alırdı. Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın bir uc beyliği olarak kurulmuş bulunduğundan, devletin para işlerinden mes'ul memuru Selçuklu Sultanlığı'nın taşra teşkilâtı memurlarının aldığı Deftardar (b. bk.) unvanını taşıyagelmişti. Bu memur, gerek Büyük Selçuklu İmparatorluğu, gerek Anadolu Selçuklu Devleti merkez teşkilâtının bu işlerle görevli memuru olan Müstevfî unvanını hiçbir zaman almamıştır. Osmanlı Devleti'nde mâlî işlerin devir devir çıkardığı zorluklar ve buhranlarla bu mes'uliyetinde çeşitli mâliye memurları arasında yer değiştirdiği görülmüştür: Şıkk-ı Evvel Defterdarı, Darbhâne-i âmire, Hazîne-i âmire gibi. Devlet yapısında büyük bir ıslahata kalkışan II. Mahmud (b. bk.)'un ilk yıllarında imparatorluğun para işlerinden mes'ul üç büyük memuru vardı: Hazîne-i âmireden mes'ul Şıkk-ı evvel defterdarı, askerî sarfiyattan mes'ul Mansûre Hazînesi defterdarı ve Darbhâne nâzırı. Ancak bu üç yüksek rütbeli memurun büroları arasındaki anlaşmazlıklar çok hassas bir iş olan mâliye problemlerini daha da karışık bir hâle koyduğu anlaşılınca, Darbhâne müstakil kalmak şartiyle diğer gelir ve gider işleri, Mart 1838 (Zilhicce 1253) de bir memurun mes'uliyetine bırakılarak M. N. kuruldu ve ilk nâzır olarak Mansûre defterdarı Nâfiz Efendi (Paşa) vezâret rütbesiyle yeni nezâreti yürütmeye başladı. Sultan Abdülmecîd'in cülûsunda M. N. tekrar Hazîne-i âmire ve Mukata'ât hazinesi defterdarlıkları olmak üzere ikiye ayrıldı ise de bu değişiklik bir fayda getirmediğinden az sonra yeniden birleştirildi ve 1841'de (H. 1257) M. N. kesin olarak kurulmuş oldu. Bu defa kurulan nezâretin başına Sâip Paşa tayin edildi. M. N., Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti. Cumhuriyet devrinde önce Maliye Vekâleti sonra da Bakanlığı unvanı altında gelişti. Bk. MALİYE BAKANLIĞI. M. N.'nin merkez teşkilâtı, Nâzır, kalem-i mahsus müdürlüğü, Hukuk mü-

şavirliği, Memurin müdiriyeti, Muhâsebe-i mâliye Müdürlüğü, Muhâsebe-i umûmiye Umum Müdürlüğü, Düyûn-i umûmiye ve Muâmelât-ı nakdiye Müdiriyeti, Vâridât Umum Müdürlüğü, Emlâk-i emîriye Müdürlüğü, Vezne-i umûmî Müdürlüğü, Muhassasât-i zâtiye Müdürlüğü, Evrâk-ı nakdiye ve Matbu'a ve Levâzım Müdürlüğü, Hey'et-i Teftîşiye ile Islahât-i Mâliye Komisyonu gibi bürolara ayrılmış bulunmakta idi. Şıkk-ı evvel Defterdarlığının M. N.'ne çevrilmesinden, bu nezâretin Mâliye Vekâleti adını aldığı tarihe kadar nâzır unvaniyle iş gören kimseler ise şunlardır :

Abdurrahman Nâfiz Paşa	1 Mart 1838
İbrahim Sâip Paşa	25 Mart 1838
Musa Saffetî Paşa	27 Şubat 1841
Abdurrahman Nâfiz Paşa (2. defa)	19 Ağustos 1845
İbrahim Sârım Paşa	19 Şubat 1847
Abdurrahman Nâfiz Paşa (3. defa)	22 Nisan 1848
Mehmed Sadık Rif'at Paşa	12 Mayıs 1848
Abdurrahman Nâfiz Paşa (4. defa)	28 Temmuz 1849
Hüseyin Hüsnü Efendi	Ocak 1850
Mehmed Hâlid Efendi	Haziran 1850
Abdurrahman Nâfiz Paşa (5. defa)	5 Ağustos 1851
Ahmed Muhtar İtisâmî Paşa	29 Eylül 1852
Musa Saffetî Paşa (2. defa)	13 Ekim 1853
Ahmed Muhtar İtisâmî Paşa (2. defa)	4 Mayıs 1855
Ali Şefik Paşa	16 Ağustos 1855
Musa Saffetî Paşa (3. defa)	25 Aralık 1856
Mehmed Hasîb Paşa	23 Temmuz 1857
Musa Saffetî Paşa (4. defa)	25 Şubat 1858
Mehmed Hasîb Paşa (2. defa)	26 Şubat 1859
Ahmed Muhtar İtisâmî Paşa (3. defa)	Haziran 1860
Mehmed Tevfik Paşa	16 Aralık 1860
Ebu Bekir Mümtaz Efendi	Temmuz 1861
Hüseyin Mecd Efendi	30 Mayıs 1862
Mehmed Nevres Paşa	31 Temmuz 1862
Mustafa Fazıl Paşa	2 Ocak 1864
Mehmed Kânî Paşa	Mart 1864
Mehmed Hurşid Paşa	24 Mart 1865
Şirvanîzâde Mehmed Rüştü Paşa	5 Ocak 1866
Mehmed Sadık Paşa	Ocak - Şubat 1869
Şirvanîzâde Mehmed Rüştü Paşa (2. defa)	15 Ocak 1870
Mehmed Sadık Paşa (2. defa)	4 Ekim 1870
Ahmed Hamdî Paşa	18 Haziran 1871
Şirvanîzâde Mehmed Rüştü Paşa (3. defa)	23 Eylül 1871
Yusuf Ziya Paşa	16 Kasım 1871
Abdullah Galib Paşa	9 Mart 1872
Mehmed Sâdık Paşa (3. defa)	14 Ağustos 1872
Ahmed Hamdi Paşa (2. defa)	19 Nisan 1873
Yusuf Ziya Paşa (2. defa)	Eylül 1873
Mehmed Emin Paşa	4 Şubat 1874
Abdullah Galib Paşa (2. defa)	13 Nisan 1876
Yusuf Ziya Paşa (3. defa)	Ocak - Şubat 1877
Mehmed Kânî Paşa (2. defa)	1878
Zihnî Paşa	1878
İbrahim Edîb Efendi	1879
Abdüllâtif Subhî Paşa	Nisan 1880
Hüseyin Tevfik Paşa	1880
Abdullâtif Subhî Paşa (2. defa)	Mayıs 1880
Ahmed Münir Bey	1881
Münir Mehmed Bey	1881
Ahmed Münir Paşa (2. defa)	Aralık 1881
Zihni Paşa (2. defa)	Ocak 1883
İbrahim Edîb Efendi (2. defa)	Mart 1884
Agob Paşa	1884
Zihnî Paşa (3. defa)	Ocak 1886
Mahmud Celâleddin Paşa	27 Aralık 1887
Agob Paşa (2. defa)	9 Ağustos 1888
Nâfiz Paşa	6 Eylül 1891
Hüseyin Tevfik Paşa	1898
Mehmed Ziya Paşa	16 Ocak 1903
Ragıb Bey	1906
Mehmed Ziya Paşa (2. defa)	1906
Rif'at Bey	1907
Nuri Bey	3 Temmuz 1908
Câvid Bey	22 Temmuz 1908
Rif'at Bey (2. defa)	1 Şubat 1909
Cavid Bey (2. defa)	15 Nisan 1909
Nâil Bey	30 Nisan 1909
Ziya Paşa	23 Aralık 1909
Abdurrahman Bey	21 Temmuz 1912
Rif'at Bey (3. defa)	10 Ocak 1913
Cavid Bey (3. defa)	17 Haziran 1913
Tal'at Paşa (vekâleten)	18 Haziran 1913
Cavid Bey (4. defa)	29 Mayıs 1914
Abdurrahman Bey (2. defa)	30 Aralık 1915
Atâ Bey	1916
Cavid Bey (5. defa)	22 Ocak 1917
Tevfik Bey	4 Mart 1919
Fâik Nüzhet Bey	11 Ekim 1919
Tevfik Bey (2. defa)	9 Mart 1920
Reşad Bey	5 Nisan 1920
Nazîf Bey	10 Haziran 1920
Sabri Bey	31 Temmuz 1920
Reşid Bey	26 Eylül 1920
Fâik Nüzhet Bey (2. defa)	2 Ekim 1920
Tevfik Bey (3. defa)	21 Ekim 1920

(İ. Parmaksızoğlu)

MALKARA, Tekirdağ iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 224 km², nüfusu: 56 564 (1970). Hayrabolu deresinin Karacagür köyü yakınından geçen kolu; Dolapdere ile batıda Doğancı ve Basamaklar deresinin kaynak kısımları arasında yayılır. Ergene havzası ve Saros körfezine akan ırmaklar tarafından ayrılmış bulunan M. arazisi, 210 - 220 m yüksekliğinde bir platodur. Platolar, Osmanlı kaynaklarında kendisinden "Kömürhisar" diye bahsedilen Korudağ'a doğru yükselirler. III. Zamana âit, yer yer lâv (bazalt lâvları) damarlariyle kesilmiş eski kumtaşlarından yapılı Korudağ'ın (646 m), M. sınırları içine giren kuzey yakası, güney yamacına nazaran daha diktir.

Yılda ortalama 600 - 800 mm yağış düşen platolar gibi, 800 - 1 000 mm yağış alan Korudağ'ın bir dağ hüviyetini kazandığı doğu bölümü, meşelerle örtülüydü. Macar meşeleri, gürgenlerden yapılı Korudağ ormanlarının tahrip edilen kısımlarını, sonradan ardıç ve karaçalılar işgal etti. Ziraat alanları açmak gayesiyle meşeler, plato alanlarından silindi.

MALKARA : Bir görünüş

İlçe halkı bugün, ziraat ve hayvancılıkla geçinir. Plato satıhlarında en geniş yeri, tahıl ile ayçiçeği tarlaları işgal eder. İlçenin buğday üretimi 61 bin, ayçiçeği üretimi ise 20 bin tonu bulur. Plato köylerinde 82 binden fazla koyun beslenir. İlçenin 21 binden ibaret keçileri ise, karınlarını Korudağ meşelikleri arasında dolaşarak doyururlar.

Platoları, vâdî tabanlarına bağlayan yamaçların kumlu ve o yüzden fazla su tutmayan satıhlarını, ekseriya bağlar işgal eder. Bu bağlardan yılda 1 100 tondan ziyade, üzüm istihsal edilir.

Vâdî tabanlarının sulanabilen kısımlarına yerleşmiş çeltik tarlaları (üretimleri 272 ton), yerlerini diğer bölümlerde meyva ve sebze bahçelerine bırakır. Sebzelikler arasında en geniş alanı, yılda 800 ton mahsul alınan patates bahçeleri teşkil eder. Onu, yıllık üretimi 60 ton olan fasulye; 40 ton olan bezelye ve 30 tonu bulan nohut bahçeleri takip eder. Meyvalar arasında ön sırayı 400'er tonluk istihsalleriyle elma, armut işgal etmektedir. Bunları 30 ton ile ayva; 125 ton ile muşmula ve ayrıca ceviz, kayısı, badem takip eder. İlçenin 27 bine yaklaşan sığırları, gür otların yetiştiği vâdî tabanlarında toplanmıştır.

M.'nın yeraltı zenginlikleri arasında akla, önce linyit yatakları gelir. Yörük bucağı ile merkez ilçe batısında (Ahmedpaşa yatağı) ve güneyinde, III. Zaman kara depoları içinde yataklanmış, linyit kömürleri bugün işletilmekte, ilçe ihtiyacı karşılandıktan başka, bir kısmı Tekirdağ ile Çorlu'ya yollanmaktadır.

Romalılar'ca Megalo Gro (ulular ulusu) diye adlandırılan ve Bizanslılar tarafından surlarla çevrilmiş bulunan M., bir yamacın 276 m'lik kısmına yerleşmiştir. Kasaba, daha sonra XIV. yüzyıl ortalarında Trakya'ya ayak basıp, bir bölümü, Korudağ - Hayrabolu yönünde ilerliyen Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiş; fakat Süleyman Paşa'nın ölümünü takiben Bizanslılar'ca geri alınmıştır. I. Murad'ın 1363'de kurtardığı kasaba, I. Dünya Savaşı sonlarında, bir ara Yunan ordusu işgaline uğramış ise de, istilâ ordusu, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyle, 14 Kasım 1922'de çekilip gitmek zorunda bırakılmıştır.

Yarısına yakın kısmı tek katlı, Evliyâ Çelebî zamanından beri çatıları kiremitle örtülü, 1 150 hânelik kasabanın, yamaç üzerine yayılmış bölümü, bugün, nisbeten daha modern görünüşlü binalardan müteşekkildir. Kasabanın 300'ü aşan ticarethâneleri ile pazarı, bu bölümde yer alır. Ziraatle uğraşan çevresinin, ticarî merkezi durumundaki 13 108 nüfuslu M., Çanakkale ve Yunanistan yönlerinden gelerek, Keşan - Tekirdağ üzerinden İstanbul'a ulaşan asfalt karayolu üzerinde olup, bu yolda seyreden motorlu vasıtaların yakıtını, yolcuların ihtiyacını karşılayan bir durak mahallidir. M., peynir, nebatî yağ imalâthânelerinin bulunduğu, 1967'de içme suyuna kavuşmuş, elektriği bulunan büyükçe bir ilçe merkezimizdir. (T. Yücel)

MALKOÇOĞULLARI, meşhur bir akıncı ailesi. Rumeli'ne akınlar yapan M.'nın merkezleri Silistre idi. Ailenin atası Malkoç Mustafa Bey'dir. Timur, Sivas'ı 1402'de kuşatırken, Mustafa Bey şehri 18 gün savunmuştur. M., onun oğlu Bali Bey zamanında büyük ün kazanmışlardır. Bali Bey nisan 1498'de Lehistan'a, ekim 1498'de de Galiçya ve Podolya topraklarına akın etmiştir. Bali Bey'in oğulları Ali Bey ile Tur Ali Bey, Yavuz Sultan Selim'in İran seferine katılmışlar ve bu savaşta şehid düşmüşlerdir (1514). M.'nın son kuşaklarından en önemli kişi, Yavuz ünvânıyle tanınan Malkoçoğlu Ali Paşa'dır. 1603'te Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine sadrâzamlığa getirilmiştir. Macaristan seferinde ölmüştür (1604).

MALLARMÉ, Stéphane (Paris 1842 - Paris 1898), Fransız şâiri. Senbolist şiir mektebinin şefi sayılır. Beş yaşında iken öksüz kalması, on beş yaşına geldiği zaman da biricik kız kardeşini kaybetmesi ve nihayet, ilk aşkın mâsum ve yakıcı ateşi ile sevdiği bir genç kızın ölümü, şâirin ruhunda derin ve silinmez izler bırakmıştır. Bu olaylar, onun sadece şahsiyetini ve hassasiyetini yoğurmakla kalmamış, dünya görüşünü, hayat felsefesini, dolayısıyle sanatını da etkilemiştir. On bir yaşında iken papaz olmayı tasarlayacak kadar dindar olan M., bütün sevdiklerini elinden alan Tanrı'ya karşı kin ve öfke duyarak, genç yaşta Allahsız (athé) olmuş, ancak bu ruhî değişme, içinde buhranlar yaratmış, varlığını kökünden sarsmıştır. Diğer taraftan, çocukluk devrinin olaylarına saplanıp kalan zihninin ve bunların doğurduğu ıztıraplardan kurtulamayan ruhunun, şiirlerine aksetmesinden yaşı ilerledikçe hicap duymağa başlayan şâir, Baudelaire ve Verlaine'in de tesiriyle, duy-

S. MALLERMÉ

gularını senbollerin arkasında gizlemek, kapalı (hérmétique) bir şiir tarzına başvurmak yolunu tutmuştur. Ayrıca Batı tasavvufunu da inceleyen ve her şeyin bir dış, bir de iç mânâsı bulunduğuna kanaat getiren M., Doğu tasavvuf şâirlerininkine benzer, mistik bir sanat görüşüne ulaşmıştır.

M.'nin sanat doktrinine göre; şiirin amacı, "ifade etmek" değil, "telkin etmek"tir. Şâirin telkin görevini yerine getirmesine yardım eden sanat malzemesi, kelimeler ve kelimeleri teşkil eden hecelerdir. Şâir heceleri, bir bestekârın notaları kullandığı şekilde kullanarak, onları orkestre etmeli, hecelerin ustaca terkibinden meydana gelen musiki sayesinde okuyucuyu büyülemelidir. Çünkü şâir, başkalarının göremediğini gören bir meczub (voyant), aynı zamanda sanat mûcizesi yapabilecek bir kerâmet sahibi, sihirbazdır.

İşte M.'nin sanat görüşü bu yolda gelişerek, hayatının sonuna doğru *"Bir zar darbesi, asla, tesadüfü ortadan kaldırmaz"* adlı eserinde sahifelere kelimelerin serpiştirilmesi şeklinde tecelli edecek ve bu suretle kâinatı izah edebilme iddiasına varacak kadar garip bir istikamet almış ve hayranları ile muakkıblerini bile şaşırtmıştır.

Hayatını kazanmak için İngilizce öğretmenliği yapan M., ömrünün sonuna kadar, şiir ve sanat görüşlerini konferans ve yazılarında izah etmeğe çalıştığı gibi, salı günleri evinde tertip ettiği edebî toplantılarda da durmadan anlatmaktan geri kalmamıştır. Bu meşhur salılara katılmış olanlar, sonradan, hâtıralarında, M.'nin sohbetinin tadına doyulmazlığında ittifak etmişlerdir. Fransız yazarlarından André Gide, Paul Claudel, Paul Valéry; yetişmeleri üzerinde M.'nin derin tesiri olduğunu gizlememişlerdir.

M., şâir ve yazarlardan başka, devrinin ressam ve müzisyenleri ile de sıkı temaslar kurmuş; onlara da tesir etmiştir. M.'nin *"Bir orman ilâhının öğle sonrası"* adlı eserini bestelemiş olan Claude Debussy, onun talebesi olmakla iftihar eder.

Şahsında beklenmedik tezatları birleştiren M., sadece, senbollerin arkasına gizlenmiş hissî ve metafizik şiirler, yani senbolist şiirler değil; sırasına göre, günün şartlarından ilham alan manzumecikler (meselâ Paskalya yumurtaları üzerine nükteli tebrik şiirleri), hicviyeler ve hattâ, ilk bakışta müstehcen hissini veren şiirler de yazmıştır. Bir aralık da, tek başına, "La Dernière Mode" adlı bir moda mecmuası çıkarmıştır.

M.'nin başlıca eserleri şunlardır : *L'Après - midi d'un faune* (Bir orman ilâhının öğle sonrası) [1876]; *Vers et prose* (Mısrâlar ve Nesirler) [1893]; *Divagations* (Saçmalamalar) [1897]; *Un coup de dé jamais n'abolira le hasard* (Bir zar darbesi, asla, tesadüfü ortadan kaldırmaz) [1897]. (A. Ayda)

MALLET DU PAN [*malle dü pã*], **Jacques** (Céligny, Cenevre 1749 - Richmond, İngiltere 1801), İsviçreli gazeteci. Londra'da Linguet ile yıllıkları kaleme almış ve *Mémoires historique, politique et littéraires* (tarihî, siyasî ve edebî hâtıralar) başlığı altında yalnız devam etmiş (1783) ve *Mercure de France* ile birleştirmiştir. İngiliz anayasasının hayranı, Fransız ihtilâlinin de büyük düşmanı olan M. XVI. Louis tarafından görevli olarak Frankfurt'a gönderilmiştir (1792). Başlıca eserleri : *Du principe des factions* (Fesat hareketlerinin prensibi) [1791]; *Considérations sur la nature de la Révolution de France* (Fransa ihtilâlinin özelliği üzerine düşünceler) [1793]. Diğer eserleri A Sayous tarafından *Mémoires et correspondance de Mallet du Pan* (Mallet du Pan'ın hâtıraları ve mektupları) adı altında yayınlanmıştır [1851]. (C. Kurt)

J. MALLET DU PAN

MALLİTSKİY, Nikolay Gur'eviç (1873-Taşkent 1947), Rus Türkoloğu. Petersburg (Leningrad) Üniversitesinin Tarih ve Filoloji Fakültesinde okumuştur. 1895 yılında Taşkent Öğretmen Okulunda tarih ve coğrafya öğretmenliğine getirilmiştir. Klasik diller (Grekçe, Latince) yanında, Avrupa dillerini (Almanca, Fransızca ve İngilizce) biliyordu. Bunlardan başka, Özbekçe, Tacikçe gibi doğu dillerini de öğrenmişti. 1901 - 1906 yılları arasında "Turkestanskie vedomosti" gazetesinin redaktörlüğünü yapmıştır. Orta Asya'da coğrafî ve arkeolojik araştırmalar yaptığı gibi, folklor, tarih ve dil problemleriyle de uğraşmıştır. M., Taşkent şehrinin geçmişini köklü olarak bilen bir uzmandır. Türkmenler'in Sarmat soyundan geldiği yolundaki teziyle tanınmıştır. Bundan başka, eski Türk (Orhon) yazısının Türk damgalarından geldiği yolunda bir iddia da ortaya atmıştır: *O svyazi tyurkskiḫ tamg s orḫonskimi pis'menami* [Türk damgalarının Orhon harfleriyle bağlantısı üzerine; "Protokolı Zasedaniy i soobşçeniye çlenov Turkestanskogo krujka lyubiteley arḫeologii", 3. yıl, 1897 - 1898, 41 - 47. s.]. (H. Eren)

MALMÖ, Güney İsveç'te bulunan bir liman ve şehir, Malmöhus ilinin idâre merkezi. Sund kıyısında bulunan şehrin nüfusu 237 600'dür. 25 km mesafedeki Kopenhag'a feribot servisiyle bağlı olan M., büyük bir ticaret limanıdır. Aynı zamanda hem İskandinavya'nın kapısı, hem de Güney İsveç'in iktisadî merkezidir. Şehirde XIV. yüzyıldan kalma gotik üslûbunda bir kilise, Rönesans üslûbunda belediye sarayı, XVI. yüzyıldan kalma, müze hâline getirilen, kale bulunmaktadır. M., önemli bir endüstri merkezidir. Tersaneler vardır. Makine, yün, pamuk, deri, kauçuk ve plastik sanayii gelişmiştir. Lim-

MALMÖ

hamn çimento fabrikaları vardır. Malmöhus idârî taksimatının nüfusu 622 100'dür.

MALON, [*mạlô*], **Benoît** (Prétieux, Loire 1841 - Asnières 1893), Fransız siyaset adamı. Bir ırgatın oğlu olan M., okumayı 20 yaşında öğrenmiş, hamallık, boyacılık yapmış, kendi kendini yetiştirmiştir. Birinci enternasyonala girmiş, Sen milletvekili seçilmiştir (7 Şubat 1871). 1880 - 1893 yıllarında *Revue Socialiste*'i çıkarmıştır. Başlıca eseri: *Le Socialisme intégral* (Tümüyle sosyalizm) [1891]. (C Kurt)

B. MALON

MALOUET [*malue*], **Pierre Victor, Baron** (Riom 1740 - Paris 1814), Fransız politikacısı. Saint - Dominique'de komiserlik (1768 - 1773), Guyane'da vâlilik (1776 - 1778) yapmış, Tiers (Azılzâdelerin ve kilise adamlarının dışında kalan Fransa halkı ki buna üçüncü sınıf denir)'den milletvekili seçilmiş (1789), Monarchiens ve Maissiac kulüplerine girerek adalardaki sömürge çiftçilerini korumuştur. 1792'de başka bir ülkeye giden M., 1803'te Fransa'ya dönmüş, Anvers deniz kuvvetleri genel komiseri, sonra danıştay üyesi ve baron olmuştur (1810). Rus savaşını tenkit ettiği için gözden düşmüştür. Hâtıraları *(Mémoires)* 1868'de yayınlanmıştır. (C. Kurt)

MALPIGHI, Marcello (Crevalcore, Bolonya 1628 - Roma 1694), İtalyan anatomi bilgini. Bolonya'da tıp doktoru (1653), sonra da profesör (1656) olmuştur. Papa XII. Innnocent tarafından Roma'ya çağrılmış ve onun doktorluğunu yapmıştır. M. dokuların incelenmesinde mikroskobu ilk kullananlardan biridir. Böbrekte kendi adını taşıyan yumacıkları bulmuştur. Böceklerin solunum organlarını incelemiş ve başarıyla embriyoloji meseleleriyle meşgul olmuştur. Eserleri: *Marcelli Malpighi opera omnina* (Marcello Malpighi'nin bütün eserleri) [1686] ve *Marcelli Malpighi opera posthuma* (Marcello Malpighi'nin ölümünden sonra yayımlanan eserleri) [1697-1698] adları altında toplanarak yayımlanmıştır.

M. MALPIGHI

MALOV, Evfimiy Aleksandroviç (Simbirsk guberiyası 1835 - Kazan 1918), Rus misyoneri ve Türkoloğu. Simbirsk ve Kazan'da okumuştur. Kazan Ruhanî Akademisinde özellikle G. S. Sablukov (b.bk.)'un derslerine devam etmiştir. N. İ. İl'minskiy (b. bk.)'nin tavsiyesi üzerine Kazan Ruhanî Akademisine getirilmiştir. Kazan'da Tatar dili ve Türk etnografyası dersleri vermiştir. *Perviy opıt slovarya narodno - tatarskogo yazıko po vigovoru kreşçenıh tatar* (Hıristiyan Tatarların ağzına göre Tatar, halk dilinin sözlüğü. İlk deneme) [Kazan, 1875] adlı sözlüğü, Tatar diyalektolojisi alanında bir deneme olarak değerlidir. *Svedeniya o nişaryah (Etnografiçeskiy o çerk)* [Kazan, 1885, 73 s.] adlı kitabında Mişer'ler üzerine bilgi vermiştir. Sonradan oğlu Sergey Efimoviç M. (b. bk.) da Mişer'lerle uğraşmıştır. (H. Eren)

MALOV, Sergey Efimoviç (Kazan 1880 - Leningrad 1957), Rus Türkoloğu. Babası Evfimiy Aleksandroviç M. (b. bk.) başpapaz ve misyoner olarak tanınmıştır. Bu bakımdan oğlunu da papaz ve misyoner olarak yetiştirmek üzere Kazan'da Ruhanî Akademisinde okutmuştur. M. bu akademide Tatar ve Arap dillerini öğrenmiş, buna paralel olarak Kazan Üniversitesinde N. F. Katanov (b. bk.)'un derslerine de devam etmiştir. Babası E. A. M. 1885 yılında *Svedeniya o mişaryah (Etnografiçeskiy oçerk)* [Kazan, 1885] adlı bir kitap yazmıştı. Türkolojiye karşı büyük bir ilgi duyan M., aileden kalma bir geleneği sürdürerek Kazan çevresinde yaşayan Mişer'ler (b. bk.) arasında dil araştırmaları yapmıştır. Kazan Ruhanî Akademisinde öğrenci iken, babasının maddî yardımıyle yaptığı bu gezi sonunda *İz poezdki k mişaryam* (Mişer'ler arasında bir gezi) ["Uçenıe zapiski İmp. Kazanskogo universiteta", c. 71, 1904] adlı bir yazı yazmıştır. Bu yazı, M.'un ilk eseridir.

1904'te Kazan Ruhanî Akademisini bitiren M., Petersburg (Leningrad) Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinin Arap, Fars ve Türk Dilleri Bölümüne girmiştir. Üniversitede V. D. Smirnov (b. bk.) ve P. M. Melioranskiy (b. bk.) gibi tanınmış Türkologların derslerine devam etmiştir. Bundan başka, V. A. Jukovskiy'nin Farsça derslerini takip ettiği gibi, Jan Baudovin de Courtenay'nin konferanslarını da ihmal etmemiştir. Ancak, M., üniversitede en çok Melioranskiy'nin yönetiminde çalışmış, onun en tanınmış öğrencisi olarak tanınmıştır. Bu sırada M., ünlü Rus Türkoloğu V. V. Radlov (W. Radloff, b. bk.) ile de tanışmıştır. Radlov üniversitede ders vermemişse de, M. için bütün ömrünce "özel öğretmenlik" yapmıştır. Onun yönetimi altında M. özel olarak Altay çevresinde yaşayan Türkler'in dilleriyle uğraşmıştır. Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Komitesi başkanı (1903 - 1918) olan Radlov'un yardımıyle M. 1908 yılı yazında Şorlar ve Tomsk ilinde yaşayan Çulım Türkleri arasında bir araştırma gezisi yapmıştır.

1909 yılında Petersburg Üniversitesini bitirdikten sonra M., Radlov'un teklifi üzerine Orta ve Doğu Asya Araştırma-

ları Komitesi adına Batı ve Orta Çin'de yaşayan Türkler, özellikle Sarı Uygurlar ve Salarlar arasında çalışmak üzere görev almıştır. 1909 - 1911 ve 1913 - 1915 yılları arasında yaptığı gezilerde M., Sarı Uygurlar'ın, Lobnor ve Hami Türkleri'nin dilleri, folklorları ve etnografyaları üzerine zengin malzeme toplamıştır. M., bu araştırmalar sonunda topladığı malzemeleri muhtelif yayın ve yazılarında ilim âlemine sunmuştur: *Yazık jeltıḫ uygurov. Slovar'i grammatika* (Sarı Uygurlar'ın dili. Sözlük ve gramer) [1957]; *İzuçenie jivıḫ turetskiḫ nareçıy Zapadnogo Kitaya* (Batı Çin Türk diyalektlerinin araştırılması) ["Vostoçnıe Zapiski", I, 1927, 163 - 172]; *Materialı po uygurskim nareçiya Sin'-dzyana* (Sin - dzyan Uygur diyalektleri üzerine malzemeler) ["Sergeyu Fedoroviçu Ol'denburgu", Leningrad, 1934, 307 - 322]; *Uygurskiy yazık. Ḫamiyskoe nareçie. Tekstı, perevodı i slovar'* (Uygur dili. Hami diyalekti. Metinler, tercümeler ve sözlük) [1954]; *Lobnorskiy yazık. Tekstı, perevodı, slovar'* (Lobnor dili. Metinler, tercümeler, sözlük) [1956]; *Ostatki şamanstva u jeltıḫ uygurov* (Sarı Uygurlarda şamanizm kalıntıları) ["Jivaya Starina", XXI, (1912), 61 - 74]; *Rasskazı, pesnı, poslovitsı i Zagadki jeltıḫ ugurov* (Sarı Uygurlar'ın masalları, türküleri, ata sözleri ve bilmeceleri) ["Jivaya Starina", XXIII, 3 - 4 (1914), 305 - 316]. Bundan başka, M., Karakalpakça üzerinde de çalışmıştır.

Çin'de yaptığı birinci gezide (mayıs 1910) M., Buddhist Sarı Uygurlar'ın bir manastırında *Altun yaruk (Suvarnaprabhāsa)* adlı Uygurca yazmayı bulmuştu. M., bu değerli yazmayı Radlov ile birlikte yayınlamıştır (1913 - 1917).

Doğu Dilleri Fakültesinde M., Prof. Melioranskiy (b. bk.)'nin derslerine de devam etmişti. Melioranskiy 1893'te yaptığı Avrupa gezisinde bir Arap yazarının değerli bir sözlüğünü bulmuş, bu sözlüğün Türkçe bölümünü *Arab filolog o turetskom yazıke* adı altında yaymıştı. Sonradan İstanbul'da bulunan daha zengin bir yazmasından İbn Mühenna tarafından yazıldığı anlaşılan bu sözlüğün Türkçe bölümünü M., 1928'de işlemişti. M., Melioranskiy'nin kullandığı başlığa uyarak bu çalışmasına *İbn - Muḫanna o turetskom yazıke* ("Zapiski Kollegii vostokovedov", III, 221 - 248) adını vermiştir.

Melioranskiy, Rabguzî'nin *Kısasü'l - enbiya*'sı üzerinde de çalışmıştı. Onun eski bir öğrencisi olarak M. da bu eser üzerinde durmuştur *(Musul'manskie skazaniya o prorokaḫ po Rabguzi* [Rabguzî'ye göre peygamberler üzerine Müslüman rivayetleri] : "Zapiski Kollegii vostokovedov", V, 1930, 507 - 525).

Melioranskiy Rus dilindeki Türkçe alıntılarla da uğraşmıştı. M. bu yolda da eski profesörünün kurduğu geleneği sürdürerek *Tyurkizmi Slova o polku İgoreve (Slovo o polku İgoreve)* (İgor alayı destanında Türkçe alıntılar) ["İzvestiya Akademii Nauk, otd, literaturı i yazıka", 2 (1946), 129 - 139] adlı bir çalışma kaleme almıştır.

M., Çin'de yaptığı ikinci geziden döndükten sonra, 1916 yılında üniversitede imtihanlarını vermiş, 1916'da Kazan'da ve daha sonra 1923'te Petrograd (Leningrad)'da öğretim çalışmalarına başlamıştır.

M., eski Türk kitabeleri ve Uygur yazmaları üzerinde de verimli çalışmalar yapmış bir bilgindir: *Drevneturetskie nadgrobiya s nadpisyami basseyna r. Talas* (Talas ırmağı havzasında eski Türkçe yazılı mezar taşları) ["İzvestiya Akademii Nauk, otd. gun. nauk", 10 (1929), 799 - 806]; *Novıe pamyatniki s turetskimi runami* (Eski Türk yazısıyle yazılmış yeni anıtlar) ["Yazık i mışlenie", 6 - 7 (1936), 251 - 279]; *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. Tekstı i issledovaniya* (Eski Türk edebî eserleri. Metinler ve araştırmalar) [1951]; *Eniseyskaya pis'mennost' tyurkov. Tekstı i perevodı* (Türklerin Yenisey edebî eserleri. Metinler ve tercümeler) [1952]; *Tamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii* (Moğolistan ve Kırgızistan eski Türk edebî eserleri) [1959]. Bu büyük eserlere *İz tretey rukopisi Kutadgu Bilig (Kutadgu Bilig*'in üçüncü yazmasından) ["İzvestiya Akademii Nauk, otd. gum. nauk", 9 (1929), 737 - 754] ve *K istorii i kritike Codex Cumanicus* (Codex Cumanicus'un tarihi ve tenkidi üzerine) ["İzvestiya Akademii Nauk, otd. gum. nauk", 5 (1930), 347-375] adlı yazıları da eklenebilir.

M., Türk dillerinin sınıflanması konusuna değindiği gibi *(Drevnıe i novıe tyurkskie yazıki :* "İzvestiya Akademii Nauk, otd. lit. i yaz. 11: 2 (1952), 135 - 143), Türkçe sayı adları üzerinde de durmuştur *(K izuçeniyu turetskiḫ çislitel'nıḫ*: Akademiku N. Ya. Marru. 271 - 277).

Çalışma arkadaşları ve öğrencileri 1946'da M.'a *Belek* adlı bir armağan sunmuşlardı (Frunze, 1946). Bundan başka, 1951'de Leningrad'da çıkan *Tyurkologiçeskiy sbornik*'in I. cildi de doğumunun 70. yıl dönümü dolayısıyle M.'a adanmıştır. (H. Eren)

MALRAUX [*malro*], **André** (doğ. Paris 1901), Fransız siyaset adamı ve yazarı. Condorcet lisesini bitirmiş ve Uzakdoğu ile ilgilenmeye başlamıştır. Doğu dilleri okulunun kurlarını takip eden M. arkeoloji ile ilgili bir görev için Kamboçya'ya gitmiştir. Komünistlere karşı olan sempatisi 1926'da Çin ihtilâlinde bir rol oynamasına sebep olmuştur. 1939'da Fransa'ya dönmüş, harp başlayınca bizzat harbe katılmış, yaralanıp esir düşmüştür. 1940'ta kaçan M., 1945-1946'da istihbarat bakanı, 1947'de General de Gaulle tarafından kurulan Fransız halk topluluğunun genel sekreteri olmuştur. De Gaulle'ün iktidara gelmesiyle 1958'de devlet bakanı, 1959'da kültür bakanı olmuştur. M.'nun bu görevi Pompidou'nun kabinelerinde de devam etmiştir.

A. MALRAUX

M.'nun başlıca eserleri: *La Tentation de l'Occident* (Batı ayartması) [1926]; *Les Conquérants* (Fâtihler) [1928]; *La Voie Royale* (Kral yolu) [1930]; *La Condution Humaine* (İnsanlığın hâli) [1933]; *La Temps du Mépris* (Hakir görme zamanı) [1935]; *l'Espoir* (Ümit) [1937]; *Les Noyers de l'Altenbourg* (Altenburg'un ceviz ağaçları) [1943]; *Le Musée Imaginaire* (Hayalî müze) [1947]; *La Création Artistique* (Sanat eserinin yaratılışı) [1948]; *La Monnaie de l'Absolu* (Mutlak para) [1950]; *Les voix du silence* (Sükûnetin sesleri). "l'Espoir" (Ümit) adlı bir film de çeviren M., *La Condition humaine* (İnsanlığın hâli) adlı eseriyle 1933 Concourt ödülünü kazanmıştır. (C. Kurt)

MALTA (Yun. *Melete, Meleta;* Ar. *Malita, Melite),* Akdeniz'in merkez bölümünde, Sicilya Adası'nın 93 km kadar güneyinde, kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda sıralanmış Gozo, Comino ve M. adalarından oluşan yeni bir devlet. Adaların yüzölçümü toplamı 315,2 km² dir (sırasıyle 67 km², 2,6 km² ve 246 km²). Nüfusu 335 000 kadardır. Başşehri La Valletta'dır (nüfusu 20 000).

Fizik coğrafya : Bu üç ada arasında, dar ve derin boğazlar yer alır (Kuzey Comino ve Güney Comino Boğazları). M. Adası'nın toprakları, hemen hemen yatay, karstik tipten kireç taşından olduğu için, yüzey suları pek azdır. Su ihtiyacı, yeraltı kaynaklarından veya damıtılmış deniz suyundan yararlanılarak giderilmektedir. Arâzi, düz veya hafif dalgalıdır. En büyük yükselti, M. Adası'nın batı bölümündeki Nadur Tower tepesindedir. Kıyılar, genellikle, yüksek ve kayalıktır ve birçok girintili körfezlerle donanmış durumdadır. İklim; yağmurlu, serin kışları ve kuru sıcak yazları ile tam bir Akdeniz iklimidir. Mayıs ve ağustos ayları arasında, hemen hemen, hiç yağmur yağmaz ve gündelik ısı genellikle 27°C'a erişir. Âzamî ısı, ortalama olarak, 10°C'ın altına düşmez ve kışın bile genel olarak 16°C'ı bulur.

Etnoloji, dil ve eğitim : M. halkı, çeşitli unsurlarla karışmış bir topluluktur. Birçok ırkın gelip geçtiği M. Adası'nda Arap hâkimiyeti çok etkili olmuş ve M. dilinin kuruluşunu Fenike dilinde aramışlar, bazıları da doğrudan doğruya Arapça'ya bağlamışlardır. Sonuç olarak bir Arab lehçesi diye kabûl edilmesi gereken M. dili, daha çok, Mağrib Arapçası ile benzerlik gösterir. XVIII. yüzyılda, Agius de Soldani adında bir M.'lı bir M. yazısı sistemi kurmağa çalışmış, ülkede Arab harflerini kullanma eğilimi belirmiş; fakat, sonunda, bazı harfleri tâdil edilmiş olarak, Latin alfabesi kabûl edilmiştir. M.'daki 175 ilk ve orta öğretim okulunun 112'si devlete aittir. Bu okullarda öğretim aracı olarak hem İngilizce, hem M. dili kullanılır. Yabancı diller ve sanat öğretimi yapılan akşam okullarından gayrı, M. Adası'nda, 1769'da kurulmuş olan üç yüz öğrencili küçücük bir Kraliyet Üniversitesi (Royal University) de vardır.

Şehirler : M. Adası'nın doğu kıyısındaki başşehir La Valletta, birçok deniz yolu hatlarına mensup gemilerin, gece gündüz uğradıkları önemli bir limandır. La Valletta dolaylarındaki Luqa; adayı doğrudan doğruya Londra, Singapore, Bahreyn, İstanbul, Kahire, Tunus ve Roma şehirlerine bağlayan M. Havayolları'nın merkezi ve dünyanın öteki büyük merkezleri ile irtibatı sağlayan, önemli bir hava trafiği aktarma noktasıdır. Öteki büyükçe şehirler, M. Adası'nın merkez bölümündeki Rabato ile onun yakınında ve Orta Çağ'dan kalma surlarla çevrili eski başşehir

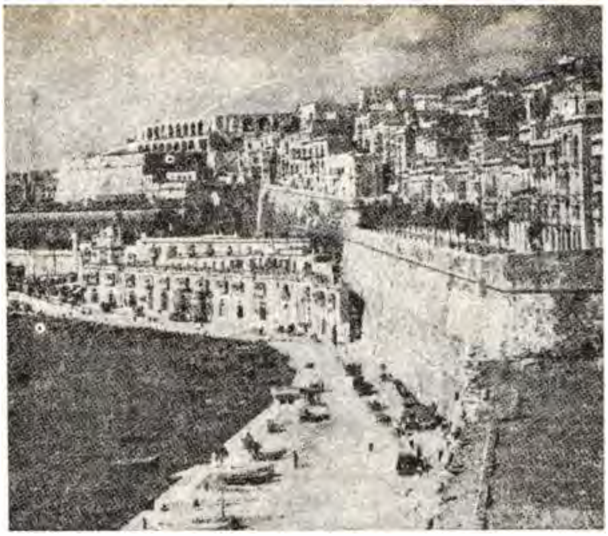
MALTA

Mdina (= Medine; İt. Città Vecchia veya Notabile)'dır. Mdina şehri XVI. yüzyıla kadar M.'nın başşehri idi. La Valletta'nın kuzeyindeki Sliema, başşehirden daha kalabalık olan lüks bir sayfiye şehridir. Gozo Adası'nın en önemli kasabası Vittoria'dır.

Ekonomi : Ülke topraklarının yarısı işlenebilmektedir. Toprak mülkiyetleri küçük parçalar hâlindedir. Pek çok yerde toprak, tarıma elverişli hâle getirilmek üzere, setler hâlinde düzlenmiştir. Ada arâzisi, yılda üç defa ürün verecek kadar verimli olduğu için, yamaçlardan bile bu şekilde yararlanılmaktatadır. Başlıca tarım ürünleri patates, buğday, arpa, sebze ve üzümdür. Başta İngiltere'ye olmak üzere, ülkeden turfanda patates, domates, meyve ve kesilmiş çiçek ihraç edilir. Fakat tarımla balıkçılık, ülke halkının ancak onda birine iş sağlamakta ve millî hâsılanın da onda birinden azını üretebilmektedir. M.'da konservecilik ve değirmencilik endüstrilerinden başka dokuma, sigara ve kibrit üreten fabrikalar da vardır. Adanın ekonomisinde yeri olan bir unsur da, çok süt üreten ünlü M. keçisidir. Adadaki İngiliz deniz üssünde, 10 000 kadar M.'lı hizmet görür. Gittikçe gelişen turizm ile birlikte bu hizmetler, M.'nın dış ticaret kazancının beşte dördünü sağlar.

Tarihöncesi : İnsanlar, M.'ya ancak Neolitik dönemde yerleşmeğe başlamış olmalıdırlar. Çünkü M. gibi küçük ve çıplak bir ada, daha önceki Paleolitik çağın avcılık ekonomisine elverişli olamazdı. Neolitik dönemde, şaşılacak kadar yoğun olan nüfus, adada güçlü bir kültür yaratmıştır. M. Ö. III. bin yılın başlarından II. bin yılın başlangıcına kadar, yaşayıp gelişmiş olduğu anlaşılan bu kültürün tanıkları, ünlü Megalitik tapınaklar ve kaya içinde açılmış kabirlerdir. M.'nın Neolitik dönemi çiftçileri, en yakın ilişkilerini Sicilya ve İtalya ile kurmuşlardır. Bu sebeple, adaya gelen ilk nüfusun da Sicilyalılar olması muhtemeldir. Sicilya'da Stentinello adı ile bilinen seramik işlerinin bir çeşidinin de M.'da bulunmuş olması, bunu gösteriyor. Bu ilk nüfus, M. Ö. III. bin yıl başlarında, kalker taşından kesilmiş çok büyük taşlarla, Megalitik tapınaklar yapmağa başlamışlardır. Bu tapınaklar, merkezî bir avluya açılan, yonca yaprağı biçiminde sıralanmış, üç odadan ibaretti. Sonradan bunlar, biribirine açılan elipsler biçiminde odalarla, genişletilmiştir. Taşlar, kabartma hayvan resimleri ve helezonumsu şekillerle süslenirdi. En önemli tapınaklar, Hal Tarxien ve Mnajdra tapınakları ile Gozo adasındasi Ggantija (Devler mâbedi) idi.

İlk sâkinler, kaya içinde oyulmuş kollektif mezar odaları da yapmışlardır. Bunların en ilginç olanları, Hal Salflieni kabirleridir. Sonradan bu yeraltı odaları, bir lâbirent hâlinde birleştirilmiş, kabartmalar ve boyalı tavan resimleri ile süslenmiştir. M.'daki tapınakların ve kollektif kabirlerin, Batı Avrupa'daki kubbeli veya kemerli mezarlarla ilgisi şüphe götürmezse de, tapınakların yonca yaprağı biçiminde oluşu, bir muammâdır. Dinî nitelikteki başka unsurlar da, Neolitik dönemin sonlarında yaratılan şişman kadın heykelcikleridir. Bunlar da, adanın, öteki Neolitik topluluklardaki ve bilhassa Doğu Akdeniz'deki bereket ibâdeti ile olan ilişkisini gösterir. Öte yandan, seramikçilik Sicilya veya İtalya'dan etkilenmeğe devam etmiş ve beyaza veya kırmızıya boyanmış süslemeler taşıyan, kırmızı veya gri vazolar yapımı hâlinde gelişmiştir. Bu vazoların, daha sonraki tipleri, şekil bakımından İtalyan Kalkolitik veya Tunç Çağı ile ilişkili olup, M.'nın Megalitik kültürünün, bu dönemde de devam etmiş olduğunu düşündürmektedir.

MALTA : La Valetta plajı

M.'nın Megalitik kültürü, muhtemelen bir istilâ sonucu, birden bire sona ermiştir. Hal Tarxien tapınağı, yakılmış ölü küllerinin saklandığı bir mezarlık hâline getirilmiştir. Bu durum, Megalitik kültüre bütün bütün yabancıdır. Ayrıca kabirlerin içine bakırdan ve tunçtan eşyalar konulmuş, seramikçilik büsbütün yeni bir üslûba bürünmüştür. Yeni gelenlerin doğrudan İtalya'dan gelmiş olmaları muhtemeldir. İtalyan ve Sicilya etkileri, Tunç Çağı'nda da devam ederek, M. Ö. II. bin yıla kadar gelmiştir. Fenikeliler, ülkeyi muhtemelen M. Ö. XVI. yüzyılda ele geçirmişler, M. Ö. 736 yılında Yunanlılar'a kaptırmışlar, bunlar da M. Ö. 500 yılı dolaylarında Kartacalılar'a terketmek zorunda kalmışlardır.

Tarih : Kartacalılar'ın çok sert geçen yönetiminden sonra II. Pön Savaşı'nda M.'lılar Romalılar'a kolayca teslim olmayı kabûl etmişler ve ada zengin ve müreffeh bir Roma municipium'u yâni Roma vatandaşlığı haklarına sahip bir ülke olmuştur. 395 yılında İmparatorluk ikiye bölündüğü zaman M., Batı'nın payına düştü. Sonra, Vandal savaşları sırasında, Belisarius tarafından zaptedilerek Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlandı ve böylece, 337 yıl Bizans hâkimiyeti altında kaldı. 870 yılında adayı istilâ eden Mağripli Arablar, bu ada ile birlikte, Gozo'yu da hemen hemen ele geçirmişlerdir. 220 yıl süren Müslüman hâkimiyeti sırasında Araplar, Hıristiyan dinini serbest bırakmışlar; ülkede, pek çok İtalyanca kelime ile karışık bir Arap lehçesi ve büyük sayıda mezar kitabeleri bırakmışlardır. 1048 - 1049 yıllarında, Bizanslılar'ın başarısız saldırılarına uğramış olan ada, 1091 yılında, Sicilya Kontu Normandia'lı I. Roger Guiscard tarafından zaptedilerek Hıristiyanlık dünyasına iâde edilmiş ve birkaç yüzyıl boyunca Sicilya'nın kaderine ortak olarak Norman'ların, Hohenstaufen hânedânının, Anjou kontlarının ve Aragon krallarının hâkimiyeti altında yaşamıştır. 1522'de, Kanunî Sultan Süleyman tarafından Rodos Adası'ndan çıkarılan, "Kudüs St. Jean Şövalyeleri" askerî tarikati mensupları, Osmanlı gemileri ile M.'ya gönderilmiş, İmparator V. Karl ((Şarlken), bu şövalyelere hem M.'yı bağışlamış, hem de onlara M. Şövalyeleri pâyesini vermiştir. Bu olayı, adada bir refah dönemi takib etmiş, fakat M. Şövalyeliği kurumunun zayıflaması üzerine durum bozulmuştur.

Şövalyelerin M.'daki hâkimiyeti, Osmanlılar'ın 1565'te yaptıkları kuşatma bir yana bırakılacak olursa, 250 yılı aşkın bir zaman, kimse tarafından tartışma konusu edilmeksizin sürüp gitmiştir. Osmanlılar, daha Barbaros Hayreddin Paşa zamanında niyet ettikleri M. seferine hazırlanmışlar ve akınlara başlamışlardı. 1540'ta, Turgut Reis Gozo'yu, sonra da M.'yı vurmuş, bu çeşitten taarruzlara 1544, 1546 ve 1547 yıllarında da devam edilmişti. 1551'de Trablusgarb (Libya)'ın fethine giden Sinan Paşa, Turgut Reis ile birlikte M.'ya bir çıkarma yapmış ve yalnız Gozo'yu zaptedebilmiştir. Büyük M. kuşatmasının sebebleri arasında, adadaki Müslüman esirlerin fecî durumu ile, M.'lıların çoğunun siyaset ve ticaret alanlarında Osmanlılar'a karşı cephe almaları da yer almakla beraber, asıl sebeb, 1565'de, içinde tüccarlar ve hacılar bulunan Bostancıbaşı barçasının saldırıya uğraması olmuştur. Sonradan, Turgut Reis'in gemilerinin de katıldığı Piyale Paşa emrindeki Osmanlı donanmasının ve Mustafa Paşa komutasındaki kara kuvvetlerinin, 20 mayıs 1565'de giriştiği taarruzlar sırasında, adanın çeşitli yerlerinde önemli köprübaşları ele geçirilmiş ve büyük kara ve deniz savaşları verilmiş olmasına rağmen, müttefik Hıristiyan kuvvetlerinin direnişi karşısında, kesin sonuç alınamamış, Osmanlı kuvvetleri 12 eylûlde M.'dan çekilmiştir. Daha sonra, 1614 yılında da, Osmanlı donanması M.'ya karşı sonuçsuz taarruzlara girişmiştir. Turgut Reis, M. Kuşatması sırasında vurularak şehid olmuştur.

M. 1798'de, Napoléon tarafından zaptedildi. Fakat, çok geçmeden, Fransızlar'ın yönetim şeklinden usanan M.'lılar ayaklandılar ve Amiral Nelson'u İngiliz donanması ile gelerek adayı işgal etmeğe dâvet ettiler. M.'yı 1800'de Fransızlar'dan alan İngilizler'in işgal hakkı, 1814 Paris Antlaşması ile, resmen tanındı. Ülkelerinin yönetimine katılma hakkı M.'lara hemen verildi. 1849'da, Yasama Meclisi'ne seçimle atanmış sekiz üye

MALTA : La Valetta'da yat limanı

vardı. XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyılda biribiri ardından kabûl edilen anayasalarla, M.'lıların kendi kendilerini yönetme hakkı arttırıldı. Ülke, bir referendum sonucunda, 21 eylül 1964'de İngiliz Milletler Topluluğu içinde bağımsız bir devlet oldu. 1 aralıkta, Birleşmiş Milletler'e kabûl edildi. 25 nisan 1965'ten beri de, Avrupa Konseyi üyesidir.

M. Adası, XX. yüzyılda, İngiltere için hayatî önemde bir deniz ve hava üssü oldu ve II. Dünya Savaşı'nda, 1940 - 1943 yıllarında, Mihver Devletleri'nin yürüttüğü kuşatmaya başarı ile karşı koyduğu için George Cross nişanına lâyık görüldü. Harb sonrası yıllarında İngilizler'in adadaki savunma masraflarını kısmak istemeleri, M. ekonomisine zarar vereceği için, uzun süren tartışmalara yol açtı ve nihayet, 1967'de varılan bir anlaşma ile, sözü geçen masrafların azar azar kısılması ve

MALTA : La Valetta limanı

bu süre içinde işsiz kalacak M.'lılara iş bulma yollarını göstermek üzere adaya İngiltere'den bir heyet gönderilmesi karar altına alındı. 1971 seçimlerini, 27 milletvekili çıkaran Milliyetçi Partiye karşı 28 milletvekilliği kazanan İşçi Partisi aldı. Hükûmeti İşçi Partisi başkanı Dom (Dominic) Mintoff kurdu. Bu hükûmet, dış siyasetinde, genel olarak Nato devletlerine karşı cephe aldı. 1971 sonlarında ve 1972 başında da, İngiltere hükûmetinden almağa devam ettiği üs kirası bedellerini aşırı derecede arttırma talebinde bulundu. Bu talebi kabûl etmek istemeyen İngilizler, üssü boşaltmaya başladılar; fakat sonunda, bir anlaşmaya varıldı. (Z. İshan)

MALTA ERİĞİ *(Eriobotrya)*, Gülgillerden bir ağaç ve bunun erik büyüklüğünde, iri çekirdekli, sarı renkli, sulu, mayhoş meyvası. Bu meyvaya "yeni dünya" da denir. M. E.'nin yaprakları büyük, pürüzsüz ve meşin gibi serttir. Yaprağın üst kısmı yeşil, alt kısmı külrengi ve damarlıdır. Ağaç, kışın da yapraklarını dökmez. Boyu 5 - 7 m dir. Asıl yurdu, Çin'dir, bütün dünyaya oradan yayılmıştır. Akdeniz bölgesinde de yetiştirilen M. E. ağacı, çalgı yapımında da kullanılır.

MALTA MUHASARASI, Saint - Jean Şövalyeleri, 1523 yılının ilk haftasında Rodos ve Oniki Ada'dan ayrılmışlardı. Charles-Quint kendilerine Malta Adası'nı ve Trablusgarb'ı verdi. 25 ekim 1530'da Şövalyeler, o zaman 12 000 Maltız, İtalyan ve Arap'ın yaşadığı Malta ve Gozo adalarına yerleştiler. Zamanla Malta'nın nüfusu 90 000'i, Gozo adasınınki 7 000'i buldu. Saint - Jean Şövalyeleri, Malta'yı Akdeniz'in üzerinde, Hıristiyanlık'ın gerçek bir kalesi hâline getirdiler. Ada, eskisine nispetle pek çok ehemmiyet kazandı. Papalık'tan ve İmparator'dan başka bütün Hıristiyan âleminden yardım alan Şövalyeler, Malta'nın zaten kayalık içinde olan arazisini, köstebek yuvaları gibi oyup tahkim ettiler. Limanlar vücude getirdiler. Türkler, 1530-1565 arasında hemen her yıl Malta'yı vurup Gozo'yu işgal ettilerse de, Şövalyeler'i buradan oynatmak kabil olmadı. Bu, pek zor bir meseleydi, bir krallık fethetmekten daha yıpratıcı bir şeydi. Kaya blokları arasına sinen Şövalyeler'i imha etmek çok güç bir keyfiyetti. Aylarca süren ve adada oynatmadık tek kaya parçası bırakmayan Alman bombardımanlarının bile II. Dünya Savaşı'nda Malta'yı düşüremediği, XVI. yüzyıl tekniğinin bu husustaki aczi hakkında bir fikir edinilebilir. Üstelik Şövalyeler, Hıristiyanlık âleminin en seçi muharipleri idiler. Bir Saint-Jean Şövalyesi'ni öldürmek mümkün, fakat elinden silâhını almak imkânsızdı. Malta Şövalyeleri, 4 kuşaktan beri asîl Avrupalı gençler arasından itina ile seçilir ve sonra çok sıkı bir dinî ve askerî disipline sokulurdu. Şövalye olmayan silâhşörler, yani neferler bile, çok sıkı yetiştirilirlerdi. Düşmandan yüzgeri edenin cezası, en feci şartlarla ölümdü. Şövalyeler'in gayesi, Türkler'le "kutsal savaş" yapmaktı. Faaliyetlerinin esasını, Türkler'e karşı korsanlık teşkil ediyordu. Bu sırada Malta devlet başkanı ki, "üstâd-ı azam = grand-maître" denir, De La Valette Parisot adlı Provence'li (Güney Fransa) bu Fransız'dı (hâlen 1964 eylülünde istiklâline kavuşan Malta'nın başşehri "La Valette" bu adamın adını taşımaktadır.) La Valette, 1464'te doğdu. 1515'te, 51 yaşında Malta şövalyesi oldu.

Barbaros, Turgut, Sâlih gibi, en büyük Türk denizcilerine yenile yenile olgunlaştı. 1522'de Kanunî'nin Rodos muhasarasında ve 1530'da Malta'ya yerleşen Saint-Jean Şövalyeleri arasında bulundu. Bu arada Abdurrahman Reis'e esir düştü. Yıllarca Türk kadırgalarında forsalık etti. Bildiği Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Latince, Yunanca'dan başka mükemmel Türkçe, biraz Arapça öğrendi. Sonradan La Valette de Abdurrahman Reis'i esir etti ve forsaya atırdı (5 eylül 1554). Uluç - Ali Reis, Abdurrahman Reis'i ve onunla beraber esir düşen 22 Türk levendini kurtarmak için, La Valette'i takip ettiyse de, Malta'ya can atan şövalyeyi ele geçiremedi. Türkler'in elinde bulunan Tunus ile Malta'nın tam ortasındaki — bugün İtalya'ya ait — Lampedusa adası ile kuzeyindeki Linosa adasına taarruz eden La Valette, buraları Türkler'den alamadı. Malta Şövalyeleri'nın Türkler'le olan münasebetleri ve Türkler'in başlıca Malta akınları, bu şekilde devâm etti. Yalnız Kerpe deniz muharebesini (1557 haziranı) burada kısaca anlatacağız.

1557 baharında bir Malta filosu, birkaç Türk ticaret gemisini vurduktan sonra, Rodos ile Girid arasındaki, Kerpe (Karpatos) adası açıklarına kadar sokulmuştu. O sırada Kerpe'nin bağlı olduğu, Rodos bahriye sancakbeyliği, sonradan Trablusgarb beylerbeyisi olan Deli Câfer Bey'de idi. Rodos ve Oniki Ada'ya ilk bahriye sancakbeyi olarak 1522 aralığında Kurd Reis'in oğlu Muslihuddun Reis tâyin edilmişti. 30 yıla yakın bu mevkide kalan Muslihuddin Reis'in yerine, 1552'den önce Ali Portuk Bey getirilmişti (bu arada 1527'de Lutfi Reis, sancakbeyi sıfatını taşımaksızın "Rodos kapdânı" idi). 1552'de de, Turgut'un kaptanlarından Deli Câfer Reis, Rodos sancakbeyi oldu (1558'de yerine Muslihiddin Reis'in kardeşi Ahmed Bey getirilmiş, 1571'de de onun yerine Kaya Bey getirilmiş, 1573'te Kaya Bey bu görevden ayrılmıştır).

Kerpe'ye sokulan Malta filosuna, Fransız prenslerinden ve Saint - Jean şövalyelerinden, Lorraine hânedânından Amiral François de Guise kumanda ediyordu. Yanında Mustafa ve Mehmed Reisler olan Câfer Bey'in filosu, Malta kadırgalarını yakaladı ve şiddetli bir deniz muharebesi başladı. François de Lorraine, bir kurşunla kolundan, bir okla dizinden yaralandı ve muharebenin idaresini terketmek mecburiyetinde kaldı. Bu sıradaki telâştan faydalanan Malta kadırgalarındaki Türk ve Müslüman forsalar, zencirlerinden boşanıp, Şövalyeler'e saldırdılar. Maltalılar, iki ateş arasında kaldılar. Ağır zayiat veren şövalyeler, yaralı gemileriyle çekilip gittiler. Bu François de Lorraine, bir müddet sonra Fransa deniz kuvvetleri kumandanı olmuştur.

17 ağustos 1557'de La Valette, üstâd-ı âzam seçildi (üstâd-ı âzamlar, şövalyeler arasından, kendi reyleriyle, kaydı hayat şartıyla seçilirdi). La Valette, Türkler'in eninde sonunda Malta'ya çok ciddî bir sefer yapacaklarını biliyor, bilhassa Trablusgarb'in kaybından sonra, pek eski düşmanı Turgut Paşa'dan fevkalâde çekiniyordu. Onun için, Malta istihkâmlarını bir kat daha kuvvetlendirdi ve burasını, belki dünyanın en müstahkem kartal yuvası hâline getirdi (Kapdân-ı Deryâ Sinan Paşa, Malta kayalıklarını görünce: "Kartal yuvası!" demişti)

1561 baharında, İstanbul'dan henüz Trablusgarb'e dönmüş olan Turgut Paşa ile Malta Şövalyeleri arasında, Stromboli deniz muharebesi olmuştur. Stromboli, püsküren volkanıyla meşhur, kayalık, küçük bir adadır. Lipari Adaları'nın kuzey - doğusunda, Sicilya'nın kuzeyinde, Kalabriya eyâletinin batı açıklarında, Tiren Denizi'nin güney - doğusundadır. İşte, Messina Boğazı'nı geçen Turgut Paşa'nın filosu ile bir Malta filosu, bu adanın açıklarında karşılaşmışlardır. Turgut'un 10 kadırgası vardı. Vuruşma çok şiddetli geçti. Malta ve Sicilya filosuna kumanda eden Amiral Kimaraens maktul düştü. 3 gemi, Türkler'in eline geçti. Diğerleri, yaralı halde Napoli'ye kaçtılar. Esirlerin arasında Sicilya'nın Catania piskoposu da vardı ki, sonradan Türkler'e 3 000 duka fidye ödenerek kurtarılmıştır.

Saint - Jean Şövalyeleri'nin bütün Avrupa'da toprakları, malikâneleri, emlâki vardı. Fakat Protestan olan eski Katolik ülkeler, bunlara el koydular. İngiltere'de, I. Elizabeth iktidara gelip, ablası Mary'nin mensup olduğu Katolik mezhebinden, babası VIII. Henry'nin Anglikan mezhebine dönünce, Şövalyeler'in İngiltere'deki bütün mallarına el koydu. Protestan olan, Alman devletçiklerinde de aynı hâl vuku buldu. Bununla beraber, bütün Hıristiyan âleminden, bilhassa Almanya, İspanya ve Papalık'tan büyük yardım alan Şövalyeler, bu hâdiselerle sarsılmadılar.

Bir ara La Valette, her yıl ardı kesilmeyen Türk deniz akınlarından o kadar bunaldı ki, Malta'yı muhafaza etmenin belki mümkün olduğuna, fakat bunun için bu derece can ve mal kaybını göze almanın değmiyeceğine karar verdi. Bu kararına II. Felipe'yi de temayül ettirdi. Şövalyeler, Malta'yı boşaltmaya karar verdiler. Türkler gelince ıssız kayalıklarla karşı karşıya kalacaklardı. La Valette, Malta yerine, Saint-Jean Şövalyeleri'ne Korsika adasının verilmesini istemişti. Korsika, çok daha kuzeyde olduğu için, Türkler'in o derece yolu üzerinde değildi. Fakat Ceneviz Cumhuriyeti, bu adayı terketmek için o kadar ağır şartlar ileri sürdü ki, La Valette, bu işten vazgeçti. Malta'yı elindeki son imkânları kullanarak nihaî derecede tahkime başladı. Daha, büyük Malta seferinden (1565) yıllarca önce, Türkler'in adaya büyük bir sefer yapacakları, Avrupa'da ve Şövalyeler arasında, meçhul bir keyfiyet değildi.

Malta seferinin gerçek muharriki, Turgut Paşa olmuştur. Turgut, yıllardan beri, biribiri arkasından gönderdiği arîzalarla, Dîvân-ı Hümûyûn'u Malta'nın fethine zorluyor, Türk deniz yolları üstünde olan bu düşman yuvasının tahribinin şart olduğunu ileri sürüyordu.

Nihayet, Kanunî de Malta seferine temayül etti. Böylece 1564 sonunda Dîvân bu meseleyi müzakere için toplandı. Kapdân-ı Deryâ Dâmâd Piyâle Paşa, seferin lüzumuna ve hangi şartlar içinde gerçekleşebileceğine dair saatlerce konuştu. Bu sıralarda, 7 gemiden müteşekkil bir Malta filosunun İskenderiye'den İstanbul'a gelen, büyük bir Türk ticaret gemisini zaptettiği haberinin ulaşması, Sadrâzam Semiz Ali Paşa'yı seferin lüzumuna inandırdı. Sefere çıkacak Donanma-yı Hümâyûn, 130 baştarda ve kadırga, 11 kalyon, 3 karamürsel, 50 nakliye gemisinden ibaret olacaktı. Nakliye gemilerine, erzaktan başka 175 muhasara topu, 20 000 kantar barut, 40 000 gülle, 10 000 kazma ve 10 000 kürek yüklenecekti. Forsalar dışında gemilerde 13 000 levend, ayrıca 16 000 kara askeri bulunacaktı. Kara askerinin 4 500'ü yeniçeri, 3 500'ü Rumeli tımarlı sipahisi, 8 000'i de Anadolu tımarlı sipahisi olacaktı. Bu kara askerine Dîvân-ı Hümâyûn'da 1561 eylülünden beri 5. vezir (marеşal) olan İsfendiyaroğlu Sultan-zâde Kara Mustafa Paşa kumanda edecekti.

Kara Mustafa Paşa, İsfendiyaroğlu Dâmâd Mirza-Mehmed Paşa'nın 3 oğlunun ortancası ve Kanunî'nin halasının oğludur. Kanunî ile akran olup, Malta seferi sırasında 70 yaşında bulunuyordu. Babası Mirza - Mehmed Paşa, II. Bâyezid'in damadı idi; Merc-i Dâbık zaferinde bulunmuş, 1530'a doğru ölmüştür. Mehmed Paşa'nın kardeşi Musa Paşa da, 1544'te Gürcistan'da şehit olmuştur. Bu prensler, İsfendiyaroğulları'nın sonuncusu olan Cemâleddin Kızıl - Ahmed Paşa'nın oğullarıdır. Kızıl - Ahmed Paşa, Fâtih'in dayısının oğlu, muhtemelen aynı zamanda halasının oğlu olup, 1485'e doğru ölmüştü. Mirza Mehmed Paşa'nın 3 oğlundan büyüğü olan Ahmed Paşa, Rumeli beylerbeyiliğinde bulunmuştu. Malta seferi sırasında hayatta idi. II. Selim'e sonra III. Murad'a musahib olmuş, 1588'de 95 yaşlarında ölmüştür. Kardeşi Vezir Musâhib Şemsî Ahmed Paşa'dır ki, 1580'de III. Murad'ın ser - musahibi olarak, 75 yaşlarında ölmüştür. Şemsî Paşa, 1551'de Şam, 1555'te Anadolu, 1560'ta Rumeli beylerbeyisi, 1567'de vezir olmuştur. Şâirdir. Üsküdar'da hâlâ adını taşıyan semtte 1580'de Mimar Sinan'a cami ve medrese yaptırmıştır; orada gömülüdür. İşte Mustafa Paşa, Ahmed ve Şemsî Paşalar'ın arasındaki ortanca kardeştir. Sultan - zâde ve İsfendiyaroğlu olduğu için, 2 kere prenstir. 3 oğlu ile bir de kızı olmuşsa da İsfendiyaroğulları ondan değil, Şemsî Paşa'dan devam etmiştir. Şemsî Paşa'nın küçük oğlu Vezir Mehmed Emin Paşa, 1665'e doğru 90 yaşlarında, büyük oğlu Mahmud Paşa ise, 1603 başlarında Nahcuvân beylerbeyisi iken şehid olarak ölmüştür. Hânedân, Mahmud Paşa'nın oğlu Yahşı Paşa'dan devam etmiştir.

Donanma-yı Hümâyûn'a, Kapdân-ı Deryâ Dâmâd Piyâle Paşa kumanda edecekti. Donanmada 7 000 forsa kürek çekiyordu (şu halde donanma, forsalarla beraber 36 000 kişiyi taşıyordu; Hammer, VI, 496). Ali Portuk Bey'in 10 ve Sâlih Paşa - zâde Mehmed Bey'in 2 kadırgası, donanmadan önce hareket edip, keşif hizmetini göreceklerdi. Seferin nereye olduğu herkesten gzili tutulacak, ancak Mora'nın güney - batısındaki Navarin üssünde Piyâle Paşa, mühürlü al keseyi açacak, padişahın hatt-ı hümâyûnunu okuyacaktı. Bununla beraber, La Valette'in İstanbul'daki casusu Venedikli Giovanni, donanmaya muhasara toplarının yüklendiğini Malta'ya bildirmiş ve Üstâd-ı Âzam, seferin kendi üzerine yapılacağını kuvvetle tahmin etmişti.

La Valette'in elindeki kuvvetler, 10 650 kişiden ibaretti. Yalnız bu kuvvetin, kayalar içinde savunma muharebesi yapacağı unutulmamalıdır. Bunlardan 500'ü Saint - Jean şövalyesi, yani Avrupa'nın her milletine mensup asilzâdelerdi. 900 Malta silâhşörü, 150 atlı, 500 İspanyol, 500 Toskan (Floransalı), 300 Napoli, 6 000 Maltız (Malta'lı yerli), 1 000 deniz askeri, ayrıca ağır işlerde kullanılan 800 esir işçi vardı. La Valette, muhasara sırasında iaşe işlerini güçleştirmemek için, adadaki bütün kadın, çocuk, ihtiyar ve işe yaramaz halkı, gemiyle kuzeydeki Sicilya adasına yolladı. Savunulması imkânsız bütün meskenleri tahrip etti, kuyulara, sarnıçlara, kaynaklara zehir attırdı. Ayrıca başta II. Felipe olmak üzere, Fransa dahil, bütün Avrupa'dan yardım istedi, II. Felipe, Sicilya ve Napoli umumî valilerine, Malta'ya çok geniş çapta bir yardıma hazırlanmaları için emir verdi. Bilindiği gibi Malta, Sicilya'nın güney kıyılarından ancak 85 km mesafededir. Bu arada, Malta adasının kuzey - batısındaki Gozo adasının savunulmasından vazgeçildi. Bu ada zaten 2 kere Turgut Paşa tarafından fethedilmişti. Malta, İtalya'dan her an yardım alacak coğrafî vaziyetteydi. Türk üslerine uzaklığı ise fazlaydı. Onun için muhasaranın, birkaç ay içinde bitirilmesi icap ediyordu. Aksi takdirde Türk mühimmatı tükenir ve müşkiller baş gösterirdi.

Kanunî'nin hatt-ı hümâyûnunda yazılı, Dîvân'ın ve Semiz Ali Paşa'nın sözlü emirlerinde, Mustafa ve Piyâle Paşalar, "zinhâr Turgutca Paşa'nın re'yine muhalefet" etmemeleri buyruğunu almışlardı. Zira Turgut, yarım yüzyıldan beri, adanın her kayasını ayrı ayrı incelemişti. Turgut Paşa, Trablusgarb'ten Barbaros-zâde Hasan Paşa da Cezâyir'den gelecekler, Malta sularında Donanma-yı Hümâyûn ile birleşeceklerdi. Donanma-yı Hümâyûn, Barbaros'un türbesini top ateşiyle selâmlayıp, 1 Nisan 1565'te İstanbul'dan ayrıldı. Navarin'de padişahın hatt-ı hümâyûnu okundu. 15 Mayıs'ta Navarin'den hareketle, 3,5 günde 19 Mayıs'ta, Malta'ya gelindi. Daha o gün güneş doğmadan karaya 3 000 kişi çıkarıldı. Müteâkıb 48 saat içinde adaya çıkan Türk askerinin sayısı 20 000'i buldu. Şövalyeler'le iki küçük müsademe oldu. 40 ölü, birçok yaralı veren şövalyeler, kalelerine çekildiler. Türk zayiatı olmadı.

Malta 824-1127 yılları arasında 303 yıl Müslüman Arap hâkimiyetinde kalmıştı. O tarihten sonra adadaki Araplar azınlığa düşmüşlerdi (şimdi de azınlıktırlar). Fakat Maltız diline binlerce Arapça kelime girmiştir. Turgut, 1540, 1541, 1544, 1546, 1547 ve 1551'de adaya 6 sefer yapmış, Gozo adasını tamamen işgal etmişti. Mustafa Paşa, Navarin'den acele hareket etmiş, Malta adasına asker dökmek için Turgut Paşa'yı beklememişti. Turgut'un planlamadığı bir muhasaranın âkıbetinden haklı olarak endişe eden Piyâle Paşa ile Serdâr Mustafa Paşa arasında şiddetli bir münakaşa geçti. Hayatında deniz cengi görmemiş olan, zaten sadece kara askerine kumanda etmekle tavzif edilmiş bulunan Serdâr, kale muhasarasının korsanlık işi olmadığını söyleyerek, Turgut Paşa'nın korsanlıktan yetiştiğini ima etti. Piyâle Paşa küstü ve artık Serdâr'ın emirleri dışında şahsen hiçbir hareket ve mütalâada bulunmamaya karar verdi. Böylece, Türk kumandanları arasındaki ihtilâf, acıklı bir hâl aldı. Mustafa Paşa, Turgut'tan önce davranıp "Malta Fâtihi" olmak emeliyle hareket etmişti. Sonradan hatasını anladıysa da, bir kere ilk adım yanlış atılmış oldu. Hele asıl Malta kalesi yerine sahildeki Saint-Elme kalesinin muhasarasına başlanması, telâfisi imkânsız bir askerlik hatası teşkil etti.

24 Mayısta Kapdân-ı Deryâ'nın küskün pasifliğine rağmen Mustafa Paşa, tam bir ay sürecek ve fetihle neticelenecek, fakat bu arada Turgut'un şehâdetine mal olacak olan Saint - Elme (Sant'Elmo) kalesinin muhasarasına başladı. Asıl Malta kalesinden sonra adanın en müstahkem mevkıi olan bu kale, Malta adasının kuzey-doğu kıyısında, Dragut (Turgut) Burnu yakınındadır. La Valette, bu kalenin muhasaraya başlanmasından, Turgut'un henüz adaya gelmediğini tahmin etmiştir ki, Türk denizcisinin böyle hatalı bir askerî harekette bulunmıyacağını kestirmesi bakımından mühimdir. La Valette, bu kale önünde Türkler'in yıpranacaklarını ve kıymetli haftalar kaybedeceklerini tahmin etmiş, bu tahmin aynen gerçekleşmiştir. Derhal yeğeni Henri de La Valette'i 24 Mayısta gece karanlığında yola çıkaran Üstâd-ı âzam, Palermo'daki Sicilya Kıral Nâibi'ne durumu ve Türkler'in askerî konusunu açıklamış, acele yardım geldiği takdirde, sefer mevsimi geçinceye kadar adanın dayanacağını tahmin ettiğini bildirmiştir.

Adadaki sular zehirlendiği için, Türkler'e su, Gozo adasından geliyordu. Gozo adası Türkler'in elinde olmakla beraber, adanın kalesinde şövalyeler bulunuyordu. Mustafa Paşa, bu kaleyi düşürmek için uğraşmamış, ikinci bir hata yapmamıştır. Çünkü asıl Malta kalesi düştükten sonra, ikinci derecedeki bütün kalelerin kendiliklerinden teslim olacakları muhakkaktı.

Muhasaranın 3. günü, 27 Mayısta İskenderiye bahriye sancakbeyi Uluç-Ali Reis, 6 kadırga, mühimmat dolu 4 nakliye gemisi ve 900 askerle Malta'ya gelmiştir. Levendler, bu derece tecrübeli bir amiralin gelmesi karşısında sevinç ızhâr etmişlerdir. Uluç - Ali Bey, İzmir sancakbeyiliğinden, yakın zamanda İskenderiye sancakbeyiliğine nakledilmişti ki, Güney-doğu Akdeniz'deki Türk filosunun üssü idi.

Nihayet 2 Haziranda Turgut Paşa vâsıl oldu. Turgut Paşa, 23 harb gemisi ve 2 110 bahriye azabı (deniz piyadesi) ile gelmişti (Hammer, VI, 200). Turgut'un muvasalatı Türk askerinin mâneviyatını yükseltti. Turgut, esas kale dururken ikinci derecede bir müstahkem mevkıin muhasarasına başlandığı için Mustafa Paşa'yı azarladı. Fakat artık Saint - Elme muhasarasının kaldırılmasını Turgut da doğru bulmadı. Çünkü bu, düşmanın mânevî gücünü arttıracak bir şey olurdu.

Turgut'un bir müddet gecikmesinin sebebi, Tunus'a uğramasıydı. Tunus şehrindeki Hafsî Sultanı'nın M. M.'-nın en sıkışık bir anında düşmanla işbirliği yapmasından ve Tunus'taki topraklarına tecavüzden çekinen Türk amirali, Sultan'a 4 muhasara topu ile değerli kumaşlar hediye etti. Türk dostluğundan ayrılmamasını, aksi takdirde âkıbetinin vahîm olacağını söyledi.

Muhasara, bütün şiddetiyle devam ediyordu. Türkler asma köprüler yapıyorlar, gece düşman bunları tahrip ediyor, ertesi gün Türkler, köprülerini yeniden kuruyorlardı. Saint - Elme kalesini savunan Don Juan de La Cera, La Valette'e, bu kalenin muhafazasına imkân olmadığını, eninde sonunda Türkler'in eline düşeceğini, vaktiyle boşaltılmasını bildirdi. Üstâd-ı âzam, haklı olarak bu teklifi reddetti ve kale kumandanına, son nefesine kadar savunması emrini verdi. Çünkü Türkler, bu kale önünde ne kadar fazla oyalanabilirse, Sicilya'dan gelecek yardım kuvvetlerinin muvasalatı o kadar yaklaşmış olurdu.

3 haziranda bizzat Turgut Paşa'nın kumanda ettiği bir taarruz çok kanlı oldu. Kayalara tırmanarak kalenin burçlarına çıkan Türk levendleri başlarına taş atılmak ve tüfek ateşi açılmak suretiyle püskürtüldü. Şövalyeler'den 40 kişi öldüğü halde, Türkler'in zaiyatı, şehit ve yaralı olarak 600'ü buldu. Bu husus, muhasara muharebesinin ne kadar yıpıatıcı olduğunu gösterir. Nitekim 3. Türk taarruzunda da Türkler, 800 şehit ve yaralı verdikleri halde, Şövalyeler'in ölü sayısı 70 idi. Kale Malta'nın esas kalesinden takviye alabiliyordu. Fakat öyle bir an geldi ki, La Valette, Saint - Elme hisarına kimseyi gönderemedi. Bu, Saint - Jean askerî tarikatinin tarihinde bir fiyasko idi. Şimdiye kadar bir üstâd-ı âzamın emrine itaatsizlik, hele düşman karşısına gitmeyi reddetmek, görülüp işitilmiş hallerden değildi. Saint - Elme kalesine gitmenin intiharla eşit olduğu, eninde sonunda Türk kılıcından kurtuluş olmadığını bilmeyen yoktu. La Valette'in fikri, Türkler'i mümkün olabildiği kadar yıpratmak ve oyalamaktı. Bu kritik devrede askeri arasında daha fazla memnuniyetsizlik havası yaratmak istemiyen La Valette, zorla Saint - Elme kalesine asker yollamak yerine, gidecek gönüllüleri mükâfatlandırmak yolunu tuttu. 300 gönüllü seçilmesini, her birine 6 duka altını verileceğini bildirdi. Fakat zorlukla ancak 150 gönüllü temin edilebildi. Zira bunlar, aldıkları paranın öbür dünyada hiçbir değeri olmadığını biliyorlardı. La Valette, zor kullanarak 150 kişi daha buldu. 300 askeri, Girit'li Don Fonstan'ın kumandası altında Saint - Elme kalesine gönderdi. Bu imdat geldiği zaman, kalenin sûrları tamamen yıkılmıştı. Şövalyeler, kayaların arkasında ve altında, köstebek gibi mevzilerini savunuyorlardı. Türkler de 4. hücuma hazırlanıyorlardı.

4. taarruzda Türkler, Turgut Paşa'nın umumî kumandasında, iki kol hâlinde hücuma geçtiler. Birinci kola 3 000 askerle Ali

Portuk Bey, ikincisine de 4 000 askerle Sâlih Paşa-zâde Mehmed Bey (Paşa) kumanda ediyordu. Bu taarruzda 500 Türk şehit veya mecruh oldu. Maltalılar ancak 50 ölü verdiler.

4 saat süren 5. taarruzda Türk şehit ve yaralıların sayısının 400'ü geçtiği görüldü. Maltalılar 55 ölü, 40 yaralı vermişlerdi. La Valette kaleye yeniden 30 şövalye (subay) ile 80 asker gönderdi (maamâfih bütün bu rakamlar, M. şövalyeleri'nin verdikleri sayılar olup, Türk kaynakları tarafından teyit edilmemektedir; Türk'ler aleyhine mübalâğalı oldukları muhakkaktır).

17 Haziran'da güneşin doğmasıyla başlayan 6. taarruzda Türk'ler, 5 000 kişiyle hücuma geçtiler. 3 saat süren bu taarruzda Türk'ler, kalenin birçok burçlarını zaptettiler ve Maltalılar, bu kere Türk'ler sûrların üzerine çıkmaya muvaffak oldukları için, pek ağır zayiat verdiler. Ancak bu taarruzda, Turgut Paşa'nın başına bir şarabnel parçası isabet etti. İhtiyar amiral, çok ağır surette yaralandı ve bembeyaz sakalı, kana boyandı. Mustafa, Piyâle, yoldaşı Sâlih Paşa'nın oğlu Mehmed Bey (Paşa), pek sevdiği talebesi Uluç - Ali Bey (Paşa), bütün Türk amiralleri, Turgut Paşa'nın çadırına geldiler. Yıllarca omuz omuza deniz cengi yaptığı yoldaşlarına veda eden 80 yaşındaki adı efsanelere karışmış deniz kurdu, şeref meydanında, Levendlerinin kulağına pek sevimli gelen avazeleri arasında son nefesini verdi. Türk denizcilik tarihinde bir devre kapanmış oldu. Yoldaşlarını, uğrunda can verecek derecede şahsına bağlayan, dehası ile en azılı düşmanlarının bile takdîr ve gıptasını celbeden Turgut'un cenazesinin, ancak uğrunda şehit düştüğü Saint - Elme kalesinin fethi günü kaldırılmasına ve 5 kadırga ile fethettiği, 400 yüzyıl için Türk imparatorluğuna kattığı, Trablusgarb'e nakledilmesine karar verildi. Bilindiği gibi Turgut, 80 yaşında olduğu halde, Malta'da şehit düştü. Cenazesi Trablusgarb'e getirildi ve hâlen Libya Müslümanları'nın kutsal ziyaret yerlerinden olan şimdiki muhteşem türbesine gömüldü. Malta'da Turgut Paşa'nın şehit düştüğü yerde, hâlâ "Pointe Dragut = Turgut Burnu" denmektedir. Buraya Malta Şövalyeleri, sonradan bir âbide dikmişlerdir. Turgut, forsaları hakkında, çok lûtufkâr davranırdı. Bizzat 3 yıla yakın forsalık etmişti. Turgut Paşa, yalnız Türkler'in değil bütün dünya milletlerinin yetiştirdiği en büyük amirallerdendir. Büyük İngiliz tarihçisi Stanlay Lane-Poole: "Turgut, amirallikte, Barbaros ayarında ve Doria'dan üstündü" hükmünü vermektedir.

Turgut Paşa'nın şehadetinden sonra Mustafa Paşa, 7. hücumun kumandasını eline aldı, 22 haziranda 4 000 Türk askeri "Turgut Köprüsü" nden kaleye çıktı. Başlarına binlerce kaya yağıyordu. Kalenin düşmekte olduğunu gören La Valette, içinde bulunduğu Sant Angelo kalesinden top ateşi açtırarak Saint - Elme kalesini savunmak istedi. Bu çok tehlikeli bir hareketti. Zira top ateşi, ancak Saint - Elme burçlarına değiyordu. Nitekim iyi nişan alınamadı. Türkler'le Maltalılar karmakarışıktılar. Daha ilk gülle, 8 şövalyenin ölmesi neticesini verdi. Kalenin içine giren 50 Türk levendi şehit oldu. Akşama kadar 2 000 Türk şehit veya mecruh düştü. Maltalıların zayiatı 500 küsurdu. Akşam basınca Türkler geri çekilmekle beraber, artık kalenin düşmesi için bir tek darbe kâfi idi.

Nitekim ertesi sabah erkenden 8. ve nihaî Türk taarruzu başladı. Kalede hayatta ancak 130 Malta şövalyesi ile 1 170 nefer kalmıştı. Hepsi Türkler tarafından kılıçtan geçirildi. Tek kişi kurtulmadı. 5 şövalye kendilerini denize attıysa da, arkalarından denize atlayan levendler bu 5 şövalyeyi suyun içinde öldürdüler. Böylesine müsamahasız bir vuruşma idi (Hammer, VI, 201). 6 000 şehit ve yaralıya mal olan Saint - Elme kalesine Türk bayrağı çekildi. Mustafa Paşa, La Valette'e elçi göndererek, adayı teslim ettiği takdirde, Rodos'ta olduğu gibi, silâhları ve malları ile beraber şövalyelerin Sicilya'ya gidebileceklerini söyledi. Askeri arasındaki tereddütlü havayı ortadan kaldırmak isteyen Üstâd-ı âzam, Türk elçisini Saint Michel kalesinin burçlarına astırdı. Buna Mustafa Paşa, elindeki bütün şövalyelerin başını vurdurmakla cevap verdi. La Valette, mukabele edememezlikte bulunamazdı. O da Malta kalesinde, gün görmez zindanlara atılmış 1 000 Müslüman esiri doğrattı, esirlerin vücutlarının her parçası, Saint Michel kalesinin bir taşına asıldı veya surlardan aşağıya Türkler'in önüne atıldı. Böylesine kanlı bir muharebe idi. Mustafa Paşa, Saint - Elme (Sant'Elmo) kalesine 300 yeniçeriden müteşekkil bir garnizon bıraktı ve esas kale olan Saint Michel üzerine yürüdü. Türk toplarının sesleri, Sicilya'nın güney, hattâ doğu kıyılarından rahatça işitiliyor, bir aydır susmayan bu toplar, şimdiye kadar böyle bir şey görmemiş olan Sicilyalılar'ı dehşet içinde bırakıyordu. Saint - Michel kalesine arada bir İspanya'dan, Sicilya'dan, Papalık'tan, Floransa'dan gelen yardımlar sızıyordu. Fakat büyük imdat kuvveti için, Sicilya'da cehennemî hazırlıklar yapılmaktaydı. Ancak Haçlılar'ı tereddüde sevkeden nokta, Donanma-yı Hümâyûn'un eline düşmeden bu yardımı adaya çıkartabilmekti. 100 kadar kadırga bir araya getirilmişse de, bunun Türk donanması ile vuruşmaya yetecek bir kuvvet teşkil etmediği muhakkaktı. Çünkü Piyâle Paşa'nın, 180'i kadırga olmak üzere 236 gemisi vardı.

1 Temmuz sabahı erkenden La Valette'in bizzat savunduğu Saint - Michel kalesinin muhasarasına başlandı. Türkler, düşmanın top, tüfek, kaya, ok yağmuru altında, kalenin iki tarafına hendekler ve siperler kazdılar. 92 Türk muhasara topu, kaleyi dövmeye başladı. Bu sıralarda II. Felipe, Malta'ya yardım olmak üzere 100 kadırga ile 30 000 asker göndermek çarelerini araştırıyordu. Sicilya umumî valisinin emrine 400 000 duka altını nakden verilmişti. İspanyollar bir gece adaya asker çıkarmak istedilerse de, bu hareketleri Türk gemileri tarafından görüldü. Asker çıkaramadan geri döndüler. Bir Türk filosu, İspanyol filosunu, Sicilya'ya kadar kovaladı. Ancak üçüncü bir tecrübede İspanyollar, bir gece adaya 600 kişilik bir birlik çıkarmaya muvaffak oldular.

Saint - Michel kalesinin muhasarası, temmuzun ikinci haftasının sonunda şiddetlendirildi. Türkler, kalenin önündeki limana girişi engelleyen zinciri kesmek istediler. 4 Türk dalgıcı, bu gayeyle suya daldı. Dalgıçlar, zinciri yarı yarıya eğelemişlerken, yetişen Maltalılar işin bitirilmesine engel oldular. Dalgıcın biri şehit oldu, diğerleri kaçtı.

11 temmuz günü, muhasarasının uzamasından mütevellit vazıyeti düzeltmek için, Cezâyir beylerbeyisi Barbaros - zâde Hasan Paşa (ki aynı zamanda Turgut Paşa'nın damadı ve kayınbiraderi idi), Cezâyir'den Malta'ya vâsıl oldu. 7 kadırga, 20 kalite (küçük harb gemisi), 2 500 asker getirmişti. Barbaros Hayreddin Paşa'nın oğlunun aralarında bulunması, Türk levendlerinin mâneviyâtını yükseltti. Hasan Paşa, umumî taarruzların kumandasının kendisine verilmesini istedi. Mustafa Paşa razı oldu. Zira bu işin, levendler üzerinde şiddeti müessir bir amiralin işi olduğunu anlamıştı.

Saint - Michel'e birinci umumî taarruz, 15 temmuzda yapıldı. 3 000 askerle yapılan bu taarruzda şövalyeler pek ağır zayiata uğradılar. Türk taarruzunu püskürtmeye memur edilmiş olan Saint - Jean kumandanı Don Francisco öldü. Onun yerine kumandayı ele alan deniz albayı Francisco de Medina da, 3 gün sonra ölmek üzere çok ağır şekilde yaralandı. Aralarında Sicilya umumî valisinin oğlu da bulunan 40 Saint - Jean şövalyesi öldü. Türkler'in zayiatı da ağır oldu. 2 Türk levendi esir düştü. Kaleye getirilen bu levendler, parça parça edildi.

Temmuz ayı, kızgın bir güneşin altında, iki taraf için de pek ağır şartlarla geçti. Ağustos girerken, Türk siperleri, Saint-Michel sûrları ile yanyana gelecek surette ilerletilmişti. Sâlih Paşa-zâde Mehmed Bey'in 500 levendle yaptığı bir gece keşfinden sonra, 2 Ağustostan itibaren dehşetli lâğım, yani yeraltı muharebeleri başladı. Türkler yeraltında yalçın kayalardan tüneller açarak ilerlemeye başladılar. Şövalyeler de Türk siperlerinin altına girmek için lâğım açıyorlardı. Arada iki tarafın kazdıkları tüneller birleşiyor ve fecaati tasvir edilemiyecek yeraltı çarpışmaları oluyordu.

Mustafa Paşa, 7 ağustosta 2. umumî taarruza karar verdi. Bu taarruz 15 000 ve 7 200 kişiden müteşekkil iki Türk birliği tarafından, iki koldan yapıldı. Böylece taarruza Türkler, 22 200 kişi sürmüş oluyorlardı. Birinci kola Salih Paşa - zâde Mehmed Bey kumanda ediyor, yanında daha 3 sancakbeyi (biri Kurdoğlu Ahmed Bey) bulunuyordu. İkinci kolun kumandanı Ali Portuk Bey'di ve yanında 4 sancakbeyi daha vardı. Korkunç bir müsademeden sonra Sâlih Paşa - zâde Mehmed Bey, Castilla Burcu'nu zaptetti. Bir an için M.'nın düştüğü sanıldı. La Valette'in soğukkanlılığı vaziyeti kurtardı. 8 saat durmadan devam eden bir çarpışma, Türk sancağını Castilla burcundan indiremedi. La Valette, elindeki son neferi muharebe hattına sürmüştü. Bu sırada çıkan bir kargaşalık, muhtemelen düşmek üzere bulunan Malta'yı kurtardı. Şövalye Don Mesquita, Türkler'i şaşırtmak için kuleden 200 askerle çıkmış ve Türkler'in boş bıraktıkları çadırlarına girmişti. İleri hattı olan Piyâle Paşa'ya, Sicilya'dan gelen büyük bir kuvvetin öncüsü olmak üzere 200 askerin çıkartıldığı ve Türk çadırlarına girdiği haberi verildi. Donanmasındaki askerlerin çoğunu karaya çıkarmış olan Piyâle Paşa, teknelerinin tehlikede olduğunu sandı ve levendlere, gemilerine dönmek emrini verdi. Şüphesiz Türk donanması Malta adasından değerli idi. Sonradan, yayılan rivâyetin aslı olmadığı anlaşıldı. Fakat Maltalılar, Castilla burcunu geri aldılar ve Türkler'i Saint - Michel kalesinden püskürttüler. Bununla beraber Castilla Burcu, daha birkaç kere iki taraf arasında alınıp verildi.

Mustafa Paşa, Hasan Paşa ve Mehmed Bey, askerlerine yeniden nizam verdiler. Mustafa Paşa'nın hayatından endişesi yoktu. Esasen çok cesur bir adamdı. Malta'yı alamadan İstanbul'a dönmektense, Turgut Paşa gibi şehit olmayı tercih ederdi. İleri hatlarda bulunuyor ve askerin mânevî gücünü ayakta tutmaya çalışıyordu. La Valette'te de aynı azim vardı. Saint - Michel kalesini teslim etmektense, ölmeye hazırdı. Yaşları yetmişi aşmış iki kumandan, bizzat kendi hayatlarıyla beraber, ordularının son neferinin hayatını da ortaya koymuş bulunuyorlardı. Türkler'in zayiatı mühim bir dereceyi bulmuştu, mânevî güçleri de eskisi gibi değildi. Fakat daha Türk ordusunda panik alâmeti yoktu. Dünyanın birinci deniz kuvveti olan Donanma-yı Hümâyûn, Malta açıklarında bulunuyordu. Maltalılar, Türkler'e nispetle çok kötü vaziyetteydiler. Onların zayiatı da pek mühimdi. Yardım alamadıkları takdirde, ancak birkaç hafta dayanabilirlerdi. La Valette, son vaziyeti anlatmak için Şövalye Orlordo'yu gizlice Sicilya'ya göndermek istediyse de, Şövalye sandalının içinde görüldü ve Türk gemileri tarafından esir alındı. Fakat Sicilya'da gece gündüz kesilmeyen top seslerinden, ahvalin nereye doğru gittiği tahmin ediliyordu. Nitekim Saint - Michel istihkâmlarını koruyan askere kumanda eden Malta'lı general Türk kurşunuyla maktul düştü. Onun yerine geçen de aynı âkıbete uğradı. Onun yerine getirilen bir mareşal da hayatını kaybetti.

20 ağustos'ta, Saint - Michel'e 3. umumî hücum yapıldı. Türkler 230 şehit ve 300 yaralı verdiler. Bir düşman güllesi, Serdâr Paşa'nın kavuğunu başından alıp götürdü. Sadmenin şiddetinden ihtiyar başkumandan, birkaç saat baygın kaldı.

Ertesi 21 ağustos günü taarruz tekrarlandı. Türkler 100 şehit ve yaralı verdiler. 30 ağustosta bir hücum daha yapıldı. Kurdoğlu Ahmed Bey 3 000, Ali Portuk Bey 2 000 askerle iki koldan kaleye taarruz ettiler.

Eylül girdiği zaman şartlar iki taraf için de büsbütün ağırlaşmıştı. Hemen her gün ufukta düşman gemileri görünüyor, bir Türk filosu bunların takibine gönderilince Sicilya'ya doğru kaçıyorlardı. Ancak gece karanlığından ve Türk gemilerinin bulunmadığı bir yerden İspanyollar, adaya yardım çıkarmaya kararlı idiler. Kaç kere kıyıya epey yaklaşmışlarken, Türkler tarafından görülüp görülmez firar etmişlerdi. Görülmedikleri veya geç görüldükleri bir anda, adaya kuvvet çıkartacaklardı. Deniz mevsimi de geçiyor, sonbahar fırtınaları yaklaşıyordu. Eylül içinde işin bitirilmesi, Türk Donanması'nın gözünden kaçıp gece adaya asker çıkarılmasının da önlenmesi lâzımdı.

Bu kritik anlarda, 6/7 eylül gecesi, İspanyollar, adaya mühim bir takviye çıkarmaya muvaffak oldular. Bu husus, Türkler aleyhine bir durum meydana getirdi. Çünkü Türk Donanması'nın gözünden kaçıp gece adaya asker çıkarılabileceğine kani olan İspanyollar, artık M.'ya yeni kuvvetler yığmak için ardı kesilmez tecrübelerde bulunacaklardı. Nitekim çok mühim bir takviye kuvvetinin Saint - Michel kalesine girdiğini öğrenen Serdâr Mustafa Paşa muhasarayı kaldırmak ve donanmaya binmek emrini verdi. Barbaros - zâde Hasan Paşa, bu emre itiraz etti. Turgut Paşa'nın intikamını almakta ısrar ediyordu. Mustafa Paşa, kendisine 6 000 asker vereceğini, bu kuvvetle son bir taarruzda bulunmasına müsaade edeceğini, ancak kaleyi düşüremezse, artık M.'da oyalanmanın tehlikeli bir keyfiyet olacağını söyledi. Hasan Paşa, Saint - Michel'i düşüremedi ki, şüphesiz bu, kısa zamanda mümkün olabilecek bir şey değildi (Hammer VI, 203).

İspanyol çıkartması 2 saat kadar gecikseydi, görülecek ve İspanyol kuvvetleri, Türk donanması tarafından imha edilecekti. Fakat Piyâle Paşa, adayı çepçevre sarmak yerine, Donanma'yı toplu bir halde muhafazayı tercih etmişti. Donanma efradının en büyük kısmı karaya çıkarılmış olduğu için, yarıdan fazla boş gemileri, dağınık filocuklar hâlinde, adanın etrafına serpiştirmeyi doğru bulmamıştı. Zira Sicilya'da bulunan İspanyol donanması, bu filocukları teker teker kolaylıkla imha edebilirdi.

Muhasaranın kaldırılmasının en büyük sebebi, düşmanın geniş ölçüde yardım aldığı ve alacağı keyfiyeti olmakla beraber, tek sebep bu değildi. Türk mühimmatı ve erzakı 3 aylık bir muhasaraya göre hesap edilmişti. Bunlar, tükenmek üzereydi. Sonbaharda muhasaraya ve deniz harekâtına devam etmek ise, imkânsız denecek derecede müşküldü. Şövalyeler'in son fertlerine kadar karşı koyacakları artık belli olmuştu. Türk ordusu 8 000 şehit, yaralı, hasta ve esir vermiş, zayıflamıştı. Nihayet Turgut Paşa'nın şehadeti, bu amiralin mucize göstermesine alışmış olan Türk levendleri arasında büyük bir mâneviyat kırıklığı yaratmıştı.

Adaya çıkan İspanyol yardım kuvvetlerine Sicilya umumî valisi Don Garcia, bu kuvvetleri taşıyan donanmaya da Amiral Don Juan de Cardona kumanda etmişti. Ancak, Don Garcia, askerini M.'ya çıkarır çıkarmaz, ne olunr ne olmaz düşüncesiyle Sicilya'ya dönmeyi doğru bulmuştu. Böyle çok mühim bir takviyenin erişmesi, M. Şövalyelerinin son kertesinde olan mânevî durumlarını tamamen düzeltmiştir. Çıkarılan kuvvetin ne kadar olduğu hakkında kaynaklarda ihtilâf vardır. 20 000 küsur

İspanyol, Alman, İtalyan askerinin çıktığı bile rivayet edilmişse de, bu miktar doğru olamaz. Zira o takdirde düşman kuvvetlerinin Türk kuvvetlerine eşit olması icap eder ki, muhasara eden ordunun, muhasara altına alınanların hiç olmazsa birkaç misli olması, askerliğin basit kaidelerindendir. Üstelik bu kadar büyük bir kuvvetin bir gecenin birkaç saati içinde çıkartılmış olması da muhtemel değildir. Zaten çıkan kuvvet bu kadar muazzam olsaydı, Saint - Michel kalesine kapanmaz, Türkler'e karşı taarruza geçerdi. Fakat en az 9 500 kişinin çıkartılmış olması muhtemel görünmektedir.

Mustafa Paşa, 8 eylülde muhasarayı kaldırmış, fakat daha 3 gün adada kalmıştır. Adada hiçbir malzeme bırakılmamıştır. 11 eylülde Malta terkedilmiştir. Cezâyir filosu Hasan Paşa tarafından Cezâyir'e, Trablus (Turgut Paşa) filosu da Uluç - Ali Reis tarafından Trablusgarb'e götürülmüştür. Donanma-yı Hümâyûn ise bir haftada Navarin'e gelmiş (18 eylül), Serdâr Mustafa Paşa birtakım gemilerle İstanbul'a dönmüştür. Kurdoğlu Ahmed ve Sâlih Paşa - zâde Mehmed Beyler, filoları ile Rodos ve Midilli'ye çekilmişler, Piyâle Paşa, 80 kadırga ile daha birkaç ay Akdeniz ve Ege Denizinde dolaşmıştır.

Malta seferi, 6 aydan fazla sürmüş olan, çetin bir seferdir. Bu müddetin 3 ay, 23 günü Malta adasında geçirilmiştir. Şövalyeler, pek ağır kayba uğramışlardır. Sayıları 500 olan Saint - Jean askerî tarikatının hepsi asîl olan şövalyelerinden 260'ı, yarısından fazlası ölmüştür. Ayrıca 8 000'den fazla Maltalı, İspanyol ve İtalyan askeri can vermiştir. Ölenler arasında Sicilya kral nâibi Don Garcia de Toledo'nun oğlu ile La Valette'in yeğeni de vardı (Hammer, VI, 203). Piyâle Paşa bile 18 ağustosta bacağından yaralanmıştı.

M. M., Pîrî, Seydî - Ali, Murad Reisler'in, Süleyman Paşa'nın Hind Okyanusu'nda, Murad Reis'in Atlas Okyanusu'nda, İzlanda'ya, Kanarya Adaları'na, İngiltere'ye, Kanada'ya yapmış oldukları seferler gibi Akdeniz dışında geçmiş değildir. Fakat bunlardan daha müşkül bir seferdi. Muhasara edilenler, Hıristiyanlık âleminin en şecî muharipleri idiler. Sığındıkları kayalar içine oyulmuş müstahkem mevkiler ise, kartalların bile yuva yapmaya cesaret edemiyecekleri sarp, yalçın, ıssız yerlerdi. II. Cihan Harbi'nde Almanlar'ın havadan bombardıman ederek her taşı yerinden oynatmak suretiyle bile Maltayı düşüremedikleri hatırlanacak olursa, Türkler'in maruz kaldıkları müşkilât ortaya çıkar. Ancak uzun aylar süren bir muhasaradan sonra Malta düşürülebilirdi. Halbuki Türkler, bir daha adayı almaya teşebbüs etmediler. Rodos, Akkerman ve Belgrad gibi pek müstahkem kaleler bile, Türk üslerine çok daha yakın olmalarına rağmen, ancak dördüncü muhasaralarında düşürülebilmişlerdi.

Serdâr Mustafa Paşa, muhasarayı zamanında kaldırmıştır. Sebatsızlık etmiş olmakla itham edilemez. Zira Sicilya'da ikinci bir çıkartma için, Don Garcia'nın emrinde 30 000 kişilik bir ordu bekliyordu. Eğer kesin deniz üstünlüğü Türkler'de olmasaydı, zaten bu M. seferi Türkler için felâketle neticelenebilirdi. Fakat İspanyol Donanması, Türk Donanması'na yaklaşmayı hiçbir zaman göze alamamış, muhasara kaldırılıp İstanbul'a gidilirken bile, Türkler'i takip etmeyi düşünmemiştir. Malta'ya haklı olarak "Hıristiyanlık'ın Akdeniz'deki son kalesi" deniyordu.

Pek ihtiyar, Oruç'la, Barbaros'la, Turgut'la, Sâlih'le, hepsi hüsranla bitmiş nice cenkler yapan La Valette, hayatının son deminde bahtiyar oldu ve Avrupa'da büyük şöhret kazandı. Andrea Doria gibi ümitsizlik içinde ölmedi. Türkler, Malta adasının topografyasını değiştirecek derecede adayı yakıp yıkmışlar, 80 000 gülle atarak kayaları delik deşik etmişler, her tarafı kül yığını hâlinde bırakmışlardı. Yeniden kasabaları kuruldu. 3 000 işçi, "Medîne" şehri yakınlarında, bugün de adanın merkezi olan "La Valette" şehrini inşaya başladı. (Y. Ö.)

MALTA TARİKATI (Fr. Ordre Hospitalier et militaire de Malte), Kudüs'te, XI. yüzyılın ortasında, Hıristiyan hacıları için Amalfi'li satıcılar tarafından vaftizci Saint Jean'a adanmış bir düşkünlerevi kurulmuştu. 1099'da düşkünlerevinin müdürü Gérard, düşkünlerevinin işlerini yürütmekte olan Benediktinler'in yerine, kendisinin kurduğu Saint - Jean tarikatı keşişleri ile, tarikatın üyelerini getirdi. 1113'te Papa II. Pascal tarafından onaylanan tarikat tüzüğü, bir çok tarikat için örnek olmuştur. 1113'te tarikata, Hıristiyanlar'ın Müslümanlar'a karşı korunması amacı ile, askerî bir servis ilâve edildi. Tarikat mensupları 1187'de Kudüs'ün düşmesinden sonra önce Akkâ'ya (Saint - Jean d'Acre), sonra Kıbrıs'a (1291) daha sonra da Rodos'a yerleşmişter (1308) ve orada "Rodos şövalyeleri" adını almışlardır. Türkler'in Rodos'u fethinde Şövalyeler, 1522'de Rodos adasından çıkarıldılar. Charles Quint, onları Malta'ya yerleştirdi (1530), orada Jean de La Valette II. Süleyman'ın ordularını yenmiştir (1565). Bundan sonra da adları "Malta Şövalyeleri" olmuştur. Malta şövalyeleri Müslümanlar'a karşı Hıristiyanlığın müdafaası ve kölelerin hürriyeti için savaşmağa başladılar. Tarikat, bir başkan tarafından yönetildi ve 8 dile veya millete bölündü (Şövalyelerin asıllarına göre): Provence, Auvergne, Fransa, İtalya, Aragon, Almanya, Kastilya (Leon ve Portekiz de dahil olmak üzere) ve İngiltere. Her dil, bir şef veya koruyucu tarafından yönetildi. 1267'den itibaren tarikatın başkanı "Büyük üstat" ünvanını aldı. Tarikat başkanı, 18 yaşını bitirmiş, adalet şövalyeleri tarafından seçildi. Bu teşkilât, 1798'de Napolyon'un Malta'yı elde edişine kadar sürdü. 1800'de Malta, İngilizler tarafından işgal edilince şövalyeler, adayı terk etmişlerdir. 1834'te VII. Pius tarafından kabûl edilen şövalyeler, önce İtalya'da Catania'ya sonra da Roma'ya yerleştirilmişlerdir. Dilleri azaltılmış, sadece İtalyanca, Almanca kullanılmıştır. 1854'te statüsü değişen tarikata Roma'daki Mont - Aventin manastırı ile Saint - Basile kilisesinin imtiyâzı verilmiştir.

Fransa, M. T.'nı 1924'te tanımış, 1961'de Papalık uzun ve tartışmalı görüşmelerden sonra tarikatin yeni bir yasasını onaylamıştır. Bir başkan tarafından yönetilen tarikata üye olurken and içen şövalyeler ve laik görevliler ile donatusçulardan (toplam olarak 7 400) teşekkül eder. Tarikatın 32 ülkede diplomatik temsilcileri vardır. En büyük hususiyeti yardım ve hayır işlerine önem vermesidir. Tarikatın 1851'de Prusya'da Protestan bir kolu, 1802'de de İspanya'da bir şubesi kuruldu. 1888'de tarikat için İngiltere'de kraliçe Victoria tarafından bir yasa çıkarılmıştır. 1961'de tarikatın bir çok hastahanesi ve yüz kadar uçaktan meydana gelen sağlık uçakları filosu vardı. (C. Kurt)

MALTAZ (Fr. Maltase; İng. malt = suni bir şekilde filizlendirilmiş, kurutulmuş ve övütülmüş arpa; ase = kelime olarak enzim anlamında olup, enzim adlarını belirtmek için bunların etkiledikleri maddenin adına katılan sonek), hayvanlar ve bitkiler dünyasında çok yaygın bir enzim. M. maltoz'un hidroliz yolu ile dekstroza dönüşmesini katalize eder.

MALTE - BRUN, Konrad Bruun Malte (Thisted, jyleand 1775 - Paris 1826), Danimarkalı coğrafyacı ve gazeteci. Yazılarında Fransız ihtilâlinin prensiplerini desteklemiş, bu sebepten İsveç'e kaçmaya mecbur kalmıştır. Başlıca eserleri: Mentelle ve Herbin ile yazdığı *Géoprapbie mathématique, physique et politique de toutes les parties du monde* (Dünyanın matematik, fizik ve siyasî coğrafyası) [1803 - 1807];

Précis de géographie universelle (Evrensel Coğrafya incelenmesi) [1810'da başlanmış ancak ölümünden sonra yardımcısı Huot tarafından tamamlanmıştır]. Ayrıca, M. B., Eyriès ile *les annales des voyages* (gezi yıllıkları)'ı kurmuştur.

MALTHUS, Thomas Robert (The Rookery, Guildford yakını, Surrey 1776-Haileybury Hertford yakını 1834), İngiliz iktisatçısı. Cambridge'de okumuş, Albury (Surrey) da Anglikan râhibi olmuştur. 1789'de imzasız olarak yayımladığı *Essai sur le pirincipe de population* (nüfus prensibi üzerine deneme) adlı eseriyle ün kazanmış, yabancı ülkelere inceleme gezileri yapmış, 1805'te Haileybury Üniversitesine profesör olmuştur. Eserlerinde genel olarak halk tabakalarının yoksulluk sebebleri araştırılmaktadır. M.'a göre bunun başlıca sebebi, nüfusun, gıda maddelerine oranla, daha hızlı artmasıdır. Bu iki unsur arasındaki denge, ancak savaşlar, salgın hastalıklar, kıtlık veya yoksul ailelerin doğum kontrolüne uyması gibi çarelerle sağlanabilir. M.'a göre doğumu teşvik edici bütün sebeplerden kaçınmak ve "fakirler yasası" nı kaldırmak gerekir. Fakirler yasası halkı çoğalmağa itmektedir. Tek faydalı yol, insanlara işsizliğin ve yoksulluğun nüfus artışının tabiî bir sonucu olduğunu öğretecek bir eğitimin getirilmesidir. Başlıca eserleri : *De la nature et du progrès du revenu* (Gelirin niteliği ve artışı üzerine) [1815]; *Principes d'économie politique considérés au point de vue de leur application pratique* (Ekonomi politikası ve pratik uygulanmaları hakkındaki ilkeler) [1820]; *Définitions en économie politique et la Mesure de la valeur* (Politik Ekonomideki tanımlar ve değer ölçüleri) [1823].

T. R. MALTHUS

MALTOZ (Malt şekeri), bir çeşit şekerdir. Nişastanın sülfürük asitle hidrolizi sırasında meydana gelir; bira fabrikalarında, içki damıtma yerlerinde de teşekkül eder. Nişastanın yarı yarıya şekerleşmesiyle elde edilir. M., karbonhidratlar grubunun disakkaridler sınıfından bir birleşiktir. Bu sınıfın en fazla bilinen üyesi günlük besinlerimizden olan şeker'dir (sakkaroz). M. da yapı bakımından sakkaroza benzer ancak, iki glikoz molekülünün birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu madde, nişastanın insan vücudundaki bölünüp glikoz hâline geçtiği sırada meydana gelir; on iki parmak barsağında bulunan M. enzimi, bunu glikoza çevirir.

MA'LÛL - ZÂDE MEHMED EFENDİ (İstanbul 1533-İstanbul 1585), Osmanlı Devleti'nin 17. Şeyhülislâmı. Babası, Kanûnî devri Kazaskerlerinden Ma'lûl Mehmed Emin Efendi'dir.

Ebussuûd Efendi'den ders alan ve ona dâmad olan M., müderrislikten kazaskerliğe kadar ilmiyye mesleğinde yükselmiş; önce Bursa'da Emîr Sultan'a bağlı Kasımpaşa Medresesi'ne müderris olmuştur. Daha sonra Haleb (1565), Şam (1566), Mısır (1569), Bursa (1570), Edirne (1571) Kadılıklarında bulunmuş, Anadolu Sadâreti'ne ulaşmış (1573) ve 46 - 47 yaşında iken Şeyhülislâm olmuştur (25 Mayıs 1580).

Meşîhatinden önce bulunduğu Nakîbü'l - Eşrâf'lık vazifesi de üzerinde kaldığı için M., hem Şeyhülislâm, hem Nakîbü'l - Eşrâf'dır. M., 1 yıl, 7 ay, 27 gün Şeyhülislâmlık yaparak, 21 Ocak, 1582'de istifa etmek mecburiyetinde kaldıktan sonra da, nakîbliği devam etmiştir. Oğlu İshak Efendi'nin ölümünden duyduğu acıya dayanamayarak 14 Ocak 1585'te ölen M.'nin mezarı Zincirlikuyu'da, babasının yanındadır. (F. Tevetoğlu)

MÂLÛMÂT, Haftalık edebiyat dergisi (1893). Önceleri Artin tarafından çıkarılan M. Batılı Türk Edebiyatını temsil edenlerin bir organı olarak dikkati çeker. Tevfik Fikret, İsmail Safa gibi yeni yetişen gençler bu dergide yazılar yazıyordu. "Servet-i Fünûn" dergisinin etrafında toplanan yeni nesil Batılı edebiyatın örneklerini bu dergide vermeye başlamışlardı. Bunlara karşılık olarak da Eski Türk Edebiyatı geleneğini sürdürmek isteyenler ise M.'ta bir araya geldiler. Ancak, derginin adı "Musavver Mâlûmât" olarak değiştirildi. Başına da Baba Tahir getirildi (23 Mayıs 1895). Eski-yeni edebiyat münâkaşalarında eskiyi temsîl eden bu dergi, yayın faaliyetini 1903 yılına kadar sürdürür. (İ. Parlatır)

MALUS, Etienne Louis (Paris 1775 - 1812), Fransız fizikçisi. Optik araştırmalarıyla, bilhassa ışığın polarınmasını keşfetmesiyle, şöhret kazanmıştır (1808). 1810'da Luxembourg sarayının camlarında, batan güneşin görüntüsünü bir spat billuruyla incelediği anda, yansıyan veya kırılan ışığın daima kısmen polarılmış olduğunu fark etmiştir. M. teoremine göre çıkışı eşmerkezli olan bir ışık demetinin bütün ışınları, çeşitli dalga yüzeylerine diktir.

MALVA GURİLERİ (1401-1431), Orta Hindistan'da Racistan (Racputana)'ın en önemli bölgelerinden biri olan Malva ülkesi, kuzeyden Çambal, güneyden Narbada ırmakları, batıdan Gücerat, doğudan da Bundelkent ülkeleri ile çevrilidir. Müslüman - Türk saldırılarına karşı üç yüzyıl direnen bu bölgede Delhi Türk - Memlûk sultanlığına bağlı olarak, Gurlu Dilâver Han'ın 1393'ten itibaren Müslüman bır devlet kuruşu, Hindistan tarihinde önemli bir aşamadır. M., Dilâver Han tarafından kurulmuş, oğlu ve torunu bu ülkede müstakilen egemen olduktan sonra iktidara, bu aileye dâmad olan Ali Şir Han Kalac (Khalcî)'ın torunu Mahmud Şah'ın geçişiyle devam etmiştir. Bunun içindir ki, M. devletinde biri Gurî, diğeri Khalcî olmak üzere iki akraba hânedân görülür. Malva ülkesinin eski ve tarihî merkezi Ucayin şehridir. Ancak M.'nın ikinci hükümdarı Alp Han, Mandu şehrini genişleterek ve onanarak kendisine payitaht yaptığı gibi adını da Huşengâbâd'a çevirmiştir. M. devletinin kurucusu Dilâver Han, Delhi Türk Sultanı Firuz Şah Tuğluk'un Malva valisi idi. Onun kendisini efsanevî Gur Sultanları soyundan sayması bir yana, Malva valiliğine getirilişi, her halde 1393 yılında olmalıdır. Bunun içindir ki, Müneccimbaşı gibi muteber tarihçiler M. devletinin kuruluş yılını bu tarihten başlatmaktadırlar. Malva'ya hâkim olan Dilâver Han, 1399'da Timur'un saldırısından kaçan Delhi Sultanı Mahmud Şah Tuğluk'u 1401 yılına kadar burada misafir olarak muhafaza etmiştir. Mahmud Tuğluk'un Delhi'ye dönüşünden sonra ise artık duruma tamamen hâkim olarak Malva devletini müstakil olarak yönetmeye başlamıştır. Dilâver Han'ın 1406'da eceliyle veya bir söylentiye göre tahta çıkınca Huşeng Şah lakabını alan oğlu Alp Han tarafından zehirlenerek öldürülmesi üzerine ülke, Gücerat sultanı Muzaffer Şah'ın saldırısına uğradı. Muzaffer Şah, Alp Han'ı yenilgiye uğrattı ve Mandu'da Musa Han adında bir komutanını vali olarak bıraktı. Ancak, Alp Han mücadeleyi terk etmediğinden Gücerat Sultanları Malva topraklarından çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Alp

Han 1411 ve 1418'de Gücerat üzerine iki sefer daha düzenledi, fakat bir başarı elde edemedi. 1422'de Gücerat Sultanı Ahmed'in Alp Han'ın Orisa seferine çıkışını fırsat bilerek giriştiği saldırıyı başarıyla def ettiği gibi, Gvalyûr, Kerula ve Kalpi seferleriyle de çevresinde büyük bir ün yapmıştı. Şüphe yok ki, Alp Han M. sultanlarının en büyüğüdür. 1435'te ölümü üzerine, yerine büyük oğlu Gaznin Şah Muhammed Han geçti. Bu yeni hükümdar çok zalim ve içkiye düşkün bir adam idi. İlk iş olarak kardeşlerinin üçünü ve kendi akrabalarını öldürmeye girişti. Bunun üzerine Kalaçlardan kayın atası Melik Mugis Han Cihan'ın oğlu Mahmud Han, eniştesine karşı komplo hazırlamaya koyuldu. Gaznin Şah'ı bir hiyle sonunda öldürünce, M. tahtını önce babası Melik Mugis'e teklif etti. Onun kabûl etmemesi üzerine de kendisi sultanlığını ilân eyledi. Böylece Malva'da Gurî hânedânı sona ermiş, yerine hısımlarından Kalaclar iktidara gelmiş oluyordu. Mahmud Han 1436 - 1469 yılları arasında Orta Hindistan'da Delhi, Racistan, Gücerat ve Dekken'de büyük şöhret yapan hükümdarlardan biridir. Kalaclar'a mensup olması Delhi'deki beylerin ve devlet adamlarının onu Hind tahtına davet etmelerine bile sebep olmuştur. Ancak Behlul Ludî'nin muhalefeti sonucunda Mahmud Han'ın Delhi sultanı olması mümkün olamamıştır. Ölümünden sonra ise, bir biri ardına yerine geçen oğlu Gıyaseddin ve iki çocuğu Nasireddin ve Şehabeddin onun yerini dolduramamışlar, ülkede büyük karışıklıklara, iç savaşlara sebep olmuşlardır. Gıyaseddin başlangıçta sofu bir hükümdardı. Giderek cinnet getirmiş, bu hâlde iken 1470'de öldürülmüştü. Nasireddin de 1510'da oğlu Şehabeddin eliyle tahttan indirilerek öldürülmüştü. Ancak şehzâdeler arasındaki mücadeleyi Racputlar'dan Medni Ray'a dayanan II. Mahmud kazandı. Fakat onun bir Racput'u vezir eylemesi Müslüman beylerin ayaklanmasına sebep oldu. İç savaş böylece yeniden başladı. Bu durumda Gücerat sultanı II. Muzaffer Malva'ya girdi ve 1531'de Bahadır Şah ülkeyi Gücerat'a katarak M. devletine son vermiş oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

MALVY, Louis (Figeac 1875 - Paris 1949), Fransız politika adamı. Radikal sosyalist parti milletvekili (1906 - 1919), İçişleri Bakanı (1914 - 1917) olmuştur. Mayıs 1917 grevlerine ve bozguncu propagandaya karşı yumuşak kalmış, Clémenceau'nun hücumu üzerine görevden ayrılmıştır (31 Ağustos). Yüksek mahkeme tarafından görevini yerine getirmemekle suçlanmış ve 5 yıl sürgüne mahkûm edilmiştir (Ağustos 1918). 1924-1940 yılları arasında milletvekilliği yapmış, Maliye Komisyon başkanı ve İçişleri Bakanı olmuştur (1926).

MALWA, Orta Hindistan'da bir bölge. Hindistan'ın bir tarihî ili olup, İngiltere'nin idâresi altında Orta Hindistan'ın ayrıldığı "Political agency" (siyasî acentalık)'lerin birine verilen ad. M., bir plato olup, en büyük kısmı Vindhya sıradağlarının kuzeyinde bulunur. Ama güneye doğru uzanarak Narbada vâdîsinin bir kısmını da içine alır. Eskiden burada bir krallık bulunurdu. Merkezi Ujjain şehri idi. 1235'te Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. 1401 - 1531 yıllarında yine bir bağımsız krallık teşkil etmiş, ama 1561'de Türk İmparatorluğu'na Ekber tarafından alınmıştır. Bu bölge, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda rakip Maratha devletlerinin arasında bir savaş meydanı olmuştur.

MAMBO, Küba (Cuba)'da bir dans. Belirli bir âhengi olmayıp, rumba (b. bk.) ve swing (b. bk.)'in ezgilerini kullanır.

MAMIANI DELLA ROVERE, Terezio (Pesaro 1799 - Roma 1885), İtalyan yazarı ve siyâset adamı. Papa IX. Pius'un bakanı (1848), İtalyan hükûmeti bakanı (1860), Atina'da İtalyan büyükelçisi (1861), Bern'de büyükelçi (1865) olarak çalışmıştır. Tunus (1857 - 1860) ve Roma (1871'den sonra) üniversitelerinde profesörlük yapmış ve 1850'de Cenova'da Accademia di filosofia İtalica (İtalyan felsefesi akademisi)'yı kurmuştur. Başlıca eserleri: *Del rinnovamento della filosofia Italiana* (İtalyan felsefesinin yerleşmesi üzerine) [1836]; *Confessioni di un metafizico* (Bir metafizikçinin itirafları) [1865]. (V. Örs)

MAMLING veya MEMLINC, Hans (Aschaffenburg yakınında Seligenstadt aş. yu. 1433 - Brugge 1494), Flaman ressamı. Rogier van der Weyden'in tesirinde kalmış, bütün meslek hayatını Brugge'de geçirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Le mariage mystique de sainte Catherine* (Aziz Katerina'nın mistik evlenmesi) [1479]; *Le triptyqui de Jean Floreins* (J. F.'ın üç kanatlı tablosu) [1479]; *Le diptyque de martin Van Nieuwenhoven* (M. V. N.'ın iki kanatlı tablosu) [1487]; *La châsse de sainte Ursule* (Aziz Ursula'nın sandığı) [1489]. Öteki eserleri: *Pietà* (Çarmıh altında Meryem) [1475, Melbourne müzesinde]; *Les Sept Joies de la Vierge* (Meryem'in yedi sevinci) [1480, Münih Pinakotekinde]; *La Vierge de Jacques Floreins* (J. F.'in Meryem'i) [aş. yu. 1489, Louvre'da]'dır. *Portrait de femme âgée* (Yaşlı kadın portresi) [aş. yu. 1470, Louvre]; *Tomaso Portinari et sa femme* (T. P. ile eşi, New York) gibi portrelerinde sakin duruşlu, mutlu ifadeli şahıslar, düzenli kompozisyonlarla simetrik şekilde yer alır. M., XV. yüzyılın Brugge'li ressamları üzerine derin bir etki yapmıştır. (V. Örs)

MAN, Henri veya Hendrik de (Antwerp 1885 - Morat civarı, İsviçre 1953), Belçika'lı siyâset adamı. Gazeteci olarak sol Marksizmi savunmuştur. Centrale d'éducation ouvrière (İşçi öğretimi merkezi)'in sekreteri ve Frankfurt Üniversitesi'nde ve Akademie der Arbeit (İşçilik Akademisi)'nde profesör olarak çalışmıştır. 1926'da *Au-delà du marxisme* (Marxizmin ötesinde) adlı bir eser yazmış ve Belçika İşçi Partisi ikinci başkanı olmuştur. Van Zeeland hükûmetinde bakan (1935 - 1938) olarak çalışmıştır. Belçika 1940'ta Almanlar'a teslim olduktan sonra, M., III. Leopold ile birlikte Belçika'da kalmıştır. 1946'da 20 yıllık hapis cezasına çarpılınca, İsviçre'ye sığınmıştır. (V. Örs)

MAN, Isle of (Coğ.) : bk. MAN ADASI.

MAN ADASI (İng. Isle of Man), Büyük Britanya ve İrlanda adaları arasında, İrlanda denizinde, İngiltere'ye bağlı bir ada. Yüzölçümü 572 km², nüfusu 56 289 (1971)'dur. Merkezi Douglas (nüfusu 20 389) şehridir. Ringa balığı ihraç eder.

MAN ADASI

Tarihçe: Galliler, İskoçyalılar ve Anglosaksonlar arasında bir anlaşmazlık konusu olan ada, İskandinavlar'ın taarruzlarına açık kalmıştır. IX. yüzyılın sonlarından 1266'ya kadar Norveçliler'in idâresi altında kalmış, sonra İskoçya kralına verilmiştir. 1405'te bir İngiliz ailesinin mülkü hâline gelmiş ve 1765'te İngiltere tarafından satın alınmıştır. 1829'dan beri bir nevî sömürge olarak idâre edilmektedir.

MANAGUA, Nicaragua'nın başşehri, eyâlet merkezi. M. gölünün güney kıyısında bulunan şehir, idâre ve ticaret merkezidir. Denizden yüksekliği 40 - 100 m'dir. Nüfusu 262 000 (1965). 1931 depremi ve 1936 büyük yangınından sonra tekrar inşa edilen M., modern bir tropikal şehir örneğidir.

MANAMA, Bahreyn adasında, Bahreyn prensliğini başşehri. Nüfusu 89 728 (1971)'dir. Basra körfezinde inci avcılığının ticarî merkezi olan M.'da büyükçe petrol tasfiyehaneleri vardır.

MANAS, Kırgız Türkleri'nin kahramanlık destanı. Tahmin edildiğine göre, M.'ın çekirdeği IX - X. yüzyıllarda Kırgızlar'ın Uygurlar'a karşı savaşıp istiklâllerini kazandıkları tarihte teşekkül etmiştir. O zamandan bu güne kadar, canlı bir varlık gibi, Kırgız kavmi onu yaşatmış ve büyütmüştür. M. destanı Firdevsî'nin "Şehnâme"sinden iki defa, Homeros'un "İlyada"sından on altı defa büyüktür. M. destanı hakkında, Rus ilim dünyasına ilk haber veren bilgin, Çokan (Mehmed Hanafiye) Çingiz oğlu Velihanov olmuştur. O, destanın en güzel parçalarından biri olan "Köketay'ın yog töreni" parçasını Rusça tercümesini 1856 yılında yayınlamış ve bu destan hakkında şu bilgiyi vermiştir:

"Sarp kayalarda yaşayan Kırgızlar'da tek bir destan vardır. Bu destan *Nogay devrine âit* M. destanıdır. Bu destan Kırgızlar'ın bütün mitolojisini, masallarını, her türlü geleneklerini bir kahraman çevresine toplamış Kırgız ansiklopedisidir. Kırgız İlyadası gibi bir şeydir. Kırgızlar'ın hayat tarzları, görenekleri, ahlâk ve dinî telâkkileri, coğrafyası, tıp bilgileri, başka uluslarla olan ilişkileri bu destanda ifadesini bulmuştur". Ç. Valinov, bu destanın "Han Kökütay'ın yas töreni" adlı epizodunun Rusça tercümesini de vermiştir. Ç. Valihanov'dan sonra, W. Radloff 1860 yıllarında tesbit ettiği M. destanını "Türk halk edebiyat örnekleri" külliyatının V. cildi olarak 1885'te (metin ve Almanca tercüme) yayınlamıştır. 1912'de Almaşı adlı bir Macar bilgini, bir parça (72 mısra) yayınlamış ve destan üzerine bilgi vermiştir. XX. yüzyılın ilk yıllarında Kırgızlar'ın kendilerinden yetişen aydınlar da bu destanın tesbitine çalışmışlar ve bunlardan İbrahim Abdürrahmanov bu destanı tesbıt ve toplamada büyük gayret sarfetmiştir. M. destanının bir kısmının XVI. yüzyılda bile Arap harfleriyle yazılmış ve Farsça'ya tercüme edilmiş olduğunu A. T. Tahircanov tarafından bulunan ve yayınlanan (Leningrad Şark Fakültesi tarafından) *Mesmû'ü't - Tevârîh* adlı eserden öğrenilmiştir. Şimdiye kadar tesbit edilen M. destanı, üç büyük kısımdan (trilogiya) kurulmuştur: M., oğlu Semetey ve torunu Seytek'in maceralarının hikâyeleridir. M. destanını söylemek ve terennüm edebilmek (M.'çı olmak) meslek hâlini almıştır. M.'çıların anlattıklarına göre bu mesleğe girişlerine bir düş veya ilâhî bir ilham, sebep olmuştur. M.'çıların hepsi, bu rüya veya ilâhî ilhamdan önce destandan hiç bir şey bilmediklerini, hikâyecilik istidatlarının bulunmadığını, onlarda bu M.'çılık istidadının rüyalarında veya uyanık hallerinde M.'ı, Semetey veya Seytek'i, yahut bunların arkadaşlarından birini görüp konuştuktan ve emir aldıktan sonra birden bire ilhâm gelerek destan şâiri olduklarını söylerler. Anlattıklarına göre M. ve oğullarının destanlarını söylemelerini tehditle emir ederlermiş. Şamanist Türk kamlarının menkıbelerinde de aynı izahı görüyoruz. Kamların anlattıklarına göre, eski kamlardan birinin yahut büyük babalarından bir şamanın ruhunun zorlaması ve tehdidi ile kamlık mesleğini kabûle mecbur olmuşlardır. Bu bakımdan M.'çıların Altay şamankamlarından farkları yoktur.

Bütün Kırgızlar'ın bildikleri ve saydıkları meşhur M.'çılar vardır. Bunlardan biri XVIII. yüzyılda yaşamış olan Keldibek'tir ki, en ünlü M.'çı olmuştur. Onun hayatına âit menkıbeler söylenir. O, destanı söylediği zaman çadır sallanır, şiddetli fırtına başlar, atlı savaşçıların atlarının ayak sesleri duyulurmuş. Bu süvarilerin önlerinde M.'ın kendisi de bulunurmuş. Rivâyet edildiğine göre, onun terennüm ettiği M. destanı, dinleyenleri büyüler, sihir gibi tesir edermiş. Keldiley'in çağdaşı olan Balık, XIX. yüzyılın ünlü M.'çısı olmuştur. Onun oğlu Haymanbay, babasının izinde yürümüş, ünlü M.'çı Sagımbay Orozbakov'tur (1867 - 1930). 400 000 mısralık destan söylemiş ve bunlardan 180 378 mısra seçilerek ayrılmış ve 4 cilt hâlinde basılmıştır. Bunlardan da dört cilde alınmamış olanlar vardır.

Son yılların en ünlü M.'çısı Sayakbay Karaldev'dir. Onun rivâyeti olan M. destanı 500 000 küsur mısradır.

Bugün elimizde bulunan M. destanı parçalarına göre eski destandaki savaş olayları yerine XVI - XVII. yüzyıllarda cereyan eden Kırgız - Kalmuk, belki daha ziyade Orta Asya ve Doğu Avrupa Müslüman Türk uluslariyle Putperest Kalmuk ve Çin savaşları konu olmuştur. Kalmuk istilâsı, bütün Orta Türk - Nogay, Başkurt, Kazak - Kırgız, Özbek destanlarında söylenen eski savaş olaylarının hâtıralarını tamamıyle unutturmuştur. Bu savaşlarda Nogay'lı boylardan olan alplar unutulmaz kahramanlıklar göstermiş olacaklar ki, destanlardaki eski efsanevî alplar dahi Nogay'lı sayılmaktadır. Kırgız destanının baş kahramanı da Nogaylı'dır: Sarı Nogay Er Manas. Eski destanlarda söylenen savaş ve düşmanların yerlerine, XVI. yüzyıldan sonra, Kalmuk - Oyrat savaşları geçtiği gibi, destanlardaki inanç ve göreneklerin yerlerini Müslümanlık'la gelen bazı efsane ve menkıbeler almıştır. Fakat bu İslâm unsurları destanın Şamanizm niteliğini büsbütün değiştirememiştir. Eski destan XVI - XVII. yüzyıllarda İslâmî unsurlar almış olmakla beraber; yas, cenaze, ateş ve atalar kültü Şamanlık devrindeki gibi muhafaza edilmiştir. Tanrı hakkındaki inanç, tam Şamanizm'deki inançtır: "gökteki tanrı"; "tanrının çeğeri ağrıdır"; "beğiniz gökteki tanrı gibi", "ateş yükündü" gibi cümleler çok geçer. Ant formülleri hep Şamanizm formülleridir. M. destanına İslâmiyet'in büyük tesir etmiş olduğu hakkındaki iddialar yersizdir. On asır boyu türlü dinlere, türlü kültür dairelerine girip çıkan Kırgızlar'ın millî destanlarında bu dinlerin iz bırakmaları tabiîdir. Ç. Valihanov'un tesbit ettiği Köketey Han'ın vasiyeti, tam bir Zerdüşt dindarının vasiyetidir ki, etinin kemiklerinden keskin kılıçla sıyrılmasını arzu ediyor. Bu rivâyete göre M.'ın en büyük yardımcılarından biri olan bu Köketey Han'ın cenaze töreninin İslâm'la ilgisi yoktur. Radloff neşri olan rivâyette de, M.'ın birinci ölümündeki defin hikâyesi de İslâmî defin tarzına benzemiyor.

M. destanının ilk şeklinin meydana gelişini, IX. yüzyılda Kırgızlar'ın Çin devleti ve Uygurlar'ı yenip, devlet kurdukları devre kadar çıkarmak isteyen bilginler vardır. Orta Asya ve Çin münasebetleri tarihî uzmanı, arkeolog A. Bernştam'a göre, M. destanı, Kırgızlar'ın Yenisey ırmağı boylarında, Minüsin

bozkırlarında IX. yüzyılda devlet kurdukları devirde meydana gelmiştir. Bu devletin başında Yaglakar Han bulunuyordu. Moğolistan'a gelen düşmanlarını koğdu. Başka boyların da kendisine katılmasıyle çok kuvvetlendi. Sayan - Altay dağlarının güney bölgelerini aldı. Düşmanlarını koğup, Tanrı dağlarına kadar geldi ve ordusunun bir kısmını buraya bıraktı.

A. Bernştam'ın dayandığı belge, Ramstedt tarafından bulunup yayınlanan Sucı yazıtından ibarettir. Bu yazıtı bırakan adam "Kırgız oluyum" demektedir. Anlaşıldığına göre, Yaglakar adlı bir hanın hizmetinde bulunmuş çok zengin bir Kırgız'dır. Bu mezar taşının da tarihi yoktur. Bu Kırgız beyinin, Maniheist olduğuna göre, Uygur hakanının hizmetinde bulunan bir Kırgız beyi olması da mümkündür. Fakat Bernştam, bu yazıtın Kırgızlar'ın istiklâl kazandıkları ilk yıllara (820 - 847) âit olduğunu iddia ederek, M.'ın da bu Yaglıkar'ın bir lâkabı olacağını kabûl ediyor ve şu neticeyi çıkarıyor:

1. M. destanı mümtaz bir halk ibdaı (yaratması) olmakla kalmayıp; aynı zamanda Kırgız ulusunun bağımsızlık için mücadelesi tarihinin hikâyesidir ki; bu mücadelenin en eski safhası, 820 - 847 yıllarında meydana gelmiştir.

2. Destanî M.'ın, esasında Kırgız ulusunun istiklâli için mücadele ettiği 820 - 847 yıllarında başbuğluk edenin tarihî konkre timsali bulunmaktadır.

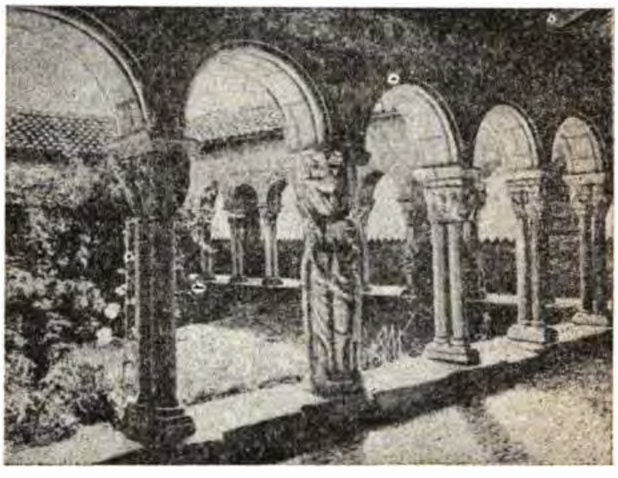
M.'ın en önemli seferi, Çin başşehri Baycın üzerine yaptığı savaştır. Buna "çon kazat" (yani "büyük gaza") denir. Bu sefere bütün Müslüman hanlar ve alplar iştirak etmişlerdi. Baycin kuşatıldı, büyük kanlı savaşlardan sonra alındı. Fakat bu fetih çok pahalıya mal oldu. Almambet, Sırgak, Çuvak gibi en yakın arkadaşları, kahraman muharipleri şehit oldular. M.'ın kendisi de yaralı olarak Talas'a döndü ve az bir müddet sonra öldü.

M.'ın ölümünden sonra, ailesi Kanikey Hatun, küçük oğlu Semetey ve anası Çıyırdı çok fena duruma düştüler. M.'ın üvey kardeşleri Abike ve Köbeş hâkimiyeti ellerine geçirdiler. M.'ı hatırlatan herşeyi imha ettiler.

M.'ın ölümünü ve ailesinin başına gelenleri anlattıktan sonra, şâir, "bunu böyle bırakalım da Kanikey'in kayın anası ve oğlu Semetey'le babası Temir Han'a sığındığını anlatalım" diyor ve Semetey destanına başlıyor. Yani, destanın ikinci bölümünü, böylece birinci M. bölümüne bağlamış oluyor. Semetey destanı sonunda, M.'ın torunu Seytek'in destanı (III. cilt) ile M. destanı tamam oluyor. Bu üçlü destanın (trilogiya'nın) san'at bakımından Kırgız edip ve sanatçılarına göre, en güzeli üçüncüsü, yani Seytek destanıdır. (A. İnan)

MANAS, Edgar (İstanbul 1875-İstanbul 1964), Ermeni asıllı Batı Musikisi bestekâr ve öğretmeni. Bazı parçalarında Türk Musikisi makamları kullanmıştır. Fakat musiki tarihimizdeki ehemmiyeti, Sâdeddin Arel'in armoni, contrepoint ve füg hocası olmasındadır. Dr. Subhi Ezgi'ye de Batı Musikisi öğretmiştir. Arel, kompozisyonda en istidatlı talebesi olduğunu söylediği Burhan Uysal'a da M.'tan —ücretini kendisi ödeyerek— füg ve kompozisyon desleri aldırtmıştır. M., daha pek çok talebe yetiştirmiştir. Osmanoğulları'ndan bir çoğuna da Batı Musikisi nazariyâtı öğretmiş, bunların içinde Şehzâde Abdürrahîm Efendi ile kız kardeşi Ayşe Sultân'ın, en kabiliyetlileri olduğunu söylemiştir. Nazik, mütevazı, gerçekten bilgin bir adamdı. Düyûn-ı Umûmiyye birinci tercümânı Aleksandr Manas'ın oğludur. Çocuk yaşta babasını kaybetti ve 13 yaşında İtalya'ya musiki tahsiline gitti. Venedik ve Padua'da Batı Musikisi'nin bütün ilimlerini iyice öğrendi. 1912'den 1921'e kadar Dârülelhân'da da armoni, contrepoint ve piano öğretti. Piano ve org çalıyordu. Sinfonietta'sı, Şark Rapsodisi ve daha pek çok orkestra, piano, org ve koro eseri vardır. İstiklâl Marşı'nın orkestrasyonunu da o yapmıştır. (Y. Ö.)

MANASTIR (eski Yun. Monasterion, Lat. Monasterium, Arapça ed - Deyr), Eski Osmanlıca'da "Keşişlik" yâni keşişlerin, dünyadan el-ayak çeken kimse (târik-i dünya)'lerin barınmaları için yaptırılan "çeşitli binaların meydana getirdiği küme" mânâsına gelir. Bunun içindir ki, Kuzey Afrika'da, Fransa'da, Balkan Yarımadası'nda ve Anadolu'da, daha sonraları bu keşişliklerin çevresinde gelişen yerleşme alanları, şehir, köy, semt, dağ hattâ adalar da bu adla anılmıştır. Semt olarak, Bursa'da Orhan Gazi türbesinin bulunduğu ve bu hükümdarın yaptırdığı medrese M. adı ile tanınmıştır. Fransa'da Grenoble, d'Albi ve Briançon civarındaki üç köy, Türkiye'de Edirne ilindeki bir köy ve Beyşehir ilçesine bağlı bucaklardan biri yine M. adı ile anılmaktadır. Bunlardan başka, Kuzey Afrika'da Tunus'un doğu bölgesindeki bir kasaba da bu adı taşır. Ayrıca, Balkan Yarımadası'ndaki bir Osmanlı vilâyet merkezi ve Türk şehri de bu adla tanınmıştır. Tunus M.'ı; yerli telâffuza göre Mnestir/Mestir, resmî kayıdlarda ise Monastir olarak anılır. Sus şehrinin güney - doğusunda, denize uzanan küçük bir yarımada üzerinde kurulup, şimdi şirin bir kasaba olan Tunus M.'ı, tarihî bakımından, tam mânâsıyle dinî bir kuruluş idi. M.'ın kurulduğu yer, eski Ruspina olup, burası Afrika'da Hıristiyanlığın kuvvetle tutunduğu merkezlerin öncülerinden sayılır ve adı bu geçmiş Hıristiyanlık kültüründen gelir. Bu Hıristiyan kuruluş üzerine Abbasî valisi Herseme b. Ayân 796 tarihinde bir ribât (b. bk.) inşâ ettirerek, M.'ın dinî görevini değiştirmiş, bu tarihe kadar Hıristiyanlığın dayanaklarından biri olan kuruluş, bundan sonra İslâmiyeti yayan bir merkez olmuştur. Ama, eski adını günümüze kadar korumuştur. Herseme'nin inşâ ettirdiği bu ribât, aynı zamanda, ribât mîmârisi bakımından da büyük bir değer taşır. M., dinî değeri ve özellikleri yanında, her yıl 10 muharrem günü kurulan panayırla yavaş yavaş yerleşme alanı olarak gelişti ve çevresinde büyükçe bir dış mahalle (rabâz) ortaya çıktı. Bu rabâz, daha sonraki Beled veya Medîne'nin çekirdeğini teşkil etti. 821'de Sus ribâtının inşâsı ile dinî - askerî önemini kaybeden M., bundan sonra sadece kutsal bir makam olarak bilindi. Nitekim, Sanhâce sülâlesine mensup

MANASTIR : Saint - Bertrand - Comminges Manastırının avlusu

hükümdarların cenazeleri hep buraya gömüldü. Zîrî hânedânından el - Muizz'in büyük annesinin 1000 yıllarında yaptırdığı Seyyide camii ve türbesi M.'ı süsleyen en güzel binalardan biri oldu. Şehrin kapılarında en eskisi olan Bâbü's-sûr, Hafsî hükümdarlarından el - Mustansır'ın eseridir (1260). Diğer iki kapısından 1424'te yapılanı Emîr Ebû Fâris'e, 1648'de yaptırılanı ise Câfer Paşa'ya âit bulunmaktadır. Bugün Tunus M.'ı, 15 000'i bulan nüfusu ile, bir balıkçı limanıdır.

MANASTIR, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'nden çekilişine kadar bir vilâyet merkezi ve Türk şehri. Bugün Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti'ni meydana getiren 5 cumhuriyetten Makedonya Cumhuriyeti'ne bağlı bir şehir. Yeni adı ile Bitolj - Bitolia. Yunanistan sınırına 14 km uzaklıkta, Prister dağı eteğinde, Karasu'ya dökülen Drahor çayı kenarında kurulmuştur. M., kuruluşu itibariyle, Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'de yeniden kurdukları Uzun Köprü, Tatar Pazarcığı, Görice, v.b. gibi şehirlerden biridir. Ancak, bulunduğu mevki, ilk çağlardan beri bir yerleşme alanıdır. Nitekim, bugünkü adını aldığı Bitolia da asıl M.'ın bir çeyrek saat uzağındaki bir kasaba idi. Tanzimat'a kadar da, bu Türk şehrinde Türk ve Müslümanlar'dan başka Osmanlı tebaası vatandaşların oturmaları yasaklanmıştı. Bu bakımdan İlk Çağlar'daki yerleşme alanı olarak bilinen Heraclea Lyncestis veya Lyncostis, son devirlerde Kerim Paşa Bağçesi adı ile tanınan Drahor çayının karşı yakasındaki Bukova köyünün alt tarafında bulunan yerde kurulmuş idi. Şehrin kurucusu olarak, ilk Makedonya kralı I. Perdikkas gösterilir (M. Ö. 725). İskender'in ölümünden sonra, M. Ö. 311'de oğlu Alexandros'un öldürülmesi ile burası, Antigonos hânedânına geçti ve M. Ö. 168 yılında Pavlus Aimilius, son Makedonya kralı Perseus ile babası V. Philippus'u yenilgiye uğratarak, bütün ülke ile birlikte, M.'ı da Roma İmparatorluğu'na kattı. Ancak bu savaşlarda Heraclea büyük tahrîbata uğramış ve ahâlisi, olduğu gibi, Aimilius'un zafer alayı ile Roma'ya götürülmüştü. Bununla beraber Adriya Denizi kıyılarını Selânik limanına bağlayan ve Viaegnatia adı ile tanınan meşhûr şosenin buradan geçmesi Heraclea'nın yeniden kalkınmasında önemli etkenlerden biri oldu. Şehir tekrar canlandı ve bu arada Pompeus'u tâkib eden İulius Caesar buraya bazı imtiyazlar tanıdı. Oktavianus ile Antonius arasındaki ilk kara savaşları da Heraelea civarında oldu. Orta Çağ'da, Akdeniz hâkimiyetinin Müslüman Arap ve Berber gemicilere geçmesi üzerine, İtalya ve Balkan Yarımadalarına yapılan akınlar M.'a kadar uzanmıştır. Nitekim, bugün bile M. Ovası'ndaki Çayırlı ve Dobroşova köylerinde tesadüf edilen Arap mezarlıkları bu akınların hâtıralarını aks ettirmektedir. Daha sonra M., bir süre için, Bulkar krallığının hâkimiyeti altında kalmıştır. Ancak, bölge daha sonra Sırp krallığının egemenliğine girmiş ve M.'da Osmanlı hâkimiyeti yerleşinceye kadar, burası, kilise ve bunlara bağlı çeşitli yapılarla, dinî bir merkez olarak Sırp kırallığına bağlı kalmıştır. M. üzerine ilk Türk akını, Aydınoğlu Umur Bey'in 1332 yılındaki seferi ile gerçekleşmiştir. Bölgenin fethi ise, Murâd-ı Hudâvendigâr Gazi devrinde, Kara Timurtaş Bey tarafından 1382 veya 1387 yılında İştip ve Pirlepe'nin fethi ile birlikte olmuştur. Timurtaş Bey bu bölgeye geldiği zaman, bugün şehrin bulunduğu Drahor Çayı boyunca, 41 kilise ve değirmen gibi yapılardan ibaret dinî bir merkez mevcut idi. Bunlardan özellikle M.'ın yukarısındaki Kara Köprü'nün sağ başında bulunan kilise, âdeta bir şato gibi idi. Asıl şehir ise ovada, bugünkü istasyon çevresinde bulunuyordu. Türkler, şehri bir anda aldılar. Ancak, kiliseler direnmeğe devam ettiler. M.'ın fethi ile ilgili bir de efsane vardır. Kiliselere kapanan Hıristiyan erkeklerin kadınları ve çocukları şehirde kalmakla, Timurtaş Bey'in genç ve yiğit askerlerinin eline düşmüş bulunuyorlardı. Ancak, Timurtaş Bey, bunları toplattı. Hepsini çadırlara yerleştirdi ve başlarına da güvendiği yaşlı gazileri koydu. Ele geçen mal ve zahireyi ise, askerine dağıttırdı. Irz ve namuslarının bu şekilde korunduğunu gören keşişliklerdeki Hıristiyanlar baş-papaz durumunda olan Nikola'yı Kara Timurtaş Bey'e elçi gönderdiler ve teslim şartlarını müzakere ederek kabûl ettiler. Timurtaş Bey'in bu yiğitçe davranışı çevre köy ve kasabaları da etkiledi ve 100'ü M.'da olmak üzere, çevredeki 113 aile derhâl Müslümanlığı kabûl etti. Timurtaş Bey, kiliseleri boşalttırdı. Şato gibi olanını Türk askerlerinin yerleşmesine tahsis etti ve bu bölgeye Müslüman olmayanların yerleşmelerini yasakladı. Bu yasak, Tanzimat dönemine kadar aynen uygulanmıştır. II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed devirlerinde ise M. ile ovası ve çevresi, geniş bir iskân hareketine sahne oldu. Kayalar Ovası tamamen, M. Ovası'nda ise Kınalı, Mescidli, İligler, Budaklar, Kanadlar, Şerifeler, Hasanobalar, Musaobalar köyleri Anadolu'dan getirilen Türkmen aşiretleri ile iskân edildi. Fâtih'in Karaman Seferi'nden sonra ise Ustres, Delükoğan, Kişova, Borodin, Dihova, Cincibol, Kazani, Dolniçe, Lera, Ramna, Esnekova, İymirova, Dervenik, Obednik, Suhudil, Orhova, Pirpirice, Makova köyleri Toroslar'dan sürülen Türkmen oymaklarına yurt olmuştur. Bu sürgün döneminde, M.'a ve çevresine 102 000 kişi göçürülmüştür. M., böylece bir Türk şehri olarak kurulurken idarî yönden de bir sancakbeyliği olarak örgütlenmişti. Sancakta Rumeli Kazaskeri'ne ayrılmış 23 köyün hâsılatı, 20 588 akça idi. Ehl-i cizye hâne adedi ise, 7 533'ü buluyordu. Bundan başka, 1 717 yılı tahririne göre, 2 103 yaya ve 351 eşkinci nefer asker çıkarmakta; 3 635 ağnam, 10 515 muâfiyet, 8 885.5 nüzül, 3 635 kuruş da celebkeşân bedeli olmak üzere 26670.5 esedî kuruş tahsilât yapılmakta idi. Fâtih'ten sonra da, meşhûr Via Egnatia yani Dıraç - Selânik kara yolunun korunması için, Romalılar'ca kurulmuş olan Armatol teşkilâtı olduğu gibi muhafaza edilmişti. 1387'de I. Murad, 1391'de Yıldırım Bâyezid, 1421'de II. Murad, 1466'da Fâtih, 1492'de II. Bâyezid, 1537'de Kanûnî Sultan Süleyman, 1680'de IV. Mehmed ve 1911'de V. Mehmed Reşad gibi padişahlar M.'ı ziyaret etmişlerdir. XVIII. yüzyıl başından itibaren M., Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi olmuştu. 1722'de ise, Rumeli eyâletinde hayduk, kleft, levend adı ile eşkıyalık eden, huzur ve âsâyişi bozan eşkıyaya karşı, imparatorluğun ilk kuruluş yıllarında korucu olarak meydana getirilen ve yerli halktan teşkil edilen, Martolos'lar ile Pandor'lar (b. bk.) ortadan kaldırılmış, bunların yerine bekçi ve muhafazacı adı ile Müslüman halktan bir milis teşkilâtı kurulmuştu. Yine de M., zaman zaman, ünlü haydutların yağmalarına mâruz kalmıştır. Meselâ, 1677'de Babo 500 adamı ile M. bedestenini basmış, 1805'te Tepedelenli Ali Paşa, 1819'da Arnavud beylerinden Veli ve Arslan Beyler, 1832'de İşkodralı Mustafa Paşa M.'ı yağma etmişlerdir. 1852'de çıkan büyük yangın ise, şehrin üçte birini silip süpürmüştür.

M., Evliyâ Çelebî'ye göre, 3 000 hâne, 20 mahalle, 900 dükkân, 70 mescid ve cami ile büyük bir şehirdi. Balkan bozgunundan önceki yıllarda ise, 40 000'den fazla nüfus, 24 cami, 5 kilise, 9 havra, 2 kışla, 7 hamam, 6 değirmen, 14 han, 2 482 dükkân ve bir askerî hastahane ile kız ve erkek liseleri, askerî lise, 4 ortaokul ve 6 ilkokul ile Rumeli vilâyetlerinin ileri şehirlerinden biri idi. İshakiye, Müftü, Haydar Kadı, Koca Kadı, Hacı Bey, Eski ve Yeni camileri; Osmanlı - Türk mimarisinin güzel örnekleri idi. 9 da medresesi vardı. Ayrıca Girehor Baba, Ciğer Baba, Hasan Keşfî, Eminî Sultan, Tezveren Baba,

Yumruk Baba, Sabuncu Dede, Ali Dede, Kavak Baba, Hüseyin Baba, Çetin Baba, Mahmud Baba, Nûman Baba, Yusuf Baba, Osman Baba, Kara Gülle gibi Rumeli Türk fütûhâtı ile isimleri ilgili yatır ve evliyâlar M.'ın nasıl bir Türk şehri olduğuna tanıklık ederler.

M., Tanzimat'tan sonra da, önemini gittikçe arttıran merkezlerden biri olmuştur. Mütercim Rüştü Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'nda, 1841 yılında, Rumeli Ordusu adı ile de anılan, Üçüncü Ordu-yu Hümâyûn'un merkezi olmakla, özellikle Berlin Kongresi'nden sonra, Osmanlı Ordusu'nun en seçkin subaylarının, öğretmen ve aydınlarının toplandığı bir şehir olarak kendini gösterir. 1839'da M. bir eyâlet olarak teşkilâtlandırılmış ve Köse Ahmed Zeki Paşa bu yeni dönemin ilk valisi olmuştur. 1853'te tekrar düzenlenen M. eyâleti, 1867'de Selânik eyâletine bağlı bir sancak hâline konmuştur. 1873'de tekrar vilâyet hâline getirilen M., Serfiçe, Görice, Debre, İlbasan sancaklarına bölünmüş idi. 1908'de vilâyet nüfusu 1 000 576 idi. Asıl M. ise; merkez, Pirlepe, Karçova, Ohri, Resne ve Filorina ilçelerine ayrılıyordu. Bütün vilâyette 130 866 ev, 1 113 cami ve medrese, 93 tekke, 1 101 kilise, 9 havra, 28 kışla, 5 Redif dairesi, 7 depo, 14 cephanelik, 9 hastahane, 11 608 dükkân ve mağaza, 41 fabrika, 460 mahalle, 22 ilçe, 37 bucak, 2 089 köy, 1 259 Türk, Rum, Bulgar, Ulah, Sırp ve Yahudi okulu ile 78 034 öğrenci vardı.

M. vilâyeti, Vilâyât-ı Selâse (b. bk.)'den biri olmak itibariyle, Berlin Kongresi ile kabûl edilen Makedonya ıslâhat alanı içinde bulunuyordu. Bu dönemde M.'da ıslâhatı izleyen yabancı komiser, İtalyan asıllı idi. 1906'da, Osmanlı Hükûmeti, M. vilâyetinde malî ıslâhatın kontrolünü de yabancı devletlere bırakmak zorunda kalmıştı. İdârî, inzibâtî ve malî bakımlardan egemenlik hakları sarsılan Bâb-ı Âlî'ye karşı fakat, aslında, M. vilâyetinde yaşayan 400 000 kadar Türk'e karşı girişilen tedhiş hareketinin başında Bulgar teşkilâtı bulunmakta idi. Bunları Sırp, Ulah ve Yunan tedhişçileri izliyor ve her birinin arkasında da Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya hükûmetleri yer alıyordu. M.'da en büyük tedhiş hareketi, 1903'te, İlin-Den/Saink Elie/yâni İlyas Peygamber Yortusu günü başlatıldı ve bu tedhiş, 1908 yılına kadar, kesintisiz sürdürüldü. Osmanlı hükûmetleri, buna karşılık Rumeli'nde kalan bu son Türk topraklarını kurtarmak ve korumak için en kıymetli memurlarını, öğretmenlerini, subaylarını ve komutanlarını âdetâ bu bölgede yığınak hâlinde toplamış bulunuyorlardı. Türk topluluğunun en seçkin aydınlarının bir araya gelişi, M.'da batılaşma ve batı teknik ve ilmi ile kalkınma görüşünü hedef alan bir ortamın doğmasına yol açtı. II. Abdülhamid idâresine karşı M., Rumeli'deki ihtilâl merkezlerinin en önemlilerinden biri oldu. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Neyyir-i Hakikat gazetesi, burada basılmakta idi. M.'da şekillenen kamuoyu, bir taraftan ülkede demokratik parlamenter rejimin kurulmasını öngörürken; bir yandan da, Avrupa devletlerinin Makedonya'nın yönetimine müdahalelerine karşı çıkıyordu. Nitekim, mayıs 1908'de, M. İttihad ve Terakki Cemiyeti büyük bir protesto hareketine girişti. Az sonra, 5 temmuz'da, M. valisine verilen muhtırada hürriyetin ilânı isteniyordu. Bu muhtıra, şehrin sokaklarına da, beyannâme şeklinde astırılmıştı. Yine o günlerde, 20 000 imzalı bir telgrafla, zât-ı şâhâne (padişah) bizzat telgrafhaneye çağrılıyor; Mevki Kumandanı Müşîr (mareşal) Osman Paşa'nın evi abluka altına alınıyordu. Bu kaynaşmayı durdurmak için Şemsi Paşa, geniş yetkilerle, Mitroviçeden M.'a görevlendirildi. Şemsi Paşa 6 temmuz'da M.'a geldi ise de, 7 temmuz'da, Mülâzim (teğmen) Âtıf Bey tarafından, telgrafhaneden çıkarken tek bir kurşunla kalbinden vurulup öldürüldü. İstanbul hükûmeti, III. Ordu'da başgösteren bu ihtilâli bastırmak için, Müşir Osman Paşa'yı M. Fevkalâde Kumandanlığı'na tayin ederken; Nazilli Redif Taburu'nu da Selânik'ten buraya naklettirdi. Ama 14 temmuz'da Osman Hidayet Paşa'nın vurulması, hareketin kolay bastırılamayacağını gösteriyordu. Nitekim, M. valisi Hıfzı Paşa bu durum karşısında Bâb-ı Âlî'ye cebir ve şiddetin bir sonuç vermeyeceğini açıklayan bir rapor gönderdi. Öte yandan, baş kaldıran İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı subay ve askerleri, öğretmen ve memurları cezalandırmakla görevli Müşir Osman Paşa da, âsi subaylar tarafından rehin alınarak, Resne'ye götürülmüştü. Bu durum karşısında saray, daha fazla direnemedi ve 24 temmuz 1908 günü Osmanlı İmparatorluğu'nda parlemanter rejimin faaliyete geçmesine yeniden müsaade etti. Ancak, hürriyet, M.'da bundan bir gün önce 23 temmuz günü saat 10.34'te toplar atılmak suretiyle ilân edilmiş bulunuyordu. Böylece M., Türk demokrasisi tarihinde özel bir yer almış oldu. Daha sonra, 31 Mart olayı üzerine yürüyüşe geçen Hareket Ordusu'na M. garnizonu da katılmıştır. Balkan Harbi'nin başlaması üzerine, 22 ekim 1912'de Ali Rıza Paşa komutasındaki Garb Ordusu'nun yenilgiye uğraması üzerine, Priştine ve Serfiçe düşmüş; 23 ve 24 ekim günleri devam eden Komanova Savaşı'nda Zeki Paşa komutasındaki Vardar Ordusu'nun dağılması üzerine, M. 14-18 kasım 1912'de Sırp işgaline uğramış ve şehirdeki 430 yıllık Türk hâkimiyeti sona ermiştir. Balkan Savaşı'ndan sonra Sırp krallığına bırakılan M., Birinci Dünya Savaşı'nda önce Bulgarlar tarafından işgal edildi. Kasım 1916'da ise, Müttefik Birlikleri'nin eline geçti. Savaş sonunda, Yugoslav krallığına terk edildi ve Vardar eyâletine bağlı bir şehir oldu. İkinci Dünya Savaşı'nda, 1941'de yine Almanlar tarafından işgal ve Bulgaristan'a bağışlandı ise de, Almanların yenilgiye uğraması üzerine, bu defa Makedonya Federal Cumhuriyeti'ne bağlı olarak, Yugoslavya Cumhuriyeti'ne katılmıştır. Son yarım yüzyıldaki savaşlar, şehrin ve çevredeki Türk halkının devamlı göçleri, M.'ın epeyce gerilemesine sebeb olmuştur. Bugün, 57 000 nüfuslu küçük bir şehir olarak, yavaş bir gelişme göstermektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MANAVGAT, Antalya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü: 2 883 km², nüfusu: 58 816 (1970). M. batı sınırı, kabaca Köprüçay'dan geçerse de, kaynak kısmında, Hopilla dağını içine almak üzere, ırmağın sağ yakasına taşar. Dumanlı dağ (2 405 m) güney eteği Alakır çayı orta çığırı arasına; Derme, Tepe dağ, Hatmeler dağlarından geçmek üzere çizilecek dış bükey bir hat, onu, komşusu Akseki'den ayırır. Kuzey-doğudan gelen tektonik yan basınçların tesiriyle kırılıp, balık pullarını andıracak şekilde yekdiğeri üzerine kayarak oturan bu dağlar, Dumanlı ve Kara dağlar ile Kepeztaşı'nın batı yakasından geçen kuzey-güney yönlü bir kırık hattında silinirler. Bu fayın ötesinde, Köprüçay'ın içinden aktığı, III. Zaman tortullariyle dolu bir oluk başlar. Dağlık alanlardaki karaçam ile sedir ormanlarına karşılık bodur maki çalılariyle kaplı olan bu olukta, M. gerisinde görüldüğü gibi, 500-600 m'ler arasında oynayan düzlükler belirir. Aynı zamanda bir aşıntı sathına tekabül eden söz konusu satıhlar, zeminin yükselmesi nisbetinde, Köprüçay ile M. çayları tarafından yarılmışlardır. Önceleri bükümler çizerek akan bu akarsular, şekillerini muhafaza ederek derinleşirken, Hopilla ile Kel ve Hasan dağlarının yüksek duvarlariyle çevrili Tol ovası-Karabük ovaları arasındakine benzer dar, derin birleştirme boğazlarını açmışlardır.

Genç tektonik yükselmeler karşısında fazla meyilli (M. çayında % 17; Köprüçay'da % 10,5) yatağındaki eğim kesintilerini tamamen ortadan kaldıramayan M. çayı, kasabanın 4 km kuzeyinde 5 m lik bir basamaktan atlayarak "M. şelâlesi" ni meydana getirmektedir.

MANAVGAT : Bir görünüş

M. çayı (80 km), Köprüçay kadar uzun olmamakla beraber (110 km) ondan daha bol su taşır. Oymapınar'da yapılan ölçülere göre, M. çayının mart ayındaki ortalama akımı, saniyede 139,6 m küpe ulaşır. Bunda, bol yağmurlarla kaynak bölgesindeki dağları örten karların erimesi sonucu ırmağa karışan suların büyük payı vardır. M. çayı, mutlak denebilecek bir kuraklığın hüküm sürdüğü yazın dahi (temmuzda 50,2, güz yağışlarının toprağa düşmeye başladığı eylülde 33,8 m^3/sn) daha gürdür. Köprüçay aynı hususiyetleri (martta akım 103,5; temmuzda 38,6 ve eylülde 33,8 m^3/sn) gösterir. Bu husus, kalker bölgelerden geçen ırmakların, akımları yazın daha da artan karstik kaynaklarla beslendiklerini ortaya koyar. O sebeple, ırmaklar Akdeniz akarsu rejim özelliklerini tam mânâsiyle aksettiremezler. Kaynağını Hatmeler dağından alıp, M. çayına karışan derenin "Düden" adını taşıması, akarsuların beslenmesinde karstik olayların rolünü göstermeye yeterlidir.

Bol sulu ırmakların ağzında, Göksu'da olduğu gibi deltalara rastlanmaz. Delta teşekkülü şöyle dursun, mansap kısımların fazla geniş ve derin (M. çayına genişlik 80 m; derinlik 3 - 8 m) olması, onların, yükselen deniz sularıyla boğulmuş olduklarını ortaya koyar. İlk Çağ'da, yelkenlilerin M. çayında çağlayana; Köprü çayda, halkın Belkıs adını verdiği Aspendos'a kadar sokulabilmeleri, boğulma olayının bu devreden önce tamamlandığını ifade eder. Ağırlığı 40 tonu geçmeyen teknelerin bugün de M. kasabasına kadar sokulabildiğini dikkate alan belediye, 5 m genişlik ve 50 m uzunlukta bir nehir iskelesi inşa ettirmiş bulunuyor.

M. toprakları, ilk çağlardan bu yana, çeşitli iskân merkezlerinin kuruluşuna şahit olmuştur. Tarihî yerleşmelerin en önemlisi halkın yanlış olarak Eski Antalya adını verdiği Side'dir. Antalya'dan Alanya'ya kadar uzanan sahillerde gemilerin barınmasına elverişli yegâne burunu seçmiş olan Side, Mersin batısındaki Viranşehir - Silifke - Aydıncık - Anamur'dan geçerek gelen ve Aspendos'a ulaşan tarihî kıyı yolu üzerinde ve iç kısımlara sokulma fırsatını veren M. ırmağı yakınında kurulmuştur. Türkçe'de "nar" mânâsına gelen Side, Yunanca bir kelime olmadığına göre, şehrin, ticarî maksatlar için Fenikeliler tarafından inşa edildiği söylenebilir. Yunan kolonileri, Side'ye M. Ö. VII. yüzyılda yerleşmişlerdir. Surlarla kuşatılmış Side, Lidyalılar'ı yenen Persler'in; M. Ö. 334 yılında da Büyük İskender'in eline geçmiş, daha sonra Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. O sırada Türkçe "Karadere" demek olan Melas; şimdiki M. ırmağınca taşınan alüvyonların tehdidi altındaki yarımada ucunda, 300 m boyunda dalga kıranların koruduğu iki liman, gemilerin ziyaretgâhı olmuştur. Ancak limanı, nehir alüvyonlarının istilâsından korumak için dalgakıranların ağzı dar tutulduğundan dolayı, yelkenliler esasen küçük olan limanlara güçlükle giriyorlardı. İlk Çağ gemicilerinden kalma, "Side limanı tam benim gemime yetecek kadar" şeklindeki atasözü, bu durumu açıkça belirtmektedir. Side, öteden beri Aspendos'la rekabet hâlinde, büyük bir gemi inşa merkeziydi. Ayrıca, Mîlâd'dan 2 ile 1 yüzyıl önce, Mısır ile yaptığı ticareti sebebiyle şöhrete kavuşmuştu. Çok kanlı bir esir pazarıydı. Şehir, bu sebeplerle hayli büyümüştü. Side'nin su ihtiyacını karşılamak üzere, Oymapınar'dan çevrilen M. çayının bir kısmı, 35 km uzunluktaki su yolları ve su kemerleriyle şekillendirilmiştir. Şehrin kuzeydeki kapısıyle küçük liman arasına, 13 bin kişilik tiyatronun yanından geçen 11 m genişliğinde bir ana cadde açılmıştı. Caddenin iki yanında ticarethâneler bulunuyordu. II. yüzyılda bunlara, şimdi müze olarak kullanılan Roma hamamı eklendi. Sütunlu caddeleri, tiyatrosu, gymnazyomu, tapınakları, agorası ile mükemmel bir şehir olan Side, çok canlı ticaretinin sağladığı imkânlarla Romalılar zamanında büyük bir gelişmeye mazhar oldu. Bizanslılar devrinde şartlar değişti. Side gerilemeye ve tarihî tiyatro yakınından geçmek üzere inşa edilen yeni surların gerisine çekilmek zorunda kaldı. V. yüzyılda Side, piskoposluk merkezi seçildiği için yeniden serpilip iç surların dışına taştı. Şehir VII. - IX. yüzyılar arasında Arap akınlarından büyük ölçüde zarar gördü. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Türk akınlarına hedef teşkil etti. Coğrafyacı İdrîsî'nin (1099'da doğup 1164'de ölmüştür) I. Alexios Comnenos zamanında Side yangınından, şehrin harâb olduğundan ve halkının şimdiki Antalya'ya naklinden bahsetmesine bakılırsa, Side, bu sırada büyük bir yangın geçirerek hemen hemen bir harabeye dönmüştü. Fakat tamamen terkedilmemişti. Zira 1157 tarihli İstanbul Rûhânî Meclisi kayıtlarında Side Piskoposu İoannes'ten bahsedilmekteydi. Anlaşılan Side, XII. yüzyıl sonlarında kendi kaderine bırakılmış, büyük bir kısmı denizden esen rüzgârların plajlardan kaldırarak savurduğu kum yığınları altında kalmıştı.

Bu havali 1207 yılında I. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından Selçuklu topraklarına katıldı. Selçuklular, Köprüçay üzerine bir köprü, ayrıca Hisar kalesini, Kargı kervansarayını inşa ettirdiler. Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılmasiyle buralar Hamîdoğulları'nın eline geçti. I. Murad 1391'de bu beyliğe son verdi. O tarihlerde şimdiki M. kasabası surlarla çevrili küçük bir köydü. Ankara yenilgisi ile Hamîdoğulları yeniden idareyi ellerine aldılar ise de, Osmanlılar 1422'de adı geçen beyliğe son verdiler.

Selçuklular zamanında ilçe topraklarını dolduran ve hayatlarını hayvancılık yapmak suretiyle kazanan Türkmen aşîretlerinin bir kısmı, Tol Ovası doğusu, Beşkonak civarı, Manavgat çevresi platolarıyla akarsu yataklarında, hâne sayısı 5-6'yı

MANAVGAT ÇAĞLAYANI

geçmeyen dağınık, ovalarda daha ziyade büyük ve toplu yerleşme merkezleri kurdular. Bir kısmı da göçebe hayatı terketmediler. Köprüçay, Manavgat, Karpuzçay vâdîlerini takiben sürüleriyle birlikte yazın yaylalarda, kışın ovalarda konakladılar. Yaylacılık adını verdiğimiz bu hareketler, devletin ciddî teşebbüslerine rağmen bugüne kadar sürüp geldi. Filhakika şimdi de Bozahmetli âşîreti (60 çadırlı) yazı, Seydişehir güneyindeki Gülme Yaylalarında; kışı, Tilkiler ve kısmen Şişeler köyünde geçiriyor. Akşehir - Beyşehir arasındaki Gömbe, Yarpuz, Yenicepazar, Merdiven, Sülle yaylaları, Saraçlı (100 çadırlı), Hacıisalı (100 çadırlı), Mısırlar (50 çadırlı), Kızılağaç (30 çadırlı) ve Kızılot (20 çadırlı) obalarının toplandığı yerlerdir. Hacı Obası, kış mevsimini Şılan ovada geçirir. Söz konusu ova köylülerinin bir kısmı yazın serinlemek, bol meyve yiyebilme bahanesiyle bahçelerine kurdukları çardaklara taşınır. Yeniköy halkı, İnif; Toka, Küpe yaylalarının; Süle köy, Bozkır yaylalarının; Beşkonak civarı doğudaki kalker dağların yolunu tutar. Bunlar, şuuraltına yerleşmiş göçebelik fikrinin tatmininden başka bir sebebe bağlanamaz. Yaylacılar, koyundan ziyade (29 bin baş) kıl keçi (134 bin baş) besler. Tereyağ, peynir, keçi kılları gibi hayvanî ürünleri kasabada satışa arzederler.

M. ilçesi miktar itibariyle en çok buğday üretir (13 200 ton). M. çayı sağ yakasındaki Çayyazı, Kemer; sol yakadaki Selimler, Sülek arazisinin çoğunu buğday işgal eder. Fakat ekonomik bakımdan asıl önemli olan pamuktur. Susamla birlikte paylaştığı ova topraklarında çeltik aleyhine alanını genişleten pamuk ziraati 1948'den sonra gelişme fırsatını bulmuştur. İlçe yılda 10 392 ton pamuk üretir. Zeytin, gelir getiren diğer bir ürünü teşkil eder. 50 binden fazla aşılı zeytin ağaçları Tilkiler gibi yamaç ve plato köylerinde yoğunluk kazanır. Buralardan yılda 850 ton mahsul toplanır.

M. çayından alınan 1,9 m³/sn lik bir kolla 18 bin dekar arazinin sulandığı sol yakada, ırmak boylarındaki dolapların yükselttiği suya kavuşmuş Selimler, Çayyazı ve kasaba çevresi bahçeleri zerdali, dut, armut, ceviz gibi çeşitli meyva ağaçlariyle örtülüdür. Bu bahçelerden yılda 750 ton zerdali; 440 ton dut; 250 ton armut; 190 ton ceviz elde edilir. Yeniköy'de olduğu gibi ovanın kuru zeminleriyle platoların kuytu köşelerinde (Ahmetler köyü) yetiştirilen incir bahçelerinden 400 ton incir; bademliklerden 190 ton mahsul alınır. Tol ovası çevresindeki gibi bağlık sahalardan yılda 600 ton üzüm kesilir.

İlçenin en büyük iskân yeri, 11 787 nüfuslu M. kasabasıdır. İç Anadolu'yu Akseki üzerinden Antalya - Mersin kıyı yoluna bağlayan yolların kavşağında, denizden kuş uçuşu 4 kilometre kadar içerideki M., evvelce küçük bir çiftlik idi. Osmanlılar zamanında yörüklerin kışladıkları köylerden biri olan M., bir süre sonra, Alâiye Sancağına bağlı bucak hâline getirildi. Alâiye Sancağı sonradan dağıtılınca, kasaba Teke Sancağına verildi. Beşkonak'ın eklenmesi ile de, I. Dünya Savaşı arifesinde ilçeliğe yükseltildi. Bugün, un değirmenleri, hızarları, tahin imalathâneleri, pamuklu dokuma tezgâhları, urgan atölyeleriyle el sanatlarının geliştiği, ekseri taş ve tuğladan yapılmış kiremitli evleriyle M., tomruk, hayvanî (deri, kıl, peynir, tereyağ) ve ziraî ürünlerin ticaretiyle geçinen faal bir pazar yeridir. (T. Yücel)

MANCHE, Fransa'da bir departmant. Ülkenin batı kısmında bulunan M.'ın yüzölçümü: 6 412 km² nüfusu: 445 000 (1966)'dir. Merkezi: Saint-Lô. M., Cotentin yarımadasını ve Bocage Normand'ın bir kısmını içine alır. Cotentin'in kuzey ucu yüksek tepelik bir bölge (pointe de Barfleur ve cap de la Hague) olup, burada bir plutonium fabrikası işlemektedir. Cherbourg limanının her iki tarafı tepeliktir. Eyaletin ortasında, Carentan ve Lessay arasında alçak topraklar uzanır. Burası bir Üçüncü Zaman Körfezi olup, deniz çökelleriyle dolmuştur. Buradan güney - doğuya doğru gidildikçe, engebe artar. Mortain'in çevresindeki küçük masifler 300 m yi geçer. Bocage (ormancık)'larla karakterize olan bu bölgenin tarım ekonomisi tam olarak sığır ve at yetiştirilmesine yönelmiştir. Koyun yetiştirimi varsa da, azalmaktadır. Balıkçılık ikinci derecede bir rol oynar. Cherbourg çevresinde bazı rektörler kendilerini sebzeciliğe vermeğe başlamıştır. Endüstri çok az gelişmiş olup, ancak zanaatçilik karakteri taşımaktadır: tekstil atölyeleri, bakır kazancılığı (Villiedien) ve kiremitçilik bulunur ve yiyecek madde fabrikaları vardır. Départemement'ın biricik önemli şehri olan Cherbourg tersane ve gemi şantiyelerine sahiptir.

MANCHESTER (Coğ.), Amerika'da şehir. Nüfusu: 883 000 (1960) New Hampshire'de Merrimack ırmağının üzerinde Katolik başpiskoposluktur. Önemli tekstil ve kundura endüstrisi vardır.

MANCHESTER, İngiltere'de şehir. Lancashire kontluğunda Irwell ırmağının üzerinde, Pennine dağlarının batısında İngiltere'nin nüfus bakımından dördüncü şehri. Nüfusu: 661 000 (1961). M.'de XV. yüzyıldan kalma katedral, üniversite, hava alanı vardır. Orta Çağda bir pazar yeri olan şehir,

MANCHESTER : Bir görünüş

XVII. yüzyılda pamuk ticaretinin merkezi hâline gelmiştir. Bundan sonra, pamuk endüstrisinin gelişmesiyle şehir de büyüdükçe büyümüştür. XIX. yüzyılda, ithal edilen pamuğu işleyen çok büyük fabrikalar burada kurulmuştur. Şimdiki hâlde M.'ın çevresindeki birçok geniş konürbasyon (şehirlerin birleşmesinden doğan şehirleşmiş sahalar) ancak pamuğun işlenmesiyle yetinmez (Büyük Manchester'ın nüfusu 1,5 milyonu geçer). Burada yeni türeyen endüstriler şunlardır: elbisecilik, uçak ve mekanik inşaat fabrikaları, kimya maddeleri, plastik maddeler, kauçuk fabrikaları, kâğıtçılık, otomobil ve tarım malzemesi fabrikaları.

MANCHESTER, Edward Montagu Mandeville (1602-1671), İngiliz devlet adamı. Kral I. Charles'a karşı geldiği için 1642'de tutuklanmıştır. Parlamento ordusunda yer almış ve Kuzey ordusunun kumandanı olarak Marston Moor zaferini kazanmıştır (1644). Bundan sonra Cromwelle'den ayrılmıştır.

MANCIPIUM veya MANCIPATIO (Lat. = ele verme), en eski Roma hukukunda, nakdî teminata dayanan satış muamelesi, teraziyi tutan (libripens) ve beş şahit önünde yapılırdı. Sonraları, bu ad her hangi bir el değiştirme muamelesine verilmiştir. Bu muamele, önemli ekonomik mallar (res mancipii) ve kölelere uygulanırdı. Köleler de hukuk bakımından eşya sayılırdı.

MANÇU DİLİ, Altay dillerinin Mançu - Tunguz bölümüne bağlı bir dile verilen ad. Bk. MANÇU - TUNGUZ DİLLERİ.

Mançu - Tunguz dilleri iki ana kola ayrılır. Bu dillerin kuzey kolu, Tunguz (veya Evenki) ve Lamut gibi dilleri içine alır. Bk. TUNGUZ DİLİ. Mançu - Tunguz dillerinin güney kolunda ise M. D. yer alır. Bu kolda bu dilden başka birkaç dil daha vardır. Nanay (veya Gold) ve Oroç gibi.

Mançu - Tunguz dillerinin kuzey ve güney kolları arasında gerek sözlük gerek gramer yapısı bakımlarından derin farklar göze çarpar. Bu yolda çalışanların inancına göre M. D.'nin erken bir dönemde, Moğol dilinin ağır baskısı altında kalması bu farklara yol açmıştır.

M. D., vaktiyle Çin'i hâkimiyetleri altına almış bulunan Mançular'ın dilidir. Ancak, bu dil bugün daha çok bir yazı dili olarak kabûl edilebilir. Çin'de yaşayan azınlıklar arasında 2,5 milyon Mançu yer alırsa da, M. D. bunların büyük bir bölümünün ana dili sayılamaz. Mançuların büyük çokluğu bugün artık Çin'ce konuşmaktadır. Sayımlarda Mançu olarak belirtilenler, daha çok âdet ve gelenekleri bakımından Mançuluklarını saklamış olan birtakım topluluklardır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde Mançular Kuzey - doğu Çin'de, eski Mançurya topraklarında toplanmışlardır. Bundan başka, Kuzey-batı ve Batı Çin'de de iki akraba topluluk (Şibo'lar, aş. yu. 30 bin kişi ve Solon'lar, aş. yu. 35 bin kişi) vardır.

Şibo ve Solonlar eski dillerini sakladıkları gibi, eski yazılarını da korumuşlardır. (H. Eren)

MANÇU - TUNGUZ DİLLERİ, Altay dilleri (b. bk.)' nin ana bölümlerinden birine verilen ad. Altay dilleri arasında M. T. D. yanında Türk ve Moğol dilleri de yer alır. Son yıllarda E. D. Polivanov (b. bk.) ve G. J. Ramstedt (b. bk.) gibi bilginler, Altay dilleri ile Kore dili arasında birtakım yakınlık ve benzerlikler üzerinde durmuşlardır.

M. T. D. arasında Cürçi veya Cürçen dili özel bir yer tutar. Cürçiler'in adı Çin kaynaklarında ilk olarak M. S. VII. yüzyılda geçer. Bu dönemde Cürçiler'in Mançurya'da yaşadıkları anlaşılıyor. XII. yüzyıl başında Mançurya'da, Çin örneğine uygun, Çin adlı bir devlet kuran Cürçiler, daha sonra batıya yayılarak Hıtaylar'ın ülkesini ele geçirmişlerdir. Bu devletin geniş bir alana yayılması Çinliler'in güneye çekilmelerine yol açmıştır. Cürçi İmparatorluğu'nun hâkimiyeti uzun sürmemiştir. XIII. yüzyılda güçlü bir topluluk olarak sahneye çıkan Moğollar, Cürçi devletini de yok etmişlerdir.

Kuzey Çin'i hâkimiyetleri altına alan Cürçiler, Çin'in ağır kültürel baskısı altında kalmışlardır. Bu şartlar altında Cürçiler Çin yazısını ve Çin dilini benimsedikleri gibi, Çin yazı sistemini göz önünde tutarak iki yeni yazı da meydana getirmişlerdir. "Küçük Cürçi yazısı" adıyle anılan yazı sistemi, basit hece işaretlerinden oluşmuştur. Bu yazı sistemi bugün artık büsbütün çözülmüş sayılabilir. Buna karşılık "Büyük Cürçi yazısı", Çin alfabesi gibi, kavramları belirten birkaç bin işaretten meydana gelir. Bu yazı sistemi şimdiye kadar okunamamıştır.

Cürçi İmparatorluğu'nun Moğollar tarafından yıkılmasından sonra halkın çoğunluğu Mançurya topraklarında kalmıştır. XVI. yüzyılda Cürçiler tekrar bir devlet kurmayı başarmışlardır. Hâkimiyeti ele geçiren Cürçi sülâlesi, başlangıçta Çin'ce Çin [= altın] adını muhafaza etmişse de, 1644'te Çin'i hâkimiyeti altına alınca Çin'ce Çing adını almıştır. Mançu adı, XVI. yüzyılda yaşayan bir hükümdarın, Mançuşri'nin adından çıkmıştır.

Mançular, imparatorluk kuran son büyük göçebe kavimi olarak Çin'i hâkimiyetleri altına aldıktan sonra yavaş yavaş Çinlileşmişlerdir. 1912 yılında Mançu imparatorluğu çöktüğü zaman, Mançu dili artık ölü bir dil hâline gelmiştir.

Mançular, XVI. yüzyıl sonunda Uygur - Moğol yazı sistemini kabûl etmişlerdir. Bu yazı sistemine birtakım yardımcı işaretler ilâve ederek Mançu dilinin daha elverişli bir biçimde yazıya geçirilmesini sağlamışlardır. Bugün Mançu yazısı yalnız Çin'in kuzey-doğu bölümünde oturan Şibolar ve Solonlar arasında kullanılmaktadır.

M. T. D.'nin ünlü sistemi, öteki Altay dillerine göre sadeleşmiştir. Ancak, ses uyumunun kalıntıları bugüne kadar saklanmıştır. Öteki Altay dillerinde olduğu gibi, bu dillerde kelime başlarındaki ünsüz düğümleri çözülmüştür. Mançu dilinde kelime başında *r* sesi kullanılmaz; kelime sonunda ise yalnız ünlülere veya *n* sesine rastlanır. İsim ve fiil gibi kelime türleri arasında kesin bir fark gözetilmez. Aldığı eklere göre bir kelime hem isim, hem de fiil olabilir. Örnek olarak, Mançuca *dergi* kelimesi "yüksek" anlamına geldiği gibi, "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamında da kullanılabilir.

Mançu ile Tunguz dilleri arasında çekim ve kelime yapımı bakımlarından büyük farklar göze çarpar. Mançu yazı dili, akraba dillere nispetle daha basittir. Bütün Altay dillerinde olduğu gibi, M. T. D.'nde de ekler ve takılar büyük bir rol oynar.

M. T. D. kuzey ve güney olmak üzere iki ana kola ayrılır:

1. Kuzey kolu: a. Tunguz, b. Lamu, c. Negidal dillerini içine alır.

a. Tunguz dilleri: Bu bölümün en tanınmış dili Tunguz'cadır. Tunguz'lar kendilerine Evenki adını verirler. Tunguzlar'ın sayısı aş. yu. 5 bindir. Tunguz veya Evenkiler, Sibirya'nın ortasında bulunan Evenki Millî Çevresi'nde dağınık olarak oturlar. Bu çevrenin doğu ve batısında da Tunguzlar'a rastlanır. Bk. TUNGUZ DİLİ.

Oroçon dili de Tunguz dilleri arasında yer alır. Oroçonlar'ın bir bölümü Mançurya'da, bir bölümü de Amur ırmağı boyunda yerleşmiştir.

Manegir dili de Tunguz dillerine bağlıdır. Manegir veya Humariler Doğu Sibirya'da, Humar ırmağı boyunda otururlar. Manegirler birkaç yüz kişilik küçük bir topluluktur.

Manegirler'in güney - doğusunda ise Birarlar yayılmıştır. Birarlar'a Kiler adı da verilir.

b. *Lamut :* Lamut dili, Ohotsk denizi kıyılarında, Amur ırmağının aşağı kesiminde ve Yakut Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde dağınık olarak yaşayan Lamutlar'ın dilidir. Lamutlar kendilerine Even adını verirler. Lamutlar'ın sayısı 12 bin kişidir.

c. Negidal : Amur bölgesinde yer tutmuş olan Negidal topluluğunun dilidir. Bu topluluğun da ancak birkaç yüz kişi olduğu anlaşılıyor.

2. Güney kolu : Mançu dilini içine alır. Bu kolda Mançu dilinden başka Nanay (veya Gold) ve Oroç gibi birtakım diller daha yer alır. Bk. MANÇU DİLİ.

Nanaylar, Mançurya'nın kuzey bölümünde ve Amur ırmağı boyunda otururlar. Çin'de ve Güney Sibirya'da da Nanaylar'a rastlanır. Nanaylar birkaç bin kişilik küçük bir topluluktur.

Oroçlar, Ussuri ırmağı ile deniz arasında uzanan topraklarda ve Saḫalin adasında yaşarlar. Bu topluluğa Udehe adı da verilir. Aroçlar'ın sayısı bin kişiden azdır.

Orok dili bu kolun en küçük bölümüdür. Birkaç yüz kişi tutan Oroç topluluğu da Saḫalin adasında toplanmıştır. (H. Eren)

MANÇUKUO : bk. MANÇURYA.

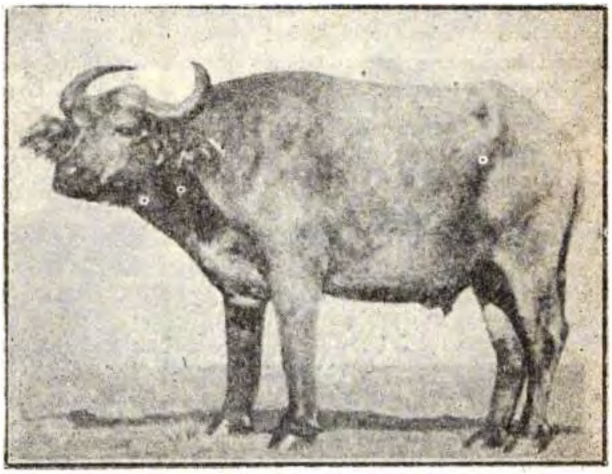
MANÇURYA, eskiden kuzey - doğu Çin'e verilen ad.

Tarih : Tunguzlar'a bağlı olan Mançular'ın adı oldukça geç tarihlerde tarihî dökümanlarda anılır. XVII. yüzyılda Çin'i istilâ ettiklerini öğreniriz. 1644'te Mançu hânedânı (Ts'ing) Çin tahtına çıkar ve 1912'ye kadar ülkeyi idâre eder. 1689'da Rusya ile Mançular arasında akdolunan Nerçinsk andlaşması sınırı Amur ırmağı üzerinde tesbit eder. 1860'ta Çin, Rusya'ya deniz boyunca bir toprak parçası terk etmek zorunda kalmıştır. Bu andlaşmaya göre sınır Vlodivostok'un güneyinde denize erişti. Ama Rusya basıncı sürdürerek 1896'da M.'dan geçen bir demiryolu yaptırmak hakkını elde etti. 1897'de de Port Arthur ve Ta - Lien toprağını Çin tarafından kendisine terk ettirdi. 1905'te Japonya'nın Rusya'ya karşı zaferinden sonra imzalanan andlaşma, Japonya'ya Rusya'nın yerine geçmek imkânını verdi, ama M. iki ülkenin pratik bakımdan nüfuz bölgelerine ayrıldı. 1924'te Rusya resmen M.'daki ilişkilerinden vazgeçtiğini ilân etti. Japonya ise, bundan faydalanarak M. üzerinde protektorasını kurdu ve 1932'de Mançukuo devletini ilân etti. 1945'te Sovyet ordusu M.'ya girdi ama, Port Arthur ve Ta-Lien'den gayrı bütün bölgeyi Çin'e bırakarak çekildi. Buradaki Milliyetçiler ancak 1948'de yenildiler. 1950 Rus - Çin anlaşması M. demiryolunu, Port - Arthur ve Ta-Lien'i Çin'e bıraktı.

MANÇURKYA

MANDA, geviş getirenlerden, öküze benzeyen, fakat ondan daha büyük, uzun ve seyrek kıllı, derisinin rengi siyaha yakın, suda yatmaktan hoşlanan bir hayvan. M.'lar Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan hayvanlardır. M.'nın Afrika'da, Güney Asya'da, Avrupa'da yaşayan birçok çeşidi vardır. Bunların çoğu yabanî olup, sürüler hâlinde yaşarlar. Evcilleştirilmiş tek türü Hint M.'sı armi'dir. İtalya, Doğu Avrupa ve Nil vâdîsindeki M.'lar hep armi'den üremiş az çok değişik çeşitleridir. Evcil M.'lar üreme, beslenme, et, süt verimi bakımından sığıra benzerler. İneğe göre sütünde yağ oranı daha fazladır. Eti pek lezzetli değildir. M.'dan yük ve çeki hayvanı olarak da faydalanılır. Derisi köselecilikte kullanılıp, gebeliği 11 ay sürer. Yavrularına malak denir.

MANDA

Malezya, Çinhindi ve Filipinler'de yaşayan Kerabo, arni'nin büyük boynuzlu ve daha iri gövdeli bir ırkı sayılabilir. Çok güçlü olan yabanî M.'lar nemli ve bataklık ormanlarda yaşarlar, ömürlerini su kenarlarında, hep çamura gömülü veya suya gömülü olarak geçirirler.

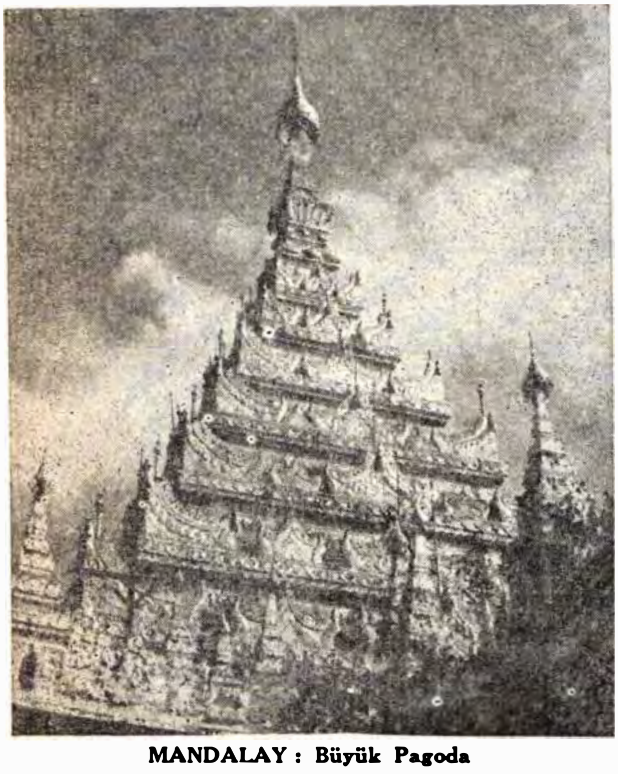
MANDA, Devletler Hukukunda bir çeşit vesayet rejimine ve bu rejim altındaki ülkeye verilen ad. M., sömürge idâresinin üstü kapalı bir şekli olarak Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmaları ile tesis olunmuş ve Milletler Cemiyeti (Cemiyeti Akvam) Misakı'nın 22. maddesinde etraflı şekilde düzenlenmiştir. Bu madde; M. yönetimine bağlanacak ülkeleri gelişme seviyelerine göre sırasiyle (A), (B) ve (C) gruplarına ayırmıştı. (A) grupuna Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış bazı Arap ülkeleri, (B) grupuna Afrika'daki eski Alman sömürgeleri. (C) grupuna Güney - batı Afrika ile Bü-

yük Okyanus'taki bazı adalar dahil edilmiştir. Gene aynı maddeye göre M.'lar kendi kendilerini yönetmeğe ehil bir hâle gelinceye kadar bunların vesayeti, servet kaynakları, tecrübe veya coğrafî durum bakımından en uygun durumdaki gelişmiş ülkeye yani mandater devlete bırakılacaktı. Mandater devlet M.'yı Milletler Cemiyeti Konseyi'nin gözetimi altında ve Mandalar Dâimî Komisyonu'nun tavsiyelerine uygun olarak yönetmekle yükümlü tutulmakta idi. Bu esaslara uygun olarak (A) M.'larından Irak ve Filistin İngiltere'ye, Suriye ve Lübnan Fransa'ya, (B) M.'larından Kamerun ve Togo'nun bir kısmı ile Tanganyika İngiltere'ye, Kamerun ve Togo'nun diğer kısmı Fransa'ya, Ruanda - Urandi Belçika'ya, (C) M.'larından Güney - batı Afrika Güney Afrika Birliği'ne, Samoa Yeni Zelanda'ya, Nauru müşterek olarak Büyük Britanya, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya, Ekvator'un güneyindeki diğer Pasifik adaları Avustralya'ya, Ekvator'un kuzeyindeki Pasifik adaları Japonya'nın yönetimine bırakılmıştır.

M. rejimi 1932'den 1948'e kadar geçen dönemde yavaş yavaş tasfiye edilmiş ve (A) grupundaki ülkelerden Irak 1932'de, Suriye ve Lübnan 1944'te, Filistin 1947'de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Geri kalan M.'lar için Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 73 - 91. maddeleri ile daha hafif bir vesayet rejimi kurulmuştur. Eski (B) grupuna giren ülkeler 1960 - 1970 arasındaki devrede bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bugün sadece (C) grupundaki Güney - batı Afrika ile bazı Pasifik adaları Birleşmiş Milletler Konseyi adına vesayet rejimi ile idâre edilmektedir.

MANDAL, kanun'da tellerin üstüne oturduğu ve aralıkların düzenlenmesinde kullanılan mâdenî levhacıklar. Eskiden, bu mandalların yerine küçücük makaralar kullanılır veya sol elin baş parmağının tırnağı ile de bu iş aynı şekilde yapılırdı. (Y. Ö.)

MANDALAY, Birmanya'da şehir. Irrawaddy veya Irawadi ırmağına yakındır (3 km doğusunda). Önemli bir ticaret

MANDALAY : Büyük Pagoda

merkezidir. Buddhist manastırlar ve tapınaklara sahiptir. Yol kavşağı ve ırmak limanıdır. Zanaatler : ipekçilik, tahtacılık, değerli taş ve metal işleridir. Nüfusu: 322 000 (1964). Birmanya'nın eski taht şehridir.

MANDALİNA *(Citrus mobilis)*, turunçgillerdendir; portakaldan küçük, kabuğu kolay soyulabilen güzel kokulu bir meyva. Vitamin yönünden çok zengin, bazı cinsleri çekirdeksizdir. Ağacı 5 - 8 m yüksekliğe ulaşır. Portakala benzeyen bu meyvanın yaprakları, ona nispetle, daha küçük ve sivridir. Yetiştirilme şekli diğer turunçgiller gibi olmakla beraber onlar kadar soğuğa dayanıklı değildir. Turunca aşılanarak yetiştirilir.

MANDALİNA

Fazla dayanıklı olmadığı için uzak yerlere nakli güçtür. Reçeli ve mermeladı yapılır. Anayurdu muhtemelen Çin veya Laos'tur.

Memleketimizin güneyinde Alanya, Antalya, Mersin, Dörtyol; kuzeyinde ise, Rize bölgesinde yetiştirilir. M.'nın memleketimizdeki ticarî değeri çok büyüktür ve gittikçe de artmaktadır; 1969 da 2 327 000 ağaçtan 60 000 ton M. alınmıştır.

M. ayrıca Amerika Birleşik Devletleri (Kaliforniya), İspanya, İtalya, Kuzey Afrika ülkelerinde de yetiştirilir.

MANDEL, Georges (asıl adı: **Jéroboam Rothschild**) (Chatou 1885 - Fontainebleau 1944), Fransız siyâset adamı. 1908'den beri Clémenceau'ya bağlanan M., sıra ile ılımlı (mu-

tedil) milletvekili (1919 - 1924; 1928 - 1940), PTT bakanı (1934 - 1936), Sömürgeler bakanı (1938 - 1940) ve İçişleri bakanı (18 mayıs 1940) olmuştur. Vichy hükûmeti tarafından tutuklanmış, Milis tarafından katledilmiştir.

MANDIBULA (Lat.; manducare = çiğnemek'ten), 1) Çene kemiğini teşkil eden atnalı biçimindeki kemik. 2) İstakoz, kırkayak ve böcek (Fr. insecte)'lerde görülen üç çift ağız organlarından birincisi.

MANDİNG, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan Nijer - Senegal grupuna bağlı dillerden birine verilen ad. Bu dil, Batı Afrika'nın en büyük dillerinden biridir. Senegal, Gambia, Mali ve Gine topraklarında konuşulan bu dil, birçok kollara ayrılır. Bambara, Malinke, Kangbe gibi. M. dilini konuşanların sayısı 2 500 000'dir. Bk. SUDAN - GİNE DİLLERİ.

MANDİNGO'LAR, Batı Afrika'da yaşayan boyların en ileri gelenlerinden biri. Batı Sudan ve Gine kıyısında yaşarlar. M. daha çok dilcilerce kullanılmıştır; ama, hayvan derilerinin işlenmesi bakımından M. grubu bir dereceye kadar kültür birliği de gösterir. Orta Çağ'ın sonlarında, M. dilini kullanan başlıca milletler, siyaset bakımından, son zamanlara nazaran, çok daha sıkıca birbirlerine bağlı olup, Batı Sudan'ın en büyük imparatorluklarının birini teşkil ediyorlardı. M. dilini kullanan batı kabileleri, Gambia vâdîsindeki ve Senegal'in orta bölgesindeki Khassonke, Soninke ve Marka adlarını taşıyan M.'ları içine alır. Doğu grubu ise, Bambara (Banmana), Malinke, Djula, Bozo ve Sorko adlarını taşıyan boylardan meydana gelir. Bunların en çoğu Niger'in üst taraflarında yaşarlar (Fransızlar asıl bu gruba Mandingue adını verirler). Güney grubu, Dan ve Guro'ları (Fildişi Kıyısında), Mende ve Konoları (Sierra Leone'de), Kissileri (ama bunlar dillerini unutmuş ve şimdi Senegal Gine grubuna bağlı bir dili kullanmaktadırlar), Kpelle'leri, Susu'ları, Toma'ları ve Vai'ları (bunların hepsi Fransız Ginesi'nde ve Liberia'da yaşarlar) içine alır. Bütün M. grubu putperesttir. Ancak, bunların bazıları İslam dinini benimsemiştir. Hepsi, her şeyden önce köylü (çiftçi)'dür. Normal olarak erkeklerin hepsi gizli birliklere bağlıdır. Bu gizli birliklerin fonksiyonu, âyinli danslarla M.'ların sayısını ve zenginliğini arttırmak ise de, bunların bazıları siyasî amaçlar da güder. Birliklere bağlı olan sanatkârlar, Afrika'da yapılan en zarif heykeltraşlık ve yontmacılığı yaratmışlardır. Bu cins eserler, tahtadan heykeller, danslarda kullanılan maskeler ve başlıklar gibi sanat eserleri olup, bunların birçoğu senbolik bir damga taşımaktadır.

MANDOLİN, Yeniçağ'ın başlarında, İtalyanlar'ın ûd'u (b. bk.) örnek tutarak yaptıkları mızrablı çalgı. Zamanımıza kadar, basitliğine rağmen, kolay çalınabildiği için, Batı halkı arasında fazla rağbet görmüştür. Pek çok çeşidi yapılmıştır. 60 cm boyundadır. Aynen keman gibi sol, re, lâ, mi seslerine düzenlenir (ki bu çeşidine "Napoli mandolini = mandoline napolitaine" denir). Daha az kullanılan bir şekli 6 tellidir; kaba rast, kaba bûselik, aşîrân, dügâh, nevâ, hüseynî düzeni ile çalınır ("Milano M. = mandoline milanaise"). Lavta gibi, sapına perdeler bağlanır. İt. mandalino (bir de: mandola), İsp., Port, bandolin, bandola, bandura, Fr. mandoline, İng. mandoline, Alm. Mandoline, Pandurzither. Orkestrada pek nâdiren kullanılmıştır. (Y. Ö.)

MANDOLİN : XVIII. yüzyıl Napoli Mandolini

MANDRA, Devr-i Tûrân (bk. bk.) usûlü ile yapılmış millî karakterde birkaç oyun havası için kullanılmış isim ki, yürük hareketli olur ve Köçekçe takımlarında çalınır. (Y. Ö.)

MANDRAGORA (Lat.; Yun. mandragoras; İranca = sihirli), Sicilya ve Kalabriya'da bulunan ve hekimlikte kullanılan bir bitki. Solanaceae (patlıcangiller) familyasına bağlıdır. İçinde bulunan alkaloidler (hiyosiyamin, skopolamin ve mandragorin)'in etkisiyle, göz bebeğini genişletir (atropin gibi). M., hemen hemen sapsı olup, büyük yaprakları topraktan fışkırır gibi yükselir. Canlı renkler taşıyan çiçekleri sonbaharda açılır. İki uçlu, çatal şeklinde olup, hemen hemen bir insanı andıran kökü, bu bitkinin efsane ve folklorda ün kazanmasına ve büyülerde kullanılmasına sebep olmuştur.

MANDRIN, Louis (Saint - Etienne - de - Saint - Geoirs 1724 - Valence 1755), Bir Fransız şakîsi (haydutu). Ticarette bütün parasını kaybedince, kaçakçı olmuş (1750) ve 5 yıl süre ile, büyük bir çetenin başında vergi tahsildarlarını dehşet içinde yaşatmıştır. Halk tarafından sevilmekle beraber, tutuklanmış ve idam edilmiştir.

MANEJ (Fr. Manège; İta. maneggio: *maneggiare* = el ile işlemek), binek atlarını yetiştirip alıştırmak sanatı. Atların alıştırıldığı ve insanların ata binmeyi öğrendikleri yere de bu ad verilir.

MANÉ - KATZ (asıl adı : Mané Kalz) (Krementçug, Ukrayna 1894 - Tel - Aviv 1962), Fransız ressamı. Rusya'da yetiştikten sonra, 1913'te Paris'e gelmiş ve orada Soutine ile arkadaş olmuştur. Ekspresyonist üslûbunda geto (Yahudi mahalleleri) sahneleri, peyzajlar ve çiçek resimleri bırakmıştır. Eserleri Tel - Aviv (İsrail) müzesinde ve Paris'te Musée National d'Art moderne'de muhafaza olunur.

MANESÇİLİK, M. S. III. yüzyılda İran'da yaşayan din filozofu Manes tarafından kurulmuş bir din. Manes gnostik filozofu Markion'un dualizm (dünyada iyi ve kötü prensipler arasında daimî bir savaşın cereyan ettiğine inanç)'ini daha da ileri götürmüş ve insanın kötü prensip tarafından yaratılmış olup, ancak doğru bilgi yolu ile kurtulabileceğini iddia etmiştir. Maneşciler iki sınıfa ayrılırlardı: Yeni kabûl edilenler ve ermişler. Bunların başında 12 havârî olup, havârîlere 72 piskopos yardım ederdi. Bu din İran, Hindistan ve Çin'de, sonradan da Afrika, Güney İtalya ve İspanya'da (M. S. VI. yüzyıl), nihayet Avrupa'da (XI. yüzyıl) yayılmıştır. Katolik Kilisesi Katharlara Manesci gözü ile bakmıştır.

MANET [*manę*], **Edouard** (Paris 1832-Paris 1883), Fransız ressam ve hakkâkı. Thomas Couture'ün öğrencisidir. İlk tabloları, bir yandan ressamın günlük hayatın sahnelerine olan sevgisini, öbür yandan da büyük İspanyol ressamlarını andıran bir fırça gücü ve ışık karşıtlıkları duygusu gösterir. Bu tablolar şunlardır : "Kirazlı çocuk" (Gülbenkyan Vakfı) ve

"Köpekli çocuk". Martinet galerisinde sergilediği 17 tablo tenkitçilerce fena karşılanmış olduğu halde, Monet, Pissarro, Renoir ve Cézanne gibi büyük çağdaş ressamların takdirlerini kazanmıştır. Bunlar M.'yi artık kendi ekollerinin önderi olarak kabûl etmişlerdir. Bu 17 tablonun en çok ün kazanmış olanları şunlardır: "Valence'li Lola" (Louvre) ve "Tuileries bahçesinde musiki" (Tate Gallery, Londra). 1863'te teşhir ettiği "Çimenlikte öğle yemeği" (Louvre) Salon'un jürisince kabûl edilmemiş ve Salon des refusés (Reddedilenler Salonu)'de sergilenmiş, orada da takdir görmemiştir. *"Olympia"* tablosu (Louvre) 1865 Salon'unda istemeyerek kabûl edilmişse de, tepki ile karşılanmıştır. 1866'da "Fifre çalan" tablosu Salon tarafından reddedilmiştir; bu tablo kuvveti ve sadeliği bakımından bir şâheserdir. M.'yi başarısızlıklar hiç de bıktırmamıştır. 1869'da "Atölyede kahvaltı" (München) ve "Balkon" (Louvre) tablolarını meydana getirmiştir. Bu tablolar, derin bilgiye dayanan âhenkler gösteren bir siyah, beyaz ve yeşil senfonisidir.

E. MANET

Nihayet M. "İyi bira bardağı" [1873] adlı tablosuyla başarı kazanmıştır. Monet ile arkadaşlık kuran M., daha açık renkler kullanarak açık hava resimlerine geçmiştir. *Argenteuil* [yer adı] (Tournai) tablosu ün kazanmıştır. 1882'de, göz kamaştırıcı "Folies - Bergère sahnesi barı" (Courtauld koleksiyonu) ışık yansımaları ile parıl parıl parlar; kompozisyon ve teknik bakımından büyük bir şâheserdir. Bu tablo M.'nin son büyük eseridir. M., birçok natürmort (Fr. nature morte) da bırakmıştır. Bunların cüret ve serbestliği en beliren karakterleridir: "Şakayık", "Yılan balıkları" ve "Çarkıfelek" (Louvre). M. portreler de yapmıştır (Mallarmé, Zola) [Louvre]. Karakalem ve gravürleri de vardır. Resim tekniğinde, estetikte bir devrim yaratmış ve sonraki resim okullarının hepsini az çok etkilemiştir.

MANET : George Moore'un yaptığı kroki portresi

MANET : Piknik

MANGALORE veya MANGALUR, Hindistan'da, Mysore devletinde bir şehir ve Malabar kıyısında bir liman. Nüfusu 214 093 (1971)'tür. Şehir kahve, biber ve çay ihraç eder. Yiyecek maddeleri, dokuma, kiremit ve kimya maddeleri fabrikaları vardır.

MANGIN, Charles (Sarrebourg 1866 - Paris 1925), Fransız generali ve seyyahı. Saint - Cyr harb okulunu deniz piyade alayında bitirip Sudan'da hizmet görmüştür (1890 - 1894). Marchand'ın Fachoda seferine katılmıştır (1895 - 1898). Sonra Tonkin (1901 - 1904), Batı Afrika (1907 - 1911) ve Fas'a (1912) gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda, Verdun Savaşı'nda (1916) Douaumont ve Vaux'yu Almanlar'dan geri alarak yararlık göstermiştir. General Nivelle'in taarruzunun başarısızlığı (1917) yüzünden, M. bakanlık emrine alınmışsa da, haziran 1918'de Von Hutier'nin Le Malz'a karşı giriştiği taarruzu durdurabilmiştir. M. 18 Temmuz 1918'de X. ordunun başında olduğu halde, Villers-Cotterêts karşı taarruzuna başlamıştır. Bu hareket ise, müttefiklerin nihaî zaferlerinin başlangıcı olmuştur. Harpten sonra Mainz'te Rhein ordusunun kumandasını almış, sonra da özel görevle Güney Amerika'ya gönderilmiştir (1920 - 1921). Sömürge orduları genel müfettişi ve Yüksek Harp Kurulu üyesi olan M., ölümüne kadar bu görevlerde kalmıştır. En önemli eserleri şunlardır : *La Force noire* (Zenci ordusu) [1910]; *Lettres de guerre* (Harp sırası mektupları) [1951].

C. MANGIN

MANGITLAR, M.'la iktidar, Türkistan'da ilk defa, Cengiz hânedânından inmeyen bir hânedâna geçiyordu. M. da Türk'leşmiş Moğol idiler. Başşehirleri Buhârâ idi. Mâverâünnehir'de başka, Türkmenistan'ı, Horasan'ın bir kısmını (Merv çevresi), Güney Türkistan'ı (Belh çevresi) ellerinde tutuyorlardı. Fakat bu hânedân zamanında devletin sınırları gittikçe darlaştı. Nihayet son zamanlarda, Buhârâ - Semerkand bölgesine inhisar etti. XIX. yüzyıl sonlarında Rusya'ya tâbî olmak mecburiyetinde kalan ve birçok topraklarını kaybeden M., nihayet Komünist ihtilâlinden sonra tamamen iktidarlarını kaybettiler Batı Türkistan'ın son parçaları da, doğrudan doğruya Rusya'ya katıldı. "Sovyetler Birliği" adını alan yeni Rus devleti, Türkistan'ı 4 Türk ve 1 Fars cumhuriyetine böldü. M.'ın esas toprakları, Buhârâ ve Semerkand ile beraber, Özbekistan Türk Cumhuriyeti'nde kaldı.

Mîr Mâsûm Şâh Murad ve oğlu Haydar Töre Emîr Said'den sonra tahta, bu sonuncunun oğulları, Hüseyin Ömer Emîr Bahâdır ve Nasrullah Hanlar geçtiler. Bunları, Nasrullah'ın oğlu Muzafereddin Han takip etti. Onun devrinde devlet, Rusya himâyesini kabûle mecbur kaldı ve Doğu Türkleri'nin son devleti de istiklâlini kaybetti. 1 eylül 1826'da doğan Muzaffereddin Han, 59 yaşında öldü. Yerine oğlu Said Abdülahad Han geçti. 26 mart 1859'da doğan bu hükümdar da 52 yaşında Kermîne'de öldü. Yerine oğlu Mîr Alîm geçti. 3 ocak 1880'de doğan bu sonuncu Türkistan kralı, 39,5 yaşında iken, Komünistler tarafından tahtından kovuldu. 1902 nisanında, amcası Huzar beyi Said Ekrem'in kızı ile evlenmişti. Bu izdivaçtan Mîr Seyyid - Sultan doğmuştur (1903) ki, hânedânının sonuncu veliahdidir.

1. Mîr Mâ'sûm Şâh Murad Han (1785 - 1800 = 15)
2. Haydar Töre Emîr Said Han (1800 - 1826 = 26)
3. Hüseyin Han (1826)
4. Emîr Bahâdır Ömer Han (1826 - 1827 = 1)
5. Nasrullah Han (1827 - 1860 = 33)
6. Muzaffereddin Han (1860 - 12 - X. 1885 = 25)
7. Said Abdulahad Han (12.XI.1885 - 4.1.1911 = 25, 1, 22)
8. Mîr Alîm Han (4.1.1911 - 18.VIII.1919=8,7,15) (Y. Ö.).

MANİ (Gr. Mania), halk dilinde "delilik" anlamına gelir. Oysa, tıpda ve ruh hastalıkları dalı olan psikiyatri'de önemli ve temelli bir yeri vardır. İki ters görünüş içinde ve biribirini kovalayan bir psikolojik davranış bozukluğu olan M. ile Melankoli Eski Çağlar'dan XIX. yüzyıl başına dek tek bir hastalık olarak düşünülmüşse de, ters görünüşlü bu iki ruh tepkisinin yine de ayrı tür birer ruh hastalığı olduğu kanısı, *Pinel ve Esquirol* arasında paylaşılarak sürdürülmüştür. Ancak 1854'de J. - P. *Falret ve Baillarger;* M. ve melankoli (ağır depression)'nin tek bir hastalık olup, ters görünümde iki ayrı evre gösterdiğini bildirmişlerdir. Günümüzün düşünüşü içinde ise, M., sadece yukarıda belirtilen sınırlı kanılar içinde kalmıyor.

M., kişinin artmış bir duygulanma temeline dayanan, aşırı ölçüde düşünme ve davranışlarda bulunma durumu ve psikolojik bir bozukluktur. Hastanın; yoğunlaşması (dikkat), belleğinin işleyişi (hâfıza), algılaması (idrâk) ve yargılayışı (muhâkeme) artar. Genellikle, fikir muhtevasının düzeni çok akıcı olur. Davranışlarındaki aşırılık, işte bu sebepledir. En küçük bir uyaran'la, konudan konuya geçer. Kendisini, her alanda, yetkili bir kişi sanır. Türlü işlere başvurur. Yaşamından mutludur. Canlı ve sevimlidir. Büyüklük düşünceleri içindedir. Yersiz güler, söyler, dans eder, yer, içer, para harcar, gezilere çıkar, çevresi ile tartışır, güçlülüğünü gösterir, kavga eder ve bu davranışları ona polislik eder. Aşırı türlerinde, başkalarına ya da kendine kıyma olayları görülür. Bu tür psikolojik davranışın başlangıcı orta ölçüde olabildiğinden, kişi, önce, çevresinde çok sevimli bir insan olarak düşünülür. Tepki; bütün ağırlığı ile geliştiği zaman, bunun bir ruh hastalığı olduğu anlaşılır. Hafif türüne *"Hipomani"* adı verilir.

M.'nin sebepleri üzerinde türlü teoriler ileri sürülmüştür. Ağır depression (melankoli) (bk. MELANKOLİ ve DEPRESİYON) ile birlikte olan türünün, soy çekimi ile ilgili olduğu ileri sürülmektedir. Beyin urlarında, frengide ve kazalarında, ateşli hastalıkların bazı türlerinde, özek sinir aygıtını etkileyen zehirlenmelerde, M. tepkisi görülebilir. Adı geçenlerin yanı sıra, kişi günlük hayatı sırasında karşılaştığı çok etkili, üzücü bir olay yüzünden de bu tepkiyi gösterebilir (Durumsal Mani).

İyileştirme metodları çeşitlidir. Bugün; *Fenotiazin* (phénothiazine) türevlerinden, büyük yatıştırıcı bölümünden ilâçlar kullanılır. Son yıllarda "Lithium" da M.'nin iyileştirilmesinde ve "nüks etme"yi önlemede faydalı olarak kullanılıyor. Bu iyileştirme metodları, hastahanede veya ayakta uygulanabilir. Elektro - şok (electrochoc - ing.)'da yerinde kullanılırsa, etkilidir. Hasta çevresinin tutumunu düzenlemek ve hastalığın durgun safhalarında *Psikoterapi* metodu çok faydalı olur. Tekrarlamaları (mükûsleri) önler.

MÂNİ, halk edebiyatı nazım şekillerinden biri. Bugüne kadar bir çok araştırmacı M. sözünün Arapça ma'na sözünden bozulduğunu, bazıları da Türkmanî kelimesindeki ilk hecenin düşmesi sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu iddianın kaynağı, Varsağı (b. bk.), Bayatî (b. bk.), Türkü < Türkî (b. bk.) gibi özel isimlerin sonuna getirilen-î nisbet eki ile yapılmış şekillerin mevcut oluşudur. M.'nin kesinlikle birleşilmiş bir etimolojisi yapılamamıştır.

M.'ye İç ve Batı Anadolu ile İstanbul ve Rumeli Türkleri *mâni;* Urfa, Diyarbakır bölgesinde kadınların söylediğine *meâni;* erkeklerin türkülerinde *horyat;* Doğu Anadolu'nun bazı kısımları ile Azeri Türkleri sahasında *bayatı* denilmektedir. Kırım ve Kazan Türkler'i ile Eskişehir yöresinde M. sözü kadar, aynı mânâya gelen, *çın/şın* tabirlerine de rastlanır. Bazı yerlerde ayrı bir tür gibi düşünülmeden *türkü* denilmektedir. Halk edebiyatımızın kesin kaidelere bağlı olmadığı için tür adları bazı hallerde şekil olarak da düşünülmektedir. M. terimi bu açıdan hem bir tür, hem de şekil adıdır. M. tarzının Türkler'in millî nazım şekillerinden biri olan *tuyuğ/tuyuq*'un karşılığı olduğunu ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır. Tuyuğ (b. bk.) aruzla yazılması bir kenara, kafiye düzeni, mânâ kesafeti, müstakilliği bakımlarından M.'nin bir benzeridir.

M., umûmiyetle yedi heceli, dört mısralı ve tek kıtadan meydana gelmiş halk şiiridir. M. duygu ve düşüncenin en özlü şekilde söylenmesine çalışıldığı müstakil bir şiirdir. Bazan şiir gibi okunuştan biraz farklı, bazan da basit makamlar ile söylenilir. Klasik M. *a a b a* kafiye düzenini ve 7 heceli olma özelliği gösterdiği gibi, 8 heceli M.'ler ile *b a c a* kafiyelenişli olanlara da rastlanır. Bu hallerde ilk iki mısradan biri son mısra ile cinas yapacak şekilde kafiyelenmiştir.

M. söyleme, kadınlara vergidir. Âşık şâirler dışındaki erkekler umûmiyetle M. söylemezler. Halk arasında M. söylemek, M. yazmak, M. atmak şeklinde deyimlere rastlanır. İrticalen söylenen M., her yerde her zaman ilk şiire dayanan ifâde yoludur. M.'ler anonim halk edebiyatı mahsûlleridir. Fakat saz

ve tekke şâirleri arasında M. söyleyenler görülmüştür. Saz veya tekke şâirlerince söylenmiş M.'lerde birinci mısrada şâirin adı veya mahlası bulunur. Geniş baladlar şeklinde olan basılmış halk hikâyelerinin bir çoğunda M.'ler önemli bir yer tutar.

M.'lerin asıl teması beşerî aşk ve tabiattır. Şartları ne olursa olsun, bir beşerî aşk etrafında gelişen M. de tabiat, tamamlayıcı bir unsurdur. Ancak, Irak Türkleri'nin horyatları, içinde bulundukları şartları anlatan millî konulu M.'lerdir. M. de ilk iki mısra son iki mısraı hazırlayıcı mahiyettedir, ekseriya sevilene âid sözlerden kurulan bu iki mısraı sevenin maksadını en özlü, en kuvvetli şekilde söylediği son iki mısra takib eder. İlk iki mısra ekseri *doldurma mısra* denilen cinsten mânâ ve âhenk bakımından zayıftır. M.'ler söylenişteki yer ve zaman, kafiye düzeni ve mısra sayısı bakımından iki ayrı şekilde tasnif edilebilir:

A - M.'lerin söylendiği yer ve zaman bakımından konuları şöyle gruplayabiliriz:

1. Niyet M.'leri
2. Ramazan M.'leri
3. Mektup M.'leri
4. Atışma M.'leri
5. Semâî kahvelerinde söylenen M.'ler
6. Tarla veya işte çalışırken söylenen M.'ler
7. Âşık hikâyecilerin söylediği M.'ler
8. Satıcıların söylediği M.'ler
9. Düğün, nişan gibi, eğlence günlerinde söylenen M.'ler
10. Bilmece tarzındaki M.'ler.

B - a. Kafiye düzenine göre: Düz M.'ler, cinaslı M.'ler olmak üzere ikiye ayrılır: Düz veya tam M., 7 heceli dört mısradan meydana gelen, kafiyeleri çoğunlukla cinassız olan ve ekseri *a a b a* düzenine uyan cinsidir. Cinaslı M., söylenişi ve yazılışı ayni, mânâları ayrı sözlerin kafiye yapılmasından doğan M.'lerdir. Cinaslı M.'ye Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde cığalı<cıgalı M. adı verildiği gibi sadece tecnis de denilmektedir.

b. Mısra sayısına göre: Cinaslı M.'lerin mısra sayısı ne olursa olsun, ilk mısraları hece bakımından eksik, mânâlı veya cinasa ayak olan mânâsız hece veya kelimeden meydana gelir. Bunlara *kesik M.* denilir. Mısra sayıları çeşitli sayıda olabilir. İstanbul başta olmak üzere kültür merkezlerindeki semâî kahvelerinde söylenen ve "adam aman", "aman aman" gibi ünlem grubu kelimelerle başlayan M.'ler de kesik M. sayılırlar. Gezek tam, düz dört mısralı, gerekse kesik veya cinaslı dört mısralı M.'ler dışında 5 ile 14 mısra arasında değişen M.'ler vardır. Bu M.'ler cinaslı M.'lerdir. Kafiyeleri a a b a c a d a e a... olarak düzenlenir.

M.'lerin türkü şeklinde özel bir ezgi ile söylenişi başlıca iki şekildedir:

1. Gerek düz M.'ler gerekse cinaslı M.'ler hem yanık, maya, hoyrat/horyat, aydos, kayabaşı gibi *uzun hava* umûmî adıyla söylenen şekilde; hem *kırık hava* umûmî adıyla anılan oynak şekilde; hem de uzun havanın kırık hava ile iç içe girmiş hâliyle türküleşir. Son şekildeki türküleşme sırasında yedek olan M. unsurunun uzun hava biçiminde ağır bir ezgi örgüsüne dayandığı görülür.

2. Koşmaları yedekler şekilde türküleşmelerinde ise, koşmanın kıtalarını başta, ortada ve sonda yedeklerler. Yedeklenen M.'ler anonim mahsul oldukları gibi, şâirin düzenlediği M.'ler de olabilir.

M.'lerden zincirleme olarak meydana gelen türkülere Kars yöresinde *akışta* denilmektedir.

M.'ler ayrıca özel bir şekil olan şarkı (b. bk.) şeklinde de bestelenmişlerdir. (N. Akay)

MANİ (İsp.), yeryüzünün "tropikal" denen sıcak bölgelerinde yetişen ve yetiştirilen bir tür "yer fıstığı". Halk arasında beğenilen, tadı güzel bir yemiş.

MANİA, Eski Yunanca'da Mani anlamına gelir. Bugün, bazı düşünce veya nesnelere aşırı tutkusu olan kişilerin davranış biçimini açıklar. Meselâ, *Oniomania* (yersiz ve gereksiz alış - veriş yapma), *Erotomania* (aşırı ve yersiz cinsel - eşeysel - ilişki ve davranışlarda bulunma), *Kleptomania* (durdurulamayan bir dürtü içinde, tutkuyla, belirli birtakım şeyleri çalma), *Sporomania* (aşırı spor tutkusu), *Dipsomania* (dönem dönem aşırı ölçüde içki içme tutkusu), *Teatromania* - théatromanie - (aşırı ölçüde tiyatro merâkı).

MANİAK (Gr. Maniakos), mani tepkisi gösteren kişilere verilen ad (her tür mani tepkisi için kullanılır).

MANİHAİZM : bk. MANESÇİLİK.

MANİLA (Coğ.), Filipinler'ın başşehri. Luçón adasının batı kıyısındadır. M. koyunun dibinde yükselir. Nüfusu: 1 350 000 (1965) (çevresiyle 7 milyon). 6 üniversiteye sahiptir. Bunların birisi 1611'de kurulan ve Filipinler'in en eski üniversitesi olan Santo - Tomórs üniversitesidir. Filipinler'in kültür merkezi olduğu gibi, ticarî ve endüstri merkezidir. Luçón adasının ortasında bulunan ovanın kıyısında bulunması ekonomik gelişmesine yardım etmiştir. Mekanik inşaat (otomobil montajı); yiyecek madde fabrikaları (yiyecek, yağ ve çeltik, şeker kamışı tasfiyehâneleri); kauçuk ve tütün fabrikaları vardır.

MANİLA : Bir görünüş

Tarih : López de Legazpi tarafından kurulan şehir (1571) Avrupa ile Çin arasında bir mola yeri, XVII. - XVIII. yüzyıllarda da bir milletlerarası liman hâline gelmiştir. M. 1831'de yabancılara açılmıştır. Amerikalı'lar şehri 1898'de zaptetmişlerdir. İspanyol donanması M.'ya yakın Cavite köyünde 1 mayıs 1898'de bozguna uğramıştır. II. Cihan Harbi'nde Amerikalı'lar M.'yı aralık 1941'de açık şehir ilân etmişler; Mac Arthur, Corregidor'a çekilince, Japonlarca işgal edilmiştir (ocak 1942). Mac Arthur, şubat 1945'te şiddetli çarpışmalar sonucunda şehri geri almıştır. (V. Örs)

MANIN, Daniele (Venedik 1804 - Paris 1857), İtalyan yurtseveri. Mesleği avukatlık olan M., Venedik'te Avusturyalılar'ın idâresine karşı çıkan 1848 ihtilâlinin başına geçmiştir. San Marco Cumhuriyeti adı altında bağımsız bir devlet kurmuş ve bunun cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak, bu devletin Piemonte devletiyle birleşmesinin önüne geçememiş ve 3 temmuz 1818'de bu birleşme oylarla kabûl edilmiştir. Novara savaşından sonra (burada 23 mart 1849'da Avusturyalılar Piemonte ordusunu bozguna uğratmışlardır.) Venedik'in savunmasını idare etmiş ve ancak 22 ağustos 1849'de teslim olmak zorunda kalmıştır. Paris'e kaçmış ve orada yerleşmiştir.

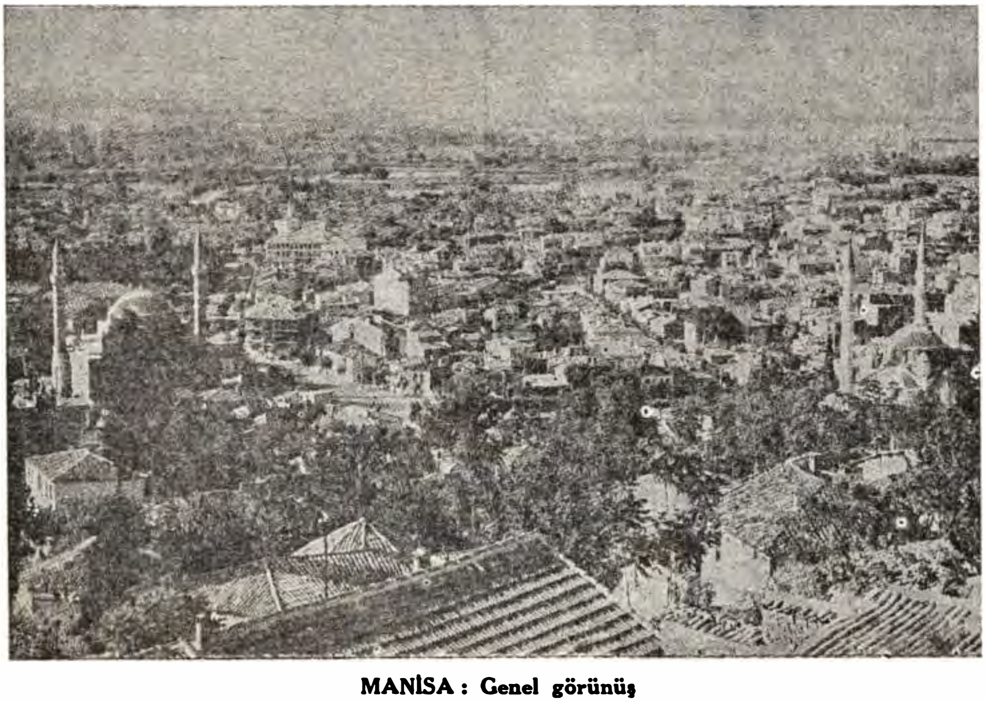
MANİPUR (Coğ.), Hindistan'da bölge. Assam ile Birmanya'nın sınırında bulunan ve sıra dağlarla çevçevelenmiştir. Yüzölçümü: 22 235 km², nüfusu: 579 000 (1963). Merkezi İmphal (eski adı Manipur).

Dağlarla çevrili Logtâk gölünün havzası M. bölgesinin ortasını teşkil eder. Bu kısım bir dereceye kadar gelişmiş olup, burada yaşayan yerliler pirinç, şeker kamışı ve tütün yetiştirirler. Çevredeki dağlarda yaşayan Nagai'ler animizm (eşyada birer ruhun bulunduğu inancı)'e bağlı olup, kendilerini pirinç ve mısır kültürüne verirler. Ormanlardaki değerli ağaç durmadan istismar edilmektedir.

MANİSA, Ege bölgesinde bulunan bir il. Nüfusu 793 366 (1970), yüzölçümü 13 810 km²'dir. Uzun süre bir idarî değişiklikten sonra, bugünkü sınırlarına kavuşmuştur. M., Saruhan Beyliği'nin başşehri seçildiği sıralarda Akhisar, Demirci ve Gördes olmak üzere üç ilçesi vardı. Alaşehir ile Sart kasabaları, Aydınoğullarına; Kula, Germiyan oğullarına tâbi idi. Osmanlılar zamanında M., Saruhan Sancağı adı altında, Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlandı. Bu durum, yeni teşkil edilen Aydın eyâletine nakledildiği 1811 yılına kadar sürüp gitti. Kısa bir müddet sonra Saruhan, eski haline iade edildi. 1833'te, Saruhan ile İzmir, Aydın, Menteşe'yi içine alan yeni bir Aydın eyâleti kuruldu. Bundan 12 yıl sonra Saruhan ve Balıkesir sancakları birleştirilmek suretiyle, merkezi M. olan bir eyâlet teşkil edildi ise de uzun ömürlü olamadı. 1847'de Saruhan, merkezi İzmir'e nakledilen, Aydın eyâletine bağlandı. 1867'de Alaşehir; 1880'de Salihli ve Balıkesir Sancağı'ndan Kırkağaç; 1881'de Soma ilçeleri, Saruhan sancağında toplandı. 1922'de, bağımsız Saruhan Sancağı vilâyete çevrildi. 1927'de de, Saruhan ismi terk edilerek, onun yerine M. adı kullanılmağa başlandı. 1953'de Eşme, il mertebesine yükseltilen Uşak'a verilmişti. Buna karşılık Kula'nın bucağı Selendi 1954'de; Alaşehir'in bucağı Sarıgöl 1957'de; merkeze bağlı Saruhanlı bucağı 1959'da ilçeliğe çıkarılmak suretiyle bugünkü idarî çatı kurulmuş oldu.

Ege bölgesinin Asıl Ege ve İç - Batı Anadolu bölümlerinin bir kısmı üzerinde yer alan M. ili, hayat tarzı bakımından, kuzey - batıda platolar; güneyde bozdağlar ve M. dağı; ortada ovalar (Gediz Kumçayı - Yukarı Bakırçay) olmak üzere üç bölümde ele alınmak icap eder.

İlin kuzey - batısındaki 600 - 700 m ler arası bir yükseltiye sahip platolar, Üçüncü Zaman sonlarında bir aşıntı sathı ile tesviye edildikten sonra, Dördüncü Zaman başlarında, dikine yükselmelere mâruz kalmıştır. Bu yükselmeler sırasında, temelinde Menderes Masifi'ne ait sert kültelerin yattığı platoların bazı bölümleri, Alaşehir çöküntü ovası ile Kula kuzeyindeki Gediz ırmağı arasında olduğu gibi çarpılmış ve bu yüzden güney kenarda 1 000 m lik yükseltisi, doğu - batı yönlü bir kaş (kuesta) önündeki sübsekant oluğu takip eden Gediz'de 500 - 600 m ye kadar inmiş veya iki ayrı yönlü (kuzeydoğu - güneybatı ile kuzeybatı - güneydoğu) faylarla parçalanmıştır. Yükselmenin canlandırdığı akarsular, Selendi, Demirci, Gördes, Kumçay ovalarına vücut veren ve Gediz'i şimdi Demirköprü barajı ile örtülü boğaza çeken kuzeydoğu - güneybatı yönlü dislokasyon hatları üzerinde yataklarını, kaynak kısımlarında 150 - 200; aşağılarda 200 - 250 m derinleştirmek zorunda kalmışlardır. Böylece, bizim plato adını verdiğimiz, nehirlerle yarılmış yüksek düzlükler vücut bulmuş; öte yandan da, kırık hatları boyunca, bir takım volkan şekilleri teşekkül etmiştir. Selendi'nin kuzeyindeki Yağcı Dağ'ın çifte krateri bu sırada belirmiş; Demirköprü baraj gölü batı kıyısı ile Kula doğusu arasında kuzeybatı - güneydoğu yönlü bir faydan ve bilhassa bu kırıkla ona verev seyr eden kırıkların çatıştığı yerlerde, iki safha boyunca çıkan lâv ve volkan külleri ile volkan bombaları, Kula yöresine çok değişik bır manzara kazandırmıştır (Bk. KULA).

MANİSA : Genel görünüş

İnsan hayatı bakımından asıl mühim olanı, dislokasyon hatları boyunca uzanan ovalardır. Bunlardan en doğudaki, üstü aşındırmalarla açılmış bir antiklinali takiben gelen, kuzeydoğu - güneybatı uzantılı Selendi ovasıdır. Ovanın güney-batı kenarındaki kırıklar, buranın faylı bir senklinal olduğunu hatıra getirir. Daha ötede Yağcı Dağ volkanının püskürttüğü lâv ve tüflerle daralmış Demirci Ovası'na geçilir. Demirci-Dibek antiklinali, onu, aynı doğrultudaki Gördes Ovası'ndan ayırır.

Kumçay Ovası, Çaldağ'daki kuzey sektörlü faylardan anlaşılacağı gibi, kısmen kırılmalar, kısmen de sık sık yatak değiştiren ırmağın yanlamasına aşındırmaları ile vücut bulmuş görünüyor.

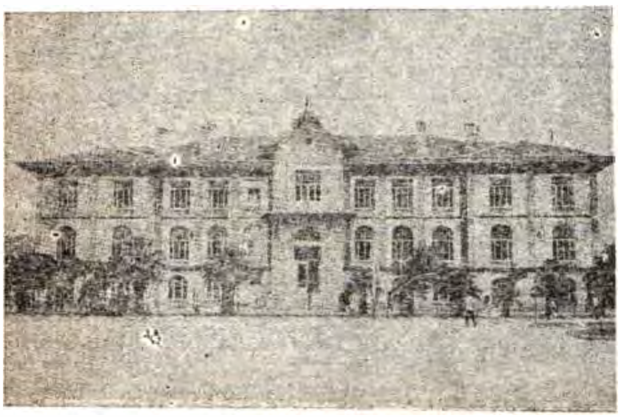
Platolar, İç Batı Anadolu bölümünün bir parçası olmakla beraber, Ege Denizi'ne yakınlığı sebebiyle, burada kışlar biraz daha ılık; yazlar hayli sıcaktır. Kış mevsimine isabet eden yağış tutarı, daha doğudaki alanlara nazaran biraz artar. Yıllık yağış miktarında da hissedilir artışlar kayd edilir. Selendi, Demirci, Gördes, Akhisar'ın meşe ve karaçamları arasına, bu sebeple, palamut meşeleri de karışır. Platoların 600 m yüksekliğe kadarki bölümlerinde makilere, zeytin ağaçlarına, kültür bitkilerinden incir ve narlara rastlanır. İncir: Selendi, Demirci; nar: Selendi'nin bazı köylerine kadar sokulur.

Platolar sahasında halkın başlıca geçim kaynağı bakliyat, meyvacılık ve hayvancılıktır. Bakliyat içinde nohut ve fasulye başta gelir. Demirci, Kula, Selendi, il nohut üretiminin % 47'sini karşılar. Nohut gibi, fasulye istihsalinde de Demirci'nin özel bir yeri vardır. Plato bölgesinin (612 ton üretim) il fasulye üretimine katılma oranı % 36'yı bulur.

Platoya gömülmüş ovaların sulanabilen kısımları ile akarsu vâdîlerinde elma, armut ve kiraz bahçeleri ile sık sık karşılaşılır. Bu bölümde, başta Demirci olmak üzere il elmasının (4 559 ton) % 44'ü (2 022 ton) elde edilir. İl armudunun % 36'sı, kirazının % 23'ü bura bahçelerinden toplanır.

Bu bölüm, aynı zamanda, ilin sayılı davar besleme alanıdır. M.'da, tesbit edilmiş yarım milyona yaklaşan keçinin % 40'ı; koyunun (647 650 baş) % 30'u, çoğu yerde insan müdahalesi ile ortadan kaldırılmış ormanın yerini kısa boylu otların bürüdüğü platoların kuru yüzleri ile ormanlık dağlarda yayılır. Kula, Gördes, Demirci kasaba ve köylerinde yaşayan halkın öteden beri halı ve kilim dokumacılığı ile uğraşmalarının sebebi budur. Bu kasabalar, dokudukları eşsiz halılarla adlarını bütün dünyaya duyurmuşlardı.

Dağlık alan, ilin güneyini işgal eder. Bunlar, önü bir derenin getirdiği birikinti konisi ile tıkanmış Gölcük'ün doğusunda 2 157 m'ye ulaşan Bozdağlar ile, 1 717 râkımlı ve Bozdağlar'dan Kemalpaşa - Turgutlu çöküntü hendeği ile ayrılmış M. Dağı'dır. Batıya ve doğuya gittikçe alçalan Bozdağlar, Menderes masifini teşkil eden eski kültelerden yapılmıştır. Gediz ve Küçük Menderes ovalarının kırılıp çökmesinden sonra bir horst olarak ortada kalan Boğdağlar'ın Gediz'e dönük eteğinden, silsilenin aşınması mahsulü, çakıl, kumlardan yapılı bir kuşak uzanır. Bu örtü tabakası, Gediz Havzası güney kenarını çizen kırıkları gizlemiştir. Alaşehir'de hazmı kolaylaştıran Sarıkız maden-suyu, Salihli'nin 5 kilometre güney-batısında, 50 santigrat sıcaklık arz eden Kurşunlu; Sart-Ödemiş yolu üzerindeki Sart kaplıcaları, bu kara örtüsü tabakasının gizlediği fayla ilgili görünmektedir. Örtü kuşağı, ziraat bakımından oldukça mühim bir role sahiptir. Burası zeytinlikler, meyva bahçeleri ve —biraz seyrekleşmiş olmakla beraber— bağlarla kaplıdır.

MANİSA : Hükûmet konağı

Bakırçay Ovası'nın il kuzey-batı köşesine rastlayan kısmı bir yana bırakılırsa, platolar bölümü ile dağlık bölüm arasına, takriben 165 km'lik kısmı M. sınırları içine giren Gediz Oluğu sokulur. Doğu - batı yönlü, tabanı kenarlardan taşınmış alüvyonlarla kaplı bulunan Gediz Oluğu, III. Zaman ortalarında, önce bir senklinal olarak belirmiş, sonra bu senklinalin kenarları kırılarak bir çöküntü hendeğine inkılâb etmiştir. O sıralarda Gediz Oluğu'nun Menemen Boğazı henüz açılmamış olduğu için, az derin bir göl veya bataklıkla işgal edilmiş, kapalı bir havza durumunda bulunduğu zannedilmektedir. Menemen Eşiği üzerinde ise, biri batıya, diğeri Gediz Oluğu'na dökülen iki dereden batıdakinin, son buzul devrinde deniz seviyesindeki mühim bir alçalma sonucu canlanarak yatağını gerilettiği ve böylece Gediz depresyonunu kaparak, sularını Ege'ye boşalttığı ileri sürülüyor.

Söz konusu faraziyenin gerçekle ilgi derecesi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat, oluk sularının Gediz ve kollarınca denize taşındığı meydandadır. Gediz'in Karataş'ta ortalama akımı 25 m^3/sn olup, bu değer, yağışların fazlalaştığı şubatta 74 m^3/sn'ye çıkar; fakat kurak devrenin başladığı ve bu yüzden buharlaşmanın hızlandığı yaz sonlarında 2 m^3/sn'ye düşer. Bu hâliyle Gediz, Akdeniz sel rejim tipinin özelliğine sahiptir. Eski kervancıların günümüze kadar gelmiş "kışın gelirim yol vermezsin, yazın gelirim su vermezsin" ata sözü, Gediz'in karakterini özlü bir şekilde göz önüne sermektedir. Nif veya Kemalpaşa çayı da, taşkınları ile yıllardır çevre köylerin halkını yıldırmıştı. Devlet, ovayı Gediz'in taşkın sularının istilâsından korumak maksadıyle, 1943 yılında Karataş - Marmara gölü arasına 22 km'lik bir kanal inşa ettirdi. Böylece taşkın sularının her yıl 350 milyon m^3'lük bir kısmı, yazın sarf edilmek üzere, Marmara Gölü'nde depo edildi. Bu su, yapımı 1949 senesinde tamamlanan bir regülatör ve kanalla şimdi Salihli batısında uzanan ziraat alanlarına yollanıyor. 1960'da bitirilen Demirköprü barajı, ayrıca 60 bin hektarlık bir alanı su altında kalmaktan kurtardığı gibi, baraj önüne yerleştirilen, her biri 31 800 beygir gücünde üç türbin, yılda 193 milyon kilovat-saat elektrik enerjisi üretiyor. Devlet, Çobanisa - Gediz kavşağı arasında açtığı bir kanal marifetiyle, Nif Çayı'nı da kontrol altına almış, Kum Çayı'na gem vurabilmek için, Urgancı Boğazı'ndaki Tersip havuzundan itibaren, Saruhanlı Ovası'na doğru bir kanal yaptırmıştır.

Sulama imkânları ve sıcaklığın bitkisel devreyi yılın hiçbir ayında fasılaya uğratmayacak seviyede bulunuşu, ovalar kuşağını her çeşit meyva, sebze ve endüstriyel bitkiler yetiştirilebilen bir alan hâline getirmiştir. Çöküntü hendekleri içinde ekonomik bakımdan önde geleni, şüphe yok ki, Gediz depresyonudur. Gediz Ovası denince de, akla üzüm gelir.

Bağların, Gediz Oluğu'nun her tarafını işgal etmesi keyfiyeti, pek eski bir olay sayılmaz. Nitekim Evliyâ Çelebî, kendi zamanında, ovanın Alaşehir kesiminde, bağlarla incir bahçelerinin yer aldığını, halkın bu ürünlerin ticareti ile uğraştığını, halbuki M. çevresindeki ovada bağların bulunmadığını anlatmaktadır. Zamanla batıya doğru genişleme fırsatını elde eden bağların, Kurtuluş Savaşı'nda ihmâle uğradığı, kısmen

düşman ordusu tarafından tahrip edildiği bilinmektedir. Cumhuriyet Hükûmeti, bağ sahalarını genişletmek ve filokseraya karşı dayanıklı çubukların nisbetini arttırmak üzere, 1930 yılında, M.'nın Horoz köyünde bir asma fidanlığı tesis etmiş ve 1944 senesinde bir fidanlığı halka yılda 600 - 700 bin Amerikan çubuğu dağıtan bağcılık istasyonu hâline getirmiştir.

Yıllık 336 600 tonluk üzüm üretimi ile Türkiye istihsâline % 8 oranında katılan M. ilinde bağlar, il üzümlerinin 275 747 tonunu veren Gediz Ovası'nda toplanmıştır. Hususiyle merkezde, Turgutlu'da, Salihli ve Alaşehir'de büyük bir yoğunluğa ulaşır. Her biri yılda ortalama 50 bin ton üzerinde mahsûl elde edilen bu ilçelerde, çekirdeksiz üzümler kurutularak, İzmir limanı aracılığı ile dış ülkelere yollanır. Bağ alanları, Gediz Oluğu doğu nihayetinde, Kumçay deprasyonunda Bakırçay'a yaklaştıkça seyrekleşir.

MANİSA : Mesir Bayramından bir görünüş

M.'nın üzümden sonra gelen en mühim ürünü pamuğun, sahneye çıkışı çok yenidir. Bol gelir getiren pamuk, 1942 yılından sonra alanını tahıl, bakliyat, hattâ bağ aleyhine genişletmeğe devam etmektedir. M., Türkiye pamuk üretimine %8,8 oranında iştirâk eder. Pamuk üretiminde Gediz Oluğu, 22 800 ton ile, yine başı çeker. Onu, 111 bin ton ile Kumçayı Oluğu tâkip eder. Bakırçay'ın M. sınırlarına giren kısmında üretim 415 tonu geçmez. Gediz depresyonunda, pamuk tarlaları Salihli, Turgutlu, M. etrafında toplanmış gibidir. Çok emek isteyen bağların ve pamuk tarlalarının bakımı ile mahsulün hasadına, bölge halkının gücü yetmediği için, yazın Gediz vâdîsine Kayseri, Afyon, Kütahya ve hattâ Konya havalisinden işçi akını başlar.

Memleket tütünlerinin % 30'unu veren M. ilinde tütün ekimi (üretim 41 162 ton), daha ziyade Kumçay ve Yukarı Bakırçay'a inhisar eder. En iyi cins tütünler, Akhisar Ovası'nda yetiştirilir. Sayıları 1,5 milyonu aşan ve memleket zeytin istihsâlinin % 4'ünü sağlayan zeytin ağaçları da Kumçay, Bakırçay ovalarında yayılma fırsatı bulmuşlardır. Yükseltisi 60 m'yi aşmayan yamaçları seven zeytin ağaçlarına M. ve Turgutlu çevresinde de rastlanılmaktadır.

Ovalar kuşağı, meyva bahçeleri ile de süslenmiştir. Meyvalar içinde ön sırayı şeftali alır. M.'da toplam şeftali üretiminin 13 500 ton olduğu ve bunun 13 000 tonunun Gediz Oluğu'ndan sağlandığı söylenebilir. Şeftali üretiminde Turgutlu, fakat bilhassa Salihli öndedir. Salihli gerisindeki tepelik bölgenin sulanabilen kısımları şeftali bahçeleri ile işgal edilmiş olup, bu bahçelerden yılda 10 500 tona yakın mahsul toplanır.

Şeftaliyi armut takip eder. Ovalarının armut üretimi 5 850 tondur ki, bunun 4 740 tonu Gediz; 980 tonu Kumçay, 130 tonu Soma ve Kırkağaç ovalarına aittir.

Ovalar kuşağında incir, eski itibarını muhafaza edememiştir. İncir bahçeleri, ekseriya, 725 ton üretilen Kumçay Oluğu'nda bulunur. Gediz depresyonu, 537 ton mahsûl alır. Bakırçay'dan elde edilen incirin tutarı 100 tonu geçmez. Çoğu Gediz Oluğu'ndan olmak üzere ovalık kuşağın sağladığı kirazın (1 138 ton) ve elmanın (4 559 ton) diğer meyvalar kadar yüksek bir ekonomik değer taşıdıkları söylenemez.

Bu bellibaşlı mahsuller dışında, platolar kadar olmasa bile, ovalarda bakliyat ziraatine de yer verilmiştir. Fasulye ile nohut ve bakla yetiştirmede Bakırçay vâdîsi (2 325 ton), Gediz'i (2 209 ton) ve Kumçay'ı (685 ton) geride bırakmıştır.

Elverişli iklimi ve verimli toprakları ile ovalar kuşağı, eski bir yerleşme sahasıdır. Tarihî büyük ticaret yolları üzerindeki bu iskân merkezlerinden şimdi 24 binden fazla insanın barındığı Akhisar'ın kuruluş tarihi, M. Ö. XIV. yüzyıla dayanır. O tarihlerde Akhisar'ın yerine Tyateria denen bir şehir vardı. Alaşehir, Filadelfia adı ile, Bergama kırallarından I. Attalos tarafından kurulmuştur. Osmanlılar zamanında ismi

MANİSA : Muradiye Camii

Alaşehir olarak değiştirilen bu kasaba, Bizanslılar devrinde bir surla çevrilerek müstahkem mevki hâline getirilmişti. Temelleri M. Ö. XIV. yüzyılda atılmış, Lidya devletinin hükûmet merkezi, Sart, tarih sahnesinden silindi ve yerini bugün 18 bin nüfuslu Salihli'ye terk etti. M.'nın Osmanlı bucağı Köseler köyündeki Nemrut Kalesi (Şizai) Romalılar'dan sonra aynı âkıbete uğradı. Turgutlu ise, Salihli gibi Osmanlılar zamanında serpilme imkânını buldu.

İlin en büyük kasabası olan M., Yunan tarihçilerinden Homeros'a bakılırsa, Tesalya'dan gelen Mağnet'ler tarafından kuruldu. M. Dağı'nın kuzey cephesindeki Akpınar kayasına oyulmuş, 9 m yükseklikte ve oturur vaziyetteki insan resminin Frikya mâbutlarının anası sayılan Kybel'e veya Hitit bereket ilâhesine atf edilmesi, yine aynı dağda Lidya kralı Tantalos'a âit yarık kaya kalesi, M.'nın her üç devlet zamanında varlığını koruduğunu gösterir. Eski M. (Mağnesia), Lidya kralı Kresos'un Kyrus'a yenilmesi üzerine, 2 yüzyıl boyunca Pers hâkimiyetinde kaldı. O sırada M., küçük bir şehirdi. M., M. Ö. 334 yılında İskender'in; onun ölümünü takiben Selefkoslar'ın eline geçti. Bir ara, Bergama krallarının eline düştü. Milâddan 133 yıl önce de, Romalılar'ın idâresine girdi. Onların zamanında Anadolu'yu istilâ için bir askerî üs olarak kullanılan M., değer kazandı. Milâdın 17. yılında vukua gelen bir zelzele ile alt-üst oldu. Fakat kısa bir süre sonra Roma İmparatoru II. Tiberius (M. Ö. 37 - M. S. 42) tarafından tamir ettirildi. Roma ikiye bölününce M., Bizans'ın hissesine düştü. 1222 yılında, Bizans'ın hükûmet merkezi yapıldı. Gelişen şehir, Sandıkkale'den dağın eteğine doğru sarktı ve surlarla kuşatıldı. 1261'de hükûmet merkezi İstanbul'a nakl edilince, M. ehemmiyetini büyük ölçüde kaybetti. 1313 senesinde M., Saruhan Bey tarafından alınıp beyliğin merkezi yapıldı. Ulucami, Mevlevîhâne, Ulucami Medresesi, Çukur Hamamı gibi eserlerle süslenen şehir büyüyerek ovaya indi. Yıldırım Bâyezid 1390 senesinde M.'yı topraklarına kattı. 1402 Ankara yenilgisinden sonra Timur, M.'nın idâresini yeniden Saruhan beylerine verdi. Sekiz yıl yaşayan Saruhan Beyliği, bu defa Çelebi Mehmed tarafından ortadan kaldırıldı. M., 1595 yılına kadar, İstanbul'a yakınlığı sebebiyle, şehzâdelerce idâre edildi. M. sarayı, İshakıye, Alibey, Çaşnıgir, Hatuniye, Sultan, İbrahim Çelebi, Lâla Paşa, Dilşikâr ve Muradiye camileri bu devirde inşa ettirildi. Büyük imar hareketi XVII. yüzyıl başlarına kadar devam etti. M., büyük bir kültür merkezi hâline getirilmişti. Evliyâ Çelebî'ye göre M., 6 660 hâneli, çok mâmur bir sultanlar şehri olmuştu. Bir kısım halkı yazı Boğ Dağ'daki yayla evlerinde geçiriyordu. Ch. Texier, M.'nın XIX. yüzyıl ortalarında 25 bin nüfus barındırdığını tahmin ediyor. Eski salnâmeler onu, yüzyılın ortalarına doğru, 45 bin nüfuslu bir şehir gibi gösteriyor. Ancak M., savaşlar yüzünden bu durumunu muhafaza edemedi. 1919 yılında Yunan işgaline uğradı, bozgun hâlinde çekilen Yunan ordusu tarafından 1922'de yakılıp yıkıldı. 1927 sayımında şehrin nüfusu 28 684'e inmişti. Cumhuriyet devrinde onarıldı. İç Anadolu'yu, Ege'ye; Ege'yi Marmara'ya bağlayan kara ve demiryollarının kilit mevkiinde, Tabakhâne, Akbaldır, Haydar dereleri ile yarılmış bir temele oturan M.; nebatî yağ, çırçır, mobilya, deri-kösele, tuğla-kiremit, pamuklu dokuma fabrikaları ve imâlathânelerinin yerleşmiş, çeşitli hastahane ve okulların açılması sayesinde büyüdü; 8 772 haneli, 72 276 nüfuslu bir şehir oldu. Ancak, yanıbaşında İzmir gibi büyük bir limanın, ticaret ve sanayi şehrinin mevcudiyeti, M.'nın gelişmesini, beklenen ölçülere ulaşmaktan alakoydu. (T. Yücel)

MANİSA TARZANI

Tarih : "M." adı, Yunanca olduğu sanılan "Magnesia"dan gelmektedir. Türkler "Mağnisâ" ve halk dilinde "M." şekline sokmuşlardır. "Magnesia"nın ise Tesalya'da yaşıyan Magnetler ile ilgili bir kelime olduğu ileri sürülmektedir. Homeros'ta geçen Magnetler, efsaneye göre Truva Harbine katıldıktan sonra, Batı Anadolu'ya gelip şehri kurmuştur.

Bugün üzerinde M. Vilâyeti'nin bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit İmparatorluğu'na dahildi. Daha Hitit'ler zamanında Batı Anadolu'nun bu topraklarında Anadolu - İyon medeniyeti gelişmiştir. Hitit'ler, İyonya siteleri üzerinde metbuluk haklarını kullanmakla iktifa ediyorlardı. Hitit İmparatorluğu'ndan sonra kurulan Frikya Kırallığı'nın nüfuzu geçici ve sathî oldu. M. Ö. 670'e doğru bu topraklarda Lidya Kırallığı kuruldu ve az zamanda genişleyerek Kızılırmak batısında kalan bütün Anadolu'ya hâkim oldu. Lid-

ya Kırallığı'nın merkezi Sardis (Sart) şehri idi ve Efes'ten başlayan "Kıral Yolu" denen büyük ticaret yolunun ikinci mühim durağı olduğu için, son derece gelişti, büyüdü ve zenginleşti. Lidya Kırallığı M. Ö. 547'de İran (Pers) İmparatoru Kirus tarafından ortadan kaldırıldı ve son kıral Kroisos'un (Krezüs) dillere destan zenginliği maziye karıştı. İranlılar, Sart şehrini bir satraplık (umûmî valilik) merkezi yaptılar. İranlılar çağında da İyonya medeniyeti bu topraklarda yeşermekte devam etti ve gittikçe Yunanlı bir çehre arzetti. Büyük İskender, M. Ö. 333'de buraya hâkim oldu; bütün Anadolu ve İran İmparatorluğu'nu Makedonya devletine kattı. İskender'in ölümünden sonra ülke, Selevkos (Asya) İmparatorluğu'nun payına düştü. Romalılar M. Ö. 190'da Selevkoslar'ı bu topraklardan attılar ve memleketi müttefikleri olan Bergama Kırallığı'na verdiler. Bergama Kırallığı M. Ö. 130'da ortadan kalkınca, burası da bütün Anadolu gibi, Roma'ya geçti. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bütün Anadolu, Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düştü. Bu devirlerde çevrenin büyük şehri Sart idi; M. ikinci derecede geliyordu. M. S. 17 zelzelesi M. şehrine büyük zarar vermişti. İmparator Tiberius, şehri yeniden inşa etti. Zamanla korsanlıktan zarar gören Sart ehemmiyetini kaybetti ve daha mahfuz bir mevkide bulunan M. birinci dereceye geçti. M. ve çevresi 1076 yıllarında Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin kurucusu I. Sultan Süleyman - Şâh tarafından fethedildi. Fakat bu asrın son yıllarında I. Haçlı darbesinden faydalanan Bizanslılar, şehri ve çevresini Türkler'den geri aldılar. Türkiye Selçuklu İmparatorluğu'nun son yıllarında, "uc beylerinden", yani sınır kumandanlarından olan Saruhan Bey, bugünkü M. topraklarını fethetti; 1313'de de M. şehrini alıp beyliğinin başşehri yaptı. 1390'da Yıldırım Sultan Bâyezid tarafından Osmanlı birliğine katılan Saruhan Beyliği, 1402 Ankara felâketinden sonra, Türk Hakanı Timur tarafından diriltildi; fakat bu kere ancak 8 yıl sürdü. 1410'da Çelebî Sultan Mehmed, Beyliği, yani M. çevresini kesin şekilde Türk - Osmanlı devletine kattı. "Taht-ı Saruhân" denen M. Sancağı (vilâyeti), merkezi önce Ankara, 1451'den sonra Kütahya olan Anadolu beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından birini teşkil ediyordu. Fakat sancak beyleri ekseriya veliaht - şehzâdeler idi. Bu suretle 120 yıl bu sancakta Osmanoğulları şehzâdeleri valilik etti ki, en ünlüleri Fâtih Sultan Mehmed'dir. Tanzîmat'tan sonra "Saruhân" Sancağı denen M. Vilâyeti, Aydın (İzmir) Vilâyeti'nin (eyâleti'nin) 5 sancağından biri oldu; 11 kazası vardı. 1845 - 1847 arasında eyâlet (umumî valilik) merkezi olduysa da, bu hâl 2 yıldan fazla sürmedi. Şehzâdelerin valilik ettikleri çağda ve sonradan çok parlak bir merkez ve Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olan M., XVIII. yüzyılda ehemmiyetini kaybetti; eşkiyalık ve derebeylik yüzünden zarar gördü. Fakat XIX. yüzyılda hâlâ Anadolu'nun büyük merkezlerindendi. Demiryolu ile İzmir'e bağlanması, şehri geliştirdi; I. Dünya Savaşı'ndan önce çok kalabalıklaşmıştı. Manisa 1833 nisanına kadar birkaç ay âsi Kavala'lı İbrahim Paşa kuvvetleri tarafından da işgal edilmiştir. Fakat korkunç zararı Yunan işgalinde gördü. 23 mayıs 1919'dan 8 eylül 1922'ye kadar 3 yıl, 3 ay, 16 gün süren bu acıklı işgalde Türk nufusunun en büyük kısmı, şehri terketmek mecburiyetinde kaldı. Yunanlılar çekilirken, zaten nüfusunu kaybetmiş olan şehri yaktılar ve 11 337 evden ancak 4 355'i bu yangından kurtuldu. Cumhuriyet Devrinde sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet = il" adı verilince, "Saruhan" da bir vilâyet oldu; 1927'de çıkan bir kanunla vilâyetin adı da şehrin adı gibi "M." oldu. Türk Çağı'nda yalnız M. büyük bir şehir olmakla kalmamış; Alaşehir, Akhisar, Turgutlu (Kasaba), Salihli de şehir derecesinde yerleşme merkezleri hâline gelmiştir.

M. Osmanlı Mimarisinin en zengin örneklerini toplıyan 4. büyük şehrimizdir.

M. şehri, bilhassa Osmanlı Çağı'nda çok büyük imar hareketlerine mevzu olmuş, bu bakımdan İstanbul, Edirne ve Bursa'dan sonra gelmiştir. Şehzâdelerin burada sancakbeyliği etmeleri, şehrin çeşitli âbidelerle donanmasının başlıca sebebidir. Sayısı pek çok olan camilerin en mühimleri şunlardır:

Muradiye Camii: III. Murad tarafından 1586'da yaptırılmıştır. Cami'in yanında imaret, medrese v.s. vardır. Klasik Çağ Türk mimarisinin şâheserlerinden olan Muradiye Camii, M.'daki Osmanlı mimarî eserlerinin en mühimmidir.

Sultan Camii: Yavuz'un zevcesi ve Kanûnî'nin annesi olan Hafsa Valide - Sultan tarafından 1552'de yaptırılmıştır (asıl adı: Sultaniye Camii). Yanında medresesi, imâreti, mektebi, hamamı, hastahanesi vardır. Klasik Osmanlı mimarisinin en değerli örneklerinden biri olan camiin minber ve mihrap işçiliği bir şâheserdir.

Hatuniye Camii: 1940'da II. Bâyezid'in oğullarından Şehzâde Şehenşah tarafından, annesi Hüsn-i Şah Hatun'un hâtırasına yaptırılmıştır. İlk Osmanlı mimarisinin mühim eserlerinden biridir. Diğer camilerin mühimleri: Çaşnigir Camii (1474), Alibey Camii (1421), Hacıyahya Camii (1474), İvazpaşa Camii (1484), İbrahimçelebi Camii (1594), Lâlapaşa Camii (1569), Dilşikâr Camii (1574)'dir. Saruhanoğulları'nın camileri, İlyasbey Camii (1363) ile İshak Bey'in yaptırdığı Ulucami (1368) olup, diğerleri Yunanlılar tarafından tahrip edilmiştir. Osmanlı camilerinden de Akşemseddin Camii, Mahmutpaşa Camii, Nişancıpaşa Camii ve daha birçokları bugün yok olmuştur. M.'daki medreseler, türbeler, hastahaneler, imâretler, çeşmeler, hamamlar pek çoktur ve ekserisi XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıldan kalmıştır. İshakiye Medresesi ile Saruhan Türbesi, Saruhanoğulları Çağı'ndan kalma eserlerin başında gelir. Şehzâde Şehenşah'ın yaptırdığı türbede, Osmanoğulları hânedânından birçok şahıs gömülüdür. M., Mevlevî Tarîkatının en mühim merkezlerinden biri idi; M. Mevlevîhânesi, İshak Çelebi tarafından yaptırılmış ve sonradan birçok kereler onarılmıştır. 1445'de II. Murad'ın yaptırdığı M. Sarayı, en büyük Osmanlı saraylarından idi.

Halk Musikisi: M.'da halk musikisi zengindir. Türküler ve zeybek havaları, İzmir - Aydın çevresine benzer. Aydın'a daha yakın olan Alaşehir'in zeybekleri bilhassa meşhurdur. Şu parçalar, M. halk musikisi'nin karakteristik örnekleridir : Zâvil Yürük Aksak Türkü (Yürükler yaylasında yaylayamadım), Nikriz Ağır Aksak, hepsi Alaşehir'e âit Çargâh Aksak, Karcığar Sofyan, Nikriz Sofyan zeybekler.

Bugün M.'nın en büyük camilerinden biri olarak kabûl edilen Sultan Camii'nin kurucusu, Yavuz Sultan Selim'in zevcesi ve Kanûnî Sultan Süleyman'nın annesi Hafsa Sultan, bu camie hamam, medrese, imârethâne ve bir de vakıf yaptırmıştır. Sultan hamamında, kim olursa olsun, parasız yıkanılır, fakirler dilerse, imârethânesinde karınlarını doyurur, darüşşifâsı, bimarhânesi ise, delilerin tedâvisi için kullanılırdı. 1535 yılında kurulan bu akıl haslahanesinin ilk hekimi de büyük Türk mütefekkir ve tabîbi olarak şöhret yapmış Merkez Efendi idi. İşte, her yılın 15 ve 23 nisan tarihleri arasında hâlâ töreni yapılan ve birçok dertlere deva sayılan "Mesir" macunu da, bu büyük hekimin icadı olan müstahzara verilen isimdir. 41 çeşit baharat katımı ile elde

edilen bu macun, o zamanlar da bazı akıl hastalarına verilmeye başlanmış ve iyileştirici, fevkalâde hassaları göz önüne alınarak, çabucak şöhret yaptığı için, hastahane dışında, bilhassa fakir halkın büyük talebi ile karşılanmıştır. İstek çokluğu karşısında, bunun dağıtımı için bir usul bulunmuş ve gerek camiin, gerekse darüşşifâ'nın minare ve kubbelerinden, isteklilerine atılmaya başlanmıştır. Zamanla bu bir gelenek hâline gelmiş ve bugünün Mesir Bayramı şeklini almıştır. Şimdi bir panayır hâlini alan bu gelenek, M.'nın ekonomik ve turistik bakımından da gelişmesine hizmet etmektedir. Geceli gündüzlü eğlenceler bir hafta devam etmektedir.

Türk eserleri dışında da M.'da mimari ve arkeolojik eserler vardır. M. Arkeoloji Müzesi'nde, tarih öncesi devirlerine âit parçalar olduğu gibi, Hitit, Lidya, Yunan, Roma, Bizans ve Türk eserlerinden de örnekler bulunur.

M. Kalesi çok eski çağdan kalma olup; Bizans ve Osmanlı çağlarında birçok kereler şekil değiştirmiştir. Şehrin 10 km kadar kuzey - doğusunda Nemrut Kalesi, klasik Aigai şehridir. Burada M. S. I. yüzyılın ilk yarısından kalma zengin Roma eserlerinin harabeleri vardır; agora, mâbet ve tiyatro, bunlar arasındadır. Gene şehrin 5 km kadar doğusunda Akpınar yakınlarında kaya üzerine oyulmuş bir kadın heykeli eski çağlardan beri çok meşhurdur. Küçükasya'nın ana tanrıçası olan ve bereketi temsil eden Kybele'yi tasvir eden bu heykelin Hititler'den kaldığı tahmin ediliyor. M. şehrinin içinde de "Niobe" veya "Ağlayan Kadın" denen heykel bulunur ki, kayaya oyulmuştur.

Mitolojiye göre Kıraliçe Niobe, Apollon ve Artemis tarafından çocukları oklarla öldürülürken yaralanır. Çocuklarının ölümü ve yaralarının acısı Niobe'yi perişan eder. Feryat edip, inlemeye başlar. Tanrılar tanrısı Zeus onun bu hâline acır ve Niobe'yi taş hâline getirir. Hâlâ yüzünde hâsıl olan su sızıntılarının, onun göz yaşları ve rüzgârın da iniltisi olduğu söylenir.

Manisa'nın popüler bir siması da, Tarzan hayatı yaşadığı için "Manisa Tarzanı" denen münzevîdir. (Y. Ö.)

MANITOBA (Coğ.), Kanada'nın ortasında eyâlet. Yüzölçümü : 652 000 km², nüfusu : 970 000 (1968): bunların % 43'ü İngiliz, % 1,4'ü Ukraynalı, % 10'u Alman, % 9'u Fransız asıllıdır. Merkezi : Winnipeg. Bu eyâlet Canadian Prairie (Kanada Çayırı)'nin doğu kısmını içine alır. Bu bölgenin güney kısmında çok sayıda buzul devrinden kalma göller vardır : Winnipeg, Winnipegosis, Manitoba ve diğerleri. Kuzey doğusu ise Kanada Kalkanı'nın bir kısmını içine alır. M. eyâleti, uzun zaman buğday kültürü ile yetinmiştir. Sonradan monokültür (tek ürün yetiştirimi)'ün ekonomik tehlikelerine açık kalmamak için, arpa, yulaf, keten, şeker pancarı, ay çiçeği kültürleri de geliştirilmiştir. Yer altı servetinden, önemli petrol ve tabiî gaz yatakları, ve bazı maden ocakları (nikel, altın, bakır, kurşun) işletilmektedir. Endüstri Winnipeg civarında toplanmıştır. Eyâlete adını veren M. gölü (yüzölçümü 4 800 km²) Dauphin ırmağı yolu ile Winnipeg gölüne akar.

MANITOBA : Eyâlet Parlamentosu

MANITIUS, Aldus (Lat.; İta. Tebaldo veya Aldo Manuzio; Bassianus adı ile de anılır; İhtiyar Aldus da denir), (Bassiano, Velletri civarı, aş. yu. 1450 - Venedik 1515), İtalyan basımcısı ve yayımcısı. Avrupa'nın Humanistlerine, eleştirilerek incelenmiş ve olağanüstü zarâfetle basılmış metinler kazandırmıştır. Bu kitapları ve basım tiplerini vasıflandırmak için "Aldino" adı kullanılmıştır. 1495 - 1498'de Aristo'nun ilk defa olarak basılmış eserlerini çıkarmıştır. Bundan sonra en önemli Yunan ve Latin klasiklerini çıkarmıştır. Bunlar arasında ilk defa basılmış 28 metin vardır. Francesco Grifo ile birlikte, 1501'de basımda ilk defa kullanılmış olan ve "aldino" veya "italik" adını taşıyan harf tiplerini kullanmıştır. Bundan başka, in-octavo forması da M.'un icadıdır. Çok bilgili olan M., bir akademi kurmuştur. Accademia aldina, Neaccademia veya Accademia della Fama (Aldo Akademisi, Yeni Akademi veya Ün Akademisi) adını taşıyan bu kurulun üyeleri arasında kardinal Bembo, Rotterdam'lı Erasmus, Pico della Mirandola ve başka Rönesans meşhurları bulunur. M.'nun bibliofil (kitap meraklısı)'lerce en yüksek değer biçilen basımı *Hypner otomachia Poliphili* (Poliphilus'un sevgi ve savaşlı rüyası) adını taşıyan bir eserdir. M.'ta birleşen bilgi, zevk ve inisyatif onu zamanının en büyük basımcısı hâline getirmiştir. Ölümünden sonra eseri önce kaynatası Andreas Torresanus, 1533'den itibaren de üçüncü oğlu Paulus Manitus (Venedik 1512 - Roma 1574) tarafından sürdürülmüştür. Paulus Manitus Petrarca'nın eserlerini yayınlamıştır. 1561'de papa IV. Pius Paulus Manitus'u Roma'ya çağırarak ona Kilise Babalarının yazılarını basmak görevini vermiştir. Paulus Manitus'un oğlu Genç Aldus (Venedik 1547 - Roma 1597), 1590'da papa tarafından Roma'ya çağrılmış, Vatikan basımevinin başına getirilmiştir. (V. Örs)

MANIU, Iuliu (Şimleul Silvaniei 1873 - 1955?), Rumen devlet adamı. Cluy (Mac. Kolozsvár), Viyana ve Budapeşte'de okumuştur. 1906 - 1910 yılları arasında Budapeşte'de Transilvanya (Mac. Erdély) milletvekilliği yapmış, daha sonra Transilvanya'nın Romanya'ya bağlanmasını sağlamıştır. 1919 - 1938 yılları arasında da milletvekilliği yapmıştır. M. 1926 yılında Millî Köylü Partisi'ni kurmuştur. Bu parti 1881'de kurulmuş olan Transilvanya Millî Partisiyle Romanya'da 1918'de kurulmuş olan Köylü Partisi'nin birleşmesi sonunda meydana gelmiştir. 1928 - 1930 ve 1932 - 1933 yıllarında başbakanlık yapmış olan M., II. Dünya Savaşı yıllarında C. Bratianu ile birlikte Mareşal Antonescu'ya karşı muhalefeti yönetmiştir. 1947'de "vatana ihânet" ile suçlandırılarak müebbet hapse mahkûm edilmiştir.

MANN, Heinrich (Lübeck 1871 - Santa - Monica, Kaliforniya 1950), Alman yazarı. Lübeck'te okuyup Berlin ve Floransa'da yaşadıktan sonra München'de yerleşmiştir. Ressam olarak birtakım teşebbüsleri vardır; ancak daha sonra kendisini yalnız edebiyata vermiştir. İlk romanlarından biri olan *Professor Unrat* (Profesör U. [bu ad "süprüntü" demektir])'in konusu "Der blau Engel" (Mavi melek) filmi (1930, 1948)'nde kulla-

nılmıştır. Natüralizm ve ekspresyonizm akımlarının etkisi altında, İmparatorluk Almanyasını amansız bir sertlikle *Das Kaiserreich* (İmparatorluk) adlı triloji (= üç eserden meydana gelmiş bir eser)'sinde anlatmıştır. Bu trilojide yer alan üç romanı şunlardır: *Die Armen* (Yoksullar) [1917]; *Der Untertan* (Uyruk) [1918]; *Der Kopf* (Kafa) [1925]; Weimar cumhuriyeti düştükten sonra (1933), M. Almanya'dan ayrılarak yabancı ülkelerde yaşamıştır. (V. Örs)

H. MANN

MANN, Thomas (Lübeck 1875 - Zürich 1955), Alman yazarı. Heinrich M.'ın kardeşi. Birinci büyük eseri olan *Die Buddenbrooks* (Buddenbrook ailesi) [1901] adlı romanında zengin bir tüccar ailesinin çöküşünü göstermiştir. *Der Zauberberg* (Sihirli dağ) [1924] adlı romanı bir sanatoryumun kapalı dünyasında geçer. Buradaki şahıslar çeşitli ruh kategorilerini senbolize ederler. Kardeşi Heinrich M. gibi, Hitler Almanya'nın başına geçince o da Almanya'yı bırakmıştır (1933). Öbür eserleri arasında şunlar özel olarak kayda değer: *Joseph and seine Brüder* (Yusuf ile kardeşleri) [1933-1943]; bu, *Kitâb-ı Mukaddes*'e dayanan bir tetraloji (= dört eserden meydana gelmiş bir eser)'dir; *Doktor Fautus* (Doktor F.) [1947]; *Der Erwahlte* (Seçilmiş adam) [1951]; *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull* (Kibar dolandırıcı F. K.'un itirafları) [1954]. M. 1929 edebiyat Nobel armağanını kazanmıştır. (V. Örs)

T. MANN

MANNERHEIM [*mąnerhaym*], **Carl Gustaf Emil** (Villnäs, Turku 1867 - Lausanne 1951). Baron, Fin mareşali ve devlet adamı. Rus ordusunda Rus - Japon harbine ve I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. 1917 ihtilâlinden sonra Finlanda'nın bağımsızlığı için çarpışan orduların başında Kızılları Tampere'de dağıtmıştır. Aralık 1918' de Finlandiya kral nâibi seçilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Finlandiya'nın Sovyetler Birliğine karşı direnmesini sağlamıştır (1939 - 1940). 1941 - 1944 yılları arasında Almanya ile birlikte Sovyetler'e karşı savaşmıştır. 1944 - 1946 yıllarında cumhur başkanı olmuştur. 1946'da sağlık sebepleriyle istifa ederek İsviçre'ye çekilmiştir. Eserleri: *Across Asia from West to East* (Asya'da batıdan doğuya gezi) [2 cilt, 1940]; *Minnen* (Hâtıralar) [1951 - 1952]. M. 1907 yılında Orta Asya ve Çin'de atla yaptığı bir araştırma gezisinde Sarı Uygurlar arasında birkaç gün kalmıştır. Bu yoldaki gözlem ve notlarını *A visit to the Sarö and Shera yögurs* ("Journal de la Société Finno - Ougrienne", XXVII, 2) [1911] adlı yazısında değerlendirmiştir. Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Sarı Uygurlar arasında W. W. Rockhill, G. N. Potanin (b. bk.) gibi araştırıcılar da çalışmıştı. M. bu yoldaki bilgileri yeni katkılarla arttırmıştır. Ondan sonra Sarı Uygurca üzerinde S. E. Malov (b. bk.) durmuştur.

C. G. MANERHEIM

MANNERHEIM HATTI, Fin - Sovyet sınırı gerisinde, Karelya berzahının içinden geçen bir istihkâm hattına verilen ad. II. Dünya Savaşı'nda, Finlandiya seferi esnasında, Finler'le Sovyet kuvvetleri burada şiddetli çarpışmıştır.

MANNERS - SUTTON, Charles (1780 - 1845), İngiliz Tory lideri; yargıç, genel müdür (1809); Avam Kamarası reisi (1817 - 1835) olmuştur.

MANNHEIM, Batı Almanya'nın Baden - Württemberg ülkesinde şehir. Neckar'ın Rhein'le birleştiği noktada yükselir. Nüfusu 326 500 (1971). Bunların % 51'i Protestan'dır. M., Stuttgart'tan sonra Baden - Württemberg'in en büyük şehridir. XVIII. yüzyıldan kalma bir şatosu vardır. Faal bir ırmak limanıdır. Şehir Ludwigshafen'e bir köprü ile bağlıdır. Büyük bir endüstri merkezidir. Kimyevî maddeler fabrikaları, petrol tasfiyehaneleri, kauçuk fabrikaları mekanik ve elektrik inşaatı, tekstil ve cam fabrikaları, tahta ve deri işleme atölyeleri vardır. XVIII. yüzyılda M., seçmen prensin payitahtı ve faal bir kültür merkezi olmuştur. Klasik senfoni'nin meydana gelişinde önemli rol oynamış ve Stamilz ve Richter gibi ünlü bestekârlar yetiştirmiştir.

MANNHEIM : Seçmen sarayı

MANNHEIM OKULU, XVIII. yüzyıl ortalarında ve ikinci yarısında Mannheim (b. bk.) şehrinde gelişen bir musiki akımı. Bu şehirde çalışan bestekârların üslûplarında dinamik bir tutum göze çarpar. M. O.'nda konular dinamik değişkenliğe uygun olarak oluşturulmuştur. Bu okulun ölçülü (Barok) ses gücü değişmelerine karşılık basamaklı orkestra crescendosu (Mannheim crescendosu), halk karakteri taşıyan basit bir ezgi, yeni bir orkestra tekniği, duygulu süslemeler gibi özellikleri de vardır. Menüeti içine alan senfoni tipi de Mannheim'da oluşmuştur. Daha sonraki Viyana klasisizminin karakteristik orkestra üslûbunun temelini M. O. atmıştır. Baştemsilcileri arasında J. Stamitz, F. X. Richter, I. Holzbauer, A. Filtz, Chr. Cannabich gibi bestekârlar yer alır. (H. Eren)

MANNING, Henry Edward (Totteridge, Hertfordshire 1808 - Londra 1892), İngiliz rahibi. Anglikan rahibi iken Oxford hareketine katılmış ve Katolikliği kabûl etmiştir (1850). Sonra Katolik rahibi olmuştur (1851). Oblates of St. Charles tarikatını kurmuştur (1857). 1865'te Westminster piskoposu olarak Wisseman'ın halefi olmuştur. İrlandalılar'a yardım etmiş ve işçilerin durumunu düzeltmek için çalışmıştır. 1875'te kardinal olmuş, İngiliz Katolikleri'ne yurttaşlık haklarının tamamını sağlamakta büyük bir rol oynamıştır.

H. E. MANNING

MA'NOĞULLARI, Lübnan'da Akkâ ile Sayda arasındaki sahil şeridi üzerinde bir ocaklık. Lübnan'ın yerli beş ocaklığından biri. Özellikle XVI. yüzyılın son çeyreği ile XVII. yüzyılda Dürzîler (b. bk.) üzerinde büyük nüfuz tesis eden bir aile. Menşe itibariyle asıl vatanları Necd'te Diyar-ı Rebi'a'da idi. Ailenin kurucusu Emir Ma'n b. Haydar, babasının Eyyûbîler'den sağlamış olduğu imkânlarla Haleb civarına yerleşmiş idi. Daha sonra M.'nın Dürzîler üzerinde nüfuz tesis ettikleri görülür. Memlûk beylerinin aralarındaki çekişmelerden faydalanan M., Baybars el - Mansurî'nin seferleri sonunda dağılan Dürzîleri tekrar derleyip toplamışlar, Akkâ, Sur, Sayda ve Trablus ile Şuf ve Garp nahiyelerinde yerleşmelerini sağlamışlardı. Tennuhî ailesinin geçimsizlikler yüzünden parçalanması üzerine de Dürzîler arasında kesin nüfuz sahibi olmuşlardı. Memlûk devletine bağlı olmakla beraber Dürzî bölgesinde bir çeşit muhtariyeti sağlayan M.'dan Osmanlı yönetimine boyun eğenlerin başında I. Fahreddin bulunur. Mercidâbık savaşında Sultan Kansu Gavrî'nin maiyetinde iken savaşın en şiddetli anında Memlûk ordusundan kaçan bu emir, daha sonra Şam'da Yavuz'dan aman elde etmiş ve Cebel'deki bütün emirlerin üzerinde nüfuz sağlayarak Tonnuhîler'in tamamen za'fa uğramalarına sebeb olmuştur. Yavuz I. Fahreddin'e Cebel'deki ocaklık haklarını tanımakla Dürzîlerin Memlûk hakimiyetinde iken sağladıkları imtiyazları vermiştir. Onun 1544'te ölümü üzerine yerine oğlu Korkmaz geçti. Korkmaz, Osmanlı devletinin Trablus - Şam beylerbeyi ile olan münasebetlerini iyi yürütemedi. Osmanlı idaresine karşı tecavüzkâr bir tutuma girince Dîvân-i Hümâyûn, o sırada Mısır'ın içişlerini düzenlemekle görevli Dâmâd İbrahim Paşa'ya Korkmaz'ı cezalandırma görevini verdi. İbrahim Paşa, Korkmaz kuvvetlerini bir silindir gibi ezdi ve 1584'te Sayda'dan Trablus'a kadar bütün Lübnan kıyılarını tarayarak bu âsi âileyi yola getirdi. Emir Korkmaz ağır pişkeşler ödemek suretiyle yetkilerini koruyabildi. 1586'da ölünce yerini oğlu II. Fahreddin (b. bk.) aldı. Fahreddin emirliğinin ilk yıllarında İbrahim Paşa'nın tenkil hareketinin de tesiriyle İstanbul'a karşı mutavaatkâr bir politika izledi. İbrahim Paşa tarafından tahrib edilen Beyrut kalesini yeniden onardı. Çevresinde nüfuzunu gittikçe arttırarak hemen hemen bütün Lübnan'a hâkim bir duruma geldi. Hattâ Toskana Grandükü I. Ferdinand'la bir de ittifak yaptı. Bu gelişmeyi izleyen Dîvân-i Hümâyûn Anadolu'daki Celâlî isyanlarına bir yenisini eklememek için duruma önce göz yumdu. Ancak M. Fahreddin, Haleb'i eline geçiren Canbuladoğlu Ali Paşa'yla hemen anlaştı ve Osmanlı tahtına sadık olan Trablus - Şam beylerbeyi Emir Seyf oğlu Yusuf Paşa'yı Hama'da yenilgiye uğratarak onu 1606 yılında Trablus'a kapanmaya zorladı. Fakat 1607'de Oruç ovasında Canbuladoğlu Ali Paşa ile birlikte Kuyucu Murad Paşa'ya yenilmesi Emir Fahreddin'in hayallerinin yıkılmasına sebeb oldu. Lübnan, Suriye ve Filistin'de müstakil bir Dürzî hâkimiyeti kurma emeli suya düştü. Sadrâzam Nasûh Paşa'nın, 1613'te Şam beylerbeyi Hâfız Ahmed Paşa'yı Kapdân-ı Deryâ Dâmâd Mehmed Paşa (Öküz) ile birlikte Cebel konusunu çözmek üzere görevlendirmesi üzerine Fahreddin Dürzîler arasındaki bağlılığı kaybetti ve 1608'de Toskana ile yaptığı anlaşmayı gerçekleştirmek ümîdiyle Eylül ortalarında Avrupa'ya gitti. Mediciler sarayında her ne kadar iyi karşılandı ise de arzu ettiği Haçlı seferini gerçekleştiremedi. Hâfız Ahmed Paşa ise Lübnan'da M.'nın nüfuzunu kırmış onun yerine yeğeni Ali b. Harfuş'u emir nasbetmişti. Avrupa'dan dönüşünde artık bir emir olarak değil Ali adına özellikle askerî işleri yönetmeyi üzerine aldı. Osmanlı devleti ise yola gelmeyen ve Dürzîler arasındaki itibarını bütün gayretlere rağmen kaybetmeyen M.'a 1625'te verdiği bir imtiyaz fermanı ile Halep'ten Kudüs'e kadar olan bölgede onları Dürzîlerin başbuğları olarak tanımıştı. Fakat kısa bir süre sonra Şam beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa'nın giriştiği harekât karşısında direnemedi. 1634'te Magaret Cezin'de yenilgiye uğradı; oğlu Emir Mes'ud ve Hüseyin ile tutsak alındı. İstanbul'a gönderildi. Hüseyin, Enderûn-i Hümâyûn'a verildi ama, babası ile ağabeyi Mes'ud öldürüldüler. Fahreddin'in ölümüyle M.'nın Dürzîler arasındaki önemi de kayboldu. Gerçi kardeşi Yunus'un oğlu Melhem, Cezin savaşından kaçıp kurtulduktan sonra ailenin başına geçmişse de Kaysî partisini temsil eden Emir İlmüddin'in kendisine karşı cephe alması üzerine ailenin eski nüfuzunu iâde edemedi. Trablus - Şam beylerbeyi Hasan Paşa'nın Cebel işlerine devamlı müdahalesi buna imkân da bırakmadı. Gerçi Şam beylerbeyinin izni ile Safed'de tekrar hâkimiyetini kurdu ise de, 1659'da ölümü bu geçici başarıyı ortadan kaldırdı. Öte yandan 1660'da Şam beylerbeyi Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Trablus - Şam beylerbeyinin de desteği ile Kasrevan'da son M. emiri Melham'ın oğlu Ahmed'i tedib edince, M.'nın Lübnan üzerindeki nüfuzları tamamen çökmüş oldu. Onların yerini Kaysî partisinin temsil eden Şihâbîler aldılar. 1697'de Emir Ahmed'in ölümüyle M. ailesi son bulmuş oldu.

M., özellikle Emir Fahreddin'in çalışmalariyle bugünkü Lübnan'ın temellerini atmışlardır. Gözlerini ve ümitlerini Avrupa'ya çeviren bu emir, Suriye, Filistin ve Lübnan'da dağınık bir durumda yaşayan Mârûnî Hıristiyanlar'la Dürzîler'i kaynaştırmış, ülkede tarımın gelişmesine yarayacak tedbirler aldığı kadar, Dürzî gençlerinin yetişmeleri için memlekette Fransız misyonerlerinin Cezvit okulları açmalarına izin vermiş, Fransa krallığının müzaharetini sağlamak için memleketin çeşitli yerlerindeki kilise ve manastırların onarılmasına müsaade etmişti. M. kendilerinden önce Dürzîler'in liderliğini yürüten Tennuhîler gibi Yemânîler'in tarafını tutmuşlardı. Bu sebeble bayrakları Kaysîler'in kızıl bayrakları yerine ak renkte idi. M.'nın kuvvetli askerî birlikler beslemeye ve muhtar bir hükümdarlık sürdürmeye imkân sağlayan mâlî kaynakları ise, özellikle Sayda ve Beyrut gümrüklerinin hasılatını ellerinde tutmaları, Türk gemilerini soyan Malta korsanlarına kontrolleri altında limanları açmaları olmuştur. Emir Fahreddin'in Enderûn-i Hümâyûn'da yetişen oğlu M. Hüseyin Ağa ise kapucubaşılığa kadar yükselmiş, 1659'da Hind - Türk hükümdarı Şâh-ı Cihân'a elçi olarak gönderilmiş, Şihâbîler'den Emir Haydar'ın Dürzî emirliğine tayininde müessir olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MANOLYA (Mangnolia grandiflora), Manolyagillerden, yaprakları almaşık, iri ve parlak yeşil renkte bir süs ağacı ve bunun çok iri, beyaz, limon kokusunda çiçeği. M., adını botanikci Pierre Magnol'un adından alır. Çok beğenilen bir bir süs ağacı olduğundan, parklarda ve bahçelerde yetiştirilir. Bir sapta bir çiçek bulunur. Bazı M. ağaçları kışın yapraklarını döker, bazıları ise dökmez. Hava ve iklim değişikliklerine karşı dayanıksızdır. Çiçeği, koklanınca, hemen sararır. Fidanı, ilk yıllarda, çok dikkat ister. Büyük saksılarda yetiştirilen fidanlar, sonradan, kökleri zedelenmeksizin, toprağı ile birlikte başka yere dikilir. M. ağacı 6-9 yaşında çiçek vermeğe başlar. Kökleri yayvan ve toprağın üstüne yakın olduğu için, bellenirken zedelenmemesine dikkat etmek gerekir. Dibine dökülen yaprakları ağaca gübre görevi yapar.

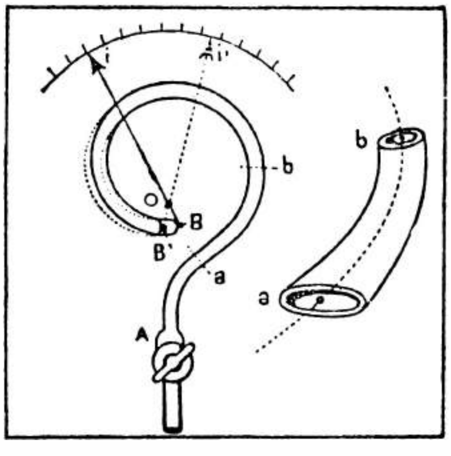

MANOLYA

Amerika'da yetişen bir M. cinsinin ağacı 3 m'ye erişir. Memleketimizdeki M. ağaçlarının yüksekliği 5 m kadardır. Bazı M. ağaçları erguvana ve kırmızıya yakın renkte çiçek açarlar.

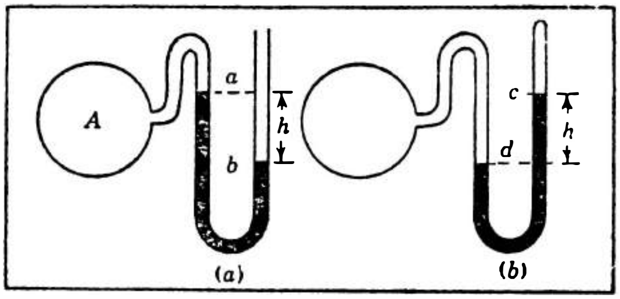
M. türlerinden büyük çiçekli olanı, Kuzey Amerika'da yetişir.

MANOMETRE (Fr. manometre; İng. manometer), gaz basıncını ölçmeye yarayan âletler. Çeşitli M.'ler vardır: Sıvılı M.'ler, mâdenî M.'ler (Bourdon borusu) ve yazıcı M.'ler. Bir U borusu, bir sıvı veya çok zaman cıva ile kısmen doldurulursa, bir M. yapılmış olur. M.'nin bir kolu basıncı ölçülecek kaba bağlanır, öteki kolu atmosfere açık veya kapalı olabilir. Bu sıvılı M.'ler açık veya kapalı kollu olurlar (şek. a ve b). Açık kolu M.'de b deki, basınç po atmosfer basıncı ve a noktasında A kabı içindeki gazın basıncı p olacağından, hidrostatiğin temel formülüne göre, $p = p_o - ggh$ olur. Burada g, M.'deki sıvının öz kütlesi, g, yerçekimi ivmesi ve h, a ile b noktaları arasındaki sıvı sütunudur. Küçük basınç farkları ölçülecekse M.'de hafif bir sıvı, büyük basınçlar için cıva kullanılır. Bu örnekte A kabındaki gazın basıncı açık atmosfer basıncından ggh kadar küçüktür.

MANOMETRE : Metal Manometre

Kapalı kollu bir M.'de, kapalı kolda ya hava bulunur veya burası tamâmen boşaltılır (M.'deki sıvının buharı hariç). M.'nin kolunda hava varsa, bu M., büyük basınçlar veya büyük basınç farkları için kullanılır. Bu havanın hacmindeki değişmeler yüzünden, basıncındaki değişmelerin M. kullanılırken göz önüne alınması gerekir. Kapalı kolunda boşluk yapılmış olan M.'ler, toplam yahut mutlak basıncın ölçülmesinde kullanılır. Çünkü, C noktasındaki basınç sıfırdır ve d deki basınç bundan ggh kadar daha büyüktür.

MANOMETRE : a) Açık kollu manometre
b) Kapalı kollu manometre

Metal (veya mâdenî) M.'ler, esnek borulu (Burdon borusu) ve esnek plâkalı olabilir. Esnek borulu M.'de, kesiti oval (eliptik) olan, bir ucu kapalı kıvrık bir boru vardır (şekle bk.) Bu boru, basıncı ölçülecek yere bağlanır. Basınçla borunun serbest ucu dış tarafa doğru açılır ve gösterge o noktası etrafında döner. Metal M.'ler daha portatif ve sağlamdır. Cıvalı bir M. ile ayarlanır.

Esnek plâkalı M.'lerde basınç, hareketli bir kaldıraç tertibi ile, bir göstergeye, taşınan esnek bir plâkaya etki eder. (E. Erdik)

MANS (Le), Fransa'da Sarthe ve Huisne ırmaklarının birleştiği yerde, Paris'in 217 km güney - batısında bir şehir, Sarthe departmanının merkezi. Nüfusu 143 246 (1968)'dır. Üniversite seviyesinde bir fen koleji vardır. Şehir, Normandie'den Loire bölgesine, Bretagne'dan da Paris'e giden yolların kavşağında kurulmuştur. Gelişmesi hızlı olmuştur (1836'da nüfusu ancak 18 000 idi). XIX. ve XX. yüzyıllarda yapılan demiryolları, bu şehri Fransa'nın birinci demir yolu kavşak noktalarının biri hâline getirmiştir. O zamandan beri şehir Sarthe'ın sağ yakasında yayılmıştır. Şehrin geçmişine âit yapılar şunlardır: Saint - Julien katedrali [Bina XII - XIV. yüzyıllarda yapılmış, apsis (Lat.; Fr. *abside* = kiliselerde, geniş kapısının karşısında, yarım daire şeklindeki girintili kısım) ise XIII. yüzyıldandır]; Notre - Dame - de - la - Couture (XI. - XVI. yüzyıllar) ve Notre - Dame - du - Pré (XI. - XII. yüzyıl) kliseleri; birçok eski evler ve Gallo - Romalı sur kalıntıları.

Modern şehirde elektrik, elektronik ve mekanik endüstriler (demiryolu atölyeleri, dökümhâneler, tarım araçları fabrikaları), dokuma, giyecek ve yiyecek maddeleri fabrikaları gelişmiştir. Böylece şehir, çevresindeki köyler için büyük bir çekici merkez hâline gelmiştir. L. M., gerek otomobil gerek uçak tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Yazar A. Gréban, siyaset adamı J. Caillaux ve ressam R. de La Fresnaye burada doğmuştur.

Tarih : Kelt boylarından Cenomanni'nin başkenti olan L. M., VI. yüzyılda Franklarca zaptedilmiştir. IX. - X. yüzyıllarda yer alan Norman istilâsından sonra Maine kontları şehre hâkim piskoposları uzaklaştırmışlar, ama kendileri de Normadie'li Guillaume tarafından kovulmuşlardır. L. M. ancak 1481'de nihâî olarak Fransa'ya bağlanmıştır. Devrimci general Marceau 1793'te burada Vendééliler'in ordusunun kalıntılarını ezmiştir. 1970 - 1971 harbinde Almanlar 10 - 11 ocak 1871'de Chancy'nin II. Loire ordusunu yenmişlerdir. Şehir, II. Dünya Savaşı bombalanmalarında hasar görmüştür. (V. Örs)

MANSART, François (Paris 1598 - Paris 1666), Fransız mimarı. Klasik mimarinin kurucusu olarak ün yapmıştır. Paris'te birçok yapılar yapmıştır: Visitandine'ler kadın tarîkatına ait küçük kilise (1632 - 1634 yıllarında yapılmıştır; şimdi Temple Sainte - Marie adıyle anılır); Hôtel de La Vrillière (1635 - 1638 şimdi Banque de France olmuştur); Hôtel Carnavalet (1645) gibi. M., Val - de - Grâce kilisesinin yapımına başlamış (1645) ve Maisons şatosunu da yapmıştır (1642 - 1651). Bu şato şimdi Maisons - Laffitte adını taşıyan binadır. Bunlardan başka, Blois şatosu (1635 - 1638)'nun batı kanadı da M.'ın eseridir. M.'ın bütün eserlerinde büyük bir asillik ve zariflik göze çarpar.

Aynı aileye bağlı Jules Hardowin - M. (Paris 1646 - Marly 1708) Jacques Hardowin - M. de Sagonne (1703 veya 1709 - 1776) ve Jean Hardowin M. de Jouy (1706 - 1754) mimar olarak değerli eserler yapmışlardır. (V. Örs)

MANSART, Jules Hardouin (Paris 1646-Marly 1708), Fransız mimarı. François M.'ın yeğeninin oğludur. François M.'ın öğrencisi olmuş ve 1668'de onun adını kendisininkine eklemiştir. Önce Liberal Bruant ile birlikte çalışarak Val şatosunu yapmış, sonra Versailles civarındaki Clagny şatosunu inşa etmiştir. 1675'te Mimari Akademisine üye olmuştur. 1678'de XIV. Louis'nin emriyle Versailles şatosunu tadil etmiş ve genişletmiştir. 1699'da birinci kraliyet mimarı ve yapı işleri başkanı unvanlarını almıştır. (V. Örs)

J. H. MANSART : Ünlü kubbesiyle Invalides hastahanesi

MANSEL, Ârif Müfid (İstanbul 1905-1974), Türk ilim adamı. Berlin üniversitesinde tahsil etti. 1936'da İstanbul üniversitesine Eski Çağ Tarihi doçenti oldu; daha sonra Klasik Arkeoloji kürsüsünde arkeoloji doçentliği etti. 1944'te profesör, 1956'da ordinaryüs oldu. M., 1930'dan itibaren çok çeşitli kazılarda bulundu. Bunlar arasında en önemlileri Side ve Perge kazılarıdır. M.'in başlıca eserleri şunlardır: *Stockwerkbau der Griechen und Römer* (Yunanlılar ve Romalılar'da Çok Katlı Yapılar) [1932]; *Trakya'nın Kültür ve Tarihi* [1938]; *Mısır ve Ege Tarihi Notları* [1938]; *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Anahatları* [1945]; *Perge'de Kazılar ve Araştırmalar* (A. Akarca ile beraber) [1949]; *Die Ruinen von Side* (Side Harabeleri) [1963]. (O. Yüksel)

A. M. MANSEL

MANSFELD, Ernst von (Luxemburg 1580 - Rakovica, Sarajevo [Bosnasaray] civarı 1626), Mansfeld kontu, Alman generali. Katolik olduğundan Savoia hizmetine girmiş, sonra Otuz Yıl Savaşı'nda Protestanların tarafını tutmuş, 1618 Pfalz seçmen prensinin hizmetine girmiş ve Tilly'ye karşı savaşmıştır. Fransa ve İngiltere'nin hizmetinde de bulunmuştur. Fransız parasıyle topladığı bir ordu, 1626'da Dessau'da Wallenstein tarafından bozguna uğratılmıştır.

MANSFIELD, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Ohio devletinde bir şehir. Nüfusu 55 047 (1970)'dir. Bakırcılık gelişmiştir.

MANSFIELD, İngiltere'de, Nottinghamshire kontluğunda bir şehir. Nüfusu 96 730 (1973)'dur. XIII. - XIV. yüzyıllardan kalma kilisesi tanınmıştır. Dokuma ve kundura fabrikaları vardır. (V. Örs)

MANSFIELD, Katherine (asıl adı : Katheleen Mansfield Beauchamp (Wellington, Yeni Zelanda 1888-Fontainebleau 1923), İngiliz kadın yazarı. Yazar olarak kabiliyetini *In a German Pension* (Bir Alman pansiyonunda) adlı hikâyesinde göstermiş, bundan sonra da kısa hikâyeler yazmıştır. *Bliss and other stories* (Mutluluk ve başka hikâyeler) [1920]; *The Garden Party* (Bahçede şölen) [1922]; *The Dove's Nest* (Güvercin yuvası) [1923]. *Letters* [1915-1922] (Mektuplar) ancak 1928'de çıkmıştır. Bu mektuplar 1932'de Fransızcaya da çevrilmiştir. *Journal* [1914 - 1922] (Günlük) de 1927'de çıkmıştır. Bu eserinde M. bedenine ve estetik sahasında ruhuna sağladığı sıkı düzeni anlatır. 1909'da George Bowden ile ev-

K. MANSFIELD

lenmişse de, kocası onu kısa bir süre sonra bırakmıştır. M., 1918'de Middleton Murry ile evlenmiştir. Son yıllarını Fransa'da geçirmiş ve burada Rus filozofu Gurdjiev'in etkisinde kalmıştır.

MANSON, Sir Patrick (Cromlet Hill, Aberdeen Kontluğu 1844 - Londra 1922), İngiliz hekimi. Parazitoloji üzerinde çalışmış ve bilharziyoz'lara sebep olan bilharzia kurdunu incelemiştir. Yine aynı sahada, Ross'un sıtmaya sebep olan hematozoeri kana aşılayan sivrisinek hakkındaki araştırmalarını, şüphe götürmeyen bazı denemelerle tamamlamıştır.

MANSTEIN, Erich von Lewinski von (doğ. Berlin, 1887), Alman mareşali. Hindenburg'un yeğeni olup, 1936-1938 yıllarında Kara ordusunun kumandasında Fritsch'e yardımcı olarak verilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başından önce Polonya'da sonra Koblenz'te (1939) Rundstedt'in genel kurmay başkanı olarak çalışmıştır. Fransa'ya karşı uygulanan ve Ardennes bölgesinden geçen tank taarruzuna dayanan planı M. hazırlamış ve 1940'ta Hitler kabûl etmiştir. 1941'de Rus cephesinde ikinci orduya kumanda eden M. 1942'de Kırım'ı fethetmiştir. 1942 - 1943 kışında Stalingrad'ı muhasaradan kurtarmağa çalışan ama başarısız kalan M. Polonya sınırına kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri çekilmeyi tavsiye eden M. 1944'te Hitler tarafından uzaklaştırılmıştır. 1945'te İngilizler tarafından esir edilmiştir. 1949'da harp cinayetlerinden dolayı mahkûm edilmiş, 1953'te serbest bırakılmıştır. *Verlorene Siege* (Kaybolmuş Zaferler) başlığı altında hâtıralarını çıkarmıştır. İkinci eseri: *Aus einem Soldatenleben 1887 - 1939* (Bir askerin hayatında, 1887 - 1939) [1958].

E. von MANSTEIN

MANSÛR, Türk musikisinde diapozonun lâ sesini *dügâh* olarak alan âhenk (düzen). Bu âhenkdeki ney'e de *Mansûr Ney* denir. (Y. Ö.)

MANSÛR' Ebû - Câfer Abdullah b. Muhammed, Abbâsî hilâfetinde ikinci halife (Haziran 754 - Ekim 775). Ebu'l - Abbas es - Seffah'ın yeğeni olup, Sallâle adında Berberiyeli bir cariyeden doğmuştur. İlk başarıları Emevîler'e karşı olan mücadelede görülmüş ve bilhassa kendisini, Vâsıt kuşatmasında tanıtmıştır. Abbâsî hilâfeti kurulduktan sonra Ermeniye, Azerbeycan ve el - Cezire valiliklerinde bulunmuştur. Amcası es - Saffah'ın vasiyeti üzerine Mekke'de bulunduğu sırada halife ilân edildi. Hilâfetinin ilk günlerinde bilhassa amcası Abdullah b. Ali'nin durumu ve tutumu karşısında Ebu Müslim ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. Onu Nusaybin savaşı ile ortadan kaldırınca, Abbâsî hilâfetinin pek nüfuzlu şahsiyeti Ebu Müslim'i yok etmek için gereken düzeni kurdu. Çevresindekilerin itirazlarına rağmen Ebu Müslim bu tuzağa düşerek Medâin kasabalarından biri olan Rumiye'de öldürüldü Böylece M., kendi üzerindeki baskı unsurlarının birinden kurtulmuş oldu. Ama, bu, Horasan'da Sunbad el - Mecûsî'nin Ebu Müslim'in kanını bayrak edinerek baş kaldırmasına yol açtı. Nişabur ve Rey'i eline geçirdi. Bilhassa Rey'de Ebu Müslim'in hazinelerini zabt etti. Halife ona karşı Cumhur b. Merrar el - Acelî'yi gönderdi. Sunbad, Hemedan ile Rey arasında yenilgiye uğrayıp kaçtı. Taberistan hâkimiyetine iltica etti ise de öldürüldü. Ancak, Horasan'da sükûn sağlanamadı. Sunbad ve Taberistan hâkimi ara yerden kaldırılmakla beraber, ele geçirdiği servetle bu kez Cumhur, kuvvet bularak başına buyruk hareket etmek isteyince M., ona karşı Muhammed b. el - Eş'as komutasında bir ordu göndermek zorunda kaldı. Cumhur'u Isfahan'ı işgal ettiği sırada bastıran İbn el - Eş'as onu feci bir bozguna uğrattı. Azerbeycan'a firar eden Cumhur, orada kendi adamları tarafından öldürüldü. 141 (758/759) tarihinde Horasan valisi Ebu Davud'un ölümü üzerine buraya gönderilen Abdülcebbar isyan edince M., oğlu Mehdî'yi kuvvetli bir ordu ile sevk etti. Merv ahalisinin de yardımı sonunda Abdülcebbar yenilgiye uğratıldı. Mehdî bundan sonra Horasan valisi olarak kaldı ve Taberistan ile Türk ülkelerine seferler açtı.

Taberistan bu saldırılar sonunda M.'un hilâfet topraklarına katılmış oldu. Türk hakanı Samagar da ağır yenilgilere uğratıldı ve Türkler'den pek çok esir alındı. Böylece Türkistan hududu üzerinde güven sağlanmış iken, 766 - 767 yılında peygamberliğini ilân edecek kadar ileriye giden bir Horasanlı, Üstadasis baş kaldırmıştır. Herat, Badgis ve Sicistan halkının da isyana katılmasiyle büyüyen ayaklanma karşısında M., oğlu Mehdî ile birlikte Hazm b. Huzeyme'yi görevlendirdi. Kanlı ve şiddetli savaşlardan sonra isyan 150. yıl içinde bastırılmış oldu. M., Horasan'da düzeni yeniden kurmak üzere bir geziye çıktı. Bağdad'a dönüşünden sonra Sicistan halkı tekrar başkaldırarak vali Ma'n b. Zaide'yi öldürdüler. Halbuki Ma'n, bu sırada Türkistan Hakanı Rutbil'i Zabulistan'da yenilgiye uğratmış olmakla şöhret ve kudretinin en yüksek seviyesinde bulunuyordu. Bunun üzerine M., Humeyd b. Kahtaba'yı Horasan'a tayin etti. Humeyd, Sicistan'da asayişi sağladığı gibi, Kâbil bölgesini de İslâm hilâfetine kattı. M. zamanında Hindistan hududu üzerinde bazı faaliyetler olmuşsa da bunlar mahdut kalmıştır. Bu cümleden 142 (757 - 760) tarihinde Sind valisi Uyeyne b. Musa başkaldırdı ise de, Ebu Sufre tarafından bu isyan bastırıldı. Bundan sonra Hindistan üzerine yapılan akınlar büyük bir gelişme göstermemiştir. Öte yandan Deylem, Azerbeycan ve Ermeniye sınırlarında özellikle Hazar Türklerinin saldırıları ile savaşlar uzun süre devam etmiştir. 143 (761-762) tarihinde Deylem halkının başkaldırması üzerine sevkedilen Abbâsî orduları, isyana Türkler'in de katılmasına sebeb oldular. Türkler iki kez Azerbeycan'a ve Deylem'e girdiler. 144'te Muhammed İbn. es - Seffah hiçbir sonuç alamadı. 147 (764 - 765) yılında Harezm hakanı Eşter Han Tiflis'e kadar ilerleyerek bu şehri zabtetti. M.'un onlara karşı gösterdiği Harb b. Abdullah ve Cibril b. Yahya komutasındaki Arap orduları ağır yenilgilere uğratıldı. Bizans'a karşı olan seferlerde ise, M.'un ilk devirlerinde, hilâfetin iç karışıklıklarından faydalanan İmparator V. Kostantin Kopronymos 755'te Malatya'yı ansızın zabtederek şehrin duvarlarını yıkmış, bir yandan da Keferdis ve Samsat'ı (Klavdias - Saomosat) ele geçirmişti. Bunun üzerine M., kardeşi Abbas ile amcaları Salih ve İsa'yı Rum diyarına gazaya memur etmiş, bunlar da söz konusu kaleleri kurtararak duvarlarını yeniden yaptırmışlardı.

Ertesi yıl M., Bizans İmparatoru ile anlaşarak, onların elindeki Müslüman esirleri paralarını ödeyerek kurtardığı gibi, daha önce yine İmparator Kostantin tarafından tahrip edilen Kalikala (Erzurum) kalesini de yeniden bina ettirmişti. 757 yılında ise M., kardeşi oğlu Abdülvehap (Gazi) ile Hasan b. Kahtaba'yı Anadolu'ya gaza için gönderdi. Bunlar Sinop'a ka-

dar geniş bir akında bulundular, dönüşlerinde Malatya'nın yarım kalan onarım işlerini tamamladılar. Öte yandan Cibril b. Yahya da depremler yüzünden harabolmuş bulunan Misis (Masisa) kalesini onarmıştı. M. zamanında başlayan bu akınlar giderek o kadar gelişti ki, Bizans İmparatorluğunu ağır bir baskı altına aldı. Bahar ve kış aylarında sürdürülen bu akınların başlangıç tarihi Mayıs ayı idi. Müslüman akıncılar Mayıs'ta Anadolu'ya girerler ve tam bir ay hayvanlarını Anadolu çayırlarında çayırlatıp semizlettikten sonra, ülkenin dört bir yanına dağılırlardı. Yaz akınları 60 gün sürmekte idi. Kış akınları ise Mart'ın ilk yarısında bitmiş olurdu. İmparatorluk, Müslüman gazilerin saldırılarına karşılık kuvvetli bir haber alma şebekesi meydana getirmişti. Lulua (Ulukışla)'dan itibaren İstanbul'da imparatorluk sarayına kadar uzanan ışık kuleleri sebebiyle Müslüman akıncıların Anadolu'daki faaliyetlerini izleyerek tedbirler alma çaresini bulmuştu. Bu akınlar neticede, Bizans İmparatorlarını Abbâsî hilâfetine haraç ödemeyi kabûle zorladı. İlk defa 772'de İmparatoriçe İren Bağdad'a gönderdiği bir elçilik heyeti ile barışı sağladı. M. zamanında Afrika ve Endülüs üzerinde Abbâsî egemenliği büyük bir sarsıntı geçirdi. Emevî prenslerinden Abdurrahman'ın 756'da Kurtuba'da hükümdar ilân edilmesiyle İspanya, Abbâsî egemenliğinden kopunca M., Magrib'in korunması için dikkatini Afrika üzerine topladı. Berberî ve Hâricîler'in ayaklanmalarını bastırmakla uğraştı. Ancak İbâdîler'den Ebu Hatim 772'de öldürüldükten sonradır ki, Kuzey Afrika M.'un egemenliği tanınmış oldu. Kuzey Afrika'yı tekrar Abbâsî hilâfetine bağlayan kimse ise, eski Sind valisi Yezid b. Hatim olup, onun 787'de Kayrevân'da ölümüne kadar Kuzey Afrika sükûn ve huzur içinde kalmıştır.

Abbâsî hilâfetinin kurucularından olan M.'un zamanında uğraştığı konulardan biri de Hâricîler'in tutumları olmuştur. Musul'da, Yemen'de, Faris'te, Sind'de yer yer ortaya çıkan Hâricî âsîler, onu zaman zaman uğraştırmıştır. Bunlardan en önemlisi kendi hükûmet merkezi olan Hâşimiye'de Râvendî adını taşıyan Horasanlılar'ın 758 - 759 yılındaki ayaklanmalarıdır. Tenasühe inanan ve halifeye Tanrı gözüyle bakıp tapan bu sapıklar, M.'u çok zor durumda bırakmışlar, ancak İbnü Hübeyre'nin yetiştirmelerinden Ma'n b. Zâide'nin cesaretiyle bu ayaklanma bastırılabilmişti. Vilâyetlerde ise Hâricî ayaklanmaları birbirini kovalıyordu. Taberistan'da Sipehbud, Musul'da Hassan b. Mehalid, Sind'de Abdullah b. Muhammed bunların belli başlılarıdır. Ama M. devrinde en tehlikeli isyan hareketi Alevîler'in Abdullah b. el - Hasan çevresinde teşkilâtlanmaları ve bunun sonunda oğlu Muhammed'in Medine'de, diğer oğlu İbrahim'in de Basra'da iki büyük isyanı patlamaları olmuştur. M.'un ehl-i beyte karşı harekete geçmesi, Emevîler devrinde yapılan propagandaların Şia-i Ali şiarı ile bağlanır ve hattâ Abbas çocuklarından önce Alevîler'in, bu arada, bizzat M.'un da Muhammed b. Abdullah b. el - Hasan'a biat etmesi olayına dayatılır. Hilâfet, Ali evlâdları yerine Abbas'ın torunlarına ulaşınca, Abbâsî hilâfetini kuvvetlendirmek için M., Hasan çocuklarını ve bu arada liderlerini ortadan kaldırmaya karar vermişti. Bunun için 762'de Hac maksadiyle Medine'ye geldiği zaman bunların amcazadeleri olan Hasan b. Zeyd'in hiyanetiyle her birini yakalatmaya başladı. Kumandanı Rebah eliyle ilk ağızda 11'ini tevkif ettirerek Hâşimiye'ye gönderip zindana attırdı. Bunlar arasında Suriye'de lider durumunda bulunan Ebu Abdullah'ı yüz elli kamçı ile cezalandırdı. Muhammed b. Abdullah'ı ise iki merdane arasında ezdirdi. Hasan evlâdının başı olan Abdullah el - Hasan zindanda öldü. Bu şiddet hareketi Nefs-i Zekiyye lâkabı ile anılan Muhammed b. Abdullah b. el - Hasan'ın Medîne'de isyanına sebeb oldu. M., bu isyanı veliahdi bulunan İsa b. Musa eliyle bastırdı. Muhammed en sonunda 70 adamiyle birlikte şehid oldu. Onun ölümünden bir ay sonra da kardeşi İbrahim, Basra'ya gelerek buradaki Şiî'lerin desteklemesi ile başkaldırdı. M., Irak'ta Şiî'lerin fazlaca bulunmasından büyük bir endişeye düşerek Kûfe'ye çekildi. Gerçekte başta Hanefîler'in imamı Ebu Hanife olduğu halde, bütün din bilginleri İbrahim'i tutar görünmekte idiler. İbrahim, Basra'yı ele geçirdikten sonra halifeliğini ilân etti. Ancak, kuvvetlerini sür'atle Kûfe üzerine sevkedeceği yerde Vâsıt, Ehvaz ve Fâris'e göndermesi, M.'a zaman kazandırdı. M.'a bağlı kuvvetler İsa b. Musa, Amir el - Musellemî ve Humeyd b. Kathaba komutasında İbrahim'i, Bahamra'da karşıladılar. Savaş sırasında İbrahim bir okla vurulup öldürüldü. M.'un tazyiki üzerine Alevîler'in çıkardıkları bu iki isyanın bastırılmasiyle Abbâsî hilâfeti, Endülüs hariç, o zamanki siyasî sınırlar içinde kesin olarak yerleşti. Ama, bu tutum o güne kadar dost ve birbirine destek olan iki âileyi yani, Alevîye ile Abbâsîye'yi karşılıklı düşman hâline koymuştur.

M.'un hilâfeti süresince devam eden bu anlaşmazlıklar yanında onun başardığı en büyük işlerden biri Bağdad'ın kuruluşudur. Daha sonra şehrin karşısında Rusâfe'yi de kurdurmuş, ayrıca Musul'dan Basra'ya kadar muhtelif yerlerde saraylar yaptırarak, kanallar açtırarak, Musul, Basra v.b. şehirleri onararak Irak'ın ümranına gayret etmiştir. M., Abbâsî ordusuna da ayrı önem göstermiş, bunları Mudariye, Rebi'iye, Yemaniye ve Horâsâniye olmak üzere dört ayrı tümen hâlinde yeniden organize ettirmiştir. M., Abbâsî hilâfetini yerleştirmek ve köklendirmek için, hiçbir vasıtayı kullanmaktan kaçınmamıştır. Gerektiğinde hileli yolları da denemiştir. Geniş ülkesini kontrol etmek, gelişen olayları izlemekte büyük gayret göstermiş, ayrıca sıkı denilecek kadar tutumlu davranarak hazinesini dolu tutmuştur. Şiir ve edebiyata da meraklı olan M., zamanının güzel konuşanlarından biri idi. Genellikle sade bir hayat yaşadığı söylenir. Abbâsî hilâfetinin kurucularından biri olan M., Ekim 775'te hac için Mekke'ye giderken, yolda Bi'ri Meymûne'de ölmüş, cenazesi Muallâ makberesine defnedilmiştir. İshalden öldüğü söylenir. İkisi kız olmak üzere dokuz çocuğu olmuştur. Ayrıca bk. BERMEKÎLER, ABDURRAHMAN, EBU MÜSLİM, ŞÎ'A VE ŞİÎLER. (İ. Parmaksızoğlu)

MANSÛR, Hâcib, Ebû - Âmir Muhammed b. Abdullah Ebî - Âmir Muhammed b. el - Velîd b. Yezîd el - Meâfirî el - Kahtânî (? - 1002), Endülüs (İspanya) Emevî devletinin tanınmış devlet adamı. Hıristiyan tarihçilere göre adı: Almanzor. Aile itibariyle Kahtan araplarından olup, Endülüs'ün fethi ile birlikte buraya yerleşmişlerdi. Cezîre-i Hadrâ'da (Algeziras) Taras veya Terkes (Torox) köyünde doğmuştur. Babası Abdullah dindarlığı ve bilgisi ile tanınmış bir fıkıh bilgini olup, hacdan dönerken, Trablus'ta ölmüştü. Gençliğinde öğrenimini tamamlamak üzere Kurtuba'ya gelmiş ve belde kadısı Muhammed İbn es - Salim tarafından himaye edilerek Kurtuba kazasının önemsiz görevlerinde çalışmaya başlamıştı. Bir söylentiye göre de öğrenimini bitirdikten sonra Kasrü'l - İmare karşısında bir arzuhalci dükkânı açarak Saray mensuplarıyle yakınlığını arttırmış, onların delâletiyle Emevî hükümdarı el - Hakem II.'in karısı Subh veya Sabih'in takdirlerine mazhar ol-

muş ve bu suretle Emevî sarayına intisap etmişti. Gerçekte M.'un 967'de yeni doğan şehzâde Abdurrahman'ın emlâkine kâhya tâyin edildiği görülmektedir. Verilen görevleri başarı ile yürütmesi devletin gerçekte hâkimi olan Sabih'in katında değer bulmasını sağladı. Kısa zamanda Darü'l - darb müşrifi (müfettiş) ve tereke kassamlığı görevlerine getirildi. Kibarlığı, nezaketi, hatırşinaslığı ile Saray'da kendisini sevdirdi. Aranılır kişiler arasına katıldı. 969 İşbiliye ve Niebla kadısı oldu. 972'de ise Şurta (polis müdürü) olarak emniyet kuvvetleriyle ilişkiler kurmaya muvaffak oldu. Bu sırada Fas'ta görev yapmakta olan ve İdrisî prenslerini Endülüs Emevî hilâfetine bağlamakla görevli bulunan Galib'in yaptığı harcamaları teftiş etmek üzere Kadi'l - Kuzât ünvanı ile oraya gönderildi. Bu nazik görevi hem Halife'nin isteklerini yerine getirmek, hem de Emir Galib'i gücendirmemek suretiyle başarı ile sonuçlandırdı. 976'da II. Hakem'in ölümünden sonra halife olan Hişam el - Müeyyed devrinde nüfuzu bir kat daha arttı. Önce Hâcib (başbakan) Ebu'l - Hasan Câfer el - Mushafî ile işbirliği ederek Emevî sarayındaki Sakalibe (Slav köleler)'nin nüfuzunu kırdı. Bu ameliye Kurtuba halk efkârında ona geniş bir şöhret sağladı. Halifenin yaşının küçük oluşunu gözönünde tutan Hıristiyanlar'ın, bu za'af devresinde saldırıya kalkışmaları üzerine ülkeyi savunma görevini istekle üzerine aldı. Hıristiyanlar'ı Galisya'da Los Banos kalesi önünde bozguna uğrattı. Bu sefer sırasında Medinet Salim (Madinaceli) valisi Galip ile dostluğunu arttırdı ve bundan sonra onun desteğini sağladı. Bir biri ardına yaptığı iki seferle şöhreti yayılırken Galib'in desteği ile el - Mushafî'nin ve akrabaları ile adamlarının nüfuzunu kırdı. Galib iktidara geçerken kendisi Kurtuba valisi oldu. Şehri ve Emevî hilâfetinin merkez ordusunu avuçları içine aldı. Bir süre sonra İbnü, Endulusî lâkabiyle tanınan Câfer b. Ali b. Hamdûnî'nin desteği ile Galib'i ve yine Abdurrahman b. Muhammed'in yardımı ile İbnü Endulusî'yi aradan kaldırmakla Endülüs Emevî hilâfetinin tek adamı ve diktatörü olarak Hâcib oldu. Sanhâce, Magrâve, Miknâse gibi Berberî kabilelerinden tertip ettiği birliklerle Arap kuvvetlerini kontrol altında tutmayı başardı. Yetişmekte olan genç Halife Hişam için Kurtuba kapıları yanında meşhur Medinet ez - Zahire'yi inşa ettirdi. Halkın ve özellikle ulemanın desteğini sağlamak üzere Sünnî doktrine önem verdi. Ülkeyi malî bakımdan sarsan Fas işgal ordusunu oradan çekerek, memlekete ferahlık getirdi. Afrika topraklarında, Cebeli Târık boğazını korumak için sadece, Septe kalesini eli altında tuttu. Buna karşılık Hıristiyanlık dünyasına amansız bir mücadele açtı. 981'de Leon krallığına karşı giriştiği seferde Zamora'yı zabtettikten sonra Simancas, Rucda ve Leon önünde Hıristiyanlar'ı üç kere yenilgiye uğrattı. Bu büyük zaferi ona unutulmayan lâkabı yani el - Mansur bi'llah ünvanını kazandırdı. M.'un bundan sonraki hayatı, Hıristiyanlar'a karşı sürdürdüğü seferlerle geçmiştir. Leon, Katalonya, Barselona, Coimbras, Santiago de Compostella, Kastilya, Canaler, Cogolla seferleri bunların en önemlileridir. M.'un bütün hayatı boyunca Hıristiyanlar'a karşı yaptığı savaşların sayısı bir söylentiye göre 31'i bulur. 23 Ramazan 392 (10 Ağustos 1002) tarihinde Cogolla seferi dönüşünde Medinet Salim'de hastalanarak ölmüş ve bu şehirde defnedilmiştir. M., üstün ihtisası, enerjisi, pervasızlığı ve atılganlığı kadar, ince politikası, kuvvetler arasında denge sağlamada gösterdiği başarı ile şüphesiz ki, Endülüs İslâm tarihinin en büyük siyaset adamlarından biridir. Zaferleri ve ülkeyi sağlam yönetimi yanında gösterdiği ümran faaliyetleri ile ve aldığı ekonomik tedbirlerle Orta Çağ medeniyetinin şayanı dikkat kültür merkezlerinden biri olan Müslüman İspanya'yı çağının en kudretli devleti hâline getirmiştir. Onun yaptığı unutulmayacak işlerden biri de ihtiyaca elvermeyen Kurtuba cami'ini genişletmesi ve bugünkü şekli vermesi olmuştur. M.'un kuvvetli şahsiyeti, ölümünden sonra bir süre kendi çocuklarının vezirlik görevlerini devam ettirmesini de sağlamıştır. Onun yerine hâciblik görevine önce oğlu Abdülmelik el - Muzaffer, ondan sonra ikinci oğlu Abdurrahmân en - Nâsır geçmiştir. Ancak, Nâsır'ın başarısızlığı ile Âmirî vezirler devri Endülüs tarihinde son bulmuştur.

MANSURE [Arapça; Al - Mansura (= zaferli)]. Mısır'da şehir. Dakaliya ilinin merkezi. Delta'da Nil'in Dimyat kolunun üzerindedir. Nüfusu 191 500 (1966)'dür. Pamuk antrepoları, pamuk temizleme, tekstil ve çeltik fabrikaları, metalcilik atölyeleri, yağ fabrikaları vardır.

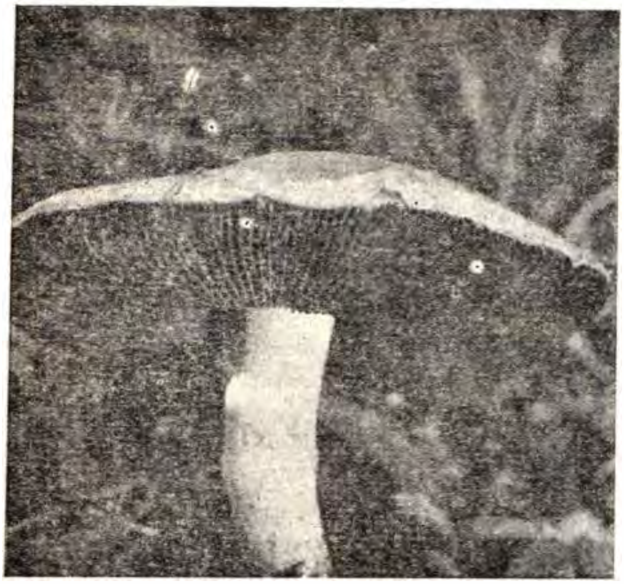
Tarih : M. 1219'da Türkler tarafından kurulmuştur. Fransa Kralı IX. Louis'nin kumandasındaki Haçlılar 1250'de burada yenilgiye uğramış ve kral esir düşmüştür.

MANSUROĞLU, Mecdud (İzmir 1910-İstanbul 1960), Türk dilcisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdikten sonra Leipzig ve Berlin üniversitelerinde okudu; 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümüne öğretim üyeliğine getirildi. 1949'da doçent, 1960'da profesör oldu. Başlıca eserleri şunlardır : *Anadolu Türkçesi* (XIII. yüzyıl); *Dehhânî ve Manzumeleri* [1947]; *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri* [1958]; *Das Altosmanische* (Eski Osmanlıca) [1959]. (O. Yüksel)

MANŞ DENİZİ (Fr. Le Manche; İng. Enlish Channel veya the Channel), Batı Avrupa'yı sınırlayan denizin İngiltere ile Fransa arasında bulunan kısmı. M. D. tam olarak kara platformu veya şelf (Fr. plateau continental; İng. continental shelf)'in içine girer. Derinliği ancak istisnaî hallerde 100 m'yi geçer. M. D., Dover boğazı (Fr. Pas de Calais; İng. Strait of Dover) yoluyle Kuzey Denizi'ne bağlanır. M. D. çok canlı bir trafiğe sahne olduğundan kıyıları boyunca birçok limanlar açılır: Fransa'da Cherbourg, Le Havre, Boulogne, İngiltere'de Plymouth, Southampton, Portsmouth bunların en önemlileridir. M. D. altından bir tünelin yapılması kararlaştırılmıştı.

MANTAR HASTALIĞI, küf mantarlarının meydana getirdiği hastalıktır. *Aspergille* adı verilen bir çeşit küf mantarı akciğerlerde hastalığa sebep olur. Bu hastalık daha çok kuşçular ve değirmencilerde görülür. Aspergille'in organizmada meydana getirdiği hastalıklar *aspergilose* adını alır. Pamukçuk denen ve çocukların ağzında görülen beyaz lekeler de birçeşit küf mantarı hastalığıdır. Bir başka mantar çeşidi olan *tricophyton* kelliğe yol açar. Ayrıca, deri üzerinde yuvarlak beyaz lekeler hâlinde beliren hastalık da yine küf mantarlarının sebep olduğu bir rahatsızlıktır.

MANTARLAR (Fr. champignons; Lat. fungi; Yun. myketes), klorofilsiz çok hücreli talofit bitki. Hücrelerinin çekirdeği açık olarak sınırlanmış, gövdesi hemen hemen daima iplikcillerden yapılmıştır. Genel olarak saprofil olarak, daha nadiren parazit olarak veya simbiyoz hâlinde yaşarlar. Yüzbinden daha çok sayıda tür tarif edilmiştir. En ilkelleri, renksiz-

MANTAR : Çayır Mantarı

leşmiş su yosun (Lat. alga)'larına benzer ve öbür kriptogam'lar gibi, su içerisinde hareket eden erkek gametler ve oosferler yolu ile türerler. Karada yaşamağa meylederlerse de, rutubetli yerleri ararlar. Cinsiyetleri çok az gelişmiş olup ancak heterotallizm ile belirir. Spor meydana getiren organlar (ask, yani tulumcuk veya basid yani kaide) tam olmayıp ancak iki çekirdekli hücre (dikaryon) meydana getiren bir dölleme sonucunda belirir. Tallus'u yapan iplikcikler üç türlü bünyeye sahip olabilir: 1. hücreli bünye; 2. aposîter (Fr. apocytaire) bünye (hücre bölümlerinin sayısı, çekirdek sayısından daha küçüktür); 3. sifonlu bünye (hücre bölümleri yoktur). M. dört gruba ayrılır: 1. Oomiset'ler; 2. askomisetler; 3. basidiyomisetler, 4. Tam olmayan M. Oomisetler (= Yumurtalı M.), yumurta yoluyla türerler. Askomisetler (= tulumlu M.), bunlarda yumurta olmayıp içteki sporları asklar içinde bulunur; basidiyomiset (kaideli M.), bunların da yumurtası olmayıp, dış sporları kaideler üzerinde büyür; tam olmayan M.'ın ne yumurtası, ne askı ne de basidi olup, çelik (Fr. bouture) yoluyle türerler. Botaniğin M.'ını inceleyen kısmı Mikoloji adını taşır (Fr. mycologie).

İnsanlara olan etkileri bakımından M. şu dört gruba ayrılır: 1. Yenilir; 2. zehirli; 3. zararlı; 4. faydalı M.

1. *Yenilir M.:* Fransa'da champignon de couche (Lat. Psalliota arvensis) adı altında bir basidiyomiset ile truffe (Lat. domalan, yer mantarı) adını taşıyan meşeler yetiştirilir. Truffe bir askomisettir. Oronge des Césars (Lat. amanite Caesarea, altın mantar) ve Cèpe de Bordeaux (Latê Boletus edulis, kuzu mantarı) özel olarak konserve için toplanır. Bir askomiset olan Morille (Lat. Morchella rotunda, kuzu mantarı) ilkbaharda toplanır ve taze olarak yenir. Basidiyomistler olan chanterelle (Lat. Cantharellus cibarius), lactaire délicieux (Lat. lacterius deliciosus, sütlü mantar) ve başka türler sonbaharda toplanır, taze olarak yenir.

2. *Zehirli M.:* Ölümle sonuçlanan zehirlenme olaylarının en çoğu Amanita phalloides'den ileri gelir. Bu çok rastlanan ve göze çarpan beyaz bir mantardır. Fransızca Fausse oronge (Amanita muscaria) denilen beyaz benekli ve kırmızı şapkalı mantar bir nevi sarhoşluk meydana getirir. Un ile karışmış olarak yenilen Çavdar mahmuzu (Fr. ergot du seigle, Lat. claviceps purpurea), ergotizm (Fr. ergotisme) adını taşıyan ağır belirtilere yol açar. Yenilebilen ve zehirli M.'ı birbirinden ayırd etmek için hiç bir "usûl" yoktur. Türkler'in botanik karakterlerini bellemekten başka çare yoktur. Kuşkulu bazı M.'ın meydana geldikleri topraklara göre zehirli olmaları tehlikeleri de vardır.

3. *Zararlı M.:* Bir nevi küf olan merula, rutubetli evlerin yapı kafesini tahrip eder. Birçok M., yetiştirilen bitkilere saldırır ve bunları hasta eder. İnsan ve bazı hayvanlara saldıran M., mikoz (Fr. mycose) denilen bir takım hastalıklara sebep olur.

4. *Faydalı M.:* Maya (Fr. levure)'lar ekmekcilik, pastacılık ve fermante etmiş içkilerin (şarap, bira, sidr) yapılmasında kullanılır. Bazı küfler peynirlerin tadına aroma katar (roquefort peyniri) veya penisilin ve streptomisin gibi antibiyotikler verir.

M.'ın yarattığı zehirlemeler bazan hafif geçer, bazen de ağır şekiller gösterebilir. Bir amanita cinsinin zehri insanın

MANTAR : Altın Mantar

ölümü ile sonuçlanabilir. 8 - 24 saatten sonra kendini gösterir. Hasta önce hazım yollarında ağır sancılar, diyare ve kusmalar gösterir, sonra ağır bir hepatonefrit görülür. Tedavinin esası antifellinik serumdur. Amanitadan gayrı zehirli M.'ın yarattığı zehirlenmeler ağır sonuçlar doğurmaz. (V. Örs)

MANTEGNA, Andrea (Isola di Caturo, Patova 1431 - Mantova 1506), İtalyan ressamı, hakkâki ve desinatörü. Ressam Jacopo Bellini (1479'da Fâtih II. Mehmed'in portresini yapan Gentile Bellini'nin babası) ile birlikte çalışmış ve bunun kızı ile evlenmiştir. Padova'da koleksiyoncu Squacione'nin öğrenci-

MANTEGNA : Ölü İsa

si olmuş ve Eski Çağ'lardan kalma süs şekilleri koleksiyonunu yeni, güçlü ve titiz bir tarzda değerlendirmiş, birçok hâllerde soğuk renk perdeleri (Fr. ton) kullanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: "San Giacomo" (Aziz Jokobos)'nun hayatını canlandıran freskler (bunlar Padovada'dır); Verona'da San Zeno rötabl'i, Mantova dukalık sarayında "Evliler" odası. Gerek Isabella d'Este, gerek Gonzaga hânedânı için çalışmıştır. Eserleri hâk edilerek yayılmış ve M.'nın uslûbu Kuzey minyatürcülerini etkilemiştir.

MANTEUFFEL, Edwin (Dresden 1809-Karlsbad 1885), Prusyalı feldmareşal. Otto Theodor M.'ın kuzeni. 1864 (Danimarka'ya karşı), 1866 (Avusturya'ya karşı) ve 1870 (Fransa'ya karşı)'de harplere katılmış ve 1880'de Elsass-Lothringen (Alsace - Lorraine) stadthalter (vali)'i olmuştur.

MANTEUFFEL, Otto Theodor (Baron von) (Lübben 1805 - Crossen 1882), Prusyalı siyaset adamı. 1848 Anayasasını hazırlamış, ama Olmütz andlaşmasını akdetmek zorunda kalmıştır (1850). 1850 - 1858 yıllarında başvekillik etmiştir.

MANTI, hamur işi bir yemek. Kalınca yufka hâlinde açılmış hamuru dörtgen parçalar kesip, üstlerine kıymalı iç koyduktan sonra bohça biçiminde katlayıp kenarları bastırılarak yapılır. Haşlandıktan sonra üzerine yoğurt ve kızdırılmış yağ konarak yenir.

MANTIK (Ar. nutk'dan. Fr. logique, İng. logic), doğru muhakemeyi (usavurma), yanlış muhakemeden ayırmakta faydalanılan usûl ve prensiplerin sistemli olarak mütâlaası. M., doğruyu ve gerçeği bulmak hususunda istidlâl (dolayısıyle anlama) ve hükümlerimizi ne şekilde kullanmamız gerektiğini gösterir, gerçeğin bulunmasına yardımcı olur.

M., sûrî (görünürde olan, zâhirî, şeklî) veya umûmî ve tatbikî olarak ikiye ayrılır. Sûrî M. (logique formelle) konuları ne olursa olsun, hüküm ve istidlâllerimizde uymak zorunda bulunduğumuz kanunları inceler ve hangi şartlar altında gerçeği bulabileceğimizi öğretir. Sûrî M.'ın gerçeği bulmak için koyduğu kurallar, bütün ilimler için geçerlidir. Tatbikî M. (logique appliquée) veya usûliyyât (méthodologie - yöntem bilim) ise, her ilme göre değişen kurallar koyar. Fikirlerimizin konusu değiştikçe hepsi için ortak olan umumî kuralların dışında, özel kurallara da ihtiyaç hâsıl olur. Meselâ sûrî M.'ın tarif hususunda uymamızı tavsiye ettiği kurallar, matematikte başka biyolojide başkadır. Bu bakımdan Metodoloji (b. bk.) düşüncemizin konularına göre değişen kurallar koyar.

SÛRÎ (BİÇİMSEL) M.: Sûrî M.'ın iki ana prensibi vardır: *Ayniyyet - identité* (Özdeşlik) ve *tenâkuzsuzluk - non - contradiction*. Esâsen fikir yapımız, tenâkuz (çelişki) hâlindeki fikirleri kabûl etmez, reddeder. Bu kurala aykırı olan her fikri M.'sız (illogique) sayarız. Ayniyyeti; "bir şey kendisinin aynıdır" veya "ne ise odur"; tenâkuzsuzluğu da "aynı şey hem canlı, hem cansız olamaz" veya "hem katı hem sıvı olamaz" şeklinde ifâde edebiliriz. Bu prensiplere uymayan fikirlere inanılamaz. Çelişki hâlindeki fikirlerden birinin varlığı, diğerini ortadan kaldırır. Öte yandan bunların her ikisini birden ortadan kaldırmak da mümkün değildir. Bir şey *hem var hem yok* olamıyacağı gibi, *ne var ne yok* da olamaz. Bunların dışında bir de zıt fikirler vardır. Meselâ bir şey *hem katı hem sıvı olamaz* ama, *ne katı ne sıvı* olabilir. Bu durumda gaz hâlinde demektir.

Zihnî hayatımızda, biri diğerini tamamlayan üç çeşit faaliyet vardır: 1) Fikirler: Buna M. dilinde *had - terme* (terim); 2) Hükümler: Buna M. dilinde *kazıyye-proposition* (önerme); 3) Dolayısıyle anlama: Buna M. dilinde *istidlâl - raisonnement* denir.

HAD - TERME (TERİM): Canlı ve cansızların bizde meydana getirdiği hayaller (images) müşahhas (somut)'tır: Masa, kedi, otomobil, taş gibi. Öte yandan bunların genel görünüşleriyle ilgili, daire, kare gibi fikirler mücerred (soyut)'dur. Ayrıca, hayalleri bile teşekkül etmemiş mücerred fikirlerimiz vardır: Allah, adalet gibi... M.'ta bu mefhumlara, bu fikirlere *had* denir. Kısacası had, bir mefhumun sözle ifadesinden ibarettir.

Hadler canlı ve cansız varlıklarla ilgili olduğu zaman müşahhas, sıfat ve keyfiyet (nitelik) lerle ilgili olduğu zaman mücerred mefhumları ifade eder. Hadler ayrıca özel veya genel de olabilir. Güneş veya 1976 yılı özel ve cüz'î; yıldız veya yıl hadleri ise genel ve küllîdir. Bunun dışında bir de çelişki fikrinin doğurduğu *îcâbî-affirmatif* (olumlu) *ve selbî - négatif* (olumsuz) hadler vardır. Meselâ "renkli" îcâbî, "renksiz" selbîdir.

Hadler arasında *tazammun - compréhension* (içlem, içerme) ve *şümûl - extension* (kapsam) ilişkisi de vardır. Meselâ birbiriyle ilgili birkaç haddi yazalım: *canlı - bitki - ağaç - iğne yapraklı - çam - kozalak* gibi. Burada ağacın altında ve üstünde çeşitli hadler vardır. Üsttekiler ağacın zımnına dâhil olduğu hadlerdir. Buna ağacın tazammunu denir. Alttakiler ise, ağacın şümûlü içinde bulunan hadlerdir. Bir mefhumun tazammunu azaldıkça şümûlü, şümûlü azaldıkça tazammunu çoğalır.

KAZIYYE-PROPOSITION (ÖNERME): Zihnimiz, teşekkül eden fikir ve mefhumlar arasında bağlar kurmaya çalışır. Mefhumlar arasında bağ kurmaya hüküm, hükümlerin sözle ifadesine de kazıyye denir. *Her insan canlıdır* ibaresi bir kazıyyedir. Kazıyyeler *küllî - universel* (tümel) veya *cüz'î - particulier* (tikel) olabilir. "Her insan canlıdır" küllî, "bazı insan sakattır" cüz'î birer kazıyyedir.

Ayrıca, *mûcibe - affirmatif* (olumlu) *veya sâlibe - négatif* (olumsuz) kazıyyeler de vardır. Meselâ "kedi hayvandır" kazıyyesi mûcibe; "ben kedi değilim" kazıyyesi sâlibedir. Bunun dışında da kazıyyeler *zıt - contraire* (karşıt); *taht-ı mütezâd - subcontraire* (altkarşıt); *mütenâkız-contradictoire* (çelişkili) ve *mütedâhil - subalterne* (birbirine geçmiş) olabilir. "Bütün kuş-

lar kanatlıdır - hiçbir kuş kanatlı değildir" *zıt;* "bazı maddeler sıvıdır - bazı maddeler sıvı değildir" *taht-ı mütezâd;* "her hayvan dört ayaklıdır - bazı hayvan dört ayaklı değildir" *mütenâkız;* "her ağaç canlıdır - bazı ağaçlar canlıdır" *mütedâhil* birer kazıyyedir.

İSTİDLÂL-RAISONNEMENT (DOLAYISIYLE ANLAMA) : Bilinen fikirler ve hükümlerle bilinmeyeni çıkarmaya istidlâl denir.

Bir istidlâlde zihnî faaliyet şöyle yürür:

Bütün insanlar fânîdir

Ben de bir insanım

Ben de fânîyim

İstidlâller, *tâlîl - déduction* (tümdengelim) veya *istikrâ - induction* (tümevarım) yoluyla olur. Birinci şekildeki istidlâle *tâlîlî - déductif* (tümdengelme) diğerine *istikrâî - inductif* (tümevarma) istidlâl denir.

Eğer bir istidlâlde bilinen kazıyyeler küllî, bilinmeyen cüz'î ise, buna tâlîlî bir istidlâl denir. Aksine, bilinen kazıyyeler cüz'î, bilinmeyen küllî ise buna da istikrâî istidlâl denir. Çeşitli deneylerle suyun, belirli şartlar altında 100 C° de kaynadığını tesbit ederek: "Su, şu şartlar altında 100 C° de kaynar" dersek bu istikraî bir istidlâl olur.

Vasıtasız istidlâller: Bu çeşit istidlâlin özelliği bir kazıyyeden diğerine vasıtasız olarak geçilmesidir. Vasıtasız istidlâller *akis - conversion* (evirme) veya *tekabül - opposition* (karşılık olma, karşılama) şeklinde olur. Bir kazıyyenin konusunu yüklem (mahmul), yüklemini de konu hâline getirerek doğru bir sonuç çıkarmak akistir. Meselâ: *Hiçbir insan taş değildir,* o halde *hiçbir taş insan değildir,* akis yoluyla yapılan vasıtasız bir istidlâldir. Kullanılan kazıyyeler küllî ve sâlibe (tümel ve olumsuz) olursa akis de küllî ve sâlibe olur (yukarıdaki misâlde görüldüğü gibi). Eğer asıl kazıyye küllî ve mûcibe ise o zaman istidlâl cüz'î ve mûcibe (tikel ve olumlu) olmalıdır; aksi halde yanlış sonuç çıkar. Meselâ: *Her insan hayvandır* kazıyyesinin aksini *her hayvan insandır* şeklinde yapılırsa hatalıdır. İkinci kazıyye cüz'î olursa doğru olur: *bazı hayvan insandır.*

Tekabül'de ise bir kazıyyenin doğruluğu, ona mukabil olan kazıyyenin doğruluğundan istidlâl edilir. Bu tip istidlâller mütedâhil, zıt, taht-ı mütezâd veya mütenâkız olabilirler.

Her B, C'dir - Bazı B, C'dir, mütedâhil

Her B, C'dir - Hiçbir B, C değildir, zıt

Bazı B, C'dir - Bazı B, C değildir, taht-ı mütezâd

Her B, C'dir - Bazı B, C değildir ve

Hiçbir B, C değildir - Bazı B, C'dir, mütenâkız kazıyyelerdir.

Vasıtalı istidlâller: Kıyas - syllogisme (tasım). İlgileri henüz bilinmeyen iki kazıyyenin arasındaki münasebetin, her iki kazıyye ile de ilgisi bilinen üçüncü bir kazıyye vasıtasıyle bulunmasına yarayan tâlîlî istidlâllere M. dilinde *kıyas* denir. Meselâ:

Un besleyicidir.

Ekmek undan yapılır.

O halde ekmek de besleyicidir.

Bir kıyasta üç had olması şarttır. İkiden fazla had yoksa kıyas olamaz. Verdiğimiz örnekteki hadler *un, besleyici* ve *ekmek*'tir. Un mutavassıt haddir. Bir kıyasta, iki menfî kazıyyeden hiçbir sonuç çıkmaz. Meselâ: *Ağaçlar cansız değildir - kuşlar ağaç değildir* gibi. Müsbet kazıyyeler ise daima müsbet netice verir, menfî netice vermez. Meselâ:

Memeli hayvanlar doğurur.

Kanguru memeli hayvandır.

Kanguru da doğurur.

Eğer kazıyyelerden biri menfî diğeri müsbet ise, sonuç menfî olur. Meselâ:

Hiçbir balık doğurmaz

Uskumru da balıktır

O halde uskumru da doğurmaz.

TATBİKÎ M.: Tatbikî M. ilim dallarıyla uğraşır. İlimler, dayandıkları temellerden varmak istedikleri sonuçlara ulaşabilmek için belirli bir yol takib etmek zorundadırlar. Buna usûl (méthode) denir. Gerçeğe varmak, ilmî bir bilgiyi ortaya koymak için konuyu ne şekilde işlemek gerektiği tatbikî M.'ın konusudur.

Tarih: *ESKİ M.:* Eski M.'ın tarihi, Aristoteles'le başlar. Şüphesiz bu, onun zamanına kadar kimsenin doğru bir istidlâl yapmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Platon'un eserleri ilgi çekici istidlâllerle doludur. Doğru veya yanlış, bütün eski literatürde (ister tarihçi, ister filozof veya matematikçi yahut gramerci olsun) daima kıyas yapılmıştır. Ancak, M.'ın tarihini incelerken, önemli olan M. prensiplerinin daha önceden kullanılmış olup olmaması değil, adını koyarak bu prensiplerden bahsedilmesi ve bunlar üzerinde bilerek çalışılmaya başlanmasıdır. M.'ın asıl görevi de budur. M.'çı da diğer nazariyatçılar gibi kendi konusu ile ilgili iddiaları ve ispatları ortaya dökmek zorundadır.

Aristoteles'in M.'a katkılarının çoğu *Kategoriae* (makuuleler, kategoriler), *Hermeneutica* (tefsir), *Analytica priora et posteriora* (birinci ve ikinci tahlil), *Topica* (cedel mevzûa), *Sophistici elenchi* (mugaalata) adlı eserlerinde yer alır ki, bunlar sonradan *Organon* başlığı altında toplanmıştır. Kategoriler'in başında, lisanî ifadeler basit ve birleşik olmak üzere taksim edilir. Birleşik için misâller; "Bir adam koşuyor, Bir adam kazanıyor"; basit için misaller de; "insan, öküz, koşuyor, kazanıyor" şeklindedir. Aristoteles, daha sonra her basit ifadenin şunlardan birini anlatmak istediğini betirtir: Madde, kemiyet (nicelik), keyfiyet (nitelik), ilgi, yer, zaman, durum, hâl, fiil, teessür. Eserin geri kalanı bu kategorilerin münakaşasına hasredilmiştir.

Tefsir, lisanî ifadelerin tasnifine devam eder ve en basit cinsten ibâreler arasında ilkel M. alâkalarını araştırır. İbârelerden bazıları basit, bazıları birleşik; bazıları müsbet, bazıları da menfîdir. Öte yandan bazı şeyler küllî, bazıları da özeldir. Meselâ; insan küllî, Socrates özeldir. Bizim (bir şey bildiren) cümlelerimizden bazıları küllî, bazıları ise özel karakterde olur. Meselâ; "Socrates beyazdır" veya "Socrates beyaz değildir" şeklindeki müsbet ve menfî cümlenin her ikisi de özel birine (Socrates) aittir. Küllî bir karakterde olan cümlelerde ise muhtelif cinsler tefrik edilir. "Her insan beyazdır" veya "hiçbir insan beyaz değildir" cümleleri (sonradan bunlar A ve E kazıyyeleri olarak tanınmıştır) küllî bir konuda ve küllî karakterdedir. "Her" ve "hiçbir" genel karakterdedir. "İnsan" da genel karakterde bir konudur. Ancak, genel karakterde olamayan iki cins cümle vardır ki bunların konusu genel karakterdedir. Önce şu cümleleri alalım: "Bazı insan beyazdır" ve "bazı insan beyaz değildir" (bunlar sonra I ve O kazıyyeleri olarak bilinmiştir). Bu iki cümle *Analytica priora*'da özel cümleler olarak tarif edilmiştir. Aynı eserde buna ilâve olarak: "İnsan

beyazdır" ve "insan beyaz değildir" ibâreleri vardır ki bunlarda *belirli olmayan* şeklinde belirtilmiştir.

Aynı konu ve aynı yükleme sahip olan iki ibâre (biri genel, diğeri özel olmak şartıyle) Aristoteles tarafından mütenakız (çelişik) olarak vasıflandırılmıştır. Böylece "Her insan beyazdır" ve "her insan beyaz değildir" ibâreleri mütenakızdır. "Hiçbir insan beyaz değildir" ve "bazı insan beyazdır" da aynı şekilde. Mütenakız kazıyyelerden biri daima doğrudur. Aynı yüklem ve konuya sahip olan ve her ikisi de genel mahiyetteki, bir müsbet bir menfî iki kazıyye "zıt" tır. İki zıt kazıyyeden birinin doğru olması mümkün değildir ancak, bunların mütenakız ifadelerinin ikisinin de doğru olması mümkündür. Başka bir deyişle iki zıttan her ikisi de hatalı olabilir. Meselâ: "Hiçbir insan beyaz değildir" ve "her insan beyazdır" gibi.

Aristoteles'in mantığının çekirdeği Analytica Priora'nın ilk yedi bölümünde yer alır. Orada birkaç sayfa içinde "kıyas" nazariyesi ortaya atılmıştır. Bu nazariye, çağını çok aşan entelektüel bir keşiftir ve M. ilmine de 2 000 yıl boyunca hâkim olmuştur. I. M. Bochenski, Aristoteles'in, bir iddia ileri süren kıyasının, bütün sûrî M. tarihinin en önemli keşfi olduğunu söyler. Öte yandan bu eserin daha önemli bölümü modal (bir kazıyyenin mecburiyet, imkân, imkânsızlık vesairesini ifade eden hâl) kıyasa ayrılmıştır. Ancak bu bölüm hem eksiktir hem de hatasız değildir.

Aristoteles, Analytica posteriora adlı eserinde mutlak gerçeği, ilmî bilginin tabiatını inceler, Topica'da mantıklı münakaşanın kanunlarını koymaya çalışır. Mugalata'da ise bâtıl muhakemelerin münakaşasını yapar.

Theophrastus: Aristoteles'ten sonra gelen Theophratus'un çok kabiliyetli bir M.'çı olduğu anlaşılmaktadır. Ne yazık ki M. eserlerinden pek az parça ele geçmiştir. Ancak, bunların bile Aristoteles doktirininin tashihinde büyük yardımı olduğu görülmektedir.

Stoikler ve Megaralılar: Eski M. birçok bakımlardan Stoik ve Megaralı M.'çıların yazılarıyla zirvesine ulaşmıştır. Megara ekolünün kurucusu Socrates'i devâm ettirenlerden Euclides'tir. Onun ardından, kurduğu okulun başına Ichtyas geçmiştir. Aynı dönemde Stilpo'nun hocası olan Trasymachus'u da sayabiliriz. Stilpo'nun en ünlü talebesi Zeno (M. Ö. 350 - 260) Stoisizm'i (stoacılık) kurmuştur. Zeno'dan sonra gelen M.'çılar Cleanthes ve Chrysippus'tur; bu sonuncusunun, ekolün en verimli M.'çısı olduğu söylenir. Megara ekolünün diğer önemli kolu da Eubulides, Apollonius Cronus, Diodorus Cronus ve Philo'dan meydana gelir. Ne yazık ki, bu sonuncuların bütün yazıları kaybolmuştur; onları, ancak, sonradan kendilerine atfedilen fikirlerle tanıyabiliyoruz. Kaynaklarımızın en önemlileri Sextus Empiricus ve Diogenes Laërtius'tur; ayrıca Cicero, Gellius, Galen, Epictetus, Seneca ve diğer tefsircilerden de epey bilgi alabiliyoruz. Bunlar arasında Stoinizm'e meyilli olan sadece Epictetus ve Seneca'dır. Ancak onlar da M.'la ilgilenmemişlerdir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Stoacı ve Megaralı M. ekolü hakkında bize bilgi verenler, bu ekolün değersiz olduğunu göstermeye çalışanlardır.

Megaralı ve Stoik M.'çılar her çağın M.'çıları gibi paradokslarla çok uğraşmıştır. Bunların paradokslarının en meşhuru Eubulides'e izafe edilen Yalancı paradoksudur. Bu önemli *tesâvî-i nâkızeyn - antinomie* (çatışkı) eski çağlarda pek çok yazıya konu olmuş, yalnız Chrysippus, bu konuda belki 28 kitap yazmıştır. Cos'lu Philetas'ın gecelerini bu konuda düşünmeye hasretmek yüzünden öldüğünü belirten bir de kitâbe vardır. "Yalancı" muhtelif şekiller altında görünür. Alexander şöyle der: " 'Yalan söylüyorum' diyen insan, hem doğru hem yalan söylemektedir." Cicero da şöyle demektedir: "Yalan söylediğinizi belirttikten sonra doğruyu söylediğinizi ifade ediyorsanız yalan söylüyorsununz demektir". Gellius da şu soruyu sorar: "Yalan söylüyor ve yalan söylediğimi bildiriyorsam yalan mı söylüyorum doğru mu?" Eski literatürde bu konunun sarih bir formülü bulunamamıştır.

Eski M.'ın Chrysippus'tan sonraki dönemi XX. yüzyılın ikinci yarısında bile hâlâ araştırılmayı beklemektedir. Bu arada eksik bilgilerimizle Aristoteles, Diodorus ve Chrysippus'la aynı seviyede tutabileceğimiz eski M.'çılar olmadığını söyleyebiliriz.

SKOLASTİK M.: Orta Çağ'ın skolastik M.'ı Hıristiyan'lığın etkisi ve Latince'nin kullanılması dolayısıyle klasik an'anenin etkisi altındaydı. Eski M., skolastikler'e kilisenin ileri gelenleri ve öncelikle Aziz Augustine tarafından aktarılmıştır. İlk bilinen eserler Aristoteles'in Kategoriae ve Perihermenias'ı ile yine onun Hermeneutica'sının bir tefsiriydi. Sonradan diğer eserleri de öğrenilince, bu ilk üç eser *Ars Vetus* (eski M.) adı altında toplandı, yeni keşfedilenlere de Ars Nova (yeni M.) dendi.

Skolastik M.'ın gerçek gelişmesi Peter Abelard (1079 - 1142) ile başlar. Çağdaş yazarlar o devirde M. alanında büyük bir faaliyet olduğunu belirtirlerse de, o devrin M.'ı hakkındaki bilgilerimiz azdır. Esasen Aristotales M.'ı ancak XII. yüzyıl sonlarına doğru bütünüyle öğrenilebilmiştir. Bunda Arap filozoflarının ve bilhassa büyük bir Aristoteles tefsircisi olan İbni Rüşd'ün büyük etkisi vardır. Abelard'ın talebesi olan John of Salisbury o devirde M. alanındaki büyük faaliyetten bahseder.

Organon'un tam anlamı ile bilinmesinden çok önce Türkler ve Araplar Aristoteles M.'ını sindirmiş bulunuyordu. İkinci filozof denilen Türk filozofu Fârâbî (birincisi Aristoteles, üçüncüsü İbni Sina) Aristoteles M.'ını İslâm kültürüne sokmuştu. Fârâbî'den sonra gelen İbni Sina'nın M.'ı XII. yüzyılın sonuna doğru Latince'ye çevrilmiş bulunuyordu. Skolastik M.'ı çok etkileyen mühim bir kaynak da İbni Rüşd'ün aslına çok sâdık tefsirleridir. Öyle ki skolastikler ondan sadece Tefsirci diye bahsederlerdi. İbni Rüşd'ün tefsirleri XIII. yüzyılın ilk yarısında Paris'te ve Oxford'da çıktı.

XIII. yüzyılın tanınmış M.'çıları Albertus Magnus, St. Thomas Aquinas, Robert Kilwardby muhtelif tefsirler neşretmişlerdir.

Öte yandan taklit olmayan skolastik M.'ın temeli Boëthius ve Apuleius ile Abelard tarafından atılmıştır. Bu, konuşma M.'ı (scientia sermocinalis) idi. Bu M., XIII. yüzyılın ortalarına doğru kesin şeklini aldı ve Petrus Hispanus (İspanyol Peter) tarafından da klasik şekli verildi.

Skolastik M.'ın klasik çağı XIV. yüzyılla birlikte başlar. Bu çağın öncüsü Roger Bacon (1214? - 1294)'dır. Dominikan Thomas Sutton kuralları tesbit etmiş; bunlar, daha sonra Albert of Saxony tarafından tefsir edilmiştir. İngiltere'de bu çağın başta gelen iki ismi William Ockham (1300 - 1349) ve Walter Burley (1275 - 1345)'dir. Ockham, M. üzerine üç eser yazmış, ikisi henüz neşredilmemiştir. Bu eserlerin en uzunu ve en önemlisi *Summa Logica*'dır. Walter Burley de *De Puritae Artis Logicae* adlı eserinde yeni kurallar getirmiştir. Bu çağın Fransız M.'çısı Jean Buridan (1295 - 1366) Petrus Hispanus'un *Summulae*'sini ve *supposition* teorisini gözden geçirdi. Onun yetiştirdiği Saksonyalı Albrecht, Burley'in M. anlayışındaki eksikleri tamamladı.

XIV. yüzyılın sonuna doğru skolastik M.'ın gerilemeye başladığını görüyoruz. Kara Ölüm'ün tahribatı, Fransa - İngiltere arasındaki savaşlar, batı îtizâli, Orta Çağ sonlarının ilmî kültürünü menfî şekilde etkiledi. Bununla beraber skolastik M. daha bir asır kadar tesirini devam ettirdi. Skolastik M.'ın başlıca düşmanları klasik M.'ı tercih eden Hümanistler arasındaydı. Öte yandan İtalyan Hümanistleri zamanın en iyi M.'çılarını yetiştirdiler. Venedikli Paul (ölm. 1429) zamanın âbidevî eseri olan *Logica Magna*'yı yazdı. Onun yetiştirdiği Paulus Pergulensis (ölm. 1451), daha sistemli bir M. kurdu. Bu devirde Petrus Hispanus ve Buridan üzerine çeşitli eserler de yazıldı, ayrıca muftelif şerhler yayınlandı.

MODERN M.: Skolastik M.'çılardan sonra, adından bahsedilecek ilk M.'çı Pierre de la Ramée veya Petrus Ramus'tur. Modern dille yazdığı *Dialectique* (1555) ilk önemli eseri sayılır. Diğer eserleri Latince'dir. Joachim Jungius ise *Logica Hamburgensis* (1638) adlı eseri ile yeni istidlâl şekilleri ortaya atar ki bunlar an'anevî istidlâl ve kıyas şeklinden farklıdır. Jungius'un, Leibnitz'in dışında diğer M.'çılara önemli bir etkisi olmamıştır.

Arnold Geulincx 1662'de *Logica Fundamentis Suis, a quibus hactenus collapsa fuerat, Restituta* adlı eserini yayınladı. Eserin adı, yazarın o zamana kadar ihmal edilmiş bulunan bazı esasları canladırma niyetini ifade ediyorsa da, aksine skolastik bir eser değil, orijinal bir M. eseridir. Yazar, burada faraziyeler üzerine dikkat çekici noktalara temas etmiştir.

La Logique ou l'Art de Penser (Port - Royal Logic): İlk defa 1662'de yayınlanan bu eser Antoine Arnauld ile Pierre Nicole ve muhtemelen daha başkalarının iş birliğiyle yazılmıştır. Blaise Pascal'ın fikirleri de ilk defa bu eserle gün ışığına çıkmıştır. Kısmen Euclides geometrisine bağlı olmamakla beraber Giovanni Girolamo Vindicatus'un *Logica Demonstrative* (1697 ve 1701) adlı eserini de bu arada saymak gerekir.

M. tarihinin önemli simalarından biri Leibniz'dir (b. bk.). Leibniz gençliğinde yayınladığı *Dissertatio de Arte Combinatoria* (1666) adlı eserinde cihanşümûl bir işaretler, remizler sistemi projesini ortaya atar. Bu senbolik lisan ile bütün mefhumlar öylesine etraflı bir şekilde tahlil edilecektir ki, bu yeni sistem her şey için temel mâlûmatı teşkil edecektir. Leibniz bütün hayatı boyunca bunun müdafaasını yapmış, daha sonra bazı ilâvelerde bulunmuştur. Ancak onun M. alanındaki çalışmaları sağlığında yayınlanmamış, en değerli eserleri yayınlanmadan önce bir asır beklemiştir. 1765'te yayılanan *Oeuvres Philosophique de Leibniz* "senbolik işaretler lisanı"nı etraflı şekilde açıklar. Diğer bir önemli eseri *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain*'dir.

Leonhard Euler, *Lettres à une Princesse d'Allemagne* (1770) adlı eserinde iç içe ve yanyana daireler kullanarak, kıyasları şematik bir şekilde ifade etmiştir. Immanuel Kant'ın (b. bk.) M.'a katkısı azdır; ancak diğer sahalardaki şöhreti dolayısıyle etkisi yine de büyük olmuştur. Öte yandan M.'ın Aristoteles'ten beri —ileriye veya geriye doğru— önemli bir adım atmadığı, onun fikridir. Georg Wilhelm Freidrich Hegel (b. bk.) *Wissenschaft der Logic* (1812 - 1816) adlı eserinde Leibniz'in cihanşümûl lisan fikrini reddeder. *Bernard Bolzano'*nun 1837'de yayınlanan *Wissenschaftslehre* adlı eseri ile M.'a orijinal katkıları olmuş, ancak Bolzano'nun fikirleri uzun süre önemsenmemiş, eserinin değeri daha sonraki gelişmelerin ışığında meydana çıkmıştır.

M. cebri: 1847'de George Boole ve Augustus de Morgan'ın aynı zamanda yaptığı neşriyatla matematik metotlar M.'a tatbik edildi. Boele'un *Mathematical Analysis of Logic* [1847] adlı eseri bir M. cebrini ortaya koydu ve onun ardından bu alanda çeşitli eserler verildi. De Morgan'ın *Formal Logic*'i [1847] M.'a yeni kanunlar getirdi. *Charles Sanders Peirce,* M.'ın daha sonraki gelişmesinde öncü olacak adımlar attı.

Alman M.'çısı Gottlob Frege (1848 - 1925) modern M.'ın kurucusu sayılır. 1879'da yayınlanan *Begriffsschrift* adlı eseri bu bakımdan önemlidir.

Bertrand Russel (b. bk.), aritmetiğin M.'ın bir kolu olduğuna dair Frege'nin ileri sürdüğü tezi (yani bütün aritmetik terimler M. terimleri yardımıyla tarif edilebilir ve yine bütün aritmetik teoremleri M. mütearifeleriyle isbat edilebilir) kabûl etmiş ve bunu daha genişletmiştir. Russel'in bu konudaki eserinin adı *The Principles of Mathematics*'tir (1903). Whitehead ve Russel'in üç ciltlik *Principia Mathematica* (1910 - 1913) adlı eseri ise matematiğin büyük bir kısmının, teferruatlı mantıkî temelini ortaya koyar ve böylece Whitead ve Russe, Frege'nin gerçekleştiremediği hususu başarmış olurlar. XX. yüzyılın ilk yarısında M.'ın gelişmesine katkısı olan diğer isimler Ernst Zermelo, David Hilbert, L. E. Jean Brouwer, C. I. Lewis, Alfred Tarski, Rudolf Carnap ve Kurt Goedel'dir.

İstikrâî (tümevarımsal) M. alanındaki önemli isimlerin başında John Stuart Mill gelir. Mill, 1843'te yayınlanan *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive* adlı eseriyle istikrâî M.'a büyük katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde Francis Bacon (1561 - 1626) da bu alanda önemli çalışmalar yapmıştır. XVIII. yüzyılda istikrâî M. alanında David Hume'un (1711 - 1776) çalışmaları vardır. Fransız matematikçisi Henri Poincaré ise *La Science et l'hypothèse* (1902) adlı eserinde ve diğer yayınlarında istikrâî M. üzerinde çalışmıştır. Bu alanda XX. yüzyılda J. M. Keynes, C. D. Broad ve W. E. Johnson'un da çalışmaları vardır.

İSLÂM'DA M.: İslâm'da M., kısmen değiştirilmiş Aristoteles M.'ıdır. Müslüman filozofları bunu çok iyi anlamış, büyük bir dikkatle tercüme ve tefsir etmişlerdir. Arab filozofları Aristoteles'in altı eserini (Makuuleler, Tefsir, Birinci ve İkinci Tahlil, Cedel ve Mugaalâta) etraflı şekilde tefsir ettikleri gibi buna Hitâbet *(Rhetorica)* ve Şiir sanatını da kattılar. Sonra, bu eserlerin başına, Yunanlılar'ın yaptığı gibi Porphyrius'un mukaddimesini getirdiler. *Kitâb Furfûryûs el - Ma'rûf li'l-Medhal* diye tercüme edilen bu eser *İsâgucî* diye tanındı. İsâgucî, en baştan itibaren Türk medreselerinde klasik mantık kitabı olarak okutuldu.

Yunan filozofları arasında, M.'la felsefe sisteminin ilgileri hakkında üç görüş vardı: 1) Aristotelesciler'e göre M. felsefeye bir giriş, bir metodolojidir, 2) M. felsefenin önemli bir kısmıdır ve M. kuralları gerçeğe dayanır, 3) M. hem felsefeye giriştir, hem de felsefenin bir kısmıdır. Bu sonuncu, Yeni - Eflâtuncular'ın görüşüdür. İslâm filozofları arasında bu üç görüşü benimseyenler de vardı. Ancak Yeni Eflâtuncular'ın görüşü daha hâkimdi; İbni Sînâ da bu kısma dâhildi.

Müslüman filozoflarına göre, bilgi, gerçeğin bir sûretinden ibarettir. Onlara göre M.'ın hedefi, bilinenlerin yardımı ile bilinmeyeni kavramaktır. Asıl gaye ise "iyi" yi "kötü"den ayırmak, böylece ruhu mükemmelliğe kavuşturmaktır.

Fârâbî: İlk büyük İslâm M.'çısıdır. Ruhun saflığını felsefenin temel şartı saymış ve gerçeği aşk ile aramayı tavsiye etmişti. Fârâbî, gerçeği ararken, verilecek hükümlere geometri ve M. yolu ile varmayı istiyordu. Bu yüzden M. üzerinde çok durdu, Aristoteles'in M.'a âit bütün eserlerini şerh etti, ayrıca kendisi de M. konusunda birkaç risale yazdı. Gramerin yalnız

bir kavmin diline mahsus olduğunu, halbuki M.'ın bütün insanlığın akıl mahsullerinin dil ifadesini tanzim ettiğini belirtti. Fârâbî bilinen bir şeyden işe başlayarak, önceden bilinmeyen bir şeyi öğrenmeye varan *bürhan* (belgit) doktrinini kabûl eder. Bu konuda kendine has bir görüşü vardır. O, bürhanın sadece gerçeğe giden yolu göstermekle kalmadığını, doğrudan doğruya gerçeğin kendisini gösterdiğini ileri sürer. Fârâbî M.'ını inceleyen filozofların hepsi, onun, Aristoteles'in *Organon*'u ile, Porphyrius'un *İsâgucî*'sini hiçbir kimsenin yapamadığı derecede kusursuz bir yetki ve cesaretle şerh ettiği fikrinde birleşirler.

İbni Sînâ (980 - 1037) : İslâm âleminin en büyük filozoflarından olan İbni Sînâ bütün eserlerine M.'la başlar. Ancak onun M.'ı genel yapısı bakımından Aristoteles felsefesine sâdık olmakla beraber, onunkinden çok yenidir. Bâzıları onun M.'ına, modern M.'ın başlangıcı gözüyle bile bakılabileceğini söyler; gerçekten modern M.'ın birçok meselelerini onda görmek mümkündür. İbni Sînâ doğru had ve doğru kıyasın nasıl olacağını tayin etmiştir. Ona göre kazıyye iki şey arasındaki nisbettir ve bir kazıyyenin verdiği hüküm doğruluğu veya yanlışlığı gösterir.

Gazâlî (1058 - 1111) : İslâm âleminin en büyük filozoflarından biridir. Yunan felsefesini devam ettiren Fârâbî, İbni Sînâ'dan bu bakımdan ayrılır. Aristoteles ilâhiyatına hücum eden Gazâlî'ye göre, bu filozof felsefeyi esas kaidelerine oturtmasına ve M. ilmini kurmasına rağmen yine de küfrü gerektiren bâzı taraflar bırakmıştır.

İbni Rüşd (1126 - 1198) : Aristoteles M.'ına bağlıdır. İsâgucî'yi bu bakımdan eksik bulur. Fârâbî gibi Aristoteles'in Hitabet ve Şiir'ini de M. kitapları arasında sayar. Ona göre M. özel cüz'îlerden, aklî gerçeğe doğru yükselir. (O. Yüksel)

MANTIKÎ AHMED EFENDİ (Şam 1594 - Şam 1635 - 1636), XVII. yüzyıl başlarında yaşamış Türk şâiri. Nahcivanlı Zeynüddin Efendi'nin oğlu olup kuvvetli şiirleri ve bilhassa zarif hicivleri ile meşhur olmuştur. El yazması mecmualarda hicivlerine ve bazı meşhur şiirlerine rastlanır. Şam'da okumuş, Salihiye Medresesi'ne müderris olmuşsa da bu vazifeden uzaklaştırılmıştır.

Sadrâzamlıkta bulunmuş olan ve bir öküz nalbandının oğlu olduğu için Öküz Mehmed Paşa (b. bk.) adiyle anılan Haleb valisine sığınmıştır (1619). Bu durumu,

Şâm'dâ bilmediler kıymetimi
Hicret etdim Halebü'ş - Şehbâya
Harların çifte-i iz'ânından
İltîcâ ettim Öküz Pâşâ'ya

şeklinde ifade eder. Mehmed Paşa M. A. E.'yi eski görevine tekrar yerleştirmiştir. Bundan sonra İstanbul'a gelen şâirimiz kadılık görevi ile Haleb'e gönderilmiş ve oradan da Şam kadılığına naklolunmuştur.

M. A. E. kendisinden bir yıl önce dili yüzünden can veren Nef'î (b. bk.)'nin âkıbetinden ibret almayarak, bir çok kimseye hiciv yazmaya devam etmiştir. Şam müsellimi Osman Ağa ile yine hiciv yüzünden arası açılmış, o da şâiri IV. Murad'ın silâhdârına şikâyet etmiştir. Silâhdârın emriyle Sarı Hüseyin Paşa tarafından 1635 senesinde öldürülmüştür.

M. A. E.'nin divançesi vardır; şiirleri Nef'î'nin eserlerine yakın güçtedir. Nef'î bu yüzden M. A. E.'nin şâirliğini kabûl etmeyen, öldürülmesinin gerektiğini beyan eden bir hiciv yazmıştır. Âlim, fâzıl, zarîf bir şâir olan ve bu özellikleri şiirine akseden M. A. E. dili belâsına uğramış, Nef'î'nin kehaneti gerçekleşmiştir. (N. Akay)

MANTOVA, İtalya'da, Lombardia bölgesinde bir şehir, M. provincia (il)'sının merkezi. Nüfusu 66 500 (1969)'dür. Şehir, Po ırmağının bir kolu olan Mincio üzerindedir. Eski bir kalesi ve birçok eski yapıları vardır. Başlıcaları şunlardır: Palazzo del Te (XVI. yüzyıl), Sant'Andrea kilisesi (XV. yüzyıl), Palazzo Ducale (XIII - XIV. yüzyıl). Kara ve demiryolu kavşağı olan M.'da yiyecek ve kimya maddeleri fabrikaları vardır.

MANTOVA : Kale

Muhtemel olarak Etrusklarca kurulan (aş. yu. M. Ö. VI. - V. yüzyıl) M., M. Ö. III. yüzyılda Romalıların eline geçmiştir. Daha sonra Gotlarca tahrip edilmiş ve M. S. 601'de Lombard'ların eline geçmiştir. İç çatışmaları, M. piskoposunun otoritesini zayıflatmış ve 1235'te şehirde orta sınıf idaresi kurulmuş, ancak podesta'lığa (bir ailenin diktatörlüğüne) kaymıştır. Önce Gonzaga ailesi, sonra bu ailenin Nevers kolu XIV - XVIII. yüzyıllarda şehri idare etmiştir. Bu aile önce marki unvanını taşımış, sonra (1530'dan itibaren) duka unvanını almıştır. Bu yıllarda şehir kültür ve sanat merkezi olarak çok gelişmiştir. Meşhur "Guadrilatero" (dörtgen)'nun güney-batı köşesinde çok önemli bir kale olan M., Prens Eugene (b. bk.) tarafından kuşatılmıştır (1701). 1708'de Gonzaga - Nevers soyu sönünce M., bir Avusturya dukalığı olmuştur. Bonaparte'ın birinci İtalya seferi (1797) M. çevresinde cereyan etmiştir. Fransızlar'ın kurduğu République Cisalpine'e, sonra da İtalya krallığına katılan M., Mincio departmanının merkezi olmuştur. Napoléon'un düşmesinden sonra 1815 - 1866 yıllarında Habsburg soyunun elinde kalmıştır. (V. Örs)

MANTRA, kutsî söz, beyit, formül. Hindistan'da özel bir kudreti haiz olan, ibadetlerde mırıldanılan kısa söz veya dua. (H. Eren)

MANUEL [*Manoel*], **I. Komnênos** (aş. yu. 1120 - 1180), Bizans İmparatoru (1143 - 1180). İmparator II. Ioannes'in dördüncü oğlu ve halefi. Evrensel bir imparatorluk kurmak davasını güden M., Batı'ya yaklaşmış ve bir zaman Güney İtalya'yı kontrolu altına almıştır (1155 - 1156). Metbuluğunu (Fr. suzeraineté) Doğu'daki Latin devletlerine kabûl ettirmiş (1159), Dalmaçya'yı eline geçirmiş (1168), Sırbistan'a hâkim olmuş (1172), lâkin Papalık'la uyuşmamış ve Venedik'i karşısında bul-

muştur. Myriokephalon'da Türkler tarafından yenilmiş (1176) ve öldüğünde imparatorluğu harplerin yükü altında ezilmiş olarak bırakmıştır.

MANUEL II, Paleologos (1350 - 1425), 79. Bizans imparatoru (1391 - 1425). V. Yuvannis (İoannes)'in 4 oğlunun 2.'sidir. Ağabeyi IV. Andronikus'tur. Annesi İmparatoriçe Eleni Kantakuzinos'tur. II. M., aynı adı taşıyan büyük Bizans imparatoru (I. Manuel) ile aynı hânedandan değildir. 1373'ten 1376'ya kadar 3 yıl babası adına imparatorluk nâibi olmuş, 1379'da veliahd ilân edilmiş, 1385'te ağabeyinin ölümü ile en zorlu rakîbinden kurtulmuş, 1391'de babası ölünce, 41 yaşında olduğu halde tahta çıkmıştır. Köstendil Bulgar prensi Konstantin Dragazes'in kızı Despina Eleni ile evlenmiştir. Kendisinden sonra 2 oğlu, VIII. Yuvannis (İoannes) (1425 - 1449) ile XI. Konstantinus (1449 - 1453) imparator olmuşlar ve bu sonuncusu ile Bizans, tarihe karışmıştır. Diğer oğulları şunlardır: Mora despotu (1425 - 1432) Theodoros, Selânik despotu Andronikos, Silivri prensi Andreas, Mora despotu (1449 - 1460) Demetrius, Mora'da Mistra despotu (1432 - 1460) Thomas. Böylece Paleologos Hânedânı, bir müddet de Mora'da Türkiye'ye tâbî olarak yaşadıktan sonra, sona ermiştir. Şâir olan II. M., 1402'de Roma'ya giderek Papa'yı ziyaret etmiştir.

II. M., Bizans'ın çöküş devrinin hükümdârıdır. Bütün hayatı, genç Osmanlı devleti ile mücadele, ona karşı entrikalar düşünüp düzenlemek ve devletler muvazenesinden faydalanarak Bizans'ın yok olmasını geciktirmekle geçmiştir. Tahta geçtiği zaman, Yıldırım Bâyezid (1389 - 1402) ile karşı karşıya gelmiş ve onun amansız baskılarına ve Bizans'ı ablukalarına göğüs germiştir. Sultan Bâyezid, 1396 eylülünde birleşik Avrupa ordusunu Niğbolu'da mahv edince, bütün ümitleri yıkılmıştır. Katolik Avrupa'dan nefret etmesine rağmen, Papa'nın çevresinde teşekkül eden Avrupa'ya vaklaşmaya çalışmıştır. Bizans'ın düşmesine ramak kalmışken, Timur ve Ankara felâketi (28 temmuz 1402), Doğu Roma imparatorluğunun hayatını hiç beklenmedik şekilde yarım yüzyıl uzatmıştır. Fetret devrinde II. M., Osmanlı şehzâdeleri boğuşurken, âzâmî istifadeyi sağlamaya çalışmış, I. Süleymân'ı (1402 - 1411) idâre etmiş, Sultan Mûsâ'nın (1411 - 1413) Bizans muhasarasına karşı koymuş, I. Mehmed (1413 - 1421) ile iyi geçinmiş ve II. Murâd'ın (1421-1451) Bizans muhasarasını da atlatmasını bilmiş, fakat büyük tâvizler vererek zayıflamıştır. 34 yıllık bir saltanattan sonra 75 yaşında ölmüş, ondan sonra Bizans ancak 28 yıl yaşıyabilmiştir. (Y. Ö.)

MANUEL veya MANOEL I. Venturoso (= bahtlı) (Alcochete 1469 - 1521), XIV. Portekiz kralı (1495 - 1521). Viseu dukası Fernando'nun oğlu. İspanya kralının kızı İsabel ile evlenmiş, ama İspanya mirasını elde edememiştir. Kral II. João'nun keşif politikasını sürdürmüş ve Portekiz'in Güney Amerika ve Hind Okyanusu'ndaki sömürge imparatorluğunun temellerini atmıştır. Portekiz, M.'ın idaresi altında, birçok muhteşem yapılarla kaplanmıştır. Bunların üslûbuna M.'e atfen Estilo Manuelino (M. üslûbu) adı verilmiştir.

M. II, (Lizbon 1889 - Twickenham, İngiltere, 1932), XXXIII. Portekiz Kralı (1908 - 1910). Kral I. Carlos'un küçük oğlu ve halefi. Babası ve büyük kardeşi bir suikasde kurban gidince genç prens beklenmedik zamanda tahta çıkmıştır. Çok geçmeden bir cumhuriyetçi devrim onu tahttan kovmuştur. İngiltere'ye kaçmış ve orada yaşamıştır.

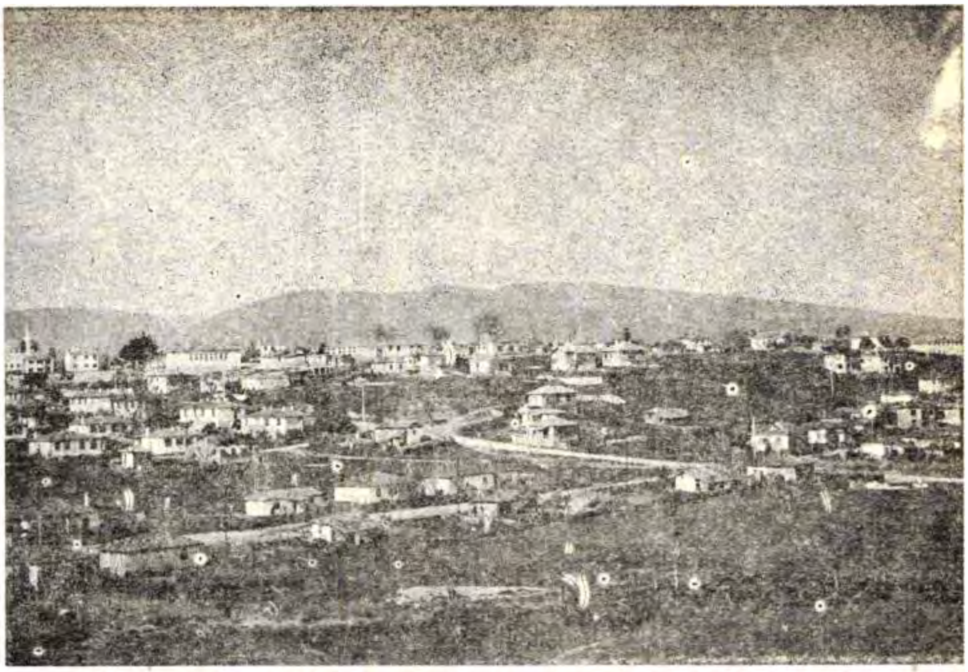
MANYAS, Balıkesir'e bağlı ilçe, 586 km², 30 000 nüfus (1970). M. Ö. I. yüzyılda ilçe topraklarının en mühim iskân merkezi, şimdiki Soğuksu köyü yakınındaki Maltepe tepesi üzerine yerleşmişti. Paemameus adını taşıyan, harap olmuş surlarla çevrili bu şehir, zamanla Milopolis diye anılmaya başlanmıştı. Bu topraklar Türkler'in eline geçince, Milopolis ismi M.'a çevrildi. Selçuklular tarih sahnesini terk ettikten sonra M., Karasi Beyliği'nin idâresi altına girdi. Evliyâ Çelebî'nin ziyareti sırasında M., durumunu kaybederek, köy olmuştu. Bugünkü kasabanın bulunduğu yerde, bir çiftlik vardı. Bataklık ve bu yüzden sıtmalık bir ova kenarındaki Yeni Çiftlik'e, 1877 Türk - Rus savaşını takiben Romanya yoluyla Kırım'dan gelen 25 haneli bir göçmen kafilesi yerleştirildi. Bunlara, Kafkaslar'dan göç etmiş 25 haneli bir diğer kafile eklendi. Onları, çeşitli tarihlerde Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan göçmenleri takip etti. Çevre halkının Tatar Köyü adını taktığı iskân merkezi böylece kalabalıklaşınca, Kayaca köyündeki bucak merkezi Yeni Çiftlik köyüne nakl edildi ve kendisine M. ismi verildi. Uzun süre Bandırma'nın bucağı olan M., 1936'da ilçeliğe yükseltildi.

586 km²'lik bir alanı sınırları içinde barındıran yeni ilçede, farklı hususiyetlere sahip iki yöre ayırd etmek mümkündür.

M. Ovası, Yenişehir'den itibaren doğu-batı yönünde seyr eden oluğun bir parçasını teşkil eder. Kuzeyde Mudanya sıradağları ile güneydeki dağlar arasına sıkışan bu oluk, III. Zamanın ikinci yarısında bir senklinal olarak belirmiş ve Karadağ'ın (764 m) bir antiklinal olmasına karşılık, Edincik Dağı'nın kırılıp yükselmesinden ve güneyde Kızık Köyü kaplıcalarının varlığından anlaşılacağı üzere, bu oluk kenarları doğu-batı istikametli faylarla yer yer parçalanmış, eski oluğun alüvyonlarla örtülü parçaları, göl kenarında taraçalar hâlinde asılı kalmıştır. Şimdiki ova seviyesinden 30 - 50 m yükseklikteki bu taraçalar, gölü doğu ve güneyden kuşatmakta, kenarlara doğru irtifaları artarak, Çakırcı Köyü'nde olduğu gibi, 80 m'ye ulaşmaktadır.

Karacabey Boğazı'nın çok yakın bir zamanda açılması ve boğaz tabanının henüz gerisindeki oluk seviyesinin hayli altına inememiş bulunması, hiç değilse taşkın sırasında Nilüfer, Kirmastı, Susurlu, Kocaçay'ın toplam sularını süratle boşaltamayacak kadar dar olması, Mudanya Dağları gerisindeki olukta geniş ve tek bir gölün teşekkülüne yol açmıştır. Ancak bu geniş gölün orta bölümü, Susurlu ırmağının alüvyonları ile dolduğundan dolayı, M. ile Ulubat (Apolyont) set gölleri yekdiğerinden ayrılmıştır.

M. Gölü, doğu-batı yönünde 19 km uzunluk, kuzey-güney doğrultusunda 11 km genişlikte olup, derinliği Simavlı Köyü açıklarında 5 m'yi geçer. Tabanı siyahımtrak bir çamurla kaplı gölün alanı ve derinliği, mevsimlere göre değişir. M. Gölü'nün seviyesi, kendisini besleyen Kocaçay'ın en fazla su taşıdığı Aralıkta (120,1 m³/sn) ve bu dereceye varmamakla beraber Martta (88,1 m³/sn) olmak üzere iki defa yükselir. Bu sırada, çevresindeki çukur kısımları işgal eder. Yağışların kesilip buharlaşmanın âzamî haddine ulaştığı ve Kocaçay'ın en az su nakl ettiği Ağustosta (0,8 m³) daralır, sığlaşır. Gölde yıllık seviye farkı 1 - 1,5 m'yi bulur. M. Gölü'nün yüzölçümü (162 km²) hakkında verilen rakamların birbirini tutmamasının sebebi, senelik seviye oynamalarıdır. Râkımı haritalarda (10 m) ve atlaslarda (20 m) farklı şekilde gösterilen; Karadere tarafından Susurlu ırmağına boşaltıldığı için suları tatlı olan gölde: turna, sazan, yılan balığı ve tatlı su istakozları yaşar. Yılda 150 ton sazan, 200 ton tatlı su istakozu, göl kıyısı köylerince yakalanır. İstakozlar, uçaklarla Fransa'ya ihraç edilir. Güneyinde su seviyesini tanzime yarayan regülatöre rağmen, taşkın sırasında yarı bellerine kadar

MANYAS : Kasabanın genel görünüşü

su ile kaplı saz, kamış ve söğüt korusunu göçmen ve yerli kuşların yuva yapmak için en emin yer seçmeleri, M. Gölü'nü, aynı zamanda bir kuş cenneti yapmıştır. 200 cins kuşun göçleri sırasında uğradığı kuş cenneti gölün kuzey - doğusundaki Sığırcık mevkii civarında olup, önce C. Kosswig ve eşi tarafından bulunmuş ve hükûmetimizce millî bir park hâline getirilmiştir.

Göl suları ile zaman zaman örtülen veya taban su seviyesi yakın olan alçak kısımlar, geniş otlaklar hâlindedir. Bu bölüm, 13 bine yaklaşan sığırlar tarafından sık sık ziyaret edilir. Biçilen boylu otlar, balyalar hâlinde, başka yerlere yollanır. Bu durum, asırlardan beri devam eder görünmektedir. Zira Homer, İlyada'sında, M. çevresi çayır ve hayvancılığını meth etmektedir. Bununla beraber, ovanın bataklık olmayan kısımlarında, yılda 21 875 ton mahsul alınan şeker pancarı, 900 ton ayçiçeği, 500 ton mısır, 2 115 ton pirinç veren çeltik tarlaları; 400 ton elde edilen fasulye bahçeleri ile yan yana uzanır. Köy çevrelerindeki bahçelerden yılda 320 ton elma, 130 ton armut toplanır.

Ovanın güneyinde topoğrafya, Sularya Dağı'na doğru biteviye yükselmez. Önce, ova kenarında 100 m'den başlayıp içerlere doğru 300 metreye ulaşan bir aşıntı sathı başlar. 100 - 300 m'lik aşıntı sathı üzerinde, ondan bir basamakla ayrılan 400 - 500 m'lik ikinci bir tesviye yüzeyine raslanır. Meşe ve kayınlarla kaplı Sularya Dağı'nın granitlerden yapılı en yüksek kısımları, son aşıntı sathı üzerine küçük ve yuvarlak bir sırt hâlinde oturur. Kaynağını Madra Dağı'ndan alan Koca Çay'ın kolları tarafından yarılmış bu platolar bölgesinin en mühim ziraî faaliyeti, bağcılık ve hayvancılıktır. Yamaçlardaki bağlardan, yılda 560 ton üzüm hasat edilir. Hayvancılıkta sayıları 65 bini aşan koyunlar başta gelir.

Bu iki ayrı ekonomik faaliyet alanının yekdiğeriyle temasa geçtiği yerde, 4 116 nüfuslu M. kasabası yer alır. Haziran ve Eylülde olmak üzere iki defa panayır kurulan M., çevresinin ticarî merkezi durumundadır. Kurtuluş Savaşı'ndan kısmen harap çıkmış; 1953 ve 1964'de büyük depremler görmüş kasabada, peynir, krema, susam ve ayçiçeği imalâthaneleri vardır. (T. Yücel)

MANYETİZMA veya **HİPNOTİZMA**, kişileri hipnoz (bk. HİPNOZ) durumuna getirme işlemi, uygulaması veya sanatı. Batı dillerinde zaman zaman eş mânâda kullanılmış bulunan bu iki terimin anlattığı işlemin niteliğini kavramak için, olayın tarihî gelişimini gözden geçirmek gerekir. M. ilkel uygarlıklarda hekimliğin ve temeli, korku ve esrar olan büyücülüğün yararlandıkları metodların bir bölümü idi. Bugün, işin içyüzünü bilmiyen pek çok kimse, uzak geçmişlerden kalan bu esrar ve korku mirası yüzünden H.'yı tabiatüstü ilimlerin şüphe ile karşılanması gereken bir şekli veya sadece şarlatanlık saymakta, ilmî olarak incelenmeye değer nitelikte görmemektedir. Olayın ilmî şekilde ele alınması XVIII. yüzyıl sonlarında Avusturyalı hekim Franz veya Friedrich Mesmer (1734 - 1815)'in hipnoz olayını hekimliğe yani tedaviye uygulaması ile başladı. Fakat Mesmer'e göre hipnoz, hayvanî mıknatıslılık dediği ve hekimden hastasına geçen mistik bir kuvvetle ilgili idi. Mesmer'in bu görüşü çok geçmeden itibardan düşmüş olmakla beraber, H.'ya Mesmerizm denildi. Bu terim bugün de mistik bir mânâ taşır.

Mesmer varsayımının gözden düşmesine rağmen, ünlü tıp adamları hipnoz olayından yaygın ve başarılı bir şekilde faydalanmaya devam ettiler, fakat olayın gerçek niteliğini tespit edemediler. Nihayet İskoçya'lı cerrah James Braid (veya Brade 1795 - 1860) M.'nın psikolojik bir temele dayandığını tespit etmiş ve ilk olarak ilmî kontrollu deneylere girişmiştir. XIX. yüzyıl ortasında "hipnoz" (Yun. Hypnos = uyku, osis = durum) ve H. terimlerini yaratan da bu hekim olmuştur. Braid'in ardından birçok ilim adamı ve özellikle Jean Martin Charcot ve Pierre Janet hipnoz olayını laboratuvarda ve klinik alanda incelemişlerdir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra M. üzerindeki ilmî incelemeler hız kazanmışsa da, 1930 yılına kadar bu konuda büyük bir ilerleme kaydedilmemiş ve ancak bu tarihten itibaren psikiyatri anlayışı ile yürütülen deneysel incelemelerin ilmî olarak kontrol edilebilen bir tedavi aracı niletiğinde belirmesi sonucu olarak bu incelemeler sürekli bir ilgi toplamışlardır. II. Dünya Savaşı'nı izliyen yıllar H.'nın daha yaygın bir şekilde kullanılmasını ve ilmî olarak incelenmesini aksatan engellerin ortadan kaldırılmasına şahit olmuştur. Fakat hipnoz, bugün gene de izah edilemiyen ve dolayısiyle insanı hayretlere düşüren psikolojik bir olaydır ve bu yüzden de şarlatanlar tarafından istismar edilmekte veya iyi niyetli olmakla beraber, kontrollü ilmî incelemeler yapma konusunda yeterince tecrübeli ve yetişkin olmayan kişiler tarafından yanlış uygulanmaktadır.

İşlemin tekniği, genel inanışın aksine olarak, H.'da trans (İng. trance Fr. transe: uyku) durumunu oluşturma tekniğinin büyücülük işlemleri ile olsun, "irade kuvveti" ile olsun hiçbir ilgisi yoktur. Gerçekte, H.'dan başarılı sonuç elde edilmesindeki başlıca güçlük, trans durumunun oluşturulmasından çok bu durumun gerekli şekilde kullanılmasındadır.

Normal şartlar altında trans durumunun oluşmasını şunlar gerçekleştirir: Süjenin istekli ve işbirliğine hazır olması, sinirlerinin gevşek durumda bulunması ve hipnotiste tam bir güven beslemesi, hipnotistin devamlı olarak süjeye onun yorgun ve uykulu olduğunu telkin etmesi ve böylelikle süjenin dış olaylara karşı ilgisinin yok olması ve süjenin kendisini tamamiyle trans hâlinde hissederek bilinçsiz bir uyanıklık hâline düşmesi. Hipnoz durumunun süresi, süjeye ve güdülen maksada yani yapılacak işin niteliğine göre çok değişir. Nitekim, bir sahne gösterisinde pek kısa olabilen bu süre bir ilmî incelemede saatlerce uzayabilir.

Trans durumunun ilmî maksatlarla ve gereğince kullanılmasında dikkat edilecek önemli nokta, sistemli olarak süjenin öz yeteneklerine ve davranışlarına bağlı kalınması ve hipnotistin bu davranışları dar bir şekilde değerlendirerek süjeyi kendi anlayışına uygun bir tarzda konuşmaya zorlayacak şekilde telkinde bulunmamasıdır. Bu noktanın ihmal edilmesi tedavi ve deney niteliğinde yapılan birçok H. seasının başarısızlığa uğramasına yol açmıştır. Çünkü çoğu zaman süjeye kendine has ayrı bir kişiliği olan bir birim olarak değil bir otomat gözü ile bakılmıştır.

Hipnoz olayları nasıl ki insan kişiliğinin tezahürleri bir bireyden ötekine değişirse, hipnoz tezahürlerinde de durum öyledir. Ayrıca hipnoz hafif uyku hâli ile derin uyku durumu arasında derece derece değişik olan bir olaydır. Hipnozda bazı temel tezahürler hemen hemen daima görülürse de, içinde bulunulan şartlara göre bunlar da bir dereceye kadar değişebilir.

H.'da başlıca önemli unsur, süjenin hipnotistis ile işbirliği etme isteğidir. H.'da, başkasının iradesini kendi hükmü altına alan bir irade kuvveti değil, bu iki irade tarafından mâkul olarak kabûl edilebilecek bir hedefe varma amacıyle işbirliği hâlinde yürütülen bir çaba söz konusudur. Bir süje kendi iradesine aykırı şeyler yapmaya zorlanamaz; olsa olsa, ulaşılması arzu edilen hedeflere varması için ona yardım edilebilir. Fakat böyle bir işbirliği isteği içinde uyutulmuş olan süjelerin bir kısmının başarılı sonuçlar elde edememesi de gösteriyor ki, H.'da her iki tarafın arzuladığı sonuçlara varma imkânları yolunda yapılan kantrollu deneyler de bir süjenin işbirliği isteği olmasa bile H. ile kişiliğinin mucize kabilinden değiştirilebileceği yolundaki inanışın yanlışlığı ispat edilmiştir.

İlgi veya ilişki (Fr. rapport). Bu kelime, hipnoz durumuna giren süjenin, bilincinin H. konusu ile sınırlanmasını anlatan bir terimdir. Süje genellikle hipnotistin konu ile ilgili sözlerini cevaplandırır. Bunlarla beraber, hipnotist olsun, süje olsun konuyu başka bir yöne çekebilirler.

Katalapesi (Yun. katalepsis, alttan tutma). Katalepsi, kasların özel bir tonus durumu olup, süjeye önemli bir sübjektif yorgunluk vermeksizin, oldukça uzun bir süre vücudun ve uvuzların belirli bir vaziyette tutulmalarını sağlar. Katelepsi deneyi yalnız bu durumun kendiliğinden oluşması hâlinde uygulanmaya değer ve bu uygulama bir incelemeden ibaret kalır. Telkine dayanan katalepsinin ilmî bir değeri olamaz.

Telkin kabûl etme yeteneği olaganüstü bir telkin kabûl etme yeteneği dikkate değer ve şumûllü bir tezahürdür. Bununla beraber telkinlerin süje tarafından kabûl edilebilecek nitelikte olması gerekir. Süje kendisine yapılan telkinleri ister kapris eseri olarak ister haklı bir sebeple reddetmekte serbesttir. Uygun sözlerle yapılan telkinleri kabûl eden bir süje bir sürü olağanüstü davranışlar gösterebilir. Bunlar sağırlık, körlük, ses kaybı, hezeyan, yön şaşırma, duyarlık kaybı veya hipnoz huzuruna uygun herhangi bir tepki gibi şeylerdir. Hipnotistin süjeyi konuşturmak için deneyeceği psikolojik yollardan biri, süjenin öz düşüncelerini, anılarını ve olaylar üzerindeki yorumlarını taze ve yoğun bir şekilde canlandırmaktır. H., en çok ilmî olmayan amaçlarla, mükerrer yani sahne veya salon eğlencesi olarak uygulanmaktadır ve bunlarda çoğu zaman süje durumundaki kişi hipnotize edilmiş olmaksızın hipnotistin istediği şekilde hareket etmektedir.

Hipnoz sonrası ile ilgili (posthipnotik) telkin, H.'nın verdiği çok alâka çekici bir imkân da süjeye hipnoz sonrası ile ilgili telkinlerde bulunarak onun hipnoz durumu geçtikten ve hattâ yıllar sonra o yılda davranmasını sağlamaktadır. Hipnozun tıp ve deney alanlarındaki en büyük bir değerini bu imkân oluşturmaktadır. Çünkü bu sayede, süjenin şuurlu olarak bilmediği bir ödevi yerine getirirken gösterdiği tepki ve davranış şekillerinin gözlenmesine fırsat elde edilir.

Hâfıza kaybı veya amneze (Yun. amnesia). Hipnozda zayıf veya kuvvetli şekilde olabilen hâfıza kaybı telkinle oluşturulabileceği gibi kendiliğinden de meydana gelebilir. Bu olaydan gerek deney gerek tedavi ilânlarında çok değerli bir araç olarak yararlanılır; hâfıza kaybı bütün konuları kapsıyabileceği gibi yalnız bazı düşünceler ve çağrışımlarla sınırlı da olabilir.

Aşırı güçte hâfıza kaybı veya hipermnezi (Yun. hpyermesia), Hipnoz durumunda hipnotist tarafından telkinle gerçekleştirilen veya kendiliğinden oluşan aşırı derecede hâfıza kuvveti olaganüstü bir hatırlama gücü şeklinde belirir. Geçmişe âit çoktan unutulmuş olaylar, derin represyonların bütün bütün şuurdan uzaklaştırdığı hâtıralar, en küçük ayrıntıları ile hâfızada canlanırlar. Bu fenomen başka bir şekilde hatırlanmaları mümkün olmayan hâtıraları hâfızada canlandırması ve böylelikle geçmişte başka geçen olayların hem sübjektif hem objektif olarak incelenmesine imkân vermesi bakımından tecrübe ve tedavi alanlarında son derecede yüksek bir değer taşır.

Uyurgezerlik veya sommambülizm (Lat. Somnus = uyku, ambulare = yürümek), uyurgezer durumundaki süje, normal olarak uyanık bulunan bir kimse gibi görünür ve mâkul sınırlar içinde, H. edilmemiş gibi davranır. Gerçekte derin bir trans durumundadır. Bu durumun teşhisi özel bir eğitime ve tecrübeye ihtiyaç gösterir. Uyurgezerliğin yaratılmasında ve ilmî olarak işe incelenmesinde ise, bu eğitim ve tecrübe kesin olarak gereklidir.

Regresyon (İng. regression, rücû, geriye dönüş), daha basit ve daha çok gençsi davranış şekillerine rüyasını anlatan regresyon, her derecedeki transda görülen bir davranıştır. Bu fenomen, uygun sözlerle yapılan telkinler vasıtasıyle, süjeye hayatının belirli bir yaşından sonraki döneminde algıladığı genel bir şahsî olayları unutturmaya yani o olaylar konusunda bir amnezi geliştirmeye çalışarak meydana getirilir. Sonuç olarak, eski hayat tecrübeleri ve davranışları yeniden canlanır ve süje hayatının daha önceki bir dönemindeki şartlara uygun şekilde düşünür ve davranır. Böylece, ergin bir süje geçmişteki bir psikolojik seviyeye geriyi götürebilir. Bu türden telkinlerle iki tip regresyon gerçekleştirilebilir. Temelinden yanlış olmakla beraber, bu konudaki deneylerde çok uygulanan birinci tipte, süje eski durumda algıladığını zannettiği ve o şekilde algıla-

mış olacağını ümit ettiği algılar ve tecrübelerle şartlanır. Gerçek regresyon olan ikinci tipte ise, amnezi sayesinde, sonradan meydana gelmiş durumlar hâfızadan silinip atılmış bulunduğu için süje gerçekten eski davranışlarına uygun olarak cevap verir.

Otohipnoz (Yun. autohypnosis). Bir süjenin kendi kendini hipnoz durumuna sokması biçiminde oluşan bu tür hipnoz çoğunlukla şarlatanlar tarafından uygulanır. Otohipnozun belli başlı değeri, süjenin kendi kendini trans durumuna getirerek bu durumun başkaları tarafından kullanılmasını sağlamasıdır. Otohipnozun çok yaygın olarak uygulandığı Bali adasında (İndonezya) bile bunun gerçek bir hipnoz mu yoksa sadece mistik bir kültürün tezahürlerinden mi olduğu bilinmiyor.

Öteki hipnoz olaylar, yukarıda anlatılanların değişik şekillerinden ibarettir.

M.'nın ve hipnozun değeri konusunda kesin bir şey söylenemez. Fen, bu psikolojik olayın anlamını yeni yeni değerlendirmeye başlamıştır denilebilir. Bu yolda elde edilen gelişmeler, insan davranışlarının incelenmesi ve bazı zihnî anormallik tiplerinin tedavisi konularında, hipnoz olayın psikolojinin ve psikiyatrinin emrinde son derecede yararlı bir araç olabileceğini göstermiştir. Bundan başka H. tekniklerin ve kişilik incelenmesi ve tedavisi ve ilkelerinin psikanalistler tarafından yaygın bir şekilde benimsenmiş olması ve psikoloji ve tıp öğretimlerinde hipnoz olayına gittikçe daha geniş bir yer verilmekte bulunması bu olayın önemi hakkında bir fikir verebilir. (Z. İshan)

MANYETOFON (Fr. Mangnétophone; Yun. *magnēs, ētos* = mıknatıs ve *phone* = ses), seslerin tespit edilmesi ve verilmesine yarayan bir âlet. Esas kısmı kıvrak ve manyetik bir şerittir. Bu, bağlayıcı bir madde (Fr. liant) içinde dağılmış bir feromanyetik madde ile kaplanır ve kalan mıknatıs gücü (Fr. aimantation rémanente)'nden yararlanılır.

MANZONI, Alessandro (Milano 1785-Milano 1873), İtalyan yazarı. Aristokratik ortama karşı cephe alarak gençliğinden itibaren cumhuriyetci düşünceler ilân etmiştir. Ama 1810'dan sonra Katolik dinine geri dönmüş ve sâkin bir hayat sürmüştür. Romantizm'den Hıristiyanlık ilhamını ve yurtseverliği kabûl etmiştir: *Inni Sacri* (İlâhiler) [1812 - 1822]; tarihî dramlar: *Il conte de Carmagnola* (Carmagnola kontu) [1816 - 1819]; *Adelchi* (ad) [1820 - 1822]. En sevilen eseri *Ipomesu sposi* (Nişanlılar) [1825] başlıklı bir romandır. Bu eser XIX. yüzyıl İtalyan yazarlarına bir örnek olmuştur.

A. MANZONİ

MAO TSÖ - TONG veya MAO TSE - TUNG (doğ. Çao - Çan, Hunan 1893), Çinli siyâset adamı. Peking Üniversitesi kitaplığında yardımcı memur iken, 1918'de Marksizmi incelemek için bir birlik kurmuş, 1921'de Çin komünist partisinin birinci kongresine katılmış ve Kuo - min - tang'ın idare kuruluna girmiştir. Çan - Kay - Şek Komünistleri ezdikten sonra, M. Hunan'da Kızıl orduyu örgütlendirmiştir. Hunan'da toprak reformunu uygulamış, 1931'de Bütün Çin Sovyet Kongresi onu Çin Sovyet Cumhuriyeti'nın reisi olarak seçmiştir. Komünistlerin yenilgileri M.'yu Uzun Yürüyüş [bu ad, M.'un Çan - Kay - Şek'in milliyetçilerinden kaçan ordusunun Kians-si ile Çen-si bölgeleri arasında geçmelerine verilir (1934 - 1935)] ü tertiplemek zorunda bırakmıştır. Böylece Çin Komünist partisinin başına geçer. 1936 - 1945'te Çang-Kay-Şek'e Çinlileri Japonya'ya karşı birleştirmeğe yetenekli biricik adam gözü ile baktığı için, desteklemiş, ama bununla beraber Komünist çıkarlarını unutmamış ve ordusunun ele geçirdiği topraklarda toprak reformunu uygulamaya devam etmiştir. 1946'da yine iç harbe başlar ve bu harp 1949'da Komünistlerin zaferiyle sonuçlanır. 1 Ekim 1949'da M. Peking'de Çin Halk Cumhuriyetini ilân eder ve Başbakan seçilir. 1954'te Parti'nin genel sekreteri kaldığı halde, Cumhurreisi olur. 1954'de bu görevinden ayrılmıştır.

MAO TSÖ - TONG

Şair, bilgin ve pratik devlet adamı olan M., Marksizm'in ve devrim harbinin teorisyenidir. Prensipi şudur: Marksist devlet teorisinde siyasî gücün başlıca faktörü silah kuvvetidir. Buna karşılık ordu ilhamını daimi bir siyasî "eğitim" den almalıdır. Klasik üslûpta şiirlerden ve komünist şiirlerinden başka, *Çin'deki Devrim Savaşı Hakkında* [1936]; *Uygulama hakkında* [1937]; *Çelişmeler hakkında* [1937]; *Uzayan harp hakkında* [1938] başlıklı eserleri vardır. Seçilmiş yazıları *M. T. T. hsüan - chi* başlığı altında 1955'da yayınlanmıştır.

MAORİ, Yeni Zelanda adalarının yerlileri. M.'ler özel olarak Kuzey adasının kuzey ucunda yaşarlar. M.'ler iki ırk elemanı gösterirler:

1. Melanezya zencilerinin hafifleşmiş karakterlerini gösteren bir eleman;

2. Daha kuvvetli ve tam olarak Polinezya'lı eleman. Yeni Zelanda'nın asıl yerlileri olan M.'ler Avrupalılara karşı şiddetle direnmişlerdir. Adaların İngilizler tarafından resmî sömürgeleştirilmesi 1840'ta başlamış ve M.'e karşı uzun bir harbe götürülmüştü. Bunların sayısı 1869'da 40 000'i geçmiyordu. Koruma tedbirleri, sağlık korumasında yapılan ilerlemeler sayesinde M.'ler tekrar çoğalmışlardır. 1960'ta 158 000 idiler. Şimdiki halde Yeni Zelanda'nın genel hayatına karışmışlardır.

MAPA, gemilerde güvertelerde ve alabandaların gerekli yerlerine çakılmış ve uçları halka biçiminde olan civatalar. Eski devirlerde gemilerin çeşitli yerlerini aydınlatmak üzere kullanılan ve içlerinde zeytin yağı kandili yakılan siperli fenerlere de bu ad verilirdi.

MAPPA MUNDİ (Lat. = dünyanın haritası; İt. mappamondo; Fr. mappemonde), genel olarak bütün dünyanın, bir düz saha üzerine çizilerek veya kazılarak tasviri. Esas olarak mappa, Latince, peçete anlamına gelir. Sonradan düz saha anlamını almıştır. İngilizce map (= harita) bundan türemiştir. Dünya küresinin gerçek şekli ve ölçüsü daha bilinmeden önce ve dünyanın yüzünün ancak çok küçük bir kısmı bilinirken bazı Eski Zaman milletleri bu cins haritalar kullanmıştır. Muhtemel olarak Sargon'un askerî hareketlerini canlandırmak için Sümer-

lerce M. Ö. aş. yu. 2700'de yapılmış bir M. bilinir. Yunan dünyasında en eski M. M. Anaeimandros'a atf olunur. Burada dünya yuvarlak olup çevresinde Okenasos ırmağı akar. Bütün Orta Çağ boyunca, bu cins yuvarlak M. M.'ler kullanılmıştır. Dairenin merkezinde, zamanın medeniyeti bakımından merkez sayılan bir yer gösterilirdi. Bu yer, bazen Kiklad'ların ortasında, Apollon'un doğduğu Delos adası, bazen de Yeruşalem (Kudüs) idi. Bütün yerler bu merkeze göre çevresinde toplanmıştır. Başka haritalarda (Dikearkos, Erateshenes) esas olarak bazı çizgiler, başlıca bir paralel veya meridiyende esas tutulur. Ama Eski Zaman bilginleri gerçek anlamda geometrik projeksiyon sistemleri de kullanmıştır. Bu sistemler XVI. yüzyılda tekrar alınarak elips veya yürek şeklinde M.'ler meydana gelmiştir. Nihayet, Mercator'un ünlü sistemi gibi, silindirik projeksiyon kullanan haritalar türer. Bunlara ve Mercator'un haritasına planisfer (Fr. plannisphère; Lat. planus = düz ve phaera = top, küreden) demek daha doğru olur.

En eski M. M.'ler ancak karalarla denizleri göstermekle yetinir. Sonradan karalara ırmak, dağ ve siyasî sınırlar da katılır.

MAR, John Erskine (Alloa 1675 - Aachem 1732), 6. veya 11. M. Kontu. İskoçya'lı Jokobit (yani II. James taraftarı). Hannover hânedânının tahta çıkması sonucunda görevlerini kaybeden M. (1714), Jakobit devriminin başına geçmiştir (1715). Yenilgiye uğrayınca kaçmak ve İngiltere'den uzak yaşamak zorunda kalmıştır.

MAR DEL PLATA, Güney Amerika'da, Arjantin'in Buenos Aires ilinde, Atlantik Okyanus'u kenarında şehir. Corrientes burnunun kuzeyinde açılan bir küçük koydadır. Çevresindeki bölge oldukça dağlıktır. Sierra de los Padres dağlarının son kolları hemen hemen şehre kadar uzanır. Nüfusu 45 000 (1932). Buenos Aires'ten 400 km uzaklıkta olup, buna demiryolu ile bağlıdır. Bu hat, Maipu'dan geçerken, Bahia Blnca'ya bir kol ayırır. M.'ın çok şık bir plajı vardır. Burayı Buenos Aires'liler iklimi ve durumundan ötürü, daha yakın plâjlara tercih ederler. Bugün Beenos Ayres'in bir banliyösü durumundadır.

MARACAIBO, Venezuela'da şehir. Zulia devletinin merkezi. Şehir, Venezuela Körfezini M. gölüne bağlayan su yolunun kenarında bulunur. Nüfusu: 468 000. Büyük petrol tasfiye merkezi olan şehir çimento ve bira fabrikalarına sahiptir.

MARAIS, Marin (Paris 1656 - Paris 1728), Fransız viyola (yedi telli keman) çalıcısı ve kompozitörü. Kraliyet müzikçisi, viyolacı ve Opera'da orkestra şefi olan M., âletli müzikci ve öğretici olarak büyük ün sahibi olmuştur. Viyola için parçalar ve operalar bırakmıştır. Alcyonne (ad) en bilinmiş operasıdır (1706). Melodist ve harmonist olarak kabiliyetleri onu zamanının en büyük musikişinasları arasına koymuştur.

MARALDI (Perinaldo, Nice Kontluğu'nda 1665 - Paris 1729), Fransız astronomlar ailesi. Giacomo Filipp M., kuzeni Jacques Cassini ile birlikte 1683 ve 1718 yıllarında dayısı Jean Dominique Cassini'nin Dunkerque ve Collioure arasındaki meridyen kavsini ölçmek için giriştiği büyük triyangülasyon teşebbüsüne katılmıştır. 1699'da İlimler Akademisi'ne girmiştir.

Yeğeni Giovanni Domenico M. (Perinaldo 1709 - Paris 1788) kuyruklu yıldızların yörüngelerini doğru bir metodla hesaplayan ilk astronomların biridir. 1731'de İlimler Akademisi'ne girmiştir.

MARANHAO, Brezilya'nın kuzey - doğusunda, Atlantik kıyısında bulunan bir devlet (eyalet). Yüzölçümü 328 663 km². Nüfusu: 2 492 100 (1966). Merkezi: Sao Luis do M. İklimi sıcak ve rutubetli olan bu bölgede hayat vâdîler ve deniz kıyısında toplanır. Bölgenin ekonomisi; hayvan yetiştirilmesine ve palmiyelerin işlenmesine dayanır.

MARANON y POSADILLO, Gregorio (Madrid 1887-Madrid 1960), İspanyol hekimi ve yazarı. Madrid'in Genel Hastahanesi hekimi olmuş (1916); milletvekili seçilmiş (1931). 1936'da bir devrim yargıtayı tarafından ölüme mahkûm edilmiş, ama sonra cezası bağışlanmıştır. Sürrenal böbrek üstü ve tiroidyen (kalkan bezi) yetersizlikleri ve cinsiyet hormonları üzerindeki araştırmaları onu endokrinoloji'nin kurucuları arasına sokmuştur. 1932'den sonra bu bilginin profesörü olmuştur. Hekimliğe ve felsefeye dair birçok yazıları vardır: *Amor, conveniencia y eugenesia* (Sevgi, uygunluk ve Irkın ıslahı) [1919]; *Los estados intersexuales en la especie humana* (İnsanlarda cinsiyetler arası durumlar) [1930]; *Vida e historia* (Hayat ve Tarih) [1944]. Bu eserde bazı tarihî şahsiyetlerin hayatını tahlil ve tefsîr eder. Daha teknik karakter taşıyan yazıları şunlardır: *Problemas actuales de la doctrina de las secreciones internas* (İç salgılar öğretiminin şimdiki problemleri) [1922]; *Climaterio de la mujer y del hombre* (Kadın ve erkekler ömründe dönem) [1937].

MARAŞ (Kahraman Maraş), topraklarından bir bölümünün Akdeniz, diğer bölümünün Doğu Anadolu coğrafî bölgesi dahilinde kaldığı bir ilimiz. Yüzölçümü: 14 327 km², nüfusu: 525 000 (1970), il merkezi şehrin nüfusu: 105 000 (1970). Osmanlı devrinde Haleb'e bağlı bir sancaktı. 1908'de Haleb'ten ayrılan M., müstakil bir mutasarrıflık hâline getirildi ise de, bu uzun sürmemiş ve I. Cihan Harbi sonlarına kadar yine Haleb vilâyetine bağlı kalmıştı. M.'a, Cumhuriyet devrinde vilâyet (il) denmiş, 1855'de Kes'ı köyünde olan Andırın ilçe merkezi 1925 senesinde şimdiki yerine; Bağdini - Sağır mevkıindeki Pazarcık, 1941'de bugünkü yerine nakledilmiş; bir zamanlar Elbistan'ın bucağı olan Afşin, 1944'te; Türkoğlu, 1960 yılında ilçeliğe yükseltilmiştir.

M. ili yüzey şekillerinin en dikkate değer olanı, Kızıl Deniz'den itibaren Vâdî - el - Arab, Gor ve El - Bika, Amik - M. Oluğu adlarını alan çöküntü hendeğidir. Fevzipaşa - Malatya demiryolunun takip ettiği Aksu Oluğu, bu çöküntü hendeğinin kuzey - doğuya doğru seyr eden bir uzantısı gibi görünüyor. Aksu, birtakım boğazlardan geçerek, Türkoğlu önlerinde ana oluğa kavuşmaktadır. Fakat, onu güneye doğru takip edeceği yerde, batıya yönelmekte, 30 - 35 km genişlik arz eden asimetrik Amanos antiklinalini yararak Ceyhan ırmağına kavuşmaktadır. Aksu'nun, Ceyhan'a ulaşmak üzere önce kuzeye doğru çizdiği ânî dirsek nahiyesinde hidroğrafik durum düzensizlik arz eder. Mizmili bataklığı gibi kurutulmaya başlanan 150 km² alanlı Gâvur Gölü bataklığı, sularını Aksu'ya güçlükle gönderir. Anlaşılan odur ki, Aksu, yakın bir jeolojik tarihte, Ceyhan'ın küçük, fakat çalışkan bir kolu tarafından Gâvur Gölü kuzey ucunda meydana getirilmiştir.

Bu çatallı oluğun kuzeyinde, yükseltileri 2 100 (Engizek Dağı 2 168 m) ile 3 000 m civarında (Nurhak Dağı 3 090 m) değişen, yönleri farklı, 1 500 - 2 000 m lerde bulunan düzlükleri bazan (Armut ve Asma dağlarında) koyaklarla delik - deşik olmuş, dağlık bir kuşak uzanır. Bu kuşağa giren Berit Da-

ğı'nda (3 014 m) rastlanan daire biçimindeki göl, kendisi gibi yüksek Nurhak Dağları'nın IV. Zamana ait buzul izlerini barındırdıkları intibaını uyandırmaktadır. Doğu-batı yönlü antiklinallere tekabül ettikleri anlaşılan Ahır, Engizek ve Nurhak dağları, kuzey kuzeydoğu - güneybatı istikametinde seyr eden Amanos antiklinaline bağlanıyor. Eskilerin Anti - Toros adını verdikleri Tahtalı Bingoğa (2 755 m) dağlarından ilkinin, Toros Aladağlarına kavuştuğu biliniyor. Fakat tektonik basınçlar karşısında güneye yaslanmış, 50 - 60 km genişlik arz eden Binboğa antiklinalinin, hangi dağ sıralarının uzantısını teşkil ettiği kestirilemiyor.

MARAŞ : Doğu kısmından bir görünüş

Alüvyonlarla örtülü tabanı 1 000 m'nin üstüne çıkan Elbistan - Afşin ovasına gelince, bu havza, Tahtalı - Munzur dağları ile devam eden asıl Toros kanadı ile sade kıvrımlı Güney - doğu Toros kuşağı arasına sokulmuş, eşiklerin yekdiğerinden ayırdığı Palu, Uluova, Malatya ve Darende ovalar zencirinin bir halkasıdır. Ceyhan ırmağının kabûl havzası gibi duran söz konusu ova kenarında, Elbistan kasabasının 20 km kadar güneyine düşen Ekinözü kaplıcaları; Afşin batısına rastlayan Büyük Kızılcık köyü içmeceleri, Elbistan - Afşin depresyonunun birtakım kırılmalara mâruz kaldığını ortaya koymaktadır.

Amik - M. ve onun kuzey - doğu devamı sayılan Aksu oluğu ile dağlık kuşak, nihayet Elbistan - Afşin ovası iklimleri birbirinden farklıdır. Güneyin çöküntü hendeklerinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Akdeniz iklimi ve onun tanıtıcı elemanlarından biri olan zeytin ağaçları, Süleymanlı bucağındaki Kızıl ve Kışlak dağlarının eteklerine kadar sokulur. Hattâ Zeytin Deresi yatağını takiben biraz daha kuzeye çıkar. Buralarda zeytin, aşılandıktan sonra Antep fıstığı elde edilen sakız veya çitlenbikten başka incir ve nar ağaçları ile bir arada yaşar. Pazarcık'ın, Aksu Oluğu'na yerleşmiş bir kısım köylerinde de sakız, incir ve nar ağaçlarını birlikte görmek mümkündür. Bununla beraber, il ve kıyılardaki Akdeniz iklimi arasında bazı farklar vardır. Meselâ, yıllık ortalama yağış tutarı (Antakyada 1 156.7 mm), M.'a doğru (M.'da 693.7 mm) azalır. Yıllık sıcaklık ortalamaları da, M.'da, Antakya'dan 1.5; Adana'dan ise 2 santigrat daha düşüktür. Güneyin söz konusu oluklarında kışlar, Antakya'dan 3.5; Adana'dan 4.6 santigrat daha serindir. O sebeple, karla örtülü günlerin sayısı (Antakya'da 0.9 gün, M.'ta 7.2 gün) kuzeye doğru fazlalaşır. Denizden uzaklaşmanın tesiriyle de, oluklarda yaz mevsimi, kıyılara nazaran, ortalama 0.5 ilâ 0.9 santigrat daha sıcak geçer.

MARAŞ : Maraş kalesinden kuzey kısmının görünüşü

Dağlık kuşakta, şartlar değişir. Yükseltinin artması ile sıcaklığın azalmasına karşılık, yağışlar, ilin bilhassa batısına doğru artarak 1 000 - 1 500 mm ye ulaşır.

Dağlık kuşağın kuzey bölümünden Elbistan - Afşin ovasına yaklaştıkça, yağışlar azalır. Yıllık ortalama yağış tutarı, bu geniş ovada 366.2 mm yi geçmez ve Akdeniz'in en yağışlı mevsimi olan kış burada yerini ilkbahara terk eder.

Yağışın azlığı sebebiyle ormanın 1 100 - 1 150 m ler yukarısında görünmeğe başladığı Elbistan - Afşin ovası tabanı, Malatya havzasının çukur kısımları gibi bozkır bitkileri ile kaplıdır. İlkbahar sona ermeden sararan bozkır alanından güney dağlık kuşağına sokuldukça, meşelerle karaçamlar belirmeye başlar. Kuşağın biraz fazla yağış alan batı bölümü ile yüksek kısımlarında, nemi seven köknarlar ortaya çıkar. Halbuki bu kuşağın Akdeniz'e dönük yüzünde, Sarımsak ile Köşürce dağlarında olduğu üzere, kızılçamlar, sedir ağaçları, Haleb çamları görünür. Bu bitki kuşağının üst katını ardıçlar işgal eder. Etekler ise, maki adı verilen bodur çalıların istilâsına uğramıştır.

İlin bu zengin ve çeşitli tabiî bitki örtüsü, iki yüce medeniyetin filizlendiği, fakat ormandan mahrum Mısır ile Mezopotamya halkı için hayatî bir değer taşımıştır. M. ormanları, hiç değilse, milâddan önce VIII. yüzyıldan beri Âsûrlular tarafından geniş çapta tahrip edilmiştir. Yerli ahalinin çeşitli maksatlarla ormandan ağaç kesme faaliyetlerine, XIX. yüzyıl ortasında, bu-

ralara kadar ilerlemiş İbrahim Paşa kuvvetlerinin Mısır donanması için ölçüsüz kesimleri eklenmiş, orman pek çok yerlerde gerilemiş ve hattâ ortadan kalkmıştır.

Ceyhan ırmağı, kaynaklarını az yağışlı, bozkır bitkileri ile kaplı, Elbistan - Afşin ovasını kuzeyden kuşatan dağlardan alır. Güneydeki dağlık kuşağı dar ve derin boğazlar içinde geçer, 0/004.3'lük bir eğime sahip ırmak, Aksu'yu aldıktan sonra Ceyhan Ovası'na iner. Ceyhan, Elbistan - Afşin ovasında 28 m^3'lük bir akıma sahiptir. Bunun 7.4 m^3'ünü Hurma Deresi; 4.2 m^3'ünü Sarsap Deresi, gerisini de Yoğun Söğüt Deresi taşır. Bu bölümde Ceyhan ve kolları, daha ziyade kar erimesinden hâsıl olan sularla nisanda kabarır ve eylülde asgarî akımına ulaşır.

Elbistan - Afşin ovasının bitiminden itibaren, Ceyhan'ın beslenmesinde yağmur suları ağır basar. Taşkınlar martta başlar, akım ağustosta en düşük değerine iner. Ceyhan, Kandil'de 36; M.'ı Göksun'a bağlayan yolun nehri aştığı Kılavuzlu Köprüsü yakınında her saniye 74.4 m^3 su boşaltır. Aksu ise, ona, saniyede 27.1 m^3 su taşır. Ceyhan'a il sınırları dışında kavuşan Andırın suyunun akımı, 4.2 m^3 ten ibarettir. Karstik kaynaklar sayesinde, yazın tamamen kurumaktan kurtulan Ceyhan ırmağında taşkın ve çekik devreler arasındaki akım farkının fazlalığı onu, Seyhan'a nazaran, sel rejimine daha ziyade yaklaştırır.

Devlet, ilkbahar taşkınlarında inen suyu elektrik üretimi ve sulamada kullanmak üzere, Ceyhan ile Aksu üzerinde birer baraj inşa ettirmiştir. M.'ın kuzeyinde Körtül köyü yakınındaki Ceyhan I. barajı, elektrik üretimi gayesini güder. 1958'de faaliyete geçen Kürtül barajına yerleştirilmiş, her biri 1200 megavatlık 3 türbin, yılda 10 milyon kilovat saat elektrik üretme gücüne sahiptir. Sulama işlerinde kullanılmak üzere Pazarcık kuzeyinde Aksu üzerine kurulmuş Kartalkaya barajı 1972'de tamamlanmış olup, hâlen Narlı Ovası'nda 16.962 hektarlık araziyi sulamaktadır. İleride 23.938 hektarlık bir alana hayat verecektir.

M. ili toprakları, çok eski bir yerleşme sahasıdır. Prof. Kılıç Kökten'in Pazarcık çevresindeki Gani ve Boz dağlarının Saril ve Ardif köylerine ait güney yamaçları ile M. - Göksun yolunun sağına rastlayan Delihübek Dağı eteğindeki Döngel köyü mağaralarında tarihöncesi devirlere ait vesikalar ele geçirmesi; Hilmi höyüğünün 1925 yılı kazısında, bir Âsûr hükümdarına ait bir heykelle bir boğa heykelinden başka çivi yazılı mektupların bulunması, insanların binlerce yıl önce buralara gelip yerleştiklerini gösterir. M. ve çevresine, sonraları sırasıyle Persler, Roma ve Bizanslılar, Araplar ile Türkler yerleşmişlerdir.

MARAŞ: Maraş Aslanı (M. Ö. 9 - 8. yüzyıl)

MARAŞ : Öğütülmeden ve öğütüldükten sonra kırmızı biber (Maraş biberi)

Malazgirt Savaşı sırasında buraya sokulan Türkmen aşiretlerinin ekserisi, göçebe bir hayat sürdürmekteydiler. Nitekim, Zülkadirliler, yaz mevsimini sürüleriyle birlikte M. gerisi dağlarda; kışı ise Amik Ovası'nda geçirmekte idiler. XIX. yüzyıl ortalarından itibaren ekonomik sebepler ve çevre huzurunu temin maksadıyle ve idarecilerin baskısı ile aşiretlerin çoğu, bir yere yerleşmek zorunda bırakıldı. Bundan 150 yıl önce yeni birtakım köyler, şimdiki Türkoğlu kasabası, iskâna icbar edilen Yörükler tarafından kuruldu. Fakat, yaylacılık tamamen ortadan kalkmadı. Zira bugün dahi Ahır, Engizek, Binboğa dağları, her yaz Aydınlı aşiretinin ziyaret ettiği yaylalar durumundadır. Pazarcık'a bağlı köylerde, geçimini hayvancılığa bağlamış bir kısım halk, mayıs başı - eylül sonu arasını, sürüleriyle beraber, Engizek yaylalarında geçirir. Bu göçebe, yarı göçebe halkın beslediği koyun sayısı 497 000; kıl keçisi 573 000, sığır ise 193 000 başa ulaşır. İl koyunlarının % 64'ünü, kısa boylu ctların yetiştiği Elbistan - Afşin Ovası ile, Aksu Oluğu ahalisi besler. Kıl keçilerin % 70'i merkez, Göksun ve Elbistan sınırları dahilindeki dağlarda ve hususiyle bu dağların meşelik kısımlarında toplanmıştır. Sığırlar, Elbistan, M. - Amik ve Aksu oluklarında gür otların bulunduğu ırmak boylarını, yazın Binboğa Dağları'nın yaylalarını tercih ederler. Binboğa Dağları'na bu adın verilmesi, ihtimal ki, çok miktarda sığır beslenmesi ile ilgilidir.

Üretim miktarları bakımından ilin başlıca ürünleri tahıl (buğday: 176 600 ton; arpa: 53 760 ton), şeker pancarı (122 140 ton), üzüm (122 600 ton), bakliyat (40 000 ton), pamuk (11 870 ton), patates (11 600 ton), elma (9 600 ton) mısır (5 500 ton), zeytin (4 420 ton), ceviz (1 940 ton) ve armut (1 814 ton)'tur.

İl güneyindeki tabiî oluklar, ilk zeytinliklerin M. şehri güney - doğusunda tesis edildiği ve zamanla kuzey - batıya yayıldığı merkez kazası başta gelmek, birazı da Türkoğlu'nda bulunmak üzere, il zeytin üretiminin tamamını; 1948'de akala cinsinin bölgeye girmesi, Kartalkaya barajının sulama alanlarını genişletmesi sonucu tahıl ekim sahası aleyhine gelişmiş pamuk tarlaları, il pamuk istihsalinin % 90'nını; ekseri taze ola-

MARAŞ : Maraş üzümleri (Mahrabası)

rak Adana havalisine sevk edilen üzümün % 72'sini; cevizin % 70'i ile bakliyatının % 65'ini ve nihayet tahılının yarısını karşılar.

M. gerisindeki dağlık kuşakta yağışların artması ve nisbî nemin fazlalaşması karşısında mantar hastalıkları yüzünden bağlar yayılma imkânını bulamamış; mısır ile elma geniş alanlara dağılmıştır. Göksun ve Andırın, il mısırının % 74'ünü; elmasının da % 62'sini vermektedir.

Elbistan - Afşin Ovası'nın il patates üretimine katılma payı % 25; armutuna % 60; arpasına % 40; elmasına % 30 ve üzümle buğdayına %27'dir. Buranın üzümleri, daha ziyade pekmez yapımında sarf edilir. Malatya şeker fabrikasının açılmasından sonra, bu ovada şeker pancarı ziraati büyük bir yayılma göstermiştir.

Elbistan - Afşin Ovası, maden yatakları itibâriyle de, büyük bir değer taşır. Yoğun Söğüt Deresi yatağındaki Tosun köyü civarında, granitlerle II. Zaman kalkerlerinin temas alanında fazla zengin olmamakla beraber, % 64 oranında demir ihtiva eden yataklar yer alır. Ovada, ayrıca, 3 milyar ton kadar, düşük evsaflı linyit, yakında işletmeye açılacaktır. Adı geçen yataktan, 3 milyonu evlerin ısıtılmasında sarf edilmek üzere, yılda 20 milyon ton kömür çıkartılacak ve bunun büyük kısmı, yeni kurulacak olan, yurdumuzun en güçlü termik santralinde yakılacaktır. 9.2 milyar lira sarfı ile inşâ edilecek ve 1978'den itibâren faaliyete geçecek olan termik santralde her biri 300 megavatlık 4 türbin bulunacaktır. Buraya yan endüstriel tesisler eklendiği takdirde, Elbistan ve Afşin, önemli birer sınaî merkez hâline gelecektir.

I. Dünya Savaşı başlarında M., 8 525 hâneli ve 32 700 nüfuslu idi. Osmanlılar'ın bu savaşta yenilmesinden faydalanan Fransız kuvvetleri, 29 ekim 1919'da M.'ı işgal ettilerse de, halkın şehirlerine "Kahraman" unvanını kazandırdığı direnme karşısında tutunamıyarak, 12 şubat 1920'de geri çekildiler. Cumhuriyet devrinin ilk nüfus sayımında 25 982 kişinin yaşadığı anlaşılan M., 1948'de 28 km'lik bir şube hattı ile Fevzipaşa - Malatya demiryoluna, daha sonra da işlek yollarla İskenderun, Adana, Antakya, Gaziantep ve Malatya gibi mühim merkezlere bağlandı. Eskiden at takımları, sahtiyan, kösele imâl edilen; 281 adet tezgâhta pamuk - yün karışımı kumaşlar dokunan ve sabun yapılan M.'ta, bugün çevre ürünlerini işleyen 26 çeltik, 23 çırçır, altışar adet un ve nebatî yağ, 7 deri, üçer adet sabun ve lâstik imâlâthânesi, torna atölyeleri, şarap ve iplik fabrikaları kuruldu. Bu sebeplerle nüfus, hızlı bir artış göstererek, 110 000'i aştı. Çeşitli liselere, sanat enstitülerine ilâve olarak, ilköğretmen okulu açıldı. M., aynı zamanda, çevresinin kültür merkezi durumuna yükseldi. (T. Yücel)

Tarih : "Maraş" adı Âsûr kitabelerinde geçer, "Markasi" şeklindedir. Araplar "Mar'aş" şekline sokmuşlardır. Cumhuriyet devrinde "Maraş" adı kalmıştır. Öteden beri halkın söylediği tarzda "Maraş" ın Arabçada "titreme yeri" mânâsına geldiği hakkındaki halk iştikakı vârit değildir.

Bugün üzerinde M. vilâyeti'nin bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği temin eden Hitit İmparatorluğu'na dahil olduğu gibi, M. şehri de "Markasi" adıyle mevcuttu ve bu çevre Hititler'in en faal oldukları bölgelerden biri idi. Bu civarda Hititler'e ait birçok heykeller ve kitâbeler bulunmuştur. Eski Bâbil İmparatorluğu'nun da nüfuzu buraya kadar uzanıyordu. Hitit federasyonu'nun dağılma devresinde M. şehri, Gurgun Hitit Prensliği'nin merkezi oldu. Sonra Âsûrlular buraya hâkim oldular. Âsûrlular'ın yerine geçen Yeni Bâbil İmparatorluğu, buraya kadar uzanamadı. Bâbilliler'i ortadan kaldıran İranlı Medler, M. topraklarına girdiler. M. Ö. III. yüzyılda da, Büyük İskender, İran Devletini, Makedonya İmparatorluğu'na kattı ve bütün Anadoluya hâkim oldu. İskender'in ölümünden sonra, bölge, Selevkos (Asya) İmparatorluğu'nun payına düştü. Fakat bir müddet sonra Kapadokya Krallığı'na geçti. M. Ö. I. yüzyılda bütün Anadolu gibi, Roma'ya katıldı. Romalılar, İmparator Caligula'ya izafetle Maraş şehrine "Germanikeia" adını verdiler. Bizans çağında Maraş mühim bir şehirdi. İmparator III. Leon, Maraşlı'dır. 637 yılında yani Hz. Ömer'in halîfeliği zamanında Maraş, Hâlid İbnu'l - Velîd tarafından fethedildi ve İslâm devletine katıldı. Daha çok Müslümanlar'da kalmakla beraber birkaç kere Bizans işgaline uğradı. 746'da Bizans tarafından alındı ise de, ertesi yıl Emevîler istirdat ettiler. Abbâsîler çağında, 754'te tekrar kısa bir Bizans işgal ve tahribine uğradı. 778'de Bizanslılar, tekrar Maraş ka-

MARAŞ : Altın işlemecilikte ilerlemiş olan Maraş'tan bir bilezik (Maraş Burması)

lesini muhasara ettiler. Halife Hârûnurreşîd, Maraş yakınlarında "Hârûnîye" kalesini inşâ ettirdi ve bu bölgenin savunulmasına büyük ehemmiyet verildi. 877'de İmparator I. Basileios şehri muhasara etti, fakat alamadı. 916'da bir ara Bizans'ın eline geçip fecî şekilde yağma edildi. Bu devirde Bizans'la olan İslâm mücadelesini, Bağdad'daki Abbâsî Halifelerine tâbî olan Hamdâni Arap emirleri yürütüyordu. 949'da Bizanslılar, şehri Hamdâniler'den aldılar ise de 952'de tekrar geri atıldılar. 962'de İmparator Nikeforos Fokas bizzat M. üzerine yürüyüp, şehri aldı. 992'de Türk Kumandanı Bengü - Tigin, Araplar'ın hesabına, bu bölgeye gelip Bizanslılar'a büyük zarar verdiyse de, şehri geri alamadı. 1071 Malazgirt zaferinden sonra M., Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin kurucusu I. Süleyman - Şâh'ın başkumandanlığındaki Türk - Selçuklu orduları tarafından fethedildi. Fakat, I. Haçlı Seferi, şehrin ve bölgenin Türkler'in elinden çıkmasına sebep oldu. 1097'de Godefroy de Bouillon'un kumandasındaki Haçlılar, M.'ı işgal ettiler. M., bir piskoposluk merkezi oldu. 1100 haziranında Antakya Prensi Bohémond, Malatya'yı almak hevesiyle kuzey - doğuya yürürken, M. ovasında Dânişmendoğlu Gümüş - Tigin tarafından durduruldu, Haçlı ordusu yok edildi ve Prens esir alındı. Bu zaferden sonra M., Türkler'in eline düştü. Bunun üzerine, Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, General Butumides'i gönderip M.'ı Türkler'den geri aldırdı. Haçlılar çağında M., küçük bir Latin senyörlüğü idi; Zengî hânedânından Türk atabeylerine vergi vererek hayatını devam ettiriyordu. 27 kasım 1114 zelzelesi şehri harâb etti ve M. bölgesinde 40 000 zayiata sebep oldu. 1136'da Dânişmendoğulları tekrar M. önlerine geldilerse de, şehri Haçlılar'dan alamadılar. 1138'de Anadolu Selçuklu sultanı yani Türkiye İmparatoru I. Mes'ûd, 1147'de oğlu II. Sultan Kılıç - Arslan, M. önlerine gelip Latin senyörlüğünü vergiye bağladılar. 1149'da II. Kılıç - Aslan tekrar M. önlerinde göründü ve bu kere şehri fethederek Türkiye Devleti'ne kattı. Fakat 1151'de şehir, Haleb Atabeyleri'ne geçti. Tekrar Kılıç - Aslan tarafından alındı. 1156'da Ermeniler tarafından basılıp yağma edildi. 14 haziran 1173'te II. Sultan Kılıç - Aslan tekrar M.'a geldi. Daha sonra M., Türkiye İmparatorluğu'ndan ayrıldı, Zengîler'e ve Eyyûbîler'e geçti. Ancak 1208'de, Türkiye Sultanı Gıyâseddin Keyhusrev, şehri geri aldı. Emîr Hüsâmeddin Hasan'ı M. vâlisi tayin etti. Bu zâtın oğlu ve 2 torunu M.'ı tam 50 sene

MARAŞ : Maraş'ın kurtuluşundan sonra komşu illere yardımı giden Akıncı müfrezenin tarihî sancağı (Maraş işi sırma ile işlenmiştir).

MARAŞ : Maraş kalesinin güneyden görünüşü

idâre ettiler ve çeşitli bayındırlık eserleriyle donattılar. 1258'de İlhanlılar'ın Türkiye İmparatorluğu'na vurduğu büyük darbeden faydalanan Ermeniler, şehri işgal etti. M., İlhanlılar'a yani İran Moğolları'na tâbî olmak şartıyle, Kilikya Ermeni devletinde kaldı. Mısır Suriye Türk - Memlûk İmparatorluğu, yani bu çağın en kudretli İslâm devleti, birçok kereler M.'a kadar ordu gönderdi; Ermeniler, haraç vermek suretiyle bu Türk ordularından kurtuldular. 1292'de Memlûkler şehri aldılarsa da, az sonra gene Ermeniler'e geçti. Ancak 1297'de M. kesin olarak Memlûkler'e geçti ve Hıristiyan hâkimiyeti kesin şekilde tarihe karıştı. XIV. yüzyılın ikinci yarısında M., kesif Türkmen oymakları ile iskân edildi. Bu Türkler, Moğol istilâsı önünde Anadolu'ya sürülmüşlerdi. Bunlardan en kuvvetli boy olan Dulkadıroğulları, M. bölgesinde 2 yüzyıla yakın devam eden bir beylik kurdular. Dulkadıroğulları, Memlûk Türk İmparatorluğu'na tâbî idi. Fakat tâbiiyet şartlarını sık sık ihlâl ediyorlar, Memlûkler de onları cezalandırmak için bu bölgeye kuvvet sevkediyorlardı. Bu arada 1381'den 1384'e kadar M., Memlûkler'in elinde kaldı. XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Dulkadıroğulları, Osmanlılar'ın yüksek hâkimiyetini tanıdılar; 1449'da II. Murad'ın büyük oğlu Şehzâde Sultan Mehmed yani müstakbel Fâtih, Dulkadıroğulları Prenseslerinden Sitti Hatun'la evlendi. Esasen II. Murad'ın annesi de Dulkadırlı prenseslerindendi. Yavuz da bir Dulkadırlı prensesinden, Ayşe Hâtun'dan doğmuştur. Dulkadıroğulları meselesinden iki büyük Türk İmparatorluğu'nun arası açılmışken, üçüncü bir Türk İmparatoru, Şâh İsmail Safevî de Dulkadır işlerine karıştı ve kanlı M. seferini yaptı. 1515'te Yavuz Sultan Selim, ana tarafından büyük babasının saltanat sürdüğü Dulkadır beyliğini, Türkiye'ye bağladı. Bundan sonra Türkiye'ye geçen M., Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanında 19 ay İbrahim Paşa tarafından işgal edildi; 1840'ta İbrahim Paşa, M.'ı boşalttı. Tanzîmat'tan sonra M., bir sancak merkezi durumunu kaybetmişti. Bir ara M. vilâyeti (eyâleti) kurulduysa da ilga edildi ve M., Haleb vilâyetinin 3 sancağından (vilâyetinden) birine merkez oldu; 5 kazâsı vardı. XIX. yüzyılın sonlarında M.'ta yüzyıllardan beri mevcut dokuma ve dericilik sanayii çöktü; bu yüzyıl sonlarında 60 000 olan nüfus, I. Cihan Harbi'nden önceki yıllarda 33 000'e düştü; bunun 8 000'i Ermeni, gerisi Türk'tü. I. Cihan Harbi'nden sonra İngilizler, M.'ı işgal ettiler ve Fransızlar'a verdiler. Fransızlar, Ermeniler'i silâhlandırarak Türkler'e büyük zulümler yaptılar. Çocuklarına, kadınlarına varıncaya kadar silâha sarılan M.'lılar, büyük kahramanlıklarla son derece üstün düşmanı topraklarından kovdular. 11 şubat 1922'de M., düşman işgalinden kurtuldu. Fransızlar giderken, bütün Ermenileri de beraberlerinde Suriye'ye götürdüler.

T. B. M. M.'de 1973'te kabûl edilen bir kanunla M. adı "Kahraman Maraş" olmuştur.

M. tarihî âbideler bakımından bugünkü hâliyle fazla zengin değildir. Son derecede hareketli olan ve çeşitli istilâlarla geçen tarihi, evvelce hayli zengin olan âbidelerinin mühim bir kısmını yok etmiştir. M. kalesi, son yüzyıllarda askerî değerini kaybetmesi yüzünden, bütün Türkiye kaleleri gibi harap vaziyettedir. Hititler'den kaldığı sanılan bu kale, sonraki çağlarda birçok kereler yeniden yapılmış ve onarılmıştır. Duvarlarının kalınlığı 160 santim olup, 128 x 60 = 7 680 m² genişliğinde bir alanı kaplar. Kanunî Sultan Süleyman da kaleyi tamir ettirmiş ve içinde bir cami yaptırmıştı. M. kalesinin önlerinde XVII. yüzyıla kadar 4 Hitit arslanı dururdu. Bunların üçü şimdi kaybolmuştur; biri İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. M. ve civarında bulunan Hitit eserlerinden örnekler de M. Müzesi'nde görülmektedir. XVII. yüzyıl ortalarında M.'ta 49 cami vardı; cami sayısı XIX. yüzyıl sonlarına doğru 46, 1917'de ise küçük mescitlerle beraber 92 idi. Bugün bunların çoğu ortadan kalkmıştır. M. Büyük Camii, bir Dulkadırlı Türk eseridir. Yanında harap vaziyette imareti vardır. Hâtûniye Camii, Yavuz'un anne annesi Şems - Mâh Hâtun tarafından yaptırılmıştır. (Y. Ö.)

MARAT, Jean Paul (Boudry, Neuchâtel kantonu, İsviçre 1743 - Paris 1793), Fransız siyaset adamı. Hekimlik okuyup İngiltere'de yerleşmiş ve orada felsefe ve politikaya dair eserler çıkarmış, masonluğa katılmıştır (1774). Fransa'ya dönünce, Artois kontunun muhafız alayında hekim olmuştur (1777 - 1783). 1789'dan başlayarak *l'ami du Peuple* (Halksever) başlıklı bir gazete çıkarmış ve burada, halka karşı işlenen haksızlıklar gözü ile baktığı hareketleri meydana çıkarmıştır. "Cordeliers" klübüne katıldıktan sonra, Londra'ya sığınmak zorunda kalmış, sonra La Fayyette'e çatmış, kralın kaçarken Varennes'de yakalanması ve Champ-de-Mars'ta çıkan şiddetli olaylardan sonra, krala da çatmıştır (1791). 1791'den, mayıs 1792'ye kadar, yine İngiltere'de oturmak zorunda kalmıştır. Halkça çok sevilen M., 10 ağustos 1792 olaylarında ve yine eylül 1792 katliamlarında ön planda bir rol oynamıştır. Convention'a Paris milletvekili olarak katılmış ve halkı şiddete çağırarak, bir diktatörlüğün kurulmasını istemiştir. Ad çağrımı oyu yolu ile kralın ölüm cezasına çarpılmasını sağlamıştır. Girondin'lerce itham edilen M., ihtilâl mahkemesi önünde beraat etmiştir (Nisan 1793). Girondin'lerin düşmesine başlıca sebep, M. olmuştur (2 Haziran 1793). Girondin'lerin bir taraftarı olan Charlotte Corday, M.'yı 13 Temmuz 1793'te katletmiştir.

J. P. MARAT

MARATHON, (şimdiki adı : Marathonas), Yunanistan'da şehir. Attika'da, Euripos (Eğriboz) boğazının üzerinde Atina'dan 40 km uzaklıkta bulunur. Muhtemel olarak M. şehri şimdiki şehrin biraz güneyinde yükselirdi.

M. muharebesi : İranlılar'la Yunanlılar arasında M. Ö. Eylül 490'da yer alan bir muharebe. Yunanistan'a akın etmiş olan İranlılar burada Yunanlılar (bunların çoğu Atinalı idi) tarafından bozguna uğratılmıştır. Yunanlılar'a Miltiades, İranlılar'a da Datis ve Artafernes kumanda ediyordu.

MARCABRU veya MARCABRUN, Provans (Güney Fransa)'lı troubadour (şâir, musikici, saz ozanı) (meslek hayatının geliştiği yıllar aş. yu. 1130 - 1148) Gaskonya'da yoksul aile çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Terk edilmiş çocuk olması da muhtemeldir. Öğretmeni Carcomon ile birlikte şatolarda dolaştığı yıllarda kendisine Panperdut adı verilmiştir. Kendisi ise Dame Bruna'nın oğludur ve M. adını kullanmıştır. Acı alaylı, amansız, realist bir dildeki hicviyeleri (Sirventes) kendisine karşı düşmanlık yaratmış ve sonunda kızdırdığı asilzadeler'in emriyle katledilmiştir. Şiirleri, Fransa'nın güney-batısında ve İspanya'da kendisine karşı amansız bir düşmanlık yaratmıştı. Bıraktığı 30 ahlâkî şarkı, mahsus anlaşılması güç bir dilde yazılmıştır, ama olağanüstü zengin mecazlarla doludur. Yazıları şekil ve dil bakımından çok orijinaldir. Sevgi şiirleri, Haçlı sefer şarkıları ve çok beğenilen bir çoban şiiri (Pastourelle) aynı orijinaliteyi gösterir. Adı bilinen birinci troubadour olan M. aynı zamanda bunlar arasında en çok beliren bir şahsiyete sahipti.

MARCEL, Etienne (aş. yu. 1316 - Paris 1358), Fransız siyaset adamı. Zengin bir Paris'li çuhacı ve tüccarlar loncası önderi (Prevôt des marchands) (1355) olan M., meşrûtî bir kraliyet çevresinde kendi işlerini kendi idâre etmek isteyen Paris'li orta sınıf iş adamlarının bir örneği idi. Robert le Coq ile birlikte, 1356 Parlamento (Etats Généraux)'suna hâkim olmuş ve veliaht (Dauphin)'in kararlarını etkilemiştir. Kraliyet idâresinin tam bir reformunu öngören Mart 1357 Büyük Buyrultu (Grande Ordonnance)'sunun gerçek yazarı M.'dir. Veliaht ile uyuşmayıp kamu oyunda düşmanlığı üzerine çekince, Paris şehrine idârî muhtariyet vermeğe çalışmıştır. Champagne ve Normandie mareşallerini 1358'de nâib ilân edilen veliahdi etkilemek maksadıyle katlettirmiştir. Şura (Conseil)'ya kabûl edilen M., veliaht'ın hazırladığı bir tuzağa düşmüştür: Veliaht kaçarak Paris'i abluka etmiş ve ona karşı Langue d'oil Parlamentosunu kullanmıştır. Tam bir diktatör olan M. de Beauvaisis bölgesi köylülerini kışkırtmış, capitaine général (Başkumandan) seçilmiş olan Charles le Mauvais'ye başvurmuş ve İngiliz Navarra'lıları Paris'e sokmuştur. Bunun bir hata olduğunu kamu oyunun reaksiyonu kendisine gösterince, bunları tekrar Paris'ten uzaklaştırmıştır. Veliaht'ın bir taraftarı olan Jean Maillart 31 Temmuz 1358'de M.'i katlettirmiştir.

MARCHAND, Jean Baptiste (Thoissey 1863 - Paris 1934), Fransız generali ve kâşifi. Batı Afrika'da birkaç askerî keşif gezisine katıldıktan sonra 1897'de adını taşıyan geziyi idâre etmiştir. Bu gezi, Kongo kıyısındaki Loango'dan yola çıkarak Fachoda'da Nil'e varmıştır (10 temmuz 1898). Burada "Derviş" lerin taarruzuna karşı direnmiştir. 7 Kasım 1898'de Kitchener'in kumandasında bir İngiliz birliğinin oraya varmasından sonra geri çekilme emrini almış ve Fransızlar, Etyopya'dan geçerek Fransa'ya dönmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda M. Argonne'da (1914), Champagne'da (1915), Somme ırmağı üzerinde ve Verdun'de (1916) kendini göstermiştir.

MARCHAND, Louis (Lyon 1669 - Paris 1732), Fransız orgcusu. Lyonlu bir orgcunun oğlu olan M., henüz 15 yaşında iken Nevers orgcusu seçilmiştir. 1706'da, Chapelle royale

orgcusu olarak Nivers'in halefi olmuştur. Özel hayatının düzensizliği yüzünden, Fransa'dan ayrılmak zorunda kalmış, Almanya'ya sığınmıştır. Bach, onun orgcu olarak, "güzel ve çok zarif bir icra uslûbuna sahip" olduğunu söylemiştir. Fransa'ya dönmüş, Paris'te yerleşmiş ve orada ününe, öğrencilerine, Cordeliers kilisesindeki orguna kavuşmuştur. "Suit" ler şeklinde klavsen için parçalar çıkarmıştır (1702 - 1703). Bundan başka, org için parçalar (ölümünden sonra çıkarılmıştır), Fransız ve İtalyan havaları (4 kitap) ve *Traité des règles de la composition* (Kompozisyon kaidelerine dair anakitap) başlıklı bir eser bırakmıştır.

MARCHESE (Cog.), İtalya'da bir bölge. Apenin dağlarının doruklan ile Adriyatik denizi arasında uzanır. Yüzölçümü 9 692 km²; nüfusu 1 355 900 (1968)'dür. Bölge dört provincia (il) 'ya ayrılır: Ancona, Ascoli Piceno, Macerata, Pesaro e Urbino. M.'nin toprakları batıda, Apenin'in derin vâdili doğu kollarını içine alır. Doğuda, deniz boyunca uzanan kıyı şeridi ile dağlık bölge arasında Tersyer'den kalmış gri killi tepeler yükselir. M. hemen hemen tam olarak tarım toprağıdır. Burada buğday, hayvan yemi bitkileri, asma, meyva ağaçları biter. Sığır da yetiştirilir. Bütün endüstrisi ipek ve kâğıttan ibarettir; bunun yanında demircilik, dericilik ve çanak çömlek zanaatleri gelişmektedir. Nüfus özel olarak deniz kıyısı boyunca toplanmıştır. Burada başlıca şehirler bulunur: Pesaro, Fano, Senigallia ve özel olarak Ancona. Bu şehirler balıkçılık limanlarıdır.

MARCIUS veya MARTIUS, Ancus (M. Ö. 640 veya 641 - 616), Roma'nın dördüncü efsânevî kralı. Latin ırkından olup, ikinci Roma kralı Numa Pompilius'un torunu idi. Ostia limanını kurmuş, Sublicius köprüsünü ve Aqua Martia su kemerini yaptırmış ve Capitalium tepesinin altında Roma'nın birinci zindanını kazdırmıştır. Dört Latin şehrine karşı başarılı harpler yapmıştır. Plebs (Halk tabakası) sınıfını da kurduğu sanılır.

MARCOPOLO : bk. POLO, MARCO.

MARCONI, Guglielmo (Bologna 1874 - Roma 1937), İtalyan fizikçisi. Gençliğinden beri telsiz telgraf problemi ile uğraşmıştır. Hertz eklatörünü, Popove antenini ve Branly sistemini kullanarak 1896'da birkaç 100 m uzaklığa ses naklini başarmıştır. En çok İngiltere'de çalışarak yavaş yavaş uzaklığı arttırmış ve 1901'de Cornwalle (İngiltere)'den Newfoundland (Amerika)'a bir haber gönderebilmiştir. 1909 Nobel Fizik Ödülünü almıştır.

G. MARCONI

MARCUS AURELIUS, Antonius (asıl adı : Marcus Annius Verus) (Roma M. S. 121 - Vindobona (Viyana) 180), Roma İmparatoru (161 - 180). Annius Verus'un oğlu ve İmparator Antoninus Pius'un yeğeni. İmparator onu evlât edinmiş (138) ve Caesar ilân ettirmiştir (139). İmparatorun kızı Faustina ile evlenmiştir (145). İmparator olunca başka

MARCUS AURELIUS

anadan olan kardeşi Lucius Aurelius Verus'u ortak olarak yanına almıştır. Senatoya dayanmakla beraber, sülâlesinin sürmesini sağlamak kaygısıyle oğlu Commodus'u da ortak olarak seçmiş ve yönetimi merkezleştirmeye çalışmıştır. Azatlı (efendisinin serbest bıraktığı köle)'lara yönetimde geniş bir yer ayırmış, ünvanları resmîleştirmek suretiyle toplumu ve yönetimi aşama sırasınca düzenlemiş, maliyeyi esenliğe kavuşturmuş, adliyeyi insanîleştirmiştir. Yunan ve Latin hatipliği damgasını taşıyan M. A. stoacı feylesof idi. Yumuşak ve müsamahalı olmakla beraber, Hıristiyanlar'ın kanuna uymadıkları için, takib edilmesine izin vermiştir. İmparatorluk doğuda ve Tuna üzerinde tehlikeye açık olduğundan yeni ordular devşirmiş, Part'lara karşı savaşmış, bunları Suriye'den kovmuş ve Mezopotamya'nın bir kısmını ellerinden almıştır (165). Aynı şekilde Cermenler'i İtalya'dan uzaklaştırmış ve Tuna'nın öbür tarafına atmıştır (168). Markoman İazyg ve Kvad'ları barışa zorlamıştır (171 - 175). 177'de Cermenler'in sömürgeci veya asker olarak İmparatorluk topraklarına girmelerine izin vermiş ama Tuna boyunca ikinci bir sefer yapmıştır. Vebaya tutularak ölmüştür. Yunanca yazmış olduğu düşünceleri, *Markou contoninou autokratoros tön eis heauton biblia* (İmparator M. A.'un kendisine mahsus yazıları) başlığı altında yayınlanmıştır.

MARÇAIS, William (Rennes 1872 - Paris 1956), Fransız müsteşrikı. Collège de France'da profesör (1927); Kuzey Afrika medeniyetleri ile uğraşmıştır. Yazıtlar Akademisine girmiştir (1927). Kardeşi **Georges M.**, (Rennes 1876 - Paris 1962) Cezâyir'de Doğu İncelemeleri Enstitüsünün müdürü olmuş (1935) ve İslâm san'atına dair birçok eser çıkarmıştır. Yazıtlar Akademisine girmiştir (1940). Başlıca eserleri şunlardır : *Manuel de L'Art Musulman* (İslâm Sanatı elkitabı) [1926]; *L'art de L'Islam* (İslâm sanatı) [1946]; *L'architecture musulmane d'Occident* (İslâm'ın Batı'daki Mimarlığı) [1954].

MARDİN, Güney-doğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde yer alan bir il. Yüzölçümü: 12 760 km² nüfusu: 457 693 (1970). İl toprakları, güneyde kısmen Irak, daha ziyade Suriye sınırına dayanır ve batıda Karacadağ volkanının bir kısmını içine alır. Kuzeyde Dicle ırmağı ile kuşatılan il arazisi, doğuda bu ırmağın ötesine taşar. Nuhun, gemisiyle birlikte, "tûfan"-dan korunmak üzere sığındığı rivâyet edilen Cûdî dağı da bu kısımda bulunur.

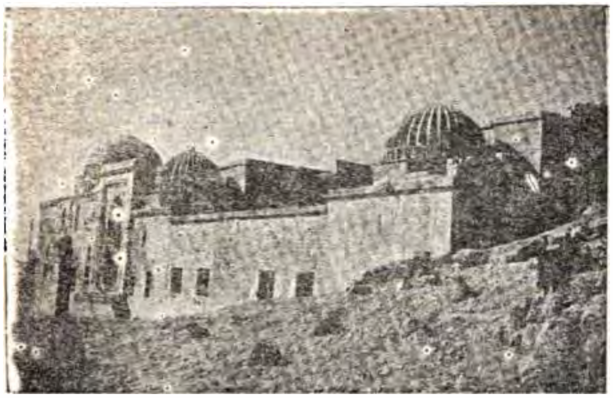
MARDİN : Kale eteği

M. arazisi, Diyarbakır Havzası ile (ortalama 500 - 1 000 m yükseklikte) M. şehri önündeki 800 m'lik yükseltisini muhafaza edemeyerek güneye doğru gittikçe alçalan düzlükler arasında 1 400 m'ye kadar yükselebilen "M. Eşiği" ne tekabül eder. Genç tortularla kuşatılmış olan bu eşik, II. Zaman ve onu bazı kısımlarda örten III. Zaman başlarına âit (jeologların Midyat serisi adını verdikleri depolar) kültelerinden yapılıdır ve temelinde dünyanın en eski parçalarından sayılan "Arabistan Kalkanı"nın, sonradan yükselmeye uğramış bir bölümü yatmaktadır. Memleketimizin bu kısmında petrole yataklık eden söz konusu II. Zaman tortulları ile İran ve Irak'ta bol miktarda petrol barındırmasına rağmen bize geçerken incelen ve ancak içerisinde petrol kalıntılarına rastlanan Midyat Serisi, Güney-doğu Anadolu'da en şiddetli safhasına III. Zaman sonlarında ulaşan tektonik basınçlarla kıvrılmışlardır. Bu kıvrılma, ilin doğu kısmında ve meselâ Cûdî dağında (2 089 m) şiddetli olmuş, yaşlı tortullar güneye doğru daha genç depolar üzerine itilmişlerdir. Hadise, batı bölümde biraz daha sakin geçtiğinden, kabaca doğu-batı yönlü Fındık, Ilısu (Germav), Suçatı (Kerbent), Yakıt (Hermis), Gerçüş, Savur; daha güneyde onlara paralel bir şekilde uzanan M. kapalı antiklinalleri teşekkül etmiştir. İl kuzeyindeki Raman, Kentalan antiklinalleri de varlıklarını aynı hareketlere borçludurlar. Kenarlarında nisbî yükseklikleri 10 ve 50 m olan alüvyal taraçaların uzayıp gittiği Dicle ırmağı, Gerçüş ile Raman antiklinalleri arasındaki asimetrik bir senklinali takip etmektedir. Ancak doğudan batıya doğru uzanan bu antiklinal sırtları, III. Zaman sonlarında şiddetlenen akarsu aşındırmalariyle süprüldüğünden, M. Eşiği, çoğu yerlerde 1 000 - 1 100 m'lik bir tesviye sathı hâlini almıştır. Sonraları bölge, dikine hareketlere maruz kalınca, hızlanan ırmaklar yataklarını derinleştirerek eşiğe bir plato görünüşü vermişlerdir. Bu sırada, Gecüş - Germav arası ve M. antiklinallerinin güney kanatlarında, İdil - Oyalı civarında kırıklar belirmiştir. Suriye'ye kadar uzanan ovalar üzerinde dik bir alanın teşekkülüne yol açan M. güneyi - Demirci fayı boyunca, İdil - Oyalı çevresinde görüldüğü üzere, genç kraterler vücut bulmuştur. Bunlar arasında Yukarı Ilıca'da, Harâbe köyünde (Yanardağ), Bozbayır, Pirinçli, Çağıl köyleri yakınında yer alan kraterleri zikredebiliriz. Faaliyetini, patlamalar yerine, lâv kusmaları hâlinde sürdürdüğünden dolayı geniş bir alana basık bir kubbe gibi oturan Karacadağ (1919 m) meridiyen yönlü başka bir kırık hattı üzerinde yükselir.

M. Eşiği'nin, çevresine kıyasla yüksek oluşu, kendisine iklim bakımından bazı faydalar sağlamıştır. Burada kışlar, çukur olduğundan dolayı soğuk ve ağır havanın yığıldığı Diyarbakır havzasına nazaran daha ılık (Diyarbakır'da ocak ayı ortalama sıcaklık derecesi 1.6; M.'de ise 4.6°C) geçer. Buna karşılık yazlar, yükseltinin tesiriyle, biraz daha az sıcaktır (Diyarbakır temmuz ayı sıcaklık ortalaması 31; M.'ninki 28.1 °C). Daha da önemlisi, M. Eşiği'nin, kendisini kuşatan az yağışlı ova ve havzalar ortasında (yıllık yağış ortalaması Suriye topraklarında 200 - 300; Diyarbakır'da 481 mm) daha nemli (M.'in yıllık yağış ortalaması 689.7 mm) bir ada teşkil etmesidir. M. Eşiği'nde yıllık yağışın yarısı kışın toprağa düşer. Ancak sözü edilen mevsime isabet eden yağış nisbeti, Akdeniz kıyı istasyonlarına nazaran düşüktür. Buna karşılık ilkbahar yağış payı ve yıllık sıcaklık farkları güney kıyılarımızdaki istasyonlardan daha fazladır. O itibarla Gaziantep gibi M. Eşiği'nde de, bozulmuş bir Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü söylenebilir. Filhakika M. Eşiği'nin güney yamacındaki Cizre, İdil, M., Kızıltepe ve bilhassa Derik'te zeytincilik oldukça gelişmiş durumdadır. Yıllık yağış miktarlarındaki artış sebebiyle M. Eşiği'nde, Diyarbakır çanağı ile Suriye'ye doğru alçalan ovalardaki tür itibariyle, İç Anadolu'dakinden daha fakir bozkır örtüsü, 800 m'nin yukarısında yerini meşelere terkeder.

MARDİN : Bir görünüş

MARDİN : Kasımiye medresesi

Bu iklim, M. Eşiği yamaçları ile onu kuşatan düzlüklerde zeytin, pamuk, dut, incir, nar; üst kısımlarda daha çok elma, armut, kayısı, şeftali, kirazdan başka baklagilleri de içine alan çeşitli ürünlerin yetişmesine fırsat vermiş, ihtiyaç fazlası mahsüller, kuru veya yaş olarak, El - Cezire bölgesinin kalabalık şehirlerine gönderilmiştir. Nitekim V. Cuinet, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ünlü şarapların imâlinde kullanılan üzümlerin yetiştirildiği bağlar ve bahçelerle kaplı M.'i, meyve ve sebze ticaretinin önemli merkezlerinden biri şeklinde göstermekte, Cizre çevresi vâdilerinden elde edilen bir kısım sebze ve meyvenin Dicle ırmağında seyreden vasıtalarla Musul'a sevkedilmekte olduğunu yazmaktadır.

Çeşitli meyveler içinde, ziraat hayatının temelini teşkil etmesi itibâriyle, üzümün ayrı bir yeri vardır. Budanması, ilâçlanması, gübrelenmesinin fazla sayıda insana ihtiyaç göstermesi dolayısıyle nüfusu kalabalık iskân merkezleri çevresinden fazlaca uzaklaşmayan bağlar, Silopi - Midyat - Mardin - Derik kuşağında yoğunluk kazanır ve batıya doğru önemini biraz kaybeder. Bağ alanlarının genişliği ve üzüm üretiminde Silopi başta gelir. Onu, ovada tahıl ziraatinin hâkimiyetine karşılık, ovayı kuşatan yamaçların bağlarla kaplı bulunduğu Midyat, sonra M. ve Derik takip eder. İl üzüm üretiminin (171 000 ton) % 90'ına yakın kısmını (151 000 tonunu) bu kuşak sağlar. M. Eşiği yamaçları ile Suriye - Irak sınırına kadar uzanan düzlüklerde, il tahıl istihsalinin (178 000 ton) % 80'ini karşılayan tarlalar geniş bir yer işgal eder. Bu kısımda zeytin ve pamuğa rastlanır. Son yıllarda pamuk, Nusaybin çevresinde alanını Çağçağa deresi sulaması ile hayli genişletmiştir. Çekik devresi sayılan eylûl'de bile 9 m^3 lük akıma sahip Çağçağa deresi üzerinde, inşaatı 1966 senesinde tamamlanan bir baraj sayesinde, Nusaybin ovasının 6 500 hektarlık kısmı, ürünü Adana ile Gaziantep'e yollanan pamuk tarlalarından başka, meyve bahçeleriyle işgal edilmiştir. Nusaybin'in 5 km kadar kuzeyine düşen barajın önüne yerleştirilmiş 3 adet 4 800 megawat gücündeki türbinlerde üretilen elektrik, şimdi Nusaybin, Midyat, Gercüş, M., Kızıltepe, Derik ve Mazıdağ kasabalarını aydınlatıyor.

Bakliyat üretiminde üstünlük, eşik üzerindeki merkezlere geçer. İl bakliyat istihsalinin (9 900 ton) % 62'si bu alandan elde edilir. Midyat, tek başına il mercimek üretiminin yarıdan fazlasını karşılar. Mazıdağ, nohut; Savur, fasulye yetiştirmede başa geçer.

M. ilinin en fazla ürettiği meyva elmadır (684 ton). Elma istihsalinde Silopi, Savur, Gercüş diğer ilçeler arasında temayüz eder. Onu, incir (672 ton) takip eder. İncirler Kızıltepe-M. - Ömerli kuşağında ekonomik bir değer arzeder. Kayısı bahçeleri, Savur; dut Silopi ve merkez ilçe; ceviz ile badem, merkez ve Ömerli'de; nar bahçeleri Derik, Nusaybin'de geniş alanlar işgal eder.

İlin idarî, sıhhî, kültürel merkezi, diğerleri aleyhine gelişme göstermiş olan M.'dir. 1 249 m yüksekliğinde müdafaası kolay ve Mezopotamya ovalarına hâkim bir tepenin sahanlığına yerleşip, surlarla kuşatıldıktan sonra eteğe doğru sarkan M., Amasya - Sivas - Malatya - Diyarbakır - Musul'dan geçerek Sinop'u Bağdad'a bağlayan kervan yolu üzerinde önemli bir konak mahalli idi. Bugün de yurdumuzun güneyini baştan başa katederek Ege'ye ulaşan, Aşağı Mezopotamya'yı Karadeniz ve Marmara kıyılarına bağlayan karayollarının kavşağındadır. M., Haydarpaşa - Bağdad demiryolunun Şenyurt (Derbesiye) istasyonuna 25 km'lik bir şube hattı ile bağlıdır. Ancak M. istasyonu, şehre 9 km uzaktadır.

Şimdi 67 000 kişinin barındığı; yonu taşından inşâ edilmiş birkaç katlı evlerden müteşekkil şehir, kale eteğinde 500 m kadar genişlikte ve 2 500 m uzunluğunda bir iskân alanına sahiptir. (T. Yücel)

Tarih : M. bölgesi, Hitit İmparatorluğu'nun sınırları dışında kalmıştır. Bu çağda bölge, Hurri - Mitanni krallığının elindeydi. Bâbil ve Âsûr hâkimiyeti de Güney - doğu Anadolu'da uzun müddet devam etmiştir. Ülkeyi Bâbilliler'den İranlı Medler almışlardır. M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender bu imparatorluğu ortadan kaldırıncaya kadar, burası da bütün Anadolu gibi İran İmparatorluğuna bağlanmıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra, Selovkos (Asya) İmparatorluğu buraya hâkim olmuş, fakat egemenliğini fazla devam ettirememiştir. Part ve sonra Sâsânî hânedanlarının idâresinde yeniden

MARDİN : Ulucami minaresi

canlanan İran İmparatorluğu, buraları da almıştır. M. S. I. yüzyıldan başlayarak Roma ve M. S. 395'te onun yerine kaim olan Doğu Roma (Bizans) İmparatorlukları, Toroslar ve Fırat ötesi bütün Doğu ve Güney - doğu Anadolu gibi, burasını da İran'la çekişmiş, fakat hâkimiyet kurmaya muvaffak olamamıştır. Müslüman Araplar, 640'ta, yani Hz. Ömer'in halifeliğinde, M. şehrini İyâz ibni Ganm kumandasındaki bir ordu ile fethedip İslâm İmparatorluğu'na katmışlardır. Sonraki yüzyıllarda birtakım Arap devletleri, Bağdad'daki Abbâsî halifelerine tâbî olmak şartiyle bölgeyi ellerinde tutmuşlardır. Bunlar Hamdânîler'le Mervânîler'dir. 1071 Malazgirt Zaferi senelerinde Selçuklu Hânedânının idaresindeki Türkler, bu toprakları da almışlardır. 1098'de Büyük Türk Hakanlığı'na yani Selçuklular'a tâbî olmak şartiyle, bu topraklarda Artuklular, iki Türk krallığı kurmuşlardır. Bu devletlerden biri Hısn - Keyfâ'yı, yani şimdiki Hasankeyf'i, diğeri de M. şehrini başşehir yapmışlardır. Hısn - Keyfâ'da saltanat süren Artukoğulları'nın Sökmenî dalı 1098 - 1231 arasında 133 yıl, M.'deki İlgazi dalı ise 1104 ile 1407 arasında tam 303 yıl iktidarda kalmıştır. Diğer taraftan Cezîre-i ibni Ömer, yani bugünkü Cizre'de de, 1160 yıllarından 1596'ya kadar takriben 436 yıl devam eden küçük bir beylik mevcut olmuş, bu hânedândan gelen 21 derebeyi hâkim devlete bağlanmak suretiyle, bu uzun müddet içinde Cizre ile civarını ellerinde tutmuşlardır. Zengîler'in, yani Musul Türk Atabeyleri'nin bir dalı da 3 prensle Cizre'de 1170 ile 1227 arasında 57 yıl hâkimiyet kurmuştur. Artuklular'ın Hısn - Keyfâ dalı, Eyyûbîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Hısn - Keyfâ Eyyûbîleri 16 melik'le 1232'den 1524'e kadar 3 yüzyıla yakın, küçük devletlerini muhafaza etmişler, bu müddet zarfında, Anadolu'nun bu kısmına, hangi büyük devlet hâkimse, ona tâbî olmuşlardır. Büyük Selçuklular'dan sonra Eyyûbîler, Anadolu

MARDİN : Zencîriye medresesi

MARDİN : Deyrü'z-Zâferân kilisesi ile çan'ı. Süryânîler'in tarihî merkezi ve kalesi. Arkadaki kubbe doğunun ilk tıp fakültesinin kubbesidir.

Selçukluları, yani Türkiye Hânedânı, İlhanlılar, Mısır - Suriye Türk Memlûk İmparatorluğu, Timurlular, Karakoyunlu'lar, Akkoyunlu'lar, nihayet 1507'de İran'ın Türk hânedânı Safevîler, M. bölgesine hâkim olmuşlar ve buralarda yaşayan mahallî devletciklere metbûluklarını kabûl ettirmişlerdir. 1517'de, yani Çaldıran Zaferi'nde Safevîler'in Anadolu'dan atılmasından sonra, Bıyıklı Mehmed Paşa, M.'i fethetti ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağladı. Salâhaddin Eyyûbî'nin büyük ismine saygı gösteren Yavuz ve Kanunî, Hısn - Keyfâ'daki Eyyûbî Melikliği'nin bir müddet yaşamasına göz yumdular. Osmanlı Türkiyesi'nde M., Diyâr-ı Bekr Beylerbeyiliği'nin (eyâletinin) 24 sancağından (vilâyetinden) biri idi. Tanzîmat'tan sonra Diyâr-ı Bekr Vilâyeti'nin (eyâletinin) 3 sancağından biri oldu. 5 kazâsı vardı. Cumhuriyet'te bütün sancaklar gibi "vilâyet" dendi. M., İslâm ve Türk âbideleri bakımından oldukça zengin şehirlerimizden biridir. M. Kalesi, 1 200 m'ye kadar yükselen, 800 m uzunluğunda bir yapıdır. Son yüzyıllarda askerî değeri kalmadığı için kendi hâline bırakılan kalenin, yalnız bir kulesi bugün ayaktadır. Kale içinde Akkoyunlular'a âit cami ve sarayın, sadece temelleri kalmıştır. Şehri kuşatan sûrlardan da pek az eser mevcuttur. Vaktiyle bu sûrlardan 6 kapı açılırdı. Ulucami, şehrin ortasında yer alır. Taş kubbelidir. Üç giriş kapısı vardır. XI. yüzyılın sonlarında Selçuklular tarafından yaptırılan cami, sonraki çağlarda birçok ilâveler ve onarımlar görmüştür. 1176 tarihli minaresi, Artukoğulları'ndan kalmadır. Minarenin gövdesi dikdörtgen şeklindedir. Hâtûniye Medresesi de bu minare ile yaşıt bir Artuklu eseridir. Sultan İsa Medresesi, M.'deki âbidelerin en mühimmidir. 1385'te yaptırılmıştır; yani Bursa'daki ilk Osmanlı eserleri ile çağdaştır. M., bilhassa Artuklu Çağı Türk mimarî eserlerinin en zengin örneklerini toplamıştır. Sultan Kasım Medresesi de muhteşem bir eserdir; XV. yüzyılın son yıllarında Akkoyunlular'dan Sultan Kasım tarafından inşâ ettirilmiştir. XVII. yüzyıldan kalma kapalı çarşı ile bundan az sonra yapılmış olan iki katlı kervansaray, M.'deki Osmanlı Çağı Türk eserlerinin en mühimlerini teşkil eder. 1947'de kurulan M. Müzesi'nde de çeşitli çağlara âit değerli eserler vardır.

M. Halk Musikisi : M.'de halk musikisi, Güney-doğu Anadolu ile Doğu Anadolu arasındaki bölgenin hususiyetlerini taşır. Türkü ve oyun havalarında nağmeler çok kıvrak, ekseriya parlak, canlı, iyi istif edilmiştir. Şu pek güzel Hüseynî Nim Sofyan Türkü, M.'dendir: Derik saçın örmezler. (Y. Ö.)

MARDONİUS (Yun. Mardonios) veya **MARDUN** (ölm. M. Ö. 479'da Plataiai (Yunanistan), İranlı general, Kral Dara'nın damadı. M. Ö. 492'de Trakya'yı, Tasos adasını ve Makedonya'yı fethetmiş, ama dönüşte, donanması Atos dağında batmıştır. 480'de Kral Xerxes (Hşayarşa)'in Yunanistan'a karşı seferine katılmış, Salamis savaşından sonra ordusuyla Yunanistan'da kalmış, 479'da Plataiai savaşında yenilgiye uğramış ve öldürülmüştür.

MARDRUS, Joseph Charles (Kahire 1868 - Paris 1949), Fransız hekimi ve oriantalisti. İçişleri bakanlığına bağlı medecin sanitaire (sağlık tabibi) olarak çalışan M., Fas ve Doğu'ya bazı misyonerler ile birlikte gönderilmiştir. Binbir Gece hikâyelerinin Fransızcaya adaptasyonu olan *Mille et Une Nuits* [1898 - 1901] ile tanınmıştır. Başka eser ve tercümeleri şunlardır: *La Reine de Saba* (Sabâ Kraliçesi) [1918]; *le Koran* (Kur'ân), tercüme [1925], *Toute - Puissance de l'adepte* (Ermişin tam kudreti) [1932]; *l'Oiseau des hauteurs* (Yükseklerde uçan kuş) [1933]; *l'Apocalypse* (Vahiy - İncil'in son kitabının adı) [1936].

MARDUK, Bâbilliler'in bir tanrısı. Önce bir tarım tanrısı olan M., Hammurabi tarafından en yüksek tanrılığa yükseltilmiş ve bütün imparatorluğa kabûl ettirilmiştir.

MAREŞAL (Eski Almanca: Maraskalk = at uşağı'ndan), orduların çoğunda en yüksek rütbe. Merovenj'lerin sarayında, M. ünvanı, oldukça yüksek bir saray görevlisine verilirdi. Eski Fransa'da, başkomutan yardımcısı idi. M.'ların sayısı yavaş yavaş artmış, IX. Louis idaresinde iki, I. François'nınkinde üç, III. Henri'ninkinde sekiz; XIV. Louis'ninkinde yirmi olmuştur. 1793'te Fransa'da bu ünvan kaldırılmış; fakat, Napoléon tarafından Maréchal d'Empire (İmparatorluk M.'ı) şeklinde tekrar kabûl edilmiştir. Ünvan, III. Fransa Cumhuriyeti'nce 1875'te tanınmış, fakat I. Dünya Savaşı'ndan önce M. ünvanı kimseye verilmemiştir. Osmanlı teşkilâtı için bk. MÜŞİR. (V. Örs)

MARET [*Mare*], **Henri** (Meyrueis 1805 - Paris 1884), Fransız ilâhiyatçısı. 1830 yılında papaz olmuş, *Avenir* (İstikbâl) gazetesinin açtığı polemiğe katılmıştır. *Un Essai sur le Panthèisme* (Panteizm üzerine bir deneme) [1839] adlı eserini yayımlayınca, Sorbon Üniversitesi'nin İlâhiyat Fakültesi'ne profesör seçilmiş (1841), 1853 yılında da bu fakülteye dekan olmuştur. 1848'de Lacordaire ve Ozanam ile, *L'Ère nouvelle* (Yeni çağ) adlı mecmuayı, daha sonra, aşırı liberaller, yeni -ultra- montanizmi benimsemiyen teoloji bilginlerinden orta derecede gallikan olan katoliklerden bir grup kurmuştur. Tuileries'de düşüncelerine çok yer veriliyordu.

Du concile général et de la paix religieuse (Genel konsil ve dinî barış üstüne) [1869] adlı gizli hâtıraları, Vatikan Konsili'nin önceden haber verilmesinden dolayı güçlüklere mâruz kalan dinî vaziyetin III. Napoléon tarafından daha iyi anlaşılmasına imkân verdi. Bu eserinde, Papa'nın yanılmazlığı doğmasının ancak piskoposlar tarafından kabûlü lüzumu üzerinde duruyordu. Vatikan Konsili'nde [1870] azınlığın şefi olarak ortaya çıkışı dolayısıyle, gallikanlık taraftarı olmakla suçlandı. Konsilin kararlarına uymasına rağmen, bu suçtan kurtulamadı. Bu sebepten dolayı, ancak piskoposluğa (Sura) [1861] ve fahrî baş piskoposluğa (Lépante) [1882] kadar yükselebilmiştir. (C. Kurt)

MARET, Hugues Bernard (Dijon 1763 - Paris 1839), Bassano dukası, Fransız devlet adamı. İngiltere'de (1792 - 1797) ve Napoli'de (1793) büyükelçilik etmiş, Consul'lerin sekreteri olmuş ve böylece bakanların işini koordine etmiştir. 1811 - 1813 yıllarında dışişleri bakanı olmuştur. Napoléon'un Elba adasından dönüşünü hazırlamış ve Yüz Günler (les Cent Jours)'de devlet kâtibi olmuştur. Waterloo'dan sonra sürülmüş (1815 - 1820), 1831'de Yüksek meclis üyesi, 1832'de de Mânevî İlimler Akademisine üye seçilmiştir.

MAREY, Etienne Jules (Blaune 1830 - Paris 1904), Fransız hekimi ve fizyologu. 1867'de Paris'te Collège de France'da profesör olmuş ve fizyolojik oluntular (yüreğin hareketleri, kasların gerilmesi, yürüme, kuşların uçuşu)'ın grafik hâlinde kaydını mükemmelleştirmiştir. 1882'de kronofotograf (Fr. chronophotographe, zamanlı fotoğraf) adı altında bir usul bulmuş ki sinema bundan çıkmıştır. 1872'de Tıb Akademisine, 1878'de Fenler Akademisine üye seçilmiştir.

MARGARETHENWALL [Alm., Danca: Margretevolden = Margrete (kadın adı) set duvarı] Güney Schleswig (Slesvig)'te Halvkredsvolden (Yarım daire seddi) ile Danevirke'deki Hovedvold (Başlıca set) arasında uzanan kale duvarının eski adı. Yine orada, Slien'in kuzeyindeki Mysunde'de, Angel ile Svans arası geçitin engelleyebilen bir sede de bu ad verilir. Bu adın anlamı bilinmiyor.

MARGGRAF veya MARGRAFF, Andreas Sigismund (Berlin 1709 - Berlin 1782), Alman kimyageri. Şeker pancarındaki şekeri katı durumda elde etmiş ve böylece pancar şekeri endüstrisinin kurucusu olmuştur (1747). Bunun dışında asid formik (karınca asid'i)'i, manyeziyi, alümin'i ve fosforik anidrid'i bulmuştur. Mikroskopu ilimde kullanmağa başlamış ve organik maddelerin analizinde "sulu yolu" (Fr. voie humide) icad etmiştir.

MARGUERITE veya MARGARETA VALDEMARSDOTTER (Söborg 1353 - Flensburg 1412), Danimarka, Norveç ve İsveç kraliçesi. Norveç kralı VI. Haakon ile evlenmiş (1363), oğlunun erginlik öncesinde onun adına ülkeyi idâre etmiş, sonradan kendisini kraliçe ilân ettirmiştir. Yeğeninin oğlu Erik zamanında (1396) ülkeyi idâre etmiş ve Kalmar Birliğini kabûl ettirmiştir.

MARGUERITE DE PROVENCE (Provanslı M.) (Paris'e yakın Saint - Marcel 1221 - 1295), Fransa kraliçesi. Kral IX. Louis'nin eşi idi; on bir çocuğu olmuştur. Oğlu Kral III. Philippe'in idâresinde Anjou hânedânının iktidarına karşı çalışmıştır.

MARGUERITTE, Paul (Laghouat 1860-Hossegor 1918), Fransız yazarı. Fransız generali Jean Auguste M.'in oğlu. Natüralist (Tabiatçı) yazarlar ekolünden ayrılarak Emile Zola'nın *La Terre* başlıklı romanına karşı "le Manifeste des Cinq" (Beşler Bildirgesi) adını taşıyan bildirgeyi imzalamıştır. Duygusu ve ruhu ile, *la Force des choses* (Şeylerin gücü) [1891] başlıklı romanında, gerçekçi roman formülünü yenilemiştir. Kardeşi Victor M. ile beraber 1870 Harbi hakkında bir tetraloji yazmıştır. Bunu şu romanlar teşkil eder: *le Désastre* (Felâket) [1898]; *les Tronçons du glaive* (Kılıcın parçaları) [1901]; *les Braves Gens* (İyi insanlar) [1901]; *la Commune* (Komün) [1901].

M. Victor (Blida 1866 - Monestier, Isère 1942), kadının, erkek ile eşitliği tezini savunan ve milletlerarası barış için çalışan romanlar yazmıştır.

MARIA CAROLINA, de Bourbon - Sicile (Palermo 1798 - Brünnsee, Styrien, Avusturya 1870), Berry dukesası. İki Sicilya Kralı Francesco'nun kızı. Sonradan Fransa Kralı X. Charles'in ikinci oğlu, Berry dukası Charles Ferdinand de Bourbon ile evlenmiştir (1816); iki çocuğu olmuştur. Bunlar: Parma dukesası olan bir kızı ile sonradan Chambord kontu olan Henri adında bir oğludur. Berry dukası 13 Şubat 1820'de Louvel tarafından katledilmiştir. M. C., 1830'da kayınatası Kral X. Charles ile beraber Fransa'dan uzaklaşmış ve 1832'de Kral Louis Philippe'e karşı bir "légitimiste" (asıl Bourbon hânedânına sadık kalanlar) ayaklanması çıkarmağa çalışmış ama bunu başaramamıştır. Tutuklanarak Bordeaux'ya yakın Blaye kalesine hapsedilmiştir. O aralık, kont Lucchesi - Palli ile gizli evlenmesi sonucu bir kız doğurmuştur. Bu olay taraftarlarını kendisinden soğutmuştur. Serbest bırakılınca Palermo'ya çekilmiştir. (V. Örs)

MARIA CRISTINA (Viyana 1752 - Schönbrunn 1814), Napoli kraliçesi. Napoli kralı IV. Ferdinando ile evlenmiştir (1768). IV. Ferdinando idâreyi onun eline vermiştir.

MARIA CRISTINA (Gross - Seelowitz, 1858-Madrid 1929), Avusturya Arşidüşesi iken 1879'da İspanya kralı XII. Alfonso ile evlendi. Kral 1885'te ölünce, oğlu XIII. Alfonso erginliğe varıncaya kadar, nâiplik ettiği süre içinde, siyasî kabiliyetini gösterdi. Zamanında, Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasında çıkan savaş sonunda Küba istiklâline kavuştu (1898).

MARIA CRISTINA (Napoli 1806 - Le Havre 1878), İspanya kraliçesi. Bourbon hânedânındandır. Sicilya kralı I. Francesco'nun kızı, İspanya kraliçesi (1829 - 1833). VII. Fernando'nun dördüncü eşi idi. Kral 1833'te ölünce, kızları Isabel'in nâibi olmuştur. Carlistalar harbi sonrasında (1833 - 1839) kraliçe taraftarlarına Cristinos denilmiştir. M. C. hükûmet işleriyle az ilgilenmiştir. Bucakları meclis seçme hakkından mahrum eden kanunu imzalaması üzerine, nâiblikten çekilmeye zorlanmış (1840), Fransa'ya çekilmiştir. Espartero'nun düşmesi (1843)'nden sonra Madrid'e dönmüştür. Özel hayatından dolayı halkça hiç sevilmeyen M. C., bir devrim sonucu (1854) İspanya'dan kovulmuştur.

MARIA THERESA (Theresia) (Viyana 1717 - Viyana 1780), Avusturya imparatoriçesi, Macaristan ve Bohemya kraliçesi. Roma imparatoru VI. Karl ile Elisabeth Brunswick - Wolfenbüttel'in büyük kızıdır. 1736'da, sonradan imparator olan kuzeni, Toskana dükası Franz ile evlendi. Bu evlenmeden beş erkek, on bir kız çocuğu oldu. 1740'ta babası ölünce, Habsburg hânedânından hiçbir prens kalmadığı için hükümdar oldu. M. T., yaptığı izdivaçla aynı atadan inmiş olan Habsburg ve Lorraine (Lotheringen) hânedanlarını birleştirmiş oluyordu.

MARIA THERESA

Bu hâl ise imparatorluk tâcını Viyana'dan alıp, Avusturya topraklarını paylaşmak isteyen diğer Alman devletlerinin işine gelmemişti.

M. T. her şeyden önce kendisini, Avusturya hânedânının haklarının vârisi kabûl ediyor ve bunlarla meşgul oluyordu. Karşısında ise Büyük Friedrich (II. Friedrich) gibi zorlu bir düşman vardı. Bu bakımdan Prusya Kralı Büyük Friedrich Silezya'yı alarak onun veraset haklarına tecavüz edince, M. T., çok kararlı olarak mücadeleye girişti. Ancak, düşmanın kuvvetleri kendisininkinden fazlaydı; sonunda, Bavyeralı düşmanı VII. Karl'a karşı serbest kalabilmek için 1742'de Berlin barışını kabûl etti. Friedrich, savaşı yenileyince 1748'deki Aix - la - Chapelle barışına kadar Silezya için savaştı. Barıştan sonra Silezya'ya almasına yardımcı olabileceği düşüncesiyle Fransa ve Rusya'yı müttefik edinmeye çalıştı. Yedi Yıl Savaşları'nda durum aleyhine tecelli edince, yapacak bir şey kalmadığını görerek, bu defa barış için çalışmaya başladı. 1772'de, Avusturya, Lehistan'ın birinci bölünüşüne katıldı, Prusya ve Rusya'dan daha büyük pay kopardı.

M. T., içişlerinde halkın refahını ön planda tutardı. Muhtelif karakter ve kuruluşa sahip çeşitli devletler ve ırkların birleşmesinden meydana gelen ülkesinde, birliği sağlamak için büyük gayret sarfetti. Düşmanı Friedrich ve oğlu II. Joseph gibi mutlakıyet taraftarıydı. Eğitim, ticaret, dinî müsamaha vesair konularda daima söz hakkı olurdu. M. T., babasının öldüğü 1740 yılından, kendi ölüm tarihi olan 1780'e kadar bütün Avrupa siyasetinin başta gelen şahsiyetlerinden biri olmuştur. Özel hayatında devletin hizmetkârı bunun dışında çevresindeki her şeyin efendisiydi. Kızlarını Avusturya'nın menfaatine olacak şekilde evlendirdi; onlara kendi halklarını ve baba evini unutmamayı öğretti. Kızlarından Marie Antoinette'i Fransa tahtının veliahdi (sonradan XVI. Louis) ile evlendirerek an'anevî düşmanı Fransa'yı emniyet altına aldı. Oğulları II. Joseph ile II. Leopold sıra ile imparator oldular. II. Joseph, babası I. Franz'ın ölümü üzerine, daha annesinin sağlığında Almanya imparatoru olmuştu.

MARIAGE de FIGARO (Figaro'nun evlenmesi) veya La Folle Journée (Çılgınca yaşanan gün). Fransız yazarı Beaumarchais'nin beş perdelik nesir olarak yazılmış bir komedisi (piyes) [1781]. Bir triloji'nin ikinci ve en parlak piyesidir. Birinci piyes *"le Barbier de Séville"* (Sevilla Berberi), üçüncüsü de *"la Mère coupable"* (Suçlu ana)'dır. Sevilla Berberi Figaro'nun efendisi kont Almaviva, sevgilisi Rosina ile üç yıl evlilikte çok değişmiştir. Figaro'ya karşı vefasız olup, onun Suzanne ile evlenmesine izin vermez, çünkü Rosina'nın hizmetçisi olan bu kıza kendi göz dikmiştir. Figaro ikinci bir tehlikeye de açıktır. Marceline eskiden Figaro'ya borç para vermiştir, buna karşılık Figaro'nun söz vermiş olduğu gibi onunla evlenmek ister. Marceline yargıç Brid'oison'a başvurr, o da Figaro'yu sözünü tutmağa zorlar. Ama şu durum meydana çıkar: Marceline eskiden Bartholo ile sevişmiş, Figaro da oğulları imiş. Bu tehlikeden kurtulan Figaro kendisini öbür tehlikeden de şöyle kurtarır. Almaviva Suzanne'a randevu vermiştir. Bu randevuya, Suzanne'ın kıyafetinde Rosina gider. Aldatıldığını gören Almaviva yine eşi ile barışır, Figaro'ya da Suzanne'ı verir. Bu temayı işleyen opera için bk. FIGARO, LE NOZZE Dİ (Figaro'nun Düğünü).

MARIANI, Angelo (Ravenna, İtalya 1822 - Genova 1873), XIX. yüzyılın en büyük orkestra şeflerinden biri. 1849 - 1852 arasında I. Abdülmecid zamanında Mızıka-yı Hümâyûn'daki Türk imparatorluk orkestrasını idâre etti. Sultan Mecid, o sırada Kopenhag'da Danimarka kraliyet orkestrası şefi olan M.'ni daha parlak tekliflerle İstanbul'a çağırmıştı. Sultan Me-

cid vasfında "Ey hâlik-ı kevn-ü mekân" diye başlayan bir eseri ve başka kompozisyonları vardır. Pianist ve kemânî idi. (Y. Ö.)

MARIANNES [*mariyan*], **ADALARI,** Carolines (Karolin) Adaları'nın kuzeyinde, Pasifik Okyanusu'nun batı kısmında bulunan Mikronezya (Micronésie = küçük adalar) takım - adaları. Yüzölçümü 639 km², nüfusu 29 700'dür. Merkezi Saipan'dır. Bu takımadalar 1521 yılında Macellan tarafından keşfedilmiş ve 1866 yılında da İspanya'nın idâresine girmişlerdir. Adaların en güneyde olanı Guam, 1898 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'ne boyun eğmiş; diğerleri de, bir yıl sonra, Almanya'ya satılmışlardır. Almanya'ya satılan bu adalar, 1919 yılında, Japon mandasına geçmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri, O. N. U. (Organisation des nations unis = Birleşmiş Milletler Teşkilâtı)'nın vasîliği altında, A.B.D. tarafından idâre edilmektedirler. Takımadalar, Guam Adası hariç, kuzeyden güneye doğru uzanan bir çenber yayı şeklindeki 900 km'lik bir uzunluk üzerinde yerleşmiş, on dört volkanik adadan kuruludur. M. A., 40 binden fazla Japon tarafından kolonize edilmiştir. Bunlar, 1945 yılından sonra Japonya'ya dönmüş bulunmaktadır. Bu adalarda, Mikronezyen asıllı yerli halk bugün azdır. Hindistan cevizi toplayarak ve balık avlayarak geçinirler. Patates gibi yumru köklü bitkiler ve pirinç ziraatı ile uğraşırlar.

Askerî Tarih: Takımadalar ve özellikle Guam Adası, Pasifik Okyanusu'ndaki askerî harekâtın başından beri, yani 1941-1942 yılları arasında Japonlar tarafından işgal edilmiştir. Saipan Adası'na yapılan Amerikan çıkarması (13 Haziran-20 Haziran 1944) sonunda takımadalar, yaman bir hava ve deniz savaşına sahne oldular. Bu savaşta Japonlar, harbe katılan 500 uçaktan 400 tanesini kaybettiler. (C. Kurt)

MARIE de BOURGOGNE (Bourgogne'lu Marie) (Brüksel 1457 - Bruges 1482), Bourgogne düşesi (1477 - 1482). Charles le Téméraire (Deli Charles)'in kızı olup, o ölünce tahta çıkmıştır (1477). Fransa Kralı XI. Louis, topraklarının bir kısmını elinden almıştır, ama Avusturya arşidükası Maximilian'ın şahsında bir koruyucu bulmuş ve onunla evlenmiştir.

MARIE ANTOINETTE (Viyana 1755 - Paris 1793), Fransa kraliçesi. İmparatoriçe Maria Theresia'nın kızı. 1770'de Dauphin (Fransa Veliahtı) Louis (sonraki XVI. Louis) ile evlenmiş, onunla 1774'te tahta çıkmıştır. Gün geçtikçe kocası üzerindeki etkisi artmıştır. Havaî ve ihtiyatsızlığından dolayı halk tarafından sevilmeyen M. A., Avusturya'nın ajanı olmakla suçlanmıştır. "L'Autrichienne" (Avusturyalı Kadın) diye anılan M. A., Polignac'larla arkadaşlık edip buralara yüksek miktarda para bağışlarında bulunmuştur. "Gerdanlık" skandalı da çıkınca (Kraliçe'nin haberi olmaksızın, onun adına satın alınan, parası da ödenmeyince bir dava ile sonuçlanan bir gerdanlık dalaveresi) M. A.'in bu işte suçlu olduğu iddia edilmiş ve büsbütün gözden düşmüştür. 1789'dan itibaren Kralı, ihtilâle karşı gelmeğe teşvik etmiştir. Viyana sarayı ile temasta kalan kraliçe, Fransa tahtını politika entrikalariyle, hattâ harp pahasına da olsa kurtarmağa çalışıyordu. 10 ağustos 1792'de Kral ile birlikte Temple kalesine kapatılmış; 21 ocak 1793'de de Conciergerie hapishanesine götürülmüştür. Kendisine karşı açılan davada, ölüm cezasını çarpılınca büyük cesaret göstermiş, 16 Ekim 1793'te idam edilmiştir.

MARIE ANTOINETTE

MARIETTE, Auguste Edouard (Boulogne - sur - mer 1821 - Kahire 1881), Fransız arkeologu (ejiptologu). 1849'da Louvre müzesinin hizmetine girmiştir. 1850'de bir görevle Mısır'a gönderilmiştir. 1851'de Memfis Serapeum'unu ve Apis bua'larının mezarlarını bulmuştur. Mısır hükûmetinin arkeolojik hizmetine girmiş ve birçok tapınakları, tarihî yerleri ve Sfenks'i meydana çıkarmakla büyük ün kazanmıştır. Verdi'nin Aida operasının libretto'sunun dayandığı hikâyeyi M. ortaya atmıştır.

MARINETTI, Filippo Tommaso (İskenderiye, Mısır, 1876 - Bellagio, 1944), İtalyan aslından olup eserlerinin bir kısmını Fransızca yazan yazar Birkaç arkadaşı ile birlikte, önce Milano'da (1911) sonra Paris'te (1912) Futurismo (Futurisme) (Gelecekçilik) adı altında geçmişi hiçe sayan ve ancak modern hayata dayanan bir edebiyat anlayışı yaymıştır. Eserleri: *La conquête des étoiles* (Yıldızların fethi) [1902]; *Mafarka le futuriste* (Gelecekçi Mafarka) [1910]; *Le futurisme* (Gelecekçilik) [1911]. (V. Örs)

F. T. MARINETTI

MARİNİCİLİK (Fr. Marinisme; şâir Marini'nin adından) Napoli'de 1569'da doğan ve Napoli'de 1625'de ölen İtalyan asıllı Fransa kraliçesi Marie de Médicis'nin sarayında, şâir olarak ün kazanan Giambattista Marini'nin, zarif ama yapmacıktı dil ve üslûbuna ve böyle yazmak modasına verilen ad.

MARINONI, Hippolyte (Sivry - Courtry 1823 - Paris 1904), Fransız makina mucidi. İcatları şunlardır: Pirinç ve pamuk çeltik makineleri; iki ve sonra dört silindirli baskı makineleri; altı kâğıt sürücülü (Fr. margeur) döner (Fr. rotative) baskı makinesii. M., baskı makinesi (Fr. "presse M.") adını taşıyan bu makineyi 1867'de icad etmiştir. Bu makine saatte 20 000 gazeteden daha ziyade basabilir. Gazeteleri katlamak için de bir makine icad etmiştir. Nihayet 1884'de, şimdiki offset makinelerinin birincisi gözü ile bakılan, bir rotativ yapmıştır. (V. Örs)

MARİNOS veya MARİNUS, Tyroslu (M. S. I. yüzyılın sonunda ve II. yüzyılın başlarında yaşamıştır), Roma asıllı Yunanlı coğrafyacı. Matematik coğrafyasının kurucularından biridir. Ptolemaios'un selefidir.

MARION, Marcel (Rennes 1857 - Paris 1940), Fransız tarihçisi. 1912'de Collège de France'ta profesör olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire financière de la France depuis*

1715 (Fransa'nın 1715'ten bugüne maliye tarihi) [1914 - 1932]; *Dictionnaire des institutions de la France aux XVIIe et XVIIIe siècles* (Fransa'nın XVII ve XVIII. yüzyıllardaki müesseselerinin Lugati) [1923].

MARIOTTE, Edme (muhtemel olarak Dijon aş. yu. 1620-Paris 1684), Fransız fizikçisi. Fransa'da deneye dayalı fiziğin kurucularından biri olarak tanınmıştır. Katıların şekil değiştirmelerini incelemiş, gözün kör noktası (punctum caecum)'nı keşfetmiş ve 1676'da, İngiltere'de Boyle'den az sonra, gazların sıkıştırılabilirliğine âit kanunu bildirmiştir. Hidrodinamik'in ilkelerini de araştırmıştır. 1666'da İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

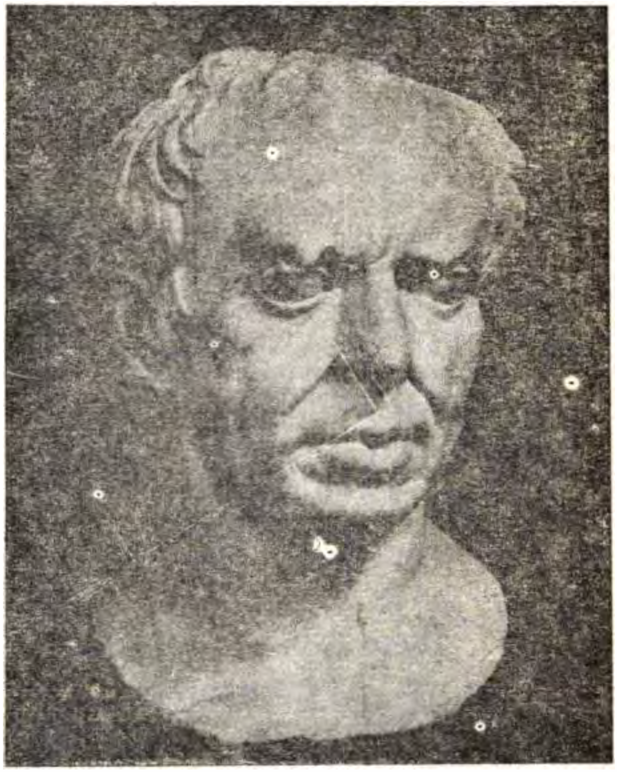
MARITAIN, Jacques (doğ. Paris 1882), Fransız filozofu. Katolik dinini ve yeni Thomizm'i savunmuştur (Thomizm, Orta Çağ İtalyan filozof ve Katolik din adamı. Tommaso d'Aquino [Thomas Aquinas; 1226 - 1274]'ın öğretisine verilen addır). M., Bergson (b. bk)'un felsefesine karşı cephe almıştır. 1945 - 1948 yıllarında Vatikan büyük elçiliği yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Saint Thomas* (St. Thomas) [1921]; *Religion et culture* (Din ve kültür) [1930]; *Science et sagesse* (İlim ve zekâ) [1935]; *Christianisme et démocratie* (Hıristiyanlık ve demokrasi) [1948]; *La Philosophie morale* (Ahlâk felsefesi) [1960]. (V. Örs)

J. MARITAIN

MARİUPOL (1948'den beri yeni adı: **Jdanov**), Sovyet Rusya'da, Ukrayna'da, Azak Denizi kıyısında bir şehir ve liman. Nüfusu 442 000 (1973)'dir. Demircilik, makina fabrikaları, gıda maddeleri endüstrisi gelişmiştir. Meslekî okulları ve tiyatrosu vardır.

MARIUS, Caius (Cereatae M. Ö. 157 - Roma 87), Romalı general ve siyaset adamı. Yoksul bir aileden gelen M., ilkin siyasî hayatta yavaş ilerlemiş; 119'da tribunus, 116'da praetor olmuştur. 109'da Caecilius Metellus'un Afrika'da vekili olmuş, 107'de de onun yerine geçecek kadar büyük kabiliyet göstermiştir. Orduyu yoksulllara da açarak büyük bir askerî reform yapmıştır. Jugurtha'yı esir alarak savaşa son vermiştir (105). Germen'lerin tehdidi altında bulunan Romalılar, ancak M.'un kendilerini bu tehlikeden kurtaracağına inanıyorlardı. M., Teuton (Germen)'ları 102'de Aquae Sextiae (Aix - en - Provence) civarında bozguna uğratmıştır. Cimber (Germen)'leri ise 101'de Vercallae (Vercelli, Kuzey İtalya)'de ezmiştir. Roma'ya döndükten sonra bir süre Saturnius ile Glaucia adındaki iki değersiz demagogun oyuncağı olmuştur. Bellum Sociale (Sosyal harp)'ye parlak bir şekilde katılmış, ancak Mithradates'e karşı harbin kumandası M.'un düşmanı olan asılzâde Sulla'ya verilmiştir. M., kumandayı Sulla'nın elinden almak için bir teşebbüse geçmiş (88), bunu başaramamış, önce Minturnae (İtalya'da Minturno)'ya, sonra Afrika'ya kaçmıştır. Cinna'nın

MARIUS

yardımıyle Afrika'dan Roma'ya dönmüş ve Sullacılardan öç almıştır. Yedinci defa consul seçildikten sonra ölmüştür. (V. Örs)

MARIUS, Petipa (Marsilya 1822 - Petersburg 1910), Fransız dansörü ve koregrafı. Sanatını Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gösterdikten sonra, Rusya'da çalışarak elli yıl boyunca Petersburg Balesi'ni idâre etmiştir. Düzenlediği eserler arasında *Coppélia* (kadın adı), *La Belle au bois dormant* (Uyuyan güzel), *Le Lac des Cygnes* (Kuğu gölü) vardır. 1906'da *Mémoires* (Hâtıralar)'ını yayınlamıştır.

MARIUS (Latince), MAIR, MAYR veya MAYER, Simon (Gunzenhausen, Frankonya, 1573 - muhtemel olarak Öttigen 1624), Alman astronomu. 1610'da, Galilei tarafından birkaç gün önce keşfedilmiş olan Jüpiter peyklerini incelemiştir. 1612'de Andromeda nebülözünü keşfetmiştir.

MARIVAUX, Pierre Carlet de Chamblain de (Paris 1688 - Paris 1763), Fransız oyun yazarı ve romancısı. Edebiyâta az dikkat çeken birkaç roman ve Homeros ile Fénelon'un parodi (alaylı taklit)'leriyle atıldıktan sonra, 1720'de iki komedi yazmıştır: *L'amour et la vérité* (Aşk ve gerçek) ve *Arlequin poli par l'amour* (Aşk tarafından işlenmiş Arlequin), [Arlequin, İtalyan komedisinin renk renk parçalardan yapılmış elbise giyen, zevzek bir tipi]. M. yaşayabilmek için kendini edebiyâta vermiş ve birkaç gazeteden gayrı yirmi yıl

P. C. MARIVAUX

içinde kırk kadar komedi yazmıştır. M., komediye yeni bir ruh vermiştir. Onun komedisinin konusu, yeni doğan aşktır. Bu aşk, zarif bir dille anlatılır. Bu dile Fransızcada "Marivaudage" (M.'ya vergi ifade) adı verilmiştir. Oyunları arasında en çok ün kazanmış olanları şunlardır: *La surprise de l'amour* (Aşkın sürprizi) [1722]; *La double inconstance* (İkili değişkenlik) [1723]; *Le jeu de l'amour et du hasard* (Aşk ile tesadüf oyunu) [1730]; *La mère confidante* (Sırdaş ana) [1735]; *Le legs* (Miras) [1736]; *Les fausses confidences* (Yalan açıklamalar) [1737]; *L'épreuve* (Deneme) [1740]. Bunların dışında 1731 - 1741 yılları arasında şâheser sayılan iki roman yazmıştır: *La Vie de Marianne* (Marianne'ın hayatı); *Le paysan parvenu* (Para sahibi olmuş köylü). M., 1743'te Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

MARİYA FEODOROVNA, İki Rusya imparatoriçesi.

1. M. F., Württemberg prensesi, Rusya imparatoriçesi (Stettin 1759 - Petersburg 1828). Sonraki Çar I. Pavel Petroviç ile 1776'da evlenmiş ve 1796'da imparatoriçe olmuştur. Çar 1801'de katledilmiştir.

2. M. F. (asıl adı : Marie Sophia Frederika Dagmar) (Kopenhag 1847 - yine orada 1928). Danimarka kralı IX. Kristian'ın kızı. Büyük duka Aleksandr Aleksandroviç (sonraki Çar III. Aleksandr) ile 1866'da evlenmiş ve 1881'de imparatoriçe olmuştur. İyilik sever olarak bütün Rusya'da sevilirdi. Çar 1894'te ölünce Rusya'da kalmış I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1919'da Kopenhag'a gitmiştir.

MARJİNALİZM (Fr. Marginalisme, marge = kenar), özel bir ekonomik teoriye verilen ad. Bu teoriye göre, bir ürünün takas değeri (valeur d'échange) son kullanılabilen birinin yararlığına bağlıdır. Yararlıkların da derece derece azaldığına göre bu son yararlık, kaçınılmaz bir gerçek olarak yararlıkların en küçüğüdür. Bu teori, ekonomik malların yararlığının analizine dayanır: Çok küçük birimlere ayrılabilen, homojen bir mal düşünelim. Bu malın özel bir miktarını göz önüne alarak, ekonomik bir ajanın düşüncesiyle bu miktarın çeşitli "doz" larının bunlara tekabül eden ihtiyaçları yerine getirmeğe hasrettiğini farz edelim. Şimdi ajanın düşüncesinde sıra ile göz önüne alınan dozların azalan bir "öneme" veya yararlığa sahip olduğunu farz edelim. Sonuncu dozun önemi "son yararlık" tır, yani göz önüne alınan miktarın son yararlık derecesidir.

M.'in karakterleri dedüktif metod'un kullanılmasına ve "à la marge" adı verilen analizin kullanılmasına dayanır. A la marge (= kenar) adı verilen analiz şöyle izah edilir : malların değeri klasik görüşe göre bunların içindeki objektif iş miktarına bağlı değildir. Bu değer, emre hazır olan son miktarın yararlığına bağlıdır. Bu yararlık da, yararlıkların azalmasına göre, yararlıkların en küçüğüdür (sübjeklif görüş).

M. veya marjinalist okul, 1870'te Avusturyalı Carl Menger, Fransız Léon Walras ve İngiliz Stanley Jevons tarafından kurulmuştur.

MARK, bir para ve ağırlık birimi. Para anlamı ile M., eski bir Germen gümüş parasının adıdır ve muhtemelen Teuton asıllı olmayan, ayrı bir kelimedir. M. sözüne bütün Teuton ve Roman dillerinde rastlanır. Kelime *marca* veya *marcus* olarak Latince'leşmiştir. M. aslında, Orta Çağ'da bütün Batı Avrupa'da altın ve gümüş için kullanılan bir ağırlık birimiydi. İngiltere'de para olarak kullanılmış ve muhtemelen X. yüzyılda Danlar tarafından getirilmişti. Daha sonraki yüzyıllarda Almanya, Fransa ve İtalya'da da kullanılmaya başlandı. Fransa'da en çok *mark de Troyes* kullanıldı. İtalya'da kullanılan M.'a *marco di Curia* dendi. Almanya'da da XIII. yüzyıldan itibaren *İmparatorluk M.*'ı veya *Köln M.*'ı kullanıldı.

Modern Alman M.'ı 1875'ten itibaren kullanılmaya başlandı. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayan büyük enflasyon üzerine on yıl içinde M. yıkıldı; öyle ki 1923'te 1 000 000 000 000 kâğıt M., ancak 1913'ün bir altın M.'ına tekâbül ediyordu. Bunun üzerine 1923'te, yeni kurulan Rentenbank tarafından *rentenmark* çıkarıldı; 1924'te kurulan *Reichsbank*'ın çıkardığı *reichsmark* bunun yerini aldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra reichsmark'ın yıkılması üzerine yeni kurulan Bank Deutscher Lander, bugün kullanılan *deutschemark*'ı çıkardı.

Bugün Batı Almanya'da kullanılan M.'a *westmark,* Doğu Almanya'da kullanılan M.'a da *ostmark* denmektedir. 1 M. 100 fenig (pfennig) tutarındadır. M.'ın senbolü DM'dır.

MARK TWAIN (asıl adı: **Samuel Langhorne Clemens**) (Florida, Missouri, 1835 - Redding, Connecticut 1910), Amerikalı yazar. Basımcı çırağı olarak meslek hayatına atılan M. T., sıra ile Mississippi'de gemi kılavuzu, asker, madenci, prospektör ve gazeteci olmuştur. Yazarlığa başladığında M. T. takma adını almıştır. (mânâsı "İki iskandil kaydet" olup, gemi kılavuzluğunda çok kullanılan bir emirdir). Polinezya ve Avrupa'da çok gezmiş ve gençlik hâtıralarıyle dolu hikâyeler yazmıştır. *The adventures of Tom Sawyer* (Tom Sawyer'in maceraları) [1876]; *The adventures of Hucleberry Finn* (H. F.'in maceraları) [1884]. Amerika Birleşik Devletleri'nin batısından gelen ilk büyük yazar olarak tanınan M. T.'e, Amerika'yı manzaraları ve folkloru yolu ile "keşfeden", yani tanıtan romancıların üstadı gözü ile bakılmıştır. M. T.'in son yılları para sıkıntıları ve aile üzüntüleriyle dolu olup, yazara mistik ve kötümser eserler ilham etmiştir. En sevilen eserleri şunlardır : *What is man?* (İnsan nedir?) [1906]; *The mysterious stranger* (Esrarengiz yabancı) [1916].

MARK TWAIN

MARKİON (Yun.; Lat. **Marcion**) (Sinop M. S. aş. yu. 85 - 160), Yunanlı gnostik filozof. Bir piskoposun oğlu olan M., 144'te dinî sapıklıktan dolayı aforoz edilmiştir.

MARKİONCULAR, Markion'un öğretisini kabûl edenlere verilen ad. Bu öğreti, Gnostikler'in Dualizmini kabûl eder, yani dünyada birbirine karşıt ve birbiriyle devamlı savaş halinde bulunan iki prensibin varlığına inanır. M., *Kitâb-ı Mukaddes*'in birinci bölümü olan *Eski Ahd*'i reddederlerdi. Irenaeus, Origenes ve Tertullianus gibi kilise babaları, M. ile kalem savaşına girmişlerse de, bunlar X. yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

MARKİZ ADALARI (Coğ.), Polinezya'nın bir parçasını teşkil eden ve Fransa'ya ait takımadalar. 7°51 ile 10°33 güney enlemleri arasındadır. Yüzölçümü: 1 274 km², nüfusu: 4 800

(1966)'dür. Merkezi, Hiva-Oa Adası'nda Atuana'dır. Takım, iki gruptan ibarettir. Birincisi kuzey - batıda olup, başlıca adası Nuku - Hiva'dır. İkincisi, güney - doğudadır ve başlıca adası da Hiva - Oa'dır. Bu adalar dağlık ve volkanik bir karakter taşır. Kıyı ovaları pek az sayıdadır. Bu sebeple, tarım gelişmemiştir.

Tarih : Güney - doğudaki adalar, önce İspanyol Mendana (1595) tarafından, ondan sonra da İngiliz Cook (1774) tarafından; kuzey - batı adaları da Fransız Marchand (1791) tarafından keşfedilmiştir.

MARKO PAŞA (Marko Apostolidis) (? - İstanbul 1888), Türk devlet adamı ve hekimi. İstanbul'da doğdu. Tıbbiye-i Şâhâne'de okuyarak doktor çıktı. 1860 yılında ser-etıbbâ seçildi; daha sonra Tıbbiye-i Şâhâne nâzırı oldu. Hilâliahmer'in (Kızılay'ın) kuruluşunda Kırımlı doktor Aziz Bey'le birlikte çok emeği geçti. 1878 yılında, II. Sultan Abdülhamid'in ilk padişahlık yıllarında, yeni açılmış olan Âyan meclisine tâyin edildi. Öldüğü zaman Âyan üyesi ve Tıbbiye nâzırıydı.

MARKO PAŞA

M. P. zarif bir insandı. Herkese iyilikle davranırdı, kendisine müracaat edenleri dikkatle dinler, hiç değilse dinliyor görünür, fakat sonunda yapılan müracaat bir neticeye bağlanmazdı. Onun bu davranışı "derdini M. P.'ya anlat" deyiminin çıkmasına sebeb olmuştur.

MARKOS, Aziz (Fr. St. Marc, İng. St. Mark) (I. yüzyıl Kudüs? - İskenderiye?), dört İncil'den ikincisinin yazarıdır. M., kuzeni Aziz Barnabas ve Paulus'la birlikte ve onlara yardımcı olarak önce Kıbrıs'a, sonra güney Anadolu'da Perge'ye geldi; orada muhtemel olarak bir prensip meselesi yüzünden onlardan ayrılıp, Kudüs'e gitti. Bundan bir süre sonra Barnabas'la birlikte tekrar Kıbrıs'a gittiği biliniyor. M.'un daha sonra Paulus'la birlikte Roma'da ortaya çıktığını görüyoruz; ardından yeniden Anadolu'ya geçtiği sanılmaktadır. Barnabas ve Paulus'un ölümünden sonra, adı Aziz Petrus'la birlikte geçer. Yine Roma'dadır. Orada Petrus'un vaazlarına dayanarak İncil'i yazı diline geçirmeye başladığı sanılmaktadır. M.'un son günleri ve ölümü bilinmiyor. Ancak son çalışma alanının İskenderiye olması muhtemeldir.

MARKO KRALJEVIĆ, Güney Slav (özellikle Sırp - Hırvat ve Bulgar) halk edebiyatının en meşhur destan kahramanlarından biri. Bu destanlarda M. K. daha çok Osmanlı Türk'lerine karşı giriştiği savaşlar dolayısıyle anılır.

M. K.'in, kral Vukašin'in oğlu olduğu ve 1380 sıralarında Makedonya'da Prilep (Pirlepe)'te "kral" olarak hüküm sürdüğü biliniyor. Onun hükmü altındaki toprakların Şar ırmağından Tesalya sınırına kadar uzandığı anlaşılıyor. M. K.'in bastırdığı birtakım paralar da bugüne kadar kalmıştır. Ancak onun hayatı üzerine başka bir tarihî bilgi yoktur. Buna karşılık, halk edebiyatında ve halk arasında yaşayan rivayet ve efsânelerde M. K. adına sık sık rastlanır. M. K. yalnız Güney Slavlar'ın en tanınmış destan kahramanı olarak kalmamış, Slav olmayan Arnavutlar arasında da ün yapmıştır. Adriya Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan yerlerde onun adı anılır. Ancak, M. K. en çok asıl yurdunda, Batı Makedonya'da ün almıştır.

M. K. ile Goethe de uğraşmıştır. Ona göre, M. K. Herakles ve Rustem gibi eski kahramanların kaba bir örneğidir.

Efsaneye göre, M. K. sonsuz bir güce ve sarsılmaz bir iradeye sahiptir. 150 yıl atından inmemiş, 300 yıl yaşamıştır. En sonunda sağlık içinde ölmüş veya uyumak üzere bir mağaraya çekilmiştir. Halk rivayetlerinde M. K.'in bu mağaradan istediği zaman çıkacağı da anlatılır.

M. K. üzerine Güney Slavları arasında tespit edilmiş olan halk destanları büyük bir yekûn tutar. Bu destanların bir kısmı yabancı dillere de çevrilmiştir.

MARKSİZM (Alm. Marxismus; Fr. Marxisme; İng. Marxism), Karl Marx (b. bk.) ve Friedrich Engels (b. bk.) tarafından cemiyet, ekonomi ve devlet idaresi konusunda kurulan teorilerin bütünü. Sosyalizm adı altında toplanan çeşitli sistemler arasında M. ilmî sosyalizm adını da alır. Sıkı bir metodla kapitalist sosyal ve ekonomik düzenini tahlil ve tenkit eder; bu yoldan sosyal - ekonomik gelişme kanunlarını bulmağa çalışır.

Politik alanda M. ilk olarak sosyal demokrasi çerçevesinde etkisini göstermiştir. Burada Marxist teorilerin yorumu ve pratik politikada tatbikı ilk defa esaslı bir şekilde tartışılmıştır. Böylece Alman sosyal demokrasisinde Revisionismus (tekrar gözden geçirme eğilimi) adı altında ılımlı bir sosyalizm meydana çıkmıştır. Austro M. adını taşıyan ve 1904'ten beri Avusturya'da beliren bir Marxist hareket kesin olarak Revisionismus'a karşı çıkmıştır. Rosa Luxemburg, devrimci M.'in özel bir şeklini savunmuştur. Rusya'da da Lenin, M.'i geliştirmiştir. Ekim ihtilâli (ekim 1917)'nden beri, bu dal M. - Leninizm adı altında hep komünist partilerin resmî devlet ve cemiyet teorisi hâline gelmiştir. Bu dal, aynı zamanda komünizm adı altında bir dünya hareketi ve bir politik iktidar hâlini almıştır. Lenin'in ölümünden sonra, M. - Leninizm, karakteristik bir şekilde Stalin'in etkisinde kalmıştır. Stalin'e karşı Trotskiy ve Buharin kendilerine has düşünceler geliştirmeğe çalışmışlardır. II. Dünya Savaşı'ndan beri M. - Leninizm'in içinde birbirinden ayrılan akımlar meydana gelmiştir. En büyük farklar, Sovyet, Çinli, Yugoslav ve İtalyan komünistleri arasında belirmiştir. Sovyet damgalı M. - Leninizm ile yeni sosyal demokrasi taraftarları arasında yapılan tartışmalar sonunda, özel olarak batılı endüstri ülkelerinde, Yeni Sol adı altında bir akım meydana çıkmıştır. Marx'ın ilk yazılarına dayanan teoriciler, M.'in amaçlarını yeniden formüle etmeğe çalışmaktadırlar.

Marx ve Engels'in öğretileri: Bu öğretilerin temeli tarihî materyalizm veya maddeciliktir.

Tarih teorisi: *Tarihin temel kanunları :* Marx'a göre ürün veren (üretici, müstahsil) topluluk; tarihin taşıyıcısıdır, ürün verme işi (üretim, istihsal) de tarihin temel belirtisidir. Ürün verme işi iki temele dayanır: üretim (istihsal) kuvvetleri ve üretim (istiksal) durumu. Üretim kuvvetleri de iki dala ayrılır : 1. birtakım üretim kabiliyetleri olan insanlar; 2. âletler ve makineler. Üretim durumu da üreticiler (müstahsiller) arasında olan iki taraflı toplumsal ilişkilerdir. Üretim ilişkileri, üretim vasıtaları mülkiyetine göre tesbit edilir, bundan da sınıflar doğar. Üretim kuvvetlerinin gelişmesinde erişilen her aşa-

maya, özel bir üretim ilişkisi, özel bir sınıf yapısı bağlıdır. Üretim kuvvetleri daimî bir şekilde gelişmekte; üretim ilişkileri de nisbeten değişmediğine göre, cemiyet (toplum) içinde bazı gerginlikler belirir ve bunlar sınıf çatışmalarına yol açar. Bazen de ihtilâllere (ânî değişmelere) sebep olur.

Marx, Fransa'nın siyasî tarihini ve İngiltere'nin ekonomik gelişmesini inceleyerek, Avrupa toplumlarının tipik gelişmesini sezmiştir. Ona göre, tarım ekonomisine ve bunun üretim metodlarına dayanan feodalizm, her şeyden daha çok, toprağa sahip olan asılzâdelerin ve papazların teşkil ettikleri imtiyazlı sınıf ile bu sınıfın köleleri olan ve hiçbir imtiyaza sahip olmayan köylü sınıfı arasındaki düşmanlığın damgasını taşır. Uzak ülkelerle ticaret gelişip, endüstriyel üretim metodları (atölyeler, fabrikalar) meydana çıkınca, asılzâdelerle onlara tâbi köylüler arasındaki çatışmaya, asılzâdelerle orta sınıf arasında çıkan yeni bir toplumsal çatışma eklenmiştir. Endüstri ihtilâli ile sonuçlanan ekonomik gelişme, orta sınıfı ekonomik bakımdan kuvvetlendirmiş ve sonunda ona siyasî hâkimiyeti vermiştir. Bu ihtilâl, İngiltere'de XVII. yüzyılda, Fransa'da ise ancak XVIII. yüzyılın sonunda (Fransız ihtilâli) gerçekleşmiştir. Orta sınıf içindeki çeşitli tabakalar ve çıkar çatışmaları bu gelişmede Marx tarafından unutulmuş değildir. Orta sınıf ihtilâli (meselâ Fransız ihtilâli) sınıf farklarını hafifletir, ama yok etmez. Bir taraftan asılzâde ve papazların teşkil ettiği imtiyazlı tabakalar, öbür taraftan üçüncü sınıf arasındaki hukukî farkların yerine üretim vasıtaları sahipleri (kapitalistler) ve öbür halk tabakaları arasındaki ekonomik farklar geçmiştir. Marx'a göre, halk gittikçe daha fazla ücret ve maaş alanlar grubu hâline gelmektedir. Böylece kapitalist toplum iki grupa ayrılıyor: 1. Kapitalistler (küçük bir grup), 2. Proleterler (mal sahibi olmayanlar, büyük bir grup).

Proleterler ihtilâlinin önüne geçilmezliği: M.'e göre, kapitalist üretim metodunun iç dinamiği, sınıflararası toplumsal çatışmanın gün geçtikçe şiddetlenmesine sebep olur. Bu gelişme, öyle bir zaman gelir ki, proleterlerin kapitalist topluma karşı destekledikleri bir ihtilâl hâline gelir. Bu ihtilâl, üretim vasıtalarını kişilerin elinden alacak, böylece en son sömürücü sınıfını yok edecek ve sınıfsız bir toplum yaratacaktır. Bütün tarih boyunca görülen ve toplumsal gelişmenin motörünü teşkil eden toplumsal bir çatışma, yani üretim kuvvetleri ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma yok olacaktır.

Temel ve üstyapı (Alm. Basis und Überbau): Siyâsî müesseseler ve zamana hâkim düşünceler, üstyapı gerçek temel sosyolojik ve ekonomik temelin ancak bağımlı değişkenleridir. Bu ifadeyi yanlış anlamamalıdır; bu, devlet, hukukî düzen, felsefî inançlar veya değer sistemleri etkisiz, hattâ hayalîdir demek değildir. Bütün bunlar sosyal ve insanî varlığın elemanlarıdır, ama bunlara tarihin bağımsız faktörleri gözü ile bakılamaz. Ekonomik gelişmenin eylemine karşı direnmeğe çalışırlarsa, er geç güçsüzlükleri meydana çıkar. Ama bu gelişmeye yardım ederlerse, etkileri büyük olabilir. Bununla beraber, eğer siyasî ve teşkilâtcı faktörler seferber edilmezse, sosyal gelişme aksar ve donar. Sosyal ve ekonomik temelin siyasî ve ideolojik üstyapı ile münasebeti, M.'in tarihi boyunca başka başka yorumlara uğramıştır. Karl Kautsky tarafından formüle edilen ve ikinci Enternasyonal tarafından kabûl edilen M. yorumuna göre, sosyalizme götüren gelişme, kaçınılmaz bir kanun sonucudur. Bu düşüncenin tenkitçileri, bunu sosyal gelişmenin fatalist ve determinist bir yorumu olarak reddederler. Onlara göre, bu yorumun pratik olarak sonucu şudur: bir felâketi beklemek ve mevcut sınıf zıddiyetlerinin etkisiyle bundan bir ihtilâl çıkacağını ummaktır.

Antropoloji: İnsan, tabiatı yaratıcı bir şekilde değiştirmekle kendi varlığını sağlar. İnsan ancak insanlaştırılmış bir çevrede yaşayabilir ve bu çevreyi çalışmasıyle meydana getirir. Kapitalist üretimde insanın asıl faaliyeti olan iş, insanın yaşamasını sağlayan bir vasıta hâline gelir. İnsanların her biri işe yabancı, dışarıdan gelmiş ve düşmanca bir şey gözü ile bakarlar. İşlerinin yarattığı şeyleri insanlar, kendi varlıklarının objektifleşmiş bir şekli saymazlar. Kapitalist üretimde ürünlerin hepsi "mal" şeklini aldığına göre, insanların her biri hep malları temsil eder. Para da üreticinin gücü ile karşılaşır ve bu güce yabancı bir kuvvet gözü ile bakar. İnsan için, kendisinin üreticilerin topluluğuna bağlılığı saklı kalır ve ancak paraya karşı genel bir bağlılık şeklinde duyulur. Buna dayanarak, Marx ücret karşılığında çalışan insanın kendi kendisine yabancı olması "Selbstentfremdung" ndan söz eder. İnsanın kendi varlığına kavuşması için Marx'a göre, üretim araçlarının şahsî mülkiyeti ve malların devrimi yok olmalıdır. Ancak bundan sonra fertler, kendilerini birleşmiş üreticilerin birer kısmı olarak hissedebilecek ve meydana getirdikleri ürünlere kendi ortak güçlerinin yaratıkları gözü ile bakabileceklerdir.

Politik ekonominin tenkidi: Marx'ın ekonomi felsefesine asıl katkısı kapitalizmin tenkididir. M., yeni bir ekonomik teori meydana getirmiş değildir. Bu eseri, gerek ekonomik pratiğin, gerek kapitalizm teorisinin bir tenkididir.

Mal ve kâr: Kapitalist üretimin merkezinde mal bulunur. Kişi tarafından kullanılmak için olmayıp pazarda satılmak ve kâr getirmek için meydana getirilen ürünlere mal denir. Ortalama hesap ile mallar değerleri karşılığında satılır; bunlar müşahhas genel gücün ürünü oldukları ölçüde bir değer temsil ederler. Aynı zamanda her mal, mücerret özel bir gücün sonucu olduğundan bir özel kullanma değeri taşır. Bu özelliğe sahip olmasa, satılamaz. Fazla değer: Kâr ve buna bağlı olan çalışmasız gelir şekilleri faiz ve akar (Alm. Grundrente), ancak fazla değer sonucunda mümkündür. Bu ise mal'ın çalışma gücü (Alm. Arbeitskraft)'nün yardımıyle mümkün olur. Kapitalist toplumda her şey mal hâline getirildiğine göre ve üretme araçlarına sahip olmayanlar pazara hiçbir mal getiremediklerine göre, kendi çalışma güçlerini mal olarak satışa çıkarmak zorundadırlar. Bu kendilerinden takas değerine alınır. Fazla değer ise, çalışma gücünün, kullanma değeri ile takas değeri arasındaki farktır. Burada kullanma değeri, bütün çalışma süresinde meydana getirilen mal miktarına (veya bu miktarın para olarak karşılığına) eşittir. Çalışma gücünün takas değeri (ki buna ücret denir), bir işçinin çalışma gücünün muhafazası için gereken mal miktarı (veya bunun para karşılığı)'dır. Buna göre, fazla değer, fazla çalışma zamanını yansıtır. İşçinin işine verdiği bütün zaman ile, kendi takas değerini tekrar meydana getirmeğe hasrettiği çalışma zamanının arasındaki fark olarak tarif edilir. Örnek: Maldaki çalışma gücünün takas değeri, günde 6 saate eşittir. Bir işçi günde 8 saat çalışır. Bu halde işçi, 6 saat çalışarak kendi çalışma gücünü tekrar meydana getirmiş olur. 2 saat daha çalışmasıyle de fazla değer meydana getirir. Fazla değere ait zamanı, bütün çalışma zamanının 2/8, yani % 25'ini teşkil eder. Marx das eherne Lohngesetz (= tunç ücret kanunu) diye adlandırılan formülü amansız bir tenkide tâbi tutmuştur. Bu formüle göre, işçiye verilen ücret daima, ancak işçinin geçimini sağlayacak ölçüdedir. Buna karşı Marx şu olaya dikkati çeker: işçi gücünün teşkil ettiği malın takas değeri, kültür geleneğine ve değişmiş olan tüketim âdetlerine göre değişir. Buna göre, bir mutlak minimum teşkil etmez. Fazla değer ise üretim araçlarına sahip olana, yani kapitaliste aittir. Buna

göre, kapitalist üretim usulü ücreti ödenmemiş iş gücünün kapitalist tarafından zaptına, yani işçinin sömürülmesine dayanır.

Fazla değeri mümkün mertebe arttırmak amacıyle kapitalistler her şeyden önce iş gücünü uzatmağa çalışırlar (mutlak fazla değer). Bu teşebbüs, er geç işçinin maddî güç sınırlarına dayanır veya işçilerce alınan tedbirler (sendikacılık) bunun önüne geçer. Böylece kapitalizm, fazla değer taksidi (Mehrwertrate)'ni "lüzumlu iş zamanı" nı kısaltarak yükseltmek zorunda kalır veya hiç değilse bunu bulunduğu seviyede tutar (nisbî fazla değer). Böylece iş gücünün teşkil ettiği malın karşılığı, daha kısa bir zamanda meydana getirilmelidir; sonuçta bu değer azalır. Ferden işçi daha az saat içinde, değerini tekrar meydana getirmek zorundadır ve iş zamanı değişmeksizin veya iş zamanının kısalması hâlinde her şeye rağmen daha uzun zaman fazla değer yaşatmak zorundadır. Bu amaca erişmek ve aynı zamanda munzam (ferdî) fazla değer elde etmek için müteşebbisler, tekniğin gelişmesini mümkün olduğu kadar teşvik ederler. Mal üretimi için ferdî iş gücü, zaman geçtikçe daha çok makine ve endüstri tesisleri, daha çok ham madde harekete geçirir. Bunun sonucu, iş güçlerinin daimî bir şekilde serbest bırakılmasıdır. Böylece bir endüstriyel yedek ordusu (işsizler) meydana gelir. İşsizler de serbest iş gücünün fazla arzıyle, iş pazarına daimî bir baskı yapar ve ücretleri azaltırlar. Bunun sonucu da kitlelerin gittikçe sefilleşmesidir (Sefilleşme teorisi). Ancak, fazla değer ve buna göre kâr insanların iş gücünden geliyorsa, endüstri tesislerinin gideri arttıkça, kâr taksidi düşer, çünkü bu, fazla değer ile genel kapital sarfiyatı (meselâ iş gücü, makine, ham maddeler, yardımcı maddeler için) arasındaki nisbete tekabül eder ve buna göre fazla değer taksidinden oldukça daha azdır. Bu durum, başka faktörlerle birlikte, esasen yığılma (Akkumulation) yoluyla genişlemekte olan işletmelerin, temerküz (Konzentration) yoluyle da gittikçe daha çok büyümelerine sebep olur. Kâr taksidinin azalması karşısında ancak büyük işletme yeter bir kâr kitlesi (Profitmasse) meydana getirecek durumdadır. Kâr taksidinin düşmesi (buna karşı bazı faktörler ve özel olarak sömürgelerin kurulması etki yapar), kapitalist üretim sisteminin felce uğramasına sebep olur. Böylece halkın gerçek ihtiyaçları sağlanmaktan henüz uzak olduğu bir zamanda ekonomik gelişme duraklar.

Kapitalist üretimin devrî bunalımları : Kapitalistlerin idâre ettiği iktisadî sistemde planlama olmadığından, mal üretiminde nisbetsizlikler meydana gelir. Bu nisbetsizlikler iki sonuç verir: Tediyeli talebe nazaran fazla mal üretimi, satın alma gücünün azlığına göre de az mal satışı (tüketim azlığı) meydana gelir. Bu devrî bunalımlar (zyklische Krisen) kapitalist iktisat düzeninin karakteristik belirtileridir. Kapitalist düzen önce, insanların üretim sisteminde en büyük ihtilâli yaratmış ise de, sonradan topluluğun ve iktisadın gelişimini sağlayacak gücü kaybetmiştir. Buna göre, istimlâkcıların istimlâki (Expropriation der Expropriateure) kaçınılmaz bir zaruret haline gelmiştir, yani üretim araçları özel kişilerin değil, topluluğun malı olmalıdır.

Devlet ve toplum : M.'e göre devlet, hâkim sınıfın tahakküm aracıdır. Proleterler (işçi sınıfı)'in ihtilâlinden önceki devlet, mülk sahibi sınıfların ekonomik çıkarlarını savunmaktadır. Mülk (veya imtiyaz) sahibi sınıfların ilişkilerini savunmak için kullandıkları siyasî şekiller tarih boyunca değişir. Derebeylik zamanında, siyasî ve ekonomik güç doğrudan ve göze çarpar bir şekilde birbirine bağlı idi. Orta sınıf toplumunda, hâkim sınıfa bağlı siyaset adamlarından kurulmuş bir komisyon siyasî işlerin idaresini eline alır. Bu komisyon, orta sınıftan çıkmış kişilerden mürekkep olabileceği gibi, başka sınıf ve katları (meselâ asılzadeleri ve bürokratları) da içine alabilir. Bu politikacıların var olan mülkiyet düzenini savunmaları ve kapitalist ekonominin gelişme şartlarını korumaları ve muhafaza etmeleri önemlidir. Bu şartlar ise, bir ekonominin gelişmişlik durumuna ve bu ekonominin dünya pazarındaki rakiplerine göre değişebilir. Başlangıçta bir koruyucu gümrük politikasına ihtiyaç vardır. Eğer ekonomi güç kazanmışsa, bu politikanın yerine bir "açık kapı" politikası geçer.

Proleter (işçi sınıfı) ihtilâli : Marx'a göre, üretim araçlarının kişilerin elinden alınması ve işletmelerin topluma verilmesi, ancak bir siyasî ihtilâl yoluyle sağlanabilir. Proleterler devleti ele geçirip, onu mülkiyet düzenini değiştirmek için kullanmalıdırlar. Bu görev "proleteryanın diktatörlüğü" çerçevesinde sağlandıktan sonra, devlet mekanizması önüne terk edilebilir; sonuçta insanlar üzerinde hâkimiyetin yerine eşyaların idâresi geçebilir.

İhtilâlden sonraki toplum : Marx burada iki safha ayırdeder; birincisi sosyalizm, ikincisi de komünizm'dir. Sosyalizm safhasının hâkim prensipi şudur: her insan kabiliyetine göre çalışacak ve gördüğü işe göre mükâfatlandırılacaktır. Komünizm'e hâkim prensip ise şudur: herkese ihtiyacına göre verilir. Ancak bu ikinci safhada yoksullar kalmayacak ve devlet ölerek toplumun kendisi tarafından idâresi siyasî karakterini kaybedecektir.

Anayasa örnekleri : Marx, 1871'de Paris "Commune"ünün anayasasını, proletarya diktatörlüğünün elde edilen bir siyasî şekli olarak övmüştü. Bu anayasa, memurların ve daimî ordunun kaldırılmasını öngörüyor, kanun yapıcı ve icraî güçleri, seçimle gelen ve her zaman azledilebilecek konseylere bırakıyordu. Bu anayasaya göre kimse, görevi için bir işçinin ücretinden daha yüksek maaş alamaz. Bütün Fransa, federe belediye ve eyâletlerden kurulmuş olacak ve en yüksek organizma olan Konseyler Konsey'i tarafından birleştirilecek idi. Sonradan Engels, "parlamenter demokrasi" yi proletarya diktatörlüğünün siyasî şekli olarak benimsemiş ve tavsiye etmiştir.

M. - Leninizm : XX. yüzyılın başlarında Lenin tarafından Marx ve Engels'in teorilerinin Rusya'nın toplumsal ve siyasî şartlarına uygulanması. M. - Leninizm'de bulunan, fakat asıl M.'in dışına çıkan düşüncelere Leninizm adı verilir. M. - Leninizm taraftarları buna XX. yüzyıl M.'i gözü ile bakarlar.

Lenin'in teorileri : Leninizm, M.'de rastlanmayan birtakım düşünceleri öne sürer: Kapitalizmin son safhasının emperyalizm olduğu inancındadır. Bunun gibi, kapitalist dünya piyasasına katılan toplumların çeşitli gelişme seviyelerinde bulunduğunu ileri sürer. Marx, proletarya ihtilâlinin Orta ve Batı Avrupa'nın geniş ölçüde endüstrileşmiş devletlerinde başlayacağını söylerken, Lenin yukarıdaki tezlerine dayanarak, ihtilâlin, kapitalist sistemin kenarında bulunan, az gelişmiş olup, iktisadî hayatı tarıma dayanan (bu sözler 1917 Rusya'sını tarif eder) bir ülkede başlayacağını iddia eder. Çin'li komünistlerin lideri Mao Tse-tung da, 1949'da Çin'de komünist ihtilâlini yaratırken, bu teoriye dayandığını bildirmiştir. Lenin, M.'e ikinci bir katkı olarak yeni tip parti düşüncesini ortaya atmıştır. Buna göre, parti proletaryanın sınıf şuuruna sahip öncüleri olup, çalışan kitlelerin başına geçmeli ve onları eğitmelidir. Lenin'in bu önder partiye verdiği aktif rol, "Lenin'in sübjektivizmi" adı altında tenkide uğramıştır. Ama ihtilâlden önceki Rusya'nın (ve Çin'in) durumu gözönünde tutulursa, böyle bir düşüncenin normal olduğu anlaşılır. Lenin'in bu düşüncesi, yani kitlelerin M.'i benimsemiş şuurlu seçkin bir parti tarafından merkezden sevk ve idâresi düşüncesi Rosa Luxemburg tarafından reddedil-

miştir. R. Luxemburg'a göre, kitlelerin kendiliğinden hareket ederliğini aktive etmek yeter. Bu düşünce ayrılığının Avrupa'nın ve doğusundaki kitlelerin durumlarının başkalığından doğduğu göze çarpar. Sovyet Rusya'nın Komintern'de hâkim bir rol oynamasının sonucunda, Lenin teorisi komünist partilerinin hepsine zorla kabûl ettirilmiştir. Lenin'in haleflerinin, öğretmenlerinin bir yazısına dayanarak M.'e kattıkları bir yenilik de şudur: Onların elinde M. - Leninizm bir dünya görüşü (Weltanschauung) hâline getirilmiştir. Bu sistemin merkezinde diyalektik maddecilik bulunur. Komünistlerden, bu dinimsi felsefenin benimsenmesi beklenir. Lenin'in bu gelişmeye yol açan yazısı *Materialimus und Impiriokritizismus* (Maddecilik ve tatbikî tenkitçilik)'tur [1908].

Leninizmin 1917'den sonraki gelişmesi: Leninizm, ancak Stalin'in idâresi altında, Lenin eserlerinin pratik ve teorik elemanlarına dayanan bir sistem hâline gelmiştir. Başka partilerin rekabeti kalkınca, yeni tipteki partinin teorisi ve askerî bir karakter taşıyan bir iç disiplin kurma isteği (buna demokratik merkezcilik adı verilmiştir) 1921'deki X. Bolşevik Parti Kongresi'nde görüldüğü gibi, franksiyonların ve görüş farklarının toptan yasak edilmesine yol açmıştır. Böylece Komünist Partisi'ndeki gruplar önder üzerine hiçbir etki yapamayacak hâle gelmişlerdir. Lenin'in 1917'de *Devlet ve İhtilâl* adlı yazısında geliştirdiği teoride, ihtilâl sonrası devlet bir konseyler örgütü (Rusca Sovyet = konsey, şûra) hâline geliyor, meslekî ordu ile memurlar yok oluyordu. Bu reformlar, her ne kadar 1917'de kendiliğinden meydana gelen sovyetlere dayanıyorlarsa da, gerçekleşememiştir. Bunun yerine, parti ve devlette, çok geçmeden yeni bir bürokratik diktatörlük sistemi meydana gelmiştir. Bu gelişmenin başlıca sebebi şudur: sosyalist demokrasisinin kurulduğu ülke iktisat bakımından geri kalmış olduğundan, acele bir endüstri kurmak zarureti ile karşılaşıyordu. Kapitalist müteşebbisler sınıfı olmadığından, bürokratik devlet mekanizması bunların yerini aldı. Komünist olmayan büyük endüstri ülkelerinde, kapitalist pazar ekonomisinin ve ekonomik zaruretin görmüş oldukları iş, burada planlama ve idarî zor yolu ile kısa bir zamanda görülecek idi. Bir yandan bu görev, öbür yandan kapitalist çenberi ve Hitler'in Sovyetler Birliği'ne açtığı harp Stalin'in kurduğu diktatörlüğün haklı gösterilmesine yaradı. 1956'da başlayan Stalin'den uzaklaşma hareketi sonucunda bürokratik mekanizma yenileşmiş, ama ne yok edilmiş, ne de demokratik bir kontrola tâbi tutulmuştur. 1968'de Çekoslovakya'da başgösteren bir demokratlaşma ve reform hareketi, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'na bağlı, başka komünist ülkeler tarafından ezilmiştir.

İdeolojik kavgalar: Çinli komünistlere göre kültür ihtilâli, parti ve devlet bürokratizmini yok etmek için bir yoldur. Çinliler, Sovyetler Birliği'ni yeni bir devlet burjuvazisi meydana getirmekle suçluyorlar.

M. - Leninizmin Sovyetler'ce ve Çinliler'ce yorumu özel olarak iki noktada birbirinden ayrılır: 1. dünya ihtilâlinin geleceği, 2. birlikte yaşama (yani başka başka sosyal düzene sahip devletlerin barış içinde yaşamaları). Çinli Leninciler, her şeyden önce ihtilâl ümitlerini Üçüncü Dünya'nın tarımcı milletlerine bağlamışlardır. İhtilâlin tarımcı ülkelerde patlayıp endüstrileşmiş milletlere geçmesini bekliyorlar. Başka ifadeyle, Çin'de görülen ve komünizmin zaferiyle sonuçlanan gelişmenin bütün dünyada aynı şemaya göre tekrarlanmasını bekliyorlar. Sovyet Lenincileri, bu hareketlerin büyük bir önem taşıdıklarını kabûl etmekle birlikte, endüstrileşmiş ülkelerin proletaryasının da aynı önemde bir rol oynayacağını söylüyorlar.

Sovyetler'in ve Çinliler'in barış içinde yaşama düşüncesi konusundaki görüş ayrılığı, bu iki devletin dünya ihtilâli imkânlarını başka başka değerlendirmesine bağlıdır. Sovyet Lenincilerine göre, endüstrileşmiş kapitalist ülkelerde baş gösteren barışçı hareket, ihtilâlî değişmeler peşinde olan işçiler, küçük orta sınıflılar ve aydınlar koalisyonunun başlangıcıdır. Onların inancına göre soğuk harp oldukça, pakt'lar hâlinde birbirine meydan okuyan devletlerin silâh yükü azaldıkça kapitalist toplumların sosyalizme doğru kayış imkânları da aynı ölçüde iyileşir. Buna karşılık, Çinli komünistler her şeyden önce, dünya ihtilâli ümitlerini Üçüncü Dünya'nın açlık içinde kıvranan köylülerinin acıklı durumlarına, ihtilâle yönelmiş sabırsızlıklarına bel bağlıyorlar. Nihayet evrensel proletarya ihtilâlinin ve bunu yaratacak faktörlerin çeşitli değerlendirilmesi, Sovyet Birliği'nde ve Çin'de hüküm süren çeşitli ekonomik - teknik durumlarını yansıtır. Sovyetlerin 1961 parti programı, sosyalizm'den komünizm'e geçişin ilk şartını insanların başarılı yeni bir eğitime ihtiyaçlarında görür. Bu yeni eğitim genel bir eğitim olmakla birlikte, özel olarak insanların, gördükleri işe karşı duruşlarını değiştirmelidir. İşçilerin hepsi değilse de, büyük çoğunluğu, ahlâkî sebeplerle toplum için çalışmalıdır; ancak o zaman, insanların her birinin tüketim malları bakımından ihtiyaçları sağlanabilecektir. O zamana kadar insanların fert olarak maddî ilgisi vazgeçilmez bir faktör olarak kalacaktır. Buna karşılık, Çinli komünistler bu faktörlerden şimdiden kısmen vazgeçilebileceğini iddia ediyorlar. Her ne kadar, ileri büyük hamle ve "halk komünleri" ekonomik alanda başarısız kalmışsa da, Çinli komünistler tam komünizm yolunda ilerlemekte olduklarını iddiaya devam ediyorlar.

Sovyetler'in gerek ideolojik, gerek siyasî bakımlardan önderlik iddiaları karşısında, Yugoslav komünistleri 1945'te Lenin'e dayanarak, her komünist devletin sosyalizme ve komünizme götüren yolu kendi kendine arayıp bulma hakkını ilân etmiştir. Tito ve arkadaşları, M. Djilas ve E. Kardelj gibi teoriciler Sovyetler'deki durumu tenkit etmiş ve kendi sosyal - politik örneklerini geliştirmişlerdir. Yugoslav komünistlerine göre, Sovyetler Birliği'nde, üretim araçları mülkiyetinin devlet elinde kalması, bir devlet kapitalizmi meydana getirmiş, bu da işçilerine karşı ilgisizliklerini gidermemiştir. Öbür taraftan bir "bürokrat kastı" meydana çıkmış, bu da kendi çıkarlarına göre, kontrolsuz olarak üretim araçlarına hâkim olmuştur. Yugoslav komünistleri, işçiler için üretim araçlarının ortak mülkiyetini elle tutulur bir gerçek hâline getirmek ve yeni bir sınıfın meydana çıkmasını önlemek amacıyle seçilen, işçi konseyleri yaratarak, işçilerin işletmelerin idâresine katılmalarını sağlamaya çalışmışlardır. Düşüncelerince, devlet malı, adım adım toplum malı hâline gelecek, işletmelerin merkezî ve bürokratik idâresi yerine sendikalar yoluyle bağımsız bir idâre geçecekti.

İtalyan komünistleri, aş. yu. 1960'tan bu yana, ülkelerinin sosyal - ekonomik durumuna işaret ederek, genel sekreterleri P. Togliatti'nin idâresi altında bir dereceye kadar Sovyet örneğinden ayrılmışlardır. Bunu yaparken, Lenin'in bir prensibine dayandıklarını da ilân etmişlerdir. Bu prensibe göre, bir komünist partisi içinde çalıştığı müşahhas şartlara uymak zorundadır. İtalyan komünistleri İtalya'nın iç politikası bakımından şu düşünceyi geliştirmişlerdir: onlar, pluralistik toplumun kaidelerine göre, parlamenter - demokratik devlete barışçı bir yoldan fikirlerini kabûl ettirmeğe çalışmaktadırlar. Dünya komünizmi çerçevesinde, İtalyanlar, Lenin'in sözü geçen prensipine dayanarak, şu tezi öne sürmektedirler: M. - Leninizm'in bir tek merkezi değil, birçok merkezleri olmalıdır. Bu tez polisantrizm adını taşır.

Yukarıda sayılan eğilimlerden ayrılarak H. Markuse şu nokta üzerinde durmaktadır: gerçekten serbest bir komünist toplum, zor kullanılmasına ihtiyaç göstermeyen bir kültür kurmalıdır. Bu kültürde iş, gayret ve ferdî cinsiyet (libido)'in bastırılmasına artık lüzum kalmaz. Böyle bir kültürün kurulması için temel şart, çalışanların hepsinin doyurucu, yaratıcı bir faaliyet göstermelerine imkân bulmalarıdır. Onun savunduğu tez şöyle özetlenebilir: sosyal iş ahlâkının bâtınîleştirilmesini istemiyoruz, işin yok edilmesini istiyoruz (bu düşünceyi ilk yazılarında Marx da ifade etmiştir).

Bugünkü M.: Bir taraftan ortaya attığı ilmî tez ve düşünceleriyle, bir yandan da bunlara dayanarak ihtilâl hareketleri üzerine verdiği direktifleriyle, M.'in, XX. yüzyılın politik ve sosyal şartlarını değiştirmekte derin bir etkisi olmuştur. Marx ve Engels'in temel düşüncesi, insanları iktisadî, sosyal ve kültürel baskılardan kurtarmak idi. Halbuki M., tekrar tekrar, imtiyazlı bürokratik grupların elinde bir diktatörlük aracı olarak kullanılmıştır. Öbür yandan, M.'in ilk şeklini karakterize eden insansever (humanistisch) temayüller, Marxçı aydınların gerek parlamenter - demokratik sisteme karşı, gerek komünist sisteme karşı yönelttikleri tenkitlerin temelini teşkil eder.

Marxçılar, gelecekte, baskılardan kurtulmuş, insana lâyık bir topluluğun meydana geleceğine inanıyorlar. Bu inanç da onlara, bildirilerine hâkim olan, iyimser esas perdeyi ilham eder. Bir cins Allahsız din, bir kurtuluş felsefesi olarak cazibesini muhafaza etmiştir. Marx'ın kehanetlerinin birçoğunun yerine gelmemiş olması da bu cazibeyi yok edememiştir. Marx'ın ekonomik teorisi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra pek az geliştirilmiştir. Ancak, bu son zamanlarda, birkaç batılı bilgin, Marx'ın ekonomik düşüncesini yeniden yorumlayarak uygulanıp uygulanmıyacağı meselesini ele almışlardır. Marx'ın tarih teorisi de yeniden incelenmiş ve bunun Marksistlerinin en çoğunun sandığı kadar genel ve iddialı olmadığı meydana çıkmıştır. Marx, genel bir tarih felsefesi teorisinin evrensel anahtarını bulmuş olmak iddiasından uzak olduğunu ilân etmişti. Çin'de ve Sovyetler Birliği'nde Marx'ın tenkitçi teorisine hâlâ genel bir dünya görüşünün bir elemanı gözü ile bakılıyorsa da, sosyologlar ve Yeni Sol'cular bunda ancak bir tenkitçi analiz aracı görmektedirler. (V. Örs)

MARLBOROUGH, John Churchill (Musbury, Devon 1650 Granbourn Lodge, Windsor 1722), Birinci M. dukası, İngiliz generali. Meslek hayatındaki başarılarını kısmen kral II. James'e borçlu olduğu halde, ihtiyatlı davranarak, William of Orange ile de temas kurmuştur (1688). Aynı zamanda II. James ile de iyi geçinerek, kraliçe Anne ile kraliçe Mary'nin arkadaşlığını kazanmıştır. Anne tahta çıkınca (1702) M.'yu İngiltere'nin en önemli şahsiyeti hâline getirmiştir. İspanya veraset harbini, İngiltere ordularının başkumandanı olarak büyük bir deha ile idare etmiş ve önemli askerî ve diplomatik başarılar elde etmiştir: Ramillies, 1706; Malplaquet (1709). 1710'da gözden düşmüştür. Jakobit (James taraftarları)'lerle temas kurmuştur. Lâkin Honnover sülâlesi İngiltere tahtına çıkınca unvanlarının hepsini tekrar elde etmiştir. M.'nun eşi Sarah Churchill (kızlık adı: Jennings; 1660 - 1744), Anne'in sırdaşı olmuş ve II. Mary'nin idâresinde (1689 - 1694) daima Anne'in tarafını tutmuştur. Anne kraliçe olunca (1702) S. Ch.'in İngiliz politikasına etkisi çok büyük olmuştur. Ancak, 1710'da kraliçe ile bozuşmuş ve nüfuzunu kaybetmiştir.

J. C. MARLBOROUGH

MARLOWE, Christopher (Canterbury 1564 - Deptford, Londra 1593), İngiliz oyun yazarı. Kraliçe I. Elizabeth döneminin büyük oyun yazarlarından biri olarak ün yapmıştır. *Edward II* (II. Edward) (aş. yu. 1592'de yazılmıştır) trajedisiyle W. Shakespeare'in öncüsü sayılır. Bu piyes, İngiliz tiyatro edebiyatının birinci tarihî trajedisidir. Başka eserleri şunlardır: *Tamburlaine the Great* (Büyük Timurlenk) [1599], *Dr. Faustus* (Doktor Faustur) [1604] ve *The Jew of Malta* (Maltalı Yahudi) [1633].

C. MARLOWE

MARMARA ADALARI, Marmara Denizi'nin güney - batı bölümünde, Kapıdağı yarımadasının kuzey - batısındaki adalar topluluğu. İrili ufaklı birçok adalardan oluşmuş bulunan bu topluluk, "Marmara Bucağı" adı ile, Balıkesir ilinin Erdek ilçesine bağlıdır. Adaların en büyüğü Marmara Adası (200 km²) olup, buradaki İlyas Dağı 607 m yüksekliktedir. Büyük olan adalarda (Marmara, Paşa Limanı, Avşa, Ekinlik) 8 köy vardır. Bucak nüfusu 5 715 (1965)'tir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu adalarda daha çok nüfus (20 - 30 bin kadar) yaşamakta iken, savaşlar sonunda nüfus azalmış, ancak son zamanlarda burada turizmin gelişmeye başlaması ile nüfus yeniden artmış, hattâ yaz aylarında eski kalabalık zamanını da geçmiştir.

Bu adaların jeolojik yapısı, yakınlarındaki Kapıdağı yarımadası ile Kara Biga çevresinin yapısına benzer. Burada başlıca oluşuklar mermer, kristalin kalkerler, dolomitler, çeşitli metamorfik taşlar ve granitlerdir. Marmara Adası'nın doğu-batısı boyunca (20 km) granitlerle granodioritler ve kuvarslı dioritler uzanır. Yakın bir geçmişte, şimdiki Kapıdağı yarımadası da bu adalardan biri ve en büyüğü idi. Bu adalar topluluğu, yakın bir jeolojik geçmişte, Marmara Denizi'nin bulunduğu yerdeki çöküntüler sonucu oluşmuştur.

Marmara Adası'nın Kapıdağı yarımadasına (b. bk.) olan uzaklığı 8 km, öteki adalar arasındaki uzaklıklar ise 3 - 5 km dir. Adalar tepelik olup, yer yer dik kıyıları, kumsalları vardır. Yakın bir geçmişe kadar ormanların bulunduğu ve keresteciliğin yapıldığı bu adalarda, şimdi fundalıklar vardır. Elverişli yerlerde, sebze ve meyva bahçeleri ile bağlar ve zeytinlikler bulunmaktadır. Marmara Adası'nda, mermer ocakları ve işleme yerleri vardır. Eskiden beri ünlü olan bu mermerler, başka yerlere gönderilir.

M. A., çeşitli balıkların uğrak yeri olan ve iyi cins balıkların bol avlanabildiği bir yöredir. 40 yıl kadar önce Marmara Adası'nda bir balıkçılık okulu yapılmasına da girişilmiş, sonradan bu binadan ilkokul olarak yararlanılmıştır. Marmara Adası'nın buz fabrikası, hem yerli buz ihtiyacını karşılar, hem

de İstanbul'a gönderilmek üzere bekletilen balıkların soğukta tutulmasını sağlar.

M. A.'nın asıl kazanç kaynağı turizmdir. Uzun yıllar sönük kalmış olan bu kaynakta, son zamanlarda gelişmeler olmuştur. Bu adaların denizi, plaj yerleri, akarsu ve kaynakları, kamp yerleri, tuzlu balığı, tavşanları, "Altın suyu" adlı şifalı suyu ünlüdür. Eskiden saraya da gönderilmiş bulunan bu şifalı su, böbrek ve mide ağrılarına iyi gelmesi ile tanınmıştır. Yazın Marmara Adası iskelesinden kalkan dolmuş motorları, turistleri bütün plajlara taşırlar. Hemen her plajın yanında içme suyu kaynakları da vardır. Başlıca plajlar arasında Çınarlı, Kirazlı, Saraylar vardır. Saraylar köyündeki "Mermer Plaj"da, denizin dibinde mermerler görülür. Adada, Turizm Bürosu ile Marmara'yı Güzelleştirme ve Kalkındırma Derneği vardır. Marmara bucağında PTT bulunduğundan, Erdek ve Bandırma ile her an telefon konuşması yapmak mümkündür.

Marmara Adası'nda turistleri barındıracak temizlikte iyi oteller ve pansiyonlar vardır. Bunlardan "Ada Palas", Gogoli Oteli ile başka küçük oteller de bulunmaktadır. Son zamanlarda yazları bu adalara turist akını çok artmış, sayıları 30 000'i geçmiş, adalarda yer bulmak için ilgili yerlere çok önceden başvurmak gerekmiştir.

M. A.'nın yol bağlantıları ya Erdek üzerinden olur, yahut İstanbul'dan Marmara Adası'na uğrayan vapurlarla yapılır. Marmara Adası'ndan Erdek'e haftada iki defa motor işler, yolculuk 2 - 3 saat sürer. Aynı motor, akşam adaya döner. Yaz aylarında motor seferleri sıklaşır. İstanbul'dan haftada iki defa sabahları kalkan Ayvalık - Gemlik tipi vapurlar, Marmara Adası'na uğrar (yolculuk 5 saat), bu vapurların dönüşleri perşembe ve pazar günleri olur. Adalar arasında ise motorlar ve kayıklar işler. (R. İzbırak)

MARMARA DENİZİ, Türkiye'nin batı bölümünde, her yanı Türkiye toprakları ile çevrili bir iç - deniz. Bir Türk denizi olan M. D.'nin yüzölçümü 11 350 km² dir. Batı - doğu uzanışlı denizin Çanakkale Boğazı'nın başlangıç yerinden İzmit Körfezi sonuna kadar uzunluğu 260 km, Silivri ile Bandırma arasındaki eni 80 km'dir.

Bu deniz, Tekirdağ önleri ile İzmit Körfezi'nin ağzı arasında batı - doğu yönünde derin deniz çukurlarının sıralandığı (1 000 - 1 200 m) yerlerdeki orta bölüm ile bunun çevresinde uzanan sığ bölümlerden (200 m derinliğe kadar) oluşmuş, yeni bir çöküntü alanıdır. Tersiyer sonu ile Kuaterner başlarında bu denizin bugün bulunduğu yer ve çevresinde yer - kabuğu hareketlerinden doğmuş kırılmalar, bunun sonucu olarak geniş ölçülü çökmeler olmuş, bu arada körfezler de oluşmuştur. Bu

MARMARA DENİZİ

denizin çevresindeki arâzi, bugün de yer sarsıntılarının en çok ve şiddetli olduğu bölgelerdendir.

M. D.'nde ada azdır. Adalar, sığ deniz bölümündedir. Başlıca ada toplulukları iki yerdedir: İstanbul yakınındaki adalar topluluğu ve Marmara Adaları (b. bk.) topluluğu. Güney bölümde, tek ada olarak, bir de İmralı vardır. Denizin kuzey kenarı, doğu ve güney kıyılarına göre, daha az girintili çıkıntılıdır. Sığ deniz sahası, M. D.'nin güney bölümünde daha geniştir. Burada derinlik, çok yerde, 70 - 100 m'dir. Denizin doğu ve güney bölümünde büyük körfezler (İzmit, Gemlik, Bandırma, Erdek) vardır. Bunların kıyıları, yer yer, kırıklarla çevrilidir. Denize inen akarsuların oluşturduğu deltalar vardır (İzmit Körfezi'ndeki Yalak deresi deltası gibi). Denizin kuzey kıyısındaki iki eski körfezin ağızları yığıntılarla (kıyı dilleri ile) çevrilerek, buralarda göller (Büyük ve Küçük Çekmece gölleri) oluştukları gibi, eski Kapıdağı Adası da tombololarla (dillerle) karaya bitişerek yarımada biçimi almıştır.

M. D.'nin yüzey suları az tuzludur (10 - 15 m derinliğe kadar binde 22). Bu derinlikten sonra, tuzluk hızla artar ve daha 30 m derinlikte binde 37,5 olur. Bu derinliğin altında ise, binde 38,5'a yükselir ve daha derinlerde de böyle kalır. M. D., Karadeniz'i Ege Denizi'ne birleştiren Boğazlar yolu ile, bu iki denizin seviye ve yoğunluk farklarından doğmuş bulunan akıntılara yol olmuştur. Üstte, bir üst akıntı (Ege Denizi'ne doğru), dipte bir dip akıntısı (ters yönde) oluşmuştur. Karadeniz'den yönelen üst akıntı, M. D.'nde kollara ayrılır. M. D.'nin yüzeyinde (10 m derinliğe kadar) yıllık ortalama sıcaklık 15° kadardır. Kışın ve yazın değişiklikler olur.

M. D., ulaştırmada önemli yeri bulunan bir iç-denizdir. İki önemli boğazın arasında bulunuşu ve bir kenarında büyük bir liman - şehrin (3 milyon nüfuslu İstanbul) gelişmiş olması, bu denizin önemini arttırmıştır. (R. İzbırak)

MARMARA EREĞLİSİ, Çorlu ilçesine bağlı bir bucak merkezi. Nüfusu: 1 888'dir. Marmara Denizi kıyısında bulunan kasaba, doğu - batı yönlü eski bir adanın, akıntılar tarafından inşa edilmiş kıyı kordonu ile karaya bağlandığı yerde kurulmuştur. Kıyı okunun ucunda, deniz hayvanlarının kabukları ve yassı çakıllarla kaplı, birbirinden bâriz dikliklerle ayrılmış 20 - 22, 40 - 42 ve 50 - 55 m'lik kıyı taraçalarını taşıyan, şimdi yarımadaya dönmüş yüksekçe bir adanın varlığı ve doğuya doğru bir çıkıntı teşkil eden yarımadanın kuzeyindeki koyu, şiddetli lodos fırtınalarından koruması, burayı, daha İlk Çağlarda, kuzey Marmara'nın müstahkem bir kıyı şehri kurmaya en elverişli köşesi hâline getirmiştir.

Ergene havzasının Marmara'ya açılan kapısı durumundaki ilk Ereğli (Mygdonia), M. Ö. 599 yıllarında, Trakya ile ticaret yapmak maksadını güden Sisamlılar tarafından kurulmuştur.

İmparator Cloudius zamanında Trakya, bir Roma eyâleti hâline getirilmiş (M. S. 44 - 46 yılları), eyâletin merkezi olarak adı, öbür Ereğli kasabalarına karıştırılmasın diye Hereclea Thraciae (Trakya Ereğlisi)'ye çevrilmişti. O tarihlerde İstanbul, küçük bir şehir durumundaydı. Bugün kalıntılarına rastladığımız surlarla kuşatılmış olan şehir, işlek bir ticaret merkezi hâlindeydi. Eyâlet merkezi İstanbul'a nakledilince, M. E. eski değerini kaybetti ve yavaş yavaş gerilemeye başladı. Orta Çağ'da Venedikliler'in ticarî münasebetlerini devam ettirmelerine rağmen şehir, Osmanlılar zamanında, hattâ Cumhuriyet devrinde gerilemesine devam etti. M. E., Boğazlar'dan geçen büyük ticaret yollarından uzak kalmıştı. İstanbul - Edirne yolunun güneyinde sapa bir yere sıkışmış olan M. E., küçük motorlu ve yel-

kenli teknelerin nadir olarak uğradıkları önemsiz bir liman durumuna düştü. Küçük tarihî kasaba, bir kolu Çanakkale Boğazına giden İstanbul - İpsala yolu sâyesinde biraz gelişmeye başladı. Limanın yanıbaşında petrol depoları, onun önüne de küçük bir rıhtım inşa edildi. Yarımadanın iki yanındaki tabiî plajlardan yararlanacak turistler için otel, motel, dinlenme evleri yapıldı; kasaba elektrik ve suya kavuştu (T. Yücel)

MARMARA GÖLÜ eski adı : **Güges Gölü** (İzmir civarında), Bin Tepe adını taşıyan ve Lidya'lılara ait mezarlıktan itibaren görünen bu göl, Gediz'in akışını düzenlemek için kazılmıştır. Büyük İskender, Artemis Koloene için, bu göle yakın bir mâbed yaptırmıştır.

MARMARİS, Muğla'ya bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 866 km², ilçe nüfusu 13 547 (1970), ilçe merkezi olan M. kasabasının nüfusu 4 239'dur. Anadolu Selçukluları'nın zayıflaması üzerine, ilçe toprakları, XIII. yüzyıl sonlarına doğru, Uç beylerinden Menteşe oğulları'nın idâresi altına girdi. Menteşe oğulları'ndan İbrahim Bey'in, 1360 yılında vefatından sonra M., Fethiye ile birlikte, onun üç oğulundan biri olan Ahmed Gazi'nin hissesine düştü. Ahmed Gazi 1391'de ölünce, Menteşe, Mehmed Çelebî tarafından Osmanlı topraklarına katılmış ve bu durum Timurlenk'in Anadoluyu ele geçirip Menteşe beyliği'nin yeniden diriltildiği 1402 senesine kadar sürmüştür. Fâtih Sultan Mehmed, 1424'de beyliğe son verip idârî merkezi Milas'tan Muğla'ya nakledilince, Menteşe de bölge adı olmuştur. M., o sıralarda Muğla'nın bir köyü durumunda (Karye-i Marmaris) idi. Bu köy, 1567'de Ula bucağına bağlandı ve ancak 1867 idârî taksimatı sırasında ilçe hâline getirildi.

Bir kısmı deniz altında devam eden Gökova çöküntü hendeğinden başlayan ilçe arazisi, esas itibariyle, jeologların "Fethiye serisi" adını verdikleri yeşil külteler ile II. Zaman kalker ve şistlerinden yapılıdır. Bu tortular, Alp kıvrımlarıyle yükselmiş III. Zamanın nihayetlerine doğru erozyonun tesiriyle tesviye edilmişlerdir. Güney-batıya doğru gittikçe alçalan bu tesviye sathı Balan dağında 800; Osmaniye köyü çevresinde 500 - 600; Bozburun ve Taşlıca yarımadalarında 250 - 300 m yüksekliktedir. Fakat ilçe yüzey şekilleri bugünkü durumlarını, Ege kıtasının çökmesi ve onu takibeden devrede kazanmışlardır. Menderes masifi ile Ege kıta çekirdeği arasında kalan bölgedeki tortular, derinlerden gelen basıncın tesiriyle, avuç içinde sıkıştırılan bir hamur gibi, Kerme körfezi kuzeyinde Menderes masifine, M. ilçesinde ise sular altına gömülmekte olan Ege karasına doğru kırılıp sürüklenmişlerdir. M.'ten batıya bakılınca karşı ufuklarda görülen güneye dönük alınlar, doğu - batı yönlü yatay fayların meydana getirdiği basamaklardan başka bir şey değildir. Külteleri birbiri üzerine bindiren bu yatay faylar, Söğüt koyunun içinden geçen Değirmendere güneyinde yerini dikine kırıklara terkeder. Bir merdiveni andıracak şekilde doğudan batıya doğru alçalan Kapakdibi, Yukarı ve Aşağı Taşlıca polyeleri bir çöküntü hendeğine tekabül eder. Kışın polye tabanına yerleşmiş obruklarda kaybolan sular, batıda Fenaket, doğuda Arap adaları yakınında denizden kaynar. Halbuki deniz tarafında da bir fayla kesilmiş olan Kara Yüksek (536 m) ve Kale dağları (456 m), tipik birer horst'turlar.

Akarsular kendilerine, süprülmesi kolay fay breşleri içinde yataklar kazmıştır. Sonradan teşekkül eden kuzey - doğu güney - batı veya bu yöne çapraz istikametli faylar, akarsuların bazılarını yatak değiştirmeye zorlamıştır. Nitekim evvelce Delikyol limanına akan Bayır deresi, Türkmen tepe yamaçlarıyle Gemi tepesi'nden Selimiye köyünün Kızılağaç mahallesine kadar uzanan çöküntü hendeklerinin tesiriyle, Turgut bükü'ne dönmüştür. Serçe limanından başlayıp Söğüt adası doğu kıyısı ve daha ötede Marmara - İn tepeleri arasındaki polyeleri geçerek Mazya deresine dayanan çöküntü hendeği, varlığını genç faylara borçludur. Çok kere fay hatları üzerinde gelişmiş "bük" lerde sona eren ırmakların uzunluk profillerinde 60 m'lik falezleri andıran meyil kesintileri, tektonik hareketlerin henüz sükûnet bulamadığını gösterir. Buna karşılık ilçe ırmaklarının ağız kısımları, deniz sularının işgaline uğramıştır. Denizin halk tarafından "azmak" adı verilen kısımları istilâsı 2 000 yıllık bir hâdisedir. Deniz seviyesinde 2 m'ye varan bu yükselme yüzünden Selimiye köyünün tarihî kalesi önündeki Roma caddesinin bir kısmı, şimdi 60 cm kadar deniz altında kalmıştır.

Fethiye ve Bodrum'dan 0,5 - 1 santigrat daha serin olmasına rağmen M.'te kışlar (Ocak ortalaması 10,3 santigrat) ılık geçer. O itibarla kar şeklindeki yağışlara rastlanılmaz. Kışın ılık ve kapalı günleri, Ocak ayında yerlerini bir kaç gün süreyle esen kuzey rüzgârları sırasında serin ve güneşli günlere bırakır. Don olayları bu esnada kendini gösterir. Fakat sıcaklığın 1961'deki gibi — 4 santigrata düşmesi nâdiren vaki olur.

MARMARİS : Bir görünüş

Buna mukabil Eteziyen rüzgârlarının hâkimiyet sahasına girdiği yaz mevsiminde M. (Ağustos ortalama sıcaklık derecesi 27,4 santigrat), Bodrum ile Fethiye'den 0,7 santigrat daha serindir. Aynı zamanda M., bulutları yükselmeye icbar eden Balan dağının varlığı sebebiyle (M.'in yıllık yağış ortalaması 1 186 mm), Fethiye (989,1 mm) ile Bodrum'dan (774,5 mm) hayli yağışlıdır. Güney - doğu rüzgârlarıyle taşınan bulutların Turunç köyü gerisindeki Pamuklu tepesini (halkın Pamucak dedikleri tepe) örtmesi, yağışın başlıyacağına delâlet eder. Avlanmaya çıkacak balıkçılarla gemicilerin gözü, kışın, bu yüzden Pamuklu tepe üzerinden eksik olmaz. Yağış tutarı, daha yüksek olan doğu kıyılarda, yağmur gölgesinde kalan batıya nazaran fazladır. Yağış farklılığı tesirini tabiî bitki örtüsünde de gösterir. Makilerle Kızılçamlar her yerde bitki örtüsünün aslî unsurunu teşkil etmekle beraber az yağışlı batı sahillerde, Söğüt ve Bayır köyü yamaçlarında olduğu gibi, kuraklığa daha dayanıklı ardıçlar; gölgeli kuzey yamaçlarda eğreltiler zuhûr eder. Çamlı köy derelerinin tabanlarında, mesire yeri hâline getirilen Marmara'nın Günlük mevkiinde, Ada ağzı çaylarının aşağı çığırlarında, gövdesinden sığala yağı çıkarılan günlük ağaçları küçük lekeler teşkil eder.

Mısır ile Kıbrıs'ı Rodos'a bağlayan deniz yolunu vurmaya çok elverişli bir mevkide bulunan M. ilçesi kıyıları, İlk Çağ'lardan beri insanları kendine çekmiştir. Sedir adasındaki Kedreai, Hisar önü köyü Pazarlık mevkiindeki Hemithea tapınağı, Bozburun limanı ağzındaki Müsgebi adası harabeleri, Selimiye köyünde küçük bir kaya üzerine dikilmiş deniz feneriyle gerisindeki kale, Söğüt, Serçe oluğu şehir kalıntıları, Karya'nın gözde kasabalarından Bozukkale (Lorima), Kale dağı üzerindeki Phaenica şehri surları ve daha bir sürü kalıntılar, İlk Çağ iskân yerlerinin izleridir. Müdafaa endişesiyle ulaşılması güç tepeler üzerine yerleşen bu şehirler, medeniyetin Ege kıyılarında tutunamıyarak batı Avrupa'ya intikal etmesi ve doğu Akdeniz'deki ticaretin değerini kaybetmesi sonucu terkedilmişlerdir.

Bugünkü yerleşme merkezleri suyun ve ziraat alanlarının var olduğu ırmak boylarıyle, taban suyunun yakın olduğu polyeleri tercih etmişlerdir. Çok kere ekilebilir arazinin sınırlı oluşu, "mahalle" ve "dam" tipi yerleşmelerin doğmasına yol açmıştır. İstiklâl Savaşını takiben Rumlar tarafından boşaltılmış Aziziye köyü bir yana, kuyulara yakın olmak kaygusuyla boşaltılan Aşağı Taşlıca ve terkedilen Büyüş, bu yarımada iskânının gerilediğini ortaya koymaktadır.

Ziraat alanlarının sınırlılığı, ârızalı topoğrafya, çok kere bir oda bir ahırdan yapılı kiremitli evlerde oturan halkı hayvancılığa yöneltmiştir. En ziyade beslenen hayvan kıl keçileridir. Sayıları 18 500'e varan kıl keçileri, ekseriya başıboş dolaştıkları Taşlıca yarımadasında yoğunluk kazanır. Taşlıca köyü, keçi sütünden yaptığı sert ve yağlı peynirleriyle çevresini besler. Taşlıca polyesinde bir miktar buğday, arpa, bakla ve nohut ziraatı yapılır. Mısır, Çetibeli oluğuna yerleşmiştir. Narenciye Orhaniye ve Keçiboynuzu'nda gelişme hâlindedir. Fakat iyi olmayan karayollarına sahip ilçe köylerinin gelir getiren başlıca ürünü badem (371 ton), biraz da dağlardan toplanan harup (105 ton) ile defne ve kekik'tir. Badem, aynı zamanda süngercilik ve kayık inşaatında isim yapmış Bozburun ile Söğüt köyünde oldukça geniş alanlara yayılmıştır.

İlçe merkezi, Heredot'un M. Ö. 3000 yılında İyonyalılar tarafından "Marmarisios" adıyle kurduklarını öne sürdüğü M.'tir. Roma devri M.'inin Physcus adıyle Kale tepesine (halkın Asar tepe adını verdiği) yerleştiği bilinmektedir. M. Ö. 163 yılına ait bir kitâbeden Physcus halkının rençberlik yapıp hayvan beslediklerini, Efes ve Rodos ile ticarî bağlantılar kurmuş olduklarını öğreniyoruz. Ancak şimdiki Kale önünde denizle örtülmüş tarihî mendireğin, Physcus'la münasebeti pek bilinmiyor. Kasabanın Evliyâ Çelebî tarafından bir ada olarak gösterilen bugünkü kale etrafına ne zaman taşındığı da henüz aydınlığa kavuşmuş değildir. Fakat bu taşınmada müdafaa kaygısıyle, bir kıyı kordonu tarafından kapatılmış Yalancı boğazından yazın serin, kışın ılık esen güney - doğu rüzgârlarına açık olma isteğinin payı büyüktür.

Kasabanın ilk çekirdeğini teşkil eden bu kısımda, izleri ortadan kaldırılmış bir kalenin varlığından çeşitli seyyahlar söz etmektedirler. M.'in tarihî çağlar boyunca bir kaleye sahip bulunuşu, biraz da Rodos karşısındaki stratejik mevkiinden ileri gelmektedir. Yakın tarihî hâdiseler arasında (1480 yılı) Fâtih Sultan Mehmed'in Rodos'u vurmak; Kanûnî Sultan Süleyman'ın Rodos'u fethetmek üzere (1521 yılı) M.'i bir üs gibi kullandıklarını hatırlamak icap eder. Bu tarihlerde 45 nüfuslu M.'e gelen Kanûnî, Evliyâ Çelebî'nin hikâye ettiğine göre, eski kaleyi pek küçük bulmuş ve bir yenisinin inşasını emretmiş. Sefer dönüşü yeni kaleyi küçük gören Cihan Padişâhı, mimara "ya mimar, bu kale azdır" demiş ve etrafındakilere "mimarı as" talimatını vermiş. Bu söz, zamanla "M."e dönüşmüş. Kanûnî ayrıca Sarana köprüsünü inşa ettirmiştir. Dik dörtgen şeklinde 8 dükkânlı Kervansaray ile 1545 yılında onun adına yaptırılmıştır.

Evliyâ Çelebî'nin ziyaret tarihi olan XVII. yüzyıl ortalarında kasaba 50 kiremitli evden müteşekkildi. Rodos'a sığır ve buğday, Mısır'a, oradan da Hindistan'a günlük ağaçlarından çıkarılan sığala yağının ihraç limanıydı. Bu yağ Hindistan'da altın karşılığında satılmaktaydı. V. Cuinet, M.'in Menteşe oğulları zamanından beri, Fethiye ile birlikte, başlıca sığala yağı ihraç limanı olduğunu, yılda 100 ton mal sevkedildiğini yazıyor. Cuinet, XIX. yüzyıl sonlarında M.'in 600 hâneli, 3 000 nüfuslu bir kasaba olduğunu da kaydediyor. Bu nüfus, Cihan ve Kurtuluş Savaşları'nda verilen zayiat dolayısıyle 1927'de 2 066' ya inmiştir. M.'in fırtınalara karşı son derece mahfuz limanına rağmen, yüzyıllardan beri gelişememesi, ard ülkesiyle bağlantısının zayıflığından ve Kısa Yalı'da denize karışan Değirmendere deltasının bir malarya yuvası olmasından ileri gelmiştir. Evvelce yürüttüğü süngerciliğe, 1945'ten sonra eklenen sebzecilik ve narenciye üretiminin eklenmesi dahi M.'in canlanmasına imkân vermemiştir. Kasabada 1960 yılından bu yana artan turizm hareketleri, M.'in çehresini bir dereceye kadar değiştireceğe benzemektedir. Bu sayede iskele ile çarşı meydanı arasındaki ticarî merkez kordona taşmış, turistleri barındıracak yeni tesisler inşa edilmiş, kasaba nüfusu da 4 149'a yükselmiştir. (T. Yücel)

MARMORE, Cascate delle (İta. = Mermer çağlayanları), Orta İtalya'da, 90 km uzunluğundaki Velino ırmağının üzerinde bulunan ve üç bölümden meydana gelen bir çağlayan. Velino ırmağı, Apennin dağlarından çıkar, Nera ırmağı ile birleştikten sonra Tevere'nin başlıca kollarından biri hâline gelir.

MARMOT : bk. DAĞ SIÇANI.

MARMOUSET (Fransız tarihi) : Bir cins maymun anlamına gelen bu kelime, "gülünç ve çirkin çocuk veya insan" anlamını almıştır.

Fransa kralı VI. Charles, babası V. Charles'in uzaklaştırılmış olan eski müşavirlerini 1388'de tekrar yanına çağırınca, genç krala müşavirlik etmiş olan Bourgogne ve Berry dukaları buna kızıp eski müşavirlere bu adı takmışlardır. M.'lerin baş-

îlcaları Connétable de Clisson, Bureau de La Rivière, Jean Le Mercier, Jean de Montagu, Arnaud de Cortic; Bayeux, Noyon ve Auxerre piskoposları ve Sancerre ile Blainville mareşalleri idi.

Fransa tarihinde M. adı ikinci defa 1730'da kullanılmıştır: Epernon dukasının da katıldığı birkaç asılzade, Kardinal Fleury'yi idâresinden uzaklaştırarak yerine geçmek için bir komplo kurmuşlardır. Buna Conjuration des M.'s (M.'ler komplosu) denmiştir.

MARN, kil ile kalkerden oluşmuş bir çeşit tortul **taş**. Bu taş, kil, kalker ve dolomit arasında yer tutar. M.'ın içindeki kil ve kalker miktarı türlü derecelerden olabilir: Kili çok olanlara "killi M.", kalkeri çok olanına "kalkerli M." denir. M., ıslak olduğu zaman, kili çok andırır. M.'ın içinde kuvars tanecikleri, mika pulcukları, demir de bulunabilir. Yumuşak taşlardan olan M., çeşitli renklerde olur: Mavimsi, mavi boz, siyahımsı, kırmızı, esmer, sarımsı, menekşe renginde olanları vardır. M.'lar, sık yapılı, toprak görünüşlü, genellikle belirgin tabakalı olur, ufalandıkları zaman levha levha ve yaprak yaprak ayrılabilirler. Bu taşların ufalanmasından "M.'lı topraklar" oluşur. İçine karışmış maddelere göre M.'ın çeşitleri vardır ki, jipsli M., bitümlü M., kumlu M. bunlardandır.

M., çimento sanayiinde yeri olan bir taştır. Yapı işlerine yaramaz. Çünkü kışın, donma sebebiyle, ufalanır. M.'lı arazide yol yapılırken, açılan yarmaların korunması için, yeraltı sularının akışını sağlamak düşüncesi ile, **yamaçta arklar kazmak** ve istinad duvarları yapmak gerekir. Imlâ (doldurma) işini ise, M. ile yapmamak icap eder. Çünkü M., yağmur ve kar sularını emer, kabarır, kaygan bir durum alır ki, bu da yer kaymalarına yol açar. Tarımda, az miktarda kalkeri veya kili bulunan topraklara M. karıştırılırsa, bu topraklar ıslâh edilmiş sayılır. Kil karışımı çok olan M. tabakaları, suyu çok emen ve geçirimsizlik özelliği bulunan taşlar olarak, yeraltı su yatakları bakımından önem taşırlar (Bk. TAŞLAR).

MARNE (Coğ.), Fransa'da Paris havzasında bir ırmak, Seine'in kenar kolu. Uzunluğu 525 km. Langres platosunun üzerinden akmağa başlar. Oolitik kalkerlerden akarken sularının bir kısmını kaybeder; fakat bu sular yer altında başka bir istikamette akmağa devam ederek, Chaumont şehrinin altında topraktan tekrar fışkırıp M.'a katılır. M., Rognon ırmağı ile birleştikten sonra Joinville ve Saint-Dizier şehirlerinden geçer; Blaise ve Saulx ırmakları ile birleşerek Champagne Pouilleuse bölgesinin tebeşirli topraklarına girer. Châlons şehrinden sonra Epernay ve Château Thierry'den geçer; Petit Morin ve Ourcq ırmaklarıyle birleşerek, Meaux ya akar. Nihayet, Grand Morin ile birleştikten sonra Paris'e yakın Chârenton'da Seine'e karışır. Saint Dizier'den itibaren gemiciliğe elverişli olan M., ancak Epernay'den sonra bu maksatla kullanılmaktadır. Epernay'den sonra kanalize de edilmiştir.

MARNE SAVAŞI, I. Dünya Savaşı'nın başında, 5-10 Eylül 1914'de general Joffro'un Fransa'yı istilâ eden Alman ordularını, M. ırmağı bölgesinde durdurmak için giriştiği başarılı hareketlerin topuna verilen ad. Charleroi (21 - 23 Ağustos) ve Mons (23 Ağustos) sınır savaşları sonunda, ilerleyen Alman kanadının I. von Kluck ve II. von Bülow orduları galip gelmişti. Bu durum karşısında Joffre, Verdun ekzeni etrafında, merkez ve sol kanatlarını geri çekmevi planlamıştı. Fransızlar'ın Meuse ırmağı üzerinde Signy l'Abbaye ve Guise'deki (26-30 ağustos 1914) başarılı karşı taarruzlarına rağmen, Fransız ordusu Somme-Verdun çizgisi üzerinde durmağa muvaffak olamamıştı. Bunun üzerine Joffre, 30 ağustos'ta, yeni VI. Maunoury ordusuyla Paris'in kuzey - doğu'ya karşı korunmasını sağlayarak, Fransız ordularını geri çekme kararını tatbik etti. Bu hareketler, Alman sağ kanadını güney - doğuya doğru çekti. Ancak, yeni Alman planı Moltke'nin muvâfakatiyle, Paris'i bir yanda bırakarak, güney - doğu istikametinde Mogent - sur - Seine üzerine yürüyerek Fransız ordularını çevirmeyi ve Paris'ten ayırarak yok etmeyi hedef almıştı. Fakat Joffre, uçak ve atlı akınlariyle durumu inceleyerek bu yeni planı sezmişti. Kendi karşı planı da, Fransızlar'ı sarmak isteyen Almanlar'ı sarma amacını güdüyordu. 4 Eylül, saat 22'de "Ordre général No. 6" (6 no'lu genel emir) adı altında tanınan emri verdi. Bununla taarruzî bir yarım dönüş başladı. 5 Eylül günü erkenden, Maunoury ordusu Kluck'un sol yanına karşı taarruza geçti. 6 Eylül'den itibâren taarruz 180 km boyunca Ourcq ile Verdun arasında gelişti. Marne'ın kuzeyinde 5 - 9 Eylül günlerinde gelişen "Ourcq" savaşı, VI. Maunoury ordusunca girişilmiş, General Gallieni tarafından büyük çapta desteklenmiştir. Bu sırada Gallieni, Paris taksileriyle asker taşımıştır. Aynı zamanda French ile Franchet d'Esperey, "bataille des deux Morins" (Büyük ve Küçük - Morin ırmakları savaşı) seyrinde Kluck ve Bülow orduları arasına bir kama sokmuşlardır. Yine aynı zamanda Foch, Marais de Saint Gond'da; De Langle Vitry le François'da, Sarrail da Argonne'da başarılı taarruzlarını sürdürmüşlerdir. 10 Eylül'de Moltke, Alman ordularına geri hareketi emrini vermiştir. Böylece, savaşın başlangıcında Fransa'yı savaş dışı etmeğe yönelmiş olan planının başarısızlığını kabûl etmiştir.

MARNIX, Philippe de (Holandaca : **Filips Van Marnix,** Flâmanca : **Van Sint Aldegonde**), (Brüksel 1540-Leyden 1598), Sainte Aldegonde senyörü, Flaman yazar ve diplomatı. Cenevre'de okumuş ve Kalvinciliği kabûl etmiştir. Oranje prensinin hizmetine geçmiş (1571); Suskun Willem (Fr. Guillaume le Taciturne) onu önemli işlerde kullanmıştır. 1583'te Antwerpen (Fr. Anvers) belediye reisi olmuştur. Bu şehri 1585'te Alessandro Farnese'ye karşı savunmuşsa da kurtaramamıştır. Flâmanca ve Fransızca eserler bırakmıştır. Fransızca olarak yazdığı *Tableau des différens de la religion* (Din ayrılıklarının tablosu) [1599] adlı eseri, Katolikliğe karşı bir hicviye olup, farfaralı halk diliyle, *Rabelais*'yi hatırlatır. Bu esere, Reformasyon devrinin Holanda'daki Fransızca edebiyatının bir şâheseri gözü ile bakılır.

MAROKEN (Fr. maroquin; Fr. Fas anlamındaki Maroc'tan), sepilenip işlenmiş bir çeşit keçi derisi. Bu deri çeşidi eski Mısır ve Âsûr'dan beri bilinmekteydi. Rönesans'ta bu sanat Kurtuba ve Venedik'te gelişti. XVI. yüzyıla kadar Avrupa'ya Doğu ülkelerinden ithal edilen bütün derilere "Türkiye derisi" denirdi. O devirde, kullanılan M.'in büyük bir kısmı Fas'tan (Maroc) ithal edildiği için M. sözü dericiliğe yerleşti. Daha sonra, M. Avrupa ülkelerinde de yapılmaya başlandı.

M. yapmak için, kuru deriler bir hafta kadar akarsu altında ıslatılarak canlandırılır. Daha sonra kimyevî usûllerle kılları, etleri kazınıp temizlenir ve ardından nebâtî sepi usûliyle sepilenir. Bu iş bittikten sonra, boyanacak deriler içleri yüz yüze gelecek şekilde, ikişer ikişer birbirine iyice tatbik edilir ve özel boyaya daldırılır. Yüz yüze yapışmış olma sâyesinde derilerin içi boya almamış, sadece dışları boyanmış olur. Bundan sonra yapılacak iş boyanan derileri hafifçe yağlayıp kurutmaktan ibarettir. M.'ın benekleri özel bir usûlle verilir. Bazı koyun derilerine de M. benekleri verilerek taklit M. yapılmaktadır.

M. eskiden geniş ölçüde mobilya kaplamasında kullanılırdı. Ciltçilikte de çok kullanılmıştır. Bugün daha çok çanta, cüzdan vs. yapımında kullanılmaktadır.

MARONEIA (Eski Coğ.), Eski Trakya'nın Ismaris gölüne yakın bir şehri. Efsâneye göre Dionysos ve Ariadne'nin torunu Maron tarafından kurulmuştur. Maron, Apollon'un râhibi idi. M.'lılar özel olarak Dionysos'a taparlardı. Bu şehir, çok tatlı olan şarabı ile ün kazanmıştı. M., Makedonya kralı V. Philippos tarafından tahrip edilmiştir.

MAROS [*moroş*] (Macarca) veya **MUREŞ** [*mureş*] (Romence), Romanya'da ve Macaristan'da bir ırmak. Uzunluğu 900 km'dir. Szeged şehri karşısında, Tisza (b. bk.) ırmağı ile birleşir.

MAROT, Clément (Cahors 1496 - Torino 1544), Fransız şâiri. 1518'de Marguerite d'Alençon'un hizmetine girmiş; zamanın tanınmış şâiri olan babası M. (asıl adı: Jean des Mares veya des Marets; 1463-1526) ölünce, onun yerine "Valet de chambre du roi" (Kralın erkek oda hizmetçisi) olarak seçilmiştir. Çok geçmeden dinsizlikle suçlandırılarak bir zaman Châtelet hapıshânesine kapatılmıştır. 1543'te bir komployoya karışmış olmakla suçlandırılınca, Nérac'a kaçmış, Marguerite de Navarre'ın yanına sığınmış; sonra Ferrara'ya geçerek Rennée de France'ın hizmetine girmiştir. Ferrara'dan krala gönderdiği *Epître* (Şiirli mektup)'ler kralı tesir altında bırakmış; o da, M.'nun tekrar Fransa'ya dönmesine izin vermiştir. Ne var ki, *Trente Psaumes* (Dâvud'un mezâmîrinden otuzu)'u Fransızcaya çevirip çıkarınca [1541], tekrar Fransa'yı terk etmek zorunda kalmıştır. *Odolescence Clémentine* (Clément'ın gençliği) [1532] başlıklı derlemesinde, gençliğinde yazdığı ballade, rondeaux ve başka değişmez şekilli şiirlerini çıkarmıştır. Saray şâiri olduktan sonra, resmî olayların hepsini birer birer şiir konusu yapmıştır. Eserlerinin en güzelleri *Poésie* (Şiir) diye adlandırdığı lirik şiirleridir. Burada zamanın edebiyatına hâkim olan "rhétoriqueurs" lerin etkisinden kurtularak, rûhunu tam bir serbestlikle ifâde eder. *Epigrammes* (Kısa şiirler) başlıklı şiirleri, Fransız edebiyatında hiciv cinsinin kurulmasına yardım etmiştir. Epître'leri çok nüktelidir. Elégie (mersiye)'leri de duygu ile doludur. Epître'leri arasında şunlar ayrı birer önem taşımaktadır: *Epître à Lyon Jamet* (L. J.'ye şiirli mektup); *Epître au roi pour le délivrer de prison* (Kendisini hapishâneden kurtarması ricâsıyle krala şiirli mektup), *Epître au roi pour avoir été dérobé* (Bir hırsızlık kurbanı olması münâsebetiyle krala şiirli mektup).

C. MAROT

MAROUZEAU [*maruzo*], **Jules** (Fleurat, Creuse 1878 - Vienne 1964), Fransız dilcisi. 1925'te Sorbonne'da profesör olan M., Latin ve Fransız stilistiği üzerinde çalışmıştır. Genel dil ilminde kullanılan terimleri içine alan bir sözlük yazmıştır. 1945'te Yazıtlar Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

MARS (Mavors, Mamar, Marspiter veya Maspiter), Roma mitolojisinde, Jupiter'den sonra, en önemli tanrı. Eski Yunan mitolojisindeki Ares'e benzetilirse de, M. yabancı etkisinde kalmamış, Romalı ve İtalyan karakterini muhafaza etmiştir. Bu tanrının isminin İtalya içindeki önemi, çok eski zamanlardan beri çeşitli halklarda ay adı olarak kullanılmasından da anlaşılmaktadır.

Bu derece önemli olmsına rağmen, bu İtalyan tanrısının orijinal karakteri hakkında fazla bilgi yoktur; bilinenler de muhtelif şekillerde yorumlanmaktadır. Ancak gerçek olan, M.'ın çok eski zamanlardan beri savaş tanrısı (harb ilâhı) olarak bilindiği ve Roma edebiyatında, savaşçı olmakla iftihar eden bu milletin, onu, Roma'nın koruyucusu saydığıdır. Nitekim Roma, kuruluşunu M.'ın bir oğlu olan Romulus'a kadar götürür.

Roma'da her ilkbahar ve sonbaharda M. festivalleri yapılır, hele yılın birinci ayı olan M.'ta, bu tanrının şerefine birçok festivaller yapılırdı. Yeni yılın ilk günü olan 1 martta *Feriae Marti*, 14 martta *Equirria* (at yarışları), 19 martta *Quinquatrus*, 23 martta da *Tubilustrium* festivalleri vardı. Bu sonuncu festivalde bilhassa "Salii" rahipleri önemli bir rol oynardı. Eski moda zırhlara bürünen bu rahipler savaş dansları yapar, ilâhîler

MARS: (Roma harb ilâhı)

söylerdi. Mevsim sonu olan Ekim ayında da M. festivalleri yapılırdı. 15 Ekim'de, Campus Martius'ta yapılan Ekim Atı yarışlarında, iki atlı araba yarışları yapılır, kazanan çiftlerden biri M.'a kurban edilirdi. Gerek Ekim Atı festivali, gerekse başka bazı işaretler, M.'ın, eskiden, aynı zamanda tarımla da ilgisi olduğunu göstermektedir. Meselâ araba yarışlarından sonra kurban edilen at, bir savaş atı olmakla beraber hayvanın başı kesilir ve kurabiyelerle donatılırdı. Kısacası, bereket verme kudretine sahib olan bir madde olarak mütalâa edilirdi.

Augustus zamanında, Roma'da iki M. tapınağı vardı: Biri ordunun talim alanı olan Campus Martius'ta, diğeri de Porta Capena dışındaydı. Bunların her ikisinin de *Pomerium*'un dışında olması, savaş tanrısının "biraz uzakta bulundurulması" düşüncesine atfedilmektedir. Öte yandan şehrin göbeğinde, *Regia*'daki M. *Sacrarium*'unda, kutsal M. okları (başka bir deyişle ok hâlinde M.) muhafaza edilirdi. Bir savaş vukuunda konsül bu okları sallar ve "Mars Vigila!" (M. uyan!) derdi. Eğer oklar kendiliklerinden kıpırdarsa bu kötü bir işaret sayılırdı. Augustus zamanında, M. ibadeti daha yoğun bir hâl aldı. M., sadece savaş tanrısı olmaktan çıktı, imparatorun da şahsî koruyucusu sayıldı.

MARS (MERİH) (Ar. Mirrîh), güneşten uzaklık itibâriyle dördüncü gezegen. M., dış gezegenlerin, yani, güneşten uzaklıkları, dünyanın uzaklığından fazla olan gezegenlerin ilkidir. Yörüngesi dünya ile Jüpiter arasındadır. M., çok eskiden beri insanların ilgisini çekmiş, diğer gezegenler arasında, en fazla dünyaya benzeyen gezegen sayılmıştı. Çıplak gözle bakıldığı zaman, Venüs'ün beyazlığı ile tezat teşkil eden bir renkte koyu turuncu görünür. Aksine, güneşe göre dünyanın öbür tarafında bulunduğu zaman ise son derece parlaktır ve bazan gökyüzünün en parlak yıldızı olan Sirius'tan daha parlak görünür.

M.'ın hareketleri: Diğer gezegenlerin hepsinden daha iyi gözlenebilen M.'ın eksantrik bir yörüngesi vardır. Güneşe ve dünyaya olan uzaklıkları daima değişir. Güneşe en yakın olduğu zamanki mesafesi 207 000 000, en uzak mesafesi 240 000 000 km dir. Dünya'ya en yakın olduğu zamanki mesafesi 56 000 000 km, en uzak olduğu zamanki mesafesi de 377 000 000 km dir. Herhangi bir karşı konum *opposition* (iki gök cisminin, dünyaya göre, birbirinden 180°lik bir açıyla uzakta bulunması) durumunda, M.'ın Dünya'dan uzaklığı, karşı konumun ayına göre değişir. Gezegenin Dünya'ya en yakın olduğu zaman, yörüngesinin güneşe en yakın olduğu (günberi - *perihelion, périhélie)* vakitten hemen önceki ağustos sonudur. M.'ın karşı konum noktaları, yörüngede yer değiştirmekte ve 16 yılda aynı noktaya gelmektedir. Günberi civarındaki karşı konum ise, 15 yahut 17 yılda bir vuku bulmaktadır. Gezegenin dünyaya en yakın olduğu son üç karşı konum 1939, 1956 ve 1971 yıllarında olmuştur.

M.'ın dönüş ekseni, yörüngesinin kutbuna göre 23°-24° kadar eğiktir; gezegenin ekseni de, gezegenin yörüngesine göre aynı eğilime sahiptir. M., kendi çevresindeki dönüşünü 24 saat 37 dakika 23 saniyede. güneşin etrafındaki dönüşünü de 687 günde tamamlar.

M.'ın Deimos ve Phobus adlı iki uydusu vardır.

Yüzey şekilleri: 1964 yılı kasım ayında fırlatılan *Mariner IV* adlı A. B. D. uzay aracı, 14 temmuz 1965'te gezegene 10 000 km kadar yaklaşıp bu mesafeden çektiği fotoğrafları dünyaya göndermiştir. Bu fotoğraflara göre M.'ın yüzeyi ayın yüzüne benzeyen özellikler göstermekte ve ayınkine benzeyen kraterler dikkati çekmektedir. M. yüzeyinin en fazla dikkati çeken özelliği beyaz lekeler hâlindeki kutup başlıklarıdır. Bunlar M. kışında genişlemekte, ilkbaharda erimektedir. İngiliz bilgini George Johnstone Stoney, 1898'te bu lekelerin donmuş karbon diyoksid gazı (kuru buz) olduğunu ileri sürmüştü. Ancak radyometrik ölçüler, o noktalarda sıcaklığın —70°C olduğunu göstermiştir. Halbuki M.'taki atmosfer basıncında —144°C'dan daha yüksek derecede donma olmıyacağı bilindiğinden; Kuiper, bu beyaz lekelerin 0°'nin çok altında donmuş sudan meydana geldiği sonucuna varmıştır. Bu beyaz başlıklar gezegende su bulunduğunun müşahedeye dayanan delîli ise de, M.'taki genel su miktarı, spektroskop (tayfölçer) vasıtasıyle tesbit edilemiyecek kadar azdır.

M.'ta dağ denebilecek önemli bir yükseklik de tesbit edilememiştir. Öte yandan, eskilerin deniz dediği koyu renkli lekelerin de, deniz olmadığı kesinlikle anlaşılmıştır. Koyu renkli lekelerin dışında bir de parlak renkli yerler vardır. Kırmızıya çalan bu parlak yerlerin (çöller) kırmızımtrak mineral birikimler (muhtemelen felsit veya limonit) olduğu sanılmaktadır. "Maria" denen koyu renkli yerlerin mahiyeti ise kesinlikle anlaşılamamıştır. Gerçek şudur ki, güney kutbundaki kutup başlığı, M.'ın ilkbaharda kaybolmaya yüz tutunca, "maria" kararmaya başlamaktadır. Bu kararma, önce kutup yakınında görülmekte, sonra ekvatora doğru yayılmakta, hattâ öbür yarım-küreye geçmektedir. Sonbaharda "maria" nın bir kısmı kahverengiye, kızıla dönmekte, diğer kısımlarında ise fazla bir değişiklik göze çarpmaktadır. "Maria" da mevsim değişiklikleri olduğundan şüphe etmek çok zordur; ancak bu değişiklikler, genellikle sanıldığı gibi basit değildir. Mevsim değişiklikleri, bitkilerin canlanması ve kuruyup çürümesini; su buharının — bildiğimiz bulutlar hâlinde değil — görünmeyen bir gaz hâlinde kutuptan ekvatora doğru yayıldığını ve bitki hayatını canlandırdığını akla getirmektedir. Eğer "maria" gerçekten bitkilerden meydana gelmişse, bu bitkilerin Dünya'dakinden tamamen başka türlü, dondurucu M. gecelerinin soğuğuna dayanacak kadar kuvvetli olması gerekir. Öte yandan yeryüzündeki bitkilerin solunum için oksijene ihtiyacı vardır; halbuki M. atmosferinde serbest oksijen yoktur.

1956 ve 1958 "karşı konum" larında Sinton'un elde ettiği bazı deliller, "maria" da organik moleküller bulunması ihtimâlini ortaya koymuştur. Öte yandan M.'ın parlak çöllerinin ışınlarının polarizasyonu ile koyu renkli yerlerinin polarizasyonu birbirine büsbütün benzemez değildir; ancak bu polarizasyon "maria" daki mevsim değişikliğine göre değişmektedir. Bu da yüzeyde mevsimlere göre — mikroskobik ölçüde — bir tabiat değişikliği olduğunu akla getirir. Çünkü sadece minerallerdeki fizik veya kimyevî değişiklikler, bu tip değişiklikleri açıklamaya yetmemektedir. Yeryüzünün en dayanıklı bitkilerinden olan "crustose" likenleri, genellikle "maria" ile aynı renkleri göstermekte ve aynı tayfı vermektedir. Ancak Frank Salisbury, M.'taki "maria" nın, liken tipi organizmalardan meydana geldiği fikrine karşı çıkmıştır. Çünkü M. atmosferinde likenlerin yaşayabileceğine ihtimal verilmemektedir. Üstelik likenler mevsimlere göre renk de değiştirmezler. Crustose likenleri ise son derece yavaş büyüyen bitkilerdir. Halbuki 1954 yılında, iki yıldan az bir süre içinde, M.'ta Türkiye'ye yakın büyüklükte bir "maria" nın meydana geldiği müşahede edilmiştir.

Kuiper 1954 ve 1956'da yaptığı, gözlemler sonunda "maria" nın bir lav alanı olabileceğini ve bunun çok dayanıklı bitkilerle kaplanmış olmasının muhtemel bulunduğunu ileri sürdü. Astronom Dean B. McLaughlin ise, 1954'te "maria" nın

anorganik bir teşekkül olduğu nazariyesini geliştiriyordu. Ona göre, "maria" volkanik küllerden ibaretti. Mevsimlere göre renk değiştirmesi, yüzeydeki minerallerin kimyevî değişikliklere uğramasından değil, nemlenmesi sonucuydu. Astronomlar, genellikle "maria" nın bitki asıllı olmasına daha fazla ihtimal vermektedirler.

Kanallar: 1877 yılında İtalyan astronomu G. V. Schiaparelli, kırmızımtrak bölgelerdeki düzgün çizgilere dikkati çekti ve bunlara "canali" (kanallar) dedi. O tarihten itibaren "kanal" diye anılmaya başlayan bu çizgilerin, sonradan koyu renkli bölgelerde de devam ettiği bildirildi. Amerikalı astronom Percival Lowell, yıllar süren M. incelemeleri sonunda, bunların canlılar eliyle yapıldığını ve zekâya sahip olan M.'lıların kurak ekvator bölgelerine, kutuptan su getirmek için kullandıklarını ileri sürdü. Ancak bu nazariye kabûl edilmemiştir; çünkü bir defa kutupta bir sulama sistemine yetecek kadar su yoktur. Üstelik Lowell'in çizdiği kanallar da mevcut değildir. Öte yandan Schiaparelli 1877 - 1888 arasındaki altı karşı konum sırasında yaptığı müşahedelere dayanarak, kanalların çöller boyunca uzanan koyu renkli dar çizgiler olduğunu belirtti. Ne var ki, kanalların görünebildiği süreler son derece kısa olduğundan, resimleri çekilememekteydi. Nihayet 1956 yılı haziranında Robert S. Richardson, M.'ı, çok iyi görüş şartları altında Mount Wilson rasathanesindeki 150 cm'lik teleskopla inceledi. Kanal denen teşekküllerin, "maria" nın çöllere doğru, dar uzantılarından ibaret olduğunu ve "maria" ile aynı renkte bulunduğunu tesbit etti. Öte yandan Kuiper de: "Ben, M.'ta asla bir kanal veya kanallar sistemi görmedim", diyordu. Yapılan bütün müşahedeler, kanal denen teşekküllerin görünmesinin, M. mevsimleriyle ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Bazı astronomlar ise, bu teşekküllerin varlığına hiç inanmamaktadırlar. Eğer M.'ta gerçekten bu gibi teşekküller varsa, bunların "maria" ile aynı yapıda olması muhtemeldir.

Atmosfer: Yapılan gözlemlerden M.'ın bir atmosfere sahip olduğu anlaşılmış, çeşitli ışıklarla çekilen fotoğraflar sayesinde, atmosfer hakkında bilgi edinilmesine çalışılmıştır. 1964 yılında gönderilen Mariner IV'ün gönderdiği resimlerde yüzey şekillerinin, Ay'daki gibi değişmeden kalan kraterlerden meydana geldiğinin anlaşılması, atmosfer yoğunluğunun çok az olduğunu ortaya koymuştur. Atmosfer kalınlığı 100 km kadar tahmin edilmektedir. Atmosferdeki nemlilik ise son derece azdır. Öyle ki, atmosferdeki bütün su buharı yoğunlaştırılırsa, gezegenin yüzünde ancak mm ile ölçülebilecek kalınlıkta bir sıvı tabakası meydana getirebilir. Atmosferinin basıncını tesbit etmek için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Dollfuss'a göre, M. yüzeyindeki bir aneroid barometre, 90 milibar basınç gösterecektir. M.'ın çekimi 0,37 g (g = Dünya yüzeyindeki yerçekimi) olduğuna göre, bir cıva barometresi 90/0,37, yahut aşağı yukarı 243 milibar gösterecektir ki, bu da 182 mm yükseklikteki bir cıva sütununa eşittir. Bunun yeryüzünde 760 mm olduğu düşünülürse; M.'taki atmosfer basıncı hakkında bir fikir edinilmiş olur. M.'ın yüzündeki çekim, yerçekiminin üçte biri civarında olduğundan, dünyada 75 kilo gelen bir insan, orada ancak 28,5 kilo gelecektir.

M. atmosferinde iki çeşit bulut görülmüştür: Mavi veya mor resimlerde çıkanlar ve sarı bulutlar. Sarı bulutlar teleskopla bakınca gözle görülmekte veya normal ışıkta çekilmiş fotoğraflarda belli olmaktadır. Görünüşe göre, mavi bulutlar, sarı bulutlardan daha yüksekte oluşmaktadır.

1954 ve 1956 yılında yapılan çalışmalar M.'ta ortalama sıcaklığın — 13°C olduğunu göstermiştir.

1954'te Amerika'daki Palomar rasathanesinin 500 cm lik teleskobu ile yapılan araştırmada, M. ekvatorundaki sıcaklığın 25°C a kadar yükseldiği; yine ekvatorda güneşin doğuşu sırasındaki sıcaklığın —50°C olduğu tesbit edilmiştir.

M.'ın uyduları: M.'ın Phobos (Phobus) ve Deimos adı verilen iki uydusu vardır. Her ikisi de 1877'de keşfedilmiştir. Deimos (b. bk.) gezegenin çevresindeki bir dönüşünü 30 saat 17 dakika 55 saniyede, Phobos (b. bk.) da 7 saat 39 dakika 14 saniyede tamamlamaktadır. Deimos'un gezegenden uzaklığı 23 700 km, Phobos'un uzaklığı da 6 100 km dir. Bu uyduların dönüş hızları birbirinin aynı değildir. Phobos hem Deimos'tan hem de M.'ın hızından çok daha hızlı olarak gezegenin çevresinde döner. Bu bakımdan M.'ta bulunan bir kimse Phobos'u batıdan doğup, doğudan batıyormuş gibi görür.

M. hakkında genel bilgiler		
Senbolü	:	♂
Çapı	:	6 899 km
Güneş etrafında dönüşü	:	687 gün
Kendi etrafında dönüşü	:	24 saat 37 dakika
Güneşten uzaklığı		
en çok		240 000 000 km
en az		207 000 000 km
Dünyadan uzaklığı		
en çok	:	377 000 000 km
en az	:	56 000 000 km
Kitlesi	:	0,108 (dünya = 1)
Yoğunluğu	:	3,84 (su = 1)
Yoğunluğu	:	0,70 (dünya = 1)
Yüzeyde aneroid barometre		
basıncı	:	90 milibar
Yerçekimi	:	0,37 g

Not: M. hakkındaki bilgilerin sürekli olarak gözden geçirildiği; daha güvenilir rakamlar ve bilgiler gelince düzeltmeler yapıldığı dikkate alınmalıdır. (O. Yüksel)

MARSALA, İtalya'da bir şehir. Sicilya'da Trapani provincia'sında liman. Adanın batıya doğru uzanan burnunun ucunda bulunur. Nüfusu: aş. yu. 36 000 (1968)'dir. Bütün M. bölgesinin nüfusu ise 82 700'dür. Tarım merkezidir. İhraç ettiği şarap, M. şarabı adı ile ün kazanmıştır.

MARSCHALL VON BIEBERSTEİN, Adolf (Karlsruhe 1842 - Bedenweiler, Müllheim 1912), Alman siyaset adamı. 1875, 1878 ve 1883 yıllarında milletvekili olmuştur. 1890'da dışişleri devlet sekreterliğine, 1894'te Prusya Dışişleri bakanlığına tayin edilmiştir. 1897'de İstanbul'a elçi olarak gönderilmiş, Bağdad demiryolu için yapılan görüşmelere katılmıştır.

MARSEILLAISE, Fransız milletinin millî marşı ve şarkısı. Sözleri ve bestesi Claude Joseph Rouget de Lisle (b. bk.)'in eseridir. Strasbourg garnizonunda istihkâm yüzbaşısı olan R. de Lisle'in, Nisan 1792'de yazdığı şiirin ilk başlığı Chant de guerre pour l'armée du Rhin (Rhein ordusu için harp şarkısı) idi. M., ilk olarak belediye müdürü H. Dietrich'in evinde okunmuştur. 10 ağustos 1792'de Paris'te çıkan ayaklanmayı bastırmak için Marsilya'dan çağrılan taburlarca kabûl edilmiş olduğundan, halk ona M. (yani Marsilyalı marş) adını vermiştir.

Bu ad, bugüne kadar kalmıştır. Şarkı 14 Temmuz 1795 ve tekrar 14 Şubat 1879'da millî şarkı (marş) olarak resmen kabûl edilmiştir. Önce Berlioz ve 1887'de Ambroise Thomas tarafından orkestra için yazılmıştır. Bu son orkestrasyon resmîdir.

MARSEILLE, Folquet de (= Marsilya'lı F.; aş. yu. 1160 - 1231), Güney Fransalı bir halk şâiri (trubadur). Zengin bir Cenova'lı tüccarın oğlu ve kendisi de tüccar olan F., zamanında pek temelli bir eğitim yapmış olsa gerektir. Çünkü, eserlerinde eski zamanı iyi bildiği ve Orta Çağın skolastik felsefesini de incelemiş olduğu görülür. aş. yu. 1180'den itibâren trubadur olarak ün kazanmıştır. Önce Marsilya'da, ünlü şâir koruyucusu Barral de Baux'nun sarayında yaşamış ve geleneğe göre, bir zâtın eşi olan Azalanis'i şiirlerinde övmüştür. Sonradan onu Montpellier'li Guillaume'un sarayında buluruz. Burada yazdığı şarkılar, Guillaume'un aldığı Eudoxiea adındaki bir Bizanslı prensese ithâf edilmiştir. Öteki şiirlerini de Nîmes şehrinde yaşayan üç asılzâde kadına, Aragon kralı II. Alfonso'ya, Barselona kontu Raimond Bérenger'e ve İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard'a ithâf etmiştir. F., Marseille'e döndükten sonra, Barral ölmüştür. Koruyucusunun ölümü hakkında yazdığı *Planh* (mersiye) en duygulu eserlerinden biridir. 1200'de eşi ve çocukları ile birlikte "Cîteaux" tarîkatine girmiş, sevgiye dâir şiirlerini reddetmiş, Toulouse Piskoposu olmuş ve Albililer dinî sapıklığını amansız bir şekilde tâkip etmiştir. Barral'ın ölümü hakkındaki *planh*'ın dışında, *Chansons d'amour* (Sevgi şarkıları), iki Haçlı seferi şarkısı ve bir dinî alba (Sabah şarkısı) dikkate şayandır. Sevgi şiirleri mecazla dolu olup, sonradan "barok" adı verilmiş olan dolambaçlı üslûpla yazılmıştır.

MARSH, James (Londra 1794 - Woolwich 1846), İngiliz kimvageri. Analitik kimya uzmanı olan M., arsenik'in dozajını tayine yarayan bir âlet icat etmiştir.

MARSHALL, Alfred (Londra 1842 - Cambridge 1924), İngiliz iktisatçısı. Cambridge'de profesörlük yapmış (1885-1908) ve özel olarak fiyatlar ve üretim teorisinin mikro - ekonomik analizleri üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Principles of Economics* (İktisat ilminin esasları) [1890]; *Elemetns of Economics* (İktisat ilminin elemanları) [1900]; *Money, Credit and Commerce* (Para, kredi ve ticaret) [1923].

MARSHALL, George Catlett (Uniontown, Pennsylvania 1880 - Washington 1959), Amerikalı general ve siyaset adamı. Filipinler'de, I. Dünya Savaşı'nda Fransa'da ve Çin'de hizmet gördükten sonra, bütün II. Dünya Savaşı boyunca Amerikan ordusunun kurmay başkanı olarak çalışmıştır. Bu sıfatla, Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcisi olarak, 1942'den sonra, Washington'daki Anglosakson kurmay başkanları komitesinde çalışmış ve harbin gidişi üzerine çok büyük etkisi olmuştur. 1945'te emekliliğe ayrıldıktan sonra, Çang-kay-şek'in yanında Amerikan elçiliği yapmış, 1947'de de devlet sekreteri, yani dışişleri bakanı olmuş ve Birleşik Devletler'in Avrupa'ya yardım planına adını vermiştir. 1948'de yerini Dean Acheson'a bırakmış ve Amerika Kızıl Haç başkanı olmuştur. Kore Savaşı'nda (1950) savunma bakanı olarak tekrar hizmete çağrılmış, bir yandan Amerikan ordularının gücünün arttırılması, bir yandan da yabancı ülkelere askerî yardım yapılması bakımından büyük bir rol oynamıştır. 1953 Nobel barış armağanını kazanmıştır.

G. C. MARSHALL

MARSHALL, John (Germantown [şimdiki adı: Midland, Virginia] yakını 1755 - Philadelphia 1835), Amerikalı hukukçu ve devlet adamı. 1782 - 1791 ve 1795 - 1797 yıllarında Virginia milletvekilliği yapmıştır. 1799 - 1800'de Kongre'de Federalist olarak bütün gayretiyle çalışmıştır. 1797 - 1798 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'ni Fransa'da temsil etmiştir. 1800 - 1801 yıllarında, J. Adams'ın cumhurbaşkanlığında dışişleri bakanı ve Yüksek Yargıtay başyargıcı olmuştur. Yüksek Yargıtay'ın prestiji onun eseridir. M., Amerika Birleşik Devletleri'ni birleştirmek için gayret sarf etmiştir. Başlıca eserleri: *The life of George Washington* (G. Washington'un hayatı) [1804 - 1807]; *Major opinions and other Writings* (Başlıca inançları ve başka yazıları) [1967].

MARSHALL, Sir William Raine (1865 - 1939), İngiliz generali. I. Dünya Savaşı'nda, Kasım 1917'den savaşın sonuna kadar, Mezopotamya'da İngiliz ordusunun başında bulunmuştur. Burada, General Maude'un halefi olarak, Musul'un zaptı için yapılan üçüncü Mezopotamya seferini idâre etmiştir. Önce Fırat ırmağına doğru ilerleyen M., 26 Mart 1918'de Türk ordusunu yenerek Mezopotamya'ya varmıştır. Nisan'da tekrar taarruza geçerek, Diyâle yolu üzerinde ilerlemiş ve Tauk'u işgal etmiştir. Mayıs ortalarında Zab ırmağının alt yakasında Türkler'i püskürtmüş ve 24 Ekimde Kerkük'e ulaşmıştır. Altı günlük bir savaştan sonra Türk ordusu teslim olmuş ve M., 31 Ekim 1918'de Musul'u almıştır. M., 1919 - 1923 yıllarında Hindistan'ın güneyinde kumanda etmiştir.

MARSHALL ADALARI (İng. Marshall Islands), Pasifik Okyanusu'nda, Mikronezya'nın doğu kısmında yer alan takımadalar. İki sıra ince uzun atol'lerden meydana gelmiştir. Gruplardan biri Ratak (doğu) adaları (15 atol), öbürü de Ralik (batı) adaları (18 atol) adıyle anılır. Ada ve adacıkların sayısı 867 olup, bunlar alçak, tayfunlara açıktır. Hepsinin yüzölçümü 180 km², nüfusu da 24 248 (1972)'dir. Az bitki yetişir. Plantasyonlarda Hindistan cevizi, palmiyeler ve muz ağaçları vardır. Yerliler Mikronezyalı balıkçı ve gemicilerdir. Orada yerleşen 400 Japon, 1945'ten sonra uzaklaştırılmıştır. Başlıca ada Jaluit adını taşır; Jabor adındaki merkez buradadır. Adaların en büyüğü Majuro (30 km²) olup, Ratak grubunda bulunur.

Tarih: Adalar 1529'da İspanyollar tarafından bulunmuştur. Bu adaları 1788'de Marshall ve Th. Gilbert incelemişlerdir. 1884'de adalar (Nauru ile birlikte) Almanya idâresine, 1920'de de Japonya idâresine geçmiştir (manda bölgesi). Mayıs 1947'den beri Amerika Birleşik Devletleri'nin idâresindedir. Eniwetok ve Bikini adalarında atom ve hidrojen bombaları denenmiştir.

MARSHALL PLANI, Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'ya yaptığı ekonomik yardımı sağlayan plana verilen ad. 1948'de Başkan Truman (b. bk.) tarafından tatbik edilen bu plan, general Marshall (b. bk.)'ın inisyatifinden doğmuştur. M. P.'nın idâresi, biri Amerikalı (E.C.A.), biri de Avrupalı

(O.E.C.E.) olmak üzere iki komitenin eline verilmiştir. İkinci komite, M. P.'nın sona ermesinden sonra da, O.C.D.E. adı altında devam etmiştir.

MARSILIUS (Padova aş. yu. 1275 - 1280 - München aş. yu. 1343), Padova'lı İtalyan ilâhiyatçısı. 1312 - 1313 yıllarında Paris Üniversitesinin rektörü olmuştur. Avignon'da, arkadaşı Jean de Jandun ile birlikte yaşamıştır. Papa XXII. Joannes ile imparator Bavyera'lı IV. Ludwig arasında çıkan anlaşmazlık sırasında, M., imparatorun tarafını tutmuş ve tezini savunmak için *Defensor pacis* (Barışın koruyucusu) [1324] adlı bir eser yazmıştır (bu eser Basel'de 1522'de yayınlanmıştır. Bu eser papanın dünyevî alandaki iddialarına karşı, o zamana kadar görülmemiş bir ataklıkla cephe almıştır). Bavyera'lı Ludwig Milano'da Demir Tacı (Lombard krallarının tacı olan) giydiğinde, (1327) M. yanında bulunuyordu. Sonra Roma'da, kilisece tanınmış olan papa V. Nicolaus'un idâresi altında Roma imparator nâibi olmuştur (1328). Aforoz edilmiş ve hayat kavgasından geri çekilmiş olarak ölmüştür. *De translatione Imparii Romani* (Roma imparatorluğunun nakli) adlı bir eser daha bırakmıştır.

MARSİLYA (Fr. Marseille, Lat. Massilia), Fransa'nın güneyinde, Akdeniz üzerinde bir şehir ve liman, Bouches - du - Rhône departmanının merkezi. Nüfusu 889 029 (1968)'dur. M., çevresindeki iskân yerleriyle birlikte, Büyük M. adı altında 964 400 kişiyi içine alır ve Fransa'nın (Paris ve Lyon'dan sonra) üçüncü en büyük şehridir. 1962 şehircilik planına göre M. Fransa'nın bir metropole d'équilibre (denklik ana şehri) i olarak seçilmiştir (bu plana göre, Paris ve çevresinin iskân yükünü hafifletmek için, burada yerleşmek isteyenleri Fransa'nın başka bölgelerine sevk etmeğe çalışıyorlar. Bu bölgelerin merkezleri, M.'den başka, Bordeaux, Lille - Roubaix - Tourcoing, Lyon, Nantes - Saint - Nazaire, Nancy - Metz - Diedenhofen, Strasbourg ve Toulouse'dur). M. Paris'in 797 km güneyinde, Rhône deltasının doğusunda, Golfe du Lion'un kumlanmaya ve Mistral rüzgârlarına karşı korunmuş bir koyunda uzanır. M. limanı Fransa'nın en büyük limanıdır. Başpiskoposluk merkezidir. Üniversitesi (fen ve tıp fakülteleri), elektrik mühendisliği okulu, mühendislik okulu, millî ticaret gemiciliği okulu, rasathane ve müzeleri vardır. İçinde bulunduğu koy (bu koylara Fransa'nın Akdeniz kıyısında calanque adı verilir)'un gerisinde yükselen kalker kaya'nın tepesinde Notre - Dame - de - la - Garde kilisesi bulunur.

MARSİLYA : Liman

XIX. yüzyılda şehir endüstrileşmiş ve Aix, Brignoles ve Toulon'a giden yollar boyunca yayılmıştır. Vieux - Port (Eski Liman) artık yetmemiş ve buna sun'î havuzlar katılmıştır. Çalışmalar daha devam etmektedir. Süveyş kanalının açılışı, Fransa sömürgelerinin kurulması ve daha yakın bir geçmişte Sahra petrollerinin kullanılması, M.'nın önemini arttırmıştır. Hidrokarbürler M.'dan geçen ticaretin 5/6 ini teşkil eder. Öbür yandan Afrika'dan Avrupa'ya sevk edilen turfanda yemiş ticaretinin büyük bir kısmı da M.'dan geçer. Ticaret merkezi olarak M., Güney Fransa'nın birçok departmanlarını cezbeder. Şehrin eski yapıları arasında önemlileri şunlardır: Barok belediye sarayı; eski katedral, bunun yanında da Bizans üslûbunda XIX. yüzyılda yapılmış yeni katedral yükselir. Saint - Victor kilisesi (XIII - XIV. yüzyıllar); bunun yeraltı katı dikkati çeker; III. Napoléon idâresinde yapılan ve M.'nın en ünlü yapısı hâline gelen Notre - Dame - de - La Garde kilisesi. Honoré d'Urfé, Pierre Puget, Jules de Mascaron, Etienne Garnier - Pages, Honoré Daumier, Gustave Richard, Adolphe Monticelli, Théophile Gautier, Jean - Jacques Theophile Schloesing, Emile Ollivier, Camille Jullian, Charles Fabry, Edmond Rostand gibi tanınmış şahsiyetler M.'da doğmuşlardır.

Tarih : Yunanca Massalia, sonradan Latince Massilia adını alan iskân yeri M. Ö. 600'de Phokaia (Foça)'lı Yunanlılar'ca kurulmuş ve çok geçmeden Batı Akdeniz'in en önemli Yunan ticaret limanı hâline gelmiştir. Bundan başka, M. çevredeki Ligur ve Galyalılar için büyük bir kültür kaynağı olmuştur (Caesar zamanında Helvetler'in kullandıkları Yunan alfabesinin buradan geldiği muhakkaktır). M.'nın geçmişi Fransız arkeologlarının 1945 - 1950 yıllarında yaptıkları kazılar sonunda meydana çıkmıştır. Akropolis'in üzerinde Artemis ve Apollon Delphinios'un bir tapınağı bulunuyordu.

İran'lılar Phokaia (Foça)'yı tahrip edince, oradan kaçan birçok Yunanlı Fransa'nın ve İspanya'nın Akdeniz kıyılarında sömürgeler kurmuştur. Bunlar şunlardır : Monoikos (Monaco), Nikaia (Nice), Emporion (Ampurius) ve Mainake. M., İspanya, Gallia, Rheinland, İtalya ve Ege kıyıları arasındaki ticaretin merkezi idi. Romalılar Gallia Narbonensis eyâletini kurunca M.'nın banliyöleri kıyı boyunca İtalya'dan Rhône nehrine kadar uzanmıştır. Eski zamanın sonlarına kadar M. bir kültür merkezi olarak önemini kaybetmemiştir. Karolingler zamanında piskoposun idâresinde yaşamış, daha sonraları ise bir Vicomte'un idâresi altına geçmiştir. Sonuncu Vicomte, 1192'de ölünce, M. bağımsız bir şehir olarak yaşamış, sonradan (1252) Charles d'Anjou'nun eline geçmiş, o da 1246'da Provence kontu olmuştur. M. 1481'de Fransa kralının idâresine geçmiştir. 1806 - 1814 yıllarında I. Napoléon'un Blocus'ünden çok zarar görmüş, ancak bu tarihten beri, özel olarak Fransızlar'ın Cezâyir'de yerleşmelerinden sonra, durmadan büyümüştür.

MARSYAS (Mit.), Phrygia'lı bir müzisyen. Harmoni'yi keşfettiği sanılan Hyagnis'in oğlu olarak tanınmıştır. Kavalı sadeleştirerek flütü icat etmiştir. Efsaneye göre, M., lir (telli saz) çalan Apollon'a meydan okumuştur. Apollon güçlükle birinciliği kazandıktan sonra M.'tan öç alarak onun derisini yüzmüştür. Bu hikâye Küçük Asya ve Yunan musikileri arasındaki rekabeti yansıtmak üzere uydurulmuş olabilir.

MARŞ, yürüyen insanların mahiyetine göre uygun hareketlerle çalınan, okunan ve bestelenen bir Batı Musikisi şekli (Fr.'da mânâsı: yürüyüş, yürüyüş tarzı). 4/4 veya 2/4 usulü ile yazılır; nâdiren 6/8 de kullanılır (Türk Musikisi'nde bazı

musikişinasların meselâ Aksak ile bestelemiş oldukları parçalara "M." ismini vermiş olmaları, bu tarife göre yanlış bulunduğu anlaşılır). Türk Musikisi'nde ilk M., II. Sultan Mahmud (b. bk.) tarafından 1826'da veya bir iki yıl sonra bestelenmiştir. O zamandan beri birçok Türk bestekârı, güfteli ve güftesiz olmak üzere bu şekli kullanmıştır. Yürüyenlerin mahiyetine göre, M.'ın pek çok çeşidi vardır: Mâtem (veya cenâze) M.'ı, bayrak M.'ı, hücum M.'ı, geçit M.'ı, süvari M.'ı vs. Ayrıca bir de mevzuuna göre birçok çeşide ayrılabilir: Zafer M.'ı, askerî M., millî M., spor M.'ı, mekteb M.'ı, düğün M.'ı vs. Millî, askerî teşekküllerin, spor kuruluşlarının ve başka toplulukların birer M.'ı bulunması âdet olmuştur. İt. marcia, İsp., Port. marcha, Fr. marche, İng. march, Alm. Marsch. - "M. usul, hareket ve karakterinde": İt. alla marcia, İsp. marcialmente, Fr. mouvement de marche, alla marcia, İng. in march style, alla marcia, Alm. Marschmaessig. (Y. Ö.)

MART (Lat. Martius, Fr. Mars, İng. March), modern takvimde yılın üçüncü ayı. Şubatla nisan arasında bulunur ve 31 gün çeker. Ayın adı, Eski Roma savaş tanrısı olan Mars'ın adından gelir. Mars, Roma takviminde yılın birinci ayıydı. Zaten bu takvimde sadece on ayın (mart - aralık) adı vardı, diğerleri ölü mevsim olarak isimsiz bırakılmıştı. Ocak ve şubat daha sonra Numa Pompilius tarafından ilâve edildi. M. S. 153 yılında veya bu tarihten hemen sonra da ocak ayı yılın birinci ayı oldu. Ancak ilkbaharın başlangıcı hem tarım hem de savaş faaliyetlerinin canlandığı mevsim olduğu için M., önemini yine de kaybetmedi ve doğrudan doğruya tanrı Mars'a adandı.

M., Türkiye'de, Rûmî takvimin kullanıldığı 1926 yılına kadar Rûmî yılın ilk ayı idi. 26 aralık 1925 tarihli kanunun kabûlü ile Gregoryen esasına uygun Milâdî takvim kullanılmaya başlanınca yılın birinci ayı ocak oldu. Ancak M., yine de mâlî yılbaşı sayılmakta devam etti.

MARTABAN KÖRFEZİ, Batı Çin Hindi'nde, Birmanya kıyısı ile Tenasserim kıyısı arasında bir körfez. Adını Saluen'in deltasında yükselen Martaban şehrinden almıştır. Bu şehir XIII. yüzyılda bir krallığın başşehri olmuştur. Başlıca limanları: Rangoon ile Mulmeyn'dir.

MARTIALIS, Marcus Valerius (Bilbilis, İspanya M. S. aş. yu. 40 - Bilbilis aş. yu. 104), Latin (Romalı) şairi. 64 - 98 yıllarında Roma'da yaşamış ve İmparator Domitianus'un dalkavukları arasında yer almıştır. *Epigrammata* (Kısa şiirler) adını taşıyan şiirlerini 80 - 101 yıllarında yazmıştır. Bunların hepsi keskin bir hiciv karakteri taşımakta olup, *epigram* kelimesinin anlamını etkilemiştir; o zamana kadar ancak "kısa şiir" anlamını taşıyan bu kelime M.'ten sonra "kısa hiciv" anlamını almıştır.

MARTIANUS, Felix Capella (M. S. V. yüzyıl), Latin yazarı. Afrika'da doğmuştur. Roman şeklinde yazılmış garip bir ansiklopedi bırakmıştır. Bu eser Orta Çağ'da çok büyük ün kazanmış, eğitimde kullanılmıştır.

MARTIGİLLER (Laridae), omurgalı hayvanlardan kuşlar sınıfının yağmur kuşları (Charadriiformes) takımının martılar (b. bk.) alt takımına giren bir familyası. Kanatları sivri ve uzun, kuyrukları çoğunlukla çatallıdır. Kırlangıç ve güvercinlere benzeyen hafif su kuşlarıdır. Birçok türü vardır. Cüce martı (Larus minutus), gümüşî martı (L. argentatus), küçük martı (L. canus), kara martı (L. fuseus), büyük karabaşlı martı (L. marinus), kara - başlı martı (L. melanocephala), güler martı (L. ridibundus) iyi tanınan türleridir.

MARTILAR (Larus), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımına giren bir alt takımı. Kanatları uzun ve sivri, parmakları perdelidir. Gagaları çoğunlukla kanca uçlu olur. Yüzücü, güzel su kuşlarıdır. Boynu kısa, kalın ve sık tüyleri vardır. Boyları 25 - 65 cm arasında değişir. Denizin üzerinde, hemen hemen hiç durmamacasına geniş daireler yaparak uçarlar, fakat az yüzer ve suya dalmazlar. Karadaki yürüyüşü çok zor ve telâşlıdır. Gemiciler açık denizlerdeki seferlerinde M.'ı görünce karanın yakın olduğunu anlarlar. Bunlar her çeşit besin yiyen obur kuşlardır. Ayrıca pislikleri ve çeşitli hayvan leşlerini de yerler. Toplu halde yaşarlar, genellikle bataklıklarda ve durgun suların kenarlarında yuvalarını yaparlar. Yuvalarını sarp kayalıklara yapan gruplar da vardır. Sesleri çok çirkin ve acıdır.

MARTILAR : Martı

M., yeryüzünün deniz olan hemen her yanında yaşarlar. M., Martıgiller (Laridae), Deniz kırlangıcıgiller (Strenidae), Yırtıcı martıgiller (Stercorariidae), Dalıcı martıgiller (Alcidae) familyalarını içine alır.

MARTIN, Archer John Porter (Doğ. Londra, 1910), İngiliz biyokimyacısı. Kâğıt üzerinde kromatografi (renk geçirme) usulünü bulmuştur. 1952 Kimya Nobel ödülünü Synge ile paylaşmıştır.

MARTIN DU GARD, Roger (Neuilly - sur - Seine, Paris 1881 - Bellême 1958), Fransız yazarı. Paris'te Ecole des Chartes'ta okuyarak hayata atılmış, 1909'da tarihi bırakarak romancı olmuştur. İlk eserleri arasında *Devenir* (Oluşmak) [1909]; *L'une de nous* (Biz kadınlardan biri) [1910] ve *Jean Barois* (Erkek adı) [1913] anılabilir. Bu son romanında Dreyfus meselesinin vicdanlarda yarattığı etkiyi açıklamıştır. M., I. Dünya Savaşı'na katılmış ve dört yıl hiçbir yazı yazmamıştır. Savaştan sonraki büyük eseri, *Les Thibault* (soy adı) başlığı altında çıkmıştır. Bu eser XX. yüzyılın başlarında yaşayan bir âilenin hikâyesidir. İlk iki cildi, *Le cahier gris* (Gri defter) ve *Le pénitencier* (Ceza evi) 1922'de çıkmıştır. Sonraki altı cilt, II. Dünya Savaşı'na kadar birbirlerini takip etmiştir: *Le belle saison* (İyi mevsim) [1923]; *La consultation* (Danışma); *La sorelina* (Küçük kız kardeş) [1928]; *La mort du père* (Babanın ölümü) [1929]; *L'été 1914* (1914 yılı yazı) [1936];

R. MARTIN DU GARD

Epilogue (Sonuç) [1940]. M. sahne için de eserler yazmıştır. *Le testament du père Leleu* (Leleu babanın vasiyetnâmesi) [1914]; *La gonfle* (Şişkinlik) [1928]; bu iki oyun, köylü komedisidir. Bundan başka yazdığı sahne oyunları şunlardır: *Un taciturne* (Az konuşan bir adam) [1931]; *La vieille France* (Eski Fransa) [1933]. Bu son piyes köylülere karşı amansız bir hicivyedir. M., *Le journal du colonel de Maumort* (Albay Maumort'un günlüğü) adlı bitiremediği bir eser bıraktığı gibi, bir *Journal* (Günlük) de yazmıştır. M. 1937 Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır.

MARTIN DU GARD, Maurice (doğ. Nancy, 1896), Fransız yazarı ve gazetecisi. 1923 - 1936 yıllarında *Les nouvelles littéraires* (Edebiyat haberleri) başlıklı derginin direktörü olarak çalışmıştır. Çağdaş düşünce hayatına dair kalem denemeleri yazmıştır. Bunlar arasında *Les mémorables* (Hatırlanmağa değenler) [1957 - 1960] en önemlilerindendir.

MARTINET, André (Doğ. Saint - Albans - des - Villards, Savoie 1908), Fransız dilcisi. Paris'te Sorbonne'da profesör olarak çalışmış ve genel dilcilik ve fonoloji üzerinde çalışmıştır. Başlıca eseri: *Eléments de linguistique générale* (Genel dilcilik esas bilgileri) [1960]'dir.

MARTINET, Jean Louis [Doğ. Sainte - Bazeille (Garonne), 1912], Fransız kompozitörü. Paris'te Schola cantorum'da (Ch. Koechlein'in öğrencisi olarak), Paris konservatuvarında (O. Messiaen ve başkalarının öğrencisi olarak) ve yine Paris'te R. Leibowitz'in öğrencisi olarak okumuştur. Başlangıçta A. Schönberg'in ve A. Webern'in etkisi altında bulunmuş, ama sonraları musiki dilini gittikçe daha fazla sadeleştirmiştir. Orkestra eserleri, Kantatlar, Koro'lar ve şarkılar yazmıştır.

MARTINI (asıl adı Jean - Paul Schwartzendorf) (Freistadt, Pfalz, 1741 - Paris, 1816), Alman asıllı Fransız kompozitörü. Komik operalar, oda musikisi, dinî musiki yazmıştır. Komik operaları arasında "Le droit du seigneur" (Senyörün hakkı) ün kazanmıştır. Çok ünlü "Plaisir d'amour" (Sevgi zevki) şarkısını yazmıştır.

MARTİNİK (Fr., İng. Martinique), Küçük Antiller'de bir ada. Fransa'nın deniz aşırı bir idârî bölgesidir. 1 090 km² yüzölçümü olan adanın nüfusu 339 000 (1972 tahmini), idâre merkezi Fort - de - France'dır. M. volkanik bir adadır. Uzunluğu 60 km kadar olan adanın en yüksek yeri, faal bir yanardağ olan Pelée'dir (1 397 m). Pelée, 1902 patlamasında o zamanki idâre merkezi olan St. Pierre'i yerle bir etmiş, 30 000 kişinin ölümüne yol açmıştır. İdâre merkezi o tarihten sonra Fort - de - France'a taşınmıştır. Alize rüzgârlarının etkisinde bulunan adanın bilhassa kuzey - doğu kesimi çok yağış alır; sıcaklık yüksektir (Fort - de - France'da ortalama 27,3°C); yıllık sıcaklık farkı birkaç dereceyi geçmez. M.'te yaşayanların çoğunluğu 1650'den sonra başlayan şeker kamışı tarımı için getirilen zenci kölelerin soyundan gelir. 1736'da adada 60 000 zenci olduğu bilinmektedir. Ayrıca melezler de vardır. Beyaz sayısı nüfusa nisbetle azdır. M.'in ekonomisi şeker, muz, ananas, kakao ve kahve üzerinedir.

M. muhtemelen 1502'de Christophe Colombe tarafından keşfedilmiş, 1635'te Fransa'ya geçmiştir. O tarihten sonra İngiliz işgali altında bulunduğu 1762 - 1763, 1794 - 1802 ve 1809 - 1815 yılları dışında daima Fransa'da kalmıştır. Bugün Fransa Millet Meclisi'nde 3, Senato'da 2 üye ile temsil edilmektedir.

MARTİNİK - Fort - de - France

MARTINEZ, de Campos Arsenio (Sigovia 1831 - Zarauz 1900), İspanyol mareşali ve politikacısı. 1859 Fas ve 1868'de Küba seferine katılmıştır. 1870 - 1874 yıllarında Karlistler'e karşı savaşmıştır. Serrano'ya karşı bir komploya katıldıktan sonra bir pronunciamento (askerî ayaklanma) yaparak 1875'te XII. Alfonso'yu tahta çıkarmış ve Karlist ayaklanmasını ezmiştir. 1876'da Capitán general de ejército (mareşal) olmuş ve Küba'yı barışa kavuşturmak görevini üzerine almıştır (1877 - 1878). 1879'da başbakan ve harbiye bakanı olmuş, ancak Kübalılar'a vaad ettiği reformları yerine getiremediğinden çekilmiştir. Daha sonra tekrar harbiye bakanı ve 1885'te senato başkanı olmuştur. 1895'te barışı sağlamak üzere Küba'ya gönderilmişse de, bu görevi yerine getirememiştir. Buna rağmen kralın danışmanı olarak büyük rol oynamağa devam etmiştir.

MARTINI, Friedrich (Mehadia, Macaristan, 1832 - Frauenfeld, 1897), Avusturya - Macaristan'lı subay, mühendis ve mucit. Avusturya ordusunda istihkâmcı olarak hizmet görmüş, 1859'da İtalya seferine katılmıştır. Franuenfeld'de yerleştikten sonra 11,4 mm çaplı bir tüfek icâd ederek İngiltere'ye teklif etmiştir. Bunu İngiliz ordusu 1871 - 1889 yılları arasında kullanmıştır.

MARTINOVICS [*mǫrtinoviç*], **Ignác** (Peşte, Macaristan 1755 - Budapeşte 1795), Sırp asıllı Macar siyasî yazarı. Macar Jacobinleri'nin lideri. Budapeşte Üniversitesi'nin İlâhiyat Fakültesi'nde okumuş, bir süre rahip olarak çalışmıştır. Ancak, rahiplik onu tatmin etmemiştir. Czernowitz'e kaçan M., Polonyalı kont Ignác Totocky ile tanışmış, onunla birlikte Avrupa'da geziye çıkmıştır. 1782'de Lwow'a gelen M., tabiat ilimleri ve matematik alanındaki çalışmalarıyle ün kazanmıştır. Bunun üzerine II. Leopold (Mac. Lipót)'un saray danışmanlığına getirilmişse de, kralın ölümünden sonra görevine son verilmiştir. I. Franz (Ferenc) basın hürriyetini sınırlamak suretiyle ülkede yayılan ihtilâlci fikir akımlarını önlemeye kalkışmış, ancak M. gizli olarak basın yoluyle halkı kışkırtmaya başlamıştır. M.'in eserlerini özellikle Fransız ihtilâline karşı ilgi duyanlar yaymışlardır. Paris'te çalışan Jacobinler'le ilgi sağlayan M., Macaristan'da iki gizli cemiyet kurmuştur. Ancak, üç ay sonra lider M., Viyana'da yakalanmış ve Budapeşte'de idam edilmiştir.

MARTİNOVİÇ, Nikolay Nikolaeviç (Petersburg [Leningrad] 1883 - Amerika Birleşik Devletleri 1939), Rus Türkoloğu. Petersburg Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde okumuştur. Üniversitede P. M. Melioranskiy (b. bk.)'nin derslerini takip eden M., öğrenci olarak Türkiye'de birkaç gezi yapmıştır.

Doğu Dilleri Fakültesinin Arapça, Farsça ve Türkçe - Tatarca Bölümünü bitirdikten sonra (1907), M. Dışişleri Bakanlığında görev almış, bir süre Korfu adasında konsolosluk yapmıştır. Ekim İhtilâli'nden sonra M., Petersburg (Leningrad) Üniversitesinin Sosyal İlimler Fakültesinde Türk filolojisi dersleri vermiş, daha sonra Petrograd (Leningrad)'da yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsünde Türkçe (Osmanlıca) profesörlüğü yapmıştır. 1922'den başlayarak M.'in Batı Avrupa'da yaşadığı anlaşılıyor.

M. çalışmalarında daha çok Anadolu'nun etnografyası ve folkloru üzerinde durmuştur: *Maloaziyskie skazki, rasskazı i anekdotı* (Küçük Asya masalları, hikâyeleri ve fıkraları) ["Jiraya Starina", 1910, fas. 3, 233 - 253. s.]; *Novıy sbornik stiḫov Djelal - ed - dina Rumi i Sultana Veleda* (Celâleddin Rumî ile Sultan Veled'in şiirlerini kapsayan yeni bir dergi) ["Zapiski Vortoçnogo otdeleniya İmp. Russkogo arḫeologiçeskogo obşçestva", 1917, 24]. (H. Eren)

MARTİNOVKA KÜLTÜRÜ, Ukrayna'da, Kiev bölgesinde, Martinovka köyünde bulunan, değerli madenlerden yapılma süs eşyalarının bağlı olduğu kültür çevresine verilen ad. Martinovka'da elde edilen eşyaların büyük bir bölümü Kiev'de Tarih Müzesi'nde saklanmaktadır. Doğu Slavları'ndan kalma en önemli buluntular arasında yer alan bu eşyaların VI - VII. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılıyor. Bu buluntu, Doğu Slavları arasında el san'atlarının gelişmesine tanıklık eden önemli bir tarihî kaynaktır. Burada bulunan süs eşyaları arasında gümüş veya kısmen yaldızlı eşyalar (gerdanlıklar, pandantifler, bilezikler) vardır. Bunlar arasında sekiz dekoratif plaka özellikle dikkate değer. Bunlardan dördü at, dördü de insan figürleridir. Bu insan figürlerinin VI - VII. yüzyıl Doğu Slavlarını temsil ettiği kabûl ediliyor.

MARUL (Lactuca), Birleşikgillerden, geniş ve uzun yaprakları taze olarak yenen bir bitki. Yıllık veya çok yıllık otsu bir bitkidir. Bir kısmının yaprakları geniş ve düz, bir kısmının ise kıvırcıktır. Tohumları cinsine göre esmer veya siyah olur. Çimlenme gücünü dört yıl koruyabilir. Yaz başlarında yetişir. Sapı, yapraklarının ortasında olup, kökü, kazık köklerdendir. Sapı üzerinde hindiba çiçeği gibi birleşik çiçekler açar. Ucu tüylü olan tohumları rüzgârla kolayca uçabilir.

Kuzey yarımkürede yetişen M., ılık iklimi sever; soğuk ve dondan zarar görür. Bu bitki humusu bol olan kumlu sulak toprakları sever. Tohumundan yetiştirilen fideler bahara doğru kumlu, gübreli yataklara dikilir ve sık sık sulanır. Olgunlaşmaya başladığı sıralarda, dış yaprakları koparılırsa, göbekten daha sıklaşır. İlkbahar ve sonbaharda ekilir.

M. kalori bakımından pek kuvvetli olmamakla beraber A, B, özellikle C vitaminleri bakımından çok zengindir.

M.'un birçok türleri vardır. Bunlardan acı M. ile yağ M.'u en çok tanınanıdır. Memleketimizde yetiştirilen en meşhur çeşitleri ise kara M., yedikule M.'u ve kıvırcık yeşil salatadır.

MARUL

Büyük M. denilen bir cinsinden hekimlikte kullanılan M. sütü elde edilir. Bu özsuda öksürüklere iyi gelen bir madde bulunur. Eskiden bu özsudan şurup da yapılırdı.

MÂRÛNÎLER (St. Maro'nun adından), Papa'ya bağlı bir Katolik grupu, Doğu (Ortodoks) Hıristiyanlığı'nın Roma ile birleşen bir kolu. Monofizit (İsa'nın tabiatı'nın insanlık ve tanrılıktan birleşmiş olmayıp yalnız ilâhî olduğunu kabûl eden dinî sapıklık) hareketi zamanında (V. yüzyıl) St. Maro'nun öğrencileri toplanarak bir "millet" teşkil etmişlerdi. Bu topluluk M.'in çekirdeği olmuştur. Bunlar özel olarak Orontes (Nehr - el - Âsî) boyunca birçok manastırlar kurmuşlarsa da, bu grupların hepsi St. Maro manastırının başkanının üstünlüğünü kabûl etmişlerdir. M. sonradan Lübnan'a, Kıbrıs'a ve Rodos'a da sığınmışlardır. Takibata uğrayınca M. Roma'nın himâyesini kabûl etmişlerdir. M. sayısı bugün bir milyonu bulur. Patrikleri Antakya'da oturur. On piskoposluğu vardır. Onda dokuzu Lübnanlı Arab'dır.

MARX, Karl Heinrich (Trèves - Trier - Prusya 1818 - Londra 1883), Yahudi asıllı Alman tarih filozofu. Sosyalist tefekkür tarihinin en önemli siması olan M., Yahudi bir aileden doğdu. Felsefeye çok düşkün bir avukat olan babası 1824'te Hıristiyanlığı benimsedi ve bütün ailesiyle birlikte Protestan olarak vaftiz edildi. M., Bonn ve Berlin'deki üniversite öğrenimi sırasında Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in eserlerinden çok etkilendi; öyle ki, bu etki onun tefekkürünün en önemli unsurlarından biri olarak daima varlığını muhafaza etti.

K. MARX

M., 1841'de Jena üniversitesinde doktorasını aldı. Liberal politik düşünceleri onu gazeteciliğe yöneltti, 1842'de Köln'de *Rheinische Zeitung* gazetesinde yazmaya başladı. Ertesi yıl, yüksek bir devlet memurunun kızı olan, samimi çocukluk arkadaşı Jenny von Westphalen ile evlendi. Evlenmesinden kısa bir süre sonra karısıyla birlikte Paris'e göçtü. Orada sosyalist Fransız yazarları ile ilişki kurdu. Friedrich Engels'le hayatının sonuna kadar sürecek olan dostluğu da o zaman başladı. Bu etkiler M.'ın sosyalist olmasına yol açt,.

1847'de Brüksel'de bulunduğu sırada P.J. Prudhon'un *Philosophie de la Misère* (Sefâletin Felsefesi) adlı eserine bir nazîre olarak *Misère de la Philosophie* (Felsefenin Sefâleti) adlı eserini yazdı. Bunda, ekonomik açıdan yaptığı tarih tefsirinin temel prensiplerini ortaya koydu. Prudhon'un (ve ütopyacı sosyalistlerin) ahlâk bakımından en fazla arzu edilen sosyal nizamı araştırmalarına karşılık, o, araştırmalarını kaçınılmaz olan yöne, yani tarihî kuvvetlerin faaliyetinin tabiî neticesi olacak sisteme çevirdi. Brüksel'de bulunduğu sırada M.'ın (ve Engels'in) kaleminden çıkan daha de önemli vesika, onun bütün sosyal felsefesinin özetini ihtiva eden *Das Kommunistische Manifest* (Komünist Manifestosu) oldu (1848). Bu manifesto, komünist birliğine bir zemin hazırlamak maksadıyle kaleme alınmıştı. Komünist Manifestosu, en fazla etkili olabileceği bir sırada, sosyalizmin kuvvetini gösterdiği Fransız ihtilâlinin arifesinde intişar etti.

1848'de Almanya'da hâkim olan ihtilâlci hava M.'ın 1848'de Köln'e dönmesine ve gazetesini yeniden canlandırmasına imkân verdi. Gazete bu defa *Neue Rheinische Zeitung* adıyle çıkıyordu. Ancak 1849'da yeniden sınır dışı edildi ve bu defa, hayatının sonuna kadar kalacağı Londra'ya yerleşti. *New York Tribune* adına yaptığı çalışmalar geçim sıkıntısını nisbeten hafiflettiyse de, ancak Manchester'da çalışan yakın dostu Engels'in yardımları M. ailesini sefalete düşmekten kurtardı. Bu arada M.'ın birçok çocuğu öldü. Hayatta kalan üç kızından ikisini iki Fransız sosyalisti, birini de bir İngiliz Marksisti ile evlendirdi; bu sonuncusu sonradan intihar etti. M., karısının ölümünden on beş ay sonra öldü.

Fakirliğine ve müzmin hastalığına rağmen M. birçok eser verdi. 1848 yazında Fransa'da işçilerle orta halli sınıf arasında çıkan iç savaşın olaylarını kendi tarih felsefesine tatbik etmek istedi ve *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* adlı eserini, ardından *Der achtzehnte Brumaire des Louis Napoléon Bonaparte*'ı yazdı. Bunların her ikisi de vak'anüvisliğin şâheseri sayılır. *Zur Kritik der politischen Ökonomie*'de ekonomik literatürün tarihî tenkidini yaptı. M.'ın en önemli eseri *Das Kapital* (Sermaye)'dir. İlk cildi 1867'de yayınlandı. Diğer iki cildini, ölümünden sonra Engels 1885 ve 1894'te neşretti. M., bu eserinde kapitalist sistemin nazariyesini yaptı ve bu sistemin kendi kendini mahvetmeye olan meyli üzerinde önemle durdu.

M.'ın giriştiği tek teşkilât faaliyeti 1864'te başlayan International Workingmen's Association'a (Birinci Enternasyonal) liderlik etmesidir. M. Rusya'daki çarlığı Avrupa hürriyetinin en büyük tehlikesi olarak görüyor; bir mukabil ağırlık teşkil etmesi için İngiliz emperyalizminin kuvvetlenmesini istiyordu. Bismarck tarafından kurulan şekliyle Almanya üzerindeki Prusya hegemonyasına da karşıydı. Alman halkının birlik kurma hakkına sahip olmasını istiyordu. Karl M., duygulara hürmet etmiş, hattâ bu duyguları paylaşmıştır. Burjuva liberalizmini insafsızca tenkid etmesine rağmen, sosyalist hareketi doğuran liberal insaniyetçi an'aneye çok büyük önem verirdi ve eğer yaşasaydı günümüzdeki komünizmin gayrı insanî tatbikatından nefret etmesi, iğrenmesi çok muhtemeldi.

Karl M., ihtilâlci işçi partileri kurulmasını istiyordu, ancak aslında şiddet kullanılması taraftarı değildi. İhtilâlin yanısıra politik yolla da iktidara gelinebileceğine inanıyordu. İşin hazin tarafı XX. yüzyılda onun adına yapılan ihtilâller (Rusya ve Çin), M.'ın sosyalizmin ilk şartı olarak kabûl ettiği bol istihsal meselesini halletmemiş geri ülkelerde oldu.

MARX (**eski adı : Ekaterinenstadt; 1928 - 1942 yılları arasında kullanılan adı : Marksştadt**), 1942'de M. adını almıştır. Sovyetler Birliği'nde, Saratov bölgesinde Volga'nın sol kıyısında bir şehir ve limanı. Nüfusu 16 000'dir. Diesel motor fabrikası, bira fabrikası vardır. Volga Almanları'nın yerleştirme merkezi olarak 1767'de kurulmuştur. 1918'den beri "Deutsche Arbeiterkommune" (Alman İşçi Bucağı)'nin merkezi idi. Volga Almanları Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra (1922) Engels şehri başşehri olmuş, M. da önemini kaybetmiştir.

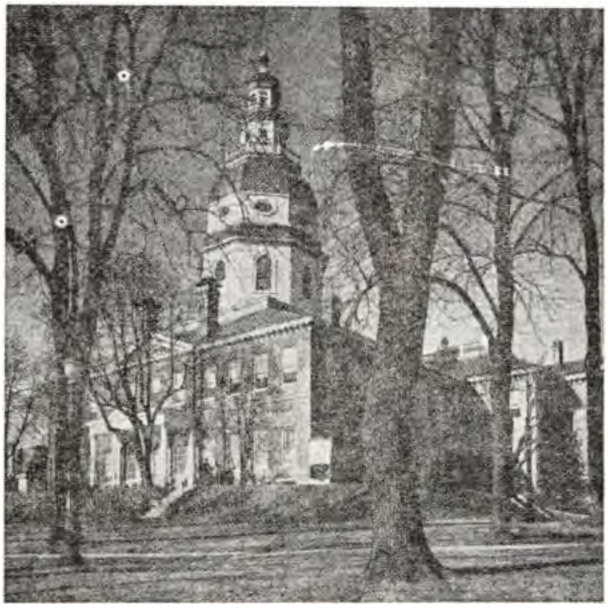
MARY STUART (I. Mary Stuart) (Linlithgow 1542-Fotheringay, Northamptonshire 1587), Fransa ve İskoçya kraliçesi. İskoçya kraliçesi (1542-1567), V. James'in kızı. Yedi günlük iken kraliçe ilân edilmiş ve 1558'de Fransa kralı II. François ile evlenmiştir. François 1560'ta ölmüştür. İskoçya'ya dönmüş ve oradan İngiltere tahtına olan hakkını açıklamıştır. O zamanlar İskoçya'da asılzadelerin ayaklanması ve Presbyterian (İskoç Protestanlığı) dinî ayaklanma hüküm sürüyordu. M. S., 1565'te Katoliklerin lideri Lord Darnley (sonradan VI. Ja-

M. STUART : Kocası Lord Darnley ile

mes'in babası) ile evlendi. Bu olay ayrıca bir kısa ayaklanmaya yol açtı. 1567'de Darnley bir katil tarafından öldürüldü. Az sonra M. S., Darnley'nin katillerinden biri olarak bilinen Bothwell ile evlendi. Bu evlenme de genel bir ayaklanmaya sebep oldu. M. S., yenildi ve hapsedildi. İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in yanına sığınan M. S., bu kraliçeye karşı yapılan birtakım komplolara karışmış ve İngiliz Puritanları, bundan yararlanarak yargılanmasını sağlamışlardır (1586). M. S., ölüm cezasına çarptırılmıştır. (V. Örs)

MARYLAND, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu bölümünde bir devlet. Chesapeake körfezinin her iki kıyısını kaplar. Yüzölçümü 27 394 km², nüfusu 3 922 399 (1970)'dur. Merkezi Annapolis'tir. M. devleti batıya doğru Appalachian dağlarının sırtları ve vâdîlerini içine alır. Ortasında bulunan Piedmont Region, tahıl ve hayvan yetiştiren bir bölgedir. Deniz kıyısı çok girintili çıkıntılıdır. Bu bölge balıkçılık, hayvancılık ve sebze kültürü bölgesidir. Devletin endüstrisi Baltimore bölgesinde toplanmıştır (madencilik, özel olarak demircilik, gemi kızakları) (kısaltılmış senbolü: Md.).

MARYLAND : Annopolis'te hükûmet konağı

Tarih : Şimdiki M.'in toprakları, 1632'de kraliyet kararıyle Baltimore dukasına verilmiştir. 1692'de kraliyet sömürgesi olmuştur. İngiltere'ye karşı bağımsızlıklarını ilân eden ilk devletler arasında bulunur (1776). İç harp (Secession) yıllarında tarafsız kalmıştır.

MASACCIO, Tommaso di ser Giovanni (San Giovanni Valdarno 1401 - Roma 1429), İtalyan ressamı. Floransa'da Ghiberti ve Masolino'nun öğrencisi olmuştur. Capella Brancacci freskleri (Floransa'nın del Carmine kilisesinde) ve Crocifirsione (Çarmıha gerilme)'si (Floransa'nın Santa Maria Novella kilisesinde) Gotik zerafetine karşı bir tepki gösterirler. Dramatik duygusu, hacimlere, boşluk ve şekil gösterisine ait güçlü ve orijinal anlayışı ressamlık estetiğini değiştirmiştir. (V. Örs)

T. G. MASSACCIO : Sadaka dağıtımı

MASAL, olaylarının geçtiği yer ve zamanı belirli olmayan, perî, ve cin, dev, ejderha, cadıkarı, arap, padişah, vezir gibi kahramanları belirli kişileri temsil etmeyen hikâye. "Evvel zaman içinde.", belirli bir zamanı göstermez. "Bir padişah varmış..." Hangi memleketin padişahı? Ne zaman yaşamış, adı ne? Bunları da bilemeyiz.

Demek ki, M.'da, genel olarak zaman ve mekân mefhûmu yoktur. Genel olarak, diyoruz, çünkü, Hindistan'da geçen, Yemen Padişahından söz eden M.'larımız vardır ki, bunlarda kısmen de olsa mekân mefhûmuna raslıyoruz. O hâlde, çoğunlukla hayâlî bir takım olayları, herşeyi yapmağa kudretli kahramanları içine alan, belirli olmayan saraylarda, köşklerde, dağlarda, denizlerde, yedi kat yerin altında, on iki kat gök yüzünde geçen, dağları, taşları, ağaçları, çiçekleri canlandırıp dile getiren, hayvanları bile insan gibi konuşturan bu hikâyeler nasıl doğmuştur? Bunları yaratan kimlerdir? Böylece, M.'ların menşei meselesine gelmiş oluyoruz. M.'ların menşei hakkında çeşitli nazariyeler ortaya atılmıştır. Arnold Van Gennep, 1924 yılında yayınlanan (Le Folklore) adlı eserinde, çeşitli ekollerin nazariyelerini şöyle anlatır: "Mitoloji Mektebi, halk M.'larını, eski mitlerin parçalar hâlindeki bakiyeleri olarak görüyordu. Bu mektebin natüralist denilen bir şubesi, M.'larda güneş'e ve fecr'e, yahut da bulutlara ve yağmura âit mitleri buluyordu. Antropoloji Mektebi gösterdi ki, bizimkilerin aynı masallar, vahşiler arasında da vardır. Ve bir mit'in M. sınıfına düşmesine âit kesin, açık örnek gösterilemez. Edebiyat Mektebi ise, halk M.'larının menşeini Hind'de aramıştır. Bazı İngiliz bilginlerinin temsil ettiği Ritüalist ekol de, halk M.'larını, bugün terkedilmiş bir takım ritlerin son izleri ve alâmetleri olarak görüyor".

M.'ların çok eski bir geçmişe sahip olduğuna şüphe yok. Bugün bir milletin derlenmiş bir M.'ının, o memleketin değişik bölgelerinde çeşitli varyantlarına raslanması, hattâ aynı M.'ın, bazı farklarla başka başka milletlerin folklorlarında görülmesi, bunların geniş alanlara yayıldıklarını, dolayısiyle çok eski tarihlerin malı olduklarını gösterir. Demek ki, M.'lar, ilk insan topluluklarında doğmuştur. Önceleri ataların kahramanlıklarının veya çevredeki çeşitli hayvanlarla ilgili olayların küçük toplulukta hikâye edilmesi ile doğuş meydana gelmiş, kahramanlar ve bunlarla ilgili olaylar, hayvanlarla yapılan savaşlar, onlara yakıştırılan hikâyeler, ağızdan ağıza geçerek, hayallerde genişletilerek ve süslenerek topluluğun büyümesi ile beraber yayılmış, aileden klan'a, klan'dan kabile'ye, kabile'den daha büyük kitlelere ve nihayet millet dediğimiz geniş ve medenî insan topluluklarına geçmiş, onlara mâl olmuştur. Başlangıçta belki yaşanmış olayların bir hikâyesi olan M., ağız, hafıza ve çevre değiştirdikçe, yayılma alanı genişledikçe, asıl söyleyen unutuldukça, bir takım unsurlarını kaybetmiş, bunların yerine, daha çok ilgi toplaması ve heyecan yaratması için hayâlî unsurlar kazanmış, fakat halk ruhunun temel ilkeleri olan "İyilik", "Hakkaniyet", "Adalet" ve "Dürüstlük" elemanlarını daima korumuştur. Kültür ve medeniyetin gelişmesi sonucunda toplumlar arasında artan temaslarla, savaş ve göçlerle, M.'lar, hafızasına yerleştiği milletlerin özelliklerine bürünmüş, temel bünyesini çoğu zaman koruyarak ikinci derecedeki elemanlarında değişikliklere uğramıştır. Görülüyor ki, M., doğuşta bir şahsın malı iken, hafıza, çevre ve toplum değiştirdikçe, söyleyen veya yaratan unutulmuş, neticede M., herkesin, toplumun malı olmuştur. Kişinin etkileri zayıflayıp kayboldukça, yerine toplumun duyguları, fikirleri, ruh hâli M.'la hüviyetini vermiştir. Bunun içindir ki, bütün M.'larda meziyetler, hep güzelde, iyide ve kuvvetlide, kusurlar, fenalıklar ise, çirkinde ve kötüdedir.

Türk halk M.'ları, şekil yönünden üç bölüme ayrılabilir; M. başı, yani giriş tekerlemesi bölümü, M.'ın esas bünyesi, M. sonu tekerlemesi. Giriş tekerlemesi, tamamen kelime oyunlarından, birbiri ile pek ilgisi olmayan, dinleyicinin bütün dikkatini M.'a çekmek için yan yana getirilmiş sözlerden kurulmuştur. Tekerlemenin asıl güzelliği de, bu birbiri ile ilgisi olmayan kelimelerin bir araya getirilişlerindeki tertip ve tanzim ustalığındadır. Bir örnek: "Bir varmış, bir yokmuş.. Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde.. Deve tellâl iken, manda berber iken.. Annem kaşıkta, babam beşikte iken.. Ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallarken, babam düştü beşikten, alnını yardı eşikten.. Annem kaptı maşayı, babam kaptı küreği, gösterdiler bana kapı arkasındaki köşeyi.. O öfke ile Tophâne güllesini cebime doldurmıyayım mı darıdır diye. O öfke ile Tophâne minaresini belime sokmıyayım mı borudur diye.. Orada buldum iki çifte bir kayık.. Çek kayıkçı Eyübe.. Eyübün kızları haşarı.. Bir tokat vurdular enseme, gözlerim fırladı dışarı.. Orada gördüm bir kız, adı Emine, girdim koynuna.. Bir tarafı tozluk dumanlık, bir tarafı çayırlık çimenlik, bir tarafı sazlık samanlık.. Bir tarafta boyacılar boya boyuyor renk ile.. Bir tarafta demirciler demir dövüyor denk ile.. Bir tarafta Mehmed Ali Paşa cenkediyor şevk ile.. Anan yahşi, baban yahşi, kurtuldum ellerinden.." Gerçek M.'cılar böyle bir tekerlemeden sonra M.'a girerler. Aslında tekerlemenin M. ile hiçbir bağlantısı yoktur. Sırf dinleyicinin ilgisini toplamak için M.'a başlamadan önce söylenir. Örnek olarak verdiğimiz tekerlemede bazı mahallî unsurlar görüyoruz. Bunlar, anlatılacak M.'a gerçek bir olayın hikâyesi inancını vermek için konulduğu gibi, M.'ın derlendiği çevrenin özelliklerini de dile getirirler. Esas M.'a gelince: Bugün hemen hepimizin hâfızasında çocuk yaşlarda dinlediğimiz M.'lardan izler vardır. Bu izlerin bizde yaratmış olduğu inanç, M.'ların tamamen hayâl mahsulü bir takım olayların hikâyeleri olduğu merkezindedir. M. dendiği zaman, devler, perîler, cinler, yedi başlı ejderhalar diyarında geçen bir takım olağanüstü vakaların hikâyeleri anlaşılır. Ünlü Türkoloğ Radlof'un Türk halk bilgisine âit sekiz ciltlik eserinin sonuncusu olan (Osmanlı Türkleri'nin Halk Edebiyatına Mahsus) adlı eserine bir giriş yazmış bulunan Macar bilgini İgnaş Knoş, Türk M.'ları hakkında şöyle diyor: "Türk M.'larındaki mevzular kısmen Avrupa M.'larında da mevcuttur. Kısmen de İran M.'larıyla aralarında bir akrabalık vardır. Bunların alelâde şekilleri şöyledir: Padişah, şehzadesi ile veya sultan kızlariyle beraber, prensin mürebbisi, lala, sonra tavsiyeleriyle mucize gösteren derviş, fakir tabakadan oduncu, fakir kadın, Keloğlan, balıkçı, kuşçu, kahveci, ekmekçi... Bu M.'larda dünyevî şahsiyetlerden başka cinlerin dahi zenginlerine ve kırallarına tesadüf ediyoruz. İyi ve fena olan cinler, şeytanlar birbirinden ayrı yaşarlar ve çok nadir olarak yekdiğerleriyle temas ederler. Buna mukabil onların dünyevî şahıslarla teması daha ziyadedir. İyi olanlar insanlara iyilik ettikleri gibi, fenaları da düşmandırlar. İyi olanlar arasında birinci sınıfı periler işgal eder. Yarı periler, sihirbazlar, sihirbaz ve hayvan şekline girmiş olanlar bunların hâkimiyeti altındadır. Türk perilerinin ayrı devletleri, ayrı kralları vardır. İnsan şeklinden başka, güvercin kıyafetini alırlar, seyahat ettikleri vakit bazan bir kral veya kraliçe olurlar. Guruplar, üçler, yediler, kırklar hâlinde yaşarlar. Kalblerinde dünyevî bir aşk uyanıncaya kadar peri olarak kalırlar. Dünyevî şahıslar, perilerin kralı veya kraliçelerine meftundurlar, bazan bunlar da peri şekline girer ve rüyada aşkın sihirli kadehinden bir mayi içerek eski şekillerine avdet ederler. Kırklar, ekseriya fena hayat yaşıyanlara, üçler de ıztırap çekenlere yardım ederler. Loğusa kadınlara, yaralılara bakanlara, kimsesiz ve fakirlere bunlar muavindirler. Yarım perîler ekseriya fâni kızlardır. Bunlar haberi olmadan periler arasına düşerler ve tılsımla dünyevîlere karşı kendilerini muhafazaya muvaffak olurlar. Tılsımı kaybederlerse hayatları derhal nihayet bulur. Bunların ikamet yerleri perilerin bahçeleridir. Başlıcası zenci arap olmak üzere perilerin yardımcıları pek çoktur. Periler âleminde kısmen bir kral, kısmen perinin emri altında olan sihirli hayvanlar vardır. Yılan, balık, horoz, sıçan, tavşan gibi... Bu hayvanların kralı bazan insan şekline girerek dünyevîlerle evlenir. Ekseriya bunların göbek istikametinde bir anahtar bulunur. Bir adam bu anahtarı bulur da alırsa, karşısında bir kapı görünür, kapıyı açıp içeriye girecek olursa bir pazara girer, pazarda bir çok sanatkârlar çalışmaktadır, buradaki bütün hayvanlar mucize sahibidirler."

Türk halk edebiyatı ve özellikle M.'larımız üzerinde ilk olarak esaslı bir inceleme ve derleme yapmış olan İgnaş Knoş'un önsözünden alınmış olan bu satırlar, bize Türk halk M.'larının konuları ve kahramanları hakkında oldukça esaslı bilgi vermektedir. Folklor'un halk M.'ları ile başladığını iddia eden Arnold Van Gennep'e göre M.'larda psikoloji ilkeldir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, halk M.'larında "Adalet" ilkesinin daima hâkim unsurların başında geldiğini de bu düşünceye hemen eklemek gerektir. Hâmit Zübeyir Koşay, (Etnoğrafya ve Folklor Kılavuzu) adlı eserinde, M.'larda sınıf farklarının ve aristokratik temayüllerin hiçbir önemi olmadığını söyler. Fakir bir adam zengin, zengin bir kimse fakir olabilir. Bir Keloğlan padişahlığa yükselebildiği gibi, bir padişah da kolayca yerinden atılabilir. Fakir bir kızcağızın bir şehzade ile evlendiğine M.'larımızda her zaman raslanır. Bir sultanın da

fakir bir delikanlıyı sevdiği ve onunla evlenmek için ailesini terkederek, ayağında demir çarık, sırtında demir elbise, yıllarca dolaştığı da M.'larımızda pek çok raslanan özelliklerdendir. Türk halk M.'ları ile Türkler'e akraba milletlerin M.'larında kahramanlığa önemli yer verilmiştir. M.'larda imkânsızlık yoktur. Düşünülebilen, düşünülemiyen herşey olabilir. Bir küpün üzerine binip gözünüzü kapayıp açıncaya kadar bir yıllık yolu aşabilirsiniz. Yedi kat yerin altında karıncalar padişahı ile buluşur, bir ejderhanın sırtında on iki kat gök yüzüne bir anda yükselerek periler padişahı ile konuşabilirsiniz. En küçük deliklerden bile sığan parmak adam, insan kudretinin üstünde işleri başarmakta hiç zorluk çekmez. Bir Keloğlan arap bacıyı kandırıp saraya girerek koca bir devi uykusunda öldürebilir. Padişahın kızıyla evlenebilmek için sırf altından büyük bir köşk kurmak zorunda kalan fakir delikanlı, bunun çaresini bulabilir. Başına geçirdiği sihirli külâhla veya sırtına giydiği sihirli hırka ile Keloğlan, görünmeden her yere girip çıkabilir. Türk halk M.'ları bunlar gibi daha pek çok özelliklere sahiptir.

Türk halk M.'larını, genel unsurları bakımından "Hayalî M.'lar" ve "Gerçekçi M.'lar" diye iki guruba ayırmak mümkündür. Tamamen hayâlî olayları, hayâlî kahramanları içine alan, gerçeğe, yaşanmakta olan hayata uymayan olayları anlatan M.'ları birinci guruba sokmak mümkün olduğu gibi, akıl ve mantık çevresine sığan, gerçek hayatın olaylarına ve kişilerine benzer hikâyeleri ve kahramanları anlatan M.'ları da ikinci guruba alabiliriz. "Oduncu Baba" ve "Akıllı Kız" M.'ları ile pek çok benzeri ve Keloğlan M.'larının bir kısmı "Gerçekçi M.'lar" gurubuna girer. Bu guruptaki M.'larda olayların kahramanlarının hayata uygunlukları, hâkim olan unsurdur. Bütün padişah, dev ve peri M.'ları ise hayâlîdirler. Burada örnek vermeğe lüzum görmüyoruz. Çünkü, hemen hepimiz bu tip M.'ları biliriz, dinlemişizdir, hatırlarız.

Şekil yönünden M.'larımızın üçüncü bölümü, sondaki tekerlemedir. Buna "M. Sonu" da diyebiliriz. Çoğunlukla M.'cı, M.'ını, gerçek bir olayı anlattığı inancını vermek için, kısa bir tekerleme ile bitirir. Sanki o, anlattığı olayların içinde bulunmuş, kırk gün kırk gece süren düğünü görmüş, Keloğlanla evlenen sultanını mutluluklarına tanık olmuştur. Bir örnek: "Düğüne beni de çağırdılar, gittim. Bana bir heybe çerez verdiler. Eşeğime yükledim. Eşeğimin ayakları mumdan, gözleri camdandı. Çok acele ettiğim halde yetişemedim. Gün doğuverdi. Mumlar eridi. Camlar patladı. Çerezler de taş oluverdi. Şimdi onlar geçinip gidiyorlar."

Türk halk M.'larının "kahramanları" veya diğer bir reyimle, M.'larımızda halk muhayyilesinin yarattığı "tipler", pek çeşitli olup birbirlerinden çok farklı karakterlere sahiptirler. Biz burada M.'larımızda en çok raslanan belli başlı kahramanlardan bazılarını kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

Dev, bazı yerde hem şekli, hem de ruh yapısı yönünden insana benzer. Çoğunlukla gayet iri yapılıdır. Tozu dumana katarak, yıldırım hızıyla gider. Bir aylık uzaklığı bir anda aşmak onun için işden bile değildir. İnsan eti yemeği sevdiği için, bir yerde insan bulunup bulunmadığını, gizlenip gizlenmediğini kokusundan anlar. Çoğu kere etrafı yüksek ve kalın duvarlarla, dikenli bahçelerle çevrili büyük köşklerde, kendine has saraylarda yaşar. En değerli, hiç kimsenin ele geçiremiyeceği, fakat herkesin, hattâ padişahların bile özledikleri dünya güzelleri, hiç bir yerde raslanmıyan meyve bahçeleri, sihirli güvercinler, her telinden binbir ses çıkan çalgılar, sihirli kılıçlar, sihirli külâhlar, sihirli sarayların kapılarını açan anahtarlar, bu devlerin elinde, yanında veya saraylarındadır. Bunların bir memeleri arkalarında, diğer memeleri önlerindedir. Yanlarına, size bir derviş tarafından öğretilen usûl ile ve iyi sözlerle yaklaşır, arkalarındaki memelerini "anacığım" diyerek emmeğe başlarsanız, size bir evlât muamelesi yaparlar, hiçbir yerinize dokunmazlar. İstediğiniz şeyi verirler. Ne müşkülünüz varsa hallederler. Devler, kendilerine fanalık yapmak isteyenleri ele geçirirlerse, kızartarak yerler. Fakat, en sonunda daima insanoğlu tarafından bazan da rastantıların yardımı ile canları cehenneme gönderilir. Devlerin hemen daima yardımcıları vardır. Arap bacılar, çoğu kere insan ruhunda ve karakterinde görünen dev oğlanları veya kızları, bu yardımcılar arasındadır.

Diğer bir tip Cadı Karı'lardır. Hemen daima fenalık düşünür ve yaparlar. Başlıca silâhları büyüdür. Küplerine binip veya arkalarına sihirli hırkalarını geçirip bir yıllık uzaklığı bir anda aşarlar. Kendilerine torba ile verilecek altınlar karşılığında yapmıyacakları kötülük yoktur. Gelin arabasına binerek önceden hazırladıkları zehirli çöreği geline yedirmekte ve onu zehirliyerek arabadan aşağıya attıktan sonra gelin elbisesini kendi öz kızlarına giydirip şehzâdeye gerçek gelin diye yutturmakta tereddüt etmezler. Padişahın kızına âşık olup pejmürde kılıklarla çok uzak diyarlardan gelen, fakat kimliğini saklıyan bir şehzâdeye kızı kaçırmak için torba dolusu altın karşılığında saraya girerek sultan hanımdan kızını istemekte bir mahzur bulmazlar. Tatlı dil dökmek, güler yüz göstermek, sihirli elmalarla gençleri uyutmak, ondan sonra da her istediklerini elde etmek kolayca başaracakları işlerdendir.

Bir başka tip de zenci arap'lardır. Bunlar M.'larda genellikle iyilik unsuru olarak görünürler. Zorda kalanların yardımına koşarlar. Dervişin veya peri kızının verdiği iki kılı birbirine sürten, yahut padişahın, aslanlar padişahının, karıncalar padişahının, sultan hanımın verdiği sihirli yüzüğü bir kere yalayan kişi, birdenbire karşısına çıkıp "lebbeyk" diyen zenci arabı veya arapları, her dileneni yapmağa hazır bulur. Eğer zenci arabı çağıran kimse ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyorsa, zenci arap hemen bir ordu asker yaratarak onu kurtarır. Yok, eğer zenci arabı yardıma çağıran kimsenin bir gecede tamamen altından bir saray kurması lâzım ise, zenci arap hemen ortadan kaybolur, ertesi sabah uyanıldığında altından saray hazırdır. Bu zenci arapların bir dudakları yerde, bir dudakları göktedir. Kuzgunî siyahtırlar. Geldikleri gibi birdenbire kaybolurlar. Hemen daima iyilik yaparlar.

Şimdi de padişah'lardan söz edelim. Padişah, çoğu M. larımızın baş kahramanıdır. Altından, gümüşten veya kristalden saraylarda otururlar. Bazan hiç çocukları olmaz. Biri kız, öteki oğlan iki çocuklu padişahlara raslandığı gibi, genel olarak üç kız veya üç oğlan çocuğa sahiptirler. Sayısız cariyeleri vardır. Tek kadınla evli olanlara da raslanır. Aynada hayâlini gördükleri peri kızlarına âşık olurlar, onlarla yaşamağa başlarlar. Peri kızının arzusu üzerine karılarının gözlerini oydurmakta tereddüt etmezler. İstediklerini, hattâ bazan kendi öz çocuklarını cellâda verebilirler. Kızlarıyla evlenmek arzusunu gösteren delikanlılardan yapılamıyacak işleri kırk günde yapmalarını şart koşarlar. Şayet o iş otuz dokuzuncu gün yapılmış olmazsa, delikanlının kafası gider. Biriken kafalardan kuleler kurulabilir. Kendi kızlarını veya oğullarını başka padişahların çocuklarıyla evlendirmek isterlerse de, genellikle çocukları bu dileğe uymayıp gönüllerinin sevdiği ile kaçarlar, yahut da dilediklerini kaçırırlar. Zekâ itibariyle vasattırlar. Yaptıkları fenalıkların cezasını daima çekerler, pişmanlık duyarlar. Pek fazla zalim oldukları zaman kendi oğulları tarafından öldürü-

lüp yerlerini onlara bırakırlar. İyilik yapmak istedikleri zaman da "dile benden ne dilersen" diyerek, her istenileni, imkânsız görünse de, yerine getirecek kudrette olduklarını göstermek yaradılışındadırlar. Fakat daima "sağlığınızı" cevabıyla karşılaşırlar veya böyle bir cevap almayı beklerler.

Son olarak da Keloğlan'ı ele alalım. Keloğlan, şüphe yok ki üzerinde en çok durulacak M. kahramanıdır. Türk'deki zekâ kudretini ve cevvaliyetini Keloğlan kadar temsil edebilecek bir M. kahramanı daha gösterilemez. Fakir bir karı-kocanın oğlu olarak görünen, çoğunlukla anasıyla yaşıyan Keloğlan, küçüklüğüne rağmen, başından ve cüssesinden, hâlinden ve tavırlarından hiç de umulmadığı hâlde, keskin bir zekânın yardımı ile neler yapmaz ki... Çabucak zengin olmanın yolunu bulabilir. Kendisine fenalık yapmak isteyen kurnaz kösenin, hamamcının, at canbazının kolayca haklarından gelebilir. Padişahtan bile intikamını alır. Adalet ve hakkaniyeti çoğu zaman galip kılar. Haksızlar, hırsızlar, kötüler, zalimler, devler, Keloğlan'ın aklı ve zekâsı karşısında her zaman yenilgiye uğrarlar. Zalim ve adaletsiz padişahı tahtından indirip onun yerine padişah olduğu bile görülür.

Türk halk M.'larının değerine gelince: M.'larımız öylesine gür bir kaynaktır ki, bu hazineden birçok ilimler ve sanatlar faydalanırlar. Milletin eski seciyeleri, eski mefkûreleri, eski âdet ve inançları M.'larda gizlidir. Halk kültürünün eski izlerini M.'lardan kısmen çıkarmak mümkündür. M.'lar herşeyden önce dilcilerin faydalandıkları bir kaynaktır. Anlatandan bütün tâbirleri, tekerlemeleri, kelimeleri ve lehçe özellikleri ile derlenmiş bir M.'da, dil uzmanları pek çok yeni kelimeye veya bazı kelimelerin kök veya parçalarına raslıyabilirler. M., bir sosyolog için toplumun kuruluşunu ve temel unsurlarını tavsifte, halk kültürünün özelliklerini araştırmada değerine baha biçilmez bir belge olabilir. Tarihçi için bir M., bazı önemli tarihî olayların aydınlanmasında bir değerli kaynak rolünü oynayabilir. Çocuk terbiyesinde ise M.'ın değerini kabûl etmemek imkânsızdır. Küçük çocukların dikkatlerini, ilgilerini en çok M.'lar çektiği için, foklor malzemesi olarak derlenen halk M.'larından, açık deyimle, basit ve kısa cümlelerle yazılmış, öğretici ve eğitici, kıssalı hikâyeler kaleme almak, çocuk rûhu için zararlı sayılabilecek unsurları atıp, küçüklerin muhayyilelerini işletecek güzel M.'lar hazırlamakla çocuk edebiyatına da hizmet edilmiş olur. Nihayet hikâyeciler, romancılar, şâirler, tiyatro ve film senaryosu yazarları da halk M.'larından çok ilgi çekici eserler meydana getirebilirler. Değeri yalnız bu saydıklarımızdan ibaret olmıyan halk M.'larının toplanması memleket ilim, edebiyat ve sanatı için pek önemlidir.

Halk M.'larının toplanması konusu, genel olarak bütün folklor maddelerinin derlenmesi ile ilgili usûl ve metodlar alanına girdiği için burada üzerinde ayrıca durmıyacağız. Ziya Gökalp, Millî Mecmua'nın 17. sayısında yayınlanmış olan (M.'lar) başlıklı yazısında bu konuya geniş yer verir. Yalnız şu kadarını söylemekte fayda vardır ki, herşeyden önce bir M. derleyicisinin folklor ilminin istediği zihniyete ve metod bilgisine sahip olması, M. anlatanları ürkütmeksizin çalışabilecek bir kabiliyette, özel bir yaradılışta bulunması lâzımdır. Macar Türkoloğu İgnaş Knoş'un Anadolu'da derleyip yayınladığı M.'lar, bu alanda ilk örneklerdir. Ziya Gökalp, M.'ların değeri üzerinde ısrarla durmuş, çeşitli örnekler vermiş, ayrıca Türk halk M.'larından terbiye edici özellikte olanları çocuklar için manzum olarak kaleme almıştır. Üstad bir yazısında, "büyük hanımlarımızdan biri Türk M.'ları namı altında bir kitap neşretti" demekte ise de bu derleyicinin adını vermemektedir.
(N. Tezel)

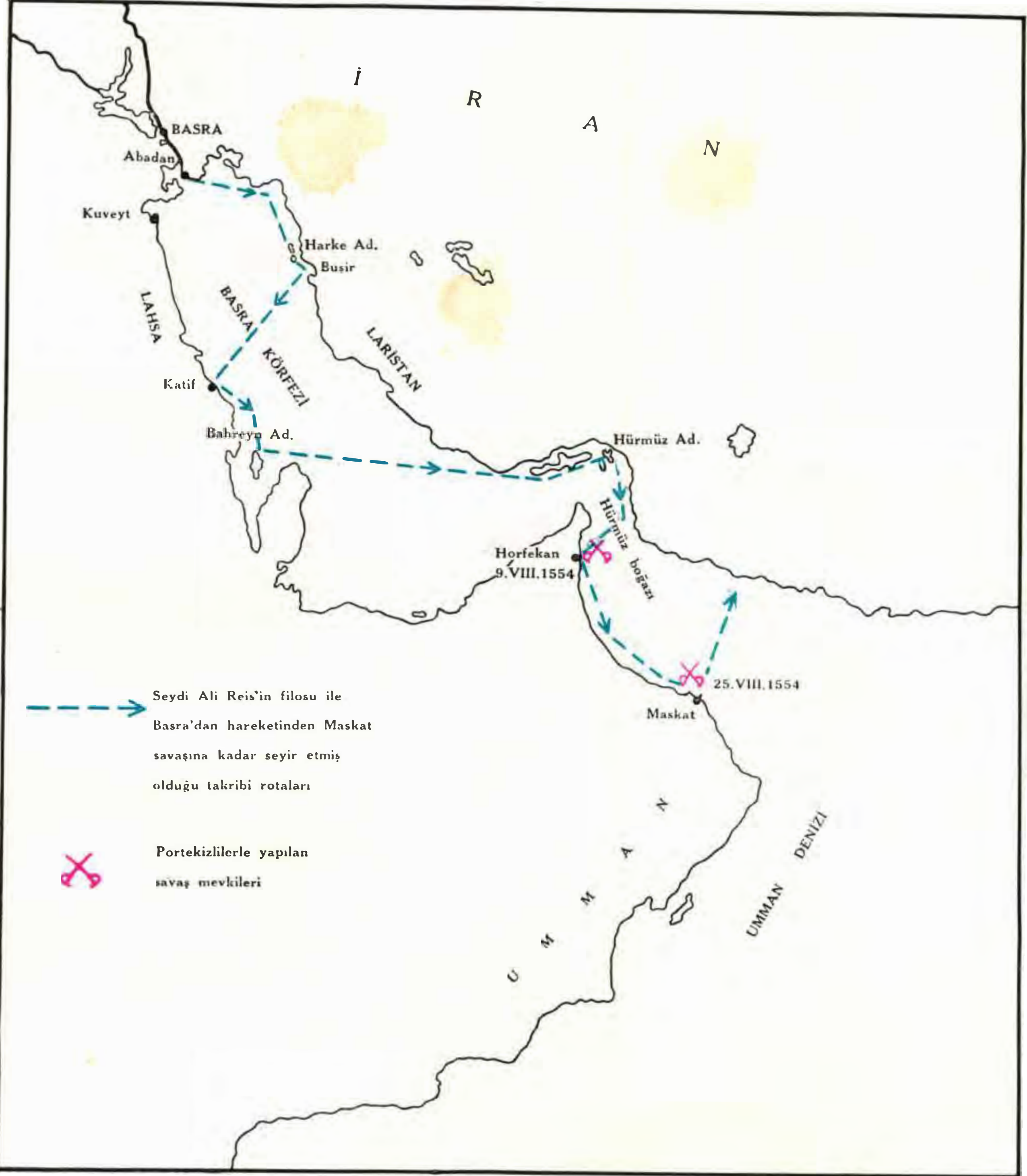
MASARYK, Tomas Garrigue (Hodonin [Alm. Göding] 1850 - Lana veya Láany Şatosu, Praha 1937), Çek sosyologu ve devlet adamı; Çekoslovakya'nın birinci cumhurbaşkanı. Babası Slovak, anası Alman idi. 1879'da Viyana Üniversitesi'nde, 1881'de de yeni kurulmuş Praha Üniversitesi'nde profesör olmuştur. Sosyoloji alanında ad kazanmış ve ayrıca Çek kültürü tarihini incelemiştir. Çek aydınları arasında belıren Realist (gerçekçi) harekete katılmıştır. "Genç Çek"lerce millet vekili seçilen M., Vıyana'da liberal bir rejim ve Çekoslovakya'nın bağımsızlığı için çalışmıştır. 1914'te Avusturya - Macaristan'ı bırakmış ve Batılı müttefiklere sığınarak önce Fransa'da, sonra Rusya'da harbe katılan Çek lejyonunu kurmuştur. 1917'de geçici Çekoslovak hükûmetinin başkanı olmuştur. 1918'de yeni kurulan Çekoslovakya cumhuriyetinin başkanı seçilmiştir. 1927 - 1934'te tekrar cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. I. Dünya Savaşı'na son veren barış görüşmelerinde Sudetler'in, ülkesinin askerî savunmasını ilgilendiren sebeplerle Almanya'ya katılmasına engel olmuştur. M., Slovaklar'ın otonomisine karşı da direnmiştir. "Yurdun yeni kurucusu" olarak, "saygıya dayanan bir diktatörlük" idâresi kurmasına göz yumulmuştur. Fransa ve Sovyetler Birliği ile bir yaklaşma politikası gütmüş ve Küçük Antant'ı desteklemiştir. Halefi olarak arkadaşı ve çalışma ortağı Benes'in seçilmesini sağladıktan sonra, sağlık sebepleriyle görevden çekilmiştir (1935). Çoğu Çekçe ve Fransızca çıkan eserleri arasında şunlar zikredilmelidir: *La question sociale* (Sosyal mesele) [1898]; *La nouvelle Europe* (Yeni Avrupa) [1918]; *Mémoires* [1914 - 1918] (Hâtıralar) [1927]. (V. Örs)

T. G. MASARYK

MASCAGNI, Pietro (Livorno 1868 - Roma 1945), İtalyan bestekârı. Roma'da 1909'dan itibaren Teatro Costanzi'de orkestra şefi olarak çalışmıştır. Her şeyden önce çok şöhret kazanmış bir perdeli Cavalleria Rusticana (köylü şerefi) [1890] operasının kompozitörü olarak tanınmıştır. Bunun dışında şu operaları da yazmıştır: *İris* (kadın adı) [1898]; *Le Maschere* (Maskeler) [1901]; *Isabeau* (kadın adı) [1911]; *Si* (Evet) [1919]. Birkaç senfonik çalışmalar, oda musikisi ve Kilise musikisi eserleri de bırakmıştır. (V. Örs)

MASCART, Eleutherè Elie Nicolas (Luarouble 1837-Poissy 1908), Fransız fizikçisi. Spectrumun ültraviyole kısmını incelemiş, elektrik ilimleri üzerinde çalışmış, atmosferdeki elektrik üzerinde araştırmalar yapmıştır. Bir elektrometre icat etmiştir.

MASCHERONI, Lozenzo (Castagneta, Bergamo 1750 - Paris 1800), İtalyan matematikçisi ve şâiri. 1767'de Katolik papazı ve Pavia üniversitesinde matematik profesörü olmuştur (1786). Geometri problemlerini pergelden başka hiç bir âlet kullanmadan çözmüştür. Başlıca eseri: *Geometria del Compasso* (Pergel geometrisi) [1797].

İ R A N
BASRA
Abadan
Kuveyt
Harke Ad.
Busir
LAHSA
BASRA KÖRFEZİ
LARİSTAN
Katif
Bahreyn Ad.
Hürmüz Ad.
Hürmüz boğazı
Horfekan
9.VIII.1554
25.VIII.1554
Maskat
UMMAN
UMMAN DENİZİ
Seydi Ali Reis'in filosu ile Basra'dan hareketinden Maskat savaşına kadar seyir etmiş olduğu takribi rotaları
Portekizlilerle yapılan savaş mevkileri

MASKAT DENİZ SAVAŞI, XVI. yüzyılda, Osmanlı ve Portekiz filoları arasında Ummân Denizi'nde yapılan bir deniz savaşı.

Pîrî Reis'in, 1552 yılında, Aden, Hadremût ve Ummân kıyılarındaki harekât ve fütuhâtından sonra, Basra'ya götürdüğü ve orada bıraktığı Osmanlı filosunun Süveyş'e getirilmesi, Dîvân-ı Hümâyûn'ca lüzumlu görülmüş ve bu maksatla, Murad Reis 1552 yılı sonlarında, Mısır Kaptanlığı'na tayin ve Basra'daki filonun Süveyş'e getirilmesine memur edilmişti. Hind Okyanusu kıyılarında, kaleler ve üsler kurmuş olan Portekizliler, bu üslere dayanarak, kalyon tipi gemilerle, Hind ve Ummân denizlerinde harekâtta bulunuyorlar; kendi deniz ticaretlerini serbestçe yapabilmeleri için de, Türk filosunu yok etmek maksadı ile bu filonun Basra'dan denize açılmasını kolluyorlardı. Aldığı emir gereğince, Süveyş'e gitmek üzere Basra'dan ayrılan Mısır Kaptanı Murad Reis, Hürmüz civarında kuvvetli bir Portekiz filosu ile karşılaştı. İki filo arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Her iki tarafın da kayıblar verdiği bu savaş, gecenin karanlığında son buldu ve filolar ayrıldılar. Murad Reis, savaşta yıpranmış filosu ile Ummân Denizi'ne açılmayı ve başka bir Portekiz filosu ile karşılaşmayı doğru bulmadı ve Basra'ya dönüp durumu İstanbul'a bildirdi. Dîvân-ı Hümâyûn, Murad Reis'i görevinden aldı. Murad Reis'ten boşalan Mısır Kaptanlığı'na, 1555 yılı sonlarında, ünlü denizcilerden Seydi Ali Reis atandı ve Basra'daki filonun Süveyş'e götürülmesine memur edildi. Akdeniz'deki Türk donanmasının birçok harekâtına katılmış ve savaşlarda büyük bir şöhret yapmış olan Seydi Ali Reis, atanma ve görev emirlerini, ordu ile beraber gitmiş olduğu Haleb'de aldı ve buradan yola çıkarak Urfa, Nusaybin, Musul ve Bağdad yolu ile Basra'ya vardı. Gemilerin denize çıkabilmeleri için, lüzumlu onarımlarını ve ikmâl işlerini tamamladı. Yakın denizlerde Portekiz gemilerinin bulunup bulunmadığını anlamak maksadı ile de, bir kalita ile, keşif yaptırdı. Durumu müsâid görükten sonra, Süveyş'e ulaşmak üzere 2 Temmuz 1554 günü, emri altındaki on beş kadırgadan kurulu filosu ile, Basra'dan hareket etti. Seydi Ali Reis, Abadan'da bir süre kaldıktan sonra, Basra Körfezi'ne çıktı. Evvelâ, İran kıyılarına doğru gitti. Harke (Kharg) Adası'na vardı. Şîraz kıyılarından güneye doğru ilerledi. Yolda rastladığı yerli bir yelkenliden civarda Portekiz gemisi görülmediğini öğrendi ve İran kıyısından Arab yarımadası'ndaki Katif (Al Qatif)'e ve daha sonra da Bahreyn Adası'na geldi. Seydi Ali Reis, rüzgârı, denizleri ve Portekizliler'i kollayarak, Hürmüz Adaları civarına vardı. Buradaki adalardan da, Portekizliler hakkında, hiçbir haber alamadı. Hürmüz Boğazı'nı geçti, Ummân Körfezi'ne girdi, Arap yarımadası'ndaki Horfekan (Khor al Fakkan) şehri yakınlarına erişti. 9 Ağustos 1554 günü, bu sularda harekâtta bulunmakta olan muhtelif büyüklükteki kalyon, barça ve kalita sınıflarından 25 Portekiz gemisi ile karşılaştı. Hava, kadırgalar ile deniz cengine elverişli görüldüğünden, Seydi Ali Reis, Portekiz filosuna hücuma geçti. Bir Portekiz kalyonu top ateşi ile batırıldı. Savaş, yatsı vaktine kadar, çok şiddetli olarak devam etti. Nihayet, Portekizliler savaşmaktan vazgeçtiler ve Hürmüz istikametinde sâhayı terk ettiler. Hedefi Süveyş olan Seydi Ali Reis, geri dönerek Portekiz filosunu tâkibi doğru bulmadı ve yoluna devam ederek ertesi günü Horfekan'da demirledi. Yorgun personelini dinlendirdi, hasâra uğrayan gemilerini onardı, su ikmâli yaptı ve tekrar denize açıldı. 25 Ağustos 1554 günü, Maskat şehri yakınlarına gelinmişti ki, sabahın alaca karanlığında, Amiral Don Fernando kumandasında ve 34 gemiden kurulu büyük bir Portekiz filosu ile karşılaştı. Rüzgâr, kuvvetli ve Portekiz gemilerine müsâid yönden esmekte idi. Yelkenli olan ve çok sayıda top taşıyan Portekiz gemileri, rüzgâr üstü istikametinden, Türk kadırgalarının üzerine geliyordu. Gerek rüzgâr ve gerekse denizler, Osmanlı filosunun Portekiz filosu ile açık denizde savaşmasını güçleştiriyordu. Seydi Ali Reis, bu durumda, taktik üstünlüğü sağlamak üzere, filosunu kıyıya yaklaştırdı ve savaş nizâmı aldırtarak düşmanı bekledi. Savaş, Portekizliler'in Türk gemilerine yaklaşmaları üzerine kadırgalardan açılan top, tüfenk ve ok atışı ile başladı. Evvelâ ateşli silâhlarla başlayan savaş, bir müddet sonra, rampa savaşına döndü ve Maskat şehri önünde çok kanlı bir boğuşma hâlini aldı. Topçu savaşı sırasında bir Türk kadırgası, Portekiz kalyonlarından atılan bir mermi isabeti ile, yanmağa başladı. Bu kadırganın komutanı, gemisini derhâl düşman teknesine aborda etmeğe muvaffak oldu. Her iki gemi beraberce yandılar ve battılar. Rampa savaşı sırasında, beş Türk kadırgası, rampa oldukları Portekiz gemileri ile birlikte sürüklendiler ve kıyıya düşerek kayalarda parçalandılar. Bir Portekiz gemisi, yelkenlerini idâre edemeyerek, karaya oturdu ve parçalandı. Savaşın çok şiddetli olması ve çok uzun sürmesi, her iki tarafın da personelini yormuş, kürekçiler kürek çekemez, topçular toplarını kullanamaz olmuşlardı. Seydi Ali Reis, kadırgalarını kıçtan demirleyerek, baş taraftaki topları ile savaşa devam etti. Bir taraftan da, filikalarını denize indirerek, daha evvel karaya düşerek parçalanan Türk kadırgalarındaki sağ kalan personeli kurtarmağa gönderdi. Kurtarma ekipleri, Alemşah, Kara Mustafa ve Kalafat Memi isimli kadırga Reisleri ile filodaki kara eratının komutanı Dürzü Mustafa Bey'i ve 200 gemiciyi kurtarıp, savaşmakta olan diğer kadırgalara getirdiler. Karaya düşen kadırgalardaki Arap kürekçiler ise yüzerek kıyıya çıktıklarından, buradaki Müslüman ahâli tarafından yardım gördüler. Savaş, geceye kadar devam etti. Gece çıkan fırtına kadırgaların demirlerini tarattı. Maskat kıyılarının yirmi mil kadar açıklarında, denizin dibi yeşil renkte çamur olduğu halde, kıyılarda dip kumlu çamur ve kayalık olduğundan, bu bölge gemiler için iyi bir demir yeri değildi. Ânî çıkan fırtınalarda, demirli gemiler tarar ve sürüklenirlerdi. Osmanlı kadırgaları ne kadar zincirleri varsa denize bıraktıkları halde, tarama devam ederek, gemiler açık denize doğru sürüklendiler. Böylece kuvvetini arttırarak bir kasırga hâline gelen rüzgâr, saatlerdir devam eden bu kanlı M. D. S.'na, netice alınmadan son vermiş oldu.

M. D. S.'nda Portekiz filosu çok sayıda top taşıyan, açık deniz harekâtına elverişli ve rüzgârlı havada manevra kabiliyeti yüksek on iki barça ile yirmi iki grap (Ummân Denizi'nde kullanılır, çektiri sınıfından bir tip gemi)'tan kurulu olduğu halde; Osmanlı filosu, yalnız baş taraflarında üçer top taşıyan on beş kadırgadan kurulu idi. Portekiz filosu; gemi adedi, silâh ve personel bakımından, Osmanlı filosunun iki mislinden fazla bir kuvvete sahip bulunuyordu. Maskat kıyıları dik kayalık olup, gerilere doğru iniş - çıkış yapan ve 400 m'ye kadar yükselen tepeler ve dağlarla çevrili idi. Bu yükseklikler, daha gerilerde, 1 200 - 1 600 m'yi buluyor ve kıyıdan esen rüzgârlar kıyı bölgelerinde belli bir sâhayı durgun bırakıyordu. Osmanlı filosu amirali, yerinde ve zamanında verdiği doğru ve kesin kararları ile, kıyı bölgesinde kalarak, düşmanı iyi manevra yapamayacağı ve rampa savaşına elverişli bir sahaya çekerek, onu materyal üstünlüğünden faydalandırmamış ve rampa savaşı ile Portekizliler'i hırpalarak kendisini mahvolmaktan kurtarmıştır. Bu savaşta Osmanlı filosunun altı kadırga kaybetmiş olmasına mukabil Portekizliler yedi savaş gemisi kaybetmişlerdi.

M. D. S., XVI. yüzyıl Türk denizcilerinin yiğitlik, cesaret ve savaşa tahammül kudretleri ile filo sevk ve idâresi kabiliyetlerinin yüksekliğini bir kere daha ispatlamış bir savaş olarak deniz tarihine geçmiştir. (V. Z. Dümer)

MASLAHATGÜZÂR (Ar. maslahat, Farsça güzâr sözlerinden yapılma Farsça terkib), büyükelçi veya elçi vekili; bir küçük devlet nezdine gönderilen diplomatik temsilci. 1961 yılındaki Viyana anlaşmasiyle büyükelçi ve ortaelçilerden sonra üçüncü sırayı işgal eder. Eskiden M.'a "küçükelçi" de denirdi. M.'lar sürekli veya geçici olarak tayin edilebilirler.

MASON, James Neville, M. A. (magister artium) (Doğ. Huddersfield, Yorkshire 1909), İngiliz aktörü. Babasının adı John Mason, anasının adı Mabel'dir. Pameba Kellino ile 1941 yılında evlenmiş ve 1964 yılında da boşanmıştır. Bu evlilikten bir kızı ile bir oğlu olmuştur. Malborough kolejinde ve Cambridge'de Peterhouse'da öğretim görmüştür. 1931'den 1946'ya kadar İngiltere'de ve 1946'dan 1962'ye kadar da Amerika Birleşik Devletleri'nde tiyatro ve sinema aktörlüğü yapmıştır. Başlıca filmleri şunlardır: *I Met a Murderer* (Bir katille karşı karşıya geldim); *The Man in Grey* (Gri kostümlü adam), *The Seventh Veil* (Yedinci örtü), *Odd Man Out* (Geri kalan adam dışarı çıksın), *Rommel Desert fox* (Çöl tilkisi Rommel), *Five Fingers* (Beş parmak), *Julius Caesar* (Jül Sezar), *A Star is Born* (Bir yıldız doğdu), *Bigger than Life* (Hayattan daha büyük), *A touch of Larceny* (Bir küçük hırsızlık), *Lolita* (ad), *The Pumpkin Eater* (Salatalık yiyen), *Lord Jim* (ad), *Georgy Girl* (G. Kız), *the Deadly Affair* (Ölümlü iş), *The Seagull* (Deniz martısı) *Age of consent* (muvafakat etme yaşı). Karısı Pamela Kellino ile *The Cats in our Lives* (Hayatımızdaki kediler) adlı bir de eser yayınlamıştır.

MASONLUK, kardeşlik ilkelerine bağlı olup, birbirlerini bazı işaret ve simgelerle tanıyan insanların teşkil ettiği ve "loca" adını taşıyan gruplara ayrılan bir birlik. Öyle görünüyor ki, modern M.'a, Orta Çağ'da işleyen ve işleme dayanan (Fr. opérative) M.'tan ayırd etmek amaciyle, kurgulara dayanan M. (Fr. spéculative) adı verilmiştir. XVII. yüzyılda İngiltere'de meydana çıkmıştır (Orta Çağ M.'u Fr. maçon, Alm. maurer = duvarcı mânâsını taşır). Gerçek anlamda duvarcılar arasında kurulmuş, milletlerarası bir birlik idi. Modern M. ise, an'anevî sebeplerle kendilerine "mason" yani duvarcı diyen aydınlar arasında kurulmuştur. 1717'de Londra'da "Grand Lodge" (Büyük Loca) kurulmuştur. Reverend James Anderson 1723'te *the Consitutions of the Free-Masons* (Masonların yasası) başlıklı yazısını çıkarmıştır. Burada M.'ın Allah'a iman etmeleri, dinî ödevlerini yerine getirmeleri, aralarında dayanışmaları, gizliliği korumaları ve hükûmetin emirlerine uymaları şart koşuluyordu. Bir zaman, İngiliz M.'u birbirine rakip iki gruba ayrılmış, ama 1813'te tekrar birleşmiş ve dinî karakterini korumuştur. M., Fransa'ya 1720 - 1730'da sokulmuş olsa gerektir. Hükûmet bunu 1736'da yasak etmiş, Katolik Kilisesi de 1738'de aforoz etmiş ise de, yok edememişlerdir. 1743'te Anderson'un sözü geçen yazısına dayanan *Ordonnances générales* (Genel düzenlenme) başlıklı bir yazı çıkmış, 1755'te de, Grande Loge de France (Büyük Fransa Locası) kurulmuştur. Çok geçmeden reform temayülleri belirmiş, buna Maîtres Ecossais (İskoçyalı Üstadlar) reformu adı verilmiştir. Böylece Grande Loge ikiye bölünmüştür. Bütün Fransa M.'unu yeniden teşkilâtlandırmak için, Luxembourg dukası, 1771'de bir Grande Loge Nationale (Büyük millî Loca) toplamış, bu da, eski Büyük Fransa Locasının yerine bir asamble, bir de Daimî Komisyon koymuştur. Asamble'nin adı Grand Orient (Büyük Doğu), Daimî Komisyonun adı da Grande Loge Nationale (Büyük millî Loca) olmuştur. Her gayrete rağmen İskoçya Üstadları grubu tam olarak Grand Orient'a katılmamış ve böylece Fransız M.'u birleşememiştir. Vakıa 1799'da Grande Loge ile Grand Orient birleşmişler ise de, 1801'de Rite écossais ancien et accepté (Kabûl edilmiş eski İskoçya âyini) adı altında bir hareket meydana çıkmış ve Grand Orient 1805'te bundan ayrılmıştı.

MASONLUK: Mason Locasının birinin bayrağı

XIX. yüzyılda Fransız M.'u tekrar tekrar kilise'nin afarozuna uğramış ve tedricen cumhuriyetçi ve aklî fikirleri benimsemiştir. Bu temayül, İkinci İmparatorluk (III. Napoléon) devrinin çöküşünden sonra tam bir zafer kazanmıştır. 1877'de Constitutions'daki "Grand Architecte de l'Univers" (Kâinatın büyük mimarı) yani Allah'ı kabûl eden formül yok edilmiştir. Bunun sonucu olarak, Anglosakson M.'u, Fransız M.'undan ayrılmıştır. Ancak 1913'te an'anevî M.'un dinî bağlarını koruyan M.'lar Grand Orient'dan ayrılıp ayrı bir loca kurunca, bu loca, İngiliz ve bütün dünya M.'larınca tanınmıştır.

MASPERO, Gaston (Paris 1846-Paris1916), Fransız ejiptoloğu. Yirmiyedi yaşında iken Collège de France'da profesör olmuş, 1880'de Mısır'a gönderilerek, orada Bulak Müzesi Müdürü ve Mısır Eski Eserler ve Kazılar Genel Müdürü görevleri ile, Mariette'in halefi olmuştur. Çok sayıdaki yazıları arasında şunlar ayrı bir önem taşır: *Histoire ancienne des peuples de l'Orient* (Doğu milletlerin eski tarihi) [1894 - 1899]; *Les temples immergés de la Nubie* (Nubya'nın su altında kalmış tapınakları) [1909 - 1910]; *Essais sur l'art egyptien* (Mısır sanatı hakkında kalem denemeleri) [1912]; *Etudes de mythologie et d'archéologie égyptiennes* (Mısır mitoloji ve arkeoloji etüdleri) [1893 - 1912]. 1883'te Âbideler Akademisi (Academie des Inscriptions) üyesi olmuştur. Oğlu Henri M. (Paris 1883 - Buchenwald 1945) Collège de France'da profesör (1920) olmuş; Çin hakkında tarihî eserler bırakmıştır. 1935'te Âbideler Akademisi'ne girmiştir.

MASSACHUSETTS, Amerika Birleşik Devletleri'ni kuran ilk on üç eyâletten biri. M., Birleşik Devletleri'nin kuzey doğusunda, Atlas Okyanusu sahilindedır. Kuzeyde Vermont ve New Hampshire, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde yine Atlas Okyanusu, Rhode Island ve Connecticut; batıda da New York ile sınırlıdır. Yüzölçümü 21 400 km², nüfusu: 5 689 000 (1970), idâre merkezi Boston'dur (Senbolü: Mass.).

M. yüzölçümünün, yaklaşık olarak üçte birini doğu bölgesindeki ova meydana getirir. Denizden yüksekliği 15 - 20 m olan bu bölgenin en yüksek yeri 200 m'yi bulmaz; bu nokta Boston'un güneyindeki Blue Hills bölgesindedir. M.'in orta bölümü ile, batı bölümünün büyük bir kısmı yayla hâlindedir. Connecticut nehri, bu yaylayı hafifçe keser. Yayla bölgesinin en yüksek yeri Wachusett dağıdır (611 m). Kuzey - batı M.'in küçük bir bölümü, Vermont'la birlikte Green Mountain mıntakasını paylaşır. Berkshire Hills diye bilinen bu mıntıka, batıya

MASSACHUSETTS : Boston Körfezinde Boston Elektrik fabrikası

doğru yüksekliğini kaybeder. M.'in en yüksek yeri olan Greylock tepesi (1 064 m), kuzey-batı bölgesindedir. Güney-batıdaki Everett tepesinin yüksekliği de 800 m'ye yaklaşır.

M. akarsu bakımından zengindir. Başlıca akarsu olan Connecticut nehri, güneyde aynı adla anılan eyâlete geçerek Long Island boğazına dökülür. Atlas okyanusuna akan başlıca nehirler de Merrimack, Mystic ve Charles'dır. M.'teki akarsuların uzunluğu 7 000 km'den fazladır. İrili ufaklı göllerin sayısı da 1 100'ü geçer. Bunların en büyüğü Webster gölüdür. Bu göllerin bir kısmı da sun'îdir. Sun'î göllerin en büyükleri

MASSACHUSETTS : Boston'da Hükûmet konağı

Quabbin ve Wachusett baraj gölleridir. İklim bölgeye göre değişiklik gösterir; kıyı bölgeleri, yazlar sıcak, kışları soğuk geçen iç bölgelere göre daha mutedildir.

M.'te yaşayanların büyük çoğunluğu beyazdır. Zenci oranı nüfusun % 2,2'sini teşkil eder. Nüfusun yarısı Boston'da yaşar (banliyöleriyle birlikte 2 753 000 - 1970). Diğer önemli şehir Worcester (344 000 - 1970)'dir. Holyoke ve Chicopee ile birlikte Greater Sprignfield'in nüfusu ise 523 000 (1970)'dir.

M. ekonomisinin temelini, elektronik makineler imalâtı teşkil eder. Bunun dışında çeşitli makineler (elektronik olanlar hariç), muhtelif cihazlar, metal eşya, basın yayın endüstrileri gelişmiştir. Ülkedeki ticarî çiftliklerin sayısı 6 000 civarındadır. Balıkçılık da M.'in en eski endüstrileri arasındadır.

Tarih : M.'in bulunduğu yerde eskiden Kızılderili Lagonkin kabileleri yaşıyordu. M. civarına XV. ve XVI. yüzyıllarda keşif gezileri yapılmıştı. Ancak ilk yerleşme 1620 yılında oldu. O yıl İngiltere'nin Southampton limanından kalkan *Mayflower* adlı gemi ile, bir kısım Holandalı Püriten, bugünkü M.'te Plymouth'a gelip ilk yerleşme merkezini kurdular. 1628'de başka Püritenler de geldi. 1630'da Boston kuruldu. Amerikan kolonilerinin İngiltere'den ayrılması mücadelesinde M. öncü bir rol oynadı. 1780'de anayasasını kabûl etti. 1788'de de A. B. D. anayasasına oy veren 6. devlet oldu. M , A. B. D. parlamentosunda 2 senatör 12 meb'usla temsil edilir.

MASSACHUSETTS INSTITUTE OF TECHNOLOGY (MIT, M. Teknik İlim Enstitüsü), Amerika Birleşik Devletleri'nde bir yüksek eğitim enstitüsü ve araştırma merkezi. 1861'de resmen tanınmış (incorporated) ve 1865'te Boston'da açılmıştır. 1916'da Cambridge, Mass'a nakledilmiştir. MIT, yüksek sayıdaki laboratuvarları ve araştırma atölyeleriyle Cambridge'in endüstri gelişmesine çok önemli bir katkıda bulunmuştur.

MASSALİANİZM veya MESSALİANİZM: bk. DUACILIK.

MASSÉ, Henri (Doğ. Lunéville 1886), Fransız doğu bilgini. Önce Cezayir Üniversitesi'nde profesör olmuş, sonra Paris'teki Ecole nationale des langues orientales (Doğu Dilleri Millî Okulu)'i 1958'e kadar idâre etmiştir. Özel olarak Fars edebiyatını incelemiş ve bu yolda birçok eser yazmıştır. Câmî'nin *Bahâristân*'ını Fransızca'ya çevirdiği gibi, bir Fars edebiyatı antolojisi de yayınlamıştır (1950). 1941'de Académie des inscriptions (Yazıtlar Akademisi) üyeliğine seçilmiştir.

MASSÉNA, André (Nice 1758 - Paris 1817), Rivoli dukası, Essling prensi, Fransa mareşali. 1793'te general olmuş, Rivoli savaşında (1797), Zürich savaşında (1799) ve Cenova kuşatmasında (1800) yararlık göstermiştir. 1804'te mareşal olmuş ve Napoli krallığını fethetmiştir. Rivoli dukası olduktan sonra, Essling ve Wagram savaşlarında ün kazanmıştır. Napoléon, ona (1809) "l'Enfant chéri de la Victoire" (Zaferin sevgili çocuğu) adını vermiştir. 1815'te Bourbonlar'ın hizmetine girmiştir.

MASSENET, Jules (Montaud, Saint - Etienne 1812 - Paris 1912), Fransız bestekârı. Eserleri arasında "Marie Magdeleine" (M.'li Meryem), oratoryo [1873]; "Hérodiade" (Herodiyas) [1881]; "Manon" (kadın adı) [1884]; "Werther" (erkek adı) [1892]; "Thais" (kadın adı) [1894]; "Sapho" (kadın adı) [1894]; "Le Jongleur de Notre Dame" (Notre Dame Kili-

MASSENET : Manon Lesko adlı eserinden bir sahne

sesinin oyuncusu) [1902]; "Don Quichotte" (ad) [1910] gibi operalar vardır. Melodist (ezgici) olarak kabiliyeti, tiyatro bakımından ustalığı, dramatik durumlar duygusu ile M., zamanının bestekârları üzerine derin etki yapmıştır.

1878'de Académie des beaux arts (Güzel Sanatlar Akademisi)'a seçilmiştir.

MASSIF CENTRAL veya PLATEAU CENTRAL, Fransa'da bir bölge. Yüzölçümü bütün Fransa topraklarının altıda birine yakın bir kısmını kaplar (85 000 km²). Kuzeyde Paris havzası, batı ve güney - batıda Aquitaine havzası, doğuda Seine ve Rhône vâdileri arasında uzanır. Eski bir masif olup, Hersinyen kıvrılması (Fr. plissement) devrinde yerleşmiş, İkinci Çağda peneplenleşmiş (dağlık bölgenin erozyon yolu ile plato haline gelmesi), Üçüncü Çağ'ın başlarında da yükselmiştir. Masifi teşkil eden billur malzemenin katıldığı birçok kırılmaların meydana gelmesinin sebebini teşkil eder. Bu kırılmalar M. C.'i birtakım yüksek bölgeler ve tektonik çukurlara ayırmıştır. Bazı kırılmalar boyunca volkanlar meydana gelmiştir (Velay ve Auvergne'de Puy de Sancy adını taşıyan doruk, bölgenin en yüksek noktasıdır, 1 886 m). Üçüncü Çağ'da yer alan hareketler, M. C.'in simetrisinin bozulmasına sebep olmuştur. Auvergne ve Velay'den başka, gerçekten dağlık bölgeler hep güneyde (Montagne Noire adını taşıyan dağ, 1 210 m) ve güney - doğuda bulunur (Cévennes sıradağlarının en yüksek doruğu Signal de Finiels, 1 699 m). Ortada ve doğu kenarı boyunca uzanan masifler, daha çok yüksek tepeli topraklar manzarası gösterir (Lyonnais, Beaujolais, Charolais, Morvan dağları). Güneyde ve güney - batıda daha çok masa şekillerine rastlanır (Grands Causses, Bourgue, Margeride dağları). Batı

MASSIF CENTRAL : Fransa'nın güneyinde Puy de dom tepesi

ve kuzey - batıda Limousin ve Combrailles platoları uzanır. Nihayet M. C.'in ortasında Limagnes ovaları yer alır. Bu dağlık ve tepelik bölgede ağır hayat şartları hüküm sürer. Limagnes ovaları ile volkanik bozulma toprakları dışında kalan topraklar çoğu zaman ancak cılız kültür verir. Buna ilâve olarak iklim, yüksekliğin etkisiyle genellikle soğuk ve serttir. Bu bölge iklim bakımından üç kısma ayrılır: Okyanus iklimi, yarı kıta iklimi, Akdeniz iklimi. Yağışlar bol olup, M. C.'in batısında ve kuzeyinde eşit olarak dağılır, güneyinde ise Akdeniz tipini gösterir. 700 - 800 m yükseklikte, gürgen ve meşelerin yerini çamlar alır. Kestane ağaçları da yok olmağa başlar. Ormanlar küçüktür; erken zamanlardan beri ağaçlar kesilerek topraklar tarla veya yayla hâline getirilmiştir.

XIX. yüzyıldan beri M. C. göç bölgesi olmuştur. Uzun süre M. C. sakinleri ancak bir zaman için, hattâ bir mevsim için ayrılırlar ve sonra dönerlerdi. Bugün M. C.'den ayrılanlar artık eski yerlerine dönmüyorlar. Bu göçün izleri her yerde göze çarpar: çökmüş taraçalar, iflâs etmiş çiftlikler, fundalıkların istilâsına uğramış tarlalar, harab olmuş kestanelikler. Tarım, ancak bazı bölgelerde özellik kazanmıştır: Limagnes (yalnız tahıl ve meyve), Limousin (sığır), Cantal ve Roquefort bölgesi (peynirler). Birçok hallerde köylüler çeşitli bitkiler yetiştirirler (Fr. polyculture) ve yetiştirdiklerini kendileri istihlâk ederler (Fr. autoconsommation).

Endüstriler başlangıçta kenar bölgelerde veya çok uzmanlaşmış işçinin toplanmış olduğu yerlerde gelişmiş ve bazan özel sektörün yardımıyle başka bölgelere yayılmıştır. Kenar bölgelerde kömür yığınları oluşmuştur (Saint - Etienne, Creusot, Decazeville, La Grand - Combe ve Ales havzaları). Buralarda ağır endüstri gelişmiştir. Uzmanlaşmış işçilerin bulunduğu kısımlar şunlardır: Thiers'de bıçakçılar, Lyon'a yakın doğu kenarında tekstil işçileri; özel sektör endüstrisinin bir örneği de Clermont Ferrand'da Michelin fabrikalarıdır. Suların çokluğu da birçok baraj ve hidro - elektrik santrallarının kurulmasını kolaylaştırmıştır. Nihayet turizm bu bölgenin ekonomisinde yardımcı bir rol oynamaktadır. Özel olarak Tarn ırmağı boğazları, volkanik dağlar ve göller vardır. Vichy ve La Bourhoule kaplıcaları çok sayıda turist çeker.

MASSIGLI, René Lucien Daniel (Doğ. Montpellier 1888), Fransız devlet adamı ve diplomatı. Paris'te Lycée Louis le Grand (lise)'da ve Ecole normale supérieure (yüksek öğretmen okulu)'de okumuş ve Lille üniversitesinde maître de conférences (doçent) olarak çalışmıştır (1913 - 1914). Diplomat olarak Cemiyet-i Akvam'da Fransız Servisi'nin başkanı olmuştur. Ankara'da (1939 - 1940), Londra'da (1944) Fransa büyük elçisi olarak çalışmıştır. Fransa dışişleri bakanlığı genel sekreteri olmuştur (1955 - 1956). Eserleri: *Sur Quelques maladies de l'Etat* (Devletin bazı hastalıkları hakkında) [1958]; *La Turquie devant la Guerre* (Harp karşısında Türkiye) [1964].

MASSIGNON, Louis (Nogent - sur - Marne 1883 - Paris 1962), Fransız tarihçisi ve müsteşrikı. Bütün ömrü boyunca İslâm dini ve medeniyetini incelemiştir. Eserleri arasında şunlar büyük önem taşır: *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique Musulmane* (Tasavvufun teknik terimlerinin kaynağı hakkında bir kalem denemesi) [1922]; *Les Sept Dormants d'Ephèse* (Efesli yedi uyuyanlar) [1955]. Bilhassa Hallâc-ı Mansûr üzerinde derinlemesine çalışmıştır.

MASTIFF (İng.), bir İngiliz koruyucu köpek cinsi. Kuvvetli, kısa tüylü hayvanlar olup, sırt renkleri gri sarı, yüzleri ise karadır.

MASTOİD (Fr. mastoïde; Yun. mastos=meme'den), şakak kemiğinin alt ve arka kısmında bulunan ve meme şeklini gösteren kemik çıkıntısı (apophyse)'na verilen ad. Bu çıkıntıya, boyundaki bazı kaslar bağlanır.

MASULİPATAM, MASULİPATNAM, Hindistan'da, Andhra Pradesh'te, Koromandel kıyısında, Kistna ırmağının deltasında bir şehir. Nüfusu 101 400 (1961)'dür. İngilizler (1611), Holandalılar (1686 - 1690) ve Fransızlar (1750 - 1759) burada ticaret acenteleri kurmuşlar ve mendil ihraç etmişlerdir. Geleneksel endüstrileri olan el ile süslenmiş pamuklu fabrikaları yanında, yiyecek maddeleri ve kimya maddeleri fabrikaları da vardır.

MASÛNİYET : bk. DOKUNULMAZLIK.

MAŞA, Türk Halk Musikisi'nde usul tutmak için kullanılan iptidâî bir âlet. Tahtadan olup, avuç içinde vurularak çalınır. Bunun zil takılmış ve geliştirilmiş şekli, bir zamanlar klasik Türk raksında kullanılmıştır ki, bunun için bk. ZİLLİ MAŞA (maamâfih zilli maşaya kısaca "maşa" dendiği olur). (Y. Ö.)

MATA HARİ (asıl adı: Margaretha Geertruida Zelle) Muhtemel olarak Malaya dilinde *Mata hari* = Güneş'ten (Leeuwarden 1876 - Vincennes, Fransa 1917), Holanda'lı dansöz ve maceracı kadın. Avrupa'da I. Dünya Savaşı sırasında, Hindistan ve Cava dansları gösterirdi. Almanya adına casusluk etmiş olduğundan, Fransa'da kurşuna dizilmiştir.

MATACHOWSKI, Kont Stanistaw (Konskie, Kielce 1736 - Varşova 1809), Polonyalı devlet adamı. 1764'te Diyet (Millî Meclis)'e üye seçilmiş, 1788'de mareşal olmuştur. Anayasaya dayalı bir krallık kuran 1791 Anayasası'nın gerçek yazarı M.'dir. Ülkesinin felâketinden sonra Viyana'ya sığınmış (1792 - 1807); 1807'de de Varşova Büyük Dukalığı'nda senato başkanı olmuştur.

MATACO - MACA (dilcilik), Güney Amerika'da bir yerli kavimler grubuna verilen ad. M. kabilesi, Gran Chaco'da, Arjantin'in kuzey-doğu bölgesinde Bermejo ve Pilcomayo ırmakları arasında yaşayan yerli kabilelerin en büyüğü ve en önemlisidir. Gran Chaco'nun nüfusunu teşkil eden 68 000 (1960)'in aş. yu. 20 000'i M.'lardandır. Eskiden ve oldukça yakın bir geçmişe kadar, kullandıkları dillere bağımsız bir dil grubu gözü ile bakılırdı.

MATADOR (İsp. öldürmek anlamındaki *matar*'dan), boğa güreşçisi. Boğa güreşlerinde M., sol eliyle *muleta*'sını ileri uzatarak hayvanın başını eğmesini sağlarken, sağ elindeki *estoque* ile boğanın omuzları arasından öldürücü darbesini vurur. M.'un dövüşü beğenildiği takdirde, boğanın bir kulağı kendisine verilir. Eğer çok beğenilmiş ve çok alkışlanmışsa o zaman hayvanın iki kulağı birden ona verilir. Eğer son derece büyük bir başarı göstermişse o takdirde boğanın kulaklarıyla birlikte kuyruğunu da alır. İyi bir boğa güreşçisinin, bir güreşten aldığı para, bizim paramızla 350 000 lirayı geçer.

MATADOR : Öldürücü darbesini vuruyor

MATAGALPA, Meksika ve Orta Amerika dilleri (b. bk.)'nin Miskito - Matagalpa ailesine giren bir dil. Bu grupta M. veya Nikaragua Chontal'i (5 000 kişi tarafından konuşulur) ve Kakaopera (500 kişi) dilleri yer alır. M. grubunu meydana getiren diller Nikaragua'da konuşulur. (H. Eren)

MATAKO - MATAGUAYO DİLLERİ, Güney Amerika dillerine bağlı bir dil ailesi. Kuzey-doğu Arjantin'de konuşulan bu diller arasında Matako, Mataguayo, Vexoz, *Tayni, Notkén, Guisnay, Malbalá, Choroti, Ashluslay, *Enimaga, Maka gibi diller vardır (*İşaretli diller ölmüştür). (H. Eren)

MATANZAS veya SAN CARLOS de M., Küba'da şehir ve il merkezi. Küba'nın kuzey kıyısında, aynı adı taşıyan bir küçük körfez üzerindedir. Nüfusu 81 000 (1966)'dır. Şeker endüstrisi ve bazı başka işletmeleri vardır. Katolik piskoposluktur. Sömürgelik çağından kalma binalara sahiptir. Turizm merkezi ve banyo yeridir. M. ilinin nüfusu 395 800'dür.

MATARİYA, Aşağı Mısır'da bulunan iki köyün adı. Biri eski Heliopolis'in bulunduğu yerde, Kahire'nin bir varoşudur. Diğeri Damietta (Dimyat) valiliğinde, Menzaleh gölü bataklıklarının ortasındadır. Nüfusu 3 000 (1931)'dir. Bir balıkçı köyüdür.

MATBAH-I ÂMİRE, Osmanlı İmparatorluğu'nda saray mutfakları için genellikle, Topkapı Saray'ı mutfağı hakkında ise özel olarak kullanılan bir deyimdir. M. esasında Topkapı Sarayı'nda tesis edilmiştir. Yaz göçlerinde, binişlerde buradan tefrik edilen görevliler diğer saraylardaki mutfak hizmetlerini görmekle bu saraylardaki mutfaklar da M.'ye bağlı kuruluşlar olarak mütâlaa olunmuştur.

Topkapı Sarayı'nda orta kapıdan içeriye girildiği zaman Alay Meydanı'nın sağ tarafı baştan aşağıya M. binaları ile kaplanmıştır. M.'nin alay meydanına açılan üç kapısı vardır. Kapılardan içeriye girilince ikişer ikişer yirmi bacalı büyük mutfaklarla karşılaşılır. Mutfak binalarının önünde M. görevlile-

rinin, aşçı ve tablakârlarının koğuşları ile mescitleri bulunmaktadır. Ayrıca iki mescit daha vardır. Ayrı bir ocak olarak düzenlenmiş bulunan Kalayhâne'de ise macun, reçel, şurup, hattâ kokulu sabunlar dahi yapılmakta idi. M. genellikle ikiye ayrılırdı. Büyük mutfak, saray mensupları, davetliler, dîvân günleri yemek sofraları ve ulûfe dîvânlarında kapı kulu ocakları efrâdının yemeklerini hazırlardı. Bazan bu mutfaktan beş binden fazla kişiye sofra çıkartılırdı. İskânları bu kadar genişti. Dîvan günlerinde ise büyük mutfaktan 600 sahan çorba, zerde ve pilav ve her sahan için 3 somun, 2 de fodla hazırlanırdı. Yani 1 800 kap yemek ve 5 400 somun ile 3 600 fodlayı mutfak görevlileri, aşçı yamakları, alay meydanında tek bir doğrultuda döşerlerdi. Küçük mutfak, Padişahın yemeklerinin pişirildiği mutfak olup, buraya Matbah-ı hümâyun, Matbah-ı Has veya Kuşhâne adı verilirdi. Bu mutfak bir serçinî yani baş pişirici ile on iki aşçı tarafından döndürülür ve çaşnigir başıya (b. bk.) muhatap olurdu. M.'nin İmparatorluğun kuruluş günlerine kadar giden bir tarihi vardır. Kaynaklarda ilk defa 1381 yılında Bursa'da yapılan ve Yıldırım Bâyezid'in Germiyanoğlu Şâh Çelebî'nin kızı Sultan Hatun'la olan düğünü münasebetiyle anılmaktadır. Daha sonra Edirne Sarayı'nda ve özellikle II. Murad devrinde organize edilmeye başlayan M., İstanbul'un fethi ve Saray-ı Cedîd'in (Topkapı) kuruluşu ile gittikçe şekillendi ve artan ihtiyaca göre sekiz bölümlük büyük bir tesis hâline geldi.

M., Matbah-ı âmire Emîni ünvanını taşıyan ve XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren hâcegân rütbelerini ihraz etmiş bulunan saray'ın dört büyük memurundan (Bk. EMİN) biri tarafından yönetilirdi. M. Emini daha çok levazım müdürü hüviyetinde olup, mutfakların ihtiyaçlarını karşılayan, masraf ve gider defterlerini tutan ve baş muhasebeye karşı sorumlu bulunan bir görevli idi. Nitekim Koçi Bey (b. bk.) onun hakkında, "kilâr-ı âmireye zahîre tedarik eder, matbah harcını ol görür", demektedir. M. Emini, saray mutfaklarının kuruluşunda Pazarbaşı ünvanı ile tanınmaktadır. Saray-i cedid mutfakları kurulunca bütün görevlilerin başı olarak bu unvanı almışsa da diğer sarayların meselâ, Galata Sarayı'nın görevlisi yine Pazarbaşı unvanını muhafaza etmiştir. M.'de Eminin maiyetinde matbah kedhudâsı, büyük ve küçük mutfaklar masraf kâtipleri, M. kilercisi, baş aşçı başı, aşçı başı, saka başı, ocakbaşı, kebapçı, tatlıcı, hamurcu, pilavcı, balıkçı, perhizci, helvacı, fodlacı, kasapbaşı, yoğurtçu, sütçü, sebzeci, tavukçu, simitçi, buzcu, karcı, mumcu, buğday döğücü ünvanlarını taşıyan usta ve kalfalar ile bunların yamakları vardı. Bunların da unvanları XVIII. yüzyıl başlarından itibaren diğer saray memuriyetlerinde olduğu gibi, Osmanlı Arapça veya Farsçasiyle öz Türkçe'den Şagird (yamak), Tabbah (aşçı/pişirici), Habbaz (ekmekçi/fodlacı), Kendümkünan (Buğday döğücü), Mastegeran (yoğurtçu/sütçü) gibi yeni deyimlerle değiştirilmiştir. Usta, kalfa ve yamaklardan sonra gelen aşçılar on bölük teşkil etmekte idiler ki, 1755 yılında sayıları üç yüzden fazla idi. XVII. yüzyıl başında ise bütün M. ve kilâr-i has hademelerinin sayısı 1129'u buluyordu. M.'de en küçük rütbe aşçı rütbesi idi. Giderek bir aşçı, yamak, kalfa ve usta olurdu. M. de ücret başlangıcı ise gündelik 2-3 akçadan başlar, aşçıbaşı derecesinde 60 akçaya yükselirdi. M.'ye devşirme zamanında acemi oğlanlarından eleman alınır ve hizmetleri sonunda yeniçeri ocaklarına, rütbece yükselmiş olanları ise, süvari bölüklerine çırak edilirlerdi. Gündeliklerinden başka, yılda iki kat elbise bahaları vardı. Ayrıca beylik salhânelerde kesilen hayvanların döşlerinden elde edilen gelirlerin bir aylığı ustalara, bir aylığı yamaklara, bir aylığı da M. kiler hizmetinde olanlara olmak üzere üç aylık devrelerle dağıtılırdı. Bütün rüuslar piyade kalemine kayıtlı olup, maaşları diğerleri gibi üç ayda bir ödenirdi. M.'nin masrafları M. eminine, görevlilerin azil ve tayinleri ise, Enderun kilerci başısına bağlı bulunmakta idi. M.'nin masrafları XVI. yüzyıldan itibaren tedricî olarak artmıştır. Meselâ Kanunî Sultan Süleyman devrinde 48 yük akça görülen masraflar III. Murad zamanında 156 yük, XVII. yüzyılın ortasında, 1660 yılında ise 443 yük, yani 1 109 kese, XVIII. yüzyıllın sonlarında da 1 800 keseye yükselmiştir. M.'nin ihtiyaçları Mısır'dan, Eflak voyvodalığından, Koçhisar, Ahyolu, Atranos, Harmancık, Keşan, Kefe, Eğriboz, İzmit, İstanköy ve Sakız mukataalarından para veya mal olarak karşılanırdı. M. anbarının, her yıl devir muhasebesi yapılır, bu münasebetle memurlara devriye adı ile ayrı bir ikramiye verilirdi. M. eminleri de görevlerinden ayrıldıkları zaman yine devir işlemi yapılarak hesaplarını kapatırlardı. XVIII. yüzyıl sonuna kadar başmuhasebeye bağlı olan M. masrafları bir aralık irad-i cedid hazinesinden tesviye olunmuş, II. Mahmud'un son yıllarında ise gümrük eminliği ile birleştirilerek M. idâresi teşkil edilmişti. 1838'de ise, darbhâne nezâretine bağlanmıştı. Sultan Abdülmecid'den itibaren Topkapı Sarayı'nda ikametin tedricen kalkması üzerine önemini kaybeden M., bu saray'ın müze hâline konulmasına kadar enderunluların yemek ihtiyaçlarını gideren küçük bir mutfak hâline geldi. Buna karşılık Dolmabahçe ve Yıldız saraylarındaki küçük mutfak gelişti ve bu mutfak, matbah-ı hümâyûn sanıyla tanındı. Burada yalnız hükümdarın şahsına mahsus yiyecekler hazırlanır ve kendisiyle birlikte, saray mensupları, bendegâh bu yemekleri yerlerdi. Matbah-ı Hümâyûn saltanatın sonuna kadar devam etmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MATBUAT: bk. BASIN.

MATE (Keçua dilinde = kabak), Güney Amerika'da Paraguay'da bir çoban püskülü (İlex aquifolium) türü. İlmî adı *İlex Paraguariensis* olup, *herva mate, yerba, caa, conchonga* ve *congonha* adlarını da taşır. 3 - 6 m yüksekliğinde bir ağaçtır. Beyazımsı çiçekleri, kırmızı meyvaları ve parlak dökülmez yaprakları vardır. Yaprakları kurutulup kavrulduktan sonra ezilerek bir toz hâline getirilir. Bundan yapılan haşlamaya Paraguay çayı veya Cizvitler çayı denir. Bu haşlamada % 2 1/2 kafein, matetanik asit, biraz benzin, bir cins reçine ve albuminoid maddeleri vardır. Yerliler öteden beri bu yaprakları çiğnerlerdi. Şimdi Kuzey Amerika'nın birçok yerlerinde çay yerine içilir. M., midenin ve soluma organlarının hareketlerini kamçılar.

MÂTEM MARŞI, Batı Musikisi'nde, dinî karakterde, ağır, hüzünlü ve sade bir marş (b. bk.) çeşidi ki, cenaze merasimindeki yürüyüşlerde bando tarafından çalınır. Türk Musikisi'nde bunun karşılığı olarak "cenâze salâtı" formu vardır. İt. marcia funebre, İsp., Port. marcha funebre, Fr. marche, İng. funeral march. Alm. Todtenmarsch (Totenmarsch), Trauermarsch. (Y. Ö.)

MATEMATİK (Fr. mathématique (s); Yun. mathēmatikos = ilmî'den), düşüncenin tümdengelimli (Fr. déductif) bir işletimi yolu ile sayılar, geometrik biçimler ve sâire gibi mücerred varlıkların özelliklerini ve bunların arasında kurulan ilişkileri inceleyen ilimler grubuna verilen genel ad.

En eski medeniyetlerde M. kültüre rastlanır. Bu kültür, parçalı ve deneye dayanan bilgilerden ve pratik metodlardan oluşur. Burada sayı hesabı, satıh ve hacimlerin ölçümü, astro-

nomi, takvim yer alır. Bu deneye dayanan (Fr. empirique) bilgilerin yerine, rasyonel bir ilmi getirmekle elde edilen ilerleme, Yunanlılar'ın eseridir. Bu ilim, kesin bir düşünce işletimiyle birbirine bağlanmış olaylardan oluşur. M. Ö. aş. yu. 600'de Miletos'lu Thales, ilk olarak tümdengelimli bir işlem ortaya atmıştır. M. Ö. VI. yüzyılın ortalarında Pythagoras'ın okulu tam ilmî bir karakter taşıyan bir aritmetik, bir musiki (veya musiki aralıkları aritmetiği), bir düzlem geometrisi ve bir astronomi (veya kürevî bir geometri)'yi ortaya koymuştur. Pythagoras'cılar daima sayı anlamına bağlı kaldıklarından, ölçüsüz (Fr. incommensurable) anlamını geliştirememişlerdir. Bu anlamı Knidos'lu Eudoxios (M. Ö. IV. yüzyıl), orantılar teorisinde incelemiştir. Böylece arkada bırakılan Pythagoras okulu düşünceleri, Eflâtun'un teorisine dayanan düşünce (Fr. idée, Yun. eidos)'ler teorisine dayanan M.'e yenilmişlerdir. M. Ö. III. yüzyılda Yunanlı bilginlerin pek çoğu İskenderiye'de toplanarak, bu şehri Akdeniz Havzası'nın en parlak ilim merkezi hâline getirmişlerdir. Burada Euklides, M. Ö. III. yüzyılın başlarında, *Elementa* adı altında yüzyıllar boyunca hüküm sürecek olan, aksiyom ve postulat'lara dayanan geometrisini yazmıştır (Paraleller postulat'ına hâlâ Euklides'in adı verilir). Euklides'in kitabı, okul geometri el kitaplarımızın temelini teşkil eder. Yunan ilmi, gelişmesinin en yüksek noktasına bu yıllarda ulaşır: Apollonios, koniklerin özelliklerinin en çoğunu açıklamış; Sirakusa'lı Arkhimedes de, infinitesimal hesabın metodlarının dayandığı incelemeleri meydana getirmiştir (kürenin hacmi, parabol'un kuadratürü ve saire). M. Ö. II. yüzyılda, astronom Hipparkhos, düzlem ve küre trigonometrisini bulmuştur. Bu hamle M. S. 300'e kadar sürer. Nikomakhos, Menelaos, Ptolemaios (Batlamyus), Diophantos, Pappos bu yıllarda yaşamışlardır. V. yüzyılda çöküş başlar ve M., Batı Dünyası'nda hemen hemen unutulur.

Birçok bilginler Araplar'a sığınmışlardır. Böylece Bağdad VIII. yüzyılda büyük bir ilmî başşehir olmuştur. Bağdad, Hintliler'in düşüncelerinin katkısından da faydalanmıştır. Araplar'ın M. alanındaki faaliyetleri, XIII. yüzyıla kadar sürmüştür. M. bilgilerinin sentezini getiştirmişler ve bu sentez sonradan Batı Rönesansına yaramıştır. Araplar'ın ve İranlılar'ın nüfûzu altında XIII. yüzyıl Bizansı'nda M. gelişmiştir. Osmanlılar Bizans'ı alınca, oradaki bilginler İtalya'ya kaçmış ve ellerindeki Yunanca yazılı eserleri ve Doğu'dan aldıkları yazıları Avrupa'ya getirmişlerdir. Batıda gelişen ilmî Rönesans bir yandan Arap ilminin öbür yandan da, Yunan kültürünün etkisinden doğmuştur. Bunu bazı ferdî insiyatifler hazırlamıştır: Papa II. Sylvester, İspanya Arapları'ndan aldığı ondalık sayıları, Avrupa dünyasına sokmuştur. Bu hareket M.'in bütün dallarını etkilemiştir.

Cebir : XVI. yüzyılda İtalyan cebircileri, özel olarak Bologna okuluna bağlı olan Tartaglia, Cardano, Bombelli, Ferrari, üçüncü ve dördüncü dereceli denklemleri çözmüşlerdir. Bunların çalışmalarını Fransa'da Viète (sistematik bir şekilde büyüklükleri harflerle temsil etmiştir), Descartes ve Fermat tarafından tamamlanmıştır. Bu bilginler, cebir hesabına, günümüze kadar muhafaza ettiği şekli vermişlerdir. Sanal sayılar (Fr. nombres imaginaires) teorisi ve yüksek dereceli cebir denklemleri teorisi, ancak, sonraları gelişmiştir. Sanal sayılar hakkındaki ilk bilgileri İtalyanlar'a borçluyuz. Euler, bu bilgilere daha büyük kesinlik vermiş, Gauss da bunları cebir denklemlerine uygulamıştır. Yüksek dereceli cebir denklemlerine gelince, bu alanda Lagrange ve Abel çalışmış, Galois ise bunların çalışmalarına dayanarak, cebir sayıları teorisini meydana getirmiştir. Cebir alanındaki çalışmaların yanısıra, sayılar teorisi hasıl olmuştur. Bu alanda özel olarak Viète, Lagrange ve Gauss çalışmışlar, ihtimal (Fr. probabilité) hesabı da, o zamanlarda meydana gelmiştir.

Bunu işleyenler Pascal, Fermat ve Bernouilli olmuştur.

Analitik Geometri : Bu ilmin kurucuları Descartes ve Fermat olmuştur. Geometrinin bu dalı, Descartes'ın bulduğu ve "Coordonnées cartésiennes" (Descartes koordinatları) olarak bu bilginin adını taşıyan koordinatlar yolu ile düzlemdeki eğrilerin denklemlerine dayanarak incelenmesini mümkün kılar. Bu M. dalı, önce üç buutlu uzaya, sonradan da, $\underline{\underline{n}}$ buutlu uzaya yayılmış ve kutupsal (Fr. coodonnées polaires), teğetsel (Fr. tangentielles), homojen, trilineer ve tetraedrik koordinatların keşfine götürmüştür. Vektoryel hesap, matrisyel hesap, tansoryel hesap adlarını taşıyan cebirin yeni genişlemeleri, hep analitik geometriye dayanmaktadır.

Analiz : M.'in bu dalını hazırlayanlar: Cavalieri, Roberval ve Pascal'dır. Bu üç bilgin "bölünmezler geometrisi" (Fr. géometrie des indivisibles)'ni işlemiş, elde edilen sonuçlar ise, Newton ve Leibniz tarafından işlenerek diferansiyel denklemlere ve sonsuz küçükler analizi (Fr. a. infinitesimale)'ne götürmüştür. Bu hesap cinsi, temellerine âit kuşkulara rağmen, başarı kazanmış, hızla yayılmış ve yeni yeni problemlere uygulanmıştır. Bu yeni uygulamaların en çok şöhret kazananı, Newton'un bu hesabı mekanik'e uygulayarak dinamik'in esas formülünü bulması ve bu formülden Evrensel çekim (Fr. gravitation universelle) kanununu çıkarması olmuştur. Newton'un çalışmalarına dayanan Lagrange, Analitik Mekanik'i kurmuştur. Fizik'in başka alanlarına âit araştırmalar "parçalı türevli" (Fr. dérivées partielles) denklemlerin incelenmesine götürmüştür.

XIX. yüzyılın ortasında, Fransa'da Cauchy'nin, Almanya'da Riemann ve Weierstrass'ın etkisiyle, Analiz, müşahhas uygulanmalar alanını bırakmış ve ilkelerin eleştirmeli bir incelenmesi ve açıklamasına yönelmiştir. Bu hareket, yeni genişlemeler ve ilerlemeler doğurmuştur. Cauchy tarafından kullanılan "Karmaşık değişkenler" (Fr. variables complexes) "fonksiyonlar teorisi"ne götürmüş, bu da bir çok yeni çalışma alanları doğurmuştur. Bunlar arasında özel olarak şunları zikredelim: Değişmeler hesabı, vektoryel analiz, tansoryel analiz, entegral denklemler.

Sonsuz küçükler geometrisi (Fr. géometrie infinitésimale) :

Sonsuz küçükler analizinin geometriye uygulanması, satıhlar bilgisini derinleştirmiştir (Eğrilikler incelenmesi, Fr. étude des courbures). Bu yeni dalları geliştiren bilginler şunlardır: Euler, Meusnier, Dupin, Ossian, Bonnet ve Darboux ile başkaları.

Sentetik Geometri : Bu çalışmalara paralel olarak, Carnot, Poncelet ve Chasle Sentetik Geometri'yi kurmuşlardır. İlk ikisi, şekillerin izdüşümsel (Fr. projectives) özelliklerini incelemişler, üçüncüsü de sanal büyüklükleri ve işaretleri hesaba sokmuştur.

Yeni Geometriler : Euklides'in ispat edilmez postulat'ının eleştirici incelenmesi, bazı bilginleri bu postulat'a dayanmayan geometrileri kurmağa götürmüştür. Bunlar Bolay, Labaçevskiy ve Riemann'dır. Öbür yönden Pache ve Hilbert "Aksiyomatik" metodu yenileştirmişlerdir. Hilbert'in *Die Grundlangen der Geometrie* (Geometrinin esasları) [1899], birçok bilginleri geometrinin aksiyomatik araştırılmasına götürmüştür. Yanısıra topoloji ilmi gittikçe daha büyük önem kazanmıştır.

Modern M. : M.'cilerin çalışmalarına XX. yüzyılda yön veren iki düşünce şudur: 1) Hilbert'in Aksiyomatik'i, ki bu, tümdengelim çalışması yerine senboller üzerine yapılan bir işlemi kor. 2) Cantor'un bulduğu ve klasik düşünceleri yenileyen tümler teorisi. Böylece, bir özel tüm'ün elemanları üzerindeki eylemlere âit aksiyomlar, bir özel cebir yapısını tâyin eder ve aksiyomların sonuçları, elemanları ne olursa olsun, aynı yapıyı gösteren tümlerin hepsine uygulanır. Bundan çıkan sonuç şudur: Çeşitli ilim dalları arasında, bir bağlantı hâsıl olur ve birleşmeye doğru gidilir. Aynı zamanda soyutlama daha ileri bir dereceye yükselir ve böylece daha mükemmel bir manevî âletle somut problemler çözülür. (V. Örs)

MATER DOLOROSA (Lat. = ıztıraplı ana; bu sözler *Stabat Mater* = Ana duruyordu, sözleriyle başlayan bir Latince ilâhîden alınmıştır), İsâ'nın anası Meryem Ana'nın çarmıha gerilmiş oğlunun yanında dururken çektiği acıyı ifâde eden sözler. Meryem Ana'nın, çarmıha gerilmiş oğlu karşısındaki bu acısı, V - VI. yüzyıllar Hıristiyan sanatında sık sık rastlanan bir ilham kaynağıdır. British Museum'daki fildişi heykellerde, Roma'da Porta Sabina'nın tahta kapısında ve VIII. yüzyılda Roma'da Santa Maria Antica kilisesinin bir freskinde görülür. Bu eserlerde Meryem Ana bazan çarmıhın ayağında bazan da Aziz Yohannes'in kolları arasında bayılmış olarak tasvir edilmiştir. M. D. adını taşıyan en meşhur tablolar şunlardır: "Mostaert" (Brugge); "Guido" (Berlin, Roma, Milano, Bordeaux); "L. Cranach" (Viyana); "C. Dolci" (Viyana); "F. Solimena" (Dresden); "L. Cambiaso" (Cenova).

MATERYALİZM (Fr. matérialisme, İng. materialism), felsefede her vâkıayı (insanın aklı, arzuları ve insanlık tarihinin akışı ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere) illî (sebebe dayanan) olarak fizik açıklamaya bağlayan görüş. Zaman zaman başgösteren muhtelif materyalist felsefelerin, aşağıda sayacağımız esasların bir veya birkaçından çıktığı söylenebilir: 1) zihnî faaliyetler dediğimiz şeylerin, aslında karmaşık fizik faaliyetler olması; 2) zihnî ameliyelerin, fizik ameliyelerle tamamen sınırlanmış olması (meselâ "karar vermek" şahsen incelenebilecek bir ameliye olduğu halde, bir vücut ameliyesi ile meydana gelir ve görünür neticeleri de maddî sebepleri takib eder); 3) zihnî ve fizik ameliyelerin, hem vücut hem de akıldan ibaret olan bir özde, meydana gelen ameliyenin iki ayrı görünüşü olması; 4) insanların düşünce ve isteklerinin şahsî hayatlarını etkilemesi, ancak tarihin akışının insan ve maddî eşya kitlelerinin birbirini etkilemesiyle tâyin edilmesi ve bu etkilemenin ne şekilde olacağının, "daha yüksek" bir düşünce ve arzu referansına lüzum kalmadan tahmin edilebilir olması.

Görüldüğü gibi M., felsefî düalizme yahut idealizme ve genellikle Allah inancına karşıdır. Aynı şekilde vücuttan ayrılmış ruhları hür iradeyi yahut iç gözlem psikolojisinin bazı çeşitlerini de kabûl etmez. Materyalist görüş, meseleleri özel sezgilere değil, halka ait müşahedeye dayanarak ortaya atmakta ısrar eder. İlim adamlarının, kendi şahsî araştırmaları çerçevesi içinde iddia sahibi olmaları gerektiğine göre, ilme en büyük ehemmiyeti veren felsefelerin M.'e mütemayil olacağı tabiîdir. Ancak sistematik M., büyük ampiriklerden hiçbirini (hiç değilse uzun bir süre) tatmin etmemiştir.

M. ekolleri : M. Ö. V. yüzyılda yaşayan Leucippus ve Democritus adlı Yunanlı atomcular idrâk ve düşüncenin basit bir mekanik izahını yapmışlarsa da bu fikir, Socrates tarafından mahkûm edilmiştir. Yunanlı atomculardan ilham alan Pierre Gassendi ve Thomas Hobbes, XVII. yüzyılda ilmi, Aristoteles'e ve dinî an'aneye karşı müdafaa etmek için materyalist bürhanlar ortaya koymuşlardır. Bir sonraki yüzyılda Julien de Lamettrie, Paul d'Holbach vs. gibi materyalistler, psikolojiyi etraflı bir şekilde açıklamaya çalıştılar.

Mücadele, XIX. yüzyılda yeni bir sahaya kaydı. Önce, istihâle (evrim) nazariyesinden cesaret alan bazı mütefekkirler, insan nasıl bitki ve hayvandan meydana gelmişse, bunların da en basit madde şekillerinin mahsulü olarak açıklanabileceğini ileri sürdüler. Diğerleri ise, meselâ C. Lloyd Morgan, istihâlede yeni özelliklerin meydana çıktığını ve bunların kendilerinden öncekilerle tamamen açıklanamıyacağını ileri sürdü.

M. böylece ilimde metot ve tefsir meselelerine gömüldü (Henri Bergson, Samuel Alexander, A. N. Whitehead). Ardından Georg Hegel, Auguste Comte, Karl Marx ve diğerleri insanlık tarihinin izahı meselesini ortaya çıkardılar. Marx, yeni bir M. sundu: mekanik yerine, diyalektik M. Bu M. bütün ilimleri içine alıyordu; hâlen canlılığını muhafaza eden tek M de budur (Bk. MARKSİZM).

XX. yüzyılda ilimlerde ve felsefedeki gelişmelerin dikkate alınması gerekti. Fizikte, izafiyet ve kuantum teorileri cihanşümûl determinizm ve illet konusundaki fikirleri değiştirdi. Psikolojide, M.'ın müfrit bir şekli olan behaviorizm genel bir kabûl görmedi; psikoloji ve psikanaliz alanlarındaki çalışmalar, meselenin, aklı sadece beyne ve sinir sistemine bağlamakla halledilecek kadar basit olmadığını ortaya çıkardı. Aynı zamanda ruh araştırmaları yönünde yapılan tecrübelerle, zihnî faaliyetlerin vücut faaliyetlerine karşı, bir bakımdan bağımsız olduğu iddia edildi. Felsefede ise ilim ve aklıselîm üzerindeki daha derin mütâlaalar (bilhassa sebep ve açıklama üzerine olanlar) birçok kimselere, ister materyalist olsun ister olmasın, böyle bir temel üzerine bir inanç sistemi dikmenin beyhude olduğu fikrini telkin etti (Bk. İDEALİZM).

MATHIAS, I. (Kolozsvár 1440 - Viyana 1490), Macaristan kralı (1458 - 1490), Corvinus lakabını taşır.

Lausitz (Lusatia), Silezya ve Moravya'yı 1479'da almış; sonradan Stirya, Alt, Avusturya ve Bosna'nın kuzeyini ele geçirmiştir. Ama elinde topladığı bu geniş ülke, ölümünden sonra tekrar parçalanmıştır. M., Corvina adını taşıyan kütüphaneyi ve Pozsony (şimdi Bratislava) üniversitesini kurmuştur. (V. Örs)

MATHIAS (Viyana 1557 - Viyana 1619), Mukaddes Roma Cermen İmparatoru (1612 - 1619). İmparator II. Maximilianus'un üçüncü oğlu. Kardeşi imparator II. Rudolphus onu Avusturya vâlisi yapmıştır. Bu sıfatla M. 1593 - 1606 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harb etmiş ve verginin kaldırılmasını elde etmiştir. Kardeşi Rudolphus'un kudretsizliğinden faydalanarak elinden Macaristan, Moravya ve Avusturya'yı almış (1608), sonra da Bohemya'yı ele geçirmiştir (1611). Kardeşi ölünce (1612) yerine imparator seçilmiştir. Çekler ona karşı ayaklanmış (Prag'da Pencereden atma olayı: 23 Mayıs 1618), bunlarla başa çıkamadan ölmüştür.

MATHURA veya MATTRA (Coğ.), Hindistan'da bir şehir. Uttar Pradeş ülkesinde Yamuna veya Camna ırmağı üzerinde, Agra'nın batısındadır. Nüfusu 117 000 (1961)'dir. Pamuk endüstrisi ve kimya maddeleri fabrikaları ile tanınır. Brahma dininin yedi mukaddes şehrinden biridir. Krişna'nın doğum yeri sanılırdı.

Tarih: M. Ö. VI. yüzyıldan beri Surasena ülkesinin başşehri olarak bilinir. Budhist'lerle Cainler'in hacılık yeridir. M. Ö. 300'den sonra Krişna'nın doğum yeri olarak "Kutsal Ülke" Brac'ın ve Krişna'ya tapanların merkezi olmuştur. Kuşana imparatorlarının kışlık ikametgâhı olarak gelişmiştir. Sonradan Müslüman fâtihler sık sık M.'yı yağma etmişlerdir: 1018'de Gazneli Mahmud, 1500'de Sikender Lodî, 1757'de Ahmed Şah. 1667'de I. Âlemgîr büyük tapınağı yıktırmış ve yerine bir cami yaptırmıştır. M., 1803'te de İngilizler'in eline geçmiştir.

MATISSE, Henri (Le Cateau 1869 - Nice 1954), Fransız ressamı. Paris'te önce Académie Julian'da, sonra Güzel Sanatlar Okulu'nda okumuş, Gustave Moreau'nun atölyesinde çalışmıştır (1892). O günlerdeki san'atı ananevî bir damga taşır. "Le tisserand breton" (Brötanyalı dokumacı) [1896] adlı tablosu Musée national art moderne'dedir. M., daha sonra empresyonizm ve divizyonizm hareketlerinin ve Cézanne'ın tesirinde kalarak sade renk (Fr. Couleur pure) diye adlandırılan bir san'at şekline doğru yönelmiştir. Fauvisme (Kulansı renk devresi) burada başlar: "Portrait à la raie verte" (Yeşil kedi balıklı portre) [1905] Kopenhag müzesinde; "La gitane" (Çingene kızı) [1906] Saint Tropez müzesindedir. Kübizm'den aldığı ders ve Fas'a yaptığı iki gezi (1911 ve 1913) M. üzerinde derin bir tesir yapmış; resim ve kompozisyona tekrar önem vermeye başlamıştır. "Le peintre et son modèle" (Ressam ve modeli) [1917] Musée National d'art moderne'dedir. Bundan sonra, M.'in sanatı

MATISSE: "St Tropez'in bir kısmının görünüşü"

âhenge ve çok zarif bir sâdeliğe erişmiştir. "Fenêtre à Nice" (Nice'de pencere) [1919], "Odalisques" (Odalıklar) serisi gibi. Şu resimlerinde dekoratif duygusu hâkimdir: "La Danse" (Dans) [1931-1933 Fondation Barnes'da] "Jeune fille en robe blanche" (Beyaz elbiseli genç kız) [1941]. Uzun meslek hayatının en yüksek mertebesine Vence'da Dominicus râhibelerine ait Rosaire kilisesindeki tablolariyle erişmiştir (1950). Büyük renk ve resim üstadı olan M., birçok yontma (Fr. sculpture) ve 500'e yakın gravür bırakmıştır. Mallarmé'nin *Poésies* (Şiirler)'sini [1932] ve Ronsard'ın *Les Amours* (Sevgiler)'unu [1958] resimlerle canlandırmıştır.

MATISSE: "Dikkatsiz okuyucu"

MATISSE : "Oturan Kadın"

MÁTRA DAĞLARI, Kuzey Macaristan'da Çekoslovakya sınırı boyunda uzanan ihtiyar dağlara verilen ad. Batı - doğu kolu 50 km, kuzey - güney kolu ise 20 km'dir. Batıda Zagyva ırmağı, doğuda ise Tarna ırmağı tarafından sınırlanmıştır. Volkanik biçimler aşınma sonunda değişikliğe uğramıştır. Doğu bölümünde Macaristan'ın en yüksek noktası olan Kékes doruğu (1015 m) yükselir. M. D. ormanlarla kaplıdır (kayın, dişbudak, meşe). Son yıllarda çam ormanları da yetiştirilmiştir. M. D.'nın yamaçlarında bulunan yerlerde sanatoryumlar, dinlenme yerleri kurulmuştur. Güneye bakan yamaçlarda bağlar da vardır.

MATRICARIA CHAMONILLA (Bot.), küçük papatya'nın ilmî adı. Compositae (Bileşikgiller) familyasına bağlıdır. Matricaria cinsi, içine bir yıl veya daha uzun zaman yaşayan bitkileri alır. M. Ch. bütün Avrupa'da, kuru ve bakılmamış yerlerde bol bol gelişir. Kuvvetli belsimemsi bir kokusu vardır. Kurutulup haşlanmış çiçekleri, tıbda tonik ve hazmı kolaylaştıran ilâçlar yapmak için kullanılır.

MATRİS (Fr. Matrice = Ana kalıp), gerçek veya karmaşık elemanlardan teşkil edilmiş dört köşeli bir cetvel. Matematikte bu M.'in *"m.n. tipinde"* olması için m satır ve n sütun içine alması gerekir. Bunun böyle olduğunu açıklamak için, cetvelin sağına ve soluna düşey çift çizgi çekilir. Eğer elemanlar harflerle gösterilmiş ise, i satırının ve j sütununun müşterek elemanı, iki endeks yolu ile gösterilir. Şöyle: $a\ i\ j$. a_{11}, a_{22}...'nin teşkil ettiği köşegene, "başlıca" (Fr. diagonale principale) adı verilir. Aynı tipteki M.'lerin toplamını yapmak için, aynı durumdaki elemanlar birbirine katılır. Çarpı bazı şartlara bağlı olup, "değiştirebilirlik" özelliğine sahip değildir (değiştirebilir - Fr. commutatif). 1858'de Cayley tarafından bulunan M. hesabı, lineer (çizgisel) cebir, matematik ve fizik'te önemli bir rol oynar.

MATSUMOTO, Japonya'da bir şehir. Honshu adasındadır (Magano'ya yakın). Nüfusu 154 000 (1965)'dir. Ticaret ve tekstil endüstrisi (ipek) merkezidir. Yiyecek maddeleri endüstrisi de çok gelişmiştir.

MATSUYAMA, Japonya'da Shikoku Adası'nda bir şehir. Ehime ilinin idâre merkezi. İç deniz ve meşhur Dogo kaynaklarının yakınındadır. Nüfusu: 286 000'dir. Bu eski derebeylik şehri hareketli bir kâğıt ve dokuma sanayii merkezi hâline gelmiştir.

MATSYS veya MASSYS, Luinten veya Quentin (Leuven - Louvain aş. yu. 1466 - Antwerpen-Anvers 1530), Flaman ressamı. Antwerpen ekolünün kurucusu. San'atı İtalyan tesirini aksettirir. "Madone" (Meryem Ana) ve "Crucifisivion"u (Çarmıha geriliş) gibi. Üç kanatlı tabloları (Fr. triptyque) plâstik bir güzellik ve hafiflik ifâde eder: "Lignée de Sainte Anne" (Aziz Anna'nın ataları) (1510 Brüksel müzesinde) "Ensevelissement du Christ" (Mesih'in gömülmesi) [1509 - 1511, Antwerpen müzesi]. Bu sanat hareketinin en mükemmel

MATSYS veya MASSYS : "Kutsal Akrabalık"

ifâdesi, "Madeleine" (Mecdelli Meryem) adını taşıyan ve Anvers'de bulunan eserindedir. M., çok güzel erkek posterleri de bırakmıştır. "Erasme" (ad) Roma'da Barberini sarayında, "Le chanoine" (Piskoposluk meclisi üyesi), Viyana'da Lichtenstein galerisindedir. Flandr'da "genre" ressamlığını geliştirmiştir. "Le Banquier et sa femme" (Bankacı ve eşi), tablosu Paris'te Louvre müzesindedir.

MATTA, Aziz (Fr. St. Matthieu, İng. St. Matthew) (I. yüzyıl), on iki havârîden biri. Aziz Markos'un listesinde adı birinci sırada geçer. An'anevî olarak, birinci İncil'in yazarı olduğu kabûl edilirse de, günümüzde bunun yanlışlığı kesinleşmiş gibidir. Bu an'anenin, Aziz Markos'un, kendi toplumunda çok önem verilen bir İsa'nın sözleri koleksiyonunu, havârî Matta'nın eseri sanması üzerine doğmuş olması muhtemeldir.

Aziz M. hakkında İncil'deki bilgiler kifayetsizdir. Bu havârînin nerelerde faaliyet gösterdiği hakkındaki efsâneler birbirinden farklı olduğu gibi, tabiî bir ölümle mi öldüğü, yoksa şehid (martyr) mi edildiği de belli değildir.

MATTEO, Pasti, Pastino, Pasto, De pastis, de Pratis de Andrea, İtalyan minyatürcüsü, heykeltraşı, madalyacısı ve değerli taş gravörü. XV. yüzyılda yaşamıştır. Geliştiği yıllar: 1446 - 1472. Bu sanatkâr hakkında az bilgi vardır. 1445'da Markiz Leonardo da Ferrarci'nin dua kitabını süslediği bilinmektedir. Valturius'un 1472'de Verona'da çıkarılan *De militare* (Askerlik hakkında) adlı eserini de M. canlandırmıştır. Paris'in Louvre müzesinde saklanan *Leo Battista Alberti* de ona aittir.

MATTO veya MATO GROSSO (Portekizce: Yoğun orman), Brezilya birleşmiş devletlerinden biri. Batıda, Bolivya ve Paraguay ile hemsınır. Yüzölçümü 1 231 549 km², nüfusu 1,44 milyon [1969] (1959'da 528 500 idi). Başşehri Cuiaba. Bir alçak bölge ve bir yayla olmak üzere, başlıca iki bölgeye ayrılır: Alçak bölge, Cuiaba ovasiyle Pantanal bataklıklarını içine alır. Yayla bölgesi sedimenter olup, 600 - 700 m'ye yükselir. Kuzeyde Amazon'a, güney - doğuda Parana'ya doğru alçalır. Bütün bu bölgede canlı hayvan, kahve ve maté denilen bir nevi çay yetiştirilir. Manganez madenleri vardır.

MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed (Mâtürîd? - Semerkand 944), Sünnî Müslümanlık inancını geniş ölçüde teşkil eden Mâtüridî iman sisteminin kurucusu. Doğum yeri Mâtürid veya Mâtürit, Semerkand'ın bir nahiyesidir. M., çağdaşı olan Eş'arî ile birlikte Mûtezilîler'e karşı, Sünnî'liği müdafaa etmiştir. Kelâm ilmine (İslâm felsefesi) vukufundan dolayı, kendisine el - Mütekellim sıfatı verildi. Ebû Hanîfe'nin *el Fıkhu'l - Ekber* (eskiden kelâm ilmi bu adla anılıyordu) adlı eseri Mâtüridî tarafından şerhedilmiştir; bu, M.'ye isnad edilen yegâne basılmış eserdir. Bugün mevcut eserlerinin başında *Te'vîlâtü'l - Kur'ân* gelir. İstanbul'da çeşitli nüshaları vardır. *Kitâbü't - Tevhîd* adlı eseri ise, yine M.'ye isnâd edilen *Risâle fi'l - Akaaid* ile birlikte İstanbul'da neşredilmiştir.

MATYO [*mɔt'ō*] **LAR,** Macaristan'ın Borsod ilinde, Mezőkövesd, Szentistván ve Tard çevresinde yaşayan, özel geleneklere sahip küçük bir topluluğa verilen ad. XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak renkli giyim kuşamlarıyle tanınmışlardır. M.'ların renkli el işlemeleri de ün salmıştır. Ancak, ağır hayat şartları karşısında M.'ların bir bölümü yurtlarını bırakmak durumunda kalmıştır. 1920'den sonra ticarî gayelerin ağırlık kazanması üzerine, işlemelerin sanat değeri ve seviyesi de düşmüştür. M.'lar bugün renkli giyeceklerini ancak bayram günlerinde kullanırlar.

MAUDE, Sir Frederick Stanley (Gibraltar 1864-Bağdad 1917), İngiliz generali. Afrika'da Boer'lere karşı savaşmıştır. 1914'te general Pulteney'nin 3. koluna bağlanmış ve I. Dünya Savaşı'nın Marne, Aisne, Armentières ve La Bassée savaşlarına katılmıştır. 1915'te Doğu'ya gönderilmiş ve 1916'da general Townshend'in kahramanca savunduğu Kut el - Amara'nın düşmesinden sonra, Ağustos 1916'da İngiliz ordusunun başına geçmiştir. Şehir 25 Şubat 1917'de tekrar İngilizler'in eline geçmiştir. M., 6 Mart 1917'de Ktesifon'u, 11 Mart'ta da Bağdad'ı almıştır. 6 Kasım'da Takrit'i almış, fakat ateşli bir hastalığa tutularak ölmüştür.

MAUGARS, André (Aş. yu. 1580 - aş. yu. 1645), Fransız basso virtüozu ve musiki bilgini. 1620 yıllarında, İngiltere'ye bir gezi yapmış ve bir zaman kral I. James'in müzisyenleri arasında yer almıştır. Fransa'ya döndüğünde, kral XIII. Louis'nin sekreteri ve İngilizce tercümanı olarak çalışmış; Richelieu'nün müzisyenleri arasında yer almıştır. 1635 - 1639 yıllarında İtalya'da bulunmuş ve dönüşünde İtalyan musikisi hakkında şu eseri çıkarmıştır: *Réponse faite à un curieux sur le sentiment de la musique d'Italie* (Bir ilgiliye, İtalya musikisi hakkında karşılık) [1639].

MAUGHAM, William Sommerset (Paris 1874 - Saint - Jean - Cap - Ferrat 1965), İngiliz romancısı ve piyes yazarı. İlk öğrenimini Paris'te yaptı. Canterbury'de King's School'da, Heidelberg Üniversitesi'nde okudu. Londra'da St. Thomas's Hospital'de tıp tahsil etti, ama asla doktorluk etmedi. I. Dünya Savaşı'nda gizli serviste çalıştı. M., usta bir yazardır; küçük hikâye alanında ve sosyal komedilerde üstaddır.

W. S. MAUGHAM

M., ilk romanı *Liza of Lambeth*'i 1897'de yayınladı. En tanınmış romanlarından olan *Of Human Bondage* (Hayatın Esiriyiz) [1915] yarı otobiyografik bir eserdir; hayat görüşünü bu eseriyle aksettirir. Diğer önemli eserleri şunlardır: *The Moon and Sixpence* [1919]; *The Painted Veil* [1925]; *Cakes and Ale* [1930]; *The Razor's Edge* [1944] ve *Catalina.* Sahne eserlerinin başlıcaları: *Home and Beauty* [1919]; *The Circle* [1921]; *Our Betters* [1923]; *The Letter* [1927]; *The Sacred Flame* [1928] ve *Sheppey* [1933]. Küçük hikâyeler külliyatı 1951'de üç cilt hâlinde yayınlanmıştır. Yazarın önemli eserleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. (O. Yüksel)

MAUPASSANT, Guy de (Miromesnil şatosu, Tourville sur Arques, Seine Maritine 1850 - Paris 1893), Fransız yazarı. Flaubert'in teşvîkıyle, bir yazar grubunun müşterek eseri olan *Soirées de Médan* (Medan akşamları) [1880]'a katıldı (Médan'da Emile Zola'nın arkadaşlarının toplandığı bir köşkü vardı). Burada çıkardığı birinci kısa hikâyesi *Boule de suif* (Yağ topu) başlığını taşır. Bundan sonra bir seri gerçekçi kısa hikâye ve romanlar yayınlamıştır. Bu yayımlarında Norman köylülerinin, küçük orta sınıfın ve fahişelerin hayatını canlandırır; 1870 Harbinin bazı olaylarını, sevgi serüvenlerini ve delilerin duyduğu korku ve ıstırapları tasvîr eder. Başlıca hikâye kitapları: *La maison Tellier* (Tellier evi) [1881]; *Mademoiselle Fifi* (Genç bayan Fifi) [1882]; *Contes*

G. de MAUPASSANT

de la bécasse (Çulluğun hikâyeleri) [1883]; *Contes du jour et de la nuit* (Gündüz ve gece hikâyeleri) [1885]; *Le Horla* (Ad) [1887]; *Le Rosier de Mme Husson* (Bayan Husson'un gül ağacı) [1888]. Romanları: *Une vie* (Bir hayat) [1883]; *Bel Ami* (Güzel Dost) [1885]; *Mont Oriol* (Oriol dağı) [1887]; *Pierre et Jean* (Pierre ve Jean, Ad) [1888]; *Fort comme la mort* (Ölüm kadar güçlü) [1889]; *Notre cœur* (Yüreğimiz) [1890]'dür. 1890'dan sonra, 1884'ten beri duyduğu sinir bozuklukları daha da artarak ölmüştür. (V. Örs)

MAURIAC, François (Bordeaux 1885 - Paris 1970), Fransız yazarı. İlk iki eseri şiir derlemeleridir: *Les mains Jointes* (Birleşmiş eller) [1909]; *Adieu à l'adolescence* (Gençliğe elvedâ) [1911]. Bundan sonra iki romanı gelir: *L'enfant chargé de chaînes* (Zircirlenmiş çocuk) [1913]; *La robe prétexte* (Romalılardan genç erkeklerin giydiği elbise) [1914]. Sonraki eserleri taşra hayatını inceler ve nefis hırslarıyle dinî îmânın savaşını veya fert ve ailenin çatışmasını canlandırır. *Genitrix* (Ana) [1924]; *Le désert de l'amour* (Sevgi çölü) [1925]; *Thérèse Duqueyroux* (Ad) [1927]; *Le noeud de vipères* (Engerekler düğümü) [1932]; *Le mystère Frantenac* (Frontenac muammâsı) [1933]; *Les anges noirs* (Kara melekler) [1936]; *La Pharisienne* (Fârisli kadın) [1940]. Başka eserlerinde, dünya problemlerinin karşısında şaşıran bir Hıristiyanın ızdıraplarını ifâde eder: *Souffrances et bonheur du chrétien* (Bir Hıristiyanın acıları ve saâdeti) [1931]; *Journal* (Günlük hâtıra defteri) [1934 - 1940]; *L'Agneau* (Kuzu) [1954]; *Le Fils de l'homme* (İnsanoğlu) [1950] (Îsâ kendisinden İnsanoğlu diye söz eder); *Mémoires intérieurs* (Ruhun hâtıraları) [1959]; *Nouveaux memoires intérieurs* (Yeni ruh hâtıraları) [1965]. M., sevdiği konu ve temaları sahnede de canlandırmıştır: *Asmodée* (Şeytan'ın bir adı) [1938]; *Les mal aimés* (Az sevilenler) [1945]; *Le feu sur la terre* (Yeryüzünde ateş) [1950]. Katoliklik için savaşan M., bel bağladığı, idealine uygun gördüğü dâvâları tanıtmağa, ilerletmeğe çalışmıştır: Fikir savaşına özel olarak İspanya Harbi esnâsında ve Fransa'nın işgali yıllarında devam etmiştir: *Le Cahier Noir* (Kara defter) [1943]. Harpten sonra, Figaro ve Express gazetelerinde makaleler yazmış; bunlar kısmen *Bloc - Notes* (Günlük kayıtlar) [1958 - 1961] başlığı altında yayınlanmıştır. Bu başlık altında De Gaulle'e de yazılar vermiştir (1964). 1933'te Fransız Akademisine üye seçilmiş, 1952'de Nobel edebiyat ödülünü almıştır. (V. Örs)

F. MAURIAC

MAUROİS, André (asıl adı: Emile Herzog) (Lbeuf 1885 - Paris 1967), Fransız yazarı. Rouen lisesindeki felsefe profesörü, M. üzerinde derin bir etki yaptı. Babasından kalan tekstil fabrikasının idâresini eline aldı. Ama çok geçmeden bıraktı ve kendisini edebiyata verdi. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda tercüman subay olarak çalıştı ve orada kazandığı intibâlara dayanan iki eser yazdı: *Les silences du colonel Bramble* (Albay Bramble'in susmaları) [1918]; *Les discours du docteur O'grady* (Doktor O'Grady'nin söylevleri) [1921]. Sonradan yeni bir edebî tür teşkîl eden "romanlaştırılmış biyografi" türünü M. kurmuştur. *Ariel ou la vie de Shelley* (Ariel veya Shelley'nin hayatı) (Ariel, Shakespeare'in *The tempest* (Fırtına) komedisindeki bir erkek peridir) [1923]. Bundan sonra bir seri biyografiler çıkmıştır: *La vie de Disraëli* (Disraëli'nin hayatı) [1927]; *Byron* (İngiliz şâiri) [1930]; *Chateaubriand* (Fransız yazarı) [1938]; *Alain* (Fransız feylesof ve profesörü) [1949]; *Olympio ou la Vie de Victor Hugo* (Olympio veya Victor Hugo'nun hayatı) [1954]; (Olympio, Victor Hugo'nun kendini temsîl eden bir romantik kahramanıdır); *Prométhée ou la vie de Balzac* (Prometheus veya Balzac'ın hayatı) [1965]. M., roman, kısa hikâye, kalem denemeleri ve hâtıralar da bırakmıştır. *Climats* (İklimler) [1928]; *Le cercle de famille* (Aile ortamı) [1932]; *L'instinct du bonheur* (Saâdet iç güdüsü) [1934]; *Les roses de septembre* (Eylül gülleri) [1956]; *Pour piano seul* (Yalnız piyano için) [1960]; *Choses vues* (Gördüğüm şeyler) [1963] başlıcalarıdır. Ayrıca, bazı tarihî etüdler de yazmıştır: *Histoire d'Angleterre* (İngiltere tarihi) [1937]; *Histoire des Etats Unis* (Birleşik Devletler tarihi) [1943]; *Histoire de France* (Fransa tarihi) [1947] gibi. 1938'de Fransız Akademisine üye seçilmiştir. (V. Örs)

A. MAUROIS

MAURRAS, Charles (Martigues 1868 - Tours civarında Saint - Symphorien 1952), Fransız yazarı. Moréas ile birlikte Ecole Romane (Orta Çağ Fransızcası) adı altında bir şiir ekolü kurmuştur. Sonra, kralcı olmuş ve siyasî çatışmalara karışmıştır. 1908'den sonra Léon Daudet ile birlikte "Action Française" adındaki günlük gazeteyi idâre etmiştir. Eserlerinde, hayatta, devlette ve san'atta düzensizlik doğurabilecek her şeye çatmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Le chemin de Paradis* (Cennetin Yolu) [1895]; *Enquête sur la monarchie* (Krallık hakkında anket) [1900 - 1909]; *Anthinéa* (Ad) [1901]; *L'avenir de l'intelligence* (Zekânın geleceği) [1905]; *La musique intérieure* (Ruh musikisi) [1925]; 1926'da Papa, beş eserini ve Action Française'ini Katolikler için yasak etmiştir. Alman işgali altında, serbest bölge'de Vichy hükûmetini savundu. 1945'te yurttaşlık haklarından mahrûmiyete ve müebbet hapse mahkûm edilmiştir. 1952'de göz hapsi altında, Tours'da bir klinike getirildi. 1938'de Fransız akademisine üye olmuşsa da, 1945'te bu kuruldan çıkarılmıştır.

MAURYA, Eski Hindistan'da bir hükümdar sülâlesi. M. Ö. 325 - 320 yıllarında Çandragupta tarafından kurulmuştur. Bu hükümdar, Narbada ırmağının kuzeyindeki bütün Hindistan'ı ve şimdiki Afganistan'ı zaptetmiştir. Çandragupta'nın torunu Aşoka, bir kaç Himalaya ülkesini ve en güney kısmı hariç olmak üzere, bütün Dekkan yarımadasını fethederek, topraklarını genişletmiştir. Böylece kurulmuş olan bu birinci büyük Hind İmparatorluğu, Aşoka'nın haleflerinin idâresinde yeniden parçalanmıştır.

MAUSER, Paul von M. (Oberndorf, Neckar, 1838 - Oberndorf 1914), Bir Alman silâh fabrikatörleri ailesindendir. Kardeşi Wilhelm von M. (1834 - 1882) ile birlikte, elle kullanılan çeşitli ateşli silâhlardan ve namlu dibinden doldurulan bir toptan başka, M. tüfeğini de (M. 1817) yapmıştır. Bundan başka, M. 98 tüfeğini icâd etmiştir.

MAUSEOLEUM, Anıt - kabir veya MEZAR ANITI, M. sözü kral ve İran şâhının valisi olan Kariya'lı Maussollos'un Halikarnassos (Bodrum)daki mezarının adından alınmıştır (ölm. M. Ö. 353). Anıta, Maussolos daha ölmeden önce başlanmış, kız kardeşi ve karısı Artemisia'nın idâresinde bitmiştir. Gerçi daha sonra bu yapı yok olmuşsa da, bunu Plinius'un târifinden ve Ch. Newton'un 1857'deki kazılarından bilmekteyiz. Yapı 50 m kadar yükseklikte idi. Geniş ve ağır kaidenin üzerinde kabir tapınağı yükselirdi. Bunun çevresinde ionik bir revak bulunurdu. Daha sonra bir basamaklı ehram yükselir ve tepesinde, bir taç gibi, dört atlı bir araba ile Maussollos ve Artemisia'nın büyük heykelleri dururdu. Mezarın ve tepedeki grubun heykelcisi Pytheos idi. Kaidenin frizi Amazon muharebelerini gösterirdi. Bunları yapan heykelciler: Bryaxis, Leokhares, Skopas ve Timotheos'dur. Frizin önemli parçaları ve Maussollos'un heykeli Londra'ya götürülmüş olup hâlen British Museum'dadır. Zelzelenin yok etmiş olduğu bu yapı, dünyanın yedi hârikasından biri sayılırdı. Eski devirlere âit başlıca M.'lar şunlardır: Roma'daki Augustus M.'u, yine Roma'da Edirne'ye adını veren imparator Hadrianus'un M.'u, Theoderich'in Ravenna'daki M.'u.

MÂVERÂÜNNEHR, Mâvarâ'an-nahr, Arapça bir tamlama olup, "Irmağın ardında bulunan" ülke anlamına gelmektedir. Özellikle, Orta Asya'da, Türkistan topraklarında Ceyhun (Amuderya - Oxus/Oğuş veya Öküz) ırmağı ötesinde kalan Türk illerinden Müslüman - Arap fâtihler tarafından ele geçirilebilen topraklara verilen özel coğrafî bir deyimdir. Orta Çağ'da fazlasiyle tutunmuş, Arap ve İran yazarları tarafından kullanıldığı kadar, bizzat bu topraklar üzerinde yaşayan Türkler'ce de XX. yüzyıl başına kadar sempati ile benimsenmiş bir isimdir. Bugün S. S. C. B.'nin Orta Asya'daki Özbekistan S. C.'ni, Karakalpakistan M. S. C.'nin doğu bölgesini, Tacikistan S. C.'ni, Kırgızistan S. C.'nin güney yarısını, Kızılkum çölü ile Kazakistan S. C.'nin bir kısmını kapsamaktadır. Genellikle 660 000 km²lik bir alan ve üzerinde büyük çoğunluğunu Türkler'in teşkil ettiği 16 milyon insanın yaşadığı bir bölge olarak mütâlâa olunmaktadır. M.'e hayâtiyet veren ve burasını tarihin pek eski çağlarından beri yaşanabilir bir alan, medeniyet merkezi hâline getiren şüphesiz ki Amuderya/Ceyhun ırmağıdır. Bölge, bu ırmağa ve yatağına göre Orta Çağ'da genellikle beş bölüme ayrılmakta idi. M.'in asıl merkezî bölümü, ülkenin en büyük tarım ve ticaret merkezlerinin de bulunduğu (Buhârâ, Semerkand v. b.) Soğd (Soğdiana)'dur. Soğd'un batısında eski Hıyve Hanlığı (bugün Karakalpakıstan) bölümü, Amuderya ile Aral gölünün birleştiği delta bölgesini teşkil eder. M.'in güney parçası ise Saganiyan ile Hottelan topraklarını kapsar. Amuderya'nın yukarısında Bedahşan ve Vahan ile kuzeyde Fergana ve Şaş bölümleri M. deyimi içinde anılan ülkeleri ifade etmektedir (Daha geniş açıklamalar için bu maddelere bakınız).

M. yöresinin tarihin ilk çağlarından itibaren genellikle İranlı ve Türkler'ce iskân edilmiş olduğu artık anlaşılmış bulunmaktadır. Orta Çağ Müslüman yazarların eserlerinde anılan Arz el - Guziye, Arz el - Becnakiye, Diz-i Alanan deyimleri ile Strabon ve Batlamyus'ta geçen yer adlarının büyük bir benzerlik göstermesi M.'in ilk sakinlerinin Türk kavimlerinden Aslar, Peçenekler, Alanlar ve Oğuzlar olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Yine Firdevsî'nin Efrasyab'ın oğlu Peşeng'in bu ülkeyi yönettiğinden bahsetmesi de Oğuz ve Peçenekler'in bu topraklarda çok eskiden beri yaşamakta olduklarını gösteren bir delildir.

Gerek W. Arnold'ün, gerek G. Le Strange'in özellikle Amuderya kıyılarının V. yüzyılda Akhunlar (Ephthalites - Heyatile) ile Sasânî İran arasında sürüp giden egemenlik mücadelesinin merkezi olarak kabûl etmeleri ve Amuderya'nın kuzeyinde kalan topraklar Türk yurdu olarak telâkki etmeleri karşısında diğer batılı tarihçilerin bölgenin Türk kavimleri tarafından VI. yüzyılda Göktürkler devrinden sonra iskân edildiği iddialarının ve buranın asıl sekenesinin Hind - Cermen kavimleri olduğu mütâlâasının tarihi zorlamaktan ileri geçemediğini göstermektedir. Eldeki delillere göre M.'in Vahan, Bedahşan, Fergana bölgeleri öteden beri Oğuzlar'ın, Şaş, Saganiyan ve Harezm yöreleri ise As, Peçenek ve Alanlar'ın en eski yurtlarından olmuş ve Türkler'in İranlı kavimlerle çok eskiden başlayan temasları da burada vuku bulmuştur. Amuderya çevresindeki ülkelerin M. adını alışı Arap ordularının gelişiyledir. Müslüman Araplar 624'de Nihâvend zaferinden az sonra M.'in güneyinde Toharistan'da ilk defa Türkler'le karşı karşıya gelmişlerdir. VII. yüzyılın ilk yarısında ise Yunan - Çvang'ın seyahatnâmesinde de belirtildiği gibi, bölgede otuz iki küçük hükûmet bulunmakta idi. Bu beylikler her ne kadar, derece derece Göktürk hakanına, onun batı yabgusuna ve oğlu Türk - Şad'a tâbî idiyseler de, tamamen müstakil hareket edecek kadar da serbesttiler. Bu tarihlerde M., biri idârî, diğeri dinî iki merkeze bağlı idi. İdârî merkez, Türk - Şad'ın oturduğu Kunduz, dinî merkez ise Akhun İmparatorluğu'nun ve Buda dininin metropolü Belh'ti. Arapların M.'e girişleri yani, Amuderya'yı ilk defa geçişleri, 667'de el-Hakem B. Ömer el-Gıfarî kumandasında olmuştur. Saganiyan'a kadar ilerleyen bu Arap ordusu üç yıl kadar burada kalabildi. Yerli halkın baskısı karşısında geri çekildi. Bunun üzerine Rebi'b. Ziyad el-Harisî yeni bir ordu ile ilerledi ve Akhun kuvvetlerini ezerek Saganiyan'ı tekrar işgal etti. Bu tarihlerde büyük Türk hakanlığında (Göktürk) süren anarşi M.'deki beylikleri de etkilemiş bulunduğundan saldırgan Araplara karşı birleşik bir cephe teşkil edilemiyordu. Ancak, Arap orduları geçici ve mevzi'î başarılar elde ettiklerinden M.'deki hâkimiyetleri de sürekli olamıyordu.

673'te yeni vali Ubeydullah b. Ziyad Buhara'yı feth etmek üzere harekete geçti. Semerkand'i ve Buhara'yı alarak bu büyük Türk beyliğini (el - Buhariye/Buhar hoda) haraca bağladı ve buradan kaldırdığı büyük bir Türk topluluğunu, Basra'ya yerleştirerek kendi ordusuna kattı. 676'da vali olan Said b. Osman yaptığı sefer sonunda Tirmiz kalesini fetih ve elli kadar beyzâdeyi rehin almakla, M.'in Soğd ve Saganiyan bölgelerinin fethini tamamlamış oldu. Böylece 34 yıllık bir mücadeleden sonra M.'in beşte ikisi ancak Arap hâkimiyetine tâbî olmuş oldu. M. tarihinin ilk bölümü böylece kapandıysa da Kuteybe b. Müslim'in seferlerine kadar bölgede sükûn kurulamamıştır. Kuteybe'nin 706'dan 715'e kadar M. üzerine icra ettiği seferler sonunda Üsrüşene hariç bütün bölge Arap hâkimiyetini artık tanımış oldu. Ancak 716'da Türkeşler'in Sulu'nun yönetiminde İli yöresinde yeniden organize edilmeleri sonunda M.'in Arap hâkimiyetinden kurtarılması için yeniden karşı bir taarruzun başladığı görülür. Sulu'nun başarısı üzerine Araplar'a istemiye istemiye baş eğmiş bulunan bütün şehirler, köy-

ler ayaklandılar. 720'de Kör - Sul/Köl - Çur Semerkand üzerine yürüdü. Bir Türk ordusunun M.'in en ileri bölgelerine kadar gelişi ayaklanmanın iyice yayılmasına sebep oldu. Horasan valisi Ömer b. Hubeyre genel af çıkararak, geçici tedbirlerle Soğd bölgesinde sükûnu sağladı. Bundan istifade eden Araplar 724'te Fergana üzerine yeni bir saldırıya kalkıştılar. Yaksart'ı geçerek memleketi tahrip ettiler ama, az sonda karşılarına Sulu komutasında çıkan Türk kuvvetleri tarafından feci bir şekilde ezildiler. Mağlûb olan Arap kuvvetleri Amuderya'nın beri yakasına kadar ülkeden sökülüp atıldılar. Bu olay, M. üzerindeki Arap fütûhatına ağır bir darbe indirdi. Onların 15 yıl kadar saldırıya kalkışmalarını engelledi. Türkeşler'in M. üzerindeki hâkimiyetleri Çinliler'in bu devlet içinde ortaya çıkardıkları anarşiye kadar devam etti. 738'de Sulu'nun Kör - Sul (Baha Tarhan) tarafından öldürülmesi üzerine ülke parçalandı ve Batı Asya'daki şanlı büyük Türk hakanlığı iki yüz yıl süren bir zevale uğradı. Bu sonuç bir taraftan Araplar'ın M.'i yeniden ele geçirmelerine, bir yönden de ülkenin tamamen İslâmlaşmasına sebep oldu.

Sulu'nun öldürüldüğü yıl, Horasan valiliğine tayin edilen Nasr b. Seyyar başarılı bir politika ile halkı hem İslâmiyete, hem de Arap hâkimiyetine ısındırmaya muvaffak oldu. Gerçi, halkın sür'atle İslâmlaşmasının, demokratik İslâm ruhunun imtiyazlarına ve menfaatlerine dokunacağını bilen yerli beyler ve dihkanlar mukavemet etmeye çalışmışlar, halkı isyana teşvik etmişlerse de bir sonuç alamadılar. Nasr, hükûmetinin bölgeye hâkim olabilmesi için, orta tabaka ve çiftçi halka dayanması gereğini anlayan ilk Arap vali oldu. Bunda o kadar başarılı oldu ki, Horasan'da büyük ihtilâl patlak verdiği zaman bile ahali, Nasr'ın tarafını iltizam etmekten vaz geçmedi. Onun bu yönetim sistemi, daha sonra M. üzerinde hâkimiyet kuracak olan Tâhirîler ve Sâmânîler tarafından da aynen uygulanmıştır. M. üzerinde, Türkeş hâkimiyetinin çöküşünden sonra Çin nüfuzunu kıran ve bu ülkenin tarihî kaderini İslâm tarihine bağlayan olay ise, Ziyad b. Salih'in Yaksart'ın doğusunda Taraz civarında, Eslah'ta 751 temmuzunda kazandığı zafer olmuştur.

M.'de İran ve Horasan ile birlikte ticaretin gelişmesi, ekonomik hayatta kendini gösteren kalkınma yanında İslâm kültürünün büyük gelişme göstermesi ancak, bu sükûn devresini izleyen yıllarda olmuştur. Bölgede büyük şehirlerin topografik genişlemeleri, din, mezhep, halk tabakaları arasındaki mücadeleler, loncalar, tarikatler, mahallî kültür kavramları ile İslâm dünyasının parlak bir uygarlık alanı hâline gelen M.'in ilk yükselişi Sâmânoğulları devrine rastlar (bütün bu konular için ilgili maddelere bak). Ancak, bütün bu gelişmeye rağmen M.'in bütünleşemediği, tek bir ülke olamadığı ve sadece coğrafî bir deyim olarak kaldığı da bir gerçektir. (İ. Parmaksızoğlu)

MAVİ KÜF (peronospora tabacina), tütün bitkisinde görülen bir hastalık. M. K., mantar cinsinden bir çeşit parazittir. *Pernosporaceae* familyasından olan M. K., tütün yapraklarında olur. Bitkinin ölümüne yol açtığı için, tütün tarımı bakımından çok tehlikelidir. (O. Y.)

MAVİ NİL (Arapça: Bahr'ul - Azrak), Etyopya'da, Tana gölünden çıkıp, Bahru'l - Abyad ile Nil'in birleştiği Hartum'dan sonra, Nil'e akan büyük ırmak. Uzunluğu 1 600 km'dir.

MAVİ, YEŞİL ALGLAR (Lat. Cyanophyta), bir alg grubu. M. Y. A., öbür alglara göre, şu ayırıcı özelliklere sahiptirler: Fotosentetik pigmanlar belirli kromatoforlarda toplanmış değildir; bunun gibi, çekirdek maddeler de, belirli çekirdeklerde toplanmamıştır. Fotosentetik pigmanlar, bütün sitoplazm içerisinde dağılmış olup, fikosiyanin (Fr. phycocyanine) adını taşıyan bir mavi pigmanla örtülüdür. Bazen de kırmızı algler (Rhodophyta)'inkine benzeyen bir kırmızı pigman da bulunur. M. Y. A., kırbaçlarla hareket eden hücrelere sahip değildirler. Bütün bu grupta cinsî üreme gösteren hiç bir bitki yoktur. Aş. yu. 150 cins ve 1 400 tür bulunur. M. Y. A. bir tek sınıf teşkil ederler. Bu bitkilerin hepsi mikroskopiktir, ama bazı hallerde bu mikroskopik bitkiler belirli mikroskopik bir şekilde birbirine bağlıdır (Nostoc adını taşıyan tür); bazı cinsler tek hücreli, en çoğu çok hücrelidir.

MAVROKORDATO, Nicolas (ölm. 1730), Fenerli Rum Beylerinden olup, Dîvân-i Humâyûn tercümanlığı ile müteaddit defalar Buğdan ve Eflâk voyvadalıklarında bulunmuş bir Rum kişizâdesi. Osmanlı kaynaklarında İskerlet zâdeler sanıyla tanınan M.'lar aslında Sakız adasından İstanbul'a gelmişlerdir. Önceleri İskarlat (Scarlato/İskerlet) adı verilen Venedik çuhası ithalâtçılığı ile şöhret yapan aile, sarayla da ilişkiler kurmuş ve XVII. yüzyılda Osmanlı - Avrupa devletleri ilişkilerinin geliştiği sırada, ailenin Avrupa'da tahsil yapmış, bir kaç dil bilen mümessili Alexander Mavrakordato (İskerletzâde İskender Bey)'in Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığına tayin edilmesi üzerine, 1670'ten itibaren Osmanlı hizmetine girmişti. Büyük M., bu tipik levanten, Bâb-ı Âlî'de elde ettiği imtiyazlı mevkıini irsî bir memuriyet hâline koymağa emel edinmiş ve oğlu Nicolas'yı bu maksatla yetiştirmişti. Padişah III. Ahmed'in de özel ilgisine mazhar olan M. önce Bâb-ı Âsafî'de mütercim olarak çalışmış ve eylül 1709'da Lehistan delegesi Paniatowski ile Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa arasındaki müzakereleri idâre etmişti. Bu sırada Buğdan voyvodası Michael Rokovitza'nın metbu'u Osmanlı devletine hiyanet etmekte olduğu meydana çıkınca, Kırım Hanı Devlet Giray'ın muhalefetine rağmen, Buğdan tarihinde ilk defa olarak yabancı bir kimse olduğu hâlde, 11 aralık 1709'da Buğdan voyvodalığına atanmıştı. Böylece Romanya tarihinde Epoca Fanarictzilor/Fenerli Rum Beyleri devrini başlatmış oldu. Buğdan'daki görevi sırasında Kiyef Polatini Potocky'nin 34 000 kişilik bir birlikle 27 nisan 1710'da Osmanlı topraklarına iltica etmesi M.'yi çok zor durumda bıraktı. Kırım Hanı ile olan münasebetleri de bir türlü düzelememekte idi. Devlet Giray kendisine daha munis gözüken Dimitrj Kantemir'in eski görevine iade edilmesinde ısrar ediyordu. Bu sırada Alexandır'ın ölümü vuku bulunca Sadrâzam, hem Devlet Giray'ı memnun etmek, hem de İstanbul'da devletin güvenebileceği bir tercümanı bulundurmak amacı ile 25 aralık 1710'da M.'yı Buğdan voyvodalığından İstanbul'a aldırttı. Fakat Kantemir Bey'in ihaneti meydana çıkınca 22 haziran 1711'de ikinci defa Buğdan voyvodalığı ile görevlendirilmesi gerçekleşti. M.'un ülkedeki ikinci voyvodalığı 1716 ocağına kadar sürdü. Bu görevi sırasında bir üçüncü iltica hadisesiyle uğraşmak zorunda kaldı. Ocak 1713'te Buğdan sınırından içeri girerek Osmanlı imparatorluğuna iltica eden Lehistan Kralı Stanislav Leszcynki'yi önce bir manastırda misafir etti. Bâb-ı Âlî'den aldığı emir üzerine de şubat 1713'te Bender muhafızına teslim etti. Osmanlı - Avusturya savaşının başlaması sonucu önem kazanan Eflak sınırlarını korumak üzere mutemet bir kimse olarak ocak 1716'da Buğdan'dan Eflak voyvodalığına nakledildi. Ancak, bu savaşta Avusturya kuvvetlerine esir düştü ve 1718'e kadar, yani Pasarofça andlaşmasından sonra Türkiye'ye dönebildi. Küçük kardeşi, Eflak voyvodası, Yenaki (Jean/Yani)'nin ölümü üzerine 1719'da tekrar bu ülke voyvodalığına

getirildi. M.'nın ikinci defa Eflak voyvodalığı 1730'da ölümüne kadar aralıksız devam etmiştir. M. babası gibi edebiyata meraklı ise de, onun kadar çok lîsan bilmemekte idi. Mamâfih zengin bir kütüphâneye sahip olduğu ve Avrupa basınını dikkatle takip ettiği M. Ferriol'ün tanıklığı ile sabittir. Onun devleti metbûasına sadakatinin diğer Hıristiyan görevlilerin sadakatinden daha fazla olmaması gerekir. Nitekim İngiltere elçisi Sutton, raporunda onu Moskova ajanı olarak tanıtmaktadır. Bu devirlerdeki Türk ricalinin ise, onun sadakatinden asla şüphe etmedikleri bir gerçektir. Bununla beraber belirli bir ihaneti yoktur. (İ. Parmaksızoğlu)

MAXENCE, Edgar (Nantes 1871 - La Bernerie 1951), Fransız ressamı. Ecole des Beaux - Arts (Güzel Sanatlar Okulu)'da san'at öğretimine başlamış, sonra Elie Delaunay ve Gustave Moreau'unun öğrencisi olmuştur. Paris'te açılan milletlerarası sergide (1900), "Portrait" (Portre) ve "Les fleurs du lac" (Gölün çiçekleri) başlıklı iki eseriyle altın madalya kazanmıştır. Modernleştirilmiş bir Floransa tipi gösteren ve yapmacıklı bir fırça ile boyanmış genç kadın başlariyle ün kazanmıştır. 1905 Salon'unda "L'âme du glacier" (Buzulun ruhu); "La rieuse" (Daimâ gülen kadın); 1906 Salon'unda "La légende bretonne" (Brötanya efsânesi) ve "Méditation" (Tefekkür) tabloları teşhir edilmiştir. Ayrıca, "Les cygnes" (Kuğu kuşları) [1907]; "Solitude" (Yalnızlık) [1910]; "Les oraisons" (Dualar) [1914]; "Mater amabilis" (Sevimli ana) [1920] gibi eserleri de vardır. 1924'te Académie des beaux - arts (Güzel Sanatlar Akademisi)'a üye seçilmiştir.

MAXENTIUS, Marcus Aurelius Valerius (aş. yu. M. S. 280 - Pons milvius 312), Roma imparatoru (306 - 312). Roma imparatoru Maximianus'un oğlu. Kendisine Caesar (veliaht) unvanı verilmediği için ayaklanarak princeps (306) ve augustus (307) unvanlarını alıp, İtalya'yı ve Afrika'yı feth etmiştir. Constantenius tarafından mağlûp edilerek Pons milvius muharebesinde öldürülmüştür.

MAXIMIANUS, M. S. aş. yu 550'den sonra yaşamış, Latin şâiri. Etrurya'da doğmuş, genç yaşta Roma'da yerleşmiş, orada avukat ve hatip olarak şöhret kazanmıştır. Doğu Roma (Bizans) imparatoruna gönderilen bir elçilik heyetine katılmıştır. Boethius'un arkadaşı olmuştur. Beş acıklı monoton sevgi mersiyeleri bırakmıştır. Bu şiirler, özellikle Ovidius olmak üzere Tibullus, Horatius, Propertius ve Martialis tesirinde yazılmıştır.

MAXIMIANUS, Aurelius Valerius (lâkabı : Hercules) (Pannonia aş. yu. M. S. 250 - Marsilya 310), Roma İmparatoru. Askerlikten yetişen M. imparator Diocletianus tarafından ortak seçilmiştir. 285'te imparatorluğun batı yarısına hâkim olmuştur. Barbar (Cermen)'lara karşı savaşmış ve 305'te Diocletianus ile birlikte imparatorluktan çekilmiştir. Fakat oğlu Maxentius, praetorianus (İmparator muhafızı)'larca Augustus (imparator) ilân edilince, babasının yeniden iktidara gelmesi için israr etmiştir. Daha sonra oğlu Maxentius ile arası açılmış, onu iktidardan uzaklaştırmak istemişse de, İtalya'dan kovulmuş ve 307'de damadı Constantinus'un yanına sığınmıştır. Bunun üzerine bir ayaklanma hazırlamış, fakat Gallialılar'ı ayaklandıramamış ve intihar etmiştir. M., Hıristiyanlar'ı amansızca tâkib etmiştir.

MAXIMILIAN I. (Wiener - Neustadt 1459 - Wels 1519), Kutsal Roma Cermen İmparatoru. İmparator III. Friedrich'in oğlu olan M., 1477'de Deli Charles (Charles le Téméraire)'ın kızı ve mirasçısı Burgonyalı Marie ile evlenmiştir. Eşinin mîrâsını, Franche-Comté ve Artois'yı isteyen ve Hainaut'yu istilâ ettiren Fransa Kralı XI. Louis'ye karşı savunmuştur. Marie ölünce (1482) M., XI. Louis ile Arras andlaşmasını imzalamış ve böylece Fransa'ya Picardıe ile Bourgogne'u terk ettirmiştir. 1490'da Macarlar'ı Avusturya topraklarından kovmuş, 1492'de de Villach savaşı ile Türkleri Bosna'ya kadar uzaklaştırmıştır. Ona Macaristan Kralı II. Lásló (Ladislas), 1491'de Pressburg andlaşmasiyle Macaristan ve Bohemya tahtlarını vâdetmiştir. 1493'te M. (1486'dan beri Romalılar'ın kralı idi), babasına halef olmuş ve 1508'de seçilmiş imparator ünvânını almıştır. Papa ona taç giydirmemiştir. Steirmark (Styria) ve Tyrol'u mîras yolu ile topraklarına katmıştır. Oğlu Philip'i Fernando ve Jeabel'in kızı Deli Juana ile evlendirmiştir. Torunlarını da Macaristan ve Bohemya Kralının çocuklarıyla evlendirmiştir. Böylece Avusturya hânedânını genişletmiştir. Öte yandan, Avusturya ile Fransa arasındaki rekabet M. ile başlar. M., Basel andlaşmasiyle (1499) İsviçreliler'in istiklâlini tanımak zorunda kalmıştır. Milano dukası Galeazzo Sforza'nın kızı Bianca ile evlenen M., İtalya'da Fransa Kralları VIII. Charles, XII. Louis ve I. François ile harbe sürüklenmiştir. I. François onu Cambrai andlaşmasını kabûle zorlamış ve Milano eyâletini elinden almıştır. M., Almanya'da bir merkezî idâre kurmağa çalışmıştır. Böylece Almanya'da bir yüksek imparatorluk yargıtayı, bir imparatorluk saray yargıtayı, bir de imparatorluk konseyi kurulmuş ve ülke on daireye ayrılmıştır (1510). Bu yasa 1806'ya kadar sürmüştür. M., askerlikle de uğraşarak topçuluğu geliştirmiş ve özel olarak piyade sınıfını yeniden kurmuştur. M., Bourgogne'lu Marie ile evlenmesi için, *Teuerdank* (Yüksek düşünceli adam) başlıklı bir şiirin planını çizmişti. *Weiss König* (Beyaz Kral) başlıklı bir otobiyografi de bırakmıştır. (V. Örs)

MAXIMILIAN I.

MAXIMILIAN II. (Viyana 1527 - Regensburg 1576), Kutsal Cermen İmparatoru (1564 - 1576). İmparator I. Ferdinand'ın oğlu, Bohemya ve Macaristan kralı. V. Karl ile birlikte Fransa'ya (1544) ve Smalkalden Birliği'ne (1547) karşı harb etmiştir. V. Karl'ın kızı Maria ile evlenmiş (1548) ve İspanya vâlisi olmuştur (1548 - 1550). Romalılar kralı (1562); Bohemya kralı (1562) ve Macaristan kralı (1563) seçilmiş ve İmparator olmuştur (1564). İmparatorlukta dinî müsâmaha yönetimi kurmuştur. 1568'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harb etmiş ve bu tarihten sonra ona vergi vermiştir.

MAXIMİLIAN, Ferdinand Joseph von Habsburg (Viyana 1832 - Queretaro 1867), Avusturya arşidukası ve Meksika imparatoru (1864 - 1867). Avusturya imparatoru Franz Jo-

seph'in küçük kardeşi. Belçika kralı I. Léopold'ün kızı Charlotte ile evli idi. 1857'de Lombardiya - Venedik krallığının valisi olan M., Fransız imparatoru Napolyon (Napoléon)'un kendisine teklif ettiği Meksika imparatorluğunu kabûl etmiş, fakat çok geçmeden Meksikalılar'ın sevgisini kaybetmiştir. Onu destekleyen Napolyon, Fransız ordusunu Meksika'dan çekince, M. düşmanı Juarez'in eline düşmüş ve generalleri Miramon ve Mejia ile birlikte kurşuna dizilmiştir.

F. J. MAXIMILIAN

MAXIMILIAN (Baden'li Prens veya Badenli Max) (Karlsruhe 1867 - Konstanz civarında 1929), Alman siyâset adamı. Baden Büyük Dukalığı veliahtı olan M., Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonundaki çöküntüsünden az önce imparator II. Wilhelm tarafından başbakanlığa çağrılmıştır (3 ekim 1918). Devrimci hareketle başa çıkamayacağını anlayınca istifâ etmiştir (9 Kasım 1918).

MAXIXE (Portekizce), Brezilya asıllı bir dans. Mattchiche adı altında 1904'te Paris'e sokulmuş, çok rağbet görmüş, fakat uzun zaman tutunamamıştır. 1913'te, tango'yu hatırlatan bir biçimde yine meydana çıkmıştır. İki vurgulu yavaş bir marş veya polka havası üzerinde icra edilir.

MAXWELL, James Clark (Edinburgh 1831 - Cambridge 1879), İskoçyalı fizikçi. Kinetik gaz teorisinin gelişmesinde önemli rol oynamış, ortalama serbest yol boyunu hesaplamış ve manyetostriksyonu keşfetmiştir. En çok ün kazandığı konu ışığın elektro - manyetik teorisidir. Bu teoriyi 1865'te kurmuş ve elektro - manyetik alan denklemlerini bulmuştur.

J. C. MAXWELL

MAXWELL (Fr. maxwell, İng. maxwell), E M. C. G. S. sisteminde magnetik akı birimi. M., magnetik alan şiddeti 1 gauss olan bir magnetik alanda, bu alan dik 1 cm^2 lik bir yüzeyden geçen magnetik akıya eşittir. SI (veya M. K. S. A.) birimler sisteminde magnetik akı birimi Weber'dir. 1 Weber $= 10^8$ M.

MAXWELL DENKLEMLERİ (Fr. équations de Maxwell; İng. Maxwell's equations), klâsik elektromagnetizma teorisindeki denklemlerden dört temel denklem. Bu denklemler, elektrik alan şiddeti $\vec{E}$ ve magnetik indüksiyon $\vec{B}$ vektörlerini ihtiva eden dört integralli denklemdir ve Maxwell, bu denklemlerle, klâsik elektromagnetizma teorisini tamamlamıştır. Dielektirik ve magnetik maddeler taşımayan bölgeler için Maxwell denklemleri :

Birinci denklem, elektrostatik için Gauss kanunudur ve kapalı bir yüzeyden geçen elektrik akısının sathî integralinin $\Sigma Q/\varepsilon_0$ a eşit olduğunu anlatır. Burada ΣQ, göz önüne alınan, yüzey içindeki toplam elektrik yükü ve ε_0, boşluğun dielektirik sabitidir. Bu denklem:

$$\varepsilon_0 \oint \vec{E} \cdot \vec{ds} = \Sigma Q$$

şeklinde yazılabilir.

İkinci denklem, magnetizma için Gauss kanunudur ve magnetik akı için olan sathî integralin daima sıfır olduğunu anlatır :

$$\oint \vec{B} \cdot \vec{ds} = 0.$$

Üçüncü denklem, elektromagnetik indüksiyon için Faraday kanunudur :

$$\oint \vec{E} \cdot \vec{dI} = -\frac{d\phi}{dI}.$$

Burada $\varnothing$ kapalı eğriden geçen magnetik akı, I akım displasmanıdır.

Dördüncü denklem, Maxwell tarafından düzeltilmiş Ampère kanunudur ve $\vec{B}$ nin, kapalı bir eğri etrafındaki çizgili integralinin. μ_0 ile bu kapalı eğriden geçen Σ i akım şiddetinin çarpımına eşit olduğunu anlatır. Burada μ_0, boşluğunun magnetik geçirgenliğidir.

$$\frac{1}{\mu_0} \oint \vec{B} \cdot \vec{dI} = \Sigma i.$$

MAXWELL'İN ELEKTROMAGNETİK DALGA TEORİSİ (Fr. théorie electromagnétique de la lumière de Maxwell; İng. Maxwell's theory of electromagnetic radiation), görünür ışığın bir elektromagnetik dalga olduğu hakkındaki görüş. Maxwell 1865 de görünür ışığın bir elektromagnetik dalga olduğu hakkındaki teorisini ortaya attı ve daha sonraki deneyler bu temel görüşü doğruladı (Bk. ELEKTROMAGNETİK DALGALAR, ELEKTROMAGNETİK RADYASYONLAR). Görünür ışık, X ışınları ve gamma ışınları elektromagnetik dalgalardır. Bu dalgalar, birbirlerine ayrılmaz tarzda bağlı salınan bir elektrik alanı ile bir magnetik alanından oluşur. Her bileşen aynı frekans ile salınır ve boşlukta bu iki bileşen aynı fazdadır. Bu iki bileşen alan birbirlerine ve yayılma doğrultularına dik olarak salınırlar ve boşlukta aynı C hızı ile yayılırlar.

C'nin doğru değeri $C = 2{,}997925.\ 10^8$ m/s ve kullanılan yuvarlak değeri 3.10^8 m/s dir (ışığın boşluktaki yayılma hızı).

XVII. yüzyılın sonlarından zamanımıza kadar ışığın tabiatı hakkında farklı iki ana teori tartışma konusu olmuştur: Newton'un tane teorisi, Heeysens'in dalga teorisi (Bk. FOTON; IŞIK KANTUM). Işığın maddî bir ortamda yayılmasında bu iki teoriden elde edilen sonuçlar çelişme hâlinde idi. Tane teorine göre ışık, yoğun ortamlarda daha hızlı yayılmak zorundadır. Dalga teorisine göre ise ışık, yoğun ortamlarda daha yavaş yayılır. Dalga teorisi, özel olarak, Young, Fresnel ve Arago'nun ışığın girişin ve kırınım olayları üzerindeki çalışmaları ile oldukça iyi bir tarzda yerleşmişti. Kutuplanma olayı ışığın enine bir dalga hareketi olduğunu göstermekte idi (Bk. GİRİŞİM, KIRINIM, KUTUPLAMA, IŞIK). Işığın

dalga teorisi kesin olarak kurulmuş olmakla beraber, bu dalganın tabiatı bilinmiyordu. Bu dalgaların yayılması için, bütün uzayı dolduran ve esnek katıların bazı özelliklerini gösteren esir (veya eter) adı ile bir ortamın varlığı ön görülmekte idi (Bk. ESİR). Maxwell, 1873 de yayınlanan elektrik ve magnetizma hakkındaki eserinde (Treatise on Electricity and magnetism) elektrik ve magnetik alanlardan oluşmuş enine salınımların, yani ışığın, esir içinde ışığın yayılma hızına eşit bir hızla yayılması gerektiğini gösterdi. Hertz (1887), titreşen elektrik devreleri ile, elektromagnetik dalgaları meydana getirdi ve Maxwell teorisinin doğruluğunu gösterdi (Bk. HERTZ REZONATÖRÜ). Zamanımızın radyosu, radarı, televizyonu ve mikro dalgaları Maxwell ve Hertz'in çalışmalarına dayanan pratik gelişmelerden bazılarıdır. (E. Erdik)

MAYA (Fars. "mâye" den), Türk Halk Musikisi'nde bir şekil. Esas çatısı bakımından bu form Orta Asya Türk Musikisi'nde yaygındır. İspanyol halk musikisinde de aynı esas şekil mevcud olduğuna göre, bunun Araplar'dan İspanyollar'a geçtiği anlaşılıyor. İspanyol'dan da Latin Amerika'ya geçmiştir. Esas, kalıplaşmış bir irticâl ile usulsüz bir kısmı, ekseriya hareketli ve mevzun bir usullü kısmın tâkîb etmesinden ibarettir (bk. UZUNHAVA). Balkan milletlerindeki aynı çerçeve dahilinde görülen nev'in, Türk Musikisi'nden intikal ettiği tahmîn olunur. Bu birinci kısmı ağır ve usulsüz, ikinci kısmı yürük ve usullü şeklin menşei bir hayli eski olsa gerektir. Meselâ *Kitâbu'l - Agaanî*'de böyle formlar hakkında uzun tafsilât mevcuttur. "M." ismi, bu şekle Anadolu halk musikisinde verilen addır ki, diğer memleketlerde görülenlerden, üslûp bakımından hem bâriz bir fark gösterir, hem de ekseriya daha güzelcedir. M.'lar, samimi ve ekseriya lirik parçalardır. Usûlün olanca oynaklığının duyulduğu, ikinci kısmı mevcud olmayan, sırf kalıplaşmış irticâl kısmından ibaret birkaç M. varsa da, bunların ya ikinci kısmı kaybolmuştur veya doğrudan doğruya daha serbest bir uzunhava şeklinin mahsûlü olması mümkündür. Dehî eseri bir örnek olarak "Yakına gel yakına" diye başlayan Muhayyer makamındaki Urfa M.'sını göstermek kabildir. M. şekli, yüzyıllardan beri Türk kültürü ile meşbû bulunan Suriye halk musikisinde de vardır. Bunları, kesin şekilde, Bedevîler'in bu çeşit usulsüz okunan parçalarından ayırmak lâzımdır. Zira Suriye'de görülenler, tamamen Anadolu üslûbundadır. Türk makamlarının seyri, hattâ arabesk bir karakter almaya bile zaman bulamamıştır. Şu enfes Lübnan M.'sı, bir örnek olarak arz edilebilir: "Erîdu, erîdu mahbûbi, uyûnü sûd kharrûbi" (İsterim, gözleri harrûb (meyvası kadar) siyah olan sevgilimi isterim) (Muhayyer makamında ve ikinci kısmı Sofyân usûlünde). (Y. Ö.)

MAYA DİLİ, Meksika ve Orta Amerika dilleri arasında yer alan Maya - Soke ailesine bağlı Maya - Quiche grubuna giren bir dil. Bu dil Columbus'tan önce Yucatán Yarımadasında büyük bir medeniyet dili olarak kullanılmıştır. M. D.'nin özel bir yazısı vardı. Bugün bu dil 300 000 kişinin ana dilidir. (H. Eren)

MAYA EDEBİYATI, Maya kültürünün meydana getirdiği kitaplardan ancak üçü bize kalmıştır. Bunlar Dresden kitaplığında, Paris ve Madrid millî kitaplıklarında muhafaza edilirler. Bir bitkinin elyafı ile yapılmış ve bir paravanın bölümleri gibi katlanmış büyük şeritlerden ibarettir. Burada görülen resim ve renkli işaretlerin yorumu tam olarak yapılmamıştır. Ancak rakamlar ve yıldız (gezegen)'lara ait işaretlerin anlamı kesin olarak biliniyor.

MAYAKON, İsmail Müştak (Yenişehir, Tesalya 1882 - Paris 1938), Türk siyâset adamı. İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerinden olan İsmail Müştak, 1901'de Mülkiye'yi bitirerek mâbeynde çalışmaya başladı. 1908 yılında Âyân başkâtipliğine getirildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İttihad ve Terakki'nin diğer önemli simâlarıyle birlikte Malta'ya sürüldü. Dönüşünde Siirt milletvekili oldu. M., muhtelif gazete ve dergilerde makaleler yazdı. *Mufassal Hukuk-ı Esâsiyye* adlı eseri basılmıştır.

MAYAKOVSKİY, Vladimir Vladimiroviç (Maiakovski; Kutaissi gobernıyası, Gürcistan 1893 - Moskova 1930), Sovyet şâiri. Öksüz olup, genç yaşta bolşevik partisine girmiştir. Futurist (Gelecekçi) harekete katıldıktan sonra: *Oblako v ştanakh* (Pantolonlu bulut) [1912] adlı şiiri ile devrimi övmüştür. Bu devrenin başlıca şiirleri şunlardır: *150 000 000* [1920]; *Vladimir İlyiç Lenin* (ad) [1923-1924], *Khoroşo!* (İyi) [1928]. En büyük Sovyet şâirlerinden biri olan M. sahne eserleri de bırakmıştır: *Misteriya - buff* (Komik mysterium) (Mysterium = Orta Çağ sahne oyunu) [1918]; *Klop* (Tahta kurusu) [1920]; *Banya* (Banyo) [1920].

V. MAYAKOVSKİY

MAYA'LAR, Orta Amerika Kızıl derilileri. Bugün başlıca altı grupa ayrılırlar: Rio Hondo'nun doğusundaki İkaiç'ler; Yukatán yarımadasının kuzeyindeki İtzá'lar; Yukatan'ın orta - güneyindeki Lokandon'lar; Tabasco'da bulunan, Darxanlam'daki M.'lar; Guatemala'daki Mopan'lar; Yukatan'ın kuzey bölümündeki Santa - Cruz'lar.

MAYDANOZ (petroselinum sativum), maydanozgiller familyasının örnek bitkisi. İki yıllık otsu bir bitki olan M., parçalı kıvrık yaprakları, güzel kokusu ile tanınır. Taze M. yaprakları et yemekterini süslemekte ve salatada kullanılır. Batı'da M. yapraklarını kurutup çorbaya da koyarlar. Almanya ve Amerika'da yetiştirilen ve Hamburg M.'u denen bir M. çeşidinin kökleri, havuç kökü gibi gelişir; bu kök çorbalara koku vermekte kullanılır.

M., zengin bir A ve C vitamini kaynağıdır. Çeşitli mineraller ve bilhassa demir bakımından zengindir. Ancak, genellikle az miktarda yendiği için sağlık bakımından olan faydası azdır.

M. bahçelerde ve (kışın, evlerde) saksıda yetiştirilir. Çiçekleri mavi ve yeşil, tohumu esmer renklidir. (O. Y.)

MAYDANOZ

MÂYE, Türk musikisinde bir mürekkeb makam. İki çeşidi vardır: 1) Uşşâk makamına, bu makamın ikinci derecesi üzerinde, bir Segâh beşlisi veya Segâh makamının bir kısmının katılmasından meydana gelir. Durak perdesi Dügâh (Lâ), güçlüsü Nevâ (Re) dir. Donanıma, Uşşâk makamında olduğu gibi, Si koma bemolü yazılır; Segâh'ın gerektirdiği değiştirme işâretleri ölçü içerisinde kullanılır. 2) Segâh makamına, durak sesinin bir büyük mücenneb aralığı pestinde, bir Uşşâk dörtlüsü veya Uşşâk makamının bir kısmının katılmasından meydana gelmiştir. Durak perdesi Segâh (koma bemollü Si), güçlüsü Nevâ (Re) perdeleridir. Donanıma Segâh makamının işâretleri olan Si ve Mi koma bemolleri ile Fa bakıye diyezi yazılır. Uşşâk için gereken değiştirme işâretleri ölçü içerisinde kullanılır. (Y. Ö.)

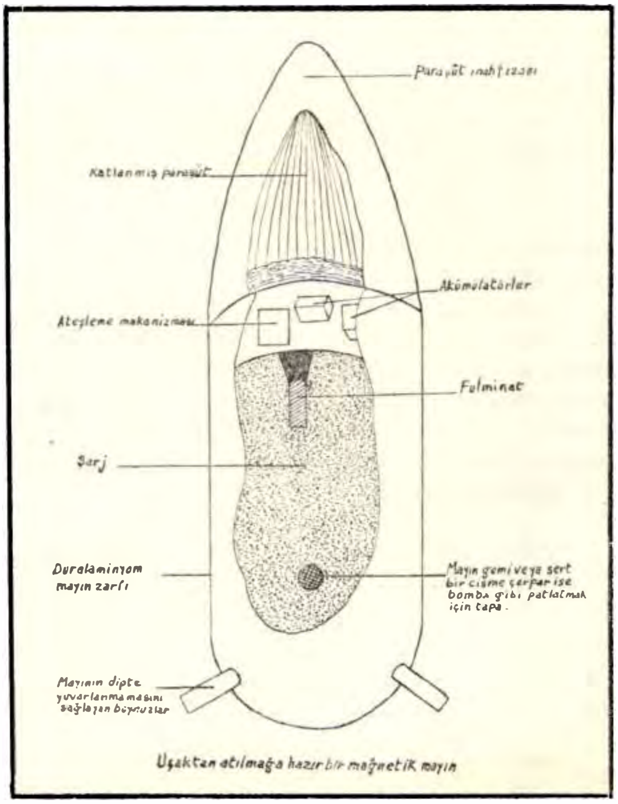
MAYER, Etienne François Auguste (Brest 1805-Brest 1890), Fransız ressamı. Kendisini deniz ile ilgili resimlere vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: "La rade de Brest en 1698" (1698'de Brest'in demir yeri); "Incendie du "Devonshire" par Duguay-Trouin" (Devonshire gemisinin Duguay-Trouin tarafından yakılması); "La prise de l'ile Episcopia" (Episkopia adasının zabtedilmesi; Versailles müzesinde); "Le naufrage de l'Algésiras" (Algesiras gemisinin batışı).

MAYER, Johann Tobias (Marbach Württemberg, 1723-Göttingen 1762), Alman astronomu ve matematikçisi. Kendi kendini yetiştirmiştir. Ayla ilgili bilgilere katkıda bulunmuş, ayın bir haritasını hazırlamış ve etrafında atmosfer olmadığını göstermiştir. 1750'de Spiegelkreis (aynalı daire) adındaki âleti bulmuştur. 1750'de bazı "sabit" yıldızların hareket ettiklerini göstermiştir. Ayın hareketine dair olan teorisi için İngiliz Amiralliğe M.'in dul eşine 60 000 şilinğlik bir ödül vermiştir. Bu teori, onun ölümünden sonra çıkan şu iki eserinde yer alır: *Tabulae motuum solis et lunae novae et correctae quibus accedit methodus longitudinum* (Güneşin ve ayın hareketlerini gösteren yeni ve doğru cetveller; bunlara boylamlarla ilgili bir metod da katılmıştır) [1770]; *Theoria lunae iuxta systema newtonianum* (Newton sistemine göre ay teorisi) [1767].
(V. Örs)

MAYIN (İng. Mine), karada toprak altına gömülen, denizde su yüzeyinin istenilen mesâfesi altına veya denizin dibine yerleştirilebilen, içerisinde patlayıcı madde bulunan, mâneviyât sarsıcı, harekât plânlarını değiştirici, tehlikeli bir silâh.

Deniz M.'ları:

Düşman gemilerinin su-altı silâhı ile tahrîbi, çok eski zamanlardan beri düşünülmüştür. Kraliçe I. Elizabeth zamanında, İngiltere Bahriyesi'nden Amiral Sir William Monson isminde bir zâtın, gemilerin en zayıf kısmının su kesimlerinin altı olduğu ve bu kısımlarından kolaylıkla tahrîb edilebilecekleri fikrini ortaya koyduğu bilinmekte ise de, bu zâtın çalışmalarından ne gibi bir netice aldığı hakkında herhangi bir kayda tesâdüf olunamamıştır. Su altında ilk patlayıcı madde, 1585 yılında, Antwerpen Limanı'nın İspanyollar tarafından muhâsarasında, Holandalılar tarafından kullanılmıştır. Holandalılar, içerisine top barutu doldurulmuş, çakmak-taşı ve bir saat makinesi ile patlatılabilen küçük tekneleri kullanmak suretiyle, birçok İspanyol gemisini zararsız hâle getirmeye muvaffak olmuşlardı. Bu tarihten sonra su-altı tahrîb cihazı tecrübeleri pek çok ülkede tekrarlanmış ise de, başarı elde edilememiştir. Kral I. Charles zamanında ve 1628 yılında, İngilizler de, dalgıçlar tarafından düşman gemilerinin alt kısımlarına bağlanan ve patlayıcı madde taşıyan silâhlar kullanmayı denemişlerdir. Barutu su altında

MAYIN: Manyetik mayın

ilk defa patlatmağa muvaffak olan David Bushnell ismindeki Amerikalı, 1776 yılında, İngiliz abluka gemilerine karşı kullanılmak üzere, hem su altında gidebilen bir tekne ve hem de su altında infilâk edebilen bir silâh yapmış; bu silâh Amerika İstiklâl Savaşı'nda kullanılmıştır. Her ne kadar David Bushnell bu silâhları ile İngiliz gemilerinden hiçbirini batıramamış ise de, böyle bir su-altı silâhının yapıldığını öğrenen İngilizler, Philadelphia ve New London limanlarındaki yakın ablukayı kaldırmaya mecbur olmuşlardır. David Bushnell, sonraları Kegs adı verilen serseri M.'ları ve yedekte çekilen başka bir cins M. daha icâd etmiş olduğundan, kendisine Su - altı Silâhlarının Babası ünvânı verilmiştir. Buhar makinelerinin mûcidi olan Robert Fulton, M. silâhı ile kuvvetli bir donanma yok edilerek, barışın sağlanabileceği düşüncesi ile, bu silâhlar üzerinde çalışmalar yapmış ve 1797 yılında, M.'ın projesini meydana getirmiştir. Büyük denizci devletlerden hiçbiri Fulton'un projeleri ile ilgilenmemiş, kendisine yardım etmemiş ve M.'a değer vermemiştir. Bu alâkasızlık dolayısıyle, ilk demirli M.'ı keşfetmiş olan Fulton, silâhını geliştirememiştir. Robert Fulton icâd ettiği su - altı tahrîb silâhına, kendisine temas edildiği zaman elektrikli darbeler neşr eden torpil balığının adını vermiş idi. Birçok denizci devlet, M.'a çok uzun müddet torpil demişlerdir. Osmanlı Bahriyesi de, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, M. yerine torpil terimini kullanmıştır. Samuel Colt isimli Amerikalı kâşif de, M. üzerinde bir süre çalışmış ve 1843 yılında, M.'ı uzak mesafeden elektrik cereyanı ile patlatmağa muvaffak olarak, ilk kontrollü M.'ı yapmıştır.

M., Avrupa kıta'sında, ilk defa, 1848 yılındaki Almanya - Danimarka Savaşı sırasında, Kiel Limanı'nın savunulması için kullanılmıştır. 1853 - 1856 Kırım Savaşı'nda Ruslar da, Kronstadt ve Sivastopol limanlarının savunulması için, çok miktarda M. kullanmışlardır. 1859 yılında, Avusturyalılar da, karadan elektrikle ateşlenebilen bir kontrollü M. yapmışlar ve İtalya - Avusturya Savaşı'nda, Venedik Kanalı'nın savunulması maksadıyle kullanmışlardır. M., en çok, 1862 - 1865 Amerika İç Savaşları'nda kullanılmıştır. Kuzeyliler'in başarıları, Güneyliler'i Wilmington, Charleston ve Mobil limanlarını savunmak üzere M. kullanmağa sevk etmiş ve birçok Kuzey gemisi bu mayınlarla batırılmıştır. 1964 Almanya-Danimarka Savaşı'nda da, Danimarkalılar M.'dan faydalanmışlardır. 1866 yılındaki Avusturya - İtalya Savaşı'nda, Avusturyalılar Lissa, Pola ve Venedik şehirlerini M. ile savunmuşlar; yine 1866 yılında, Paraguaylılar Brezilya donanmasına karşı serseri M. kullanmışlardır. 1870-1871 Prusya - Fransa Savaşı'nda Almanlar Jade, Weser, Elbe nehirleri ile Flensburg Körfezi ağızlarını M.'larla kapatmışlar ve bu hareket Fransız donanmasını Alman kıyılarına karşı hareketsiz kalmaya mecbur etmiştir. 1877 - 1878 Türk - Rus Savaşı'nda Ruslar, Tuna Nehri'nde M. kullanarak Türk gemilerinin Tuna'daki faâliyetlerine geniş ölçüde mâni olmuşlardır. 1895 Çin - Japon Savaşı'nda, Çinliler Weihaiwei ve Port Artur limanlarını Japonlar'a karşı M.'larla savunmuşlar; 1898 İspanya - Amerika Savaşı'nda, her iki taraf da, savunma maksadı ile kendi limanlarının ağızlarını mayınlamışlardır. 1904-1905 Rus - Japon Savaşı'nda, her iki taraf da, çok mikdarda M. kullanmış ve taraflar bu silâhla birçok gemi batırmışlardır. Bu tarihe kadar hep savunma maksadı ile kullanılan M., bu savaşta, ilk defa, Japonlar tarafından saldırı için de kullanılmış ve deniz savaşlarında yeni bir çığır açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda, her iki taraf da, M.'dan en müessir şekilde istifadeyi düşünmüş ve çok mikdarda M. kullanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki M. harekâtı, bu silâhın deniz savaşındaki değerinin büyüklüğünü ortaya koyduğundan, savaştan sonra, bütün denizci devletler M.'a değer vermiş; çeşitli tiplerde M.'lar yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda da, taraflar karşı tarafın deniz gücünü zayıflatmağa ve bu silâhtan büyük faydalar sağlamağa çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı, M.'ın korkunçluğunu bir kere daha göstermiş ve bundan sonra, çok sayıda M. kullanılmadan bir savaşın kazanılamayacağı hakikatini ortaya koymuştur.

M.'lar, esas itibariyle, şu tiplerde bulunurlar:

a) Demirli, b) Kontrollü, c) Influence, d) Özel maksadlı, e) Serseri.

a) Demirli M.'lar:

Ateşleme ve derinlik alma mekanizmaları ile şekilleri arasında bâzı farklar bulunmakla beraber, bütün denizci devletler tarafından, derinliği müsâit denizlerde, mânialar vücude getirmek, körfez, liman ve boğaz ağızlarını kapatmak gibi maksatlarla kullanılan bir cins M.'dır. Silindir, küre, yumurta veya armut biçimlerinde yapılırlar. Silindir ve küre şeklindeki M.'lar akıntılı sularda, akıntının şiddetine göre fazla meyil yaparak, istenilen derinliği her zaman muhâfaza edemediklerinden, Almanlar'ın yaptıkları armut şeklindeki M.'lar diğer bahriyeler tarafından da kullanılmağa başlanılmıştır. Bu M.'ların, atıldıkları yerlerde oynamadan, yer değiştirmeden kalmaları gerekir. M.'ları yerlerinde sâbit tutabilmek için, önceleri ağır taş parçaları kullanılmış ve daha sonraları demir - döküm ağırlıklar kullanılmağa başlanılmıştır. Bu ağırlıkların M.'ın yüzdürücü gücünün iki buçuk veya üç misli bulunmaları, maksadı temin eder. Ağırlıkların dibe gelen kısımları mantar şeklinde oyuk olarak yapılır ve bu şekilde ağırlığın dipte oynamamasını sağlar. Bugün, 450 kiloya kadar olan ağırlıklar vardır. Demirleme ilk M.larda zincir, demir çubuk ve daha sonraları çelik tel halat ile yapılmıştır. İlk demirli M.'larda kullanılan zincir ve çubukların boyları çok kısa idi ve M.'lar ancak sığ sulara atılabilirdi. Çelik tel halat yapıldıktan sonra demirleme halatları uzamış, 1904 - 1905 Rus - Japon Savaşı'nda 90 - 130 m'ye ve daha sonraları, 185 m'ye ulaşmıştır. Bugünkü M.'lar genellikle, 350 m'ye demirlenmek üzere tel ile donatılmaktadırlar. Böyle olmakla beraber, 900 ve 1800 m'ye M. dökmek kabildir. M.'ların su yüzünden istenilen mesâfede aşağıya konulmaları, ya hydrostatic bir mekanizma veya iskandil tertibâtlı bir mekanizma ile sağlanır. Demirli M.'lar gemilerin çarpması ile infilâk edeceğinden, ateşleme mekanizmaları ya çarpma neticesinde harekete geçen döner bir kolla veya bir rakkasın mekanizmayı faaliyete geçirmesi ile mekanik olarak, veyahut da, M.'ın üzerinde bulup boynuz veya meme denilen kurşun bir mahfaza içindeki sülfürik asid şişesinin çarpma neticesinde kırılması ve asidin altında buluan ve içinde çinko ile karbon bulunan bir pilin içine akması sonunda hâsıl olan cereyanla faâliyete geçen bir mekanizma ile çalışırlar ve M.'ın içine yerleştirilmiş olan şarjı infilâk ettirir. Şarj olarak önceleri kara barut kullanılmış, daha sonraları bu baruta nazaran tesiri beş misli olan rutubetli pamuk barutu kullanılmağa başlanmıştır. Daha sonraları da M.'larda, şarj olarak, T.N.T. kullanılmıştır. Şarj miktarı ilk M.'larda 15 - 50 kilo iken, daha sonraları 100 - 110 kiloya ve daha sonraları da 200 - 250 kiloya çıkarılmış ve son M.'larda, bu mikdar 350 - 500 kiloya ulaşmıştır. Demirli M.'lar, ya kullanan tarafından kendi kıyı, liman ve geçit ağızlarına, savunma maksadı ile mânia hâlinde; veyahut, düşmanın liman ağızlarına veya muhtemel geliş yolları üzerine tahrîb maksadı ile dökülürler. Demirli M.'lar, ağırlıklarına bağlı kaldıkları müddetce, faâl durumdadırlar. Demirleme telleri herhangi bir se-

beple kopar, kesilir ve M. deniz yüzüne çıkarsa, gerek M.'ı koyan taraf için ve gerekse tarafsız devletlere âit gemiler için tehlikeli olacağından, 1907 tarihli ve VII sayılı La Haye sözleşmesi gereğince, ateşleme mekanizmaları kendiliğinden çalışamaz hâle getirilir ve gemiler için tehlikesiz bir hâl alır. Denizaltı gemilerini imha maksadı ile kullanılan antenli M.'lar da bir cins demirli M. olup, bu cins M.'larda ateşleme mekanizması denizaltı gemisinin M.'ın üst ve alt taraflarında bulunan ve anten denilen bakır tellere temas edince faaliyete gelir ve infilâk eder.

b) Kontrollu M.'lar :

Bu cins M.'lar, kıyılarda bulunan gözetleme istasyonları tarafından, elektrikli olarak infilâk ettirilen M.'lardır. Liman ağızlarına, boğazlara ve geçitlere savunma maksadı ile atılırlar. Çarpma ile infilâk etmediklerinden, gerek kullanan ve gerekse tarafsız gemiler için zararlı değillerdir. İlk kontrollü M.'lar, aynen, demirli M. şekil ve evsâfında idiler. M.'a bir gemi temas edince, kıyıdaki gözetleme istasyonunu uyarır ve istasyon tarafından o M. ateşleme kablosu vasıtası ile kıyıdan infilâk ettirilirdi. Yahut da, düşman gemisinin bir M. üzerine geldiği kıyı istasyonu tarafından kerterizlerle tespit edilirse, M. yine kıyıdan ateşlenirdi. Son yapılan kontrollü M.'lar, dip M.'ı olarak yapılmışlardır. Bu M.'lar, kıyılardaki gözetleme istasyonlarına kablolarla bağlanmışlardır. M. şarjları fazlalaştırıldığı gibi, M.'lar gruplar hâlinde de ateşlenebildiklerinden, tahrip kudretleri çok fazlalaşmıştır. Düşmanın su - üstü gemileri M. sâhasına girdikten sonra, yerleri kıyı istasyonlarından kerterizlerle tespit edildikçe, M.'lar infilâk ettirilir. Denizaltı gemilerinin yerleri ise, M. sâhasının ön taraflarında tesis edilen dinlenme âletleri vâsıtası ile tespit edilir ve M.'lar dinleme âletlerinin bildirisine göre kıyıdan infilâk ettirilirler. Kontrollü bir M. sâhasının, düşman tarama gemilerine karşı, kıyı istihkâmları ile korunmaları lüzumu vardır.

c) İnfluence M.'lar :

Mekanik arama ve tarama cihazları ile taranamayan ve ateşleme mekanizmaları bir tesisle faâliyete geçen dip M.'larıdır. Magnetic, Acostic ve Pressur tipleri vardır. Ayrıca, ateşleme mekanizmaları bu tiplerden ikisinin birleştirilmesi ile meydana getirilen kombine M.'lar da yapılmıştır. Bu cins M.'lar, su - üstü gemilerini tahrîb edebilmeleri için, sığ sulara atılırlar. En fazla atıldıkları derinlikler, 55 - 65 m dir. Bu derinlikten gemileri tahrîb edebilmeleri için, şarj mikdarları diğer M.'lara göre çoğaltılmış ve 500 - 1 000 kiloya çıkarılmıştır. 3 000 kilo şarjlı M.'lar da yapılmıştır. Magnetic M.'lar duralominyom mâdeninden yapılırlar. Uçaklardan atılanlar, ateşleme mekanizmasının zedelenmemesi için, paraşütle donatılırlar ve yavaşça denize düşerek dibe gidip otururlar. M.'ın üzerinden geçen teknelerin magnetik sâhaları ateşleme mekanizmasının ibresini harekete geçirir ve bu hareket reley vâsıtası ile çalışan elektrik devresini tamamlar; fulminat yanar ve bu yanma M.'ın şarjını infilâk ettirir. Acostic M.'ların ateşleme mekanizmaları ise gemi pervanelerinin hâsıl ettiği titreşimden faaliyete geçer ve bu titreşim ateşleme için lâzım olan tekrarlamaya kadar yükseldiğinde, M. infilâk eder. Pressur M.'larda ise infilâk, üstlerinden geçen gemilerin o mevkideki su basıncında husûle getirdiği basma değişikliğinin M. ateşleme mekanizması üzerine yaptığı tesirle olur.

d) Özel maksadlı M.'lar :

1. Yalancı M.'lar :

Bu M.'lar, demirli M.'lar şeklinde yapılmışlardır. Şarj bölmelerine, barut yerine, kum doldurulmuştur. Bu M.'larla kirletilen sâha, M.'ı kullanan taraf gemilerince, geçit ve seyir için serbestçe kullanılır. Düşman bu M.'ları tespit ederse, burasını M.'lı sâha olarak kabûl eder ve bu sâhadan ya hiç gezmez, yahut bu M.'ları taramak için çok zaman sarf eder. Böylece, birçok gemisini bu sâhada kullanmak mecburiyetinde kalır.

2. Zamanlı M.'lar :

Belirli bir sâha veya geçidi, belirli bir süre için, düşmana M.'lanmış bir sâha olarak anlatmak maksadı ile kullanılan ve denize döküldüklerinden sonra, tesbit edilen süre içinde faal kalan ve daha sonra batarak sahayı üzerinden geçilebilecek temiz bir hâle getiren M.'lardır. Bu M.'ları kullanan taraf, M.'ın faâl kaldığı müddetçe, o sâhayı kullanmaz. Eğer düşman M.'lı sâhayı tespit ederse, ya o sâhayı M.'lı olarak kabûl eder ve oradan geçmez; veya, taramak için, uzun bir zaman sarf etmek ve gemi kullanmak mecburiyetinde kalır. M.'ı atan taraf ise, belirli müddetin sonunda, o sâhadan gemilerini serbestçe geçirir.

3. Torpito M.'ı :

Çeşitli mânialar veya sebeplerle içine girilmesi mümkün olamayan limanlara veya demir yerlerine, torpito gibi uzaktan atılan ve limandaki hedeflere çarpınca infilâk eden, çarpmadığı takdirde ayarlandığı mesâfenin sonunda batan ve battıktan sonra dip M.'ı şeklinde ve influence ateşleme mekanizması faâliyete geçen M.'lardır. Torpito hâlinde seyir ederken, 18 mile kadar sür'at yapabilen bu M.'lar, 35 m'ye kadar derinlikte düşman gemilerine tesirli oldukları gibi; yüksek miktarda şarjları dolayısıyla tahrib kuvvetleri de fazla olan M.'lardır.

4. Çıkarma M.'ı :

Düşmanın karaya çıkarma yapması umulan kıyılarda, sığ sulara atılan veya kumlara gömülen küçük şarjlı M.'lardır. Bu M.'lardan influence infilâk edenleri olduğu gibi, karadan elektrikle ateşlenebilenleri veya M.'lar arasına uzatılmış tellere erlerin ayakları takılarak infilâk edenleri de vardır. Şarjları 75 kiloya kadar olan ve 12 m ye kadar derinliğe atılan ve çıkarma gemileri için kullanılan bir cins çıkarma M.'ı daha vardır ki, bunlar da, M.'lar arasına bağlanmış tellere çıkarma gemilerinin takılmaları suretiyle elektrikle infilâk ederler.

5. Fotoselli M.'lar :

Nehirler üzerindeki köprüleri tahrîb maksadı ile kullanılan M.'lardır. Nehirlerin akıntılarından istifâde edilerek, akıntılı bir yerden suya bırakılırlar ve su yüzünden bir miktar aşağıdan olmak üzere, akıntının tesiriyle ilerlerler ve bir köprü altına geldiklerinde, M.'ın üzerinde bulunan fotosel üzerine köprünün gölgesi düşünce M.'ın küçük ateşleme mekanizması faaliyete geçerek, M.'ın üzerinde ufak bir delik açar, böylece M., köprünün altında batar. Bu sırada M.'ın asıl ateşleme mekanizmasına bağlı bir saat makinesi faaliyete geçer ve zamanı gelince M. infilâk ederek tahrib işini tamamlar.

6. Zamanlı nehir M.'ı :

Nehirlerin kıyılarındaki rıhtım, bina, köprü veya su bentlerini tahrîb için kullanılan küçük şarjlı bir M.'dır. Ateşleme mekanizmaları M.'a bağlı ağaç bir gönderin sert bir cisme temâsı ile faâliyete geçer ve yakınındaki tesisleri tahrîb eder. Bu M.'ların faâliyete geçmesi için, belirli bir zaman tertibâtı vardır. Antenleri üzerindeki zaman tertibâtı ayarlanarak nehire bırakılır ve M. ancak düşman bölgesine girince faâliyete geçer.

e) Serseri M.'lar :

Akıntının veya rüzgârın tesiri ile, bırakıldıkları yerden düşman üzerine sürüklenen M.'lardır. Amerika'lı David Bushnell

tarafından îcâd edilmiş olan bu M.'lar, 1861 yılında, Paraguaylılar tarafından, Brezilya gemilerine karşı; 1901 - 1905 Rus - Japon Savaşı'nda da, Japonlar tarafından Rus gemilerine karşı kullanılmışlardır. Bu cins M.'lar, denize bırakıldıktan sonra, düşmana olduğu kadar, hem kullanan tarafa ve hem de dost ve tarafsız devlet ticaret gemilerine karşı zararlı olduklarından, La Haye Konferansı'nda, bu cins M.'ların kullanılmaması kararı alınmıştır. Alman Bahriyesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında, düşman denizaltı avcı gemilerini imhâ etmek üzere, üstünde bir denizaltı periskopu bulunan bir cins serseri M. yapmış ve savaş süresince kullanmıştır. Deniz üzerinde periskop gören bir muhrip veya bir avcı gemisi, periskopu bir denizaltı gemisine âit zannederek, denizaltıya bindirmek üzere periskopun üzerine atıldığında, altındaki M.'a çarpıp, batması veya ağır yara alması esası üzerine yapılmış olan bu M.'lar, belirli bir müddet sonra, kendiliklerinden batarak sahadaki M. tehlikesini ortadan kaldırırlar.

M.'lar uçak, helikopter, denizaltı gemisi ve bilhassa M. dökmek maksadı ile inşâ olunmuş, özel M. gemileri ve üzerinde M.'ı yürütebilecek ray tertibâtı ve kıç taraflarında M.'ı denize düşürebilecek donanımı bulunan her cins su - üstü gemisi tarafından denize dökülebilirler.

Kara M.'ları:

Kara savaşlarının en mühim silâhlarından biridir. Bâzan, toprak üstüne bırakılırlar; fakat, genellikle, toprağın hemen altına gömülerek kullanılırlar. Kara M.'larının ateşleme mekanizmaları, bir insanın veya bir kara vâsıtasının ağırlığı ile faaliyete geçebilir. Uzaktan kumanda edilerek ateşlenebilenleri de vardır. M. mahfazaları, genellikle, yuvarlak veya dört köşe şekilde yapılırlar. Bu M.'lar, mâdenden, camdan, plâstikten, tahtadan, kalın mukavva veya kartondan yapılır. Başlıca, iki cins kara M.'ı vardır. Bunlardan biri tanklara veya diğer kara vâsıtalarına, diğeri ise insanlara karşı kullanılır. İlk kara M.'ları, Birinci Dünya Savaşı sonlarında, Almanlar tarafından, tapalı top mermilerinin toprak altına gömülmesi suretiyle, İngiliz tanklarına karşı kullanılmıştır. Hâlen kullanılmakta olan personel ve tank kara M.'ları, İkinci Dünya Savaşı içinde meydana getirilmiştir. Düşman ordusunun ileri harekâtını durdurmak veya bu hareketi geciktirmek için en ekonomik yol, tank ve insan M.'larını birlikte kullanarak, arâzi üzerinde M. tarlaları vücûda getirmektir. Kara M.'ları, barış zamanında, hudutlarda kaçakçılıkla yapılan mücâdelede de kullanılırlar. İkinci Dünya Savaşı içinde, bilhassa Afrika ve Rus cephelerinde, milyonlarca kara M.'ı kullanılmıştır. Kore Savaşı'nda da, çok sayıda kara M.'ı kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndaki tank kayıblarının % 20'si kara M.'larından olmuştur. Nükleer kara M.'ı bugüne kadar hiçbir savaşta kullanılmamış olmakla beraber, geliştirilmekte olduğu bilinmektedir. Tank M.'ları Rusya, Amerika ve İngiltere tarafından 1919 - 1939 yılları arasında geliştirilmiştir. İlk kara M.'ları, 2.7 kilo T.N.T. şarjlı bulunuyordu. Bu M.'lar, ancak hafif tanklara müessir olabiliyorlardı. 1939 yılında Almanlar, bu M.'ların iki misli kuvvette kara M.'ı yaptılar. Şekillerinden ötürü Teller M. denilen bu kara M.'ları, bir tankı ya tamâmen tahrîb edebiliyor veyahut hareketten geri bırakabiliyordu. En son yapılan tank M.'larının şarjları 5.5 kilo T.N.T. olup, M.'ın bütün ağırlığı 9 kilodur. Bu M.'ların infilâkları için, 136 kiloluk bir ağırlığa ihtiyaç vardır. İkinci Dünya Savaşı'nda, Amerikalı'lar ve İngilizler hafif bir tank M.'ı geliştirdiler. Piyâde erlerinin yanlarında taşınabilen bu M.'lar, lüzumu hâlinde, tanklara veya diğer askerî araçlara karşı erler tarafından süratle ve kolaylıkla kullanılabiliyor. Bu M.'lar, daha sonraları, insan sıkleti ile infilâk edebilen ikinci bir tapa ile de donatıldı. Bunlara kombine anti - tank ve personel M.'ı adı verildi. Personel M.'ları ise, yarım kilodan az şarj taşırlar. Bu M.'ları infilâk ettiren bir er ya ölür veya ağır yaralanarak kolsuz veya bacaksız kalabilir. Personel M.'ları da, iki tipte yapılırlar. Bunların bir cinsi, sıçrayan M.'lardır. Bu M.'lara temas edilince, M. yerden fırlar ve bir m kadar yüksekte infilâk eder. Diğeri ise, üzerine basılınca yerde infilâk eder. Sıçrayan M.'ları, İkinci Dünya Savaşı'ndan evvel, Almanlar îcâd etmişlerdi. Ruslar personel M.'ına çok değer vermişler, başlıca üç tipte olmak üzere, elliden fazla modelde kara M.'ı yapmışlardır. Bu M.'ları kullanmak ve karşı tedbirleri almak üzere, husûsî kara M.'ı birliklerinden kurulu taburlar meydana getirmişlerdir II. Dünya Savaşı süresince Ruslar, muhtelif cephelerde, milyonlarca kara M.'ı kullanmışlardır. (V. Ziya Dümer)

MAYIN SAVAŞI, denizde iki devlet arasındaki bir savaşta, düşmanın savaş ve ticaret gemilerini imhâ ile deniz nakliyatına mâni olmak; düşman ikmâl yollarını kirletip limanlarını abluka altına alarak onun savaş gücünü azaltmak; kendi liman ve kıyılarını düşman tecâvüzünden korumak ve kendi deniz nakliyâtını emniyet altına almak gibi hususları sağlamak için, mayınlarla yürütülen bir savaş şekli.

M. S.'nın başarıya ulaşması için, şu üç husus çok mühimdir: a) deniz savaşının genel stratejisine uygun bir M. S. planının yapılması, b) mayınların baskın şeklinde ve gizli olarak dökülebilmesi ve atılan mayınların düşman tarafından keşf olunmasından sonra, derhâl, yeni ve başka mayın engellerinin vücûda getirilebilmesi, c) mayın silâhının teknik bakımdan yüksek güçte olması.

M. S., başlıca iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisi, eldeki mayınları plan ve projelere ve lüzumunda taktik gereklere göre zamanında dökerek, düşmana zarar verecek engeller vücûde getirmektir. İkincisi ise, düşman tarafından dökülmüş olan mayınları aramak, bulmak ve tarayarak kendi gemilerinin gidip gelmesini mümkün kılacak temiz kanalları elde bulundurmaktır (bk. MAYIN TARAMA GEMİSİ).

1901 - 1905 Rus - Japon Savaşı'nda Japonlar'ın Port Arthur limanı açığına mayın dökmek suretiyle mayın silâhını saldırı için kullanmaları, mayınların düşman kıyı ve limanlarına, seyir yolları üzerine geniş ölçüde dökülmeleri suretiyle düşmana fazla gemi kaybı verdirilerek, kuvvet dengesinin mayını kullanan tarafın lehine değiştirilebileceği inancını doğurduğundan, üstün bir deniz kuvvetine sahib olmayan denizci devletleri, mayın silâhını geliştirmeğe, çok sayıda yapmağa ve ilerde meydana gelecek savaşta, bu silâhtan âzamî derecede istifade edebilecek planlar hazırlamağa sevk etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan evvelki yıllarda Rusya ve Almanya devletleri, mayın silâhından büyük faydalar sağlayacaklarını kabûl ederek, barış devresinde hazırlıklarını ve stratejik savaş planlarını bir M. S.'na uygun şekilde düzenlemişler ve savaşın ilânı ile birlikte, düşman kıyılarına mayın dökerek, düşmanlarına ağır kayıplar verdirmişlerdir. Almanya, I. Dünya Savaşı'nın ilânından bir kaç saat sonra, Könıgen Luise gemisi ile, İngiltere'nin Suffolk kıyıları açıklarına mayın dökerek, M. S.'na başlamıştı. İngilizler'in Amphion kruvazörü bu mayınlardan birine çarparak bütün personeli ile batmış ve bu gemi I. Dünya Savaşı'nın ilk kurbanı olmuştur. Almanya savaşın ilk ayında, İngiltere'nin doğu kıyılarına 600 mayın dökerek, M. S.'nı sürdürdü ve savaşın sonuna kadar da evvelâ su - üstü gemileri, daha sonra da denizaltı gemileri ve sü - üstü akıncı kruvazörleri ile düşman

gemi trafiğinin odak noktalarına, limanlarının açıklarına, stratejik değer taşıyan yerlere mayın dökmek suretiyle, düşman donanmasına ve deniz ticaretine büyük zararlar verdirmeğe muvaffak oldu. Alman Bahriyesi, I. Dünya Savaşı'nda, toplam olarak 43 670 mayın dökmüştür. Bu mayınlardan 11 000 tanesi İngiltere kıyıları civarında olup, diğerleri Arkanjel yolu üzerine, İrlanda'nın kuzeyine, Seylan, Avustralya, Yeni Zelanda kıyılarına, Cape Town, Bangkok, Colombo limanları açıkları ile Kuzey Amerika'nın doğu kıyıları gibi mühim yerlere dökülmüştür. Bu mayınlara çarparak batan İtilâf Devletleri gemilerinin tonajı bir milyon tonu çok aşmıştır. İngiltere bahriyesi de, barış zamanında, bir M. S.'na hazırlanmamıştı. Alman mayınlarının vücûda getirdiği kayıplar, Alman denizaltı gemilerinin İngiltere ticaretine verdirdiği ağır kayıplar, İngiltere bahriyesini de M. S.'na sürüklemiş ve evvelâ, kendi sâhillerine, savunma maksadı ile mayın tarlaları vücûda getirdiği gibi, Alman donanmasının denize çıkamaması ve Alman denizaltı gemilerinin Atlantiğe ulaşamamalarını temin için, Almanya kıyılarında, Dover Boğazı'nda ve Norveç ile İskoçya arasında büyük mânialar vücûde getirmiştir. İngilizler, Alman donanmasını limanlarında haps edebilmek maksadı ile, Heligoland Körfezi'ni kapatmak için meydana getirdikleri, Bight mâniasında 22 000 mayın kullanmışlardır. Almanlar da, bu mâniadan gemilerini denize çıkarabilmek için, 100 gemi ile çok uzun bir süre uğraşmak mecburiyetinde kalmışlardır. İngilizler, Alman denizatı gemilerinin, Manche Denizi'nden Atlantiğe geçememeleri için meydana getirdikleri Folkestone-Gritnez mâniasında, 9 500 mayın kullanmışlar ve Alman denizaltılarının geçişine mâni olabilmişlerdir. İngiltere, kendi ticaretini idâme ve Alman su - üstü ve denizaltı gemilerinin İngiltere kıyılarına yaklaşmalarını önlemek için, Durham ve Yorkshire kıyıları açıklarına da 9 000 mayınlık bir savunma mâniası meydana getirmiştir. Alman denizaltı gemileri, Atlantiğe İngiltere'nin kuzeyinden çıkmağa başlayınca da, Amerikalılar'la müştereken hazırlanan ve İskoçya kuzeyindeki Shetland Adaları'ndan Norveç kara sularına kadar uzanan, 230 millik ve 120 000 antenli mayından meydana gelecek kuzey mâniasının dökülmesine başlanılmış ve bu mâniadan 66 571 mayınlık kısmı Amerikalılar tarafından, 13 546 mayınlık kısmı da İngilizler tarafından dökülmüş, mütârekenin imzalanması dolayısı ile mânianın bitirilmesi lüzumu kalmamıştı. Bu mâniada altı Alman denizaltı gemisi antenli mayınlara çarparak kaybolmuştur. İtalyan bahriyesi de, Otranto Boğazı'nı Alman ve Avusturya denizaltılarına karşı kapatmak üzere, 40 bin mayınlık bir mânia planlamış ise de bu mâniayı tamamlayamamış, ancak 12 293 mayın dökebilmiştir. Fransızlar da, kendi kıyılarını savunma maksadı ile, 5 000 mayın kullanmışlardır. Ruslar ise, savaşın hemen başında, savunma maksadı ile Sivastopol, Novorossisk, Poti, Batum ve Odessa limanları önlerine çok miktarda mayın dökmüşlerdir. Türk gemilerinin Karadeniz'e çıkmalarına mâni olmak üzere, İstanbul Boğazı ağzından 13 mil mesâfeye ve 185 m derinlik hattında bir mânia vücûda getirdiler. Amiral Kolçak'ın Karadeniz Rus donanma komutanlığına tâyininden sonra, Ruslar M. S.'na daha çok değer vermişlerdir. Boğaz ağzında ve civarında, en sığ sulardan başlayarak derin sulara kadar devam eden ve miktarı 2 000'i bulan mayından kurulu büyük mânialar meydana getirmişlerdir. Bu mânialar, bir ara, Zonguldak - İstanbul kömür yolunu dahi kullanılamaz hâle getirmiş ve Türk bahriyesi Rus mayın mânialari içinde temiz bir kanalı açık bulundurmak için, elindeki az su çeken bütün gemilerini, tarama işinde kullanmak mecburiyetinde kalmış ve bu uğurda birçok gemi kaybetmiştir. Rus bahriyesi, I. Dünya Savaşı içinde giriştiği M. S.'da 50 000 mayın sarf etmiştir. Türk bahriyesi de, I. Dünya Savaşı'nda, gerek İstanbul Boğazı'nda ve gerekse Çanakkale Boğazı'nda projelerine uygun, savunma mânialari meydana getirmiş olmakla beraber, Çanakkale Boğazı'nı, istihkâmları tahrib ve mânialardaki mayınları tarayarak, Marmara'ya geçmeğe azm etmiş olan düşman donanmasına karşı Nusret mayın gemisinin, evvelce düşman tarafından taranan, temiz olduğuna inanılan ve yeniden mayın dökülmesine ihtimal verilmeyen, yeni bir bölgeye son olarak döktüğü mayınlar, savaşın en kızışmış olduğu bir sırada, Bouvet, Irresistible, Ocean muharebe gemilerinin bu mayınlara çarparak, bir biri arkasına sulara gömülmesi ve aldığı mayın yarası ile uzun bir müddet savaş dışı kalan Inflexible muharebe kruvazörünün de, mayına çarpması harekâtını sevk ve idâre eden Amiral Sir John de Robeck'i savaşı kesmeğe mecbur etmiş ve Türk tarihine bir 18 Mart Zaferi kazandırılmasına sebeb olmuştur. I. Dünya Savaşı içinde, her iki muhârib taraf, dünyanın değişik bölgelerinde 240 bin mayın kullanmışlardır. Alman mayınlarından en çok zarar gören, İngiliz bahriyesidir. Audacious, ve Kral VII. Edward, muhârebe gemileri ile Amphion, Russell, Hampshire kruvazörleri, Alman mayınları ile batmışlar ve İngiltere Harbiye Nâzırı Lord Kitchner bu son kruvazörde boğularak can vermiştir. Bu gemilerden başka, 225 İngiliz savaş gemisi daha Alman mayınlarına kurban olmuşlardır. İngiliz bahriyesi, I. Dünya Savaşı'nda, % 40'ı düşman sularına olmak üzere, 128 000 mayın dökmüştür. 150 Alman savaş ve ticaret gemisi, bu mayınlarla batmıştır.

II. Dünya Savaşı'nda uçakların geliştirilmiş bulunması ve mayınların uçaklar vâsıtası ile uzak mesâfelerdeki stratejik hedeflere kolaylıkla atılabilmesi, M. S.'na yeni bir şekil ve imkân vermiş; bu savaşta mayın gemisi, muhrib, denizaltı gemisi, torpitobot ve motorbotlarla tâdil edilmiş ticaret kruvazörlerine ilâveten, uçakların da M. S.'na büyük ölçüde iştiraklerini mümkün kılmıştır. Almanlar'ın, II. Dünya Savaşı'nın başında, Heinkel tipindeki torpito uçakları tarafından İngiltere kıyılarına attıkları magnetik mayınlar, evvelâ büyük bir heyecan ve endîşe yaratmış ise de, kasım 1939'da ele geçen bir Alman magnetik mayının İngiliz uzmanlarınca tetkiki ve mâhiyeti tespit edildikten sonra, bu tip mayınlara karşı tedbirler hazırlanmış olmasına rağmen, muhârib taraflar, bütün savaş süresince, her cins ve tip mayından istifâde etmişler ve hem kendi limanlarını savunma maksadı ile mayın mânialari vücuda getirmişler ve hem de düşman sularına, nakliyat yollarına, limanları abluka için çok miktarda mayın dökerek yekdiğerinin gemi tonajlarını azaltacak M. S.'nı sürdürmeye son derecede dikkat etmişlerdir. İngilizler, Lancaster uçakları ile yüksek irtifadan Alman kıyılarını mayınlarken, Wellington ve Liberetors bomba uçakları ile de Tuna Nehri'ne kadar uzanmışlar ve bu nehre 1 200 mayın dökerek 200 gemiyi batırmağa muvaffak olmuşlardır. İngiliz uçakları, 55 000 mayın dökebilmek için, 21 000 uçuş yapmışlar ve 500 uçak kayb etmişlerdir. Büyük Okyanus'ta ise, M. S.'na Amerika, İngiltere, Avustralya ve Holanda gemileri ve uçakları iştirâk etmişler ve bilhassa Amerikan B-29 tipi bombardıman uçakları üslerinden çok uzak mesâfelerdeki hedefleri mayınlamağa muvaffak olmuşlardır. Japon deniz ticaretinin mihveri ve savaş ham maddesinin geçit yolu olan Shimonoseki Geçidi'nin ağzına havadan 900 mayın dökülmüş ve bu sulara atılan mayınlar daha sonraları 12 000'e yükseltilmiştir. Amerikalılar, genellikle, magnetik, akostik ve pressur tipi dip mayınları kullanmışlardır. Pasifik M. S.'na, deniz ve hava kuvvetlerinden başka, Amerika Hava Kuvvetleri'ne mensup uçak-

lar da katılmış ve düşman sularına 12 135 mayın dökerek, denizcilerin yapmakta oldukları Japonya'nın mayınla ablukası harekâtında görev almışlardır. Japonlar, II. Dünya Savaşı içinde, mayına çarparak iki milyon ton gemi kayb etmişlerdir. Müttefikler, II. Dünya Savaşı içinde, uçaklar hariç, her cins gemi ile 206 969 mayın dökerek, M. S.'nı yürütmüşlerdir. Yalnız İngiliz gemileri, İngiltere kıyıları ile İskoçya - İzlanda arasına ve İzlanda - Grönland arasına ve kanala 185 000 mayın dökmüşlerdir. Mihver Devletleri'nin, müttefik mayınlarına çarpmak sureti ile, 1 050 gemileri batmış ve 540 gemileri de çok ağır hasâra uğramıştır. İngiltere donanmasına âit 281 ve ticaret filosuna ait 296 gemi Mihver Devletleri mayınları ile batmıştır. Amerikan bahriyesi de, M. S. dolayısıyle, ağır kayıplara uğramıştır. Japonlar, Amerika ile savaşa girerken, M. S.'na da stratejik hedefler arasında yer vermişler; gerek Japon kıyılarında ve gerekse işgal ettikleri yerlerde çok büyük mayın mânialarıı vücuda getirmiştir. Japonlar, bilhassa Amerikan denizaltı gemilerinin Japon sularındaki harekâtına mâni olmak üzere, Kyushu - Formosa arasını ve Tsushima Boğazı'nı mayınlarla kapamışlardı. Filipinler'de, Holanda Hindistanı'nda, Sulu Adalar Denizi'nde sayısız mânialar vücuda getirerek, Amerikan ilerleyişini durdurmağa veya yavaşlatmağa çalışmışlardır. Japonlar, bu savaşta, 1 000 m'ye kadar demirlenebilen mayınlarla, liman ağızlarında, tahrib şarjları fazla, kontrollü mayınlar kullanmışlardır. Kore Savaşı'nda da, Kuzey Koreliler mühim gördükleri stratejik yerlerde mayın mânialarıı meydana getirmişler ve Rus tipi demirli ve magnetik mayın kullanmışlardır. Wonson doğu kıyılarında meydana getirdikleri mânia, Amerikalılar'la Güney Koreliler'i çok meşgul etmiş ve bir hayli gemi kaybına sebeb olmuştur. Bu kıyılara yapılacak Amerikan ve Güney Kore anfibi harekâtının zamanında yapılmasına ve kuvvetlerin karaya atılmasına engel olmuş ve bu çıkarma ancak 2 500 mayın tarandıktan ve bir kanal açıldıktan sonra mümkün olabilmiştir. Vietnam Savaşı'nda da her iki taraf bilhassa nehir mayınları kullanmak suretiyle yekdiğerinin harekâtını tehdit etmiş ve bu mayınların taranması mecburiyeti dolayısıyle, harekât planlarında birçok değişikliklerin yapılması zarureti hâsıl olmuştur. Amerikalılar'ın Kuzey Vietnam'ın Haiphong liman ve kanalını mayınlamaları, bu memlekete denizden yapılmakta olan idhâlât için büyük zorluklar çıkarmış ve Paris andlaşmaları neticesinde, buraya dökülen mayınların Amerikalılar'ca toplanması ve kanalın trafiğe açılması çok uzun ve yorucu çalışmalar yapmayı lüzumlu kılmıştır. (V. Ziya Dümer)

MAYIN TARAMA GEMİSİ (İng. Minesweeper), mayınlanmış bir sâhanın temizlenmesi için özel maksatla inşâ olunmuş ve her cins mayını arayacak, bulacak ve tarayacak cihazlara sâhib bir cins savaş gemisi.

I. Dünya Savaşı'ndan evvel yalnız demirli mayınlar mevcut bulunduğundan, özel tipte bir M. T. G. inşâ edilmesine lüzum görülmemiş, ığrıp çekebilen balıkçı gemileri ile sırast yatakları yedek çekme işine elverişli, az su çeken her cins geminin mayın tarama maksadı ile kullanılabileceği düşünülmüş idi. Mayın tarama cihazı olarak da, iki gemi tarafından yedekte çekilen bir çelik tel halat ve bu teli istenilen derinlikte tutabilecek bir uçurtma veya şamandıra tertibâtı maksada kâfi görülmekte idi. İngilizler, M. T. G. olarak, evvelâ balıkçı gemileri ile eski muhriblerden ve az su çeken padıl pervaneli gemilerden faydalandılar. Tahtadan yapılmış uçurtmalarla istenilen derinlikte sürüklenebilen ve iki eş gemi tarafından çekilen çelik bir tel halattan yapılmış ığrıplarla mayın taradılar. Alman bahriyesi ise, tekmil balıkçı gemilerini personelleri ile bir-

MAYIN TARAMA GEMİSİ : Her cins mayını tarayarak en yeni cihazlarla donatılmış bir mayın tarama gemisi

likte hizmete aldılar ve cihaz olarak da, uçurtma yerine ığrıp telini istenilen derinlikte tutabilecek, balık şeklinde bir ağırlık ve bunun üzerinde küçük bir şamandıra bulunan, iki gemi tarafından çekilen çelik tel bir halattan ığrıplar kullandılar. Türk bahriyesi de, evvelâ, bir tabut kapağını andıran şekilde yapılmış ve su içindeki açısı, üzerindeki zincir kaz - ayağı vâsıtasıyle, derinliği de verilen kaluma ile ayarlanabilen ve tabut diye adlandırılan İngiliz tipi cihazların bağlı olduğu ığrıpları, torpidobot ve ganbotlar yedeğinde çakmak suretıyle mayın taraması yaptı. Daha sonraları, bu cihazların ağır ve kullanışlarının güç olması dolayısıyle, Alman usulü şamandıra ve ağırlıklı sisteme geçti. Bu cihazların da Karadeniz'in fırtınalı havalarında kullanılmasındaki güçlükler karşısında, üç burgatalık çelik tel halatlardan yapılmış ığrıpları cihazsız olarak yedeklemek suretiyle, mayın taramasını savaşın sonuna kadar böylece yürüttü ve İstanbul Boğazı ağzındaki Rus mayın mânialarında temiz bir kanal bulundurulmasını sağladı. Bu usullerle yapılan taramalarda, ığrıba takılan mayınlar ya ığrıp teli veya bu tel üzerine bağlanan testere dişli tel kesiciler vâsıtasıyle veya ufak şarjların infilâk etmesi suretiyle mayın demirleme tellerinin kesilmesi ile su üzerine fırlarlar ve su üstüne çıkan mayın da tüfenk atışı ile ya delinerek batar veya patlatılarak imhâ edilirdi. Bazan de, ığrıba takılan iki mayın biribirine çarparak su altında infilâk ederlerdi ki, böyle olduğu takdirde ığrıp da kopacağından, M. T. G.'lerinin tekrar borda bordaya gelip yeni bir ığrıp donatmaları ve tekrar taramaya devam etmeleri zarureti hâsıl olurdu. Balıkçı gemilerinin süratlerinin azlığı dolayısıyle ve ığrıp usulü ile M. T. G. işi uzun sürdüğünden, İngilizler I. Dünya Savaşı içinde süratli muhriblerden istifade ettikleri gibi, yeni tip M. T. G.'leri de dizayn ettiler ve savaş başlarında keşf etmiş oldukları Oropeza adlı M. T. G. cihazlarını geliştirdiler ve bütün M. T. G.'lerine bu cihazları monte ettiler. Oropeza cihazları, kullanacak geminin süratine, sırast yatağı kuvvetine ve geminin büyüklüğüne göre muhtelif büyüklükte yapılırlar. Cihaz; bir dip uçurtması, bir açma uçurtması ve bunların arasında tarama teli ve bir de rehber şamandırasından ibârettir. Tarama teli ters hüküm olduğundan, mayın demirleme teline süratle dokunduğunda bu teli keser ve mayın su yüzüne fırlar. Bu tel üzerine, ayrıca, makas ve bomba tertibâtı da ilâve edilebilir. Oropeza cihazlarının faydası, tek gemi tarafından kullanılması olup, cihaz, bir taraftan atıldığı gibi,

sancak ve iskele taraflarından olmak üzere, geminin iki tarafından da atılabilir. Bu suretle, tarama kanalının genişliği de artar. Oropeza cihazlı M. T. G.'leri, yüksek ve alçak süratle yol aldıklarına göre, bir tarama sırasında, 135 m ile 405 m genişliğinde bir sâhanın taranması mümkün olur.

İngilizler, I. Dünya Savaşı içinde (1917), taranmamış ve mayınlardan temizlenmemiş denizlerde yol alan gemileri mayın tehlikesinden korunmak maksadı ile, Paravan (b. bk.) cihazlarını da keşf ettiler ve tekmil savaş gemileri ile ticaret gemilerini bu cihazlarla donattılar.

İngiltere ve Amerika bahriyeleri I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, çok geniş planlı bir M. T. G. faâliyetine giriştiler. 1919 yılı kasım ayına kadar, İngilizler 23 000 mayın taradılar ve bu faâliyet sırasında altı M. T. G. kaybettiler. Savaş süresince, 214 tarayıcı kayb edilmişti. Amerikan bahriyesi, Alman denizaltı gemilerinin Atlantiğe çıkmalarına mâni olmak üzere, İngilizler'le müştereken vücuda getirdikleri kuzey mâniasının taranması işini üzerine aldı. Bu maksatla 90 M. T. G. kullandı. 56 033 Amerikan ve 15 093 İngiliz mayını tarandı. Bu faâliyet sırasında, 5 000 mil karelik bir sâha baştan başa arandı ve tarandı. 1919 yılında uluslararası bir Mayın Temizleme Komitesi teşkil edildi ve mayın bulunduğu bilinen bütün sâhalar tarandı. Bu suretle, kırk bin mil karelik bir sâha mayından temizlendi. Mayın savaşının, I. Dünya Savaşı içindeki mühim sonuçları dolayısıyle, bu savaştan sonra, M. T. G. ve mayın tarama cihazları üzerinde bütün denizciler çalışmalar yaptılar ve donanmalarına lüzumlu M. T. G.'lerini inşâ etmek veya satın almak suretiyle mayın tarama filotillalarını güçlendirdiler. Mayınlı bir sâhanın, bütün gayretlere rağmen, % 100 olarak temizlenmiş olduğu kesin olarak söylenemez. Bazı denizlerde, I. Dünya Savaşı'ndan kalma mayınların dipte kalarak veya ârıza dolayısıyle tarama derinliğinden aşağıda kaldıkları ve çok seneler sonra bunların demirleme telleri çürüyüp koparak deniz yüzüne çıktıkları görülmüştür.

II. Dünya Savaşı'nda, Almanlar'ın evvelâ magnetik ve daha sonra da akostik ve pressur mayınları kullanmaları, M. T. G.'leri yapım ve donatımında da yeni dizayn ve cihazların bulunmasına yol açtı. Magnetik mayınlara karşı, evvelâ, demir ve çelikten yapılmış gemilerdeki magnetik alanı yok etmek maksadı ile, Degaussing tertibâtının gemilere montesi lüzumlu görüldü ve derhâl bu tertibât bütün gemilere konuldu. Degaussing tertibâtı, gemilerin bordalarını tamâmen sarmak üzere, lüzumlu mikdarda kablo yerleştirmek ve bu kabloya gemi jeneratörlerinden veya bu maksatla monte edilmiş jeneratörlerden cereyan vermek suretiyle, gemi teknesini magnetik bir kitle olmaktan çıkarmaktan ibârettir. Bordalarına kablo döşemek imkânsızlığı dolayısıyle aynı maksadı sağlamak üzere, denizaltı gemilerine de Wipeing ameliyesi yapılması gerekir. II. Dünya Savaşı içinde tekmil M. T. G.'leri demirli mayınlara karşı oropeze cihazları ile donatıldıkları gibi, magnetik mayınlara karşı LL; akustik mayınlara karşı, gürültü yapacak yedekte çekilen çift boru veya bu maksatla yapılmış hususî çan ile teçhiz edildiler. Pressur mayınlara karşı da anafor yapıcı, dolayısıyle su içinde basınç değişikliği meydana getiren cihazlar kullanıldı. Kore Savaşı'nda Kuzey Koreliler bol miktarda magnetik mayın kullandıklarından, teknesi ağaçtan ve donatımı magnetik olmayan alüminyum ve magnezyum gibi madenlerden yapılmış M. T. G.'lerinin inşâsı umûmîleşti. Bu tip ağaç gemiler, bugün, bütün dünya bahriyelerinde kullanılmaktadır. Amerikan bahriyesi, son zamanlarda, Fiber'den yapılmış M. A. T. G.'leri inşâsına başlamıştır. M. T. G.'leri, filo tipi veya kıyı tarama gemisi olarak kullanılmak üzere, 200 - 1 000 ton arasında değişen ağırlıkta inşâ olunurlar. Nehirlerde tarama yapmak üzere, uzak mesâfeden kontrol edilir, personelsiz tarama motorbotları da inşâ olunmuş ve Vietnam Savaşı'nda kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı'nda yapılan her çıkarma harekâtından evvel, mutlaka bir M. T. ameliyesi yapılmıştır. Normandie Çıkarması'ndan evvel, 255 M. T. G., Pasifik'teki Leyte Harekâtı'nda, 65 M. T. G. görev almıştır. II. Dünya Savaşı'nda, yalnız Amerikan M. T. G.'leri 10 000 düşman mayını temizlemişlerdir. Avrupa kıtası'nda, 3 eylül 1939 tarihinden 13 haziran 1945 tarihine kadar, müttefik devlet bahriyelerine ait M. T. G.'leri 20 429 mayın temizlemişler ve bu görev için 1 533 tarayıcı gemi kullanmışlardır. Bu gemilerden 263 tanesi, tarama esnasında batmıştır. II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra, İngiltere amiralliğinde Amerikan, Fransız ve Rus mümessillerinin iştirâki ile, Mine clearince Bord isimli bir teşekkül kurulmuş ve denizlerde emniyetli gidiş - geliş için, dünya denizlerindeki bütün mayınların temizlenmesi işi bir düzene bağlanmıştır. Bu maksatla, dünya denizleri dört bölgeye ayrılmış ve 2 000 M. T. G.'nin katılması ile uygulanabilecek ve senelerce sürecek bir program hazırlanmıştır. Her devlet, bu program gereğince, kendisine ayrılmış bulunan sâhaları temizlemeğe başlamış ve mayınlı sâhalar temizlendikçe International Routing Authority makamına bildirilmiş ve bu makam temiz sâhaları dünya denizcilerine duyurmuştur. Türkiye bahriyesi de, Karadeniz ve Çanakkale boğazları dışında kendisine ayrılmış sâhalardaki mayınları kendi tarama gemileri ile temizlemiş ve durum bu kuruluş vâsıtası ile dünya denizcilerine duyurulmuştur. 1947 yılına kadar geçen süre içinde mayın temizleme işinde görev almış mayın tarama gemilerinden 200 tanesi görev sırasında batmış veya ağır hasâra uğramış, fakat hiçbir gemi mayına çarpmamıştır. Dünya denizlerinin mayından temizlenmesi işinin 1957 yılı sonlarında bitirilmesi hesaplanmış bulunuyordu.

Bugün, M. T. G. işinde helikopterler de görev almakta ve M. T. G.'lerine büyük ölçüde yardımda bulunmaktadırlar. Gerek magnetik ve gerekse akustik M. T. cihazları helikopterlerin yedeğinde çekilmekte ve mayınlar kolaylıkla patlatılmak sureti ile imhâ edilmektedir. Amerikalılar'ın Vietnam Savaşı sırasında Kuzey Vietnam'ın Haiphong liman ve kanallarına döktükleri mayınların temizlenmesi için de helikopterlerden istifade edilmiştir. (V. Ziya Dümer)

MAYIS (ay) (Lat. maius'tan: Eski Roma'da bu ay Juppiter Maius tanrısına verilmişti), yılın beşinci ayı; 31 gün çeker. İlkbaharın senbolü olup, kışın sona erdiğine ve havaların ısındığına dair geleneksel şenlikler M.'ta yer alır. Amerika Birleşik Devletleri işçi hareketinin teklifleri üzerine 1 M. 1889'da Paris'te sosyalist bayramı olarak kabûl edilmiştir. Katolik Kilisesi de 1 M.'ta, "İşçilerin Yusuf günü" nü kutlar.

MAYKOP (Coğ.), Kuzey Kafkasya'da bir şehir. Bu bölgedeki muhtar Adıgey yönetiminin merkezi. Nüfusu: 113 000 (1969). Petrol, kereste, kâğıt ve yiyecek endüstrileri ile Kuzey Kafkasya'nın zengin bir ticaret merkezidir. M. Ö. III. Bin yılın sonlarında, bu bölgede, bakır ve bronz işlenir ve bundan yapılan cisimler Güney Rusya ve Avrupa'ya ihrac edilirdi.

MAYMALAR, Altay (Altay kişi) lehçesinin kollarından birine verilen ad. Bu kol Mayma kişi adıyla de anılır. Altay lehçesi içinde bu kol dil özellikleri bakımından özel bir yer tutar. (H. Eren)

MAYMUNCUK, anahtar olmadan kilit açmaya yarayan âlet. M., bir ucu eğik veya kıvrık, demir bir çubuktan ibârettir.

MAYMUNCUK, yelkenli gemi donanımının bir parçası. Yelken direklerinin çevresinde bulunur. M., güverteye dikine tutturulmuş kütüklerle bunları birleştiren *armadura*'dan ibârettir. Armadura, gemilerde, küpeştenin iç tarafında bulunan direklere takılı halatları bağlamak için kullanılan delikli çubuk ve levhalara denir. Direklerden gelen selviseler (hareketli halatlar), kütüklerin içindeki tornolardan geçtikten sonra, armaduranın üzerindeki bağlama yerlerine (çeliklere) dolanır.

MAYMUN (lar) (Lat. simiae) Şebekler (Fr. simien), alt takımına bağlı primates memelilere verilen genel ad. M.'ın en ilkelleri arasında Orta Amerika'da yaşayan Uistiti ve tamarin'ler belirir. Bunlardan yine Amerika'da yaşayan bazı M., daha büyük cüsseleri ve tutunucu (Fr. préhensile) kuyruklarıyle ayırd edilirler. Bunların başlıcaları: saju, alauat ve atel

MAYMUNLAR : Şempaze

adlarını taşırlar. Afrika ve Asya'da makak, kabuin, uzunburunlu M.'lar kuyrukludurlar. İnsana benzeyenleri ise (Fr. Anthropoïdes) kuyruksuz olup bu dört türe ayrılırlar: gibbon, şempanze, goril, orangutan. Bunlar insana şekil bakımından yakındır. Ancak evsen devrinden beri fosil M.'a rastlanır. Bunların bazıları insana şimdi yaşayan M. türlerinin herhangi birinden daha çok benzerler.

MAYOZ (Fr. méiose; Yun. meiosis = azalma'dan), hücrelerin, kromozom sayılarını yarıya indirerek, çoğalma şekli. Diploid hâl (2n kromozom'lu) den haploid (n kromozom'lu) hâle geçiş. Hayvanlarda M. doğrudan türeme hücrelerini meydana getirir. Bunlar ise (erkek hücreler spermatozoid, dişi hücreler de ovofid olmak üzere) çoğalmazlar. Yüksek bitkilerde M. dişi ve erkek tohum oluşmasında embriyo kesesi (Fr. sac embryonnaire) ve polen tohumunu (Fr. grain de pollen) meydana getirir.

MAYR, Johann Simon (Mendorf, Bavyera, 1763 - Bergamof 1845), Alman opera bestekârı. Hayatını İtalya'da geçiren M., Bergamo'da Lenzi'nin, Venedik'te de Bertini'nin öğrencisi olmuş ve Venedik'te şu dört oratoryosu büyük başarı kazanmıştır: "Jacob a Labano fugiens" (Laban'dan kaçan Yâkub) [1791]; "David" (Davut), Tobiae matrimonium" (Tobias'ın evlenmesi), "Sisara" (ad). Birinci operası: "Saffo, ossia i ritid'Apollo Leucadio" (Sappho veya Leukad'lı Apollon'un âyinleri) [1794]. Bu eser o kadar iyi kabûl edilmiştir ki M., 1814'e kadar yetmiş beş opera yazmıştır. Rossini meydana çıkıncaya kadar M.'ın şöhreti rakipsiz kalmıştır. 1816'dan sonra ancak Kilise musikisi yazmıştır. Hayatının sonunda kör olmuştur. Donizetti en meşhûr öğrencisi olmuştur. Operaları arasında en çok sevilenleri şunlardır: "Lodoïska" (Kadın adı) [1800]; "Ginevra di Scozia" (İskoçyalı Ginevra) [1801]; "Medea" (Kadın adı) [1813]; "Rosa bianca e Rosa rossa" (Beyaz gül ve Kırmızı gül) [1814]. Rossini'nin büyük etki ile kullandığı orkestra crescendo'sunu rivayete göre ilk olarak M. kullanmıştır.

MAYSÛR (İng. Mysore), Hindistan'da bir bölge ve bu bölge üzerinde kurulu yerli bir devlet idi. Hindistan devletleri içinde nüfus bakımından Müslüman Haydarâbâd Nizamlığı'ndan sonra 2., toprak büyüklüğü bakımından da Haydarâbâd'la Kişmir'den sonra 3. idi. Nüfus bakımından Hindistan ile şimdi bağlantısı kalmayan Nepal'i de biraz geçiyordu. M., sayıları 25 kadar olan mihrâceliklerin (Hind krallıklarının) en kalabalığı, en önemlisi idi. Hindistan'ın güneyinde Dekkân yarımadasının güney bölgesindedir; denizle bağlantısı yoktur. 1960'da yüzölçümü: 80 412 km², nüfusu: 10 230 000, başkenti: M. idi.

Dekkân yaylasının güneyini kaplar. Güneyde Nilgiri dağları 2 670 m'ye yükselir. Kaveri ile Kistna başlıca ırmaklardır. Tropik muson iklimi, batıya doğru ekvator iklimi, kuzeye doğru bozkır iklimi görülür. Tipik bitki örtüsü park (galeri) ormanları, savanalar, tropik ormanlar, bozkırlardır.

M., demiryolu ile Bengal Körfezi'ne bağlanır. 1916'da kurulan M. üniversitesi'nde 22 000 öğrenci vardır; Hindistan'ın 29 üniversitesi arasında 6. gelir. Bangalur'da da yüksek okullar vardır. Ülkede Kanarî dili konuşulur. Tamil, Telugu, Hindustânî konu anlar azınlıktadır. Halk Hind - Avrupalı değil, Dravit ırkından Kanaralar'dandır.

Başşehir M. şehri 305 000 nüfusludur. Hindistan'ın 7. şehri olan Bangalur, M.'un en büyük şehridir.

M. mihrâcesi Hindistan hükümdarları arasında Haydarâbâd nizâmı ile Trivankur Mihrâcesi'nden sonra 3. geliyordu. M.'un Hindistan tarihinde önemi çok büyüktür. XVIII. yüzyıla kadar M. Mihrâceliği, Hind - Türk İmparatorluğu'na (Timuroğulları'na) bağlıydı. 1761'de Timuroğulları'nın bir Türk komutanı olan Haydar Ali (Feth Bahâdır Han), ülkeyi Hindû hükümdar adına ele geçirdi. 1782'de 60 yaşında öldürülünceye kadar bu durum 21 yıl sürdü. Yerine oğlu "Tîpû Sultan" Feth Ali geçti.

Tîpû Sultan tahta geçmesiyle Delhi ile olan bağlarını kesti, "Sultan" (İmparator) sanını takındı. Bu olay, Hindis-

tan tarihinde çok önemlidir. Çünkü, yüzyıllardan beri Hindistan kıt'asında hiç kimse, kendini Timuroğulları'ndan olan Türk İmparatoru'na (Bâbur hânedânına) karşı bağımsız ilân etmeye cesaret bulamamıştı. Bu olay Hint - Türk İmparatorluğu'nun hukukan de parçalandığını gösterdi. İngilizler'e karşı Napoléon Bonaparte ile birleşen, Türkiye ile sıkı münasebetlere girişen Tîpû Sultan, İngilizler'e karşı iki çetin savaşı kazandı. Fakat üçüncüsünde Napoléon'u da yenen Wellington Dükası'nın idâresindeki üstün İngiliz kuvvetlerine yenildi, şehit düştü. İngilizler devleti eski sınırlarına ittiler. Hindû hânedânını muhafaza ettiler ki, 1947'ye kadar aynı hânedân iktidarda bulunuyordu. (Y. Ö.)

MAZACA (Mazaka) (veya Caesarea Mazaca) (Eski Coğ.), Kayseriye (Kayseri)'nin yerindeki eski bir şehir. Erciyes Dağı'nın eteğinde ve eski Kappadokia'nın merkezi idi.

MAZARIN, Jules (İt. Mazarini, Giulio) (Pescina, Abruzzi 1602 - Vincennes 1661), İtalyan asıllı Fransız devlet adamı. Colonna prenslerinin hizmetinde olan bir aileden gelen M., önce Papa'nın ordusunda subay olmuş, sonra diplomasiye yönelmiştir. 1630'da Lyon'da yapılan bir görüşme sırasında Richelieu'nün dikkatini çekmiş ve onun tarafından kral XIII. Louis'ye tanıtılmıştır. Bundan sonra Roma'da Fransa'nın görüşünü savunmuştur. Cherasco barışı (1631)'nda önemli bir rol oynamış, önce Avignon'da papalık orta elçilik müsteşarı olmuş,

J. MAZARIN

daha sonra da Paris'te papalık diplomasisinde gittikçe ilerlemiştir. XIII. Louis'nin takdirini kazanmıştır. 1639'da Fransız yurttaşlığına geçmiştir. Richelieu'nün aracılığı ile 1642' de kardinal olmuştur. Richelieu ölünce, Konseyi idâre etmiş ve sonradan nâib kraliçe Anne d'Autriche'in başvekili olmuştur. Kraliçe'nin M.'i sevdiği ve belki de gizlice onunla evlenmiş olduğu sanılıyor. Kraliçe onu, ona karşı çevrilen entrikalara ve düşmanlarına karşı savunmuştur. M., Fransa'yı ölünceye kadar bir mutlak kral gibi idâre etmiştir. M., vaftiz çocuğu olan genç XIV. Louis'nin tahsilini idâre etmiştir. 1643'ten itibaren illerde başgösteren ayaklanmaları ve "Önemliler" (Importants) komplosunu bastırmıştır. Kuzey harbi (Guerre du Nord)'nde hakemlik etmiş, Condé ve Turenne'i Almanya'da gelişen harbe göndermiş, bu harbin sonucundaki Vestfalya barışı (1648)'nda görüşlerini kabûl ettirmiştir. Ancak, bir yandan diktatörlüğü, bir yandan da ağır vergi politikası yüzünden Fronde adı verilen bu ayaklanmayla karşı karşıya kalmıştır. Önce ayaklanma sırasında Brühl'e (Şubat - Aralık 1651), daha sonra da Bouillon'a (Ağustos 1652 - Şubat 1653) sığınmış ise de, sonunda Condé'nin başkanlık ettiği bu ayaklanmayı bastırmıştır. M., Fransa'yı şu bakanlarla idâre etmiştir: Michel Le Tellier, harbiye nâzırı; Hugues de Lionne, dışişleri nâzırı; Servien ve Fouguet, maliye nâzırları. İlerde, "Maître des requêtes" adını taşıyan yönetim görevlilerini tekrar yerlerine getirmiş, il "parlamento"larına isteklerini empoze etmiş ve dinî bir hareket olan "Jansenizm"i engellemiştir. I. Leopold imparator olduktan sonra, Avusturya'ya karşı kurulan Rhein Liga'sına katılmıştır. İngilizler'in yardımı ile İspanya'ya Pireneler Barışı (1659)'nı zorla kabûl ettirmiş ve İngiltere'ye Dunkerque kentini vermiştir. Pireneler barışı, XIV. Louis'yi İspanyol prensesi Maria Teresa (İspanya kralı IV. Felipe'nin kızı) ile evlendirerek, Fransa Kralına torununu İspanya tahtına oturtmak imkânını sağlamıştır. Kuzey barışı (1660 - 1661) yolu ile bütün Avrupa'ya isteklerini kabûl ettirmiştir. Paraya düşkün olan M., çok büyük bir bir servet toplamış ve sonradan Kraliyet Kitaplığı (Bibliothèque Royale) olan sarayında (Palais M.) debdebeli bir hayat sürmüştür. M., Vincennes şatosunda, Pavillon du Roi ve Pavillon de la Reine adını taşıyan saraylarda da oturmuştur. Bir sanat eserleri koleksiyonu toplamış, şâir ve sanatkârları korumuştur.

MAZDEİZM (Fr. = Mazdéisme, zendce *mazdao* = her şeyi bilir, Ahura'ya verilen bir ad), Eski İran'ın ikili (Fr. dualiste) dini. Başlangıcı pek eski olan bu din, Akhemeni ve Sasanî İran'ın başlıca dini idi. Hâlen de Gebr ve Parsî'lerin dinidir. Dinin esası, iyilik ruhu Ahura - Mazdâ'nın Zerdüşt (Zaratustra, Zoroastr)'e yaptığı açıklamalara dayanır. Bu öğreti, Avesta adını taşıyan kitapta yer alır. Buna göre dünyada iki prensip (ruh) vardır: İyilik (Ahura - Mazdâ) ve Kötülük (Ahriman). Bunlar, dünyayı fethetmek amaciyle, birbiriyle savaş hâlindedir. İnsan da İyiliğin Kötülüğü yenmesine yardım etmelidir. M. âyîninin en eski elemanlarından biri, haoma denilen ve sarhoş edici bir içkinin içilmesidir. Sonraları, Ahura - Mezdâ'ya Amşaspend ve Yazata adları ve hada başka ruhlar (melekler) de katılmıştır. Ahriman'ın emrine de kötülük yapan ruhlardan kurulu bir ordu verilmiştir. Ölen insanların ruhları yargılanır ve yeryüzünde yaptıkları iyilik veya kötülüklere göre muâmele görür. M.'den daha eski olup, bu dinin devr aldığı bir geleneğe göre, cesetler Sessizlik Kulesi adını taşıyan bir yere bırakılır, burada onları akbabalar yer. Böyle bir geleneğe, toprağın, içine gömülen ölülerle kirlenmemesi için başvurulmaktadır.

MAZDEK (Mazdak) (aş. yu. M. S. 529'da ölmüştür), İranlı din reformcusu (dinî sapık). Önceleri Zerdüşt dininde "Mûbid" olan M., yeni bir mezhep kurmağa çalışmış ve ortaya yeni prensipler koymuştur. Kadınlara da yayılan bir mal ortaklığı, sade yaşayış ve et yemeden kaçınma, yeni dinin başlıca prensipleridir. Halk tabakalarınca iyi karşılanan bu mezhep, çok geçmeden karışıklıklara yol açmıştır. M., Husrev Anûşirvân'ın buyruğu ile îdam edilmiştir.

MÂZENDERÂN, İran'da bir eyâlet. Hazar denizinin güneyindedir. Batısında Gilân, doğusunda Esterâbâd eyâletleri vardır. Rabino'ya göre, M.'ın kuzey - güney doğrultusundaki genişliği 110 - 115 km kadardır. Doğu - batı doğrultusundaki uzunluğu ise 481 km'dir. Eyâlet, sâhil şeridi bir tarafa bırakılacak olursa çok dağlıktır. Elburz dağları birbirine paralel sıralar hâlinde M.'ı kaplar. Bu sıradağlar, kabaca kuzey - güney doğrultusunda, derin vâdîlerle yarılmıştır. Bu dağların hemen güneyinde Demâvend dağı (5 671 m) yükselir. M. dağlarından akan 100 kadar küçük akarsu doğruca Hazar denizine dökülür. Yine M.'da doğan akarsular da bir mecrada birleşip dağlık bölgenin dışına doğru akarlar.

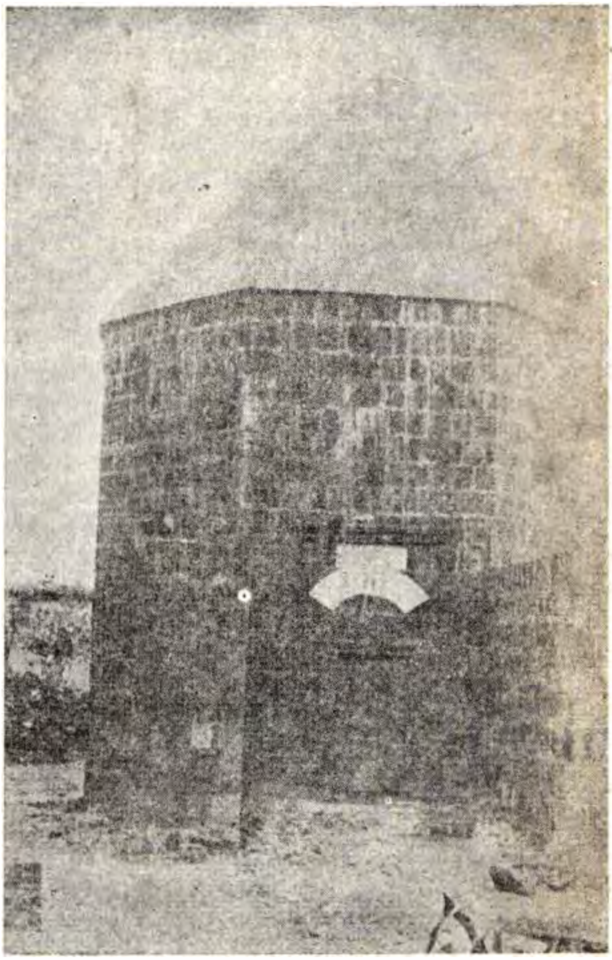
M.'ın başlıca şehri Hazar kıyısındaki Bâbul'dur. Bölge genellikle rutubetli ve sıcaktır. Başlıca tarım mahsulleri tütün, pamuk, pirinç, zeytin, üzüm ve çaydır. Mersin balığı avı ve havyar ticareti yapılır.

MAZEPPA, İvan Stepanoviç (Kiev yakınında 1644 - Bendery 1709), Ukrayna Kazakları'nın hetman (Önder)'ı. Polonya kralının sarayında büyüyen M., bir entrika sonucu vahşî at'ın sırtına bağlanmış, böylece Ukrayna'ya varmıştır. Burada hetman'lığa seçilmiştir. Önce Çar I. Pyotr (Deli Petro)'nun hizmetinde bulunmuş, sonradan, Ukrayna'nın bağımsızlığını sağlamak için, İsveç Kralı XII. Karl ile bir ittifak kurmuştur. Karl 1709'da Poltava'da yenilgiye uğrayınca, M. Türkiye'ye sığınmıştır.

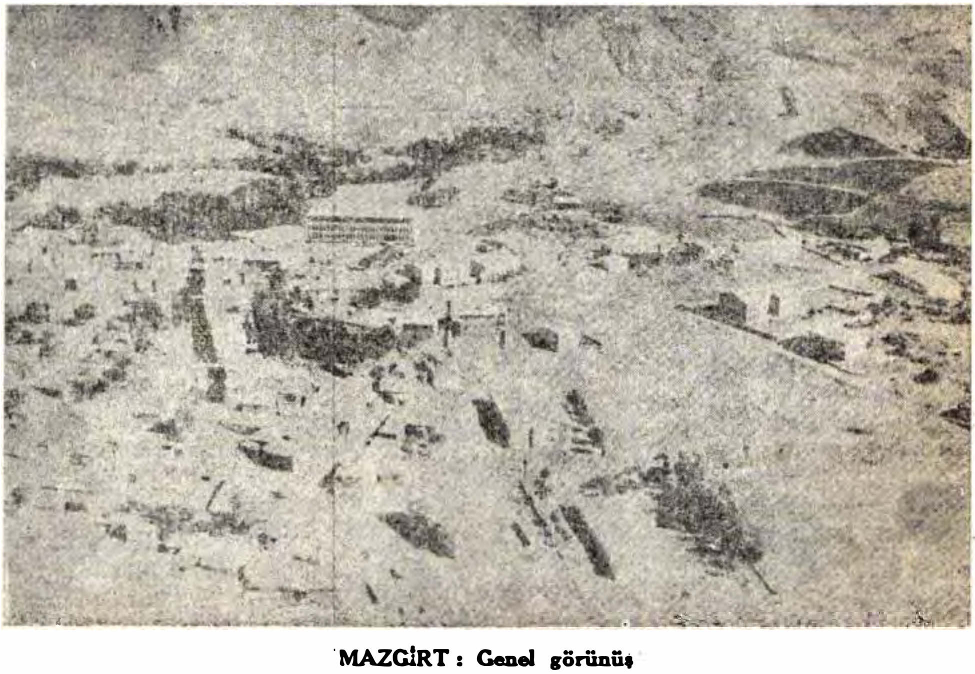
MAZGİRT, Tunceli vilâyetine bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 709 km², nüfusu 28 722 (1970), merkezi olan kasabanın nüfusu 2 690'dır. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Çemişkezek'in sancağı durumundaki M.'in Mâmûret-el-Aziz'e (şimdiki Elâzığ) bağlı, merkezi Hozat olan Dersim sancağının ilçesi hâline getirilişi XIX. yüzyıl sonlarına rastlar.

İlçenin bugünkü sınırları batıda Murat'ın bir kolu olan Monzur çayı; güney ve doğuda, Kabaca, Monzura dökülen Peri suyu; kuzeyde ise Hayran deresi - Kırklar dağından geçer. Söz konusu akarsular kuzeyde daha yüksek iken ilçe arazisinde 1 100 - 1 200 m'ye inen çarpılmış bir aşıntı sathının eğimini takip eder. Ancak Monzur ile Peri suyu ve kolları, yakın bir jeolojik devirde, bu tesviye sathına derince gömülmüş ve onu ziyadesiyle parçalamış oldukları için bölgeye ârızalı ve dağlık bir görünüş kazandırmışlardır. Büyük kısmı kış mevsimine isabet etmek üzere yılda ortalama 760 mm yağış alan bu dağlık bölge, bir zamanlar meşe ve ardıç ormanlariyle kaplıydı. V. Cuinet'nin, XIX. yüzyıl sonlarında bir kısım M. halkının odun kömürü ve inşaat kerestesi imalâtıyle geçimini sağladığı yolundaki beyanından anlaşılacağı üzere, ormanların büyük bir kısmı insan tahribiyle yok olup gitmiştir. Kışları (Ocak ayı ortalaması —4 santigrat) ve Yazları (Temmuz ortalaması 20 - 24 santigrat) Elâzığ'a (Ocak ortalaması — 1.5; Temmuz ortalaması 27.2 santigrat) nazaran serin geçen ilçede, yaz mevsimine isabet eden yağış tutarının (33.7 mm) fazlalaşması (Elâzığ'da 19.7 mm) hesaba katılırsa, bozulmuş Akdeniz - Doğu Anadolu iklimleri arasında bir geniş ikliminin hüküm sürdüğü söylenebilir. İlçe güneyindeki bozulmuş Akdeniz iklimi, kuzeye gidildikçe yerini Doğu Anadolu kara iklimine bırakır. Bu sebeple bozulmuş Akdeniz iklim özelliklerinin henüz silinmeye yüz tutmadığı güneydeki vâdîlerin kuytu köşelerinde, bugün aşılanarak antep fıstığına çevrilen sakız ağaçlarına, önemsiz de olsa, pamuk tarlalarına rastlanır.

Sulanabilen vâdî tabanlarının başlıca ürünleri şeker pancarı (3 938 ton), darı (450 ton), mercimek (175 ton), patates (175 ton) ve nohuttur. Dut ağaçları (üretim 150 ton), elma (140 ton), kısmen ceviz (66 ton) önde gelen meyvalar arasındadır. Halbuki vâdîlerin güneşe dönük güney yamaçları yılda 1 100 ton üzüm alınan bağlar ve 630 ton mahsul veren armut ağaçlariyle işgal edilmiştir. Daha yükseklerde aşıntı sathından arda kalmış küçük ve kuru zeminli düzlükler daha ziyade buğday üretilen (9 872 ton) tahıl tarlalarına ayrılmıştır. Bunun-

MAZGİRT : Elti Hatun Türbesi

MAZGİRT : Genel görünüş

la beraber düzlüklerin pek az yer kapladığı bu ârızalı kısımlarda halk, geçimini hayvancılıktan sağlar. M.'de koyundan (16 660 baş) çok sığır (18 600 baş) ve bilhassa kılkeçi (25 500 baş) beslenir. Kış mevsimini Murat vâdîsinde geçirir, yazın kuzeydeki yaylalara çıkarlar. Yaylalar arıcılığın da geliştiği sahalardır.

Kırklar Dağı güney yamacında 1 400 m'lik sarp bir yere kurulmuş, düz ve toprak damlı ve ekserisi tek katlı evlerden yapılı M., eski bir yerleşme merkezidir. M., "Manaz Gerd" adı verilen evvelce önemli bir Ermeni şehrinin harabesi üzerinde yükselir. M. ismini, kalesinin bir kısmı yıkılmış olan bu şehirden almıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru M. nüfusu, yarısı Ermeni olmak üzere, 1 500 idi. O sıralarda tahıl, odun kömürü, kereste, tütün, ceviz, kuru dut, tereyağ, peynir, bal ve balmumu ticaretiyle meşgul kasabaydı. Bir kışla, camiler ve tek bir Ermeni kilisesi vardı. Camiler içinde en önemlisi Uzun Hasan'ın annesiyle kız kardeşinin yattığı Elti Hatun türbesi yanındaki idi. Bugün 2 690 kişiyi barındıran M., 1966'da elektriğe kavuşmuş, 1973'de Hazar santraline bağlanmıştır. İki orta okulu, lisesi, meslek okulu bulunan kasaba, muntazam şehirler arası yollardan mahrum olması sebebiyle küçük bir ziraî pazar olmaktan kurtulamamıştır. Sınırlı ticareti sebebiyle baş gösteren geçim sıkıntısı, bir kısım kasaba halkını yazın çalışmak üzere Çukurova'ya göçe zorlamaktadır. (T. Yücel)

MAZHAR, bâzı İslâm tarikatlerinde dinî musiki icrâsında kullanılan büyük boy zilsiz def. İhtizaz temin etmek maksadıyle, eksen teşkil edecek tarzda, çok ince teller gerili olanları da vardır. (Y. Ö.)

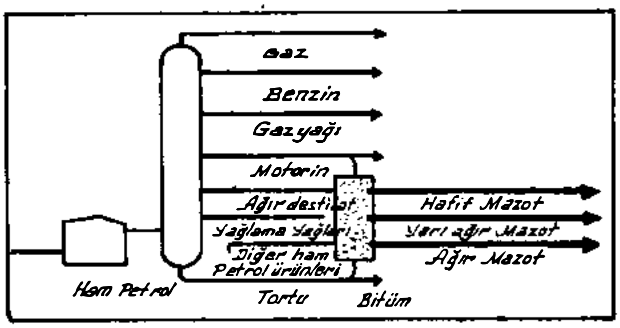
MAZHAR PAŞA, Ahmed (İstanbul 1834 - İstanbul 1890), Türk devlet adamı. On sekiz yaşında Bâbıâlî'ye kâtip oldu. 1869'da Şûrâ-yı Devlet evrak müdürü, iki yıl sonra Gemlik kaymakamı oldu. Ertesi yıl Çatalca mutasarrıflığına getirildi (1872). Daha sonra vezirliğe yükselen M. P., 1878'de Haleb komiseri, 1879'da İstanbul şehremini (belediye reisi) oldu. Uzun süre bu görevde kaldı. Hastalığı yüzünden ölümünden bir yıl önce görevinden ayrıldı.

MAZI, servigillerin kozalaklılar takımından bir ağaç. M. *(thuja* veya *thuya)*, bir orman ve süs ağacıdır. Yapraklarını yaz ve kış dökmez. Dalları yassı görünüşlü, yaprakları yassı ve küçüktür. Kozalakları 6 - 8 puldan meydana gelir. Doğu M.'sının *(thuja orientalis* veya *biotu orientalis)* vatanı, Çin ve Japonya'dır. Fransız misyonerleri tarafından Avrupa'ya gönderilmiş olması muhtemeldir. Batı M.'sı *(thuja occidentalis)* Kuzey Amerika ve Kanada'da yetişir. Boyu 10 - 15 m'yi bulur. M.'nın bir de dev türü *(thuja plicata* veya *thuja gigantea)* vardır ki bunlar 60 m'ye kadar boy atar, çapları da 3 m'yi geçer. Kırmızı sedir de denen bu ağacın kerestesi çok dayanıklıdır.

MAZILILER, Joseph (Marsilya 1797 - Paris 1868), Fransız dansörü ve koreografı. Meslek hayatına Bordeaux'da atılmıştır. 1839'da Paris Operası'nda "bale üstâdı" (maître de ballet) seçilmiştir. Yaptığı baleler zamanında çok beğenilmiştir. Başlıcaları şunlardır: *Gippsy* (Çingene kızı) [1839]; *Le Diable à quatre* (Dörtlü şeytan) [1845]; *Paquita* (İspanyol kadın adı) [1846]; *Betty* (İngiliz kadın adı) [1846]; *Vert-Vert* (Bir papağanın adı) [1851]; *Zorita* (İspanyol kadın adı) [1853]; *les Elfes* (Periler) [1856]; *Le Corsaire* (Korsan) [1856]; *Marco Spoda* (İtalyan erkek adı) [1857]. Fanny Elssler, Grisi, Ferraris ve Rosati gibi ünlü dansör ve dansözler bu balelerde rol almıştır.

MAZOT, benzin yağı ve motorin gibi ham petrol'ün damıtılması ile elde edilen bir yakıt.

Ham petrol'ün damıtılması (şekil 1'de şematik olarak görüldüğü gibi) "damıtma sütunu" adı verilen bir sütun içinde yapılır. Bu sütun içine kaynar durumda verilen ham petrol, özünü meydana getiren hidrokarbonların kaynama noktalarının farklı oluşu esasına göre kısımlara ayrılır. Meselâ sütunun en yukarı kısmından, çok kolay kaynayan, hattâ normal atmosferik ısılarda bile buhar durumunda olan gazlar (metan, etan, propan, bütan) gazlar elde edilir. Sütunun biraz daha sıcak olan bir alt kademesinden, benzin (kaynama aralığı 40°C - 205°C), onun altından gazyağı (kaynama aralığı 180°C - 360°C) elde edilmektedir. Sütunun en alt kısmında ise, 360°C'a kadar kaynamayan çok ağır bir kısım birikir. Bu kısım da, kendisini teşkil eden hidrokarbonların büyüklüklerine göre, aynen diğer yakıtların ayrılması gibi bir ayrışmaya tâbî tutulursa, ağır distilatlar ve makina yağları kısımlarına ayrıldıktan sonra, dipte kalın bir tortu kalır (şekil 1'deki şemada görüldüğü gibi); motorin, ağır distilat, tortu ve bazı başka ham petrol ürünlerinin (meselâ kraking işlemi sonucu elde edilen ürünler) değişik oranlarda karıştırılmaları ile kalınlıkları veya viskoziteleri farklı olan

MAZOT

yeni ürünler elde edilir ki, bunlara da ağır yakıt veya mazot adı verilmektedir. Yukarıdaki şematik açıklamadan da anlaşıldığı gibi M, ham petrol'ün daha çok ağır hidrokarbonlarının oluşturduğu bir yakıttır. Bu hidrokarbonların türüne göre M., ince veya kalın olabilir. Bu sebeple, M. denildiği zaman kalınlığı ifade etmek üzere bir özel numaranın veya bir vizkozite değerinin de beraber belirtilmesi gereklidir.

Hafif M., Diesel motorlarında kullanılan motorine yakın incelikte ve akıcı olan bir yakıttır. Gerek nakli gerekse yakılması sırasında, hiç bir ön ısıtmaya ihtiyaç göstermez, dolayısı ile kullanılması basittir.

Yarı ağır M.'u meydana getiren hidrokarbonlar daha büyük molekülleri haizdirler, dolayısıyle bu yakıt daha koyu olup akıcılığı daha azdır. Bu sebeple her ne kadar nakli esnasında inceltilmesi amacı ile ısıtılmasına lüzum yoksa da, iyi bir yanma sağlanabilmesi için, yakma işleminden hemen önce bir ön ısıtma işleminin uygulanması gerekmektedir.

Ağır M., çok koyu ve pratik olarak akıcı olmayan bir yakıttır. Bu sebeple, taşınması, aktarılması ve yakılması sırasında özel ısıtma tertibatına ihtiyaç gösterir. Kullanılması, diğer hafif yakıtlar gibi kolay değildir.

M.'un ısı değeri, ortalama olarak 10 000 Kcal/kg dır. Özgül ağırlığı ise 0,953 kg/dm^3'tür.

Aşağıdaki tabloda hafif, yarı ağır ve ağır M. türlerinin önemli karakteristikleri belirtilmiştir :

	Hafif m. —	Yarı ağır m. —	Ağır m. —
Isıl değer (Kcal/kg)	10 200	9 800	9 600
Alevlenme noktası (°C)	70 - 80	100 - 180	100 - 210
Özgül ağırlık (Kg/dm^3)	0,84 - 0,85	0,90 - 0,99	0,90 - 1,05
Vizkozite (°E/°C)	1,3 - 1,6/20°C	4 - 5/50°C	30 - 50/50°C
Konradson karbonu (% ağırlık)	0,01 - 0,04	5 - 12	5 - 12
Kükürt (% ağırlık)	0,8 - 1,2	0,5 - 4	0,5 - 5

Yurdumuzda üretilen ham petrol türemleri, aylık ortalamaları ve ton olarak, DİE verilerine göre, 1971 yılı için aşağıda olduğu gibidir:

Motorin Diesel Oil	Fuel Oil No: 5 - 6	Marin Diesel Fuel Oil No: 4
173 373	333 071	2 120

MAZURKA (dans) (Lehçe kelime), Mazurya ilinin bir halk dansı. Bu dansın ezgileri Romantik çağda bütün Avrupa müziğine yayılmıştır. M., bir erkek ve bir kadın tarafından oynanır. Erkek arkadaşını kadın seçer. İki oyuncunun hareketleri, ilerleme, gerileme, eğilerek selâmlama gibi birçok biçimlere girer. Ölçüsü 3/4 tür. Ökçe vuruşları ve "contretemps" denilen âhenk bozulmaları dansın başlıca hususiyetidir. Chopin M.'yı piyanoda çok işlemiş ve bu temada büyük şâheserler meydana getirmiştir.

MAZZİNİZM (Felsefe), Giuseppe Mazzini (1805-1872) tarafından yayılan bir öğreti. Mazzini'nin amacı başşehri Roma olan merkezci (veya birlikçi) bir cumhuriyet kurulabilmesi için İtalyanları kazanmak idi. Mazzini'nin düşüncesine göre, M. bütün dünya için bir ilham kaynağı olacaktı. Cumhuriyetinin dövizi: Dio, popolo, umanitá (Allah, halk, insanlık) idi.

G. MAZZINI

McCARTHY, Joseph Raymond (Grand Chute, Wisconsin 1909-Bethesda, Maryland 1957), Amerikalı siyaset adamı. Hukuk tahsil etti. II. Dünya Savaşı'nda bahriyede çalıştı. Savaşta bir süre sonra, Wisconsin senatörü oldu (1947 - 1957). 1950'de Amerikan hariciyesinde 250 komünistin çalıştığını söylemesi, onu birden ön plana çıkardı. Bunun ardından, hükûmetteki komünistlere karşı şiddetli bir kampanya açtı. Senato Soruşturma Komitesi başkanıyken, mücadelesini daha da şiddetlendirdi. Orduyu, casusluk vesikalarını saklamakla itham etti. Ancak Senato, M.'nin aşırı iddialarını reddetti. Bunun üzerine etkisi azaldı. Ama yine de komünizmle mücadelenin etkili öncülerinden olmaya devam etti.

McGEE, Thomas d'Arcy (Carlingford 1825 - Ottawa 1868), Kanadalı siyaset adamı. İrlanda asıllıdır. İrlanda'da iken, Genç İrlanda hareketini yönetti; ancak başarısızlığa uğrayınca, önce A. B. D.'ne, sonra da Kanada'ya yerleşti. Birleşik Devletler'de gazetecilik etti. Kanada'ya yerlektikten sonra hükûmette görev aldı; bu görevde iken bir suikast sonucu öldürüldü.

T. McGEE

McKINLEY [*makinli*], **William** (Niles, Ohio 1843 - Buffalo 1901), Amerikalı politika adamı. Ohio devletinin Canton şehrinde avukatlık yaptıktan sonra, politika hayatına atılmış ve milletvekili olmuştur (1877 - 1890). Burada bir koruyucu tarife kabûl ettirmiştir (Mckinley Tarif, 1890). Daha sonra Ohio valisi olmuş (1891, tekrar 1893), sonra cumhurbaşkanı seçilmiştir (1897). M., genişleme politikasını devam ettirmiş, Hawai adaları (1897 - 1898) ve İspanya ile yapılan 1898 savaşı sonunda Porto Rico, Guam, Filipinler (1898) kazanılmıştır. Küba (Cuba)'nın İspanya'dan ayrılması (1898) sağlanmıştır. 1900' de tekrar cumhurbaşkanı seçilmiş; anarşist L. Czolgosz tarafından öldürülmüştür. Onun yerine cumhurbaşkanlığına T. Roossevelt (b. bk.) getirilmiştir. (V. Örs)

W. McKINLEY

McMILLAN, Edwin Mattison (Rodondo Beach, Kaliforniya 1907), Amerikalı fizikçi. Berkeley'de profesör. 1951'de Neptunium ve Plutonium adlı trasuran (Uranium ötesi) elementleri keşfettiğinden, Gl. T. Seaborg ile Nobel kimya ödülünü paylaşmıştır. 1946'da çekirdek fizik araştırmaları için kullanılan Synchroton âletini geliştirmiştir.

E. McMILLAN

McNAMARA, Robert Strange (Doğ. San Francisco 1916), Amerikalı devlet adamı. California ve Harvard Üniversitelerinde okudu. 1940'ta Harvard'a öğretim üyesi oldu. 1942'de orduya yazıldı. 1946'ya kadar hava kuvvetlerinde hizmet etti ve yarbay olarak askerlikten ayrıldı. 1960'ta Ford Motor şirketine, II. Henry Ford'dan sonra başkan oldu. M., Ford şirketinde, aileden olmadan bu duruma gelen ilk şahıstır. 1961'de Başkan John F. Kennedy kabinesinde savunma bakanlığına getirildi, aynı göreve, Başkan Johnson zamanında da devam etti. 1968'de hükûmetten ayrıldı ve Dünya Bankası başkanlığına getirildi. (O. Y.)

R. S. McNAMARA

MECAZ, bir sözün hakikî mânâsının dışındaki mânâlarda kullanılması. Kelimeler arasında benzetme yolu yerine münasebet yolu bağ kurarak yapılan ve kelimenin sözlük karşılığının dışındaki mânâları hatırlatan edebî sanattır. Dîvân Edebiyâtı'nın estetiğini kaideleştiren Beyân ilminin tâbirlerinden biridir. M., ifadeye güzellik, parlaklık, genişlik, incelik, canlılık ve kuvvet vermek için yapılır.

Esasında Türkçe, M. bakımından çok zengindir. M. lar dilin bünyesine o kadar uyar ki bir kavram hazinesi unsuru olur, bir edebî san'at olma vasfını âdetâ kaybeder.

Herbiri birer M. olan deyimler, konuşma ve yazma dilimizin kavram hazinesinin zenginliğine işaret ederler. Sadece "çokluk" mânâsını ifade etmek için kullandığımız deyimlerin sayısı bile, dilimizin bu bakımdan ne kadar zengin olduğunu gösterdiği gibi, M. san'atının türlü duygu ve düşünceyi ifade etmekte oynadığı rolün büyüklüğünü de izaha yeter.

Yalın bir ifade, ne kadar güzel görünürse görünsün, his ve hayal bakımından, ikinci dereceden duygulara imkân vermediği için, kuru kalacaktır. M. da kelime, hakikî mânâsında kullanamayacağımız, bir *"Karîne-i mânia"* taşır. Şöyle ki:

a) Kelime, asıl mânâsı dışında kullanılırken, benzetme kasdı ve unsuru gözetilmiyor, sadece münasebet yolu ile bir bağ kuruluyorsa, buna *Mecâz-ı mürsel* denilir. Mürsel M.'ın, unsurlarına göre, bir çok çeşidi vardır.

b) Kelime veya terkib M. yapılırken, benzetme gözönünde bulundurulmussa teşbîh (b. bk.) veya istiâre (b. bk.) denilir.

c) Kelime veya terkib, bir sebebe dayanarak teşbih maksadı ve karîne-i mânia olmaksızın yapılan M.'a *Kinâye* denilir. Kinâyede, sözün her iki mânâsı da aynı anda kullanıldığı halde, maksada uygun mânâ M. yoluyla kasd edilmiştir.

Kinâye, diğer M.'larda olduğu gibi, tamamen hayâle dayanmayan, gerçek bir tarafı bulunan, daha doğrusu bir hikikatin, dolaylı şekilde ifadesinden ibaret bir san'attır. Nezâkete aykırı düşen, alay, hattâ hakaret taşıyan sözler, kinâye yoluyla ifade edilir. (N. Akay)

MECDÎ (ölm. 1591), Türk yazarı. M. Edirne'de doğduğu için Edirnevî veya Edirneli, babası Abdullah ulemâdan bir kimse olduğu için de Çelebî sanıyla tanınmıştır. Asıl adı Mehmed'dir. Hoca Sâdeddin Efendi, Nev'î, meşhur şâir Bâkî, Remzî-zâde, Husrev-zâde, Vâlihî, Cevrî, Karamanlı Muhyiddin ve Camcı-zâde gibi, daha sonra, devirlerinin sanat, edebiyat ve politika alanlarında şöhretleri olacak kişiler gibi Karamanlı Mehmed Efendi'nin öğrencisidir. Öğrenimini tamamladıktan sonra Rumeli kazaskerliğine bağlı kadılıklarda görev almış, bir süre geçince mülâzametle İstanbul'a dönerek tekrar müderrislik etmeye başlamış, ocak 1591'de bu şehirde ölmüştür. Kabri, Edirne Kapısı dışında Emîr Buhârî dergâhı çevresindedir. Ölümüne:

Mecdî'ye rahmet ide Rabb-i Mecîd (999)

mısra'ı tarih düşürülmüştür.

M., Arapça ve Farsça'yı iyi bilen, şiir ve yazıda başarılı bir yazardır. Arapça'dan Abdülkadiri'l-Kureşî'nin *el-Cevahir el-Mudiyye fî Tabakaati'l-Hanefiyye* adlı eserini dilimize çevirmiştir. Bu tercüme yazma hâlinde bulunmaktadır. Ayrıca *Şem'iyye* adlı bir denemesi ve *Dîvân'ı* vardır. *Dîvân'ı* yine yazma olarak bulunmakta ve bir nüshası Millet Kütüphânesi Ali Emîrî Efendi kitapları 399 numarada kayıtlı durmaktadır. M.'ye asıl şöhretini kazandıran Osman Gazi'den Sultan Kanûnî Süleyman devri sonuna kadar yaşamış bulunan Osmanlı ulemâ, mutasavvıf ve şeyhlerinin biyografyalarını ihtiva eden Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şakayık en-Nu'maniye fi'l-ulema ve 'l-meşayih id-devleti'l-Osmaniye* adındaki Arapça eserini genişleterek, ta'dil ederek yaptığı tercümedir. *Hadâiku'ş-Şakayık* adını verdiği bu eseri 1587 yılında tamamlayan M., o çağın hükümdarı Sultan III. Murad'a ithaf etmiştir. Gerçekten de M. bu eseri hazırlarken iki yönlü bir çalışmada bulunmuştur. Bir taraftan tercüme ettiği metinde tanıtılan kişilerin bibliyografyalarına kendisinin derlediği bilgileri, haberleri katmak, varsa hata ve yanlışları düzeltmek, öte yandan da Şakayık en-Nu'maniye'de hiç anılmayan fakat kendisince unutulmaması gereken bilgin, edib, şâir, mutasavvıf ve şehyleri yeniden eklemek gibi bir çalışma göstermiştir. Ayrıca metinde bu genişleme meydana gelirken eklenen, şiir, atasözü, terkip ve tahlillerin hepsi de kendisine âit bulunmaktadır. Bunun içindir ki M., eserini tanıtırken okuyanlara "bu kitab-i müstetabı gayri tercüme gibi sanmayalar" demekle haklı bir ihtarda bulunmaktadır. Gerçekten de M.'nin eseri Taşköprî-zâde'nin eserinin bir tercümesi değil, belki ona dayanan yeni bir araştırma mahsulüdür. Nitekim aynı alanda bir eser yazan Nev'î-zâde Atayî kendi eserine başlarken hareket noktası olarak "el-hâletü hâzihi vücûh-i kuzâtdan Edirne'li Mecdî Çelebî merhûmun yazdığı Tercüme-i Şakayık asl olub..." demekle M.'nin eserini örnek aldığını belirtmektedir. M., şiir ve edebî sanatlarda kendisini her ne kadar "kemer-i tenvirim ile... meşhûr-i rüzgâr oldum. Akranım ortasında fezâil-i ilmiye ile şöhret buldum. Gâh hâcegân-i bâzâr-i fezâile san'at satardım, penç peyt gazellerim kuvvetiyle eshâb-i Hamse'yi basardım." gibi cümlelerle övmek-

te ise de o, asıl şöretini şiirlerinden çok sözü geçen biyografyası ile yapmıştır. Çeşitli yazma nüshaları bulunan *Hadâiku'ş-Şakayık* İstanbul'da Matba'a-i Âmire'de 1269 (1853-1854) tarihinde bastırılmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MECDÜDDEVLE, Ebû Tâlib Rüstem, Büveyhîler'den Fahrüddevle Ebü l-Hasan Ali'nin oğlu olup, H. 379 (989-990) tarihlerinde doğmuştur. Babasının 995'te ölümü üzerine tahta çıktığı zaman 4 yaşında olduğu söylendiğine göre 990 yılının son günlerinde doğmuş olması gerekir. Yaşının küçüklüğü nedeniyle annesi Seyyide, oğluna miras kalan toprakların idâresini ele almış bulunuyordu (merkezi Rey olmak üzere İran yaylası). 1007 tarihinde M., vezirliğe getirdiği Ebû Ali b. Ali el-Kasım'ın tahriki ile bu kadını iş başından uzaklaştırıp bir kalede haps ettirerek idâreye el koydu. Ancak, annesi Kürt aşiret reislerinden Bedr b. Hasanveyh'in desteği ile oğlunu tahttan indirip yerine kardeşi Şemsüddevle'yi geçirdi. Fakat Şemsüddevle ile anlaşamayınca, bir yıl sonra büyük oğlunu yani, M.'i hapisten çıkartarak tekrar hükümdarlığa getirtti. M. resmen hükümdar olmakla beraber devleti gerçekte annesi idâre ediyordu. Bu durum muhaliflere bazı imkânlar sağlamış bulunuyordu. Nitekim daha 998'de Kâbus b. Veşmgîr, Cürcân ve Taberistân'ı zabtetmiş, Gilân ile Mâzenderân da bu kargaşa arasında barış yoluyla kendi yönetimine bağlamıştı. Hemedân ve Kirmân-Şâh'a hâkim olan kardeşi Şemsüddevle ise, Sultanüddevle'den temin ettiği yardımlarla egemenlik alanını genişletmekte idi. Şemsüddevle'nin Rey üzerine yaptığı ilk saldırı sonuç vermedi ama, 1015'deki saldırı sonunda Hilâl b. Bedr komutasında bulunan M. kuvvetlerini yenince M., annesi Seyyide Kâkuveyh ile birlikte kaçmak zorunda kaldı. Ancak, Şemsüddevle'nin askerlerin zoruyla Hemedân'a dönmesi üzerine Rey şehrine tekrar girebildi. Yine Seyyide'nin himayesi altında hükümdarlığına devam etti. Onun H. 419 (M. 1028-1029) yılında ölümü, bu zayıf şahsiyetli hükümdarın da âkıbetini tâyin etti. Orduda başgösteren anarşi üzerine Gazne Sultanı Mahmud'a müracaat etmek mecburiyetini hissetmişti. Sultan Mahmud, Rey üzerine sevk ettiği bir ordu ve şehre giren komutanı vasıtasiyle onu tefkif ettirip oğlu Ebû Dülef ile birlikte zincire vurdurarak Horasan'da bir kaleye hapsettirdi. Diğer oğlu Ebû Kalincar Fet'a Husrev kaçtı ise de daha sonra izine ve adına rastlanmadı. Orta Çağ İslâm dünyasının tenperver, zayıf şahsiyetli, sıradan hükümdarlarından biri olan M.'nin asıl şöhreti, ilim ve sanata duyduğu ilgiden ve bilginleri, sanatçıları himaye eden bir kimse olmasından ileri gelmektedir. Onun koruduğu ilim ve fikir adamlarının başında ise büyük filozof Ebû Ali İbni Sînâ bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MECDÜDDEVLE, Abdürreşid b. Mahmud b. Sebügtigin, Gazne hükümdarı olup, Şemsü dini'llah, Cemalüddevle, Seyfüddevle gibi lakapları varsa da M., Ebû Mansûr sanıyla tanınmıştır. Mahmud-i Gaznevî'nin üçüncü oğlu idi. 1040'da Dandanakan savaşında Sultan Mes'ud'un yanında yer almıştı. Daha sonra Mes'ud'un oğlu Mevdud tarafından Mardin kalesine hapsettirilmişti. 1051 yılında Bahâuddevle Ali'ye yani, yeğenine karşı başlattığı isyân sonunda Noş-Tigin'i Kerhî'nin yardımı ile başarıya ulaşmış ve Gazne tahtına oturmuştu. Zamanında en önemli hadise Hindular'ın eline düşmüş bulunan Negerkut kalesinin istirdatı olmuştur. Ancak, Mevdud devrindeki ihanetine rağmen Emîr Tuğrul'u tekrar batı ordusu komutanlığına getirmesi ve kendi sadık komutanı Noş-Tigin'i Hint ordusu ile Gazne'den uzaklaştırması büyük bir hata oldu. Tuğrul, Sicistan'da başgösteren bir isyânı bastırdı. Ondan sonra da Bahâuddevle Ali'nin karısı ve Selçuklu Davud Bey'in kızı ile birleşerek Davud Bey'den sağladığı yardım kuvvetleriyle Sultan Ali'nin öcünü almak üzere Gazne üzerine yürüdü. M., bu durum karşısında kaleye kapandı. Az sonra adamlarının Tuğrul'un saflarına geçmesi sonunda yakalandı ve on kadar şehzâde ile birlikte 1053'te öldürüldü. (İ. Parmaksızoğlu)

MECELLE (Ar. macalla'dır. Lugat mânâsı: Hikmet ihtiva eden sahife, ciltlenmiş kitap, dergi), Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığı altında teşekkül ettirilen kurul tarafından İslâm hukukuna bağlı kalınmak suretiyle tanzim edilen mecelle-i ahkâm-ı adliyye adı verilen Osmanlı Devletinde ilk defa olarak yürürlüğe konulan Medenî Kanun.

Osmanlı Devleti'nde İslâm hukuku benimsenmiş ve kanunlaştırılmış; bir medenî kanun da olmadığından fıkıh hükümlerinden yararlanılmak suretiyle hukuk dâvaları görülmekte idi. Bir mesele hakkında ayrı ayrı fetvalar alındığı mahkemelerce de zıt kararlar verildiği ve dolayısıyle içtihat birliği sağlanamadığı için zarar görmekte olan halkın adalete karşı emniyet ve itimadı kalmamıştı. Yabancı Devletler tarafından da Hıristiyan tabanın medenî hukuktan eşit olarak yararlanması için, Osmanlı Devleti devamlı olarak tazyik ediliyordu. 3 kasım 1839 günü Gülhâne hatt-ı hümâyûnu adı verilen fermân ile adlî sahada ıslahat yapılacağı vaad edilmiş olduğu gibi Alî Paşa'nın meşhur lâyihasında da Fransız Medenî Kanunu adapte edilerek memlekette uygulanması ve bütün tabanın Medenî Hukuktan eşit olarak yararlanması hususları ileri sürülmüştü. Nihayet; memlekette uygulanmak üzere bir medenî kanunun tanzimi için Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığı altında bir ilim heyeti teşekkül ettirildi. Şark kültürüne bağlı olan taraf İslâm hukukundan faydalanarak bir medenî kanun tanzim edilmesini, garb kültürüne bağlı olan taraf ise Fransız Medenî kanununun adapte edilerek uygulanmasını istiyordu. Bu uyuşmazlığın sonunda İslâm hukukunu savunanlar fikrini kabûl ettirdi; kurul da 7 seneden fazla bir zaman çalışarak fıkıhtan yararlanmak, bilhassa Hanefî mezhebi hükümlerine sâdık kalınmak suretiyle M. dediğimiz medenî kanunu meydana getirdi. İlk bölüm zilhicce 1285, son bölüm 1293 senesinde ikmâl edilerek yürürlüğe konuldu ve 4.10.1926 senesinde de yürürlükten kaldırıldı.

M.'nin muhtevâsı:

M.; sırası ile icare, kefalet, havale, rehin, emanet, hibe, gasb, hacir, ikrah, şuf'a, şirket, vekâlet, sulh, ibra, ikrar, dâva, beyyine ve kaza konularını ihtiva eder 16 kitaptan mürekkep 1851 maddeden ibarettir. M.'nin mukaddemesini teşkil eden 99 madde küllî hükümlerdir.

M.'nin diğer medenî kanunlardan farkları:

1. M.'de umumî hükümler yoktur. Her ne kadar mukaddemesinde 99 maddelik küllî hükümleri mevcut ise de, fer'î meselelere tatbik kaabiliyeti çok azdır. Bu maddeler daha çok ahlâka dair felsefî ve vecîzemsi kısa sözlerden ibarettir.

2. M.'ye miras hukuku alınmamıştır. İlâveten usûl hükümlerine yer verilmiştir.

3. M.'de mürûri zaman müessesesi kabûl edilmemiştir. Yalnız dava görülmezdi.

Netice: M. Osmanlı Devleti'nin ilk kanunlaştırılmış Medenî Kanunu olması itibariyle hukuk alanında mühim bir reformdur. Mahkemelerde içtihat birliği sağlanmış, o devrin ihtiyacını cevap vermiş, bütün tab'a bu Medenî Kanun'dan eşit olarak yararlandırılmıştır. Avrupa Medenî Kanunlarından ayrı sırf İslâm hukukuna dayanan müstakil bir kanun olması bakımından da ehemmiyet taşımaktadır. (L. Dalamanlı)

MECİDİYE, Sultan Abdülmecid zamanında, onun adına basılmış olan altın ve gümüş sikkelerin adı. Daha çok 20 kuruşluk gümüş paralar bu adla anılmıştır. Sultan Abdülmecîd'in tahta çıkmasından bir süre sonra, piyasadaki medenî paraların değiştirilmesine lüzum görülmüş ve gerekli teknik hazırlıklar yapıldıktan sonra, yeni sikkeler 1844 yılında piyasaya çıkarılmıştır. Çıkarılan M.'ler şunlardı: 500 kuruşluk (beşibirlik): 11 dirhem 4 kırat ağırlığında; 100 kuruşluk (yüzlük): 2 dirhem 4 kırat ağırlığında; 50 kuruşluk (ellilik): 1 dirhem 2 kırat ağırlığında. Bunlar altın paralardı. Ayrıca gümüşten 7 dirhem 8 kırat ayârında, 20 kuruşluk (1 M.) ve bunun bozuklukları olarak da, 3 dirhem 12 kırat ayârında 10 kuruşluk (yarım M.) ve nihayet 1 dirhem 14 kırat ayârında 5 kuruşluk (çeyrek M.; yakın zamana kadar, 5 kuruşa kısaca çeyrek denmesi buradan gelir) basıldı. 1847 yılında da 250 kuruşluk altın M.'ler kesildi.

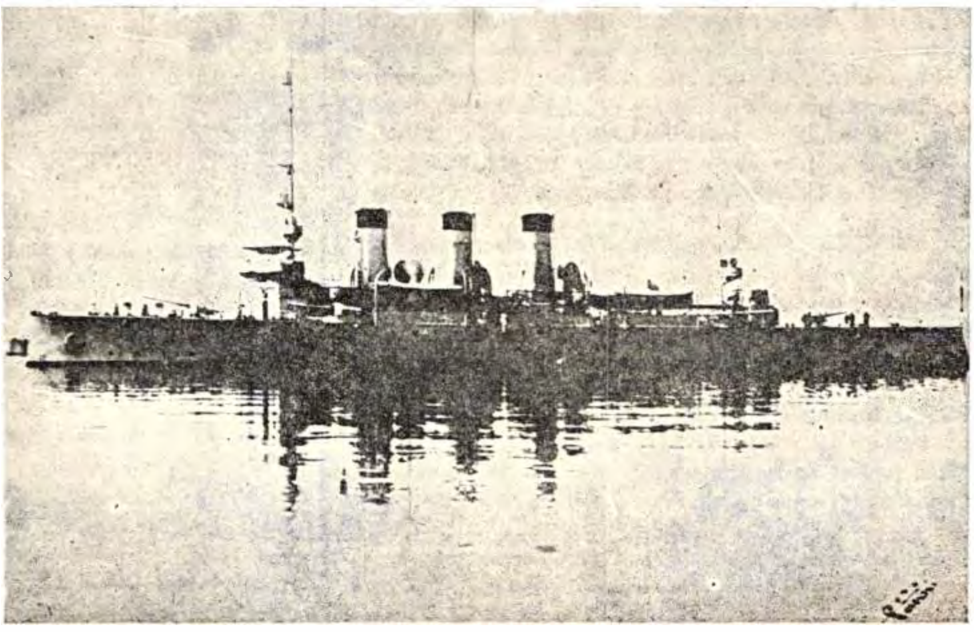
MECİDİYE, Ön yüzü

MECİDİYE, Arka yüzü

Altın ve gümüş M.'lerin bir yüzünde padişahın tuğrası ile cülûsunun hangi yılında basıldığı; öbür yüzünde de İstanbul'da basıldığını belirten bir yazı ile padişahın cülûs tarihi olan 1255 rakamı vardır. M. altınlarının ayârı 0,916 1/2 saf altın, gümüş ayârı ise, 0,83 saf gümüştür. 20 kuruşluk gümüş M. ve bozuklukları cumhuriyetin ilk yıllarına kadar tedâvülde kalmıştır. (O. Y.)

MECİDİYE KRUVAZÖRÜ, 1894-1896 yıllarındaki Ermeni hâdiselerinde zarara uğramış yabancı devlet tab'asına ödenecek para tazminatının Türk kamu oyunda kötü bir tesir meydana getirmemesi için, verilecek tazminat bedelinin inşa bedeline ilâvesi suretiyle, II. Abdülhamid tarafından 1903 yılında Amerika'ya sipariş edilmiş 3 250 tonluk hafif kruvazör. Philadelphia şehrindeki Cramp Tezgâhları'nda inşasına başlanılan kruvazöre Abdülmecîd ismi verildi. Boyu 101 m, genişliği 12.80 m, çektiği su 4.90 m olan gemi, silâh olarak, 2 adet 15 cm'lik, 8 adet 12 cm'lik, 6 adet 4,7 cm'lik, 4 adet 3.7 cm'lik, 1 adet 7.5 cm'lik Bethlehem adlı Amerikan topu taşıyor ve 22 mil

MECİDİYE KRUVAZÖRÜ

sür'at yapıyordu. 382 kişilik personeli olan kruvazörün başta ve kıçta 3.8 cmm ve orta kısmında 10 cm kalınlığında zırhlı bir güvertesi bulunuyordu. Abdülmecîd, donanmaya iltihak ettikten sonra Haliç'e alındı ve II. Meşrûtiyet'in ilânına kadar, donanmanın diğer gemileri ile birlikte burada bağlı kaldı. Meşrûtiyet'in ilânından sonra, Abdülmecîd yerine Mecîdiye adı kullanılmağa başlandı ve işten alınana kadar, bu adını muhafaza etti. Meşrûtiyetten sonra, İzmir Limanı'nı ziyâret edecek bir Yunan filosuna ev sahipliği yapmak üzere Taşoz, Ankara ve Antalya torpidoları ile birlikte, İzmir'e gönderildi. 31 Mart Vak'ası sırasında, İstanbul'da havuzda bulunuyordu. Âsî erâtın tersâneye ve havuzlara giderek gemilerdeki personeli de isyâna teşvik etme gayretleri sırasında, M. K. erâtı bu harekete iştirak etmemiş ve 31 Mart Ayaklanması'nı desteklememişti. İngiliz amirali Douglas Gamble'in Türk Bahriyesi'ni ıslâh etmek üzere Osmanlı Hükûmeti ile anlaşması ve Türk Donanması'nı komutası altına alması sırasında yapılan Deniz Kuvvetleri ile ilgili düzenlemede Birinci Fırka (Tümen)'da yer almış, donanmanın eğitim seyir ve manevralarına katılmıştır. 1911 yılında Albay Tâhir Bey komutasında Suriye sahillerine kadar uzanan donanma manevra ve tatbikat seyrine binbaşı Ârif Bey komutasında katılan M. K., donanmanın dönüş seyrinde ve Sakız Adası önlerinde iken, İtalyanlar'ın Türkiye'ye savaş ilân ettiğini öğrenmiş ve gerekirse İtalyan donanması ile çarpışmak üzere, derhal savaş hazırlığına girişmiştir. M. K., Türkiye - İtalya Savaşı süresince, İtalyan donanmasının Çanakkale Boğazını forsa etmesi ihtimâli karşısında müstahkem mevkıe yardımda bulunmak üzere, donanmanın diğer gemileri ile birlikte, Nâra Limanı'nda savaşa hazır beklemiştir. 18 Nisan 1912 tarihinde, İtalyan donanmasının Boğaz ağzı istihkâmlarını bombardıman etmesi üzerine, bu filo ile çarpışmak için harekete hazırlanan donanma arasında M. K. de bulunuyordu. Balkan Savaşı seferberliği ilân edildiği zaman, Anadolu kıyılarından İstanbul'a yapılmakta olan askerî sevkıyâtın ve nakliye gemilerinin himâyesi için, Hamidiye Kruvazörü ile birlikte, Karadeniz'e çıktı. 6 Ekim 1912 tarihine kadar hem nakliyelerin himâyesi görevini yaptı ve hem de, Bulgaristan kıyılarının gözetlenmesi görevinde bulundu. Karadeniz'den dönüşünde, Albay

Tâhir Bey komutasındaki harp filosuna katıldı. Bir müddet sonra, Karadeniz'e çıkarıldı ve Sinop'tan Ereğli'ye kadar olan kıyı kısmının Bulgar torpitobotlarının muhtemel hücumlarına karşı korunması görevinde bulundu. 18 Ekim 1912 tarihinde Karadeniz'de nakliye gemilerini koruma görevinde iken, Bulgaristan ve Sırbistan'ın savaşa girdikleri haberini aldı. Genel Karargâh'tan donanmaya verilmiş olan Varna ve Burgaz arasındaki düşman nakliyâtını kesme ve Bulgar filotillasını tahrib etme harekâtına katılmak üzere, Varna önlerine gelen donanmaya katıldı. Donanmanın Varna'yı bombardımanından sonra İstanbul'a dönüşünde, bu sefer, Varna ve Burgaz limanlarını gözetlemek için, Hamidiye Kruvazörü ile Yâdigâr-ı Millet, Taşoz ve Basra muhriplerinden kurulu filoya katıldı. Varna Limanı'nın 21 Ekim 1912 tarihinde yapılan ikinci bombardımanında da bulundu. Varna'dan çıkan ve hücuma geçen Bulgar torpitobot filotillasını limana sığınmaya mecbur etti. Bombardımandan sonra, bu sulardaki gözetleme görevine devam etti. 24 Ekim 1912 tarihinde, Varna Müstahkem Mevkıi'ni tekrar bombardıman etti. Müstahkem Mevkı'ine 24 cm'lik bataryalarında tam isâbetler görüldü. Bu bataryanın bir kısmı ile Galata Feneri tamamiyle tahrib edildi. M. K., aynı gün, ikmâl yapmak üzere İstanbul'a hareket etti. 29 Ekim 1912 tarihinde, Lüleburgaz'da Bulgarlarla savaş başlamıştı. Bu cephede hem erat, hem de cephane çok az bulunuyordu. Başkumandanlık, Karadeniz'den İstanbul'a er götürmekte olan ticaret gemilerinin Midye'ye çıkarılmasını Donanma Komutanlığı'ndan istemişti. Donanma Komutanlığı bu görevi, M. K. ile birlikte, Yarhisar muhribine vermişti. 29 Ekim 1912 günü akşamı, erat yüklü Marmara gemisi Midye'ye gelmiş bulunuyordu. Burada Marmara vapurunun yanaşabileceği iskele bulunmadığından, M. K. bütün filikalarını suya indirdi ve Marmara gemisini boşaltmağa başladı. M. K. ve Yarhisar, boşaltma işinin bitirilmesinden sonra, Varna önlerine hareket ettiler. Türk Ordusu'nun Doğu Cephesi'nde bozulması ve geri çekilmesi sırasında, ordunun Çatalca hattında tutunabilmesi için, Başkomutanlık Vekâleti tarafından 12 Kasım 1912 tarihinde donanmaya verilen, Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarından Bulgar birliklerini ateş altında bulundurma görevi için, M. K. de, Hamidiye kruvazörü ile birlikte, Marmara Denizi'ndeki Bigados önlerine gelerek Bulgar mevzilerini bombardıman etti. 14 Kasım 1912 günü, yine Hamidiye ile beraber Silivre önlerine gelerek, Bulgar topçuları ile savaştı. Karadeniz'de Terkos önlerinde bulunan ve buradaki düşman birliklerini yan ateşine alan Turgut Reis ve Mesûdiye zırhlılarına katılma emrini alan M. K., Donanma İkinci Komutanı Albay Râmiz Bey'i bu bölgeye götürdü. Daha sonraları, yine Marmara'ya geçerek, Bulgarlar'ın Çatalca Hattı'na hücumları sırasında, bu hattın savunulması harekâtına katıldı. Hamidiye kruvazörünün Karadeniz'de Bulgar torpitobotları tarafından torpitolanarak yaralanması üzerine, bu gemiye yardımda bulunmak için Karadeniz'e çıktı ve Varna önlerinde Bulgar torpitobotlarını gözetleme ve denize çıktıkları takdirde imhâ etme görevini aldı. 11 Aralık 1912 tarihinde, Nâra'da toplanmış olan donanmaya katıldı. Türk Donanmasının, Karadeniz'de Anadolu kıyılarından yapılan askerî nakliyât ile Köstence'den İstanbul'a yapılmakta olan silâh, cephane, hayvan ve erzak nakliyâtını koruma ve daha sonra, ordunun, geri çekilme sırasında Çatalca Hattı'nda tutunabilmesi ve İstanbul'un Bulgar ordusu tarafından işgalinin önüne geçilmesi hareketleri ile meşgul olmasından istifade eden Yunan donanması Ege Denizi Adaları'nın işgal etmiş ve Limni Adası'ndaki Monduros Limanı'nda üslenmiş idi. Yunan muhribleri Çanakkale Boğazı önünde abluka ve karakol görevi yapıyor ve zaman zaman, müstahkem mevki ateş mesafesi yakınlarına kadar sokuluyorlardı. 14 Aralık 1912 günü, mayın geçidinde nöbet tutan Sultanhisar torpitobotu posta almak üzere Seddülbahir'e gittiği vakit, üç düşman muhribi tarafından ateşe tutuldu. Sultanhisar, Nâra'ya dönüşünde durumu rapor edince, Donanma Komutanlığı, M. K.'nü Yunan muhribleri ile savaşmak üzere, Boğaz'ın dışına gönderdi. M. K. Boğaz'dan çıkınca, evvelâ Muarız Körfezi ağzını, daha sonra da İmroz Adası sularını taradı. Beşike istikametinde düşmanın dört muhribini görünce derhal savaşa girişti. Yunan muhribleri de M. K. ile savaşa başladılarsa da kısa bir müddet sonra, ateş keserek uzaklaştılar. M. K. de bu muhribleri tâkibe başladı. Fakat biraz sonra, bu sefer, sekiz Yunan muhribi ile karşılaştı ve aralarında top düellosu başladı. Yunan muhribleri, M. K.'nün üstün ateş gücü karşısında, ateş keserek Monduros istikametinde çekildiler. 16 Aralık 1912 tarihindeki İmroz Deniz Savaşı'nda (b. bk.) M. K. Numûne-i Hamiyyet, Gayret-i Vataniyye ve Yarhisar muhriblerinden kurulu İkinci Muhrib Fırkası'nın korunmasına memur edildi. İmroz Deniz Savaşı'ndan sonra donanmada yapılan yeni kuruluşta M. K. Binbaşı Rauf Bey komutasındaki Müstakil Muhrib Fırkası'na verildi. 22 Aralık 1912 günü, Müstakil Fırka'nın, keşif ve tesadüf ettiği takdirde düşmanla çarpışmak üzere, Boğaz'dan çıkış harekâtına katıldı. Müstakil Fırka, Tavşan Adaları civarında, iki düşman muhribi gördü. Fırka Komutanı M. K. ile Berk-ı Satvet i Yunan muhriblerinin üzerine gönderdi. Yunan muhribleri, bu iki Türk gemisinin üzerlerine doğru geldiklerini görünce, sür'atlerini arttırarak kaçtılar. Bozca Ada istikametinde seyrine devam eden Müstakil Fırka, Yunan muhriblerinin kaçmalarından bir buçuk saat sonra, altı Yunan muhribi daha gördü. M. K., yine Yunan muhriblerinin üzerine sevk edildi. Aradaki mesafe 8 000 m'ye inince, M. K. düşman muhriblerine ateş açtı. M. K.'nün mermileri Yunan muhriblerinin yakınlarına düşmeğe başlayınca onlar da Monduros limanı istikametinde kaçtılar. M. K. de sür'atini 20 mile çıkararak düşmanı tâkibe başladı ise de, sür'atleri fazla olduğu için, Yunan muhriblerine yetişemedi. Bu sıralarda Yunan denizaltı gemisi Delphin, M. K.'ne bir torpito attı ise de isabet ettiremedi. M. K. Boğaz'a dönerken, tekrar geri gelmiş olan Yunan muhriblerine rastlayınca, hemen ateş açtı ve topçu düellosu başladı. Bu sırada M. K. zararlı olmayan bir yerine bir isâbet aldı. Panther isimli Yunan muhribinde de M. K.'nün mermi isâbetleri görüldü. Bu muhribten alevler ve kara dumanlar yükseldi. Yunan muhribleri, isâbet almağa başlayınca, yine ateş keserek Monduros istikametinde kaçtılar. Yunan ana kuvvetini aramak üzere Çanakkale Boğazı'ndan çıkmış olan ve taarruz için keşif harekâtında bulunan Müstakil Fırka, Averoff zırhlı kruvazörüne tesadüf edemediğinden boğaza geri döndü. 1913 yılında, Türk Donanması'nda yeni bir düzenleme yapıldı. M. K., Barbaros, Turgut Reis, Mesûdiye ve Âsâr-ı Tevfik zırhlıları ile Hamidiye ve Berk-ı Satvet'ten kurulu Muharebe Fırkası'na verildi. 4 Ocak 1913 günü, Bozca Ada'yı Yunanlılar'dan geri almak ve zaman kalırsa, Monduros Limanı'na kadar giderek düşmanın ana kuvveti ile savaşmak üzere, Türk Donanması Çanakkale Boğazı'ndan dışarıya çıktı. İmroz Adası'nın güneyinde, Yunan muhribleri görüldü. M. ve Hamidiye kruvazörlerine, bunlarla savaşma emri verildi. Her iki kruvazör 20 mil sür'atle, harekete geçtiler ve mesafe müsait olunca, atışa başladılar. Fakat Yunan muhribleri, yine sür'at arttırarak kaçtılar. Yapılan plana göre Bozca Ada'ya çıkarılacak Yenihan Taburu, Karanlık limanından Pilevne vapuruna bindirilecek ve donanmanın korumasında ola-

rak, adayı işgal edecek idi. Pilevne vapuru zamanında Karanlık Liman'a varmış ise de, kara birlikleri hazır olmadığından, yükleme yapılamamış ve daha sonra da kuvvetli poyraz rüzgârı eratın gemiye yüklenmesine mâni olmuş ve böylece, plan gerçekleşememiş, donanma da tekrar Boğaz'a dönmüştür. 18 Ocak 1913 günü, Türk Muharebe Filosu tekrar denize çıktı. Maksadı, Monduros'a kadar gidip Yunan ana kuvvetini bularak onunla savaşmak idi. Boğaz ağzında karakol yapmakta olan iki Yunan muhribi Türk donanmasının denize çıktığını görerek, Yunan donanma komutanlığına rapor etti. Bu rapor üzerine Yunan donanması da denize açıldı. Averof zırhlı kruvazörü ile Psara, Spetzsai ve Hydra zırhlıları görülünce; Türk Filosu'nun önünde bulunan ve keşif görevi yapan M. K. de, savaş hattının gerisindeki yerini aldı. Her iki kuvvet arasında Monduros Savaşı adı verilen, çatışma başladı. M. K., bordası istikametinde bulunan Hydra zırhlısı ile savaşa tutuştu ve bu gemiye iki salvo isâbeti sağladı. Hydra, siyah duman bulutları arasında kayboldu. Bulgarlar'ın Dedeağaç'a denizden savaş malzemesi getirecekleri Başkomutanlık Vekâleti'nce haber alınmış ve Donanma Komutanlığı'na da bildirilmişti Donanma Komutanlığı, 22 Şubat 1913 günü, M. K.'nü muhriblerle birlikte hemen boğazdan dışarıya çıkardı. Bu birliğe komuta etmekte olan Filotila Komodoru, sahayı M. K.'ne kontrol ettirdi. Bir şey görülmedi. 8 Mart 1915 günü, M. düşman hakkında bilgi almak üzere, yine boğazdan dışarıya çıktı. Yunan muhriblerinin refakat etmekte oldukları bir yük gemisinin Dedeağaç Limanı'na erzak götürmekte olduğu tesbit edildi ve bu gemi yakalanarak boğaza getirildi. M. K., o sıralarda, Yunan donanmasının komutan gemisi Averof zırhlı kruvazörünün Bozca Ada civarında karaya oturmuş olduğu haberi alınmış olduğundan, keyfiyeti tahkik etmek üzere boğazdan dışarıya çıkarılmış olan Türk muhriblerinin çok sayıda Yunan muhribleri ile karşılaşmaları üzerine, Filotila Komodoru'nun emri ile, boğazdan çıktı, Yunan muhriblerinin uzaklaşmalarını ve Türk Komodoru'nun Bozca Ada önlerinde keşif yapmasını sağladı. Balkan Savaşı sona erene kadar M. K. Nâra Limanı'nda kaldı ve Yunan muhriblerinin Çanakkale Boğazı dışındaki faaliyetlerini engelledi. M. K., 29 Ekim 1914 tarihinde Haliç'te onarımda bulunduğundan, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına sebeb olan Karadeniz Vak'ası'na (b. bk.) katılamadı. 13 Ocak 1915 günü, Sinop'a telsiz telgraf cihazı götürecek bir vapurun korunması görevi ile, Karadeniz'e çıktı ve bu vapurla birlikte Sinop'a gitti. Daha sonra da, Karadeniz kıyılarında keşif harekâtında bulunduktan sonra, İstanbul'a döndü. 1915 yılı başlarında, Odesa Limanı'nda 20 nakliye gemisinin toplandığı için Donanma Komutanlığı, hem Odesa'ya karşı kruvazörlerle bir baskın yapmak ve hem de 26 Aralık 1914 günü Boğaz önü fener dubası yakınlarında iki mayına çarparak yaralanmış olan Yavuz Muharebe kruvazörü'nün onarılarak tekrar göreve hazır bir duruma geldiğini Ruslar'a anlatmak maksadı ile, bir plan hazırladı. Bu plana göre, Mecidiye ve Hamidiye kruvazörleri, mayın tarayan muhriblerin arkasında Odesa Limanı'na yaklaşacaklar ve sabah vakti, gün ağarırken Odesa'yı bombardıman edecekler; Yavuz muharebe kruvazörü ile Midilli kruvazörü de, bu sıralarda Sivastopol önlerine gelerek, limandan çıkacak Rus donanmasını karşılayacaklardı. Bu planın icrâsı için, Mecidiye ve Hamidiye kruvazörleri ile Muâvenet-i Milliyye, Yâdigâr-ı Millet, Taşoz, Samsun muhribleri, Yavuz muharebe kruvazörü ve Midilli kruvazörü, 1 Nisan 1915 günü İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e açıldılar. 2 - 3 nisan gecesi, saat 23.00 da, muhribler tarama cihazlarını suya atarak kruvazörlerin önüne geçtiler ve Odesa Limanı'na yaklaşmağa başladılar. 3 nisan sabahı, saat 06.00 da Odesa görüldü. Yavuz ve Midilli gemileri de, bu saatlerde, Sivastopol açıklarına varmışlardı. Saat 06.40 da M. K., muhriblerin mayın taraması yapmalarına rağmen, baş kazan dairesi hizâsından bir Rus mayınına çarptı ve aldığı yaradan giren sularlarla baş tarafı dibi buldu. Bütün savunma personelinin bütün gayretlerine rağmen, gemiyi doğrultmak, yüzdürmek ve yedeğe almak imkânı olmadı. Gemi personeli, gizli kitap, harita ve yazıları muhriblere nakl edildi. M. K.'nün Ruslar'ın eline geçmemesi için, Yâdigâr-ı Millet muhribine yaralı gemiyi torpitolaması emri verildi. Muhribin attığı torpito gemide daha büyük bir yara açtı ve M. K., Odesa Feneri'nden 15 mil mesafede, battı. Burada deniz sığ olduğundan, gemi dibe oturdu. Fakat bacaları ve köprü üstü su üstünde kaldı. Yavuz'da bulunan Donanma Komutanı Amiral Souchon, M. K.'nün batması üzerine, harekâta devam edilmesinden vazgeçildiğini ve Boğaz'a dönülmesini emretti. M. K., daha sonraları, Ruslar tarafından büyük emek, masraf ve zaman sarf olunarak yüzdürüldü. Onarılmak ve Rus donanmasında kullanılmak üzere, Nikolayev tersânesine çekildi. Gemi burada havuza alınarak, tekne onarımı yapıldı. Amerikan topları çıkarılarak yerlerine yeni ve 13 cm'lik Obohov Rus topları monte edildi. Fakat onarım tamamlanmadan Rusya'da ihtilâl oldu ve gemi olduğu gibi bırakıldı. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest - Litovsk Antlaşması'ndan sonra, gemi Türkiye'ye iade edildi. İstanbul'a getirilerek, Haliç'de tersâneye alındı. İstanbul Tersânesi, geminin tamamlanması için hazırlıklara başladı ise de, Monduros Mütârekesi'nin imzalanması dolayısıyle çalışmalar durduruldu ve M. K., donanmanın diğer gemileri ile birlikte, Haliç'te, İstanbul işgal kuvvetlerinin gözü altında tutuldu. İstiklâl Savaşı'nın sona ermesi ve cumhuriyetin ilânından sonra M. K., İstanbul deniz fabrikalarında esaslı bir onarımdan geçirildi ve birçok kısımları yeniden yapıldı. 1928 yılında, seyir ve atış tecrübeleri tamamlanarak, donanmaya katıldı. Yavuz muharebe kruvazörünün onarılması ve tecrübelerinin tamamlanmasından ve İtalya'ya sipariş edilmiş olan yeni muhriblerin donanmaya katılmasından sonra, M. K., diğer eski gemilerle birlikte, yeni teşkil edilen ihtiyat filoya geçirildi ve bu filonun komutan gemisi oldu. Hamidiye kruvazörünün onarımda bulunduğu sürelerde, okul gemisi olarak da görev aldı. Cumhuriyet Devri'nde, uzun yıllar, donanmanın pek çok manevra, tatbikat ve seyahatlerine katıldı. Pek çok sayıda subay ve astsubayın yetişmesini sağladı. Türk Donanması'nın Amerikan yardımından sağlanan yeni gemilerle takviye edilmesinden sonra, Yüksek Askerî Şûrâ kararı ile, Deniz Kuvvetleri kadrosundan çıkarılarak, satılmak üzere Maliye Bakanlığı'na devredildi. (V. Z. Dümer)

MECİDİYE NİŞANI (veya Mecîdî Nişânı), Sultan Abdülmecid'in 1851'de çıkardığı nişan. Yabancılara verileceklerin dışında beş rütbesi bulunan M. N., birinci rütbeden 50, ikinci rütbeden 150, üçüncü rütbeden 800, dördüncü rütbeden 3 000 ve beşinci rtbeden 6 000 adet basılmıştır. Yalnız birinci rütbenin murassaı vardır. M. N.'nın ortasındaki çenberle çevrili kabarık kısımda tuğra yer alır. Bu bölüm etrafında kırmızı mineli bir fon üzerinde gayret, hamiyyet, sadakat sözleri yazılıdır. Altta 1268 (1851) tarihi bulunur. Asılacak yerinde, koyu kırmızı mineli bir ay - yıldız vardır. Kordon ucuna asılan birinci, boyuna asılan ikinci ve üçüncü rütbeli nişanlar hemen hemen aynı büyüklüktedirler. Dördüncü rütbe daha küçük, beşinci rütbe ise en küçük olanıdır. Bunun ortasındaki tuğra alanı, altın kaplamadır. Birinci ve ikinci rütbeli nişanlarla birlikte

göğsün sol veya sağına asılmak üzere şemseler verilir. Şemseler iki katlıdır. Bütün şemsede 56 ışın vardır. Şemselerin göğse iliştirilmesi için arkasında gümüşten bir emniyet iğnesi vardır. Murassâ M. N.'nın 7 bölümünden her birindeki 5 ışın üzerinde 29/32 kıratlık 21 taş, aylarda 4/42 kıratlık 5 taş, yıldızlarda 6/32 kıratlık 7 taş, asılma yerinde 1 kıratlık 6 taş, hilâlde yine 1 kıratlık 9 taş olmak üzere toplam 231 taş vardır. Murassâ M. N.'nın şemsesine 401 - 402 kıratlık 532 taş yerleştirilmiştir. Nişan, sahibi ölünce mirascısına intikal eder. Birinci rütbe dahil, bütün öbür rütbedekiler, sahibi ölünce Hazîne'ye geri verilirler. (F. Tevetoğlu)

MECİDİYE NİŞANI

MECİDİYE NİŞANI: Şemsesi

MECİTÖZÜ, Orta Karadeniz bölümünde, Çorum a bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 959 km². Nüfusu 35 655; ilçe merkezi M.'nün nüfusu 5 607 (1970)'dir. 1866 yılında ilçe olmuştur. M. XIX yüzyıl sonlarına doğru Sivas vilâyetinin Amasya sancağına dahil bulunuyordu. O sıralarda ilçenin 22 200 kişiyi barındıran 7 bucak, 135 köyü vardı. İlçe, Birinci Dünya Savaşı başlamadan biraz önce idârî bakımdan Çorum ile birlikte Ankara vilâyeti sınırları içine alındı. 1921 - 1924 tarihleri arasında M., bağımsız Çorum sancağı idâresindeydi. 1954'de bir kısım köyleri, Amasya ili dahilinde teşkil edilen Göynücek ilçesine nakledildi, böylece köylerinin sayısı 56'ya düştü. Buna rağmen nüfusunda, XIX. yüzyıldan bu yana 14 bine yaklaşan bir artış görüldü.

İlçe yüzey şekilleri, kıvrım mihverleri kuzeydoğu - güneybatı yönünde seyreden ve üzerlerinde 1 100-1 200 m lik tesviye satıhlarını taşıyan dağ sıraları ile onlar arasında ve onlara paralel oluklardan müteşekkildir. Bunlardan, en yüksek noktasına (1 520 m) Kel tepede ulaşan Karadağ, çekirdeği II. Zaman tortullarından yapılı olup, silsile görünümündedir. Aşındırmaya dayanıklı depolardan ibâret bir antiklinale tekabül eden ve bu itibarla da daha yüksekte kalmış bulunan Kırklar dağı (1791 m) ile devamı sayılan Elma dağı, tek başına duran arızalar durumundadır. Güneye doğru daha genç örtüler üzerine sürülmüş bulunan Kırklardağı ile Karadağ faylı antiklinalleri arasında, kırıklı bir senklinal yer alır. Bir sürü büklümler çizerek Çekerek'e kavuşan Çorum deresi, iki yanı faylı, en çukur kısmı alüvyonlarla işgal edilen senklinal içine yerleşmiştir. Daha kuzeyde, Avkat dağını (1 375 m) meydana getiren antiklinal tek başına duran yayvan bir kabartı hâlindedir. Avkatdağ - Kırklar antiklinalleri arasında, Tanözü deresiyle işlenmiş M. senklinali uzanır.

M. Karadeniz ile, Samsun gerisindeki oluktan faydalanarak kuzeye doğru fazlaca sokulmuş, İç Anadolu iklimlerinin intikal alanında yer alır. Söz konusu intikal kuşağında kışlar (Ocakta - 0.6 santigrat), ne Karadeniz kıyısındaki kadar ılık (Samsun Ocak ayı sıcaklık ortalaması 6.8 santigrat), ne de İç Anadoludaki gibi (Yozgat'ın Ocak ayı ısısı - 2 santigrat) soğuktur. Yağış rejiminde de intikal özelliği kendini belli eder. Yılda 395 mm yağış alan M.'nde en yağışlı mevsim, İç Anadolu'daki gibi İlkbahar ise de, Yaz mevsimine isabet eden yağış miktarları, bize, Karadenize yaklaşmakta olduğumuzu haber verir. M. ilçesinde İç Anadolu bozkırları yerini meşe ve gürgen ormanlarına bırakır.

İlçede XIX. yüzyıl sonlarına doğru tahıl, mısır, meyve ziraati ve bağcılık yaygın durumdaydı. Arıcılık ile balmumu ticareti hayli gelir getirmekteydi. Aynı neviden zirai faaliyetlerin bugün de sürüp gittiği görülür. M., yılda 30 bin ton buğday elde eder. Tahıl üretimi, yıllık yağış tutarı oynaklıkları ile, Dağnı dağdan inerken Föhn karakteri kazanan sıcak ve kurak kıble rüzgârının esme tarihi ve süresinden ziyadesiyle müteessir olur. Kışın karları birden eriten kıble rüzgârı, buğdayın başak bağlama zamanı eserse, taneleri kurutur. Yetişme devresinde bol su isteyen pirinç, 1954'te Amasya

MECİTÖZÜ : Bir görünüş

şeker fabrikasının açılışını takiben diğer ürünler aleyhine genişleyen şeker pancarı, vâdî tabanlarına yayılmıştır. İlçe, yılda 300 ton pirinç, 37 bin ton şeker pancarı istihsal eder. Gür otların yetiştiği akarsu olukları (öz'ler) çift hayvanı olarak da kullanılan sığırların (31 500 baş) yoğunluk kazandığı sahalardır. Dağ otlaklarında koyunların (43 500 baş) sayısı çoğalır. Kıl keçileriyle (20 bin baş) tiftik keçilerinden (4 000 baş) müteşekkil sürüler meşe ormanları civarından pek uzaklaşamaz. Zira meşe pelitleri, keçiler için arpadan daha besleyicidir.

Meyve ağaçları, sellerin büyük akarsu oluklarına doğru yaydıkları birikinti konilerine yerleşmiştir. Meyveler içinde üretimi en fazla olan elma (2 000 ton)'dır. Bu bahçelerden her yıl 500'er ton armut ile şeftali; 300'er ton erik ve dut toplanır. Ancak en geniş yerleri bağlar işgal eder. Büyücek iskân yerleri çevresinde güneye dönük yamaçları seçmiş bağlardan yılda 16 ton üzüm hasad edilir.

M. kasabası, İç Anadoluyu Karadeniz kıyılarına bağlamak üzere Amasya ve Çorum'dan geçen demir ve kara yollarını, dolayısiyle bu iki önemli şehri yekdiğerine bağlıyan tabiî bir oluğun kenarındadır. Kırklar dağından çıkıp Tanözü'ne karışan bir derenin iki yanına yayılmış 750 râkımlı kasaba, kerpiçten inşa edilmiş, kiremit çatıları ve bir kaç katlı evlerden müteşekkildir. XIX. yüzyıl sonlarında 3 512 kişiyi barındırıp çevresinin zirai pazarı rolünü gören kasaba, zamanla gelişip 1941'de elektriğe, 1953'de ortaokula; 1973'de liseye kavuşmuştur. Bir kısım ahalisinin çalışmak maksadiyle büyük şehirlere göçüne rağmen, nüfusu bugün 5 500'e varmıştır. (T. Yücel)

MECKLENBURG, Kuzey Almanya'nın eski bir siyasî bölümü. Burası bölgenin buz devrinden kalma büyük ovası ile bunun güneyindeki ön buzultaşları (Fr. moraines frontales)'nı kaplardı. Bu buzultaşlar, aralarında birçok göller sıralanmış yüksek olmayan bir tepe sırası teşkil ederdi.

Tarih: Bu bölgede önce Germenler, sonra Slavlar yaşamış olup bunlar ancak XII. yüzyılda Hıristiyanlığı kabûl etmiştir. Slavlar'a ait M. senyörlüğü 1161'de Heinrich der Löwe (Aslan Heinrich) tarafından ezilmiş; Slav önderi Pribislav bölgenin bir parçasını elinde tutmuş, topraklar da çok geçmeden Germen'leşmiştir. 1348'de prensler, egemen dukalar hâline gelmiş, 1358'de de Schwerin kontluğunu ellerine geçirmişlerdir. Bunların, 1549'da Luther'in Protestanlığı'nı kabûl ettiklerini görüyoruz. 1611'de bölgede M.-Schwerin ve M.-Göstrow adları altında iki dukalık kurulmuştur. 1701'de yapılan ikinci bir paylaşma şu iki devleti meydana getirmiştir: Çok büyük bir M.-Schwerin ile bir M.-Strelitz. Bunların her ikisi de 1808'de Rhein Konfederasyonu'na katılmış ve 1815-

MECKENBURG: Müritz Gölüne bakış

te her ikisi de Alman Konfederasyonu'na (Deutscher Bund) bağlanmışlardır. Sonuncu duka, 1918'de tahtından çekilmiştir. İki dukalık 1934'te birleştirilmiş; 1952'de her ikisi de yeni mülkî bölünme ile ortadan kalkmıştır.

MECLİS-İ MEB'USAN, iki meclisli Osmanlı Devleti parlamentosunun seçimle meydana gelen kanadı. 1876 Anayasası çift meclis sistemini getirmiştir. Meclis-i Umûmî adı verilen Osmanlı parlamentosunu, padişah tarafından tâyin edilen Âyan Meclisi ile erkek vatandaşlarca seçilen M. M. meydana getirmiştir. Bu iki heyet iki ayrı başkan tarafından yönetilmiştir.

1876 Anayasasının ilk şekline göre M. M., aksi kararlaştırılmadıkça, açık olarak görüşmeler yapabilen, kanun teklif ve müzakereleri kısmen sınırlı bir meclistir. Mebuslar kanun teklif edebilirler. Ancak bu yetki kendi belirli görev alanlarıyle sınırlıdır. Ayrıca, mebuslarca teklif edilen kanun tasarılarının görüşülebilmesi, sadâret aracılığıyle padişahtan izin almağa bağlıdır. M. M., pâdişâhın dileği ile vaktinden önce toplantıya çağrılabilir veya kapatılabilirdi. Anayasaya göre normal halde yine pâdişâhın dâveti ile kasım ayı başında toplanır, martta tâtile girerdi. Mebuslar, her elli bin Osmanlı vatandaşına bir mebus hesabıyle, gizli oy sistemiyle, dört yıl için seçilirlerdi. Ancak uygulamada, bu Anayasa gereği yerine getirilmemiş; siyâsî sebeblerle hemen toplanması istenen M. M. üyelerinin seçimi, Tâlimât-ı Muvakkate adı verilen geçici bir tüzüğe göre yapılmıştır. Böylece 80 İslâm ve 50 İslâm olmayan Osmanlı vatandaşından meydana gelmiş 130 kişilik bir meclis seçilmiştir. Bu ilk M. M., yetki ve tesirinin sınırlı bulunmasına rağmen, siyâsî denetim bakımından önemli sayılacak davranışlarda bulunmuştur. Meselâ saray bütçesini, mecliste hafiyelerin bulunmasını şiddetle eleştirmiştir. Bahriye Nâzırını Yüce Divan'a göndermiştir. Ancak ilk M. M.'ın böyle bir uygulamaya yönelmesi, bâzı iç ve dış siyasî olayların da yardımıyle, 1877 şubatında pâdişâhın meclisi dağıtması sonucunu doğurmuştur. Bundan sonra otuz yılı aşan bir sürede M. M. toplanmamıştır. 1908'de Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konması gerçekleşmiş; fakat 1876 Anayasası'na aykırı hükümler taşıyan Tâlimât-ı Muvakkate uygulanmayacağı için, seçim usulünün neye göre düzenleneceği meselesi ortaya çıkmıştır. Birinci M. M. tarafından hazırlanmış, fakat padişahca onaylanmadığı için yürürlüğe girememiş seçim kanunu tasarısı, bu defa hemen kabûl edilerek seçimler yapılmıştır. Bu dönemde, İttihad ve Terakkî Fırkası (b. bk.), siyâsî iktidara hâkim bulunduğu ve yeni padişahın da meclisi dağıtmasından çekinildiği için, meclisin durumunu kuvvetlendirmek düşüncesiyle, 1909 Ağustos'unda, her iki meclisin üçde iki çoğunluğuyle, 1876 Anayasası'nda birçok hükümler değiştirildi. Meclisin dağıtılması hakkı yine padişaha bırakılmış, fakat fesihden sonra yeni meclisin toplanması için üç aylık bir süre konmuştur. Toplantı süresi, vekillerin tâyin ve sorumlulukları, kanunların teklif ve görüşülmesi, Batı demokrasilerinde bulunan sistemlere benzetilmiştir. Ancak siyâsî iktidarın tutumu, savaşlar, iktisadî ve siyâsî bunalımlar karşısında, yeni Anayasanın getirdiği hükümlere uygun bir çalışma sağlanamamıştır. 1876 Anayasası, 1909'dan sonra, 1914'te de önemli bir değişikliğe uğramıştır. M. M.'ın feshi, vekiller hey'eti ile meclis arasındaki uyuşmazlıkların çözümü, toplantı süresi, meclisin kapanması ve tekrar açılması gibi hususlar yeniden düzenlenmiştir. Fakat bütün bunlar, M. M.'ın millî hâkimiyete dayanan bir yasama organı durumuna gelmesini sağlayamamıştır.

23 Nisan 1920 gün ve 1 sayılı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşekkülü hakkındaki Heyet-i Umûmiye kararında, T. B. M. M.'nin yeni seçilmiş üyelerle İstanbul M. M.'ından Ankara'ya gelip, katılacak üyelerden meydana geleceği belirtilmiştir.

MECLİS-İ MEB'USAN NİŞANI

M. M. Âzâlarına Mahsus Nişan, 1916 - 1919 dönemi mebuslarına M. M. tarafından verilen nişan. Yedi köşeli şemsesi bulunan bu nişan, altın üzerine beyaz minelidir. Ortasında kırmızı mineli ve yaldızlı ay yıldız vardır. Ayın üzerinde "1332 (1916) Meclis-i Meb'usan-ı Osmanî 1335 (1919)" ibâresi yazılıdır. Beyaz zemin üstüne kırmızı kenar zırhlı kurdeleyle göğüse takılır. Nişan 8 cm çapındadır; küçük bir rozeti de vardır. (F. Tevetoğlu)

MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-I ADLİYE, II. Sultan Mahmud tarafından devlet işleri hakkında müzakerelerde bulunup karar vermek, kanun ve nizamnâmeler vücude getirmek üzere Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbıâlî ile birlikte teşkil edilen iki meclisten biri. Osmanlı İmparatorluğundaki mutlak kişi otoritesine ve özellikle II. Mahmud'un şahsiyetinde kendini gösteren şahsî yönetime rağmen, yine bu padişahın verdiği direktifle biri Gülhane'de Ahkâm-ı adliye, diğeri de Bâbıâlî'de Dâr-ı Şûrây-ı Bâbıâlî adı ile iki meşveret meclisinin kurulması şâyâni dikkattir. M., bir süreden beri önem ve değerini kaybeden eski Dîvân-ı Hümâyûn'un yerini almak öteki ise, Dîvân-ı Âsafî'nin yerine kaim olmak üzere düşünülmüş teşekküllerdi. Ancak, bu iki meşveret meclisinin de hiç bir zaman eski iki Dîvân'ın sahip oldukları önemi kazanmalarına bu meclisin başkanlıklarının padişah ve sadrâzamlar tarafından deruhte edilmemesi neticesinde imkân hâsıl olamamıştır. M., II. Mahmud'un verdiği emirle önce iç tüzüğünün yapılması gibi bir hazırlık safhası geçirmiştir. Hazırlanan tüzüğe göre "devlet ve milletin umur ve mesalihi ol meclisce müzakere ve karar-pezîr olmadıkça mevaki'i icraiyeye konulmaması" öngörülmüştü. Buna göre teşkil edilen M., 27 Zilhicce 1253 (23 Mart 1838) Cuma günü Saray'da Hırka-i Şerif odası önünde vezirlerin de katıldığı bir törenle Şeyhülislâm Efendinin duası ve meclis üyelerinin padişaha takdim edilmesiyle resmen kurulmuş oldu. 31 Mart 1838 günü ise filen işe başladı. M.'nin ilk kuruluşunda, eski seraskerlerden Husrev Paşa başkan, eski kazaskerlerden Emin Bey-zâde Abdülkadir Bey, Evkaf nazırı Ziver Efendi, eski Defter eminlerinden Said Muhib Efendi, İhtişap nazırı Hüseyin Faik Efendi, Tütün gümrüğü emini Mustafa Kâni Bey üye, Çavuş-zâde Âtıf Bey ile Kapu kethüdalarından Muhsin Efendi de kâtip olarak tâyin olunmuşlardı. M., özellikle Tanzimat-ı Hayriye fermânının yayınlanmasından sonra önem kazandı. Tanzimat fermânında bu kuruluşun teşri'î görevleri genişletilerek âdetâ kanunları hazırlayan, icrayı murakebe yetkilerine sahip bir müessese hâline getirilmesi öngörüldü. Bir yönüyle de bu meclis, bir nev'i Şûrâ-yı devlet (Danıştay) ve Temyiz Mahkemesi hüviyetini iktisap edecekti. Buna göre Tanzimat ile ilgili ıslahat (reform) kanunlarının tertip ve hazırlanması, memurların muhakemeleri ve daha bir takım adlî ve malî işlerde nihâî karar organı derecesine yükseltildi. Böylece önemli bir kuruluş olan M.'nin başkanlıklarında Rif'at Paşa, Kâmil Paşa, Safvetî Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa gibi Tanzimat devrinin sayılı ricali bulunmuştur. Yine bu dönemde ilk defa teşkil edilen Meclis-i vükelâ'ya M. başkanlarının da üye olmaları kararlaştırılmıştı. Yine bu dönemde M. başkanları aynı zamanda Meclis-i Maârif-i dâimî'yi murakebe etmek yetkisini de almış bulunuyordu. Tanzimat fermânına uygun olarak gelişen ıslahat faaliyetleri neticesinde M. üyelerinin sayıları arttırıldı ise de, bu meclisin görmekte olduğu çeşitli devlet hizmetlerinin idaresi güçleşince, 1853'te yapılan bir değişiklikle bir kısım görevleri yeniden teşkil edilen Meclis-i Âlî-i Tanzimat'a devredilmişti. Ama, bu bölünmenin de bir fayda getirmediğini, bir süre sonra 27 Temmuz 1858 günü meclisi ziyaret eden Sultan Abdülmecid'in davranışından anlıyoruz. Padişah bu ziyaretinde okuttuğu irâdesinde bütün vezirleri, vükelâyı ve M. üyelerini şiddetle muâheze ederek, görevlerinin gereği gibi yapmadıkları için tenkit etmişti. Nitekim az sonra 22 Eylül tarihinde M. de geniş bir tensikat yapıldı. Görevden alınan üyelere durum tezkerelerle bildirildi. Başka görevleri olup itibarî şekilde üye olanlar ile aslî üyelerden bir haylisi işten alınarak kendilerine yarı maaşları bırakıldı. Bundan başka Tanzimat fermânında reâyaya, tanınmayan M. üyeliği hakkı da verildi. Böylece gayri müslim Osmanlı vatandaşlarının bu yüce meclise girmeleri imkânı ihdâs edilmiş oldu. Sultan Abdülaziz'in cülûsunu takip eden günlerde 1279 (1862/63) yılında Meclis-i Âlî-i Tanzimat lağvedilerek M.'ye katıldı. Bu meclis, M.'nin ayrı bir dairesi olarak kanun dairesi adını aldı. Vükelâyı muhakeme etmek görevi M.'nin genel kuruluna tevdi edildi. Tanzimatın ilânından beri devletin bütün icraî ve kazâî kuvvetlerinin yegâne merci'i M. idi.

Aradan geçen otuz yıllık süre içinde hukukî, adlî ve idarî alanlarda yenilikler yapılmış olduğundan, bu kuruluş ihtiyacı karşılayamaz olmuştu. Ayrıca kuvvetlerin birliği esasına dayanan bu teşkilât, yavaş yavaş gelişmeye başlayan ve görüşünün devlet yönetiminde etkili olmasını isteyen kamu oyunun düşüncelerini cevaplandırmaya da yeterli gelmiyordu. Halbuki artık kazâ ve icra kuvvetlerinin ayrılmasının yerinde olacağı görüşü kuvvetlenince 1 Nisan 1868'de Şûrâ-yı devlet (Danıştay) M. den ayrıldı, yeni bir kuruluş olarak gelişti (Bk. DANIŞTAY). Şûrâ-yı devletin ayrılması üzerine de M.'nin görevleri tahdit edilerek Dîvân-i Ahkâm-ı Adliye adı altında başka bir kuruluş hâline getirildi. 10 Mayıs 1868'de kurulan ve M.'nin yeni şekli olan bu kuruluşun başına Ahmed Cevdet Efendi (Paşa) getirildi. M.'nin böylece iki ayrı müessese hâline konmasiyle Osmanlı İmparatorluğunun yapısında yeni bir oluşmanın başladığı görülür. Nitekim Sultan Abdülaziz de yapılan törende söylediği nutukta, icraî kuvvetin, adlî, dinî ve teşriî kuvvetlerden ayırdedildiğini ifade etmek suretiyle lâik bir sisteme gidildiğini işaret etmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MECMUA-İ EBÜZZİYA : Bk. EBÜZZİYA, Tevfik.

MECMUA-İ FÜNÛN, 1862 Temmuzunda Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından çıkarılmaya başlanan aylık dergi. Münif Paşa tarafından yönetilen M. F., dört yıl kadar çıkmış; Türkçe'nin bir ilim dili vasfı kazanması yolunda çaba harcamıştır. M. F.'da tarih, jeoloji, kimya ve felsefe ile ilgili yazılar yer almıştır. Birinci kapanışından sonra, yeniden Münif Paşa tarafından 1883 Ocak ayında yayımlanmak istenen dergi, ancak bir sayı çıkmış ve tekrar kapanmıştır. (F. Tevetoğlu)

MEÇNİKOV (İvanovka, Harkov 1845 - Paris 1916), Rus biyolog ve bakteriyoloğu. 1870'te Almanya'da, sonra Odesa'da zooloji ve karşılaştırmalı anatomi profesörü olmuş,

1882'de istifa ederek kendini ilmî çalışma ve araştırmalara vermiştir. 1887'de Paris'e yerleşmiş, burada Pasteur, ona kendi enstitüsünde bir laboratuvar vermiştir (1887). 1895'te Pasteur'ün halefi olarak Pasteur Enstitüsünün yöneticisi olmuştur. Mayalar hakkında araştırma yapmış, hücre içi sindirimi (Fr. digestion intracellulaire) incelemiş ve fagositozu keşfetmiştir. 1908'de Paul Ehrlich ile Nobel fizyoloji ve tıp armağanını paylaşmıştır. Başlıca eserleri: *Immunité dans les maladies infectieuses* (Bulaşıcı hastalıklarda bulaşmaya karşı korunma) [1901], *Etudes sur la nature humaine: essai de philosophie optimiste* (İnsan tabiatı üzerinde çalışmalar: İyimser felsefe denemesi) [1903]; *La vieillesse* (Yaşlılık) [1903].

MEÇNİKOV

MED SAVAŞLARI, M. Ö. V. yüzyılda Yunanlılar'la İranlılar arasındaki savaşlar (bu ad, Medler ile Persler'in birbiriyle karıştırılmasının sonucudur). Tarih her ne kadar 490'daki birinci savaşı 480-479'da gelişen ikinci savaştan ayırt ediyorsa da aslında savaşlar 499'dan 449'a kadar yarım asır sürmüştür. Bunların sebebini şöylece sıralayabiliriz: 1. İranlılar, Küçük Asya kıyısında yerleşmiş Yunanlılar'a hâkimiyetlerini empoze etmişlerdi; 2. İranlılar Yunan adaları ve yarımadasını fethetmek istiyorlardı; 3. İranlılar, Fenikeliler'e karşı dostça bir politika izliyorlardı; 4. Yunanlılar ile "barbar" diye adlandırdıkları Asyalılar arasında daimî bir gerginlik vardı. 499'da İoniya, yani Anadolu'nun güney-batısındaki Yunan cumhuriyetleri İranlılar'a karşı ayaklandı. Bu hareket Bizans'tan Kariya ve Kıbrıs'a kadar yayıldı. 493'te İranlılar ayaklanmayı ezdiler ve Dârâ (Dorios) Avrupa Yunanlılar'ının da topraklarını fethetmek kararını aldı. 490'da Marathon'a erişti, lâkin orada ordusu Miltiades'e yenildi. Dârâ, İran'a döndü ve 486'da öldü. 481'de oğlu Khşayarşa (Xerxes) 350 000 askerlik bir ordu ile yola çıktı. Kıyıları takib ediyor ve 700-800 gemilik bir donanmaya bağlı kalıyordu. Themistokles, Atinalılar'a bir harp donanması yaptırmıştı. İlk defa olarak Yunan Kent-devletleri bir olup istilâcılara karşı savaşmaya hazır görünüyorlardı. Ama İspartalılar'ın Thermopyl geçidinde gösterdikleri kahramanlık, İranlılar'ın Atina'ya kadar gelip şehri yakmalarına engel olamadı. Themistokles, Salamin'de İran donanmasını yok etti (480). Khşayarşa, Yunanistan'dan ayrıldı ve Mardonios'un kumandası altında ordusunun bir kısmını bıraktı. Bu ordu Plateai'da yenildi (479). Bundan sonra Yunanlılar Anadolu'nun Ege kıyısı boyunca taarruza geçtiler. Mykale burnu'nda İranlılar'ın yenilgisinden sonra (479), İranlılar'ın hepsi ayaklandı. 476'da Atina'lı Aristides Delos ittihadını kurdu. Bu ittihad Miltiades'in oğlu Kimon'un elinde tam bir Atina imparatorluğu hâline geldi. Kimon, Eurymedon'da (Anadolu'nun güney kısmında) İran donanmasını yok etti (468). Kimon 461'de sürülünce ve I. Artakhsatra (Artaxerxes) rüşvet dağıtınca, Yunanlılar'ın taarruzu bir zaman için durdu. Kimon'un eniştesi Kallias, Suzada adını taşıyan barış antlaşmasını hazırlama imkânını buldu. Bu barış Anadolu Yunanlılar'ını İranlıların hâkimiyetinden kurtarıyor ve İranlılar Ege denizinden çekiliyorlardı.

MEDÂİN (Ar. şehir anlamındaki Medîne'nin çoğulu), Babilonya'da (Irak), Dicle nehrinin iki kıyısında bir şehirler topluluğu. Bağdad'ın 30 km kadar güneyinde bulunan M., nehrin batısında I. Selevkos tarafından kurulan (M. Ö. 312 ve 301) Seleukeia (Seleucia) ile doğusundaki Ktesiphon'dan ve bunların yakınındaki diğer yerlerden meydana geliyordu. Ktesiphon'dan ilk defa M. Ö. 221'de bahsedilmektedir. Burada Part ve Sâsânî krallarının kışlık ikametgâhları bulunurdu. Seleukia'nın 5 1/2 km kadar kuzeyinde Derzenidân köyü vardı. Doğuda Ktesiphon'un güneyinde ve bu şehre bir günlük mesafede de Veh Antioh-ı Husrev şehri bulunuyordu. Burası I. Husrev (Nûşirevân) tarafından kurulmuştu. Bu bölgede mevcut olması muhtemel bulunan yedi şehirden, hepsinin isimleri tesbit edilememiştir.

Dicle'nin kalabalık sahilleri arasındaki bağlantı, Partlar zamanında taştan bir köprü vasıtasıyle sağlanıyordu. Bu köprü, zamanla yok olmuş; Sâsânîler zamanında bir köprü daha yaptırılmıştı. İslâm devrinde de dubalar üzerine kurulmuş bir köprü olduğu bilinmektedir. Eldeki delillere göre, bu bölgenin I. Seleukos'tan önce de bir yerleşme merkezi olduğu sanılmaktadır.

Emevîler ve Abbâsîler devrinde burası gölgede kalmış, ancak Müslümanlığın ilk iki yüzyılındaki çeşitli iç harplerde önemli bir rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı'nda da Selman Pâk (Ktesiphon) muharebesi burada geçmiştir. (O. Y.)

MEDAN, Endonezya'da, Sumatra adasının kuzey kısmında bir şehir. Nüfusu: 479 000 (1966). Şehir ticaret ve yönetim merkezidir. Belawan Deli adlı limanından kauçuk, tütün ve kereste ihraç eder.

MEDAWAR, Peter Brian (Doğ. Brezilya 1915), İngiliz biyoloğu. Homogref (Fr. homogreffe = bir organizmanın bir yerinden alınıp başka bir yerine yapılan aşılar)'lerin organizmada kabûl edilmemesinin sebeplerini araştırmış ve aşıları kabûl eden hayvanlar hazırlamayı başarmıştır. Bu kaldırmazlık (Fr. intolérance)'ın imünolojik bir karakter taşıdığını göstermiştir. 1960'ta Nobel fizyoloji ve tıp armağanını kazanmıştır.

P. B. MEDAWAR

MEDDAH, bir hitâbet türü olması bakımından Karagöz, Ortaoyunu gibi dramatik türlerden ayrılırsa da, anlatı bölümlerinin aralarına söyleşmeli, taklitli, kişileştirmeli kesimler yerleştirildiği için o da kolaylıkla dramatik türden sayılır. Dramatik türün gelişmediği İslâm ülkelerinde epik hitâbet türleri gelişmiştir. Arapça'da hitâbet ve hikâyet sözlüğü çok zengindir: *Kıssa* (anlatma *kıssa-gû, kıssa-güzâr, kıssa-hân, kıssa-perdâz* denir), *Sîre, siyer, sî-*

MEDDAH : XVIII. yüzyılda bir meddah

ret, hadîs, ahbâr, hikâye (anlatana *hâkî, hâkiya* denir), *simâr, hurâfe, üstûre, rivâye* (anlatana *râvî, râvî-i kıssa* denir), *nâdire, mesel* vb. gibi. Ancak dramatik biçime en yakın hitâbet türü *makaame*'dir. Bir çok yazarlar bu türde eser vermişler, bunların toplanmasına *makaamât* denilmiştir. Oturumlarda anlatılan bu *makaame*'ler daha çok serserilerin, dilencilerin serüvenlerine dayanırdı. İran'da da zengin bir hikâye anlatma geleneği buluruz. Anlatana genel olarak *ehl-i sühan* denilirdi. Bunlar üçe ayrılırdı. Birinci kesimde peygamber soyunu övenlere, veya manzum olarak başka bir şâirin yazdığı eseri halka okuyanlara *meddahan*, gazel okuyanlara *gazelhan*, ve su sunanlara *sakkayan* denilirdi. İkinci kesimde peygamberlerin ve evliyaların özelliklerini anlatan *havâss-gûyan* ve daha önemsiz sayılan *besâtendaz* vardı. Üçüncü kesimde hikâye anlatanlara *kıssa-han*, efsâne okuyanlara *efsâne-gûyan* denilirdi. İran'da hikâye anlatanlara genel olarak *nakkal* denilir. Bunlar gerekli yerlerde duraklarla, söyleşmeden şarkılara geçerek, kollarıyla başlarıyla hareket yaparak, kimi yerde fısıldayarak, kimi yerde bağırarak, elleriyle, ayaklarıyla yeri teperek hikâyelerini meraklı kılmaya çalışırlar. Sevdikleri masal kahramanının ölmesini istemeyen dinleyicilerin *nakkal*'a para, inek, koyun armağan ettiği olağandır. Nitekim bu gelenek Anadolu'da da görülür. Şiî inancını yayan iki türlü *nakkal* vardır. Muharrem'in ilk on gününde Kerbelâ olaylarını anlatan *Rûzehan*'lar ile, Peygamber âilesinin başından geçen acıklı olayları gösteren bir perde asarak bunun önünde hikâye anlatan *perdedârî*'ler.

Gerek İstanbul'da, gerek Anadolu'da çok köklü bir dramatik anlatma san'atı geleneği vardır. Karagöz, Ortaoyunu gibi geleneksel seyirlik oyunların yalnız güldürmeye dayanmasına karşı, meddahlar dinleyicileri üzerinde coşkunluk, üzüntü, merak, acıma duyguları da yaratırlar; kaynakları da Dede Korkut, Köroğlu gibi geleneksel Türk kaynaklarından gelen konulara, İslâm geleneğinden gelen dinî konulara, Seyit Battal Gazi, Kerbelâ olayı, Hazreti Hamza'dan, Hazreti Ali'den gelen konulara, İran geleneklerine dayanan efsaneler, destanlar, Şehnâmelere ait konulara dayanır. M.'lar sonraki çağlarda daha çok güldürmeceye yönelmiştir. Bununla birlikte Hançerli Hanım, Binbirdirek gibi gerçekçi halk hikâyelerini, aynı hikâyeleri bir güldürmece durumuna sokan Karagöz ve Ortaoyunundan değişik olarak M., hikâyesini sürekli, dinleyende durgunluk, geciktirim, merak uyandıracak biçimde sunmasını bilmiştir. Nitekim bir Ebussuûd Efendi fetvâsından öğrendiğimize göre Hazreti Hamza'nın oğulları Kasım ile Bedî arasındaki çatışmada dinleyiciler ikiye ayrılıp, kendilerini hikâyeye öylesine kaptırmışlardır ki, namaz vaktini bile unutmuşlardır. XVII. yüzyılda aynı hikâye Bursa'da anlatılırken, kahve halkı ikiye ayrılmış, bıçaklama olayları olmuştur.

Yalnız konuşturduğu kişilerin — Acem, Anadolulu, Çerkes, Arnavut, Yahudi gibi — ağızlarını değil fakat çeşitli hayvan ve tabiat seslerini de taklit eden M.'in iki aracı vardır. Bunlardan biri omuzuna attığı veya boynuna doladığı mendili, ötekisi ise sopasıdır. M.'ın sopası, döşemeye vurup oyunun başladığını haber vermek, kapı çalındığını bildirmek vb. gibi çeşitli sesler çıkarmak için kullanılan bir araç olduğu gibi, onun sazı, süpürgesi, tüfeği, atı yerine de geçer. Mendille de çeşitli başörtülerini, başlıkları taklit eder. M.'lar hikâyelerine başlarken veya hikâyelerini bitirirken çeşitli söz kalıplarına başvururlar. Tekerlemelere, manzum parçalara da başvururlar. Öteki geleneksel dramatik türler gibi M.'lık da günümüzde tarihe karışmıştır. M. hikâyelerinin toplandığı dergiler

MEDDAH : Gülhane Parkında halka hikâye anlatan bir meddah

bile pek yoktur. Yalnız İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde TY 6 758 kayıt numaralı *Mecmûa-i Fevâid* başlıklı yazmada belli başlı hikâyelerin özetleri ve hangi M.'ların söylediği verilmektedir. Yıldırım Bâyezid'den başlayarak günümüze kadar M.'ların adlarını Fuat Köprülü'nün *Türkiyat* dergisinin 1925

yılında I. sayısında "M." başlıklı incelemesinde buluruz. Bunlar içinde ün yapmış M.'lar arasında Lâ'lin Kaba, Derviş Hasan, Tıflî Ahmed Çelebî, Kız Ahmed, ve daha yakın tarihli İsmet, Aşkî, Kadri, Süruri'nin adlarını sayabiliriz. Süruri'nin kısa hikâyeleri kendi sesinden gramafon plağına da kayd edilmiştir. (M. And)

MEDEA (Lat.; Yun. **Medeia), Argonotlar** sikline bağlı efsanevî bir büyücü kadın. Kalkhis kralının kızı olup Jason'a âşık olmuştur. Onu babasına karşı savunmuş ve birlikte, Argonotlar ile kaçmışlardır. M., düşmanlarını, onlara sihirli içkiler içirerek yenmiştir. Jason onu bırakıp gidince, M. ondan olan çocuklarını öldürmüştür. M. hakkında Korinthos şehrine bağlı ikinci bir efsane de vardır. Bu efsane sözü geçen şehirde yapılan âyinlere bağlı olsa gerektir.

M. temasından bir çok şâir ve oyun yazarları ilham almışlardır. Bu yazarlar arasında Euripides (b. bk.), Seneca (b. bk.) Pierre Corneille (b. bk.) ve Jean Anouilh (1946) anılabilir.

MEDEA : "Çocuklarını öldürmeden evvel". Herculaneum'da bulunan resimden bir parça.

MEDELLİN, Güney Amerika'da Kolombiya'da bir şehir. Antioquia ilinin merkezidir. Cordillera sıra dağlarının orta kısmında bulunur. Nüfusu: 732 600 (1966). Başpiskoposluktur. Kahve ticareti, tekstil endüstrisi (yün ve pamuk), mekanik inşaat, kimyevî maddeler ve yiyecek maddeleri gelişmiştir.

MEDELLİN : Bir görünüş

MEDENÎ KANUN, Türk Özel Hukuku'nu düzenleyen 743 sayılı Kanun. M. K., Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 17 Şubat 1926'da kabûl edilerek 4 Nisan 1926'da yayınlanmış, 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. M. K., aynı tarihte yürürlüğe giren Borçlar Kanunu (b. bk.) ile birlikte Atatürk İnkılâbı'nın temel kanunlarından biri olup, o zamana kadar yürürlükte kalan Mecelle (b. bk.)'nin yerini almıştır. M. K., Atatürk'ün özel hayatımızı "günün medenî seviyesine yakışır" bir kanuna kavuşturma hususundaki direktifi üzerine, devrin Adâlet Bakanı Mahmud Esat Bozkurt tarafından kurulan bir komisyonca, zamanın en ileri yasası sayılan İsviçre Medenî Kanunu'nun Fransızca metninin —bir iki küçük değişiklik dışında— aynen Türkçe'ye tercümesi suretiyle hazırlanmıştır.

M. K., bir taraftan tek-evlilik (monogami), ailede kadınerkek eşitliği, küçüklerin ve mahcurların himâyesi, mülkiyet ve mîrasta adâlet ve eşitlik esaslarını getirirken; diğer taraftan, hâkime geniş bir takdir yetkisi tanımış, akid serbestîsini esas kabûl etmekle birlikte, işçi ve çiftçilerin haklarını te'mînat altına almağa çalışmıştır. Bugünkü şeklinde M. K., bir başlangıç bölümü ile dört kitab (şahsın hukuku, aile hukuku, mîras, aynî haklar), yirmi beş bâb ve toplam olarak 937 maddeden müteşekkildir.

M. K.'a kendisinde de yer alan İsviçre asıllı müessese ve hükümlerin ülkemiz bünyesine uymadığı, mühim tercüme ve dizgi hatâlarını taşıdığı, sosyal hayatımızdaki hızlı gelişmenin gerisinde kaldığı şeklinde yöneltilen tenkitler üzerine, Adalet Bakanlığı'nca özel bir komisyona hazırlatılan yeni "M. K. Ön Metni", 1967'de, son çalışmaları yapmak üzere Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'ya verilmiş, Prof. Velidedeoğlu hazırladığı Yeni Türk M. K. Öntasarısı'nı gerekçesi ile birlikte 1971 yılı başında Adalet Bakanlığı'na sunmuştur. (E. Korur)

MEDHÂL, fasıl başlarında peşrev yerine çalınmak üzere, Ali Rıfat Çağatay (1867 - 1935) tarafından meydana getirilen bir saz eseri form'u. Genellikle, Sofyan usûlündedir. Diğer usûllerde de olabilir. Peşrev'de olduğu gibi, hâne ve mülâzime kayıtları ile bağlı değildir.

Şu eserler, M.'e örnektir : Ali Rıfat Çağatay'ın Sofyan usûlünde Hicaz, Nişâbûrek, Rast, Sûz-i dil, Yegâh; Muallim İsmâil Hakkı Bey'in Nîm Sofyan ve Yürük Semâî usûllerinde Ferahfezâ *(Yeni Dünyâ)*; Enîse Can'ın Frenkçîn usûlünde Nihâvend ve Sofyan usûlünde Rast M.'leri ile Refik Fersan'ın Sofyan usûlünde Rast *(Müsâhabât-ı Mûsikıyye)* adlı eseri. (Y. Ö.)

MEDICI'LER, İtalyan bankacı ailesi, Floronsa'ya ekonomik bakımdan hâkim olmuş, XVI - XVIII. yüzyıllarda da, Floransa'yı devlet reisi olarak idâre etmişlerdir. Adları ilk olarak XIII. yüzyılda geçer. Her ne kadar yüksek orta sınıfa bağlı idiyseler de halk partisine katılmışlardır. Giovanni di Bicci veya d'Averarda (1360 - 1429) Kilise'nin para işlerini üzerine almakla ailenin büyüklüğünü kurmuştur. Giovanninin iki oğlu olmuştur: Cosimo il Vecchio (Floransa 1389-Careggi 1464) ve Lorenzo (1395 - 1440). Bunlar Floransa'yı sonradan idâre edecek olan iki ailenin reisleri olmuşlardır. Cosimo, Floransa'da hâkim oligarşi tarafından sürülmüş (1433), ama düşmanlarını yenerek 1434'te Floransa'ya dönmüş ve hiç bir ünvan taşımaksızın şehre hâkim olarak idâreyi ele almıştır. Aile

firmasını bir banka ticaret evi ve fabrikasyon merkezi hâline getirmiştir. Cosimo kazançların Honte dei Dotti (Bilginler dağı) adını taşıyan bir enstitüye yatırmıştır. Bu enstitü şehrin istikrazlarını üzerine alıyordu. Aynı zamanda Cosimo bir çok büyük ve güzel yapılar yaptırmış, şâir ve sanatkârların koruyucusu rolünü üzerine almıştı. Eflâtun Akademisi'ni kurmuş ve Floransa'yı Hümanizma'nın başşehri hâline getirmiştir.

MEDICI : Büyük Cosimo

Cosimo'nun oğlu Piero il Gottosa (Floransa 1416 - Floransa 1469) ve bunun iki oğlu Lorenzo il Magnifico (Muhteşem Lorenzo) (Floransa 1449-Careggi 1491) ve Giuliano başa geçerler. Lorenzo'nun başkanlığı İtalya Rönesansı'nın zirvesini teşkil eder. Lorenzo her sanat şeklini koruyup teşvik eder, kendisi de hümanizmanın gelişmesine hizmet eder ve aynı zamanda diplomaside geniş bir faaliyet meydana getirir. Düşmanı IV. Sixtus'a karşı cephe alır ve onu yok etmeye çalışır. Lâkin ekonomik temayül M. firmasını sarsmıştır. Lorenzo, siyasî işlere pek çok zaman ayırdığından kendi firmasını lâyıkıyle yöneltememiştir. Lorenzo'nın oğlu ve halefi Piero (Floransa 1472 - Cassino 1503) 1492 - 1494 yıllarında şehri yönettikten sonra Savonarola tarafından Floransa'dan kovulmuştur. Piero'nun kardeşi Kardinal Giovanni (Floransa 1475 - Roma 1521) İspanyol ordusunun yardımıyle Floransa'ya dönmüştür. X. Leo (1513 - 1521) adı altında papa olduktan sonra da Floransa'yı idâre etmeye devam etmiş ve kardeşi Guiliano ile yeğeni II. Lorenzo'nun durumunu güçlendirmiştir. Guiliano (Floransa 1479-Roma 1516), sonra II. Lorenzo (Floransa 1491 - Floransa 1519) tahta çıkmışlardır. II. Lorenzo'nun kızı Catarina Fransa kralı II. Henri ile evlenerek Fransa Kraliçesi olmuştur. II. Lorenzo'dan sonra Floransa'nın idâresi Kardinal Giulio'nun (Floransa 1478-Roma 1534) elinè geçmiştir. Giulio, I. Giuliano'nun gayrı meşrû oğludur. Giulio VII. Clemens (1523-1534) adı altında papa olunca, Floransa'nın idâresini kardinallere bırakmıştır. İmparator V. Karl M.'in Floransa'dan kovulmaları için çalışmıştır. Floransa'da cumhuriyet ilân edilmiştir (1527 - 1530). İmparator Papa ile barıştıktan sonra Floransalılar'a duka olarak II. Lorenzo'nun gayrı meşrû bir oğlu olan Alessandro (? - 1537) yu zorla kabûl ettirmiştir. Ailenin küçük dalına bağlı Lorenzino (Floransa 1513 - Venedik 1548) kuzeni Alessandro'yu katletmiştir. Alessandro'dan sonra I. Cosimo (Floransa 1519-Villa Di Castello 1574) duka (1537-1569), sonradan da Toskana büyük dukası (1569-1574) olmuştur. Cosimo şehri diktatörlükle idâre etmiş lâkin sanatkârları korumuştur. Frencesco (Floransa 1541 - Floransa 1587) Cosimo'nun oğlu ve halefidir. Büyük duka olmuş (1574 - 1587) ve kendini İspanya kralının tâbii ilân etmiştir. Francesco'nun kardeşi I. Ferdinando (Floransa 1549 - Floransa 1609) kardeşinin halefi olmuş (1587 - 1609) ve önemli Livorno limanını kurmuştur. Ferdinando'nun yeğeni Maria, Fransa Kralı IV. Henri ile evlenmiştir (1601). Bundan sonra M. idâresinin çöküntüsü gittikçe daha belirir: II. Cosimo (Floransa 1590 - Floransa 1621), büyük duka olarak hüküm sürmüştür (1609 - 1621). Cosimo'nun oğlu II. Ferdinando (Floransa 1610 - Floransa 1670) büyük duka olmuştur. II. Ferdinando aşırı sofu olup rahip ve keşişlerin sözünden çıkmıyordu. Ferdinando'nun oğlu III. Cosimo (Floransa 1639 - Floransa 1723) büyük duka olmuştur (1670 - 1723). Cosimo'nun oğlu Gian Gastone (Floransa 1671 - Floransa 1737) ailenin sonuncu üyesidir. Büyük duka olmuştur (1723-1737). Gian Gastone'nin kız kardeşi Anna Maria Luisa, La Palatina lakabını taşımıştır. M. ailesinin sonuncu kadın üyesi olup, ölürken aile san'at eserleri koleksiyonlarını Toskana devletine bırakmıştır. (V. Örs)

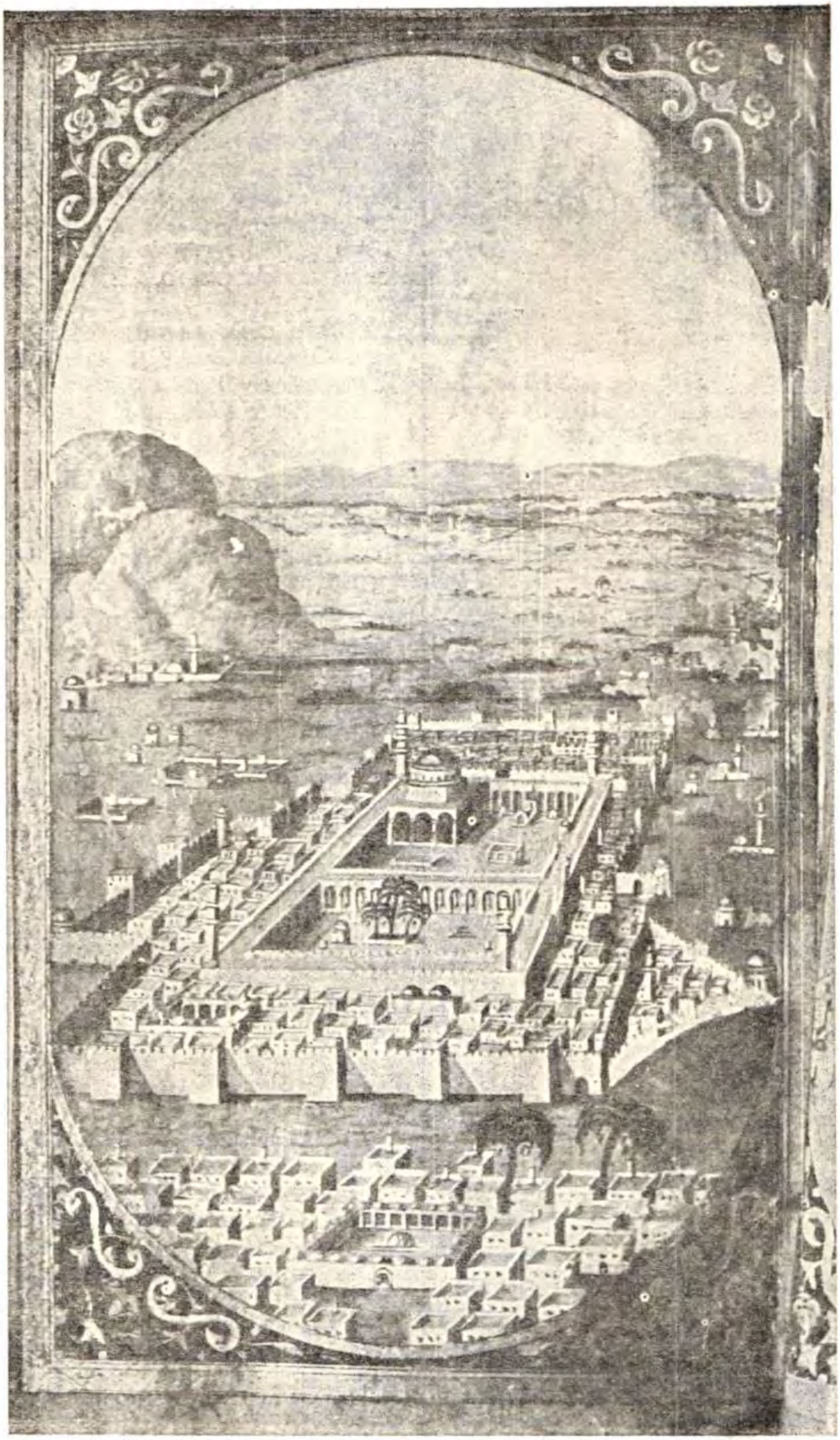
MEDICI : Muhteşem Lorenzo

MEDÎNE, İslâmiyetin ilk merkezi olan ve Hz. Peygamberin mescidi ile mezarının bulunduğu şehir. Hz. Peygamber M.'yi "benim şehrim" diye andığı için, "Medînetü'n-Nebî" de denir. M.'nin İslâmiyetten evvelki adı *Yasrib* idi. Yeri 20°20' enlem ve 37°3' boylamdadır. Kızıl Deniz'den 200 km kadar içerdedir. Bir hadîste, Hz. Muhammed M.'yi şöyle târîf eder: "Tuzlu bir toprak. Ova içinde hurmalıklar. İki yanda yükselen, kayalık iki yanar dağ".

1. Hz. Peygamber devrinde M.:

İslâmiyetten evvel M.'de iki Arap (Avs, Hazrac) ve iki Yahudi (Kurayza, Nazîr) boyu yaşardı. M. meskenleri, Yemen'den alınan bir usulde, yâni "Utum" denilen "dört duvardan ibâret, üstü açık bir hisar" şeklinde bina edilirdi. Her "utum" un içinde, bir âile, hattâ bir boy mensûbları birlikte yaşarlardı. M.'deki Arap kabîlelerinden bazı kimseler İslâmiyet'i kabûl edince, Müslümanlar için Mekke'den M.'ye hicret imkânı çıktı. Bu devirde M.'lilere *Ensâr* (Yardımcılar) ve Mekke'den göçenlere *Muhâcirîn* (göçmenler) dendi ve iki taraftan olanlar arasında teker teker kardeşlik kuruldu. Bundan sonra, göçmen Müslümanlar'ın sonuncularından olan Hz. Peygamber ile Ebû Bekir de, Hicrî takvîmin ilk yılı sayılan M. 622'de, Mekke'den M.'ye hicret ettiler. Hz. Peygamber, M. Ovası'na, güney - batıdaki Kubâ adlı yerden girdi. Burada durarak, İslâmiyet'in ilk mescidini yaptırdı. Bu mescid, "utum" tarzında, dört duvar içinde bir kumluktan ibâretti.

Kubâ'dan ilerleyerek, M.'ye deve üstünde gelen Hz. Peygamber, kendini misâfir etmek isteyenler arasında bir seçim yapmamak için, devesinin başını boş bıraktı. Devenin çöktüğü boş tarlada, Hz. Peygamber'in önce mescidi ve sonra da kabri yer aldı. Mescidin Hz. Peygamber devrinden kalan yerine "Ravza" (bahçe) denir. Çünkü İslâm Peygamberi, kabrinin de bu mescidin yanında olacağını işâret ederek, "minberimle kabrimin arası, bir cennet bahçesidir" demişti. Hz. Muhammed'in M.'de yaptırdığı mescid de, yine dört duvar içinde bir kumluktan ibârettir. Her duvarın boyu yüz *zırâ* (orta parmağın ucundan dirseğe kadar olan uzunluk) idi. Hurma ağaçlarından direkler dizilmiş ve bir çardak yapılmıştı. İlk Müslümanlar burada ibâdet ederlerdi. Mescidin doğu yönünde, sakat, ihtiyar ve fakirlerin barınması için, *"suffâ"* (sofa) denen bir diğer çardak vardı.

MEDİNE : Medîne'nin şimalden görünüşü (Delâilü'l - Hayrât adlı Türkçe yazmadan)

MEDİNE : Peygamber'in Mescidinin şimalden görünüşü

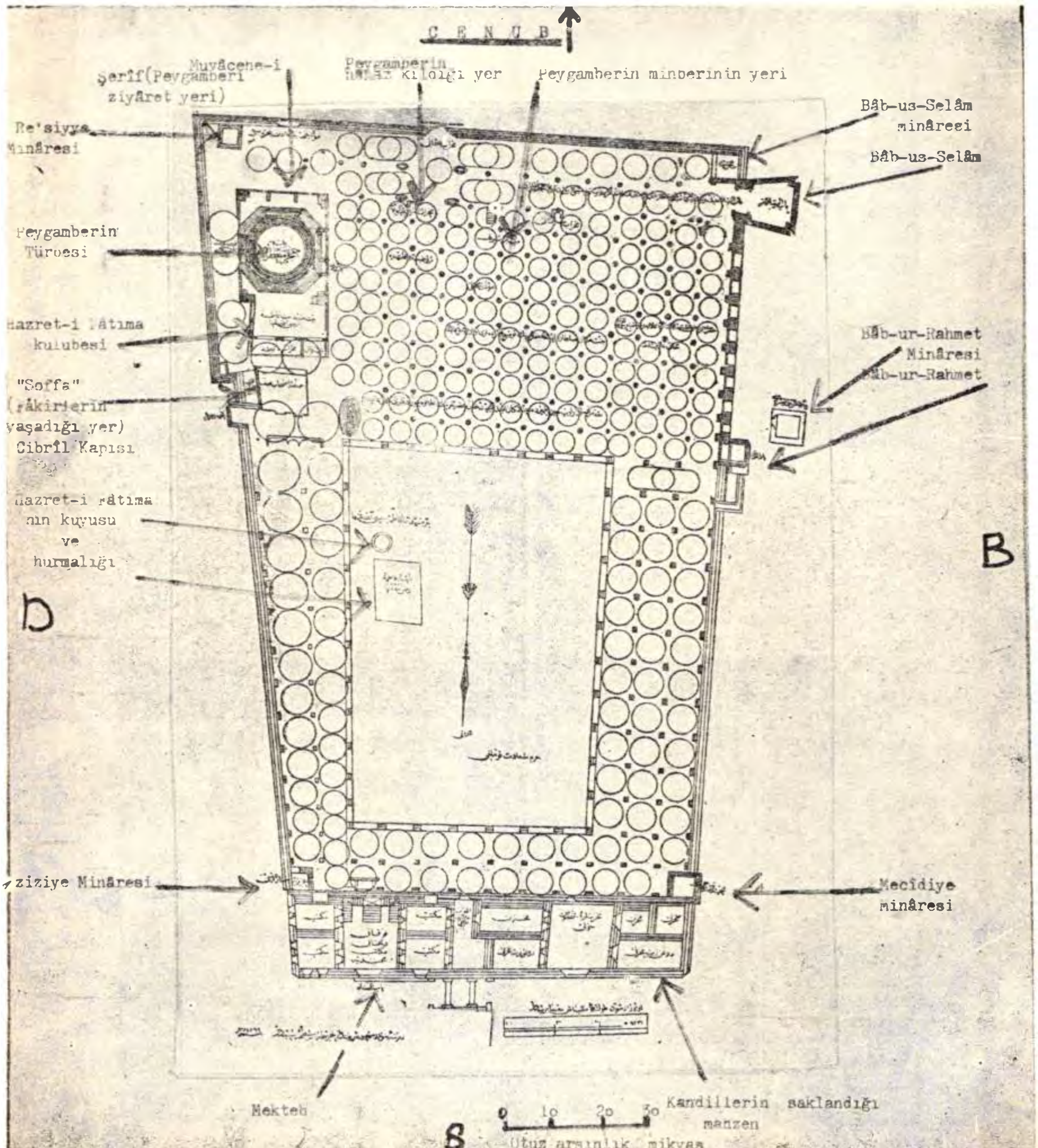

MEDİNE : Akik taşından Ravza ve Peygamber'in türbesinin kubbesinin şimalden görünüşü

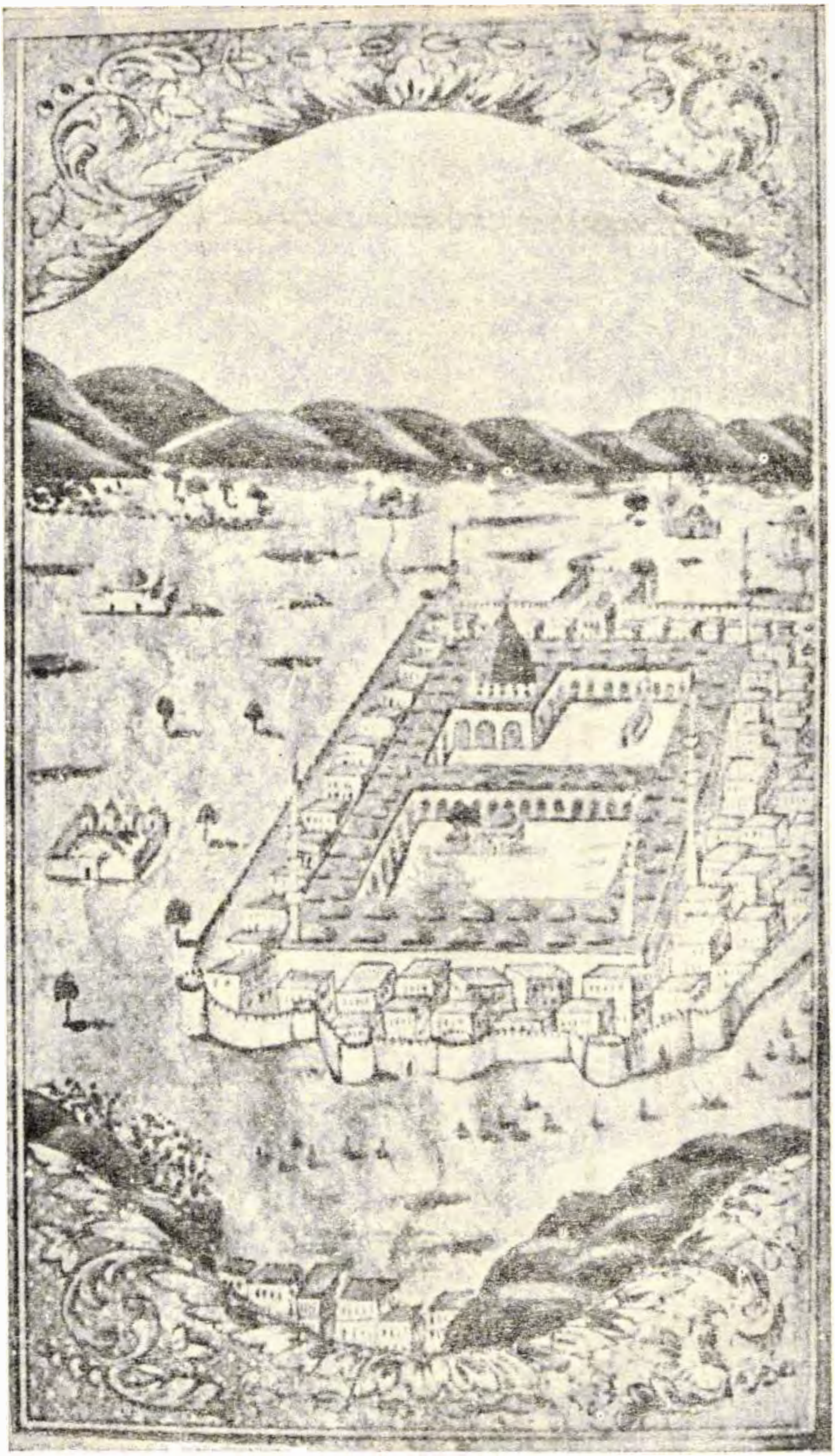
Hz. Muhammed, M.'de bir nevî cumhuriyet idâresi kurdu. İslâm cemâatinin idâresi ile ilgili kararlar, cemâat mensublarına danışılarak alınıyordu. İnsan hakları tesbît edildi. Âciz kimselerin, kadınların, kölelerin, çocukların, hasta ve sakatların hukuku belirtildi. Bu haklar, *Kur'ân*'da emr edildiği şekilde, tatbîka konuldu. Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar, en fakir şekilde; kulübelerde, yarı aç yaşar ve ellerindekilerinin fazlasını, dağıtılmak üzere, *Beyt-ul-mâl*'e verirlerdi.

M. cumhuriyetinin hudutları, ovanın tabiî sınırları içinde çizilerek, Mekke'ye benzer şekilde yasaklar konuldu. Bu hudutlar içinde insan öldürmek, kan dökmek, avlanmak, ağaç kesmek yasaktı.

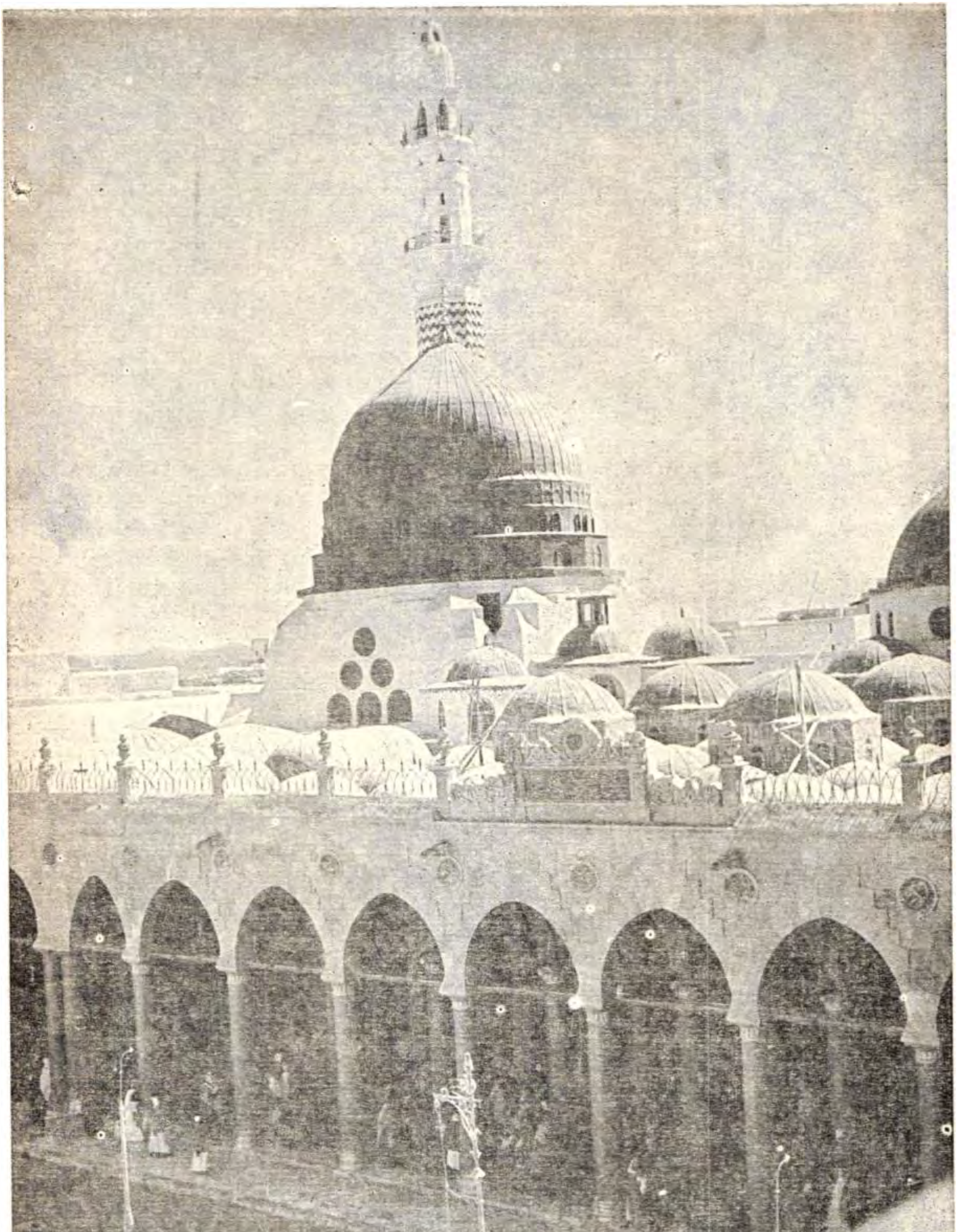
M.'de yaşayan gayr-i müslimlerin hukuku da, vicdan hürriyeti esâsı üzerine ve Hz. Peygamber'in bir yasası ile tesbît edildi. Buna rağmen, Yahudi kabîlelerinin, Mekkeliler'e ve diğer Araplar'la Müslümanlar'a karşı birleşmeleri üzerine, henüz küçük İslâm cemâatinin varlığı on yıl tehlikede bırakıldı. Uhud ve Hendek muhârebeleri, M.'de yapılmıştı. M.'nin etrafındaki mescidler ve mezarlıklar, İslâmiyetin bu sıralarda verdiği yaşama mücâdelesinin merhalelerini gösterirler. İslâmiyetin ilk devrinden kalan bir büyük mezarlık da, M.'nin doğusundaki *Bakî*'dir. Hicretin onuncu yılında, İslâm'ın zaferinden sonra, Hz. Muhammed vefât etti. Öldüğü yerde, Mescidin güney-doğu tarafında bulunan ve içinde Hz. Ayşe'nin kaldığı kulübeye gömüldü. Hz.

MEDİNE: Peygamber'in mescidinin planı

MEDÎNE : Yemenî'nin Delâi.ü'l - Hayrât adlı eserinin Türkçe yazmasındaki Medîne resmi

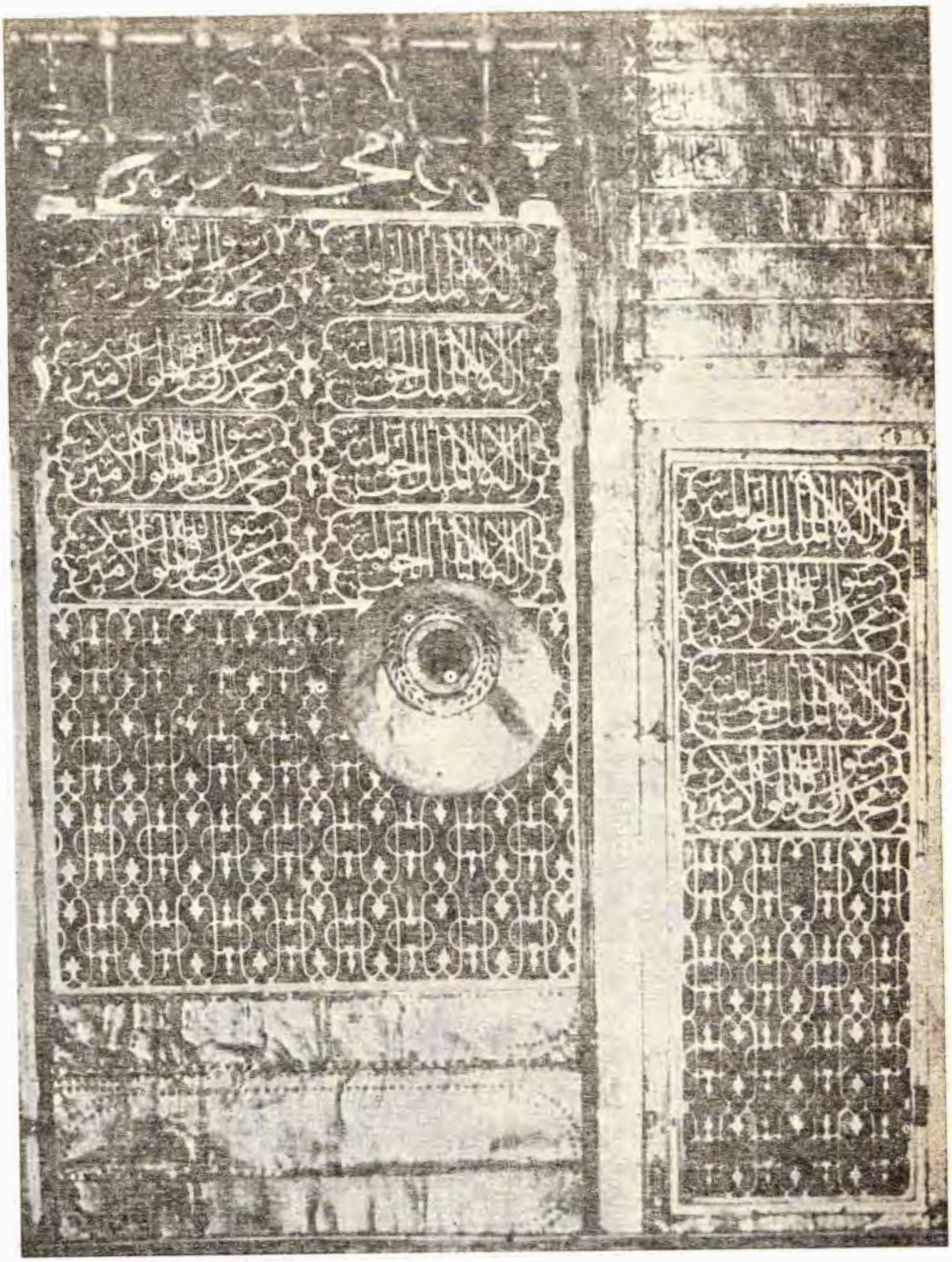

MEDİNE : Mescidü'n - Nebevî

Peygamber, mezarların en basit şekilde ve kubbesiz olmasını tenbih ettiçi için, öldüğü kulübe, hurma kerestesinden ve kerpiçten, yeri kumluk olan, bir küçük yapıdan ibâretti.

2. *Arap Halîfeleri ve Memlûkler devrinde M.:*

M., Hilâfet Merkezi oldu ve ilk dört halîfe, orada halk tarafından seçildi. İlk iki halîfe, Ebû Bekir ve Ömer öldükleri zaman, Hz. Peygamber'in yanına gömüldüler. Hz. Fâtıma'nın da Hz. Ayşe'nin kulübesi yanındaki kendi kulübesine gömüldüğü sanılmaktadır. Halîfe Ali'nin yenilmesi üzerine Emevîler, halîfelerin halk tarafından seçilmesi usûlünü kaldırarak, kendi âileleri içinde, hilâfeti babadan oğula geçirmek istediler. Başka yönlerden de, İslâmiyet'in esaslarını tehlikede gören ilk Müslümanlar ve onların çocukları, M.'yi Emevîlere teslim etmek istemediler. Çetin bir savaştan sonra, H. 63'de, Emevîler M.'yi aldılar. Hz. Fâtıma'nın kulübesi, Ali tarafdarlarının merkezi olmuştu. Emevîler, bu merkezi kapatmak istediler. Halîfe Ömer ve Osman zamanlarında batıya ve güneye doğru genişlettirilen M. Mescidi'ni, bu sefer doğuya doğru genişletmek bahânesi ile, Hz. Fâtıma'nın kulübesi, Hz. Peygamber'in gömüldüğü kulübe ile birlikte, Mescidin güney - doğu köşesine alınarak bir duvarla kapatıldı. Hz. Muhammed'in türbesinin etrafına örülen ikinci duvar, Mescid'in damından daha yukarıya yükseliyordu ve üstü de kapalı idi. Mescid ise, Bizans işçileri tarafından, Bizans kiliseleri üslûbunda, yaldızlı mozayik ile süslendi. Çardakların yerine, çatı ve yaldızlı tavanlar yapıldı. İlk defa olarak, Mescid'in dört köşesine ve duvarın üstüne bir minâre yapıldı. Minâreler, ya *"savmaa"* denen, dört direk üstüne bir kubbeden ibâret, veya burç şeklinde idi.

MEDİNE : Hazret-i Muhammedin, iç içe dört duvar mezarının dış duvarı etrafındaki Türk eseri tunç şebeke. Toparlak tunç levha Peygamber'in başının hizasını gösterir. Şebekenin bu kısmı bilhassa ziyaret olunur

Haçlı Seferleri ile Moğol İstilâsı yüzyıllarında M., korkulu anlar geçirdi. Büveyhîler ve Türk Atabeyleri'nden Nûrüddîn Zengî (H. 511-569/M. 1117-1173), M.'ye surlar yaptırtmıştı. İki Haçlı Firenk, tebdîl-i kıyâfet ederek, H. 557/M. 1161'de M.'ye gelmiş ve, gizlice yer altından yol açarak, Hz. Peygamber'in vücûdunu kaçırmayı tasarlamışlardı. Bunları yakaladıktan sonra, Nûrüddin Zengî, Hz. Peygamber'in kabri etrafına hendek açtırtıp erimiş kurşun döktürerek, yer altından da girmeyi imkânsız kıldı. H. 578/M. 1182'de Haçlı Firenkler Kızıl Deniz kıyılarına çıkarak M.'ye ilerlerken, Salâhaddîn Eyyûbî'nin kardeşi tarafından durduruldu. H. 654/M. 1256'da, M.'de yer sarsıntısı oldu ve yanardağlardan lav dereleri ovaya aktı. Aynı yıl, minârelerdeki kandiller tutuşarak, Hz. Peygamber'in mescidi ve içindeki İslâmiyetin ilk devrinden kalma Hz. Peygamber'in minberi gibi hâtıralar yanıp kül oldu. Moğol İstilâsı'nı H. 658/M. 1259'da durdurabilen Türk Memlûkleri, artık İslâm âleminin başlıca hükümdarları olmuştu. Hz. Peygamber'in mescidini ve kabrini yangından sonra tâmir etmek vazifesini, Bay-

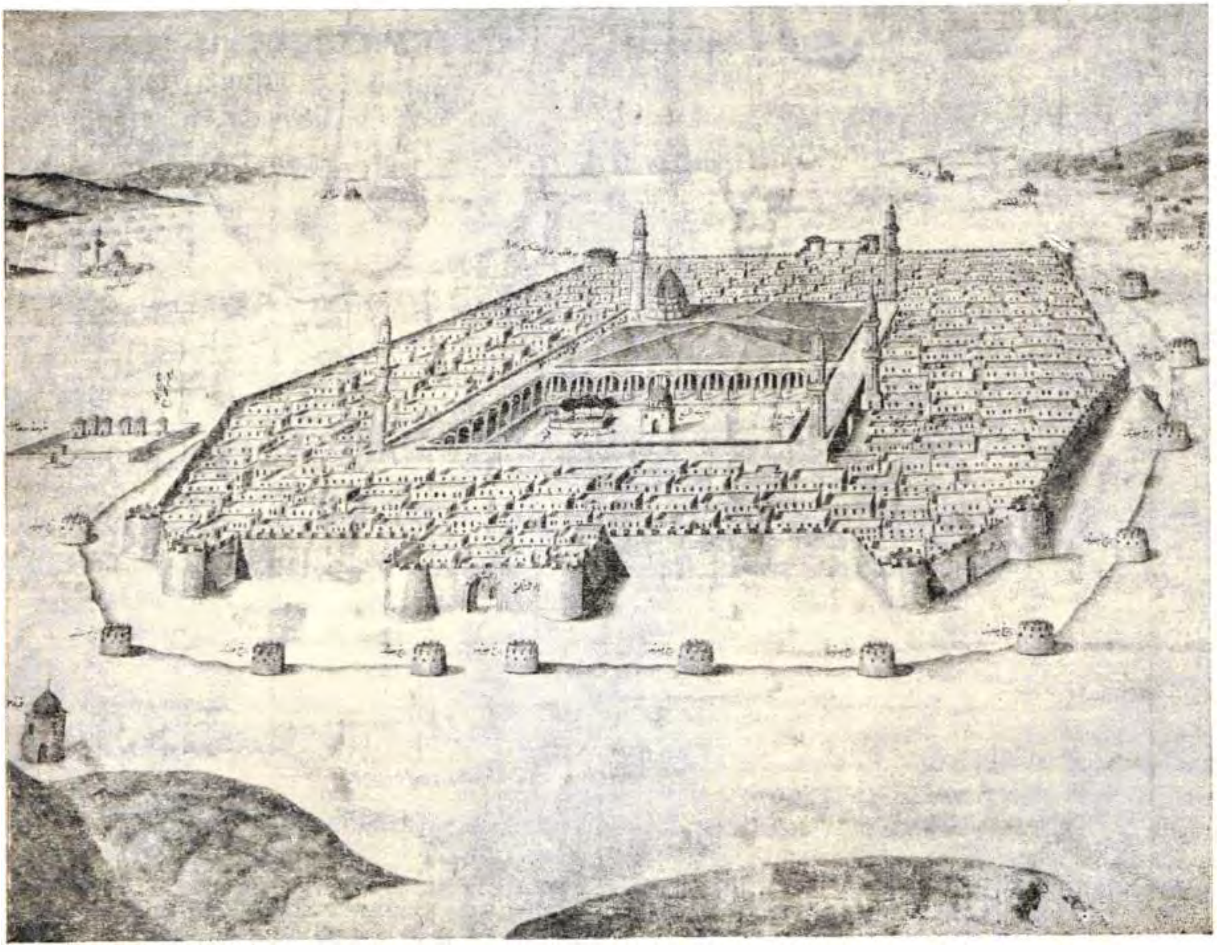
bars, Kalavun ve diğer Türk Memlûkleri ve onlardan sonra gelen Çerkes Memlûkleri üzerlerine aldılar. H. 755/M. 1355'de ilk defa olarak, Türk Memlûku Kalavun, Hz. Peygamber'in türbesine, Peygamber'in tevâzuuna hürmet eden Müslümanlar'ın hoş görmediği kubbeyi yaptırdı. Bu kubbeyi taşımak için, Hz. Peygamber'in türbesi etrafına sekiz köşeli bir duvar daha örülerek, iç içe üç duvar oldu. İlk önce tahtadan olan kubbe, Çerkes Memlûkü Kayıtbay devrinde taştan yapıldı. Parlak kurşun ile kaplı kubbeye "Gök Kubbe" anlamına *"Al-kubbetü'l-zarka"* denmekte idi.

3. Türk devrinde M.:

Türk devrinde M.'yi mâmur tutmak için çok gayret sarf edildi. Kanunî'den başlayarak, ekserî Osmanlı padişahları M.'de imâr işleri yaptırdılar. Eyyüb Sabrî Paşa, *Mir'ât-i Medîne* adlı H. 1304/M. 1886 tarihli eserinde, Kanûnî ile Abdülmecîd arasında Hz. Peygamber'in mescidinin on altı defa mühim tamirler gördüğünü söyler. Böylece, ekseriyetle İstanbul'dan yollanan mimarlar ve diğer san'atkârlar, zamanla, Hz. Peygamber'in mescidine Türk yapılarının husûsiyetlerini vermiş oldular. Mescidin beş minâresi, defalarca, Türk üslûbunda yenilendi. Duvarlara ve türbenin yerlerine, Memlûk tarzındaki döşeme yerine, çiçekli Türk çinileri kaplandı. Ravza ve revaklar üstündeki çatılar zamanla kaldırılıp, Türk üslûbunda küçük kubbeler sıralandı. Kanûnî Süleyman, minberi ve mihrâbları yeniledi. Türk hattatlarının eserleri Hz. Peygamber'in mescidini süsledi. Osmanlı padişahları Ravza'ya kıymetli hediyeler de yollarlardı. Bunlardan biri *Kur'ân*'ın (XXIV/35) bir remzinden mülhem olarak, "Kevkeb-i Dürrî" adı verilen elmas idi.

II. Mahmud devrinde (H. 1223-1255/M. 1808-1839), Hz. Peygamber'in mescidinin ve türbesinin baştan aşağı yenilenmesi mecbûriyeti belirdi. Bunun kısmen sebeblerinden biri, Vahâbîlerin M.'yi istîlâ edişi olmuştu. Vahâbîler, dînî binâları ve bilhassa türbeleri, İslâmiyetin esasları ile bağdaştırmıyor ve bunları yıkıyorlardı. H. 1233/M. 1817'de, Hz. Peygamber'in türbesinin kubbesi yeniden yapılarak, daha yüksek bir şekil aldı ve H. 1253/M. 1837'de yeşile boyandı. Bu sebebten, Kubbeye "Yeşil Kubbe" demek olan "Kubbetül Hazrâ" adı verildi.

Abdülmecîd devrinde, birkaç küçük kubbe çökünce, binânın sağlamlığından şüphe edilip, Hz. Peygamber'in mescidi ve türbesi, yeniden inşâ edildi. *Akik* adlı M. yanındaki vâdîden getirilen gül penbesi taş ile, Ravza ve bütün revaklar, yeniden, Küçük Halim gibi Türk mimarları, taşçıları ve san'atkârları tarafından binâ edildi. Ravza-i Mutahhara'nın revaklarını teşkil eden tahta kubbelerin ve bunların üstündeki çatının yerine, 425 küçük taş kubbe oturtuldu. Eser, H. 1277/M. 1860'da bitti. Hz. Peygamber'in mescidine tahsîs edilen paraların helâl kaynaktan gelmesine bilhassa dikkat edilmişti. Hattât Şükrullah Efendi'nin, Hz. Peygamber'in mescidini yazılarla süslemek maksadı ile yollanması masrafını İstanbul halkı üzerine almışdı. Çiçekli çiniler ile kaplanan Ravza, gerçek bir bah-

MEDİNE: Topkapı Müzesindeki resim. H. 1233/M. 1817 ile H. 1277/M. 1860 arasında yapılmış gözükmektedir.

çeye benzemişti. Hz. Peygamber'in türbesinin tunç şebekesi de yenilendi.

M.'nin diğer âbideleri de aynı ihtimâmı gördü. İslâmın ilk ibâdet yeri olan Kubâ mescidine, Süleyman Bey adlı bir Türk mimârı, H. 1111/M. 1699'da bir kubbe yapmıştı. H. 1245/M. 1829'da, Kubâ Mescidi, kubbesiz olarak, fakat Türk üslûbunda bir minâre ile, tekrar binâ edildi. Ekseriyeti ilk Müslümanlar'ın evlerinin yerlerinde veya tarihî mevkilerde bulunan mescidler, Uhud muhârebe meydanında ve *Bakî Mezarlığı*'ndaki türbeler, Türk devrinde hep yenilendi. Yeni âbideler de yapıldı. Eyyûb Sabrî'ye göre, H. 1304/M. 1886'da yirmi bin nüfusu olan M.'de, on mescid, on yedi medrese, bir orta mekteb, on bir ilk mekteb, on iki kütüphâne, sekiz tekke, yüz sekiz rıbât (âlimlere mesken ve yoksullara yurt), iki hamam vardı. Kanûnî, M.'nin suyunu Kubâ'dan getirtmişti.

Nûrüddîn Zengî'nin yaptırdığı, köşeli burçlu surlar yerine, H. 1078/M. 1667 yılında, İbrâhim Ağa, Türk usûlünde üstüvânî surlar binâ etti. Şehri genişletmek isteği ile, Fahreddin Paşa, I. Dünya Savaşı esnasında, maalesef bu surları yıkmağa mecbur kalmıştı. Şimdi bu Türk âbidesinin ancak bir kısmı ayaktadır.

1908'de, Hicaz demiryolu M.'ye varmış ve bu olay, istasyonun yanında, bir caminin bina edilmesi ile kutlanmıştı. 1916'da Hicaz'da isyan çıkınca, Türkler Mekke'yi ve Tâif'i kaybetti. Fakat, mütârekeden sonra bile, Fahreddin Paşa, İstanbul'dan gelen emirleri dinlemeden, M.'yi müdâfaaya devam etti. Bu kahramanlığın ümitsiz bir mücadele olduğuna inanan Fahreddin Paşa'nın arkadaşları, onu ve M.'yi, Şerîf Abdullah'a teslîm ettiler.

Su'ûdî Devleti idâresinde, Hz. Peygamber'in mescidi tekrar büyütülmek istendi. Güney cihetinde bulunan Ravza ile Hz. Peygamber'in türbesi ve Bâbüs - Selâm önündeki güney - batı köşesinin minâresi, Türk devrindeki hâlinde bırakıldı. Ravza'ya açılan kapılar da aynen kaldı. Fakat kumluğun etrafındaki revaklar ile mescidin kuzey cephesi ve kuzey - batı, kuzey - doğu, doğu - güney köşelerindeki minâreler, Mısır'lı mimârlar tarafından, Memlûk üslûbunu hatırlatan tarzda yenilendi. Kuzey - batı cephesi ortasında Bâbür - Rahmet hizâsındaki minâre ise yıkıldı. Şimdi, Hz. Peygamber'in mescidine kuzey cephesinden giren ziyâretçi, kurşunî mermerden yeni revakların ötesinde, gül penbesi taştan, Türk eseri Ravza'yı görmektedir. (E. Esin)

MEDÎNE MÜDAFAASI, I. Dünya Savaşı'nın ikinci derecede cephelerinden biri olmakla beraber, Türk askerinin, komutanlarının vatan sevgisi, îmân gücü, fedakârlık ve cesaretinin eseri olan bir kale savunması. Bağımsız bir Arap devleti veya Arap imparatorluğu ve hilâfeti kurmak ihtirasiyle metbuu Osmanlı padişahına baş kaldıran ve İngiltere tarafından her bakımdan desteklenen Hicaz şerifi Hüseyin'in ayaklandırdığı Bedevîler'in Medîne'ye saldırması üzerine, Hicaz seferî kuvvetlerinin XII. kolordu komutanı Fahreddin Paşa emrinde Medîne'ye kapanarak bu mukaddes şehri teslim etmemesinden doğan çarpışmalar, Türk tarihinde M. M. olarak isim yapmıştır. Şerîf Hüseyin'in iki oğlu Emir Ali ve Emir Faysal (Sonra Irak kralı I. Faysal) Medîne'de babalarının verdiği talimata göre bir ayaklanmayı hazırlarlarken, durumu takib eden Medîne muhafızı Basri Paşa, gelişmeleri IV. ordu komutanı Cemal Paşa'ya bildirmişti. Cemal Paşa bunun üzerine 10 mayıs 1916'da XII. kolordu komutanı Fahreddin Paşa'yı Medîne'ye göndermiş ve gerektiğinde işe el koyarak komutayı almasını istemişti.

1 Haziran 1916'da Emir Ali'nin Medîne'de toplanan bedevî birliklerle şehri terkederek Hicaz demiryoluna tecâvüz etmesiyle birlikte Arap ayaklanması başlamış, Fahreddîn Paşa da emir ve komutayı Basri Paşa'dan devr alarak işe el koymuştu. Âsîler ilk taarruzu 23 - 24 haziran gecesi yaptılar. O güne kadar Fahreddin Paşa'nın aldığı tedbirler semeresini verdi ve bu taarruz Hicaz şerifinin tahmininin aksine püskürtüldü. Bu arada IV. ordu komutanı da 130. piyade alayı, bir makineli tüfek bölüğü, bir dağ bataryası ve iki telsiz - telgraf postasından ibaret bir takviye birliğini Medîne'ye sevketmiş bulunuyordu. Haziran sonunda başlayan çarpışmalar Fahreddin Paşa'nın devamlı çıkışlariyle âsî Arablar'ın Medîne'den 40 - 50 km uzağa çekilmelerini sağlamıştı. Ancak, Fahreddin Paşa ordu komutanı Cemal Paşa'dan aldığı emirde, Medîne'ye bundan sonra ne asker, ne malzeme, ne de yiyecek gönderileceğini, kendi gücüyle dayanması gerektiğini öğrenmişti. İşte Fahreddin Paşa'yı son yüzyıl askerî tarihimizde unutulmazlar arasına katan gelişme bundan sonra başladı. Fahreddin Paşa yapıcı ve yaratıcı zekâsıyle Medîne garnizonunda bir savunma ekonomisi meydana getirecek, rütbesiz askerinden kendisine kadar bütün kuvvetlerini savaşçı bir kardeşlik ve dindaşlık ruhu içinde berkitecektir. Fahreddin Paşa büyük bir dinî tutku ile Medîne'yi sonuna kadar savunmaya karar verirken, Osmanlı Genelkurmayı Filistin cephesinde gelişen durumu göz önünde tutarak Medîne'yi ve bütün Hicaz'ı boşaltmayı planlamaya başlamıştı. Ancak bu göreve getirilmek istenen Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) söz konusu teklifi reddetti. Fahreddin Paşa ise Medîne'deki Emânât-ı Mukaddese ile Medîne halkının kaleden çıkarılıp Anadolu'ya gönderilmesine, Hicaz'daki birliklerin çekilmesine razı oldu ise de, Ravza-i Nebî'yi Urbân'a (Çöl Arabları, Arab Bedevîleri) teslim etmeyeceğini açıkça bildirmişti. Bu durumda Fahreddin Paşa, emrinde kalan birliklerle Medîne suru içinde çekildi. Böylece 17 mart 1917'den itibaren M. M. bir kale savunması hâlini aldı. Mondros mütarekesinin imza edilmesinden sonra da, bir süre teslim olmakta direndi. En sonunda yanındaki silâh arkadaşlarının ısrarı üzerine, 7 ocak 1919 günü imzalanan anlaşma gereğince Medîne'yi Hâşimî Arap hükûmeti adına Emîr Ali'ye teslim etti. M. M.'ası 2 yıl, 7 ay, 6 gün sürmüştür. (İ.P.)

MEDIOLANUM, Milano şehrinin eski adı : Bk. MİLANO.

MEDLER (Etn.), Herodotos ve Strabon'a göre Hind - Avrupa grubuna bağlı bir millet. İlk zamanlarda göçebe idiler. Adları ilk olarak Âsûrîler kralı III. Salmanasar (M. Ö. IX yüzyıl)'ın bir metninde geçer. İran'da yerleşerek, M. Ö. XII. yüzyılda Ekbatana şehrini (Şimdiki Hamadan) başşehir olarak seçmişlerdir. M., Milattân önceki bin yılda İran'da yaşayan milletlerden biridir. Bu grupa giren öteki milletler: İskitler, Frigler ve Kimerler idi. M.'in dilleri Hind-Avrupa dil ailesine bağlı idi. Görünüşte yazı kullanmamışlardır. M., Babilliler'le birleşerek Âsûrî devletini yıkmışlardır. Med Kralı Kyaxares M. Ö. 614'te Âsûr'u, 612'de Ninive'yi eline geçirmiştir. VI. yüzyılda İran Kralı Kambyzes Med Kralının kızı Mandane ile evlenmiştir. Bunların oğlu Kysus (Kuruş)'tur. Kuruş kral olduktan sonra, kendisine bir yük teşkil eden Med devletini ve bunun zorba kralı Astyages'i yok etmeğe karar vermiştir. Büyük Kuruş Ekbatana'yı zapt etmiş, Astyages'i hapsetmiş ve kızı ile evlenmiştir. Bundan sonra M. ile İranlılar birbirine karışmış ve bir millet teşkil etmişlerdir.

M.'in san'atından söz etmek mümkün değildir. Olsa olsa "Luristan san'atı" adı altında toplanan metal eşya göçebe M.'in eseri sayılabilir. Büyük Kuruş'un zaferinden sonra, İranlılar'la M.'in san'atı biribirinden ayırdedilemez. Persepolis kabartmalarında İranlılar kırma bir mintan ve başlarında oluklu bir taç taşırlar, M.'in ise düz bir manto ile yumurta biçiminde başlıkları vardır.

MEDRESE, Arapça mekân ismi olarak ders gösterilen yer. Genel olarak bütün dereceli okulların ortak ismi (M. el - ibtidâiye, M. el - Benât, M. el - Mutavassıta v.b.). Özel olarak İslâm hukuku ve din bilgilerinin gösterildiği öğretim kurumu. Mecazda ise İslâm skolastizmini temsil eden kuruluş ve zihniyet. M. doğuşunda İslâm âleminde olduğu kadar, dünya medeniyetinde de bir merhaleyi ifade etmekte ve medeniyet tarihinde sistematik şekil ve metodla öğretim yapan ilk kuruluş olarak kabûl edilmektedir. M. gerek kuruluşu gerek mimari yapısı itibariyle Cami (b. bk.) ile yakın ilişkisi bulunan bir kurumdur. Medîne'de İslâmiyetle birlikte doğan öğrenme ihtiyacı, Medîne camiini aynı zamanda bir öğretim merkezi hâline getirmiş bulunuyordu. Kur'anı öğrenmek ve anlamak meselenin başlangıcından itibaren camide gelişmişti. Hazreti Peygamber çoğu zamanını camide geçirir, cemaati etrafına halka şeklinde toplanır, böylece müslümanları irşad ederdi. Peygamberi dinleyenler hadisleri üç defa tekrar ederek ezber ederlerdi. İşte bu öğretim şekli Cenâbı Peygamberden sonra günümüze kadar İslâm dünyasında bütün cami ve mescidlerde ulemâ tarafından sünnet olarak uygulanmıştır. Cami dersleri bugün modern metodların ve okullaşma gelişmelerinin yayıldığı çağımızda bile yer yer yapılmaktadır. Camide şöhret sahibi bir bilginin derslerinin açık olması şarttı. Bu derslere çeşitli, hattî çok uzak diyarlardan gelen öğrenciler (talebe-i ulûm/ehlü'l-ilm) devam ederler, üstâdın her öğrenci hakkında ulaştığı kanaat sonunda, onun tavsiyesi üzerine, dada üstün bilgiler, yeni şeyler öğrenmek üzere, başka bir beldede veya ülkede yaşayan bir bilginin halkasına devam ederek öğrenimlerini tamamlarlardı. Bu şekilde serbest ve istidada dayalı bir eğitim sistemi içinde yetişerek kendi halkalarını kurarlardı. Camilerde sadece muhtelif mezheplerin hukuk sistemleri ve dinî bilgiler öğretilmezdi. Arap dili ve edebiyat gibi konular da işlenirdi. Meselâ hicrî IV. yüzyılda Kahire'de Amr camiinde fıkıh ile kıraat, edeb ile hikmet halkalarının bulunduğunu Makdisî bildirmektedir. Sâid b. el - Müseyyib ise, Medîne camiinde şiir okutmuştur. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin ünlü eseri Mesnevî de XV. yüzyıldan itibaren Türk hâkimiyetinin bulunduğu ülkelerde Mesnevîhân adını taşıyan uzmanlarca ders halkaları hâlinde günümüze kadar öğretilegelmektedir. Cami halkaları müderrislerin özel eyilimlerine güre sabah, öğle ve ikindi namazlarının ya önünde veya sonra kurulurdu. Takrir metoduna dayanan bu sistemde konuların şerh ve açıklamaları belli bir metoda bağlı değildir. Müderrisin bilgi gücü, görgü ve ihata imkânları ile sınırlı idi. Ölçme ve değerlendirme bahis konusu olamazdı. Öğrencinin yetişmesi doğrudan doğruya takdir ve kanaate bağlı idi. İslâm dünyasının emel ve itikattan çok, politik bakımdan iki büyük kampa ayrılması her kampın kendi doktrinini doğru ve gerçek sayması karşı kampı küfr, dalalet ve dinsizlikle itham edecek kadar taassup göstermesi, propagandayı gerektiren bir ortam meydana getirmişti. İşte Fâtımî veziri İbnü Killîs, Şiî doktrininin öğretilmesi ve propagandası için cami halkalarından ileri seviyede, bazı metodik ve sistematik temellere dayalı bir öğretim kurumu meydana getirmek zorunluğunu duydu. Dârü'l - ilm adı verilen bu kuruluş, bugünkü anlamda ilmin her alanında Şiî doktrininin gerçekliğini ispat edecek araştırmalarla görevli bir araştırma kurumu idi ve zengin bir kütüphâneye dayanıyardu. Bu gelişme karşısında Sünnî Müslüman dünyası camilerdeki serbest ve gelişi güzel öğretim şeklinin yetersizliğini anlayınca, karşı kuruluş olarak Medrese'yi meydana çıkarmıştır. Dârü'l - ilm temelde bir araştırma kurumu iken M. daha ileri seviyede belirli bilgilerin sistematik bir şekilde öğretildiği bir öğretim kurumu olmuştur. Bu iki karşıt kurum, eğitim ve öğretim alanındaki metodlarının getirdiği sonuçlardan ziyade politik baskılarla belli sonuçlara ulaşmışlardır. 1171'de Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin Mısır'a hâkim olması ile Şiî doktrini eğemenliğine kaybedince Dârü'l - ilm çöküntü ile karşılaşmış, M. ise Bağdad Müstansariye'si, İstanbul Süleymaniye'si, Kahire Ezher'i ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

M.'nin doğuşunda ilk merhale olarak, Merv, Rey, Taberan, Bust, Amul gibi şehirlerde bazı fakih ve muhaddislerin özel dersler verdikleri okulları kabûl edebiliriz. Bu okullarda camilerde yapılan derslerin dışında kalmak üzere faaliyette bulunuluyor, etraflarına da öğrencilerin kalabilecekleri yurtlar yaptırılıyordu. M.'lerin ilk örnekleri sayılabilen bu okullara X. yüzyıldan itibaren Nişabur'da tesadüf olunur. Şafiî fakihi Sâig - en - Nisaburî, hadis bilgini Ebû Ali el - Huseynî, Ebû'l - Kasım el - Kuşeyrî'nin okulları yanında Beyhakiye tipinde dört M. daha faaliyet hâlinde idi. Ama, geleneğe göre önceleri Taberan ve Rey'de Nizamülmülk'-ün doğumundan yani, hicrî 408'den önce prototip olarak ilk müstakil M.'ler kurulmuşsa da, onun bu öğretim kurumunu, bina, teşkilât ve yönetim bakımından organize etmesi, ilk tesisleri gölgeleyen bir genişlik kazandırması, M.'nin tarihinin Nizamülmülk'le başlatılmasına başlıca âmil olmuştur. Nizamülmülk'ün eseri Nizamiye, Eylûl 1067'de kapılarını öğrencilere açtı. Ebû Nasr b. es - Sebbağ bu kurumun ilk rektörü seçildi. Yeni öğretim kurumunun özelliği ve haklı şöhreti şöylece açıklanabilir. Nizamiye'de öğretmenler ve öğrencilerin bakım, ücret ve ödenekleri, tesislerin korunması, onarımı, bu kurum adına ayrılan fondan yani, vakıftan karşılanmaktadır. Yani, eğitim ve öğretim bir amme hizmeti olarak şimdiye kadar olanın aksine parasız gerçekleştirilmekte idi. Bu eğitim ve öğretim tarihinde ve medeniyet kavramındaki ilerleyişte büyük bir merhale idi. Öğretimin parasız olarak gerçekleştirilmesi, İslâm dünyasında geniş tesirleri görülen bir hamle olmuştur. Şiî doktrinine karşı uyanık, bilgili ve mücadeleci mollaların bu şekilde yetiştirilmeleri imkânı doğmuştur. Bağdad'da kurulan Nizamiye'yi Nişabur, Belh, Musul, Herat ve Merv Nizamiyeleri izlemiş ve onu Sünnî İslâm dünyasının bütün hükümdarları, vezirleri, devlet adamları örnek alarak takip etmişlerdir. Özellikle Suriye ve Mısır'da Salâhaddîn-i Eyyûbî Sünnî doktrininin bu sağlam kuruluşunu ciddiyetle uygulamıştır. Böylece o tarihten modern metodların İslâm âlemine yerleşmesine kadar bütün ülkelerde kurulan M.'lerin ayrı ayrı anılması âdetâ imkânsız hâle gelmiştir. Bu kurumların büyük kültür merkezlerinden şehirlere, kasabalara hattî köylere meselâ XIX. yüzyılda Manisa'da Pendahorya, Saruhanlı, Kabaağaç köylerinde olduğu gibi, yayılması bir fikir verebilir.

M. genel planını doğduğu camiden almış bulunmaktadır. Ancak, öğrencilerin barınmaları için yurtlar - hücre, temizlikleri için hamam, çalışmaları için kütüphâne, yemekleri için mutfak v.b. tesislerle tam bir öğretim ve eğitim kurumu idi.

M.'ler öğretimdeki özelliklerine göre bazı farklılıklar gösterirlerdi. Meselâ, Hanefî, Hanbelî, Şâfiî gibi fıkhî mezhepler için ayrı M.'ler meydana getirildiği gibi, sadece Kur'an öğreten Dârü'l - kurâ, sadece hadis öğretilen Dârü'l - hadis gibi kuruluşlara da ayrılmakta idi. Şüphesiz ki İslâm Orta Çağı'nın en mükemmel M.'si olarak Bağdad'da 1234 yılında Halife el - Mustansır Billâh tarafından yaptırılan Mustansariye gösterilir. Dört Sünnî mezhep üzerinden eğitim ve öğretim yapılmakta olan bu M.'de her mezhep için ayrı kütüphâne, hamam, hastahane, mutfak, yurt, müderribhâne (laboratuvar?) ve rektörlük dairesi bulunmakta, M.'nin girişinde ise, büyük bir çalar saat görülmekte idi. Her müderrise 75 öğrenci verilmekte ve öğrenciler için 300 hücre tahsis edilmiş bulunmakta idi ki, kadrosu en aşağı 1 000 öğrenciden meydana gelmekteydi.

M., memleketimizde de aynı ölçüde değer kazanan bir kuruluş olmuştur. XII. yüzyılda Sivas, Kayseri, Konya, Erzincan, Erzurum, Tokat, Ahlat, Diyarbakır ve Mardin'de kurulan M.'leri sonra, diğerleri izlemiştir. 1333'e doğru Anadolu'dan geçen İbnü Battûta küçük kasabalarda bile M.'lere rastlanmıştır. Osmanlı devrinde kendini gösteren büyük gelişmeyi Selçuklu devrinin bir devamı ve tabiî inkişafı olarak değerlendirmek gerekir. 1331'de Orhan Gazi tarafından İznik'te açılan ilk M.'yi sonra Bursa, Edirne ve diğer Türk şehirlerindeki M.'ler izlemiştir. M. kuruluşunun en mükemmel bir organizasyon hâline getirilmesi ise Fâtih devrinde Mahmud Paşa (b. bk.) eliyle Sahn-i semân'ın tesisinde yapılmıştır. Fâtih camii'nin iki yanında 4'er M.'den (Karadeniz ve Akdeniz) meydana gelen bu öğretim kurumunda üçer kişilik 152 hücre vardı. Tabhâne, bîmâr-hâne, kütüphâne v.b. kuruluşları yanında Sahn-i semân'a kaynaklık etmek üzere 600 öğrencilik 8 M. - Mûsıla-i sahn/Tetimme hazırlık okulları da kurulmuştur. Ama, Osmanlı Türk M.'lerinin olduğu kadar, M. tarihinin son ve en mükemmel örneğini, Kanûnî Sultan Süleyman'ın kurdurduğu Süleymaniye vermiştir. İlmin temel ilkelerine ve sosyal ihtiyaçlara göre ortaya konan bu M.'de devletin hekim, operatör, mühendis ve mimar gibi uzmanlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir Tıb, bir darü'şşifa, dört matematik, bir Dârü'l - hadis ve bir de Temel ilimler dönemi olmak üzere Mûsıla-i Süleymaniye adında fakülte diyebileceğimiz sekiz M. kurulmuştu. Bu organizasyona göre ülkede orta dereceli - Dahil M.'lerinin üstünde Hukuk, İlâhiyat ve Edebiyat yapan Sahn-i semân - Fâtih, Tıb ve Matematik yapan Süleymaniye ve bu seviyede olmak üzere yüksek dereceli iki öğretim kurumu bulunmakta idi. Osmanlı M.'lerinde öğretmenlerin rütbe ve ücretleri de sıkı bir bareme bağlanmış ve ülkedeki M.'ler bu bareme göre değerlendirilmiştir. Hariç, Dahil ve Altmışlı dereceleri öğretim üyelerinin ilk kademeleri olup, bunlar İptida ve Hareket ünvânlarıyle ikiye ayrılmakta böylece altı derece teşkil etmekte idiler. İptida-i haric, Hareket-i haric, İptida-i dahil, Hareket-i dahil gibi, bu dört derece Haric ve Dahil M.'leri yani orta ve lise öğretim kademelerindeki okul öğretmenlerinin rütbe ve ücretlerine tekabül etmekte idi. Bunu XVI. yüzyılda eklenen İptida-i altmışlı, Hareket-i altmışlı dereceleri izler ve Mûsıla-i sahn ile Sahn-i semân dereceleri yüksek öğrenim kademesinin başlangıcını teşkil ederdi. Müderrisler için en yüksek dereceler Mûsılâ-i Süleymaniye ile başlar, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Dârü'l - hadis'te son bulurdu. Bir M. de öğrenimini tamamlayarak mülâzemet derecesini alan öğrenci ülkedeki Haric ve Dahil M.'lerinde görev alabilirdi. İptida-i altmışlı derecesi mülâzimlik dönemini tamamlayan, tezini verdikten sonra Süleymaniye'den mezun olmuş, genç müderrise verilen bir rütbe idi ki, bundan sonra yapacağı çalışmalarla bu müderris en son Dârü'l - hadis derecesini alır ve oradan eğitim ve öğretim sınıfından ayrılarak hâkimlik sınıfına geçer yine kendi arasında derecelenen kadılıklardan birine tayin edilirdi. M. öğrencileri öğrenimlerine göre, çömez, Suhte (Softa), Dânişmend, müderrisler ise mülazım, molla (Mevlay) Fakkaha, Alâme, Kari, Muhaddir, Fakih gibi ünvânlar taşırlardı. M.'lerde önceleri tek bir müderris görev almakta iken öğretmen ve öğrenci kadrosunun gelişmesi üzerine ûlâ, sâniye ve sâlise olmak üzere her M.'de üç öğretmen görevlendirilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru, M, öğrencilerinin çoğalması ile ilk sarsıntıyı geçirdi. Kalabalık sayıda talebe-i ulûmun yukarı derecede öğrenim yapmakta çektiği zorluk ve iş bulamaması sıkıntısı patlamalara yol açtı. Üç yıllık dahil M.'lerinden mezun olan Suhtelerin Sahn-i semân ve bu seviyedeki Bursa Muradiye'si, Edirne Üç Şerefelisi gibi M.'lere giremeyişleri öğrencileri harekete geçirdi. Türkiye tarihindeki bu ilk öğrenci hareketi için (bk. SUHTE/SOFTA) Anadolu'da ve Rumeli'de önemli anarşik unsurlar arasına katılan M. öğrencileri XVII. yüzyıl boyunca devleti uğraştırmıştır. Öte yandan M.'lerden mezun olanlara iş yeri bulmak da ayrı bir problem oldu. Buna karşı bir tedbir olmak üzere itibarât müessesesi ortaya çıktı. Müderris, terfi sırası geldiği halde önü tıkanık olduğundan, yerinde kalmakta ve bi'l - itibar hareket-i misliye deyimiyle şeklen terfi etmekte idi. Sahn-i semân ve o derecedeki bir kaç M. kesin olarak sekiz müderrislik kadrosunda tutulduğunda, aşağıdan gelenler, Mûsıla-i Sahn'da tıkanıp kalıyorlardı ki, bu sebeble bu dereceye mollalar, kendi aralarında Batak adını vermişlerdi. Öğretmen kadrosunun böylece şişmesi, terfi konusunda liyakat, kıdem ve bilginin bir yana itilerek nüfuzlu kişilerin tesiriyle yükselme yolunu açtı. Bu nüfuz baskısı bir iki derece birden terfi sistemini ortaya çıkardı. Böyle terfi eden mollalara tafra denilmekte idi. Sahn-i semân, Süleymaniye ve dengi M.'lere dânişmend olmak istidat dışında bir takım baskılara, bu yüksek okullara öğrtim üyesi olmak da yine nüfuz ve tesirlere bağlanınca, M., gerek öğretim kadrosu, gerek öğrenci seviyesi itibariyle düştü. Bu hal, M.'nin gerileyişine yol açmış, bilgi, liyakat, istidat ve araştırma ruh ve zihniyeti zamanla ortadan kalkmış, M. belirli bazı bilgilerin tekrarlandığı dar zihniyetli bir öğretim kurumu hâline gelmiştir.

M.'de başlangıçta Kur'an ve ilimleri ile Hadis ve Sünnî hukuk doktrinleri okutuluyordu. İlk devirlerde ilim deyimi özellikle Hadis'e mahsus bir deyim olmuştu. Daha sonra bu deyimle Fıkıh anlaşılmaya başlanmış ve hemen hemen M. çöküşüne kadar öylece kalmıştır. Ancak, bu üç ilim dalının incelenebilmesi için Arapça'nın tam anlamıyla bellenmesi gereği karşısında Nahv M.'lerinin ortaya çıkması tabiî bir sonuç olmuştur. İlk defa 1207'de Kudüs'te el - Melik el - Muazzam Şerefeddin İsa tarafından kurulan Nahv M.'sini ötekileri izledi. M.'nin son yıllarında ise öğretim hemen hemen sadece Arapçanın gramer ve sintax'ından ibâret kalmıştır. XIII. yüzyılda M.'lerde ihtisas ilimleri olarak ulûm'i nakliyeden Kur'an (Tefsir, Kıra'at), Hadis (en - Nasih ve'l - mensuh, Mustalahü'l-hadis), Fıkh (Usul-i fıkh, Feraiz), Kelâm ve Ta'birü'r - rüya, akliyeden ise Mantık, Aritmetik, Hendese, Hey'et, Tabi'iye, Tıb ve Tarım dersleri verilmekte idi. Metod, takrir usulünde idi. İlk önceleri telkin yani ezberletmek suretiyle yapılan öğretim, daha sonra not almak, yazmak, konuları müzakere etmek

gibi özelliklerde kazanmıştır. Öğretmenlere soru sormak (es' ile ve ecvibe) da önemli öğretim yollarından biriydi. Dersler namazdan sonra başlanır, öğretmen öğrencileriyle birlikte vakit namazını kılardı. Derse giriş ise bir Kari'in aşır okumasıyle olur, peygambere Salât ve selâmdan sonra konuya geçilirdi. Osmanlı - Türk medreselerinde okutulan dersler üç grupta toplanabilir. Cüz'iyat yani, koltuk dersleri Matematik, Hendese, Hey'et ve Felsefedir. Bu dersler M.'de görülen kadro çöküntüsü ile birlikte XVI. yüzyılın sonlarında dinî akıydelere aykırılık gerekçesiyle kaldırılmıştır. Âliye dersleri yani, kelâm, Belâgat (meânî, bedi', beyân), Mantık ve Arap nahv ve sarfı son zamanlara kadar devam etmiştir. Âliyye yani Tefsir, Hadis ve Fıkh dersleri ise özel değerlerini koruyarak her yüzyıl yetişen bir bilginin patronajı altında sürdürülmüştür. Meselâ XVI. yüzyılda Tefsir'de Ebu's - Suud - İstanbul, XIX. yüzyıl başı el - Alusî - Bağdad, Fıkh'ta XVI. yüzyıl Edirne ve İstanbul İbn Kemal, XVIII. yüzyıl sonu İstanbul - Ayaklı Kütüphane gibi. Türk M.'lerinde dersler, sabah ve ikindi namazlarından sonra yapılır, öğrencilerin soru sorma hakkını kullanmalarına bol bol müsaade edilirdi. Bu sebeble bir saatlik bir ders için müderrisin uzun bir hazırlanma yapması gerekirdi. Salı ve Cuma günleri tatil idi. Molla Fenarî hazırlanma için Pazartesi gününü de bu tatile katmışsa da, haftada iki gün tatil esas olmuştur. M.'lerin yeniden düzene konması ve ıslahı fikri ilk önce III. Selim devrinde ele alınmış, bu padişahın şeyhülislâm larından Hadîdî-zâde Mustafa, Sâmânî-zâde Ömer Hulûsî ve Zeynelâbidin Efendiler bir takım çalışmalar yapmışlarsa da faydalı bir sonuç alınamamıştır. Tanzimat ricali de M.'de bir operasyona cesaret edememişlerdir. Hukuk alanında o tarihlerde yeni hukukçulara duyulan ihtiyaç için M.'leri yeni gelişmelere intibak ettirmek yerine, 1854'te Muallimhane-i Nuvâb ve Mekteb-i Nuvâb gibi yeni okullar açmışlar, M.'yi eski ve donmuş, katı sistemi içinde bırakmışlardır. 1867'de Sultan Abdülaziz zamanında ulemâdan 15 zatın katıldığı bir komisyon tarîk-ı tedrîsin ıslah ve tevsiyesi konusunu incelemiş, bir rapor hazırlamışsa da, yapıcı her hangi bir teklif ihtiva etmeyen bu raporla sadece M.'nin artık kifayetsiz kaldığı tesbit edilmiştir. 1877'de Bab-i meşihatte teşkil edilen Meclis-i ilmî, talebe-i ulûmun usul-i tedris nizamnâmesini meydana getirmiştir. Bu belge M.'nin düştüğü perişan hâli apaçık ortaya koymakta idi. II. Abdülhamid devrinde padişahın takip ettiği İslâmcı politika M.'ye dokunmayı engellemiş, talebe-i ulûmun askerlik mükellefiyetinden muaf tutulması bu kurumları asker kaçaklarına barınak hâline getirmişti. Esasen dondurulmuş bir öğretim sistemi içinde kalan M., memleketin gelişen şartları ve gerçekleri dışında kalınca, daha sonra kendisine gösterilen reaksiyona mukavemet edemeyecek kadar zayıflamıştı.

1908 Meşrûtiyeti ile birlikte yeni sistemle M. çalışır hâle geldi. Hükûmetle M. arasında ilk çatışma askerlik mükellefiyeti mes'elesinden çıktı Harbiye nezâreti ile Bâb-ı Meşîhat arasındaki münakaşa M.'deki öğretimin akademik ölçüler bakımından değersizliğini bütün çıplaklığı ile ortaya koydu. Bu tarihte kültür derslerini kabûle bir parça rıza gösteren M., aritmetikte nispet ve tenâsüp hesaplarını, Tarihte Osmanlı devleti tarihini kabûl edebilmiş, Coğrafya kelimesinin Yunan asıllı olması sebebiyle, buna tahammül edemeyerek, onu ilm-i ahvâli l-arz şeklinde tercüme edip alınıştır. 1909'da ise hükûmetin tazyikıyle Medâris-i İslâmiye ıslahat programı kabûl edilmiştir. Sınıf sisteminin benimsenmesiyle ve tahsil süresinin 12 yıl olarak tespitiyle M. kendi kendine giremediği modern öğretim sistemi içine sokulmuş oldu. Yeni programa göre M.'ye Türkçe sarf ve nahv, Türkçe belâgat ve inşa, Farsça, Matematik, Geometri, Tarih, Coğrafya, Kozmografya, Fizik, Kimya ve Tabiat bilgisi gibi ilimler sokuldu. İlk defa Sahn-i semân'da denenmesi kararlaştırılan bu program, 1910'da bütün M.'lere teşmil edildi. 1912'de Millî Eğitim Bakanlığının Darülfunûnda (Üniversite) Ulûm-i âliye-i dîniye enstitüsünü kurması, M.'yi zor bir duruma düşürdü. M. şimdi, Hukuk alanından sonra din bilgisi öğretmenliğini de kaçırmak üzere olduğunu görünce, bir hamle yaptı. Ders vekâleti, Medresetü'l - mütehassısîn projesini hazırladı ve Islah-ı medâris nizamnamesini yürürlüğe koydu. Buna göre M., Tâlî Kısm-ı evvel, Tâlî Kısm-ı sanî ve Âlî olmak uzere dörder yıllık üç devreli 12 senelik bir eğitim sistemi hâline geliyordu. Âli dönemden mezun olanlar muderris unvanını alacaklardı. Ayrıca iki yıllık Medresetü'l - mütehassısîn'de ihtisas yapanlar doktora seviyesinde bir dereceye ulaşacaklardı. Dârü'l - hilâfeti'l - âliye M.'leri böylece düzene konarak, modern eğitim ve öğretim usul ve sistemlerine uydurulduktan sonra, taşra M.'leri de 5 yıllık programlarla Tâlî kısmı sânî derecesinde organize edilmişlerdi. Bunların yanında dört yıllık Medresetü'l - eimme ve'l - hutebâ dinî hizmetlere eleman yetiştirilmek üzere öngörülmüş, az sonra adı Medresetü'l - irşad olarak değiştirilmişti. Nihayet Kudüs'te de İslâm dünyası için Darü'l - hilâfe M.'leri ayarında Salâhaddîn-i Eyyûbî külliyesi tesis edilmişti. 1908 - 1914 yılları arasında Şeyhülislam Hayri Efendi'nin gayretleriyle geliştirilen bu ıslahat programı ancak, çok geç kalmıştı. M.'nin karşısında olmak üzere, II. Abdülhamid devrinden beri gittikçe gelişen ve yayılan modern öğretim ve eğitim kurumları, eski bir kuruluş olan M.'yi bütün fonksiyonları ile birlikte gereksiz hâle getirmiş olduklarından, çağ dışı kalan bu Orta Çağ kurumu, 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsât kanunu ile mukadder âkıbetine ulaşmış oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

MEDRESE, (mimârî yönü), bir mescid ve dershâneler ile müderrislerin ve öğrencilerin yaşamasına elverişli hücreleri bulunan bir yüksek öğretim kuruluşudur. M., dinî külliyelerin bir bölümü olarak ve Türk çevrelerinde başlamıştır.

Türkistan'da Müslümanlar'ın azınlıkta ve tehlikede bulunduğu VIII - X. yüzyılda, İslâmî topluluklar, bir mescidin etrâfına binâ edilmiş ve surla çevrilmiş külliyelerde yaşarlardı. Bunlara Arabça *ribât* denirdi.

Makdisî, *ribât*'da yaşayan öğrencilere *murâbit* adını verir (sonradan bu kelime derviş anlamına da kullanılmıştır). Ribât'larda dinî ilimlerin öğretimi bir İlm-i Kelâm veya Hadîs âlimi, veya bir fakîh yahud bir sûfî idâresinde idi. Bu kimse ölünce, türbesi ribâtın yapıları arasında yer alırdı. Müslümanlar'ı korumak vazifesini üstlerine alan gönüllü gaziler de ribâtlarda yaşarlardı. XI. yüzyılda ribâtın türkçesi *"muyanlık"*-tır. Muyanlık kelimesinin Budhist Türkçe metinlerdeki *"buyan"* (hayrât anlamına, Sanskrit *punya*)'dan geldiği Prof. Abdülkadir İnan tarafından ispatlanmıştır. Muhtelif dinlerin aynı zamanda yaşadığı XI. yüzyıldan önceki Türkistan'da, Budhist "buyan" ile "muyanlık" arasında şekilce fark olmadığı gibi, Arabça "ribât" kelimesi de gayr-i müslim külliyeler için de kullanılırdı. Şekil bakımından, İslâm - Türk "muyanlık" külliyesinin

Budhistçe "buyan" kelimesinden geliştiği kabûl edilmiştir. Muyanlığın mimârî yönden gelişmesinde, başka Türk yapı geleneklerinin de tesirleri vardır. Bunlardan başlıcaları: *Türk "ordu kurganı"* (dört yöne bakan, bazan haç biçimindeki bir plan üzerinde gelişen, iç - içe iki kaleden kurulu Türk hâkan veya beylerinin kalesi) ile en geç VII. yüzyıldan beri, asker ve tüccar için kervan yolları üzerindeki konaklarda binâ edilen, kışla ve han mâhiyetinde kaleler idi. Dinî ilimlerin öğretildiği Türk külliyeleri, Gök-Türk Hâkanı Taspar'ın (572-81) Burkan dinine girerek, Hâkanlığın tam merkezinde bir Budist külliye (vihâra) yaptırması ile başlamış sayılır. Bu külliyenin nerede bulunduğu bilinmemektedir. Fakat, Türkistan Budist merkezlerinde, sayıları yüzlere varan Türk külliyesi kalıntıları vardır. Bu yerlerde bulunan kayıdlardan, en geç 768'den beri, bilinen Doğu Türkistan'daki bazı külliyeleri, Türk beylerinin ve hâtunlarının, adları Türk san'atkârlarına yaptırdıkları anlaşılıyor. Türk Budist külliyesinin M. prototipi olarak görülen tarzı, surlu bir külliye idi. Bazen, Türk "ordu - kalesi" gibi, iç - içe iki kaleden yapılmış bulunuyordu. Surların köşelerinde ve giriş kapısı yanlarında, kule - tapınaklar yükselirdi (bk. MİNÂRE). Surlu avlunun içinde, ortada veya uçda, bazen yine surlar içinde, kubbeli ve künbedli bir baş - tapınak bulunurdu. Surlu avlunun iç kısmındaki duvarlar boyunca, başka odalar ve kubbeli hücreler diziliyordu. Bunlar arasında: daha küçük tapınaklar, Budist azîzlerin ve Türkçe *"toyin"* denen râhiblerin türbeleri (*stûpa*'lar), kütüphâne, dershâneler, müderrisler, öğrenciler (bunlara Sanskritçe'den bozma olarak "parayan" denirdi) yer alıyordu. Dershânelerde, dinî konuların yanında, hekimlik ve dinî eserler vücûda getirmek için bilinmesi gereken güzel san'atlar da öğretilirdi. Gerek yapılar, gerek heykel ve duvar resimleri, çoğunlukla, "toyın"-ların eserleri idi. Külliyeler, Orta Asya'da bulunan ve teknik bakımdan gelişmiş toprak malzeme ile yapılıyordu (saman veya tüy katılmış balçık ile muhtelif boylarda, pişmiş veya pişmemiş cilâlı veya sırlı-sırsız, düz, oyma, kabartmalı tuğla ve seramikler, alabastrit harcından süsler gibi). Ahşap kısımlar, ekserî, aşı boyalı ve yaldızlı tahtadan idi.

"Buyan" yapısı hakkında Budist metinler bazı kanunlardan söz ederler. Türk çevrelerinde, Budist kanunları Türk ordu geleneği ile karışmakta idi. Burkan da mânevî bir hükümdar sayılıyor ve "Burkan orun" (Burkan tahtı) Türk hâkanının otağına veya kubbeli köşküne benzer şekiller alıyordu. Bunun etrafında gelişen külliye de, ordu gibi, dünyaya hâkimiyeti ifâde etmekte ve dört veya sekiz köşelere dönük olarak, bazan haç biçiminde çıkıntılarla, binâ edilmekte idi.

Doğu Türkistan ile Çin sınırlarında, Gök - Türk Hâkanı'nın boyunu da idâresinde bulunduran bir Hun sülâlesi devrinde (bk. MENG-SÜN), V. yüzyılda, merkezî kubbeli, bir çeşit tapınak binâ edildi (Tun - huang, tapınak 267 ve benzerleri). Merkezî bir kubbe veya künbed çevresinde, daha küçük kubbeli hücrelerin dizilmesinden vücûda gelen bu tarz tapınakların, Türk hükümdar köşklerinin, kapalı ilk mescidlerin (bk. MESCİD) ve ortası kubbeli M. gibi yapıların, prototipi oldukları sanılmaktadır.

Güney Türkistan'da ise, *eyvan* denen Roma ve Part üslûbunda olan, âbidevî tâk şeklindeki kapılar ve girintiler çokluk-

MEDRESE : Buhara'da M. XVI. yüzyıldan Abdullah Han Külliyesi

MEDRESE : Hiyve Medreselerinin umûmî görünüşü; ön planda güdük minare, arkasındaki M. 1852 tarihli Mehmed Emin Has Medresesi

MEDRESE : Seyyidgazi'de Yavuz Selim'in M. 1514 - 1517 arasında tamir ettirdiği Ümmühan Hâtun Külliyesi

da idi. Amu - deryâ'nın güney bölgesindeki Kızıl - su (Vahş) Irmağı'nın vâdîsinde, bir Tarduş sülâlesi (642 - 758) idâresinde Karluklar'ın yaşadığı Türk bölgesinde, VII - VIII. yüzyıllarda yapılan Acina - tepe Budist külliyesindeki iç avlusunun mihverlerinde, eyvanlar yer alır. Litvinskiy, bu yapıyı eyvanlı M. ve mescidin menşei olarak gösterir.

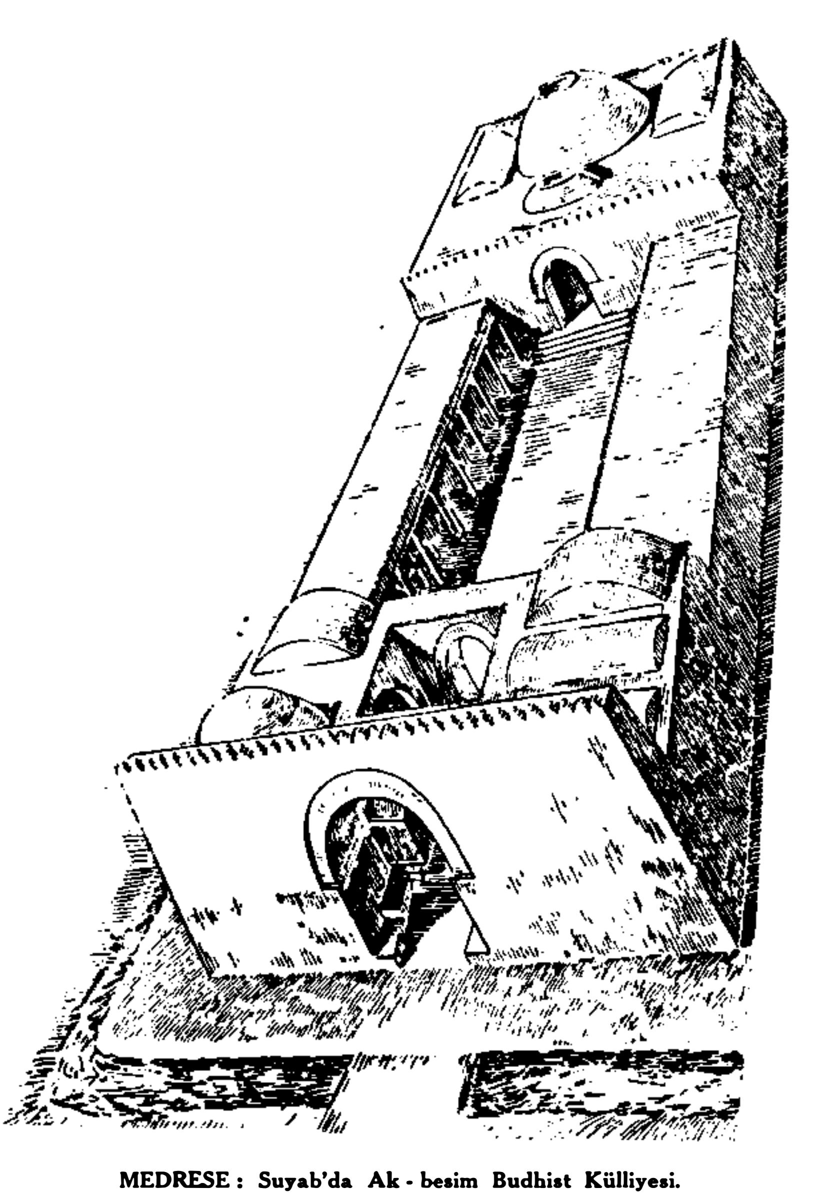
1. VIII - X. yüzyıllarda Horasan ve Türkistan ribâtları :

H. 109/M. 727'de, *"Râbıta"* denen ribât teşkilâtının Merv'de kurulduğunu Tabarî yazar. Merv'den kuzeye, Türkistan'a doğru ilerlerken, "ribât" ların yayıldığı illerde, ekseriyetle Türk Budist sülâlelerinin hâkim olduğuna ve ilk ribâtların buralarda yapıldığına Litvinskiy dikkati çekmektedir. Böylece, Budist külliyeleri ribât olarak kullanıldı ve onlar ribât mimârîsine ilhâm verdi. Ribâtların ilk yayıldığı iller: Türk-şâhî'lerin (644 - 901. Bk. KÂBİL) hâkim bulunduğu Kâbil ve Gazne, Toharistan Türk Yabğuları (630 - 758) idâresindeki Belh ve Kunduz ile Türkler'in çoklukta bulunduğu Huttal ili idi. Huttal'daki Türk Beyleri, aslen kuzey - batı Türkistan'dan, Sir-deryâ kıyılarındaki Sayram'dan gelme idiler. İslâmiyetı kabûl etmiş bulunan Huttal Beyleri'nden Kara Tiğin, Sayram'da bir ribât yaptırmıştır. Bu ribât, Sayram'ın dört yöne açılan dört kapısındaki ribâtlardan biri idi. Semerkand'ın kuzeyindeki Uşrûsana'da hâkim bulunan Türk soyundan Afşin sülâlesi de, aslen, Sir - deryâ bölgesindeki Yağan - kent'den gelme idiler. Uşrûsana Afşini Kara Buğra oğlu Kara Kara, VIII. yüzyıl başında, memleketi Yağan - kent'te, hangi dîne mensûb olduğu bilinmeyen bir külliye ve rütbe yaptırmıştı. X. yüzyıl bilginlerinden Makdisi, bu külliyeye de "ribât" demektedir. Yağan - kent'e yakın bir şehir olan Adhahket ise, başlıca Müslüman ribât merkezlerinden biri idi.

Esasen Sir - deryâ bölgesinde, 819'da İslâmiyeti kabûl eden Taşkent ile İlek ve Karacuk Dağı bölgelerindeki Türk illerinde, Türk çevrelerinde İslâmiyetin ilerlemesi için ve henüz Müslüman olmayan Oğuz Türkleri'nin akınlarından İslâm illerini korumak maksadı ile, pek çok İslâmî ribâtlar bina ediliyordu. Buhâra ile Semerkand arasındaki Zerefşân kıyıları da, İslâm illeri ile daha Müslüman olamayan Türkler arasındaki sınırı teşkil ediyordu. Türkler'in yaptıkları akınların Müslüman olmamış merkezi, VIII. yüzyılda terk edildiği anlaşılan, "Türk Meliği'nin şehri" Kökşibağan idi (bk. MESCİD). Kökşibağan'daki Türkler, İslâmiyet'i kabûl edince, burada da bir ribât yapıldığı kalıntılardan anlaşılıyor. Buhâra ilinde, bir müddet Selçuklular'ın yerleştiği Nur bölgesi de ribâtların merkezi idi. Semerkand etrafında da, Türk Beyleri İslâmî ribâtlar yaptırıyorlardı: Sayram'da gayr-ı Müslim bir ribâtı olduğunu kayd ettiğimiz Kara Kara'nın torunu Afşin Haydar Hudaysar'da bir ribât, Türk beylerinden Sac - oğulları vatanları İştihân'da imâretler yaptırmışlardır. Kısmen Müslüman - Türk emîrleri Çur Tiğin Sülâlesi idâresinde bulunan Fergâne'de de cami - mescidin etrafında imâretler, ribâtlar çoktu. Batı Türkistan'ın Müslüman illerinde on binden fazla ribât bulunduğunu, 969'da İbn-ü Havkal kayd eder. "M.'nin - mescid külliyesi" denen tarz da Fergâne'de teşekkül etmişti.

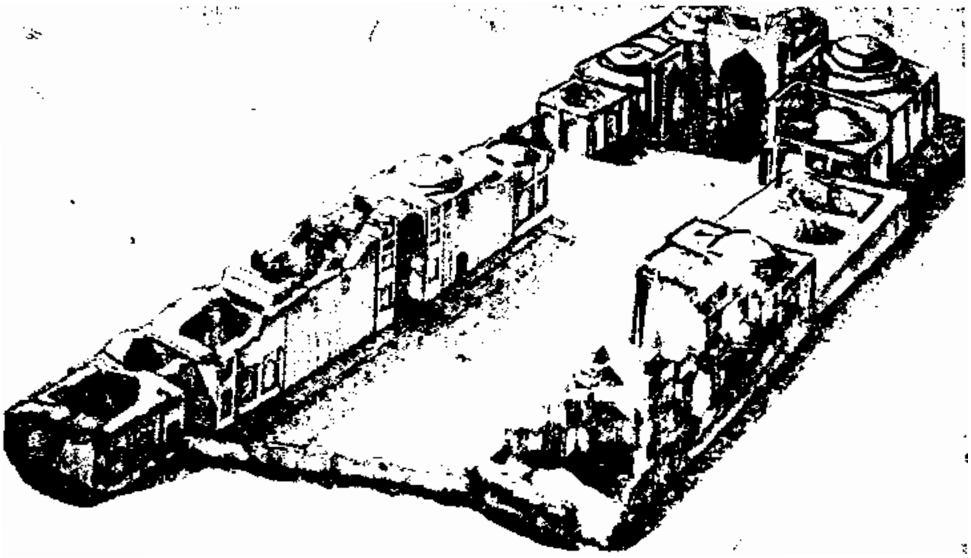
2. X. yüzyıldan sonra Türkistan'da ribât, muyanlık ve M.'ler :

Müslümanlar'a karşı savaşlarda Batı - Türkistan'ı kaybeden ve Batı ile Doğu Türkistan arasında Kâşgar'a (bk. KÂŞGAR) çekilen Gök-Türk hâkanlarının soyundan, modern tarihçilerin Karahanlı (840 - 1220) dedikleri sülâleye mensûb Satuk Buğra Han, 926 sıralarında, İslâmiyeti kabûl etti. Böylece ilk büyük Müslüman - Türk Devleti tarih sahnesine çıktı ve büyük İslâmî külliyeler inşası başladı. Batı Türkistan'ı geri alan Karahanlılar, Kâşgar ile Batı Türkistan arasındaki yolları da açarak, âdetâ her konakta külliyeler bina ettiler. Eskiden bir Budist merkezi olan Kâşgar'da ilk İslâmî külliyelerin Budist külliyelerin değiştirilmelerinden meydana geldiğini hem tarihler, hem Pelliot'nun tetkik ettiği kalıntılar göstermektedir (bk. KÂŞGAR). "Buyan" kelimesinin "muyanlık" şekline girmesi de bu devirde olmuştur. Bu külliyelerin çoğu, bugün harâbe

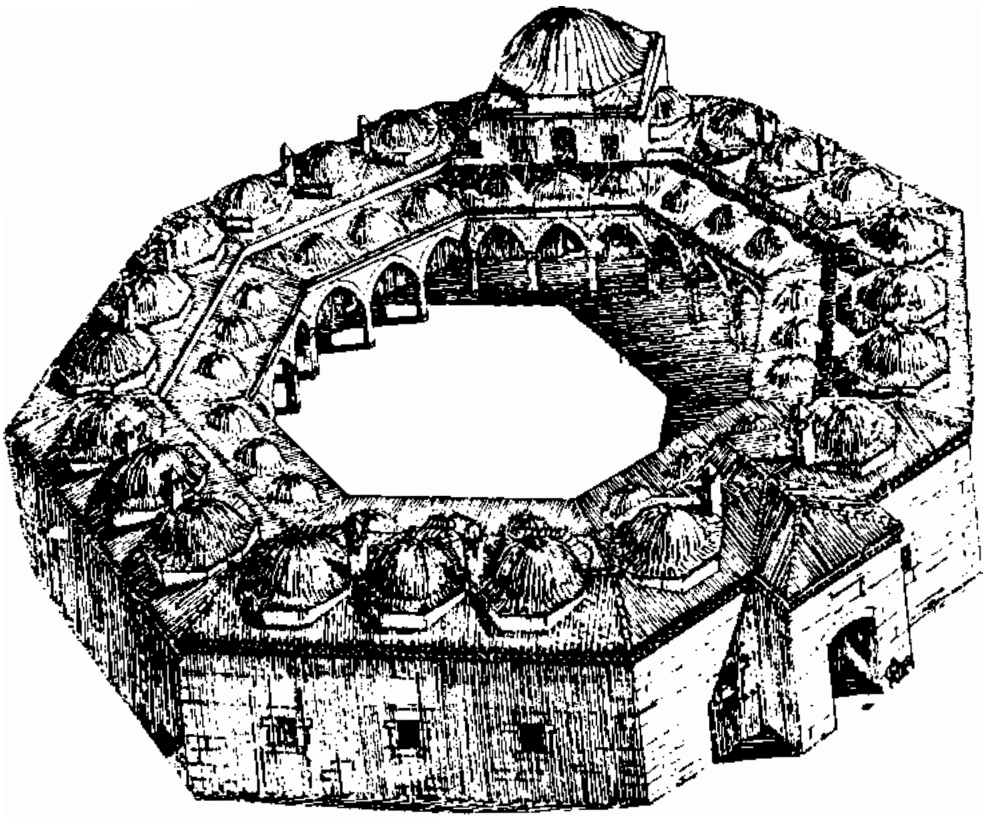
MEDRESE : Suyab'da Ak - besim Budhist Külliyesi. Klimelıntsky rökonstitüsyonu. M. VII - VIII. yüzyıllar

hâlindedir. Ancak Satuk Buğra Han'ın gömülü bulunduğu külliye, Türklüğün ve İslâmiyetin bir timsâli sayılarak, Kalmuklar ve Çinliler tarafından çok kere yıkılmış olmasına rağmen yeniden yapılmıştır. Kâşgar külliyeleri arasında ancak Eskişehir'in, aslen Budist olmayıp, İslâmî bir yapı olarak iki devirde yapıldığı sanılır. Kuzey-batı Türkistan'ın eski Türk hâkanlık merkezlerinden olan Taraz'da, Karahanlılar'ın ecdadından Kara Han'a atf edilen külliye de, XIX. yüzyılda yakılıp tekrar yapıldı. İslâm'ı ancak XV. yüzyılda kabûl eden Doğu Türkistan'ın Uygur bölgesinde, sekiz köşeli surları ile temâyüz eden külliye de aslen Budist yapısı iken, Müslüman yapısı hâline getirilmiştir.

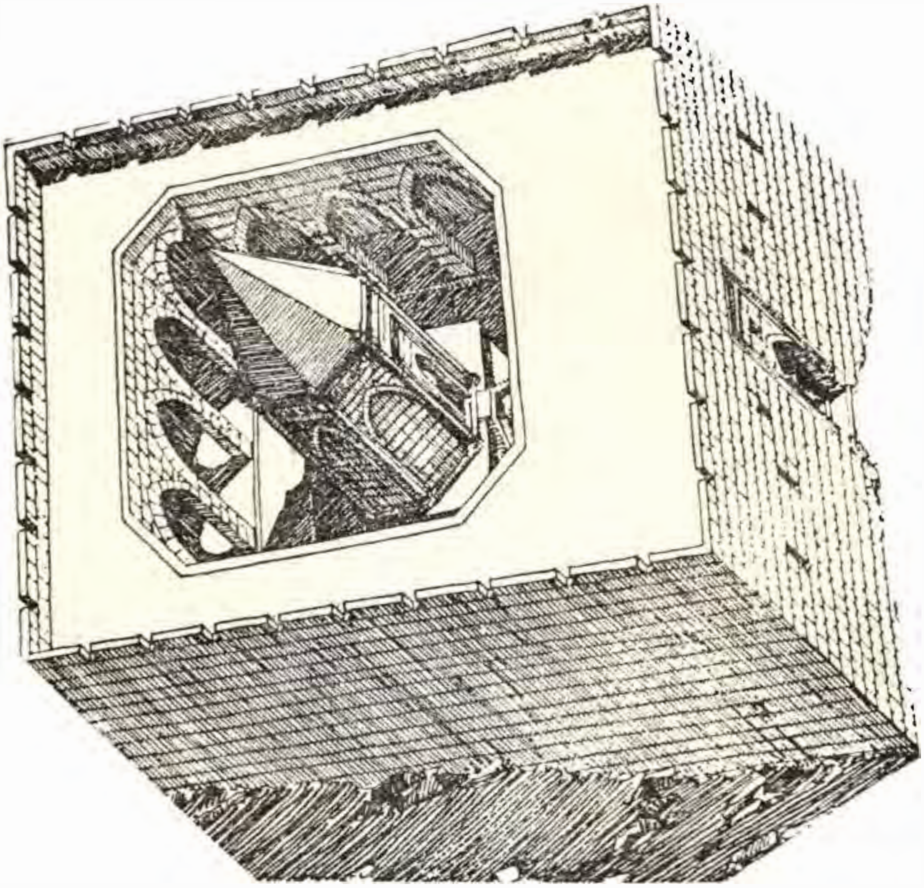
MEDRESE : Tirmiz'de Sultan Sâdât islâmî külliyesinin rokonstitüsyonu

Karahanlı hükümdarlarından başşehri Semerkand olan Tamgaç Buğra Kara Han Ebû Ishâk İbrâhim b. Nasr'ın (1052-1068) bazı vakfiyeleri, son yıllarda, Z. V. Togan ve diğerleri tarafından neşr olundu. Bu vakfiyelerden anlaşıldığına göre, külliye mefhûmu devam etmekle beraber, M. yapısı ayrı bir birim olarak ortaya çıkmaktadır. Tamğaç Buğra Kara Han İbrâhim (1052-1068), Şîîliğe karşı mücadeleye girişmiş ve Sünnî öğretimi yaymağa çalışmıştır. Vakfiyelerde, mescid, meşhed (mezarlık), kurâ (Kur'ân okuyanlar) meclisi, dârü'l-haâdîs, dârü'l-marza (hastahâne) ve hanlar yanında kütüphâne, dershâne ve M. gibi yapılar için ayrı bölümler gösterilmiştir. Ancak, şekil bakımından, Karahanlı devrinde de, hayrât yapıları arasında fazla fark bulunmadığı anlaşılır. Karahanlı Şemsü'l-mülk'ün bir mescidi, daha sonra M. olarak da kullanılabilmiştir. Tamğaç Buğra Kara Han İbrâhim'in yapıları arasında, H. 56/M. 697'da Semerkand'da ölen sahâbeden Kusem İbn-i Abbâs'ın türbesi etrafındaki, yasemin bahçelerinden ve Zerefşân kıyılarına inen külliyenin içindeki bir M.'den bahs edilir.

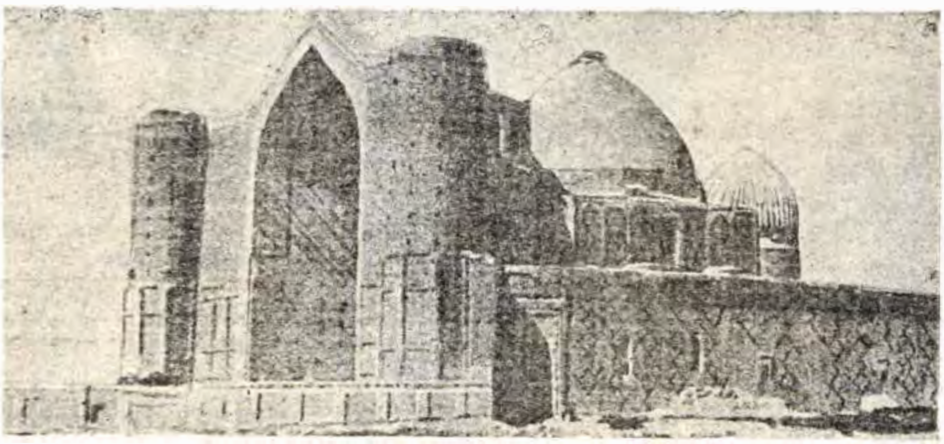

MEDRESE : Amasya'da 1461 tarihli Kapı-ağası medresesinin A. Gabriel tarafından rökonstitüsyonu

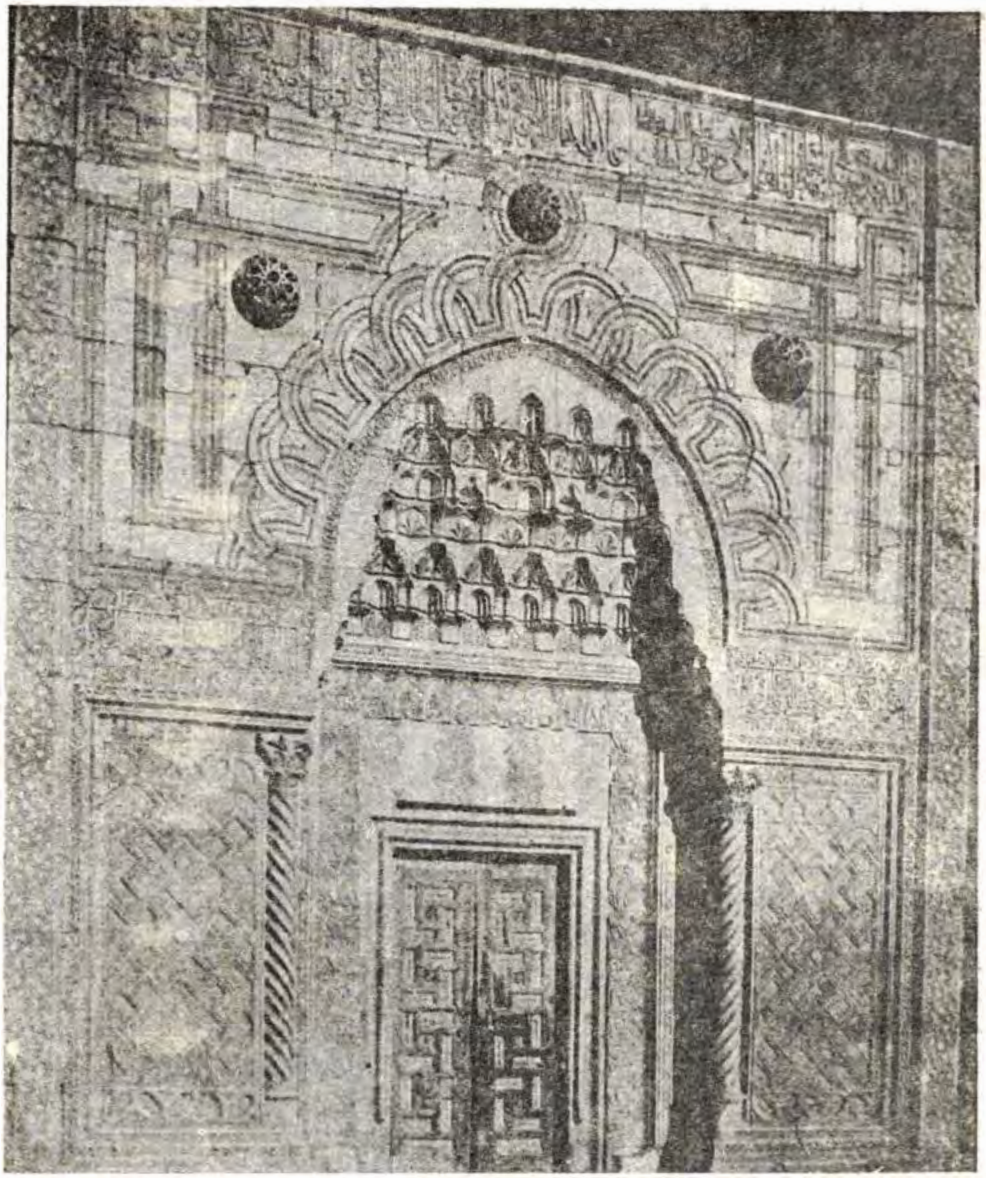
Tamğaç Buğra Kara Han İbrâhim'in oğlu Çu Tiğin Nasr b. İbrâhim Şemsü'l-mülk (1068-1080), hükümdar hayrâtı olduğu için "ribât-ı melik" diye vasıflandırılan, iki büyük ribât bina ettirdi. Bunlardan Buhâra yakınındaki Harçeng'de bulunan 1076 tarihli Ribât-ı Melik, hâlen ayakdadır. G. A. Pugaçenkova ile L. I. Rempel, bu ribâtı Budist külliyelerine benzetmişlerdir. Türk "ordu" geleneğinde de bulunan "Ribât-ı Melik", iç-içe iki kaleden kurulu idi. Mescidin de bulunduğu iç kale Karahanlı hükümdarına mahsustu. XI. yüzyıl Karahanlı külliyeleri arasında Amu-deryâ'nın güney kıyılarında Kişman-tepe ve Tirmiz Sultan Sâdât külliyesinin mihver ucun-

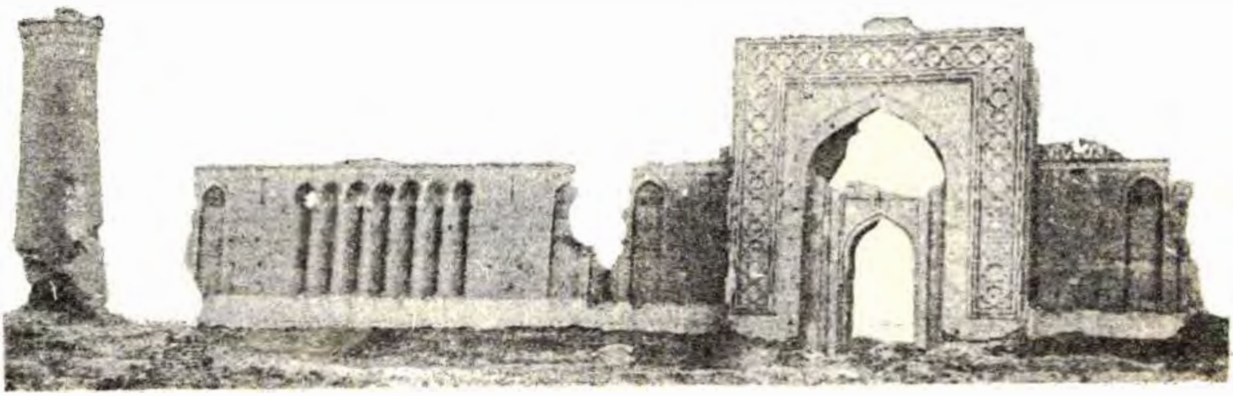
MEDRESE : Kayseri'de M. 1339 tarihli Köşk - medrese'nin A. Gabriel tarafından rökonstitüsyonu

MEDRESE : Ahmed Ysevî'nin Sır - deryâ kıyılarında "Hazret-i Türkistan" denilen mevkiinde Timur tarafından yaptırılan külliyesi. Büyük kubbe mescid, küçük kubbe türbeye aittir

MEDRESE : M. 1251 tarihli Karatay medresesinin âbidevî kapısı

MEDRESE : M. 1077'de Karahanlı Çu Tigin Nasr b. İbrahim Şemş - ül Mülk'ün Buhara yanında Hayçeng'de yaptırdığı "Ribât-ı Melik" islâmî külliyesi

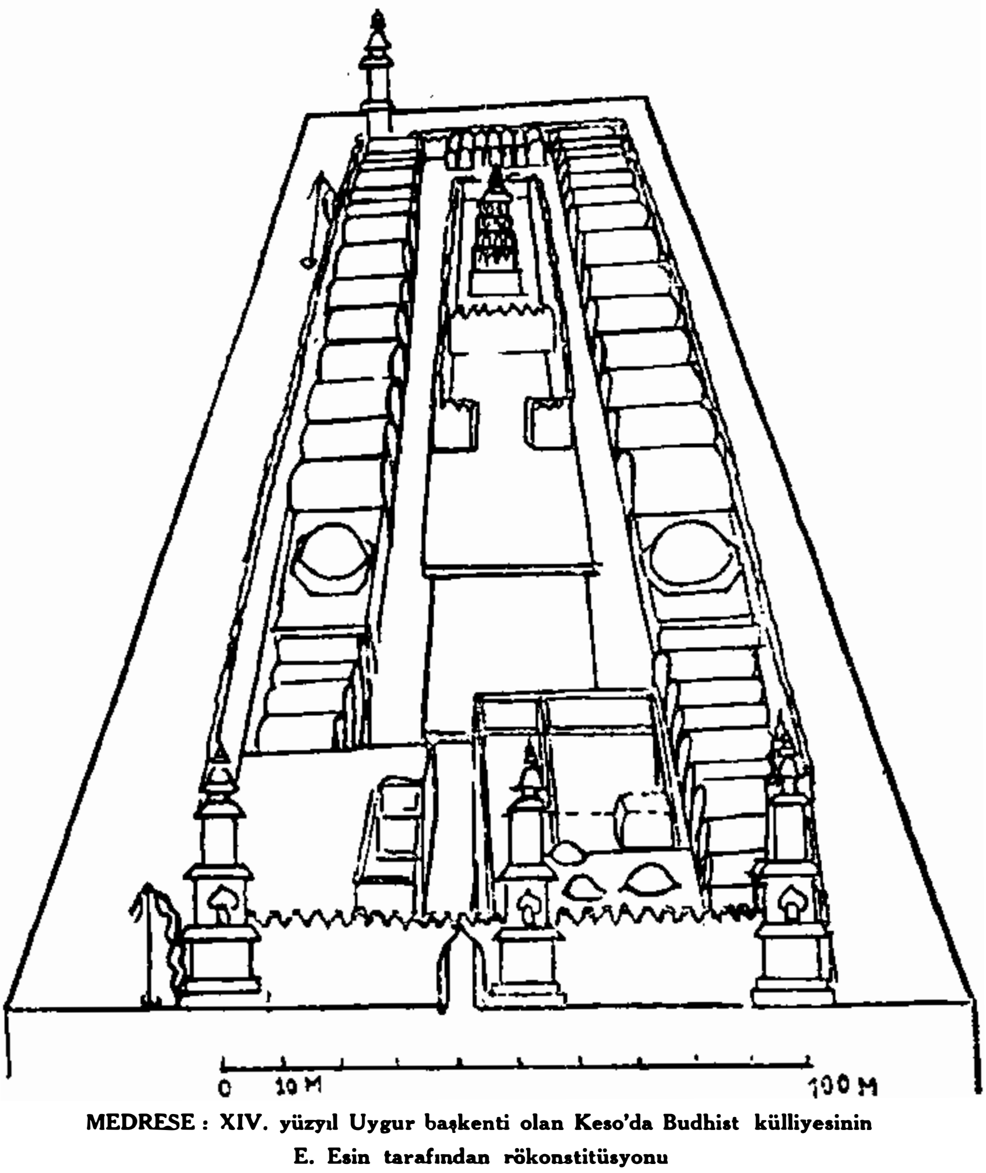
daki eyvanı ve kubbeli iki kanatı ile, Çarcuy (Buhâra)'un 170 km kuzeyindeki Daya Hâtun da yer alır. Türkistan ve Horasan yapılarının hususiyetini teşkîl edecek bir duvar kaplaması olan tuğla mozayiklerdeki Kûfî yazıların ilk nümûneleri de Daya Hûtun'un cephesinde görülür. Türk dilinin en büyük sûfî-şâirlerinden Ahmed Yesevî'nin Sir-deryâ boyunda, "Hazret-i Türkistan" denen Yesi'deki külliyesinin de ilk olarak XII. yüzyılda bina edildiği, yapılan kazılardan anlaşılmıştır. Bu âbide, Timur tarafından tekrar imâr edildi.

Karahanlılar'dan sonra (840 - 1220), bir yandan Karahanlı üslûbu (bk. KARAHANLI SANATI) etrafındaki bölgelere yayılırken, Türkistan'da da aynı üslûbun gelişmesi görüldü. Timurlular (1369 - 1500)'ın ve Özbek Hanları (1428 - 1598)'nın devirlerinde Semerkand'da ve Buhâra'da, 1417 tarihli Uluğ Beğ M.'si gibi, âbidevî M.'ler binâ edildi. Bunların cepheleri, Timurlu üslûbunda, baştan başa gök rengi çinilerle kaplıdır (Çiniden kitâbeler, mozayikler, sırlı tuğlalardan müteşekkil Kûfî yazılar). Büyük meydanların üç veya dört cephesi M.'ler ile çevreleniyordu. 1455 tarihli Önev (Türkmenistan) külliyesi ile Hiyve, Kâşgar ve Yarkent M.'leri de XVII. - XVIII. yüzyıllarda tanınmış âbideler idi. Tâklı ve açık avlulu M.'ler yanında, Türkistan'da ortası kubbeli, kapalı M.'ler de çoktur.

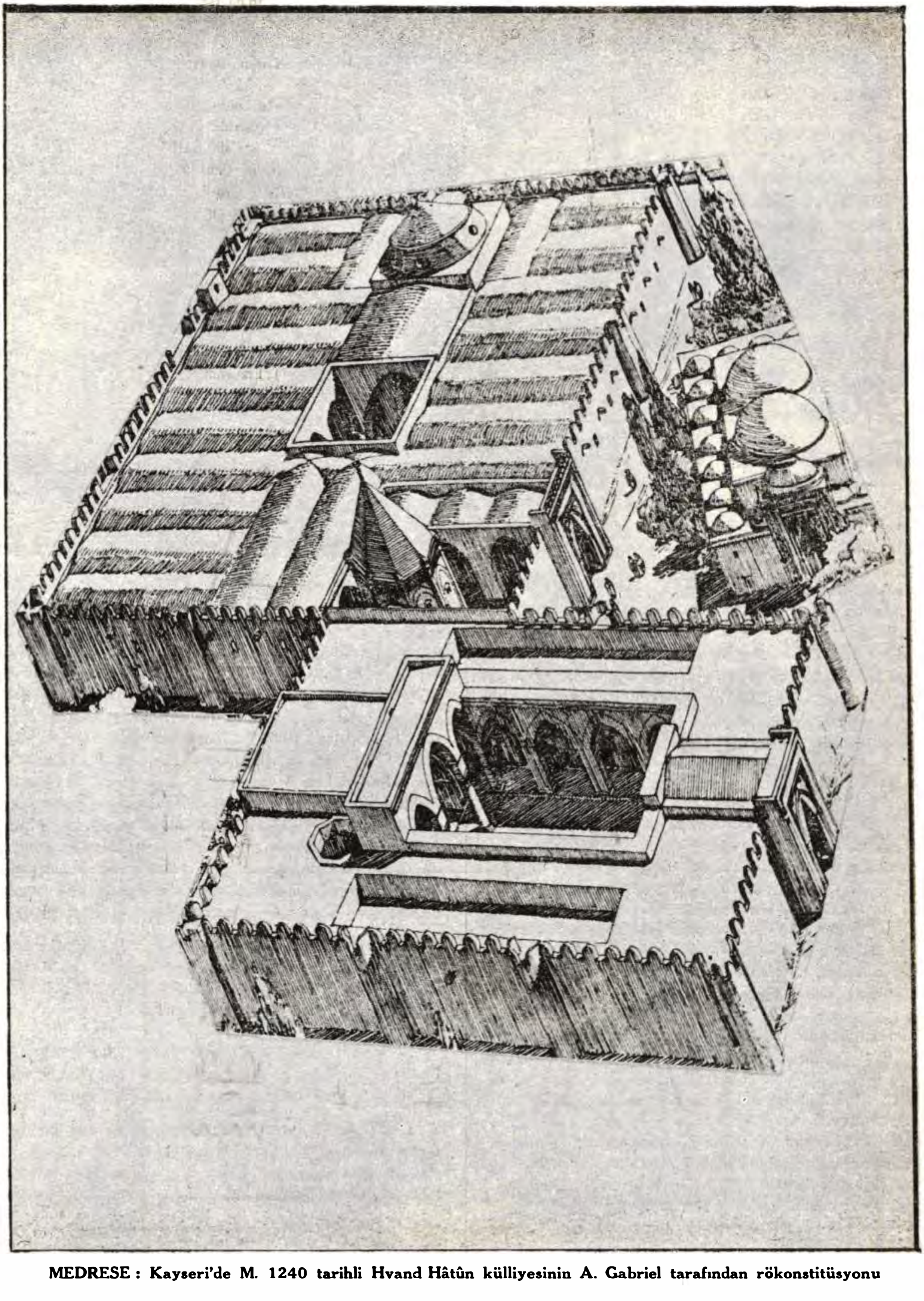
3. Hârizm, Horasan (Bugünkü Türkmenistan kısmı) ile Türkiye'de külliyeler ve M.'ler:

Hârizm ve Horasan külliyeleri, ekseriyetle Türk soyundan olan Hârizmşâhlar (1017 - 1213), Simcûrîler (922 - 994), Selçuklular (1037 - 1200) gibi sülâlelerin, gittikçe Türkler ile meskûn olan illerde yaptırdıkları âbidelerdır. Bu külliyeler, Türkistan yapılarına çok benzer: Hârizm'de Kavat - kale vâdîsindeki XI. yüzyıl külliyeleri, Karacuk Dağları'nın kuzeyinde Baba - ata külliyesi, bugünkü Türkmenistan'da Dehistan (Simcûrî ve Selçuklu merkezi) ve Bayram - Ali kuzeyinde Kurtlu'daki X. - XII. yüzyıllardan kalma külliyeler gibi. Bunların içinde muhtelif hayrât binalarının da yer aldığı anlaşılmaktadır. İran ve Arabistan'da, Karahanlılar'ınkine benzer bir gayret ile, Sünnî mezhebleri yaymak için, ilk M.'lerin Selçuklular tarafından, bilhassa Melik Şâh devrinde açıldığına Barthold dikkati çekmiştir. Horasan Selçukluları'nın başşehri Merv, M.'lerin en çok bulunduğu merkezlerden biri idi (bk. MERV).

Anadolu ve Âzerbaycan'da ise, şekil bakımından Türkistan, Hârizm ve Horasan prototiplerine sâdık kalınmakla beraber, tuğlanın yanında, yerli taş işçiliğinin tesiri ile, taş malzeme de çok kullanıldı. A. Kuran, Niksar'da Yağı-basan M.'si gibi, XII. yüzyıldan kalma en eski Anadolu M.'lerinin, merkezî kubbeli tarzda kapalı yapılar olduğuna dikkati çekmiştir. Daha sonra, eyvanlı M.'ler de çoğaldı. Asîl nispetleri ve oymalı taştan yapılmış âbidevî kapıları ile temâyüz eden Anadolu M.'leri, büyük mimârî eserleridir. Benzeri bir hayat tarzı için düşünülen *hânıkah* ve *hanlar* ile M.'ler, paralel bir gelişme gösterirler. Türkiye'de Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerinden kalma, sayısız denecek kadar çok M. vardır. Bunların arasında, san'at tarihi bakımından, değeri bilhassa yüksek olan âbideler olarak şunlar sayılabilir: Çankırı'daki Dârü'l-Hadîs (1235), Kayseri'deki Hand Hâtun (1240) ve Sâhibiye (1267) M.'leri; Konya'daki Karatay (1251), İnce-minâreli (1280) M.'leri; Sivas'daki 1271 tarihli Gök - M. ve Çifte minâreli; Kırşehir'deki Caca Bey M.'si (1277); Erzurum'daki XIII. yüzyıldan kalma, iki katlı Çifte-minâre ve Yakutiye M.'leri; Bursa'daki 1400 tarihli Yıldırım M.'si; Niğde'deki 1409 tarihli Ak M., Merzifon'daki

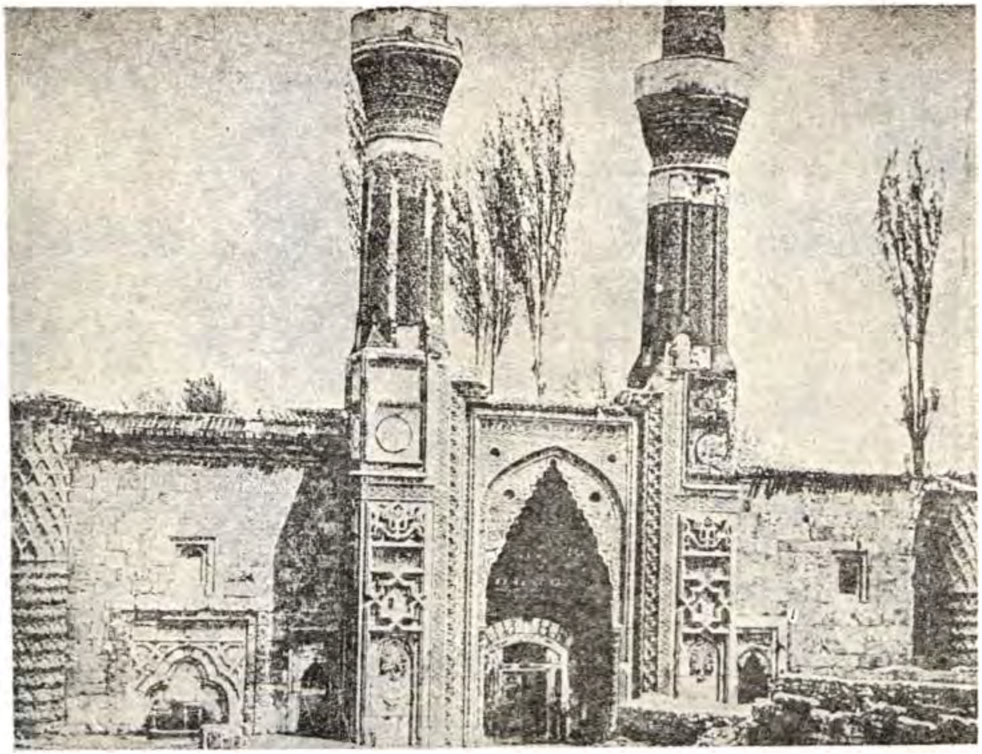

MEDRESE : XIV. yüzyıl Uygur başkenti olan Keso'da Budhist külliyesinin E. Esin tarafından rökonstitüsyonu

MEDRESE : Kayseri'de M. 1240 tarihli Hvand Hâtûn külliyesinin A. Gabriel tarafından rökonstitüsyonu

1414 tarihli ve mihverlerindeki kubbeli hücreler ile dikkati çeken Çelebî Mehmed M.'si; sekiz köşeli planı ile Toyuk'da (Doğu Türkistan) Budist asıllı bir külliyeyi ve Tebriz'de 1318'de bina edilen Gazan Han külliyesini hatırlatan Amasya Kapu - ağası M.'si (1481); Seyyidgazi'de 1511 - 1517 yıllarında Yavuz Selîm'in imar ettirdiği, daha eski bu tarihte yapılmış Ümmü Han Hâtun M.'si. Osmanlı M.'leri artık bozkırlarda değil, şehirlerde ve ekserî mescid - M. külliyeleri olarak binâ ediliyordu. Kale görünüşü, böylece unutuldu ve M. duvarlarına pencereler açıldı.

MEDRESE : Sivas'da 1271 tarihli Gök Medrese

Bu arada, Anadolu etrafında Türkler'in yaşadığı birbirinden uzak illerde de, Türk M.'sinin muhtelif tarzları devam ediyordu. Âzerbaycan'da Bakû'nun güneyinde XII. - XIV. yüzyıllardan kalma Pîr Sagat M.'si Anadolu üslûblarını hatırlatır. Türk Memlûklerinin Kudüs ve Suriye'de yaptırdıkları bazı M.'ler ise, Türkistan geleneğini muhâfaza etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin üç kıt'a üzerine uzanan illerinde de nice M.'ler inşâ edildi. İslâmın Kâbesi'nde, dört mezhebin hocalarını yetiştirmek için Kanûnî Süleyman'ın kurduğu dört kubbeli Süleymaniye M.'si, Kâbe mescidinin son genişletilmesinde, yıkılmadan muhâfaza edilebilmiştir (bk. MEKKE). (E. Esin)

MEDRESETÜ'L - HATTÂTÎN, Türk - İslâm kültüründe plastik san'atlar alanında ayrı bir yeri ve değeri olan hat (yazı) sanatının bütün incelik ve teknikleri ile öğretilmesi, tanıtılması için kurulan okul. Tanzimat'tan sonra her ne kadar rüşdiye (ortaokul)'lere meşk (güzel yazı) dersleri konmuşsa da, bir san'at dalı olarak, hat sanatının sönmekte ve çökmekte olduğu kanaati, özellikle II. Abdülhamid devrinde yaygınlaşmıştır. Bunun üzerine, Sadrâzam Ahmed Cevad Paşa, bu konuda bir tedbir olmak üzere, Bâb-ı Âlî'nin en eski dairesi olan Dîvân-ı Âlî'de bir Ta'lîm-i Hat şubesi kurdurmuş ve başına Sami Efendi'yi getirmişti. Ama Cevad Paşa'nın, sadrâzamlıktan ayrılması ile, bu şubeye verilen önem de bitmiş ve zamanla, söz konusu şube sönmüştür. II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra Şeyhülislâm ve evkâf nâzırı olan Hayri Efendi, yine aynı gerekçe ile, yazı san'atını öğretecek ve bu alanda san'atkâr yetiştirecek bir kuruluş olmak üzere, M.'i kurdu. Okul için, önceleri Hoca Tahsin Efendi Dershânesi ve daha sonra Sıbyan Mektebi olan, şimdiki Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü binası seçildi. Bina onarıldı, okulun müdürlüğüne Râif Bey getirildi ve okulun yönetimi Evkaf-ı İslâmiyye (Türk - İslam Eserleri) Müzesi yönetim kuruluna verildi. M., bu suretle, 6 receb 1332 (31 mayıs 1914) günü törenle açıldı. M., faaliyette bulunduğu sürece, iki kere diploma töreni yapılabilmiş ve her öğrenim yılı sonunda tertiplenen sergilerle, öğrencilerinin çalışmaları halka sunulmak suretiyle, hat san'atının tanıtılmasında gayret edilmişti. 1924 yılıda, Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun yayınlanması üzerine, M. de, önce, öteki medreselere kıyasla kapatılmıştı. Ama, Millî Eğitim Bakanlığı katında yapılan teşebbüsler sonunda, okulun mahiyeti açıklığa kavuştuğundan, adı Hattât Mektebi'ne çevrilmek suretiyle, faaliyette bulunmasına müsaade edilmişti. 1928 yılında Harf Devrimi yapılınca, bu okulun da kaldırılması mecburiyeti doğdu. Bunun üzerine okul, Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi adı altında, aynı öğretim kadrosu ile hizmete devam etti. 1936 tarihinde üniversite ve yüksek okullarda yapılan reform sırasında, bu okulun Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlı bir şube haline getirilmesi uygun bulundu ve bu Akademi'nin beşinci şubesi olarak, Türk Tezyinî Sanatlar Bölümü adı altında, faaliyet göstermesine karar verildi. (İ. Parmaksızoğlu)

MEDVEDİTSA (Coğ.), Sovyetler Birliği'nde bir ırmak, Don (b. bk.) ırmağının sol kolu. Uzunluğu 695 km dir. Saratov bölgesinin kuzeyinde doğar ve güney - güneybatı doğrultusunda akarak, Volgograd (Stalingrad) bölgesinde Serafimoviç yakınında Don ile birleşir.

Volga ırmağının da M. adını taşıyan bir sol kolu vardır. Uzunluğu 269 km dir. Valday dağlarının doğu eteklerinde topraktan çıkar ve Kimrı'nın kuzeyinde Volga'ya karışır.

MEDWAY, İngiltere'nin güney - doğusunda bir ırmak. Birkaç kolun birleşmesiyle meydana çıkar ve Sheerness'te Thames ırmağına akar. Ağzı batıya doğru Rochester'e kadar uzanır. 113 km uzunluğundadır.

MEDYA (Yun. Media), İran'ın kuzey - batı köşesinde bir bölge. Burada, M. Ö. I. binde Med adını taşıyan ve İran grubuna bağlı bir Hind - Avrupaî millet yerleşmiş ve bölgeye adını vermiştir. M., birinci İran hükümdarı I. Kuruş (Kyros) tarafından fethedilmiştir. Darayavahuş (Dara, Darios) M.'da

çıkan ayaklanmayı bastırmış ve ülkeyi İran'ın bir ili durumuna getirmiştir. M.'nın başşehri Ekbatana (Hemedân), İran'ın kraliyet başkentlerinin biri olarak kalmıştır. Büyük İskender M. Ö. 330'da M.'yı fethetmiştir. İskender ölünce M. generallerinden biri olan Peithon'a kalmıştır. Bu bölgeye Büyük M. deniliyordu. Bir de küçük M. adında bir il ayrılmıştı. Bu İskender'in başka bir generali olan Atropatis'e verilmiş ve bundan sonra Atropaténé adını taşımıştır. Âzerbaycan adı bundan meydana çıkmıştır. M. Ö. 310'da Suriye kralı Seleukos her iki M.'yı da fethetmiştir. Büyük M., Küçük M.'dan çok daha fazla Yunanlı'laşmıştı. Her iki M. da M. Ö. II. yüzyılda Arsakîler'ce fethedilmiştir. Romalılar hiç bir zaman buraya kadar ilerlememişlerdir. M.'nın her iki kısmı da Sâsânîler'in elinde kalmış, sonra Arablar'ın eline geçmiştir (633 - 651).

MEGABYSOS (M. Ö. aş. yu. 513 - 440), İranlı general. İran kralı I. Artakhşatra (Ardaşîr, Artaxerxes)'nın idaresinde Babil ve Atina'ya karşı harplerde büyük başarılar kazandı; sonradan Kimon tarafından M. Ö. 450'de mağlûb edilmiştir.

MEGAKLÊS, siyaset adamı ve Atinalı arhont. M. Ö. 632'de arhont oldu. Alkmaionid'lerdendir. Yine aynı adı taşıyan ve aynı aileden olan başka bir Atinalı siyaset adamı, Peisitratos'un idareyi ele alması için çalışmış (M. Ö. 560 - 559), ama sonradan onun düşmanı olmuş ve Atina'dan sürülmüştür.

MEGALİTİK MEZARLAR, yazısız tarih devirlerinde ve bugün yaşayan bazı ilkel kabilelerde mezar anıtı olarak çeşitli şekillerde dikilen anıtlara verilen isim. Megalit sözcüğü Yunanca Mega = büyük ve Lithos = taş bileşiminden "büyük taşlar" demektir. Başlıca üç türü vardır: 1. Menhirler, 2. Dolmenler, 3. Kromleksler.

Menhirler, uzun ve yekpâre tek bir dikili taştır. Taş, tabiî hâliyle, herhangi bir yontma yapılmaksızın dikilmiştir (resim : 1).

MEGALİTİK MEZARLAR : Menhir

Dolmenler, iri taş bloklarının bir odacık teşkil edecek tarzda yanyana dikilmesi ve üzerlerinin yassı bir taş blokla kapatılmasından meydana gelir (resim: 2). Kromleksler de ise, taş blokları genişçe bir daire şeklinde, aralıklı olarak dizilmiştir. Her üç şekilde de, taşlar tabiî hâliyle kullanılmıştır. Bâzan, sahte kubbe denilen, bindirme tekniği ile yapılmış kubbeli M.'da vardır.

MEGALİTİK MEZARLAR : Dolmen

İngiltere'de, Batı ve Kuzey Avrupa neolitik kültürlerinde M. kullanıldığı gibi, bugün hâlâ Hindistan'da, Madagaskar Adası yerli kabilelerinde de M. yapılmaktadır.

1963 senesinde, Edirne'nin Lalapaşa ilçesine bağlı Hacı Dânişmend köyü yakınlarında, Menhir ve Dolmenler keşf edilmiştir.

MEGALOPOLIS (Yun. = Büyük şehir), Yunanistan'ın Arkadia bölgesinde M. Ö. 370'te kurulmuş bir şehir. Arkadia Konfederasyonunun merkezi olmuştur. Atina'nın tarafını tutan bu şehir, M. Ö. 222'de Sparta kralı III. Klemenes tarafından tahrib edilmiştir.

MEGAMIZ, Zeki (Halep 1871 - İstanbul 1932), Arap Hıristiyanlar'ından olmakla beraber Türk kültürü ile yetişmiş ve yararlı eserler vermiş Türk yazarı. Öğrenimini Halep Askerî Rüşdiyesi'nde tamamladıktan sonra yirmi yaşında İstanbul'a gelerek gazetecilik mesleğine giren M., *Kırk yıl, Saadet, İkdam, Sabah* gibi gazetelerle birçok dergilerde çeşitli yazı ve tercümelerini yayımlamıştır. Aynı zamanda Mısır'da çıkan *El-Müeyyed* ve *El-livâ* gazetelerinin de muhabirliğini yapan M., Şehremaneti Âzâlığında ve 1913'te Trabzon Mektupçuluğunda, Maarif Nezâreti Te'lif ve Tercüme Âzâlığında resmî vazifeler de görmüştür. Kitap şeklinde çıkmış epeyce eseri ve tercümeleri arasında en tanınmışı Corci Zeydân'ın *Medeniyyet-i İslâmiye*'sidir ki üç cild hâlinde basılmıştır. M., 1932 şubat başında Maçka'daki Amerikan Hastanesi'nde ölmüştür. (F. Tevetoğlu)

MEGARA EKOLÜ, Sokrates'in öğretimine dayanan en eski felsefe ekolü. Megaralı Euklides tarafından M. Ö. 399'dan sonra kurulmuştur. Bu grubun temsilcileri şunlardır: Euboulides, Alexinos, Philo ve Megaralı Stilpo. Bu filozoflar, tartışmalardan doğan olayları derinlemesine düşündüklerinden dolayı eristik (Yun. eris = tartışma) adını da almıştır.

MEGAVOLT (Fr. ve İng. Megavolt), Metrik birimler sisteminde *meger* ön eki 10^6, yani 1 milyon kere büyük anlamındadır. Buna göre, 1 Megavolt = 10^6 volt = 1 000 000 volt demektir.

MEHDÎ, Müslümanlar arasında yaygın bir inanca göre kıyametten önce insanlığı doğru yola iletmek üzere gelecek olan din ulusu. Yine geleneklerde ne zaman ve nerede ineceği de belirlenen M., Allah'ın kendisine ettiği rehberlikle insanları hidâyete eriştiren, yer yüzünde yüzyıllarca sürecek âdil bir idâre kuracak olan dinî lider olarak düşünülmüştür. Müslümanlar arasında M. inancı kendini hemen hemen Hulefây-ı Râşidîn (İlk dört Halife) devrinden sonra göstermektedir. M. inancının doğması, İslâm itikadının zarurî bir neticesi gibi gözükmektedir. İşrâtu's - sâ'a ve kıyamet alâmetleri, Deccâl'in zuhuru ile sıkı bağlantısı olan M. inancı ile ilgili ilk haberler Hazreti Peygambere isnad edilen hadisler ve Hazreti Ali'ye izâfe edilen sözlerle İslâm camiası içinde yer etmiştir. "Ümmetim kaybolmaya yaklaşınca onlara saymaksızın nice nimetler saçan bir halife gelecektir" hadîsinin tefsir ve açıklamaları ile bu halîfe, kıyametten önce, işrâtu's - sâ'a'da inecektir. Olay Deccâl'in zuhurundan sonra olacaktır. Dönen (ric'a) değil, inen (nüzûl) İsa M.'dir. İndiği yer, Suriye'de Haleb'teki Cum'a mescidi veya Horasan yahut Mağrib'te deniz kıyısında Cebelû Messâ olacaktır. İnsanlar önce indiği yerde, sonra da Mekke'de ona sadakat yemini edecekler, bütün İslâm cemaatleri onu benimseyeceklerdir. İnişiyle Deccâl öldürülecek, Müslümanlar onun şerîatini takib etmekle, benzeri görülmeyen bir refaha erişeceklerdir. Sünnîler'in böylece tanıttıkları M., Şiî inancında "bizim evimizden" yani Hazreti Peygamber'in ehl-i beytindendir. Allah onu beklenmedik bir şekilde ve ansızın gönderecektir. M. elinde siyah bir bayrakla Mağrib'in uçsuz bucaksız topraklarından gelecek, Mekke'de halk Rükn ile Makam arasında ona sadakat yemininde bulunacaktır.

Sünnîler'e göre M., yani İsa, Mesîhü'l - Mehdî, imanı yeniden kurmak ve idâre etmek için geldiği zaman, müctehitlerce tesis edilmiş olan icma'ı alacak ve uygulayacaktır. Yani bütün Müslümanlar'ın yüzyıllar boyunca tahkim ettikleri ilâhî vahyin bir uygulayıcısı olacaktır. Halbuki Şiî anlayışında M., hatâ ve günahtan münezzeh (ma'sum), görevi insanlara İslâmiyeti açıklamak olan kimsedir. Gizlenmiş olan imam (12. İmam. Ebû'l - Kasım Muhammed) geri geldiği zaman, ilâhî buyrukla idâreyi ele alacaktır. M., yani, İslâm dininde ıslâhat yapacak olan bu lider hakkında, İslâm'ın iki büyük fırkası arasında biri, Hazreti Peygamber'in son halefi ve şeriatını uygulayıcı olarak gökten inen Peygamber İsa, öteki de Hazreti Ali'ye isnad edilen sözlerle Peygamber'in ailesinden (ehl-i beyt) ve ümmetinden olduğu gibi Fâtıma'nın çocuklarından olup, adı da Peygamber'in adı olacaktır (Ebû'l - Kasım Muhammed). Yaradılışı Peygamber'e benzeyecek ve Allah için toplumu, insanları ıslah edecek, dünyayı hak ve adaletle yönetecektir. Ona yolunu Allah gösterecek, onu takib edenler hidâyete erişeceklerdir. M. gelmeden kıyamet kopmayacaktır.

M. inancı, Sünnîler'de Hazreti İsa, Şîîlerde Hazreti Ali ve Hazreti Fâtıma nesillerine inhisar ettirilirken, İslâm topluluklarında, ilk siyasî ihtilâflardan günümüze kadar canlı bir şekilde yaşayıp gelmiştir. İslâm dünyasında ilk M.'lik iddiası II. Muâviye'nin kendi irâdesi ile tahttan feragat etmesi ve Mervan b. Hakem'in iktidarı ele geçirmesi sonunda Velid b. Utbe b. Ebî Süfyân tarafından ileri sürüldü. Süfyânî adı alan bu fırka mensupları önce Mervâniler'e, sonra da Abbâsîler'e karşı gizli mücadelelerine devam etti. Ama, Sünnî veya Şiî Müslümanlar'ın topyekûn nefreti ile karşılaştıklarından kuruyup gittiler.

Emevîlere karşı Ali'yi tutanlarca (Şî'a-i Ali) Hazreti Ali, bizzat Hâdiyen Mehdiyen sıfatiyle M. idi; Hazreti Hüseyin ise Mehdi-bnü Mehdî yani Mehdî oğlu Mehdî idi. Emevîler'den Halîfe Ömer b. Abdülaziz de M. ve Müceddid telâkki edilmekteydi. Ancak Şî'a arasında M. inancını fiilen gerçekleştirenlerden biri Muhtarü's-Sakafî'dir. Hazreti Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesinden sonra taraftarları, kendilerini sevk ve idâre edecek bir liderden mahrum kaldıkları için bir süre sâkin yaşadılar. Daha sonra aradıkları lideri Muhtar'ın şahsında buldular. Muhtar, Hazreti Ali'nin Fâtıma'dan gayrı bir eşinden olan Muhammed b. Ali'nin (Muhammed b. Hanefiye) elçisi olarak faaliyete geçti. Kur'ân'ı taklid ederek mübhem bir secî ile dünyanın sonunun yaklaştığını, haksızlık ve adaletsizlikleri ortadan kaldıracak, yeryüzünü yüzyıllar boyunca âdilâne idâre edecek olan el - M. b. Vasi'nin zuhur ettiğini, bunun Cebrail tarafından kendine tebliğ edildiğini iddia etmeye başladı. Bu vaazları Araplar tarafından ikinci planda insan muâmelesi görmekte olan Mezopotamya'nın eski medenî halkları Akadlar, Ârâmîler ve İranlı yeni Müslümanlar arasında büyük itibar gördü. Böylece Muhammed b. Hanefiye M. olarak tebcil edildi. Makamı zengin kumaşlarla örtülü bir taht (kürsü) ile temsil ve ulûhiyetin tecelligâhı olarak takdis edildi. Gerçi Muhammed bu iddiaları reddetmişse de, istemiyerek Keysaniye fırkasının kurucusu oldu. Müridleri onun M. el-Muntazar (Beklenen M.) olarak ölmezliğine ve Ravza dağından geri geleceğine inandılar. İmamiye mezhebine bağlananlar ise Onikinci İmam olup Sâmerrâ'da bir serdaba girip kaybolan Ebû'l-Kasım Muhammed b. Hasan el - Askerî'ye M. olarak inanmaktadırlar. Günümüze kadar İslâm topluluklarında, büyük siyasî buhranlar, istîlâlar ve anarşik devirlerde kendilerini M. ilân eden yahut, müridleri tarafından böyle tanıtılan kimseler zuhur etmiştir. Bu arada Cavanpurlu Seyyid Muhammed M. (Hindistan), Seyyid Muhammed Ahmed M. (Sudan), Muhammed b. Abdullah (Somali) hatırlanabilir. M. adı bir de şeref ismi olarak İslâm dünyasında kullanılmıştır. Abbasîler'de Halife Ebû Abdullah Muhammed (775 - 785), en - Nâsır - dîni'llah (1179 - 1225), Endülüs Emevîlerinde Muhammed b. Hişâm (ölm. 1010), Fâtımîler'de Ubeydullah b. el - Kaddâh (909 - 934), Yemen Zeydî imamlarından el - M. li-dîni'llah Ahmed (1134 - 1170), el-Hüseyin b. Ahmed (1248 - 1258), Ahmed b. Yahyâ (1391 - 1437), Ahmed b. el - Hasan (1676 - 1681) ve Muvahhidîn devletinde Ebu Abdullah Muhammed b. Tumers (1121 - 1128) ve nihayet kendisi olmasa bile vezirleri ve taraftarlarınca M. olarak teb'asına takdim edilen Hind - Türk hükümdarı Ekber (1556 - 1605) bu arada anılabilir. (İ. Parmaksızoğlu)

MEHDÎ, Ebu Abdullah Muhammed (ölm. Bağdat 785), Abbâsî halifesi. Babası Câfer el-Mansûr zamanında Abbâsî hilâfetine karşı vuku bulan bazı kıyamları bastırmakla kendini tanıttı. Horasan ve Tâberistan'daki bazı ayaklanmaları bastırdı. Bu başarıları babası tarafından takdir olundu ve veliahd İsa b. Mûsâ bu hakkından zorla vazgeçirtilerek M. veliahd tayin edildi. Câfer'in 775'te ölümü üzerine Abbâsî halifeliğine geçti. Cömertliği, yumuşak tabiatı ve halkı hoş tutuşu ile kendisini çok sevdirdi. Halifeliği zamanında İslâm imparatorluğunun gelişmesi yolunda büyük gayretler sarfetti. Yeni yollar açtırrdığı gibi, posta işlerini de ıslah etti. Ticaret ve sanayiin gelişmesi için köklü tedbirler aldı. Zamanında Horasan'da ve Kâş'ta çıkan bir iki ayaklanmadan başka, iç işlerinde bir huzursuzluk görülmez. Dış politikada ise M., babası zamanında başlayan Bizans seferlerini devam ettirdi. Ancak, bu seferler bir fetih olmaktan çok Anadolu'nun tahribini öngören akınlar şeklinde gelişmiştir. Bunlar arasında 778 - 779 yılında, bizzat halîfenin de katıldığı sefer, İstanbul Boğazı'na kadar uzanmakla ayrı bir değer taşır. M., bu sefer sonunda Bizans İmparatoriçesi İren'i barış yap-

maya mecbur kılmış ve üç yıllık bir anlaşma imzalanarak Bizans harac vermeyi kabûl etmişti. M. zamanında zenginleşen Abbâsî hilâfeti hazinesi, büyük harcamalarla Bağdad'ı Orta Çağ'ın en lüks ve bakımlı şehirlerinden biri hâline getirmiştir. Bu isrâf temâyülü daha sonra Abbâsî hilâfetinin çöküşünü hazırlayan faktörlerden biri olmuştur.

M., yerine tayin edeceği veliahd konusunda mütereddit kaldı; önceleri yeğeni İsa b. Mûsâ'yı veliahd göstermişken, daha sonra oğlu el-Hâdî'yi veliahd seçti. Ama el-Hârûn'un annesi Huzeyran'ın baskısı üzerine bu defa da kararını el-Hârûn lehine değiştirdi. Bunu kabûl etmeyen el-Hâdî'yi ikna etmek için Cürcan'a giderken yolda öldü. M., Abbâsî halifelerinin en sevilenlerinden biri olarak tanınmıştır. (İ. P.)

MEHDÎ, Muhammed Ahmed b. Abdullah (1843-1885), Sudan M.'si olarak tanınır. Aslen Sudanlı bir Berberî olup, Dongola'da doğmuştur. Küçük yaştan itibaren tasavvufla ilgilendi. Şeyh Muhammed Şerîf'in temsil ettiği Sammâniye (İdrisîye'nin bir kolu) tarikatına girdi. Yedi yıllık bir mücahededen sonra halîfe oldu. Sudan'ın batıl inançlarla dolu Müslümanlık ortamında, sağlam bir şekilde tutundu. Abba'da kurduğu mescitte her hususta örnek bir faki (fakir) oldu. Bir ara Hacc'a gitti. Orada Vehhabîlikten ve Sünûsîlik'ten (b. bk.) aldığı unsurlarla doktrinini yaymaya başladı. M., doktrininde asr-ı saâdete dönülmesini, bid'atlerden ve yabancıların getirdiği yeni hayat görüş ve şartlarından kaçınılmasını, mezarlara gösterilen saygı ile yapılagelen ziyaretlerin yasaklanmasını, içkinin yanında tütünün de, musiki dinlemenin de bırakılmasını telkin ediyordu. Bu görüşleri yüzünden şeyhi Muhammed Şerif ile arası açıldı. Ancak o, Sudanlılar'ın keramete olan inançlarını da değerlendirerek Hazreti Peygamber'i gördüğünü ve ilhamını doğrudan doğruya ondan aldığını yayarak, 1881'de kendisini M. el-muntazar (bk. MEHDÎ) olarak ilân etti. Bulunduğu çevre böyle bir davranışa pek müsaitti. Mısır'ın Sudan'ı, insanıyla, madenleriyle istismar etme çabaları yerli halkta büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştı. Mısır valilerinin getirdikleri sert ve merhametsiz idare, hürriyetlerine alışık Sudan kabilelerini tedirgin etmişti. Bu sebeple adâleti getireceğini vâdeden bu kutsal kişi, halk arasında tutuldu. Kordofan, Darfur, Bahrü'l-Gazel ve Doğu Sudan olduğu gibi M.'ye biât etti. Hükûmet kuvvetlerinin giriştiği şiddet hareketleri ise onun şöhretini arttırdı. 1881'de Bahrü'l-Gazel düştü. Leyton Bey çekilmek zorunda kaldı. M. buraya Hasîbullah adında bir halîfesini vali olarak gönderdi. Böylece M. hareketi bir dinî hareket olmaktan çıkarak, din esaslarına dayanan bir siyasî organizasyona, devlete dönüştü. 1883'te Avusturyalı Slatin Paşa idaresinde bulunan Darfur teslim oldu. 1885'te M., kuvvetleriyle Hartum'a girdi. Sudan genel valisi Gordon Paşa hükûmet binasının basamaklarında öldürüldü. Az sonra ise M. de Omdurman (Ümmü Dermân) da öldü. Yerini halîfesi Abhullah aldı. Onun zamanında M. devleti dinî devlet olmaktan çıkarak, askerî mutlak bir idare hâline geldi. Bu sırada Mısır hıdivliği adına hareket eden İngiliz-Mısır orduları 1885'te Hartum'u geri aldıkları gibi, 1896'ya kadar süren harekât sonunda M.'nın kurduğu dinî-siyasî organizasyonu da tamamiyle kuruttular (Bk. SUDAN). (İ. Parmaksızoğlu)

MEHDÎYE, XIX. yüzyılın sonlarında kurulan bir tarikat. Muhammed Ahmed M. tarafından kuruldu (1881); çok geçmeden askerî bir kuruluş hüviyeti aldı; dünya hâkimiyetini gaye edindi. Dinî ve medenî görüşle bağdaşmayan kurallar getirdi. M. tarikatında kesinlikle Kur'ân esas alınıyor, ondan sonra ancak Mehdî'nin sözlerini geçerli sayıyordu (Bk. MEHDÎ).

MEHMED, Osmanoğulları hânedânında bazı hükümdar ve şehzâdelere verilen bir isim. Bütün Türkler'de ve Müslümanlar'da olduğu gibi, Hazret-i Peygamber'e duyulan sevgi ve bağlılıkla konulan M. adı, onun öz adı olan Muhammed'in Türkçe'de daha ince söylenen, değişik şeklidir. "Pek çok övülmüş, iyi huylarından ötürü çok sevilen ve övülen" anlamına gelen Muhammed (b. bk.), önce Mehemmed, daha sonra Mehmed ve Mehmet (halk ağzında: Memet)'e dönmüştür. Osmanlı hânedânında dördü doğrudan doğruya M., ikisi M. Reşad ve M. Vahîdeddin olmak üzere altı hükümdar bu adı taşıdıkları gibi; yirmi bir şehzâde de M. adı ile adlandırılmıştır. Osmanlı ailesinde M. adı üzerinde, sınırlı da olsa, bir gelenek doğmuştur. Nitekim, Kanûnî Sultan Süleyman, Zigetvar seferinde iken torunu Şehzâde Murad'ın Manisa'da bir oğlu dünyaya geldiğini öğrendiği zaman "ecdâd-ı kirâmımızda Murad oğlu Mehmed olagelmiştir" diyerek, yeni doğan şehzâdeye M. adını vermiştir (bk. MEHMED III).

1. Mehemmed Şah Beğ. Yıldırım Bâyezid'in oğlu Emir Süleyman'ın çocuğudur. 1408'de babası tarafından, Çelebî Mehmed'e ve Mûsâ Çelebi'ye karşı Bizans İmparatoru'nun desteğini sağlamak üzere, rehin olarak gönderilmiştir. İkinci bir söylentide ise, Mûsâ Çelebî'nin babasını öldürmesi üzerine, 1410'da Edirne'den kaçarak Bizans İmparatoru'na iltica etmiştir. 1413'de Çelebî Mehmed'in Mûsâ Çelebî üzerine yürümesi üzerine, İmparator II. Manuel tarafından, şeklen Çelebî Mehmed'le olan anlaşma gereğince İstanbul'dan çıkartılan bu şehzâde, babası zamanından beri hizmetinde bulunan adamları ile birlikte Rumeli'de Karinovası'na geçti. Tasarladığı plana göre; Rumeli akıncılarını tarafına çekebilirse, Çelebî Mehmed'in Mûsâ Çelebî ile olan mücadelesinden de istifade ederek, Osmanlı tahtı üzerinde üçüncü hak sâhibi olarak ortaya çıkmayı düşünmekte idi. Böyle bir imkân doğmadığı takdirde de, süratle Eflâk topraklarına geçmeyi hesaplamıştı. Gerçekten de, Karinovası akıncıları şehzâdenin çevresini alarak onu Eflâk'a kaçmaktan alıkoydular ve hep birlikte Yanbolu yöresine geçtiler. Çelebî Mehmed, kardeşi Mûsâ Çelebî'nin yanında bir de M.'in ortaya çıkması üzerine, süratle harekete geçti. Genç şehzâdenin çevresinde toplanılmasına meydan bırakmadan, Yanbolu üzerine geldi. M.'i önlerine katan akıncılar, bir anda dağıldılar. Bu durumda, şehzâdenin lalası Terzibaşı Zağanos onu alıp Çelebî Mehmed'e teslim etti. I. Mehmed, genç şehzâdeyi öldürmeğe kıyamadı. Ancak, devlet düzeninin korunması için, gözlerine mil çektirerek Bursa'ya gönderdi. Geyve civarındaki Akhisar köyünü de ona mâlikâne olarak bağışladı. Bu arada ele geçirilen kızkardeşini ise, bir sancakbeyi ile evlendirdi. Çelebî Mehmed'in M.'e hayatı boyunca ilgi gösterdiği ve Bursa'ya her gelişinde onunla görüştüğü söylenir. M. 1421'de Bursa'da ölmüş ve babasının yanına defn edilmiştir.

2. Mehemmed Şah Beğ. Sultan II. Bâyezid'in oğlu Şehzâde Şâhinşah'ın çocuğudur. M.'i, ilk defa 1501'de Beyşehir sancakbeyi olarak görmekteyiz. Bu tarihte Karamanoğlu Mustafa Bey'in, Sultan II. Bâyezid'in Mora Seferi'nde bulunmasını fırsat bilerek, tekrar Karaman topraklarına girmesi üzerine, önce amcası Şehzâde Ahmed'in komutası altında girişilen harekâta iştirâk etmiş; daha sonra da, Mesih Paşa ile birlikte, Karamanoğlu'nun Anadolu topraklarından çıkartılmasında görev almıştır. 1511'de babası Şâhinşah'ın eceli ile ölümü üzerine, onun yerine Karaman valisi oldu. Bir süre geçince, Şehzâde Ahmed'in

"saltanat bana verilmiştir" diyerek Konya üzerine yürümesi karşısında, hayatına dokunulmamak şartıyle şehri amcasına teslim etmiş; dedesinden yeni bir görev istemişti. Bu durum sonunda Niğde sancakbeyliğine atanmış ve Şahkulu İsyanı'nı bastırmak üzere Vezîriâzam Ali Paşa kuvvetlerine Altıntaş'ta (Kütahya) katılmıştı. Şahkulu İsyanı'nın bastırılmasında ve İstanbul'da saltanat değişikliği olmasından sonra, amcası Ahmed'in şerrinden korkarak, yeni hükümdar Yavuz Selim'e dehalet etmiş; yeğenleri Âlemşahoğlu Osman Şah, Mahmud'un oğulları Orhan, Mûsâ ve Emir ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Ancak, devlet düzeninin korunması için, bir söylentiye göre İstanbul'da, Sarây-ı Âmire'de; bir söylentiye göre de, Bursa'da öteki yeğenleri ile bir arada bir gece içinde öldürülmüştür. M.'in öldüğü tarihte yedi yaşında gösterilmesi ve onun cellâdlara yalvarışları, herhalde gerçek değildir. Zîra 1501'de Beyşehir sancakbeyi, 1511'de Karaman valisi olabilecek yaşta ve güçte olan bu şehzâdenin öldürüldüğü tarihte, yeğenlerinden en büyüğü Osman Şah Beğ yirmi yaşında olduğuna göre, herhalde ondan belki bir-iki yaş küçük olsa gerektir. Kabri, Bursa'da Murâdiye hazîresinde, babasının yanındadır.

3. Sultan Mehmed. Kanunî Sultan Süleyman'ın veliahdi ve şehzâdesi. 1521'de, Hurrem Sultan'dan olan en büyük oğludur. İstanbul'da doğan M., çok iyi bir öğrenim yapmış, kendisinden büyük kardeşi Mustafa olduğu halde babasının, annesi Hurrem Sultan'ın da etkisiyle veliahd olarak ilân edilmişti. 1537'de, diğer kardeşi Selim ile birlikte Kanunî Sultan Süleyman'ın Korfu Seferi'ne katılmış; 1541'de ise, Selim ve Bâyezid'le birlikte, İstabur Seferi'nde bulunmuştu. Manisa sancakbeyi olan M., 1543 ekiminde ölmüştür. Ölümü babası Sultan Süleyman için gerçekten büyük bir acı olmuş, Macaristan Seferi'nden dönüşte, bir rivayete göre Edirne'de veya Çorlu'da acı haberi alan Padişah, düştüğü kederden günlerce kurtulamamıştır. Bu sevgi, Türk san'atına Şehzâde Camii adı ile anılan san'at âbidesinin yapılmasına vesîle olmuştur. Şehzâde Mehmed'in gömüldüğü Eski Odalar civarında Kanûnî, onun hâtırasına cami, medrese, imâret ve türbe inşâsı görevini Mimar Sinan'a vermiş; 1544'te başlayan inşâat, 1548'de tamamlanmakla, İstanbul güzel bir âbide kazanmıştır.

4. Şehzâde Mehmed. Sultan I. Ahmed'in dokuz oğlunun ikincisi olup, tahta geçen kardeşi Sultan Genç Osman'dan bir yıl kadar küçüktür. 8 mart 1605 tarihinde dünyaya gelmiştir. Ancak, halk arasında çok zeki ve müstait bir genç olarak şöhret yapması, 1621'de Lehistan Seferi'ne çıkarken, ardında tehlikeli olabilecek bir birader bırakmaktan çekinen, Genç Osman'ın gadrine uğramasına sebeb teşkil etmiştir. Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa'nın telkîni ile hareket eden Genç Osman, M.'i öldürtmek için Şeyhülislâm Hocazâde Es'ad Efendi'den istediği fetvâyı alamamışsa da, Rumeli Kazaskeri Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi'nin verdiği fetvâ ile kardeşini öldürtmüştür. M.'in ölümü ve ona izâfe edilen anekdotlar daha sonra Genç Osman'ı tahttan ve hayatından eden büyük ayaklanmayı hazırlayan unsurlardan biri olmuştur.

5. Şehzâde Mehmed. Sultan III. Ahmed'in M. adını taşıyan üç oğlundan en ömürlüsüdür. Aralık 1716'da doğmuştur. 1720 temmuzunda diğer kardeşleri Süleyman ve Bâyezid ile birlikte sünnet edilip, öğrenime başlamıştır. İyi bir tahsil gören ve babasının en sevgili oğlu olan M.'in 1730'da Patrona Halil Ayaklanması sırasında, III. Ahmed'in tahttan indirilmesi sırasında padişah seçilmesi için bir meyil hâsıl olmuş ise de, sonradan tecrid edilerek, 42 yaşında iken, 1756'da amcası III. Osman zamanında ölmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde ufaklı, büyüklü hâdiselere karışan ve kişilikleri yukarıda tanıtılan Şehzâde Mehmed'lerden başka, 1561-1781 yılları arasında doğup ölen ve yine M. adını taşıyan dokuz şehzâde daha vardır.

Tanzimat'tan sonra Sultan Abdülmecid, Abdülaziz, Murad, II. Abdülhamid, Sultan Reşad ve Sultan Vahîdeddin M. adını verdikleri çocuklarına Burhâneddin, Ziyâeddin, Âbid, Şevket gibi ikinci adlar da eklemiş oldukları görülür. Gerçekten de bu şehzâdeler, hayatlarında, kendi hânedanlarında ve kamu oyunda bu ikinci adları ile anılmış ve tanınmışlardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEHMED I. (Çelebî Sultan, Han) (1380? - 1421), 5. (aslında 7.) Osmanlı padişahı. Yıldırım I. Sultan Bâyezîd'in (1389-1402) oğludur. Muhtemelen Bursa'da doğdu, Edirne'de — takrîben — 41 yaşında öldü. Annesi Devlet Hâtun'dur. Lâkabları "Gıyâseddin" ve "Kirişçi" olan I. M., Bursa'da Yeşil Türbe'de gömülüdür. Saltanatı 7 yıl, 10 aydır (5.VII.1413-4.V.1421). Fetret Devri'nde, yani ağabeyi I. Süleymân ile kardeşi Sultan Mûsâ'nın devirlerindeki kısmî Anadolu saltanatı ise 10 yıl, 11 ay, 8 gün tutmaktadır (28.VII.1402-5.VII.1413). İkisinin toplamı 18 yıl, 9 ay, 7 gündür. Bu maddede yalnız tek başına asıl saltanat devrinden bahsedilecektir. Ankara muharebesinden (1402) kardeşi Sultan Mûsâ Çelebî'nin katli ile tek başına padişah olmasına (1413) kadar geçen olaylar için bk. FETRET DEVRİ, SÜLEYMAN I. ve MÛSÂ ÇELEBÎ.

MEHMED I.: Çelebî

Mehmed Çelebî, Rumeli'nde kardeşi Mûsâ Çelebî ile mücadele ederken, halasının oğlu olan Karamanoğlu II. Mehmed Bey, fırsatı asla kaçırmaksızın Osmanlı ve Germiyan topraklarına tecavüz etti. Germiyanoğlu Yâkub Bey, Yıldırım'ın kayınbiraderi ve II. Mehmed'in damadı olan yüksek meziyetlere sahip bir hükümdardı. Çelebî Sultan Mehmed'in nüfuzunu kabûl etmiş ve bundan dolayı Karamanlılar'ın düşmanlığını üzerine çekmişti. Karamanoğlu, 1413'te Bursa'ya kadar geldi. 31 gün kaleyi zorladıysa da Hacı İvaz Paşa'yı teslime icbar edemedi. Bunun üzerine, kendi öz dayısı olan ve bütün dünya Müslümanlar'ının en büyük kahraman şeklinde tanıdıkları, Yıldırım Bâyezid'in kabrini yakmak gibi akıl almaz bir şenâatte bulundu. Ağustos ayına doğru Mûsâ Çelebî'nin cenazesini Bursa'ya getirmeye memur, küçük bir Osmanlı kuvveti yaklaşınca, II. Mehmed Bey korkup ricât emri verdi. Bu emirden canı sıkılan "Harman Danası" diye tanınmış bir Karamanlı subay: "Sultanım, Osmanoğlu'nun ölüsünden böyle kaçarsın; eğer dirisi gelse hâlin nice olurdu?" demeye cüret ettiğinden, Karamanoğlu'nun emriyle oracıkta asıldı (Neşrî, 153a-b).

Sultan Mehmed, Türkiye'nin birliğini korumak için korkunç denecek bir enerjiyle çalışmaya koyuldu. Fütûhat maksadından uzak kalarak, devletin birliğini temine ve iç bünyesine mümkün olabildiği derecede eski gücünü iadeye kararlı idi. Otoritesini göstermek için, Karaman ve Aydın beyliklerini derhal cezalandırması icap ediyordu. Daha 1411 sonlarında, yani yalnız Anadolu'ya hâkimken, Aydınoğlu Cüneyd Bey, Sultan Mehmed'in metbûluğunu kabûl etmişti (Neşrî, 146b). Fakat son derece enerjik ve entrikacı bir adam olduğu ve Osmanlılar'ın eninde sonunda İzmir ve Aydın gibi pek zengin toprak parçalarını kendisine bırakmayacağını iyice anladığı için, her fırsatta metbuu aleyhine teşebbüslere girişiyordu (Dukas, XIX., 54 - 58).

MEHMED I. (Çelebî)

Çelebî Sultan Mehmed, önce, daha zayıf olan Aydınoğlu üzerine yürüdü. Kuzeyden Gediz'i geçerek Menemen'e geldi. Nif'ten (Kemalpaşa) İzmir'e yürüdü. Cüneyd Bey, acele kaçmıştı. 10 gün muhasaradan sonra Aydınoğlu'nun merkezi olan İzmir, Türkiye Hakanı'na teslim oldu. Çelebî Sultan Mehmed, bir gece içinde şövalyelerin yaptırdıkları son derece müstahkem kale ile sûrlarını yıktırdı. İzmir bundan böyle Türkler'in bir iç şehri olacağı için, hiçbir kaleye lüzum yoktu. Fakat İzmir'de hâlâ gözü olan, Timur tarafından İzmir kalesi elinden alınmış, Rodos Şövalyeleri üstâd-ı âzamı — ki o sırada Padişah ile görüşmek üzere İzmir'e gelmişti — kalenin yıkılmasını protesto ederek niyetlerini izhar eyledi.

I. Sultan M., Cüneyd Bey'i affetmek ve Niğbolu sancakbeyliğine tâyin eylemek hatasında bulundu. Aydınoğlu, ileride daha büyük ölçüde Osmanlılar'la mücadeleye girişecektir. Gene bu 1414 yılında Foça, Sakız ve Midilli'deki Ceneviz beyleri, Osmanlılar'a vergi vermeyi kabûl ettiler.

Sıra Karaman dâvasının halline gelmişti. Çelebî Sultan Mehmed'in yanında tâbîleri olan Germiyan ve Candar beylerinin birlikleri de vardı. Candar beyliğinin birliğine, İsfendiyar Bey'in 2 oğlu Kasım Bey kumanda ediyordu (1416'da Çelebî Sultân Mehmed'in damadı olacak ve sancakbeyi rütbesiyle Osmanlı hizmetine girecektir). Osmanlı ordusu, Akşehir - Beyşehir - Seydişehri yolunu tâkib ederek güneye indi. Sonra kuzey-doğuya doğrularak Konya önlerine geldi. Çelebî Mehmed, halasının oğlu olan II. Mehmed Bey hakkında çok şefkatli davrandı ve onunla müsait bir sulh yapıp kuzeye doğru yürüdü, Candar beyliği topraklarına girdi. Fakat daha Karaman beyliği topraklarını terkeder etmez, II. Mehmed Bey'in Osmanlı arazisine tecavüzünü haber aldı. Fevkalâde şaşırdı ve kızdı. İsfendiyar Bey'e Osmanlı devletinin metbuluğunu kesin şekilde kabûl ettirdikten sonra (Neşrî 154 b), acele tekrar Karaman'a geldi (ilk Karaman seferi 1414 sonlarında, ikincisi 1415 baharındadır). Anadolu beylerbeyisi Bâyezid Paşa, Konya yakınlarında II. Mehmed Bey'in ordusunu dağıttı. II. Mehmed Bey'le oğlu ve veliahtı Mustafa Bey, esir düştüler.

Nezâketiyle meşhur olan Sultan Mehmed, halasının oğlu Karamanoğlu II. Mehmed ile oğlunu otağında huzuruna kabûl ederek: "Ey Karamanoğlu", dedi; "seni ben neyliyeyim?" "Bâkıy ferman, sultanımındır!" cevabını alınca: "Karamanoğlu, gel yemin eyle, bir dahi Müslümanlar'a zarar etmiyesin" dedi. II. Mehmed yemin etti, ağır şartlarla bir muahede yapıldı, kıymetli hediyelerle taltif edilip serbest bırakıldı. Çelebî Sultan Mehmed, Karamanoğlu'nu, kendisi Balkanlar'da cihadla uğraşırken tecavüzleri karşısında mahcup etmek istemişti. Fakat II. Mehmed Bey, Osmanlı ordugâhından birkaç km uzaklaşınca, yanındaki subaylarına: "adâvetim, Osmanlı ile kâyamete değin bakıydir" demiştir (Neşrî, 155 b - 6).

Son Karaman - Osmanlı muahedesi ile II. Mehmed Bey, Timur'un Karamanlılar'a verdiği Sivrihisar, Beypazarı, Yalvaç, Şarkîkaraağaç, Kırşehir, Akşehir, Beyşehri, Seydişehri ve daha birçok yeri Osmanlılar'a terketti. Türk Hakanı'nın talebi üzerine asker yollamak mecburiyetini de kabûl etmek suretiyle, Osmanlı tâbiiyetine değilse bile, Osmanlı nüfuzuna düşmüş oldu.

Sultan Mehmed'in tek başına Türk hakanı olması, zaten Türkiye'nin her tarafında, her tabaka arasında sevinçle karşılanmıştı. Bu ilk Anadolu seferindeki muvaffakıyeti de çok büyük oldu. Ceneviz beylerini, hattâ Rodos üstâd-ı âzamını, Germiyan, Menteşe ve Teke beylerinin, bizzat gelip arzı tâzimatta bulunmalarını kabûl etti. Candar beyliğini hâkimiyetine, Karaman beyliğini nüfuzuna aldı. Kahire'ye elçi göndererek, babası zamanında bozulmuş olan Memlûk - Türkiye münasebetlerini düzeltti.

1415'te Amiral Çalı Bey'in I. Sultan Mehmed'in emriyle 30 kadırga ile Venedikliler'e âit Siklad (Kiklad) adalarını (Andros, Paros, Naksos, Milos vs.) ve büyük Ağrıboz adasını (Attika yarımadasının karşısında) vurdurması, Türk - Osmanlı denizcilik tarihinde ve Türk - Venedik münasebetlerinde mühim bir hâdisedir (Dukas, XX., 66; Hammer, II, 171). Bu seferde Venedikliler'den pek çok esir alınmıştır. Bunun üzerine amiral Pietro Loredano, Türkler üzerine gönderildi. 1416 mayısında Çanakkale Boğazı'nı geçen Venedik donanması, boğazın Marmara ağzında Çalı Bey'in 42 gemisi ile karşılaştı. Yapılan kanlı vuruşmada Çalı Bey'in şehit düşmesi üzerine, Osmanlı donanması bozularak çekildi. Fakat Amiral Loredano'nun iki yerinden yaralanması ve ağır zayiat verilmesi karşısında, Venedikliler de çekildiler ve Bozcaada'ya gittiler. Bizans imparatorunun aracılığı ile sulh yapıldı ve 1417'de Venedik'e bir Türk elçisi gönderildi. Fakat Türk gemileri gittikçe daha fazla Boğazlar'ı ve Ege Denizi'ni sıkıştırıp Venedik ve Ceneviz ticaretini ihlâl ettiler (Hammer, II, 74).

MEHMED I. (Çelebî)

1415'te Türkler, Arnavutluk'ta elden çıkan bazı yerleri istirdat ettiler. Bu sıralarda Sultan Mehmed, Macaristan sefer-i hümâyûnu ile Eflâk harekâtına hazırlanıyordu. Evrenos - zâde İshak Bey'in Bosna akını da 1414 temmuzuna rastlar. Bu akının sebebi, Bogomil mezhebinden zorla Katolik olan Hırvatistan dukası Hrvoie'nin Türkler'den yardım istemesidir. Bosna'da çok yayılan ve Müslüman dininden bazı ilhamlar aldığı söylenen Bogomil mezhebinin, Katolik Macaristan ve Bosna kralları tarafından en büyük zulümlerle söndürülmek istenmesi, sonunda Bosnalılar'ın mühim bir kısmının Müslümanlığı kabûlü ile neticelenmiştir. 1414 seferinde Bosna kralını tahtından indirip, yerine başkasını oturtacak kadar güç kazanan İshak Bey, ertesi 1415 senesinde Sava'yı geçti, Hırvatistan'a girdi. Doboj meydan muharebesinde, Bosna'yı Macaristan'a katmak istiyen Almanya İmparatoru ve Macaristan kralı Sigismund (Niğbolu'da Yıldırım'a yenilen), İshak Bey tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Bu meydan muharebesinde Türk ordusu saflarında Hırvatistan dukası Hrvoie de bulunuyordu. Bu suretle Macaristan'ın Bosna'yı ilhakı şöyle dursun, Hırvatistan, Türk nüfuzuna düştü. Duka Hrvoie, 1416 ağustosundaki ölümüne kadar Türkler'in sadık bir tâbii olarak kaldı. Genc Doboj zaferinin neticesinde Bosnasarayı, Türkler'in eline düştü. Burası bir sancak merkezi yapıldı ve oldukça kuvvetli bir garnizon bırakıldı. Böylece Bosna'nın bir kısmı Türkler'e geçmiş oldu (J. Radoniç, *Archiv für Slav. Phil.*, XIX, 460). İshak Bey, bu zaferden sonra Stirya'ya kadar büyük bir akın yaptı; bu akına 20 000 akıncı katıldı; fakat İshak Bey, akında şehid düştü.

23 ağustos 1415'te Bosna'nın en büyük beylerinden olan Paul Radenoviç bir tuzağa düşürülüp öldürüldü. Mirası, Bosna kralı ile Hırvatistan dukası arasında paylaşılmak istendi. Fakat Paul'ün oğlu Pierre (Peter), Türkler'i çağırdı. 1416 ekiminde Anadolu işlerini yoluna koymuş olan Sultan Mehmed, Pierre'e babasının topraklarını verdirmek, gerçekte Bosna'da Türk nüfuzunu kurmak için, işe müdahale etti. Bosna beyleri, Sultan'ın huzuruna çıktılar. Krallarını, işin en büyük mes'ulü olarak gösterip şikâyet ettiler. Türkler, 1416 yılının son 3 ayını Bosna'da geçirdiler. Ülkede Türk nüfuzu kurulmuş oldu.

1416 sefer-i hümâyûnu (Padişahın bizzat başkumandanlık ettiği sefere "sefer-i hümâyûn" denir), Eflâk'ta Yıldırım zamanında kurulmuş olan Türk himayesini kesin şekilde teyit etti. Voyvoda Mirçe, Almanya imparatoru ve Macaristan kralı Sigismund'dan yardım görüyordu. Sigismund, hâkimiyetini Kuzey ve Baltık denizlerinden Karadeniz'e ve Adriyatik'e kadar tesis etmek azmindeydi. 1386'dan yani Sultan Murad devrinden beri Eflâk'a hâkim olan Mirçe, fırsat buldukça Türk hâkimiyetinden silkinmek istemişti. Sultan Mehmed, Tuna'yı kuzeye doğru atlayıp Romanya'ya girdi. Osmanlı ordusunda, tâbî Karaman ve Candar beyliklerinin de birlikleri bulunuyordu (Neşrî, 157a). Sultan Mehmed, Stefan Losonz kumandasındaki Macar yardımcı birliği tarafından desteklenen Mirçe'nin ordusunu kolayca dağıttı (Hammer, II, 175). Tuna'nın kuzey sahilinde, Romanya topraklarında, Bükreş'e 60 km. mesafede Turnu ve Yerköyü, Eflâk beyinden alınıp doğrudan doğruya Türkiye'ye katıldı. Yerköyü'nde kuvvetli bir kale yapıldı (Hammer, II, 176). Bu müstahkem mevkiler yüzyıllarca Tuna'nın kuzeyinde Romanya'nın Türkler tarafından tarassut yerleri olarak kalacaktır. Eflâk, yılda 3 000 duka ((11 milyon TL) senbolik vergiye bağlandı (sonraları bu meblâğ pek çok artırılacaktır). Böylece Eflâk, Yıldırım zamanında olduğundan çok daha sıkı bağlarla Türkiye'ye bağlanmış oldu. Artık voyvoda, padişahın sadık bir bendesi idi. Bu vesileyle Dobruca'da Türk hâkimiyeti de kesinleşti (Decei, *İsl. Ans.*, IV, 182 b).

Erdel'e (Transilvanya) ilk muntazam Osmanlı akını, Yıldırım'ın ilk zamanlarında, 1391'de yapılmıştı (Âşık - Paşa - Zâde, Giese nş., 60). 1416'da Erdel'e ve Macaristan'a küçük ölçüde bir akın daha yapıldı. Asıl büyük akın, 1420'de oldu. Hatsek meydan muharebesinde voyvoda Gráky Lászlo mağlûp edildi ve bu kıymetli Macar eyâleti baştan başa çiğnendi. Ertesi 1421 senesinde de Erdel akını tekrarladı. Bu kere, düşman Braşov yakınlarında geçen meydan muharebesinde yenildi ve eyâletin en güney - doğusunda bulunan bu mühim şehir Türkler tarafından yakıldı (Decei, *İsl Ans.*, IV. 297 a).

Almanya ve Macaristan taclarını birleştirmiş olan Sigismund, Sultan Mehmed'in birkaç senelik harekâtıyla, Balkanlar'daki bütün emellerinden mahrum edilmiş oluyordu. Ruscuk'un karşı yakasında Yerköyü (Romence: Giurgiu) kalesinin inşâsı, Eflâk'ta Türk'ten gayri hiçbir yabancı müdahale ve nüfuzuna yer bırakmıyordu. İshak Bey'in Striya akını, İmparator - Kral'ı dehşet içinde bırakmıştı. Stirya'yı savunmak isteyen Macar ordusu, 12 000 piyade ve 7 400 atlı ölü vermiş (Hammer, II, 471, no IX), bu arada 3 namlı kumandan (Godefroy Rauber, Thierri von Tanhausen, Wilhelm Khevenmuller), muharebe meydanında kalmıştı (Hammer, II, 177). İshak Bey, sonra hızla doğuya dönmüş, Temeşvar (Tımışvar) çevresine girmiş, fakat burada şehit düşmüştür. Buna karşılık imparator Sigismund, Niş ile Niğbolu arasına kadar inip burada 4 ekim 1419'da bir Türk ordusunu bozmuş, fakat bir toprak kazancı elde edememiştir (Hammer, III, 177 - 8).

1419 ve 1420'de Romanya harekâtı devam etmiştir. İlk defa olarak bu sırada Osmanlı Türkleri, Tuna deltasını kuzeye doğru atlamışlar, Besarabya'ya girmişler, Dniestr'in Karadeniz'e döküldüğü koyun güneyindeki Cetatea Alba'yı (Türkçesi: Akkirman) muhasara etmiş, fakat alamamışlardır. 1420'de, bir yıl önce 33 yıllık bir saltanattan sonra ölen Mirçe'nin yerine geçen oğlu Mihail Türkler'in Besarabya'ya kadar uzanmalarından dehşete düşerek silâha sarılmış, fakat yenilmiş ve öldürülmüştür. Türkler, Mihail'in yerine kardeşi II. Aleksandru'yu Eflâk voyvodası tâyin etmişlerdir.

İmparator - kral Sigismund ve Eflâk'a karşı seferini tamamlayan Çelebî Sultan Mehmed, tekrar Anadolu'ya döndü. Hedef, Candar beyliği idi. Candar beyliği, Ankara felâketinden sonra Karaman devleti gibi çok şişmiş, Müslüman Samsun, Bafra gibi yerlere bile yayılmıştı. Karamanlılar'dan alınan eski Osmanlı topraklarından sonra, şimdi Candar beyliğinin fazla topraklarını budamak, bu devleti küçültmek ve iyice Osmanlı hâkimiyetine sokmak lâzım geliyordu.

Çelebî Sultan Mehmed, İsfendiyar Bey'i toprak terki için zorladı. Arada harb olmadan İsfendiyar Bey, Sinop'a gelen Osmanlı ordusundan çekinip, Ilgaz Dağları güneyindeki bütün yerleri Türk Hakanı'na bıraktı. Bu suretle Çankırı'dan başka Tosya da Osmanlılar'a geçti. Çankırı'yı Çelebî Sultan Mehmed, damadı olan Candaroğlu Kasım Bey'e — sancak olarak — verdi. Sıra Samsun'a gelmişti. Müslüman Samsun'u 1398'de Yıldırım, Kubâdoğlu Cüneyd Bey'den almıştı. Ankara felâketinden sonra Samsun ile Bafra, Kubâdoğulları ile Tâceddinoğulları arasında çekişilirken İsfendiyar Bey tarafından alınmış ve oğlu Hızır Bey'e verilmişti. Samsun'a gelen Çelebî Sultan Mehmed, Samsun ve Bafra'yı Hızır Bey'in elinden aldı ve onu babası İsfendiyar Bey'in yanına Kastamonu'ya yolladı.

Bundan sonra Sultan Mehmed, İskilip'e geldi. Burada İlhanlılar'ın yerleştirdiği Türk'leşmiş bir Moğol kabîlesi ve bu kabîlenin başında Minnet Bey vardı. Padişah, Minnet Bey'i kabilesi ile beraber Filibe'nin kuzey - batısına, Meriç'in kuzey sahiline iskân etti. Bunlar, orada şimdi de "Tatarpazarcığı" diye anılan şehri kurdular. Minnet Bey'in oğlu Mehmed Bey, bu şehirde kervansaray, cami, medrese, imâret vs. yaptırdı. Bu kabilenin bir kısmı da Orta Arnavutluk'ta Berat'a yerleştirildi.

Şeyh Bedreddin ihtilâli, Osmanlı devletinin iç bünyesine ait mühim hâdiselerden biridir. Şeyh Bedreddin'in, bugünkü komünizme benzeyen bir sistem kurmaya ve bunu propaganda ve ihtilâl yoluyla devlete empoze etmeye çalışması, Fetret Devri'nin ortaya çıkardığı içtimaî bozukluklarla alâkalıdır. Her devirde böyle maceralara girişecek kimseler, fakirleri himaye etmek gayesiyle hareket eder gibi görünüp, iktidarı ele geçirmek isteyenler, nihayet şu veya bu sebeple ezilmiş ve ümitlerini kaybetmiş bulunanlar mevcut olmuştur. Musa Çelebî'nin kazaskeri yani 2 yıldan fazla Türkiye'nin en yüksek dinî - kazâî - ilmî makamının sahibi olan Şeyh Bedreddin'in etrafına toplananlar da bu çeşitten insanlardır. Fetret Devri'nin kendine has şartlarında türeyen ve çoğalan işsizler ve çapulcular, Şeyh'in etrafında birikmişlerdir (Ricaut, II, 361). İsyan, Türkiye'nin haricî düşmanlarının çoğu tarafından teşvik görmüş ve desteklenmiştir.

Şeyh Bedreddin Mahmud, torunu Hâfız Halil'in yazdığı "Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin" e göre, Sultan Alâeddin Key - Kubâd'ın torunlarından olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu sahtekârlık, Osmanoğulları'nı bertaraf etmek ve tahta kadar yükselmek ihtirasıyle alâkadardır. Şeyh'in büyükbabası Abdülaziz, Gazi Süleyman Paşa'nın Rumeli fütuhatında veya Murad Gazi'nin ilk zamanlarında Dimetoka'da şehid olmuştur. Onun oğlu ve Şeyh'in babası İsrail, Dimetoka Bizans kumandanının kızı ile evlenmiş, bu izdivactan Şeyh Bedreddin doğmuştur. Şeyh'in doğum yeri, Dimetoka'nın az kuzeyinde Samona denen yerdir. Bu yüzden "Simavna Kadısıoğlu" diye iştihar etmiştir (Kütahya Simav'ı ile bir alâkası yoktur). İsrail'in, bu kazanın kadısı olduğu anlaşılmaktadır. Oğlu Bedreddin'i de ilmiye mesleğinde yetiştirmiştir.

Bursa'ya gelen Bedreddin, Bursa kadısı Koca Mahmud Efendi'den, bu zatın oğlu olan büyük matematik âlimi Kadızâde-i Rûmî ile beraber okumuş, Konya'ya gitmiş, orada Feyzullah Efendi'den bilgisini ilerletmiş, nihayet devrin en yüksek İslâm medreselerinin bulunduğu Kahire'ye gelmiştir. Burada sınıf arkadaşları büyük tıp âlimi Hacı Paşa ve büyük ilâhiyat bilgini Seyyid Şerif Curcânî ile beraber dinî ilimler üzerindeki tahsilini tamamlamıştır. Tebriz'e gidip Timur'un huzurunda ilmî münakaşalara da katılmış, büyük bir âlim olarak şöhret yapmıştır. Kahire'ye dönünce, Sultan Barkuk tarafından, oğlu müstakbel sultan Ferec'e hoca tâyin edilmiştir. 1397'de mürşidi olan Ahlatlı Hüseyin'in ölümüyle onun yerine şeyh olmuştur. Bundan sonra Memlûk topraklarını terkedip Türkiye'ye gelmiş, bâtınî propagandasına başlamıştır. Süleyman Çelebî zamanında Edirne'ye gelerek Fetret Devri'nden faydalanıp propagandasını ilerletmiştir. Musa Çelebî tahta geçince, onun ilmine ve nüfuzuna kapılarak 1411'de kazasker yapmıştır. 1413'te Mehmed Çelebî tek başına hükümdar olunca, Şeyh'i kazaskerlikten azletmiş, fakat ilmine hürmet göstermiştir. Şeyh, 2 oğlu ve kızı ile İznik'e gidip yerleşmiştir. Bundan sonra Bedreddin, Osmanoğulları'nı devirebileceğini sanarak, cahil halk tabakaları üzerinde müessir olabilecek fikirler neşrine başlamıştır (bk. Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya), *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin,* İstanbul, 1924).

Zamanının âlimleri arasında pek müstesna bir mevkıi olan ve fıkh'ta mütebahhir sayılan Şeyh Bedreddin'e göre, Allah'ın zâtı, mahlûklardan ayrı değildir. Allah, ezelî ve ebedîdir, kadîmdir. Tanrı'nın iradesi bir şeyin istidadında mevcut olanı istemesidir; yoksa istidatta olmayanı istemeye Allah'ın yetkisi yoktur. Şeyh Bedreddin, kıyamet hakkındaki âyetleri tevil ettiği gibi, Cennet ve Cehennem'in, iyi veya kötü hareketlerin vicdanda hâsıl ettiği haz ve elemlerden ibaret olduğunu, gene Ehl-i Sünnet akidelerine aykırı olarak, İsa'nın cismanî unsurları itibariyle öldüğünü, ancak ruhunun diri olduğunu kabûl ve böyle düşüncelerinin sonucu olarak da, din bakımından haram edilmiş olan şeylerin helâl olduğunu iddia eder. Öte yandan Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik arasında bir fark olmadığı ve bunların eşit tutulması lâzım geldiği iddiasındadır. En nihayet, her türlü mülkiyetin kaldırılması ve toprak ile malın müşterek olmasını tavsiye eder ve bunlara dayanarak geniş bir propagandaya girişir.

Burada belirtilen son fikirlerin, Osmanlı Devletindeki çoğu Hıristiyan ve bir kısmı Yahudi olan şehir halkını kazanmak, ötekinin de fakir zümreleri aldatmak ve ayaklanmaya teşvik etmek için ortaya atıldığı muhakkaktır. Böylece, Müslüman olmayanlar ile hallerinden memnun olmayanları etrafında toplayan Bâtınîler, Müslüman ve Ehl-i Sünnet olan unsura dayanan Osmanoğulları devletini büyük Fetret sarsıntısından yeni çıkmış olduğu bir sırada, büsbütün ortadan kaldırmak istiyordu. Bursa'nın Ulu Cami'inde va'azeden şahıs, sözde Kur'ân âyetlerine dayanarak, Hazreti Peygamber'in öteki peygamberlerden üstün olmadığını iddia etmek suretiyle sinsi bir bâtınîlik propagandası yapıyordu. Bir yandan Ehl-i Sünnet akidelerini

yıkmak istiyor, öte yandan da Hıristiyanlar'ı kendisine çekiyordu. İşte bu devrin dinî, fikrî, siyasî akımları içerisinde genişliği böylece bütün açıklığı ile meydana çıkan bu tartışma, görülüyor ki, önemsiz bir olay değildi. Süleyman Çelebî Mevlid'ini yazmak suretiyle, Ehl-i Sünnet tarafını tutmuş ve onun yüzyıllarca süren zaferlerine belki en büyük yardımı yapmış ve her zaman ona destek olmuştur (A. Ateş, *Mevlid,* 31-2).

Şeyh'in icra vasıtası, halifelerinden Börklüce Mustafa olmuştur. Bu adam, bu sıralarda İzmir'in Karaburun kasabasında yaşıyordu. Etrafına kalabalık bir âsiler kitlesi toplamıştı. Börklüce'den ihtilâlin hazır olduğu haberini alan Şeyh, İznik'ten hacca gitmek bahanesiyle ayrılmış, Kastamonu'dan Sinop'a geçmiş, oradan gemiye binmiş, Kırım'da Kefe'ye çıkmış, sonra Eflâk'a gelmiştir. Eflâk voyvodası, Türk hâkimiyetinden kurtulmak ümidiyle, Şeyh'e elinden gelen yardımı esirgememiştir.

Bu suretle Rumeli'nde Şeyh Bedreddin, Urla yarımadasında halifesi ve eski kethudası Börklüce Mustafa, Manisa'da da Börklüce'nin halifesi Yahudi dönmesi Torlak Kemal, ihtilâl ateşini yakmışlardır. Tuna'yı güneye doğru atlıyan Şeyh, etrafına ne kadar âvâre varsa toplıyarak Tuna'nın güney yalılarında, Dobruca'da, Deliorman'da dolaşmış, isyan kuvvetlerini arttırdıktan sonra, Deliorman'da Şumnu civarında ihtilâl bayrağını açmıştır.

İhtilâle katılanlar arasında yalnız Müslüman değil, her din ve mezhepten insan vardı. Şeyh, bunlar arasında müsavat ve cemiyette mal ortaklığı olacağını ileri sürüyordu. Yalnız Börklüce, 5 000 adam toplamıştı. Bunları dağıtmak istiyen İzmir sancakbeyi İskender Bey'in mağlûp olup ölmesiyle ihtilâl, Türkiye çapında bir hâdise oldu.

Saruhan sancakbeyi Timurtaş Paşa-zâde Ali Bey de Börklüce'ye bozulunca işe Çelebî Sultan Mehmed bizzat müdahale mecburiyetinde kaldı. Çocuk yaştaki oğlu Veliaht - Şehzâde Murad'ı, yanına vezîr-i âzam Bâyezid Paşa'yı katıp Börklüce'nin üzerine yolladı. Bâyezid Paşa, âsilerin mühim kısmını imha ve gerisini esir etti. Esirleri Ayasluğ'a (Efes) getirdi. Çoğunu idam ettirdi. Müritlerinin "Dede Sultan" dedikleri ve asla ölmeyeceğine inandıkları Börklüce'yi işkenceyle öldürttü. Manisa civarında Torlak Kemal ile 3 000 müridi de yakalanıp öldürüldü.

İsyanın bastırıldığını öğrenen Şeyh Bedreddin, Deliorman'da müşkül mevkide kaldı. Bâyezid Paşa Rumeli'ne geçip Şeyh'i Deliorman'da yakaladı. Kardeşi Mustafa Çelebî'ye karşı Rumeli'ne geçmiş olan Çelebî Sultan Mehmed'in bulunduğu Serez'e yolladı. Bu suretle Mustafa Çelebî ile aynı zamanda vuku bulan ve devleti çok müşkül bir duruma sokan ihtilâl, tamamen söndürülmüş. oldu.

Sultan Mehmed, Şeyh'i hemen öldürtmedi. Mevlânâ Haydar riyasetindeki bir mahkemenin huzuruna çıkartıldı. Şeyh Bedreddin, Heratlı Mevlânâ Haydar'ın sorguları neticesinde, suçlu ve cezasının idam olduğunu bizzat kabûl etti. 1420'de Serez'de asıldı (Hammer, II, 186; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* 2. tabı, I, 360 - 7).

Şeyh Bedreddin büyük bir âlimdi. Fıkh (İslâm hukuku), tefsir ve tasavvuf üzerindeki eserleri meşhurdur. Fıkh üzerinde yazdığı *Camî'u'l Fusûleyn* ile tasavvufî fikirlerini gösteren *Wâridât,* en tanınmış kitaplarıdır. Burada Şeyh Bedreddin, Cennet ile Cehennem'i, Kıyamet'te insanların dirileceğini (bâ'thu bâ'de'l-mewt) inkâr etmektedir. Bu hususlarda 3 büyük semâvî din (Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik) müttefik oldukları için, yaymaya çalıştığı akide, dünyanın nizamını altüst edecek mahiyetteydi.

Yıldırım Sultan Bâyezid'in oğullarından Mustafa Çelebî, babası ve kardeşi Musa Çelebî ile beraber Ankara hezimetinde Timur'a esir düşmüştü. Timur, Musa Çelebî'yi ağabeylerinin başlarına belâ olmak üzere serbest bırakmış, fakat Mustafa Çelebî'yi alıp Semerkand'a götürmüştür. Bu davranışına sebeb, icabında Türkiye'ye saltanat müddeîsi olarak yanına ordu katıp Mustafa Çelebi'yi kendi namına göndermek lüzum ve düşüncesi olsa gerekir. Mustafa Çelebî'nin Timur'un ölümünden sonra Semerkand'da serbest bırakıldığı anlaşılıyorsa da, 16 yıl kadar ne yaptığı hakkında şimdilik hiçbir bilgimiz yoktur. Osmanlı tarihçileri, Mustafa Çelebî'ye "Düzme, Düzmece" diyerek, Yıldırım'ın oğlu olduğunu inkâr etmektedirler. Onu meşru hükümdara karşı ayaklanmış bir âsi olarak gösterirler. Fakat bugün, Mustafa Çelebî'nin Yıldırım'ın Ankara muharebesinde esir düşen oğlu olduğu hakkında en küçük bir şüphe dahi mevcut değildir.

Enverî gibi Mustafa Çelebî'nin Yıldırım'ın oğlu olduğunu açıkça söyliyen Türk tarihçileri de vardır:

Mustafâ'yî Çâğatay etdî esîr - Nîce yıldan sonra geldî ol emîr *(Düstûr - Nâme,* 91).

Esasen II. Murad devrinde yazılan en eski Osmanlı kaynaklarında, Sultan Mustafa'nın "Düzme" olduğu iddiasına cesaret edilememiştir *(Tarihî Takvimler,* 22). Mustafa Çelebî, Anadolu'ya dönünce, Karaman ülkesine gelip Niğde'de kalmış, sonra Eflâk'a gidip âdet olduğu üzere voyvodadan yardım almıştır. Eflâk sınırı üzerinde bulunan Niğbolu sancakbeyi Aydınoğlu Cüneyd Bey, Mustafa Çelebî'nin veziri olmuş ve Aydın beyliğini diriltmek veya daha büyük bir gaye uğruna yeni taht müddeîsinin hizmetine girmiştir. Bizans imparatoru da Mustafa Çelebî'ye hafif taraftar bir vaziyet almıştır. Eflâk'ta taraftarlarını toplayan Mustafa Çelebî, Tuna'yı geçmiş, kendisine iltihak eden yeni Türk kuvvetleri ile Güney Makedonya'ya inmiştir.

Selânik civarında Çelebî Sultan Mehmed, ağabeyi Mustafa Çelebî'yi yenmiş, Mustafa Çelebî de, Cüneyd Bey ve yanındakilerle Selânik'e girip Bizans İmparatorluğuna iltica etmiştir. Mehmed Çelebî, Mustafa Çelebî ile Aydınoğlu'nun teslimi için imparatoru tehdit etmişse de, II. Manuel, bunun hükümdarlık şerefini ihlâl eyliyeceğini söylemiş, mâmâfih Çelebî Sultan Mehmed'in hayatı müddetince bu iki şahsı serbest bırakmayacağına yemin etmiştir. Bunu kabûl eden Sultan Mehmed, Selânik'i zorlamaktan vazgeçip çekilmiştir. Edirne'de yapılan anlaşmaya göre Mustafa ve Cüneyd Beyler'le maiyetlerinden 33 şahıs Bizans'a âit Limni adasına gönderilmiş, bunlar için Sultan Mehmed Bizans'a yılda 300 000 akça (56 milyon TL.) ödemeyi kabûl etmiştir. Cüneyd Bey'in bir ara İstanbul'a getirildiği, Mustafa Çelebî'nin ise Mora'ya Mizistra'ya gönderildiği, Bizans tarihçilerinin ifadesinden anlaşılmaktadır.

Bundan sonra Sultan Mehmed, Eflâk topraklarını akıncılarına çiğneterek, Mustafa Çelebî'ye yardım eden voyvodayı cezalandırmıştır. Mustafa Çelebî, bir an bütün Rumeli topraklarına hâkim gibi görünerek kardeşini son derece tehdit etmiştir. Çelebî Sultan Mehmed, Selânik zorlaması ile bozulan Bizans münasebetlerini düzeltmek istemiş, ikinci kere İstanbul'a giderek Bizans imparatoru II. Manuel'i resmen ziyaret etmiştir. Dolmabahçe'de karaya çıkan, orada II. Manuel tarafından karşılanıp beraberce Üsküdar'a geçen Türkiye Hakanı'nın bu ziyareti yalnız 1 gün sürmüştür. Üsküdar'da İmparator'a veda eden Hakan, İzmit'e gitmiştir (Hammer, II, 195-6).

Böylece son iki imparatorun babası olan II. Manuel'le Çelebî Sultan Mehmed'in münasebetleri tâ Fetret Devri'nden beri

iyi başlamış, iyi bitmiştir. Bununla beraber İmparator'un Mustafa Çelebî ile Cüneyd Bey'i bu sulha karşı koz olarak tutması, münasebetleri askıda bırakmıştır. İmparator, bu iki müddeînin Mehmed Çelebî sulhu muhafaza ettikçe salıverilmiyeceğini, Mehmed Çelebî'nin ölümünden sonra da halefinin Bizans'a karşı takınacağı tavra göre muhafaza edilip bırakılacaklarını, açıkça ileri sürmüştür (Dukas, XXII, 73).

Bu suretle 30 kişilik maiyetiyle Limni'de oturan Mustafa Çelebî ve 10 kişilik maiyetiyle İstanbul'da vakit geçiren Aydınoğlu, genç padişahın ölümünü beklemeye başlamışlardır. Bu ölüm de hiç beklenmiyen çok vakitsiz bir anda vuku bulmakta gecikmemiştir.

Çelebî Sultan Mehmed, çocuk denecek yaşından beri üzerine almak mecburiyetinde kaldığı büyük mesuliyetlerden son derece yıpranmıştı. Vücudunda 40 - 50 muharebe yarası taşıyordu. Bitmek tükenmek bilmez gailelerle karşılaşmış, fakat hepsini yenmiştir. Bazı tarihçiler tarafından imparatorluğun ikinci kurucusu sayılmıştır. Gerçekten devletin istikbalini kurtarmaya muvaffak olmuştur. Fakat Yıldırım'ın son yıllarda eriştiği güce erişememiştir. Bu güç, ancak torunu Fâtih Sultan Mehmed'e ilk yıllarında nasip olacaktır. Çelebî Sultan Mehmed'in şu sözü tamamen hakikatin ifadesidir: "Çocuk yaşım içinde bunca belâlar kim ben çektim, kimesne çekmiş değildir".

Son zamanlarına doğru Sultan Mehmed, Kara Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey'e Hereke ile Üsküdar arasındaki bütün sahil kasabalarını yeniden fethettirmiştir. Bu kasabalar, Ankara hezimetinden 1420 senesine kadar 18 yıl, Bizans'ta kalmıştır. İmparator bunun yeni bir Bizans muhasarasına başlangıç olduğunu sanmışsa da, Edirne'ye gönderilen elçileri, temin edilmiş ve maksadın Yıldırım'ın mirasının bir parçası olan bu yerlerin Türk idâresine alınmasından ibaret bulunduğu anlatılmıştır.

Çelebî Sultan Mehmed, 1421 martında Bursa'dan Edirne'ye gelmişti. 4 mayısta, Edirne'de, 32 yaşlarında vefat etti. Padişah öleceğini anlayınca, derhal veliahtı olan büyük oğlu Şehzâde Murad'ın sancakbeyi bulunduğu Amasya'dan getirilmesini buyurdu. Öldüğü duyulunca İmparator'un ağabeyi Mustafa Çelebî'yi serbest bırakacağını, onun Edirne'ye Şehzâde Murad'dan önce yetişip tahta oturacağını düşünüyor, büyük endişe izhar ediyordu. İmparatorluğu yeniden toparlamanın prestijini ve şahsiyetinin kudret ve sevimliliğinin yarattığı sempatiyi düşünmekle beraber, nihayet Mustafa Çelebî de Osmanoğlu idi ve bir defa tahta yükseldikten sonra Türk ricalinin onu oradan pek genç olan Şehzâde Murad lehine indirmek için büyük gayret göstermeleri bahis mevzuu olamazdı.

Elvan Bey ve maiyeti, acele Amasya'ya gitti. Fakat Şehzâde Murad, ki henüz 17 yaşında idi, yetişemeden Çelebî Sultan Mehmed ölmüştü. Vezirleri, bu ölümü 41 gün sakladılar. Sultan Murad'ın Bursa'ya gelip tahta çıktığı öğrenilince, Edirne'de ve bütün Rumeli'nde padişahın vefatı ve II. Murad'ın cülûsu resmen ilân edildi. Çelebî Sultan Mehmed'in cenazesi, Bursa'ya yollandı.

Çelebî Sultan Mehmed'in tek başına saltanatı 7 yıl, 10 aydır. Buna Fetret Devri'ndeki saltanatı (10 yıl, 11 ay, 8 gün) da ilâve edilirse 18 yıl, 9 ay, 7 gün tutar.

Ölüm döşeğinde söylediği şu sözler, kurduğu eserin istikbâlinden başka bir şey düşünmediğini gösterir: "Tiz ulu oğlum Murad'ı getirin. Ben hod bu döşekten kurtulmazım. Murad gelmeden ben ölürüm, memleket biribirine tokuşur. Tedârük edin, benim vefatım duyulmıya!".

Orduda Sultan Mehmed'in durumu dedikoduyu mucip olmuştu. Asker, vezirleri çevirip: "Efendimiz n'oldu? Dîvân'a çıkmaz" diye sordular. Vezirler, hekimlerin yatağından çıkmasına izin vermediklerini söyledi. Dukas'a göre padişahın ölümünü 2 - 3 vezirle 2 hekimden başka kimse bilmiyordu. Tam 41 gün, bunlar padişahın yatak odasına gidip gelmişler, gûya ilâç taşımışlar, emirler almışlardır. 2 hekim, padişahın iç organlarını çıkarıp yatak odasının zeminini kazıp gömdüler. Cesedi de kokmıyacak şekilde ilâçladılar. Bütün endişe, Mustafa Çelebî'nin Sultan Murad'dan önce yetişip tahta çıkması idi. Edirne'deki Bizans elçisi Leontarius da padişahın ölümünü öğrenememişti. Ölüm resmen ilân edilince, birçok vasıta ile İmparator'a durumu bildirmeye teşebbüs etti. Fakat bütün bu vasıtalar, Türkler tarafından İstanbul'a varamadan tevkif edildi. İmparator, padişahın ölümünü geç haber aldı ve Sultan Mustafa'yı geç salıverdi. Haber İstanbul'a ancak Mora'dan gemiyle vâsıl olabilmişti.

Çelebî Sultan Mehmed'in babadan mevrus dehası, oğlu II. Murad'a geçmiş ve II. Murad devrinin sonlarında imparatorluk, dünyanın en büyük ve güçlü devleti olmuş, Doğu Türk Hakanlığı'nı, yani Timuroğulları'nı geride bırakmıştır. Osmanlı tarihinin büyük mütehassıslarından İ. H. Uzunçarşılı, Çelebî Sultan Mehmed'i şöyle tavsif ediyor *(Osmanlı Tarihi*, I, 374-5): "Osmanlı padişahlarının büyüklerinden olan Çelebî Mehmed, azim ve metaneti, yüksek ahlâkî faziletleri, sözüne, ahdine riayet etmesi, tab'an nezaket ve itidali ve siyasî görüşleri, devlet siyâsetine ait işlerde ifrata gitmeyerek durumu takdir etmesi ve programlı hareket eylemesi, herhangi bir tehlikeye karşı uyanık bulunarak seri hareketi sayesinde, Osmanlı devletini bir idâre altında toplamaya muvaffak olmuştur. Ankara muharebesini müteâkıb elden çıkan bir kısım yerleri tekrar elde etmiştir". Bizans tarihçisi Prens Dukas şöyle diyor: "I. Mehmed, kerîm ve halîm ve fevkalâde kuvvete malik idi" (XX, 64).

Çandarlı-zâde Ali Paşa'nın, Türkiye tarihinin en uzun sadrâzamlığından sonra yerine gene kazaskerlikten gelme Şeyh Ramazan Paşa, Süleyman Çelebî'nin veziri olmuştur. Musa Çelebî tahta geçince, Şah - Melik veya Melik - Şah Paşa'yı bu makama getirmiştir. Mehmed Çelebî'nin veziri ise Bâyezid Paşa olmuştur. Bâyezid Paşa, Çelebî Sultan Mehmed'in saltanatı boyunca iktidarda kalmıştır. II. Murad tahta çıkınca Bâyezid Paşa makamını muhafaza etmiş, fakat birkaç ay sonra 1421'in sonuna doğru Mustafa Çelebî ile savaşta ölmüştür. Yerine 2. vezir olan kazasker Çandarlı-zâde İbrahim Paşa getirilmiştir. İbrahim Paşa, Çandarlı I. Halil Hayreddin Paşa'nın küçük oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşidir. Bunların ortanca kardeşleri İlyas Paşa ve onun oğlu Davud Çelebî'dir. Çandarlı-zâdeler, İbrahim Paşa'dan (I. İbrahim Paşa) yürümüştür.

I. Sultan Mehmed'in vezirlerinden (vezîr-i âzam değil) biri de İmâdeddin Hacı İvaz Paşa'dır. İvazoğlu Ahi Bâyezid'in oğludur. Beş oğlundan Atâyî, II. Murad devrinin en büyük şâirlerindendir. İvaz Paşa aslen mimardır. 1419'da tamamlanan ve Türk mimarisinin büyük şâheserlerinden olan Bursa'daki Yeşil Cami ile I. Sultan Mehmed'in gömüldüğü Yeşil Türbe onun eseridir. Sultan Mehmed, kısa ve çok hararetli geçen saltanatında, imar işlerine de vakit ayırmıştır. Ağabeyi Süleyman Çelebî'nin başlatıp, kardeşi Musa Çelebî tarafından devam edilen Edirne'deki Eski Cami'i de 1414'te o tamamlatmıştır.

Sultan Mehmed'in 8 yıllık saltanatı zamanında Güney-doğu Bosna ve bu arada o sıralarda küçük bir şehir olup Türkler tarafından Balkanlar'ın en mühim merkezlerinden biri hâline

getirilen Bosnasarayı, Asya'da da İstanbul'un Boğaziçi kıyıları hariç Asya banliyöleri imparatorluğa katılmıştır. Candar beyliğine ait Samsun, Çankırı, Tosya ilhak edilmiş, Karamanlılar'dan da Yalvaç, Şarkîkaraağaç, Bolvadin, Seydişehir, Beyşehir, Akşehir alınmıştır. Kütahya ve Uşak'ı kaplıyan Germiyanoğulları (14 000 km^2), Kastamonu (Tosya hariç) ve Sinop'u kaplıyan Candaroğulları (18 000 km^2), Muğla'yı kaplıyan Menteşeoğulları (13 000 km^2), nihayet Konya'yı (Beyşehri, Akşehir, Seydişehri hariç), Kayseri'yi, Niğde'yi, İçel'i (Tarsus hariç) kaplıyan Karamanoğulları (80 000 km^2) tekrar Osmanlılar'a tâbi olmuşlardır. Bu suretle 1421'de imparatorluk 870 000 km^2'ye çıkmıştır (Asya'da 480 000 km^2, Avrupa'da 390 000 km^2). Bu rakam Yıldırım'ın bıraktığı devletten (942 000 km^2) 72 000 km^2 gibi pek fazla olmayan bir eksiklik arzediyorsa da, eyâletlerin merkeze bağlılık vaziyeti, o devirdekinden zayıftı. Meselâ Karaman devleti, tâbilik bağı altında hâlâ yaşamakta devam ediyordu. (Y. Ö.)

MEHMED II.: bk. FÂTİH SULTAN MEHMED.

MEHMED III. (Manisa 1566 - İstanbul 1603), Osmanlı padişahlarının on üçüncüsü. III. Sultan Murad ile Safiye Haseki - Sultan'ın oğludur. 1566'da büyük dedesi Kanûnî Sultan Süleyman Zigetvar seferinde iken, Manisa'da dünyaya gelmiş; ve büyük dedesinin "ecdâd-ı kirâmımızda Murad oğlu Mehmed olagelmiştir" demesi üzerine adı öylece konmuştur. Babası III. Murad'ın padişah oluşuna kadar Manisa'da kalan M., 1574'te İstanbul'a gelmiş ve sarayda özel olarak yetiştirilmiştir. Manisa'da iken öğretmeni İbrahim Câfer Efendiydi. Onun ölümünden sonra Haydar Efendi, Azmî Efendi, Nevâlî Efendi gibi öğretmenlerden ders aldı. Büyük şehzâde olması, hele Safiye Sultan gibi bir gözdenin oğlu bulunması babası Sultan Murad'ın ona karşı büyük ilgi duymasına sebep teşkil ediyordu. Bunun içindir ki, sünnet düğünü o tarihlere kadar yapılan düğünlerden pek parlak olmuş, 50 yük akça harcanan düğünde devrin ünlü vezirleri görev almıştır. Şehzâde Mehmed, 7 temmuz 1582'de Cerrah Mehmed Paşa eliyle sünnet edilmiş ve bu muhteşem düğün, sipahilerle yeniçeriler arasında çıkan bir arbede ile gölgelendiğinden, daha bir süre devam edecek iken kısa kesilmiştir (bk. SÛR-İ HÜMÂYÛN). M., bir süre sonra mevsimin kışlamasına bakılmaksızın Ocak 1583'te Manisa sancakbeyliğine tayin edilerek maiyetine verilen görevlilerle (lalası eski sipahiler ağası Ali Ağa, defterdârı Hüsâm Beyzâde, nişancısı müstakbel sadrâzam Lala Mehmed Paşa ve reisülküttâbı Abdurrahman Çelebî) oraya gitti.

MEHMED III.

III. Sultan Murad'ın ocak 1595'te ölümü üzerine Safiye Vâlide - Sultan ve Babü's - Saâde Ağası Gazanfer Ağa durumu Bostancıbaşı Ferhâd Ağa vasıtasiyle gizlice şehzâdeye bildirmişlerdi. Padişahın ölümü her ne kadar gizlendi ise de iki gün sonra Üçüncü Vezir Dâmâd İbrahim Paşa ve üçüncü günü de sadâret kaymakamı Ferhad Paşa tarafından haber alındı. Bu iki vezir de müjde mektuplariyle güvenilir adamlarını yeni padişaha gönderdiler. Kaymakam Ferhad Paşa İstanbul'da gerekli güvenlik tedbirlerini aldığı gibi, yeni padişahı getirmek üzere Mudanya iskelesine de kadırgalar göndermişti. 27 ocak 1595 Cuma günü İstanbul'a gelen III. M. Sultan Bâyezid Kasrı'nda (Yalı Köşkü) karaya çıktı. Doğruca Harem-i Hümâyûn'a giderek annesiyle görüştü. Bu sırada cuma vakti gelmiş olmakla beraber namazın edâsı için şart olan "imâmü'l - müslimîn" in seçilmesi öne alındı ve mutad olduğu şekilde bayram tebriklerinde uygulanan teşrifata göre cülûs töreni yapıldı. Şehzâdenin öğretmeni Nevâlî Efendi III. M.'in padişah oluşundan iki gün önce ölmüş bulunduğundan töreni III. Sultan Murad'ın öğretmeni Hoca Sâdeddin Efendi başlattı. Cülûs töreninden sonra babasının cenaze namazını kılan III. M., bu sırada devlet güvenliği ve saltanatının selâmeti için sarayda bulunan 19 erkek kardeşinin ölüm emrini vermişti. Ancak şehîd edilen bu şehzâdelerin cenazeleri vakit guruba yaklaşmış olduğundan ertesi sabah Müftî Bostan - zâdenin kıldırdığı namazla kaldırılıp Ayasofya'da babalarının ayak ucuna defnedildi. En büyükleri 16, en küçükleri bir kaç aylık bu şehzâde kıyımı, Osmanlı kamu oyunda büyük üzüntüye sebep olmuş, şehzâdelerin korunması ve saltanata cülûs usulü üzerinde yeni görüş ve fikirlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nizâm-ı âlem gerekçesiyle kardeş öldürmede III. M. bütün dünya hükümdarları arasında en ileri dereceye varan bir kimse olarak tanınmıştır. Cülûs ile ilgili olaylar bu suretle sona ererken III. M., Manisa'dan birlikte getirdiği bir kısım ağalarına mîrâhurluk, kapıcıbaşılık gibi görevleri verirken, lalası Mehmed Bey'i de vezirliğe getirmiş ve ilk iş olarak babası zamanından kalan Matbah-i Âmire borçlarını ödettirmişti. Öte yandan cülûs törenlerinin son halkası olarak Kaymakam Ferhad Paşa, vezir ve ulemâdan itibaren bütün görevlilere ve kapıkuluna 660 000 altın tutan bahşiş ve terakkilerini hazırlayıp dağıtmıştı. Bu arada önemli bir görev olan hâce-i sultânîlik hizmetine Hoca Sâdeddin Efendi'nin devam etmesini istemişti.

MEHMED III.: Tuğrası

Yeni hükümdar Belgrad'da kışlamakta olan Koca Sinan Paşa yerine Ferhad Paşa'yı sadrâzamlığa; Cığala - zâde Sinan Paşa yerine de Halil Paşa'yı kapdân-ı deryâlığa getirmekle yönetimde de önemli değişiklikler yaptı. Bu sırada Eflâk voyvodası Mihâl Voyvoda'nın Avusturya ile işbirliği yaparak isyana kalkışması, İbrail kalesini varoşunu yakışı, Yergöğü kalesini tahrib etmesi, hele kışın Tuna'nın donuşundan faydalanarak Ferhad Paşa'nın iki bin yeniçeri ve kendi kethudası ile ağalarını emrine verdiği Kethuda Mustafa Paşa'yı Ruscuk'ta baskına uğratması, Eflâk konusunu, iki yıldan beri süre gelen Avusturya savaşlarında birden ön safa geçirmişti. Bunun üzerine Ferhad Paşa'nın Eflâk seferine çıkması kararlaştırıldı. Ancak İran harplerinde haklı bir ün yapan Ferhad Paşa'ya karşı Divân-ı Hümâyûn'daki rakipleri onun yeniden bir başarı sağlamasını engelleyecek entrikalara giriştiler. Gence kalesinde üç yıl kapanarak sipahilik almış olan yamakların ulûfe bahanesiyle, özellikle Sinan Paşa'nın adamlarının tahrikiyle başlatılan ayaklanmaları Ferhad Paşa'nın azimli tedbirleriyle önlendi. Fakat serhadde giderken yerini alan ikinci vezir Kaymakam Dâmâd İbrahim Paşa, önünde bulunan bu kuvvetli veziri yıkmak

için, Koca Sinan Paşa ve Cığala-zâde Sinan Paşa ile kurduğu ortaklık sonunda Safiye Vâlide - Sultan'ın gayretlerine rağmen başarıya ulaştı. Ferhad Paşa Ruscuk'ta iken azledildi ve az sonra da genç padişahın safiyetinden faydalanılarak öldürüldü (bk. SİNAN PAŞA, FERHAD PAŞA, İBRAHİM PAŞA).

Yeni sadrâzam, Koca Sinan Paşa, Eflâk seferinde başlangıçta başarılı görüldüyse de seferin sonunu kötü bir hezimetle kapattı (bk. EFLAK ve AKINCILAR). Öte yandan Avusturya cephesindeki kuvvetlere komuta eden Sinan Paşazâde Mehmed Paşa'nın Lala Mehmed Paşa ve Yanık Beylerbeyisi Osman Paşa'nın tavsiyelerini önemsememesi hem Estergon'un, hem de Vişegrad'ın düşmesine sebep oldu. Bu başarısızlıklar üzerine III. M., Koca Sinan Paşa'yı görevinden aldı. Ferhad Paşa'nın haksızca öldürülmesinde rolü olduğu için mührü, kaymakam ve ikinci vezir olan İbrahim Paşa'ya vermedi. Sadrâzamlığa kendi lalası Vezir Mehmed Paşa'yı getirdiyse de onun on gün içinde ölümü, yine bir sadâret buhranına sebep oldu. III. M. de mührü yine İbrahim Paşa'ya vermeyerek Sinan Paşa'yı tekrar sadârete getirdi.

MEHMED III.

Sinan Paşa, kendi açtığı Avusturya seferinin kötü bir şekilde gelişmesi bir yana, kendisine karşı cephe alan İbrahim Paşa'dan da çekindiği için, cepheye bir serdar tayini yerine, padişahın orduları başında sefere çıkmasının moral olarak askere sağlayacağı kuvvetle düşmana vereceği korku yanında, Sultan Süleyman'dan beri bırakılan geleneklerin de canlandırılmasına yol açacağından söz ederek genç padişahı iknâ etmeye çalıştı. İleri sürdüğü fikri, özellikle Hoca Sâdeddin Efendi de, hem bir din adamı, hem de tarihçi olarak desteklediğinden III. M., Avusturya seferine çıkmaya karar verdi. Sinan Paşa, sefer-i hümâyûnu dikkatle hazırlarken vefât edince padişah, nihayet, mühr-i vezâreti dîvânda en kıdemli vezir olarak bulunan Dâmâd İbrahim Paşa'ya verdi. III. M., hazırlanan ordu ile Avusturya üzerine yürüdü ve Salankamen'de toplanan harp meclisinde alınan kararla önemli kalelerden biri olan Eğri (b. bk.) üzerine hareket etti. Bu kalenin fethini takip eden günlerde Arşidük Maximilian komutasında bir Avusturya ordusunun karşı taarruza geçmesi ve Eğri kalesini kurtarmak çabasiyle Osmanlı ordusuna yaklaşması üzerine, ordu komutanları, savaşı kabûl etmek için daha uygun olan Haçova'ya (Keresztesmezö) inilmesine karar verdiler.

Padişahın bu savaşa girişte tereddütleri iki safhada olmuştur. Her ikisinde de III. M., orduyu bir vezire ısmarlayıp İstanbul'a dönmek arzusunu izhâr etmişse de Dâmâd İbrahim Paşa'nın ve bilhassa Hoca Sâdeddin Efendi'nin ısrarı karşısında şeklen ordunun başında bulunmak mecburiyetinde kalmıştır (bk. HAÇOVA). Mütereddit ve vehimli yaradılışı ile Eğri seferinden beklenen ve Kanûnî'nin destânî hâtıralarını canlandırma çabası elde edilememiştir. Nitekim, Haçova zaferini takib eden saatlerde çevresindekilerin telkinleri ve Cığalazâde Sinan Paşa'nın pervâsızca iddiası karşısında, sadâreti İbrahim Paşa'dan alması, yine onun bu mütereddit karakterinin bir eseri olmuştur. Haçova zaferinin getireceği sonuçları düzenlemeden ve planlaştırmadan, padişah süratle İstanbul'a döndü. Avusturya cephesine serdar olarak Sokulluzâde Hasan Paşa bırakıldı. Cığalazâde'nin arzusu üzerine Haçova'da kendisini destekleyen Fetih Giray da, eski Han Gazi Giray'ın muhalefeti düşünülmeksizin, Kırım hanlığına getirildi. Cığalazâde öte yandan Haçova'da savaşı bırakıp kaçan askerlerin dirliklerini kaldırmak, firarîlerden yakalayabildiklerini öldürtmek, mal ve mülklerini zabtetmek gibi, daha sonra büyük huzursuzluklara sebep olacak kararları alırken, III. M.'in bir etkisi olmadı. Durumu ancak Vâlide - Sultan sezdiğinden, padişaha yazdığı bir mektup üzerine Cığalazâde 40 gün kadar süren vezirlikten sonra Edirne civarında, Harmanlı konağında azledildi, yerine tekrar İbrahim Paşa getirildi. Bu değişiklik Cığalazâde'nin seçtiği adamların da değiştirilmesine yol açtı. Hususiyle, Avusturya cephesine tercübeli ve Rumeli'de şöhret yapmış bir ailenin oğlu olan Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın yerine, genç, tecrübesiz bir vezirin, Satırcı Mehmed Paşa'nın getirilmesi Avusturyalılar'a cesaret verdi. Gazi Giray'ın tekrar hanlanması ise Kırım'da huzursuzluklara yol açtı. Devlet işlerinde Padişahın, Vâlide-Sultan, Gazanfer Ağa ve Hoca Sâdeddin Efendi başta olmak üzere, yakınlarının sözlerine aldanması, dedikodulara inanması, şüpheci ve güvensiz tutumu, Dîvân-ı Hümâyûn'un icraatını felce uğrattığı gibi, vezirler arasında, devlet erkânı içinde hizibleşmelere, çekişmelere sebeb olmuş, bunun sonunda da yönetim büyük sarsıntılar geçirmiştir .

III. M.'in devri, bu mütereddit yapısının bir sonucu olarak gerek dış politikada, gerek ülke içinde başarısızlıklarla sürüp gitmiştir. Dâmâd İbrahim Paşa, Kırım'da yarattığı kargaşalığın ve bu arada tekrar hanladığı Gazi Giray'ın kardeşi Fetih Giray'ı öldürmesi olayından doğan iğbirarla vezirlikten düştü. Yerine getirilen Hadım Hasan Paşa ise, bir süreden beri devlet memurlarına ârız olan, rüşvet alma illetini açıkça yürütecek kadar ileri gitti. Aldığı rüşvetleri Safiye Vâlide - Sultan için, toplamakta olduğunu ihsâs edecek kadar pervasızca davranması ise, onun hayatına mâl oldu. Yerine getirilen ve vezirlerin en kıdemlilerinden olan Cerrah Mehmed Paşa'nın devrinde Avusturya cephesindeki savaşlar başarısızlıkla geçmişti. Satırcı Mehmed Paşa 1597'de, her ne kadar Tata kalesini almışsa da Vac önünde başarısızlığa uğradığı gibi, ertesi sene yaptığı Varad seferi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Buna karşılık Avusturyalılar Raab - Yanık kalesini zabtettiler ve Budin'i muhasara eylediler. Eflâk voyvodası Mihal ise Hâfız Ahmed Paşa'yı Niğbolu'da yendi. III. M., bu durumda sadâreti tekrar Dâmâd İbrahim Paşa'ya verdi.

Bütün rakiplerini çeşitli yollarla tasfiye ederek imparatorlukta herkesten üstün duruma gelen İbrahim Paşa'nın bu vezareti, en verimli devri olmuştur. İbrahim Paşa iyi bir durum muhasebesi yaparak serhadleri, bağlı beylik, emaret ve voyvodalıkları, Avusturya dışında komşu devletlerle olan münasebetleri yola koymaya çalıştı. Hattâ dolaylı yollardan, Avusturya ile barışa geçmek için teşebbüslerde de bulundu. Bu politika çevreye güven getirdi. Buğdan, Erdel ve hattâ Eflâk prensleri tekrar İstanbul'a tâbîiyetlerini ve sadakatlerini izhâr ettiler. Gürcistan'da Kartil hâkimi Simon Han'ın ve oğlu Alexandre Han'ın, Tebriz beylerbeyisi Câfer Paşa kumandasında sevk edilen kuvvetlerle tenkıyl edilmesi sonunda doğu sınırlarındaki güvensizlik de ortadan kalkmış oldu. İbrahim Paşa, 1599 yılı harekâtını bu geniş çalışmalarla tamamladı ve sadece Vişegrad civarında bir palankayı zabtetmekle yetindi. 1600 kışını Belgrad'da geçirdi. Bu arada yerli halktan teşkil ettiği milis kuvvetleriyle serhadlerde güveni sağladı ve bütün Macaristan'a Kanunî Sultan Süleyman devrini hatırlatacak bir huzur getirdi. Öyle ki, Avusturya hizmetinde olup Papa kalesini muhafaza eden Fransız ücretli askerleri dahi Bosna beylerbeyisi Derviş Paşa'nın aracılığiyle yine ücretle Osmanlı hizmetine girmeye istekli olmuşlardı. İbrahim Paşa bu güveni sağladıktan sonra 1600 sefer mevsiminde Estergon'un fethi niyetiyle yola çıkmış ancak, Kanije (b. bk.) kalesinin meydana getirdiği tehlike üzerinde açılan müzakere sonunda sefer plânı Estergon yerine bu kale üzerine çevrilmişti. Bu kalenin fethinden sonra bulunduğu bölge bir beylerbeyilik hâline getirildi ve Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi. İbrahim Paşa kışı geçirmek üzere Belgrad'a döndü. Sadrâzamın Nemçe serhaddinde geliştirdiği başarılı çalışmalar, barış yolunda aldığı teşebbüsler devam ederken, İstanbul'da yönetimi elinde tutan vezirler, saray ağaları ve Sultan III. M. ile annesi Safiye Vâlide Sultan arasındaki entrikalar devam etmekte idi. Safiye Sultanla ilişki kuran ve vâlide sultan'ın paraya karşı olan tama'ını anlayarak rüşvete vasıta olan Yahudi Kera'ya karşı sipahilerin kopardıkları gürültü üzerine sadâret kaymakamı olan Dâmâd Halil Paşa paniğe kapılmış, sipahileri teskin etmek için Kera'yı ve oğullarını tevkif ettirmişse de bunlar paşanın sarayına getirildikleri sırada sipahilerin hücumiyle öldürülmüşlerdi. Vâlide-sultan kendi adamlarının öldürülüşünden Halil Paşa'yı sorumlu tutarak onu azlettirmiş yerine Hâfız Ahmed Paşa'yı kaymakamlığa getirtmişti. Bir süre sonra yine rüşvet konuları bayrak yapılarak kapıağası Gazanfer Ağa'ya karşı müftü Sun'ullah Efendi'nin de tahrikiyle sipahilerden 40 kadar belli başlı ağa, padişahın huzuruna kadar çıkmışlardı. Ancak, Sadrâzam İbrahim Paşa konuya Belgrad'dan müdâhale etmiş, devlet işlerine vâkıf, saray mensuplarına ve özellikle hem III. M.'e, hem de annesine müessir olan bu tecrübeli ağanın görevden uzaklaştırılmamasını sağlamıştı. Maamâfih bir süre sonra baş gösterecek bir sipahi ayaklanmasında Gazanfer Ağa, bu defa düşmanlarından kendisini koruyacak bir vezire sahip olamadığından, III. M.'in müsaadesiyle öldürülmüştür. Öte yandan Sadrâzam İbrahim Paşa'nın, barış yolundaki çalışmalarıyle âsî Eflâk voyvodası Mihal tekrar bağlılığını belirtmek üzere, İstanbul'a Dimo adında bir elçi göndermeye razı olmuştu. Ancak, Kaymakam Hâfız Ahmed Paşa, âsî voyvodanın suçlarının affı hususunda gelen elçiyi, vaktiyle Niğbolu'daki yenilgisine bu adamın sebeb olduğunu hatırlayarak intikam hissiyle çengele vurdurmuş, elçiye zevâl olmaz ilkesini çiğnemişti. Bundan başka Ahmed Paşa, İbrahim Paşa Kanije muhasarasında iken, serhad kalelerini yoklamak üzere, daha sonra Sultan Ahmed cami'inin mimarı olan Sedefkâr Mehmed Ağa'yı, o zaman rütbesi çavuş olmak itibariyle, serhadlere göndermesini sadrâzamdan istemiş, sadrâzam da kendisine saygısızlık ve güvensizlik sayarak padişah nezdinde teşebbüste bulunarak azlettirmiş; yerine Yemişçi Hasan Paşa'yı tâyin ettirmiştir. Bu arada da iki yıldan beri takib ettiği barışı sağlama çabalarına yeni hız vermişti. Bunun için de Budin Beylerbeyisi Kuyucu Murad Paşa ile kendi Kethudası Mehmed Ağa'yı tam selâhiyetle görevlendirmişti.

Üç ay sonra 1601 temmuzunda İbrahim Paşa'nın ölümü bu temasların kesilmesine sebeb oldu. Belgrad'da, sefere çıkmak üzere olan orduyu, Rumeli beylerbeyisi Lala Mehmed Paşa teslim aldı. Sadrâzamlığa ise Kaymakam Yemişçi Hasan Paşa getirildi. Hasan Paşa mevsiminin geçmiş olduğunu ileri sürerek o sene sefere çıkmak istemedi; hazırlanmış bulunan orduya Lala Mehmed Paşa'nın serdar tayin edilmesini teklif etti ise de Hoca Sâ'deddin Efendi'nin ölümünden sonra III. M. nezdinde mutlak bir nufûz sağlayan Müftü Sun'ullah Efendi'nin telkinleriyle Hasan Paşa (b. bk.) zorla sefere çıkarıldı. Ancak bu arada geçen zaman içinde Avusturyalılar önce Tolna palangasını, sonra da İstolni Belgrad'ı ele geçirmiş bulunuyorlardı. Yeni serdar, Belgrad'a gelince kuşatılma tehlikesinde kalan Budin'i kurtarmak üzere hareket etti. İstolni Belgrad civarında vuku bulan savaşta epeyce zâyiat vererek geriye çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Arşidük Ferdinand, Kanije kalesini muhasaraya başlamıştı. Yemişçi Hasan Paşa bu kaleye de yardım imkânını bir türlü bulamadı. Maamâfih Kanije kalesi Tiryaki Hasan Paşa'nın ince taktikleriyle kendisini başarı ile korudu. III. M., Kanije'nin kurtarılışından büyük sevinç duymuş, Hasan Paşa'ya yazdığı hatt-i şerîfte ona "ihtiyar kulum ve müdebbir vezîrim" diyerek hitap etmiş, "berhurdar olasın, sana vezâret verdim ve senin ile mahsûr olan kullarım ki ma'nen oğullarımdır yüzleri ağ ola" diyerek övmüştü. İstanbul'da ise Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine kaymakam olarak bıraktığı Dâmâd Halil Paşa, Sunullah Efendi'nin "irtişâ eyliyor" diye padişaha yaptığı telkinlerle görevinden alınmış, Saatçı Hasan Paşa kaymakamlığa getirilmiştir.

Saatçı Hasan Paşa zamanında Anadolu'daki Celâlî ihtilâli en had devreye girmiş bulunuyordu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu köy, kasaba ve şehirlerinde kendini gösteren, Türk topluluğu ile devlet düzeninin çatışmasının kanlı sonuçlarını tesbit eden Celâlî ihtilâllerinin sebebleri ve yorumları pek çoktur. Ancak III. M. devrinde baş gösteren ayaklanmalar genellikle Cığâla-zâde Sinan Paşa'nın Haçova savaşından sonra ordu yerinde yaptığı meşhur yoklamaya dayatılır. 1595 yılında Anadolu'daki subaşı ve kadıları görevlerini yapamayacak kadar tedirgin eden başıboş ve çift bozan reâyâ ile levendlerin teftişinin yapılmasına dair Anadolu muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya gönderilen hüküm Celâlî ayaklanmasının başlangıcı olmuştur. Bu hüküm karşısında Malatya sancağı mütesellimi olan Karayazıcı Abdülhalim adındaki Sekban bölük başısı yerine tâyin edilen sancakbeyine sancağı teslim etmemiş, aksine çevresine topladığı çiftbozan reâyâ, levend ve Macar seferinden kaçan sipahilerle ayaklanmış, halefini bozguna uğratıp öldürdüğü gibi, zulmü sebebiyle fermanlı olan eski Anadolu Müfettişi Hüseyin Paşa ile de birleşerek 20 000 kişilik bir kuvvetle büyük bir tehlike oluvermişti. Kendisine Halim Şah unvânını vererek Anadolu'da müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye başlayan Karayazıcı'yı tenkıyl etmek üzere Üçüncü Vezir Sinan Pa-

şazâde Mehmed Paşa görevlendirildi. Karayazıcı bunun üzerine Urfa kalesine kapandı. Ancak, Sinan Paşazâde'ye takat getiremediğinden Hüseyin Paşa'yı teslim ederek aman diledi. Sinan Paşazâde kışın yaklaşmakta olduğunu da hesap ederek Karayazıcı'ya Çorum veya Amasya sancakbeyliğini vermek suretiyle harekâtı kış ayları için durdurdu. Hüseyin Paşa ise İstanbul'da idâm edildi. Fakat, Karayazıcı Sinan Paşazâde'den daha tetik davrandı, Sun'ullah Efendinin biraderzâdesi Çelebî Kadı'ya büyük bir para ödemek suretiyle İstanbul'a yanlış bir rapor göndertti. Bu rapora aldanan Sun'ullah Efendi büyük bir hatâ işledi ve Sinan Paşazâde'yi serdarlık görevinden azlettirdi. Karayazıcı böylece serbest kaldı. Kardeşi Deli Hasan da kendisine iltihak etti. Anadolu'da asayişi teminle görevlendirilen Hacı İbrahim Paşa'yı Kayseri önünde yenilgıye uğratarak onu kaleye kapatan Celâlîler, o kışı Niğde civarında geçirdiler ve çevreye büyük zararlar verdiler. Bunun üzerine Celâlîler'e karşı Bağdad vâlisi Sokulluzâde Hasan Paşa görevlendirildi. Bu defa devlet kuvvetleriyle âsîler Elbistan yaylasında Sepetli mevkiinde karşılaştılar ve ağır bir bozguna uğrayarak Canik dağlarına çekilmek zorunda kaldılar. Halim Şah bu bozgundan sonra çok yaşamadı. Ölünce yerini Deli Hasan aldı. Hasan Paşa ise Celâlîler'i takib ederek Tokat'a geldi. Deli Hasan, Hasan Paşa'nın Bağdad'dan gelmekte olan ağırlığını yağmaladıktan sonra Paşa'yı Tokat kalesinde kuşattı ve öldürdü. Karayazıcı'nın devlet kuvvetleri karşısındaki başarılı faaliyeti Anadolu'daki başına buyruk bir çok gözü pek, adaletsizliğe, haksızlığa uğramış, dirlikleri ellerinden alınmış kimselerin baş kaldırmalarına yol açtı. Pîrî, Sarı Yâkub ve Kara Sinan, Karakaş, Tavil Bölükbaşı, Yularkısdı, Şahverdi, bunların en tanınmışlarındandır. Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Tokat'ta şehîd edilmesinden sonra Celâlîler üzerine Diyarbakır beylerbeyisi Husrev Paşa tayin edilmişti. Ancak, emrine verilen kuvvetlerin, her vilâyette türeyen Celâlîler'le uğraşmak, kendi mal ve ırzlarını korumak kaygısıyle serdara katılmaları sonunda Husrev Paşa, Sivas'a kadar gelebildi. Bundan cesaret alan Deli Hasan (b. bk.) Anadolu eyaletine yayıldı. Bunlara karşı sevkedilen serdarlar, Güzelce Mahmud Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Cığalazâde Sinan Paşa ve Hâfız Ahmed Paşa âciz kaldılar. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn, Deli Hasan ile Kethüdası Mustafa'yı hükûmete mutâvaat ettirme çarelerini aramaya başladı. 1603 kışını Afyon Karahisâr'ında geçiren Deli Hasan, nihayet kendisi Bosna beylerbeyliğine getirilmek suretiyle devlete dehâlet etmiş oldu. Öteki Celâlîler'den Karakaş Ahmed Revân, Kethüda Mustafa Kilis, Tekeli Mehmed Tebrîz, Deli Zülfikar Maraş, Kalenderoğlu Mehmed de Gence sancak beyliklerine tâyin edildiler. Anadolu muhafızlığına Darendeli Nuh Paşa getirildi. Celâlî ihtilâlinin karşılıklı tâvizlerle bastırılmasında Deli Hasan'ın kethudası Şahverdi Bey ile Turnacıbaşı Hüseyin Ağa aracılık etmişlerdi.

Anadolu Celâlî ihtilâliyle çalkalanırken, Avusturya cephesinde serdar olan Yemişçi Hasan Paşa, Karadağ âsîlerini te'dîb için Bosna, Hersek ve İzvornik sancakbeylerini görevlendirdikten sonra 1602 yazında İstolni Belgrad'ı muhasara etti. Bir aylık kuşatmadan sonra bu kale ele geçirildi. Ondan sonra serdar, Eflâk voyvodası Mihal'i, Osmanlı devletiyle anlaşmaya vardığı için bir baskın sonunda öldüren ve Erdel'i işgal ederek Voyvoda Szekely Mozis'i kaçırtan Avusturya başkomutanı Basta üzerine yürümeye, Erdel voyvodasına yardıma karar verdi. Budin beylerbeyisi Kadızâde Ali Paşa, serdarı Budin üzerine ilerlemekte olan Arşidük Mathias tehlikesini göstererek bu tasarıdan vazgeçirmeye çalışmışsa da muvaffak olamamıştı. Ancak, Hasan Paşa olay gerçekleşince geriye döndü ise de Budin önünden Avusturyalıların çekilmelerini sağlayamadı. Bunun üzerine Lala Mehmed Paşa'yı Budin kalesine sokarak kendisi Belgrad'a döndü. Bu arada Celâlîler'in yanına kaçan ve sonra affa uğrayan Kırım Hanı Gazi Giray'ın üç kardeşini (Mehmed, Şâhin ve Selâmet Giraylar) kabûl etti. Bu sırada İstanbul'da nüfuzlu kimseler arasındaki denge yine bozulmuş bulunuyordu. Eski Şeyhulislâm Sun'ullah Efendi başta olmak üzere ileri gelen kimselerin tahrikiyle sipahiler ayaklandılar. Celâlîler üzerine tayin edilen serdarların başarısızlıklarını ileri sürerek önce kaymakam Saatçı Hasan Paşa'yı ve Sadrâzam Yemişçi Hasan Paşa'nın dostu Müftü Hocazâde Mehmed Efendi'yi, kardeşi Anadolu kazaskeri Es'ad Efendi'yi görevden aldırmayı başardılar. Fakat zorbalar bu kadarla yetinmediler. Padişahı ayak divanına çağırdılar. III. M., ister istemez eşkıyânın başları olan Hüseyin Halife, Poyraz Osman ve Kâtib Cezmi'nin iddialarını dinlemek ve isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. Saatçı Hasan Paşa, icraâtının Padişahın emirlerine göre yaptığını belgeleriyle ispatlayarak ölümden kurtuldu. Tırnakçı Hasan Paşa'nın boynu vurulmak üzere iken araya yeniçerilerin girmesiyle affa uğradı ama, III. M.'in ve vâlide-sultanın iki yakın adamı Gazanfer Ağa ile Darüssaâde Ağası Osman Ağa ölümden kurtulamadılar. Böylece İstanbul'da iktidar değişdi. Yemişçi Hasan Paşa'nın adamları işten alındılar; karşı hizibten Sun'ullah Efendi müfti, Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi Anadolu kazaskeri ve Güzelce Mahmud Paşa da sadâret kaymakamı oldular. Taraftarlarının işten uzaklaştırıldığını haber alan Yemiçşi Hasan Paşa serdarlığı Lala Mehmed Paşa'ya bırakarak sür'atle İstanbul'a geldi ve Yeniçeri Ocağı ile işbirliği ederek sipahi elebaşılarına ve rakiplerine karşı harekete geçti. III. M.'in de müzâharetini sağlayan sadrâzam, Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa ve Mîrâhûr Kasım Ağa'nın desteğiyle duruma hâkim oldu. Sipahilerin elebaşılarını temizlediği gibi bütün rakiblerini de ortadan kaldırdı. Bu olay özellikle III. M.'i hal' teşebbüsü idi; Müftü Sun'ullah Efendi, peygamber soyundan olmak itibariyle halîfe olmak istediği iftirasına uğradı: "Tahtı ve Osmanlı soyunu ben korudum" diyerek baskı altına almış, padişahı iyice vehim içine düşürmüştü. Fakat, bu başarıdan fazlasiyle de gururlanmış, yanlış hareketlerde bulunmuş, taraftarlarını ve yakınlarını da gücendirmişti. Yeniçerileri öne sürerek kimsenin kendini azle muktedir olamayacağını zannedecek kadar ileri gitmişti. Ona gücenenlerin başına mîrâhûr iken olaydan sonra yeniçeri ağası ve daha sonra da vezir olan Kasım Paşa geliyordu. Padişah ise çevresinde beliren hoşnutsuzluktan, Anadolu'da Celâlî ayaklanmalarından, yeniçerilerden, sipahilerden herkesten çekinir, vehimlenir olmuştu. Büyük şehzâde Mahmud'un babasının başarısızlıkları karşısında gençliğin verdiği heyecanla ileri geri konuşması, saray dışından bir şeyhle saltanat ve padişahlık konularında yaptığı yazışmaların ele geçirilmesi vehim içinde olan III. M.'i oğlunu öldürmeye zorladı. 16, bir söylentiye göre de 21 yaşında olan şehzâde birkaç gün hapsedildikten sonra idâm edildi. Annesi, muhabere ettiği şeyh ve diğer adamları ise denize salındı.

Öte yandan Lala Mehmed Paşa'nın 1603 yılı seferi, Budin yöresindeki savaşlarla geçti. Ordu, Hamza Bey palangasına geldiği sırada Avusturyalılar'ın Peşte önünde 50 bin kişilik bir kuvvetleri bulunuyor ve bunlar Türk ordusu ile erzak gemilerinin kaleye yanaşmalarına engel oluyorlardı. Bunun üzerine köprü kurabilmek için karşı yakada bir noktayı tutmak üzere Kızlaradasına (Cepel) çıkarma yapılması gerekti. Bosna'nın eski beylerbeyisi Derviş Paşa, 5 000 yeniçeri ve 6 000 Celâlî ile

adaya geçti ancak, üstün düşman kuvvetleri karşısında Derviş Paşa ve yanındaki kuvvetler tamamen eridiler ve Kızlaradası baştan başa bir Türk şehitliği oldu. Ertesi gün Celâlî Deli Hasan Paşa'nın karşı taarruzu sonunda Budin kalesine erzak ve yardımcı kuvvetler sokulabildi. Kuyucu Murad Paşa kaleyi beklemek üzere kaldı. Daha sonra, Eski Budin önünde yapılan bir savaştan sonra, İstolni Belgrad kalesi de takviye edilerek Belgrad'a dönüldü. Celâlî Hasan Paşa, Osek'te serhadleri korumak üzere kaldı. Bu sırada Ferhad Paşa'nın İran'la yaptığı anlaşmayı Şah Abbas bozmuş ve savaşa yeniden başlamıştı. Savaşın açılmasında zâhirî sebeb Sehmas Beyi Gazi Bey'in İran'a iltica etmesi olmuştur. Tebriz beylerbeyisi Zencirkıran Ali Paşa, Sehmas'ta meşgul iken kalenin boş olduğunu haber alan Şah Abbas, durumu uygun görerek taarruza geçti. Sufiyan'da yapılan savaşta Ali Paşa yenilgiye uğradı ve esir düştü. Böylece Tebriz'e giren Şâh, bundan sonra tahliye edilmiş bulunan Nahcuvân'ı da aldı ve Revân'ı muhasaraya başladı.

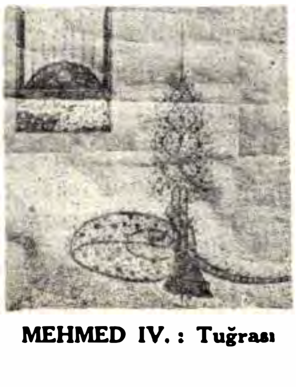
Doğu serhaddinden gelen bu haberler üzerine Yemişçi Hasan Paşa'nın rakib görerek Trabzon'a gönderdiği Saatçı Hasan Paşa serdarlığa tayin edildi. Bunu takib eden günlerde ise Yemişçi Hasan Paşa rakip ve düşmanlarının özellikle Kasım Paşa ve dârüssaâde ağası Abdürrezzak, Raziye Kadın-zâde Mustafa Paşa ve Müftü Mustafa Efendi'nin telkinleriyle gözden düştü. Bu durumda yeniçerileri tekrar kışkırtmak isteyen Hasan Paşa muvaffak olamadı. Rakipleri III. M.'i ikna ederek bir toplantıya meydan vermemek için bir hafta süre ile Dîvân'ı tatil ettirdiler ve bu arada sadâret mührünü Yemişçi Hasan Paşa'dan aldırdılar. Cerrah Mehmed Paşa'yı kaymakamlığa getirttiler. Gerçekten de yeniçeriler bu gelişmeyi duyunca vezirlerin ve ulemânın konaklarını dolaşarak onları tehdit etmeye ve Hasan Paşa'nın vezirliğini istemeye kalkıştılar. Ancak, yeniçeri ağası olan Kapıcıbaşı Ahmed Ağa ile Müftü Efendi araya girdiler. Ettikleri nasihatlerle bölükleri bir bir yola getirdiler. Bu harekette Yemişçi'nin rakiplerini doğrulayan bir olay oldu ve bir kaç gün sonra Yemişçi Hasan Paşa Sütlüce'de Handân Ağa bahçesinde katledildi. Vezaret mührü ise Mısır Beylerbeyisi (Yavuz) Ali Paşa'ya verilerek Kasım Paşa kaymakamlığa getirildi. III. M. bu arada 20 aralığı 21. güne bağlayan gecede 1603 yılında ansızın öldü. Öldüğü zaman daha 38 yaşında genç sayılacak bir çağda idi. Bir söylentiye göre 3 - 4 gün süren bir rahatsızlık geçirdikten sonra ölmüştür. Annesi Safiye Vâlide-Sultan'ın ezici varlığının gölgesinde, mütereddit ve silik, vehimli, gevşek iradeli bir şahsiyet olarak beliren III. M. Osmanlı tahtında âdetâ gölge gibi kalan hükümdarlardan biridir. İradesizliği, güvensizliği İstanbul dahil ülkede âsâyişin tamamen kaybolmasına, yönetimin haris ve birbirlerinin kanlarına susamış devlet adamlarının ellerinde kalmasına, kapıkulu sipahilerinden sonra Yeniçerilerin de Dîvân-i Hümâyûn'a müdâhale edecek kadar cesaret bulmalarına yol açmıştır. Mahmud, Selim, Cihangir, Ahmed ve Mustafa olmak üzere 5 oğlu olmuştur. Selim ve Cihangir ecelleriyle, Mahmud ise idâm edilmek suretiyle ölmüşlerdir. Osmanlı padişahları arasında hem kardeşlerini, hem de evlâdını öldürmek gibi bir durumla karşılaşan padişahlardan biri de III. M.'dir. Oğullarından Ahmed ve Mustafa'nın her ikisi de padişah olmuşlardır. III. M. şiirle de uğraşmıştır. Adnî mahlası ile şiirleri vardır. Türbesi Ayasofya hazîresinde bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEHMED IV. (Avcı) (İstanbul 1642 - Edirne 1693), on dokuzuncu Osmanlı Padişahı olup, babası Sultan İbrahim, annesi de Haseki Hatice Tarhan Sultan'dır. 1642 yılının ilk günlerinde dünyaya gelen M.'in doğumu Osmanlı hânedânının devamını sağlayan bir olay olmak bakımından sevinçle karşılanmıştır. M., çocukluğunu Saray'da şehzâdelere uygulanan töre içinde geçirdi. Kendisine önce Şâmî Yusuf Efendi, onun ölümüyle de Şâmî Hüseyin Efendi öğretmenlik yaptılar. Ancak, yedi yaşında iken, babası Sultan İbrahim'in çılgınca davranışları sonunda saltanat makamında kalmasına imkân görülemeyince, ulemâ ve vezirlerin ittifakı ve yeniçerilerin desteği ile, 8 Ağustos 1648'de Osmanlı tahtına oturtuldu. Yaşının küçüklüğü dolayısıyle, bîat merâsimi ancak ileri gelen vezirlerin ve ulemânın iştirakiyle yapıldı. Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin "küçüktür, ürkmesin" işaretiyle tören kısa kesildi. Çocuk Padişah, ninesi Kösem Sultan ile Bostancıbaşı'ya emânet edilerek, merâsime son verildi. M.'in tahta çıkışını izleyen günlerde en mühim konu, hazinenin boş bulunması sebebiyle, orduya verilmesi âdet olan bahşişin sağlanması idi. Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa, bu parayı Sultan İbrahim devrinin nüfuzlu kişilerinden ve bu arada Cinci Hoca Hüseyin Efendi'den (b. bk.) zorla temin etti. Sultan Mehmed'in ilk günlerinde, vaktiyle Sultan İbrahim'in lutfunu görenler ve Saray'daki görevliler bir darbe ile onu tekrar tahta çıkarmak teşebbüsüne kalkışınca, Sultan İbrahim'i tahttan indiren ulemâ, vezirler ve Ocak Ağaları, Büyük Vâlide Kösem Sultan'ın da muvafakatiyle onu öldürttüler. (Bk. İBRAHİM). Bu olay M. üzerinde derin bir iz bıraktı ve, babasının ölümüne sebeb olanları tespit ettirerek, zamanı gelince her birini ortadan kaldırdı. Ancak, yaşının küçük oluşu, yetkilerinin çoğunlukla Büyük Vâlide Kösem Sultan, annesi Tarhan Sultan ve iktidardaki vezirlerle Ocak Ağaları tarafından kullanılmasına yol açtı. Bu da on yıl kadar bir süre imparatorlukta çeşitli buhranların ortaya çıkmasına sebep oldu. IV. M.'in tahta çıkışında Sadrâzam bulunan Sofu Mehmed Paşa (b. bk.) ile Kösem Sultan arasında başlayan ilk rekabet, Sipâhi, ulûfelerinin geciktirilmesi, her yedi senede bir yapılan çıkmaların aralıklı sürdürülmesi, Yeniçeri Ocağı'nın iktidarı elinde tutması sonucunda doğan anlaşmazlıklar ve nihayet, Yeni Cami - Sultan Ahmed Camii vakası ile patlak verdi. At Meydanı'nda toplanan ve Sultan İbrahim'in kanını güden Sipâhi ve İç Oğlanları'nın günlerce süren ayaklanmaları, Yeniçeri'leri sevk ve idâre eden Koca Muslihüddin Ağa ile Kara Murad Ağa'nın gayretleri sonunda bastırıldı. Ama Yeniçeri Ocağı'nın bu başarısı, devletin Ocak Ağaları'nın kontrolü altına girmesine vesîle oldu. Koca Muslihüddin, Kara Murad, Bektaş, Kara Çavuş, v.b. ağaların nüfuzları iyice arttı. Bir süre devam eden bu egemenlik, Osmanlı tarihinde Ağalar Saltanatı adını almıştır. Saray'da Kösem Sultan'la işbirliği yapan Ocak Ağaları, ilk hamlede, Voynuk Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının Foça'da, Giacopo da Riva'nın yönetimindeki Venedik filosu karşısında Yeniçeriler'in savaşa sarılmamaları yüzünden başarısızlığa uğramasını, Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa'nın ihmâlci tutumuna bağlayarak, ninesinin tesirindeki çocuk padişahın emri ile, Sadrâzamın öldürülmesini sağ-

MEHMED IV.

ladılar. Böylece, Kösem Sultan, bütün yetkileri elinde tutmak isteyen bu rakibinden kurtulmuş oldu. Kara Murad Ağa vezirliğe getirildi. Bu sırada, Anadolu'da da yer yer mütegallibenin gittikçe kuvvet kazandığı görüldü. Sivas'ta İbşir Mustafa Paşa büyük bir güç hâlinde geldiği gibi, Ayıntab'da Çomar Bölükbaşı, Afyon ve çevresinde Kara Haydar Oğlu ile Katırcı Oğlu'nun eşkıyâlığı gittikçe genişlemekte idi. Isparta'yı haraca kesen Haydar Oğlu üzerine gönderilen Anadolu Beylerbeyisi Çavus - zâde Mehmed Paşa'yı bozguna uğratmışsa da, Isparta Mütesellimi Abaza Kara Hasan Ağa'nın bir baskını ile yakalanmış ve İstanbul'a getirilerek idâm edilmiştir. Ama, yine de problem çözülmemiş, onun yerini Katırcı Oğlu almıştır. Öte yandan İstanbul'da Sipâhiler'in ezilmesine sebep olan Sultan Ahmed Camii Vakası'ndan tedirgin olan eski Sipâhiler'den biri, Gürcü Mehmed Paşa ile Câfer Paşa'nın kardeşi Abdünnebi, yerleşmiş olduğu Niğde'de mansıb alıp satmakla sağladığı serveti de kullanarak, Anadolu'daki Sipahiler'i, yoldaşlarının kanı dâvası ile harekete geçirdi. İçel Sipahileri'nin ağası Parmaksız Ali Ağa ile Konya Sipahiler'i ve Katırcı Oğlu Mehmed de ona katılmakta gecikmediler. Bunlara karşı gönderilen Tavukçu Mehmed Paşa, İzmit'ten ters geri edip İstanbul'a döndü. Bunun üzerine Sadrâzam Kara Murad Paşa, Yeniçeri'lerle Gürcü Nebi'yi Üsküdar'da Bulgurlu'da karşıladı. Abdünnebi, savaşmak niyetinde değildi. Sadece, Şeyhü'l - islâm ile birkaç nüfuzlu kişinin işten uzaklaştırılmasını, kendisi ile adamlarından Kazaz Ahmed'e ve Parmaksız Ali Ağa'ya birer sancak verilmesi ile işin halledilmesini istiyordu. Ancak, Murad Paşa bu isteklerini kabûl etmedi. Gürcü Nebî de bu sonuç karşısında, boş yere kan dökülmesin diyerek, adamlarını yüz üstü bırakıp çekildi. Dağılan levend ve eşkıyâ, bu defa Katırcı Oğlu'nun çevresinde toplandılar. Murad Paşa, bu başarıya rağmen, devletin durumundan memnun değildi. Girit savaşlarının gittikçe Osmanlı kuvvetleri aleyhine gelişmesi bir yana, yetkilerine Kösem Sultan'la birlikte Ocak Ağaları'nın da devamlı müdahaleleri karşısında dayanacak durumu kalmamıştı. Ocak Ağaları'nın kendisini ortadan kaldırmayı tasarladıklarını öğrenince, onları kasd ederek "bir ülkede dört sadrâzam olacak şey değil" demiş ve görevden çekilmişti. Yerine ağalara uygun, silik bir şahsiyet olan Melek Ahmed Paşa getirildi. Onun sadâretinden hazinenin sıkıntısı en son dereceye çıktı. Ağalar ise, para toplamak hırsıyla, sağlam parayı kendilerine kayırıp; kırık ya da züyûf akçayı, yahut da muhtelif yerlerde kendilerince kestirilen değersiz akçayı askerin ulûfesi olarak piyasaya sürdürmekle ülkede büyük bir enflasyon yaratmışlardı. Bu günlerde yetişmekte olan küçük padişahın ise mutaassıp zümreyi temsil eden Kadı-zâdeliler'in tesiri altında kaldığı, bunların ileri gelenlerinden Üstüvânî Mehmed Efendi'ye Padişah Şeyhi ünvanını verdiği, öteki tarikat şeyhlerini bu suretle darılttığı görüldü. Yine bu günlerde, padişahın, daha sonra marazî bir merak hâline gelecek olan avcılığa başladığı ve bunun bir iptilâ hâlini aldığı da gerçektir. Girit'te orduların başarısızlıkları, Bare (Paros) Savaşı'ndan sonra, Venedik donanmasının Ege Denizi'ne hâkim olarak Osmanlı donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan dışarıya çıkamıyacak hâle getirmesi; deniz ticaretinin tamamen durması, devlet idâresinin

MEHMED IV. : Tuğrası

Kösem Sultan ile para hırsı ile yanan ağaların elinde felce uğraması; ülkede enflasyonun, rüşvetin, yolsuzluğun yarattığı kargaşalık; en sonunda, İstanbul esnaf ve halkının ayaklanmasına yol açtı. Önlerine Şeyhülislâm Karaçelebî - zâde Abdülaziz Efendi'yi katan halk, sıcak bir Ağustos günü (21 Ağustos 1651) Saray kapılarına dayanınca, ilk tedbir olarak, Melek Ahmed Paşa'nın azli ile bir parça yatıştırıldı. Ağalar, Yeniçeri'lere şehri tutmalarını emredince, esasen bir galeyandan ibaret olan, başsız halk ayaklanması da sindirilmiş oldu. Siyâvuş Paşa vezirliğe getirildi. Kösem Vâlide iktidarı, bu buhrandan da böylece sıyrılmış oldu. Ama, Saray'ın iç bünyesinde, törelere de dayalı olarak, ona karşı da bir muhalefet gittikçe kuvvetlenmekteydi. Padişahın annesi Tarhan Vâlide, yetkilerini kullanmaya fırsat vermeyen Büyük Vâlide'ye karşı, Saray adamlarının desteğini sağlamış bulunuyordu. İktidarı süresince Yeniçeri Ocağı'na dayanan Kösem Vâlide'ye Bîrûn Ağaları bu yüzden küskün olduklarından, onlar da Tarhan Sultan'a meyl ettiler. Dengenin kendi aleyhine bozulduğunu hisseden Kösem Sultan, hem rakîbinden kurtulmak, hem de pek saf bir kadın olan Şehzâde Süleyman'ın annesini idâre etmek kolay olacağından IV. M.'i tahttan indirmeyi, yerine kardeşi Süleyman'ı geçirmeyi tasarladı. Ancak, bu tasarısını uygulamaya geçerken, Saray'da, Tarhan Sultan'ın adamları tarafından Eylül 1651'de öldürüldü. Saray dışında ise, Ocak Ağaları birer birer yakalanarak yok edildiler.

Böylece Kösem Sultan'ın iktıdarı çökmüş, Ağalar Saltanatı'nın Yeniçeri Ocak Ağaları Devri kapanmış, Harem-i Hümâyûn Ağaları Devri ile birlikte, Tarhan Sultan iktidarı başlamıştı. Yeni dönemde ilk mühim olay, Dârüssaâde Ağası ve yeni iktidarın mîmârı Uzun Süleyman Ağa ile ihtilâfa düşmesi sonunda, Siyâvuş Paşa'nın azl edilmesi oldu. Yerine Gürcü Mehmed Paşa (b. bk.) getirildi. Yeni sadrâzam da bir başarı gösteremeyince, Hoca-zâde Mes'ud Efendi'nin tavsiyesi üzerine, Tarhuncu Ahmed Paşa vezîriâzam oldu. Osmanlı tarihinde ilk defa "muvâzene-i umûmiyye" fikri ile, bütçe meydana getirmeğe çalışan Ahmed Paşa (b. bk.) zamanında, kargaşalığın ulemâ arasına da girdiği görülür. Tarhuncu Ahmed Paşa sadârete, Anadolu kazaskeri olup, Vâlide Sultan ve dolayısıyle küçük padişah üzerinde bâriz bir nüfûzu olan Mes'ud Efendi'nin delâletiyle geldiği hâlde, az sonra, Şeyhülislâm Ebû Said Efendi ile birleşerek, onu görevinden uzaklaştırmağa muvaffak oldu. Ancak, Ebû Said Efendi ile İstanbul Kadısı Es'ad Efendi arasında çıkan anlaşmazlığın, ulemâ arasında bir kaynaşmaya dönmesini önleyemedi. Hemen hemen bir ayaklanmayı andıran bu kaynaşmaya İstanbul'un ayak-takımı ile Sipahi'ler ve esnaf da karışmak istedilerse de, ulemâ buna engel oldu. Ahmed Paşa'nın bütçe açığını kapatmak için bütün memurlara koyduğu "irsâliye vergisi" ile ev ve değirmenlere koyduğu vergi hoşnutsuzlukla karşılandı. Ulemâ ise, Bahâî Efendi'nin Şeyhülislâmlığa getirilmesi ile yatıştırılabildi. Yeni vergiler Üsküdar halkının ve bilhassa Sipahi'lerin direnişine yol açınca, Tarhuncu gözden düştü. Hazine gelirlerinin 24 000, giderlerin ise 25 200 yük akça olduğu ve açığın 1 200 yük akçayı bulduğu, bunun da Saray mensuplarının masraflarından ileri geldiği anlaşılınca, devleti ıslâh için, tam yetki ile Sadrâzam olan Tarhuncu'nun iş başında kalmasına artık imkân yoktu. Rüşvet ve yolsuzluk yolu ile servet yapanları haraca kesmiş, masrafları kısarak, başta Saray Ağaları olmak üzere, pek çok kimseyi gücendirmiş; koyduğu vergilerle hoşnutsuzluk yaratmış olan Ahmed Paşa 21 Mart 1653'te idam edildi. Yerine Kapdân-ı Deryâ Derviş Paşa getirildi. Onun zamanında, Kara Murad Paşa yönetimindeki Osmanlı donanması Çanakkale Bo-

MEHMED IV.

ğazı dışında Francesco Morosini komutasındaki bir Venedik filosunu yenilgiye uğratarak, Boğaz'ın gemilere açılmasını sağladı. Altı saat süren bu savaşta Venedikli'ler 6 gemi, 3 000 ölü vermişler; bu arada Morosini de öldürülmüş, oğlu ise esir alınmıştı. Murad Paşa, bu zaferden sonra, İstendil (Tenos) Adası'nı tahrib etmiş; Venedik filosunu Değirmenlik (Milos) önünde bir kere daha bozguna uğratarak, Girid'e sevk edilen yardım kuvvetlerini adaya çıkarmıştır. Derviş Paşa'nın inme sonunda iş yapamayacak hâle gelmesi üzerine, hem Anadolu'daki Celâlî Eşkıyâsı'nı tatmin etmek, hem de İstanbul'daki sergerdeleri onun eliyle cezalandırmak için, bu defa, mühr-i hümâyûn Abaza Mehmed Paşa'nın yeğeni Haleb Beylerbeyisi İbşir Mustafa Paşa'ya verildi. İbşir Paşa, Sadâret makamında 6,5 ay kadar kalabildi. Anadolu'dan birlikte getirdiği Sekban'lar, İstanbul'daki Sipahi zorbaları ve Yeniçeri'lerle birleştiler. Paşa, İstanbul'daki zorbaları temizleyecek iken, onların isteği üzerine idâm edildi. Yerine tekrar Murad Paşa getirildi ise de, ordunun disiplinsiz hâli ve hazineni açığı karşısında, 3 ay sonra istifa etti. Yerini alan Süleyman Paşa askerin ulûfesini ancak züyûf (değersiz) akçe ile, borçla harçla karşılamağa kalkınca, At Meydanı'nda toplanan zorbalar, Saray Ağaları'nın ara yerden kaldırılmasını istediler. Mühr-i hümâyûn'un Girit serdârı Deli Hüseyin Paşa'ya (b. bk.) gönderilmesine tahammül edemeyen Zurna-zen Mustafa Paşa ayaklanmayı iyice kızıştırdı.

IV. M., bu baskıyle, Saray Ağaları'nı birer birer öldürttü. Pek çok sevdiği Hoca Bilâl Ağa'yı dahi kurtaramadı. Öldürülenlerin başları âsîlere verildi. Onlar da bunları Sultan Ahmed Meydanı'nda bulunan bir çınar ağacına astıklarından, bu olaya Osmanlı Tarihlerinde Vak'a-i Vakvakıyye (Çınar Vak'ası) denilmiştir. Bu ayaklanma sonunda sadârete önce Zurna-zen Mustafa Paşa, fakat zorbaların onu tutmamaları üzerine, Siyâvuş Paşa getirilmiştir. Siyâvuş Paşa kısa bir süre sonra ölünce de, yerine Boynueğri Mehmed Paşa atandı. Artık gençlik çağına girmiş olan IV. M.'in hükûmet ve devlet işlerini ele almak yerine saltanatın sağladığı imkânlarla şehrin çevresinde, mesîre yerlerinde, av partilerinde günlerini geçirmesi devletin yönetimini anası Hatice Tarhan Sultan ile Harem-i Hümâyûn Ağaları'na bırakması, iktidarın durmadan el değiştirmesine, ordunun disiplin bakımından iyice zayıflamasına ve ardı ardına ayaklanmaların zuhuruna başlıca sebep teşkil etmiştir. Osmanlı devletinin kuruluşunda yetkilerin kesinlikle padişahta toplanması, padişahın şahsiyetini devlet hayatına, Dîvân'a, orduya, siyasî ve ekonomik tercihlere hâkim kılmakta idi. IV. M. ise, yapısı ve aldığı terbiye sonunda, eğlenceye düşkün, gamsız, sorumluluklardan uzak, yetkilerine değer vermeyen bir karakter kazanmıştı. Bütün saltanatı boyunca, asıl görevlerini başkasına yıkmayı âdetâ prensip edinmiştir. Çevresindekilerin kabiliyetleri, şahsî davranışları daimâ padişahı tesir altında tutmuş; en zor durumlarda, buhranlı anlarda bile sorumluluklarına değer vermeyen bir tutum içinde, işi geçiştirmeye çalışmıştır. Zamanında, Tanzimât dönemine kadar sıkça uygulanan, danışma meclisleri kurulması usûlü icâd edilmiştir. Bilhassa buhranlı günlerde yapılan ve bir danışma, değerlendirme toplantısı mahiyetindeki bu meclislere, günün kalbur üstü yöneticileri, ulemânın ileri gelenleri çağrılırdı. Bu toplantılarda yapılan müzakereler, problemleri çözmekte padişaha bir fikir verir veya padişah toplantı sonunda irâdesini yani vardığı kararı, icrâ edilmek üzere, bildirirdi. IV. M.'in bu meclislerde, daha önce annesinin veya nüfuzlu yakınlarının fikirlerini tebliğ eden bir aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Padişahın karakterindeki bu zaaf, Köprülüler'e kadar, onun saltanatının buhranlar içinde kalmasına yol açtığı gibi, Köprülüler'den sonra da, yine buhranlarla çalkanıp yıkılması sonucunu doğurmuştur. Bu buhranların en büyüklerinden biri de Çınar Vak'ası dır. İstanbul'da devlet böyle bir bunalım içinde iken, Kapdân-ı Deryâ Zurna-zen Mustafa Paşa, Venedik donanması ile yaptığı savaşı kaybetmiş (1655); fakat, Benefşe (Monamvasia) Kalesi'ni Venedik saldırısından kurtarabilmişti. Ama, Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almayı başarmıştı. Bu ablukayı kaldırmak için Sarı Kenan Paşa komutasında sevk edilen Osmanlı donanması ise feci bir hezimete uğramış, Venedik amirali Lorenzo Mocenigo, Ege'ye ve Akdeniz'e hâkim olmuştu. Bu yenilgide Osmanlı donanması 98 gemisinden ancak 21 kadarını kurtarabilmiş, 1 000 top kaybetmişti. İnebahtı-Sıngın donanma seferinden sonra en büyük bozgun olarak değerlendirilen bu savaşın ardı sıra Bozcaada, Limni ve Semadrek adaları da elden çıkmıştır. Venedik donanmasının artık Boğaz'ı geçerek her an İstanbul önüne gelmesi ihtimâlinin yarattığı heyecan, eşya fiyatlarındaki korkunç artış, devlet adamlarının beceriksizlikleri, IV. M.'in ise bütün bunlara rağmen Üsküdar yakasında zevk ve eğlence peşinde dolaşması, İstanbul halkında nefret uyandırmıştı. Devleti fi'len elinde tutan Vâlide Tarhan Sultan kendisine tavsiye edilen her tedbiri almakta ise de, durum gittikçe kötüleşmekte idi. Çevresindekilerin tavsiyeleri ile iş başına getirdiği vezirler, şahsî menşaat kaygıları, bilgisizlikleri ve yetersizlikleri ile daimâ başarısız oluyorlardı. Şimdi denizlerde kendini gösteren bu askerî buhran üzerine, yakın adamlarından Mîmar Kasım Ağa'nın (b. bk.) tavsiyesi ile, o târihe kadar fazla tanınmamış bir veziri, Köprülü Mehmed Paşa'yı Sadâret'e getirdi.

Yeni Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa, kendisine tanınacak yetkiler üzerinde ısrarla durdu ve ancak şartlarını kabûl ettirdikten sonra görevi aldı. Mevkıini sağlamlaştırdıktan sonra icraâta başladı ve gerçekten, anarşi içinde olan IV. M. devri birden bire değişti. Osmanlı tarihinde bu devletin geleneklerine uygun bir parlayış ve yükseliş kendini gösterdi. Girit Adası ile ilgili Venedik Savaşı kontrol altına alındığı gibi, Macaristan'daki Erdel meselesi de Osmanlı Devleti'ne yaraşır bir şekilde çözüldü (bk ERDEL). Anadolu'da büyük bir isyana öncü olan

Abaza Hasan Paşa'nın yarattığı buhran da, bundan önceki Celâlî isyanları ile kıyaslanamayacak bir sür'at ve ciddiyetle hal edildi. Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra yerini alan oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın Sadâreti Osmanlı tarihinin fevkalâde parlak yılları olmuştur. Fâzıl Ahmed Paşa zamanında, Osmanlı Devleti gücünü Akdeniz'de Venedikliler'e ve Fransızlar'a karşı; Orta Avrupa'da Lehistan ve Avusturya'ya karşı bir kere daha gösterdi. Bu iki kıymetli Sadrâzamın zamanında, IV. M. ise av merâkını ve eğlencelerini, Osmanlı ordularının harekât sahası ile paralel olarak, genişletmekte idi. Meselâ Köprülü Mehmed Paşa Bozca Ada'yı ve Limni'yi kurtarmak üzere Çanakkale Boğazı'nda seferde iken o da, av takımları ve doğancıları ile Edirne çevresinde avlanmakta; Fâzıl Ahmed Paşa Uyvar Seferi'nde iken, Padişah da Belgrad'da sürek avları tertip etmekte; ordu Kandiye Muhasarası'nda çarpışıyorken, IV. M. Gümülcine'den başlayıp Serez, Selânik yolu ile Eğriboz'a kadar uzanan büyük av eğlenceleri yapmaktaydı. Yine, IV. M.'in Kamaniça Seferi'ne iştirâk ettiğini de biliyoruz. Bu seferde ordu ile yola çıkmış, yağmur ve çamur yüzünden askerin çektiği sıkıntılara katlanmış, Kamaniça Kalesi önüne kadar gelmiş, yüksek bir yerde kurulan otağına inerek kalenin kuşatılışını ilgi ile izlemişti. Savaş sırasında kıyafet değiştirerek asker arasında muharebeye katılmakta, palankaların zabt edilişinde hazır bulunmakta idi. 1672 de, Bucaş Andlaşması imzalandıktan sonra Edirne'ye dönerken, yolda kar ve yağmur yüzünden pek çok sıkıntı çekti ise de, hava elverdikçe sürek avları düzenlemekten de geri kalmadı. Bu dönemde Padişah, Edirne ve çevresinin avlaklarla dolu oluşu sebebiyle, âdetâ bu şehire yerleşmişti. Edirne, tarihinin en şa'şa'alı günlerini onun zamanında yaşadı (Bk. EDİRNE). Ertesi yıl Lehistan kralının Bucaş Andlaşmasını uygulamaması sebebiyle seferin devam etmesi üzerine IV. M., yine ordu ile İsakçı'ya kadar gitmiş ve sefer süresince çevrede av eğlenceleri tertib etmişti. Sefer tamamlanmadan dönen ve hasta bulunan Fâzıl Ahmed Paşa'nın 15 senelik bir Sadâretten sonra ölümü üzerine IV. M., Köprülüler'in idâresinden memnun olduğu için, Köprülü Mehmed Paşa'nın yetiştirdiği ve dâmâd edindiği Üçüncü Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı hem devletin selâmetini, hem de kendi huzur ve rahatını düşünerek, 1676'da Sadrâzamlığa getirdi.

Merzifonlu devrinde Kazak Hatemanı Draşenko'nun Rus çarlığına katılması üzerine başgösteren Osmanlı - Rus Savaşı'nda IV. M. yine ordu ile beraber yola çıkmışsa da, Tuna'yı geçmemiş, bu seferi de seyahat ve av merâkını tatmin için vesîle edinmiş, ordu Çehrin Kalesi (b. bk.) önünde çarpışırken o, Silistre'de konaklayarak vakit geçirmişti. Ertesi yıl da yine ordu ile Edirne'ye gelen M., Rus çarının barışa râzı olması üzerine, yazı bu şehirde geçirdi. Kara Mustafa Paşa'nın dış politikada yabancı devletlere karşı sert tutumu, Osmanlı Devleti'nin nüfûzunu Avrupa politikasında iyice his ettirmesine sebeb olmuştur. Nitekim Trablus - Garb Ocağı ile Fransız hükûmetinin ihtilâfa düşmesi üzerine, Fransız amirali Duquesne'in Sakız Adası'nı topa tutması, Kara Mustafa Paşa'yı Fransa hükûmetini tazminat ödemeye zorlayacak kadar haşin davranmağa sevketmişti. Kara Mustafa Paşa, bu haris ve mağrur devlet adamı, Fâzıl Ahmed Paşa'nın imparatorluğa sağladığı üstünlükle yetinecek ve onu korumakla kalacak bir vezir değildi. Türk tarihinde Kanûnî Sultan Süleyman'dan da üstün bir ad bırakmak heyecanı, sıkı sıkıya inandığı Kızıl Elma ve "ilâ-yi kelimetullah" (b. bk.) ilkeleri onu Osmanlı tarihinde pek büyük bir projeyi tekrar uygulamağa yöneltti. Daha Fâzıl Ahmed Paşa zamanından beri Orta Maçar Beyleri'nden Tököly İmre'nin (b. bk.) yapageldiği teklifleri benimseyerek, Avusturya ımparatorluğuna karşı yeni bir sefer açma çabasına girdi. IV. M., âkıbeti meçhûl ve zorla olacağı belli olan bu seferi istememekle beraber, inatçı Sadrâzamına direnecek irâdeyi gösteremedi. Kendisi, orduyu Belgrad'da uğurlayarak, orada kaldı. Kara Mustafa Paşa ise, Budin - Viyana yolu üzerinde bulunan Avusturya kalelerini ve bu arada savaşa sebeb teşkil eden Yanık'ı dahi almağa gerek görmeden, Viyana üzerine atıldı (Bk. VİYANA KUŞATMALARI). Viyana Kuşatması'nın bir bozgunla sona ermesi üzerine Sadrâzam, Yanık üzerinden Budin'e çekilirken, durumu haber alan IV. M. de Belgrad'dan Edirne'ye dönmüştü. Padişah, bozgunun başlangıcında, Kara Mustafa Paşa'ya olan güvenini devam ettirmekte idi. Hattâ, yüreklendirmek için, ona kılıç ve kaftan da göndermişti. Fakat bu meş'um seferin başlangıcında öz dayanağı ve tecrübeli yardımcısı annesi Hatice Tarhan Sultan'ın ölmüş (Haziran 1683) bulunması (Bk. TARHAN SULTAN), IV. M.'i yerinde ve doğru kararlar almaktan mahrum hâle getirmişti. Nitekim, Kara Mustafa Paşa'nın iki azılı düşmanı Kızlar Ağası Yusuf Ağa ve Uzun Süleyman Ağa, Köprülüler'in yetiştirmelerinden olan Sadâret Kaymakamı Kara İbrahim Paşa'yı da aralarına alarak, ona çok yanlış bir karar aldırdılar. Böylece Kara Mustafa Paşa'nın idâmı, Viyana hezimetinin Macaristan bozgunu hâline dönmesine yol açmış oldu (Bk. MUSTAFA PAŞA, MERZİFONLU KARA). Osmanlı öncüleri Ciğerdelen (b. bk.) de yenildikten sonra, Estergon düştü. Kara İbrahim Paşa, böyle bir savaşı yönetecek kabiliyette değildi. Kendisi, Belgrad'da, ordu ikmâli için kaldı; cepheye Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa'yı sürdü. Ama, bunun sonunda, ordu Vaç önünde yenilgiye uğrayınca Peşte düştü ve ardından Budin kuşatıldı. Budin önünde cereyan eden ve gittikçe kızışan savaşlar sonunda bu kalenin de düşmesi üzerine (Bk BUDİN), Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti çözüldü. Diğer kaleler de biri biri ardına düşerek, Türkler Orta Avrupa'dan sürülmüş oldukları kadar, Avrupa devletleri için de artık bir Türk tehlikesi kalmıyor, Türkiye problemi veya Doğu Mes'elesi ortaya çıkıyordu. Bu acıklı bozgun sürüp giderken, IV. Sultan M. anlaşılmaz bir umursamazlık içinde, av eğlencelerinden başını alamıyordu. Tarhan Sultan'ın ölümünden beri çevresini alan birtakım âdî ve câhil kişilerin tesiri altında, durmadan, yanlış kararlar alıyordu. Şüphesiz ki Viyana bozgunu ile başlayan bu devre, onun saltanatının en karanlık günleridir. Avusturya kuvvetlerinin gösterdiği başarılar, yüzyıllardan beri Türkler'e karşı amansız bir kinle yoğrulan, bütün Avrupa'yı harekete geçirdi. Kuzeyde Lehistan Kamaniça ve Boğdan üzerine saldırıya girişirken, güneyde Venedik'de karadan ve denizden taarruza geçti. Leh taarruzu, Sarı Süleyman Paşa ve Selim Giray'ın gayretleri ile durduruldu ama, Dalmaçya ve Mora'daki kaleler Venedik, Cenova, Papalık, İspanya, Floransa ve Malta filolarının müşterek taarruzlarına karşı, yeteri kadar takviye alamadıkları için, dayanamayıp, birer birer düştüler. Mora Serdarı Şahin Mustafa Paşa yerli Rumlar'ın isyanı ile meşgulken, Ayamavra Adası'nı ele geçiren müttefik filo, az sonra, Preveze Kalesi'ni zabtetti. 1685'te Francesco Morosini, Koron'u kuşattı. Kaleyi kurtarmağa gelen Halil ve Siyâvuş Paşa'lar şehit düştüler. Koron'dan sonra Modon'u da ele geçiren Venedikliler, Musâhib Mustafa Paşa'yı yenilgiye uğratarak Anaboli'yi de zabtedince, Mora Yarımadası elden çıkmış oldu. Bundan sonra, Yunanistan'a saldırıya geçtiler ve 1687'de Atina'ya girdiler. Macaristan cephesinden sonra Mora'da da yenilgiler sürüp giderken, IV. M.'in beceriksiz tutumu, memleketi büyük bir kıtlığa, hazineyi de mâlî buhrana sürüklenmişti. Anadolu'da yer yer Yeğen Osman, Yadigâr Oğlu Akkaş gibi eşkıyâ türemişti. Fakat padişah, mübtelâ olduğu av

eğlencelerinden bir türlü başını kaldıramıyordu. Ava gece gidiyor, gece dönüyordu. Onun bu tutumu halk arasında, orduda, ulemâ üzerinde pek fena tesirler yarattı. Her tarafta "Bunca yerler elden gitti, avlanmaktan nice bir ferâgat etmez, halktan utanmaz, Allah'tan da mı korkmaz"? sözleri duyulmağa başlandı. Dâvet ettiği din adamları "nasihat dinlemeyen kimsenin yanına varılmaz" diyerek padişahı alenen red etmeğe, onunla görüşenler ise yüzüne karşı en acı sözleri söylemeğe başladılar. Fakat o, yine de bunlara aldırmıyor; meselâ, Himmet-zâde'nin av üzerindeki konuşması daha bitmeden atlanıp ava çıkmaktan kendini alamıyordu. Budin Kalesi'nin düşmesi halkın galeyânını arttırmış, nefretini iyice kamçılamıştı. IV. M., bu galeyân karşısında, ilk defa uyanır gibi oldu. Avdan el çektiğini ilân etmek zaruretini duydu. Ama, ne yapsa, hakkında duyulan nefretin önüne geçemeyecekti. Nitekim, Mohaç yenilgisinden sonra ulûfelerinin ödenmediğini bahâne eden asker, Serdâr ve Sadrâzam Süleyman Paşa'ya başkaldırarak ve Köprülü Mehmed Paşa'nın diğer damadı Siyâvuş Paşa'yı başlarına geçirerek, IV. M.'i düşürmek üzere, İstanbul'a doğru hareket etmişti. Ordunun gösterdiği bu tepki, öte yandan, Macaristan'daki son Türk kalelerinin de düşmelerine yol açtı ve Avusturyalılar Belgrad önündeki Zemun'a kadar ilerlediler. IV. M. ise, saltanatının elden gitmekte olduğunu görmüş, "mühr-i hümâyûn"u askerin elinden kaçarak İstanbul'a getiren eski Sadrâzam Süleyman Paşa'yı öldürtüp başını askere göndermiş; av takımlarını, tazılarını, atlarını dağıtarak avdan tövbe ettiğini ilân etmişti. Fakat, artık, iş işten geçmiş bulunuyordu. Bu kargaşalık arasında Sadârete geçmeyi tasarlayan Recep Paşa'nın telkinleri ile, orduyu önce Belgrad'da, buna muvaffak olamayınca da Edirne'de tutmağa çalıştı. Ancak asker tarafından Sadrâzamlığa getirilen Siyâvuş Paşa, yoldan Şeyhülislâm Ankaralı Mehmed Efendi'ye gönderdiği mektupta, büyük şehzâde Süleyman'ın tahta çıkarılması zaruretini bildirmiş, Mehmed Efendi de ulemâ ile yaptığı temaslar sonunda bu tedbirden başka çâre kalmadığı kanaatini Siyâvuş Paşa'ya duyurmuştu. Bunun üzerine Siyâvuş Paşa, Silivri'de, 7 Kasım 1687'de Ocak Ağaları'nı ve zorbaları toplayarak bir karar sureti hazırlattı ve bunu İstanbul'a Sadâret Kaymakamı Köprülü Oğlu Fâzıl Mustafa Paşa'ya gönderdi. IV. M. ise öldürülmekten çekiniyor, yerine kendi oğlu Mustafa'nın seçilmesini tavsiye ediyordu. Fâzıl Mustafa Paşa, 8 Kasım günü, İstanbul'da bulunan ulemâyı, vezirleri, Sekban-başı'yı ve Ocak ihtiyarlarını Ayasofya Cami'ine çağırıp, sabah namazından sonra ordudan gönderilen karar suretini okuttu. Toplananlar, Fâzıl Mustafa Paşa'nın "memleket düşman istilâsına uğrarken av ve avlak peşinde başını alamayan, etrafını alan birtakım müfsitlerin tesiriyle bu derdin ilâcını görecek kimseleri uzaklaştıran bir padişahın tahttan indirilmesi şer'an câiz olup olmadığı" sorusuna sükût ile cevap verdiler. Bunun üzerine IV. M.'in tahttan indirilmesi ve yerine kardeşi II. Süleyman'ın çıkarılması kararlaştırıldı (bk. SÜLEYMAN II). Durum Haseki Mustafa Ağa ile Kapu Ağası İbrahim Ağa'ya bildirildi. Süleyman tahta çıkarken, IV. M. de, iki oğlu ile birlikte, şehzâdelerin tutulduğu Şimşirlik dâiresine kondu. Daha sonra yeni padişah ordu ile sefere çıkmak üzere Edirne'ye giderken, IV. M. de, bütün Harem halkı ile birlikte Edirne'ye nakl edildi ve, 1693'te orada ölerek cenazesi İstanbul'a getirildi. Annesi Tarhan Sultan'ın tamamlattığı Yeni Cami'deki türbeye gömüldü.

IV. M., Osmanlı padişahları arasında, şahsiyet itibariyle silik bir kimse olarak tanınır. Padişahlığının ilk devresi, büyük anası Kösem Sultan ve annesi Tarhan Sultan ile tarafdarlarınca yönetilmiş, saltanatının en parlak devresi ise Köprülüler Devri adı ile anılır olmuştur. Tarhan Sultan'ın ölümü ve Köprülülerin kendi irâdesi dışında işten uzaklaştırılması üzerine, devleti bizzât yönetme durumuna geldiği zaman, bilgisizliği ve beceriksizliği ortaya çıkmış, iptilâ hâlini alan av merakından her şeye rağmen kendisini alamayışı ise, nihayet, tahttan indirilmesine ve 6 yıl kadar kapalı yaşayarak 51 yaşında ölümüne sebep olmuştur. Çocukluğunda tahsiline özenilmemiş, iktidarı ellerinde tutan gerek büyük annesi, gerek annesi ve daha sonra da vezirleri, onun Saray'ın teberdar, helvacı, hasahır gulâmı gibi; ya da yarı câhil Saray Ağaları'nın dar muhitinde kalmasını, aydın kimselerle temas edememesini menfaatlerine uygun bulmuşlardır. Bâyezid, Mustafa ve Ahmed adlı üç oğlu, Hatice, Fatma ve Ümmü Gülsüm olmak üzere de üç kızı olmuştur. Çocuklarından Mustafa ve Ahmed, daha sonra, Osmanlı tahta çıkmışlardır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEHMED V. : bk. REŞAD.

MEHMED VI. : bk. VAHÎDEDDİN.

MEHMED AĞA, Küçük, Hızır Ağa-zâde Musâhib-i Şehryârî (ölm. 1800?), Klasik Türk Musikisi'nin en büyük bestekârlarından biri. Musâhib-i Şehryârî bestekâr ve müzikolog Kemânî Hızır Ağa'nın (b. bk.) oğludur. O da babası gibi, fakat III. Selim'e (1789-1800) musâhib-i şehryârî oldu. Aynı zamanda fasl-ı hümâyûn'un şefi yani ser-hânende idi. Yalnız güfte mecmualarında 100 kadar eseri görülür. Çoğu bugün unutulmuştur. Vardakosta Ahmed Ağa, Sâdullah Ağa ve Hâfız Şeyda gibi 3 büyük bestekârla müşterek besteledikleri Tâhir Kâr, bunlardandır. Üslûbu çok muntazam, lirik ve parlaktır. Eserleri, Klasik Türk Musikisinin şaheserleri arasındadır. Evcârâ faslını, bu makamı yapan III. Selim'e takdîm etmiştir. Eserleri, Ârif Mehmed Ağanınkiler (b. bk.) ile karışmaktadır. Mehmed Ağa'ya hangi Mehmed Ağa'ya nisbetle "Küçük" dendiğini ve adının başında Ârif de bulunup bulunmadığını henüz söyliyecek durumda değiliz.

Elimizdeki 44 parçanın tasnifi şöyledir: 23 Beste, 7 Ağır (Aksak) ve 6 Yürük Semâî, bir kaç saz eseri de elimizdedir. Dinî eser besteleyip bestelemediği bilinmiyor. (Y. Ö.)

MEHMED AĞA, Mîmar-başı (?-1618), Türk mimarı. Devşirme ocağından yetişmiştir. Mîmarlıkta olduğu kadar sedefkârlıkta da yaptığı şöhretle, Sedefkâr lâkabı ile tanınmıştır. 1562 yılında Rumeli'den devşirilen M. A., 5 yılı bulan süre içinde Acemioğlanları Kışlası'nda yetiştirildikten sonra, 1567'de ulûfeye kayd edilip, Bostancılar Ocağı'na alınmış, Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi bahçe bekçiliğine verilmişti. Bir yıl sonra Has Bahçe gulâmları arasına katılan M. A., burada yirmi yıl kadar musiki, sedefkârlık ve mîmarlık gibi sanatlarda eğitilmiştir. M. A.'yı yetiştirenler arasında, devrinin ünlü san'atkârları da vardır. Bunlardan Koca Mîmar Sinan ile yine mîmarbaşılardan Davud ve Dalgıç Ahmed Ağalar ve Has Bahçe Halîfesi Sinan Ağa'nın tesirleri büyüktür. Sedef işçiliğinde gösterdiği büyük istidat ile tanınan M. A., Koca Sinan'ın tavsiyesi üzerine yaptığı tilâvet iskemlesini, Silâhdar Ahmed Ağa eliyle Padişah III. Murad'a takdim etmişti. Bu san'at eserini ziyâdesiyle beğenen Sultan III. Murad, o tarihte Sedefkârlar Halîfesi olan M. A.'ya kapuculuk rütbesini vermiştir. 1588'de, M. A., Dergâh-ı Âli kapucularından olmak üzere Ağa Babası Ocağı'nda (Kule Sofusu) görev almış ve Şehlâ Mahmud adındaki bir kara arabı Mısır'a götürmekle görevlendirilmiştir. Bundan faydalanan M. A., Mısır Vâlisi Üveys Paşa'nın delâletiyle, Arabistan'ın görülecek şehirlerini de gezmiştir. İstanbul'a dön-

dükten sonra, Mîmar-başı'nın teklifi üzerine, sağ ve sol kol ile, Tuna Boyu'ndaki bütün kalelerin teftişine memur edilmiş; serhad kalelerini ve hisar erlerini görüp durumlarını tespit ederek İstanbul'a dönmüş, intibâlarını padişaha anlatmıştı. Bu görevdeki başarısı, Mîmar Koca Sinan'ın onu, yeniden teşvik etmesine sebep olmuştur. Sinan'ın arzusu üzerine yaptığı pek san'atlı bir tirkeşi bu defa Bâbüssaâde Ağası eliyle Padişah'a sunmuş, bunun üzerine de İstanbul Kadılığı Muhzir-başılığı'na getirilmiştir. M. A., Bostan-zâde Mehmed, Sun'ullah, Ebussuûd-zâde Mustafa ve Şemseddin Efendiler gibi İstanbul kadıları ile çalıştıktan sonra, Dergâh-ı Âlî kapucularının çıkışları olan Kapu Kulu Süvârileri arasına katıldı. Bu sırada Hüsrev Paşa'ya intisap eden M. A., paşanın Diyarbakır ve daha sonra da Şam Beylerbeyiliklerine tayininde, onun müsellimi olarak, görevi devr almak üzere bu eyâlet merkezlerine gitti. Şam'da iken Havran Kâsibi Şeyh Cum'a'nın yola getirilmesi hizmetinde bulunmuş, ancak, bu işte Hüsrev Paşa ile aralarında ihtilâf çıkması üzerine, çekilip İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a gelince, 1597'de, şehrin su yollarının bakımı ile görevlendirilip sekiz yıl kadar Su Nâzırlığında bulunduktan sonra, 11 Ekim 1606 Çarşamba günü, Dalgıç Ahmed Ağa'dan boş kalan Hâssa Mîmar-başılığı'na atanmıştır. Biyografisini yazan Câfer Çelebî, *Risâle-i Mîmâriyye*'sinde, onun inşa ettiği eserleri kaldırımlara varıncaya kadar anlatacağını söylemişse de, bu eserlerin listesini maalesef vermemiştir. Onun, Bursa'da Sultan Murad Vakfı'nın bâzı binalarını, İstanbul'daki İbrahim Paşa Sarayı'nı, Topkapı Sarayı'nda Enderûn Câmii yanındaki köşkü tamir ettiği arşiv kayıtları ile sabittir. Ancak onun, adını unutturmayan iki büyük hizmeti vardır. Bunlardan biri, 1610 yılında ele aldığı, Harem-i Şerîf'in tamiri işidir. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin isteği ve I. Ahmed'in emri ile M. A, III. Murad zamanında üstâdı Koca Sinan'ın hazırladığı tâmir keşiflerini ele alarak Kâbe'nin tâmiri için gerekli plan ve keşifleri yeniden düzenlemiş ve ona göre İstanbul'da hazırlanan malzeme, Davud Paşa'dan padişaha, devlet ricâline, yeniçeri ve sipahilere, halka sergilendikten sonra, Mekke'ye gönderilerek M. A.'nın direktiflerine göre yerlerine konup, Kâbe'nin tâmiri gerçekleştirilmiştir. İkinci ve en büyük eseri ise, Sultan Ahmed Câmii'dir. Türk mâmarlığının zirvelerinden olan bu eser, 9 Haziran 1617 de bitirilmiş, inşası sekiz yıl kadar sürmüştür (Bk. SULTANAHMED CAMİİ). M. A.'nın bundan sonra pek fazla yaşadığı tahmin olunmamaktadır. Kendisinin yerine geçen Yetim Ali Çelebî 1027 (1618 M.) de Hâssa Baş-mîmarı olduğuna göre, M. A., bu tarihlerde belki de ölmüş bulunmakta idi. Câfer Çelebî, onun, üstâdı Koca Sinan gibi cömert olduğunu, kimseyi incitmediğini, bu yüzden çok kimsenin onun kılıç taşıyacak yürekte olmadığı kanaatine vardığını söyler ve M. A.'nın, yeri gelince bahadır bir kişi olduğunu, üstâdı Dalgıç Ahmed Paşa nasıl elde kılıç şehid düşmüşse, M. A.'nın da Havran yolunda hacıları kıran Araplar'ı aynı şekilde kılıçla yola getirdiğini ilâve eder. (İ. Parmaksızoğlu)

MEHMED ÂKİF ERSOY : bk. ERSOY, MEHMED ÂKİF.

MEHMED ALİ BEY, Klarnetçi Miralay (1840-1895), Türk müzisyeni. İstanbul'da doğdu ve aynı yerde 55 yaşlarında öldü. Çengelköylü Mustafa Bey'in oğludur. 1856'da Mızıkay-ı Hümâyûn'a girdi. Klarnet ve Guatelli Paşa'dan armoni öğrendi. Klarnetçi olarak büyük şöhret yaptı. Guatelli Paşa'nın muavini yani Mızıkay-ı Hümâyûn kumandan yardımcısı oldu. 1875'te miralay (albay) rütbesine yükseldi. Karacaahmed'de gömülüdür. İlk Türk bando ve orkestra şefidir. Talebesi arasında Zâti Arca vardır. Her ikisi de son derece meşhur şu marşlar onundur: Sultâni Yegâh Nim Sofyân İzmir Marşı ve Kürdî Semâî Plevne Marşı. (Y. Ö.)

MEHMED ALİ PAŞA (ölm. 1878), Osmanlı mareşali. XIX. yüzyıl Osmanlı Ordusu'nda görev alan generallerden biri. Milliyeti hakkında kesin ve açık bir bilgi yoktur. Bazı tarihçiler onu Prusyalı, bazıları Macar, bazıları da Alman-Hırvat melezi olarak tanıtırlar ve asıl adının Karl Petroit olduğunu ileri sürerler. Mehmed Emin Âli Paşa (bk. ÂLİ PAŞA) tarafından, bir seyahatinde tanınarak, Prusya ordusunda subay iken Osmanlı hizmetine dâvet edildiği ve İstanbul'a gelerek Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'nde görev aldığı söylendiği gibi; Almanya'nın Magdeburg şehrinde doğduğu, Âli Paşa tarafından Berlin'de tanındığı ve beğenilerek çocuk yaşta iken İstanbul'a getirildiği, bizzat kendisi tarafından yetiştirildiği ve 1845'te Müslüman olduğu da belirtilir. Berlin Kongresi sırasında Osmanlı delegasyonunda ikinci murahhas iken Prens Bismarck'ın ona karşı tutumu, M. A. P.'nın Osmanlı hizmetine çocuk yaşta değil, yetişmiş bir Alman subayı iken geçtiğini gösterir. Ana dilini unutmaması, hele bu delegasyona Alman heyetinin senpatisini çekeceği ümidiyle seçilişi de bu ihtimâli kuvvetlendirir. M. A. P. Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdikten sonra, ilk defa, kendisini Kırım Savaşı'nda gösterdi. Savaşın sonunda, Osmanlı Ordusu'nda çeşitli görevler yaparak, Ferîk (tümgeneral) rütbesine yükseldi. 1873'te Sırbistan ve Karadağ'ın ayaklanarak Osmanlı Devleti'ne saldırması üzerine, Yeni Pazar (Novibazar) Boğazı'nın korunması için teşkil edilen Müşir Lofçalı Derviş Paşa kuvvetlerinde, seçkin bir komutan olarak, Cemil Paşa, Mustafa Celâleddin Paşa ve Fuad Paşa ile birlikte görevlendirildi. Bundan ötürü Sadrâzam Midhat Paşa, M. A. P.'ya müşirlik (mareşallik) rütbesini verdirmek istediyse de, II. Abdülhamid bu teklifi erken bularak kabûl etmedi. 1293 (1876-1877) Türk-Rus Savaşı başlarken, Karadağlılar'ın yeniden harekete geçmeleri üzerine M. A. P. komutasındaki tümenle Berana'dan ilerleyerek, Lim Irmağı üzerinde kurduğu köprüyü aştıktan sonra, Andriyaviçe'de Karadağ kuvvetlerini ve onlara katılan yerli halkı yola getirdi. Şiddetli bir çarpışmadan sonra, Berana ile Akova arasındaki arâziyi düşmandan temizledi. Bu başarı üzerine, müşirliğe terfi ettirildi. Bu sırada Tuna Ordusu Komutanı Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa'nın Tuna'yı aşan Rus kuvvetlerini durduramaması, hele Ruslar'ın Kızanlık Katliâmı'nı yapmalarına engel olamaması, Bab-ı Âlî'de ve Saray'da büyük heyecana vesîle olmuş; 93 Bozgunu'nun bu ilk işâreti üzerine Abdülkerim Paşa görevinden alınarak, savaşın başında ihtiyat kuvvetleri hâline konan Yeni Pazar Tümeni Komutanı M. A. P., Tuna Ordusu Komutanlığına getirilmiştir. M. A. P. aldığı emir gereğince, komutasındaki birlikler ve Niş Tümeni ile birlikte Sofya'ya hareket ederek, Temmuz 1877'de Şumnu'daki ordu karargâhına geldi. Ancak, Çareviç Grandük Nikola komutasındaki üstün Rus kuvvetlerine karşı etkili bir taarruzda bulunmağa cesaret edemedi. Mâbeyn-i

MEHMED ALİ PAŞA
(Müşir)

Hümâyûn'un bütün baskısına rağmen aktif bir harekâtta bulunmayı bir türlü gözüne kestiremeyen M. A. P. iki ay on gün sonra görevinden alındı. Orhaniye'de teşkil edilen ve Pilevne Muhasarası'nı kaldırmakla görevli, İmdad Birlikleri'nin başına getirildi. Fakat, bu harekâtta da başarılı olamadı. Ruslar'ın Süleyman Paşa'yı Şıpka'da bozmaları ve Meriç Vâdîsi'ne inmeleri üzerine, o sırada birlikleri ile Yanbolu'da bulunan M. A. P.'ya 8 500 kişi ile Edirne'yi korumak görevini alan Ahmed Eyüb Paşa'ya katılması bildirildi ise de, Edirne'ye uğramadan, Kırklareli üzerinden İstanbul'a doğru çekildi. Bu durum karşısında, Ahmed Eyüb Paşa da Edirne'yi boşaltmak zorunda kaldı (Bk. EDİRNE). Avrupa devletlerinin müdahalesi sonunda Doğu Sorunu'nu yeniden görüşmek üzere yapılan Berlin Kongresi'ne M. A. P. ikinci murahhas olarak seçilmişti. Bu seçimde onun aslında Prusyalı olması ve Almanca'yı ana dili olarak bilmesi, bu suretle kongrenin ünlü lideri Prens Bismarck'ın senpatisini sağlayacağı ümid edilmişti. Ama onun bu durumu aksi tesir yapmış, hele Müslüman oluşu Bismarck'ın ona antipati duymasına başlıca sebeb olmuştur. Bunun içindir ki kongrede bir kere Bismarck tarafından âdetâ tahkir olunan M. A. P. genel toplantılara katılmamış; Sadullah Paşa'nın ifadesine göre, askerî komisyonlarda da faâl olamamıştır. Barıştan sonra, 1878'de, Arnavutlar Berlin Kongresi kararlarına karşı çıktılar ve Ülgün limanını Karadağlılar'a bırakmamak için ayaklandılar. Gosine ve Plava nâhiyelerini kurtarmak üzere Yakova Kadısı'nın öncülük ettiği büyük gösterilerin başgösterip, Arnavud Milis Komitesi de teşkil edilince, Arnavudlar'ın üzerinde öteden beri nüfuzu olduğu bilinen M. A. P.'yı Bâb-ı Âlî, komiser olarak Arnavudluğa gönderdi. M. A. P. Arnavudları yatıştırmak ve komiteleri dağıtarak ellerindeki silâhları toplamakla görevlendirilmişti. M. A. P., önce, Priştine'ye gitti. Arnavud ileri gelenlerini Berlin Kongresi'nin kararları üzerinde aydınlattı. Gosine ve Plava'nın Karadağ'a bırakılması sorununu onlara kabûl ettirdi. Ondan sonra, ayaklanmanın merkezi Yakova'ya geçti ve eski dostlarından, fakat muhaliflerin öncülerinden biri olan Abdullah Paşa'nın kulesine indi. Onun Yakova'ya gelişi ile, âsî Arnavudlar da kasabayı basmışlar ve M. A. P.'yı Abdullah Paşa ile birlikte sarıvermişlerdi. Yanındaki Nizâmiye Askerleri, kendilerini büyük bir cesaretle savundular. M. A. P.'yı kurtarmak için gönderilen birlikler de kendi soydaş ve dindaşlarına silâh çekmeyince, kuleye yapılan baskın sonunda, önce Abdullah Paşa öldürüldü. Teslim olmak üzere bulunan M. A. P. da; dışarıya çıkarken vuruldu. Sonra da, başı kesilerek sırığa takılıp kasabada dolaştırıldı. Bu hareket Arnavudlar'ın millî kurtuluş faâliyetlerinin başlangıcı oldu ve Arnavud Cemiyeti (komitesi) bu başarıdan sonra iyice kuvvetlendi (Bk. ARNAVUDLUK). M. A. P., kızı Hatice Zekiye Hanım tarafından, Ali Fuad Cebesoy'un büyük babası olmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MEHMED ALİ PAŞA, Dâmâd (1813 - 1868), Sultan II. Mahmûd'un kızı Âdile Sultan'la evlendiği için Dâmâd olarak tanınan son Kapdân-ı Deryâ ve Sadrâzamlarından biridir. Trabzon'un Hemşin ilçesinde Hacı Ali Oğulları'ndan Galata Baş-ağası Hacı Ömer Ağa'nın oğlu olup, 1813'te Hemşin'de doğmuştur. Babası ile İstanbul'a geldikten sonra bir süre sandıkçı çıraklığı yapmış, Kapdân-ı Deryâ Papuçcu Ahmed Paşa'nın kapısına girmiştir. Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine Enderûn-ı Hümâyûn'a alındı ve kısa bir süre sonra Üçüncü, arkasından da İkinci Mâbeyinci oldu. 1839'da, Nizip'te bulunan Hâfız Paşa ordusuna kırk - elli bin keselik bir parayı götürmekle görevlendirildi. Ancak, Malatya'ya geldiği zaman ordunun bozguna uğradığını öğrenince, yanındaki para ile geriye döndü. Bu defa, yolda, Sultan II. Mahmud'un öldüğü haberini aldı. İstanbul'a gelince, Mîrilivâ (general) rütbesi ile, Enderun'dan ayrıldı. Aynı yıl içinde terfî ederek Ferîk oldu ve Dâr-ı Şûrây-ı Askerî üyeliğine seçildi. 1840'ta, Galata Nâzırlığı ile Tophane Ferîkliği'ne; 1844'te ise Galata, Beyoğlu, Liman ve Karantina Nâzırlıkları ile Tophâne Müşîrliği'ne atandı. 1845'te Âdile Sultanla evlenerek Dâmâd ünvanını kazandı. Aynı yıl içinde kendisinin de isteğiyle birinci defa Kapdân-ı Deryâlığa getirildi. M. A.P.'nın bu görevde başarılı olduğu, Osmanlı Donanmasının teknik bakımdan zamanın ihtiyaçlarına el verecek şekilde donatılması için çalıştığı, bu arada Tersâne'ye yeni bir düzen verdiği, yeni makinelerle donattığı ve Yeni Köprü (Atatürk Köprüsü) başında büyük havuzu inşa ettirdiği görülür. Bundan dolayıdır ki M. Atâ, Enderûn Tarihi'nde, onu Çengeloğlu Tâhir Paşa kadar başarılı bir Kapdân-ı Deryâ olarak öğmektedir (II. 178). M. A. P., 1848'de, Kapdânlıktan ayrılarak Mecâlis-i Âliye'ye tâyin edilmiş ise de, sekiz ay sonra ikinci defa Kapdânlığa, 1849'da da Seraskerliğe atandı. 1851'de bu görevden alınan M. A. P. tekrar Mecâlis-i Âliye'ye getirilmiş, üç ay sonra da üçüncü defa Kapdân-ı Deryâ olmuştur. Âdile Sultan'ın etkisiyle Sultan Mecîd tarafından pek fazla tutulan M. A. P., 1852'de, Sadrâzam da oldu. Ancak, Kutsal Makamlar (Bk. MAKAMÂT-I MUKADDESE), meselesinin bir anda Osmanlı Devleti ile Rus çarlığı arasında bir savaşa dönecek derecede gelişme göstermesi üzerine, onun Sadâretten uzaklaştırılması gerekti. Âdile Sultan'ı gücendirmemek için, önce Seraskerliğe aktarıldı. Ancak, Paşa, Sadâretten uzaklaştırılmasına fena hâlde sinirlenmiş olduğundan, medreselerdeki öğrencileri savaş gösterilerinde bulunmaları ve yerini alan Mustafa Nâilî Paşa ile Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa'ya karşı ayaklanmaları yolunda kışkırttı. Fakat, İngiltere ile Fransa sefirlerinin baskılarını arttırmaları karşısında M. A. P., Hoca Nasuh ve Dağıstânî Hamdi Efendiler aracılığı ile düzenlediği fesâdın fena sonuçlar doğuracağını ve işin ucunun kendisine dokunacağını anlayınca, ayaklanmanın ertesi günü bir bölük askerle Bâyezid ve Süleymaniye Câmilerini basarak, yakaladığı softaları ve liderlerini Girid Adası'na sürdü. 1854'te, Sarraf Cezâyirlioğlu Mıgırdıç ile Nevrekoplu Mehmed Bey'den rüşvet aldığı sâbit görülerek, Kastamonu'ya sürüldü ise de, Âdile Sultan'ın araya girmesi ile, on sekiz gün sonra İstanbul'a dönerek, 1855'te dördüncü defa Kapdân-ı Deryâlığa getirildi. Onun suçunun bir anda affa uğraması ve Kapdân olması, başlıca rakîbi ve hasmı olan Reşid Paşa'nın istifâsına sebep oldu. 1858'de bu görevden alındı ise de, iki ay sonra, beşinci defa aynı göreve getirildi. Sultan Mecîd'in ölümü üzerine Sultan Abdülazîz'in tahta çıkışında takındığı tavır, bir süre için yeni padişah üzerinde etkili oldu. Böylece, Tophâne Müşîri olarak, Mühimmât ve Esliha nâzırlıklarını da aldı. 1866'da, altıncı defa Kapdân-ı Deryâlığa getirildi. Fakat, bir süre sonra bu görevin Deniz Komutanlığı şeklinde örgütlenmesi ve Tersâne hizmetlerinin Bahriye Nâzırlığı'na bırakılması üzerine, 1867'de, tekrar Mecâlis-i Âliye'ye tâyin edildi. Böylece

MEHMED ALİ PAŞA (Dâmâd)

M. A. P., son Osmanlı Kapudân-ı Deryâsı olmak şerefi ile, resmî görevden ayrıldı. Az sonra da, 1868'de öldü ve Eyüp'te Bostan İskelesi'ndeki türbeye gömüldü. M. A. P., sandıkçı çıraklığından Mâbeyn hademeliğine çıkan ve, eşi Âdile Sultan'ın himmeti ile, sekiz yıl içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Vezîriâzamlığına yükselen, bahtı açık kişilerden biridir. Dâima mühim görevlerde bulunan M. A. P. hele altı defa görev yaptığı Kapdân-ı Deryâlıkta başarılı bir yönetici olarak görülür. (İ. P.)

MEHMED ALİ PAŞA, Kavalalı (1770 - 1848), XIX. yüzyıl Osmanlı devleti Mısır valisi ve 1952'ye kadar Mısır'da hükümran olan hânedânın kurucusu. Bazı kaynaklarca Arnavud asıllı tanıtılmak istenirse de, ailenin kendi geleneklerine göre Konya veya Arapgir'den Kavala'ya göçen bir Türk soyundan inmiştir.

MEHMED ALİ PAŞA : Kavalalı

Kavala Bekçibaşısı İbrahim Ağa'nın oğlu olan M. A.'yi babasının ölümü üzerine amcası ve Kavala mütesellimi Tosun Ağa büyüttü. Tosun Ağa'nın idamından sonra bir Fransız tütün tüccarının yanında çalışan M. A. daha sonra Kavala gönüllü birliğine girmiştir. Napoléon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine Mısır'ı istirdat etmek üzere sevk edilen Osmanlı kuvvetleri arasında Kavala gönüllülerinin "serçeşmeliği" (alay beyi) görevi ile Mısır'a geldi. Osmanlı kuvvetleriyle Fransız ordusu arasındaki çarpışmalara katıldı. Okur-yazar olmamakla beraber zekî ve becerikli olduğundan az zamanda kendini tanıttı. Aynı zamanda Mısır'ın sosyal durumu, Çerkes kölemenlerin davranışları, Osmanlı yöneticilerinin beceriksizlikleri M. A.'de gittikçe kuvvetlenen işe el koyma ihtirasını kamçıladı. Napoléon seferi Mısır'ın iç yapısını altüst etmiş ve Kölemenler'in en seçkin grubunun mahvedilmesi gibi bir netice doğurmuştu. M. A. P. bu durumda elindeki seçkin kuvvetleri, bir yandan sayıca arttırırken, bir yandan da tensik ederek kendisi için kuvvetli bir dayanak hâline getirmişti. Osmanlı Hükûmeti de Mısır'da sağlam bir idâre kurmak arzusunda idi. Bunun için de Husrev Paşa gibi güçlü bir vezir Mısır valiliğine tâyin edilmişti. Ama Kölemen beyleri imtiyazlarının ortadan kalkacağını anladıklarından Husrev Paşa'ya direndiler, onu Mısır'dan çekilmeye mecbur ettiler. Yerine gelen Tahir ve Cezayirli Ali Paşalar da aynı âkıbete uğradılar. M. A. P. bütün bu kargaşalık içinde ön plana geçmedi. Kahire'deki Kölemenler'i, Arnavut ve Türk başıbozuklarını el altından kışkırtmakla yetindi. Onun Mısır'ın en kuvvetli adamı olduğunu, ilk defa vâli Hurşid Paşa anladı. Bu tehlikeli adamı Mısır'dan uzaklaştırmak için, hükûmete onun vezirlikle Cidde valiliğine gönderilmesini teklif etti. Böylece 1804'te M. A. P. vezirlik rütbesini aldıysa da, Mısır'dan ayrılmamak kararında olduğunu belli etti. Hurşid Paşa da Mısır'dan çekilmek zorunda kaldı. Bu durumda, Mısır idâresine el koymuş bulunan M. A. P.'yı Hicaz'ı ellerine geçirmiş bulunan Vahhâbîler'i (b. bk.) tenkıyl etmek şartıyle Mısır valiliğine tayin etmek, Bâb-ı Âlî için artık bir emrivâki hâline gelmiş oldu. 1805'te Mısır vâlisi olarak işe başlayan M. A. P.'nın ilk muvaffakıyeti, 1807'de İstanbul önünde çekilmek zorunda kalan İngiliz donanmasının başarısızlığını örtmek için, İngilizler'in Mısır'a yapmak istedikleri çıkartmayı, Kölemenler'i de ittifakına alarak defetmiş olmasıdır. Bu suretle Mısır ahalisi arasında da kendini kabûl ettiren M. A. P., mutlak otoriteyi sağlamak için Kölemenler'e yöneldi. 1811 ramazanında tertip ettiği bir iftar yemeği sonunda, bir söylentiye göre de Tosun Ahmed Paşa'ya Hicaz ordusu komutanlığını tevcih töreninde, Kölemenler'den 470 kadarını imha ettirerek, Eyyûbîler'den beri Mısır'ın gerçek sahipleri olan Kölemenler'i ortadan kaldırmış oldu.

İyi techiz edilmiş ve Avrupa tekniğine göre yetiştirilmiş 7 000 yaya, 3 000 atlı ordusu ile artık Mısır'ın mutlak hâkimi olmuştu. Bâb-ı Âlî, onun nasıl bir tehlike olduğunu çok önceden sezmişti. Daha 1806'da Selânik veya Girit valiliklerinden birini tevcih etmeyi teklif etmiş, fakat M. A. P., bu teklifi de nazikâne bir şekilde reddetmişti. M. A. P.'yı şöhretinin en yüksek derecesine çıkaran, 1812 - 1819 yılları arasında Vahhâbîler'e karşı yaptığı askerî faaliyetleridir. Bu başarısı sonunda, oğlu İbrahim Paşa'ya Hicaz ve Habeş valilikleri verildi. Böylece M. A. P. Kızıldeniz limanlarına giden ticaret yollarını, özellikle Hac yolunu kontrolü altına aldı ve dolayısıyle İslâm âleminde büyük bir şöhret ve itibar kazandı. Avrupa devletleri bu netice karşısında, Mısır'da gittikçe gelişen siyasî otoriteyi dikkate almak mecburiyetini duydu. Onun Basra Körfezi'ne kadar genişleyen nüfûzu, İngiltere'nin kendisine hasım duruma geçmesinin de başlıca kaynağı olmuştu. Vahhâbî ayaklanmasını bastırdıktan sonra, Sudan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılması projesini tatbik mevkiine koydu. Sudan harekâtı, görünüşte Osmanlı Devleti adına yapılıyordu ama, bütün faliyet, askerî harekât, Kahire'den yürütülüyor, ordu ve masraflar Mısır'dan sağlanmakla, neticeleri de M. A. P.'ya âit bulunuyordu. 1821 - 1822 yıllarında yapılan fütûhât sonunda Sudan, merkezi Hartum olmak üzere, 7 müdüriyete bölünmüş bir ülke olarak Mısır'a bağlandı. M. A. P.'nın nüfûz sahası ise —hemen hemen bir Avrupa büyüklüğünde olan— Basra körfezinden Libya'ya, Sudan'ın güneyinden Akdeniz'e kadar geniş alana yayıldı. Bu geniş alanda tarım geliştirildiği gibi, posta işleri de tanzim olundu. Hartum'dan başka Kasale ve Fâmika şehirleri kuruldu. Sudan'ın iki mühim limanı Suvakin ile Musavva da M. A. P.'nın idâresi altına girdiği gibi, güneyde toplanmış olan Kölemen bakıyeleri yok edildikten başka, altın ve elmas madenleri, köle ticareti, Sudanlılar'ın askerî kaynakları, eline geçmiş oldu. M. A. P., sağladığı bu imkânlarla Mısır'da yeni bir düzeni gerçekleştirmişti. Nil vâdisinin birleştirilmesi, Nil'den İskenderiye'ye açılan Mahmûdiye kanalı ile sulama işlerinin düzenlenmesi, Kölemenler'e âit toprakların devletleştirilmesi, ticaret ve sanayide devlet tekelinin kabûlü; tarımda, pamuk, pirinç, afyon ve hububat ekimine öncelik tanınması; iplik, bez, şeker ve alkol fabrikalarının kurulması Mısır ekonomisini birden bire kalkındırmıştı. Bunun sonunda M. A. P., Mısır valisi olduğu zaman 13 000 kese olan Mısır geliri, 400 000 keseye yükseldi. Bu paranın 12 000 kesesi maktû vergi olarak İstanbul'a gönderiliyor, kalan külliyetli miktarda para Mısır hazinesine kalıyordu. M. A. P. böylece kendi emrine bağlı kuvvetli bir ordu ve donanma meydana getirmiş, Mısır'ın ve hâkim olduğu bölgelerin ekonomik kalkınmasını sağlamıştı. Bu sırada Yunan ihtilâlini bastıramıyan Bâb-ı Âlî'den, Akdeniz'deki Rum korsanlarını tenkıyl emrini almıştı. Böylece 100 yardımcı, 63 savaş gemisi ve 24 000 kişilik bir ordu ile Mora isyânına karışan M. A. P., oğlu İbrahim Paşa'nın sevk ve idâresi ile Yunan isyânını bas-

tıracak safhaya gelmişti ki, Rusya, İngiltere ve Fransa müdahale ettiler. Fransızlar, Mora'ya asker çıkardığı gibi, üç devletin donanması da Mora sahillerini abluka etti. Bâb-ı Âlî'nin bu müdahaleyi kabûl etmemesi üzerine de müttefikler Navarin'de Mısır - Osmanlı donanmasını yaktılar (bk. NAVARİN).

M. A. P., bu durumda Yunanistan'ın istiklâlini kazanacağını ve Mora'nın elden çıkacağını anladı. Müttefiklerle daha fazla bir ihtilâfa düşmemek için Mora'yı tahliye etti. Kendisine pek çok can ve mal kaybına, donanmasının yakılmasına sebep olan Mora seferinden, sadece Girit valiliğini almakla çıkmış oldu. Buna karşılık artık hemen hemen müstakil bir hükümdar gibi, Bâb-ı Âlî'nin aracılığına lüzum görmeden, Avrupa devletleriyle münasebetler kuracak derecede mânevî nüfûz kazanmış bulunuyordu. Bu sırada patlak veren Osmanlı - Rus savaşında, kendisi için Rumeli, oğlu İbrahim Paşa için Anadolu serdârlıklarını istediği hâlde, bu teklifleri kabûl edilmeyince, seyirci kaldı. 1829 Edirne muâhedesinden sonra ise, kendisini Osmanlı devletinden daha kuvvetli hissetmeye ve istiklâlini sağlayacak bir takım meseleler çıkarmaya başladı. Daha önce verileceği vâdedilen Suriye ve Trablus - Şam valiliklerine yeniden tâlib oldu. İsteği reddedilince, Akkâ valisi Abdullah Paşa ile aralarındaki bir anlaşmazlığı bahane ederek, Süleyman Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'yı 24 000 kişilik bir kuvvetle Suriye'ye gönderdi. Yafa, Gazze, Hayfa sür'atle işgal edildi. Akkâ altı ay kadar dayandıktan sonra düştü. Şam'da çıkartılan bir kargaşalıkta Vali Selim Paşa öldürülünce, Suriye M. A. P.'nın eline geçmiş oldu. II. Sultan Mahmud'un bilgisi dışında girişilen bu harekât, M. A. P.'nın âsî sayılması için yeterli oldu. Ağa Hüseyin Paşa, âsî paşanın üzerine serdâr ve Mısır valisi tâyin edilerek gönderildi. Bu sırada Haleb valisi, İbrahim Paşa'yı Hums'ta durdurmayı denemişse de muvaffak olamamış; İbrahim Paşa, Haleb ve Antakya'yı işgal ettikten sonra Beylan geçidine dayanmıştı. Burada yapılan savaşta Ağa Hüseyin Paşa yenilince, Anadolu Mısırlılar'a açılmış oldu (29 Temmuz 1831). Bunun üzerine İbrahim Paşa'yı durdurmak için Reşid Mehmed Paşa görevlendirildi. 21 aralıkta Konya'da yenilen ve esir düşen Reşid Mehmed Paşa da Mısır ordusunu durduramadı ve İstanbul yolları Mısır askerlerine açıldı.

Bu gelişme, meseleyi Bâb-ı Âlî ile Mısır valisi arasında bir iş olmaktan çıkardı. Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açtı. İngiltere ile Fransa diplomatik baskılarını arttırırken, Rusya, II. Sultan Mahmud'a fiilen yardıma geçti. Bir Rus donanması Karadeniz boğazına girdiği gibi, 13 - 14 000 kişilik bir kuvvet de karaya çıkarıldı. M. A. P. bu durumda metbûu olan padişahla anlaşmayı tercih etti. Kütahya'da yapılan anlaşma, artık müstakil bir devlet imiş gibi Mısır'la Osmanlı murahhasları arasında tesbit edildi.

M. A. P., bu tarihten sonra Osmanlı imparatorluğunu bütünüyle ele geçirmek tasarılarını bir tarafa bırakıyor, onun yerine Mısır halkının meşrû bir hükümdarı olma imkânlarını araştırmaya yöneliyordu. Artık Osmanlı sancağını kullanmayı da bir yana bırakacak, Mısır'a mahsus yeni bir sancak seçecekti. Kütahya anlaşması, ne M. A. P.'yı, ne de II. Sultan Mahmud'u tatmin etmişti. İki taraf da son kozlarını oynamak istiyordu. Avrupa devletleri ise, dağılmak üzere gibi görünen Osmanlı İmparatorluğu'ndan en geniş ölçüde yararlanmak arzusundaydı. İngiltere, Hünkâr İskelesi (b. bk.) anlaşması ile Rusya'nın Şark Mes'elesi'nde (b. bk.) öne geçmesine tahammül edemiyordu. Fransa M. A. P.'yı tahrik ederken, İngiltere de II. Sultan Mahmud'u teşvik ediyordu. Bu gerginlik en sonunda Nizip bozgunu ile yeni bir safhaya girdi. Nizip'te ordusunu kaybeden; Firarî Ahmed Fevzi Paşa ile, donanmasını M. A. P.'ya teslim eden Osmanlı Devleti, onun bütün isteklerini kabûl etti. Ancak, durumun nezâketini gören büyük devletler, özellikle İngiltere, işe müdahale ettiler. Osmanlı devleti ile âsî M. A. P. arasında, kendi muvafakatları olmadan yapılacak bir anlaşmayı tanımıyacaklarını bildirdiler. M. A. P. bu müdahaleyi kabûl etmedi. Bunun üzerine İngiltere ve Avusturya donanmaları Suriye sahillerini abluka ederek Sur, Sayda ve Akkâ'yı işgal ettiler. Suriye'de ilerleyen Osmanlı ordusunu Suriye ve Lübnan halkı büyük bir sevinçle karşıladı. M. A. P.'nın ordusu Suriye içinde dağıldı ve eridi.

24 mayıs 1841'de Sultan Mecid, Mısır Fermânı'nı yayınladı. 1914'e, Türk idaresinin sonuna kadar Mısır'ın bir çeşit anayasası mahiyetinde olan bu fermânın başlıca hükümleri şunlardır:

Son askerî harekâtta Adana, Haleb, Suriye (Şam) Trablusşam (Lübnan), Akkâ (Filistin), Cidde (Hicaz) eyaletleri fiilen Mehmed Ali'nin elinden alındığı için, bu ülkelerle Mısır'ın bir ilgisi bahis konusu değildir. Kezâ Girit eyaletini İbrahim Paşa'ya bahşetmekten de padişah vazgeçmiştir. Mehmed Ali'ye Mısır ve eskiden beri Mısır beylerbeyilerinin idaresinde bulunan Sudan (Mısır Sudanı/Doğu Sudan) verilmektedir. Sînâ yarımadasının bir kısmı Mısır'a bir kısmı doğrudan doğruya Osmanlı idaresine bırakılmıştır. Sınırlar, fermâna ekli haritada gösterildiği gibidir. Mehmed Ali ölünce padişah, Mısır valiliğini, onun oğlu veya torunlarından, yaşça en büyüğüne bahşedecektir. İsyan veya aklî zaaf gibi bir hal bahis konusu olmadıkça Mısır valiliği, Kavalalı ailesinin daima en yaşlı ferdinde kalacaktır. Her yeni valilik, padişahın yeni bir fermanının Kahire'de okunmasıyle yürürlüğe girecektir. Kavalalılar ailesinin zürriyeti erkek tarafından kesilirse padişah Mısır'a istediğini vali tayin edecek ve Mısır'ın statüsünü, bu fermânın hükümleriyle bağlı olmaksızın, diğer imparatorluk eyaletleri gibi, istediği şekilde değiştirebilecektir. Kavalalılar ailesinin kız tarafından gelen neslinin, Mısır valisi olma hakkı yoktur. Mısır valisi, vezir veya ona eşit askerî rütbe olan müşir (mareşal) pâyesinde olacaktır. İmparatorluk protokolünde, diğer vezir ve müşirlerden farkı bulunmıyacaktır. İstanbul'da yapılacak törenlerde Mısır valisi, kendisinden kıdemli vezir ve müşirlerden sonra gelecektir. Tanzimat Fermânı'nın bütün esasları, Mısır'da da uygulanacaktır. Bütün imparatorluk kanunları, Mısır'da da tatbik edilecek, devletin bütün dış muahedeleri Mısır'a da şâmil bulunacak, Mısır'da padişah adına basılan Osmanlı parası ve Osmanlı bayrağı kullanılacaktır. İmparatorluğun diğer eyaletlerinde vergi hangi usullerle toplanıyorsa, Mısır'da da aynı usullerle toplanacaktır. Mısır vergisinin 80 000 kesesi (4 milyar akça) her yıl belirli günde İstanbul'a gönderilecek, gerisi Mısır'da ülkenin ihtiyaçları için harcanacaktır. Mısır valisi, Tanzimat Fermânı'na aykırı şekilde, yani açık celsede aktedilen bir mahkemenin hükmü olmaksızın hiç kimseyi şahsen cezalandıramıyacaktır. Mısır ordusu derhal terhis edilecek ve bundan böyle Mısır valisi, 18 000 kişiden fazla asker besliyemiyecektir. Ancak padişah emrettiği takdirde, savaş hâlinde ve Bâb-ı Âlî'nin emrettiği cephede kullanılmak üzere Mısır valisi, daha fazla askerî silâh altına çağırabilecektir. 18 000 askerin her yıl değişmek şartıyle 400'ü, hizmet etmek üzere İstanbul'a gönderilecektir. İmparatorluğun bütün askerî kanunları Mısır'da da uygulanacak ve bu kanunlara aykırı şekilde asker yazılıp terhis yapıla-

mıyacaktır. Osmanlı askerinin giydiği aynı üniformayı Mısır askeri de giyecektir. Nişan ve madalyalar, ancak padişah tarafından verilebilecek, Mısır valisi, nişan ve madalya ihdâs edemiyeceği gibi şahsen tevcih de edemiyecektir. Mısır kadısını, İstanbullu ulemâ arasında bizzat Şeyhulislâm tâyin edecektir. Mîralay (albay) dahil, küçük rütbeler, askerî olsun, bunlara tekâbül eden sivil ve dinî rütbeler olsun, Mısır valisi tarafından şahsen tevcih edilebilecektir. Mîralay ve buna tekabül eden sivil ve dinî rütbelerden yukarı olanlar, herhangi bir Mısırlı'ya, ancak padişah tarafından verilebilecektir. Mısır, donanmasının dağıtacak ve ancak Bâb-ı Âlî'nin yazılı olarak müsaade ettiği küçük gemiler kullanılabilecektir. Mısır valisi, Avrupa'dan ne gemi satın alabilecek ne borçlanabilecektir. Bu fermânın bir tek maddesine aykırı hareket edildiği takdirde, Mısır eyaleti, Kavalalılar'dan alınacaktır. Mısır valisi, eyaletinde ittihaz edeceği bütün mühim işler için Bâb-ı Âlî ile danışacak ve rızasını alacaktır. **(İ. P.)**

MEHMED ALTAY KÖYMEN (doğ. Deveci, Havmana, Ankara 1919), Türk tarih yazarı. I. Dünya Savaşı'nda şehit düşen Ali Rıza Bey'in oğludur. 1935'te Haydarpaşa Lisesi'ni, 1940'ta D. T. C. Orta Çağ Tarihi kürsüsünü bitirmiştir. 1943'te "Kirman Selçukluları Tarihi" adlı teziyle Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'den "doktor", 1948'de "Sultan Sancar'ın Meliklik Zamanı" adlı tezi ile "doçent" ünvanını alan M. A. K., 1958'de profesör olmuştur.

MEHMED ALTAY KÖYMEN

adlı tezi ile "doçent" ünvanını alan M. A. K., 1958'de profe-

M. A. K., kaynakları kullanma, değerlendirme ve onlardan sonuç çıkarma bakımından, Selçuklu Devri Türk Tarihi araştırmalarına yeni bir yön vermiş ve yeni ilâvelerde bulunmuştur. Onun araştırmalarıyla Türk tarihinin bu önemli bölümünün bir çok problemleri aydınlığa kavuşmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yapısı ve işleyişi (İmparatorluğun Büyük Selçuklu Sultanları etrafında çeşitli kategorilere mensup vasal devletler manzumesi meydana getirmesi, metbû sultanlarla tâbi hükümdarların karşılıklı münâsebetleri ve mesûliyetleri) buna örnek olarak verilebilir. Bu yolda aynı imparatorluğun kuruluşunu ve yıkılışını yeni kaynaklara dayanarak uzun uzun inceleyen, bu arada batıdaki "papa - imparatorlar mücadelesi" gibi Türk - İslâm tarihinde de —zaman, olayların akışı ve sonuçları bakımından— büyük paralellikler bulunan "halife - sultanlar mücadelesi" bulunduğunu ilk defa ortaya koyan M. A. K.'dir. Ayrıca Selçuklu dönemi devlet örgütüne ve kültür hayatına dair de orijinal araştırmalarda bulunmuştur. Selçuklu devlet anlayışının, şimdiye kadar kabûl edilenin aksine olarak, öz bakımından eski Türk devlet anlayışının devamı olduğunu ortaya koyduğu gibi, Selçuklular'ın Orta Asya Türk kültürünü hemen hemen bütünü ile koruyarak, kendisinden sonraki dönemlere aktardığını, bunun izlerinin bugün de Anadolu'da yaşamakta olduğunu belirtmiştir. Böylece bu günkü Türk toplumunun köklerinin Selçuklular aracılığıyla İslâmdan önceki dönemlere kadar uzandığını ve aynı özellikleri taşıdığını ortaya çıkarmıştır. Kaynak dillerden Arapça ile Farsça, batı dillerinden de Almanca, İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Başlıca eserleri: *Kirman Selçukluları Tarihi* (D.T.C. Fakültesi Dergisi, c. I, Ankara 1943); *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı,* (aynı dergi, c. V, Ankara 1947); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilâsı* (aynı dergi, c. V, Ankara 1947); *Selçuklu Devri Kaynaklarına Dâir Araştırmalar I,* (aynı dergi, c. VII, Ankara 1951); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi c. II* (Ankara 1954); *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu* (D.T.C. Fakültesi Dergisi, c. XV, Ankara 1957); *Anadolunun Fethi* (Diyanet İşleri Dergisi, Ankara 1961); *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara 1963); *Türk Evi* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, c. III, Ankara 1971); *Türk Beslenme sistemi* (aynı dergi, c. III, Ankara 1971); *Türk Giyim-Kuşamı* (aynı dergi, c. III, Ankara 1971); *Selçuklu Devri Şiirlerine Göre Türkler'in Kültür Seviyesi* (aynı dergi c. III, Ankara 1971); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (c. I, Ankara 1957); *Selçuklular Devrinde Türk - İranlı İşbirliği* (İran Devletinin Kuruluşunun 2500. Yıldönümüne Armağan, İstanbul 1971); *Türk Toplum Hayatı* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, c. IV, Ankara 1973); *Selçuklu Kültür Müesseseleri I* (aynı dergi, c. IV, Ankara 1973); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dinî Siyaseti* (aynı dergi, c. IV, Ankara 1973); *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları I* (Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah Devrine Dair Bir Eser Münasebetiyle, Belleten, c. XVII, Ankara 1953); *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II, Selçuklu Devri Devlet Teşkilâtına Dair Yazılmış Bir Eser Münasebetiyle* (D.T.C. Fakültesi Dergisi, c. II, Ankara 1964); *Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye* (Bibliyografya, sayı IV, Ankara 1972); *Mehmet Neşrî, Kitâb-ı Cihan nümâ I, II,* (Ankara 1949 - 1957); *Nizâmü'l - Mülk, Siyerü'l - Mülûk* (Farsça Metin) Ankara, [1975]; İslâm Ansikolepedisine yazılan maddeler: Sencer; Tuğrul I; Tuğrul III; Tuğrul Bey.

MEHMED BAHÂÎ EFENDİ: bk. BAHÂÎ EFENDİ.

MEHMED BEY, Ayntabî (- 1670?), Türk bestekârı. Aslında asker ve alay beyi (albay) idi. Bestekârlıkla büyük şöhret kazandı. Hânendelikte ve musiki bilgisinde de çok ileri sayılıyordu. 100'den fazla söz eseri besteledi ki, bunun mühim kısmını büyük Kârlar teşkil etmektedir. Ayntab'da (Gaziantep) doğmuş, İstanbul'a yerleşmiş ve burada ölmüştür. Bu büyük lâdinî söz eserleri bestekârının birçok eseri sonradan Abdülkaadir Merâğî'ye isnâd edilmiştir. **(Y. Ö.)**

MEHMED BEY, Eyyûbî Şâhinbey - zâde (1804 - 1850), Türk bestekârı. İstanbul'da Eyüp'te doğdu ve öldü (bu yüzden "Eyyûbî/Eyüplü" denmiştir). Aile adı "Şâhinbey-zâde"dir. 46 yaşında ölmüş, Eyüp'te Kadıkahvesi kabristanına gömülmüştür. Evlenmemiştir. 1825'te Seraskerlik (harbiye nezâreti, millî savunma bakanlığı) mektûbî kalemine (özel kalem) girmiş, 1841'de istifa etmiştir. 1816'da 12 yaşında Dede Efendi'nin talebesi olmuş ve uzun yıllar ondan meşk etmiştir. Zekâî Dede ve Ârif Bey gibi iki dâhî, M. B.'ın talebesidir. Rif'at Bey, Behlûl Efendi, Şefkatî Efendi gibi başka son derece kabiliyetli

talebesi de olmuştur. Musiki hocalığı ve bu husustaki vukufu ile tanınmıştır. Az, fakat çok güzel eserler bırakmıştır. Dinî eserler ve saz eseri vermemiştir. Çok iyi hânende idi. Eyüp sokaklarından biri adını taşır. (Y. Ö.)

MEHMED BEY, Kaanûnî, Enderûnî Beykozlu Sâlih (1859 - 11.IV.1925), Türk bestekârı. İstanbul'da Beykoz'da doğdu. İstanbul'da Edirnekapısı'nda bir dostunun evinde 66 yaşında öldü. Edirnekapısı'nda gömüldü. Enderûn'da yetişti. Mızıkay-ı Hümâyûn'a geçti. Kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesinde iken Mızıkay-ı Hümâyûn'dan 1908 Meşrûtiyeti'nde emekliye ayrıldı. Enderûn'da öğrendiği kaanûnu çok iyi çalıyordu. Kaanûnda hocası Kanûnî Edhem Efendi'dir. Musikiyi de Latif Ağa'dan öğrenmişti. Ud da çalışıyordu. Melâmî idi. Meşrûtiyet'te açıkta kalınca Erenköy'ündeki evini satmış, ticaret için Adana'ya gitmiş, fakat iflâs ederek İstanbul'a dönmüştür. Arapça, Farsça, edebiyat ve tasavvufa vâkıftı. Son yılları sefalet içinde geçti. Cenazesinde 4 kişi bulundu ve Çerkes Hasan'ın kabrinin arkasına gömüldü. Üslûbu zariftir. İyi bir bestekârdır. Nât, mersiye, ilâhî gibi dinî eserler, şarkılar ve saz eserleri bestelemiştir. Çoğu kaybolmuş veya şurada burada kalmıştır. (Y. Ö.)

MEHMED BEY, Karamanoğlu (1246 - 1277), Selçukoğulları'nın Karaman beyi. Karaman Bey ölünce, IV. R. Kılıçaslan eski ülüş geleneğini bozmuş, Karaman, Mut, Ermenek vesair yerlerin idâresini oğlu M. B.'e vermeyerek, kendi adamlarından Huten - oğlu Bedreddîn İbrahim Bey'e vermiş ve ona M. B.'yi yakalamasını da emretmişti. 1263'de, Huten - oğlu bir gece baskını ile Yerköprü'de M. B.'yi ve kardeşlerini yakaladı ve Gavale Kalesi'ne hapsetti. Fakat, 1264'de, IV. R. Kılıçaslan öldürüldü ve yerine oğlu III. G. Keyhüsrev geçti.

Genç Sultan, Karamanlılar'ın isyanından çekindiği için, M. B.'i ve kardeşlerini serbest bıraktı. M. B., önceleri, Huten-oğlu'na 100 000 altın vergi ve devetçe verilen âidâtı vermeyi kabûl ederek, dost geçinme yolunu tuttu. Lâkin bundan fazlasını almayı düşünen Huten-oğlu, Karaman'dan Ermenek üzerine yürüdü ise de, Göksu vâdîsindeki Bıçakçı Köprüsü yakınlarında M. B.'in pususuna düştü ve büyük bir bozguna uğrayarak, bu civarda, ismi tespit edilemeyen bir kaleye kapandı. Buradan, ancak yardımına gelen Moğol askerleri sayesinde kurtuldu. M. B. de Mut'a geldi. Bundan cesaret alan Karaman'da ve uçlardaki aşîretler M. B'in etrafında toplandılar. M. B., kuvvetlerinden bir kısmının başına kardeşi Mahmud Bey'i tâyin etti. Mahmud Bey, bir baskınla Külek Boğazı'nı, dolayısıyla Anadolu - Suriye ticaretini ve gümrük gelirlerini kontrolü altına aldı. M. B.'in üzerine, bu sefer, Emîrü's - Sevâhil Yunus Hoca gönderildi. Fakat bu da, Huten-oğlu'nun âkıbetine uğradı. Ordudaki mühimmat ve hazine de M. B.'in eline geçti. Bunun üzerine Eşrefoğulları Saruhanoğulları ve Menteşeoğulları gibi tanınmış ve kalabalık Türkmen aşîretleri de M. B. ile birleştiler ve sonuna kadar beraber kaldı. M. B., 1264'-den 1276'ya kadar, Karaman, Mut, Ermenek havâlisinden Külek Boğazı'na kadar olan yerlerin hâkimi oldu. 1276'dan 1277'ye kadar da, hâkimiyetini Anadolu'nun büyük bir kısmına yaymış bulunuyordu.

Köse Dağı Savaşı'ndan beri, Anadolu'da biri Moğollar'ın himâyesinde, öteki de Moğollar'ı kovarak hür ve müstakil yaşamak isteyen iki topluluk meydana gelmişti. Önce Sultan II. İzzeddîn ile Karaman Beyi millî bir ruh ile bu işe teşebbüs etmişler, fakat mağlûb olmuşlardı. Aynı teşebbüsü, Selçuklular'ın başkumandanı Hatır - oğlu Şerafeddîn tekrarladı ise de o da mağlup oldu.

M. B., Hatır - oğlu Şerafeddîn'in birleşme teklifini kabûl etmiş, kuvvetlerinin bir kısmı ile kardeşi Ali Bey'i Niğde'de bulunan Hatır - oğlu'nun yanına göndermiş, kendisi de Külek Boğazı'na gelmişti. Hatır - oğlu'nu mağlûp ve idam edenler, ona yardım eden beyleri de birer birer cezalandırmağa başladılar. Sıra M. B.'de idi. M. B.'i cezalandırmak için, eski düşmanı olan Saltanat Nâibi Emînüddîn Mîkâil, yanında Moğol kumandanlarından Tuku ve Tudavn, Selçuk vezirlerinden Huten - oğlu Bedreddîn İbrahim, Emîrü's-Sevâhil Yunus Hoca Konya'ya gelmişler; M. B.'in üzerine yürümek için, hazırlığa başlamışlardı. Fakat 1276 ilkbaharı gelince, Baybars'ın kuvvetli bir ordu ile Anadolu'ya gelmekte olduğu haber alındı. M. B.'i cezalandırmak için hazırlanan kuvvetlerle, ismi geçen kumandanlar Baybars'ı karşılamağa gittiler. Moğollar'la 15 nisan 1276'da yapılan Elbistan Savaşı'nı kazanan Baybars, 2 mayıs'ta Kayseri'ye geldi. Baybars, Kayseri'de, kendisini Anadolu Sultanı olarak ilân etti ve kendi nâmına para bastırıp hutbe okutu. Her tarafa zafer mektubları gönderdi. Anadolu Beyleri'ni, kendisi ile birleşmek üzere, Kayseri'ye dâvet etti.

Baybars, Karamanoğlu M. B.'e dâvetnameyi, Moğollar tarafından esir edilerek Kayseri Kalesi'ne haps edilen ve kendisi tarafından kurtarılan M. B.'in kardeşi Ali Bey ile göndermişti. Fakat, M. B., bu dâvete gitmedi. Anadolu tarihi için mühim bir dönem noktası olan böyle bir zamanda, acaba M. B. neden Baybars'la birleşmedi? Kayseri'de ancak on gün kadar kalabilen Baybars, Moğollar'ın Suriye'ye taarruz edeceklerini, kendisinin çekilme yolunu kapayacaklarını anlayarak, birleşmeyi beklemeden, geri döndü. Baybars'ın, Anadolu'ya, Moğollar'ı çıkarmak isteyen Beyler'e yardım için değil, Moğollar'ı atarak, Anadolu'yu istilâ ve ilhak etmek için geldiği anlaşılmıştır. Müttefik, dostunun tahtına oturmaz, kendisini Anadolu Sultanı ilân etmez. Bunlar, iki kuvvetin birleşmesine mâni olmuştur.

M. B., Anadolu'daki siyasî ve askerî karışıklıktan, ekonomik buhrandan istifade etmek istedi. Babasının ve Hatır - oğlu'nun yarım bıraktığı millî dâvayı halletmek için, genel durumu müsait görüyordu. Emrinde 10 000 süvâri ile 15 000 piyâde vardı. Anadolu'da Moğol ve Selçuk kuvvetleri hırpalanmış, dağılmış ve zayıflamıştı. Konya'da, Saltanat Nâibi Emînüddîn Mîkâil ile Emîrü's - Sevâhil Yunus Hoca'nın emrinde çok az bir kuvvet kalmıştı. Hareketine meşrûiyet vermek için, II. İzzeddîn Kaykâvus'un oğlu Siyâvuş ile birleşti. Onu Sultan olarak tanıdı. Emrindeki kuvvetlerle, Karaman (Lârende) üzerine yürüdü. Mukavemet edemeyeceğini anlayan Karaman Hâkimi Emîr Mûsa, Konya'ya kaçtı. Karaman'a giren ilk kuvvetlerin başında, M. B.'in Kapıcı - başılarından Gökez ve Göceri Bey'-ler vardı. M. B., Karaman'ı üs yaptı. Konya'daki devlet adamları ile M. B. arasında barış yapılması için elçiler gidip geldi ise de, anlaşmak mümkün olamadı. Neticede, iki taraf Çumra civârında Çarşamba Suyu kıyılarında, sert ve çetin bir savaşa tutuştular. Emînüddîn Mîkâil mağlûp oldu. Çekilip Konya Kalesi'ne sığındı. M. B. de gelip Konya Kalesi'ni kuşattı. M. B., Konya'da taraftarı olan Ahîler'in ve bir kısım halkın yardımı ile, Atpazarı ve Çaşnıgir Kapısı'ndan içeriye girip şehri zapt etti. Emînüddîn Mîkâil şehirden çıkıp kaçtı ise de, yakalandı ve devlet hazinesi ile şahsî serveti elinden alınıp, idam edildi. Ertesi gün M. B., Siyâvuş'la beraber, Konya'ya girdi. Devlet büyükleri gelip, Siyâvuş'un pâdişahlığını kabûl ettiler. Aynı gün Konya'da bir Dîvân toplandı. Dîvânda, Siyâvuş nâmına hutbe okunmasına, para basılmasına, resmî dilin Türkçe olmasına karar verildi. M. B., bu karara dayanarak,

bir fermanında "Bugünden sonra Dîvân'da, Dergâh'da, Bârgâh'da, çarşıda ve pazarda, meclisde ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır" diyordu. Dîvân'da, M. B. Sadrâzam olarak kabûl edildi. Barış vergisi alındı ve yalnız Konya'dan 40 000 akça toplandı. Vaktiyle II. İ. Keykâvus'un idâresine verilmiş olan ve Kızılırmak'ın batısında kalan yerlerde oturan halka ve emîrlere, Siyâvuş'a tâbî olmaları için, fermanlar yazıldı. Baybars'a da elçi gönderildi. Fakat o, yardım etmedi.

Konya'yı kurtarmağa gelen Sâhib Ata - oğulları ile Akşehir civarında yapılan Adayan (Değirmen) Çayı Savaşı'nı M. B., bizzat Tâceddîn Hüseyin Bey'i öldürerek kazandı. Afyon'u muhâsara etti ise de, Moğolların Konya üzerine yürüdüğünü haber alınca, Konya'ya döndü. Moğollar'ı mümkün olduğu kadar uzakta karşılamak için, Aksaray'a yürüdü. Fakat Moğollar, ondan evvel davranıp, şehri zapt ettiler. 6 000 kişiyi öldürüp, bilginleri 15'er kuruşa sattılar. M. B., bu haberi yolda aldı. Tekrar Konya'ya döndü. Fakat, şehrin kapılarının kendisine kapatıldığını gördü. Burada bekleyerek zaman kaybetmeyi uygun bulmadı. Karaman üzerinden, Mut ve Ermenek'e çekildi. Siyâvuş'u, taraftar bulup asker toplaması için, Ankara havâlisine gönderdi. 1276 - 1277 kışı askerî hazırlıklarla geçti. Moğollar, 1277 ilkbaharında, çekirgeler gibi, İçel Dağları'na yayılıp M. B.'i aramağa başladılar. Bir gün M. B., kendisini tâkip eden Moğollar'ın üzerine atıldı. Moğollar, dar bir boğazı tutmuşlardı. Göğsüne isâbet eden bir okla vurulup, atından yere düştü. Onu kurtarmak isteyen Tanu ve Zekeriya ismindeki kardeşleri ve bir de amca - zâdeleri, birbiri ardınca, şehid oldular. Bunun üzerine, taraftarları dağıldı. Moğollar, başını kesip Konya'ya getirdiler (1277). Siyâvuş da, Sakarya havâlisindeki Pınarbaşı mevkiinde yapılan kanlı bir savaştan sonra, esir edildi ve derisi yüzülerek öldürüldü.

Böylece, Anadolu'da başlayan siyasî ve kültürel millî hareket ateşi de söndürülmüş oldu. (T. Ünal)

MEHMED BİCAN : bk. YAZICIOĞLU.

MEHMED ÇELEBÎ, Âheni (ölm. 1700), Türk bestekârı. İstanbul'da doğup öldü. Kefe beylerbeyisi Ahmed Paşa'nın dîvân efendisi oldu. 30 küsur parça (bu arada ilâhîler) bestelemiştir. Hânende idi. Şu mısrâ ölümüne tarih düşürülmüştür: Mum etdî Âhenî'yî dest-i haddâd-î ecel. Zamanımıza 2 parçası kalmıştır. (Y. Ö.)

MEHMED ÇELEBÎ, Edirneli, XVII. yüzyıl Türk musikisi bestekârlarından. Zamanımıza sadece Hafif usûlünde bir Hüseynî (Rakkas) peşrevi kalmıştır. (Y. Ö.)

MEHMED ÇELEBÎ, Eyyûbî, XVII. yüzyıl Türk musikisi bestekârlarından. Zamanımıza; Acem - Aşîrân makamında Zencîr, Arazbâr makamında Devr-i Revân, Evc makamında yine Devr-i Revân, Muhayyer makamında Düyek, Nühüft makamında Darbeyn, Segâh makamında Devr-i Revân ve Şehnâz makamında Darb-ı Fetih usûllerinde 7 peşrevi kalmıştır. (Y. Ö.)

MEHMED ÇELEBÎ, Lâdikli (ölm. 1500), Türk musikisi bilgini. II. Bâyezid'e (1481 - 1512) Arapça mühim musiki nazariyât kitabını ithâf etmiştir. İthâf tarihi 1483 olduğuna göre, Mehmed Çelebî, 1500'e doğru ölmüş demektir. Eser *Zeynu'l - Elhân fî İlmi't - Te'lîf ve'l - Evzân* adını taşımaktadır. Nûruosmâniye Kütüphânesi'nde (No. 3.655), bir nüshası vardır ve bu nüshanın bir kopyası Arel Kütüphânesi'ndedir (Türkiyat Enstitüsü). Bir nüsha da Rauf Yektâ Kütüphânesi'ndedir. Fethiyye'yi Tunus'taki Zeytûne Camii Kütüphânesi'ndeki nüshadan Baron d'Erlanger, Fransızca'ya tercüme etmiştir (Paris, 1939, *La Musique Arabe,* IV, II, 257 - 530) *Zeynu'l - Elhân*'ın Türkçe'ye tercüme edilmiş bir nüshası da Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesi'ndedir (No. 2.192) (A. Gölpınarlı, *Katalog,* II, 271). Bu tercümenin Arel Kütüphânesi'nde de bir nüshası vardır. Zeytûne nüshasında M. Ç.'nin babasının adı "Abdülhamid, fakat bu Türkiye nüshalarında "Abdülmecid b. Nasûh b. İsrâfil" şeklindedir ve bu şekil doğrudur. Zira Lâdikli (Samsun'un kazası) Abdülmecîd Efendi ve bunun kardeşi Yahyâ Efendi de dinî ilimlerde eser sahibi müelliflerdendir *(Osmanlı Müellifleri,* I, 354). Abdülmecid Efendi, 1482'de ölmüştür. Lâdikıy M. Ç.'nin *Zeynu'l - Elhân* ve *Fethiyye*'si 2 ayrı eser olarak kaleme alınmışsa da, aslında aynı mevzular işlenmiştir. Önce *Fethiyye*'yi Fâtih Sultan Mehmed nâmına Lâdik'te kaleme almış sonra İstanbul'a gelerek *Zeynu'l - Elhân*'ı Fâtih'in oğlu II. Bâyezid'e sunmuştur. *Fethiyye*'nin bir nüshası Londra'da British Museum'dadır (Or. 6.629; Kahire, Dâru'l - Kütüb, 364). Her 2 eserden Subhi Ezgi, büyük kitabını yazarken faydalanmıştır (I, 6). *Fethiyye* ve *Zeynu'l - Elhân, Türk Musikisi Ansiklopedisi*'nin de makam ve usullere âit maddelerde me'hazlarındandır. *Fethiyye*'nin tam adı *er - Risâletü'l - Fethiyye* veya *el - Fethiyye fi'l Musikıy* şeklindedir. (Y. Ö.)

MEHMED ÇELEBÎ (EFENDİ) Yirmisekiz Çelebî (ölm. 1732), XVIII. yüzyıl Türk devlet adamı. Fransa'ya yaptığı elçilik ve yazdığı sefaretnâme ile tanınmıştır. Babası Süleyman Ağa, Yeniçeri Kocaları'ndandır. Oğlu M. E. de, bundan ötürü, "Kuloğlu" olarak Yeniçeri Ortaları'na alınmış ve Yirmi sekizinci Orta'ya katılmıştır. Ocak'ta zamanla yükselerek çorbacı olmuş, bu arada, İstanbul'daki imkânlardan faydalanarak kendi kendisini yetiştirmiş, kültürünü arttırmıştır. Daha sonra, Yeniçerilerin ileri derecedeki subaylarından olarak, muhzır - başılığa getirilmiştir. Edebiyat ve şiirle de uğraşan M. E., şiirlerinde ve Dîvân-ı Hümâyûn'da Fâizî mahlasını kullanmıştır. Bir süre geçince Yeniçeri Efendisi olmuş, oradan da Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerine geçerek Darbhâne Nâzırlığı'na getirilmiştir. Bu sırada Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Mehmed Paşa, Osmanlı Ordusu ile Niş'te bulunuyordu. Silâhdar İbrahim Ağa ile Darbhâne Nâzırı M. E.'yi İstanbul'dan çağırtmış, İbrahim Ağa'ya şıkk-ı sânî, M. E.'ye de şıkk-ı sâlis defterdarlıklarını vererek, aracılık eden İngiliz elçisi ile onları Osmanlı - Avusturya barış görüşmelerinde görevlendirmiştir. Böylece, 1718 Pasarofça Andlaşması'nda başarılı çalışmaları ile ikinci murahhas olarak bulunan M. E., yeni Sadrâzam Dâmâd İbrahim Paşa'nın da takdirini kazanmış oldu. 1720 yılında, Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Marquis de Bonnac'ın Osmanlı - Fransız ilişkilerini kuvvetlendirmek için yaptığı teşebbüsler sonunda, Bâb-ı Âlî, Fransa'ya bir elçi gönderilmesine karar vermiş ve bu iş için, geleneklere uygun olarak, kapıcıbaşılardan Kara İnci'yi seçmişti. Ancak, Bonnac daha liyâkatli birisinin gönderilmesinin uygun olacağını söyleyince, İbrahim Paşa, Hıristiyan topluluklarla temâsı olan, onların âdetlerini ve dillerini bilen M. E.'yi tercih etti. Oğlu Mehmed Said Efendi'yi - Paşa - (b. bk.) yanına kedhudâ olarak alan M. E., deniz yolu ile Toulon'a gitmiş ve oradan da Paris'e geçerek III. Sultan Ahmed'in mektubunu Fransızlar'ın on iki yaşındaki kralları XV. Louis'ye sunmuştu. 1721'de Paris'ten dönen M. E., 1730 Patrona İhtilâli'ne kadar Dîvân-ı Hümâyûn'daki görevine devam etmiş ve Dâmâd İbrahim Paşa'nın güvenilir danışmanlarından biri olarak, İstanbul'un imârında, matbaa v.b. Batı medeniyetine ait bazı tekniklerin Osmanlı devletince uygulanmasında fiilen görev almıştır. 1730 İhtilâli'nden sonra Kıbrıs'a sürgün edilen M. E., 1732'de Lefkoşe'de ölmüştür.

Yirmisekiz Çelebî M. E.'nin *Sefaretnâme*'si, Türk edebiyatının bugün bile zevkle okunacak örnek eserlerinden biridir. Basılmış, tercüme edilmiş, Şevket Rado tarafından bugünün Türkçe'sine nakledilmiştir. M. E.'nin elçiliğinde, iki mühim görevi vardı. Bunlardan biri Fransa'nın kültürünü ve kalkınma yollarını tanımak, Türkiye'de uygulanması mümkün olanları tesbit etmek; diğeri de, Avusturya'ya karşı Osmanlı - Fransız - İspanyol ittifâkını hazırlamaktı. M. E., birinci görevini başarı ile yapmış, Batı kültürünün ilk izlenimlerini Türkiye'ye getirdiği kadar, Osmanlı kültürünün de Paris'te zarif bir temsilcisi olmuştur. Ama siyasî görevinde Fransızlar'ın savsaklama yoluna saptıklarını ve bu andlaşmayı bahâne ederek bazı ticarî haklar sağlama çabasında olduklarını görünce, görevinin bittiğine kanaat getirerek, sür'atle İstanbul'a dönmüştür. (İ. P.)

MEHMED ÇELEBÎ EFENDÎ (Hoca Sâdeddin Efendi-zâde) (Bursa 1567 - İstanbul 1615), Osmanlı Devleti'nin 24. Şeyhülislâmı. III. Sultan Mehmed ve I. Sultan Ahmed devrinde Şeyhülislâmlık yapan M. Ç. E., babası Hoca Sâdeddîn Efendi Bursa'da Yıldırım Bâyezid Medresesi'nde müderris bulunurken dünyaya gelmiş ve gençliğini ilim tahsili ile geçirerek 1585'te babasından mülâzim olmuş; İsmihan Medresesi'nde vazifelendirilmiş, hızla ilerleyerek, birkaç yıl sonra, Sahm-ı Semân Medresesi'ne ve 1590'da Süleymaniye Medresesi'ne müderris olmuştur.

Daha sonra Mekke Kadılığı'na getirilmişse de, bir yıl geçince istifa etmiş, 1595'de İstanbul Kadısı ve arkasından da Anadolu Kazaskeri olmuştur. III. Mehmed'in Eğri Seferi'nde, babası ile beraber, M. Ç. E. de bulundu. Avusturya ordularının taarruzu karşısında Osmanlı Ordusu'nun çekilişini, babasının kahramanca hizmetlerinin, zaferin kazanılmasında ne büyük rol oynadığını bizzat gördü. 1595'de Rumeli Kazaskeri ve 2 ağustos 1601'de Sun'ullah Efendi'nin yerine Şeyhülislâm olan M. Ç. E., 1 yıl, 5 ay, 4 gün süren ilk meşîhatinden 5 ocak 1603'te azl edilmiş; 5 haziran 1608'de ikinci defa bu makama getirilerek, ölümüne kadar (7 yıl, 27 gün) Şeyhülislâmlık yapmıştır. 2 Temmuz 1615'de vebâdan ölen M. Ç. E., Eyüb'te babasının kabrinin yanında gömülüdür.

Arabça, Farsça ve Türkçe nazım ve nesirde usta bir san'atkâr da olan M. Ç. E., babasının *Tâcü't - tevârîh*'ine zeyl yazmak istemişse de tamamlayamamıştır. Üç dilde şiirlerini hâvi *Dîvân*'ı; bir şiir antolojisi olan *Letâifü'l - kelâm* adlı bir eseri, *Fusûlü'l - ârâ fî şânü'l - mülûk Ve'l - Vüzerâ* adlı diğer bir eseri ve *Hulâsatü't - tebyîn fî tefsîr-i sûre-i yâsin* adlı bir de Yâsîn tefsîri vardır. (F. Tevetoğlu)

MEHMED EDÎB (ölm. 1824 - 1825), Osmanlı şâiri. İstanbul'da doğmuştur. Babası Hacı Mehmed Hasan Efendi de İstanbul'lu olup, Sultan Bâyezit Camii hatîbi idi. Tahsilini tamamlayarak, muhtelif medreselerde müderrislik etti ve Devr-î Medâris'ten sonra, kadı oldu. Medîne kadısı iken, hac ödevini de yerine getirdiğinden, Hacı sanı ile tanınmakta idi. Şiirde, Edîb ve Dervîş mahlaslarını kullanıyordu. H. 1240 (M. 1824 - 1825) tarihinde, Medîne'de Türkçe şiirlerini topladığı bir eseri ile, Hâdimî'nin Arâis'ine yazdığı şerh ve *Risâle fi'l - Âdâb* adlı bir eseri daha vardır. Eserleri basılmamıştır.

MEHMED EFENDÎ (ölm. 1640), XVII. yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçisi. Rûmî veya Edirnevî sanları ile tanınan M. E.'nin baba adı da Mehmed'tir. M. E., kilercibaşılık'tan yükselerek III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde çeşitli görevlerde bulunan ve emekli iken 1613 tarihinde İstanbul'da ölen, Hâfız Ahmed Paşa'nın yetiştirmelerindendir. M. E., kendi kendisinin de verdiği bilgiye göre, birçok vezir ve beylerbeyilerin dîvân efendiliğinde bulunmuş, 1612'de Sürre Emîni (b. bk.) olarak Mekke'ye gitmiş, daha sonra da Dîvân-ı Hümâyûn'daki Mukata'a Kalemi'ne yazıcı olarak girmiştir. 1640 tarihinde, bu görevde iken İstanbul'da öldü.

M. E.'nin en mühim eseri, şüphesiz, *Nuhbetü't - Tevârîh ve'l - Ahbâr* adını verdiği tarihidir. Bir genel tarih sayılabilecek olan bu eserin, H. 1276 (M.1859-1860) yılında İstanbul'da Matba'a-ı Âmire'de yapılan bir baskısı vardır. Eser, genel olarak, üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, Abdullah b. Zübeyr'in halîfeliğine kadar Peygamberler silsilesini ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemini özetler. İkinci bölüm, Aşere-i Mübeşşere'den itibâren, Mısır'da H. 1028 (M. 1619) yılına kadar vâlilik eden Osmanlı vezirlerinin, Sultan II. Osman'a kadar gelen Osmanlı padişahlarının ve bütün Müslüman devlet hükümdarlarının soy kütüklerinin verilmesi ile tamamlanır. Üçüncü bölüm, kısaltılmış bir Osmanlı Tarihi'dir. Bu bölüm, bir çok yazmalarda, ikinci cild olarak yer alır. Ancak, M. E.'nin yazdığı tarihin en mühim bölümü de bu kısım sayılmaktadır. 1021 (M. 1612) yılına kadar gelen bu bölüm, hele II. Selim, III. Murad, II. Mehmed ve I. Ahmed devirleri için, vazgeçilemez bir kaynak olan niteliğini taşımaktadır. Nasûh Paşa'nın sadâretine ve Sultan Ahmed'in edirne seyahatinden dönüşüne kadar olan olayları çok sâde bir dille ve değişmeyen bir üslûbla, doğru olarak açıklamıştır. M. E.'nin *Tuhfetü's - Sükûk* adlı başka bir eser yazmış olduğu da söylenir. (İ. P.)

MEHMED EFENDÎ, Baldır-zâde (Ölm. 1650), XVII. yüzyılda yetişmiş Türk yazarı. Aslen Tokat'lı olup, dedesi Ali Dede Bursa'ya gelip yerleşmiş; babası müderris Mustafa Efendi ise, öğrenimini Mısır'da tamamladıktan sonra, Yıldırım Camii'ne ve Ulu Cami'e imam olmuş, Dârü'l - kurâ Şeyhliği'nde bulunmuştur. M. E. de, bu arada, Bursa'da doğmuştur.

İlk öğrenimini babasından aldıktan sonra, 1594'te Arab-zâde Abdürrauf Efendi'den mülâzim olmuş; önce Bursa'da, sonra da bir süre İstanbul'da müderrisliklerde bulunarak, öğretim hizmetini tamamlamıştır. Bundan sonra, tarîk-i kazâ (hâkimlik mesleği)'ya geçmiş, Bilâd-i Hamse'den Üsküdar'a kadı olmuş; oradan da 1635'te, Mekke kadılığı ile Hicaz'a gitmiştir. Kanûnî süresini doldurduktan sonra, emekliliğini isteyerek memleketi olan Bursa'ya dönmüş; 1637'den ölümüne kadar, on üç yıl süre ile Yıldırım Medresesi'nde öğrenci yetiştirmek ve eserlerini kaleme almak suretiyle sâkin bir hayat yaşamıştır. 1650'de Bursa'da ölerek Abdal Mehmed Kabristanı'nda, babasının yanında gömülmüştür. Dinî, hukukî konular, tarih, biyografya ve şiir gibi çeşitli alanlarda eserler bırakan M. E., İstanbul dışında yetişen Osmanlı yazarlarının en ünlülerinden biridir. Mekke'de kadı olarak bulunuyorken, *Binâ-ı Kâbe* ve *Târîh-i Mekke* adlarını taşıyan eserlerini kaleme aldı. Dinî - hukukî konularda olup, medrese ders kitabları arasında yer alan *Kitâb-ı Sükûk, Hâşiye alâ şerhi's - Seyyid ale'l - Miftâh* ve *Hâşiye ale'l - Eşbâh* adlı eserleri ile, deneme türünde yazılmış *Fezâil-i Haremeynî's - şerîfeyn* adlı bir eseri de vardır. Biyografyaya ait ilk eseri *Cevâmi'ü'l - Meşâyihîn*'dir. En değerli eseri ise, *Zeyl-i Şakayık, Menâkıb-ı Evliyâ* ve Kara Çelebi - zâde Abdülazîz Efendi'nin verdiği isimle *Ravza-ı Evliyâ* adlarındaki Vefeyât'ıdır. Bu eser, daha sonra Gazzî - zâde Abdüllatîf'in *Hulâsatü'l - Vefeyât*'ına kaynak olacaktır. M. E., şiirde ise Selîsî mahlasını kullanmıştır. (İ. P.)

MEHMED EFENDİ, Çâlâk-zâde, Şeyh (Ölm. 1711), Mutasavvıf Türk musikisi bestekârı. İlâhî, Durak ve Tevşîh gibi dinî eserler bestelemişse de hiç bıri zamanımıza kadar gelmemiştir. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Divitçi-zâde, Şeyh (ölm. 1679), Mustafa Efendi'nin oğlu olup, babası gibi Üsküdârî Mahmud Hüdâî (b. bk.) Efendi'nin müridlerindendir. Babasının Üsküdar'da Bülbülderesi semtinde yaptırdığı zâviyede, onun ölümünden sonra yerine geçmiş ve babasının halifelerinden Fidancı şeyh Mehmed Efendi'den el alarak tekkenin şeyhi olmuştur. H. 1090 (M. 1679) recebinde ölen Divitçi-zâde Mehmed Efendi babasının kabri civarında gömülüdür.

D. z. M. E.'nin "Tâlib" mahlasıyle yazdığı bazı ilâhî ve şiirleri günümüze kadar gelmiştir.

MEHMED EFENDİ, Hâfız Kumral, Zâkirbaşı (ölm. 1621), Türk bestekârı. İstanbul'da doğup öldü. Üsküdar'da otururdu ve buradaki meşhur Aziz Mahmud Hüdâyî tekkesinin zâkirbaşısı idi. Nât, tevşîh, bilhassa ilâhî gibi dinî, beste gibi dindışı sözlü eserler bestelemişse de hiçbiri zamanımıza gelmemiştir. Es'ad Efendi, 30 kadar eseri olduğunu yazıyorsa da, bu rakam, bestekârın eserlerinin sayısı olamaz; Es'ad Efendi'nin zamanına yani bir yüzyıl sonrasına intikal edebilmiş eserlerinin sayısıdır. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Hanefî (Ölm. 1658), Otuz yedinci Osmanlı Şeyhülislâmı. İstanbul'da doğmuş ve öğrenimini bu şehirde yapmıştır. Süleymaniye Medresesi'ndeki mülâzemetten sonra Hayreddin Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Bir süre geçince Edirne Sultan Selim Medresesi'nde, oradan da İstanbul'da Sahn ve Süleymaniye gibi medreselerde öğretim görevlerinde bulunarak, tarîk-ı kazâ (hâkimlik) görevine geçti. 1635'te, ilk defa, Medîne Kadılığı ile kendini tanıttı. 1641'de Kahire Kadısı oldu. 1646'da ise, Edirne Kadılığı'na getirildi. Şubat 1648'de, Vezîriâzam Sâlih Paşa'ya sunduğu hediyeler ve hiçbir buyruğundan çıkmayacağına dâir verdiği andlar üzerine, bir sıçrama ile, Anadolu Kazaskerliği'ni aldı. Fakat bu görevde yeterli olmadığı kısa zamanda belli olunca, aynı yılın Haziranında, geldiği gibi, ansızın görevden uzaklaştırıldı. 1651 Temmuz'unda, Melek Ahmed Paşa'nın azli ve Siyâvuş Paşa'nın Vezîriâzamlığa getirilişi sırasında, yumuşak başlı ve söz dinler bir kimse olarak, Vâlide Kösem Sultan'ın telkîni ile, Ağalar tarafından, Rumeli Kazaskerliği'ne atanması uygun görüldü. 12 temmuz 1656'da ise, şeyhülislâm olan Hoca-zâde Mes'ud Efendi, Ağalar'la işbirliği ettiği bilindiği hâlde, söz eri bir kişi olarak yerinde bırakılmıştı. Ancak, Vezîriâzam Boynuyaralı Mehmed Paşa ile de çatışması ve hele padişah olan IV. Mehmed'i tahttan indirerek yerine kardeşi Şehzâde Süleyman'ı geçirecek bir komplo düzenlemeğe giriştiği haberi üzerine azl edildi ve yerine M. E. getirildi. Fakat, bu görevde, ancak dört ay kadar kalabildi. Yaşlılığı ve kulaklarının duymaz oluşu göz önünde tutularak, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinde görevine son verildi. Ekim 1658'de ölmüş ve Eyüp'te Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa'nın türbesi ardına gömülmüştür.

M. E., kararsız, sessiz, pek bilgisi de olmayan şeyhülislâmlardan biridir. Kazasker iken, Dîvân'da, Mes'ud Efendi ile yaptığı bir tartışma da bilgi durumunu tesbit etmektedir. (İ. P.)

MEHMED EFENDİ, Kalburî-zâde (Nâ'lburî-zâde Kalburcu-zâde Bursalı Celvetî Zâkiri Hacı Mehmed Emin Efendi) (ölm. 1720). Dinî eserler bestekârı. Bursa'da doğup öldü. Bursa'da İsmail Hakkı Dergâhı Şeyhi'ne dâmâd oldu ve bu Celvetî tekkesinde zâkirlik yaptı. Durak, tevşîh, ilâhî gibi dinî eserler besteledi. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Küçük İmam (ölm. 1674), Klasik Türk Musikisi'nin büyük bestekârlarından biri. İstanbul'da doğup öldü. Yeni Cami'de nât-hân idi. Fevkalâde bir hânende idi. Her çeşitten 500'den fazla eser besteledi. Ölümüne çağdaşı Itrî 4 beyitlik bir tarih düşürmüştür ki son tarih mısrâı şudur: Âh cem'iyyet-i yârân, imamsız kaldı (1085) "Küçük İmam" diye anılan büyük bestekârın hâfız olduğu anlaşılmaktadır. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Küçük Müezzin (ölm. 1717), Türk bestekârı. İstanbul'da doğdu, Edirne'de öldü. Enderûn'da yetişti. Padişah müezzini oldu. Padişah huzurunda yapılan küme fasıllarına hânende olarak katıldı. II. Ahmed (1691-1695) ölüp II. Mustafa (1695-1703) tahta geçince Enderûn'dan çıkıp Anadolu muhasebecisi oldu. Güzel çehreli, pek güzel sesliydi. Musiki bilgisi fazla değildi. Fakat, musiki zevkı ve okuması üstâdâne idi. İlâhîler ve 20'ye yakın dindışı güfteli eser (Beste, Semâî) bıraktı. Şu mısrâ ölüm tarihidir: Eyledî Kûçük Müezzin mahfil-î me'vâda cây. Sâmî ise 18 beyitli uzun bir manzûme ile ölümüne teessürlerini dile getirdi ki son tarih mısrâı şöyledir: Evc-i me'vâda Müezzin Çelebî bûla makaam (1129). Zamanımıza 3 parçası gelmiştir. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Molla Üsküdarlı Hânende (ölm. 1780?), Türk bestekârı. Üsküdar'da doğdu, yaşadı ve öldü. Şeyh Abdülhayy Efendi'nin torunudur. Büyük kadılıklarda bulundu. İyi bir hânende idi. 30 kadar dinî ve dindışı güfteli eser bıraktı. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Nâ'lçe (ölm. 1690?), XVII. yüzyıl Türk musikisinin büyük bestekârlarından biri. İstanbul'da doğup öldü. II. Vezir Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa'nın mektupçusu (özel kalem müdürü) idi. İyi hânende idi. 300 kadar üstâdâne eser besteledi. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Sepetçi-zâde Zâkir Hattât Mehmed Ağa (ölm. 1694), Türk bestekâr, zâkir ve hattâtı. Suyolcu-zâde Mustafa Efendi'den hatt öğrendi. İstanbul'da doğup öldü. Dinî eserler bestelemiştir. Zamanımıza yalnız bir Acem Durak'ı kalmıştır. (Y. Ö.)

MEHMED EFENDİ, Vânî-zâde (ölm. 1685), XVI. yüzyıl Türk yazar, vâız ve hatiplerindendir. Âile itibarıyle Van'ın Hoşâb kazasından neş'et eden M. E.'nin babası, Vânî Bistâm Efendi olup, bu sebeple Vânî-zâde fakat, kendisi de Van'da doğmuş olmak hesabıyle Vânî lâkabıyla şöhret bulmuştur. İlk öğrenimini Van'da yaptıktan sonra, Gence, Karabağ ve Tebrîz'e giderek buradaki ulemâdan feyz almıştır. Hassaten Molla Alâeddin, üzerinde tesiri görülen öğretmenlerden biridir. Daha çok tefsir, kısas-ı enbiyâ ve tarih'e ilgi gösteren Vânî-zâde muhtelif tarikatlerle ilgilenmişse de kendisini tasavvufa kaptırmamıştır. Öyle olduğu hâlde zamanında belki de kürsü vâızı olarak yaptığı şöhretle şeyh unvanıyle de tanınmıştır. Yetiştikten sonra Erzurum'a gelerek yerleşen M. E., burada cami ve mescitlerde vaazlarıyle halka nasihatte ve irşadda bulunurken, kızlarından birini sonradan II. Sultan Mustafa'nın hocası ve şeyhülislâmı olarak Edirne Vak'ası (b. bk.) ile Osmanlı tarihinin unutulmaz şahsiyetlerinden biri olan Feyzullah Efendi (b. bk), ötekini ise Bursa Sultaniyesi Müderrisliği'ne kadar yükselen Mustafa Efendi adındaki iki öğrencisi ile evlendirmişti. 1659'da Erzurum beylerbeyisi bulunan Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa

ile samimî ilişkiler kurduktan sonra M. E.'nin bahtı açıldı. Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadrâzam olması üzerine İstanbul'a dâvet edildi. 1664'te İstanbul'da Yenicami kürsü vâizi olduğu gibi, IV. Sultan Mehmed'in hocalığına tâyin edildi, daha sonra Şehzâde Mustafa'nın hocalığını da üzerine aldı. Kendisine "hünkâr vaızı" pâyesi verilince, şehzâdenin hocalığını, dâmâdı Feyzullah Efendi'ye devretti. IV. Mehmed, M. E.'ye pek ziyade itimad eder, seyahatlerinde bile onu yanından ayırmaz, vaızlarını, huzur derslerini dinlemekten zevk duyardı. Padişah, pek sevdiği bu hatibe, Cizye ve Gümrük muhasebelerinden günde iki bin akça ulûfe tâyin ettirdiği gibi, Bursa'da Kestel kalesi ve çevresindeki köyleri de temlik ettirmişti.

1683'te Viyana muhasarasına katılan M. E. sefere giderken Yenicami va'ziyesini ikinci oğlu Mahmud Efendi'ye bıraktı. Ancak Viyana bozgunu bu seferin başlıca teşvikçilerinden olan Vânî-zâde'yi de etkiledi. Kamu oyundaki galeyanı hafifletmek üzere M. E., mâlikânesi olan Kestel'e sürgün edildi. Birden bire idbara uğrayan M. E., bu muameleden duyduğu üzüntü ile pek fazla yaşamadı. 10 Ekim 1685 Cuma günü Kestel'de ölerek, orada yaptırdığı cami'in girişinde toprağa verildi.

Va'z ve nasihatlerinden başka *Arâis-i Kur'ân, Hulâsatü't-tefâsîr, Hâşiye-i Mecmû'a-i Ekaavil ve Mebde' ve Meâd* gibi eserlerinden başka, *Âmâlü'l-Yevm ve'l-Leyl, Fünûn-i Şettâ* adlı risaleleri de vardır. Münşeâtının bir nüshası Ayasofya kütüphanesindedir. Bütün eserleri yazma hâlinde bulunmaktadır. Türk düşünce hayatında asıl değeri, ilk defa olmak üzere fikir hayatına İslam ümmetçiliği yerine Türk kavmiyetinden bahsetmek gibi bir görüş getirmiş olmasıdır. Gerek *Arâis-i Kur'ân* adlı tefsirinde, gerek münşeâtında yer verdiği bu görüşleri ile M. E. milliyetçilik fikrinin ilk habercilerinden biri sayılmalıdır. M. E. Kestel'de bir cami, mektep, medrese ve imâret ile büyük bir kervansaray yaptırmıştır. İstanbul'da Boğaziçi'nde yalısının bulunduğu semt daha sonra kendi adıyla tanınan bir yer olmuş Vânîköy adını almıştır. Vânî-zâde'nin iki kızından başka, büyük oğlu Ahmed Efendi İstanbul pâyelilerinden ve üçüncü oğlu Selman Efendi Haremeyn evkafı müfettişi iken, Edirne Vakası'nda ikisi birden tevkif olunup Gelibolu'ya sürgün edilirken, Babaeski'de İstanbul'dan gelen âsî ordu ile karşılaştıklarında öldürülmüşlerdir. Dördüncü oğlu Bursa'da Çendik medresesi müderrisliğindeyken ölmüştür. Torunu Ebû-Bekir Efendi de mollalardandır. (İ. P.)

MEHMED EMİN (Buğra) (Hotan 1901 - Ankara 14 haziran 1965), Doğu Türkistan kurtuluş mücadelesinin önderlerinden. 1921 yılında öğrenimini Karakaş Oybaş Yeni Medresesinde tamamlayan M. E., 1924-1931 yıllarında aynı medresenin baş müderrisliğini yapmıştır. 1931-1933 yıllarında Doğu Türkistan'ı Çin boyunduruğundan kurtarak bağımsız bir cumhuriyet kurmak amacını günden gizli harekâtı ve 1933 şubatında Çin hâkimiyetine karşı yapılan silâhlı ayaklanmayı idâre etmiştir. Hotan'da kurulan geçici Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin başbakanı ve başkomutanı olan M. E., 1934 yılı sonunda millî harekât başarıya ulaşmayınca, Hindistan'a geçmek zorunda kalmış ve 1945'den sonra mücadelesini siyasî alanda yürütmüş; Çunking'de Çin Kurucu Meclisi üyesi ve Doğu Türkistan'da eyâlet ikinci genel valisi olarak çalışmıştır. Bu arada Çunking'de "Altay" dergisi ve Ürümçi'de "Erk" gazetesi başyazarlığını yapmıştır. 1949'da Kızıl Çin'in işgaline uğrayan yurdunu bir kere daha terke mecbur kalan M. E., 1952'den ölümüne kadar Türkiye'de yaşamış; Ankara'da yayınlanan "Türkistan" ve "Voice of Türkistan" dergilerinin sahibi ve başyazarı olarak Türkiye'de ve hür dünyada Türk illerinin dâvâlarını savunmuştur. Şâir, yazar ve mücahid M. E.'in basılmış basılmamış bütün kitap, makale, şiir ve piyesleri Doğu Türkistan'ın Çin boyunduruğundan kurtarılması yolundadır. *Şarkî Türkistan Târihi* (Çağatay şivesinde arab harfleriyle); *Doğu Türkistan Târihi, Coğrafyası ve Şimdiki Durumu; Kutluk Türkân* (Piyes); *Kasîde-i Vataniyye*, eserlerinden birkaçıdır. (F. Tevetoğlu)

MEHMED EMİN EFENDİ: bk. HAYÂTÎ-ZÂDE, MEHMED EMİN EFENDİ.

MEHMED EMİN EFENDİ, Kazasker (27. III. 1728 - 24. X. 1782), Türk devlet adamı ve dinî eserler bestekârı. İstanbul'da doğdu ve aynı şehirde 54 yaşını 6 ay, 28 gün geçe öldü. Babası Dîvân-ı Hümâyûn çavuşu (Padişah yâveri) idi. Hâfız oldu ve sesinin fevkalâde güzelliğiyle III. Osman'a (1754-1757) 2. imâm-ı sultânî tâyin edildi; 27 yaşlarında idi. "Müderris" (profesör) pâyesi aldı. 1758 başlarında vekâleten ve 1759 başlarında 31 yaşında asâleten ser-imâm oldu. 1771'de (şubat - mart) İstanbul pâyesine yükseldi. 31 aralık 1777'de Anadolu kazaskeri oldu (kazasker = vezir/müşir/mareşale eşit en yüksek dinî - ilmî - kazaî pâye). Ağustos 1780'de 22,5 yıldan beri devam ettiği padişah baş imamlığından ayrıldı. Rumeli kazaskeri olmak üzereyken birkaç gün içinde felçten öldü. Üsküdar'da Ayrılık Çeşmesi yanına gömüldü. Zamanımıza yalnız bir Irak Durak'ı gelmiştir. (Y. Ö.)

MEHMED EMİN PAŞA, Divitdar (ölm. Kahire 1753), XVIII. yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından. Babası Deryâ Kapudanlarından olup, Basra Valiliği'nde bulunmuş olan Aşçı-zâde Mehmed Paşa'dır. Tahsilini tamamladıktan sonra Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yanına girmiş, şöhretine esas olan divitdarlıkla, paşa'nın Dîvân Efendileri arasına katılmıştır. Bir süre sonra Vezîriâzam'ın dâmâdı Kethüdâ Mehmed Paşa'ya güvey olarak, İstanbul Mukataacılığı ile, Dîvân-ı Hümâyûn Hâcegânı arasına alındı. 1730 Patrona İhtilâli sonunda İbrahim Paşa'nın ve kendi kaynatası Kethüdâ Mehmed Paşa'nın öldürülmeleri üzerine açıkta kalmış, ancak, 1736'da tekrar görev verilerek, sırası ile, Şehremîni, Ruznâmçe-i Evvel, Defteremîni, Yeniçeri Efendisi; 1747'de ise, Tersâne Emîni ve en sonunda, 1749'da Sadâret Kethüdâsı olmuştur. Üç buçuk ay sonra da, 2 Ocak 1750'de Seyyid Abdullah Paşa'nın yerine, Vezîriâzamlığa getirildi. M. E. P.'nın sadâreti, takriben, iki buçuk yılı aşar. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda, iç ve dış politika bakımından mühim bir gelişme görülmez. Ancak, M. E. P.'nın Yeniçeri Ağası Seyyid Hasan Ağa ile geçimsizliğe düştüğü, sert ve haşin bir mizâcı olan vezîrin, Dîvân memurlarını pek ağır şekilde azarladığı, bunun Padişah I. Mahmud'a aks etmesi üzerine, kendisine ihtar edildiği halde, vazgeçmemesi sonunda görevden alınması gereğinin doğduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Ancak M. E. P.'nın sadâreti sırasında İstanbul'da yağmur, sel, fırtına gibi yıkıcı tabiat olayları ve sıkça görülen yangınlar yüzünden kamu oyunda paşanın uğursuzluğunun yayılması, hattâ bu yüzden "düztaban" lâkabının bile kendisine takılmış bulunması, halkın nabzını dikkatle tâkib eden Sultan I. Mahmud'un M. E. P.'yı azl etmesinde âmil olmuştur. Paşa, 2 Temmuz 1752 günü, Bâbıâlî'de kapu kulu süvarilerine mevâciblerini, dağıtmakta iken, Kapucular Kethüdâsı'nın getirdiği fermanla görevden uzaklaştırılmış, Balıkhâne'ye indirilerek Girit'te Resmo Kalesi'ne sürgün edilmiştir. 1753 Şubat'ında Mısır Valiliği'ne atanmışsa da, Kahire'ye girdiği gün vefat etmekle, orada İmam Şâfiî'nin mezarlığına gömülmüştür. Bilgili ve tecrübeli bir vezirse de, sert ve kırıcı oluşu yüzünden kendisini kimseye

sevdirememiş; bu sebeble sadrâzamlığında bellibaşlı bir hizmette bulunamamıştır. Görevinden alındığı gün sadece Dîvân memurları değil, bütün İstanbul halkı âdeta bayram etmişlerdi. Kaynatası Kethüdâ Mehmed Paşa'nın kabrini onartarak yanına bir sebil ve çeşme yaptırmış, Boğaziçi'ni pek seven I. Mahmud için de, Küçüksu Kasrı'nı ilk defa M. E. P. inşa ettirmiş ve burada bir ziyafet vererek köşkü padişaha sunmuştur. Ayrıca Kandilli'de yaptırılan çeşme, ölümünden on üç sene sonra, Paşa'nın ruhu için inşa ettirilmiş bulunmaktadır. (İ. P.)

MEHMED EMİN PAŞA, Kıbrıslı (Kıbrıs 1813 - İstanbul 1871), sadrâzam. Hazine Kethüdâsı Mehmed Emin Efendi'nin yeğeni olup, Kıbrıs'ta doğdu. İstanbul'a getirilerek, Sultan II. Mahmud zamanında, Enderûn'a alınıp yetiştirildi. Enderûn'dan yüzbaşı rütbesi ile orduya katılan M. E. P. 1833'te Paris'e gönderilerek bilgi ve görgüsünün arttırılması uygun görülen modern Osmanlılardandır. Paris'te iki yıl kaldıktan sonra İstanbul'a dönünce, rütbesi kolağalığı'na yükseltildi. Bir süre sonra, hem tahsilini tamamlamak, hem de orada bulunan öğrencilere nezâret etmek üzere, tekrar Paris'e gönderildi. Sultan Abdülmecîd'in tahta çıktığı sıralarında, 1839'da İstanbul'a döndü ve mîralay (albay) oldu. Az sonra da, Tophâne Meclisi üyeliğine getirildi. 1844'te Akkâ Muhafızlığı'na, 1845'te Kudüs Mutasarrıflığı'na tâyin edildi. 1846' da Mîrimîrân oldu ve 1847'de, Belgrad Muhafızlığı'na tâyin edildi. 1848'de Londra Büyükelçiliği'ne atanarak, iki yıl, bu görevde kaldı. 1850'de Haleb Vâlisi, 1851'de Arabistan Ordusu Müşîri (kumandanı) oldu. Ancak, Leca'da başgösteren kargaşalığı bastıramadığından görevinden alınarak, Edirne Valiliği'ne getirildi. Osmanlı Donanması'nın Sinop Baskını'nda tahrib edilmesi sonucu, donanmayı ıslâh etmek üzere, Kapdân-ı Deryâlığa getirildi. Mustafa Reşid Paşa'nın adamlarından oluşu, Dâmâd Mehmed Ali Paşa'nın Padişah üzerindeki nüfûzunu kıracağı ümidini uyandırmıştı. Bu hesapla, Reşid Paşa'nın tavsiyesi ve İngiltere elçisinin de telkîni sonunda, 1854'te, Sadrâzam oldu. Ancak, kısa bir süre içinde Dâmâd Paşa ile işbirliğine girişmesi ve Dışişleri Bakanı Reşid Paşa'ya karşı cephe alması üzerine, yine İngiltere büyükelçisinin yaptığı baskı sonunda, altı ay sonra görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Tanzîmât Meclisi Başkanlığı'na nakledildi. 1856'daki Paris Kongresi sırasında, Sadâret Kaymakamlığı'nda bulundu. Rusya ile siyasî ilişkilerin kurulması üzerine, Fevkalâde Büyük Elçi olarak, Petersburg'a gönderildi. Dönüşünde, 1858'de, ikinci defa Tanzîmât Meclisi Başkanlığı'na, daha sonra da Kapdân-ı Deryâ'lığa tâyin edildi. Saray kadınlarının israfları ve Abdülmecîd'in zayıf irâdesi yüzünden büyük bir mâlî krizin doğduğu ve Osmanlı merkez kuruluşlarının âdetâ mefluç bir hâle geldiği bu sırada, sert mizacı, açık ve doğru sözlülüğü, dürüstlüğü dikkate alınarak, 1859'da, tekrar Sadrâzamlığa getirildi. Ama bu vasıfları ile de, söz konusu görevde ancak altmış altı gün kalabildi. Beş ay sonra, yine ve sonuncu defa olmak üzere, Sadrâzamlığa getirildi. Niş ve çevresindeki kargaşalığı bastırmak üzere, Rumeli'de bir seyahat yaptı. Varna'dan Niş yolu ile Selânik'e kadar olan bölgede, bazı geçici tedbirlerle, durumu korumağa çalıştı. Sultan Abdülazîz'in cülûsunda, makamını korudu. Ancak, Abdülazîz'in kuvvetli bir donanma kurma merâkına karşı çıkışı, Osmanlı hazinesinin buna güç getiremeyeceğini söylemesi ve başlıca düşmanı Dâmâd Mehmed Ali Paşa'nın Padişahı kışkırtması üzerine, cülûstan bir bucuk ay sonra, 1862' de görevden alındı. Edirne Valiliği'ne atandı. Üç yıl, Edirne'de kaldı. 1865'te, Mecâlis-i Âliye'de görevlendirilerek, İstanbul'a geldi. 1866'da Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye Başkanı oldu. 1871'de vefat ederek, Sultan Mahmud türbesine gömüldü. Öldüğü zaman cebindeki 81 lira para ile oturduğu yalıdan başka bir varlığı çıkmadığından, cenazesi hükûmet tarafından kaldırıldı. M. E. P., rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık ve israfla âdetâ çürümüş olan bir ortamda, doğruluğu, dürüstlüğü ile yaşamasını ve tutunmasını bilen, benzeri az bir devlet adamıdır. Görevinde ciddî, cesur, fakat sözünü sakınmaz, sert, haşin ve hiddetli bir vezir idi. Arapça, Fransızca ve Rumca'yı gayet iyi bildiği halde, Osmanlı Türkçesini düzgün yazmakta pek becerikli değildi. (İ. P.)

MEHMED EMİN PAŞA: Kıbrıslı

MEHMED EMİN YURDAKUL : bk. YURDAKUL, MEHMED EMİN.

MEHMED ESAD BEY, Pîrî-zâde (Niğde 1851 - İstanbul 1919), Türk yazarı. Harb okulunu bitirdikten sonra, bazı askerî okullarda edebiyat öğretmenliği yapan M. E., 1896 - 1897 Türk - Yunan savaşına katılmıştır. Askerlikle ilgili eserler yazdığı için, 4. dereceden Mecîdî nişanı alan M. E. B.'in başlıca eserleri şunlardır: *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye* [1892]; *Mir'ât-ı Mekteb-i Berrî-i Hümâyûn* [1894]; *Gülistân; Müsellesât ve Kitâbet Mecmûası; Dîvân.* (F. Tevetoğlu)

MEHMED FAİK MEMDUH PAŞA : bk. MEMDUH PAŞA.

MEHMED GİRAY I. (ölm. 1523), Kırım Hanı. Babası I. Mengli (Benli) Giray'ın ölümü üzerine, yerine geçti. Uzun süre babasının Kalgay'lığını (b. bk.) yapmış ve Cengiz Han'ın töresini yaşatmak için büyük gayret göstermiştir. 1502'de babası Mengli Giray'ın Saray şehrini tahrib ederek, Altın Ordu Devleti'ne son darbeyi vurmasından sonra ortaya çıkan durum sonunda, o tarihe kadar Altın Ordu'ya karşı Moskova ile müttefik olan Kırım Hanlığı'nın politikasında M. G. büyük değişiklik yaptı. Altın Ordu topraklarının mîrası konusunda, Moskova'ya karşı cephe aldı. Bunun için de, Lehistan'a hâkim olan Yagellon Hânedânı ile anlaştı. Cengiz Han torunlarının Beyaz Rusya ve Ukrayna üzerindeki haklarından Lehistan hesabına vazgeçti. Rusya üzerine devamlı akınlara başladı. 1521'de, kardeşi Sâhib Giray'ı Kazan Hanlığı'na getirdi. Oka Irmağı kıyısında, General Belski'nin ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra, 1522'de, Moskova önüne geldi ve şehrin çevresini ateşe verdi. 1523'te ise, Astırhan'ı ele geçirdi. Bu suretle Kırım Hanlığı, Kazan'dan Astırhan'a kadar İtil boyuna, Kuzey Kafkasya'dan da Moskova eteklerine kadar, Kuzey Türk illerine hâkim olmuş ve Rus çarlığı haraca bağlanmış bulunuyordu. Ama, M. G.'ın bu büyük başarısı uzun sürmedi. Astırhan Seferi'nden Kırım'a dönerken, Nogaylar tarafından yapılan bir baskında öldürüldü. Onun ölümü ile de, Büyük Kırım tasarısı yıkılmış oldu. Ondan sonra da, Tatarlar'ın, Rus Çarlığı ile Kırım Hanlığı'nın sonuna kadar sürüp giden hayat mücadelesi başladı. (İ. P.)

MEHMED GİRAY II. (ölm. 1584), Kırım Hanı. Şişman olduğu için, Semiz lâkabı ile tanınmıştır. Tahtalgan diye büyük şöhret yapan Âdil Giray'ın üçüncü oğludur. Zamanında, artık Kuzey Kafkasya'ya yönelen yeni Rus saldırılarını durdurma çabasını sürdürmüştür. Ancak, bunda da pek başarılı olamadı. 1583'te Rus kuvvetlerinin Terek Irmağı'na kadar sokulmaları ve Terek Kalesi'ni vurmaları karşısında M. G., Astırhan ve Kazan üzerindeki hak iddialarını, Altın Ordu Devleti'ni diriltme çabalarını bir yana bıraktı. Şimdi problem, Kırım'ın ve Karadeniz kıyılarının korunması olmuştu. Bu durum, Kırım Hanları'nın Osmanlı İmparatorluğu'na daha sıkıca bağlanmaları sonucunu getirmişse de, Osmanlı vezir ve serdârlarının Kırım Hanları'na karşı maiyetlerinde görevli komutanlarmışçasına davranmaları, M. G.'nın de onuruna dokunmakta idi. Buna, Osmanlı Devleti'nin, Kırım'ın Rus baskılarına açık kalmasına aldırmaksızın, Kırım kuvvetlerini 1578 - 1606 yıllarında İran yahut Avusturya cephelerinde kullanmak istemesi ve İstanbul'daki merkezî idârenin karşıklık içinde bulunması da eklenince M. G., metbû'u olan Osmanlı Padişahı III. Murad'a başkaldırdı. Gerçi 1578'de Kalgay Âdil Giray, 1579'da ise bizzat kendisi İran Seferi'ne katılmışsa da, ondan sonra, İstanbul'dan verilen emirlere aldırış etmemeğe başladı. 1580'den itibaren tamamen müstakil bir yol tuttu. Bunun üzerine Osmanlı Dîvân-ı Hümâyûnu, Dağıstan bölgesi komutanı olan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya, ikinci vezirlik pâyesi ile, M. G.'ı yola getirme görevini verdi. Osman Paşa, 6 000 kişilik bir kuvvetle Dağıstan'dan hareket ederek, Terek ve Kuban üzerinden Kefe'ye geldi. Bu sırada M. G., oğlu Saadet Giray'la birlikte, Osmanlı yönetimindeki Kefe Kalesi'ni sıkıştırmakta idi. Osman Paşa, ilk iş olarak, M. G.'ın kardeşi ve eski Kalgaylar'dan olup o sırada Kefe'de bulunan ve Han'ın politikasını beğenmeyen Alp Giray'ı Han Vekili tâyin etti. Bu hareket, M. G.'ın Kefe'yi kuşatmasına, bütün zahire yollarını kesmesine ve kaleyi dövmesine sebeb oldu. Osman Paşa, durumu İstanbul'a bildirerek, yardım istedi. Dîvân-ı Hümâyûn, Kırım Hanlığı'na İstanbul'da bulunan Hanzâdelerden İslâm Giray'ı getirerek, Kılıç Ali Paşa komutasındaki 20 kadırga ve 10 mavunadan ibâret bir filotillayı Kefe'ye gönderdi. İslâm Giray'ın Kırım'a çıkması üzerine, Tatar aristokrasisi ve halk yeni Han'ın tarafını tuttular. Bu durumda M. G., bir koçi ile Or Boğazı'na (Or Kapı) doğru kaçarken ve dostu Barabaş kazağına sığınmayı düşünürken, Kanlıçak denilen yerde baskına uğrayıp, çocukları ile birlikte öldürüldü. Cenazesi Bahçesaray'daki türbesine gömüldü. Öldürüldüğü sırada, kırk beş yaşlarında bulunuyordu. Oğlu Saadet Giray, Nogaylar'a dayanarak İslâm Giray'a karşı harekete geçmek istemişse de, o yıl Kefe'de kışlayan Osmanlı ordu ve donanması bu hareketi önlemiş ve İslâm Giray'ın Kırım'a hâkim olmasına engel olamamıştır. (İ. P.)

MEHMED GİRAY III. (ölm. 1627), İslâm Giray'ın rakîbi Saadet Giray Han'ın oğludur. Dedesi II. Mehmed Giray'ın ve babasının Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından ortadan kaldırılması üzerine yakalanmış ve Rodos Adası'na sürülmüştür. Gazi Giray'ın hanlığında, af olunarak Kırım'a dönmüştür. Ama, az sonra, hanla arası açılınca, öteki hanzâdeler Selâmet ve Şâhin Giray'larla birlikte Anadolu'ya kaçmış ve Celâlîlerle işbirliği ederek Osmanlı hükûmetine başkaldırmıştır. Fakat Celâlî Deli Hasan'ın hükûmete boyun eğmesi üzerine, âsî hanzâdeler de Rumeli'ye geçtiler ve Serdâr Yemişçi Hasan Paşa'ya sığındılar. Vezîriâzamın tavsiyesi üzerine, İstanbul'a giderek, af edilmelerini istediler. İstanbul'da önce Yedikule zindanlarına atılan M. G., az sonra, Sadâret Kaymakamı Hâfız Ahmed Paşa'nın teklifi ile kardeşi Selâmet Giray, Kırım Hanlığı'na getirilince, yeni hanın kalgaylığına atandı ve kara yolundan Kırım'a hareket etti. Bucak'ta, Dîvân-ı Hümâyûn'un müsaadesi olmadan Kırım'ı ele geçiren Gazi Giray'ın iki oğlu Toktamış ve Sefer Giray'larla yaptığı çarpışmada onları yenip öldürdü. Böylece, 1608'de, Kalgay olarak Kırım'a dönmüş oldu. Selâmet Giray'ın 1610'da ölümü üzerine Kırım Hanlığı'na getirilen Canbeg Giray'a karşı başkaldırdı. Kıpçak Bozkırı'ndaki Nogay ve Rus kazaklarından aldığı kuvvetlerle, Canbeg Giray'ı Kırım'dan çıkardı. Dedesi II. Mehmed Giray ve babası Saadet Giray gibi, Kırım'ı bağımsızlıkla yönetmeğe kalkıştı. İran Şâhı Abbas ile dostça ilişkiler kurdu. Ancak, Kırım aristokrasisinin desteğini sağlayamadığından, az sonra, İstanbul'dan takviye kuvvetleri alan Canbeg Giray'a yenildi ve İstanbul'a gönderilerek Rodos'a sürüldü. Sultan Mustafa'nın ikinci defa tahta çıkışında Sadârete getirilen Mere Hüseyin Paşa'nın tavsiyesi üzerine, 1622'de, Kırım Hanlığı'na atandı. Kırım'a gelince, İran'a iltica etmiş olan kardeşi Yavuz Şâhin Giray'ı çağırtarak, Kalgay yaptı. M. G., Osmanlı hükûmetince atanan bir Han olduğu halde, eski fikirlerinden vazgeçmedi. Kırım'ın bağımsız bir devlet olması gereği üzerinde durarak ve bu bağımsızlığını da göstermek için, Osmanlı hükûmetinin düşmanları ile işbirliği etmekten çekinmedi. İran ve Zaparog - Sarıkamış kazakları ile dostça ilişkiler kurduğu hâlde, Osmanlı İmparatorluğu ile barış hâlinde bulunan Lehistan'a sefere çıktı. Kazaklar, Kırım Hanı'nın davranışlarından faydalanarak 1625' te, İstanbul Boğazı'ndaki Yeniköy'e kadar inmek cesaretini gösterdiler. Lehistan hükûmeti M. G.'dan devamlı olarak şikâyet ettiği gibi, Kalgay Şâhin Giray da, M. G.'a ve kendisine muhalefet eden Kırım aristokratlarını ezmeğe başladı. IV. Murad'ın tahta çıkışı ile nihayet karışıklıktan kurtulan Dîvân-ı Hümâyûn, Kırım Hanlığı işi ile de ilgilenmeğe başladı. 1624'te, Canbeg Giray tekrar hanlığa getirildi. Kalgay atanan Devlet Giray'la birlikte ve bir donanma ile, Kefe'ye gönderildi. Ancak, M. G., Kazaklar'dan aldığı takviye kuvvetleri ile Yeni Han'ı ve Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra, Kefe Kalesi'ni de ele geçirdi. Bu gelişme karşısında Osmanlı hükûmeti, M. G.'ın hanlık görevine devam etmesi kararına vardı. Canbeg Giray, bu durumda Akkerman'a çekilerek, Kırım aristokrasisinin belli - başlı ailelerinden Mansurlar'a mensup Kantemir Mirza'ya sığındı. Ancak, M. G.'ın Osmanlı hükûmetine bir türlü boyun eğmemesi üzerine, 1627'de, Canbeg Giray'a hanlık görevi tekrar verildi. Daha önce Şâhin Giray tarafından cezalandırılmış olan Kantemir Mirza da, yeni Hanla işbirliği yapmayı kabûl etti. Onu gören öteki Mansur ve Şirin beyleri de Canbeg Giray'a katılınca M. G.'ın yanında sadece Kazaklar kaldı ve yapılan çarpışmada vurularak öldürüldü. Böylece Canbeg Giray, 1627'de, kesinlikle Kırım Hanı oldu. M. G., dedesi II. Mehmed Giray'ın devam ettirdiği Kırım'ın bağımsızlığı tezinin son temsilcisi olmuştur. (İ. P.)

MEHMED GİRAY IV. Sofu (ölm. 1666), Kırım Hanı. 1644 ve 1654 yıllarında iki defa Kırım hanlığına getirilmiştir. Dindarlığından, Sofu lâkabı ile tanınmıştır. Selâmet Giray'ın oğlu olan M. G., Bahâdır Giray'ın ölümü üzerine, Kırım Hanlığı'na atanmıştı. Her ne kadar öteki kardeşi Kırım Giray, sayısız Çerkes tutsaklarını İstanbul'a gönderip peşkeş çekmişse de, Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa, Selâmet Giray'ın çocuklarından M. G.'ı tercih etmiş ve onu 1641'de Kırım'a han olarak göndermişti. M. G.'ın ilk hanlığı üç yıl kadar sürmüştür. Ava ve eğlenceye düşkün olup, mühim bir iş görmemiştir. Kefe ve Özi Beylerbeyileri ile iyi anlaşmış, İstanbul'dan serdar

olarak gönderilen Receb Paşa ve Piyâle Kedhudâ ile de işbirliği yaparak Kazaklar'ı Azak kalesinden çıkartmada yardımcı olmuştu. Kefe Beylerbeyisi ve Azak Muhâfızı İslâm Paşa ile yaptığı işbirliği sonunda ise Kazaklar'ın, karargâh haline getirdikleri Azak denizindeki adadan sürülmesi; Saça, Kirman ve Çerkes adlı üç kalenin onlardan alınmasını başardı. Ancak, vaktini daha çok av ve eğlence ile geçirmesi, Kırım'da muhâliflerini harekete geçirdi ve 1644'te Rodos'a sürülerek, yerine İslâm Giray atandı. 1654'te, İslâm Giray'ın ölümü üzerine, ikinci defa han oldu. Aradan geçen on yıl içinde M. G., eski yaşayışının kötülüklerini de anlamıştı. Bundan sonra, Kırımlılar onu Sofu diye anmağa başladılar. İkinci defa hanlığa getirilişinde Gazi Giray'ı kalgaylıkta, Âdil Giray'ı nûreddinlikte, Sefer Ağa'yı da vezirlikte bıraktı. İlk hamlede, Rakoczy ile birleşmiş olan, Kazak Hatmanı'nı tepelemek üzere Erdel'e sefer açtı ve pek büyük başarı gösterdi. Ertesi yıl, 1658'de, Kalgay Gazi Giray'ı, Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel seferine katılmak üzere gönderdi. Kaynaklarda bu sefere iki yüz bin Kırımnı'nın katıldığı belirtilmektedir. 1659 yılında, Ruslar'ın Zaporog Kazakları'nı egemenliklerine almak için Ukrayna'daki Mancalı - Mengelia kalesine yaptıkları taarruza karşı M. G., Firaş Bey komutasında sevk ettiği bir ordu ile bu kaleyi kurtardığı gibi, asıl Rus ordusunu da Konotop önünde tamamen imhâ etti. Sadrâzam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar seferinde ise, Kırım Hanı'nın gönderdiği Tatar askerleri Moravya ve Silezya üzerine yaptıkları akınlarda güçlerini gösterdiler. Kırım atlıları, Orta Almanya'da Olmutz'a üç mil yaklaşıncaya kadar ilerlediler. Ancak, M. G., sefer-i hümâyûna çağrıldığı halde gelmediğinden, Fâzıl Ahmed Paşa tarafından kınanmıştı. Bu sırada vezîri Sefer Ağa'yı öldürtmesi üzerine, onun oğlu İslâm Ağa Vezîriâzam'ın yanına kaçmış ve M. G.'a karşı cephe almıştı. Vezîriâzam'ın katında zâten gözden düşen M. G., bu hareketi ile, durumunu daha da zorlaştırmış oldu. En sonunda Fâzıl Ahmed Paşa, M. G.'ı görevinden aldı. Yerine Çoban Giray oğlu Âdil Giray'ı getirdi. M. G., İstanbul'un gösterdiği tepkiden hayatı için endişe duyduğundan, Kırım'dan ayrılınca İstanbul'a gitmekten kaçındı ve Dağıstan'a çekilerek, hayatının son günlerini Kumuk İli'nde geçirdi. M. G., Kırım hanları arasında, Rusya'ya karşı başarılı seferleri ile tanınmıştır. Ancak, zamanında Kırım hanlığı üzerinde Dîvân-ı Hümâyûn'un etkisi ve baskısı kendisini iyice gösterdiğinden, bütün faaliyetlerinde İstanbul'a karşı sorumlu tutulmak gibi bir durumda kalmış bulunuyordu. (İ. P.)

MEHMED HALİFE (ölm. 1665'ten sonra), XVII. yüzyıl Osmanlı şâir ve tarihçilerindendir. Bosnalı olup, İstanbul'a geldikten sonra gençliğinde Gürcü Koca Ken'an Paşa'ya intisâb etmiş ve bu vezîrin içoğlanları arasında yetişmiştir. Paşanın maiyetinde, ikinci vezir ve İstanbul muhafızı iken hizmet gören M. H., daha sonra onun Silistre beylerbeyiliğine getirilmesi üzerine, paşayla birlikte Erdel seferine katılmış ve bu arada Budin'i, Macaristan'ı gezip görmüştür. 1636'da İstanbul'a dönen M. H., Ken'an Paşa'nın Erzurum beylerbeyiliğine tâyini üzerine, yine onun tavsiyesiyle Enderûn-i Hümâyûn'a alınmış; burada yükselmiş, en son Seferli Odası halîfesi olmakla, M. H. diye tanınmıştır. IV. Sultan Murad, İbrahim Han ve IV. Mehmed devirlerini sarayda geçiren M. H., aynı zamanda şiirle uğraşmıştır. Şiirde Ülfetî mahlasını kullanmıştır. M. H.'nin en mühim ve tanınmış eseri, *Tarih-i Gılmanî* adıyle tanınan ve günlük hâtıralarla saray âdâb ve erkânını tanıtan tarihçesidir. 1650 yılında yazılmaya başlanan bu küçük fakat, devrini aydınlatan eser, 1665 yılında tamamlanmıştır. Yazma bir nüshası Topkapı sarayı Revan 1306 numarada kayıtlıdır. 1924'te Türk Tarih Encümeni mecmuasının ilâvesi olarak Ahmed Refik Altınay tarafından yayınlanmıştır. (İ. P.)

MEHMED HALİT BAYRI (İstanbul 1896 - İstanbul 1958), Türk folklorcusu. Babası, Dıyarbakırlı deniz binbaşısı Ahmed Muammer Bey, annesi de Mâide Hanım'dır. Orta ve lise tahsilini İstanbul'da yaptı ve İstanbul Dârülfünûnu (Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Prof. Fuad Köprülü'den ve Yahya Kemal Beyatlı'dan ders gördü. Beş yaşında iken babasını kaybeden M. H., annesi tarafından büyütüldü. I. Dünya Savaşı yıllarda yedek subay olarak Çanakkale çephesinde çarpışan M. H., savaştan sonra, İstanbul'da Osmanlı Âyân Meclisi kâtipliği ile devlet hizmetine girdi. İstiklâl Savaşı'ndan sonra, 1925 yılında, İstanbul Şehir Emâneti (Belediyesi) Şehir Meclisi Bürosu'nda görev aldı. Bu tarihten sonra, Belediye İstatistik ve Neşriyat Şubesi Şefliği, İktisat İşleri Müdür Yardımcılığı, Hesab İşleri Kontrolörlüğü, Levâzım Müdürlüğü ve Mezat İdâresi Müdürlüğü görevlerinde bulundu ve 1953 yılı ağustos ayında, emekliye ayrıldı. Emekli olduktan bir müddet sonra, Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Şubesi'nde görev almış, ölünceye kadar folklor ve halk edebiyatı konularında çalışmıştır.

MEHMED HALİT BAYRI

M. H.'in ilk yazısı, 1922 yılında çıkarılan "Düşünce" dergisinde yayınlandı. Daha sonra, kendi kurduğu ve 1924 - 1925 yılları arasında ancak 11 sayı yayınlanabilen "Anadolu" mecmuasında bir yandan Türk Halk Edebiyatı ile ilgili inceleme yazıları, öte yandan da Türk Milliyetçiliği ile ilgili makaleler yayınladı. Yahya Kemal, Rıza Nur, Ahmed Refik, Mükrimin Halil, Hilmi Ziya, Rauf Yekta, Necmettin Halil, Mehmed Emin, Necib Âsım, Ziyâeddin Fahri ve Reşat Şemsettin gibi zamanın ünlü edebiyat ve fikir adamlarının makale ve şiirlerini bir araya getiren "Anadolu" mecmuasında, M. H. de "Anadolu Milleti", "Anadolu Milliyetçiliği" fikirlerini savundu. Ona göre milliyetçiliğin yeni gayesi Turancılık değil, Anadolu'da Selçuklular'la kurulmuş olan Türk medeniyetini yeniden yaratıp yaşatmaktır.

Türkiye'de "Folklor - Halkbilgisi" kavramının yerleşmesinde ve sistemli folklor çalışmalarının geniş bir şekilde yayılmasında en büyük rolü oynamış bulunan M. H., folklor çalışmalarına Dârülfünûn öğrencisi iken başladı. 1927 yılında, sınıf arkadaşı Ziyâeddin Fahri'nin teklifi üzerine, Anadolu folklorunu derlemek üzere bir dernek kurmanın gerekli olduğunu kabûl eden M. H., o zaman İstanbul Belediye Konservatuvarı Müdürü bulunan Yusuf Ziya (Demirci)'ya da fikrini açarak, birlikte bir tüzük hazırladılar. Aynı yılın kasım ayında "Türk Halkbilgisi Derneği" Ankara'da faaliyete geçti. Arkasından,

dernek merkezi, M. H.'e İstanbul'da bir şube kurma görevini verdi. M. H., Agâh Sırrı Levend, Abdülkadir İnan, Ahmed Caferoğlu, Ahmed Kutsi Tecer, İhsan Hamamîoğlu, Mahmud Ragıp, Doktor Süheyl Ünver ve Yusuf Ziya Demirci gibi tanınmış fikir adamları ile görüşerek, şubeyi de kurdu. M. H.'in Umumî Kâtipliğini yaptığı bu şube, kısa zamanda geniş bir faaliyet gösterdi. Bunun üzerine, derneğin merkezi İstanbul'a nakl edildi. Dernek, Anadolu'daki şubelerine direktifler veriyor, mahallî folklor malzemesini toplamanın usullerini öğretiyor, gelen malzemeyi inceleyip sınıflandırarak yayınlıyor, okullarda konferanslar tertipliyor, gençlerin ve öğretmenlerin folklor konusu üzerine eğilmelerini sağlamağa gayret ediyordu. Bütün bu hizmetlerden en büyük pay, çalışmalardan zevk ve heyecan duyan M. H.'in idi. Dernek, 1 kasım 1929'da, M. H.'in idâresi altında, "Halkbilgisi Haberleri Mecmuası" nı da yayınlamağa başladı. 25 nisan 1933 tarihinde Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Kolu'na devr edilen dergi, yine M. H.'in idâresinde devam etti. Prof. Sabri Esat Siyavuşgil, Prof. Enver Ziya Karal ve Naki Tezel'in de bulunduğu Dil ve Edebiyat Kolu'nun aynı zamanda başkanlığını yapan M. H., dergiyi 1946 yılına ve 126. sayıya kadar yaşatabildi. M. H., daha sonraları İstanbul'da kurulan Türk Folklor Derneği'nin de kurucuları arasına girmiş, ölümüne kadar, bu derneğin de faâl bir üyesi olarak çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. 10 yıl 4 ay süre ile yayın hayatında kalmış, 3 000 sayfa tutarındaki 10 ciltlik muhteviyatı ile, millî hayatımızın çeşitli yönlerine ve halk edebiyatımızın bütün kollarına âit pek değerli malzemeyi, bir araya getirmiş bulunan "Halkbilgisi Haberleri Mecmuası", paha biçilmez bir hazine olarak kitaplıklarımıza mâl olmuştur.

M. H., bir yandan idealist ve teşkilâtçı, öte yandan da derleyici ve araştırıcı kişiliği ile Türk fikir âleminin ve folklor dünyasının, en önde gelen isimlerinden biri olarak yerini dâima muhâfaza edecektir. Dergâh, Anadolu, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Çığır, Düşünce, Folklor Postası, Halkbilgisi Haberleri, Hayat, Kalem, Kızıl Elma, Kopuz, Millî Mecmua, Orhun, Tanrıdağ, Tarih Dünyası, Türk Amacı, Türk Yurdu, Türkiye, Ülkü, Yeni Mecmua, Yeni Türk, Türk Dili ve Folklor Araştırmaları dergilerinde, folklorumuzun çeşitli konularında derlemeleri, Türk Halk Edebiyatı ile ilgili pek çok incelemeler ve Türk milliyetçiliği üzerine değerli yazılar yayınlamış olan M. H.'in basılmış eserleri şunlardır: *Mâniler, Balıkesirli Bir Şâir, İstanbul Argosu ve Halk Tâbirleri, Halk Şâirleri Hakkında Küçük Notlar, Halk Âdetleri ve İnanmaları, İstanbul Folkloru* (I. cilt), *Halk Şiiri - XIX. Yüzyıl, Halk Şiiri - XX. Yüzyıl, Gevherî.*

M. H.'in hazırlayıp da ölümüne kadar yayınlanamayan eserleri ise şunlardır: *Vîrânî, Saz Şâirleri Hakkında Araştırmalar, Mutasavvıf Halk Şâirleri Hakkında Araştırmalar, Bektâşî Şâirleri, Üç Kadın Şâirimiz, Son Osmanlı Tarihçileri, Türk Halk Edebiyatında Atatürk ve İnönü, Çanakkale Savaşı Hâtıraları, İstanbul Folkloru* (2. cilt), *İstanbul Semtleri,* Âşık Remzi Akbaş mahlâsı ile yazdığı şiirleri.

M. H.'in İhsan Hınçer tarafından yayınlanan "Türk Folklor Araştırmaları" dergisinde çıkan derleme, inceleme ve hâtıra yazılarının sayısı ise büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu yazıların en mühim kısmı, eserleri mâzinin karanlıklarına gömülmek üzere olan pek çok halk şâirimize âit olup, M. H., bunları edebiyat tarihimize kazandırmakla da küçümsenemeyecek bir hizmette bulunmuştur. (N. Tezel)

MEHMED İZZET (İstanbul 1891 - Berlin 1930), Türk ahlâk ve sosyoloji bilgini. Kaymakam Nazmi Bey'in oğludur. İlk öğrenimini İstanbul'da muhtelif okullarda yaptıktan sonra, Galatasaray Lisesi'ne girmiş, daha sonra Hukuk Fakültesi'ne yazılmıştır. 1919 yılında hükûmet tarafından Avrupa'ya öğrenci gönderilmek üzere açılan sınavı kazanmış ve felsefe öğrenimi görmek üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Fransa'da dört yıl felsefe okuduktan sonra, Sorbonne'dan mezun olarak yurda dönmüştür.

M. İ., 1911 - 1912 Balkan Harbi'nde İstanbul'da Hilâliahmer (Kızılay) Genel Merkezi yazı işleri şefliği yapmıştır. 1918'de Mahmud Zarif Bey'den boşalan Edebiyat Fakültesi müdürlüğüne tâyin edilmiştir (7 kasım 1918). I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine kurulan mübâdele-i üserâ komisyonu müdürlüğünü de yapmıştır. M. İ., Edebiyat Fakültesi müdürlüğünde ancak üç ay kadar bir zaman kalmış ve 30 aralık 1918'de Edebiyat Fakültesi müdürlüğünden çekilerek Tıp Fakültesi ve Mülkiye Mektebi fransızca öğretmenliğini üzerine almıştır. 24 mart 1919'da felsefe tarihi öğretmeni olarak tekrar Dârülfünûn'a dönmüş ve aynı yıl içinde görevi ahlâk öğretmenliğine çevrilmiş, beş yıl sonra (1924'te) da müderris (profesör)'liğe getirilmiştir. 1926'da boş kalan felsefe tarihi kürsüsünü ve daha sonra içtimâiyât (sosyoloji) dersinin ihtisas dönemini vekâleten yönetmiştir. M. İ. Dârülfünûn'da felsefe öğretimini büyük bir yetki ve başarı ile yürütmüş ve bu arada değerli eserler meydana getirmiş, yurdun fikir hayatında mutlu gelişmelere yol açacak önemli yazılar yazmıştır. Maarif Vekâleti tarafından 1928 yılının ortalarında, genel öğrenci müfettişi göreviyle Avrupa'ya gönderilmiştir. Tedavi ve istirahat için bu görevle Avrupa'ya gitmiş olan M. İ., Berlin'de görevi başında ölmüştür. M. İ.'nin ahlâk ve içtimaiyat alanlarında birçok eserleri vardır: *Nazarî Ahlâk* (1339); *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* (1339); *Yeni İçtimaiyat Dersleri* (1. bas. 1927; 3. bas. 1930). M. İ.'in "Hayat" dergisinde içtimaiyat ve ahlâk üzerine birçok yazıları da çıkmıştır (1927-1928). (H. Eren)

MEHMED NEŞRÎ: bk. NEŞRÎ.

MEHMED PAŞA, Ateş Mehmed Sâlih Paşa (ölm. 1861), Tanzîmât dönemi Kapdân-ı Deryâlarından. Trabzon'da doğdu. Gençliğinde İstanbul'a gelerek Tersâne-i Âmire'ye er olarak girdi ve orada yetişti. Zamanla süvâriliğe yükseldi. Kırım Savaşı sırasında, zamanında Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin en ünlü gemisi olan, Mahmûdiye fırkateynine süvâri oldu ve müttefik filoya katıldı. 7 ekim 1854'te, Sivastopol Kalesi'nin ilk bombardımanında da, bu geminin süvârisi idi. Kırım Savaşı'ndaki gayretleri takdir olunarak önce Riyâle (b. bk.) ve az sonra da Patrona (b. bk.) rütbelerini aldı. Paris Konferansı'ndan sonra, 1856'da, Kapudâne (b. bk.) oldu. Bundan sonra da, Osmanlı Donanması'nın modern silâhlarla donatılması çalışmalarını yerinde görmek üzere, Londra'ya gönderildi. Sultan Aziz'in deniz işlerini ehil bir kimseye vermek istemesi üzerine İstanbul'a çağrılarak, 20 ocak 1863'te, vezâret pâyesi ile Kapdân-ı Deryâ oldu. Ancak, Osmanlı Donanması'nda kendisinden beklenilen hizmeti yapmağa ömrü yetmedi. Kısa süren bir hastalıktan sonra, 30 aralık 1864'te öldü. Cenâzesi Kılıç Ali Paşa Kabristanı'na gömüldü. Levendliğinde her işe koşan çevik ve atılgan bir genç olduğundan, denizciler arasında, Ateş lâkabı ile tanınmıştır.

MEHMED PAŞA, Baltacı (Teberdâr) (1661 - 1712), XVIII. yüzyılın ilk yarısında görev alan Osmanlı vezîriâzamı. Aslen Kastamonu Sancağı'nın Osmancık kasabasından olup, genç yaşta orada çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde görev almıştır. Kendisinden nakl edilen bir

söylentiye göre, Mağrib'te bulunuyorken, falına bakan bir şeyhin "İstanbul'a gitmesini, kısmetinin orada açılacağını, belki de vezir olacağını" bildirmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir. Akrabasının aracılığı ile saraya girmiş ve Saray Ağası Koğuşu'na alınmıştır. Saray Ağası Mehter Mehmed Ağa'nın tavsiyesi üzerine, IV. Mehmed'in gözdelerinden Afife Kadın'ın pazarcısı Habeşî Ali Ağa'nın yanında yazıcı oldu. Bîrûn Ağaları'ndan Hattât Beşir, Baltacı Mehmed, Cebeci İbrahim ve Habeş İbrahim Ağalar'ın ilgisini gören M. P., bunların aracılığı ile, Vâlide Hatice Tarhan Sultan'a da takdim edilerek Vâlide Sultan'ın bazı işlerini görmeğe başladı. Bu arada Ağalar Koğuşu halifesi oldu. Enderûn'daki süreyi tamamlayınca, Habeşî Ali Ağa'nın delâleti ile Baltacılar Koğuşu'na girdi. M. P., Baltacılar Ocağı'nda, tatlı sesi ile kendisini sevdirdi ve Güzelce veya Pâkçe Müezzin sanı ile şöhret yaptı. Sultan II. Mustafa'nın cülûsundan sonra Habeşî Ali Ağa tekrar İstanbul'a, saraya dönmüştü. M. P., eski hâmisinin yanında görev aldı ve Darüssaâde Ağası yazıcı halifeliğine getirildi. Ayrıca, Ağa imamlığı görevini de üstüne aldı. Öte yandan, güzel sesi ve musiki bilgisi ile Sultan II. Mustafa'nın da dikkatini çekmiş, onun yakınlarından olmuştu. Bu yakınlık sonunda Veliahd-i Saltanat olan Şehzâde Ahmed ile de münasebet kurmuş, onun saray dışından olan bazı isteklerini yerine getirerek, kendisini müstakbel padişaha beğendirmişti. Edirne Vakası'nda, Şehzâde Ahmed'in cülûsu için bütün varını yoğunu Cebecilere yedirmekle III. Ahmed'e hizmet etmiş ve bu suretle, padişahın tam güvenini sağlamıştı. Olaydan sonra, saraydan ayrıldı. Sadrâzam Moralı Dâmâd Hasan Paşa, onu Trablus ve Haleb taraflarında hazine tahsili ile görevlendirdi. Dönüşünde, Büyük Mîr-i Âhûr'luğa getirildi. Kalaylı Ahmed Paşa'nın vezirliğinde ise, vezâret rütbesi ile, Kapdân-ı Deryâ oldu. Padişaha yakınlığı dolayısıyle III. Ahmed'in kafasında bu güvendiği adamı vezîriâzam yapmak düşüncesi dolaşıyor, bu göreve yaklaşması için de Kapdanlığa getirilmiş bulunuyordu. Nitekim, çok geçmeden, ocak 1704'te, sadârete getirildi. M. P.'nın ilk sadâreti mayıs 1706'ya kadar devam etti. Bu süre içinde sarayda gittikçe nüfûz kazanan Müftü Paşmakçı Zâde Ali Efendi, Dâmâd Ali Ağa ve Darüssaâde Ağası Süleyman Ağa ve yazıcısı İbrahim Efendi'nin kuvvetlenmeleri M. P.'nın durumunu sarstı. M. P., kendi şahsî iktidarını koruyabilmek için, III. Ahmed'in en çok korktuğu hususlardan biri olan, tahttan indirilmek konusunda hayâlî bir komplo hazırladı. Bu işde önayak olduğu iddiası ile, kendisi için tehlikeli gördüğü Tevki'î Hüseyin Paşa'yı görevinden aldırarak İstanköy Adası'na sürgün ettirdi. Ama öteki rakibleri, bu defa, M. P.'nın hazine üzerinde titiz davranmadığı, birçok gelirleri zimmetine geçirdiği, adamlarına yüz elli akçaya kadar gündelik bağladığı iddiası ile, onu padişahın gözünden düşürdüler. M. P., bu durumda, Çorlulu Ali Paşa ile İbrahim Efendi'yi padişahın çevresinden uzaklaştırma çabasına girdi. Bu gizli mücadelede, karşısındakiler başarıya ulaşarak sadâretten alınmasını sağladılar. İlk anda İzmit'e, oradan da Sakız'a sürülen M. P., önce Erzurum Vâliliğine, 1707'de Sakız Adası Muhafızlığı'na, oradan da Haleb Beylerbeyiliği'ne gönderildi. Köprülü Zâde Nûman Paşa'nın pek kısa süren sadâretinden sonra III. Ahmed, bu görevi, yine M. P.'ya verdi. M. P., vezîriâzamlık emrini alınca, süratle İstanbul'a geldi ve eylül 1710'da ikinci defa sadrâzam oldu.

M. P., İstanbul'a geldiği zaman, Osmanlı Devleti dış politikada güç bir durum karşısında idi. Bu da, ağustos 1709'dan beri Osmanlı topraklarına sığınmış bulunan İsveç Kralı Demirbaş XII. Karl'ın, ülkesine gönderilmesi işi ve bundan doğan Rus - Osmanlı anlaşmazlığı idi. M. P., görevi devr aldığı sırada, İstanbul'da savaşa tarafdar olan devlet adamlarının baskısı gittikçe artmış bulunuyordu. Kırım Hanı Devlet Giray da (b. bk.) İstanbul'a gelmiş, Kırım'ı tehdit eden Rus tehlikesini, bir süre için bertaraf edecek olan bu savaşın açılmasını şiddetle desteklemişti. Nihayet, kasım 1711'de toplanan Savaş Meclisi (Meşveret-i Azîme) Ruslar'a harp ilânına karar verdi ve savaşın yönetimi M. P.'ya bırakıldı. 1710 Osmanlı - Rus Seferi, Prut Savaşı adı ile tanınır (Bk. PRUT SAVAŞI). Savaşın sonunda, temmuz 1711'de, M. P., Devlet Giray Han'ın ve XII. Karl'ın temsilcisi Poniatovski'nin muhalefetine rağmen, Rus murahhası Baron Peter Şafirov'la bir andlaşma imzaladı. Rusya çarı Petro ile bütün ordusu serbest bırakıldı. Andlaşmanın imzalanması sırasında çeşitli şahsî yahut politik çıkarlar andlaşmanın hem uygulanmasını aksatmış, hem de M. P.'ya ağır ithamlar yapılmasına yol açmıştır. Prut Andlaşması'nın, Kamanek ve Azak kalelerinin bütün arâzileri ile birlikte boşaltılması, Özi boyunda Taygan ve Samar üzerindeki Yeni Kale'nin yıktırılması, Lehistan işlerine, Kırım, Barabaş ve Potkal topraklarına Rus çarlığının müdahaleden el çekmesi gibi şartları, Osmanlı çıkarlarına tamamen uygun bulunuyordu. M. P.'nın tek kusuru, Rus çarlığının, ordusunun sapa sağlam kurtulması ile vurucu kuvvetini muhafaza etmekte olduğundan, Prut Andlaşması'nı uygulamakta göstereceği zorlukları ölçmemesi; gerçekte bütün Türk politikacılarında görüldüğü gibi, onun da verilen sözlere, yapılan andlaşmalara safça inanması, kanması idi. İsveç Kralı XII. Karl, andlaşmanın İsveç'in çıkarlarını hiç dikkate almadan yapılmasından, derin bir kırgınlık gösterdi. Bu kırgınlıkla, M. P. hakkında, olmayacak bir söylentinin de ortaya atılmasına yol açtı. Andlaşmadan sonra gelişen olaylar, M. P.'nın Ruslar tarafından aldatıldığını açıkca ortaya koydu. Fakat, andlaşma imza edilirken Çarice Katerina'nın M. P.'nın çadırına giderek bütün mücevherlerini paşaya verdiği, yalvarıp yakardığı, nihayet paşanın gönlünü ettiği söylentisinin, gerçekle bir ilgisi yoktur. M. P., Rus tekliflerini ve vaadlerini kabûl ederken, bunların Osmanlı çıkarlarına uygun olduğu inancında idi ve bu inanç da yanlış sayılmazdı. Bütün dedikodulara, XII. Karl'ın ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın Sadrâzam aleyhine giriştikleri propogandalara rağmen, M. P.'nın durumu ancak, Ruslar'ın andlaşmayı uygulamaktan kaçındıkları belli olunca sarsıldı. Andlaşmayı uygulatmak için Prut Irmağı boyunda Velender'de ordugâhını kurup bekliyor; bir yandan, XII. Karl'ı Türkiye'den çıkarmağa, yurduna göndermeğe çalışıyor; öte yandan da, andlaşmayı uygulatmak için teşebbüslerde bulunuyordu. Kış yaklaşınca, mecburen, ordu ile Edirne'ye döndü ve orada kışlamayı, barış icaplarını yerine getirmek için bu şehirde kalmayı tasarladı. Fakat, eskiden beri rakipleri olanlar, böyle başarılı bir seferin hiçbir sonuç getirmemesi bir yana, paşanın Edirne'de kışlamak istemesini, III. Ahmed'in korktuğu tahttan indirme teşebbüsü ile değerlendirmeğe kalkıştıklarından, M. P. hakkında padişahın güveni iyice sarsıldı. Edirne'ye gönderilen Kapu ağası, ekim 1711'de, M. P.'dan sadâret mührünü alarak, onu önce Bostancı-başı hapsine verdi, Mal ve mülkü hazine adına defter edildikten sonra, ilk tâyin yeri gösterilen Trablus - Şam'a gönderilmek üzere iken, düşmanlarının devam eden fesadçılığı sonunda, Midilli Adası'na, orada da bırakılmayarak, Limni Adası'na sürgün edildi. Burada iken, kendisinden, zimmetinde gözüken yüz iki kese para istendi. M. P. bunu ödeyemeyince, bütün mallarına el kondu. Fakat, iddia edildiği gibi, ne büyük serveti, ne de Katerina'nın mücevherleri çıktı. Görevden alındığı sırada, Prut

Savaşı ve Andlaşması'nda kendisine yardım eden iki adamı, Sadâret Kethüdâsı Osman Ağa ile Mektupçusu Ömer Efendi îdâm edilmişlerdi. Bütün bu olaylar nâzik, çelebi ve çok yumuşak tabiatlı, barışsever bir karakterde olan M. P.'yı yıpratmıştı. Limni'ye geldikten az sonra hastalandı ve çok geçmeden kederinden öldü. Oradaki Mısrî Dergâhı mezarlığına gömülmüştür. Öldüğü sırada yaşı elliyi geçmiş olduğuna göre, 1661 yıllarına doğru doğmuş olduğu tahmin edilebilir.

M. P. hakkında, "büyük bir fırsat kaçırdığı, Rus devletine bir daha kalkınamayacağı bir darbeyi vurmamakla kendi yurduna âdetâ ihanet ettiği, hele Katerina ile geçici münasebeti sonunda Osmanlı çıkarlarını çiğneyecek kadar paraya tamah ettiği ve nefsine uyduğu" gibi ithamlarla birlikte; onun bu andlaşmayı yaparken" ülkesinin çıkarlarına uygun yolu seçtiği, her an savaştan kaçmağa ve isyâna hazır bir Yeniçeri Ordusu ve başı-bozuk atlı kuvvetleri ile düzenli Rus ordusuna saldırmanın bir sonuç vermeyeceği, hele savaşı uzatarak daha büyük ihtilâtlara yol açmamak için, en müsait şartlarda ve zamanda barışa geçmekle gerekçi bir devlet adamı olduğunu ispatladığı" görüşü, olaydan hemen hemen iki buçuk yüzyıl geçtiği halde, hâlâ tartışılmaktadır. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Bıyıklı (?-1524), Türk kumandanı. Enderûn-i Hümâyûn'da yetişti ve saray hizmetlerinde yükselerek baş imrahor (emîr-i âhur-i evvel) oldu. 1514'te komutasına verilen birliklerle İran, Safevî devleti elinde bulunan Bayburt kalesini zabta gönderildi. Yavuz Sultan Selim'in İran seferinde ilk başarı olarak tescil edilen Bayburt'un fethi üzerine, Canik, Trabzon, Karahisar-ı Şarkî (Şebin) sancaklarının birleştirilmesiyle meydana getirilen, Erzincan beylerbeyiliğine taltifen tâyin edildi. 1515 kışında Yavuz'dan aldığı buyruk gereğince Kemah kalesini kuşattı. Şah İsmail'in, Âmid (Diyarbekir) vâliliğine tâyin ettiği Ustaclu Karahan'ın, Âmid'i kuşatması ve kalede Ahmed Çelebî'nin Osmanlı hükûmeti adına savunmaya geçmesi üzerine, M. P., bu bölge üzerine serdâr tâyin edildi. Yanına katılan İdris-i Bitlisî ve Rûm (Amasya) beylerbeyisi Şâdî Paşa ile Âmid üzerine gelince, Karahan Mardin'e çekilmek zorunda kaldı. M. P.'nın Mardin'e doğru harekâta devam etmek isteği, Şâdî Paşa tarafından reddedilince, M. P. Âmid'e çekildi. 1516 yılında ise Karaman beylerbeyisi Husrev Paşa yardıma gönderilince, tekrar harekâta başlayan M. P., Karahan'ı Koçhisar'da ağır bir bozguna uğrattı. Böylece ilk hamlede Mardin, Ergani, Sincar, Çermik, Birecik Osmanlı hâkimiyetine girdiği gibi, bu zaferin devamı olarak da Musul, Kerkük, Hasankeyf ve Rakka da Osmanlı devletine bağlandı. Diyarbekir'i ve çevresini fetheden, yerli beylikleri yurtluk-ocaklık biçiminde Osmanlı hâkimiyetine bağlayan M. P., yeniden kurulan Diyarbekir eyâletinin ilk beylerbeyisidir. Ölümüne kadar bu görevde kalmış, ölünce 1522 yılında tamamlattığı camiindeki türbesine gömülmüştür. Hâtıraları günümüze kadar gelen M. P.'ya Diyarbekirliler kendilerini Şiî Safevîler'den kurtardığı için Fâtih Paşa unvanını vermişlerdir. Diyarbekir'de yaptırdığı camide bu adla anılır. M. P.'yı başarıya ulaştıran en değerli yardımcısı şüphesiz İdris-i Bitlisî'dir (b. bk.). M. P.'nın oğlu Mustafa Bey 1516'da Gazze sancağının ilk sancakbeyi olduğu gibi, 1539'da Zebid sancağına yine ilk sancakbeyi olarak tâyin edilmiş, daha sonra da 1545'te Yemen beylerbeyiliğine getirilmiştir. Kardeşi Üveys Paşa da Yemen beylerbeyiliğine kadar yükselmiştir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Boynueğri (Boynuyaralı) (1574? - 1665), XVII. yüzyıl Osmanlı sadrâzamlarından olup aslen Canik (Samsun) yöresindendir. Gençliğinde bu devrin tanınmış vezirlerinden Demirkazık Halil Paşa'nın yanına girmiş ve zamanla paşanın güvenini kazanarak, onun kethüdâlığına kadar yükselmiştir. Bu tarihlerde devam eden İran Seferleri'nde, cesareti ile, kendini tanıttı. Sultan IV. Murad'ın Bağdad Seferi'nde de bulunmuş, kırk kadar yara almıştı. Zehirli bir kılıçla boynunda açılmış olan bir yara, hem boynunun eğrilmesine; hem de, ölümüne kadar 30 yıldan fazla bir zaman, bir türlü kapanmadığından, Boynuyaralı olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Halil Paşa'nın Sultan Murad'ın zulmüne uğrayıp öldürülmesi üzerine, Muhâsib Mustafa Paşa'nın yanına girerek, onun kethüdâsı oldu. Daha sonra, birkaç defa, çavuşbaşılığa getirildi. Bu görevde iken, Şâir Nef'î'yi tevkif ve îdâm emrini alarak, yerine getirdi. Çavuşbaşılıktan, Kastamonu sancakbeyi olarak, taşra hizmetlerine geçti. Daha sonra da Haleb, Şam ve 1648'de Anadolu Beylerbeyisi oldu. 1649'da, Anadolu Beylerbeyiliği'nden ayrıldıktan sonra, Katırcıoğlu'nu ortadan kaldırmak için görevlendirildi. Ama, bu işi başaramadığı gibi, dolaştığı il ve sancaklarda da zâlimce davranması üzerine, Köprülü Mehmed Paşa ile devlet hizmetine girmiş olan Katırcıoğlu Mehmed, bu defa, onu ortadan kaldırmakla görevlendirildiler. Köprülü Mehmed Paşa, Boynueğri'nin kendisini savunmak için sekban yazdığını haber alınca, ona gönderdiği mektupta bu sevdâdan vazgeçmesini, İstanbul'a gelip Vâlide Sultan'a sığınmasını tavsiye etti. M. P., bu tavsiyeyi tuttu. İstanbul'a gelerek Vâlide Sultan'a birkaç bin altınlık mücevher sunduktan sonra, bazı Ocak Ağaları'nın da araya girmesi sonunda, kusurunu af ettirmiş oldu. 1650'de, Kubbe Vezirliği'ne tâyin edildi. Bu görevde iken Anadolu'ya gönderilerek, ayaklanma belirtileri gösteren İbşir Paşa'ya Haleb, Abaza Hasan Ağa'ya Türkmen, Topal Mehmed Paşa'ya ise Karaman hâkimliklerini verdirmek suretiyle, anlaşmazlığı ortadan kaldırıp İstanbul'a döndü. Başarısı üzerine, Diyarbakır eyâletine atanmışsa da kabûl etmeyip, vezîriâzam Gürcü Mehmed Paşa'dan Şam eyâletini yahut Kubbe Vezirliği'ni ısrarla istedi. Fakat bu istekleri kabûl olunmadı ve âdetâ sürgün edilircesine, 1651'de Kanije Muhafızlığı'na gönderildi. Bir süre sonra, Şam Beylerbeyliği'ne atandı. Bu sırada yaşı da epeyce ilerlemiş, sekseni bulmuştu. İstanbul'da, Saray'da gerek Vâlide Sultan, gerek Sultan IV. Mehmed üzerinde büyük bir nüfûz tesis etmiş bulunan Müfti Hoca Zâde Mes'ûd Efendi'nin, Siyâvuş Paşa'nın ölümü ile boşalan sadâret makamına tavsiye etmesi üzerine, M. P. nisan 1656'da vezîriâzamlığa getirildi. M. P., Şam'dan İstanbul'a ancak iki ayda geldi. Bu sırada Osmanlı Donanması, Çanakkale Boğazı'nda, Ken'an Paşa yönetiminde iken fecî bir bozguna uğramış; Çanakkale Boğazı'nı Venedikliler kapatmış, Bozca Ada, Semendirek ve Limni adaları da işgal edilmişti. M. P., Bozca Ada'nın işgalinden 10 gün önce İstanbul'a varmış, şehirde halkı ve hükûmeti derin bir heyecan içinde bulmuştu. Ama, M. P. bu gergin ve buhranlı devrin adamı değildi. Aklı, daha çok, kendi çıkarlarını sağlamak, mal ve para toplamakta idi. Bunun için, kayını Saçbağı Mehmed Paşa'yı başdefterdarlığa tâyin etmekle işe girişti. Kendisini iş başına getiren Müftî Mes'ûd Efendi'yi ve Kadı Zâdeliler'i bir tarafa iterek, tek başına iş görmeğe kalkıştı. Biricik icrââtı da, Çanakkale Boğazı'nı aşması, İstanbul'a gelmesi gün meselesi olan Venedik donanmasına karşı, İstanbul surlarını sağlam ve bakımlı göstermek için badanalatmaya

kalkışması oldu. Kadı Zâdeliler, cami ve mescidlerde şadrâzamın kendi kazançlarına ket vurmasından duydukları kızgınlıkla onu para yiyici ve zâlim bir kişi olarak teşhir ederlerken; Mes'ûd Efendi de, Vâlide Sultan'a mürâcaat ederek, kendisine yüz vermeyen, nüfûzunu kıran ve çıkarlarını engelleyen M. P.'nın görevden alınmasını istedi. Ancak, Vâlide Sultan, daha beş - on günlük olan sadrâzamın azline taraftar olmadı. Buna alınan Mes'ûd Efendi, Ocak Ağaları ile anlaşarak, IV. Mehmed'i tahttan indirmek, yerine Şehzâde Süleyman'ı padişah yapmak suretiyle tahakküm hırsını tatmin etmek için, bir komplo hazırlamağa girişti. Durum M. P. tarafından öğrenilince, iş Vâlide Sultan'a aks ettirildi ve Hoca Zâde, Diyarbakır Kadılığı ile, Bursa'ya gönderildi (Bk. MES'ÛD EFENDİ). Böylece M. P., kendisine en büyük ayak bağı olan Müfti Efendi'den de kurtulmuş oluyordu. Ama, Osmanlı - Venedik Savaşı'nın ağır bir buhran hâlini alması, buna karşılık vezîriâzamın acz içinde olması, rüşvet ve yolsuzluk dedikoduları ile halk arasında itibarını iyice yitirmesi, Vâlide Turhan Sultan'ı yeni bir sadrâzam adayı aramağa sevk etti. Bu arada Dîvân-ı Hümâyûn'da yapılan bir toplantıda, vezîriâzamın, hazinede para bulunmadığı için orduyu ve donanmayı hazırlayamadığını, İç Hazine'den yirmi bin kese verilmezse ordunun da, donanmanın da sefere çıkamayacağını bildirmesi, onun hakkındaki kanaatleri iyice sarsmıştı. Mîmar Kasım Ağa'nın Köprülü Mehmed Paşa'yı vezîriâzamlığa aday gösterdiği haberini Silâhdar Siyâvuş Mustafa Ağa duyurunca, M. P.'yı telâş aldı. Köprülü Mehmed Paşa'yı alelacele Trablus - Şam Beylerbeyiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmağa kalkıştı. Bu arada, paşanın sonunu gören kedhudâsı Ahmed Ağa da ondan uzaklaşmış, Köprülü'nün tarafına geçmişti. Ahmed Ağa'nın M. P.'yı bir - iki gün oyalaması, onun azli için alınan tedbirlerin tamamlanmasına yetti. M. P.'nın adamı olan Yeniçeri Ağası Gürcü Hüseyin Paşa'nın görevden alınması ile de, yeniçerilerin bir harekette bulunmaları önlenmiş oldu. 14 Eylül 1656 Cuma günü, namazdan sonra, Saray'a çağırılan M. P., ordu ve donanmayı hazırlamakta gösterdiği ihmalden ötürü azl edilerek, katline ferman çıktı. Ancak, yeni Vezîriâzam Köprülü Mehmed Paşa'nın şefâati üzerine, Malkara'ya sürüldü. Bütün emlâkine el konuldu. M. P.'nın sadrâzamlığı 4 ay 19 gündür. Ancak, Şam'dan İstanbul'a 2 ay, 6 günde geldiği dikkate alınırsa, fiilen, vezîriâzamlığı 2 ay, 13 gün sürmüştür, denilebilir. M. P.'nin, daha sonra, İstanbul'a dönmesine izin verildi ve Eyüp'te Şah Sultan Tekkesi civarında olan yalısında on yıl kadar daha yaşadı ve 1665'te öldü. Eyüp'te Yalı Hamamı karşısında, bir söylentiye göre Dîvanyolu'nda Atîk Ali Paşa kabristanında, başka bir söylentiye göre ise Sandıkcılar'da Siyâvuş Paşa yanında toprağa verildi.

Gençliğinde yiğitliği ve cesâreti ile ün yapmış, çeşitli hizmetlerdeki başarısı ile tanınmış olan M. P., sadâret gibi çok mühim bir görevde, hele büyük buhranların sürüp geldiği zamanlarda iş görecek kudret ve liyâkatten yoksun bir devlet adamı idi. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Canım Hoca (ölm. 1737 ?), XVIII. yüzyıl Osmanlı kapdân-ı deryâlarından. Aslen Türk olup, Cezâyir-i Garb ocağında levendlikten yetişti. Zamanla yükselerek "hocalık" rütbesini aldı. Levendler arasında yaygın bir sevgi havası yarattığından Canım Hoca lâkabı ile tanındı. Dada sonra imparatorluğun resmî deniz kuvvetlerinde çalıştı; kalyon kaptanı ve bir süre geçince de "kapudâne" oldu. 1711'de Trablus - Garb ocağında Ocaklılar arasında çıkan anlaşmazlığı gidermek için mîr - mîrân rütbesiyle Trablus - Garb beylerbeyiliğine gönderildiyse de Ocak beylerinden Karamanlı Ahmed Bey onun Trablus limanına çıkmasına müsaade etmedi. M. P. da İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Sadrâzam Şehid Ali Paşa'nın Venedikliler'e karşı hazırlamakta olduğu seferde tecrübeli bir denizciye lüzum görülmesi üzerine, 16 Aralık 1714'te Süleyman Hoca yerine kapdân-ı deryâlığa getirildi. Sefer sırasında tesbit edilen plan mûcibince 6 haziran 1715'te İstendil (Tinos) adasını fethetti. Anaboli (Naplia), Modon ve Koron kalelerinin fethinde kara ordusunu denizden takviye eyledi. Mora fütûhâtının sonunda, dönüş sırasında İğne (Niya) ve Çuka (Serigo) adalarını aldığı gibi Venedikliler'in Girit adasındaki son dayanak noktası olan Suda kalesini de feth etti. Ertesi yıl Korfu muhasarasında Serdâr Kara Mustafa Paşa'yı denizden destekleme görevini aldı. Ancak, Varadin bozgunu üzerine Korfu muhasarası kaldırılırken, Mustafa Paşa ve Topal Osman Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlıkta Osmanlı ordusunun harp malzemesinin ziyânına sebeb oldu töhmetiyle 14 şubat 1717'de görevinden alınarak Yedikule'ye hapsedildi. Bir süre sonra afvedilerek Koron muhafızlığına gönderildi. Patrona Halil ayaklanmasında, zorbaların onun levendlikten yetişmesini gözönünde tutarak; "herhâlde bizdendir, bizi korur" mülâhazalarıyle 17 eylül 1730'da, bir tuğ ilâvesiyle ikinci defa kapdân-ı deryâ oldu. Böylece tekrar İstanbul'a gelen M. P., zorbaların tepelenmesinde I. Sultan Mahmud'u destekledi ve faal rol oynadı. Ancak, hareketlerindeki serbestlik ve lâubâlîlik, tersanede giriştiği bir takım faaliyetler, sarayca hoş karşılanmadığından, 18 mayıs 1731'de azledilerek Eğriboz muhafızlığına gönderildi. Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadâretinde bir süreden beri ihmâl edilmiş bulunan donanma ve tersâneyi ıslâh etmek üzere mayıs 1733'te üçüncü defa Kapdân-ı Deryâ oldu. Donanmayı tensik ettikten sonra haziran 1733'te Akdeniz'e açılarak Türk bayrağını bir defa daha Batı Akdeniz kıyılarında gezdirdi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan savaş üzerine ince donanma ile Tuna ağzı, Kili, Akkerman, Özi kıyılarında güvenlik tedbirleri aldı. Bu limanlara sevkedilen mühimmatı yerlerine çıkardı. Ancak aynı filo ile kışı Kırım kıyılarında geçirmesi kendisinden istenince, gerek eli altındaki kuvvetlerin zayıflığı, gerek böyle bir görevi, bir kapudânenin yapabileceği kanaati ile, müsaade almadan İstanbul'a döndü. Bu hareketi onun gözden düşmesine ve ocak 1737'de azledilerek Kütahya'ya sürülmesine sebeb oldu. Az sonra Cidde vâliliğine gönderildi ve aynı yıl içinde Tâif'te öldü. Bir söylentide ise, onun Kütahya'da vefat ettiği anlatılmaktadır. M. P., çekirdekten yetişmiş bir denizci olup, atılganlığı, serbest davranışları, çok defa yanlış anlaşılmış, hele çağının saray terbiyesi ile te'lif edilemediğinden, menkûbiyetine sebep olmuştur. M. P. Türk denizcilik tarihinin başarı komutanlarından biridir. Çeşme'de Rus donanması karşısında bozguna uğrayarak bu yeis ile Gelibolu'da vefat eden Kethüda Hüsâmeddin Paşa, M. P.'nın kızından olan torunudur. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Dâmâd Öküz (ölm. 1619), XVII. yüzyıl Osmanlı devlet adamı. İstanbul'da Karagümrük semtinde doğdu. Babası Kara Hasan adında bir öküz nalbandı olduğundan, kendisine Öküz lâkabı takılmıştır. Ayrıca, esmerliğinden ötürü Kara; Mısır'daki Çerkes Kölemenler'i tepelemesi dolayısıyle Kul - kıran ve I. Ahmed'in Kızı Gevherhan Sultan'la evlendiği için de Dâmâd sanlarını taşımaktadır. En yaygın lâkabı Öküz olup, buna oturtulmuş birçok fıkralar da vardır.

1568 tarihinde, Enderûn-ı Hümâyûn'a alınmıştır. Böylece Enderûn'da yetişen M. P., Silâhdarlığa kadar yükselmiş ve 1607'de çırağ edilerek, vezirlikle Mısır Vâliliğinde görevlendirilmiştir. Kahire'de duruma hâkim olan M. P., Kölemenler'in koydukları ve halkı ezen vergileri kaldırmağa muvaffak olunca, tutulmuş ve sevilmiştir. Ayrıca, Mısır askerini Kalenderoğlu'na karşı Kuyucu Murad Paşa'nın hizmetine göndermeyi de başarmıştır. Bunlar, Murad Paşa'dan aldıkları buyruklarla, Mısır'a dönünce düzenin bozulmasında başlıca âmil oldular. Bunun üzerine M. P., Kul tâifesini disiplin altına almak için, şiddete başvurdu ve kargaşalığı bastırmağa muvaffak oldu. Mısır kulunun ayaklanmasını böylece önledikten sonra M. P., Mısır ve Suriye'de ihmale uğrayan bazı onarım faaliyetlerinde de bulundu. 1612'de Halil Paşa'nın yerine, İkinci Vezirlikle, Kapdân-ı Deryâlığa tâyin olunarak İstanbul'a geldi ve nişanlısı Gevherhan Sultan'la nikâhlandı.

M. P., Kapdân-ı Deryâ'lığı sırasında, Türk kıyılarına saldıran Malta ve Floransa filoları ile savaştığı gibi; Avrupa devletleri ile işbirliği eden Dürzü Emîri Ma'n oğlu Fahreddîn'i de yenilgiye uğratarak itâat altına aldı ve onda bakıyye kalan vergileri tahsil etti. Ancak, donanmadan ayırdığı on kadırgalık bir filotillanın Sisam Adası önünde bir Floransa filosuna yenilmesi üzerine, Kapdân-ı Deryâlıktan alındı. İstanbul'a gelince de, yine ikinci vezirlikle, Sadâret Kaymakamlığı'na atandı. Sadrâzam Nasûh Paşa'nın idamı üzerine de, 1614'te, vezîriâzamlığa getirildi. M. P., ilk iş olarak, Nasûh Paşa'nın işten el çektirdiği devlet adamlarını görevlerine iade etti. Orduyu disiplin altına almağa çalıştı. Yaramazları, başı boşları ve zorbaları İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Bu sırada İran Şah'ı Abbas'ın Gürcistan'a asker sevk etmesi, anlaşma gereğince yollaması gereken 200 yük ipek mahsulünü göndermemiş bulunması me'elesi ortaya çıktı. Sultan I. Ahmed, bu mes'eleyi çözme işini M. P.'ya verdi. M. P., 1615 baharında, Haleb'e geldi. Ancak, o yıl İran üzerine sefere çıkamadı. Osmanlı Ordusu Maraş, Malatya, Sivas ve Karaman yörelerinde kışlığa çekildi. Bu durumdan faydalanan Şah, Gence'yi tahrib ettirdiği gibi; İran sınırlarını koruyacak tedbirler almağa da fırsat buldu. Ertesi yıl, 1616'da M. P., Göksun'da toplanan ordu ile, Erzurum'a hareket etti. Osmanlı kuvvetleri büyük ağırlığı ile Revan Kalesi'ne doğru ilerlerken, İran Şahı'nı şaşırtmak için, M. P., Bağdad Vâlisi Mustafa Paşa'yı, Musul Sancağı kuvvetleri ile birlikte, Nihâvend üzerine sevk etti. M. P., bu ileri harekâtta, önce Kars Kalesini tahkim etmiş; oradan da Revan üzerine yürümüştü. İran ordusunu yendikten sonra Revan'ı kuşatan M. P., ağır topların sefere katılamaması yüzünden, bu kale önünde başarı gösteremedi. Bu durumda M. P., Nasûh Paşa andlaşmasının temel şartları içinde kalarak ve 200 yük olan ipek haracının yarı yarıya nidirilmesini kabûl ederek, İranlılar'la anlaşmaya vardı ve Erzurum'a çekildi. Bu sonucu M. P.'nın bir ihmâli gibi gören saray nedimlerinin etkisi altındaki I. Ahmed, onu sadrâzamlıktan aldı ve yerine Halil Paşa'yı tayin etti. M. P., Sivas'a gelince, kendisinin Üsküdar'da oturmasına izin çıktığını öğrendi. İstanbul'a gelince de tekrar ikinci vezirliğe tayin edilerek, İran'la barışın sağlanması hususunda, Halil Paşa'nın danışmanlığına getirildi. İran'la barış geçici olarak kurulunca, ikinci defa Vezîriâzam oldu. Bu vezirliğinde, Kapdân-ı Deryâ Güzelce Ali Paşa ile çatıştı. Ali Paşa'nın Padişah üzerindeki nüfûzunu kıramayınca, M. P.'nın ara yerden çekilmesi de zarurî olmuş bulunuyordu. Nitekim, 1619'da sadrâzamlıktan alınan M. P., bütün varlığına, parasına el konulduktan sonra, fakir bir hâlde, Haleb beylerbeyiliği ile, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu halde Haleb'e giden M. P., arası çok geçmeden bu şehirde vefat ederek, kale dışındaki Şeyh Ebû Bekir Tekkesi'nde yaptırdığı türbeye gömüldü.

M. P., becerikli, gayretli ve çelebî bir vezir idi. Hayatı boyunca memleketin hemen hemen birçok yerlerinde hayır yapıları yaptırmıştır. İstanbul'da, doğduğu Karagümrük semtindeki cami, mektep ve çeşme; Ulukışla ve Kuşadası'ndaki kervansaray, hamam, cami, mektep, medrese, çeşme ve köprü; Kahire'deki Yeniçeri ve Azeb kışlaları; Mekke ve Hicaz'daki su yolları ve kuyulardan başka, Mısır ve Suriye'deki çeşitli onarımlar bunlar arasındadır. Mevlevî olan M. P., ayrıca, Kahire Mevlevî - hânesi'ni de onarmış, dükkânlar yaptırtarak bu tekkeye vakfetmiştir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Dârendeli (1714 - 1784), XVIII. yüzyıl Osmanlı vezîriâzamlarından. Memleketi olan Dârende'de Cebecizâdeler ailesine mensub olduğundan, Cebecizâde sanı ile de tanınır. Ancak, doğduğu memlekete olan bağlılığı, burada birtakım hayır işleri yaptırması onun Dârendeli olarak şöhret yapmasına yol açmıştır. Gençliğinde, akrabalarından Sarı Abdurrahman Paşa'nın aracılığı ile, Kapucu - başılık görevine atanmıştı. Daha sonra Kesriyeli Ahmed Paşa'ya kethüdâ olmuş ve İran Şahı Nâdir Şâh'a elçi olarak gidişinde paşanın kethüdâlığında bulunmuştur. İran'dan dönüşünde bazı mühim işlerde görevlendirilmiş, gösterdiği başarı ile dikkati çekmişti. Bu başarıları üzerine, Mart 1768'de, Mîr-i Âhûr-ı Evvel'liğe getirildi. Osmanlı - Rus Savaşı devam ederken, Karadeniz Boğazı Muhafızlığı'nda bulundu. Sultan I. Abdülhamid devrinde padişah üzerinde büyük nüfûz ve etkisi olan Silâhdar Mehmed (Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa) (b. bk.) Efendi'nin ilgisini de sağladı. Mehmed Efendi, M. P. ile beraber çalışabileceğini hesaplayarak onu sadrâzamlığa hazırladı. İlk iş olarak da, 20 aralık 1776'da, sadâret kethüdâlığı'na getirtti. Bu görevde henüz iki haftayı doldurmuş iken, 5 ocak 1776'da, vezîriâzamlığa da tayin ettirdi. Ancak, bu görevde yetkilerini tam olarak kullanma imkânı bulamadı. Padişahla kendi arasına giren Silâhdar Mehmed Efendi'nin perde arkasından işlere karışması, cidden işbilir ve kabiliyetli olan M. P.'yı vezîriâzamlıkta başarıya ulaştırmadı. M. P.'nın bir yıl sekiz ay süren sadâreti zamanında; Osmanlı İmparatorluğu, İran'da şahlığını ilân eden Zend Kerim Han'ın Basra'yı işgal etmesi üzerine, İran'a karşı savaş açmak zorunda kalmıştı. M. P., bir taraftan, Basra'ya yardım etmeyerek bu limanın düşmesine sebeb olan Bağdad Valisi Ispanakçı Mustafa Paşa'yı görevinden alıp, yerine Ömer Paşa'nın kethüdâsı Abdullah Paşa'yı tayin ederek Basra'yı kurtarmakla görevlendirmiş; bir taraftan da, Azerbaycan ve Gürcistan Hanlar'ı ile temasa geçerek, onların Zend Kerim Han'ın yanında yer almamalarını, bu savaşta tarafsız kalmalarını sağlamıştı. Zend Kerim Han'ın üzerine serdâr olarak tayin ettiği Musul ve Şehrizor Beylerbeyisi Hasan Paşa ise, İran topraklarına girerek Zend Kerim Hân'ın seraskeri Sâdık Hân'ı önce Bâne'de, Husrev Hân'ı ise Sîne'de ağır bir yenilgiye uğratmıştı (Nisan - Mayıs 1777). Bundan sonra M. P., bütün siyasî ve askerî gücünü Kırım'ın kurtarılması için kullandı. Ancak, çeşitli sebeplerle, başarıya ulaşamadı. Ruslar, bir kısım Kırımlılar'ı elde ederek, Kırım Hân'ı seçilen Devlet Giray'ın Kırım'ı yönetmesine engel oldular. Ruslar'ın Kırım Hanı'nın iş başında kalmasını önlemek üzere Kırım'a asker sokmaları, Devlet Giray'ın kaçarak İstanbul'a sığınması ve Rus taraflısı olan Şâhin Giray'ın Rus süngülerinin gölgesinde

Kırım Hanlığı'na seçilişi (1777), Osmanlı Devleti'ni tedirgin etti. M. P., ocak 1778'de yapılan bir toplantıda alınan karar gereğince, Kırım'ı kurtarma hazırlıklarına girişti. Sivas ve Trabzon Valisi Hacı Ali Paşa, Kırım seraskerliği'ne getirildi. Rumeli Valisi Abdullah Paşa da, bu cephenin komutanlığına atandı. Donanma, Kapdân-ı Deryâ Gazi Hasan Paşa komutasında, Karadeniz'e açıldı. Ama Silâhdar'ın I. Abdülhamid'i savaşın başarılı olacağı üzerinde tereddüte düşürmesi yüzünden, M. P. kesin bir sonuca ulaşamadı ve Eylül 1778'de görevinden alınırken, Osmanlı Donanması'nın da İstanbul'a dönmesi Kaptan Paşa'ya bildirildi. M. P., sadrâzamlıktan uzaklaştırılınca, önce, Bozca Ada'da ikamete memur edildi. Kısa bir süre sonra ise, Kasım 1778'de, tekrar vezirlik pâyesi verilerek İnebahtı muhafızlığı'na gönderildi. Haziran 1779'da, İçel sancağına, oradan da Cidde valiliğine yollandı. Ama M. P., Cidde'ye gitmek istemeyerek, emekliye çıkartılmasını ve memleketi olan Dârende'de oturmasına izin verilmesini istedi. Bu dileği kabûl edildiğinden, Dârende'ye döndü. 1784 Şubatında ise, tekrar göreve alınarak, vezirlik pâyesi ile, Erzurum valiliğine tayin edildi. Bu göreve başlamadan, nisan 1781'te vefat ederek, Dârende'de yaptırdığı türbesine gömüldü. M. P., hayatı boyunca, kendisine verilen görevleri başarı ile yürütmüş bir devlet adamıdır. Ciddî, dediğini yaptıracak güçte, vezîriâzamlığa gerçekten lâyık bir kişi idi. Memleketi Dârende'de cami, medrese, han, hamam, köprü, kütüphane, su yolları ve çeşmeler gibi hayrâtı vardır. Geçilmesi gayet güç olan Sarmaşıkkaya yolunu da açtırmış, yollar yaptırmış, kasaba yollarını kaldırımlarla döşetmiş, Dârende'yi imâr etmiştir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Elmas (1661 - 1697), XVII. yüzyıl Osmanlı vezîriâzamlarından. Kastamonu'nun Cide ilçesine bağlı Hoşalay (Mesed) bucağından, Sinop kıyılarında gemi işleten Savrak Reis adlı bir gemicinin oğludur. Erginliğine kadar babasının yanında çalışmış, bu arada Başbâki Kulu Divrikli Mehmed Ağa'nın gözüne çarparak, babasının rızası ile, onun hizmetine girmişti. Mehmed Ağa, 1678'de Trablus-ı Şâm valisi olarak görevine giderken, M. P.'yı da birlikte götürdü. Ancak, yüzünün güzelliği, boy - bosunun uygunluğu sarayda bile söz konusu edildiğinden, Sultan IV. Mehmed, M. P.'yı Paşa Efendi'sinden isteterek menzil postaları ile İstanbul'a getirtmiş ve Saray'da önce Enderûn'da Hazîne odasına, daha sonra da Has odaya aldırmıştı. Burada kısa süre içinde padişaha kendisini beğendirmiş, Çuhadarlık, Rikâbdarlık gibi görevlerle sü'atle yükselmeğe başlamıştı. Sultan II. Süleyman'ın tahta çıkışı sırasında, silâhdarlığa getirildi. 1687'de, dârüssaâde ağasının baskısı ile, padişahın katında gittikçe nüfûzu artan M. P.'ya, Mîr-i Alemlik, Hazîne Kethüdâsı Hasan Ağa'ya da Kapucu - başılık verilerek Saray'dan uzaklaştırılmak istendi ise de, her ikisi de bu görevleri kabûl etmediler. Bunun üzerine M. P.'ya Rumeli Beylerbeyiliği pâyesi ile, Nişancılık; Hasan Ağa'ya da, Mîr-i Alemlik verilerek, her ikisi de memnun edildi. 1689'da, Sultan II. Süleyman'ın arzusu üzerine, Sadrâzam Mustafa Paşa tarafından vezirlik rütbesi ile taltîf edildi. Nisan 1695'te, Sultan II. Mustafa'nın tahta çıktığı günlerde, Vezîriâzam Sürmeli Ali Paşa'nın sefer-i hümâyûna hazırlandığı sırada, rikâb-ı hümâyûn kaymakamı tayin edildi. Ali Paşa'nın, Sultan Mustafa'nın arzusu hilâfına, padişahın bizzat sefere çıkmasına karşı çıkması ve bu kararını yürütmek için Mustafa Paşa köprüsünde bulunan Yeniçeriler'i tahrîke kalkışması ve buna eklenen bazı yolsuzlukları üzerine padişah hocası Feyzullah Efendi'nin tesiriyle azil ve idam edilmesinden sonra, 2 Mayıs 1695 - tarihinde, vezîriâzamlığa getirildi. Sultan Mustafa, bu genç, hareketli ve çalışkan vezirinin kendisine her hususta yardımcı olacağını ümid etmekteydi. M. P., Sultan Mustafa'nın 1695 - 1697 yıllarına tesadüf eden üç sefer-i hümâyûnuna da katılmış, gerek ordunun hazırlanmasında, gerek seferlerde orduyu sevk ve idâre etmekte başarılı olmuştur. 1695 seferinde General Veterani kuvvetlerinin bozguna uğratılarak Lipve, Logoş ve Şebeş (Lippa, Lugos, Sebes) kalelerinin fethinde; 1696 seferinde, Saksonya Elektörü Friedrich'in Tamışvar Muhasarası üzerine, Avusturya ordusunun Bega suyu kenarındaki Buldur köyü boğazında yenilgiye uğratılmasında ve zaferin kazanılmasında M. P.'nın başlıca âmil olduğu görülür. M. P., bu başarıları ile padişahın katında itibârını arttırırken, gençliğinin verdiği tecrübesizlikle, diğer vezirlere ve akranlarına karşı gittikçe sertleşen bir tutuma girmiş; sorumsuz ve şımarıkça davranışları ile kendisini gerek askerler ve gerekse komutanlar arasında sevilmeyen bir kimse hâline getirmiştir. Bu durum, 1697'deki son seferinde, Zenta/Sente savaşı'nda komutanların kendisine destek olmamaları sonunda, köprü başındaki yılgın askerler tarafından şehid edilmesine sebeb oldu (bk. ZENTA SAVAŞI). M. P., iyi niyetli ve çalışkan olmakla beraber, pek sür'atle yükseldiğinden, çevresindekilere sert muamele ederdi. Başkalarının görüşlerine pek kıymet vermezdi. Bu yüzden de kader arkadaşları olan vezirler ve devlet erkânı onu sevmezler, başarıya ulaşmasını istemezlerdi. Zenta bozgunu ise, onunla birlikte diğer vezirlerin ve hattâ Sultan II. Mustafa'nın da hisseleri bulunan, bir yenilgi olarak görülmektedir. Çok yakışıklı olmasından ötürü, M. P.'ya Elmas lâkabı verilmiştir. Kardeşi Mustafa Paşa da, Tamışvar kalesini savunmakta iken, 1696 yılında şehid düşmüştü. Oğlu Mustafa Bey ise dergâh-ı âlî kapucu - başılarından idi. Şehâdeti sırasında 36 yaşında olduğuna göre, 1661 yılında veya bu yılın son günlerinde doğmuş olması gerekmektedir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Gürcü (1536 ? -1626), XVII. yüzyıl Osmanlı vezîriâzamlarından. Kara Ahmed Paşa'nın Gürcistan seferi sırasında devşirilen gençlerden olup, Enderûn'da yetiştirilmiştir. Sultan I. Ahmed'in tahta çıkışında (1601) Has oda-başılığına getirilen M. P., aynı yıl içinde, üçüncü vezirlik rütbesi ile Kubbe vezirlerinden olmuş ve Sarây-ı Hümâyûn'dan ayrılmıştı. Aradan bir ay kadar bir zaman geçince, Mısır valisi Hacı İbrahim Paşa'nın Kahire garnizonunda bulunan Yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine, Mısır'da devlet otoritesini sağlamak görevi ile Kahire'ye gönderildi. Mısır'da kaldığı bir buçuk yıllık süre içinde (eylül 1604 - mayıs 1605) asker arasında disiplini sağladı, devlet otoritesini yeniden kurdu. İstanbul'a dönerek, tekrar Kubbe vezirleri arasına katıldı; mayıs 1606'da, Bosna Beylerbeyiliği'ne getirildi. Kuyucu Murad Paşa'nın Vezîriâzam olarak İstanbul'a dönmesi üzerine, Belgrad Muhafızlığı ile birlikte, kendisine Tuna yalılarının korunması görevi de verildi. Murad Paşa'nın İran üzerine hareketi üzerine, onun tavsiyesi ile, Sadâret Kaymakamı olarak İstanbul'a çağrıldı. Murad Paşa'nın güvenini sağlayan M. P., paşanın yokluğu sıralarında, Sadâret kaymakamlığını Üçüncü Vezir olarak yürütmüştür. Nasûh Paşa'nın (b. bk.) Vezîriâzam olmasına ve İstanbul'a gelmesine kadar da aynı görevde kalmıştır. Ancak, Nasûh Paşa, Kuyucu'nun adamı olan M. P.'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyerek ona 1609'da Erzurum Beylerbeyiliği'ni verdirmiş ise de, araya giren bazı kimselerin yardımı ile İstanbul'da kalmasına izin verilmiş, fakat Kubbe vezirliğinden çıkarılmıştı. Az sonra, Sul-

tan Ahmed'in Edirne av gezileri başlayınca, M. P. da İstanbul Muhâfızlığı'na getirildi. Dâmâd Mehmed Paşa'nın İran Serdârlığı'na tâyini kararlaştırılınca da, tekrar, İkinci Vezir olarak Kubbe altına alındı ve Sadâret Kaymakamı tayin edildi. Mayıs - Ağustos 1615 aylarına tesâdüf eden bu kaymakamlıktan sonra M. P., Hazîne ve Otâğ-ı Hümâyûn Muhafızı olarak, Hotin Seferi'ne katıldı. Genç Osman'ın Hicaz Seferi'ne çıkması kararlaştırılınca, Edirne Muhâfızlığı ile, Osmanlı Avrupası'nın güvenliğini sağlama görevi M. P.'ya verilmişti. Olayların birdenbire renk değiştirmesi ve Genç Osman'ın öldürülmesi ile, iktidara el koyan askere sadârete aday gösterilen üç vezirden biri de M. P. oldu. Dâvud Paşa, Lefkeli Mustafa Paşa gibi adaylar kısa süre içinde sıralarını savunca, eylül 1621'de, M. P. sadârete getirildi. M. P.'nın sadrâzamlığı altı ay kadar sürmüştür. Çok karışık bir devirde, merkezî otoritenin tamamen çöktüğü bir sırada iş başına getirilen bu dirayetli vezir, ilk icrâat olarak, Genç Osman'ın öldürülüşünde rol alan kimseleri ortadan kaldırmayı ele aldı. Yeniçeri ve Kapukulu Ocakları'nı yeniden disiplin altına almak için gereken tedbirleri uygulamağa girişmiş; Avrupa devletleri ile, Lehistan ve Rusya elçileri ile yaptığı temaslarda, ordunun büyük zâfına rağmen, güçlü bir politika yürütmüş; Genç Osman olayını istismar ederek Anadolu'da Yeniçerilere karşı başgösteren tepkiyi de önlemeğe çalışmıştır. Erzurum'da başgösteren Abaza Mehmed Paşa Ayaklanması'nda, M. P.'nın ağabeyi Hüseyin Paşa'nın dâmâdı olmasına rağmen, bu paşanın yola getirilmesi için alınan ilk tedbirleri de başarı ile yürüttü. Ancak bu hısımlık, M. P.'nın rakîblerinin ve hele tekrar vezîriâzam olmağa çalışan Mere Hüseyin Paşa'nın Yeniçeriler arasında kendi aleyhinde propaganda yapmalarına fırsat verdi. Bu yolda çıkarılan dedikodular ve harcanan paralar sonunda, Yeniçeriler'in önde gelen subayları, Bâbüssaâde Ağası'nın aracılığı ile Vâlide Sultan'a başvurarak, M. P.'yı istemediklerini bildirdiler. Böylece vezîriâzamlıktan uzaklaştırılan M. P., Malkara'ya sürgün edildi. Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesinden sonra, İstanbul'a döndü. Çerkes Mehmed Paşa'nın Abaza İsyânı'nı bastırmak üzere sefere çıkması üzerine, tekrar sadâret kaymakamlığına getirildi. Daha sonra, Hâfız Ahmed Paşa'nın Bağdad önünde başarısızlığa uğramasının suçu onun üzerine atıldı. Orduyu yeteri ölçüde takviye etmediği ve böyle bir bozguna sebeb olduğu gerekçesi ile, yok yere, Ağustos 1626'da idam edildi. Bu olayda Yeniçeri sergerdelerini kışkırtan Topal Receb Paşa olmuş ve kendisi için güçlü bir rakîb olan M. P.'nın, suçsuz yere öldürülmesine yol açmıştır. M. P.'nın cenazesi, Eyüb'de yaptırdığı türbesine gömülmüştür. İstanbul'da çeşitli yerlere üç çeşme kurdurmuştur. Bütün kaynakların akıllı, tedbirli, insaflı bir devlet adamı olarak tanıttıkları M. P.'nın, öldürüldüğü tarihte 90 yaşlarında olduğu dikkate alınırsa, 1536 yılı civarında doğmuş olması düşünülebilir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, İvaz Hacı (1683 ? - 1743), Osmanlı Devleti'nin 148. sadrâzamı. Onu Gürcü yahut Arnavud olarak tanıtan kaynakların verdiği bilgi doğru değildir. M. P., Evlâd-ı Fâtihân'dan (b. bk.) Nasrullah adında, Yagodine'de timar sahibi bir beyin oğludur. Babası tarafından, devlet hizmetinde yetiştirilmek üzere, 1689 Belgrad savunması sırasında zamanın nüfuzlu devlet adamlarından Sâhib-ayar, Yeğen Mehmed Paşa'nın dayısı Gül Yusuf Efendi'nin hizmetine verildi. M. P., 1696'da Gül Yusuf Efendi'nin öldürülmesi üzerine, bu defa, aynı aileden Cidde valisi Ebû Bekir Paşa'nın yanına girmiş, paşanın yanında yetişerek, zamanla kethüdâsı olmuş, bu arada Kâbe'yi ziyaretle hacı sıfatını da almıştır. 1730'da İstanbul'a gelmiş, az sonra patlayan Patrona Ayaklanması sırasında Gümrük Emîni Yeğen Mehmed Efendi'nin korkarak gizlenmesi üzerine, bu görevi üzerine almıştı. Daha sonra, zorbaların temizlenmesinde Başbâki-kulu olarak görev yapmış ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın sevgisini kazanmıştı. Ali Paşa Vezîriâzam olunca da, bu cesur ve çalışkan adamı Çavuş-başılığa getirdi. 1735'te Hekimoğlu vezirlikten alınınca, İsmail Paşa'nın İstanbul'a gelişine kadar Sadâret Kaymakamlığında bulunmak üzere, vezirliğe yükseltildi. İsmail Paşa'nın göreve başlaması üzerine de, 25 Ekim 1735 tarihinde, Niğbolu Sancağı ile Vidin Muhâfızlığı'na gönderildi. Bu göreve başladıktan az sonra Rusya ve arkasından da Avusturya ile savaşa girişilmesi üzerine M. P., merkezden istediği destek kuvvetleri ile gerekli malzemenin gelmemesine rağmen, emrindeki küçük bir kuvvetle, iki yıl, Avusturya ordularına karşı cepheyi tutmuş; yiğitçe savaşarak, düşmanın eline geçmiş olan Hırsova ile Fethülislâm kalelerini geri almayı başarmıştır. Ayrıca Semendire, Mehâdiye ve Yeni Palanka'yı da zabt ederek Avusturya kuvvetlerine ağır bir darbe indirmiş, Serdâr-ı Ekrem Yeğen Mehmed Paşa'ya büyük yardımlarda bulunmuştur. Ama seraskerin faaliyetleri Yeğen Mehmed Paşa'yı epeyce tedirgin ettiğinden, M. P., görevinden alınarak, yerine Genç Ali Paşa atandı. Bu sırada Avusturyalılar'ın bazı taarruzları karşısında Osmanlı kuvvetlerinin bozguna uğraması üzerine, Yeğen Mehmed Paşa telâşa kapılarak, cephe seraskerliğini tekrar M. P.'ya vermek üzere harekete geçti. Fakat, bu sırada Kızlar Ağası Beşîr Ağa ile de bozuşunca, 23 Mart 1739'da, vezâret mührü M. P.'ya verildi. İstanbul'dan gelen Kapukulu Ocakları'nı Edirne'de teslim alan M. P. da, Yeğen Mehmed Paşa'nın politikasını devam ettirdi. Bir yandan barış görüşmeleri yaparken, öte yandan da Belgrad üzerine yürüyerek bu eski Osmanlı kalesini Comte Vallis kuvvetlerini bozguna uğratarak geriye aldı ve 1739 Belgrad Andlaşmasını imzalayarak muzafferâne bir sonuçla İstanbul'a döndü. Fakat İstanbul'da âsâyişi sağlamakta gevşek davranması, şehirde sık sık yangınların görülmesi; hele, 6 Haziran 1740'ta, kendisi Sâdâbâd taraflarında biniş yaparken, büyüme istidâdı gösteren bir ayaklanmanın Kulluk Çorbacısı Hasan Ağa, Yeniçeri ağası Seyyid Hasan Paşa ile Nişancı Şehlâ Ahmed Paşa eliyle bastırılması gibi olaylar gözden düşmesine yol açtı ve 22 haziran 1740'ta görevinden alınarak Cidde valiliği ile önce Yedikule'ye, oradan Gelibolu'ya, en sonunda da Rodos'a gönderildi. Ancak paşanın Cidde'nin havası ile uyuşamayacağını belirterek başka bir yere atanmasını istemesi üzerine, temmuz 1740'ta, Hanya Muhâfızlığı'na gönderildi. Bundan sonra Selânik, Hersek sancağı ile Bosna valisi, Eğriboz muhâfızı ve en sonunda da Girit valisi oldu. Temmuz 1743'te, İnebahtı muhâfızı iken öldü. Cesur, çalışkan ve gayretli bir vezir olan M. P., iyilik bilir ve gereğinde bunu da gösterirdi. Nitekim, kendisinin yükselmesinde emeği geçen Hekimoğlu Ali Paşa'yı Belgrad'a geldiği zaman yaya olarak karşılaşmış, ona sonsuz saygı göstermekte vezîriâzamlığını engel olarak görmemişti. Büyük oğlu İbrahim Beyefendi, 1774 ve 1785 tarihlerinde, iki defa şeyhülislâm olmuş, küçük oğlu Halil Paşa ise 1769'da vezîriâzamlığa kadar yükselmiştir. Ölümünden bir yıl sonra kabri açıldığında, kefeninin içinde henüz bir günlük ölü gibi durduğu görüldü. Bu olay, onun son zamanlarda halk arasında Evliyâ Ağa diye anılmasının gerekçesi sayıldı. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Kalafat (ölm. 1792), Osmanlı sadrâzamlarının 174.'sü olup Sofya civarında doğmuştur. Ruscuk âyânından Çelebî Mehmed Ağa'nın çorbacısı iken Müslüman olmuş ve İstanbul'a gelerek Yeniçeri ocağına girmiştir. Ocak çorbacıları'ndan Kilci Mustafa Ağa'nın yanında yetişti. 1748'de, ağasının yardımı ile çorbacı olmuş; fakat, Hasan Ağa Yeniçeri Ağası olunca, öldürülmekten korkarak kaçmıştır. 1750'de Kilci Mustafa Ağa tekrar Yeniçeri Ağası olunca, M. P. da ikinci defa çorbacı olmuş ve bundan sonra ocakta yükselerek sırasıyle çavuş, başçavuş, 1768'de Edirne ağası, sekbanbaşı, Kul kethüdâsı ve en sonunda da, 1770'de Yeniçeri ağası olmuştur. Ancak, işinde ağır davrandığı için, üç buçuk ay sonra ağalıktan uzaklaştırılarak Tekirdağ'a sürülmüş, sonra da İstanbul'da oturmasına izin verilmiştir. 1774'te ikinci defa sekban-başı, 1777'de ise tekrar Yeniçeri ağası oldu. Buradan da, 1 eylül 1778'de, Dârendeli Mehmed Paşa'nın yerine vezîriâzamlığa getirildi. Ancak, Silahdâr-ı Şehryârî Kara Mehmed Ağa'nın M. P.'nin işlerine karışması, esasen câhil olan paşanın tamâmen başarısız, gölge bir vezir olarak kalmasına sebeb oldu. Bir yıl ve bir günlük vezirlikten sonra, Bozca Ada'da oturması uygun görülerek, bu adaya gönderildi. Az sonra da Hanya muhafızlığına tayin edildiğinden emekliliğini istemiş ve Gelibolu'da oturmasına müsâade edilmişti. 1782'de, Halil Hamid Paşa zamanında yeniden vezirliğe getirilerek Belgrad muhâfızlığına tayin edildi. Burada iken kör olması üzerine tekrar emekliye ayrıldı ve on yıl bu halde Gelibolu'da yaşadı. Kabri bu şehirdedir. Okuma - yazma bilmeyişi ve zamanında pek çok yangın çıkışı, sâkin ve uysal bir kimse oluşu, hakkında pek çok dedikodu çıkmasına sebeb olmuştu. Ensesi kalın, kalıplı, gösterişli bir kişi olduğundan, câhilliği de kasd edilerek, kendisine Kalafat sanı verilmişti. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Karamânî Nişancı (ölm. 1481), Fâtih devri vezîriâzamlarından ve yazarlarından. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî soyundandır. Konya'da yetişmiş ve devrinin üstün bilginlerinden biri olan Musannifek Alâaddîn Ali Çelebî'nin öğrencisi, sonra da dâmâdı olmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra, hocasının aracılığı ile, devrin ünlü sadrâzamı Mahmud Paşa'nın dîvânında görev aldığı gibi, Mahmud Paşa'nın yaptırdığı medresenin öğretmenliğine de getirilmiştir. Bu yakınlığın sonunda, 1464'te, nişancılığa yükseltildi. Bu görevde iken Uzun Hasan Bey'e yazdığı mektub, onun, çağının en ünlü nesircisi olarak tanınmasına sebeb oldu. Ayrıca, vezirlik ünvânını da alan M. P., 1478'de, Gedik Ahmed Paşa'dan sonra vezîriâzamlığa getirildi. Bu görevde iken, gittikçe, Fâtih'in sevgisini kazandı ve ünü de o oranda arttı. M. P.'nın Osmanlı sosyal yaşayışındaki en mühim çalışması, Fâtih Kanun-nâmeleri yahut Kanun-nâme-i Âl-i Osman adı ile tanınan yasaları düzenlemesi olmuştur. Bu arada, o tarihe kadar tek bir görev olarak süregelen, kazaskerliği de ikiye çıkarmış ve Kastalânî Ahmed Efendi'yi iknâ ederek, İstanbul kadısı Hacı Hasan-zâde'yi ilk defa Anadolu kazaskerliğine getirmiştir. Fâtih'in asker ihtiyacını gözönünde tutarak, şüphesiz hükümdarın da onayını alarak, eski vakıfları ve emlâki timara çevirtmesi ise, kamu oyunda kötü bir tesir bırakmıştır. Ama, M. P., bu işlemi yapmakla, Anadolu'da Selçuklu Sultanlığı'ndan bu yana yaşamakta olan Selçuklu beylerinin ve öteki beylerin meydana getirdikleri aristokrasinin, Rumeli'de de Osmanlılar'la birlikte doğmuş olan Osmanlı aristokrasisinin ekonomik gücünü ellerinden almış oluyordu. Böylece Osmanlı hânedânına rakîb olacak eski aileler, ekonomik güçlerini yitirmekle, halk arasında eriyip kaybolmuşlardır. Osmanlı hânedânının tek soylu ve dokunulmaz bir aile olarak yücelmesi, bu metodla sağlanmıştır. Aynı zamanda, vakıfların ve emlâkin timarlara çevrilmesi ile, artık imparatorluk hâlini alan Osmanlı devletinin ihtiyacı olan atlı askeri sağlamak da kolaylaşmış oluyordu. M. P.'ya din adamlarının karşı çıkması, genellikle din ilkeleri ile bu işlemin çatışmasından ileri gelmekte idi. Din adamları normal olarak M. P.'nın padişahın tasdikı ile yürüttüğü ve devlete faydalı olan bu politikayı sezinleyememişlerdi. Yine M. P., Fâtih ile birlikte, meşhur verâset kanununu da düzenleyen devlet adamıdır. Şehzâde Cem ile Konya valisi olduğu sıralarda M. P.'nın kurduğu ilişkiler, daha sonra, onun Cem ile Bâyezid yani iki kardeş arasındaki münasebetlerde Cem'i tutmasına yol açmıştır. Ancak, Fatih'in sağlığında, alttan alta yürütülen bu mücadelede M. P., vakıfları ortadan kaldırma suçu ile itham edildiğinden, Şeyh Vefâ-zâde'den başka bütün ulemâyı, şeyhleri ve en çok da Şeyh Cemalî Halvetî'yi karşısında buldu. Ayrıca, orduda Şehzâde Bâyezid'in dâmâdı olan Anadolu beylerbeyisi Sinan Paşa'nın da bulunuşu, M. P.'yı, Fâtih'in 1481 baharında ölümünden sonra, Şehzâde Cem'i İstanbul'a getirtmek için aldığı tedbirlerde yalnız bıraktı. Cem'e gönderilen habercinin Sinan Paşa tarafından öldürülmesi ve M. P.'nın daha az dikkatle hareket etmesi, Fâtih'in ölüm haberinin yeniçeriler arasında duyulmasına sebeb oldu. M. P., böylece, yapmak istediği oldu - bittide de başarılı olamadı. İstanbul'a dökülen yeniçeriler, adamlarının da kaçmasından yararlanarak, M. P.'yı Dîvân - hânesinde bastırıp öldürdüler. Bunun üzerine, şehirde büyük bir kargaşalık çıktı. Fâtih'in hekimi Yahudi Yâkup Paşa da padişahı zehirlemekle suçlanarak öldürüldüğü gibi, Yahudi mahalleleri de tahrib edildi. M. P.'nın başı, bir mızrağın ucuna takılıp, şehirde gezdirildi. Cenâzesi, Kumkapı'da yaptırdığı Nişancı Camii'ndeki türbesine gömüldü. M. P.'nın ölümü, Fâtih'in arkasından padişah olan II. Bâyezid'e hiyanetle bağdaştırıldığından, zamanın tarihçilerince üzerinde pek durulmamıştır. Ama, M. P., Fâtih devrinin olduğu kadar, XV. yüzyıl Türk politika ve fikir hayatının mühim şahsiyetlerinden biridir. Osmanlı devlet yasaları üzerindeki titiz çalışmaları bir yana, M. P., şâir, yazar ve tarihçi olarak da, Türk düşünce hayatındaki yerini korumaktadır. Nesirde şiirden daha başarılı olduğu söylenir. Düşünürleri, yazarları, şâirleri himâye eden M. P.'nın mahlası Nişânî'dir. Yazdığı tarih ise, iki bölümden ibârettir. Osman Gazi'den Fâtih'in kesin olarak tahta çıkışına kadar gelen dönemi içine alan bölümü, *Risâle fî tevârihi's - selâtîn-i Osmâniyye;* Fâtih devrini anlatan ikinci kısmı ise, *Risâle fî Târih-i Sultan Muhammed İbn-i Sultan Murad Hân min âli'l - Osmân* adını taşımaktadır. Camiinin bulunduğu Kumkapı'daki mahalleye, Kumkapı Nişancası şeklinde, onun adı verilmiştir. Biri hocası Musannifek'in kızı, öteki de Alâiye Beyi Kılıç Arslan'ın kızı olmak üzere, iki eşi vardı. Torunlarından Molla Mustafa-yı Karamânî de, Osmanlı sosyal hayatında mühim görevler almıştır. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Kayserili (1667? - 1727/1728), Tevkîî yahut Nişancı sanı ile de tanınır. Ermeni asıllı olduğu gerçek olmayıp, Kayseri'nin Erkendi köyünde oturan ve Mısırlı bir tüccar olarak bilinen, Hacı Ali adında Türk asıllı birinin oğludur. Ölümünde 60 yaşlarında olduğu söylendiğine göre, 1667 yıllarına doğru doğmuş olabilir. Gençliğinde Anadolu eyâletindeki çeşitli görevlerde bulunduktan sonra İstanbul'a geldiği zaman, vezirlikle Haleb Beylerbeyisi olan Abaza Süleyman Paşa'nın hizmetine girerek, Saman Kâtibi oldu. Süleyman Paşa Kıbrıs eyâletine atanınca paşanın mütesellimi olarak oraya gitmiş, efendisi Kubbe Vezîri olup İstanbul'a dönün-

ce de, Kapucular Kethüdâlığına getirilmiştir. Süleyman Paşa'nın vezîriâzamlığında ise, itibârı iyice arttı. Efendisinin görevden alınması ve Kandiye'ye sürülmesi üzerine M. P., istifa ederek, bir kenara çekildi. Şehid Ali Paşa'nın Sadâretinde, kendisine tekrar görev verildi. Bir süre, Rikâb-ı Hümâyûn'da Sipâhi Ağalığı'nda bulundu. Avusturya üzerine sefere çıkılınca, M. P. da, Dukakin sancağından yaya asker sürmekle görevlendirildi. Görevini yaparak Belgrad'a geldiği zaman, Varadin bozgununun sonuçları ile karşılaştı. Yeni Sadrâzam Halil Paşa, onu Haleb Muhassıllığı'na gönderdi. Edirne'ye vardığında, eski dostu olan Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Yazıcı İbrahim Paşa (Dâmâd) onu, Haleb Muhassıllığı da üstünde kalmak şartıyle, Dergâh-ı Âlî Kapucular Kethüdâlığı'na getirtti. Çok geçmeden de, vezirlik rütbesi ile, nişancılığa atandı. Ertesi yıl, 1717'de, Halil Paşa'nın ordusu ile Avusturya Seferi'ne katıldı. Karşılaşılan bozgun ve 18 Ağustos'ta Belgrad Kalesi'nin düşmesi üzerine, dağılan orduyu toplama ve Niş yöresinde Avusturya'ya karşı bir savunma hattı kurma görevi ile, sadrâzamlığa getirildi. M. P.'nın vezîriâzamlığı bir söylentiye göre dokuz ay, bir söylentiye göre de bir yıl 5 gündür. Bu süre içinde, bir yandan Varadin ve Belgrad bozgunları ile moral bakımından iyice çökmüş olan Osmanlı Ordusu'nu kalkındırmak için savaşçı bir vezir imiş gibi davranırken, öte yandan da Padişah III. Ahmed'in ve onun baş - müşâviri Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın tasarladıkları barışçı politikayı gerçekleştirmeğe çalışmıştı. Nitekim, ertesi yılki sefer vaktinde, orduyu, eski şâşaasına yakın bir mükemmellikle hazırlayarak Edirne'de Sırık Meydanı'na çıkarmıştı. Ancak M. P.'nın artık rakîbi durumuna giren İbrahim Paşa, M. P.'nın savaşı gerçekten sürdürmek niyetinde olduğunu anlayınca, III. Ahmed üzerindeki nüfûzunu kullanarak, onun görevden alınmasını sağladı. Yerine kendisi geçerken, M. P. da önce Narda ve sonra Niş muhâfızlığı ile padişahın yanından uzaklaştırıldı. Çok geçmeden, 1720'de, Mısır valiliğine gönderildi. Kahire'de altı yıl kaldı ve buradaki zorbaları sindirmeyi başardı. 1726 - 1727'de, görev yeri Cidde valiliğine çevrildi. Bu görevde iken Kâbe'yi ziyareti sırasında vefat ederek, Mekke'de toprağa verildi. M. P., iri - yarı, şişman, temkinli, görevine bağlı, entrikalardan uzak, dürüst ve çalışkan bir devlet adamı idi. (İ. P.)

MEHMED PAŞA (Köprülü) : bk. KÖPRÜLÜLER.

MEHMED PAŞA, Lala (ölm. 1606), XVII. yüzyıl Osmanlı Vezîriâzamlarından. Yiğitliği, cesâreti ve büyük kahramanlıkları ile Osmanlı tarihinin önde gelen sîmalarından biridir. Sokullu Mehmed Paşa'nın da mensup olduğu, Şâhin - Oğulları ailesindendir. Bosna'dan devşirilerek, Osmanlı sarayında yetiştirilmiştir. M. P.'nın Lala lâkabını sarayda aldığı ve Enderûn'daki hizmeti sırasında, artık Sancak Beyliğine çıkmayan şehzâdelere Gülhâne bahçesinde silâhşörlük dersleri verdiği için bu ünvânla anıldığı sanılmaktadır. Bu sebeple M. P.'yı herhangi bir şehzâdenin, yahut padişahın lalası olarak değil; daha geniş mânâda olarak "şehzâdeler lalası" şeklinde tanımaktayız. Harem-i Hâssa'dan çıktıktan sonra Mîr-i Âhûr-ı Sagîr, Mîr-i Âhûr-ı Kebîr ve en sonunda Yeniçeri Ağası olmuştur. M. P., Yeniçeri Ağası olarak pek çok seferlere katılmış ve birçok başarılar kazanmıştır. Yine Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, padişahın maiyetinde olmaksızın, yeniçerilerle birlikte, 1592'deki Yanıkkale Seferi'nde, Serdâr-ı Ekrem Koca Sinan Paşa'nın komutasında Yeniçeri Ağası olarak bulunmuştur. Bu seferde gösterdiği yiğitlik üzerine, Tata Kalesi'nin kuşatılması sırasında Yeniçeri Ağalığı'ndan Karaman Beylerbeyiliği'ne getirilmiştir. Ertesi yıl ise, Anadolu Beylerbeyisi olarak, Budin ve çevresi muhafızlığında bulunmuştur. 1595'te Prens Mansfield'in Estergon'u kuşatması üzerine, Serdâr-ı Ekrem Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa'nın yardımda bulunacağı vaadi ile, Bolu Sancakbeyi İsfendiyar'lı Mahmud Paşa ile birlikte, Estergon'u savunmak için kaleye kapanmıştı. Ancak, Mehmed Paşa vaadettiği yardımı yapamayınca ve Estergon Beyi M. P.'nın akrabası Şâhinoğlu Kara Ali Bey şehid düşünce, paşa bu kaleyi vire ile teslim ederek, Budin'e çekilmişti. 1596'da, III. Mehmed'in Eğri Seferi'nde Ordu-yı Hümâyûn'a Osek Köprüsü başında katılan M. P., artık vezir ünvânını da taşımaktadır. Eğri Kuşatması'nda kaleyi kuzeyden sıkıştıran kuvvetlerin komutanlığında bulunmuş, kale düştükten sonra, Vezîriâzam İbrahim Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Eğri Muhafızlığı'na getirilmişti. Ancak, Avusturya ordusunun Haçova'ya inmesi üzerine, Hoca Sâdeddin Efendi'nin tavsiyesi ile, Rumeli Orduları'na komuta etmekle görevlendirilerek, sağ kanadın başında savaşmıştı. 1597'de Serdâr Satırcı Mehmed Paşa'nın Varad Seferi'ne katılmış, İbrahim Paşa'nın Uyvar ve Kanije seferlerinde bulunmuş, Lak ve Bolondvar palankalarını ele geçirmişti. İbrahim Paşa'nın ölümü sırasında Belgrad'a gelerek Ordu-yı Hümâyûn'u teslim almış ve yeni vezîriâzam Yemişçi Hasan Paşa gelinceye kadar, ucları korumada başarılı çalışmalar yapmıştı. 1602'de, Budin Muhafızı ve Rumeli Beylerbeyisi olarak İstolni Belgrad'ın kurtarılmasında başarı payı M. P.'da olduğu gibi; bundan sonra, Yemişçi Hasan Paşa'nın yanlış bir kararla Erdel üzerine hareket etmesi üzerine Avusturyalılar'ın Budin'i kuşatmağa kalkışmaları sonunda, Budin Kadısı Hâbil Efendi ve Budin Beylerbiyisi Kadı-zâde Ali Paşa ile birlikte benzeri olmayan bir savunma vererek, adını en ünlü Osmanlı komutanları arasına kayd ettirmiş oldu. M. P.'nın Budin savunmasındaki yiğitliğine karşılık olmak üzere, kendisine üçüncü vezirlik rütbesi verildi ve Macaristan serdârlığına getirildi. 1604'te Belgrad'da vefat eden vezîriâzam Yavuz Ali Paşa'nın yerine Macaristan'daki seferleri gözönünde tutularak, sadrâzamlığa getirildi. M. P., sadrâzam olarak, Macaristan uçlarına doğru yaptığı ilk seferde Ciğerdelen ve Cankurtaran kalelerini tahkim, Budin Köprüsü'nü tâmir ettirdikten sonra Vaç, Peşte ve Estergon kalelerini de kuşatmış; ancak, Yeniçeri Ağası Nakkaş Hasan Ağa'nın beceriksizliği yüzünden, bir sonuç alamamıştı. Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa ile Kalgay Toktamış Giray'ı akına salan M. P., vezîriâzam olarak İstanbul'a döndü. Sultan I. Ahmed'den büyük iltifatlar gören M. P., padişahtan, imkân olursa barış yapmak iznini de alarak, en büyük ve şanlı seferi olan, Macaristan harekâtına başladı. 1605 mayısında Osek köprüsünden hareket eden M. P., önce, Macaristan krallığına atadığı Prens Bockay İştvan'a Uyvar Kalesi'ni kuşatma görevini verdi. Kendisi ise, asıl ordu ile, Estergon üzerine yürüdü. Tepedelen ile Ciğerdelen istihkâmlarını yıkıp Vişegrad'ı aldıktan sonra Estergon önüne gelen M. P., bu kaleyi vire ile teslim almış, onun bu başarıları Uyvar'ın kapılarını da Prens Bockay'a açmıştı. Uzayıp giden Osmanlı - Avusturya savaşları sırasında Erdelliler'in güvenini kazanan Prens Bockay'a, M. P., Rakos ovasında, özel bir törenle, krallık tâcını giydirmiş; böylece, Osmanlı tarihinin şanlı bir sahifesini kapamıştır. Osmanlı ordularının, İran karşısında devamlı yenilgilere uğraması üzerine, İran Serdârlığı'nı almak için İstanbul'a çağrılmış; Avusturya ile barış görüşmelerini çok mühim buluyorsa, ikinci vezirlikle Belgrad'da kalması ve mühr-i hümâyûn'u göndermesi kendisine bildirilmişti. M. P., bu durumda, İstanbul'a geldi. I. Ahmed'e, Avusturya karşısında sağlanan başarının, değerlendirilmesi fırsatını kaçırmamak için, bu yıl da, vezîriâzam ve

Serdâr-ı Ekrem olarak Macaristan'a gitmek zaruretini anlatmağa çalıştı ise de, padişahın üzerinde sonsuz bir nüfuz sağlayan Derviş Paşa'nın tezvirlerini önleyemedi. Bunun üzerine, çadırlarını Üsküdar'da kurdurarak, Macaristan Serdârlığı'nı Murad Paşa'ya verdi. Ama, karşılaştığı anlayışsızlık paşayı yüreğinden yıkmıştı. Bu sıkıntı ile bir inme geldi ve 23 mayıs 1606'da öldü. Cenazesi, Eyüb'deki Sokullu Mehmed Paşa Türbesi'ne gömülmüştür. Bir söylentiye göre ölümü Malaryadan, bir söylentiye göre de Derviş Paşa'nın teşviki ile Portekizli bir hekimin zehirlemesi sonucu olmuştur. M. P., Osmanlı tarihinin yiğitlik, cesâret ve kahramanlık örneklerinden olan, şanlı bir vezirdir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Melek Dâmâd (1719 - 1801), III. Selim devri vezîriâzamlarından. Deryâ kapdanlarından olup, Fındıklı'da büyüdüğü için Fındıklılı diye tanınan Bosnalı Hoca Süleyman Paşa'nın oğludur. Yakışıklı olduğu kadar, yumuşak ve tatlı huylu olduğu için Melek; Sultan III. Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsıma Sultan'ın eşi olmakla da Dâmâd sanları ile tanınmıştır. Babası Süleyman Paşa Taman filotillası kapdanı iken, M. P.'ya da 1736 yılında deryâ beyliği verildi. Savaş sonunda donanma İstanbul'a döndüğü zaman, 1736'dan sonra, tersâne kethüdâsı oldu. Kasım 1752'de, Durak Mehmed Paşa'nın yerine, beylerbeyi pâyesi ile kapdan-ı deryâ oldu. Donanma ile Akdeniz'in muhafazasına çıkarak, kasım 1753'de İstanbul'a döndü. Başarılı geçen bu seferden dolayı, kendisine bir tuğ daha verilerek, rütbesi vezirliğe çıkarıldı. 1754 mayısında, yine donanma ile Akdeniz'e açıldı. Sultan I. Mahmud'un ölümü ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadârete gelmesi üzerine, nisan 1755'te azl edilerek, İstanköy Adası'nda ikamete memur edildi. 1756'da ise, tekrar vezirlik rütbesi verilerek, Selânik Sancağına tâyin edildi. Aralık 1757'de, Sultan III. Mustafa'nın cülûsu üzerine nişancılık görevi ile İstanbul'a getirildiği gibi, Zeyneb Sultan'la da evlendirildi. 1758'de, nişancılık rütbesi ve Yanya sancağı başlığı ile birlikte kubbe vezirleri arasına alındı. 1763'te Vidin, 1764'te ise Belgrad Muhafızlıklarında bulundu. Aynı yıl İstanbul'a çağrılarak eşi sultanın sarayında ikametine müsaade olunmuş iken, kendisine Anadolu beylerbeyiliği de verilmişti. Yedi gün sonra Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadârete tâyininde, onun Rumeli'den gelmesine kadar yani bir ay süre ile sadâret kaymakamlığında bulundu. Bu görevi tamamlayınca Aydın vâliliğine gönderildi. Mart 1766'da, Rumeli Beylerbeyisi oldu. Ocak 1767'de, Tosun Mehmed Paşa'nın yerine, ikinci defa kapdan-ı deryâlığa getirildi. Bu kapdanlığında da, 6 mayıs 1767 günü başlayan, bir Akdeniz seferi vardır. Bu sefer sırasında, Akdeniz'deki korsan gemilerini ele geçirmekte başarısı görülmüş; seferden dönüşünde, 9 ocak 1769'da, Mora Muhassıllığı vazifesi ile Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığı'na getirilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı boyunca Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı olarak görev yapmış, imparatorluğun iç işlerinden, kara ile deniz kuvvetlerinin ihtiyaç ve levâzımının sağlanmasından sorumlu olmuştu. Ocak 1774'te, Sultan I. Abdülhamid'in cülûsunu izleyen günlerde, bu görevden alındı. Mart 1774 başında, üçüncü defa, kapdan-ı deryâlığa getirildi. Ancak, Osmanlı-Rus savaşına son veren Küçük Kaynarca Andlaşması'nın uygulanmasında, elçilerin mübadelesi sırasında, Rusya sınırında tecrübeli bir vezirin bulunması gerektiğinden, Hotin Kalesi'ne gönderildi. Bu kalenin onarımı ve tahkimi işlerini yaptıktan, elçilerin mübadelesi konusunu çözdükten sonra, görevinden alındı. Ağustos 1776'da, Belgrad Muhafızlığı'na tâyin edildi. Temmuz 1779'da görev yeri Mora Muhassıllığı'na çevrildi ise de, bu eyâletin Gazi Cezâyirli Hasan Paşa'ya verilmesi üzerine, M. P., Eğriboz Muhafızlığı'na getirildi. 1781'de Mısır, 1782'de tekrar Belgrad Muhafızlığı'na, iki ay geçmeden de oradan alınıp, Kandiye Muhafızlığı'na nakledildi. 1784'te Bender Muhafızlığı'na, 1786'da ise Vidin Muhafızlığı'na gönderildi. Vidin'de iken, sarayının yanması ile, bütün menkul servetini kaybetti. Az sonra da, Koca Yusuf Paşa'nın M. P.'ya beslediği düşmanlıkla, ocak 1788'de, yaşlılığı ve iş göremez hâle geldiği ileri sürülerek, vezirliği alındı. Bu defa gayr-ı menkul bütün eşyasına da el konarak, Sakız Adası'nda ikamete memur edildi. Ancak, Sultan III. Selim "dedem zamanından kalmış bir vezirdir. Böyle muâmeleye lâyık değildir" diyerek, 1789'da, M. P.'ya vezirlik rütbesini yeniden verdirdiği gibi, onu Kandiye Muhafızlığı'na da tâyin ettirdi. 4 mayıs 1792'de, Yusuf Paşa'nın azledilmesi üzerine, sadâret mührü Kandiye'de bulunan M. P.'ya gönderildi. M. P., 7 haziranda İstanbul'a gelip görevine başladı. Kendisini vezirlikten atan, varına yoğuna el koyarak, Sakız'a sürgün eden eski sadrâzam hakkında hiçbir işlem yapmadı. Aksine, Yusuf Paşa'nın istediği Cidde Vâliliği'ni vererek gönlünü aldı. M. P.'nın sadrâzamlığı 2 yıl, 5 ay, 7 gün sürmüştür. M. P., aslında, III. Mustafa devri vezirlerinden olduğu, Sultan III. Selim'in babası zamanındaki devlet adamlarına saygı gösterdiği, vezirlerin en yaşlısı (Şeyhü'l-vüzerâ) bulunduğu, 1769-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda altı yıl Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı olarak gördüğü başarılı hizmetle tanındığı, temiz, dürüst ve ahlâklı bir kişi olarak halk arasında bilindiği için, bu göreve getriilmişti. Sultan III. Selim, Osmanlı devlet teşkilâtında ve sosyal bünyede yapmayı tasarladığı yenilikleri çevresine, kamu oyuna kabûl ettirebilmek için, Sultan III. Ahmed devrinden beri tuğ ve sancak sahibi olan bu yaşlı veziri, mutaassıb çevrelere karşı bir emniyet olarak görüyordu. Nitekim, devlet teşkilâtının ıslâhı için proje (Lâyiha) hazırlıklarına M. P.'nın sadâretinde başlandı. Donanmanın ıslâhı projesini Küçük Hüseyin Paşa, ilk defa, onun zamanında uygulamaya girişti. Humbaracı, lâğımcı ocaklarının kanunları yeniden ele alındı. Deniz subayları kanunu, Sürre Emâneti tüzüğü, İrâd-ı Cedîd hazinesinin kuruluşu, Nizâm-ı Cedîd nezâretinin kuruluşu, topçu ve arabacı ocakları kanunlarının çıkartılması, vergi tevzi defterlerinin tanzimi, Nizâm-ı Cedîd Kanunu, para ayarının düzenlenmesi, zahire nezâretinin kurulması, baruthânelerin tanzimi, topçu ve arabacı kışlalarının yapılması, büyük ihtilâl ile doğan Fransa Cumhuriyeti'nin ilk defa Osmanlı Devleti'nce tanınması, Karadeniz Boğazı istihkâmları ile Bender, Hotin ve İsmail kalelerinin yaptırılması yani, özetle Sultan III. Selim devri ıslâhât faâliyetlerinin büyük bir kısmının uygulamaya konması, M. P.'nın sadâreti dönemine rastlar. M. P.'nın görevinden alınmasına başlıca sebeb olarak, artık iyice yaşlanmış olması gösterilir. Görevden alındıktan sonra, o devirde âdet olduğu şekilde, taşraya sürgüne gönderilmedi. M. P., gibi melek huylu, mülâyim bir kişinin kimseye fenalığı dokunmayacağı bilindiğinden başka; elli yıla yakın bir zaman tuğ ve sancak sâhibi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerlerinde hizmet görmüş bir eski vezîr olarak da, Ortaköy'de satın aldığı Ayşe Sultan yalısında oturmasına izin verildi. 19 ekim 1794'te, Baruthâne'ye giderken, kayığı çevrilmek suretiyle Balıkhâne'ye indirildi. Mühr-i Vezâret kendisinden alınarak, İzzet Mehmed Paşa'ya verildi. M. P., bundan sonra, daha yedi yıl kadar yaşamıştır. 19 şubat 1802'de, Ortaköy'deki yalısında ölmüş ve cenazesi eşi Zeyneb Sultan'ın Soğukçeşme'deki türbesinin yanına gömülmüştür. M. P., tarihimizde yüzünün güzelliği, ağırbaşlılığı, zülümden çekinen kişiliği, lâtifeyi sevmesi, yumuşak huylu oluşu, hayatında kimseyi incitmemesi ile tanınır. Sâdece, biraz, elinin sıkı olduğu söylenir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Muhsin Zâde (1704? - 1774), tüccardan Halebli yahut Musullu Muhsin Çelebi'nin oğlu Vezîriâzam Abdullah Paşa'nın (b. bk.) oğludur. 1704 yılında, İstanbul'daki Molla Gûrânî semtinde doğmuştur. Ergenlik çağına kadar babasının konağında özel olarak yetiştirilmiş ve silâhşörlükle, Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşıları arasına alınmıştır. Babasının sadâretinde kapucular kethüdâsı olmuş ve 1738'de, vezirlikle Maraş Vâliliği'ne gönderilmiştir. Daha sonra İnebahtı Muhafızlığı'na gönderilen M. P., 1747'de, Bender Muhafızı iken, babasının buraya tâyini üzerine, tekrar Maraş Vâliliği'ne atanmıştır. Aynı yıl içinde Adana Eyâleti'ni yeniden düzenlemek ve Anadolu'da eşkıyâ tâkibinde bulunmak üzere görevlendirildi. 1749'dan sonra ise Hotin, Özi, İnebahtı, Eğriboz muhafızlıklarında ve Özi beylerbeyiliğinde bulundu. 1758 haziranında Haleb Vâliliği'ne atanan M. P., görevine gitmeden önce İstanbul'a çağrılarak nişanlısı Esma Sultan'la düğünleri yapılmış; Haleb'ten Diyarbakır'a, oradan da Anadolu eyâletine tayin edilmiş iken, bir yıl kadar eşinin Kadırga'daki sarayında oturarak, 1759 haziranında Kütahya'ya gitmiştir. 1760'da Bosna Vâliliği'ne getirilmiş ise de, gösterilen müsamaha ile bir yıl kadar yine İstanbul'da Esma Sultan'ın yanında kalmış; ancak 1761'de görev yerine hareket etmiştir. 1762'de Rumeli, 1763'te tekrar Bosna ve aynı yıl kasımında yine Rumeli vâlisi olmuş; Bâhir Mustafa Paşa'nın ayyûka çıkan rüşvetçiliği yüzünden, görevinden uzaklaştırılması üzerine, 30 mart 1765'te birinci defa vezîriâzamlığa getirilmiştir. M. P.'nın sadâreti, Hicâz'daki Vehhâbî Hareketi'nin başlangıç yıllarına tesâdüf eder. Bu sırada, Mısır'da Çerkes Beyleri arasındaki nüfuz yarışmasından, Gürcistan'da da Ruslar'ın kışkırtmasından çıkan karışıklıklar başgösterir. M. P., bu gibi konularla uğraşmakta iken, birden bire Ruslar'ın savaş hazırlıkları başlar. Dış olayları yakından tâkib eden M. P., bir Rus savaşının tehlikeli olabileceğine inandığı için, savaşa girmek istemiyordu. Bu görüşünü Dîvân'a ve saraya kabûl ettiremeyince, 6 eylül 1768'de, sadâretten ayrılmak zorunda kaldı. Bunun üzerine, önce Bozca Ada'ya gönderildi. Fakat Paşa, Bozca Ada yerine, Gelibolu'da oturmasına müsaade edilmesini rica etti. Bu dileği önce kabûl edildi ise de, on beş gün sonra, Rodos'ta oturması uygun görüldü.

Temmuz 1769'da, yeniden görev verilerek, Mora Muhafızlığı'na tâyin edildi. Ruslar'ın tahrîki ile ayaklanan Mora Rumlar'ı yani Manyalılar, yarımadadaki Türkler'i öldürerek büyük bir kargaşalık yarattılar. Elli bin kadar âsi Rum, dört bin kadar Rus askerinin yardımı ile, Koron'u ve ardından da Mizistra'yı ele geçirmişti. Bunun üzerine Mora seraskeri M. P., Tripoliçe önünde, nisan 1770'de, âsileri büyük bir bozguna uğrattı. Rumlar dağıldığı gibi, yarımadaya çıkan Ruslar'dan da kimse kurtulamadı. Bunun arkasından Patras'ı kuşatan âsilerle Modon Kalesi önündeki Ruslar temizlendi. Navarin Kalesi'ne kapanan Ruslar ise, Osmanlı donanmasının limana gelmesi üzerine, buradan ayrıldılar. Ruslar'ın Mora'dan tamâmen ayrılmaları, M. P.'nın daha süratle hareket etmesine imkân verdi. M. P., Mora İsyanı'nı aman tanımadan bastırdı. Bu başarısından ötürü Mora'nın "İkinci Fâtihi" sanı ile şöhret yaptı. Bundan sonra 1771'de Rumeli eyâleti sürücülüğü ile Vidin'e gelmiş ve Yergöğü muhafızlığı ile Vidin Seraskerliğine getirilmiştir. Bu sırada Bükreş üzerine yaptığı harekâtta ise bir başarı elde edemedi. Ama Babadağı önünde Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Silâhdar Mehmed Paşa'nın bozguna uğradığı haberi M. P.'nın Bükreş bozgunundan önce İstanbul'a duyurulmuş olduğundan, eski tecrübesine güvenilerek, kasım 1771'de ikinci defa sadrâzamlığa getirildi. Fakat M. P., savaş cephelerinde üç yıla yakın süren Sadrâzamlığında mühim bir başarı gösteremedi. Halk beceriksizliğinden şikâyetçi idi ise de, devlet erkânı daha tecrübeli bir komutan bulunamamasından, görevde kalmasını istiyorlardı. 1774'te Ruslar'ı Hırsova'dan çıkarmayı başarınca, Tuna'yı geçmek konusunda ordu ileri gelenleri ile görüşürken, kendisine Bükreş bozgununun hatırlatılması üzerine, harekâttan vazgeçti. Bu ihtiyat ve tereddüdü yüzünden, barış için daha müsâit şartları kaçırarak, en sonunda 1774 Kaynarca Andlaşması'nı kabûl etmek zorunda kaldı.

Barış andlaşmasından sonra hastalandı, taht-ı revanla İstanbul'a dönerken, Karinabad'a iki saat mesafede öldü. Cenazesi önce Edirne'ye getirilerek Eski Câmi mezarlığına gömülmüş, on gün sonra, eşi Esma Sultan'ın emri ile, oradan alınarak İstanbul'da Eyüp'teki türbe kapısı yanına gömülmüştür. M. P., kısa boylu ve oldukça çirkin görünüşlü, hesaplı bir vezîr idi. Dış politikayı dikkatle tâkib eder, Avrupa devletlerindeki politik gelişmeleri adım adım kollar, devletin iç ve askerî durumunu yakından bilirdi. Otuz yıla yakın vezirlikte bulunmuş, bunun altı yıl, üç buçuk ayı vezîriâzamlıkta geçmiştir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Rum (? - 1470), XV. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından. Bir söylentiye göre, İstanbul'un fethi sırasında tutsak alınan Bizanslılar'dan biridir. Başka söylentilere göre de, Dimetoka'lı yahut Anadolu'lu bir Hıristiyan'dır. M. P.'nın sarayda yetiştiği ve ilk defa 1466'daki Arnavutluk seferinden dönüş sırasında Fâtih'in dikkatini çektiği bilinmektedir. Böylece ikinci vezirliğe yükselen M. P., Vezîriâzam Mahmud Paşa ile geçinemedi. Hele 1468'de yapılan Karaman Seferi'nden sonra, bu anlaşmazlık daha da ilerledi. M. P., Mahmud Paşa'nın Karamanoğlu Pîr Ahmed Bey'i yakalayamamasının bir düzen olduğunu ileri sürerek, onu gözden düşürmeğe çalıştı. Arkasından, İstanbul'u onarmak için Karaman eyâletinden yaptırılan büyük sürgünde Mahmud Paşa'nın zayıf ve fakirleri topladığı, zenginleri ve soyluları kayırdığı propagandasına girişti. Bu dedikodu ve telkinler sonunda Mahmud Paşa'nın azlini sağladıktan sonra onun yerine vezîriâzam oldu. M. P., sadrâzam olunca, ilk iş olarak, Konya ve Lârende (Karaman) ahâlisini büyük sürgüne tâbi tuttu. Bunda pek şiddetli hareket etti. Sürgünden, Mevlânâ soyundan olan, Emîr Ali Çelebî dahi kurtulamadı. Onun bu sert tutumu, Karaman yöresinde ters bir direnmenin çıkmasına yol açtı. Bu durumdan yararlanan Pîr Mehmed Bey ile Kasım Bey, halkın da desteği ile, Lârende'yi geri almağa muvaffak oldular. Bunun üzerine Fâtih, Karaman meselesini çözmek görevini M. P.'ya verdi. M. P., bu defa, daha da sert davrandı. Halkın Karamanoğulları'nı desteklediği bahânesi ile, Ereğli ve Lârende'yi tahrib etti. Halkı zorla sürgün ederken bütün vakıflara, hattâ Medîne vakıflarına da el koydu. M. P., ondan sonra, Alanya üzerine yürüdü. Ancak, Alanya beyi kaynı olmakla, bu kaleyi almadı. Bu sefer, Varsaklar üstüne yöneldi. Fakat, Varsak beyi Uyuz Bey'in pususuna düştü. Bozguna uğrayan M. P., Karaman konusunda başarısızlığa uğramakla, üç aylık bir vezirlikten sonra, görevinden alındı. Yerine İshak Paşa getirildi ve Karaman üzerine serdar tayin edildi. M.P., bundan sonra, 1470 Eğriboz seferinde, donanmada görev aldı. Bu seferde bazı başarılar gösterdi ise de, kendisine rakîb olan iki vezîrin, Mahmud Paşa ile Nişancı Mehmed Paşa'nın aleyhine çalışmaları sonunda idam edildi.

M. P.'nın mâlî konularda da bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda mukataa yahut iltizâm vergi ve usullerini ilk defa uygulayan M. P. olmuştur. Mukataa şehirlerde, ve İstanbul'a yerleştirilen sürgünler üzerinde uygulan-

mış, iltizâm usulü de timar ve hâslarda geniş ölçüde tatbik olunmuştu. Adâletsiz bir vergi ve uygulama olarak, daha çok Nişancı Mehmed Paşa tarafından yerilen bu usûl, ulemânın da direnmesi üzerine kaldırılmıştır. Bu olay da, M. P.'nın Fâtih'in gözünden düşmesine sebeb olmuştur. M. P., Üsküdar'da yaptırdığı câmiin yanındaki türbesine gömülmüştür. Ayrıca, burada, bir imâreti ve medresesi ile hamamı da vardır. İstanbul'da da han, ev ve dükkânlar yaptırmıştır.

M. P., Karaman eyâletindeki askerî harekâtta gösterdiği şiddet ve hele sürgün konusundaki zulme kaçan davranışları ile, kötü bir şöhret yapmıştı. Ayrıca, Dîvân'da Mahmud Paşa ve Karamânî Nişancı Mehmed Paşa gibi iki çok güçlü vezîri karşısına alması, onun en sonunda ölümüne sebeb olacak bir çekişmeye yol açmış ve bu mücadeleyi M. P. hayatı ile ödemiştir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Sarı Bakkaloğlu Defterdar (? - 1717), XVIII. yüzyıl başında Osmanlı devlet adamlarından ve tarihçilerinden. İstanbul'da doğdu. Bir bakkalın oğludur. Bunun içindir ki, Bakkaloğlu diye tanınmış, sarışın olması dolayısıyle de Sarı lâkabını da almıştır. Küçük yaşta Dîvân-ı Hümâyûn'daki rûznâmçe-i evvel kalemine alınmış ve Kılıç Ali Efendi tarafından yetiştirilmiştir. Maliye konularında kazandığı bilgi ve tecrübe ile tanınmış, defterdar mektupçuluğuna yükseltilmiştir. Uzun süre bu görevde kaldı. Râmi Mehmed Paşa'nın vezîr-i âzam olması üzerine, eski kapı yoldaşlığını ve dostluğu dayalı olarak, şıkk-ı evvel defterdarlığına getirildi. Bu görevde iken, Edirne Vakası'nın (b. bk.) patlaması üzerine, âsiler tarafından Feyzullah Efendi'nin ve oğullarının muhasebesini görmekle görevlendirildi. Cisr-i Mustafa Paşa'ya giderek, orada bir handa tutuklu olan Feyzullah Efendi'yi muhallefat kâtipleri ve muhasebe memurları ile birlikte sorguya çekti. Ancak, ayaklanan askerin davranışlarından ürkerek, verilen görevi bırakıp saklandı. İstanbul'dan âsilerce defterdar olarak getirilen Muhsin-zâde Abdullah Efendi (Paşa - b. bk.) cülûs bahşişini hazırlamakta başarısızlığa uğrayınca, isyanın elebaşıları kendisine bir zarar gelmeyeceğine söz verdi ve ikinci defa defterdarlık görevini üzerine aldı. Edirne vakası yatıştıktan ve yeni padişah III. Ahmed İstanbul'a döndükten sonra sadâret kaymakamı Firârî Hasan Paşa'nın defterdarlığı üzerine alınca, M. P. da rûznâmçe-i evvelliğe (Büyük Rûznâmecilik) getirildi. 1705'te, üçüncü defa, defterdar oldu. M. P., bundan sonra, çeşitli tarihlerde, dört kere daha defterdar oldu. Maliye konularında âdetâ otorite olarak tanınmıştı. Bundan başka, 1709'da, iki tuğla, kendisine Selânik sancak beyliği verilmiş ve Bender Muhafızlığı ile görevlendirilmiştir. 1713'te ise, Rus çarlığı ile Osmanlı Devleti arasında Prut Andlaşması'na ek protokol kabûl edilince M. P., Bursa'nın eski kadılarından Murad Efendi ve Nişancı Abdurrahman Ağa ile birlikte, Osmanlı - Rus sınırını tespit edecek komisyonun başkanlığına getirilmişti. Daha sonra, kethüdâ Câbioğlu Sarı İbrahim ve Reîsü'l - küttâb Sarı Deli Mustafa ile birlikte, Mora ve Avusturya seferlerinin hazırlıklarında çalıştı. Varadin Savaşı'nda ordunun dağılması üzerine M. P., gerek ağırlıklardan mümkün olanın kurtarılması, gerek ordunun tekrar Belgrad'da toplanması hususunda büyük gayret gösterdi. Onun bu çalışmaları III. Ahmed'in çevresinde değerlendirilmiş, hattâ serdâr-ı ekremliğin M. P.'ya verilmesi görüşü kuvvetlenmiş iken, kendisini sadâret mevkiine hazırlamakta olan yazıcı İbrahim Efendi (Dâmâd İbrahim Paşa, b. bk.) buna karşı çıkmıştır. Böylece vezâret mührü çok yaşlı bir vezîr olan Halil Paşa'ya gönderilirken, M. P., karşısında, Sultan III. Ahmed'in yanında kuvvetli bir rakib ve düşman buluyordu. Böyle olmakla beraber, M. P., Halil Paşa'nın hem iş bilmezliği, hem de yaşlılığı gibi sebeblerle, Ordu-yı Hümâyûn'da birden parladı. Bütün yetki ve sorumlulukları üzerine aldı. Onun ordu erkânı arasında böyle nüfuz kazanması, Edirne'deki sarayı da harekete geçirdi. Halil Paşa'nın yaptığı teklif üzerine, M. P.'ya vezirlik rütbesi verildi. M. P. bu duruma gelince, görevi tam anlamıyle yapmak için, padişahtan sadâret mührünün kendisine verilmesini istedi. Ancak, bu sırada kuşatma altında bulunan Tamışvar kalesine gönderdiği yardım kuvvetlerinin, bir iş yapamaması ve bu kalenin düşmesi, yazıcı İbrahim Efendi'ye M. P.'yı kötüleme fırsatını verdi. III. Ahmed, bu sözlerin etkisinde kaldı. Defterdarlığa Hotin Muhafızı Dâmâd Mehmed Paşa'nın getirilmesi üzerine, M. P., Selânik Sancakbeyliği ile Ordu-yı Hümâyûn'dan uzaklaştırıldı. M. P., böyle bir muamele ile karşılaşınca, III. Ahmed'in hakkında ileri - geri konuşmayı âdet hâline getirdi. Bunlar şimdi ikinci vezîr durumunda olan Dâmâd İbrahim Paşa (Yazıcı İbrahim Efendi) tarafından Padişaha duyurulunca gazaba gelen III. Ahmed, gönderdiği bir kapucı - başı ile, onu Kavala kalesindeki zindana attırdı. M. P.'nın Selânik'te olan eşya ve parası hazineye alındığı gibi, İstanbul'da Kumkapı'da bulunan konağı da çavuşbaşı Kadı Halil Ağa eliyle ve bütün eşyası ile birlikte, yine hazineye alındı. Bundan sonra, kapucu - başı Yusuf Ağa Kavala'ya gönderildi ve Bakkaloğlu'nun hayatına son verildi. Başı İstanbul'a getirildi. Cenazesi ise Kavala'da Ulu Cami bahçesine gömüldü.

M. P., resmî hayatında, mâlî işlerde devrinin en başarılı kişilerinden biridir. Kendisini yavaş yavaş vezîr-i âzamlığa da hazırlamışsa da, karşısına Sultan III. Ahmed'e iyice hulûl etmesini bilen yazıcı İbrahim Efendi gibi zeki bir rakibin çıkması, bu arzusunu engellemiştir.

M. P.'nin, devlet adamlığından başka, tarih ve politika üzerinde çalışmaları da vardır. 1067 yılından 1116 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu tarihini (1656 - 1704) tespit eden kroniği, *Zübdetü'l - Vekaayî* henüz yayımlanmamıştır. Politika üstüne yazdığı *Nesâyihü'l - vüzerâ ve'l - umerâ* adlı ve basılmış eseri, İngilizce'ye de çevrilmiştir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Silâhdar, Kara Vezir, Seyyid (1735 - 1781), XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet adamı. Kırşehir'in Arabsun ilçesinde doğdu. On iki yaşında İstanbul'a gönderilerek dayısı olan Sürre Emini Süleyman Ağa vasıtasıyle saraya alındı ve helvahâneye çırak edildi. Dayısının hizmetinde yetişmiş, onun ölümünden sonra zülüflü baltacılar ocağına kaydedilmiştir. Okuma ve yazmaya meraklı, özellikle kâtiplikte kabiliyetli bir genç olarak görüldüğünden, az sonra Enderûn'da hazine odası ikinci yazıcılığına nakledilmiştir. Kardeşi Helvacı Mustafa Ağa da Şehzâde ve Velîahd Abdülhamîd'in kahvecibaşısı olduğundan onun aracılığı ile velîahde intisab etmek fırsatı bulmuştur. Böylece I. Sultan Abdülhamîd'in en güvenilir adamlarından biri hâline gelen M. P., Abdülhamid padişah olur olmaz Has Oda'ya alınarak mâbeyinci, yirmi gün sonra hazine kethüdâsı ve 1775 martında silahdâr-i şehriyârî olmakla Osmanlı sarayının en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri oldu. Padişah üzerinde tesis ettiği nüfuz o derecede kuvvetliydi ki, bu tarihlerde sadâret makamına gelen vezirler, makamlarında kalabilmek için onu kollamak, onunla iyi geçinmek zorundaydılar. Yine bu tarihlerde vezîr-i âzamların sıkça değiştirilmesinde M. P.'nın tesiri olduğu vekayînâmelerde belirtilmektedir. Vezirlerin bir iş göremeden sadâretten ayrılmaları, bütün tayinlerin onun müdahalesi ile olması; o sıralarda İstanbul'da sık sık yangın çıkışı hep M. P.'ya bağlanmakta ve payitahtta hakkında devamlı

bir dedikodu alıp yürümekte olduğundan, sonunda perde arkasından çıkması şart oldu. Bu mülâhaza ile 22 ağustos 1779'da Kalafat Mehmed Paşa (b. bk.) yerine vezîr-i âzam oldu. Bir buçuk yıl kadar süren sadrâzamlığında, ilk iş olarak her yıl yapılan merkez ve eyâlet memurlarının yer değiştirilmelerini önledi. Böylece kalabalık maiyet ve kapıkulları ile bir yerden bir yere giderken, memurların halka çektirdikleri sıkıntıya son verdi. Sadâreti süresince mecbur olmadıkça kimseyi azletmedi. Merkez teşkilâtına en liyakatli memurları seçmeye dikkat etti. Hattâ bu maksatla kendi kardeşi Nişancı Vezir Mustafa Paşa'yı görevinden alarak yerine devrinin liyakatli memurlarından Hacı Mustafa Efendi'yi getirmekten çekinmedi. Genç ve çalışkan, istikbal vaadeden bir kadro kurmaya çalıştı. Humbaracı Ahmed Paşa ve Baron de Tott gibi mütehassıslarla humbaracı ve topçu ocaklarının ıslahı ve inkişafı üzerinde dikkatle durdu. Ancak bu sırada artan hastalığı (verem) onu ölüme götürdü. 20 şubat 1781'de kırk beş yaşında öldü. Kabri Bahçekapı'da Hamidiye türbesi kabristanındadır. M. P., vezirliğinde bütün salâhiyetini kullanan, "istiklâl üzere icrâât yapan" nâdir Osmanlı vezirlerinden biridir. Doğum yeri olan Arabsun köyünü imar ederek, Sarılar Türkmen aşîretini buraya yerleştirmiş, cami, mektep, kütüphâne, su yolları ve imaretle süsleyerek bir kasaba hâline getirmiş, adını da Gülşehri olarak değiştirmiştir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Silâhdar (? - 1737), XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet adamı. İstanbullu'dur. Kavaf esnafından Hantal Kavaf diye tanınan birinin oğludur. Çocukluğunda Enderûn-i Hümâyûn'a alınarak kilâr odasında yetiştirildi. Zamanla Has Oda'ya geçti ve kiler kethudâsı iken 1723'te terfi sırasında birden atlıyarak, Boşnak Mehmed Ağa yerine silâhdar-ı şehriyârî oldu. 1728'de III. Sultan Ahmed'in dokuz yaşındaki kızı, Ayşe Sultan'a namzed olmakla vezirlik türbesiyle kubbealtı vezirleri arasına katıldı. Patrona ayaklanması üzerine Dâmâd İbrahim Paşa'nın katli sonunda, 1 ekim 1730'da sadâret makamına getirildi. Ancak ertesi günü kaynatası III. Sultan Ahmed, tahttan feragat ettiğinden onun zamanında bir gün vezirlik etti. Yeni padişah I. Sultan Mahmud, M. P.'yı makamında bıraktı. Sadâreti zamanında gerçekleştirilen en mühim iş, Patrona Halil ve avenesini kapıcılar kethudâsı Kabakulak İbrahim Ağa ile birlikte temizlemesi olmuştur. Bu iş gerçekleştikten sonra M. P.'nın da sadâretten ayrılması lüzumu doğmuş ve 22 ocak 1731'de dört aya yaklaşan vezirlikten, Haleb vâliliğine tayinle uzaklaştırılmıştır. Bundan sonra M. P., Diyarbekir (1733), ikinci defa Halep (eylül 1733) ve Sayda (aralık 1733), daha sonra da Bağdad (1735) vâlilikleri ile Anadolu beylerbeyiliğinde (1736) ve en son üçüncü defa Haleb'de (eylül 1736) bulunmuştur. Haleb valisi iken 1737'de orada ölmüştür. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Sofu Koca (1568 ? - 1649), XVII. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından. Kapukulu sipahilerinden bulunduğu için, Türk asıllı olması muhtemeldir. Bir süre sipahilik ettikten sonra, Defterdar Bâki Paşa'nın hizmetine girmiş ve kethüdâsı olmuştur. Bâki Paşa'nın ölümünden sonra da, bazı görevlerde ve yeniçeri ağalığında bulunmuştur. 1628'de, Sadrâzam Husrev Paşa Erzurum Kalesi'nden Abaza Mehmed Paşa'yı çıkartmağa muvaffak olunca, sipahi asıllı olan M. P., hem yeniçerilerin, hem de sipahilerin tuttuğu bir kişi olduğu için, Erzurum beylerbeyiliğine getirildi. Daha sonra Aydın ve Saruhan muhassıllıklarında bulundu. Kastamonu sancakbeyi olarak Bağdad seferine katıldı ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından baş defterdarlığa getirildi. Mustafa Paşa'nın idamına kadar, bu görevde kaldı. Onun ölümü ile görevden alınınca, İstanbul surları dışında Yenikapı civarındaki evine çekilip, günlerini dervişlikle geçirmeğe başladı. Kendisini Doğancı Dede müridlerinden biri olarak tanıtıyor ve günlerini Yenikapı Mevlevî - hânesi'nde geçiriyordu.

Bu sırada yeniçeri kethüdâsı Kara Murad Ağa ve eski sekban - başı Müslihüddin Ağa ile Fâtih Camii vâızı Velî Efendi ve Şeyhü'l - islâm Abdürrahîm Efendi'nin tertip ettikleri komplo neticesinde başgösteren yeniçeri ve sipahi ayaklanması üzerine, Fâtih Camii'nde toplanan isyancılar tarafından, Hezârpâre Ahmed Paşa'nın yerine vezîr-i âzamlığa aday gösterilmekle, 7 ağustos 1648'de, Mühr-i Hümâyûn'u alarak göreve başladı. O gün huzura çıktığında, Sultan İbrahim tarafından "bre koca köpek! Vezîr-i âzam olmak içün kulu tahrîk eyledin. Bu cemiyyet ber-taraf olduktan sonra, göresin ki hakkından nice gelürem!" diye ağır şekilde azarlanınca, M. P. şaşkına döndü ve vezirlikten vazgeçerek evine kapandığı gibi, durumu da Fâtih Camii'ndeki isyancılara duyurdu. Bu haber, ayaklananlar arasında, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi fikrini yerleştirdi. M. P. da, ısrarla, Orta Cami'e çağrıldı. Bundan sonra, İstanbul kapıları kapatılıp, Ahmed Paşa'nın öldürülmesine ve Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesine karar verdiler.

M. P., bu zor işi üzerine aldı. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde, önce, Vâlide Sultan'la çatıştı. Vâlide Kösem Sultan'ı bu karara zorladı. Bu tartışma, M. P.'nın, daha sonra Vâlide Sultan tarafından yok edilmesi için girişilecek hazırlıkların başlangıcı oldu. M. P., bu arada Hezârpâre Ahmed Paşa ile Kazasker Mülakkab Müslihüddin Efendi'yi ve isimleri yazılı bazı kimseleri temizlemekte askerin yardımını gördü. Bu sonuca göre, ayaklanma başarı ile bitmiş oluyordu. Ancak, Sultan İbrahim'in nimetini görmüş olan saray halkının kıpırdanmağa başladığını haber alan M. P., eski padişahın hayatına son vermek gereğini duydu. Şeyhü'l - islâm Abdürrahîm Efendi'den aldığı fetvâ ile, Sultan İbrahim'in ölümünü hazırladı. Bundan sonra, cülûs bahşişini hazırlamağa girişti. Ancak, hazinede yeter derecede akça bulunmadığından, bu defa, Cinci Hüseyin Efendi'yi ele aldı. Ondan üç bin kese ile kethürâsı Fâcir Nuri'den de yüz elli kese akça sızdırarak, yeni çeri ve sipahilerin cülûs bahşişlerini sağladı. Bu olayların geliştiği şâban ve ramazan (eylül ve ekim 1548) aylarında Dîvan kurulamadı. M. P., yeni padişah IV. Mehmed henüz 7 yaşında bir çocuk olmakla, Atabeyi gibi saraya yerleşmiş, devlet işlerini bütünü ile eline almış bulunuyordu. Hazinenin gelir ve gider hesaplarını yoklamış, saray halkının pek fazla olan masraflarını kısmış, kendi de aslında bir sipahi olmakla atlı bölük halkına ihsanlarda bulunarak onlara Veledeş ücretlerini verip, bin kadar çalık sipahiyi de yeniden kayd ederek Girit Seferi'ne katılmalarını istemişti. Ancak bu çalışmaları ne saray halkını, ne de sipahileri tatmin etmişti. Bu sırada Enderûn hizmetinde olan Celebler'in, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı oğlanlarının çıkma zamanları geldiği halde M. P.'nın bunlara izin vermemesi İstanbul'da yeniden bir ayaklanmaya sebeb oldu. Bu defa sipahiler, Sultan İbrahim'in kanını dava ederek, M. P.'ya karşı başkaldırdılar. Sultan Ahmed Camii'ni ve meydanını dolduran sipahileri M. P., yeniçeri kuvvetlerine dayanarak, ezdi. Ama bu başarı, yeniçeri ağalarının karşılarında hiçbir muhalefet kalmaması sonucunu getirdi ve Osmanlı tarihinde ağalar saltanatı diye adlandırılan bir döne-

min açılmasına yol açtı. Anadolu'ya dağılan sipahiler ise, yer yer, ayaklanmalar çıkardılar. Bu ayaklananlardan Kara Haydaroğlu'nu yakalayıp getiren Abaza Hasan Ağa'ya M. P., Yeniil voyvodalığını vermişti. Ancak, ocak ağaları buna karşı çıkınca, ağalarla M. P.'nın arası iyice açıldı. M. P., bu durum karşısında "işte mühür, kime isterseniz verin!!" diye istifa etmek derecesine geldi. Ama, M. P. için en büyük tehlike Kara Murad Ağa idi. Onun yeniçeri ağalığına getirilmesi, M. P.'nın durumunu iyice sarstı. Ayrıca Gürcü Nebî'nin sipahileri toplayıp Niğde'de ayaklanması, Foça'da Mûsâ Paşa donanmasının Venedik filosu karşısında yenilgiye uğraması da eklenince, 9 cemâziyülevvel 1059 (10 mayıs 1649) da M. P. görevden alınarak mallarına el konulduktan sonra, Malkara'ya sürgün edildi. Daha sonra, sürgün yeri Zağra'ya değiştirildi. Bu kasabaya geldikten birkaç gün sonra da, kasım 1649'da idam edildi.

M. P., Osmanlı tarihinde zâlim, ahmak ve başarısız bir devlet adamı olarak tanıtılır. Bu görüşün, daha çok, saray çevrelerinden ve onu sevmeyen Vâlide Sultan ile iç halkından doğduğu söylenebilir. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Sokullu, Tavil (1512 ? - 1579), XVI. yüzyıl Türk devlet adamı. Bosna'da Vişegrad kazasına bağlı Rudo bucağının Sokkulovici - Şâhinoğulları âilesinin oturduğu köyde, tahminlere göre en erken 1500, en geç 1515'te doğmuştur. M. P.'nın bıraktığı vakfıyeler gözönünde tutulduğu takdirde, takribî olarak belirtilen H. 918 (1512) yılı onun doğum tarihi için tercihe şâyandır. Boyunun uzunluğu dolayısıyle Tavil, mensup olduğu âile itibariyle Sokullu lâkapları ile anılagelmiştir. M. P., küçük yaşta bir süre çobanlık ettikten sonra dayısı Mişeleva manastırı rahibinin yanına giderek kilise hizmetine girdi. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk günlerinde Rikâbdar Yeşilce Mehmed Bey tarafından tesbit edilerek, âilesi de iknâ edildikten sonra devşirilmiş ve Edirne sarayına getirilmişti. Böylece Bayica (Bayo) Sokkuloviç Mehmed adını alarak, bir süre Edirne sarayında terbiye gördü. Kanunî'nin Edirne'ye geldiği günlerden birinde Bosna'dan devşirilen 40 kadar seçkin oğlancıkla birlikte padişaha arz olundu. Boyu bosu ve davranışlariyle Kanunî'nin dikkatini çekerek, İstanbul Sarayı'na gönderildi. Burada Enderûn-i Hümâyûn oğlanları arasına katıldı. Sokullu, daha sonra Hazine Odasına geçip iç hazinedeki çalışmaları ile kendisini gösterdi ve Has Oda'ya terfi etti. Çalışkanlığı, becerikliliği ve dürüstlüğü ile kendini sevdirdi. Rikâbdâr oldu. Bu görevde iken âilesini İstanbul'a getirmek ve İslâmlaştırmak teşebbüsünde bulundu. Babası ve annesi İstanbul'da yerleşti. Babası Celâleddin Sinan adını aldığı gibi, ortanca kardeşi ile amcasının oğlunu (Bk. SOKULLU - ZÂDE MUSTAFA PAŞA) da Galata Sarayı oğlanları zümresine kattı. Daha sonra saray hizmetlerinde terfi ederek çuhadâr ve silahdâr oldu.

Enderûn'daki hizmet süresi bitince çâşnigirbaşı olarak bîrûn hizmetlerine geçti ve az sonra da kapucular kethudâsı oldu. 1541 sefer-i hümâyûnu'nda kendisine başkapıcılık verildi. 1546'da Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü üzerine Gelibolu sancakbeyliği ile kapdân-ı deryâlığa vekâleten tâyin edildi. Tersane'yi idarede gösterdiği başarı üzerine beylerbeyilik rütbesiyle fiilen kapdân-ı deryâ olup, Akdeniz seferine çıkarak Trablus - Garp'taki İspanyollar'a karşı başarılı bir sefer yaptı. 1550'de Kanunî, İran seferine hareket ederken Semiz Ali Paşa'nın Mısır valiliğine tâyini üzerine boşalan Rumeli beylerbeyiliğine Sokullu'yu getirdi ve Avrupa Türkiyesi'nin korunması için teşkil edilen ihtiyat kuvvetin serdarlığını ona

SOKULLU MEHMED PAŞA

verdi. 1551'de Avusturyalılar'ın Erdel üzerinde giriştikleri faaliyet karşısında harekâta başlayan M. P., Varad, Becgerek, Çanad ve Lipve kalelerini aldı, Tımışvar'ı muhasara etti. Ancak kışın yaklaşması üzerine, geriye çekilmek zorunda kaldı. Avusturyalılar'ın kış aylarında Lipve'yi geri alması üzerine 1552'de ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'nın serdarlığında düzenlenen harekâta, yine Rumeli beylerbeyisi olarak katıldı. Nahcuvan seferine de Rumeli beylerbeyisi sıfatiyle iştirak eden M. P., emrindeki kuvvetlerin disiplini, teçhizatının mükemmelliği bütün ordu-yi hümâyûnda takdir toplamasını sağladı. Bu seferde, yine Kara Ahmed Paşa'nın maiyetinde, Gürcistan harekâtında başarı gösterdi. Seferin sonunda, padişah Amasya'da konakladığı sırada, 1555'te üçüncü vezirliğe getirilerek Dîvân-i Hümâyûn'a, kubbe vezirleri arasına alındı.

Bundan sonra Kanunî'nin en güvendiği devlet adamlarından biri olan M. P., özellikle şehzâdeler arasındaki mücadelede hükümdarının buyrukları dahilinde hareket ederek, bu itimadı bir kat daha arttırdı. Şehzade Bâyezid meselesinin ortadan kalkması üzerine 1560'ta, İstanbul'a döndü. 1561'de ikinci vezirliğe yükseltildi. Sadrâzam Semiz Ali Paşa'nın 27 haziran 1565'te vefât etmesi üzerine, Sokullu da adım adım ilerlediği Osmanlı devletinde, en yüksek mertebeye, vezîr-i âzamlığa ulaştı. Bundan sonra 14 yıl, 3 ay, 17 gün Osmanlı devletinin vezîr-i âzamı olarak bu büyük imparatorluğu idâre etti ve haklı bir şöhret kazandı.

Sokullu, uzun sadâretinde genellikle barış taraftarı bir politika gütmeye çalıştı. Ama bu politikasında Osmanlı menfaatlerinde yarar gördüğü vakit, savaşı kabûl etmekten de çekinmedi. Sadrâzam olduğu sırada Malta muhasarası devam

ediyordu. Bu savaşın açılmasında onun ne gibi tesiri olduğu bilinmiyor. Ancak, muhasaranın başarısızlıkla bitmesinden sonra gerekli tedbirleri aldığı bilinmektedir. Bu sırada Avusturyalılar'ın Erdel işlerine müdahalesinde, Osmanlı devletinin yüksek menfaatleri için seferi tercih etmekten çekinmedi. Hattâ devrin padişahı Sultan Süleyman yaşlı ve hasta olduğu halde onu da bu sefere katılmaya teşvik etti. Gerçekten Sigetvar seferini Kanunî adına, başından sonuna kadar kendisi idâre etti (bk. SİGETVAR). Kalenin fethinden bir gün önce Sultan Süleyman vefât edince, aldığı sıkı tedbirlerle, yeni padişah II. Selim gelinceye kadar orduyu disiplin içinde dönüş yoluna çevirdi. II. Sultan Selim üzerinde müessir olan Hâce-i Sultanî Abdullah Efendi, Lala Hüseyin Paşa ve Musâhib Celâl Bey'in nüfuzunu sür'atle kırdı (bk. SELİM II.) ve bu hükümdar zamanında tam istiklâl ve mutlak salâhiyetle devleti yönetmek imkânını buldu. Ama bu arada Lala Mustafa ve Yahudi Yasef Nassi'nin Sultan Selim'i Kıbrıs seferine tahrik etmelerine de engel olamadı. Sokullu, bu seferin sadece bir Osmanlı - Venedik savaşı olarak mevzi'î kalmayacağından, bir Haçlı seferi hâline dönüşeceğinden endişe ediyordu. Filhakika, bu görüşü savaşın başlamasıyle birlikte gerçekleşti. Padişahın, telkin altında kalarak açmak istediği savaşı, Ebu's-suûd Efendi de Kıbrıs'ın vaktiyle diyâr-ı İslâm olması sebebiyle uygun bulunca M. P. da artık direnemedi. Adanın fethi için lâzım gelen ordu ve malzemenin en iyi şekilde hazırlanmasını temin etti. Korktuğu Haçlı seferi de tahakkuk ederek, Osmanlı donanmasının İnebahtı'da yenilmesi üzerine Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa ile birlikte gereken bütün tedbirleri aldı (bk. İNEBAHTI ve KILIÇ ALİ PAŞA). Sefer sonunda ise, bu savaşın baş teşvikçisi Yahudi Nassi'ye Kıbrıs krallığını verdirmedi. Burasını bir Osmanlı vilâyeti hâline koydurttu (bk. KIBRIS).

M. P., 1568'de Avusturya ile Eğri dağlarından itibaren Solnok, Hatvan, Fülek bölgelerini içine alarak, Estergon'un batısında Rinya ırmağına dayanan sınırı tesbit ederek barışı yaptıktan sonra, doğu ülkelerine ve İslâm devletlerine ilgi gösteren bir politika takibine girişti. Avrupalı gemicilerin Hindistan'a, Ruslar'ın Astırhan'a (b. bk.) ulaşmalarının Osmanlı devletinin ekonomik ve siyasî kaderi üzerinde yapmakta olduğu tesirleri iyice kavradığı, Asya'daki Müslüman devletlerin karşılaştıkları tehlikeyi farketmiş olduğu, onun takib ettiği bu politikadan anlaşılmaktadır. Bunun içindir ki M. P., Batı devletlerine karşı sulhçu, Doğu'da ise yapıcı bir politika gütmeyi uygun buldu. Hind denizinde Müslüman tüccarların güvenliğini sağlamak için, Sumatra adasındaki Açe sultanlığının askerî yardım isteğini sür'atle yerine getirdi. Sultan Alâeddin'e Kurdoğlu Hızır Reis kumandasında 19 kadırgalık bir kuvvet ve gerektiği kadar malzeme sevkettirdi. Ayrıca Yemen'in ve dolayısıyle Arabistan'ın güney kıyıları ile Umman denizinin kontrolü için bu ülke üzerinde tekrar harekâtı başlattı. Sinan Paşa'yı buraya serdâr olarak göndermekle tasavvur ettiği neticeleri temin etmiş oldu (bk. SİNAN PAŞA, KOCA ve YEMEN). Ama M. P.'nın, doğu ülkelerine dönük politikasında en önemli teşebbüs şüphesiz ki tarihlerimizde Ejderhan (Astırhan) ve Kazan seferi adı ile anılan Ten ve İtil (Don ve Volga) nehirlerini birbirine bağlayacak olan kanal tasarısıdır. Ancak, kubbe vezirlerinden başlayarak Kırım hanına kadar tasarının azametini farketmeyenlerin bu projeyi baltalamaları, savsaklamaları, işin başarısızlıkla bitmesine yol açmıştır. Halbuki Sokullu İstanbul'dan Hazar gölüne su yolu ile ulaşmakla, Osmanlı Devleti'nin büyük hasmı İran'ı kuzeyden çevireceği gibi, eski Hazar imparatorluğu topraklarında, bütüniyle Türk boylarının yaşadığı Kıpçak bozkırında, Osmanlı hâkimiyetini yerleştirmeyi, büyümekte olan Rus Çarlığı'nı güney - doğudan kuşatmayı düşünüyordu. Ayrıca, 1552'de Astırhan'ın Ruslar'ın eline geçmesiyle yön değiştiren, Karadeniz yerine Baltık denizi'ne yönelen İç Asya kara ticaret yolunu da yeniden eski mecrasına çevirmiş olacaktı. Sokullu'nun bu mahiyette bir tasarısı da Süveyş kanalını açtırmaktı. Ama, Ejderhan seferinden ötürü Arz "Odası"nda, bütün vezirlerin önünde itâba maruz kalınca, bu tasarıyı fi'lî hâle dahî koyamamıştır. Onun Avrupa devletleriyle özellikle Avusturya ve Fransa ile olan münasebetlerde güttüğü sulhçu politika, Erdel voyvodalığının Dîvân-ı Hümâyûn'un kontrolüne girmesini sağladıktan başka, Polonya tahtına seçilecek kralın Osmanlı devletince tensibi prensibinin, hem Avusturya, hem de Fransa yani Avrupa'nın bu yüz yıldaki iki lider devleti tarafından kabûl edilmesi gibi bir netice vermiştir. Buna karşılık Sokullu, Piyâle ve Kılıç Ali Paşalar kumandasındaki Osmanlı deniz kuvvetlerinin sadece İspanya'ya ait kıyıları vurmalarına müsaade etmekle bu iki devleti kendi politikasına iyice yaklaştırmıştır. Bunun sonunda 1574'te Tunus'un kesin olarak fethi kolaylıkla sağlanmıştır.

III. Sultan Murad'ın cülûsunda M. P., bu saltanat değişikliğini de sükûnet içinde geçirdi. Ancak, padişahın cülûs sırasında sadrâzama elini öpecek kadar saygı göstermesi — gerçi Sokullu buna imkân vermemiş olmakla bereber — sonradan, padişahın gönlünde vezirine karşı gittikçe artan bir kompleksin doğmasına yol açtı. III. Murad'ın bu ruh hâlini sezen nedîmleri, M. P.'nın muhalifi dîvân üyesi vezirler, bu hissi ona karşı kullanmada âdetâ yarıştılar. Böylece Sokullu'nun nüfûzu gittikçe kırıldı. Salâhiyetleri elinden alındı.

M. P., III. Sultan Murad'ın saltanatında da gerek Avusturya'ya, gerek İran'a karşı aynı sulhçu politikayı yürütmek azminde idi. Bu iki devletten batıdakine açılacak bir savaşın çok masraflı, hattâ yer kaybına varacak derecede zararlı olduğunda, İran savaşlarının ise neticesiz kalmaya mahkûm bulunduğunda görüş sahibi idi. Sadâreti süresince Batı'da sulhü koruyabildi ise de doğuda savaş açılmasını muhalliflerinin baskısı, padişahın vezirine boynunu kaptırmama kompleksi, saray kadınlarının ve nedîmlerin efendilerine yaranma çabaları karşısında önleyemedi. Lala Mustafa Paşa serdârlığında daha sonra M. P.'nın görüşlerinin ispat edileceği İran savaşlarına girişildi.

M. P., bu arada İspanya meselesiyle ayrıca meşgul bulunuyordu. Gırnata'daki Müslümanlar'ın kurtarılması için Garp ocaklarına gerekli talimatı verdiği gibi, Fas üzerinde Portekiz'in nüfûz tesisini de engellemek üzere Trablusgarb beylerbeyisi Ramazan Paşa'yı görevlendirmişti. Uzak Magrib'te kazanılan bu zafer, Osmanlı hükûmetine Fas sultanını tayin fırsatı sağlamıştı. Böylece Osmanlı imparatorluğu siyasî nüfûzunun en yüksek derecesine ulaşmış oluyor, eski dünyanın Uzak Doğu dışında kalan bütün ülkelerinde nüfûz ve tesiri kabûl edilen en kudretli devlet çağını yaşamakta bulunuyordu. Avrupa'daki bütün hükûmetler, saraylar kendi politikalarını M. P.'nın politikasına yakınlaştırmak gayreti içindeydiler. Dış politikada şahsında, Osmanlı Devleti'ne böyle bir nüfûz sağlayan M. P.'nın imparatorluğun merkezindeki otorite ve nüfûzu ise her geçen gün biraz daha zayıflıyordu. Kendisini destekleyen Piyâle Paşa, Müfti Hâmid Efendi gibi dostlarını kaybettikten sonra ise, iyice yalnız kalmıştı. Sarayda Nûrbânû Vâlide - Sultan, Safiye Haseki - Sultan ve gözde Canfedâ kadınla birlikte padişahın nedîmi Şemsî Ahmed Paşa, Defterdar Üveys Paşa, Şeyh-ül - İslâm Kadızâde Ahmed Efendi,

Hâce-i Sultânî Hoca Sâdeddin Efendi ona karşı büyük bir muhalefet grubu teşkil ediyor, bunlara zaman zaman devrin iki ünlü serdârı Lala Mustafa Paşa ile Koca Sinan Paşa da katılıyordu. III. Sultan Murad'ı daimî bir telkin altında tutan bu muhalefet grubu, her şeye rağmen onu sadâretten uzaklaştıracak ölçüde bir güce sahip olamadılar. Bunun üzerine yaşlı vezirin gönlünü kıracak, canından bezdirecek bir yığın teşebbüslerde bulundular. Paşanın adamlarını işten attırdılar, dirliklerini kestirdiler ve güçleri yettiği için onun yerine Budin beylerbeyisi Sokullu-zâde Mustafa Paşa'yı öldürtecek kadar ileri gittiler. Sokullu, bu mütecavizâne davranışlara, sabır ve dindarâne bir tevekkül ile dayandı. Padişahın rızasından başka bir şey düşünmedi. Bu zor günlerinde ona en büyük destek eşi ve padişahın hemşiresi İsmihan Sultan olmuştur. İsmihan Sultan'ın padişah katındaki teşebbüsleri zaman zaman müessir olmakta, Sultan Murad'ın, pek muntazam konuşan bu vezirine yapılan muameleden arada sırada nedâmet duymakta olduğu kaynaklarda açıklanmaktadır.

İşte o sıralarda bir gün, 12 ekim 1579'da Sokullu, ikindi dîvânında iken derviş kıyafetli bir kimse tarafından hançerle vurularak öldürüldü. Kaynakların anlattığına göre M. P., kendisini öldüreni, eskiden de tanımakta, ona zaman zaman paraca yardım etmekteydi. O gün de onun kendisinden para istemeye geldiğini sanmış, elini kesesine götürmüştü ki, katil Paşa'nın iki memesi arasına hançeri sapladı. M. P.'nın ağaları katili derhal tevkif ettiler ve ertesi gün verilen hükümle de bu adamın vücudu dört parçaya ayrılarak İstanbul'un dört kapısına ibret olmak üzere asıldı. M. P. ise, yapılan cerrahî müdahaleye rağmen, o gece yatsı namazından sonra öldü. Cenazesi — şehitler gibi — yıkanmadan, kanlı kefeniyle Şeyhülislâm Kadızâde tarafından kaldırıldı ve Eyüp'te yaptırdığı türbesine defnedildi.

Cinayetin bir suikasd olduğunda hâdisenin geçtiği andan itibaren yaygın bir kanaat belirmiştir. Ancak, suikasdi hazırlatanların kimler olduğu kesinlikle açıklanamamaktadır. Son araştırmalara göre Hamzevî bir dervişin şeyhinin intikamını almak üzere bu cinayeti irtikâp ettiği görüşü kuvvetlenmektedir. Başka bir görüş ise katilin tîmarı azaltılan bir Bosnalı olmasıdır. Onun böyle bir ölümle şehâdet mertebesine ermesini, Paşa'nın Sultan Murâd-ı Hudâvendigâr'ın şehâdetini dinlerken eylediği duânın müstecâb olmasına bağlayan destânî bir anlatış da vardır. Paşa'nın II. Sultan Selim'in kızı İsmihan Sultan'dan olan İbrahim Bey adlı oğlu ve torunları, XVII. yüzyılda İstanbul'da İbrahim Hanzâdeler adıyle şöhret yapmışlardır. Öteki oğullarından Kurt Bey, Macaristan Türk tarihinde derin hâtıralar bırakan Şâhinoğulları'nın cedlerinden sayılır. Hasan Paşa ise şehâdetine kadar imparatorluğun sayılı devlet adamları arasında şöhretini korumuştur (bk. SOKULLU-ZÂDE HASAN PAŞA). Sokullu Mehmed Paşa, Harem-i Hümâyûn'a girdiği günden şehid edildiği âna kadar, devamlı bir başarı çizgisi üzerinde yükselmiş, azil ve idbâr görmemiş, 60 yıl en mühim hizmetlerde bulunmuş bir vezir olarak tanınır. Onun ölümü, genellikle Osmanlı imparatorluğunun azamet devrinin sona erdiği tarih olarak değerlendirilir. Filhakika haleflerinin hiçbiri Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'ya kadar onun yerini dolduramamıştır. Sokullu, uzun boylu, sağlam yapılı, son derece kuvvetli bir hâfızaya sahip, nâzik ve kibâr, çok güzel konuşan, ikna kabiliyeti yüksek bir yaradılıştaydı. Osmanlı-Türk kültürünü iyice sindirmişti, dindardı. Sadrâzamlık salâhiyetlerini, Allah'ın rızası, şeriatin kesin hükmü, padişahın bilgi ve tasvîbi ile geçerli olan örflere bağlardı. Sofyalı Bâlî Efendi'nin halifesi Şeyh Nûreddin-zâde'ye intisâb etmiş olduğuna göre Halvetî tarikatine bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Uzun iktidarı süresince epeyce servet yapmıştı. Öldüğü vakit, 3 000'den fazla kölesi vardı; maddî servetinin de 18 000 000 altını bulduğu hesap edilmiştir. Bu servetle geniş vakıflar kurmuş, imparatorluğun her tarafında hayır tesisleri yaptırmıştır. Bosna, Lüleburgaz, Hafsa ve Payas'ta cami, medrese, imâret, hamam, han; Erdel'de Becgerek'te cami, darülkur'a, imâret, han, çeşme, köprü; Edirne'de çifte hamam ve dükkânlar; Vişegrad'ta köprü; Bosna'da kervansaray; İstanbul'da ise eşi İsmihan Sultan'la birlikte ihya ettiği Kadırga külliyesi ile Azap kapısı camii bu arada anılabilir. M. P.'nın sarayının bulunduğu yerde bu gün Sultan Ahmed camii yükselmektedir. Bazı eski ve yeni tarihçiler, Sokullu'nun şahsiyetinin tamamen şişirildiğini, onun kendi menfaatleri uğrunda her şeyi göze alan muhteris bir entrikacı olduğunu şiddetle savunmuşlardır. (İ. P.)

MEHMET PAŞA, Sultan-zâde, Civan Kapucu-başı, Semîn/Semiz (1602?-Temmuz 1646), XVII. yüzyıl Osmanlı vezîr-i âzamlarından. Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra vezîr-i âzam olan Semiz Ahmed Paşa, Mihrimâh Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızları olan Ayşe Hanım Sultan'la evlenmiş ve ondan olan oğullarından Abdurrahman Bey'e de Cağala-zâde Sinan Paşa'nın kızı Ayşe Hanım'ı almış ve bu evlenmeden M. P. doğmuştur. Baba tarafından büyük-annesi Mihrimâh Sultan olduğu için, Sultan-zâde lâkabı ile tanınmıştır. M. P., küçük yaşta Saray'a alınmış, Harem-i Hümâyûn'da, Has Oda'da yetiştirilmiştir. Sultan II. Osman'ın 1621'deki Hotin Seferi'nde henüz 19 yaşında iken kapucu-başılığa tâyin olunmakla, bundan sonra, Civan (Genç) kapucu-başı diye şöhret yapmıştır. Buna göre de, 1602 yılına yakın bir tarihte doğmuş olması gerekir. Rahat ve müreffeh bir ömür sürdüğünden, belki de dedesi Semiz Ahmed Paşa'ya çekdiğinden gittikçe şişmanlamış, bu yüzden de Semîn/Semiz lâkabı ile anılır olmuştur. Osmanlı Hânedânı'na mensub oluşu, sür'atle yükselmesini sağladı. 1630'da, vezirlikle Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi. Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi'ne hazırlandığı sırada yeteri kadar gayret göstermediğinden, Cağala-zâde Mahmud Paşa, Nişancı Yusuf Paşa ve Mostarlı Mustafa Paşa ile birlikte Dîvân'dan azledildi. Mallarına el konularak, Rodos'a sürgün edildi. Sürgünden dönünce, 1637-1638'de ikinci vezirlik pâyesi ile, Mısır valiliği'ne gönderildi. Burada üç sene kalarak, muazzam bir servet yaptı. 1640'da, Kubbe vezirliği ile İstanbul'a döndü ve Darbhâne nâzırı oldu. 1642'de Özi valiliği ile, Kazaklar'ın eline düşmüş olan Azak Kalesi'ni kurtarmak üzere görevlendirildi. Kefe'de Kırım kuvvetleri ile birleştiği sırada, Kazaklar'ın bu kaleyi tahrib ederek çekildiklerini haber alınca, herhangi bir güçlükle karşılaşmadan, Azak'ı ele geçirdi ve tâmirine girişti. Vezîr-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, M. P.'yı kendisi için bir rakîb olarak gördüğünden, görevi bittiği halde, onu bir yıl kadar daha Kefe'de tuttu. İstanbul'a gelince de, M. P.'ya fırsat vermeden, Şam beylerbeyliği ile merkezden uzaklaştırdı. Fakat, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın katli üzerine, Ocak 1644'te vezîr-i âzamlığa getirildi. Mart 1644'te İstanbul'a gelen M. P., vezâretinin ilk günlerinde, Avusturya topraklarına tecâvüz eden Erdel Beyi Bakoçi'nin ve Lehistan topraklarına tecâvüz eden Erdel Beyi Rakoçi'nin ve Lehistan çözmekle ve padişah Sultan İbrahim'in üzerindeki nüfuzu gittikçe artmakta olan Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin kaprisleri ile uğraştı. 1645'te ise, Girit fethi tasarılarını ele aldı. Ordu ve donanmayı büyük bir dikkatle hazırladı. Hanya'nın fethinden sonra İstanbul'a dönen Yusuf Paşa'nın başarısı karşısında, onu

Padişahın gözünden düşürmek için, bâzı entrikalar çevirmeğe başladı. Öte yandan, Girit Seferini önlemek için, Venedik elçisinden 60 000 altın aldığı söylentisi de yayılmış bulunuyordu. Bu dedikodular üzerine Sultan İbrahim, Yusuf Paşa ile M. P.'yı yüzleştirdi. İşin sonunda, Serdâr'ın haklı olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Sultan İbrahim, huzûrunda Yusuf Paşa'yı tahkir eden M. P.'yı Aralık 1645'te sadâretten azletti. M. P., bir süre, İstanbul'da kaldıktan sonra, Bolu ve Niğbolu Sancakları geliri ile Girit serdarlığı'na gönderildi. Gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, Ocak 1646 sonunda, İstanbul'dan yola çıktı. Bozca Ada önünde, Morosini komutasındaki bir Venedik filosunu geri çekilmeğe mecbur ettikten sonra, Girit'e vardı. İlk ağızda Suda kalesi'ni kuşatmağa başladı. Aynı zamanda, Apokron deniz üssünü de ele geçirmek için de tedbirlerini almıştı. M. P., bütün hayatını İstanbul'da en lüks imkânlar içinde geçirmiş olduğundan, böyle bir seferin ağırlığı bir yana, Girit'e serdar olarak g¨nderilmekle de kişiliğinin tahkir edilmiş olduğuna inanarak daha yolda iken moral bakımından çökmüş, hastalanmı;tı. Suda Kuşatması sırasında topları çekmek için askere önderlik ederken fıtık olmakla yatağa dü;tü ve Ağustos 1646'da öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Türbesi yanında, annesi Ayşe Hanım'ın ayak ucuna gömüldü. M. P., Osmanlı tarihi üzerindeki araştırıcılar ve kaynaklarca zevk ve safasına düşkün, riyakâr, düzenbaz bir vezir olarak tanıtılır. Kara Mustafa Paşa'nın âkıbetine uğramak korkusu ile, esasen vehimli olan Sultan İbrahim'i çılgınca davranışlara teşvik etmiş, padişahın muhâkemeden mahrûm zihnini çelmiş, onu iyice yoldan çıkartmıştı. Ayrıca, kendisine rakîb görerek Hanya fâtihi Yusuf Paşa'yı gözden düşürmesi de devlet için büyük bir kötülük olmuştur. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Tabanıyassı (1588? - 1638), Osmanlı vezîr-i âzamlarından. Aslen Arnavut olup, bir söylentiye göre, Taşlıca'dan devşirilmi;tir. Enderûn hizmetine verilmiş ve burada yetişerek Kapuağası koğuşu'nda görev almıştır. Bu sırada, Dârüssaâde ağası Hacı Mustafa Ağa'nın dikkatini çekti. Onun himâyesinde sür'atle yükselerek Mîr-i Âhûr oldu, sonra da vezirlikle Mısır valiliğine atandı. 1631'de, zorbalara dayanan Receb Paşa'nın aradan kaldırılması ile, vezîr-i âzamlığa getirildi. M. P.'nın Vezîr-i âzamlığı Sultan IV. Murad'ın devlet yönetimine el koyduğu devreye rastladığından, Padişaha çok sıkı bir şekilde bağlanmış ve büyük bir kargaşalık içinde olan ocakların, timarların ıslahında padişaha yardımcı olmuş, büyük temizlikte bulunmuştur. 1634'te, Sultan IV. Murad'ın İran Seferi'nin hazırlıklarını tamamlamak üzere, Haleb'de kışladı; orduyu hazırladıktan sonra, Erzurum'a geldi. Padişahla, Bayburd civarındaki Sabk Ovası'nda buluştu. Revan kalesinin fethi ile biten bu seferden dönüşünde, padişahın takdirlerini kazandığından, Rumeli beylerbeyliği de, geleneğe uyularak, M. P.'nın unvânlarına eklendi. Revan Seferi dönüşünde M. P., ordugâhını Diyarbakır'da kurdu ve İranlılar'ın karşı taarruzlarını önlemek görevini üzerine aldı. Ama, bütün çabasına rağmen, Revan'ı İranlılar'a karşı savunamadığından, 1636 şubatında görevinden alındı. İstanbul'a gelince, iki buçuk ay kadar, Sırça Saray adı verilen Bostancıbaşı hapishanesi'nde haps edildikten sonra, affedilip Özi beylerbeyliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1638 ocak ayında Budin beylerbeyliği'ne gönderildi. Sultan IV. Murad'ın Bağdad'dan dönüşünde, merkeze çağrılarak, sadâret kaymakamlığı'na getirildi. Ancak, Musâhib-i Şehriyârî Mustafa Paşa ile anlaşamadı. Özi valisi iken, Eflak ve Buğdan voyvodalarının kendisine gerektiği ölçüde ilgi göstermemelerinden duyduğu hınç ile bunları görevinden atmak istemesi, Musâhib Paşa tarafından Padişaha yeni bir kargaşalığın başlatılması gibi gösterilince, M. P., kaymakamlıktan alınarak Yedikule'ye hapsedildi. Az sonra da öldürüldü. Kabri Miskinler Tekkesi'ndedir. M. P., tedbirli, dirâyetli bir devlet adamıdır. Sultan IV. Murad'ın ıslâhât faaliyetinde Padişaha geniş ölçüde yardımcı olmuştur. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Tiryâki Hacı (1680? - 1751), XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet adamı. Yeniçeri ocağından İvaz Odabaşı'nın oğlu olup, 1680 yılına doğru İstanbul'da doğduğu, ölümünde yetmiş yaşını geçmiş bulunmasından tahmin olunmaktadır. Kuloğlu olarak babası gibi Yeniçeri ocağına girmiş, zamanla yükselerek Ağa kapısı yazıcılığına, daha sonra da başyazıcılığa getirilmiştir. 1736 Seferi'nde ordu ile Babadağı'na giderek, Sultan I. Mahmud'dan aldığı direktif gereğince, Yeniçeri ulûfelerinden çalık esâmîleri meydana çıkartarak hazineye 1 200 kese kazandırmıştır. Ancak, bu çabası Ocak bezirgânı David'in i;ine gelmemiş ve onu görevinden attırmak istemişse de M. P., sadâret kethüdâsı Osman Halisa Efendinin himayesi ile süvari mukabeleciliği'ne getirilmiş ve, böylece, Dîvân-ı Hümâyûn Hâcegânı arasına katılmıştır. 1739'da mevkufatçı oldu. Kadı Nûman Efendi ile birlikte, Osmanlı - Avusturya hudut hattının tesbiti için, 1741'e kadar Belgrad'da kaldı. İstanbul'a dönünce, yeniçeri efendisi oldu. 1745'te ise, Tersâne yangınından sonra, Tersâne eminliği'ne getirildi. Yanan binaları kısa zamanda onarmakla, padişahın ilgisini çekti. Bu arada, İstanbul'a gelen Nâdir Şâh'ın elçisi Feth Ali Han'ı da ağırladı. 1746'da Sadâret kethüdâlığı'na, 45 gün sonra da (9 ağustos 1746) vezîr-i âzamlığa getirildi.

Devlet memurluklarında yazıcılıktan adım adım yükselen ve yüklendiği her görevde başarısı görülen M. P.'nın, Vezîr-i âzam olduktan sonra birden bire huy değiştirdiği, mal ve para toplama hırsına kapıldığı, hırçınlık ve şiddet göstermeğe başladığı kaynaklarda ifâde olunmaktadır. Gerçekten de M. P., vezîr-i âzam olunca, saray adamları ve büyük memuriyetlerde geniş ölçüde değişiklikler yapmıştı. Bu davranışı, kendisine karşı duyulan sevgi yerine, kin duygularının uyanmasına yol açtı. Kendisi için en büyük rakib olarak Hekimoğlu Ali Paşa'yı gördüğünden, onu aradan kaldırma isteğini ancak Sultan I. Mahmud önleyebildi. Bağdad Vâlisi Ahmed Paşa'nın İran'la yaptığı anlaşma, onun zamanında onaylandığı gibi, Avusturya ile olan andlaşma da süresiz olarak yine onun zamanında yenilenmiş ve bu arada, İmparatoriçe Maria Theresia'nın Kudüs Kralı ünvânının andlaşmadan çıkartılmasında titizlikle durarak Osmanlı Devleti'nin haysiyetini korumuştu. Ayrıca, Toskana Dukalığı ile de bir ticaret andlaşması yaptı. On üç ay kadar süren vezîr-i âzamlığında, Niş kalesi'nde bulunan yeniçerilerin ulûfe bahânesi ile çıkardıkları karışıklığı Rumeli Beylerbeyisi Yahyâ Paşa eliyle bastırttığı gibi; Yeğen Mehmed Paşa'nın Yagorvat'ta bozguna uğramasına sebeb olan gönüllü deli (b. bk.) ve levendleri de Süleyman Paşa aracılığı ile cezalandırdı.

Hiddetli ve şiddetli bir vezir olmasına rağmen bu görevde de başarılı olan M. P.'nın işten uzaklaştırılması, Sultan I. Mahmud'un Sadâret makamında ne kadar başarılı olurlarsa olsun, vezirleri uzun süre tutmama ilkesine dayanır. Sultan III. Ahmed'e karşı kopan ve Dâmâd İbrahim Paşa'nın uzun süre devam eden sadrâzamlığından ileri gelen Patrona İhtilâli'nin etkisiyle, vezirlerine tam yetki vermemek ve onları kısa sürelerde çalıştırmak ilkesi yüzünden, M. P. da, 26 Ağustos 1747'de, hırçınlığı ve şiddeti bahâne edilerek, görevinden alındı. Mallarına el konularak, Rodos Adası'na kalebend olarak sürgün edildi. Bir buçuk ay sonra, Rodos'ta oturmak kaydıyle, zin-

dandan çıkartıldı ve İçel sancağı arpalık olarak kendisine verildi. Mart 1748'de, Musul valiliğine getirildi ve Bağdad kalesi'nde yerli kulu ve yamaklar arasındaki anlaşmazlığı çözmek üzere görevlendirildi. Ancak Basra Vâlisi Ebû Leyle Süleyman Paşa'nın muhalefeti karşısında M. P., Bağdad'da bir başarı gösteremedi. Bunun üzerine Şeyhülharemlik ve Habeş eyâletleri de yönetimine verilerek, Cidde'ye gönderildi. Fakat M. P., bu görevi kabûl etmeyince, Padişahın gazabına uğradı ve tuğları geri alınarak yıllık 6 000 kuruş emeklilik maaşı ile Girit'teki Resmo Kalesi'nde ikamete memur oldu. M. P.'nın, bu olaydan sonra çok yaşamadığı ve Temmuz 1751 başlarında Resmo'da ölerek oraya gömüldüğü bilinmektedir. Garip bir tesâdüf olarak, İstanbul'da Yeni Odalar civarındaki konağı ölümünden az önce yanmış, kendisine Resmo'ya gönderilen kıymetli eşyası da öldüğü gün Çanakkale Boğazı'nda, yükletildiği gemi ile birlikte batmıştı. İstanbul'da İshak Paşa mescidi'ne yaptırdığı bir minberden başka eseri bilinmemektedir. Afyon kullandığı için Tiryâki lâkabı ile anılır. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Yeğen, Gümrükçü (? - 1745), XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet adamı. XVII. yüzyılın sonunda büyük bir nüfuz sahibi olan Gül Yusuf Efendi'nin yeğeni olduğu için, Yeğen Ağa diye tanınmıştı. Aslında, Alanya'lıdır. Gençliğinde, bir süre, Antalya mültezimliğinde bulunduktan sonra, dayısının dâveti ile, İstanbul'a gelmiş; başkentte bâzı eminlik'lerde bulunmuştur. Bu sebeble, Emin unvânını da almıştı. Daha sonra, Hâcegân arasına alınmış ve 1728 - 1729 yıllarında İstanbul Gümrük eminliğine getirilince, kendisine Gümrükçü sanı takılmıştır. 1730'daki Patrona ayaklanmasında can korkusu ile görevini bırakıp, Patrona ve adamları ortadan kaldırılıncaya kadar kendisini gizleyen M. P., 1732'de, Erzurum Beylerbeyisi Topal Osman Paşa'nın kapı kethüdâlığı'na atandı. 1733'de mevkufatçı oldu ve arkasından, ikinci defa gümrük eminliğine getirildi. Bu görevden, Sadâret Kaymakamı Köprülü-zâde Hâfız Ahmed Paşa'nın kethüdâlığı ile görevlendirilerek ayrıldı. Ahmed Paşa'nın Niş muhafızlığına tâyini üzerine de, vezir rütbesi ile, sadâret kaymakamı oldu. Aradan iki ay geçtikten sonra, 19 Aralık 1737'de, Vezîr-i âzam Muhsin-zâde Abdullah Paşa ordu ile İstanbul'a döndükten sonra saray'a gelip Sancak-ı Şerîf'i teslim ederek Bâbüssaâde'de istirahat ederken sadâretten uzaklaştırılınca, davranışları ile padişahı memnun eden M. P. vezîr-i âzamlığa getirildi.

M. P., ilk iş olarak, Avrupa devletlerine gönderdiği bir beyannâmede, Rus çarlığı ile savaşmakta olan Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya imparatorunun tutumunu kınadı. İmparatorun sözünde durmadığını, buna küçük bir dükkâncının bile tenezzül etmeyeceğini, hakkın Osmanlı devletinde olduğunu açıkladı. Fransa'nın barış teşebbüslerini Osmanlı Devleti'nin benimsediğini de ekledi. Orduyu hazırladıktan sonra, 1738 martında, sefere çıktı. Fransa Elçisi Marquis de Villeneuve ile yaptığı görüşmelerde, Karlofça andlaşması esaslarına göre yapılacak bir barışa her zaman hazır olduğunu söyledi. Ancak, elçinin Pasarofça Andlaşması (b. bk.) çerçevesinde yetkili olduğunu açıklaması üzerine, barış görüşmelerini kesti ve mayıs 1738'de Sofya'ya geldi. M. P.'nın düşüncesi Belgrad'ı kuşatmak idi. Ama, Tuna Seraskeri İvaz Mehmed Paşa'nın (b. bk.) Adakale'yi kuşattığı haberini alınca, orduyu bu yöne sevketti. Ancak, yüz bin kişilik bir Avusturya ordusunu Mehâdiye'yi tutması ve Memiş Paşa, Murtezâ Paşa ve Tuz Mehmed Paşa birliklerinin dağılması üzerine İvaz Mehmed Paşa'nın Adakale kuşatmasını kaldırmasına kızarak, bu eski arkadaşını görevden aldı. Onun yerine, Genç Ali Paşa'yı getirdi. Fakat, Ali Paşa'nın başarısızlığı karşısında tekrar İvaz Mehmed Paşa'yı serasker yapmak istedi ise de, Mehmed Paşa'nın gücenikliği işi aksattı. Araya giren Ordu kadısı Es'âd Efendi, onları barıştırdı. Böylece M. P., Mehâdiye zaferini kazandığı gibi, Fethülislâm ve Adakale'nin ele geçirilmesini de sağlamış oldu. M. P., sağlam bir dış politika güderek, Rusya ve Avusturya'ya karşı Prusya'nın, Fransa'nın, Lehistan'ın hattâ İsveç'in desteğini sağladı. Onun devrinde, ilk defa, Prusya'nın İstanbul'da elçilik kurmasına müsaade olundu. Avrupa politikasında Osmanlı çıkarlarına uygun düşen bu gelişme karşısında gerek Avusturya, gerek Rusya barış istediler. Bu sırada İstanbul'a çağrılan Kırım Hanı Mengli Giray da barış tarafını tutuyordu. Halbuki M. P., Karlofça şartlarını sağlayacak bir anlaşma isteyerek, bunda ayak diretiyordu. M. P.'nın iç icrâatı ise, devlet erkânını korkutmuştu. Sert tutumu ile Defterdar Âtıf Efendi'yi sürgüne göndermiş; başarısız olan Nûman, Selim ve Hasan paşaların tuğlarını kaldırmıştı. Padişahın üzerinde büyük etkisi olan Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa ile de bozuşmuştu. Kendisini çekemeyenlerce etrâfı sarılan ve savaşçı gücü ile Sultan I. Mahmud'u da ürküten M. P., en sonunda, 22 mart 1739'da, Gülhane bahçesine geldiği sırada görevinden uzaklaştırılarak Balıkhâne'ye indirildi. Yerine İvaz Mehmed Paşa atanırken, o da Sakız Adası'na sürgün edildi. 1740'ta Girit, 1742'de Bosna, 1744'te de Aydın muhassıllığı'na getirildi. Bu görevde iken, İran seraskerliğine Anadolu beylerbeyisi ünvânı ile atandı. M. P., 26 haziran 1745'te, hazırladığı ordu ile Erzurum'dan Revan üzerine yürüdü. Yagorvat ovasında Nâdir Şâh'ın ordusu ile karşılaştı. Üç gün süren savaşta, Osmanlı Ordusu başarı göstermişken, M. P.'nın bu sırada hastalanıp birden bire ölmesi, Osmanlı Ordusu'ndaki levend ve deli - gönüllülerin savaşı bırakıp kaçmalarına sebeb oldu. Böylece yirmi bin ölü veren Osmanlı kuvvetleri, M. P.'nın cenazesini alıp, Kars'a döndüler. Paşanın cenazesi burada gömüldü.

M. P., ciddi, kadir - bilir, açık sözlü, dürüst yaradılışlı, bu yüzden de hiddetli bir vezirdi. Doğru olanları sever, yolsuzlara ve para yiyenlere karşı pek sert davranırdı. Hazineden açıktan para çekenlere nefes aldırmazdı. Bu yüzden, çevresinde pek çok düşman türemişti. Bunlar, en sonunda, kızlar ağası aracılığı ile, bu savaşçı vezîri görevinden attırmayı başardılar. İran seferi'ndeki seraskerliğinde de, hastalığını fırsat bilen hasımlarının orduda karışıklığı arttırmalarının, kendisini çok üzdüğü ve hattâ ölümüne sebeb olduğu söylenir. Haysiyetli ve şerefli bir devlet adamı olarak tanınan M. P.'nın, İstanbul'da biri Samatya'daki Hâtuniye camii yanında, biri de Kabataş'ta olmak üzere iki çeşmesi ve sebili vardır. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Yeğen Hacı Seyyid (1726 - 1787), XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet adamı. Belgrad Serden - geçti Ağaları'ndan Hacı Yusuf Ağa'nın oğlu olup, Alanya Sancağı'nın Eğridir Kazâsı'na bağlı Barla Bucağı'nda doğmuştur. 1742'de, İstanbul'a gelerek, Yeniçeri ocağına girmiştir. Az sonra, babası gibi, Belgrad Serden - geçti ağalığı'na gönderildi. Fakat, burada Kabak Kelle adlı bir ağa ile işbirliği yapıp karışıklık çıkarınca, Alanya'ya kaçtı. Alanya'da da rahat durmayan M. P., en sonunda tekrar İstanbul'a dönerek, Vâlide Hanı'na yerleşti. Devrin yeniçeri ağası'na elli bin kuruş rüşvet vererek suçunu affettirmeyi başardıktan sonra, 1768 seferine — Turnacı - başı pâyesi ile — yeniçeri serdârı olarak katıldı ve İsakçı Köprüsü'nü korumakla görevlendirildi. Kartal bozgunundan sonra, Turnacı - başı oldu. Ancak, yine başına buyruk davrandığından, Varna ağalığı ile oraya sürgün edilmişti. M. P., daha sonra, Yeniçeri Ocağı'nda Sansoncu -

başı, 1772'de de Zağarcı - başı oldu. Aldığı görevlerde başarı gösterdiğinden, 1773'te önce Kulkethüdâlığı, arkasından da vezirlikle yeniçeri ağalığı'na getirilerek, Ağa Paşa oldu. Fakat, yeniçeri ağası iken, General Savarov'un Hacıoğlu Pazarı üzerine yaptığı saldırıyı önleyemeyerek, ordudaki zahire ve mühimmâtı bırakıp kaçmak zorunda kaldı. 1774'te Osmanlı - Rus Savaşı'nın sona ermesi ile ordu İstanbul'a dönerken, Vezîr-i âzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın (b. bk.) ölümü üzerine, Ordu kaymakamı görevinde de bulundu. Yeniçeri ağalığından ayrıldıktan sonra, Silistre valiliği ve Vidin muhâfızlığı ile İstanbul'dan ayrılmış, Kırşehir mutasarraflığı ve 1779'da Anadolu valiliği yapmış, Alanya sancağına tâyin edildiği sırada, üzerinden vezirliği de alınarak memleketinde oturmak zorunda bırakılmıştı. 1781'de tekrar görev verilerek Hotin muhâfızlığına, sonra da Tırhala sancağına, 1782'de ise Rumeli valiliğine getirildi.

Kara Vezir Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra gerek orduda, gerek devlet örgütlerinde başlayan ıslâhâtı yürütür umuduyla İzzet Mehmed Paşa'nın görevden alınması üzerine, 25 ağustos 1782'de, valiliklerdeki başarısı da gözönünde tutularak, vezîr-i âzamlığa getirildi. Ancak, beklenen hizmeti görecek güçte olmadığı hemen anlaşıldı. Bunun yanında, M. P.'nın gayet kinci ve garezkâr oluşu, daha önce gücendiği kişilerden öc almaya kalkışı ve bir hayli devlet adamını gücendirmesi görevinden alınmasına yol açtı. Bu arada, Rus çarlığının Kırım'ı kesin olarak Rusya'ya katması, hattâ, camilerdeki hutbelerden Osmanlı padişahının adını kaldırtması üzerine doğan siyasî buhran karşısında M. P.'nın başarısız kalışı da rol oynamıştır. Böylece, 31 aralık 1782'de, dört ay dokuz günlük bir vezirlikten sonra, Vidin muhâfızlığı'na gönderildi. 1784'te, görev yeri İnebahtı sancağı'na çevrildi. Aralık ayında ise, Kölemenlerden Murad Bey'in Mısır Vâlisi Silâhdar Mehmed Paşa'yı Kahire'den sürüp çıkarması üzerine, burada Osmanlı nüfuzunu yeniden kurmak üzere, Mısır valisi tâyin edildi. Ancak, Mısır'daki anarşiyi bastırmak için gönderilen Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın M. P. hakkında verdiği rapor üzerine, görev yeri Diyarbakır valiliği'ne çevrildi. Oraya gitmesi için İskenderiye'de hazırlıklarını yaparken, Rusya ile başlayan savaş dolayısı ile, Rumeli'ye gitmesi buyruldu. Deniz yolundan Edirne'ye vardığı bildirilince, Vidin muhâfızlığı ile İsmail seraskerliği'ne atandı. Bu görevine giderken, Köstence'ye geldiği sırada, 6 aralık 1787 günü vefat etti.

M. P., hakkında, çağının yazarları, ömrünün fesatçılıkla geçmiş, garezci ve kinci bir kimse olduğunu ve ayrıca tamahkârlığı ile tanındığını yazarlar. (İ. P.)

MEHMED PAŞA, Zağanos - Zağnoz (? - 1469), XV. yüzyılın ünlü Osmanlı vezirlerinden. Rum, Sırp yahut Arnavut asıllı olduğu, daha çok lakabına bakılarak ileri sürülmektedir. Zağnoz, Türkçede şahin-doğan cinslerinden birinin adı olmakla, onun Türk asıllı olduğu görüşü de hâkimdir. M. P., Osmanlı siyasî hayatında ilk defa II. Mehmed'in ilk padişahlığında Edirne sarayında Halil Paşa'ya karşı aldığı tavırla kendini gösterir. Genç hükümdar II. Mehmed'in adamlarından biri olmak ve devlet işlerine müdahaleye kalkışmakla Sadrâzam Çandarlı Halil Paşa'nın hoşuna gitmez. Nitekim Varna zaferinden sonra, 1445'te II. Murad saltanat tahtına tekrar oturduğu zaman, Mehmed'in bu adamı da, bir söylentiye göre lala olarak Manisa'ya gitmek, başka bir söylentiye göre de Balıkesir'e sürgün edilmek gibi bir sonuçla karşılaşmıştır. Yine onun şahsiyeti ile ilgili haberlerde Fâtih'e Rumca ve Latince'yi öğreten M. P.'dır. Söylentiye göre Osmanlı hizmetine epeyce yaşlı iken girmiş ve olgunluk çağında Müslüman olmuştur. Ancak, Murad'a dâmâd olması ve kızını Fâtih'e vermiş bulunması bu söylentiye gerçek gözüyle bakmaya imkân vermemektedir. II. Mehmed'in kat'î cülûsundan sonra Osmanlı devletinin en nüfuzlu vezirlerinden biri olmuştur. Fâtih'i İstanbul'u fethetmeye ısrarla teşvik etmiş, muhasara esnasında da Halil Paşa, Molla Yegân ve başkalarının aksine Akşemseddin, Dayı Karaca Paşa gibi muhasaraya devam edilmesinde ısrar eden grup arasında bulunmuştur. İstanbul fethinin bütün hazırlıklarına katılmış, Rumelihisarı'nın Bebek'e bakan burcunu kendisi bizzat çalışarak yaptırmış, muhasara sırasında da Haliç cephesini tuttuğu gibi, Cenevizliler'in Galata kolonisini abluka altına almıştır. İstanbul'un fethini tâkip eden günlerde Galata'nın sulh yoluyla Cenevizliler'den alınmasını sağlayan anlaşmayı imzalamıştır. 1458'de Fâtih'in birinci Mora seferinde İstanbul muhafızlığında kalmış ve esir olarak gönderilen Atina dukası Venedikli asılzâde Franco Acchioli'yi Fâtih'in emri üzerine idâm etmiştir. 1460'ta ise Mora'da çıkan karışıklıkları bastırmak üzere Mora sancakbeyliğine getirilmiştir. 1461'de Trabzon - Rum imparatorluğu üzerine açılan sefere katılmış, Trabzon'un fethinden sonra buraya ilk sancakbeyi olarak tayin edilmiştir. 1463'te dâmâdı Mahmud Paşay-ı Velî'nin gözden düşerek vezîr-i âzamlıktan alınması M. P.'nın da görevden uzaklaştırılmasına yol açtı. Gelibolu sancakbeyliği ile kapdân-ı deryâ olup İstanbul'dan ayrıldı. Daha sonra emekli olarak Balıkesir'de ikamete memur oldu. Çalışkan, bilgili ve iyilik sever bir vezir olarak tanınmış bulunan M. P.'nın Balıkesir'de bir cami, hamam ve çeşmesi bulunmaktadır. Oğlu Ahmed Çelebî ise II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde iki defa defterdarlık görevinde bulunmuştur. (İ. P.)

MEHMED RAÛF : bk. RAÛF.

MEHMED SÂLİH PAŞA, Ateş (? - 1864), Türk denizcisi, XIX. yüzyıl kapdân-ı deryâlarındandır. Aslen Trabzonlu'dur. İstanbul'a geldikten sonra tersâneye girmiş ve bu ocakta yetişerek süvari derecesine çıkmıştır. Kırım muharebesi sırasında (1853 - 1855) Mahmûdiye süvarisi olarak Müttefik filo emrine girmiş ve 7 ekim 1854'te Sivastopol kalesinin birinci bombardımanında bulunmuştur. Kırım muharebesindeki gayretleri takdir olunarak Riyâle (b. bk.) ve daha sonra Patrona (b. bk.) olmuştur. Ateş M. S. P., Paris konferansını müteâkip kapudâneliğe getirildi. Bundan sonra Osmanlı donanmasının modern silâhlarla techizi için Londra'ya gönderildi. Sultan Azîz'in deniz işlerini ehillerine verme isteğine uyularak 1864 yılı başında İstanbul'a çağrıldı. Vezâret rütbesi ve kapdân-ı deryâ ünvanı ile Osmanlı donanmasının komutanı oldu. Kendinden beklenen hizmeti görmeye ömrü vefa etmedi. 30 aralık 1864'te öldü. Cenazesi Kılıç Ali Paşa hazîresine defnedildi. (İ. P.)

MEHMED TEVFİK PAŞA : bk. TEVFİK PAŞA.

MEHMED TULÛÎ EFENDİ, Şeyh (1689 - 1757), Türk dinî eserler bestekârı. Bolu'nun Mudurnu kasabasında doğup öldü. İstanbul'a geldi. Önce meşhur Halvetî şeyhi Üsküdarlı Nasûhî Efendi'ye, sonra onun oğlu Şeyh Nasûhî-zâde Ali Efendi'ye kapılandı. 1742'de bu tekkeye Şeyh oldu. Mutasavvıf olarak şöhret yaptı. 15 yıla yakın bir şeyhlikten sonra doğduğu Mudurnu'ya gitti ve orada 68 yaşında öldü. Yerine dâmâdı, Üsküdar'da Nalçacı Halvetî tekkesine şeyh oldu ve Mudurnu'daki bestekârımızın kabrine taş dikildi. Yahyâ Efendi'den icâzet olan Mehmed Efendi, hattât olarak da tanınmış-

tır. "Tulûî" mahlasıyle şiirleri de olacaktır. Zamanımıza nefîs bir Segâh Durak'ı kalmıştır. (Y. Ö.)

MEHMED VEHBÎ HOCA, Çelik, Hadımlı (1862-1949), din bilgini ve İstiklâl Savaşı'nı yürüten siyaset adamlarından. Konya Vilâyeti'nin Hadım ilçesinin Kongul köyündendir. Babası Çelik Hüseyin Efendi de din bilginlerindendir. İlk öğrenimine köyünde başlamış, köy okulunu bitirdikten sonra Hadım medresesine devam etmiş ve Konya'da Şirvâniye medresesi'ne geçerek Konya Müftüsü Kadınhanlı Hüseyin Efendi ile Tavaslı Osman Efendi'den icâzet almıştır. 1890'dan itibâren Konya medreselerinde müderrisliğe başladı ve 1901 - 1902 ders yılından sonra da, Avlonyalı Ferid Paşa'nın Konya'da yeniden kurduğu Mahmûdiye medresesi'ne öğretim üyesi olarak getirildi. 1905 - 1906 yılında Konya hukuk mahkemesi üyesi, 1907 - 1908 ders yılında ise ilk defa açılan İstanbul'daki Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)'a öğretim üyesi oldu. Meşrûtiyetin ikinci defa kuruluşunda, Konya milletvekili olarak, Meclis-i Meb'ûsân'a girdi. Ancak, yaradılışı ve anlayışı îcâbı, hiçbir partiye girmedi. Meclisin kapatılması üzerine Konya'ya döndü ve kendisini öğretime, hazırladığı bazı eserleri kaleme almağa verdi. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği gaileler onu tekrar politikaya dönmeğe zorladı. Mondros mütâreke - nâmesi'nin imzası ile başlayan ve Türk vatanının bölüşülmesi anlamına gelen uygulama üzerine, M. V. H. da Konya'da millî şuûru temsil eden başlıca lider oldu. Konya içinde ve il çevresinde kuvâ-yı milliyenin örgütlenmesine girişince, vali Cemal Bey'le takıştı. Ama, çalışmalarına ara vermedi. Bu sırada Vâli Cemal Bey, Konya'yı bırakarak kaçmış ve Konya, şehrin eteklerine ulaşmış bulunan İtalyan askerinin işgaline açık bir hâle gelmiş idi. Bu durumda hükûmetin ileri gelen memurları M. V. H.'yı Konya vali vekilliğine seçtiler. M. V. H., elinde hiçbir kuvvet olmadığı halde, bu görevi kabûl etti. İstanbul hükûmeti ile kuvâ-yı milliye liderleri anlaşıncaya ve Subhi Bey Konya valiliğine atanıncaya kadar altı ay bir süre, vali vekilliğinde kaldı. Meclis-i Meb'ûsân'ın tekrar açılışında, Konya milletvekili olarak, İstanbul'a gitti. İstanbul'un işgali üzerine, durumu görüşmek üzere meclisce seçilen Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşek, Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur, Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi ile birlikte Ankara'ya geldi. Bundan sonra, politikadan tekrar ayrılıncaya kadar, Atatürk'ün yanında kaldı ve onu hep destekledi. Çumra ayaklanmasını bastırmak üzere Refet Paşa ile birlikte Konya'ya gittiği gibi, yeniden kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de Konya milletvekili ve meclis başkan vekili olarak bulundu. Bir yandan da, ordu için gerekli erzâkı sağlamak üzere teşkil edilen, mübâyaa (satın alma) komisyonu üyeliği yaptı. Fevzi Paşa Kabinesi'nde evkaf ve şer'iye vekilliğinde bulundu. İstiklâl Savaşı'nın kazanılması üzerine politikadan tekrar çekilerek, kendini ilmî çalışmalara verdi. 1949 yılında, 87 yaşında iken, Konya'da öldü. Cenâzesi Musallâ Kabristanı'na gömüldü. M. V. H., gerçek anlamı ile bir din bilgini ve vatanseverdi. Ömründe hiçbir gruba, partiye veya kişiye boyun eğmemiş; haktan yana olmuş, kendi soydaşlarına bilgisi ile, fedakârca çabaları ile destek olmuş; az yetişir, üstün seciyede bir insandı. Bıraktığı eserler arasındaki *Hülâsatü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, değerini hâlâ koruyan ve tefsîr ilmindeki yerini almış bulunan bir çalışmasıdır. Bundan başka *Akaid-i Hayriyye*, *Ahkâm-ı Kur'âniyye* ve *Sahîh-i Buhârî* üzerine bir eseri ile *Siyasî Hâtıralar*'ı da vardır. (İ. P.)

MEHMED ZAÎFÎ EFENDİ, Şeyh Akbaba İmâmı (ölm. 1703), Türk dinî eserler bestekârı, hattat, şâir ve mutasavvıfı. İstanbul'da Akbaba'da doğdu ve aynı şehirde III. Ahmed'in (1703 - 1730) cülûsundan birkaç hafta sonra öldü. Akbaba imâmı Hâfız Mustafa Efendi'nin oğludur. Genç yaşında hâfız oldu ve babasından musiki öğrendi. Babası ölünce Akbaba Camii'ne yerine imam oldu ve bu lâkabla şöhret yaptı. Sesinin güzelliği, *Kur'ân* okuyuşu ve ilâhî bestekârlığı şöhretini temin etti. Kanlıcalı Mustafa Efendi'den sülüs ve nesih öğrenerek devrinin meşhur hattatları arasına girdi. Celvetî şeyhi Bursalı Üftâde-zâde İbrahim Sâdık Efendi'ye 1678'den önce kapılandı. Bir müddet Bursa'da şeyhinin tekkesinde oturdu ve onun şiirlerini ilâhî olarak besteledi. XVII. yüzyılın en büyük Türk âlimi olan Müstakıym-zâde Süleyman Sâdeddîn Efendi'nin babasına sülüs ve nesih öğreten de odur. Za'îfî mahlasıyle şiirler yazmıştır. Zamanımıza yalnız Irak Durak'ı getirmiştir. (Y. Ö.)

MEHMED ZİHNÎ PAŞA, Hacı : bk. ZİHNÎ PAŞA.

MEHRÎ, Arabistan yarımadasının güneyinde, Mehre (Mahra) bölgesinde konuşulan yerli dile verilen ad. Şhawrî ve Sokotrî dilleriyle birlikte Güney Arapça'ya ve bir Habeşçe'ye yakın bir dildir. (H. Eren)

MEHTÂB (İYYE) FASLI, XIX. yüzyılda, Boğaz'da mehtabda deniz üzerinde sandallarda icrâ edilen musiki ki, Abdülhak Şinâsi Hisar'ın *Boğaziçi Mehtabları* adlı şâheseri, bu âlemi tasvîr eder. (Y. Ö.)

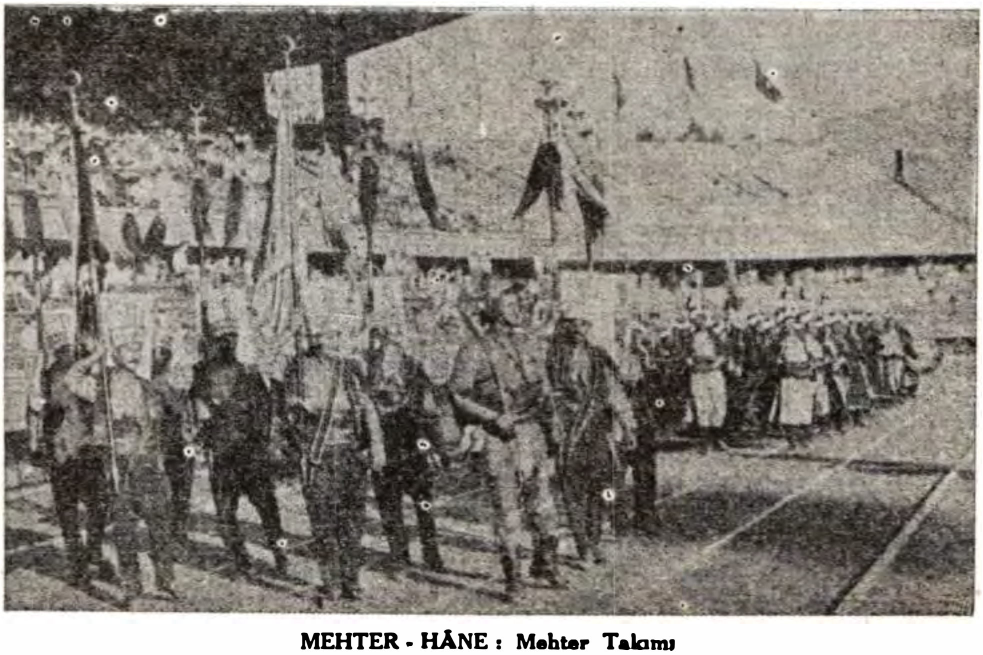
MEHTER (Fars. "mihter"), Osmanlı Türkleri'nde askerî musiki icrâkârı (cem'i: mehterân). Osmanlı teşkilâtında başka mânâları da vardır: mehterân-ı hayme = çadır mehterleri. "Mehter - hâne" yerine kısaca "mehter" de denmiştir ki bu takdirde "mehter takımı" mânâsına gelir. (Y. Ö.)

MEHTER MUSİKİSİ, mehter - hâne-i hâkaanî'de çalınmıya mahsus musiki, Türk askerî musikisi. Bu musiki, kûs, davul, nekkaare, kudüm, zurna, nefir, nısfiye, zil, zilli maşa ve bunlara benzer hususî âletlerle icrâ edilirdi. Mehter musikisi bestekârları, bu musikiye yakışır bir üslûp kullanırlar, buna göre saz eserleri (mehter peşrevleri) ve sözlü eserler bestelerlerdi (geniş örnekler, tafsilât ve bibliyografya için bk. H. Sanal, *Mehter Musikisi,* 1964). Usul vurma âletleri ve nefesli sazlar tabiatiyle hâkimdir. Türk askerî musikisi, asırlar boyunca dünyanın en üstün askerî musikisi olmuş ve batının hem askerî musikisine, hem san'at musikisine tesir etmiş, hattâ Avrupa devletleri, askerî mızıkalarını, Türkler'inkine bakarak teşkilâtlandırmışlardır.

Evliyâ Çelebî, XVII. yüzyılın tam ortasında mehter-hâne ve M. M. hakkında mühim bilgi vermektedir: İstanbul'daki Mehter-hâne-i Hümâyûn'da 300 san'atkâr vardır. Bunlar gayet değerli, ağır maaş alan kimselerdir. Yedikule'de ayrıca —burası bir kale olması dolayısıyle— 40 kişilik bir mehter takımı vardır. Günde 3 nöbet vururlar, yani 3 konser vererek halka Türk askerî musikisi dinletirler. Bu, Fâtih kanunudur. Ayrıca bunlardan başka İstanbul'da 1 000 mehter san'atkârı daha vardır. Bunların takımları Eyüpsultan'da, Kasımpaşa'da (Türk deniz kuvvetlerinin merkezi olan kapdân-ı deryâlık), Galata'da, Tophâne'de, Rumeli Hisarı'nda, Yeniköy'de, Rumeli Yeni Hisarı'nda, Kavak Yeni Hisarı'nda, Beykoz'da, Anadolu Hisarı'nda, Üsküdar'da, Kız Kulesi'ndedirler. Buralarda seher ve akşam vakitlerinde bu mehter takımları, günde iki nöbet vururlar (yani konser verirler). (Y. Ö.)

MEHTER TAKIMI : bk. MEHTER - HÂNE.

MEHTER - HÂNE, Osmanlı devletinin askerî mızıkası, bu mızıka takımı ve teşkilâtı. Padişaha mahsûs olanına "mehter-hâne-i hümâyûn" veya "hâkaanî" denir. Eski Türk devletlerinde, onlardan alınarak Abbâsîler'de ve onlardan bütün İslâm devletlerinde askerî mızıka, istiklâl alâmetidir. "Sikke vü tabl-u alem" yani müstakil bir hükümdar adına basılan madenî para, askerî mızıka (tabl=davul) ve alem (sancak, bayrak), bir devletin istiklâlini gösteren üç başlıca unsurdur. Buna "hutbe" yani cuma namazında halîfe'den sonra hükümdarın adının da zikri, istiklâl ve devlet mefhumunu tamamlar. İşte Türkler, musikiye, devletin vaz geçilemez bir unsuru şeklinde ehemmiyet atfetmişlerdir. Hükümdar sarayında belirli zamanlarda mehter çalınırdı. Bu belirli zamanları "nevbet - nöbet" denirdi ("nevbet vurmak"). Hindistan Türk devletlerinde M. - H.'ye "nevbet" denmesi bundandır. Selçuklular'da atabeyler, idâre ettikleri Selçukoğulları'ndan şehzâdeler nâmına da mehter çaldırtırlardı. Bazan diğer şehzâdeler ve emîrler de, hükümdar nâmına M. - H. sahibi olurlardı. En büyük M. - H., tabiatiyle sultan'ın şahsına bağlı olan merkezdeki askerî mızıka teşkilâtı idi. Bu teşkilât, Selçuklular'dan Osmanlılar'a geçti. Hattâ Anadolu Selçuklu sultânı III. Alâeddin Keykubâd'ın (1297 - 1302) Osman Gazi'ye (1281 - 1324) 27 ocak 1300 (ve bir çok kitapta 1299) tarihinde tabl-u alem yani saltanat alâmetleri ve bu arada askerî mızıkanın remzi olarak davul gönderdiğine ve bu tarihin Osmanlı devletinin istiklâl tarihi olduğuna inanıldı. Osmanlı imparatorluğunda M. - H., yeniçeri ocağının bir parçası sayıldı. San'atkârlar tabiatiyle askerdiler. Onun içindir ki, II. Sultan Mahmud (1808 - 1839), 15 haziran 1826'da yeniçerilik ve diğer kapıkulu ocakları ile beraber M. - H.'yi de, eski düzenin bir parçası sayarak ilga etti. Yerine batılı mânâda askerî mızıkayı kurdu. (Bk. MIZIKAY-I HÜMÂYÛN). 1911'de Ahmed Muhtar Paşa, müesseseyi "Mehter-hâne-i Hâkaanî" adıyle yeniden kurdu. 1914'te bu kuruluş tamamlandı. I. Dünya Savaşı'nda başkumandan vekili ve harbiye nâzırı Dâmâd Enver Paşa'nın emriyle teşkilât orduya tâmîm edildi. İstiklâl Harbi'nde de M. - H. hizmet gördü. Fakat cumhuriyetle beraber gene ortadan kalktı. Ancak 1952'de bugünki M. - H. kuruldu. Musiki san'atı ve san'atkârı bakımından son derece ihmâl edilmesine rağmen, 1952'den bu yana Türkiye'deki pek çok mehter takımı, millete, en samimî millî duygular vermekte, çok sevilmekte, yabancılar tarafından da içte ve dışta en büyük takdirleri toplamaktadır. Bu takdir esasen yeni de değildir. Pek çok yüzyıla giden bir mazisi vardır. Osmanlı askerî musikisi, çok zamanlar daimî denecek surette Almanya ile harb hâlinde bulunulduğu için, Almanlar vasıtasıyle Avrupa'ya tesir etmiştir. Üslûbu bir çok bestekâr (meselâ Mozart) tarafından taklîd edilmiye çalışılmıştır (Alm. Janitscharenmusik, Fr. musique des janissaires). M. - H.'de her sazın takımdaki sayısı eşit olurdu. Bu sayıya göre takım "altı kat, yedi kat, dokuz kat mehter" diye anılırdı. Dokuz kat mehter, padişaha mahsustu. Padişahı temsîlen sadrâzamın, vezirlerin, beylerbeyilerin de mehterleri vardı. Başlıca Osmanlı kalelerinde M. - H.'nin nöbet vurması, millî gelenekti. İstanbul'daki bazan 300 san'atkârın bulunduğu Mehter-hâne-i Hümâyûn (veya: Hâkaanî), harbde orduya katılır, muharebe meydanlarında askerî musiki çalar, yeri göğü inletir, Türk askerine büyük şevk ve heyecan, düşmana korku verirdi. Padişah mehterlerinin sazları göğüslerine altın zencirlerle asılırdı. Kûsları, filler taşırdı. Bu gibi gösterişler, imparatorluğun, bir cihan devleti olmanın icab ettirdiği debdebe ve gerçek saltanat alâmetleri sayılırdı. (Y. Ö.)

MEHTER - HÂNE : Mehter Takımı

MÉHUL, Etienne (Givet 1764 - Paris 1817), Fransız kompozitörü. Çok sayıda opera ve komik opera, vatanseverlik ifade eden şarkılar ve senfonik musiki yazmıştır. Operaları arasında şunlar en çok sevilmiştir: *Stratonice* [1792]; *Le Jeune Henri* (Genç Henri) [1797]; *Joseph* (Yusuf) [1807]; *Le Chant du Départ* (Yola çıkış marşı) [1794]. XVIII. yüzyıl musikisi anlayışını devam ettirmiş, fakat XIX. yüzyılın orijinal san'atkârlarına yolu açmıştır. 1795'te Institut'ye girmiştir.

E. MÉHUL

MEIBOM, Meibaum veya Meibomius, Heinrich (Lübeck 1638 - Helmstedt 1700), Alman hekimi. Göz kapaklarının yağ bezlerini keşfetmiştir. Bunlar, M. bezleri (Lat. Glandulae meibomii) diye adlandırılmıştır.

MEİJİ TENNO, Mutsu - Hito (birinci adı Japonlar; ikincisini batılılar kullanır) (Kyóto 1852 - Tokyo 1912), Japonya imparatoru. Şogun rejimi yıkıldıktan sonra, M. T., başkentini Tokyo (Edo)'ya nakletmiş ve Japonya'da anayasaya dayanan bir rejim kurmuştur (Beş Maddelik şart, 1868; 1889 Anayasası). M. T. idâresinde ülke her alanda endüstrileşmiş ve modernleşmiştir. M. T.'nun zamanında yer alan başlıca dış olaylar şunlardır: Çin'e karşı zafer (1895); Rusya'ya karşı zafer (1905); Kore'nin ilhakı (1910). Bu başarılar Japonya'nın batı milletleri seviyesine çıkmasını ve tarihte ilk defa olarak büyük devletler arasına girmesini sağlamıştır.

MEİJİ TENNO

MEILHAC [*meyak*], **Henri** (Paris 1831 - Paris 1897), Fransız sahne yazarı. Bazan yalnız, bazan de başka yazarlarla birlikte birçok başarılı piyesler yazmıştır. Halévy ile birlikte Offenbach *opera bouffe*'larının libreto'sunu yazmıştır: *La Belle Hélène* (Güzel Helena) [1864], *La Vie parisienne* (Paris hayatı) [1866], *La Grande Duchesse de Gérolstein* (Gérolstein büyük düşesi) [1867]. *Cammen* (kadın adı) komik operasının libretosunu da onlar yazmıştır. Yine bu iki yazarın yazmış olduğu komediler arasında ayrıca şunlar anılabilir: *Froufrou* (ad) [1869]. *Tricoche et Cacolet* (Tricoche ile Cacolet) [1872]. M. 1888'de Fransız Akademisine üye seçilmiştir.

MEILLET [*meye*], **Antoine** (Moulins, Allier 1866 - Châteaumeillant, Cher, 1936), Fransız dilcisi. 1891'de Paris'te Ecole des Hautes Etudes'de, 1906'da da yine Paris'te Collège de France'ta profesör olmuştur. Batı Avrupa'da yetişen en büyük dilcilerden biri olarak ün almıştır. Başlıca eserleri: *Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* (Eski Slavcanın etimolojisi ve kelime hazinesi üzerinde çalışmalar) [2 cilt, 1902 - 1905]; *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique* (Klasik Ermenicenin karşılaştırmalı kısa grameri) [1903, 2. baskı 1936]; *Introduction á l'étude comparative des langues indo - européennes* (Hind - Avrupa dillerinin karşılaştırmalı incelenmesine giriş) [1903]; *Aperçu d'une histoire de la langue grecque* (Yunancanın kısa tarihi) [1913]; *Grammaire du vieux perse* (Eski İrancanın grameri) [1915]; *Caractères généraux des langues germaniques* (Germen dillerinin genel karakterleri) [1917]; *Les langues dans l'Europe nouvelle* (Yeni Avrupa'da diller) [1918]; *Le slave commune* (Ortak Slavca) [1924]; *Dictionnaire étymologuque de la langue latine* (Latincenin etimolojik sözlüğü) [1932; 4. bas. 1959, A. Ernont ile birlikte]; *Les langues du monde* (Dünya dilleri) [1924, 2. bas. 1952, M. Cohen ile birlikte].

MEININGEN (Saxe dukalığı) : bk. SACHSEN MEININGE.

MEINONG, Ritter Von Handshuchsheim Alexius (Lemberg 1853 - Graz 1920), Avusturyalı feylesof. Franz Brentano (1838 - 1917)'nun öğrencisi olup, Graz üniversitesinde Avusturya'nın birinci psikoloji laboratuvarını kurmuştur. Psikoloji esaslarına dayanarak bir genel değerler teorisi (Alm. Werttheorie) ortaya atmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Über Gegenstaunde höherer Ordnung* (Daha yüksek düzendeki varlıklar hakkında) [1899]; *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie* (Varlıklar teorisi ve psikoloji hakkında araştırmalar) [1904]; *Über Möglichkeit und Wahrscheinlichkeit* (İmkân ve ihtimal hakkında) [1915]. (V. Örs)

MEIR, Golda (eskiden Myerson) (doğ. Kiev, Ukrayna 1898 -), İsrailli kadın politikacı. Amerika'ya yerleşerek öğretmen oldu. 1921'de Filistin'e yerleşti; bir süre sonra Histadrut sendikasında önemli bir göreve getirildi. II. Dünya Savaşı'nda İngiliz manda hükûmetine müşâvirlik etti. 1948 de İsrail'in bağımsızlık anlaşmasını imzaladı ve Moskova'ya giden diplomatik heyete başkanlık etti. Daha sonra çalışma ve sosyal güvenlik bakanı oldu. 1956'da dışişleri bakanlığına getirildi. 1966'da Mapai (İşçi Partisi) genel sekreterliğine seçilen M., Başbakan Levi Eşkol'ün ölümü üzerine 1969'da başbakan oldu. 11 nisan 1974'te başbakanlıktan istifa etti. (O. Y.)

G. MEIR

MEİS ADASI (Yunanca adı : Kasteloriso), Antalya körfezinin batısında, Kaş kasabasının hemen karşısındaki birkaç adadan biri. Kaş ilçesinin kıyılarına 2 km ve kasabaya 5 km uzaklıktaki bu adalar Türkiye'nin kara suları içinde bulunmakta olup, Yunanistan ile buradaki deniz sınırımız bu adalarıdan başlar. M. A. ve yanındaki birkaç küçük ada (Çam Adası, Kara Ada gibi), II. Dünya Savaşı sonrasında İtalya'nın işgalinde iken, 1947 Paris andlaşması ile Yunanistan'a geçmiştir. Bu küçük adaların en büyüğü olan M. A., 7 km boyunda, 2 km enindedir. En yüksek yeri 292 m'dir. Kıyılarımıza bakan yerinde genişçe bir koy ve yerleşme yerleri vardır. Adanın hemen karşısındaki kıyıda, bir gümrük karakolumuz da kurulmuştur.

MEISSNER, Alexander, (Viyana 1883 - Berlin - Dahlem 1958), Avusturyalı fizikçi ve mühendis. Radyo - elektrik tekniğinin öncüsü olup, yüksek frekanslı bir osilatörün yapılmasında tersine çevrilmiş bir takıştırma sisteminin (buna reaksiyon da denir) büyük avantajlarını keşfetmiştir. 1913'te bu dispozitifin berâtını elde etmiştir.

MEISSONIER, Jean Louis Ernest (Lyon 1815 - Paris 1891), Fransız ressamı. "Küçük Holandalı üstadlar" üslûbunda, geçmiş zamana ait günlük yaşayış sahneleri yapmıştır. Eserleri arasında en ün kazanmış olanları şunlardır: *Le liseur* (Okuyucu); *Les amateurs de peinture* (Resim meraklıları) (Louvre). Napoléon'un seferlerini de canlandırmıştır. Buna dâir eserleri şu adları taşır: 1807; 1814; 1815.

J. L. E. MEISSONIER

MEISTERSANG veya MEISTERGESANG (Alm.=usta şarkısı), XIV. - XVI. yüzyıllarda, özel okullarda kiliseye bağlı olmayan orta sınıf sanatçılarınca öğretilen şiir ve şarkı san'atı; Alman Orta Çağı'nda, özel olarak 1180 ile 1220 arasında en yüksek noktasına ulaşan ve Minnesang (Alm. = aşk şarkısı) adını taşıyan Alman lirik ekolünün devamı gibi görünmekle beraber bundan çok farklı idi. Kendilerine usta adını veren orta sınıf gezgin sanatçılar bununla teknik seviyelerini ve kültürlerini belirtmek istiyorlardı. Şarkı söylemekle geçimlerini kazanıyorlardı. Çok geçmeden bir meslek edinip, şarkı ve şiiri bir meraklı sıfatıyle icraya başladılar.

MEISTERSINGER (Alm. = şarkı ustaları), Almanya'da XIV - XVI. yüzyıllarda lonca hâlinde toplanmış musikici şairlere verilen ad. Bunların en ünlüsü Hans Sachs (Nürnberg 1514 - Nürnberg 1576) olmuştur.

MEISTERSINGER VON NÜRNBERG (Alm. = Nürnberg'li şarkı ustaları), Richard Wagner (b. bk.)'in 3 perdelik bir operası (1862 - 1867). Hans Sachs'ın başrolü oynadığı bu opera ilk olarak Münih'te 21 Haziran 1863'de temsil edilmiştir.

MEKANİK (Yun. *Mêkhanikos*'dan; Fr. Mécanique), kuvvetler ve hareketler ilmi. Çeşitli sebeplerin tesiriyle cisimlerin uğradıkları şekil değişikliklerinin ve hareketlerin incelenmesi amacını güder. Bu çeşitli sebepler, M. etkileri bakımından, hepsi de aynı tabiattan olan ve "kuvvet" adı verilen birtakım büyüklüklerle temsil edilir.

1. Birtakım kuvvetlerin etkisi altında bulunan bir cisim veya cisimler topluluğu (sistemi) belirli iken, bu kuvvetlerin hangi şartlarda *denge* kurabildikleri, yani gözönüne alınan cismin (sistemin) *hareketsiz* kalabilmesi için, bu kuvvetlerin sağlaması gereken şartların neler olacağı araştırma konusu yapılabilir: Bu şartların incelenmesi M.'in *statik* bölümünü teşkil eder.

Etkenleri herhangi bir şarta tâbi kılmadan, keyfî olarak verilen bir takım kuvvetlerin tesiriyle, cisimlerin gösterdikleri hareketler inceleme konusu yapılabilir. Bu kuvvetlerle birlikte cisimlerin meydana getirdikleri hareketlerin incelendiği M. bölümüne de *dinamik* adı verilir.

Gerçekte, cisimlerin denge hâlinden veya hareketlerinden mutlak olarak bahsetmek mümkün değildir ve bunun bir anlamı da yoktur. Çünkü bir cisim, ancak *röper* (nişangâh) olarak kabûl edilen, yani konumunu işaretlemeye yarayan başka bir cisme göre sükûnettedir veya değildir. Fakat biz, statik incelemelerinde, bu yöndeki güçlükle meşgul olmak durumunda değiliz. Çünkü klasik anlamda inceleme konusu yapılabilen olayların hepsini, yeryüzünde meydana gelenler teşkil etmektedir; yani dünyaya bağlı referans eksenlerine göre hareketsiz bulunan bir cisim söz konusu ise, bunun denge hâlinde bulunduğunu ifade etmek mümkün olacaktır.

Böylece ancak sâbit gibi kabûl edilebilecek belirli bir sisteme göre konumu değişen cisim veya sistemin hareket hâli inceleme konusu edilebilir sanılır: Bir trende oturan bir yolcu bu trene göre sükûnette, fakat yeryüzüne göre harekettedir; yeryüzüne göre sükûnette bulunan bir cisim ise yıldızlara göre hareket hâlinde sayılır. Şu hâlde gözleyebildiklerimiz ancak izâfî (relatif) hareketlerdir. M.'in, etkenleri hesaba katmadan, sadece hareketlerle ilgili bölümünü (kinematiği), konumuz dışında bıraktığımızdan (bk. KİNEMATİK), burada daha fazla ayrıntılı olarak incelemeye girişmeyeceğiz.

2. Genel olarak —klasik öğretimde— M. iki ayrı görüşle ele alınır: **Rasyonel M. ve Tatbikî M.**

Rasyonel M.'te teoriler ancak mevhûm (fictif = tabiatta mevcut olmayan) varlıklara tatbik olunur. Kesin matematik ifadeleriyle M. olaylarının incelenebilmesi, ancak böyle mevhûm, hipotetik (farazî) varlıklar tasavvuru suretiyle mümkün olabilmektedir.

Gerçek maddî varlıkları, moleküler yapıları bakımından, bir incelemeye tâbi tutmanın matematikçiler tarafından yapılamaması veya böyle bir incelemede pek başarılı olunamaması da buna delildir ve bu husustaki zorluk henüz yenilememiştir.

Tatbikî M., maddî (gerçek) varlıkların hareketlerine, bu hareketlere sebep olan kuvvetlere ve bu kuvvetlerin türlü değişikliklerine âit olarak ancak ilk bir yakınsamalı çözüme götürebilmektedir. Bu suretle elde edilen formüllere, bazı katsayıların ithali ile pratik uygulamalarla ilgili ihtiyaçlar bakımından yeteri kadar sonuçlar teminini mümkün kılmaktadır.

Esasında, matematikçi, tam ve mükemmel tariflerden hareket ederek, mutlak ve kesin bir muhakeme gücüyle bir takım teorik sonuçlara varır. Fizikçi ise inceleme konusu yapmak istediğini kendisi seçmek durumunda değildir; bu nesneleri (cisimleri, olayları) diğer binlercesi arasından *tabiat* kendisine sunmaktır. Bu sebeple, yapacağı tarifte, gerçek varlıklar dünyasının kompleksliğinin bir yansımasını bulur ve bütüniyle bu âlemdeki olayları tam olarak yakalayarak hesapla incelemenin mümkün olmadığını anlar.

İşte bu sebepledir ki, rasyonel M.'te kuvvet kavramı sırf geometrik bir mânâ taşır ve herhangi bir fizik muhtevadan hemen hemen mahrumdur. Fizikçiye göre ise, aksine, bu mefhûm, tabiat olaylarının incelenmesine kalkıştığı andan itibaren,

karşılaştığı temel bir kavram niteliğini alır ve ilk iş olarak çeşitli kuvvetlerin karakteristiklerini öğrenerek iyi anlamak ve bunların ölçümlerinin tarifini yapmak zorunluğunu duyar.

3. M. ilminin rasyonel bir hüviyetle belirginleşmesinin başlangıç tarihi olarak, cisimlerin titreşimleri, lövyeler (kaldıraçlar) ve hidrostatik üzerindeki bilgilerle, Eski Yunan devri özellikle M. Ö. III ilâ I. yüzyıl arasındaki (Elenistik) devir gösterilir. Gerçekte, pratik ve teknik uygulamalar bakımından, hâlâ bir kısım kalıntıları ayakta duran anıtlar, bu başlangıcın Yakın Doğu'da daha eski çağlara kadar çıktığında şüphe bırakmamaktadır: Eski Mısır ve Bâbil'de tatbikî M.'in var olduğu inkâr edilemez. Meseleye başka bir yönüyle bakıldığında ise, müstakil bir ilim niteliğindeki hüviyetiyle bugünkü M.'in asıl başlangıcının XVI. yüzyıl olduğunu söylemek daha doğrudur.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda İtalyan Galileo Galilei (1564-1642) ile Holandalı Huygens (1629 - 1697) ve İngiliz Isaac Newton (1642 - 1727), bilginin mücerret (soyut) düşünceden geldiği, yani rasyonel bir karakter taşıdığı görüşünde olan ve bunda ısrar eden Aristo'ya (M. Ö. 384 - 322) karşı, esas olarak tabiatın müşahede edilmesi (gözlenmesi) gerektiği fikrini savunmuş ve ancak müşahede ve denemeyi birleştirmek suretiyle bu yolda ilerlemenin mümkün olacağı kanaatini açıklamışlardır. Galile, gerçekleştirdiği bir çok deneylerle bunlardan çıkardığı sonuçları *İki Yeni İlim* adlı, hâlâ yararlanılabilecek bir eserinde toplamış ve yayınlamıştır.

Galile'den sonra, devrinin en büyük bilgini olarak tanınan ve *Tabiat felsefesi üzerine* adlı eserin sahibi olan Newton, gravitasyon (câzibe, çekim, yerçekimi) ve hareket kanunlarını bulmuş ve bu çalışmasında, fiziğe matematiği baş yardımcı yapmıştır.

Newton, yeryüzündeki cisimlere tatbik edilebilen kanunları, gezegenlere de uyguladı ve bulduğu sonuçların hayranlık uyandıran bir doğrulukla gök cisimlerinin hareketlerini de hesaplamaya yeterli olduğunu gösterdi. Böylece Uranus gezegeninin, önce bilinen yörüngesinden saptığı sanıldığı zaman bilinmeyen başka bir gezegenin varlığı tahmininde bulunuldu. Bu suretle, 1846'da, Neptün keşfedildi. Bu, evrendeki hareket kanunları bakımından, Newton görüşünün bir zaferi oldu. Bu ise, kuvvetlerin, güneşle gezegenler arasındaki hareketlerde de, tıpkı yeryüzündeki cisimler dinamiğinde olduğu gibi, değişim hâsıl edebildiğini ifadeye varır. Bu, aynı zamanda, kuvvetlerin hareketler üzerinde bir değişmeye sebep olabilecekleri yönünden Newton görüşüyle, Aristo'ya atfedilen ve hareketlerin devam ettirilebilmesi için kuvvete ihtiyaç olduğunu savunan anlayışa karşı bir görüş demekti. Newton, hareket kanunları için böyle bir dinamik izaha ve sebep arama fikrini yaymaya çalıştı. *Tabiat Felsefesinin Matematik Prensipleri* adlı meşhur eseri, bu kanunlarla ilgili temel tarifleri belirtme yolundaki araştırmaların genişliğine açık bir delil teşkil eder. Bu suretle, yalnız yeryüzündeki cisimlerin hareketini değil, aynı zamanda gezegenlerin hareketini de tartışma konusu yapmış; astronomik gözlemlerle ilgili îtidal noktalarının gerilemesi, med - cezir (gel - git) olayı ve *akışkanların hareketleri* problemleri ile ilgilenmiştir.

4. Her nekadar XVIII. ve XIX. yüzyıllarda M.'le ilgili yeni fizik prensipleri ortaya konmamışsa da, matematik yönünden daha çok gelişme vardır. Lagrange hareket denklemleri, Newton hareket denklemlerinin farklı bir ifadesiydi. Newton'un "kuvvet" le ilgilendiği yerde, Lagrange (1736 - 1813) "enerji" ile ilgileniyordu. Lagrange, 1728'de, *Analitik M.* adlı —hâlâ değerini muhafaza eden— meşhur eserinde, bir maddî sistemin potansiyel ve kinetik enerjileri belirli olmak şartıyla, fizik ve geometrik mülâhazalara müracaat etmeksizin, bir M. probleminin —sırf matematikle— nasıl çözümlenebileceğini göstermektedir.

Teorik M.'e (ki buna *rasyonel* veya *analitik* sıfatları hemen hemen aynı mânâda verilmektedir) ilgi çekici katkıda bulunanlar arasında Sir W. Hamilton (1805 - 1865), Jacobi (1804 - 1851), Gauss (1777 - 1855), Poiseuil (1799 - 1869), H. Poincaré (1854 - 1912) ve Mach'ın (1838 - 1916) adları zikr edilebilir. Geçen yüzyılın ortalarına doğru, enerjinin korunumu prensibi tecrübî alanda kesin olarak kurulmuş oldu. A. Einstein (1879 - 1955) tarafından, hızın boşluktaki ışık hızına yakın değerlerde bulunduğu bölgede önem arzeden *izafiyet* (relativite) *teorisinin* ve ancak *atom* ve *atom çekirdekleri* olaylarına —*nükleer olaylara*— uygulanabilen *kuantik* M.'in gelişmesi (Max Planck) son yarım yüzyılın eseridir. Bununla beraber, makroskopik —yani günlük ölçülerdeki— olaylarda *Newton M.'i* (dinamiği) hâlâ dikkate değer bir doğrulukla tatbik edilmektedir.

5. M., diğer pozitif ilim dallarındaki bir çok ilerlemelerde de etkili olmuştur. Bu tabiat hâdisesini, M. verileriyle hesaplamak tabiî bir eğilim hâline gelmiştir. Meselâ elektrik ve manyetik olayların incelenmesinde, kuvvet kavramı temel bir sebep olarak, hesap mekanizmasına dahil edilmiştir; bu suretle de *noktamsı* elektrik ve manyetik yük veya kütlelerin varlığı sonucuna varılmıştır.

Fakat, *klasik* M. ve özellikle Newton dinamiği, atomik ve sübatomik (yani *nükleer* denilen) sistemlere uygulamada yeterli olamamıştır. Bu ihtiyaçla, XX. yüzyıl başlarında *Kuantik M.* doğmuştur. Madde ile enerji arasındaki karşılıklı alıp vermelere (foto-elektrik olaylarına) ve siyah cisim (b. bk.) problemine bir izah yolu bulmak ihtiyacının doğurduğu bu bu yeni M., Max Planck (1858 - 1947) ve A. Einstein'la birlikte, daha sonraları Bohr (doğ. 1885), L. de Broglie (doğ. 1892) ve Schrödinger'in (doğ. 1887) de katkılariyle yepyeni bir ilim dalı hüviyetini almıştır. Ayrı bir madde konusu olan bu hususla burada ilgilenilmeyecektir (bk. KUANTA MEKANİĞİ).

Statik, yukarıda da kısaca belirtildiği üzere, M.'in, kuvvetler dengesi ile ilgili bölümüdür. Birçok kuvvetlerin etkisi altında bulunduğu hâlde, bir cisim, mutlaka harekete koyulmayabilir. Eğer, böylece sükûnet hâli devam etmekte ise, kuvvetler birbirleriyle denge kurmuşlardır veya dengededirler; yahut da "cisim dengededir" denilir. İşte bu denge meselelerinden bahseden bölüm "statik"i teşkil eder.

Tarihî yönden, statikle ilgili bilgiler dinamiğe âit olanlardan çok daha eski zamanlarda edinilmiştir. Meselâ Arkhimedes (M. Ö. III. yüzyıl) statik üzerine iki önemli eser bırakmış olduğu halde, ilk dinamik kavramlarının belirmesi ancak Galileo (XVI. yüzyıl) devrine rastlar. Bununla beraber, statiğe, Dinamiğin bir bölümü gözüyle de bakılabilmiştir. Çünkü, denge durumu hareketsizlik hâliyle belirginleşmekte ve ifade edilmektedir.

Denge hâli ile ilgili meseleler, inşaat mühendisliğinde temel bir önem taşır.

a) Statik problemlerinde, temel klasik kavramlar **maddî nokta ve şekil değiştirmez katı cisim** kavramlarıdır. Maddî nokta tamamen zihin mahsûlü (gerçekte var olmıyan) bir kavramdır: Bu, yapabileceği hareketlerin boyutlarına kıyasla,

kendi boyutları ihmal edilebilecek kadar küçük olan hacme sahip madde parçacığını temsil eder. Şekil değiştirmiyen katı cisim ise, aralarındaki uzaklıklar her durumda değişmez kalan bir maddî noktalar sistemi diye târif edilir. Bu da gerçekte ancak teorik - ideal - bir târiftir; çünkü tam olarak, gerçekten hiç değişmez bir katı cisim yoktur; bütün katı cisimler, kendilerine tatbik olunan kuvvetlerin etkisi altında, az çok şekil değiştirebilirler. Fakat, bu şekil (biçim) değişiklikleri pek cüz'î olduğu zaman, bunları ihmal etmek kaabildir. Bu sebepledir ki, tabiatta rastlanan katı cisimlere bu gözle bakılabilmektedir.

b) Kuvvet kavramı : Bir cisim sükûnet veya hareket hâlinde (veya şeklinde) iken bir değişim hasıl eden veya böyle bir değişim yapma istidadını gösteren, her sebebe - menşei ne olursa olsun - "kuvvet" adı verilir.

Kuvvetler, maddî noktalara tatbik olunan "vektoryel kemiyetler" suretinde tasarlanır ve hesaplanır. Bu kuvvetler ya değinmeli (temaslı) veya uzaktan etkiliyen iki türlü olurlar.

Bundan başka kuvvetleri, mutlak bir mânâda olmasa da, bazan, *iç kuvvetler* ve *dış kuvvetler* diye iki grupta mütâlaa etmek de gerekir; bu, göz önünde bulunan sistem ve etkenleri ayrı ayrı hesaba katmanın mecburî olacağı hallerde önem taşır.

c) Etki ve karşı etki (tepki) prensibi : Bu prensip, Newton tarafından ifade edilen, çok daha genel bir prensibın tatbikına âit özel bir niteliktedir: Bir maddî noktalar sisteminde, bir A noktasının, B noktası üzerinde AB doğrusu boyunca etkili olmasına karşılık, B de, A üzerinde —yine AB doğrusu boyunca— A'nınkine eşit ve zıt yönlü bir kuvvetle etkili olur.

d) Bir cismin ağırlığı : İki maddî nokta birbirlerine karşı bir çekim kuvveti tatbik ederler: "genel çekim"in esası budur. Yer küresinin kendi yüzeyi yakınındaki cisimler üzerinde, varlığı —tecrübî olarak— tesbit edilen çekim etkisi bu cinstendir. İşte, yerin bu çekim etkisine, tatbik edildiği maddî noktanın (veya sistemin) ağırlığı denilir. Ağırlık doğrultusu hemen hemen yer küresinin merkezinden geçer. İki maddî nokta arasındaki uzaklık, dünya yarıçapına kıyasla pek küçük ise, bunların ağırlıkları, yekdiğerine paralel iki kuvvet demektir. Bir noktadaki yerçekiminin doğrultusu bu "mahallin düşeyi"dir (Şâkul doğrultusu).

e) Kütlenin statik kavramı : Birbirinin aynı iki cisim, *ayrı yerlerde aynı ağırlıkta bulunmazlar;* bununla beraber, aynı özelliklere, hususiyle *aynı mikdarda maddeye* sahiptirler. Bunlara, bu özelliği belirtmek maksadiyle, *aynı kütleye sahiptirler* denilir. Şu halde böyle iki cismin *toplam kütlesi,* birisinin kütlesinin iki katına eşittir: *bir cismin kütlesi ihtiva ettiği madde miktarıyle orantılıdır.*

Diğer taraftan, iki cismin aynı bir yerdeki ağırlıklarının oranı, bu karşılaştırmanın (mukayesenin) yapıldığı yere göre değişmez; bu cisimler aynı cinsten iseler, bu mukayese oranı *kütlelerin oranına eşittir.* Bu sonuç genişletilerek, *aynı bir yerde aynı ağırlıkta bulundukları anlaşılan* herhangi iki cismin, *aynı zamanda kütlelerinin de eşit oldukları kabûl* edilir.

f) Yerçekimi şiddeti :

Sonuç olarak, kütlesi $\underline{m}$, ağırlığı P olan bir cisim için:

$$\boxed{P = m\,G}$$

yazılabilir:

Bir cismin belirli bir yerdeki ağırlığı, kütlesiyle orantılıdır.

6. Katı cisimler arasında sürtünmeler : Çok defa, iki cismin birbirleriyle temaslarının sürtünmesiz olduğu farzolunur: bu da birbirine bir noktada temas eden iki cismin karşılıklı etkilerine âit doğrultunun, yüzeylerine bu nokta normal olduğunu ifadeye varır.

Fakat bu, ancak ideal - teorik - bir hesap yoludur. Gerçekte birbirleriyle bir noktada temas eden iki katı cisim, bu noktada az çok bir deformasyona uğramış olurlar ve temasları sadece bir noktada değil, bir noktayı çevreleyen küçük bir yüzey aracılığıyle vuku bulur. Bu küçük yüzeyin muhtelif noktalarında cisimlerden biri tarafından diğer cisim üzerine tatbik olunmakta bulunan temas etkileri, bu noktaya muntabık tek bir $\vec{R}$ kuvvetine veya $\vec{C}$ momentli bir kuvvet çiftine eşdeğerde bir kuvvetler sistemi teşkil eder.

$\vec{C}$ kuvvet çifti momentine ait kanunlar pek kesin olarak bilinememektedir; fakat bunun genel olarak çok küçük olduğu sonucuna varılmıştır. $\vec{R}$ kuvvetinin ayrıldığı iki normal ve teğetsel birleşenlerden teğetsel olanına ise sürtünme kuvveti adı verilmekte ve bunun hesabı yapılabilmektedir.

Deney gösteriyor ki, bu $\vec{T}$ sürtünme kuvveti, cisimlerden göz önüne alınanın, diğerine nazaran olan kayma hızının aynı doğrultusuna sahiptir ve onun tersi yönlüdür. Bu kuvvetin değeri (şiddeti) ise, bu sürtünme hızına ve değme yüzeyine tâbî olmayıp, kuvvetlerden birinin diğeri üzerindeki normal reaksiyoniyle ters orantılıdır:

$$T = \underline{f}\,.\,N$$

İki cismin değme yüzeylerinin tabiatına tâbi olan $\underline{f}$ katsayısına bu iki cismin *sürtünme katsayıları* adı verilir.

$\underline{f} = \operatorname{tg} \varphi$ yazarsak, φ, sürtünme açısını teşkil eder: φ, $\vec{R}$ reaksiyoniyle, değme hâlindeki iki cismin ortak normali arasındaki açıyı temsil eder.

7. Maddî noktanın denge şart ve denklemleri : Hızı sıfır olan ve bu değerini muhafaza eden bir maddî nokta dengededir denir.

Dinamiğin temel kanununa göre, maddî noktanın hızı sıfır ise, bu noktanın dengede bulunmasının yeter ve gerekli şartı, kendisine tatbik edilmiş bulunan kuvvetlerin bileşkesinin sıfır olmasıdır.

Şu halde denge şartları ikidir. Belirli bir anda hızın sıfır olması şartı, tarif olarak statikte daima gerçekleşmiş bulunacağına göre, tek bir şart kalmış bulunuyor demektir; o da kuvvetlerin bileşkesinin sıfır olmasıdır. Bunu ifade etmek için ya *analitik metot* tatbik olunur, yahut da *grafik metot* uygulanır.

8. Maddî bir sistemin genel denge şartları : a) Kendisini meydana getiren bütün maddî noktalar denge durumunda iseler, sistem dengede demektir. Bu ise: Bir maddî sistemin dengede bulunması için, dış kuvvetlerin sıfıra eşdeğerde bir torsör teşkil etmelerini gerektirir (Aynı doğrultulu bir kuvvetle bir kuvvet çifti heyetine torsör denilir).

b) Genel denge denklemleri : Dış kuvvetlerin sıfıra eşdeğerde bir torsör teşkil ettiklerini ifade için, bu torsörün birbirine dik üç koordinat ekseni üzerindeki izdüşümlerinin toplamının sıfır ve yine bu torsörün aynı eksenlere nazaran momentlerinin sıfır olduğu yazılır. Bu suretle *Genel denge denklemleri* adı verilen altı denklem elde edilmiş bulunur.

9. Dinamiğin temel prensibi - Kuvvetle ivmenin orantılığı : Bir kuvvet, bir cismin üzerinde etki yapınca, genel olarak, ya cisim harekete koyulur; yahut - zâten harekette ise - bu hareket değişime uğrar. Dinamik bakımından, kuvvet, bir ivme hâsıl etme suretinde belirgin olur. Bu hususta sebeple sonucu birbirine bağlayan kanun şöyle ifâde edilir :

Bir maddî noktanın ivme vektörü, bu nokta üzerinde etkiyen kuvvetlerin bileşkesiyle aynı doğrultudadır ve onunla orantılıdır.

Eğer cisim sükûnette ise, bu sükûnet hâlini muhafaza eder; hareket hâlinde ise, daima aynı hızla, bir doğru boyunca, bu hareketine devam eder.

Bu prensip, genel olarak *atâlet prensibi* adı altında bilinir.

10. Kütlenin dinamik kavramı (atâlet) :

İki maddî noktanın atâletlerinin oranı, kendilerine aynı ivmeleri kazandıran kuvvetlerin değerlerinin oranına eşittir.

Özel hâl olarak, bu kanunu, cisimlerin yerçekiminin etkisi altında serbestçe düşmelerine uygulayalım. Kesin deney sonuçları, aynı yerde, serbest düşme hareketine tekabül eden ivmenin bütün cisimler için aynı değerde olduğunu göstermektedir.

Maddenin pek farklı iki özelliği arasında bir bağıntı vardır. Atâlet, cismin, kendisini yer değiştirmeye (harekete) zorlayan kuvvetlere karşı direnişini temsil eder; halbuki kütle, cismin, Yer tarafından mâruz kaldığı etkinin karakteristiğidir.

11. Temel kanun ifadesi : Eşitlik ifâdesi :

$$\frac{\underline{i}}{\underline{m}} = \frac{\underline{i'}}{\underline{m'}} = k$$

Herhangi bir cisim için, atâleti belirten kemiyetin, cismin kütlesine oranı - sayıca - sabit bir değerdedir.

Hareket hâlindeki bir maddî noktanın ivmesi, üzerinde etkileyen kuvvetle doğru orantılı, kütlesiyle de ters orantılıdır.

Yerçekimi alanı vektörüyle, bir cismin serbestçe düşerken kazandığı ivmeyi temsil eden vektör, aynı bir yerde eşit değerdedir. Bundan da, birbirinden farklı kemiyetler oldukları halde, bir cismin kütlesiyle atâletinin, sayıca, eşit değerlere sahip oldukları sonucuna varılmış olur.

Bu şartlar altında, dinamiğin temel kanun ifadesi olarak:

$$\boxed{\vec{F} = \underline{m}\,\vec{\gamma}}$$

yazılabilir.

12. Noktanın dinamiği - Hareketin cebir denklemleri : $\vec{F}$ bileşkeli kuvvetlerin etkisi altında bulunan ve kütlesi $\underline{m}$ olan bir maddî nokta :

$$\vec{F} = \underline{m}\,\vec{\gamma}$$

ifadesine uygun bir $\vec{\gamma}$ ivmesine sahip olacaktır.

Fakat bu denklem böyle bir hareketle ilgili problemleri çözmeye elverişli değildir; genel olarak bu vektoriyel denklem yerine analitik metottan yararlanılır.

13. Bir maddî noktanın boşlukta düşmesi : Yukarıya doğru, düşey doğrultuda, bir $\underline{v}_0$ hızıyla fırlatılan $\underline{m}$ kütlesinde bir maddî nokta gözönüne alalım. Cismin ilk konumunda, çizilen Oz düşey doğrultusu eksen ve bunun yukarıya doğru olan yönü pozitif yön olsun.

Maddî noktaya (cisme) tatbik edilmekte bulunan tek kuvvet "mg" ağırlığıdır. Uzayın mahdut bir bölgesinde, ivme, değer ve doğrultuca sabittir; sabit ve düşey doğrultulu bir kuvvet olan mg ağırlığı da böyledir ve yukarıdan aşağıya doğru artan (pozitif) "z" ler yönündedir.

14. Bir cismin hava içinde serbestçe düşmesi : Hava içinde serbetçe kendi hâline bırakılan bir cisim üç kuvvetin etkisi altında bulunur :

a) mg ağırlığı : Bu düşey bir kuvvet olup, sabit farzedilir; yani yerçekimi şiddetinin yükselti ile değişimi ihmal olunur.

b) Hava itmesi : Bu, cisim tarafından yeri değiştirilen havanın ağırlığına eşit, aşağıdan yukarıya doğru yöneltili düşey bir kuvvettir. Eğer havanın ve cismin özkütleleri (birim hacimlerinin kütleleri) a ve μ ise bu itme kuvvetinin değeri :

$$\left(\frac{m}{\mu}\ \underline{a}\, g\right)$$ ye eşit demektir.

Hergünkü sıcaklık ve basınç şartlarında, $\underline{a}$ yaklaşık olarak 1,2 gram/litre'ye eşittir; katı cisimler için de yaklaşık olarak 0,5 - 10 kg/litre arasında değişim gösterir. Şu halde bir katı cisim üzerindeki hava itmesi, genel olarak ihmal edilebilir bir değerde demektir.

c) Hava direnci : Bu da havanın temas etkilerinden ileri gelme bir $\vec{R}$ düşey kuvveti olup, hızla ters yönlüdür ve şiddeti φ $(\underline{v})$ gibi hızın artan bir fonksiyonudur.

15. Eğik olarak fırlatılan bir maddî noktanın (cismin) hareketi : Bu problem, hava direncinin ihmal edildiği bir mermi hareketidir.

16. Mekanik enerji : a) Kinetik enerji :

Maddî bir sistemin (bir cismin) kinetik enerjisi, kendisini meydana getiren maddî noktaların kinetik enerjilerinin toplamına eşittir.

Bir maddî sistemin kinetik enerjisinin belirli bir zaman aralığındaki artış mikdarı, bu süre içinde sisteme tatbik edilmiş iç ve dış kuvvetlerinin tamamının yapacakları işe eşittir.

b) Potansiyel enerji : Farklı A, B seviyelerinde bulunan P ağırlığında (P = mg) iki cisim tasarlıyalım (meselâ; A üst konum, B alt konum olsun). A ile B konumları arasındaki seviye farkı da h ye eşit bulunsun. A seviyesinden B ye geçerken P cismi (ağırlığı) mgh ye eşit bir iş yapabilme ikdidarına sahiptir. Şu hâlde enerji (iş yapma kaabiliyeti) B de bulunan P ninkinden üstündür. Bir P ağırlığını B den A ya yükseltmek için ise, belirli bir iş yapmak zorundayız; fakat bu suretle ayni zamanda P nin enerjisini de arttırmış oluruz. Bu enerji önce potansiyel halde (gizli) dir, yani cisim A dan B ye geçerken iş şeklinde geriye verilir durumdadır. İşte bu sebeple, P cisminin yerini B den A ya değiştirirken, bu cismin potansiyel enerjisini arttırmış olduk deriz.

Böylece, sırf M. etkilerle, bir cisim, bir A sükûnet hâlinden başka bir B sükûnet hâline geçirildiğinde, bu değişme

esnasında sisteme temin olunan (veya sistem tarafından alınan) iş mikdarı, bu sistemin uğramış olacağı potansiyel enerji değişiminin ölçümünü verir.

17. M. enerjinin korunumu : Tecrid edilmiş bir sistem, tarif olarak, hiçbir dış kuvvetin etkisi altında bulunmayan bir sistemdir. Bu takdirde dış kuvvetlerin işi sıfırdır; genelleştirilen kinetik enerji teoreminde çok defa M. enerjinin korunumu prensibi (veya teoremi) denilen şu şekli alır:

Tecrid edilmiş bir sistemde M. enerji sabittir; veya tecrid edilmiş bir sistemin kinetik ve potansiyel enerjilerinin toplamı sabittir. Ancak, bu ifadenin pratikte sınırlı bir önemi vardır; çünkü potansiyel enerjinin tarifinde esas olarak —bir dış kuvvet demek olan— sürtünmeler ihmal edilir; bu da, prensibin ancak ideal bir değeri bulunabileceğini açıkça belirtir.

18. Mikdar-ı hareket *(quantité de mouvement, impulsion).*

Sadece iç kuvvetlerin etkisi altında bulunan bir sistemin mikdar-ı hareketi sabittir denilir. Bu da, mikdar-ı hareketin korunumu prensibini ifade eder. (C. Saraç)

MEKHİTHARİST'LER, Mekhithar adı ile bilinen ve asıl adı Petrus Manuk (Sivas 1670 - Venedik 1749) olan Ermeni din adamının 1701'de kurduğu Katolik tarikatı. M. 1711'den beri Ermeni âyin usulüne bağlı bir Benedictuscular şubesidir. Maksatları Ermeni eserlerini muhafaza etmek veya yeniden meydana çıkarmaktır. İki dala ayrılmış olup, bunların biri Viyana'da, öbürü Venedik'tedir.

MEKİN (1205 - 1273), Hıristiyan Arap yazarı. Arapça dünya tarihi ile tanınmıştır. Bu eser, iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm Dünyanın yaratılışından İslâmiyete kadar olan tarih, ikinci bölüm ise 1260 yılına kadar olan İslâm tarihidir.

Eser, tarihin büyük ve önemli kişilerinin hal tercümeleri şeklinde kaleme alınmıştır. Her hal tercümesi bir sayı ile gösterilmiştir. Hal tercümeleri Hazreti Âdem ile başlamaktadır. Süleyman Peygamber'in mâbedinin yıkılmasından sonraki devirde Ön Asya devletleri ele alınmış ve daha sonra da İskender, Roma ve Bizans üzerine bilgi verilmiştir.

M.'in, eserini hazırlarken, Tabarî gibi tanınmış tarihçilerin yararlanmadıkları eski kaynaklardan faydalandığı eserinden anlaşılmaktadır. (N. Sançar)

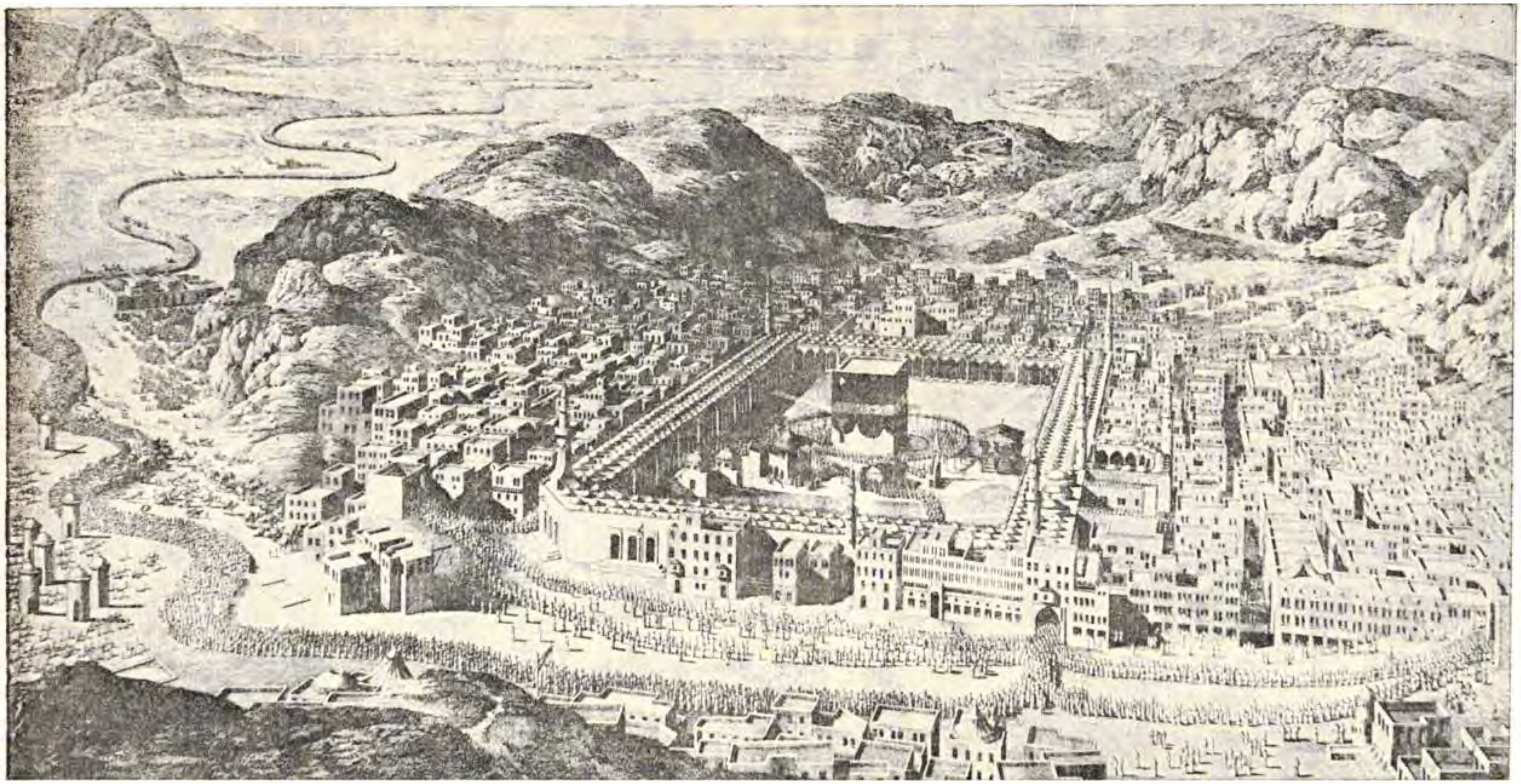
MEKKE, İslâmiyetin kıblesi Kâbe'nin bulunduğu Hicaz şehri. Kızıldeniz kıyılarından 100 km kadar içeride, denizden 350 m yüksektedir. Arabistan'ın taşlık kısmında, kayalardan müteşekkil Sarât dağları silsilesi içinde, 3 km boyunda ve 1 km eninde, kuzeyden güneye uzanan dar bir vâdidedir. *Kur'an'*-da bu vâdinin adı Bekke'dir. M.'nin doğusundaki dağın adı Ebû Kubeys ve batısındakinin adı Ku'aikîân'dır. Hac merasiminde, aralarında yedi kere gidip gelinen Safâ ve Merve tepeleri, M.'nin doğu ve kuzey bölgelerinde bulunmaktadır (bk. HAC). Hac yolu, Kâbe'den kuzeye ve oradan güney - doğuya doğru gider. Kayalık dağlar arasındaki Bekke vâdisi çok sıcaktır. Yağmurlar pek az, fakat şiddetlidir. Sular, sel hâlinde, kadîm devirden beri mevcut olduğu için vâdinin en çukur kısmında kalan Kâbe'ye doğru akar. M.'de, çekirgeden başka haşarat yok gibidir. Zararlı olmayan hayvanların mukaddes vâdide öldürülmesi yasak bulunduğundan kuşların ve bilhassa kumruların M.'de en eski devirlerden beri çok olduğunu İbn-i Hişâm rivayet eder. *Kurân*'ın (XIV/37) "çorak bir vâdi" dediği M.'de, anber fasîlesinden sarı çiçekli çalılar ve baharatlı otlardan başka şey pek bitmez.

Kâbe'nin bulunduğu M. şehri ve çevresi *Kurân*'da (XCV/35) "tahrîm edilmiş belde" ve "emîn belde" adları ile de anılır. M.'de insan öldürülmez, muharebe ve mücadele edilmez, zararı olmayan hayvanlar öldürülmez, ağaç kesilmez. Bir âyet (XIV/35) M.'yi, Tevhîd dininin hiçbir zaman unutulmayacağı sığınak olarak tanıtır.

İslâmdan önce Mekke: Kâbe'nin bulunduğu vâdi önceleri ancak bir ibadet yeri idi ve V. yüzyıl başına kadar M. şehri kurulmamıştı. Bekke vâdisi içinde yalnız Kâbe bulunuyordu. İbn-i Hişâm M. şehrinin ilk kuruluşunun safhalarını şöyle anlatır: Hazret-i Muhammed'in beşinci dedesi Kusayy, Kâbe'nin muhafızlığı vazifesine gelince, mensup olduğu ve daha önce M. vâdisinden çıkarılmış bulunan İsmail Oğullarından Kureyş boyu mukaddes vâdiye geri geldi ve M.'ye yerleşti (bk. KÂBE). Bu devirde Zemzem kaynağı kaybolmuştu ve henüz tekrar bulunmamıştı. Yeni kuyular kazmak lâzım geldi. Evler, Kâbe'nin dört tarafına dizildi. Şehrin kuzey kısmına Ma'lât (Yüksek şehir) ve güney tarafına Masfala (Aşağı şehir) dendi. Azrakî'ye göre, Kureyş'i teşkil eden on âileden başlıcaları Kâbe etrafında ve Ma'lât'ta otururdu.

Yine Azrakî'den öğrenildiği üzere, M. kadîm Atina'dakine benzer, Eski Çağ tarzında bir cumhuriyet idi. Medvâ denilen ve kırk yaşını aşkın, erkek M.'lilerden müteşekkil bir meclis, Kâbe'nin kuzeyindeki bir evde (Dâru'n - Nadva) toplanarak, şehri idare ederdi. Ekim imkânı olmayan M. vâdisi halkı, ticaret ile yaşardı. Afrika ile Asya'yı birbirine bağlayan kervan yolu Eski Çağ'da M.'den geçmekte idi. Yunanlılar Kızıldeniz'den gemi ile ticarete başlayınca, kervanlar nisbeten azaldı ve M.'liler çok fakirleşti. Fakirlikten kız çocuklarını öldürenleri *Kur'ân* kaydeder. Erkek çocukların ise, M.'de ibadet edilen putlara adandığı ve bazen kurban edildiği İbn-i Hişâm'ın verdiği bilgilerden anlaşılır. Arabistan'ın başziyaretgâhı olan "tahrîm edilmiş belde" ye, yılda bir, ziyaretçiler dolardı. Bu devirde M.'de bir panayır da olur ve şiir müsabakası yapılırdı.

Hazret-i Muhammed devrinde M.: Hazret-i Muhammed, M.'nin yüksek kısmında, kuzey - doğuda, Hâşim Oğulları mahallesinde, bugün Sûku'l-leyl adı verilen kısmındaki bir evde doğdu. Hadîce ile izdivâcından sonra, yine aynı mahallede, Kâbe'ye daha yakın bir evde oturdu. Hazret-i Muhammed M.'nin kuzey - doğusunda, Hirâ dağında bir mağarada îtikâfa çekilirdi. İlk vahy bu mağarada geldi. M.'lilerin zulmünden çekilerek İslâmiyetin gizli tutulduğu yıllarda, Müslümanların Dâru'l-Arkam denen evin bodrumunda ibadet ettiklerini İbn-i Hişâm anlatır. İlk İslâm şehitleri bu arada çarmıha gerildi ve Sumayya adlı ihtiyar kadın işkence sonunda M.'de bu yıllarda öldürüldü. M.'liler, Peygamberin oturduğu mahalleyi kuşatarak, bir süre kendisini ve ailesini açlığa mahkûm etmeye uğraştılar. İlk Müslüman olan Hazret-i Hadîce bu zor yıllarda çektiği zahmetler sonunda ölünce, Ma'lât mezarlığına gömüldü. Müslümanlar'ın M.'de hayatı tedricen imkânsız olmuştu. Akaba denen dağlar arası geçitte Medîneliler ile ahdleşen Peygamber Müslümanlara hicret izni verdi. Peygamber ve Ebû Bekr sonuncu muhâcirler olarak hicret yolunda, M.'nin güney - batısındaki Sevr dağında bir mağarada Kureyş'in tâkibinden saklanmışlar ve ertesi gün Medîne'ye doğru yola çıkmışlardı.

MEKKE : XVIII. yüzyılda Türk devrinde Mekke'nin kuzey - doğudan görünüşü

MEKKE : Mekke'nin kuzeyinde Ma'lat mahallesinde Hz. Hadîce'nin kabrinin bulunduğu mezarlık

M.'liler ile Medîne'ye hicret eden Müslümanlar arasındaki uzun muharebeler, Hicret'in dokuzuncu yılında, Müslüman zaferi ile sona erdi. Ramazan ayında oruçlu bulunan İslâm ordusu, başlarında Feth âyeti okuyan Peygamber, savaşa meydan vermeden, "tahrîm edilmiş belde"ye girdiler ve M.'de umumî af ilân edildi.

Emevî ve Abbasî halifeleri devrinde M.: M. hilâfet merkezi olmadı. "Tahrîm edilen belde"de, ekseriyetle, ancak, hayatını tamamen fazilete ve ibâdete vakfedenler yaşamak istiyordu. Emevî ve Abbasî halifeleri ise İslâmın ülküsünden uzaklaşarak dünyevî kaygulara dalmış hükümdarlar olarak M.'den çekiniyor ve Şam ile Bağdad gibi merkezleri tercih ediyorlardı. Fakat hac devrinde, her taraftan gelen hac kervanları M.'yi ve çevresini dolduruyordu.

Hicret. I'in asrında ve daha sonra, "emîn belde" bazen yine de kanlı olaylara sahne oldu.

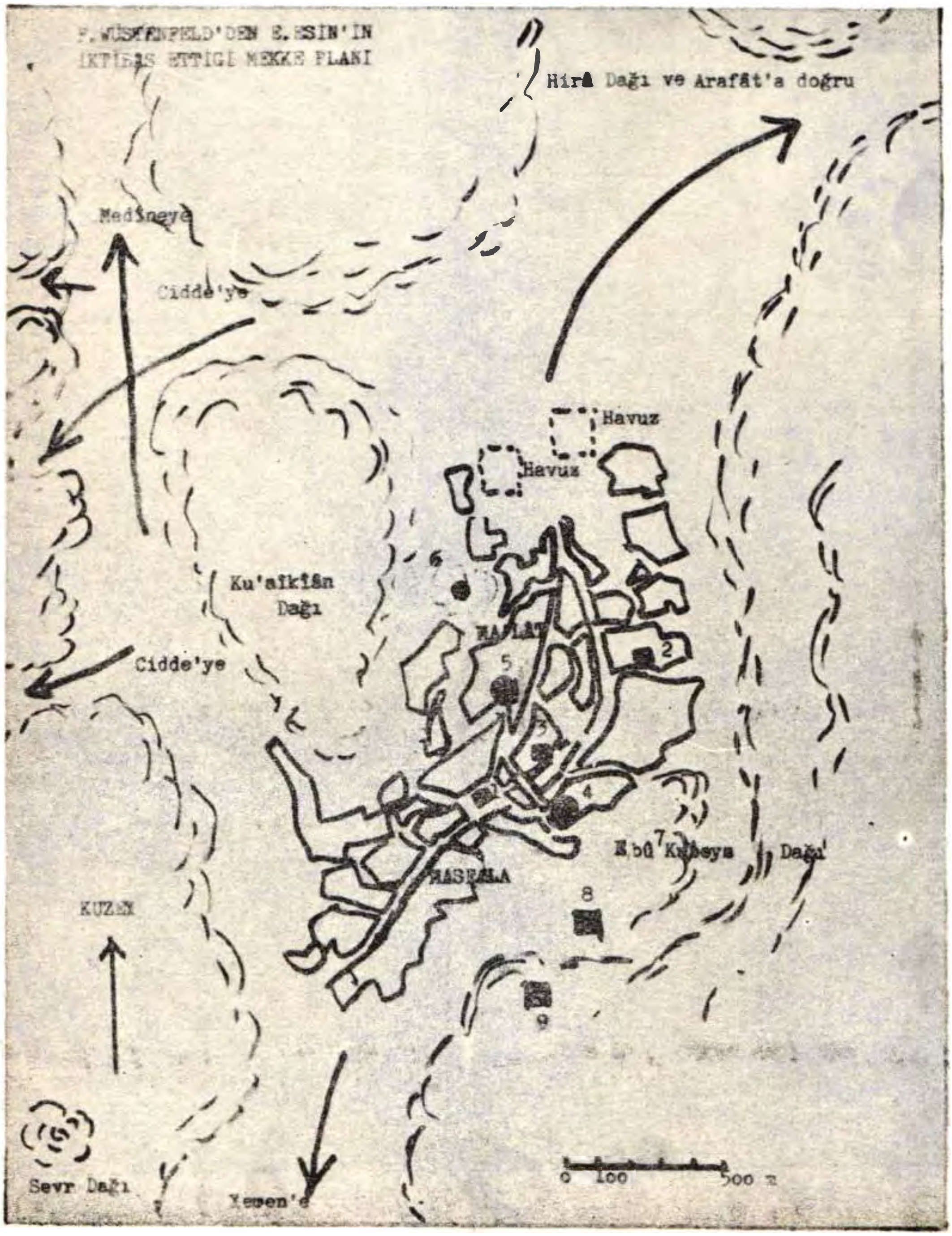
MEKKE : Kâbe'den bir görünüş

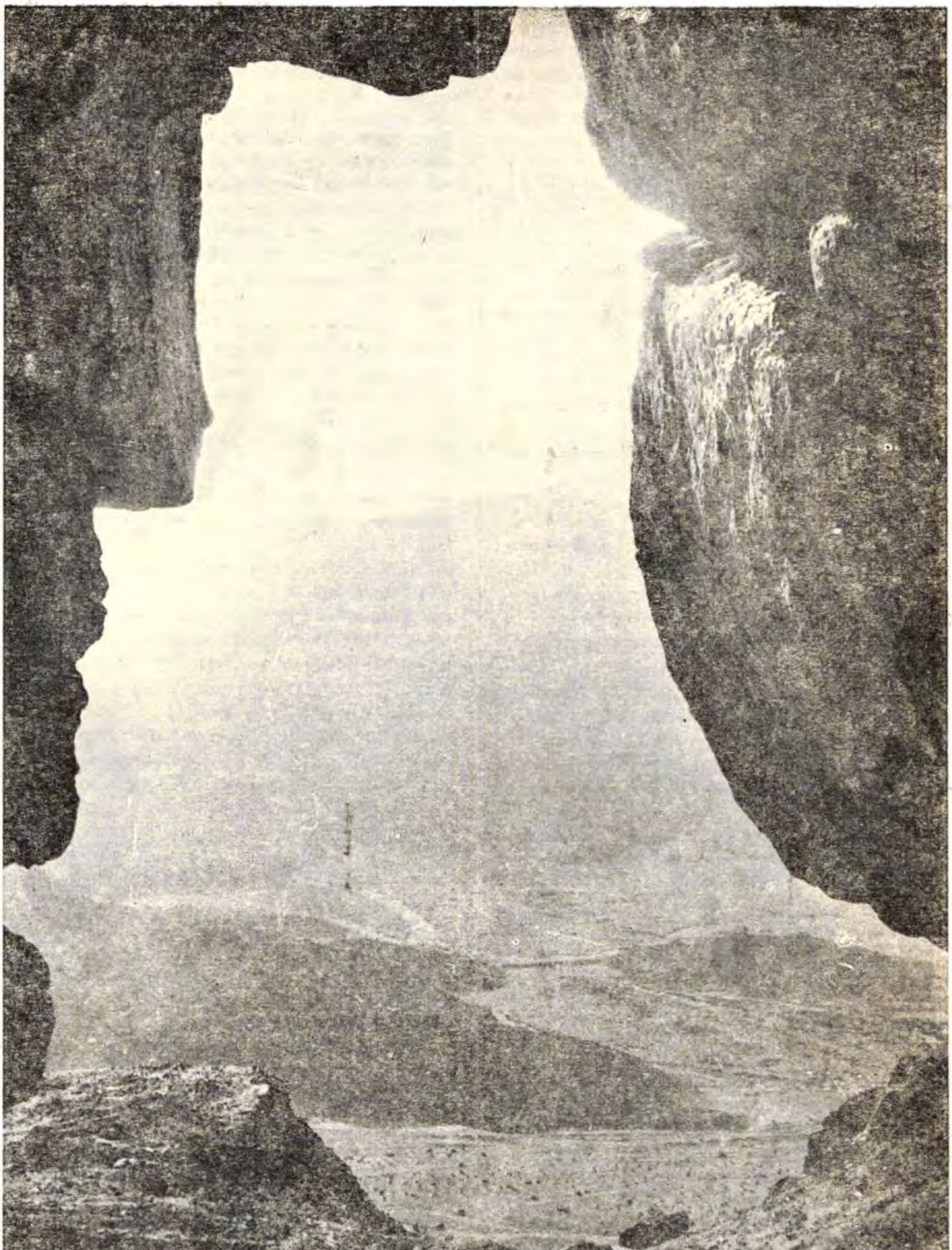
MEKKE : Hz. Muhammed'e Mekke'nin kuzeyinde ilk vahiy gelen Hira dağı

Emevî ve Abbasî halifeleri, M.'de oturmamak ile beraber, mukaddes vâdiyi ziyaret ve îmâr ediyorlardı. İslâmiyetin ilk devresinin hâtıralarını yaşatan Peygamber'in doğduğu ve yaşadığı evler ile Dâru'l-Arkam mescid hâline getirilmişti. Abbasî emîrleri M. valiliğine tayin oluyordu. M.'de Hârûn u'r - Reşîd'in Kâbe'ye bakan bir sarayı vardı. Bu halifenin akrabası ve eşi olan Zübeyde, Huneyn'den M.'ye kadar borular döşeterek şehre su getirtdi.

H. III. yüzyıl başında M. valileri arasında Türk adları da gözükür (H. 263 - 268 ile H. 271 - 281 arasında İbn Ebî Sac soyundan Muhammed ve Yûsuf, H. 331 - 339 arasında Fergane beyleri Ihşîdler soyundan Muhammed İbn Toğuç gibi). Bağdad halifelerinin muhafızlarının çoğu Türk olduğu için Bağdad'dan gelen kervanların başında da Türk emîrleri bulunuyordu (H. 226/M. 840'da Aşnas gibi). Türk asıllı emîrlerden Buğra El - Kebîr (İhtiyar Buğra)'in Peygamber'in doğduğu eve yakın oturduğu ve M. etrafındaki dağlara, İslâmiyetin doğuşu devri hâtıraları bulunan yerlerde, minareler inşâ ettirdiğini Fakîhî kaydeder. H. 356/M. 966'da M. Şerifliği tesis edilerek, Şerifler, Hazret-i Alî evlâdı arasından seçilmeğe başlandı.

MEKKE : F. Wüstenfeld'den E. Esin'in iktibas ettiği Mekke planı

MEKKE : Mekkə kuzeyinde Hira dağında, Hazret-i Muhammed'in itikâfa çekildiği mağaradan Mekke'ye bakış

Haçlı seferlerine ve Doğu Roma İmparatorluğuna karşı koyan İslâm, H. V. yüzyılda mağlûp olup, istilâ tehlikesine düşünce Selçuklu Türkleri kurtarıcı olarak ortaya çıktılar. Bu devirde Hicaz'da bile istîlâdan korkulmakta idi. Nitekim H. 578/M. 1182'de, Kızıldeniz'den gelen ve Medîne'nin limanı Yanbu'a çıkan Frenkler zorlukla imhâ edildiler. H. 463/M. 1071'de Doğu Roma İmparatorluk ordusu "İslâm beldelerinin hepsini almağa sefere çıkmış iken, Selçuklu Türkleri tarafından Malazgirt'te mağlûp edilince, bütün İslâm illeri ile birlikte, M. de, kendini kurtaranları tebcil etti. *Sirâcu'l-kulûb* yazarı Ebû Bekrü't-Tartûşî'ye atfen Eyyup Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Mekke*'de bu olayı ve H. 416-468 yıllarında, M.'de, Abbâsî halifesi ile birlikte, Alp Arslan ve Melikşah adına hutbe okunmakta olduğunu anlatır. Selçuklu devrinde de Hilâfet merkezinden gelen kervanların başında çok kere Türk emîrleri bulunuyor ve hacılar meyânında Türkler ve Türk hâtunlarının da adı geçiyordu. İrbîl hükümdarı, Türk soyundan Muzafferuddîn Gökböri (H. 549-630/M. 1154-1232)'nin Arafât vâdisinde, hacıların kullanması için su tesisatı yaptırdığı Fakîhî tarafından rivâyet edilir.

Osmanlı devrinde M.: M. 923/1517'de Yavuz Selim halife olunca M.'de Osmanlı devri başladı. Kanûnî Süleyman îmâr işlerine önem verecek ve şehrin görünümü değişerek, Türk üslûbunda âbideler her tarafta yükselecekti. Kâbe dahil eski mescitlerin ve diğer âbidelerin hepsi yenilendi ve yeni eserler de bina edildi. Ebû Kubeys ve Hirâ dağındaki mescitler, Hazret-i Hadîce'nin bugün yıkık olan türbesi ve dört Sünnî mezhebe tahsis edilen dört kubbeli Süleymaniye Medresesi bu arada idi. Zübeyde'nin çeşmesi artık kurumuştu. Kanûnî'nin kızı Mihrimâh Sultan'ın, yeni borular döşeterek Zübeyde'nin eserini ihyâ ettiğini Eyyup Sabri Paşa anlatır. Eyyup Sabri'ye göre, H. 1302/M. 1884 yılında, Kâbe ve hac yolundaki menâsik dışında, M.'de şu âbideler vardı: Altı büyük, altmış yedi küçük mescid, pek çok türbeler, altı medrese, iki kütüphâne, bir orta ve kırk üç ilk okul, on dokuz ribât (fakirlere ve dervişlere mahsus yurt), bir hastahâne ve dört çeşme. Bu tarihde M. nüfusu 80 000 idi. Ekseriyeti ibadet ile meşgul kimseler veya ulemâdan ibaret olan M. halkının geçimi "çorak vâdî"de imkânsız olduğu için, İstanbul'dan giden *Surra* "para kesesi" alayı ile bunlara her yıl, hac devrinde yardım giderdi.

Türkiye'nin en seçilmiş aydınları, memuriyet ile M.'ye yollanırdı. Bu arada şâir Bâkî, M. kadısı oldu ve Kutbuddîn Mekkî'nin *Ahvâlu Beldetullâhi'l-Harâm* adlı eserini Türkçeye tercüme etti. H. 985/M. 1577 tarihli bu eserde, M.'nin ilk Türk devri hakkında bilgi çoktur. Eyyup Sabri şunu da bildirir: H. 1113/M. 1701'den itibaren her yıl Hazret-i Muhammed'in doğum gününde mescid şekline sokulmuş olan doğduğu evde, Süleyman Çelebî'nin *Mevlid*'i okunurdu.

Türkler, İslâmın kıblesinde peygamberin bayrağı yerine kendi bayraklarını çekmek istememişlerdi. Ancak Abdülaziz Han (1861-1876) zamanında kalelere Türk bayrağı çekildi.

1916'da, M. Şerifleri İngilizlerle anlaşıp, isyan edince, ilk mücadele M.'de Osmanlı kuvvetlerinin bulunduğu kale ile Şerîfler sarayı arasında oldu ve 400 yıllık Türk devri sona erdi.

İslâmın Kıblesi'nin bulunduğu şehir 1924'den beri Su'ûdî devleti idâresindedir. Vehhâbîler türbelere hürmeti İslâmın Tevhîd umdesine riâyetsizlik sayarlar. Bu sebebten, Vehhâbîler M'.yi alırken, ekserî türbeler ve hattâ bazı mescitler aşırı temâyüllü kimseler tarafından yıkıldı. Hâlen her yıl çoğalan ve milyona varan hacıları barındırmak için M. büyümektedir. (E. Esin)

MEKKE ŞERİFLERİ, Hicaz'da Mekke ve Medîne şehirlerine hâkim olan ve Hazreti Ali'nin iki oğlu Hasan ve Hüseyin'den indiklerine inanılan ailelere verilen isim. Hazreti Hüseyin çocuklarından sadece Medîne'ye hâkim olanlara Şerif unvanı verildiği halde, Mekke'ye hâkim olan Hazreti Hasan evlâdının hepsine de Şerif denilmiştir. Şerif sülâlesi, Hazreti Ali evlâdının Musa koluna dayanmaktadır. Soy kütüğü şöylece sıralanabilir: Hazreti Hasan'ın oğlu Hasan'ın oğlu Abdullah'ın oğlu Musa'nın oğlu Abdullah'ın oğlu Musa.

Mekke'de Ş. hânedânını kuran Cafer b. Musa'nın bu şehri ne vakit ele geçirdiği kesinlikle bilinmemektedir. Ancak, Mısır ve Suriye'de Fâtımîler'in, Irak'ta Büveyhîler'in hâkimiyetlerini sağlamlaştırmalarının bir sonucu olarak Hicaz'da da Hazreti Ali evlâdının iktidâra gelebildiği ve bu tarihin 951 ile 961 arasında olduğu söylenebilir. Hazreti Hasan evlâdı Mekke ve dolayısı ile Hicaz'da hâkimiyeti ele geçirdikleri tarihten itibaren istiklâllerini sağlamak için üstün gayret göstermişlerdir. Ama, hiç bir zaman tamamen müstakil bir devlet hâline gelememişlerdir. Şerifliğin kuruluşunda ilk önce Mısır Fâtımî hilâfetine karşı böyle bir mücadeleyi açan şerifler, daha sonra Büyük Selçuklu, Mısır Eyyûbî ve Memlûk ve nihayet Osmanlı hegemonyalarına karşı mahallî otoritelerini korumaktan daha fazla bir güç sahibi olamamışlardır (Bk. MEKKE VE HİCAZ).

Şeriflerin Musa kolu, Cafer'in torunu Ebu'l-Fütûh'un oğlu Şükr'ün 1061'de erkek evlâd bırakmadan ölümüyle sona erer. Onun ölümü üzerine Mekke ve çevresi büyük bir kargaşa içinde kalınca Yemen meliki es-Suleyhî duruma müdâhale etti ve Ebu Haşim Muhammed'i 1063'te Ş. nasbetti. Böylece Ş. âilesinde Havâşim kolu iş başına gelmiş oldu. Ş.'in Havâşim devrinde başlangıçta Fâtımî halifeleri ile Büyük Selçuklu sultanlarının himâyesinde bulunan Abbasî halifelerinin yüksek otoritelerinin tesisi epeyce ihtilâflı olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Hicaz bölgesinin askerî ve idârî kontrolü Türkler'in eline geçti ve bu durum 1916'ya kadar yani Şerif Hüseyin'in metbû'u Osmanlı hükümdârı Sultan Reşad'a isyânına kadar devam etti. Büyük Selçuklular'dan sonra Salâhaddin-i Eyyûbî ise Ş.'i sadece dinî bir otorite durumuna indirmişti. Salâhaddin, bu arada Mekke'de o güne kadar Zeydî mezhebinin hâkimiyetini de ortadan kaldırdı. Sünnî-Şâfiî mezhebini hâkim kıldı. 1200'lere doğru yine Musa'nın torunlarından Katade, Yenbu'dan hareketle dinî bir tören sırasında Mekke'yi zabt ederek yeni bir sülâle kurdu. Bu sülâle Ş.'liğin ortadan kalkışına kadar devam etti.

Katade, Ş.'liği müstakil bir devlet hâline getirmeye çalıştı ise de bunda muvaffak olamadı. Ancak, onunla birlikte Ş.'in mümkün olduğu kadar yürütebildikleri bir infirad politikasının da temelleri atılmış oldu. Bağdad'da Abbâsî hilâfetinin yıkılışı üzerine Eyyûbîler'e kesinlikle bağlanan Ş. hükûmeti, daha sonra Memlûkler'e tâbi oldu. Sultan Baybars, İslâm âleminin en kudretli hükümdarı hâline geldiği halde bile, Mekke'nin idâresini Ş.'e bırakmıştı. 1517'de ise Mısır'ın Osmanlı imparatorluğuna bağlanması ile M. de bu yeni hegemonyayı tanımak zorunda kaldı. Osmanlı Türkleri ile Ş. her ne kadar tam bir anlaşma içinde olmasalar da bu durum Vehhâbîler'in ortaya çıkışına kadar Sultan Baybars'ın tespit ve Yavuz Sultan Selim'in teyid eylediği esaslar dâhilinde devam etti.

Vehhâbîlik M. için daha doğuşundan itibaren bir tehlike olmuştu. (Bk. VEHHÂBİLİK). Vehhâbîliğin getirdiği tehlike

ile birlikte Mısır valisi Mehmed Ali Paşa (b. bk.) ve oğlu Tosun Paşa'nın Hicaz üzerinde hâkimiyet tesisi projeleri de bir tehlike olarak belirmiş bulunuyordu. Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin 1813'te Vehhâbîler'i tekrar çöle sürmesi M. Ş.'nin bir yüzyıl daha yaşamasına imkân sağladı.

1840 Londra andlaşması ile Hicaz bölgesi tekrar Bâbıâlî'nin kontrolüne bırakılınca Mehmed Ali Paşa'nın hegemonyası da M. Ş. üzerinden kalkmış oldu. Bundan sonra M. Ş., Osmanlı hükûmetine karşı eskiden de olduğu gibi Cidde valilerinin şahsında mes'ul oldular. Gelişen şartlara rağmen 1916'ya kadar M. Ş.'nin yetkilerinde bir değişiklik olmadı. Osmanlı hükûmeti I. Dünya Savaşına katılınca, son Şerif Hüseyin (b. bk.) İngiltere'den gördüğü teşvik üzerine 22 Haziran 1916'da metbû'una karşı isyân ederek Hicaz ve bütün Araplar'ın kralı unvanını aldığı gibi, halifelik müddeîsi olarak da ortaya çıktı. Böylece M. Ş. devri kapanmış yerine Hicaz krallığı kurulmuş oldu. Ancak, Necd emîri Abdülaziz es-Sa'ûd gibi bir rakiple karşılaşınca, Şerif veya Melik Hüseyin, mayıs 1925'te Hicaz krallığını bırakmak ve Kıbrıs'a sığınmak zorunda kaldı. Bu suretle de aşağı yukarı 961 yılından beri Hicaz'da sürüp gelen Hazreti Hasan çocuklarının hâkimiyeti sona ermiş oldu.

Mekke Şerifleri

A — Musa oğulları (961 - 1061) :

Cafer b. Musa	961? - 980?
İsa b. Cafer	980? - 994
Ebü'l - Fütûh Hasan	994 - 1039
Tâcü'l-Meâlî Şükr	1039 - 1061

B — Süleyman oğulları (1061 - 1063) :

Ebü't - Tayyib	1061 - 1063

C — Ebû Hâşim oğulları (Havâşim) (1063 - 1201) :

Ebû Hâşim Muhammed	1061 - 1095
Fuleyte b. Ebi Hâşim	1095 - 1123
Hâşim b. Fuleyte	1123 - 1133
Kasım b. Hâşim	1133 - 1160
Müksir b. Fuleyte	1160 - 1161
İsa b. Fuleyte	1161 - 1175
Dâvud b. İsa	1175 - 1201

D — Katade oğulları (1201 - 1916) :

Ebû Azız Katade	1201 - 1221
Hasan b. Katade	1221 - 1228
Racih b. Katade	1228 - 1231
Cumaz b. Katade	1231 - 1232
Şerif İdris	1232 - 1254
Ebû Numey I.	1254 - 1301
Kumeyse b. Ebi Numey Rumeyme b. Ebi Numey	1301 - 1304 (ortaklaşa)
Ebu'l-Gays b. Ebi Numey Muhammed b. Ebi Numey	1304 - 1306 (ortaklaşa)
Şerif Humeyse	1306 - 1326
Şerif Utayfe	1326 - 1346
Şerif Aclan	1346 - 1358
Şerif Sind	1358 - 1361
Şerif Aclan	1361 (ikinci def'a)
Şehabeddin b. Aclan	1361 - 1386
Muhammed b. Şihâb	1386 - 1396
Şerif Hasan I.	1396 - 1426
Şerif Berekât I.	1426 - 1455
Muhammed	1455 - 1497
Şerif Berekât II.	1497 - 1525
Ebû Numey II.	1525 - 1566
Şerif Hasan II.	1566 - 1601
Şerif Ebû Tâlib b. Hasan	1601 - 1616
Şerif İdris b. Hasan	1616 - 1624
Şerif Muhsin	1624 - 1631
Zeyd	1631 - 1666
Sa'd I. b. Zeyd	1666 - 1672
Zevi Berekât	1672 - 1684
Sa'd II.	1684 - 1704
Zevi Berekât II.	1704 - 1711
Zevı Zeyd	1711 - 1770
Sürûr b. Zeyd	1773 - 1788
Şerif Galib	1788 - 1813
Yahyâ b.Sürûr	1813 - 1827
Muhammed b. Avn	1827 - 1851
Abdülmuttalib	1851 - 1856
Muhammed b. Avn	1856 - 1858 (ikinci def'a)
Abdullah	1858 - 1877
Hüseyin I.	1877 - 1880
Abdülmuttalib	1880 - 1882 (ikinci def'a)
Avnü'r - refik	1882 - 1905
Abdülilâh	1905
Ali	1905 - 1908
Hüseyin II.	1908 - 1916
	1916 - 1925 (kral)

(İ. Parmaksızoğlu)

MEKKÎ EFENDİ, Mehmed (Mekke 1714 - Istanbul 1797), Şeyhülislâm, Türk devlet adamı. Yüksek öğrenimini medreselerde tamamladıktan sonra Selânik, Şam, Medîne ve İstanbul kadılıklarında bulunan M. E., daha sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış ve 1787'de şeyhülislâm olmuştur. Bu görevden alındıktan kısa bir süre sonra tekrar bu göreve getirilen M. E.'nin şiirleri, dinî eserlere şerh ve hâşiyeleri, risâleleri vardır.

MEKNÈS : bk. MİKNÂSE.

MEKONG, Çin Hindi'nin en önemli ve Asya'nın en büyük ırmaklarından biri. Uzunluğu 4 180 km'dir. Güney Çin denizine dökülür. Irmak, Tibet'ten kaynağını alır; yukarı kesimi derin ve vahşi bir boğaz olup, birçok çağlayanlar meydana getirir. M., Yun-han eyâletinin ortasından geçer. Önce Birmanya (Burma)'yı, sonra Tayland (Siyam)'ı Laos'tan ayırır ve Luang Prabang ve Viençan'dan geçer. Bundan sonra akış hızı azalır. Biraz sonra birkaç kola bölünür. Bunların biri Tonlé Sap ile birleşir, ikisi de Phnom Penh'ten itibaren, deltanın dibini teşkil ederler. Bu delta durmadan güneye doğru denize uzanır. M., kuru mevsimlerde saniyede 15 000 m^3 taşır, yağmurlu mevsimlerde ise (Kamboç'ta eylül - ekim) bu miktar saniyede 60 000 m^3'e yükselir. Bu zamanlarda taşar ve 20 000 km^2'yi su altına alır.

MEKONG : Delta kısmı

Gemicilik bakımından ırmağın şartları pek elverişli değildir. Bununla beraber 2 500 - 3 000 tonluk gemiler Phnom Penh'e kadar yükselebilirler ve ırmak her zaman Çin Hindi yarımadasının çeşitli kısımlarını birbirine bağlamıştır. Gemicilik şartlarını iyileştirmek için, kıyı ülkeleri, M.'un Çin sınırı ile deniz arasındaki akışını düzene sokmak için, beraberce bazı çalışmalara girişmişlerdir. Bu çalışmaların gayesi, gemicilik şartlarını geliştirmekten başka, sulama işlerini kolaylaştırmak ve hidroelektrik güç kazanmaktır. (V. Örs)

MEKSİKA (İsp. **Méjico [Mehiko]**; Meksika İspanyolcasında **México**; resmî adı: **Estados Unidos Mexicanos** = Meksika Birleşik Devletleri), Kuzey Amerika'nın güney - batı bölümünde yer alan bir devlet. Kuzeyden Amerika Birleşik Devletleri (Texas, New Mexico, Arizona ve California eyaletleri), doğudan M. ve Campeche körfezleri, güney - doğudan Guatemala ve batıdan Pasifik okyanusu ile sınırlıdır. Yüzölçümü 1 967 183 km^2, nüfusu 48 225 238 (1970)'dir. En büyüğü Chihuahua ve en küçüğü Tlaxcala olan 29 devletten, başkentin bulunduğu Federal Bölge (Distritto Federal)'den ve Baja California Sur arazisi ile Quintana Rio arazisinden oluşmuş federal bir cumhuriyet olan M.'nın başkenti México, FD (İng. México City; nüfusu 3 833 185, banliyöleriyle birlikte 1976'da 12 milyon)'dir. Başlıca şehirleri Guadalajara (1 196 200), Monterrey (830 300), Ciudad Juárez (435 000), Puebla (321 500), Mexicali (390 400), León (454 000), Tijuana (335 100), Torreón (257 000), Chihuahua (363 800), Mérida (253 800), San Luis Potosí (274 300), Veracruz (242 300), Aguascalientes (222 100), Hermosillo (206 600), Tampico (196 100), Matamoros (182 900), Morelia (209 500), Durango (192 900), Saltillo (191 800), Nuevo Laredo (150 900)'dur.

MEKSİKA : Acapulco de Juarez şehrinden bir görünüş

Coğrafya. *Topografi:* Ülkenin en büyük bölümünü Merkezî Meseta veya Anáhuac Platosu denilen büyük bir yüksek plato kaplar. Kuzeyde sınır ötesindeki Texas ve New Mexico'nun yüksek ovalarına karışan Merkezî Plato, batı, doğu ve güneyde, derin kesitler gösteren dağların oluşturduğu bir setle sınırlanır. Bolsón denilen ve tuz yatakları veya tuz gölleri meydana getiren büyük çorak vâdilerden ve dağlararası havzalardan ve bu yatık yamaçlı havzaların yüksek bölümlerindeki dağlardan ve volkanlardan oluşan Merkezî Meseta güneye doğru gittikçe yükselerek 19° ve 20° enlemleri arasında volkanik bir bölge ile sona erer. Kuzeyde derece derece devamlılık gösteren Bolsón'lar vardır. Bunların en büyükleri 914 m yüksekliğindeki Bolsón de Mapimí ile 1096 m yükseltideki Bolsón de Mayrán'dır. Bölgeye seyrek olarak dağılmış durumdaki dağ blokları yer yer birden dikleşerek genel seviyenin 914 m üstüne yükselirler. M.'lıların Río Bravo del Norte dedikleri Rio Grande ırmağı ile onun kolu olan Río Conchos bir yana bırakılırsa, bu çorak bölgenin başka bir bölgeye akmayan sularını yalnız buharlaşma ve iç drenaj tüketir. Merkezî platonun güneyinde M.'nın politik, ekonomik ve yerleşim merkezi olduğu için Merkezî bölge denilen bölge yer alır. Bu bölgenin yüzeyi deniz seviyesinden, 1 524 - 2 621 m yüksekte yer alan belirli çevreli havzalardan oluşur. Başkentin bulunduğu México havzası müstesna olmak üzere bunların hepsinde denize ulaşan ırmaklar vardır. Bölgenin genel manzarasına Merkezî Meseta'nın güney kenarı boyunca doğu - batı doğrultusunda sıralanmış heybetli volkan konileri hâkimdir. Buradaki en yüksek tepeler, başta Citlaltepetl veya Orizaba (5 702 m) ile Popocatepetl (5 425 m) olmak üzere Ixtaccíhuatl, Nevado de Toluca, Malinche ve Nevado de Colima'dır. 80 km uzunluğu ve 48 km genişliği olan México vâdisinde eskiden sığ ve bataklık beş göl vardı. Bunların en büyüğü Aztek'lerin başkenti Tenochtitlán'ın bulunduğu Texcoco gölü idi. Şehir göldeki adada kurulmuştu. Bugün hemen hemen bütünü ile kurutulmuş olan bu göl şimdiki México şehrini barındıran yerdir. Toluca, Guanajuato ve Jalisco havzalarının suları Río Larma ırmağı aracılığı ile Chapala gölüne, oradan da Río Santiago ırmağı yolu ile dar boğazlardan geçerek Pasifik Okyanusuna dökülür. Öteki havzalar büyük bölümleriyle adlarını taşıdıkları eyaletler içinde yer alan Puebla ve Aguascalientes havzalarıdır.

Meseta platosunun batı kenarında, Pasifik okyanusuna paralel olarak uzanan Sierra Madre Occidental sıradağları yer alır. Genişliği 160 km'yi aşan ve yer yer 3 000 m'lik tepeler hâlinde yükselen bu sıradağlar batı yarımküresinin en büyük dağ manialarından biri sayılır. Meseta platosundan Pasifik okyanusuna giden biricik demiryolu bu sıradağların güney ucunun eteklerinden ve Guadalajar'dan geçer. Meseta'nın doğu sınırını oluşturan Sierra Madre Orintal sıradağları bir dereceye kadar geçişe daha elverişlidir. M. körfezi kıyıları kesiminden içeriye doğru en kolay giriş yolları kuzeydeki Monterrey'de ve doğudaki Veracruz'da başlar. Amerikalararası yol Meseta'ya M. körfezi kıyısındaki Tampico'nun az güneyindeki bir noktadan girer ve bunun için de 96 km lik bir mesafede 1 280 m ye tırmanır. Güneyde, Meseta'nın kesitli kenarı

doğuda ve batıda olduğundan çok daha geniştir. Volkanik bölgenin hemen güneyinde Río Balsas vâdisine doğru çok dik bir iniş başlar. Balsas vâdisi güneyinde, ortak olarak Sierra Madre del Sur adını taşıyan çok kesitli Guerrero ve Oaxaca plâtosu yer alır. Sellerin etkisiyle derin yarıklarla kesilerek dar ve derin vâdilere bölünmüş olan bu plato kesiminde pek az düz araziye rastlanır. Meseta'nın bu güney sınırı, genellikle, Kuzey Amerika kıtasının jeolojik yapılarının da güney sınırı sayılır. Bu sınır birdenbire dik ve sarp yamaçlar hâlinde Pasifik okyanusunun ve Tehuantepec Berzahının karşısına dikilir.

Meseta platosu dışında kalan topraklar şu bölümlere ayrılır: Baja California (Aşağı California) yarımadasını da kapsayan Kuzey pasifik kıyıları bölgesi; M. körfezi ve Yucatán yarımadası boyunca uzanan alçak topraklar; Tehuantepec Berzahı ile Guatemala sınırı arasındaki Chiapas dağlık bölgesi.

Sierra Madre Occidental sıradağları tarafından tecrit edilmiş olan Kuzey Pasifik kıyıları bölgesi çoğunlukla çöl durumundadır. Buranın bellibaşlı yüzey şekilleri: Sonora çölü, Imperial vâdisi ve Baja California'nın faylı dağlarıdır. Bu yüzey şekilleri kuzeyde Amerika Birleşik Devletleri'nin California ve Arizona eyaletlerinde de devam eder. Baja California kesiminin çok geniş ve kuru olan yüksek teraslarında hemen hemen hiç ırmak yoktur; fakat yarımadanın doğu kıyıları karşısındaki toprakların güney yöresinde dağ ve bolsón manzaralarının yerini yer yer dağlardan inen suların açmış olduğu düz tabanlı vâdiler alır.

M. körfezi kıyısındaki alçak toprakların kuzey kesimi geniş olup Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Texas kıyı ovasının devamı niteliğindedir. Tampico'dan Tehuantepec Berzahının kuzey ucuna kadar olan kıyı kesiminde dar ve bataklık olan bu kıyı kesimi güneye doğru ilerleyip Yucatán yarımadasındaki kalkerli alçak ova ile karışıncaya kadar tedricen genişler. Tehuantepec Berzahında M. körfezinden Pasifik okyanusuna 244 m çıkışlı 208 km lik bir yolla geçilebilir.

Chiapas dağlık arazisi Orta Amerika'nın jeolojik yapısının başlangıcını işaretler. Buradaki bellibaşlı yüzey şekilleri, hepsi de Pasifik okyanusuna paralel olmak üzere şöyle sıralanırlar; dar bir kıyı kesiminde yer alan dar bir alçak arazi şeridi; birdenbire dikelip 2 438 m ye yükselen Sierra Madre de Chiapas sıradağları; 457 - 914 m yükseklikte yer alan ve Río Grijalva ırmağının bir kolunu barındıran Chiapas fay vâdisi; ve, birbirini izler durumda 3 000 m yi aşkın bir yüksekliğe ulaştıktan sonra kuzey - doğu Yucatán yarımadasının düz ovalarına inen tektonik dağlar.

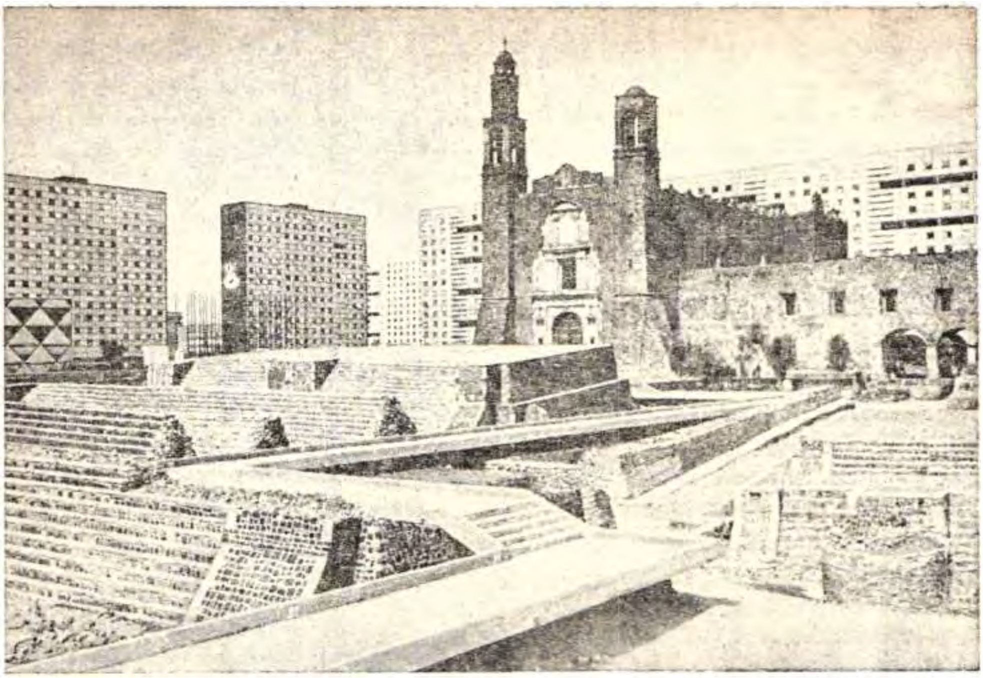
M.'nın az sayıdaki gölleri başkent ile Guadalajara şehri arasındadır. Bunların önemlileri Chapala, Pátzcuaro ve Cuitzeo'dur. Ülkenin ırmakları arasında yalnız Tampico körfezine akan Pánuco ile Campeche körfezine boşalan Coatzacoalcos ve Grijalva seyrüsefere elverişlidir. M.'lıların Río Bravo dedikleri Rio Grande ırmağı yılın birçok ayında çok sığlaşır.

İklim. Yengeç tropiki M.'da Monterrey şehri güneyinden geçer ve bu bakımdan ülke topraklarının çoğu tropik şeridi içinde yer alır. Bununla beraber ülkenin yalnız kıyı kesimlerinde tropik iklimi hüküm sürer. Kuzeydeki çöl alanları bir yana bırakılacak olursa, M.'nın bir aşırı ısılar ülkesi olmadığı

MEKSİKA ve MEKSİKA KÖRFEZİ

söylenebilir. Kıyı ovalarında deniz ve meltemler güneşin etkisini azalttığı için buralarda 33 34 santıgrat derecesini aşan ısılar nadirdir. Ülkede mayıs ayı genellikle yağışsız geçer ve en yüksek ısılar bu ayda idrak edilir. Aralık ve ocak aylarında kuzeyde sık sık ve güneyde az olmak üzere don olayı meydana gelebilir. Merkezî platoda ve sierra'larda iklimi belirleyen etken mutedil veya tropikal kuşaklarda bulunmaktan çok yükseltilerdir. Ülkenin deniz seviyesinden 600 m'ye kadar olan yerlerinde sıcak iklim, 1 800 m ye kadar olan yerlerinde mutedil iklim hüküm sürer; daha yukarıda soğuk iklim başlar. M.'da bildiğimiz şekilde mevsimler yoktur, yalnız yağışlı ve kuru olmak üzere iki mevsim vardır. Yağmurlar genellikle hazirandan eylüle kadar yağar, bazan ekimde ve daha sonra da yağışlar görülebilir. Yağışlar öğleden sonra ve gece meydana gelir, sabah vakitleri çoğunlukla hava açıktır. M.'nın yağmurları hem kıttır, hem de ülkeye eşit olarak dağılmaz. Kuzeyin büyük bir bölümü çöl durumundadır ve yılda ortalama en çok 25-30 cm yağış alır. Bol yağış alan yerler, kıyı ovaları ve sierra'ların denize bakan yüzleridir. Merkezî platoya her ne kadar yaş mevsimde yağmur yağarsa da, bu yağışların yetersizliği yüzünden bu bölgenin güney kesimi de çoraktır.

MEKSİKA : Mexico şehrinden bir kesim

Bitki ve hayvanlar. M.'nın yağmur kıtlığından başka bir de toprak aşınması problemi vardır. Şimdiki Merkezî plato yüzyıllarca önce büyük ormanlarla kaplı idi. Fakat ilkin yerliler bu ormanları yapı işleri ve tarla açmak için, sonra da İspanyol fâtihleri maden direği elde etmek, şehirler kurmak ve odun kömürü yapmak için kıyasıya harcamışlardır. Bugün de hükûmetin sıkı kontrolüne rağmen, ülkede maden kömürü bulunmadığından, ormanlar odun kömürü üretimi için kaçak olarak yok edilmektedir. Bu bakımdan da toprak gitgide daha çok aşınarak bitkilerin yaşamasına elverişli olmaktan çıkmaktadır.

Ülkenin alçak yükseltilerinde muz, papaya kavunu ve henekuen (İsp. jenequén) ağaçları gibi tropikal bitkiler, mutedil iklimli yükseltilerde de kahve, şeker kamışı v.b. sübtropikal bitkiler yetişir. "Soğuk bölge" denilen yerler, ülkenin en yoğun şekilde işlenilen topraklarını meydana getirir. Buralarda mısır, buğday, pamuk, çeşitli meyveler ve üzüm üretildikten başka, meşe ve çam ormanları ve pek değişik şekillerde kaktüsler görülür. Bu ağaçlar ancak 3 400 m ye kadar olan topraklarda yaşarlar; 4 500 m yükseklikteki kar hattına kadar olan yerlerde de Alpler karakterinde çayırlar yeşerir. M.'da düz arazi yokluğu tarıma büyük güçlükler çıkarır ve nüfus artışının besin talebi karşısında tahıl üretimi için dik dağ yamaçlarından bile yararlanılır.

M.'nın yabanî hayvanları, tropikal kesimde papağan, makao (İsp. macao) denilen iri papağan, maymun, jaguar türü bir kedigil, tapir, daha soğuk kesimlerde ise çeşitli geyik türleri, opossum denilen keseli hayvan ve koyot (İsp. coyot) adı verilen bir kurt türüdür. Ülkenin göklerinde dolaşan bir tip akbabanın avlanılması kanunla yasaklanmıştır. Pasifik'te ve California körfezinde bol miktarda balık vardır. Baja California yarımadası batısındaki Guadalupe adasında devletçe korunmakta olan bir ayıbalığı kolonisi yaşamaktadır. Ülkenin evcil hayvanları kedi, at, koyun, köpek, domuz ve yerlilerin burro dedikleri eşektir.

Halk. *Etnoloji ve nüfus dağılımı.* Bugünkü M. kültürü Avrupalı İspanyol - yerli karışımı ürünü olmakla halkın çoğunluğunu M. yerlileri oluşturmaktadır (Bk. MEKSİKA YERLİLERİ). Ülkedeki safkan İspanyollar'ın oranı % 15'tir, nüfusun yarısını aşkın bir bölümünü de mestizo'lar (melezler) meydana getirir. Fiziks karakteristiklere göre ırk tâyini yapmak güç olduğu için M. halkı nüfus sayımı cetvellerinde "kültür dereceleri" ne göre, meselâ kişinin modern ayakkabı mı, yoksa yerlilere has sandal mı giydiğine bakarak, sınıflandırılır. M.'da 50'yi aşkın yerli lehçe konuşulursa da, hâkim dil İspanyolcadır. Yerlilerin çoğu kendi lehçelerinden başka İspanyolcayı da bilirler. Halkın % 95'inden çoğu İspanyolcayı konuşur veya anlar. Avrupa'dan ve Kuzey Amerika'dan M.'ya sürekli bir göç akımı varsa da, geçici ikamet ve yurttaşlık kazanma haklarının kısıtlanması bu göç hareketini ağırlaştırmakta, esasen hızlı olan nüfus artışını M.'lıların kendileri sağlamaktadır.

M. nüfusunun üçte ikisini aşkın bir bölümü, çoğu güney kesiminde olmak üzere Merkezî platoda yaşar. M.'da mısırın çoğu Merkezî platoda üretilir. Ülkenin tarım kesimlerinde halk küçük yerleşme yerlerinde kümelenmiş olarak yaşar, ücra çiftlikler pek nadirdir. Köyde yaşamayı tercih eden M. köylüsü her gün tarlasına gitmek veya evine su taşımak için kilometrelerce yol yürür. M. nüfusunun 1930'lardan itibaren büyük oranlarda artmaya başlaması ortaya ekonomik ve sosyal problemler çıkarmıştır.

M.'nın başarmaya çalıştığı sanayi ihtilâli ülkenin sosyal ve ekonomik yapısında birtakım değişmelere yol açmıştır. Kadınlar erkeklerle aynı düzeyde ve her alanda çalışmaya başlamışlardır.

Din. M. halkının % 9'dan çoğu Katolik mezhebindendir; ötekileri Protestanlar, Yahudiler, Müslümanlar, Buddhistler ve diğerleri oluşturur. Ülkedeki Protestan misyonerleri başarı kazanamamışlardır. Ayrıca, öteki Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, burada da güçlü bir ruhban ve kilise aleyhtarlığı hüküm sürmekte, yalnız köylü sınıfı köklü dindarlığını muhafaza etmektedir.

Eğitim. Eğitim, M.'lılar ve M. hükûmeti için çok önemli bir sorundur. 1910'da % 20 kadar olan okuryazarlık oranı, bütün çabalara rağmen, 60 yıl sonra ancak % 40'a çıkarılabilmiştir. Bugün de M. bütçesinin % 20'yi aşkın bir bölümü eğitim işlerine ayrılmaktadır. M.'da hayli eski bir yüksek öğretim geleneği vardır. Nitekim, México şehrindeki Millî üniversite, Amerika kolonilerinde Harvard üniversitesi'nin kurulmasında yüzyıla yakın bir zaman önce, 1551'de, özel imtiyazlara sahip bir kuruluş olarak tesis edilmişti. Bundan başka, Monterrey, Saltillo, Oaxaca, Guadalajara, Morelia, Chihuahua, Hermosillo'da ve daha başka şehirlerde de üniversiteler ve teknik okullar vardır. México şehrinde, teknik bakımdan kanuna aykırı olmakla beraber birkaç din okulu da faaliyet göstermektedir. Başkentteki okullarda öğrenciler İspanyolca ile birlikte İngilizce de öğrenmektedirler.

Ekonomi : M.'nın büyük bir servet potansiyeli varsa da, ekonomisi yüksek bir üretim düzeyine erişememiştir. Bu ekonomi birinci derecede tarıma dayanır; ülkenin tarihinde büyük rol oynamış olan minerallerin ekonomiye katkısı ikinci derecede kalır. Halkın yarısından çoğu tarımla uğraşmaktadır, beşte biri kadarı da çeşitli sanayi dallarında çalışır.

Üç değişik yükselti bölgesine sahip olan M. hem tropikal, hem de mutedil iklim tarımı imkânından yararlanmaktadır. Toprak çoğunlukla çorak ve verimsiz olmakla beraber platolarda önemli genişlikte karatoprak bölgeleri ve körfezdeki alçak arazide verimli topraklar vardır. Ülke topraklarının ancak % 12'si işlenilmeye elverişlidir; bunun yarısı tahıl ve fasulye üretimine ayrılmıştır. M.'nın başlıca tarım ürünü olan mısır, fasulye ile birlikte halkın başlıca gıdasıdır; fakat bazı yıllar ülkeye mısır ithal edilmesi gerekmektedir. Bu iki ürünü, az miktarlarda olmak üzere buğday, süpürge darısı (sorgun), arpa ve alçak kıyı topraklarında yetiştirilen pirinç izler. En önemli sınaî tarım ürünü olan pamuk M.'nın ihracatının dörtte birini oluşturan başlıca ihraç malıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Sovyetler Birliği'nden sonra üçüncü pamuk ihracatçısı olan M., dünya pamuk ihracatının onda biri kadarını sağlar. İkinci ihraç malı olan kahve, başlıca Chiapas bölgesinin Güney Pasifik'e bakan yamaçlarındaki tierra templada adı verilen topraklarda ve Veracruz'da yetiştirilir. Şeker de önemli bir ihraç malıdır. Şeker kamışı en çok Veracruz'da üretilir. Kakao ile muz tierra caliente kesimlerinin ürünüdür. Asıl M.'da ve Yucatán yarımadasında yetiştirilen ve sert elyaflı bir bitki olan henekuen (veya sisal) keneviri dünya ihtiyacının yarısını sağlar. Başlıca yağlı tohumlar, susam ve yerfıstığıdır. Kuzeyde yetiştirilen domates Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç edilir. Tütün en çok Veracruz'da üretilir.

MEKSİKA : Tarım alanları

Merkez ve kuzey platolarında yer alan otlaklarla körfez kıyısı kesimlerinde bulunan çayırlar ülkenin üçte birini kaplar. Bu sayede hayvancılığı gelişmiş olan M.'da 35 milyon sığır, 13 milyon domuz, 11 milyon keçi, 7 milyon koyun, 9 milyon da at, katır ve eşek vardır.

M.'da 1920'lerde bir toprak reformu hareketine girişilmiş, büyük topraklar kısmen çiftçilere tahsis edilmek, kısmen de kollektif birimler hâlinde işletilmek üzere ejido'lara, yâni kooperatifleşmiş köylere devredilmiştir. Fakat özellikle kuzey - batıda pek çok toprak ağalıkları alanları vardır ve ihraç edilen tarım ürünlerinin çoğunu da bu alanların sağlamakta olduğu bir gerçektir. Ülkede ayrıca nehir havzalarını geliştirme ve alçak arazideki bataklıkları kurutarak tarımın hizmetine verme yolunda çalışmalara da girişilmiştir. Her yıl belirli bir mevsimde Amerika Birleşik Devletleri'nde en çok California'da tarım işlerinde çalışmak üzere M.'dan bir milyona yakın işçi (bracero) dışarıya gider.

MEKSİKA : Bir halk tipi

Ülke topraklarının beşte birini kaplayan ormanlarda, maun, abanoz, sedir ve sandal gibi birçok değerli türler de bulunur. Yüksek bölgelerde ve platolarda kozalaklıklar hâkimdir.

Balıkçılık özellikle Pasifik kıyılarında, California körfezi kıyılarında gelişmiştir. Buradaki başlıca balıkçılık merkezleri Mazaltán, Guaymas, Topolobampo ve Manzanillo'dur. Atlantik kıyısındaki başlıca balıkçı limanları, Tampico ve Ciudad del Carmen'dir. Avlanan deniz ürünleri çoğunlukla karides, istridye ve sardalya balığıdır.

M. çeşitli mineraller bakımından da zengindir. Dünya gümüşünün beşte birini üreten M., aynı zamanda dünyanın en çok gümüş üreten ülkesidir. Bu metal en çok Chihuahua'daki Hidalgo del Parral'da ve México şehrinin kuzey-doğusundaki Pachua'da bol miktarda vardır. Kurşun, Chihuahua'daki Aquiles Serdán ile Santa Barbara'da, Zacatecas'ta ve Coahuila'daki Sierra Majada'da üretilir. Bundan başka, özellikle simli kurşun cevherlerinin bir talî ürünü olarak önemli miktarda çinko

elde edilir. Başlıca bakır madenleri Sinora'daki Cananea'dadır. Altın, Durango'dan, Chihuahua'daki Santa Barbara'dan ve Pachuca'dan gelir. Demir özellikle pasifik kıyılarında bulunur. Son yıllarda La Colorado'da, zengin demir yatakları bulunmuştur. M.'da özellikle Oaxaca, Guerrero, Zacarecas ve San Luis Potosí'de olmak üzere büyük ölçüde antimon da üretilir. Bunlardan başka, bizmut, kadmiyum, manganez, civa ve molibden de bulunmuştur. M. yılda 13,4 milyon tonu aşkın sülfür üretimi ile Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra ikinci gelir. Çoğu Tehuantepec Berzahında üretilen bu sülfürün yarısını Amerika, arta kalanın büyük bir bölümünü de Büyük Britanya alır. Ülkenin az miktardaki maden kömürü başlıca Coahuila'da üretilir. Petrol ve tabiî gaz M.'nın enerji ihtiyaçlarının % 90'ından fazlasını karşılar. Petrol alanları M. körfezi kıyılarındadır. Bu alanlar şimdi güneye doğru da yayılmış ve başlıca Campeche körfezinde önem kazanmıştır.

MEKSİKO : Meksiko evinden bir görünüş

M. sanayii başta dokumacılık olmak üzere metalürjiyi ve kimya endüstrilerini kapsar. México şehrinde çeşitli fabrikalar vardır. Bu bakımdan nüfusun altıda biri kadarı başkentte veya yakınında, yarısından çoğu da başkent etrafında 200 km çapında bir çevrede yaşar. Monterrey şehri birinci sınıf bir yol ve demiryolu merkezidir ve ağır sanayiin bulunduğu başlıca merkezdir. Monterrey'de demir - çelik fabrikalarından başka, makine, otomobil, çimento, cam, kimya maddeleri ve sentetik elyaf üreten endüstri üniteleri de vardır. Veracruz'da gemi tezgâhları, öteki büyük şehirlerde de yerli tabiî ürünleri işleyen fabrikalar çalışmaktadır.

M.'nın başlıca ihraç malları pamuk, kahve, şeker, çinko, petrol türevleri, domates, sülfür, tuz ve kurşundur. M.'nın en büyük dolar gelirini Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen turistler sağlar.

Güzel Sanatlar. *Mimarlık ve Resim.* M.'nın güzel sanatları, İspanyol fütuhatı ile kesin olarak iki devreye ayrılmıştır. Azteklerin ve Mayaların güzel sanatları ve bu arada mimarîsi dış etkilerden masun kalmıştı ve dolayısıyle tamamen orijinaldi. İspanyolların gelişinde, ilk fâtihler yerli sanat adına ne buldularsa, sistemli olarak tahrip ettiler. Yapıları yıktılar, süsleme eşyalarını ve mücevherleri yağma ederek bunların bir kısmını eritip külçe hâline getirdikten sonra kıymetli taşlarla beraber İspanya'ya gönderdiler. İspanya hâkimiyeti ülkeye İspanyol mimarî üslûplarını ve bu arada Barok üslûbu Merkezî ve Güney Amerika'da sömürge mimarîsinin standard şekli hâlini aldı. Ancak bu üslûp, M. yerlilerinin ağır desenli oymalı süsleme geleneğinin etkisinde kalmaktan kurtulamadı. XVIII. yüzyıl sonunda özellikle heykeltıraş ve mimar Manuel Tolsá ile İspanyol asıllı artist Francisco Tolmado Tresguerras tarafından olmak üzere, İspanyol etkisine karşı ilk tepkiler belirdi. İspanyol - M.'lı karma üslûbunun sonunu ilân eden bu tepkilerden sonra, yine de Barok üslûbunun damgasını taşıyan, çok güzel binalar yapılmaya başladı. XIX. yüzyılda M. mimarîsi süslemelerde daha rasyonel bir ölçü benimsedi, Avrupa modellerinden tamamıyle ayrılmadı ve yüzyıl ilerledikçe gitgide Avrupaîleşti. 1900'de Avrupa'daki modernizm hareketine ayak uydurarak México'daki üniversite binalarında da görüldüğü üzere betonarme tekniğinden yararlanmaya başladı. Şimdi M.'daki yapıların özelliği, dış süslemelerin bolluğu ve parlak renklerin hâkim olduğu yağlıboya duvar resimleridir.

M. mimarîsinde, üzerinde durulacak bir nokta da patyo (İsp. patio)'lu, yani iç avlulu meskenlerdir. Özellikle kiliselerde, saraylarda ve kamu binalarında zamanla yapı üslûplarının değişmiş olmasına karşılık, ev mimarîsi birkaç modele sadık kalmış ve ancak modaya uymak için küçük ayrıntılarında değişiklikler göstermiştir. İklimin elverişli olduğu yerlerde, iç avlunun bir yanı büyük bir bahçeye açılır, fakat gecelerin soğuk olduğu yüksek platodaki tipik şehir evlerinde güneş ışığını saklamak, hem de mahremiyet sağlamak amacıyle patyonun dört yanı da kapalıdır. Evin başlıca odaları, taş veya tuğla döşeli olmakla beraber, çiçek açan ağaçlar veya büyük küplere dikilmiş bitkilerle donatılmış olan patyoya açılır. Evin sokak cephesinin ise demir parmaklıklı pencereleriyle sade bir görünüşü olur ve bütün süslemeler doğrudan doğruya, patyoya girilen cümle kapısında bulunur. Bu evler genellikle taş veya tuğla ile yapılır, üzeri sıvanır, sonra boyanır. Damlar çoğunlukla düz ve çok yağmurlu bölgelerde eğik olmak üzere, alaturka kiremit biçiminde İspanyol kiremidi ile kaplıdır. İspanya'dan gelmiş olan bu patyolu ev tarzı, günümüzde zengin veya turistik ülkelerin bilhassa deniz kıyılarındaki sayfiye şehirlerinde iç bahçeye bir de yüzme havuzu katma yolu ile tatbik edilmektedir.

XVI. - XVIII. yüzyıllarda M.'nın heykel ve resim san'atları tamamiyle İspanyol etkisi altında bulunduğu için, orijinal eserler veremedi. XIX. yüzyılda Félix Parça resim san'atına bir milliyetçilik çeşnisi kattı ve XX. yüzyılda bu milliyetçilik Diego Rivera, José Clemente, Orozco ve David Alfaro Siqueiros gibi ressamlarda en yüksek derecesine erişti. Ressam Tomayo, duvar resimleri ve tabloları ile uluslararası ün kazandı.

Edebiyat : Kişe (İsp. *Quiché)* kabilelerinin diliyle yazılmış Mayalar'ın kutsal kitabı *Popol-Vuh,* kehânet ve ibâdet şekillerini gösteren *Libros de Chilam Balem* ve Kişe kabilelerinde oynanmış bir sahne oyunu olan *Rabinal Aché,* Orta Amerika çağına ait eserler olup, bugünkü M.'dan daha geniş bir kültür alanına aittirler. *Cantares Mexicanos* (Meksika şarkıları) ile başka ilâhîler de Aztek ve Zapotek kültürlerine ait vatanî şiirlerdir.

Asıl M. edebiyatı olarak nitelenen edebiyat, XVI. yüzyılda "Fetih Kronikleri" ile ve *Autos Sacramentales* adı verilen, kutsal konulu temsillerin oynanmasında ve diğer dinî temsillerde yerlilerin mimik marifetlerinden de yararlanmış olan misyoner tiyatrosu ile başlar. Bernardo de Balbuenas'ın

La Grandeza Mejicana (1609)'sı M.'nın Barok dönemini başlatmıştır. Bu dönemin en belirgin simaları, büyük İspanyol şâiri Luis de Góngora'nın ve İspanyol kültürünün takipçileri olmakla beraber, Yeni Dünyanın toprağına daldırdıkları köklerden gelen özsuyu ile beslenmiş olan Juana Inès de La Cruz ile Carlos de Siguenza y Góngora'dır. XVIII. yüzyılda orijinallikten yoksun olan M. edebiyatında yalnız, klasik şâir José Manuel de Navarette (1768 - 1809) ile aralarında Francisco Javier Clavigero (1731 - 1787) da bulunan bir yığın hümanist belirmiştir. XIX. yüzyıl başında bağımsızlık doğrultusundaki ilk kımıldanmaları; liberallik, aydınlanma düşünce ve istekleri M. kültürünün ilk gelişme dönemini meydana getirdi. Bu dönemde Fernandez de Lizardi (1776 - 1827) *El Periquillo Sarniento* (1816) adlı eseriyle M.'da roman türünün öncüsü oldu. Bu dönemi izleyen edebiyat, karakteri bakımından vatanî, üslûbu bakımından romantikti. Şiir ve tiyatro alanlarında Fernando Calderón (1809 - 1845) ile Ignacio Rodríguez Galván (1816 - 1842) başta gelir. Fernando Orozco y Berra (1822-1851), Juan Diaz Covaranbias (1837-1859) ve Luis G. Inclan (1816 - 1875), aşk, ihtiras ve macera romanları yazdılar. 1867'de cumhuriyetin yeniden kurulmasından sonra, M.'da edebiyat yeni bir hız kazandı. Yeni dergiler yayınlandı ve M. Akademisi kuruldu. Bu çalışmalar Justo Sierra (1848 - 1912) ve José Maria Vigil (1829 - 1909) gibi bilginler ve denemecilerce desteklendi. Bu arada romantizm hareketi Ignacio Manuel de Altamirano (1834 - 1893)'nun şiirlerinde ve romanlarında ve Manuel Acuña (1849 - 1873) ve Juan de Dios Peza (1852 - 1910)'nın melankolik eserlerinde gelişerek, yaşamaya devam etti. Her ne kadar, gerçek mânâda güzel olan *Poema Rústicos* (Rustaî şiirler)'un şâiri Manuel José Othón (1858 - 1906) gibi başka şâirler neo - klasisizm tarzını işlemekteyseler de, modernizm hareketi Manuel Gutiérrez Nàjera (1859-1895) ve Diaz Mirón (1858 - 1928) gibi şâirlerin eserleriyle başlamış bulunuyordu. Vincente Riva Palacio (1832 - 1896) ile José Tomás de Cuellar (1830 - 1894)'ın romanları ve José Peón y Contreras (1843 - 1907)'ın piyesleri de anılmaya değer eserlerdir. XX. yüzyıl M. edebiyatı, 1910 ihtilâlinin etkisiyle başlar. Modernizm, Amado Nevro (1870 - 1919), Luis G. Urbina (1867 - 1934) ve José Juan Tablada (1871 - 1945) gibi şâirlerle gelişmiş, fakat çok geçmeden Enrique Gonzaléz Martinez (1871 - 1952) ve Ramón López Velarda (1888 - 1921) gibi avangard (öncü) şâirleri tarafından değişikliklere uğratılmıştır. Rafael Delgado (1853 - 1914) ve Federico Gamboa (1864 - 1939) tarafından yürütülen natüralist hikâyenin yerini, kuru bir realizm almıştır. Bu son tarzın temsilcileri Mariano Azuela (1872 - 1952), Luis Guzmán (doğ. 1887) ve Gregorio López y Fuentes'tir. Sömürge döneminde yaşanan hayatı tasvir eden, Colonialistas'ları da ayrıca anmak gerekir. Bunlar arasında Artemio de Valle - Arizpe (doğ. 1883), şâir ve oyun yazarı Francisco Monterde (doğ. 1894), Emilio Abreu Gómez (doğ. 1894) ve Jiménez Bueda (1896 - 1960) vardır. M.'nın çağdaş tiyatro yazarlarından biri olan Rodolfo Usigli (doğ. 1905), dolaylı olarak realist bir tiyatroya çağrıda bulunmuştur. Denemeciler arasında Antonio Caso (1883 - 1946), José Vasconcelos (1881 - 1959) ve Alfonso Reyes (1889 - 1959) anılabilir. Daha sonraki yazarlar, *Contemporáneos* (Çağdaşlar; 1928 - 1931) gibi çeşitli eğilimleri destekleyen dergiler yayınladılar. Bu dergide, Jaime Torres Bodet (doğ. 1902), Carlos Pellicer (doğ. 1889), Xavier Villaurritia (1903-1950) ve Salvador Novo (doğ. 1904) gibi şâirlerin eserleri yayınlandı. Çağdaş şâirler arasında Octavio Paz (doğ. 1914), Alì Chumacero (doğ. 1918), Efraìn Huerta (doğ. 1914), Rosario Castellanos (doğ. 1925), Margherita Paz Parades (doğ. 1926) ve Guadelupe Amor (doğ. 1920) yer alır. Romancı ve hikâyeciler arasında ise, Juan Rulfo (doğ. 1918) ile Carlos Fuentes (doğ. 1928) vardır. José Revueltas (doğ. 1914) bir realisttir, Juan José Arreola (doğ. 1918) ise, grotesk ve hayâle dayanan bir üslûbu tercih eder.

M. tiyatrosu başlangıçta Jezuitlerin ve misyonerlerin çabalarıyle meydana gelmiş, Katolik asıllı bir tiyatro idi. Misyonerler halkla temas hâlinde çalıştıkları için, etkileri her yanı birden sarmış ve millî bir tiyatronun kurulmasında başlıca sebep olmuştur. Misyonerler bütün büyük şehirlerde gelişip yaşayan bir halk tiyatrosu yaratmışlardır. 1585'ten sonra J. Perez Ramirez, F. Gonzáles de Eslava ve Sor Juana Inés de La Cruz gibi laik yazarlar, ana teması dinî olan piyesler yazmaya devam etmişlerdir. Daha sonraları gerçekten M.'lı niteliğindeki tiyatro yazarları, *Romanticos* (Romantikler) denilen Calderón, Roddiguez Galván ve José Antonio Cisneros olmuştur. 1867'den sonraki kültürel canlanış tiyatroyu da etkiledi. Alfredo Chavero ile Manuel José Othón da repertuvara yenilikler getirdiler. Bununla beraber, M. tiyatrosunun bütün Orta Amerika'nın en faal tiyatrosu hâline gelmesi, ancak XX. yüzyıl başlarında mümkün olmuştur. Bu dönemde halk ve folklor hareketleri de gelişmiş ve 1926'da kurulan Grupo de las Siete Autores derneği, M. İspanyolcası ile yazılmış kaliteli eserlerden meydana gelen bir repertuvar hazırlamaya koyulmuştur. Çeşitli tarzları denemek üzere birçok gruplar ortaya çıkmıştır. Yeni yazarlar arasında Luis Basuro, Rodolfo Usugli, Sergio Magaña ve Emilis Carballido'nun anılmaları gerekir. 1917'de kurulan *Instituto Nacional de Belles Artes* (Millî Güzel Sanatlar Enstitüsü); kurslar açar, küçük tiyatrolara para yardımı yapar, tiyatro festivalleri düzenler.

Musiki : M. yerlilerinin Avrupalılar'la temasa geçmelerinden sonra, Avrupa musikisinin en karışık unsurlarına çabucak hâkim olmaları yerlilerin yeteneklerini gösterdiği gibi, az zamanda Avrupa musikisi ölçüsünde eserler vermiş olmalarının sebebini de açıklar. 13 ağustos 1521'de Aztekler'in İspanyollar'a teslim olmalarından 2 yıl sonra, St. Francesco tarikatına mensup "birader" veya frerler Veracruz limanına çıktılar. Onların gelişi ile M.'ya giren Avrupa musikisi, bugüne kadar süregeldi. Yerliler, frerlerin getirdiği ve sonradan da ithal edilen koro notalarının kopyalarını çıkararak büyük bir kilise musikisi kütüphânesi meydana getirdiler. Buna paralel olarak yerliler flüt, obua, harp, kontrbas, kornet, trombon ve bilhassa boru gibi Avrupa çalgılarını kendilerine has biçimlerde kullandılar. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda bir çok sömürge dönemi bestekârı büyük ün kazandılar. Bu bestekârlar arasında Juan Navarro Gaditanus, Hernando Franco, Pedro Bermudéz, Juan de Padilla, Antonio de Salazar ve 1711'de ilk Kuzey Amerika operasını bestelemiş olan Manuel Zumaya'yı anmak gerekir. XVI. yüzyıldan kalma ve metni Nahuatl dilinde yazılmış "part music" tarzında bir koro musikisi Hernando Franco'ya atfedilir. XVII. yüzyılın en iyi Amerikalı bestekârlarından olan Padilla, Puebla'da çalışmış ve burada özel bir güzellikte iki missa bestelemiştir. Sömürge dönemi musikisinin hafif bölümü, madrigali andıran *villancico*'lar ile *jácara*'lar ve *juguete*'ler şeklini aldı. M.'lı şâir Sor Juana Inés de la Cruz birçok nefis *villancico* yazmış ve bunlar Salazar ile Dallo y Lama tarafından bestelenmiştir. 1821'de hürriyetin elde edilmesinden sonra, hükûmet musiki çalışmalarını malî yardımlarla desteklemiştir. Melesio

Morales (1838 - 1908), Cenobio Paniagua (1821 - 1882), Aniceto Ortega (1823 - 1875) ve Ricardo Castro (1864 - 1907) gibi bestekârlar İtalyan modellerine göre ve bazan da İtalyan diliyle bir yığın opera yazdılar. Bundan başka *zarzuela* (operet)'lar, *tonadilla* (müzikal küçük oyun)'lar ve *sainete* (interlüdlü sözlü oyun)'ler sık sık oynandı. Devrin en büyük musiki eğitimcisi José Elízaga 1823 ve 1835'te iki mükemmel metin yayınlamış ve millî orkestra ile millî konservatuvara bozulmayacak bir karakter kazandırmıştır. Melesio Morales, lokomotif sesinin ilhâm verdiği müzikal bir kompozisyon şeklinde ilk "tone poem"lerden birini bestelemiştir. Fakat XIX. yüzyılda, dünyaca tanınmış en güzel M. musikisi parçası, M. yerlilerinden bir kemancı olan Rosas (1868 - 1894)'ın *Sobre las Olas* (Dalgalar üstünde)'ıdır. XX. yüzyılın en ünlü musiki parçası, Manuel de Ponce (1882 - 1948)'nin ince duygulu bir arzuyu terennüm eden *Estrellita* (Küçük yıldız)'sıdır. 1913 ihtilâlinin ilhâm verdiği halk baladları da çok bilinir. XX. yüzyıl, M.'lı birçok bestekârın dünya ölçüsünde ün kazanmasına şahid oldu. Julián Carillo, Silvestre Revueltas, Candelaris Huizar, Blas Galindo, Pablo Mongayo, Luis Sandi, Miguel Bernal Jiménez ve Luis Herrara de la Fuente gibi. Carlos Chávez en üstün çağdaş M.'lı bestekârdır.

Tarih : M. halkı çoğunlukla yerlilerden oluştuğu için, kendi tarihinin kaynağını İspanyol yönetimi döneminden çok gerilere, Aztekler'e, Mayalar'a ve Olmekler'e götürür. Beyaz ırktan ilk insanın M. toprağına ayak basmasından çok önce, ülkede büyük medeniyetler doğmuş, yaşayıp gelişmiş, yok olmuştu. Olmek'ler, M. Ö. 1500 dolayında Veracruz yakınlarındaki kıyı bölgelerine yerleşmişlerdi. Olmek san'atı, kronolojisi ve takvimi, daha sonraki Orta Amerika medeniyetlerinin temelini atmış ve bu medeniyetler México şehri yakınlarındaki Güneş Piramidi gibi piramitlerin ve tapınakların yapılması; Oaxaca şehri dolaylarındaki Monte Albán tepelerinin tahkimi ve güneyde birçok Maya şehri kurulmasıyle en yüksek derecelerine ulaşmıştı. 900 - 1519 yılları arasındaki dönem, M. yaylalarında Toltekler'in, Yucatán Yarımadasında Toltek - Mayalar'ın yükselme ve düşmelerine, 1400 yılından Hernán Cortés yönetimindeki İspanyollar'ın gelişine kadar olan dönemde ise, Aztek İmparatorluğu'nun ikbaline tanık oldu.

M. yerlilerinin ortak kültürünü Mayalar olgunlaştırdı. Mayalar, bir sayma sistemi, üstün doğruluğu olan bir takvim icat ettiler ve ülkelerinde çok güzel piramitler ve tapınaklar yükselttiler. Bununla beraber hiçbir zaman tatmin edici bir hükûmet düzeni kuramadılar ve şehirleri arasındaki sürekli kavgalar ve savaşmalar yüzünden 1441 yılından başlayarak medeniyetleri bozulmaya yüz tuttu. Öte yandan, Aztekler de 1519 nisanında Cortés geldiği zaman, kudretlerinin zirvesine erişmek üzereydiler. Şimdiki México şehrinin bulunduğu yerdeki başşehirleri Tenochtitlán'dan yönettikleri imparatorluğun geniş toprakları, Merkezî Plato'dan M. Körfezi'ne ve güneyde Maya ülkesine kadar uzanıyordu. Bu Aztekler iç siyaset düzeni ve askerlik bakımlarından Mayalar'a üstündüler, şehir kurma ve yapıcılık işlerini daha geniş tutuyorlardı.

Sömürge dönemini başlatan İspanyol fütuhatı. M. topraklarını ilk olarak keşfeden İspanyol, 1517'de Yucatán yarımadasındaki Catoche burnuna çıkan Francisco Fernández (veya Hernández) de Córdoba'dır. Ondan bir yıl sonra da Juan de Grijalva M. Körfezi kıyılarını dolaştı ve bölgeye Yeni İspanya adını verdi. Fakat M.'nın gerçek fâtihi Hernán Cortés'tir. Cuba'daki İspanyol valisi, yönettiği adanın batısındaki topraklara dair haber alınca Cortés'i oralarda araştırmalar yapmakla görevlendirdi ve bu işte ona malî yardımda da bulundu. Cortés, 27 nisan 1519'da Veracruz limanındaki Ulúa adasına çıktı ve oradan hareketle ülkenin içerilerine doğru ilerlemeye başladı. İki yıl sonra da bölgeyi işgal etmiş bulunuyordu. 1520'de Aztek imparatoru Montezuma öldürüldü, 1521'de imparatorluğun başkenti Tenochtitlán zaptedildi, 1522'de hizmetlerinin karşılığı olarak Cortés, Yeni İspanya'nın valiliğine atandı. Fetih olayından sonra M., hürriyetini elde edinceye kadar Yeni İspanya adını taşıyan ve İspanya kralı adına yönetilen çok geniş ve dağınık durumdaki İspanyol sömürgelerinin bir bölümü hâlinde kaldı (Bk. YENİ İSPANYA).

Cortês rejimi. M.'nın tarihi Cortés, Hidalgo, Juárez, Díaz ve Madero'nun başardıkları işler etrafında toplanabilir. Bu adamların her biri M.'lılar'ın hayatında önemli bir dönemi başlatmıştır. Cortés, bugün de M.'nın en büyük problemlerinden biri olan büyük toprak mülkiyetlerini kurdu. Konkistadorlar (İsp. *conquistadores)* diye anılan İspanyol fütuhatçıları kendilerine binlerce dönümlük toprakları biçtiler. Bu duruma boyun eğmek zorunda kalan yerliler, ellerinden alınan topraklarda kalarak konkistadorların köleleri hâline girdiler. Şehirler motdern hayata kavuştuğu zaman da, bu büyük toprak mülkiyetleri ve ekonomik kölelik sistemi ülkede devam etti. Toprak sahiplerinin amacı topraklarını rasyonel tarım metodlarıyla işleyerek ülkeyi zenginleştirmek değil, keyiflerince bir hayat sürmeye yetecek kadar elde etmekti. Birbiri ardından gelen ihtilâllerden, karşı ihtilâllerden, dış müdahalelerden meydana gelen M.'nın uzun tarihi, bu ekonomik sistem göz önünde bulundurulmaksızın anlaşılamaz. Cortés adı, her alanda etkisini gösteren bu ekonomik sistemin bir senbolü olarak durur. Ancak, bu ad büyük şehirlerin, büyük kiliselerin, üniversitelerin ve kültür merkezlerinin kurulmasını da hatırlatır.

Hidalgo ve M.'nın bağımsızlığı. Hidalgo, M.'lıların bağımsızlık mücadelelerinin lideri oldu. Bu adamın bir rahip olduğunun bilmenin önemi vardır. M.'daki iç mücadelelerin birçoğu, kilise ile devlet arasında meydana gelmiştir. Kilise mensupları, çoğu zaman büyük toprak sahiplerinin ortağı idiler ve ordu liderleriyle anlaşıyorlardı. Fakat Hidalgo gibi şehir merkezlerine bağlı rahipler, halk sınıfının ezilmesine karşı çıkıyorlardı. Hidalgo, İspanyol yönetiminin nazarında yerlilerle senpati kuran ve onlara tarım metodlarının ıslahı konusunda yol gösteren bir kimse idi. M. bağımsızlığının babası sayılan bu yurtsever, 1810 yılı eylülünde köylüleri ayaklandırarak Guanajuato ve Guadalajara şehirlerini ele geçirdi, México şehri üzerine yürüdü, 1811 haziranında yakalanarak kurşuna dizildi. Hidalgo'nun elinden düşürdüğü bağımsızlık dâvası bayrağını başka bir rahip olan José Maria Morelos aldı ve 1813'te Chilpancingo'da resmen bir bağımsızlık bildirisi yayınladı. Fakat M. halkının gerçekten bağımsızlığa kavuşması, ancak 1821'de General Augustín Iturbide'nin liderliği altında mümkün oldu. Iturbide'nin 1821 şubatında sunduğu ve ülke için bir imparator seçilmesini isteyen ünlü Iguala Planı, İspanyol kral nâibi Don Juan O'Donojú tarafından kabûl edildi ve 21 haziran 1822'de General Iturbide M. imparatoru seçilerek I. Augustín unvanıyle taç giydi. Fakat bu imparatorluk kısa ömürlü oldu. 6 aralık 1822'de General Antonio López de Santa Ana, ülkede cumhuriyet ilân etti. 1823 martında tahtından feragat etmek zorunda bırakılarak sürgüne gönderilen I. Augustín, bir yıl sonra M.'ya dönünce 1824 haziranında idam edildi.

M. Cumhuriyeti. 10 ekim 1824'te General Guadelupe Victorio yeni cumhuriyetin ilk başkanı oldu. Beş yıl sonra İspanya

M.'yı yeniden ele geçirmeye teşebbüs etti ve Tampico'nun hemen güneyindeki Rojo burnuna çıkarttığı büyük bir kuvvet México şehri üzerine yürüdü. 1829 eylülünde M.'lılar İspanyolları Tampico'da kesin bir yenilgiye uğrattılar. Ertesi yıl Amerika Birleşik Devletleri M.'nın hürriyetini tanıdı, bunu 28 aralık 1836'da İspanya'nın tanıması takip etti. General Antonio López de Santa Ana, cumhurbaşkanı seçildiği 1833 yılından, 1855'te diktatörce yönetimine son vermek üzere, halk tarafından çekilmek zorunda bırakılıncaya kadar başkan, diktatör ve askerî lider olarak M.'nın iç ve dış siyasetinin yolunu çizmiştir. 1836'da Texas bölgesi M. Cumhuriyeti'nden koparak kendisini bağımsız ilân ettiği zaman M. ile Texas arasında meydana gelen çatışmalar sırasında ve 1846'da Rio Grande ırmağı konusunda M. ile Amerika Birleşik Devletleri arasında resmen savaş durumu ilân edildiği zaman, M.'nın lideri Santa Ana idi. Bu anlaşmazlıklar sonunda M., topraklarının yarıya yakın bir bölümünü kaybetti.

Juárez. Daha sonraki önemli cumhurbaşkanı ve M.'lıların en ünlüsü, "El Benemerito" (övgüdeğer) lâkabı ile anılan Benito Juárez'dir. Bu başkan M.'ya kilise ve devlet işlerini birbirinden ayıran 1857 anayasasını vermiş, Avrupalılar'ın M.'yı ele geçirme ve Amerika topraklarında bir monarşi kurma yolundaki teşebbüslerini akamete uğratmış ve ülkesini demokrasi yoluna sokmuştur. Juárez'in yönetimi sırasında, yeni anayasa üzerindeki görüş ayrılıkları yüzünden ülkede iç savaş çıktı. 1861'de Juárez ve taraftarları, çoğunlukla toprak sahibi muhafazakârlardan ve ruhban sınıfından müteşekkil muhaliflerini yenilgiye uğrattılar. Amerika iç savaşından sonra ve Amerikan milliyetinin kendini toparlamaya çalıştığı bir sırada, III. Napoléon M.'da kendi kontrolu altında bulunacak bir imparatorluk kurmaya teşebbüs etti. Napoléon'un imparator adayı olarak seçtiği ve askerî yardımla donattığı Avusturyalı Arşidük Maximilian, 12 haziran 1864'te México şehrine girdi. Üç yıl sonra Napoléon yardımcı Fransız kuvvetlerini geri çekince M.'lı askerler Maximilian'ı yakaladılar ve yargıladılar. 19 haziran 1867' de idam ettiler ve böylece imparatorluk kurma hayalleri de suya düştü. Juárez 18 haziran 1872'de ölünceye kadar başkan olarak hizmete devam etti.

Díaz. General Porfirio de la Cruz Díaz iktidarı bir ihtilâlle ele geçirdiyse de, 1877'de resmen başkanlığa seçildi. 1884'te yeniden seçilen Díaz, 1911'e kadar başkanlıkta kaldı ve bu süre içinde o kadar koyu bir diktatörlük yürüttü ki, son yönetim döneminin bitiminde M. halkı yetkilerin tek bir elde toplanmasını engelleyecek olan, yeni bir anayasayı kabûl etmeye hazır bulunuyordu; fakat böyle bir anayasaya ancak 1917 yılında kavuşabilecekti. Díaz başkan olunca en büyük ihtiyacın huzur ve sükûn olduğuna ve halkın reformdan usanmış olduğuna hükmetti. Bir liberal olarak, 1857 anayasasının radikal reformla ilgili hükümlerini uygulayarak, kilise ile anlaştı. Çevresine, *Cientificos* (Bilginler takımı) denilen adamlardan oluşan bir zümre topladı. Díaz politik işlerle uğraştığı sıralarda bu adamlar, ülkenin ekonomik şartlarını ve vergi sistemini ıslah etmeye çalıştılar. M.'ya yabancı sermaye davet edildi; o devrin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük demiryolu yapımcıları, Texas'taki Laredo'dan México şehrine kadar uzanacak bir demiryolu yapmaya teşvik edildi; bayındırlık işleri için New York, Londra ve Paris'ten krediler sağlandı; paranın değeri altına istinat ettirildi ve M., Amerika Birleşik Devletleri'nin ve sanayici Avrupa ülkelerinin küçük bir modeli hâlini aldı. Yerlilerin şehirlerde yerli giysileriyle dolaşmaları yasaklandı, yerli musikisi ve san'atı ihmal edilerek, Avrupa san'atı teşvik edildi. Öte yandan siyasî haklar ve siyasî muhalefet kaldırıldı, basın da susturuldu. 16 eylül 1910'da, yüz yıl önce Hidalgo'nun başlattığı hürriyet savaşının 100. yıldönümü kutlandı. Dünyanın her köşesinden gelen diplomatlar, M. başşehrinin donanmış sokaklarını doldurdu ve M. hazinesi hesabına bol bol eğlendi. Başkan Díaz'ın övgüsü herkesin, daha doğrusu *Cientificos*'ların ve yabancı elçilerin dilinden düşmüyordu. Fakat M. halkı bu israflarından ve Díaz'ın göklere çıkarılmasından memnun değildi. Bu kutlamadan bir ay sonra, beklenen ihtilâlin ilk alâmetleri kendini gösterdi Ertesi yılın mayısında Díaz ve arkadaşları Veracruz'da bekleyen bir gemiye gizlice bindiler ve bir daha dönmemek üzere Avrupa'nın yolunu tuttular.

Madero, 1917 anayasası ve sonrası. Díaz'ın halefi, "hürriyet" sözünü dilinden düşürmeyen, Francisco Indalecia Madero adında ufak tefek bir adamdı. M. halkının büyük bir yurtsever olan bu başkana beslediği büyük sevgi ve güven, politikacıların ve generallerin ihanetleri yüzünden uzun sürmedi. General Victoriano Huerta iktidarı ele geçirerek Madero'yu katlettirdi. Madero'nun zaafı, yurtsever ve idealist olarak bıraktığı hâtıranın büyük değer kazanmasını sağladı. Bugün Madero, 1910 ihtilâlinin başlatıcısı olarak M.'lılarca Amerika kıtasının en önemli toplum hareketlerinden birinin lideri sayılmaktadır.

Madero'nun önayak olduğu ihtilâl M.'lılar için tarihlerinin en fevkalâde hürriyet ve kurtuluş hareketi oldu. Bu ihtilâl sadece Porfirio Díaz'ın diktatörlüğüne karşı, yani siyasî nitelikte bir ayaklanma değil, iktisadî, sosyal, fikrî ve dinî nitelikte bir ihtilâldi. Victoriano Huerta'dan sonra başkan olan Venustiano Carranza'nın çevresinde toplanan bazı ihtilâlciler, XIX. yüzyılın liberalizmine ve Benito Juaréz'in sistemine dönmek istiyorlar; daha radikal düşünüşlü olan bazıları da toprak reformu ve işçilerle ilgili reformlar üzerinde duruyorlar ve bir yandan kileseye karşı, bir yandan da diktatörlüğe yardım etmiş ve onu desteklemiş olduğunu ileri sürdükleri, yabancı sermayedarlara karşı harekete geçilmesinde ısrar ediyorlardı. İlkin Porfirio Díaz'a karşı; daha sonra da Victoriano Huerta'ya karşı yıllarca sürdürülen savaşmalardan ve ihtilâlcilerin kendi aralarında cereyan eden iç savaştan sonra, radikallerin programı kazandı. Querétaro'da kaleme alınan ve başkan Carranza tarafından kabûl edilen 1917 anayasasındaki maddelerin çoğu, 1857 tarihli Juárez anayasasına uygundu ve zaten 1857 anayasası da Amerika Birleşik Devletleri anayasası örnek alınarak düzenlenmişti. Bununla beraber, 1917 anayasasında M.'lıların yaşayışını büyük ölçüde etkileyen 3 yeni madde vardı. İşçi haklarını tanımlayan 123. madde halk tarafından o kadar benimsendi ki, bugün México şehrinin büyük bir caddesi "Articulo 123" adını taşır. 3. madde millî eğitim işlerinin yürütülmesini, kilisenin veya özel kurumların değil, devletin görevi olarak kabûl ediyordu. 27. madde de toprağı, toprak mülkiyetini, madenler ve petrol üzerindeki hakları belirliyordu. Bu son maddede 1910 ihtilâlinin ruhu yaşıyordu. Konkistadorlar devrinden beri, toprak mülkiyetinin küçük bir azınlığa ait olması en büyük bir problem hâlindeydi. Hürriyet bu meseleyi daha da ağırlaştırmıştı, çünkü toprağı parçalamak için Liberaller tarafından harcanan bütün çabalar, aksine olarak mülkiyetlerin daha da genişlemesi sonucunu yaratmıştı. Porfirio Díaz'a karşı en büyük şikâyet, *ejido* denilen ortak toprakların da, bu başkanın taraftarlarınca paylaşılmasına göz yumulmuş bulunulması idi. 27. madde bütün bu toprakların halka dağıtılmasını emrediyor-

du. Toprak problemi ile yakından ilgili bir mesele de işçilerin dertleri idi. Büyük toprakların çoğu, toplum içindeki hukukî durumlarını değiştirmek imkânına pek az sahip olan peon'lar, yani köle statüsündeki köylüler tarafından işleniyordu. Şehirlerde işçilerin sendika kurmaları yasaklanmıştı. İşçilerin teşkilâtlanması son derecede önemli bir meseleydi. 123. maddenin kabûl edilmesinden 20 yıl sonra, iş alanındaki reformların çoğu ve bu arada 8 saatlik çalışma günü, kollektif pazarlık, sanayide çalışan kadınların ve çocukların korunması ve asgarî ücret gibi esaslar, M.'nın çalışma hayatına yerleşti. Konkistadorlar zamanından modern sanayi dönemine kadar yabancılar M.'ya hâkim olmuşlardı. 1917 anayasası ile bu imtiyazlar sınırlandı. M. petrollerinin mülkiyeti % 97 oranında yabancılara ait olduğu için, 1907 anayasasının yeraltı servetleriyle ilgili maddesi yalnız yabancıları ilgilendiriyordu. İspanya ve M. kanunlarından alınan bu anayasa maddesine göre yeraltı ürünleri milletin malıdır.

M., 1920-1940 döneminde, ihtilâlinin en radikal basamağından geçti. 1920'lerde Katolik kilisesinin faaliyetlerini kısıtlayan kanunlar çıkarıldı. Bunu protesto etmek amacıyle 1926 - 1927'de M. Başpiskoposu bütün rahipleri kiliselerden çekti. Bunun üzerine kilisenin malları devletleştirildi, okulları kapatıldı, yabancı rahipler ülkeden çıkarıldı. Üç yıl boyunca M. halkı kilise hizmetlerinden faydalanamadı ve birçok rahip, laik kimse idam veya hapsedildi. 1929'da devlet başkanı ile piskoposlar, anayasadaki kısıtlama tedbirleri çerçevesi içinde, kiliselerde yeniden ibadete başlanması konusunda anlaştılar. 1930'larda, Lázaro Cárdenas'ın başkanlığı döneminde, hükûmet köylülere daha çok toprak dağıttı. Demiryolları ve petrol sanayii devletleştirildi.

Fakat, 1940'ta Ávila Camacho'nun başkanlığı döneminin başlamasından sonra, ihtilâl şevkı azalmaya yüz tuttu ve reform hareketleri ağırlaştı. Bu başkanın ve Miguel Alemán, Adolfo Ruis Cortines ve Adolfo López Mateos'un başkanlık dönemlerinde, hükûmet programlarında olanca ağırlık sanayileşmenin hızlandırılmasına verildi. Sanayi alanında en büyük ilerlemenin kaydedildiği Alemán döneminde, iltimas ve irtişa gibi toplum düzensizlikleri artmıştı. Ruiz Cortines'in başkanlığa gelmesiyle birlikte millette yeni bir dürüstlük ruhu belirdi. López Mateos döneminde sanayileşme hareketi daha da hızlandı ve bazı toprak reformları yapıldı. Ciudad Juaréz bölgesindeki bir kısım arazi konusunda, 1852'den beri Amerika Birleşik Devletleri ile olan anlaşmazlığı da M. lehine çözümlemeyi başaran bu başkanın yerini, 1964'te, *Partido Revolucionario Institucional* (İhtilâlci Kuruluş Partisi)'ın adayı Gustavo Diaz Ordaz aldı. Onun döneminde de büyük yatırımlar ve ekonomik gelişmeler gerçekleştirildi. Bu başkan, Amerika Birleşik Devletleri karşısında M.'nın siyasî bağımsızlığına önem verdi. Mensup bulunduğu partinin baskısı ile Cuba (Küba) ile gizli ilişkiler kurduğu da öğrenildi. 1967'de Çin Halk Cumhuriyeti hükûmetince de desteklenen bir darbe teşebbüsü önlendi. 1968 yılında México şehrinde, solcu öğrenci ve öğretmenlerin giriştikleri büyük bir gösteri kanlı şekilde bastırıldı. 1970'te yine İhtilâlci Kuruluş Partisi'nin bir adayı olan, Luiz Eckeverria Olarez 5 yıl için cumhurbaşkanlığına seçildi.

II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmış olan M., Amerika Birleşik Devletleri'nin komünizmle olan mücadelesini daima desteklemediği gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Latin Amerika devletlerinin işlerine karışmasına da daima karşı çıktı.

Bugünkü M., modern üniversite binaları, müzeler ve tiyatrolarla donatılmış büyük şehirleri, mükemmel ulaşım yolları, epey gelişmiş sanayii ve her şeyden üstün olarak, geçmişteki medeniyetinin bilincine ermiş olan halkının milliyetçiliğini gözden kaybetmeksizin, dünyanın sosyal ve ekonomik gidişine ayak uydurmuş bir ülkedir. (Z. İshan)

MEKSİKA VE ORTA AMERİKA DİLLERİ, Meksika ve Orta Amerika'da konuşulan dillere verilen ortak bir ad. Kuzey Amerika'da konuşulan dillerin bir bölümü bugünkü Meksika topraklarında da yayılmıştır. Kuzey Amerika dillerine bağlı olan bu dillerin dışında, Meksika ve Orta Amerika'da birçok diller daha konuşulur. Bu diller dokuz ailede toplanmıştır:

1. Kwitlatek ailesi (Meksika'da Guerrero ili, Pasifik kıyısı): Kwitlatek.

2. Lenka ailesi (Orta Honduras): Lenka ve kolları.

3. Maya - Soke ailesi (Güney - doğu Meksika, Britanya Hondurası, Guatemala): 1. Maya - Kiche grubu: a) Wastek veya Huastek alt grubu: Wastek veya Huastek, *Chikomuseltek; b) Maya alt grubu (Columbus'tan önce Yucatán yarımadasında büyük bir dil olarak özel bir yazısı vardı; bugün bu dili kullananların sayısı 300 000'dir): Tzental - Maya bölümünün Tzotzil kolu: Chontal (2 000 kişi), Tzental veya Tzeltal (50 000), Tzotzil (60 000), Chuje (15 000), Chol (25 000), Chañabal (10 000), Chortí (30 000); Maya kolu (Yucatán yarımadası), Itza veya Peten, Mopan, Lakandon; Pokonehi - Kiche - Mam bölümü, Pokonchi kolu: Pokonchi (30 000), Kekchi (25 000), Pokomám (25 000); Kiche kolu: Kiche (40 000), Kachikel (35 000), Tzutuhil (10 000), Uspantek (3 000); Mam kolu: Mam (30 000), Iscil (20 000), Aguakatek I (8 000), Canjobal (40 000), *Subinha. Mixe - Soke grubu: Mixe (30 000), Popoluka (20 000), Soke veya Zoke (20 000), *Aguakatek II, *Tapachultek, 3. Sinka (veya Xinka) grubu: Xinka (10 000), Popoloka. 4. Totonak grubu: Totonak (10 000), Tepewa (40 000).

4. Mískito - Matagalpa âilesi (Nikaragua): 1. Mískito grubu: Mískito (15 000); 2. Sumu grubu: Sumu (4 000), Úlüa (1 000), Panamaka (1 000), Taaxka (1 000), *Yósko; Matagalpa grubu: Matagalpa (5 000), Kakaopera (500).

5. Otomi veya Otomang ailesi (Meksika, dağınık olarak Nikaragua ve Kostarika'nın Pasifik kıyıları): 1. Otomi - Pame grubu: Pame (5 000), *Xonas veya Chichimek, Otomí (300 000), Mazahua (75 000), *Matlame, *Pirinda; 2. Mixtek -Trike grubu: Mixtek (200 000), Kwikatek (10 000), Amusgo (10 000), Trike (4 000); 3. Popoloka - Mazatek grubu: Popoloka (2 000), Chocho veya Chuchon (2 500), Mazatek (60 000), Ixkatek (500); 4. Chinatek (25 000); Zapotek grubu: Zapotek (200 000), Chatino (10 000), *Papabuko, *Soltek; 6. *Chorotega grubu: *Chorotega, *hipanek, *Mang, *Cholutek, *Diría, *Orotiña.

6. Paya ailesi (Honduras'ın kuzey ucu): Paya (500).

7. Tarask ailesi (Meksika'da Michoacan ili): Tarask (50 000).

8. Xikak ailesi (Honduras'ın kuzey - batı kıyıları): Xikak ve Jicaque (1 000).

9. Wave veya Huave ailesi (Meksika'da Oaxaca ili): Huave (5 000).

Bunlardan başka, Meksika'da birtakım ölü diller de vardır. *Xanambre, *Pisone, *Perikú, *Olive, *Waikuri gibi.

San Salvador'da Uto-Aztek, Maya-Soke ve Lenka ailelerine bağlı birtakım diller kullanılır. Kostarika'nın hemen hemen bütünü ve Panama, Antiller ve Güney Amerika dilleri alanına bağlıdır (Ölü diller * işaretiyle belirtilmiştir). (H. E.)

MEKTEB, 1891 Temmuz'unda İstanbul'da kitapçı Karabet Efendi tarafından çocuklar için çıkarılan dergi. M.'de ilkokul çağındaki çocuklara bilgi veren yazılar yayımlanmıştır. Hakkı Paşa tarih, Sâlih Zeki fizik ve İbrâhim Azkî matematik konularında yazmışlardır. M., iki yıl yayımlandıktan sonra Ocak 1894'te, onbeş günlük edebiyat dergisi olarak çıkarılmağa başlanmıştır. Bu dönemde dergiye Cenab Şehâbeddîn, Hüseyin Suad (Yalçın), Tevfik Fikret, Süleyman Nazif, Hüseyin Câhid (Yalçın), Süleyman Nesib (Süleymanpaşazâde Sâmi), Hüseyin Sîret (Özsever), Mehmed Rauf, Fâik Âlî (Ozansay), Menemenlizâde Tâhir, İsmail Safâ ve Rıza Tevfik gibi ünlü şâir ve edibler yazı yazmışlardır. M., okurları arasında anket açan ilk dergidir. (F. Tevetoğlu)

MEKTEB-İ FÜNÛN-I MÜLKİYYE: bk. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ.

MEKTEB-İ MAÂRİF-İ ADLİYYE ve ULÛM-I EDEBİYYE, III. Selim'in şehit edilmesinden sonra, tahta geçen II. Mahmud çağında (1808-1839), onun emri ile kurulan ve devlet dairelerine memur adayı yetiştiren bir okul. II. Mahmud'un mahlâsı olan Adlî adından yararlanılıp, bu okula M. M. A. denmiştir.

Bu okul da Bâb-ı Âlî, Bâb-ı Defterdârî adlı okullara benzer amaçla kurulmuş; ilk öğrenimini kendi kendine tamamlamış, fakat her hangi bir devlet dairesine memur olarak girme yeteneğini kazanamamış kimselerin yetiştirilmesi için açılmıştır.

Tarihimize Vak'a-i Hayriyye adıyle geçen, çok önemli bir operasyon ile yeniçerilik kaldırılmış, onun yerine II. Mahmud tarafından Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye denilen ve batı normlarına göre teşkil edilen silâhlı kuvvetler kurulmuştu. Bu ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere, şimdiki Harp Okulu'nun ilk şekli olan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, daha sonra da Mekteb-i Ulûm-ı Harbiyye ve diğer askerî okullar açıldığı hâlde, sivil idâre için genel öğretim yaptıracak bir okul yoktu. Bu boşluğu doldurmak amacıyle II. Mahmud, bir ferman (= kanun kuvvetinde emir) çıkardı ve söz konusu okulun açılması hazırlıklarına girişildi. II. Mahmud çağının, eğitim alanındaki özelliklerini gösteren bu belgede verilen bilgiye göre, M. M. A.'ye:

1. İlk öğrenimini özel olarak veya o çağda yeni yeni açılmaya başlayan sıbyan mekteblerinde (ilkokullarda) tamamlamış olanlarla, dairelerde ücretsiz, maaşsız memur adayı sıfatıyle çalışmakta fakat ilk öğrenimini gerektiği şekilde yapmamış bulunanlardan 18 yaşına girmişler imtihanla alınacak;

2. Her yıl % 50'si yatılı olmak üzere 100 öğrenci kabûl edilecek;

3. Bu okuldan mezun olanlar her yıl açılacak yarışma imtihanlarını kazandıkları takdirde: Bâb-ı Âlî (= başbakanlık), Bâb-ı Defterdârî (= maliye bakanlığı) ile hâriciye nezareti (= dışişleri bakanlığı)'ne memur olarak atanacaklar;

4. Sözü geçen yerlere dışarıdan hiç kimse alınmayacaktır.

Bu şartlar çerçevesi içinde kurulan okul, H. 1254 (M. 1838)'te şimdiki İstanbul Vilâyet konağının yanındaki binada açılıp öğrenime başladı.

Okula 4 000 kuruş maaşla ve sâlise rütbesinde bir müdür, 2 000 kuruş maaşla bir Farisî, bir Arabî, bir Sülüs öğretmeni ile Bâb-ı Âlî, Bâb-ı Defterdârî memurlarının "iyi yetişmişleri" nden Dîvânî, Rik'a, Siyâkat yazılarını ve darp (= çarpma), taksim (= bölme) gibi âmâl-i erbaa (= dört işlem) aritmetik öğretecek "öğretim görevlileri" tayin edildi. Öğrenciler, haftada üç defa, derslerden sonra birer saat imtihandan geçirilecekler, başarı gösterenlere ödül verilecekti.

Okuldaki dersler: Kırâat (=okuma); Arabî (=Arapça), Farisî (= Farsça); Sülüs, Rik'a, Siyâkat (Arap harfleri ile yazı şekilleri); inşâ (= kompozisyon); hesap (= aritmetik); mantık ve Meânî (= mantık ve felsefe); fenn-i hendese (= geometri); coğrafya; tarih; Fransızca gramerdi. Programa alınan bu derslerle okulun, bugünkü ortaokullar ayarında bir okul olduğu anlaşılmaktadır.

Okul, açıldıktan 3 yıl sonra (1841'de) ilk mezunlarını verdi ki bunların toplamı, 30'u ketebe (kâtipler)'den, 93'ü dışarıdan alınan öğrencilerden olmak üzere 123'tür.

Okulun imtihan şeklini ve mezunlarının başarılarına göre verilecek ödülleri belirten bir tezkire (= yönetmelik) de yapılmıştı. Okulun devlet dairelerinin ilk kademelerine kâtip yetiştirdiği anlaşılır. (A. Çankaya)

MEKTEB-İ MÜLKİYYE-İ ŞÂHÂNE: bk. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ.

MELÂMET, "el-levm" isminden masdar. "Melâm" ve "melâme" şekillerinde olmak üzere, kelime mânâsı, "kişinin özünü kınaması, ayıplaması, azarlaması" demektir. Tasavvufta ise, nefsin yücelmesinde tutulan bir davranış ve tarîkat ismi olarak geçer. Her tarîkatte M.'e ayrı bir değer verilmekle beraber, sırf bu neşve hâlini temel ilke olarak benimseyen tarîkat, "Melâmetîye/Melâmîlik" adı ile tanınmıştır. Ayrıca Mevlevî ve Halvetî tarîkatlerinde de M., mühim bir ilke olarak görülür. Nitekim, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî: "Bizim katımızda riyâzet yoktur. Tamâmıyle lûtuf vardır, tamamıyle bağış vardır. Yolumuz budur bizim. Tamamıyle sevgidir, gönül alıcılıktır. Tamamıyle neş'edir, zevktir, düzenliktir" derken, M.'i tarif etmektedir. Halvetîlikten bir şube ayıran Kuşadalı İbrahim Efendi de sistemini M. esasına dayanarak kurmuştur (Bk. MEVLEVÎLİK ve HALVETÎLİK). M., İslâm tasavvuf düşüncesinin temel ilkelerinden olmakla, eski veya muahhar büyük mutasavvıfların hepsi de birer "M. eri" olarak tanınmışlardır. Bâyezid-i Bistâmî, Zü'n-nûn-i Mısrî, Celâleddîn-i Rûmî yanında bu mesleği benimseyen Mevlevî Simâ'î Mehmed Efendi, Şeyh Nazîf Dede, Bezci-zâde, Nûreddinzâde, Sîm-keşî Feyzî Efendi, Lâlî Mehmed Efendi bu arada anılabilir. M., herhangi bir riyâzet, mücâhede, zikr ve zühd ile kazanılmayan, aşka ve cezbeye dayanan bir görüş ve kavrayıştır. Bazı açıklamalara göre, dünyaya bir çeşit bakıştır. Bu neşveye ulaşan kimse, her şeyi hoş görmeğe, herkese hoş bakmaya başlar. İnsan olarak da varması gereken mertebeye ulaştığını kavradıktan sonra, artık, kendini herhangi bir rüsûm veya kayıtla bağlı saymaz. Hattâ, bazı ibadet ve törenleri istihfafla karşılar. Bunun içindir ki, sûfîler, M. erbâbını kendilerinden aşağı görmüşlerdir. M. ehli ise, vakıfların gallesinden geçinen, hırka ve tâc ile, tekkelerle öğünen tarîkat müntesiblerini "gerçeğe ulaşamamış, berzahta kalmış kişiler" olarak telâkki ederler. Tasavvufta tarîkatlerin amacı olan bu olgunluk hâli yani M., Melâmîlikte, başlangıç noktası olarak

kabûl edilir. M. ehli; kendilerini tarîkatlerin usul - perestliklerinden uzak, vahdet ehli olarak değerlendirirler. Şöyle ki, Gaybî, Bîat-nâme adlı eserinde, "benim azîzim, kemâl mertebe aşk u mahabbet, kibâr yanında mâye-i vahdet olan ayn-i bîat idüğün tahkîk anladınsa, şüphe edinme kim, zât-i pâkin sana inâyet ve hidâyeti yâr olup zemâne sûret - perestlerinin dâm ü tuzağına giriftâr olmadan kurtuldun" diyerek bu anlayışı açıklar. M. mesleğine girmek için ne belirli zamana, ne de mekâna ihtiyaç vardır. Bu anlayışa ulaşmak için herhangi bir usul olmadığı gibi, tören de yoktur. Yabancı ve anlayışsız kimselerin bulunmadığı bir sırada, üç beş M. eri'nin yanında, "Kalba bakıcı" denen, kişileri irşâda mezun kimse, dilekçinin gönlüne can gözü ile bakar. Ona: "Ne istersin?" diye sorar. Dilekçi de: "Hakk'ı isterim!" diye cevap verir. Böylece o kimse, M. erbâbı arasına karışmış olur. M. ehli arasında sohbet, mürîdin olgunlaşması için en geçerli ve gerçek yoldur. Bundan sonra M. eri, "mürâkebe" ile, kendini ve gerçeği bulur. Buna M.'te "Gönül bekleme" yani, gönül hâline gelme derler. M., anlayış itibariyle, hayatı değerlendirme, dünyaya bir açıdan bakma olduğundan; daha çok İstanbul, Edirne, Bursa gibi aydınların toplandıkları kentlerde tutunmuştu. M. neşvesine varmak, ne bir tarîkate intisabla, ne de tahsille ilgilidir. Her sınıftan, her iş ve san'at sahibi M. neşvesine varabilir. Bunun için de, M. erbâbı arasında çeşitli tarîkatlerin müntesibleri ve şeyhler bulunduğu kadar; Şeyhülislâm, Sadrâzam, Reisülküttâb, v.b. gibi devlet adamlarını da görmek mümkündür. M. ehli, kerâmete değer vermez, mâkul ve meşrû davranışlara değer verir. İnsanlara karşı her türlü gösterişten uzak, her türlü bağdan sıyrılmış olarak, Allah'a yönelir. M. mensubu, hattâ, ibâdetlerinden bile zevk almamalıdır. Çünkü ibâdet şekilleri de, onu birtakım kayıtlarla bağlamaktadır. M.'in kaçındığı başlıca sıfatlar, "riyâ" ve "gösteriş"tir. M.'in iki temel ilkesi vardır: Allah'a karşı boyun eğme ve Resûl-i Ekrem'i (Hz. Muhammed'i) taklid. M.'te, insanlara yardım esastır. Onun için, mü'min kardeşlerine geceleri kandil, gündüzleri de dayanak olmak başlıca emeldir. M., tenbelliği, miskinliği de red eder. Çalışmak ve kazanmak şarttır. Bu anlayışta olduğu için, tasavvufun öteki kollarında olduğu gibi, "mahv ü fenâ" ve "terk-i dünyâ" yı vuslata vesîle saymaz. Tarımı, ticareti, zanaati teşvik eder. M. eri, kimseden yardım istemez; hattâ, ihtiyacını bile kimseye duyurmamalıdır. M.; dürüstlüğü, edebli olmayı gözeten, bu suretle tasavvufun gayesi olan hüsn-i ahlâkı benimseyen, vahdet neş'esine ulaşan kimselerin düşünce tavırlarının tümüdür, denilebilir. M. düşüncesi, bir cereyan olarak ilk kez, IX. yüzyılda Horâsan ve Mâverâünnehr bölgelerinde belirmişti. En eski M. erleri arasında: Belhli Şeyh Ahmed-i Hıdrâveyh (ölm. 855) ile Şeyh-i Melâmet lâkabı ile tanınan Ebû Hafs Haddâd (ölm. 874) vardır. M. cereyanını yayanların başında ise, Ebû Sâlih Hamdûn el-Kassâr (ölm. 884) gelir. M., önceleri Nîşâbur, Herât, Belh, Semerkand ve Kâbil'de tutunduktan sonra; Bağdad'a oradan da Musul, Haleb ve Şam'a kadar yayılmıştı. Şerîate uyan veya bâtınî hangi tarîkat olursa olsun, bir davranış ve düşünüş sistemi olarak, hemen hemen hepsine de kendini kabûl ettirmiştir. Anadolu'da ise, bilhassa Bayrâmîlik ve Mevlevîlik üzerindeki ağırlığı ile, hâkim görüş hâline gelmiş ve Türk ruhunun tasavvufa aksinde müessir olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MELANCHTON, Philipp (asıl adı : Scwergert) (Bretten 1497 - Wittenberg 1560), Alman humanisti ve reformcu din adamı; M. Luther (b. bk.)'in başlıca çalışma arkadaşı. Anası humanist G. Reuchlin'in yeğeni idi. 1518'de Wittenberg üniversitesinde Yunanca profesörü olmuş ve Luther'e bağlanmıştır. 1521'de Luther'i Sorbonne'a karşı savunmuştur. Speier diyet'ine katılmış (1529) ve 1530 - 1531'de *Apologia pro Luthero* (Luther'in savunması) adlı bir yazı yazmıştır. Luther ölünce (1546) Lutherciliğin başlıca lideri olmuştur. Çok geniş bir kültüre sahip olan M., Protestan teolojisinde derin bir iz bırakmıştır. Almanya'da üniversite ve Latin dili öğretimini yeniden teşkilâtlandıran M., Latince ve Yunanca öğretimine büyük önem vermiştir. Bu bakımdan M. "Almanya'nın öğretmeni" lâkabını almıştır. Üç yüzden çok yazı bırakmıştır.

MELANCHTON, Philipp

MELANEZYA (Fr. *Mélanésie,* İng. *Melanesia,* Yun. *melas,* siyah; *nesos,* ada), Pasifik okyanusunun güney ve güney - batı bölümünde, ekvatorun güneyinde ve Avustralya kıtasının kuzey - doğusunda yer alan adaların ortak adı ki, Solomon, Louisiade, Bismarck, Yeni Kaledonya, Yeni Hebridler, Santa Cruz, Fiji, Loyauté adaları, takımadaları, ada gruplarını ve bütün bunların çevrelerindeki küçük ada kümelerini de kapsar. Pasifik okyanusunun üç bölümünden birini meydana getiren M.'ya bazı coğrafyacılar Yeni Gine adasını da katarlar. Yüzölçümü toplamı 368 000 mil² olan bu adalarda, 250 000 kadarı Avrupalı olmak üzere 3 250 000 kadar insan yaşar. Volkanik

MELANEZYA : Yerli kulübesi

kaynaklı M. adalarının iç bölümleri genellikle sarp dağlarla kaplıdır; ırmaklarının suyu boldur ve nüfusun yoğun olduğu yerler dışındaki bölgeler, yoğun tropik ormanlar ile örtülüdür. Halk geçimini tarım üretimi ve balıkçılıkla sağlar. Bazı elverişli kesimlerde ve özellikle Yeni Kaledonya ve Fiji adalarında, ticarî nitelikte plantasyon tarımı uygulanır. Yeni Gine'de altın, Yeni Kaledonya'da nikel ve krom üretimi önemlidir. M.'da nüfus oldukça seyrektir ve bilhassa kıyı kesimlerinde toplanmış durumdadır. Siyasî bakımdan, M.'nın çeşitli bölgeleri İngiltere, Fransa, Avustralya ve İndonezya tarafından yönetilmektedir.

M.'lılar : Bölge ile ilgilenen ilk coğrafyacıların buraya "siyahîlerin yaşadığı adalar" adını vermesi, halkın çoğunluğunun koyu esmer renkli oluşundandır. M.'nın yerli halkı Okyanusya Negroidleri olarak sınıflandırılır. Bu sınıfta şu üç temel fizik tip yer alır: adaların fundalık veya çalılık iç kesimlerinde yaşayan pigmoidler; Yeni Gine kıyılarının büyük bir bölümünde oturan Papuva'lar (Malay dilinde *papuwa* = kıvırcık); ve M.'lılar denilen ve doğu Yeni Gine'de ve M.'nın öteki kesimlerinde yaşayan insanlar. Bazı uzmanlar Yeni Gine'nin doğu yarısını M.'dan sayarlar, bazıları ise bu adayı bütünü ile M. dışında tutarlar. Birincilerin dayandığı başlıca sebep, Yeni Gine halkının yaşayış ve âdetlerinin civardaki M. adalarındakilerin aynı olmasıdır.

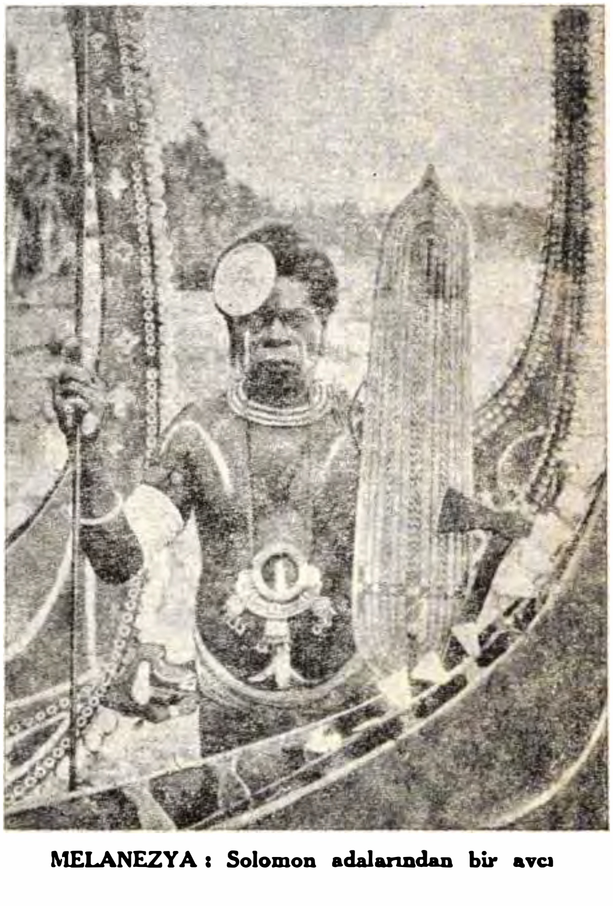
M.'lıların dili M. ve Papuva dilleri olarak ikiye ayrılabilir. Bunların ilki Polinezya, Mikronezya ve İndonezya dillerinin akrabasıdır. Papuva dillerinin menşei ve başka dillerle olan ilişkileri ise çeşitlilikler göstermektedir ve büyük bir bölümü henüz aydınlatılamamıştır.

M. üzerine yapılacak genellemeler, büyük ayrıntılar yüzünden mümkün olmamaktaysa da, bu konuda geniş kapsamlı bazı ortak karakterler gösterilebilir: M. yerlilerinde siyasî gelişim genellikle çok sınırlı olmuştur. En çok rastlanılan siyasî birim, köy birimi veya birkaç köyün birleşmesinden meydana gelen birimdir. Polinezya'daki durumun aksine olarak, irsî başkanlık M. için tipik bir durum değildir. Köy veya köyler birliği başkanlığına şahsî kahramanlık veya yeteneklerle kazanılmış nüfuz ve şöhret sahibi olanlar seçilirdi. Aile bağları çok sağlamdı. Sülâlelerin yukarıdan aşağıya doğru gelişinde, aile çizgisi bazı gruplarda ona esas alınarak, bazı gruplarda da baba esas olarak çizilirdi. Ortak bir cetten türemiş olduklarına inanan insanların, aile grupları klanlar hâlinde birleşirlerdi. Bir çeşit gizli dernekler niteliğinde olan erkek klüpleri çoy yaygındı. Bunlar toplumu kontrol etmekle görevli ocaklardı ve gençleri grupların örflerine uygun biçimde eğitmeye çalışırlar, dinî inanışları güçlendirirler, savaşçı grupları düzenleyip emre hazır bulundururlardı. Eskiden M.'nın her tarafında hayatın normal bir yönü sayılan savaş, çoğu zaman küçük gruplar tarafından yapılan, pusulaların ve kafa avcılığının önemli rol oynadığı akınlar biçiminde yürütülürdü. Büyükçe çatışmalar, genellikle karşılıklı ok ve mızrak atışları biçiminde geçer ve taraflar çok az kayıp verirdi. M. adalarında yer yer uygulanan yamyamlık doğrudan doğruya dinî inanışlara bağlı idi. Yamyamlar çoğu zaman savaşta öldürdükleri insanları yerler ve bunu düşmanı küçük düşürmek için yaparlardı. Toplumlarda uygulanan törenler karmaşıktı ve bir yerden ötekine çok değişirdi. Dinî ve öteki törenlerde kullanılan avadanlıklar çok çeşitli idi ve bu gibi törenlerde çok yiyip içilir, dans edilirdi. Ecdat ruhlarından veya hayaletlerinden, yine bazı hayvanların ruhlarından ve bazı cansız cisimlerin yerlerinden çok korkulur, bunların gazabına uğramamak için törenler düzenlenir, onlara yiyecekler sunulurdu.

M.'lılar kendileriyle ailelerine yetecek ölçüde bahçe ziraati ile geçinirlerdi. Kıyılarda yaşayanlar, ayrıca domuz beslerler, balıkçılık yaparlardı. Domuz daha çok törenler için beslenir, besin ihtiyacının karşılanmasında büyük bir rolü olmazdı. Bazı yabanî bitkiler ve meyveler, bazı hayvanlar ve kuşlar da bahçe ürünlerinin eksiğini tamamlardı. M.'lılar Avrupalılar'la temas etmeden önce metalleri bilmezlerdi. Fakat yerli zanaatçılar Pasifik dünyasının en mârifetli ağaç oymalarını yapmak için, sapı taştan ve bıçağı deniz kabuğundan yapılmış âletler kullanırlardı. M.'lı zanaatçılar hezaren, ağaç kabuğu, kuş tüyü, deniz kabuğu, kil ve bitki tohumları gibi yerli gereçlerden de yararlanarak, süsleme sanatında yüksek bir düzeyi temsil eden eşyalar üretirlerdi. Bu eşyaların birçoğu dinî nitelikte olurdu. Öteki Pasifik kavimleri gibi M.'lılar da II. Dünya Savaşı'ndan beri hızlı bir kültür değişimi devresine girmişlerdir.

M. adalarının siyasî coğrafyaları ve tarihçeleri :

1. *Solomon Adaları.* Bu gruptaki Bougainville, Buka ve Green Island adaları Avustralya yönetimindeki Kuzey-doğu Yeni Gine'nin Kieta yönetim bölümünü teşkil ederler. Aynı grubun öteki adaları olan Guadalcanal, Malaita, New Georgia, Choiseul, Santa Isabel, Florida, Saro, Gizo, San Jorge, Rendova, Russel ve Santa Cruz adaları ile daha birçok küçük ada İngiltere yönetimindedir. 1567'de Álvaro de Mendaña tarafından keşfedilmiş, sonra da Mendaña ve Pedro de Queirós tarafından araştırılmış, ondan sonra da iki yüzyıl boyunca Avrupalılar'ın uğramamış olduğu Solomon adaları 1768'de Bougainville, 1837 - 1840'ta D'Urville ve misyonerler, 1845 - 1893'te de tacirler tarafından ziyaret edilmiş, 1886'da varılan bir anlaşma ile Almanya ile İngiltere arasında bölüşülmüş, kuzeydeki Bou-

MELANEZYA : Solomon adalarından bir avcı

gainville, Choiseul ve Santa Isabel adaları Almanya'nın, güneybatıdaki adalar da 1893'te İngiltere'nin olmuş, Almanya'nın elindeki adalar 1914'te Avustralyalılar tarafından zaptedilmiş, 1920'de kuzeydoğu Yeni Gine ile birlikte Avustralya "mandat" yönetimine tevdi edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda 1942 yılında, Malaita ve San Cristobal adalarının dışında kalan Solomon adaları Japonlar tarafından işgal edilmiş, 1943 şubatında Amerikan kuvvetlerince tamamen kurtarılmıştır. 2. *Louisiade Adaları.* Yeni Gine'nin güneydoğu ucu açıklarındaki bu adalar grubu, Yeni Gine'nin Avustralya'ya ait Papuva toprakları bölümüne bağlıdır. Başlıca adalar Misima, Tagula ve Rossel'dir. Adaların yerlileri eskiden yamyam olan vahşi Papuva'lardır. 1768'de D'Entrecasteaux tarafından keşfedilip, kral XV. Louis şerefine Louisiade adı verilen bu adaları 1942 yılında Japonlar ele geçirerek deniz uçağı üssü olarak kullanmaya başlamışlar, 1942 mayısında cereyan eden Mercan denizi savaşları sonunda terk etmek zorunda kalmışlardır. 3. *Bismarck Adaları.* Avustralya yönetimindeki kuzeybatı Yeni Gine'nin doğu kıyısı açıklarında bulunan bu grupta başlıca New Britain, New Hanover ve Admiralty adalarından başka iki yüz kadar küçük ada yer alır. Adaların yönetim merkezi Yeni Gine'deki Lae'dir. Yerlilerin çoğunluğu çok çeşitli diller konuşan M.'lılardır. Bismarck Adaları ilk olarak XVII. yüzyıl başlarında ziyaret edilmiş, New Britain adalarının kıyıları 1700'de Dampier tarafından, öteki adalar da 1767'den sonra Carteret ve başkaları tarafından araştırılmıştır. 1884'te Almanlar'ın ele geçirdikleri bu adalar 1914'te Avustralyalılarca zaptedilmiş, 1920'de Yeni Gine toprakları ile birlikte Avustralya'nın "mandat" şeklinde yönetimine bırakılmış, 1942'de Japonlar'ın eline geçmiştir. 1943 - 1944 yıllarında Rabaul, Gasmata ve Kavieng adaları müttefik kuvvetlerince sık sık bombalanmıştır. 1944'te New Britain ve Admiralty adalarının bazı bölümlerini de işgal eden Japonlar, Filipinler'e müttefiklerden önce yetişmek amacıyla, bu iki adanın çoğu yerini işgal etmeksizin kuvvetlerini geriye almışlardır. 4. *Yeni Kaledonya Adası* (Fr. *Nouvelle Calédonie).* Avustralya kıtasının doğu kıyısı açıklarındaki bu ada, Fransa'ya ait "Yeni Kaledonya toprakları" nı meydana getiren adaların en büyüğü olup dar, uzun ve dağlık bir kara parçası biçimindedir. Bol yağmur alan ve tarım ürünleri olarak kopra, kahve ve pamuk yetiştirilen ada, nikel, demir ve krom madenleri bakımından zengindir. Yerlileri Papuva tipinden M.'lılardır. Adanın başlıca şehri Nouméa'dır. Varlığı 1768'de Bougainville'ce öğrenilen Yeni Kaledonya adası, 1774'te Kaptan Cook tarafından keşfedilmiş, 1792 - 1840 yıllarında birçok denizci ve tüccar tarafından ziyaret edilmiştir. 1853'te adayı işgal eden Fransızlar, burayı mahkûmların gönderildiği bir yer hâline getirmişlerdir. 1940'ta Hür Fransız davasına katılan ada, 1942 martından harbin sonuna kadar müttefiklere üs vazifesi görmüştür. 5. *Yeni Hebridler* (İng. *New Hebrides;* Fr. *Nouvelles Hébrides).* Yeni Kaledonya adasının kuzey-doğusundaki bu grup, ortak İngiliz-Fransız yönetimindedir. Başlıca adalar Espíritu Santo, Malekula, Efate, Ambrim, Eromanga, Tana, Epi, Aneityum, Maewo ve Pentecost'tur. Adaların yerlileri Polinezyalılar'la çok karışmış olan M.'lılardır. İlkin Portekizli denizci Pedro de Queirós tarafından keşfedilen bu adalar, 160 yıl boyunca unutulmuş, 1768'de Bougainville tarafından ziyaret edilmiş, 1777'de Kaptan Cook tarafından araştırılmıştır. 1788'de La Pérouse, seferî kuvvetlerinin hepsini Vanikoro'da kaybetmiştir. 1906'da varılan, 1914 ve 1922 yıllarında yenilenen bir anlaşma ile İngilizlerle, Fransızlar Yeni Hebridler'i ortaklaşa yönetmeye karar vermişlerdir. 1942'de Espírito Santo'da müttefikler bir deniz üssü kurmuşlardır. 6. *Santa Cruz Adaları.* Yeni Hebridler'in kuzeyinde yer alan ve Solomon adalarındaki İngiliz yönetimine bağlı olan bu grubun en büyük adası Ndeni'dir; ötekiler Vanikoro, Utupua ve volkanik Tinakula adasıdır. Mendana tarafından keşfedilmiş olan Santa Cruz adaları, II. Dünya Savaşı'nda Amerikan donanmasının Japonlar'ı büyük bir yenilgiye uğratmasına şahid olmuştur. 7. *Admiralty Adaları.* Kuzey-doğu Yeni Gine'nin kuzeyinde yer alan bu grupta, Manus ve Rambutyo adaları ile 16 küçük ada bulunur. Bismarck adalarının bir bölümü olan bu adalar, Yeni Gine topraklarının Manus yönetim bölümüne bağlıdır. Yönetim merkezi Manus'taki Lorengau liman şehridir. İlkin 1615'te Le Maire tarafından görülen bu adalar, 1884'te Almanlar'ın eline geçmiş, 1914'te Avustralyalılar tarafından zaptedilmiş, 1920'de Avustralya'nın "mandat" yönetimine tevdi edilmiş, 1942'de Japonlarca ele geçirilmiş, 1944'te müttefiklerce kurtarılmıştır. 8. *Fiji Adaları.* Yeni Hebridler'in doğusundaki bu grupta 250'yi aşkın ada vardır ve bunların yalnız 80'i meskûndur. Adalarda 130 000 kadar olan yerlilerden başka, eskiden ucuz işçi olarak getirilmiş aynı sayıda Hintli yaşar. Başlıca adalar Viti Levu, Vanua Levu, Taveuni, Kandavu, Koro, Ngau ve Lakemba'dır. Bu adalar Rotuma adası ile birlikte Fiji İngiliz Kolonisi'ni meydana getirirler. Koyu esmer tenli ve kıvırcık saçlı M. ırkından olan Fijililer eskiden yamyamdılar; şimdi çoğunlukla Hıristiyandırlar. Fiji adaları 1643'te Tasman tarafından keşfedilmiş, 1774'te Kaptan Cook tarafından ziyaret edilmiş, 1804'ten itibaren Avustralya'dan kaçan mahkûmlarca iskân edilmiş, 1840'ta Amerikalı Binbaşı Charles Wilkes tarafından araştırılmış, 1858'de Amerikalılar'la çatışma hâlinde bulunan yerli şef tarafından, İngiltere'ye sunulmuş, 1874'te bu devlet tarafından ilhak edilmiştir.

Bugün M.'da Yeni Gine, Papuva, Fiji müstakil devletleri ortaya çıkmıştır (1975). (Z. İshan)

MELANEZYA DİLLERİ, yeni Gine'nin doğu ve güney - doğusundaki adalarda konuşulan dillere verilen ad. Bu adalar, Bismarck takımadaları, Solomon adaları, Amirallik adaları, Santa Cruz, Torres, Banks, Yeni Hebrid'ler, Loyauté takımadalarının Mare gibi bir takım bölümleri, Yeni Kaledonya, Rotuma, Fiji adalarıdır. Bk. MİKRONEZYA DİLLERİ.

MELANİN (Fr. mélanine) (Biyokimya), fenol çekirdekli aminoasitlerin yoğunlaşması sonucunda meydana gelen, suda eriyen koyu renkli pigmentler grubu. M., saçlara, göze (iris), zencilerin derisine koyu renk verir. M. miktarına göre koyu renk fazla veya az olur. M., balıkların, sürüngenlerin, amfibianların aşağı vertebralarında melanofoser adı verilen, özel pigment sellerinde depo edilir. Bazı hastalıklarda (melanik urlar, bk. MELANOM veya MELANOMA, Addison Hastalığı) M. artar; hattâ kana ve sidiğe karışabilir. M.'lerde dâima kükürt ve demir bulunur. Adrenalin bunun teşekkülünde önemli rol oynar. M. metabolizması, hipofiz ve böbreküstü bezi gibi içsalgılara ve genetik tesirlere bağlı bir olaydır. Doğuştan M. veya diğer pigmentlerden yoksun dünyaya gelenlerde, saçlar ve deri beyaz olur ve gözleri, gözdibi damarlarının kırmızı renginde görünürler ki bunlara albinos denir. (F. Tevetoğlu)

MELANKOLİ (Fr. mélancolie), ruhî ve dolaylı olarak da bedenî genel çöküntü hâli, çeşitli ruhî, organik kökenleri olan önemli ve ağır bir ruh hastalığı, halk arasında kara sevda adı verilen ruhî çöküntü. Bilhassa eski edebî dil-

de, çok tutkulu sevdalanmalar konusunda, kişinin herhangi bir sebeple çok neşesiz ve üzüntülü umutsuz oluşunu anlatmak için bu deyiş sık sık kullanılır.

Ruh hastalıkları kolunda önemli yeri olan bu tepkiyi gösteren kişinin, ruh ve beden işleyişinde ileri derecede yavaşlama, moral yıkıntı ve ızdırap, umutsuzluk, karamsarlık, aşırı bir sıkıntı görülür. Düşünce ve eylem alanında da bu yavaşlama, daha doğrusu bozulmalar çok belirgindir. Hastalık kriz dönemleri gösterir ve zaman zaman tekerrür eder. Ortaya çıktığı zaman aylarca sürdüğü olur. Yeniden gözükme ihtimali çoktur. Tedavi edilmeden aylar sonra geçebilir. Ne var ki en önemli ve sakıncalı davranış belirtisi olan kendine kıyma (intihar) göz önünde tutularak, çabuk iyileştirme yoluna gidilmelidir. Kişi öylesine ağır ruhî çöküntü içindedir ki sebebinin o kadar önemli olmayışı insanı şaşırtır.

Bu ruh çöküntüsü içindeki hastanın yüzündeki belirtiler onu daha uzaktan tanımayı kolaylaştırır. Bütün yüz çizgileri, çektiği sıkıntı, üzüntü ve umutsuzluğu açığa vurur. Yüzü gülmez, ağlamaklıdır. İki kaşı arasında ortaya çıkan çok üzgün bir kıvrıntı ve çizgiye, Yunan alfabesindeki omega (Ω) harfine benzediği için M.'nin omegası (F. Oméga mélancolique) adı verilir. Pablo Picasso'nun "Ağlayan kadın" portresi böyle bir yüzü belirtmesi bakımından çok değerlidir.

Zihin işleyişi yavaşlamış, fikir muhtevası sadece karamsar düşünceler üzerine yoğunlaşmıştır. Kendisini hor, değersiz, suçlu bulur; mutsuz ve umutsuzdur. Hayatını idâmeye gücü ve aslında isteği de kalmamıştır. Kendisini beceriksiz, güçsüz ve kötü insan olarak niteler. Bu yüzden cezalandırılması gerektiğine inanır. Hep çektiği, hayat boyu işlediği suçlar ve günahlar yüzündendir. Çevresine karşı kuşkulu ve güvensizdir. Kimse onu saymıyor, sevmiyor; herkes kendisine fenalık yapmayı kolluyordur. Bu yüzden kendinin veya başkalarının ölümünü istemektedir.

MELANKOLİ : Picasso'dan ağlıyan kadın

Bu belirtilerin yanı sıra tabiî olarak duyguları, keder ve neşesizlik biçiminde olumsuz yönde artmış, düşünce ve duygularındaki bu durum davranışlarına da aksetmiştir. Kararsız, ürkek, sıkıntılı bir biçimde vücudunu öne eğik tutar ve ellerini oğuşturarak, mırıldanarak gezinir durur. Kulağına gelen seslerden anlamlar çıkarmaya çalışır. Sık sık inler, oturduğu yerde iki yana sallanıp ızdırabını belirtir. Yemek isteği yoktur. Yemeğine öldürücü bir şey koymuş olabilirler diye düşünür, ama o buna hak da kazanmıştır. Bir bakıma da cezalarını çekmesi için ölmemeli, yaşamalıdır. Sanki kendine acı verilmesinden hoşlanır. Bütün bunlara uyku bozuklukları ve inatçı bir peklik sıkıntısı da eklenir. Hastanın en sıkıntılı zamanı sabah saatleridir. Akşama doğru sıkıntıları azalır.

İç organlarından da yakınır. Kanser, verem veya frengi (sifilis) olmuş bulunduğundan, ciğerlerinin her an çürümekte, bağırsaklarının kopmakta olduğundan yakınmaktadır. Bu düşünceler kişiyi öylesine karamsarlıklara sürükler ki, artık her an ölmeyi ister. "... kendilerini öldürmek sevdası böylelerinde zarûret hâlini alır. İntiharı kuran hastaların önüne geçmek hiç kolay bir şey değildir" (Mazhar Osman Usman, 1935).

M. tedavisi eskiye göre bugün çok daha başarılı olarak yapılıyor. Eskiden dinî yöntemler, yerli göreneklere dayanan yollar kullanılırdı. İlâç ve iyileştirme türü çok sınırlıydı. Bugün antidepressif gruptan ilâç türleri kullanmakla birlikte, özellikle kişinin kendine kıyması ihtimali göz önüne alınarak, "electro - convulsif therapy" yöntemi uygulanır. Ayrıca, sosyal uzman ve psikologların aracılığıyla kişinin yaşadığı çevre incelenerek gerekli düzeltme ve destekleme yardımları yapılır. Hastalığın hafiflemesiyle psikoterapilere geçilerek M. önlenmeye çalışılır.

M. adı Hippokrates'ten beri çeşitli ruh hastalıklarına verilen bir ad olmuştur. XVIII. yüzyılda Pinel, hastalığın özelliğini kavramış, sonra Esquirol "Iypémanie" adını vermiştir. XIX. yüzyılda ise M.'yi çok defa mani krizlerinin de izlediği görülmüş ve "ikizli delilik" anlamına gelen "la folis a double forme" (Baillarger, 1854) adı verilmiştir (bk. MANİ). O yıllarda Falret de "la folie circulaire" (dönüşen delilik) adını kullanmıştır.

Bu araştırıcılar, M.'nin yapı ve ırsiyete dayanan sebepleri olduğu üzerinde direnirler. Beden yapıları "pycnique" ve "syntone" olanlarda bu hastalık sık görülüyor inancındadırlar. Son yılların araştırıcıları, hastalığın dış sebeplere bağlı, organik bazı hastalıklardan ötürü, ruhî ve çevreye dayalı olabileceğini de göstermişlerdir. Hele psikoanaliz okulu bu ruhî çöküntü tepkisine çok yeni boyutlar kazandırmıştır. Yaş dönümü sırasında görülen M. türü en ağır gidişli olanıdır. (H. Özkut)

MELANOM (Fr. mélanom) (Tıb, Patoloji), melanin (b. bk.) meydana getiren (melanoblastlar) veya biriktiren (melanoforlar) hücrelerden oluşan urların genel adı. M.'lar deride beliren pigment teşekkülleridir. Habis M.'lara melaokarsinom veya melanosarkom denir. Bunlar deride, damartabakada ve daha seyrek olarak da beyin - omurilik zarlarında ve bağırsaklarda bulunurlar. Kanseröz M.'lara erişkinlerde rastlanır. En tehlikeli tipi yüz derisinde ve ayak tabanında görülür. İnce, ağrısız bir leke hâlinde başlayan tümör, hızla büyür, koyulaşır, üsleri kanayan bir kitle hâline gelir ve çabucak vücudun diğer bölümlerine sıçrar. Erken teşhis ve cerrahî müdahale, hastanın hayatını kurtarır. (F. Tevetoğlu)

MELBA, Nellie (kızlık adı: Mitchell, evlendikten sonra asıl adı: **Helen Porter Armstrong)** (Melbourne'a yakın Burmley 1861 - Sydney 1931), Avustralya'lı bir soprano. Bütün dünyada başarı kazanmıştır.

MELBA, Nellie

MELBA, bir cins dondurmalı meyve (çoğu zaman şeftali). Meyve vanilyalı şurupta kaynatılır, vanilyalı dondurma üzerine konulur ve üzerine ahududu püresi dökülür.

MELBOURNE, Avustralya'da, Yarra ırmağının Port Phillip körfezine döküldüğü yerde bir şehir, Victoria devletinin merkezi; nüfusu 2 544 400 (1972) dür. Avustralya kıtasının büyüklük bakımından ikinci şehri (birincisi Sydney)'dir. M. 1835'te kurulmuş ve pek çabuk gelişmiştir. Büyük bir yün pazarı olan M., aynı zamanda önemli bir ticaret ve endüstri merkezidir. Uçak, otomobil, kimyevî madde, yiyecek maddeleri ve kâğıt fabrikaları vardır.

MELBOURNE : Doklar

MELBOURNE, William Lamb (Londra 1779 - Melbourne House, Derbyshire, 1838), 2. M. vikontu, İngiliz siyaset adamı. İçişleri bakanı (1830 - 1834) olarak İrlanda'da meydana çıkan sosyal karışıklıkları ve ayaklanmayı bastırmıştır. Birkaç kere başbakanlığa getirilmiş (1834, 1835-1841) ve kraliçe Victoria üzerinde büyük etkisi olmuştur. Eşi Lady Caroline M. (1785-Londra 1828) yazarlık yapmış, Byron ile dostluk kurmuştur.

MELCHIOR LORICHS : bk. LORICHS MELCHIOR.

MELEAGROS, Kalydon Kralı, Argonautlar sikline bağlı bir Aifolyalı kahraman. Kader tanrılarının kararına göre, M., doğduğunda ocakta yanmakta olan bir odunun yandığı sürece yaşayacaktı. Anası bu odunu ateşten çıkarıp saklamıştır. M., Argonautlar'la birlikte Kalydon yaban domuzunu avlayıp öldürmüştür. Bu hayvanın kafasını elinden almak isteyen dayılariyle dövüşerek bunları istemeden öldürmüş, bunun üzerine anası saklamış olduğu odunu ateşe atmış ve M. ölmüştür.

MELEAGROS

MELEK, Tanrı ile insanlar arasında aracılık yaptıklarına inanılan ve kutsal sayılan varlıkların adı.

M.'lerin önemlerinin belirli görevleri vardır. Bunlardan Cebrail, peygamberlere vahiy getiren M.'tir. Mikâil de Cebrail ile aynı derecede sayılır. Cebrail ile birlikte Peygamber'e görünür ve kendisine talimat verir. Peygamber de, M.'lerin içinde Cebrail ile Mikâil'in kendisinin görevleri olduğunu söyler. Peygamber; kendisi bir insan ve okuyup yazma bilmeyen bir ümmî olduğu halde, şahsiyetine, bir olağanüstü hal veren vahiylerin Cebrail vasıtası ile geldiğini bilir. Hira Dağı mağarasında tek başına düşünür ve ibadet ederken ilk defa ondan şu sözleri duymuştur: "Oku! Tanrı'nın adı ile; O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! O, keremine nihayet bulunma-

MELEK : Hıristiyan tasavvuru

yan Allah'ındır. Kalem ile öğreten O'dur. İnsana bilmediğini bildiren O'dur."

Kur'an'da ve sahih hadislerde kendisi hakkında hiçbir kayıt bulunmayan İsrafil'in, kıyamete dair rivâyetlerde adı çok geçer. İsrafil, kıyamet günü Sûr adı verilen borusunu öttürüp, dünyanın sonunun geldiğini bildirecek olan M.'tir. Azrail ise ölüm meleğidir.

Dinî inançlara göre, M.'ler, ölümsüzdür. Kutsal sayılmalarının sebebi iyi işler yapmalarıdır. Cinler ile perilerin kutsallık vasıfları olmadığı için, M.'ler, bu yönleri ile onlardan ayrılırlar. Cehennem'de bulunan ve Zebânî diye anılan M.'lerin sayısı 19'dur. Bunların M. olduklarının açıklanması şeytan sanılmamaları içindir. Bir de Tanrı'ya yakın olarak kabûl edilen bir zümre vardır. Bunlar gece gündüz demeden Tanrı'yı överler. Bu M.'ler Arş etrafında bulunurlar.

Gömülen ölüleri, gömme gününün gecesinde ziyaret ederek onları imanları yolunda sorguya çeken iki M. vardır ki, bunlar Münkir ile Nekir adlarını taşırlar. Ölü iman sahibi değilse, bu M.'ler tarafından yapılan sorgudan sonra, mezarı Cehennem'e başlangıç yeri; iman sahibi ise A'raf'a başlangıç yeri olur. İman sahibi, kıyametten sonra buradan Cennet'e geçebilir. Şayet ölü evliyâ mertebesinde bir kişi ise, mezarı, sorgudan sonra bir Cennet başlangıcı hâlini alabilir. Münkir ile Nekir'in yaptıkları sorguya kabir azabı denir.

Kur'an'da, M.'lerin Tanrı'ya karşı mutlak itaatları belirtilmiştir. M.'ler, Âdem'den ve onun üreyecek soyundan, Tanrı'ya aralıksız bir şekilde hamdetmek ve Allah'ı takdis etmek vasıfları ile ayrılırlar. Bir de kudretli M.'ler vardır ki bunlar ateş üzerine yerleşmişlerdir.

İslâm dinine göre insan (Âdem) yaratılınca, M.'ler, Tanrı buyruğu ile ona secde etmişlerdir. Sadece Şeytan secde etmemiş, bu yüzden Cennetten kovulmuştur. Buna göre, Şeytan da bir M.'tir. *Kur'an*'da: "İblis müstesna, o, cinlerden idi. Böylece Rabbinin buyruğundan çıktı" denilmektedir. (N. Sançar)

MELEK AHMED PAŞA : bk. AHMED PAŞA (Melek).

MELEK İBRAHİM PAŞA (ölm. 1685), Divrik'li olan M. İ. P.'nın doğum tarihi belli değildir. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra baş - bakı kulluğu (maliye başmüfettişliği) hizmetini görürken, 2 aralık 1656 (14 safer 1067)'da başdefterdarlığa getirildiği gibi, kendisine vezâret payesi de verilmiştir. Dört buçuk yıla yakın bir zaman bu görevde kalan M. İ. P., 26 nisan 1661'de Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Bu görevinden azlinden sonra ise, Diyarbakır ve Şam valiliklerinde bulunan M. İ. P., daha ileriki yıllarda Kandiye muhafızlığına getirilmişti.

Üç yıl süren ikinci Lehistan seferine son veren müzakereleri, Osmanlı devleti murahhasları sıfatıyle Kırım hanı Selim Giray ve M. İ. P. yürütmüş ve 1676'da bir andlaşma yapılmasını sağlamışlardı. 1677 ilkbaharında M. İ. P., Selim Giray ile birlikte Kazaklar'a ait olup, Ruslar'a bırakılan Çehrin kalesini almağa memur edilmişlerse de, başarı sağlayamamaları üzerine M. İ. P. serdârlıktan, Selim Giray da hanlıktan azledilmişlerdi.

1683'te Viyana bozgunu ve Sadrâzam Kara Mustafa Paşa (b. bk.)'nın idamından sonra, Macaristan'daki Türk kuvvetlerinin serdârlığına getirilen Tekfur - Dağlı Mustafa Paşa, Charles de Lorraine'in üstün kuvvetleri karşısında çekilmek zorunda kalınca M. İ. P., Budin muhafızlığına bırakılmıştı. Düşmanın üç buçuk aydan fazla süren kuşatma ve hücumlarına büyük bir başarı ile karşı koyan M. İ. P., 2 kasım 1684 akşamı düşmanı çekilmeye mecbur etmişti. Padişah bu başarısı üzerine, bir hatt-ı hümâyûn göndererek o zamana kadar "Şeytan" lakabı ile anılan M. İ. P.'ya "Melek" lakabını vermiş ve kendisini Macaristan serdârlığına getirmişti. Ancak, M. İ. P.'nın 16 ağustos 1685'te Estergon (Mac. Esztergon) önündeki yenilgisini bahane eden Sadrâzam Kara İbrahim Paşa, onu, 3 aralık 1685'te Belgrad'da idam ettirmiştir.

Zeki ve kahraman bir vezîr olan M. İ. P., IV. Murad'ın kızlarından Rukıyye Sultan ile evlenmişti. Defterdar-burnu mescidi de onun tarafından yaptırılmıştır. (O. Köprülü)

MELEKÛT, Arapça'da mübâlâğa ile isim olup, "izzet, saltanat, azamet" anlamında bir sözdür. Bir anlamda da, hükümdarlıktır. Sözlük bilginleri, "mülk" sözüne "görünen ve bilinen âlem", M.'a ise "gizli, görünmeyen, duyularla tanınamayan âlem" anlamlarını verirler. Kâinâtın dışında kalan, yalnız tasavvur edilen varlıkların, ruhlarını ve nefislerin yaşadığı bu âlem, Lâhûtî Âlem'in ikinci katı sayılmaktadır. Sonundaki "vav" ve "te" harfleri zâid olup, mübalâğayı belirtmek için kullanılmıştır. Eş anlamda olarak Âlem-i Bâtın, Âlem-i Gayb, Âlem-i Ulvî tamlamaları da M.'un yerine kullanılagelmiştir. M., ayrıca, "büyük ülke", "büyük kudret" anlamlarına da gelir. M., Hıristiyan inancında, İsâ (aleyhisselâm) da tecelli eden, "yer ve göklerin saltanatı"na işarettir. Nitekim Fedâkâr, kendisine yaranmak isteyen ve "Rabbî! Rabbî!" (Rabbim: Rabbim!) diyerek M. âlemindeki yerlerini peylemeğe çalışan riyakârları başından savarken, M.'un kendi elinde bulunduğunu duyurmak istemiştir. Buna göre, Birinci Konsil (bk. İZNİK KONSİLİ), 325 tarihinde tespit ettiği credo'da, M.'un Fedâkâr Mesîh'te tezâhür ettiğini açıklamıştır. Da-

ha sonra M.'un Rûhü'l-kuds'ü mesh etmiş olan İlk Babalar'ın makamı, gökler saltanatının yeri olarak değerlendirildiği görülür. Bu anlayış, daha sonra yaygınlaştırılarak, M.'un, bütün büyük ruhların ve azizlerin göklerde toplandıkları bir makam olduğu kabûl edilmiştir. Buraya ilk yükselen de, İsâ'nın annesi Hazret-i Meryem'dir. 450 yılında ise, Tanrı ve oğlu (İsâ) ile annesinin M. âlemindeki saltanatına paralel olarak, yeryüzü saltanatının da imparatorca temsil edildiği fikri benimsenmiştir. Böylece gökler saltanatını yeryüzünde temsil eden İmparator Marcianus, bu sıfatla, ilk defa, İstanbul patriğinin elinden tâc giymiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de M., yer ve gökleri yaradan ve yöneten, hayranlık uyandıran rubûbiyyet (Rab'lık, Tanrılık) ve saltanat anlamında kullanılmıştır (el-En'âm. VI. 75, el-A'râf. VII. 185, el-Mü'minûn. XXIII. 88 ve Yâsin. XXXVI. 83). İslâm tefsircileri ise: "Allah, yarattığı her şeye, bir zerre de olsa, hâkimdir. İnsanlar yaratılanlara baksalar, bunun ne büyük bir mülk olduğunu, her şeyi yaradan, hükmü altında tutan ve yöneten Kudretu'l-lah'ın en büyük bir kudret olduğunu anlarlar" diyerek M.'u, hem büyük mülk, hem de büyük kudret olarak, her iki anlamı ile de açıklamışlardır. El-Mü'minûn ve Yâsin sûrelerinde ise, M.'un, "sadece Allah'ın elinde ve hükmünde olduğu" belirtilmiştir. M.'un felsefe ve tasavvuftaki değerlendirilmesi de, Eflâtun'un açıklamalarına dayanır. Onun görüşleri, daha sonraki Yeni Eflâtunculuk akımı ile, hem Hıristiyan, hem de İslâm düşüncesinde yer bulmuştur. Eflâtun'un "duyular üstü âlem" dediği Lâhûtî âlem'in karşılığı olarak, Yeni Eflâtuncu akımda "zaman ve mekânla sınırlı olmayan, sonsuz, duyular üstü âlemde bulunan varlıkların mekânı" M. âlemi olarak tarif edilmiştir. İslâm inancına göre, dünyadan göçen bütün ruhlar, nefisler, bi'set (yeniden diriliş) gününü beklemek üzere, M. âleminde toplanırlar. Mutasavvıflar ise, ehl-i yakînin (ilâhî olaylar hakkında kesin bilgiye sahib olanların) her iki âlemle de, yani yeryüzündeki varlıklarla olduğu kadar, M. âlemindeki varlıklarla da münasebette olabileceklerine inanırlar. Nitekim, Şems-i Tebrizî, "bütün dünyada ve M. âleminde, Tanrı'nın sevgili kullarından benimle arkadaşlık etmeğe tahammül edecek kimse bulunabilir mi?" ve Mevlânâ da "bir gün bana M. âlemine çıkmak, Ceberût (b. bk.) âlemi yollarının yolcusu olmak müyesser olmuştu" diyerek bu inancı açıklamışlardır. (İ. P.)

MELEN, Ferit (doğ. Van 1906), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlarından. Maliyeci, politikacı, devlet adamı. 1931 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olan M., 1931-1933 yılları arasında maiyet memurluğu ve kaymakam vekilliği görevlerinde bulunmuştur. 1933 yılında maliye müfettişliği görevi ile maliyecilik mesleğine giren M., 1943 yılına kadar müfetişlik ve maliye bakanlığı vasıtalı vergiler genel müdürlüğü yapmıştır. 1943 - 1950 yıllarında gelirler genel müdürlüğü görevinde bulunan M., 1950'de teşriî hayata katılmış ve 1961 yılına kadar milletvekilliği yapmıştır. 1961' de Kurucu Meclis'e üye olmuş; 1962'de 2. İnönü Hükûmeti'ne Meclis dışından maliye bakanı seçilmiştir. 1964'te C. H. P. Van senatörlüğüne de seçilen M.'ın bakanlık görevi, 1965 yılına kadar devam etmiştir. 1966-1967 yıllarında Avrupa Konseyi üyeliği de yapan M., 1971-1972'de Nihat Erim Hükûmetlerinde millî savunma bakanlığına getirilmiş ve 1972-1973 yıllarında ise başbakanlık yapmıştır. Cumhuriyetçi Güven Partisi kurucu ve yöneticilerinden olan Van senatörü M., 31 mart 1975 tarihinde A. P. genel başkanı Süleyman Demirel başkanlığında kurulan Millî Cephe Hükûmetinde yeniden millî savunma bakanlığı görevine getirilmiştir. Fransızca diline vâkıf M. evli, iki çocuk babasıdır. (F. Tevetoğlu)

MELEN, Ferit

MELEN GÖLÜ (eski adı : Efteni gölü), Bolu ilinin Düzce ilçesi topraklarında bir göl. Bu göl, Düzce şehrinin 10 km güney-batısında, çok yeri yayvan bir çanak içerisinde meydana gelmiş olup, 10 km² kadar yüzölçümündedir. Göl çanağının çevresi ova biçimi gösterdiğinden, göl sularının kabarma ve çekilmelerine göre yüzölçümünde de çok değişiklik olur ve fazla yayıldığı zaman 20-25 km²'yi bulur. Bu sebeple yılın çok zamanında gölün çevresi bataklık ve sazlıktır. Yaz mevsiminde yüzölçümü 5 km²'ye iner. Gölün bu bölümünde oldukça derin yerler ve yer yer burgaç hareketleri bulunan bölümler vardır.

Düzce ovasının çevresindeki, bol yağış alan dağlardan (1 000-1 500 m yükseklikte) beslenen birçok dereler bu gölün geniş çanağına yönelir, gölü beslerler. Gölün ayağı ise, bu sularla beslenerek Büyük Melen adıyle gür bir akarsu hâlinde kuzeye yönelir, Dokuk boğazından geçerek 40 km kadar uzunlukta gür bir çay olarak akar, Karaburun yakınlarında Karadeniz'e dökülür. M. G.'nün ayağı Büyük Melen, bol yağışlı aylarda bir ırmak görünüşünde olduğu gibi, yazın da geçit vermeyen bir güçtedir.

M. G.'nün çevresinde sazlıklar ve bataklıklar sulak çayırlar vardır. Buraların elverişli yerlerinde çok sayıda hayvan otlatılır. Gölde balık çoktur. Bunlar arasında 10-15 kg gelenleri, hattâ 40 kg'ı bulanları vardır. Yayın balığı, sarıbalık, karabalık başlıca çeşitleridir. Gölde çokça balıkçılık yapılır, motor ve kayıklar işler. Bu çevre ormanlarından elde edilen tomruklar birbirine bağlanarak, Büyük Melen yoluyle Karadeniz kıyısına indirilir. (R. İzbırak)

MELEZ (Fr. *métis;* Lat. *miseticius,* bu da *mixtus* = karışık'tan), aynı türe âit çeşitli ırk veya grupların karışımından doğmuş canlı. İnsanlarda melezleşme o kadar yüksek oranda yer almıştır ki, tam anlamiyle temiz ırklı bir ferd bulmak imkânsızdır. İnsanların çoğu M.'dir. Irsiyet kanunlarına göre, M.'ler arasında tekrar tekrar meydana gelen ırk karışımları sonunda, asıl ırkların ilkel karakterlerini taşıyan ferdler meydana çıkar ve bunların bazıları tam bir ayırıma gider. Birkaç gen'in tesbit ettiği karakterlere göre, M.'ler ile ana arasında, ortada bulunan bir görünüş alırlar. Söz gelimi, bir beyaz erkekle bir zenci kadının çocuğu bir zenci-beyaz M.'i olup esmerdir, çünkü derinin zencilerde görülen karalığı birkaç gen'e bağlı olup, bunların ancak bir kısmı çocuğa geçer. Bir beyaz erkeğin bir M. kadınla karışması bir yarı M. (Fr. quarteron); bir yarı M.'le karışması da bir çeyrek M. (Fr. octavon) meydana getirir. M.'leşme yoluyle sabit hayvan tipleri meydana getirmek mümkündür. Bunlarda asıl iki ırkın karakter ve istidatları birbiriyle birleşmiş bir şekilde bulunur. Ancak, M.'leşme ameliyeleri uzun ve güçtür. İngiliz-Norman atları, Maine-Aujou sığırları ve Ile-de-France koyunları böyle uzun bir M.'leşme ameliyesinin verimleridir. (V. Örs)

MÉLIÈS Georges (Paris 1861 - Paris 1938), Fransız sinemacısı. Başlangıçta hokkabazlık yapmış olan M., sinemanın, hareketli resmin geleceğini Lumière kardeşlerden önce anlamıştır. İlk sinemacılara derin etkisi olmuştur. Yüzlerce film çevirmiş ve sinema tekniği hilelerini icad etmiştir. Belli başlı eserleri şunlardır: *L'affaire Dreyfus* (Dreyfus meselesi) [1899]; *Le voyage dans la Lune* (Aya gezi) [1902]; *Le royaume des fées* (Periler krallığı) [1933]; *Les quatre cent farces du diable* (Şeytanın dört yüz maskaralığı) [1906]; *Les hallucinations du baron de Münchhausen* (Baron Münchhausen'ın hayalleri) [1911]. (V. Örs)

MELIES, Georges

MELÎHÎ (XV. yüzyılın ikinci yarısı), dîvân şâiri. İlk öğrenimini doğum yeri olan Tokat'ta yaptıktan sonra İran'a gitti. Sonra İstanbul'a gelerek II. Sultan Mehmed'in ilgisini gördü. Şâir Ahmed Paşa ile tanıştı; onun ve çağının diğer şâirlerinin üzerinde etkisi oldu. M.'nin dîvânı bulunamamıştır. Şiir mecmualarındaki eserleriyle tanınmaktadır.

MELİKŞÂH I., Celâlüddevle ve'd-dîn Ebü'l-Feth Muizzüddîn (1072 - 1092), Büyük Selçuklu sultanı. Alp Arslan'ın oğludur. Annesi Karahanlı soyundan bir hâtundur. 6 ağustos 1055'te doğmuştur. Kendisinden büyük başka erkek kardeşleri olduğu halde, babasının ciddî alâka ve sevgisini kazanarak itinâ ile yetiştirilmişti. M., bu itinâya lâyık olduğunu veliahdliği ve hükümdarlığı döneminde isbat etmiştir. M.'ın ilk askerî faâliyeti daha 9 yaşında iken katıldığı Gürcistan seferinde görülür. Bu seferde Alp Arslan'ın ordu yerini muhafaza etmek üzere vezîr Nizâmü'l-mülk ile birlikte Nahçevan'da kalan M., sefer boyunca bir çok kalenin, bu arada Sürmari (Sürmeli) çukur ve Ani civarındaki Meryemnişîn'in fetihlerini başarmıştır. Bu sefer sırasında, çocuk yaşta olduğu halde gösterdiği cesâret, yiğitlik ve sevk ve idâre kabiliyeti onun Selçuklu ordusunda ve komutanlar arasında tanınıp takdîr edilmesine fırsat vermiştir. 1066'da Alp Arslan, M.'ı veliahd tâyin etti. 1071 Malazgirt savaşına girerken yine M.'ın, halefi olduğunu teyid eden Alp Arslan, 1072 Mâverâünnehr seferine çıkarken onu yine beraberinde götürdü. Alp Arslan'ın bu sefer sırasında bir suikaste kurban gitmesi üzerine, M. (Bk. ALP ARSLAN), Nizâmü'l-mülk'ün aldığı tedbirlerle 25 kasım 1072'de Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına oturdu. Ancak, amcası ve Kirman melîki Kara Arslan Kavurd ile kardeşi ve Belh hükümdarı Ayaz, onun saltanatı için birer rakîb idiler. Bundan başka Selçuklu devletinin savaş hâlinde bulunduğu Karahanlılar ile eski düşmanları Gazneliler de birer tehlike teşkil ediyordu. Nitekim Tavgac Karahan Şemsülmülk Nasr Han Alp Arslan'ın ölümü üzerine derhal saldırıya geçmiş, Belh ve Tirmiz'i işgal ettiği gibi Çiğilkent'e saldıran Gazneliler de burada amcası Emîrülümerâ Osman'ı esîr almışlardı. Fakat, M. için asıl tehlike ordu içinde bir hayli taraftârı bulunan amcası Kavurd idi. M., bu durumda orduyu ve ümerâyı kendine bağlamak için büyük para döktü. Beylere yeni ülesler dağıttı; Karahanlılar'la Gazneliler'in saldırılarına karşı koymayı daha sona bırakarak, Kavurd'a karşı harekete geçmek üzere hemen Nişâbûr'a döndü. 1073'te Hemedan yakınlarında Kerec'de vuku bulan savaş sonunda Emîr Sav - Tigin, Emîr Temrek, halasının eşi Şerefü'd-devle Müslim ve Bahâüddevle komutasındaki Türk, Arap ve Kürt birlikleri karşısında Kavurd yenilgiye uğradı. Yakalanarak Türk töresine göre kirişle boğularak öldürüldü. Onun ölümü üzerine M., Kirman'da melikliğini ilân eden Kavurd'un oğlu Sultanşâh'ı da kendisine bağlamak üzere bu kez Kirman'ın merkezi Bardasîr'e doğru yürüdü. Sultanşâh, M.'ın üstün hâkimiyetini tanıyarak özür dileyince Kirman melikliği yeniden kendisine verildi. M.'ın hükümdarlığı için en kuvvetli rakîb olan Kavurd ayaklanmasının sür'atle bastırılması, onunla işbirliği edenlere karşı gösterilen lûtuf ve adâlet, bütün imparatorlukta M.'a karşı sevgi ve bağlılık duygularını kamçıladı. Selçuklu imparatorluğundaki bütün beyler, valiler, metbû emîr ve hükümdarlar M.'ı Büyük Sultan (Sultan-ı âzam) olarak tanıdılar. Halîfe el - Kaim bi - emri'llâh da Bağdad şahnası Sâdüddevle Gevherâyin ile onun saltanat menşurunu gönderdi. İç huzursuzlukları gideren M., bundan sonra doğu sınırlarına yöneldi. Tavgac Karahan Şemsülmülk'ü barışa mecbûr etti. Gazneli Sultan İbrahim'in barış isteğini de kabûl etti. Hattâ kızı Mehdü'l - Irak Gevher'i Gazne veliahdı Mes'ûd ile (Bk. MES'ÛD II.) evlendirerek iki devlet arasında yakınlık ve dostluk kurulmasını sağladı. Bundan sonra Emîr Sav - Tigin'i Tirmiz, kardeşi Tekiş'i Toharistan, öteki kardeşi Böribars'ı Herat, Gur ve Garcistan, amcası Osman'ı Velvâlic valiliklerine getirerek, doğu illerindeki düzenlemeyi tamamladı. Bu arada diğer kardeşi ve saltanat makamı için rakîb görünen Ayaz'ın ölümü, M.'ın batı sorunlarına yönelmesine fırsat verdi.

MELİKŞAH I : Resim Hindistan'da basılan bir eserden alınmıştır

M.'ı Kafkasya, Anadolu ve Suriye'ye yönelten olaylar bu ülkelerdeki siyasî gelişmelerden doğuyordu. Anadolu'da Kutalmış oğlu Süleyman Şâh yeni bir Selçuklu devleti kurmağa çalışırken, Atsız da Kudüs'ü Fâtımîlerden alarak (Bk. YABGULULAR) bu yörede Yabgulu Oğuz boylarına dayanan ayrı bir Türkmen beyliği kurmaya girişmişti. Kafkasya'da ise, mahallî prensliklerle Şeddadîler ülkesinin ve Gürcü krallığının yeniden Büyük Selçuklu dîvânına bağlanabilmesi için bir sefere çıkılması zarûreti doğmuştu. Bu durumda M., 1076 başında Gürcistan ve Khartili üzerine yürüdü. Erran ve Şirvan bölgesine geniş ölçüde Türk boylarından yerleştirilerek Kafkasya genel valiliğine Emîr Sav - Tigin'i getirdi. Bu suretle 1085'ten onun ölümüne kadar Kafkas topraklarında herhangi bir problem çıkmadı. 1085'ten 1087'ye kadar Emîr Ahmed, Ebû Yâkub ve İsa Böri komutasındaki

Türk orduları, Acaralar ülkesinden Trabzon ve Erzurum'a kadar Bizans imparatorluğunun Armenia Prima eyâletini bütünüyle fethetmişti. M., bu bölgenin yönetimini amcası Yâkutî'nin oğlu Kutbeddin İsmail'e vermişti. Anadolu'ya Emîr Porsuk'u tâyin etmişse de Porsuk, tam ve kesin başarı sağlayamamıştır. Her ne kadar Kutalmış'ın oğlu Mansur'u bertaraf etmiş ise de Süleyman Şâh Anadolu'da ayrı bir devlet kurmayı başarabilmiştir (Bk. SÜLEYMAN ŞÂH VE ANADOLU SELÇUKLULARI). M., ancak Süleyman Şâh'ın Tutuş'la yaptığı savaşta hayâtını kaybetmesi üzerine, geçici olarak bir süre Anadolu'daki Türkmenlere de üstün hâkimiyetini kabûl ettirebildi. Atsız'a karşı da Tutuş'u görevlendirmişti. Ne var ki, Atsız, Fâtımîler'e karşı giriştiği mücâdele sonunda epeyce yıprandığından M.'a başvurarak yıllık 30 000 dînar karşılığında metbûiyetini arz etti. Bunun üzerine M., Tutuş'a Halep ve kuzey Suriye ile yetinmesini Atsız'a dokunmamasını buyurdu. Atsız da Fâtımîler'in baskısı karşısında ondan yardım istemek zorunda kaldı. 1078 eylülünde Şam'a giren Tutuş böylece Suriye Selçukluları devletini kurmuş (Bk. SELÇUKLULAR). Bu sırada Nizâmü'l - mülk'ün dâmâdı olup, Selçuklu hizmetine giren İbnü Cehîr Fahrüddevle Diyarıbekr bölgesinin mahallî Mervanî (b. bk.) hâkimiyetinden çıkartılarak doğrudan doğruya dîvâna bağlanması konusunda bir tasarı sunmuştu. M. tarafından onaylanan bu tasarı üzerine Fahrüddevle bu bölge valiliğine getirilerek emrine verilen komutanlarla Mervanî devletini ortadan kaldırmaya memûr edildi. Son Mervanî hükümdârı Nasr, bu kuvvet karşısında dayanamayarak Isfahan'a geldi. Nizâmü'l - mülk ve M.'ın eşi Terken Hatun'ur aracılığına rağmen M., Mervanî emîrini kabûl etmedi. Ona sadece Âmid (Diyarbakır) ve Meyyâfârıkîn (Silvan) kaleleri ile iktifâ ettiği takdîrde askerî harekâtı durduracağını bildirdi. Nasr, M.'ın bu lûtfuna râzı olmayınca bütün Diyarıbekr bölgesi doğrudan doğruya Selçuklu imparatorluğuna bağlandı. Bu harekât sırasında Mervânî emîri ile işbirliği ederek Selçuklu ordularına karşı Âmid'i savunmaya kalkışan Musul emîri Ukaylî Şerefüd - devle, M.'ı fena hâlde kızdırmış bulunuyordu. Bu kızgınlığına onun Fâtımî hilâfetinden Türkler'e karşı yardım isteğinde bulunmasının da tesîri vardı (Bk. UKAYLÎLER). Halası Safiye Hatun'un kocası olmasına rağmen onun bu hareketini cezalandırmaya karar veren M., Fahrüddevle'nin oğlu Amîdüddevle ile Aksungur ve öteki Türkmen beylerini Musul'u ele geçirmek üzere gönderdı. Musul kendiliğinden teslim oldu ve Selçuklu ordusunun ardından gelen M.'a büyük bir karşılama töreni yaptı. Ancak, M., kardeşi Tekiş'in baş kaldırması üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Şerefüddevle ise yaptıklarından pişmanlık duyarak ve M.'a değerli hediyeler takdim ederek, eski emâretinin kendisine verilmesini sağlamıştı. 1085'te Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman Şâh'ın Antakya üzerine yürümesi Şerefüddevle'yi zor durumda bıraktı. Şerefüddevle onu M.'a şikâyet etmekle tehdit etti ise de, Süleyman Şâh tasarladığı harekâttan vazgeçmedi. Antakya yakınında yapılan savaşta Şerefüddevle esîr düşerek öldürüldü. Daha sonra Haleb'i kuşatmaya başlayan Süleyman Şâh, Suriye melîki Tutuş'un yardıma gelmesi üzerine Suriye Türkmenleriyle savaşmak zorunda kaldı ve yapılan savaşta yenik düşünce intihâr etti. İki Selçuklu melîkinin böyle bir mücâdeleye girişmelerini hoş görmeyen M., Tutuş'u şiddetle tekdîr etti. Kendisi de, bölgede düzeni kurmak üzere, yanında Porsuk, Bozan ve Aksungur gibi büyük beyler olduğu hâlde Suriye'ye doğru yürüyüşe geçti. Tutuş Haleb'i boşaltarak Şam'a çekildi. Bozan, Philaretos oğlu Barsam'ın elinde bulunan Urfa'yı fethederken, M. da Haleb'e geldi. Bölgeye Aksungur'u vâli olarak tayin ettikten sonra Süveydiye'de Akdeniz kıyılarına indi. Akdeniz'in suları ile abdest alarak kıyıda iki rek'at namaz kıldı. Devletinin sınırlarını babası zamanından daha ileri götürebildiği için Allah'a şükürler etti. At sırtında sularda ilerleyerek kılıcını denize çaldı ve duâ eyledi. Buradan aldığı kumları daha sonra babasının türbesine serperken de "Ey babam, sana müjdeler olsun, küçük yaşta bıraktığın oğlun devletinin sınırlarını karaların sonuna kadar götürdü" derken Alp Arslan'ın ruhunu şâd ediyor ve kendi başarısını belirtiyordu. M., bu seferde Antakya'ya Yağı-basan'ı, Urfa'ya Bozan'ı, Musul'a da Çökermiş'i tayin ettikten sonra 1087 martında Bağdad'a geldi. Şehir, İslâm dünyasının bu büyük hükümdarını görülmemiş bir törenle karşıladı. Sultan, İmam-ı âzam türbesini ziyâretle yanında yaptırdığı medreseyi Hanefîlere tahsis etti. Bundan başka Hazreti Ali ve Hüseyin ile İmam Mûsâ'nın kabirlerine de ziyarette bulundu. Fırat nehrinden Necef'e bir kanal açtırdı. Irak yoluyla Bağdad'a dönen M.'a Halîfe kendi binek atını göndermişti. Gösterişli bir alayla Halîfe'nin sarayına geldi. M., saray kapısında kendini karşılayan Halîfenin yanında ayakta durmak istedi. Halîfenin ısrarı üzerine ayrıca hazırlanmış bir tahta oturmak zorunda kaldı. Sonra Halîfe'nin buyruğu ile M.'a iki kılıç kuşatıldı. Bunlarla o, Doğu ve Batı'nın tek hükümdarı olarak ilân edildi. Tören sonunda M., şöyle konuştu: "Ey yüce Allah'ın aziz halîfelik ve şerefli imamlık görevine seçmiş ve İslâm ümmetini kendine teslim etmiş olduğu Efendimiz, bana emâneti tevdi ettiniz. Allah'ın düşmanlarını yok etmem için bana iki kılıç verdiniz. Düşmanlarınıza boyun eğdireceğimden emîn olunuz. Size bağlananlarla, İslâm dînine yardım edeceğime inanınız. Hâkim olduğum ülkelerde hiç bir kimse bir başkasının hakkını çiğneyemez. Hiç bir güç başka inançta olanları ezemez. Bize bağlananlara iyilikler yaraşır. Allah'ın bereketi sizlere olsun, hepimizin üzerine yağsın". Bundan sonra da Gevherâyin ve Bozan'ın muhafızlığında ve Terken Hatun'un refâkatinde Bağdad'a getirilen kızı Mahmelek Hatun'un nişanlısı el-Muktedi bi'llâh ile düğününü yaptırdı. Mayıs 1087'de Isfahan'a gitmek üzere Bağdad'dan ayrıldı. Sultan M.'ın bu yıl içinde Mâverâünnehr seferine çıkmasına zâhiri sebeb, Semerkand hükümdarı Ahmed Han'dan halkın şikâyette bulunması idi. Gerçekte M., Karahanlılar devletini doğu ve batı kolları ile Selçuklu imparatorluğuna bağlamayı tasarlamıştı. 1088'de Semerkand kuşatılarak Ahmed Han esîr alındı ve Isfahan'a gönderildi. Ancak akrabası olan Terken Hatun'un ricaları üzerine affedilerek ülkesine dönmesine izin verildi. M., buradan Kâşgar üzerine yürüdü. Taraz hâkimi Kır Han ile Balasagun ve İsficab şehirleri Sultana metbûiyetlerini arz ettiler. M., Özkent'e geldiği zaman Harun Buğra Karahan da Büyük Selçuklu sultanına bağlılığını bildirdi. Böylece Çin seddine kadar bütün Türkistan Hanları Selçuklu imparatorluğuna bağlanmış oldular. Bundan sonra M., Arabistan ve Mısır konularına eğildi. Ancak, batıya hareket etmeden önce Türkistan topraklarına ikinci bir sefer daha yaparak asâyişi iyice sağlamak ihtiyacını duydu. 1091'de ikinci defa Bağdad'a gelişinde bütün ordu büyüklerinin katıldığı bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Fâtımîler'in Mısır'dan atılması, Hicaz ve Yemen topraklarının Selçuklu imparatorluğuna bağlanması planlandı.

Tutuş, Bozan ve Aksuñgur Mısır üzerine sevkedildi. Fakat bu sırada M.'ın ânî olarak ölmesi bu tasarının gerçekleşmesine imkân bırakmadı. Öte yandan Sâdüddevle Gevherâyîn'in buyruğu gereğince kalabalık bir kuvvetle Hicaz'a yürüyen Emîr Törşek, Emîr Çubuk ve Emîr Yorunkuş, Medîne ve Mekke'yi Selçuklu imparatorluğuna bağladıktan sonra Yemen'e ilerlediler. Bu arada Törşek çiçekten öldüğü için fütûhâtı Yorunkuş tamamladı. Yemen'den başka Aden ve çevresinde de Türk hâkimiyetini kurdu. M., imparatorluğunu böylesine genişletirken ülkenin içinde yeni bir kargaşa ile karşılaştı. Alamut kalesini üs hâline getiren Batınî - İsmailî dâîlerinden Hasan Sabbâh'ın (b. bk.) Selçuklu otoritesini temsil eden devlet adamlarına karşı açtığı savaş, onun bu anarşik olaylara karşı şiddetle harekete geçmesine yol açtı. Önce bu görevi Yoruntaş'a verdi. Onun ansızın ölümü üzerine de Haşhaşîler'i tenkîl etmek üzere Arslantaş ile Koltaş'ı memur etti. Ancak, M.'ın bu arada ölümü konunun çözümlenmesini zorlaştırdı ve Haşhaşîler'in temizlenmesi Moğol devrine kadar uzadı. Bu arada Terken Hatun'un entrikaları ile M.'ın vezîri Nizâmülmülk ile de ilişkileri bozulmuş bulunuyordu. Terken Hatun, imparatorlukta sahip olduğu nüfuz ve kudretle yetinmiyor, Zübeyde Hatun'dan olan veliahd Berkyaruk'un yerine kendi oğlu Mahmud'u veliahdlığa getirmek, kızı Mahmelek Hatun'dan olan torunu Câfer'i de halîfelik makamına çıkarmak istiyordu. Bu emellerini gerçekleştirmek için de önünde bulunan, geniş nüfûzu ve gücü ile direnen Nizâmülmülk'ü devirmesi gerekiyordu. Bu konuda kendisine yardımcı olarak kendi vezîri Tâcülmülk Ebü'l - Ganâim'i bulmuştu. Ancak bütün entrikalara ve araya giren soğukluğa rağmen M., Nizâmülmülk'ü ne görevinden aldı, ne de öldürttü. Onu yine, Tâcülmülk'ün aracılığı ile sultanın ardından Bağdad'a giderken yolda bir Bâtınî fedâisi öldürdü. Böylece Nizâmülmülk engeli ortadan kalkınca Tâcülmülk vezîr olduğu gibi Berkyaruk da veliahdlıktan alınarak Mahmud'un veliahdlığı ilân edildi. Terken Hatun ile hedefine ulaşmış oldu. Ama torunu Câfer'in hilâfet veliahdi ilân edilmesi teklifine Halîfe el-Muktedî karşı çıktı. Buna fena hâlde hiddetlenen M, Halîfeyi 10 gün içinde Bağdad'ı terke zorladı. Fakat bu mühletin 9. gününde sultan zehirlenerek öldürüldü. Onu kendi kölelerinden Hûrdek'in zehirlediği söylenir. M.'ın ölümü ile Selçuklu imparatorluğunda Terken Hatun'un eseri olan taht kavgaları bütün şiddetiyle bir anda başladı. Öyle ki Türk töresine göre yapılması gereken matem (yuğ) bile tutulmadı. M.'ın cenâzesi Isfahan'a götürülerek burada yaptırdığı medrese yanındaki türbesine gömüldü.

M., Türk ve İslâm tarihinde gerek adâleti, gerek azamet ve fütûhatı ile unutulmaz bir isim yapmıştır. Orta boylu, genişçe omuzlu, şişmanca bir yapıya sahip olan M.'ın yüzünü değirmi bir sakal çerçevelemekte idi. 1064'te babasının isteği üzerine Karahanlı İsâ Han'ın kızı Terken Hatun (b. bk.) ile yaptığı evlilikten başka Zübeyde Hatun ile de evlenmiş ve bundan oğlu Berkyaruk doğmuştur. Ayrıca Malazgirt savaşından sonra Romanos Diyogenis'in kızı ile de söz kesildiği fakat hadisatın bu birleşmeye imkân bırakmadığı görüşü hâkimdir. Eşlerinden başka câriyelerinden de söz gelimi Mehemmed Tapar gibi oğulları olmuştur. Berkyaruk, Sencer, Ahmed, Davud, Mahmud, Mehemmed Tapar adlı 6 oğlu olmuş, bunlardan Davud babasının sağlığında ölmüştür. Diğerleri M.'ın ölümünden sonra onun bıraktığı muazzam imparatorluk mîrası üzerinde amansız bir mücadeleye girişmişlerdir (Bk. SELÇUKLULAR). İsmet ve Gevher Hatun'dan başka isimleri tesbit edilemeyen 4 kızı daha vardı. M., dünya tarihi üzerinde büyük tesirleri görülen Oğuz yayılışını vezîri Nizâmülmük'ün de yardımları ile dinamik bir organizasyon hâline getirmiş ve dünya hâkimiyetini tervic eden ünlü fâtihler arasında yerini almıştır. İdâresi altında Müslümanlara olduğu kadar başka din mensuplarına da hak ve adâletle hükmetmesini bilen M., Orta Çağ'ın karanlıkları arasında müsamaha, lütuf, kerem ve ihsan gibi meziyetleriyle parlamıştır. İslâm dünyasında Hilâfet müessesesini, mahallî politikadan, İslâm devletleri arası politikadan ve günlük olaylardan uzaklaştırmakla dünya tarihinde ilk defa laik bir devlet anlayışını tatbik eden hükümdar olmuştur. M., başta kendisine payitaht olarak seçtiği Isfahan olmak üzere hükmü altına aldığı ülkeleri imâr etmede de büyük gayret sarfetmiş; birçok ülkeler onun yapıcı, koruyucu ve âdil idâresini kendiliklerinden benimsemişlerdir. Zamanında ilim hareketlerini de benimsemiş, şiir ve edebiyattan başka, geometri, astronomi, fizik ve kimya gibi ilim dallarının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bağdad, Isfahan v.b. yerlerde rasathâneler kurdurmuş, kendi adına bir de takvîm tertipletmiştir (Bk. TAKVÎM-İ CELÂLÎ). Din ve tasavvuf ehlini himâyesi altına almış, bunlara yılda 300 000 dînardan artık tahsîsat ayırtmıştı. Onun himâyesinde çalışan bilginlerin sayısı bir hayli kabarıktır. Geliştirdiği Selçuklu devlet teşkilâtı daha sonra Osmanlılar'a kadar bir çok Türk devletince de benimsenerek uygulanmıştır. (İ. P.)

MELİKŞÂH II., Celâlüddevle (1101 - 1105), Büyük Selçuklu imparatorluğunun 6. hükümdarı. Berkyaruk'un (b. bk.) oğlu olup, babası tarafından ölümünden önce veliahdlığa getirilmiştir. M.'ın bu tarihlerde 9 - 10 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir ki, doğumunun 1094 yılında veya biraz daha geç olması gerekir. M, Isfahan'da veliahd ilân edildikten sonra atabeyliğine Emîr Ayaz tayin edildi. Bu sırada payitahtta bulunan Bağdad şahnası İlgazî, hasta bulunan Berkyaruk'u tesellî için oğlunu muhakkak Sultânü'l - âzam (Büyük Sultan) olarak tanıtacağını ve Halîfe'ye de bunu onaylatacağına dair söz vermişti. Gerçekten de Berkyaruk ölünce İlgazi, M. ile atabeyi Emîr Ayaz'ı yanına alarak Bağdad'a gelmiş ve bu şehrin camilerinde onun adını Celâlüddevle lâkabı ile birlikte hutbede okutmaya başlatmıştı. Ancak, kısa bir süre sonra M.'ın amcası Mehemmed Tapar'ın Bağdad üzerine yürümesi karşısında, M.'ın hükümdarlığı tehlikeye girmiş oldu. Bu durumda Emîr Ayaz mukavemete kalkıştı. Taraflar arasında birçok çarpışmalar oldu. Öyle ki Bağdad'ın doğu kesiminde II. M.'ın adına hutbe okunurken, batı kesiminde Tapar'ın adı zikredilmekteydi. Bu durumda Emîr Ayaz iki taraf arasında bir anlaşma sağlamayı denedi. Sultan Mehemmed, Ayaz'ın bu teklifini kabûl etti. Ancak, duruma hâkim olunca, Ayaz'ı hâince katlettirdikten sonra, II. M.'ı da ortadan kaldırdı. II. M.'ın hükümdarlığı aralık 1104 ocak 1105 arasında iki ay kadar sürmüştür. (İ. P.)

MELİLLA, Fas'ın Akdeniz kıyısında liman ve İspanyol toprağı. Nüfusu : 77 000 (1968). İspanya'ya ait toprağın yüzölçümü : 12,3 km². Ekonominin esası yiyecek maddeler endüstrisi, özel olarak balık işlenmesi, gemi inşâsıdır. Doğu Rif'ten gelen demir ve kurşun madenlerini ihraç eder.

MELKİLER (Süryânîce: *melek* = kral'dan), Eutykhos'cular tarafından Katolikler'e verilen ad. Hâlen, Orta - Doğu'da yaşayan, Arapça konuşan ve Bizans âyinine bağlı Ortodoks ve Katolikler'e verilen ad. İmparator Markianos'un Kadıköy dinî

toplantısını destekleyen, fermanını kabûl eden M.'lere Araplar, Bizans'a bağlı kaldıkları için Rum adını da vermişlerdi. 1724'ten beri M. kilisesi iki kısma ayrılmıştır: 1. Ortodoks dalı (üç patriklik: İskenderiye, Antakya ve Kudüs); 2. Katolik dalı (Şam veya Kahire'de oturan bir patriklik). En çoğu Birleşik Devletler'de olmak üzere dış ülkelerde yerleşmiş 400 000 M. vardır.

MÉLINE, Félixe Jules (Remiremont 1838 - Paris 1925), Fransız siyaset adamı ve başbakanı. 1872-1903 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. Tarım bakanı olarak koruyucu bir politika gütmüştür (1883 - 1885; 1915 - 1916). Başbakan olarak (1896-1898) sağ ve sol arasında uzlaştırıcı bir tutum takip etmiştir.

MÉLINE, Félixe Jules

MELİORANSKİY, Platon Mihayloviç (Petersburg 1868 - Petersburg 1906), Rus Türkologu. Orta öğrenimini Petersburg'da yapmıştır. Çocukluğundan başlayarak yabancı dillere karşı büyük bir ilgi duyan M., üniversiteye girme sırası gelince yalnız Petersburg Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesi ile Doğu Dilleri Fakültesi arasında bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. M., Doğu Dilleri Fakültesi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe - Tatarca bölümünü seçmiş ve daha lise öğrencisi iken tanışmış olduğu V. V. Radlov (W. Radloff, b. bk.)'un tavsiyesine uyarak Türk diyalektleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Doğu Dilleri Fakültesi'nde derslere devâm eden M., özel olarak evinde Radlov'dan Türk dili dersi almıştır. Radlov gibi, M. de ilk olarak Altay diyalektini öğrenmeye başlamış, daha sonra Kazakça (eski terminolojiye göre Kazak Kırkızca) üzerinde durmuştur. Bundan başka, Radlov ile birlikte *Kutadgu bilig*'i okumuş, "Çağatayca" dil örnekleri üzerinde çalışmıştır. Bu dersler genç M. için çok yararlı olmuştur. Çünkü Doğu Dilleri Fakültesi'nde o sıralarda Türkoloji öğretiminde yalnız Osmanlıca'ya yer verilirdi. 1890 yılında M., Doğu Dilleri Fakültesi'nin yardımıyle "Kırgız" (Kazak) dil ve folkloru alanında araştırma yapmak üzere Orenburg ve Turgay çevresine gitmiştir. *Kirgizskiya poslovitsı i zagadki* (Kırgız ata sözleri ve bilmeceleri) adlı yazısı bu gezinin ürünüdür. *Kratkaya grammatika kazak - kirkizskogo yazıka* (Kazak Kırgız dilinin kısa grameri). *Çast' I. Fonetika i itimologiya. Çast' II. Sintaksis* (I. bölüm. Fonetik ve etimoloji. II. bölüm. Sentaks) [I, 1894; II, 1897] adlı eseri de Kazak dili üzerine yazılmış ciddî bir çalışmadır. Bu eserin II. bölümü E. de Zacharko tarafından Fransızcaya çevrilmişti: *La syntaxe kirghize de P. M. Melioranski* ["Muséon"da, 1921 - 1922, XXXIV, 217 - 250, XXXV, 49 - 103]. Bu eser bugün de değerini büsbütün kaybetmemiştir.

1891 yılında Doğu Dilleri Fakültesi'ni bitiren M., üniversitede kalmış, ancak Radlov ile yaptığı, çalışmalarını da devâm ettirmiştir.

1893 yılında Avrupa'da dört aylık bir geziye çıkan M., Londra, Oxford, Leiden, Paris ve Berlin'de çalışmalar yapmıştır. Bu gezisinde, sonradan İbü Mühennâ adıyle tanınan "Arap filoloğu"nun yazdığı sözlüğün yazmalarını bulmuş, Rabguzî'nin *Kısasü'l - enbiya*'sının Londra yazmasının bir bölümünü istinsah etmiş (Skazaie o proroke Sal ḫe [İz Kısasu - l' - Enbiya Rabguzi]), Kadı Burhaneddin'in *Divan*'ı üzerinde durmuştur *(Otrıvki iz divana Aḫmeda Burḫan ad - dina Sivasskogo)*.

1894'te M., Petersburg Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Fakültesi'nde doçent olarak ders vermeye başlamıştır. 1899'da *Pamyatnik v çest' Kyul' - tegina* (Kül tegin anıtı) ["Zapiski Vostoçnogo otdeleniya İmp. Russkogo arheologiçeskogo obşçestva", XII, 1899] adlı bir uzmanlık tezi yazmış, 1901'de de *Arab filolog o tureţkom yazıke* (Bir Arab filoloğunun Türk dili üzerine eseri) ["Zapiski Vostoçnogo otdeleniya İmp. Russkogo arheologiçeskogo obşçestva"] adlı doktorluk tezini savunmuştur. Bunun üzerine M., Doğu Dilleri fakültesinde profesörlüğe getirilmiştir. M., 1903'te "Arab filoloğu" nun yazdığı eserin Moğolca bölümünü de yaymıştır (*Arab filolog o mongol'skom yazıke.* "Zapiski" de, XV, 75 - 171). Onun bu çalışması da büyük bir takdirle karşılanmıştır.

1904 yılı yazında M., Viyana'ya giderek özellikle Mehmed Sâlih'in *Şeybânî - nâme* adlı eseri üzerinde çalışmıştır.

M., yalnız Kül - tegin anıtı üzerinde durmakla yetinmemiş, Koşo Tsaydam'da bulunan eski Türkçe anıtlarla da uğraşmıştır *(Drevne - tyurkskie pamyatniki v Koşo - TŞaydame* [Y. V. Radlov ile birlikte]). Onun Orhon ve Yenisey anıtları üzerine yazılmış birkaç yazısı daha vardır.

M. Uygur yazısıyle yazılmış eser ve belgeleri de ihmal etmemiştir *(O Kudatku Bilike Çingiz hana; Dokument uygurskogo pis'ma Sultana Omar - şeyḫa)*.

Folklor çalışmaları da yapmış olan M., Kırgız (Kazak) folklor örnekleri topladığı gibi, Çokan'ın tespit ettiği birtakım Kırgızca rivayetleri de yaymıştır *("Skazanie ob Edigee i Toktamışe")*.

Rus dilindeki Türkçe alıntıları gözden geçiren M., bu yolda birkaç çalışma yaymıştır. *Tureţkie êlementi v yazıke "Slova o polku İgoreve", Vtoraya stat'ya o tureţkiḫ êlementaḫ v yazıke "Slova o polku İgoreve"* gibi. Onun büyük ilgi uyandıran bu çalışmalarını öğrencileri devâm ettirmişlerdir.

M. birçok tahlil ve tenkit de yazmıştır. Bu bakımdan özellikle N. F. Katanov (b. bk.)'un Uryanha dili üzerine yazdığı eser ile V. Grönbech (Gronbech, b. bk)'in *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie*'si üzerine kaleme aldığı yazılar anılmaya değer.

Petersburg (Leningrad) üniversitesinin Doğu dilleri fakültesinde M.'nin yerini A. N. Samoyloviç (b. bk.) almıştır. M. gibi, Samoyloviç de Rus türkologları arasında seçkin bir yer tutmuştur. Ondan başka, M.'nin öğrencileri arasında S. E. Malov (b. bk.)'un adını da anmak gerekir. V. Pisarev (b. bk.), İ. Belyaev, N. Bravin, N. Martinoviç (b. bk.), N. Karaulov, S. Szapszal (Şapşal, b. bk.) da M.'nin öğrencisi olarak tanınmış bilgin ve uzmanlardır. (H. Eren)

MELLAART, James (doğ. Londra 1925), İngiliz arkeoloğu ve Çatalhöyük tarihöncesi medeniyetinin bulucusu. Holanda'lı bir baba ile İngiliz bir ananın oğlu olan M., ilk, orta ve üniversite öğrenimini Holanda'da yapmış ve Leiden Üniversitesi'nde Egiptoloji okumuştur. 1951'de Londra Üniversitesi'nde lisans (Bachelor of Arts)'ını yapmıştır. 1951 -

1952 yıllarında arkeolog olarak Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunmuş ve 1959 - 1961 yıllarında da bu enstitünün ikinci müdürü olarak çalışmıştır. 1961 - 1963 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarihöncesi arkeoloji öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 1964'ten beri Londra Üniversitesi'nde Anadolu arkeolojisi okutmaktadır (1972).

İngiltere'de ve Eriha (Filistin)'da Dr. K. M. Kenyon ile beraber, Kıbrıs'ta da Dr. J. du Plat Taylor ile beraber, Türkiye'de ikinci müdür olarak, Seton Lloyd ile beraber Beycesultan'da (1954 - 1959) kazı yapmıştır. Bu yer, M. Ö. II. binyıl mimarîsi ve M. Ö. 4500 - 1000 çanak çömleğinden dolayı önem taşır. Müdür olarak da Hacılar'da (1957 - 1960) kazı yapmıştır. Bu yer, özel olarak M. Ö. 5500-5000 yıllarına ait ilk boyalı çanak çömleğinden dolayı ün kazanmıştır. Müdür olarak Çatalhöyük'te (1961 - 1963; 1965) de çalışmıştır. Bu yer, her şeyden önce freskleri ile ün kazanmıştır. Fakat arkeologlar ve tarihöncesi bilginleri için başlıca önemi, insanların yerleşik hayat tarihleri, bitki ve hayvanların ehlîleştirilmesi hakkında elde edilen ve edilebilecek olan bilgilere dayanır (M. Ö. 6000 - 5500). Çatalhöyük'te kalıntıları bulunan (1961) şehrin eski adı bilinmiyor, ancak Filistin'deki Eriha (Jericho) şehri yanında, dünyanın şimdiye kadar bilinen en eski şehri olduğu bir gerçektir. Şimdiye kadar bulunan en eski evler, aş. yu. 9 000 yıl önce (M. Ö. aş. yu. 7000) yapılmıştır. Konya'nın 100 km kadar güney-batısında ve denizden aş. yu. 100 m yükseklikte, bir çift tepenin üstünde bulunan kalıntılar, Yeni Taş Çağı (Neolitik)'nın çok gelişmiş bir toprak kültürüne aittir. Avrupa'da tarım bu şehirden batıya doğru yayılmıştır. Çatalhöyük'ün doğudaki tepesi, sürekli esen güney - batı rüzgârının etkisiyle toprak örtüsünün bir kısmını kaybetmişti.

MELLAART, James

1961'de M. tarafından kazıya başlanmadan önce, burada kızıl bir renk almış ham tuğladan yapılmış duvarlar, kemik parçaları, çanak çömlek kırıntıları ve obsidian (katı ve kolay kırılır bir volkanik cam) kalıntıları göze çarpıyordu. Yumurta biçimindeki tepenin yüzeyi 13 ha idi; buna göre, bu alan Yakın Doğu'nun en büyük kazı yeridir. Burada Yeni Taş Çağı'na ait 19 m kalınlığında bir kalıntı tabakasıyle karşılaşılmış ve bunun şimdiye kadar (1973) 15 m si incelenmiştir. Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü müdürü David French'in inancına göre, bu derece eski kültür kalıntılarını meydana çıkarırken, buluntuları lâyıkıyle koruyabilmek için daha mükemmel yeni usullerin gelişmesine kadar kazılara ara vermek gerekir. İncelenen bu 15 m lik tabakada 12 yerleşme seviyesinin kalıntıları meydana çıkmıştır. Bazı seviyelerde, 2 m boyunda yapı duvarları görülüyor. Odaların yerleri, tavanları, istisnasız zamanımızda da Anadolu'da kullanılan ince beyaz bir killi toprak ile sıvanmıştır. Yapılarda sıva sayısı kolayca sayılabildiğine ve yılda bir kere sıvandıklarına göre, evlerde 100 - 120 yıl oturulduğu, sonra da terk edildiği anlaşılıyor. Neolitik şehrin tamamına gelince, evlerin yapısında kullanılmış ve kömür hâline gelmiş keresteye veya ocaklardaki küle uygulanan radyo karbon metodu, şimdiye kadar meydana çıkarılan en eski seviyenin M. Ö. VII. binyılda meydana geldiğini gösterir. Neolitik şehrin çevresi şimdi oldukça ıssız ve kurudur. Çatalhöyüğün refahlı günlerinde ise, Anadolu platosu, suyu bol olup orman ve yaylalarla kaplı idi. Çatalhöyüğe adını veren çift tepeler arasından, eskiden Çarşamba çayı geçerdi ve şehrin sâkinleri, tarlalarına kurdukları ve türlü türlü bitkiler yetiştirdikleri alüvyonlu toprağı bu ırmağa borçlu idiler. Bütün evler, çamurdan yapılmış ve güneşte kurutulmuş, dörtköşe yeşilimsi veya sarımtırak kahverengi tuğlalardan, kamıştan ve killi toprak sıvasından yapılırdı. Kara harca kül ve kemik kırıntıları da katarlardı. Damlar yassı olup, kalın bir çamur tabakasıyle örtülmüş kamış demetlerinden ibaret idi. Ev ve tapınakların kapıları yoktu. Ancak dışarıdan dayanan merdivenlerle dama çıkılıp, orada açılmış bir delikten eve girilirdi. Blokların aralarında sokaklar yoktu. Bloklar din adamlarına ve zanaatçılara ait mahallelere ayrılırdı. Her evin kendine ait bir âyin yeri vardı; burası zengin freskler, alçı kabartmalar ve plastiklerle süslü idi. Güzelce sıvanmış, sedirimsi bir çıkıntı duvarlar boyunca uzanırdı; bunun üzerinde oturulur, çalışılır ve uyunurdu. Bunun altına da ölüler gömülürdü. Tapınaklarda da aynen bu durum göze çarpar; bunlar, muhtemel olarak, yalnız din adamlarına mahsus idi. Odalar, bir yandan duvar nişlerinde bulunan taştan lambalarla, öbür yandan da dam (tavan) kenarının biraz altında sıralanan pencerelerden aydınlanırlardı. Süprüntü küfesi ve ayak yolu ödevini bazı avlularla çökmüş yapılar görürdü. Pislik hemen kül ile örtülürdü. Evler ve tapınaklar son derece temiz idi. Evlerin çokluk birer kileri ve kurutulmuş killi topraktan yapılmış tahıl anbarları vardı. Taş âletler, baltalar ve atılmağa mahsus savaş malzemesiyle dolu yerleri vardı. Her aile kendi fırınında kendi ekmeğini pişirirdi. Bazı ailelerin çanak çömlek yapmağa yarayan fırınları da vardı.

Çatalhöyük'te çok renkli ve baş döndürecek kadar çeşitli bir hayat hüküm sürmüş olsa gerektir. Bu tabloya, durup dinlenmesini bilmeyen bir çalışkanlık, yüksek bir zanaat bilgisi ve sanat duygusu ile derin, dinî duygular da katılmış olmalıdır.

M.'ın kazıları, köy hayatından şehir hayatına geçişin en erken örneklerden birini meydana çıkarmıştır. Bu geçiş son derece çabuk gerçekleşmiş olup, tarım hayatı ile müreffeh hayatın, hayvan ve bitki yetiştirme üzerine derin ve sağlam bilgilerin şehir konforu ile garip bir karışımını teşkil etmektedir. M., bu devrimin dayandığı esasın iyi organize edilmiş gıda üretimi ve muhafazası olduğuna emindir. Çatalhöyük halkı bu devrimin semerelerinden faydalanmış ve açlığın tehdidinden kurtulmuştur. M. Ö. 6000'e doğru bu şehir halkı tarlalarında 14 çeşit gıda bitkisi yetiştirmekte idi. İki buğday türü (triticum monococum Triticum ve dicocum), arpa, nohut, ak burçak, mercimek ve yağlı bitkiler gibi. Buna karşılık Çatalhöyük halkı badem, palamut, fıstık, elma ve başka meyveler ithal ediyorlardı. Üzüm ve zeytin ancak M. Ö. IV ve III. binyıllarda yetiştirilmiş olmalıdır. Balı tanıyorlardı; bazı ağaç kabuklarından da bir çeşit şeker elde ediyorlardı.

Konya ovası, M. Ö. 6000'e doğru av hayvanlarıyle dolu idi. Geniş orman ve steplerde auerochs (bir çeşit öküz), yaban domuzları, geyikler elverişli şartlar altında yaşıyorlardı. Bunlardan başka, yaban eşekleri, yaban koyunları, karacalar, ala sığır, ceylan, tilki, kurt ve parslar vardı. Çatalhöyük'ün en eski seviyelerinde bile evcil hayvan olarak kuzu ve keçilere rastlanıyor. Ticarette grünstin baltaları ve muhtemel olarak oksidian, başlıca ihraç mallarını teşkil ediyordu.

Bu çok parlak neolitik başarılarından başka şehir, eşi görülmemiş birtakım büyük ve küçük tapınaklarla da donatılmıştı. Bunlar, halkın inanç dünyasını bizim için bir dereceye

kadar aydınlatmaktadır. Şehir halkı her şeyden önce bir tanrıçaya tapardı. Din adamları olduğu gibi, muhtemel olarak, din kadınları da vardı. Yüksek sayıdaki tapınaklar bir verimlilik kültürüne hizmet ediyorlardı. Bu tapınaklarda altar (sunak)'ların olmaması, kurbanların kesilmediğini gösterir. Ölülerin gömülmesinde uygulanan gelenekler de muhtemel olarak bir dinî karakter taşımakta idi. Yüzlerce mezarda iskeletler bulunmuştur ve bu iskeletlerin bu halde, yani yumuşak kısımların cesetten ayrıldıktan sonra mezara yatırılmış oldukları açıktır. İnsanlar 40 yaşını hemen hemen hiç geçmezlerdi. Bu insanların nasıl giyindiklerini bilmiyoruz.

M., Çatalhöyük medeniyetini, insan gücü tarihinde "eşi görülmemiş bir olay" olarak nitelemektedir. Ona göre: "Bu medeniyet, Paleolitik çağda yaşamış ve uzun zamandan beri göçüp gitmiş olan, avcılar topluluğu ile gıda üreten ve böylece şimdiki medeniyetimizin esasını kurmuş olan topluluk arasında bir bağ teşkil etmektedir".

Eserleri: *Beycesultan* I ve II [1962 - 1965]; *Beycesultan* III [çıkmak üzeredir]; *Hacılar,* I, II [1970]; *Çatalhüyük* [1961 - 1963, 1965]; *Çatalhöyük* [1967]. (V. Örs)

MELLING, Anton Ignaz (Karlsruhe 1763 - Paris 1831), İstanbul'da yaptığı saraylar ve çizdiği manzaralar ile tanınmış Alman asıllı mimar, iç süslemeci ve ressam. M., heykel sanatçısı Cristoph M. (1716 - 1778)'in oğludur. Amcası Josef M. (1724 - 1796) de tanınmış bir ressam ve gravür ustası idi. Strasbourg'da amcasının yanında yetişen M., 1782'e doğru önce İtalya'ya gitti, buradan da Mısır üzerinden İstanbul'a geldi. M., I. Abdülhamid (1774 - 1789) ve III. Selim (1789 - 1807) devirlerinde İstanbul'da 18 yıl kadar kalarak, şöhretini sağlayan eserlerini meydana getirdi. Huzursuzluklardan bezen M., Bonaparte'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen General Sebastiani'nin teşviki ile Fransa'ya dönmeyi kararlaştırarak 1803'e doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransa temsilcisi olan konsolos Ruffin'in tavsiye mektupları ile Paris'e gitti. M., önce İmparatoriçe Josephine'in saray ressamı oldu, arkasından Fransa dışişleri bakanlığının ressamı atandı ve krallık yeniden kurulduğunda da XVIII. Louis'nin özel ressamı oldu. M.'in İstanbul ile ilgili çalışmaları dışında *Voyage pittoresque dans les Pyrénées françaises* (Fransız Pirenelerinde pitoresk gezi) başlığı altında, 72 levhadan meydana gelen bir gravür albümü vardır. Bazı suluboya ve guaş resimleri ise Paris'te Louvre ve Valenciennes müzelerinde bulunmaktadır. Kızı Adèle, yine bir sanatçı olan Clerget ile evlenmiştir.

Sultan III. Selim'in çok uyanık bir genç kadın olan kız kardeşi Hatice Sultan'a, Danimarka maslahatgüzarı Baron de Hubsch tarafından tanıtılan M., kısa süre içinde saray çevresinin itimadını kazanarak, kendisine mimar, iç süslemeci ve bahçe mimarı olarak görevler verilmiştir. III. Selim ile de yakınlığı olan M., Boğaziçi'nin Rumeli yakasında sahilsaraylar yapmış, bunların bahçelerini düzenlemiş, ayrıca Sarayburnu'nda da bir saray projesi hazırlamıştır. Fakat bu saray, siyasî durumun kötüleşmesi yüzünden yapılamamıştır. Hatice Sultan ile M. arasındaki yazışmalar Latin harfleri ile Türk dilinde yapılıyordu. M., İstanbul ve Boğaziçi ile Marmara çevresindeki yüksek noktalardan şehrin resimlerini çizdiği gibi, törenlerden, saray hayatından, hattâ haremden bazı resimler çizmiş, bunları beraberinde Fransa'ya götürmüştür. Bu taslaklar, değişik ustalar tarafından işlenerek, gravür hâlinde yayınlanmak üzere bakır kazıma tekniğinde baskıya hazırlanmışlar ve ilk resimler Paris'te 1805'te çıkmıştır. Meraklıların dikkatini çeken bu ilk resimler, sanatçıya bir madalya sağlamıştır. Ancak, taslakların büyük resimler hâlinde yeniden işlenmeleri ve hâkkedilmeleri çok yıllar almıştır. Paris'te Treuttel ve Wurtz basımevi tarafından hazırlanarak, Didot yayınevi aracılığı ile 1819 yılında satışa çıkarılan 48 levhadan meydana gelen büyük boydaki eser, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore* (İstanbul ve Boğaziçi kıyılarında pitoresk gezi) başlığını taşımaktadır. İstanbul ve Boğaziçi'nin XIX. yüzyıl başındaki tabiî ve mimarî güzelliklerini en başarılı şekilde ebedîleştiren bu eser, 1969 yılında aslının yarısı ölçüsünde olarak tıpkı basım hâlinde yeniden basılmıştır. Kitabın baş sahifesinde M., unvanını "III. Selim'in ve kız kardeşi Hatice Sultan'ın mimarı" olarak belirtir, ayrıca bu sahifede padişahın tuğrası da yer aldığı gibi, en baş levhada Sultan Selim'in Lemoine ve Müller tarafından işlenmiş bir portresi de bulunmaktadır. M.'in çizdiği taslaklar, altlarındaki imzalardan anlaşıldığına göre Dessaulx, Lerouge, Schröder, Pillement baba ve oğul, Née, Des maisons, Duplessi, Berteaux, Ceingy, Mlle Levé, Cardane, Réville, Queverde, Marillier adlı ustalar tarafından işlenerek hâkkedilmiş, bazıları da 1809 - 1814 yılları arasında Duparc, Dequevauvillier, Dupréel, Schröder, Pigeot, Bovinet tarafından tamamlanmıştır. Bu değişik eller yüzünden resimlerin hepsinin kalitelerinde bir eşitlik olmadığı gibi, bazı detaylarda da gerçeğe uymayan aksamalar dikkati çeker. Eserin içinde ayrıca mühendis F. Kauffer tarafından hazırlanan bir İstanbul planı ile Boğaziçi haritası da yer almaktadır. Özel hazırlanmış bir kâğıda basılan bu büyük albüm - eserin, resimlerini açıklayan, aynı zamanda o çağın Osmanlı âdetleri, töreleri, yaşayışı ve saray görevlileri hakkında bilgi veren metin kısmı ise, her halde M.'in sağladığı notlara dayanmak suretiyle, Fransız dilinin en başarılı yazarlarından biri olarak kabûl edilen Ch. Lacretelle (1766 - 1855) eliyle kaleme alınmıştır. (S. Eyice)

MELLONI, Macedonio (Parma 1798 - Portici 1854), İtalyan fizikçisi. Termo elektrik pilinin mucidi. M. bu pili ışıldama ısısını incelemek için kullanmıştır. Bundan başka, galvanometrede bir telâfi edici mıknatısın kullanılmasını bulmuştur.

MELO, Francisco Manuel de (Kalem adı; gerçek adı: **Clemente Libertino)** (Lizbon 1608 - Lizbon 1666), Portekizli yazar. İspanyol ordusunda askerlik etmiş, 1640'tan sonra, Portekiz kralı IV. Joao'nın hizmetine girmiş, 1644'te tutuklanmış ve Brezilya'ya sürülmüştür. 1658'e kadar Brezilya'da yaşamıştır. Sonradan Avrupa'da diplomatik geziler yapmıştır. Gerek İspanyolca, gerek Portekizce yazmış ve her iki dilde de klâsik eserler vermiştir. Tarihçi, ahlâkcı, lirik şâir, sahne şâiri ve tiyatro tenkitçisi olarak ün yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Historia de los movimientos y separación de Cataluna* (Katalonya'nın hareketleri ve ayrılması tarihi) [1645]; *Epanàforas de vària historia portuguesa* (Portekiz tarihinin çeşitli kısımlarından tekrarlamalar) [1660]; *Carta de guia de casados* (Evlilere yol gösterici mektup) [1651]; *Apòlogos dialogais* (Konuşma şeklinde masallar) [1655 - 1657'de yazılmış, 1921'de yayınlanmıştır]; *Obras morales* (Ahlâka dair yazılar) [1664]; *Auto do fidalgo apsendiz* (Asılzade çırak komedisi) [1665]; *Obras Métricas* (Şiirli eserler) [1665]; *Cartas familiares* (Aile mektupları) [1664].

MELODİ: bk. NAĞME.

MELODRAM (Fr. Mélodrame; Yun. *Melos* = türkü ve *drama* = sahne eseri'nden), Eski Yunan trajedisinde, koro önderi ile trajedideki bir şahıs arasında geçen musikili konuşma.

Eski tiyatroda, bir cins musikili piyes. Şahısların sahneye gelişi ve gidişi çalgı musikisiyle gösterilir ve böylece konuşmaları musiki ile çerçevelenirdi. Modern tiyatroda hareketli, kaba ve dokunaklı sahnelerle dolu bir piyes. Şahısların karakteri pek işlenmemiş olup, bunlar konvansiyonel tiplere bağlıdır. M., klâsik kaidelere yâni, zaman, mekân ve olay birliğine tâbî olmayıp, Fransa'da romantik drama yol açmıştır.

MELOE, iri bir kınkanadlı (Fr. coléoptère) böcek. Uçmağa elverişli kanadları olmayıp, dış kanadları (Fr. élyre) körelmiş (Fr. atrophié)'tir. Organlarını örten zar (Fr. tégument) insan derisinde kabartan bir etki (Fr. véricant) yapar. Böceğin kurtçuğu (Fr. larve) karmaşık değişmeler (Fr. hypermétamorphoses)'den geçer. M. cins adıdır.

MÉLOGRAPHE (Fr., "melograf" ok.), nota yazmaya mahsus makine. Musiki eserlerini (notaları) kopya edene de denir (Yunanca'dan). (Y. Ö.)

MÉLOMANE (Yun., Fr., "mélomân" ok.), hastalık derecesinde musiki düşkünü, musiki meraklısı. Bunlar çok defa musikiden gerçekte hiçbir şey anlamazlar. "Mélomanie": musiki hastalığı, musiki deliliği, delilik derecesinde musiki düşkünlüğü. (Y. Ö.)

MÉLOPÉE (Yun.'dan Fr. "melope" ok.), şiir veya nesir inşâdı sırasında çalınan musiki. (Y. Ö.)

MÈLOS : bk. MİLO.

MELOZZO da Forli (Forli 1438 - Forli 1494), İtalyan ressamı. Piero della Francesca'nın öğrencisi. Forli, Urbino, Loretto ve özel olarak Roma'da çalışmıştır. Roma'ya mimarî yapıların tabloda tasvîrini ve tavan resimleri sanatını sokmuştur. "Ascensione (Göğe çıkma) [1480] başlıca eserlerindendir.

MELUN, Fransa'da bir şehir. Seine-et-Marne departmanının merkezi olup, Paris'in 45 km güney-batısındadır. Seine ırmağının üzerinde bulunur. Nüfusu 36 300 (1968). Eski bir Kelt "oppidum" (müstahkem şehir)'u olup, Orta Çağ'da bir kale durumunda idi. XV. ve XVII. yüzyıllarından kalma Saint - Aspais kilisesi (1944'te hasara uğramıştır) ve XI. ve XII. yüzyıllardan kalma Notre - Dame kilisesi vardır. Şehir, canlı bir endüstri merkezidir. Ecza sanayii, uçak motoru fabrikaları, otomobil karoseri fabrikaları, deri sanayii gelişmiştir. Humanist J. Amyot burada doğmuştur.

MELVİLLE, Herman (New York 1819 - New York 1891), Amerikalı yazar. Balina avı yapan bir gemi üzerinde dört yıl güney yarım küre denizlerinde gezdikten sonra, hemen hemen hepsinde bu geziden yararlanan bazı romanlar çıkarmıştır: *Typee* (ad) [1846]; *Omoo* (ad) [1847] ve şâheseri sayılan *Moby Dick* (ad). Bu roman, bir beyaz balinanın hikâyesidir ve senbolik bir mânâ taşır. Ele geçirilmez bir idealin takibini tasvîr eder. Bu eser de sonradan çıkardığı romanlar gibi dikkati çekmemiş, ancak M.'in ölümünden sonra Amerika'nın en büyük romanları arasına girmiştir. Öteki romanları şunlardır: *Pierre: or the Ambiguities* (P. veya iki mânâlı şeyler) [1852]; *Israel Potter* (ad) [1855]; *The piazza Tales* (Meydan hikâyeleri) [1856]; M. üç şiir derlemesi de yayınlamıştır.

MEMÂLİK-İ BAHRİYE, Mısır-Suriye'de 1250 - 1390 yılları arasında hâkim olan Türk kölelere verilen ad. Kışlalarının Kahire'de Nil'in meydana getirdiği Ravza adasında bulunması sebebiyle M. B. yahut daha kısaltılmış olarak Bahriyûn adı verilmekte idi. Bunların karşısında, asılları Kafkasyalı olup, Kal'atü'l - cebel'deki kışlada oturan kölelere ise Burciyûn veya Memâlik-i Burciye denilmekte idi. Gerek M. B., gerek Burciye Cündülhalkaya dahil beş sınıftan biri olmak itibarıyle iktâlı askerlerden sayılmakta ve kendilerine dirlik verilmekte idi. Kale muhafızlıkları ise bilhassa M. B.'ye ait görevlerden biriydi. Bu köleler daha çok Kahire, Şam, Haleb v.b. esir pazarlarına, bilhassa Azak ve Kırım limanlarından sevk edilen kölelerden satın alınmak suretiyle meydana gelmekteydiler. Bunlar, en - Necmî Aybeg, ez-Zâhirî Baybars, el-Eşrefî Ketbuga, el - Âdilî Lacin gibi unvanlar almakta idiler. Bu unvanlar kendilerini alıp yetiştiren efendilerini belirtmekte idi. Sıkı bir disiplin ve nizam içinde yetişen köleler istidatlarını gösterince azad edilerek, Hamsevât (beşliağası), Aşarat (onbaşı), İşrinat (yirmiler komutanı), Tabılhâne (kırklar veya mehter başı), M. B.'in (yüzbaşı), Mukaddem-i ulûf (binbaşı) gibi rütbelerle terfi edilerek birinci dönemi aşarlar, ondan sonra Ümerâ-yi mukaddemin veya Ümerâ-yi ulûf sınıfına dahil olarak devletin ricali arasında katılırlardı. Mukaddemin ise Nâibü's - saltana (beylerbeyi), Atabeg el - asâkir, Emîr-i Silâh, Emîr-i Üstâdârilahiye, Emîr-i Meclis, Davâdâr, Emîr-i Ahûr-i kebîr, Emîr-i Nevbet, Hâcibülhuccâb, Emîr-i candâr, Caşnigir gibi unvanlar taşırlardı. Kurdukları devletin reisinin ölümüyle bunlardan biri Memlûk (b. bk.) sultanı seçilebilirdi. Mısır'da böyle bir köle hiyerarşisi ve onun sonunda bir kölemen oligarşisinin doğmasına, Eyyûbî saltanatının Mısır'daki son temsilcisi el - Melik es - Sâlih Necmeddin Eyyûb (1240 - 1245 - 1249) ile onun Türk asıllı eşi Şeceretü'ddürr (b. bk.)'ün aldıkları tedbirler sebep olmuştur. Melik Sâlih'in gittikçe ağırlığını gösteren Haçlı baskısına karşı Mısır'ı korumak ve kendi saltanatına karşı olan Eyyûbî ümerâsını yola getirmek üzere sağlam bir dayanak olarak satın alıp Ravza adasında yetiştirdiği Türk köle muhâfız kıt'ası, yani M. B., bu oligarşiye kaynaklık etmiştir. Melik Sâlih'in Dimyat önünde, Haçlılar'la savaştığı sırada ölümü, eşi Şeceretü'ddürr'ün Mısır'a hâkim olmak için giriştiği teşebbüsler, üvey oğlu Turanşah'ın Türk köleleri gücendirmesi, Necmî kölelerden biri olan el - Muiz İzzeddin Aybeg et - Türkmanî'nin parlamasına ve kısa bir zamanda Turanşah'ı Mısır tahtına oturan Şeceretü'ddürr'ü ve küçük hükümdar el - Eşref Muzafferüddin Mûsâ'yı bertaraf etmesi sonunda Mısır'da M. B. hâkimiyeti veya Türk - Memlûk - Mulûk-i etrâk sultanlığı kurulmuş oldu. Aybeg, Kahire'ye hâkim olduktan sonra Haleb'den yürümekte olan Melik en - Nâsır Yusuf'a galebe çalınca, Mısır'daki Türk Memlûk sultanlığı kesinleşti. M. B., karşısında ikinci bir kuvvet olan ve 1382'de geçici olarak, fakat 1390'dan itibaren kesinlikle Mısır'a hâkim olan Burciye kölemenlerini ise el - Mansûr Seyfeddin Kalavun kurmuştur. Aybeg'in kendi has kölelerini (el-Muizzî) tercih etmesi, M. B. arasında anlaşmazlıklara yol açmış ve M. B.'nin başına geçen Aktay, Aybeg'e cephe almıştı. Aybeg ile Aktay arasındaki mücadelede, Aktay'ın safında çarpışan kölemenler, Aybeg'in galebesiyle perişan olmuşlar ve sefalete düşmüşlerdi. Gerçi Kutuz, Suriye ve Filistin'de bulunan M. B.'ye dayanarak iktidarı ele geçirmişse de, çoğu Kafkasyalı olan bu kölemenleri ancak Kalavun yeniden nizama bağlamış, elbise ve tayınlarını vererek, bunları Kahire kalesinin burçlarına yerleştirmişti. Bu suretle ve zamanla ayrı bir askerî sınıf ve kuvvet olarak güçlenen Burciye kölemenleri

arasında Yılbuga'nın vücude getirdiği Kafkasyalı köleler takımı, Burciye kölemenlerini temsil edecek bir nitelik kazanmışlardı. Bundan sonradır ki, Burciye kışlaları Çerkesler'e münhasır hâle gelmiş ve bunlardan Mısır tahtını ilk defa ez-Zâhir Berkuk 1382'de eline geçirmiştir. Ancak 1389'da iktidar, yeniden Türkler'den el-Mansûr Nâsırüddin Hacı'nın eline ikinci defa geçmişse de, bir yıl sonra Berkuk kesin olarak devleti Çerkes kölemenlerin iktidarına aktarmıştır. M. B. sultanları, üçü hariç, hükümdarların çocukları arasından, kölemenler tarafından seçilmişlerdir. Meselâ Baybars'tan sonra iki oğlu, Kalavun'dan sonra iki oğlu, bir çok torunu ve torun çocukları sultan olmuşlardır. Halbuki Burciye sultanlarından Berkuk'un iki oğlu ile en-Nâsır II. Muhammed'den başkaları hep ümerâ-yi mukaddemîn arasından seçimle iktidara gelmişlerdir. Ancak bu seçimlerde en kabiliyetli olmaktan çok, en yaşlı kimsenin seçilmesi öngörülmekteydi. M. B. devrinde Mısır tarihi için bk. MISIR. Ancak, Mısır, M. B. devrinde doğudan gelen Moğol saldırısının Kutuz tarafından Ayn-i Câlût'ta, 1260'ta durdurulması ile dehşetli bir istilâdan kurtulmuş, Haçlılar da Baybars, Kalavun ve Sultan Halil tarafından imha edilerek zararsız hâle getirilmişlerdir. Alevî ve İsmailîler'in tedibiyle dinî birlik sağlandığı gibi, Bağdad'dan kovulan Halife'nin Kahire'ye davetiyle Mısır, İslâm dünyasının dinî merkezi hâline de konmuştu. Yine bu dönemde Mısır, siyasî sınırları bakımından en geniş ölçülere ulaşmıştı. Kuzeyde Maraş, Malatya, güneyde Musavva'ya, batıda Barka, doğuda ise Deyr ez-zor'a kadar genişleyen bu devlet, bütün Hicaz ve Yemen'e de hâkim bulunuyordu. Bütün batılı tarihçiler, Melik es-Sâlih Necmeddin'in eşi Şeceretü'ddürr'ü M. B.'nin ilk hükümdarı olarak benimsemekteyseler de, bu imparatoriçenin Eyyûbî saltanatının Mısır'daki son mümessillerinden biri olarak mütalâası gerçeklere daha uygun düşmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MEMDÛH (Kemânî) (1868-1938), Çingene asıllı Türk kemânîsi. "Emin" adında birinin oğlu olarak İstanbul'da Ayvansaray'da doğdu. İstanbul'da 70 yaşında ölerek, Edirnekapısı'nda Tokmaktepe'deki mezarlığa gömüldü. Keman çalan babasından bu sazı öğrendi. Devrinin en meşhur kemânîsi olarak parladı. Uzun yıllar piyasada büyük şöhret oldu. Bir kaç defa II. Abdülhamîd'in (1876-1909) huzurunda bile çaldı ve bir defasında som altından tutulacak yeri olan bir baston bile aldı. Kızkardeşinin oğlu Ûdî Hasan'ın bu bastona vâris olduğu söylenir. Pek çok plak doldurdu. Bir takım şarkılar da besteledi. Pos bıyıklı, terbiyeli idi. Ayvansaray'daki Hocaali Mescidi'ni tamir ettirmiştir. Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) saraya alınan Kemânî Emîn'in, M.'un babası, Hânende Ahmed'in de ağabeyi olduğuna dair bir kayıt vardır. (Y. Ö.)

MEMDUH PAŞA, Mehmed Fâik (1839-1925), Osmanlı imparatorluğu İstibdat devri dahiliye nâzırı (içişleri bakanı), yazar ve şâir. Asıl adı Mehmed olup, Sultan Abdülaziz devrinin nüfuzlu vezirlerinden Hazîne-i hâssa nâzırı Mazlûm Paşa'nın oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Tanzîmat döneminde kurulan modern tahsil kurumlarından biri olan Rüşdiye'yi bitirdikten sonra Bâbıâlî'ye girmiş, maliye kaleminde görev almıştı. Bu tarihlerde maliye nâzırı olan Vidinli Tevfik Paşa'nın ilgisini çekmiş ve kendisine "Memdûh" mahlası verilmişti. Zekî ve çalışkan bir genç olan M. P., gençlik yıllarında şiirle de uğraşmış ve akranları arasında epeyce şöhret yapmıştı. Bâbıâlî'de "Memdûh" mahlası ile tanınmış, şiirde ise, "Fâik" mahlasını kullanmıştır. Böylece düz yazıda (nesir) ve şiirde kendisini tanıtan M., bir süre sonra hariciye kalemine geçmiştir. 1861'de Sultan Azîz'in cülûsunda mâbeyn kâtipliğine getirildi. Daha sonra sırası ile maliye ve maarif nezâretleri ile sadâret mektupçuluklarında bulundu. Çerkes Hasan'ın Midhat Paşa konağını bastığı zaman bu konakta yapılan toplantıya sadâret mektupçusu olarak katılmıştı. Az sonra sadâret müsteşarlığına getirildi ve Osmanlı imparatorluğunun ilk anayasa hazırlıklarında çalıştı. Şûrâ-yı Devlet üyesi oldu. 1877'de Konya, 1879'da Sivas ve bir süre sonra da Ankara valiliklerine getirildi. 1893'te vezirlik rütbesiyle taltîf olundu. 1895'de ise İstanbul'a çağrılarak dahiliye nâzırı oldu. Abdülhamid'in müstebid idâresinde bu göreviyle tanındı. 1908'de ikinci meşrutiyet ilânı üzerine görevden alındı. İstibdat devrinin mesullerinden biri olarak siyasî hayattan çekilmek zorunda bırakıldı. Önce Büyükada'daki köşkünde ihtilâttan menedilerek oturdu. Daha sonra ise Sakız adasına sürgün edildi. Genel af çıkarılınca tekrar İstanbul'a döndü. Hâtırâtını ve Sultan Abdülhamid devrinin savunulması ile ilgili eserlerini yazmakla uğraştı. 1925 yılına doğru İstanbul'da öldü.

M.'nın Türk edebiyatı ve Tanzimattan İkinci Meşrutiyete kadar olan Osmanlı tarihi bakımından kaleme aldığı hâtıraları önemli bir yer tutar. Bu hâtıralar Tanzîmat, Islahat ve İstibdat devirleri üzerinde araştırma yapanların başlıca kaynakları arasında yer almakla değerlerini ortaya koymuşlardır. *Feverân-ı ezmân* [İstanbul, 1324]; *Serâir-i siyâsiye* ve *Tahavvülât-ı esâsiye* [İstanbul, 1324]; *Mir'ât-ı şüûnât* [İzmir, 1328]; *Hal'ler ve iclâslar* [İzmir, 1328]; *Kuvvet-i ikbâl alâmet-i zevâl* [İstanbul, 1329]; *Tasvîr-i ahvâl ve tenvîr-i İstikbâl* [İzmir, 1328]; *Asvât-ı Sudûr* [İzmir, 1328]; bu hâtıraların başlıcalarıdır. Bunun yanında M. P., bazı idaıî görüşlerini de *Yemen kıtası hakkında bazı mütâlaâtım* [İstanbul, 1324] ve *Miftâh-i Yemen* [İstanbul, 1330] adlı eserlerinde toplamıştır. Şiirlerini ise *Bedâyi-i âsâr* adlı kitabında derlemiştir. (İ. P.)

MEME (Lat. mamma), süt salgılayan organ. M. (ve kıllar) memeli hayvan sınıfının başlıca karakteristiklerini teşkil eder. Bu bez hem erkekte, hem de dişide bulunursa da, erkekte tam olarak gelişmemiştir.

Anatomi: İnsanın dişisinde; kadında M., düşey yönde ikinciden altıncı kaburga kemiğine kadar, yatay yönde de göğüs kemiğine kadar kol altı bölgesine kadar uzanır. Bezin şişkin parçasının merkezinin bir az aşağısında aş. yu. silindir şeklinde, M. açılır. Süt kanalları, sütü bu deliklerden boşaltırlar. M.'nin derininde isteğe bağlı olmayan bazı kaslar bulunur. Bunlar, tahrike karşılık olarak M. başının dikilmesine sebep olur. M. başı çevresinde daire şeklinde, renkli (pigmentasyonlu) bir bölge bulunur. Latince adı areola (sahacık)'dır. Bu bölgenin yüzeyinde, 10-15 küçük kabarcık görülür. Bunların sebebi, altlarında yatan rudimenter (az gelişmiş) süt bezleridir. Bunlara areola bezleri adı verilir. Gebeliğin ikinci veya üçüncü ayında, areola'nın rengi koyulaşır, ama emzirme devresi sona erince, bu ek pigmentasyon yok olur. Asıl bez kitlesi 15-20 kadar lop'a ayrılmıştır. Bunların her biri de daha küçük loplara ayrılır.

Lat. lobula (=lopcuk) adını taşıyan bu loplar, salgılayıcı uçlarla dallanan küçük kanalları içine alırlar. Her bir lop'un sütünü bir tek süt kanalı toplar, götürür. Bu kanal, bir depo teşkil eden bir şişkinlik gösterir (süt taşıyan sinus); bunun

ötesinde yine darlaşır ve M. başında sona erer. Son kısımlar (alveoli) gebelikten önce, hemen hemen ayrı varlık olarak seçilmeyecek derecede belirsizdirler. Bütün bez sönük bir görünüş gösterir. Organ faaliyet durumunda olmadıkça kitlesinin en büyük kısmını yağ ve bağdoku teşkil eder. Gebelikte kanal sistemi yayılır ve alveolus'lar (çoğul: alveoli) küçük kabarcıklar hâlinde meydana çıkar; lobula'lar genişler. Emzirme devresinde, alveolus'lar nisbeten göze çarpan torbacıklar şeklinde belirirler. Bunlar birbirlerine sıkışmış bir durumdadırlar. Torba duvarının salgılayıcı hücreleri kübik bir şekil gösterir ve salgıladıkları süt, torbanın oldukca geniş boşluğunda toplanır. Emzirme devresi sona erince, organ eski durumuna döner ve eski faaliyetsiz hâline gelir. Her iki cinsiyette de ergenlik çağının yaklaşmasına kadar bezler birbirine eşit kalır. Erginlik çağı yaklaşınca kızın M.'si birden büyük ve bir süre büyümeğe devam eder. Gebelik sürdükçe daha da büyür; doğumdan sonra da büyümeğe devam eder. Bu büyüme geniş ölçüde ve belki de tam olarak yumurtalık hormonu estrogen'in etkisiyle meydana gelir; hipofiz hormonu prolaktin ise, süt salgılamaya sebep olur. Emzirme bitince M. aş. yu. eski büyüklüğüne döner. Doğurma devresinin sonunda, bez dokusu geniş ölçüde dumura uğrar, bunun yerine yağ geçer ve böylece M.'nin büyüklüğünde değişme olmaz. Ama M. çoğu zaman sarkık bir şekil alır. Her iki M.'nin de aynı büyüklüğü göstermesi nadir bir olaydır. Sol M. çoğu zaman öbüründen biraz daha büyük olmağa meyleder. Bazen bütün bir M. veya M. başı yoktur. Bazen ikiden daha çok M. başına ve hattâ küçük küçük bezlere rastlanır. Bu olay nadir değildir. Bezler, çoğu zaman embryonun M. sırtına tekabül eden bir çizgi boyunca sıralanmış ve bu organın dokusundan gelişmiştir. Bazı durumlarda erkek M.'leri yalnız bir veya her iki tarafta, kadınınkiler kadar büyüktür. Bu duruma gynecomastia (kadın M.'si hâli) adı verilir.

Embryoloji'si: M. bezleri, çok değişmiş ter bezleridir. İkisi ortası (geçiş) durumlara areola ve kolaltı bezlerinde rastlanır. İnsanın gelişmesinin altıncı haftasında, göğüs bölgesinde kalınlaşmış bir epidermal şerit belirir. Bu şerit insandan çok daha alçak olan hayvanlarda görülen ve kolaltından kasığa uzanan M. sırtından çok daha az yer kaplar. Sonradan gelişecek her bez, bu M. sırtının bir özel kısmında beliren bir kalınlaşma şeklinde başlar; sırtın geri kalan kısmı ise yok olur. Kalınlaşma mercimek şeklinde olup, sonradan yuvarlak bir şekil alır. Bu kitleden başlayarak derinin daha derin tabakalarının içine doğru, bazı sicim veya şerit şeklinde organlar uzanır. Bu sicim veya şeritler, kanalların ilk şekli olup, embryo devresi boyunca büyümeğe ve dallanmağa devam ederler. İlk kalınlaşmanın dışarıya bakan serbest yüzeyi çöker, bir çukur meydana getirir. Bu bölge aş. yu. doğum esnasında bir M. başı olarak meydana çıkar, çevresinde de areola hâsıl olur. Bu gelişmenin doğumdan sonraki tarihi yukarki satırlarda kısaca belirtilmiştir.

Bu bezler omurgalı hayvanların tarihinde nisbeten geç meydana gelmişlerdir; buna göre memeli embriyosunda bu kadar erken belirmeleri dikkati çeker.

Mukayeseli anatomi: Çeşitli memeli gruplarında gelişen bezlerin sayısı ve işgal ettikleri yerler büyük farklar gösterir. Genel olarak M. sayısı, normal olarak bu doğuşta doğan yavruların sayısına tekabül eder. Ama bu daima kesin değildir. Kuzu ve sığırda çok sayıda M. görülür. Bundan başka, M.'lerin çift olarak bulunmasına göre, insanlarda normal olan tek çocuğa karşılık insanın iki M.'si fazla sayıdadır. Aynı türe bağlı bireylerde görülen M. sayısı da bir dereceye kadar değişebilir. M.'ler emzirmeyi kolaylaştırmak için uygun yerlerde bulunurlar. Çok yavru doğuran memeliler (meselâ dişi domuz, etoburların çoğu, birçok kemiriciler) bedenlerinin alt kısmında sıralanmış on bir çifti bulan bir M. sayısına sahiptirler. Torbalı memeliler (monotrem ve marsupial)'de kasık M.'leri bulunur. Bu, tırnaklı'ların çoğu ve Keteler için de doğrudur. Amerika'da ağaçlarda yaşayan slothlar'da, fillerde, denizde yaşayan yunuslarda ve yarasalarda nihayet primatlarda M.'ler yalnız göğüs bölgesinde bulunur.

Bu, bazı kemiriciler meselâ İngilizce jumping hare (sıçrayan tavşan) (Lat. pedetes cafer) adını taşıyan ve Afrika'da yaşayan kemirici için de doğrudur.

Monotrem'lerde bedenlerinin alt kısmı boyunca uzanan torbamsı deri katının içerisinde bir çift çukur bulunur. Bunlara 100 ve daha çok süt kanalcıkları gelir. Bu deliklerden, süt, kıllar boyunca akar ve yavrular bunu yalayarak emerler. Monotremlerden başka hep memelilerde süt bezleri sütü M. başlarına getirir. M. başının en iptidaî tipine sığır ve başka gevişgetirenlerde rastlarız. Burada deri süt kanallarının delikleri çevresinde yükselir ve böylece çok derin bir çukuru içine alır.

Süt kanallarının dış ucu bu kanalımsı çukurun dibinde bulunur. Gerçek M. başında bezin kendi yüzeyi bir kabarcık (papilla) şeklinde yükselir ve süt kanalları bunun ucunda açılır. Monotremlerde de bezler her iki cinsiyette gelişmiştir. Yarasalarda erkeklerin çoğu zaman yavruları emzirmekte dişilere yardım ettikleri sanılır. Bir yandan bu olay, öbür yandan da M.'lerin birçok hallerde faaliyet göstermesi, en eski memelilerde iki cinsiyetin yavruların bakımında ve emzirilmesinde iş birliği yapmış oldukları teorisini muhtemel gösterir. (V. Örs)

MEMEDEN KESME, anne tarafından emzirilen çocuğun, anne sütünün yerine başka yiyeceklere başlatılması. M. K. üçüncü aydan itibaren başlıyabilir, çocuğa yavaş yavaş başka mamalar verilir. Bunlar, önceleri süt mama gibi hafif, çocuğa dokunmıyacak yiyecekler olmalıdır. M. K. bazan çocuğun anne sütünü almak istememesi gibi durumlarda mecburen olur. Annenin isteğiyle yapılan M. K.'lerde, çocuğun kilosu, sıhhati ve bütün genel durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Annenin çocuğu memeden kestikten sonra göğüslerini pamuklu bir bezle sıkıca sarması gerekmektedir.

MEMEKZÂDE MUSTAFA EFENDİ (ölm. Haleb 1656), IV. Sultan Mehmed devrinde, Osmanlı devletinin 35. şeyhülislâmı. Gençliğini İstanbul'da öğrenimle geçiren ve Muîd Ahmed Efendi (b. bk.)'nin damadı olan M. M. E., ilmiye kademelerinde yükselerek önce Süleymaniye'ye tayin edilmiş, sonra Kudüs (1642), Mısır (1644) ve İstanbul (1647) kadılıklarını yapmıştır. Aynı yıl içinde Anadolu ve arkasından Rumeli kazaskerliğine yükselen M. M. E., bir yıl sonra (1648) azledilmişse de, 1649'da yeniden Rumeli kazaskeri oldu. Tekrar azledilerek sürgüne gönderilen M. M. E., hayatını acılar içinde geçirdi. Ağalar saltanatının sürdüğü ve Kösem Sultan ile Tarhan Sultan'ın devleti kargaşalıklar içinde yürüttükleri bu devirde M. M. E., arada sırada coşan yeniçeri ayaklanmalarının darbesini yemiştir. Nihayet Çınar vakası (Vak'a-i Vakvâkıyye) sırasında istifa eden Koca Hüsamzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile 5 mart 1656'da şeyhülislâm tayin edilmiş, "Müft-i fitne" bu tayine tarih düşürülmüştür. M. M. E.'nin bu mutluluğu çok sürmemiş, kendisini çekemeyen Ana-

dolu kazaskeri Hocazâde Mes'ud Efendi'nin kışkırttığı isyancılar istemedikleri için, göreve başlamasından 13 saat sonra azledilerek Bursa'ya gönderilmiş ve oradan Haleb kadılığına tayin olunmuştur. (F. Tevetoğlu)

MEMELİLER, Omurgalı hayvanlar filum (Lat. phylum)'unun bir sınıfı. Bu hayvanlar, yavrularını ana hayvanda bulunan bir organ (meme)'dan gelen süt ile besler. M., sıcak kanlı olup, tipik olarak kıllıdır. *I. Genel bilgi:* Bugün M.'lerden 3 500 bilinen tür yaşamaktadır. Bunlar, şekil, büyüklük ve yaşayış tarzı bakımından, birbirinden çok farklıdır. Tipik M., yani bu sınıfın özelliklerini en açık bir şekilde gösterenler şunlardır: İnsan, köpek, inek, tavşan ve fare. En az tipik olanlar şunlardır: Balığımsı bir beden şekli gösteren balina ve ayı balığı, kuşa benzeyen yarasa; bedenleri levhalarla kaplı olan ormadilio ve pangolin; nihayet Avustralya'da yaşayan ve yumurta ile üreyen Ornithorynchus anatinus. Bu hayvana Fransızca ornitihorynque, İngilizce dukbil veya duckbilled plarypus adı verilir. Ördek kafalı ve gagalı olup, parmakları arasında zarları olan, suda yüzen bir küçük hayvandır. Beden boyutları bakımından M.'ler, aralarında büyük farklar gösterirler. En küçükleri, arıdan pek büyük olmayan bazı yarasalar ve kır fareleri, en büyükleri de, uzunlukları 30 m yi, ağırlıkları ise 175 tonu geçen mavi balina'dır. Karada yaşayan M.'in en büyüğü Baluchitherium adını taşıyan bir gergedan türüdür. Bu hayvan, Oligosen çağında ve Miosen çağının başlarında yaşardı. Omuz yüksekliği 5 m yi bulurdu.

M.'ler bütün dünyaya yayılmış olup, her köşeye sokulmasını bilmişlerdir. Bu sınıfın öbür hayvanlara nazaran en geniş dağılıma sahip olduğu, bazı örümcek ve böceklerden başka, hiç bir hayvan sınıfının M.'ler kadar her şarta uymak kabiliyetini göstermediği iddia edilmiştir. Dünya'nın her yerinde yaşayabilmeleri bakımından gösterdikleri bu üstünlüğü M.'ler, geniş ölçüde beden sıcaklıklarını ve fizyolojik fonksiyonlarını gerek yüksek sıcaklık ve kuruluğa, gerek büyük soğuğa uydurmak kabiliyetlerine borçludurlar. Süt guddelerinden başka, M.'in birçok başka karakteristik özellikleri vardır. Kıllar, M. için tipik olmakla beraber, bir çok balina türlerinde yok olmuştur, ancak cenin (embryo)'de görülür. M.'de alt çene doğrudan doğruya kafa tasına takılıdır, oysa öbür omurgalıların hepsinde, ayrı bir kemik (quadratum) yolu ile kafatasına bağlanır. Üç küçük kemikten meydana gelen bir zincir (çekiç veya mableus; örs veya incus; üzengi veya stapes) ses dalgalarını dış kulaktan iç kulağa götürür. Kas dokusundan meydana gelen bir diafram, yürek ve akciğerleri karın boşluğundan ayırır. İlkel dördüncü çift aort kavsinden ancak sol aort kavsi M.'de kalmıştır. Kuşlarda sağ kavis kalır, daha ilkel omurgalılar (sürüngenler) ve balıklar'da da her iki kavis kalır. M.'lerin hepsinde, olgun kırmızı kan hücreleri çekirdeksizdir. Öbür omurgalıların hepsinde çekirdekli kırmızı kan hücreleri bulunur.

Yumurtlayan ornithorynchus ve echidna (monotremler)'dan başka M.'in hepsi canlı yavru dünyaya getirir. Placenta adını taşıyan bir organ yolu ile yavrularını doğurmadan önce besleyen bu yüksek M.'ler grubuna Eutheria adı verilir. Meselâ bu gruba bağlı olan insan, köpek ve fil, yavrularını doğurmadan önce yüksek bir gelişme örneği verirler. Kanguru, opossun ve Wombat gibi torbalı M. (Marsupalina), doğumdan önce, analarının karnında korunur ve beslenirler.

II. tabiat tarihi:

1. Yer değiştirme: M., öbür dört ayaklı hayvanlar gibi her şeyden önce yer değiştirmelerine yarayan iki çift ayağa sahiptirler. Ayaklar, bu baş maksatlarına ilâveten ikinci amaçla özel bir şekil alabilirler. Bunun bir misali insanın kollarıdır. Balina ve sirenlerin arka ayakları yok olmuştur. Ama M., hiç bir zaman tipik iki çift ayaklarından başka ayaklara sahip olmamışlardır.

Kurbağagil ve sürüngenlerin bedenleri iki yanda dışarı doğru meylederek, açılan ayaklar arasında asılmıştır. Bu karada yürümek için elverişsiz bir durumdur. Bacakların bu durumu, balıkların yan yüzgeçlerinkini andırır. Bu hayvanlar, normal olarak karınları yerde olduğu halde dinlenirler. Uzun zaman yürüyemezler ve sürünerek ilerlerler. Yok olmuş olan memelimsi sürüngenlerde, ayakların tedricen bedenin altına doğru kayarak eskisinden daha elverişli bir duruma geldiklerini görürüz. Bu durum, ayakların M.'de gösterdiği karakteristik özelliktir. Bu durumda bacaklar, bedenin ağırlığını az bir güçle taşıyabilirler ve hayvan yürür veya koşarken sarkaç gibi öne ve arkaya doğru gidip gelirler. M.'in yer değiştirme organları, açık arazide yürümek veya orta çabuklukta koşmak için elverişlidir. Genel olarak M., meselâ küçük kemiriciler, birçok etoburlar ve böcek oburların en çoğu böyle yol alırlar. Ama gelişirken M., başlıca ortamların her üçünü de yani karayı, suyu ve havayı benimsemişlerdir. Ayakları bu ortamların her birine adapte olurken, ilkel yürüyücü tipten itibaren çeşitli yer değiştirme sistemleri geliştirilmiştir.

Yürüme : Koşma ile yürüme arası ilerleme tarzı, kirpi ile fareyi karakterize eder. Bacaklar ortalama uzunlukta olup, dirsek ve dizlere sahiptir, ayaklarda da beş parmak bulunur. Ayaklar yaratılışı gereği, tam olarak yere basar (plantigrad), yürürken daima iki ayak yerde kalır, denge de mükemmeldir.

Koşma : Meselâ at ve köpeklerin temsil ettikleri bu ilerleme tarzı, bacak ve ayaklarda bazı değişmeleri gerektirir. Uzun ve cılız olan alt kısımlar adımların uzunluğunu ve dengeyi arttırır. Ayağın yerle teması en az düzeye indirilmiştir.

Böylece sürtüşme de minimuma iner; kaslar bacakların bedene en yakın kısmında toplanmıştır. Böylece bacağın koşma esnasında en çok hareket eden kısmının en hafif olması sağlanmıştır. Bu suretle güç kazanılmış olur. Koşucu M., ayak parmakları üzerinde durur ve yürürler (digitigrad) ve bunlarda parmak sayısının azalmasına giden bir temâyül göze çarpar. At son gelişmeyi temsil eder: Bir tek işleyen parmağı kalmıştır. Koşucu M. hızla ilerlerken, üç çeşit yürüme tarzı kullanılırlar: Tırıs, rahvan, dörtnal; ama birbirine yakın olmayan bazı M. gruplarında sıçrayarak ilerleme tarzına rastlarız. Tavşanlar ve ada tavşanları, jerboalar, kanguru fareleri ve kangurular bu tipi temsil ederler. Burada arka ayaklar ve özel olarak bunların alt kısımları iri ve güçlüdür. Koşucularda olduğu gibi, ortadaki bir parmağın kalması yanında yan parmakların yok olması da söz konusudur. Arka bacaklar birlikte hareket ederek, bedeni öne doğru atarlar. Çok gelişmiş sıçrayıcılarda ön ayaklar, yürüyemeyecek derecede kısalmış olup, hayvan dinlenirken arka ayakları ve kuyruğuna dayanır. Sıçrarken kuyruk havada dengeyi korumak için görevlidir. Mekanik bakımdan sıçrama az etkili ve çok yorucu bir ilerlemedir. İki ayak üzerinde yürüme, kuşlarda olduğu gibi, M. arasında ancak insanda gelişmiştir. Kuyruksuz maymunlar arasında gibbon, ağaçtan inince iki arka ayağı üze-

rinde yürür, ama ağaçtan ancak buna zorlanınca iner. Bu yürüme tarzında beden, düşey durumda tutulduğundan insanın bedeninde bir takım organlar kayar ve yer değiştirir. İnsan bedeninin bir çok özellikleri bunun sonucudur. İki ayak üzerinde ilerleme az etkili olup, çok güçe dayanır. Ayakta durmak bile dengenin korunması için güç gerektirir.

Tırmanma: İyice gelişmiş tırnaklara sahip olan küçük M.'in hemen hepsi, ağaç asmalara tırmanmak için tırnaklarından başka hiçbir organ kullanmazlar. Sincapların da tırmanması böyledir. Daha büyük cüsseli hayvanlar, tırnaklarını kullanmakla beraber, kollarıyle de ağaca sarılırlar. Tırmanmada ileri bir düzeye erişmiş olan hayvanlarda, ön ayaklar (kollar) gelişir ve güçlenir. İngilizce "brachiaton" adı verilen bu olay, özel olarak bazı kuyruklu maymunlarda gibbon ve orangutanda görülür. Bu hayvanların bedeni sarkaç gibi sallanır, kolların uzamasıyle baş parmak küçülür. Eller, bir kanca şeklini alır.

Yüzme: Yüzücü tipler, birbirinden bağımsız olarak, M.'in çeşitli uzuvlarından gelişmiştir. Bu hayvanların hepsi, suda yer değiştirme durumlarını aynı şekilde yapmazlar. Genel eylemler şunlardır: Bacaklar kısalır, eller ve ayaklar genişler, dış kulaklar yok olur, burun delikleri kafanın en üstüne çıkar. M. arasında en çok suda yaşamağa alışmış olan balina ve sirenler, kuyruklarını, bedenlerini suda ilerletmek için kullanırlar. Ön ayaklar, yüzgeç hâline gelmiş olup, dümen ve dengeyi koruma görevini yapar; arka ayaklar ise tam olarak yok olmuştur. Deniz aslanları ön yüzgeçlerini, deniz ayıları ise arka yüzgeçlerini suda ilerlemek için kullanırlar. Her iki türde de kuyruk, bir kalıntıdır. Su samurları, bütün bedenlerinin ve kuyruklarının yılanvari dalgalanmasıyle yüzerler, ayakları ise dümen ve fren görevini yapar. Suda yaşayan kemiriciler (beavas, muskrats) arka ayaklarını yalnız suda ilerlemek için kullanırlar, ön ayaklarını ise sıkıca bedenlerine yapıştırırlar.

Uçan M. ise havada iki çeşit hareket şekli geliştirmişlerdir: Paraşütçülük ve gerçek uçuş. Paraşütçülük veya havada kayma ön ve arka ayak arasında bedenin her iki yanında gerilen deriler yolu ile gerçekleşir. Bu basit icâdı, birbirinden bağımsız olarak, phalangerler, uçan lemurlar ve uçan sincaplar geliştirmiştir. Kanad çırpmasıyle yapılan gerçek uçuş, çok daha önemli değişmeler gerektirir. Bu değişmeler, yalnız kol ve bacakları değil, hemen hemen bütün bedeni etkiler ve M.'de ancak bir kere varasalarda gerçekleşmiştir.

Yarasaların kanadları, oldukça gelişmiş olup, bir şemsiyenin metal iskeleti gibi, bir ince zarı taşırlar. Arka ayakları çok güçsüz olursa yürümek için kullanamazlar.

M.'in hızı: Atlar, koşucu köpekler ve spor yapan insanların hızı kolayca ölçülebilir, ama vahşî hayvanlarınki ancak yolda giden bir otomobile paralel olarak koştukları sırada tesbit edilebilir. Aşağıda A. B. Howell tarafından 1944'te ölçülen âzamî hızları gösteriyoruz:

İnsan 383 m üzerinden	36,20 (km/saat)
At 600 m üzerinden	68,06
Köpek (Whippet, ufak yarış köpeği)	54,70
Kurt	45,05
Coyote	64,36
Çita	104,60
Bir nevi tavşan (Jack robbif)	54,35
Afrika fili	40,22
Zürafa	48,27
Beyaz Kuyruklu geyik	48,20
Bir çeşit geyik (pronghorn)	80
Yabanî sığır (bizon)	34,20

2. *Toplum hayatı:* Hiç bir M. türünün tam mânâda yalnızlık hayatı süremediği âşikârdır. Çünkü bu türün yaşamağa devam etmesi için, erkek ve dişilerin çiftleşmesi, yavrulara analarının bakması gerekir. Ferdler arasında yer alan bu geçici temaslar, toplum hayatının ilkel bir şeklinden başka bir şey değildir. Bazı M. arasında toplum hayatı bundan ibaret kalır. Cinsiyetler, çiftleşmeden bir kaç dakika sonra birbirine düşman kesilirler; analarla yavrular ise beraber yuvada bulundukları süre sona erince birbirlerinden ayrılırlar, daha sonra birbirlerini tanımazlar bile. Bu ilkel seviyeden başlayarak gittikçe karmaşıklaşan toplum bünyeleriyle karşılaşıyoruz. Familya, grup ve sürüden sonra, çok çeşitli bağlantılara dayanan insan toplumlarına rastlayabiliyoruz.

Toplum gelişmesi (Sosyalizasyon): Eğer insan toplumları hesaba katılmazsa, M.'in toplu olarak yaşamaları çok basit görünür. M.'in hiçbir türünde kas sistemine rastlanmaz, iş bölümüne de, en basit şekli olan grup liderliği şeklinde rastlanır. Fertlerin her birinin yerine getirebileceği bazı faaliyetler yaratmak için yapılan işbirliği böceklerde yaygındır; M.'de ise pek nadirdir. M.'de sosyalizasyon daha çok olumsuz bir şekil alır: Amacı, ferdin yaşamasını arttırmaktan daha çok, onu bir felâketten korumak içindir. Öyle görünüyor ki, tabiat M.'de ferde, böcek (arı, karınca, termit)'lerde ise, topluma daha büyük önem veriyor. M.'de ferdî zekâ ve insiyativ daha büyük bir rol oynar. Görülüyor ki böyle bir sistem değişen şartlara daha kolay uyar.

M.'de bir grubun fertlerini birbirine bağlayan bağlar, iç güdüye dayanmayıp, her bir fert genç yaşta bunları öğrenmek zorundadır. Bu "ilkel sosyalizasyon" müddeti kısadır; bundan sonra alışkanlıklar artık değişemezler veya pek güç değişirler. Bu müddet, M.'de başka hayvanlarda olduğundan daha uzundur. Kuşlarda birkaç günü geçmez, köpeklerde birkaç hafta sürer; yüksek primatlarda birkaç yıl uzar.

Haberleşme: Sosyal yaşama nasıl olursa olsun haberleşme, grubu oluşturan fertlerin birbirine verdiği ve her birinin anladığı işaretlerle olur. Bu işaretler, sesli, görülen, koklanan veya hissedilen işaretler olabilir. Bu haberleşme şekillerinin hepsi de M.'de kullanılır, ama bunların kesin mânâsı bilinmiyor.

M.'de en çok kullanılan işaretler, sesli işaretlerdir. Bu sesler ve aynı gruba bağlı hayvanlar üzerine yaptıkları etkiler, ancak birkaç tür için lâyıkıyle incelenmiştir. Caliporniayer yer sincabı ve uluyan maymun'un stereotipe seslerden mürekkep bir "dil hazinesi" olduğu ileriye sürülmüştür. Bunları işiten fertler, belirli ve önceden bilinen bir tarzda hareket ederler. Göze dayanan haberleşme sistemleri o kadar yaygın değildir. Proghorn'un kıçında, hayvan korkunca veya kızınca dik dik olan beyaz kıl demetleri vardır. Böylece soydaşları bir anormal durumun haberini alırlar. Bazı gruplarda, özel olarak etoburlar ve primatlarda, özel mânâlar taşıdığı görünen bir takım yüz ifâdelerine rastlanır. Bu ifâdeler, ferdin hissî durumlarını ifâde ederler. Koku, birçok durumlarda, bir gruba ait fertlerin birbirini tanımasında ve o gruba ait yerin sınırlanması ve başka gruptan olan fertlere yasaklanmasında büyük rol oynar.

Familya grupları: En çok M.'de uzun süren "çocukluk" ve bundan doğan yavruları koruma lüzûmu âile (familya)'yi sosyal bir birlik hâline getirmiştir. En basit şeklinde familya, ana ve yavrudan ibarettir. Önce, yavrular olgunlaşır olgunlaşmaz, familya dağılır. Erkek ve dişi arasında sürekli bir "evlilik" daha sağlam bir sosyal bünyedir. Etoburlarda buna sık sık rastlanır. Yüksek primatlarda olduğu gibi, yavruların pek yavaş olgunlaşması hâlinde çoğu zaman familya gruplarıyle karşılaşılır. Bunlar on iki veya daha çok ferdi içine alır. Yavrular olgunlaştıkça gruptan ayrılırlar. Çoğu zaman bu gruplarda bir tek olgun erkek bulunur. Bu erkek grubun lideri ve koruyucusudur. Dişi ise birden fazla olabilir. Bir kunduz kolonisi de, bir tek familya grubundan meydana gelir. Bu kolonide bir erkek, bir olgun dişi, o yılın ve önceki yılın yavruları bulunur. Bir gölcüğe ancak bir tek koloni sahiptir. Yavrular, olgunlaşınca, koloniden ayrılırlar. Kunduzlar, baraj yapmada ve yiyecek toplamada toplum çıkarına iş birliği yaparlar. İnsanlardan ve kunduzlardan başka, M. sınıfında, böyle sosyal zihniyete sahip bir tür yoktur.

Üreme toplulukları ve süreler: Bazı M. ve özel olarak çeşitli türlere bağlı deniz ayıları, üreme mevsiminde çok sayıda toplanırlar ve çok karmaşık sosyal teşkilâtlanmalar yaparlar. Bu faaliyetin en çok gelişmiş olduğu hallerde, üreme yapan ve üreme yapmayan fertler birbirinden ayrılır ve ayrı ayrı geçici koloniler teşkil ederler. Üreme kolonisinde her erkek etrafına gebe ve bâkir dişilerden oluşan bir "harem" toplar. Her erkek, kalabalık kumsalların bir bölgesini zapteder, dişilerini oraya kapar ve bunları korur. Önceki yıl gebe kalmış dişiler, yavrularını doğurduktan ve tekrar çiftleştikten sonra "harem"ler dağılır.

Ovalarda yaşayan birçok hayvanlar sürüler teşkil eder. Bunlar bazan pek çok ferdi içine alır. Amerika'da yaşayan bizon sürülerinin bünyesi üreme mevsiminde ve bunun dışında değişir. Yılın en büyük kısmında erkekler, ya yalnız yaşar, ya gevşek "bekâr" sürüleri teşkil eder; dişiler ve genç hayvanlar ise ayrı sürüler hâlindedir; bunların her biri, bir dişi "lider"in arkasından gider. Üreme mevsiminde erkekler geçici olarak dişilerin sürülerine katılırlar. Burada çoğu zaman, her erkek birkaç dişiyi etrafına toplar. Ferde doğrudan doğruya çıkar sağlamayan veya ferdin kendisini fedâ etmesini gerektiren hareketler ancak insanlarda görülür. Böyle hareketler ahlâkî bakımdan çok değerli olmakla beraber, türün yaşamağa devamı bakımından değerli olabilir veya olmayabilir. Hayvanlarda görülen bazı buna benzer hareketler incelenmiş ve bunların sırf biyolojik bir karakter taşıdığı görülmüştür; bu, içgüdüye veya öğrenime dayanır.

Genel olarak bakım hareketleri M.'de bir ana ile yavrusu arasında görülür: Ana, yavruyu besler ve onu korur. Sosyalleşmesi gelişmiş M.'de, meselâ yüksek primatlar, bazı tırnaklılarda ve köpekgillerde, erkekler koruma işlerine katılabilirler ve hattâ en ağır sorumluluğu üzerlerine alabilirler. Sürü hâlinde yaşayan maymunlarda herhangi birinin çığlığı, bir olgun erkeği oraya getirmekte gecikmez. Köpeklerin, yaralı bir arkadaşları veya efendilerinin yanında kalmaları nâdir bir olay değildir. Bazı M., yalnız kendilerini korumak veya birbirlerine yardım etmek için değil, başka hayvanlara veya insanlara saldırmak üzere de toplanırlar. Bu hareket tarzı, kurtlarda, köpeklerde ve bazı primatlarda görülür.

III. Şekil ve Fonksiyon:

Birçok bakımlardan M., kendilerine en yakın olan sürüngenlerden ayrılırlar. Sürüngenlerden M.'e geçiş, gerçekten bir gelişme olduğundan daha çok bir değişmedir. Bu değişmeler, özel olarak kafanın bünyesinde göze çarpar, ama bütün bedende de görülürler. M.'in anatomisi, esas itibarıyle öbür omurgalıların anatomisinin aynıdır, ama, anatomik sistemlerin her biri M.'in değişmesinden doğmuş bazı özellikler gösterir.

1. *Deri ve kıllar:* M. derisinin en karakteristik özelliği üzerindeki kıllardır. Buna öteki hayvanların hiç birinde rastlanmaz. Kılların iki fonksiyonu vardır: Biri bedeni izole (tecrit) etmek, öbürü de deriyi mekanik tehlikelere karşı korumaktır. M.'in en çoğunun bedenlerinde, ter bezleri (süt bezleri değişmiş ter bezleridir) ve yağ bezleri bulunur. Bu bezler bir yağlı sıvı hazırlarlar.

2. *İskelet - Kafatası:* Özel olarak kafatası çok değişmiştir. Çene kemiğini teşkil eden elemanların sayısı azalmış ve bunların bazıları kulak kemikleri hâline gelmiştir. Bunun gibi, kafatasını teşkil eden kemiklerin birkaçı da M.'de yok olmuştur. Bir kemikli damak gelişmiştir: Bu M.'in yemek yerken solumalarını mümkün kılar. İç kulağın çevresindeki kemik elemanlar bir tek kemik hâline gelmiştir.

Eksen iskelet ile uçlar iskeleti: M., bel kemiğinin en karakteristik özelliği yedi boyun omurgaya sahip olmasıdır. Şimdi yaşayan M.'in en çoğunun omuz kuşağı, sürüngenlerinkinden çok daha sâdedir. Monotremlerde ise, omuz kuşağı sürüngenlerinkine benzer. Alt kuşak ile alt uçlar iskeletlerinin değişmesi omuz kuşağınınkine nazaran az göze çarpar.

3. *Dişler:* M.'in dişlerinin en önemli karakteristiği, dört tür dişe ayrılmasıdır. Bunlar kesici dişler, köpek dişleri, küçük azı dişleri ve azı dişleridir. Sürüngen dişlerine nazaran bu değişme, M.'e en çok benzeyen yüksek sürüngenlerde de görülür. Dişli balinada, diş sayısı artmıştır. Bazı türlerin 250'ye yakın dişi vardır. Ama, hiç dişi olmayan balinalar olduğu gibi, karıncayiyen ve pangolin'lerin de hiç dişi yoktur. İnsan ve öteki yiyici M.'in en çoğunda yanak dişleri kare şeklinde olup, gıdayı ezmeğe mahsus yuvarlak çıkıntılar taşır. Etten başka bir gıda yemeyen hayvanlarda (kedi), üst ve alt çene kemiğinde görev yapan ancak birer yanak dişi bulunur. Bunlar tam mânâsıyla makas görevini yapar. Çiğnemeğe değil, ancak kesmeğe yarar. Otobur M. (at, inek ve bir çok kemiriciler)'de yanak dişleri uzun yassı bir şekil almıştır. Bunlar, bitki elyafı ezmeğe mahsus değirmen taşları şeklindedir. Normal olarak ot ve başka silisyum dioksidi ihtivâ eden bitkilerle beslenen M.'de, bu madde, dişleri çabuk tahrip ettiğinden, dişlerin ömür boyunca dayanması problemi doğar. Bu da dişlerin köklerinden itibaren durmadan büyümesi ve böylece bozulmuş kısımların yerine yenilerinin çıkması ile halledilir. Fillerde ise her çene kemiğinde görev yapan ancak birer diş bulunur, ama ağzın dibinde birtakım yeni dişler çıkar ve aşınan dişin yerine geçmek üzere büyür. Bu gelişme, çıkacak olan dişlerin hepsinin sıra ile görevlenmesine kadar devam eder. Bundan sonra hayvan açlıktan ölebilir. Yalnız balıkla beslenen M. (bazı balinalar böyle beslenir), birbirine benzeyen koni şekilli dişlere sahiptirler. Bu cins dişler, sürüngenlerinkinden farklı değildir, ama bu dişler esas itibarıyle karakteristik M. dişi olup, sonradan özelliklerini kaybederek bastileşmiş dişlerdir.

4. *Kas sistemi:* Kuşlar da dahil olmak üzere, alçak omurgalıların kas sistemleri o derece birbirine benzer ki, köpek balıklarına kadar kasların her birinin bir belirli prototipten gelişmiş olduğu kolayca anlaşılır. M.'de bu böyle değildir: Beden planı ve organizasyonu M.'de de öbür omurgalılarda

Kuzey Avrupa, Asya ve Amerika'da yaşayan ren geyiği

Doğu Afrika ovalarında yaşayan zebra ve yavrusu

Doğu Afrika ovalarında yaşıyan beyaz gergedan

Ornitorenk : Memelilerin en basiti, gagası ördeğinkine kendisi kunduza benzer, Avustralya ve Tasmanya'da yaşar

Adi kirpi

Kaliforniya deniz aslanı

Ağaç bırakısı, Orta ve Güney Afrika'da yaşar, tavşana benzer kaya porsuğu familyasındandır

Afrika'nın Sahra çölü dışında her yerinde ve Asya'da yaşayan bir pars türü

Koalası: Avustralya'da yaşayan bir torbalı memeli

Güney Afrika'da yaşayan yaban köpeği

Kuzey Amerika'nın batısında yaşıyan bizon türü

Kuzey Denizinde yaşayan deniz aygırı

Baboon : Doğu Afrika'da yaşayan bir çeşit büyük maymun ve yavrusu

Beyaz balina : Kuzey Denizinde yaşar

Kuzey Afrika'dan Kuzey Denizine kadar ve Avrupa ile Amerika ve Asya'da yaşayan su samuru

Afrika'da yaşayan zürafa

Güney - doğu Asya'da yaşayan maymunlar

Kuzey Amerika'nın batısındaki ovalarda yaşayan Amerika ceylanı

Avustralya'da yaşıyan gri kanguru

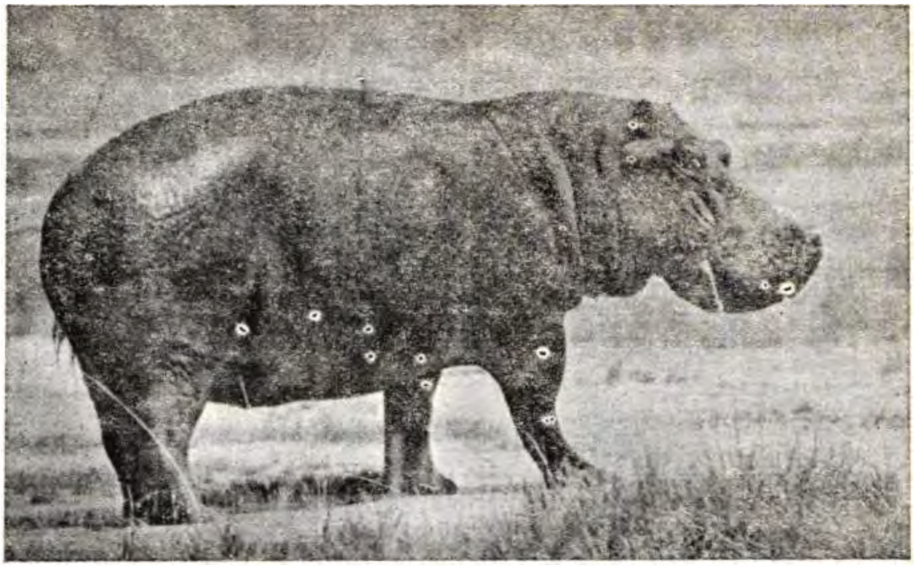
Kuzey Amerika'da yaşayan pamuk kuyruklu bir tavşan

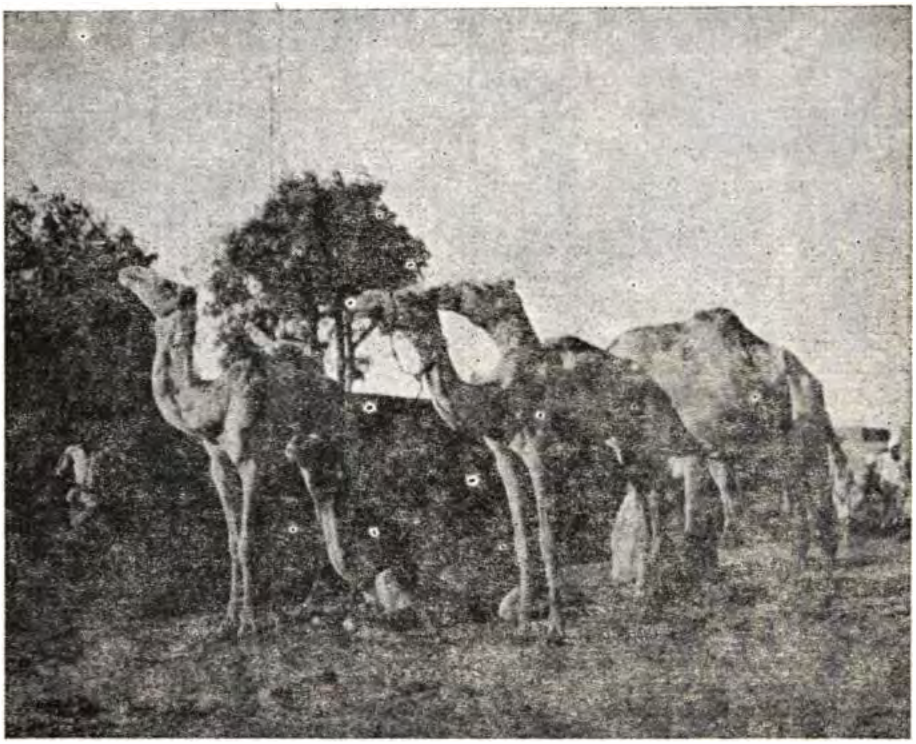
Batı Afrika'da yaşıyan bir çeşit yırtıcı erkek maymun

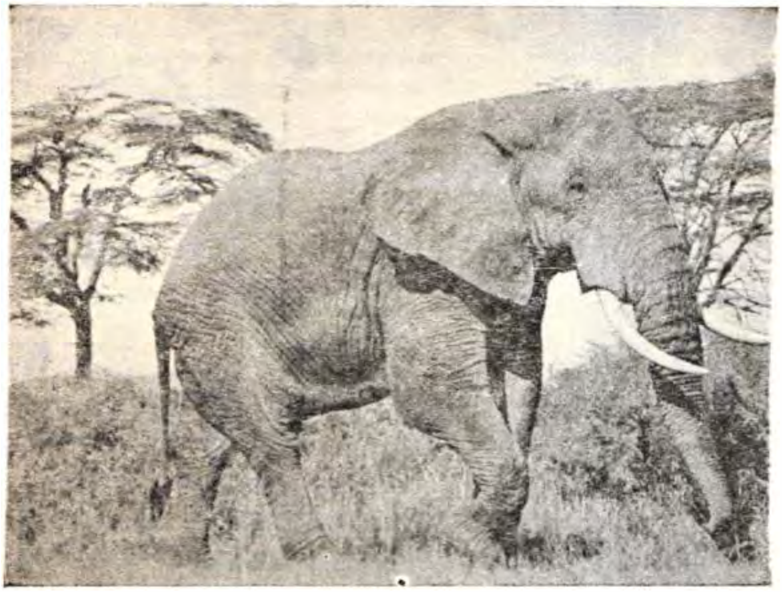
Kuzey Amerika'da yaşayan beyaz ayaklı bir fare

Batı Afrika bataklıklarında yaşıyan su aygırı

Yakın ve Orta Doğu'da yaşıyan tek hörgüçlü deve

Kara memelilerinin en büyüğü olan Afrika fili

Orta ve Güney Amerika'da yaşıyan bir çeşit maymun

olduğundan farklı değildir; ama, ferdî kasların ayrıntıları o kadar değişkendir ki, çoğu zaman bunlara sürüngenlerde tekabül eden kası bulmak imkânsızdır. Bu, özel olarak kafa için doğrudur. M.'in kafasındaki çene kemiği kasları o derece yenilenen bir tarzda değişmiştir ki, burada öbür omurgalılar için kullanılan adlar artık kullanılamaz.

5. *Sinir sistemi, beyin:* M. beyninin en göze çarpan özelliği "Cortex" adı verilen dış kabuğunun çok gelişmiş olmasıdır. Beyin cortex'i ruhî ve asosyatif fonksiyonların merkezidir. Oysa beynin daha ilkel bölgelerinde fizyolojik kontrol ve yönetim fonksiyonları yer alır. Beyin cortex'ine çoğu zaman neopallium (yeni örtü); ön beyin eski kısmına ise archipallium (ilk örtü) adı verilir. Neopallium, insanda en çok gelişmiş olup, beynin geri kalan kısmından daha büyüktür.

Çevredeki durumla ilgili bilgiler, devamlı bir şekilde bedenin yüksek sayıdaki "alıcılarına" gelir. M.'de bu bilgilerin hepsi veya büyük bir kısmı, geniş ölçüde şekillenmiş bir sinir sistemi yoluyle beyin cortex'ine varır. Böylece cortex, durmadan değişen çevrenin durumunu yansıtır. Buna göre cortex bir geniş "computer" gibi çalışır: Önce toplanmış bilgiyi yeni aldığı bilgi ile karşılaştırarak hayvanın hayatını kurtarması ve sürdürmesi, rahat ve sağlık içinde yaşaması için en elverişli hareketi bulur. Böylece, öbür omurgalılardan farklı olarak M.'de, hemen hemen ferdin her hareketi cortex'in etkisindedir. M.'de her fert, öbür hayvanlara nazaran çok daha geniş ölçüde tecrübelerinden faydalanabilir. Buna göre M.'in davranışları başka hayvanlarınkinden daha az iç güdüme bağlıdır. Düşünme kabiliyeti, yani karmaşık problemleri deneme ve yanılma metodundan başka bir metodla çözme kabiliyeti, bazı alçak M.'de de arasıra ve hafif bir şekilde görünüyorsa da, bu, primatlarda iyice belirir ve insanda en yüksek şeklini alır. Primatlar ve insan aynı zamanda en çabuk öğrenen yaratıklardır. Beyin, M.'de öbür omurgalılardakinden daha büyüktür. Ama beynin mutlak büyüklüğü M. arasında çok değişir.

M.'de beyin ağırlıkları:
(Beyin ağırlığının beden ağırlığına oranı)

Hindistan fili	1 : 560	Köpek	1 : 118
Yunus balığı	1 : 432	"Macaque" (maymun)	1 : 71
Pilot balina	1 : 400	İnsan	1 : 50
Evcil koyun	1 : 251	"Marmoset" (maymun)	1 : 28
Fare	1 : 208	Örümcek maymunu	1 : 21
Pars	1 : 168		

En büyük beyinler, balina ve filde bulunur. Öte yandan bazı küçük maymunlar, nisbeten en büyük beyinlere sahiptirler. Hattâ bunların bazıları nisbeten insanın beyninden çok daha büyüktür. Kafatasının beyne ait boşluğuna alçı dökmekle beyin büyüklüğü ve şekli hakkında kesin bir fikir edinilir. Fosil M.'in böyle elde edilmiş beyin modellerine bakarsak en çok gelişerek ilerleyen uzuv olarak beynin irilik bakımından devamlı bir büyüme gösterdiği müşahede edilir. Meselâ at türünde, en eski at olan hyracotherium'un beyni şimdiki opossum'un beynine eşittir.

6. *Dolaşım sistemi:* Sürüngenlerde ve öbür alçak dört ayaklılarda, ciğerlerden gelen oksijenli kan, bedenden gelen oksijensiz kanla yürekte biraz karışır. M.'de (ve kuşlarda) ise, yürek odalı bir çift tulumbadır. Kanlar karışmaz. M.'de yüreğin sol yarısı, yalnız oksijenli kanla, sağ yarısı da yalnız oksijensiz kanla karışır. Beden ve ciğer dolaşımlarının birbirinden kesin olarak ayrılması, metabolizmanın etkisini arttırır, bu da beden sıcaklığının değişmeden yüksek seviyede tutulması olayına sıkıca bağlıdır. Bu etkiyi M. ve kuşlarda büyük ölçüde arttıran bir faktör daha vardır: Kırmızı kan hücreleri bu yaratıklarda, çok sayıda olup, küçüktür. Çekirdeksiz kırmızı kan hücrelerine yalnız M.'de rastlanır. Bu olayın sebebi şimdiye kadar açıklanamamıştır.

7. *Solunum sistemi:* M.'in solunum sistemi bir çift ciğerden meydana gelir. Bu ciğerler, yüreğin sağ ve solunda birbirinden ayrı pleura torbalarında asılıdır. Beden ısısının yüksek seviyede tutulması için, havanın yeter ölçüde ve hızla gelmesi lâzımdır. Hava, çift olan burun delik ve boşluklarından gire-

rek ve hazım sisteminden kısmen ayrı bir yoldan geçerek, ciğerlere iner. Burun ve ciğerler, büyüklük ve karmaşıklık bakımından en çok M.'de gelişmiştir. Burnun içindeki koku alma sistemi de çok gelişmiştir. Hava emme mekanizması M.'de çok etkilidir. Kas ve tendonlardan yapılmış olup, karın boşluğu (abdomen)'nu göğüs boşluğu (thorax)'ndan ayıran diyafram aşağıya doğru çekilir, kaburgalar kafesi de genişlerse, süngerimsi bir dokudan yapılmış olan ciğerler açılır, yayılır, hava da kıkırdak halkalı tüplerden geçerek, bronş ve bronşiollere dolar ve alveol adını taşıyan küçük hücrelere kadar işler. Burada kanın gaz mübadelesi yer alır.

8. *Sindirim sistemi:* Miğde ve bağırsak borusu boyunca görülen organlar, başka yüksek omurgalılarda da önce görülen bir takım yapıların daha çok gelişmiş şekilleridir. Bunlar şunlardır: Yemek borusu, miğde, ince ve kalın bağırsaklar, rektum ve anus. İlgi uyandıran, özelleşmiş miğde tipleri arasında en çok göze çarpan, geviş getiren M.'de bulunur. Bu hayvanların ağzı çok oynak dudaklarla çerçevelenmiştir. Dil başlıca tat organıdır. Ağızda bulunan tükrük bezleri nişastaların hazmına başlar. Çeşitli şekillerde çöreklenen bağırsaklarda hazım sona erer. Tavşanlar ve ada tavşanları gibi bitki yiyen M.'de en çok gelişmiş olan organ, kör bağırsak (caecum) dır. Bu, insanın apandisine karşılıktır.

9. *Urogenital sistem:* M.'in en önemli ifraz edici organları çift böbreklerdir. Bunlar kandan nitrojenli zehirleri ve su fazlasını organizmadan atar. Ama ter bezleri ile deri, ciğerler ve sindirim borusu da bu işte önemli roller oynar.

Üreme organları, zehirleri bedenden çıkarma organı (böbrek) ile o kadar sıkıca bağlıdır ki, bu iki sisteme bir tek ad verilerek urogenital sistem denmiştir. Monotremlerde cloaca denilen bir boşluk bulunur. Buraya urogenital ve sindirim sistemi artık maddelerini boşaltırlar. Daha yüksek M., bu iki sistemi ayırmışlardır. Marsupial ve Placental M.'in dış cinsiyet organları çok gelişmiştir; urethra (ki bu aynı zamanda idrar yoludur) erkeğin penis'inden geçer; sertleşmiş penis, dişinin vagina'sına sokulur ve sperma'sını oraya döker. Sperma bir yumurta ile birleşebilir ve bundan çıkacak embryo (monotremler'den başka M.'in hepsinde) uterus'ta, ananın dokularına sıkıca bağlanmış olduğu halde, beslenir ve gelişir.

IV. Üreme ve gelişme:

1. Sevişme ve çiftleşme: Kuşlarda görülen "âyinleşmiş" bir sevişmeye M.'in pek azında rastlanır. Bunun yerine dişide devrî bir kızma (estrus) devri sonucunda çiftleşme isteği doğar ve böylece çiftleşme ve türün devamı sağlanır. Ama primatlarda ve özel olarak insanda cinsiyet kabiliyeti devreleri açıkça belirmez ve erkeğin bir nevî "baştan çıkarma" eylemi önem kazanır. Bununla beraber süslenmeler ve âyinler bir dereceye kadar yol oynar.

2. *Gebelik ve gelişme:* Placental (eutheria) M.'in gösterdikleri özellikler arasında en karakteristiklerden biri, yavrunun nisbeten ilerlemiş bir gelişme safhasına kadar anasının bedeninde kalmasıdır. Bu olayın sağladığı avantajların en büyüğü şudur: Beslenme imkânının sağlanmasıyle, yavrunun gelişme zamanı geniş ölçüde uzayabilir. Yumurtlayan hayvanlarda, bunun aksine gelişme zamanı yumurtaya girebilen yumurta sarısı miktarına bağlı, yani sınırlanmıştır. Öyle görünüyor ki gelişme devresinin uzaması, M.'in doğumdaki beyinlerinin büyüklüğü ve eriştiği yüksek gelişme safhasına bağlıdır. M.'de, yavrunun ana bedenindeki gelişme zamanı, türler arasında geniş ölçüde değişir. En kısa zamanı Amerika opossum'u gösterir: 12 - 16 gün. Opossum bir marsupial olup, az gelişmiş olan yavrusu, ananın karnındaki torbasında gelişmesine devam eder. En uzun zaman 22 ay olup, Asya filinde görülen zamandır.

Tabiatiyle bir ananın bedeninde taşıyabileceği yavru sayısı sınırlanmıştır. M.'ler, normal olarak bir doğumda az sayıda yavru dünyaya getirirler. Türlerin en çoğunda bu sayı ikiyi aşmaz. En çok sayıda yavruyu birden dünyaya getiren M. arasında Madagaskar karıncayiyenleri bulunur. Bunların bir doğumda 20 kadar yavru dünyaya getirdikleri olur. Gelişmekte olan embryo yalnız korunmağa değil, aynı zamanda beslenmeye, oksijene ve beden zehirlerinin uzaklaştırılmasına ihtiyacı vardır. Embryo, anasının rahmi (uterus)'nde korunur. Rahim, omurgalıların yumurta geçiti (ovidukt) tipik olarak M.'e âit bir yeni şeklidir. Embryo'nun bir koruyucu örtüsü daha vardır: Amnion adı verilir ve akışkanla dolu bir torbada yüzer. Embryo'ya gıda placenta yolu ile gelir. Placenta çok karmaşık olup, embryo zarlarından ve rahmin içini kaplayan zardan yapılmıştır. Placenta, kısmen anaya, kısmen de yavruya ait bir çok kan damarlarını içine alır. Böylece ana ve yavru arasında bir gıda ve zehir uzaklaştırma değiş - tokuşuna imkân verir. Doğum esnasında placenta da ananın bedeninden atılır.

Monotremlerde dişinin üreme sistemi, tipik olarak sürüngenlere ait karakterler taşır. Sürüngenlerde olduğu gibi bağırsak ve urogenital sistem cloaca adını taşıyan müşterek bir boşluğa götürür. İki ovidukt bir tek rahim teşkil etmeksizin ayrı ayrı cloacaya açılırlar. Büyük yumurta ovidukt'tan inerken bir kabuğa bürünür ve ananın bedeninden çıkar. Ana bedeni dışında gelişir.

3. *Ömür uzunluğu:* M.'de ömür uzunluğu çok büyük farklar gösterir. Fil, aslan, gergedan ve at gibi büyük M., genel olarak küçük M.'den daha çok yaşarlar. Fareler ve tarla fareleri en kısa ömürlü M.'dir. Bununla beraber cüsse ve ömür arasında daimî bir orantı yoktur. Öyle görünüyor ki, insan, öbür M.'den daha uzun ömür imkânına sahiptir. Ortalama ömür ile ömür imkânı karıştırılmamalıdır. Ortalama ömür, bir grubu meydana getiren fertlerin ömürlerinin ortalama süresidir; ömür imkânı ise, bir ferdin ulaştığı maksimum yaştır. Herhangi bir türde fertlerin, ancak pek azı yaşayabilecekleri kadar yaşarlar: En çoğu yaşlılıktan değil, hastalıktan veya kaza sonucunda ölürler. Bu sebeple ortalama ömür, dâimâ tasarlananın çok altında kalır. Çok düşmanı olan, çok avlanan bazı türler vardır. Onlarda bu iki sayı arasındaki fark daha da büyük olabilir. Bu türlerin bir örneği yaban faresidir. Ömür imkânı ancak evcil veya zoolojik bahçelerde yaşayan hayvanlar için tesbit edilebilir; ama bu hallerde bile bir hayvanın ömrünü doldurup doldurmadığı şüphelidir.

V. Dağılım:

Çağımızda yaşayan çeşitli türlere bağlı M.'in düzenli bir şekilde dünyaya yayılmamış olduğu göze çarpan bir gerçektir. Filler, yalnız Afrika'da ve Asya'da bulunur. Karıncayiyenler, Güney ve Orta Amerika'da; Afrika'da Büyük Sahrâ'nın güneyinde bulunmaktadır. Bu örnekler ve başkaları M.'in dağılımında büyük farkların olduğunu gösterir. Fosillerden de anlaşıldığı gibi M.'in dağılımı, geçmiş çağlarda şimdikine benzemiyordu. Bir zamanlar filler Kuzey Amerika'da çok sayıda yaşardı. Avustralya'dan başka bütün kıt'alarda da bu böyle idi. Üçüncü Zaman başlangıcında atların, Kuzey Amerika'da, Avrupa'da ve Asya'da bulunduğu, Üçüncü Zaman ortalarında

Avrupa ve Asya'dan yok oldukları, Kuzey Amerika'da da aynı çağın sonlarında gelişmelerini bitirdikten sonra öldükleri zannedilir. Şimdi yaşayan yaban atları, zebralar ve eşekler, pek yakın zamanlarda Asya ve Afrika'yı istilâ etmişler, bütün Amerika'ya da yaban atları ancak XVI. yüzyılda beyaz adamlarca getirilmişlerdir. Öbür yandan karıncayiyenler dâimâ Amerika'da yaşamışlardı ve öyle görünüyor ki geyik ve ayılar Afrika'da hiçbir zaman Atlas Dağları'nın güneyinde yaşamamışlardır. Fosiller, bize M. dağılımını gerek zaman, gerek kıt'a bakımından değişmiş olarak gösteriyor. Başka bir deyişle M.'in şimdiki dağılımını anlamak için, geçmiş dağılımını bilmek gerekir.

VI. Tekâmül, hısımlık: M. başlıca tekâmüllerini Senozoik devrinde yapıp, kara hayvanları arasında ön plana geçmişlerdir. Şimdi de süregelen bir devir, 70 milyon yıl önce başlamıştı. Buna göre, bu devre M. devri denmiştir, ama, M.'in o devirde milyonlarca yıl önce meydana geldikleri unutulmamalıdır. Bilinen en eski M. fosilli Mezoik Çağı'nın Uriassk devrinde sanılır. Bütün Mezoik boyunca M. küçük ve önemsiz olarak yaşamışlardır; ama tarihlerinin bu ilk uzun faslı önemlidir.

1. Kaynakları: M., Therapsida adını taşıyan ve Gurassik devrinin başlarında yok olan bir sürüngen takımından doğmuştur. Bu sürüngenlerin birkaç türü doğmuştur. Bunlar zamanla memelimsi hâl alınca, bu gruba memelimsi sürüngenler adı verilmiştir. Therapsida'ların bir alt takımına bağlı hayvanların sonuncuları gerçekten o derece memelileşmiştir ki, bunlara memeli sürüngen demek yerinde olur.

M.'in bazı uzuvlarının yok olması veya değişmeleri dikkati çeker. Bu değişikliğin en önemlisi, kafatası ile alt çene kemiği arasında yeni bir mafsalın hâsıl olmasıdır. Alman anatomisti Cart Reichern, 1837'de M.'e ait bir embrony kafatasını inceledikten sonra böyle bir şekil değişiminin olması sonucuna varmıştır. Bununla bazıları alay etmişler ve işitmek ve çiğnemek gibi iki hayatî fonksiyonun bu derece değişmesinin bir felç sonucu ortaya çıkabileceğini öne sürmüşlerdir. Ancak, yüz yıla yakın bir zaman sonra, fosil memelimsi sürüngenler, hem de memelimsi çene kemiği mafsallarına sahip olmuşlardır. Biri daha yok olmadan öbürü işlemeğe başlamıştır.

2. Adaptif dallanma: Hayvan gruplarının hemen hepsinin tarihinde öyle görünüyor ki, tek âmil, büyük hızla ilerlediği bazı ve bir takım tiplerin belirdiği bazı devreler oluyor. Böylece meydana gelen büyük türler daha yavaş değişiyor ve bunların en çoğu yok oluyor. Ama, geri kalan türlerin kimi veya birden daha çoğu, tekrar yeni bir grubu meydana getiriyor.

1) M.'in tarihinden birinci devrenin sonlarında memelimsi sürüngenler bir kaç Tireask memeli alt sınıfına ayrılıyorlar. Bu alt sınıfların ancak ikisi şimdi yaşamaktadır. 2) Kretase ve Paleosen devreleri ikinci bir dallanma, birçok torbalı M. marsupiallar meydana getirmiştir. Bunların bir çoğu, şimdi yok olmuştur. 3) Hemen hemen aynı zamanda ilkel placental M., birçok büyük tipler olarak ayrılmışlardır. Bunların hemen hemen hepsi Üçüncü Zaman başlarında yok olmuştur. 4) Son olarak Senozoik'in Paleosensonları ve Eosen başlarında yer alan placental M.'in bir dallanması sonucunda şimdiki takımlar meydana gelmiştir. Bunların en çoğu hâlâ yaşamaktadır. Bu son dallanma zirvesini geçmiş olup modern M.'in modern insanın tahripleri daha başlamadan önce soysuzlaşma yolunu tutmuş olduklarına inanmak için sebepler vardı. Modern silâhların meydana gelmesi ve geniş ölçüde ziraatin başlaması ile M.'in soysuzlaşmaya gittikleri şüphesizdir.

3. Adaptasyonlar: İlk M. küçük yaratıklardı. Bunların gerek görünüş gerek davranış bakımından şimdiki küçük opossumlara benzedikleri sanılır. Mezoik çağın sonlarında karaya hâkim olan sürüngenler pek az yer işgal ediyorlardı. Her şeyi yiyen hayvanlar omnivor olup muhtemel olarak her şeyden daha çok böcek yerlerdi. Yerde gezer veya alçak bitkilere tırmanırlardı. Ayaklarının her birinde beş parmak, arkalarında da uzun ve iyi gelişmiş bir kuyruk vardı. Şimdi olduğu gibi o çağda da bu hayvanlar, özel bir hayata uymuş değildirler. Bu hedefe yardım edecek bazı anatomik değişmeler gerekiyordu. Bu değişmelerin bazıları çok geniş sonuçlar doğurmuştur. Böylece therium'ların ve özel olarak eutherium'ların adaptif dallanması sonucunda şimdi yaşayan memeli takımları meydana gelmiştir.

M. uzuvları bir özel yaşama tarzına uymak, özel bir ekolojik durumdan faydalanmak için adaptasyon icrâ eder. Yarasalar havada uçar, dişli balinalar denizde yüzer ve hayvanlarla beslenir. Deniz inekleri denizde yaşar ve bitkileri yer, kemiriciler tipik olarak özelleşmemiş M.'i temsil eder, ama onların da keskiye benzer dişleri kemirmek için ayrı bir nitelik kazanmıştır. Etoburlar başka hayvanları avlar ve yerler, tırnaklı hayvanlar ot ve yaprak yemek ve hızlı koşmak bakımından özelleşmiştir. Göze çarpan bir gerçek varsa şudur: M.'in uzuvlarının ilk olarak ayrılması özel beslenme şartlarına veya yer değiştirme şartlanma veya bunların her ikisine de dayanıyordu. Böcekyiyenler bu safhada şemaya kolayca girmiyorlarsa, bunun sebebi, bedenlerin hemen hemen ilkel eutherium kadar genelleşmiş olmasıdır, pirimatların işgal ettikleri ekolojik bölge, öbür takımlarınkinden daha az göze çarpar. Genel olarak pirimatların çoğu, ağaçlarda yaşama ve bir şey yemeye adapte olmuşlardır. Avustralya torbalıları, başka yerlerde yaşayan eutherium'ların dallanmasından bağımsız bir adaptasyon dallanması yapmışlardır. Ortamlarının ekolojik boşluklarını doldururken bu torbalılar, birçok eutherium tiplerine benzer şekilleri meydana getirmişlerdir. Bazı hallerde bu paralelizm hayret uyandıracak kadar kesindir. Tasmanya'nın torbalı kurdu, eutherium köpek ve kurtlarına çok benzer. Torbalı "kediler" küçük kedi ve sansarları andırır. Wonbatlar, phalangerler ve torbalı "fareler" görünüş ve davranışta Amerika dağ farelerine, sincaplara ve gerçek farelere benzerler. Bir torbalı köstebek bile vardır. Avustralya'nın Wallaby ve Kanguru'ları dünyanın başka yerlerinde geyik ve ceylânların oynadıkları rolü oynarlar.

VII. Sınıflandırma ve Genel Bakış:

M. sınıfı üç alt sınıfa ayrılabilir. Bunların ancak therium'lar (çoğul theria) diye adlandırılanı bütün M. tarihinde büyük önem kazanmıştır. Muhtemel olarak alt sınıfların her biri, başka bir memelimsi sürüngenler dalından doğmuştur. Buna göre M. Polyphyletik (başka başka köklerden gelen) bir gruptur. Hakkında henüz az bilgimiz olan mezoik M. grupları olan triconidont'lar ve docodontlar, sözü geçen alt sınıfların hiç birine kolayca sokulamaz. Bunları daha iyi tanırsak, ayrı alt sınıfların yerleştirilmeleri gerekebilir.

M.'in başlıca bölümleri şunlardır:

Altsınıf Prototheria: yumurtlayan M.

Takım monotremata: Echidna ve Platypus, altsınıf Allotheria (sönmüş)

Takım Multituberculata: altsınıf theria (canlı yavru doğuran M.), altsınıf Pantotheria (sönmüş)

Takım Pantotheria

Takım Symmetrodonita

İnfra sınıf metatheria: Hep torbalı M.

Takım marsupialia: Kanguru, opossum, phalanger, koala ve benzerleri

İnfra sınıf Eutheria: Hep placentalı M.

Takım Insectivora (Böcekyiyenler): köstebekler, kirpiler ve benzerleri.

Takım Dermoptera: Rlying lemur veya colugo

Takım Chiroptera: yarasalar

Takım Primatlar: lemurlar, kuyruklu maymunlar, kuyruksuz maymunlar, insan

Takım Tillodontia (sönmüş)

Takım Taeniodontia (sönmüş)

Takım Edentata: karıncayiyenler, armadillo'lar

Takım Pholidota: pangolin veya pullu karıncayiyenler

Takım Lagomorphas: tavşan ve ada tavşanları

Takım Rodentia: kemiricilerin hepsi

Takım Cetacea: balina, yunus balığı ve porpoise

Takım Carnivora: Köpek, ayılar, sansarlar, kediler ve benzerleri

Takım Condylerthra (sönmüş)

Takım Litopterna (sönmüş)

Takım Notoungulata (sönmüş)

Takım Astrapotheria (sönmüş)

Takım Tubulidentata: aardvark

Takım Pantodonta (sönmüş)

Takım Binocerata (sönmüş)

Takım Pyrotheria (sönmüş)

Takım Proboscidea: filler, mamutlar, mastodontlar

Takım Embrithopoda (sönmüş)

Takım Hyracoidea: hyra'lar

Takım Sirenia: dugong ve manaltee

Takım Perissodactyla: tek tırnaklılar yani atlar, tapiler, gergedanlar ve benzerleri.

Takım Artiodactyla: Çift tırnaklılar, yani domuzlar, sığırlar, keçi ve benzerleri. Sönmüş olan Triconodonta ve Docodonta'nın bu cetveldeki yerleri belli değildir.

1. Prototheria: Monotrem'lerin ata cinsleri bilinmeyen; yaşayan şekilleri (echidna ve platypus) o derece özelleşmiştir ki, bunların bir çok nitelikleri ve herşeyden önce, ya yok olmuş ya da son derece değişmiştir. Oysa dişler, öbür M.'de en yararlı yakınlık işaretleridir. Bilginlerin çoğu, monotremlerin, Therium M.'in çıktığı therapsid sürüngenler dalından bambaşka bir therapsid dalından çıkmış olduklarını iddiâ ederler. Buna göre, bu iki grubun tarihleri 175 milyon yıldan beri ayrılmış olmalıdır. Bazı bilginlere göre monotreniler gerçek memeli değildirler.

2. Allotheria. Multituberculata küçük ve orta büyüklükte olup, dişleri çok özel bir karakter taşıyordu. Azı dişleri uzun olup, taçlarında uzunlama olarak sıralanmış çıkıntılar gösterir. Bu dişler, çoğu zaman küçük buğday başaklarını andırır. Jura devrinin başlarında meydana gelmişler ve 100 milyon yıl kadar yaşamışlardır. Bu grubun temsilcilerine Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da rastlanır. Taeniolabis adını taşıyan en büyük multitaberculatom aş. yu. kunduz'un büyüklüğünde idi.

Triconodonta. Bunlar bir küçük M. takımı olup, Triasik'in sonlarında meydana gelmişler ve Kretasenin içinde yok olmuşlardır. Triconodonta ile öteki M. arasındaki bağlantı bilinmiyor ve bilinen memeli alt sınıflarından hiç birine muhakkak olarak bağlanamazlar. Yanak dişleri, kesici tiptendir. Etobur olup büyüklükleri aş. yu. bir fareninki gibi idi.

Docodonta. Jurassik çağda meydana gelmiş, küçük M. olup, öbür M.'in hepsinden farklı idiler. Çene kemikleri mafsallarında malleus ve incus kemikleri ikinci derecede bir rol oynamağa devam ediyordu. Docodonta'nın yalnız üç cinsi biliniyor. Birisi Kuzey Amerika'da, ikisi de Avrupa'da yaşamıştır. Bazı bilginler, Docodonta'yı monotremlere yakın sanırlar.

3. Theria (Therium'lar) gurubu, monotrem'lerden başka şimdi yaşayan M.'in hepsini içine alır. M. sınıfının Kretase'nin sonu ve Senozoik'in başlarında Therium'lar, dünyayı dolduran marsupial ve Placental M.'in çoğunu içine alan grupları meydana getirdiler. Böylece Pentotheria, metatheria ve Eutheria infra sınıfları meydana gelmiştir. Bugün yok olmuş olan M.'i içine alan bu grup, iki takıma ayrılır: Symmetrodonta ve asıl puantotheria takımları. Bunların birincisi Triassik'in sonlarında meydana gelmiş ve Jura çağı başlarında Pantotheres grubunu meydana getirmiştir. Symmetrodonta ve Pantotheria takımlarının her ikisi de Kretase'de sönmüşlerdir. Her iki grubun da dişleri esas itbariyle sonraki M.'in dişlerine benziyordu. Pontotheres denilen grup ise şimdiki masrupialia ve placentalia gruplarını meydana getirmiştir. Metaheria bu infra sınıf bir tek takımı içine alır, bu da Marsupialia torbalılar takımıdır. Bu M.'in karakteristiği dişilerde bir torba (marsfpium)'nın bulunmasıdır.

Bu torbada yavrular, doğduktan sonra bir süre kalır ve gelişirler. Torbaların bazılarında torba, ancak kalıntı hâlindedir, hattâ tam olarak yok olmuştur. Opossum ile Kanguru iki tipik torbalıdırlar. Torbalılar, Kretase'de hemen hemen eutherium'larla aynı zamanda meydana gelmiştir. Bu iki grup, gelişmelerinin ilk kısmını yanyana yapmışlardır. Öyle görünüyor ki Torbalılar, daha çok ilerlemiş olan eutherium'ların rekabetine dayanamayarak, Avustralya'dan ve Güney Amerika'dan başka her yerde yok olmuşlardır. Şimdiki çağda torbalılar, ancak Avustralya bölgesinde, Güney ve Orta Amerika'da ve Kuzey Amerika'da yaşamaktadır. Kuzey Amerika'da ancak bir tek türe, yani Amerika Opossumuna rastlanır. Torbalıların şimdi yaşayan cinslerinden 12'sinden başka hepsi Avustralya'da ve ancak orada yaşar. Yüze yakın yok olmuş cinsleri bilinir.

Eutheria: Eutherum'lar veya Placentalı M., şimdi yaşayan M.'in en çoğunu meydana getirir. Bunlar, yavrularını oldukça ilerlemiş bir duruma kadar bedenlerinde tutar ve hiçbir torbada korumazlar. İnsan da bir eutherium'dur. Yaşayan eutherium'lar 16 takıma ayrılır. Bundan başka 10 takım daha, ancak fosil olarak bilinir. (V. Örs)

MEMFİS, eski Mısır'ın — ilk tarihinin önemli bir kısmı boyunca — başşehri. Bugün Kahire'nin 20 km kadar güneyinde Nil sahilinde höyükler hâlindedir. Zenaatkâr tanrı Ptah'ın tapınma merkezi olduğundan çok eski zamanlardan beri mevcut olması muhtemeldir. Ancak şehrin büyüklüğü, muhtemelen Yukarı ve Aşağı Mısır krallıklarını birleştiren Menes'le birlikte başlamıştır. VI. hânedandan I. Pepi'nin ikametgâhına

ve piramidine Men-nefer denmişti. Zamanla bu kelime bütün şehrin adı olarak kullanıldı ve daha sonraki Mısır dilinde Menfi, Membi ve nihayet Memfis oldu. Şehre "Ptah *ka*'sının ikametgâhı" anlamında Hakeptah da denmiştir. M., yeni imparatorluk devrine ((18. ilâ 20. hânedanlar) Mısır'ın idâre merkezi ve en büyük şehri olmakta devam etti. Tanrı Amen, Ptah'ın yerini alınca, Teb başa geçti. İskender'in fethinden sonra, şehir üstünlüğünü hızla kaybetmeye başladı; nihâî düşüşü de, Nil'in batı sâhilinde, eski başşehrin hemen hemen kuzey ucunun karşısında Fustat adlı Arap şehrinin kurulması neticesinde oldu. Harabelerinden alınan taşlar, sonradan Kahire olan yeni şehre taşındı. Ptah tapınağı, Apis'in ikametgâhı ve kralların sarayları, günümüzde ancak, hurma ağaçları arasında ve tarlalardaki birkaç taştan belli olmaktadır.

M., Arap edebiyatında da çok eski bir şehir olarak geçer. Müelliflerin çoğu eski rivâyetleri naklederler. Çünkü İslâm devrinde şehir tahrib edilmiş bulunuyordu. Nakledilen rivâyetlere göre M., Tûfân'dan sonra iskân edilen ilk şehirdi. Ayrıca Hz. Mûsâ ve Hz. Yûsuf'un, Kur'ân'da bahsi geçen kıssalarının geçtiği yerin de burası olduğu söylenmiştir. (O. Yüksel)

MEMLEKETEYN, XVIII. yüzyılın 2. yarısından itibaren Boğdan ve Eflâk voyvodalıkları için Osmanlı türkçesinde kullanılan bir ad. Bu ad "iki ülke" anlamına gelir. Bundan alınarak Avrupa politika dilinde de Les Deux Principautés (İki beylik) adı yer etmiştir.

M. adının ortaya çıkması ve benimsenmesinde çeşitli faktörler rol oynamıştır. Etnik faktör olarak bu iki ülke ahalisinin çoğunlukla Dako-Romen aslından gelen halk ile Slav ve Türk kabilelerinin karışımı olmaları, yani Ulahlardan (Vlah) lardan teşekkül etmiş bulunmaları itibariyle bir ülke gibi telâkki olunmaları öne sürülmektedir. İdarî bakımdan, her iki ülke de XVIII. yüzyıl başına kadar, mahallî prensler tarafından yönetilmekte ve metbû bulundukları Osmanlı Dîvânı, yerli boyarların seçtikleri prensleri onaylamakta iken, bu tarihten sonra Bâbıâlî'nin İstanbul'dan tayin ettiği Fenerli Rum beylerine fark gözetmeksizin iki ülkenin yönetimini tevdi eylemesi, Osmanlı yöneticilerini böyle bir ad bulmak zorunda bırakmıştır. Ekonomik yönden ise, yine Osmanlı yönetimince, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren her iki ülkeye tahmil ettiği vergi ve tekâlif-i harbiyenin aynı olması önce maliye deyimi olarak M. tabirinin yerleşmesine sebep olmuştur. Nihayet, Rus çarlığının Karadeniz kıyılarına sarkması sonucu, gerek Boğdan, gerek Eflâk üzerinde siyasî emeller beslemesine yol açmış ve özellikle II. Ekaterina'nın bu iki memleketi birleştirerek bir Rus büyük dukası yönetiminde yeni bir Daçya kurmak tasavvuru sonucu M. (Les Deux Principautés) adı benimsenmiştir.

Osmanlı belgelerinde M. adı ilk defa 1779'da Rusya ile imza edilen Aynalıkavak (b. bk.) tenkihnâmesinde zikredilmektedir. Bu tenkihnâmeye mesned olan Kaynarca andlaşmasında bu iki ülke "Eflâk ve Boğdan memleketleri, işbu iki voyvodalıklar, işbu voyvodalıklar" tabirleriyle anılmış iken (Madde 16), Tenkihnâmede "Memleketeyn-i mezkûreteyn, memleketeyn-i mezbûreteyn" (Madde 7) tabiri yer almış ve bu anlaşmaları takip eden bütün siyasî temaslarda Eflâk ve Boğdan artık iki prens tarafından ayrı ayrı yönetilmekle beraber tek bir ülke gibi M. sözüyle anılır olmuştur.

Bugün Romen tarihçilerine göre, M. sınırları Eflâk ve Boğdan beyliklerinin 1711'deki sınırlarına göre tayin edilmelidir. Yani 1775'te Avusturya imparatorluğu tarafından işgal edilen Bucovina, 1812 Bükreş andlaşmasıyle Rusya'ya bırakılan Cetatea Alba (Boğdan'ın doğu bölümü, Kili ve Akkirman) M. topraklarından sayılmalıdır. M.'de Fenerli beyler devri Eflâk'ta Rumlara karşı Tudor Vladimirescu (Todori)'nun başlattığı sosyal ihtilâlle sona ermiştir. Onun Goleşti'te öldürülüşünden sonra Dragaşani, mukaddes taburu ile isyanı sürdürmüşse de, Silistre valisi kethüdası Ahmed Paşa duruma hâkim olmuştur. Mâmâfih II. Mahmud, M. ahalisinin Fenerli beylerin idâresine tahammül edemediklerini tespit ederek, 1821'de bu iki beyliğin yeniden yerli prensler eliyle idâresine müsaade etti. Böylece Boğdan'a Ion Sandu Sturdza (1822-1828)'nın, Eflâk'a Grigor Ghica (1822-1828)'nın domni pamanteni olarak tayinleri yapıldı. 1826 Akkirman mukavelenamesinde bu iki beyliğe tayin edilecek prenslerin süreleri üç yıldan yedi yıla çıkarıldığı gibi, durumları birbirine benzeyen her iki ülkeye birden M. denilmesi ve bu iki ülke için aynı kararların alınması gereği Rusya ve Osmanlı imparatorlukları arasında müştereken karara bağlandı. 1829 Edirne andlaşması M. üzerinde Osmanlı hâkimiyeti yanında Rus çarlığının himayesini getirmişti. Osmanlı hükûmetinin harp tazminatını ödeyeceği süre M.'i işgalleri altında tutan Ruslar, General Kiselev'i vali olarak tayin ettiler. Kiselev gerek Eflak, gerek Boğdan voyvodalarını toplayarak Regulamentul Organic adı ile anılan bir anayasa meydana getirdi. Böylece iki prensliğin tek bir yönetimde birleştirilmesini hedef alan millî akımın kökleşmesi hareketi başlamış oldu. 1848'de bu amaçla Boğdan'da kopan bir ihtilâli Rus ordusu bastırdı. Aynı ihtilâl dalgası Eflak'ta Prens Gheorghe Bibescu (1842-1848)'nun kovulmasına yol açtı ise de, Ruslar'ın müdahalesi üzerine Bâbıâlî bütün ülkede düzeni kurmak üzere Bükreş'e önce Süleyman Paşa'yı, ardından da Fuad Paşa'yı gönderdi. 1849 Baltalimanı anlaşması 1829 kararlarının yürürlükte olduğunu teyid etti. Ancak, Kiselev'in anayasasının kaldırılması, gerek Boğdan, gerek Eflâk meb'usan meclislerinin dağıtılması sonucunu verdi. 1856 Paris andlaşmasıyle M. üzerindeki çarlık himayesine son verildiği gibi, İsmail ve Akkirman vilâyetleri de Boğdan'a terk edildi. Böylece M., Osmanlı imparatorluğunun metbûiyeti, büyük devletlerin taahhüdü altına konmuş oldu. Her iki prenslikteki birleşme taraflısı partiler Fransız imparatoru III. Napoléon'un desteği ile Avrupa devletlerine dileklerini kabûl ettirdiler. İngiltere kraliçesi Victoria da bu görüşe mütemâyil idi. Rum asıllı prens kaymakamı Vegoride'nin muhalefetine rağmen yapılan plebisit sonunda birleşme taraflıları kazanarak Alexandre Ion Cuza'yı Boğdan prensi seçtiler (5 ocak 1859), Eflak'ta ise birleşme konusu Kogalniceanu'nun liderliğinde kökleşti ve Eflak millet meclisi 24 ocak 1859'da Alexandre İon Cuza'yı kendileri için prens seçince M.'in birleşmesi fiilen gerçekleşmiş oldu. Cuza, iki defa İstanbul'a gelerek Sultân Abdülazîz'e M. halkının dileklerini anlattı ve onun da birleşmeyi kabûl etmesini sağladı ve böylece Romanya doğmuş oldu. Bk. ROMANYA. (İ. Parmaksızoğlu)

MEMLING (MEMLINC) Hans (Aschaffenburg yakınında Seligenstadt aş. yu. 1433-Brugge (Bruges) 1494), Flâman ressam. Rogier van der Weyden'den etkilenmiş, bütün meslek hayatını Brugge'de geçirmiştir. Başlıca eserleri Brugge'dedir. Bunlar: *Le mariage mystique de sainte Catherine* (Azîze Katerina'nın mistik evlenmesi) [1479]; *Le triptyque de Jean Floreins* (J. F.'in üç kanatlı tablosu) [1479]; *Le diptyque de Martin Van Nieuwenhoven* (M. V. N.'in iki kanatlı tablosu) [1487]; *La Châsse de sainte Ursule* (Azîze Ursula'nın sandığı) [1489]. Bundan başka şu eserlerini de zikretmeliyiz: *Pietà* (Çarmıh altında Meryem) [1475, Melbourne müzesinde];

H. MEMLING : Banyodan çıkan kadın

Les Sept Joies de la Vierge (Meryem'in yedi sevinci) [1480, Münih Pinakotekinde]; *La Vierge de Jacques Floreins* (J. F.'in Meryem'i) [aş. yu. 1489, Louvre'da]. Çok canlı portreler de bırakmıştır: *Portrait de femme âgée* (yaşlı kadın portresi) [aş. yu. 1470, Louvre]; *Tomaso Portinari et sa femme* (T. P. ile eşi) [New York]. Tablolarında sakin duruşlu, mutlu ifadeli şahıslar düzenli kompozisyonlarla simetrik yerler alır. M. XV. yüzyılın Brugge'li ressamları üzerinde derin bir etki bırakmıştır.

MEMLÛKLER (Hindistan) (1206 - 1290). **A. Kutbîye (Muizzî) Hânedânı** (1206 - 1210), Muizzeddin Muhammed'den sonra Türk M., 15 mart 1206'dan 13 haziran 1290'a kadar 84 yıl, 2 ay, 29 gün Hindistan padişahı olmuşlardır. Mısır M.'nden ayırmak için bunlara "Hindistan Memlûkleri" denir. "Delhi Sultanları"nın I. tabaka veya hânedânını teşkil ederler. Fakat aslında 3 hânedân tarafından temsil edilirler: Kutbîye (Muizzî), Şemsîye ve Balaban hânedânları. Üçü de Türk'tür. M., Pencâb, Sind, Belûcistan, Pathanistan, Racistan, Gucarat, Dehli, Agra, Ud, Alahabad, Bihar, Bengal, Assam ve Malva'da, takriben 2 850 000 km² tutan bir arazide hüküm sürmüşler, Hindistan'da Türk - İslâm fütûhâtını Gazneliler ve Gurlular'dan biraz daha güneye götürmüşlerdir. Kudretli bir imparatorluk kurmuşlar, Mısır M.'i gibi Moğollar'a karşı Hindistan'ı tutmuşlar ve XIX. yüzyıla kadar devam eden Hindistan Türk saltanatının temellerini iyice sağlamlaştırmışlardır. Sünnî/Hanefî olan M.'in resmî yazışma dili Farsça, ordu ve sarayın konuşma dili Türkçe idi. Muizzî Hânedânı 4, Şemsîye Hânedânı 56, Balaban Hânedânı 24 yıl iktidarda kalmış, yerlerine başka bir Türk hânedânı olan Kalaçlar geçmiştir. 1282'den itibaren Bengal, Dehli'ye tâbî ayrı bir meliklik (kırallık) olmuş, 1338'e kadar 56 yıl devam eylemiştir. M.'den Aybey (Aybeg/Aybek), İltutmuş ve Balaban, Ortaçağ Türk tarihinin büyük hükümdarlarındandır. Mısır M.'i gibi Hindistan M.'nin de ilk sultanının adının "Aybey" olması tuhaf bir tesadüftür (Hindistan sultanı Aybey, ötekinden yarım yüzyıl öncedir). Mısır M.'i iktidarı ne şekilde Eyyûbîler'den almışlarsa, Hindistan M.'i de Gurlular'dan almışlardır. Aybey, Gurlu Hindistan padişahı Muizzeddin Muhammed'in memlûkü (kölesi), sonra mânevî oğlu sıfatıyla, ona halef olmuştur.

Aybey, Sultan Muhammed tarafından, Gur imparatorluğunun Hindistan kıtasının kuzey yarısını kaplayan muazzam ülkeleri için veliaht ilân edilmişti. Hindistan fütuhatında büyük muvaffakıyetler kazandı. Yüzbinlerce Hindû'nun Müslüman dinini kabûl etmesini temin eyledi. Sultan Muhammed'in bir Hindû tarafından şehit edilmesi üzerine, Lâhûr'da Hindistan padişahı ilân olundu. Ortaçağ'ın büyük gazi, fütuhatçı hükümdarlarından ve deha sahibi devlet adamlarından olan Sultan Aybey, kuvvetli bir milliyetçi idi. Türkçe'yi yaymak için büyük gayret gösterdi; Türkçe bilmeyen Hindû memurların da bu dili öğrenmesini şart koydu. Polo oynarken kazaen öldü. Önce büyük Türk kumandanlarından Melik Tâceddin Yıldız'ın kızını, bu hanım ölünce de Melik Nâsıreddin Kabaca'nın kızını almıştı. Yerine oğlu Ârâm Şah geçtiyse de, 3 damadından İltutmuş, tahtı ele geçirmekte gecikmedi.

B. Şemsîye Hânedânı (1210 - 1266), Sultan Muhammed Guurî'nin sanı olan Muizzeddîn'e nisbetle "Muizzî" ve Aybey'e nisbetle "Kutbîye" denen I. Memlûk tabakası bu suretle Aybey ile oğlu tarafından temsil edilir. Dâmâdı İltutmuş'a nisbetle II. tabakaya "Şemsîye" denir; en çok bu tabaka saltanat sürmüştür. Önce Badaûn valisi olan İltutmuş'u oğlu I. Fîrûz Şah, sonra hayatında veliaht yaptığı kızı Razıyye Hatun (Sultan) takip etmişlerdir. Sultan Razıyye, Türk'leşmiş Moğol imparatoriçeleri sayılmazsa, Türk tarihinde tek hüküm süren imparatoriçe (impératrice régnante)'dir. Bununla beraber, birkaç hafta önce evlendiği Melik İhtiyâreddin Altunîye ile beraber katledildi. Kısa hükümdarlığında, muktedir bir şahsiyet göstermiştir. Yerine kardeşi Behrâm Şah, sonra Fîrûz Şah'ın oğlu Mes'ud Şah, nihayet İltutmuş'un sonuncu oğlu Mahmud Şah geçti. Bundan sonra İltutmuş'un dâmâdı Balaban, M.'in III. tabakasını kurdu. Mahmud Şah, 4 yıl (1226 - 1230) Bengal melikliğinde bulunmuştu.

İltutmuş, Ortaçağ'ın büyük Türk hükümdarlarındandır. Gerçek bir devlet adamı olduğunu göstermiş, mühim teşkilât ve ıslahat yapmış, asker olarak fütuhatta bulunmuş, büyük bayındırlık eserlerini gerçekleştirmiştir.

C. Balaban Hânedânı (1266 - 1290): Balaban Şah, Sultan İltutmuş'un memlûkü idi. Dâmâdı ve mânevî oğlu oldu. Büyük bir asker olarak tanındı ve yükseldi. Devlet idâresine hâkim oldu. 1254'te Dehli'de bütün iktidarı eline aldı ve kayınbiraderi olan sultanı kukla mevkiinde bıraktı. 1266'da resmen imparatorluk tahtına çıktı. Devleti geniş ölçüde yeniden düzenledi ve orduyu kuvvetlendirdi. Moğol istilâsına karşı kuzey eyâletlerinde geniş çapta tedbirler aldı (Moğollar, sık sık Hindistan'a akın yapıyorlardı). Hindistan birliği için seferler yaptı. Yeni bölgeler fethetti. 79 yaşlarında öldüğü zaman, çok kudretli bir devlet bırakmıştı. Hindistan'da Türk-İslâm hâkimiyeti bu suretle Gazneli Mahmud tarafından kurulmuş, Muizzeddin Muhammed, Aybey, İltutmuş ve Balaban gibi 4 deha sahibi büyük asker hükümdar tarafından iyice tarsin edilmiştir. Nihayet Alâeddin Halacî, bütün Hindistan'ı fethederek, büyük seleflerinin eserini tamamlamıştır.

Balaban Şah'ın kardeşi Aybey Güçlü Han, 1258'de ölmüş büyük kumandanlardandır. Bunun oğlu Alâeddin Muhammed Çahcu Güçlü Han, 1292'de "Sultan Mugıytheddin" sanını takınarak imparatorluk tahtına hak iddia eylemiştir. Balaban, 1249'dan 1253 martına kadar, sonra 1 şubat 1254'ten 1266'ya kadar ceman 16 yıl "uluğ - han" unvanıyla sadrâzam (başbakan) olmuş, bütün iktidarı elinde tutmuştur; sonra resmen sultan olmuştur.

Balaban'ın 2 oğlu vardı: Multan umumî valisi iken 1285'te Moğollar'a karşı Hindistan'ı savunurken şehit düşen büyük oğlu Melik - Kağan Muhammed Sultan ki, 20 yıl veliahtlık makamında bulunmuştur (1265 - 1285) ve Nâsıreddin Mahmud Buğra Han ki, 9 yıl (1282 - 1291) Bengal meliki olmuştur. Muhammed Sultan'ın şehâdetinden sonra onun oğlu Key - Husrev Han, büyükbabası Balaban Şah tarafından veliaht yapılmışsa da (1285 - 1286), 1 yıl sonra katledilmiştir. Böylece Balaban'ın yerine, Buğra Han'dan olan torunu Key - Kubâd Şah, sultan olmuştur. Onun öldürülmesiyle M. sona ermiş, iktidar Kalaç hânedânına geçmiştir. Key - Kubâd Şah'ın oğlu ve veliahtı Şemseddin Keyûmerth Han da, babası ile aynı günde öldürülmüştür.

Buğra Han'ın yerine Bengal meliki olarak diğer oğulları Rükneddin Key - Kâvûs (1291 - 1302 = 11) ve Şemseddin Fîrûz Şah (1302 - 1318=16), sonra bu sonuncunun oğulları Şihâbeddin Buğra Şah (Batı Bengal: 1318 - 1319=1), Gıyâseddin Bahâdır Şah (Doğu Bengal: 1310 - 1319 = 9 + 1323-1330 =7=16, bütün Bengal: 1319 - 1324=5), bunun oğlu Behrâm Şah (1324 - 1338=14) geçmişlerdir. Fîrûz Şah'ın diğer oğulları Luknov meliki (1323 - 1325=2) Nâsıreddin Han, Kutluğ Han ve Bihar meliki Hâtim Han'dır. Luknov meliki (yani Ûd umumi valisi) (1325 - 1339=14) Kaadir Han'ın da Nâsıreddin Han'ın oğlu olduğu sanılmaktadır. Bu suretle 1290'da imparatorluk tahtını kaybeden Balaban Hânedânı, yani Hindistan M.'nin son tabakası, Hindistan'ın diğer eyâletlerinde 1339'a kadar meliklik (krallık) yapmıştır.

HİNDİSTAN MEMLÛKLERİ (15. III. 1206 - 13. VI. 1290=84,2,29)

A. Mu'izzî (Kutbîye) Hânedânı (15. III.1206 - 1210=4):

1. Sultan Kutbeddin Şah Aybekü't - Türkî (15.III.1206 - 1210=4)

2. Sultan Ârâm Şah (1210)

B. Şemsîye Hânedânı (1210 - 1266=56):

3. Sultan Şemseddin İl-tutmuş Şah (1210 - 1236 = 26)

4. Sultan Rükneddin Fîrûz Şah I. (1236 - VI. 1237=1)

5. Sultan Razıyye Hatun (VI. 1237 - IV. 1240=2, 10)

6. Sultan Mu'izzeddin Behrâm Şah (IV. 1240 - 1242=2)

7. Sultan Alâeddin Mes'ud Şah (1242 - 1246=4)

8. Sultan Nâsıreddin Mahmud Şah I. (1246 - 1266=20)

C. Balaban Hânedânı (1266 - 13. VI. 1290 = 24):

9. Sultan Gıyâseddin Balaban Şah (1266 - 1286 = 20)

10. Sultan Mu'izzeddin (Nizâmeddin) Key - Kubâd Şah (1286 - 13. VI. 1290=4) (Y. Ö.)

MEMLÛKLER (Mısır), 2 Türk, Abbâsîler'e tâbi olmak üzere Mısır - Suriye'de Tolunlu ve Ihşidî devletlerini kurmuşlar, 91. ve 92. hânedânları teşkil eylemişlerdir. Fakat bu devletler, hânedânın Türk olması bir yana, tamamen Arap devleti manzarası göstermektedir. Ihşidîler'den sonra Fâtımîler ve onları yıkan Eyyûbîler Mısır'a sahip oldular. Eyyûbîler'in yerine geçen M., 95. hânedânı teşkil eder. Türk ve Türk'leşmiş Çerkes M.'den sonra Mısır imparatorluk tâcı Osmanoğulları'na geçmiştir. Sonra imparatorluk olmaktan çıkmış, krallık şeklinde Türk Kavalalı hânedânına intikal eylemiştir (1914).

Memlûk tarihinde I. devre, 1250 - 1382 yılları arasında 132 sene, II. devre ise 1382 - 1517 arasında 135 sene sürmüştür. 1517'de Memlûk imparatorluğu, Yavuz Sultan Selim tarafından Türkiye cihan devletine katılmıştır. I. devrede "Bahrî Memlûkleri" denen Kıpçak asıllı Türk sultanlar, II. devrede ise "Burcî Memlûkleri" denen dil ve âdet bakımından Türk'leşmiş Çerkes M. saltanat sürmüşlerdir. Yalnız 1389 - 1390 arasında Bahrîler'den bir Türk memlûk daha sultan olmuştur. Bu arada Mısır Abbâsîleri'nden bir halife de, kısa müddet için sultan ilân edilmiştir.

M., Eyyûbîler'in yerine geçmişlerdir. Salâhaddin Eyyûbî bir Türk subayı olmakla ve Türk Zengî Ata - beyleri nâmına Mısır'ı fethetmekle beraber, Eyyûbî devletini Türk devletleri arasına almak mahzurlu olur. Hânedân itibariyle önce Türk'leşen, sonra tamamen Arap'laşan Eyyûbîler, aslında Kürt'tür ve devletleri de bir Arap devleti manzarası göstermektedir. Selçuklular'ı biraz daha küçük ölçüde taklit eden Eyyûbîler'de de Kahire'de oturan bir "büyük - sultan" ve Şam'da, Halep'te, Baalbek'te, Kerek'te, Hama'da, Humus'ta, Meyyâfârikıyn'de, Hısn - Keyfâ'da, Basra'da ve Yemen'de saltanat süren aynı hânedândan "melikler=krallar" vardı. Bu melikler, Kahire'deki büyük - sultân'a tâbî idiler. Bunlardan Meyyâfârikıyn ve Hısn - Keyfâ meliklikleri, Anadolu topraklarında olduğu ve Türkiye Selçukluları'na tâbî bulunduğu için, Anadolu tarihinin bir parçasıdırlar. Bir ara Halep ve Şam Eyyûbîleri bile, Konya'nın nüfuzuna düşmüştür.

M., 9. Eyyûbî büyük - sultânı Turan - Şah'ın yerine 1250'de geçmişlerdir. 1254'e kadar M., Turan - Şah'ın amcasının torunu Melikü'l - Eşref Mûsâ'yı — ki 6 yaşında idi — sultan ilân etmişlerse de, bu, gösterişte kalmıştır. Diğer Eyyûbî şubeleri de M.'e tâbî olmuşlar, bazıları İl - hanlılar tarafından yutulmuşlar, Hısn - Keyfâ şubesi ise 1524'te Kanûnî Sultan Süleyman devrine kadar yaşamıştır.

M., Dulkadıroğulları ve Ramazanoğulları'nın da metbuu olduktan başka, diğer Anadolu Beylikleri üzerinde de bu iddiada bulunmuşlardır.

M.'in en geniş sınırları Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Sudan, Libya, Hicaz, Yemen, Fırat'a kadar Anadolu'yu

içine almış, Kıbrıs ve Tunus'a metbûluğunu tanıtmıştır. Bu topraklar takriben 4 300 000 km²'yi bulmaktadır. (Asya'da 1.200 000, Afrika'da 3 100 000 km²'den fazla).

Devletin resmî adı "ed - Devleti't - Türkîye = Türk Devleti" idi. Resmî yazışmalarda Arapça kullanılırdı. Ordu ve sarayın konuşma dili Türkçe'nin Kıpçak lehçesi olup, Oğuz lehçesi de geçerdi. Bu lehçelerle yazılmış Memlûk eserleri elimizdedir. Fakat bu çağda yetişen Türk asıllı birtakım bilginler (meselâ meşhur tarihçi Ayntablı Aynî) büyük eserlerini, ilmî dil olan Arapça ile yazmışlardır. M. de Türkler ve Abbâsîler gibi Sünnî mezheplerden Hanefî mezhebinde idiler. İbnü İlyas, Mısır tarihinin bu devresine şöyle başlar: "Türk İmparatorluğu'nun Başlangıcı".

267 yıl devam eden bu devletin teşkilâtı, Osmanlılar bir yana, tarihteki bütün Türk devletlerinin en muazzam ve teferruatlı teşkilâtından biridir. M. çağında Mısır'da Arapça ile yazılmış bilhassa tarih sahasında çok zengin bir edebiyat teşekkül eylemiştir.

M., Eyyûbîler'in Kıpçak Türkleri'nden müteşekkil hassa kuvvetleri idiler. Devletin devamınca Karadeniz'in kuzeyinden Deşt-i Kıpçak'tan köle olarak çocuk yaşında getirilen Türkler, askerî talim ve terbiye ile yetiştirilmişlerdir (sonraları Kafkasya'dan Çerkes köleler getirilmiştir). Bunlar, devletin ordusunu teşkil eylemişler ve yükselerek kumandan olmuşlar ve en büyük makamları paylaşmışlardır. Aralarından en nüfuzlu ve en kabiliyetlisi sultan (imparator) seçilmiştir. Babadan oğula da sultanlık geçmişse de, daha çok seçim yoluyla işbaşına gelmişlerdir. Yeni sultan, kendisinin eski sahibi olan sultanın mânevî oğlu addedilmiştir.

M., Mısır'da pek parlak bir medeniyet devresi açmışlardır. Von Lecoq şöyle diyor; "Mısır'ın aslî kültür bölgelerinde zengin sanat hayatını, hemen hemen daima hâkimiyetin Araplar'dan Türk hükümdarlar eline geçtiği zaman müşahede ediyoruz" *(Bilderatlas,* s. 9).

İlk Memlûk sultanları Aybeg (oğlu Ali'dir), Kutuz, I. Baybars (oğulları Berke ve Sülemiş'tir) ile Kalavun, çok büyük hükümdarlardır. Bunların dördü de Eyyûbîler'in 7. imparatoru Melikü's - Sâlih Necmeddin Sultan Eyyûbî ile zevcesi 1250'de nâibe-i saltanat olan Şecerü'd - Dürr'ün köleleri ve mânevi oğullarıdır. Sultan Aybeg, İmparatoriçe Şecerü'd - Dürr ile evlenmiş, 1254'e kadar Eyyûbîler nâmına saltanat sürmüştür.

Sultan Baybars, 1258'de Hulâgû'nun Abbâsîler'i Bağdad'dan kovması üzerine, Abbâsî prenslerinden birini Kahire'de halife ilân etmiş, bu suretle bütün Sünnî Müslümanlar'ın minnetini kazanmış ve esasen bir ara bütün Müslüman devletlerinin en güçlüsü olan M., Halifeler'in hâmisi sıfatıyla - ki eskiden Selçuklular bu sıfatı taşırlardı - büyük bir mânevî kudret iktisap eylemişlerdir. Abbâsîler, cismânî iktidardan mahrum ve yalnız rûhânî iktidarı hâiz olarak, Eünnî Müslümanlar'ın başı sıfatıyla, Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Abbâsîler'den Osmanoğulları'na geçirmesine kadar Kahire'de devam eylemişlerdir.

I. Baybars, Altın - Ordu hakanı ve Cengiz'in torunu Berke Han'ın dâmâdı idi; yerine geçen oğluna da Berke'nin adını vermişti. Oğullarından biri de Hızır Han olup, Kerek valiliğinde (1281 - 1288) bulunmuştur. Kızlarından birini Sultan Kalavun, diğerini de Hüsâmeddin Berke Han almıştır. Sultan Kalavun da Moğol beylerinden Sübüktey Noyan'ın kızı Aşlun Hatun'la evlenmiştir. Kalavun, hânedan kurucudur. Yerine oğulları Halil, Muhammed, Ketbuğa, Laçın ve II. Baybars geçmişlerdir. Halil ile II. Baybars, öldürülmüşlerdir. Sultan Kalavun'un bunların hepsinden büyük olan veliahdi ise, 1289'da ölmüştür. Sultan Muhammed, Altın - Ordu hakanı Özbek Han'ın kızı ile evlenmişse de, bu prensese yaptığı kötü muamele, bir ara iki büyük imparatorluğun arasını bile açmıştır.

II. Baybars'tan sonra tahta Sultan Muhammed'in oğulları Ebû - Bekr, Kiçik (Küçük), Ahmed, İsmail, I. Şâban, I. Hacı, Hasan, Sâlih, I. Hacı'nın oğlu II. Muhammed, Sultan I. Muhammed'in en küçük oğlu II. Şâban'la bunun oğulları Ali ve II. Hacı geçmişlerdir. Bu suretle Kalavun Hânedânı, 1279'dan 1382'ye kadar (bir de 1389 - 1390 arasında) 104 yıl sürmüştür. Sonra iktidar, Çerkes Memlûkler'e geçmiştir. Çerkes Memlûkler böyle bir hânedan kuramamışlar ve bunlar devrinde inhitat başlamıştır. Türk Memlûkler, başta Kahire olmak üzere imparatorluğu akıl almaz azamette mimari eserlerle bezemişlerdir. Çerkes Memlûkler'in ilk sultanı, Barkuk'tur.

Sultan Kutuz ve Ayn - Câlût Zaferi (3 eylül 1260):

Sultan Kutuz, Memlûk sultanlarının 3.'sü ve Baybars'tan sonra en büyüğüdür. Harzem - Şah Türk hakanları hânedânından olduğu söylenen Kutuz, ilk Memlûk sultanı Aybeg ile oğlu Sultan Ali devirlerinde, en yüksek mevki olan "saltanat nâibliği"ne kadar yükselmişti. Bu sıralarda Bağdad'ı Moğollar'ın aldığı, Abbâsî Halifesi'nin şehit edildiği haberi Mısır'a geldi. İslâm âlemi, dehşet içinde kaldı. Bu görülmemiş büyüklükteki tehlikenin ancak Kutuz çapında bir kumandan tarafından karşılanabileceği anlaşıldığından, kendisine saltanat teklif edildi. Çocuk olan Sultan Ali (Oğuz Türkleri'nden olan Sultan Aybey'in oğlu) tahttan indirildi, Kutuz Sultan oldu.

Bu sıralarda Moğollar, Sina yarımadasına dayanmışlar, dünyanın en kudretli İslâm devleti olan Mısır - Türk imparatorluğunun en değerli eyâletlerini çiğnemişler, Mısır kapılarını zorluyorlardı.

Büyük bir ordu hazırlıyan Kutuz, Moğollar'ı karşılamak üzere Filistin'e geldi. "Ayn - Câlût" denen ve vaktiyle Hz. Dâvud'un Câlût'u yendiği söylenen mevkide, dünyanın en büyük iki ordusu karşılaştı. Moğollar ilk hamlede kendilerine mahsus muharebe tâbiyesiyle öyle şiddetli bir taarruza geçtiler ki, Türk ordusu dağılır gibi oldu. Fakat Sultan Kutuz'un tam zamanında muharebe meydanına sürdüğü taze birlikler önünde Moğollar, şaşırdılar ve kesin bir bozguna uğradılar. Sonra Sultan Kutuz, perişan halde kaçan Moğollar'ı kovaladı ve aralarında başkumandanları Ketbuğa Noyan da olmak üzere hepsini kılıçtan geçirdi.

Moğollar, karşılarında Sultan Kutuz gibi Ortaçağ Türk tarihinin en büyük şahsiyetlerinden birini bulmamış, Irak ve Suriye gibi Mısır'ı da hâkimiyetleri altına almış olsalardı, İslâm dininin istikbâli bile tehlikeye girebilirdi. Çünkü Moğollar, bilindiği gibi, Haçlılar ve Latinler'le işbirliği yapmaktaydılar.

Zafer haberi Şam'da büyük sevinç yarattı. Halk, intikam almak için Moğollar'la işbirliği yapan Hıristiyan ve Yahudiler'i boğazladı. Şam'a gelen Sultan Kutuz, Habeşistan'dan Fırat boylarına kadar kesin bir hâkimiyet kurdu. Moğollar'a ve Latinler'e karşı cihad bayrağını ele aldı. Sultan Kutuz kadar az saltanat sürüp de tarihin akışından bu derecede müessir olan başka bir hükümdar gösterilemez.

Sultan Baybars (1260 - 1277) :

Sultan Kutuz'un yerine geçen I. Baybars, M.'in 4. ve en büyük hükümdarıdır. 1223'te Kıpçak İli'nde doğdu. Köle olarak Kahire'ye getirilip Eyyûbî Sultanı'nın hassa ordusuna alındı. 1249'da Mansûre meydan muharebesinde Haçlı ordusunun

yenilmesi ve Fransa kıralı IX. Saint Louis'nin esir edilmesinde büyük hizmeti görüldü. Eyyûbî hânedânının iktidardan uzaklaştırılıp Türk M.'in imparatorluğa yükselmesinde de birinci derecede rol oynadı.

Ayn - Câlût zaferinde Baybars, Türk ordusunun öncü birliklerine kumanda ediyordu. Muzaffer Türk ordusunun başkumandanı Sultan Kutuz, Baybars'a vadetmiş olduğu Halep (Kuzey Suriye) umumî valiliğini vermediği ve hattâ şöhretinden korkup öldürtmek istediği için, Baybars tarafından katledildi. 1260'ta Baybars, sultan ilân edildi.

Baybars, dünyanın birinci İslâm devletinin başına geçtiği zaman İl - hanlılar ve onların koruduğu Haçlılar, devleti son derece tehdit ediyorlardı. 1261'de Sultan Baybars, Kahire'de Abbâsî Halifeliği'ni kurdu. 1265'te Haçlılar'dan Suriye kıyılarında birçok kale aldı ve Kilikya Ermeni kırallığı üzerine bir ordu gönderdi. İl - hanlılar'ın sadık bir tâbii olan Ermeni kıralı, esir alındı ve başşehri Sis (Kozan) şehri işgal edildi. Altın - Ordu, İl - hanlılar'a karşı M.'i destekliyordu.

Baybars, 1268'de yeniden sefere çıktı. Haçlılar'ın son dayanak noktaları olan Antakya'yı aldı ve Antakya Prensliği'ne ebediyen son verdi. 1269'da Hicaz'a gitti, hacı oldu, Arabistan'da Memlûk hâkimiyetini kuvvetlendirdi. 1270 seferinde gitti, Askalan ve 1271 seferinde de Kerek kalelerini aldı ve Haçlılar'ı son kalelerinden mahrum etti. 1272 ve 1273'teki iki İlhanlı taarruzunu da muvaffakıyetle püskürttü. 1274'te Anadolu'ya girdi ve Ermeni başşehri Sis'i tekrar işgal etti.

1277'de Türkiye devletini İl - hanlı tahakkümünden kurtarmak üzere, bir kısım Anadolu Türk beylerinin daveti ile yeniden Anadolu'ya geldi. Elbistan meydan muharebesinde İlhanlı - Selçuklu ordusunu kolayca dağıttı, Kayseri'ye girdi (ki Konya'dan sonra Türkiye devletinin en mühim merkeziydi). Fakat üssünden bu derece uzaklaşmaktan çekinerek Şam'a döndü. 30 haziran 1277'de kısa bir hastalıktan sonra 54 yaşlarında öldü. Şam'a gömüldü.

Ortaçağ tarihinin en büyük ve örnek hükümdarlarından biri sayılan Sultan Baybars, Moğol hâkimiyetinin Suriye ve Mısır'a taşmasına kesin şekilde mâni olmuş, Haçlılar'ın yüzyıllarca süren işgaline Yakın Doğu'da son vermiş, büyük bir dirayetle büyük imparatorluğun iç ve dış siyasetini yürütmüş, çok büyük bir kumandan ve devlet adamıdır. Devlet teşkilâtında yaptığı ıslahat ve işler de mühimdir. Tamamen müstesna bir irade, kabiliyet ve dehaya sahipti.

Bahrî Memlûkleri (Mısır Türk Sultanları) (1250 - 1382 = 132+1389 - 1390 = 1 = 133) :

1. Ebu'l - Mansûru'l - Mu'azzamî Melikü'l - Mu'izz Sultan İzzüddin Aybeg (1250 - 1257=7)

2. Melikü'l - Mansûr Sultan Nûrüddin Ali (1257 - 22. XI. 1259=2)

3. Melikü'l - Muzaffer Sultan Seyfüddin Kutuz (22.XI. 1259 - 22. X. 1260=0,11,0)

4. Melikü'l Kaahir (sonra: Zâhir) Sultan Rüknüddin (sonra: Seyfüddin) Baybars I. Bundukdârî as - Sâlihî (22.X. 1260 - 30.VI.1277 = 16, 8, 9)

5. Melikü's - Saîd Sultan Nâsırüddin Berke (30.VI.1277 - 1279=2)

6. Melikü'l - Â'dil Sultan Bedrüddin Sülemiş (1279)

7. Melikü'l - Mansûr Sultan Seyfüddin Kalavun (1279 - 1290=11)

8. Melikü'l - Eşref Sultan Salâhuddin Halil (1290 - XII. 1293=3)

9. Melikü'n - Nâsır Sultan Nâsırüddin Muhammed I. (XII. 1293 - XII. 1294 = 1,0 + I. 1299 - 5.IV.1309 = 10, 3+1. III. 1310 - VI. 1341=31,3=42,6)

10. Melikü'l - Â'dil Sultan Zeynüddin Ket - Buğa (XII. 1294 - 1297=3)

11. Melikü'l - Mansûr Sultan Hüsâmeddin Laçın (1297 - I. 1299 = 2)

12. Melikü'l - Muzaffer Sultan Rüknüddin Baybars II. Çâşnigîr (5. IV. 1309 - 1. III. 1310=0,10,25)

13. Melikü'l - Mansûr Sultan Seyfüddin Ebû - Bekr (VI. - VIII. 1341=0,2)

14. Melikü'l - Eşref Sultan Alâüddin Kiçik (VIII. 1341 - 1342=1)

15. Melikü'n - Nâsır Sultan Şihâbüddin Ahmed (1342)

16. Melikü'n - Nâsır Sultan İmâdüdin İsmail (1342 - 1345 =3)

17. Melikü'l - Kâmil Sultan Seyfüddin Şâ'bân I. (1345 - 1346=1)

18. Melikü'l - Muzaffer Sultan Seyfüddin Hacı (Hâccî) I. (1346 - 18. XII. 1347=1)

19. Melikü'n - Nâsır Sultan Nâsırüddin Hasan (18. XII. 1347 - VIII. 1351=3,8+20. X. 1354 - III. 1361=6,5=10,1)

20. Melikü's - Sâlih Sultan Salâhuddin Sâlih (VIII. 1351 - 2. X. 1354=3,2)

21. Melikü'l - Mansûr Sultan Salâhuddin Muhammed II. (III. 1361 - 1363=2)

22. Melikü'l - Eşref Sultan Nâsırüddin Şâ'bân II. (1363 - 1377=14)

23. Melikü'l - Mansûr Sultan Alâüddin Ali (1377 - 1381 =4)

24. Melikü's - Sâlih Sultan Salâhuddin Hacı (Hâccî) II. (1381 - 1382=1+1389 - 1390=1=2) (niyâbet altında).

Burcî Memlûkleri (1382 - 1517) :

Memlûk imparatorluğunun tarihinin I. devresi, 1382'de sona ermiştir. 1517'ye kadar 134 yıl (tam olarak 26 kasım 1382'den 30 ocak 1517'ye kadar 134 yıl, 2 ay, 4 gün) süren bu devrenin sultanları, 1. devrenin sultanları gibi Türk aslından değil, Çerkes aslındandır. Yalnız 1389 - 1390 arasında bir yıl kadar eski Türk (Bahrî) sultanlarından II. Hacı, tekrar tahta geçirilmiştir. "Burcî Memlûkleri" denen Çerkes aslından Memlûk sultanları, dil ve kültür bakımından tamamen Türk'leşmiş oldukları için devlet, Türk karakterini muhafaza etmiş ve bu bakımdan hiçbir karakter değişikliği bahis mevzuu olamamıştır (tarihte Çerkesler, hiçbir devlet kuramamışlardır). Ancak bu son derece büyük ve mühim devletin tarihini bu şekilde iki safhada mütalâa etmek âdettir.

Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Hicaz, Bingazi, Nubya, Güney Anadolu'da bir kısım araziyi içine alan imparatorluk, Kıbrıs Latin kırallarının, Yemen ve Aden'deki Arap ve Türk devletlerinin, bazı Anadolu devletçiklerinin de metbuu idi. Kendisini en büyük İslâm devleti saymakta devam etmişse de, Osmanlılar daha Yıldırım devrinde M.'i geçmiştir. Şah İsmail devrinde İran - Türk imparatorluğu da M.'i geride bırakarak 3. İslâm devleti derekesine düşürmüştür. Timur ve Şahruh devrinde Timurlular da M.'den daha güçlü bir İslâm devleti idiler. Fakat Mısır gibi hariçten gelecek istilâlara karşı kapalı zengin bir ülkede yerleşmesi, Kahire gibi dün-

yanın en dev şehirlerinden birini başşehir yapması, üstelik an'anevî İslâm kültürünü en iyi şekilde muhafaza etmesi ve yaşatması, M.'in prestijini yükseltmiştir. Hele Abbâsî halifelerinin, yani Sünnî Müslümanlar'ın rûhânî liderinin Kahire'de Memlûk sultanlarının himayesinde yaşaması, onlara emsalsiz bir şan ve şeref vermiştir. Ancak Osmanlılar'ın cihad ve gazâ yoluyla kazandığı şan ve şeref M.'in yıldızını gittikçe karartmıştır. Mukaddes Makamlar'ın yani Mekke, Medîne ve Kudüs'ün de M.'in elinde bulunması, bu karartmayı önliyememiştir. Daha Fâtih, bu Mukaddes Makamlar'ın bütün İslâmlar'ın müşterek malı olduğunu zımmen ifadeden çekinmemiştir. İstanbul'un Fâtihi, Osmanoğulları'na hiçbir şeyle kıyaslanamıyacak bir prestij sağlamış ve bütün Müslüman dünyasının gözlerinin Türkiye'ye çevrilmesine sebep olmuştur. İstanbul'da Fâtih'in kurduğu üniversite, Kahire üniversitelerini gölgede bırakmıştır. Diğer taraftan M.'in imparatorluklarının büyüklüğü ile mütenasip bir deniz kuvvetine sahip olamayışları; onların dünya ölçüsünde bir kuvvet teşkil etmelerine gittikçe daha fazla engel olmuştur. Denizci bir devlet olamayışlarının aksaklıkları gittikçe daha çok hissedilmiş, son sultanlar, büyük iltifatlarla Osmanlı amirallerinden birkaçını hizmetlerine almışlar, bu amiraller alelacele donanma vücuda getirmişlerse de, geç kalınan bu tedbirler, imparatorluğun istikbâlini kurtaramamıştır. Diğer taraftan Osmanlı Türkleri'nde ateşli silâhların, bilhassa topun, ordunun vazgeçilmez bir unsuru olması ve piyadenin az çok ehemmiyet kazanması, İran gibi Mısır'ı da kara kuvvetleri bakımından Osmanlı Türkleri'ne karşı güçsüz kılmıştır. Ateşli silâhlardan ve piyadeden mahrum bulunan bu ordular, Osmanlılar'la başa çıkamamışlardır. Osmanlılar'ın harb taktik ve stratejileri, kahramanlık ve şecaate dayanan Memlûk ve Türkmen atlı kuvvetlerini perişan etmiştir. Osmanlılar'ın çok büyük birlikler kurmaları ve bu birlikleri dakikası dakikasına başkumandanın emrini tatbik edecek şekilde teşkilâtlandırmaları, umumiyetle alaydan büyük birlikler kullanmıyan M.'in çok aleyhine olmuştur. Nihayet M.'in Osmanlı padişahlarının siyaset ve harb dehaları ile mukayese dahi edilebilecek hiçbir hükümdara malik olmayışları, felâketi tamamlamıştır. Maamafih Uzun - Hasan ve Şah İsmail gibi büyük harb dehaları da Osmanoğulları karşısında âciz kalmışlardır. İktisadî bakımdan Memlûk kaynakları, Osmanlı kaynaklarından az değildi. Fakat Osmanlı maliyesinin muazzam ve ince teşkilâtı, ne Mısır'da, ne İran'da yoktu. Bu imparatorluklarda maliye, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular çağında ne ise oydu. Halbuki Osmanlılar tamamen modern ve çok gerçekçi bir maliye kurmuşlardı. M.'in küçük bir Türk azınlığı olarak milyonlarca Arap teb'aya malik olmaları da bünyelerinin büyük zaaflarından biri idi. Halbuki XVI. yüzyılın başlarında, Memlûk imparatorluğunun yıkılışına takaddüm eden yıllarda Türkiye İmparatorluğunda Türk nüfus, gayri Türkler'den çok fazla idi (XVI. yüzyılın büyük fetihleri, Türkiye imparatorluğunda da Türk nüfusunu azınlığa düşürecektir).

Çerkes Memlûk Sultanları :

Bu devrede 22 Türk'leşmiş Çerkes hükümdarı ile bir de Abbâsî hilâfet hânedânından sultan geçmiştir. Halife Müsta'în'in (1406 - 1414), 1412'de birkaç ay için sultan ilân edilmesi, bu devletin tarihinde tamamen bir istisna teşkil etmektedir.

İktidar, kudretli bir şahsiyet olan Sultan Barkuk ile, Bahrî Memlûkler'den Burcî Memlûkler'e geçmiştir. Sultan Barkuk, Timur'a karşı imparatorluğu savunmak için fevkalâde çalışmıştır, 1394'te Timur'un amansız düşmanı olan Celâyir hânedânından Tandu (Döndü) Hatun ile evlenmiştir. İki kerede 16,5 yıla yakın tahtta kalmıştır. Yerine geçen oğlu Sultan Ferec, 13 yaşında idi ve 2 kerede 12 yıl tahtta kaldıktan sonra 26 yaşında öldürüldü. Halife'nin kısa sultanlığından sonra tahta geçen Sultan Şeyh'in 9 yıllık devrinde nisbî bir sükûnet temin edildi. Timur tehlikesi uzaklaşmış, Mısır istilâdan kurtulmuş, ismen de olsa Timur'un metbûluğundan çıkmıştı. Sultan Şahruh, ancak Yakın Doğu'daki Memlûk menfaatlerini tehdit ediyordu. Değil Mısır'ı, Suriye'yi istilâsı bile bahis mevzuu olmamıştır. Sultan Şeyh, Çerkes Memlûkler'in 2. hânedânını teşkil etmiştir. İlk hânedan, Sultan Barkuk ile oğulları Sultan Ferec ve Sultan Abdülaziz'den ibarettir. Sultan Şeyh'in oğlu Sultan Ahmed, ancak birkaç ay tahtta kalabildi. Sultan Ahmed'in kardeşi ata - begü'l - asâkir (başkumandan) Sârimeddin İbrahim de tahta geçmedi. Tekrar hânedan değişti. Sultan Tatar, birkaç ay için imparator seçildi. Oğlu Sultan Muhammed'in saltanatı da 1 yıl devam etti ve halefinin niyabeti altında geçti. Tekrar hânedan değişti. Sultan Baybars, tahta seçildi. 16 yıllık saltanatında sükûnet ve istikrar temin edildi. Oğlu Sultan Yusuf'un birkaç aylık saltanatı da halefinin niyabeti (atabeyliği) altında geçti. Yeniden hânedan değişerek iktidara Sultan Çakmak geldi. Sultan Barkuk'un memlûkü olan Sultan Çakmak, 15 yıl tahtta kaldı ve 80 yaşlarında öldü. Yerine geçen 10 yaşındaki oğlu Sultan Osman'dan sonra tekrar hânedan değişikliği oldu. Bu kere tahta seçilen Sultan İnal, 8 yıl tahtta kaldı ve 79 yaşında öldü. Yerine geçen oğlu Sultan Ahmed de 6 yıl saltanat sürdü. Sultan Ahmed'den sonra, onun atabeyi olan Sultan Bilbay ve Sultan Temir - Buğa'nın saltanatları, birkaç aydan ibarettir. Bundan sonra, Sultan Kayıtbay'ın parlak saltanatı başlar. Fâtih ve II. Bâyezid'le çağdaş olan Kayıtbay, 28 yıl tahtta kaldı ve 86 yaşlarında öldü. Oğlu Sultan Muhammed, ancak 2 yıl tahtını muhafaza edebildi. Bundan sonra gelen I. Kansu da 2 yıl sultan oldu. Daha sonra, Kayıtbay'ın kayınbiraderi olan ve vaktiyle II. Bâyezid nezdinde Memlûk elçiliği yapmış bulunan Canbulat sultan seçildi; fakat 6 ay sonra öldürüldü. Yerine seçilen I. Tumanbay da birkaç aydan fazla iktidarda kalamadı.

1501'de 51 yaşlarındaki II. Kansu Guurî, sultan seçildi. II. Kansu, inhitatı durduramadı ve bütün gayretlerine rağmen, Yavuz'un ilerleyişlerine karşı koyamadı. 15 yıllık bir saltanattan sonra Yavuz'a Suriye'yi kazandıran Merc-i Dâbık meydan muharebesinde öldü. 66 yaşlarında idi. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmış; Arapça'da müellif ve tefsir bilgini idi (Türkçe şiirleri: İstanbul, Ali Emîrî Millet Kütüphanesi, no. 4 639). Oğlu Mehmed Bey, 1518'de Yavuz tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Mehmed Bey'in kızı ile Sadrâzam Kıbrıs Fâtihi Lala Kara Mustafa Paşa evlenmiştir.

I. Kansu'nun Merc-i Dâbık'ta ölümü üzerine sultan seçilen yeğeni II. Tumanbay'ın kahramanlığı, imparatorluğu kurtaramadı. 5 ay, 1 hafta sonra Yavuz, Kahire'ye girdi. 3,5 ay sonra da II. Tumanbay, Yavuz'un emriyle idam edildi. Zevcesi onun ölümünden sonra büyük Türk mutasavvıf ve şairi Şeyh İbrahim Gülşenî'nin oğlu Şeyh Ahmed Hayâlî (ölümü: 1569) ile evlenmiştir.

Eyyûbîler'in Fâtımîler'den, M.'in de Eyyûbîler'den tevârüs ettikleri Mısır - Suriye imparatorluğu, Osmanoğulları'na geçti. Türkiye hükümdarlarının taclarına, bir imparatorluk pırlantası daha ilâve edildi.

Burcî Memlûkleri (1392 - 1517 = 135)

1. Melikü'z - Zâhir Sultan Seyfüddin Barkuk (26.XI.1382 - 1389+22.1.1390 - 20.X.1399).

2. Melikü'n - Nâsır Sultan Nâsırüddin Ferec (20.VI.1399 - 1405+1406 - 1412).

3. Melikü'l - Mansûr Sultan İzzüddin Abdülaziz (1405 - 1406)

4. Melikü'l - Âdil el - Müsta'in - bi'llaah Sultan Ebu'l-Fazl Abbâs (1412) (Abbâsîler'den Halife: 1406 - 1414)

5. Melikü'l - Müeyyed Sultan Seyfüddin Şeyh (1412 - 1421)

6. Melikü'l - Muzaffer Sultan Şihâbüddin Ahmed (1421)

7. Melikü'z - Zâhir Sultan Seyfüddin Tatar (1421)

8. Melikü's - Sâlih Sultan Nâsırüddin Muhammed (1421 - 1422)

9. Melikü'l - Eşref Sultan Seyfüddin Barsbay (1422-1438)

10. Melikü'l - Azîz Sultan Cemâlüddin Yusuf (1438)

11. Melikü'z - Zâhir Sultan Seyfüddin Çakmak (1438-1453)

12. Melikü'l - Mansûr Sultan Fahrüddin Osman (1453)

13. Melikü'l - Eşref Sultan Seyfüddin İnal (1453 - 1461)

14. Melikü'l - Müeyyed Sultan Şihâbüddin Ahmed (1461 - 1467)

15. Melikü'z - Zâhir Sultan Seyfüddin Bilbay (1467 - XII. 1467)

16. Melikü'z - Zâhir Sultan Temir - Buğa (XII.1467 - II. 1468)

17. Melikü'l - Eşref Sultan Seyfüddin Kayıtbay (II. 1468 - 1469)

18. Melikü'n - Nâsır Sultan Nâsırüddin Muhammed (1496 - 1498)

19. Melikü'z - Zâhir Sultan Kansu I. (1498 - VII.1500)

20. Melikü'l - Eşref Sultan Ebu'n - Nasr Canbulat (VII. 1500 - I.1501)

21. Melikü'l - Âdil Sultan Seyfüddin Tumanbay I. (I. 1501 - 1501)

22. Melikü'l - Eşref Sultan Seyfüddin Kansu II. (1501 - 24.VIII.1516) (*)

23. Melikü'l - Eşref Sultan Tumanbay II. (24.VIII.1516 - 30.I.1517) (**)

(*) Yavuz'a karşı kaybettiği Merc-i Dâbık meydan muharebesinde ölmüştür. Türkçe şiirler yazmıştır.

(**) Yavuz tarafından idam ettirilmiştir. (Y. Ö.)

MEMMİ, Lippo (Doğum ve ölüm yeri ve tarihi bilinmiyor; adı 1317 ile 1347 arasında geçiyor). İtalyan ressamı. Simone Martini'nin yakını ve meslek arkadaşı olup, Uffizi'deki *Annunciatione* başlıklı tablosunu tamamlamıştır. Şu iki tabloyu bırakmıştır: *Madonna* (Meryem) [aş. yu. 1319 - 1320] (Siena'da); *Madonna* [1339] (Orvito katedralinde). (V. Örs)

MEMPHIS, A. B.D. Tennessee eyâletinin en büyük şehri. Eyâletin güney - batı köşesinde, Mississippi üzerinde kurulmuştur. Nüfusu: 770 120 (1970).

M., dünyanın en büyük pamuk ve kereste pazarıdır. XX. yüzyılın yarısında Birleşik Devletler'de yetişen pamuğun yarısı, M. pamuk borsasında satılıyordu. M., ağaç eşya yapımı, çiftlik malzemeleri, otomobil ve lastik, kimyevî maddeler imâlatıyla da tanınmıştır. Tennessee üniversitesinin tıp, dişçilik, eczacılık ve hemşirelik kolejleri M.'tedir. Şehirde başka yüksek okullar da vardır.

M.'in tarihi XVII. yüzyılda, Fransızlar'ın kurduğu bir kale ile başlar. Burası daha sonra İngilizler'e, 1797'de de Birleşik Devletler'e geçmiştir. Şehir adını (yeri bakımından benzediği için) Nil sahilindeki eski Mısır şehri olan Memfis'ten almıştır. (O. Yüksel)

ME'MÛN (786-833), Abbâsî halifelerinden Hârûnü'r - Reşîd'in oğlu ve sülâlenin yedinci halifesi. Anası Mercâcil adında bir cariyedir.

Hârûnü'r - Reşîd'in ölümünden sonra ağabeyi Emin'in halife olması ile aralarında başlayan anlaşmazlıklar, az sonra bir mücadele halini aldı. Mücadelenin başlaması Halife Emin'in, kardeşinden, veliahtlığı küçük yaştaki oğlu Musa'ya bırakmasını istemesi ile alevlendi. M., ağabeyinin yanlış davranışlarından da faydalanarak, İranlılar'ı etrafında toplamaya muvaffak olunca üstünlük sağladı. Bunun sonucu 811 mayısında adamlarından birisinin kumanda ettiği sayıca daha küçük ordusu, halifenin ordusunu darmandağın etti. Aynı kumandan, daha sonra Emin'in ikinci bir ordusunu da bozunca, halifelik topraklarının önemli bir kısmı M.'un eline geçmiş oldu.

M. ile halife arasındaki mücadele, iki yıl kadar daha sürdü. Emin'in 813'te öldürülmesi, neticeyi M.'un lehine çevirdi.

M.'un halifeliği ile, Abbâsîler'in hayatında Arap olmayan kavimlerin hâkimiyeti devri başlayınca, halkının çoğu Arap olan batı ülkelerinde yer yer ayaklanmalar patlak verdi. Az zamanda bu ayaklanmalar batı bölgesinin her tarafını sardı. Fakat sonunda bastırıldı. Bunda Ali oğullarının beceriksizliklerinin rolü de az değildi.

816 yılında Irak'ta yeni bir ayaklanma oldu. Bunun sebebi, M.'un, ünlü Arap kumandanı Herseme'yi Merv'de önce hapse attırması ve sonra 816 haziranında öldürtmesidir. Ayaklanma haraketinin başına Mehdî'nin oğullarından Mansûr getirildi. Bağdad'da, halkın içinden çıkan birtakım kimseler de, karışıklığa son vermek niyetiyle, harekete geçtiler. Bu hareket ile huzursuzluğun sona ermesi beklenirken, M.'un 24 mart 817'de Ali ailesinden Ali b. Mûsa'l - Kâzım'ı veliaht ilân ettiği ve o aileye mahsus yeşil elbise giydiği, ayrıca beylerine ve askerlerine de bu yolda buyruk verdiği haberleri Bağdad'a ulaşınca, karışıklıklar daha da büyüdü. Diğer taraftan, eski âsîlerden Hurremiler, Âzerbaycan'da yeniden ayaklanmış, dağlı kabileler de, Babak adlı birisinin etrafında toplanmaya başlamışlardı.

M., bu tehlikelerin Irak'a gidip idâreyi bizzat eline alması ile önlenebileceği sonucuna varıp 817 yılında yola çıktı. Uzun süren bir yolculuktan sonra 11 ağustos 819'da Bağdad'a vardı. Orada ilk iş olarak, Abbâsîler'in tiksindikleri yeşil elbiyesi kaldırarak çevrede memnunluk yarattı.

M., en çok güvendiği kumandanlardan biri olan Tâhir'i, Elcezîre'den çağırıp beraberinde Bağdad'a getirmişti. Tâhir'in, yerine bıraktığı oğlu Abdullah, bölgedeki kabile başkanlarını birbirine düşürmek suretiyle bir buçuk yıl büyük bir hareketin meydana gelmesini önlemesini bildi. Bu arada Horasan'da çıkan ayaklanmaları, ancak güçlü bir şahsiyetin bastırabileceğini düşünerek, Tâhir'i, 6 mayıs 821'de yeniden Horasan valiliğine tayin etti. Ancak ne bu tayin, ne de diğerleri, memleketi sarmış olan genel huzursuzluğu gideremedi.

M., Elcezîre'deki ayaklanmayi en büyük gaile kabûl ettiği için, Abdullah bin Tâhir'i, büyük yetkilerle oraya gönderdi. 20 000 kişilik bir kuvvet ile yola çıkan Abdullah, âsileri imhadan çok, elde etme siyaseti güttü. Fakat dört yıla yakın

süren harekât sırasında bu yolla netice alamadı. Nihayet Abdullah, âsîlerin başkanı olan Nasr'ın kapandığı Kaysum kalesini kuşatıp zabtetmek suretiyle Nasr'ı ele geçirdi ve Bağdad'a gönderdi.

Elcezîre ayaklanmasının bu suretle sona ermesinden sonra, M., Mısır işine el attı. Çünkü Mısır valisi Übeydullah, devletin büyük gaileler ile uğraşmakta olduğu yıllarda, bundan yararlanarak merkez ile ilişiğini kesmiş ve vergi vermemeye başlamıştı. M., Mısır işinin halli meselesini de Abdullah bin Tâhir'e verdi. Abdullah, Mısır'a hareket etti. İskenderiye'yi geri alıp, âsîleri mağlûp etti. Bunun üzerine aman dileyen Abdullah'ı da Bağdad'a gönderdi.

Ancak, Mısır'da elde edilen bu başarı, Abdullah'ın, Âzerbaycan'a vali tayin edilmesiyle 828'de yeniden bozuldu. Abdullah, Abbâsî imparatorluğu için büyük bir dert hâline gelen Bâbek dolayısıyle Mısır'dan alınmıştı. Yerine tayin edilen Ebû İshak'ın Mısır'a geldikten sonra, âsîleri vurmak için giriştiği hareketler ise, devamlı bir sükûn sağlayamadı. İki yıl kadar sonra aşağı Mısır'da da ayaklanmalar oldu. O sıralarda Bizans ile savaşmakta olan M., kış dolayısıyle meydana gelen duraklamadan faydalanarak Mısır'a gitti. O sırada, kumandanı bulunduğu bölgeden ayrılıp Mısır'a gelmiş bulunan ve daha sonraki savaşlarında büyük ün kazanacak olan Türk soyundan Usruşûneli Haydar'ın da büyük yardımı ile, Kıptîleri, uzun zaman baş kaldıramayacak bir büyük yenilgiye uğrattı. Âsîlerin başını da idam etmek suretiyle Mısır'ı sükûna kavuşturdu (Şubat 832).

M.'un halifeliğinin son yılları, Bizans ile yaptığı savaşlar ile geçti. Arap - Bizans savaşlarının bu devreye ait olanının en şiddetli zamanı 830 yılında başlayıp üç yıldan biraz fazla sürdü.

Halife'nin bizzat katılması ile bir özellik ve önem kazanan savaşın sebepleri arasında, Bizans'ı, Abbâsîler için büyük bir dert hâlini alan Bâbek'e yardım etmekten alıkoyacak kesin bir yenilgiye uğratmak maksadının bulunduğu da muhakkak gibidir.

M., bu savaş için Bağdad'dan 830 martında hareket etti. Tekrit'te kızının düğününü yaptıktan sonra, Musul, Nusaybîn, Horasan, Urfa, Antakya üzerinden Tarsus'a geldi. Temmuz ayı ortalarında Bizans toprağına girdi. Kapadokya bölgesinde birkaç kaleyi zaptederek yıktı. Kendisi bu fetihleri yaparken kumandanları da Sundus ve Sinan kalelerini aldılar. M. yaz sonlarında Bizans topraklarını terk etti (Eylül 830).

Ertesi yıl harekât, Bizans imparatoru Theophilos'un Toroslar'ı aşıp Manisa ve Tarsus çevrelerine gelmesiyle başladı. Bizans imparatoru, karşılaştığı Abbâsî ordusunu bozup düşmanlarına 2 000 kadar kayıp verdirdi. M., Bizanslılar'ın bu taarruzunu öğrenince harekete geçip, 831 temmuzunda Anadolu topraklarına girdi. Bugünkü Ereğli kalesini kuşatıp teslim aldı. Ordu birliklerini oğlunun, kardeşinin ve bir kumandanının emrinde çeşitli yerlere sevk etti. Kendisi de başarılı fetihler yaptı. Fakat asıl başarıyı, bazı kaleleri zabtettikten sonra Bizans imparatoru Theophilos'u da yenen oğlu Abbas kazandı.

Bizans imparatoru, bu yenilgiden sonra M.'a elçi gönderip 100 000 dinar ile elindeki 7 000 Arap esirini geri vermek ve buna karşılık da M.'un zabtettiği kaleleri iadesi şartı ile 5 yıllık bir mütareke teklif etti. Halife, imparatorun bu teklifini kabûl etmedi. Ancak, kış da yaklaşmak üzere olduğu için, seferin devamını ertesi yıla bırakıp, Şam'a döndü. Ertesi yıl yeniden Bizans topraklarına giren M., Lu'lu'a kalesini kuşattı. Kale mukavemet ederken, Bizans ordusunun yaklaşmakta olduğu öğrenilince, Arap orduları önce Theophilos'un kuvvetleriyle çarpışmak zorunda kaldılar. Bu çarpışma M.'un ordusu tarafından kazanılınca, Lu'lu'a, içindekilerin canlarının bağışlanması şartı ile teslim oldu. M., sefer mevsiminin sona ermesi dolayısıyle, kalenin teslimini beklemeden, Şam'a dönmüştü. İmparator, iki tarafın, ellerindeki esirleri geri vermeleri şartıyle barış yapılması için yeniden M.'a baş vurdu ise de, bu isteği de kabûl edilmedi. Çünkü onun niyeti Bizans'a karşı daha büyük ve esaslı hareketlere girişmekti. Bugünkü Pozantı suyu kenarındaki ordugâhında, imparatorun elçisine red cevabı vermesinden kısa bir süre sonra hastalandı ve 9 ağustos 833'te öldü.

M.'un halifeliği zamanı, Abbâsi İmparatorluğu'nun en parlak devri olarak kabûl edilir. İç gaileler ve Bizans savaşları gibi çetin hâdiselere rağmen, ilmî çalışmaları da takip edebilmiş ve gerektiği zaman yardım elini de uzatmıştır. Yunan eserlerinin, Mansûr zamanında, Süryânî tercümelerinden Arapça'ya çevrilmeye başlanması işi, M.'un halifeliği yıllarında da hem daha hızlandırılmış, hem de Yunanca asıllarından pek çok eser tercüme edilmiştir. M. devrinin bir özelliği de, daha önceleri sadece dil ve edebiyat üzerinde gösterilen faaliyetin, müsbet ilimler ile felsefe alanında da yayılmış olmasıdır. M.'un Bağdad'da vücuda getirdiği Bayt al-hikma, kütüphânesi ve rasathânesi de büyük ilmî faaliyet göstermiştir. Bu teşekkülün bilginlerinin yaptıkları tetkikler sonucunda, Ptolemaios'un heyet cetvelleri düzeltilip değiştirilmiştir. Bu suretle M.'un halifeliği devri, İslâm ve Arap tarihini inceleyen önemli eserlerin sahibi, büyük kalemlerin yaşadığı bir çağ olmuştur.

M., hayatının sonlarına doğru *Kur'an*'ın mahlûk olduğu nazariyesini bütün teb'asına kabûl ettirmeye kalkan bir emirnâme yayımladı. Bu suretle Mûtezile görüşü devlette resmiyet kazanmış oldu. Bu emirnâme, büyük tepkilere yol açtı.

El-kebîr (= Büyük) adı ile de anılan M. zamanında, Abbâsî imparatorluğu en yüksek devirlerinden birini yaşamıştır. (N. Sançar)

MENA, Juan de (Córdova 1411 - Torrelaguna 1456), İspanyol şâiri. Başlıca eseri: *El laberinto* (labirent; dehliz) dur. Alegorik bir şiirdir. Şâir bu eserinde, geçmişten geleceğe doğru uzanan gezisinde, Dante'ninkileri hatırlatan yedi gezegen dairelerinden geçer. Eski zaman yazarlarından ve bilhassa Roma'lı Lucanus'tan ilham almıştır.

MÉNAGE, Gilles (Angers 1613 - Paris 1692), Fransız bilgini (Latince **Aegidius Menagius** kalem adını da kullanmıştır). Papaz olup Angers'de Saint - Pierre kilisesinin dekanlığına bağlı olan M., Paris'te ün kazanmış edebiyatcılar ve bilginlerle arkadaşlık etmiştir. Boileau ve Abbé Cotin onunla alay etmişlerdir. Molière, *Femmes Savantes* (Bilgin kadınlar) komedisinde onu Vadius adı altında sahneye getirmiştir. Fransız diline dâir eserler yazmış ve *Poesnata* (Şiirler) başlığı altında Fransızca, İtalyanca, Latince ve Yunanca şiirler yayınlamıştır.

MENAM (Bu ad **ME NAM, veya CHAO PHRAYA** şeklinde de bulunur), Tailand'da bir ırmak. Siam körfezine akar. Uzunluğu aş. yu. 1 200 km dir. Ayuthia ve Bangkok şehirlerinden geçen bu ırmak, Tailand'ın başlıca nakil vâsıtasıdır. Pirinç ve kereste geniş ölçüde bu yoldan ihrâc edilir.

MENANDROS (M. Ö. II. yüzyılın ikinci yarısı), Baktriya kralı. Büyük İskender'in generallerinden birinin torunlarından olan M., Ganj'ın üst yörelerine seferler yapmış ve âdilliği ile ün kazanmıştır. Başşehır olarak kendisine Pencâb'ın Sangala (Sialkot) şehrini seçmiştir.

MENANDROS

MENANDROS (Atina M. Ö. aş. yu. 342 - Atina aş. yu. 292), Yunanlı komedi şâiri. Zengin Atina orta sınıfından gelen M., çok iyi eğitim görmüştür. Rivayete göre "Yeni Komedi" üslûbunda yüz sekiz piyes yazmıştır. Yeni komedinin ilk temsilcisidir. Sekiz defa, komedi ödülünü, kazanmıştır. M., uzun zaman yalnız Romalı komedi şâirleri Plautus ve Terentius'un onu taklîd eden eserleri sayesinde bilinirdi. XX. yüzyılın başlarında, Mısır'da bulunan bazı Papirüs'ler, eserlerinin önemli parçalarını ortaya koymuştur. M. çok canlı bir üslûbla Yunanlılar'ın günlük hayatını tasvîr etmiştir.

MÉNARD, Louis Nicolas (Paris 1822 - Paris 1901), Fransız bilgini, şâiri, fen adamı ve sanatkârı. Engin bir zekâya sahip olan M., 1846'da Kolodyum'u bulmuş; tarih ve süsleyici sanatlar profesörü olmuştur. Tablolar (manzara), senkretik bir görüşe dayanan şiirler; felsefî ve dinî araştırmalar ve tarihî eserler bırakmıştır (Senkretizm, Fr. syncrétisme, Yun. sugkretizein = toplamak'tan, çeşitli görüşleri toplayıp birleştiren bir görüş). Şâheseri: *Rêveries d'un païen mystique* (Mistik bir dinsizin hülyâları) [1876] başlığını taşır. Şiirleri için L. de **Séneville** kalem adını kullanmıştır.

MENČETIĆ [*mençetiç*], **Šiško** (Dubrovnik 1457 - Dubrovnik 1527), Dubrovnik (Ragusa)'li şâir. Soylu bir ailenin çocuğu olan M., gençliğinde birtakım olaylara karışmış, daha sonra önemli resmî görevler almıştır. En eski Dubrovnik'li halk şâiri Džore Držić'ten sonra M. en tanınmış Dubrovnik'li şâirdir. M. büyük bir şiir deyişi bırakmıştır. Bu dergide yer alan aşk şiirlerinde İtalyan şâiri Petrarca (b. bk.) nın etkisi yanında İtalyan halk ezgilerinin etkisi de göze çarpar. (H. Eren)

MENCIUS (T su, Şan-tong, M. Ö. aş. yu. 372 - 289), Çinli filozof. Asıl adı **Meng-tsö** veya **Mong-tsö** olup, M. adının lâtinleştirilmiş şeklidir. Konfucius okulunun birinci büyük yazarıdır. Savunduğu hümanist ideal, insanlık (jen), doğruluk ve adalet (yi)'e dayanır.

MENDE, Dr. Gerhard von (Riga 1904 - Düsseldorf 1963), esir Türkler hakkındaki eserleriyle ünlü büyük Türk dostu ve komünizm mücadelecisi, Alman düşünürü ve ilim adamı. Baltık Almanlarından olan M., komünist ihtilâli yıllarında ailesi ile birlikte Rusya'dan Almanya'ya göç etmiştir. Babasının erken ölümü üzerinde amcasının yardımı ile ilk ve orta tahsilini yapan M., sosyal meselelere duyduğu yakın ilgi dolayısiyle, yüksek tahsilini Berlin (Wirtschaftshochschule)'de tamamlamış ve 1935'de habilitasyonunu da yapmıştır. İlk ilmî araştırmalarını, Rus idâresi altında esir yaşayan Türkler'in millî mücadeleler konusunda yapan M., kendisini büyüten doktor amcasının eşi, Şimal Türklerinin ünlü âilelerinden birinin kızı olan Dr. Safiye Sultan'dan büyük şefkat ve sevgi görmüştür. M.'nin Türk milletine beslediği derin yakınlığın ilk kaynağı budur.

1936'da Berlin Üniversitesi'nin (Dış Memleketler Fakültesi) Rusya kürsüsüne öğretim görevlisi tayin edilen M., 1940'da bu kürsünün Ordinaryüs profesörü olmuştur.

1941'de Polonya'da Roznan (Posen) Üniversitesi'nde çalışan M., 1944'de Berlin'e dönmüş ve 1946'da Hamburg Üniversitesinde vazifelendirilmiştir.

Daha sonra Düsseldorf'da kurulan (Doğu Avrupayı Araştırma Enstitüsü) müdürlüğüne getirilen M., kendi teşebbüsü ile Köln'de vücude getirilen, Marksizm ve Leninizm'i etüd edip, komünizm ile ilim yolundan mücadeleyi sağlayan Institüt für Sowjetologie ve Ostokollegs der Bundeszentrale für Heimatdienst'in müdürlüklerini de yapmıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında Rusya'daki milletler dâvâsını yürütmekle görevlendirilen M., esir Türkler'le ilgili konularda çok faydalı hizmetler görmüştür. Savaşdan sonraki açlık ve siyasî kargaşalık devresinde Türkler'e çok yardım etmiş; birçok Türk gençlerini okul ve üniversitelere yerleştirmiştir. 16 Aralık 1963'de üçüncü defa gelen bir enfarktüs ile hayata gözlerini yuman M.'nin başlıca eserleri şunlardır: *Studien zur Kolonisation in der Sowjetunion* (Sovyetler Birliği'nde sömürgeleştirme üzerine incelemeler) [Breslau, 1934]; *Der nationale Kampf der Russlandtürken* (Rusya'daki Türkler'in Millî Mücadelesi) [Berlin, 1936]; *Die Völker der Sowjetunion* (Sovyetler Birliği'nde yaşayan Halklar) [Reichenau 1938]; *Nationalität und Ideologie* (Milliyet ve Mefkûre) [Düsseldorf, 1962] (Bu eser 1966'da Dr. Fethî Tevetoğlu ve Aziz Alpaut tarafından "Komünist Blokta Milliyet ve Mefkûre" adı ile dilimize çevrilmiş ve yayınlanmıştır). (F. Tevetoğlu)

MENDE, Erich (Doğ. Gross - Strelitz, Silezya 1916), Alman devlet adamı. M., 1948'de Alman liberal partisinin (Freie Demokratische Partei F. D. P.) kurucularından biri olmuştur. 1949'da bu partinin Federal Yürütme Kurulu'na girmiş ve Bundestag'a seçilmiştir. 1957'de Bundestag'da partinin parlamento grubuna başkanlık eden M., 1960'da Maier'in yerine parti genel başkanı olmuştur. Aynı yıl, Konrad Aodenauer'in içişleri bakanlığı için yaptığı teklifi red eden M., ekim 1963'te Şansölye Erhard'ın şansölye yardımcılığı ve Alman Birliği işleri bakanlığı teklifini kabûl etmiştir. Ekim 1966'da M.'nin ve diğer F. D. P.'li bakanların istifası, Erhard'ın düşüşü ile sonuçlanan bir bunalıma yol açmıştır. M., 30 ocak 1968'de partisinin genel başkanlığından ayrılarak yerini Walter Scheel'e (b. bk.) bırakmıştır. (F. Tevetoğlu)

MENDEL, Johann (rahip adı: Gregor) (Heinzendorf 1822 - Brünn 1884), Avusturyalı râhip ve botanikçi. 1853'ten itibaren, Brünn'de profesör olarak çalışmış ve bir manastıra yerleşmiştir. Bu manastırın bahçesinde, 1856 - 1866 yıllarında bitkilerde irsiyet üzerinde denemeler yapmış ve jenetiğin kanunlarını bulmuştur. Denemelerinin sonuçlarını alabilmiş ise de,

yazıları ancak ölümünden sonra geniş ölçüde tanınmıştır. Hâlen jenetik kanunları M.'in adını taşımaktadır.

MENDEL, Gregor Johann

Mendel Kanunları : Bunlar melezleşme (Fr. hybridation) kanunları olup, irtiyetin ara kesikliği (Fr. discontinuité du patrimoine héréditaire)'ni meydana çıkarmaktadır.

Ana ve babanın jenetik eşitliği: Erkekten veya dişiden gelen bir özelliğin aynı şekilde yavrulara geçmesidir.

Birbirine zıt vasıfların biribirinden ayrılması: Her gamet, (erkek veya dişi olsun) ana babadan çocuğa geçebilen her vasfı ancak bir şekilde içine alır. Meselâ bezelye tohumlarının sarı veya yeşil rengi kuşaktan kuşağa geçer bir vasıftır: Her polen tanesi veya her oosfer ya "yeşil" ırsî vasfı, ya "sarı" ırsî vasfı taşır. Ancak, hiçbir zaman her ikisini birden taşımaz. Bu durumun sonucu da, döllenmiş yumurtanın her vasıf için iki irsiyeti birden içine almasıdır. Bu irsiyetler aynı veya zıt olabilirler. Meselâ, "sarı tohum" veya "yeşil tohum" vasfı bakımından zıt irsiyetler taşıyana heterozigot denir.

Dominantlık (Fr. dominance = hâkimlik) : Çoğu zaman, zıt vasıflardan biri, heterozigotlara etkisini zorla kabûl ettirir. Böylece bu dominant vasıf zıt vasfı saklar. Saklı kalan vasfa resesif (Fr. recéssif) adı verilir. Meselâ, tohum rengi bakımından heterozigot bezelyelerin hepsi sarı tohum taşırlar. Sarı renk dominant'tır.

M. Kanunları : Gri fare ile beyaz fare arasında melezlenme: Meselâ, burada (CC dominant vasıf, gri renk, AA resesif vasıf, beyaz renk) ilk nesil melez yavrularının hepsi gri olur $\frac{C}{A}$; ikinci nesildeki yavrular şu oranları gösterir: % 75 gri fare (%25 homozigot CC ile % 50 melez $\frac{C}{A}$) ve % 25 beyaz homozigot fare (AA).

Birbirleriyle karışan heterozigot'ların yavruları: Eğer meydana gelen ilk yavru nesli yeter derecede çok ise, şu sonuçlara varılır: 1) %25 sade resesifler (yeşil tohum), ki bunlar, yine aralarında karışırlarsa, deneme devam ettiği kadar ancak resesifler meydana getirirler; 2) geri kalan %75'ler iki gruba ayrılır: a) % 25'i homozigot olup, aralarında karışınca, ancak dominant tipte (sarı tohumlu) bezelyeler meydana getirirler; b) %50 heterozigot'lar, ki bunlar ayniyle ana nesil tipindendir. Bu sonuç kolayca anlaşılır: Döllenmelerde tesâdüf, dominantların karışmasını resesiflerin karışmasına nazaran teşvik etme durumunda şu vasıf çiftlerinin meydana geldiği görülür: sarı-sarı; sarı-yeşil; yeşil-sarı; yeşil-yeşil. Ancak, sarı dominant olduğuna göre, karışık da olsa sarıya sahip olan bütün döller, sarı vasfı gösterirler.

Çeşitli vasıfların jenetik bağımsızlığı: Ana ve babanın, çocuklara geçebilen iki vasıf bakımından birbirinden ayrıldığını farz edelim: Meselâ çiçek rengi ve tohum rengi. Bu vasıflardan her biri, yalnızmış gibi öbür nesle geçer ve sonuçta yeni karışımlar meydana gelir: Kırmızı çiçekli ve sarı tohumlu bir bezelyeyi, beyaz çiçekli ve yeşil tohumlu bir bezelye ile karıştırırsak, yeni nesilde bazı kırmızı çiçekli ve yeşil tohumlu bezelyeler buluruz.

Bu kanunlar, birçok biginlerce, çok yüksek sayıda bitki ve hayvanda tesbit edilmiştir. Bunlar irsiyetin kromosomik teorisinin esasını meydana getiriyorlar. (V. Örs)

MENDELEVİEV, Dimitri İvanoviç (Tobolsk 1834-Petersburg 1907), Rus kimyacısı. Kimya elemanlarının periyodik sınıflamasını bulmuştur (1869). Pirokolodyum'a dayanarak, dumansız bir barutun hazırlanmasında rol oynamıştır. Zamanının felsefî tartışmalarında klasik atom teorisine bağlanmış ve radyoaktiviteyi gereğince değerlendirmemiştir.

MENDELSSOHN - BARTHOLDY, Jakob Ludwıg Felix (Hamburg 1809 - Leipzig 1847), Alman bestekârı. Yahudi asıllı olan M., Fransız işgali sırasında, ailesiyle birlikte Berlin'e gitti. Orada musiki eğitimi gören M. ve kız kardeşi, fevkalâde bir kabiliyet gösterdiler. M. dokuz yaşındayken halkın huzurunda çalmaya başladı, on bir yaşına geldiği zaman çok miktarda beste yapmıştı. Halkın huzurunda M. ve kız kardeşi Fanny kendi eserlerini piyanoda çalar, diğer kız kardeşi Rebecca okur, erkek kardeşi Paul de viyolonsel ile refakat ederdi.

MENDELSSOHN - BARTHOLDY

M., 17 yaşına gelmeden hârikulâde octet'ini (op. 20) ve C minör 13. senfonisini bestelemişti. Bu arada birçok edebî eserleri de okuyordu. 1825'te Paris'e seyahat ederek, zamanın ünlü sanatçılarıyla tanıştı. Onun bestelerini gören Chérubini, M.'u, yüzüne karşı methederek bütün Parisliler'i şaşırttı. M., ise ondan: "zaman zaman kıvılcımlar ve küller saçan sönmüş bir yanardağ" diye bahsetmiştir.

M., on yedi buçuk yaşında iken, *Bir Yaz Gecesi Rüyası* uvertürünü besteledi. Daha sonraları bu eserin seviyesine nâdiren çıkabilmiş, fakat asla geçememiştir. 1829'da İngiltere'ye yaptığı on seyahatin ilkine başladı. Orada eşsiz bir heyecanla karşılandı, konserler yönetti. İngiltere seyahatleri sırasında verdiği org resitalleri, İngiltere'deki orgculukta ihtilâl yarattı. İngiliz musikisini, Hendel'inkine eşit derecede etkiledi.

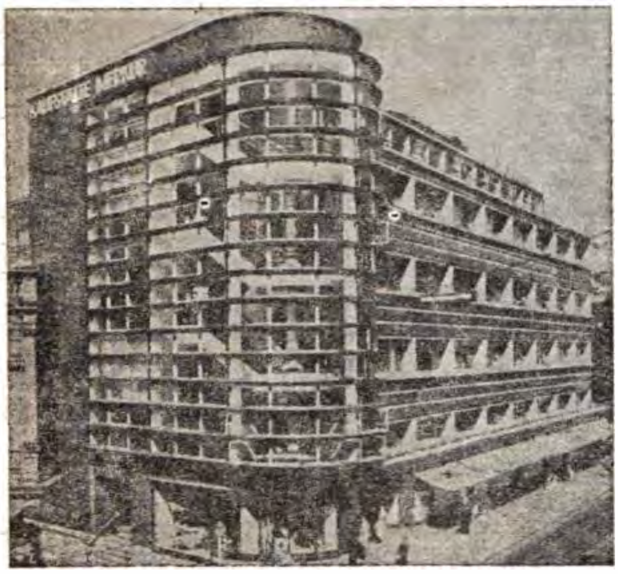
M. daha sonra İtalya'ya seyahat etti; 1830 - 1831'deki bu seyahatin en önemli meyvesi *İtalyan Senfonisi* oldu. 1832'de Düsseldorf Aşağı Rhin festivalinde gösterdiği çok başarılı yöneticilik üzerine şehrin musiki yöneticisi oldu. Orada ilk oratoryosu *St. Paul*'ü besteledi. Bestekâr, daha sonra Leipzig'de Gewandhaus'un başına getirildi. Burası, Alman musikisinde en yüksek makamdı. Böylece 1835'te Leipzig'e geldi, büyük gösterilerle karşılandı. 1837'de Cecile Jeanrenaud ile evlendi. 1841'de Prusya kralı, M.'u Kappelmeister unvanıyle Berlin'e çağırdı. Ancak bestekâr bunu reddetti ve Gewandhaus konserlerini idâre etmeye devam etti. Bu arada tekrar İngiltere'ye gitti. 1843'te Leipzig konservatuarını kurdu. 1847 yılı mayıs ayında, kız kardeşi Fanny'nin ölümünü öğrenmesi, üzerinde şok tesiri yaptı. Büyük bestekâr bu şokun tesirinden kurtulamadı ve aynı yılın kasım ayında, 38 yaşında hayata gözlerini yumdu.

M.'nun çok kuvvetli hâfızası vardı. Bir defasında, bir arkadaşı Bir Yaz Gecesi Rüyası'nın notalarını bir arabada unutuvermişti. M., bütün eseri yeniden, ezbere yazdı. Bestekârın Alman musiki tarihindeki yeri romantizm öncesini kaplar. Genellikle romantizmin revaçta olduğu bir devirde klasik kontrpuan üslûbu kullanmıştır. Dinî eserlerinde gösterdiği hassasiyet dikkati çeker. Lieder Ohne Worte büyük lirizmiyle tanınmıştır. Yukarıda saydıklarımızın dışında başlıca eserleri: İskoç senfonisi [1842]; Kinderstücke [1842]; Varyasyonlar [1841]; Reformatino [1829 - 1830]; piyano konçertoları [1831 - 1837]; keman konçertosu [1844]; Elias oratoryosu [1846]. (O. Yüksel)

MENDELSSOHN - BARTHOLDY, Karl (Leipzig 1838-Brugg civarında Horchheim, İsviçre 1874), Alman tarihçisi. Felix M. B. (b. bk.)'nin oğlu. Heidelberg ve Freiburg - im - Breisgau üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. Bir sinir hastalığı, onu öğretimden çekilmeğe zorlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Graf Johann Kapodistrias* (Kont Kapodistrias) [1864]; *Der Rastatter Gesandtenmord* (Rastatt'ta delege Katli) [1869]; *Geschichte Griechenlands von 1453 bis auf unsere Tage* (Yunanistan'ın 1453'ten şimdiki günümüze kadarki tarihi) [1870 - 1874]; *Goethe und Felix M.* (Goethe ile Felix M.) [1874]. (V. Örs)

MENDELSSOHN, Mosses (Dessau 1729-Berlin 1729-Berlin 1786), Alman filozofu. Voltaire'e karşı Leibniz'in iyimserlik felsefesini savunmuştur; maddecilere karşı kendi felsefesini şöyle anlatmıştır: Lessing'e bağlı bir rasyonalizm. Eserleri şunlardır: *Philosophische Gesprache* (Felsefî sohbetler) [1755]; *Briefe über die Empfindungen* (Duygular hakkında mektuplar) [1755]; *Abhandlung über die Evidenz in den metaphysischen Wissenschaften* (Metafizik ilimlerde açıklık) [1763]; *Phaidon oder über Unsterblichkeit der Seele* (Phaidon veya ruhun ölmezliği hakkında) [1767]. *Kitâb-ı Mukaddes'i* Almanca'ya çevirmiş ve böylece Orta Avrupa yahudilerinin kültürüne büyük bir yardımda bulunmuştur. (V. Örs)

MENDELSOHN, Erich (Allenstein 1887 - San Francisco 1953), Alman mimarı. Potsdam'da bulunan Einsteinturm

MENDELSOHN, Erich : Einsteinturm

(= Einstein kulesi) observatuvarı [1920] onun eseridir. 1933'te, İngiltere'ye gitmiş, Chelsea ve Bexhill'de çalışmıştır. Daha sonra Filistin'e gitmiştir. 1941'de, Amerika Birleşik Devletlerinde yerleşmiş ve havralar yapmıştır. Cleveland'da beton kullanarak mimarî biçimleri güçlü bir muhayyile ile yenilenmiştir. (V. Örs)

MENDERES, 1. Türkiye'nin batı bölümünde üç akarsuya verilen ad. Ege bölgesinde Büyük Menderes (b. bk.), Küçük Menderes (b. bk.), Çanakkale'nin güneyinde Kara Menderes.

2. Türkiye'nin, Ege bölgesindeki, Büyük Menderes ırmağının akış biçimlerinden örnek alınarak dünya literatürüne geçmiş bir terim. Yatak eğiminin son derece azalmış bulunduğu ova ırmaklarında oluşan, düzenli, büklümlü akışlara "menderes" şekli denilmiştir ki, türlü dillerde bu kökten kelimeler, bu şekil için kullanılmıştır. Fransızcada méandre, Almancada mäander, İngilizcede meander gibi. Böyle ırmaklar, sağa sola dolana dolana ve belirsiz şekilde akar, at nalı biçiminde yarım halkalar birbiri ardınca sıralanmış bulunur. Büyük Menderes ırmağında görüldüğü gibi.

Menderes kıvrıntılarının doğuşu ve gelişmeleri üzerine türlü düşünceler ortaya konulmuştur ki, "mendereslerin doğuş teorisi" bunların başlıcasıdır. Buna göre, uzun mesafeler boyunca bu düzenli ırmak yatağı kıvrıntılarının belli bir ölçüde uzanışları, ırmak yatağında suların salınımlı akışlarından doğmuş ve meydana gelmiştir. (R. İzbırak)

MENDERES, Adnan (Aydın 1899 - İmralı Adası 17 eylül 1961), Türk siyaset ve devlet adamı, Başbakan. İzmir'in tanınmış ailelerinden Kâtipzâde İbrâhim Edhem Bey ile Aydın'ın büyük toprak sahibi ailelerinden Hacıalipaşazâdeler'in kızı Tevfika Hanım'ın oğludur. Ana soyunun Kırım Türkleri'nden olduğu söylenir. M., ilk ve orta öğrenimini İzmir Ittihad ve Terakki Mektebi ile Kızılçullu Amerikan Koleji'nde yapmıştır. Yüksek öğrenimini yıllar sonra Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır. 1916'da I. Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılan M., Suriye'deki kıtasına giderken hastalanınca İzmir'de görevlendirilmiştir. Mütareke yıllarında ve İzmir'in işgalinden sonra, iki arkadaşı ile Aydın'da "Ay-Yıldız Çetesi"'ni kurmuş; sonra Söke'de piyâde alayı emir subayı ve Sandıklı süvari bölüğü subayı olarak Millî Mücadele'ye katılmıştır. M.'in siyasî hayatı, Fethi Okyar ve arkadaşları tarafından 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (b. bk.) ile başlamış; bu partinin Aydın teşkilâtını kurmuş ve il başkanlığına seçilmiştir. Bu parti dağılınca C. H. P.'ne giren M., partinin il teşkilâtını yenileyerek C. H. P. Aydın il başkanı olmuştur. Atatürk ile bu görevdeyken karşılaşan M., 1931'de C. H. P. Aydın milletvekili olarak T. B. M. M.'ne girmiş ve 1945'e kadar komisyon raportörlüğü yaparak kendisini yetiştirmiştir.

MENDERES, Adnan

Bir ara parti müfettişi olarak da çalışan M., 1945'de Saracoğlu hükûmetinin getirdiği Toprak Kanunu Tasarısı'nın tartışılmasında, Meclis'in en popüler siması hâline gelmiştir. Ziraî mülkiyeti, esasına dokunmadan, toprak sahibi ailenin ortak çalışması ve belli bir miktarın üstüne çıkılmaması şartı ile kısıtlayan bu tasarı üzerinde M., geçici komisyon üyesi ve raportörü olarak fikirlerini söyledikten sonra, komisyondan istifa etmiş ve 16 mayıs 1945 günü Meclis'de tasarıyı şiddetle eleştirmiştir. Kısa bir süre sonra M., Celâl Bayar, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte dörtlü takriri imzalamıştır. Meclis denetimini, Anayasa'nın yalnız şekline değil, ruhuna da uygun olarak gerçekleştirecek tedbirlerin alınmasını; vatandaşın siyasî hak ve hürriyetini ilk Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun getirdiği genişlikte kullanması imkânını sağlamayı ve parti çalışmalarının bu esaslara uyularak yeniden düzenlenmesini öngören bu önerge, 12 haziran 1945 günü, C. H. P. grubunda reddedilmiştir. Takrir sahipleri bilhassa M., görüşlerini basında savunmuşlardır. Bu tutumları üzerine M., Köprülü ve Koraltan partiden çıkarılmışlar; Bayar da milletvekilliğinden ve C. H. P.'nden istifa etmiştir. Böylece 7 ocak 1946'da Demokrat Parti (b. bk.) kurulmuştur. Bu tarihten sonra M., Türk demokrasisinin başlıca simâsı ve yıldızı olarak parlamıştır. Uygulanması büyük haksızlık, kanunsuzluk ve şikâyetlere yol açan 1946 seçimleri sonucunda Demokrat Parti'nin Meclis'e getirdiği 62 milletvekilinden biri, Kütahya temsilcisi olarak seçilen M.'dir. Demokrat Parti'nin kurucularından ve Genel İdâre Kurulu üyelerinden biri olarak M.'in Meclis'de ve yurdun her köşesinde yaptığı cesur, aydınlatıcı, Türk halkının siyasî hak ve hürriyetlerini savunan konuşmaları, halkoyunda çok müsbet karşılanmıştır. Haksız bir iktidara karşı haklı bir muhalefetin öncülüğünü yapan ve bu devrede üstün hatiplik gücünü ispatlayan M., parti içinde daha o yıllarda baş gösteren ayrılıkları önlemek için büyük çaba harcamıştır. 14 mayıs 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin büyük çoğunlukla kazanması üzerine, yeni iktidarın başı diye ilk akla gelen şahsiyet M. olmuştur. 22 mayıs 1950'den 27 mayıs 1960'a kadar tam on yıl süren Demokrat Parti çağının tek başbakanı Adnan Menderes'dir. M., on yıllık iktidarı süresince 22 mayıs 1950, 9 mart 1951, 17 mayıs 1954, 30 kasım 1955 ve 21 kasım 1957 tarihlerinde olmak üzere beş hükûmet kurmuştur. M.'in "mâmur ve müreffeh bir büyük Türkiye yaratmak" mefkûresi ile bütün gücünü, dinamizmini ve hayatını yurt yararına adadığı bu on yıllık Demokrat Parti ve M. iktidarı, Türk milletinin ve yurdunun Atatürk'ün işaret ettiği — Batı medeniyetine yükselmek — yolundaki ilk başarılı kalkınma çağı olmuştur. Yurdun anayolları modern araçlarla batı standardlarına uygun olarak yapılmağa başlanmıştır. Tarım alanının hızla makineleştirilmesine, karasapandan traktöre geçilmesine; tüketim endüstrisine daha çok önem verilmesine, bütün sanayi dallarında esaslı tesisler kurulmasına; sulama ve enerji sağlama için büyük ve küçük barajlar yapılmasına; başta İstanbul olmak üzere şehirlerimizin imârına, tarihî eserlerimizin onarımına, Türk köylerinin yol, su, okul ve camiye kavuşturulmasına bu on yıllık "M. çağı" nda başlanmıştır. Sosyal alanda ihtiyarlık sigortası genişletilmiş, ölüm sigortasında yardım oranı arttırılmış; büyük işçi hastahaneleri yapımına önem verilmiş; işçi sendikaları kuvvetlendirilmiş ve ücretli hafta tatili kanunu çıkarılmıştır.

Eğitim alanında başta Ege, Atatürk ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri olmak üzere birçok yüksek okul, lise, imam hatip okulları ve ilkokullar açılmıştır.

M.'in başbakanlık ettiği on yıllık devrede, Türk dış politikası da çok canlı, hareketli ve başarılı bir seviyeye ulaşmıştır. 20 temmuz 1950'de komünizme karşı çarpışan hürriyet, demokrasi ve insan hakları taraflısı milliyetçi Koreliler'i desteklemek üzere alınan Kore savaşına katılma kararı ve Türk Ordusu'nun Kore'de yarattığı destan, bütün dünyayı bir kere daha Mehmetcik'e hayran kılmıştır. Bunun sonucudur ki Türkiye 18 ocak 1952'de Kuzey Atlantik Paktı'na girmiş; modern silâhlarla da techiz edilen Türk Ordusu, Kuzey Atlantik Paktı'nın doğu kanadındaki en büyük kuvveti teşkil etmiştir. 28 şubat 1953'te Türkiye - Yugoslavya - Yunanistan dostluk ve işbirliği andlaşması gerçekleşmiş; 9 ağustos 1954'te Balkan Antlaşması yapılmış; 24 şubat 1955'te M.'in dış politikadaki başarılarından biri olarak imzalanan Bağdad Paktı, aynı yılın 4 nisan'ında İngiltere'nin, 23 eylül'de Pâkistan'ın ve 3 kasımda da İran'ın katılması ile Cento'yu vücuda getirmiş ve bölgenin savunma ve kalkınmasındaki işbirliğini gerçekleştirmiştir.

Kıbrıs konusunda 11 şubat 1959'da imzalanan Zürich ve 19 şubat 1959'da imzalanan Londra andlaşmaları ise, M. devri Türk hariciyesinin büyük başarıları arasındadır. M. ve hükûmetlerinin dış politikası, batı korunma birliğine dâhil bulunmak, bunun yanında Balkan devletleri ve Yakındoğu'da İran, ve Pâkistan ile huzur, anlaşma ve işbirliği sağlamak suretiyle S. S. C. B.'nin dış politikasına karşı Türkiye ve bölge yararına bir denge sağlamak şeklinde özetlenebilir. Bu başarıları sonucudur ki M., Türk başbakanlarının dünyaca en çok tanınan, sevilen ve takdir edilenlerinden biri olmuştur.

M. ve hükûmetlerinin iç politikadaki durumu, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ilk günden başlayarak çeşitli sebeblerle çok hareketli olmuştur. Yeni demokratik çok partili sistem, oniki yıl süren Millî Şef'lik diktasından kurtulan ülkeye geniş bir hürriyet havası getirmiştir. Fakat geniş fikir ve basın hürriyeti, bunu kötüye kullanan sosyalist ve komünistlerin siyasî teşkilâtlanmalarına, su üstüne çıkmalarına yol açmış; tek parti yönetiminden, baskısından sıyrılan her çeşit görüş ve felsefeye rahat çalışma ve yayılma imkânı da sağlamıştır.

Demokrat Parti'nin kuruluş hedeflerinden biri, M.'in 1946'dan itibaren temel ilke olarak savunduğu şu husustu: 1924 Anayasası'nın esas prensibi olan "kuvvetler birliği"ni yalnız şekliyle değil, rûhu ve mânâsıyle de uygulamak.

Bir yandan bu temel ilkeye karşı, millî irade ve hâkimiyeti temsil yetkisini Büyük Millet Meclisi, üniversite ve Anayasa Mahkemesi gibi diğer bazı kuruluşlar arasında paylaştırmayı öngören tezler ileri sürülüyor; öte yandan bizzat Atatürk düşmanları ve din istismarcıları tarafından Atatürk devrimlerinin tehlikeye girdiği iddia ve propaganda ediliyordu. Sosyal adaleti sınıf kavgasına yaklaştıran yıkıcı ve bölücü görüşler işleniyordu.

M.'in kendisi ve partisi için siyasî mücadele bayrağı yaptığı, 1924 Anayasası'nın rûhu ve mânâsıyle uygulanması ve bu Anayasa gereğince insan ve vatandaş hak ve hürriyetlerinin korunması ideali, o günlerin çeşitli görüş, iddia ve yıkıcı propagandaları arasında yetersiz görünüyordu. C. H. P.'nin 1944'te ihdas ettiği Irkçılar - Turancılar dâvâsı ile Türk milliyetçiliğine indirilmiş darbe, büyük bir gafletle Demokrat Parti devrinde milliyetçi derneklerin kapatılması suretiyle tekrarlanınca, M., kendisini savunan milliyetçilerin desteğinden de mahrum kalmış ve meydan, milliyetçilik düşmanı sosyalist ve komünistlerin tesirli propagandalarına açık bırakılmış-

tır. Böylece M. ve başında bulunduğu Demokrat Parti, iktidarlarının ilk gününden itibaren, millî irâde düşmanlarının hâkim bulunduğu bir ideolojiler keşmekeşi ortasında kalmıştır. Uzun ve tek parti, tek şef hâlinde oniki yıllık bir iktidar devresinden sonra, millî irâde emriyle muhalefete düşen C. H. P. ile çekişme; kıskanç ve kinci, yıkıcı bir muhalefet karşısında yurd kalkınmasına devam edebilmek güçleşiyordu. Ayrıca, daha 1950'den önce, başlamış Demokrat Parti'den ayrılanların kurdukları Millet, Köylü, Hürriyet partileri ile çeşitli sebeblere dayanan parti içi yıpratıcı, kısır çekişmeler, M.'in her sahada giriştiği başarılı kalkınma hamlelerini gölgeliyor, za'fa düşürüyordu. 1954 seçimlerinden önce çıkarılan, C. H. P.'nin siyasî bir şubesi hâline gelmiş Halkevlerinin hazineye intikali kanunu (2 mayıs 1951), Atatürk'e Saygı Kanunu (21 temmuz 1951), Sosyalist Partisinin kapatılışı (18 haziran 1952) Milliyetçiler Derneğinin kapatılışı (23 ocak 1953), Millet Partisi'nin kapatılışı (8 temmuz 1953), üniversite hocalarının siyasî partilerde fiilen vazife görmelerini önleyen kanun (21 temmuz 1953), vicdan hürriyeti kanunu (23 temmuz 1953) ve C. H. P. mallarını hazineye intikal ettiren kanun (14 aralık 1953), M. muhaliflerinin aleyhte propaganda için başlıca malzemesi hâlinde kullanılıyordu. Bütün bunlara, türlü iç çekişmelere rağmen 1954 seçimleri, halkın M.'i ve Demokrat Parti'yi 1950'ye göre çok daha fazla tuttuğunu göstermiştir. Bir bakıma, 1954 seçimlerinin 1946 ve 1950 seçimlerinden daha dürüst yapıldığını söylemek de mümkündür. M. ve partisi için tam bir zafer sayılan bu sonucun başlıca sebebleri şunlardır: İktisadî gelişme ve refah hızla köylere kadar yayılmaya başlamıştır. M. ve Demokrat Parti iktidarı, geçmiş C. H. P. başvekil ve iktidarların göstermediği bir ilgi ve yakınlıkla Türk halkının dertlerine el atıp, yurdun her bucağına hizmet götürünce, halk kitleleri eski iktidarların ve başvekillerin kötü hâtıralarını daha acı olarak duymuşlardır. M. kabinesinin milliyetçi, dinamik bakanlarından biri olan Tevfik İleri'nin Millî Eğitim bünyesinde, C. H. P. iktidarı zamanında planlanıp başlatılmış yıkıcı komünist faaliyetleri meydana çıkarıp önlemesi, Türk milletini uyarmış ve memnun etmiştir. Fakat 1954'ün M. ve Demokrat Parti lehindeki bu atmosferi uzun sürmemiştir. 1955 yılı ekonomik zorluklarla başlamış, hızlı kalkınma hareketinin sonucu sayılabilecek dış borç yükünün ve enflasyonun ağırlığı, aslında yıkıcı bir vasıf taşıyan muhalefetin tutum ve davranışını daha da çok tesirli hâle getirmiştir. C. H. P., her gün çıkardığı yeni sloganlarla muhalefetinin dozunu büsbütün arttırmış, Demokrat Parti grubu içinde de yeni kaynaşmalara sebeb olmuştur. Bunların yanı sıra, sınıf kavgası yaratmak isteyenler, yıkıcı sloganlarını açıkça kullanmağa başlamışlardır. "Devr-i sâbık yaratmayacağız" demiş bulunan M.'in iktidarına karşı muhalefet, her gün bir yeni yolsuzluk isnad ve iddiası ile yıpratma çabasına hız kazandırmış; halk içinde, aydınlar arasında Demokrat Parti'den ve M.'ten şikâyet edenlerin sayısını arttırmayı başarmıştır. 1924 Anayasası'nın temel ilkesine karşı açılan kampanya, üniversiteler başta olmak üzere, bazı aydın çevrelerce benimsenmiştir. "Millî hâkimiyet, çoğunluğun istibdâdı demek değildir; çoğunluk istibdâdını önlemek gerekir; bunun için de Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu teşkil edilmeli; üniversiteler, basın ve radyo muhtar olmalı; seçim kanunu nisbî sisteme göre değiştirilmelidir". Komünistlerin yönettiği ve akıl hocalığı ettiği solcu çevrelerin sözcü ve yazarlarına göre: "M. ve Demokrat Parti iktidarı, 1946'da çok partili devreye girilerek başlamış büyük halk hareketini, burjuva sınıfı yararına dejenere etmişlerdir. M., burjuvazinin ve toprak ağalarının temsilcisidir."

Demokrat Parti'nin kendi içinde devam edip gelişen kaynaşmalar, M. ve iktidarını en çok za'fa uğratan bir âmil olmuştur. M., aralarında bazı yakın arkadaşları bulunan bir kısım demokrat milletvekilleri tarafından da şahsî davranmakla itham edilmiştir. 1955'te 6-7 eylül olaylarının; İstanbul'da sıkıyönetim ilânının; 19 mayıs 1955'te M.'in bazı yakın arkadaşları ve bakanları tarafından Hürriyet Partisi (b. bk.)'nin kurulmasının; 29 kasım 1955'te Demokrat Parti grubunun, hükûmeti, M. dışında istifaya zorlamasının; 27 haziran 1956'da toplantı ve yürüyüş kanununun çıkarılmasının; 4 eylül 1957'de bütün muhalif partilerin "Güçbirliği" adı altında bir cephede birleşmelerinin ve 11 eylül 1957'de partilerin aday göstermelerini kısıtlayan ve listelerde değişiklik yapılmasını önleyen bir kanun çıkarılmasının yarattığı gergin hava içinde yapılan 1957 seçimlerinde, Demokrat Parti'nin oylarında 1954'e oranla azalma olmuşsa da, sonuç yine D. P. lehinde tecellî etmiştir.

1957 seçimleri sonunda Demokrat Parti ve M., ya C. H. P.'nin Anayasa konusunda ortaya attığı tezi kısmen olsun benimseyecek; veya mevcud Anayasa'nın temel ilkesi "millî irâdenin tek temsilcisi Büyük Millet Meclisi'dir" esasına ve meclisteki çoğunluğa dayanarak siyasî mücadelesine devam edecekti. M. ikinci yolu tercih etmiştir. Seçimi bu defa da kaybeden C. H. P.'nin büsbütün hırçınlaşan muhalefeti, partiler arası çekişmenin şiddetini daha da arttırarak Meclis dışına taşmış ve sokağa dökülmüştür. Köylünün, işçinin, kısacası Türk milletinin büyük çoğunluğunun M.'in şahsına derin bir sevgi ve güvenle bağlı bulunmasına rağmen, muhalefet, başta Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerdeki belirli aydın çevrelerin ve basının da desteği ile M. ve demokrat iktidar aleyhine bir hava yaratmayı başarmıştır. M.'i şahsî yönetim kurmakla suçlayan ve zihinlerde tereddütler yaratan muhalefetin hücumlarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Demokrat Parti çoğunluğunun kararları ile önleyen M., Anayasa'nın temel ilkesine dayanıyor; hür bir seçimle iş başına geldiğine ve meclis çoğunluğunun kendisini desteklediğine göre, aldığı kararların milletin irâdesine uygun olduğunu savunuyordu.

15 ocak 1958'de dokuz subayın hükûmet aleyhinde komplo suçuyla tutuklanmaları; 8 haziran 1958'de basın yoluyla işlenen suçların alanını genişleten kanunun çıkarılması; Büyük Millet Meclisi'nde kavgalarla sonuçlanan tartışmaların devamlı bir hâl alması; Meclis içtüzüğünde yapılan bazı değişiklikler, iktidar-muhalefet çatışmasının bütün memlekete yayılan tehlikeli bir seviyeye ulaşmasına vesile olmuştur. 17 şubat 1959'da Kıbrıs anlaşmasını imzalamak için Londra'ya giderken uçağı düşen M.'in, birçok vazifelinin ölümüne rağmen kazadan sapasağlam kurtulması, onu sevenlerin gözünde şahsiyetini büsbütün ilâhîleştirmişse de, durgunlaşan aleyhte kaynaşma havası muhalefetin de tahrikleriyle çok uzun sürmemiştir. Uşak'ta, Çanakkale'de, Yeşilhisar'da ve Topkapı'da çıkan olaylardan sonra, 18 nisan 1960'da, C. H. P.'nin ve bir kısım basının memleketi ihtilâle sürüklediklerini tahkik ve tesbit maksadıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve 27 nisan 1960'da, bu komisyona parti ve gazete kapatma, tutuklama kararı alma yetkileri de veren bir kanunun çıkarılması, dolmuş bardaktaki suyu taşırmıştır. Komisyon ve bu kanun aleyhinde 28 nisanda İstanbul'da, 28 nisan ve 5 mayıs 1960'da Ankara'da büyük

MENDERES, Adnan

öğrenci hareketleri başlamıştır. İstanbul ve Ankara üniversitelerinin bazı profesörleri de aynı konularda bildiriler yayımlamışlardır. Hükûmet her iki şehirde de sıkıyönetim ilân etmek zorunda kalmıştır. 21 mayıs'da Ankara'da Harbokulu öğrencileri büyük bir yürüyüş yapmışlar ve 27 mayıs 1960 cuma günü de Türk Silâhlı Kuvvetleri, "kardeş kavgasını önlemek ve en kısa zamanda seçime gitmek" gerekçesiyle yönetime el koymuştur.

25 mayıs günü Eskişehir'e gitmiş bulunan M., yanındaki parlamenterlerle birlikte tutuklanarak Ankara'ya getirilmiş; Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, hükûmet üyeleri ve Demokrat Parti'li milletvekilleri de Ankara'da ve bulundukları yurdun çeşitli şehirlerinde tutuklanmışlardır. Askerî müdahale her ne kadar "kardeş kavgasını önlemek" gibi tarafsız bir gerekçe ile yapıldı gösterilmişse de, bir grup profesörün "Demokrat Parti iktidarının meşrutiyetini yitirmiş olduğunu" ileri süren bildirileri, hareketin yalnız Demokrat Parti'ye karşı olduğu gerçeğini açığa vurmuştur. Nitekim M. ve bütün Demokrat Partili parlamenterler ve D. P. taraftarları görevliler Yassıada'ya götürülmüşlerdir. M. ve arkadaşları Yassıada'da, dünya siyasî tarihinde eşine rastlanmayan bir tarzda, Millî Birlik Komitesi'nce kurulmuş Yüksek Adâlet Divânı adı verilen özel mahkeme tarafından 16 ay süre ile çeşitli konularda muhakeme edilmişlerdir. M. ve iki bakan arkadaşı (Fatin Rüşdü Zorlu ve Hasan Polatkan) ölüm cezasına mahkûm edilmişlerdir. Bu karar, Millî Birlik Komitesi'nin 14'ler dışındaki üyelerince onaylanmış ve önce Zorlu ve Polatkan, sonra da 17 eylül 1961'de M. hakkındaki ceza İmralı'da infaz edilmiştir. Türkiye tarihinin müstesna şahsiyetlerinden biri olan, yeni bir devir açan, fakat bütün ağırlığı ekonomiye verip millî eğitim ve kültürle denge sağlayamadığı için çok büyük felâkete uğrayan M.'in mezarı şimdilik İmralı Adası'ndadır. (F. Tevetoğlu)

MENDÈS, Abraham Catulle (Bordeaux 1841 - Saint - Germain-en - Laye/Paris 1909), Fransız yazarı. Parnassien ekolüne bağlı bir şâir olarak: *Thiomela* (ad) [1864]; *Hespérus* (ad) [1869]; tiyatro için: *La Part du roi* (Kralın payı) [1872]; *Médée* (kadın adı) [1898]; *Glatigny* (ad) [1906] adlı eserleri çıkarmıştır. Birkaç opera ve opera komik libretto'ları ile romanlar da bırakmıştır. Bunlarda, bazı şiirlerinde de kullandığı "érotisme" (şehvet edebiyatı) görülür. Başlıca romanları şunlardır: *Les folies amoureuses* (Sevginin çılgınlıkları) [1877]; *La première Maîtresse* (İlk metres) [1887].

MENDÈS-FRANCE, Pierre (doğ. Paris 1917), Fransız devlet adamı. Avukat olarak Eure département'ının Radikal partiden milletvekili seçildi (1932 - 1940 ve 1946 - 1958). 1942'de Londra'ya kaçmış, eylül 1944'te millî ekonomi bakanı olmuş; ancak, 1945'te malî reform planı reddedilince (1945) istifa etmiştir. Başvekilliğinde (1954 - 1955) Çin - Hindi harbine son veren Cenevre andlaşmalarını imzalamış, Tunus'a otonomisini vermiş ve Avrupa Savunma Topluluğu'nun reddedilmesini kabûl etmek zorunda kalmıştır.

MENDES - FRANCE

13 mayıs 1958 bunalımından sonra Demokratik Güçler Birliği'ni kurmakta rol oynamış, 1959'da Radikal Parti'den ayrılmıştır.

MENDES, Pinto, Fernão (Montemor-o - Velho 1510 - Almada 1583), Portekiz seyyahı. Hindistan'ı geçmiş ve orada yirmi yıldan daha uzun zaman kalmıştır. Gezilerine dair *Peregrinação* (Gezi) başlıklı bir kitap yazmıştır. Bu eser ancak 1614'te çıkmıştır.

MENDIZABAL, Juan Alvarez y (Cadix 1790 - Madrid 1853), İspanyol politikacısı. 1935'te maliye bakanı ve başbakan olmuş, Katolik kilisesinin mülklerini satarak amme borcunu amorti etmek için bir plan hazırlamıştır.

MENDOZA, Arjantin'de şehir. Aynı adı taşıyan ilin merkezidir. "Andlar Piemontesi" adını taşıyan bir bölgededir. Nüfusu: 194 900 (1965). Başpiskoposluktur. Üzüm yetiştiren büyük bir bölgenin ticarî merkezidir. Buna yakın petrol yatakları da işlenmektedir.

MENEKŞE (Viola odorata), menekşegillerden, çiçekleri tek renkli, bir veya çok yıllık otsu bir bitki ve çiçeği. Yürek biçimindeki yaprakları hemen hemen sapsız olduğundan hiç boy vermez. Çiçekleri küçük, koyu mor ve çok güzel kokuludur. Bu M.'yi hercai M.'den ayırmak için, mor M. de denir. Uzun bitkiler arasında bulunursa, sapı bitkinin güneş görebilmesi için uzar.

M., en makbul bahçe bitkilerinden biri olup, çok defa bahçelerde kokulusu yetiştirilir.

M.'nin sapından uzun dallar çıkarak toprağa sürünür ve uzarlar. Toprağa dokunan boğum yerlerinden küçük kökler salıverirler. Böylece uzun zaman ana bitkiden ilgilerini kesmeyen, yeni birçok bitkiler meydana gelmiş olur.

M.'nin tanınmış bir türü de hercaî M.'dir. Bunun çiçekleri genellikle çift renklidir. Hercaî M.'nin yabani olarak ve bahçelerde yetişen birçok çeşidi vardır. Çiçeklerinin yapraklarından M. esansı yapılır. M., aynı zamanda terletici, öksürük

MENEKŞE

söktürücü, göğsü yumuşatıcı nitelikler taşır. Yaprakları ise kan arındırıcı, idrar söktürücüdür. Kökleri müleyyin ve kusturucudur.

MENELAOS veya MENELAUS (M. S. I. yüzyılın sonlarında yaşamıştır), İskenderiyeli Yunanlı matematikçi. *Sphairika* (= Küreye ait bilgiler) başlıklı eserinde kürevî trigonometri'nin esasları bulunduğu gibi, üçgen'in transversallerine ait bir teorem de bulunur. Bu teorem, M.'un adını taşır.

MENELİK (Etyopya dilinde **Menilek**) (1844 - Addis Ababa 1913), Etyopya "negus"u (=hükümdar). 1865'te Şoa "ras" (kral)'ı olan M. 1878'de kendisini negus IV. Yohannes'e veliaht olarak kabûl ettirmiştir. Bunun ölümünden sonra tahta çıkınca (1889), İtalyanlar'la iyi geçinmeğe çalışmıştır. 1888'de (tahta çıkmadan önce) yeni merkezi Addis - Ababa'yı kurmuştu. İtalyanlar, Ucciali anlaşmasını (1889) bir protektora anlaşması olarak tefsîr edince, bunu reddetmiş (1893), İtalyanlar'ı 1896'da Adua'da yenmiş ve İtalya'yı, Etyopya'nın hürriyetini tanımağa zorlamıştır. İmparatorluğunun sınırlarını genişletmiş ve idâresini modernleştirmiştir. 1909'da tahtı oğlu Yasu'ya bırakmıştır.

MENEMEN, İzmir iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 014 km², nüfusu 67 671, ilçe merkezinin nüfusu ise 17 514 (1970)'tür. Bu ilçenin sınırları Çandarlı körfezinden başlamakta, Emîralem boğazı doğu ucunu dolaştıktan sonra, Çamaltı tuzlası güneyinde İzmir körfezine dayanmaktadır. Horoz gediği - Geren arasına çekilecek bir çizgi, onu Foça ilçesinden ayırır. İlçe arazisi, İzmir körfezine doğru bir yelpaze gibi açılan ve Ege'nin en büyük deltası sayılan Gediz deltası (400 km²) ile onu çevreleyen ârızalardan müteşekkildir.

Bir kısmı deniz seviyesi veya deniz seviyesine çok yakın olan, tuzlu bataklıklarla kaplı olan bu deltanın kuzeyi, yükseltisi 380 m'yi aşmayan Şaphane dağı ile 854 m'ye kadar çıkan Dumanlı dağları tarafından kuşatılmıştır. Dağdan ziyade bir tepelik bölge manzarası arz eden volkanik lav ve tüflerden yapılı Şaphane dağlarının, denize dönük yüzündeki genç vâdîler, buzul çağı sonunda seviyesi yükselmiş Akdeniz'in istilâsına uğramışlardır ki, yataklarının bir bölümünü bugün deniz altında 50 m derinliğe kadar takip etmek mümkün olmaktadır. Öte yandan yükselen deniz, topografyanın çukur kısımlarını işgal ederek, Eski ve Yeni Foça, Horoz gediği, Nemrut, Aliağa lımanı gibi koylarla, İncir, Fener, Orak, Hayırsız gibi bir çok adaların teşekkülüne yol açmıştır.

Şaphane dağı doğuda, kuzeybatı - güneydoğu yönlü geniş bir oluktan sonra, yerini Dumanlı dağa terk eder. Bir yandan Nemrut limanına, öte yandan da Gediz deltasına açılan bu koridorun tabanı, belirsiz bir su bölümü çizgisine tekabül eder. İzmir'i Çanakkale'ye bağlayan kıyı yolu, her iki yandan inen derelerin birikinti konilerini yaymaya çalıştıkları bu oluktan faydalanır. Aynı yapıya sahip Dumanlı dağı, 400 - 500 m'lik bir sırt hâlindedir. Kollarından birini Dumanlı dağdan alan Güzelhisar çayı, muntazam bir daireyi andıran Aliağa koyunun, kuzey - doğusuna dökülür ve denize doğru ilerleyen deltasıyle koyu, fırtınalara karşı daha emin bir hâle getirir.

Deltayı doğuda Manisa dağının devamı sayılan Yamanlar dağı (1 025 m) ile Dumanlı - Yamanlar dağları arasındaki alçak eşik sınırlandırır. Vâdîlerle derin bir şekilde yarılarak, sırtlardan ibaret bir yöre hâline gelmiş Yamanlar dağının M.'e dahil kısımları, Gediz ırmağının içinden aktığı eşik, volkanik lav ve tüflerden müteşekkildir. Emîralem boğazı doğuda Manisa, batıda kısmen delta hâline gelmiş İzmir körfezi gibi iki tektonik oluk arasındaki eşikte açılmıştır. 10 km uzunluğundaki boğaz, Emîralem istasyonu doğusunda 100 m ye kadar daralır. Bu noktanın doğusunda, Gediz'e karışan derelerin Manisa ovasına; batısında ise deltaya doğru seyirleri, boğazın açılışından önceki durumun bir sonucudur. Evvelce, bu yükseltisi az eşikten doğan iki ırmak, ters yönde akmaktaydılar. Emîralem yakınlarına kadar sokulmuş eski İzmir körfezine dökülen batıdaki çalışkan ırmak, yatağını zamanla gerileterek, kapalı bir havza durumundaki Manisa ovasını ve bu ovaya ulaşan Gediz ırmağını kapmış, sularını denize taşımaya başlamıştır. Deltanın teşekkül etmeye başlama tarihi, Emîralem boğazının teşekkülünden hemen sonraya rastlar.

Plinius (M. S. II. yüzyıl), eski Yunan yazarlarına dayanarak M. kasabasının birkaç km kuzeyine düşen tarihî Temnos şehrinin, Gediz ırmağı ağzında kurulduğunu, delta ilerledikçe şehrin gerilerde kaldığını ve zamanla deltanın Gediz'in döküldüğü koy önündeki Mirmekes kayalıklarına dayandığını, hattâ bu adaları kısmen karaya eklemiş olduğunu naklediyor. Öyle anlaşılıyor ki, Gediz ırmağı, delta teşekkülünün başlangıç safhasında bir süre batı yönünde aktıktan sonra güneye dönmüş, muhtemel olarak Kesik ve Seyrek köyleri çevresinde izlerini gördüğümüz yatağı takip ederek, Üçtepeler yakınında denize kavuşmuştur. İlk Çağ'da Üçtepeler'den geçen kara sınırı ile bugünki delta sınırının birbirine uyması, Gediz'in Üç-

MENEMEN

tepeler adı verilen yatakta fazla oyalanmayarak kendisine yeni bir yatak açmış olduğunu ortaya koyar.

Üçtepeler yatağından sonra, Gediz, önce Maltepe köyü ve Taşlıtepe batısından, daha sonra da aynı tepenin doğusunu dolaşıp Taşlıtepe - Değirmentepe arasındaki boğazdan geçerek, Çamaltı tuzlasını Gediz'in çamurlarından korumak maksadıyle yapılan Kozluca saddi ortasından denize dökülmüştür.

Gediz'in, bu kuzey bölgeyi terk ederek güneydeki Kokala burnuna ne zaman yöneldiğini kestirmek güçtür. Haritalarımızda adı geçen burun çevresinin oldukça belirli bir çıkıntı teşkil etmesi, ırmağın uzunca bir süre söz konusu burun yakınında denize kavuştuğunun delilidir. Irmağın taşıdığı alüvyonlardan bir kısmı, bu kıyılarda güneyden kuzeye doğru ilerleyen akıntılarla kuzeye sürüklenmişlerdir.

Gediz, Kokala burnuna ulaşan yatağı da bir süre sonra bırakarak, M. kasabasının kuzeyinden başlayıp Ulucak batısında Yamanlar dağına çok yaklaşan ve buradan itibaren güneydoğuya dönerek Karşıyaka'nın hemen batısında denize ulaşan, yeni bir yatak kazmıştır.

Son olarak ırmak, Karşıyaka mecrasının 1 km kadar batısından ilerleyen; M.'in 5 km güney - batısında Karşıyaka yatağı adı verilen vâdî ile birleşen bir yatak daha hazırlanmıştır. Evliyâ Çelebî'nin Tuzla'dan kalkıp kıbleye doğru gittikten sonra, Gediz'in denize ulaştığı yere vardığını söylemesi, ırmağın Pelikan burnuna dönmesi olayının XVII. yüzyıl ortalarından önce cereyan etiğini ortaya koymaktadır. Uzun süre Pelikan burnundan döküldüğü anlaşılan Gediz'in inşâ ettiği delta, İzmir körfezi güney kıyılarına doğru sarktığından, iki kıyı arasında ancak 5 km genişlikte sığ bir geçit kalmıştı. Derinlik, geçidin orta kısmında 10 m'den ibaretti. Bu duruma seyirci kalınsaydı, körfezin iç kısmı, dar bir gedikten güçlükle girilebilen bir lagün hâline gelecek, lagün yakın bir gelecekte dolarak gemilerin sokulmasını imkânsızlaştıracaktı. Bunun üzerine Gediz, 1886'da, M.'in batısına düşen bir yerde 6 km uzunlukta kanal kazılmak suretiyle eski yatağına çevrilmiş ve Kırdeniz koyu büyük ölçüde daralmış, ırmak ağzında küçük fakat, belirli bir delta meydana gelmişse de, İzmir körfezi dolmaktan kurtarılmıştır.

İlçenin tarıma en elverişli kısmı bu delta bölümüdür. Yakın zamanlara kadar deltanın kuru zeminlerinde hâkim ürün tahıldı. Akarsu boylarında da bostan tarlaları yer almaktaydı. M., kışlık kavunlarıyle ün yapmıştı. Öteden beri kıyıdaki tuzlalardan tuz elde ediliyordu. 1942'den beri deltada pamuk, alanını tahıl aleyhine genişletmiş, tahıl üretimi (buğday 8 500, arpa 2 100 ton) önemli derecede azalmıştır. Deltadan yılda 9 700 ton pamuk elde edilir. Akarsu boylarına yerleşmiş çeltik alanlarının yıllık üretimi 1 300 tonu geçmez. Bu kısımlardaki bahçelerden toplanan elma miktarı 3 600, şeftali 1 400 tondur. Delta bölümündeki bataklık ve gür otlarla kaplı nemli yerlerde sığırlar (aş. yu. 17 000) yayılır.

Deltayı kuşatan dağlık alan eteğinde gelişmiş, birikinti konileri bağlarla kaplıdır. M. kasabası çevresi, Yamanlar ile Dumanlı dağların etekleri, kurutulmaya elverişli çekirdeksiz üzüm bağlarıyle örtülüdür. Bu bağlardan yılda 40 300 ton üzüm kesilir. Daha yukarılarda her yıl 1 500 ton üzüm toplanan zeytinliklere rastlanır. Bağlık alanın düzleştirilmiş kısımları koyunların (61 000 baş), yüksek kısımları kıl keçilerinin (30 000 baş) yayılma sahasıdır. Koyun sütleri delta bölgesi sığırlarının sütleriyle karıştırılıp yoğurt imal edilir. Yoğurt M.'in önemli bir gelir kaynağıdır.

Dağlık kuşaktaki yerleşme merkezleri nisbeten küçüktür. Bunların içinde en önemlisi nüfusu 5 000'e yaklaşan Aliağa bucak merkezidir. Eski bir çiftlik olan Aliağa, gelişmesini temelleri 1967 atılıp 1972'de faaliyete geçirilen, Türkiye Petrolleri'ne âit rafinerinin varlığına borçludur. Hâlen yılda 3 milyon ton ham petrolu işleyebilecek durumda olan rafinerinin kapasitesi, 1976'da 4,5 milyon tona çıkartılacaktır. Yarımca petrol - kimya tesislerinin yurt ihtiyacına cevap verememesi karşısında hükûmet, Aliağa'da, Türkiye'nin en büyük petrokimya tesislerinin temelini atmıştır.

İlçe merkezi M., Yamanlar dağından demir yolunun geçtiği bir boğazla ayrılmış, 100 m yüksekliğindeki bir tepenin kuzeyine yerleşmiştir. M., Gediz ve Kumçay vâdîleriyle Çanakkale'den sonra kıyıyı takip edip İzmir'e ulaşan yolların kavşağında bulunur. Evliyâ Çelebî, kerpiçten yapılı kiremit çatılı 3 000 evden müteşekkil kasabanın, çok sıtmalık olduğunu, bu yüzden halkın yaz mevsimini bağlarda geçirdiğini ve şehri birkaç bekçiye emanet ettiklerini anlatmaktadır. V. Cuinet, XIX. yüzyıl sonlarına doğru geniş, düzgün yollara sahip şirin kasabada 5 000'i Türk olmak üzere 9 387 kişinin yaşadığını, pazarına İzmir'den tüccarların katıldığını yazmaktadır. XVII. yüzyıl ortalarında adı Melemen olarak geçen kasabanın, 1927 sayımına göre nüfusu 9 513'ten ibarettir. O tarihten sonra M.'de zeytinyağı, çırçır, meyan kökü fabrikaları kurulmuş, şehir büyük bir gelişme göstermiştir. (T. Yücel)

MENEMEN OLAYI: bk. KUBİLAY.

MENEMENCİOĞLU, Numan (Bağdad 1893 - Ankara 1958), Türk diplomatı ve devlet adamı. İlk ve orta öğrenimini Selânik ve İstanbul'da, yüksek öğrenimini ise Lozan Hukuk Fakültesi'nde tamamlayan M., 1914'te Viyana elçiliğimize üçüncü kâtip tayin edilerek, diplomasi mesleğine girmiştir. Dışişleri bakanlığının çeşitli dış temsilciliklerinde başarı ile çalışan M., 1933'te hâriciye vekâleti umumî kâtibliğine getirilmiştir. 1937'de, Gaziantep milletvekili olarak bakanlık siyasî müşavirliğinde bulunmuş; aynı yıl yeniden umumî kâtibliğe getirilmiştir. İstanbul'dan tekrar milletvekili seçilen M., 1942'de dışişleri bakanı olarak kabinede yer almış; 1944'te Paris'e büyükelçi gönderilmiş ve on iki yıl burada vazife görerek, 1956'da emekliye ayrılmıştır. M., Fransız hükûmetinin Grandes Croix de La Légion d'Honneur nişânı ile Mısır, Romen, Alman, İsveç, Yugoslav, Bulgar ve Yunan devletlerinin büyük nişanlarını almıştır. (F. Tevetoğlu)

MENEMENCİOĞLU, Numan

MENENJİT (Lat. *meninga*'dan, Fr. *méningite*, İng. *meningitis*), beyin ve omuriliği (spinal Cord) örten zarların (meninges) iltihablanmasıdır. Beyin ve omuriliği örten zarlar, dıştan içe doğru; a) dura mater; b) araknoid (arachnoid) mater; c) pia mater olmak üzere üç kısımdır. Dura mater, bağ dokusundan zengin son derece sağlam bir zardır. Kafatasının ve omurga içindeki kanalın iç yüzünü kaplar. Araknoid ince, ağ gibi bir zardır. Damar sistemi yoktur; 2 tabakadan teşekkül

eder: 1. dış (parietal) kısım, dura mater'in iç yüzünü, 2. iç (visseral) kısım pia mater'i örter. Her iki tabaka genellikle birbiriyle temas hâlindedir. Fakat, bazan bu iki tabaka birbirinden ayrılabilir ve bir boşluk husule gelir ki, buna "arachnoid cavité" denir. Pia mater, atardamarlar bakımından zengin bağ dokusundan ibaret bir zardır. Beynin ve omuriliğin sinir merkezlerini besleyen kan damarları bulunur. Araknoid ile pia mater arasında beyin - omirilik suyu (cerebro - spinal fluid) dolaşır.

Beyni ve omuriliği örten "meninge" lerin başlıca görevi beyni ve omuriliği korumak ve bazı maddeler için bir engel teşkil etmektir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi M. bu zarların iltihaplanmasıdır. M. hayatı tehdit eden ciddî bir hastalıktır. Teşhis ve tedavide gecikme hastalığın ölümle sonuçlanmasına yol açabilir. Bu hastalık yüzünden ölüm oranı, bilhassa antibiyotiklerde evvelki devrede bir hayli yüksektir. Son 30 yıldan beri tıpta kullanılmaya başlanan antibiyotiklerle ölüm oranı oldukça azalmış % 8 - 25 e kadar düşmüştür. Ölüm, 2 aylıktan küçük olanlarla, 60 yaşından büyük olanlarda daha fazladır. Ölüm oranının azaltılmasında en önemli etken, teşhisin erken konulması ve etkili tedavinin sür'atle uygulanmasına bağlıdır.

M. muhtelif sebeplerle olur. Bunlar muhtelif bakteriler, virüsler, parazitler ve toksik maddelerdir. Bakterilerin bir tipi bilhassa "meninge" lerde oturur ve hastalığı yapar ki bu bakterilere menengekok (meningococcus) diyoruz. Bu bakteri, çok defa "serebro - spinal M." dediğimiz özel ve salgın hâlinde seyreden bir M.'e sebep olur.

M. ayrı etkenlerle de husule gelse husule gelen belirtiler genellikle müşterektir. Bu belirtiler, ateş, kusma, baş ağrısı, boyunda sertliktir. Akut veya kronik (müzmin) selim veya habis şekillerde ortaya çıkar. Hastalığın komplikasyonları (ihtilâtları) arasında sar'a nöbetleri, ruhî (mantal) yetersizlik, baştan çıkan bazı sinirlerde felç (paralizi) hâli sayılabilir. Tedavide esas, hastalığı en erken olarak farkına varıp, derhal bir doktora başvurmak ve uygun antibiyotiği seçip derhal uygulamaktır.

MENEPTAH (Mînephtan ve Mérneptah şekilleri de vardır. Mânâsı: Tanrı Ptah'ın Seçtiği), Firavun. XIX. sülâleye bağlı olup, M. Ö. 1235 - 1224'te Mısır'ı idâre etmiştir. II. Ramses'in oğlu ve halefidir. Mısır'ı, 1230'da Libya'dan gelen bir istilâdan kurtarmıştır. Kitâb-ı Mukaddes'in "Çıkış" başlıklı bölümünde söz konusu olan Yahudiler'in Mısır'dan kaçışları esnâsındaki firavun muhtemel olarak M.'dir.

MENES (Yun., Mısır dilindeki şekli *menei*'dir), Mısırlılar'ın geleneğinde M., ilk insan olup I. Mısır firavunları sülâlesini kurmuştur.

Geleneğe göre, Memfis şehrini kurmuştur.

MENGELBERG, Josef Willem (Utrecht 1871 - Zuort 1951), Holandalı orkestra şefi. Amsterdam'ın Concertgebouw (konser binası)'unun müdürü olmuş ve milletlerarası ün kazanarak, çağdaş beskârların eserlerini bütün dünyada tanıtmıştır.

MENGEN, Bolu iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 883 km², nüfusu 18 828 (1970)'dir. İlçe merkezinin nüfusu 2 310'dur. Ankara ve İstanbul'u Yeniçağa üzerinden Zonguldak'a bağlayan yol üzerinde bulunuşu ve merkezî durumu gözönüne alınarak 1948 yılında ilçe merkezi seçilmiştir.

Bu ilçenin kuzey bölümü, granit ve gnayslardan yapılı Sünnice dağının doğu uzantısı olan Kise dağı tarafından işgal edilir. Bu dağlar güneybatı - kuzeydoğu yönlü bir antiklinale tekabül eder. Antiklinal kuzeyden gelen tektonik itmelerin baskısıyle M. oluğuna doğru devrilmiş durumdadır. İlçe güneyinde, aynı yönde uzanmakla beraber daha yüksek (Naldökentepe 1 877 m) Arkut dağları bulunur. Bir yelpazeyi andıracak şekilde kıvrılmış olan Arkut dağ kitlesi, fay çizgileri boyunca M. oluğu ile Gerede civarındaki, daha genç tortular üzerine taşmış gibidir. Yurdumuzun en faal deprem çizgisi, Arkut dağının güney eteğini takip eder. Bu fay çizgisinin 1944 yılı 1 şubatında yerinden oynaması M. ve köylerinde büyük hasarlara yol açmıştır. Kise ve Arkut dağı antiklinalleri arasına sıkışmış olan M. oluğu, daha genç depoların tortulandığı bir senklinal çevresine göre çukurda kalmış, fakat M. ve Büyüksu ile kolları tarafından yarılmış gerçek bir platodur. M. çayı bu senklinali takip ettikten sonra, uzunlamasına bir oluk içinde akarken, Gökçesu bucağı dar ve derin bir vâdî kazan Büyüksu veya Bolu ırmağına karışır. Büyüksu'yun en büyük kolu olan M. çayı, karların erimeye başladığı bol yağışlı ilkbaharda etrafına taşar.

MENGEN

Yağışlar olukta 550 mm iken dağların yüksek kısımlarında 750 mm'ye ulaşır. Yaz mevsimi kurak geçmeyen il-

çede, nemi seven ağaçlardan kurulu bir orman örtüsü gelişmiştir. Eteklerde fındık, kestane, Büyüksu yarmasının batı bölümünde karaçam, kayın; doğusunda sarıçam ve meşeler geniş alanlara yayılır.

Yazların yağışlı geçmesi buğday üretimini (3 000 ton) azaltmış, çavdar (üretimi 1 800 ton) ile mısırın (500 ton) gelişmesini kolaylaştırmıştır. Orman içine sokulmuş fındıklıklardan yılda 30, kestane ağaçlarından 20, bahçeler arasına serpilmiş ceviz ağaçlarından 100 ton ürün elde edilebilmektedir. Ancak en önemli meyve yıllık üretimi 250 ton olan elma ile 130'ar ton olan armut ve eriktir. Dağlık bölge köylerinde hayvancılık ağır basar (21 000 koyun, 18 000 sığır). Kılkeçi ve tiftik keçileri de anılmaya değer (11 000 baş).

Tarım ve hayvan ürünleri, Zonguldak şosesi üzerinde, 580 râkımlı M. kasabasında toplanır. Çoğu çift katlı, M. çayının iki yanına serpilmiş, 250 - 300 kadar kâgir ve kerpiç evden kurulu kasaba, nüfusu 1940'dakine (443 kişi) göre 5 kat artmışsa da, büyücek bir köy olmaktan kurtulamamıştır. İlçe merkezi olduğu için elektriğe, suya; 1959'da da orta okula kavuşmuştur. M.'in gelişememesi sebebini, tarım alanlarının yetersizliğinde aramak gerekir. Bu yüzden bir kısım M.'liler hayatlarını kazanmak için İstanbul, İzmir, Ankara ve Zonguldak gibi büyük şehirlere ahçılık yapmağa giderler. (T. Yücel)

MENGENE (Yun. *manganon),* yağını veya suyunu çıkarmak için ürünleri sıkmaya yarayan âlet. Fıçıların yapımı sırasında ve marangozlukta tahtaları birleştirmek ve yerinde tutmak için kullanılan âlete de M. denir.

M., biri sabit, diğeri hareketli iki çene ile bu iki çeneyi birbirine yaklaştıran ve sıkmayı sağlayan bir organ ve gövdeden meydana gelir. Hareketli çenenin, sabit çeneye kıyasla yaptığı harekete göre M.'ler ikiye ayrılır: 1. adi M.'ler; 2. paralel ağızlı M.'ler. Adi M.'lerde ağız düzlemleri hareketli çenenin dönme ekseni boyunca kesişir. Paralel ağızlı M.'lerde ise, ağız yüzleri birbirine paraleldir.

Çeşitli M. tipleri vardır: Pah M.'si, mafsallı iki parçadan meydana gelir. Bu M.'de tutucu ağızlar düşey yüzlerle geniş açılar meydana getirir. Kambura M.'si, biri sabit, diğeri hareketli iki uzun çeneden meydana gelir ve çiftçilikte kullanılır. Pimli M., eğri kolları yatay olarak çalışan bir çeşit çelik pensten meydana gelmiştir. Kancalı M., sabit kolu üzerinde bir tesbit çengeli bulunan M.'dir. El M.'si, bir çeşit vidalı pensten meydana gelir ve küçük parçalar için kullanılır. Marangoz M.'si, tahta bir vidanın sıkıştırdığı levhadan meydana gelir. Paralel M., kendine paralel hareket eden bir kolu olan M.'dir. Ayrıca ayaklı M. ve döner M. tipleri vardır.

MENGER, Karl (Neu Sandez (Nowy Sacz, Galiçya) 1840 - Viyana 1921), Avusturyalı iktisatçı. Viyana üniversitesinde profesör (1879 - 1913). "Marjinalist" ekolün kurucularından biridir. İlk eseri olan *Grundsaetze der Volkswirtschaftslehre* (Ekonomi ilminin esasları) (1871)'de Grenznutz (Marjinal fayda) teorisini kurmuştur. Bu kavram Fransız iktisatçısı Léon Walras'ın "L'intensité du dernier besoin satisfait" (Son tatmin edilen ihtiyacın şiddeti) ve İngiliz iktisatçısı Jevons'un "Final degree of utility" (Nihaî fayda birimi) diye anlattıkları kavramın aynıdır. (V. Örs)

MENGLİ GİRAY I., Kırım hanı (1467 - 1474, 1475 - 1476, 1478 - 1514). Hacı Giray'ın sekiz oğlundan altıncısı. Kırım hanlığını kuran Hacı Giray'ın ölümünden sonra kardeşler arasında çıkan taht kavgasında Nurdevlet Giray'ın karşısına en tehlikeli rakîb olarak M. G. çıkmıştı. Fakat mücadelenin başında M. G., yenilgiye uğrayarak Kefe'ye, Cenevizliler'e sığınmak zorunda kaldı. Orada iken Kefe tudunu Şirin boyunun beyi Emînek'in desteğini sağladı ve bu suretle Nûrdevlet Giray'ı Kırım'dan kaçırarak 1467'de hanlığı eline geçirmiş oldu. Ancak, Cenevizliler'in ısrarla, Emînek'in Osmanlı Sultânı Fâtih II. Mehmed ile anlaştığını ileri sürerek, onu görevden almasını istemeleri üzerine M. G., büyük bir hatâ işledi. Emînek'i işten uzaklaştırdı. Emînek de kendine bağlı boylara dayanarak isyân etti. Bu durumdan faydalanan Nûrdevlet Giray 1474'te Kırım tahtını eline geçirdi. M. G., tekrar Cenevizliler'e ilticâ etmiş ise de, Nûrdevlet ile anlaşan Cenevizliler, bu defa, onu tevkîf ederek gerekli yardımı yapmamışlardır. Az sonra Nûrdevlet'in Emînek ile yeniden bozuşması ve Osmanlı kuvvetlerinin Emînek tarafından Kırım'a çağrılması üzerine, daha 1454'ten beri Kırım olaylarını dikkatle tâkîb eden, hattî Yâkub Bey komutasında bir filoyu Kırım sahillerine gönderen Fâtih'i hemen harekete geçirdi. Fâtih, Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordu ve donanmasını Kırım'daki Cenevizliler'e âit sömürgeleri fetihle görevlendirdi. Gedik Ahmed Paşa Kefe'de zindandan çıkarılan M. G.'ı Cenevizliler'in müttefikı Nûrdevlet'e karşı Kırım hanlığına getirdi. Onunla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, Kırım hanları Osmanlı padişahının dostuna dost, düşmanına düşman olmayı ve padişahın yüksek himâyesinde hanlık etmeyi kabûl etmekte idiler. Böylece 1475'te Kırım resmen Osmanlı himâyesine girmiş oldu.

M. G.'ın ikinci hanlık döneminde yeni bir tehlike belirdi. Altun-ordu hanı Seyyid Ahmed Han, Kırım'ı istilâ etti. M. G., Çufutkale (Kırkyer)'ye çekilmek zorunda kaldı. Ancak Fâtih'in müdâhalesi üzerinedir ki, Seyyid Ahmed Han Kırım'ı boşalttı, burada Canibeg adında birisini genel vali olarak bıraktı. Böyle olmakla beraber bu defa pâdişahla anlaşan Nûrdevlet Han, Kefe'deki Osmanlı garnizonunun yardımiyle Kırım'ı eline geçirdi. İstanbul'dan verilen emir gereğince de M. G.'ı Osmanlı payitahtına gönderdi. Fakat bir süre sonra Nûrdevlet Kırım Noyanlar'ı ile tekrar bozuştu. Bunun üzerine Emînek Beg'in isteğiyle M. G., 1478'de üçüncü defa hanlığa getirildi. M. G.'ın bu üçüncü iktidârı döneminde Kırım hanlığı sağlam bir şekilde kuruldu. Osmanlı himâyesinin kabûlü, hanlıkta birbiriyle mücadele eden kuvvetleri bir otoritede birleştirmiş oluyordu. Bu da Kırım hanlığının öteki Altun - ordu hanlıklarına nazaran daha kararlı bir hüviyet kazanmasını sağlamıştı. M. G. ilk defa 1484'te II. Bâyezid'in Akkirman seferine yine bu anlaşma gereğince katıldı. Yavuz Selim'e dâmâdı olarak mümkün olan yardımı yaptı. Kırım hanlığının güçlenmesi üzerine, Altun-ordu'ya karşı Moskova knezliğiyle birlikte şiddetli bir mücadele açtı. 1502'de Saray Berke'yi tahrîb ederek Altun - ordu devletine son darbeyi vurdu. Bundan sonra politikasını değiştirdi. Altun - ordu devletinin yerine geçmek üzere Moskova knezleri ile mücadeleye girişti. Bunun için de bu defa Lehistanla işbirliği yaptı. 1513'te oğlu Mehmed Giray'ı Moskova üzerine akına gönderdi. 1514'te ölürken Kırım hanlığı Kıpçak bozkırında en kuvvetli bir devlet hâline gelmiş bulunuyordu. M. G., siyasî faâliyetleri yanında Kırım'da yaptırdığı cami, madrese v.b. ile de

imâr hareketlerini destekleyen bir han olarak tanınır. Aynı zamanda Kuzey Türkçesi'nde iyi bir şâir olarak da bilinir. (İ. Parmaksızoğlu)

MENGLİ GİRAY II., Kırım hanı (1729-1730, 1737-1740). Hacı Selim Giray'ın oğlu olup, 1682'de Bahçe-saray'da doğmuştur. Hanzâdelerin tâbi tutuldukları tahsil devresinden sonra Kırım aristokrasisi arasında yerini almış ve 1713'te Kaplan Giray'ın ikinci hanlığı sırasında onun kalgaylığını (velîahdlığını) yapmıştı. Kaplan Giray'ın 1716'da azli üzerine M. G.'da görevinden alınmış ve Silivri civarında Kadıköyü'ndeki çiftlikte ikamete memur edilmiştir. Bu sırada Kırım hanı Selâmet Giray Han'ın Şirin beylerinden Hacı Can Timur ve Kırım kapıkullarından Sübhan Gazi oğulları ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine hanlıktan alınması gereği doğmuştu. Sadrâzam Dâmâd İbrahim Paşa, devlet ricâlinin de görüşlerini aldıktan sonra M. G.'ın Kırım hanlığına getirilmesini Sultan III. Ahmed'e arzetti. Böylece 16 ekim 1724'te M. G., İstanbul'a mûtad törenle Kırım hanlığına atandı. M. G., kardeşlerinden Safâ Giray'ı kalgaylığına, Azamet Giray'ı da nûreddinliğine getirdi. İran savaşları dolayısiyle kendisinden istenen yardımcı kuvvetleri bu iki kardeşinin komutasında İstanbul'a gönderdi. M. G.'ın yalnız kalışından faydalanan ve ona karşı muhalefeti temsîl eden Şirin beyi Can Timur, bu gelişme sonunda bir ayaklanmayı başlatma fırsatı bulmuştu. Bu durumda M. G., Selim Giray'ın oğlu Âdil Giray'ı kalgaylığa getirdi ve Saadet Giray'ın iki oğlu Halim Giray ile Şahin Giray'ın sultanlıkla Kırım'a gönderilmesini istedi. Bâbıâlî, M. G.'ın durumunu takviye için bu isteklerini yerine getirdiği gibi, babasına karşı Can Timur'la işbirliği yapan Safâ Giray'ı da görevinden alarak Sakız adasına sürgün etti. Bu suretle Can Timur ayaklanmasını önliyen M G., bundan sonra Nogay boylarının iskânı ile meşgul oldu. Halil Paşa yurdunda sıkışık bir durumda bulunan Nogaylar'ın Akkirman ve İsmail Geçidi'ne yerleştirilmelerini gerçekleştirdi. Bu arada Tatar kuvvetleriyle İran üzerine gönderilmesi kararlaştırılan Kalgay Âdil Giray'ın bu görevden kaçınması üzerine Selâmet Giray'ı kalgaylığa getirdi. 1730'da Patrona Halil ayaklanması sonunda Dâmâd İbrahim Paşa'nın adamı olmak kusuru ile zorbaların baskısı üzerine hanlıktan alındı. Önce Yanbolu'daki çiftlikte ikamete memur edilmişken, yine zorbaların zorlamaları sonucu Rodos'a sürgün edildi. 1736-1739 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Mareşal Munich'in Feth Giray'ı yenilgiye uğratıp Kırım'ı istilâ etmesi üzerine M. G., 1737 tarihinde ikinci defa hanlığa getirildi. Rus ordusunun Kırım'ı işgal etmek üzere tekrar Orkapı'ya doğru hareketini önlemek amacı ile, Kefe seraskeri Vezîr Mehmed Paşa kuvvetlerinin de desteğiyle yaptığı savaşı kazandı. Rus ordusu ağır zâyiat vererek çekilmek zorunda kaldı. 1739 Belgrad andlaşmasında Kırım menfaatlerini sağlamak için gerek vezîr-i âzam İvaz Mehmed Paşa, gerek Osmanlı murahhasları Reîsülküttâb Mustafa ve Râgıp Efendi (Paşa)'lerle ayrı ayrı görüşmelerde bulundu. Kırım'a döndüğü sırada Kuban yöresinde bazı faaliyetlerde bulunan Rus kuvvetlerine karşı hareketle Ali Paşa çiftliğine geldiği vakit hastalandı. Hanlığın idaresini Kalgay Selim Giray'a bıraktı. 29 şubat 1740 günü Bağçesaray'da öldü. M. G., her iki hanlık döneminde de Kırım hanlığının çıkarları ile Osmanlı devletinin politikasını bağdaştırmada başarılı bir idareci ve devlet adamı olarak kendini tanıtmıştır. Dirâyeti, cesâreti ve iyi idaresi ile kendisini sevdirmiştir. Kırım'da Karasu kasabasında cami ve Halvetî tekkesi, Bucak'ta Tatarpınarı'nda bir medrese ve İstanbul'da Tophâne'de Gülşenî tekkesi inşa ettirmiştir. Tasavvufa meyli olan M. G., aynı zamanda "Nevâyî" mahlası ile şiir de yazmıştır. Oğlu Toktamış Giray ise bir süre kalgaylıkta bulunmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MENGS, Anton Raphael (Aussig 1728 - Roma 1779), Alman ressamı ve sanat bilgini. Roma'da eğitim görmüş ve orada çalışmıştır. Villa Albani'nin dekorasyonu, Parnassos'ta

A. R. MENGS : Kendi portresi

Apollon ve çevresinde dokuz ilham perileri onun eseridir. İspanya kralı III. Carlos onu Madrid'e çağırmıştır. Burada dekorasyon tabloları ve portreler yapmıştır. Saksonyalı Maria Amelia'nın portresi Louvre müzesindedir.

MENG-SÜN, 367-433 yılları arasında güney Hunlar'ının ve Gök Türk hakan boyunun tâbi bulundukları Hun hükümdarının adının Çince tarihlerdeki şekli. Bu muharref şeklin Hun dilindeki aslı bilinmemektedir.

Çin tarihlerinde adı M. diye geçen hükümdar, yine Çince kaynaklarda adı Tsü-k'ü şeklinde tahrif edilen bir Hun sülâlesine mensup idi. Bu sülâlenin Türk soyundan olduğu sanılır. Tsü-k'ü'ler M. Ö. II. yüzyıldan beri Türkistan ile Çin'in batı sınırları arasında yaşıyorlardı. Burası VIII. yüzyıl Türkçesinde Yaşılügüz (Yeşilırmak) denen Hoang-ho'nun batısındaki Hun ili idi. Gök Türkler'in hakanlarını yetiştirecek olan ve Çince tarihlerde adı A-şi-na diye geçen boy da, IV.-V. yüzyıllarda Tsü-k'ü beylerine tâbi bulunuyorlardı. Pritsak, A-şi-na adının Türkçe aslını "kurt" mânâsında Çınga sanmaktadır. Beş

yüz aileden ibaret A-şi-na boyu, Yaşılügüz batısında bugün P'ing-liang denen doğu bölgesinde yaşıyorlardı. Burada Tao dininde mukaddes sayılan bir dağ bulunmakta idi.

Tsü-k'ü boyu hem alplık, hem de ilim sahalarında mümtaz beyler yetiştirmişti. Bunlar arasında en parlak şahsiyet M. idi. Çin tarihlerine göre M. insanüstü bir istidat sahibi idi. M. yüksek askerî ve siyasî kabiliyetini Tsü-k'ü beyliğini büyük devlet mertebesine çıkararak gösterdi. Çın gibi ezici bir kuvvetin dinmeyen tehdidi altında olmakla beraber, M. Ö. 121 - 54'ten beri yıkılmış bulunan Hun devletini tekrar bir süre için canlandırabildi. Tsü-k'ü beylerinin başşehri Çinliler'in Kan - chou adını verdiği doğudaki şehir idi. 419'da M. Yaşılügüz batısındaki büyük bir merkez ve eski Türkçe adı Kuçan (veya Kaçan) olan bugünkü Liang - chou'yu aldı ve başşehir yaptı. Batıya doğru da ilerleyerek Doğu Türkistan'da Turfan ve Kuça bölgelerini ilhak etti. Türkistan'ın şehirlerindeki diğer beyler ona tâbi olup baç verdiler. Hun devleti tekrar kurulmuş ve Çin'in batıya yayılması önlenmişti. M.'ün askerî musiki takımı da vardı ve çıngıraklar ile üzerine vurularak ses çıkarılan taşlardan müteşekkildi.

MENG - SÜN

M. ilim sahasında da mümtaz bir şahsiyet idi. Tarihe, felek ilmine ve edebiyâta vâkıf bulunuyordu. Burkan dininin Türkçe "Uluğ kölüngü" denen koluna mensup idi. "Uluğ kölüngü" ile tarih hakkında eserlerden müteşekkil geniş bir kütüphâne toplamıştı.

M. idâre ettiği illerde Budhist medeniyetinin ve san'atının temelleri olan âbideler yaptırdı. Heykel ve duvar resimlerinin bulunduğu M. devri tapınaklar, manastırlar, Yaşılügüz ile Turfan arasındaki yollar üzerinde dizilmektedir. Buralardaki bazı eserlerde M. devrinden kitabeler de bulunmuştur. M.'ün illerinde kurulan büyük Budhist medeniyet, hem Çin'e hem Dodoğu devlet, oğlu devrinde 439'da Kuzey Çin'e hâkim bir sahnesine böyle bir medenî muhitte girdiler. Ancak M.'ün kurduğu devlet, oğlu devrinde 439'da Kuzey Çin'e hakim bir Türk boyu olan Tabgaçlar tarafından yıkıldı. Tsü-k'ü Hunlar'ı ile birlikte Gök Türk hakan boyu da Çinliler'den kaçarak ilk önce Turfan'a ve daha sonra Altay'a doğru göç etti. (E. Esin)

MENGÜ KAĞAN (Mönggâ Kağan), Büyük Moğol Kağanı (1251 - 1259). Tuluy'un oğlu olup, 1207'de doğmuştur. Babası tarafından dikkatle yetiştirilmiş; Cengiz Han'ın başvezîri Kanıtay asıllı Yelu - çu - tsay ile Çinli Paoşa'dan özel öğrenim görmüştür. Tarih, coğrafya, edebiyat ve astroloji öğrenmiştir. Babasının ölümü üzerine Tuluy'un hissesindeki Moğol boylarının desteği, şahsî cangâverlik ve üstün komuta meziyetleri sâyesinde Büyük Kağan seçilmiştir. Cülûs töreni pek parlak bir şekilde icra edildi. Moğol imparatorluğuna bağlı bütün hükümdarlar bu törene katıldılar. Bu arada Anadolu Selçuklu Sultanı II. Alâeddin Keykubâd da bulunmuştu. M. K., Moğol imparatorluğunun geleceği üzerinde müessir mühim karar aldı. Kubilay'ı güney illeri hanlığına getirmekle Çin'de yeni bir Moğol devletinin doğmasını ve imparatorluk merkezinin Karakurum'dan Pekin'e taşınmasını, öteki kardeşi Hülagû'yu İran valiliğine tâyin etmekle de İslâm tarihini kökünden sarsacak Abbâsî halîfeliğinin yıkılmasını ve İran'da İlhanlı Moğol devletinin kuruluşunu hazırlamış oldu.

M.'nın Çin seferinde hastalanması ve ölümü, Büyük Moğol imparatorluğunun artık birliğini koruyamayarak parçalanmasına yol açtı. Onun ölümü üzerine Büyük kağanlığa adaylığını koyan Arık Buğa'yı, Kubilay ile Ogeday'ın torunu Kaydu'nun tanımaması yüzünden Moğol imparatorluğu kendi arasında bölünmüş oldu. (İ. P.)

MENGÜ TİMUR (Munga veya Mönke), Altın-ordu hükümdarı (1266? - 1280?). Berke Han'ın Azerbaycan üzerine yaptığı seferden dönüşü sırasındaki ölümü ile, Altınordu hükümdârı olan M. T., Tutuka'nın oğludur. Zamanında devletin gerek iç gerek dış politikasında kayda değer bir değişiklik olmadı. İran Moğollarına karşı Berke'nin politikasını izleyen M. T., Mısır, Memlûk sultanları ile dostluğunu sürdürmüştür. 1271'de Bizans imparatoru Laskaris'e karşı Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin II. Keykâvus'u korumak amacı ile açtığı seferi İzzeddin'in esâretten kurtulmasını sağlamıştır (Bk. KEYKÂVUS II). M. T., Orta-Asya işleriyle ilişkili faaliyetlerini eskiden olduğu gibi yürütmüş, Kubilay Han ve Kaydu Han'la olan ilişkilerinden Altunordu devletinin istiklâline gölge düşürmemeye çalışmıştır. Zamanında Saray Berke ve Bulgar şehirlerinde bastırdığı sikkelerde "büyük kağan" adı yerine Altınordu hükümdârı olarak kendi adını ve Cuci ulusunun damgalarını kullanmıştır. M. T.'un hanlığı devri Altınordu devletinin kudretli zamanına rastlar. Onun devrinde ülke içinde her hangi bir karışıklık söz konusu değildir, Harezm'den Baltık denizine kadar uzanan geniş sahada yaşayan Rus, Litranyalı, Leh v.b. bütün kavimler bu kudretli hükümdarın adâletine sığınmış bulunuyorlardı. Yalnız, hükümdarlığının son yıllarında Ten ile Turla ırmakları arasında yaşayan Türk ve Moğol boylarını kendi adı altında bir kavim olarak birleştiren Nogay, elde ettiği nüfuz ile merkezî idâre için gittikçe tehlikeli bir kişi olmaya başlamıştı.

M. T. adı Moğollar arasında yaygın bir ad olduğundan, Hülâgu'nun oğullarından birisi ile, Cuci ulusundan Şeyban'ın torunu da aynı adı taşıyan tarihî şahsiyetlerden olmuştur. (İ. P.)

MENGÜCOĞULLARI, M. veya Mengûcekler Türk krallığı, Malazgirt Zaferi sıralarında yani 1071'e doğru başlamış, 1252'ye kadar 181 yıl devam etmiştir. Devlet, Anadolu Selçukluları'na tâbi olup, II. Kılıç-Arslan devrinde bu tâbiiyet çok sıkılaşmıştır. Başşehir Erzincan idi, bazan Kemah'a götürülmüştür. Devletin bir de Divriği şubesi olmuştur. En geniş zamanında M., Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Divriği ve Tunceli çevrelerine hâkim olmuşlardır. Devletin kurucusu Mengücük (veya Mengûcek) Gazi, Süleyman-Şâh'ın maiyetinde Anadolu'nun fethine katılan büyük Türk kumandanlarındandır. Yerine oğlu Melik İshak geçmiştir. Melik İshak'tan sonra devlet iki şubeye ayrılmıştır. Asıl şube Erzincan-Kemah dalıdır. Melik İshak'ın oğlu I. Davud, sonra onun oğlu Behrâm-şâh, sonra onun oğlu II. Davud bu suretle Erzincan'da saltanat sürmüşlerdir. Bunlardan 63 yıl tahtta kalan Behrâm-şâh meşhur olup, Türk asıllı büyük Farsça mesnevî şâiri Nizâmî-i Gencevî tarafından öğülüp ebedîleştirilmiştir.

Behrâm-şâh'ın oğullarından Selçuk-şâh, Kemah'ta ve diğer oğlu Muzaffereddin Mehmed de Şebinkarahisarı'nda hüküm sürmüşlerdir. Behrâm-şâh'ın kızlarından biri (Turan Melik Hatun), hânedânın Divriği dalından Ahmed-şâh'la Selçuk Hatun ise Sultan İzzeddin Key-Kâvûs ile evlenmiş, diğer bir kızı da Erzurum Selçuklu meliki Tuğrul-şâh'a varmıştır. Muzaffereddin Mehmed'in kızı ile de II. Key-Husrev evlenmiştir. Muzaffereddin Mehmed'in oğulları İzzeddin Siyâvuş, Fahreddin Süleyman, Nâsıreddin Behrâm-şâh Beyler, Selçuklu hizmetine girmişlerdir.

Divriği dalının kurucusu, Melik İshak'ın diğer oğlu I. Süleyman olup, yerine Şehenşâh, sonra bunun oğlu II. Süleyman ve bunun oğlu Ahmed-şâh, nihayet sonuncusunun oğlu Melik Sâlih geçmiştir.

MENGÜCOĞULLARI (1071 - 1252 = 181)

1. Emîr Mengücük Gazi (1071 - ? = ?)
2. Melik İshak (? - 1242? = ?)
3. Melik I. Davud (1142? - 1162? = 20?)
4. Melik Fahreddin Behrâm - Şâh (1162 - 1225 = 63)
5. Melik Alâeddin II. Davud - Şâh (1225 - 1228 = 3)

Divriği Şubesi (1142? - 1252? = 110?)

1. Melik I .Süleyman (1142? - ? = ?)
2. Melik Seyfeddin Ebu'l - Muzaffer Şehenşâh (? - ? = ?)
3. Melik II. Süleyman (? - ? = ?)
4. Melik Hüsâmeddin Ebu'l - Muzaffer Ahmed-Şâh (? - ? = ?)
5. Melikü'l - Müeyyed Sâlih (? - 1252=?) (Y. Ö.)

MENHİR (Bretagne keltçesinde *Men* = taş, *hir* = uzun), dikilmiş bir taştan oluşan megalitik (Yun. *megas* = büyük; *lithos* = taş) âbide. M.'ler âbide, yani bir önemli olayı hatırlatmak amaciyle dikilmiş olabileceği gibi, dinî bir karakter taşıyıp, âyinlerde kullanılmış olmaları da mümkündür, Fransa'nın Bretagne bölgesinde 5 000'den daha çok M. vardır. Bunların yarısından çoğu (2 935) ünlü Carnac dizilerini teşkîl eder.

MÉNIÈRE, Emile Antoine (Paris 1839 - Lausanne 1905), Fransız hekimi. Prosper M. (b. bk.)'in oğludur. İç kulağa ait bir sendrom'u keşfetmekle ün kazanmıştır. Vertige de M. (M.'in baş dönmesi) adını taşıyan bu sendrom, baş dönmesinden başka, işitme bozukluklarını, asabî bir dengesizlik, iç bulantısı, kusmalar ve genel halsizlikleri içine alır.

MÉNIÈRE, Prosper (Angres 1801 - Paris 1862), Fransız hekimi. Kulak hastalıklarını incelemiş ve Institution nationale des sourds-muets (Sağır Dilsizler Millî Kurumu)'nin başhekimi olmuştur.

MENINSKI, Francisci a Mesgnien (Lothringen 1623 - Viyana 1698), Avusturya imparatorunun saray tercümanı, Türkçe sözlük ve gramer yazarı. Roma'da öğrenim görmüş ve daha sonra Polonya'ya gitmiştir. 1653 yılında Polonya büyük elçisi ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve orada birkaç yıl kalarak Türkçe öğrenmiştir. Daha sonra Polonya'da kendisine soyluluk unvanı verilmiştir. M. 1661'de Viyana'da imparatorun saray tercümanlığına tayin edilmiştir.

M., Türkoloji alanında Türkçe (Osmanlıca) sözlük ve gramer yazarı olarak ün yapmıştır: *The saurus Linguarum Orientalium* (Viennae, 1660, 2. bas. 1780); *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, instutitiones, seu Grammatica Turcica* (Viennae, 1680, 2. bas. 1756). M., sözlüğünde Türkçe kelimeleri Arap harfleriyle yazmakla yetinmeyerek Latin harfleriyle sağlam bir transkripsiyon da vermiştir. Bundan başka, yazar, Türkçe kelimelerin Arapça ve

Farsça karşılıklarını da bildirmiştir. Maddeler Latince, İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Lehçe olarak açıklanmıştır. M.'nin grameri ise Osmanlıca'nın, Türkçe, Arapça ve Farsça üzerine düzenlenmiş bir grameridir.

MENİPPOS (Gadara, Koilesiria aş. yu. M. Ö. IV.-III. yüzyıllar), Yunanlı şair ve filozof. Kinik ekolüne bağlıdır. Azat edilmiş bir köle olup, tefecilik yoluyle zengin olmuş, sonra parasını yine kaybedince, ümitsizliğe düşerek kendini asmıştır. *Nekyia* adlı bir Homeros parodisi (Fr. parodie = ciddî bir eserin alaylı bir şekilde yazılan benzeri); *Diathekai* (Vasiyetler); *Epistolai* (Mektuplar); *Gonai Epikourou* (Epikuros'un doğuşu) gibi birtakım eserleri kalmıştır. M.'un hicivleri, Lukianos ve Varro'yu etkilemiştir.

MENİPPOS HİCVİYESİ (Fr. Satire Ménippée = Menippos üslûbunda hicviye), Fransız edebiyatında büyük şöhret kazanmış bir politika hiciv yazısı (Fr. pamphlet). IV. Henri'nin tarafını tutan bir grup yazarca Henri'nin düşmanlarının teşkil ettikleri birlik (La Ligue)'e karşı yazılmıştır. 1594'te çıkmıştır. Yazarları şunlardır: Pierre Pithou; Jacques Gillot; Pierre Le Roy; Nicolas Rapin; Florent Chrestien. Bunlara şu şâirler de katılmıştır: Jean Passerat ve Gilles Durand. Bu başlık, Romalı yazar Varro'nun Saturae Menippeae (M.'varî hicviyeler)'sinden alınmıştır. Yazı bir nevî kaba komedi (Fr. farce) olup, bir önsözü (prologue) bir de sonsözü (épilogue) vardır. Yazıda, önce, "Ligue"in ilk toplantısı ele alınır, birkaç gülünç nutuktan sonra, Tiers (=üçüncü sınıf) temsilcisi zarif ve dokunaklı bir şekilde Fransa'nın iç harpten doğan ıztıraplarını tasvîr eder. M. H. çok büyük başarı kazanmış ve IV. Henri'nin nihaî zaferine yardım etmiştir. (V. Örs)

MENKUL [Arapça: nakl'den], bir yerden bir yere taşınabilen şey. Döşeme eşyası, mobilya, heykel, tablo, mücevher gibi yer değiştirebilen mallar. Gayri menkul'ün zıddı.

MENNOİTLER, Holandalı reformcu Menno Simons'un (1496 - 1561) reform'unu kabûl eden bir anabatist (= iki defa vaftiz) olmayı şart bilen Hıristiyan tarikatı. M., XVI. yüzyılda çok sayıda Holanda'da türemişti. Ancak, bu ülkedeki sayıları şimdi 70 000'e inmiştir. Çağdaş M.'in büyük ekseriyeti Amerika Birleşik Devletleri'ndedir (164 000). Bunların bir çoğu askerî hizmeti reddeder. (V. Örs)

MENOTTI, Gian Carlo (Milano civarında Cadegliano 1911), İtalyan beskârı. Genç yaşta Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş, 1927 - 1933 yıllarında Philadelphia'da R. Scalero'nun öğrencisi olmuştur. Kendisini her şeyden önce operalarıyla tanıtmıştır. Bunlar İtalyan "Verista" (gerçekçi) ekolüne bağlıdır. Başlıca operaları şunlardır: *The Medium* (Medyom) [1946]; *The Telephone* (Telefon) [1947]; *The Consul* (Konsolos) [1950]; *The three Sundays of a Poet* (Bir şâirin üç pazarı) [1958]. Piano ve orkestra eserleri de yazmıştır. (V. Örs)

MENOU, Jacques, Baron de (Boussay, Touraine 1750-Venedik 1810), Fransız generali. 1789'da milletvekili, 1792'de general olmuştur. Bu sıfatla Mısır'da Kléber'in halefi olmuş, orada iken Müslümanlığı kabûl etmiştir (1800). Kanopus savaşında (1801) yenilmiş, fakat orduyu Fransa'ya geri getirmeyi başarmıştır.

MENŞE (Arapça: Neş'et = çıkmak'tan; bir şeyin neş'et ettiği yer), çıkış yeri, esas, kök. Birisinin yetiştiği yer, bitirdiği okul mânâsında da kullanılır.

MENŞEVİK, Rusya'da Sosyal Demokrat partisinin azınlığına verilen ad. Bunların hasımları olan bolşevikler ekseriyeti meydana getirirler (Rusca: *menşe* = daha az; *bolşe* = daha çok).

MENŞİKOV, Aleksander Daniloviç, Prens (1672-Berezov, Sibirya 1729), Rus devlet adamı. M., 20 yaşındayken Moskova sokaklarında satıcılık ediyordu. Büyük Petro'nun gözde adamı François Lefort'un dikkatini çekti. Lefort onu yanına aldı, sonra çara takdim etti. Lefort'un ölümü üzerine M., 1699'da çarın gözde adamı oldu. Cahil, kaba, hırsız, sahtekâr biriydi. Öte yandan bir alayı eğitebilir, bir firkateyn inşa edebilir, bir eyâleti yönetebilir yahut bir âsînin kafasını kolayca kesebilirdi. Rus ordusunda ve devletinde en yüksek kademelere yükseldi, memleketin en zengin adamı oldu, sonunda sürgünde can verdi. M., yükselmesini hem Büyük Petro'dan, hem de Petro'nun zevcesi olan eski metresi Katerina'dan gördüğü büyük yakınlığa borçludur. Petro'nun ilk Batı seyahat'ne onunla birlikte çıktı. Azak savaşında faal rol oynadı. 1709'daki Poltava zaferinden sonra mareşallik asasını aldı. Daha sonra çarın sağ kolu olmakta devam etti. Büyük Petro 1712 seyahatinden dönüşünde onun bir kısım yolsuzluklarını öğrendi, son bir ihtarda bulundu. 1725'te çarın ölümü üzerine M., Katerina'yı tahta çıkarmayı başardı. 1727'ye kadar ülkeye mutlak hâkim oldu. 1727'de Katerina ölünce, asilzâdeler onu iktidardan uzaklaştırdılar, tahta çıkan Çar II. Petro M.'u Sibirya'ya sürdü. (O. Y.)

MENŞÛR (Ar. = "yayılmış"), görevlendirme belgesi, ferman, nişan, berat, ikta emri. "Mühürlenmemiş emir" anlamına da gelmektedir. İslâm devletlerinde çağlar boyunca genellikle üç ayrı anlamda kullanılmış bir deyimdir. En eski kayıtlara göre, Mısır'da "nüfus tezkeresi" anlamında kullanıldığı, fellâhların iskân edildikleri yerlerden kaçmalarını engellemek için M.'larıyla kontrol edildikleri, yanlarında belgeleri olmayanlardan 10 dinar ceza kesildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra M. deyimi, bu anlamda yerini Kitâb'a bırakmıştır.

Abbâsîler devrinde ise M., daha güçlü bir anlam taşımaktadır. Halifenin askerî gücünün yetmediği, fakat mânevî gücünü devam ettirdiği istikfâ emaretlerine, yani bağımsız hükümdarlıklara hâkim olanlara M. göndermesi gerekli idi. Halifeden M. almayan bir müstekfî emîr, meşrû sayılmaz, gasıp addedilirdi. Bunlara saltanat M.'u denilirdi. Saltanat M.'unun tevcihi Dîvânü'l - adl'de yapılırdı. Bu törende vezirler, kadılar ve ümerâ Dîvân sofasında toplandıktan sonra Halife arkadaki küçük kapıdan içeri girer, dîvândakilerin hepsi onu ayağa kalkarak selâmlardı. Ondan sonra daha önce hazırlanmış saltanat M.'u Kâtibü's-sır tarafından okunur, bunda verilen yetki ve görevler belirtilirdi. Okuma bitince Kâtibü's-sır M.'un altına "fevvaztu ileyhi zâlik", yani "bu M.'da olan işleri ona yükledim" diye yazar ve Halife'ye verirdi. Halife de altına "Ketebe Ahmedü'bni ammi Muhammed'in Sall'lah" diye imzasını attıktan sonra, dört mezhep kadısına imza için verirdi. Onların imzaları ile oluşan M., ya orada bizzat bulunan hükümdara veya elçisine teslim edilirdi. Abbâsî tarihinin ikinci döneminde Tâhirîler, Büveyhîler v.b. müstekfî emîrler bu M.'larla hükûmet ettikleri gibi, üçüncü dönemde Anadolu Selçuklu sultanları veya dördüncü dönemde Mısır Memlûk

sultanları da bu şekilde düzenlenen M.'larla hükümdarlık etmişlerdir. Bağımsız hükümdarlar ise, kendi hâkimiyet sınırları içinde kalan emîrlere, valilere, beylere aynı şekilde M.'lar göndererek veya vererek onların yetkilenmelerini sağlarlardı.

Osmanlı devrinde bunların adları nişân-ı şerif, fermân-ı hümâyûn, hükm-i şerif gibi deyimlerle değişmiştir. Ayrıca ikta'lar için de aşiretlere, boylara, beylere, askerlere (timarlı sipahi) M. verilmesi gerekmekte idi. Osmanlı imparatorluğu'nda bu gibi ikta M.'ları berat adını almıştır. Meselâ, Malatya ve çevresi Osmanlı yönetimine girince buradaki cündü'l-halka, yani timarlı sipahi M.'ları beratlarla değiştirilmiştir. Hükümdarların vezirlerine verdikleri M.'a vezaret M.'u denilirdi. Bu deyim Osmanlı imparatorluğu'nun son devirlerine kadar devam etmiştir. Müşîriyet M.'u, vezaret M.'u, saltanat değişikliklerinde bütün M.'ların, yeni hükümdarın tuğra veya tevki'i ile yenilenmesi şarttı. Bu M.'larda tevki' olarak bazı ibareler veya keşideler kullanılırdı. Meselâ, II. Keyhusrev, el-Mül küli'llah, IV. Kılıç Arslan, el-minnetu li'llah, II. Mes'ud, Allahu Müfettihü'l-ebvâb, II. Keykâvus, el-izzetu li'llah, III. Keykubad, el-azametu li'llah ibarelerini kullandıkları gibi, Memlûk sultanı Şaban ise M. üzerine yazdırdığı tevki'inde 13 satırlık bir keşide kullanmakta idi. Verilecek M.'lar daha önce Kâtib-i dest tarafından yazılır ve Dîvân'a Kabız-ı dîvân tarafından arz olunur, vezîrin tevki'i alınırdı. Selçuklu ve Moğol dîvânlarında ise bu görevi Münşî-i Dîvân-ı büzürg ifa ederdi. Moğollar'da ilhanlara yetki tanıyan M.'ları kaan imzalardı. M.'un konusuna ve verilen kişinin önemine göre al tamgadan kara tamgaya kadar çeşitli damgalar kullanılırdı. M.'ları damgalamak töresi XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Kırım hanları tarafından devam ettirilmiştir. Memlûkler'de ise Nâib-i Kâfil verilecek M.'lara alâmetini koyar ve Devadâr, sultanın tevki'ine ihtiyaç duyulan M.'ları arz ederdi. İkta işlerinde de Nâibü's-saltana tarafından verilen murabba've misâller, Kahire'ye hükûmet merkezine gelince, bunlar esas alınarak M.'lar hazırlanırdı. Dîvân-ı ceyş'te vilâyetlerden gelen murabba'lar esas kütüğe kaydedilir ve yerlerine M.'lar tanzim edilir. Kâtib-i dest ve derc tarafından kontrolleri yapıldıktan sonra, tevki' için arza gönderilirdi. Ecnad-i halka'nın M.'larının sultan tarafından verilmesi kanundu. Nâibü's-saltana M. veremezdi.

M.'ların yazılması, hazırlanması bir miktar ücrete tâbi idi, bunlar çoğunlukla tumar denilen biçimsizce bir yazı ile yazılır ve M.'a göre kâğıt çeşidi de değişirdi. İkta M.'ları Mansurî denilen kâğıdın yarısına kadar yazılırdı. Mamafih ikta sahibinin durumuna göre bu ölçü yine değişmekte idi. Meselâ, Mukaddimet el-uluf için Sülseyn (üçte iki), Tabilhanat için nısf (yarı), Aşarât için Süls (üçte bir), Memâlik ve Mukaddimet el-halka için el-âde (el ayası) gibi ölçüler vardı. M.'lar genellikle mübtekerât (muhdes olan), tecdîdât (yenileme), ziyâdât (ilâve), tâvîzât (karşılık) gibi çeşitlere ayrılırdı. Memlûkler tarafından verilen M.'ların çeşitli örnekleri hakkında bir fikir almak için Makrîzî, Kalkaşendî, İbnü Fazlullah gibi Mısır Memlûk tarihçilerinin büyük ve mufassal eserleri elimizdedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MENTEŞ, Halil (Milas 1874 - Ankara 1946), Türk devlet adamı. Milas'lı Salih Efendi'nin oğludur. Orta öğrenimini İzmir'de yapmış; yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Fakültesi'nde ve Paris'te tamamlamıştır. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre çiftçilikle uğraşan M., 1908 Meşrutiyetinden sonra açılan Meclis-i Meb'ûsân'a Menteşe mebusu seçilmiştir. Aynı yıl İttihad ve Terakkî Fırkası genel başkanı olmuştur. Hakkı Paşa Kabinesinde dahiliye nâzırlığı'na getirilen M., Said Paşa kabinesinin kuruluşunda Şûrâ-yı Devlet reisliği yapmıştır. Balkan Savaşı'ndan sonra kurulan Said Halim Paşa kabinesinde hariciye ve Talât Paşa kabinesinde adliye nâzırlığı yapmıştır. Meşrutiyet devrinin son meclisine de başkanlık eden M., bu dönemden sonra memleketine çekilerek çiftçilik yapmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü döneminden ölümüne kadar İzmir milletvekili olarak yasama hizmeti görmüştür. (F. Tevetoğlu)

MENTEŞ, Halil

MENTEŞEOĞULLARI, Batı Anadolu Türkmen beyliklerinin en güney-batıdaki. Büyük donanması ile Ege Denizi'nde mühim rol oynayan bir kuvveti de M. teşkil etmişlerdir. Beylik 1280 yıllarından 1391 temmuzuna kadar önce takriben 111 yıl, sonra 28 temmuz 1402 Ankara felâketinden 1425'e kadar takriben 23 yıl, cem'an 134 sene kadar devam etmiştir. 1308'e kadar Selçukoğulları'nın uc beyi. 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbî olmuş, sonra istiklâl kesbetmişlerdir. Yıldırım Bâyezid, 1390 nisanında beyliğin Balat şubesini, 1391 temmuzunda da Beçin şubesini, Osmanlı birliğine katmıştır. Ankara muharebesinden sonra 10 yıl Timurlular'a, 1414'te Osmanlılar'a tâbî olmuştur. Başşehirleri Beçin olup, 1358 yıllarından 1390 nisanına kadar Balat bu mevkide bulunmuştur. Beylik, bütün Muğla'yı Kaş ve Fenike'yi, Bozdoğan ve Çine'yi, Tavas, Çameli ve Acıpayam'ı yani Antalya vilâyetinin Alakır çayı ötesinde kalan batı ucu ile, Aydın ve Denizli vilâyetlerinin güneyini kaplıyordu. Bu topraklar 23 000 km² kadardır.

Menteşe Bey, Eblistan Bey'in oğlu ve Kuru (veya Kara) Bey'in torunudur. Yerine oğlu Mes'ud Bey geçmiştir. Kızı, Aydın Fâtihi Sasa Bey'le evlenmiş, diğer oğlu Kirman Bey, Föke (Finike) beyi olmuştur. Kirman Bey'in oğlu Zavan Bey'dir. Mes'ud Bey'in yerine oğlu Orhan Bey geçmiştir. Diğer oğlu İbrahim Bey'dir. Orhan Bey'in yerine oğlu İbrahim Bey tahta oturmuş, kızı, Aydınoğlu Süleyman-Şah Bey'le evlenmiştir. İbrahim Bey'den sonra büyük oğlu Mehmed Bey hükümdar olmuştur. Bu zat, başşehri, Beçin'den Balat'a götürmüştür. Kardeşi Ahmed Bey, Beçin beyi olmuştur. Diğer kardeş de 1370 yıllarında ölen Mûsâ Bey'dir. Mehmed Bey, Yıldırım tarafından tahtından mahrûm edilmiş, Gazi Ahmed Bey'in ölümü üzerine Beçin de Osmanlı birliğine katılmıştır.

Ankara muharebesinden sonra Mehmed Bey, tekrar hükümdar olmuş, az sonra yerine oğlu İlyas Bey geçmiştir. Kızı, Aydınoğlu II. Umur Bey'le evlenmiştir. Diğer oğlu Gıyâseddin Mahmud Bey, 1392 sıralarında ölmüş, kızı Fatma Hâtun'dan Umur-Paşa ve Sultan-Paşa Hâtunlar adlarındaki kız torunları olmuştur. İlyas Bey, Çelebî Sultan Mehmed'e tâbî olduktan sonra ölmüş, yerine oğlu Leys Bey geçmiştir. Diğer çocukları 1420'de ölen Fatma Hâtun, Hüseyin-Paşa Hâtun, Sultan-Paşa Hâtun, 1425 yıllarında ölen Ahmed Bey'dir.

Ahmed Bey'in oğlu, 1455 yıllarında ölen İlyas Bey'dir. 1425 yılında veya bir yıl önce veya sonra devlet tamamen Osmanlılar'a geçmiş, Menteşe sancakbeyliğini teşkil eylemiştir.

MENTEŞEOĞULLARI (1280? - VII. 1391 = 111?+28. VII. 1402 - 1425? = 23? = 134?)

1. Menteşe Bey (1280? - 1282?=2?)
2. Mes'ud Bey (1282? - 1318?=36?)
3. Şücâeddin Orhan Bey (1318? - 1344?=26?)
4. İbrahim Bey (1344? - 1358?=14?)
5. Mehmed Bey (1358? - IV. 1390=32?+28. VII. 1402 - 1403=1=34?)
6. Tâceddin Gazi Ahmed Bey (IV. 1390 - VII. 1391=1,3)
7. Şücâeddin İlyas Bey (1403 - 1421=18)
8. Leys Bey (1421 - 1425?=4?) (Y. Ö.)

MENUET (Lat. minutus'dan, Fr. menuet), Fransa'nın eski Poitou eyâletinden gelen bir halk dansı. XVII. yüzyılda XIV. Louis'nin idâresinde, Courante dansından sonra saray ve yüksek sosyete dansı olmuştur. M.'nin karakteristikleri ağır başlılık, zarafet, disiplinli bir hafiflik ve nazikliktir. Çeşitli şekiller alarak bütün Avrupa'ya yayılmıştır, ama kontrdanslar yavaş yavaş onun yerine geçmiştir. 1910'da hâlâ Vals - M. oynanırdı. (V. Örs)

MENUHIN, Yehudi (Doğ. New York, 1917), Amerikalı viyolonist. G. Enescu ile A. Busch'un öğrencisi. Yedi yaşından beri konser vermiştir. Gerek klasik, gerek modern müzik alanında yüksek kabiliyet göstermiştir. Orkestra şefi olarak da çalışmıştır. İsviçre'de yaşamaktadır.

MENUHIN, Yehudi

MENZEL BURGİBA (eski adı : **Ferryville**), Kuzey Tunus'ta, Bizerte (Bizerta) gölünün güney kıyısında bir şehir. Nüfusu 33 700 (1966)'dür. Sömürge döneminden kalma planlara dayanan şehirde, kuru havuzlara sahip önemli bir tersane vardır. M. B. bugün Tunus'un büyük bir endüstri merkezidir (çelik fabrikaları). (H. Eren)

MERÂGA, Azerbaycan'ın eski başşehirlerinden, Sehend dağının güney eteklerinde, 1 400 m yüksekliğinde, Urmiye gölüne doğru akan Sâfî-çay kıyısında bir şehir. M. civarında tarih öncesinden yaşamış hayvanların (gergedan ve hipparion) kemikleri bulunmuştur.

Sâsânî hükümdarı Husrev Anûşirvân (531 - 579) Azerbaycan'a İranlılar'ı yerleştirmişti. Fakat Azerbaycan'ın kuzey komşusu olan Hazar Hakanlığı yönünden Türk boyları da Azerbaycan'a ilerliyordu. H. 22 - 123/M. 642 - 740 arasında Azerbaycan'ı alan Araplar M.'yı Azerbaycan'ın başşehri yaptılar. M.'nın adı Arap kaynaklarında Akrâ-rûz (Afrâzah-rûz)'dur. Şehir bu devirde ilk olarak imar oldu ve sûrlar ile çevrildi. Bazı Araplar da M.'ya yerleşti.

IX. yüzyılda Azerbaycan'a ve M.'ya yollanan Abbâsî orduları ve valiler arasında Türkler de vardı. Bunlar da M.'ya yerleştiği gibi, İslâmı kabûl eden Hazar Türkleri de Azerbaycan'dan Müslüman iline göç ediyorlardı. 749'da Hazar Denizi'nin doğusunda beylik kuran Sûl Türkleri'nden Muhammed İbn Sûl hem Dabîl'e (Erivan), hem Azerbaycan'a hâkimdi. Türk beylerinden Battal Gazî destanına ilham verdiği sanılan Afşîn Haydar b. Kâvûs b. Kara - kara b. Kara - buğra ve emrindeki Buharhudât, zındık bir mezhep kuran Babek ve Tarhan ile 835'te Azerbaycan'da savaşıyordu. M.'da ise İshak İbn İbrahim b. Ma'sab'ın azadlısı "Türk" ün hâkim bulunduğunu Tabarî H. 221 olaylarında kaydeder. Daha sonra (merkezi M. olan) Azerbaycan valileri arasında şu Türkler'in adları görülür: 838'de 'Ucaîf İbn' Anbasa; 854'te Boğa; 889'da Mengçur.

889 - 938 arasında bir Türk sülâlesi olan Sâcîler Azerbaycan'da ve Kars'ta bağımsız sayılabilecek ve kendi sikkelerini basan bir devlet kurdular. İlk Sâcîler'in başşehri M. olmağa devam etmiş ve M. yeniden imar olmuştu. Sâcîler'den Yûsuf Erdebîl'i başşehir yapınca M. önemini kaybetti. Sâcîler'den sonra, 943 - 1029 arasında, Azerbaycan Deylemli Musâfir sülâlesi ve Kürtleşmiş bir Arap soyu olan Ravvâdî'lerin idâresine geçti.

1029'da Oğuz Türkleri M.'yı aldı. 1054'te M. Selçuklu devleti sınırları içine girmiş bulunuyordu. Selçuklular'a tâbî bir emîr olan Ahmedîli ve ahfadı şehri idâre ediyordu. Ahmedîli soyunun Kürtleşmiş Araplar'dan indiği sanılır. Ancak Selçuklu devrinde Ahmedîliler Türkleşmiş bulunuyor ve Aksunkur gibi adlar taşıyorlardı. M. bazen de Azerbaycan'a hâkim bulunan Türk soyundan İldenizli Atabekler'e (1136 - 1225) tâbî oluyordu. Selçuklu devrinde de M.'ya Türk göçleri devam etti.

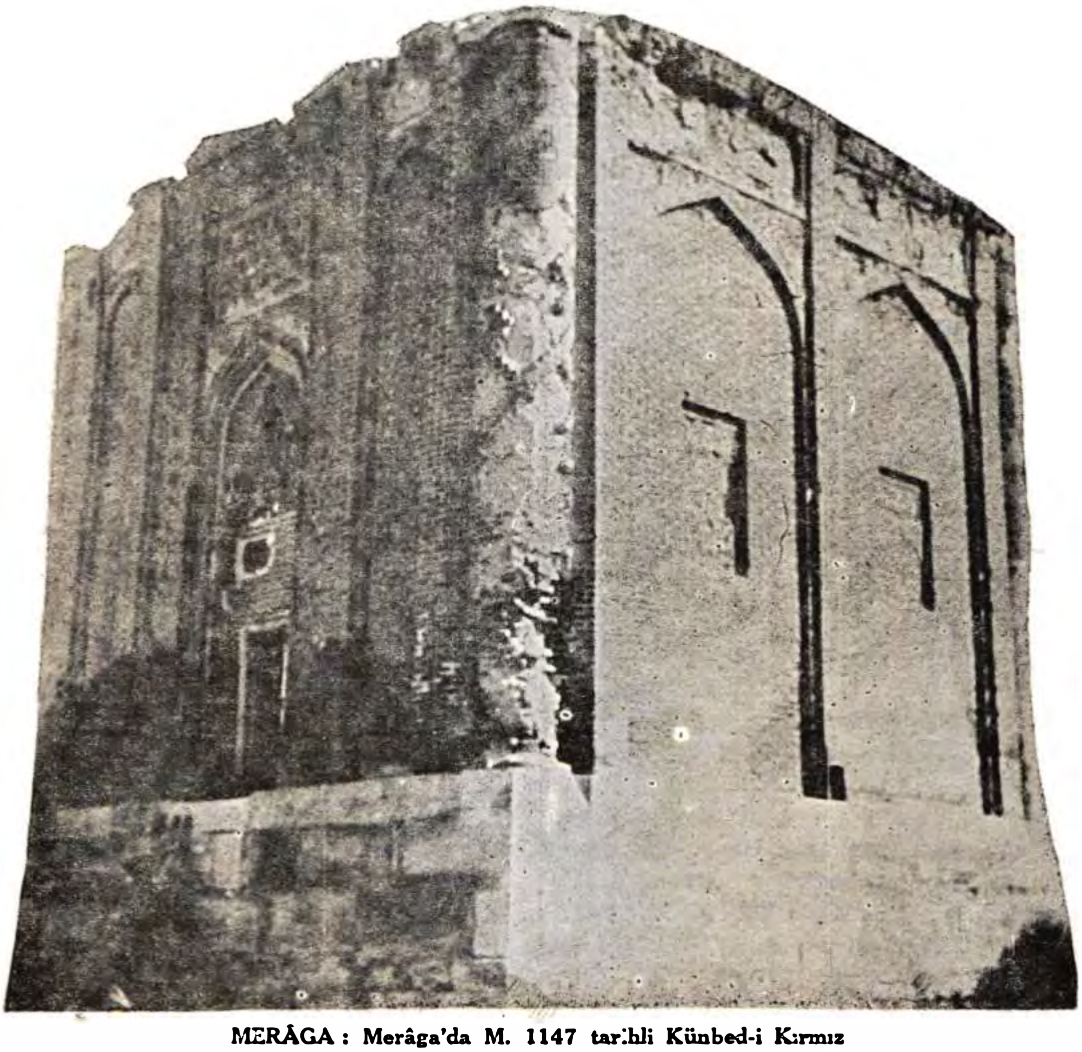
M.'da bugün ayakta kalan başlıca âbideler Selçuklu türbeleridir. Sâfî - çay köprüsünün başındaki Künbed-i Kırmız, kırmızı tuğladan dörtköşe planda, köşelerinde ince kuleleri olan bir yapıdır. 1147'de Bekr Muhammed tarafından inşa edildiğini A. Godard kitabesinde okumuştur. M.'nın güneyinde Han - eke yolunda Künbed-i Kırmız'a benzer Gaffariye denen bir türbe daha vardır. Schindler bunun kitabesinde Fars'ın Türk Atabekleri'nden Ebû Bekr İbn Sa'd Zengî (1231 - 1259)'nin adını okuduğunu ifade etmiş ise de, Sarre ve Godard bu yapıyı XIV. yüzyıl ortalarından sanmaktadırlar. Koyu kırmızı tuğladan sekiz köşeli bir yapı olup gök rengi çini mozaik ile müzeyyen bulunan Künbed-i Kebûd, H. 593/M. 1196'da M.'lı Ahmed Muhammed'in eseridir. Üstüvânî biçimde bir yapı olan Koy - burc 1167 tarihlidir.

Celâluddîn Harizmşah'ın M.'da kısa süren (1225 - 1230) hâkimiyeti ve Moğollar'a karşı durmasından sonra 1230'da Moğollar M.'yı aldı. Moğollar'ın halkı kılıçtan geçirip ve sürüp bu illere Türkler yerleştirmesi ile Azerbaycan ve M. tamamen Türkleşti. Yine de XIV. yüzyılda Arapça ile Pehlevî karışığı bir dilin M.'da henüz unutulmamış olduğunu Kazvinî kaydeder. Hülegü M.'da ordu kurunca M. yine Azerbaycan'ın başşehri oldu. Türk, Çin, Arap ve İran takvimlerini birbirine mezcetmek isteyen Moğollar devrinde, Hülegü'nün emri üzerine Nasiruddîn Tûsî, 1260'ta M.'nın 5 km batısında kalıntıları bulunan bir rasathane kurdu. M. İlhanlılar devrinde bir Hıristiyan merkezi oldu. Hülegü ve diğer İlhanlılar'ın bir kıs-

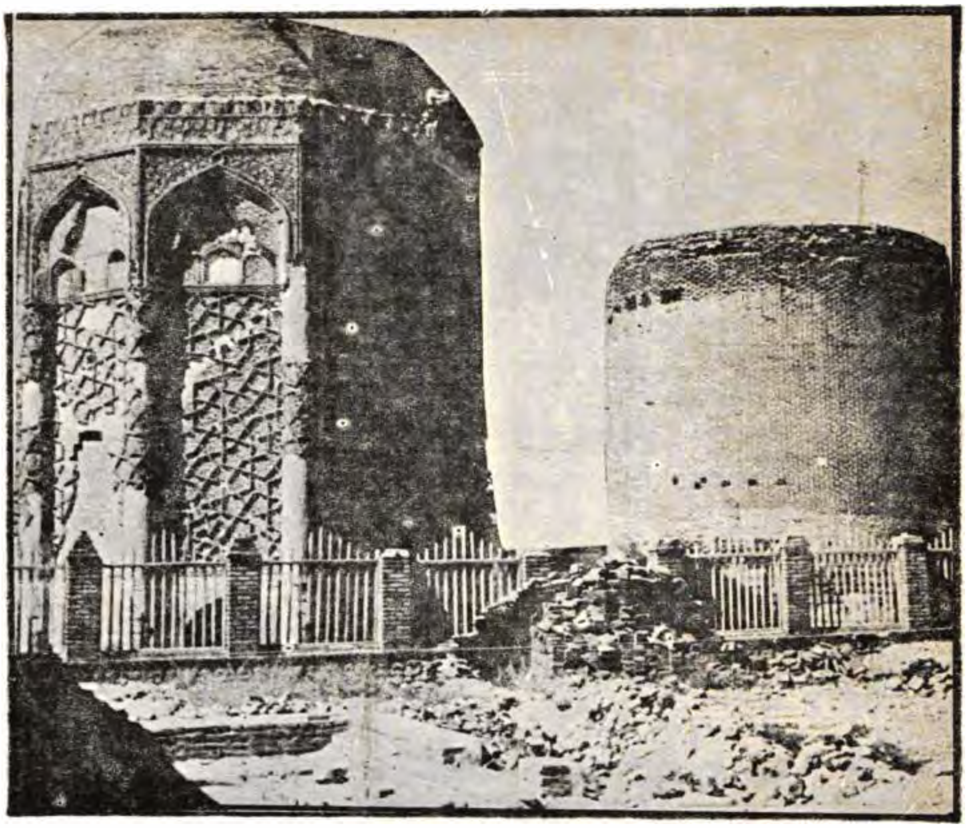
mı Budhist olup Budhist tapınaklar yaptırmakta idiler. Ancak Hülegü'nün hatunu Dokuz Hatun (ölm. 1265) X. yüzyıl sonundan beri Nestûrî Hıristiyanlığını kabûl etmiş bulunan Orhon bölgesi Türk hükümdarları Kerait hanları soyundan idi. Abaka (1265 - 1281)'nın hatunu ise Bizans Kayseri VIII. Mikhail Paleologos (1261 - 1283)'un evlilik dışında doğan kızı Meryem idi. Bu hatunların himayesinde M.'ya muhtelif mezhepten Hıristiyan papazları toplanmıştı. M.'da kiliseler ve manastır inşası Bar Hebraeus kayıtlarına göre Nestûrî Hıristiyan dinine mensub Uygur (Pelliot'ya göre Öngüt) boyundan Doğu'lu iki Türk'ün eseri oldu. Adları Savma ("oruç" anlamına Süryânice bir ad) (1245 - 1294) ve Markos (ölm. 1317) olan bu iki Doğu'lu Türk, Hıristiyan merkezlerini ziyaret maksadı ile, İlhanlılar'ın merkezi M.'da yerleşmişlerdi. Markos 1281 - 1317 arasında III. Mâr Yâbhâlâha adı altında Nestûrî patriği mertebesine yükseldi. Markos ve Savma 1293 - 1297 arasında M.'nın kuzey - doğusunda olduğu sanılan Nestûrî kiliseler, bir manastır ile bir patrik sarayı inşa ettiler. Müslüman M.'lıların istememesine rağmen, Gazan Han 1295'te Müslüman olduktan sonra da, Narkos'un 1317'de ölümüne kadar Nestûrî külliyesi önemini kaybetmedi. Markos'tan sonra Nestûrî külliyesi tedricen terk edildi.

Abaka devrinde Tebriz Azerbaycan'ın başşehri olmuş ve M. yine ikinci dereceye düşmüş idi. Calayırlı, Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu sülâleleri devirlerinde M. tarihî olaylar dışında kaldı.

Safevî devleti kurucusu Erdebîlli Şah İsmail, Kızılbaş mezhebini bir kültür politikası âleti olarak Anadolu'ya nüfuz maksadı için kullanınca, Yavuz Selim ile Şah İsmail arasında savaş başladı. 1514'te Çaldıran zaferi Osmanlı Türkleri'ne Azerbaycan'ı açtı. *Tâcü't-Tevârîh* yazarı Sâdeddîn Hoca şunu kaydeder: Makdisî'nin X. yüzyılda mutekid Sünnî olarak tanıttığı Azerbaycanlılar zor ile kendilerine kabûl ettirilen Şiî mezhebine 1514'te henüz gönül vermemişlerdi. Azerbaycanlılar ecdad mezhebi saydıkları Sünnîliğe dönmeği istemekte idiler ve Osmanlılar'ı tutan Tekeli Türkmenleri'nden Ulama Paşa gibileri epey sayıda idi. Azerbaycan ile Anadolu'yu Kızılbaş Türklük üzerine müesses bir devlet içinde Farsa birleştirmek isteyen Safevîler ile Anadolu ve Azerbaycan'da Sünnî mezhebini ve kendi idârelerini idameye çalışan Osmanlılar arasında iki yüz yıl sürecek savaşlar başlamıştı. Van valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın idâresindeki H. 1137/M. 1725 savaşını anlatırken Çelebîzâde Âsım Efendi M.'dan da söz eder. Birer Osmanlı sancağı olan M. ve Sovukbulak (Farsça tarihlerde Sacuvbulak), Azerbaycan hanlarından Feridun Paşa'ya, beylerbeyi payesi ile birlikte, ihsan edilmişti. Feridun Paşa ölünce M. sancağı yine beylerbeylik payesi ile Azerbaycan hanlarından

MERÂGA : Merâga'da M. 1147 tarihli Künbed-i Kırmız

MERÂGA : Merâga'da 1196 tarihli Künbed-i Kebûd ve 1167 tarihli koy burc

Mîr Ferah beye bahşedildi. 1729'da Afşar Türkmenleri'nden Fars hükümdarı Nâdir Şâh Azerbaycan'ı Osmanlılar'dan aldı. Bu devirde Azerî bir Türk boyu olan Mukaddemler'in hanları M.'da nüfuzlu olmağa başladı. Diğer Azerbaycan hanlıkları gibi M. da ancak ismen Fars hâkimiyetinde idi. 1793'da, M. hanı Ahmed Han Mukaddem'e beylerbeyi unvanı verilmişti. 1805 - 1822 arasında Kuzey Azerbaycan hanlıklarını Rusya iihak etti. 1827'de bir ara Ruslar M.'yı da aldı. 1909'da Ruslar'ın Tebriz'i istilâsı üzerine, 1912'de Osmanlı Türk orduları Azerbaycan'ın Türk sınırındaki kısmına girmişti. I. Dünya Savaşı başlayınca Türk ordusu M. üzerinden Azerbaycan'a ilerledi. Türkler ile Ruslar arasında M. bölgesinde savaşlar başladı. 1918'de Türkler Tebriz'i almışlardı. İngilizler'in desteği ile Farslılar Azerbaycan'ı ve M. bölgesini aldılar. Güney Azerbaycan'da başlayan millî hareket neticesinde 1920'de kurulan Azerî Türk Azâdistân Cumhuriyeti sınırları içinde M. da bulunuyordu. Farslılar'ın Ruslar ile vardığı 1921 tarihli anlaşma neticesinde bu cumhuriyet ortadan kaldırıldı ve M. bölgesi Fars idâresine girdi. 1956'da yapılan sayımda M.'da 36 500 Azerî Türk'ü yaşıyordu. (E. Esin)

MÉRANTE, Louis (Paris 1828 - Courbevoie 1887), Fransız dansörü ve koregrafı. 1818'de Paris Operası hizmetine girmiş ve baleler tanzim etmiştir. Bu baleler arasında en çok sevilenleri şunlardır: *Sylvia Ou la Nymphe de Diane* (Sylvia veya Diana'nın Su Perisi) [1876] ve *Les Deux Pigeons* (Çifte Kumru) [1886].

MERAPİ (Endonezya dilinde: yanardağ), Endonezya'da bu adı taşıyan üç volkan vardır : 1. Cava adasında faal bir volkan. Cokyakarta'nın kuzeyindedir. M.'nin (2 911 m), 1930, 1940, 1956 ve 1967'de meydana gelen patlamaları; bunların meydana getirdiği ve lahars adını taşıyan çamur ırmaklarından ötürü, eteğinde uzanan kesif nüfuslu tarım bölgesine tehlikeler geçirtmiştir. 2. Cava adası'nın Idjen bölgesinde 2 800 m yüksekliğinde sönmüş bir volkan. 3. Sumatra adasının orta kısmında 2 891 m yüksekliğinde faal bir volkan.

MERCADANTE, Savario (Altamura 1795 - Napoli 1870), İtalyan bestekârı. Birçok ciddî opera ve opera - buf'lar yazmıştır. Birkaçının adları şunlardır: *Zaira, Elisa e Claudio; Erode, Il giuramento, La vestale, Donna Caritea.*

MERCADIER (Provence aş. yu. 1150 - Bordeaux 1200), Fransız haydut reisi. XII. yüzyılının sonlarında, İngiliz hizmetinde çalışan haydut reislerinin en korkuncu olmuş, Fransa'nın bir kaç eyâletini harâb etmiştir.

MERCAN (Coralliumsrubrum), çok hücreli hayvanlardan Sölentereler (Coelenterata) alt bölümünün Knidliler (Cnidaria) filumunun M.'lar (Anthozoa) sınıfından bir tür. Ağaç biçiminde ve kırmızıdır. Denizlerde 200 m derinlikteki kayalar üzerinde görülür. İskeletinin üzeri sarkozom denilen yumuşak bir dokuyla kaplıdır. Bu dokunun üzerinde sekiz kollu birçok polip bulunur. Bu polipler kasılıp büzülerek sarkozoma gömülürler. Sarkozomun içi kalkerden kırmızı iğneciklerle doludur. İğneciklerin arasında, bütün polipleri birbirine birleştiren büyük bir kanal ağı bulunur. Poliplerden solucana benzeyen, kirpikli ve yüzücü küçük kurtçuklar çıkar. Her kurtçuk, koloninin başlangıç polibini (oozoit) meydana getirir.

Koloninin diğer bireyleri blastozoit (tomurcuklanma) yoluyle bu polipten ürer. İskelet, yüzeyde toplanan kalker tabakasıyle büyür. Tomurcuklanma dalların ucunda meydana gelir. Böylece kalker iskelet, üzerine yeni kalkerlerin eklenmesiyle gelişir. M.'lar hareket yeteneğini tamamıyle kaybederek bir bitki gibi sabit hayat yaşamaya başlarlar. Bu sebeple, M.'lar uzun zaman deniz bitkisi sanılmıştır. M.'lar daha çok Hint Okyanusu, Büyük Okyanus, Kızıldeniz gibi tropik ve ılık denizlerde yaşarlar. Akdeniz'in Cezayir, Batı İtalya kıyılarında da M. vardır. Özel ağlarla taranarak ele geçirilen M.'lar, Sicilya, Marsilya, Cenova, Napoli gibi limanlarda satılır.

M.'ların pek çok çeşidi vardır: Bazısı ağaç dalı, bazısı çiçek, bazısı yelpaze, bazısı da çimen görünümündedir. Deniz yelpazesi denilen bir çeşit M., çok zarif olmasına rağmen pek

MERCAN : Gül Mercan

makbûl değildir. Çünkü bunlar denizden çıkar çıkmaz renklerini kaybederler ve cilâlanıp perdahlanacak kadar sert değildirler.

M.'lar denizlerde su yüzüne kadar yükselebilen kayalar meydana getirirler. Bunlar geniş kitleler hâlinde gelişerek set resiflerini, atol (mercanada) leri ve kıyı resiflerini oluştururlar.

Set resifleri, karaların az ötelerinde olduğu gibi, uzaklarda da bulunabilirler. Bunlar milyonlarca mercan kalkerleri iskeletinin üst üste yığılmasından meydana gelmiştir.

MERCAN : Dantel Mercan

Kara ile bu resifler arasındaki boğaz gibi dar kısımda lagün denilen sığ kıyı gölleri bulunur. Bu göllerin suları tuzludur. Çok yerlerde kıyı resifleri yükselerek adacıkları meydana getirir. Bu adacıkların üzerlerini ilkel bir bitki örtüsü kaplamıştır.

Atoller, M.'ların bir araya gelmesiyle meydana gelen adacıklardır. Bunlar çenber biçiminde olup, ortalarında küçük bir göl bulunur.

Kıyı resifleri ise, kıyı boyunu bir saçak gibi saran resiflerdir.

Resiflerin oluşumu çok uzun zamandan beri devam etmektedir. Yapılan araştırmalar bunların kalınlığının 400 m ye yakın olduğunu ortaya çıkarmıştır. Meselâ Tahiti'de yüksekliği yüzlerce m yi bulan dağların tamamiyle madrepor kalıntılarından oluştuğu, aynı cinsten canlıların adanın kıyısında oluşuma devam ettiği anlaşılmıştır.

M. resiflerinin meydana gelişi yalnız M.'ların biyolojik etkinliğine bağlı değildir. Bunların meydana gelişinde dördüncü zamandaki iklim değişikliklerinin, deniz seviyesindeki glasyo - statik dalgalanmaların ve tektonik hareketlerin de büyük etkisi olmuştur. Son zamanlarda yapılan incelemeler, M. resiflerinin çok karışık bir yapıda olduklarını ortaya koymuş, devamlı oluşma hâlinde bulunduklarını, yer yer su ve hava etkisiyle aşındıklarını tesbit etmiştir.

M., süsleme san'atlarında önemli bir yer tutmuş ve her devirde süs eşyası olarak kullanılmıştır. Eski Romalılar elde ettikleri M.'lardan koruyucu özelliği olduğuna inandıkları kolyeler yapmışlardır. Bu inanç Orta Çağ'da devam etmiş, M.'dan tılsımlı mücevherler yapılmıştır.

M. bundan sonra da mücevher yapımında geniş ölçüde kullanılmış, İtalya bu san'at dalında uzmanlaşmıştır.

Çeşitli M. türleri arasında, ölü ve çürük M., köklerden ve embriyonlardan elde edilir ve değersizdir. Renkli M., düşen parçaların çeşitli kimyevî değişikliğe uğrayarak renk değiştirmesinden meydana gelmiştir. Canlı M., çok değişik tonlarda olup, kayalardan koparılır. Beyaz M., çok az bulunduğu için en değerlisidir. (P. Çelebi)

MERCAN BALIĞI (Pagrus pagrus), kemikli balıklar (Teleostei) takımının izmaritgiller (Sparidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu ortalama 80 cm, rengi koyu pembedir. Sırtı ya kahverengi veya kırmızıdır. Eti çok lezzetli makbûl bir balıktır. Rengi sudan çıkınca değişir. Dipte taşlık yerlerde yaşar. M. B., kışın kıyılardan derinlere açılır, baharda yeniden kıyılara döner. Sardalya ve Kolyoz sürülerinin peşinden giderler. Küçük balıklardan başka, küçük kabuklu deniz hayvan-

MERCAN BALIĞI

larını da yerler. Marmara denizinde çok olan M. B.'na Boğaz'da ve Karadeniz'de pek rastlanmaz. Derinlerde yaşadığı için ağla avlanmaz; olta veya paraketa ile yakalanır. Ağırlığı 15 kg'ı bulanlar varsa da 1.5 kg lık olanları makbûl sayılır.

MERCAN DENİZİ (İng. Coral Sea), Pasifik Okyanusu'nun bir kısmı. Batıda Queensland, Avustralya; doğuda Yeni Hebridler (New Hebrides) ve Yeni Kaledonya (New Caledonia); kuzeyde Papua ve Solomon adaları arasında uzanır. Kuzey kısmına Solmaon Sea adı da verilmiştir. M. D.'nde 7-8 mayıs 1942'de A. B. D., Japon donanmasını yenmiştir.

MERCÂNÎ, Şehâbeddin (Yabıncı köyü, Kazan vilâyeti 1818 - Kazan 1889), Türk tarihçi, eğitimci ve ıslahatçı din adamı.

M., annesini beş yaşında iken kaybetmiş, altı yaşında babasının medresesinde tahsiline başlamıştır. Burada Arapça, Farsça öğrenen ve tarihe karşı ilgi duyan M., 1838'de yüksek tahsil yapmak üzere Buhârâ'ya gitmiştir. 1849'a kadar Türkistan'da kalan M., 1843 - 1845 yılları arasında Semerkand'da bulunmuş ve burada kadı Ebû Said'in zengin kütüphânesinden faydalanmıştır. Köyüne dönünce, Kazan eşrafından İbrahim Yunus'un daveti üzerine 1. mahalle camiînde imam, hatip ve müderris olarak vazife almış ve buraya bağlı olarak açılan "Mercânî Medresesi" nde öğretmenlik yapmıştır. 1876'da Türkolog W. Radloff (b. bk.)'un idâresinde ve Rus devletinin yardımı ile açılan "öğretmen okulu" nda, 1876'dan 1884'e kadar tarih ve dın dersleri okutmuştur. 1880'de hacca gitmiş ve İstanbul'da Şeyhülislâm Ahmed Esad Efendi, adliye nazırı tarihçi Cevdet Paşa, hariciye nazırı Âsım Paşa ile görüşmüştür. Hamidiye (Bâyezid) kütüphânesine bazı eserlerini hediye etmiştir.

M., Rusya Türkler'i içinde modern anlamda eserler veren ilk tarihçi sayılır. Türkistan'da bulunduğu sırada Doğu kaynaklarını inceleyip malzeme topladığı gibi, arkeolojik araştırmalara da önem verir, evinde eski çanak çömlekler bulundururdu. Alman ve Rus ilim adamlarıyle de (Radloff, Gottwald, Katanov v.b.) sık sık görüşürdü. Eserleri takdir edilerek 1876'da Kazan Arkeoloji Cemiyeti'ne üye seçilmiş ve 1877'de Kazan'da toplanan IV. Arkeoloji Kongresine iştirak etmiştir. M.'nin *Galalet'üz - zaman fi tarih Bulgar ve Kazan* adlı eseri, Radloff tarafından tanıtılarak bu kongrenin zabıtlarında basılmıştır. Arapça ve Türkçe yazılan diğer tarihî eserleri şunlardır: *Vefiyet'ül - aslaf ve tahiyet'ül - ahlaf* (Arapça, 7 cild), *Müstefâd'ül - ahbâr fi târihi Bulgar ve Kazan* (Türkçe, 2 cild), *Gurfet'ülhevakîn li arefet'il - havakîn* (1 cild) v.b.

M., İslâm dinine bir çok bâtıl inanışların karışması ile dinin aslından uzaklaşıldığını ve Buhârâ'da müsbet ilimlere kıymet verilmediğini görerek taassuba karşı mücadele etmiştir. Millî geleneklere bağlı kalmak şartıyle Rus ve diğer Batı dillerini öğrenmenin de dine aykırı düşmediğini söylemiş ve bu alanda kendisinden önce başlatılmış olan reform hareketini devam ettirmiştir. Din konularında da bir çok eseri vardır.

M., XVIII. - XIX. yüzyıllarda Rusya'daki Müslüman Türk dünyasında, sonraları "Usûl-i cedîd" (yeni metod) adı altında geliştirilen hareketin önemli bir halkasını teşkil eder. Avrupa'daki ilerleme karşısında, eski sistem medrese ve mekteplerin ve öğretim metodlarının ihtiyacı karşılayamadığı görülmüş, bu yüzden millî eğitim müesseselerinin, fen ilimlerine de yer verilerek yeni bir şekle sokulması istenmiştir. M.'nin bu yoldaki bütün fikirleri tatbik edilememişse de, bu hareket sonraları Hüseyin Feyizhanî (1828 - 1866), İsmail Gaspıralı (1851 - 1914)'nın önderliği altında yürütülmüştür. (A. Temir)

MERCANKÖŞK (Orgnum maiorana), Ballıbabagillerden, yaprakları küçük ve güzel kokulu bir saksı bitkisi. Sıçankulağı ve merzengûş da denir. Yapraklarının üstü tüylüdür. M.'ün Girit'te yetişen bir cinsi, eskiden yaraları ve daha çok yılan ısırığını iyileştirmede kullanılırdı.

M., bahçelerin ve bahçe yollarının kenarlarına çit yapmakta da kullanılır. Sür'atle üreyerek çevreye yayılır.

Su buharı ile damıtılan M.'ten, lavantacılıkta ve gıda sanayiinde kullanılan, bir yağ elde edilir. Bu bitkinin dal uçları kuvvet verici ve uyarıcı olarak alkole katılır.

MERCANLAR (Anthozoa), çok hücreli hayvanlardan Sölentereler (Coelenterata) alt bölümünün Knidliler (Cnidaria) filumuna giren bir sınıfı. Sadece polip dölleri bulunur. Vücutları iki yanlı ve ışınsal bakışımlıdır. Dokunaçları birkaç sıra üzerine dizilmiştir. Genellikle iskeletlidir. Eşeylik hücreleri iç deriden meydana gelir. Denizlerde tek veya koloni hâlinde, kendilerini bir yere bağlayarak yaşarlar. Mercan (Corallium rubrum, b. bk.), deniz gülü (Actinia), deniz şakayıkı (Anemonia) türleri tanınmıştır.

MERCATOR, Gerardus (asıl adı: Gerhard Kremer) (Rupelmonde 1512 - Duisburg 1594), coğrafya bilgini, kartograf ve kendi adını taşımakta olan deniz haritalarının yapımcısı. 1530 yılında Louvain Üniversitesi'ne girdi ve burada matematik, astronomi ve kozmografya tahsil etti. Daha tahsilde iken bazı fennî âletler meydana getirmek üzere çalışmalar yaptı. 1537'de harita (kartografi) işlerinde çalışmağa başladı

MERCATOR, Gerardus

MERCATOR'un 1587 yılında yapmış olduğu bir dünya haritası

ve büyük bir mücessem küre yaptı. Kutsal topraklara, Filistin'e ait bir harita meydana getirdiği bilinmektedir. 1538'de ilk dünya haritasını meydana getirdi. Üç yıl mesahasını kendi yaptığı Flander'in büyük haritasını 1540'ta bitirdi. 41 cm kutrundaki mücessem yer küresini 1541'de ve mücessem gök küresini 1551'de tamamlamış ve bunları Charles - Quint'e sunmuştur. Kendisi Protestan mezhebinde olduğundan dinî düşüncelerinden ötürü 1544'te göz altına alınmış, 1552'de Almanya'dan yapılan daveti kabûl ederek Duisburg'a göç etmiştir. M.'un Louvain'de yapmağa başladı ve 15 parçadan ibaret büyük haritası 1554'te Duisburg'da basılmıştır. 1563 yılında II. Charles için Lorraine haritasını yapmış ise de, bu harita basılmamıştır. 1564'te 8 parçadan ibaret İngiltere adalarını gösterir büyük duvar haritasını meydana getirmiştir. 1569'da dünya haritasını ikinci defa hazırlamıştır. M. kendisine izafe edilen ve adını taşıyan haritayı yapmıştır. M. doğrudan doğruya bu haritanın ne mucidi, ne de ilk yapımcısıdır. Fakat denizlerde seyir ve seferin kolaylığı için bu cins bir *projection*'u ilk düşünen ve bunu izah eden odur. Denizlerde seyir ve seferin kısa mesafelere inhisar ettiği ve ekseriyetle kıyıları takiben yapıldığı zamanlarda kullanılan haritalar, yer küresinin yuvarlaklığını göz önüne almadan ve yer düz bir satıh imiş gibi farz edilerek yapılırdı. Bu haritalarda boylam ve enlem daireleri birbirine dikey ve aralarındaki mesafeler de birbirine eşit olarak resmedilirdi. XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyıl içinde, gemicilerin keşif seyahatlerine başlamaları ve seyir mesafelerini çoğaltmaları üzerine, ellerindeki haritalar seyir ve seferde büyük hatalara düşmelerine yol açmağa başladı. Yer küresinin hatasız olarak düz bir satıh üzerine iz düşümünü sağlamak hususu, ilk defa M. tarafından düşünülmüş ve 1569'da enlem derecelerini ekvatordan kutuplara doğru, tedricî olarak arttırmak suretiyle meydana getirilen deniz haritaları, uzak mesafe seyirlerinde kullanılmağa başlanılmıştır (bk. HARİTA). M. haritalarında, kutuplarda birbirlerine bitişmeleri gereken boylam daireleri, paralel olarak çizilir. M. haritasında enlem ve boylam daireleri birer düz hat olduğundan, harita üzerinde iki mevki arasındaki seyir ciheti, yani rota da düz bir hat olarak çizilir ve bu rota üzerinde seyir ile istenilen yere erişebilmek mümkün olur. Hayatının sonuna kadar kozmografya ile uğraşan M., Avrupa haritası üzerindeki gerekli düzeltmeleri yaparak, 1572'de bir atlas vücuda getirdi. 1585'te Fransa, Belçika ve Almanya'yı içine alan 51 harita yaptı. 1589 yılında İtalya, Slovenya ve Yunanistan'ı gösteren 23 parça harita meydana getirdi. (V. Z. Dümer)

Yirmiüçüncü Cildin Sonu

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

YİRMİ ÜÇÜNCÜ CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

Prof. Dr. Rasim ADASAL, A. Nihat AKAY, Doç. Dr. Metin AND, Nihal ATSIZ, Doç. Dr. Âdile AYDA, Ali ÇANKAYA, Perihan ÇELEBİ, Lutfi DALAMANLI, Ecz. Uğur DERMAN, Em. Aml. V. Ziya DÜMER, Yük. Müh. Enver EDİGER, Refik EPİKMAN, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Dr. Emel ESİN, Prof. Dr. Semavi EYİCE, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Prof. Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU, Nusret KARCIOĞLU, Prof. Dr. Firuzan KINAL, Ergin KORUR, Prof. Dr. Orhan KÖPRÜLÜ, Cazibe KURT, Mustafa ONARLIOĞLU, Dr. Vedat ÖRS, Halit ÖZKUT, Yılmaz ÖZTUNA, Prof. Dr. Ercüment PALABIYIKOĞLU, Dr. İsmail PARLATIR, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Abdülkadir SALGIR, Nejdet SANÇAR, Prof. Dr. Celâl SARAÇ, Zeki SOFUOĞLU, Prof. Dr. Ahmed TEMİR, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Naki TEZEL, M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, Em. Alb. Tahsin ÜNAL, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER, Prof. Dr. Talip YÜCEL, Orhan YÜKSEL.

23. CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
60	1	45	güneyden	güney - batıdan
85	2	13 (madde başı)	LOUSIANA	LOUISIANA
216	2	50-51. satırlar (tamamen çıkacak)		(49. satırdan sonra) ilâve : fakıyetten sonra Bizanslılar, Van gölüne eriştiler ve bu bölgedeki Müslümanlar'ı kovdular. 927'de Nusaybin ve Meyyâ-

NOT : 22. CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
236	resim altı		2. 6 temmuz 1960'da oramiral rütbesiyle deniz kuvvetlerinden ayrılışı sırasında	2. Deniz kuvvetlerinden ayrılışı sırasında
378	1	2	çıkarmalar	harekât
378	1	12	Tanus	Tunus